

l'Alt Empordà

el Baix Empordà

la Cerdanya

la Garrotxa

el Gironès

el Pla de l'Estany

el Ripollès

la Selva

ATLES LITERARI de les terres de Girona

👉 segles XIX i XX 👈

NARCÍS-JORDI ARAGÓ, SEBASTIÀ BOSOM, MARGARIDA CASACUBERTA,
XAVIER CORTADELLAS, NARCÍS FIGUERAS, JORDI MASCARELLA, JORDI PLA,
MARIÀNGELA VILALLONGA I XAVIER XARGAY

ATLES LITERARI de les terres de Girona

segles XIX i XX

editors

NARCÍS-JORDI ARAGÓ I MARIÀNGELA VILALLONGA

fotògrafs

JORDI S. CARRERA, PERE DURAN, JORDI GALLEGU
JOSEP M. PARAROLS, MIQUEL PARÉS I JOSEP SEGUR

Diputació de Girona

GIRONA, 2003

ATLES LITERARI de les terres de Girona

segles XIX i XX

Volum I

L'ALT EMPORDÀ
JORDI PLA

EL BAIX EMPORDÀ
XAVIER CORTADELLAS

LA CERDANYA
SEBASTIÀ BOSOM

LA GARROTXA
MARGARIDA CASACUBERTA

Volum II

EL GIRONÈS
N.-J. ARAGÓ I M. VILALLONGA

EL PLA DE L'ESTANY
XAVIER XARGAY

EL RIPOLLÈS
JORDI MASCARELLA

LA SELVA
NARCÍS FIGUERAS

Agraïments

Arxiu d'Imatges Emili Massanas; Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses; Arxiu Episcopal de Vic; Arxiu Fotogràfic de Josep M. Mateu, Banyoles; Arxiu Històric-Centre de Documentació del COAC, Demarcació de Girona; Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal d'Empordà; Arxiu Històric Comarcal de la Cerdanya, Puigcerdà; Arxiu Històric Comarcal de la Selva, Santa Coloma de Farners; Arxiu Històric Comarcal de Ripoll; Arxiu Històric Municipal de Girona; Arxiu Municipal de Begur; Arxiu Municipal de Blanes; Arxiu Municipal de Calonge; Arxiu Municipal de Cassà de la Selva; Arxiu Municipal de Llagostera; Arxiu Municipal de Palafrugell; Arxiu Municipal de Palamós; Arxiu Municipal de Pals; Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols; Arxiu Municipal de Tossa de Mar; Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar.

Biblioteca Baldiri Reixac de Santa Cristina d'Aro; Biblioteca Bisbe Morgades de Manlleu; Biblioteca Comarcal del Pla de l'Estany, Banyoles; Biblioteca Comtat de Cerdanya, Puigcerdà; Biblioteca de Catalunya, Barcelona; Biblioteca de la Universitat de Girona, Biblioteca de Sant Antoni de Calonge; Biblioteca Fages de Climent de Figueres; Biblioteca Jaume Marquès i Casanovas de Sils; Biblioteca Joan Triadú de Vic; Biblioteca Joan Vinyoli de Santa Coloma de Farners; Biblioteca La Cooperativa de Malgrat de Mar; Biblioteca Lambert Mata de Ripoll; Biblioteca M. Serra i Moret de Pineda de Mar; Biblioteca Manel Salse i Camarasa d'Hostalric; Biblioteca Manuel Vilà i Dalmau de Tossa de Mar; Biblioteca Marià Vayreda d'Olot; Biblioteca Municipal de l'Estartit; Biblioteca Municipal de la Bisbal d'Empordà; Biblioteca Municipal de Pals; Biblioteca Municipal de Torroella de Montgrí; Biblioteca Municipal Mercè Rodoreda de Castell-Platja d'Aro; Biblioteca Pública de Palafrugell; Biblioteca Pública Fidel Fita d'Arenys de Mar; Biblioteca Pública Gual i Pujadas de Canet de Mar; Biblioteca Rafael Vilà i Barnils d'Arbúcies; Biblioteca Salvador Raurich de Begur.

Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, Ripoll; Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles; Centre Europeu de la Natura de Viladrau; Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres; Fundació Josep Pla, Palafrugell; Fundació Privada Ferrés-Planella, Amer; Impremta Bonet, Ripoll; Impremta Maideu, Ripoll; Institut d'Estudis Nahmànides, Girona; La Gabella-Museu Etnològic del Montseny, Arbúcies; Museu Comarcal de la Garrotxa, Olot; Museu d'Art, Girona; Museu d'Història de la Ciutat, Girona; Museu de l'Empordà, Figueres; Museu del Montgrí i del Baix Ter, Torroella de Montgrí.

Marta Albà, Sara Aliaga, Jordi Artigal, Isabel Banal, Jean-Louis Blanchon, Miquel Borrell, Fèlix Bruguera, Pep Callís, Pere Campmajó, Concepción Canadell, Josep Clara, Francesc Co, Narcís Comadira, Lluís Costa, Florenci Crivillé, Jesús Crous, Joaquim Daban, Agustí Dalmau, Marcel Dalmau, Romà Dalmau, Joan Domènech, Família Fages, Maria Lluïsa Fages, Jaume Farriol, Daniel Ferrer, Joan Ferrer, Pere Figareda, Josep Formiga, Muriel Gourlez, Dolors Grau, Lluís Llagostera, Josep Martí Roca, Lluís Martí, Rogeli Martí, Josep Mateu, Antoni Mayans, Francesc-Xavier Morales, David Moré, Laura Moré, Irene Muñoz, Joan Nadal, Josep Navarro, Salvador Oliva, Lluís Pagespetit, Mercè Palomera, Miquel Parés, Xavier Pérez, Miquel Plana, Sílvia Planas, Salvador Pons, Joan Pous, Anna M. Pueyo, Francesc Puigdemont, Joaquim Puigvert, Josep Pujol, Jaume Pujolràs, Carolina Rahola, Emili Rams, Salvador Redó, Antoni Reyes, Joan Sala, Dora Santamaria, Àngel Serradesanferm, Miquel Sitjar, Josep Solà, Martí Solé, Jaume Subirana, Salvador Sunyer, Miquel Tarrés, Montserrat Vayreda, Anna Velaz, Salvador Vigo, Tomàs Vilà, Josep Vinyet, Família Viñas, Joan Viñolas, Mario Zucchitello.

Sumari

Volum I

PRESENTACIÓ	15
INTRODUCCIÓ	17

L'Alt Empordà

JORDI PLA

L'Empordà	24
L'Empordà poètic	32
L'Empordà nord-oriental	40
Cadaqués	56
L'Empordà muntanyós	66
El golf de Roses	74
El Baix Fluvià	86
L'Escala i Empúries	92
Figueres	100
El cor de l'Alt Empordà	118
L'Empordà trans-fronterer	126
El Mont i el seu entorn	136
<i>Bibliografia</i>	142

Baix Empordà

XAVIER CORTADELLAS

El Baix Empordà	148
De Sant Feliu a la Costa Brava	154
La ciutat ganxona	162
De Sant Feliu a Sant Antoni	168
La Vall d'Aro	176
De Palamós a Calonge	182
De Sant Antoni a Sant Sebastià	190
De Sant Sebastià a Begur	198
Palafrugell	206
De Palafrugell a Pals	214
Torroella i l'Estartit	222
El curs del Ter	230
De Foixà a les Gavarres	238
El segle XIX a la Bisbal	246
El segle XX a la Bisbal	254
<i>Bibliografia</i>	262

La Cerdanya

SEBASTIÀ BOSOM

La Cerdanya	268
Puigcerdà	280
Alta Cerdanya: el pla de la Perxa	294
Alta Cerdanya: la Solana	302
Alta Cerdanya: la Plana i la Baga	316

Llívia	334
La Vall de Querol	342
Baixa Cerdanya: la Solana	350
Baixa Cerdanya: la Baga	358
La Batllia: Bellver i la Solana	370
La Batllia: la Plana i la Baga	380
El Baridà	390
<i>Bibliografia</i>	400

La Garrotxa

MARGARIDA CASACUBERTA

La Garrotxa	406
El Fluvià	422
Teulats, antenes, campanars, xemeneies	434
La ciutat d'Olot	442
Olot è natural	452
Els afores d'Olot	464
Les fonts d'Olot	474
D'Olot al Collell	480
La Vall d'en Bas i la Plana d'Hostoles	490
Entre la Garrotxa i Osona	498
Els camins que menen a l'Alta Garrotxa	508
L'Alta Garrotxa	518
La Garrotxa d'Empordà	528
<i>Bibliografia</i>	538

Volum II

El Gironès

NARCÍS-JORDI ARAGÓ
MARIÀNGELA VILALLONGA

El Gironès	558
Girona	566
Les muralles	580
Els temples	590
El barri vell	608
El call	626
Els rius	632
L'Onyar	642
La riba dreta	656
La riba esquerra	672
La Devesa i Sant Daniel	684
Fins a Flaçà	700
Pel Congost	710
A redós dels Àngels	720
La Vall de Llémèna	728
Salt	738
Turons i plana	746
Quart	752
Cassà de la Selva	758
Llagostera	766
<i>Bibliografia</i>	774

El Pla de l'Estany

XAVIER XARGAY

El Pla de l'Estany	788
Panoràmiques	796
L'Estany llegendari.	804
L'Estany verdaguerià	810
L'Estany líric	818
Una volta a l'Estany	824
El barri vell de Banyoles.	838
Banyoles per dins.	846
Els altres pobles de la comarca	862
<i>Bibliografia</i>	872

El Ripollès

JORDI MASCARELLA

El Ripollès.	878
La vila de Ripoll	884
El Ripoll del progrés	890
El monestir	896
La parròquia de Ripoll	904
De Vallfogona a Vidrà	910
Sant Joan de les Abadesses	916
Sant Joan i Ogassa	922
Camprodon	928
Rocabruna i Beget	936

Un país de frontera: Molló	942
Vall del Ter	950
Núria, un nom i una literatura	960
Les muntanyes de Queralbs	970
Ribes: de les aigües a l'aigua	978
Toses i les altures forviades	988
L'aspra terra de la Reconquesta	998
Altra vegada els rius	1008
<i>Bibliografia</i>	1018

La Selva

NARCÍS FIGUERAS

La Selva	1028
Les Guillerries	1038
Santa Coloma de Farners	1050
El Montseny	1066
El Pla de la Selva	1088
Vall de Ter i Onyar	1100
La costa selvatana	1112
Tossa	1124
Lloret	1134
Blanes	1152
<i>Bibliografia</i>	1168

PROCEDÈNCIA DE LES IL·LUSTRACIONS	1172
ÍNDIX TOPONÍMIC	1174
ÍNDIX ONOMÀSTIC	1186

La paraula “atles” evoca, entre altres conceptes, el viatge. No necessàriament un viatge en el sentit físic. Sovint, quan mirem un mapa, un atles, deixem volar la imaginació cap a localitzacions ignotes o, potser, cap a indrets coneguts dels quals tenim un bon record.

L'Atles literari de les terres de Girona comparteix aquesta essencial qualitat evocadora d'un atles geogràfic, sense oblidar, tanmateix, els valors informatius i documentals que una obra d'aquest estil ha de tenir forçosament. Es tracta, doncs, d'una geografia de la literatura que s'ha produït a les comarques gironines, d'un mapa detallat en el qual s'imbriquen de manera feliç espais, viles, personatges, vivències i anècdotes amb les visions que n'han donat els escriptors i les escriptores.

El mosaic que es configura en aquestes pàgines inclou moltíssimes cites que il·lustren el discurs, el viatge literari, i s'enriqueix amb una abundant selecció antològica per a cadascuna de les comarques.

La fórmula escollida ha donat com a resultat una obra de considerable extensió, i en la qual s'ha esmerçat la perllongada dedicació de molts professionals i experts. Però el resultat s'ho val. Les múltiples lectures que se'n poden fer —literària, informativa, evocadora, d'investigació...— justifiquen plenament els esforços que s'hi han abocat.

L'objectiu que la Diputació de Girona es va proposar en plantejar-se l'edició de *l'Atles literari* és plenament coherent amb la filosofia que inspira les seves publicacions: donar a conèixer el pòsit cultural que han generat els municipis i comarques en el transcurs de la història. I la literatura, tot i la seva intangibilitat, esdevé un dels pilars bàsics per a entendre, no solament la cultura, sinó l'esperit que defineix la gent.

Tenim la satisfacció de presentar, doncs, una obra pluridimensional de la qual queden fora ben pocs elements de la producció literària gironina dels dos darrers segles, i escassíssims racons del territori. És força improbable que un veí d'aquests paisatges no trobi en aquestes pàgines un referent proper, immediat, viscut. I resulta impensable que pugui trobar actualment una altra font que aplegui en conjunt tot el material aquí exposat.

Estem segurs que, tant si se'n fa una lectura com a plaer com si se'n fa una lectura especialitzada, *l'Atles literari de les terres de Girona* demostrarà ser un referent bàsic pel que fa a la literatura catalana.

En definitiva, l'art literària és un dels principals indicadors de la cultura i de l'essència d'un país. Si la ignorem, tindrem d'aquest una visió parcial, injusta. En canvi, coneixent-la n'obtindrem una imatge més completa: amable, descriptiva, crítica, reflexiva, emotiva, arrauxada, satírica... en definitiva, més humana.

CARLES PÀRAMO I PONSETÍ

President de la Diputació de Girona

Introducció

A la mitologia grecolatina Atlas era un gegant que, després de la lluita amb els déus, va ser condemnat per Zeus a sostenir eternament la volta celestial sobre les seves espatlles; d'aquí ve que s'anomeni atlas aquell volum que sosté en el seu interior una col·lecció de mapes de terres i mars i cels. Aquest que el lector té a les mans és, però, un atlas literari, perquè conté una col·lecció de mapes i plànols de les terres gironines elaborats a partir de la relació, estreta i íntima, entre l'escriptor i el territori. Tan estreta com la que impedia que Atlas es deslliurés del seu pes. Tan íntima com la que ha permès que Atlas i el món que suporta esdevinguin matèria literària.

Una acció aparentment tan poc transcendent com és la de veure un llibre en la prestatgeria d'una llibreria i comprar-lo

pot acabar representant alguna cosa primordial en la vida d'algú. Si el lector pot tenir avui aquest llibre a les mans és perquè un dia ja llunyà algú va veure un llibre en una prestatgeria de ciutat i no el va comprar, perquè ja no n'hi cabien més a les mans. Però el títol d'aquell llibre, *The Atlas of Literature*, de Malcolm Bradbury, va perseguir aquell algú incessantment i obsessiva, i aquell algú va remoure cels i terra fins que va aconseguir de tenir-lo, perquè s'havia proposat de fer un Atlas literari. Aquest que avui s'obre amb aquestes paraules.

Poques vegades hem tingut, ni tindrem probablement, l'oportunitat de dur a terme una obra de les dimensions d'aquest Atlas. Però ja se sap que Atlas va néixer gegant. Hi hem treballat tres anys i aquest n'és el resultat. Dos volums que presenten una visió inèdita de la presència de la terra en

l'escriptura i també de la influència de l'escriptura sobre el territori. L'experiència i el coneixement profund de les terres gironines que hem anat adquirint durant aquest temps ha estat extraordinàriament enriquidora. Hem llegit els paisatges amb uns altres ulls i des de tots els nivells imaginables. Hem vist els textos amb una altra intenció i des de tots els angles possibles. Hem estudiat geografia literària o literatura geogràfica. No ho sabríem dir. Però sí que ens hem convençut encara més, si és que no ho estàvem ja, de la profunda relació de l'escriptor amb el seu entorn més immediat, del condicionament que un determinat espai exerceix sobre l'escriptura, de la influència d'un entorn en una obra literària i del ressò que la literatura acaba tenint en la creació i pervivència d'un paisatge. L'estret lligam de la literatura amb la terra que la produeix se'ns ha fet molt més avinent.

Des de bon començament vam creure que l'àmbit que podíem abastar era el de les terres gironines, i que la divisió menys inadequada havia de ser la comarcal. Així és que l'Atlas s'ha estructurat en vuit grans apartats dedicats a cadascuna de les comarques gironines. No ens hem aturat, però, en les fronteres administratives, sinó que hem travessat a la Cerdanya francesa i ens hem endinsat en terres d'Osona,

sempre que la terra i els escriptors que la vivien així ens ho indicaven. Perquè cada terra té la seva personalitat pròpia, fins al punt que ha donat un tipus determinat de literatura, uns escriptors amb uns perfils ben diferents als que han viscut i descrit les terres properes, de manera que cadascun dels redactors de les vuit comarques ha estat condicionat pel territori i per aquells que havien viscut literàriament el territori. Això ha provocat en darrera instància que cadascuna de les comarques tingui un to diferent de les altres, però no només perquè és diferent el redactor dels textos, sinó, i sobretot, perquè aquell territori ha estat descrit i viscut d'una manera molt diferent als altres. És un fet que el paisatge de cada comarca ha condicionat els seus escriptors i, d'aquí, ha condicionat el redactor. Per molts criteris de redacció que hàgim pogut establir i acceptar per donar unitat, coherència i equilibri a aquesta obra, el paisatge ens ha atrapat i ens ha fet seguir per uns viaranyis imprevisibles en el moment d'iniciar la confecció d'aquests volums. Ha estat una de les lliçons més clares d'aquest Atlas.

Cada persona viu la terra d'una manera diferent. I cada terra és viscuda d'una manera diferent. Són ben diferents els textos que ha generat l'Alt Empordà dels que ha generat

l'Alta Garrotxa, posem per cas. L'escriptor deixa fixada amb la paraula la seva pròpia vivència i cada terra produeix una vivència determinada i sovint intransferible. Al mateix temps, hi ha hagut escriptors que han creat un determinat territori, perquè després del seu pas i de l'obra que els ha inspirat ja no es pot trepitjar aquella terra sense partir de la sensibilitat d'aquella obra que ha produït. Pensem en la fageda d'en Jordà i Joan Maragall, en Romanyà i Mercè Rodoreda, en el Ripollès i Jacint Verdaguer. Un escriptor pot canviar un territori, pot canviar la visió d'un territori, tanta és la força de la paraula, si la seva vàlua és incontestable. L'escriptor pot acabar creant el paisatge, perquè quan ens hi atensem, després de la lectura reiterada d'un text, esperem trobar-hi allò que ja sabem per endavant que hi ha d'haver, allò que un bon observador hi ha sabut trobar i ha excel·lit en la manera de descriure-ho. Perquè l'escriptor ha tingut la capacitat de transfigurar el paisatge. El món imaginari i el món real s'interfereixen o es fonen sovint en les obres literàries. Es fa difícil a vegades separar realitat de ficció. Però en d'altres ocasions els escriptors mostren una clara voluntat de fer present en la seva obra la geografia que els envolta, descrivint el seu entorn immediat, magnifi-

cant-lo i fins i tot imposant, en alguns casos, una imatge literària més intensa que la que ofereix el paisatge real.

Només amb Josep Pla tot sol podíem haver escrit aquest Atlas literari, com també només amb Guerau de Liost podíem haver recorregut cada racó de la muntanya del Montseny, o amb Marian Vayreda podíem haver trepitjat cada fondalada de la Garrotxa. Però no era només això el que preteníem sinó, a més, furgar a cada poble i resseguir la memòria de les persones i de les terres. No tenim pas la pretensió de l'exhaustivitat, entre d'altres motius perquè ara mateix en algun lloc de les terres objecte d'aquest Atlas algú, corprès i condicionat per algun d'aquests paisatges, escriu unes paraules que amb el temps esdevindran literatura i que podrien ser incloses en aquesta obra. L'Atlas no s'acabarà mai, mentre existeixi algú que observi el seu entorn, mentre existeixi algú capaç de percebre i explicar allò que aquest mar i aquest cel i aquestes terres li suggereixen.

Aquest Atlas són molts llibres alhora. Abans de res és un llarg viatge literari per totes les terres de Girona, de nord a sud, d'est a oest. Però és també un conjunt de mapes que expliquen i sintetitzen el viatge, una antologia de textos que descriuen el país, un recull de peces breus d'anecdotari literari, un llibre

d'il·lustracions literàries. Així és que es pot llegir l'Atles de moltes maneres possibles. Tantes com apartats acabem d'assenyalar. Des de casa o *in situ*, repassant amb els ulls els llocs descrits amb la paraula. Cada lectura es pot fer independentment de les altres o complementant les altres.

S'han intentat incloure a l'Atles els escriptors dels segles XIX i XX relacionats amb les comarques gironines, nascuts abans de 1975, tot i que a vegades sigui inevitable fer esment d'autors de la literatura anterior a aquest període. Hi tenen cabuda els narradors, els poetes, els memorialistes, els assagistes i els viatgers. Se n'han exclòs expressament els historiadors, llevat d'aquells que, com Carles Rahola, van saber barrejar subtilment la història amb la literatura, i llevat dels erudits locals, que sovint són l'única referència possible en pobles mancats de tradició literària. L'Atles parla dels escriptors i de les seves obres, però en general deixa al marge els moviments literaris, els grups o els premis literaris i els jocs florals, perquè no pretén ser una història de la literatura, sinó una geografia literària, és a dir, una descripció del país a través de la literatura que ha generat. Per aquesta mateixa raó, tampoc no es fan valoracions sobre la qualitat dels escriptors, ni s'atorguen qualificatius a les obres. El fet

de citar més o menys un autor no comporta cap judici sobre la seva vàlua; vol dir simplement que és més o menys útil per explicar o evocar cada lloc concret. Igualment, la tria d'un text determinat no vol dir necessàriament que sigui el millor de l'autor, sinó el més adequat a la finalitat perseguida: descriure el paisatge físic de les terres gironines amb mots extrets de la producció literària. Així, el discurs dels redactors de l'Atles s'articula a través d'innombrables fragments de centenars d'autors, citats una i altra vegada entre cometes, que van donant forma literària al territori real.

Les obres utilitzades són llibres, o textos apareguts en llibres col·lectius, tot i que excepcionalment s'al·ludeix també a textos publicats en diaris i revistes, sempre que hagin estat escrits per autors amb obra publicada. Només en casos excepcionals es parla de textos inèdits com *El somni del Cap de Creus*, de Fages de Climent. No hem normativitzat els textos, ni els hem traduït, a no ser que ja disposéssim d'una traducció publicada. Així, el Marquès de Camps parla amb el seu català ben poc clar de començament de segle, i a la Cerdanya apareixen molts textos en francès.

Cadascun dels vuit grans blocs, corresponents a les vuit comarques que constitueixen aquest Atles, és dividit en capítols

tols. Cada capítol és il·lustrat, com a mínim, amb un plànol de la població o un mapa de l'indret, amb les indicacions literàries oportunes. Cada capítol es completa amb uns textos breus, en prosa o en vers, que, per la seva vàlua literària o per la precisió amb què descriuen o evocuen un lloc concret, cal que puguin ser llegits independentment del fil del discurs. Si són citats enmig del discurs general s'assenyalen amb un asterisc.

Cada capítol, és clar, compta amb un seguit d'il·lustracions de caràcter molt divers: fotografies actuals dels llocs descrits encarregades expressament per a aquest llibre, al costat de fotografies antigues, manuscrits d'obres literàries, portades de llibres, retrats d'escriptors ja morts, pintures dels llocs realitzades preferentment per escriptors-pintors (Prudenci Bertrana, Santiago Rusiñol, Josep Berga i Boix, Narcís Comadira, Enric Marquès, per exemple), fotografies de representacions teatrals o fotogrames de pel·lícules.

Al final de cadascun dels vuit blocs s'hi ressenyen per ordre alfabètic d'autor els textos utilitzats. I al final del segon volum s'hi pot trobar un índex alfabètic d'autors i un índex toponímic, que es refereixen a la totalitat de l'Atles.

A *Els anys i els llocs*, Joan Teixidor, mentre reflexiona a Eleusis sobre la relació entre l'escriptor i el paisatge que

contempla, diu: "no sabrem mai si els nostres pensaments alteren el paisatge o si el paisatge altera els nostres pensaments". Així és que el propòsit d'aquestes pàgines és donar a conèixer aquells paisatges que han alterat pensaments d'escriptors i aquells paisatges que han estat alterats per pensaments d'escriptors.

Aquest és el *leit motiv* i la raó de ser de l'Atles. Perquè, com diu el mateix Teixidor, "els camins són vells com els homes i perduren més que ells. [...] Vacil·la el nostre pas perquè sabem que aquesta pols ja no pot ésser esborrada de la memòria dels homes. És un tros de terra sense cap altra substància que la que li dóna la seva transcendència espiritual". Perquè estem convençuts de la transcendència que també tenen les nostres terres, i al mateix temps sabem que la memòria és fràgil i que la paraula escrita és, en molts casos, l'únic record que perviu de mons ja desapareguts, hem volgut deixar constància dels indrets de les terres de Girona presents en la literatura.

NARCÍS-JORDI ARAGÓ
MARIÀNGELA VILALLONGA

A wide-angle landscape photograph showing a vast valley with a snow-capped mountain range in the background. The foreground is a rocky, brownish hillside. The middle ground is a green valley with patches of brown fields and small clusters of buildings. The background is a long, low mountain range with snow on its peaks and ridges. The sky is a clear, pale blue.

Jordi Pla

L'Alt Empordà

“SALUT, NOBLE EMPORDÀ, CEL VENDEJAT, TERRA NETA, MARE de gent valenta i franca, hostel del treball i sa alegria, pubilla del Pirineu i el mar, capçal de la pàtria, mirall de Catalunya. Que voltes t’he mirat, via a través, tornant de França, de bell matí, desvetllant-te enlluernat per la llum roja del sol ixent, que tot te banyava i encenia! I que me n’era de delitosa aquesta primera visió de la pàtria després de l’absència! Tot tu, Empordà, me semblaves llavors un paradís; perquè, a la claror del matí, totes les coses m’apareixien com si fossin acabades de nàixer. Cada arbre era com un primer arbre; l’estesa dels vinyats i oliverars, com com si brotessin per primera vegada; les cases i els camins que hi duen, plens de la pau dels patriarques; els homes i les dones que hi veia, d’una gran serietat i puresa en els ulls i en la boca, i tota la plana com si en aquell instant acabés d’eixamplar-se, al bes del sol marí, davant del Pirineu que es fes lluny enllà, meravellat de mirar-se-la als peus. (...)”

Terra de llibertat és lo que jo en diria de l’Empordà per a fer-ne tot l’elogi en una sola paraula; perquè en aquesta paraula llibertat, ben enfondida, s’hi troben totes aquelles virtuts vostres, i sols amb elles és digne un poble de ser lliure.”

JOAN MARAGALL
Als empordanesos

L'Alt Empordà

QUAN MANUEL BRUNET, en el pròleg a *Tot l'any a Cadaqués*, d'Anna M. Dalí, definia l'Alt Empordà com “un eix al·lucinant” no alçava el teló a cap originalitat: el mite empordanès ja s'havia anat afaiçonant des de feia tres quarts de segle. Certament, havia començat a fer forat des de Verdaguer, que en l'extens poema *L'Empordà*, dedicat al seu amic i historiador Josep Pella i Forgas, evocava, amb una idealització encomiàstica farcida de tons èpics, un microcosmos que, a ulls seus, contenia l'essència germinal de la Catalunya de la Renaixença. És particularment interessant fixar-nos en diversos fragments que contenen les focalitzacions més emblemàtiques de la visió renaixentista del darrer terç del XIX:

a) la folklòrica: “I en una plaça de no sé quin poble / per primera vegada viu rodar / el ball de la sardana airós i noble: / mai més l'he vist i encara el puc pintar.”

b) l'èpicoantropològica: “Els eren d'estatura gegantina, / eixuts de cara, revinguts de cos, / plançons de roure que cap vent inclina, / lleons que té la pàtria dins son clos.”

c) la miticogeogràfica: “Besalú em parlà de Tallaferro / mostrant-me ses ruïnes que se'n van, / Maçanet m'ensenyà el pal de ferro / que fou un dia mangala de Roland.”

d) la històrica: “Des de l'humil montícul on s'arrapa, / Peralada em parlà d'en Muntaner; / d'Hanníbal les Escalles, i del papa / sant Damas gloriós, Argelaguer.”

d) la simbolicomoral: “Una gran plaça em semblà eixa plana, / eixos turons un cercle de gegants / que per ballar una gentil sardana / van allargant-se com amics les mans.”

Aquests trets exemplificadors apareixeran també en diversos textos de Joan Maragall que, situat en el regeneracionisme modernista, els projectarà també en un model de societat fraternal sota el que ell anome-

La serra de l'Albera
i el Canigó

nava “el vincle actiu de la catalanitat”. Així, el mite empordanès és definitivament consagrat en la festa del Concurs Artístic Català, celebrada a Figueres el maig de 1906, en la qual, com a president del jurat de poesia, pronuncià el discurs *Als empordanesos* (un fragment del qual hem reproduït com a pòrtic), que ha restat com l'elogi més emblemàtic i incondicional que ha rebut l'Empordà.

El maig de 1908 s'estrenava la sardana *L'Empordà*, amb partitura del mestre Morera i lletra de Joan Maragall, paradigma d'una iconografia que ha esdevingut tòpica. Un any més tard, al setmanari nacionalista republicà *Empordà*, publicava un segon elogi, no pas menys abrandat que l'anterior, on la lloança esdevé sacralització: “Jo no sé què té aquest Empordà que me l'estimi tan singularment i que em sembli que, estimant-lo a ell, ja estimo tot Catalunya. És cert que tot

Jacint Verdaguer

Joan Maragall
[de Ramon Casas]

Catalunya està en tota ella, i tota en cada una de les seves parts; però encara, en aquesta de l'Empordà, jo hi trobo, jo hi sento com enlloc el que podríem dir-ne el

principi actiu de la catalanitat. Vull dir que crec que si tot Catalunya es perdés, però restés l'Empordà, Catalunya podria tornar a ésser un dia o altre més gran i més forta que mai hagués estat; i que si, pel contrari, de tot Catalunya sols l'Empordà es perdés, la pàtria ja no fóra ella mateixa.”

El 1919 es publicava *Les gràcies de l'Empordà*, conjunt de proses líriques escrites per Pere Coromines, la primera versió de les quals havia estat llegida amb motiu dels primers Jocs Florals de l'Empordà —hereus del certamen de 1906—, que ell presidí. Pere Coromines és un personatge clau per entendre la projecció del nou pensament republicà catalanista. Els seus pares eren de Biure, però es varen establir a Barcelona, on ell nasqué. Tanmateix, va sovintejar les estades a l'Empordà, forçades, algunes, per les circumstàncies polítiques. Llers i Torroella de Fluvià varen ser els indrets on va redactar, en un clima de recolliment, aquesta obra que aplega els aspectes que més el fascinaven, molts dels quals fan de credencial inqüestionada de la comarca: l'esperit de llibertat, el tornaveu hel·lènic d'Empúries, Sant Pere de Roda, el tarannà somiador d'entelèquies, el paisatge pentinat per la tramuntana... De les trenta-dues gràcies aplegades, criden avui l'atenció algunes que ja no podem constatar ni en la geografia física ni humana de la comarca: la parla cadenciosa de les noies empordaneses, “com un cant pla que no té fi”, assegura Coromines. O les expressives variants pròpies: “—Sabes què poríem fer?” O —ai las!— la Muga, de la qual, afirma, “les aigües clares corren més abundantes pel seu llit”. La primera gràcia és particularment significativa perquè, seguint l'empremta dels retrats que en feien Verdaguer i Maragall, s'atura en la descripció moral del caràcter empordanès, dins les mateixes coordenades de mirall col·lectiu ide-

alitzat: “una raça (...) intrèpida, segura de la voluntat de triomfar per son lliure albir (...), alegre per la seva lleialtat (...), valent perquè avorreix la mentida (...), franc perquè estima la virtut. Amb tot, Pere Coromines, republicà amb un passat vinculat a l’anarquisme militant, introdueix, al final de l’elogi, uns referents més incisius i compromesos: el sensualisme i la vanitat dels empordanesos els fan avorrir “...els artificis socials del poder, de la moda i de l’Església i els entrebancs ritualis de l’amor.” Aquesta observació entronca amb el llegat lliurepensador que el republicanisme federal empordanès havia bastit, des d’Abdó Terrades, al llarg de les vicissituds polítiques del XIX i de principi del XX. Arrels que, segons el malaguanyat Ernest Lluch, cal buscar ja en el pensament i l’acció d’il·lustres empordanesos del XVIII com Francesc Romà i Rosell, Tomàs Puig o Josep Masdevall.

Destacats escriptors empordanesos de la Renaixença, com Damas Calvet i, sobretot, Carles Bosch de la Trinxeria, ja havien preparat, amb anterioritat a Verdguer, el gresol del mite empordanès, amb la reivindicació de les tradicions populars i els herois històrics, passats pel filtre romànticista. En el cas del primer, especialment en dues obres teatrals: el quadre de costums *La romeria de Requesens* i el drama històric *Sibil·la de Fortià*, al voltant de la tràgica figura de la quarta muller de Pere el Cerimoniós, acusada d’haver conspirat contra ell. Pel que fa a Bosch de la Trinxeria, la seva descripció del paisatge i la gent de l’Empordà és recollida en obres com *Pla i muntanya* i *Records d’un excursionista*, des d’un angle reivindicatiu dels costums característics, les tradicions i la història del país. En la seva producció novel·lada, especialment a *L’hereu Noradell*, ambientada a Masarac, retrata la crisi de valors del món pairal empordanès a remolc dels inte-

Per l’Empordà

Perquè d’un quant temps ençà, em sembla observar una certa depressió en el sentiment de catalanitat, un cert enterboliment, un cert oblit. Es parla molt d’autonomia, així, en abstracte, massa en abstracte; se parla molt de la Ciutat, mes en concret, potser massa en concret; es parla de ser europeus, i, sobretot, de ser humans; i tot això ja està posat en raó, bell descobriment! Però a tot això, tanmateix, hi trobo a mancar la sal: i la sal és Catalunya. Perquè mai he sentit dir de cap poble dels que més poden en la humanitat que, al ser-li preguntat per la seva naturalesa hagi respost: -Jo sóc humà-; ni crec que a Anglaterra ni a Alemanya la gent tinguin cap punt en ser europeus, perquè l’europeisme surt d’ells, ells fan l’Europa i no l’Europa a ells; i em sembla que els ciutadans de l’imperi més mundial que mai hi hagi hagut posaven tot el seu orgull i rebien tota la seva força de dir-se un nom: romans; Doncs així mateix crec que nosaltres, en la nostra mida i proporció, hem d’arrencar tota virtut d’humanitat i europeisme i lo demés en dirnos catalans (...)

Així, doncs, vetlleu, vetlleu, empordanesos, pel nom sagrat de Catalunya i pel vostre particular: que dia podria venir en què, seguint la mateixa trajectòria, us convingués més, i convingués més a Catalunya, que us diguéssiu empordanesos més que no pas catalans. Perquè hi ha més virtut germinadora concentrada en l’espiga que en la garba; i encara molta més en el gra que en l’espiga. Ja m’enteneu.”

JOAN MARAGALL
Empordà

ressos polítics i l’afany de poder. És, doncs, un posicionament davant uns canvis estructurals que havien de capgirar la configuració social i econòmica de la comarca. La seva visió del paisatge altempordanès septentrional ens evoca una riquesa vegetal malauradament avui irrecuperable: “No crec que en tot Catalunya hi hagi boscos tan imponents. La boscúria s’estén des de Collforcat fins al coll de la Massana; comença a sobre Espolla i Cantallops per suros, alzines, roures, faigs, avellaners, arboços, brucs i grèvols, que la fan del tot impenetrable. A la zona superior de la muntanya, quasi fins arribar a la carena, són els roures i faigs, arbres seculars de gruixuda soca i gran alçada, decimats

▲ Sant Pere Pescador

pels vents i els llamps, inclinats, caiguts de vellúria, el seu poderós arrelam arrebassat... Un hom es creu dins d'una selva verge del nou món. Les redortes, llambrusques, sarsaparrelles, s'enfilen pels arbres, s'enreden pertot i tapen el pas dels pocs caminets oberts pels carboners per a l'extracció de carbó.”

Hi ha, al llarg del segle XX, diversos factors que contribueixen a consolidar el mirall empordanès com a referent privilegiat de la Catalunya ideal: el prestigi intel·lectual de notables escriptors, polítics i pensadors empordanesos (o d'origen familiar empordanès) que, establerts a Barcelona, exercien en primera línia de l'activitat cultural del país, com foren Josep Puig Pujades o Pere Coromines. En segon lloc, els qui, vinguts de fora, havien pres contacte amb la comarca i hi havien deixat la seva empremta, com Joan Maragall o

Gabriel Alomar. Aquest tàndem d'empordanesos de filiació/empordanesos d'adopció cristal·litza, entre altres fites, en la constitució de l'Ateneu Empordanès de Barcelona, que organitzà els Jocs Florals de l'Empordà, els quals, amb caràcter itinerant, se celebraren a Figueres el 1917, a la Bisbal el 1918, a Torroella de Montgrí el 1920 i a Castelló d'Empúries el 1922. En tercer lloc, les excavacions d'Empúries que, impulsades per la Mancomunitat de Catalunya, serviren de tornaveu al model de civilitat clàssica propugnada pel Noucentisme. I, en quart lloc, el fet que la costa altempordanesa, al llarg dels anys vint i trenta (particularment Cadaqués i el Port de la Selva) esdevé centre de pelegrinatge d'artistes i escriptors.

La primera estada de Federico García Lorca a Cadaqués, el 1925, on donà a conèixer el text inèdit del drama *Mariana Pineda*, havia estat precedida, ja feia uns anys, pel desembarcament de prestigiosos escriptors catalans. Alguns acabarien plantant-hi casa, com J. V. Foix, Tomàs Garcés, Josep M. de Sagarra, Alexandre Plana... Els altres, si més no, en glossarien les excel·lències.

Són nombroses les comparances que s'han escrit a propòsit del relleu, l'orografia i tot el que suposa la delimitació geogràfica de l'Empordà. Tanmateix, n'hi ha una, ben original i expressiva: Ramon Reig, pintor i mestre de pintors, va comparar l'Empordà a una formatgera: Així ho diu Manuel Brunet en un dels tres articles publicats al setmanari *Canigó* amb el títol de *El Ampurdán y los ampurdaneses*:

“Mi amigo Ramón Reig dice que el Ampurdán es como una quesera. Todo es cielo. Los bordes del plato de la quesera son las montañas; la tapadora es el cielo. Y todo es cielo. Y dentro de esta quesera, métase un soplo de tramontana.”

Més enllà de les constatacions literaturitzades, hi ha hagut notables intents d'analitzar l'espai geogràfic i humà empordanès. Bona part de la magna obra de Josep Pla és el retaule —si no inqüestionat, sí universalment reconegut— que traça les línies axials del fet empordanès. Hi ha hagut, però, altres intents de perfilar diacrònicament i sincrònicament el que podríem dir la seva taxonomia. Carles Pi i Sunyer, en el seu llibre pòstum *Una interpretació de l'Empordà*, intenta resseguir els factors que en configurarien la idiosincràsia i que serien, bàsicament, d'índole històrica (ser terra de marca, el veïnatge cultural de França), antropològica (aptituds creatives, facilitat en la formulació ideològica i en l'activitat econòmica), de psicologia social i de configuració geogràfica. Les successives aportacions d'Ernest Lluch, sobretot a partir de *Una teoria de l'Empordà*, remarquen la decisiva influència que suposà el segle XVIII en l'orientació socioeconòmica de la comarca: el pensament il·lustrat i liberal que germinarà en l'aparició de destacats polí-

Un país per quedar-s'hi

“La bondat de l'espectacle del mar i la planúria fa bona la gent; la tramuntana l'ha feta impulsiva i franca, i l'excel·lència d'aquestes condicions de la terra i els homes fan de l'Empordà un país per quedar-s'hi, i això ha donat a la seva gent un gran sentit del terror i del pairalisme. Els grecs es van aferrar aquí perquè el país convidava a quedar-s'hi. Però, a més, l'Empordà és un país de pas; des d'allà se sent la flaire del Rosselló, el perfum de França.”

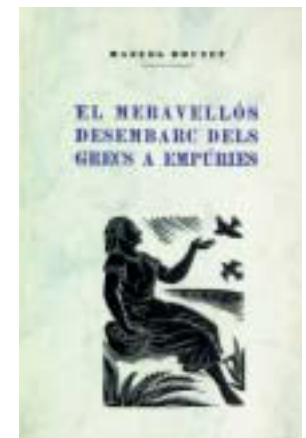
MANUEL BRUNET

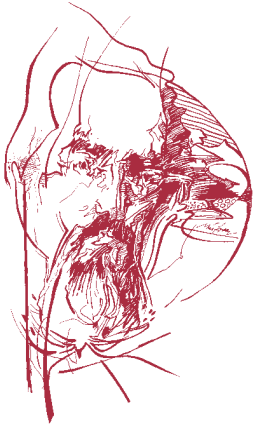
El meravellós desembarc dels grecs a Empúries

tics del XIX, abeurats en les obres punteres del pensament francès i de l'economicisme anglès, el desenvolupament de la vinya amb el consegüent efecte dinamitzador del comerç —“on hi ha una vinya hi ha un carrer que es perllonga a la ciutat”—, la construcció del castell de Sant Ferran i la seva vinculació amb l'exploració de les mines de ferro al Bassegoda i amb l'activitat de les fargues...

La vinya va ser, sobretot al quadrant nord-est de l'Empordà, fins a l'aparició de la fil·loxera el 1887, la principal afaiçonadora del paisatge geogràfic i econòmic de la comarca. El ressò d'aquest fenomen és abundant en la producció literària empordanesa. Bosch de la Trinxeria, a *L'Hereu Noradell*, descriu la frenètica activitat de la verema: “La vigília de sant Miquel se nota en lo casal i masia gran animació: les dones escombren i desteranyinen la tina que conté més de tres hectòlitres de vi, la freguen i netegen. És tota enrajolada de rajola envernissada de València. Llueix com un mirall (...). Los homes porten feixos de pàmpols amb penjolls

« Empúries
[de Ramon Reig]

Abdó Terradas
[de Josep Ministral]

de raïms, heura i llorer: en fan garlandes amb cintes virolades, clavades amb simetria a les parets, al voltant de la tina (...). Ja de bon matí s'apleguen a la masia boters, traginers, carreters, vinyataires, premsaires, collidores jovenetes dels pobles d'aquells encontorns, esperant amb deler l'hora de sentar-se a taula. Tots van mudats de festa; les noies un ramet al pit, los joves, un clavell al plec de la barretina; tot són rialles i festeig.”

Enfront d'aquesta visió arcàdica, apareix de sobte l'ombra de la fil·loxera. A l'esmentada novel·la, Bosch de la Trinxeria descriu amb *tempo* vigorós l'aparició sobtada dels primers mals averanys de la fil·loxera. Aquesta és, d'altra banda, la descripció que en fa Josep Pous i Pagès a *La gropada*: “De primer se'n parlava vagament, com d'una cosa incerta, fabulosa; després les noves s'anaven concretant, i a l'últim fou un crit general d'angoixa. Al Rosselló s'hi era presentat un gam que matava les vinyes, un gam desconegut, contra el qual res hi valia. Contaven que era com un papu, un papu tan menut que sols se podia veure amb vidres d'augment i que, posant-se en les arrels, xuclava tota la saba del cep, fins a corsecar-lo. I la terrible malura s'anava estenent, passant d'una vinya a l'altra com un mal aire, sense que res del món pogués deturar la seva escamesa. Ja es deia si per la banda de Colera i Llançà hi havia sortit la terrible plaga. Un ambient d'angoixosa espera planava per tot el país. Els pagesos, amb el cor oprimat, tremolaven impotents davant d'allò misteriós que els amenaçava.”

Resta la qüestió tan elemental com prolixa de què entenem, en termes de limitació geogràfica, per Empordà. Malgrat que Pella i Forgas li atorgava unes dimensions que depassaven els límits del que avui constitueix l'addició de l'Alt i el Baix, excloent-ne, tanmateix, els terraprimis i les garrotxes —com recorda

► L'Escala
[de Ramon Reig]

Antoni Puigverd a *L'Empordà, llibre de meravelles*—, tradicionalment havia estat identificat amb el que avui constitueix, *mutatis mutandis*, la circumscripció administrativa de l'Alt Empordà, com han fet observar Carles Pi i Sunyer i Ernest Lluch i, amb matisos, Josep Pla, que va assentar la subcategorització d'Empordanet referida a les terres més baixes al sud del darrer tram del Fluvià. El sentiment de pertinença empordanesa, més enllà de la dicotomia administrativa, és òbvia a una banda i a l'altra, i la literatura que n'ha sorgit ho corrobora d'escreix. Esmentàvem abans els Jocs Florals de l'Empordà, organitzats per l'Ateneu Empordanès de Barcelona. Aquesta entitat va exercir d'estendard del moviment cultural fet arreu de la comarca al cap i casal, actuant com a nexa al voltant del qual col·laboraren escriptors i intel·lectuals de gran prestigi. Publicacions Empordà, l'editorial que varen crear, va treure a la llum vuit llibres entre 1921 i 1923. L'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera va posar fi a la seva activitat.

Pel que fa a l'empordanisme literari més recent —sense entrar encara en les obres de creació, dintre les quals ocupen un lloc preeminent les de Carles Fages de Climent— cal esmentar la magna obra de Montserrat Vayreda *Els pobles de l'Alt Empordà*, en sis volums, amb un total de 149 fascicles, feta amb la col·laboració de nombrosos artistes. S'hi ressegueix l'arquitectura i la història de cada vila i del seu terme. Malauradament, aquesta obra, en edició limitada i de bibliòfil, no ha estat reeditada, malgrat la seva extrema utilitat.

“De plana de l'Empordà —escriu Josep Maria Salvatella en el seu aplec de reflexions titulat, precisament, *Planes de l'Empordà*— només n'hi ha una; en canvi, de planes sobre l'Empordà se n'han escrit tantes...” Valguin, com a mostra de les que li han dedicat tantes plomes il·lustres, les que va escriure Manuel Brunet, vigatà i fervent empordanès d'adopció —com esdevindria anys més tard l'enyorada M. Àngels Anglada— a *El meravellós desembarc dels grecs a Empúries*.^{*} Escau de fer avinents les paraules amb què inicia la seva particular evocació: “Aquest llibre no és més que un pretext per parlar de l'Empordà. No sé per què en el cor de tots els catalans hi ha un raconet per a aquest país tan amable. No sé si és pel prestigi del seu nom, per la bondat i el liberalisme de la seva gent, o bé per les seves sardanes, però el fet és que tots portem sobre el pit la imatge de l'Empordà clara i precisa com un esmalt.”

Iniciem, doncs, un viatge literari per la plana esbatanada, amb aquella voluntat que expressava Josep Pous i Pagès al pròleg d'*Empordaneses*: “...no deixar-me enlluernar per l'aparença externa de les coses, d'arribar en lo possible al fons de llur ànima, per a fer ressortir de lo concret, de lo particular, el sentit universal que poguéis contenir.” 🐞

L'Empordà d'avui

L'Empordà, avui, no és, malauradament, aquell paisatge equilibrat de conreus, boscos, cales recollides i platges en harmonia amb l'obra de l'home. No és el paisatge que encisava Coromines; ni tan sols el que descrivia, ple de matisos, Josep Pla. Força pobles no poden beure aigua de l'aixeta per la contaminació de purins; projectes de macrourbanitzacions tempten els ajuntaments amb promeses de grans beneficis i aplegament de mà d'obra. L'Empordà és una fruita ufanosa encara, un xic macada, però molt cobejada per interessos especuladors que estan forçant canvis no gens naturals en un medi i un paisatge que s'estan desequilibrant. Hem perdut el mirament i la sensibilitat que teníem als primers anys de singlada dels ajuntaments democràtics?

Damas Calvet

Josep Pous i Pagès
[d'Enric Marquès]

L'Empordà poètic

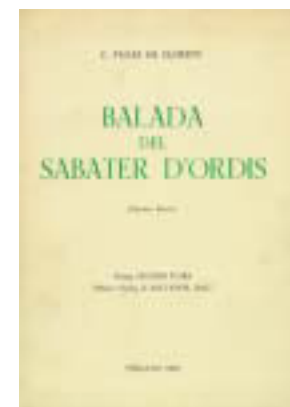

ELS PARADIGMES DE L'EMPORDÀ POÈTIC són les composicions, abans esmentades, de Verdaguer i Maragall. Tanmateix, són nombrosos els poemes d'autors diversos que han glossat l'Empordà en el seu conjunt, sigui per la seva gent i els valors que representen, sigui pel seu paisatge o la seva història. *L'Himne nou a l'Empordà*, de Carles Fages de Climent, s'inscriu en els del primer grup. No és negligible l'adjectiu "nou", que implícitament matisaria el que Maragall havia popularitzat. Fages hi recull l'aurèola de tradició clàssica, la de la germanor verdagueriana representada per la sardana, la de bressol del federalisme, i hi apunta, en la línia maragalliana, una representativitat de tots els països catalans: "Si tots els federals ens estrenyem la mà / per encerclar l'amor d'aquesta gaia terra / on les verges estàtiques tenen perfils de gerra / i la lluna i el sol són de menta i safrà." L'autor de *Somni de Cap de Creus*, en la línia del Noucentisme de reivindicar la filiació hel·lenística de l'Empordà, en tant que microcosmos de Catalunya, continua: "Orfeu, el xantre grec, com canta en català! / Calipso ha après la dansa que enceta el peu esquerre. / El dit de la tenora signa al cor que no s'erra / que és l'hora amorosida de creure i esperar."

L'analogia de l'Empordà com a terra oberta, germanívola, pariona a la simbologia de la sardana, és apuntada també per Josep M. López-Picó a *Brises Barcelonines*: "Oh terra sense enyorança, / oberta de bat a bat! / Prens i deixes com ta dansa: / per a entrar no cal frisança / ni per eixir, comiat." Aquesta obertura de la plana, glossada, com hem vist, en qualitat de símbol d'un esperit obert i acollidor, és invocada també en els versos del poeta gironí Miquel de Palol: "Passa la nau, i tot el mar s'aclara. / Pròdiga terra, que has ofert suara / l'or dels teus camps als ignorats germans, / ¿per quan guardes la nau que ha de dur encesa / una olor de ginesta empordanesa / a la fada grisor dels erms llunyans?"

Carles Fages de Climent
[d'Enric Marquès]

D'altres poetes, com Carme Guasch, a *Paisatge a l'aquarel·la*, en remarquen els trets més plàsticament paisatgístics: l'obertura de la plana esbatanada, el vent que hi campeja afuant-ne els colors, el mar com a element afaçonador d'omnímoda presència, però també com a virtualitat cromàtica: “Un pi al bell mig de la plana / que s'estén fins l'horitzó / és la taca de color / que empolsa la tramuntana. / La terra és de

tinta clara / sota un sol intens de juny: el mar s'endevina lluny: / cinta que uneix i separa (...)” Maria dels Àngels Vayreda, a *El maig a l'Empordà*, incideix també en el cromatisme aplicat als elements més emblemàtics de la plana: “Arriba el maig, el cel de llum s'esquerda / i té un manat de flors cada jardí; / la plana és tota verda / i comença a somriure al dematí (...)”. Aquesta panoràmica conjunció de colors es

Paisatge
[de Ramon Reig]

Carme Guasch

manifesta en un altre poema de la mateixa autora, però ara des d'un mirador privilegiat: la muntanyeta del castell de Sant Ferran: "Des del Castell, la plana d'Empordà / sembla una tela fina i ben pintada; / la mà de Déu hi don la pinzellada / del groc, del verd, del blau i del safrà (...)"

La tramuntana, artífex de la visió diàfana del paisatge altempordanès, ha estat també signe d'identificació amb el geni de la comarca. Segons Carme Guasch, "Estira el cel com un llençol ben llis / d'un blau esmerilat, quasi impossible. / L'adoren tots els arbres del país /

humiliats per l'esperó que els fibla. / (...). S'endinsa pels cabells i els nervis tiba / i ofega, descortesa, tota veu (...)." La sublimació de la tramuntana com a símbol de la inspiració arribada al paroxisme, a la plena comunió de l'esperit amb la força arrabassadora de la natura l'explicita Carles Fages de Climent a *Balada del Sabater d'Ordis*, on evoca vívidament el místic personatge dirigint, en un efluvi de transcendència, talment en èxtasi, la simfonia tramuntanal amb la seva canya esquerdada: "—Jo estimo el vent que arriba amb els exordis / d'antigues veus i sé nuar el coral / de l'ampla brega: en sóc el Mariscal / inconegut —diu el sabater d'Ordis."

Però la tramuntana és també rauxa i terrabastall, vehemència desaforada i força rampelluda. Com un follet capriciós, entre el desvari i l'entremaliadura, ens la presenta Albert Serrano a *El poema de l'Empordà*: "I ara afluixo, ara estampeixo, / ja enfollida, ja manyaga; / enllà, més m'entortolligo; més ençà, faig recalcada, / fins que tocada de seny / atorgo justa la pausa / que em serveix per rumiar / més grossa barrabassada!"

A *L'estrella d'en Perris*, Josep V. Foix evoca, amb efectista plasticitat, aquesta vehemència de la tramuntana, ara del mar estant, arran de costa. Foix, que coneixia a fons la feina i l'entorn humà dels pescadors del Port, reproduïx llur riquesa lèxica a l'hora de matisar les diferències entre una mena i altra de vent: "Quan el vent i la trangolada entren a boca de fosc, una colla de pescadors i jo acostumem de trobar-nos a la cabina d'una de les barques de bou ancorades i segures a recer del dic. Avui feia tramuntanassa —tramuntanada o gropada, discutien entre ells—, i les onades, fosques i altes, saltaven els carreus i escumaven brogidores."

Jaume Maurici, a *També el silenci*, presenta aquest geni rampellut de la tramuntana, però, en una hàbil

inversió, la propugna com a símbol regenerador: “El vent rebolca els arbres del carrer, / transportat en borbolls de torrentada. / Abrivat en la lluita i entre crits, / escampa els flocs de neu de les muntanyes (...). / Sigues audaç, —oh vent!—, i resolut. / Emporta’t lluny enllà les coses vanes, / i rastella la terra que hem deixat / amarada d’angúnia en trepitjar-la (...).”

Amb anàloga visió d’aquesta virtut regeneradora del vent empordanès, bé que en el sentit sanitari, el poeta Francesc d’Assís Marull, a final del XIX, a *Aires de l’Empordà*, recollit en l’antologia de Joan Ferrerós, feia també parlar la tramuntana, al·ludint al “romiatge de Requesens”, que, per deslliurar-se de les epidèmies provinents dels aiguamoixos, els empordanesos acomplien per implorar el vent esbandidor: “Jo a Maçanet beso el ferre / de la vara d’en Roldan; / les goges de les Estunes / mata en llurs coves mon baf, / i a Requesens en romiatge / lo figuerenc m’hi reclam / coronant los munts de flames / i fent los bronzes brandar.”

Tanmateix, és l’*Oració al Crist de la Tramuntana*, de Carles Fages de Climent, la que més ha persistit com a emblema del que els empordanesos esperen del seu vent connatural: “Braços en creu damunt la pia fusta, / Senyor, empareu la closa i el sembrat. / Doneu el verd exacte al nostre prat / i mesureu la tramuntana justa / que eixugui l’herba i no ens espolsi el blat.”

En parlar de tantes referències poètiques que ha generat la tramuntana, no podem oblidar el verb veherent i suggeridor de Jacint Verdaguer, quan, amb motiu del Certamen de Poesia celebrat a la Bisbal el 1901, s’hi referí en el seu discurs presidencial: “Quan amb tota sa fúria, com una eugassada del Rosselló, es llença a fer la roda del bufarut per eixa encontrada, els seus esglaiadors renills fan fugir de por els ramats d’ovelles; el so de la

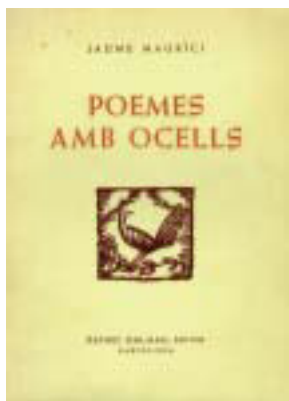

Panoràmica de Figueres
[de Josep Ministral]

«Canigó» i la tramuntana

La tramuntana, tan mimada pels poetes, alguna vegada s’ha aliat en contra de la poesia. Joan Guillamet, a *Vent de tramuntana, gent de tramuntana*, explica la frustrada escenificació d’una versió de *Canigó* que havia preparat Josep Carner a partir del text verdaguerià. La partitura va ser composta per Jaume Pahissa, mentre que la direcció escènica va ser encomanada a Adrià Gual. L’indret escollit va ser la plaça de toros i el dia, el 3 de maig de 1910, festa major de Figueres. Els decorats eren a punt des de feia dies. Però heus aquí que la nit del 2 de maig s’aixecà una forta i persistent tramuntana, que anà en augment. El dia 3, a la tarda, ja s’havien esquinçat alguns decorats. La representació es va haver de suspendre...

Xiprers

Xiprers arrengrerats sobre la plana,
Inscrits des de les hortes als sorrals,
Poseu fris als embats de tramuntana
Rimant les altes flames vegetals
En un joc repetit de verticals.
Ratlleu de verd obscur platja i vessana,
Soferts com espartans, intemporals.

MONTSERRAT VAYREDA
Un color per a cada amic

cornamusa fa ballar les garberes, els pallers i les barraques de pastors; el seu buf aterra els caminants, doblega els arbres rabassuts com si fossin joncs, capbussa i fa fer el rellotge a les feixugues carretes i, com el simoun de l'Àfrica, aixecant la sorra a espesses nuvolades, fa caminar i transporta ençà i enllà, com a boies, les muntanyes de Begur. El cavall desbocat que amb les crins eriçades i a voltes amb ales i tot que figura sovint a les monedes d'Empúries, ¿seria tal vegada símbol de la tramuntana que escrostonava les seves muralles de dos mil anys, com ara galopa damunt del seu sepulcre?"

En la paraula de Maria Àngels Anglada, en canvi, el paisatge empordanès té un aleteig de llum i una levitat que inviten al record asserenat, a la manera espiuana: "Recorda sempre aquesta claror / de la tarda —assuavida / pel trenat dels xiprers i dels llozers flairosos— / com la veus, ja enyorant-la, darrere els finestrals. / Recorda sempre aquesta claror / gràvida d'ocells quasi tots invisibles / fora d'una cardina que es gronxa a la branca més alta del més alt xiprer." És la claror que reivindica Jaume

Maurici a *Poemes amb ocells*: "Dreceu-me, per morir, el cel més clar; / doneu-me el cel amat de l'Empordà (...)."

Com Verdaguer a *Canigó*, sovint s'ha aplegat l'Alt Empordà amb el Rosselló. "Són el símbol d'una unitat esqueixada per la força i l'arbitrarietat." Així ho expressa Bartomeu Barceló a *Oda a l'Empordà*: "Si serva el Canigó sublim balança, / on, si no en tu i al Rosselló fratern, / té els balançons, en equilibri i concordança / amb ta fraterna i pia dansa, / d'encís etern?"

Els elements vegetals i geomòrfics més representatius es condensen al darrer sextet de *Cinc interpretacions de l'Empordà*, de Montserrat Vayreda. És ben remarcable com, en pocs versos, l'autora sintetitza els components paisatgístics més rellevants —elements singulars d'una naturalesa domesticada al servei de l'home, com plaia als noucentistes— amb l'epicentre de la ciutat, definida, també, mitjançant dos dels seus elements més emblemàtics: el campanar (la història cristal·litzada) i la cúpula daliniana (el present en projecció): "A la terra del vent saben conviure / la vinya i l'olivar, suro i xiprer, / la muntanya i el mar que se li lliura, / la cúpula gegant amb el cloquer. / Si la ciutat se'ns dóna en un somriure, / la plana vibra pel seu goig de ser."

Hi ha, però, altres visions més insòlites, sigui per la seva focalització, sigui pel seu tractament. Hi ha un curiós sonet de Juan Ruiz de Larios, amic de Carles Fages de Climent, intitulat *Paisaje ampurdanés con un gitano en primer término*, on el marc situacional és el binomi carretera—tren, que, ara i adés aplegats, solquen la plana: "La carretera irrumpe, en la mañana, / junto al paso a nivel —con su dondiego, / su mastín, su cadena, su campana / y el agua que, tranquila, va a su riego— / con una alborozada algarabía / al ver al tren antiguo que, ahora, asoma, / haciendo carantoñas a la vía / porque rompe la esquina de una loma."

Pere Prada, a *Empordà, mite o realitat?*, trenca els motlles amb què havien estat tractats els llocs comuns de la plana, amb un punt de revulsivitat, sense deixar mai, però, la tendresa ni una elaborada senzillesa de llenguatge i d'imatges: “Refulgeix la neu / com un pastís de nata. / La tramuntana la llepa / amb llavis de nacre. / Bruixes pirinenques / em xiulen a les orelles. / Riu tota la plana / sota la bella mirada blanca. Sol i vent, / follia al firmament.”

Si la poesia va ser, en els seus orígens, cançó, no fa estrany que Pere Coromines veiés en la parla cadenciosa de les noies empordaneses del seu temps una herència dels focues, fundadors d'Empúries. A *Les gràcies de l'Empordà*, assegura que aquella “...té modulacions que es podrien seguir amb les cordes d'una arpa.”

L'arpa —o la inspiració poètica, segons els romàntics— és fruit d'un encís. Montserrat Vayreda explica el perquè de la inveterada seducció de l'Empordà: “Per què l'Empordà màgic? Per la senzilla raó que aquesta terra tan real, palpable i atractiva sembla que, per art de màgia, hagi fet seves totes les expressions, contrastos i meravelles d'una natura robusta que tan aviat s'examina i es dilata en planes ubèrrimes i productives com s'encara amb la mar i s'arredossa a prop, o s'enfila pels estreps de les muntanyes fins entaforar-se per congostos i aiguavessos, en petites valls que guarden molts testimonis de l'home primitiu. Així, els menhirs i dòlmens que s'alcen en molts replers de les Alberes o s'aferren en els altiplans d'alguns dels turons i pujols que envolten Roses.”

Antoni Puigverd, a *L'Empordà, llibre de meravelles*, recorda que la bellesa d'aquest “paradís imperfecte”, com l'anomena, prové, segons va remarcar en múltiples textos Josep Pla, no només de la natura en el seu estat primigeni, sinó també del treball i de l'esforç de l'ho-

El castell de Quermançó

me, que l'ha afaiçonada d'acord amb les seves necessitats, bàsicament agrícoles. És curiós constatar, resseguint l'abundosa iconografia poètica de la comarca, com aquest segon aspecte no és pas negligit. I és aquí on perviu el mite maragallià: si l'Empordà és terra de llibertat (i de civilitat heretada dels grecs, hi afegiran els noucentistes seduïts per Empúries) és connatural al seu paisatge esbatanat la petjada de l'home: els rengles de xiprers que evoca Montserrat Vayreda, el mar per on ha acalat el substrat cultural (M. A. Anglada), la seva germanívola acollença, traduïda en un enfilall de camins (C. Fages de Climent i Josep M. López-Picó), les vinyes i les oliveres (M. Àngels Vayreda), la tramuntana, com a reflex del tremp empordanès (Carles Fages de Climent, Jaume Maurici, Sebastià Serrano)...

Dues planes

He estimat el Montseny sense ametistes,
la plana adusta en els seus llargs hiverns,
els vels espessos d'imprecisa boira.

Conec el ressò clar de les campanes
als vells carrers de la ciutat dels sants,
la plaça on van penjar en Bac de Roda.

Camí dels vents, he estimat l'altra plana
els vols de les gavines als sembrats,
les aigües, com nosaltres, indecises.

Somrient, l'alabastre de les verges
dins els seus temples de color de temps.
El mar, que va ser un dia camí nostre.

M. ÀNGELS ANGLADA
Columnnes d'hores

Una altra qüestió, no gens negligible, és la llarga tradició dels certàmens o festes de la poesia. Els precedents, estudiats per M. Àngels Anglada i Joan Ruiz, els trobem ja el 1882, en el Certamen literari organitzat pel Centro Artístico Industrial Figuerense. Els premis de poesia foren atorgats, entre altres, a Artur Masriera, joier de professió i bon amic de Jacint Verdager, que li prologà un llibre de poemes, i un jove nissim Ferran Agulló, escriptor i polític que, anys més tard, havia d'encunyar el terme Costa Brava. També hi fou premiat Sebastià Trullol, antecessor de les germanes Vayreda. Tanmateix, hi destacà Damas Calvet, el poeta empordanès que, amb Anicet de Pagès, culmina

la presència empordanesa al moviment de la Renaixença. El 1888, el Casino Menestral, el Casino Figuerense i la Societat Coral Èrato varen organitzar conjuntament un Certamen Literari i Científic. El guanyador del premi de poesia va ser el jove poeta modernista Apel·les Mestres.

Al darrer terç del segle XIX, el tema empordanès comença a aparèixer en diverses composicions poètiques, algunes premiades als certàmens poètics que, sota diferents denominacions, es prodiguen arreu de Catalunya; d'altres, publicades en reculls o de forma esparsa en periòdics. Vegem-ne uns exemples: Maria Josefa Massanes, a *L'Empordà* —que situa d'Hostalric a Requesens i d'Olot a Roses— en destaca la laboriositat agrícola, amb una projecció hispanista: “Puix quant dins dels solcs s'enterra / en or massís se transforma / per ser riquesa d'Espanya, / i de Catalunya glòria. / Ai, terra de l'Empordà, / que n'ets de rica i hermosa!”. Ramon Masifern, a *L'Empordà*, apel·la a una percepció idíl·lica, com a petit paradís privilegiat: “Si el món trobeu desert, jo en sé un oasi / on a tot temps hi ha regossigs (*sic*) i cants, / lo primer bes del sol allí s'envola / i el mar llatí s'hi bressa al bell davant.” No menys paradisiaca, per la floresta que li atribueix, és la versió que en fa Josep Barceló, ja encetat el segle XX, a *Himne a l'Empordà*: “Que hermosos són sos rius / i salzeredes, / que hermós és son boscam / poblat d'ocelles!”. Semblantment, en un marc bucòlic, apunta la veu de Maria Gràcia Bassa a *Paisatge empordanès*: “De l'arbreda, perfumada, / surt el cant d'un rossinyol. / Baixa per un corriol / un pastor amb sa ramada.” Són també veus femenines les que reprendran els elogis poètics al palau del vent. Així, Maria Perpinyà exulta en plena comunió amb la terra que l'ha afaçonada: “Tu em duus, jo al cor t'he posat, / ensems amador i amada. / Terra del cel

esventat, / terra de l'ampla abraçada." Maria Castanyer, al seu torn, al poema *Empordà*, reclama la sensació de plenitud davant la plana esbatanada: "Doneu-me el camp obert / davant les nines. / Doneu-me un camp ben pla! / Amb quatre taques verdes / escampades, / i dues pinzellades / de terra a mig llaurar."

L'etapa més florent dels concursos poètics a l'Alt Empordà s'inicia el 1906, amb el Concurs Artístic Català, organitzat per l'Ateneu Empordanès, un grup d'intel·lectuals i escriptors que actuaren fructíferament de pont entre el cap i casal i Figueres. Josep Pous i Pagès va ser secretari del jurat, i Joan Maragall, com a president, hi pronuncià el famós discurs *Als empordanesos*, que ha restat com l'elogi més emblemàtic i incondicional rebut per la comarca. Entre els autors premiats, cal destacar Prudenci Bertrana i Gabriel Alomar. El 1917 tenen lloc els primers Jocs Florals de l'Empordà, presidits per Pere Coromines, que hi pronuncià el també famós discurs sobre les *Les gràcies de l'Empordà*, que apareixeria, ampliat, el 1919, en forma de llibre. Els quarts i darrers jocs florals celebrats a l'Alt Empordà —els segons i tercers s'havien celebrat a la Bisbal i Torroella de Montgrí, respectivament— van tenir lloc a Castelló d'Empúries el setembre de 1922 i foren presidits per Eugeni d'Ors, que hi pronuncià un polèmic discurs que creà, enllà dels límits de l'Empordà, un considerable enrenou. Hem de fer avinent que les circumstàncies ja ho presagiaven: feia tot just dos anys que havia estat forçat a dimitir del càrrec de director d'Instrucció Pública de la Mancomunitat per discrepàncies amb el president Puig i Cadafalch, i encara no en feia un que havia cessat com a secretari de l'Institut d'Estudis Catalans. En el seu discurs a Castelló, Eugeni d'Ors prengué com a referència una crònica de Josep Pla, escrita des

d'Itàlia i publicada al diari *El Sol*, que acabava dient: "Nunca Cataluña ha sido un país tan triste, tan espiritualmente vacío como ahora." D'Ors l'aprofita per acusar el govern de la Mancomunitat d'haver perdut els ideals i l'entusiasme en pro d'interessos lucratius i de poder. El discurs deixava les sendes protocol·làries i esdevenia un públic manifest de crítica a la nova política institucional duta a terme d'ençà de la seva dimissió. Les paraules d'Eugeni d'Ors a Castelló d'Empúries varen acabar de consumir la ruptura: aquest es traslladava, pocs mesos després —gener de 1923—, a Madrid.

Com a exemple dels poemes premiats en la convocatòria dels Jocs Florals de 1917, celebrats a Figueres, podem reproduir dues estrofes de *La Plana*, poesia composta per Joaquim Folch i Torres: "Ai, la plana, la plana tan bella, / amb aquell cel arrissat i tranquil, / i la verdor tota fresca i novella / com si acabés de passar l'abril. // Riu allà al lluny la muntanya serena, / amb la morada color hivernal, / portant commosa damunt la carena / el mantell blanc de la neu eternal."

Hem d'esperar el 1956 perquè es reprenguin els certàmens poètics, amb la denominació de Fiesta de la Poesía, que desembocarà, el 1963, en el nom definitiu de Festa de la Poesia, celebrada cada any al Casino Menestral, a l'entorn de la figura carismàtica de Carles Fages de Climent. És important el mestratge que exercí en les escriptores Montserrat i M. Àngels Vayreda, Carme Guasch i Pilar Nierga. Hi participà també, de forma ben activa, el poeta Jaume Maurici. La Festa de la Poesia, interrompuda després de la mort de Fages (1968), va ser regularment represa, des de 1985, per la Societat Coral Erato, amb una notable presència de participants, tant de l'Empordà com d'altres comarques. 🐟

L'Empordà nord- oriental

PARLAR DEL CAP DE CREUS és parlar d'un filó insondable de materialització literària. Des del *Somni de Cap de Creus* de Fages de Climent fins als poemes de Josep M. de Sagarra, de J. V. Foix o de Tomàs Garcés, l'aridesa rocallosa, gairebé lunar, de la serra de Rodes o les feixes mansívoles que fan de cinyell als turons de Llançà i Colera han prodigat planes i planes de creació (o recreació) literària. Pel que fa al *Somni de Cap de Creus*, de Carles Fages de Climent*, és, primer de tot,

un poema èpic a una terra que enclou, segons l'autor, l'univers de la cultura grecollatina i, a la vegada, la llavor d'una cosmogonia cristiana. L'Alt Empordà, i concretament, el Cap de Creus —que substituirà l'antic topònim de Cap d'Afrodita d'Or— serà l'escenari on es produirà “la jubilació dels déus olímpics” i l'adveniment d'una nova ordenació del món. Hi predomina la descripció, amb poderosos efectes plàstics, tant dels elements com de les sensacions que desperten en l'à-

El monestir de
Sant Pere de Rodes

nim del poeta: “Tot és sonor (...)” i “Tot és aristocràtic, mineral, simple i pur”, exclama el poeta endut pel ritme dels versos alexandrins.

Orfeu a Cap N'Orfeu, Calipso a cala Culip, Pan a Pení, Afrodita al Cap que duia el seu nom, Prometeu a Port Lligat... La geografia cantada fa un tot amb els esdeveniments mitològics que s'hi emmarquen. Sovint, la geografia del Cap de Creus, al *Somni...*, és l'escenari on es reconstrueix la petja de personatges i episodis que han esdevingut objecte del mite popular, com al *Diàleg de fra Jeroni Climent*, potser un dels millors cants del llibre, on se'ns conta, a tall de romanç, el sojorn clandestí del mític bandoler a Sant Pere de Roda, on l'abat fra Pons de Turull —que pertanyia al mateix bàndol dels nyerros— l'acull i l'ajuda a escapar-se cap a França. Joan de Serrallonga ens és descrit a la manera dels herois romàntics, enfrontat al comte-duc i a la nissaga dels Àustries. Promet a fra Jeroni una mitra com a regreiciament “si algun dia em fan virrei / i em reïx l'ajut de França”.

En altres cants del *Somni...*, com el que inclou *Estances a Santa Elena*, la geografia es revesteix del mite popular de base religiosa. Pel que fa a aquestes, el poeta situa el descobriment del Lignum Crucis per Santa Elena, mare de l'emperador Constantí, als encontorns del monestir de Sant Pere de Roda, just on avui s'alcen les ruïnes de l'antiga església dedicada a la santa. És prou revelador: la “vera creu”, símbol de la cristianitat, és trobada als mateixos indrets on fou dipositat, segons la llegenda recollida pel poeta, el cap de Sant Pere i ben a prop d'on Carlemany troba el Sant Grial (Quermançó), símbol de l'Europa forjada a l'ombra del Sacre Imperi Romanogermànic, leit motiv de la poesia èpica i cavalleresca. És en aquests paràmetres que Fages contempla l'Empordà

del mite grecollatí i del mite popular, del folklore, de la història i del present que més hi contrasta: “L’Empordà es clou en una forma d’illa / de perímetre exacte, on l’ample mur / de les muntanyes dansen al conjur / de la tenora amb ritmes de futur / frisoses de lluir minifaldilla”

“Els dotze pars de França travessen monts i plans,
 Roland va en rereguarda, l’arquebisbe al davant.
 En recamada sella, damunt d’un negre i blanc
 corser de trenta llunes, fa via Carlemany.
 A Quermançó s’aturen, castell de roquissar,
 que lliga un feix de torres com un calze daurat
 de calç i pedra viva, fet per mà d’alemanys.
 De Mont Perdut diria’s que és el pany i la clau,
 Klingsor qui va habitar-lo —sense amor dels humans
 amb purpurals albíssims, bolcava el veire sant.
 Les portes són de roure: ningú no ha pogut mai
 —Klingsor vivent— clavar-hi ni sisquera l’esguard.
 Neta lllu, fora el cuiro, l’espasa de Roland,
 fabricada per arcàngels amb or de mil quirats.
 (...)
 Al primer cop, la porta no es mou ni un bri d’estam:
 al segon cop de ferro, es llesca com el pa:
 grinyolen les xarneres; de tercer cop, no en cal.
 La llinda dóna al pati, i al pati set portals:
 cada un és clos amb reixa, cadena i forrellat.

El Sant Grial

Dom Roland s’enamora del portaló més baix,
 torna a tirar l’espasa de l’estoig ric d’esmalts:
 al primer cop, la porta no es mou ni un bri d’estam:
 al segon cop de ferro, es llesca com el pa;
 grinyolen les xarneres, de tercer cop, no en cal.
 El pas sembla la gola negra d’un lleopard,
 camí d’ocultes mines, esplai del rat penat.
 Derroca murs i portes que li barren el pas
 i al dia terç albira resplendors de cel blau.
 Dins la torre més alta clareja el Sant Grial
 —copó amb reflexos d’iris i arestes de cristall—,
 on de la punta fina d’una llança d’aram
 (com de l’estalactita d’un fetiller coval)
 es vessen, una a una, gotes vives de sang.
 Dom Turpí pren l’estola i aixeca, humil, el vas;
 darrere l’arquebisbe, té la llança Roland.
 És la vetlla atzarosa de la nit de Nadal.

CARLES FAGES DE CLIMENT
Somni de Cap de Creus

El massís de Sant Pere de Roda, en una perspectiva anàloga a la de Carles Fages de Climent, ha estat cantat també per Albert Serrano, especialment al poemari que és intitulat amb el topònim del monestir: “La Torre del campanar / —noble i robust quadrilàter / de finestrals geminats— / si vols saber-ne l’alçària, / cent trenta-set són els pams; / en el meu temps disset canes.”

Sant Pere de Roda és també la XXI gràcia de l’Empordà, de Pere Coromines: “La Bíblia, daurada amb amor, d’ingènues figures romàniques està reclosa

en un museu estranger. Mes ni la mà dels homes ni els impropis del temps han pogut despollar les runes esbatanades i ensorrades del seu cordial encís. Com vella arca de sàndal, cada vegada que l’estellen, amb la darrera estella renova el seu perfum. De Roda la grega vas treure’n en els primers dies de la colonització benedictina el teu nom cristià. Com una estrella morta, després d’haver estat per molts segles lluminària guaidora dels sentiments i de la raó dels homes, ara romans apagada en la teva augusta soledat. Però en la teva nit

◀ Tomàs Garcés,
a Sant Pere de Roda

no restes perduda i oblidada, estrella morta d'una pàtria que no vol morir.”

Mossèn Camil Geis, a *De primavera a rera-vera*, inclou les *Trobes elegíiques a Sant Pere de Roda*, que, en la línia del *Diàleg dels dos campanars*, de Verdaguer, evoca l'antiga esplendor del monestir contraposant-la a la desolació en què es trobava: “Sota l'ala del silenci, / t'arreceres, recollit; / el vent diu una elegia, / oh secular monestir / abandonat a la fúria / de tot vent i tot botxí.”

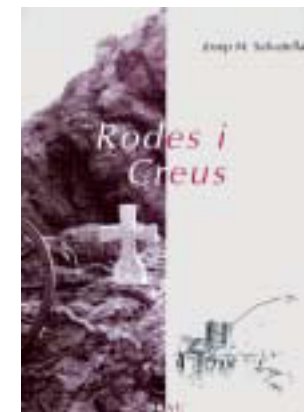
El poeta modernista Josep Tharrats, a *Monestir de Sant Pere de Roda*, ofereix una visió preciosista del conjunt arquitectònic, suspès entre el mar i el cel, testimoni d'una vida llunyana, com llunyana és la remor de les ones que el bressolen: “Mil·lenari joell d'art cristià / que dreces ton vestigi a la serena / claredat de l'atzur meridià / amb l'alt fervor d'una votiva ofrena (...) // Reliquiari obert davant la mar: / el panorama multiseccular / t'uneix al clàssic ritme de les ones.”

Dídac Faig, com Tharrats, compara el monestir amb un joell, fent esment dels qui forjaren la seva esplendor espiritual, artística i intel·lectual: “Tassi, i fill

Eldesind, dalt la Verdera / abasten l'alta nau, joell de l'art, / estoig de Déu fet Mot / Bíblia entera / que s'endugué el menyspreu i insult del dard. // Com un gla del dit gros el Cap de Creus / recorda llargs camins de jubileus, / abat mitrat, vestit de privilegi.”

Al seu torn, Montserrat Vayreda, a *Entre el temps i l'eternitat*, dedica dos sonets al Monestir, el primer dels quals glossa la comunió entre les restes del temple majestuós i la natura que, més que eclipsar-lo, li'n remarca l'esplendor, encara no arrabassada per l'urpa del temps: “I els meus ulls, admirats, es van abstreure / en l'abraç fraternal de pedra i heura / i en el temps recollint la soledat / del monestir de Sant Pere de Roda, / que avui el meu record sorprèn i broda / talment un medalló dins l'espadat.”

Aquesta identificació entre l'antic monestir i la natura arriba, en el poema “Rodes 50” de Josep M. Salvatella, a la simbiosi carreu-penya, com a conjunt que comparteix un comú batec: “Damunt de la muntanya despullada, / erma en el gris, carn dura de la penya / bruna del temps, son cos llagat ensenya / el monestir, sadoll de llum daurada.”

El punt dolç

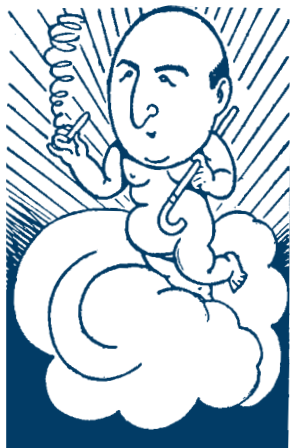
“L'altre dia vaig fer l'elogi d'un paisatge excepcional, d'una vila tota gràcia i tota mesura que toca de peus a l'aigua arrapada a les pedres empordaneses. Aquella vila que es diu Port de la Selva i que m'estimo com si hi hagués nascut. L'altre dia parlava, doncs, del paisatge, i avui et parlaré a tu, amic meu, una mica de les ànimes del Port de la Selva.

És curiós veure com en un país com el nostre tots els vicis i les virtuts, totes les manifestacions naturals de l'ànima es van adaptant i modificant a la forma i a l'estructura dels paisatges. Raríssimes vegades en un tros de terra seca i hostil trobaràs ànimes lleugeres i obertes. Com més amunt vagis de muntanya sentiràs menys paraules; totes les passions perden franquesa. Per això les paraules de muntanya són fortes i concentrades com un aiguardent. Però si vas per la costa veuràs que les persones agafen aquella frescor de la mar i aquell aire tebi del litoral. A la mar, les ànimes s'obren com les veles i parlen contínuament com l'aigua.

Ja saps que el Port de la Selva és al capdamunt de l'Empordà, i ja saps que la gent empordanesa són gent franca i liberal; pensa que el Port de la Selva està a quatre dits de França i tota la seva activitat i la seva vida li ve de l'aigua. Això et podrà fer endevinar alguna cosa de com sigui la seva gent.

Però, així com el paisatge del Port de la Selva és l'afinament i el punt dolç de la costa empordanesa, en els seus homes hi ha també l'afinament i el punt dolç de l'empordanès i del mariner.”

JOSEP M. DE SAGARRA
L'ànima de les coses

És, però, Tomàs Garcés, a *Quadern de la Selva*, qui, en una prosa poètica gràvida de sensacions, ens guia pels viarans que condueixen a l'augusta visió del noble conjunt arquitectònic: “Feia un dia claríssim, amb aquell sol que no crema, i un aire net, com de vidre. La muntanya ens temptava, verd de vinya, rovell de pedra, violeta fosc dels cremats. Deixàrem, doncs, la taula parada, amb el darrer mos de dinar, i ens llançàrem muntanya amunt, cap a Sant Pere de Roda. Quantes vegades no hem fet aquest camí! Per l'abril, és una delícia. Seguïrem l'antiga dreuera: per Sant Sebastià, planejant entre vinyes, ran d'olivar voltat sempre de fonoll i timó i de mil flors silvestres, el camí us mena a les alzines del Coll. Després, de llarg en llarg graó, amb el mar blau obert rere vostre, i les muntanyes del Cap Cervera, d'harmoniosos i vellutat relleu, us planteu, a distància, per saludar-la, davant la descarnada majestat del Monestir.”

Val a dir que, en aquest mateix text, Garcés i els seus acompanyants escolten una rondalla de Roseta, mestressa del Mas de la Pallera, segons la qual la famosa flor de penical —aquella que tot ho guareix i que donarà el reialme al príncep que la trobarà— es troba als redols del Monestir. Així, foren els monjos de Sant Pere de Roda, els qui amb aquesta flor tornaren la vida al príncep mort per l'enveja dels seus germans.

Joan Guillamet, a *Vent de tramuntana, gent de tramuntana*, dona notícia d'una novel·la inèdita de mossèn Rossend Fortunet, intitulada *El último papa*, que té com a referència el monestir de Sant Pere de Roda, en nova puixança, del qual surt, allà pel segle XXII, un monjo que arribarà a pontífex amb el nom ben significatiu de Pere II. Josep Pla, a *Escrits empordanesos*

◀ Josep M. de Sagarra [d'Apa]
◀ El Port de la Selva

danesos, afirma que aquest noble conjunt “és la més impressionant ruïna que conté el país”, i en subratlla el poder que exercí sobre l'àmplia rogalia. I fa, sense estar-se d'un punt de sornegueria, una inferència: “Hi degueren viure admirablement, a judicar per la quantitat de receptes de cuina que els erudits n'han recollit.”

Sant Pere de Roda des de final del segle X fins ben entrat el XII es convertí en un centre de pelegrinatge semblant en importància a Roma o Compostel·la. Lluís Racionero, a *Cercamón*, dedica el segon capítol a descriure la imaginària estada que hi feren els joves Oliba, futur abat de Cuixà, i Ermengol d'Urgell, cap a l'any mil, cercant el consell dels savis mestres, com Gerbert i l'abat Garí, que hi professaven. Després de la primera nit, resten extasiats davant el paisatge que s'obria als seus ulls:

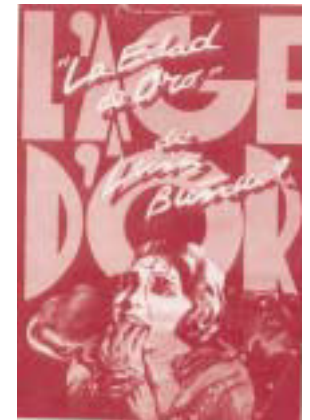
“De bon matí, Ermengol anà cap a la finestra i féu un crit. Oliba es llevà per mirar: lluny del cel i del mar, com escollint l'espai on, remots, ambdós s'ajuntaven, els caps, les rades i els penya-segats jugaven sinuosament amb el blau del cel i del mar. La llum era tan clara que semblava que se sentís el mar i es veien les crestes escumades, tot el golf era un somriure d'inombrables onades. Des de la vora del mar, la muntanya pujava abruptament, tota coberta pels boscos, fins al castell-monestir que reposa en el lloc dominant més altívol, quiet i ben assentat com un niu d'àligues.”

Narcís Comadira, a *Usdefruit*, invita a reflexionar sobre el perquè de topònims com “Verdera” o “la Selva”, que responien a una rica foresta, avui desapareguda a la major part de Cap de Creus, i en treu unes consideracions: “La massa arbòria la van devorar el poder, la pregària i la bellesa. La natura és l'aliment de l'art. Quan la natura es gasta, l'esperit sol buscar llocs més fèrtils.

Bisbes i esquelefs

El Cap de Creus es va popularitzar entre els espectadors cinematogràfics gràcies a la pel·lícula *El far de la fi del món*, interpretada per Kirk Douglas i Yul Brinner. Però les seves nues anfractuositats minerals han passat definitivament a la història del cinema per haver estat l'escenari de *L'Age d'or*, rodada per Luis Buñuel l'any 1930, obra cabdal del surrealisme filmic i atac demolidor a l'ordre establert. Les seves imatges corrosives, amplificades per la grandiloqüència de l'indret, van provocar a París una sèrie d'escàndols i de protestes en cadena que van culminar amb la prohibició de la pel·lícula i la requisada de les seves còpies per part de la policia. Actualment, l'obra figura en totes les llistes dels millors films de la història, i les imatges dels bisbes convertits en esquelefs sobre les pedres del Cap de Creus són considerades per alguns crítics com una de les escenes més extraordinàries que mai s'hagin rodades.

Ressonàncies clàssiques

“Se non è vero è ben trovato”: Carles Fages de Climent fa mirallets etimològics amb la toponímia de Cap de Creus, per a abillar-lo amb les més pregoneres ressonàncies clàssiques: Creus derivaria de Ceres, Cala Culip de Cala Calipso, Montjoi de Mons Jovis (Júpiter), Pení de Pan, Cap d'Oros seria una reducció de Cap d'Afrodita d'Or...

Ara tot és un paisatge dels somnis. La sensualitat s'ha refugiat en la memòria. El poder, en la història. La bellesa, en l'arqueologia. La fe, en la nostàlgia. La vida, en la mort.”

Rafael Santos Torroella, a *Cerrada noche*, reflecteix l'aspriva i subjugant mineralogia del Cap de Creus, i l'associa, en la línia apuntada per Comadira, al record que és capaç de donar vida allà on l'aparença és només de duresa i desolació: “Con todas las estaciones / de la luz en sólo el día / se dibuja el astillado / perfil de espalda caída: / grito mineral, espadas, / desgarros de sal y brisa / para el recuerdo que escucha / junto a la muerte la vida.”

A *Àncores i estrelles*, Josep M. de Sagarra insisteix en la magnificència mineral del Cap de Creus, ara, però, des de l'embolcall de la nit: “Tot és tan mineral que sembla que comença / o acaba tot avui. Tot, pedra i sal / i negror, tot és tan brutalment mineral!”

El vincle de la geologia del Cap de Creus amb la creació pictòrica o poètica que suscita és analitzat per J. V. Foix a *Les irrealis omegues*: “Ja vaig escriure una altra o altres vegades, a propòsit de la racialitat de la pintura de Dalí, que la majoria dels seus quadres des-

cobreixen el misteri de la nostra geologia. Sense el paisatge del Cap de Creus no hi ha interpretació fàcil dels temes dalinians més personals (...) A Dalí, endut per la seva objectivitat, les pedres se li estoven a les mans, i les carns pugnen, en llur flaccidesa, per petrificar-se. Roques, arbres i personatges diríeu que han estat sotmesos prèviament a una putrefacció submarina.”

Ben a prop del Port, on sojornaven J. V. Foix i Josep M. de Sagarra, un xic endins, a la vila de la Selva, arrecerada per la vall de Santa Creu, Tomàs Garcés escriví bona part de la seva obra poètica. A *La nit de Sant Joan*, ressegueix els indrets del Cap de Creus, al voltant del massís de Sant Pere de Roda, des del Coll de la Torre fins al pou de Sant Salvador. La màgia tel·lúrica del conjunt esdevé germinadora de vida: “Oh dolça Captiva, qui t'encativà?/ Puig Neulós et mira, tu mires la Plana. / Ets pedra, i encara bategues i alenes. / Les postres enceses, les albes serenes / et veuen captiva del teu estimar (...)”

Cal no oblidar que el magne poema de Fages de Climent dedicat al Cap de Creus és encapçalat, també, pel mot “somni”. Com Foix, que en resseguí tots els viaransys, Fages de Climent exorcitza el paisatge per fer-ne escambell d'una visió transcendentalitzada:

“Sol, a la vall, vèrtex bru de muntanyes, / lluny de tothom —no diré si dormia / o bo i despert em garfien els somnis: / vaig sentir un hàlit de boires escasses / devers la feixa cenyida de roca.”

A *Onze nadals i un cap d'any*, de J. V. Foix, hi ha el conegut poema *Ho sap tothom i és profecia*, en què, des d'un epicentre que pot identificar-se amb Sant Pere de Roda, s'ofereix una visió panoràmica i alhora pormenoritzada del magne redol del Cap de Creus, en perfecta simbiosi de la geomorfologia amb el treball de l'home i els fruits que produeix: “Els de la Vall i els de Colera /

salten contents, a llur manera, / i els de la Selva s'han mudat; / amb flors de fenc calquen a l'era: / a cal fuster hi ha novetat. / De Pau i Palau-saverdera / porten les mels de llur cinglera / i omplen els dolls de vi moscat.”

Dintre el mateix poemari, J. V. Foix inclou *Nova balada del Cap de Creus**, que evoca amb tints onírics la feréstega bellesa de les cales i el rocam: “A mitjanit navegàvem / a tres milles de Cap Gros; / érem cinc a cos de sarja, / i el timoner amb vesta d'or. / Quan érem prop de Talabra, / algú ens cridava pel nom: / Era una pedra, era un arbre, / un casull entre vinyots / o el somriure d'una balma / que paria dues fonts.” (...)

No ha de fer estrany que aquest onirisme que es desprèn de la morfologia rocosa del Cap de Creus hagi exercit un extraordinari poder de suggestió en pintors com Antoni Pitxot, que traspassa als seus quadres les pedres i els còdols com a elements de fantasioses configuracions.

Lluís G. Pla, a *Estampes d'Empordà*, parlant de Cap Norfeu, ja apuntava aquest encanteri mineral que, anys més tard, havia d'expressar vivament Antoni Pitxot. Amb un ressò maragallià de plena comunió amb l'esplendor de la natura, ens interroga: “No l'heu vist mai, el Norfeu? No us heu encastellat mai en la ferotge espatlla d'aquest ciclop de muscles de roca i venes de marbre blanc que el sol calciga? Si és així, no sabeu de la benestança de tombar-vos damunt un clap de gespa dels seus tomanyins, arran d'un quer obert damunt les aigües, amb un bocí de pal·li de cel damunt i un esquinç de blau del mar, avall, avall...”

El mateix Lluís G. Pla, a *De tot vent*, fa una plàstica descripció panoràmica del conjunt de Cap de Creus, bo i subratllant-ne, al final, la força seductora: “Un dia clar, sense calimes... Es veia el Norfeu i L'Home amb les ratlles fosques dels córrecs, amb la verdor

diluïda dels claps de morró i les blancors del sílex de la muntanya... S'albirava la mola arrodonida de Pení, surmuntant de les muntanyes... i els acantilats de Lledó, la Falconera, Cap-Trencat, Canyelles i altres indrets de la costa brava de Roses... Tota la serralada de Sant Pere de Roda, enasprida, oscada i bruna com una fulla de ganiveta vella i rovellada... Àdhuc els masius dispersos i l'estol de cases brunes de Palau-Saverdera s'albiraven en el decliu de la serra, ben precisos i retallats de contorn... I el pic blanc de Sant Onofre, en un relleix de la muntanya brava, us feia pensar en una congesta invencible que volgués perdurar la neu d'un hivern per l'altre, malgrat tramuntanes i ponents i a despit de totes les soleiades estiuenques... Tot plegat es resumia en una vertadera fascinació: en un xuclament irresistible de la nostra voluntat cap a totes aquelles coses; en un reclam impossible de desobeir...”

Una de les qüestions que ha suscitat polèmica és la incorporació de les feréstegues costes del Cap de Creus dins la denominació de Costa Brava, que va encunyar Ferran Agulló el 1908, a *La Veu de Catalunya*. Mentre que aquest hi incloïa totes les costes de l'Empordà i la Selva —tesi que va acabar imposant-se—, Agustí Calvet, Gaziol, restringia el terme a la costa compresa entre Tossa i Sant Feliu. Curiosa és l'aportació de Joaquim Ruyra, citada per Joan Torrent a *La Costa Brava vista pels seus escriptors*, segons la qual aquesta denominació s'hauria de reservar “per a la feréstega, sublim, despullada i perillosa que va des del terme de Cadaqués fins al de França”.

El Cap de Creus, entre “la mar d'amunt” i “la mar d'avall”, aquesta petita península d'arcaïques —i arcanes— ressonàncies, que Foix defineix com a “al·lucinant”, és la proa de l'Alt Empordà, enfilant el mar que mena, indefectiblement, als nostres orígens.

▲ J. V. Foix,
jove i adult

Somni de Cap de Creus, de Carles Fages de Climent, és, com esmentàvem abans, un abellidor passeig per l'orografia, el mite i la història. És una fastuosa coreografia que, semblantment a la que bastí Verdaguer al voltant del Canigó, mostra un món que, tramuntant les barreres del temps i les que separen el real de l'imaginari, exerceix una sorprenent virtualitat seductora. Estatge del déus, és l'Olimp que els permet un solaç arcàdic: "Els crepuscles esqualids esborrifien la trena / del cant que sense solfes cantussa la sirena. / A Roses ella canta. I a Puigrom, xiula Pan. / Cloe i Dafnis assaigen el primer bes galant. / Terme té un ermitatge senyer: la Perafita; / les illes, Astarté; les cales, Afrodita."

Fages recull la tradició segons la qual s'hauria alçat un temple a Afrodita al vèrtex del Cap de Creus, enfront l'illa de la Massa d'Oros: "Tot el Cap d'Or on tenies el temple / d'ònix i marbre, i aram, on solia / l'arlot dispers venerar-te, és en runa: / àbacs, sanefes i plintes per l'ona / colgats arreu entre els garfis de l'àncora / dels llenys perduts; cementiri on es vessen / olis i vins de corbades terrisses, / set divina dels naufrags."

Tot el Cap de Creus esdevé, en boca de Fages, l'àurea empremta dels hel·lens: "Dringui en el temps el so oblidat / de quan la nostra parla era la grega, / esquinci el tul de menta que disgrega / la decrepitud de l'embarc."

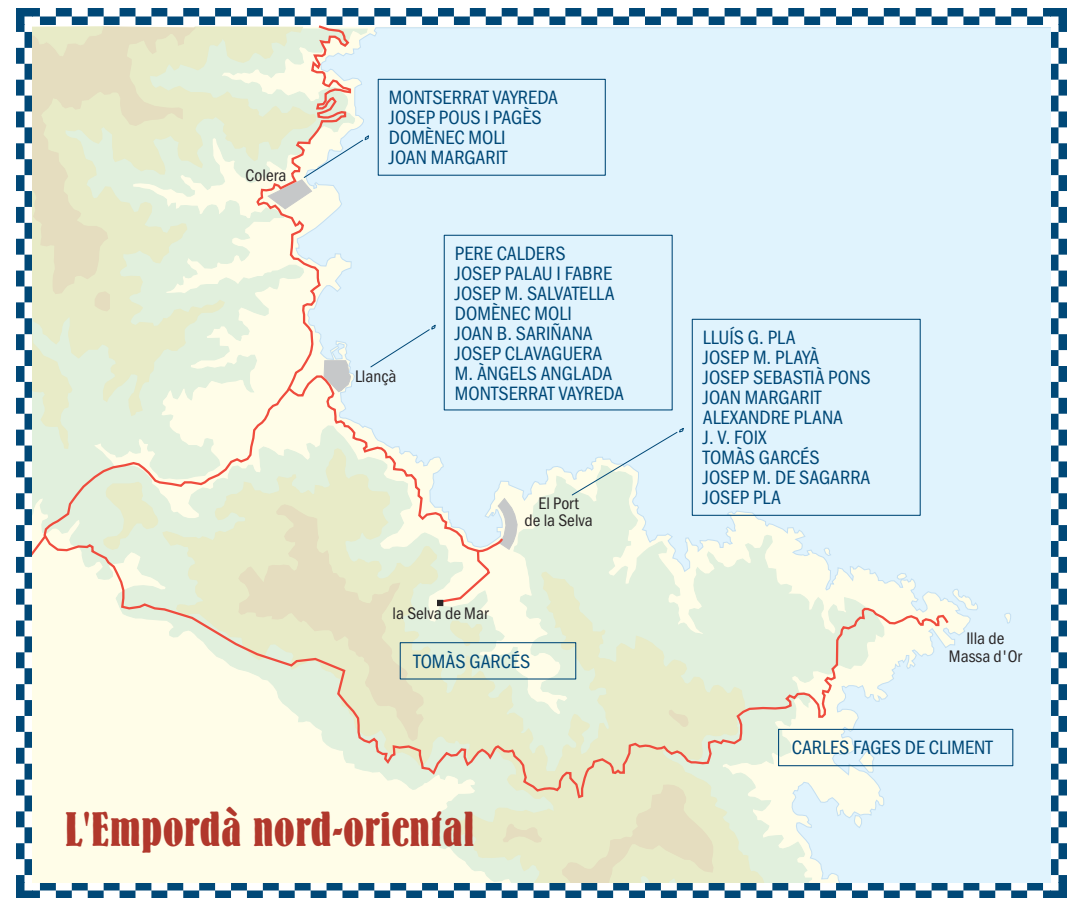
Tot seguit, Fages de Climent ressegueix, amb vers dúctil i concís, el flanc sinuós de la màgica península, amb els eufònics topònims que la verbalitzen: “S’enganxin al cos una mica / les flassades del Llaner; / ara el Cap és fulgent d’or i mica / i l’any se’ns torna faner. // I mentre el gall de l’aurora / entona el qui-qui-ri-quí, tu / —amb el refilet de tenora— / t’enfiles al Cucu-ru-cú. // Passen els anys de mil en mil / i els segles marquen la dena / d’aquest rosari senil / que desgrana Roca Sirena. // Les illes dansen la sardana / a Port-Lligat que reflecteix el plom / dels balaixos que no tenen nom / i s’esberlen com una magrana.”

Hem vist, a vol d’ocell, el paisatge antropomòrfic i mineral, però sempre ple de vida, del Cap de Creus. Aturem-nos, tanmateix, en els seus pobles i viles, que tants escriptors i artistes han volgut conèixer de prop.

Si davallem per l’encrespada costa de Portbou, població on ens aturarem en un altre capítol, arribarem a Colera. Montserrat Vayreda la descriu immersa en un entorn amorosit, on l’empremta de l’home en la natura engalza amb la bondat congènita d’aquesta: “Colera, jardins i hortes, / cases que van remuntant / els faldars de la muntanya / submisos i maternals.”

Tanmateix, Colera patí, l’any de 1887, la primera onada fatídica de la fil·loxera, com ho consigna a *Empordaneses* Josep Pous i Pagès: “I la terrible malura s’anava estenent, passant d’una vinya a l’altra com un mal aire, sense que res del món pogués deturar la seva escomesa. Ja es deia si per la banda de Colera i Llançà hi havia sortit la terrible plaga. Un ambient d’angoixosa espera planava per tot el país. Els pagesos, amb el cor oprimat, tremolaven impotents davant d’allò misteriós que els amenaçava.”

El terme de Colera ha patit altres devastacions, en temps ben propers, com les dels reiterats incendis d’estiu.

Domènec Moli, a *Sis visions de l’Empordà*, posa en boca d’un dels conills que solen enronnar les hortes del poble la seva pròpia denúncia: “Jo, que he recorregut tot l’entrellat de caminets que ressegueixen aquestes muntanyes, m’he escapat ja moltes vegades de morir rostit pel foc que any darrere any apareix, provenint de la carretera o la via, i dóna al país aquesta aparença de constant calamitat.”

Al poemari *Joana*, dedicat a la seva filla morta, Joan Margarit recrea el paisatge abrupte i pletòric, i tanmateix depredat pel foc, de Colera, on sojornaven cada estiu: “Penya-segats d’un gris verdós s’enfonsen / com

▲ Alexandre Plana
▲ Josep M. de Sagarra

El Cap de Creus

La catorzena gràcia de l'Empordà és el cap de Creus, que s'enfonsa com punxeguda llança en el flanc de la mar profunda. Guaita pel nord el Cap Cerver i el Port de Venus Kytèria; pel migjorn allarga l'esguard fins a les escales d'Hanníbal, i mar endins per les pulcres matinades d'hivern albira els cimals de Mallorca. Per disposar l'esperit a cantar les belleses del Cap de Creus, l'escriptor té d'embragar-se en la remor de les batalles, en l'encens dels oficis divins, en la joconda alegria de les núpcies i en el ressò august de les marxés triomfals. Enlloc es presenta la naturalesa més èpicament valenta i hermosa. Les ones canten, rutllen i s'esberlen contra el mur gegant; el vent, que brunzeix amb inefable polifonia les escabella, i escampa per l'aire el seu ruixim; del peu de l'ara munta una forta alenada d'aromes marines. Hi ha quelcom en l'ànima empordanesa que no s'explicaria sense la presència d'aquella immensa cavalcada de roques pirenenques, atretes mar endins per les eòliques ressonàncies de la lira d'Orfeu. Damunt de la mola sembla que et trobis en la proa tallant d'una nau gegantina que marxa impàvida rompent les ones bramulants que rere el vel de blanca escuma harmonitzen tota una simfonia de blancs de zèfir i de verds d'esmaragda amb reflexos indefinibles d'àgates i robins, morats i roses que transparenten l'ombra dels espadats i de les cales, i els sorrals i les roques, i l'espessa forra de les algues marines."

PERE COROMINES

Les gràcies de l'Empordà

grans destrals prehistòriques dins l'aigua. / Com qui pela una fruita, / la carretera fa un revolt i un altre / pels vells turons cremats."

Seguint les giragonses abocades al mar, arribem a Llançà, vila que ha hostatjat escriptors tan conspicus

com Pere Calders i Josep Palau i Fabre. Josep M. Salvatella, batlle i no menys home de lletres, a *Planes d'Empordà*, n'ha resseguit la història medieval i les relacions del llançanencs amb els seus germans rossellonesos. En el llibre de narracions *A la posta de sol* recrea l'arribada dels romans a Llançà: "A trenc d'alba, una gran calma s'estendrà per tota la vall. Des de lluny, suaument, la trirrem romana s'anirà acostant al sorrall. Quan desembarcaran, els legionaris admiraran, meravellats, la puresa mineral del paisatge. Tot semblarà net i clar, com el primer dia de la creació. Es posaran a caminar. Aniran cap a Deciana, la vila perduda al país dels indigetes, prop de la via romana que travessa el Pirineu per l'est, ran del Mediterrani." També Domènec Moli, a *Sis visions de l'Empordà*, enfila la recreació històrica de Salvatella: "Se sent encara el tuf de les legions romanes, dels pirates grecs i sarraïns, i es present la por dels primers habitants de la vila, que l'amagaren a la vista dels possibles visitants marítims."

Particularment interessant, des de la perspectiva històrica, és el quadern de notes *Libreta de memòries*, de Joan Baptista Sariñana, rescatat per Josep Clava-

guera a *Llançà*, que comprèn els esdeveniments i fets quotidians de la vila entre 1836 i 1891.

Montserrat Vayreda, a *Els pobles de l'Empordà*, perfila, amb traç enèrgic i vibrant, alguns dels motius que ens poden empènyer a fer-hi estada: “El qui vulgui navegar, / a Llançà! // Viure a la serra o al pla, / a Llançà! // Vinya, fruiters i olivar, / a Llançà! // Faner i Farella a la mà, / a Llançà! // Catalans al Castellar, / a Llançà!”

Nova balada del Cap de Creus

A mitjanit navegàvem
a tres milles de Cap Gros;
érem cinc a cops de sarja
i el timoner amb vesta d'or.

.....
Quan érem prop de Talabra
algú ens cridà pel nom:
era una pedra, era un arbre,
un casull entre vinyots
o el somriure d'una balma
que paria dues fonts.

El patró ens demana calma
i mirem els fars d'escorç;
als estels brollen albaides
i a ponent dormen els ports:
el pubis d'una maragda
sangoneja a l'aiguamort
i una perla s'esfullava
a la conquilla dels cors.

J. V. Foix

Onze Nadals i un cap d'any

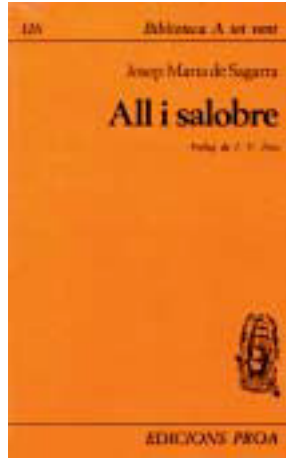
J. V. Foix

Més tènue i intimista és *Gener a Llançà*, de Maria Àngels Anglada, publicada a *Arietta*: “Recorda aquell diumenge de gener, ran del mar, / ja florit de mimoses resplendents, amb els arços / plens d'estrelles rosades / i el corb marí eixugant-se al sol, ales esteses.”

Llançà té un tresor, encimbellat en un bell monument, a l'extrem nord del passeig marítim: el mausoleu que guarda les cendres de Pere Calders, ben a prop de la casa on havia sojornat cada estiu, des de feia gairebé

◀ Llançà

◀ El Port de la Selva

trenta anys. El monument, obra de l'escultor Domènec Fita, té un basament triangular i és coronat per una estructura vidrada que, al seu torn, juga amb la combinació ternària de rombes i triangles. Aquesta tridimensionalitat bé podria representar els tres segments que perfilen la narrativa de Calders: la realitat immediata que, transgredida pel somni, ens permet accedir a una altra realitat més subtil, la que batega darrere els límits de la nostra percepció sensorial i que configura el nostre jo més íntim. En un costat del monument, hi ha gravat un epígraf extret del conte *La fi*, inserit a *Cròniques de la veritat oculta*: “Aleshores jo, sense el pes de la carn, em sentiré deslligat de mans. I si finalment resulta que n’hi ha, aniré al cel, on passaré una llarga temporada.”

El Port de la Selva i Selva de Mar han estat, com Cadaqués, el paradís dels poetes atrets pel cromatisme i la subjugació del paisatge. Joan Margarit hi al·ludeix a *L'ombra de l'altre mar*. Se n'enlluernaren des d'Alexandre Plana fins a J. V. Foix, passant per Tomàs Garcés i Josep M. de Sagarra, que hi situà l'acció de la novel·la *All i salobre*, el drama *El cafè de la Marina* i el poemari *Cançons de rem i de vela*. L'artífex de la “descoberta” de la Costa Brava pels escriptors i intel·lectuals barcelonins aplegats a redós de l'Ateneu va ser, de fet, Josep Pla. Va ser ell qui, el 1921, convidà Josep M. de Sagarra a Calella de Palafrugell, on anava a estiuejar amb la seva família. El que succeí, però, és que Sagarra volia conèixer altres indrets més preservats i, concretament, el Cap de Creus. Va ser així com Sagarra, Josep Selva i el seu amic Alexandre Plana optaren per deixar Calella i anar-se'n a Cadaqués i el Port de la Selva, cosa que no complagué gaire Josep Pla, que qualificava aquest darrer indret de “paisatge malalt” a *Coses vistes*. Tanmateix, el 1923, ja es publicaven les *Cançons de rem i de vela* de Sagarra, datades al port de la Selva.

Pel que fa a *All i salobre*, es narra la deriva de Qui-met, enamorat follament de la pescadora Marí i que posa tràgica fi a la seva vida quan s'assabenta que aquella s'havia traslladat a Figueres, on vivia amb qui havia rivalitzat amb ell per aconseguir-la. La narració no

La Selva de Mar ▶

Pere Calders ▼

estalvia a Sagarra belles descripcions dels encontorns del Port: “De tant en tant, la mar venta una queixalada profunda a les roques i allí l’aigua amansida s’ha fet un llit de sorra, i la cala, a recés, lleva l’agror de les pedres brutals; creix una gota de vegetació amable, i dintre d’una d’aquestes cales de Cap de Creus sembla que respireu lluny de totes les coses del món, sembla que viu en un astre que s’està morint, però que té una mort dolça, tranquil·la, plena de tots els colors més fins, les manyagueries més insospitades. Cala Prona, Taballera, Talabre, noms secs i àcids, netejats i afinats pel vent, cales de llum desesperada, de sorra de color de mel i de roques de verd podrit, de maragdes translúcides, anilina i sang coagulades; formes anatòmiques de configuració fofa i repugnant, i netes i esmolades arestes de metall auster. (...)”

Josep M. de Sagarra, però, hagué de patir un desagradable incident quan ja s’havien fet les galerades d’aquesta novel·la. Segons conta *La Publicitat* del 4 de setembre de 1928, trobant-se Sagarra a la costa de Llafranc entre la una i les dues de la matinada, se li va acostar un desconegut que volia parlar sol amb ell. A penes Sagarra hi accedí, l’individu cridà “¡Ea, muchachos!”, i sorgiren de cop vuit o nou individus que el van empènyer fins al mar. Els acompanyants de Sagarra le’n pogueren deslliurar amb penes i treballs. Sembla que els atacants complien una amenaça que havia rebut Sagarra amb motiu del capítol de *All i salobre* dedicat a Girona, que aquells consideraven insultant. Quan sortí, finalment, l’edició, el capítol havia estat retallat...

El Cafè de la Marina, encara avui existent, bé que molt transformat, és un retrat vivíssim de la vida quotidiana de la gent del Port, amb una recreació magnífica del lèxic i la parla popular: “Si no hi hagués cafè, ja fores morta. / Pobres pescaires si el cafè se us tanca

Josep M. de Sagarra
amb els intèrprets
d’“El cafè de la Marina”

/ i un dia en el taulell no hi ha beguda! / Si això és el cor de tots, i és l’alegria / dels mals xarrecs i les samarres negres! / Si no fiés el cafeter, Rufina, / més d’un home del poble, ell i la barca / ja s’haurien petat contra les roques / de fàstic que fa tot... Si el nord apreta, / i s’acaba el vermut, ai, pobres dones, / al llit, hi trobaríeu mossegades / i res més...”

Josep V. Foix fa referència explícita a aquest mateix cafè, bé que en un context d’onirisme surrealista, a *KRTU*: “Anit passada, al Cafè de la Marina, els pescadors ho asseguraven: camí del Cap de Creus, a les tardes dels diumenges, dues dames amb vestit ‘Imperi’ i xinelles d’argent caminen ulls clucs damunt les ones furioses, amb els braços estesos a NE.”

Poetes per metre quadraí

Quan Joan Fuster va dir amb la seva proverbial ironia que Catalunya era el país amb més poetes per metre quadraí, no es referia pas, certament, a la nostra mítica península festonada de vinyes i escudada amb penya-segats on baten les ones. Cap de Creus sí que ha congriat i congria una munió d'artistes de la pintura i artistes del vers, com si la seva tel·lúrica morfologia imantés els esperits més atents a les veus del somni ... el "somni de Cap de Creus".

A *Cançons de rem i de vela*, en la mirada de Josep M. de Sagarra el paisatge esdevé mirall reflex d'una levitat de l'esperit en comunió amb la natura humanitzada. Lamentablement, avui ja no podem seguir el curs de l'any amb la policromia de les vinyes que festonaven el litoral del Port, com les evocava Sagarra: "Vinyes verdes vora el mar, / ara que el vent no remuga, / us feu més verdes i encar / teniu la fulla poruga, / vinyes verdes vora el mar."

Sagarra no estimava només les vinyes d'aquests indrets. A *Alcohols*, datat al Port de la Selva el sis de novembre de 1924, fa el que tal vegada ha estat el millor elogi que s'hagi fet dels vins que s'hi produeixen: "Aquí encara es fa el vi com mil anys enrere. És un vi negre, intensíssim, que no s'adapta a tots els païdors; s'ha d'estar una mica avesat a la tramuntana i a les tombarelles de la mar per encarar-se amb aquest i fer-li la llei."

Com parafrasejant els versos de Sagarra, Josep Pla, a *De l'Empordanet a Perpinyà*, diu, referint-se als encontorns del Port (desmentint, per tant, en part, la seva apreciació anteriorment esmentada): "L'abundàn-

cia de vinyes que té aquest paratge li dona moments de tendresa que no té aquella altra (la costa de l'Adriàtic). Quan apunten les vinyes, el verd és tan prim, tan càndid que sembla l'alba del verd; quan les vinyes moren, l'or vell és tan sumptuós que sembla una unça d'or en l'amagatall d'un usurer."

Tomàs Garcés escriví *Vint cançons* a Selva de Mar, que és l'escenari de la seva visió amorosida d'una natura amable i confident, que, amb paraules de J. V. Foix, sembla contemplada darrere "un vidre glaçat per l'alè del somni". Escoltem Tomàs Garcés en un fragment del prefaci que escriví per a la quarta edició: "Heus ací, altra vegada, les muntanyes del Port de la Selva. El poble, cinta blanca, amb les taques de calçobre, ran de mar, al peu. En l'aspre teló de pedra que li fa de dosser, vora les feixes que tantes vegades he saltat, entre espines, alguns claps de magra vegetació. A la dreta del cementiri, de llises parets emblanquinades, el bosquet on comença la costa de Torrelló. Més a la dreta, sota l'Estrúmbol i el coll de la torre, la fondalada que mena a Pení ("Boira a Pení, pluja per'quí"). Al seu torn, Sagarra, a *Cafè, copa i puro*, parla del Port com "aquella gavina blanca (...) separada de la plana per un gran mur de pedra negrenca, fugint dels pobles i les coses de la terra i aturant-se en el pendís, i abocant-se tota a les coses de la mar i de la llunyania." La vida de Josep M. de Sagarra al Port, era, segons Joan Guillamet a *La plana, el vent, la gent*, eminentment noctàmbula, al revés de Foix, que en comptades ocasions entrava al cafè. Foix era home de petjada al rocam i esquitx d'onada a la proa, colze a colze amb els mariners.

Lluís G. Pla, a *Estampes d'Empordà*, descriu, amb càlida paraula, una de les petites i arrecerades cales que jalonen el camí del Port de la Selva a Llançà: "És una caleta de joguina, amb un ull de maragda límpida, bri-

llador entre pestanyes blanques de sarell d'onades i verdes d'alguer ben amagat. És una caleta com una cambra que tingués per paredals uns frisos de vinya jove, per pis un marbre dolçament blau-verd i per sostre un pany de cretona blava. Les arenes que hi amorseixen els peus nus s'assemblen a un escampall d'anissos multicolors del *papa-benet* dels bateigs de poble. L'aigua sembla una il·lusió i les pallerides i musclets de les roques fan un efecte de gemmes en el púdic coll de neu d'una verge...”

J. V. Foix, que, com hem dit, residí durant molts estius també al Port, hi escriví, entre altres, el poemari *On he deixat les claus*, el primer poema del qual se situa a Selva de Mar. El poeta —cal no oblidar, com han assenyalat Manuel Carbonell i Carmen Sobrevilla, que aquests versos van ser compostos en clau de desconcert davant la situació de postguerra— hi expressa la seva dificultat de reconèixer el país forçat a no ser ell mateix: “Com se diu aquest poble / amb flors al campanar / i un riu amb arbres foscos? / On he deixat les claus... / (...) Me'n vaig a la Font vella: / n'han arrencat els bancs; / ara veig el diable / que m'espera al tombant.”

Josep M. Playà recordava, en un article publicat al setmanari figuerenc *Hora Nova*, un Foix “pulcre, discret, de parla més acurada que ningú, assegut a taula, rodejat dels quadres dels pintors amics —Cuixart, Tàpies, Ponç—, aquells que un dia protagonitzaren una sortida en barca des del Port a Cadaqués, per anar a veure Dalí i que ell immortalitzà en la “Balada dels cinc mariners exclusius i un timoner que era jo.” Foix, als anys vint, fou un dels primers barcelonins que s'hi instal·laren, “culs blancs”, segons la denominació dels pescadors de la vila en veure'ls els pantalons d'aquest color. L'automòbil de J. V. Foix, un Peu-

▲ El Port de la Selva

geot, va ser el primer que va començar a arribar regularment al poble, com recordava Joaquim Cervera, un dels pescadors que més l'acompanyà en els seus passeigs marítims. El Port de la Selva va ser el primer municipi de Catalunya que dedicà un carrer a qui durant tants anys el va honorar, amb el seu tracte afable i la seva paraula.

El poeta rossellonès Josep S. Pons, a *Cambra d'hivern*, expressa, amb una vívida subjectivitat, la seva visió nocturna del poble. La blancor esblaimada de les cases sota la celèstia atorga a la veu poètica una íntima sensació de pau i quietud, agombolades per la mar en calma: “Braç de terra difós com el record. / Tota la nit el poble és blanc i mira / una aigua nua en el seu port / i entre els palets la mar expira. (...) / Joncar adormit a vora de la mar. / Bes pacient de la sal que s'atura.”

Podem concloure la visita al Port amb una evocació de Francesc Prat a *El soldat rosa*: “Sóc al Port de la Selva. Ha fet un dia de tramuntana. El vent era tan, tan clar, que la llum, com un vi blanc, emborratxava de goig el poble. Ara les estrelles envaeixen, amb la seva lluïssor, els alts de les muntanyes de Rodes i el mar.” 🐞

Cadaqués

CADAQUÉS, ENVOLTAT PER LA CARENA de Pení i el Puig de Bufadors, ha estat el principal nucli de pelegrinatge de pintors, artistes i escriptors vinguts d'arreu. Pel que fa a pintors, a part Salvador Dalí, hi sojornaren llargues temporades els alemanys Sigfrid Burmann, Otto Pan-kok o els francesos Yver Brayer i Marc Leguay. Però, com hem comentat en parlar del Port de la Selva, és als anys vint que, de la mà de Josep Pla, bé que de manera indirecta, hi afluïx un nodrit grup de destacats escriptors catalans. Josep M. de Sagarra explica, en el pròleg a *Vint-i-cinc anys de poesia*, que va ser la tardor de 1921 quan va visitar per primer cop Cadaqués. Ja abans, Eugeni d'Ors s'havia hostatjat a la dispesa de la mítica Lídia de Cadaqués, que restà profundament enamorada —i alienada— per la personalitat del Pentarca noucentista, que, segons ella va reivindicar sempre, l'havia presa com a inspiració de *La Ben Plantada*. Segons explica Cristina Masanés a l'estudi *Lídia de Cadaqués*, aquella dona va ser testimoni excepcional de l'equívoca amistat entre García Lorca i Dalí. Quan algú li preguntava insidiosament què en sabia, es limitava a contestar: “En el món hi ha molts misteris”.

Masanés apunta la influència del deteriorament psíquic de Lídia Noguera en la teoria del mètode paranoic consagrat per Dalí, el qual havia afirmat que la dispesa de Cadaqués era padrina de la seva follia: “Lídia posseïa —escriu el pintor a *Vida secreta de Salvador Dalí*— el cervell paranoic més magnífic, fora del meu, que mai hagi conegut (...) Un deliri interpretatiu tan sistemàtic, coherent i sorprenent que sovint era gairebé genial.” Masanés també aporta una oda que Salvador Dalí va dedicar a Lídia Noguera, datada probablement el 1940, que comença: “Ben plantada, i ben arrelada / a la roca viva, a la mineralogia pura / cap vendaval que sepultaren els seus fills / l'arrencaria del Cap de Creus, dels seus fills morts.”

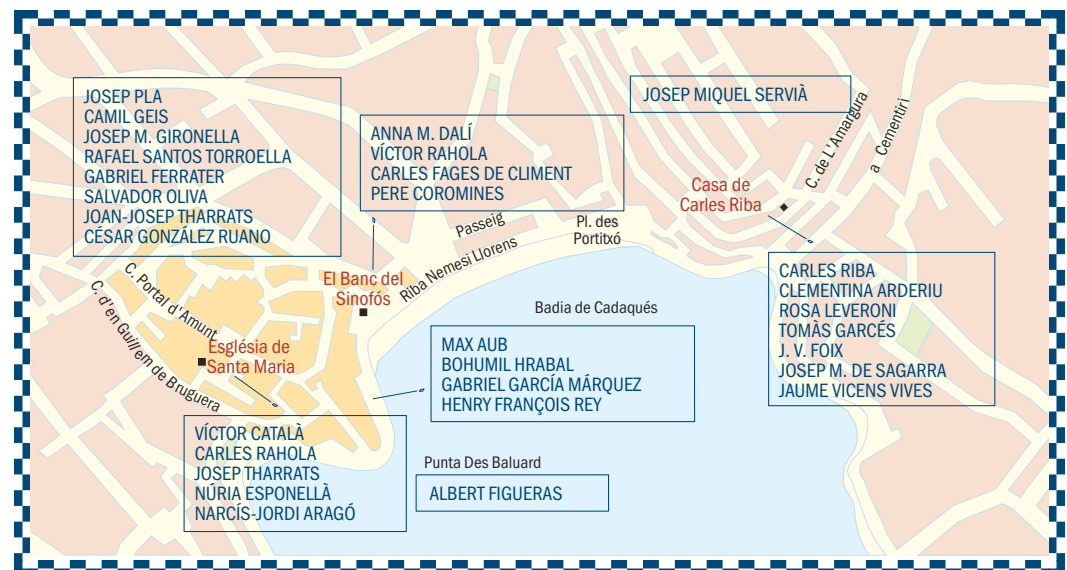

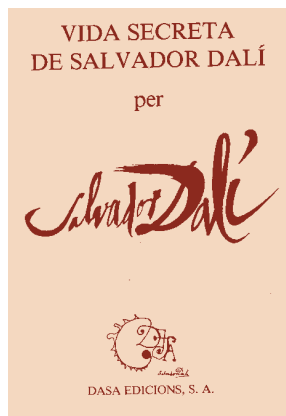
▲ Cadaqués
◀ Salvador Dalí [de Federico García Lorca]

Vicenç Pagès, en uns articles publicats al setmanari *Empordà*, de Figueres, havia analitzat també el mite de Lídia de Cadaqués. Segons hi explica, Lídia compaginava la feina de peixatera amb la de mestressa d'una dispesa. Víctor Rahola havia recomanat

molts intel·lectuals i artistes barcelonins —entre ells Eugeni d'Ors— a provar els seus cuinats de peix. Tenia també un do innat per a la frase poètica. Segons sembla, l'expressió “La mel és més dolça que la sang”, que Rafael Santos Torroella adoptà per a un estudi de l'obra de Dalí, és deguda a Lídia Noguera. Segons Pagès, el sentit que donava Lídia a l'enigmàtica frase era el de considerar que atreu molt més el sentiment amorós cap a una persona que els que comporten els llaços familiars. Eugeni d'Ors havia sojornat, l'estiu de 1904, a casa de Lídia, i entre ambdós s'havia creat una certa complicitat. El cas és que —continua Pagès— Lídia interpretava les glosses de Xènius publicades a *La Publicitat* i referides al model femení de *La Ben Plantada* com a adreçades en clau a ella. Aquesta pretensió li devingué cada vegada més obsessiva, de forma que qualsevol escrit assagístic de Xènius referent a la bellesa femenina era sistemàticament interpretat per Lídia segons el seu codi. No va ser fins després de la mort de Lídia que Eugeni d'Ors afrontà el mite que de forma sibil·lina havia anat cultivant i esquivant alhora. El resultat va ser la publicació de *La verdadera historia de Lidia de Cadaqués*, on d'Ors estableix un paral·lelisme entre el procés de bogeria del Quixot i el de Lídia, presentant-la com a visionària intuïdora d'una bellesa supraracional.

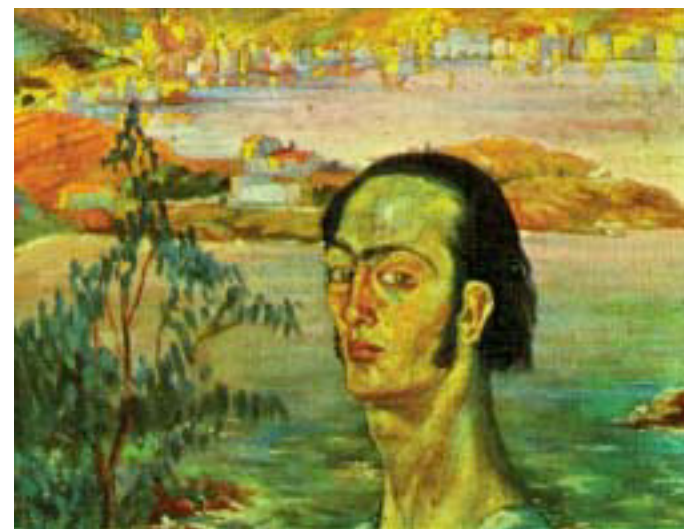
A *Balada del Sabater d'Ordis*, Carles Fages de Climent, descriu el trobament, a Cadaqués, del místic caminant amb Lídia Noguera, “l'endevinare”: “Grisa la testa, és com una olivera / de tronc antic, profunda i ampla rel. / L'endevinare sembla el lluc fidel / d'una nissaga mítica, agorera. / —Jo vaig peu-nua, —diu l'endevinare. / —És el calçat més útil —diu el pegot. / —L'únic parell que dura, mentre pot. / —Si anessim lluny... —No em puc allunyar gaire.”

Cadaqués, Autoretrat
i Festa a l'ermita
de Sant Sebastià
[de Salvador Dalí] ▾

Al Llaner, la casa dels pares de Salvador Dalí, hi sovintejaven poetes com els esmentats J. V. Foix, Tomàs Garcés, Josep M. de Sagarra i crítics com Sebastià Gasch i Lluís Montanyà. Federico García Lorca, segons conta Anna M. Dalí a *Salvador Dalí vist per la seva germana*, arriba per primer cop a Cadaqués l'any 1925, per Setmana Santa. En quedà corprès. “És

un paisaje eterno y actual, perfecto”, escriurà el poeta granadí a Anna Maria. I acaba confessant-li: “Aquel mar es mi mar, Ana María.” I més tard, a *Oda a Salvador Dalí*, descriu una imatge de gran precisió pictòrica: “Cadaqués en el fiel del agua y la colina, / eleva escalinatas y oculta caracolas. / Las flautas de madera pacifican el aire. / Un viejo dios silvestre da frutos a los niños.”

Va ser al menjador del Llaner, aquelles mateixes dates, que Federico García Lorca va llegir, per primera vegada, el drama *Mariana Pineda*, que estava enllestit. Tornarà a Cadaqués el 1927, i hi treballarà, amb Salvador Dalí, en la projecció dels decorats. El drama es representava al teatre Goya, poques setmanes després. Hi ha una carta de Lorca adreçada a Fernández Almagro que no pot ser més expressiva dels seus sentiments per la Catalunya que l'havia acollit: “ (...) Además, yo que soy catalanista furibundo, simpaticé mucho con aquella gente tan construida y tan harta de Castilla.”

L'admiració del jove Dalí per Cadaqués és cada cop creixent. En una carta adreçada al seu oncle el 8 de gener de 1920, li confessa: “He passat un estiu deliciós, com tots, en el poble ideal i somiador de Cadaqués. Allí, vora la mar llatina, m'he assedegat de llum i de color. He passat els jorns xardorosos d'estiu pintant frenèticament i esforçant-me a traduir la incomparable bellesa del mar i de l'assolellada platja.” Quan no s'hi troba físicament, li'n pervé sovint l'enyor, associat sempre a la seducció dels colors d'aquell paisatge. Escriu a *Un diari: 1919-1920. Les meves impressions i records íntims*: “Oh, Cadaqués... I dibuixo Cadaqués amorosament... Em perdo en la quietud de sos capvespres i somio... Sopo... Vaig a dormir. El cel és estrellat, molt estrellat... I penso altra volta en Cadaqués.”

Eduardo Marquina, que participà en les estades al Llaner amb Dalí i García Lorca, escriví una breu novel·la d'amor, intriga i passions —*La misa azul*— prenent com a marc els mateixos escenaris, bé que sense anomenar-los. Marquina s'havia casat amb la cadaquesenca Mercè Pichot, i, de resultes d'aquest casament, el sogre, home acabalat, els havia proporcionat un petit hotel, on Marquina escriví, els estius, algunes de les seves obres: “A su espalda, un senderue-

García Lorca a Dalí

La *Revista de Occidente*, dirigida per Ortega y Gasset, va publicar l'abril de 1926 un poema de García Lorca, dedicat a Salvador Dalí, que va contribuir al prestigi del jove pintor en els cercles intel·lectuals espanyols: “Cadaqués, en el fiel del agua y la colina, / eleva escalinatas y oculta caracolas. / Las flautas de madera pacifican el aire. / Un viejo dios silvestre da frutas a los niños. / Sus pescadores duermen, sin ensueño en la arena. / En alta mar les sirve de brújula una rosa. / El horizonte virgen de pañuelos heridos, / junta los grandes vidrios del pez y de la luna. (...) / ¡Oh Salvador Dalí de voz aceitunada! / digo lo que me dicen tu persona y tus cuadros. / No alabo tu imperfecto pincel adolescente, / pero canto la firme dirección de tus flechas.”

lo conduce por lo escarpado a una cabaña de pescadores, a media vertiente del promontorio, y desde la cabaña, por un camino cada vez más amplio y más cómodo, se llega a la extensa planicie donde está enclavado, en lo alto, un hotelito discreto y blanco, de gusto moderno, que rodean viñedos y pinar.”

Uns anys abans de les estades al Llaner i del “redescobriment” de la vila pels intel·lectuals barcelonins, Picasso —com explica Joan-Josep Tharrats a *Surrealisme a l'Empordà i altres fantasies*— hi havia fet estada, tornant de París. Va ser a final de juny de 1910, després de set hores de viatge amb tartana des de Figueres. El pintor, que llavors tenia vint-i-nou anys, s'hi estigué fins a mitjan agost i s'allotjà a la mateixa fonda que regentava Lídia Noguera, acompanyat de Dérain. Segons Tharrats, el fruit d'aquella estada de Picasso a Cadaqués van ser “deu pintures, uns quants dibuixos i una sèrie d'aiguaforts.”

▲ Salvador Dalí i Federico García Lorca

▲ Dalí i Luis Buñuel amb Anna M. Dalí

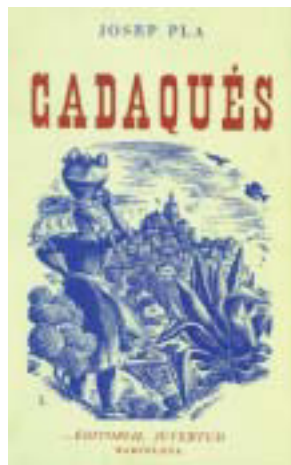
▼ Mariana Pineda [de Federico García Lorca]

La casa dels Dalí a Cadaqués
[de Salvador Dalí]

Josep Pla, a *Cadaqués*, no està d'acord a veure la vila "...a través dels cromos rosats de la Grècia antiga, ni de les cartolines postals de la vida romana fetes a Munic". Mn. Camil Geis, en canvi, a *De primavera a rera-vera*, hi reconeix una suposada empremta grega, bé que molt matisada: "Ai, vila de Cadaqués / —tot gràcia femenina—, / la deixa grega és en tu, / si bé un xic esborradissa..." Pla sosté que en l'antigor devia ser tardanament poblada i escadusserament visitada. La mirada que projecta sobre aquest paratge no deixa de tenir uns punts de valoració més pragmàtica: "La badia de Cadaqués és el port natural millor del nostre litoral, l'únic en realitat que tenim. (...) La mar i la terra eren verges. És perfectament correcte de pensar que la terra portava a sobre una esplendorosa riquesa botànica. Per

als efectes forestals, el país de Cadaqués era una prolongació del bosc fascinant que els autors antics veïen en la comarca veïna de la Selva. Res no entelava el silenci d'aquestes solituds." César González Ruano, a *Nuevo descubrimiento del Mediterráneo*, corrobora la versió de Pla, i subratlla: "Cadaqués da, mucho más que Tossa, una impresión paradisíaca de fin del mundo. De Finisterre mediterráneo (...) porque es una sugestión pura que está en el aire y en el paisaje, un paisaje abrupto, pirenaico, que se sumerge en el mar con una magnífica e infinita tristeza."

El 1946 Josep Pla s'instal·la a Cadaqués, en una casa propietat del seu amic Sebastià Rahola, i hi viu poc més d'un any. Allà escriu intensament: pren nota dels ambients i els personatges que configuraran *Pa i raïm*, *Contraban*, *El naufragi de Cala Galiota*... I escriu el seu primer llibre en català de la postguerra: *Cadaqués*, publicat el 1947. És aquest any que mor el seu pare, fet que condiciona el seu retorn al mas de Llofriu.

També el 1947, amb motiu de l'aparició de la novel·la *Un hombre*, de José M. Gironella —parlarem més endavant de les circumstàncies en què s'escribí— Cadaqués serà punt de referència.

L'any 1953, quan el poeta Carles Riba complí seixanta anys, la també poetessa Rosa Leveroni llançà la idea d'obrir una subscripció popular per regalar-li una casa a Cadaqués, on ella ja s'havia afincat. Riba, que acabava de participar en el Congreso de Poesía de Segòvia, on diversos intel·lectuals espanyols l'homenajaren com a reconeixement a la seva obra i a tot el que ell representava, l'estrenà amb la seva muller, la també poetessa Clementina Arderiu. El poeta Tomàs Garcés els va fer lliurament de les claus. Al dinar d'homenatge, s'hi aplegaren més de cent amics, entre ells Josep Pla, Vicens-Vives, Josep Obiols, Foix, Sagarra...

Carles Riba ho rememorà amb els versos: “Vaig entrar a la llum marina / com qui es desperta d’un bosc; / verd en el verd somiava / figures sense color; / cridat per veus fabuloses, / el cor no deia que no” (...) D’aquella vetllada, en queda també la veu de Clementina Arderiu al poema *La meva cambra a Cadaqués*: “M’han fet ara marinera / i tinc casa i tinc llagut; / Cap de Creus és a la vora / —ahir no, hi vaig avui. / Marineira gent em volta, / Cadaqués m’ha pres el cor, / perquè la meva caseta / és gentil com un exvot.”

Narcís-Jordi Aragó compara, a *L’Empordà d’anar i tornar*, la imatge enfiladissa de Cadaqués, alzinant la blanca església, amb la que ofereix Ginebra als peus del llac Léman. És la imatge que duem gravada a la retina, no sabem ben bé si per les vegades que l’hem contemplat al natural o pels múltiples quadres que l’han reproduït. Caterina Albert, Víctor Català, en el discurs que llegí, l’any 1923, amb motiu del seu ingrés a l’Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, fa una vivíssima descripció de la vila: “Poble enclavat, com el moll d’una ostra en la seva valva, en un amfiteatre natural de llosa, Cadaqués té al davant la mar brava, al darrere la muntanya aspriva i al damunt el cel llunyer, incalçigable; i d’aquests tres elements únics però sobirans treu tota sa originalitat i tota sa bellesa sobirana.”

La llosa, la mar brava, la muntanya aspriva i el cel llunyer de Víctor Català contrasten amb el blanc incòlume de les cases. És la iridescència de l’aire al poema *Cadaqués*, de Rafael Santos Torroella: “*Alondra inmóvil, ahora en la bahía, / la luz empieza a ser; / sobre la luz, la gracia diamantina / —Venus salobre— del aire de Cadaqués.*” Si en aquest poema es feia esment del naixement del dia (cal no oblidar que aquest municipi és el més oriental de la península ibèrica), en el de Quima Jaume, a *El temps passa a Cadaqués*, és el crepuscle que va arrece-

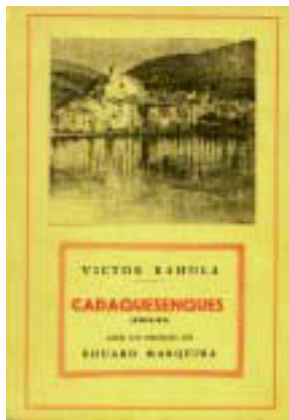

L’església de Cadaqués

rant la vida desplegada: “El crepuscle ha envaït / a poc a poc la badia / i l’ha omplerta d’una / llum màgica, quasi divina. / (...) Els perfils de Pení i es Bufadors / són ombres xineses / que ens recorden l’embruix / dels misteris de la nit.” El recolliment, el silenci, la quietud, la levitat d’esperit són efectes inherents al paisatge agombolat per una natura benigna. És la sensació que transmet Eduardo Marquina, amb sensorial plasticitat, al pròleg de *Cadaquesenques*, de Víctor Rahola, en parlar de Portlligat: “Cadaqués tiene un rincón sereno y recoleto, pedacito de mar entre líneas de tierra apenas abultadas que le dan la quietud melancólica de un lago y la superficie tersa de un espejo. Es uno de esos rincones de naturaleza cuyo íntimo encanto reside, precisamente, en su pasividad amorfa.” És la mateixa cadència que percep Quima Jaume al poema “Portlligat”, dins *Del temps i dels*

Clementina Arderiu i Carles Riba a Cadaqués

somnis: “Mudes aigües del port petit del somni, / sempre que us penso, cau la nit damunt. / Éreu el reflex de la calma perenne.” El mateix Víctor Rahola, al llibre esmentat, exclama: “Oh lloc de quietud i senzillesa / que convides a alçar-se el pensament!... / Oh racó condormit on es palesa / i es capeix tot lo gran del firmament!...”

Si el cementiri del Port de la Selva inspirà el *Blanc cementiri dels mariners*, de Josep M. de Sagarra, el de Cadaqués va propiciar els delicats versos de Rosa Leveroni, a *Presència i record*, on la imatge és escandida en una cristal·lina senzillesa formal: “Cementiri petit / damunt l’aigua serena, / últim port encimat / damunt la pau eterna. / Vaixell tot blanc de calç, / frescos xiprers per vela; / sempre guaitant el far / de la ruta feresta.” Força anys abans, el poeta gironí Josep Tharrats, al poema *Cadaqués*, havia cantat la mateixa blancor inconsútil de les cases agemolides arran de l’aigua: “La mar, amb una gràcia infantina, / renova la nuor del teu somris, / oh blanc vilatge, bell com un tapís / ordit pel somni

▲ El carrer del Call, de Cadaqués

◀ Carles Rahola

d’una mà divina!” Dins aquest enlluernament cromàtic de la vila, cal situar les paraules que Carles Rahola, nascut a Cadaqués, li dedica a *El llibre d’August d’Alzina*, on parla del “...poblet rutilant de blancor, arrupit al peu de muntanyes coronades de pins. Les cases davallen fins al Mediterrani en amfiteatre i les ones les bressen dolçament.” És la imatge del poble des de mar, la mateixa visió aligera que transmet Núria Esponellà al poema *Cadaqués*: “—blanc penjoll de casetes sobre un puig revestit / de carrers amb pissarra, d’escapes dretes—.”

Tot l’any a Cadaqués, d’Anna M. Dalí, és un fris on es configuren els elements més entranyables de la vida del poble: l’austeritat dels pescadors, les converses allargassades de les bugaderes, el banc d’en Si-no-fos—glossat també per Víctor Rahola i Carles Fages de Climent—, el parlar cadenciós de les noies que havia elogiat Pere Coromines... Nogensmenys, *Tot l’any a Cadaqués* desgrana una alenada intensa de subjectivitat, d’introspecció lleument amarada de malenconia davant un paisatge que potser sabem mirar, però sense acabar de veure’l ni de sentir-lo. Després d’un llarg silenci, Anna M. Dalí escriurà *Des de Cadaqués*, un recull de trenta-tres seqüències d’exquisida prosa poètica, dedicat a la memòria de Federico García Lorca, en què el paisatge esdevé pretext per a la comunicació vivencial de l’autora, que ens duu a passejar vora un mirall entelat pel sentiment. I en el darrer llibre—com tancant una trilogia— repassa càlidament els racons més bells de la geografia que arrecera el poble i s’endinsa en les arrels ancestrals que afermen la seva personalitat col·lectiva.

Juan L. Panero escriví una versió d’un poema de Joan Vinyoli, intitulada *Norfeu*, en la qual combina les dues vessants de la imatge marinera: la del rocam en l’aigua, sota el vel de la nit, i la mirada tèrbola del pescador embolcallat de fum i de records, al recer de la

taverna: “Cuando de pronto al atardecer, / sopla el viento desde el mar / y la noche enciende el faro, / allí, donde termina el malecón, / alguien, en el Café de los Pescadores, silencioso, / lo mira todo con ojos húmedos, empañados de sueños, / bebiendo a tragos el ron del recuerdo. / Dentro del mar, forma precisa, / la quilla de Norfeu navega inmóvil / entre las aguas negras.”

Al seu torn, Salvador Oliva, al poema *Cadaqués*, evoca elegíacament el paisatge que es fa fonedís en el record d'allò estimat que perdura: “Mai més no emmenaràs el cor / a la pàl·lida llum dels llécols d'or, / cap als espais on onegen suaus / uns colors esblaimats: els verds i els blaus / d'uns ulls, d'un mar, d'uns olivars, / on mai ni un sol instant va ser fugaç, / ni el món a prop, ni cap camí rastell, / ni indiferent l'amor de pell a pell.”

Les històries de naufragis i d'aventures de contrabandistes a les costes de Cap de Creus han ocupat una part important de l'obra de Josep Pla. A *El naufragi del Fedón*, explica la coartada que havia preparat el capità d'un vaixell grec per tal de cobrar-ne l'assegurança: “En el coster de la península de Cap de Creus hi ha una infinitat de llocs per a perdre-hi un vaixell. El bau de la Ferrera ofereix condicions excepcionals i fins i tot sembla providencialment assenyalat per a aquestes operacions en les cartes. El capità, però, no en tingué prou amb les notícies diríem oficials. Volgué fer un reconeixement detallat per tal de veure si existia algun lloc més adequat. Aquest és l'origen dels seus moviments davant de Cadaqués, del seu anar i venir aparentment inexplicable.

La màgia del paisatge verge, on resten antigues barraques esblandrades, refugi per als amants, és evocada per Josepmiquel Servià a *Cadaqués*: “En la vella barraca / sense sostre, / oberta al viu del cel / i a l'estel·lam, / guardada pels ocells, / perfumada de roses, /

◀ Musa de Cadaqués
[de Salvador Dalí]

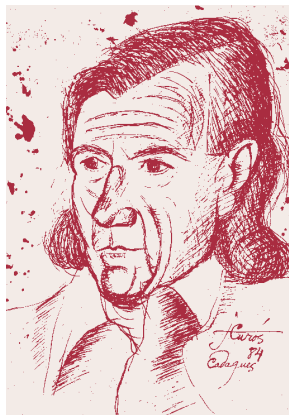
La casa de Dalí,
a Portlligat ▼

La vida bohèmia

Un dels cadaquesencs d'adopció que va voler que les seves cendres restessin al poble va ser l'escriptor francès Henry-François Rey. D'entre la seva obra narrativa, ambientada en els anys de plenitud de la vida bohèmia a Cadaqués, cal destacar *Le barbare*, *La Rachdingue*, *Le Café Melitón* i, sobretot, *Les pianos mécaniques* —en castellà, *Los organillos*—, que va guanyar el premi Interallié i va esdevenir un èxit internacional. Aquesta novel·la, convertida en pel·lícula per Juan Antonio Bardem, amb James Mason i Melina Mercouri com a intèrprets, va consolidar la projecció internacional de la Costa Brava com a indret turístic.

A *La memòria és un gran cementiri*, Manuel Ibáñez Escofet recorda el Cadaqués incontaminat de la seva infantesa, i rebutja la “immensa olla de cols” en què es va convertir la població: “El Cadaqués de la *gauche divine* i de *Les pianos mécaniques* és com una noia violada i assassinada, amb les entranyes a fora i tota plena de sang. Una noia que jo vaig conèixer verge, pura, tranquil·la, i pacient. Per això no hi vaig mai. Em passa com aquells que van a la casa on hi ha un difunt, i en preguntar la família si el volen veure, responen que no, que prefereixen recordar-lo com quan era viu. I és inútil que afegeixin que ha quedat molt bé, que sembla que dormi.”

▲ Henry-François Rey
[de Jordi Curós]

besada per mil vents, / musicada pel mar, / (...) és on vull fer-te aprendre / l'antic goig d'estimar.”

A Cadaqués, Gabriel Ferrater escriví *Poema inacabat*, on traça un càustic retrat de la cultura catalana i els seus protagonistes: “Vós, mestre Foix, Josep Vicenç / de qui em separa el Cap de Creus / (puix que sou al

Rodatge de ▶
“Los pianos mecánicos”

Port de la Selva) / comptant per mar (així faig veure / que jo també em dic mariner), / vós que trobeu per aquells quers / pedres tarades d'or oníric, / a vós que heu fet català el líric / vers de Bernat de Ventadorn, / us exposo aquest vers fosc / on arribo, jo que les notes / altes, les don com les granotes.”

Enfront del Cadaqués preservat d'adotzenaments, hi ha, però, l'altra cara del mite: la de la vila inundada de gernacions de turistes, de reclams que trenquen la seva singular placidesa. L'escriptor espanyol d'origen francès Max Aub se'n plany: “Cadaqués, su centro pequeño, su playa pequeña, su puerto pequeño, sus barcas pequeñas, sus bares pequeños y todo revuelto y roto por la música, la misma de París, la misma de Londres, la misma de Nueva York. Altavoces, gritos, movimientos, aunque ahora nadie baile. (...) Este Cadaqués de hoy debe ser muy joven. Recuerdo que cuando Dalí hablaba de él, hace cuarenta años, lo hacía como si fuese el fin del mundo. Hoy hay que hacer un esfuerzo para darse cuenta de lo que pudo ser. Se lo ha tragado la gran ballena de las vacaciones pagadas.”

Albert Figueras situa l'acció de la novel·la *Les hores fosques* a Cadaqués. En aquest passatge, recrea els encontorns de la vila, on la naturalesa torna a mostrar el seu silenci gràvid de sensacions: “Després de vagar una estona entre la gent que aprofitava el capvespre per passejar, vam seguir el camí de ronda un centenar de metres fins a Es Baluard. Allà hi ha una escala que s'enfila per l'espadat. És increïble, sap? De les esclertes de les roques surten atzavares i figueres. A final d'agost les figues ja són madures i ahir deixaven anar una flaire dolçosa i perfumada que es barrejava amb l'olor de mar.”

Hi ha dues visions particularment interessants de Cadaqués: l'una prové de l'escriptor txec Bohumil

Hrabal. Va ser a mitjan novembre de l'any 1993, quan, convidat per l'editorial Destino, aconpleix un vell somni: visitar Catalunya i, especialment, els escenaris on s'inspirava i treballava Salvador Dalí. A Praga li havien dit que s'endugués banyador i quan va arribar, finalment, al poble, es va trobar amb el gèlid embat d'una tramuntanada que mai no s'havia imaginat: "Y toda la noche silbaba la tramontana y el viento helado se introducía en todos los rincones de la casa y las sábanas no estaban menos heladas, parecían sábanas para envolver a los enfermos de pulmones de los hospitales... Y una y otra vez el viento se esforzaba por enseñarnos su poder, intentaba derribar nuestra casa y todo el pueblo, las lámparas se balanceaban impotentes (...) Y puesto que sabía que en esta cala Gala solía bañarse desnuda, bajé pesadamente hasta las menudas olas para tomar en la mano el agua salada del mar, y en honor de la señora Gala me lavé la cara con su agua, un homenaje al surrealismo... un homenaje a la señora que había inspirado a Paul Eluard, además de a Salvador Dalí..."

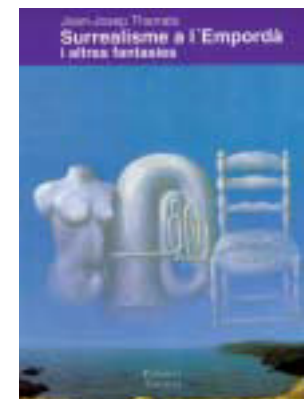
L'altra visió, no menys interessant per la seva provenença, és la del conte *Tramontana*, de Gabriel García Márquez, que contrasta, en sintonia amb Max Aub, l'aglomerament de la vila dins la feréstega bellesa del paisatge amb el traüt i el brogit a què és sotmesa als mesos d'estiu: "Cadaqués era uno de los pueblos más bellos de la Costa Brava, y también el mejor conservado. Esto se debía en parte a que la carretera de acceso era una cornisa estrecha y retorcida al borde de un abismo sin fondo, donde había que tener el alma muy bien puesta para conducir a más de cincuenta kilómetros por hora. Las casas de siempre eran blancas y bajas, con el estilo tradicional de las aldeas de pescadores del Mediterráneo. Las nuevas eran cons-

El poble invisible

Manuel Vázquez Montalbán té escrita, a *Cadaqués consumido*, la crònica del poble literalment envaït pels forasters: "Al llegar a Cadaqués, tras el reto de las curvas, uno descubre que el show no está ahí ante uno, sino que uno forma parte del show. Uno lo comprueba al conseguir meterse en el pueblo tras una cola de tres cuartos de hora y, una vez dentro, continuar la caravana de coches en busca de aparcamiento, una búsqueda angustiada por lo inútil. Aquí no hay quien aparque, y el carrusel de los coches tristes y frustrados sirve de correlato móvil al deambular de gentes pintorescas en un medio pintoresco (...) El pueblo es tan inaccesible que se ha hecho invisible por lo visible (...); sólo se advierte si todos sus visitantes pudiéramos contemplarnos en un espejo dando vueltas y más vueltas para llegar a un pueblo que nunca existió, pero que se hizo tan necesario para la mitología positiva y negativa de las gentes, que tiene garantizada la eternidad en la memoria, sobre todo, de los que nunca conseguimos llegar a Cadaqués."

truidas por arquitectos de renombre que habían respetado la armonía original. En verano, (...) Cadaqués se convertía en una Babel infernal, con turistas de toda Europa que durante tres meses les disputaban su paraíso a los nativos y a los forasteros que habían tenido la suerte de comprar una casa a buen precio cuando todavía era posible."

És gairebé innombrable la llista de referències literàries que atresora Cadaqués. El seu Ajuntament, engrandint aquest ric bagatge, convoca anualment els Premis Literaris —poesia i assaig sobre aspectes o personatges de la vila— que convoquen escriptors d'arreu dels països catalans. És un just homenatge a tots els qui han configurat un llegat tan divers com valuós. 🐟

L'Empordà muntanyós

DARRER CONTRAFORT DEL PIRINEU, de les serralades que fineixen a Cadaqués fins al Massís de la Mare de Déu del Mont, l'Alt Empordà septentrional és trenat de muntanyes que li atorguen un aspecte ben divers del que hom reconeix com a plana. És l'Empordà transfronterer amb França, indret de fugues i de contraban, de supervivència clandestina i d'exilis, de llegendes i d'episodis clau en la nostra història. Són nombrosos els textos que situen l'acció dels contrabandistes en la línia de Cap de Creus-L'Albera: les velles cançons populars que en feien esment han tingut diferents versions. Al cant XXIV del *Somni de Cap de Creus*, Carles Fages de Climent, amb el mateix metre de les cançons, fa exclamar a la veu poeticonarrativa:

“Amb la gorra per soplúig, / bo i morint, per viure em mato / amb el pes de sobrepuig / que bleix al puny del gaiato. / I després de molts afanys / tornes tan pobre com eres. / Jo m'hi som podrit set anys / als presidis de Figueres!” Joan Tocabens, escriptor del Portús establert a Perpinyà, situa la seva novel·la *Quan sagna*

Excursió a Lliurona

“L'església de Lliurona és de l'estil romànic segonari. La seva portalada és del més notable per la puresa d'estil i ornamentació. És de les boniques esglesietes de les nostres muntanyes.(...)”

El senyor rector de Lliurona representava el tipus dels nostres rectors de pobles de muntanya: seixanta anys, magrot, estatura més que regular, fesomia franca, oberta, d'home de bé. Era molt bon tirador i excel·lent company de cacera.. Això sí, gran amic de barrotada i manilla.”

CARLES BOSCH DE LA TRINXERIA
Records d'un excursionista

El castell de Requesens

el Llobregat als aspres tocoms de Cantallops i Requesens, durant la postguerra, quan contraban i resistència s'adeien a l'aspra orografia de l'Albera més feréstega: “En Joan mirava vers les altures la corba perfecta i plena d'estels del coll Forcat i, de cada banda, les moles violades del Puig Pinyer, de silueta escarpada, i la més arrodonida del Llobregat, força impressionant. De cop li vingueren a la memòria uns versos que remuntaven a la nit dels temps: “Quan sagna el Llobregat, quina malestrugança / per l'Albera avança...”

Més a l'oest, el massís de Bassegoda, bastió dels carlins, ofereix una imatge més propera a la Garrotxa que no pas a l'Empordà: són, doncs, en sincrètica simbiosi, “les Garrotxes d'Empordà”. Josep Pla, a *De l'Empordanet a Andorra*, descriu aquesta mena de bicefàlia geogràfica: “L'Empordà, fins vist de lluny, és la gràcia per definició. La Garrotxa és d'una gràcia romànica i bàrbara. La carretera mor al costat dels camps guanyats al riu. Colors de pagès: raveblé, carbassa, rosats malal·tissos, més fins que els assolellats.”

Entre els termes de la Jonquera i Cantallops, s'alça el Puig de Requesens, ric de vegetació, que alberga el santuari de la Mare de Déu de Requesens, on fins ben entrat el segle XX se celebrava la Processó de la Tramuntana, i l'insòlit castell de Requesens, un capritx no ben semblant al del príncep Ludwíg de Baviera, però que, *mutatis mutandis*, hi fa pensar. M. Àngels Anglada n'evoca l'opalescència del paisatge prehivernal a *Tardor a Requesens**.

A recer de la muntanya, els termes de Rabós i Espolla han estat terreny adobat per al conreu de la vinya. A *L'hereu Noradell*, Bosch de la Trinxeria explica les bones condicions que reuneixen aquests tocoms: "En efecte, les vinyes d'aquells terrenos granito-esquitosos, situades en les serres que formen les estribacions del baix Pirineu, sostingudes per parets de pedra seca, escalonades, per a evitar l'arrastre de les terres en temps d'aiguats, es troben a recés de la tramuntana; lo sol hi cau de plom, i pel juliol i agost, pedres i terrosses cremen. També, quina vegetació més verda i ufana! La vinya s'hi complau; lo seu toriam s'entrellaça d'un cep a l'altre i quan ve el setembre fa goig de veure la bonica raïmada que porta cada cep."

Al nord-oest, el massís de Bassegoda s'alça com a testimoni d'una antiga prosperitat minera, però també d'antigues escaramusses carlines. Carles Bosch de la Trinxeria, a *Records d'un excursionista**, descriu la processó de Corpus que se celebrava a Lliurona, poble avui deshabitat, situat a vuit-cents metres d'altura. Paga la pena fixar-nos, ultra els elements paisatgístics, en les connotacions políticosocials d'aquest retrat costumista: "Després de l'ofici sortí la processó de l'església. Els sis pagesos principals de la població, que eren l'alcalde i els regidors, portaven les barres del tàlem. Nosaltres seguïrem amb ciris. Els soldats carlins amb llur capità, formats de dos en dos, tancaven la proces-

só, que voltà tot el poble. No deixava d'oferir bell espectacle aquella processó de pagesos amb llur samarra de pell i barretina sobre l'espatlla, les pageses amb llur caputxa de baieta i faldilles d'estam, en aquelles altures abruptes, enfront del puig descarnat i solitari de Bassegoda. Als nostres peus, les comarques del Fluvià i de la Muga, negades de boira opalina."

És el mateix puig de Bassegoda que presideix el feréstec paisatge de la no pas menys feréstega història que Marià Vayreda ens explica a *La punyalada*. L'esplen-

El Bassegoda,
des del Mont

Les veus de la terra

Sovint s'ha dit que l'Alt Empordà és un microcosmos que reflecteix la diversitat paisatgística de Catalunya. Aquest fet -inqüestionable- es fa palès en la nòmina d'escriptors i escriptores que ha produït. Carles Bosch de la Trinxeria és, sens dubte, el representant més il·lustratiu d'aquest Empordà més ferreny, més conservador, més atent al que els romàntics anomenaven "les veus de la terra", copsades en els contraforts, les afraus i els cims que modelen la fesomia d'un paisatge que fa de mirall dels replecs de l'ànima.

dorosa panoràmica que hom contempla des de l'arcaica muntanya d'ètim germànic obre, com a pòrtic magnífic, la novel·la: "A sol ixent, les terres baixes de l'Empordà s'obiraven boiroses per damunt les serralades de la Mare de Déu del Mont, emboscades fins a sota les calisses de

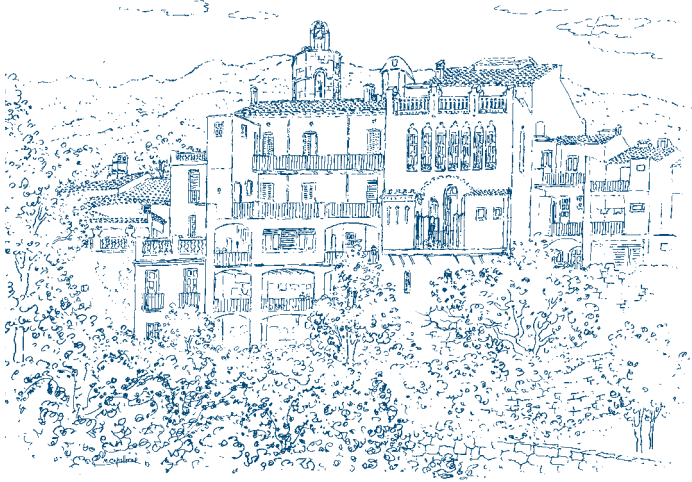
sa carena nua; més ençà, el Pic de Tossa, i més ençà encara, Lliurona rònega i perduda entre els alzinars" (...)

Carles Rahola, a *Visions empordaneses*, explica una llegenda segons la qual, "...a sota el cingle, escalonat de grans avets que fan més solemniat aquella pau mil·lenària, hi ha un pla cobert d'una herba gemada i esmaragdina. En diuen el 'Pla dels Emigrants' i, certament, s'hi veuen restes de construccions de pedra, com si un poble fugitiu d'una pesta o d'una guerra hi hagués alçat un dia, a corre-cuita, les seves tendes." L'explicació que aporta Rahola és que hauria servit de refugi a alguns nobles rossellonesos que, fugint de la revolució de 1789, haurien creuat la frontera i haurien escollit aquest indret com a refugi.

Eren els domenys del general carlí Savalls. Joan Guillamet, a *Coses i gent de l'Empordà*, cita el fragment d'una conferència que Pere Coromines pronuncià a l'Ateneu Barcelonès sobre aquest personatge: "Arretrat de la tramuntana per les moles de Salines i Bassegoda, s'assenta Maçanet de Cabrenys, la vila que vetlla, enclavada al seu mig, la "Barra de Rotlan", que segons la tradició popular correspon a la llança que l'heroi de *La Chanson de Roland* hauria llançat, amb ciclòpia força, des de Roncesvalles. A *Canigó*, Jacint Verdaguer la invoca amb decasíl·lab solemne, fent-ne implícita comparança amb Excalibur, la mítica espasa del rei Artús que ningú, si no ell, podia arrencar: "Oh mangala de ferro, que don Roland / plantà enmig de la plaça roja de sang!, / si el comte no t'arrenca, ningú ho farà." El poeta palamosí Francesc d'Assís Marull, a *La tramuntana*, li atorga també aquest caire quasi sagrat, tan càlid a la iconografia romàntica: "Jo a Maçanet beso el ferre / de la vara de Rotlan." Pere Coromines, a la tercera de *Les gràcies de l'Empordà*, observa: "Allargant-se devers les terres de ponent, veig Les Salines amb la seva creste-

Carles Bosch de la Trinxeria
[de Josep Ministral]

◀ Maçanet de Cabrenys
[de Capalleras]

◀ La Barra de Rotlan,
a Maçanet de Cabrenys

ria de roques i penso en la barra de Roland, que els homes de Maçanet fan servir de farola d'ençà que va apagar-se la flama d'una tradició heroica." Carles Fages de Climent, a *Sardana de bruixes*, evoca llur esbojarrada dansa entorn la mítica barra, recollint la llegenda segons la qual bruixots i bruixes sardanegen la nit de divendres, si el vent tramuntanal ha bufat tota la setmana: "Bruixots i bruixes en folles rengleres / volten la vara de Roland; / cap per avall, llurs sinistres crineres / baten els núvols escombrant."

Albert Serrano, al poema *La filla casada a França*, commina els empordanesos, per boca de la tramuntana, a no oblidar els seus germans rossellonesos. És per aquest motiu que els adverteix: "...Si estimeu la nostra terra / i el tros que se'ns emportaren, / un bell jorn, de bon matí, / pugeu a la serralada / de Maçanet de Cabrenys / per tiranys que fan llaçades // a fi d'escoltar una veu / que a tots us cal escoltar-la / i que ningú sap d'on surt, / ni d'on ve, si no és de l'ànima!" Aquesta veu, duta per les onades del vent als tocoms de

Maçanet, parla a la darrera estrofa del poema: "Tot aquest país que els ulls / de resseguir-lo no es cansen, / mireu-lo! És el Rosselló! / la filla casada a França...!"

Tomàs Garcés que havia recorregut tota la costa altempordanesa i els seus topants, com hem pogut constatar als capítols dedicats al Cap de Creus, imita, a *Impromptu dels ocells*, la cançó popular: Maçanet de Cabrenys i els elements més característics del seu paisatge vegetal hi són traçats amb gràcil delicadesa: "Són blanques les masies / i negres els turons. / Ja es veuen les suredes / amb aquell verd tan fosc. / La caminada és llarga, / se'ns cansa el burriquet. / Pels corriols del somni / ja som a Maçanet."

El massís de les Salines és encimbellat fins als 1.500 metres. Anna Rubiés, a *Comarca de l'Empordà*, explica que al fronterer coll del Lli, de difícil accés atès el costerut i tortuós camí que hi mena, els de la Vajol hi van com si res tot dient: "Anem aquí al darrere!"

L'aplec al santuari de la Mare de Déu de les Salines és concorregut per gent de l'Empordà, del Valles-

Tardor a Requesens

Les muntanyes clapades de fràgils ors, de porpres sumptuoses. Clares veus dels infants
—la Laura, l'Adrià— damunt del clavicèmbal
de l'aigua transparent entre els esqueis i l'ombra
de fecunds castanyers.
Ja ho sé que és una treva,
que els dits llargs de l'hivern tornaran cendra grisa
les fulles dels aurons que trepitja el senglar.
Però ara cacem l'instant, quan el sol del migdia
encén el brancam d'or, i escalfa les petites
mans que es clouen felices damunt castanyes tendres
i esguards adults que es clouen sobre el tendre record.

M. ÀNGELS ANGLADA
Arietta

pir i del Conflent, tal com reflecteixen els goigs: “Gent de totes condicions / troben allí grans consols, / ja francesos, ja espanyols, / i de totes les nacions. / Al que amb bon cor us adora / dau a sos mals medecines: / Siau nostra intercessora, / Princesa de les Salines.”

Davallant per la tortuosa carretera, arribem a Darnius, d'antiga tradició surera, lloc nadiu de José M. Gironella, que l'evoca a la novel·la *Un hombre*, guanyadora del “Premio Eugenio Nadal 1946” i decidida durant el viatge de nuvis, que va consistir en una estada a Cadaqués. Mentre es banyaven li va dir a Magda, la seva dona, que li sabia greu no tenir prou diners per a fer-li un bon regal de noces, però que havia pensat que podria escriure una novel·la que obtingués el coberrat premi, que li oferiria com a regal. Ella va reaccionar ràpidament i li va respondre: “Doncs, posa-t'hi a escriure-la. Demà mateix anem a casa, a Girona, i redactes ja el primer capítol!” Així ho va fer, i la seva dona lliurava, l'1 d'octubre de 1946, la novel·la a l'editorial Destino, mitja hora abans que expirés el termini d'admissió. Gironella havia decidit que la paraula que obrís el primer capítol fos el nom del seu poble, i així va ser: “Darnius es un pueblo catalán, arenoso y triste, situado entre Gerona y el Pirineo, en pleno Ampurdán. Por su proximidad a la frontera tiene, y sobre todo tenía, influencias francesas en costumbres, indumentaria y giros de idioma. Mucha gente de Darnius ha ido a Francia para una temporada o se ha establecido allí, especialmente por negocios del corcho.”

Si l'etimologia del topònim Darnius es remunta al germanisme “darn”, que volia dir “lloc amagat”, val a dir que s'adiu a aquesta vila, de belles cases de pedra carrada, prop de tres rius que alimenten el pantà, ai las! que, tot i pertànyer-li, no duu el seu nom. Fages de Climent, a *La fada de Darnius*, evoca una naturalesa

presentada com a *locus amoenus*, on animals, rius i plantes dansen i parlen agombolats per la remor de les aigües: “Com aquell temps de mites i les faules / que l’esperver folgava amb les perdus, / brolla un diàleg de torrents i rius; / la tramuntana insufla les paraules. // Són instruments siringues i diaules / pels environs ombrívols de Darnius / amb roures d’ònix esponjats de nius. / Barrin el pas rescloses i candaules.”

Aquesta visió idíl·lica és matisada per la que ens dona Mn. Lluís G. Pla a *Estampes d’Empordà*, amb la particularitat que descriu com eren els paratges de Boadella abans de fer-s’hi l’embassament: “Caminant un dia (...) veus ací que em vaig trobar sobre un tocom de penya i sense seguiment de camí. Cingle avall, arrupit com un xai de llana bruta, veus ací el poblat de Boadella. De tan petit em va semblar que em cabria en el pla de la mà! Un riu reblincat transitava vora el xai arrupit i unes vessanes tristes no s’amagaven de plànyer-se del desamor d’aquell riu envers elles.”

Guerra i pau

La vida de Sant Climent Sesebebes ha estat lligada durant molts anys al campament militar instal·lat en el seu terme; milers de joves hi han fet els primers mesos de servei obligatori. En el llibre *El soldat rosa*, Francesc Prat s’acosta al poble “on el Pirineu té gust de mar i de raïm”, i escriu una prosa que es clou amb un haikú: “A Sant Climent, un general parla de la guerra davant la tropa que té el fusell a la mà. I mentre de la seva boca cauen les paraules buides sobre l’orgull nacional, la grandesa de la pàtria, els enemics..., un bufarut de tramuntana fereix l’índex dels soldats i el transforma en un bri d’olivera. La tramuntana / esclata amb oliveres, / porta la pau.”

◀ Darnius

Baixant de Darnius, a pocs quilòmetres, seguint un trencall a mà esquerra que ens durà a Agullana, vila senyorívola, amb notabilíssims edificis modernistes, on va viure els darrers anys de la seva vida, reclosa a l’Asil Gomis, Lídia Noguera, musa que havia estat, com ella assegurava, d’Eugeni d’Ors, que s’hi hauria inspirat per escriure *La Ben Plantada*. L’any 1989, es va col·locar solemnement sobre la tomba de Lídia de Cadaqués una làpida, feta l’any 1956, amb un epitafi que, poc abans de morir, havia escrit Eugeni d’Ors: “Descansa aquí / si la tramontana la deja, Lídia Nogués (*sic*) de Costa / sibila de Cadaqués / que por la inspiración mágica / dialécticamente fue y no fue / a un tiempo Teresa / La Bien Plantada. / En su nombre conjuran / a cabras y anarquistas / los angélicos.”

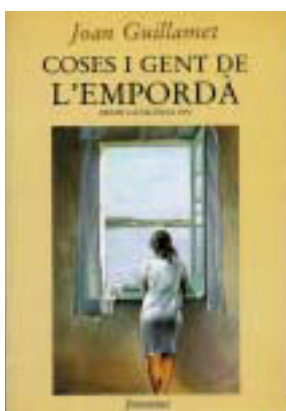
Agullana va ser la darrera capital de la República abans d’emprendre l’exili. Can Perxés va allotjar, per uns dies, una nombrosa representació de la classe política i intel·lectual catalana i espanyola, com tindrem ocasió de comentar en un altre capítol. Pere Coromines, a *Les gràcies de l’Empordà*, apunta la diferència de vegetació que hom hi observa en relació als indrets

La Lídia de Cadaqués
[de C. D’Ors] ▼

Manuel Ibáñez Escofet
[d'Antoni Meseguer]

Un periodista a Capmany

A Capmany, on tenia casa, el periodista Manuel Ibáñez Escofet hi va escriure moltes pàgines de *La memòria és un gran cementiri*. A *La Vanguardia*, en els seus anys de director-adjunt, va al·ludir sovint al paisatge del poble: “Estoy escribiendo mientras nace el día en Capmany. Hora silenciosa, hora sagrada, hora sobrecogedora. En el horizonte, sustentando el azul naciente, hay una pincelada de color naranja que parece un milagro.” En un article a la *Revista de Girona*, va confessar: “És a Capmany on he decidit acabar els meus dies (...) entre la seva llum daurada, entre les vinyes que marquen el pas del temps amb els colors canviants, sota el mantell de Requesens que li amoreix les esgarrapades de la tramuntana.”

suara esmentats: “Més amunt, cap a Requesens i a Bassegoda, comencen els boscos de roures i d'aulines, i per la banda d'Agullana, com pujant de Boadella i Darnius i a Maçanet, immenses suredes donen a les muntanyes un aire venerable i patriarcal.”

Joan Guillaumet, a *Coses i gent de l'Empordà*, després d'evocar la importància que ha tingut Agullana en la indústria del suro, fa una observació sobre la peculiaritat del poble: “Agullana és un poble pacífic — el seu cens demogràfic, tant a l'estiu com a l'hivern, no arriba al miler d'habitants— i deixa lliscar un viure reposat, sense estridències, torbat únicament, en tot cas, pels ressons llunyans i pels cants de sirenes que arriben del gran vial. Els agullanencs tenen la sort, quan són a casa seva, de romandre al marge de tot el tràfec que comporta el moviment turístic de cada estiu que, com més va, més creix.”

Montserrat Vayreda clou el poema *Agullana* al·ludint tant a la imatge de la vila com al seu passat

atzarós, units tots per una mirada que els infon una pàtina de tendresa: “Agullana sotmesa, Agullana captiva / de la llum que l'envolta, de l'amor que la liba. / Qui l'ha vista no oblida que es manté oberta i franca. / ‘Nom de Dama’: Agullana, Agullana la blanca.”

Als anys vuitanta, com ho explica Enric Tubert al seu llibre dedicat al poble, Agullana va instituir un certamen literari dedicat a la memòria del polític i escriptor agullanenc Laureà Dalmau i Pla. Malauradament, malgrat el prestigi del premi —que era degut tant als membres del jurat com als autors premiats— va estroncar-se després de la segona convocatòria.

Entre els termes d'Agullana i la Jonquera, el coll de Panissars serpenteja com a nexa irregular entre el Vallespir i l'Alt Empordà. Ruta obligada des de la presència romana —l'antiga via Domitia— i escenari de la derrota dels exèrcits francesos de Felip l'Ardit, va ser motiu de diverses composicions poètiques durant la Renaixença, que, empesa pel Romanticisme, féu d'una Edat Mitjana idealitzada el seu emblema i divisa. El poema *Girona per Aragó*, de Pere de Palol, premiat el 1889 en el Certamen de l'Associació Literària de Girona, evoca aquella gesta: “Fins a reveure, francesos, / diu, passant, en Ramon Folch: / a Panissars us espera / Girona per Aragó.” El mateix autor dedicava, tres anys després, un altre poema —*Panissars*— al mateix escenari de la batalla: “Oh Panissars! De nostra pàtria història / ets la més gran i més heroica pàgina, / i dels baluards de catalana terra / la més forçada i més lleial muralla.”

Tanmateix, avui, l'enemic a batre a l'Alt Empordà muntanyós és el foc. Abert Juanola, a *La Vajol*, descriu com es vivia, des d'aquest indret, el foc que assolà l'Albera el 19 de juliol de 1986: “El fum envaeix el cel i el sol sembla com si acluqués els ulls, tot travessant-lo amb els seus raigs d'un vermell descolorit i depriment.

A sota, les flamarades són cada vegada més grans i nombroses. Tot de pressa, el foc es menja brucs, gatoes, suros, pins, castanyers, xiprers, oliveres, vinyes, hortes, prats, pallisses, pals de línies telefòniques i de llum. Són com enormes teies ardents que dansen abrandades per la tramuntana.”

Aquest Empordà transfronterer té nuclis urbans d'una importància evident: la Jonquera i Portbou. A través dels seus termes, milers i milers d'exiliats al llarg de les successives guerres van haver d'emprendre el camí de la derrota. En parlarem en un capítol específic. Però hi ha un altre Alt Empordà muntanyós: el del massís del Mont i el de les muntanyoles que fis-tonen Terrades. En el primer, ens hi aturarem més endavant, atesa la seva especial significança literària. Pel que fa a les segones, hem d'aturar-nos, ni que sigui per fer-hi un petit recés, al santuari de la Mare de Déu de Terrades. Resguardat sota la cinglera que corona l'ermita de Santa Magdalena, la Salut és el referent de molts pobles i viles empordanesos, de molta gent que hi va a cercar, si no el silenci, avui gairebé impossible els dies de festa i durant l'estiu, sí el confortament de l'esperit o de la ment. I és que, sense l'espectacularitat d'altres indrets marians, la Salut de Terrades ofereix des del recolliment dels seus senders fins a la plaent panoràmica oberta al nord, on fulgeix —quan és prou ple— el blau turquesa de l'embassament de Boadella-Darnius.

El santuari de la Mare de Déu de la Salut de Terrades té també la seva petita corona poètica. Maria Àngels Vayreda implora —amb la cadència dels goigs populars—: “I feu que la tramuntana / no abati el nostre país, / com a ella li don la gana: / que sigui un airet tot llis / que netegi nostra vida / i brunyeixi nostra gent, / i que tregui la mentida / i el mal parlar de la dent.”

Jaume Maurici, al seu torn, a *Estrelles caigudes*, d'anàloga forma canta les *Lloances a la Mare de Déu de la Salut de Terrades*, en ocasió de l'homenatge popular que rebé la imatge de la Verge la primera vegada que va ser solemnement portada a Figueres: “Baixeu del recés claustrat, / i les portes s'esbatanen. / Quan arribeu al cancell, / tot l'Empordà canta 'Hosanna' / L'inúmer vol dels ocells / la rosa dels vents dilata, / i el verd fosc dels olivars / els vostres camins enrama.”

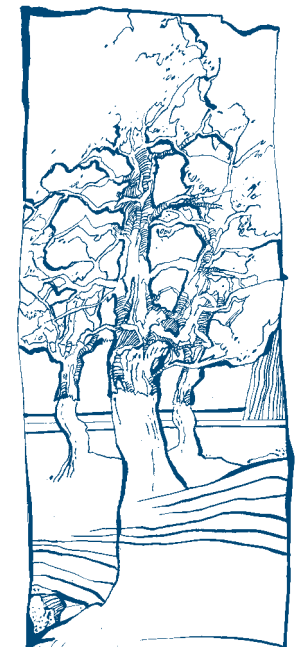
En el poema *A la Verge de la Salut, de l'Empordà patrona*, Montserrat Vayreda —germana de la M. Àngels— incideix en la vessant del dolor moral, més sibil·lí però no menys feixugós, com a objecte de la invocació: “A tota ànima malalta / l'allibereu del seu mal, / i poseu flors en la galta / i vida al cor del malalt. / / Si l'abella, de goig plena, / de cada flor xucla mel, / Vós xuclau de cada pena / tot el pòsit, tot el fel.”

Hi ha, com a darrer exemple, un curiós poema del mallorquí Bartomeu Barceló dedicat a *Nostra dona de la Salut i les herbes remeieres*, en el qual estableix una correlació entre “l'Herbolari” (Crist) i “l'Herbari”(el poble de Déu). Aquest poema va ser guardonat en el Certamen celebrat a Figueres el 1954: “Verge de la Salut: és l'Herbolari / que he anat a visitar per mor de Vós; / car, amb veu rica en líriques sabors / m'advera amor (i així com no volar-hi?) / que és ell —saltiri olent— qui el seu Herbari / serva i, pel cas, per sobre els alts cantors, / l'himne més adient, i amb mil sentors, / que us puguem oferir en diví desvari.”

L'Empordà muntanyós, “l'altre” Alt Empordà, des de l'onada que duu el primer raig de sol fins als bacs esponerosos de la Garrotxa, és el just contrapunt d'una comarca que abasta, en el seu redós, tots els tons del blau, tots els tons del verd. 🐾

Agullana

El suro
[de Josep Ministral]

El golf de Roses

UN DELS ELOGIS MÉS ENCESOS de Josep Pla és el dedicat a Roses, no tant al poble en si com a la seva privilegiada situació que li permet gaudir cada dia d'un espectacle que, als seus ulls, és generador de les més vívides sensacions de placidesa: "En efecte: de Roses estant es poden veure les millors postes de sol d'aquest país (...) Hi ha res que s'assembli més a un ram de roses que una posta de sol a Roses? ¿Hi ha res que us produeixi una sensació més semblant, que us recordi la mateixa elegant presència confortable, luxosa i vaga que la que us produeix un gran ram de roses? (...) La mar i la terra esteses davant vostre semblen alçar-se i volen fer un arc que us exigeix tenir la vista alta. (...)"

Més avall, la ponderació de Pla cedeix el pas a una pròdiga efusió, expressada amb una poeticitat de forta càrrega subjectiva: "Com seria possible, però, descriure les meravelles d'aquesta aigua engolfada? Hi ha matins de sol que el golf és una glòria de corns de mar, de cargols, de tritons de plata sobre un blau encantat, infinit, inexpressable. Hi ha tardes de calma que la mar sembla ensonyada escoltant les melodies d'aquest món cantades per alguna sirena vaga. Hi ha postes de sol en què la mar es desfà en un deliri de colors estovats i d'escorrialles."

No menys elogiosa havia estat, mig segle abans, la prosa de Pere Coromines dedicada a la badia de Roses (com Pla, l'anomena també "golf"), que institueix com a novena gràcia de l'Empordà: "La terra va atraure un dia les ones de la mar a la seva falda, i ara la mar hi està tan bé i et troba tan bella, graciosa plana empordanesa, que no se'n vol tornar. De l'una banda, rompen les aigües contra la roca dura i el ressò musical de la seva lluita evoca la divina memòria d'Orfeu; en l'altra punta entra

El golf de Roses

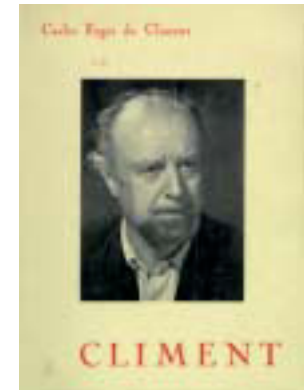
la mar en els replecs de la muntanya, i damunt de la conca encoixinada d'algues, crea la meravella de les cavorques i cobaumes, i aquella més esplèndida de la Cova de les Cambres, que al llevar-se el sol, s'omple de lluminoses harmonies."

Frederic Rahola, al seu torn, en el poema *Al Golf de Roses*, dins *Poesies*, evoca les reminiscències de la presència grega empeltada a la geomorfologia de la badia: "Com Heros a Leandre, l'aspra costa // a la platja d'enllà dolçament tira / i cada any més i més lo riu s'acosta / al vell Norfeu que per mirar-lo es gira."

Narcís-Jordi Aragó, a *L'Empordà d'anar i tornar*, explica que un enginyer, Frederic Macau, va descobrir, en la configuració dels eixos que tracen les el·lipses de la badia, el nombre de proporció perfecta establert pels grecs i recuperat pels renaixentistes. El mateix que regeix el Partenó d'Atenes o el *Naixement de Venus*, de Botticelli. Heus aquí —podríem afegir— la clau de la dialèctica harmonia entre el seny i la rauxa. És clar que la badia de Roses hauria pogut donar per a molt més. Carles Fages

◀ Carles Fages de Climent
[de Salvador Mestres]

de Climent, a *Vila-sacra, capital del món*, imaginava en què s'hauria convertit aquesta perfecta corba si a la batalla de Muret, en aquell llunyà segle XIII, haguessin guanyat les hosts de Pere el Catòlic en comptes de les dels francesos: “Al cor del port de Roses hi cabrien, plegades, les esquadres de Rússia, Anglaterra, el Japó i els Estats Units, a més de la nostra, presidida per la famosa barca de plata del comte d'Empúries —que sempre la tenia

empenyorada als jueus—, amb passatges subterranis de Roses al Port de la Selva i de Montgó fins a l'Estartit.”

El mateix Fages, a *Climent**, memòria biogràfica de dos polítics avantpassats seus, descriu la cala més emblemàtica del terme de Roses: “Montjoi és la més clara meravella de la costa de Roses. Tallant el ràpid talús de les vertents d'una vall, la mar se n'entra una mica i forma una cala graciosa i precisa, cenyida d'una petita platja. Enmig

Jaume Vicens Vives

de vinyes i suredes, un petit mas, a redós d'una torre ennegrida, vigilant el perill que algun vell pirata sentimental decideixi acampar-hi, per a morir en terra, tot veient passar les veles damunt la blava ratlla horitzontal.”

Carles Pi i Sunyer, un dels puntals més sòlids dels pensament i la política catalanistes als anys de la República —va ser ministre de Treball, conseller de Finances, alcalde de Barcelona i conseller de Cultura fins als darrers mesos de la Generalitat republicana— explica els anys d'infància a Roses, la vila paterna, en el llibre que dedicà a la memòria de la seva germana, *Maria Pi Sunyer i el seu temps*. És un retaule vivíssim de l'activitat i el tràfec que bategaven a la vila, a començament de segle, amb unes pinzellades precises, altament evocatives, del paisatge i l'atmosfera circumdants: “Havien ja passat les llevantades tardorenques, aquells dies que des del cantó de la Punta del Castell arribaven les grans corrues de grosses onades, que anaven a trencar-se, fragor d'escuma, en el gran arc de la platja. Eren —com en deien en el poble— els “temporals de les bótes”, perquè coincidien amb el temps en què als carrers de vora mar hi havia els rengles de bótes per tal que s'estanyessin i tenir-les a punt, un cop la verema acabada i el most fermentat, per a posar-hi vi novell.” En rea-

Vicens Vives

Jaume Vicens Vives, renovador de la historiografia catalana als anys difícils del franquisme i mestre d'una generació d'historiadors que exerciren, especialment a les dècades dels setanta i vuitanta, una profunda influència a les universitats catalanes, va estar estretament vinculat a Roses, per lligams familiars i per la seva voluntat explícita de ser-hi enterrat. La vila li dedicà un emotiu homenatge l'1 de juliol de 2000, amb motiu del 40è aniversari de la seva mort.

litat, la Roses de la infància de Carles Pi i Sunyer —als darrers anys del segle XIX— tenia una posició neuràlgica respecte als principals centres de producció vinícola, car, a part de la zona nord-central de la comarca, rebia també el most de bona part de la zona de cap de Creus. El mateix autor, en un llibre pòstum —*Una interpretació de l'Empordà*— recorda la magnífica panoràmica que hom podia admirar des d'un indret, aleshores arcàdic: “A Roses m'agradava de pujar fins a la Font dels Miquelets, a mig aire del turó de Puig Rom. Allà, des de sota uns pins —que avui ja no hi són— podia veure's, com en un panorama, tot l'Alt Empordà. En primer terme, a la vora del mar, el poble de Roses i, arrencant de Roses, la corba perfecta, com d'una petxina, de la platja, la cinta de sorra que arriba fins a Empúries. El golf tancat, des d'on jo el mirava, per la Punta de la Poncella, amb el castell romàntic en ruïnes; per l'altre costat, més lluny, els espadats de Montgó i el fermall de les Illes Medes. A la dreta, cenyint el tros de la plana de Roses, el puig de l'Àguila i Sant Pere de Roda.”

Una vintena d'anys abans, Carles Bosch de la Trinxeria hi havia fet estada a l'estiu. Roses, en encetar-se el darrer quart de segle del XIX, era també una petita vila de vacances. L'escriptor excursionista ens descriu la fonda on sojornà, plagada de mosquits a la nit —els “ran-tells”—, però que tanmateix servia un peix exquisit. Ell parla de “la fonda” de Roses, la qual cosa ens fa una idea de les limitacions de la vila. Com a bon costumista, fa una viva descripció del retorn dels pescadors: “Al matí, abans del bany, anàvem tots a la punta a veure arribar el peix. Quina animació...! Les dones, airosoament arrebo-sades, treuen de les embarcacions les canastres plenes de tota classe de peix; formen un rotllo, prompte el peix és venut i vinga carregar el carro d'en Ciset, que tresca tot seguit cap a la peixateria de Figueres. Els mariners tiren les barques en terra: ooooh..., hissa....!, pitjant amb les

seves espatlles la barca, fent ressortir llur forta musculatura... Que graciosa és aquella joveneta que se'n va arromangada i cames nues, garbosa i lleugera, amb una mà sobre els malucs i l'altra corbada sobre el seu cap, el braç arrodonit, sostenint la seva canastra de peix...!"

Bosch de la Trinxeria retrata una societat plàcida, de perfecta harmonia entre rosincs i estiuejants. Aquests fan tertúlia als capvespres, a la platja, fan berenades a les fonts i fan vida social gairebé com en família. Tanmateix, paga la pena fixar-nos en la seva perspicaç manera d'explicar com prenien de bon matí els banys, a Roses, els estiuejants, fa un segle i quart: "A les vuit, a la platja, les senyores en les seves barraques i nosaltres més enllà, a la sorra; tothom a l'aigua. Els uns, nedant, d'altres

rabejant-se, alguns majestuosament abrigats amb els seus llençols com senadors romans de la decadència, aquells amb disformes carbasses estacades a l'esquena, semblant "amors" envellits... Quines cares verdoses i estirades en sortir de l'aigua, tremolant de fred al buf de la brisa fresqueta del matí...! Les senyores no volen ser vistes, i fan bé, res no guanyarien quan surten de l'aigua, malgrat l'elegància dels seus vestits de bany."

La pesca de l'almadrava, a Roses, segons ens conta, proveïa de tonyines, a part dels peixos que avui hi són més habituals. Sovint s'hi aplegaven homes, dones i criatures —"xusma dels pobles veïns", en paraules de Bosch de la Trinxeria— per anar, a trenc d'alba, a tirar l'art, mena de filat acabat en forma de bossa, d'una amplada

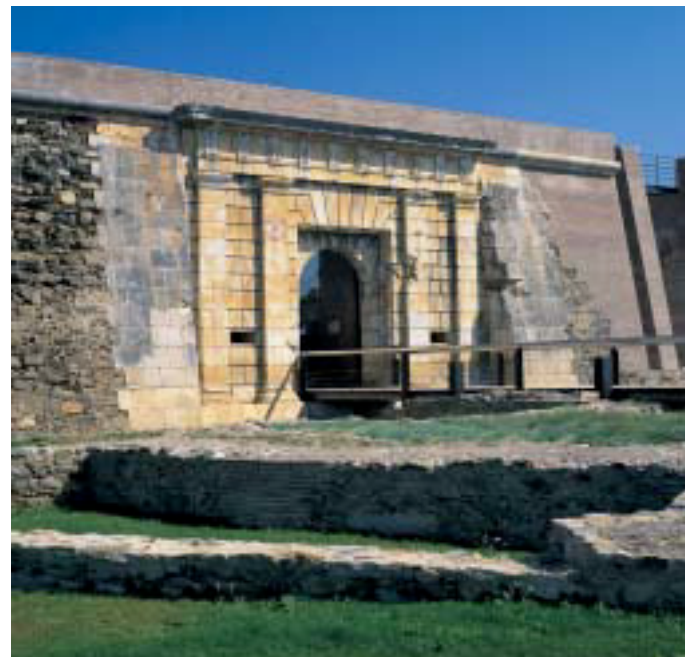

▲ El castell de la Trinitat

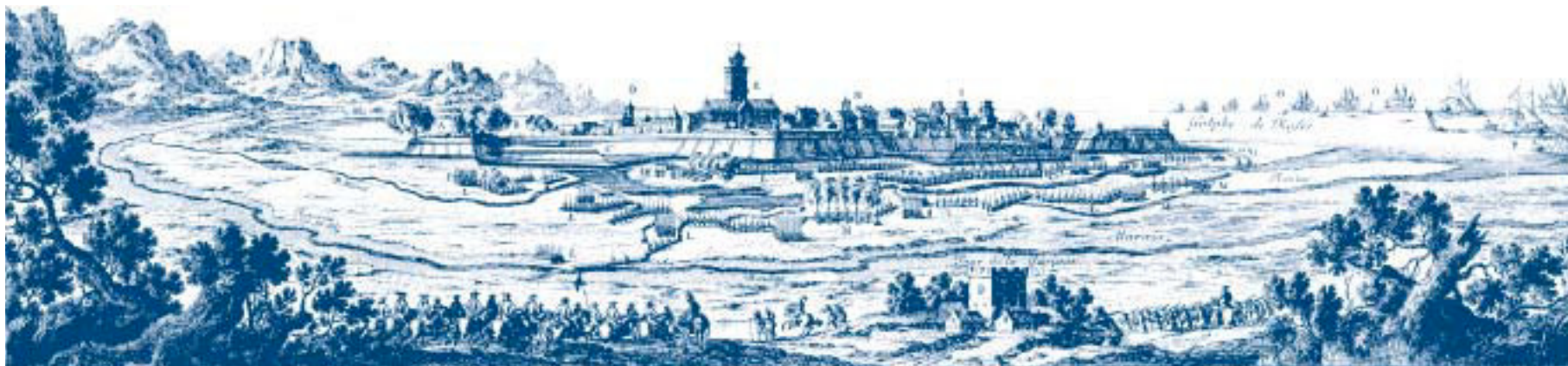
La Ciutadella de Roses ▶

de cinquanta a setanta metres, que arrossegava tot el que trobava arran de costa. La paga que en rebien era en espècie: una part pactada del total de peix que s'havia pescat. D'altra banda, crida l'atenció que a la muntanya de Roses que inicia el rocam del Cap de Creus abundessin molt —com ho consigna— les perdius i els conills.

Quan començà Roses a desplegar-se com a vila puixant? Josep Pella i Forgas, a *Historia del Ampurdán*, esmenta que va ser sobretot en els segles XII i XIII quan, gràcies a la pesca i a la influència del monestir de Santa Maria, Roses començà a ser una important vila costanera. Però va ser la construcció de la Ciutadella, als segles XVI i XVII, que consolidà Roses com a important enclavament militar que havia d'exercir un paper decisiu en la Guerra de Successió i en la Guerra Gran, respectivament. Carlos Díaz, Hug Palou i Anna M. Puig, en la monografia dedicada a la Ciutadella, remarquen que mentre aquesta va constituir un mitjà de dissuasió fins al segle XVII, a partir de la seva presa pels francesos el 1693, va convertir-se en un element estratègic cobdiciat en les successives confrontacions. Aquesta circumstància va portar els rosincs a una situació d'instabilitat. D'altra banda, els progressos de l'artilleria i les noves estratègies ofensives varen portar, al s. XVIII, a considerar la possibilitat de

derruir-la, atesa la seva inutilitat, més que més quan ja s'havia escollit Figueres com a lloc d'ubicació d'una nova fortalesa. La inèrcia dels esdeveniments, però, va fer que fos progressivament abandonada, especialment després de la Guerra del Francès. Avui, amb el condicionament i restauració dels motius més emblemàtics, la Ciutadella de

Roses ofereix una bella perspectiva de la seva noble història al visitant que arriba a la població.

Josep M. Barris, a *Memòria gràfica de les comarques gironines*, ha remarcat la capacitat d'adaptació de Roses al ritme dels esdeveniments històrics, dins la conflictivitat dels quals sovint s'ha vist a contracor immersa: “Sense dubte, Roses ha estat l'au fènix més característica de l'Empordà, capaç, per exemple, d'existir en un emplaçament determinat durant gairebé dos mil·lennis i desplaçar, a partir de 1645, la seva geografia urbana uns quants centenars de metres enllà, o de transformar la seva base econòmica uns quants cops (...). Renéixer ha estat la vocació de Roses i, per aquest motiu, les seves gents han fet de la tradició de curta durada una forma eterna d'ironia.”

Pep Vila ha rescatat un text —*Les recherches historiques et géographiques sur la montagne de Roses et le Cap de Creus*— del rossellonès Jaume Jaubert de Paça. El llibre, publicat el 1833, que aporta nombroses referències de la història de Roses, constata l'escassa població existent dins el triangle Roses-Cadaqués-Llançà, la qual vivia, bàsicament, de la ramaderia, de la fusta dels boscos que poblaven el Cap de Creus i de la vinya. Segons Pep Vila, Jaume Jaubert fa un encès elogi d'un vi dolç que feia la competència al xerès andalús que s'exportava a Anglaterra.

Víctor Rahola, gairebé cent anys després, dedica el poema *A les meves amigues de Roses* a enaltir la germanor entre aquesta vila, la Selva i Cadaqués, amb un implícit reconeixement de les inevitables rivalitats que s'hi entreteixen: “Un llaç de granit i de llicorella, / lligant els tres pobles en forma un pomell; / Roses és la rosa que té una poncella, / Cadaqués un lliri, la Selva un pomell.”

Més ambiciós de forma, el poema *Roses*, de Carles Fages de Climent, dedicat a Manuel Brunet, autor de *El meravellós desembarc dels grecs a Empúries*, evoca la

El port de Roses

presència hel·lènica amb l'august ritme de l'oda: “Cantaré la glòria dels Rhodis herois, que a la primeria, / foren arribats tot damunt les ones brodades d'escuma, / vinguts d'altra terra, la millor del món. I en veure la nostra / els semblà talment com si llur camí fos estat de somni.”

Aquests orígens rhodis han estat, des de la segona meitat del segle passat, plenament confirmats per les successives troballes arqueològiques, sobretot les degudes a l'arqueòleg d'origen rosinc Miquel Oliva, que van ser continuades per Aurora Martín.

Els ressons literaris de la història de Roses també han incidit en altres períodes, molt més propers. Les pretensions franceses sobre la vila i la seva ciutadella —tant a la Guerra Gran com a la derivada de la invasió napoleònica— van generar diversos poemes “patriòtics” presentats a certàmens poètics i jocs florals del XIX. Hi ha, tanmateix, un poema que difícilment s'interpretaria com a vinculat a Roses si no fos per la dedicatòria i que, tot i no al·ludir a un fet històric determinat, sí que representa una ruptura generacional, a remolc de l'Europa sorgida de les cendres de la primera Guerra Mundial: ens referim al sonet sense títol de J. V. Foix, però que duu la pos-

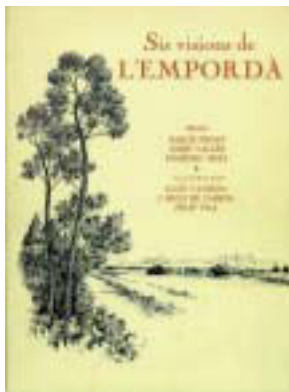

Roses

til·la “Record de Roses, 1918”: “Qui crida irat, si ens domina l’esport / del submergir que fem, fora de port, / (quan brollen llums sota les aigües manses), // D’un 1, un nou i un 8, d’un vermell fort, / i escoltem Bach en un llagut estort / d’un naufragi del temps de les romances!”

Josep M. Gironella, a l’esmentada novel·la *Un hombre*, fa, amb paraules despullades i alhora precises, una panoràmica descripció de Roses i la badia, a mitja tarda, camí de Cadaqués: “Antes de doblar la punta de Santa Cristina miraron hacia atrás y contemplaron sin prisa el inmenso golfo de Rosas y el vaho casi transparente que exhalaba la llanura ampurdanesa.”

A remolc de la història, ja més propera, la novel·la *Cendres sobre el mar*, d’Albert Gurt, situa en la badia de Roses l’indret on l’amic de Robert, el protagonista que mor exiliat a Mèxic, llença les seves cendres acomplint-

ne la darrera voluntat. És, però, particularment interessant, des d’una perspectiva històrica, el capítol que evoca el bombardeig de la vila des del vaixell de guerra “Canarias”: “I amb el bombardeig, el terror, un terror que arribava fins i tot a Barcelona. ‘Els feixistes volen desembarcar a Roses!’, havia estat el crit d’alarma. ‘Volien tallar el pas del Portús.’ ‘Quedarem cercats sense subministraments francesos.’ Alguns pensaven i no ho deien per no augmentar el pànic: ‘No podrem fugir’”.

A banda els avatars de la història, la badia de Roses continua essent associada a la placidesa d’un paisatge que invita a la contemplació i inspira aquella serenitat d’esperit propiciadora d’instantos que depassen els límits i la contingència del temps cronològic. És ara la veu de Montserrat Vayreda que n’evoca la visió a punta de dia: “Quan les gavines, ales descloses, / senten de l’aigua l’acre perfum, / a dins la corba del golf de Roses, / nua com Venus, salta la llum.”

Carles Fages de Climent, al poema *La gesta d’Anfós el Benigne*, dins *Sonets (primer i segon llibre)*, exalta la diamantina patina de la mar rosinca contrastant-la, en un bell joc de sinestèsies, amb el cromatisme del paisatge que l’enclou: “Roses! Urbs ressorgent que t’agomboles / en llac precís, mirall del de Banyoles. / Vent gris, escuma verda i aigua blava, // sorres d’or i madeixa que s’arruga / als trifulis maragda de la Muga, / laberíntics canals d’Empúriabrava!”

Abans del traüt turístic, Roses oferia un aspecte d’equilibri entre unes muntanyes prou arbrades i la silueta allargassada del poble entorn de l’eix que suposava el passeig de vora mar. César González Ruano, el 1960, podia escriure encara: “Esta calle de Rosas, paseo marítimo con tablones sobre el mar que entra en el puerto, es hermosa y tiene mucho carácter. Desde antiguo, está dividida por un torrente, y comunicaba sus dos partes un

punte de ladrillos (...) Los montes de Rosas están bastante poblados, a pesar de que los benedictinos los castigaron mucho. Alcornoques y viñedos, corcho y vino, y en sus montes, caza, y en su producción, el cáñamo.”

En canvi, la percepció de Domènec Moli a *Sis visions de l'Empordà* és ja tintada d'un pessimisme resignat davant el sobreexcés d'explotació: “Ara la flota pesquera de Roses és important. Els peixos s'estan acabant. Els mosquits de l'aiguamoll són morts, els conills de les vinyes tenen el cap gros. No hi ha musclos a les roques... L'home s'està quedant definitivament sol, amb les seves horripilants monstruositats d'habitacles. Roses no és el que era. Jamai tornarà a ésser-ho. Per bé o per mal.”

Als anys seixanta, amb l'arribada massiva del turisme, el paisatge urbà —i el natural, amb l'especulació galopant— s'altera. Els canvis culturals de l'Europa del benestar impregnen el teixit social. Per als de terra endins, ni que sigui a l'Empordà mateix, Roses és el paradigma d'una joventut que es gira d'esquena a un model de societat amb el qual ben poc s'identifica.

El poema *Pell canyella*, de Narcís Comadira, evoca una adolescència que coincidia amb la que en el pla sociocultural s'anava configurant: “Records de Roses, blanca de sal negra de neguit. / Al golf idíl·lic de blau Prússia, / insectes llunyans, immensos, de ferralla, / aranyes de rovell. Sovint hi anàvem amb la barca (...). Ara, al captard, al *Bahía* de la meva memòria, / un saxofon l'asciui em retorna aquells ritmes / aquells jocs sensuals a la pista / o bé al pòrtland del llit, voltats de llum d'orxata”.

Va ser aquells anys que la badia de Roses havia de rebre l'impacte més fort en el seu ecosistema: la dessecació de bona part dels aiguamolls i la seva conversió en sòl urbà que donà lloc a grans urbanitzacions com Santa Margarida, Empúriabrava... Desapareixia bon tros d'aquell paisatge que havia fet exclamar a Lluís G. Pla:

Els Aiguamolls de l'Empordà

“Terres de maresma! Les coneixen les llocades de gavians; les petges breus de les guilles; la insociabilitat magnífica dels conills de bosc; els caçadors de salzets i polles d'aigua; els que fan contraban; els que s'han de partir un furt; els pobres carrabiners que hi paren les seves guàrdies; les dones que van a collir jonc; els pescadors de les 'llaunes' perquè s'hi apareien el suquet; els gitanos passavolants...”

La consumació de Santa Margarida i Empúriabrava, “Venècia de l'especulació i el mal gust”, en paraules d'Antoni Puigverd, va mobilitzar els sectors més sensibles a la salvaguarda del patrimoni natural. L'any 1976 s'iniciava la campanya de defensa dels aiguamolls —dels que restaven—, que va durar fins a l'octubre de 1983, quan la Generalitat els va declarar Paratges Naturals d'interès nacional. M. Àngels Anglada, que des de l'inici va fer costat a la campanya, hi dedicà el poema *Els aiguamolls*, que duu la dedicatòria “Al Grup de Defensa dels Aiguamolls de l'Empordà”, i que es popularitzà arreu gràcies a la interpretació musical que en féu el Grup Indika. Un pòster bellament dissenyat va ajudar també a fer-lo accessible a molta gent: “Envaireu aquest

▲ El Portal de la Gallarda,
de Castelló d'Empúries

La catedral de ►
Castelló d'Empúries

recer vivent / que ja de lluny enyoren tantes ales? / No trobarà més l'aigua nodridora / i els verds amagatalls l'ocell del Nord? / Àlics rosats, amics coll-verds, adéu, / adéu, xic corriol i fredeluga, / princesa acolorida de l'hivern." Deu anys més tard, vigent el decret de protecció, M. Àngels Anglada escrivia *Aiguamolls 1985*, refent asseverativament els versos interpel·latius del primer poema: "No han destruït aquest recer vivent / que ja de lluny enyoren tantes ales. / Aquí retroba l'aigua nodridora / i els verds amagatalls l'ocell del nord."

Som ja al terme de la comtal vila de Castelló, rica del gòtic dels seus temps d'esplendor. La monumentalitat arquitectònica, el llenguatge de la seva densa història immortalitzada en la pedra, constitueixen una part substantiva del microcosmos de Fages de Climent. No és una visió arqueologista ni tan sols elegíaca, sinó més aviat una voluntat de fer viu en el present tot el bagatge que ha configurat la realitat de la vila actual. Podríem dir que Fages de Climent, més que evocar els monuments de Castelló, els invoca, els fa participants del batec de la gent, i a la inversa. Així, en el poema *Elogi al pont vell de les set arcades desiguals*, fa irònicament la següent postilla: "Mes tu encara somrius amb indulgència / al pont nou, que ara et fa la competència, / pont vell."

Un altre poema —*Col·lotge dels apòstols*— referit a la imponent portada de la catedral, presenta el conjunt escultòric, amb humor de fina tessitura, confrontat a la quotidianitat de la vila i a les seves servituds: "Sant Jaume —i li lleven heroïques batalles!— sembla un menestral, / i l'altre Sant Jaume, si ningú l'esmenta, ja ni en fa cabal: / Sant Joan, extàtic, barbamec, té en l'aire mirada casta. // L'un porta xambergó, la barba rissada i un magne missal. / Parlen en col·lotge de sàvies disputes d'art teològic / i amb el nas xafat repten la mainada, sempre iconoclasta."

Si prenem el carrer que surt darrere el flanc esquerre de la catedral, darrere la llotja, passarem per davant de la casa dels Climent i altres edificis nobles dels segles XVI i XVII. En l'esmentat casal visqueren Enric de Climent i Casadevall i el seu fill, Enric de Climent i Vidal, cara i creu en el context de les turbulències polítiques del XIX a Castelló. És en aquesta banda, la de llevant, damunt el Rec del Molí, que es troba una de les antigues entrades que tenia la muralla: el Portal de la Gallarda, que dóna títol a un sonet de Carles Fages de Climent, el primer quartet del qual fa: "Linda al

meu hort, Portal de la Gallarda, / pont llevadís
d'il·lusions perdudes. / Frisen les aigües d'ònix ajagudes
/ a l'hora minsa que el ponent s'atarda.”

No gaire lluny d'allà, hi ha la casa de l'Abat, on passava temporades Luis Ruiz Contreras, tal com ho recorda sarcàsticament a *Mi tierra natal*: “Me indujeron a fragmentar mi vida con una residencia doble y alternada, entre Madrid y la casona del Abad, en un pueblo ampurdanés de cuyo nombre no quiero acordarme y donde me habían obligado a nacer sin pedirme permiso.”

Accipe vota Clemens

“Llavors el viatge de Castelló d'Empúries a la Selva era de ben mal passar. És tan bell, però, que ara reca poder-lo fer de pressa. Travessats els aiguamolls de la Muga, fins a les portes de Roses, amunt, amunt, per un camí de cabres a l'om del Moro, seguit del majordom, fent de mosso de peu, hi posaven tres hores llargues fins a dalt de la carena. En algun revolt, apareix ja algun fragment del grandios golf de Lleó, contrastant amb la juguina del de Roses, que la ratlla de sorra de la platja ressegueix a cordill. De dalt de tot estant, el panorama és punyent i viu de tan lluminós. Les muntanyes, en talús, amb arestes de piràmide, eren grises i daurades, escalonant-se en un deliri de domeny dels vells conreadors, per les feixes de vinyes, avui inermes, sobreposades, amb marges i parets seques.”

CARLES FAGES DE CLIMENT
Clement

Els encontorns de Castelló —els sorrals de la Maçona— són el marc on es desenvolupa el desenllaç de la tragèdia *El bruel*, de Carles Fages de Climent. Segons la llegenda, que en la tradició popular té diferents variants, com la que evoca Jacint Verdaguer en el poema *El bruel*, en temps del comte Ponç Hug una terrible sequera assolà Castelló. El bon comte ordena que tots els sacs de blat s'apleguin per repartir-lo equitativament. Tanmateix, un ric hisendat incompleix l'ordre i, emparant-se en la foscor de la nit, mena una carreta de bous curulla de sacs per estibar-los en una nau que l'espera a la platja. Però heus aquí que, pel sobrepès dels sacs, la carreta comença a enfonsar-se enmig dels joncars fins a quedar colgada. L'udol dels bous encara se sent pels sorrals les nits de tramuntana... Partint d'aquesta versió, la tragèdia de Carles Fages de Climent gira al voltant d'una plàcida família de pescadors que es veu torbada per l'arribada sobtada d'un vaixell: un ric cavaller ve a buscar el fill que obtingué il·legítimament d'una dona a la qual va assassinar:

◀ Interior
de la catedral

Vinyes de
l'Alt Empordà

“Com fugir, l'escuder, si la llacuna / s'amaga sota l'herba, i on més franc / sembla el camí, cedeix als peus tot d'una, / com fugir d'aquests llocs tenyits amb sang?”

De la llegenda, hi ha també una adaptació per a infants, *El bruel de Castelló*, escrita per M. Àngels Anglada. El començament és una precisa descripció, tan poètica com planera, de l'indret on tenen lloc els esdeveniments, en el marc d'una naturalesa on destaquen els elements més sovintejats en la seva obra: “Això era i no era una tarda bellíssima a no gaire lluny de la vila de Castelló d'Empúries, on la terra va davallant per trobar-se amb la blava mar a la badia de Roses. Tres rius, la Muga, el Fluvià i el Ter, s'han enamorat de la plana de l'Empordà i han vingut a portar-hi les seves aigües. Entre els camps, les closes i el mar, es troben les llacunes i els aiguamolls. Molts ocells hi fan el niu o hi reposen anant i venint del Nord, molts peixos s'hi belluguen, una munió de plantes hi creixen.”

Esteve Ripoll, *alma mater* de moltes iniciatives encaminades a salvaguardar el patrimoni històric, cultural i ecològic de Castelló, és autor de *Romanços d'Empordà*, novel·la de costums, ambientada en la immediata

postguerra, que esdevé un retaule on se'ns mostren tots els racons de la vida quotidiana a la vila comtal: el mercat, els personatges peculiars del poble, costums i tradicions avials com remeis casolans, supersticions, els jocs i les seves cançons... És, al capdavall, una dissecció minuciosa del teixit social que ell va viure d'infant.

La novel·la *Cortal marí*, de Carles de Camps (que signava Marquès de Camps) comença amb la descripció del monument més emblemàtic de la vila comtal: “Acabava de tocar les nou el rellotge del bellíssim campanar de la gòtica i superba església de Castelló d'Empúries, quan...” La narració planteja una intriga amorosa, a partir de l'arribada d'un hisendat barceloní que havia aplegat una immensa fortuna, “...la qual volgué assegurar comprant en el terme de Castelló d'Empúries una gran extensió de terres ermes, tocant al mar, no gaire lluny i a la vora dreta de la desembocadura de la Muga.”

Seguint la carretera que de Castelló mena a Sant Pere Pescador, ens trobarem Vilacolum, on Carles Miralles medità sobre els clàssics des de la finestra oberta a l'Empordà. D'aquí arribarem a Vilamacolum, poble on sojornà M. Àngels Anglada i espai mític de la seva narrativa, on és anomenat Vilasirvent. A *Les Closes*, reconstrueix la història d'un assassinat polític a vigílies de la revolució de 1868. Des de la torre de can Moragues —és a dir, de can Geli en la realitat— la veu narrativa ens descriu el panorama que hom pot albirar: “El somriure blavis del mar, ja un poc amagat, la ratlla dels aiguamoixos, les vorades d'àlbers i de freixes que clouen els prats (...) Vilasirvent des d'aquí dalt us semblarà més gran que no és realment, per l'amplària dels patis i la gran quantitat d'edificacions —cases, pallers, coberts per als tractors, quadres— que s'estenen des del cementiri, a ponent, fins a la petita església romànica que mai no acaben de restaurar, vora els alts xiprers i les atzavares d'una sola florida.”

Avui, l'església, ja restaurada, recorda l'antiga esplendor de Sant Pere de Roda, de qui era sufragània. És pertinent l'observació de la veu narrativa en parlar de l'aparença de Vilamacolum / Vilasirvent, ja que és un dels municipis més petits de l'Alt Empordà. També és escenari de "Una història d'infants", dins *No em dic Laura*, ambientada durant l'ocupació napoleònica: "A darreries d'octubre sovint els nens, i fins i tot la gent gran, pujaven fins a la miranda de can Moragues per veure fins on arribava el riu Fluvià, que havia sortit de mare i cobria alguns horts de Vilasirvent, tallava camins, reflectia un cel sempre gris."

Ja amb el nom de can Geli de Vilamacolum, M. Àngels Anglada refà, a *Els maldecaps de Pere Geli*, dins *L'Àngel*, la complexa personalitat d'un hisendat de Vilamacolum, geniüt i conflictiu en les seves successives relacions matrimonials, que visqué al segle XVII, en què l'Empordà va viure i patir, a part la guerra, diverses convulsions socials, reflectides d'esbiaix en la narració.

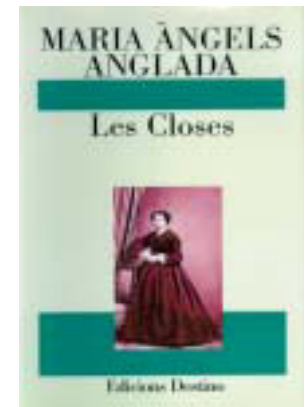
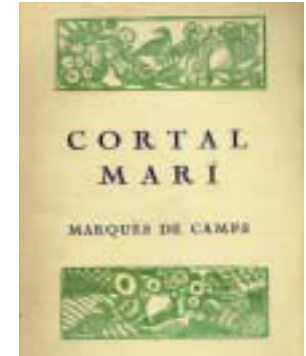
La closa empordanesa, com la provençal, té com a partió i tanca protectora rengles de xiprers o de pollancre. És un paisatge que també trobem en altres indrets de la Mediterrània. A *Fràgils muralles*, M. Àngels Anglada la descriu com a correlat objectiu de la resistència als darrers anys del franquisme: "Fràgils muralles, / arbres batuts pel vent entre les closes, / com em recorden / les reixes de silenci / entre molts pensaments i la paraula!"

Camallera és l'altre poble que, amb la denominació de Bellví, comparteix l'escenari de *Les Closes*. És el mateix paisatge que caracteritza aquest tram de terra extraordinàriament fèrtil, al darrer tram del Fluvià: "Els camps que ja rossejaven, el vell pont prop del poble, la filera de pollancre esvelts ran de la riera, algun de cofat amb nius de garses, els teulats de les cases, totes conegudes, i, finalment, la gran porxada i el jardí de can Canals."

A pocs quilòmetres de Camallera, anant cap a l'Armentera, arribem a Ventalló, on la llegenda situa la famosa Comtessa de Molins, capitana d'un escamot de bandolers, irrompent a la plaça el dia de sant Miquel per ballar-hi la *Corranda Reial* amb un jove del poble de gran estatura, de qui s'enamorà. La veu poètica de Núria Esponellà ens descriu el poble i el seu redol al poema *Ventalló*: "Aquest poble petit és de secà, / amb pedreguer a muntanya i marges bruts / d'esbarzers i fonolls i cargoletes. Té set de mar calenta i d'aiguamoll / en una plana estesa de terrosses / i d'erms plens de garrics i ginestars."

Terenci Moix a Ventalló i Lluís Racionero a Cinc Claus troben la tranquil·litat necessària per escriure o acabar les seves novel·les.

Hem resseguit el vorell de la cintura del golf de Roses fins arribar a la desembocadura del Fluvià, aquest riu de nítids ressons llatins que amoreseix les suaus ondulacions de la plana fins a fondre's plàcidament el mar. Paga la pena que li dediquem un capítol a part. 🐟

M. Àngels Anglada,
a l'escenari de "Les Closes"

El Baix Fluvià

NO FA PAS UN SEGLE, la franja de terra que ressegueix la corba del golf de Roses era fonamentalment una zona d'aigües somes, més àmplia que la que avui ocupen els aiguamolls que s'han pogut preservar. Era zona de vida difícil, la de la desembocadura del Fluvià, car a les plagues de mosquits s'afegia un clima especialment humit i uns terrenys que no podien cultivar-se. Prudenci Bertrana, al conte *En Carxofa**, ressegueix el tipus de vida que hom hi menava: “En Carxofa es passava els jorns sol, perdut, maldant dins aquesta planúria fantàstica i traïdora que, vorejant el mar a un costat i altre de les goles del Fluvià, s'estén des de l'Escala fins a Roses. Era, en definitiva, un trist pescador lacustre. Es titulava a si mateix *l'almirall de les aigües mortes*, volent significar el domini absolut que tenia d'aquells tocoms laberíntics, habitats solament per fotges i rat-bufos, rasclons i bernats pescaires.”

Sant Pere Pescador, situat al mig de la badia de Roses, amb la seva extensíssima platja, va ser un dels pobles altempordanesos que acusà més l'arribada del turisme, amb els primers night-clubs i càmpings que oferien, aquests, ample espai i una relativa tranquil·litat. M. Rosa Font evoca, al poema *Recordes els estius...* els anys d'adolescència que tastaren aquells canvis: “Llavors recomençava el ritual: / ens immèrgiem a la mar, / enfondíem els peus a la sorra calenta / i parlàvem francès / amb els primers turistes que arribaven. // D'això fa uns quants estius / i d'aquells balls al Golden fins que la nit moria.”

Una de les descripcions més pictòricament suggestives de Sant Pere Pescador és la que en fa Prudenci Bertrana a *Proses bàrbares*. L'escriptor gironí hi passava moltes temporades d'hivern i coneixia a fons tots els paratges que amara la suau desembocadura del Fluvià: “Sant Pere Pescador està enclavat a la ribera esquerra del Fluvià, a tres quilòmetres del mar. Com tots els pobles que s'aixequen en l'extensió immensa de con-

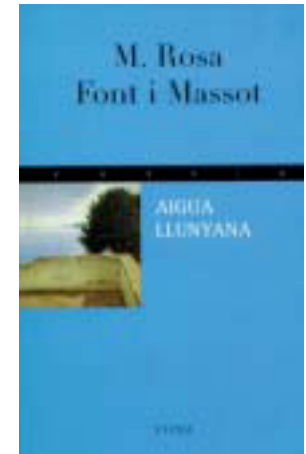
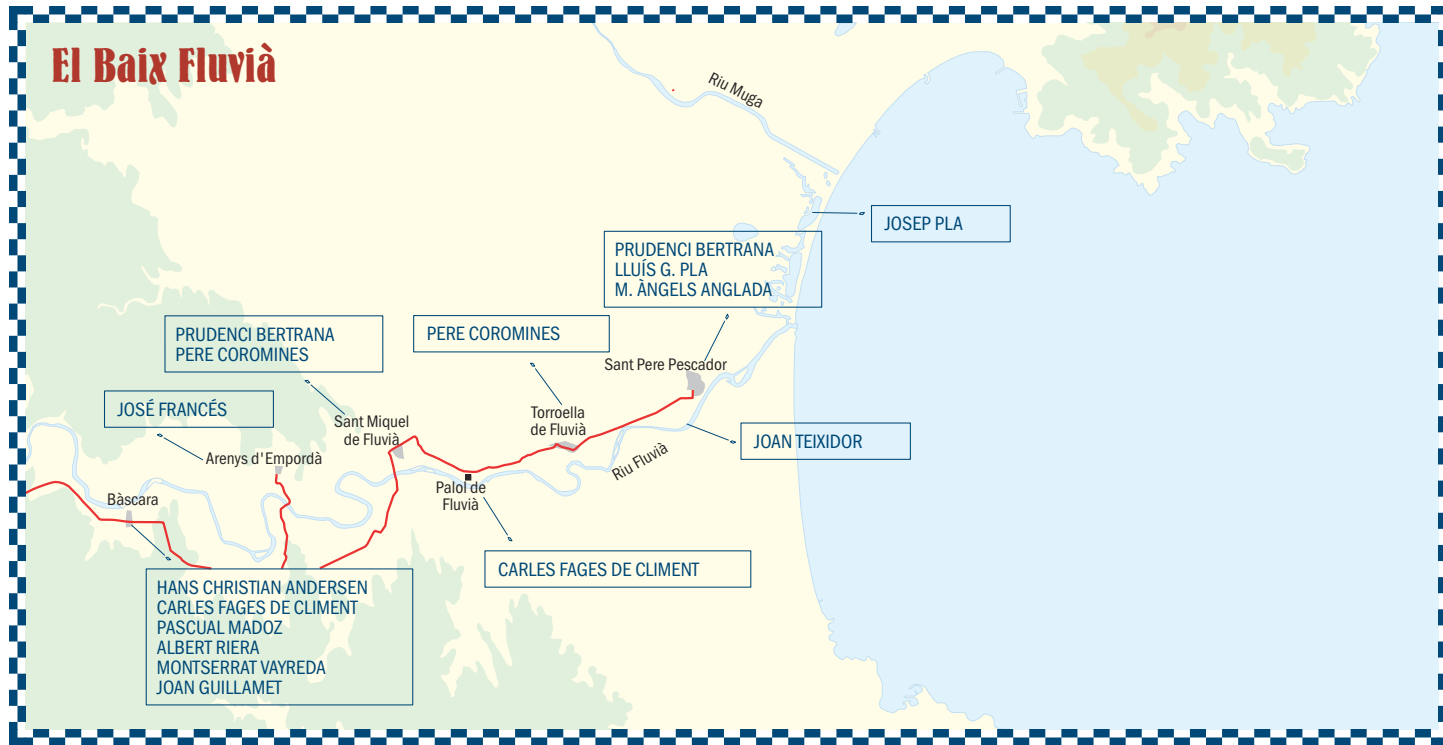

El Fluvià

reus i de maresmes que circumden el golf de Roses, s'albira de lluny; griseja entre la verdor dels camps enrondat de pallers, de tàpies, de poalanques i figueres. Les seves cases són baixes; mai no tenen més de dos pisos; algunes, bastides de menuts rierencs, s'esquerden i s'enrunen. Hi ha fems i palla pels carrers. Les fatxades blanques, grogues, blaves, els balcons engingollats de panotxes i les finestres amb testos de marduix i alfàbrega, els comuniquen un aspecte festiu i rioler.”

Lluís G. Pla, al recull de narracions *De tot vent*, explica una seva estada de convalescència a Sant Pere Pescador, a l'estiu. A part de coincidir amb la descripció colorista de Bertrana, fa unes pinzellades sobre la vida quotidiana del poble, al primer quart del segle XX: “El groc de les cases s'anava tornant blanc i els teulats perdien la bovor de la soleiada. Es dibuixaven els caïres i les petites penombres i la molsa dels ràfecs s'esbadiava al petó esponsalici de la marinada de la tarda... La gent sortia als portals amb parleria desvetllada i els nois s'empaitaven a crits i rialles, joguinejant.

Semblava que aquell poble, deshabitat fins aquella hora, s'envaís tot d'una, d'una gent contenta.”

Sant Pere Pescador tanca la zona dels aiguamolls amb el llaç, ja desfet, del Fluvià. A la banda de sud-oest s'afuen els pollancre i s'esbadien les closes, amb les tanques porfídioses de xiprers escapçant la tramuntana. És, evidentment, el paisatge angladià, però no només el de la novel·la que la consagrà com a escriptora. Hi ha la narració *Una història d'infants*, dins *No em dic Laura*, en què un avantpassat del coprotagonista de *Les Closes** és a punt d'arribar a Sant Pere Pescador: “Havent-se ja separat els camins, l'hereu de can Moragues feia galopar el seu fidel 'Agut' sense aturar-se a mirar la contrada bellíssima, que coneixia molt bé: les closes, amb els grans ramats d'eugues i els poltres de salts imprevisibles, més endavant ja

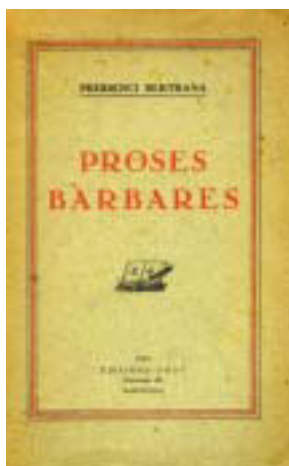
els conreus, els camins ombrejats, tot ho passà de pressa fins que arribà a les envistes de Sant Pere Pescador.”

Josep Pla descriu de manera molt sensitiva, a *Viatge a la Catalunya Vella*, l'entremig de terres que fan d'interstici entre els dos rius que travessen l'Alt Empordà: “He passat un dia entre el Fluvià i la Muga, entre Sant Pere Pescador i la Muga, entre Sant Pere Pescador i Castelló d'Empúries. És un país de terres baixes, adormit sobre l'aigua. Hi sentiu la presència del mar i dels vents del golf —aquests vents que obren ulls de núvols en el cel, fan picar les portes i finestres dels pobles, juguen ajaçats sobre les userdes, tomben els joncs i repiquen a les fulles dels arbres dels recs. Us fa l'efecte que posant-vos de puntetes hauríeu de veure una faixa de mar blava.”

Prudenci Bertrana

En Carxofa

“En Carxofa es passava els jorns sol, perdut, maldant dins aquesta planúria fantàstica i traïdora que, vorejant el mar a un costat i altre de les goles del Fluvià, s’estén des de l’Escala fins a Roses. Era, en definitiva, un trist pescador lacustre... es titulava a si mateix *l’almirall de les aigües mortes*, volent significar el domini absolut que tenia d’aquells tocoms laberíntics, habitats solament per fotges i rat-bufos, rasclons i bernats pescaires.

I en Carxofa tenia la seva flota: una barca de quilla en el riu, devers Sant Pere Pescador, i una veta com un bressol, que transportava a coll segons les necessitats de les pesqueres (...).

En Carxofa vivia en una casica dels afores del poble, a un tirat de pedra del Fluvià. En temps de pluges el riu hi arribava fàcilment, i en Carxofa el deixava entrar amb aquella alegria. Eren amics d’anys, i un i altre congeniaven prou bé per per a suportar-se (...) El jove, que comanava el llagut i eixia a arriscar la vida en plena mar, més enllà dels rompents, solia menysprear, tabolejant, el vell pescador d’aigua dolça, que feia la viu-viu, manyagament, amb la seva barcota plana.”

PRUDENCI BERTRANA
Contes

Enfilant el curs del riu, arribem a Torroella de Fluvià, on des de fa més de trenta anys —aviat és dit— desenvolupa les seves activitats el Centre d’Estudis del Baix Fluvià, amb les seves trobades mensuals, en les quals, havent sopat, un conferenciant exposa distesament el tema pertinent. Fins fa bem poc, Torroella va haver de sofrir freqüents inundacions quan el riu sortia de mare, fent inútil el passallís. Pere Coromines ho rememorava a *Les gràcies de l’Empordà*: “El riu esfilagar-sa els seus meandres per un pedregal amplíssim, vorejat

d’arbredes fins a Torroella de Fluvià. Allí t’ensenyaran la llarga mota, d’una cana d’alçària, per on va saltar l’aigua, una vegada de bella nit, entre els bruels furients de l’estup i la remor lamentable de les campanes, enduent-se’n devers la mar la pobresa dels pagesos, el bestiar de les corts, l’oli de les gerres, el vi de les bótes, el gra de les paneres i les moles de palla i les userdes.”

Un dels contes de *Proses bàrbares*, de Prudenci Bertrana, descriu la perspectiva que el viatger té, des del tren, de la lluminositat del paisatge, solcat pel riu sota la pètria efígie del campanar mil·lenari: “I amb tant de goig jo esperava aquelles excursions, que ja des del tren, en albirar la torre romànica de Sant Miquel de Fluvià i la plana santperenca, de lluny, tenia una mena d’alegria avalotada, que feia donar un tomb al meu caràcter.”

La sòbria figura d’aquest alterós campanar romànic seduïa Pere Coromines, que el preferia fins i tot als de Peralada i Vilabertran, de tal forma que li atorgà la XXIX “gràcia de l’Empordà”:

“Les belles proporcions de l’antic cloquer, la humil harmonia del seu conjunt, l’aparell més adust i perfecte a l’hora de la seva construcció, així com l’elegància de les arquacions lombardes l’han fet senyalar com una de les obres arquitectòniques més gentils de Catalunya la vella. Així que passes el Fluvià, ja et guaiten les finestres de la vella torre benedictina, enfonsades i fosques, com uns ulls cansats de plorar, i quan te’n tornes, el seu aspecte sentimental de soca morta, per on puguen les hores, escantonada pels impropis del temps i ablanida de molsa, t’oprimeix el cor amb malencònica recança.”

Molt a prop, però a la riba contrària, s’alcen les restes de Palol de Fluvià, avui reduïdes a un llogaret escampat. Carles Fages de Climent, a *Oda a Palol*, evoca la vida que discorria, com les aigües del riu, per aquells tocoms presidits, de prop o de lluny, pel campanar de Sant Miquel: “I

diré de Palol de medievals centúries / l'aplec pel sant patró amb rústiques cantúries / d'uns goigs mig catalans, encara mig llatins. / La gent devia anar-hi per esborrats camins / o pel pont enrunat de la via romana / damunt el Fluvià, a fer-hi la sardana / o al so de cornamusa marcar el contrapàs. / I el sant patró els mirava rient per sota el nas.”

Des de l'antiguitat clàssica, el curs dels rius ha estat assimilat al curs de la vida. Els rius, amb els seus corrents abrivats o amb llur esponjós deambular per la plana, són un correlat objectiu dels avatars de la vida, amb els seus trams desbocats i els seus meandres de reflexió serena. Aquesta és l'al·legoria que empra Joan Teixidor al poemari *Fluvià*, on fa un balanç rememoriatiu del seu trajecte vital: “El Fluvià ha fet el seu trajecte i no recorda / ni cascades ni afraus ni la campana d'aigua / caient sobre els còdols com en un dia de festa. / La pollancreda ha suspès el seu clam. / Hi ha fang i llot al fons enterbolit. // Ha arribat el temps de meditar, de fer balanç / de tot el que has viscut, del lloc feliç / i de la dissort que et malmenava i t'atuïa.”

Remuntant el riu, després d'unes giragonses, arribem a Arenys d'Empordà, enmig de pollancredes i bedolls que fistonen el Fluvià. Encara avui resten les runes de la torre i el castell que albergà, durant molt temps, Àurea de Sarrà, la “dansarina del món clàssic” —com l'ha anomenada Mariàngela Vilallonga, la seva estudiosa— la nostra Isadora Duncan que als anys vint i trenta del segle passat donà nova corporeïtat a la interpretació de la dansa amb els seus “Cants plàstics” que recorregueren els escenaris de mig món. Àurea representà els grans mites de la dona seductora, mística o turmentada, fent rediviva la memòria de Salomé, Demèter, Santa Teresa de Jesús, o Salambó. Durant les seves estades a la “Domus Aurea” —com l'anomenava Carles Fages de Climent— en companyia del seu marit i escriptor José Francés,

◀ La casa d'Àurea de Sarrà, a Arenys d'Empordà

encara treia temps per administrar les 141 hectàrees de terres vora el Fluvià. Aquest va deixar escrita una novel·la —*El hombre y el río*— en què descriu l'esponerosa placidesa de la vegetació, agombolada per la pròdiga aigua del Fluvià, introduint-li les suggerents evolucions d'Àurea de Sarrà en l'èxtasi de la dansa: “Había también los árboles que se inclinaban sobre el río y le prestaban umbrátil encanto, que en los mediodías estivales diríase venían a buscar las ninfas de Garcilaso. (...) Allí también las suaves, las violentas, las cariciosas como una melodía italiana, o las agitadas como una zarda húngara, o el wagneriano ímpetu, de las músicas que la tramontana jugaba o reñía en la foresta. Con la foresta cantaba y movía en danzas de pausado ritmo o loca agitación, en fiesta para los ojos y estímulo soñador del espíritu.”

L'escriptor castellaní Luis Ruiz Contreras, bon amic de la família, dedicà també paraules d'elogi a l'indret en les seves memòries.

A poca distància d'Arenys d'Empordà, remuntem el riu fins arribar a Bàscara. Hans Christian Andersen, en el dietari que escriví durant el seu viatge a Catalunya, el 1862, anotava la precarietat de condicions a què hom

Hans Christian Andersen

L'Empordà ►
[de Lluís Roura]

s'havia de sotmetre per poder transitar de riba a riba: “La velocitat (del carruatge) no va disminuir fins que vam arribar a Bàscara, on calia travessar el cabalós riu Fluvià; el corrent era abassegador, però no hi havia cap pont. Els passatgers van baixar per anar a peu a buscar barques que els passessin, mentre que el carruatge carregat provava sort intentant assolir la riba oposada. Uns quants pagesos de Bàscara van venir a ajudar-nos; cap no duia al damunt sinó una samarreta, i d'aquesta manera ens empenyien el cotxe, altres estiraven les mules i davant d'ells anava el que feia realment de pilot, un que coneixia bé el fons del riu; a la part més profunda, l'aigua els arribava fins al pit...”

Els problemes dels viatgers per creuar el Fluvià a Bàscara són recollits també per Carles Fages de Climent. A la biografia novel·lada que dedica al seu avantpassat Enric de Climent i Casadevall, al primer terç del segle XIX, explica la tragèdia que, sota una forta pluja, varen presenciar mare i fill en voler travessar les aigües del Fluvià a Bàscara: “Allí, davant d'ells, dos carlins amnistiats que retornaven a llurs cases accepten l'oferta de sis duros per a salvar un carro i unes mules, i hi

perden la vida. Aquella nit, l'han de passar en un hospital, dit de la Barca, dormint dintre del cotxe.”

Bàscara també fou escenari, segons P. Madoz, citat per Albert Riera, del traspàs del rei Ferran VII a jurisdicció espanyola el 1814, un cop signada la pau que posava fi a la Guerra del Francès: “Avisado de que Su Majestad se acercaba, colocó sus tropas el día 24 a los primeros rayos de sol, en la orilla derecha del Fluvià. Lo mismo hicieron los generales franceses en la opuesta, y se formó un vistoso anfiteatro. Oyéronse muy luego alternativamente en ambos campos salvas y músicas que retumbaban por el valle, y se mezclaban al ruido y algazara de los soldados y paisanos que acudieron de la comarca.”

Sembla que el topònim “Bàscara”, segons recull Albert Riera, seria d'origen celta, i el seu significat seria “roca de riu”, reflectint la situació orogràfica del poble, que es pot apreciar, sobretot, venint de Figueres. Montserrat Vayreda al·ludeix a aquesta etimologia quan en el poema inclòs a *Els pobles de l'Empordà*, escriu: “Fidel al nom de Bàscara, senyales / el que has estat i el que ets; el nom que diu / que encara que en el somni et neixin ales, / no pots deixar de ser roca de riu.”

Un pessebre vivent

El Fluvià, d'explícites ressonàncies llatines, és el marc vora el qual, al seu pas per Bàscara, es representa, des de 1973, el famós Pessebre Vivent de la vila. Aquesta versió escènica, amb personatges estàtics de gest eloqüent, ens remunta als quadres religiosos medievals, com la *Consueta de Sant Jordi*, on les paraules eren, si de cas, acompanyades d'una melodia que les bressolava. El diàleg és substituït per la contemplació, que, al seu torn, genera el de l'espectador itinerant amb si mateix.

Vilasirvent

“Com podeu veure, el mar no és pas gaire lluny: la distància que el separa de Vilasirvent és com una resclosa que deixa alenar la marinada i arribar grans vols de gavines fins als sembrats; de vegades, també, alguna filera de coll-verds, que vénen dels aiguamolls, i en canvi tanca l'allau de turistes; només alguns d'escadussers vénen a escoltar les sardanes, el dia de la Festa d'estiu, a la plaça voltada d'acàcies encara joves i de cases molt velles amb graciosos ràfecs.”

M. ÀNGELS ANGLADA
Les Closes

Enfilant la carretera N-II en direcció a Pontós, hom pot gaudir d'una de les vistes més espectaculars del massís del Canigó, límpid i nival als matins d'hivern i primavera, si un buf de tramuntana col·labora a fer-ne més nítida la visió. La gent d'aquesta contrada té una dita, particularment aplicable a l'estiu: “Si el Canigó fuma al matí, a la tarda para-hi el tupí”, en al·lusió a la trajectòria que solen seguir les tempestes que es congrien provinents d'aquella direcció.

Des de fa uns quants anys, és famosa la representació del Pessebre vivent de Bàscara, en el marc privilegiat del pendís que davalla del poble fins al riu. La primera representació es va fer el dia de Nadal de 1973. Gairebé trenta anys després, aquestes representacions, desafiant el fred humídel del riu o el gèlid embat del vent tramuntanal, congria centenars de visitants d'arreu del país. També, durant tres anys, a la dècada dels vuitanta, es van organitzar els Premis literaris de la vila de Bàscara, que obriren una altra finestra a la projecció del poble.

Joan Guillaumet, a *La plana, el vent, la gent*, recull una “història d'apareguts” —en aquest cas hauríem de

dir d'apareguda— que és ben viva en la memòria de la gent. Segons es deia a mitjan anys setanta, abans d'enfilar un dels revolts que menen al pont sobre el Fluvià al seu pas per Bàscara, algun conductor que circulava de nit i sol, de cop i volta es trobava amb una noia que feia autostop. Aquesta, si era atesa, se situava en un dels seients de darrere. Al cap de poc el conductor sentia la seva alerta: —Vagi amb compte que ve un revolt molt perillós!—. Quan el conductor, després de moderar la velocitat, es girava per donar-li les gràcies, es trobava, atònit, amb la sorpresa que la noia havia desaparegut.

Passat Bàscara, i remuntant el curs del Fluvià, arribem al cap de poc, a Paret d'Empordà, on s'assenta una de les cases pairals més antigues de la comarca, can Viader, amb elements, com les sobreportes, que pertanyen a principi del segle XV. Paret va ser baluard dels carlins en les seves incursions per l'Alt Empordà. Però aquesta és una altra història que depassa, en bona part, els límits orientals de la comarca...

L'agricultura, bé que condicionada per l'impacte del turisme, encara avui modela aquests paratges amorosits per la mansuetud del Fluvià i vinculats per la tramuntana. 🌿

El curs del
Baix Fluvià

L'Escala i Empúries

PARLAR DE L'ESCALA ÉS PARLAR D'Empúries. Josep Pla qualifica aquesta porta esbatanada a la cultura grega i llatina de “lloc sagrat” i de “paradís perdut”. “Un país naturalment modest —matisa— com correspon a la nostra manera d'entendre la vida.” Empúries, que ha donat nom a l'Empordà, és a l'altra punta d'aquest arc suaument cenyit per les onades, les mateixes que ens dugueren el most i l'oli que ens unguí com a col·lectivitat. Manuel Brunet, a *El meravellós desembarc dels grecs a Empúries*, recrea en clau d'humorisme bonhomíol la manera com podien haver arribat els primers colons grecs, de tarannà planer i domèstic, firaires i navegants comandats per un patró assenyat i somniador alhora. Del contacte amistós d'aquests amb els indígenes, n'haurien sorgit els lògics aparellaments, tipificats en el d'en Mariner, fill del patró, amb la dolça i sensual Tamariu. El patró veu en aquest prometatge l'arrelament definitiu en el bell país que els acull, i convida tothom a celebrar-ho amb el vi vell de les seves bótes: “Trobar-ho tot pagat! Amb aquest lema i el pacífic crit de guerra de pau i molta pau, que ja trobarà terra adobada, es féu la colonització de l'Alt Empordà.”

De fet, Manuel Brunet confessa al pròleg que ha congegint la història com un pretext per parlar de l'Empordà: “Fill de la Plana de Vic, havia jo somiat tota la vida en un país també ben delimitat, però jo veia un país de cara al mar on, si de casa estant el mar no es deixés veure, almenys em fos possible de pensar: allà hi ha el mar.”

Tot i que rebutja explícitament la pura identificació literària i arqueològica de l'Empordà amb Grècia, propiciada pels noucentistes, *El meravellós desembarc dels grecs a Empúries* no deixa de ser una evocació encomiàstica del paisatge empordanès, en la línia que havien perfilat Joan Maragall, Pere Coromines, Carles Pi i Sunyer o Joan Santamaria.

Les ruïnes d'Empúries

Amb tot, l'Empordà que batega en l'original narració de Brunet és més vital, més sensorial, més diàfan i lluminós, potser perquè la mirada que hi projecta és més apassionada i es vesteix d'una verbalitat llampant, pròdiga d'imatges i sensacions, abocada amb un flux ric i esponerós.

Josep Pla, a *Retrats de passaport*, lloa el caràcter anti-professoral i, en canvi, absolutament versemblant de la interpretació històrica que fa Manuel Brunet, i afegeix: “Brunet és un xicot sensual com un gat i cerebral com una

dona enamorada. L'Empordà, amb la seva normalitat aparent, li ha afinat aquestes grans qualitats. Ha vist l'Empordà poblat d'escultures i s'ha adonat que l'aire de l'Empordà és magnífic per a les formes. Llegiu aquest llibre amb un llapis a la mà: de cada plana en podreu fer un dibuix. Sovint trobareu el dibuix insuficient: us palpau els dits com si tinguéssiu un bocí de terra per a fer-ne una forma: una anca, una esquena, una cuixa... I veureu la forma a ple aire, davant la mar, sota el cel meravellós.”

Anna M. Velaz ha exhumat i analitzat a fons un poemari enterament dedicat a Empúries, amb la particularitat que va ser escrit en francès per Andrée Bruguère de Gorgot, d'ascendència figuerenca: *Dans les ruines d'Empúries*, traduït per M. Antònia Salvà i prologat molt elogiosament per Josep Carner. Paga la pena, com a mostra, transcriure'n un quartet del poema *Collier*: “Vainement j'ai cherché l'idole féminine / dont les doigts desoèvrés ont compté tes anneaux? / Pauvre collier rougé par le ver des tombeaux / ton ivoire noirci, par instants, me fascine.”

Pere Coromines, tocant a les ruïnes d'Empúries, considera “El sacrifici d'Ifigènia” la XVIII gràcia de l'Empordà. Efectivament, aquella descoberta, recent encara quan redactà aquest text, havia entusiasmat els promotors de les excavacions, des de la Mancomunitat a tota la ciutadania. Abans que res, convé fer avinent que aquest és el mosaic més valuós dels trobats entre les restes de l'antiga Empòrion. En la versió primitiva del mite, Ifigènia, filla d'Agamèmnon i de Clitemnestra, va haver de ser sacrificada pel seu pare, que comandava l'estol dels aqueus, per poder apaivagar la còlera d'Àrtemis, que havia aturat tots els vents fent així impossible el desplaçament de les naus que es dirigien a Troia. El mosaic emporità reproduïx l'escena en què els guerrers aqueus s'enduen la noia com a víctima propiciatòria: “L'harmonia dels colors —afirma Coromines—, la dis-

posició i el moviment de les figures, la varietat de sentiments que s'hi expressen amb un art que commou, el realisme del dibuix, l'estilització dels elements decoratius i fins la representació espiritual de la deessa caçadora del cèrvol, i del poeta diví amb la seva lira, us deixen que no teniu cor per a sentir i ulls per a contemplar.”

Carles Fages de Climent, al sonet *Ifigènia*, s'inspira en el mateix mosaic que evocava Coromines i l'emmarca, amb versos de ressons èpics, en el clos d'Empúries, entre les ruïnes amorosides per una naturalesa exultant: “Les canèfores dansin sota els arcs triomfals / de baladres en flor; ran de buides cisternes / cuques d'ònix ablamín maragdines lluernes; / cruixi el vent en la forca d'un vaixell de tres pals. // Dauri el sol i penetri, ran dels murs federals, / en sarcòfags mal closos les ossades paternes; / ens previngui l'arúspex d'esquinçades galernes; / per corona d'Asclèpion frisi un vol de pardals.”

El sacrifici d'Ifigènia

La ciutat grega d'Empúries

Josep M. López-Picó estableix al poema *Perennitat d'Empúries* una correlació entre la pervivència de l'empremta greco-romana i la d'un paisatge arquetípic que perviu com a senya d'identitat enllà dels segles: “Vora la mar, la vinya s'embriaga / de la cançó incesant. I l'olivera, / seny lluminós, tempera / l'embriaguesa que la vinya exalta.”

Emporion

Empòrion, la de les tres muralles és una comèdia inèdita de Carles Fages de Climent, en la qual es mostra el tarannà conciliador però oportunista, voluble segons les circumstàncies, dels indigets emporitans comanats pel príncep Balistegui, capaç de fer l'aleta al triúmvir grec i d'ensarronar el temible cònsol romà Cató: “No ens cal devenir esclaus / ni ciutadans de Roma, / sinó aliats, si us plau. / Farem un pacte / bilateral / i federal / i els triúmvirs / seran els àrbitres.”

Quan Caterina Albert va ingressar a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, el 14 de gener de 1924, Empúries havia esdevingut insígnia del model cultural que el Noucentisme havia dissenyat: una voluntat de bastir un país fortament empeltat amb els cànons de l'estètica clàssica grecollatina. Aquest arqueologisme projectat com una fita, passant per damunt de la realitat nua i palpable del país, del seu present farcit de servituds i limitacions, no agradava gens a Caterina Albert que, com és sabut, mai no va sintonitzar amb aquest paradigma ideològic i cultural, els seguidors del qual —tot sigui dit— la consideraven, al seu torn, una mena de romanalla ruralista. “Jo vinc del fet viu, no del fet mort —va asseverar en el discurs d'ingrés, fent al·lusion a l'expectança que havia suscitat la seva opinió sobre les excavacions—; per arribar aquí no he travessat la serena quietesa de l'arxiu, sinó l'agitació tumultuosa del carrer; més que la memòria de les accions i de les dèries dels homes, m'han dit dels homes i ses dèries, les accions mateixes.” I afegeix: “...mes els fills dels país, els qui hem conviscut amb la dorment durant llargues anyades, els qui, conscientment i inconscientment, hem reposat i somniat a pler al caire d'aquesta tomba mig desclosa, no podem dubtar de la màgica alenada que se'n desprèn (...)” Enfront la política de promoció d'estudis asèptics sobre l'arqueologia emporitana, Caterina Albert recorda que “...el poeta de visió àmplia i integral, l'autor de la nova plasmació imaginària resumitiva, no ens és escaigut encara”.

Carlos Garrido Torres és l'autor de *El caminante de Empúries*, recreació que ressegueix, en un doble pla, el seu espai arqueològic actual i el de la ciutat pròspera i vital que va ser en l'antiguitat. Empúries, doncs, passa de ser mer escenari arqueològic a esdevenir, remuntant la història, un mosaic ple de vida: “Había una poesía profunda en las nubes de arena que resbalaban por las

dunas adosadas al muro, se esparcían después sobre el vacío, elevándose, difuminándose, como si una mano invisible sembrara con ellas el paso del tiempo. Era el principio que explicaba la historia de Empúries.”

Anàloga és la percepció que experimenta Joan Teixidor a *Els anys i els llocs*, on ens confessa la sensació de passejar per unes ruïnes que, en connivència amb la natura, no expressen només un passat sinó també un hàlit de vida, de perennitat: “Mosaics plens de llum i rastres de pintura terrosa sobre la pedra posen un toc de vida al conjunt. L'estriat de les columnes mutilades i amb el mossec de les tramuntanes proclama en peu la seva plenitud encara no marcida.”

La pervivència del mite com a insuflador d'una manera de viure la pròpia realitat col·lectiva és evocada al poema *Records d'Empúries*, del mateix Joan Teixidor, on la veu poètica empelta un present que malda per relligar-se a un passat esmunyedís: “Antic d'amor, port de la llum, / hem amarrat la nostra barca; / no sé qui fou el constructor, / som innocents, han passat segles. / Érem dejuns d'aquest salobre, / fills del bon temps, de l'esperança; / naixem avui ran de la mar / on creix el mite.”

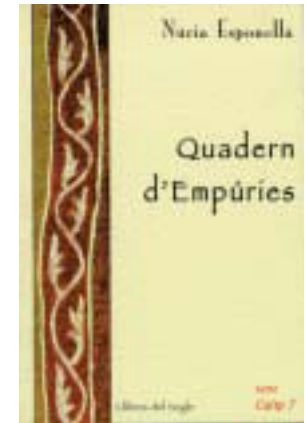
L'hàlit de vida del paisatge que emmarca l'històric recinte no es redueix, en els versos de Núria Esponellà, als arbres mil·lenaris, ni al vol de les aloses, ni a la transpiració d'un passat gloriós. És la tramuntana que, al poema *Duna*, modela amb mà invisible i poderosa la mòrbida silueta de la platja: “Els pits d'arena et creixen / al buf de tramuntana o de garbí. / Cenyida per joncs secs i tamariu / que arrenen al teu cos, tu t'inquietes / i canvis segons com gira el vent.”

Enric Casasses, en l'article *A l'Escala, fent camí*, publicat a *Revista de Girona*, exposa la impressió del paisatge baixant pel camí que mena de Montgó a l'Escala: “Després d'un primer pla de costa, amb les Clotes, la

corba de Riells, la silueta de les cases de la vila, la roca del Caragol, venia el mar d'un blau esplendorós, tancat a ponent per la línia de sorra que, només interrompuda per les Muscleres, el Moll antic i el promontori de Sant Martí, s'estén fins a perdre's entre l'ombra d'una calitja lleu, per damunt de la qual s'alça el teló de fons de les muntanyes de Roses, clares com a l'abast de la mà” (...)

La panoràmica crepuscular, des de l'Escala, és descrita amb refinat cromatisme a *Impressions i records*, de Caterina Albert / Víctor Català: “El cel és groc de Nàpols en l'horitzó, grisenc argentat en el zenit. Les cases blanques es tornen de puríssim violeta pàl·lid, les que no són blanques s'embruneixen. Els Pirineus, al fons, blaumorats i la muntanyola, rere mateix de les cases, d'un verd uniforme, fet de verd esmaragda, verd gris, saturn i negre. Ran de la Muntanya, el groc baix de l'horitzó s'anima i es fa cadmi, que a poc a poc s'acarmina, ensems que el zenit esdevé d'un blau perdut que es va agrisant com si hi passessin per damunt fumeres imperceptibles.”

El nucli de l'Escala no ha acusat excessivament el trasbals del turisme. Els carrers rectilinis i estrets, amb preponderància de petites cases emblanquinades, per-

La ciutat romana d'Empúries

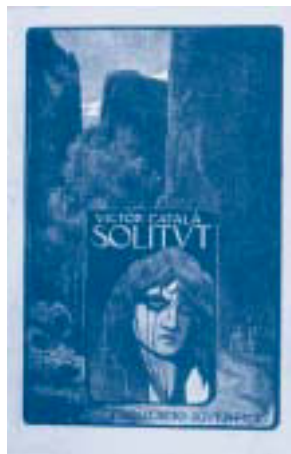

El carrer Major de l'Escaló
[de Víctor Català]

meten al visitant copsar encara la genuïtat de la vila marinera. Encara avui podríem assumir aquella comparança tan bella que escriví Carles Bosch de la Trinxeria: “L'Escaló, amb les seves cases emblanquinades, sembla un vol de coloms posats sobre la platja...”

Montserrat Vayreda es fa ressò d'aquest pàlpit que roman de la vella vila, que amb tanta acuitat havien retratat Fagnoli i Esquirol: “Encara queden records / del que fou la vella vila: / les cases brunes de pell / amb l'any gravat a la llinda / i un cementiri ancorat / entre el somni i l'elegia.”

Lurdes Boix, arxivera de la vila, ha resseguit l'antiga presència a les façanes dels anomenats “lletres”, que eren uns versos que s'hi pintaven la nit de Nadal, generalment dedicats a la noia o noies que hi vivien. Un exemple: “Marina, flor de ma vida / ponzella del meu jardí, / tu seràs la sempreviva / que mai morirà en mi.”

A l'entrada de l'Escaló, venint de Figueres, hi ha el rost del Pedró, que domina el davassall de cases que s'agombolen ran de la badia. Allà trobem la Font el Safareig, que Víctor Català descriu a *Vida Mòlta*: “La font pública estava a deu minuts del portal d'entrada al poble. Era una vella construcció de pedra, de tirat bíblic, amb tres aixetes, els raigs de les quals, a un metre l'un de l'altre, caient imparablement, tant de dia com de nit, en la conca d'un bací allargat, feien una cantòria mansa sota el ràfec d'una gran volta de canó que descansava sobre tres parets fermes, una al fons i les altres a banda i banda, deixant franca l'entrada per l'absència de la quarta paret. Era, aquell, un redós tranquil i ombrívol, conegut de tota la gitaneria i dels captaires de la comarca.”

“El Clos del Pastor” és la casa llegada a Caterina Albert, que el seu nebot, Lluís Albert, ha configurat com a Museu dedicat a la il·lustre escriptora. Hom hi pot veure les traduccions de la seva obra, diversos estudis que se li han dedicat i, cal no oblidar-ho, la seva notable producció pictòrica. Al peu de la font que l'Escaló ha dedicat a la seva filla il·lustre, dins “El Clos del Pastor”, hi figura un dels seus poemes més celebrats: “Espitllant el blau del cel / i el volt alt de la gaviña / la piscina cristal·lina / posa al clos fresquívol tel. / Raja la font subtilment / entre murtra, llors i roses / i mil flaires delitoses / omplen l'aire a bastament.” (...)

Marines és un aplec de narracions de Víctor Català ambientades en l'aspra vida marinera de l'Escaló en simbiosi amb un entorn natural que a voltes adquireix un caràcter subjugant, com en la narració *Mar d'hivern*, on un desafiament entre un grup de vaillets i el protagonista acaba amb la tràgica mort d'aquest. Hi ha passatges, com el següent, on la descripció de la mar tumultuosa adquireix tons d'epopeia: “El cranc, l'illot pelat de la boca del port, s'entreveia de tant, com una

clapada fosca, difuminada, que les aigües cobrien abraonant-s'hi, esberlant-s'hi i aixecant-se fins als núvols en polsaredes d'escuma d'un blanc suau i nítid de pólvors d'arròs. Noves onades, brollant furients l'una darrere l'altra, s'investien vertiginosament, esqueixant-se en milers de brolladors que, llançant gemecs feréstecs, es fonien en l'espai, com xuclats pel cotó fluix del firmament.”

En altres narracions, com *Lenín* o *La Pepa*, a *Vida molta*, Caterina Albert recupera personatges ben vius en la memòria popular de la vila, rebels i inadaptats, talment fossin marcats per un fat ineluctable. Una visió benigna de la vida quotidiana de l'Escala, la trobem a diverses proses poètiques de *Mosaic*, on batega la identificació de l'autora amb el seu entorn més immediat: “Mon niu isolat és el capciró de l'edifici que l'aguanta; a sos peus jau acotat apilotadament el poble, arrapat a la terra, talment com amb por que la tramuntana havia d'esgranar-lo d'una grapada i endur-se'l fet bocins, camí del desconegut.”

Hi ha un text especialment interessant de Caterina Albert, que el seu nebot, Lluís Albert, va donar a conèixer a les Primeres Jornades d'Estudi sobre la seva vida i la seva obra, celebrades a l'Escala l'abril de 1992. Es tracta d'un dietari manuscrit comprès, amb lapses, entre 1918 i 1923. Amb data d'11 de setembre de 1923, dóna compte de la celebració de la Diada que es féu a l'Escala, consistent en una ballada de sardanes al Passeig de Mar, després d'una missa solemne en recordança de Rafael de Casanova i els resistents de 1714, en la qual predicà Mn. Lluís G. Pla, escriptor prou celebrat a les contrades gironines. Al cafè de Josep Sureda, s'hi celebrà un acte commemoratiu, en el qual parlà Francesc Albert, germà de l'escriptora, i el diputat de la Mancomunitat de Catalunya Lluís de Llobet. Caterina

Albert, a l'esmentat dietari, s'esplaia afirmant: “M'oblidava de dir-ho: ja fa dies que oneja per l'Escala, sense ser importunada per ningú, la bandera separatista, fulgurant al sol les seves barres de sang i or, encarant la immaculada blancor de la seva estrella solitària vers la terra, però encara tremolant pels aires com si acabés de desprendre's del firmament: l'estrella solitària!”

Val a dir que l'esmentat Lluís G. Pla fa una sensitiva evocació de la primera vegada que va veure el mar des de l'Escala, un dia de tramuntana desfermada: “Em va semblar que entrava en un llogarret deshabitat d'on la gent hagués fugit espaordida pel crit multiforme i agudíssim del vent i de la mar respostant-se mútuament en els envits de llur passió amorosa... Quina cosa més formidable i més bonica! Us dic, per cert, que voldria poder presenciar sovint aquell festeig delirant sota un mateix cel de meravelles, tan sobiranament blau, tan abundantment dolç, tan campit de serenors inusitades com ho era ahir...”

Aurora Bertrana va fer un llarg sojorn a l'Escala, on compartí moltes hores amb Caterina Albert. D'aquelles

Caterina Albert, “Víctor Català”
[d'Enric Marquès] ▲

La casa de Víctor Català ▲
▼ i el cementiri de l'Escala

Carles Fages de Climent
(de Felip Vilà)

converses, en sorgí la novel·la *Vent de grop*, encapçalada amb una dedicatòria a l'autora de *Solitud*, a la qual anomena “veritable promotora i animadora d'aquesta obra.” Tanmateix, el topònim que s'esmenta a la novel·la és “La Cala”, fet que no apaivagà els ànims d'alguns escalencs que varen considerar que, com a tals, no eren gaire ben tractats a l'obra en qüestió. En el proemi, Aurora Bertrana es cura en salut quan puntualitza: “...i dec advertir el lector que no m'ha estat possible emprar una altra mena de llenguatge sense trair l'autenticitat de l'obra. Hi trobareu, doncs, el verb fotre en present, passat i futur considerat com a regular i transitiu i, a voltes, com a pronominal i reflexiu. Que les persones extremadament sensibles a les finors de llenguatge —si n'hi ha alguna que llegeixi *Vent de Grop*— es dignin perdonar-me.”

El Cementiri Marí de l'Escala, declarat monument històrico-artístic gràcies a una intensa campanya popular, està situat al sud de la vila, en direcció a Riells. Maria Àngels Anglada hi col·laborà activament —com havia fet en la campanya per salvaguardar els aiguamolls— amb el poema *Els nens de l'Escala pinten el Cementiri Blanc*: “Jugaven els infants / entre les tombes blanques. / Viva claror d'esguards / entre claror adormida. / Talment ales, les mans / entre les tombes blanques. / El mar bleixava prop / del clar vol de gavines.”

Al blanc Cementiri Marí, d'estructura neoclàssica, Víctor Català, una de les últimes persones que hi va ser enterrada, hi dedicà el poema *Visita* (no inclòs en la seva Obra Completa), que comença amb l'estrofa: “Me'n vaig al cementiri del meu poble / bell en sa solitud, senzill i noble, / tot ell parat de blanc, color de pau, / sota el sol esplendent i el gran cel blau.”

El 1940, tal com explica Xavier Febrés a *La vida de Josep Pla a l'Empordà*, l'escriptor de Llofriu s'instal·là a l'Escala aparentment per una raó tan fútil però tan

Estius a l'Escala

“Els Pi eren propietaris de mig poble de Sant Martí d'Empúries, poblet abandonat, amb muralles i aspecte medieval, situat damunt d'un pujolet al mateix costat de les ruïnes de l'antiga ciutat grecoromana, en una zona lacustre, ja que a l'altre costat hi havia la desembocadura del 'Riuet', que constituïa una de les restes del que havia sigut en altre temps la desembocadura del Ter. Allí tot eren aiguamolls i canyissars i l'aigua era salobre (...) El lloc era molt pintoresc, d'una gran bellesa paisatgística, però aleshores això no interessava gaire. El doctor Pi, però, hi estava molt interessat i va dedicar-se a reconstruir algunes d'aquelles restes de cases.”

MOISÈS BROGGI
Memòries d'un cirurgià

Himne nou a l'Empordà
(Il·lustrat per Evarist Vallès)

important per a ell —i així ho explica al volum XII de la seva obra completa— com era que a l'Escala no era vigent la disposició del govern espanyol segons la qual els cafès havien de tancar a les onze: “Sempre he cregut que el dret d'anar al llit tard és sagrat —tant si es treballa a la nit com si no es treballa. Em digueren que a l'Escala s'havia fet una excepció a causa de la gran quantitat de pescadors nocturns —embarcats en teranyines— existents en aquelles platges. Vaig anar a l'Escala i em vaig trobar amb diferents cafès oberts tota la nit. M'hi vaig quedar. Hi vaig viure alguns anys, en diferents cases llogades. Quin país més agradable! Quina permanent sensació de no viure a Espanya, de trobar-me'n totalment separat.”

Segons apunta Xavier Febrés, durant aquells anys, a l'Escala, Pla convisqué amb Aurora, una noia atractiva que hauria conegut en un bar a Mataró. Malgrat que ella acabà traslladant-se a Buenos Aires, la relació

continuà epistolarment. Són els anys en què Pla ja col·labora a *Destino*, per la qual cosa el consell de redacció aprofita alguns caps de setmana per anar a l'Escala i fer-hi la reunió.

Un dels personatges més populars, del qual ha sortit un sucós anecdotari, va ser Josep Paradís i Ramis, més conegut amb el sobrenom de “Gambo”, propietari de l'Hotel Empúries, isolat arran de la platja esponjada de pinedes. Per aquest hotel desfilaren tota mena de personatges del món de la política i la cultura. Aurora Bertrana explica a les seves *Memòries* com el 19 de juliol de 1936, ella, allotjada a l'Hotel Empúries, seguia atentament per ràdio els incidents produïts arran de la notícia de la revolta de Franco. L'escriptora gironina, amb Manuel Rocamora i Lluís Fort, intentaren evitar que un escamot d'incontrolats cremés l'església de l'Escala: va ser inútil. Al cap de dues hores d'infructuoses negociacions, l'església esdevenia una munió de flames.

El 1914, al mes de setembre, se celebraren els primers Jocs Florals a l'Escala, que comenta detalladament Joan Guillamet a *La plana, el vent, la gent*. En fou presidenta honorària Caterina Albert. El president actuant va ser Antoni Rubió i Lluch, historiador, crític i poeta, catedràtic de Literatura a la universitat de Barcelona i primer president de l'Institut d'Estudis Catalans. Entre els autors premiats, destaca Joaquim Folguera, molt valorat com a crític literari i també com a poeta. L'entitat organitzadora havia estat l'Ateneu d'Art i Cultura.

Cap a meitat dels anys seixanta, poc abans de morir Caterina Albert, ja molt vella, una comitiva d'escriptors anà a l'Escala, a retre-li un homenatge. La iniciativa, impulsada per Joan Oller i Rabassa, comptà, entre altres, amb la participació de Felip Graugés, Aurora Bertrana, Miquel Llor, Josep Miracle —autor

d'una biografia de la il·lustre escalenca— i Andreu Avel·lí Artís, “Sempronio”. En el transcurs de l'acte —minuciosament explicat per Joan Guillamet a *Vent de tramuntana, gent de tramuntana*— se li lliurà un exemplar de les memòries literàries de Narcís Oller, amb qui havia compartit una estreta amistat.

L'Escala ha continuat fornint inspiració a molts altres escriptors i escriptores. Avui ja no s'hi celebren aquells jocs florals, però sí que hi té lloc, cada any, des d'en fa cinc, la convocatòria dels premis literaris Víctor Mora de narració curta. I fins avui, ja són dos els col·loquis que s'hi han celebrat al voltant de la figura i l'obra de Caterina Albert, “Víctor Català”. És un digne homenatge no només a l'escriptora, sinó a tota la història dels homes i dones escalencs que varen fer possible la gestació de la seva obra. 🐟

▲ El jardí de la casa de Víctor Català

Barques de vela llatina a l'Escala ▼

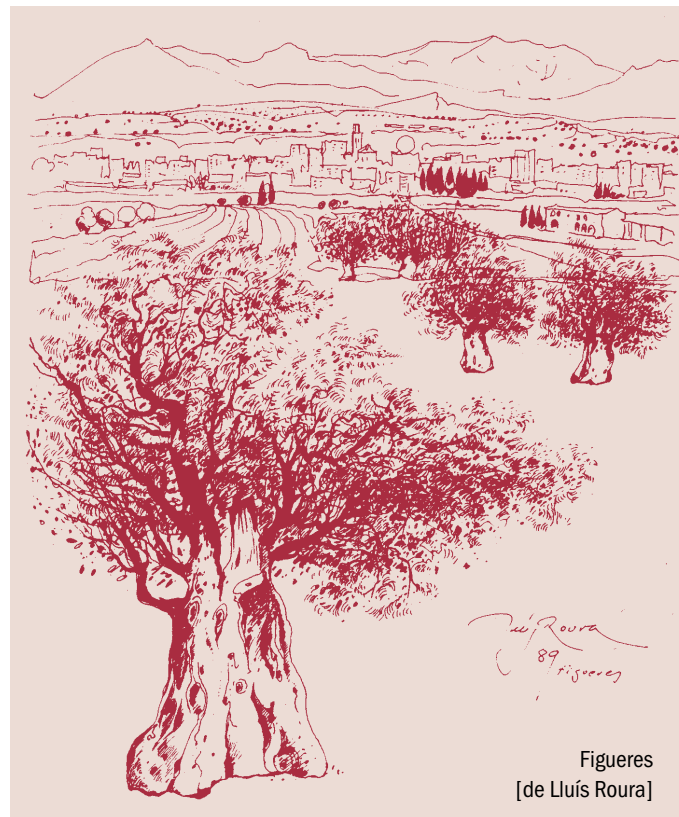

Figueres

FIGUERES, AL CENTRE NEURÀLGIC de l'Alt Empordà, ha estat per la seva història, pel protagonisme cultural i polític de molts dels seus fills, per la seva punta de modernitat europeïtzant, un referent constant en la literatura assagística i de creació. Pere Coromines, a *Les gràcies de l'Empordà*, remarca el caràcter capitalí de la ciutat: “De la mar, del pla i de la muntanya, tots els camins hi porten, com en el cos de l'home totes les venes van o vénen. La ciutat, com en els temps de Roma, és aquí el lloc on es consagren els actes de la vida civil (...). però mentrestant, l'empordanès viu aquí les seves hores de ciutadà, en els hostals i en els espectacles públics, en els cafès (...) i proveeix de tot el bé de Déu de les delícies exòtiques, i recull noves del món, espurnes de cultura, esperances de vida nova, llavors per a la sembra, i resplendor.”

Si el geni empordanès havia estat cantat com a esperit de treball, d'obertura, de força motriu, de diàleg, de fortalesa moral i de catalanitat renovadora, Figueres, lògicament, ha estat glossada com a nucli axial d'aquests llocs comuns, entre altres raons, per les figures emblemàtiques que s'hi havien forjat, en aquest sentit, tant des d'un punt de mira polític com intel·lectual. Són les qualitats col·lectives que Jaume Maurici, a *Rimes epigramàtiques a la ciutat de Figueres*, vincula a la fesomia i la claror de la ciutat: “Ets aigua brava de torrent; / ets llum i flama adolescent / que es mou i creix amb fervors de batalla; / tirada de llevant cap a ponent, / camí del sol i el vent, / ciutat sense muralla.”

Podem començar, doncs, el nostre itinerari pel que ha estat anomenat “el saló urbà” de Figueres. Ja fa temps —almenys fins a la remodelació que s'hi està duent a terme— que ha deixat de ser l'àgora concorreguda on els veïns dirimien, amunt i avall en passejades pendulars, tots els ets i uts de la vida de la ciutat. La

Figueres
[de Lluís Roura]

Rambla, tanmateix, a més de ser un espai emblemàtic, ha estat durant molt temps l'artèria per on s'ha expandit la quotidianitat històrica. Ha estat, en definitiva, l'escenari privilegiat d'esdeveniments singulars, avui ja molts oblidats.

Si ens remuntem a la Figueres del darrer quart del XIX, sacsejada per les tensions polítiques i religioses, descobrim com la Rambla va ser testimoni d'incidents que avui ens deixen, si més no, perplexos. Una mostra: l'onze d'abril de 1887, a mitja tarda, es produí una multitudinària batussa entre pelegrins que havien tornat d'un aplec a la Mare de Déu del Camp, a Garriguella, i anticlericals, que els havien esperat a l'estació

de Figueres. Segons conta *El Ampurdanés*, republicà federal, en passar el primer grup de pelegrins per la placeta baixa de la Rambla, hi hagué els primers incidents, atíats, segons el cronista, pels carlins, els quals “...promoviendo gran alboroto, dieron voces de ‘¡Mue- ran los liberales, viva la religión y viva Carlos VII!’, añadiendo ‘¡Lo tragaréis, lo tragaréis!’”

D'altra manera ho jutjava el *Semanario de Figueres*, catòlic tradicionalista: “Al atravesar la placeta, el Sr. Cura-Ecónomo fue alevosamente insultado y apedreado (...) La chusma continuó apedreando al Sr. Cura-Ecónomo con gritos de mueras y otros infernales (...) Entonces se dirigieron a la tienda de D. Cipriano Albert, a quien exigieron retirase el rótulo ‘Librería Católica’, y como se negase a ello, cayó inmediatamente una lluvia de piedras sobre los escaparates.”

A la Rambla també s'havien ubicat les redaccions d'alguns setmanaris que, al primer quart de segle, tingueren un pes específic en la vida cultural i política de la ciutat. En els locals que avui ocupa el Deutsche Bank hi havia el “Centro Radical” dels lerrouxistes, que editava el periòdic *Libertad*, dirigit pel pastor protestant i maçó Luis López Rodríguez. Ben a prop, al primer pis de l'edifici que avui hostatja el Cafè Royal, hi havia la redacció del setmanari *Alt Empordà*, inicialment afí a la Lliga, dirigit pel poeta Jaume Maurici fins que va ser clausurat per la dictadura de Primo de Rivera. *Alt Empordà* dedicava una atenció especial a les arts i les lletres i hi col·laboraven habitualment signatures tan il·lustres —i disperses— com les de Tomàs Garcés, Eugeni d'Ors, Caterina Albert i Jaume Massó i Torrents. Tomàs Garcés evoca, en una carta adreçada a Jaume Maurici, molts anys després, la seva participació en la vida cultural empordanesa: “Figueres, la ciutat estimada, on altre temps em vagava de passejar, on la

llum de la Rambla ens feia oblidar el pas de les hores (...) Que lluny la Figueres dels anys vint, la meua lectura de les *Vint cançons* al Casino Menestral, la conferència, anys més tard, a la Biblioteca Popular (...). I, sobretot, la il·lusió de les col·laboracions a *Alt Empordà*.”

En aquells anys té lloc la remodelació de la Rambla i l'erecció del monument a Narcís Monturiol. L'alcalde Marià Pujulà i l'escriptor i polític Josep Puig Pujades —els mateixos que havien de fer realitat el Parc Bosc municipal— en foren els promotors. Figueres —amb la

La Rambla,
l'any 1920

Rambla per ensenya— es consolidava com una ciutat moderna, urbanísticament racional i equilibrada. Aquell projecte de ciutat assequible, relativament ben equipada, espaiosa i horitzontal, giravoltava entorn d'una Rambla pletòrica d'activitat mercantil, de tertúlies de cafè, de disquisicions de rerebotiga. Havia de superar, tanmateix, el flagell de la Guerra Civil i els reiterats bombardejos. Maria Àngels Vayreda, a *Encara no sé com sóc*, retrata aquelles escenes, vives encara en el record dels més grans: “Vam travessar a poc a poc la ciutat morta. Pertot es veien ruïnes, desolació, gent que s'atapeïa pels carrers preparant-se a fugir en desordre. Els bombardeigs, ara que teníem el front tan a la vora, s'havien fet incessants. Després, amb la nit closa, un gran silenci planà. Les portes i finestres es veien tancades i barrades; molta gent dormia tirada pels carrers, entre la runa dels edificis destruïts. Les branques dels arbres de la Rambla

Rambla de Figueres

“Rambla sensitiva i tendra
 Rambla nua, Rambla lassa:
 l'amant que t'estreny tan fort
 no pot robar-te la gràcia.
 Li dónes tot i res perds
 en l'amorosa batalla:
 les carícies del vent
 et fan més neta i més blanca.
 Ni un núvol t'enterboleix
 la dolçor de la mirada,
 ni un mal pensament t'emboira
 la llúïssor de la cara.
 Duus un mantell blau marí
 sobre les gràcils espatlles
 i una flaire d'aire i bosc
 endormiscada a la falda.

La Rambla el coneix bé prou
 aquest bell amic de França,
 el que arriba de molt lluny,
 canta, estima, pren i passa!”

CARME GUASCH

apareixien esqueixades per la metralla com si haguessin estat rompudes per un huracà.”

La Rambla també ha estat recreada com a espai entranyable, marc habitual d'aquells personatges peculiars que, mica a mica, han esdevingut mite. Carles Fages de Climent evoca la imatge de l'il·luminat Sabater d'Ordís dirigint amb la canya per batuta adés la tramuntana, adés els músics de la cobla: “Sota el compàs d'aquella

canya prima / per solfejar tenia el faristol / del monument on en Monturiol —pètria espona— tanca la tarima.”

El mateix Carles Fages de Climent, a *Vila-sacra, capital del món*, afirma que la Rambla de Figueres és única “...perquè conjuga la triple gràcia de ser ensems desnivellada, irregular i de proporcions limitades.” I, imaginant, una utòpica capital de l’Empordà que seria equiparable a París o Nova York, situa al bell mig de la Rambla la presència permanent d’una cobla amb els músics rigorosament vestits de levita, interpretant sardanes i més sardanes en honor a Pep Ventura, sota l’etèria presència del vell Sabater d’Ordis alenant damunt els dansaires. Reprenent la definició abans esmentada, Fages de Climent escriví un sonet —fins avui publicat només al setmanari *Hora Nova*—, on descriu, amb traços de viva plasticitat, el cor de Figueres: “Damunt, davall d’aquesta Rambla breu, / irregular, desnivellada feixa, / vora el carrer dels genis on vaig néixer, / dosser i catifa del llinatge meu. / Passeig urbà, et mesura amb passa lleu / el ramader que duu vara de freixe. / D’arbres ventissos closa sense reixa, / l’any de traspàs, s’hi atura un pols de neu. / Nus a l’hivern, els arbres són més alts. / Escopeters hi empaiten els pardals. (...)”

A aquesta virolada lluminositat de la Rambla —però al·ludint també al joc de cromatismes de la Fira del Dibuix que fins fa poc s’hi celebrava— Carme Guasch exclama: “Tots els colors del país / s’han donat cita a la Rambla, / paleta enorme que duu / de cada matís, la taca. / Aquí el pinzell més ardit / hi troba tota la gamma: / de primavera a tardor / gris, morat, taronja i malva.”

Josep Pla reconeix en la Rambla el signe de modernitat, per anonomàsia, que s’estén a tota la ciutat, que ja havia experimentat, sobretot a partir de l’arribada del ferrocarril, el 1877, una expansió urbanística qualitativament i quantitativament remarcable. Així ho

expressa a *El meu país*: “És el conjunt urbà modern, sens dubte, millor de l’Empordà. Ja no es tracta, com és tan corrent en aquest rodal, d’una improvisació de qualsevol manera. La Rambla és una urbanització deliberada i correcta. No és el firal que Napoleó manà de construir en totes les poblacions agrícoles franceses —i en moltes d’italianes— d’una certa importància. És un salonet ciutadà a l’aire lliure per a passejar i conversar. Quan ve el bon temps, és una pura i simple delícia, sobretot a la nit quan s’ha entaulat l’aire —només l’aire!— de la tramuntaneta seca, tònica i lleugera.”

Rambla és, justament, el títol d’un poemari de Pere Prada, en tant que aquest indret emblemàtic és tractat com a objecte de reflexió lírica, però també com a escenari on l’autor ha compost bona part dels seus versos. Fent un joc d’ambivalències, confessa, al poema *Bard*: “Comprendràs l’esplendor dels teus rims / quan, en tocar pirandó de la Rambla, / els llums continuïn encesos.”

Monument a
Narcís Monturiol

Ramon Canet
[de Josep Ministral]

D'esquerra a dreta,
Carles Fages de Climent,
Ramon Canet, Joan Sutrà
i Ricard Martín

Sebastià Roig ha exhumat un article del poeta i periodista Josep M. Junoy, publicat a *La Veu de l'Empordà* el desembre de 1926, intitulat *La Rambla de Figueres*. Junoy hi descriu líricament i amb minuciositat de càmera cinematogràfica com era aleshores la conurbació del saló urbà de Figueres. És, al capdavant, una visió d'alt valor documentatiu, car s'hi reflecteix dinàmicament la vida quotidiana, intensament activa i acolorida, de la ciutat: “L'endemà —tot ulls i tot antenes— de bon matí, em passejava tot sol per la Rambla. El cel era d'una claror perfecta. Bufava una tramuntana de gel que ho acabava d'esbandir tot. (A banda i banda, una filera de plàtans magnífics de fullatge torrat.) El sol rectangularava les façanes de les cases posades de cara a l'orient. (Un restaurant carminós, una farmàcia cobalt, l'estanc bicolor, un llauner amb una regadora d'un pur verd vegetal.) Les lletres rodones d'una ‘Clínica Dental’ destaquen en alumini rutilant, dalt d'un balcó. (‘Empòrium-Bar’, ‘Wertheim’, ‘Cafè Royal’, ‘Tupinamba’, al fons; ‘Change de Monnaies’, a mà dreta.)”

La llibreria Canet, a la banda dreta de la Rambla, és una part substancial de la intrahistòria cultural de Figueres. A la rerebotiga, als anys de la postguerra i del franquisme, s'hi arrecerava la llibertat de pensament i d'opinió, la saviesa engrunada en tertúlia, sota la sàvia batuta del llibreter Ramon Canet, amb les seves ulleres joycianes i la seva perenne bata beix. D'ell, escriu Carles Fages a *Vila-sacra, capital del món*: “I en Ramon Canet, l'home més federal i comprensiu, que ha començat venent diaris com Franklin, Edison i el cardenal Spellman, ja hauria arribat, si no a president del país, perquè no n'hi hauria —perquè el rei es diria Pere VII o Jaume VIII— a president de la Societat de Nacions.”

M. Àngels Anglada, a la narració *També a tu, Cleonorides*, dins *No em dic Laura*, ressegueix la figura de Ramon Canet en la del llibreter Venieris: “El senyor Àngelos Venieris era prim, quasi esquelètic, i duia una mena de bata groguenca; la seva pell era pàl·lida, gairebé transparent. Es movia àgilment entre els pilots inversemblants de llibres, i les seves mans seques i llargues els agafaven i els amanyagaven com papallones (...) El seu somriure era encoratjador i hom no podia decebre'l.”

Voldria aportar un record personal d'aquell personatge tan afable com savi. Era jo un adolescent a qui un professor del Seminari havia recomanat, abans de començar els estudis de Filosofia, la lectura de *El criteri*, de Balmes. Em vaig adreçar, doncs, a la llibreria del senyor Canet. Li vaig plantejar la demanda i ell, amb un rictus a mig camí de la ironia i de l'humor bonhomí, em va fer: “Mira, noi, no el tinc ara, però te'l tindrè ben aviat, perquè —i aquí el seu somriure s'eixampla— ¿com ens ho fariem sense criteri per anar pel món?”

A la Rambla hi ha el Museu dels Juguets, fruit de l'esforç indefallent de Josep M. Joan, que ha aconseguit aplegar-hi no només una valuosa col·lecció del màgic

univers que ha estat delit dels infants, sinó que n'ha sabut fer un centre d'irradiació per a tota la ciutat. Joan Brossa, que hi féu diverses donacions i hi exposà part dels seus poemes visuals, li dedicà, el 1984, la *Sextina en el Museu de Juguets de Figueres*: “L'oblit no entra a les sales, / onades de records tornen els dies: / la infància no fina en tot de coses / que us vénen al davant com un tou d'herba, / cotxes, teatres, bicicletes, bitlles... / El vent desentafora i vós feu fira.”

Són diversos els epigrames que Fages de Climent dedicà a la ciutat de Figueres. En la recopilació que n'ha fet Joan Ferrerós, n'hi ha dos explícitament dedicats a la Rambla, protestant de les dràstiques podes a què eren sotmesos periòdicament els ufanosos plàtans: “La nostra ciutat pren nom / de les figueres antigues. / Escapçant els plàtans, com / fruitaran?, donant figues? // La Rambla es clou com un absis / amb un peristil de plàtans; / diuen a l'alcalde: Mata'ns / però, si us plau, no ens escapcis!”

A la placeta baixa de la Rambla, hi havia el bar-cafè “Novel”, seu de noctàmbules tertúlies on escriptors com Fages i pintors com Joan Sibecas mig dialogaven, mig dissertaven al so de jazz interpretat al piano. I a l'altre costat, tot just enfilat el carrer dels Enginyers, la botiga d'antiguitats “Esvay”, de Montserrat Vayreda, esdevenia punt de trobada d'escriptores com ella mateixa i la seva germana Maria Àngels, Carme Guasch o Pilar Nierga, les “cariàtides”, com les anomenava l'autor de *Somni de Cap de Creus*, bon amic i mestre seu. També a la Rambla, al bell mig de la vorera dreta, visqué Jaume Maurici, poeta ponderat i escriptor, que dirigí el periòdic *Alt Empordà* fins que l'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera el clausurà.

Fins fa ben poc, quan la Rambla apareixia amb tot el seu esclat, virolada i atapeïda de llum, era amb motiu de la Festa del Dibuix i la Pintura, organitzada pel

◀ El Casino Menestral

Casino Menestral durant les festes de la Santa Creu, a primers de maig. (Des de fa uns anys, per raons d'espai, se celebra a la nova Plaça de Catalunya.) Carles Fages de Climent, a l'última tercina del sonet esmentat abans, hi fa enginyosa referència: “Però quan ve la festa del dibuix, / s'engalana la Rambla amb un arruix / de Sibecas, Felips i falsos Goyes.”

Carme Guasch, a *Vint-i-cinc sonets i un dia*, esmenta —art del color, art del poema— dues figures estretament vinculades al batec cultural de la ciutat i, en particular, a la Fira del Dibuix, en uns temps que no eren pas proclius al somni: “Bagatge de records tinc a l'andana / on barrejo el color i el pensament: / un oli d'en Sibecas s'hi agermana / amb poemes d'en Fages de Climent.”

Anicet de Pagès

Anicet de Pagès i de Puig, poeta i lexicògraf figuerenc que assolí un notable prestigi durant la Renaixença, tot i que la seva obra poètica es publicà pòstumament, ha estat considerat com a prototipus del suposat geni arrauxat dels empordanesos. Home de vida bohèmia, desheretat pel pare, va viure singulars episodis amorosos —incloent una fugida a Menorca amb una noia que se n'havia enamorat follament i amb la qual va contreure matrimoni civil celebrat pel governador de l'illa— i va acabar establint-se a Madrid, on va dirigir el *Gran Diccionario de la lengua castellana*, editat per Montaner y Simón.

pectança dels anys joves es confon amb les iridescències de veus i de colors, en un comú esclat de primavera: “He caminat confós entre la multitud. He creuat els carrers, que eren riuades de pagesos, m’he aturat a sentir els xarlatans... etc., etc. He anat amb les nenes quan el crepuscle era dolçament exquisit, les convidava als cavallets, a xurros, demprés, a la Rambla, quasi intran-sitable. Allí, sota els gegantins plàtans, mirava, sota mon barret d’amples ales, els ulls guspirejants d’il·lusions de les gentils i gràcils donzelles, que al mirar-me somreien... que passaven i que tornaven a mirar i a veure cada volta...”

L’esperit provocador del jove pintor ja tenia nombrosos antecedents a la capital empordanesa. A *Vida secreta de Salvador Dalí*, explica com en un míting estudiantil convocat al Centre Republicà de Figueres, amb motiu de la victòria dels aliats que posà fi a la primera guerra mundial, prengué la paraula i cridà, enmig de l’estupefacció general, “Visca Alemanya!, Visca Rússia!”

▼ Anicet de Pagès
[de Joan Carrera]

L’hàlit de tots els escriptors i artistes —homes i dones— que han fet possible la tradició de Figueres com a ciutat culta, creativa, oberta i receptiva afaïçona avui, en la Fira del dibuix i la pintura, un dels seus fruits més delitosos.

Salvador Dalí, a *Un diari: 1919-1920*, evoca també la Rambla efervescent, una tarda de fires, quan l’ex-

Àngel Custodi, pseudònim del jove escriptor Àngel Rodríguez, ha escrit un poemari basat en uns dibuixos d'Enric Pujol que ofereixen unes visions fantasmagòriques, apocalíptiques, de diferents indrets de la ciutat, on monstres de malson emergeixen d'arreu: "Rajoles de la Rambla. / Pànic. Nit de terror. / La terra expulsa saures. / Més tard despertaran / molts més, molt més sagnants."

A *Tramuntana boja*, novel·la de Jaume Ministral, el protagonista, home fantasiós a cavall entre Barcelona i Figueres, s'atorga una poderosa capacitat de seducció: "I ella deixaria perdre el tren, cercant-me desesperadament i aniria a la Rambla i entraria als cafès i hotels i no em trobaria (...)"

No pas lluny de la Rambla, al carrer Ample, fent cantonada amb el carrer de Peralada, s'alça l'edifici modernista del Casino Menestral Figuerenc, entitat fundada el 1856 i que ha exercit com a fogar de cultura i pensament fins a l'actualitat. Polítics i intel·lectuals han deixat constància de la seva participació en el Llibre d'or de l'entitat, al llarg dels seu segle i mig d'activitats. El Casino Menestral va ser pioner en l'eclosió dels certàmens poètics a la ciutat. El 4 de maig de 1888 organitzà, en col·laboració amb el Casino Figuerenc i la Societat Coral Erato, un "Certamen Literari i Científic", el guanyador del qual va ser el poeta i dibuixant modernista Apel·les Mestres. El 10 d'abril de 1928 es constituí "Atenea", com a Agrupació de Cultura de l'entitat, de la mà de Josep Puig Pujades, Ramon Canet, Alexandre Deulofeu i el notari Salvador Dalí, entre altres, amb la voluntat d'oferir un espai de formació cultural permanent obert a tota la ciutat. Fins al 1936, desfilaron per Atenea destacats intel·lectuals i escriptors de l'època, com Joan Estelrich, Carme Montoriol, Pere Bosch i Gimpera, Pompeu Fabra, Eduardo Marquina,

Fira de la Santa Creu
[de Salvador Dalí] ▲

Prudenci i Aurora Bertrana, Carles Rahola, etc. Atenea, reconstituïda el 1983, continua l'esperit fundacional oferint setmanalment conferències, presentacions de llibres, taules rodones i altres activitats relacionades amb el batec cultural de la ciutat i del país.

L'estació de Figueres ha estat centre d'atenció de diversos escriptors, atesa la importància de la línia fèrria que la configura com a ciutat estratègica en el trànsit de persones i mercaderies, a les envistes de França. Maria Àngels Gardella, a *Una casa vora l'estació*, hi situa les peripècies d'Honorat, fill d'un prestigiós hotelier. El noi hi veu anar i venir un cafarnaüm de personatges diversos: "Estudiants, aventurers de motxilla cansats de tants paisatges, funcionaris que aprofiten astutament qualsevol descompte, alguna

▲ Des del castell de Figueres

► La pujada del Castell

família d'estiuejants amb paquets, para-sols i mainada, algun marroquí amb la seva infal·lible bosseta de mà, una jove parella d'enamorats, abraçats amb passió mentre esperen la immediata arribada del tren, una excursió de nens de cinquè que tornen a casa, l'home del bigoti i el cigar i l'ostentós rellotge de quincalla que es mira les noies descaradament i la noia enigmàtica, llunyana i distant ja abans de pujar al tren que se l'ha d'endur per sempre.”

Maria Àngels Anglada, al recull de narracions *Nit de 1911*, evoca els seus desplaçaments, sortint de l'estació de Figueres: “Em vaig adonar de seguida que no podria ni tan sols fullejar *l'Avui*, que acostumo a comprar al quiosc de l'estació per llegir pel tren. Entre la lectura, l'estona de fer els mots encreuats i la visió del paisatge, tan conegut però sempre amb canvis subtils, segons el temps i la claror, el viatge Figueres-Barcelona no se'm fa llarg.”

L'estació de Figueres va ser escenari, el divendres 3 de febrer de 1939, a les acaballes de la Guerra Civil,

d'uns fets terribles. Poc després de l'atac al castell de Sant Ferran, l'aviació franquista inicia un bombardeig massiu de l'estació, just quan anava a sortir un tren d'evacuats. Els passatgers que poden surten aterrits del tren, saltant per les finestres i buscant refugi a l'altra banda de les vies, on hi havia una pineda. Ho explica el dramaturg Álvaro de Orriols al seu llibre de memòries *Las hogueras del Pertús*, en què explica detalladament els últims dies de la República a Figueres: “Y una bomba cayó. Una bomba que fue a clavarse contra el suelo, a pocos metros de la puerta de entrada a la sala de espera, arrancando de cuajo un árbol corpulento que fue a chocar contra el tejado, hundiendo el techo de la sala. A esa bomba han seguido otras más. Se han producido escenas de horror indescriptible. La gente que trataba de ganar el refugio, galvanizada por el pánico, se ha arrojado en tropel escaleras abajo, taponando la entrada. Y allí ha surgido la catástrofe inmensa.”

Durant el franquisme, l'estació de Figueres va ser punt de connexió de molts contactes clandestins.

Assumpció Cantalozella hi situa el trànsit de la protagonista de *Les campanes de Sant Serní*, portadora d'uns documents altament comprometedors: "Era fosc del tot quan vaig descobrir el rètol de l'estació amb les lletres 'Figueras'. El tren es va aturar. Vaig sortir del compartiment. Abans, però, vag mirar de nou l'Eudald, assegut prop de la finestra. L'andana tenia un cert moviment i això m'ajudaria. No seria tan evident aquella noia de dinou anys que estrenyia una bossa i es dirigia cap als W.C., m'havien dit."

Hi ha un element peculiar que dóna un caire especialment vistós a l'entorn de l'anodina estació actual, baluerna de ciment d'arestes agressives a la vista: la presència, a pocs metres, d'uns cedres centenaris que han estat salvats en les obres de prolongació del carrer Rubaudonadeu. M. Àngels Anglada els descriu, a *Figueres, ciutat de les idees*, amb poètica calidesa: "Aprofito l'espera, que no és llarga, per admirar els alts i vells cedres del descurat jardí de la Renfe: nobles arbres d'amplíssima capçada, casal verd fosc d'ocells. Sempre m'han agradat les ciutats amb companyia d'arbres. Aquests dos grans cedres, tan propers a les vies del tren, són dues vides llargues i harmonioses que caldria respectar, i voltar d'una certa nitidesa d'entorn. En hores de quietud, encara és possible d'escoltar-hi la merla o el rossinyol."

Curiosament, Ricard Permanyer, a *L'ombra perdurable*, evoca també el cant del rossinyol envoltant-se pel brancatge d'uns cedres: "Dins la fronda antiga dels cedres / vetlla, ajocat, el rossinyol / del silenci. Pel corriol, / un lleu trepig de passes / (...)"

La ciutat s'adorm quan parteix l'últim tren cap a Portbou. El tren enfila pausadament el revolt dels Fossos. Les vies lluen, esmerilades per la tramuntana, al joc argentat de la lluna.

L'Estació vella

Totes les remors

"Al defora, la vida havia reprès el tragí de sempre. Eixida tot just del son de la nit, la ciutat remorejava amb aquell no sé què d'alegria i juvenesa que magnifica el començament de tota cosa. Dringar d'encluses i bronzir de serres; crits de marxants i esmolets i parra-caires; cops de martell i tritlleig de perols i grinyolar de llimes; totes les remors del treball ciutadà arribaven en vibrant barreja, confont-se amb la veu solemniàl de les campanes, l'enrenou de la mainada jugant pel carrer abans d'anar a l'estudi, les converses de les dones assegudes al pas de la porta fent llata d'espart o cosint espartenyas, l'alegre cascavellejar dels carros i tartanes que entraven pel portal de la Jonquera, la xerradissa dels pardals en les teulades i el rondinar d'eixam de la propera peixateria."

JOSEP POUS I PAGÈS
Revolta

▲ L'entrada al castell de Sant Ferran

A poc més de cent metres de la Rambla, al mig del carrer de sant Pau, s'alça el noble edifici de l'institut Ramon Muntaner de Figueras, que des de 1845 es constituí com a tal, gràcies a la iniciativa del Pare Julián González de Soto, el qual el 1839 ja hi havia establert, amb la col·laboració de l'Ajuntament de Figueras, un Col·legi d'Humanitats. Per l'Institut, passaren il·lustres figures de les arts i el pensament, sigui com a professors —Gabriel Alomar—, sigui com a alumnes: Salvador Dalí, Carles Pi i Sunyer, Francesc Cambó, Josep Pous i Pagès, Frederic Rahola...

A *Girona, un llibre de records*, Josep Pla rememora el dia que va anar a l'Institut per fer l'examen d'ingrés al batxillerat: "Tot d'un plegat, se sentí una veu que cridà: *¡Ingreso!*, i una quarantena de nois, molts dels quals anaven vestits de mariner, ens precipitàrem sobre la porta del gabinet de Física. Em costà una bona estona

acostumar la vista a la foscor de l'aula. (...) Quan em tocà el torn, vaig treure les boles i després d'un moment de perplexitat, durant el qual el senyor Jordi em mirà fixament, em vaig posar a enraonar de no recordo què."

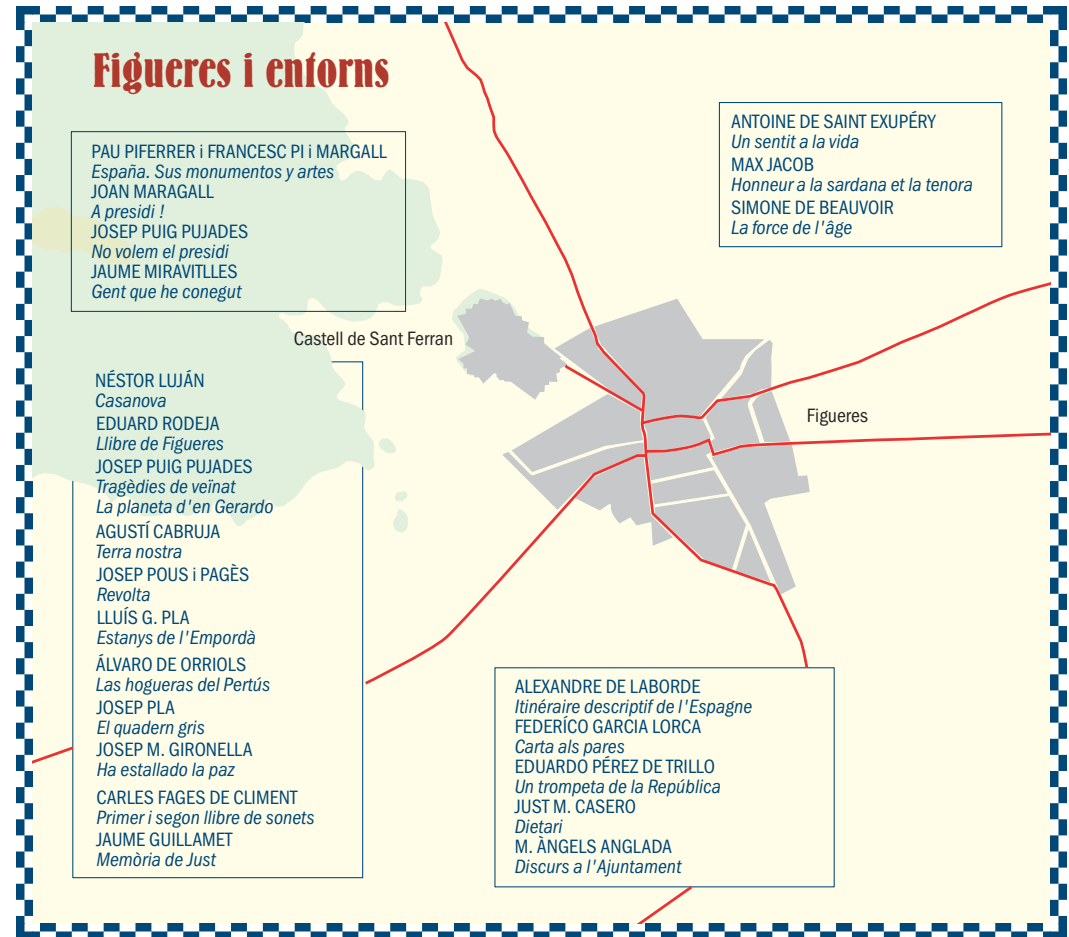
Si enfilem el nucli vell de la ciutat, arribem a l'església parroquial de Sant Pere, entorn de la qual es creà, als anys trenta del segle passat, la revista *Vida Parroquial*, que exercí un destacat paper en l'ambient periodístic de la ciutat fins a la seva desaparició a final dels anys setanta. El periodista i poeta Manuel Pont va ser-ne director, amb criteris aperturistes, en temps especialment difícils per a la llibertat de premsa. Just darrere l'església, s'inaugurava el 15 de setembre de 1850 el teatre municipal de la ciutat. L'historiador Eduard Rodeja, a *Llibre de Figueras*, transcriu una oda anònima que es repartí amb motiu de l'esdeveniment: "Bien haya, pues, Figueras, la matrona, / tan festiva y tan rica en sentimiento, / pues añade con este monumento / de su gusto una perla a su corona."

El castell de Sant Ferran, magnífic i inútil, car quan va ésser acabat ja havia evolucionat l'artilleria com per neutralitzar la seva defensa, ha estat evocat des de molts angles. Resulta particularment curiosa la presentació que en fan Pau Piferrer i Francesc Pi i Margall (dos homes clau en la Renaixença i el moviment federalista, respectivament) a *España. sus monumentos y artes. Su naturaleza e Historia*: "A cinco leguas de Gerona, hacia el norte, en medio de una llanura cubierta de olivos y en otro tiempo de arrozales, levántase una colina, ocupada por la villa de Figueras y coronada por el majestuoso castillo de San Fernando." Després de plànyer-se de la forma com el van prendre els francesos i de la descurança del general Campo-Verde a l'hora d'auxiliar l'escamot de catalans que el va

recuperar per sorpresa, interpel·len solemnement el lector: “Penetre el viajero en él, y admire su solidez y su magnificencia, la extensión de sus plazas, la abundancia de sus pertrechos de guerra, la riqueza que desplegaron en él los dos más grandes reyes de la casa de Borbón, Fernando VI y Carlos III.” (No deixa de sorprendre aquest to encomiàstic, sobretot en boca de Francesc Pi i Margall.)

Com a petita ciutat pròxima a la frontera, la capital de l'Alt Empordà ha estat evocada per molts altres personatges, alguns ben aliens al país. Manolo Moreno ha recollit diferents testimonis que il·lustren cada fase de la vida social i política a *Viatgers a Figueres. Segles XV-XIX*. Un d'ells va ser Rafael Amat, baró de Maldà, un dels nostres més destacats cronistes del XVIII. Moreno recull una antologia de textos, alguns dels quals, referits al segle XIX, resulten particularment interessants. Així ho és el d'Alexandre de Laborde, diplomàtic francès, autor de *Itinéraire descriptif de l'Espagne*, publicat el 1800, on diu: “Els carrers són força llargs; s'hi troba una gran plaça quadrada, envoltada de galeries cobertes. Seria bonica si les cases que la formen fossin més ben edificades. Es compten unes 4.000 persones; però aquesta ciutat és poc comercial.”

Néstor Luján, a *Casanova o la incapacitat de perversió*, situa el mític aventurer Giacomo Casanova a la capital empordanesa, amb prodigialitat de detalls indicatius: “Quan varen arribar a Figueres, el Tano va dir que posarien en un hostel ben vist i assenyalat, ja que portava tan brillants passaports, credencials i passafronteres. Es van dirigir a l'Hostal de la Punta, que era al començament del carrer Nou, a la plaça de la Creu de la Mà. Hi havia el relleu dels cavalls de les diligències que anaven des de l'hostal de l'Alba de Barcelona fins a Perpinyà.”

Un testimoni d'especial interès, per la seva significança literària, és el d'Antoine de Saint-Exupéry. Amb motiu del centenari de l'escriptor, es va instal·lar a la Casa de Cultura de Girona una exposició organitzada per l'Aliance Française, complementada per conferències de Jordi Dalmau i Anna M. Velaz. En un dels plafons s'inclouïa la següent descripció de Figueres, contemplada així des de l'avió un dia d'agost de 1936 per l'autor de *Terra dels homes*: “Aquesta ciutat s'assembla a qualsevol altra, asseguda al cor dels camins que fan ventall com un

Antoine de Saint-Exupéry ▼

insecte al centre del seu parany de seda. Com les altres ciutats, aquesta es nodreix dels fruits de la plana que hi puguen, tot al llarg de camins blancs, i no veig altra cosa que la imatge d'aquesta lenta digestió que, a cop de segles, ha marcat el terreny, ha empès els boscos, ha dividit els camps i ha estès aquests canals nutricis.”

Aquest text pertany a *Un sentit a la vida*, un recull d'escrits esparsos publicats dotze anys després de la seva accidentada mort. En el mateix capítol, Saint-Éxupéry s'exclama: “Figueres! Aquí s'estan matant! El que més m'estranya és no descobrir l'incendi i les runes i els senyals d'angoixa dels homes, sinó més aviat no descobrir res de semblant (...) L'església, que jo sé que està cremada, brilla a ple sol. No puc veure les seves ferides irreparables. Ja s'ha esvaït la pàl·lida fumarada que s'ha endut els seus daurats, que ha fet fondre, en la blavor del cel, els seus ornaments de fusta, els llibres de pregària i els seus tresors sacerdotals.”

Simone de Beauvoir, en plena postguerra, va entrar a l'Empordà per Portbou en companyia de Jean Paul Sartre. La seva visió de la comarca i de la ciutat, tanmateix, s'inscrivía, simplement, en el marc, sense distincions, d'una Espanya boirosa i llòbrega: “Ni l'un ni l'autre nous n'avions jamais franchi la frontière et quand nous aperçûmes à Port-Bou les bicornes vernis des carabiniers, nous nous sentîmes jetés en plein exotisme. Je n'oublierai jamais notre première soirée à Figueras; nous avons retenu une chambre et dîné dans une petite *posada*; nous marchions autour de la ville, la nuit descendait sur la plaine et nous nous disions: 'C'est l'Espagne'.”

La vitalitat política i cultural de la Figueres dels anys vint i trenta queda reflectida en la carta que Federico García Lorca va escriure als seus pares, arran de la seva estada a Cadaqués durant la setmana santa de 1925:

Alcen el vol els ballesters

A Montserrat Vayreda i Trullol

Estrets i curts són els carrers
per on anem amb llum precària.
El nimbe lacti dels fanals
els estreteja més encara.

Entorn l'església arxiprestal,
hi ha aiguats de segles en les gàrgoles;
senders oberts en la foscor,
evanescents remors de l'aire.

Des de la creu del campanar
baixen les ombres a la clasta,
i canten l'hora amb un escamp
de monosíl·labs, les campanes.

Són curts i estrets aquests carrers.
—Alcen el vol els ballesters!—
Per què voldríem més amplada?

JAUME MAURICI
També el silenci

“Mañana parto para Figueras donde la gente del Ateneo me dará una comida íntima y dará lectura seguramente de *Mariana Pineda* que estos viejos republicanos catalanistas me lo han suplicado por carta. A ella asistirá la flor y nata del elemento avanzado e intelectual de Figueras que no tenéis idea de lo nutrido que es.”

Certament, Figueres gaudia, ja a la segona dècada del segle XX, d'una aurèola de modernitat. El 1912, durant les fires de la Santa Creu, va tenir lloc la pri-

mera festa de l'aviació celebrada a la ciutat. (Val a dir que va ser també una de les primeres celebrades a l'estat espanyol). Eduard Rodeja, que va ser cronista de la ciutat, conta una divertida anècdota que s'hi esdevingué. Resulta que l'aviador francès Mr. Henry Tixier, pilotant un monoplà Blériot, va fer una gran exhibició acrobàtica, que suscità l'entusiasme del nombrós públic. L'alcalde de Figueres, en acabat, anà a felicitar-lo efusivament i li etzibà, amb més bona fe que domini del francès: “—Monsieur, je vous félicite parce que vous êtes un grand voleur!” Mr. Tixier, estupefacte, es quedà mut i perplex.

Un element cabdal en aquest desenvolupament sociocultural va ser Josep Puig Pujades, polític i home de lletres, *alma mater* d'Atenea, la dinàmica agrupació de cultura del Casino Menestral Figuerenc. Són diverses les seves obres que fan referència a la ciutat. En el primer llibre de narracions que publica, *Tragèdies de veïnat*, una ciutat, Figueres, i una classe social, la burgesia mitjana —a la qual pertanyia— són retratats a través d'un mateix clixé, a mig camí de la ironia i el sarcasme. Així, a la narració *L'atemptat del carrer Prim-filat*, que enceta el llibre, ens parla del matrimoni Patau, propietari de “La Cometa”, i afegeix displicentment que “...eren bona gent, encara que fabricants de xocolata.” En algun moment la crítica esdevé més fina i incideix enllà d'aquest tòpic per denunciar prejudicis més subtils, com en aquest passatge en què el senyor Pau Patau s'interroga sobre l'autoria d'un anònim que ha rebut escrit en castellà: “Feia dies que n'havia rebut un altre, però no li donà importància; estava escrit en el més pur catalanesc, i l'anunci seriós d'horribles desgràcies, fet en la nostra dolça parla, no s'acostuma. Però el rebut aquell jorn ja era tota una altra cosa: figureu-vos que venia escrit en castellà...”

La planeta d'en Gerardo, novel·la breu, se situa també a Vilaclara —heterònim de Figueres— i narra la despersonalització a què es veu abocat el jove Grau (“Gerardo”) Bosch, fill únic del senyor Tomeu, “honorable fideuer”. La vida quotidiana de la menestralia i el petit comerç hi són ben presents: “Un dia, hi hagueren baralles entre dos veïns que es consideraven amb dret a ocupar la via pública amb llur mercaderia. Bacallaners ambdós, les renyines sovintejaven per si els cascos de les arengades envaiien els dominis del veí, respectivament.”

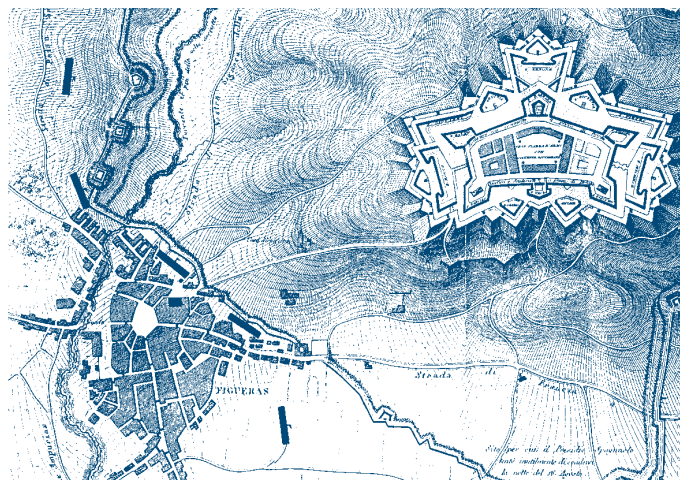
Hi ha, a més, el llegat del Puig Pujades moralista. En el llibre miscel·lània que l'Ajuntament de Figueres va dedicar-li, s'hi recull l'article *No volem el presidi*, que havia publicat a *Empordà Federal* (14-1-33), exigint al govern de la Generalitat i al de Madrid que se suprimís el penal ubicat al castell de Sant Ferran: “Fa ja molts anys que venim protestant de la taca infamant que el presidi instal·lat en el castell de Sant Ferran representa per a aquesta terra de llibertat que és l'Empordà, afront que ens féu ja fa anys la Monarquia i que fou ben justament qualificada d'escopinada en rostre de verge' pel gloriós poeta Maragall.” Maragall, en efecte, havia publicat a *El Poble català*, l'any 1904, un article titulat *A presidi!*, peça cabdal de la campanya de rebuig a l'establiment d'un penal en el castell.

La tibantor entre l'estament militar del castell i els governs de signe republicà i catalanista va ser present en diversos episodis. Un d'aquests, el conta Jaume Miravittles a *Gent que he conegut*. Resulta que en produir-se la victòria dels aliats el 1917, el carrer “Subida del Castillo” va ser rebatejat amb el nom de “Avinguda de Woodrow Wilson”, president dels Estats Units. El dia del descobriment de la nova placa, hi hagué un aldarull del qual sortí malparat un tinent de la guarni-

Josep Puig Pujades

ció del castell, aclaparadorament germanòfila. Arran de l'incident, el comandant es dirigí aïrat a trobar l'alcalde, Marià Pujolà, que tenia una botiga de confeccions. “En to solemne i teatral —explica Miravittles—, el comandant li digué, per impressionar-lo i fer-lo parlar: —Supongo que Vd. es un hombre de honor... — Servidor, soy sastre...— fou la resposta.”

Agustí Cabruja, a *Terra nostra... (imatges i anècdotes)*, explica l'opinió que Josep Puig Pujades li havia manifestat a propòsit dels seus conciutadans: “Els

Edils, planteu figueres

Edils, planteu figueres al cor de la ciutat.
Cenyiu els corriols, les hortes i les eres
d'esqueixos i rebrols. Edils, planteu figueres,
convit pel foraster, que el fruit exorni el plat.

Planteu figueres d'ònix, que el vent sigui ensucrat.
Que les verges canèfores en llurs amples paneres
duguin fulles d'esfalt i branques per banderes
i amb himnes d'himeneu es llencin al combat.

Confitura de mel quan decanta l'estiu
—figues de coll de dama, figues d'ull de perdiu.
Salut, arbre nostrat, que amb el nom t'involucre

de la ciutat mateixa que deleix l'ombradiu.
L'arabesc de les branques serà un reialme empriu
i la Rambla una bresca de canyelles i sucres.

CARLES FAGES DE CLIMENT
Sonets

figuerencs a voltes som una gent força original; i quan ens hi posem, fem feina... Un dia un home molt conegut —no direm de qui es tracta per tal de no ferir susceptibilitats— es presenta en una pastisseria, “La Cubana”, i encarrega una plàtera de crema. I afegeix: ‘...i voldria que hi hagués una dedicatòria al·lusiva al sant de demà.’ Quan va a recollir-la, el confiter, tot cofoi i animat, li pregunta: —I bé, li agrada? — Sí, sí... —fa ell, amb una cara no del tot satisfeta—; però m'hauria agradat més que la dedicatòria fos amb

‘redondilla’. —Home, això rai! Si ho vol, li ho farem tot seguit. I després, en presentar-li de nou la plàtera: —Li va bé així? —Perfectament. —On vol que la hi portem? I el gran tranquil respon: —No es molesti; com que és per a mi, me la menjaré aquí mateix!”

La vida activíssima de la Figueres menestral i cap de comarca agrícola a començament de segle XX havia estat descrita acoloridament per Josep Pous i Pagès a *Revolta**, on Gori, el mistaire, s’enfronta a una societat de la qual se sentirà indefectiblement exclòs: “Eixida tot just del son de la nit, la ciutat remorejava amb aquell no sé què d’alegria i juvenesa que magnifica el començament de tota cosa. Dringar d’encluses i bronzir de serres; crits de marxants i esmolets i parracaires; cops de martell i tritlleig de perols i grinyolar de llimes; totes les remors del treball ciutadà arribaven en vibrant barreja, confonent-se amb la veu solemnia de les campanes, l’enrenou de la mainada jugant pel carrer abans d’anar a l’estudi, les converses de les dones assegudes al pas de la porta fent llata d’espart o cosint espartenyas (...)”

La referència anterior al treball d’espartenyeria no és pas aliena al tema del presidi que trenta anys més tard ocuparia l’atenció de Puig Pujades. En efecte, una de les activitats que els presos del castell de Sant Ferran aprenien a fer com a treball que els permetia redimir un tant per cent de la pena era precisament la de treballar l’espart. Moltes de les espartenyeries de Figueres tingueren aquest origen.

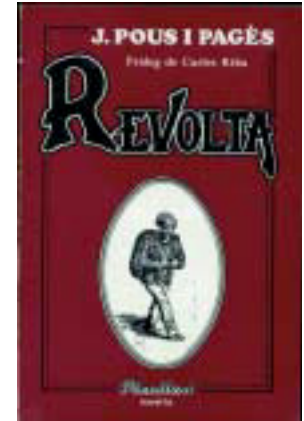
Era la Figueres que exercia la capitalitat d’una comarca eminentment agrícola, que, sobretot els dijous de mercat, absorbia els fruits del treball de tots els pobles en una virolada mostra de la riquesa d’una terra fèrtil i generosa. Així ho transmet Lluís G. Pla, a *Estampes d’Empordà*, en la glossa que li dedica. Després d’enumerar tota la varietat de productes, provi-

nents cadascun d’un determinat poble, evoca una ciutat confortable i moderna: “Tot ço és Figueres (...) botigues sobreeixents; cafès com no n’hi ha d’altres; un riuet d’or mesquí; una gent que serveix; bars bonics i lluents; una plaça coberta; massa pols pels carrers i una rambla bonica... Només hi ha de vell el sol i la tramuntana i aquell Crist reclamador que s’eixampla de braços al portal de Sant Pere...”

Narcís Monturiol

Narcís Monturiol ha estat el figuerenc universal del segle XIX en tant que inventor del submarí, però va ser especialment remarcable la seva activitat com a ideòleg i com a polític republicà i federal. Josep Puig Pujades li dedicà la biografia *Vida d’heroi*, en la qual valora la seva coherència malgrat els trasbalsos i les incomprendions que l’acompanyaren fins al final de la seva vida, el 1885.

◀ La placeta de la Rambla [d’Eduard Rodeja]

Narcís Monturiol ▼

▲ Sardanes
a Figueres

▼ Max Jacob
[de Pablo Picasso]

És curiós de constatar com diferents testimonis coincidien a valorar la Figueres dels anys trenta com una ciutat endreçada, pulcra, urbanísticament ben dissenyada i amb un toc europeïtzant. Eduardo Pérez de Trillo, a *Un trompeta de la República*, afirma: “Figueres me encantó por ser una bonita y atractiva ciudad, muy limpia y aseada, y además con un trato fino y esmerado de sus gentes. Me daba la sensación de estar algo afrancesada en sus hábitos y costumbres, pero hay que tener en cuenta su proximidad a la frontera francesa de la que dista escasos kilómetros.”

En la mateixa línia, Álvaro de Orriols, a *Las hogueras del Pertús. Diario de la evacuación de Cataluña*, escriu: “Hará unos quince años que visité Figueres. Era entonces una ciudad chiquita, de ambiente tranquilo y pueblerino. Ha cambiado mucho en pocos años. Edificios modernos, calles adoquinadas, almacenes de lujo

y cafés confortables muestran el desarrollo y progreso crecientes que la ciudad ha sufrido.”

Josep Pla, a *El Quadern gris*, afirma que va ser Figueres el lloc on va descobrir el món, el primer hotel (l'Hotel París), el primer restaurant (el restaurant Roig), la primera llibreria (la llibreria Canet), la primera gramàtica i el primer carrer enquitranat. Ens ho recordava Josep Valls, l'escriptor amic i deixeble seu amb qui compartí extenses i disteses converses al “Mòtel” Empordà. És una corroboració de com es distingia Figueres, malgrat la seva modèstia en nombre d'habitants, en tant que urbs avançada, ben equipada, dinàmica i moderna.

Ben altrament era l'aspecte precari de la ciutat un cop acabada la guerra. L'atmosfera de confort i modernitat havia devingut una opaca grisor de precarietat i tristesa. José María Gironella descriu així la capital

altempordanesa a *Ha estallado la paz*: “Figueras era un pequeño Cafarnaúm. Las calles rebosaban de tropa, de guardias civiles, de vendedores ambulantes y de chatarra. Muchas bicicletas, en cuyas ruedas, incrustados entre los alambres, tableteaban cartoncitos triangulares pintados con la bandera nacional. Muchos camiones transportando hombres con aspecto de prisioneros.”

Era poc més de la imatge que Just M. Casero escriu en el seu dietari, quan parla de com era aquella ciutat a la qual arribà d'infant amb els seus pares: “No hi havia cap lloc on anar. No érem res. Família de presidiari. Petits homes en un racó de ciutat, perduts anònims exterminats. Vàrem anar a parar a l'únic lloc que corresponia a la nostra condició: una boca de refugi més enfonsat, de la guerra, que s'endinsava negre i brut al pendent de la muntanyeta.”

Fem, però, abans de deixar la ciutat, una reculada en el túnel del temps. Situem-nos cap als voltants de l'any 1000, quan Figueres devia ser una esglésiola envoltada de cabanes de pagesos i ramaders. Maria Àngels Anglada recrea, en el discurs pronunciat a l'Ajuntament de Figueres l'onze de setembre de 1989, les hipotètiques figures de Gemèl·lia i Esteve, un matrimoni de masovers o petits propietaris: “Com és el paisatge que envolta la casa dels nostres amics? Evidentment, presenta diferències amb l'actual: hi ha més boscos, molta més vinya, més aiguamolls: als camps s'hi conrea blat, sègol, ordi, lli i cànem. A l'hort s'hi troben arbres fruiters i d'altres menes: *pomiferis et impomiferis*; sabem que les figues eren molt cerques, i els ara quasi introbables oriols hi feien estralls.”

El poeta bretó Max Jacob, en una estada a Figueres, hi va veure ballar la sardana. D'aquesta vivència, en sorgí el llarg poema *Honneur de la sardane et la tenora*, dedicat a Picasso, espectador igualment excepcional d'aquella ballada: “Adieu, sardane et tenora! / Demain, puisque le

Un Nobel a Figueres

El premi Nobel de Literatura Gao Xingjian explica al final de *El llibre d'un home sol*, en què la seva reflexió política es descabdella al llarg d'un periple per diverses ciutats del món, les seves impressions sobre l'Alt Empordà i Figueres, bé que no els esmenta d'una forma explícita. La seva visió de la gent i del paisatge s'inscriu en els tòpics que ja arrenquen dels llibres de viatges de final del XVII i del XVIII. Espanya comença als Pirineus i acaba a Gibraltar, *tout court*:

“T'han portat amb cotxe a Barcelona, després al museu Dalí, tot vermell, amb aquells ous immensos al sostre. L'Espanya que va ser bressol d'aquell vell murri és un país alegre, la gent passeja pels carrers i les joves espanyoles tenen les celles espesses i negres i el nas llarg.”

sort me damne, / je serai loin d'ici. / Demain, dans les jardins près de ces monastères, / le peuple sourira pour cacher ses prières / et moi je te dirai merci.”

Com Jacint Verdaguer, admirat de les sardanes ballades al cor de l'Empordà, Max Jacob, copsa el país a través de la dansa que Pep Ventura, figuerenc d'adopció, configurà tal com ha estat coneguda i divulgada. Figueres, la ciutat que pren nom d'un arbre absent del seu pasatge urbà —com se'n planyia Fages de Climent a *Edils, planteu figueres**— és avui centre d'atenció de gent de moltes províncies: els uns per omplir la curiositat que els ofereix el seu temps de lleure. Els altres, com a terra de promissió que els permeti sobreviure amb uns mínims de dignitat. La segona “gràcia de l'Empordà” de Pere Coromines, dedicada a Figueres, és avui, tant com quan va ser pronunciada, un repte per a tots els seus ciutadans: “...i recull noves del món, espurnes de cultura, esperances de vida nova, llavors per a la sembra, i resplendor.” 🐦

El cor de l'Alt Empordà

A POCs QUILÒMETRES al voltant de Figueres, al cor de l'Alt Empordà, hi ha unes viles que, per la seva rellevància històrica o pel ressò que han aconseguit en la mitopoètica del país, reclamen una atenció especial. Tal és el cas de Vilabertran, a redós de la canònica de Santa Maria, nucli de la reforma agustiniana iniciada per Pere Rigall. Lluís G. Pla, a *Estampes d'Empordà*, recrea al·legòricament l'origen del temple romànic i el monestir: en acabar-se el primer mil·lenni, hauria aparegut a l'indret on avui s'alça l'alterós campanar una flama inextingible com a senyal d'on havia de començar a edificar-se. A poc a poc s'hi aplegaren picapedrers, fusters, mestres d'obres vinguts d'arreu, i a la llum d'aquell foc incandescent s'hauria bastit, nit i dia, el miracle de la fe encarnada en la pedra. Mn. Lluís G. Pla, ben explícitament, prenia partit per l'origen més espiritualista dels nostres pobles, aplegats al voltant d'una primigènia voluntat evangelitzadora, per damunt de la merament colonitzadora.

Al darrer quart del s. XIX, Pau Piferrer i Francesc Pi i Margall, en el volum esmentat al capítol anterior, expressen, des d'una subjectivitat no exempta de connotacions ideològiques, l'atmosfera que impregna el conjunt arquitectònic: “En este templo todo habla a la razón, nada a la imaginación: esas bóvedas bajas y oscuras disipan las ilusiones y pesan sobre la frente del hombre como una realidad espantosa. La idea de la muerte viene a despertar su espíritu; la imagen del Supremo Juez del mundo ofusca sus sentidos; mientras los ojos buscan un rayo de luz entre las tinieblas del santuario, el alma busca con afán un rayo de fe entre las sombras de la duda.”

A *Visions empordaneses*, Carles Rahola es plany de la incúria en què troba el claustre —som a la segona dècada del s. XX—, com a resultat de l'abandonament i el traspàs

d'unes mans a d'altres des de la desamortització: “L'herba hi creix abundantment. En va cerquem una petita cisterna i algunes flors que ens portin aquí dintre una visió de vida. Corpresos, alcem l'esguard, cercant, per damunt dels murs foscos, el cel blau del nostre Empordà.”

És el 1945 quan, de la mà de l'escriptor Manuel Brunet, es constitueix el Patronat de Monestir de Santa Maria de Vilabertran, amb l'objectiu de salvar aquell ric patrimoni cenobial. Amb paraules de Joan Guillamet, a *Coses i gent de l'Empordà*, “...aquell conjunt cenobial nobilíssim l'enardia amb les arestes dels seus capitells, la curvatura dels seus arcs, la majestat de les voltes, la gallardia del campanar.” El cas és que,

malgrat la mort de Manuel Brunet el 1956, el Patronat, amb el suport de molta gent d'arreu del país, continua el seu ambiciós projecte de restauració. El 12 de juny de 1960, la Creu era instal·lada en la nova capella lateral, dissenyada per l'arquitecte Pelai Martínez.

La preada Creu de Vilabertran és l'autèntica protagonista del conte *Concert inacabat*, de M. Àngels Anglada, inclòs dins *La daurada Parmèlia i altres contes*. L'acció se situa en un dels concerts del Festival de Música que Joventuts Musicals de Figueres organitzaven a Sta. Maria de Vilabertran. A mig concert, s'apaguen sobtadament els llums i es produeix un gran enrenou: "Hi havia dues possibilitats: una avaria, que per l'excés de llums —l'església, les sales d'exposició, els aparcaments, els de la Festa Major, que coincidia amb aquest concert— potser no era del tot inexplicable. L'altra possibilitat, la d'un sabotatge, per dir-ho així, la d'un fet provocat, només podia tenir una explicació: els qui ho havien dut a terme volien robar la Creu cisellada, la famosa Creu amb les pedres precioses engalzades."

A *Viola d'amore*, Anglada situa el seu personatge transversal Màrius Teixidor dirigint-se a Vilabertran, ja a entrada de fosc, per assistir a un dels concerts del Festival de Música, a les tardanies de setembre: "La nit de divendres hi havia prou claror —tènue, difusa— per deixar veure el Canigó nevad. La primera i quasi prematura neu de la muntanya no resplendia, simplement es veia una gran taca clara, suspesa entre els turons més baixos i el cel. Ho vaig observar d'esquitllentes, tot conduint sense pressa cap a l'abadia. Ja hi era a tocar. Vell conegut, el campanar il·luminat m'indicava el camí. Alts xiprers obscurs li feien un contrast d'amarga bellesa."

L'edifici annex a l'església havia estat adquirit, arran de la desamortització, per la comunitat protestant de Figueres, que havia assolit un cert protagonisme polític

dins la maçoneria i, posteriorment, en els sectors republicans que s'enquadrarien en l'òrbita ideològica de *El Ampurdanès*. Fages de Climent hi fa referència quan a *Vila-sacra capital del món* imagina com hauria evolucionat l'Empordà si el rei Pere no hagués perdut la batalla de Muret: "I a Vilabertran —seu del protestantisme nostrat— hi hauria una universitat de teologia, amb càtedra lliure per explicar totes les heretgies, especialment l'albigesa, com a prova de l'esperit crític, obert i liberal, i la tolerància del bon federalisme empordanès."

El campanar de Vilabertran és el menhir que amb la seva afuada verticalitat recorda la petjada d'una història ancestral damunt la plana estesa pel vent i agombolada per la remor de les onades. Però és també signe d'una presència viva que es projecta en un anhel de perennitat.

Manuel Brunet,
a Vilabertran

La biblioteca
del castell de Peralada

Montserrat Vayreda ens ho recorda al poema *Vilabertran*, a *Els pobles de l'Empordà*: “Vilabertran, remem-brança / dels anys passats en la dansa / de la vida i de la mort. / A mercè del temps que avança / ets promesa i esperança / sota l'estrella del nord.”

Seguint per l'antiga carretera que mena de Vila-bertran a Portbou, com qui diu a un tirat de pedra, arribem a Peralada, l'antiga Castro Tolon. Durant l'E-dat Mitjana, amb Castelló d'Empúries, visqué la seva màxima esplendor. Pàtria de Ramon Muntaner, ocupa destacats espais en la seva *Crònica*, com quan s'hi narra l'episodi de Na Mercadera, la valenta heroïna que defensà la vila durant la frustrada invasió francesa de Felip l'Ardit: “En Peralada havia una fembra que jo coneguí e viu, la qual havia nom Mercadera, per ço con ella tenia obrador de mercaderia; e era fort experta fembra, e gran e alta. E un jorn, així con estava la host davant Peralada, ella eixí de la vila e anà a un seu hort per cùller cols; e vestí's una gonella d'home, e pres una

llança, e una espaa que portà cinta, e un escut al braç; e anà-se'n a l'hort.”

Muntaner continua la història contant-nos com, en la frondositat de l'horta, creuada de recs i zones aiguals, va veure un noble cavaller francès que malda-va, dalt del seu cavall, per sortir-se de la terra pantanosa en què s'estava enfonsant. Na Mercadera, sense pensar-s'ho dues vegades, d'un bot es plantà davant d'ell, i clavant-li la llança al maluc (de forma que tra- vessà també la sella i ferí també el cavall) el comminà a rendir-se i a lliurar-li l'estendard, cosa que el malfe- rit cavaller hagué de fer encontinent per salvar la vida. Na Mercadera el dugué pres fins a la vila, on va ser entusiàsticament aclamada: “...de la qual cosa lo senyor rei e l'infant N'Anfós foren molt alegres e pagats, e li ho faeren contar moltes vegades con li era pres. Què us diré? Lo cavaller les armes foren sues, e el cavaller se remeé, dos-cents florins d'or, que ella hac. E així podets conèixer la ira de Déu si era ab ells.”

Carles Rahola rememora els anys en què l'il·lustre cronista empordanès, ben jove encara, es preparava per a la seva comesa al servei del país. La visió que Raho- la deixa entreveure de la figura del jove Muntaner és la del patriota abnegat i segur d'assolir els seus objectius: “Ens és plaent aleshores de pensar en els seus primers anys passats a Peralada, desvetllada ja la seva imagina- ció per les contalles de les gestes homèriques del rei En Jaume I, en el seu entusiasme incipient pel gloriós casal d' Aragó, en la seva catalanitat profunda, en el seu èxode envers altres terres, havent perdut tot el que tenia, després de l'incendi de la vila pels almogàvers...”

Josep Pla, a *Escrips empordanesos*, sintetitza perfila- dament la seva valoració de la *Crònica* de Muntaner, de qui valora la capacitat organitzativa i administrativa així com la prudència i el tacte amb què dugué a terme

delicades negociacions al servei del casal d'Aragó: "...Fou escrita amb un llenguatge familiar, normal i clar, amb un estil en què els adjectius tenen una gran ampul·lositat, de molta amplada, amb una adoració i un fanatisme totals per la monarquia catalana."

Ramon Muntaner va ser, al capdavant, fruit d'una terra adobada per una vitalitat política i cultural molt notable, com era la del triangle Peralada-Castelló d'Empúries-Sant Pere de Roda. "Mercès a aquest llegat —explica Inès Padrosa a *Peralada, una evocació*—, podem veure les flames del gran incendi de l'any 1285, el devenir dels cortesans per la veïna casa d'Empúries i per les millors famílies de la noblesa catalana, escoltem els càntics i les pregàries dels monjos agustins, dominics, carmelites (...); sentim el fragor de les batalles i de les guerres que et colpejaren, primer baluard de la frontera terrestre, una i altra vegada (1643, 1794, 1814); patim l'esgarrifança de la pesta que per dues vegades (segles XIV i XVI) t'envai."

El bagatge secular de Peralada es fa patent en el seu ric patrimoni històric. Max Aub assenyala, fent una divisió subtilment matisada: "Ahí está Perelada; Para la enorme mayoría es un vino excelente, a veces. Para mí, un castillo y un capítulo de novela y la historia." Bona part de la història —a part la de la vila— es troba en els més de setanta mil volums, des de còdexs del segle XIV fins a edicions actuals, aplegats a la biblioteca del Castell. Entre les nombroses joies bibliogràfiques, hom hi pot admirar des d'un exemplar de la primera edició que es féu de la *Crònica* de Muntaner fins a un altre de la primera edició del *Quixot* de Alonso Fernández de Avellaneda. La biblioteca va quedar constituïda, en la mateixa sala que avui ocupa, l'any 1888, amb un dipòsit que aleshores s'aproximava als vint mil volums. Miquel Mateu, que comprà el cas-

tell el 1923, va augmentar-lo fins als seixanta mil que contenia l'any que va morir.

Cal fer avinent, d'altra banda, que el castell de Peralada allotjà, els darrers dies de la República, valuoses obres del Museo del Prado, com el quadre *Las lanzas*, de Velázquez.

Pere Coromines, a *Les gràcies de l'Empordà*, explica que és justament a Peralada on es fan les flaones més bones del món i evoca la decepció que va tenir de petit un dia que el seu pare el va dur al Castell dels Rocaberti (era pels volts de 1910, vivint encara el comte) i va veure els quadres, la biblioteca, el claustre... però, de flaones, res de res. "L'hegemonia de la casa de Rocaberti —assegura Coromines— juntament amb la llibertat dels remenses i la bonança dels temps, restauraren el seny de la tradició grecoromana, amb el seu gust pels treballs de la terra, les suaus gestes del comerç i el conreu de les arts més nobles."

A l'est de Peralada, es troba Vila-sacra, possessió del Monestir de Sant Pere de Roda, els monjos del qual, a conseqüència del saqueig perpetrat durant la Guerra Gran, s'hi establiren per un període de vint anys. Albert Serrano i Delclòs ho glossa a *El Poema de Sant Pere de Rodes*: "I els monjos, atemorits / de viure a frec de mortalla, / no mai refets de l'espant / d'aquella feta vandàlica, / i atirats d'una llar nova / que els donés assegurança, / —amb un farcell a l'esquena / i uns muls de bast per bagatge— / al primer blau de la nit, / d'un a un foraviant-se, / per no tornar ja mai més / varen fugir a Vila-sacra."

És, però, a *Vila-sacra, capital del món*, on la vila monàstica és enginyosament portada a la ploma. En realitat, es tracta de la transcripció de la conferència que Carles Fages de Climent pronuncià al Casino Menestral de Figueres el 4 de febrer de 1956. Es trac-

Llers [de Salvador Dalí] ▶

La gent de Llers

A *Dies verges* (1929), el poeta, narrador i dramaturg Joan Mingué, vinculat a l'Empordà, fa les següents consideracions sobre els llersencs: “La gent és liberal i afaitada de cara, i l’ambició dels caps de casa es limita a atrapar una herència per passar la frontera amb una cupletista d’aquestes que van a Figueres els diumenges. En la impossibilitat d’atènyer aquest delicat ideal, el pagès es desentén, crea noves festes majors, pessiga un xic la vinya i es posa de panxa al sol.”

ta d’un text molt amè en el qual l’autor imagina com ens haurien anat les coses si el rei Pere el Catòlic no hagués perdut la batalla de Muret, el 1213, davant les hosts franceses. Aquesta visió ucrònica li permet descabdellar un seguit de supòsits que haurien desembocat en el fet que dona títol a la conferència. La hipèrbole i

la ironia li permeten confegir els esdeveniments que, com en un efecte dòmino, haurien convertit l’eix Roses-Castelló-Vila-sacra-Figueres en la zona més decisiva dins el concert internacional. Què hauria passat si les coses haguessin anat altrament al malaurat rei Pere el Catòlic?

Segons Fages de Climent, les possessions catalanes a Occitània s’haurien conservat i ampliat i el rei Pere hauria entrat sota pal·li a la seu de Narbona. De retorn a Barcelona, s’hauria allotjat a Castelló d’Empúries, al palau del seu bon amic el comte Hug IV. Allà, enamorat de la plana estesa als seus peus, hauria acordat d’establir-hi la capital, que s’escauria al mig d’un immens reialme que tindria el Pirineu per espina dorsal. Davant el dubte de triar Castelló d’Empúries o Figueres, el rei hauria optat per allò del punt mitjà: Vila-sacra, que, a més, pertanyia a la mitra abacial de Sant Pere de Roda. Aquesta ubicació de la nova capital hauria desplaçat cap al nord episodis i situacions determinants al llarg de la nostra història. Així, l’esquadra catalana que havia de conquerir Mallorca hauria sortit de Roses i no de Salou. Avui parlariem amb un accent més aviat rossellonès i l’autor del diccionari, en comptes de ser Fabra, hauria estat un gramàtic de Fortià o Riumors.

Prenent la carretera que mena de Figueres a Albanyà, arribem ben aviat al poble de Llers, partit en dos nuclis: el nou, a la banda oest i el vell, ara ja en procés de reurbanització, que fins fa ben poc era només constituït per les restes de les cases afectades per la gran explosió de trilita emmagatzemada a l’església vella, que havia estat provocada per una columna en retirada el dia 8 de febrer de 1939. Josep Pla, a *Escrits empordanesos*, descriu amb minuciositat aquell tràgic esdeveniment. Pere Coromines acabà a Llers el

juliol de 1898 *Les presons imaginàries*, tal com consta al final de l'obra. Tanmateix, la vila, rica d'història i de llegendes, ha estat immortalitzada pels versos de Carles Fages de Climent a *Les bruixes de Llers*. Es tracta d'un passeig pels mites i llegendes populars de l'Empordà, amb el fil conductor de les tretze sinistres dones que cada fi de segle neixen, de nit, al poble per perpetuar les atàviques malifetes: "Prenien cos de mossa d'hostal i de barjaula / per enganyar el pagès: bon beure i millor vi. / S'ensucraven les sines amb mel i arrop de fraula / i a la muller de casa, la feien preterir."

Una de les llegendes que s'hi contenen és la de l'enterramorts de Llers, que alhora era el campaner, amistançat amb una bruixa, marxanta de vetes-i-fils, que de nit prenia forma de xibeca. L'enterramorts, que també era bruixot, oriünd de Palau-saverdera, de nit preparava les pòcimes mortals, i ella, sobrevolant el poble, marcava amb fatídic traçat les llars que visitaria la

mort. Fins que, descoberta la confabulació, un assassí ignot els va apunyalar: "Senyor Domer va obrir dues fossanes / en no beneïta terra, fent-se ardit. / Amb propi impuls vogaren les campanes / i es van oir complantes inhumanes, / i els cossos foren toltos a mitja nit... // I encara, vora el camí, / roman una creu de pi / enramada d'olivarda. / La gent —que no hi passa en va— / el front es persignarà / demanant, si Déu els guarda, / que els doni una bona fi."

El poemari es clou amb una oda a la vila de Llers, ja deslliurada d'encanteris, no sense un bri de melangia pel temps que ho engoleix tot, àdhuc la pervivència de les mítiques contalles: "Aspra vinya de Llers que el sol ha cuita / erms desolats, blanquinosos pedrenys. / La font sap mites novells i la fruita / ara endolceix els teus amples domenys. // Ara la pau afranqueix la dreuera / i et fa segur tot camí veïnal. / Vila de llers entre brancs d'olivera / i de serment vincladís i malalt."

▲ Avinyonet de Puigventós
[de Joan Sibecas]

◀ Les bruixes de Llers
[de Salvador Dalí]

▲ Crist de la Tramuntana
[de Salvador Dalí]

Oració al Crist de la Tramuntana

Braços en creu damunt la pia fusta,
Senyor, empareu la closa i el sembrat,
doneu el verd exacte al nostre prat
i mesureu la tramuntana justa
que eixugui l'herba i no ens espolsi el blat.

CARLES FAGES DE CLIMENT
Somni del Cap de Creus

A cinc quilòmetres de Figueres en direcció a Olot, passat Vilafant a mà dreta, s'alça Avinyonet de Puigventós, on visqué els anys de la infantesa i també, en bona part, d'adult, Josep Pous i Pagès, un dels escriptors modernistes més eminents. *La vida i la mort d'en Jordi Friginals*, la seva novel·la més coneguda, se situa en un casal a tres quarts de camí de Sant Esteve de la Vall, heterònim d'Avinyonet: "La tarda moria dolçament. El sol, a punt de tombar la carena, coronava d'àurics resplendors els cims de les muntanyes. El poble fumava en el fons de la vall, arrupit en la verda riulla dels camps i de les hortes."

A *Quan es fa nosa*, Avinyonet pren el nom de Vilereta, emmarcada en el mateix quadre paisatgístic que aixopluga el poble a *La vida i la mort de Jordi Friginals*, però ara descrit sota els efectes de la tramuntana desfermada: "La tramuntana bufava furient (...) Feixes avall, escabellant les oliveres, baixava de la serra amb remors de monstruosa cavalcada, topava amb el punyal de cases de Vilereta, tan desvalgudes i arrupides tot vora del rost, entre els dos rius, enfellonida d'aquell entrebanc s'arremolinava parets amunt fins a les teulades, esgarrapava les teules, provant d'arrencar-les (...)

Epítafi

"Dorm, sabater: que l'art et faci noble
com el filòsof grec o el frare caputxí
que el lloc de la naixença adopten per padrí.
Tu has donat fama a Ordis, el teu poble,
amb ull d'atzur i canya de sinople."

CARLES FAGES DE CLIMENT
Balada del sabater d'Ordis

empenyia les obertures foranes, malda que malda per obrir-les, feia dringar l'anella de totes les portes, bruejava en el canó de totes les xemeneies, regolfava en tots els carrerons i fugia enllà, xisclant i retorcent el brançatge despullat dels arbres."

Seguint la mateixa carretera d'Olot, poc abans d'arribar a Navata, hi ha el trencant que ens porta a Ordis, indret on s'han aplegat, curiosament, artistes provinents de diferents llocs. Però el referent més diàfan de la vila és la *Balada del Sabater d'Ordis*, de Carles Fages de Climent, que ens presenta la vida errant d'un exsabater embogit per la pèrdua del fill i l'abandonament de la muller. El sabater, amb una canya i un barret xambergo, sent bullir el geni de la terra en la seva sang i conjura la tramuntana tot dirigint-ne la udolant melodia amb la seva original batuta. Tocat d'un alè místic, esdevé símbol del sofriment fet cançó i benaurança, i va de poble en poble i de masia en masia pidolant un poc de pa i un poc de vi, envoltat de mainada que li va al darrere cridant –"Sabater pegot, sabater pegot!"

Encetat el cant primer, *Els camins*, un quartet ens descriu la vila nadiua: "Ordis, petita aldea d'ombres

brunes, / amb una torre i una esquella a dalt, / tres feixes d'hort de malves i cobalt, / roquis espectre de castell en runes.”

Havent pressentit l'hora de la seva fi, el Sabater s'encamina cap al seu clos pairal, Ordis. Bon punt hi arriba, entra al cementiri, on reposen les restes del seu fill i dels seus pares: “Parteix pel mig aquella tosca canya / i en fa una Creu que endinsa un pam al sòl, / la tramuntana esquerpa fa un udol / i, tremolós, amb l'índex l'acompanya.”

L'escena de la mort, com un cantàbil allargassat, té la tendresa d'un plany i la ressonància d'un himne: “S'ajup, submís, i va acotxant-se amb l'ombra / que el sol per ell retalla al jaç comú. / No dorm, perquè ja el somni se l'endú / pels vials d'or de l'estelada innombre.”

Dins el terme d'Ordis, després d'endinsar-nos per viaranys de bosc, hi trobem el mas on el químic i historiador Alexandre Deulofeu es refugiava per a escriure. En realitat, el seu escriptori i lloc de recolliment era una cabana a pocs metres de la casa, enmig d'una clariana, on havia aplegat els llibres més estimats i on s'adelitava escoltant música simfònica.

Des d'Ordis, reprenem les giragonses per anar a trobar la carretera d'Olot. A la cruïlla, girem a l'esquerra en direcció a Navata. Mica a mica, el paisatge a les dues bandes de carretera s'ha despullat d'oliveres, de pins i, gairebé, de conreus. Hom hi troba, artificialment ondulat, un paisatge fins fa poc inhabitual en aquests tocoms: gespa i gespa, amb reminiscències d'algun arbre del país. Rètols i xalets darrere tanques espesseïdes: són les parcel·les immenses dedicades al golf, l'esport anglosaxó, transplantat, amb armes i bagatges, al terròs empordanès, com un nou espècimen inoculat en un hàbitat que s'hi ha fet adaptar (i no a la inversa, com hauria estat lògic). Josep Pla què hi diria? 🐞

▲ El sabater d'Ordis
[de Salvador Dalí]

◀ Manuscrit de Salvador Dalí

El vent i els xiprers

“Sóc Tramuntana! I només
els xiprers em planten cara!
Els xiprers arrenclerats,
dels xiprers les carrerades
que són —puntals d'alta llum—
sentinelles de la plana.”

ALBERT SERRANO
El poema de l'Empordà

L'Empordà frans- fronterer

L'ALT EMPORDÀ, des dels seus orígens, ha estat terra de pas. L'empremta que hi han deixat les successives migracions i conflictes transfronterers constitueix avui part consubstancial del seu patrimoni cultural i històric. Ens aturarem en alguns dels seus nuclis que, d'una forma o altra, han estat objecte de literaturització o marc escènic de determinades vicissituds en les quals s'han vist involucrades destacades personalitats de les lletres i el pensament.

Agullana, poble d'aire urbà, com l'ha definit Enric Tubert a la monografia intitolada amb el mateix topònim, va exercir un paper crucial en l'èxode que es produí a les acaballes de la Guerra Civil. Arran de la caiguda de Barcelona, el 26 de gener de 1939, es concentraren a Agullana moltes de les columnes d'exiliats provinents de dos itineraris: els qui venien de Girona i s'havien allotjat al Mas Faixat de Viladasens (Riba i Machado entre ells) i els qui provenien d'Olot (el grup de Rovira i Virgili i Bosch Gimpera). Les escoles del poble varen allotjar el Ministeri d'Estat i el cafè de la Concòrdia es va habilitar com a hospital, mentre que a Can Perxés es van aixoplugar el Govern de la Generalitat i un bon nombre d'intel·lectuals agrupats en la Institució de les Lletres Catalanes, que presidia el figuerenc Josep Pous i Pagès. Aquí pernoctaren, aquells últims dies, el president Lluís Companys i José Antonio Aguirre, president del País Basc. Entre els intel·lectuals acollits, hi havia Pompeu Fabra, Francesc Trabal, Mercè Rodoreda, Carles Riba, Clementina Arderiu, Josep M. Capdevila...

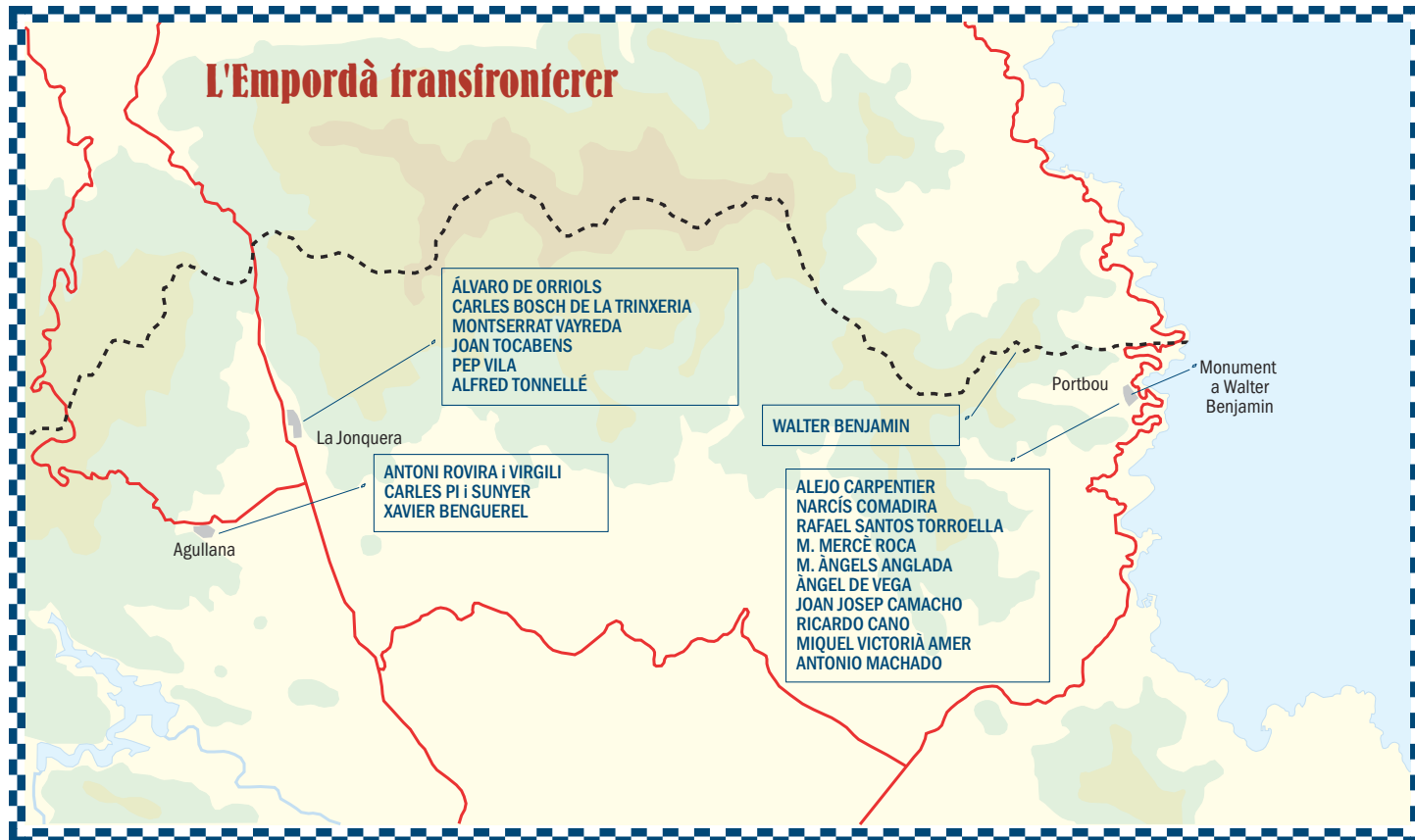
Qui havia dissenyat el pla d'evacuació era Carles Pi i Sunyer, d'ascendència rosina, aleshores conseller de Cultura. En el seu llibre *La guerra (1936-1939). Memòries*, explica fil per randa tota l'operació que desembocà al Mas Perxés. No només es tractava de sal-

El mas Perxés d'Agullana

var vides: allà foren dutes les col·leccions del Museu Arqueològic i diversos retaules medievals. El vespre del dissabte 28 de gener de 1939, el nombre de refugiats de Can Perxés superava la xifra de dos-cents. Carles Pi i Sunyer ho explica de forma punyent: “Mancaven llits, matalassos, flassades, llençols, i fins i tot mancava espai físic. La sala gran, convertida en una mena de dormitori comunal, fou com un exemple del jeure socialitzat. A terra hi havia a la nit una estesa de matalassos que agafava tot l'espai; i damunt d'aquest terra —només un xic més tou que el de les rajoles— la gent hi jeia en rengles paral·lels com sardines enllaunades.”

El dilluns, 30 de gener, s'estén el desconcert i el pànic a can Perxés. Arriben notícies del terrible bombardeig de

◀ Figueras des de la carretera de França, el gener de 1939

La terrassa
del mas Perxés

Figueres. Antoni Rovira i Virgili, a *Els darrers dies de la Catalunya republicana. Memòries sobre l'èxode català**, descriu aquells instants patètics: “Després de dinar, comencen a córrer veus de pròxima marxa. Jo surto a la terrassa del Mas Perxés, abans no es faci fosc. Vull veure encara la claror d'aquest dia que serà, probablement, l'últim dia complet de la meva estada aquí. He estès la mirada cap a ponent, on el sol es desmaia en un esclat de llum d'or. Dono el meu comiat silenciós, però fervorós, al bell paisatge que s'albira (...) Jo també guaito aquests focs, vermells com la sang. Quan demà es pongui el sol, jo ja seré més enllà de la ratlla fronterera. L'astre ha caigut darrere les muntanyes. Sento passar una freda ràfega de tristesa. A Catalunya s'ha post el sol.”

El dimarts 31 de gener arriba la notícia de la caiguda de Blanes. Surt del Mas Perxés, cap a la fronte-

De Cantallops a Agullana

“Ve la nit. Davant meu, en un petit xalet que servia d'escola pública, hi ha un rètol que diu: Ministerio de Estado. A aquest racó pirinenc ha anat a parar el Ministeri d'Estat de la República espanyola. Fa pocs dies va instal·lar-se aquí a prop l'estat major general de l'exèrcit republicà. L'humil municipi d'Agullana-la Vajol participa ara (per quants dies?) de la qualitat de capital d'Espanya. El lloc, l'hora, el cansament i les preocupacions de la jornada ens fan sentir la desolació de la desfeta. Sento que aquesta última ombra de capitalitat és de mal averany per a Catalunya. Ací hi ha alguna cosa que s'acaba, que panteixa, que mor tràgicament. Sota els meus peus, la terra de Catalunya s'enfonsa. Tinc la certitud de perdre-la, dintre de molt poc temps i qui sap per quant.”

ANTONI ROVIRA I VIRGILI

Els darrers dies de la Catalunya republicana

ra, la primera comitiva, amb Pau Vila i el conseller de Justícia, Bosch Gimpera, en dos autocars desgavellats (“asmàtics”, segons Rovira i Virgili); tenen preferència els vells, les dones i els nens. L'endemà, dimecres, 1 de febrer, arriba a can Perxés el president basc, José A. Aguirre, amb altres components del seu gabinet. És allotjat en un dormitori de la planta noble, arran de la sala. Poc després, ell i Companys reben la visita de Martínez Barrio, president de les Corts de la República. Can Perxés esdevenia, així, epicentre de la darrera activitat institucional davant l'avanç inexorable de les tropes franquistes.

L'eixida del mas era, al bell mig de la tarda, aprofitant l'escalfor del sol, el lloc de reunió dels dos presidents i dels diputats bascos i catalans. “En aquell capvespre, a l'eixida empordanesa —escriu Carles Pi i

Sunyer— quedà fonamentada d'una manera natural i senzilla l'amistat basco-catalana, l'exigència de formar un front comú en els anys de prova que vindrien.”

El vespre d'aquell mateix dia tenia lloc al castell de Sant Ferran, a Figueres, la darrera reunió de les Corts republicanes. Només hi van ser presents 67 diputats.

El divendres 3 de febrer les tropes franquistes arriben a les rodalies de Girona. Figueres, per on ha passat ja una massa d'unes 150.000 persones —segons dades consignades per Josep Pernau a *Diari de la caiguda de Catalunya*— torna a ser brutalment bombardejada. De les 82 víctimes produïdes —entre les quals hi ha 25 nens— només vuit són conegudes a la ciutat.

El diumenge 5 de febrer, a trenc d'alba, abandona can Perxés la comitiva dels presidents de la Generalitat i del Govern Basc, els quals comparteixen el mateix cotxe. L'han de deixar al cap de poc pel mal estat del camí que ascendeix fins al Coll del Lli. El dimecres, 8 de febrer, cau Figueres. Hores abans fan explotar, per ordre de Líster, els polvorins del castell de Sant Ferran. La mateixa columna farà volar, en la seva retirada, gairebé tot el poble de Llers. Igual fi tindrà, l'endemà, can Bach d'Agullana, l'antiga casa Guinart. Can Perxés se'n salva miraculosament —llevat del garatge i la pallissa— car els explosius que havien adossat a diferents angles de la pairal no arribaren a esclatar. El casal, tanmateix, restava malmès i abandonat a la seva sort.

Xavier Benguerel, a *Els vençuts*, crònica novel·lada de la seva pròpia experiència personal, recrea l'arribada al casal: “—On som? —Al mas Perxés, d'Agullana —va dir el xofer—. Està incautat. En baixar del bibliobús, de tan viu, el fred m'obligà a protegir-me darrere el tronc d'un pi enorme, fantàstic. Davant meu hi havia un mas bastit a l'esquenall d'un promontori. Un hort, partit per una escala de pedra, pujava fins a ram-

L'or d'en Negrín

Albert Juanola, en la monografia dedicada a la Vajol, explica que, en les mines abandonades d'aquest terme, el president Negrín féu dipositar, els darrers dies de la República, quadres del Museu del Prado: concretament, a la “Mina Canta”, que va ser rehabilitada com un búnquer inexpugnable, dins el qual s'encabí bona part de l'or del Banc d'Espanya. L'origen de la llegenda de “l'or d'en Negrín”, doncs, no té res de llegendari, sobretot si, segons assenyala Juanola, el darrer camió carregat d'or ja no pogué passar pel Portús i, en conseqüència, va haver de ser carregat en mules, de les quals mai ningú no sabé més notícies.

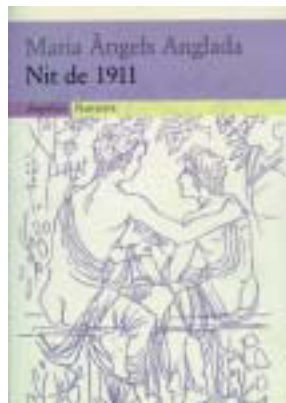
peu del mur. La casa tenia un aire senyorial de feu, de dominar, des del seu lloc de privilegi, tota la rodalia.”

La Jonquera, com assenyala Albert Comte a la monografia intitolada amb el mateix topònim, està situada en una de les rutes més freqüentades des de l'època antiga, a pocs quilòmetres del pas més important dels pirineus Orientals —el Portús—, que comunica la Península amb la resta d'Europa.

Jonquerenc, bé que nascut a Prats de Molló, va ser Carles Bosch de la Trinxeria, un dels narradors més destacats de la Renaixença, i excursionista que descriví amb precisió el paisatge de l'Empordà més muntanyós, com hem pogut constatar. Va ser tinent d'alcalde de la vila durant la primera guerra carlina. A *Records d'un excursionista*, explica l'odissea d'uns regidors, companys seus de consistori, que varen ser segrestats per una partida de carlins, el 1875, i reclosos a Mieres, a la Garrotxa. El motiu era que no havien satisfet les contribucions que periòdicament els exigien. Així, doncs, els jonquerencs, com molts altres pobles de l'Empordà,

Carles Bosch
de la Trinxeria

havien de pagar per costat doble: als recaptadors de l'Estat i als carlins insurrectes.

La nit del 28 de maig, Bosch va ser sobtadament despertat per un escamot carlí que havia irromput a casa seva: “Sortí de casa entre dues baionetes, molt espantat. A l'arribar a la plaça de la Casa de la Vila, vaig veure una companyia de carlins sobre les armes, dels d'en Savalls, de boina i gec vermell, joves de 20 a 25 anys, de bona estatura, cepats, rabassuts, muntanyesos per les venes dels quals devia córrer sang d'almogàver.”

El cas va ser que Bosch de la Trinxeria, l'alcalde de la Jonquera i un propietari adinerat varen ser traslladats fins a Mieres passant per Agullana, Sant Llorenç de la Muga, Albanyà i Lliurona, sempre a peu. Allà varen restar fins que el secretari de l'ajuntament de la Jonquera es va personar pagant el rescate dels ostatges. Tanmateix, d'aquella excursió forçosa, l'escriptor jonquerenc va escriure'n unes de les seves millors pàgines.

Pep Vila, a *Visió de la cultura popular en l'obra de Carles Bosch de la Trinxeria (1831-1897)*, rescata una interessant descripció que l'escriptor fa de com se celebrava la festa de Santa Llúcia a la Jonquera, amb gran concurrència de rossellonesos: “La vigília de Santa Llúcia, des de les quatre de la tarda i durant tota la nit, van arribant per la carretera de França vehicles de tota mena plens de romeus que passen la nit a la Jonquera, esperant la matinada per pujar al santuari; tot lo carrer Major ne va ple. Los jonquerencs obsequien als francesos amb sardanes i ballets a plaça fins a últimes hores del vespre; les grisetes rosselloneses, amb llurs elegants còfies, es barregen amb nostres garboses menestrals de fulards al cap: tothom parla català.”

D'ençà del Tractat dels Pirineus, la Jonquera ha estat reflectida en nombrosos llibres de viatges. El del

Fill de Portbou

A Portbou hi va néixer l'economista Fabian Estapé, tal com ho recorda a les memòries *De tots colors*: “Des del meu punt de vista, el món no existia abans de les sis de la tarda del 14 de setembre de 1923. A Portbou bufava la tramuntana. La gent encara ho recorda, perquè la majoria de dies en feia. Jo preferixo l'aire condicionat i potser per això no he tornat més a Portbou, excepció feta d'aquell gloriós 30 de maig de 1992 en què l'Ajuntament va decidir fer-me'n fill predilecte.”

Estapé va viure els anys d'adolescent “a l'habitatge situat damunt de l'estació, perquè el meu pare hi tenia dret, com a empleat del MZA (...) Ell estava convençut que el màxim honor i orgull del meu futur seria arribar a interventor de l'Estat de Ferrocarrils, amb un sou garantit de dues mil pessetes mensuals, i que d'aquesta fita podria viatjar en tren gratuïtament tota la vida.” Els millors records que Estapé conserva d'aquells anys es concentren entorn de l'Escola on anava a classe i on sovint “intentava fer el que aleshores se'n deia *novillos*.”

metge i filòsof Alfred Tonnellé, *Trois mois dans les Pyrénées et dans le Midi de la France en 1858*, traduït recentment al català, explica la seva arribada al poble: “En una hora som a la Jonquera; és un poblet blanc i pulcre. Els camps estan envoltats de grans joncs força més alts que un home, i que serveixen de tanques (d'aquí el nom de la Jonquera); són empesos pel vent, i fan un brogit terrible en xocar els uns amb els altres.”

El poble va ser testimoni de les gernacions de fugitius que creuaren la frontera, al Portús, amb les cues infinites de carros i camions atapeïts de gent amb les pertinences més necessàries. Álvaro de Orriols, a *Las hogueras del Pertús*, descriu amb tanta cruïda com

objectivitat aquella situació inhumana: “La inmensa multitud ha desbordado el pueblo, ha invadido los campos, ha taponado sendas y caminos. ¿Cuántos serán? ¿Cien mil? ¿Doscientos mil? ¿Trescientos mil? (...) La campiña está llena de esa nube viajera. Por doquier que los ojos dirijan la mirada, se ven los campamentos con sus carros, sus mulos, sus fogatas, sus niños que juegan sobre el césped y sus ropas tendidas que se secan al sol de la mañana.”

Durant la immediata postguerra, l'estraperlo va ser la conseqüència lògica de l'aïllament i la pretesa autarquia. Joan Tocabens, a *Quan sagna el Llobregat*, situa a la vila la cita entre dos caps de contrabandistes: “Arribà a la Jonquera cap a la una de la tarda. Els carrers eren deserts i freds, tothom devia estar dinant. En Joan picà a la porta d'una casa, a tocar de la Societat, i sortí a rebre'l l'esposa d'en Pau, una jove esvelta i morena en la qual es notava de seguit l'ascendència castellana.”

Avui, la Jonquera, malgrat la supressió de duanes, continua essent un centre neuràlgic en l'àmbit econòmic, però sobretot, amb l'afluència permanent de molts rossellonesos, a compleix la seva funció de baula que uneix els catalans del nord i del sud. Com acomplint la voluntat de Bosch de la Trinxeria, s'allargassa com una mà estesa, com un vial, en definitiva, que posa en evidència l'absurditat d'una frontera imposada.

Portbou, crescut a l'ombra del ferrocarril, ha estat sovint evocat com a objecte de recreació literària o, si més no, com a rerefons. Tanmateix, no ha estat menys important com a marc escènic de les vicissituds que hi patiren determinats personatges en la vida real. Potser el cas més emblemàtic sigui el de Walter Benjamin, el filòsof alemany d'origen jueu que hi morí, per suïcidi, la nit abans que les autoritats espanyoles l'havien de retornar a la França controlada pel nazisme. Era el 26

◀ Portbou
[de Ramon Reig]

Alejo Carpentier

Bombes sobre l'estació

El novel·lista cubà Alejo Carpentier, a *La consagración de la primavera*, descriu amb imatges potents els efectes d'un bombardeig a l'estació de Portbou, durant la Guerra Civil: "Estamos bajo una enorme bóveda de cristales rotos, rompecabezas al que faltaran muchas piezas por ensamblar, o, por el contrario, que, juntadas ya las piezas, se hubiese desarmado, revuelto, en el repentino vuelco de una mesa. Un alud de vidrios ha caído sobre los andenes y el balasto de las carrileras. Los faroles rojos y verdes del lamparero rodaron, largando el queroseno hasta los postes negros que sostienen el letrero de Portbou. En una pared —lo recuerdo— había un olvidado cartel del turismo internacional donde un canguro se perfilaba, como presto a saltar, en una vasta pradera de flores amarillas: *Pase sus vacaciones en Australia*. Otro, con presencia de máscaras, gigantes y cabezudos: *Le Carnaval de Nice*. (...) Y aquí, afuera, mujeres vestidas de negro, hombres vestidos de negro, varios enfermeros, soldados —o milicianos, no sé...—, que corren, gritan, se afanan en torno a un cráter abierto en roca gris, entre casas destruidas, de paredes rajadas, humeantes aún —ignoro si de cales o de fuegos—, largando una teja, todavía, por los alejos medio desplomados. Hay heridos —o muertos—, ya que varias camillas levantan cuerpos cubiertos de sábanas, de frazadas, de manteles."

de setembre de 1940. Avui, un monument encarat al mar recoda aquell tràgic esdeveniment. Maria Àngels Anglada hi dedica el relat *La meua amiga*, dins *Nit de 1911*, en què recupera la figura de Lisa Fittko, una resistent que havia guiat el grup de Benjamin —i d'altres— a travessar la frontera. Al començament de la narració, fa un retrat precís i sintètic de la població: "M'agrada molt la vila de Portbou. Bé, no sé si és una

vila o un poble: la seva estació immensa, la gran església, les cases un xic decadents, com vells palauets construïts en una època d'esplendor econòmica, li donen aire de vila. El mar, gairebé blau com el que envolta les Cíclades, és, de tan net, quiet i agitat, allò que ens atreu més de tot."

Aquest toc de decadència, d'empremta d'una relativa esplendor engolida per la modernitat i les seves servituds, és glossada amb referents prototípics al poema *Portbou, gener del 77*, de Narcís Comadira: "Sobre la mar observen les gavines / els sepulcres d'antics funcionaris. // D'un Àngel Nou ulls admirats estotgen / ossos ardents en folls reliquiariis. // Un polsim de carbó colga per sempre / records somorts a ca'ls ferroviariis."

Del mateix Narcís Comadira és la peça dramàtica *El Dia dels Morts (Un oratori per a Josep Pla)*, poema dramàtic en prosa retallada, en el qual un famós escriptor empordanès convoca, la nit del primer de novembre de 1997, a l'estació de Portbou, els fantasmes d'uns personatges que s'hi varen reunir a sopar, el mateix dia de l'any 1942, en plena guerra mundial: "França dividida: els *boches* a París / i Pétain a Vichy. / Franco, fort a Madrid. Catalunya arronsada / sota aquells llumets tristos, / sota el racionament, i Portbou, / un lloc de pas sense pas, la frontera creuada / per jueus fugitius que van cap a Lisboa. / Els hotels, plens de jueus."

L'ombra del nazisme a les portes de la vila és pretesa també per Joan-Josep Camacho al poema *Portbou*, on, com en un epitafi, es reivindica la memòria dels qui patiren, enllà i ençà de la frontera, la urpada de la ignomínia: "La nit dels cristalls trencats és present / a totes les veus, a totes les venes, / a tots els erms de concentració / d'escorbut francès, a totes les tombes /

omplertes de cossos indiferents, / a tota barbàrie xenòfoba, / a tots els camps d'extermini recents, / a tots els poetes morts a l'exili.”

El tràgic final de Walter Benjamin ha estat recreat per diversos historiadors i assagistes. És, tanmateix, particularment interessant resseguir l'escena de l'arribada de Benjamin a l'estació de Portbou, al començament de la biografia novel·lada *El pasajero Walter Benjamin*, de Ricardo Cano: “Por un instante, justo al salir del túnel que desembocaba en la larga escalinata que llevaba hasta las primeras calles del pueblo, la ilusión de una placidez reconquistada fue casi perfecta. El fuerte baño de luz lo sustrajo por un instante del opresivo ámbito delimitado por el cuadrado bituminoso de los andenes, donde todo, desde las paredes raídas de la estación, hasta los torvos y lejanos vagones colocados en vía muerta (...), parecía guardar una secreta correspondencia con la gorra gris de los policías (...)”

L'etapa florent de Portbou va ser en el període d'entreguerres. J. V. Foix sostenia que aquest topònim hauria estat una adaptació de Port Bo, pronunciant la o final molt tancada, a la manera rossellonesa. No correspondria, per tant, a la interpretació plasmada en l'escut, on campegen dos bous, les barques de vela tradicionals a les nostres costes. D'aquesta interpretació diferia Josep Pla, que el considerava un paratge especialment inhòspit i difícil per a la navegació.

▲ Walter Benjamin
[de Jean Selz]

◀ Memorial Walter Benjamin
i cementiri de Portbou

▲ La Casa Gran de Portbou

L'arribada del ferrocarril a Portbou, el 20 de gener de 1978, va significar, a més d'una admiració i una eufòria col·lectiva, una cristal·lització —bé que limitada— de l'agermanament entre les dues Catalunyaes i, per ser més exactes, de Catalunya amb si mateixa i amb les “terres germanes” de la Provença. D'aquella jornada conservem un poema de Miquel Victorià Amer, que, a més de mantenidor dels Jocs Florals de Barcelona, era un destacat directiu de la Compañía de los Ferrocarriles de Madrid a Zaragoza y a Alicante: “Trenta anys que batallàrem / contra la roca del Pirineu. / Vui ja esberlada, vui ja vençuda / tenim passera per ample freu. / Ja som aquí, França veïna, / per abraçar-te los catalans: / som los del Bruc i els de Girona / que avui t'allarguen amics les mans, / amb rams de palmes i d'olivera / juntem los pobles amb cor sens fel.”

M. Mercè Roca, nascuda a Portbou, en fa vívida memòria a *La casa gran*, crònica personal en permanent referència a l'home bo, al ferroviari enamorat de la seva filla, en el context dels anys seixanta. Entre el vell casallot que alberga els treballadors del tren i la caserna de la guàrdia civil, s'escolen els dies de la vila, aparentment plàcida. La inclusió de referents emblemàtics del marc sociocultural d'aquells anys —les corrues de vagons del “tren de Lourdes”, el funcionari amb bata blau marí i llapis a l'orella, el contraban de cafè, d'anís i de conyac— permeten accedir tant a un microcosmos familiar i geogràfic marcat per la frontera com a un context històric ben definit: el tardofranquisme que començava a mostrar les primeres clivelles. El paisatge urbà de la vila hi és fidelment resseguit: “Surto de missa, baixo al carrer de l'església, creuo per sota el pi de la plaça, miro pels vidres de la fusteria i veig les piles de serradures i en sento l'olor, passo per davant de la font dels ninots, entro al túnel de l'estació, arribo al vestíbul on venen els bitllets i surto a l'andana.”

A *Ben estret*, l'escriptora portbouenca també ressegueix la vida social de la vila a través dels indrets que més la reflectien en aquells anys: “Al camp de futbol s'hi va per un camí de pedres que surt del final de la Rambla, que passa per dins d'un túnel no gaire llarg i que va de la mà de la riera. Si algú t'avança amb cotxe, s'aixeca una pols seca i blanca i no es veu res una bona estona. El camí passa pel costat de les restes del convent on hi havia hagut monges de clausura abans de la guerra, s'eixampla en arribar al camp i se separa una mica de la riera, que es va fent cada vegada més fonda i més eixuta.”

Un altre escriptor portbouenc, Àngel de Vega, fa un retrat de la vila, des de la ironia i la crítica al turisme com a factor de depredació, a *Rocs*, novel·la guan-

yadora del premi Just M. Casero. La peculiar conjuntura de Portbou —terra de pas, lloc fronterer, morfologia abrupta— permet establir un joc de contradiccions encarnades en una galeria de personatges que les tipifiquen. L'estiu és una mena de talismà ambivalent que permet somniar un redreçament econòmic del poble després de difuminar-se les fronteres i les duanes que en bona part el sustentaven; però és també l'espai temporal que pot consumir un procés de degradació de l'hàbitat: “Calafreda, cansada del tràfec de l'estiu, es preparava per hivernar. El vent començava a girar de llevant i una humitat omnipresent convertia en pegats llefiscosos totes les taques de brutícia que havien quedat incrustades a la pell dels carrers. Aviat, però, la primera llevantada de la temporada i els dies de pluja que vindrien darrere netejarien el poble.”

Per Portbou varen passar, com pel Portús, riuades de refugiats. Entre ells, Antonio Machado, amb la seva mare malalta. El record de l'estimada se li fa més punyent davant la mar retrobada, després que l'aviació franquista hagués intentat debades esfondrar el pont de Colera, per on passaven els darrers trens atapeïts: “De mar a mar, entre los dos la guerra, / más honda que la mar. En mi parterre, / miro a la mar que el horizonte cierra. / Tú, asomada, Guiomar, a un finisterre.” Era el 27 de gener de 1939.

Avui, el monument a Walter Benjamin, memorial de tots els qui patiren la vexació imposada pels vencedors, ens recorda que cap preu pot ser pagat a canvi de la dignitat de la persona. Portbou, arrecerada vora el mar, és avui més que un nexa d'unitat geogràfica. És també el símbol d'una bandera que ha identificat des de fa temps l'Empordà: la bandera de la llibertat, estesa damunt la plana, onejant davant tots els camins de la mar. 🌊

Camí de l'exili,
el gener de 1939

El pas de l'exili

“Un buf glacial de tramuntana baixava del Canigó, que vèiem tot nevat com si el tinguéssim allà mateix. A la plaça major del poblet hi havia una trista animació; havien anat arribant durant la nit carros de pagès i camions esbalandrats atapeïts de fugitius que cridaven i gesticulaven en saber que les autoritats franceses havien tancat la frontera i no deixaven passar ningú si no duien la documentació en ordre. La documentació en ordre! Entre els civils, homes i dones, vells i criatures, es veien també soldats que ja no obeïen a ningú, esparracats i fins descalços a despit del fred que es ficava al moll dels ossos; al lluny, a la ratlla de la frontera, vèiem en la mitja fosca de la matinada una resplendor com d'incendi.”

M. DELS ÀNGELS VAYREDA
Encara no sé com sóc

El Mont i el seu entorn

ESTRATÈGICAMENT ENCLAVAT entre l'Alt Empordà i la Garrotxa, flanquejat pel Pla de l'Estany i el Pirineu, s'alça el massís de la Mare de Déu del Mont. El santuari i l'edifici de l'albergueria, que varen aixoplugar Jacint Verdaguer quan donava els darrers tocs a *Canigó*, el seu magne poema èpic, s'han condicionat per poder acollir amb la màxima dignitat, dins la senzillesa, tots els qui hi busquen el descans del cos i de l'esperit. La devoció popular al santuari es remunta al segle XIV, quan va ser esculpida la bella imatge de la Mare de Déu en alabastre policromat de Beuda.

Aquests indrets tenen un vincle inesborrable amb Jacint Verdaguer. En el limitat període que va del vint-i-cinc de juliol al nou de setembre de 1884, l'autor de *Canigó* va poder extreure tota la virtualitat a l'extraordinària panoràmica que s'albira des del santuari. Aquí, a més, va aplegar bona part del material antropològic i llegendari que necessitava: "Veig el Canigó cara a cara i faig amb ell algunes enraonades. No sé cap santuari de més vista", escrivia al seu amic el canonge Jaume Collell. L'estada de Verdaguer, aquell estiu de 1884, va ser extraordinàriament fecunda. Va recórrer tots els paratges que circumden l'indret marià: foren font d'inspiració de molts altres poemes que va compondre, com *La barretina*, *A la Verge del Mont*, *La mort del rossinyol* o l'assaig descriptiu, model de la seva prosa més vívida, *L'ermita del Mont*.^{*} Com ha assenyalat Joan Carreras i Péra a *El Mont, obir un monestir, avui un santuari*, Verdaguer hi pujà per un dia i se'n hi va quedar quaranta. Va poder-hi assaborir les diades més significatives: el 10 d'agost, festa de Sant Llorenç, patró de la parròquia de Sous, a la qual pertany el santuari; l'aplec del 8 de setembre al Mont; el dia de la seva onomàstica, 6 d'agost... Com expressa en la carta adreçada al seu amic, el canonge Collell, Verdaguer hi

L'església del Mont

gaudí un dels períodes —per bé que tan breu!— més feliços i tranquils de la seva vida.

Sovint, feia el camí que mena al casal de can Noguer de Segueró. Allà fermà una bona amistat amb el botànic Estanislau Vayreda. Els rellotges de sol que guarneixen les senyorívols parets duen com a epígrafs els versos dedicats per l'il·lustre visitant: "Quan és núvol no et dic res / però quan el sol et toca / amb la

punta de la broca, / et senyalo quina hora és.” “Cada hora que et senyalo / t’allunyo del bressol; / t’acosto a la mortalla.”

L'ermita del Mont, suara esmentat, és el text més representatiu del que Verdaguer sentí i experimentà en aquella estada. Es tracta d'una descripció precisa, però amb efectius tocs de subjectivitat, de la naturalesa que percebia viva i curulla de magnificència. El començament ja ofereix la conjunció d'una gran capacitat observadora amb una poderosa imaginació: “La serra del Mont és comparable, per la seva estranya figura, a un enorme i bonyegut camell que baixa del Pirineu en direcció del golf de Roses, vora avall del Fluvià. Amb el cim del gep sosté el santuari i al cim del cap el castell de Falgars.”

Després de descriure les ruïnes del monestir de Sous, al darrer pla abans d'accedir al cim, i d'explicar-ne les tradicions (l'encantament de coques el dia de Sant Llorenç, l'origen popular de la Font dels Monjos, etc.), Verdaguer fa un repàs exhaustiu del panorama que, en rodó, s'ofereix al visitant que arriba fins al Pedró, davant del santuari.

Al text *Roca Pastora* descriu, gairebé amb força tel·lúrica, un gran esllavissament que es produí l'any 1882. En la descripció verdagueriana, la naturalesa pren un protagonisme gairebé antropomòrfic, a redós d'una marcada expressivitat imatgística: “La remor fou sobtada, seca i aterradora, com la d'un llamp que aterrés una ciutat veïna, fent rodolar les cases, muralles i castells a bocins. Tota la gent de la comarca es desvetllà esglaiada (...) Un tros de cinglera, cansat d'estar dret al caire de la muntanya, fent de sentinella segles i segles, es deixà caure rost avall, i, com un frontis que es deslligués d'una basílica, com una ala que el temps arrenqués d'una antiga i enlairada fortalesa, es llançà per

l'aiguavés, aixafant les oliveres, els roures i les rouredes, fins els mateixos penyals que ensopegà, si no volaren llestos davant el terbolí de rocs, al precipici.”

Modest Prats i Joan Carreres transcriuen, a *Verdaguer a la Mare de Déu del Mont*, la carta que Verdaguer, el sis de setembre, pocs dies abans del seu retorn a Barcelona, escriu al marquès de Comillas per explicar-li les gratificacions espirituals que havia rebut al llarg de les setmanes passades al Mont. El paràgraf final és prou explícit: “Sento que vostè no conegui aqueix santuari; no sé al món un mirador més bonic. Sols trenquen sa dolça soledat els ocells amb sos càntics, els pagesos i devots amb ses oracions, el vent amb ses remors i, de tant en tant, algun llamp que parteix aqueixes roques, sense fer mal a ningú.”

A part l'enllestiment del magne *Canigó* i dels textos esmentats, la petjada de Verdaguer resta, sobretot, en l'himne que es canta a la Mare de Déu en les múltiples romeries, amb la tornada que fa: “Del Mont Verge Maria, / reina de l'Empordà, / jo al cel pujar voldria; / Verge Maria, / deu-me la mà.”

Dintre aquest àmbit panegíric, cal destacar també la composició *A la Verge del Mont*, on el poeta, adoptant l'estructura i els principis estètics del cançoner religiós tradicional, pondera la importància de l'indret, que hauria estat escollit per voluntat de la mateixa Mare de Déu per beneir la plana empordanesa: “Oh Mare de Déu del Mont, / com tan alta sou pujada / en un trono de penyals / dalt del cim d'una muntanya?”

Particularment alenada de lirisme i guarnida d'imatges de gran plasticitat és la composició *A mos amics de Banyoles*, entre els quals hi havia Pere Alsius, que presidia l'Acadèmia de la Joventut Catòlica i que era delegat de l'Associació Literària de Girona a la vila de l'estany: “El puig del Mont està voltat de núvols / que en gros

▲ La cambra de Jacint Verdaguer al Mont

El santuari del Mont ▶

L'ermita del Mont

“La serra del Mont és comparable, per la seva estranya figura, a un enorme i bonyegut camell que baixa del Pirineu en direcció del golf de Roses, vora avall del Fluvià. Amb el cim del gep sosté el santuari i al cim del cap el castell de Falgars.

L'extrem està tan espadat i és tan rocós, que els romeus delictosos s'entretenen a estimbar-hi grossos penyals, sense pensar que llencen a perdre el bosc de pins de més avall, i que, com la pedra fora de la mà no se sap on va, poden ésser i han estat causa, més d'una volta, d'una desgràcia (...)

L'espectacle que es descobreix, tant des del terrat de la casa com des del Pedró, que està al cap de la serra, darrere el santuari, és meravellós. Des d'ací, es veu tota la serralada del Pirineu, des del Puigmal fins a la mar, renglera d'enormes muntanyes que des d'ací semblen dominades per l'ample i alterós Canigó.”

JACINT VERDAGUER

Excursions i viatges

ramat del Pirineu davallen, / s'enfilen als tossals, i les valls fondes / omplen de borrallons de negra llana. / El Mont, verdós i encara juvenívol, / sembla un gallard minyó dins sa mortalla. / Un buf del Canigó l'esqueixa, i s'obre / com finestra del cel la nuvolada, / deixant-ne veure, plana avall, Banyoles, / amb l'estany cristal·lí que l'emmiralla.”

Verdaguer aplegà i recreà, al llarg de la seva vida, una munió de rondalles que sabia confegir amb estil vivaç i planer. Una d'aquestes és la del Pare Falgàs, que aprengué durant la seva estada al santuari i que va conformar en vers àgil i dringant. Conta la llegenda que aquest capellà custodi de l'ermita, que era molt forçut i corpulent, va decidir baixar a Girona per veure si podia aconseguir una campana que donés vida i veu a l'orfe campanar. Allà visità un couer que acabava de treure'n una de la fosa. El Pare Falgàs —sense cap malícia— li pregunta per a qui ha fet aquella esquella, i el foner, una mica picat, li respon que per a ell, si és capaç de moure-la. El bon frare, sense immutar-se l'aixeca d'una revolada i se la carrega a coll. Però heus aquí que, a mig camí del Mont, a Roca Rossoladora —com el seu nom indica—, el Pare Falgàs rellisca i se li traboca la campana. Uns batedors de blat, que presenciaren l'escena, se li'n riuen i li proposen omplir la conca de la campana de gra, per veure si encara s'hi veu amb cor.

Ell ho accepta de bon grat i, davant l'astorament dels burladors, reprèn la pujada tot trescant per dreces, amb la campana a coll, ben curulla. Mn. Cinto acaba la rondalla amb els versos: “Puja el blat al graner del Santuari, / l'esquella al campanar: / —A ser gaire més alt —diu—, l'arribar-hi / m'hauria fet suar!—”

El massís del Mont ha estat glossat també per altres escriptors i escriptores. Maria Àngels Vayreda, a *Encara no sé com sóc*, explica el romiatge que de Lladó

es feia —i es fa— un dels primers diumenges de maig, i s'atura a descriure minuciosament el panorama que es contempla des de davant del Santuari:

“Ens llevàvem a punta de dia, ens calçàvem les espadenyes de vetes i empeníem animosament la llarga caminada amb les altres colles. No ens havíem de preocupar de la minestra; un matxo ens seguia amb les sàrries ben plenes. Des del cim, quin panorama no veia estendre's als meus peus! Tota la plana empordanesa, només limitada per la blavor del mar; el cap de Begur i les illes Medes. Més a la nostra dreta, els rius que semblen cintes de plata que lliguen la cabellera verda i roja dels camps de blat i d'ordi esquitxats de roselles; a l'esquerra, Requesens, i després el Canigó, el patriarca de blanques barbes que beneeix eternament les dues planes bessones del Rosselló i l'Empordà, tan catalana l'una com l'altra.”

Recentment, Isidre Grau, a *El balancí negre**, al·ludeix també a la magnificència de l'indret: “S'havien enfilat a la Mare de Déu del Mont i estaven al mirador del santuari, tots dos sols, per damunt d'aquella geografia imponent que incitava a trobar-se insignificant o il·limitat.”

Lladó, amb la seva monumentalitat arquitectònica, ha estat recreada per la mateixa M. Àngels Vayreda, a la novel·la esmentada, i per Carles Fages de Climent. Aquest, a *Balada del Sabater d'Ordis*, situa el darrer periple del mític i místic personatge fent camí cap al clos pairal, on desitja reposar al costat de les restes del seu pare i del seu fill, la mort del qual produí la seva oradura. Li falta encara un bon tram, quan arriba a les envistes de la vila abacial. És Dijous Sant: “Santa Maria de Lladó! S'atansa / a la Col·legiata amb cor humil. / És un crepuscle de mitjans d'abril. / Exulta arreu el goig de viure a ultrança. // I aquell romeu,

Un epicentre

La panoràmica circular que hom pot albirar des del cim del Mont, on s'assenta el santuari, té quelcom d'epicentre al voltant del qual s'apleguen molts dels indrets cantats per Verdaguer. Obert a la perspectiva de la Catalunya del Nord, sota la majestat del Canigó, té quelcom de símbol verdaguerià, a banda l'estada i els textos del poeta que hi fan referència: és un punt de trobament d'indrets i de persones que configuren el mosaic del país. També Verdaguer va ser un punt de confluència d'àmbits socials i fins i tot ideològics ben diferents.

La Mare de Déu del Mont, avui, amb la seva important remodelació és, més que mai, un signe de la pervivència —i la vigència— del poeta més respectat dels països catalans.

▲ M. Àngels Vayreda

Lladó ▼

Bruixes ▶
[atribuït a Salvador Dalí]

pobric de seny, llunàtic, / presentint l'hora del suprem repòs / ve a ofrenar a Déu l'escorça vil del cos: / vol per Jesús l'estalvi del Viàtic.”

En un altre registre, fent-se ressò de la llegenda avial, Fages de Climent evoca, a *Les bruixes de Llers*, la malaurada història de l'alegre pubilla de Lladó, enverinada per una àvola veïna arribada d'aquell poble de con-jurs i encanteris. El començament del cant és talment una oda, empolsimada d'ironia, que dibuixa amb traç precís la geografia urbana i humana de la vila: “Vila de Lladó, la senyorial, / la dels olivars fullats d'or i plata, / les feligresies de baix i de dalt, / el clos de canonges en col·legiata, / i un odi rival / entre el veïnatge de cada beata, / si no surt de missa pel mateix portal!”

La feligresia de baix correspondria a l'antic priorat de Santa Maria de Lladó, que presideix la plaça del poble, d'ombrosos plàtans, i que és el temple que avui fa les funcions d'església parroquial. La feligresia de dalt correspondria a l'església de Sant Feliu, que va ser reconstruïda en el segle XVIII, i que ofereix un aspecte majestàtic des de la part alta de la vila.

Josep Pla valora especialment Lladó com a indret de pau, no només pel paper que històricament hi exercí la canònica, sinó perquè el poble conserva “...racons finíssims que semblen pastats en la pau inefable del mil·lenari”. Rememora la tarda en què amb Josep Puig Pujades anaren a visitar-hi Marià Llavanera, que es trobava ja en els seus darrers moments: “Era un dia de tardor finíssim, clar, extasiat en una llum aturada, suavíssima. En el poble hi havia un silenci prodigiós. La plaça era coberta de fulles mortes. El romànic de la façana de la canonja, la pedra daurada, tenia una corporeïtat ofensiva. El poble semblava buit. L'atonia tardoral ho cobria tot. Dels gran plàtans de la plaça, de vegades en queia una fulla sal i pebre planejant lentament.”

Lladó ha estat bressol de destacats membres de la nissaga dels Vayreda: el farmacèutic i naturalista Estanislau Vayreda; els germans Lluís (pintor), M. Àngels i Montserrat Vayreda, ambdues escriptores. Fill de Lladó va ser també el pintor paisatgista Marià Llavanera, amic, com hem esmentat, de Josep Pla, que li dedicà un dels seus homenots.

A tots ells fa referència Montserrat Vayreda quan descriu la vila amb versos que semblen pinzellades: “Lladó de les oliveres / que onegen com les banderes / sota les rauxes del vent. / Vayredes i Llavaneres / n'han pintat les cabelleres / d'un blau-verd, d'un gris turgent.”

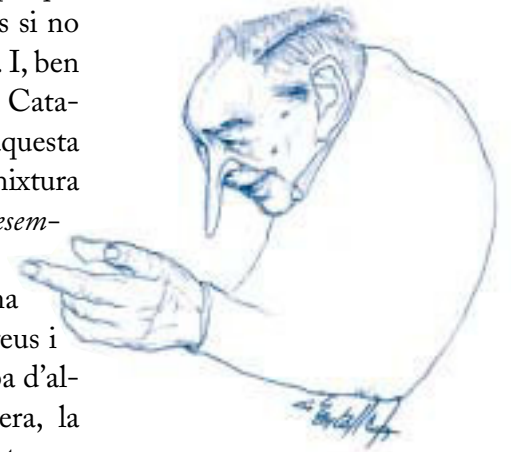
És en aquesta zona boscosa dels termes de Lladó i Cabanelles que se situa el gran incendi descrit per Josep Pous i Pagès al final de la quarta part de *La vida i la mort de Jordi Fragonal*. Colpeix la patètica plasticitat, fidel al més petit detall, amb què ens desvela el procés inaturable del foc, voraç i astut com un ser malèfic: “Tota la seva fortuna l'havia posada en la compra d'uns boscos immensos, darrere la Mare de Déu

del Mont, hores i hores de pins, alzines i roures centenaris, que s'estenien en revolt onejar de muntanyes i de valls, verges de destrals i carboneres. (...) Mentrestant, el monstre roig anava fent la seva tasca destructora. Traïdor, d'amagat, com serp que s'esmuny pel mig de la brossa, allargassava els braços encesos entre la fullaraca i els matolls, sota l'altívol brancatge dels arbres centenaris (...) Però tot d'una, les mates de llur peu s'abratlaven amb gran flamarada; tot el fullam s'estremia, cruixint, reconquillant-se; les flames pujaven amunt, escalant el brancatge ràpidament, fins a senyorejar l'altívola copa; i les soques petaven esberlades, i el xiular de la saba bullent en les esquerdes era com el gemec d'aquells gegants en l'agonia, encesos de dalt a baix com immensos canelobres.”

Josep Pla, a *Viatge a la Catalunya Vella*, descriu el trànsit que suposa deixar Figueres enrere i enfilat la carretera que mena a Olot: de seguida comencen les crestes i suaus fondalades d'Avinyonet, d'Ordis, de Navata... És un paisatge amable, divers, poliforme, abastable, que combina l'esbatanament lluminós de l'Empordà marítim amb la intimitat recollida d'una Garrotxa vers la qual hom avança, sense sobtadeses ni trencaments: “Considerem en els primers termes l'enjogassament de perspectives infinites que fan la terra i els arbres. Poseu en el fons reulat la llum més pura que existeix al món, que és la del golf de Roses. Tindreu, al capdavant, un dels paisatges més bells del país, potser el millor de Catalunya, de tanta personalitat, en tot cas, com els millors d'Itàlia.”

Hem creuat l'Alt Empordà de nord a sud i de llevant a ponent, pel pendís llisquívol de la veu dels nostres escriptors i escriptores. Nostres? No n'hem esmentat d'altres, alguns universalment coneguts, que no són nascuts ni han romàs habitualment enmig nostre? Tant

se val! L'Empordà els ha fet seus —nostres— perquè han sabut percebre allò que fóra invisible als ulls si no hi hagués hagut prèviament la proximitat del cor. I, ben mirat, aquesta ha estat la virtut d'aquest tros de Catalunya que Maragall creia indispensable perquè aquesta continués existint. És la terra d'acolliment i de mixtura que glossaren Manuel Brunet a *El meravellós desembarc dels grecs a Empúries* i Carles Fages de Climent a *Empòrion, la de les tres muralles*. És la plana i el terraprim, l'asprívola majestat de Cap de Creus i el palmell estès dels aiguamolls, la frondosa estiba d'alzines sureres i els vinyers que festonen l'Albera, la història aglevada arran la platja que vetllen pins i tamaris, i els roquissars calcigats del Bassegoda. La simfonia dels xiprers filtrant la tramuntana i el murmuri dels pollancre que voregen el Fluvià. L'Alt Empordà: aquest microcosmos on cada paisatge —com cada home i cada dona— té el seu redós. 🌊

Josep Pla
[de G. Santalla]

Vilordis

“Havien quedat a la plaça de Vilordís i des d'allà havien improvisat un itinerari sense rumb definit pels pobles de l'Empordà interior (...)

Ariana, tu ja no hi fas res, a la torrella, li va dir en Julià, amb un convenciment que la va esborronar. S'havien enfilat a la Mare de Déu del Mont i estaven al mirador del santuari, tots dos sols, per damunt d'aquella geografia imponent que incitava a trobar-se insignificant o il·limitat. I en aquella hora de la tarda, enmig del silenci més absolut, ella li va tornar la mirada oberta, i va parlar amb solemnitat, com si volgués posar les muntanyes per testimoni: et prometo que et faré cas.”

ISIDRE GRAU
El balancí negre

Bibliografia

- ALBERT, Caterina, *Vegeu VICTOR CATALÀ*
- ANGLADA, M. Àngels, *Les closes*, Ed. Destino, Barcelona, 1979.
- ANGLADA, M. Àngels, *No em dic Laura*, Ed. Destino, Barcelona, 1981.
- ANGLADA, M. Àngels, *Viola d'amore*, Ed. Destino, Barcelona, 1983.
- ANGLADA, M. Àngels, *La daurada parmèlia i altres contes*, Ed. Columna, Barcelona, 1991.
- ANGLADA, M. Àngels, *Nit de 1911*. Ed. Empúries, Barcelona, 1999.
- ANGLADA, M. Àngels i GUILLAMET, Jaume, *Figueres, ciutat de les idees*, Ajuntament de Figueres i Lunweg Editores, Figueres, 1999.
- ANGLADA, M. Àngels, *L'àngel*, Ed. Empúries, Barcelona, 2000.
- ARAGÓ, Narcís-Jordi, *L'Empordà d'anar i tornar*, Ed. Baix Empordà, Palafrugell, 1992.
- ARDERIU, Clementina, *L'esperança, encara*, dins *Obra poètica*, Ed. 62, Barcelona, 1978.
- AUB, Max, *La gallina ciega*, Ed. Alba, Barcelona, 1995.
- BENQUEREL, Xavier, *Els vençuts*, Ed. 62, Barcelona, 1984.
- BERTRANA, Aurora, *Vent de grop*, Ed. Alfaguara, Barcelona, 1967.
- BERTRANA, Aurora, *Memòries* (Vol. II), Ed. Pòrtic, Barcelona, 1973.
- BERTRANA, Prudenci, *Contes*, Ed. 62 - La Caixa, Barcelona, 1981.
- BERTRANA, Prudenci, *Proses bàrbares*, Ed. Bruguera, Barcelona, 1984.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, *Records d'un excursionista*, Impremta "La Renaixensa", Barcelona, 1887.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, *L'hereu Noradell, Estudi de família catalana*, Impremta "La Renaixensa", Barcelona, 1889.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, *Pla i muntanya, Aplec d'estudis, viatges, llegendes, records...* Impremta "La Renaixensa", Barcelona, 1889.
- BRUNET, Manuel, *El meravellós desembarc dels grecs a Empúries*, Ed. Selecta, Barcelona, 1925.
- CABRUJA, Agustí, *Terra Nostra... (Imatges i anècdotes)*, Ed. GarVi, Barcelona, 1946.
- CALDERS, Pere, *Cròniques de la veritat oculta*, Ed. Selecta, Barcelona, 1955.
- CALVET, Damas, *La romeria de Requesens*, Impremta de Narcís Ramírez, Barcelona, 1864.
- CALVET, Damas, *Sibil·la de Fortià*, Impremta L'Atlàntida, Barcelona, 1900.
- CAMPS, Carles de, *Cortal marí*, Ed. Catalana, Barcelona, 1924.
- CANO, Ricardo, *El pasajero Walter Benjamin*, Ed. Pamiela, Pamplona, 1989.
- CARPENTIER, Alejo, "La consagración de la primavera", a *Triunfo*, Madrid, 7 gener 1978.
- COMADIRA, Narcís, *Terra natal*, Ed. La Gaya Ciència, Barcelona, 1978.
- COMADIRA, Narcís, *La llibertat i el terror, Poesia 1970-1980*. Ed. 62, Barcelona, 1981.
- COMADIRA, Narcís, *Usdefruit*, Ed. Empúries, Barcelona, 1995.
- COMADIRA, Narcís, *El dia dels morts, (Un oratori per a Josep Pla)*, Ed. 62, Barcelona, 1997.
- COROMINES, Pere, *Les gràcies de l'Empordà*, Xavier Altés, impressor, Barcelona, 1919.
- CUSTODI, Àngel, *Monstruari*, Àngel Rodríguez, ed., Figueres, 1994.
- DALÍ, Anna Maria, *Tot l'any a Cadaqués*, amb pròleg de Manuel Brunet. Ed. Juventud, Barcelona, 1951.
- DALÍ, Anna Maria, *Des de Cadaqués*, Ed. Montblanch-Martín, Granollers-Barcelona, 1982.
- DALÍ, Salvador, *Vida secreta de Salvador Dalí*, DASA ed., Figueres-Girona, 1981.
- DALÍ, Salvador, *Un diari, 1919-1920. Les meves impressions i records íntims*, Ed. 62, Barcelona, 1994.
- DD, AA, *Sis visions de l'Empordà*, Ed. Gravats, Figueres, 1976.
- ESPONELLÀ, Núria, *Quadern d'Empúries*, Ed. Llibres del Segle, Gaüses, 2000.
- ESTAPÉ, Fabià, *De tots colors, Memòries*, Ed. 62, Barcelona, 2000.
- FAGES DE CLIMENT, Carles, *Les bruixes de Llers*, Ed. Políglota, Barcelona, 1924.
- FAGES DE CLIMENT, Carles, *Tamarius i Roses*, Ed. de la Revista de Poesia, 1925.
- FAGES DE CLIMENT, Carles, *El bruel*, Publicacions de La Revista, Barcelona, 1928.

- FAGES DE CLIMENT, Carles, *Climent*, Ed. Llibreria Catalònia, Barcelona, 1933.
- FAGES DE CLIMENT, Carles, *Balada del Sabater d'Ordis*, Ed. Pèrgamo, Barcelona, 1954.
- FAGES DE CLIMENT, Carles, *Vila-sacra, capital del món*, Ed. Pèrgamo, Barcelona, 1967.
- FAGES DE CLIMENT, Carles, *Sonets, Primer i segon llibre*, Aubert Impressor, Olot, 1979.
- FAGES DE CLIMENT, Carles, "Himne nou a l'Empordà", a *Carles Fages de Climent (1902-1968), Poètica i mítica de l'Empordà*, Figueres, 2002.
- FAGES DE CLIMENT, Carles, *Somni de Cap de Creus* (en curs d'edició)
- FAIG, Dídac, *L'arbre i el vent*, Ed. De l'autor, Bigues, 1983.
- FEBRÉS, Xavier, *La vida de Josep Pla a l'Empordà*, Ed. Plaza & Janés, Barcelona, 1991.
- FERRATER, Gabriel, "Poema inacabat", dins *Les dones i els dies*, Ed. 62 - La Caixa, Barcelona, 1979.
- FERRERÓS, Joan, *Poetes de l'Empordà*, Carles Vallès, editor, Figueres, 1986.
- FIGUERAS, Albert, *Les hores fosques*, Ed. Empúries, Barcelona, 1997.
- FOIX, J. V., *KRTU*, Ed. L'Amic de les Arts, Barcelona, 1932.
- FOIX, J.V., *Sol, i de dol*, Ed. de l'Amic de les Arts, Barcelona, 1947.
- FOIX, J. V., *Les irrealis omegues*, Ed. L'Amic de les Arts, Barcelona, 1949.
- FOIX, J. V., *On he deixat les claus*, Ed. L'Amic de les Arts, Barcelona, 1953.
- FOIX, J. V., *Onze nadals i un cap d'any*, Ed. L'Amic de les Arts, Barcelona, 1960.
- FOIX, J. V., "L'estrella d'en Perris", dins *Obres Poètiques*, amb pròleg de l'autor, Ed. Nauta, Barcelona, 1964.
- FRANCÉS, José, *El hombre y el río*, Ed. Aguilar, Madrid, 1954.
- GARCÉS, Tomàs, *El caçador*, dins *Poesia Completa*, Ed. Columna, Barcelona, 1986.
- GARCÉS, Tomàs, *La nit de sant Joan*, dins *Poesia Completa*, Ed. Columna, Barcelona, 1986.
- GARCÉS, Tomàs, *Quadern de la Selva*, dins *Prosa Completa*, Ed. Columna, Barcelona, 1986.
- GARCÉS, Tomàs, *Vint cançons*, dins *Poesia Completa*, Ed. Columna, Barcelona, 1986.
- GARCÍA MÁRQUEZ, Gabriel, *Doce cuentos peregrinos*, Ed. Mondadori, Madrid, 1992.
- GARDELLA, Àngels, *Una casa a la vora de l'estació*, Ed. Empúries, Barcelona, 1990.
- GARRIDO TORRES, Carlos, *El caminante de Empúries*, Ed. Península, Barcelona 2000.
- GEIS, Camil, *De primavera a reravera*, Impremta Joan Sallent, Sabadell, 1976.
- GIRONELLA, José M^a., *Un hombre*, Ed. Destino, Barcelona, 1947.
- GIRONELLA, José M^a., *Ha estallado la paz*, Círculo de Lectores, Barcelona, 1973.
- GONZÁLEZ RUANO, César, *Nuevo descubrimiento del Mediterráneo*, Afrodisio Aguado, editor, Madrid, 1960.
- GRAU, Isidre, *El balancí negre*, Ed. Proa, Barcelona, 2001.
- GUASCH, Carme, *Vint-i-cinc sonets i un dia*, Aubert Impressor, Olot, 1978.
- GUILLAMET, Joan, *Coses i gent de l'Empordà*, amb pròleg de Josep Pallach, Ed. Selecta, Barcelona, 1971.
- GUILLAMET, Joan, *Vent de tramuntana, gent de tramuntana*, Editora Empordanesa, Figueres, 1980.
- GUILLAMET, Joan, *La plana, el vent, la gent*, Ed. Joventut, Barcelona, 1997.
- GUILLAMET, Jaume, *Memòria de Just, Just Manuel Casero (1946-1981)*, Ed. 62, Barcelona, 1999.
- GURT, Albert, *Cendres sobre el mar*, La Busca Edicions, Barcelona, 2001.
- HRABAL, Bohumil, "Y toda la noche silbaba la tramontana", a *La Vanguardia*, Barcelona 25-26 de desembre de 1993.
- IBÁÑEZ ESCOFET, Manuel, "La ciutadania moral", a *Revista de Girona*, 114, Girona, gener-febrer 1986.
- IBÁÑEZ ESCOFET, Manuel, "Los buenos deseos" a *La Vanguardia*, Barcelona, 1-2 gener 1987.
- IBÁÑEZ ESCOFET, Manuel, *La memòria és un gran cementiri*, Ed. 62, Barcelona, 1990.
- JACOB, Max, "Honneur de la sardane et de la tenora (Dedié a Picasso)", transcrita a *Som*, 187, Barcelona, gener-febrer 1999.
- JAUME, Quima, *El temps passa a Cadaqués*, Ed. Columna, Barcelona, 1986.
- JAUME, Quima, *Del temps i dels somnis*, dins *Poesia completa*, Ed. Columna, Barcelona, 1993.
- JUANOLA, Albert, *La Vajol*, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 1996.
- LEVERONI, Rosa, *Presència i record*, dins *Poesia*, Ed. 62, Barcelona, 1981.
- LLUCH, Ernest, *Una teoria de l'Empordà*, Ed. Federals, Figueres, 1987.
- LÓPEZ-PICÓ, Josep M., *Brisas barcelonines*, Josep Janés, editor, Barcelona, 1950.
- LÓPEZ-PICÓ, Josep M., "Llums tardorals al camp", a *Auca comercial*, Girona, 1960.
- MARAGALL, Joan, "A presidi!", a *El Poble Català*, Barcelona, 1904.
- MARAGALL, Joan, "Als empordanesos", dins *Obres Completes d'en Joan Maragall, Escrits en prosa (Vol. II)*, Gustau Gili, editor, Barcelona 1912.
- MARGARIT, Joan, *Joana* (edició bilingüe), Ed. Hiperión, Madrid, 2002.

- MARQUINA, Eduardo, *La misa azul*, Emiliano Escolar, editor, Madrid, 1980.
- MARULL, Francesc d'Assís, "Aires de l'Empordà", dins FERRERÓS, Joan, *Poetes de l'Empordà*, Carles Vallès, editor, Figueres, 1986.
- MASSANÉS, Cristina, *Lídia de Cadaqués*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2001.
- MASSANES, Maria Josefa; MASIFERN, Ramon; BARCELÓ, Josep; GRÀCIA i BASSA, Maria; PERPINYÀ, Maria; CASTANYER, Maria, dins BALCELLS, J. M., "Geografia lírica de l'Empordà", dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Girona, 1958.
- MAURICI, Jaume, *Poemes amb ocells*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 1965.
- MAURICI, Jaume, *Un mateix fang*, Ed. Joventut, Barcelona, 1972.
- MAURICI, Jaume, *També el silenci*, Publicacions Empordà, Figueres, 1978.
- MÍNGUEZ, Joan, *Dies verges*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1929.
- MINISTRAL, Jaume, *Tramuntana boja*, Hogar del Libro, Barcelona, 1981.
- MUNTANER, Ramon, *Crònica I*, Ed. 62-La Caixa, Barcelona, 1979.
- OLIVA, Salvador, *Retalls de sastre*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1988.
- ORRIOLS, Álvaro de, *Las hogueras del Pertús, Diario de la evacuación de Cataluña*, París, Les Éditions de la Bruyère, 1995.
- PADROSA, Inés, "Peralada, una evocació", dins *Memòria gràfica, Diari de Girona*, Girona, 2000.
- PALOL, Miquel de, *Obra poètica*, Ed. Columna, Barcelona, 1985.
- PALOL, Pere de, "Girona per Aragó", a *Certamen de la Asociación Literaria*, Girona, 1889.
- PANERO, Juan Luis, *Poesía Completa (1968-1996)*, Ed. Tusquets, Barcelona, 1997.
- PÉREZ DE TRILLO, Eduardo, *Un trompeta de la República, Relatos de la Guerra Civil y del exilio, Cartagena-Almansa-Figueras*, Impremta Molegar, Cartagena, 1990.
- PI I SUNYER, Carles, *Maria Pi i Sunyer i el seu temps*, Ed. 62, Barcelona, 1968.
- PI I SUNYER, Carles, *Una interpretació de l'Empordà*, Ed. Destino, Barcelona, 1971.
- PI I SUNYER, Carles, *La guerra (1936-1939), Memòries*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1986.
- PLA, Josep, *Coses vistes, 1920-1925*, Ed. Diana, Barcelona, 1925.
- PLA, Josep, *Cadaqués*, Ed. Juventud, Barcelona, 1947.
- PLA, Josep, *El quadern gris, OC 1*, Ed. Destino, Barcelona, 1966.
- PLA, Josep, *Girona, un llibre de records* dins *Primera volada, OC 3*, Ed. Destino, Barcelona, 1966.
- PLA, Josep, *El meu país, OC 7*, Ed. Destino, Barcelona, 1968.
- PLA, Josep, *De l'Empordanet a Andorra*, dins *Viatge a la Catalunya Vella, OC 9*, Ed. Destino, Barcelona, 1968.
- PLA, Josep, *De l'Empordanet a Perpinyà*, dins *Viatge a la Catalunya Vella, OC 9*, Ed. Destino, Barcelona, 1968.
- PLA, Josep, *Viatge a la Catalunya Vella, OC 9*, Ed. Destino, Barcelona, 1968.
- PLA, Josep, *Retrats de passaport, OC 17*, Ed. Destino, Barcelona, 1970.
- PLA, Josep, *Escrits empordanesos*, dins *OC 38*, Ed. Destino, Barcelona, 1980.
- PLA, Josep, "El naufragi del Fedón", dins *Històries de cada dia*, Ed. Destino, Barcelona, 1989.
- PLA, Lluís G., *Estampes d'Empordà*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1926.
- PLA, Lluís, G., *De tot vent, Proses dels camins de la vida*, Il·lustració Catalana, Barcelona, s. d.
- PONS, J. S., *Obra Poètica*, Ed. 62, Barcelona, 1976.
- POUS I PAGÈS, Josep, *Quan es fa nosa*, Tipografia "L'Avenç", Barcelona, 1904.
- POUS I PAGÈS, Josep, *Empordaneses*, Ed. de L'Avenç, Barcelona, 1905.
- POUS I PAGÈS, Josep, *Revolta*, Biblioteca de El Poble Català, Barcelona, 1906.
- POUS I PAGÈS, Josep, *La vida i la mort de Jordi Fraginals*, Societat Catalana d'Edicions, Barcelona, 1912.
- POUS I PAGÈS, Josep, *La gropada*, dins *Lectura Popular*, vol. I, Il·lustració Catalana, Barcelona, s. d.
- PRADA, Pere, *Empordà, mite o realitat?* Ed. Columna, Barcelona, 1992.
- PRADA, Pere, *Rambla*, Ed. El Brau, Figueres, 1994.
- PRAT, Francesc, *El soldat rosa*, Eliseu Climent editor, València, 1983.
- PRATS, Modest, CARRERAS, Joan, *Verdaguer a la Mare de Déu del Mont*, Ed. del Pèl, Salt, 1984.
- PUIGVERD, Antoni, *L'Empordà, llibre de meravelles*, Ed. 62, Barcelona, 1996.
- RACIONERO, Lluís, *Cercamón*, Ed. 62, Barcelona, 1982.
- RACIONERO, Lluís, *Microcosmos català*, Ed. Plaza y Janes, Barcelona, 1987.
- RAHOLA, Carles, *El llibre d'August d'Alzina*, Antoni López, editor, Barcelona, 1910.
- RAHOLA, Carles, *Visions empordaneses*, dins *Lectura Popular*, Ed. "La Renaxensa", Barcelona, s. d.
- RAHOLA, Víctor, *Cadaquesenques*, Ed. del Cotal, Barcelona, 1984.
- REY, Henry-François, *Los organillos*, Luís de Caralt editor, Barcelona, 1965.
- RIBA, Carles, *Poemes per a un nou llibre sense títol*, dins *Obres Completes I, Poesia i Narrativa*, Ed. 62, Barcelona, 1965.

- RIERA, Albert, *Bàscara*, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 2001.
- RIPOLL, Esteve, *Romanços d'Empordà*, Ed. Columna-El Pont de Pedra, Girona, 1993.
- ROCA, M. Mercè, *Ben estret*, Ed. El llamp, Barcelona, 1986.
- ROCA, M. Mercè, *La casa gran*, Ed. de l'Eixample, Barcelona, 1991.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni, *Els darrers dies de la Catalunya republicana, Memòries de la guerra i de l'exili*, Ed. Curial, Barcelona, 1976.
- RUBIES, Anna, *Comarca de l'Empordà*, Ed. Selecta, Barcelona, 1960.
- RUIZ CONTRERAS, Luis, *Mi tierra natal*, citat a JULIÀ, Roser i ROIG, Marisa, *Gent de Castelló*, Ajuntament de Castelló d'Empúries, 2000.
- RUIZ DE LARIOS, Juan, "Paisaje ampurdanés con un gitano en primer término", Díptic, s. d.
- SAGARRA, Josep M. de, *Àncores i estrelles*, dins *Obres Completes, Poesia*, Ed. Selecta, Barcelona, 1967.
- SAGARRA, Josep M. de, *All i salobre*, dins *Obres Completes, Prosa*, Ed. Selecta, Barcelona, 1967.
- SAGARRA, Josep M. de, *Cafè, copa i puro*, Ed. 62, Barcelona, 1987.
- SAGARRA, Josep M. de, *El Cafè de la Marina*, Ed. Barcanova, Barcelona, 1990.
- SAGARRA, Josep M. de, "Alcohols", dins *L'ànima de les coses, Articles de J. M. de Sagarra a "La Publicitat" (1922-1929)*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 2001.
- SALVATELLA, Josep M., *A la posta de sol*, Colla Excursionista Cassanenca, Girona, 1976.
- SALVATELLA, Josep M., *Planes de l'Empordà*, Brau Edicions, Figueres, 1994.
- SALVATELLA, Josep M., *Rodes i creus*, Brau Edicions, Figueres, 2002.
- SANTOS TORROELLA, Rafael, *Obra poètica*, Ed. Visor, Madrid, 1997.
- SERRANO, Albert, *El poema de l'Empordà*, Carles Vallès, editor, Figueres, 1985.
- SERRANO, Albert, *El Poema de Sant Pere de Rodes*, Vallès Editor, Figueres, 1991.
- SERVIÀ, Josepmiquel, *Jerarca de la llum*, Ed. Columna, Barcelona, 1986.
- TEIXIDOR, Joan, *Una veu et crida*, Ed. 62, Barcelona 1969.
- TEIXIDOR, Joan, *Els anys i els llocs*, Ed. Destino, Barcelona, 1985.
- TEIXIDOR, Joan, *Fluvià*, Ed. Columna, Barcelona, 1989.
- THARRATS, Josep, *Laus Catalònia*, Parsifal Edicions, Barcelona, 1989.
- THARRATS, Joan-Josep, *Surrealisme a l'Empordà*, Parsifal Edicions, Barcelona, 1993.
- TOCABENS, Joan, *Quan sagna el Llobregat*, Llibres del Trabucaire, Perpinyà, 1985.
- VAYREDA, Maria Àngels, *Encara no sé com sóc*, Club dels novel·listes, Barcelona, 1970.
- VAYREDA, Maria Àngels, "El maig a l'Empordà", (poema inèdit)
- VAYREDA, Marià, *La punyalada*, Ed. 62 - La Caixa, Barcelona, 1980.
- VAYREDA, Montserrat, *Entre el temps i l'eternitat*, Impremta Altés, Barcelona, 1955.
- VAYREDA, Montserrat; VAYREDA, M. Àngels; MAURICI, Jaume; BARCELÓ, Bartomeu, poemes dins *La Mare de Déu de la Salut d'Empordà, Santuari de Terrades*, gr. Montserrat, Figueres, 1955.
- VAYREDA, Montserrat i ROURA, Lluís, *Els pobles de l'Empordà*, Carles Vallès, editor, Figueres, 1984.
- VAYREDA, Montserrat, *Els pobles de l'Alt Empordà*, en sis volums, C. Vallès i V. Pont, editors, Figueres, 1984-1988.
- VAYREDA, Montserrat, *Cinc interpretacions de l'Empordà*, Carles Vallès editor, Figueres, 1987.
- VAYREDA, Montserrat i PLA, Jordi, *Carme Guasch*, Ajuntament de Figueres i Societat Coral Erato, Figueres, 1999.
- VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel, "Cadaqués consumido", a *Tele/exprés*, Barcelona, 8 setembre 1970.
- VEGA, Àngel de, *Rocs*, Ed. Empúries, Barcelona 2001.
- VELAZ, Anna M., "Empúries en un llibre de sonets", a *Revista de Girona*, 147, juliol-agost 1991.
- VERDAGUER, Jacint, *Canigó*, Ed. Selecta, Barcelona, 1944.
- VERDAGUER, Jacint, "L'Empordà", dins PRATS, Modest i CARRERAS, Joan a *Verdaguer a la Mare de Déu del Mont*, Ed. del Pèl, Girona, 1984.
- VERDAGUER, Jacint, "El Bruel, Tradició", dins PRATS, Modest i CARRERAS, Joan, *Verdaguer a la Mare de Déu del Mont*, Ed. del Pèl, Salt, 1984.
- VICTOR CATALÀ (Caterina Albert), *Discurs llegit a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, en la solemne recepció pública de Víctor Català (14 de gener de 1923)*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1951.
- VICTOR CATALÀ (Caterina Albert), *Impressions i records*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1972.
- VICTOR CATALÀ (Caterina Albert), *Marines*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1972.
- VICTOR CATALÀ (Caterina Albert), *Vida molta*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1972.
- VILA, Pep, *Visió de la cultura popular en l'obra de Carles Bosch de la Trinxeria (1831-1897)*, Institut d'Estudis Empordanesos, Figueres, 1997.
- XINGJIAN, Gao, *El llibre d'un home sol*, Ed. Columna, Barcelona, 2002.

An aerial photograph of the Baix Empordà region in Catalonia, Spain. The image shows a vast landscape of agricultural fields in various shades of green and brown, interspersed with small clusters of buildings and roads. In the background, a range of rugged, rocky mountains stretches across the horizon under a clear blue sky. The overall scene is a mix of rural and semi-urban development.

Xavier Cortadellas

El Baix Empordà

[...] EL RECTANGLE OBERT DE LA MURALLA US DEIXA VEURE, PRIMER, LA PART DE PONENT OFERTA PEL turonet: els Masos de Pals amb l'església i l'anguilejant cinta blanca de la carretera que hi condueix, els terrenys baixos de la platja, el mar, l'Estartit i les Medes. La visió forma un conjunt que només la gran pintura ha donat en els moments de més noble intel·ligència. La composició és perfecta, la precisió fascinant, la gràcia aèria. El mar i la terra s'hi encaixen amb una naturalitat que de tan ben trobada té una elegància angèlica.

Després, caminant cap a la creu del Pedró, apareix el gran panorama que s'ofereix a nord. Aquest segon moment ja no és un paisatge com el primer; és un panorama en el sentit estricte del mot. Hi ha un primer terme format pel curs inferior del Ter, l'antiga geografia lacustre, avui convertida en camps d'arròs, tancada per les muntanyes del Montgrí, de color de tórtora i de flor de farigola, malva i violeta. I, requadrant tot aquest primer terme, es veu el Pirineu, de Canigó a Pení, sobre Cap de Creus. Les variacions meteorològiques projecten sobre el panorama una fascinació permanent. Amb cels clars i aire de tramuntana, el diamant glaçat del Canigó sembla posar-hi un enlluernament puríssim. Apareix, llavors, un panorama brillant, rutilant, d'una tibantor viva, d'una precisió microgràfica. En el cristall de l'aire, que sembla un cristall d'augment, els detalls es dibuixen incisius i tot se us acosta com per art d'encantament. En dies més mòrbids, més humits, de cel més gras, es produeix la màgia dels grisos, l'esmoreïment del verd de l'arròs, l'ensonyament de les aigües tocades per la llum densa, la blavissa vaguetat de les muntanyes, la flotant vaguetat de les frondes arbòries, la fusió dels malves i violetes del Montgrí. A la primavera és un paisatge intens; a la tardor és d'una maduresa corbada i plena.

I, si gireu la vista cap a ponent, us trobareu amb un altre paisatge de terres de cultiu, sense aparatositats, a la mida de la gent, flanquejat per pobles antiquíssims: Sant Feliu de Boada, Palau-sator, Peratallada. Aquesta oscil·lació de la mirada, que es pot tenir en el Pedró de Pals entre el gran panorama i el paisatge estricte, és una de les claus de la seva prodigiosa bellesa. [...]

Ja he dit que aquest turonet del Pedró de Pals és un dels llocs sagrats d'aquest país —un lloc de condensació d'una gran quantitat d'esperit.

JOSEP PLA
El meu país

El Baix Empordà

UNA O DUES COMARQUES; amb un, amb dos o amb més noms, del Baix o de l'Alt Empordà, sembla que tothom en té una idea molt clara encara que ningú no sap exactament on comencen i on acaben. La idea, les idees que s'han tingut i que encara es tenen sobre aquestes dues comarques s'han generalitzat tant que es fa difícil poder defensar que no són uns tòpics. A l'hora de parlar dels límits, en canvi, la cosa és tan imprecisa que tothom acaba fent més o menys el que pot. El Baix i l'Alt Empordà són això: una o dues comarques amb uns tòpics molt clars, però amb uns límits molt imprecisos.

Els tòpics

En el prefaci del llibre *El meu país*, Josep Pla es queixa perquè Manuel Ortínez li demana contínuament que escrigui sobre l'Empordà. Ell pensa que de l'Empordà ja se n'ha parlat massa cops —«ha produït arroves, quintars de papers», escriu—; li sembla que convindria deixar aquest tema de banda. Ortínez es justifica dient que es podria anar una mica més enllà, que es podria explicar, per exemple, què significa per a ell aquesta comarca. «L'Empordà», respon seguidament Pla, «és un tros de geografia d'una bellesa excepcional... Al meu entendre, la bellesa del paisatge de l'Empordà és que no és mai sublim. És un paisatge dens, que té un gran pes, però molt i molt discret, elegant, esvelt.» Si, com és natural, per poder descriure un paisatge o per parlar de la bellesa d'un territori determinat, s'ha de mirar de ser sempre una mica precís, la primera dificultat passa per no quedar massa curt o per no estirar més el braç que la màniga; del que es tracta és de trobar l'adjectiu exacte, com van dir molts d'altres abans que Josep Pla mateix. Però qualificar la bellesa o, si s'escau, la lletjor d'un

Les Gavarres

determinat territori no és mai una operació tan precisa com pot ser-ho, també per exemple, mirar la temperatura o calcular el grau d'un vi. Dir d'un territori que és bell, que és molt bell, o que és senzillament lleig, a més d'exigir una certa objectivitat, demana tenir en compte què se n'ha dit tradicionalment i demana també tenir presents uns canons o unes modes que han imposat uns determinats tòpics i uns determinats punts de vista. Si el mar, la costa o una visió concreta de Catalunya, una visió més clàssica i més genuïna, més catalanament catalana, no haguessin començat a posar-se de moda ara ja fa una mica més d'un segle, segur que l'Empordà no seria qualificat amb tanta rotunditat com ho és encara avui com una de les parts més belles de casa nostra. Però la història és la història i no la podem canviar: és un fet

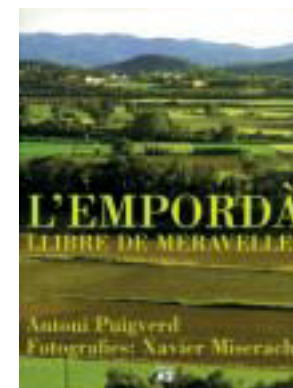

que l'Empordà ha estat vist així, com s'hi han vist també totes les altres terres de la regió de Girona. Amb l'Empordà, però, s'ha anat sempre un pas més lluny, potser perquè es veu com el territori de la tramuntana, de la rauxa, de l'exageració; una comarca que sembla que demana ser descrita sempre amb una mica més de contundència. S'ha parlat fins i tot d'un caràcter empordanès, d'una idiosincràsia determinada. «L'empordanès és un tipus obert, una mica alarb segons on, més eixut, però no massa, a Ponent, més garlaire a Llevant», escriu Josep Vicente en el volum cinquè de *Catalunya visió*. «Gent amb un humor una mica mofeta, amable, apta per a la comunicació i amb un sentit més acusat del diner», continua escrivint. Pla parla del caràcter empordanès a molts de llibres. Ho fa, per exemple, i molt, en *El meu país*. I, dins d'aquest volum, en parla en el llibre

La substància, que divideix en tres parts: el vent, la cuina i les sardanes, tres aspectes que són tradicionalment vistos com la quintaessència de l'Empordà. El que faria el quart: la llengua, el català que s'hi parla, no ha tingut mai prou polpa com per arribar a convertir-se en un dialecte. Antoni Puigverd reflexiona a fons sobre les suposades essències d'aquesta comarca a «La mirada dels tòpics», la part més extensa de *L'Empordà. Llibre de meravelles*. Ell, és clar, no hi acaba de creure. A Narcís-Jordi Aragó aquests tòpics li serveixen de pretextos per escriure alguns articles del llibre *L'Empordà d'anar i tornar*, sobretot els primers de la part titulada *Papers sobre papers*. Però de debò mai algú ha cregut en tots aquests tòpics? Masifern, el *Cantor de l'Empordà*, va morir a Barcelona, on va viure molts anys. De Joan Maragall ni tan sols no es recorda que vingués a l'Empordà; Mossèn

▲ El Baix Empordà
des dels Àngels

◀ La badia de Sant
Feliu de Guíxols

Josep Pella i Forgas

Cinto hi va venir poques vegades. Avui, no obstant, el tòpic continua donant fruits. Sopa de Cabra, per exemple, ha fet una cançó titulada *Tocats per la tramuntana*. És clar que si els tòpics serveixen per engrescar la gent, per interessar-la, tenen un sentit; si són per als panxcontents o per als adormits, en canvi, no fan ni riure. A *L'Empordà, terra de pas*, Jordi Arbonès ni tan sols no es preocupa de donar una resposta concreta a aquest tema. Tot i que és empordanès, planteja el seu llibre com un viatge d'algú que només té dubtes. Descriu el que veu, reflexiona, explica i, sobretot, pregunta als personatges que va entrevistant. En el pròleg, però, titulat significativament *Com un parc temàtic*, Ponç Puigdevall escriu que l'Empordà també és el «paisatge destruït per l'avarícia de la construcció, el caràcter perdut o, tan sols, in-existent de la col·lectivitat empordanesa, i també les estratègies de supervivència que cadascú s'inventa per anar girant amb una mínima confiança les cantonades del temps.» L'Empordà, doncs, és moltes coses. Tantes que, en una coneguda *boutade*, Joan Fuster va escriure que un trenta per cent de la literatura catalana produïda a partir de la Renaixença tracta d'aquesta comarca. El resultat de tanta mitificació i de tant d'elogi ha estat que, si la bellesa de la Selva o del Gironès s'ha qualificat d'amable, si la de la Garrotxa ha estat qualificada d'una mica més brusca, una bellesa una mica trencada, de la de l'Empordà s'ha dit que era excepcional, encara que no sublim. I s'ha dit potser també perquè, més enllà d'aquesta «plana riallera» que va dir Maragall, no hi ha cap terra: Catalunya acaba i ens trobem el mar. I potser també perquè més al nord, en el Vallespir i en el Rosselló, comença una Catalunya que, tot i que volem que no deixi de ser Catalunya, és —ja se sap què passa quan el mal ve de París— desgraciadament sembla, també, una mica menys catalana.

La Bisbal d'Empordà

Els límits

Quedem-nos a l'«Himne a l'Empordà», però. No perquè, com escriu Maragall, aquesta comarca sigui «una plana riallera», sinó perquè, com a mínim, veu clarament que és una plana. No la va veure així Rufus Festus Aviè a l'*Ora Marítima*, que és la primera referència històrica d'aquestes antigues terres dels indigets, perquè llavors —i llavors vol dir el segle IV després de Crist— deixant de banda les Gavarres, el Puig de Sant Andreu, el collet de Sant Antoni o el Montgrí, per cenyir-nos només al sud, més que no pas una plana, la terra de l'Empordà era, per dir-ho a l'empordanesa, sobretot uns aiguamoixos. Però, en aquella referència, Aviè planteja uns dubtes que encara avui no s'han resolt: on comença i, sobretot, on acaba l'Empordà? I, posats a plantejar, l'Empordà és una o són dues comarques? Per a Josep Pla, forma una comarca geogràficament

tancada. «L'Alt Empordà és la sala i l'Empordanet l'alcova. La sala i l'alcova estan separades per una porta que té un batent tancat i l'altre obert. El batent tancat són les muntanyes del Montgrí. El batent obert, que utilitzem per passar d'una banda a l'altra, són les terres planes situades entre Ullà i Verges.» Pella i Forgas no va ni plantejar-s'ho. Tal com escriu en començar el primer capítol de la *Historia del Ampurdán*, «mi propósito es dar a conocer la historia de una comarca de gloriosos y prósperos orígenes, mas hoy olvidada en el extremo oriental de la península ibérica.» Assenyala, però, que ja en el segle XV hi ha documents on es distingeix entre Alt i Baix Empordà. La divisió, segons un d'aquests documents, comença a partir de Bàscara. Però el riu que passa a Bàscara és el Fluvià i no pas el Ter. En el volum de l'Empordà de la *Gran geografia comarcal de Catalunya*, Joan Badia i Homs escriu que la línia divisòria entre l'Empordà d'Amunt i l'Empordà d'Avall o, també, Sobirà i Jussà «tan aviat s'ha considerat que calia situar-la al curs del Ter com al Fluvià. En establir la divisió territorial del 1936 hom prengué com a fita divisòria essencial el massís del Montgrí, al nostre

El tren de Palamós ▼

El carrilet de Sant Feliu ►

Els dos frens del Baix Empordà

Quan s'és a l'interior, la manera més senzilla d'accedir al Baix Empordà és per dos punts: el primer passa per Llagostera i per la Vall d'Aro; el segon, pel pla de Celrà i Bordils, passat el Congost, que històricament és l'entrada de les terres de Girona. Avui, sobretot en els mesos d'estiu, en un i altre punt hi ha retencions a la carretera. Durant pràcticament més d'un segle, no hi havia aquests embussos i, a més a més, hi va haver dos trens. Del *Tren Petit*, el que anava de Palamós a Girona, passant per Palafrugell i per la Bisbal, en parlem en altres capítols. Del segon, del carrilet de Sant Feliu, en parlem ara. El van inaugurar l'any 1892, cinc anys més tard que el *Tren Petit*. Deixem que Gaziell ens ho expliqui: "Els capells i les gorres dels homes, les ombrel·les, els mocadors i els ventalls de les dones, tremolaren enlaire, i molts ulls s'entelaren de llàgrimes, mentre una ovació delirant acompanyava el primer tren que s'esmunyia al lluny." A l'*Oda a Sant Feliu de Guíxols*, Josep Compte no pot amagar el seu entusiasme: "Llavores tu amb Girona us dàreu l'abraçada; / en ton espai esplèndid va néixer un nou estel: / xiscla del tren la màquina, volant tota esverada / com àguila que porta sos aguilots al cel." Pagès i Llusent en parla a *La filla del taper*, una obra de teatre costumista. I, en *El Noticiero*, P. Colomer escriu aquests versos: "Surt de Sant Feliu frenétich / entre mitg d'aclamacions / y d'esclats de goig que cridan / ¡que Déu vos do bona sort! / y corrent tan com la vista / y ficantse dins desmont / y xiulant per despedida, / y brunzint y fent remor; / y atravesant camps y serras, / tan lo pla com montanyós, / corra com llamp, mentre crida / ¡¡Pas al progrés, que jo'l soch!!" El progrés, aquesta idea del progrés, va durar fins el dia deu d'abril de 1969, quan ja feia una mica més de tretze anys que havia desaparegut l'altre carrilet de la comarca. Avui, hi ha cada cop més gent que demana un tren de via lleugera per anar de Girona a la costa. Temps era temps, n'hi va haver dos. El progrés molt segurament té més d'una cara.

L'Empordà
[de J. Pahissa]

entendre amb un encert total i indiscutible.» Tanmateix, mirada sobre el terreny, la decisió és salomònica perquè, si anem cap a ponent, el Montgrí, que és a la banda nord del riu Ter, acaba a Sobrestany, cosa que vol dir a l'alçada de Bellcaire. Passat Bellcaire, que és allà on comença el que Pla en deia el batent obert, tot és plana. De manera que, si, per exemple, Vilopriu, Garrigoles o Albons són del Baix Empordà i no en són Camallera, Saus o Viladamat és perquè, per la banda nord, el Montgrí arriba a tocar Riells i l'Escala. Es fa una ratlla des d'aquest punt i els pobles que queden al nord són de l'Alt Empordà; els del sud, en canvi, són del Baix. El resultat, doncs, és que la frontera per aquest costat no és res més que una plana, cosa que, ben mirat, ja que estem parlant dels dos empordans, té una certa lògica.

Però els límits de l'Empordanet o del Baix Empordà són també imprecisos per l'oest i pel sud. Segons Pella i Forgas, a la banda meridional, l'Empordà arriba fins a Tossa. «És una afirmació infonamentada i fantàstica»,

escriu Josep Pla en *El meu país*. «Ni Tossa de mar, ni el que anomenem les muntanyes de Tossa (que són les muntanyes del prelitoral de la Selva) ni Sant Feliu de Guíxols, ni la Vall d'Aro, no han format mai part de l'Empordà. Són elements de la comarca de la Selva.» Per a Pla els límits de l'Empordanet són «els de l'atracció del mercat de la Bisbal.» Josep Vicente, en canvi, assenjala que l'Empordanet arriba fins a Sant Feliu, que és allà on es perd la tramuntana.

Per la part de ponent, la cosa també es complica. Descartem la Garrotxa, els Terraforts o Terraprimos d'Empordà, que són les terres de Castellfollit o Banyoles. Per què Viladasens o Sant Jordi Desvalls són del Gironès? Senzillament perquè, per poder existir, una comarca necessita primer de tot territori. Però aquest és un problema del Gironès i és des del Gironès que s'hauria d'explicar per quina raó aquesta comarca salta la frontera del Ter, passat Flaçà. Pla, en tot cas, ho ignora. Escriu que l'Empordà i l'Empordanet estan separats «pel Ter, pel curs del Ter comprès entre el congost de Girona i la seva desembocadura en el mar. El congost de Girona és la porta central de l'Empordà. Si situats al congost agafeu la riba esquerra del Ter, entrareu a l'Alt Empordà. Si agafeu la riba dreta, entrareu a l'Empordanet.» De manera que per a ell el Pla de Flaçà, Bordils i Celrà són del Baix Empordà, l'Empordà de Girona. Geogràficament tot això és tan obvi que, en el llibre *El Baix Empordà*, Baldri Ferrer tira pel dret i ni tan sols no en parla. Potser té raó. No està tan lluny de Pla. «Ara, potser algun lector em preguntarà» —escriu l'homenot de Palafrugell— «si la suposada existència que faig de l'Empordanet implica alguna diferència amb la gent del voltant. Oh, no senyor! L'existència de l'Empordanet és una mera comoditat.» A l'assaig geogràfic que va publicar en castellà sobre el Baix Empordà, Joan Carandell prova de no entrar en polèmi-

ca i fa començar aquesta comarca a Flaçà, «sobre la vía férrea de Barcelona a Portbou.» Però Flaçà és oficialment del Gironès, cosa que Narcís-Jordi Aragó sap molt bé. A *L'Empordà d'anar i tornar*, descobreix l'Empordà passat Flaçà, un onze de febrer a les cinc de la tarda, quan, en arribar a la Vall de la Pera, el taxi que el porta de Girona a Torroella trenca a mà esquerra i veu, «com una aparició... el paisatge de la plana que s'estén com una enorme catifa des de Ruplà fins a la ratlla de mar.» Més de trenta anys abans, en el llibre *Comarca de l'Empordà*, Anna Rubiés va estalviar-se qualsevol precisió entre el Gironès i el Baix Empordà tot escrivint que «la frontera empordanesa no és una barrera; més aviat és un pont amb una porta oberta.» Tampoc no s'ho plantegen Josep Vicente en el volum cinquè de *Catalunya visió* o Jordi Arbonès a *L'Empordà, terra de pas*. En el pròleg d'aquest darrer llibre, Ponç Puigdevall escriu: «¿Què és l'Empordà? ¿On es troba l'Empordà?... com es podria explicar la idiosincràsia empordanesa a una mirada culturalment i geogràficament tan distant com la que pot posseir un súbdit japonès?» Ell mateix ens respon: «Seguint l'opinió del seu

admirat Witold Gombrowicz, Jordi Arbonès també creu que el propòsit de la literatura no és resoldre els problemes sinó plantejar-los.» De manera que ja podem començar a deixar-ho córrer perquè possiblement no ens en sortiríem. A *L'Empordà. Llibre de meravelles*, Antoni Puigverd escriu que «la qüestió dels límits és un autèntic embolic.» Però els embolics també són positius. «Una altra cosa és que, a mi que m'encanten les ambigüitats, em distregui més pensar que l'Empordà té un perfil borrós que tot ho acull, però no empresona res», continua escrivint. No és gens allunyat del que ens deia Rubiés. Puigverd, però, agafa el cotxe, va en aquesta part de país, fa una enquesta i descobreix que «ja no se senten empordanesos ni els de Flaçà, un poble que durant anys i panys ha fet, i fa, d'estació de tren del Baix Empordà.» Deu ser, com escriu també, perquè, cada cop que van cap a la Pera, els de Flaçà veuen un cartell que indica el canvi de comarca. La solució, doncs, no passa ni per la geografia ni pel caràcter. La solució és molt més senzilla: es va a un lloc determinat, s'hi clava un cartell, es deixen passar uns anys i ja es té fet el límit d'una comarca. 🐼

De Sant Feliu a la Costa Brava

El passeig del Mar de Sant Feliu de Guíxols

SITUADA A L'EXTREM més meridional del Baix Empordà, però orientada cap a les terres que porten al Gironès i Girona, la ciutat de Sant Feliu de Guíxols té, en paraules d'Agustí Calvet, Gaziel, «la finor i la gràcia de l'Empordà, i l'aspriva dolçor de la Selva.» Massa lluny, però a la vegada massa atractiva com per deixar-la de banda, port natural de Girona i capital de la subcomarca de la Vall d'Aro, per fer-se com a població, Sant Feliu ha hagut de comptar tradicionalment només amb les seves forces: amb la del monestir a l'Edat Mitjana; amb la de l'artesanía i la de la indústria del suro, «la rifa del suro» com en diu Gaziel, ara fa més d'un segle; i amb la del turisme, «la segona rifa», a la nostra època.

Potser no s'equivocava del tot Pella i Forgas, quan va escriure a la seva *Historia del Ampurdán* que va ser en una cel·la d'aquest monestir on, cap a finals del segle XIII, Jofre de Foixà, autor de la primera preceptiva trobadoresca on es diferencien l'occità i el català com a llengües, va compondre l'*Ars Poètica*. S'ho preguntava encara E. Zaragoza i Pascual, l'any 1988, en un article a la revista *Ancora*, però és molt difícil poder contestar això. Fa massa temps de tot. Com també fa massa temps per poder saber amb certesa si va ser en aquest mateix lloc on, com escriu de nou Pella i Forgas, en un

dia d'entre 1450 i 1460, «en la soledad del monasterio guixolense, viendo la mar incomparable de esa rada», Pere de Torroella o de Torrella, bisbalenc, germà de Bernat de Torroella o de Torrella, abat del monestir, va escriure el primer sonet en la nostra llengua. Potser són massa coses per a un mateix indret. No ho sabem.

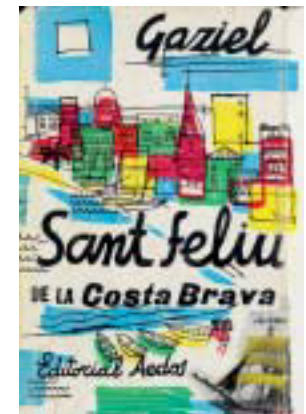
Els fets, en tot cas, quan queden lluny, quan passen els anys, se solen perdre abans que els llocs on diuen que es van esdevenir, abans que els indrets que s'explica que hi havia. Canvien els segles i els anys, i, tot d'una, l'únic que sabem del cert, l'únic que ens queda a més d'allò que es va escriure, és aquella «incomparable rada» que, cinc-cents anys més tard, en paraules de Gaziell, «fa com una enorme petxina amagada en els replècs de la costa.» Gaziell escriu aquesta impressió a *Sant Feliu de la Costa Brava*, les planes on amplia, revisa i fixa *Una vila del vuitcents: Sant Feliu de Guíxols*, el primer llibre on aquest mestre del periodisme modern, director de *La Vanguardia*, memorialista i gran viatger, parla a fons sobre la població on va néixer i on va viure fins que es va traslladar amb els seus pares a Barcelona. Però ha passat també el temps. Som a l'estiu. Ara, Gaziell té cap a cinquanta anys, ens diu que està assegut en un banc del Passeig del Mar, un dels llocs que més li agrada: «Si a Sant Feliu li treien o li esguerraven el Passeig del Mar, li quedaria ben poqueta cosa. En canvi, ell sol es basta per a donar-li amb escreix una presència capitalícia, acompanyada d'un encís que no es pot dir, exclusiu com el dels llocs ciutadans famosos.»

Molts anys més tard, entre altres autors com Narcís Dausà, també escriurà sobre aquest Passeig Margarita Wirsing, L. D'Andraitx. En parla, per exemple, a *Volves*: «Una franja immensa, avellutada i verda, gruixuda, separant la platja de la terra ferma, resplendia temptadora, brindant ombra generosa.» Ella també, com

De Sant Feliu a la Costa Brava

Gaziell, ho fa amb nostàlgia. Ha passat el temps i, com ja se sap, la nostàlgia és la febre d'allò que hem perdut, el perfume que desprèn l'arxiu de la memòria. Molt abans que ella, en el mateix lloc, Gaziell també va poder constatar que el Sant Feliu que veia tenia poc en comú amb la població que li semblava que recordava. De manera que potser no li va caldre ni entretenir-se a mirar, com ens diu que feia, unes fotografies del vell Sant Feliu vuitcentista perquè li vinguessin als llavis els primers versos del que seran els Goigs a la seva ciutat*. Qui també parla de Sant Feliu és Rusiñol. «Sant Feliu», diu, «és una gàbia d'or plena de mussols.» Deixem-ho

▲ El monestir, abans de la restauració

Agustí Calvet, "Gaziel"
▼ [d'Enric Marquès]

córrer. Encara que digués això, a Sant Feliu, Rusiñol hi feia exposicions. A «En Rusiñol que jo he tractat», Prudenci Bertrana escriu que el va conèixer «a la terrassa d'un cafè del Passeig del Mar», amb motiu d'una exposició. En aquella ocasió, capitanejant una cinquantena d'artistes, Rusiñol va anar d'excursió fins a la cala del Canyet, però, això sí, abans d'embarcar-se, van haver de treure'l quasi per força del llit perquè, noctàmbul com era, la nit abans havia fet gatzara a la terrassa d'un cafè acompanyat de Ramon Casas. Però qui estimava i coneixia de veritat Sant Feliu era Gaziel. I sembla que no cal ser cap primera espasa per adonar-se que, de passada, en aquells Goigs provava de refer —si es vol, de millorar, incorporant-hi un to popular— una altra Oda a Sant Feliu de Guixols que mossèn Josep Compte, un clergue poeta, va escriure quan el segle XIX

començava a allunyar-se: «Salut Gesòria alegre, encisadora fada, / de gaies esperances i esdevenir joliu; / verger arrecerat, gavina benaurada / que en temps llunyans vingueres a fer ací ton niu.»

Anys més tard, la poetessa Lada publicarà una *Oda a l'encisadora ciutat de Sant Feliu*. Gaziel pensava que l'oda de mossèn Compte era «sonora com una música de pianola i tallada segons el patró famós de la que el gran Verdaguer havia escrit de Barcelona.» Això és molt clar. Gesòria, a més, és un fals topònim, una de les maneres com pensaven alguns erudits de fa més d'un segle que s'havia anomenat antigament Sant Feliu de Guíxols. L'any 1926, a *Exaltacions i paisatges*, Enric Bosch i Viola va publicar un poema anomenat *A Gesòria*, de to força més romàntic. I encara no fa pas gaire, l'any 1992, Alfons Ribas Pallí en va publicar un també amb aquest mateix títol.

Però tornem on érem. Avui, a nosaltres, ens pot fer una mica de gràcia comprovar que, com que la rima obliga, tant en el Goig de Gaziel com en el de mossèn Compte, Sant Feliu és o ombriu o joliu: diccionari en

Goigs

I que n'ets de ben plantada
dins un clot, com dins un niu,
tan fina i tan encalmada,
entre l'aigua assolellada
i el recer del bosc ombriu
ai!, ciutat de Sant Feliu,
arran de la mar salada!

GAZIEL
Goigs de Sant Feliu

mà, ben mirat, no pot ser gaires més coses. Sigui com sigui, joliu, ombriu o, sobretot, estimat, el fet és que Gaziel enyorava el món del vuitcents, un món que potser no havia existit, com tots els móns que volem creure que hem deixat enrere: «Entre Romanyà i les Comes / Passant pel món d'en Rabell, / Vèieu conills sense pell / I pollastres sense plomes. / Pujaven de mil indrets, / A Sant Grau i Sant Baldiri: / El menys era dur-hi un ciri / I el més aplegar bolets./ La Conca, Sant Elm, Canyet, / Font-Picant, Monti-Calvari, / Ningú deixava d'anar-hi / A tastar un peix amb suquet.»

A *Sant Feliu de la Costa Brava*, Gaziel parla de les tavernes, dels carrers i de les places, del món del suro i, entre molts altres llocs i molts altres temes, dels teatres del Sant Feliu vuitcentista, del Casino dels Senyors i, sobretot, del dels Nois: «Se'n destacaven també alguns homes excepcionals, que no eren pas “Nois” com els altres. N'hi havia un que escrivia poesies d'una sensibilitat i una delicadesa essencialment líriques, i estudis literaris penetrants; un altre, modest rellotger d'ofici, composava música amb la mateixa espontaneïtat i vocació que els ocells fan refilades. Aquest era fill de Sant Feliu mateix; l'altre hi vingué de fora. El foraster es deia Salvador Albert; el ganxó, Juli Garreta.»

Salvador Albert i Pey, fill de Palamós, segons Gaziel «un dels homes més retrets i ensems més fins que la comarca ha produït», exposava i comentava a la biblioteca del Casino dels Nois «el llavors flamant teatre d'Ibsen, tot just arribat a Espanya a través de Barcelona.» L'assaig *El tesoro dramático d'Henrik Ibsen* és el resultat de tot això. Però a més de diputat pel districte de la Bisbal, d'ambaixador a Bèlgica durant el govern de la República i de represaliat pel franquisme, Salvador Albert va ser un poeta notable. Dedica el seu poema *Ànimes* justament a Gaziel. Octavi Saltor, que

va tenir tants vincles amb Sant Feliu durant molts anys, va publicar-li l'obra poètica completa. En un dels primers versos del poema *Mar*, del llibre *Afinitats**, diu que la seva estimada —aimia— escriu dolces paraules damunt la sorra. No està malament, encara que també és veritat que, si en comptes de fer-ho a la sorra, les paraules s'escriuen en un llibre és més difícil que s'esborrin. Gaziel n'és prou conscient, per això escriu sobre allò que estima i sobre aquells que ha estimat. D'alguns, com del músic Joan Goula, només n'ha pogut sentir a parlar; d'altres, com de Marià Vinyes, en sap moltes més coses. L'any 1935, Vinyes va fer un llibre sobre Garreta. Pau Casals en feia un judici; Gaziel, el prefaci. I també ens parla de l'impressor Octavi Viader, un home de qui sempre s'explica que va imprimir

▲ El casino dels Nois

▼ Salvador Albert

Mar

Mentre la mar enjoia ta nuesa
d'un guspireig diamantí, aimia,
jo vaig llegint amb la mirada encesa
de ta beutat i de la llum del dia,
dolces paraules que, damunt la sorra,
ton dit escriu i que l'onada esborra.

—No serà l'amor nostre com l'onada
que, de la platja en el llit d'or, expira
d'efímeres estrelles coronada
i empesa per la ratxa que sospira
fal·laç, quan ella, moribunda, calla
i, amb sa mateixa escuma, s'amortalla?

—L'amor que et duc és com la font que brolla,
immaculada, de la roca dura,
i del baf de la terra s'assadolla
tot reflectint la lluminosa altura.
L'amor que et duc, o verge!, m'enlluerna
Com l'esplendor d'una altra amor eterna.

—Jo a ta mirada m'ofereixo nua
i bategant el pit; mes quan s'inclina
ton cap sobre el meu llavi que traspua
mel de mon cor i salabor marina,
inquieta mon ànima tremola,
puix sent que la teva ànima s'envola.

SALVADOR ALBERT
Afinitats

una edició d'*El Quixot* en suro, però que també va editar molts altres llibres. Un, per exemple, l'havia escrit mossèn Joan Maria Freixas, prevere, familiaritzat amb els clàssics, que va morir a Sant Feliu quan encara era massa jove. El llibre es diu *Èglogues i altres poemes*, el va prologar Joaquim Ruyra. Els versos de *Des de Sant Telm** segurament han servit de punt de partida de l'*Amor ganxó*, de Guida Alzina, una poesia de la tercera part de *Dicotomia amb blaus*, que és on hi ha unes referències més explícites a Sant Feliu.

Però tornem als clàssics perquè qui també els coneixia era Joan Torrent i Fàbregas, que va editar amb Josep Maria Casacuberta l'epistolari de Jacint Verdaguer, Mossèn Cinto. Com que Torrent i Gaziell eren amics, segur que més d'un cop parlaven de Sant Feliu de Guíxols. Potser ho feien mentre Gaziell escrivia *Sant Feliu de la Costa Brava* i, potser encara, alguna vegada, tot parlant, s'arribaven fins a «la mola del Monestir, avui tan fosca, color de ruïna», que, en una altra època «devia lluir, novella i blanquinosa, en el racó més ombriu.»

Però quin és aquest color de ruïnes de què ens parla Gaziell? No en podem tenir cap dubte: el color amb què molts anys abans, un altre santfeliuenc, Ferran Patxot, àlies Manuel Ortiz de la Vega, va escriure *Las ruinas de mi convento*. En aquest llibre, Manuel, el protagonista, enamorat d'Adela, acaba fent-se monjo. A *Mi claustro*, la segona part, és Adela qui s'acaba fent monja. Deixem que parli Patxot: «Es una villa deliciosa... hay en fin un puerto formado por la naturaleza, circundado de bosques, y cuyos muelles y andenes los forman las montañas.»

I ara que ha parlat, fixem-nos que el port que no existeix, el port que li agradaria tant, a Gaziell, en canvi, l'empipava: «La mateixa platja de Sant Feliu, quan encara no ens l'havien esguerrada i malmesa amb el port, era

com un joiell lineal, de tan bé com l'havia traçada durant segles i segles el bes fresc i fonedís de les onades.»

Sempre ho veurem així: s'enyora allò que no es té; allò que es té és el que no es voldria. Però com devia ser Sant Feliu abans que hi fessin el port? Nosaltres no ho sabrem mai. A Gaziel, que sí que ho sabia, sempre li va sobrar. Ferran Patxot, en canvi, va trobar a faltar-lo. «Dos montañas que se internan en el mar forman allí un puerto. La de la derecha es muy notable por la ermita de S. Telmo. La de la izquierda por un molino de viento que en su cumbre se divisa.»

Un port que, a més d'esguerrar la platja de Sant Feliu, va fer desaparèixer també Cala Sants, l'indret des

L'ermita

Dessota un cel primaveral,
sobre la mar esvalotada,
la blanca ermita monacal,
avui, es torna endiumenjada.
Oh quina joia matinal
d'oïr la missa començada...
cada graó que puja endalt
fa més sentor de marinada.

Vora l'encant del mar soliu,
veus la ciutat de Sant Feliu
com un esclat de meravelles.
I quan la Missa es va acabant,
a fora vibra, transformant,
el riure clar d'unas donzelles.

JOAN MARIA FREIXAS
Des de Sant Telm

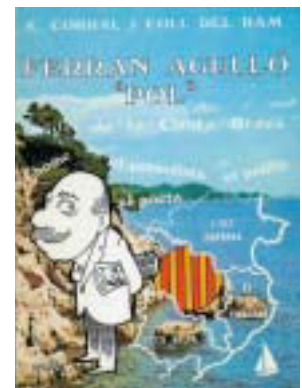
d'on, segons la tradició, i tornem un altre cop a Patxot, «en una de las crueles persecuciones suscitadas contra los cristianos primitivos el santo patrono de la villa fue arrojado.» Ara, se'n diu el Salvament, escriu Cullerell-Ramis a *Una vila del nou-cents: Sant Feliu de Guíxols*, un títol que plagia òbviament el del llibre de Gaziel.

I ja que parlem de plagis, deixem el port d'una vega-da i enfilem-nos fins a Sant Elm. És aquí on el protagonista de *Boyra* de Berga i Boada té por de trencar-se el cap justament a causa dels roquetams que amaga la boira, i és aquí, és clar, on l'any 1884, un jove Ferran Agulló, poeta mediocre segons Josep Pla, situa, junta-ment amb el del Molí de les Forques, un dels dos gegants

▲ La casa Llagostera, escenari de «Las ruinas de mi convento»

◀ L'ermita de Sant Elm

▲ Josep Pla i Gaziel

▼ “La Vanguardia”
dirigida per Gaziel

de roca que s'imagina que guarden Sant Feliu. Va ser aquí també on, quasi vint-i-cinc anys més tard, el 1908, mirant, que consti, en direcció a Tossa, diu la tradició que Agulló va batejar la costa que veia amb el nom de Costa Brava*. Però potser no és cert. Pla deia que Agulló no havia batejat la costa des de Sant Telm. Ho escriu en un article a *Destino* l'any 1958, un article que després tradueix i reproduïx a la *Guia de la Costa Brava*: «El nom de Costa Brava amb què designem aquest litoral gironí que intento descriure en aquesta guia no és un nom antic. Nasqué fa uns cinquanta anys i precisament a El Paradís. A les postres d'un banquet celebrat aquí, va ésser el periodista Ferran Agulló qui, per primer cop, qualificà aquest litoral de Costa Brava, nom que, com tots sabem, ha tingut gran fortuna i ha donat la volta al món, i ha exclòs l'eventualitat de qualsevol altra denominació.»

«El Paradís» era el nom de la finca que el senyor Bonaventura Sabater tenia a Fornells, una platja de Begur. Tal com va recollir E. Corral i Coll del Ram en el llibre *Ferran Agulló “Pol”, padrí de la Costa Brava*, va ser precisament Xiquet Sabater, fill de Bonaventura, qui

Una anacronia

Avui, la Costa Brava té tanta anomenada que no és gens estrany que molta gent es pensi que és un nom que ve d'antic. És el que segurament va passar al cubà Alejo Carpentier en *El siglo de las luces*, una novel·la que té com a protagonista Víctor Hugues, un comerciant antillà que porta a l'illa de Guadalupe les idees alliberadores de la Revolució Francesa i, de passada, la guillotina. Alejo Carpentier va publicar aquest llibre l'any 1970, però, com que el temps de la novel·la és de principis del segle XIX sorprèn que en el capítol segon hi hagi aquesta frase: «Y eran proyectos de invasión, levantamientos en provincias, planos de desembarcos por Cádiz o por la Costa Brava.»

L'anacronia és tan evident que no caldria afegir-hi res més. En *El món de la Costa Brava*, Jaume Pol Girbal escriu que va tractar Alejo Carpentier a les darreries de la seva vida, quan vivia a París. Segons explica, era un dandi erudit i rodamón que coneixia el centre de la Costa Brava i que havia fet algunes estades en el castell de Cap Roig, amb els Woewodsky, a Calella de Palafrugell. Una vegada, Pol Girbal va escriure una carta a Carpentier comentant-li que hi havia aquest anacronisme en el seu llibre. Però l'escriptor no va contestar. A vegades, també es respon amb silenci.

va demanar a Josep Pla que desfés l'equívoc. El banquet en qüestió sembla que va ser un sopar de l'any 1905 on havien assistit Francesc Cambó, Joan Ventosa i Calvell, Raimon d'Abadal, Enric Prat de la Riba, Josep Puig i Cadafalch i altres personatges de la Lliga.

Jaume Pol Girbal va recollir també aquesta polèmica a *El món de la Costa Brava*. Puja a Sant Telm aconsellat per un conegut que li assegura que és el punt exacte on va ser batejada la nostra costa i ens fa notar que la doble placa que hi han posat és, de fet, un monument a la prudència perquè diu exactament això: «Des d'aquesta trona de Sant

El monòlit de Sant Elm

Elm, Ferran Agulló intuï la idea de batejar la Costa Brava. La Ciutat de Sant Feliu de Guíxols li ofrena avui, 29 de setembre de 1963, aquesta recordança.»

Si del que es tracta, doncs, és de parlar d'intuïcions, potser sí que Agulló ho va intuir a Sant Telm, però el paisatge que descriu és el que es veu des de Blanes, i el bateig va ser a «El Paradís» de Begur. I, com passa tot sovint, el nom no va començar a fer fortuna fins molt més tard, encara que és veritat que, si Ferran Agulló va batejar a principis de segle la nostra costa, devia ser perquè començava a parlar-se'n. Els llocs no necessiten tenir cap nom fins que no es posen de moda. I l'any 1908, la Costa Brava s'hi va començar a posar. Si bé no tant com avui, és clar. La moda tot just començava. 🐟

Per la Costa Brava

(...) Era dalt d'un espadat feréstec, que baixa al mar en terratrèmol de roques, per etzavares verdes i fonolls d'or; en son cim unes ruïnes d'un antic convent li donen to llegendari; a llevant una esplèndida decoració de caps i roques, puntes i freus, penyalars i cales, fins a les fantàstiques muntanyes de Tossa, esborrellades de boscúries, comprenen al entusiasta admirador de la nostra costa: a garbí la plàcida corba de les platges de Blanes i S'Abanell, fins a la punta de la Tordera, separades per un illot rocòs que un istme ha ajuntat a la terra, reposen la mirada i l'enteniment eixelabrats per l'espectacle de la costa brava; per la banda de terra, en grandiosos amfiteatre, les serres de Pineda, Orsavinyà, Pala-folls, el Montnegre, i més enllà el Montseny, prenen tots els colors de l'arc de Sant Martí: son verdes, violades, blaves, grogues, i després de color de taronja, i després daurades, i després van esvaïnt-se, esvaïnt-se en l'ombra de la nit com si es fonguessin... La vila encén sos llumets elèctrics, calen xarxes, mar endins, els sardinalers renegant dels dofins i de les roasses que boten, mofant-s'en, entre les calades, i les ones baten espumoses al peu del penyal gegantí, canten l'eterna balada del mar, sempre vella i sempre nova (...)

Oh, la nostra costa brava, sense parella al món! La de Mallorca és més dura, més fantàstica, més grandiosa: es feta pels temporals que el golf atia contra l'illa fa milers d'anys; la Costa d'Or que es parteixen Itàlia i França és més dolça, mes somniosa: una faldada de flors; però la nostra, desde la Tordera al Cap de Creus, i seguint el Port de la Selva fins a Banyuls, ho és tot: és brava i rienta, fantàstica i dolça, treballada pels temporals a cops d'onades com un alt relleu i bordada pels besos de la bonança, com una exquisidesa de monja pacienta per qui les hores, els dies i els anys no tenen valor de temps. Enlloc com aquí, amic Durán, tu que amb mi les has vistes totes aquestes costes, el maridatge del mar i de la terra, els caps i les badies, les cales i els penyalars de tots els colors i formes, els tons, la transparència de les aigües i sobretot la llum, aquesta llum clara, més viva, més bella que enlloc del món...

Priveu-me de mentir, vosaltres, entre els vius, poetes amants de la nostra costa. Tu, Ruyra, el cise-llador de «marines»; tu, Rahola, el cantor del Golf de Roses; tu, Marquina, el que has entès la veu de les onades; tu, Masifern, que hi has trobat inspiració i salut; tu... tots els que l'heu vista i sentida i cantada la nostra costa, i tu, Llaverias, que l'has sorpresa en tots els reconcs amagats, en totes les hores d'esplai amorós i de fúria apocalíptica. Hi ha res com la nostra costa? (...)

FERRAN AGULLÓ

Aquest escrit, considerat com l'article fundacional de la Costa Brava, va ser publicat els dies 12 i 14 de setembre de l'any 1908 a la secció «Al Dia» de *La Veu de Catalunya*. L'article, que Ferran Agulló va signar Pol tal com feia habitualment, era una resposta a un altre article de Lluís Duran i Ventosa, intitulat *Les Costes Catalanes*, publicat el dia 11 de setembre al mateix diari.

La ciutat ganxona

QUE SE SÀPIGA, SANT GRAU DE PUJADES no ha existit mai. Sí que, en canvi, hi deu haver hagut més d'una i més de cent persones que s'han dit Milà. És força probable també que algunes d'elles hagin viscut en una vila de la costa catalana com els personatges de la novel·la d'Amanda Gross *El temps dels Milà*, i que, com aquests, hagin format part d'una nissaga que durant cent anys s'ha estimat, s'ha barallat i ha passat per més d'un drama en un període clau per a la població i el país, «entre l'esclat fulgurant de la indústria surera i l'aparició del fenomen turístic.»

De poble anomenat Sant Grau de Pujades és força segur, però, que no n'hi ha hagut mai cap. Hi ha hagut i hi ha Sant Feliu de Guíxols, i, a Sant Feliu, com ja recordava Gaziell que havia vist de petit, un dels aplecs més sonats era el de Sant Grau. Un altre aplec era el de Sant Baldiri. Potser va haver-hi un temps que cada ermita tenia el seu aplec, la seva diada. De l'ermita del Remei, ja de ple a la Vall d'Aro, Gaziell en diu només que era molt humil. També diu que era humil la de Sant Amanç, molt més a la vora de Sant Feliu de Guíxols. A *Llevantins y cubans. Quadrets populars*, un llibre estampat per

Octavi Viader, Josep Lloveras i Roig recorda l'aplec que s'hi feia. Ho escriu fa cap a cent anys, amb la grafia d'abans de Pompeu Fabra: «Apenas queda memoria del que fou animat aplech de Sant Amans, delicia de la quitxalla, alegria del jovent y diversió de la gent gran qu'esperaven ab fruició arribés el 4 de novembre.»

De Sant Amanç, ja llavors, no en quedaven més que quatre ruïnes. Encara que de fet estava arrelat a Blanes, d'una manera o altra, Josep Roig i Raventós devia tenir present totes aquestes ermites i tots aquests aplecs quan va escriure *L'ermità Maurici*, Premi Fastenrath a l'any 1924. Molt particularment, devia recordar l'ermita de Sant Telm. Al final de la novel·la, Roig indica que el lloc on hi ha la capella de l'ermità del seu llibre és imaginari, però l'ermita es diu Sant Telm i és ran de les onades, damunt d'una muntanya petita. A *Nit de frau*, per exemple, uns contrabandistes arriben de nit a la platja de Sant Telm. Més tard, qui hi arriba són els carrabiners.

▲ El monestir

◀ El passeig del Mar, cap a 1930

Tornem, però, a la Ciutat Ganxona perquè el que hi passa és que, amb l'esclat del suro, com anys més tard amb la guerra civil espanyola o amb l'arribada dels primers turistes, la població va entrant en una altra era. Són els canvis que prova de reflectir Amanda Gross a la novel·la que abans hem citat; uns canvis que podem anar veient en el seu Casino dels Comerciants o en els carrers de la vila. Naturalment, però, no és l'única, ni tampoc la primera de parlar-ne: «Un marcat germanisme d'estar per casa, que tanmateix no per això deixava d'ésser terrible, ho envaïa tot. El Passeig era, ara, tot el dia ocupat pels *cadetes falangistas* que allà aprenien a comportar-se en tot moment dintre els paràmetres d'aquell ordre marcial que tant semblava complaure'ls.»

Abans que ella, en una altra llengua, centrant-se però específicament a l'estiu de 1934, José María Gironella va parlar de Sant Feliu de Guíxols a *Los cipreses creen en Dios*, un dels grans èxits de la novel·la castellana dels últims anys del franquisme. Enmig del que Gironella novel·lava com l'època fosca de la II República, David i Olga, dos dels personatges del llibre, marxen el 20 de juliol amb els seus alumnes a passar un mes de vacances a Sant Feliu. Van en un «edifici entre pinos», «cedido por el ayuntamiento», «junto a la torre del Salvamento de naufragos.» Troben un Sant Feliu on el turisme ha començat a canviar el paisatge: «Por la tarde, excursión, bordeando la costa por entre los pinos, salpicándola de comentarios sobre la vida de los veraneantes en sus residencias.»

Res a veure encara, però, amb el que vindrà després, sobretot a partir dels anys seixanta. Arriben els dies de la Festa Major: «El Paseo del Mar estaba abarrotado». Està atapeït a causa de les sardanes, d'uns autobusos que porten tot de forasters, de l'envelat, dels cafès

curulls de gent, d'un circ. «En el Casino de los señores», Ignacio, un dels alumnes de David i Olga, s'enamora d'Ana María. Malgrat els anys convulsos de la II República, tot passa en un ambient una mica exquisit, refinat, el dels inicis del turisme. Amanda Gross també en parla: «Amb l'entrada de l'any i ja de cara al febrer, va entrar tot Sant Grau en un estat de febre inimaginable. D'Anglaterra havien començat a arribar cartes de gent que volia passar les vacances a la Costa... Eren els que havien sentit a parlar d'un racó de món ple de sol i d'escalf humà i no sabien com s'hi havia de posar per arribar-hi.»

Durant anys, fins abans d'arribar a l'allau de la segona meitat del segle que acabem de deixar enrere, el turisme, el cosmopolitisme que es va estendre a poc a poc per Sant Feliu i per la nostra costa, va transformar molt positivament el litoral. Un dels primers a arribar va ser John Langdon-Davies, escriptor i periodista anglès, autor de *Dancing Catalans*, *Behind*

Una revista modèlica

L'any 1935, en el primer número de la *Revista de S'Agaró*, es publica *Ràfecs*, un article pòstum de Rafael Masó. També hi col·labora J. V. Foix amb unes notes sobre Port de la Selva. Però l'homenatge a Rafael Masó és en el segon número, el d'hivern, perquè, en un principi, es volia fer una publicació bianual. Josep Ensesa hi escriu l'article *El Rafael Masó que jo he conegut*. Hi col·labora Carles Sindreu, que, a més, dirigeix la revista. També publiquen el poema de Masó *Cançó dels manobres en fer anar les pales*. El tercer número, el de l'estiu de 1936, és el darrer de la primera època. Carles Sindreu hi escriu en castellà, Carles Rahola hi publica *Les velles llegendes de la Costa Brava*, i Josep Pla hi col·labora per primera vegada. El seu article es diu: *Ací els presento l'Hermós*.

Passada la guerra, no es torna a publicar la *Revista de S'Agaró* fins al 1949. Llavors, ja és en castellà. La dirigeix Jaime Arias i es publica fins al 1969. Manté, però la seva qualitat. Entre molts d'altres, en aquesta segona època, hi escriuen Josep Maria de Sagarra, Carles Soldevila, Del Arco, Josep Pla, Horacio Sáenz Guerrero, Xavier Monsalvatge, Noel Clarasó, Víctor Català, Carles Fages de Climent, Francesc Folguera, Nèstor Luján, Carles Sentís, Sempronio, Gaziel, Federico Gallo, F. D. Verrié, Josep Ensesa i Gubert, i L. d'Andraitx, que és el pseudònim de Margarida Wirsing i Bordas i que, durant molts anys, dirigirà *Àncora*, la revista de Sant Feliu.

Un vers del "Canigó"
de Verdaguier a la façana
de la casa Patxot

the Spanish barricades i *Gatherings from Catalonia*. Langdon-Davies, que era amic de Marià Manent, de Josep Pla, de López-Picó, de Tomàs Garcés, de Millàs-Raurell i de molts d'altres, va instal·lar-se al número 1 del Passeig del Mar de Sant Feliu durant la primavera de 1926, perquè el seu amic Ramon Casanova va aconsellar-l'hi: «Potser mai no ens havíem sentit tan identificats amb la comunitat que ens envoltava com durant aquells tres anys de Sant Feliu de Guíxols», va escriure.

De moment, els Davies van estar a Sant Feliu només durant tres anys, però, com assenyala Miquel Berga, van ser l'inici d'uns lligams que van perdurar fins a la mort de John: «La gent del poble s'habitua ràpidament a la presència d'aquells anglesos del Passeig», i aviat John és més conegut com «aquell senyor anglès que balla sardanes» que no pas pel seu nom.»

Som encara abans de la guerra. Sant Feliu bull d'activitat, com hi bull també el Sant Feliu de la Festa Major que trobàvem a *Los cipreses creen en Dios* o el que recorda mossèn Camil Geis a *Pas i repàs*, un llibre on fa memòria dels dos anys que va estar instal·lat al carrer de Sant Joan del que ell anomena la ciutat Ganxona: «Al segon pis del 39 d'aquell carrer neixia (*sic*) una coral polifònica, que fou batejada amb el nom de "Schola Cantorum". Era una trentena de joves cantaires, entusiastes i disciplinats que, espontàniament, es posaren sota la meva juvençana batuta. En una petita sala del meu pis es feien els assaigs. Com si encara, passat més de mig segle, veiés els meus cantaires i sentís ressonar llurs cantúries en aquella petita sala.»

Una mica distant, però també present, hi ha la Colònia de S'Agaró. Gironella la cita a la seva novel·la. César González-Ruano escriu en el *Diario íntimo* que

«S'Agaró es demasiado bonito. Una pura ficción, casi una escenografía». Algunes vegades, s'ha provat de comparar l'ambient d'aquesta colònia amb el de Treumal, Cap Roig, el Mas Juny o altres punts de la costa. Senya Blanca, però, l'edifici que va promoure Josep Ensesa i que va construir un Rafael Masó refugiat, com escriu Dolors Oller, en el seu treball d'arquitecte a causa de la dictadura de Primo de Rivera, és el primer de tots, el més gironí i, segurament, també el més emblemàtic. La casa dels Ensesa és de 1924. La dels Bonet d'uns anys més tard. També segons Oller, Masó hi incorpora cada vegada més elements de l'arquitectura popular catalana i de l'arquitectura històrica. L'estiu del 1935, però, justament quan faltaven pocs dies perquè aparegués el primer exemplar de la *Revista de S'Agaró*, una de les publicacions de més qualitat que hi ha hagut mai a casa nostra, Rafael Masó mor de sobte. Molts anys més tard, en el poema *S'Agaró 1935*,* d'*Àlbum de família*, Narcís Comadira recorda l'ambient del S'Agaró d'aquesta primera època i, a *Do de la fe*, una poesia del llibre *La fàbrica*, Miquel Martí i Pol escriu: «La meva gent viatja poc, a penes / un parell de sojorns a Montserrat / i alguna anada a S'Agaró o a Tossa.»

Qui també hi va fer una estada, encara que molt més tard, va ser Carles Miralles. L'any 1981 publica en el llibre *Camí dels arbres i de tu* aquest poema, que, segons ha explicat, va escriure a l'Hostal de la Gavina: «Arbre. Prestigi lent / de la posta. Trenca la mar / a les roques i s'aprima d'escuma / pel freu, blau-negrenca a la cala. / Els ulls, que acaricien la infinita / calma, abasten l'horitzó / i en retornar recullen, de la fulla / més verda de l'arbre, on vacil·lava, / la darrera gota de sol. / Una amb el roquissar pel seu tronc, ella / imita el foc i el vol de les gavines.»

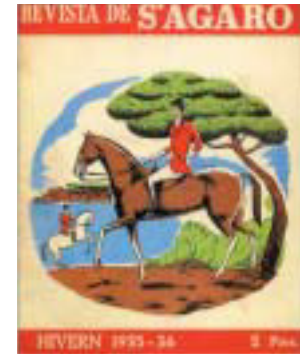
S'Agaró 1935

La cortina de malla amb entredós a dalt
(ocells i flors, codonys, raïms i peres
separa les clarors perfumades de roses de la pèrgola
de l'ombrívol recés del menjador.
Aire pur, pins i mar, només sorolls llunyans,
Límits nets del silenci.

NARCÍS COMADIRA
Àlbum de família

A *S'Agaró blau*, *S'Agaró negre*, Núria Mínguez escriu una novel·la policíaca a cavall de Barcelona i de S'Agaró, on els protagonistes tenen una torre. Quasi vint anys després que Miralles, Joan Perucho té una altra visió de la Gavina a *Destins domèstics de l'estiu*, un poema de *La mirada d'Antinea*. Per a Perucho les cambres d'aquest hostel, com les del Cipriani de Venècia o de la Mamunia de Marràqueix, serveixen per tapar-hi adulteris de cap de setmana.

Segur que alguna vegada deu haver estat així. En general, també és segur que no. Però el que és cert és que, durant temps, per a la gent de Sant Feliu, S'Agaró va ser una referència brillant, i, a la vegada, una mica allunyada. L'Hostal de la Gavina devia semblar tan estrany, com també devien semblar-ho els primers turistes. Pensant, és clar, en els turistes, Ferran Agulló va escriure: «la ciutat de bellesa única, senyorívolament vestida, on es parlen totes les llengües del món.» I en els seus *Goigs de Sant Feliu*, una mica en broma, Gaziel escriu aquests versos: «Pel Pertús bufava una aura / que ens duia francs com un sol, / corrien marcs per Sant Pol / i esterlines pel Riudaura.»

► La platja de Sant Pol

Devia semblar una allau, encara que, amb els ulls d'avui, veient què ha passat després, diríem que era una pluja fina. El fet és que molts ganxons van continuar encara vivint del suro fins a principi dels anys seixanta. És la ciutat que troba Josep Vallverdú* el 1949, quan hi arriba per fer classes. Una ciutat on només de tant en tant, com ens recorda Gaziel que havia passat sempre, la gent anava a banyar-se. Anaven a Sant Pol, «la veritable platja de Sant Feliu»,

perquè, l'altra, la de Sant Feliu, entre els pescadors, les barques i la mainada, era sempre plena. Eduard Bordas, en el seu llibre de records del Sant Feliu de principis de segle, també ho explica. Però això d'anar a la platja era una excepció. Faltaven molts anys encara perquè es posés de moda; molts anys també perquè Sant Feliu, «aquella població que, pel que fa al nucli urbà, té una geometria vocacionalment còncava» com va escriure Josep Vicente l'any 1993 en el diari *El*

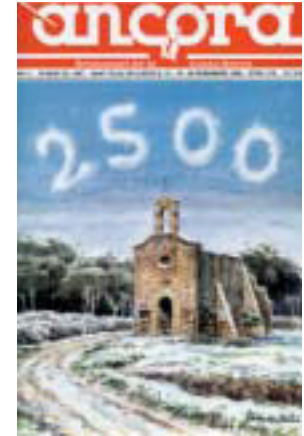
Del suro al turisme

Els de la meva generació, que érem joves en els anys que vaig viure a Sant Feliu, vam treballar encara dins la indústria del suro, estàvem acostumats a les paques, la bullida, el clor, les llesques, els rectes i els puntuts, les pelilles, el pelegrí i els caps néts; quasi cada dia vàiem vaixells mercants descarregant suro extremeny i portuguès al moll. Sant Feliu era la ciutat del suro que feia taps, que feia objectes artesans i que feia llibres de suro: grans fàbriques, velles i fosques, alternaven amb treballs casolans, majorment de tria, i cap-net, efectuats a les entrades amb vidriera, tan típiques de les cases menestrals dels nostres carrers: d'aquestes cases se'n conserven encara moltes, les que no han estat transformades en centres de servei hostaler o de restauració: aquelles cases de mobiliari senzill, que feien olor d'anxova i bugada, amb un petit verger al darrere, on hortènsies, geranis, lliris, llimoners i generibus convivia amb gats de lenta passa i mirada endormiscada.

Però ja en els anys cinquanta aquella pressió exterior de què parlava es deixava sentir i afectava els ganxons: qui tenia interessos en el suro els tenia també en la construcció d'habitatges, qui a l'hora d'invertir no ho feia en el suro —en realitat mai no ho hauria fet—; i, en canvi entrava a formar societat amb algú que pensava aixecar un hotel. Les barques ja no solament servien per calar l'art o llançar el curricà, sinó que, a l'empara del desordre reglamentari dels inicis, passejaven també turistes. Uns turistes deliciosos, que es barrejaven amb la gent del poble, que preniem cremats a la taverna, que se sorprenien que tot fos cosa pràcticament regalada. I creixia l'afluència estiuenca de visitants, no tan sols de delà de les fronteres, sinó de dins, perquè ja hi havia cotxes particulars. Sant Feliu va veure també la transformació del transport: la "Sarfa" va perdre l'exclusiva, el tren entrà en l'agonia, i tot de 600 i 1400 i 2CV envaïren els Empordans.

(...) Canviant: alguns establiments modificaren el seu aspecte, però continuaren essent aquella bugaderia, aquella dolceria, aquells moblistes. (...) Els bars es rebatejaren en cafeteries, i desaparegueren les rieres de llevant o del portalet i ponent. Sant Elm s'esquitxava de parets i teulades, i les carreteres de Palamós i Girona semblaven més denses en cases i s'hi obrien botigues: s'iniciava la gran expansió vers el nord, Vilartagues amunt, com si ens volguéssim soldar amb Santa Cristina. Gent que havia anat vestida de fàbrica vestia ara amb roba de despatx, i algun jovenet ben plantat enviava mirades llatines a les estrangeres de cama llarga i costums de tres erres.

JOSEP VALLVERDÚ
Entrada lliure

*Punt**, comencés a transformar-se. Sant Pol, per exemple, devia ser sempre «un lloc força tranquil i no gens somort», tal com va escriure també Josep Vicente, en un altre article a *El Punt*, durant la primavera de l'any 1997. El turisme, doncs, va ser una taca d'oli que es va anar estenent a poc a poc, fins que va convertir Sant Feliu en aquella ciutat cosmopolita, abigarrada, com va escriure Ferran Agulló. Agulló, com és sabut, a més de periodista, polític, poeta i autor

teatral fluixet, com diu Pol Girbal, va ser un profeta. És ell qui, a principi de segle, com ja hem explicat bateja el litoral amb el nom de Costa Brava. Però els profetes s'avancen al seu temps. I durant molts anys, encara, justament a Sant Pol, «hi passaven l'estiu famílies senceres de pescadors de l'Estartit i l'Escalà». És Gaziell qui ens ho explica. I hi devien continuar anant. Fins que el món va canviar i es va convertir en el que és ara. 🐟

De Sant Feliu a Sant Antoni

JOSEP VALLVERDÚ S'INSTAL·LA a Sant Feliu l'any 1949. Troba una ciutat que encara viu de la indústria, «que feia taps, que feia objectes artesans i que feia llibres de suro.» Vallverdú arriba amb SARFA, i la primera cosa que veu és la Rambla Vidal. Ha vingut a fer classes, a dirigir una acadèmia privada. Durant els set anys que estarà a Sant Feliu té un fill, inicia la seva carrera literària, col·labora a la revista *Àncora* des dels seus inicis, i debuta també com a conferenciant pels volts de Nadal d'aquell mateix any 1949, en el Centre Excursionista Montclar. Un dia d'estiu, en el Passeig del Mar, Lluís Esteva li presenta Gaziel; també coneix, potser gràcies a la revista *Àncora*, L. d'A, Margarida Wirsing, «una dona alta i prima, d'ulls blau clar i cabellera mig rossa», amb la qual participarà en el jurat del premi de l'Institut d'Estudios Guixolenses. L'any 1953, premien Jordi Sarsanedas. Vallverdú ha escrit sobre tot això a *Indíbil i la boira*, a *Entrada lliure**, on publica el pregó que va fer l'any 1988 amb motiu de la Festa Major, i, sobretot, a *Garbinada i ponent*, les memòries dels seus anys cinquanta. Justament, també durant un Nadal de principi d'aquesta dècada, fa una tertúlia amb José Maria Giro-nella, que de tant en tant visitava la població. Però segur que, per tarannà, per maneres de fer i també per llengua, coincidia molt més amb Octavi Saltor, poeta, un altre dels visitants il·lustres del Sant Feliu de l'època. Al cap d'uns anys, el 1980, Saltor va prologar i publicar la *Poesia Completa* de Salvador Albert i Pey, amb qui mantenia una gran amistat. En aquest període, l'any 1955 per ser més precisos, publica *Port-Salvi**, un indret que, com escriu ell mateix, és «un paratge de la Costa Brava, en la Punta de Garbí que s'endinsa en la mar sota el promontori de Sant Elm, a Sant Feliu de Guíxols.» *Port-Salvi* està format per trenta poemes. El punt de partida és el mar. Saltor dedica aquestes poe-

Torre Valentina

sies a Salvador Albert, «des de la llar enyorada del qual vaig veure per primera vegada Port-Salvi». Naturalment, en el pregó que va fer a la Festa Major de Sant Feliu, Josep Vallverdú recorda i cita aquest llibre: «El temps és un passat sense retorn / que transmuda els records en melangia. / Tu, però, mar, retornes cada dia. / Cada onada revé, mil cops al forn.»

Port-Salvi

Port-Salvi. Punta de Garbí. Les hores
del teu reialme mar endins, on són?
No saps pas si les cantes o les plores,
o plany marí que tota cosa fon.
Port-Salvi; he resseguit les teves vores
com si fossis inici i fi del món.
En tes rompent, les ones que tu esflores
sepulten tot l'enyor que et corba el front.

OCTAVI SALTOR
Port-Salvi

Potser, però, està parlant també d'ell mateix perquè ja fa temps que ha marxat de Sant Feliu. Qui, en canvi, torna a Catalunya per quedar-se és John Langdon-Davies. Miquel Berga explica que passa l'estiu del 1951 amb la seva família davant del mar, en una casa a Llafranc, des d'on fa visites freqüents al Mas Pla. A Llafranc, Davies escriu *Gatherings from Catalonia*, però ha estat massa bé a Sant Feliu com per no trobar-lo aaltar. Després d'una estada a casa dels Manent a Premià, els Davies compren la Casa Rovira de Sant Feliu l'any 1952 i s'hi instal·len definitivament tot i que, a partir del 1960, aniran a passar els mesos d'hivern a Anglaterra. Potser Sant Feliu és aquella ciutat «de calles bien urbanizadas, bien cuidadas, limpias y relimpias» que, tant pel paisatge, com pels costums i la mentalitat de la gent, fan que César González Ruano recordi Itàlia. Ho escriu a *Nuevo descubrimiento del Mediterráneo*. Parla del Chic bar, del Passeig marítim. Escriu també que, en els vol-

tants de Sant Feliu, situa el final de la seva novel·la *Los oscuros dominios*. Molt diferent dels Davies, però, que coneixien molt bé el país i que estaven molt integrats a la nostra cultura i la nostra llengua. No tenen, doncs, gaires afinitats amb les onades de turistes, cada cop més nombroses, que comencen a arribar cada temporada.

▲ John Langdon-Davies

Ava Gardner, a s'Agaró ▼

Una carretera que no duu a enlloc

John Langdon-Davies publica *Dancing catalanes*, l'any 1929 a Londres. Tal com es pot llegir a la contraportada de la traducció catalana de Miquel Berga, «el llibre és una reflexió feta des del punt de vista d'un escriptor britànic sobre la realitat de Catalunya.» Partint del noucentisme, Davies parla del nacionalisme, de la realitat mediterrània, de la cultura catalana, de l'harmonia dels costums i de la sardana. Josep Pla va escriure que, exceptuant la poesia de Maragall, no hi havia res comparable a aquest assaig en la nostra llengua. Ara, possiblement, sí que hi ha alguna cosa més, però el que és cert és que *Mites i felicitat dels catalans*, que així és com es va titular aquella traducció, és un llibre que val la pena. Com no podia ser de cap altra manera, Davies comença parlant de Sant Feliu de Guíxols: «Hi ha tres carreteres que surten del nostre poble i, entre elles, una que arrenca de la punta sud, es distingeix pel fet que no porta enlloc del món.»

Es tracta, naturalment, de la carretera que va a Tossa.

Dels turistes en parla Josep Vallverdú a les seves memòries amb motiu d'una sequera que hi va haver durant l'estiu de 1951. Llavors, Sant Feliu tenia deu mil habitants. De juny a agost, la població augmentava en mil o dues mil persones: «La indústria del suro començà a tremolar. Allò del turisme es configurava com una font d'ebullició econòmica que els perjudicaria. Per començar, als estius treballadors del suro demanaven dies de festa, o hores, per dedicar-se a la neteja en el sector hotel·ler.»

I més endavant encara escriu: «Jo vaig veure desaparèixer hortes, farraginals i vinyes de bellesa càlida, suau, que s'enduien, víctimes de la pala excavadora i la tragella, una estampa del nostre paisatge. Vinyes verdes vora el mar.»

«Com que representa un tomb abrupte i no porta enlloc, no hi ha trànsit i és una de les poques carreteres d'Espanya que es mantenen en bon estat; ni tan sols els pagesos de les muntanyes que hi ha més amunt no baixen a utilitzar-la, sinó que continuen anant pels camins de bast amagats, esculpits al llarg del temps per les soles de cànem dels avanpassats. Ningú no trenca aquella superfície tranquil·la ni molesta la munió de papallones grogues —els únics transeünts— que hi passen sense deixar ni petjada.»

John Langdon-Davies continua elogiant aquesta «carretera per a les papallones» encara durant unes quantes planes més. No ho escriu de manera explícita, però amb molt menys del que hi escriu ja queda manifestament clar. Sant Feliu mira cap a Girona o cap al nord, segons quina de les altres dues carreteres s'agafi; mentre que Tossa mira bàsicament cap al sud. Entre Tossa i Sant Feliu, hi ha una carretera que els separa.

Però aturem-nos uns moments a parlar d'aquests treballadors, d'aquests personatges oblidats, sobre els quals fonamentem la nostra riquesa, que són un dels puntals del país i que després deixem fora de la història. En general, a Sant Feliu, s'instal·len a Vilartagues. A *Els temps dels Milà*, Amanda Gross els esmenta: «D'ençà que hi són ells, Sant Grau ja no és el que era. Ha doblat la població, però ara ja no ens coneixem, com abans, els uns als altres, ni, quasi, no hi ha contacte... I ells vinga a fer fills i casar-se amb els del país... Diuen que ara els faran també una església, i una escola, i un camp de futbol... Hi ha un banc que ja hi ha posat una sucursal i una caixa d'estalvis que també està a punt de fer-ho... De fet, ara de

Sant Grau ja n'hi ha dos: el d'ells, nou i sense història, i el nostre i el vell, que d'història potser en té massa i tot.»

Com tot el litoral, Sant Feliu, camina cap a l'abigarrament, cap a la multiculturalitat i cap a les grans masses. A molts indrets, la costa comença a deixar de ser aquell racó idíl·lic que freqüentaven només quatre excèntrics o quatre actors de cine per rodar-hi una pel·lícula. Vallverdú encara explica que va veure James Mason al camí de ronda de S'Agaró. No pot precisar, però si ell, Ava Gardner i la resta dels components de *Pandora* van instal·lar-se a La Gavina. Això era l'any 1949. En aquesta època, una mica abans o, conjuntament amb l'arribada dels primers turistes, la costa que va de Tossa fins a Palamós es converteix en un dels grans escenaris del cine. No és només *Pandora* a Tossa, com se sol citar sempre: hi ha moltes altres pel·lícules. A Sant Pol, per exemple, Joseph L. Mankiewicz va filmar unes escenes de *Suddenly, last summer*, amb Elizabeth Taylor. Un xic més enllà, a S'Agaró, la loggia i els penya-segats de Senya Blanca van ser l'escenari de *Mr. Arkadin* d'Orson Welles i, a l'any 1971 encara, de *Nicholas and Alexandra* de Franklin J. Shaffner. I a Sa Conca, una de les cales més perfectes de tota la costa, com va escriure Gaziel, una cala que, segons Pol Girbal, sembla una reserva de sorra celestial, depurada per una colla d'àngels desvagats, es van filmar les escenes més espectaculars de *Simbad el marino*, *Los viajes de Gulliver* i *La isla del Tesoro*. Però, si hem de parlar de cinema i si ens referim al tros de costa que va de Sant Feliu a Palamós, no podem oblidar Treumal, entre Sant Antoni i Platja d'Aro, el lloc de Calonge on Madeleine Carroll va construir el seu castell: «La meravellosa pineda que hi ha a la costa de Torre Lle-

Un elogi de Sant Feliu

La veig ara, la ciutat, des de casa, arredossada dins la seva petxina, més enllà del turó on hi ha la figuera quelònica que me'n separa, i és una trencadissa composta de colors —ocres, blancs, grisos, sienes, rosats— que semblaria un còdol còncav que l'onada negra i neta de la nit en retirar-se hagués dedicat solitari al tremamar llis que fa el biaix rosat de la llum matinal. És l'hora dels pescadors humits i somniosos que han sorgit de la nit i s'afanyen al moll descarregant les caixes de sardina, d'anxova o de verats i del flequer del carrer de la Pilota que ara treu l'última fornada amb les àgils-llargues pales renegrides. Encara, encara, en aquesta hora indecisa com un pètal se sent silenci al fons de tot dels primers sorolls que agredeixen.

Si en aquesta hora càndida, se la mira amb bons ulls, veure-la és imaginar-la i aleshores se't torna tan sorprenentment viva com quieta, "parada", igualment com si fos la imatge d'ella mateixa, una ciutat miniada a l'interior de la botella de la llum de la seva mateixa badia.

La ciutat, vista així, cordial/distanciadament, és un enorme objecte fet de milers d'objectes/fragments organitzats d'una manera que és vulgar i exquisida al mateix temps. El seu "cos" urbà és fet d'uns volums en corba constant, com ho és el cos de les persones, que només descansen en l'altra corba ja tranquil·litzada de la platja/badia.

JOSEP VICENTE

Elogi (incomplet) d'aquesta ciutat.

vantina, espessa com un cap de negre i ufanosa com un palmó marítim esponjós, va ser comprada per Madeleine Carroll», escriu Gaziel.

Lluís Molinas ho explica en el llibre *Madeleine Carroll, la senyora de Treumal*. Aconsellats pel Coronel Woedwoski de Cap Roig, Carroll i Lord Philip Astley, el seu marit, comencen a construir el castell l'any 1935. Entretant, s'instal·len a l'Hotel Trias de Palamós. En els anys quaranta, un cop es retira del món del cinema, Madeleine Carroll fa llargues estades a casa nostra. A mitjans dels cinquanta, compra Can Roqué de Vall-llobrega, que passarà a ser conegut com el Mas Petit i, a la dècada dels seixanta, compra encara l'ermita del Socors, prop de Canapost. Poc

Madeleine Carroll,
a Calonge

El Cavall Bernat
a Platja d'Aro

després, però la torna a vendre perquè unes desavinences amb el bisbat fan impossible que pugui remodelar-la. Tot fa pensar que Madeleine Carroll havia optat per passar a Treumal els darrers anys de la seva vida, però se'n va desdir. L'any 1969, cansada de veure com la Costa Brava ha perdut la tranquil·litat d'altres èpoques, marxa amb la seva mare, de noranta anys, a la Costa del Sol, a San Pedro de Alcántara. Hi morirà l'any 1987. Un temps després, l'Ajuntament de Calonge trasllada el seu cadàver.

La marxa de Madeleine Carroll és possiblement un dels millors exemples de què ens podíem servir per entrar en els desgavells que s'han fet a la Costa Brava a partir dels anys seixanta. «Sí, això sí. Hotels i més hotels, botigues i més botigues, i totes igual, sense fantasia ni imaginació. Souvenirs, joieries, articles de pell... I a la nit, apa!, tothom cap a les boïtes que han muntat a Platja Llargà després d'haver talat dotzenes i dotzenes de pins», escriu Amanda Gross en *El temps dels Milà*. Abans que ella, Terenci Moix va emmarcar en el

Platja d'Aro d'inicis dels setanta una part de la novel·la *Siro o la increada consciència de la raça*. I Joaquim Muntañola, que hi estiujejava des de 1946, va parlar-ne més d'un cop en els seus articles a *El Correo Catalán* o a *La Vanguardia*. Com va escriure Pere Barreda, en els seus acudits Muntañola «reflectí com ningú els tòpics, els personatges i les situacions d'aquells anys tan intensos.» Però no va ser l'últim. A principi dels anys seixanta, Noel Clarasó va publicar un llibre amb dibuixos de Cesc titulat, és clar, *Costa Brava*, on es reflecteixen també tots aquells tòpics. Al cap d'uns anys, referint-se sobretot a Platja d'Aro, Pol Girbal escriurà que és una «Babel rossa, blavenca i verdelosa». Rafel Sureda, el protagonista de *Vent de grup*, d'Aurora Bertrana, és un pescador que s'enamora d'una turista. Bertrana se centra més en el món dels pescadors, a l'època que aquest món xoca amb el món del turisme. Com que dedica aquesta novel·la a Víctor Català i com que el poble on passa l'acció es diu la Cala, el llibre va molestar i ofendre tant alguns escalencs que, l'any 1968, Bertrana va escriure un article a la revista *Presència* on explicava que La Cala era «un poble imaginari del golf de Roses». Potser sí, però no ben bé del tot perquè com que aquesta escriptora estiujejava en el terme de Calonge, tal com recorda a les seves *Memòries*, moltes de les referències d'aquest llibre fan pensar més en la badia de Palamós. Hi ha un local que es diu «La sirena alegre» que recorda el càmping «La ballena alegre», i la S.A.R.F.A, que és aquella línia d'autobusos que va néixer al Baix i no a l'Alt Empordà no tan sols apareix sovint, sinó que, a més, hi ha un moment que la trobem a l'estació de Flaçà. L'any 1926, a més, Lluís G. Pla havia publicat una narració en el llibre *De tot vent* que es titula precisament *La Cala*. La Cala, en aquesta narració, és Sant Antoni de Calonge. No seria gens estrany que Aurora

Una nit a Platja d'Aro

Camines sol, aquesta nit de gener, per Platja d'Aro. No saps ben bé per què has aparcat el cotxe a la deserta voravia i has abandonat la tèbia calefacció que t'hi acollia per aquesta fredor humida, penetrant, que t'esparpilla i t'obliga a cordar-te fins a dalt la pellissa. Deuen ser les dues de la nit i al passeig, de dalt a baix, no hi ha ningú. Per contrast, se't representa la imatge d'aquells carrers curulls de gent estival i despreocupada, vestida amb roba lleugera —¿què deu fer ara tota aquella gernació?—; la imatge de les botigues elegants, il·luminades amb neons, les veus dels venedors de gelats... Però no hi ha ningú. Res. La soledat absoluta en tot el passeig. Fins i tot els darrers bars, aquells bars que sempre tanquen tard, són foscos i amb les portes metàl·liques abaixades. Fa un aire lleuger i se sent només la remor del mar, carrers enllà, i els teus passos sobre les llambordes rellents. El joc d'ombres dels arbres del passeig, la incertitud de les cantonades, els porxos de les escales i de les botigues constitueixen un paisatge solitari i inquietant en el qual no fóra insòlita, penses, la brillantor furtiva de la navalla. (...)

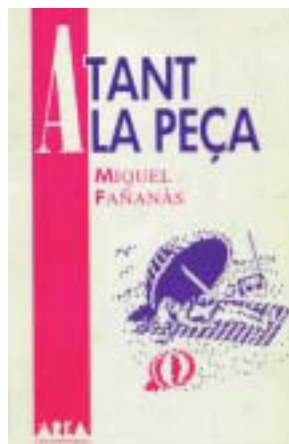
La remor de la mar calma, regular com el compàs d'un rellotge, pacífica, de les minves de gener se't va fent cada cop més diàfana. Passes a tocar els grans blocs d'apartaments, foscos i silenciosos, situats a primera línia de mar, que fan l'efecte d'ésser un vaixell enorme de qui tothom ha desertat, inútil baluerna abandonada, i t'asseus en un pedrís, a trenc de sorra.

A la llunyania s'albiren els llums difusos de Sant Antoni de Calonge i de Palamós i els espurneigs rítmics del far, guia de navegants. (...)

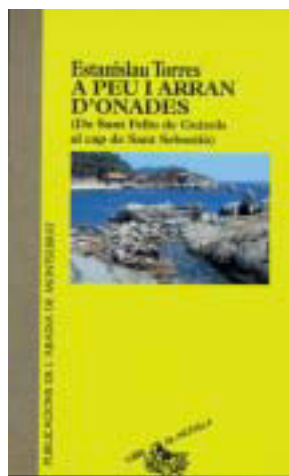
Quan tornes a arribar al passeig, dos cotxes, un a frec de l'altre passen embalats, camí de Sant Feliu. Un gos, probablement, perdut, camina lleuger per una vorera. Quan et veu, s'atura un moment a mirar-te i després continua la seva via. Puges al cotxe, engegues i trenques cap a la carretera que va en direcció a Girona. Una darrera mirada pel retrovisor et confirma que Platja d'Aro és morta.

MIQUEL PAIROLÍ
Paisatge amb flames

Bertrana l'hagués llegida perquè els protagonistes de les dues obres són pescadors i, també a totes dues, es parla de «La Punta», una placeta de la vila de Roses. En més d'un moment del seu relat, Lluís G. Pla esmenta Torre Valentina que, llavors, és encara aquell lloc cap on «el camí vell s'entafura ab cent giragonces entre la tupida pineda que axeca al cel, ab sos braços retorts, la ofrena

Pescadors de sardinal
a Sant Pol ▶

de ses messes». Tot aquest món avui s'ha perdut; un món que, pel que fa als pescadors, com va escriure Josep Vicente l'any 1993 en una crònica a *El Punt*, ja estava «integrat en majoria absolutíssima d'homes de parla andalusa.»

D'aquest Platja d'Aro abigarrat i cosmopolita, n'ha parlat també Josep Pujol a *L'estratègia del Cucut*, quan escriu que Jaume hi treballava els estius de pianista. Miquel Fañanàs a *A tant la peça*, una novel·la on Oriol Rovira, periodista, investiga l'assassinat de Salomó Nogueras, el cadàver del qual ha estat trobat a la caleta de Sa Cova, centra el llibre en aquest tros de costa. Més endavant, Gregori Grau, que viu a la urbanització S'Agoita, apareix mort en un racó de la Cala de Sant Jordi, ja en el terme de Calonge. El ritme d'*A tant la peça* és, però, trepidant, hi passen un munt de coses. Hi ha un incendi de les Gavarres que va cap a la Platja d'Aro; poques planes després, les onades arrenquen el terra dels passeigs marítims de Palamós i de Platja d'Aro; fins i tot, al començament, s'esmenten uns apartaments darrere mateix de Kamel. Miquel Pairoli, en canvi, és molt més contingut. Parla de Platja d'Aro

Badia de Sant Antoni

Contra la pasta blava d'aquest vespre,
enllà dels edificis més sinistres,
s'alça, solemne, el butà d'una lluna
que deixa purpurines sobre l'aigua.
Hi ha escenes —penso sense dir-te'n res—
que de tan belles, cal que siguin vistes
al caire d'un desastre, de la mort,
i miro el fosc desassossec del mar
pesadament movent-se com un oli.
A ell i al temps que ens ha tocat de viure.
De sempre ha estat així, però hem après,
ara que estem madurs per a l'amor,
com és de fràgil la bellesa; l'àcid
d'afanys i esbargiments l'ha malmenada.

ANTONI PUIGVERD
Curset de natació

en una narració breu de *Paisatge amb flames* * on la soledat del narrador en una Platja d'Aro morta contrasta amb la vida i el moviment dels mesos d'estiu. És una visió diferent de la que té Antoni Puigverd a *Badia de Sant Antoni**, un poema de *Curset de natació*. A les planes de *Ciutats de Catalunya* que dedica a Sant Feliu, Josep M. Espinàs parla de la costa sense tenir gaire en compte els edificis. En canvi, a *A peu, arran d'onades*. (*De Sant Feliu al Cap de Sant Sebastià*) Estanislaui Torres té més present tot el que hem perdut: «En alguns d'aquests turons l'edificació ha esdevingut angoixant», escriu. Res a veure amb el que comenta César González-Ruano de la casa que es va fer construir al comtat de Sant Jordi i on va passar l'estiu del

1954: «La casa, bien pensada y no mal hecha, fue uno de los varios intentos de aislamiento que han obsesionado, siempre sin fortuna, mi vida. Demasiado aislamiento tal vez. No tenía a nadie a mi alrededor y solo me acompañaba el canto de las chicharras. Sobre las chicharras del Condado, extrañas e invisibles sirenas, escribí un artículo y alguna poesía».

Des d'aquest indret, Ruano fa algunes excursions. Va a Platja d'Aro, que li recorda, «no sé razonadamente por qué, esos ambientes de la Breña que describe tan bien Georges Simenon». Nosaltres tampoc no ho sabem, francament. A la Bisbal, coneix Díaz Costa. S'Agaró li provoca una certa angúnia perquè «no existía allí un pueblo de verdad». Calonge és «un pueblo antiguo y un tanto muerto». De Sant Antoni, diu que té més vida, i dóna la raó a Josep Pla quan escriu que s'hauria de dir Sant Antoni de Palamós.

Poc a veure en tot cas amb el món d'avui. Joaquim Molas, que ha estiuejat durant anys a Sant Feliu i que va col·laborar esporàdicament a *Àncora*, va escriure el seu *Quadern de Tueda*, inclòs als *Fragments de memòria*, al barri de Tueda de Sant Feliu, a la “casa de l'acera alta” que havia estat propietat de Ron Kitaj, pintor nord-americà, protagonista de l'obra de Julián Rios *Impresiones de Kitaj (la novela pintada)*. Molas, en els seus textos, sembla que s'aïlla de Sant Feliu, com anys més tard se n'ha aïllat també Ponç Puigdevall i, en certa manera, però en menor mesura, Toni Sala. Puigdevall no fa referència a aquesta població a cap dels seus llibres. No en parla ni a *Un silenci sec*, ni a *Era un secret*. Toni Sala, que com Puigdevall també ha marxat de Sant Feliu, no va referir-se de manera explícita al seu lloc d'origen ni a *Entomologia*, ni a *Pere Marín*. A *Bones notícies*, s'hi refereix per exemple a 1982, un relat on un amic d'infantesa es presenta a casa d'un narra-

dor que té més d'una semblança amb el mateix Sala. Com que feia anys que no es veien, encara que no en tingui gens de ganes, el narrador es veu impel·lit a sortir de casa i anar amb ell a sopar. Van a una antiga masia, que avui és «un restaurant caret i posat». Mengen una plata fumejant de patates i lleties i, tot d'una, el narrador s'adona que «les patates no eren patates i les lleties no eren lleties, perquè el cuiner les havia disposades segons la forma de l'escullera de Sant Feliu de Guíxols, i saltant de roca en roca hi érem nosaltres dos, el meu amic i jo, ajupint-nos i passant la mà per entre les roques i desenganxant petxines salades de l'aigua salada». Però ha passat el temps: l'amic de la infantesa ja no pot ser un amic. «Ara l'aigua era un llot mort, podrit, calent, i les roques eren fàcils de foradar amb la forquilla, i es desfeien a la boca.» 🐡

El Fortim
de Sant Feliu de Guíxols

La Vall d'Aro

És MOLT SEGUR QUE L'ANY 1846, el dia aquell del mes de juny en què Joaquim Sitjar i Bulcegura va gravar, com ens explica en un peu de nota, «en la llisa soca d'un arbre poll de la hermosa albereda del molí d'en Barraquer» les dues estrofes de la poesia *A un lloc frondós*, la Vall d'Aro era, si més no per als ulls d'un romàntic de la nostra Renaixença, un indret prou solitari i prou apartat com perquè, un poeta a estones i sense gaire enginy com ell, que es guanyaria la vida treballant d'advocat a la Bisbal, pogués situar-hi un tòpic literari que ens arriba com a mínim del temps d'Horaci: «Jo et salud, oh, soletat! / que ofereixes a mon dol, / i a mon cor tan fatigat, / més repòs i més consol / que els encants d'una ciutat. // Mon esprit sempre a tu vol / quan d'aquí visc apartat; / t'aimo com lo rossinyol / que en tes ombres amagat, / quan l'om sospir, cantar sol / amb dolç to son repòs grat.»

Potser també és segur que més d'un de nosaltres ara voldria creure que aquesta Vall d'Aro tan idíl·lica i tan plàcida —i, si es vol, tan poc civilitzada— no era gaire diferent de la Vall d'Aro on havia nascut Baldiri Reixac uns cent cinquanta anys enrere. Ho voldria creure, però

no es pot saber. En primer lloc, perquè Reixac, que va ser rector de la parròquia d'Ollers pràcticament durant tota la seva vida, que va escriure les *Instruccions per a l'Ensenyança de minyons* i que, com a autor era molt més racionalista que no pas Sitjar, no escriu mai una referència explícita a la Vall o al seu mas de Bell-lloc d'Aro.

- ▲ Solius
- ◀ La casa natal de Baldiri Reixac
- ◀◀ Mercè Rodoreda [de Manuel del Arco]

Potser va pensar-hi una mica quan, com van fer-nos notar Salomó Marquès i Albert Rossich, a més de la llengua catalana i de la instrucció de les noies, defensa en aquell seu llibre que els pagesos siguin «honrats y apreciats de tothom, perquè així los minyons que estudián no faltian en donar lo degut honor als pagesos y treballadors de la terra». Però, si hi va pensar, no ho esmenta. I, en segon lloc, tampoc no hi ha manera de saber si la Vall d'Aro del gran dels Sitjar era prou semblant a la que Baldiri Reixac va conèixer perquè, com és ben evident, quan en parla, pensa sobretot en les persones que llegiran els seus versos. Gent de ciutat, prou imbuïda de romanticisme com per voler idealitzar tot allò que hi ha més enllà dels seus carrers i de les seves cases. Gent que, com ell, s'ha entusiasmat amb l'*Oda a la Pàtria* de Bonaventura-Carles Aribau i que, possiblement, quan llegeixen que l'esperit de Sitjar vola cap a la Vall d'Aro, ho relacionen de seguida amb l'esperit del poeta Aribau quan volava de Madrid fins a Catalunya. Res a veure, doncs, amb el *Dietari personal* de Josep Barceló, un pagès que va viure a Fenals durant el segle XVIII, de qui Pere Barreda parla en el seu llibre sobre Platja d'Aro, i que molt significativament esmenta en el capítol «Patir a pagès». Tot plegat —i perdonin— un vol literari que no és del tot baix, des del moment que és gràcies a gent com Sitjar que encara avui estem escrivint en la nostra llengua.

Joaquim Sitjar publica *A un lloc frondós a Los trobadors moderns*, l'antologia de l'any 1859 on diuen que Víctor Balaguer contesta la tria de poetes contemporanis que havia fet Antoni Bofarull un any abans a *Los trobadors nous*. El fet és, però, que Sitjar va publicar poemes a tots dos llibres. En el de Bofarull, només un: *A la Santíssima Verge*; en el de Balaguer, a més del que ja he esmentat, *A l'harmonios rossinyol* i *A mon dolç país*,

*lo hermós Vall d'Aro**, que havia escrit l'any 1845, quan tot just era estudiant a Barcelona. Sitjar hi parla del Ridaura i de Castell d'Aro, «la que és ara la principal població de la vall». És precisament a la vora del Ridaura on hi ha l'arbreda del Balcar, «pròpia del senyor Barraquer», el lloc on va gravar els versos que hem escrit en començar aquest capítol.

Un record de la Vall d'Aro

Al tornar de Barcelona per les festes o vacances de Pasqua de l'any 1845

Adéu, mon Vall estimat;
quan te mir sento un consol,
i sempre templa mon dol
ton cel pur, ta amenitat.
Si me trobo en la ciutat,
mon esprit a tu se'n va;
sempre somnio el teu pla
d'altres serres rodejat.
Sempre veig lo mar que et banya,
i el riu que desguassa en ell
tos pobles i el teu Castell
i ma olvidada cabanya.
Mir les ones que s'acosten
I s'empenyen per besar
la platja, ja que arribar
a les florestes no poden.
(...) En tu penso en les ciutats,

Pus valen més que els jardins
amb capritxosos camins
d'hermoses flors rodejats,
amb llurs gentils sortidors
dintre d'estanys transparents...
tes fonts, i los teus torrents,
del camp les modestes flors.
Molt més que els concerts brillants
de ses fines reunions,
valen dels pintats moixons
los dolços i harmoniosos cants.
Que tots los gòtics salons
de llurs palaus encantats,
un dels teus boscos, plantat
d'albes, que admira sa altura,
amb sa volta de verdura,
amb son aire perfumat.

JOAQUIM SITJAR

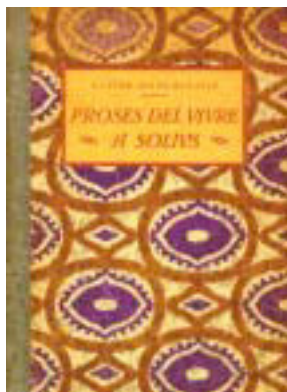
A mon dolç país lo hermós Vall d'Aro

filen fins a Vallvanera per oferir un ram a la Verge: «Van seguint la carretera... / i de cop, que hermós! quin pla! / Cap a sol ixent la Platja, / Lo Ridaura... tot, que és bell! / La Vall, la frondosa arbreda / i aquí el poble del Castell.»

Però, a més de compartir amb el seu germà la visió idíl·lica del lloc d'on procedien, Joan Sitjar, Joanet Sitjar, com l'anomenava tothom i també Mossèn Cinto, ens parla d'una Vall d'Aro plena de pastores i de ramats, molt diferent a la d'avui, que té «les muntanyes cobertes / de bells olivars i vinyes». Ho fa, per exemple, en el poema anterior. A més, l'11 de març de 1866, publica a la revista *El Faro bisbalense* «La noia robada», una cançó popular recollida d'una pastora d'aquesta Vall. I, encara, ens parla també d'aquesta Vall a *L'Angeleta*, una poesia que dedica a Enric Claudi Girbal, Trobador de l'Onyar: «d'una donzella gentil —de les vores del Ridaura, / lo riu que atravessa, hermós,— de la Vall d'Areu la plana.»

La Vall d'Areu o d'Aredo és, com ens indica en una nota a peu de plana, com s'anomena en escrits antics «la que sempre s'ha conegut en lo país amb lo nom de la Vall d'Aro».

Dels germans Sitjar fins avui, però, ha passat molt de temps. I és una mica decebedor comprovar com, malgrat tots aquests anys, hi ha hagut pocs escriptors que hagin parlat amb tanta passió com ells dos de la part més interior i també més extensa de la Vall d'Aro. De Solius, va parlar-ne a principi d'aquest segle Xavier Montsalvatge a *Proses del viure a Solius*^{*}, un llibre del qual sembla que es van editar només cent vint-i-cinc exemplars. Quasi setanta anys més tard, a finals dels seixanta, aprofitant que feia pocs mesos que quatre germans del Císter s'hi havien instal·lat, va parlar-ne també mossèn Pere Ribot a *Una tarda a Solius*, un poema on la serenitat, la calma i la pau de l'entorn són vistes com una manifestació divina: «Veig, en aquesta tarda que mor, des d'aquest punt, /

Però, tot i ser originari per part paterna de la Vall d'Aro, Joaquim Sitjar va néixer i va viure a la Bisbal, com també hi va néixer i hi va viure el seu germà Joan. Anaven a la Vall d'Aro de tant en tant; la recordaven molt sovint en els seus versos. Joan Sitjar ho fa, per exemple, en una poesia a la Verge de Vallvanera: «Entremig d'eixes boscúries / de sureda i de verdor, / com us plau sentir cantúries / d'ocellets i de pastors!»

També la recorda a *La Festa Major-Quadre de costums populars* i a *Ditxosa edat*, un poema on dues pastores s'en-

una llenca de mar... / Aquí, una pedra, un arbre, el pa, un ocell, / respiren la sensible presència de Déu... / Paisatge en llibertat que lliga amb els xiprers / de flama verda, amb el respir del temple simplicíssim... / Tot dóna el to perfecte del que hauries de ser.»

Si arriba o no arriba a donar aquest to és difícil de dir. Solius, en tot cas, continua essent un lloc tan tranquil i tan apartat que ha anat com anell al dit a Josep Maria Espinàs per retirar-s'hi a escriure. Segurament, és a Solius on va acabar *El teu nom és Olga*, un dels seus llibres de més èxit. Elvira Gràcia i Tomàs, en canvi, ha trobat el seu refugi encara un xic més a l'interior: a Bell-lloc, just a l'entrada de la Vall si és que es ve de Girona. És aquí on viu de fa anys i on ha escrit alguns dels seus llibres. Recordem *Capsa de records*, *Brúixola poètica* i *Ales de lletra*. I qui també passa temporades a la Vall d'Aro, però no a Solius o a Bell-lloc, sinó a Santa Cristina, és Francesc Vila i Arrufat, el ninotaire Cesc, que, com ja hem escrit, a principis dels anys seixanta va fer un llibre amb Noel Clarasó sobre la Costa Brava. Abans que ell, va estiuejar també a Santa Cristina el doctor Trueta. Anava al barri de Salom. En el número 63 de la revista del Col·legi de Metges de Girona del 1975 va publicar un text titulat *La Vall d'Aro vista per un metge*,* que, un parell d'anys més tard, els de Santa Cristina van reproduir en el seu programa de festa major. Enceta l'article parlant de l'església de Santa Cristina quan tot just comença el matí, més o menys a la mateixa hora que, a *Somni*, el llibre amb què va guanyar el Premi Documenta l'any 1982, Joaquim Pijoan ens explica que veu una plaça que hi ha molt a la vora: «Aixeco la vista per allunyar pretenesioses divagacions cerebrals i em perdo en un horitzó immediat de limitades dimensions. Els castanyers de la plaça m'encerclen els ulls. Fulles daurades, ocres

Proses del viure a Solius

Ja prop de Montclar, la petita església de les muntanyes rocoses i oloroses de Solius, vaig atansar-m'hi a l'obrir un escamot de minyones i donzells endiumenjats sota la porxada que cobricela la porta de l'ermita gentil. Ells i elles, ho vegí després, tiraven adalerats a una virolla per a guanyar les dames que més tard havien de rifar el tortell de la festa major que celebraven aquell dia.

El tortell presidia aquell estol rioler i fressós, gallardament posat cim el padró i sostingut per un dels braços de la creu de ferro forjat. Jo no havia pas vist mai una tan meravellosa manifestació d'art popular... Veureu!... Era un tortell de pare gegantàs, d'una grandària imponent i d'un aspecte mengívola. Era d'una farina que el foc havia torrat sàviament, i ara apareixia com una corona amb reflexes d'or, nimbada per la blavor ultramarina de la celística.

(...) Era una obra mestra d'art, obra de fantasia fàcil, concebuda amb amor i creada sense esforç i sufriment. Aquell tortell s'havia pastat amb innocència i alegria, s'havia cuit amb l'amor d'un artista que veu acomplida la seva obra, era tot ell amarad de la noble senzillesa d'aquella jovenalla que el sortejava amb tanta d'afició.

I jo, fervent enamorat d'aquestes coses, vaig tirar a la virolla tots els meus cabals, car sentia fretura de posseir aquella bella mostra d'art popular, com si amb ella pogués endur-me'n quelcom d'aquella gent de gràcia sanitosa i d'aquell paisatge flairós i humil. Una mica d'alegria de la fadrinalla que no comprenia el meu desig i que em mirava burleta quan m'allunyava vacil·lant, seguint els torterols dels conreus del veïnatge.

XAVIER MONTSALVATGE
Proses del viure a Solius

amb lleuger regust de verds oblidats, grocs esmorteïts revifats per la llum matinera, cendrosos marronats caient de l'arbre, grisos tacats d'humitat sobre el blanc vell de la façana de la casa de la vila.»

Són els mateixos castanyers de què ens parla Mariàngela Vilallonga en *Els arbres*: «penso ara molt concretament en aquella dotzena de castanyers, tan ben cuidats, de la plaça del poble de Santa Cristina d'Aro». Vilallonga, que viu de fa anys a Romanyà de la Selva, justament a la mateixa casa on va viure Mercè Rodore-

Josep Trueta

La Vall d'Aro vista per un metge

Enfront de la meua taula hi ha una gran finestra d'on veig, allunyada i sota meu l'església de Sta. Cristina d'Aro, plena d'humilitat romànica, malgrat que el seu campanar acabi amb la paperina verda que li posaren com a barret. La Vall d'Aro, en aquesta hora matinal, està amarada de la llum i del silenci que generosament ens ofereix, d'acord amb el nostre desig quan decidírem afincar-nos-hi, fa ben prop de deu anys. Per si mai em perillés d'oblidar l'Oxford on he passat la major part de la meua vida professional, en tinc prou en girar el cap vers el costat esquerra del meu estudi, per a gaudir de la vista de la vella ciutat universitària anglesa, on la tinc reproduïda fotogràficament, al llarg i ample de la paret. Igual que ara a Sta. Cristina, també la vista d'Oxford és des de la part alta de la vall car la nostra llar, des d'on fou tirada la placa, estava situada al cim d'una suau coma que domina la vall d'Oxford.

En la fotografia hi puc reconèixer molts dels col·legis oxfordians, amb les seves torres i bòvedes, on he passat tantes hores provant l'abast de les meves limitacions. (...)

Ara m'adono que he estat pensant en Oxford més del que em plau i torno a mirar per la finestra que m'obre la pau serena de la Vall. M'aturo un moment damunt l'església prop de mil·lenària. Poc abans bastida, els habitants d'aquestes contrades ja maldaven per a sortir de les negrors de l'alta Edat Mitja, quan els castells sols mantenien la pau entre llurs parents i els monestirs tot just començaven a posar ordre a l'entorn d'ells. Era quan es reunien a Toluges —el prat darrera de l'Empordà— els prelats que establiren la pau de Déu, fonament de la convivència d'on poc a poc anaren naixent el conjunt de valors morals i de regles de comportament que han acabat formant la civilització occidental. Les masies, aquestes cases de pagès que escampades per la Vall del Ridaura fan que sembli un pessebre de Nadal, són també filles d'una innovació que tingué lloc al segle XV, quan ací s'acabà amb la gran propietat feudal, al final de la guerra dels Remences. En això aquestes terres també foren capdavanteres car les precediren a totes en les convulsions camperoles per les que es liquidà l'Edat Mitja en el món occidental. Ben lluny de la revolta comunitzant dels anabaptistes alemanys i holandesos, que amb ferotge crueltat volien establir la igualtat en la misèria, els remences, com devia esperar-se tractant-se d'aquest país, establiren una estructura social basada en la propietat individual o familiar, que s'ha mantingut fins avui i que l'estament urbà modest expressa amb els mots “el tros” —el tros de terra— i la classes mitja amb els de “la torreta i l'hortet”.

Ves per on, ara m'adono que entre les meves dues finestres —la que s'obre a la Vall D'aro i la que mira a Oxford—, hi ha quelcom que les agermana; i em refereixo al fet que on la filosofia social de la torreta i l'hortet ha arribat a esdevenir una característica nacional és precisament a Anglaterra car, fins fa ben poc, el monstre urbà que és Londres el formaven l'immens conjunt de casetes amb llurs respectius jardins.

Aquests trets de semblança entre les meves dues finestres fa anys ja les notaren els anglesos i fins n'hi ha que sembla que exageren, com Gerald Heart en el seu reputat *Man the Master*, on diu textualment que “la democràcia representativa o democràcia atòmica comença, no a Anglaterra com es suposa, sinó a Catalunya”. Amb el que deixo de mirar per les dues finestres.

Santa Cristina d'Aro. Agost de 1975.

JOSEP TRUETA

La Vall d'Aro vista per un metge

da, parla potser d'una mimosa que hi ha al seu jardí en el capítol que dedica a aquest arbre. Mercè Rodoreda descriu aquest mateix jardí en el *Viatge al poble de la por*, una de les narracions de *Viatges i flors*. En el capítol que dedica a les alzines, Vilallonga esmenta de passada els suros. Si n'hagués parlat específicament, quasi hauria estat obligatori que cités el Suro de la Murtra o d'en Cama, també conegut com a Suro Gros de Romanyà, al qual Lluís Barceló i Bou, que va viure a Palamós, però que havia nascut en un mas de Sant Cebrià de Lledó, va dedicar una elegia de to romàntic, influïda per *L'emigrant*, on el qualifica de capità dels suros. Pensant en el Canigó de Mossèn Cinto, l'any 1917 ja li havia dedicat un altre poema: «Axis com una lloca, si aplega la fillada, / a tots els copsa a sota ses ales maternals / el "Suro de la Murtra" d'esplèndida brancada / per més que eixampli els braços no pot, d'una / abraçada arresosà, enc que vulgui, tants fills, / que ja són alts.»

Conscient que Sant Feliu de Guíxols és terra de suro, com ja havia indicat Lleó Fontova en el poema *Història d'un tap de suro*, amb què va participar en el certamen literari que es va fer en aquesta població l'any 1884, Gaziell escriu que el Suro d'en Cama tenia «una forma al·lucinant, com un pop enorme que sorgia de la terra». En el llibre *Sant Feliu de la Costa Brava*, ens explica també que va a Romanyà. Passa primer per les denses pinedes de Bell-lloc, Soleis i Salenys fins que arriba «a la carena on el llogarret de Romanyà treia per sobre l'arbreda el seu campanaret bru, com una puput a la serra.» Potser, mentre puja, passa a la vora del Mas Gran, aquell que, com va escriure Xavier Cortadellas a *El poble dels Centfocs*, tenia tantes oliveres com dies té l'any. Gaziell, d'això, no en diu res. Arriba a Romanyà, es gira i veu la Vall d'Aro estesa als seus peus, «tota ella una pura vall de pessebre». 🌿

Les cases de Mercè Rodoreda

Mercè Rodoreda va tenir dues cases a Romanyà de la Selva. A la primera, que era de la seva amiga Carme Manrubia, hi va estar uns quants anys; a la segona, que ella mateixa va fer construir, hi va viure fins que la mort va endur-se-la. Va ser a la primera casa, que és aquella on avui viu Mariàngela Vilallonga, on va acabar *Mirall trencat* i on va escriure *Viatges i flors*, entre altres llibres. En el pròleg de *Mirall trencat* escriu: «Al notari Riera el veig molt sovint; es passeja pels boscos de Romanyà a l'ombra de les alzines.»

Ella també hi passejava molt. «El poble és sensacional. Les cases estan bastant separades les unes de les altres, situades al cim d'una muntanya d'alçada lleugera des d'on es pot veure amb una girada d'ulls el mar i la cresta blanca dels Pirineus», escriu a *Viatge al poble de la por*. A Romanyà va trobar la solitud i el silenci que necessitava per poder continuar escrivint, lluny d'aquella Barcelona que li recordava tan poc la ciutat que havia hagut de deixar en acabar la guerra. De tant en tant, Mercè Rodoreda anava fins a can Saleta de Santa Cristina a comprar el que necessitava. Encara n'hi ha que recorden que algunes vegades coincidia amb el doctor Trueta. Ell tenia fama de ser un home afable; ella més aviat de ser una dona esquerra. El cas és que tots dos havien hagut d'exiliar-se, que havien hagut de passar massa anys de la seva vida fora de casa nostra, però que finalment eren de nou al país. Se saludaven i parlaven poc, però fa il·lusió saber que es trobaven.

◀ La casa on va viure
Mercè Rodoreda

La tomba de l'escriptora ▼

De Palamós a Calonge

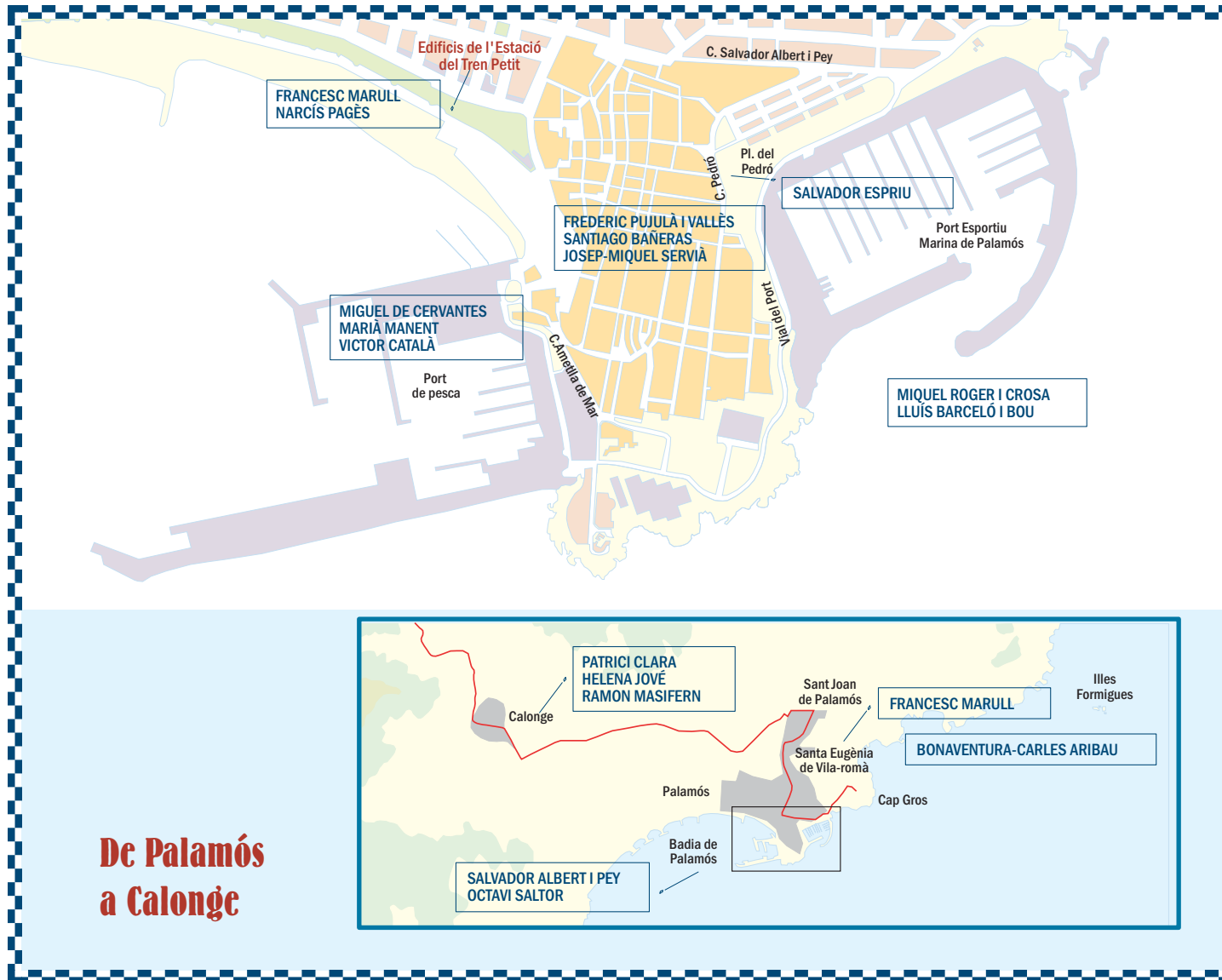
POTSER NO ACABAREM DE SABER mai del cert si Miguel de Cervantes va estar alguna vegada a Palamós. Narcís Pagès pensava que sí. N'estava tan convençut que el 24 d'abril de 1884 comença a publicar en el *Semanario de Palamós* un article dividit en vuit parts on prova de demostrar-ho. Parteix d'un episodi de *La Galatea* on Silerio, segons Pagès un alter ego de Cervantes, desembarca en un port d'una població al nord de Barcelona i descobreix que en aquell indret estan a punt de penjar Timbrio, un amic seu a qui han pres equivocadament per bandoler. Pagès relaciona diferents fragments d'aquest episodi, fa hipòtesis, lliga caps i, com que Silerio acaba a la presó, conclou que, Cervantes va estar a la presó a Palamós i que, si no hagués passat per una experiència així, Espanya no podria «gloriarse de poseer el Quijote.» Que Narcís Pagès fa una hipòtesi arriscada sembla evident, però és veritat que, tal com indica, el port de Palamós està situat estratègicament entre Barcelona i Roses, que és allà on fugí Timbrio quan escapa, i que, a l'època que parla Cervantes, entre aquestes dues poblacions no hi havia gaires més ports. No és l'únic que ho ha remarcat però potser sí que el primer. I encara avui, a Palamós, un dels carrers més importants del nucli antic es diu Cervantes.

Palamós, però, és en primer lloc el seu moll i el seu port. «Deu son origen al mar; o millor dit, sens l'existència d'aquesta badia deliciosa ningú hauria pensat mai en fundar Palamós», va escriure un personatge anònim en el Carnet de la Festa Major de l'any 1929. I en el poema *Enyorança*, que va publicar a *Palamosines (Cants de la Costa Brava)*, Frederic Pujulà i Vallès escriu: «Quan la mar adormida i opalina / a les primeres hores del matí, / de Sa Catifa a Torre Valentina / no ha estat encara besada pel garbí, / i la vila descansa confiada / des del Portal fins a la Davallada / i de dalt del Pedró als Miradors, / al món no hi ha cap poble tan formós / com Palamós...»

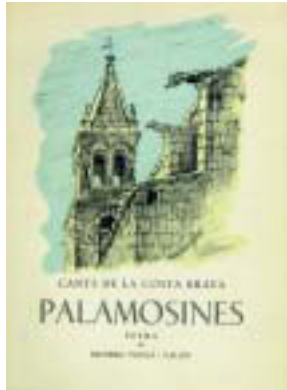
▲ Palamós des del Padró

◀ La Planassa de Palamós

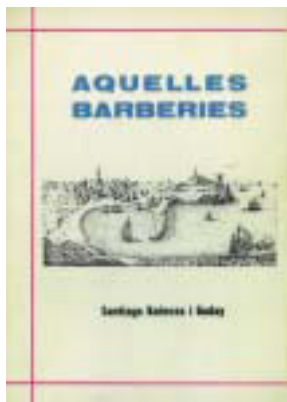
A més, en un altre poema que es titula significativament *Palamós*, ens parla de la Badia, del carrer Major, del Far, del Passeig. «Vila abocada al mar i de mar xopa», escriu. Per a Pujulà, el Carrer Major té una «olor densa de geranis, / remor de fruita que cau.» Santiago

Bañeres el veu com «un gran deliri de llum i de color, escardalenc arpegi de cistells verdejants.» Durant la seva vida, Bañeres va fer quasi de tot: de barber, de músic de cobla, de bibliotecari, de professor de català i d'escriptor a estones. *Aquelles barberies* és el seu llibre

▲ Federic Pujulà
[d'Enric Marquès]

La badia de Palamós ▶

més important. Però Bañeras era un localista, un dels cofundadors de la revista *Proa*, un home que procedia de la revista *Marinada*, imprescindible per conèixer el Palamós d'abans de la guerra; una revista on també escrivien els germans Roger i Crosa, i Barceló i Bou. Paradoxalment, el localisme porta Banyeres a coincidir amb Pujulà i Vallès, amb algú que, com que viu lluny, té una visió més aviat tòpica de Palamós. Perquè Pujulà i Vallès, el modernista més important que hi ha hagut mai en aquesta població, viu a Barcelona d'ençà que s'hi va instal·lar de jove amb els seus pares després d'haver passat la infantesa a Cuba. No és un home de Palamós, sinó de la revista i l'editorial *Juventut*, on escriu i publica pràcticament tots els seus articles i llibres. Avui, el més conegut és *Homes artificials* que, en paraules de Joan Fuster, és «si no per la intenció, si —almenys— per la tècnica un conat de ciència-ficció». Pujulà estrena la seva primera obra de teatre, escrita conjuntament amb Emili Tintorer, a l'Apolo de Barcelona; tradueix Simenon; amb altres esperantistes, funda també a Barcelona la societat «Espero Kataluna», principal impulsora d'aquesta llengua a casa nostra. Si al final de la

Visió de Palamós

L'ampla badia
Acull cada jorn l'alba
que s'emmiralla
en la llisor irisada
que en bressa el somni límpid.

Palamós, corba
de senyoria exacta,
centre i mesura.
La vila remoreja
del golf en el silenci.

L'atri del temple
és mirador mirífic
espai enlaire.
I terra i cel ajunten
abraçades fraternes.

¿On sou, sirenes
que dins la mar glatiren
llurs cobejances?
L'aire, com l'aigua, en serven
les alenades nítides.

Regna, propícia,
tant als déus com als homes.
La Costa Brava
respectarà el teu ceptre
enllà dels anys i els dies.

OCTAVI SALTOR
Palamós

seva vida gira els ulls cap a Palamós és perquè és un home gran que ha estat represaliat pel franquisme, perquè, al final del tot, el que ens queda sempre és el principi. No és gens estrany que la seva visió de Palamós coincideixi amb algú com Bañeras, però també amb d'altres visitants il·lustres, gent que no hi vivien sempre. En té, per exemple, una visió forana Víctor Català, que publica a la revista *Proa* un poema titulat: *Palamós. Impromptu a ritme de somni*. I també Octavi Saltor, que a Sant Feliu de Guíxols, on estiuejava, fa amistat amb Salvador Albert i Pey, palamosí de naixement, que, com Pujulà i Vallès, també de gran, va recordar la seva població d'origen. El poema d'Albert es diu *A ma vila*; el de Pujulà només *Ma Vila*. Tot són semblances. Com Víctor Català, Saltor publica la seva poesia a la revista *Proa*. Es diu també *Palamós*.*

Marià Manent en té una altra visió. L'any 1923, escriu a *A flor d'oblit* un seu dietari: «El record del febrer va lligat a uns matins rosa-perla davant un port de la Costa Brava: un bergantí de color rosa, no gens plàstic, silenciós, passant darrera el braç gris del port. I també recordo unes platges immenses, assolellades; i uns vaixells blancs, uns grans munts de suro roig, unes muntanyes baixes tancant, al fons, amb llur verdor flonja, velada de calitja, el port de Palamós, com un llac en calma.»

Però molt abans que tots ells qui també va parlar de Palamós, qui en va fer un poema i qui, diferentment de Miguel de Cervantes, és segur que va estar-hi va ser Bonaventura-Carles Aribau, el primer autor de la Renaixença. Aribau titula la seva poesia *A Palamós*. Apareix l'any 1875, en el *Calendari Català*. Carles Sapena va tornar a publicar-la l'any 1984 en el llibre *Palamós retrospectiu. Una evocació antològica*. Cent anys abans, els del *Semanario de Palamós* havien fet el mateix, però, com que compartien amb Carles Sapena

El fren petit

Comarca ampurdanesa,
desperta del teu son;
vesteixte de festa,
corónate de flors;
qu'ab negre cabellera
y ab entranyes de foch,
ab magestat avansa
lo carro de vapor.

Tot xiulant va fent sa via,
tot xiulant se va burlant
dels que deyan que'l tranvia
no podria passá avant.

De germanó ab los llassos
als pobles éll uneix,
dona al país mes vida,

mes ales al comers;
la forta tramontana
a seguí avant l'empeny
y porta per corona
l'aurora del Progrés.

De Flassá va a Palamós,
De Palamós a Flassá;
s'atura á Palafrugell
y s'atura á La Bisbal;
s'endú y porta carga y gent,
corre amunt y corre avall,
relliscant sobre'ls rails
y de fum omplint l'espai.

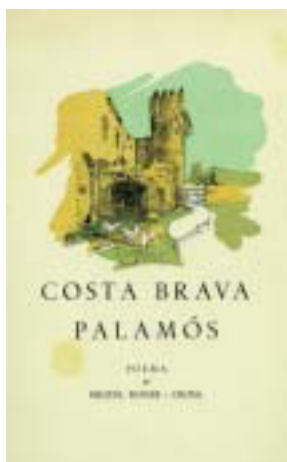
FRANCESC MARULL
Himne al tranvia

El tren de Palamós

El port de Palamós

el lloc d'origen i no l'època, van poder copiar «esta bellíssima poesia del album de la señorita a quién la dedicó su autor, con motivo de su venida a esta villa.» La senyoreta es deia Narcisa, i potser estava relacionada amb Narcís Pagès. A *A Palamós*, el poeta arriba en aquesta vila per mar. Ve del nord i té el detall de començar a descriure la costa just allà on el Baix Empordà comença: «Passadas las “Medas” / (que son uns islots) / veureu las montanyas / que muden de lloch, / la llanterna nova / que en compte de fletxa / empunya un bastó. / Volteu las “Formigas” / Al peu del “Cap-gros”, / prepareu amarras / Que ja sou a port.»

Les «montanyas que mudan de lloch» són, naturalment, les de Torroella o les de Begur abans no les fixessin amb plantes. La «llanterna nova» és el far de Sant Sebastià. Tot és, doncs, molt real llevat de la

Sa Punta de Sa Farola

Palamós té un mirador
de tres quadrants d'horitzó,
que li fa l'ànima blanca.
És un amable turó,
sense vèrtig, sense por,
com una mirada franca.

Punta de l'antic Molí,
que besa el sol del matí,
i ara és lloc de la farola,
on es veu de lluny venir
un enflocat bergantí
i la gavina que vola.

El llebeig hi ha esbullat mil cabelleres
i refrescat els llavis plens de foc
de boques fresques, joves, petoneres,
que enraonaven baix i a poc a poc.

MIQUEL ROGER I CROSA
Costa Brava-Palamós (fragment)

seguretat que ofereix el port de Palamós perquè, segons el poeta, hi ha un escull que fa que tots els mariners naufraguin. L'escull, potser fa vergonya escriure-ho, es diu Narcisa.

Però és curiós constatar que els últims que posen el mar en un primer pla de tot són els que viuen i escriuen des de Palamós. És clar que, tard o d'hora, l'acaben tenint present, l'evolució de Miquel Roger i Crosa és claríssima. Però, d'entrada, no hi tenen l'obsessió dels de fora. Els de Palamós no s'hi fixen tant. Les planes

De Sinera a Palamós

L'any 1930, Salvador Espriu tenia disset anys, estudiava la carrera de dret, i acabava d'aprovar el primer curs. Satisfet davant dels resultats, el seu pare decideix premiar-lo amb una estada d'uns dies a l'Hotel Trias de Palamós. Salvador Espriu hi arriba durant les vacances de Nadal, i vol aprofitar les vacances per acabar d'escriure *Laia*. A Palamós, troba allò que ja no hi ha a l'Arenys del seu temps: un ambient mariner, una població que viu de cara al mar, el port que Arenys no tindrà fins als anys cinquanta. Molt més tard, en una de les llargues converses que hi va tenir, Salvador Espriu va explicar a J. M. Servià que s'havia inspirat en Palamós per escriure el seu llibre. «M'agrada molt que m'ho preguntis i m'agrada molt poder-ho dir a algú de Palamós perquè el cert és que una tercera part de *Laia* està inspirada en aquest poble», va confessar-li. Servià ho explica en un article a *El Punt Diari* del mes de juliol de 1982. Narcís-Jordi Aragó ho recull en un dels articles de la secció «Papers de butxaca» que va publicar a *Presència* el mes de març de 1985. Però deixem que ens ho expliqui Espriu mateix: «No vaig parar de rodar per tots els carrers de Palamós, que jo recordo que feien grans pujades i baixades, tranquils, silenciosos, ben conservats, nets, relativament estrets, absolutament solitaris (...) Recordo que hi havia un barri, a la part alta, que en deien el Pedró, on se succeïen molts horts que donaven al mar, i recordo també, molt exactament, que aquests carrers en pujada, d'una manera o altra desembocaven al mar...» Com que J. M. Servià va tenir l'encert de tornar a visitar Salvador Espriu amb un plànol de Palamós, l'autor de *Laia* va explicar-li que, a la novel·la, el Carrer de la Creu de Palamós es converteix en el carrer de la Bomba. El va impressionar especialment. Atès que, tal com va escriure Narcís-Jordi Aragó, aquest carrer permet veure, en un moment donat, el mar a totes dues bandes, com si tot el poble fos la coberta d'un vaixell, és fàcil i inevitable d'escriure aquesta frase que trobem a la novel·la: «I *Laia* surt sobtadament a la llum.»

d'aquella revista, *El Semanario de Palamós*, que dirigia justament Narcís Pagès i que es va publicar entre 1883 i 1888, són una de les millor proves per demostrar que va haver-hi una època que els palamosins pensaven molt més en el rerepaís, en el Tren Petit i en la indústria del suro. Esporàdicament, col·laboren en aquest *Semanario* escriptors coneguts; gent com Jacint Verdaguer, Víctor Balaguer, Frederic Rahola, Marià Aguiló o Terenci Thos i Codina. També hi col·laboren escriptors de poblacions veïnes: Ferran Agulló, de Sant Feliu de Guíxols; Vancells i Marquès, de la Bisbal; Coll i Vehí, de Torrent, però afincat a Barcelona; Miquel Torroella i Plaja, de Fitor. Potser imitant l'excursió que va fer Pella i Forgas a dalt de les Gavarres i que va explicar l'any 1883 a la *Historia del Ampurdán*, el 24 de desembre de

1885, també en castellà, Torroella i Plaja publica una expedició a la Cova del Bisbe. Vist amb els ulls d'avui, és un xic sorprenent: l'home del mar ens parla de les muntanyes. El de les muntanyes baixa fins a la costa. Però el *Semanario* és sense cap mena de dubte un dels ponts, si no el millor, a través del qual Palamós connecta amb la Renaixença. Es tracta, d'un Palamós més industrial que marítim, d'un Palamós surer. Francesc d'Assís Marull, que n'era fill, que va treballar d'impressor i que va viure i va morir a Barcelona, va fer-se com a escriptor a les planes d'aquesta revista. Marull, que, en català, va publicar teatre i *Engrunes* i *Aires de l'Empordà*, dos reculls de poesia, que va guanyar alguns premis a diferents certàmens literaris, va escriure un poema titulat *Les puntes catalanes*, que comença així: «Les puntes

► L'antic nucli
de Palamós

▼ Monòlit a la memòria
d'Oliveri Clara, a Calonge

catalanes, / com glop d'escuma eixint, / de Palamós a
Blanes / la costa van seguint.»

Però Marull és sobretot el poeta de la història i de
la tradició, un home que mira Empordà endins, que
s'entusiasma parlant del Tren Petit: «Desplega al vent
fumosa cabellera / i vola com coloma missatgera / per
l'Empordà petit.»

Del tramvia, com en deien en aquell temps, Marull
en fa fins i tot l'himne*. No obstant i això, també sap
riure-se'n. L'any 1890, imitant *Lo barretinaire* de Ver-
daguer, fa una poesia humorística sobre aquest Tren
titulada *L'Ordinari*, que li va permetre guanyar un
accèssit en el II Certamen literari de la Bisbal.

És un Palamós que pràcticament s'allarga fins a
finals dels anys cinquanta del segle que tot just acabem

de deixar enrere, que té el seu epígon amb Mercè Mas-
sich, filla de Calonge, però palamosina d'adopció, que
va publicar un recull de poemes no fa pas gaire. Aquest
Palamós avui ja no és viu, i en tot cas ja no és majori-
tari. És el Palamós que coneixen els germans Martí i
Miquel Roger i Crosa, que culmina amb Lluís Barce-
ló i Bou, originari d'Els Metges, taper durant els seus
primers anys, palamosí de cor. Martí Roger fins i tot
deixa en un segon pla la literatura, per dedicar-se a
l'advocacia o per escriure llibres com *Els tipus socials de
la producció suro-tapera*. Miquel, el seu germà, és força
més literat, però durant anys, durant els primers anys
per ser més exactes, escriu novel·les històriques com *El
gran rei*, premi Pella i Forgas dels Jocs Florals de Cas-
telló d'Empúries de l'any 1922. Destaquem-li *La pera
de plata*, que va publicar a la Biblioteca Popular de l'A-
venç l'any 1905; *Empordaneses (Aplec de novel·letes)*, de
l'any 1920, i, cap al final de la seva vida, l'any 1953,
Costa Brava-Palamós, un llibre de poemes que recorre
els fets més transcendents o els llocs més caracterís-
tics d'aquest municipi i que, per entendre'ns, ja és més

marítim. Justament un dels poemes va dedicat a la palamosina Narcisa Pagès: «Si aconseguíreu inspirar Aribau, / a qui d'açò parlar, sovint, no plau? / Voldria guanyar el cor de les donzelles / que volguessin ésser com éreu Vos / així tindria moltes meravelles / de poesia nostre Palamós.»

És clar que, tard o d'hora, el mar sempre acaba apareixent. Miquel Roger elogia el far a *Sa punta de sa farola**; abans que ell, l'any 1891, Francesc Marull guanyava una menció honorífica en un certamen de Sabadell gràcies a un poema titulat *La Torre Valentina*. És un Palamós, però, que mira també cap a les Gavarres i cap a Calonge; que mira cap a Bell-lloc, cap a Vall-llobrega i cap a Vila-Romà o *Vila-Romanz*, com escriu l'any 1894 Francesc Marull, en el poema titular justament així. És el Palamós de les llegendes de *Sa Galera i de Sa mà del gegant*, que recull Barceló i Bou; el de la *Cançó*

del taper, del bisbalenc Ramon Masifern, tan relacionat alhora amb Calonge i amb Patrici Clara. Precisament, a mitjan anys trenta, Patrici Clara, que escriu poemes com *Calonge, el pi enyoradís* i *Tristeses calongines*, aconsegueix que l'Ajuntament de Calonge construeixi un banc on hi havia gravada la cara esculpida de Ramon Masifern. D'una manera o altra, Clara és un precedent de Pere Caner i de la gent que es mou al voltant del Centre d'estudis Colonico. D'aquest Calonge envoltat d'alzines sureres d'abans de la primera guerra, que, segons Josep Pla, «literalment feia olor d'alzina sureira», hem passat al Calonge de *Poemes de Calonge* d'Helena Jové: un Calonge sense suro. A Palamós, en canvi, va aguantar més; va tenir més força. Encara, a mitjan anys seixanta, la revista *Proa* homenatja Patrici Clara. Just quan el Palamós de suro començava a ser un dels nous betlems del turisme. 🌊

La vella façana marítima de Palamós

De Sant Antoni a Sant Sebastià

S'Alguer

DE TORNADA DE L'EXILI, el poeta Ventura Gassol va passar uns quants dies a l'hotel Trias de Palamós. Llavors, Palamós era encara aquella població «llarga i prima com un espàrrec» que entusiasmava tant Josep Pla. El turisme tot just l'estava començant a canviar i ho feia a una marxa tan lenta, tan humanament comprensible, que la gent ho contemplava amb entusiasme. «Palamós ha ganado sin perder», escriu César González Ruano en el capítol de *Nuevo descubrimiento del Mediterráneo*, que dedica a Palamós. És el Palamós de final dels anys cinquanta, el de Maria Trias, el seu hotel i «los cafetines del puerto», un Palamós que encara no està «congestionado por el turismo», com passa amb Tossa.

Uns anys abans, ja s'havien entusiasmat pel mar els de la revista *Marinada*: «Al mar, crida tothom, i de la gran ciutat de Barcelona ve una colònia d'escolars a banyar-se en el mar nostre», van escriure. Però no tots eren escolars, perquè aristòcrates i artistes —la «jet

Octubre a la Fosca

Així d'intacta l'estiu et deixa,
platgeta blanca de nom trobat,
ara ets precisa i ets tu mateixa,
lluny d'influències d'un temps cansat.

La pau és teva i s'endevina
entre les ones que et fan fistó,
i aquella vela que lluny declina
porta l'ex-libris d'un teu petó.

Volem trobar-te tancada i neta,
tal com ets ara: cargol i sal;
d'escuma i aire, una miqueta,
i de petxines tot un missal.

SANTIAGO BAÑERAS
Aquelles barberies

set», tal com escriu Albert Segú a *Memòries de la Fosca*— també havien començat a instal·lar-s'hi. Madeleine Carroll, la senyora de Treumal, ho va fer a Roques Planes molt poc abans de la guerra. Miquel Roger i Crosa, que li va dedicar un poema, deia que «una estrella havia vingut a il·luminar la badia.»

Però Madeleine Carroll no va ser la primera. Pasat Palamós, prop de la Fosca, el pintor Josep Maria Sert, casat en segones noces amb la princesa georgiana Roussy Mdivani, ja s'hi havia instal·lat l'any 1930. Sert va comprar un mas conegut com Can Cama o Mas Crispí, el va modificar i va rebatejar-lo com a Mas

Enyorança

Quan la mar adormida i opalina
a les primeres hores del matí,
de Sa Catifa a Torre Valentina
no ha estat encar besada pel garbí,
i la vila descansa confiada
des del Portal fins a la Davallada
i de dalt del Padró als Miradors,
al món no hi ha cap poble tan formós
com Palamós.

FREDERIC PUJULÀ I VALLÈS

Palamosines (Cants de la Costa Brava)

► Els jardins de Cap Roig
[de Nicholas Woewodski]

Juny. Fins abans que esclatés la guerra o, per ser més exactes, fins abans de l'1 d'agost de 1935, quan el príncep Alexis Mdivani, germà de Roussy, va morir amb la seva amant Maud Von Thyssen en un accident de circulació prop d'Albons perquè anava massa de pressa per tal que ella no perdés el tren i pogués reunir-se amb el seu marit a París, al Mas Juny van sojornar-hi una quantitat impressionant de celebritats. Entre moltes altres, destaquem Gala i Salvador Dalí, Marlene Dietrich, René Clair, Luchino Visconti, Coco Chanel, Drieu de la Rochelle, Francesc Macià, Francesc Cambó, Miquel Utrillo, Joan Estelrich i Ventura Gassol que, en aquells anys republicans, a més de poeta era conseller de Cultura. Naturalment, un dels objectius de Sert era vendre els seus quadres, però les festes i recepcions del Mas Juny van contribuir enormement a posar de moda la Costa Brava. Precisament Alexis havia comprat el castell de Sant Esteve de la Fosca perquè hi volia fer la seva residència. La seva mort és també el final d'un món.

Més discrets, encara que a la llarga amb igual aurèola, també a la mateixa època que Sert, Nicholas Woewodski, cavaller i excoronel rus emigrat a Londres, va instal·lar-se amb Dorothy Webster, la seva dona, a Cap Roig. La residència i, sobretot, el jardí que hi van fer construir són encara avui un dels punts de més qualitat de la costa. A *Les illes obstinades*, Xavier Lloveras va escriure un poema titulat *Cap Roig*. Però, com que a més d'estar relacionat amb l'alta societat anglesa, Nicholas Woewodski es guanyava la vida fent d'arquitecte, a instàncies d'ell i de Dorothy, alguns personatges de l'alta societat de l'època van decidir comprar un terreny i construir-s'hi una casa. És així com van néixer La Musclera de Lady Islington, La Perica dels mateixos Woewodski, Castell Madeleine de Madeleine Carroll i Casa

Inskape de Lord Inskape, molt a prop de Cala Estreta i que és precisament on, del quinze de juny al trenta de setembre de 1962, Truman Capote va estar escrivint alguns capítols de la novel·la *A sang freda*. Abans, havia estat a la Catifa. En aquesta època, la Catifa devia assemblar-se encara al que n'havia escrit Pujulà i Vallès: «A la Costa Brava tenim una cala / que es diu Sa Catifa i els déus han teixit, / llaguts i gavines s'hi emmirallen l'ala / les nimfes de l'aigua s'hi apleguen de nit.»

Però la costa anava canviant. De Madeleine Carroll, per exemple, Miquel Roger i Crossa deia: «Dama de gran renom, gentil i fina, / que ha conegut del món les meravelles, / t'ha elegit entre totes, oh badia, / fent somniar de glòria les donzelles / i del poble nadiu aixeca el vol. / Mercès us hem de dar, i amb alegria, / famosa artista Madeleine Carroll.»

Molt possiblement, un dels primers d'advertir aquests canvis va ser Lluís Barceló i Bou, que escriu l'any 1922 a la revista *Marinada*: «Així com la Fosca és platja purament d'istiu, s'Alguer pot dir-se que és de tot temps, ja que tant a l'istiu com a l'hivern en dies festius sempre

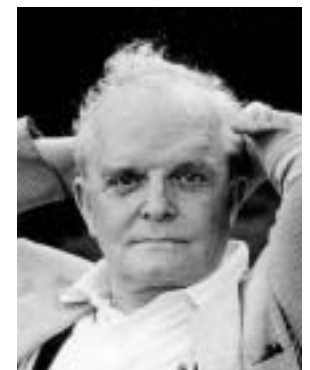
Un americà anomenat Truman Capote

S'explica que Truman Capote va fixar-se en la Costa Brava gràcies a Madeleine Carroll i, sobretot, gràcies a Robert Ruark, un escriptor nord-americà afincat de feia uns anys al sorral d'Es Monestrí, a Sant Antoni de Calonge. A la Costa Brava, Capote va trobar el lloc ideal per treballar. En total, va venir tres cops. El primer va ser a l'abril de 1960, quan tot just feia sis mesos que havien estat assassinats els Clutter, la família que acabaria immortalitzant a *A sang freda*. Després d'unes setmanes a la Catifa, Capote va llogar la casa que el secretari de Ruark tenia a Sant Antoni. Però, l'any següent, va tornar a estar uns mesos a la Catifa, a la casa coneguda com Can Klaebisch. Va ser en aquests indrets, sobretot en el segon, a la casa de Ruark, on Capote va trobar la tranquil·litat necessària per escriure i corregir uns capítols de la seva novel·la.

hi trobareu quelcom de concurrència». Encara, però, és massa aviat perquè la concurrència, com diu ell, estigui formada sobretot, amb les excepcions que es vulgui, per homes i dones de Palamós. I les excepcions, són, és clar, aquells estrangers. Però també en va ser una Eugeni d'Ors, que va escriure des d'«una platja propera a Palamós, i dins una cambra bastant inconfortable, amb una mena de caient, per fora —jo no en tenia cap culpa—, de barraca valenciana» moltes de les gloses de *Tina o la guerra gran*, un dels seus últims llibres abans no trenqui amb la Lliga. A *Nosaltres els mestres*, Jaume Ministral i Masià, que va arribar a Palamós l'any 1935 i que hi va fer classes durant uns anys, escriu les seves impressions sobre una vila que començava a canviar amb el turisme. Ho assenyalava també Barceló i Bou l'any 1929 a l'article *Les transformacions de la Costa Brava* quan deia que anava «perdent la seva cara ferèstega i convertint-se en carrer de la ciutat.» On Palamós sembla exactament això, un carrer de la ciutat de Barcelona, és a *Desitjada Sumatra*, una novel·la de Joan Gomis de principi dels anys setanta. Benito, el protagonista, és un militant comunista que

◀ El Mas Juny

Truman Capote ▼

Calella de Palafrugell, abans i ara

passa aparentment uns dies de vacances amb la seva filla Helena en un edifici d'apartaments de Palamós. Només al cap de mitja hora del primer dia d'haver arribat, troba primer Narcís Gil, un expassant d'advocat, i, al cap d'uns minuts, un editor conegut i una mestra de la seva filla. Entre altres coses, en aquesta novel·la s'esmenta el mercat, un restaurant xinès, un cartell de toros, el moll, el passeig, la platja, la discoteca Tiffany's de Platja d'Aro i, «sota el sol», la gran badia que estén «orgullosa la seva glòria estiuenca.»

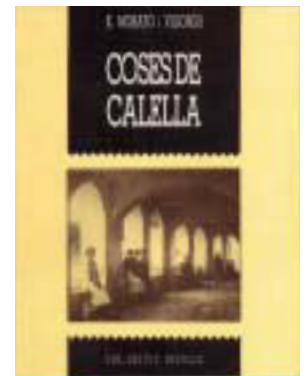
Potser tenint present totes aquestes transformacions, Santiago Bañeras va escriure un poema titulat *Octubre a la Fosca** en el llibre *Aquelles barberies* que té un to nostàlgic que també trobem en *El pupitre*, de Josep-Miquel Servià, un poema de *Jerarca de la llum*. Però si Servià es permet aquest to és perquè el pretext del pupitre li serveix per parlar-nos no només de Palamós, sinó també dels seus records de l'escola de postguerra. La costa, com el món, s'ha transformat: el fet és tan clar que només amb molt d'afecte pot ignorar-se. És el camí que a vegades emprèn Joan Rovira en algun dels poemes del *Nostre clos*, la cinquena i última part d'*Íntimes*, escrits entre Palamós i Llafranc. Transcripció del començament d'una poesia que no ha recollit en cap llibre: «I en mesos de bon temps que ens duu l'estiu / aquell ormeig, treball de la hivernada, / s'omplirà de rascasses, d'un roig viu, / de llagostes de cresta virolada, / de molles i de déntols i daurades...»

Rovira, que està influït per Maragall a *Climes* i *Íntimes*, la primera i la tercera part d'aquell llibre, és sobretot un poeta del cor. Encara a final del noranta, Josep Casas i Busquets tira pel dret i ignora totes les transformacions de la badia: «Badia palamosina / voltada de roques i pins / i platges de sorra fina / que s'esmunyen mar endins.»

Escriu poemes també sobre Cap Gros, Cala Margarida, s'Alguer o Castell: «Surt el sol per la muntanya / tot el cel queda vermell, / la noia bonica es banya / entre pescadors de canya, / a la platja de Castell.»

Castell, és clar, ja no és ben bé així. Encara s'assembla, no obstant, a aquella platja on es van rodar algunes escenes de *Pandora*. Pla parla de tot aquest litoral amb molt de detall a la *Guia de la Costa Brava*, s'equivoca i explica que des d'un punt del Pedró es pot veure Tossa. I a *L'Empordà. Llibre de meravelles*, Antoni Puigverd escriu que el tros de litoral que va de la punta d'Es Forn, encara terme de Begur, fins a la punta de Castell, abans d'arribar a Palamós, incloses, doncs, totes les petites cales de Begur o de Palafrugell, és, si no el més bell, el més atractiu de la costa. Per entendre el Palamós d'aquestes últimes dècades, és indispensable consultar la revista *Proa*, tenir en compte els escrits d'Enric Castelló, de Lluís Bofill i, uns anys més tard, de Gerard Prohias, que el 1994 va guanyar el premi de narrativa Goleta i Bergantí amb *Les llunes de Juny*. En el llibre *Palamós, un privilegi*, que Gerard Prohias va fer amb Miquel Martí, Albert Carerach i Carles Sapena, es parla del mas Juny, de Barba-Rossa, del Palamós bosquetà, de la gamba, del mar, del port i del Palamós històric, entre molts altres temes. Un dels textos que s'hi recullen és l'havanera *El canó de Palamós*, que va escriure Ortega Monasterio: «El canó de Palamós / ben mirat que n'és d'hermós / ja fa temps que no treu foc / ja fa temps que mira al mar / amb el ventre rovellat, / quatre rodes i un forat.»

Qui també mira al mar és Josep-Miquel Servià a *Eros 80*, una narració de *Pluja de sang* on cita la platja de Castell, el castell de Begur i la costa del far de Sant Sebastià a les Formigues, que per a González-Ruano són «como una aparición que hubiera tentado a los hombres

Ernest Morató ▲

◀ El canó de Palamós

El Canadell de Calella,
▲ anys enrere

Adéu, Llafranc

Adéu, platja de Llafranc,
rica perla llevantina
on hi vola la gavina
de plomall cendrós i blanc.

De tes roques espadades
rublertes d'algues verdoses
que les ones remoroses
van besant enamorades;

de tos boscos amorosos
que mortallen la Cipsela,
i els gràcils barcos de vela
que la mar solquen airosos;

de tes sorres argentades
que els romans un jorn petjaren,
quan Vilafranca aixecaren
i engoliren les onades;

de tes illes que vegeren
el combat sagnant i fer,
quan les nostres naus vanceren
del francès l'altiu poder;

del far de San Sebastià,
que guia a la gent marina
i vetlla la mar llatina
amb mirada de tità;

de ton cel, sempre puríssim,
i de l'aigua esmaragdina,
del Celebàndic altíssim
que mar i plana domina,

recordança falaguera
guardarà sempre el cor meu.
Adéu, platja riallera;
fins un altre dia, adéu!

JOAQUIM BONET I MIRÓ

Poetes bisbalencs de la Renaixença

de Ulises». Però, d'aquestes illes qui primer va parlar-ne va ser Ramon Muntaner a la *Crònica*, quan l'almirall Roger de Llúria hi derrota les naus de Felip l'Ardit. Bernat Desclot també explica aquesta batalla. Passat el Crit i la Font Moixina, que és aquella part del litoral que es diu que l'Ajuntament de Mont-Ras va comprar perquè els joves del poble no haguessin de marxar a fora a fer el servei militar, entrem en el terme de Palafrugell, «el fino corazón del Ampurdán», segons González-Ruano. Deixant de banda Pla, Josep Martí Clarà, «Bepes», ha parlat a bastament d'aquesta part de la costa. En el poema *Calella* del llibre *Som com som* hi ha aquesta estrofa: «El Cap Roig comença ofrena / d'un camí voltat d'encant: / El Golfet i la Cadena, / les Formigues al davant, / Els Forcats que el pi decora, / pom de verd i blau marí, / i Sant Roc, que val una hora, / a tocar Port Pelegrí.»

A *Aigua de mar*, Josep Pla escriu que «sobre una part del Port Bo hi ha els porxos o voltes de Calella, que són, tot i la seva extrema modèstia, el tros d'arquitectura més notable —sospito— de tot aquest litoral.» Calella, com Llafranc, és avui terra d'havaneres i el punt de trobada d'un turisme encara selecte. El periodista Carles Sentís, que hi està tan relacionat i que ha escrit tant sobre aquestes cales n'és un bon exemple. El mes de juny de 1939, tot just acabada, si no perduda, la guerra, J. V. Foix escriu a Calella *Escorç de l'altre paisatge* i *El difícil encuentre*, dos poemes del llibre *On he deixat les claus*. Sis anys més tard, el juliol de 1945, hi escriu un poema de *Desa aquests llibres al calaix de baix* on, davant del desig d'ella de «romandre i esperar la darrera cuita», el poeta expressa el seu desig «d'ésser a Calella a l'arribada de les barques». Parla de la Calella més marinera Néstor Luján a *Album de Habaneras*: «estas habaneras evanescentes, lánguidas y sensuales, de una sensualidad láctea y extasiada con un trémolo de senos de mulata, cayeron dentro del canon concreto, precioso y

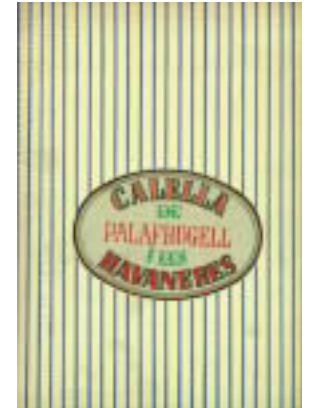
► Llafranc,
a començament
del segle XX

luminoso de la sardana.» També en va parlar Joan Pericot a *Calella de Palafrugell i les havaneres*. Però no es pot saber què va ser aquesta part de la costa sense llegir *Coses de Calella* d'Ernest Morató, on parla de la pesca, de les cales, dels tipus de vida que hi va haver en una altra època. Lluís de Vehí fa una poesia a Calella a *Gent i ànima de l'Empordà*. Tot això no té res a veure amb el que ens explica l'escriptor Jordi Arbonès, que va néixer precisament a Calella. Molt abans que ell vingués al món, però, convidats per Josep Pla, que, com és sabut i com explica a *El Quadern gris*, estiujava al Canadell, Josep Maria de Sagarra i Alexandre Plana van passar uns quants estius a Can Batlle, una fonda de Calella. El primer d'explicar-ho va ser Joaquim Ventalló. Sagarra anava sovint a fer el cafè a les voltes. Una vegada es va presentar a Palafrugell en pijama. Segons explica Joaquim Ventalló, l'any 1928, per Santa Rosa, patrona de Llafranc, uns joves de Girona van provar de tirar-lo a l'aigua. Els joves, empleats de correus, un dels quals va ser posteriorment Procurador en Cortes, Director General de Correus i Sotsecretari del Ministeri de la Governació durant el franquisme, estaven empipats per-

què Sagarra havia escrit que les noies que es passejaven cap al tard amunt i avall sota les voltes de la Rambla «es produïen en llur passeig com si portessin una bombeta encesa entre les cuixes.» Però seria imperdonable parlar de Llafranc, de «la glòria de Llafranc», com escriu Bepes, sense explicar que en aquests últims anys, en els mesos d'hivern, l'anglès Tom Sharpe hi ha trobat un refugi excel·lent per escriure els seus llibres. Com a homenatge, ha fet una referència a Llafranc en una de les seves últimes novel·les.

De Llafranc se'n va parlar, i molt, durant el romanticisme. Més d'una llegenda va situar en aquest punt Cipsela, la ciutat desapareguda dels indigets, i que esmenta Rufus Festus Avienus. Aviè, a la seva *Oda Marítima*, en el segle V. Joaquim Bonet i Miró, bisbalenc, taper que havia treballat a Palafrugell i que anava cada any a passar uns dies a a l'ermita de Sant Sebastià de més cent anys enrere, en parla a *Adéu, Llafranc!** Encara que el terme de Palafrugell no acabi a Sant Sebastià, la mola d'aquest cap ha estat sempre una fita. Massa espectacular per no dividir, massa impressionant per no aturar-s'hi. 🌊

◀ Les voltes de Calella

▶ El Port Bo de Calella

▼ Ernest Morató [de R. Candelaria]

De Sant Sebastià a Begur

EL FAR, L'ERMITA I, SOBRETOT, el mirador del cap de Sant Sebastià cauen directament sobre el mar. Encara que Llafranc sigui a prop, fa l'efecte que és molt lluny, a quasi un món de distància. Des d'aquest mirador, escriu Josep Pla: «una barca de pesca sembla una closca de nou; un veler és una taca blanca, com una remota gavina; un vaixell de vapor, una joguina de nen. Les dimensions del mar són horribles, i és natural que mariners i pescadors davant la por del mar hagin adorat obscurament la seva força i que es possessin sota la protecció de Sant Sebastià». Però de Sant Sebastià n'ha parlat molta altra gent. Uns dels primers van ser Vicenç Piera i Tossetti i Miquel Torroella i Plaja, que l'any 1880 van ser premiats al certamen de la Asociación literaria de Girona gràcies al llibre *El santuario de San Sebastián*. També va parlar-ne el bisbalenc Joaquim Bonet, Miquel de Palol* o el palafrugellenc Josep Martí i Clarà, Bepes. A *Salut a Sant Sebastià*, Artur Vinardell i Roig, també de la Bisbal, qualifica aquest santuari de «guaita de la mar blava». També se'n parla a *L'aplech*, una poesia de *Poemes de l'Empordà* que es va editar per primera vegada l'any 1896. A *Seguint la brancada gavarresa* i *A hora foscant*, unes poesies d'*El poema de l'Empordà*, el bisbalenc Barceló i Matas, segons Josep Pla el millor mestre que hi ha hagut mai a Palafrugell, s'enfila a la mola de Sant Sebastià i explica tot el que veu o tot el que imagina. També la batalla de les Illes Formigues: «El meu esguard no veu, però endevina / i em semblen més llunyanes, / les formes que conec de la marina: / el Golfet, el Cap Roig, el Cap de Planes / i les Illes Formigues, vermell fosc.»

César González-Ruano recomana anar-hi a berenar. Escriu que: «sin querer, la literatura que lleva uno dentro —y fuera— colabora en la contemplación. Todo aquello que debía ser pureza y únicamente pureza se

Sant Sebastià

La nit a Sant Sebastià

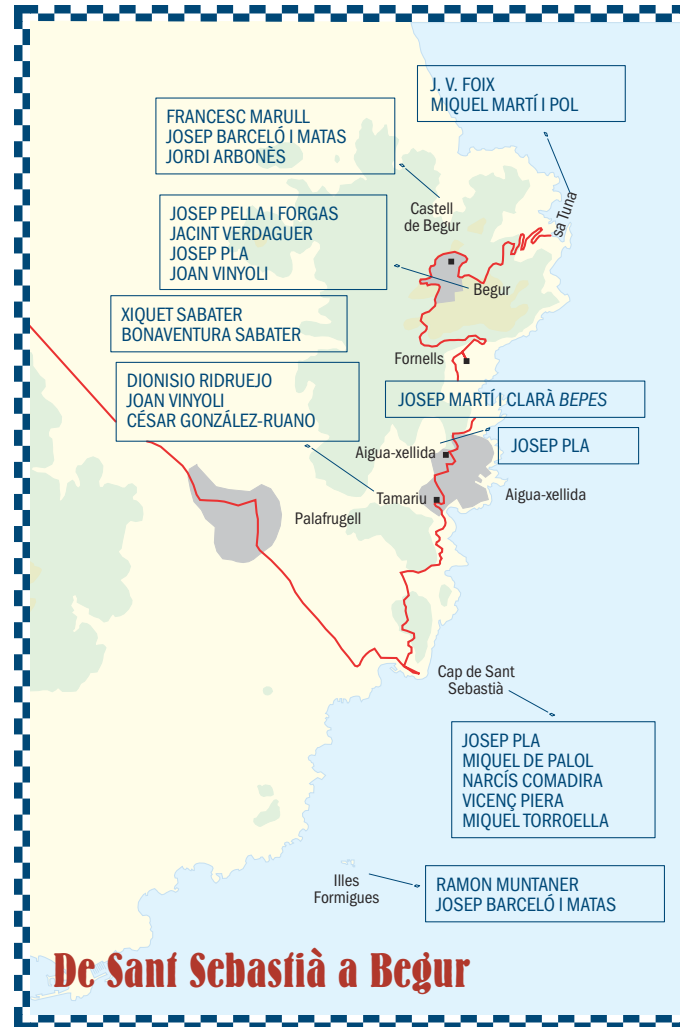
La nit plana serena. La llum crepuscular
reposa en el silenci d'un món acondormit.
Les cales són penombres roentes, vora el mar.
Damunt de la més alta, l'ermita hi ha florit.

MIQUEL DE PALOL
L'ermita de Sant Sebastià

vuelve complicadamente morbos, enfermizo casi, y los azules intensos dejan ver algo así como el calcinado hueso de un azul que se descompone.» Finalment, a *En Quarantena*, Narcís Comadira publica *Cap de Sant Sebastià*, un poema de només cinc versos: «Nit de setembre. / La lluna torna els cossos / tots d'alabastre. / Sang avall, cap enlloc, / Se'ns esclavissa el temps.»

Uns quilòmetres al nord d'aquest cap, hi ha Tamariu. A González-Ruano l'entusiasma: «Beber un vaso de buen vino en una taberna de su bahía y seguir hacía Bagur, centro de comunicaciones, que os harán apuntar en el carnet recordatorio de tanta belleza: Fornells y Aigua Blava, Sa Tuna, Aiguafreda y Punta Espinuda, con la salvaje Aigua Xellida, de acceso difícil, donde apenas la existencia de algun "bungalow" da una mínima noción de que existe otro mundo.»

Potser, si hagués estat més atent en el moment que va apuntar-ho en el seu carnet, ara sabríem on deu ser aquesta Punta Espinuda. Tornem als del país que, a més de ser més segurs, van parlar-ne primer. Muntaner esmenta Tamariu en el capítol CXXXI de la *Crònica*. «Dementre que la batalla se faïa, de Roses anaren dues barques armades a les cinquanta galees dient tot aquest fet: si que les barques aconseguiren les cinquanta galees dellà el cap d'Aiguafreda, en una cala que ha nom la Tamariu, qui és escala de Palafrugell.» De Tamariu, n'han parlat també molts escriptors. Josep Pla, naturalment, que diu que hi ha un esperit que «sembla estar lligat a la quinta essència de la llibertat.» En el llibre *L'Empordà d'anar i tornar*, Narcís-Jordi Aragó cita aquest fragment de Pla: «Jo penso —i ho dic després d'haver meditat llargament— que Palafrugell té per capital del seu esperit el barri de la Tarongeta; el barri de la Tarongeta té per capital somniada Tamariu, i Tamariu té una síntesi última que és Aigua Xel·lida.»

Bepes, que en parla a *Parada i fonda*, deia que a Tamariu s'hi respirava un aire sense tel. Desterrat de Castella, a causa de les seves dissensions amb la línia més dura de la Falange, Dionisio Ridruejo va passar una temporada a Tamariu. Lluís de Vehí en parla a *A raig de càntir*. Com escriu Aragó, «aquí va compartir la vida tranquil·la dels pocs habitants i va participar en les nostàlgiques tertúlies nocturnes.» Més tard, recordant-ho, va escriure aquest

▲ Antiga imatge de sant Sebastià

▲ Dionisio Ridruejo

Tamariu

poema: «Se canta lo que se bebe / con fuego azul hasta el alba: / sardanas del Ampurdán, / habaneras de la Habana / y un coro de sombra afuera / con el jadeo del agua. / Los pescadores en vela / de la noche a la mañana.»

Narcisa Oliver té un poema dedicat a Tamariu a *Steropé*. Fa uns anys, en aquesta cala, hi van rodar la pel·lícula *Sombras acusadoras*, de Michael Andersons, amb Anne Baxter i Richard Todd.

Aigua Xel·lida, el terme nord de Palafrugell, és impensable sense l'Hermós, el personatge de qui Josep Pla va escriure aquest epitafi: «Entre 1917 i ... visqué en aquestes solituds allunyat dels homes i de les dones, Sebastià Puig, conegut per l'Hermós, analfabet, home feliç i hospitalari, pescador, mariner, caçador, gran cuiner. Tu que passes has de saber que si no ha tornat és perquè no ha pogut, o perquè l'han enganyat com un xino.»

Amb lligams immortals

De Sant Sebastià, Josep Pla va parlar-ne moltes vegades. Hi pujava molts de cops, i de jove hi passejava sovint. Segons escriu en *El quadern gris*, juntament amb el camí vell d'Aigua-xellida i Begur, la carretera de Sant Sebastià va ser el lloc on va fer els seus primers exercicis literaris. En «El Genius loci en la meua situació personal i en la meua obra literària», al començament de *Palafrugell, peix fregit...*, escriu el següent: «Em veig a setze o disset anys, a l'època que hi hagué tanta grip i la Universitat hagué de tancar. Vaig passar tota la tardor i part de l'hivern a Palafrugell. Havent dinat, sortia a passejar. Solia pujar a Sant Sebastià.» Es tracta, naturalment, de la mateixa època que comença a escriure *El Quadern gris*, una de les seves obres cabdals i el dietari més important de la nostra literatura. El cas és que un dia de tardor de l'any 1918, Pla puja a Sant Sebastià, tal com ha fet moltes altres vegades. També, com molts altres cops, descobreix el món exterior, prova «d'escriure els sentiments que em produïa la visió de la terra diversa i de la blava mar escampada.» Deixem que continuï explicant-ho ell mateix. És el fragment amb què Josep Maria Flotats va acabar *Ara que els ametllers ja estan batuts*, el seu espectacle basat en la narrativa de Pla: «Un dia la vista em portà a dibuixar sobre la terra que tenia al davant quatre punts cardinals. A cada punt hi havia un poble del pla. De cada poble, en veia el cementiri —que era per a mi un cementiri familiar... Aquell dia vaig sentir-me davant d'aquesta creu de terme de la mort, lligat a aquesta terra amb lligams immortals. De tots els dies de la meua vida, aquest ha estat potser per a mi el més aprofitat. Aquell dia vaig veure que Sant Sebastià era per a mi l'eternitat.»

D'Aigua Xel·lida, Bepes diu que és la pubilla preferida. Lluís de Vehí explica en el llibre *A raig de càntir* com hi vivia Josep Pla una vegada que va anar a trobar-lo. De seguida s'arriba a Fornells, on Pla va viure i va començar el llibre *Bodegó amb peixos*. Vivia a la barraca on el pintor

Són les llàgrimes de les coses

A Tamariu, a casa en Pere Patxei,
encomana un cremat, beurem a poc a poc
a l'hora que la mar s'agrisa.
Ploren les coses, plora el temps,
plora la vida no viscuda,
plora també la vida que hem viscut.
Sunt lacrimae rerum.

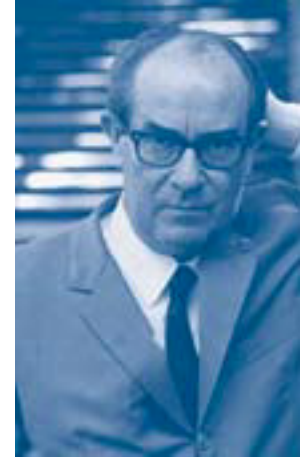
Ai, aquest «ai» és un bressol
de moltes hores en què sempre anàvem
pel vell sorral i vèiem l'ample mar
guspirejant parlant-nos en metàfores.
La dolència de amor que no se cura
Sino con la presencia y la figura.

Ara sóc una rata espantada que surt de la fosca
i corre a amagar-se en qualsevol forat.
Però quan em recordo dels amics que han mort
Irremissiblement, els insubstituïbles,
em torno un gira-sol que puja d'un femer
i fa com un que parla amb entelada veu,

en una tarda càlida d'estiu,
davant el somriure dels morts que se li fan propers.
Ara tot d'una la tenora
ressona a Pals i contemplem les illes
i sempre dic, mirant la Torre de les Hores:
Davant aquestes coses cal plorar.
Passa la tarda sobre els camps d'arròs
De l'Empordà xops d'aigua.

És tard, és hora de tornar a Begur
en l'autocar que ens deixarà a la plaça.
Anem al bar i prenguem l'aperitiu amb cloïsses
ben amanides amb llimona i pebre.
Cau la nit fantasmagòrica
del rei Begur que senyoreja el castell,
la nit dels fars i de les barques a l'encesa,
del cel altíssim estelat.
Tot giravolta com en un parc d'atraccions,
però tu i jo vivim al botó de la roda,
on és imperceptible el moviment.

JOAN VINYOLI
Sunt lacrimae rerum

Joan Vinyoli

Francesc Gimeno havia estat l'any 1917. Però si hi ha algun lloc de la comarca relacionat amb aquest pintor és Torroella de Montgrí, d'on era la seva dona. Bepes va escriure una havanera dedicada a Xiquet Sabater que es titula *Fornells*. Parla d'Aiguablava i del Paradís, els seu hotels. En el llarg poema *Les esposalles del minyó Delfí*, de Frederic Tapiola i Gironella, Mossèn Tapiola, hi ha un apartat titulat «Les cales de Begur i les sirenes»: «Aquí tenim la llum de Sa Riera / I d'Aiguafreda amb pins fins

als turmells / Sa Tuna recollida i marinera, / I aquest racó de cel que es diu Fornells. / La platja Fonda, on el penyal es clava / l'olivera de plata, i al tombant / la meravella viva d'Aigua Blava / que fa mil anys que el mar la va brodant.»

Begur és la capital d'aquestes cales, encara que, com escriu Antoni Puigverd, igual que Palafrugell o Santa Cristina d'Aro, va créixer una mica terra endins per poder evitar la pirateria turca i berberesca. «En general, tot el poble de Begur és una meravella: entre

els seus murs hom té una sensació de llunyania elevada, aspra, d'un individualisme insubornable», escriu Josep Pla. Molta gent, relaciona encara avui Begur, la vila blanca i alta, com la qualifica també Josep Pla, amb Carmen Amaya o amb les escenes que Joseph L. Mankiewicz va filmar-hi de *Suddenly, last summer*. També a Cap sa Sal van filmar-hi *Más peligroso todavía*, una pel·lícula a l'estil de les de James Bond. És impossible arribar a la vila i no fixar-se en el castell, encimbellat damunt d'un turó. S'hi fixa encara Jordi Arbonès a *L'Empordà, terra de pas*. Puja al castell i hi troba un parell de joves que parlen d'informàtica. Molt abans que ell, va parlar-ne el palamosí Francesc Marull en el poema *Dalt del castell*, de *Fullas y flors*, un llibre que va editar a l'impremta d'Octavi Viader de Sant Feliu l'any 1894. Després d'uns versos impregnats del romanticisme de l'època, Marull descriu tot el que hi veu: el Montgrí, Palafrugell, Sant Joan, Palamós i les Gavarres. Setanta o vuitanta anys més tard, en el *Poema de l'Empordà*, Barceló i Matas compara el mirador de Pals amb el del Puig de Sant Ramon: «Si Pals té una miranda pel goig de les belleses / Begur n'ostenta un altre que ens omple de sorpreses / pel cantó de marina i pels volts de la terra: / el puig de Sant Ramon que, des del pla albirat, / se'l veu com un merlet o el mugró de la serra / per Son Ric presidida amb vera diginitat.»

És força evident que Barceló i Matas coneixia els versos de Marull quan va escriure el seu poema. També devia tenir present que Mossèn Cinto Verdaguer havia parlat més d'una vegada de les muntanyes de Begur, unes muntanyes que, com escriu Barceló, «la gent deia que caminaven». Verdaguer en parla, per exemple en el Cant XII del *Canigó*: «Aixís, vora la mar, pugem i baixem, / les serres de Begur.»

No és l'únic cop que ho va fer, però, després de parlar-ne a *Canigó*, l'Ajuntament de Begur va donar-li les gràcies. Mossèn Cinto va contestar. Fa uns anys, Pep Vilà va publicar aquesta carta.

En aquell mateix llibre, Verdaguer parla també dels corallers de Begur: «Los coralers de Begur / coralen dins llur barqueta, / —Coralers, si m'hi voleu.»

Com ja en el temps de Ramon Muntaner, Begur avui és sobretot el mar. Bonaventura Sabater, que en va ser alcalde, a més de diputat provincial i de formar part de la Mancomunitat, ens ho recorda a *Bagurenques*. Parla de Fornells, de Sa Platja d'en Martinch o Platja Fonda, del Rec de ses Graies, d'Aiguablava o del cim de les Falugues, que va ser on Lluís Ventosa i Calvell va fer la casa on han passat tants estius la seva filla i Santiago de Cruilles. A *Escrits empordanesos*, Josep Pla explica que a Ferran Agulló potser se li va ocórrer el nom de la Costa Brava des de la cala begurenca de Fornells, a casa de Bonaventura Sabater. Xiquet Sabater, el nét de l'autor de *Bagurenques*, torna a Aiguablava l'any 1939. Pla parla d'ell, com també ho fa Bepes. En aquest indret de la costa, els inicis del turisme estan estretament vinculats a Xiquet Sabater. No obstant, Xavier Febrés escriu que d'Aiguablava i de Xiquet se n'ha parlat més a Anglaterra. El 1973, Allan Gould Lee va publicar *The story of Aigua Blava and Xiquet. Sketches of a Catalan Paradise*. I, tres anys més tard, el periodista Kendall Mac Donald publicava *The Aiguablava Letters. Dear Xiquet*. Entre 1953 i 1978, Joan Vinyolí va estiuejar a Begur. No es pot passar per alt la relació que va tenir amb aquesta vila. Begur podrà presumir sempre més d'haver servit de refugi a un dels millors poetes de la nostra època. Després de referir-se a Tamariu i a Pals, Vinyolí parla de Begur a *Sunt lacrimae rerum*,* un poema de *Tot és*

Riba a Sa Tuna. 10 de setembre de 1922

Tots els qui som a Sa Tuna, entre Aiguafreda, on hi ha els Tayà, i Aigua Blava —l'Obiols, pintor, en Fises arquitecte, en Turell, que serà enginyer, en Vidal mercader, en Requesens—, ens movem de bon matí enduts per una alegria comuna: avui arriba en Riba a passar uns dies amb nosaltres. Tots ens hem preguntat si en Riba es banyava. L'Obiols, al qual li agrada de pintar el mar amb Venus indecises i tritons respectuosos, ha dit, ell, el crèdul, amb aire campanyol i convençut, que no. Quan en Riba, valisa en mà, ha arribat a Begur, on alguns l'han anat a rebre, tots titil·làvem. Hem hissat la bandera al pal de la balconada i, amb sordina, hem cantat l'himne. En vesprejar, quan ullpresos per la malenconia terrosa del sol colgat soldejàvem un pescador perquè ens cantés unes tendres melodies populars mentre jugàvem a la morra, algú ha engegat tot de discs amb sardanes, i, amb les dues o tres noies pescadores, severes, robustes, que integren el veïnat, les hem ballades en un cap de terrassa. L'un i l'altre volíem que, havent sopat, en Riba sentís cantar les havaneres que conserven els d'aquí amb tota llur candor, i, amb el vell Manera, les hem taral·lejades. Algú ha dit, i era ben tard de la nit, de sortir en mar per recórrer la badia des de la punta d'Es Plom fins a Cap sa Sal. A Sa Tuna no tenim ni llum, ni aigua, ni estiuejants. Però el cel, entre negres roques, ens acompanya amb la divina fulguració de clarors eternes. No sé si en Riba es pensava de trobar-se en un indret tan primitiu, gosaria dir arcaic, on un es fa la il·lusió d'haver reulat segles i segles, on les formes dialectals en el parlar dels pocs que hi viuen tenen les sentors salabroses i l'alè humit d'una de les esplugues del cap de Begur. Hem bogat ara l'un ara l'altre, entre foscos immortals; tots callàvem tot mirant l'espurneig fosforescent que brolla de l'aigua a cada cop de rem i el ròssec de llum que deixa el timó, tan clar, que il·lumina els fons de les aigües amb llums d'aurora. A en Salvat-Papasseit i a en Garcés, els hauria plagut molt. Ells, en alguns dels seus versos, n'han sabut donar la frisança. Aquest vespre ha estat un vespre d'eternitat. Vull dir que tots el recordarem com el millor dels instants i, quan serem més grans, potser com l'Instant.

J. V. Foix

Tots els qui som a Sa Tuna

ara i res. A l'*Obra completa*, en parlar d'aquest llibre, Xavier Macià escriu: «Per altra banda, simultàniament pren força també un paisatge marí estiuenc i real: és el paisatge dels estius a Begur, de les terrasses prop del passeig marítim, dels bars, de les excursions en barca, i, sobretot, de l'amor terrenal i físic.»

Sa Tuna

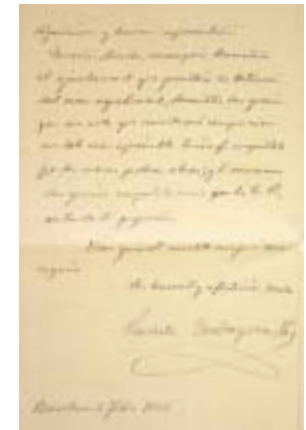
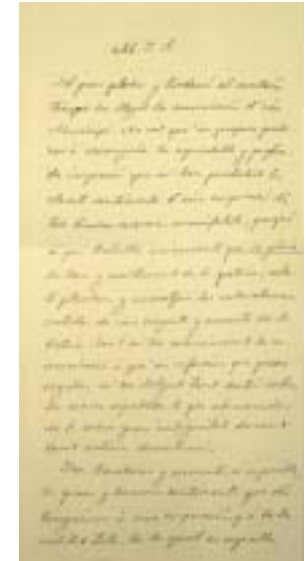
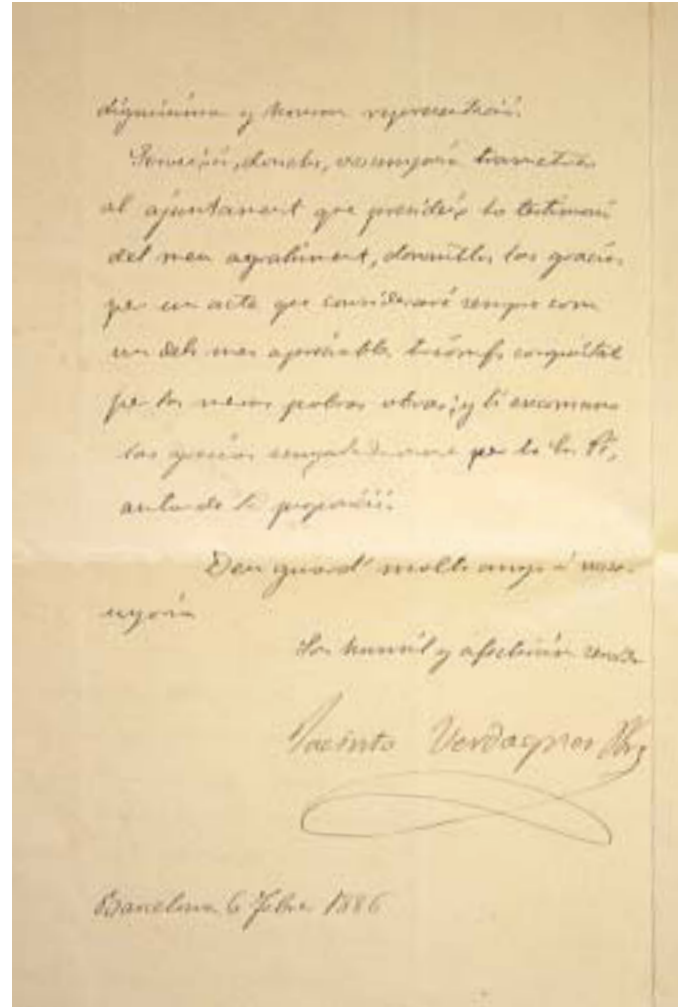
Molt abans que ell, el 1923 i també el 1934, J. V. Foix va escriure un parell de poemes des de Sa Tuna. El segon és del llibre *Les irrealms omegues**. El primer, que és un sonet *Sol i de dol*, el dedica a Josep Obiols. La primera estrofa fa així: «Seguir, de nit, la mar de punta a punta, / —Es Plom i Cap sa Sal!—, quan tot reposa / I allà on l'areny amb la pedra s'ajunta / Cop-sar el respir del món en cala closa.»

Passat Es Plom, comença la badia de Sa Tuna. Miquel Martí i Pol va publicar a *Temps d'interluni* un poema titulat justament *Sa Tuna*:

«Si pogués, aniria nedant fins a la boia. / Veure la terra des d'allí deu ser / com canviar de món. Mai no ho he fet. / Conec a penes quatre pams de mi / mal limitats per la malenconia / vivint-los, visc, i potser ja en tinc prou. / La boia és un miratge.»

Sobre Sa Tuna, encara va fer un poema Josep M. Carbó que es pot llegir a l'exemplar del mes de juny de l'any 2001 de la revista *Es pedrís llarg*, on es reproduïx també un poema de Pere Basseda de l'any 1948 titulat *Els esglaons de Begur*. Josep Pla va escriure a la *Guia de la Costa Brava* que, amb els anys, tenia un apassionament cada cop més fort per Sa Tuna. De fet, per dir-ho a la manera de Miquel Pairoli, Begur forma part de la geografia íntima de Josep Pla. A *Un de Begur*, per exemple, el protagonista, El Miner, és un home de Begur que Pla va conèixer de jove, durant la primera Gran Guerra. Encara que vagi a esperar-se a l'Estartit, El Miner se cita amb els espies alemanys a la carretera del Semàfor, a la una de la matinada.

De Begur, va fer-ne un retrat Carles Rahola l'any 1929 a *El Autonomista*. Lluís Costa el va publicar en part en el seu llibre *Begur* dels Quaderns de la Diputació de Girona. Recordem també Eduard Fiol i Marquès, periodista gràfic i artista. Va néixer a Begur l'any 1903, però es va formar a Girona perquè la seva família va traslladar-s'hi l'any 1909. Va ser ell qui va fer el cartell de les Fires de Sant Narcís de l'any 1928. Lluís Pericot, que es va casar amb una filla de Salvador Raurich, autor d'una *Història de Begur* encara inèdita i d'unes *Notes Bagurenques* que va publicar a la Impremta Ribas de Palafrugell l'any 1916, va escriure *Huellas arqueológicas en el Castillo de Begur*. Molt abans, Francesc Pi i Pi, metge, va guanyar un premi en el Certamen literari de 1901 de l'Escut Emporità de la Bisbal, gràcies a un article sobre aquest castell. Però no es pot parlar de Begur sense mencionar Josep Pella i Forgas, l'autor de la *Història del Ampurdán*. Encara que cap als vint anys va establir-se a Barcelona, Pella i Forgas va mantenir sempre una relació intensíssima amb la seva vila. És gràcies a ell que Verdaguer, que li va apadrinar un fill, va visitar

Begur l'any 1886. Com explica Lluís Costa, sense Pella i Forgas no es podria entendre la relació de Verdaguer amb Begur. Sense el seu llibre, també seria difícil d'entendre la Renaixença en el Baix Empordà. Com que en aquesta part de país el sol surt per les muntanyes de Begur, a la seva *Historia*, Pella recull una llegenda antiquíssima que deia que les goges de les Gavarres es passaven la nit filant un fil de muntanya a muntanya fins al

Quermany, cap a Pals, l'última punta de les muntanyes de Begur. Fa uns anys, amb l'Albert i l'Anna Llenas, Xavier Cortadellas va recollir encara aquesta llegenda en el llibre *El poble dels Centfocs. Llegendes de les Gavarres*. Potser les persones que van explicar-la la sabien per tradició oral o, potser, perquè l'havien llegida a la *Historia del Ampurdán*. En el Baix Empordà, Pella i Forgas és el començament de moltes coses. 🌊

➤ Begur, ahir i avui

▲ Carta manuscrita de Jacint Verdaguer a l'ajuntament de Begur

Palafrugell

L'ANY 1978, NARCÍS COMADIRA publica *Tot Sants a Llofriú* en el llibre *Terra natal*, un sonet que es titula així perquè el poeta és a Llofriú, en el terme de Palafrugell, a casa d'uns amics, fent un sopar de Tots Sants. Mengen peixos de carn blava, rodó de vedell i panallets. Després, canten plegats mentre a fora: «Plou a bots i barrals: no pararà. / A l'altra banda de la carretera, / va escrivint, incansable, en Josep Pla.»

Comadira aconsegueix un bon cop d'efecte perquè segurament ben pocs lectors esperaven aquesta referència final a Pla, encara que també és veritat que, passat aquest primer cop, la majoria podem entendre que s'hi refereixi perquè, en molts aspectes, és impossible parlar de Llofriú, de Palafrugell o, fins i tot, de la Catalunya Vella sense tenir en compte el que ell va escriure. Ens equivocariem, però si ens penséssim que Pla ha estat només això. Com indicava Narcís-Jordi Aragó a *L'Empordà d'anar i tornar*, Pla ha fet més que explicar Palafrugell: «Ha vist el món sencer —i ens l'ha fet veure als altres— amb els ulls i la mirada d'un palafrugellenc». Però també és veritat que parla de Palafrugell, de la seva gent i de les seves cales a molts dels seus llibres. En parla, per exemple, en *El Quadern Gris*, a *Navegació d'estiu*, dins *Aigua de mar*, en alguns *Retrats de passaport* com els que dedica a Joan B. Coromina o a Àngel Ferran, a la *Guia de la Costa Brava*, a *Darrers escrits* o a *Caps i puntes*. La relació no pot ser exhaustiva perquè Pla pensa també en Palafrugell i el seu món a llibres com *El carrer estret*, encara que no ho expliciti. Segurament, però, on en parla amb més detall és en el volum *El meu país*, a la part que duu el títol general «El meu poble» i el títol específic de «Palafrugell, peix fregit.»

◀ Josep Pla
[de Josep Martinell]

La Plaça Nova,
abans i ara ▶

Miquel Pairolí conclou a *La Geografia íntima de Josep Pla* que s'ha «d'esvaïr qualsevol ambigüitat sobre l'atribució plena a Pla d'aquesta obra.» Es tracta, doncs, d'un llibre individual i no col·lectiu; un llibre que comença amb unes planes sobre el *genius loci* que Pla escriu amb motiu d'una anada a Sant Sebastià, que esmentava en un altre capítol: «En un punt de la carretera anomenat les Pasteres, les coses es compliquen. La visió esdevé panoràmica, vull dir que els sentits, a davant, s'hi desfan. Es veu molta terra i la mar. És un punt per a badar a cor què vols. Hi ha, davant els plans de Palafrugell, la vila que fumeja. Més enllà de la vila hi ha molta geografia, però no es veu pas. Això fa que en dies clars el campanar es retalli sobre el Canigó enorme, llunyà i nevad. A ponent es veuen les Gavarres i a migdia la mar fins cap a Tossa, endins de l'horitzó vague i dilatat.»

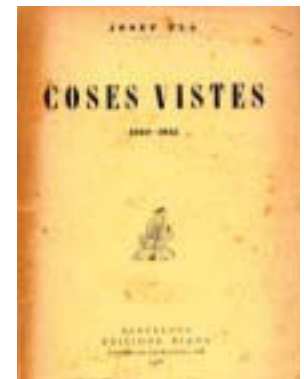
El Palafrugell de Pla és el mar, les seves cales, la seva gent, la seva història, les seves entitats, els seus carrers, els seus masos, el seu paisatge, i, entre molts altres llocs i moltes anècdotes, la Plaça Nova:

«L'aspecte general de la població no és pas gaire agradable. El turisme ha fet millorar una mica el nucli central, Plaça Nova i la Muralla. Més enllà del centre és impossible trobar un element d'amenitat, alguna cosa que tingui gràcia.»

Pla escriu aquestes ratlles també en un dels primers capítols. Quan parla del que ell anomena les cases bones de la vila, torna a queixar-se de la poca gràcia del seu poble: «Si aquestes construccions es veiessin arrengraderades en un carrer, Palafrugell tindria un dels millors carrers de les terres gironines. Seria un carrer burgès, solemne i una mica voluminós, que produiria un efecte considerable. Per desgràcia, es troben disperses i isolades per la població, i el conjunt que podrien formar només es visible a través de la imaginació.»

◀ Placa de Josep Pla a "El Carrer Estret"

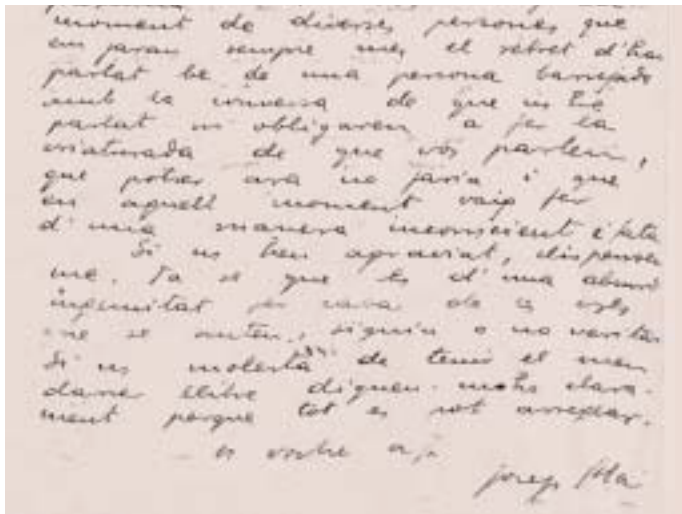
El Mas Pla

No troba tampoc que facin prou gràcia els seus barris: el del Tren, la plaça del Tambó —tal com ho escriu—, la Rajola, els Forns, els Plans, el Centre o la Tarongeta. Les fonts ja li agraden una mica més i, quan descriu els voltants, troba que Esclanyà «és un poble bonic, amb una vella torre de pedra.» Llofriu, en canvi, «és un poble de pagès de terres magres —un poble de pagès cent per cent— tancat, pobre, sofert, de gent molt retinguda, que fa una vida arcaica.» Mont-ras n'és la contrafigura, la vista que hi ha és una de les més boniques. Ermedàs és encara millor: el seu paisatge «tancat del cantó del mar per la petita cadena de Roques d'Ase,

Cap de Planes i Cap Roig, és una meravella de gràcia, de finor i d'elegància. El Puig de les Forques, entre Mont-ras i Ermedàs, petita mamella coberta de pins, té una vivacitat de perfil que fa pensar en una pintura italiana». La meravella de Palafrugell són, però les cales. Sobretot Tamariu: «El palafrugellenc transporta tota la vida un somni flotant en el pensament: el de la meravellosa vida de l'home lliure en el mar... Calella, Llafranc, Tamariu, Aigua-xellida, Aiguablava i Fornells no són per a nosaltres mers accidents geogràfics, termes de la toponímia del litoral: són formes del nostre esperit, trossos de la nostra íntima personalitat.»

Malgrat tot, Pla confessa que és incapaç de sentir el patriotisme local i que el patriotisme de campanar l'ennerva: «El meu poble és un poble com tants n'hi ha, té les qualitats i els defectes que hom li vulgui concedir. Ara, el *genius loci* és un fet real i concret, que actua sobre el nostre esperit. Així, si no sóc un esperit de campanar, tampoc no es pot dir que sigui un desarrelat i un vagabund de la geografia. Precisament perquè sóc un home d'un determinat rodal i en tinc plena consciència, em

Pels carrers de Palafrugell

Ai, carrers de casa nostra:
Quatre-Cases i Pi-Verd.
La Rajola i les Botines
i la Plaça del Tambor;
el Pedró i Torre dels Moros,
Ratinyola i Brugarol,

la Muralla, Plaça Nova
i el carrer dels Cavallers.

.....
La Roella i Tarongeta
amb els noms tan ben posats,
carrer Estret i la Garriga,
el Vilà i la Caritat.

.....

I les hortes escampades
amb Llofriú a terra endins,
amb Sant Ponç i Margarida
Vila-seca i Armadàs.
I Calella tota blanca
amb les Voltes a la mar,
amb l'encant de Cala Estreta
i la glòria de Llafranc.
I els merlets de penya dura
d'aquell món de roc d'El Cau,
i tants pins mirant-se a l'aigua,
i el va-i-tot de Tamariu.

JOSEP MARTÍ I CLARÀ, «BEPES»
Palafrugellenca

trobo potser en condicions de comprendre els rodals adjacents i d'eixamplar aquest horitzó *ad libitum*».

Però deixem Pla de banda perquè, com escriu Xavier Xargay en el llibre *Escriptors de Palafrugell*, la seva ombra és molt allargada. Ho és tant que, d'entrada, més d'un pot pensar que ha tapat els altres escriptors locals. Potser no acaba de ser ben bé així.

Xargay considera en aquell seu llibre que hi ha dos elements que singularitzen Palafrugell. Un és, naturalment, Pla. L'altre, «l'ambient cultural que s'hi respira durant tot aquest segle.»

Aquest ambient cultural que ha tingut Palafrugell en el segle XX es concentra sobretot en les publicacions i en el periodisme. Ja, en *El Quadern gris*, Pla escriu que Palafrugell és un poble de setmanaris. Amb més o menys

▲ Josep Martí, "Bepes"

◀ Manuscrit de Josep Pla

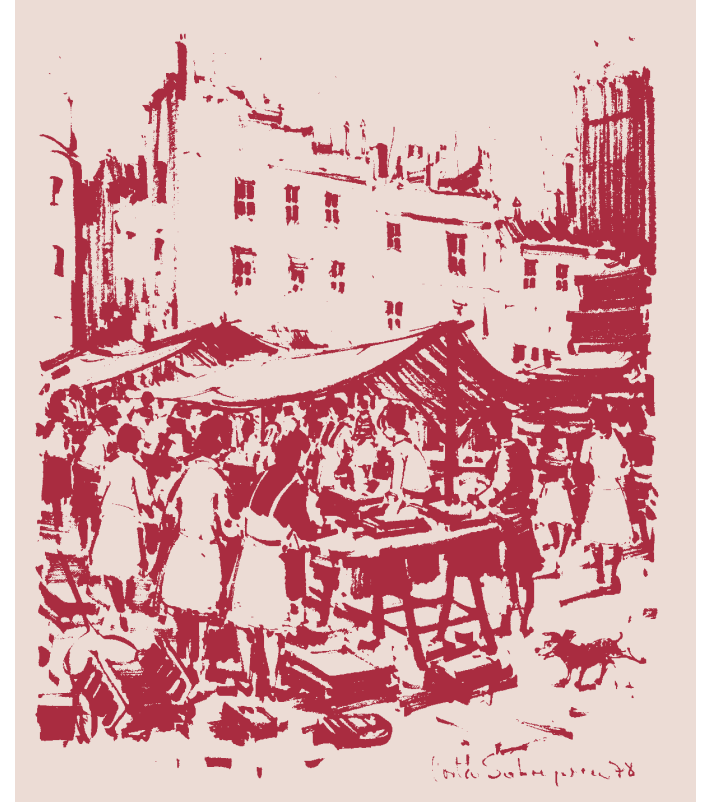
▲ Miquel Torroella i Pla

El mercat de Palafrugell
[de Costa Sobrepera] ▶

continuïtat, de periodistes en feien els quatre escriptors «més consistents, més professionals (Alfred Gallart, Àngel Ferran, Joan Granés i Fermí Vergés)», que «varen haver de treballar i viure a Barcelona». Llevat de Granés, l'intel·lectual que Xargay qualifica de més brillant, els altres col·laboren tot sovint a publicacions locals. També Josep Martinell va escriure molts articles sobre art i literatura i sobre el seu amic Josep Pla, finalment recollits en el llibre *Escrits d'ahir*. Josep Pla, per la seva banda, va escriure molts articles, que ell mateix va qualificar de confusos i il·legibles, a la revista *Baix Empordà*, propietat de Joan Miquel i dirigida per Joan de Linares. Gallart hi publicà també uns poemes. Les relacions entre Joan de Linares i Joan Miquel van ser sempre una mica confuses. En una de les *Cartes a Pere*, que ha publicat recentment Xavier Pla, Josep Pla escriu que Linares fa «la feina mig econòmica mig política» per a Joan Miquel. Tornem, però a la poesia perquè, a Palafrugell, de poesies n'ha fet molta gent. Pla escriu que: «A Palafrugell, que és un poble que ha estat sempre d'una total vulgaritat, hi ha hagut en tot temps un centenar de poetes més o menys amagats, però en permanència.»

Xargay comença el seu llibre amb aquesta cita. I l'hi posa, perquè malgrat Josep Pla i malgrat el nombre considerable de revistes, una de les coses que sorprèn més de Palafrugell és que la Renaixença no hi arrelés com ho va fer a altres llocs de la comarca. No ja com a la Bisbal o Sant Feliu. Tampoc com a Palamós, que va tenir una *Revista de Palamós*, o com a Torroella, que és on va néixer Albert de Quintana. Quintana, justament, que va treballar molts anys a Palafrugell, no hi va publicar un text fins entrat el segle XX, a la revista *Emporium*, que va dirigir també Joan de Linares. Xargay assenyala que, diferentment del que passa a poblacions veïnes, en aquesta època Palafrugell ja és plenament

industrial i que la gent va per feina. Això pot explicar-ho en part, però només en part perquè en el segle XIX, al Baix Empordà, es va arribar a un punt que fins i tot per inaugurar el carrilet, el tren petit que anava de Girona a Palamós, escrivien poesies. De poesies, a Palafrugell, també en fan, però de tan poca volada que ni les publiquen. Miquel Torroella i Pla, que és de Fitor i que podem comparar amb Carles Bosch de la Trinxeria perquè va escriure, entre altres llibres, *Cuentos que son historia* i *Cosas de casa*, és segurament un dels millors escriptors relacionats amb el Palafrugell d'ara fa un segle. Les novel·les que va escriure, «uns drames romàntics amb noies maquíssimes i tristíssimes, que

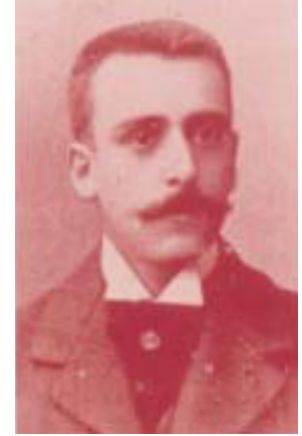
ploren i ploren, que pateixen i pateixen, i mantenen un to de dignitat modèlic», com escriu Xargay, són quasi impossibles de trobar avui. Amb una mica de sort, la primera edició de la seva *Història de Palafrugell i la seva comarca* encara és a l'abast en alguna llibreria de vell.

En un panorama com aquest, s'entén que la *Festa de la bellesa* de l'any 1905 organitzada per la «Secció de Belles Arts» del «Centre Català de Palafrugell» tingui una gran rellevància. La tindria també si s'hagués fet a qualsevol altre lloc perquè és una de les primeres rèpliques als Jocs Florals, una manifestació modernista. De Jocs Florals, a Palafrugell també varen tenir-ne. L'any 1894, per exemple, aprofitant la festa de Santa Margarida, van celebrar el *Primer Certamen Literari*. Però, comparat amb aquesta *Festa* no tenen cap importància. Segurament, com indica Xargay, la *Festa de la Bellesa* es va fer perquè, un any abans, Joan Maragall va visitar la comarca. A Palafrugell, es va hostatjar a la casa de la família Vergés-Barris. Maragall és ara el president de la *Festa*. En total, hi participen vuitanta treballs. Joan Vergés i Barris, que va col·laborar a *Joven-tut* i que era de Palafrugell, fa de secretari. Però la majoria de la gent és de fora. Els premiats ho són tots. Gabriel Alomar guanya el premi de poesia amb *Les cabelleres*. En prosa, guanya *L'home bo*, de Pous i Pagès, i Prudenci Bertrana queda finalista amb *Josafat*. La impremta Joanola i Ribas publica el llibre d'aquesta *Festa*. No és l'únic que publiquen. Tampoc no és l'única impremta de Palafrugell. En una altra, Palé i Cía., publiquen *Els remences* de Francesc Monsalvatge, *Llegendes d'amor i de tortura* de Miquel de Palol i *Petites convencions*. Els tres volums formen part de la biblioteca de *La Crònica*, una revista que va ser dirigida per Marià Linares i en la qual col·laborava també el seu germà Joan. Palafrugell entra a la literatura, doncs, amb el modernisme. I hi entra amb una certa força. Ara, és l'època de Mossèn Vicenç Piera, de Vergés i Barris; l'è-

Contra els Jocs Florals

Amb el modernisme va arribar el rebuig als Jocs Florals. Però si a Palafrugell es va poder fer la *Festa de la Bellesa* va ser perquè, amb el nou segle, molta gent va anar substituint el seu sentimentalisme romàntic per la mentalitat moderna d'avui. Xavier Xargay ho explica perfectament, i també escriu que un dels precedents d'aquesta *Festa* va ser el «Certamen literari humorístich organitzat per quatre gaths dels frares de la Bisbal», de l'any 1904, amb Manel Ferran, Josep Barceló i Matas, Francesc Carreras i Padrós, Josep Casamiquela, al jurat. Bonaventura Casadevall en va ser el secretari. Però aquest certamen era més aviat una broma, mentre que el de Palafrugell va ser una manifestació de primer ordre. A més de Joan Maragall i de Joan Vergés, estava previst que Joaquim Ruyra formés part del Jurat. Al final, el va substituir Jaume Massó i Torrents. Joan de Linares va aixecar l'acta de la *Festa*. Va passar que Joan Maragall no hi va poder assistir perquè havia nascut un seu fill. No sabem si, en cas d'haver-hi pogut ser, hauria donat el premi a *Josafat* de Prudenci Bertrana i no a un *Home bo* de Josep Pous i Pagès. En tot cas, Joan Vergés es va veure obligat a justificar la tria. Va dir que la novel·la de Bertrana tenia massa passatges que «enterboleixen i profanen la puresa de l'obra d'art», cosa que feia impossible donar-li el premi. El que no va fer impossible, però, va ser editar-lo. L'any següent el publicava la impremta Joanola i Ribes. A Palafrugell. L'any 1906.

poca de Maria Gràcia Bassa, natural de Llofriu, que emigra a l'Argentina. Bassa, però, que és filla d'Irene Rocas, una dona que, a més de col·laborar en el diccionari Alcover-Moll, va escriure un dietari, està influïda per Mossèn Cinto. Les poesies d'*Esplais en la llunyania*, el seu primer llibre, vessen d'enyorança, com passa, per exemple, en aquests versos de *Paysatge empordanès*: «Va fugint el sol

▲ Joan Vergés i Barris

▲ Josep Ferrer,
"Anco Marcio"

Una visió de la vila

Té la façana, el temple, feta amb pedra picada
i de carreus que ostenten la pàtina d'or vell,
i el seu campanar enlaire de torre inacabada,
el tret característic del nou Palafrugell.

Al seu volt, com llocada que, a jóc, s'és recollida,
s'adorm la vila vella que sols guarda un portal
que dóna a Plaça Nova i una claror endolcida
i com uns subtils halos de l'època feudal.

[...]

Vila neta i polida, de cases agençades
amb eixides que amb cura transformen en vergers
de clavells i geranis i roses vellutades,
les feineres mestresses i en fragants encensers,

el meu salut t'envio que en tu em feren florida
neguits i cobejances en plena edat viril;
i en tu el meu intel·lecte volà amb forta embranzida
i els teus records m'endolcen la meva edat senil.

JOSEP BARCELÓ I MATAS
A Palafrugell

brillant / que omplia d'or el paysatge / els aucells passen,
xisclant / pel cel pur, sense un celatge.» L'any 1933, publi-
ca encara *Branca florida*.

Qui destaca una mica, però, és Josep Ferrer, Anco Marcio. Pla en fa un *Retrat de passaport* i el cita més d'un cop en *El quadern gris*. Troba que els seus adjectius són «sorprents, d'una rara, precisa novetat». Com també Pla, Ferrer col·laborava en el *Baix Empordà*. Hi

publicava la secció «Instantànies empordaneses» que, fa uns anys, es va editar en un llibre. En una d'aquestes instantànies, també com Pla, Anco Marcio explica el que veu un dia que s'enfila a Sant Sebastià. S'admira davant «la grisor moradencia de les Gabarres que cenyia els plans de Palafrugell... la riallera platja de Llafranc, que allargava per un costat la muntanya verda i per l'altre extenia el negre braç de la punta de la torre.»

Un altre escriptor destacat d'abans de la guerra és Ganiguer i Ros. Amb ell, Palafrugell entra en el noucentisme. Segons Xargay, Ganiguer, que va col·laborar en el *Baix Empordà* durant més de vint anys, a vegades va arribar a escriure ell sol pràcticament tot un número. A Palafrugell, cap setmanari no ha durat tant com aquest. Hi col·labora quasi tothom. En els seus inicis, hi va escriure Bonaventura Sabater, que serà alcalde de Begur i que l'any 1916 publica *Cròniques empordaneses* a la impremta de P. Ribas. El llibre, però parla sobretot de Begur, especialment de Fornells.

Gràcies al *Baix Empordà* podem conèixer molt bé la vida cultural del Palafrugell de principi de segle.

Nascuda l'any 1909, es publica amb regularitat fins al dia 14 de març de 1936, data en la qual es trasllada a la Bisbal, on es continuarà publicant fins al mes de juliol del mateix any, quan esclata la guerra. A l'última època, potser com a precedent de la crisi, Martí Jordi Frigola, Fermí Vergés o Josep Martí i Clarà, Bepes, que són els més joves, se'n separen i funden *Ara*, un altre setmanari.

Bepes, en tot cas, continuarà escrivint després de la guerra. *Palafrugell. Parada i fonda*, publicat l'any 1959, és un dels punts culminants del localisme i el seu llibre més popular. Hi ha un poema, *Palafrugellenca**, que és pràcticament un llistat de carrers, però també la visió d'algú arrelat a la vila. En canvi *A Palafrugell**, un poema que el bisbalenc Barceló i Matas havia publicat uns anys abans en el llibre *Poema de l'Empordà*, és la visió d'algú que ha tingut una relació intensa amb aquesta població, però només durant una de les etapes de la seva vida.

No obstant, passada la guerra, la represa literària no s'inicia de veritat fins a partir dels anys seixanta

La soledat als diumenges

Passejo per carrers endiumenjats
i les hores travessen lentament
l'escenari del vespre.
Plovisqueja
i en un revolt del crepuscle encalmat
m'insisteix la peresa, i l'enrenou
sobrer de les paraules m'entotsola.

JORDI LÀRIOS
Home sol

gràcies a la *Revista de Palafrugell*, que va dirigir Mossèn Frederic Tapiola fins a l'any 1978. Tapiola hi publica articles de cuina en castellà que signa amb el pseudònim Arión i que tenen la seva importància perquè, en aquesta mateixa època, Josep Pla, que també col·laborava a la revista, dona a conèixer el llibre *El que hem menjat*. Al voltant d'aquesta publicació hi ha també Xavier Amir, Lluís Molinas i, sobretot, Frederic Martí. Separats d'ells, per edat i, a la llarga també, per ambició literària, trobem l'última fornada d'escriptors de Palafrugell. Per damunt de tots, destaca Jordi Arbonès, Nif, que va néixer a Calella i que és també el més prolífic. Entre altres llibres, ha publicat: *Miratges*, *Pecat mortal*, *Carn a les bèsties* o *Ruleta dolça*. L'any 2001 va guanyar el Premi Carlemany amb *L'escala de Richter* i el 2002 el Prudenci Bertrana amb *Matèria fràgil*. Finalment, en els anys vuitanta, Jordi Larios, que actualment és professor a la universitat de Ciutat de Mallorca, va publicar el recull de poemes *Home sol*,* i va fer unes quantes traduccions de l'escriptor Saki per a Quaderns Crema. 🐾

▲ Frederic Tapiola

◀ Els redactors de la "Revista de Palafrugell", l'any 2000

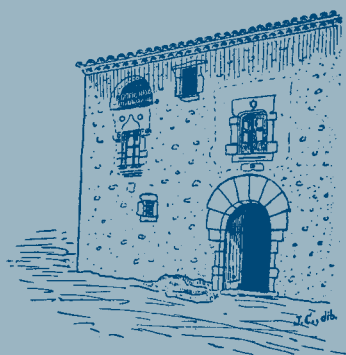
De Palafrugell a Pals

A LA *Segona balada del Tren Petit*, publicada a *Palafrugell, parada i fonda*, l'escriptor Josep Martí i Clarà, Bepes, fa amb aquest tren un recorregut imaginari de Palamós a Girona. Surt, naturalment, de Palamós, el tren «comença a moure brega» per Sant Joan i Vall-llobrega i, un cop ha espantat els de Mont-Ras perquè treu foc per tots costats, «salta i corre de gairell» i entra a Palafrugell. No és fins que surt d'aquesta vila, però, que comença a anar de veritat de pressa:

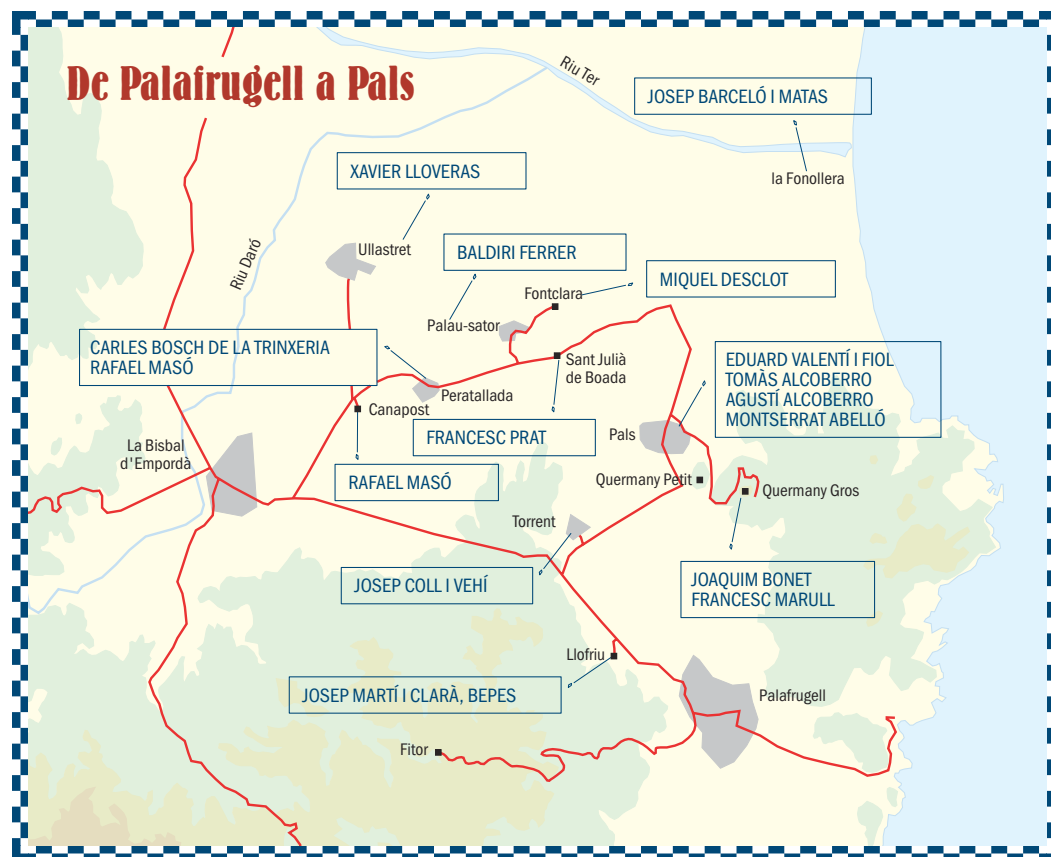
«Llofriú, passa com el vent / que és exprés i va rabent, / i enfocant Barceloneta / per can Farga i can Busqueta / troba el drama de Torrent.»

I és que així com hi ha assentaments humans col·locats a indrets tan estratègics que, quan s'hi arriba, sembla obligatori aturar-se, n'hi ha d'altres que fa tot l'efecte que estan situats només perquè siguin vies de pas, portals de sortida o d'entrada. Llofriú és, segons d'on es vingui, el portal d'entrada de Palafrugell o del «drama de Torrent», com escriu Bepes. Potser per això els escriptors n'han parlat en general amb pressa. Miquel Martí i Pol diu que hi acampa en *El catalanista*, una poesia de *Cançons*: «No som pas xicots de «boite» / i aquest estiu passat / vam acampar a Llofriú. / Som lectors de «Serra d'Or» / i si cal diem de cor / els versos de l'Espriu.»

Llofriú rima amb Espriu: deu ser per això que ho posa. No cal ni dir que, quan Martí i Pol va fer aquest vers, a Llofriú no hi havia cap càmping. En parlar d'aquest veïnat, més d'un escriptor s'ha limitat a recordar-nos que és aquí on Josep Pla va viure i va escriure fins al final de la seva vida. De fa uns anys, hi fa també estades l'escriptora Rosa Regàs. Amb Regencós, que comença just allà on les muntanyes de Begur quasi acaben, també ha passat una mica el mateix. Albert Serrano i Delclòs l'esmenta de passada a *Hivern al Baix Empordà*, una poesia del llibre *El poema de l'Empordà* on també apareixen molts altres pobles. I també l'esmenta el bisbalenc Joaquim Bonet i Miró a la poesia *A Palafrugell*, que és, de fet, una poesia dedicada a aquest tros de l'Empordà: del Quermany fins a les Gavarres i el mar; que és com dir de Pals fins a Begur i a Palafrugell amb les seves cales. Com tants d'altres i com ja havia fet ell mateix en el poema *El Carmany* —sic—, Bonet recorda la llegenda del dragó que vivia en aquesta muntanya. En veure la plana, el Quermany exclama: «Pubilla empordanesa, t'has feta gran com jo! / Collint lliris i roses a Vila-Seca saltes: / cap a Esclanyà lleugera com daina vas corrent; / al vell Llofriú voldries besar ses roges galtes; / i ta mà blanca allargues a Regencós, somrient.»

A la *Historia del Ampurdán*, Pella i Forgas recull també la llegenda del dragó que vivia a sota la muntanya del Quermany. És d'on Bonet va aprendre-la. Abans que ell, Francesc d'Assís Marull va citar-la en el poema *La Tramuntana* i va desenvolupar-la a *La Tradició*, una poesia que, com l'anterior, va publicar l'any 1891 i que havia estat distingida amb el segon accèssit en el *Certamen de Girona* del 1889. Marull, com Bonet també en aquell seu poema, relaciona aquest drac amb la llegenda del bruel de Pals i amb una altra llegenda que Xavier Cortadellas recull en *El Poble dels centfocs. Llegendes de les*

◀ Llofriú

▲ El nucli antic de Pals

▼ Finestra de Pals [de Joan Carandell]

Camí de Pals

De Pals enllà tot és mar i soroll;
 més ençà hi ha el silenci,
 un silenci que es diu amb noms sonors.
 Peratallada, Gualta, Fontanilles
 i sobretot Fontclara.
 Pels rostolls
 hem encaçat la tarda amb l'automòbil
 d'un groc més lluent
 que els blats lligats en garbes rodones.
 Tornant al Mas, en la calma del vespre,
 t'explicaré els secrets que he descobert,
 astutament, als ulls de les turistes.

MIQUEL MARTÍ I POL
De Pals enllà

Gavarres i que, molt abans ja havia escrit també Pella i Forgas: és la llegenda que diu que les goges de les Gavarres filaven un fil d'aquests cims al Quermany fins que l'aurora, els raigs del sol que neix per les muntanyes de Begur, els feia trencar-lo: «Jo só la veu dels segles, só l'eco de les runes, / La rítmica poesia que encercla els vells casals; / Visc en los murs i torres pel temps tornats engrunes: / Sóc lo bruel de Pals. // Baix de Carmany amago l'argolla misteriosa / Que, amb son ferre enroscada, ne guarda una serpent; / Ompleno jo de fades, del mar l'ona escumosa / Que es fon en pols d'argent. // Per mi de les Gavarres al cim les goges filen / Lo bri que de l'aurora se romp amb los petons / I al caire de les roques, que tanquen caus, vigilen / Los monstres i dragons.»

Potser va ser gràcies a aquest poema que Mossèn Cinto Verdaguer va parlar de tot això en el discurs presidencial que va llegir en el *Certamen* del quinze d'agost de l'any 1901 a la Bisbal: «La goja de Carmany deixà la filosa de què sortia aquell fil d'aranya que estenia d'un cim a l'altre sols per donar-se l'inútil gust de cabdellar-lo a l'hora de l'alba. *Tonon*, que, segons testimonis fidedignes, era adorat en algunes d'eixes serres, s'estimbà, i quin daltabaix donaria sa pobra divinitat, que no parà de rodolar des del cim fins a la plana i de la plana al bell pregon d'un estany, on encara cada primavera es plany i crida amb lo crit de l'eixordador feréstesc, del *bruell*»

Es tracta, és clar, del bruel de Pals. Però tornem un moment a Marull perquè uns anys abans, a *Fullas y Flors*, un llibre que va editar l'impressor Viader de Sant Feliu, va publicar un poema titulat *Torrent*, dedicat a la memòria de Josep Coll i Vehí, que va ser premiat amb un accèssit en un certamen de la Bisbal. Marull recorda la masia on va néixer Coll, la infantesa que va passar a Palamós, la seva relació clau amb la Bisbal, decisiva a l'hora

de despertar el que ell en diu «la fada bisbalenca que s'amaga / de lo Daró en la vora»; una fada que, segons continuava dient, encara amanyaga amb la seva aura els primers poetes bisbalencs de la Renaixença. Com que, a més d'escriptor i de crític, Coll i Vehí havia estat catedràtic de retòrica i poètica a Madrid i a la Universitat de Barcelona s'entén que tingués tant de prestigi. Va morir l'any 1876: difícilment Marull el va poder conèixer. Qui sí que devia tractar-lo va ser Jacint Verdaguer. A *Idil·lis i cants místics*, va publicar el poema titulat *A la mort de Josep Coll i Vehí*, on es compara amb un rossinyol i escriu que aquest ocell tindrà consol perquè, com que pot volar, pot retrobar Coll i Vehí que és, naturalment, en el cel. Si més no de moment, el poeta, en canvi, no pot acostar-s'hi.

Però reculem fins a Pals una altra vegada perquè és en aquesta població on va néixer Eduard Valentí i Fiol, pare d'Helena Valentí, també escriptora, de qui va enamorar-se Gabriel Ferrater. Valentí i Fiol, que va ser historiador de la literatura i humanista, que va ensenyar llengües clàssiques i que va traduir les *Tusculanes* de Ciceró per a la Bernat Metge, encara avui és conegut per haver escrit *Els clàssics i la literatura catalana moderna* i *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos*. També va néixer a Pals Ventura Ametller, veterinari, que ha fet filosofia, història, matemàtiques, física i química, a més d'assaig, narrativa i poesia. Un home, doncs, que ha fet quasi de tot. A *Teoria general de l'universalisme*, Josep Pla li va escriure el pròleg. Amb *El primer quadern de Bel desir*, va guanyar el premi de poesia Marià Manent. *Summa Kaòtica* és una novel·la històrica influïda per l'expressionisme. Molt vinculada amb Pals per raons de matrimoni, hi ha la poetessa Montserrat Abelló que, a més de fer diferents traduccions, en català ha publicat més de mitja dotzena de llibres de poesia. No sabem si va pensar en

- ▲ Les illes Medes
- ◀ El Pedró de Pals
- ▼ Josep Coll i Vehí

El mirador Josep Pla,
al Pedró de Pals

Pals en alguns dels poemes de *Vora l'illa roja*, que van dedicats al seu marit, Joan Bofill, i que formen part del llibre *Dins l'esfera del temps*. També van néixer a Pals els germans Tomàs i Agustí Alcoberro. L'any 1988, aquest últim va guanyar el premi Sant Jordi amb *Retrat de Carme en penombra*. Possiblement pensava en Pals quan descriu el poble on Carme, la protagonista, va néixer i va viure els primers anys de la seva vida. Qui és segur que sí que hi pensava era Esteve Albert i Corp quan va escriure el seu *Himne a Pals*. I, abans que ell, també hi va pensar Josep Barceló i Matas a *Rebrols de les Gavarreres*, una poesia de *Poema de l'Empordà*: «Al cim turons i comes que de l'aigua emergiren / i sobre roca viva, els pobles s'hi bastiren / i allí s'encastellaren amb cercles de muralles / defensades per torres, els seus senyors feudals. / Encara s'hi contemplen vistoses romanalles / Com uns joiells guardades en la vila de Pals.»

Barceló continua parlant encara dels camps, de les Medes de «coloraina ocrosa», dels dos Quermanys. Del Pedró de Pals en parla també, en els anys setanta, Fèlix Graells en el poema titulat *A la vila de Pals*, publicat a *Hores de lleure*. I a *Espais*, un poema de *Larari*, Francesc Prats ens recorda que el «Ter viatge ample cap a la platja de Pals.» Però seria un oblit imperdonable haver pujar fins al Pedró sense recordar que Josep Pla va escriure en *El meu país** que en aquest punt hi havia el millor panorama paisatgístic de Catalunya.

A *L'Empordà, llibre de meravelles*, Antoni Puigverd escriu que és «realment sensacional: la gamma de verds, ocre i terrosos dels camps llaurats, la dels blaus i els grisos del mar, els grisos daurats de les Medes, els grisos paquidèrmics del Montgrí, els blaus pàl·lids de les Albe-

◀ Camilo José Cela i Josep Pla,
al Pedró de Pals

res i la massa alada del Canigó, blaugrisa, blanca o de color de carn segons l'època de l'any o l'hora del dia.»

Però com ja ens va fer notar Pla, des del Pedró no només podem veure les Medes i el mar, sinó també els pobles o veïnats que porten de Pals a la Bisbal i a les Gavarres. En el primer de tots, Fontclara, hi passa temporades i hi ha escrit més d'un dels seus llibres Miquel Desclot. Precisament, a *Més de set que no dormen a la palla*, apareix un fuster de Fontclara que vol fabricar mobles de maons perquè els corcs no se'ls mengin. No sabem si, quan va titular un dels seus llibres *Album de Fontclara*, Josep Pla tenia present aquest lloc. Podria ser. Encara que no hi hagi cap referència explícita, més d'un crític ha indicat que pensava en la Bisbal quan escrivia aquest llibre, perquè el primer nom d'aquesta població va ser Fontanetum. Antoni Puigverd prova de descriure el camí que va de Sant Feliu de Boada a Torrent. L'entusiasme tant que diu que es fa inútil la recerca d'adjectius elogiosos. Puigverd escriu que Fontanilles, conjuntament amb Gualta, conserva un incombustible aire rústic. Gualta ens porta massa a prop de Torroella i, de moment, no hi volem entrar. Possiblement en una estada a Fontanilles, a casa de Miquel Desclot, Miquel Martí i Pol va escriure el poema *De Pals enllà*. L'estiu del 1960, acompanyant Pedro Laín Entralgo i la seva senyora, que havien anat a passar uns dies de vacances a Sant Feliu de Guíxols, l'escriptor Josep Vicente va anar a Palau-sator, Ullastret i Sant Julià de Boada. Potser va ser recordant aquesta visita que l'any 1970, en el llibre *A qué llamamos España*, Laín Entralgo va escriure: «Si me siguieran apremiando, acabaría quedándome en el Ampurdán, en los Ampurdanes, el Bajo y el Alto. Viva tengo todavía en mí la dorada impresión de recorrerlo y contemplarlo un día de verano, y no menos viva y firme mi convicción de haber estado entonces ante una de las

Un campanar cap al fondo

—Desolació—

Vora el cloquè
puja un xipré.
¡Tot se decanta!
Perquè no canta
ja la campana
vol sapigué
—¡Ai ma germana
corda no té!—
respon aqueixa.
Un plor esqueixa
l'espai. Madona
de pena el dona.
¡En va amb son dit
s'espren el pit!

RAFAEL MASÓ
Canapost

La torre de les Hores
de Pals ▶

Una festa als anys setanta

A *El Baix Empordà*, el llibre amb què el palafrugellenc Baldiri Ferrer va guanyar el Premi Catalònia l'any 1970, hi ha un capítol on parla de la Festa Major de Palau-sator. L'autor hi arriba en S.A.R.F.A, després d'una reflexió d'un parell de planes sobre la decadència de les festes majors als pobles. Com que l'autobús el deixa al trencant de la carretera, ha de fer un tros de camí a peu «sota un sol encara roent; vorejant camps d'arròs ja segat i canals.» En els carrers, no hi ha ningú. Mentre passeja, sent «les fresses somortes del sobretaula, la dringueria de copes i les rialles mig ofegades darrera els murs.» Cap a mitja tarda, hi ha sardanes. Tot seguit, ens parla dels músics, dels pagesos «mudats, foscos, encara acabant-se de cordar algun botó que sempre els queda», de les dones i les noies «amb els jerseis blancs, roigs, verds, esclatants.» Però, quan s'acaben les sardanes, ningú no sap què fer. Ell ho aprofita per fer un volt i descriure'ns els afores del poble. Més tard, la festa continua a les escoles del poble. Hi ha ball; nois i noies que hi van animats; les mares que ho vigilen tot; els homes que se senten una mica balders; les criatures que corren i augmenten la confusió. Al final, la tabola és sensacional. Ho és, però també fins que s'acaba la darrera peça. Llavors, la quietud que hi ha al poble «es fa més pregona que la de la tarda.» L'autor va a un bar, mata el temps i acaba anant al ball de nit, que es fa també a les escoles. «La nit fou la decadència pura», escriu. Tot just hi ha la gent del poble. Influït per Josep Pla i pel que explica, per exemple, a *Àlbum de Fontclara*, tot li sembla buit, extraviat i pobre. «Per acabar-ho d'adobar s'havia girat un ventijol que feia venir pell de gallina a les senyores més sensibles. Tot es veia migrat, decrepit, fals. Després d'una estona de badar vàrem fotre el camp; ja un xic lluny, encara sentíem l'escanyolida xeremella que es perdia en l'ampla nit.»

tres cimas paisajísticas de la Romania. ¿Acaso no lo son, por igual, la Toscana, la Provenza y el Ampurdán?»

De Sant Julià de Boada, en parla Francesc Prat a *El soldat rosa*. És curiós perquè, així com a *L'haikú i la llebre*, un mateix poema d'aquest llibre, parla de la vida atès que escriu que «voldria veure saltar l'haikú del dolmen de Romanyà de la Selva com una llebre», en el poema *Terra negra* d'aquest mateix llibre, després de visitar, en un ambient de primavera que emborratxa, l'església preromànica de Sant Julià de Boada, veu que un «blanc de jonquill / es va fent terra negra / ja per l'abril.»

El palafrugellenc Baldiri Ferrer descriu la festa major de Palau-sator l'any 1987, Xavier Lloveras va publicar un poema titulat *Ullastret** en el recull *Les illes obstinades* amb el qual havia obtingut el premi Carles Riba de poesia l'any 1986. I Francesc Prat recorda els indigets de Castell o d'Ullastret a *L'art de fer vi*, d'*El soldat rosa*.

Vinyes a Ullastret

Les vinyes, negres grumolls
 al verd transparent dels pins,
 seques i obertes –de quins
 lívids antany secs rebrols?–
 són cor immòbils o golls
 de gaire veu esquinçada
 sobre el silenci que fada
 cada record. –Quina merla
 gosa ara la doble perla
 sobre la branca sobtada?

XAVIER LLOVERAS
Ullastret

Peratallada

Continuem endavant, però i arribem-nos fins a Peratallada i Canapost, a pocs quilòmetres de la Bisbal. Carles Bosch de la Trinxeria, que tenia propietats a Torroella, va publicar a *Ma Collita* el conte *Sentenciat a mort*, on explica la història de Rafel Canta, un senyor solter de Peratallada que, enrabiad perquè li ha matat un canari, tanca un gat en una gàbia fins que mor de gana i de set. Però no en té prou amb això i acaba emmetzinant tots els gats del poble. Bosch, que sembla que és el narrador d'aquesta història, coneix l'anècdota gràcies a Mossèn Jeroni, rector de Peratallada, que troba, però, a Fontclara, on ell ha arribat després de passar per Gualta i Fontanilles. Sobre Canapost i Peratallada Rafel Masó va escriure un parell de poemes. El de Canapost potser no s'entén si no es té present que, fins abans de la guerra, a l'església d'aquesta població hi havia una imatge de la Mare de Déu de la llet que ara és al Museu d'Art de

Girona. *Canapost** porta el lema de desolació; el de *Peratallada*, és dolor. No deu ser casualitat que, anys més tard, en el llibre *Poema de l'Empordà*, Barceló i Matas escrigui també una poesia sobre Canapost i una altra sobre Peratallada. Però també s'entén que ho faci perquè els poemes d'aquest llibre són situats a diferents punts de la nostra comarca. En el que es titula *La brancada gavarresa*, i que ja hem citat en el capítol de Begur, parla de la badia, de la platja de Pals i de la Fonollera. És en aquest últim indret on Barceló situa Cipsela. Dels pins que hi ha prop de la platja diu que quan «els belluga l'oratge / duen flaires salobres fins a la vila de Pals.» I de la badia, que segons escriu és «rossenca com les messes a punt per la segada», ens fa saber que «estén la seva sorra fins just a l'Estartit», allà on desemboca el Ter i on el Baix Empordà topa amb el Montgrí, el massís que li serveix de límit. 🐾

Torroella i l'Estarfià

POQUES POBLACIONS DEL BAIX EMPORDÀ tenen una geografia tan característica com Torroella. Situada al fons d'una gran plana, a pocs quilòmetres d'on el Daró troba el Ter i d'on el Ter arriba al Mediterrani i just a tocar el Montgrí, a l'alçada del Castell, de l'ermita i de la muntanya de Santa Caterina: seria difícil trobar un escriptor que, en voler parlar de Torroella, no hagi acabat fent referència a algun d'aquests trets. Andreu Sabat, per exemple, que en va ser notari en el segle XVII, va escriure una *Història sobre l'ermita de Santa Caterina i altres qüestions vilatanes*. Joaquim Púbol, prevere, va transcriure el manuscrit l'any 1758, el mateix any que va representar-se una *Comèdia de Santa Catalina* que també havia escrit Sabat. Joan Radressa va parlar-ne en un article que va publicar al Butlletí del Casal del Montgrí l'any 1980. Segons una llegenda, però, Santa Caterina va ser fundada a finals del segle XIV per tres monjos de Montserrat. Per recordar-la, en el *Llibre de la Festa Major* de l'any 1968, mossèn Ignasi Colomer va copiar algunes estrofes de l'auca de l'any 1955, una auca de Joan Pericot: «Amb el cel posat per fita / fugint de poble i ciutat, / tres frares de Montserrat / fundaren aquesta ermita. // Tarascó, Desgell, Cabotes, / són els tres que en el Montgrí, / escolliren el camí / de les persones devotes.»

A Torroella, també es recorda encara la història que va escriure Sabat. L'any 1971, Pere Castells en va donar notícia en el llibre de la Festa Major. Ho hauria tingut més difícil si no fos que els de la revista *Emporion* van publicar un resum del llibre de Sabat entre 1920 i 1922. La impremta Ribas de Palafrugell el va editar. Tenia setanta-nou planes.

Sabat, però, no és el primer escriptor relacionat amb Torroella. A la *Història de la literatura catalana*, Martí de Riquer va escriure que Pere de Torroella o de Torrelles va néixer en aquesta vila. Avui ja se sap que

La Meda gran

Pere de Torroella, que va casar-se amb Caterina de Llabià, senyora de Camós, una població de les Gavarres, possiblement era de la Bisbal, on la seva família tenia la casa. Qui sí que és un fill il·lustre de Torroella, per dir-ho de la manera com ho va escriure Albert Rossich en un article al *Llibre de la Festa Major*, és Narcís Julià, professor de la universitat de Girona en el segle XVII i

autor d'un compendi de retòrica en llatí i tractat de les regles que han d'aplicar-se a la poesia catalana, en el qual anima els seus alumnes a utilitzar la nostra llengua. Però potser ve d'encara més antic la llegenda de la torre de les Bruixes, que s'ha explicat generació rere generació. Montserrat Vayreda la recull a *La màgia del Baix Empordà*, un llibre que es va editar a Figueres el 1990. Abans que ella, en van parlar també Marcel·lí Audaivert i Narcís Duran en el *Llibre de la festa* de l'any 1949. Segons aquesta llegenda, una vegada que el rei Pere el Cerimoniós va venir a Torroella, l'Avi Xixò, un home sorrut i bruixot, que havia rebut consignes de les bruixes de Torroella, de les fetilleres d'Ullà i de les despenitades de Gualta, va impedir-li l'entrada. Els guaites de la vila s'havien adormit i el rei i el seu seguici van tenir dificultats serioses per accedir a la població.

Deixem, però, de banda les llegendes i centrem-nos en els orígens literaris de la Torroella d'avui. Adolf Blanch, un barceloní que havia nascut accidentalment a Alacant i que pertany a la primera època de la Renaixença, va publicar l'any 1854 a *Fuegos fatuos*, el poema *Torroella*, on apareixen tots els tòpics relacionats amb aquesta vila. Els primers versos diuen així: «Torroella, vila vella, / amb tos murs més vells que tu, / vila vella amb ta pobresa / vila vella amb ta quietud, / amb tos carrers solitaris, / amb tes cases i amb tos murs, / i amb tot castell que et domina / i amb ton riu que et don tribut.»

Josep Maria Solà va escriure en el *Llibre de la Festa Major* de l'any 1982 que Blanch va fer una estada a Torroella. No se'n sap res més. Tampoc no se sap per què el va incloure a *Fuegos fatuos*, un llibre que només té una mitja dotzena de poemes en català. En tot cas, el 1858, Bofarull, amb qui Blanch acabaria fent una gramàtica, torna a publicar aquesta poesia a l'antologia *Los trovadors nous* i, l'any 1888, Blanch mateix la recull

Catalunya. La Donzella

Jo conec una donzella
tan gentil com no n'hi ha:
va vestida de pagesa,
i és de cor senzill i franc.

Per mirall té blaves ones
on s'hi veu tant com és gran,
i del seu cabell són pinta
les crestes de Montserrat.

Coronada va d'espigues
i de pàmpols del rocam;
en les mans té una filosa
i el fus ple de cotó blanc.

En lo coll duu el reliquiari,
imatge d'un rat penat,
i estampat en la faldilla,
un escut amb quatre pals.

ALBERT DE QUINTANA I COMBIS

La cançó de Catalunya

en el llibre *Poesies catalanes*. Del castell també en parla un poema recollit al *Romancerillo catalán*, el volum de poesia popular que Manuel Milà i Fontanals publica l'any 1882, si bé la primera versió és de trenta anys abans. El poema, que es titula precisament *El castell* i que, si es llegeix bé, està més relacionat amb Sant Feliu que no amb Torroella, no té cap versemblança històrica: «A Sant Feliu, tiren tiren a Sant Feliu van tirant, / adéu Sant Feliu de Guíxols que allí tinc l'amor galant, / tantes voltes, Torroella Torroella de Montgrí, / tantes voltes Torroella l'afeció m'ho fa dir. / Ai castell de Torroella, tu ets alt i penyafort, / els moros hi tenen guerra, i allí hauré de prendre mort.»

Però la Renaixença a Torroella no es pot entendre sense Albert de Quintana i Combis*, que feia poesies amb el pseudònim «Lo cantor del Ter» i que segurament va conèixer Adolf Blanch perquè, a més de compartir la mateixa vocació poètica, només era dos anys més jove. Quintana va treballar una temporada de nota-

ri a Palafrugell i, entre altres coses, va ser diputat a corts, senador, governador civil i delegat del govern espanyol a l'Exposició Internacional de Viena i a la Universal de París. Si més no des d'un punt de vista literari, Quintana tenia els seus vincles a la capital del Baix Empordà perquè, com explica Xavier Xargay, era a la Bisbal on rebia *Lo Gay saber* i on es relacionava amb Antoni de Torres i la gent de la seva revista. Potser va ser a través d'ell, com aquesta gent, el grup d'*El Faro bisbalense*, que és un dels grups que inicia la Renaixença a la comarca, va entrar en contacte amb Víctor Balaguer. Balaguer va publicar a Quintana el poema *Maria, pobra mare*, amb el qual havia estat premiat en un certamen de Mataró. Més tard, li va seleccionar vuit poemes a l'antologia *Los trovadors moderns*. Un xic abans, Antoni Bofarull havia publicat també alguns poemes de Quintana a l'antologia *Los trovadors nous*. L'any 1868, quan Frederic Mistral, Víctor Balaguer i Jacint Labaila són homenatjats a la Bisbal, Albert de Quintana els convida a Torroella.

Ullastret ▾

▾ Albert de Quintana

Fontanilles

Com s'explicava en el *Llibre de la Festa Major* de l'any 2001, durant aquells dies, Quintana escriu un poema satíric. No sembla que en fes cap altre. No ho sabem perquè avui poca gent deu llegir encara les seves poesies, però li hauríem de fer justícia i recordar que amb *La conquesta de Mallorca per Don Jaume el Conquistador* va guanyar un accésit a la Flor natural als primers Jocs Florals, i que amb la *Cançó del comte Urgell, en Jaume lo desdixat* va guanyar l'englantina l'any 1870. A més, va fer els discursos dels Jocs Florals de Barcelona de 1873 i 1874, i, un xic abans, a Avinyó, amb motiu de la felibrejada, va ser l'encarregat de fer el brindis. Xargay reproduceix un poema d'aquest autor, titulat *Al castell del Montgrí*, que va editar l'any 1905 a la revista *Emporium* de Palafrugell. Potser és més llegidor aquest fragment en prosa: «A Torroella de Montgrí: Vila vella, bressol del poeta, reb sos cants. Mon cor s'hi ha badat com la magrana per la força del sentiment, cantant com la cigala en les caldes d'estiu.

Visió de Torroella

A la dreta de la carretera, anant a Torroella, hi ha la mar. La costa, molt baixa, fa unes ondulacions plenes i dolces. En els punts alts, els pins, alterosos i despentinats, es drecen sobre el cel. La pinzellada blanquinosa, lassa i mòbil del mar, bada el seu ull glauc a cada ventre de la corba. La sorra de la platja, de color rosa, guspireja amb el sol. Entre els pins, no és pas rar de veure-hi una vela meravellada. A la tarda, surten les veles de l'Estartit, i el golf es pobla d'imaginacions antigues.

...A Torroella, de la plaça estant, es veu, al fons d'un carrer la muntanya de Santa Caterina. Es pot veure l'ombra errívola d'un ocell que vola molt alt sobre el vessant de roques de color farigola. En el carrer que va a la muntanya hi ha dues o tres cases antigues i d'estil. Torroella és una població de molta història. Passant per un carrer, sovint us encanteu davant de la finor exquisida d'una finestra gòtica.

JOSEP PLA

De l'Empordanet a Andorra

Torroella i el Montgrí

▲ Ventura Gassol

El país del vent

Si no has oït encara la Tramuntana
com t'omple el pit de veus i et fa el cap clà
i com et fa bronzir ni una campana
i com eixampla el cel de l'Empordà
germà, no et pots dir encara català.
(...)

Conten que una velleta, tan velleta
que ja havia perdut totes les dents,
del dessota de blanca capelleta
de sa caputxa, i amb ulls lluents,
sovint cantava un cant al Crist dels vents.

On era el Crist dels vents ningú ho sabia,
ni morta que ella fou ho sabé mai:
però es diu que ella el veia nit i dia
tan alt a dalt d'un cim que feia esglai,
ample de braços, ert i omplint l'espai.
Era de bronze, esfereït de testa
de tant d'oïr la mar amb aquell bram,

llis i brunyit tot ell per la tempesta,
verd de les pluges, de color de llamp
i mig menjat del vent que besa amb fam,
Les nits del vent la vella com a folla
cantava al finestral del seu castell:
—Oïu! Oïu! El Crist dels vents sondrolla,
damunt de l'os ja no li queda pell,
aquest que xiula amb tanta fúria és ell.

I prou que ho era, que de mica en mica
la Tramuntana se l'havia endut
i rodava fet vent i fet música
per aquells cims de Déu esmaperdut.

I amb la mateixa fúria que hi rodava
hi roda encara i el temps que hi rodarà
que sens ell ni la mar seria brava,
ni l'Empordà seria l'Empordà.

VENTURA GASSOL
El Crist dels Vents

El castell de Montgrí ▶

La casta donzella du a la Mare de Déu sa toia collida
amb matinal rosada, jo poso als teus peus aqueixes flors de
l'enteniment i de l'ànima meva, esclatades al bes del sol i
entonades per l'alè poderós de la tramuntana i els brams
espantables de la mar que batalla entre Begur i les Medes.
Trencades ja les cordes de ma lira, blanc de neu el meu
front i el cor negat de llàgrimes, aplegades en llarc romiat-
ge per tot el món, espero l'hora del repòs etern, a l'ombra
del vell castell, sota les gòtiques arcades de la iglesia, on
jauen els meus, al costat de les cendres de la mare meva.»

Però Torroella de Montgrí entra amb majúscules a la Renaixença gràcies a una estrofa de la poesia *L'Empordà*, on Mossèn Cinto Verdaguer escriu que les tres muntanyes del Montgrí s'acosten a les Gavarres i a les muntanyes de Begur per tancar l'Empordà en un cercle: «Com minyó de bracet amb dues nines, / les tres muntanyes del rocós Montgrí / creguí veure acostar a ses veïnes / per cloure bé lo rotllo gegantí.»

Posteriorment, Ramon Bassols escriu una *Oda a Torroella de Montgrí*, que dedica al Marquès de Robert i que llegeix el 28 d'agost de 1896, «en lo festiu acte de posar la primera pedra pera la construcció del pont». En copio tres estrofes: «¡Benhaja Torroella! El vent que t'afalaga / Portantte perfums dolços d'un ver y sant progrés; / Que'l cercle que t'ofega y del avans t'amaga / S'aixample y obre via al tràfech sempre més. // Ja tens la carretera que en ton Estartit besa / Las aguas salabrosas del blau Mediterrà, / Te fica a la montanya, y pots ab tota pressa / Recorra y passejarte per tot l'ample Ampordà. // sa s'obre nova via, y tu alsant los braços / Com nina que rumbeja al pit lo seu joyell, / "Veniu! Als pobles cridas, estrets sian los llassos / Vila-demat, L'Escala, Bagur, Palafrugell!"»

Recullen l'esperit d'aquesta Torroella de la Renaixença mossèn Antoni Viver i el cerdà Pere Blasi. Viver col·labora a la revista *Vida* de Girona. Escriu dues obres de teatre *Cap d'estopa* i *Tartufisme*; és conegut sobretot per *Lectura popular*, el seu únic recull de poesia. Pere Blasi, que era mestre, arriba a Torroella de Montgrí l'any 1910 i s'hi està més de vint anys. Com que Antoni Viver va morir el 1914, va tenir poc temps per tractar-lo. A qui, en canvi, va conèixer molt més, va ser a Francesc Viver, que també era capellà, germà d'Antoni. Blasi col·labora amb l'IEC, amb la revista *Emporion*, continuador llunyà d'*El Torroellense* que es va publicar

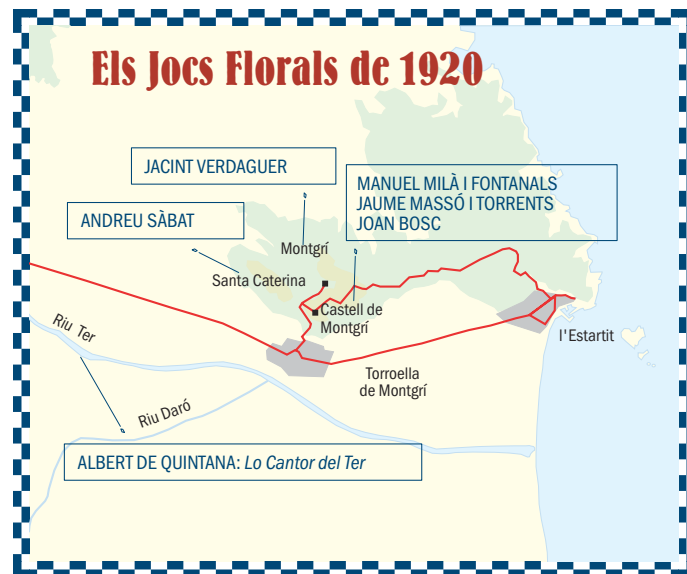
L'Estartit, abans i ara

▲ Pere Blasi
[de Ferran Rahola]

▼ Monument a
Francesc Viver

Els Jocs Florals de l'Empordà

El 21 d'octubre de 1920, la revista *Emporion* publica un número on pràcticament només informa dels *Jocs Florals* que es van celebrar a Torroella el dia 26 de setembre. Van formar part del jurat: Jaume Massó i Torrents, que n'era el president, Josep Maria López Picó, Francesc Pujulà i Vallès, Eusebi Isern i Dalmau, Pere Blasi i Miquel de Palol. Entre altres, van ser premiats Josep Carner, Joan Santamaria, Carles Soldevila, el gironí Joan Badia i Marià Manent, que hi va presentar la traducció de sis poemes de Rupert Brooke. Mossèn Francesc Viver va guanyar un premi extraordinari pel recull *Els cants de l'excelsa amor*. Ventura Gassol va obtenir la flor natural amb *El Crist dels Vents*.*

Víctor Català hi envia un telegrama on expressa la seva impossibilitat d'assistir a l'acte. L'endemà, però, acompanya molts dels premiats i molts dels membres del jurat a l'excursió que van fer a Empúries. Durant el matí del mateix dia 26, s'havia fet una altra excursió a l'Estartit.

en el segle XIX. *Emporion* va néixer arran de la fusió del *Montgrí* i de *Mont-Gris*, dues altres publicacions. En un *Llibre de la Festa Major*, mossèn Francesc Viver va escriure un article on explica molt bé la història de la premsa periòdica de Torroella. A *Mont-Gris*, hi escriuen versos Joaquim Vallespi, Josep Castells, Joan Cama i Cirés i, entre altres, Pere Blasi. A *El Montgrí*, hi escriuen Joaquim de Camps i Arboix i el mateix Francesc Viver. Al final de la seva vida, quan ja ha marxat del Baix Empordà, Pere Blasi publica *Terres catalanes*, una extensa geografia de Catalunya. Va escriure també una coneguda *Lloança de Torroella de Montgrí*, on parla del riu, de l'horta, de la muntanya, de les dunes, del mar, de la història i de l'esdevenidor. L'article acaba amb aquestes frases: «Torroella és una vella dama que sabé sortejar difícils tempestes, véncer els mals cors de la sort; valorar ses més pures fonts de riquesa. Feinadora i activa, serva sota la pols del treball un delicat segell de distinció. En l'avenir, Torroella explotarà les seves condicions naturals insuperables, variadíssimes i arribarà a una plenitud insospitada. Cal que el viatger en aquest terme tan extens i ple de contrastos conegui tots els aspectes per a copsar les belleses i les possibilitats de l'antiga i reial vila de Torroella.»

Tornem, però, un moment a *Emporion*, perquè poques revistes del Baix Empordà van tenir tanta qualitat. Com escriu Francesc Viver, a *Emporion* «s'hi aplegava i refugiava la intel·lectualitat de la nostra vila». Com que es va començar a publicar l'any 1915 i va desaparèixer el 1923, informa a bastament dels *Jocs Florals de l'Empordà* de 1922, un dels actes culturals més importants que es van fer a Torroella en tot el segle, encara que els organitzadors van ser els de l'Ateneu Empordanès de Barcelona. Abans n'havien organitzat dos més, un d'ells a Figueres; l'altre a la Bisbal, l'any

1918. Jaume Massó i Torrents, que ja estava vinculat a Torroella des del temps de la revista *El Montgrí*, elogia el castell en el discurs presidencial: «De gaire bé de tot arreu de la nostra comarca es veu la montanya de les tres testes, cimejada la més ardida pel Castell, com si parantessin en conjunt una colossal rata penada que du a la fantasia el record d'una altra cimera... Des del castell se'ns ofereix a la vista la badia del Ter i veiem el riu travessant la riallera extensió de les hortes de Verges i de Torroella que s'enfila sota els oliverars que festonen la falda de l'esquerp Montgrí; endevinem molts campanars coneguts i les muralles de Pals i de Peratallada; Bagur se'ns apareix elevada i tota blanca, i les Gavarres i Els Àngels i la pendent de Foixà...»

Potser va ser arran de tot això que, uns anys més tard, en el *Llibre de la Festa Major* de l'any 1929, Joan Bosc publica un poema en set estrofes titulat *El castell del Montgrí*: «Al bell Montgrí cimeges com coronant sa testa / i com temple romànic t'aixeques imponent; / la pròdiga natura amb sos vestits de festa / suaus perfums t'ofrena de romaní, ginesta / i tendra farigola que arreu escampa el vent.»

I és que, fossin o no de Torroella, la gent començava a sentir l'orgull d'estar relacionat amb aquest tros de país que hi ha entre el Ter i el Montgrí. Francesc Viver, que va ser capellà a l'hospital de Torroella i que l'any 1925 va ser premiat amb la viola d'or als Jocs Florals de Caldes de Malavella pel poema *Salm d'Amor* (sic), ho expressava amb aquests versos: «Torroella, Torroella: / dintre teu, què deu florir/ de romàntica donzella, / que omplint-me de meravella / m'obligui a cantar així?»

Es torna a publicar *Emporion* durant la II República. Encara que no aconseguirà la qualitat de la primera època, aquesta revista és imprescindible per seguir el moviment cultural de la població, sobretot en el camp del teatre que, a Torroella, té una gran tradició. Joan Cama i Cirés, per exemple, va escriure més d'una obra. També en va escriure Josep Castells. L'any 1918 va publicar a la Impremta Ribas de Palafrugell *La fi de la tabola*, una comèdia en un acte, i amb *Hotel nº1* va obtenir molts d'elogis. Però un dels moments culminants de la història teatral de Torroella va escaure's l'any 1920, quan Àngel Guimerà va visitar la població convidat per l'Ateneu del Montgrí. 🌊

Palau-sator

El curs del Ter

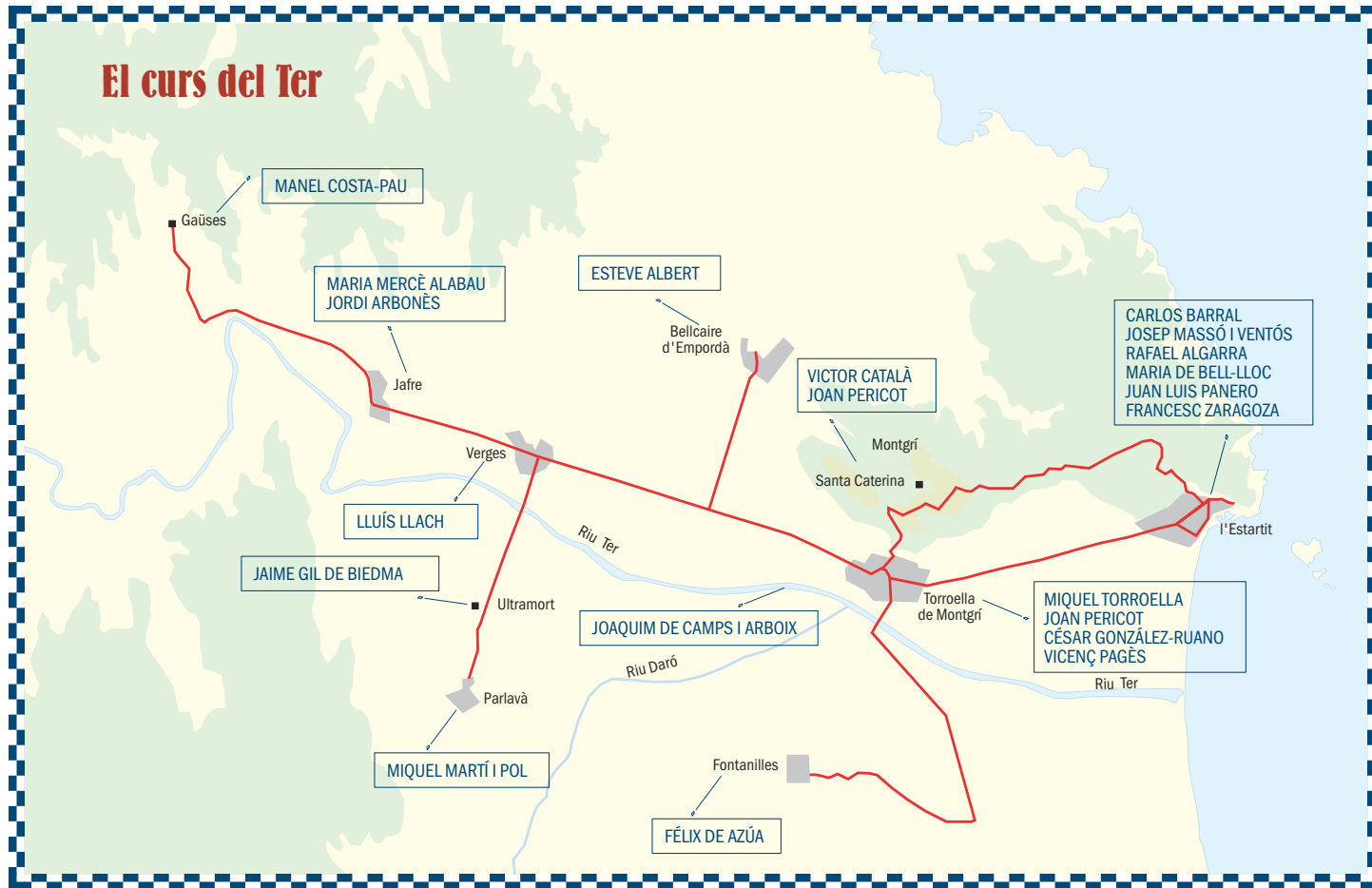

L'ERMITA DE SANT PONÇ no és exactament Santa Caterina, encara que Víctor Català hi pensa quan escriu *Solitud*. No és Santa Caterina, però s'hi assembla prou. De més gran, en una entrevista, aquesta escriptora de l'Escala va declarar que el punt de partida de *Solitud* era una història que havia sentit a explicar de petita d'uns ermitans que hi havia hagut a Santa Caterina. Mila, però, és una creació seva. I amb tot, és cert que, si el dia que va a comprar roses baixa per Ridorta, que, des de l'ermita, és a l'altra banda de Murons, bé podem relacionar Ridorta amb Torroella. Els ous i els enciams que s'hi fan són més bons: Torroella és, com se sap, terra bona. Però, en el capítol primer, se'ns diu que Ridorta és a dalt d'un turó: Torroella, en canvi, és als peus. Pel nom, en tot cas, s'assembla més amb el Torrelles

que Mila veu des dalt la Creu: «Les cilíndriques pilastres de Torrelles, les apartades maresmes ensostrades, i tanta i tanta cosa de més, perduda en aquell gran llenç terror.»

El pare de Víctor Català va néixer a Verges. No sabem si ella pensa en Verges quan fa ficció: no hi ha manera d'agafar-la. D'altra banda el Montgrí, que Puigverd veu «estirat com un animal prehistòric, grandios i gandul, dormint plàcidament al fons d'un paisatge treballat i tranquil», tampoc no s'assembla a les muntanyes que envolten Sant Ponç. Les muntanyes de Sant Ponç són prou altes. El Montgrí, en canvi, no. I, no obstant, l'ermita de Sant Ponç està inspirada en la de Santa Caterina.

Qui es va fixar també en Santa Caterina va ser Joan Pericot que, com ja hem dit, en va escriure l'auca l'any 1955. Vint-i-cinc anys més tard, el 1980, l'Ajuntament

Carrer de Torroella
[de Joan Carandell]

de Torroella va publicar-la en un llibre. Vegem el que diu de l'Aplec: «La campana emplena l'aire / la gentada les afraus; / n'hi ha d'Albons i de Cinclaus, / d'Ullà, de Gualta i de Bellcaire, / els escalencs també hi són / amb tots els de Torroella. / A migdia, a la capella, / sembla que hi ha tot el món.»

Però Torroella no és només l'ermita de Santa Caterina, és també el seu mercat, el riu Ter, que, com escriu Miquel Torroella a *Cosas de casa*, «com serp á sos peus s'arrossega». I és encara la seva església, «enrotllada

tota ella d'altars y plena de tombas». A *Una tradició*, un dels relats d'aquest llibre, Torroella recull una llegenda que s'explicava de la volta del cor de l'església: «Diuhen los vells de Torroella per haverho sentit explicar aixís als seus avis y aquells contarho als seus vesavis, que lo mestre de casas que va ferla, aquella volta, al construir-la, li cayguè per tres vegadas; que no podia lograr de cap manera fer que se li sostingués ab lo poch punt que li dava; pero era tossut y volia que passés la seva y no la dels altres.

Maria de Bell-lloc

El corall a les Medes

Quietes estaven les aigües de la immensa mar. Ses ones mansament besaven la platja de l'Estartit, i l'alt Montgrí allargava les ombres agegantades al veure's poc a poc abandonat pel sol.

Davant seu, al costat de la desembocadura del Ter, les Illes Medes treien sos caps descarnats i punxeguts damunt les aigües, i un vol de blanques gavines revolotejava i es banyava en elles.

Una barqueta tripulada per un sol mariner que acompanyava un passatger a la més gran de les Illes s'allunyava en aquell moment de l'Estartit. No és que tingués aquell res que fer en dita Illa, habitaven-la quasi només un oficial i una petita guarnició. Únicament la curiositat li féu emprendre aquell camí.

Fondejaren en la cala, i després de desembarcar, nostre curiós viatger inspeccionà les fortificacions que hi feren anys passats i que serveixen per a vigilar la costa; les quals inútilment bombardejaren los francesos. Seguí després l'edifici que serveix d'hospital, los magatzems on guarden los queviures i la pólvora, la casa del governador i les habitacions de la petita guarnició i comptats sers que hi tenen la morada, algunes d'elles fetes dins la mateixa roca.

L'Illa és alta i de roca guixosa, així és que poca vegetació vingué a alegrar la vista del viatger. Unes quantes cabres i ovelles pasturaven per entre les roques sens ser guardades per ningú, i alguns soldats collien los agres fonolls marins per a fer-ne son sopar.

Veient que ja es feia tard, i que res més hi havia que veure en aquella poc menos que solitària roca, digué al mariner que aparellés la barqueta.

Anava ja a embarcar-se, quan cinc o sis hòmens estranyament vestits, i de figures i ademans més estranys encara, sortiren del peu de la mar i començaren a pujar per lo rocam amb sens igual lleugeresa i per un lloc que semblava inaccessible.

—Qui són aquesta gent? —preguntà el passatger.

—Són pescadors de corall, que amb gran abundor aquí es cria —repongué el mariner.

Fins que desaparegueren de sos ulls atònits, los estigué mirant. Després se ficà dins la barca per a tornar a Torroella.

MARIA DE BELL-LLOC
La filla del mar

La volta sostinguda ab estantols fou acabada, los estantols se tragueren de bella nit pel mateix que havia dirigirt la volta y aquest duptant també de la seva obra á la mateixa nit fugí o desparesqué y mai mes los de Torroella'n sapigueren res.

Encar avuy diu que l'han de pagar la volta del chor los de Torroella.»

Una llegenda que també s'explica de molts altres llocs. Hi ha moltes coses, però, que Torroella no és. No és, per exemple, la «Valencia del petit Ampordà» i no és tampoc aquella població on «podéis oír a cualquiera la curiosa lamentación de su nostalgia marinera», com

escriu César González-Ruano a *Nuevo descubrimiento del Mediterráneo*. Segons ell, aquesta nostàlgia marinera, que arrenca de quan es va desviar el Ter, «es el tuétano de su aldea». No sembla gaire segur. Potser molts habitants de Torroella no tenen ni consciència d'aquesta nostàlgia. Si preguntéssim, però, quina és l'ànima de Torroella a Joan Pericot, segurament ens diria la seva plaça. Ho va escriure en el *Llibre de la festa* de l'any 1931: «Torroella està concentrada en aquestes voltes i és per això que des del fons d'aquests cercles desiguals tan humans i tan amorosos, hom sent dintre seu tota l'ànima d'aquesta vila venerada.»

Potser en això sí que el pintor Francesc Gimeno, que venia tot sovint a Torroella perquè era la població de la seva dona, hi estaria d'acord. L'any 1932, l'Ajuntament li va fer un homenatge. Res a veure, en tot cas, amb l'ànima «cañí» que Daniel Solá Parera escriu que té aquesta població en el *Canto a Torroella de Montgrí*, una poesia del setembre de 1940 que comença i acaba amb un signe d'admiració totes les estrofes: «¡Torroella de Montgrí; / la de la sal de Manola, / bruja, morena, española, / tu me enloqueces a mí!»

A qui possiblement no va embogir gaire és al pintor Joaquim Mir: després d'una estada de cinc mesos, pràcticament totes les trenta-quatre obres que va presentar a l'exposició que va fer a Barcelona l'any 1936 són de l'Estartit i no de Torroella. Mir potser tenia present l'article elogiant l'Estartit que Josep Massó i Ventós va publicar a la revista *D'ací, d'allà* l'any 1918 i que van reproduir els d'*Emporion*. Deia que l'Estartit era «el poble més graciosament situat de la Costa Brava, el lloc més esplèndidament dotat per transformar-se en una platja a la moda, temps a venir, preferida de la societat més diversa.»

Però faltaven molts anys encara perquè l'Estartit es transformés en res d'això. No s'hi havia transformat a finals dels anys cinquanta, quan Antoni Ribera, que el 1956 va editar la Guia submarina de la Costa brava, publica *Coral de sang*, una novel·la de ficció científica, l'acció de la qual passa sota les aigües de les illes Medes. I tampoc no s'hi havia transformat encara l'any 1959, quan Francesc Zaragoza i Ferrer publica els vint-i-cinc sonets que conformen el llibre *Elogi a l'Estartit*. El que dedica a El Molinet comença així: «La resta d'un terrible cataclisme / es mostra contemplant El Molinet: / rocós penyal d'estorbs i líquens net / sorgit de les entranyes de l'abisme.»

L'Estartit i les Medes

Potser sí que començava a canviar quan Pere Castells va parlar-ne en un article a la *Revista de Girona* o quan, uns anys més tard, Rafael Busquets en parlava al setmanari *Canigó*. Qui ens ho sabia explicar molt bé és Marcel·lí Audibert, que va néixer a l'Estartit i que n'ha parlat molt a fons en els llibres *L'Estartit i les Medes* i *Cases i gent de l'Estartit*, publicats respectivament a principi dels anys setanta i dels anys vuitanta.

També en parla Fèlix Graells a *Hores de lleure*, on publica un poema que es diu justament *Recordant l'Estartit d'abans*, que forma part del *Tríptic torroellenc*, amb què va obtenir el premi de poesia Mossèn Viver en els anys setanta. En el primer dels tres capítols en què es divideix *Hores de lleure*, titulat «Torroella de Montgrí, l'Estartit i la sardana», hi ha moltes poesies relacionades amb la història o amb diferents indrets d'aquest municipi. Un dels poemes està dedicat a un quadre de Francesc Gimeno. En el que dedica al Castell del Montgrí escriu: «Castell superb enmig la serralada / que vetlla Torroella i l'Estartit, / ets el record d'una època passada; / ets l'exponent d'un odi i un neguit.»

El Baix Ter

El novel·lista Rafael Algarra i Bernabeu també ha mirat Torroella des d'una perspectiva històrica. El protagonista d'*El cavaller de les illes del vent* és un frare captaire i també cavaller, un home que viu a les Medes. En *Els falcons del rei*, una novel·la històrica ambientada l'any 1396, el castell del Montgrí, que sembla que sigui el botó de roda del massís, com va escriure Josep Pla, hi té un protagonisme molt especial. L'any 1972, Lluís Pericot, que amb el seu germà Joan estava vinculat a Torroella, per raons familiars, publica un sonet titulat *A Torroella a Los Sitios*, un diari de Girona. Segons escriu, Torroella és el paratge adequat «per emmarcar-hi una ideal sardana.» En el llibre *El Ter*, Joaquim de Camps i Arboix comparteix aquesta visió. I la comparteix també Joan Fuster a *Vivències i anècdotes de la vila de Torroella de Montgrí*. Si és veritat que Josep Pla es va inspirar en aquesta població quan va escriure *L'herència* devia ser aquella Torroella que ha fet els últims espeternecs en els nostres dies. A *Lluna de mar*, en canvi, quan parla de les gavines i de les illes Medes, Pla es limita a explicar una excursió. Carlos Barral devia tenir-ho present quan va escriure *Catalunya des del mar*, on descriu, si bé no exclusivament, tota la costa del Baix Empordà i, molt en especial, la de l'Estartit.

Però de les Medes n'han parlat també molts altres escriptors. Maria de Bell-lloc* va fer-ho, per exemple, ja fa molts anys, i últimament, en castellà, n'ha parlat Juan Luis Panero a *Recuerdo de fin de año para Joan Vinyoli*, un poema del llibre *Antes que llegue la noche*: «Querido Vinyoli, en esta tarde / de violenta tramuntana, oscuro azul de mar, / miro las Islas Medas, remolinos de gaviotas, / alada espuma sobre la espuma blanca, / y me llega, imagen persistente, su recuerdo, / en el día final del año de su muerte.»

En el llibre *L'Empordà, terra de pas*, Juan Luis Panero explica a Jordi Arbonès que *Antes que llegue la*

noche està fonamentalment escrit des de l'Estartit. «Conté una certa visió del mar», li diu. Parla també del mar a *Tramontana de abril*, una poesia de *Los Viajes sin fin*. Qui també fa anys que viu a Torroella, tot i que de moment no n'ha fet referència, és Vicenç Pagès. Pagès, que, entre altres llibres, ha publicat *Cercles d'infinites combinacions*, *El món d'Horaci*, *Carta a la reina d'Anglaterra* i *En companyia de l'altre*, té, possiblement, uns referents més estrictament literaris. Amb totes les particularitats que es vulgui, potser caldria relacionar-lo més amb Félix de Azua. Però Azua, que passa temporades a Fontanilles, sí que de tant tant publica un article a el diari *El País* sobre aquest petit món de Torroella. De Fontanilles, com de pràcticament tots els pobles que hi ha en el tros d'Empordà que duu de la Bisbal a Torroella, Antoni Puigverd va escriure que «tenen encara, en general, una aparença rústica molt acusada, però estan tocats, certament per una gràcia especial, que no sempre té a veure amb els vestigis històrics i que és el resultat d'una rara i meravellosa aliança entre la simplicitat de l'arquitectura popular, la bellesa natural de la pedra color d'albercoc, la gràcil distribució de la xarxa de carrerons i un determinat detall que singularitza cada espai». Per a Puigverd, la gràcia de Llabià, Gualta i Sant Iscle és la panoràmica; de Gualta, també, «el seu incombustible aire rústic»; de Fontanilles, «la muralla de cultius», que protegeix la seva pau; de Verges, els canals d'aigua que l'«encerclen com una minúscula Venècia rústica».

Molt abans que Puigverd, i abans també d'arribar a Verges, un altre bisbalenc, Joaquim Bonet i Miró, taper, mort en començar la dictadura de Primo de Rivera, va escriure un poema sobre la resclosa de Canet de la Tallada en el qual té present el *Canigó* de Jacint Verda-

Molt a la vora

El meu país és tan petit
que, quan el sol se'n va a dormir,
mai no està prou segur d'haver-lo vist.

Diuen les velles sàvies
que és per això que torna.
Potser sí que exageren,
tant se val! És així
com m'agrada a mi. I no en sabia dir res més.
Canto i sempre em sabré
malalt d'amor pel meu país.

El meu país és tan petit
Que, des de dalt d'un campanar
Sempre es pot veure el campanar veí.
Diuen que els poblets tenen por,
tenen por d'estar massa sols
tenen por de ser massa grans...

Potser sí que exageren
Tant se val! És així
com m'agrada a mi. I no en sabia dir res més.
Canto i sempre em sabré
malalt d'amor pel meu país.

El meu país és tan petit
que sempre cap dintre del cor
si és que la vida ens porta lluny d'aquí.
I ens fem contrabandistes
Mentre no hi hagi detectors
Pels secrets del cor.
Tant se val! És així,
com m'agrada a mi. I no en sabia dir res més.
Canto i sempre em sabré
malalt d'amor pel meu país.

LLUÍS LLACH
País Petit

guer, però potser també les superbes berenades que feien els tapers a la millor època del seu ofici. Avui, la manera més còmoda d'arribar a Canet és passant per Verges, una de les poblacions més importants d'aquella part de país que connecta el Baix i l'Alt Empordà de manera que fa que, entre els dos Empordans, no hi hagi cap barrera. «A Verges, processons i bona cuita», va escriure una vegada Josep Martí i Clarà, Bepes. L'any 1881, Eduard Girbal i Jaume escriu un poema titulat *El fadrí de Verges*, on no hi ha cap referència a aquesta població, però sí a l'amor no correspost, que, malaura-

▲ Bellcaire

▼ La processó de Verges

dament, no costa gens de trobar a qualsevol banda. Qui tampoc a les seves *Memòries* no va fer gaires referències a Verges va ser el polític Francesc Cambó. A les primeres planes, després de recordar-nos que la seva mare n'era filla, escriu: «La meva infància vaig passar-la entre Verges i Besalú, entre l'Empordà i la Garrotxa. Això pot explicar la complexitat del meu caràcter, amb els seus contrastes i contradiccions: imaginatiu, expansiu, sorollós i efusiu com un empordanès; retret, concentrat, tossut, com els homes de la Garrotxa, que ja s'assemblen als vigatans.»

Però, parlar de Verges i no dir res de la seva processó amb la seva dansa de la mort, una de les escasses restes de teatre medieval de casa nostra, seria imperdonable. L'any 1986, Jordi Roca va publicar un estudi

Un poeta a Parlavà

Convidat per Lluís Llach del dotze de juliol al dos d'agost de 1990, Miquel Martí i Pol s'instal·la a Cal Corder de Parlavà, una de les cases més ben situades del poble. Durant aquestes setmanes, Martí i Pol escriu *Suite de Parlavà*, un recull d'onze poemes decasíl·labs, de deu versos cadascun, que es pot llegir en el tercer volum de la seva *Obra Completa*. Més que cercar-hi un topònim concret o una descripció del paisatge, el que hi ha en aquest llibre és una referència a la casa. «Aquí també és a casa i també el temps / hi transcorre lentíssim entre dubtes», llegim en el poema vuit. I, en el següent, escriu: «No parlo de claror per dir la llum, / sinó de l'olivera i el desmai / que flanquegen la porta de la casa». S'hi refereix encara en el poema onze, l'últim del llibre. «Tancant els ulls veuré de nou la casa / i l'heura i el xiprer quan, a sol post,/ fa de bon seure sota l'olivera».

sobre aquesta processó que encara és imprescindible. Qui, sempre que pot, any rere any hi participa és Lluís Llach. També seria imperdonable parlar de Verges i no esmentar *El meu país**, una de les seves cançons més conegudes i, a la vegada, més vinculades amb aquesta zona. Molt a la vora, a Cal Corder de Parlavà, Lluís Llach va establir la seva segona residència durant els anys vuitanta i principi dels noranta, després de deixar Foixà. Va ser en aquest lloc on va compondre i on va acabar moltes de les seves cançons. Entremig, a Ultramort, qui hi va passar temporades fins que va morir va ser Jaime Gil de Biedma*. Però a Gil de Biedma el coneix tothom i, en canvi, avui, a Verges, molt poca gent deu recordar el poeta Josep Carbó i Figueres, que va morir el 1935, als vint-i-sis anys, i de qui, com a homenatge pòstum, els amics o els familiars van editar els

seus poemes. Un d'aquests, *Jardí abandonat*, havia estat premiat en el concurs literari organitzat per l'Escut Emporità de la Bisbal l'any 1931.

Més cap al nord, com ja he escrit, els dos Empordans es confonen. De Belcaire, on durant anys es va representar *Bandera de Catalunya*, una obra d'Esteve Albert, potser encara molt gent sap que és del Baix Empordà. A *Paradís de cendra*, Francesc Prat té un poema on diu: «Aviat seran blancs els cims dels Pirineus, / els ceps cecs, els rostolls trabucats, / i els àngels de Riumorts (sic) i d'Ultramort / dominaran Bell-lloc i Belcaire.»

Albons també és encara del Baix Empordà. Però mira sobretot cap a l'Escala. En un vers de la poesia *A la muntanya*, del llibre *El poema de l'Empordà*, Albert Serrano i Delclòs escriu que una cançó s'escampa «d'Espolla fins a Belcaire». Naturalment, ho fa només per raons de rima. Més a l'interior, a Tor, just al peu de la carretera que duu a Viladamat i Figueres, passa els estius el periodista Pep Collelldemont. I a Jafre, que encara és més a l'interior, hi treballa i hi viu de fa un temps Caterina Pascual Söderbaum, una escriptora catalanosueca que ha estat considerada una de les revelacions literàries de l'any 2002 a Suècia. A Jafre també hi va néixer Maria Mercè Alabau, una economista que va participar en el moviment de la Nova Cançó i que ha publicat *De la mà d'un astre*, un llibre de poesies en versió catalana, castellana i francesa. És aquí, «aturat arran de la carretera», contemplant «la silueta impecable de Jafre», que Jordi Arbonès, que va néixer a Calella de Palafrugell i que fa anys que viu a Girona, especula sobre el seu impossible retorn. Ho escriu a *L'Empordà, terra de pas*. Per a Arbonès, Jafre és un d'«aquests pobles que continuen mantenint viu l'àlbum de la memòria». Calella potser ja no el manté. «Retornar no té sentit si l'escenografia del passat —sovint feta de coses petites—

Un refugi

Una casa desierta que yo amo,
a dos horas de aquí,
me sirve de consuelo.

En sus tejas roídas por la hierba
la luna se extenua,
se duerme el sol del tiempo.

Entre sus muros el silencio existe
que ahora yo imagino
-soñando con vivir

una segunda infancia prolongada
hasta el agotamiento
de ser carnal, feliz.

Me asomaré callado a ver el día,
contento de estar solo
con la vida bastante.

Encontrar en la cama otro cuerpo,
no más que algunas noches,
será como bañarme.

JAIME GIL DE BIEDMA
Ultramort

està destrossada i els referents i les antigues amistats han desaparegut o el temps els ha convertit en estranys».

Molt a la vora, a les Olives, Paulina dels Ros va escriure que Vilopriu té tres filles: Gaüses, Pins i Vall-davià, que és la punta més septentrional i més interior de la comarca. De Pins, del Menut de Pins, també en va parlar Josep Pla quan explicava la història d'*El Rellotger de Creixells*, un dels lladres més populars de finals del segle XIX. De Gaüses —la gent del país en diu Guses— Antoni Puigverd va escriure «que és una mena d'illa ideal, perduda entre els boscos». En aquest indret, viu de fa anys Manel Costa-Pau, editor. Des d'aquí, encara que, tal com ell remarca sovint, podria haver estat també des de qualsevol altre punt dels Països Catalans, ha publicat alguns dels llibres de poesia més interessants d'aquests últims temps en la nostra llengua. L'editorial es diu, naturalment, Gaüses. 🐾

De Foixà a les Gavarres

Monells

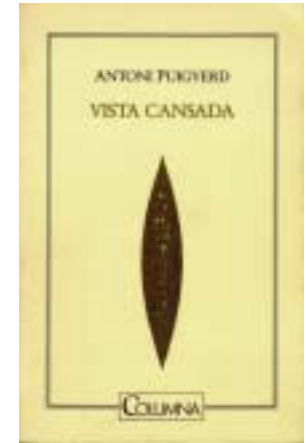
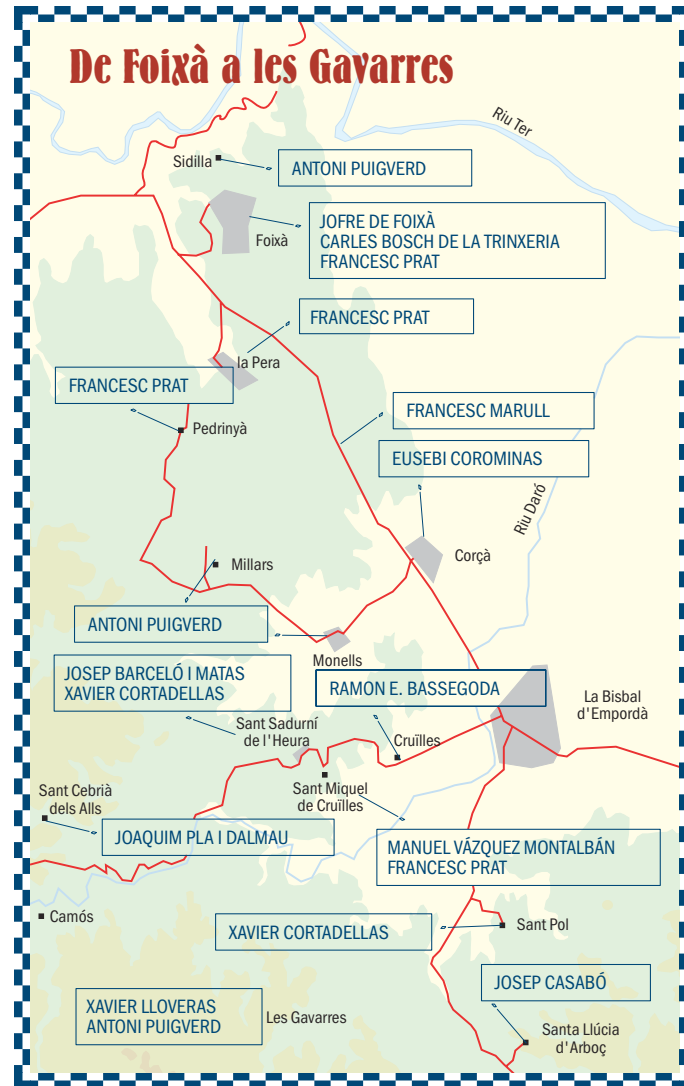
A "ESTACIÓ", UN POEMA DE *Vista Cansada*, l'escriptor Antoni Puigverd acompanya el seu germà Joan Maria, també poeta, a agafar el tren a Flaçà. Juntament amb Sant Joan de Mollet, Flaçà és com una mena d'enclusa del Gironès que entra en el Baix Empordà, potser gràcies al fet que un xic més amunt, si més no fins avui, el Ter ha estat tradicionalment una frontera. Però Flaçà és i continua essent l'estació del Baix Empordà. D'aquí la seva importància. Com que fa tard i s'hi acosta amb cotxe, Puigverd no esmenta en aquest poema cap dels pobles que, més que no pas travessar, esquiva. Si no hagués tingut tanta pressa o si hi hagués anat amb un mitjà de

La mort

He vist encara fa pocs anys, en un poble del Empordà (Rupià, prop la Bisbal) la Mort ab sa dalla. Lo qui fa la Mort es generalment un jove alt, magre y escarrabillat. Se vesteix d'un trajo de cotó molt ajustat al cos, peus, camas, brassos y mans, hon hi ha pintats tots los ossos que forman una calavera. Son cap está coberrt de un cráneo de cartró ab cara de cap de mort; de manera que la il·lusió és complerta.

CARLES BOSCH DE LA TRINXERIA
Costums que's perden

transport més lent, potser s'hauria entretingut a parlar-ne. Qui en parla és Francesc Prats a *Diablers i àngels*, un escrit d'*El soldat rosa*, on recorda quan anava de petit de Celrà a la Bisbal, el lloc on vivien els seus avis. «Hi havia uns plàtans immensos a cada costat. Gairebé tots els pobles del Baix Empordà es veuen des del cim de la pujada de la Pera.» Es refereix, és clar, a Terranegra. Qui segurament també va aturar-se a més d'un d'aquests indrets va ser Salvador Peya, ermità de Sant Llop, a Torrent, que, segons va escriure Miquel Torroella i Plaça a *Cuentos que són història*, el 24 de març de 1814, tot i la pluja, va anar a peu fins a Girona en saber que hi arribaria Ferran VII després de sis anys de captiveri. Peya, però, va trigar més d'un dia a fer aquest recorregut i el camí de llavors, a més, no coincidia amb el de la carretera d'ara. En parla amb més detall i fa, a més, exactament el mateix trajecte, el protagonista del poema *L'ordinari*, del palamosí Francesc Marull, amb el qual va guanyar un accèssit l'any 1890 en el III Certamen literari de la Bisbal. Com que, per dir-ho amb les seves mateixes paraules, feia diàriament «la carretera de Girona a Palamós», aquest ordinari recorda que un vespre, en passar per Terranegra, que és a la pujada que ve després de Corçà, passat Cassà de Pelràs, van sortir-li uns lladregots, als quals va fer fugir a cops de vara. Al començament de *La Roca Filanera* de Fitor, una de les moltes llegendes d'*El poble del Centfocs*, Xavier Cortadellas parla d'aquests lladres. Escriu que «deien que eren gent de Foixà i Ruplà, que es trobaven a l'hostal d'en Bahí i que jugaven a cartes per passar l'estona». Qui va parlar també d'aquesta mateixa part de país més o menys a la mateixa època que Marull va ser el polític Eusebi Corominas i Cornell, que va néixer a Corçà l'any 1849 i que va morir a Barcelona el 1919. Quatre anys més tard, l'editorial Publicacions Empordà de Barcelona va recopilar alguns dels seus contes a *Anys enrere*. En el conte *En Xicu*

de Blanes, Corominas parla de la platja de Llafranc; en altres, com *L'oca de la Rita*. (*Records d'infantesa*), *En Jaume Cec*. (*Bocet a la ploma*) o *El contrapàs* (*Dels meus records*), se centra més en el lloc on va néixer. De Corçà, a més, en *El poble dels Centfocs*, hi ha la llegenda d'*El retaule de Santa Cristina*, que explica o que explicava la gent d'aquest

Un rei a Foixà

En *El soldat rosa*, Francesc Prat recorda la mort de Joan I. Durant la Renaixença, més d'un romàntic n'havia parlat abans que ell: cap no havia tingut la seva perspectiva. Prat recorda que Joan I solia venir a Foixà per refugiar-se «dels representants del seu poble i també dels seus creditors.» Va ser a Foixà, és clar, on aquest rei «edípic, aimador de tota gentilesa, mal administrador, el descurat que va arruïnar el patrimoni i va viure segons els gustos de Violant de Bar, la seva segona esposa, va morir d'un atac de cor o es va suïcidar.» Prat recorda que la corona no tenia diners i que va haver d'empenyorar una escultura d'or i de pedres precioses per poder fer el trasllat. «De l'Empordà a Barcelona passejaren un mort, la imatge d'un regne que havia estat gloriós, ara empobrit, amb els súbdits morint de pesta, ja aproximant-se el compromís de Casp.»

Foixà ▾

La creu de Foixà ►
en memòria de Joan I

municipi. A *La vida em retorna en aquest paratge*, una prosa d'*El soldat rosa*, Francesc Prat escriu que «els morts han corbat i bastit les pedres segons les seves maneres de sentir i entendre, segons els seus gustos: romànic a la plaça de Monells i a una església de Corçà; gòtic a Sant Martí Vell; renaixement a la manera de Grècia i Roma, a Millàs.» L'església de Corçà és Santa Cristina. En *El poble dels Centfocs*, Cortadellas també recull la llegenda d'*Els quatre Sants Màrtirs* que està relacionada amb Corçà, Cassà de Pelràs, Ultramort, Flaçà i, sobretot, amb la Pera. Però la Pera ja és passat Terranegra i la primera cosa que és obligat de dir-ne és que a Josep Pla sempre va entusiasmar-li. «És un poble que es presenta admirablement sobre un turonet cònic, al mig d'una deliciosa minúscula vall, amb les cases apinyades al voltant de l'església, que és gòtica i de pedra picada amb un campanaret que sembla tret del més pur guarda-roba eclesiàstic», va escriure en *El meu país*.

No es pot passar per Púbol, que amb Pedrinyà i Riuràs forma part del municipi de la Pera, sense recordar que Salvador Dalí hi va viure uns anys. Va ser aquí, en el castell, on va enterrar primerament Gala, la seva

mussa i la seva dona. De Sant Andreu de Pedrinyà en *El Poble dels Centfocs* hi ha també una llegenda. En *El fang dels meus morts*, d'*El soldat rosa*, Francesc Prats esmenta «l'absis de Pedrinyà amb grocs com els blats de juny d'aquella vall petita.» Camí de Riuràs, es troba la casa pairal del general Savalls, un dels personatges més coneguts de la segona guerra carlina. També en *El poble dels Centfocs* hi ha una llegenda que recull tot allò que encara n'expliquen. Riuràs és un dels dos braços de la pinça que fa el Baix Empordà damunt Flaçà; l'altre és el de Sant Llorenç de les Arenes, que pertany a Foixà tot i que Flaçà és força més a la vora. La carretera que porta de Sant Llorenç a Foixà passa per Sidillà, un poble que es va haver d'abandonar a causa de l'arena del Ter durant l'Edat Mitjana i que també es deia Sant Romanç de les Arenes. «Vet aquí un territori fosc i aïllat», escriu Antoni Puigverd a *L'Empordà, llibre de meravelles. A Hivernacle*, publica un poema titulat justament *Sidillà*: «Els ulls que excaven les ruïnes busquen / les veus dels morts / (no el sentit de les veus: només les veus).»

És bastant possible que, durant la segona meitat del segle XIII, Jofre de Foixà, autor d'aquelles *Regles de trobar* de què hem parlat en un dels capítols de Sant Feliu de Guíxols, nasqués al castell de Foixà. L'any 1396, sembla que no gaire lluny d'aquest lloc, el rei Joan I va trobar la mort mentre caçava. Molt més tard, van posar-hi una creu allà on la tradició diu que va morir. Assassinat o no, però el cas és que, sense aquest fet, Bernat Metge no hauria anat a la presó i no hauria començat a escriure *Lo somni*. En un llibre sobre Carles Bosch de la Trinxeria*, Pep Vila ens recorda que, pels volts de l'any 1850, aquest escriptor del Vallespir i les Alberes va veure representar en una era o un pati de Foixà l'obra *El degollament de Sant Joan Baptista*. Es va tornar a representar encara el 28 d'agost de 1904, vigília de la festa major. La

Volant en automòbil

Aquí al costat parlen de tu, i no paren:
del teu caràcter fort i dels teus mèrits.
Voldria, mentre els sento, tancar els ulls
—tal com feia Bassani— per reveure't
volant en automòbil, potser un Seat,
per una estreta i dolça carretera
que passa per Millars i Madremanya
fins a Monells. Anàvem tots plegats
sentint la teva cinta de Vangelis,
mig marejats, nosaltres, per la pressa
i tu confós amb l'ànima del cotxe.
La llum amable queia sobre els camps,
però tu construïes amb la música
una muralla autàrquica. Llavors
no t'era amable quasi res. També
fins al final t'ha anat així, la vida:
revolts i obstacles que has anat buscant
a cop de gas, fugint o perseguint-te
en un inacabable ral.li.

ANTONI PUIGVERD
Seat

Un aplec

Bon aplech lo d'avuy. Hi ha tot Cruïlles,
Sant Sadurní, Monells y la Bisbal;
de sos passats les consuetuts senzilles
guardan avuy pagès y menestral.

Son testimoni de sa fe devota,
de presentalles tot un rich tresor,
qu'en la capella la encontrada tota
deixà transcrits sos dies de dissort.

Portà aquí'l prèns sa feixugant cadena,
Senzill retaule lo malalt curat,
Y la fadrina sa abundosa trena
Y fins sa crossa l'infelís baldat.

(...)
Tothom aquí deixá sa presentalla,
Lo menestral honrat y'l gran senyor;
Lo soldat quan tornà de la batalla
Y'l mariner quan arrivava á port.

Cap més com vos, ¡oh, Verge d'Esperansa!
mira á sos peus á tants devots pregant,
cap més com Vos, Aixuga'l plor que llansa
lo mon dels desvalguts, qu'es ¡ay! Tan gran.
(...)

RAMON E. BASSEGODA
En l'Aplech d'Esperansa

La Pera ▶
[de Mercè Huerta]

música va anar a càrrec de la cobla Els Montgrins, amb Pere Rigau, àlies Barretó.

De Rupjà, de la talaia de Rupjà, per dir-ho amb les seves paraules, Antoni Puigverd en parla més d'una vegada a *L'Empordà llibre de meravelles*. Si hagués tingut sort, potser algú li hauria parlat de la Miranda, que és tal com la gent del país anomena tradicionalment —sobretot referint-se a Foixà— aquesta última estribació de les Gavarres. Durant molts d'anys, l'historiador Ramon d'Abadal va passar temporades a Rupjà. És enterrat en el seu cementiri. Puigverd acaba aquell llibre en una casa que li han deixat uns amics de la Sala, entre Foixà i Parlavà, en companyia d'un gos que es diu «Set». En un dels primers capítols, reflexiona sobre la comarca i va d'un poblet a un altre. Tot d'una mira cap a migdia, salta la carretera principal, travessa la vall de la Pera tot decantant-se cap a la banda del mar i arriba a Millars, que és, conjuntament amb la carretera que va de Torrent a Sant Feliu de Boada, un dels llocs comuns dels seus llibres. De Millars escriu que «tot i que té una riera que desguassa al Daró de la Bisbal, no és Empordà, sinó Gironès (i pel fet estrictament administratiu de pertànyer al municipi de Madremanya)». El cert és que fa uns setanta anys Pau Vila no estava gens segur de si havia de posar Madremanya entre les poblacions del Baix Empordà o entre les del Gironès. Tradicionalment, fins a principi del XIX, s'accedia a aquesta part d'Empordà baixant d'Els Àngels, de manera que Madremanya era la primera població que es trobava. Però com que la carretera que surt de Corçà i passa per Madremanya i Sant Martí Vell acaba a Bordils, i el pla de Bordils és oficialment Gironès, Vila va acabar decantant-se per aquesta última comarca. Si es mira al revés, doncs, Madremanya i Flaçà són els dos braços de la pinça que fa el Gironès sobre la Vall de la Pera. Josep Pla, però, deia que l'Empordà acabava o començava al Congost, és a dir, passat Celrà, de manera que, com a tants altres llocs, també aquí la divisió comarcal és un desori.

Puigverd va parlar d'aquest tros de país que hi ha entre el Pla de Bordils i Monells a *Seat*, un poema d'*Hivernacle*. Més recentment, en un article publicat a l'exemplar de juliol i agost de l'any 2000 de la *Revista de Girona*, arriba de nou a Monells, seguint la mateixa carretera: «No em cal visitar les voltes medievals que entusiasmen els turistes —de petit, amb l'oncle Lluís que era de Corçà, les vaig memoritzar—. Em quedo al petit jardí de l'església: un tou d'herba sempre verda, uns xiprers d'ombra llarga i consoladora, una portada discretament barroca i un petit cementiri on dorm una noia que no vaig estimar prou. M'estiro sobre l'herba, sento el ronc de les granotes i penso en els amors perduts, en la vida que passa.»

Amb els anys, d'amors perduts n'acaba tenint pràcticament tothom. A Monells, en tot cas, també hi arriba Francesc Prat a *Paradís de cendra*. Ve de la Bisbal. Fa un moment ha vist les Gavarres: «Pluges i sol ja broten pels lilàs. / Sobre el Pont Vell s'aixequen les Gavarres / com un núvol, neguit d'arrels i branques. / Daró avall s'esvaeix el cant del tord; / les pomeres del Pla de la Bisbal / són com albes, Monells és marró i verd.»

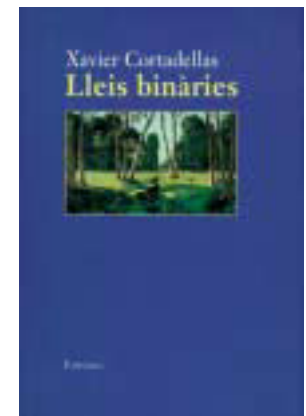
A l'apèndix de *La destrucció de Monells*, una llegenda d'*El poble dels Centfocs*, Cortadellas explica que, temps era temps, l'església que agrada tant a Puigverd era en el centre del poble, però que les cases que hi havia més amunt, cap a la banda de Sies, van desaparèixer durant una guerra. Però, ja que parlem de pèrdues, Pep Vila escriu en el llibre *El teatre* que a Monells hi havia hagut un misteri titulat *El naixement del Fill de Déu* o *El naixement del Fill Unigènit de Déu*. El bisbe de Girona va donar llicència perquè es representés durant la nit de Nadal dels anys 1667 i 1672. És per això que en tenim constància.

A finals del segle XIX, el poeta bisbalenc Ramon E. Bassegoda va escriure *En l'Aplech d'Esperansa**, una poesia on ens explica com era l'aplec d'aquesta ermita

Les Gavarres

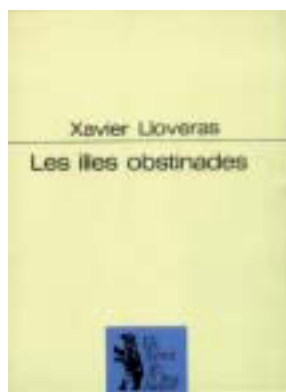
que hi ha a Cruïlles. Bassegoda va ser un home de prestigi, va representar el districte de la Bisbal a l'Assemblea de la Unió Catalanista de Manresa l'any 1892, va viure a Barcelona i va participar activament en el moviment de la Renaixença. Tretze anys més tard d'aquell poema, l'any 1908, el també bisbalenc Josep Oliveras i Pi va fer-ne un altre on parlava de l'aplec de Sant Ponç, festa major de Cruïlles. Molt a la vora, a Sant Miquel, l'escriptor Vázquez Montalbán hi té una casa. Francesc Prat parla més d'un cop de Sant Miquel. A *Neu i lepra*, una prosa poètica de *Larari* escriu: «M'agradaria que m'enterressin al cementiri de Sant Miquel, silenciós, cenyit de verd per les Gavarres.» I en *En el fang dels meus morts*, d'*El soldat rosa*, després dels capitells de Rodes i de l'absis de Pedrinyà, esmenta «el blau diürn de la túnica de Sant Miquel de Cruïlles.»

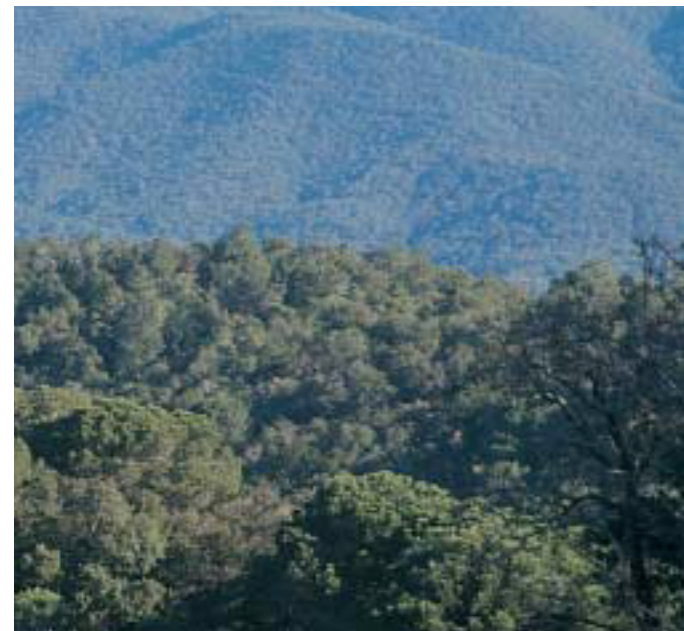
▲ Sant Sadurní de l'Heura

► Les Gavarres

Més a l'interior, cap a les Gavarres, passat Sant Sadurní de l'Heura, hi ha la pedra dreta de can Mateu de la Creu, un menhir del qual Xavier Cortadellas recull una llegenda a *El poble dels Centfocs*. Molts anys abans, Josep Barceló i Matas va parlar-ne també a *Deixes avials*, una poesia d'*El Poema de l'Empordà*: «Abans fou una vinya de fulles ufanoses, / després argelagar de punxes molestoses / prop de Sant Sadurní, Sant Sadurní de l'Eura. / Una pedra amb urpides com fetes per unglots, / allà em sigué mostrada i així jo la vaig veure. / Se'ls va caure a unes goges que, en vols i en escamots, / del lluny del mar la duïen dins la fosca pregona / per bastir el Pont Major, sobre el Ter vers Girona. / Amb virior, un gall negre cantà en una masia. / I l'embruix esvaint-se, se dispersà l'estol / dels esperits malignes i, quan sorgí el nou dia, / la gran pedra trobaren erecta en aquell sòl.»

També en aquest mateix llibre, Barceló escriu un poema dedicat a la Torre de Cruïlles, un altre a Sant

Miquel, un tercer al Daró i Salelles. Encara que no en descriu el paisatge, molta de la toponímia de *La calç a l'aigua*, un dels relats de *Lleis binàries* de Xavier Cortadellas, és d'aquesta part de país. Així hi trobem Sant Miquel, Pampalona, Estrabau i Salzet, que és com es deia Sant Sadurní fa molts segles. Jordi Bonet i Coll ha escrit una narració emmarcada a la Font de l'Alzina també en aquest poble, però a *T'arriben les veus*, el llibre amb què va guanyar el Premi Recull l'any 1999, no hi ha referències concretes. Cortadellas fa néixer «en un mas de Montnegre, a les Gavarres», el Doctor Godo, un personatge del relat *Llei binària universal*. Montnegre, però cau ja a la banda del Gironès. Va ser des d'aquí justament on Joaquim Ruyra va descriure a final dels anys vint el gran foc de les Gavarres. Molt més tard, el dos d'agost de 1947, amb motiu d'un altre incendi, Narcís Nadal i Puig agafa Ruyra com a model de referència i escriu *El incendi de las Gabarras a Memorias de un personaje desconocido*. A Para-

dis de cendra, Francesc Prat escriu: «S'alcen les dolces mels d'estiu / després del gran ramat de vents i estrelles. / El matí a les Gavarres és un riu / fumós i verd, que posa fines celles / als núvols cara blancs, mars d'alegria.»

Però tornem al foc. El gran incendi de les Gavarres va baixar cap a Santa Pellaia, va deixar el Gironès i va entrar al Baix Empordà cap a la banda de Sant Cebrià de Lledó, també conegut com els Metges, el poble on va néixer Lluís Barceló i Bou, que va viure i va escriure a Palamós. Algunes poesies seves com *Camperoles*, *Trescant pels cims* i *Retorn al poble*, així com tractats botànics com *Els bolets de les Gavarres* o reculls lexicogràfics com *Del bosc i de la vinya* costarien d'entendre sense tenir en compte els seu orígens. Després, el foc va passar per Sant Cebrià dels Alls, que és on va néixer Joaquim Pla i Dalmau, cronista de Girona, i va escampar-se cap a Calonge i el mar per un costat, i cap a la Ganga, Santa Llúcia i Fitor per l'altra. Moltes de les llegendes d'*El poble dels cent focs* són d'aquests indrets, l'últim gran pulmó de la nostra comarca. Però si es vol saber com van ser les Gavarres dos o tres-cents anys enrere és aconsellable llegir *La història del Pont de les dobles*, de Josep Matas, a mig camí de la narració i de la història. De les Gavarres, en parla més d'un cop Josep Pla. En *El Quadern Gris* escriu que un besavi seu feia de masover a la Cavorca, un mas de Fitor, en «unes muntanyes entre cel i bosc». Xavier Lloveras, que pensa en les Gavarres des del tren, escriu el següent: «i els boscos massa hirsuts de la Gavarra / plens d'alzines polsoses i bardisses, / d'aspres brucs i d'arboços / o malignes o hipnòtics, / amb àcides cireres de sang presa, / tots els verds que la saba i el sol drecen / —els colors que provoca el gust de viure- / congreguen la claror tendra i eixuta / de les tardes antigues.»

Antoni Puigverd té presents les Gavarres a *Footing*, quan surt de ciutat, va cap al bosc i troba a tot

Cruïlles

arreu «flaires anònimes que em retornen als mòrbids territoris infantils». Encara que no escrigui explícitament que és Sant Pol, Xavier Cortadellas descriu el cementiri d'aquest agregat de la Bisbal a *Abans no arribin els gorjablancs*, un relat de *Lleis binàries*. Més amunt, més emboscat, molt més humilment, però també molt abans, a principi de segle, possiblement recordant aquella poesia de Bassegoda sobre l'aplec d'Esperança, el bisbalenc Josep Casabó i Carreras va escriure *L'aplec de Santa Llúcia*, un poema gràcies al qual va guanyar els *Jocs Florals* de la Bisbal de l'any 1907. Avui, però, aquests versos són sobretot un document històric que serveix per recordar-nos que, encara a principi del segle XX, cap a mitjans de desembre una munió de gent anava a peu fins a l'aplec de Santa Llúcia de l'Arboç, una ermita de Sant Pol de les Gavarres o Sant Pol de la Bisbal. Llavors, les Gavarres eren plenes de gent i plenes de vida. 🐾

El segle XIX a la Bisbal

AVUI, MÉS DE SET-CENTS ANYS més tard, no hi ha manera de saber com devia ser la Bisbal en el mes de juny de l'any 1275, quan, com llegim en el capítol 550 del *Llibre dels Feits*, el rei Jaume I surt de Perpinyà i troba a la capital del Baix Empordà «la host de Barcelona, una partida que en venia per terra». Com que la Catalunya Vella és una Catalunya molt feudal, tant en el *Llibre dels Feits* com a les altres cròniques es parla més

d'un cop de poblacions d'aquesta comarca. En aquesta mateixa Crònica, es parla, per exemple, de Torroella i del Rocamaura en els capítols 456 i 523. Però tot això queda molt lluny. Com també queda lluny el mes llarg durant el qual Pere de Torroella o de Torrelles, partidari del Príncep de Viana, va fer-se fort a la Bisbal —el lloc on possiblement havia nascut— fins que les forces de Pere de Portugal van fer l'assalt definitiu el 7 de juny

La Bisbal d'Empordà

de 1465, a conseqüència del qual la vila va quedar molt despoblada. Pere de Torroella era, a més, poeta. Va escriure el que es considera que és el primer sonet en català i, com que, seguint el Príncep de Viana, va passar molts d'anys a Navarra, és un dels primers escriptors de Catalunya a utilitzar el castellà com a llengua literària. Destaca, per damunt de tot, el *Maldezir de Mujeres*. A més, com ja va assenyalar Pere Lloberas, mentre sostenia la resistència a la Bisbal va rebre reforços de Bernat Hug de Rocabertí, un altre cavaller que també era poeta. Quines relacions literàries varen tenir? No ho sabem. Tot això, avui ja és tan lluny que només podem anotar-ho perquè el que ens en queda són només pinzellades; algun text o alguna anècdota que no acaba de

fer prou llum. No en fa tampoc la cançoneta de *Les Germanes Botigueres* que Manuel Milà i Fontanals recull en el *Romancerillo catalán* i que, si hem de fer cas dels dos últims versos, «l'ha dictada un estudiant fill de la Vall de Ribes, criat al lloc de Queralt». En aquesta cançó, Francisca —sic—, que és una de les germanes botigueres, s'assabenta que el comandant Don Ventura, de qui està enamorada i «que era de la Bisbal», ha mort en una guerra: «Ai ma germana Francisca, de tu ves-te'n cuidant, / que n'és mort Don Ventura que era lo teu galant. / Te n'ha deixat la sella, la sella i lo cavall, / cent dobletes de quatre que eixes no et faltaran.» / La Bisbal de Girona allí soterrat l'han, / era enterro de pompa alferes i capitans, / els metges de l'exèrcit i alguns cirurgians.»

Mort per les dones

A la *Història de la literatura catalana*, Martí de Riquer recull la llegenda que Pere de Torroella va morir assassinat per unes dones indignades pel que havia escrit en el *Maldezir de mujeres*. Torroella, que, gràcies al seu matrimoni amb Violant de Llevià, tenia propietats a Sant Cebrià dels Alls o Camós, havia de passar per Rabioses cada vegada que hi volia anar. De la mort de Torroella ningú no en sap res, però en *El Poble dels Centfocs. Llegendes de les Gavarres*, diferents persones expliquen una llegenda segons la qual Rabioses es diu així perquè, fa molts d'anys, les dones d'aquest veïnat de Cruïlles van matar el senyor feudal una vegada que hi havia anat perquè volia exercir el dret de cuixa. Com que aquesta llegenda s'ha transmès només oralment, algunes versions diuen que les dones van matar un capellà o, fins i tot, un metge. La majoria, però asseguren que va ser un feudal i potser no és casualitat que, Gavarres amunt, prop d'un dels camins que van de Rabioses a Camós, hi hagi una font anomenada precisament Font Torroella.

El Daró a la Bisbal
[de Mercè Huerta]

I encara fa menys llum la *Cançó del lladre*, que també recull Milà i Fontanals en el seu *Romancerillo catalán* perquè ni tan sols no hi ha cap dada que permeti suposar que «La vila de la Bisbal com és vila divertida», com diu un dels seus versos, sigui la Bisbal d'Empordà i no una altra població amb aquest mateix topònim.

En el llibre *El convento de San Sebastián de la Bisbal*, entremig d'altres barons il·lustres, per dir-ho amb les seves mateixes paraules, que van morir o que van viure a la Bisbal durant els segles XVII o XVIII, Juan del C. de J. Foguet esmenta Francesc Romaguera, jurisconsult i comentarista eminent, autor d'uns *Comentaria in Synodales Gerundenses* que van ser durant anys indispensables per a capellans i juristes. Pere Lloberas hi afegeix Miquel Comes del Brugar, originari de Vulpellaç, catedràtic de filosofia i de teologia. Com Foguet, destaca també el pare Rafael Guitart, escriptor i lector del Sant Ofici, i Magí Pagès, jesuïta i catedràtic. Com a tants altres llocs, a la Bisbal tampoc no es pot deslligar la vida intel·lectual d'aquests segles de la vida religiosa. L'any 1984, Salomó Marquès donava notícia en un article a la *Revista de Girona* del llibre de gramàtica que feien servir Francesc Fina i els altres alumnes de l'escola de llatinitat dels franciscans de la Bisbal durant la segona meitat del segle XVIII. Una mica abans, un altre Fina, Joseph, «natural de la villa la Vesbal año de 1736», escrivia el *Tratado de diferentes curiosidades*, un receptari d'adrogueria i confiteria que sembla que és una còpia. I encara, molt abans, entre 1616 i 1617, també un altre Fina, Hilarió Fina, apotecari, va demanar al bisbat permís per representar a l'església *El passo del santísimo sacramento del altar*.

És en el segle XIX, però, quan es posen de debò els fonaments perquè la capital del Baix Empordà esdevingui un dels focus més importants, si no el més

important, de la Renaixença a la comarca. Referint-se a alguns d'aquests autors i a les seves poesies, Josep Pla va escriure aquestes ratlles amb què Xavier Xargay acaba el llibre *Escriptors a Palafrugell*: «Un amic de la Bisbal em porta un paquet de papers que conté les poesies elaborades aquests últims decennis en la referida població. Les he llegides: són, generalment parlant, d'una inqüestionable i explícita mediocritat. Potser l'error ha consistit a limitar massa les coses.»

És així d'indiscutible. Però, malgrat totes les limitacions, sense aquestes mediocritats no hauria tornat a ser ben vist escriure en català, prou ben vist com per-

Les balles de la festa

Ja sona l'orquesta!...
 ¡Ja fan les sardanes!...
 Les noies galanes
 que allí es van veient
 ja hi tenen requesta.
 ¡I quina alegria,
 les busca i les tria
 tot aquell jovent!...

¡Com dansen!... Puntejant,
 fins la pessigoia,
 veureu cada noia
 de mà amb son galant.
 I totes, rumbejant
 ses robes de festa.
 I al pas de l'orquesta
 tothom va ballant.

JOAN SITJAR

La pageseta amorosa en les balles de la festa

què, al cap i la fi, permetés que en el futur apareguessin escriptors com Josep Pla, entre d'altres. Sigui com sigui, a la Bisbal no pot explicar-se aquest esclat de poetes i d'autors mediocres sense tenir en compte l'existència d'una petita aristocràcia de la qual parla de passada Martí de Riquer en el llibre *Quinze generacions d'una família catalana*. Afrancesada en part arran de la Guerra de Napoleó, i enlluernada sobretot per les formes culturals que arriben d'Europa, és gràcies a aquesta petita aristocràcia que hi haurà representacions regulars de companyies de còmics i ballarins durant la primera meitat del XIX a l'edifici comunal de la caser-

▀ L'antic Teatre
 Principal
 de la Bisbal

▲ Frederic Mistral

Trobadors en llengua anfiga

No pot estimar sa nacio
qui no estima sa provincia.

Fraire de Catalougno, escoutas! Nous an di
que fasias peralin reviéure e resplendi
Un di rampau de nosto lengo:
Fraire, que lou bieu temps escampe si blasin
sus lis óulivo e li rasin
de vòsti champ, colo e valengo.
(...)

Prouvènça e Catalougno, unido pèr l'amour,
mesclèron soun parla, si coustumo e si mour;
e quand avian dins Magalouno,
Quand avian dins Marsiho, á-z-Ais, en Avignoun,
quauco bèuta de grand renom,
n'en parlavias ó Barcelouno.

FREDERIC MISTRAL
I Troubaire Catalan

► Els redactors de
"L'Avenç de l'Empordà",
setmanari bisbalenc

na, situat a la placeta de Mossèn Cinto. Quan l'any 1850 la «Sociedad del Casino» crea l'edifici del Teatre Principal al carrer del Morró, allà on pensaven que passaria la nova carretera, s'assenten les bases perquè, si més no des d'un punt de vista teatral, la Bisbal sigui una població de referència durant tot el segle. Vint-i-un anys més tard, el 1871, els menestrals faran construir el «Teatro bisbalense», entre els Valls i la placeta de Mossèn Cinto, aprofitant el local que ja tenien i on, com escriu Pere Lloberas, «admirats i entusiasmats per l'obra del seu compatrici, feren inscriure el nom de Josep Vancells i Marquès, al marc frontal de l'escenari, al costat de Lope de Vega i altres famosos autors del teatre espanyol». De Vancells, que també va escriure novel·les de costums a més de poesies, destaquem obres com *La noia de l'Empordà*, *Un casament de conveniència*, *Mar de fondo*, *Misteris del mar* i, en castellà, *¡Sepulcros blanqueados!* i *Mar de leva*. També, tot i que sense tenir tant d'èxit, Nicet Vidal, que signava Don Niceto Vidal, va escriure obres com *El avaro*, *El espejo de una dama*, *Dos veces rico y con pobreza honrado* i *Un jorn en la masia o la vida en lo camp*, que editava Joan Gener, un llibreter i impressor del carrer del Puig. Aquesta última obra està ambientada en «una casa de camp del terme de Fonteta, tres quarts d'hora lluny de la Bisbal.» Possiblement és el Mas Teixidor de Fonteta, del qual els Vidal eren propietaris.

Però, a la Bisbal, el moviment de la Renaixença no es pot explicar tampoc sense tenir en compte que, diferentment del que passa per exemple a Palafrugell on, com diu Pere Lloberas, «els periòdics de la mateixa època donen a la indústria i als aspectes que s'hi refereixen una importància absorbent», la política és una de les primeres preocupacions de les publicacions que s'hi editen. *El Faro bisbalense*, el primer periòdic de què

es té notícia, n'és el millor exemple. Dirigit per Antoni de Torres i publicat entre 1865 i 1869, aquest «periódico semanal, científico, literario y de modas» com deia l'epígraf, va contribuir decisivament a la revolta federal del sis d'octubre de 1869 que, d'una manera o altra, marcarà la Bisbal fins als anys de la guerra civil espanyola. En *El Faro bisbalense* escriuen entre molts d'altres Joaquim i Joan Sitjar, Vancells i Marquès i el mateix Antoni de Torres, que signa *El Aredano*. Partidaris aferrissats de Víctor Balaguer —que, com és sabut, a més d'autor teatral i un dels escriptors importants de la Renaixença, va ser ministre— Antoni de Torres i la redacció de *El Faro bisbalense* organitzen la visita dels Felibres a la capital del Baix Empordà del mes de maig de l'any 1868. Arriben el dia onze a la nit. Els visitants són Frederic Mistral, Víctor Balaguer —de qui Antoni de Torres editarà les seves *Poesies catalanes* completes aquest mateix any a la impremta que tenia en el carrer dels Arcs—, el príncep Bonaparte-Wise, Lluís Roumieux, Pau Mayer i el valencià Jacint Labaila. Vancells escriu la loa en un acte i en vers *Ben vinguts sian los poetas*, que es representa amb molt d'èxit en el teatre Principal el dia dotze. L'endemà, el tretze, es publica un «número extraordinario» de *El Faro bisbalense*. Hi ha poesies de tots els convidats. Mistral i Roumieux hi escriuen en provençal. Hi col·laboren també Vancells i Marquès, Salvador Genís, Joaquim Sitjà i l'Aredà, és a dir, Antoni de Torres. Torres, a més, escriu una carta que Ausiàs March envia suposadament a Balaguer.

Durant el segle XIX, hi ha, però, moltes altres publicacions. Destaquem-ne *El Eco Bisbalense*, *El Bisbalense*, *El semanari de la Bisbal* i *La Comarca*, on publicava poesies, entre altres, Genís Simon i Sagols. Tanta efervescència i tant de paper imprès van fer que a la Bis-

La primera sardana

Quan un bon jorn de balles, al peu de la nau gòtica,
ma benvolguda vila corre a sardanejar;
quan la tenora eleva son clant ple d'enyorança,
de bat a bat se m'omple lo cel de ma esperança
i el goig me fa plorar.

Qui bo que fa de veure't, oh dansa germanívola,
bell punt que giravoltes al seny del flavioler!
la pols que entorn aixeques com patri encens s'enlaira...
Salut, planter dels avis, que em fas sentir la flaira
la vida del terror.

RAMON MASIFERN
La sardana

Ramon Masifern ▲

El castell de la Bisbal
[d'Ansón] ▼

bal d'aquella època molta altra gent escrivís poesies. En va escriure una, per exemple, Joaquim Galí l'any 1887 quan la Companyia del Tranvia del Bajo Ampurdán va inaugurar el Tren Petit, i n'escrivien també els tertulians del local «El Prado bisbalense» de Francesc Peracaula en el passeig, entre els quals destacava Joaquim Bonet. Precisament, quan van inaugurar aquest local l'any 1886, van fer un concurs de poesies humorístiques que presidia Ramon Masifern, un autor que serà conegut com el «Cantor de l'Empordà» gràcies sobretot a *L'aglenya*, que va ser premiada als Jocs Florals de Barcelona de l'any 1892, i a *La vida al camp*, que acaba al Mas Bertran d'Empordà, el dia de Sant Isidre de l'any 1894. Joan

Fastenrath, Frederic Mistral, José María de Pereda i Jacint Verdaguer elogien aquest últim llibre. Més tard, el 1918, quan ja fa temps que viu a Barcelona, on morirà el 1936, Masifern publica *Coses de l'Ampurdà*. A la primera part, hi recupera *L'aglenya*. A la segona i a la tercera, hi publica *Les Vergelies* i *Patriòtiques*. Molts dels poemes estan relacionats amb la Bisbal: ho estan, per exemple, *Les caramelles*, *La cerca-vila* (sic) o *El mercat de la vila*, un dels seus poemes més coneguts. Però Masifern va també un xic més enllà. Hi publica un poema a Palamós, un altre dedicat a l'aplec de Sant Sebastià, un a la Verge del Remei i al seu aplec, un a l'ermita de Castell d'Empordà, a la qual, el 1894, en el llibre *Fullas y Flors*, el palamosí Francesc Marull havia dedicat també un poema: “Com blanch colom que fadigat reposa / al cim d'un puig cobert d'arbres y hervey, / aprop de La Bisbal s'hi ovira hermosa / la hermita del Remei.”

Però les poesies més celebrades de Ramon Masifern van ser *L'himne de l'Empordà*, *La cançó del taper* i, sobretot, *La sardana*. En el pròleg de *Coses de l'Ampurdà*, Francesc Carreras i Padrós defensa que Joan Maragall va escriure *La sardana* tenint present el poema de Masifern. Masifern mateix prova de demostrar-ho a bastament en unes notes. La veritat és que no costa gaire de trobar algunes semblances entre els dos poemes. Al cap de molts anys, el 1957, en el pròleg de la vuitena edició de *La vida en el camp*, Sabina Masifern, la seva filla, també ho recorda. Però el propòsit d'aquesta última edició ja no és tant reivindicar i denunciar el plagí, com fer conèixer als joves la poesia que havia fet el seu pare. És per això que hi reedita el pròleg que Jacint Verdaguer va escriure per a aquest llibre seixanta anys abans, el gener de 1897. Verdaguer, que va presidir els Jocs Florals de la Bisbal del 15 d'agost de 1901, va conèixer segurament Masifern disset o divuit

anys enrere, a l'estada que va fer en aquesta població a casa del seu amic Joanet Sitjar. «Enyoro i trobo a faltar en la colla dels amics la noble i simpàtica figura d'en Joan Sitjar, qui acaba de baixar a la sepultura!» diu en el discurs de 1901. Verdager el recorda «amb son barret de gairell mig cobrint sos cabells blancs», recorda *La llegenda de Sant Eloi* i *La festa major*, dos dels seus poemes, i recorda també l'estada de Mistral i de Víctor Balaguer a finals dels seixanta. No esmenta, en canvi, el Certamen literari de 1885, els primers Jocs Florals de la Bisbal, organitzats pels joves de Los sis parells bisbalencs, que van ser presidits per Josep Pella i Forgas. Entre d'altres, en va ser vocal Artur Vinardell i Roig, que, dos anys més tard, a causa d'un escrit que va publicar a *El Demócrata*, va haver d'exiliar-se a França. Trinitat Aldrich, que era la reina de les festes, va lloar aquesta iniciativa en una poesia en castellà. L'any següent, Antoni Balmanya, mestre i pedagog, va presidir els segons Jocs Florals, i el 1887 es van fer els tercers, presidits pel Governador de la província. L'any 1888, amb motiu del centenari de la reedificació de la capella de la Pietat, es fa un certamen literari-religiós i, encara, el 1890 Joaquim Botet i Sisó presideix els Jocs Florals, i Ramon Masifern fa de secretari. Francesc Ubach i Vinyeta va guanyar-hi dos premis. Tretze anys més tard, el 1903, Ubach rep un accèssit pel poema *Joan II en l'Empordà* i un premi per *Paraula de Rei*. Aquests Jocs, que presideix Ramon E. Bassegoda i que tenen Josep Maria Folch i Torres com a secretari, són els primers de l'Escut Emporità. Deixant de banda l'accèssit que va guanyar Emili Serrat Branquells pel poema *Bisbalenques*, val la pena recordar que Josep Carner va rebre també un accèssit gràcies al poema *Herbas y amor*, on Cartemius, un herbolari que llegeix Ovidi, confon una porquerola amb Helena. 🐷

◀ La Bisbal, anys enrere

El segle XX a la Bisbal

L'ANY 1903, quan Ramon E. Bassegoda presideix els *Jocs Florals* de la Bisbal, ja fa temps que viu a Barcelona, d'on era la seva mare i on ell va estar uns anys estudiant medicina. Després, però, Bassegoda va tornar a la Bisbal i va instal·lar-s'hi durant deu anys. La seva dona era també bisbalenca; a la Bisbal, hi naixeran els seus fills. Passats aquests deu anys, Bassegoda opta per anar a fer de metge al barri de Sants, a Barcelona. Com el seu germà Joaquim, arquitecte, una mica més gran, autor d'una monografia titulada *La catedral de Girona*, i com Ramon Masifern, que era dos anys més petit que ell, Ramon E. Bassegoda forma part dels bisbalencs que marxen del seu poble. Bonaventura, el tercer germà, que va escriure moltes obres de teatre i que, com a literat, potser és el que va aconseguir més fama, ja era barceloní. Abans que tots ells, però, qui també ha marxat és Artur Vinardell, que, més endavant, l'any 1909, farà el discurs com a president dels *Jocs florals* de la Bisbal. Però, per a això encara falten uns anys. Vinardell ha acabat vivint a París i no hi ha anat per gust, sinó perquè, com ja hem comentat, ha hagut d'exiliar-se a causa d'un article que va publicar l'any 1887 a *El Demòcrata*. Sempre voldrà tornar. Torna de gran i, tot que s'instal·la a Girona, col·labora a la revista *El Bisbalenc* i amb els catalanistes de l'Escut Emporità de finals dels anys vint i principis dels trenta. L'any 1907, va escriure *Salut a la Bisbal*, una poesia on veia la seva població, l'Empordà i el seu país com si fos un pelegrí que arriba en un santuari. Quasi vint anys més tard, a *Salut*, un altre poema, torna a veure la seva vila com un santuari.

Ramon E. Bassegoda, pel seu costat, va referir-se a la Bisbal molt menys sovint. En el seu Parlament del *Jocs Florals* de l'any 1903, recorda entre altres coses l'arribada de Frederic Mistral i de Víctor Balaguer a la capital del Baix Empordà, els Sarriera i el castell de

L'Ermita del Remei, a Castell d'Empordà

Vulpellac, la Mare de Déu de la Pietat, l'ermita d'Esperança i la Mare de Déu del Remei amb els Margarit i Sant Martí d'Empordà, tal com en diu. No és casualitat. Tot i que quasi sempre en els seus poemes parla de Barcelona, d'amics seus relacionats amb la Renaixença o de la nostra Edat Mitjana, segur que molts dels que l'escoltaven sabien perfectament que, a més d'una poesia dedicada a l'Aplec d'Esperança, n'havia escrit una altra sobre Miquel de Sarriera, on recordava la llegenda de l'*Ego sum qui peccavi*, jo sóc qui va pecar: «Tot sol en son castell de Vulpellach / s'ha encauhat en Miquel de Sarriera; / en desordre una hermosa cabellera / fa semblá un monstre al qu'es anyell manyach.»

Fascinat pel senyor penedit que ha fet emparedar la seva dona perquè es pensava que l'enganyava, juntament amb Masifern i amb Trinitat Aldrich, Ramon E. Bassegoda representa el nostre punt més alt i, alhora, les limitacions més clares de la Renaixença bisbalenca. De tots tres, Trinitat Aldrich serà l'única que viurà sempre a la Bisbal. Com també hi viurà Joaquim Bonet, un altre poeta del segle XIX, que mor poc després de començar la dictadura de Primo de Rivera. Aldrich, que era filla de Vulpellac i que va començar escrivint en castellà perquè, com va assenyalar Pere Lloberas, ni el col·legi de Girona on havia estudiat, ni la petita noblesa de la qual formava part no van ser en un principi permeables a la Renaixença, incorpora a poc a poc el català en els seus poemes. Sovint tracta temes religiosos, lírics, de to menor; d'un catalanisme tènue. Col·labora a la *Il·lustració Catalana*, ajuda els catalanistes de L'Escut Emporità i, l'any 1901, quan ve a la Bisbal, Mossèn Cinto s'allotja a casa seva. La poesia religiosa de Verdaguer era el seu gran model. Trinitat Aldrich va presidir els *Jocs Florals* de l'any 1910 i va ser membre del jurat dels *Jocs Florals* de l'Empordà de 1918, que es van celebrar a la Bisbal. Josep Pla hi va guanyar el seu primer premi. Pla va tenir sempre més relació amb la senyoreta Trinitat Aldrich, tal com va anomenar-la en el *Retrat de Passport* que li va dedicar. Comparat amb ella, Joaquim Bonet era molt més distant, molt més reservat i amb molta menys tendència a fer-se veure. Pere Lloberas explica que els seus amics o els seus familiars quasi li havien d'agafar els poemes. En part, és per això que molts s'han perdut. Bonet dedica un poema a Jacint Verdaguer amb motiu de la seva arribada a la Bisbal l'any 1901; en dedica un altre a Joanet Sitjar, el més enyorat dels poetes bisbalencs del segle XIX, l'home que va fundar *El Faro bisbalense* i, sobretot, l'home que va ensenyar i animar Masi-

fern, Bonet mateix i també els més joves a escriure en català. Els més joves són Joan Bosch i Romaguera, Francesc Carreras i Padrós i Josep Barceló i Matas, que comencen a escriure a començament del segle XX. Deixem que Bonet ens recordi el que feia Sitjar: «I a la 'Unión' i a can Carol / aplegaves bell estol de joves cultes

▲ Ramon Bassegoda

▲ Trinitat Aldrich

El meu poble

L'n diuen ciutat,
jo en dic el meu poble;
si jau enclotat
és obert i noble.
Cloquer alt i bell
cap al Cel s'enfila,
i un feixuc castell
de prop el vigila.
L'atravessa un riu
i dos carreteres,
té un passeig joliu,
voltes diumengeres,
i a cada casal
la fermança certa
d'una mà amical
i una porta oberta.

JOSEP CASABÓ I CARRERAS

El meu poble

/ ensenyant-los català... / que no coneixien ja / ni vells,
ni adultes.»

El fet és que, a la Bisbal, el segle XX comença amb empenta gràcies a aquells joves. Tots tres escriuran a *L'Avenç de l'Empordà*, l'òrgan de l'Escut Emporità, que es publica entre 1906 i 1912. Entre altres, també hi escriuen Bonaventura Casadevall, que en serà el primer director, Francesc de P. Vàsquez i Josep Arpa. També hi col·laboren els poetes Josep Oliveras i Pi, i Josep Casabó i Carreras, que són, juntament amb aquells tres, els últims cinc que antologa Pere Lloberas en el llibre *Poetes bisbalencs de la Renaixença*. Casabó substituirà Casa-

devall a la direcció de la revista, quan L'Escut i, per tant, *L'Avenç* acaba decantant-se cap a la Lliga. La Bisbal de principi de segle comença a dividir-se políticament, però hi ha encara prou pòsit comú com perquè, el 31 de desembre de 1911, totes les entitats de la població participin a la festa de «Glorificació del teatre català i d'homenatge a Àngel Guimerà, Santiago Rusiñol, Ignasi Iglésias i Enric Morera.» Llevat d'Ignasi Iglésias que no hi pot assistir, els altres tres personatges vénen a la Bisbal en aquesta festa. Es toquen sardanes de Morera; a la nit, en el Teatre Municipal, es representa *La resurrecció de Llätzer*, d'Àngel Guimerà, i *La nit de l'amor*, de Santiago Rusiñol. La música que acompanya les representacions de les dues obres és també de Morera. Segur que en aquella diada va ser inevitable que moltes bisbalenques i molts bisbalencs recordessin l'arribada de Balaguer i de Mistral més de quaranta anys abans. També devia ser inevitable que, a la nit, la bohèmia bisbalenca organitzés un homenatge particular a Santiago Rusiñol amb torrades, allioli i vi del país a la taverna de ca la Rita. Joan Baptista Coromina, que havia conegut Rusiñol durant el temps que va estudiar a Girona, va actuar de mestre de cerimònia. A més de ser dibuixant i pintor, un home d'un humor i d'una simpatia proverbial, i amic íntim de Bonaventura Casadevall, Coromina també va escriure algunes poesies. Pere Lloberas en publica dues quartetes. La primera diu així: «Hom és content d'una vida tranquil·la / com una plana d'alfals verd i tou, / sense una rosa i sense una espina, / marxant submís com el bou en el jou.»

Posteriorment, l'any 1917, Coromina va treballar com a mestre de dibuix a l'Escola d'Arts i Oficis de Palafrugell. Gràcies a això va ser tertulià i amic de Josep Pla, que li dedica un *Retrat de passaport* i el converteix en un dels principals personatges d'*El quadern*

Tomàs Garcés a la Bisbal

La portada de la revista *El Bisbalenc* del 13 d'abril de 1928 va dedicada a resumir una conferència sobre l'herència de Maragall que el dissabte abans, dia 7, Tomàs Garcés havia vingut a fer convidat per la Secció Recreativa de L'Escut Emporità. Va presentar-lo Francesc de P. Llach. Potser Garcés va venir a la Bisbal perquè ja coneixia Pilar Brusés, la noia que li agradava, que era originària de Figueres i que seria la seva dona. Potser a qui coneixia era a Francesc de P. Llach perquè, com Garcés, havia estudiat dret. Potser, fins i tot, va afermar la relació amb la seva dona aquests dies. No ho sabem. Però, en *El Bisbalenc* del dia 6 d'abril, hi ha un article de Daniel M. Brusés titulat «El Via-Crucis al Convent». Uns dies més tard, Garcés escriu una prosa titulada «Setmana Santa a la Bisbal», que va publicar en el llibre *Vers i Prosa*. La descripció és molt exacta, tot i que confon el convent dels franciscans per uns caputxins que no han existit mai.

gris. Qui també apareix en aquest llibre és el palafrugellenc Enric Frigola. Coromina va dedicar-li aquesta quarteta: «L'Enric Frigola, el meu amic, / sempre té flors; cuida d'una horta. / És trist l'Enric, i té el cor ric / i un gran roser damunt la porta.»

Tot i que sembla que era més seriós, a Bonaventura Casadevall li devia agradar el sentit de l'humor de Coromina. L'any 1904, Casadevall va ser el secretari del *Certamen literari-humorístic organitzat per quatre gats dels frares de la Bisbal*, que es va celebrar en el Teatre Principal. El president era Manuel Ferran, i un dels vocals va ser Barceló i Matas. La intel·ligència i la curiositat intel·lectual el devien ajuntar amb Coromina. Això i —desenganyem-nos— les limitacions evidents de la Bisbal d'aquella època. Coromina mor l'any 1918, víctima de la tuberculosi. El 1920, Bona-

Una Setmana Santa

Setmana Santa és, en el record, per sempre més la Bisbal. Una primavera que enlluerna sortint de l'església fosca: l'olor de cera i de multitud que fa més dolces les sentors del camp. Pins del Puig de Sant Ramon, sembrats verds, camps grassos acabats de llaurar; al mig d'un rectangle, la gràcia d'un fruiter. Camins fondals, vorejats d'esbarzers tendres. Entre camps, estret com un filferro d'equilibrista, el camí de Fonteta. O bé Vulpellac, somniós i opulent, amb el seu castell de llegenda. Una finestra gòtica, un portal romànic i la masia on els tarongers tempten la nostra set. Passeig lent, com la tarda que ens deixa assaborir els fins colors del temps. Dolça embriaguesa de fi de març o de primers d'abril: noies de vestits virolats, que van al Monument com a una festa. Ens caldrà, a hora foscant, a la Pietat, per tornar a la greu significació del dia, veure ajagut, lívid en la tenebra del seu cabell, el Natzarè que s'acaba de morir. El paisatge italià que contemplàvem des dels Caputxins estant, i els penjolls de glicines que sobreeixen de les altes parets dels jardins de la vila, s'esfondraven tot d'una davant d'aquella figura punyent.

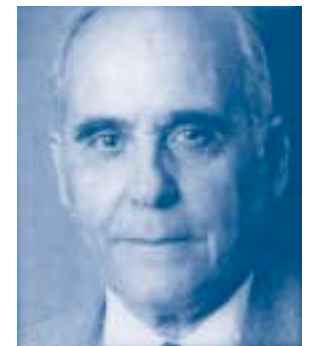
TOMÀS GARCÉS

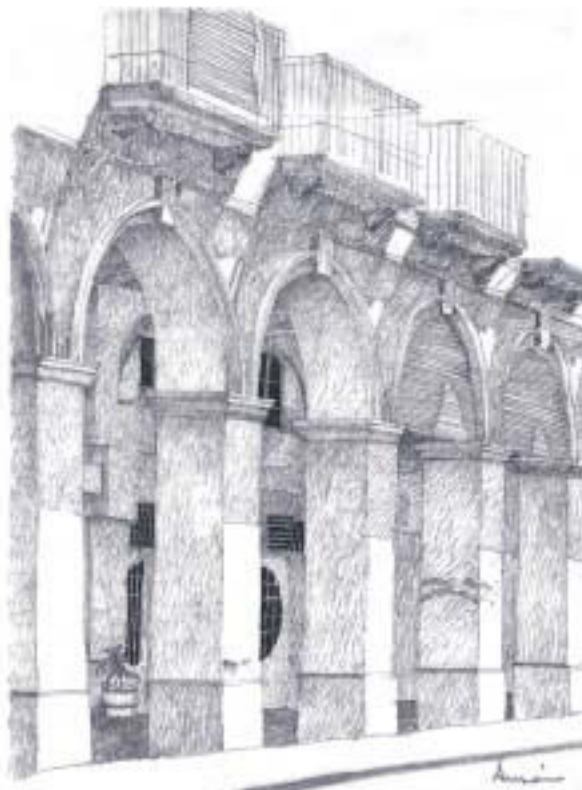
Setmana Santa a la Bisbal

ventura Casadevall, Narcís Serradell, Josep Albert i Jaume Donato escriuen l'opuscle *In memoriam-Record d'en Joan B. Coromina en el primer aniversari de la seva mort*, la Bisbal 1920. A l'arxiu d'aquesta població n'hi ha un exemplar. Entre altres coses, recorda les passejades que Coromina feia amb els seus amics fins a l'ermita del Socors de Canapost, aquella que anys més tard va comprar Madeleine Carroll.

Però la vida va per molts camins. Paral·lelament, aquells poetes bisbalencs que van començar a escriure a principi de segle han anat guanyant premis. Bosch i Romaguera escriu *El temple abandonat* i guanya un premi en uns Jocs Florals de Badalona. L'any 1911, gràcies a *L'ermita*, guanya per segon cop aquest premi. Però Romaguera deixa la poesia aviat, i a poc a poc va fent una vida més casolana. També va escriure poc

Tomàs Garcés

Josep Casabó i Carreras, però alguns dels seus poemes van ser molt coneguts. Era d'una colla de L'Escut, anomenada la «Colla de l'arròs». Potser va ser gràcies a això que va escriure *L'aplec de Santa Llúcia*, que li va permetre guanyar un premi en els Jocs Florals de la Bisbal de l'any 1907. L'any 1931, obté el tercer premi del concurs literari de L'Escut Emporità amb *Bisbalenques*. Contràriament a ells dos, Josep Oliveras i Pi va ser força més prolífic. Feia de drapaire i, potser, era el menys preparat dels principals poetes bisbalencs de la primera meitat de segle XX. Va escriure un poema dedicat a l'aplec de Sant Ponç de Cruilles, que ja hem esmentat; un altre, a un captaire. A finals dels anys vint i principis dels trenta, col·labora en *El Bisbalenc*, un

setmanari que oscil·lava al voltant de la Lliga i de L'Escut Emporità, i que dirigia Francesc Carreras i Padrós, que n'era també el propietari. Carreras, que havia estat un dels fundadors de L'Escut, i com a poeta també va ser molt prolífic. L'any 1919, va guanyar la Flor natural en els Jocs Florals de la Bonanova. Molts dels seus conciudadans van aprendre's de memòria *El bastó de l'avi*, un dels seus poemes més coneguts. Des d'*El Bisbalenc*, es prova de fer un homenatge a Trinitat Aldrich, Ramon Masifern i Artur Vinardell. No es porta a terme: Vinardell, per exemple, s'hi oposa. L'any 1928, es publiquen els únics tres números d'*Emporion*, una revista dedicada al foment del comerç que publica conferències o col·laboracions d'Octavi Saltor, del doctor Bosch i Gimpera i de Tomàs Garcés, entre altres. També hi col·labora Salvador Dalí: en el segon número, per exemple, hi publica *El manifest groc*, que signen també Sebastià Gasch i Lluís Montanyà, i que, tot just uns mesos abans, s'havia editat en una revista de Barcelona. Però *Emporion* és una publicació efímera i, en certa manera poc arrelada, tot al contrari del que passa amb *El Bisbalenc*, una revista on, sobretot en els especials de festa major, també col·laboren alguns escriptors de prestigi. Ho fa, per exemple, Víctor Català, que tenia familiars a la Bisbal. També Tomàs Garcés,* que ve a la capital del Baix Empordà, perquè és on viu Pilar Brusés, que serà la seva dona. De tant en tant, també hi escriuen Llucieta Canyà i Josep Barceló i Matas, que són, en certa manera, els que continuaran la tradició literària passada la guerra. Tots dos, però, des de Barcelona. Com que hi fa de periodista, Llucieta Canyà, que s'ha casat amb Poal i Aragall, escriu una secció diària a *La Veu de Catalunya* sobre la dona. Se la considera una dona moderna i no sorprèn ningú que, l'any 1934, publiqui *L'etern femení*, amb

▲ Llucieta Canyà
[a l'esquerra]

▲ Francesc Carreras i Padrós

▼ Les voltes de la Bisbal
[d'Ansón]

pròleg de Josep Maria de Sagarra. Avui, és vist com un llibre d'un altre temps, però, a la seva època, es va considerar que era un llibre avançat. Del 1932 i fins als primers mesos de 1936, els joves de l'Ateneu Pi i Margall, l'altra gran societat bisbalenca al costat de L'Escut Emporità, publiquen *Ciudadania*, una revista que encara no ha estudiat a fons ningú i, on, entre molts d'altres, escrivia el malaguanyat Emili Vigo, que va morir exiliat, encara jove, a Tolosa de Llenguadoc, després que Ferran Soldevila elogiés el seu treball *La política catalana del Gran Comitè de la Salut Pública*. La Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans el va editar l'any 1956 a títol pòstum.

Passada la guerra, des d'un punt de vista literari, la Bisbal no comença a recuperar-se fins a final dels anys quaranta. Es funda l'Aliança bisbalenca, una entitat mutualista, apolítica, que, de passada, recupera la tradició associativa i teatral de la Bisbal de preguerra. També El Foment Catòlic reprèn les seves activitats.

De Barcelona a casa

...! en el sòlit viatge
de Barcelona a casa,
les hores que camuflen les façanes
traduint la cervesa a clorofil·la,
la palmera o absent o esperrucada,
la parra que s'enfila a l'estructura
metà·lica i agreja el groc setembre
raïms que moren gràvids
—o amb estalons armada rera els boixos—,
els baladres —cabrons!—, les buguenvíl·lees
—pètals vinosos, íntims, que s'escampen
parets avall entre glaucs i pestanyes—,
els margallons que amaguen
les blanques cases noves de la costa
amb roserars i gronxadors i hamaca,
els pà·l·lids llibres d'arbres de la Selva
que passen full a cada
calfred ferroviari...

XAVIER LLOVERAS
Les illes obstinades

Susanna Parals i Dolors Figueras han estudiat a fons la tradició teatral de la capital del Baix Empordà en el llibre *El teatre d'aficionats a la Bisbal: un segle de vida*. És impossible resumir-lo, però seria injust no destacar la feina que va fer Antoni Crumols, entre el 1927 i el 1937, en el teatre de l'Ateneu Pi i Margall, i no esmentar la *Passió*, una gran obra teatral del barroc que, en el segle XX, només es va representar l'any 1927 i el 1932. L'any 1943, quan era a punt de representar-se per tercera vegada, va ser prohibida per ordre governativa.

▲ Artur Vinardell

► La Bisbal
[d'Ansón]

Des de Barcelona, on viu i s'ha jubilat, Barceló i Matas es bolca a la poesia. L'any 1947, publica *El clos del pastor*, amb pròleg de Víctor Català, amb qui l'unia una gran amistat. Amb Adela Trayter, la seva dona, Barceló i Matas passava part dels estius a l'Escalà. En el *Retrat de passaport* que dedica a Víctor Català, Josep Pla en parla. Escriu que Barceló feia «una versificació òbvia i lleugerament pomposa i afectada.» El 1950, publica encara *El poema del pa*, el 1959, *Empúries* i, tres anys abans, el 1956, *El poema de l'Empordà*, on fa un llarg recorregut poètic per l'Alt i el Baix Empordà. Hi ha un poema sobre Vulpellac, un altre dedicat a Comas del Brugar, un sobre cadascun dels tres miradors esplèndids —així és com els qualifica— que envolten la Bisbal: el Socors, el Remei i el Puig de les Forques. També, és clar, dedica un poema a la població on va néixer. Comença així: «Salve, salve, ciutat de la Bisbal, / que ets embellida encara per l'arquimesa / estotjadora de la gran noblesa / que aureolava el teu senyor feudal.»

Durant els anys cinquanta. Llucieta Canyà representa en el Foment de la Bisbal l'obra de teatre *L'amor té cops amagats*. El món, però, ha canviat: L'Aliança bisbalenca desapareix, El Foment Catòlic entra en una inexorable decadència. Fruit, en part d'una tradició que encara és viva, en els anys seixanta, Agustí Ferrer i altres joves de la Bisbal organitzen un concurs literari en català que no té continuïtat. Mentre, Nadal i Puig publica *Memorias de un personaje desconocido* a principi dels anys seixanta, i Josep Maria Aragonès guanya el premi Elisenda de Montcada amb la novel·la *Los iniucos*. A la Bisbal s'organitza una certa resistència anti-franquista al voltant de l'escoltisme i del Patronat del Castell. Joves com Jordi Frigola o persones relativament grans com Francesc Pibernat destaquen en aquesta època. Pere Lloberas, que havia estat alcalde de la Bis-

bal durant la República, publica l'any 1959 *La Bisbal en la història i el record*. El seguiran *l'Antologia de poetes bisbalencs de la Renaixença*, *La Bisbal, el poble, els senyors, els menestrals*, *La Bisbal, anys enrera 1900-1939* i, com a llibre pòstum, *Cròniques de la meua ciutat*. Amb la seva prosa elegant, acurada i filla del noucentisme, gràcies a la seva tasca de recuperació d'una memòria col·lectiva que estava perdent-se, sense que calgui ni fer-ho explícit, amb més o menys intensitat, Lloberas és el punt de partida, si més no un dels principis, de l'última generació d'escriptors bisbalenca. Potser no ho és del poeta Francesc Prat, que viu a Celrà i que recorda la Bisbal i el seu entorn a *El soldat rosa* i *Paradís de cendra*, però sí que ho és d'Antoni i de Joan Maria Puigverd, de Xavier Lloveras, de Xavier Cortadellas i de Marià Sais. Jordi Bonet, l'últim que s'hi ha incorporat, potser és el primer

que no n'ha rebut la influència. Ara caldria comentar un per un els llibres d'aquests escriptors. N'hi ha molts i n'hi ha d'importants. *Les illes obstinades* i *El test de Robrschach*, de Lloveras. En el primer, sobretot, hi ha algunes referències a la infantesa bisbalenca de Lloveras. De Joan Maria Puigverd, que publica abans que tots ells, destaquem *Pleniluni* i *El clima de les flautes*. El seu germà Antoni, que és uns anys més gran tot i que publica després, guanya el premi Carles Riba amb *Curset de natació*, un premi que també havia guanyat Lloveras. A més de *Vista cansada*, de *La migranya del faune* i d'*Hivernacle*, que són els seus altres llibres de poesia, Puigverd ha publicat *La pràctica dels vius*, un llibre de relats, *L'Empordà: llibre de meravelles* i *Paper de vidre* i *La gàbia d'or*, les seves dues novel·les. Puigverd, que a més és articulista, col·labora habitualment a diferents diaris, com també hi col·labora Xavier Cortadellas, que l'any 1991

▲ El convent [d'Ansón]

va guanyar el premi Recull de narrativa Francesc Puig i Llena amb *Primer Senyal*, un llibre que originàriament es deia *Fontanetum* i on no costa gaire de trobar referències a la Bisbal o als seus voltants. Uns anys més tard, va obtenir el premi Ciutat d'Olot amb *Lleis binàries*, un recull de relats on la Bisbal, una Bisbal no del tot real, esdevé Escalma. Entre altres treballs, Cortadellas també ha publicat *El poble dels centfocs. Llegendes de les Gavarres*. Després d'ell, Marià Sais i Jordi Bonet han guanyat respectivament el premi de narrativa Recull. El primer amb *Un divers*, el segon amb *T'arriben les veus*. Però deixem-ho córrer perquè tot això forma part d'aquests últims anys i perquè, en certa manera, encara s'està coent. Llevat de Sais i de Bonet, com Bassegoda, com Vinardell, com Barceló i com tants d'altres, els altres escriptors bisbalencs d'avui ja no viuen a la Bisbal. Malgrat això, sense que ho sigui exclusivament i, si es vol, cada cop més compartit, cada cop menys real i cada cop més difús, potser la Bisbal, per a més d'un d'ells, avui és sobretot un espai literari. 🐞

◀ El castell de la Bisbal

Bibliografia

- AA. DD., *El Montgrí. Llibre de la Festa Major*, Torroella, 1930.
- AA. DD., *Pere Blasi i Maranges, Iloança de Torroella de Montgrí, Llibre de la Festa Major*, Torroella, 1961.
- AA. DD., *Josep Pla i l'Herència, Llibre de la Festa Major*, Torroella, 1986.
- AGULLÓ I VIDAL, Ferran, *Llibre de versos (1880-1900)*, Francesc Puig, llibreter, Barcelona, 1905.
- ALABAU, Mercè, *De la mà d'un astre*, Ed. Biblària, Barcelona, 1976.
- ALBERCH I FIGUERAS, Ramon, *Gualta*, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 1996.
- ALBERT, Caterina, *Vegeu VÍCTOR CATALÀ*
- ALBERT I PEY, Salvador, *El tesoro dramático de Henrik Ibsen*, Ed. Minerva, Barcelona, 1921.
- ALBERT I PEY, Salvador, *Confins i poesies*, Publicacions Empordà, Barcelona, 1921.
- ALBERT I PEY, Salvador, *Obra Poètica*, Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona, 1980.
- ALDRICH, Trinitat, *Su mundo y su obra*, Barcelona, 1968.
- ALGARRA I BERNABEU, Rafael, *El cavaller de les illes del vent*, Ed. Matís, Figueres, 1994.
- ALGARRA I BERNABEU, Rafael, *Els falcons del rei*, Ed. Brau, Figueres, 1997.
- ALZINA, Guida, *Calidoscopi*, Ed. Columna, Barcelona, 1992.
- ALZINA, Guida, *Dicotomia amb blaus*, Ed. Columna, Barcelona, 1998.
- AMETLLER, Ventura, *Summa Kaòtica*, Ed. Laia, Barcelona, 1986.
- ANDRAITX, L. d', *Volves. Crònica d'un any*, Edició de l'autor, Barcelona, 1994.
- ARAGÓ, Narcís-Jordi, *Papers de butxaca*, Diputació de Girona - Punt Diari / Presència, Girona, 1986.
- ARAGÓ, Narcís-Jordi, *L'Empordà d'anar i tornar*, Ed. Baix Empordà, Palafrugell, 1992.
- ARBONÉS, Jordi, *L'Empordà, Terra de pas*, Flor del Vent edicions, Barcelona, 1997.
- ARBONÉS, Jordi, *L'agulla de plata*, Ed. Destino, Barcelona, 1997.
- ARBONÉS, Jordi, *Cresta*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1988.
- AUDIVERT, Marcel·lí, *El coral i l'Estartit*, Llibre de la Festa Major, Torroella, 1970.
- AUDIVERT, Marcel·lí, *L'Estartit, Les Medes Biografia d'un poble de la Costa Brava*, Ed. Montblanc, Granollers, 1971.
- AUDIVERT, Marcel·lí, *Coses i gent de l'Estartit*, Ed. Montblanc, Granollers, 1981.
- AUDIVERT, Marcel·lí, *Torroella de Montgrí, una vila singular*, Barcelona, 1983.
- BAÑERAS, Santiago, *Aquelles barberies*, Ed. Grafissant, Girona, 1979.
- BAÑERAS, Santiago, *Homes i fets de Palamós*, Ed. Baix Empordà, 1990.
- BARRAL, Carlos, *Catalunya des del mar*, Ed. Destino, Barcelona.
- BARCELÓ I MATAS, Josep, *El clos del pastor*, Ed. Empòrium, Barcelona, 1947.
- BARCELÓ I MATAS, Josep, *El poema del pa*, [s.n.], Barcelona, 1950.
- BARCELÓ I MATAS, Josep, *Poema de l'Empordà*, Tipografia Empòrium, Barcelona, 1956.
- BARCELÓ I MATAS, Josep, *Empúries: poema didàscalic*, Fidel Rodriguez imp., Barcelona, 1959.
- BASART I FONALLERAS, Martí, *Calonge, paradís esotèric de les Gavarres i del Baix Empordà*, Ajuntament de Calonge, Sant Feliu de Guíxols, 2000.
- BASSEDA, Pere, *Els esglaons de Begur (1948)*, *Es Pedrís llarg*, 56, Begur, juny 2001.
- BASSEGODA, Ramon E., *Poesies Completes*, Impremta Elzeviriana, Barcelona, 1906.
- BASSEGODA, Ramon E., *Poesies*, Lectura Popular, Biblioteca d'autors catalans, Il·lustració (sic) Catalana, Barcelona, s. d.
- BERGA, Miquel, *John Langdon-Davies, una biografia anglo-catalana*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1991.
- BERGA I BOADA, Josep, *Lectura Popular*, Estampa la Renaixença, Barcelona, s.d.
- BERTRANA, Aurora, *Vent de grup*, Ed. Alfaguara, Andorra la Vella, 1967.
- BONET COLL, Jordi, *Tarriben les veus*, Ed. Proa, Barcelona, 2000.
- BOSC, Joan, *El castell del Montgrí*, Llibre de la Festa Major 1929, Torroella, 1929.
- BOSC, Joan, *Torroella en l'obra literària de Josep Pla*, Revista de Palafrugell, juliol 1980, Palafrugell, 1980.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, *Sentenciat a mort*, dins *De ma cullita*, Biblioteca Pública de Girona.
- BOSCH I VIOLA, Enric, *Exaltacions i paisatge*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1926.
- CALVET, Agustí, *Vegeu GAZIEL*
- CALVET, Agustí, *Vegeu GAZIEL*
- CANER, Pere, *Bestiari, Centre d'Estudis «Colònic»*, Calonge de la Costa Brava, 1971.
- CANYÀ, Llucieta, *L'etern femení*, Llibreria Duran, Barcelona, 1934.
- CANYÀ, Llucieta, *L'etern masculí*, Gràfiques Comtal, Barcelona, 1957.
- CARANDELL PERICAY, Juan, *El Bajo Ampurdán*, Diputación Provincial, Girona, 1978.

- CARBÓ I FIGUERAS, Josep, *Poemes*, Impremta d'Eugeni Gispert, la Bisbal, 1935.
- CASAS I BUSQUETS, Josep, *Poemes a Palamós*, Agrupació sardanista Costa Brava, Palamós, 1997.
- CASTELLS, Josep, *La fi de la tabola*, (Comèdia en un acte), Impremta P. Ribas, Palafrugell, 1918.
- CASTELLS, Pere, "L'Estartit i la Costa Brava", a *Revista de Girona*, 12, 3er trimestre 1960.
- CASTELLS, Pere, *Antologia de Torroella*, Llibre de la Festa Major, Torroella, 1967.
- CASTELLS, Pere, *La petita història. El teatre Coll*, Llibre de la Festa Major de la Bisbal, la Bisbal, 1973.
- Certamen Literari de 1885, *La Bisbal, L'Acadèmia d'Evaristo Ullastres*, Barcelona, 1886.
- CLARA, Patrici, *Biografia i recull de l'obra*, Ajuntament de Calonge, Sant Feliu de Guíxols, 1999.
- CLARASÓ, Noel, *La Costa Brava*, Ed. Lumen, Barcelona, 1963.
- CASADEVALL, Bonaventura, *Record d'en Joan B. Coromina en el primer aniversari de la seva mort, (Facsimil)*, Arxiu històric i comarcal de la Bisbal d'Empordà.
- COLOMER, Ignasi M., *Torroella i Montserrat*, Llibre de la Festa Major, Torroella, 1968.
- COMADIRA, Narcís, *Àlbum de família*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1980.
- COMADIRA, Narcís, *La llibertat i el terror*, Ed. 62, Barcelona, 1981.
- COMPTA, Josep i Joan, *Poesies*, Impremta del Suñer, Sant Feliu de Guíxols, 1906.
- COROMINAS, Eusebi, *Anys enrere. Llibre de contes*, Publicacions Empordà, Barcelona, 1923.
- CORRAL I COLL DEL RAM, E., *Ferran Agulló i Vidal, "Pol", padrí de la Costa Brava*, Ed. Rondas, 1984.
- CORTADELLAS, Xavier, *Primer Senyal*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1989.
- CORTADELLAS, Xavier; LLENAS, Albert, i LLENAS, Anna, *El poble dels centfocs, Llegendes de les Gavarres, L'agulla*, Ed. El Mèdol, Tarragona, 1996.
- CORTADELLAS, Xavier, *Lleis Binàries*, Ed. Empúries, Barcelona, 1998.
- COSTA I FERNÁNDEZ, Lluís, *Begur*, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 1993.
- COSTA I FERNÁNDEZ, Lluís, *Josep Pella i Forgas i el catalanisme*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1997.
- CULLELL-RAMIS, Josep, *Una vila del nou-cents: Sant Feliu de Guíxols*, Ed. Rourich, s'Agaró, 1997.
- DALÍ, Salvador, *Vida Secreta*, DASA Edicions, Figueres, 1981.
- DAUSÀ I DAUSÀ, Narcís, *Sonets d'assaig*, Edició de l'autor, Barcelona, 1982.
- DESCLOT, Bernat, *Crònica*, Ed. 62, Barcelona, 1982.
- DURAN, Narcís, *La torre de les bruixes (Leyenda)*, Llibre de la Festa Major, Torroella, 1949.
- ESPINÀS, Josep Maria, *Sant Feliu de Guíxols*, a OC 8, Barcelona, 1994.
- FAÑANÀS, Miquel, *A tant la peça*, Àrea contemporània, Barcelona, 1998.
- FEBRÉS, Xavier, *Grans hores de la Costa Brava*, Palafrugell, 1994.
- FEBRÉS, Xavier, *L'Empordà com un món*, Ed. La Magrana, Barcelona, 1998.
- FEIXAS, Joan Maria, *Èglogues i altres poemes*, Estampa Octavi Viader, Sant Feliu, 1926.
- FERRER, Baldiri, *El Baix Empordà*, Ed. Selecta, Barcelona, 1971.
- FERRER, Josep, (Anco Marcio), *Instantànies Empordaneses*, Col·lecció temes locals catalans, 15, Sant Cugat del Vallès, 1983.
- FERRERÓS, Joan, *Poetes de l'Empordà (de la Renaixença ençà)*, Carles Vallès, editor, Figueres, 1986.
- Festa de la bellesa*, Impremta Joanola i Ribas, Palafrugell, 1906.
- FOGUET, Juan del C., De J., *El convento de San Sebastián de La Bisbal*, Tipografía Franciscana, Vic, 1908.
- FRIGOLA I ARPA, Jordi; i ALTRES, *Bisbalencs d'abans, Volum 1*, Els llibres d'El Drac, la Bisbal, 1999.
- FOIX, J. V., *Obra poètica en vers i en prosa, Volum I*, Ed. 62, Barcelona, 2000.
- FUSTER I GIMPERA, *Vivències i anècdotes de la vila de Torroella de Montgrí*, Torroella, 1997.
- GARCÉS, Tomàs, *Vers i Prosa*, Ed. Joventut, Barcelona, 1981.
- GAZIEL (Agustí Calvet), *Una vila del vuitcents (St. Feliu de Guíxols)*, Ed. Selecta, Barcelona, 1953.
- GAZIEL (Agustí Calvet), *Sant Feliu de la Costa Brava, Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1970.
- GIL DE BIEDMA, Jaime, *Las personas del verbo*, Ed. Seix Barral, Barcelona, 1982.
- GIRONELLA, José María, *Los cipreses creen en Dios*, Ed. Planeta, Barcelona, 1983.
- GOMIS, Joan, *Desitjada Sumatra*, El Club editor, Barcelona, 1973.
- GONZÁLEZ-RUANO, César, *Nuevo Descubrimiento del Mediterráneo*, Ed. Afrodísio Aguado, Madrid, 1960.
- GRÀCIA I TOMÀS, Elvira, *Capsa de records*, Agrupació Poesia Viva, Barcelona, 1992.
- GRÀCIA I TOMÀS, Elvira, *Brúixola Poètica*, Agrupació Poesia Viva, Barcelona, 1995.
- GRÀCIA I TOMÀS, Elvira, *Ales de lletra*, Agrupació Poesia Viva, Barcelona, 1998.
- GROSS, Amanda, *El temps dels Milà*, Viena Columna, Barcelona, 1993.
- JAUME I, *Crònica o Llibre dels Feits*, Ed. 62, Barcelona, 1982.
- JIMÉNEZ, Àngel, *Guia històrica de Castell d'Aro i S'Agaró*, Ajuntament Castell - Platja d'Aro, Castell - Platja d'Aro, 1996.
- JIMÉNEZ, Àngel, *Sant Feliu de Guíxols. Una lectura històrica*, Sant Feliu de Guíxols, 1997.
- JOVÉ, Helena, *Poemes de Calonge*, Barcelona, 1974.
- LADA, *Les meves poesies*, Sant Feliu de Guíxols, 1990.
- LANGDON-DAVIES, John, *Mites i felicitats dels catalans*, Pagès editors, Lleida, 1998.
- LLOBERAS, Pere, *Antologia de Poetes bisbalencs de la Renaixença*, la Bisbal, 1965.
- LLOBERAS, Pere, *Un segle de vida bisbalenca*, la Bisbal, 1969.
- LLOBERAS, Pere, *La Bisbal, El poble, els senyors, els menestrals*, Ed. Selecta, Barcelona, 1970.
- LLOBERAS, Pere, *La Bisbal, anys enrera 1900-1939*, Barcelona, 1974.
- LLOBERAS, Pere, *Cròniques de la meua ciutat*, Ajuntament i arxiu històric comarcal, la Bisbal, 1987.
- LLOVERAS, Xavier, *Les illes obstinades*, Ed. Proa, Barcelona, 1987.

- LLOVERAS, Xavier, *El test de Rorschach*, Ed. Empúries, Barcelona, 1992.
- LLOVERAS I ROIG, Josep, *Llevantins y cubans. Quadrets populars*, Estampa Viader, Sant Feliu de Guíxols, 1909.
- MALUQUER, Concepció, *Gent del sud*, El Club editor, Barcelona, 1971.
- MANENT, Marià, *Dietari Dispers (1918-1984)*, Ed. 62, Barcelona, 1995.
- MARQUÈS, Salomó, "Un llibre de gramàtica de la Bisbal d'Empordà", a *Revista de Girona*, 108, 3er trimestre 1984.
- MARTÍ I POL, Miquel, *De Pals enllà a Negre + ametista*, 17, Barcelona, estiu 1987.
- MARTÍ I POL, Miquel, *Suite de Parlavà*, dins *Obra Poètica 3 1980-1990*, Clàssics catalans del Segle XX, Barcelona, 1993.
- MARTÍ I CLARÀ, Josep, *Palafrugell, parada i fonda*, Palafrugell, 1959.
- MARTÍ I CLARÀ, Josep, *Una volta a la muralla*, Palafrugell Art, Palafrugell, 1982.
- MARTÍ I CLARÀ, Josep, (Bepes), *Som com som*, Ed. Baix Empordà, Palafrugell, 1990.
- MARULL, Francesc, *Fulls y Flors*, Octavi Viader, Sant Feliu de Guíxols, 1894.
- MASIFERN, Ramon, *L'Aglenya*, Francisco Badia, impressor, Biblioteca de l'Atlàntida, Barcelona, 1896.
- MASIFERN, Ramon, *La vida al camp*, F. Giró, impressor, Barcelona, 1902.
- MASIFERN, Ramon, *Les sis millors poesies Ampurdaneses (del cantor de la sardana i de l'Ampurdà)*, Impremta J. Horta, Barcelona 1935.
- MASIFERN, Ramon, *Coses de l'Empordà*, Sant Cugat del Vallès, 1984.
- MASSICH, Mercè, *Reculls*, Ajuntament de Palamós, Palamós, 1984.
- MEDIR, Rosa Maria, i SAPENA, Carles, *Palamós*, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 1988.
- MÍNGUEZ, Núria, *S'Agaró blau, S'Agaró negre*, Club editor, El Club dels novel·listes, Barcelona, 1992.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel, *Romancer català*, Ed. 62, Barcelona, 1980.
- MIRALLES, Carles, *Camí dels arbres i de tu*, Ed. Proa, Barcelona, 1981.
- MOLINAS I FALGUERAS, Lluís, *El teatre a Palamós*, Ed. del Baix Empordà, Palamós 1992.
- MOLINAS I FALGUERAS, Lluís, *Madeleine Carroll, la senyora de Treumal*, Palafrugell, 1998.
- MONSALVATGE, Xavier, *Proses del viure a Solius*, Ed. Dalmau Carles Pla, Girona, 1922.
- MORATÓ, Ernest, *Coses de Calella*, Ed. del Baix Empordà, Palafrugell, 1989.
- NADAL PUIG, Narcís, *Memorias de un personaje desconocido*, Impremta Gispert, la Bisbal 1960.
- OLIVER, Narcisa, *Steropé*, Impremta Palé, Ajuntament de Palafrugell, 1987.
- OLLER, Dolors, *La poesia de Rafael Masó*, Col·legi Universitari de Girona, Girona, 1980.
- PAGÈS, Vicenç, *El món d'Horaci*, Ed. Empúries, Barcelona, 1995.
- PAGÈS, Vicenç, *Carta a la reina d'Anglaterra*, Ed. Empúries, Barcelona, 1997.
- PAIROLÍ, Miquel, *Paisatge amb flames*, Ed. Columna, Barcelona, 1990.
- PALOL, Miquel de, *Obra Poètica 1897-1963*, Ed. Columna, Barcelona, 1985.
- PANERO, Juan Luis, *Poesía completa*, Ed. Tusquets, Barcelona, 1997.
- PARALS EXPÒSIT, Susanna, i FIGUERAS BRUGUERA, M. Dolors, *El teatre d'aficionats a la Bisbal: un segle de vida*, Ajuntament de la Bisbal, 1997.
- PATXOT, Ferran, *Las ruinas de mi convento*, Barcelona / Madrid 1856.
- PELLA I FORGAS, José, *Historia del Ampurdán*, Aubert Impresor, Olot, 1980.
- PERICOT, Joan, *Auca de l'ermita empordanesa de Santa Caterina a la muntanya del Montgrí*, Torroella, 1980.
- PERICOT, Joan, *Calella de Palafrugell i les havaneres*, Ed. Port Bo, 1996.
- PERUCHO, Joan, *La mirada d'Antinea, Els llibres de l'Óssa Menor*, Ed. Proa, Barcelona, 1998.
- PIERA TOSSETTI, Vicente, i TORROELLA y PLAJA, Miguel, *El santuario de San Sebastián*, Asociación Literaria de Gerona, Girona, 1881.
- PLA, Josep, *Pere Coll i Rigau i la història de l'arròs de Pals, Homenots segona sèrie, OC 16*, Ed. Destino, Barcelona, 1970.
- PLA, Josep, *El Quadern gris, OC 1*, Ed. Destino, Barcelona, 1966.
- PLA, Josep, *Aigua de mar, OC 2*, Ed. Destino, Barcelona, 1966.
- PLA, Josep, *El meu país, OC 7*, Ed. Destino, Barcelona, 1968.
- PLA, Josep, *Tres guies, OC 30*, Ed. Destino, Barcelona, 1976.
- PLA, Josep, *Pels pobles*, Hermes Comunicacions S. A. Girona, 1997.
- Poemes de l'Empordà 1894*, Ed. Rourich, Sant Cugat del Vallès, 1988.
- POL GIRBAL, Jaume, *El món de la Costa Brava*, Gràfiques Duran, Sant Hilari, 1986.
- PRAT, Francesc, *Paradís de cendra*, Ed. 62, Barcelona, 1982.
- PRAT, Francesc, *El soldat rosa*, Ed. 3 i 4, València, 1983.
- PRAT, Francesc, *Larari*, Ediciones Península / Ed. 62, Barcelona, 1986.
- Primers Jochs Florals de l'Associació Regionalista l'Escut Emporità*, Any 1903, Ed. Catalanes, Sant Cugat del Vallès, 1986.
- PROHIAS, Gerard, *Palamós, un privilegi*, Gràfiques Alzamora, Girona, 1999.
- PROHIAS, Gerard, *Dels estius*, Diputació de Girona, Girona, 2001.
- PUIGDEVALL, Ponç, *Un silenci sec*, València, 1991.
- PUIGDEVALL, Ponç, *Era un secret*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1998.
- PUIGVERD, Antoni, *Vista Cansada*, Ed. Columna, Barcelona, 1990.
- PUIGVERD, Antoni, *La pràctica dels vius*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1990.
- PUIGVERD, Antoni, *Curset de natació*, Ed. Proa, Barcelona, 1992.
- PUIGVERD, Antoni, *Paper de vidre*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1993.
- PUIGVERD, Antoni, *L'Empordà, Llibre de Meravelles*, Ed. 62, Barcelona, 1996.
- PUIGVERD, Antoni, *Hivernacle*, Ed. de la Magrana, Barcelona, 1997.

- PUIGVERD, Antoni, *La gàbia d'or*, Ed. Empúries, Barcelona, 2000.
- PUIGVERD, Joan M., *Pleniluni*, Ed. 62, Barcelona, 1980.
- PUIGVERD, Joan M., *El clima de les flautes*, Ed. 62, Barcelona, 1982.
- PUJULÀ I VALLÈS, Frederic, *Homes artificials*, Biblioteca Joventut, Barcelona, 1912.
- PUJULÀ I VALLÈS, Frederic, *Palamosines (Cants de la Costa Brava)*, Palamós, 1958.
- QUINTANA I JUSTAFRÉ, Albert de, *L'apagallums i els espàrrecs*, Dins *Llibre de la festa major de Torroella de Montgrí*, Torroella de Montgrí, 2001.
- RADRESSA, Joan, *Retrats d'història local. Butlletí del Casal del Montgrí*, Torroella, abril 1980.
- ROCA, Jordi, *La processó de Verges*, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 1986.
- ROCAS, Irene, *Memòries (1861-1910)*, Edició a cura de Dolors Grau i Ferrando, Arxiu Municipal de Palafrugell, 1999.
- RODOREDA, Mercè, *Mirall trencat*, Club editor, Barcelona, 1974.
- RODOREDA, Mercè, *Viatges i flors*, Ed. 62, Barcelona, 1980.
- ROIG I RAVENTÓS, Josep, *L'ermità Maurici*, Ed. Planeta, Barcelona, 1988.
- ROIG, Montserrat, *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*, Ed. 62, Barcelona, 1991.
- ROGER I CROSA, Miquel, *La pera de plata*, Biblioteca de l'Avenç, Barcelona, 1905.
- ROGER I CROSA, Miquel, *Empordaneses*, Estampa Llorenç Castelló, Palamós, 1920.
- ROSSICH, Albert, *Narcís Julià, un fill il·lustre de Torroella*, Llibre de la Festa Major de Torroella, Cassà de la Selva, 1980.
- ROVIRA I BASTONS, Joan, *Íntimes*, Comercial Pujades, El Masnou, Barcelona, 1988.
- RUBIÉS, Anna, *Comarca de l'Empordà*, Ed. Selecta, Barcelona, 1960.
- SABATER, Bonaventura, *Cròniques Empordaneses*, Impremta de P. Ribas, Palafrugell, 1916.
- SAIS I RIBAS, Marià, *Un divers*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1990.
- SAPENA, Carles, *Palamós, retrospectiu. Evocació antològica*, Ajuntament de Palamós, Girona, 1984.
- SALA, Toni, *Pere Marín*, Ed. 62, Barcelona, 1998.
- SALA, Toni, *Bones notícies*, Ed. 62, Barcelona, 2001.
- SALTOR, Octavi, *Port-Salvi*, Torrell de Reus, editor, Barcelona, 1995.
- Sa Tuna, font d'inspiració. Es pedrís llarg*, 56, Begur, juny, 2001.
- SEGÚ I VILAHUR, Albert, *Memòries de la Fosca*, Ed. Columna, Barcelona, 1988.
- SERRANO I DELCLÓS, Albert, *El poema de l'Empordà*, Carles Vallès, editor, Figueres, 1985.
- SERVIÀ, Joan Miquel, *Pluja de sang (eros 80 i altres narracions)*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1981.
- SERVIÀ, Joan Miquel, *Granissat de cafè*, Ed. Selecta, Barcelona, 1990.
- SERVIÀ, Joan Miquel, *Jerarca de la llum*, Ed. Columna, Barcelona, 1994.
- SOLÀ I CAMPS, Josep Maria, «Torroella», *Un poema d'Adolf Blanch (1832-1887)*, a *Llibre de la Festa Major*, Torroella, 1982.
- TORRENT I FÀBREGAS, Joan, *La Costa Brava vista pels escriptors catalans*, Ed. Barcino, Barcelona, 1958.
- TORRES, Estanislau, *A peu, arran d'onades (De Sant Feliu al Cap de Sant Sebastià)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Montserrat, 1997.
- Torroella de Montgrí, Jocs Florals de l'Empordà, Any III*, Publicacions Empordà, Barcelona, 1921.
- TORROELLA I PLAJA, Miquel, *Història de Palafrugell i la seva comarca*, Igualada, 1929.
- TORROELLA I PLAJA, Miquel, *Cuentos que son historias*, Impremta Plé, Palafrugell, 1983.
- TORROELLA I PLAJA, Miquel, *Cosas de Casa*, Amics de Fitor, Palafrugell, 2000.
- TRUETA, Josep, *Fragments d'una vida. Memòries*, Barcelona, 1978.
- TRUETA, Josep, *La Vall d'Aro vista per un metge*, dins *Llibre-Programa de la Festa Major de Santa Cristina d'Aro*, 1997.
- VALLVERDÚ, Josep, *Garbinada de ponent. Els meus anys cinquanta*, Ed. Proa, Barcelona, 1958.
- VALLVERDÚ, Josep, *Indibil i la boira*, Ed. Destino, Barcelona, 1983.
- VALLVERDÚ, Josep, *Entrada lliure*, Pagès editors, Lleida, 1993.
- VANCELLS I MARQUÉS, Espinas, Tipografia acadèmica de E. Ullastres, Barcelona, 1881.
- VAYREDA I TRULLOL, Montserrat, *La màgia del Baix Empordà*, Carles Vallès editor, Figueres, 1990.
- VEHÍ, Lluís de, *A raig de càntir (Memòries d'un metge empordanès)*, Ed. Bosch, Barcelona, 1987.
- VEHÍ, Lluís de, *Un paraigua en el passat*, Girona, 1990.
- VEHÍ, Lluís de, *Gent i ànima de l'Empordà*, Girona, 1992.
- VERDAGUER, Jacint, *Obres Completes*, Biblioteca Perenne, Ed. Selecta, Barcelona, 1949.
- VICENTE, Josep i BOSCH, Ferran, *Catalunya visió 5*, Ed. Tàber, Barcelona, 1968.
- VÍCTOR CATALÀ, (Caterina Albert), *Solitud*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1972.
- VIDAL, Niceto, *La vida en lo camp*, Impremta i llibreria de Joan Gener, la Bisbal, 1868.
- VILA, Pep, *Carles Bosch de la Trinxeria*, Institut d'Estudis Empordanesos, Figueres, 1997.
- VILA, Pep, «Emporion», *una revista de la Bisbal, divulgadora de l'avantguarda daliniana*, dins *Estudis del Baix Empordà*, 17, Sant Feliu de Guíxols, 1998.
- VILA, Pep, *El teatre*, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 1998.
- VILALLONGA, Mariàngela, *Els arbres*, Diputació de Girona - Punt Diari / Presència, Girona, 1986.
- VINYOLI, Joan, *Obra Poètica Completa*, Ed. 62, Barcelona, 2001.
- VINYOLES, Joan, SITJAR, Joaquim i Joan, *Castell d'Aro al cor*, Girona, 1990.
- VIVER, Francesc, *La història literària de Torroella: la premsa periòdica. Llibre de la festa Major, 1928*, Torroella de Montgrí, 1928.
- VIVER, Francesc, *Albert de Quintana, Llibre de la Festa Major, 1929*, Torroella de Montgrí, 1929.
- XARGAY I OLIVA, Xavier, *Escriptors a Palafrugell*, Quaderns de Palafrugell, Palafrugell, 1999.
- ZARAGOZA I FERRER, Francesc, *Elogi a l'Estartit en 25 sonets*, Estiu del 1959.

Sebastià Bosom

La Cerdanya

DE MICA EN MICA, A MESURA QUE L'ANEU ENFOCANT I US hi lliureu sense reserves, noteu que la seva bellesa és, sens dubte, la nota més original dins la gamma variadíssima dels nostres paisatges. Asseieu-vos una estona en aquest crestó de la collada. D'ací estant, us fa talment la il·lusió que si guaitéssiu a través d'uns vidres de multiplicar. Els termes s'apropen, la terra pren relleu, van sortint els pobles un a un i els detalls es perfilen amb una suavitat sedosa, arrodonida, tornassolada. És l'hora més bona, aquesta. El sol va declinant per sobre la carena roma de Maranges i la plana cerdana té un murmuri de frescor i un batec carnal i luxuriós. Totes les superfícies dels cims llisos i pelats fulgueren com les facetes d'un diamant; els plegons dels ombrius i els caires dels volums groguegen com unes cantoneres de nacre; el cel es va espessint i la seva blavor es torna tan tova i mantegosa que en aixecar les mans diríeu que hi deixeu l'empremta de les vostres ditades. Aquesta terra clara, simple, esbatanada, a penes no té capvespre. La tarda és com un sospir de goig. Del dia a la nit només hi va un pampalluc. Ara ho veieu tot d'or com una custòdia; ara tot morat com una capa de bisbe i ara negre com una tollada de quitrà. Del cant del primer gall a l'ullet del primer estel, la Cerdanya fa una transmutació miraculosa. S'abranda, es magnífica. . . i es fon de sobte.

JOAN SANTAMARIA
Visions de Catalunya

La Cerdanya

No són pocs, ni de bon tros, els escriptors, els pintors i els fotògrafs que han estat inspirats per la Cerdanya gràcies a les seves condicions geogràfiques, paisatgístiques, climàtiques i... també, tristament, polítiques. Fer un repàs a cadascun d'aquests aspectes ens durà a descobrir que no “hi ha altra plana de magnitud comparable a la Cerdanya. Geografia, clima, història i antropologia popular li confereixen una personalitat singular”, segons Joan Carreras a *Els municipis de la Cerdanya*.

La Cerdanya evocadora

Els sentiments despertats per aquesta “gran cassola, estructurada sobre el curs del Segre” segons Josep Pla en la seva *Guia de Catalunya*, o d’“una rosa esbadellada que té al bell mig Puigcerdà”, com apunta Lluís Fontova en la seva sardana *Cerdanya*, o com “una vasta llanura en forma de quilla” per a Max Sorre a *Los Pirineos*, o d’una “Cerdanya oberta i esbatanada” segons Josep-Sebastià Pons en el seu *Llibre de les set sivelles*, es posen de manifest de manera continuada al llarg dels anys, tot i la forta transfiguració urbanística soferta darrerament. La contrada, lloada extensament per forans a ella mateixa, sembla, potser per propera, una mica allunyada a l’escriptor nadiu.

Davant d’ella, els propis geògrafs defugen un moment el llenguatge tècnic per transmetre explicacions sobre la fesomia de la comarca tot afegint-hi una certa càrrega emotiva. Pau Vila a *La Cerdanya* afirmava que el qui ve de les valls del Rigart “resta sorprès davant del magnífic paisatge d’aquella terra oberta amplament en el cor mateix del Pirineu, badant a l’entorn d’ella dues rengleres de cims alterosos.” El mateix sentiment havia sorgit als personatges de Narcís Oller en *Pilar Prim* quan, per a ells, en sortir de la vall de la Molina “era com pas-

sar de mort a vida. Els ulls no’s cansaven d’esplayarse sobre aquesta vall oblonga, partida per hermoses arbredes del Segre....” El mateix Max Sorre ens diu més endavant que “cuando se ha visto la variedad de matices de una puesta de sol en las montañas... y contemplado este paisaje rural, grandioso y sereno, se guarda de todo ello un recuerdo nostálgico”, segurament per enamorament, perquè, com diu Josep Vallverdú, “la Cerdanya fa de bon mirar sempre, té un toc femení, un repòs voluptuós i entendrit”, la qual cosa li fa dir a Josep Pla que “és una de les comarques més belles, més fines, de Catalunya.”

Aquesta evocació de sentiments també es fa efectiva per a d'altres autors de característiques distintes. Així, a mitjan segle XIX, a *Les Pyrénées ou voyages pédestres*, el caminador Vicent de Chausenque es manifesta astorat: “tout va changer: comme si un rideau venait de s'abaisser, on découvre tout-à-coup une des plus belles scènes que puissent offrir les Pyrénées: la Cerdagne tout entière

re étendue sous les yeux. La surprise est complète. En sortant de la gorge de la Tête, on s'attend peu à trouver sous la crête une plaine ouverte si populeuse et si fertile. (...) arrosé par les branches de la Sègre, est bigarré de villages, d'un air prospérant sous l'ardoise qui les couvre”, de tal manera que per a Emmanuel Brousse a *Excursions dans les hautes vallées de la Têt, de l'Aude et du*

Visió de Cerdanya

Veig eixa hermosa plana per quarta vegada, i mai se m'havia apareguda tan bonica com avui que l'he contemplada a la llum del sol que s'enfonsava darrera la muntanya de Maranges. Los segadors estan en la foguerada del seu penós treball; los ordis estan agarberats en petites i agraciades garberes en forma de creu, de tres garbes per branca; los mestalls que no jauen per terra, estan a la punta de la falç; i les rosses xeixes i els daurats forments abaixen lo cap a terra, com l'arbre hi abaixa les branques quan en setembre estan carregades de fruit, i com lo vellet carregat d'anys i de mèrits a qui la terra crida al llit de l'últim repòs. Los blats de la Solana han caigut tots; los del fons de la vall van caient d'aire com los soldats en lo més fort de la batalla: i als de la Obaga, encara no ben grocs, se'ls pot repetir l'adagi: 'Quan veges la barba de ton veí cremar, posa la teva a remullar', i aquell altre: 'Qui no ha caigut, està per caure'.

Algú ha comparades les muntanyes que volten la Cerdanya a esqueses d'elefant: tan netes i pelades són en general. Doncs jo avui compararia ses petites ondulacions, i els serradets que donen relleu a la plana, a pacífics anyells que es deixen tondre per la lluenta falç; mes no a anyells com s'estilen, de fina llana blanca, sinó a anyells de vello d'or, com no se'n veuen en nostres fires i mercats, ni en deuen córrer gaires des del famós robo dels argonautes.

Lo sol, que es pon en un cel serè com uns ulls de dotze anys, aboca ses darreres llums a l'encantadora plana, i la rossor dels blats creix amb la rossor de sos raigs, que baixen drets i obliquats com lo pinzell d'una mà invisible. I l'or de les feixes apar que s'estén a les verdoses prades i salzeredes que en gracioses línees segueixen lo Segre, Cerdanya avall; a les *pinoses* negrenques que faixen les muntanyes d'Alp, Toses, Puigmal i totes les de la serralada de migdia, fins al pelat Cadí; a les boires que s'ajouquen en ses cimes blanquinoses, com en los arbres més alts los aucells cansats de volar; a les congestes, més blanques encara, i al cel mateix, que en eix instant misteriós sembla pendre quelcom de la vestidura de la terra, o millor, sembla voler vestir-la un instant amb la seva, rica i resplendent. És lo bes de comiat que dóna el rei dels astres a sa germana major, la terra, despedint-se fins a demà, que es tornaran a veure i a besar després d'unes quantes hores d'enyorança.

JACINT VERDAGUER

Cerdanya

Sègre, és “une des régions les plus pittoresques du pittoresque département des Pyrénées-Orientales”, cosa que més endavant veurem com reitera en una altra publicació. Per a un muntanyenc, un excursionista, un pioner

de l'esquí com en Josep M. Guilera en *El Pirineu a trosos*, després de descriure'ns els cims que envolten la contrada, la ploma, obeint al cor, el porta a dir —tot mirant cap a la plana—: “abaixem l'esguard a les terres cerdanes, ens trobarem davant d'un panorama d'excepció per l'harmonia i l'entonació del conjunt i per la simplicitat i ponderació dels elements que componen el paisatge. Serem enfront d'una pura meravella, pausada, serena, definitiva, que no sobta de cop, però que acaba per penetrar i deixar empremta en l'esperit.”

Un esperit que se sent un punt alterat a *Visions de Catalunya. Catalunya Vella. La Muntanya* de Joan Santamaria perquè per a ell, “el misteri hi és, certament. Per a copsar-lo del tot calen varies vegades de venir-hi, ben espiades una de l'altra. De bell antuvi la impressió que en treieu és desconcertant. Veieu una terra bonica, rosada... I, tanmateix, no en sortiu satisfets... Noteu que entre vosaltres i la terra hi ha una ombra de recel que us atura amb un aire desmenjat. Tan com ella fa l'esquerpa i l'orgullosa, vosaltres us capteniu amb un aire desmenjat (...), s'hi amaga un glatiment de passió que s'ha despertat tantost us heu vist. (...) Quan ja és vostra, quan entre ella i vosaltres no hi ha cap secret, aleshores compreneu com és possible trobar en l'amor de la terra tots els gaudis físics i espirituals imaginables”, potser perquè, com apunta Josep Botey a *Bells indrets de Catalunya*, “és un paradís.” En tot cas, una cosa semblant, com de màgia, li passava a Estanislau Torres en *El Pirineu*, quan presenta la comarca com una “amable plana entre muntanyes.... com un compàs capgirat”, i afegeix que “l'he travessada de nord a sud i d'est a oest, l'he contemplada des de tots els costats imaginables. Sempre que hi arribo l'admiro com si no l'hagués vista mai.” Per contra, Pla, fa un contrapunt distint per quan accepta, d'entrada, que la Cerdanya “no deprimeix com

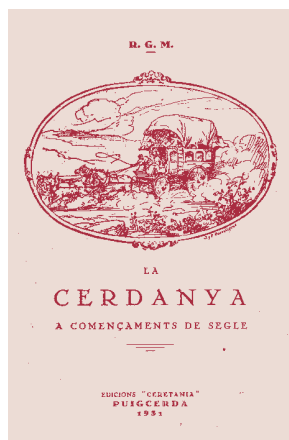

tants de llocs pirinencs.” Per a ell, a més, “els seus paisatges tenen una tendresa entranyable”, potser, perquè com bé diuen Cervera, Clotet, Fons, Grifell i Redó a *Parcs Naturals, Paisatges i Rutes*, i tot baixant del coll de la Creueta, “la Cerdanya treu el nas aquí i allà, i ens adonem que entrem a un altre món: la geografia és més oberta. És una altra sensació.” Una altra sensació perquè “l’aspecte de la plana des de qualsevol indret que se

la miri és alegre y ple de vida, brillant, d’exuberant verdor”, ens explica Cèsar August Torras a *Cerdanya*.

Aquesta admiració és també compartida per autors francesos, alguns dels quals, com ara Pierre Vidal a la *Guide historique et pittoresque dans le Département des Pyrénées-Orientales*, arriba a fer una contundent afirmació després d’una breu descripció matinerana des de Font-romeu: “La plaine de la Cerdagne est couverte de fumées matinales. Cependant la lumière croît, le ciel s’élargit, les montagnes reparaissent et l’air s’emplit de joie et de vie. Enfin le soleil est maître de l’espace, et le spectacle que nous avons contemplé du haut de l’Oratoire de Font-Roméu s’étale de nouveau sous nos yeux. Nous ne croyons pas exagérer en disant que c’est là un des plus beaux paysages du monde entier.” Afirmació, aquesta darrera, idèntica a la del baró Taylor en la seva obra *Les Pyrénées*. Per a ell, “l’admirable plaine de la Cerdagne est un des plus beaux paysages du monde entier.” La fa seva Emmanuel Brousse a *La Cerdagne française*: “Il est impossible, en effet, de trouver dans un si petit espace, un pais aussi frais, aussi pittoresque; et on ne s’imagineraït point que dans ce coin perdu des Pyrénées existe un joyau d’une telle richesse.” I semblantment afirmava en una crònica dels sovintejats viatges a *L’enclave espagnol de Livvia* del reconegut Club Alpin Français quan, aturant l’expedició al coll del Rigat, descrivia la comarca tot explicant-nos: “Nous ne connaissons pas des spectacles plus grandiose, plus riant, plus beau, plus imposant et plus séduisant à la fois que celui qu’offre la Cerdagne... On épuiserait tous les termes de l’admiration sans arriver à peindre la diversité de sentiments que l’on éprouve devant ce panorama incomparable” que sorgeix per a José Xandri a *La Cerdaña* perquè “con las caricias del sol, un sol espléndido, se derriten las nieves y la Cerdaña, sacudiendo su blanco mantel, aparece envuelta en otro

verdor y como rejuvenecida por su larga estancia debajo de los hielos. La temperatura asciende, y a partir del mes de Junio, se goza del clima más benigno y aparece el país más agradable y encantador del mundo.”

Des del mateix indret —el coll Rigat—, a cavall de la diligència-correu que l’havia de portar a Bourg-Madame, advertien a Georges Beaume a *Des Vosges aux Pyrénées*: “—Faites attention !... Vous allez voir la Cerdagne, la vraie. —Faites attention !... répète le postillon, puis le conducteur.

Cerdanya Sacra o Divina

Sensacions, emocions i sentiments produïts per una terra que alguns autors divinitzen o, com a mínim, la veuen com una clara empremta divina o com un paradís. Així, en l’Himne Cerdà, Francesc Matheu no va poder evitar de dir, potser per la forma de la terra cerdana: “La nostra vall és la ditada / que hi deixà Déu al crear al món”, mentre que Rosa Casas en *Tardors de Cerdanya* ens adverteix: “Si passes, foraster, per la Cerdanya, / en primavera, estiu, tardor o hivern, / tant si veus blanca de neu la muntanya / com si veus tot florit el Pirineu, / tomaràs altra volta en eixa terra / que diries que és l’Olimp dels Déus”, mentre que Joaquim Casasa a *Notícies de Catalunya* descriu la comarca “contemplada des de la Tossa d’Alp, des del coll de la Perxa o des de qualsevol de les superbes altures muntanyenques que coronen, amb un cercle enorme, aquell territori paradisiàc.”

També, en una al·lucinant visió a la seva *Obra poètica*, Bartomeu Barceló sacralitza la Cerdanya: “Tapís de meravella, o casta!, o nua!, / m’immensifiques i anorrees... Qui / a l’arrel de ma vida —sense fi / segles a fons—, m’advera, m’insinua / que l’èxtasi infinit que el cor m’a-fua / sublima el del meu pare en descobrir / la que em duria —conca sacra!— al si / com a perla que amor, morint, trassua?” En qualsevol cas, més curiosa és l’aportació de Manuel Maristany en *Ha nevado en la Molina* quan especifica la intervenció divina tot dient-nos que “luego que Dios hubo hecho los Pirineos cayó en la cuenta de que le habían sobrado varios kilómetros de llanura, y no sabiendo qué hacer con ellos, los añadió a los ya existentes en la Cerdaña, con lo que este valle pasó a ser el más amplio, extenso y dilatado de toda la cordillera.”

J’ouvre donc mes yeux... Le soleil éclate dans sa rouge gloire du soir, resplendit sur une campagne vaste. C’est la Cerdagne, tout l’opulent plateau que s’ouvre à nos pieds comme un livre. Il étincelle d’une poussière d’or. De hautes montagnes l’enveloppent, lui

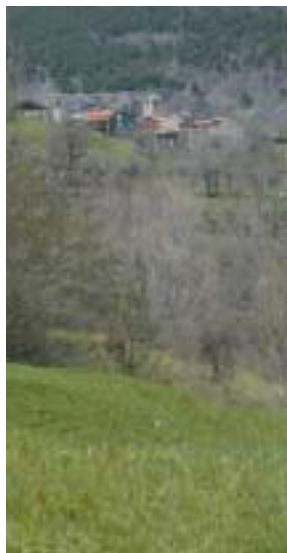
tressent une couronne boisée. La terre est d'une beauté joyeuse que mes paroles, privées de poésie, ne peuvent exprimer", segurament perquè com diu Rafael Gay de Montellà a *La Cerdanya a començaments de segle* tot arribant també amb l'altra diligència, la del costat espanyol, "era la frescor de Cerdanya, de la terra original i única, del contrast més viu i més real amb la terra baixa", ja que per a Josep Rius a *Bells indrets catalans* "aquesta superba i bellíssima plana de la Cerdanya... no té parió en el món."

Per la seva part, l'acadèmic Louis Bertrand en la seva obra *Font-Romeu* no pogué deixar d'expressar que "la Cerdagne est le paysage le plus grandiose et le mieux construit du monde... les splendeurs des Pyrénées,... l'enchantement de cette nature grandiose et tragique parfois dans ses sublimes fantaisies", mentre que en la de *Jean Perbal* es qüestiona —des de Font-romeu— si "n'est pas un des grands paysages du monde." Ardouin-Dumazet a *Voyage en France* explica que "c'est un panorama d'une magistrale beauté, ample, harmonieux, trop roux encore en ce moment, mais le juin, quand les pelouses auront reverdi et fleuri, ce doit être merveilleux." Fins i tot una cronista com M. Dolores Serrano en *Crónicas de las fronteras*, en anar remuntant

el Segre i en arribar, sense saber-ho, a la Cerdanya, s'adona de "otro cambio, más sutil. Es quizás el aire, o la luz, o el modo delicado de posarse el viento en las choperas y en los alisales, o el rumor más aquietado del agua, o la tibieza del sol", elements tots ells que degueren fer escriure a Adolphe Thiers en *Les Pyrénées et le Midi de la France* que, malgrat la brisca freda que li colpia a la cara, podia "contempler le beau fonds dont se compose la Cerdagne", la qual, per a Valentin Van Hassel, era una "vallée immense, entourée de monts rocaillieux, dans un paysage infini et profond" segons ens conta a *Zigzags dans le Sud-Est de la France*.

Neguits, sublimacions, pau... amor... són evocacions que provoquen aquesta terra cerdana i per això, potser, "la terra pura... no ha estat, de cap manera, estranya a aquesta recerca interior. Per alguna raó, desconeguda per a mi, aquesta terra sota el sol m'ha atret durant un temps i amb una freqüència, com cap altre territori on les muntanyes han donat sentit a la meua vida", ens explica Kim Castells a *Llums i visions de la Cerdanya*, a versemblança del cerdà Salvador Capdevila en *Terres cerdanes* quan ens explica que "Per recobrar la calma de l'esperit perduda, / desfent la via feta he retomat a tu. / Mes, ah! ara en reveure't, ma plana benvolguda, / més

Cerdanya i els seus pobles

El valle de La Cerdaña, es valle fecundo en pueblos de pequeñas dimensiones.

Esceptuando Puigcerdá y algun otro, la mayor parte de esos pueblos, más que pueblos son familias de casas reunidas por intereses de familia; grupos de piedra reclinados en oasis de verdura, durmiendo allí desde siglos el sueño de la montaña.

Vistos de lejos semejan hongos habitables extendidos á orillas de la llanura; nidos de piedra que asoman las azuladas espaldas de pizarra por encima del follaje y que con el campanario á cuestras del mismo color de las casas y éstas del tono de la tierra, parecen incrustados en el planeta por obra geológica de los tiempos, más que por esfuerzo de los hombres.

De cerca todas las casas son parecidas. Las mismas paredes de ocre en todas ellas; idénticos aleros; las mismas ventanas, con las mismas macetas y las mismísimas flores; la era igualmente dorada por el trigo; la bohardilla; exhalando el aroma de la hierva; las calles solitarias todas ellas; humeantes las chimeneas todas al caer de la tarde y las mismas voces del campanario y la misma quietud en todas partes.

Un pueblo entre los demás (morada del genio del que vamos á ocuparnos) se distingue por estar dividido por un rio como algunas grandes capitales; lo mismo que París tiene casas en ambos lados de la corriente (diez á un lado y ocho al opuesto con la iglesia y el cementerio); un puente de madera une los dos barrios extremos y contiguos, y entre el puente, la necrópolis y el rio se extiende la plaza; una plaza ombreada por los sauces de la orilla, por dos olmos más colocados allí expofeso y con premeditación, y por un pobre ciprés escuálido como un poste telegráfico mostrando su esqueleto al viento con solo algunos mechones de verdura suspendidos allá en las últimas ramas para abrigar tanto nervio como tiene al descubierto.

Las diez y ocho viviendas (incluso el cementerio), están habitadas la parte, aunque nadie lo creyera al verlas abandonadas todo el dia. Solo al morir la tarde véñse desfilan por las calles sus habitantes volviendo de las labores del campo y con ellos llegan esos ecos del paisaje tan gratos al oído armonizados por la gran bóveda del firmamento.

La voz humana se purifica con el aire, y las sencillas canciones de aquellos campesinos adquieren la sobriedad de lo grande y majestuoso; el campaneo del rebaño que entra cabizbajo en los rediles, suena como notas de la misma naturaleza, canta el agua también con su voz inimitable y le acompaña la campana y de este conjunto de voces y de sonidos se levanta el aroma de paz que se respira en estos pequeños pueblos, acostumbrados á mirar el cielo todo el dia y a dormirse bajo la gran cúpula de estrellas.

Entrada la noche se vé brillar la luz vagamente detrás de las ventanas y como todo se apaga en este mundo y en nuestro pueblo no hay más faroles que los astros, apagada la luz, acabada la broma y sumida en la oscuridad la tierra, todo el mundo se duerme esperando la claridad de la siguiente mañana.

¡Y qué bien se duerme en aquel rincón del mundo! Sin grandes ambiciones, ni desmedidos afanes; sin fiebre de fortuna ni sed de gloria; los buenos campesinos disfrutan de aquella descansada vida soñada por el poeta. Allí la lucha por la existencia es monótona, soñolienta, tranquila como un lago; allí no se conoce la fiebre de las grandes capitales ni se agita el sistema nervioso; allí la neurosis no se usa ni se abusa de la morfina, y el hombre allí duerme sin ensueños y hace trabajar los músculos dejando en paz el cerebro.

Uno solo bulle, sueña y se agita en el fondo pacífico y tranquilo, como una máquina en un desierto.

Es este el *genio ignorado* de aquel pueblo.

SANTIAGO RUSIÑOL
Un genio ignorado

goig que el goig que sento no en pot sentir ningú.” I, potser per això, tot cercant la pau, també el comte de Saldagne fugí amb la seva enamorada Sabina a través d’aquest bell paisatge tal com ens canta Gastibelza, l’home de la carrabina a *Les rayons et les ombres* de Victor Hugo: “Avec ce comte elle s’est donc enfuie! / Enfuite, hélas! / Par le chemin que va vers la Cerdagne, / Je ne sais où...”. Llarg poema aquest —*Guitare*— cantat, gairebé tot sencer, per Georges Brassens.

De quins són aquests elements que van encisant o torbant a tots, ens en donen pistes les seves lletres. Per a uns és, com hem vist, la seva gran amplària enmig d’alts pics que voregen els 3.000 metres, que, a la seva alçària mitjana de 1.000 metres, la converteixen en una de les valls més altes d’Europa. La neu, el sol, els conreus... “els seus cels són esplèndids, el seu aire és fi, els seus paisatges tenen una tendresa entranyable” segons Màrius Carol en *La Cerdanya* tot repetint Pla, mentre que a *Roussillom aux cent visages*, Yves Hoffmann diu que “le même ciel, du bleu très pur des grandes altitudes, voit se succéder les étés brûlants qui roussissent les champs, le blancheur des neiges de l’hiver et le vert printemps fleuri de narcisses.” Potser aquesta és la raó per la qual Josep-Sebastià Pons es qüestiona: “¿Qui no s’encanta de veure ací estant tanta extensió de conreu, de pastura i de caça i tanta garba que baixa fins al riu Segre? El que ens plau a Cerdanya, la mare dels rius, és que deixi contemplar fins més enllà de la frontera i que sigui tan simple. (...) D’estalvi a l’hivern, se’n fa l’alegria a l’estiu. Tot s’esbrava allavors.” Al mateix Bord de Cabestany d’Antoni Fortuny, “li era plaent de contemplar la plana daurada de llum, amb els sembrats en borriçol i les prades, ben femades i nets els reguerots, esperant l’esclat de la primavera.” Una primavera que treurà el cap després de l’hivern en el qual Ricardo Ruiz del Castillo en la seva obra *Llivia* veu un

“cielo azul mediterráneo, limpio y sereno, con un sol reverberante en la tierra helada.” Però és Josep Pla que ens en descobreix la gamma de colors: “la neu rosada dels alts pics; el verd negrós dels avets i dels pins de la muntanya mitjana i el verd més clar, brunyit, alegre, pacífic, dels prats, dels pollancrecs, dels verns, dels àlbers. La composició d’aquests tres colors crea un paisatge d’un ordre perfecte, d’una gran elegància.”

És dins d’aquest territori —no gaire gran, per cert— que Ramon Blasi en *Meitat de França* vol trobar-s’hi condemnat: “Presoner del Pirineu, / quina presó més oberta! / Si l’esperit vol volar, / les ales l’oreig li deixa. / (...) / Presoner del Pirineu, / presoner de meravelles: / no em cerqueu altra presó / pels meus pecats de poeta.” Segurament per això la jove Imma Cros en *Quatre poe-*

Una terra, una comarca, una unitat, una comunitat, un país: dos estats

I si l'enrenou cerdà, el de la divisió estatal, fou fruit de les moltes temptatives i interessos francesos per conquerir una contrada unitària, la ironia i el xovinisme francès l'encarna —potser per voler fer mèrits— l'academicista francès Louis Bertrand quan diu en la seva obra *Font-Romeu* que “la paix fut donnée à la Cerdagne par la monarchie française. Hi ha moltes referències, poc literàries, al tema de la “Cerdanya engrunada”, —segons Xavier Febrés a *El Pirineu, frontera i porta de Catalunya*— i és fruit per a Henry Spoon de “cette ignorance de la géographie, si souvent reprochée aux Français —et qui leur coûtait si cher— se justifie quelque peu dans ce cas particulier. Le territoire en question est, en effet, à demi français et à demi espagnol, et il a été découpé avec telle fantaisie qu'il faut remonter assez loin dans le passé.” En qualsevol cas, Josep M. Guilera comenta que “la partició de Cerdanya de forma arbitrària en què es realitzà és una

espina que porta clavada Catalunya.” Segurament per això, com ell mateix apunta, escriptors estrangers l'han tractada des d'aquesta perspectiva. Fantasia aquella que sembla veure molt clara l'anglès Hillaire Belloc quan a *The Pyrénées* veu clar que “aquí tenim un país tan extens com pot ésser-ho un comtat anglès i prou llarg per afilerar un seguit de viles de mercat. Una mena de plana, la qual encara que estigués envoltada per menudes muntanyes, com els nostres turons anglesos, semblaria per si mateixa un petit país. Un lloc suficient per a fer-ne una de les nostres divisions europees com les comarques d'Anglaterra o les menors províncies de França. Un ample riu, igual que en altres indrets escampats per l'Occident, aplega ací un enfilall de caserius, tots units històricament, i estableix una condició corpòria per a una estable comunitat humana...” Què més dir que no sigui citar els mateixos conceptes que molts autors repeteixen?

tes de Cerdanya escrivia que “a una petita comarca / als Pirineus situada, / que França i Espanya abasta, / em sento ben lligada”. Una similar sensació nota l'exduaner francès Jean Baró quan en diu, en *La nuit et la poésie en Cerdagne*: “De l'aurore au couchant, perchés sur la montagne, / Répétons à l'écho, qu'un vertige nous gagne, / Lorsque nous séjournons, dans ce charmant pays / Qu'on ne quitte jamais, sans quelque «Nostalgie».”

I, malgrat que tots els autors fan una lloança sobre la visió global de la Cerdanya, no es pot obviar la trista i estranya descripció del comte Henry Russell a *Souvenirs d'un montagnard* quan, sorprenentment i a diferència de la gran majoria, diu que “je promenai un regard découragé sur l'horizon stérile de la Cerdagne, qui au Sud-Ouest se déroulait au loin comme un désert. La Mongolie et ses horreurs revinrent à ma mémoire.”

La Cerdanya lluminosa

Però, com em deia en una ocasió un pintor, la dificultat era la de poder plasmar la lluminositat cerdana. Llu-minositat que reviu, alegre, destaca i emfatitza encara més la verdor, la blavor, els ocres.... Llum exaltada per la majoria dels autors citats a més d'altres. El secret, “l'absència de contaminació, la gran puresa ambiental i les moltes hores de sol fan de la Cerdanya una vall curulla de llum”, diu Juan Antonio Bertran a *La Cerdanya de sempre*. Molt de sol que permeté la construcció dels forns solars de Montlluís, Odelló i Targasona. Sol que caracteritza la vall perquè “el Segre no corre ací en direcció N-S tal com ho fan els altres rius que baixen de la muntanya... sinó que s'escola amb placidesa de llevant a ponent amb la plana estesa a banda i banda. Aquesta orientació permet al sol que l'acaroni d'un cap de dia a l'altre sense cap muntanya que li faci ombra”, ens explica Josep M. Guilera a *Pirineu a trossos*.

“No coneixeu el cel de la Cerdanya? / Això jo us dic que no es pot explicar. / És tan ardent i blau que us enlluerna; / no el podeu pas mirar. / —Us deixa els ulls tots plens de flamarades, / és d'un color molt fort i tan lluent / que no en podeu aguantar les mirades / i us deixa el cor tot ple d'encantament”, ens conta Magdalena Masip en la seva obra pòstuma *Des de Cerdanya*, mentre que aquests llums són els que permeteren fer el bell llibre de fotografies —ja comentat— a Kim Castells. Un sol que “brille avec éclat, même en plein hiver, notamment dans la Solane” per a Emmanuel Brousse a la *Cerdagne française* i que porten a començar l'apartat de la Cerdanya de l'*Album Meravella* amb dues paraules clau: “la magnificència i la lluminositat d'aquesta comarca corprèn perennement el sortós viatger que per primera vegada hi posa els peus” perquè, com diu Evi-

lasio Moya a *Vehemencias y tropeles*, “el viento infunde claridad al valle ceretano / y gime áspero, humilde, altivo o lento. / Multicolor, gravita la luz constantemente. / Y un susurro interno de amor abraza al valle. / Y la luz se distiende y esparce constantemente”.

Per la seva part Henry Myhill, a *North of the Pyrenees*, explica al lector que “la part nord de la vall —la cara que mira al sud— gaudeix d'una insolació excepcional. Per aquesta raó, la carretera que passa per allà hom l'anomena la Solana, i Font-romeu, a una altitud de 1.800 m, és considerat el lloc més assolellat de tot França. Arriba a rebre 3.000 hores de sol per any —tantes com la ciutat d'Alger.” I a *Les terres catalanes*, Pere Blasi no pot deixar d'esmentar que la Cerdanya “és una terra lluminosa, terra del sol i de cel diàfan, profundament blau.” Un sol que, sovint, en retirar-se també és motiu de cants, com ara el de François Pagès a *Coucher de soleil en Cerdagne*, quan diu que “au fond des vallons noirs va s'éteindre le jour, / Mais le soleil couchant, par delà nos montagnes, / Allume un incen-

die où toute la Cerdagne / Flambe, du gouffre sombre au front doré des tours.” Llum crepuscular que Louis Bertrand descriu així en la seva obra *Font-Romeu*: “L’heure crépusculaire est fugace, austère et sobre en ses tonalités. Un peu de rose sur les épaules des montagnes toujours neigeuses... Et puis tout sombre dans des gris et des bleus d’une délicatesse, d’un richesse infinies.”

La Cerdanya alferosa

I si nombrosos autors lloen la plana cerdana, ho fan perquè aquesta plana destaca per trobar-se al mig del Pirineu, és a dir, enmig d’alteroses muntanyes, algunes de les quals han estat, així mateix, enaltides. Així, a *La Cerdanya*, Pau Vila escriu: “la Cerdanya, vista des d’alguns de llurs magnífics miradors naturals —Font Romeu, per exemple— que dominen tota l’extensió del país, mostra amb tota claredat les seves dues divisions característiques, filles de la seva configuració: la «Plana» i la «Muntanya».” La plana, que en temps reculadíssims fou

estany, avui l’amaren altes formacions muntanyoses. Jacint Verdaguer ens ho explica en el seu cant al Pirineu a *Canigó* d’aquesta manera: “Avuy l’estany no hi es, y alta muralla / d’un castell de titans és eixa serra, / per escudar la catalana terra / fet sobre’l dors del Pirineu altiu. / Noufonts, Carlit y Canigó y Maranges / son ses quatre ciclòpiques torrelles / y son eixos turons ses sentinelles / hont encara les áligues fan niu.”

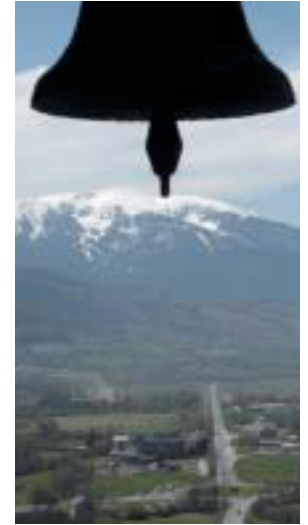
Les ciclòpies torrelles cerdanes més importants han estat cantades, lloades i ressaltades al llarg del temps, potser per allò que l’amplitud de la vall encara les destaca més. En tot cas, per a Estanislau Torres a *El Pirineu*, “no són, però, muntanyes que et caiguin al damunt, com a Andorra, per exemple. Les muntanyes de la Cerdanya, tot i ratllar algunes d’elles els tres mil metres i no baixar pràcticament dels dos mil, estan suficientment allunyades per no aclaparar els esperits poc amants de monstres geogràfics.” Són cims alterosos de gran significat històric que esdevenen fites literàries, geogràfiques i històriques importants. I també, és clar, a voltes es tornen barreres importants. Sobretot a l’hivern o en èpoques de dificultats polítiques.

Muntanyes que bressolen la terra cerdana a banda i banda, tot deixant, però, els passos naturals per a la comunicació. Hi ha moltes cites, algunes força reiteratives, sobre aquests pics ceretans: “des montagnes superbes l’encadrent, hérissées de pics, blanches de neige ou sommet. Le point capital de ce tableau est le massif de Carlitte, si profondément coupé de vallées et de gorges, enfermament entre ses plis les lacs les plus vastes et les plus nombreux des Pyrénées”, ens explica Ardouin-Dumazet a *Voyage en France. Midi*, la qual cosa fa dir a Pierre Vidal a *Souvenir d’un touriste* que a aquesta regió “dominent les deux pics Carlit et Peric.” Un Carlit que deixa astorat el mateix Vidal en la seva *Guide historique...* com ens

demostren les seves paraules: “le spectacle dont on jouit du sommet de Carlit est merveilleux. On voit un très-vaste horizon de montagnes, de lacs, de paturages et de déserts pierreux”. Henry Russel també hi descobreix les grans pastures i, per a ell, “c’est le pays par excellence de la santé, de la lumière et de la liberté où il ne fait en été ni chaud ni froid et où jouit d’une vie splendide.” Un pic des del qual, segons Emmanuel Brousse a *La Cerdagne*, “on jouit d’une vue très étendue et très belle.” En qual-sevol cas, Estanislau Torres, si bé troba que “la zona del Carlit, on es troba el llac de les Bulloses, és molt majestuosa”, reconeix que “és, també, un pèl trista.” Amb tot, el veu com “un cim amb forta personalitat.” Un pic del qual Ramon Blasi comenta a *Meitat de França*: “...i el Carlit, Carlit gavatx, / que ets català i no t’ho penses!”

Ara bé, si el Carlit és alçada, corpulència i zona de llacs, un dels accidents geogràfics que més literatura ha generat és la serralada del Cadí, que Georges Beaume veu com “une muraille de granit qui semble vêtue d’une robe de velours lilas descendant en larges plis vers les cultures, et dont les dents de scie, très longues, reluisent, ce soir, de neige et d’or.” Salvador Capdevila, en *Terres cerdanes*, fa explicar-se a la serralada tot responent al turó de

la Bastida quan aquest pregunta qui l’ha interromput: “—jo; que si bé d’alçada no en tinc tanta, / ni llamps, ni trons ni el temporal m’espanta / puix sóc de penyes tot: sóc el Cadí.” Aquest, al poema *Canigó*, de Jacint Verdaguer, és descrit així: “És del Cadí la serralada enorme / ciclòpic mur en forma de muntanya, / que serva el terraplè de la Cerdanya / per on lo Segre va enfondint son llit. / Resclosa fóra un temps d’estany amplíssim, / a on, en llur fogosa juvenesa, / aqueixos cims miraven la bellesa / de son front avui esblanqueït.” I, en el seu capdamunt, fou Isidre Escofet qui s’inspirà per escriure en *Cançó del poeta vianant* la seva experiència: “So passat el jorn a dalt del Cadí; / aygua som begut a Prat d’Aguiló; / lo que jo so vist... si us cabés di!... / desde dalt dels cims, qu’és bell l’horitzó!... — Congestes de neus; be’n so trepitjat! / y escamots d’isarts, més d’un en so vist!”. En canvi en Joanet i en Lluïset de Martí Genís a la *Reineta del Cadí* contemplaven la serralada tot observant “el blau fosc de sos rocams immensos, tallats en aspres xaragais i punxagudes crestes, cortina enganyant a la mirada amb una semitransparència cristal·lina, barreja d’aire, d’aigua, com colossals safirs, per sobre les serres i fondalades veïnes que li feien de monstruosa escalinata...” 🐾

▲ La Tosa d’Alp des del campanar de Puigcerdà

▼ El Cadí

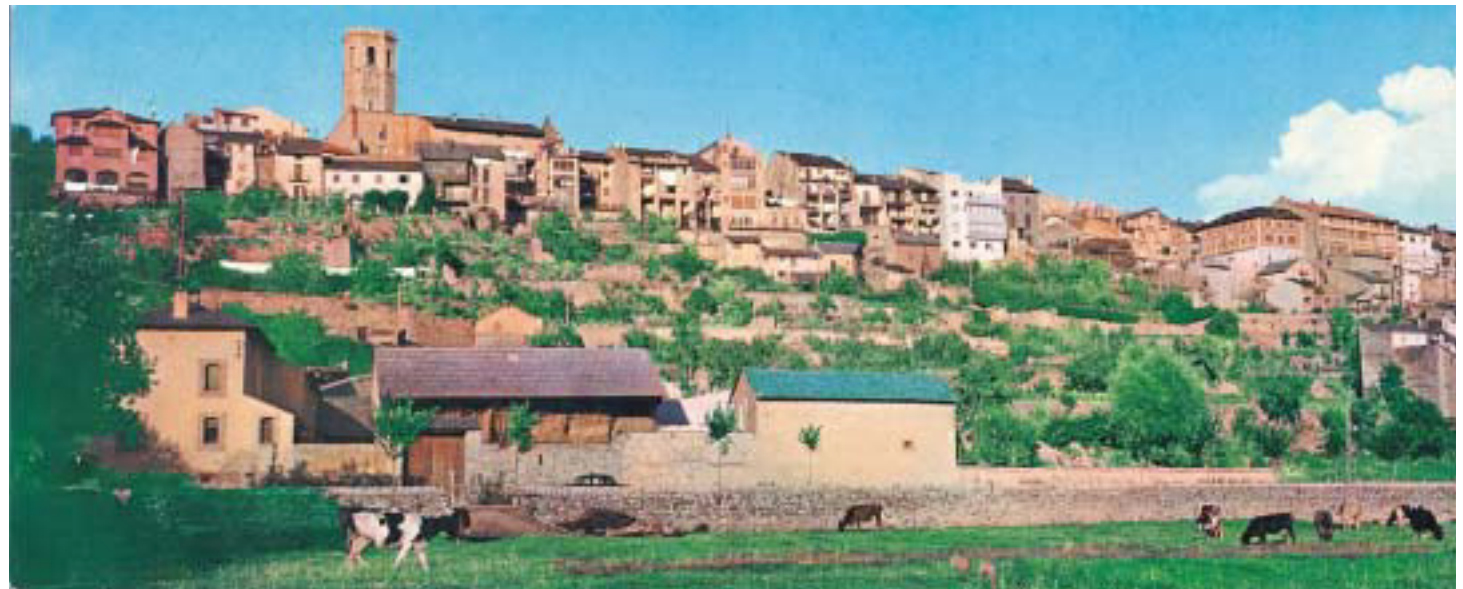
Puigcerdà

DE PUIGCERDÀ SÓN NOMBROSÍSSIMS i variats els escrits, alguns força contradictoris en el marc del pas del temps, d'altres repetitius, més fruit d'una narrativa descriptiva que no pas literària. Per això, hom ha cregut adient recollir els que a continuació s'exposen com a més significatius. Així, una visió global de la Cerdanya ens fa veure, de la mà d'Ardouin-Dumazet en el seu *Voyage en France*, que "au centre de tableau trône Puigcerda... Elle est pimpante sur sa colline verdoyante, entre ses remparts". A versemblança, Georges Beaume a *Des Vosges aux Pyrénées*, destaca que la plana cerdana està "commandée par le bourg de Puigcerda, qui, flambant d'ocre et de chaux, s'élève parmi les jardins, sur sa butte jaillie au milieu de la plaine". Per aquest motiu, Josep Vallverdú, a *L'Alt Urgell, Andorra, la Catalunya francesa, la Cerdanya*, ens explica que "a la Cerdanya, de Puigcerdà en diuen la Vila. I des de qualsevol angle que la mirem, apareix aplegada entorn del seu tossal. Les tosses que es veuen al fons són ja en terra francesa, cap a la Vall de

Querol. Fumeja la fàbrica de llet i, després del pas a nivell, tren i cotxes correran paral·lels fins a l'entrada de la gran vila pirinenca". Per a ell, "cap altra població veïna, ni a França ni a Espanya, no li fa la competència.

Puigcerdà, ara ▲
i abans ▼

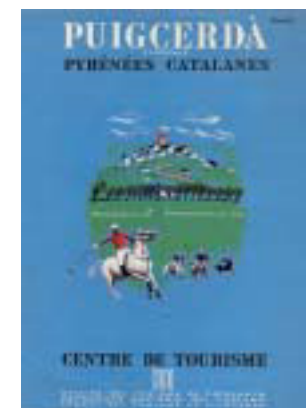

Reina i senyora de la Cerdanya, segura en el seu tron, té corda per a estona” perquè té, segons Josep Pla a *Cataluña*, “un gran encanto, pero su secreto, la mayor de sus cualidades, es ser una de las ventanas más prodigiosas del país, de una imaginación más continuada”.

Per la seva part, Estanislau Torres a *El Pirineu*, més geògraf, observa que “Puigcerdà és una vila encara ben arrapada al «puig» on va ser bastida inicialment”, motiu pel qual Josep Pla comenta que “su posición es alta, no encastillada. Su actitud presidencial es razona-

ble. Todas las panorámicas, abiertas a poniente, a mediodía y a levante, son desde Puigcerdà una pura maravilla”, ja que com diu l’*Himne Cerdà* escrit per Francesc Matheu, “com una roda de sardana / los pobles tots ens dem la mà / voltant al cor d’aquesta plana / l’enturonada Puigcerdà. / Sembla una reina en sa cadira / Ceres, que vetlla el nostre afany / sembla una fada que sospira / quan ve la Festa de l’Estany”.

Potser per això ja Víctor Hugo a *Les orientales* la batejà com la “riche Puygcerda”, i Albert Salsas a la *Cer-*

Atac i defensa ▶
de Puigcerdà
[gravat de 1874]

La vila emmurallada

Puigcerdà, des de l'antigor, havia estat emmurallada i fortificada en diverses ocasions. Algunes d'aquestes estructures de defensa existiren fins a les darreries del segle XIX, motiu pel qual Victor Hugo a *Les Orientales* esmenta la població amb "sa bastille octogone", mentre que J. Henry a *Le guide en Roussillon...* comenta que, tot anant cap a Enveig, passa "longeant le petit étang de Cerda qui est sous ses murailles". En tot cas aquestes defenses diferien molt de les antigues. Per això Pierre Vidal, a *Guide... des Pyrénées-Orientales*, manifesta que "on nous avait souvent parlé des remparts de Puigcerda et nous avions cru à des murs construits avec des moellons et de chaux. Quel ne fut pas notre étonnement quand nous ne trouvâmes que de minces barrages en papier mâché ou en argile qui ne résistaient pas aux coups de poings". En qualsevol cas, com deia Pau Vila a *La Cerdanya*, "avui ningú diria que la vila de Puigcerdà hagués estat amurallada, puix a penes en queda rastre i la influència dels diversos recintes en la urbanització és ben poc visible", cosa reafirmada per Josep Pla a *Imatge de Catalunya* quan comenta que "dels seus antics closos emmurallats, Puigcerdà no en conserva cap rastre". Només, comenta Jaume Bragulat a *Vint-i-cinc anys de vida puigcerdanesa*, "en començar el segle restava en peu un sol dels vuit portals que sembla que havia tingut la Vila al llarg de les seves fortificacions. Era l'anomenat de l'Escola Pia, emplaçat al començ del carrer del mateix nom". Muralles i portals que s'anaren enderrocant, tot i que als puigcerdanesos, segons exposen Sebastià Bosom i Martí Solé a *Carrers i places de Puigcerdà*, "encara els costaria quelcom fer noves construccions fora d'aquell perímetre tancat, al qual semblaven estar habituats i, de fet, no els seria fàcil trencar aquesta barrera psicològica, fora de la qual es continuaria anomenant 'extramurs'". Vila emmurallada fins a les guerres carlines. Per això, Àngel Guimerà ens rimava el 1874 quan en sortí victoriosa la Vila d'un setge carlí: Que'ls pobles sans del plà fins á la serra / diran al món, que al veure't t'ha admirat: "per mes que atroni'l monstre de la guerra / sols tinga Puigcerdà un engrú de terra, / hi haurá Patria y Vistoria y Llibertat".

dagne espagnole ens dóna a conèixer que, sota el pseudònim Rosselló, algú va escriure que "Puigcerdá, en dépit des frontières, est restée la capitale de la Cerdagne. Cerdans espagnols et français s'y donnent rendez-vous et s'y coudoient. C'est la seule ville de ce pays si campagnard...", fet que fa comentar a Josep Vallverdú a *Els rius de Lleida* que la vila "és el rovell de l'ou, la referència màxima", mentre que Xavier Febrés a *El Pirineu, frontera i porta de Catalunya*, reiterant conceptes i sense poder-se escapar de la trista divisió cerdana, comenta que "una de les coses amb què qualsevol cerdà està absolutament d'acord, al marge del color del seu passaport, és que Puigcerdà és la capital comarcal de tota la Cerdanya. Tant al nord com al sud de la ratlla de frontera, Puigcerdà és anomenada «la vila», a seques", ja que, com diu Josep M. Guilera a *Pirineu a trossos*, "per un acord tàcit, la capital de les dues Cerdanyes és Puigcerdà. Ens sembla això, no obstant, que resulta una capital a mitges", cosa que justifica per una manca d'interès cultural d'aleshores, fet contradictori, en part, per Joaquim Casas a

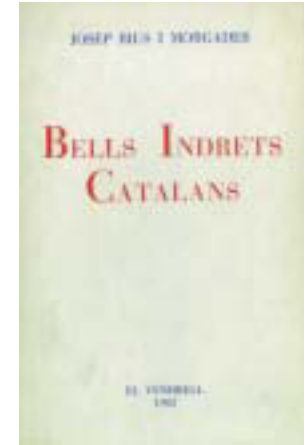
Notícies de Catalunya quan esmenta que “els cursos internacionals de cultura romànica de Puigcerdà... han convertit la capital de la Cerdanya en un circumstancial centre d’estudis de gran volada”.

En qualsevol cas, és una capitalitat de la qual la Vila, segons Josep Rius a *Bells Indrets Catalans*, “se n’orgulleix merescudament”. Jaume Bragulat, a *Vint-i-cinc anys de vida puigcerdanesa*, a principi del segle XX, diu de Puigcerdà que “se li reconeixia la capitalitat indiscutible de tota la Cerdanya, comarca delimitada com cap altra, si bé partida, trossejada per bestieses polítiques”. Del mateix parer és Max Sorre, per a qui la Vila “es totaví el corazón de la comarca”. És segurament per aquest motiu que Josep Comas, a *Poesia catalana*, li diu: “no perdís mai ta franquesa / ni oblidis que tu ets pairal: / de Cerdanya n’ets mestressa / i el nostre Cap i Casal”. Issi Fabra va recollir aquesta idea en la seva sardana *Puigcerdà*: “Puigcerdà, terra estimada, / ets l’estel del Pirineu, / Capital de la Cerdanya, / de Bellver a Font-Romeu. —Puigcerdà, terra estimada, / ets l’estel del Pirineu, / Capital de la Cerdanya, / la ‘joia’ dels ceretans”.

Tanmateix, hi ha qui rebaixa aquesta capitalitat sobre tot el conjunt cerdà —tot i lloar-la, però— com ara Henry Spont a *Font-Romeu* quan no pot estalviar-se de comentar que “c’est bien le moins que je consacre quelques lignes à la charmante capitale de la Cerdagne espagnole, si gaie...”. Xocant per la seva contradicció amb la resta d’autors, Pierre Vidal, a la *Guide historique et pittoresque dans le Département des Pyrénées-Orientales*, observa una població que “ne diffère guère des villages français qui l’entourent..., en parcourant la ville, on s’aperçoit bien vite qu’elle n’a pas de physionomie originale”, i entra en comentaris més particulars i curiosos, alguns dels quals potser són fruit d’una imaginació un punt freudiana o que podria qüestionar-se: “on voit bien, par ci par là, quelques balcons tendus de toiles plus ou moins blanches ou vertes qui font penser de loin aux aventures amoureuses des romans espagnols”. Més cap ací en el temps, Joan Obiols a *Fulls de Pergamí*, una mica confós i poc esclaridor, es troba amb una Vila “contradictòria, desigual... La Vila és una estranya síntesi de vitalitat i estanca-ment alhora... i si ens endinsem en l’ànima de la capital cerdana hi trobem tots els signes que han fet de Puigcerdà un nucli amb una forta personalitat”.

Aquestes descripcions, però, difereixen de la visió francesa, molt típica del moment, que ens va deixar Vincent Chausenque a *Les Pyrénées ou voyages pédestres...*, quan, en entrar a la Vila, ens comenta que “nous nous rendîmes, au travers de rues où rien ne caressait les sens... Tout est espagnol dans les habitants comme dans les maisons qui sont sans goût, obscures et mal-propres. C’était un dimanche, et une nombreuse population rendait les rues très animées”. En qualsevol cas aquest no havia estat el parer d’altres escriptors, ans al contrari. Ja des del segle XVII, Joan Trigall deia que

“las calles son muchas, anchas, buenas y hermosas; y tanto que yo he estado en muchas villas y ciudades de Cataluña y, notándolo, en ninguna parte las he visto tan bien puestas...” a Sebastià Bosom i Martí Solé en *Carrers i places de Puigcerdà*. Mentre, a *La Cerdanya*, Pau Vila ens explica que la Vila “situada en el planell del dic flúvio-glacià que s’allarga bo i avançant sobre la Plana, té els seus carrers ben traçats, més o menys rec-tes, més llargs els que porten la direcció de l’eix del dic, i més curts els que li són perpendiculars”, de tal manera que per a Josep Rius “es veuen drets i ben arrançats i les cases són de tres i quatre pisos”. Una Vila que plau a Georges Beaume “par le dédale de ses rues, la plupart non pavées, souillées d’eaux et d’immondices”.

Per la seva part, Estanislau Torres constata que “els carrers solen ser estrets. La impressió que en rep el visitant és que encara viu reclosa dintre les muralles. És una vila puixant i d’aspecte agradable, amb molt de comerç”. Segurament per això, Josep Rius li alça el rang de vila a ciutat en comentar que “l’aspecte de la capital de la Cerdanya espanyola, en aquestes primeres edificacions i carrers, és d’una esplèndida ciutat...”. I afegeix que és

▲ Narcís Oller

El mercat a la plaça Cabrinetty, a les primeries del segle XX ▶

El mercat

A Puigcerdà, vila agradosa, senyora i dominadora de les Cerdanyes, un clar matí de diumenge, a les deu, m’estava a la plaça Major; al mig d’un bellugadís de gent muntanyesa.

Un vol de criades afanyedetes la creuava de quan en quan, lluint el cos rosa o blanc i el pentinat de tint ros, mentres que les pageses, dretes com ciris, més acostumades a la quietud pacienta, guardaven els cistells i paners d’ous, vetllaven els pollastres i llapinots, i oferien en cada mà les pobres guatlles caçades pels glevers de Cerdanya.

En aquella matinada un bell teixir i desteixir de notes lluminoses, i feia un temps d’àngels. Les parades del mercat s’enjoïaven amb el préssec groguenc, la ja madura pera de la closa veïna, el raïm d’Espanya, el meló de sang vermellosa, i l’humil avellana. Més allà, arran de les botigues, s’acaramullaven com un altar recargolat i de gust barroc, els poalets de terra negra, i aquells porrons de vidre florejat que són mostres de la ingenuïtat catalana.

JOSEP SEBASTIÀ PONS
Prosa completa

una “xiroia pubilla cerdana, aquesta polida, neta, enjogassada i joiosa ciutat...”. Un dels protagonistes de la *Reineta del Cadí*, de Martí Genís, tot venint des de la Molina, es troba amb “la majestuosa plana sembrada de grapats de boscos i de grapats de pobles, on entre mig a tots dominant-los, mostra la netedat i blancor de ses cases Puigcerdà, la deliciosa vila i capital de la Cerdanya”. Capital que, a Valentin Van Hassel a *Zigzags dans le Sud-Est de la France*, li sembla “tout blanc et tout rose”, i afegeix que “la ville est jolie et coquette dans ceinture de boulevards où s’élèvent de ravissantes villas”, tot adonant-se però que “les rues sont étroites, bordées de maisons élevées, toutes possédant un balcon”. Carrers,

carrerons i places per on solia anar Josep M. Junoy tal com ens explica a *El gris i el cadmi* quan diu, per exemple, tot recordant el seu amic Eduard Egoscue, que “pujava jo per un dels pintorescos carrerons de la vessant nord-est de Puigcerdà”. També, compartint amb Déodorat de Sévérac, “a mitjan estiu, en colgar-se el sol... — un got de Banyuls— sentats en la terrassa d’un cafè de Puigcerdà, voltats de la verda vall de la Cerdanya”.

Un record no tan agradable el tingué Ventura Porta —com ens conta Rafael Vallbona a *La comuna de Puigcerdà*— quan, molt jovenívol, va ser detingut pels

Estiuejants

A boca foscant, quan la temperatura es torna agradable, el caminet de grava que envolta el llac s’omple de la colònia dels estiuejants de Barcelona. Els senyors, amb copaltes i corbates de nus, mouen amb afectació els bastons de mànec de plata o ivori; les senyores, abrigades com en ple hivern, garlen sense aturall de les modes de París. Hi ha una munió de minyones que arrossequen cotxets de nadons o donen el berenar a criatures rosades i grassonetes, angelets acabats de sortir de les estampes religioses. Uns quants adolescents vestits de mariners juguen entre la gent gran i els seus crits s’imposen sobre la gatzara dels ocells als arbres.

JOAN PERUGA

Últim estiu a Ordino

soldats el 1939 prop del mas de Bordes. Aleshores, diu que “des d’allí em dugueren a Puigcerdà, vila de carrers deserts, de botigues només entreobertes, tota ella silenciosa, embolcallada per la flonjor de la neu, adornada amb caramells de glaç que penjaven dels ràfecs”. Penjolls glaçats perquè a ulls del vailet Martí Solé, com ens conta ja de gran en *El meu carrer*, “llavors, als cors de l’hivern, nevava molt més que no pas ara, i per nosaltres els petits aquells dies eren una festa major. Mai no en teníem prou de neu i sempre desitjàvem que en caigués una mica més (...). Ja devíem ser una mica més grans quan fèiem boles de neu i les tiràvem enlaire tot intentant trencar les enormes candeles de gel que es feien a la part més baixa dels llosats, tot penjant sobre el nostres caps”. Vailets jugant amb la neu i el glaç com ara els de Narcís Oller, com ens conta des de Samperí en *Nevant*: “al·lotjat en un bell xalet voltat de jardins i construccions industrials, al peu del riu

▸ El passeig del 10 d’Abril

El Tixaire, un hotel de luxe per als estiuejants del segle XIX ▼

La festa de l'estany

Centenares de luces, dentro de sus faroles, con tonos pálidos, encarnados, verdes, amarillentos, violetas claros, y naranjos de cadmium, se reflejaban en líneas ondulantes y perfiles aplastados en la quieta superficie y cada punto luminoso llevaba su brillante color reproducido en arrogante cola que por doquier le seguía con centelleo vibrante en la ondulación del agua... (...) De aquel silencio absoluto salieron (...) suavísimos ecos entonando la invocación al cisne del Lohengrin. (...) la luz de las estrellas entre la oscuridad imponente era el mejor escenario que jamás tuvo la creación de Wagner. (...) Una claridad diáfana surgió en medio del estanque y entre la pálida luz se vio aparecer el Lohengrin “en persona”. (Los petardos) volaban como una fuga de estrellas y lanzaban sus colores verdes y violáceos en gotas de fuego, algunos al explotar derramaban por el cielo una cascada de desmayadas luces... (...) y por un momento bañaban el paisaje nocturno de tonos inverosímiles y contrastes de escenografía teatrales... (...) salió disparado en inmenso abanico un volcán espantoso que inundó el horizonte de llamas, reflejadas siempre en el lago como un incendio colosal y terrorífico... Así acabó la hermosa fiesta del estanque.

SANTIAGO RUSIÑOL
La Vanguardia

Triples y cuádruples y quintuples líneas de faroles de colores lo circundaban, colgando de un árbol a otro, siendo verdaderas guirnaldas de frutas de fuego (...) la juventud cerezana, agolpándose a las puertas de los palacios que rodean el estanque, cantaba el “Himne cerdá”, puesto en música por Sánchez Gabanyac, escrito con sorprendente inspiración por el poeta catalán Francisco Matheu (...).

Una multitud inmensa (...) abriéndose difícilmente paso por entre ella los coches fantásticamente iluminados de las principales familias de Cerdaña y las dos carrozas de la Agricultura y de la Industria, admirable y artísticamente arregladas por Santiago Rusiñol y Antonio Fabrés (...) los hoteles y chalets que se levantan en aquestos contornos, todos pródigamente iluminados y todos ofreciendo (...) grata hospitalidad a la colonia veraniega (...) colonia en que los más altos y preclaros timbres de la nobleza catalana se confunden y codean con los príncipes de la industria y el comercio, y todos con los próceres de las letras y de las artes, representados hoy aquí por escritores y poetas como Francisco Matheu, Narciso Oller, Silvino Thos, Celestino Barallat, y por artistas y pintores como Fabrés, Rusiñol, Borrell, y Lorenzo Masriera.

VÍCTOR BALAGUER
Fiestas de Puigcerdá

La primera festa
de l'Estany, 1886
[de D. Baixeras]

Querol, a un quart de Puigcerdà, i em despertem de matinet grans exclamacions i rialles de mos fills. Demano per la causa d'aquells alegroris... i em diuen que és la neu. —Neva? —Sí, papà, neva”.

“Home de terres baixes”, com ell mateix es bateja, no pot deixar de lloar el paisatge de tota la contrada i sortir a trepitjar la neu com si d'un nen es tractés. Anà vers la Vila, la qual, per la neu que queia, “tot just l'arribava a albirar com a través d'un vel de mussolina sens fi, que anava desenrotllant-se de dalt a baix. Els horts, escalonats del puig que la vila corona, semblaven poblats de fruiters florits... I nevava, nevava, nevava silenciosament”.

Carrers puigcerdanesos contemplats d'altra manera per M. Dolores Serrano a *Crónicas de las fronteras*, perquè veu que “el centro de Puigcerdà es un hervidero de vehículos que aparcan y desaparcen, de gente que entra y sale, compra y vende, come y se refresca, mira y compara. Aquí se venden todas las cosas inimaginables y aun algunas que jamás hubiera imaginado que se pudieran vender, y mucho menos comprar”. Potser per tot això, Josep Vallverdú es pregunta a *Els rius de Lleida* “quanta gent hi ha a Puigcerdà a l'estiu? Diversa i multiforme, rica i pobra, però tota vagarejadora, tota badoquejadora, tota compradora... francesos de sandàlia i mitjons, de dona rabassuda i vermellova..., alemanys de calça curta,

cabell ros i màquina fotogràfica penjada al coll, amb la dona en mini i les criatures escampades... Les exhibicionistes no solament porten escassa roba, sinó que senten la necessitat de dur les sabatilles o les espadnyes a retalló, de forma que ensenyen uns centímetres més de pell... No sembla haver-hi tanta pressa com a Andorra”. També a Puigcerdà, Pep Collelldemont es troba en *La Cerdanya* que “ha arribat el moment de passejar-nos pel centre de la capital ceretana, ple de botigues a banda i banda dels carrerons estrets. (...) Puigcerdà és el centre comercial de la comarca i els botiguers lluiten per mantenir els seus negocis en forma. Hom hi pot comprar de tot”, ja que, com deia Pau Vila a *La Cerdanya*, les botigues es toquen: tota la vila és mercadal. Però el mercat pròpiament dit té lloc tots els diumenges...”. No obstant això, també explica que “ultra del seu caràcter comercial, el fet de constituir un centre magnífic d’excursions, amb un clima fresc a l’estiu i assolellat a l’hivern, li han donat una atracció turística i l’han convertit en una estació d’estiuicig”. Mercat del qual Emmanuel Brousse, a *Excursions dans les hautes vallées de la Têt, de l’Aude et du Sègre*, apunta que és “très animé” i que reuneix “les habitants de les deux Cerdagnes”.

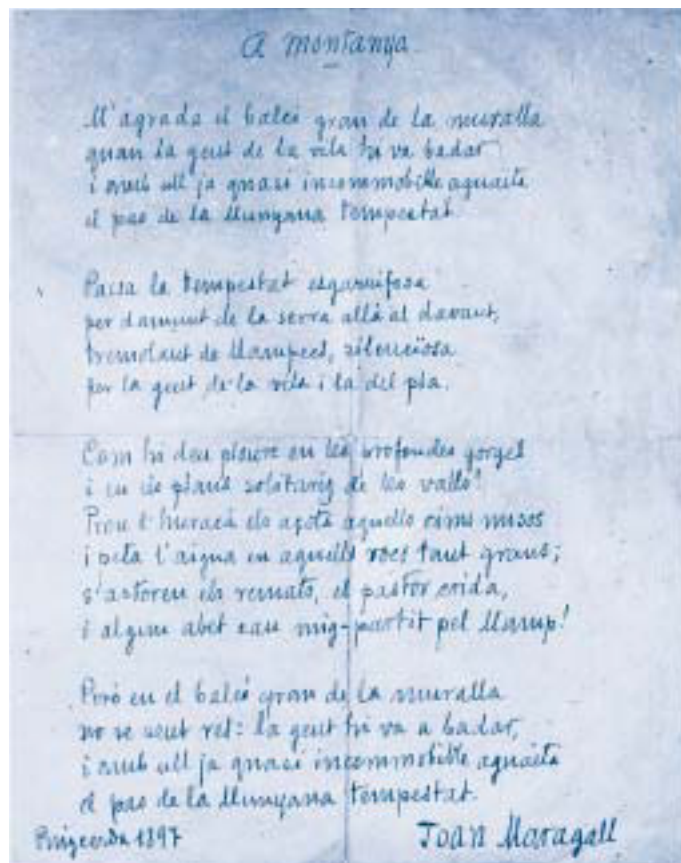
El carrer Major,
◀ avui i ahir

Botigues que impulsaren Xavier Solà a fer *l’Auca de Puigcerdà* amb tot un seguit de dibuixos que reflectien els establiments i amb texts que, per exemple, deien: “En perfums i bisuteria, / a la Saldadora feu tria. —No t’hi pensis gaire, / per Hotel? a can Tixaire. —En Padrós és ben clar / el que talla el bacallà. —Set no passis... / amb gasoses Dafis!!! —Bona cuina i pocs diners? / Al Núria i ningú més —Anant a n’aquesta perruqueria, / una NINA vostè es tornaria”. Comerç, mercat... que fan dir a Miquel Arimany a *Paisatges de Catalunya* que “qui diria que sobre aquest rocall / que sembla de pedrera abandonada / s’hi remoguin en tràfec i traüt / sense perdre en el tràfic l’elegància / prou vilatans i forasters, aquests / d’ull encuriós i amb sobrera mirada”.

Però a més dels carrers, hi ha d’altres indrets o elements que han estat motiu per emprar la ploma o el bolígraf. Un d’ells ha estat una plaça que encisa, la de l’Ajuntament, altrament anomenada a l’antigor Placeta de les Monges. “Ve a ésser —diu Josep Botey a *Bells indrets de Catalunya*— un balcó que no té parió a Catalunya, quant a vista camperola”. Un balcó que va permetre a Joan Maragall a *Visions & cants* fer el cant “A muntanya” tot escrivint: “M’agrada el balcó gran de la

► Manuscrit original
de Joan Maragall

muralla / quan la gent de la vila hi va a badar / i amb ull ja quasi incommobile aguaita / el pas de la llunyana tempesta”, estrofa aquesta que figura en una placa de marbre adossada a la façana de l’Ajuntament, la qual va col·locar-se en un acte d’homenatge a l’escriptor l’any 1961. Això va motivar la següent carta del seu fill, Joan A. Maragall: “vull renovar en nom de la meva germana Helena i nostre, l’agraïment per les moltes atencions que amb nosaltres tingueren durant l’estada a Puigcerdá, i felicitar-lo per l’encert en la realització dels actes d’homenatge al nostre pare”. En tot cas, l’indret no sembla que complagués tant a M. Dolores Serrano, que

n’enllesteix la descripció tot dient que es tracta de “un hermoso mirador sobre la Cerdaña occidental, a juicio de las guías”. En canvi, Manuel Maristany, a *Ha nevado en la Molina*, confessa obertament la seva predilecció per aquest lloc on la gent queda “embobada contemplando los efectos de las luces y sombras sobre la dentada crestería de la sierra del Cadí y el Forat del Segre. Un solo vistazo desde el Balcón de la Muralla permite en un instante captar la peculiar atmósfera cerdañesa”.

“No gaire lluny de l’Ajuntament hi ha la Plaça Major, dedicada al general Cabrinetty, —ens comenta Pep Collelldemont— una plaça bonica, porticada, encara que plena de cotxes que li treuen tot el seu encant”. Josep M. Xandri en *La Cerdaña* ens n’explicava que s’hi feia “el concurrido mercado internacional que celebra la villa todos los domingos”. A més, observava que “a uno de sus lados pueden admirarse dos casas sumamente notables, contiguas ambas... La primera es la antigua casa Cadell... La que sigue es la que fue regia morada de la noble familia de Descatllar... Hoy se halla convertida en Gran Casino, Círculo Agrícola Mercantil”. En ella, hom hi trobava, segons Cèsar August Torras a la *Cerdanya*, “l’estàtua del general Cabrinetty en el centre, obra de l’escultor Rosendo Nobas”, mentre que Georges Beaume ens diu que “nous entrons au cercle du Commerce” on, irònicament, comenta que “les commerçants ne doivent guère travailler, à Puigcerda. Ils jouent à la poule dans une longue salle maigrement confortable. Le cercle est installé dans l’hôtel d’un grand d’Espagne ruiné. Les portes sont ouvragées, les murs couverts de guirlandes de fleurs moulées dans le plâtre ou la pierre”. Tanmateix, diu que “de la terrasse du cercle, qui est la plus élevée de la ville, nous dominons toute la Cerdagne. Elle nous charme une fois de plus, douce comme une femme étendue au soleil”.

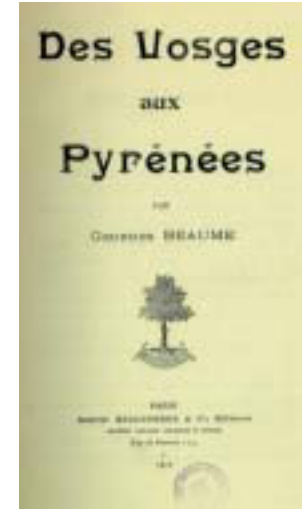

L'esfueig i un nou urbanisme

De la mà de Georges Beaume, “nous allons sur le plateau dans le riche faubourg. Ce ne sont que jardins et villas, somptueux ombrages, ruisseaux et vergers. Les heureux de Barcelone, venus là durant l'été, se pavent derrière leurs grilles peintes, sur le sable doré, et les hommes bruns fument leurs cigares, les femmes au teint mat agitent l'éventail. Un étang, qui sert de réservoir à la ville, répand au milieu des pelouses son onde tranquille et bleue. Ce paysage de poésie bourgeoise me rappelle nos banlieues de Paris, les pavillons cossus qui recherchent la verdure”. Indret aquest, així mateix, llargament tractat per Albert Salsas quan veu que “autour du Lac sont tracées de nombreuses allées ombragées d'arbres de diverses essences, véritables charmilles embellies par de beaux jardins remplis de fleurs, de verdure, de jets d'eau. Ces parterres, odo-

rants et fleuris, sont l'ornement de brillantes *villas* ou de gracieuses *quintas* qui dressent fièrement vers l'azur du ciel leurs pittoresques toitures dentelés ou leurs sveltes belvédères, leurs élégantes tourelles, d'où l'œil ravi contemple de haut les deux Cerdagnes”.

Dins d'aquest bell marc, Pep Collelldemont ens comenta que “els *senyors*, gairebé tots de Barcelona, passaven les seves vacances a Puigcerdà. Poetes, escriptors, terratinents i industrials s'hi aplegaven, vestits ells amb els seus pantalons blancs i la gorra, amb vestits llargs les senyores. Les minyones inconfusibles, vestides de blanc, passejaven els nadons sota els arbres del parc. A poc a poc es van aixecant les *villas*, així, en castellà, que quedava més fi. Portaven noms ben curiosos, que encara veiem escrits en algunes façanes: Villa Paulita, Villa Margarita, Villa Dionisia... Aquelles torres, llavors tan ben cuidades, manifesten obertament la duresa del pas del temps. Algunes s'han arranjat i mostren amb orgull el seu passat, d'altres han caigut i algunes lluiten entre la vida i la mort”. Una època aquella que per a M. Dolores Serrano “es un momento pletórico, de fermentación, de grandes proyectos. Los intelectuales descubren la Cerdaña, y Puigcerdá cobija a Granados, a Albéniz, a

- ▲ El mirador de la Cerdanya, a la plaça de l'Ajuntament
- ◀ Homenatge a Joan Maragall en presència dels seus fills, l'any 1961

El campanar

“De Puigcerdà —ens explica Josep Rius— he de donar constància de la plaça, al bell mig de la qual s’aixeca el gran campanar solitari que sobresurt de tots els alts edificis que componen aquesta ciutat..., i des del cim d’aquesta encimbellada torre, veritable talaia ciutadana, hom podria veure des d’un mirador immillorable, tota la ciutat; i aquesta estimada comarca amb les nombroses rengleres d’alterosos àlbers” perquè, “des de dalt —comenta Pep Collelldemont— es pot dir ben bé allò de «tota la Cerdanya als meus peus». I és des d’aquest indret... quan hom s’adona una vegada més de l’absurda divisió de la Cerdanya arran del malèfic Tractat dels Pirineus. Allò és França, comentàvem amb conya observant unes cases que estaven agafades a unes altres, que eren d’*Espanya*”. Campanar antic i afermat, per això Josep Comas ens diu que “ell restarà impassible, / i al final del pas dels anys, / quan els cabells ja blanquegen / doncs la vida es va escurçant. —Li direm, Adéu!!, un dia, / i ell aferrat a la vila, / la seguirà vigilant”, igual que el baixrelleu del traginer a qui Jordi Mas al *Camí ramader* dedica un poema que acaba dient-nos: “dins l’arcada del baptisteri / a l’arquivolta on és tallat, / en cerca del sagrat misteri / camina vers l’eternitat”.

Un campanar de l’antiga església parroquial, la qual tenia segons Cèsar August Torras a *Cerdanya* “dos notables portades gòtiques ogivals construïdes ab marbre roig d’Isóbol”, la qual, de “fabrique massive, où le défaut d’air et de lumière, n’est point compensé par une prodigalité de dorures et de lourds ornements”, segons contava Vincent Chausenque. En ella, també hi observà que “des deux côtés de la nef, plusieurs rangées de bancs offraient aux homes des sièges commodes, tandis que les femmes, sans distinction, étaient à genoux au milieu”. Foscor que també posa de manifest Narcís Oller a *Pilar Prim* quan en sortir de missa pel carrer de Santa Maria, avui Major,

“avensaren per ell, encara enlluernades pel sobtat traspàs de la fosca del temple a n’aquell desvassall de llum y colorayna bellugosa”.

Dins del temple, Georges Beaume observa, “sur un autel de la Vierge, un portrait qu’on attribue a Murillo” tot preguntant-se si “l’attribution est-elle légitime? I es respon que “je suis frappé par ce visage pâle aux yeux noirs, ce beau visage aux joues rondes, aux lèvres roses, qui respire la jeunesse, fans un air de douleur et de rêve”. Una església enderrocada el 1936 sota l’esperit anticlerical del moment com ens ho manifesta un anònim en la revista el *Sembrador* quan comenta, cruament, que “he visto las obras de derrumbe, de lo que fué antro espiritual de corrupción. La desaparición de aquel edificio, a la par que el saneamiento moral que significa, dará realce urbano a aquel lugar. En lugar de rincones, de oscuridad, cadaverismo y atmósfera rarificada por el aliento fétido de la beatería fanática, habrá amplitud, vida, luz y saneada atmósfera”. Del fet només en restà el vell campanar, coneixedor i protagonista de la història de la Vila perquè, a més de la funció religiosa, també, comenta Sebastià Bosom a *Puigcerdà*, feia una tasca “molt més social en tocar a foc amb la campana gran... Tanmateix ha servit... per a tocar les hores del rellotge. Una funció més esporàdica... ha estat la de lloc de vigilància en períodes de guerra, com també de defensa”, tal com explica F. Cañamaque en *El héroe de Puigcerdá* tot comentant un atac carlista: “contestó-seles desde el torreón... y desde el campanario de la iglesia parroquial con fusilería”.

I és entre aquest solar on hi havia l’església, avui convertida en plaça, i la del costat, l’antic cementiri, on Evilasio Moya a *Canto al desde* descobrí “el ARBOL poderoso, alto, generoso, cuajado de nieve helada. Era hielo purísimo de nieve... El árbol de Puigcerdá simulaba un tupidísimo enjambre de gusanos blancos muy apretujados”.

Verdaguer y a Rusiñol, a los Martí y a Maragall. En la finca del doctor Andreu, o en casa de los Moner, se organizan cenáculos y veladas literarias. Se crean nuevos mitos, como la figura de ‘la Vella’. En la ‘Festa de l’Estany’, el tenor Viñas, con coraza plateada y dorado yelmo, canta *Lohengrin*, mientras boga por las aguas del lago montado en un cisne que los niños aclaman furiosamente al grito de: *L’unec blanc!, l’unec blanc!*”.

En tot cas, la visió de l’indret era ben diferent tot just acabada la Guerra Civil espanyola. Així, Ventura Porta a *Dies clars vora l’estany* ens explica que en ser detingut, “els soldats em van escortar cap a l’estany, que estava cobert per una capa de glaç. Darrera les reixes, els jardins que jo havia vist magníficents mostraven ara l’estampa desolada de tots els abandons. Les mansions del senyoriu eren closes o esventrades; una d’elles havia estat arrasada amb

El passeig dels Enamorats

explosius”. I des de la seva habitació d’una d’aquestes torres, tot fent convalescència, la Sumpta de Joan Peruga, a *L’Últim estiu a Ordino*, podia “veure les capçades dels arbres arrencats al voltant del llac i els cims de les muntanyes encara cofats de neu”, i “quan el dolor a les cames em dóna una treva —ens conta— la Marieta m’ajuda a seure en una butaca al mirador de la torre, on deixo passar lentament les hores. Des d’aquí dalt puc veure la planxa brunyida del llac... De tant en tant, una parella de cignes obre una estela delicada que a penes pertorba la quietud mercurial de l’aigua”.

Tot aquest volum de construcció senyorial i d’estiu va tenir com a marc central l’estany de la Vila, al qual no són pocs els autors que hi dediquen textos. Josep Rius ens explica que “en una de les propietats tocant el passeig ponentí del llac que honora la ciutat he pogut contemplar una sequoia extraordinària amb una soca vermellosa arran de terra de més de deu metres de circumferència, la qual va aprimant-se gradualment a mida que s’enlaira... Per a mi aquest arbre és un dels majors atractius naturals de la bella capital cerdana”.

La sèquia de Puigcerdà

Passava per davant del camí de la Creu. Aquest nom ja em motivava una reflexió. Perquè li deien “camí de la Creu”? Era el creuer de la sèquia de Rigolisa, però abans d’arribar a aquell lloc feia un recorregut molt profitós. Si el ressegüem de baix a dalt, ens trobaríem amb una sèquia voltada d’esbarzers i herbes remeieres. Més amunt topàriem amb les restes de l’antiga central de la llum i un seguit de gruixuts canons de ferro, a l’esquerra d’una cascada on l’aiga faria giravolts per entremig de grans rocs, voltada d’una gran vegetació pròpia de llocs ombrívols, formosos castanyers i flairosos verns que servien de puntal als nius d’aucells de preuades plomes de colors engrescadors. Al temps que hi tenien un bon rebost que els proveïa de cuquets, *tabé* hi disposaven del seu balneari per als banys de fang desparasitadors. Per tant, no era d’estranyar si alguna tarda de calor estiuenca se’n sorprenia algun fent la seva “toilette”.

Ja en arribar a la font del Cúcaro, s’amagaria aquella aiga, com si de sobte sentís tímida en creuar la carretera, i no tornaria a sortir fins al darrere mateix de l’antiga torre dels banys, i aniria un gran tros al descobert per tornar-se a amagar i tornar a sortir ja a mitja paret de cal Pedrassa. Aquella paret, que feia més de seixanta anys que s’havia començat, havia demostrat el poder del diner. L’aiga seguiria per entre tillolers i castanyers, fent vora a daurats camps de blat i prats de fina gleva. Llavors començaria el seu romàntic recorregut per entre vernedes i més camps i prats iniciant una sinuosa sèquia voltada de majestoses falgueres, amb un caminet entapissat de molsosa gleva que popularment anomenàriem “camí dels enamorats”. Continuarà el seu recorregut i es toparia amb el Torniquet, i d’allí entraria de dret a França i aniria seguint el seu curs fins a la vall del Querol.

SEMPRONIANA

La nena carrerina

L’estany i la seva fesia

De l’estany, Vincent Chausenque ens explica que “hors de la porte de France est un grand bassin hexagone d’eau vive entouré d’allées qui sont pour les habitants d’agréables promenades. C’est un recommandable ouvrage que d’avoir amené sur un plateau stérile une telle masse d’eau, plus que suffisante pour tous les besoins de la ville, et servant à l’irrigation des terres, par un canal long de deux lieues, dévié de la Sègre de Carol au dessous du village de Corbassil”.

L'estiueig de famosos

El fenomen de l'estiueig s'havia iniciat el darrer terç del segle XIX. El principal iniciador fou el Dr. Andreu, qui edificà la seva torre i un grup de xalets tocant a l'estany. Al començ del segle XX s'hi trobaven afincats, a més de la família Andreu, el Sr. Clausolles, la família Moner-Raguer, Cònsol Schierbeck, famílies Font, Llopis, Boixareu, Pedraza, Journaud, Dr. Bufill, entre altres, tots al barri de l'Estany, on també construí la seva torre, cap a l'any 1903, l'editor Sr. Simon, el fill del qual, Santiago, fou el promotor i iniciador, durant molts anys, de les festes estiuenques: era popular i empenedor. Fou el continuador del dinàmic Salvador Andreu (primogènit del Dr. Andreu), qui, abans que fos abatut per la malaltia que el portà a la mort, fou l'ànima de tots els festivals estiuenques que es celebraven a Puigcerdà.

No podem oblidar l'aleshores gran periodista republicà, N'Emili Junoy —descendent de la Cerdanya, concretament de Queixanstadura—, la casa-residència del qual persisteix, mig abandonada, al camí de la Guingueta. Tenia, molt sovint, hostes de categoria, puix que era home que cultivava amb gran mirament les relacions. Des de literats i polítics francesos (Clemenceau, Pams, Delcassé) de nom, el General Weyler, el novel·lista Blasco Ibáñez, passant pel Duc de Solferino, Cambó, Marquès de Squilache, Salmerón, Lerroux, per anomenar-ne només uns quants. El General Primo de Rivera s'hi estatjà el mes d'agost de l'any 1923, en ocasió de traslladar-se a Font-Romeu per celebrar-hi, es diu, una reunió preparatòria de la Dictadura, que provocà poques setmanes després... I també hi féu estada Alfons XIII, quan visità la Cerdanya, l'any 1924...

JAUME BRAGULAT

Vint-i-cinc anys de vida puigcerdanesa

El campanar
de Santa Maria

Un estany “japonizante” a ulls de Josep Pla, on un dia, explica Isidre Domenjó a *Ball de nit*, “tothom es va quedar esglaiat. Els cabells rossos i fins —ara, a més de xops—, li queien per l'esquena fins més avall d'on començaven les escates. El coll era prim, coll de cigne. Els pits, menuts i fermes, contenien l'encant i la puresa de l'adolescència. S'havia assegut damunt els primers rocs que formen l'illa que hi ha al bell mig de l'estany i els seus ulls clars —blaus, potser ?— guaitaven inexpressius la gent mentre feia moure, desvergonyida, la cua”. I si aquesta sirena provocà un bon enrenou a la

Vila tal com ens diu l'autor, de ben segur que ho degué fer amb permís de la tradicional «Vella de l'Estany», “símbolo de virtudes de la mujer ceretana” segons ens diu Josep Vinyet en el seu escrit *La Vella de l'Estany*, la qual, continua explicant-nos, sap “acudir con exactitud matemática a la cita todos los años, aun cuando hay quien dice que lo cuenta por lunas. Viene, recorre el poblado, analiza los progresos del vecindario, llena su corazón de alegría y luego... discretamente por entre las ramas de un sauce llorón, inicia en barquichuela su tornaviaje a la mansión palaciega que supo la fantasía construirle debajo las aguas, donde le esperan con bienquerencia aquellas hadas que en día remoto llegaron desde el lago Lanós”. Aquesta vella, explica Josep Albanell a *Els ulls de la nit*, és l'anomenada Georgina, la qual vingué a Puigcerdà, a l'estany, i allí “es va deixar anar al peu d'un vell salze, va exhalar un llarg profund sospir i va tancar els ulls... Tota ella era una gran gelera en forma de vella arraulida al peu del salze més vell del llac”. Al matí, en trobar-la un noi, cregué tot convençut que era la Vella de l'Estany. Fent veus, diverses persones anaren a veure el que deia el menut. “I del cel, reprenyat com estava, els bromots baixos es van començar a desfer i a regalimar. Quan l'escamot de cerdans va ser a l'estany, ja hi queia damunt un aigüat. I al peu del salze un estrany munt de gel disforme i estranyament net i transparent s'anava desfent, s'anava desfent, s'anava desfent... Era el gel i es desfeia; era morta i es desfeia. I ningú no ho sabia. Només el nen. I els cignes. I els ulls de la nit”.

I no és pas estrany que sirenes, fades i la Vella hi facin estada, ja que Josep M. Junoy explica que “el llac, diguem-ne, amb més propietat, l'estany, de Puigcerdà, és sens dubte un dels racons més sentimentals de Catalunya. És el marc perfecte per a un idil·li... L'aigua hi reflecteix les nuvolades de rosa i de llet tardorenques, les

denses cortines cendroses dels cels de neu i aquella file-ra espessa de verns... que tanca, amb els seus troncs morats i amb les seves garlandes de lluent fullatges verds, el disc argentat de l'aigua". Reflexos que permeten trobar-hi quelcom més, tal com ho posa de manifest Magdalena Masip quan veu que "el cel sobre l'aigua / s'ha abocat, / i així, sens mirar enlaire, / estrelles dintre l'aigua jo he trobat". Ella mateixa hi descobreix que "l'aigua quieta reposa / sobre l'estany adormit, / mig blava, mig verdosa, / color d'infinít". Ací, és on M. Dolores Serrano s'adona que "el sol se refleja en las aguas apacibles del lago de Puigcerdá, donde una docena de cisnes muy poéticos cogen el pan de los niños con gracia almibarada y decimonónica; donde los sauces se desflecan en hojillas móviles, sonoras de viento...". Tot plegat perquè, com segueix comentant, "el lago aún está aquí, vivo, centelleante, fecundador. Positivo". I tota vegada que és ell, l'estany, un element identificador de la Vila, Antoni Monsó no va poder d'estar-se de compondre-li la sardana *L'Estany de Puigcerdá*.

Malgrat tot això, l'Estany pren més color amb la seva festa. Antany, narra Rafael Gay de Montellà a *La Cerdanya*, "era tot voltat i creuat de fanals de colors que el transformaven en una estampa japonesa. Qui hi posava una mica d'imaginació hi veia de tot. Flors de lotus d'un blanc nacrat, peixos fosforescents i espurnejants, dragons d'escates rutilants. Les herbes dels voltants, sota la vellutada suavitat del vespre, imitaven matolls d'arròs de les planúries pantanoses de Nagasaki". I si això fou en alguna ocasió, ens continua dient, "un altre any l'estampa japonesa es transformà en un espectacle wagnerià... tot fou arranjat perquè poguéssim aparèixer l'heroi wagnerià enmig de la festa. I quin heroi! El tenor Francesc Vinyas, abillat amb cuirassa argentada i elm daurat, menava el cigne blanc, pel mig d'aquelles aigües incandescentes".

▲ L'Estany

En tot cas, la tardor i l'hivern, lluny de la verdor, confereixen a l'entorn una altra visió ben copsada per Manuel Maristany quan observa que "largos bancos de hielo flotan sobre el lago de Puigcerdá. Barcas y cisnes hace mucho tiempo que fueron puestos a buen recaudo. Entre sus mustias y peladas arboledas destacan gravemente las altas y oscuras secuoyas de Casa Fabra. Los paseantes arrastran cansinamente los pies por la hojarasca de sus orillas, ajenos a los graves problemas del mundo. Una pareja de novios se pasea cogidos de la mano", potser pel costat de l'antic Hotel del Lago, al qual Evilasio Moya a *Vehemencias y tropeles* dedica un poema tot dient que "la vida: / ríe, / canta, / llora y se adormece / con tintineo aturdido / de siglo ceretano", i on, segons el mateix Moya a *Andaraje*, "...hay «millones de hojas», de múltiples colores, de infinidad de tonos, de amarillos distintos". 🐼

Alta Cerdanya: Monlluís i el pla de la Perxa

SI BÉ A PARTIR DEL COLL DE LA PERXA hi ha un petit planell anomenat pel mateix nom que es decanta lleument cap al Conflent i que hi ha autors que així ho consideren, no menys cert és que també n'hi ha força que l'integren a la Cerdanya, per allò que és a partir de Montlluís on es produeix un vertader canvi orogràfic i paisatgístic. És per això que l'integrem en aquest capítol. Allí, Vincent de Chausenque, a *Les Pyrénées ou voyages pédestres...*, observa que “les montagnes du midi tout à coup interrompues, laissent comme un passage..., le col de la Perche qui n'est ainsi qu'une suite d'ondulations ou l'air est libre et le ciel ouvert”. Per la seva part, Landouzy-Lavastine, a *Voyage de 1903 aux stations du sud-est de la France*, comenta que “entre Montlouis et la plaine de la Cerdagne s'étend une campagne aride, véritable désert montueux et pelé, battu par les vents, enseveli sous les neiges pendant huit mois de l'année, terre inhospitalière, enfer au milieu du paradis: c'est le passage du col de la Perche...”.

De bon antuvi hom troba la plaça fortificada de Montlluís, “la petita ciutat emmurallada”, com l'esmenta Xavier Febrés a *El Pirineu frontera i porta de Catalunya*. El seu nom li va donar Vauban “pour faire honneur au Roi”, tot recordant Lluís XIV, tal com ens comenta Domènec Bellmunt a *Mont-Louis, Font-Romeu, Bourg-Madame*. Seguint Vincent de Chausenque, la població és “une citadelle et d'un ouvrage à couronne qui renferme la ville”. Continua dient-nos que “fut bâtie sous Louis XIV par Vauban, pour défendre le col de la Perche, un des passages les plus faciles et les plus fréquentés vers l'Espagne. Elle est située sur un vaste plateau très inégal, qui, à la hauteur de 800 toises, ne peut avoir d'autres cultures que des prairies; fondés sur le granit en place, ses fortifications, ses édifices, tout est granit; le ravin de la Têta lui sert au nord et à l'est de fossé naturel sous des

La muralla i el forn solar de Montlluís

glacis très plongeants qui des autres côtés descendent dans un vallon complètement ainsi le circuit de la place; et tout ne serait que verdure à l'entour, si quelques villages n'interrompaient des tapis uniformes, du côté où la vallée inférieure va s'enfoncer entre la montagne de Caudiés couronnée de sapins, et les hauteurs dépendantes de la crête”. De la construcció, però, Pierre Vidal, en la seva *Guide... des Pyrénées-Orientales*, comenta que les obres anaren “sous la direction de François Fortia d'Urban, colonel de régiment Dauphin... et ingénieur distingué”. Comenta, a més, que “c'est la place de guerre la plus élevée de France: Il n'est pas rare que, pendant les nuits d'été, le thermomètre descende à zéro”. Potser per això, malgrat que en lloà la frescor de l'estiu, també diu que “en hiver, Mont-Louis devient une prison”. En tot cas Henry Spon, a *Font-Romeu*, comenta que “l'air est là-haut d'une pureté absolue, aussi parfaitement exempt de bactéries et de poussières organiques que s'il avait été soumis à une stérilisation au laboratoire”.

En arribar a Montlluís amb la diligència, Georges Beaume, a *Des Vosges aux Pyrénées*, explica que la població “apparaît, triste et grisâtre”. Diu que “on n’y compte que huit rues. La très large rue du Général-Meunier, qui la coupe en deux parties égales, aboutit à la place d’Armes, où s’élève le monument du général Dagobert, dont le cœur repose sur une pyramide de granit surmontée d’un boulet”. “Cette pauvre pierre —comenta Ardouin-Dumazet a *Voyage en France*— est l’hommage touchant des soldats de l’armée des Pyrénées-Orientales à leur chef, vainqueur des Espagnols, qui succomba aux rudes fatigues de la campagne”. Beaume, afegeix que “la citadelle peut contenir 4.000 hommes... La commune est entièrement circonscrite dans les remparts, que Vauban construisit en 1681”. S’hi entra, com explica Emmanuel Brousse a la *Cerdanya française*, quan “on traverse le fossé sur un pont-levis, puis on pénètre par la porte de France, une porte lourde, avec des montants en pierres de taille, sous une voûte massive, basse, écrasante. Un frisson vous parcourt le corps, car, involontairement, on éprou-

ve la sensation que l’on pénètre dans une prison dont les grilles vont se refermer”. Un cop a dins, el mateix autor observa que “les maisons, solidement construites, ont ordinairement deux étages. Elles avaient toutes à l’origine un four et un puits; le rez-de-chaussée était voûté. Ces précautions indiquent clairement que ces maisons étaient bâties en vue d’un siège”. Una porta, aquella, que en tot cas era incòmoda per a George Bentham, ja que, com diu en la seva obra *Catalogue des plantes indigènes...*, quan s’instal·len a la Cabanassa es troben en un “petit village situé au pied de la forteresse, et plus commode pour nous que la ville même, à cause de la gêne occasionnée par la fermeture des portes pendant la nuit”.

En tot cas, aquesta funció militar ha perdurat en certa mesura: “encara avui —ens diu Xavier Febrés— Montlluís és un centre de casernament comarcalment

◀ Plànol de Montlluís, del segle XVII

Sant Pere dels Forcats en festa

A Saint-Pierre-del-Forcats, nous montons, le jour de la fête. Point de rues dans ce village juché à tous les vents, sur un mamelon du col de la Perche. Les maisons propres ont pris racine un peu partout où il y avait de bon rocher, un ruisseau, un lopin de terre cultivable. Les paysans en pleine place publique, sous une tente qui les abrite des rayons du soleil, boivent et dansent. Des amis de la ville nous convient à un des spectacles les plus curieux de la fête. Nous entrons dans un café, et là, nos verres pleins d'une bière mélangée de limonade, nous attendons avec une sorte de recueillement, dans la pénombre de l'antique maison que les neiges, en hiver, recouvrent à demi. Tout à coup, trois belles jeunes filles pénètrent dans la salle. Ce sont les trois *pabordessas* (rosières) de l'endroit. Elles nous offrent d'abord quelques billets d'une loterie organisée au profit de l'église, puis consentent, non sans se faire prier, à jouer du *pandero* et à chanter des ariettes. Le *pandero* est un tambour de basque très grand et carré, avec double peau peinte en bleu. Sur une de ses faces, deux rubans agrémentés de menus grelots sont fixés en diagonale, réunis au centre par une cocarde tricolore. L'autre face, sur laquelle frappent les doigts allègres et solides, est privée d'ornement. Donc, pendant que ses deux compagnes chantent des ariettes, une des rosières joue du *pandero*. Elle balance le tambour du bras droit, tape de la main gauche, et le *pandero* produit une musique sourde, égayée de grelots, que le chant monotone et nasillant des deux autres rosières accompagne avec un charme pénétrant.

GEORGES BEAUME

Des Vosges aux Pyrénées

estratègic de la milícia d'ofici. A la part alta del poble s'hi troba el 'Centre National d'Entraînement Commando'... Al començament del camí que hi porta, es topa amb una placa de direcció prohibida 'sauf militaires'. És una segona fortalesa dintre de la ciutat petrificada". No obstant això, aquest aparent militarisme apuntat no és avui dia l'esperit predominant: ben al contrari. Com diu Domènec Bellmunt, "en résumé: L'intérêt stratégique et militaire des fortifications de Mont-Louis est actuellement nul ou presque nul. Mais le parfait état de conservation des remparts et le charme de la ville actuelle font de cette Station une des curiosités historiques les plus dignes d'intérêt de la Cerdagne française.

Ses beaux paysages, ses airs purs —ses hautes forêts, la font rechercher des personnes aimant le repos, l'altitude et les excursions merveilleuses". I si les defenses han passat a ser un element turístic i d'aprofitament per als veïns, no és estrany veure els "glacis gazonnés et plantés d'arbres de toutes essences", tal com explica J. Ferrer a la *Cerdagne-Capcir-Andorre*. I, parlant d'horts, Gérard Bessière a *Capellá des cimes* ens explica que "le capellá en cultiva un autre dans les fossés, près de la porte du village. La terre était bonne et il avait des doigts verts". Seguint de nou J. Ferrer a la *Cerdagne-Capcir-Andorre*, aquest comenta que "on demandera à voir le puits des forcats... Ce puits, très profond, alimentait en eau les

défenseurs en cas de siège”. En destaca, per a Anne-Françoise Mare et Michel Bouille a *La Cerdagne*, “son immense roue en bois, aux très belles proportions”, la qual —comenten— “était mur par les prisonniers ou les forçats selon les époques”.

En qualsevol cas, de Montlluís hauríem de tenir en compte el que diu J. Henry a *Roussillon où itinéraire des Pyrénées-Orientales* quan esmenta que el nucli “jouit du titre de ville parce que c’est une place forte, car sans son enceinte bastionnée commandée par la citadelle, ce ne serait, eu égard à sa population, qu’un très petit village”.

Seguint Brousse, es pot observar que “au-dessous de Mont-Louis, on aperçoit les débris d’une vieille tour dominant quelques murs en ruine. Ces ruines sont connues sous le nom de *Castellasse*. C’est là que se trouvait le *Vilar d’Avança* qui a existé sous ce nom ou celui d’*Ovansa* jusqu’à la fondation de la citadelle et de la ville de Mont-Louis”.

Poc més enllà de la sortida de Montlluís, “al bell mig de la cruïlla de les tres carreteres al coll de la Perxa, —ens diu Xavier Febrés— s’hi va erigir un descomunal monument piramidal del més pur estil mona de Pasqua al prohòmic cerdà Emmanuel Brousse, ‘*Con-*

▲ La Cabanassa

seiller général, député des Pyrénées Orientales, ministre. A l’apôtre des Economies. Au bienfaiteur de la Cerdagne. Au défenseur de la viticulture. Au ministre mort pauvre’, segons les inscriptions informen”.

Ben a prop, hom veu a la Cabanassa, potser per allò que, toponímicament, es va documentar com a “Cabana, Cabanas de Perticha” que fa pensar —diuen alguns, i segons constaten Sebastià Bosom i Oriol Mercadal a *La Cerdanya*— en “una petita construcció rudimentària feta a la muntanya o al costat de pastures”. A ulls de Cèsar August Torras i en la seva *Cerdanya*, “la població té l’aspecte net, alegre y endressat. Per son costat de mig-jorn hi passa’l Jardó, essent ja del terme de Sant Pere dels Forcats la vora oposada del petit riu”. Emmanuel Brousse hi veu “un village qui n’a pas l’aspect triste et monotone des localités avoisinantes. Il a un je ne sais quoi de gai et riant, au milieu de la nature froide et sévère qui l’entourne... Les maisons de La Caba-

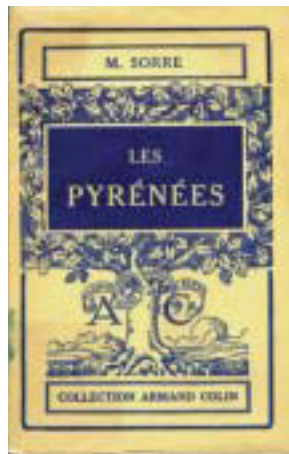

L'església de Planès
[de Chevalier de Basterot]

nasse sont éparpillées dans un oasis, au milieu de belles prairies très fertiles. Les rues sont moins sales, les maisons plus blanches et mieux bâties que dans les communes des environs”. A més, hi troba “belles villas tant dans le village que dans les magnifiques prairies”. Ací, Georges Beaume no pot evitar de citar la “fameuse sécherie de graines de pins”, la qual, per a Brousse, “est un établissement de premier ordre, supérieurement construit et aménagé, qui ne laisse rien à désirer au point de vue du progrès moderne et de la perfection de ses installations”. Visions aquestes també recollides, de manera semblant i molt resumides, per J. Ferrer a *Font-Romeu et Cerdagne* (o *Font-Romeu et ses environs. Guide touristique*) o en la seva altra obra *Cerdagne-Capcir*.

Seguint la carretera, ens portarà vers Sant Pere dels Forcats. Cèsar August Torras observa que “s’enlaira bellament sobre’l plà tenint dues petites valls a cada costat, provinents de les vessants de les Cambres d’Ase. Aquestes valls que al unir-se al dessota formen com el braç y les puntes d’una forca, podrien haver donat origen al nom del poble...”, el qual és vist per Emmanuel Brousse “propret, agréable, et, pour notre part, nous prenons toujours un plaisir extrême à le visiter. Il ne faut pas demander aux villages de ce pays la symétrie dans la disposition des rues, des habitations. Il a fallu mettre à profit tous les accidents de terrain sans tenir compte la ligne droite et des alignements... Cela n’empêche pas Saint-Pierre-dels-Forcats d’avoir un aspect pimpant, avec son église au clocher quadrangulaire, ses maisons aux façades jaunâtres ou blanchies à la chaux, et ses eaux abondantes courant de tous côtés, tombant de partout et chantant joyeusement à chaque pas...”. A la vista d’Ardouin-Dumazet el poble “est riant, vu de loin, avec ses maisons blanches à toit d’ardoises”, mentre que J. Ferrer, en les seves dues obres, ens suggereix una visita a

Forn solar de Monlluís

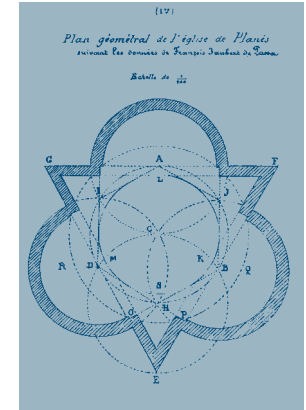
Editions Dino, a *Le petit train jaune de Cerdagne*, ens diuen que “une surprise vous y attend, car si c’est le Roi Soleil qui fut à l’origine de Mont-Louis, trois siècles plus tard c’est le grand soleil qui l’on y piegea, par le premier four solaire au monde, construit par F. Trombe en 1953”. Per això, Anne-Françoise Mare et Michel Bouille comenten que “le four solaire installé par le Centre Nationale de la Recherche Scientifique, ainsi par la Défense Nationale, qui a été pendant plusieurs années la grande attraction de la Citadelle...”.

l'església, a la qual s'accedeix "par une gracieuse allée ombragée traversant le cimetière".

Ben a prop, "sous le pic de Jonquines —suivant Ardouin-Dumazet— se montrent les maisons blanches de Planès, éparpillées en trois ou quatre groupes autour d'une église très humble". El nucli està format per tres veïnats, segons Sebastià Bosom i Oriol Mercadal: "el de l'església, el del Castell i el de les Cases del mig. Del primer nucli en destacaríem l'església —dedicada a la Mare de Déu de la Merçè— perquè es tracta d'una construcció excepcional". Per a Cèsar August Torras el poble estava "distribuït en veïnats: el del Castell, el del Mig y'l de Dallà". Per a ell mateix, el primer "està situat en la part nord, junt a les ruïnes del propi castell que s'alçava en el lloc més enlairat... Del castell no'n queda més que la cisterna que's troba en una pagesia. Els altres veïnats se troben a l'altra part de la rivera".

De l'església, són molts els autors que en parlen tot sorprenent-se de la seva fesomia. Així, Vincent Chau-senque comenta que "dans le village de Planès, joli groupe sur le tapis vert général au pied du cône hardi de Prats, appendice de la montagne de Carnbredase qui sur ce point forme la crête, on nous fit voir un baptistère à trois angles, de forme singulier". A qui realment va frapar l'edifici fou a J. Henry, qui le dedica una llarga reflexió. Observa que "le plan du monument... est un triangle équilatéral dans lequel se trouve inscrit un cercle dont le diamètre est celui de la coupole qui le couronne". Les versions i opinions són molt diverses entorn a l'origen i autors de la construcció, així com de la seva funció: església, mausoleu i, fins i tot, com sostenia el Dr. Carrera a *Voyage pittoresque de la France*, segons Emmanuel Brousse, "que l'église de Plan est une ancienne mosquée construite sous les Sarrasins", cosa repetida per F. Jalabert en la seva *Géo-*

▲ Planta
◀ i campanar
de l'església
de Planès

graphie du Département des Pyrénées-Orientales, així com per d'altres, en un o altre aspecte. Xavier Febrés en diu: "unes versions tan indemostrades com les altres pretenen que l'església de Planes va ser dissenyada com a centre iniciàtic dels Templers quan el papa Climent V va autoritzar-ne els antics membres a entrar als ordes religiosos. D'altres interpretacions asseguren que la forma triangular inusual pot ser d'arrel perfec-

▲ Planès

tament catòlica i simbolitzar la Trinitat, o bé que es tractava d'una torre fortificada d'ús militar...". En qualsevol cas, com és obvi, *L'église ésotérique de Planès (Pyrénées-Orientales)* de Léon Langlet, és un dels títols més suggerents de tot aquest conjunt de teories. I dins del món religiós, val a dir que la Verge de Planès, com moltes d'altres, va ser trobada en una cova per un bou. "La cova de la Verge's troba —seguint Cèsar August Torras— tot anant de l'iglesia al veïnat de Dallà en el cap d'un prat. Dins de la cova hi naix una fresca font".

Fent via vers la vall planera de la Cerdanya, hom fa cap al coll de la Perxa, on s'assenta el nucli del mateix

L'església de Planès

La dificultat d'explicar la construcció, dans un petit et misérable village des montagnes, d'une église si singulière et sur un plan aussi insolite, nous avait persuadé, de concert avec la tradition, que ce monument devait être d'origine arabe; et ce point admis, nous ne voyions d'autre motif probable à son érection que le soin de donner une sépulture digne d'un haut personnage comme il l'avait été, à Munuza, gouverneur de ces montagnes pour l'émir Abd-er-Rahman, lequel Munuza s'étant révolté contre l'émir, fut tué aux environs de Livia. Cette circonstance historique nous semblait pouvoir seule expliquer la présence d'un édifice aussi éloigné par sa forme de toutes les constructions habituelles, et qui, toutes, dans ces montagnes se rapportent par leur style, par leur plan, par leur ornementation, à l'architecture romane, dont l'église de Planès n'offre aucun caractère. Mais ce sentiment a été combattu par des écrivains qui ont voulu voir dans cette construction un édifice chrétien.

Si l'édifice de Plan avait été construit par des mains chrétiennes, ce ne pourrait être que pour en faire une église ou un mausolée, or cet édifice ne possède aucune des conditions des églises telles qu'on les entendait à l'époque ou on suppose qu'il a été bâti, c'est-à-dire avant le treizième siècle, temps auquel le style ogival vint dominer exclusivement toutes les constructions.

J. HENRY

Roussillon ou itinéraire des Pyrénées-Orientales

nom. Com apunten Sebastià Bosom i Oriol Mercadal, "el coll de la Perxa (1.581 m) és un dels llocs de pas tradicionals del Pirineu. Sembla que, ja durant les glaciacions quaternàries, fou un dels pocs passos que podien utilitzar els primers pobladors per travessar el Pirineu cap a terres més meridionals. Després, en època protohistòrica i històrica, jugaria un paper important en

connectar la vall de la Tet amb la del Segre, tot permetent la circulació de poblacions, ramats i mercaderies des de la costa a l'interior i viceversa". El coll, diu Brousse, "contrairement à ce que l'on pourrait croire,... n'est pas un passage étroit. C'est un plateau très vaste, assez uni quoiqu'un peu incliné et ballonné par endroits, gazonné mais dépourvu d'arbres. Au nord, se dresse la serra de Bolquère, au sud, le Cambre d'Ase. Le plateau de La Perche sert de trait d'union à ces deux montagnes... L'aspect du plateau... n'est-il pas des plus gais, même en été, pendant la belle saison. C'est une savane, aux grandes proportions, dont l'aspect désolé et nu contraste avec la luxuriante végétation des alentours". Tret d'unió que per a Carles Bosch de la Trinxeria, en *Records d'un excursionista*, és "molt notable pels seus grans estreps i naixement de rius". Georges Beaume també ens comenta que es tracta d'un "plateau aride, laid; des plantes maigres et sales, dans l'isolement le plus absolu", mentre que Ardouin-Dumazet explica que "c'est un des paysages les plus tragiques des Pyrénées. Pendant l'hiver, la neige y atteint une épaisseur énorme et les tempêtes y sont terribles". Per la seva part, Cèsar August Torras s'adona que "el pla de La Perxa és un grandió planell, bastant igual, cobert de pasturatges, de molt mal passant a l'hivern quan les neus hi estenen espessa llençolada que'l vent remou després y aixeca, aixis és que antigament hi havia existit un hospici o santa casa de refugi, pera'ls caminants, baix el nom de Santa María de Jardó, quin nom de Jardó portava també aquest port."

En el mateix coll, Georges Beaume es troba amb uns "auberges mornes, à droite et à gauche: elles ne s'ouvrent guère que l'hiver pour les rouliers et les voyageurs, qui, les jours de tempêtes, s'abritent sous leurs toits." En tot cas, Brousse no només es troba amb els dos albergs, sinó també amb "deux maisons d'explota-

◀ La muralla de Montlluís

tion agricole, avec leurs dépendances". I continua comentant que "en été, ces habitations ne disent rien au touriste amateur de pittoresque. Mais en hiver, quand cette vaste savane, qui s'étend depuis la sortie de Mont-Louis jusqu'au col Rigat, est ensevelie sous des amoncellements de neige, c'est avec plaisir que le voyageur, revenant de la Cerdagne, voit poindre leurs toits d'ardoises". L'indret, per a Anne-Françoise Mare i Michel Bouille, és "une grande nappe unie, gazonne en été, blanche en hiver", i afegeixen que, "étant difficile d'accès, des perches servaient à guider les voyageurs dans la neige, d'où son nom". 🐾

Alta Cerdanya: la Solana

ÉS BEN CERT QUE LA CERDANYA té dues parts ben diferenciades, a banda i banda del riu Segre, que la parteix. Diferències climàtiques i, alhora paisatgístiques. Per això, de la part que ara es descriu, Jordi Pere Cerdà, en *Poesia completa*, observa la “Solana estorregadissa / on les venes de la terra / floren sus la neu esparsa; / els escamotets lluerterers / castiguen brots de bardisses; / quan fugen damunt la neu, / ressonen cavalleries”.

Fent camí des de Montlluís cap a Ur, hom es trobarà, a mà dreta, Bolquera. “La pyramide du clocher commence à se montrer, puis le village apparaît tout entier assis sur les bords de la rivière de Bolquère —explica Emmanuel Brousse a *La Cerdagne*—. Continua dient-nos que “il est pittoresque en diable ce petit village... Les fenêtres font des trous noirs sur les façades blanches; la carcasse de la roue d’un moulin attend qu’un courant d’eau vienne la faire tourner. Les maisons sont adossées à un mamelon, dominées, à gauche, par l’église...”. Ací, “prop del rierol veí —comenta Juan Antonio Bertran en *La Cerdanya de sempre*— a la vora del que a l’edat mitjana s’anomenà la Strata Francisca Superior... hi havia una torre de senyals. Aquesta, convertida en campanar de l’església de Santa Eulàlia, presideix el poble actual que s’estén cap al nord i l’oest en diferents nivells en els quals s’entremesclen edificis rústics, moderns i xalets. Protegeixen el poble una sèrie de tossals de preciosos boscos...”. Amb parer semblant ho exposa a *Font-Romeu et ses environs* J. Ferrer quan descriu que “c’est un charmant site estival à cause de la proximité de la forêt, à quelques minutes à peine. On y jouit d’un magnifique coup d’œil qui embrasse le col de la Perche, les montagnes grandioses du Cambre-d’Aze et du Puigmal”. A més, en la seva obra *Cerdagne-Capcir*, esmenta que el nucli “s’embellit et s’équipe. Nouveaux chalets, équipements modernes”. Per la seva part, Pep

Bolquera

Collelldemont, en *La Cerdanya*, ens apunta que “la neu ha canviat el ritme descendent de la població de Bolquera, sobretot des que el 1913 va començar la construcció del centre turístic Superbolquera, amb l’estació d’esquí Pirineus 2000”, de tal manera que, segons Rafael Gay en *La Cerdanya*, “turísticament Font Romeu i la barriada de Super-Bolquera són el centre vital del turisme pirinenc occidental, per la seva altitud, pels grandiosos boscatges que la volten, i per la proximitat als llacs i per la incomparable situació de què gaudeixen”. I, a *La Cerdagne*, Anne-Françoise Mare i Michel Bouille puntualitzen que el poble “est la patrie de l’astronome Boher qui, berger au Carlit, étudia les étoiles”.

Ben a prop hom fa cap a Font-romeu, nascut a derrós de l'Ermitatge. Aquest està, per a J. Henry a *Le guide en Roussillon...* “situé sur un petit plateau au haut d'une montagne du territoire de la commune d'Odelló, doit son origine à une statue de la Vierge trouvée, dit-on, comme celle de Planès, près d'une source qui à raison de cette circonstance amena de nombreux pèlerins: de là, le

nom de Vierge de Font-Romeu, c'est-à-dire de la fontaine du pèlerin”. Per això, Josep Maria Castella, a *Font-Romeu. Poema*, diu que “allí vora una font de melodia / Els monjos li han bastit un Camaril / On els pastors hi fan ofrena pia / A la Verge més pura que l'Abril”. De l'indret, Pierre Vidal en la seva *Guide... des Pyrénées-Orientales* explica que “tout ici est calme: on marche

Processó a Font-Romeu, a principis del segle XX

silencieusement entre les colonnades des pins dont le morne feuillage arrête les rayons ardents du soleil”, mentre que Cèsar August Torras a la seva *Cerdanya* troba el santuari “mig amagat en un hermós bosc de pins i al costat de fosca clotada”, la qual és descrita per Marie-Rose Trilles i Anédée Escach en *Carcanet* tot explicant-nos, caminant, la seva arribada al lloc i dient que la marxa la fan “au milieu de paysages variés, pittoresques, avec, en animation le vol majestueux d’un aigle royal des Pyrénées, la course éperdue de dame belette essayant d’atteindre sa proie: un beau lièvre roux, les tac! tac! tac! d’un pic-vert sur l’écorce vermoulue d’un pin, les chants des petits hôtes de la forêt, mélodieux au possible créaient un fond sonore bien agréable”. Conjunt d’elements, entre d’altres que porten a dir a Louis Bertrand a *Jean Perbal* que “ce pays exerce sur moi un attrait profond et inexplicable”.

Forn solar d’Odelló

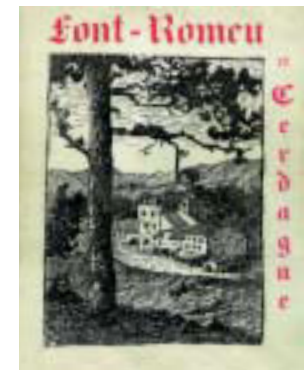
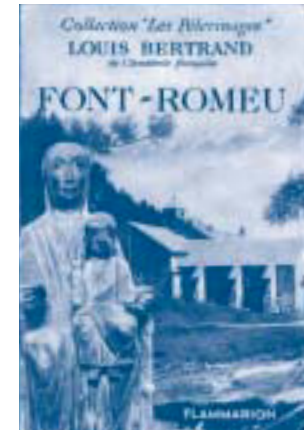
En qualsevol cas, si modernament el poble destaca és perquè “hi ha —diu Juan Antonio Bertran— un Centre d’Investigació per a l’Aplicació de l’Energia Solar. El seu forn solar, del C.N.R.S. (Centre National de la Recherche Scientifique), s’inaugurà el 1969 i consta de vuit terrasses escalonades amb seixanta-dos miralls de 48 m² cadascun, que s’enfronten a la immensa corol·la d’un mirall parabòlic de 40 m d’alçada per 54 m d’amplada”. En veure la instal·lació, Josep Vallverdú a *Catalunya visió 3*, es pregunta: “Ciència ficció? Fantasia novel·lesca?”. I continua dient que “quan us hi acosteu, la lluentor metàl·lica us sorprèn i us neguiteja un xic. Tot és silenci, tot és llunyanament amenaçador, una violació del paisatge dins el segle XXI... Al fons, la gran pantalla parabòlica que concentra l’esclat radial i el llança en un feix de llum i calor contra la central elaboradora, al seu davant, pilastra cúbica.”

I continua dient-nos més endavant: “il y a encore autre chose qui m’attire et me retient sur ce haut lieu: non pas seulement cette pureté, cet air vierge, mais, pour tout dire, cette *sublimité* qui fait des hautes solitudes montagneuses un refuge plus près des grandes sources de l’Être, plus près du Primitif et de l’Éternel”. Després de parlar de diversos santuaris, l’acadèmic francès Louis Bertrand, en la seva obra *Font-Romeu*, diu que “parmi ces sanctuaires de Cerdagne, le plus célèbre est assurément celui de Font-Romeu. Du mois, c’est le seul qui soit encore vivant, où les foules continuent d’accourir à de certaines dates solennelles...”. Un santuari on el mateix autor descobreix que “entre les murailles complètement tapissés d’ex-voto, on s’avance vers ce paradoxal flamboiement de dorures. C’est un retable du plus fougueux style espagnol, du «churriguéresque» le plus épanoui et le plus

trionphant”. Ex-vots, els quals —continua comentant— “pour les curieux d’histoire locale, comme pour les âmes religieuses, ces témoignages naïfs de la piété des foules offrent un intérêt passionnant...”.

I si un gran nombre d’autors expliquen l’aplec, alguns, a més, com ara el mateix Vidal, parlen de la font. “Elle —diu— sort du maître-autel. De l’auge, où elle se déverse par trois tuyaux en fer, elle est conduite, au moyen d’un canal souterrain, dans une piscine dont l’entrée est située en face de la grande croix. Les *Goigs* attribuent à cette eau une vertu miraculeuse”, que per a J. Henry es tracta d’una piscina miraculosa que guérit toute sorte de maux”. Per la seva part Emmanuel Brousse, a *La Cerdagne*, explica que “l’eau de la fontaine est glacée, littéralement. On ne peut tenir la main trempée dedans une minute. Il est prudent de ne pas la boire seule. Il vaut mieux la couper avec un peu de café ou de vin”. En qualsevol cas, els cerdans, com bé diu l’Himne Cerdà escrit per Francesc Matheu, “fills de la França o de l’Espanya, / tots som germans a Font-romeu”.

De la població de Font-romeu, en Jean Baro, a *La nuit et la poésie en Cerdagne*, ens diu que “tu gardes le soleil qui fait défaut ailleurs / Tu combles dans ton site, sportifs, visiteurs / Et à chaque saison prends un nouveau visage / Teinté de roux, vert, blanc en un savant dosage”. Aquí, “a principis d’aquest segle, —ens comenta Juan Antonio Bertran en *La Cerdanya de sempre*—, es començaren a construir alguns xalets al preciós bosc que envolta la capella i el 1910 la construcció del Grand Hôtel... que s’inaugurà el 1914. Passà per una sèrie de vicissituds... i més tard es reféu i assolí un gran renom en els anys vint i trenta... Maharajàs, alteses reials, i personatges de tota Europa es donaren cita en aquest centre de luxe, d’oci i d’esbarjo”, tot derivat, com explica Rafael Gay, de la gran campanya publicitària que proclamava “*Venez a Font-Romeu amb grans affiches* turístics arreu. Darrera els grans *affiches* sortien els milionaris curiosos, els artistes, els jugadors, les peripatètiques internacionals més famoses, a omplir les cambres reservades al «Grand Hôtel de Font-Romeu», a reposar, a

L'orquestra ▶
del "Grand Hotel"
de Font-Romeu

El forn solar
d'Odelló ▼

somniar un xic entre el dringar de l'or de la ruleta i l'hipnotisme decadent dels valsos dels *tzigans*". I, de Font-romeu, més cap aquí en el temps, en Domènec Bellmunt a *Mont-Louis, Font-Romeu, Bourg-Madame*, tot transcrivint una carta diu: "Hôtels, hôtels..., bars et salons de thé, coiffeur, photographe, Casino et magasins de sports. Rien n'y manque". En qualsevol cas, com diu Pep Collelldemont en *La Cerdanya*, "al costat de l'hotel van començar a créixer els xalets, les torres, els apartaments, i així es va formar en poc temps una població totalment nova, nascuda al costat d'una capella i sense cap tradició de poble".

Dessota de Font-romeu hom localitzarà Odelló, nucli que és per a Pierre Vidal un "petit village gai, propre. Le territoire est un peu maigre: quelques landes, des rocs stériles, des champs pierreux, mais des bandes de pâturage, quelques arbres, des filets d'eau". Allí, Emmanuel Brousse a la *Cerdagne française* hi veu "quelques maisons dans le style moderne. Mais jusqu'à présent, on ne se servait pour leur construction que de pierres liées avec de la terre. Les ouvertures, portes ou fenêtres, sont petites, à cause du froid qui se fait souvent

sentir". El conjunt, per a M. Dolores Serrano a *Crónicas de las fronteras*, "tiene aún cierto aire remansado y pueblerino, plácido y agradable". Serrano veu que "en las calles pinas... hay también huertecillos cercados por breves paredes de piedra seca; huertecillos que, para entrar, has de levantar el pestillo de forjadas cerraduras, patinadas por lluvias y soles". I si bé també ens parla de la seva església, és Cèsar August Torras qui ens diu que aquesta és "una notable iglesia románica, del siglo XI, ab bonica portada que ostenta ornats capitells y notable serralleria a la porta y un absis de ratlles molt correctes". I és precisament Juan Antonio Bertran qui observa que hi ha "a terra una gran reixa, «trenca-cames», que impedeix l'entrada d'animals a l'església".

Compartint municipi i veïnatge amb les dues poblacions anteriors, hi ha Vià, poble el qual, segons Juan Antonio Bertran, "està dividit per una fondalada en dues parts ben diferenciades: la de més cap al sud té una sèrie de casals rústics importants i a l'altra s'hi troba l'església de Santa Coloma, de la qual Brousse ens diu que "la porte d'entrée, toute en granit, percée dans le mur latéral du midi, est remarquable". A més, ens apunta que "au cimetière, il existe plusieurs... dalles tumulaires anciennes".

I, veïnes amb les anteriors, es fa cap d'immediat a Ègnet, el qual "était autrefois fortifié. On voit encore, dominant le village au nord, les ruines d'une vieille tour de défense", la qual, "appelée au tort, semble-t-il, tour des Maures", segons J. Ferrer a *Font-Romeu et Cerdagne*. El nucli —per a Juan Antonio Bertran—, és "de grans casals que formen el casc antic contrastant amb una gran quantitat de xalets de muntanya, moderns, ubicats en el preciós bosc del turó que protegeix el poble del nord". En qualsevol cas, Pau Vila a *La Cerdanya* havia observat que "les cases de dalt, arrapades a uns esquells

El Caos de Targasona

El Caos de Targasona tuvo, hasta hace muy poco tiempo, fama de tierra maléfica, habitada por malhumorados brujos que proporcionaban palizas memorables a los incautos labriegos que osaban atravesarlo a *l'hora blava*, la hora azul del atardecer. Los campesinos que habían de cruzar el Caos se persignaban hasta tres veces y los pastores guardaban siempre en el zurrón una pata de conejo, que es, como todo el mundo sabe, remedio eficaz contra maleficios y encantamientos.

Y a fe que no los critico. El Caos de Targasona, en los pálidos atardeceres cerdanos, es como un mal sueño; en la llanura árida y desolada los bloques erráticos se alzan en el azulado contraluz como balbuceos de un arte monstruoso, como una procesión terrible de águilas, guerreros, gigantescos cráneos que la humedad ha poblado de lascias cabelleras goteantes. Toda la fuerza de la tierra desatada yace en montones informes, aún desafiantes, como despojos de una lucha de titanes rabiosos. Y eso dicen que fue.

M. DOLORES SERRANO
Crónicas de las fronteras

Nous ne connaissons rien de plus extraordinaire, de plus fantastique, que le spectacle dont on jouit en allant de Targasona à Angoustrine par le chemin de la Solana. Ce n'est qu'une désolation de pierres et de débris, c'est un défilé fantastique de blocs écroulés des montagnes. On dirait des géants mutilés qui hurlent, les entrailles fendues, les bras convulsés. Des pierres, en forme de crânes et chevelues de mousse, restent sur d'autres blocs taillés en colonnes à la façon de formidables bilboquets. On ne sait à quoi comparer ces monstres qui regardent les voyageurs passer avec une indifférence de vaincus enchaînés par les lianes et les fougères. Certains resserrent la route au point de l'étrangler; quelques-uns se sont enfoncés dans la terre et y restent en équilibre comme sur une aiguille.

D'autres sont empilés les uns sur les autres et tiennent par un vrai prodige d'équilibre. Il en est

de plus hauts que les plus hautes maisons lesquels sont venus s'aplatir d'une seule pièce sur les bords du chemin. Il y en a de toutes les formes, de toutes les dimensions. Les uns sont ronds et polis, d'autres ont les arêtes tranchantes. Ceux-ci sont petits. Ceux-là sont grands, gigantesques, formidables. On en voit d'éventrés, de coupés en deux comme avec une scie.

Et là, ils se regardent, se coudoient, se soutiennent, se mordent et se mangent, faces de hiboux, becs d'aigles, lances de troglodites, ossatures de megalosaurus; c'est le champ de manœuvres des tempêtes, où s'entassent par paquets les boulets lancés par les glaciers. Le *chaos de Targasona* présente cet extraordinaire tableau.

EMMANUEL BROUSSE
La Cerdagne française

de roca que sostenen una antiga torre de defensa, són més petites i més velles; les de baix, ja arrenclades, són més grans i modernes”, mentre que “a la part baixa del nucli —ens comenten Sebastià Bosom i Oriol Mercadal a *La Cerdanya*— hi ha un megàlit conegut com a dolmen d'Èguet, datable vers el 2000 aC”.

Tot baixant cap a Targasona, hom es troba enmig d'un “Caos”. És l'anomenat “Caos de Targasona”. Què és? Cèsar August Torras ens comenta que “la carretera entra en un país per demés trist y desert, d'aspecte grandios, verament fantàstic y desolat. Immenses roques granítiques de variats tons, dominant el grisenc, de formes

costelludes, rodones, botarudes, ja senceres, ja trossejades o esteses arreu en confós y original desordre, apilades a voltes les unes damunt de les altres y molt sovint unes de més grans damunt d'unes de més petites, prenent formes agropades, rares y capritxoses...”. Per això, en Juan Antonio Bertran comenta que “el més extraordinari i fantàstic és l'espectacle que produeix... Blocs de granit, d'origen glaciari, despresos del pic de Maures, dispersats, sense ordre, com gegants fantasmagòrics en els quals s'entreveuen animals o personatges petrificats, a vegades en un equilibri gairebé inestable, donen origen a les més variades llegendes. El caos impressiona i sobta.” Allí, segons

El Caos
de Targasona

J. Ferrer, “un des rochers les plus célèbres est celui qu’on appelle: *Le Barratas*”, mentre que Yves Hoffmann ens diu que “en dépit du brillant soleil de la Cerdagne, ces nobles débris des montagnes qu’ils furent, il y a des millénaires, gardent l’équivoque et mystérieuse allure de créations de rêves dignes d’inspirer des amateurs de sculptures abstraites”. Tot això té —per a Pau Vila— raó de ser perquè “s’ha descompost en blocs arrodonits a causa de l’estructura esquistosa de les roques, els quals s’han apilat, els uns damunt d’altres, d’una manera caòtica”. Per a Michel Bouille i Jean-François Brousse a *Chemins du Roussillon*, “beaucoup de ces rochers jetés pêle-mêle ont de saisissantes figures humaines. On voit des corps hurlant, des bras tordus, rehaussés, ça et là, des blocs à têtes étranges”. Altrament, segons alguna llegenda, i de la mà de Jordi Mas a *Camí ramader*, es pot dir “ai, pastor, vers la Bullosa / desplaçaves el ramat, / vas dir paraula ultrajosa, / el Senyor t’ha condemnat / a ser roca esgarrifosa / dins d’un camp desordenat”. Per la seva

part, Targasona és, a ulls de Pierre Vidal, “un joli petit village que des eaux vives arrosent de tous côtés”, mentre que a Cèsar August Torras el nucli se li presenta “ròneg y trist”. A més, hi observa que “un blaç de roques de color verdós corona les cases del pintoresc poble de rònegues cases ab teulada de pissarra”. De l’època d’Emmanuel Brousse, aquest destacava que “a l’entrée du village, dans un pré attendant à la route,... un frêne de proportions gigantesques. Il ne mesure pas moins de six mètres de circonférence sur huit de hauteur”. I és també en aquest terme “on podem veure de ben a prop —ens explica Pep Collelldemont a *La Cerdanya*— la central solar Temis, que es pot observar perfectament des de Puigcerdà i de molts altres indrets... Actualment no està en funcionament com a eina de producció elèctrica, però serveix per fer-hi experiments sobre les radiacions còsmiques. Tecnològicament parlant, la central Temis és molt més sofisticada que la d’Odelló...”. No obstant això, Xavier Febrés ens indica que tenia “una futura capacitat de producció de dos megawatts, capaços d’alimentar una vila de 2.000 habitants. Aquesta potència situa la central experimental francesa en tercer lloc mundial, després de la de Brastown als Estats Units... i la de Crimea a la Unió Soviètica” tot i el fracàs que va representar, per bé que, seguint el mateix autor, aquesta central “ja són paraules majors. L’Estat francès s’hi ha jugat la «grandeur» tecnològica de punta”.

Quelcom més avall del Caos, hom fa cap a Angostri-na, poble del qual Pierre Vidal ens comenta que “quand on voit ce village pour la première fois, qu’on ne verra rien de plus propre, de mieux arrosé, de plus frais, de plus beau!... En entrant dans le village le bien-être et le bonheur s’y marquent de tous côtés. La route longe les maisons et le bord de la rivière, entre deux rangées d’arbres au feuillage épais”. En tot cas, a ulls de Pau Vila el nucli està

“format per dos escamots de cases, a manera de dos carrers separats per aglomerats rocosos”. Dos carrers que, als ulls de Sebastià Bosom i Oriol Mercadal, són “dos veïnats: la Part Petita, a l’esquerra; i la Part Major, a la dreta. Aquesta... integra l’església parroquial de Sant Andreu... que mereix ser destacada pel seu conjunt (arquitectònic, mobiliari i pictòric)”. És, però, Emmanuel Brousse qui en fa una més llarga descripció, entre la qual trobem detalls com ara: “Les maisons de village, bâties de chaque côte de la rivière,... sont éparpillées dans des massifs de verdure qui font mieux ressortir la blancheur des façades. La nouvelle église, fine et coquette, semble porter un défi à sa devancière, la pauvre vieille église romane, perchée sur un roc,... au milieu des riches tombeaux ou des humbles fosses du cimetière dont elle reste, malgré tout, la fidèle gardienne”. “Les maisons, grandes et spacieuses, avec de belles et riches façades, y sont nombreuses. Les jardins qui les entourent jettent une note encore plus gaie... Angoustrine est la Nice de la Cerdagne française”. Per la seva part, Pau Vila ens fa observar que “sens dubte fou vilatge romà: ho indica un altar pagà dedicat a Júpiter, conservat al cementiri”, mentre que Cèsar August Torras diu que fer-hi cap “s’atravessa per un pont de pedra de tres arcades”. Anne-Françoise Mare i Michel Bouille s’hi refereixen com a un indret “paradis des pêcheurs” i el situen “contre un chemin de transhumance”, tot i que amb el “privilege de n’avoir encore été défiguré”, car hi resten antigues cases “soigneusement datées par une inscription gravée dans la pierre”, afirmacions repetides en el llibre *Chemins du Roussillon* de Michel Bouille i Jean-François Brousse. No obstant això, Juan Antonio Bertran observa que “l’austera casa cerdana alterna amb l’edificació capriciosa, fins i tot frívola, de colors ocre o blau cel, amb la qual no xoca en absolut, sinó que, ambdues, donen al conjunt un caràcter rústico-popular molt acollidor”.

Bell-lloc

Dins del terme de Dorres s’hi localitza el Santuari de Bell-lloc, el qual, per a Emmanuel Brousse, “c`est le belvédère le mieux placé de la Cerdagne... Belloch occupe l’extrémité est d’un plateau aux proportions assez vastes”. Per això en un dels *Goigs* hi trobem que “en una alta montanya, / Avéu volgut habitar, / En la terra de Cerdanya, / Hon sens vos no s’pot estar”. Opinió semblant la de Cèsar August Torras, qui, a més, afegeix que hi ha unes “ruines d’una iglesia y convent. Part d’aquestes edificacions estan convertides en corral. De la iglesia que era gran y d’una sola nau se n’ha utilitzat una part que presta’ls serveis de capella”. A més, Juan Antonio Bertran observa que té un “campanar d’espadanya, refet recentment, i un absis que, per la senzillesa de les seves línies, és, tant per dins com per fora, el més proporcionat de la Cerdanya”. Per la seva part, J. Ferrer explica que “aujourd’hui ce ne sont que des ruines, les richesses de l’église se trouvant soit à Palau-de-Cerdagne, soit à Dorres”, mentre que Sebastià Bosom i Oriol Mercadal posen de manifest que “les destrals polides encastades en la seva façana són el testimoni d’una ocupació pretèrita a prop del lloc”. De l’indret, del puig, Jean Baro va compondre el poema *Colline de «Belloch»*, on diu: “Colline de «Belloch», qui près de nous domines / Maints villages «Cerdans» d’une beauté divine, / Tu dresses dans les cieux, ton dôme arrondi / Qui paraît s’agrandir, lorsque survient la nuit. / Les vieux murs lézardés, d’un ancien monastère / A ton faite surgissent, évoquant le mystère”, mentre que Joan Sallarés, guanyador dels Jocs Florals de la Cerdanya de 1883 amb el poema *Pirene lluny dels homes*, contava que “Y allà lo Nort seguintse, redol d’una alta serra, / enjardinada s’alsa, vigís fent Bell-lloch, / d’Escalda encisadora, paradís d’eixa terra, / que si neus té á la testa, té á n’als seus peus lo foch”.

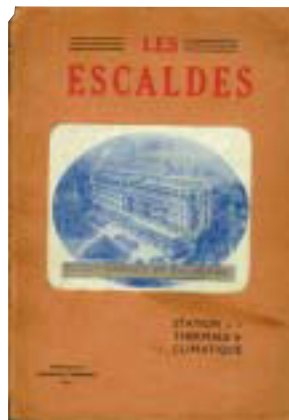

◀ L’Aplec de Bell-lloc

Angostrina

Poc tros més enllà hi ha les Escaldes, altre temps depenent de Puigcerdà. Juan Antonio Bertran les situa “entre un preciós parc d’arbres de fulla caduca”, on hi veu “un gran edifici que fou un sanatori de tuberculosos fins fa poc temps, ja que s’ha transformat i modernitzat...”. Antigament, Brousse hi observava “deux pavillons en angle légèrement obtus”, mentre que Pierre Vidal explicava que les “eaux chaudes... sont aujourd’hui un des plus vastes et des plus agréables établissements thermaux des Pyrénées-Orientales... On peut loger facilement 250 personnes... L’Établissement se compose de *trois* corps de logis, d’un petit chalet et d’un pavillon de bains spéciaux. On y trouve *six* galeries de bains comprenant *quarante-six* baignoires en marbre, *une* galerie de douches avec

petite piscine, *une* salle d’aspiration avec *quatre* pulvérisateurs...”. I tot això, s’alimenta per diferents fonts anomenades per ell mateix com a “Colomer, Merlat, Tartera d’En Margall o de la Cazeta”. A més, en destaca que “la *Source du Pastural* est appelée aussi *Font dels Curats...* à cause du grand nombre de prêtres espagnols qui avaient l’habitude de s’y réunir”. Aigües que, segons una conferència del professor Landouzy-Lavastine a *Voyage de 1903 aux stations du Sud-Est de la France*, “sourdent en abondance d’une faille de 2.000 mètres dans le roc”. Continua explicant-nos que “il faut remuer un peu l’eau pour avoir l’odeur des oeufs bouillis. L’odeur est si faible qu’on pourrait à la rigueur ignorer que l’on est sur un banc sulfureux”. Val a dir que Valentin Van Hassel a *Zigzags dans le Sud-Est de la France...* no només incideix en la importància de l’estació, sinó que a més ens explica que “est la plus élevée de la France et peut-être de l’Europe” i, reincideix en el fet que “c’est le royaume du soufre très puissant et très stable”. Potser per això, J. Henry deia que a “l’abri de toutes les vicissitudes atmosphériques, les eaux des Escaldes ne diminuent pas sensiblement pendant les grandes sécheresses et n’augmentent pas non plus pendant les grandes pluies. La température moyenne de ces eaux est de 41 à 42 degrés centigrades”. I a tot això, Marcel Lami a *Vers les Cimes* acaba especificant que “... d’autres y font une cure d’eau: des rhumatisants, des herpétiques, des poitrinaires. Sous les ombrages du parc, dans les baignoires, les pulvérisateurs, ceux bienfaisants et trop peu connus jaillissent et poudroient. Plusieurs sources s’épanchent à ciel ouvert sous les arbres, et j’imagine qu’il doit être moins triste pour les pauvres malades de prendre leur verre prescrit dans ce décor agreste que dans une salle fermée et empuantiée...”. (Cal

Ermitage de Font-Romeu

On reconnaît facilement que la partie la plus ancienne de la chapelle de Font-Roméu est ce qu'on appelle aujourd'hui le *Camarill*. L'autre partie remonte à 1680 et à 1683. En 1741 on construisit les contre-forts entre lesquels jaillit la fontaine.

Les corps de logis qui servent de logement au curé d'Odelló, au *Paborde* et aux visiteurs, ont été successivement construits en 17333, 1752 et 1774. Tous ces locaux, convenablement meublés, sont ordinairement retenus par les familles qui viennent passer une partie de l'été à Font-Roméu, et surtout par des pèlerins de la plaine qui *veulent* séjourner quelques jours à l'ermitage, à l'occasion de la fête du 8 septembre.

On remarquera dans la chapelle une grande quantité d'*ex-voto*.

Le retable du maître-autel est éblouissant de dorures, de fleurs et de figurines: sur l'une des moulures est représentée la découverte de la Vierge de Font-Roméu. La belle statue en marbre blanc, par Oliva, n'est pas le moindre ornement de ce splendide retable.

Les deux petites chapelles qui imitent le transept sont aussi fort riches.

Mais prenons un des escaliers en marbre rouge qui s'ouvrent dans ces deux chapelles et montons au *Camarill*. Il serait difficile de trouver quelque chose de plus doré, de plus éblouissant que ce petit sanctuaire. Quel luxe! Quelle richesse! La statue de la Vierge est littéralement couverte d'argent et d'or, des pieds jusqu'à la tête. Epingles, bagues, montres sont suspendues à sa robe qui a l'air d'un somptueux étalage de bijoutier.

PIERRE VIDAL

*Guide historique et pittoresque
dans le Département des Pyrénées-Orientales*

Dorres

senyalar que hi ha més bibliografia al respecte. Vegeu: *Les Escaldes (Cerdanya)*, Rev. Terra Nostra, núm. 97 bis, Font-romeu, 2000).

De nou, a la carretera principal, ens surt al pas Vilanova de les Escaldes, la qual per a Emmanuel Brousse "n'offre par elle-même rien de particulier". En aquest indret, Cèsar August Torras descobreix que "les cases estan edificades sobre penyes granítiques" que formen, per a Juan Antonio Bertran, "un conglomerat de cases cerdanes, provençals i de tipus suís, al voltant de l'església de Sant Iscle i Santa Victòria". Tanmateix, Paul Naudo, a *Notre-Dame des Graces, Villeneuve-les-Escaldes. Notre-Dame de Belloch, Dorres*, explica que "chaque fois que j'ai eu l'occasion de traverser le village, de voir se profiler son clocher mural aux deux cloches, dont l'une ressemble au contrejour du soleil couchant à une «demoiselle» gentiment enjuponnée, j'ai regretté qu'on ne puisse rien dire, rien voir".

► Els nous banys de Dorres

▼ Exvot de Font-Romeu

Quelcom més enllà es treu cap a Dorres, una “agrupació —segons Pau Vila— de cases pageses marcant carrers irregulars, en els vessants meridionals del Carlit, on sembla que s’hagi aturat el rodolament dels blocs granítics. El caos gris i pelat arriba fins a arran del poble”, motiu pel qual Yves Hoffmann diu que és un “curieux village construit aux limites des déserts du Carlit”. Granit que, per altra banda, —continua explicant-nos—, “ha donat fama de bons picapedres als homes de Dorres”. Amb tot, segons Miquel Martzluff a *Les hommes du granite dans les Pyrénées Nord-catalanes*, “queda ben poca cosa d’aquest ofici que un dia va donar ocupació a tants obrers i que produí un patrimoni tan esplèndid”.

En el poble, les cases, per a J. Ferrer a *Font-Romeu et Cerdagne*, “se cachent dans des bouquets d’arbres”. El conjunt és vist per Juan Antonio Bertran com un grup de grans cases de pagès, de pedra o de colors ocre o rosa, amb líquens daurats damunt llurs llosats de pissarra, que envolten l’església romànica de Sant Joan Evangelista”, mentre que Emmanuel Brousse s’adona que “ses blanches maisons s’aperçoivent, à travers la verdure”. Amb tot, diu que el nucli no té “rien de bien remarquable. Les maisons sont disposées comme à peu près toutes celles de la Cerdagne: grandes cours précèdent le corps de logis; hangars couverts où l’on entasse le bois, le foin, la paille; écuries pour le bétail, etc.”. Per això, Jean Baró ens descriu certs elements del nucli tot dient que “tout autour de la place, aisément l’on peut voir, / La coquette fontaine, le bassin, l’abreuvoir / Et la charmante église, surmontée d’un clocher / Témoin énergueilli, de tant de destinées”. No obstant això, Juan Antonio Bertran hi descobreix “un preciós poltre i, una mica més allunyats, els safareigs públics d’aigua calenta natural, que brolla a uns 34° C, a la vora de l’abeurador i la font d’aigua molt fresca”. A més, en destaca que “el 1960 es descobriren uns banys de granit... L’aigua brolla i transcorre lliurement i els banys es troben en plena naturalesa, a curta distància del poble, més avall, i estan sempre plens de gent... amb fred o neu”, “tot desprenent —diu Xavier Febrés— una lleugeríssima flaire pròpia de la seva composició, però que la meva filla va qualificar en alguna ocasió «d’olor d’ou dur» amb una ganyota suspicax”, motiu que porta a Jean Baro a dir de la deu que “tu remplis l’atmosphère de tes vapeurs de soufre / Tu viens des profondeurs ou quelque immense gouffre / Des entrailles d’un sol ou en feu permanent / Réchauffe mers et terres, êtres morts et vivants”.

Sant Martí d'Envalls

Le sentier nous entraîne d'abord à Saint-Martin, village détruit, il y a plusieurs siècles, par une avalanche. Des vestiges subsistent, des murs, des portes, des placards et aussi l'église. Pauvre chapelle, qui sert d'étable en temps d'orage aux troupeaux. Elle n'a plus de voix pour appeler, le jour de la Saint-Martin, les dévots d'Angoustrine qui viennent y entendre la messe. On raconte que ses cloches furent enlevées une nuit par les habitants d'Orlu (Ariège). Pour commettre ce larcin, ceux-ci avaient ferré leurs chevaux à l'envers, de sorte qu'en venant, ils semblaient s'en retourner. Dans cette chapelle, un guide nous montre une grosse pierre qui, dit-il, prend la couleur de sang quand on la frappe avec force, soit d'un marteau, soit d'un caillou. C'est sur cette pierre que le comte de Cerdagne aurait immolé son fils dans les circonstances suivantes: le comte était en guerre avec les Arabes. Il donna un poste à garder à son fils, lui recommandant de ne pas attaquer l'ennemi, sauf provocation. Mais le jeune prince, négligeant les conseils de son père, se précipita sur les Maures, qui étaient retranchés dans les défilés des Graüs. Après une lutte terrible, les Maures l'emportèrent. Le comte, furieux, tua son fils sur la pierre que l'on montre dans la chapelle.

GEORGES BEAUME

Des Vosges aux Pyrénées

La regió del Carlit

I, ja vers a trobar la plana cerdana, es localitza Ur “au confluent de la rivière de Brangoly avec la rivière d’Angoustrine”, explica Emmanuel Brousse tot fent-nos notar que “ces deux cours d’eau réunis forment la Rahur, qui constitue la limite entre la France et l’Espagne depuis le pont de Llivia jusqu’à son confluent avec le Sègre à peu de distance au sud de Bourg-Madame”. Del nucli, arrecerat, el mateix autor comenta que “est la localité la plus chaude de la contrée. Aussi les fruits y sont-ils abondantes et

savoureux. Les poires, les pommes, prunes, abricots, etc., qui poussent dans les jardins nombreux autour du village, ont un goût et un parfum délicieux...”. Per això, Georges Beaume defineix el poble com un “petit village parfumé de jardins”, mentre que Jean Baro comenta que “un doux soleil d’Espagne, dès le lever du jour, / Rechauffe ses vieux toits et lui joue mille tours, / Lui laissent miroiter, sous un ciel éclatant / Et ses limpides eaux, ses prairies et ses champs”. Per la seva part, Yves Hoffmann ens diu que

Font-Romeu

Molt a prop de Dorres, Font-romeu reuneix actualment els dos rècords: és la més antiga estació d'esquí del Pirineu catalano-francès; alhora la més moderna, freqüentada i esnob. Va ser un dels indrets peoners de l'esquí a tot França, conjuntament amb els de Chamonix i de Super-Bagnères. Cap als anys 20, les senyores hi esquaven amb faldilles... La seva actual reputació procedeix igualment del fet que és una de les poques estacions assentada als voltants immediats d'una vila ben organitzada de 3.200 habitants i 25.000 estadants/turistes. Els barcelonins benestants d'anys enrera -procedents de les colònies de Puigcerdà, de Camprodon o de Barcelona mateix- tenien molta tirada cap a la llegendària vida nocturna de Font-romeu, gràcies a la qual molts d'ells van tastar per primera vegada amb una certa llibertat i «*savoir faire*» la fruita inútilment prohibida, al natural, en cinema o en fotografia. Ja deuen ser avis venerables aquells «*espagnols*» desfermats del casino de Font-romeu i del seu night-club «le Papagayo»...

D'altra banda, Font-romeu és oficialment ciutat pre-olímpica des dels Jocs Olímpics de Mèxic del 1968. S'hi concentren els esquiadors becats i les seleccions nacionals franceses de diferents esports. Els preus de qualsevol article o servei hi són caríssims.

Els dos primers xalets d'esbarjo que van donar origen a l'estació van ser construïts l'any 1902, a un quilòmetre de l'ermita que dona nom a la vila. S'hi venera encara la Moreneta de la Cerdanya, de tota la Cerdanya. L'aplec de Font-romeu és un dels més concorreguts del Pirineu català. Convoca cada 8 de setembre milers de cerdans dels dos cantons de la ratlla. Durant aquest «aplec del Baixar», la Moreneta és portada de l'ermita fins a l'església d'Odelló, on passa els hiverns. L'ermita és monument històric oficialment declarat i compta amb una moderna hostatgeria de 90 llits.

XAVIER FEBRÉS

El Pirineu, frontera i porta de Catalunya

“dans la rudesse de son nom, des problèmes de toponyme qui n'ont jamais été résolus... il n'en est pas moins village cerdan et participe à la prospérité de ce plateau, dont les praires et jardins portent ici les fruits de l'Eden”, mentre que en Pau Vila repara que “les cases ofereixen un cert aspecte vilatà, car en general tenen dos pisos i alguna tres”. Entrant a descriure elements, Anne-Françoise Bouille i Michel Mare expliquen que “le château a été élevé avec les pierres de la Rahur et des éclats de schiste. Les armes des Codol sont gravées sur la porte. Une tour découronné domine le tout”, mentre que Sebastià Bosom i Oriol Mercadal ens posen de manifest que “l'església de Sant Martí és un dels exemples més bells del primer romànic cerdà, malgrat la sobreelevació de la nau i altres modificacions del s. XVIII”. Puntualitza Juan Antonio Bertran que “a l'interior hi ha peces d'enorme interès”.

Continuant la visita literària i geogràfica, s'ha de fer cap a Enveig i els seus agregats. El poble, per a Emmanuel Brousse, és “pim pant, coquet, bien exposé au soleil. Il fait plaisir à voir... Il est difficile de rêver coin plus agréable, plus frais, plus délicieux, dans une situation plus enviable,

aux portes de cette étrange, grandiose et froide vallée de Carol”. Destaca Brousse que “les maisons... sont larges, spacieuses. Le village, autrefois résidence des seigneurs et barons d’Enveig... à garde des traces de son antique importance. Le château féodal existe encore.” Per això Juan Antonio Bertran observa que “entre totes les construccions destaca el castell dels Barons d’Enveig, que es remunta al segle XI, amb *opus spicatum* a la seva façana nord al costat de la carretera, i més avall la bonica porta amb arc de mig punt que dona accés al pati on es contempla la façana sud del palau”, del qual Georges Beaume, a *Des Vosges aux Pyrénées*, diu que és “tant bien que mal restauré”. En qualsevol cas, el mateix autor remarca que ací “les maisons se prélassent au soleil, les unes rangées sur le bord de la route, les autres descendant vers l’Ararr (sic. Ha de dir Aravó), qui les appelle de sa voix monotone.”

Lloances vers el poble que també posa de manifest Cèsar August Torras quan diu que “la població té galan

y alegre aspecte, situada en mig de verdor de prats y festoses arbredes, hortes y jardins. Té bons edificis amb cases orejades y espaioses y respira netedat y benestar”. Ens destaca que “a l’entrada del poble... hi ha una magnífica finca y elegant hisenda, bell ornament del poble”, i que “té bones aigües y la font del poble és abundosa, fresca y regalada”. En aquest indret J. Ferrer a *Font-romeu et Cerdagne* ens fa notar que “la S.N.C.F. y possède une maison de repos. D’ailleurs, non loin, à mi-chemin de La Tour-de-Carol, et en contre-bas, à été construite la Gare Internationale, terminus de la ligne venant de Toulouse par Ax-les-Thermes, et de la petite ligne électrique...” (es refereix a la del Tren Groc). Petit Tren Groc al qual Jean Baro dedica reivindicativament: “Oui, nous voulons te garder, train jaune de «Cerdagne» / Car tu es le fleuron de nos belles montagnes, / Qui frémissaient, sans doute, de ta disparition, / Pour joindre à nos concerts, leur «Sainte Indignation»”. 🐞

◀ El massís del Carlit des del Pic dels Moros

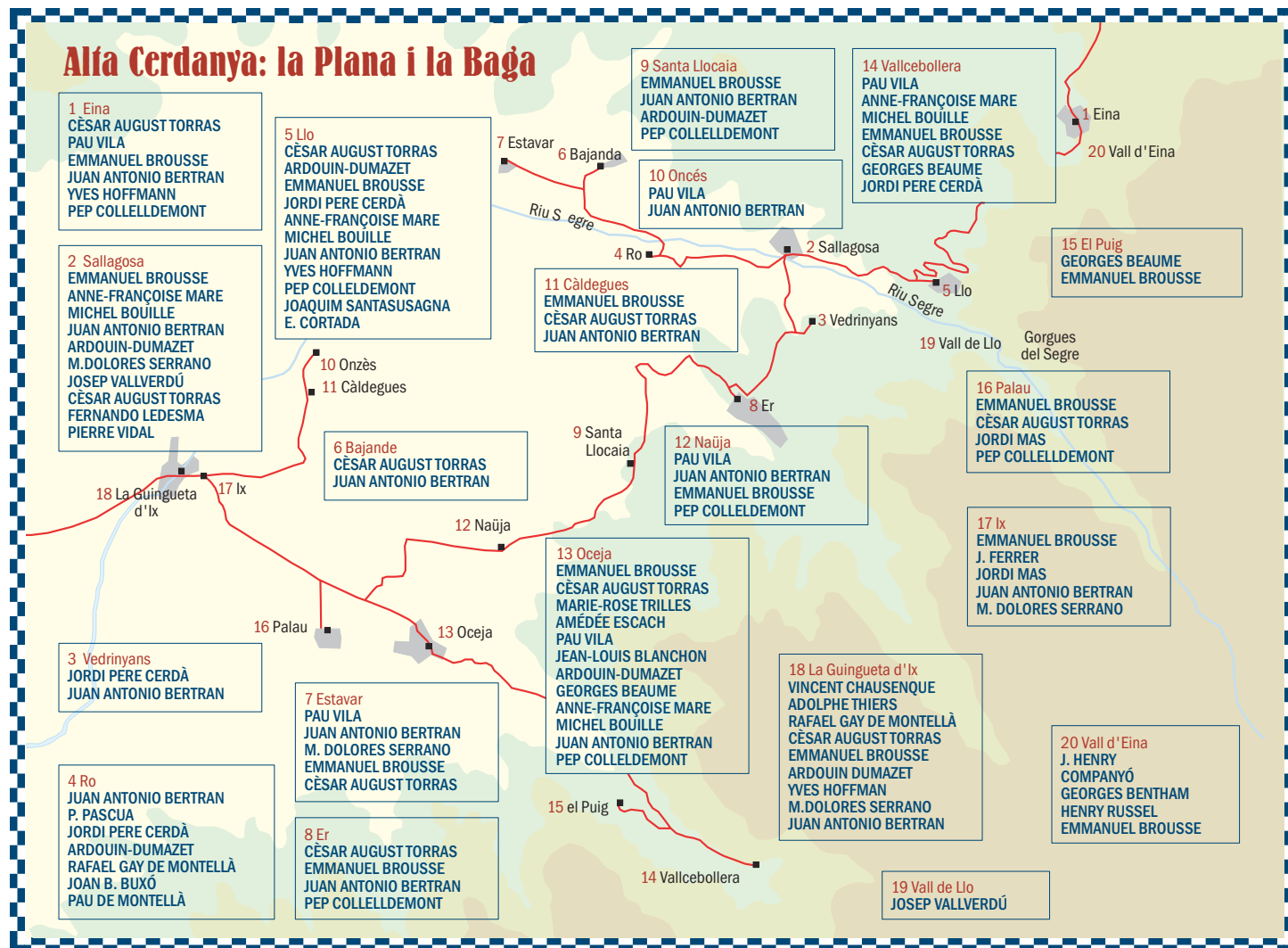
Alta Cerdanya: la Plana i la Baga

Eina

PROP DEL COLL DE LA PERXA, a una gran alçada sobre el nivell del mar (1.574 m), hom localitza Eina, nucli “situat —explica Cèsar August Torras a la seva *Cerdanya*—, a la vora dreta de sa joguinosa rivera y rodejat d’alegres prats d’esclatant verdor, a la sortida de sa bella y notable vall...”, on “ses rústegues cases ab teulats de pissarra ofereixen curiós aspecte.” A més, ens fa saber que les “ruïnes d’un antic castell dominen el poble. Queden sols en peu restes de l’antiga torra del homenatge. Lo demés ha desaparegut. Fou acabat de malmetre el 1845, havent servir les pedres de ses muralles per a la edificació de la casa comunal.” Pau Vila, a *La Cerdanya*, observa que en el conjunt “realment sembla haver-hi dos agrupaments: l’un a dalt, prop de l’església, on resta una torre

de guaita, i l’altre, a baix, prop del riu, on hi ha una casa forta senyorial. Allà les cases són més petites, i moltes ensorrades; ací prenen l’aire de masades.” Emmanuel Brousse, a *La Cerdagne*, més poètic, s’expressa tot dient: “oh! le charmant petit village, dont les maisons, enfouies sous la verdure, semblent dormir d’un même bon sommeil!... Eyne a l’aspect d’un de ces gentils villages suisses popularisés par les gravures... Le paysage est riant. L’eau coule de partout, en mille chutes, avec un gazouillis timide, dominé par la grosse voix de la rivière d’Eyna, précipitant ses flots de cascade en cascade, roulant des blocs qu’elle arrondit en billes.” Mentre, més actual, Juan Antonio Bertran, a *La Cerdanya de sempre*, veu que “és un poble preocupat i orgullós del seu passat que es remunta

a la prehistòria, del seu present i del seu futur, limitant i ordenant les noves construccions amb clars criteris d'estètica i autenticitat." En tot cas, Yves Hoffmann, quelcom anterior i discrepant, titlla les cases de "maisons paysanes", sense observar allò apuntat per altres autors. Per la seva part, Collelldemont, a *La Cerdanya*, amb un punt de vista més economicista, ens explica que "quan

l'economia i la vida mateixa del poble, lligades a la ramaderia, semblaven condemnades a desaparèixer, els trenta habitants es van ajuntar per crear una moderna estació d'esports d'hivern." A més, afegeix que "s'ha arranjat un circuit pedestre que permet tot passejant de recórrer alguns punts de gran interès històric, com un mehir, un dolmen i les restes de l'antiga via romana."

La vall d'Eina

En qualsevol cas, Eina es destaca per la seva vall, la qual ha estat, al llarg del temps, de l'interès de molts naturalistes i botànics, ja des del segle XVIII. Per això, Companyo, a *Histoire naturelle du département des Pyrénées-Orientales*, observa que “a une lieue d'Eyna, sur la rive gauche de la rivière, se trouve un four à chaux... En face..., de l'autre côté de la rivière, est une jassa appelée *Orri d'Avall*, où se retirent les bestiaux de la contrée; c'est là que l'on commence à trouver, sous les pierres des environs, le *Carabus punctatoauratus*.” Més explícit i contundent és J. Henry en la seva *Guide en Roussillon...* en dir que “depuis long-temps la vallée d'Eyna a attiré l'attention des botanistes..., ont tour à tour étudié la végétation de cette localité, qu'on a nommé quelquefois à juste titre: *Le jardin des Pyrénées*. Parmi l'immense quantité de plantes alpines que nourrit cette vallée...”. I fou en gran mesura en aquesta vall on George Bentham, segons explica a *Catalogue des plantes indigènes...*, “cette herborisation fut la plus riche que nous fîmes dans tout notre voyage, tant par le nombre d'échantillons que par la variété dans les espèces. Pendant trois jours, nous ramassâmes cinq mille cents échantillons. Nous y fûmes, il est vrai, dans la saison la plus favorable, et cette herborisation n'étant guère que la seconde qui fût strictement pyrénéenne, nous dûmes y cueillir beaucoup d'espèces assez répandues dans la chaîne; mais aussi il y eut beaucoup de très rares, ou même que nous n'avons vues que là.”

No obstant l'interès botànic, també el té com a paratge. Per això, el comte excursionista Henry Rusell a *Souvenirs d'un montagnard* no pot deixar de dir que “la vallée est un Eden de fleurs, et montant au Sud-Est, je trouvai une nature plus riante, bien qu'à mes pieds, à droite, et à une profondeur immense, il y eût une gorge rien moins que gaie.” Descripció plenament acceptada per Emmanuel Brousse quan ens comenta que la vall “mérite réellement la grande réputation dont elle jouit. Il est difficile de rêver rien de plus admirable, de plus grandiose, de plus riant et de plus sauvage à la fois. On trouve rarement des sites où les émotions se succèdent, comme ici, avec une intensité et une rapidité extraordinaire.” És en aquest indret on observa, entre moltes altres coses que “sur toutes les parties, notamment sur la rive droite de la rivière d'Eyne, les rhododendrons cèdent la place à un gazon d'un vert tendre, au milieu duquel poussent des fleurs de toute nature, de toutes couleurs: jaunes, violettes, bleus, rouges, blanches. Là-haut, vers le ciel, les crêtes dénudées sont taillées à pic, comme avec un rasoir.”

Baixant directament cap a la plana, tot passant el coll del Rigat, es va a cercar Sallagosa “par une pente très rapide, décrivant de nombreux zigzags”, ens explica Emmanuel Brousse. I és en aquest coll on Jean-Françoise Mare i Michel Bouille s'adonen que “se dres-

se un monument en fer forgé élevé à la mémoire de l'ingénieur Lax qui contribua à la réalisation du chemin de fer. Le monument est dû à Gustave Violet.” Per la seva part, Juan Antonio Bertran ens diu que “en una ampla fondalada, protegida del fred i dels vents, Sallagosa és la capital de la Cerdanya francesa. Després del Tractat dels Pirineus passà a ser cap de vegueria, avui ho és de cantó.” Brousse hi observa que “la mairie... et le groupe scolaire ont grand air, ainsi que diverses maisons construites le long de la route nationale... Il n'en est pas de même au cœur du village, où les rues tortueuses et les maisons basses ressemblent à toutes celles de la Cerdagne.” Comentaris plenament assumits per Ardouin-Dumazet en el seu *Voyage en France* qui, a més, afegeix que “on retrouve les vieux costumes catalans, mais, comme partout, la casquette confectionnée remplace l'antique coiffure. C'est rarement que l'on rencontre le bonnet de laine rouge, la *baratina*, à laquelle les Cerdans espagnols sont mieux restés fidèles.” Amb tot, retornant a la descripció del poble, Jean-Françoise Mare i Michel Bouille ens apunten que “les maisons de pierre de style montagnard lui donnent un aspect agréable et accueillant très propice au tourisme.” Als ulls de M. Dolores Serrano a *Crónicas de las fronteras*, el nucli se li presenta “como un gato de pelage blanco y reluciente desperezándose en un inmenso prado centelleante de verdes, matizados hasta más allá de lo soportable” i, en apropar-se diu que “me pareció aún mas blanca, más pulcra y calmosa. Una sensación de pereza beatífica emanaba de sus calles desiertas donde, a través de las ventanas entreabiertas, podían verse las familias sentadas en torno a las mesas cubiertas de plásticos multicolores.” I si per a Bertran la capitalitat és la que “ha fet que s'engrandís amb edificis moderns i es convertís en un important centre de comerç amb poques restes de la seva base cer-

dana que només es troba al cor del poble”, Josep Vallverdú denota que “la població manté un to reposat i discret, un xic apagat. La plaça de l’església i dos eixamplaments de la carretera esdevenen aparcaments: un pont que salta el riu, menut encara, té a la vora una rambleta on se celebra el mercat, on els camions-tenda s’instal·len, on hi ha parades de sabates, de roba, de saldos...”. Allí, en Cèsar August Torras ens indica que “la iglesia, d’origen romànic, està del tot desfigurada; sols en una de ses parets exteriors poden notar-se curiosos esculturats que semblen ser del segle X, època de construcció del primitiu temple.” A més, Fernando Ledesma a la *Guia de la Cerdanya* ens indica que “en una de las paredes exteriores del templo se hallan expuestas unas lápidas sepulcrales,... presumiblemente del siglo XVI y típicas de este período en la Cerdanya.” Mare i Bouille esmenten que la població “était la patrie du sculpteur Alexandre Oliva (1828-1870) dont l’œuvre la plus célèbre est un buste de Rembrandt.” I això ve a tomb perquè al davant de l’actual “mairie” hi té dedicat un monument. D’ell, Pierre Vidal ens comenta que, “n’appartenant à aucune école, ne procédant que de lui-même, n’exprimant que ce qu’il sentait et ce qu’il voyait, il ne tarda pas, après quelques tâtonnements, à dégager sa vigoureuse originalité.”

Dins del terme localitzem Vedrinyans, lloc del qual Jordi Pere Cerdà, en *La guatlla i la garba*, ens diu: “Vedrinyans enclòs en si, / gires l’esquena a la plana, / l’espatlló parant-te el vent. / Alces didots de pollancre / al cap d’una mà de camps / que s’endinsa en la muntanya.” Per la seva part, Juan Antonio Bertran ens diu que l’indret “degué ser preciós abans que es restauressin, massa ostensiblement, la majoria de les cases, traient-li força del seu encant.” D’ací, Jordi Pere Cerdà ens parla del rei de Vedrinyans, del qual ens explica que “Llaura

terra cerdana. / El capot trossejat / d’un estol de pedaços / el fa assemblar a la plana / amb sos quadrats de blat.” Per la seva banda, el veí “Rô és —per a Juan Antonio Bertran— un petit grup de bones cases i masos, a la vora del Segre, castigat pel vent fred del nord, el carcanet, amb una església moderna que té un preciós retaule de Sant Antoni Abat de 1704... executat per Josep Sunyer.” I, a davant del nucli, Jordi Pere Cerdà observa la “Font de les Maries, / dessota el camí. / Un manyoc d’ortigues, un saüc florit, / la creu d’una tomba / feta de granit, / un hort amb pomeres / que hi fan ballar els dits.” I és en aquest lloc, on —seguint Ardouin-Dumazet— “M. de Rivera, général de brigade espagnol, a des juments célèbres.” De fet, Rafael Gay de Montellà explica que “al fons del sac que forma la Cerdanya francesa, hi ha un racó idíl·lic, voltat de salzes blancs i de nogueres d’un verd vellutat, que rega el Segre tot just entrat a la plana” on —continua— “la mà de l’home hi bastí l’hameau de

La vall de Llo o el naixement del Segre

Els grossos pins negres, els avets, en menor quantitat, la codolada negrenca o torrada de pirites del fons del llit transparent, fan del Segre, en aquestes altures, el protagonista central d'un quadre engrescador per als qui estimen les altures, els roquissers, els penjats i pics, les prades de flors estranyes, els menuts clavellets, la ginesta prima dels cims, la molsa i les cascades, els rododendres i les falgueres de verd clar.

Malgrat l'altitud, la vall és protegida, i més aviat, l'espectacularitat que se'n desprèn, la provoquen les ensulsiades, l'arrossegall de troncs morts, veritables gegants color de calç, l'amuntegament de grosses pedres despreses dels cims, particularment de la riba dreta, on, entre el Camp de Parones i la Serra dels Clots, algunes de les parets són amenaçadorament verticals.

En algun indret, la vall s'eixampla un xic, i petites prades a banda i banda, de perfil inclinat, permeten acampades; i el repòs del qui hi puja a peu, la pista automobilística cal prendre-la amb prudència, però mai no deixa el costat del riu, ara a la riba dreta, ara a l'esquerra. No hi ha rètols, llevat del que ens indica que som al Clot de la Culassa, i, més avall, el que ens avisa del perill de fer focs en aquell indret boscos.

Cap a la fi de la primavera, entrada d'estiu, quan el riu té les revingudes del desglaç, i salta escumejant, glaçat i transparent entre les roques, desprenent polsim aquós i gotes esfèriques i formant de tant en tant, entre el fullatge dels pins negres, arcs de Sant Martí, aquesta primera part del naixement del Segre, pren els seus matisos més bells, més inoblidables. Les menudes flors, les plantes grasses, les campànules blavoses del coll torçut, els cards estranyament entaforats en aquesta aspra altura, el verd incomparable dels prats assolellats, contrastant amb la pinzellada dramàtica de l'herbei molsós al sotabosc, tot convida a tornar-hi.

JOSEP VALLVERDÚ
Els rius de Lleida

Ro, que tothom coneixia amb el nom de «Ro de Sallagosa». Fou ací —continua explicant-nos— on “l'afició del vell general don Higini... pels cavalls de sella i de cursa, el portà a muntar... un *haras* de cria de bestiar de curses”, donant-li uns grans resultats, en especial quan —diu Gay— “la Fadrineta conseguí el seu triomf més sorollós... a l'hipòdrom de Can Tunis de Barcelona. Havia guanyat ja, en competència amb les millors qua-

dres de França, el premi *Derby* de Deauville l'any abans, i aquell mateix any, el gran premi de Madrid.” L'efemèride —continua explicant el mateix autor— “la reflectiren els versos que don Pau de Montellà... dedicà a la noble poltra vencedora: Diu que corre molt espai / Lo vent en una estoneta, / Però no correrà mai / Com corres tu, «Fadrineta».”

Força a prop de Sallagosa localitzarem Llo, poble que té, per a Cèsar August Torras, una “situació molt original, y, vist de qualsevol indret de la plana o des del Coll de Rigart, presenta un aspecte fantàstic pareixent gairebé inexpugnable. Les cases estan la major part alçades sobre la roca, y sos torts carrerons tenen una devallant molt fort”, de tal manera que Ardouin-Dumazet comenta que “l'emplacement est incommode pour la vie moderne.” Potser per tot això, Emma-

nuel Brousse diu que és “un des villages les plus pittoresques du département, bâti d’une façon invraisemblable.” Afegeix que “les maisons tombant en cascade, sont toutes en amphithéâtre, accrochées à la montagne, grimant les unes sur les autres” i, fins i tot, Bertran apunta que alguna casa “va haver de ser excavada per a la seva construcció.” Per això Jordi Pere Cerdà, a *Poesia completa*, escriu: “les cases puguen, no els aturen / la costa, les freixes, l’ermès, i sembla que assaltin l’altura. / un pilar, un roc, i s’hi engrapen. Un rec eixut, un camí estret; / entre font i salze, una plaça.” En tot cas, és un conjunt que fa dir a Jean-Françoise Mare i Michel Bouille que “c’est le plus joli de toute la Cerdagne”, tot afegint que “les sautes, les vergnes, les pins se succèdent sur les pentes; les airelles, les rhododendrons, les saxifrages et les aconits parfument la mon-

La Guingueta o fanmateix Bourg-Madame

La festa del “14 de juliol” era la festa republicana. Il·luminacions: *drapeaux* arreu, els uns de Ilustrina i els altres, els oficials, de seda amb serrells daurats; cafès abarrotats de gent de la Cerdanya francesa; i ballaruga a tot drap. Si la Guingueta hagués tingut una dotzena més de *douaniers*, de *gendarmes* i de *cantonniers*, fins hauria pogut fer una parada militar. Però eren massa pocs per a atrevir-se a fer una cosa com calia.

Tots els forasters que arribaven a Cerdanya sentien l’atractiu de baixar a la Guingueta. L’emoció de trepitjar terra estrangera. Trobar-se amb els barcelonins de la colònia davant de Cal Saüquet, o de Cal Grau o de Ca la Fageole, i fer una estona de xerrameca explicant-se un bany d’europeisme per a contar-ho després a les amistats. Algun n’hi havia de tan ignorant que creia que a l’altre costat del pont, la terra, els homes i els gossos eren diferents dels d’Espanya. Quan veia que tot era igual i que fins l’entenien parlant català i que no podia lluir aquell francès amb accent de l’Institut o del col·legi, se’n tornava amb una profunda desil·lusió.

L’atractiu principal de la visita del foraster a la Guingueta era passar d’amagat el flascó de perfum, les pastilles de sabó d’olor o les tauletes de xocolata. Alguna senyora atrevida s’arriscava a passar uns metres de seda de Lió sota els enagos emmidonats. Mentre ella s’arremangava les faldilles darrera el taulell, el botiguer francès li assegurava que els carrabiners eren força condescendents. Però malgrat aquelles seguretats, en passar el pont, el cor de la contrabandista bategava furient dintre de la cotilla, mentre al marit, per por de la “multa” i del decomís, li agafaven uns forts tremolins de cames. La penetració detectivesca dels carrabiners era escassa. El frau passava, o el deixaven passar, i si es descobria, era perquè les galtes de la contrabandista s’enrojolaven, o perquè al nen o a la nena se’ls acudia de fer una pregunta indiscreta al moment de passar per davant de la “casilla”.

RAFAEL GAY DE MONTELLÀ
La Cerdanya

tagne environnante.” No obstant, el nucli té altres elements d’interès. Així, per a Bertran, “a l’entrada del poble, a la plana, el visitant és rebut per la preciosa església de Sant Fructuós, romànica, que data de la segona meitat del segle XII.” També gaudeix de “l’antic castell, emplaçat en lo més agut del penyal”, ens comenta Cèsar August Torras, el qual continua assabentant-nos que “conserva murs y torres que guarden

encara part de son emmarletat.” Del castell, segons Bertran —autor molt més modern—, “queda un gran mur amb fragments en *opus spicatum* i les bases de les seves tres torres”, mentre que Yves Hoffmann explica que “les solides murailles de granit de son église romane s’éclairent de la grâce un peu maladroite d’un portail roman, aux tores naïvement sculptés aux colonnettes qui paraissent ici plus courtes et plus trapues d’être de leur base.” En tot cas, Pep Collelldemont, després de lloar l’arquitectura del temple parroquial, diu que “per mi, el gran temple de Llo són les gorgues del Segre, una vall encisadora per on fa les seves primeres passes de nounat el riu Segre.” “Allà on neix i s’escola la font del Segre —ens explica Joaquin Santasusagna en *Les serres encantades*— vibra un encís feble. A l’entorn tot és desolat, l’herba amb prou feines brota entre el roquisser... La font és constituïda per uns petits brols silenciosos que s’espargeixen i corren modestos.”

Cal no oblidar-se tampoc de les grans masades com ara el mas Girvés, del qual E. Cortada, a *Le mas Girvés, de Llo et son retable*, ens comenta que “est admirablement situé à l’entrée des gorges de Llo, dans un site charmant, au bord du Sègre qui naît en amont pour aller s’écouler en Espagne. Des bâtisses immenses se développent autour de deux grandes cours, maison habitation, dépendances, granges, étables, et même une chapelle particulière.”

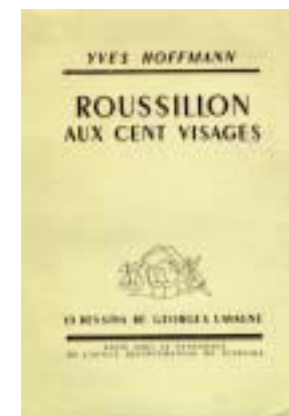
Una mica més enllà, entre Sallagosa i Llívia, s’entra al terme d’Estavar. El primer nucli que ens surt al pas és Bajande, que, vist per Cèsar August Torras, és “un petit poble... situat en un fons abrigat, envoltat de pelats tossalets. En un d’aquest tossalets s’aixeca la iglesia parroquial.” Juan Antonio Bertran hi veu “alguna casa senyorívola, bons masos, molta aigua que va relliscant al costat dels camins, de font en font, d’abeurador en abeurador.” Més enllà, el cap del terme municipal, Estavar, està “tocant al triple aiguabarreig dels riuets d’Egat i August i el Segre”, tal com ens ho fa saber Pau Vila, altrament batejat per algú, com explica Juan Antonio Bertran, com “le Nice cerdan.” Per a Maria Dolores Serrano, en les seves *Crónicas de las fronteras*, el poble “no es muy grande..., es un pueblecito silencioso, de calma maciza, que no perturban más que los chillidos de los pájaros, el chirriar de las ruedas de un carro y alguna radio demasiado alta.” Entrant a la població, Emmanuel Brousse remarca: “on commence par trouver l’église très ancienne (XIIe siècle)”, destacant, a continuació la visita “au château et aux vergers de Figarolas.” De l’edifici ens comenta que “entouré de granges, d’écuries proprement tenues, est précédé d’une grande cour. On accède au premier étage par un large escalier en marbre blanc, Là, on visite d’abord les diverses pièces du château, salons de réception, salle à man-

ger, cabinets de lecture, fumoir, bibliothèque, etc., décorés avec un goût exquis et luxueusement meublés.” Després, s’estén en una llarga descripció dels jardins i horts de la finca, en els quals, segons Cèsar August Torras, “s’hi ostenta una notable varietat de rosers, arribant fins a unes 250 les distintes especialitats. En els fruiters hi ha tota llei d’arbres... quals fruits són exquisits donant molt notables exemplars premiats en exposicions y concursos”, sense oblidar-se de comentar que “al sortir d’Estavar se deixen a la dreta, un xic separades, les mines de lignit que assorteixen de carbó a la major part dels pobles de la Cerdanya francesa.”

Retornant a la carretera de la Baga, la nacional, cal fer cap a Er, “poble de muntanya de net y simpàtic aspecte, —segons Cèsar August Torras— ab carrers costaruts y escampats, a la riva dreta de son riu. Les cases son blanques ab negra coberta de pissarra.” Per això Emmanuel Brousse comenta que les cases “ressemblent, vues de loin et d’une élévation, à un vol de pigeons dont les ailes seraient noires tandis que le reste du plumage serait blanche.” A més, ens apunta que “est

un des villages les plus importants et en même temps les plus agréables du canton de Saillagouse et de toute la Cerdagne.” Del poble, Ardouin-Dumazet, diu que “c’est un des plus beaux centres de la contrée, riche de prairies et de moissons, dont les maisons revêtues de ces toits d’ardoises chers à la Cerdagne masquent sous un crépi éblouissant leur maçonnerie de pierres reliées par l’argile. Ces maisons sont l’œuvre d’artisans du pays”; “cases humils i netes”, per a Joaquim Santasusagna a *Les serres encantades*. Per la seva part, Juan Antonio Bertran observa que “té dues zones ben diferenciades: Err de Baix, al costat del riu, i Err de Dalt, sobre un tossal”, i continua dient-nos que “bons masos alternen amb cases d’estiuejants i fins i tot amb alguna bella casa modernista. A la sortida del poble... hi ha una graciosa casa pentagonal amb molt poques obertures i un llosat de pissarra de diversos vessants rematat als careners amb teula àrab.” En tot cas, en observar-lo, Pep Collelldemont veu que “l’estructura del poble d’Er denota de seguida un caliu turístic. Ha deixat de ser un poble de pagès típic cerdà.” Cèsar August Torras ens en

Bourg-Madame a la dècada de 1980

La calle principal de Bourg-Madame —y yo diría que la única, porque las demás calles son como pequeños y anónimos afluentes de la tumultuosa arteria— es una inmensa feria donde se codean las tiendas, los bancos, los bares, los hoteles, los kioscos y los tenderetes. Por la estrecha calle de Bourg-Madame pasa todo el tráfico fronterizo de esta zona que, en los días punta del verano, llega a ser del orden de tres mil vehículos.

A pesar de la eficacia y la “bonhomie” de los aduaneros, los coches forman largas hileras que casi impiden cruzar la calzada. Pero a la gente que “baja” a La Guingueta no le importa: los claxons, la algarabía, las barreras, el trasiego incesante les da una impresión de cosmopolitismo jaranero; de estar, por unas horas, en el mismo ajo del mundillo internacional. Los españoles que bajan a La Guingueta no suelen ser grandes trotamundos; veranean por lo general en algún pueblecillo próximo y se llegan a Bourg-Madame a “ver la frontera”. Para no tener que pagar los seguros del coche, lo dejan aparcado allí cerca y entran en Francia dándose un paseíto. En Bourg-Madame compran cuatro cosas de Pyrex, que dicen si en Francia son más baratas, y algún perfume para las amistades. Envían unas postales con sellos franceses, se toman una cerveza en el Café de la Paix o en el de la Tour, compran un paquete de “gau-loises” para ver a qué saben y acaban asegurando con aire de entendidos que no pueden compararse con los “Ducados”, ni casi con los “Celtas”. Y, encima, más caros.

M. DOLORES SERRANO
Crónicas de las fronteras

fa observar que “te dues iglesies que no mereixen interès baix el punt de vista d’art.” Amb tot, ens comenta que en la de “Sant Genís s’hi troba una inscripció del segle X”, la qual pertany, aclareix Juan Antonio Bertran, a la “de la seva consagració, l’any 930, pel bisbe Radulf d’Urgell, fill del comte Guifré el Pilós.” I, aquí no es pot deixar de dir, segons explica Bonaventura Cotxet a *Notícia històrica de la imatge de Nostra Senyora d’Err*, que “entre las imatges de María, célebres y veneradas en nostras terras, menos per la sua remota antiguitat, que per los molts y senyalats favors y gracias que llurs devots han obtingut... y deu citarse com una de les principals, la Imatge de Nostra Senyora d’Err.”

De nou a la carretera principal, es fa cap a Santa Llocaia, “tout petite village —comenta Brousse— au centre de la plaine de la Cerdagne, formé de quelques fermes dispersées de chaque côté de la route nationale n° 116 et dissimulées, pour la plupart, par des mame-lons argileux aux teintes jaunâtres.” Per la seva part, Juan Antonio Bertran especifica que “el poble de Sainte Léocadie consta de diversos grups de cases, disseminats a la plana, a força distància l’un de l’altre. L’Ajuntament i l’església, a l’Hameau de la Mairie, juntament amb el preciós Mas de Cal Matheu Riu formen el nucli principal.” Aquest mas ha estat reconvertit en el *Musée de Cerdagne*. Continua dient-nos que “el barri de les Cases d’Amont, el llogaret de Llous (que fou, antany, un poble de certa importància) i l’Hameau de Palau, tenen bons masos i algunes llandes decorades i datades molt interessants.” Per tot això, i segons la seva estructura urbana, per a Ardouin-Dumazet, “de village il n’y en a pas en réalité: la commune se compose de fermes isolées entre les prés et les cultures. C’est une chose assez rare en Cerdagne, où les habitations sont d’ordinaire groupées autour de leur église...”. I ací, en

Pep Collelldemont adverteix que “no cal estranyar-se si veiem helicòpters voltant prop de Santa Llocaia. Hi ha un aeròdrom de l'exèrcit francès dedicat fonamentalment a l'ensinistrament de pilots d'helicòpters.”

Fent via vers a Bourg-Madame, entre aquesta població i Llívia, en plena plana cerdana, hi localitzen a dos petits nuclis pertanyents a aquell terme municipal. Un, Oncés, és, a ulls de Pau Vila, un “aplec d'onze masades, més formant camins que carrers... tocant al Segre” que té, segons ell, “camps de blat al voltant” i “belles praderies vora el riu.” Juan Antonio Bertran hi observa que “s'entremesclen les cases senzilles, juntament amb alguna, d'alegre jardí, habilitada com a segon habitatge, i importants casals amb grans pallers.” A més, ens comenta que “hi queda un bonic poltre, i bells horts i portals.” L'altre, Càldegues, per a Emmanuel Brousse “ressemble a un de ces petits villages de la Beauce perdus au milieu des champs de froment. Ici pas de grasses et vertes prairies, pas de nombreux canaux et ruisseaux à l'eau cristalline, emplissant l'air de leur bruyant babil. Rien des champs de seigle, sur les coteaux et dans les bas-fonds.” I afegeix que “n'est, plutôt, que la réunion de quelques grandes fermes autour de la vieille église paroissiale... Une rue assez large traverse le village de l'ouest à l'est.” Amb tot, per a Cèsar August Torras el seu “aspecte general és de benestar.” I si aquest llarg carrer, l'avinguda del Puigmal és —per a Juan Antonio Bertran i apuntava Brousse— “la seva columna vertebral”, comenta que “més cap al llevant, una nova urbanització de petits xalets tipus suís queda suficientment separada del poble, que continua mantenint el seu sabor i autenticitat.”

De nou en plena Baga, ens trobem amb el nucli de Nauja, el qual, per a Pau Vila, “s'ajup en un aixaragallament dels restos de la plataforma terciària que recolzen

en els estreps de la carena del Puigmal.” Juan Antonio Bertran remarca que “la pedra del seu exterior —refeint-se a l'església de Sant Jaume— és molt fosca, el mateix que la de tot el poble que s'obre en dos carrers des de la plaça de l'església, descobrint-s'hi grans portals i eres.” I afegeix que “al final del carrer de sota, un llarg abeurador, un poltre senzillíssim i un safareig públic rematen l'harmonia del conjunt.” No obstant això, Emmanuel Brousse deia, amb anterioritat, que el poble “n'offre rien de particulièrement saillant”. Pep Collelldemont ens fa notar que “és un municipi dels petits, molt petit, amb les cases recollides, que malgrat la proximitat d'Oceja no ha crescut, per bé que algunes antigues cases de pagès s'han convertit en segones residències.” I, quelcom més enllà, vers a la divisió estatal, es fa cap a Osseja, i, segons Brousse “on voit immédiatement que la localité est grande et prospère. Nous sommes ici, en effet, dans le plus important village de la Cerdagne

Vallcebollera

De la vall fonda i fosca
surt l'aigua sobirana,
espígol de la penya;
capbussa en la vessana
blavosa de lloseres,
i amb sa plata gelada
acarona l'espona
d'esquívola mirada.
Vallcebollera,
fremet de freixeneda,
mar blanca de fullatge
que el sol ros petoneja
amb mossegades d'ombra;
per damunt la boscúria,

blava de gelosia,
arrenca al vent que passa
urpades per carícies.
Vallcebollera,
la pau de les deveses,
la llum com un fum d'or
s'escampa en les carenes.
Baixant cap a les corts,
una estesa d'ovelles
esgraona la serra,
i se'n duu un fil de llum
agafat en els vellos.

JORDI PERE CERDÀ
La guatlla i la garba

Osseja ▶

française, dans un des plus beaux et des plus plaisants. Placé à l'entrée de la belle vallée de la Vanera, à peu de distance de Puigcerda... Ici aussi, l'on voit, à côté des maisons d'exploitation agricole, de beaux immeubles, de belles villas, des fontaines nombreuses. Ici aussi, les luxuriantes prairies font au village une enceinte de verdure et une rivière descendue de hauteurs presque inaccessibles répand partout la fertilité et la vie". Acceptada la importància de la població per part de Cèsar August Torras, aquest afegeix que és "a la vegada la més comercial". Afegeix que "és una bella estació d'estiu i bon centre d'excursions. El terme d'Osseja té grans y hermosos boscos y és fértil y ben conreuat. Les hortes y prats son regats pel riu La Vanera", motiu pel qual Marie-Rose Trilles i Amédée Escach a *Carcanet* bategen el lloc com "le jardin fruitier (poires et pommes)" i,

afegeixen que "au printemps, la floraison des arbres crée un cadre féérique". Pau Vila, a més, afegeix que "les terres essent en gran part aluvials i ben regades, la producció d'herba, blat, pèsols i sobretot de peres és notable. Fa goig —en aquell moment— de veure els vessants de la terra coberts per milers de pereres ben arreglades", motiu pel qual, segons Jean-Louis Blanchon a *Osseja, mon village en Cerdagne*, comenta que "c'est un spectacle curieux au printemps que celui de cette vallée toute fleurie de blanc". I, mentre Ardouin-Dumazet deia que "la petite ville, car on peut donner ce titre à Osséja", Georges Beaume comentava que "Osséja, que les guides mentionnent à peine, nous charme par sa gaieté: des prairies, des vergers, une forêt de pins magnifiques, des moulins à farine, des scieries, plusieurs carrières d'ardoises lui assurent la fortune dans un si

agreste pays. Osséja se cache dans un nid, où durant les mois glorieux de l'été il fait bon se reposer, aux souffles qui viennent de la gorge de la Vanera, au parfum des ruisseaux et des fontaines... Que dites-vous d'Osséja? Pas vulgaire du tout." Tanmateix, Anne-Françoise Mare i Michel Bouille diuen que amb "maisons garnies de balcons, rappelle déjà l'architecture espagnole."

Més cap aquí en el temps, Juan Antonio Bertran apunta que té "pedreres de pissarra i mines de coure i plom argentífer", mentre que des del punt de vista urbanístic ens descriu que "el nucli antic, amb l'església, la seva plaça i una sèrie de carrers en els quals destaquen unes curiosíssimes cases d'una estretor insòlita, s'ha vist rodejat per edificis més moderns, blocs d'apartaments i un preciós *plan d'eau* amb estadi i terrenys d'esports. «La perla de la Cerdanya», com se l'ha anomenada,

Vila Antonieta d'Osseja

A l'entrada d'Osséja se trouve une des plus belles propriétés de la contrée: la *villa Antoinette*. Tout ce que l'on peut rêver de riche, de confortable, de luxueux, de pittoresque a été réuni là. Le parc, très grand, clôturé par une grille, est de toute beauté avec ses vertes pelouses, ses chalets en rocaïlles, ses ponts rustiques, ses carrés aux fleurs multicolores, ses beaux rosiers, ses innombrables jets d'eau, ses petits bassins, son kiosque chinois du haut duquel on jouit d'un splendide coup d'oeil sur la Cerdagne espagnole, vers la Seo d'Urgel, sur la vallée de Carol et sur la vallée de la Vanera. La maison d'habitation est une pure merveille, avec ses larges escaliers en marbre de Villefranche, ses appartements où tout le confort moderne a été réuni. En face, de l'autre côté de la route, se trouvent de grands vergers avec des pruniers, pêchers, abricotiers et plus de 6.000 poiriers, plantés et taillés par des mains expertes. Il n'y a pas moins de 100 variétés de poiriers, les meilleures connues provenant des pépinières de Leroy d'Angers, Transon d'Orléans et Bruant de Poitiers, dont la renommée est universelle. Il sera facile au touriste de visiter la villa Antoinette, les hôtes de cette superbe propriété, la famille Joachim Carreras, joaillier à Barcelone, étant des plus accueillants, des plus hospitaliers.

EMMANUEL BROUSSE
La Cerdagne française

sobrenom que adoptà el sanatori, amb el Sindicat d'Iniciatives, el seu Foyer Municipal o llar municipal i el bon teatre-cine, és com una perfecta ciutat en miniatura". Una estació climàtica-sanatorial que arrenca del Dr. Cunnac l'any 1926. Jean-Louis Blanchon a la *Vie de l'ancienne vallée d'Osséja* es pregunta, però: "Pourquoi le docteur Cunnac a-t-il choisi Osséja...?" I respon: "Après avoir sérieusement étudié les avantages et les inconvénients de chaque village: exposition, vents, vergers, petit train..., il comprit qu'à Osséja il ferait bon vivre et se guérir en toute saison. L'altitude y est suffisante et supportable; l'été n'y est pas trop chaude ni l'hiver trop froid." Per la seva part, Pep Collelldemont diu que "és un poble que ha crescut com si li haguessin tirat adob... A Ocejá veurem blocs d'apartaments, xalets a dojo, i centres sanitaris de repòs, de convalescències, de recu-

◀ Palau

peració de malalts, especialment de malalties pneumòniques i tísiques.” A més, ens fa notar que “s’hi fa un important concurs de gossos d’atura, que ha adquirit gran renom”, potser endegat, com apunta Jean-Louis Blanchon a *Osseja, mon village en Cerdagne*, emparat a l’antigor quan, “pour rompre la monotonie et la solitude, les bergers organisaient entre eux une sorte de jeu que l’on peut appeler «pari». I, abans de deixar Osseja, seguint alguns autors, com ara Cèsar August Torras, cal destacar que “en un costat de la població, en les afores, hi ha una bonica *Villa Antonieta*, de la família Martí Palmarola, de grandios parc y preciosa horta y jardins.”

Enfilant-nos muntanya amunt, formant municipi amb el Puig, es fa cap a Vallsabollera, nucli el qual se situa, com indica Pau Vila, “al cor de la Baga..., en el triple aiguabarreig dels riuets Faitó, Peguera i de Prat del Rector, del qual s’origina La Llanera, i enfonsat entre altes muntanyes, hi ha aquest poble mig en ruïnes”, el qual, per a Emmanuel Brousse, té “quelques maisons de misérable apparence, toutes noirâtres. A peine quelques-unes aux façades blanches” i, sota les mirades curioses dels habitants, segueix comentant que es dirigeix “vers l’église, isolée, dominant le village au sud, un peu écartée...”. Afegeix, en pujar un xic més, que “un cri d’étonnement et d’admiration s’échappe de notre poitrine. Ce tableau est complet. Les maisons qui s’étagent tout là-haut, paraissent encore plus pauvres, plus délabrées que celles d’en bas, mais combien plus pittoresques, plus rustiques.” En qualsevol cas, Cèsar August Torras observa que “son aspecte és molt pintoresc.” Afegeix, a més, que “les cases, cobertes de negra teulada de pissarra s’enfilen mol arrenclerades, unes sobre les altres, en costeruts y curts carrers. La iglesia de Sant Fèlix en un dels promontoris a on està enclavat el poble... és l’edifici més blanc del poble, son interior és polit y té un altar major de marbre. El conjunt

és molt pintoresc y sorprenent.” Aquí, Juan Antonio Bertran ens fa observar que el nucli “rep al visitant amb un cartell que diu: «Le temps s’est arrêté a Vallcebollère, village des bergers».” No obstant, Anne-Françoise Mare i Michel Bouille ens feien notar que “formée de trois ou quatre anciens villages aujourd’hui en partie disparus, est la dernière agglomération construite au pied des grandes pentes montagneuses.” I si Beuame ens deia d’Osseja que no era del tot vulgar, comenta, a diferència d’altres, que “moins vulgaires encore, Valubollère et Puig, qu’on rencontre plus haut, par les chemins du diable, dans de sombres échancrures où jaillissent les sources comme des flammes.” El Puig, per Brousse “semble prêt a tomber du monticule sur lequel il est perché. On dirait que le gouffre l’attire et que, pris de vertige, il va rouler comme ces rochers déchiquetés qui coulent en lave vers la rivière.”

De retorn cap a la plana, i a tocar Osseja i la frontera estatal, es localitza Palau, avui dit de Cerdanya per allò d’evitar confusions amb d’altres poblacions. El nucli —per a Emmanuel Brousse— “est petit, mais coquet et propre. Les maisons sont presque toutes agglomérées. Les maisons, à deux ou trois étages, sont couvertes d’ardoises qu’on tire de Valcebollère, de Bolvir... et de Porté. Les murs en pierre et en mortier de terre rougeâtre sont crépis avec de la chaux venant de Vallcebollère ou d’Espagne. Aucun monument ancien à signaler...” Amb tot, assenyala que “près de l’église se trouve une belle fontaine avec un lavoir et un abreuvoir construits en 1882.” A més, “on voit aussi une fontaine sur la place avec un abreuvoir; une autre fontaine et un troisième abreuvoir près de la maison Gombies.” “És un polit y alegre poble de la Cerdanya ab belles hortes y jardins” —comenta Cèsar August Torras— que “està agrupat en un montúnel a la vora dreta del riu Vanera”. S’hi troba “la magnífica hisenda Fivaller que pertanyia als descendents del

◀ El Puig

històric conceller en cap de Barcelona.” Jordi Mas, a *Camí ramader*, en diu: “ets un poblet sortós de la baixa Cerdanya. / Quan els blats són vinclats per l’escalfor del sol, / el guatllet voladís s’aixeca d’un tossol, / els sembrats onejants davallen la muntanya.” Pep Collelldemont ens fa observar que el nucli “està situat a un tret de pedra de Vilallobent”, de tal manera que —continua comentant— “si no fos que els separa el petit riu de la Llavenera, podrien haver format entre els dos un municipi interfronterer, que de ben segur que algun dia es farà.” I és en aquest nucli on hi ha el costum de fer una “xicolatada”, motiu pel qual en Mas explica que “per un setze d’agost, vermell com una brasa, / s’aixeca una remor vora d’un rierol. / El costum a Palau, sobre la gespa rasa, crida tots els cerdans a l’entorn d’un perol.”

Palau

Descendent suaument vers el mig de la plana es fa cap a Ix, una de les capitals cerdanes de l’antigor en favor de Puigcerdà, de la qual en parlen diversos autors en aquest sentit. Per això, Emmanuel Brousse diu que “est aujourd’hui bien déchu de son ancienne splendeur; il n’a rien sauveur de la débâcle, pas même le siège de la municipalité qui lui a été enlevé en 1815. Il est écrasé par sa ruine, tandis que Puigcerda, qui lui a dérobé ses titres, sa population et sa gloire...”. Per això, continua dient que “ne comprend que quelques granges et quelques maisons habitées par une population exclusivement agricole, groupées sans ordre ni symétrie”, motiu pel qual no és gens estrany que J. Ferrer a *Font-Romeu et Cerdagne* comentí que és “un petit hameau sans importance”, observació reiterada per la majoria d’autors, un dels quals, Jordi Mas, s’adona d’un detall, motiu pel qual escriu “que aquest lleó gravat a la clau del portal / regna sobre una cort d’ànecs i

de gallines. / Espelluquen el gra que, al mig de les llo-sines, / la masovera llença amb un gest maquinal.” En qualsevol cas, també són coincidents en el fet que, com diu Juan Antonio Bertran, “conserva una preciosa església, dedicada a sant Martí, del segle XII... D’ornament ben tallat, té un preciós absis semicircular amb cornisa de dents de serra sostinguda per permòduls amb caps d’expressió orientals... i dues finestres amb arquivolta, columnes i bells capitells esculpits.” I M. Dolores Serrano, a *Crónicas de las fronteras*, comenta que “tocando a la iglesia está el cementerio, un cementerio humilde donde la muerte no acaba de ser impresionante, ni siquiera triste, porque encima demasiado cielo y al lado, en los campos dilatados, las ovejas pacen bajo la lluvia con un dulce tintinear de esquilas.”

Ben bé al costat d’Ix, i avui ja gairebé enganxat a aquesta població, hi ha el municipi de Bourg-Madame, nucli del qual Vincent de Chausenque, a *Les Pyrénées ou voyages pédestres*, ens explica que tot travessant “furtivement à Bourg-Madame, autrefois la Guingette, le petit pont en bois jeté sur le bras de la Sègre qui fait limite. Ce lieu tout nouveau n’est encore qu’une rue, mais bien bâti et d’une apparence toute française. Son importance ne peut qu’aller croissant lorsque les relations de commerce seront rétablies entre les deux Etats.” Un pont “composé —per Adolphe Thiers a *Les Pyrénées et le midi de la France*— de deux poutres renversées”, la qual cosa, per ell, “ce qui donne une idée de la largeur du cours d’eau qu’il traverse.”

El poble, dit altre temps La Guingueta, prengué el nom de Bourg-Madame perquè, com ens explica Rafael Gay de Montellà a *La Cerdanya*, “a començaments del segle XIX una dama francesa, capriciosa i

Un carrer de Palau

voluble, la *duchesse d'Angoulême*, néta de Lluís XVI, que viatjava pel Pirineu vestida de seda i amb perruca empolvorada, en arribar a la palanca del Raür, preguntà al seu gentilhome què eren aquelles barraques que sortien d'entre els matolls de verns de vora el riu. El gentilhome, amatent, féu la indagació i, en retornar, digué a la dama:

—*C'est un bourg, Madame!*

Si l'anècdota de l'origen del nom oficial de la Guingueta no respon a la realitat i en canvi el nom és degut al decret del duc de Bourbon, que concedí el nom de "Madame" en agraïment als veïns de la Guingueta que li proposaren canviar el seu vell nom pel de "Madame" en record i homenatge a l'esposa de Lluís XVI, quedi per als erudits i saberuts que fullegen amb

fruïció la història. Per damunt del nom oficial, el case-riu edificat a l'altra banda del pont internacional, a començaments del segle, era conegut per tothom amb el nom de *la Guingueta*."

El nucli, segons Cèsar August Torras, estava "constituït per un sol carrer, que és la carretera", sent, segons Emmanuel Brousse, un "véritable couloir destiné à faire communiquer la France avec l'Espagne." En tot cas, diu que "toute l'animation, tout le mouvement, tout le commerce est là, de chaque côté de cette large artère, où se trouvent le bureau des postes et télégraphes, les cafés, hôtels, auberges, remises, magasins, bazars, sièges des administrations, etc. C'est un perpétuel va-et-vient de gens et de véhicules allant en Espagne, à Puigcerda, ou en revenant." Continua explicant que "nous ne connaissons rien de plus gai, de plus animé, de plus vivant que la grand'rue de Bourg-Madame... C'est un chassé-croisé de gens de nationalités diverses, ayant des mœurs, des

habitudes, une tenue, un langage différents. Les Espagnols sortent des magasins et des petits bazars de la localité les mains pleines d'objets de fabrication française...". No és estrany, doncs, que Ardouin-Dumazet digués que "est-il le centre le plus vivant du canton, pendant l'été surtout, territoire français devenant un lieu d'excursion pour les riches résidents de Puigcerda", gran part, si no tots —com diu Rafael Gay de Montellà a *La Cerdanya*— estiuejants barcelonins entre els quals n'hi havia algun "(...) de tan ignorant que creia que a l'altre costat del pont, la terra, els homes i els gossos eren diferents d'Espanya. Quan veia que tot era igual i que fins l'entenia parlant català i que no podia lluir aquell francès amb accent de l'Institut, o del col·legi, se'n tornava amb una profunda desil·lusió."

Cèsar August Torras veu que l'incipient nucli, "de mica en mica, afavorit pels avantatges del contrabando, anà creixent en importància; noves y més sòlides

construccions substituïren a les antigues." M. Dolores Serrano veu que "el sol juega con las sombras que ponen en la cal de las fachadas los largos alerones de madera y hace brillar el vidrio de los escaparates", i Yves Hoffmann veu que "les maisons claires et cossues respirent une solide prospérité, ses magasins confortables, ses hôtelleries accueillantes lui ont aisément rendu l'atmosphère gaie et bruyante des villes frontières", mentre que Juan Antonio Bertran observa "que viu tot l'any en boniques cases assolellades amb jardí, barrejades amb alguna casa senyorívola, i amb bones zones esportives i piscina climatitzada. Tot això al nord i al sud de l'estret carrer principal, ple de botigues i sempre alegre i animat, en el qual s'entremescla gent de distintes nacionalitats." 🐾

▲ La Guingueta de Bourg-Madame

◀ Naüja

Llívia

“CERDANYA DINTRE CERDANYA / fronteres inversemblants. / Dins de França un troç d’Espanya, / dins i fora catalans”, ens diu Ramon Blasi a *Meitat de França*, tot posant de manifest la trista realitat del Tractat dels Pirineus que, en partionar la Cerdanya entre França i Espanya, va deixar aquest nucli com a enclavament espanyol dins territori francès. Curiositats de la història. Potser per això, els autors francesos, sempre que descrivien la Cerdanya sota administració francesa, incloïen també Llívia com si es tractés d’una subtil reivindicació a integrar-la políticament. Però José d’Isabelle Sandy, a *Llívia ou les coeurs tragiques*, tenia clar que si li preguntaven: “Llívia, c’est en France ou en Espagne?” la seva resposta seria clara: “Dans les deux, puisque c’est un peu d’Espagne qui est en France! Ça s’est fait en des temps très anciens, après une guerre; les Français voulaient prendre Llívia... mais chez nous, on ne s’est pas laissé faire, parce que nous sommes une ville... On a bien été obligé a nous donner la raison...”. Amb tot, però, a *L’enclave espagnole de Llívia*, Emmanuel Brousse diu que “la majeure partie de la population (llivienca) est favorable à cette annexion” (a França).

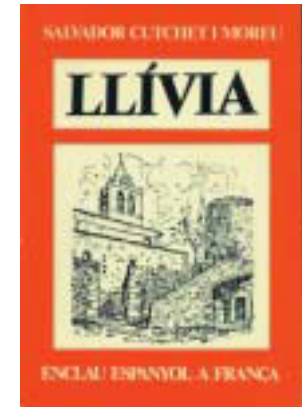
Llívia té gran bagatge històric, però també llegendari. Dels seus orígens diu M. J. Henry a *La guide en Roussillon...* que “la tradition populaire attribue la fondation de la ville ... à l’impératrice Livie”, cosa que també recull Vicent de Chausenque i altres autors. No obstant això, hi ha una segona llegenda de la seva fundació, relacionada amb Hèrcules. Per a Marc Mayer, aquesta llegenda “no és altra cosa que la reminiscència de la historiografia mítica que situa l’heroi a la Cerdanya en el seu enfrontament amb el gegant triforme Gerió i el fa protagonista d’una relació tràgica amb Pirene... que donaria nom al Pirineu”. Sobre la dependència que aquest nucli tingué amb Roma, Jordi

L'església i la torre Bernat de So, de Llívia

Mas a *Camí ramader* escriu: “Cerdanya, terra juliana. / Murallada al cim dels turons pairals / Libica guarda la via romana; / ensenya als veïns dels nuclis rurals / el culte i la font dels trets naturals”.

La Llívia actual, aixoplugada al peu del puig on s’assentava l’antiga població i castell, amb “forma de mitja lluna... està molt ben col·locat sobre el soli: guardat de tots els vents dominants aquí, tot l’any para el sol, de cara al migdia”, per Manel Anglada a *Vint-i-cinc anys a Llívia*, era, per a J. Henry, a mitjan segle XIX, “moderne”. Amb tot, al llarg de la resta de segle, malauradament, la vila no en sortirà ben parada, fet a vegades justificat —com diu— perquè “l’enclave est... abandonnée à elle-même par l’Espagne”. I si la població, des de lluny i pel mateix autor “donne l’impression d’une ville importante (...) —en acostar-s’hi— perd de son aspect de grandeur, elle devient un pauvre bourg”. A *Les Pyrénées ou voyages pédestres...*, Vicent Chausenque passejant pel carrers lliviencs veu que “tout prend une autre physionomie: les maisons uniformes en bois souvent sculp-

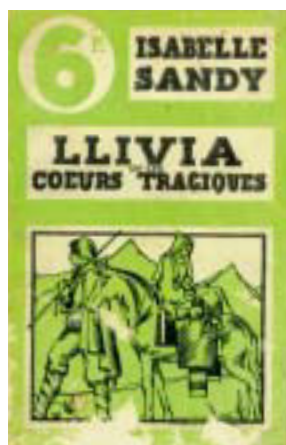
té, les costumes des femmes, leur front nu sous la noire résille, le “si señor” dont l’oreille est frappée, la place fraîchement décorée de la pompeuse inscription, “Plaza Réal”, les peintures en plein air représentant quelque saint colossal qui arranche des flammes de pâles humains, les nombreuses madones répandues dans les rues, tout respire le caractère espagnol.” Espanyolització poc explicada i també acceptada per Pierre Vidal en la seva *Guide historique et pittoresque dans... Pyrénées-Orientales* on a més, hi afegeix que “Llívia est assez sale,

mal bâti et n’offre rien de remarquable”. Sants i verges que encara perduraven a les darreries de segle, ja que Emmanuel Brousse en *La Cerdagne espagnole* encara observa “des vierges et des saints peinturlués avec des couleurs voyantes” al llarg dels carrers lliviencs, el quals són “tortueuses (les rues), étroites et sales”. I si bé “est une ville animée... i l’impression est bone —tot conservant— un aspect des plus pittoresques, avec ses maisons basses et ses balcons en bois... la plupart des habitations sont vieilles, sales et repoussantes”, la qual cosa li fa afir-

La plaça Major
de Llívia ▲

mar que no hi ha moltes regles d'higiene en general, però també observa "quelques maisons dans le style et le goût modernes". Per la seva part, Georges Beaume a *Des Vosges aux Pyrénées* ens apunta que la "calle del Mercadal est vraiment une ruine presque, avec ses maisons basses, ses balcons de bois sur lesquels se drapent, en formant abri, des rideaux troués, des pièces de toile grossière; mais pittoresque aussi...". Henry Spont però, en la seva obra *Font-Romeu* torna a deixar quelcom malparada la vila en dir i, repetint-se, que les "rues étroites, tortueuses, assez mal entretenues, maisons basses ornées de balcons en bois où pendent des rideaux aux couleurs éclatantes, boutiques débitant surtout les articles prohibés en France...". No obstant això, Jean Baro a *La nuit et la poésie en Cerdagne*, en la seva defensa explica que "L'espoir de vivre vieux, dans un site adoré / Au milieu des amis, qu'on a su se donner. / Modèle d'unité, tu es

plus qu'un symbole, / Ceux qui te connaîtront, seront à bonne école / Et garderont de toi, dans leur cœur attendri / le souvenir vivace d'un petit «Paradis»".

El temps anà passant i al nucli li fou atorgada, curiosament, la condició d'interès artístic per la conservació de la seva fesomia, aleshores ja sense verges i sants. Així, no és d'estranyar que, tot passejant, a *Crónicas de las fronteras*, M. Dolores Serrano vegi que "aquí todo es funcional, consecuente. Casas de paredes gruesas y ventanas chicas para ampararlas del frío del invierno. Amplios alerones de madera cobijan los balconcitos donde se secará la ropa en tiempo de lluvia. Y en los dinteles de granito —granito gris, brillante de micas y cuarzos— están grabadas a cincel los nombres o los anagramas de los que las contruyeron". Amb tot, això no privà que Anne-Françoise Mare i Michel Bouille a *La Cerdagne* trobessin "le village assez terne —tot destacant però— que l'église et le contenu d'une ancienne pharmacie méritent à eux seuls une visite". Elements ambdós —amb la condició de l'enclavament— que han marcat gran part de l'esdevenir de la Llívia turística que va començar a partir de la visita del ministre Manuel Fraga. Així, a la seva *Memoria breve de una vida pública*, ens explica quan l'emocionà "la lealtad española de aquella zona aislada en territorio francés, motiu pel qual —diu— me ocupé de que se promoviera allí el turismo y se suavizaran ciertas exageraciones del régimen de aduanas..." A partir de llavors "la ville connaît —diuen Anne-Françoise Mare i Michel Bouille— un essor nouveau grâce à la construction d'un hôtel de grand standing avec piscine, tennis et chevaux de selle".

L'església, enfilada al cap damunt del poble, té, per a Salvador Cutchet a *Llívia. Enclau espanyol a França*, "la particularitat d'ésser un temple-castell, que serví de defensa a la població després de la destrucció de la forta-

lesa del Puig (...) Tant el campanar com la part corresponent al presbiteri estan fortificats amb sageteres, espitlles, etc. Mentre que observem en el passadís central una sèrie de lloses sepulcral procedents del cementiri que avui és jardí al voltant del temple. Conserva algunes peces de gran interès artístic. Al davant —continua dient— s'hi ha muntat la Creu de Turet, creu de terme del segle XIV que es trobava prop del camí de En Calvera”.

La farmàcia que, per error d'una lectura paleogràfica, havia pres la fama de ser la més antiga d'Europa regentada per una mateixa família, té, entre d'altres coses, segons Cutchet, “un armari amb caixes policromades, d'estil renaixement, i amb imatges i noms de Sants benefactors, com Santa Llúcia, és el millor de la col·lecció d'una vàlua incalculable... Una prestatgeria barroca, anomenada «cordiale», que en alguns llocs en diuen «l'ull de l'apotecari», on hi ha gran quantitat de pots amb noms de productes tòxics; preciosos pots renaixentistes...” Una interessant farmàcia que, durant un temps es contradeia per la manca d'una de real. Per això, a *Crónicas de las fronteras*, M. Dolores Serrano, un punt enfadada, manifestava que “mientras en Llivia no pueda la cronista comprar ni una aspirina, la cronista no hablará de la farmacia de Llivia. ¿Entendido?”. Ara ja en pot parlar-ne.

Antany i força temps després, gràcies a la seva situació d'enclau fronterer va poder gaudir d'un cert comerç al carrer Mercadal. Per això, Emmanuel Brousse a *La Cerdagne espagnole* ens diu que “c'est là que sont installés tous les boutiquiers, que se concentre tout le commerce de Llivia, consistant surtout en articles prohibés en France: allumettes, poudre, cartes à jouer, tabac, alcool, etc.”, productes gairebé destinats, en una gran majoria, a un contraban que per a M. Ardouin-Dumazet a *Voyage en France* “s'exerce activement, malgré la ceinture de douaniers qui entourent ce petit

La creu
d'en Toret

La torre Bernat de So

I, potser, aquesta particular situació d'enclavament va fer que “una infanta d'Espanya sentís també el caprici de visitar Llivia”, tal com ens apunta Rafael Gay a *La Cerdanya*. Aquell dia, després de campanades i actes religiosos, també havien d'anar a la Torre Bernat de So on hi havia l'ajuntament. Tothom es preguntava si la infanta podria passar —diu— per “aquella escaleta feta d'esglaons de pedra gastats, que devien ser nius de sargantanes. Ja a dins, mentre l'alcalde li pregava que s'interessés per la vila fidel..., l'esguard de la infanta es posava en les bigues corcades i en les parets encrostonades...” d'aquell “torricó de teulada plana i inclinada que és la ‘Cárcel Real’, amb data i tot: 1824” com el descriu Josep Vallverdú a *Catalunya. Visió 3*, on veu, a més, que “l'espitllera de damunt de la llinda devia servir per donar ventilació, i el forat al costat de la porta per passar hi el pa i l'aigua. Totes les comoditats.” Presó a sota i un ajuntament al pis superior. Per a M. Dolores Serrano a las seves *Crónicas de las fronteras*, “la única ventaja de este palomar consistorial era, al parecer, que los concejales podían darse tortas sin tener siquiera que levantarse del asiento.”

Des del Castell

Si us lleveu de matinet i pugeu al Castell abans que el sol tregui l'ull per Cambre d'Ase, a sobre el rebiral del Segre, ribetejat de vernedes fosques i àlbers gràcils, hi veureu una boirina lleugera i fina —ben diferent de la boira baixa vigatana— que va alçant-se, estirant-se i diluint-se, i al mateix temps que el sol s'hi posarà es fondrà com per encantament, i llavors tota la infinita gamma de tons càlids que encatifa la vall ampla s'encén i s'abranda sobtadament. Els llosats blavencs, un xic rovellats, lluen mullats per la rosada, i de les xemeneies se'n puja a poc a poc, mandrosament, un fil de fumera blavosa.

El cel, en aquells moments de puresa àtica, no té la blava intensitat de les altures pirinenques, sinó que sembla vellutat, amb suavitats mediterrànies.

Si l'aire està quiet i teniu l'oïda fina, sentireu el lladruc del gos i el crit viril del vailet que duu les vaques a l'abeurador. Pels prats ribetejats d'arbrada rossa, hi veureu les eugues que han passat la nit al ras. Sentireu el dringar de llurs esquelles, i qualque pollí esbojarrat saltarà tot d'una, espantat per una garsa, i empenirà la galopada.

Quan el sol s'estendrà per la plana, gireu l'esguard cap a ponent: el sol toparà amb els vidres de la vila i veureu com us fan l'ullet, i, si teniu l'oïda fina, molt fina, sentireu com us van dient: “Bon dia, bon dia”. Ara se sent el repiqueig del mall damunt l'enclusa: el ferrer comença la jornada. Sentireu els grinyols; gemecs de la carreta de pals, que els bous amb pesada lentitud arrosseguen junyits, cap al camp de trumfes. Pels camins que surten del poble, camins secs, camins polsosos, camins molls, camins fangosos, que de tota mena n'hi ha, començareu de veure-hi alguna carreta, potser la que sentireu grinyolar adesiara que tot sotraguejant s'allunya calmosament, atansant-se al gran camp.

En un moment, ça i lla, els camins es poblen de carretes que tiren cap als camps. A dalt, hi van noies i dones que els sotracen fan riure i que s'expliquen amb grans crits les seves facècies.

MANUEL ANGLADA

Vint-i-cinc anys a Llivia

territoire”. Contraban ja apuntat anteriorment per Narcís Heras en un article del *El Postillón* amb la diferència que ell es refereix als productes francesos, sobretot de filats, estranyant-se “que en una villa cuya situación la expone a estar continuamente inundada de géneros franceses, se haya establecido una fábrica de hilados y tejidos de algodón. Nosotros no sostendre-

mos que esta fábrica sea un simple pretexto para introducir en España los productos de la industria francesa como fabricados en el país, pero sí diremos... sería muy difícil, si no imposible, impedirse.” Comerç que encara perviurà com ho recorda en Xavier Febrés a *El Pirineu frontera i porta de Catalunya* quan esmenta que “els carrers conserven un nombre sorprenentment elevat de botigues, molt per damunt de les necessitats internes de l'enclavament. La majoria d'aparadors exhibeixen luxurians estocs d'ampolles de *pastís...*”. Comerç que, a la llum de J. B. Amer a *Llivia. Isla española en tierra francesa*, fa que “les guste mucho ser españolas por varias razones, una de las cuales es la crematística”, ja que —continua explicant— “en casi todas las casas de la Llivia actual se vende algo” i “como es natural, las francesas de los pueblos lindantes acuden a diario a efectuar sus compras, debido a la enorme diferencia de precios.”

Situació geopolítica curiosa que ha portat a situacions no menys curioses perquè “hi ha hagut any que cada patatera de Llivia n'ha produït un sac. Que no us ho creieu?” ens pregunta Ramon Blasi a *Entre el Carlit i el Puigmal*. Continua dient que quan “la pesseta era alta, i els pagesos francesos les descarregaven a

camionades arran de frontera, hom les passava per Llivia, i de Llivia «procedien totes», segons les dades oficials”. I segueix explicant-nos que hi ha qui “té nens quintats a França i nens quintats a Espanya. (A Llivia sempre han nedat entre dues aigües)”.

Amb la seva condició d'enclavament i un paper turístic rellevant, no es deixava la vessant pagesívola afermada des de sempre perquè, com diu M. Ardouin-Dumazet en el seu *Voyage en France*, “le sol est riche par l'étendue des prés et le nombre des chevaux et des vaches qui les aiment; cependant, ce cheptel de têtes de bétail possédées par les habitants et qui sont... en route pour le massif de Carlitte. Car une autre singularité de Llivia, c'est que cette commune espagnole est propriétaire... d'une partie des pâturages de la haute montagne”. Bestiar nombrós que, “com tots els pobles de muntanya feia que els carrers estiguin encatifats de fems, o de neu i gel, o bé d'un suc a base de fang i fems”, tal com ens explica Manel Anglada. Aquesta visió més pagesívola, avui dia ja gairebé perduda, era més clara per a M. Dolores Serrano quan “a través de los amplios portalones de las eras se oye el cloquear de las gallinas, el graznar de los patos y el chillar de los cerdos y el lento mugido de las vacadas. En los altos «badius» —alas de pájaros al viento— las tórtolas zurean al sol sobre el brillo mineral de los tejados mientras, debajo, la hierba se reseca lentamente”.

I si Llivia és una mica costeruda, més ho és la pujada a dalt del puig, on els treballs arqueològics van deixant a la vista part del vell castell perquè, com ens diu Ramon Blasi a *Meitat de França*: “Ai, Castell sense castell / que un rei franc enderrocava, / vell castell dels sarraïns, / de dreteres ignorades / per on cercaven el peix / que a l'assetjador frenaven!” I, certament és així segons una usual tradició. Assetjats els lliviencs, ningú sap per on, però baixaven al riu a cercar-hi truites.

▲ El carrer del Raval, de Llivia

▼ El fossat del castell de Llivia

Castell i vila vella de Llivia avui enderrocats que motiven un clam a Albert Bernis al *Setè Quadern d'informació Municipal de Llivia*: “Si et veiéssim algun cop reconstruïda / urbs romana, majestuosa dalt del cim / amb Castell airós, Ciutat forta i polsim / tràgic, llegenda i història esmorteïda!”. I en aquest marc enlairat, “Qui no recorda, avui, les defenses fermes, / tristes runes dels soldats, / de Lampègia i sos amors delmats / per la moraima de les terres ermes ?” es pregunta Manel Figuera en el *Novè Quadern d'informació Municipal de Llivia*. Amors i desamors de Munusa i la princesa d'Aquitània a qui Jacint Verdaguer a Canigó li canta: “Hermosíssima és Lampègia / filla del duc d'Aquitania; / (...) / L'ha obirada Abú-Nezàh, / governador de Cerdanya, / Lampègia caçava ocells, / a ella el moro la caça...”. Obra aquesta que fou dramatitzada per Víctor Balaguer com La tragèdia de Llivia a *Tragèdies* a través dels personatges Otman i Monissa. Bella

▲ Cereja

► La font del Sofre

i enamorada princesa Lampègia que té el seu record en un gran mosaic d'una plaça llivienca.

Més planer és anar a la capella dedicada Sant Guillem, a la Prada. Per a uns, era un capellà; per a altres, un estudiant; per a tots un captador que volia anar a Sant Jaume de Galícia. Mort d'una pestilència, fou enterrat —segons Jacint Verdaguer a *Rondalles*— en un cementiri “arraconat i desconegut” de la Cerdanya. Mes aleshores, “Déu, que estima els sants, féu donar avís a dos nobles de Llivia de que l’anessen a treure d’aquell llogaret i se l’enduguessen a sa vila, on seria més conegut i honorat”. I, així fou com, mitjançant un “piadós lladrocini”, com diu Salvador Cutchet a *Llivia. Enclau espanyol a França*, que el cos del sant féu cap a aquesta vila, que el va fer el seu patró.

Llivia compta amb dos petits nuclis: Sareja i Gorguja. El primer, petit, enlairat, al flanc d'una serralada, mirant cap a la gran plana cerdana on Ramon Blasi a *Meitat de França* veu “Vuit cases que s'estalonen, / arrapades al pendís; / les neus d'hivern les coronen / i el sol hi troba un pedrís”, mentre que, a les vesprades, l'inspira: “I és Sareja una foguera / que encenia el sol ponent. / Ara el Cadí té al darrera / tot un cel magníficent”.

El segon, Gorguja, a la planúria repartit, com diu a *La Cerdagne française* Emmanuel Brousse, entre “Gorguja proprement dit, composé de sept maisons avec leurs dépendances, en tout quatorze édifices; i, Gorguja petit, comprenant une ferme et une chapelle”. En aquest nucli són diversos els autors que esmenten Can Carbonell. Entre d'altres, Georges Baume diu que “les vastes bâtiments de Gorgaja, disposés selon les plus minutieuses lois d'hygiène, comprennent des écuries, des hangars, des magasins. L'air circule à travers les spacieux couloirs, l'eau constante baigne les

murs, la paille chaque jour renouvelle la litière des troupeaux. De la maison du maître, dont le salon est décoré d'un autel de la Vierge... nous allons, dans l'ombre, à travers des murs qui suintent, à la fabrique de beurre où travaillent malaxeurs et barates, actionnés par une roue hydraulique.”

Tot just començar el camí de Sareja, un trencall invita a fer un passeig a la recerca de dues curioses fonts comentades per Lleonart Matia i Enric Viñals al *Tercer Quadern d'informació Municipal. Llívia*. Una, la del Sofre, la trobem a la bonica vall del riu Èguet, al límit fronterer amb França. “La deu brolla al marge dret i al costat mateix del riu, pràcticament al seu llit, el que podria fer pensar que les seves aigües provenen del riu. Però això no és cert... és una sorgència típica de vall, sortint l'aigua entremig d'unes esquerdes que trosseguen les llicorelles en blocs.”

La segona, la del Ferro, “neix a la vall del Torrent Tudó, a mitja alçada. La deu brolla entremig de les llesves que fan les llicorelles del Turó de Roca Canal, que

es troba al Nord de Llívia. (...) Quan aquestes aigües —subterrànies amb sals ferroses— surten a la llum... l'oxigen de l'aire les oxida tot fent fangs de color taronja que es poden veure a l'entorn de la font”. Prop d'aquesta, hi trobarem un petit, curiós i pintoresc aqüeducte conegut com el Pont del Carresut que la seva gran utilitat era per Jaume Tuset i Miquel Vilaseca a *Desè Quadern d'informació Municipal. Llívia*, “regar els terrenys que, disposats en forma de feixes, es repartien per la petita àrea de caràcter muntanyenc”.

I penseu, benvolguts lectors, que quan venint de Puigcerdà feu cap a Llívia, poc abans d'arribar-hi, quan veieu la «Pedra dreta», estareu veient el cos del jove pastor Galderic que les «goges» de Lanós van petrificar i llençar fins ací. 🐾

▲ Gorguja

◀ El pont del Carresut

La Vall de Querol

COM DIU JOSÉ ANTONIO BERTRAN a *La Cerdanya de sempre*, “és una vall estreta, formada pel riu Carol, també anomenat Aravó, que va de nord a sud. Està assotada pel «carolan», vent gelat que ve del coll de Puymorens, el que fa que tingui, en general, un clima molt rude, especialment a l’hivern. Se l’anomenà «la vallée du courage», ja que no fa ni cent anys, sense tren ni carreteres, aïllada per les muntanyes, el fred i la neu, la supervivència hi era difícil i dura.”

A *Les Pyrénées et le midi de la France*, Adolphe Thiers —posteriorment, president de l’executiu del govern francès—, diu que la vall és un “gorge longue et périlleuse... C’est là ce qu’on nomme le port de Puymaurin, et c’est l’un des plus difficiles des Pyrénées...” Per travessar la vall, continua dient que “on emploie la journée entière à franchir cette gaine de rochers que les gens du lieu appellent le port. En quittant la Tour-de Carol, on s’enfonce dans un défilé. Pour arriver au pied de la dernière montagne, dans les flancs de laquelle se trouve le passage, on marche deux heures.” Mentre, Vincent Chausenque a *Les Pyrénées ou voyages pédestres*, en condicions distintes, explica que “le clair de lune nous laissait voir la vallée s’enfonçant entre des montagnes déjà hautes, hérissées à l’est de crêtes granitiques, et n’ayant du côté de l’Andorre que des pentes nues d’une excessive rapidité” perquè, seegons diu Pau Vila a *La Cerdanya*, la vall “enfonsa el seu llit fins a posar-lo al nivell de la plana.” La vall, per a Vila, “té en el seu llarg congost una renglera de set poblets que, arraulits sota els serrats altíssims, bo i aprofitant els relleixos per llurs magres conreus, voregen els camí que mena a les terres gavatxes.”

“La vall del Querol —per a Estanislau Torres a *El Pirineu*— és, almenys fins a prop de la Tor de Querol, venint de Puimorèn, enclotada. Els pobles, en general, no tenen l’aspecte clar i optimista dels de la plana. De

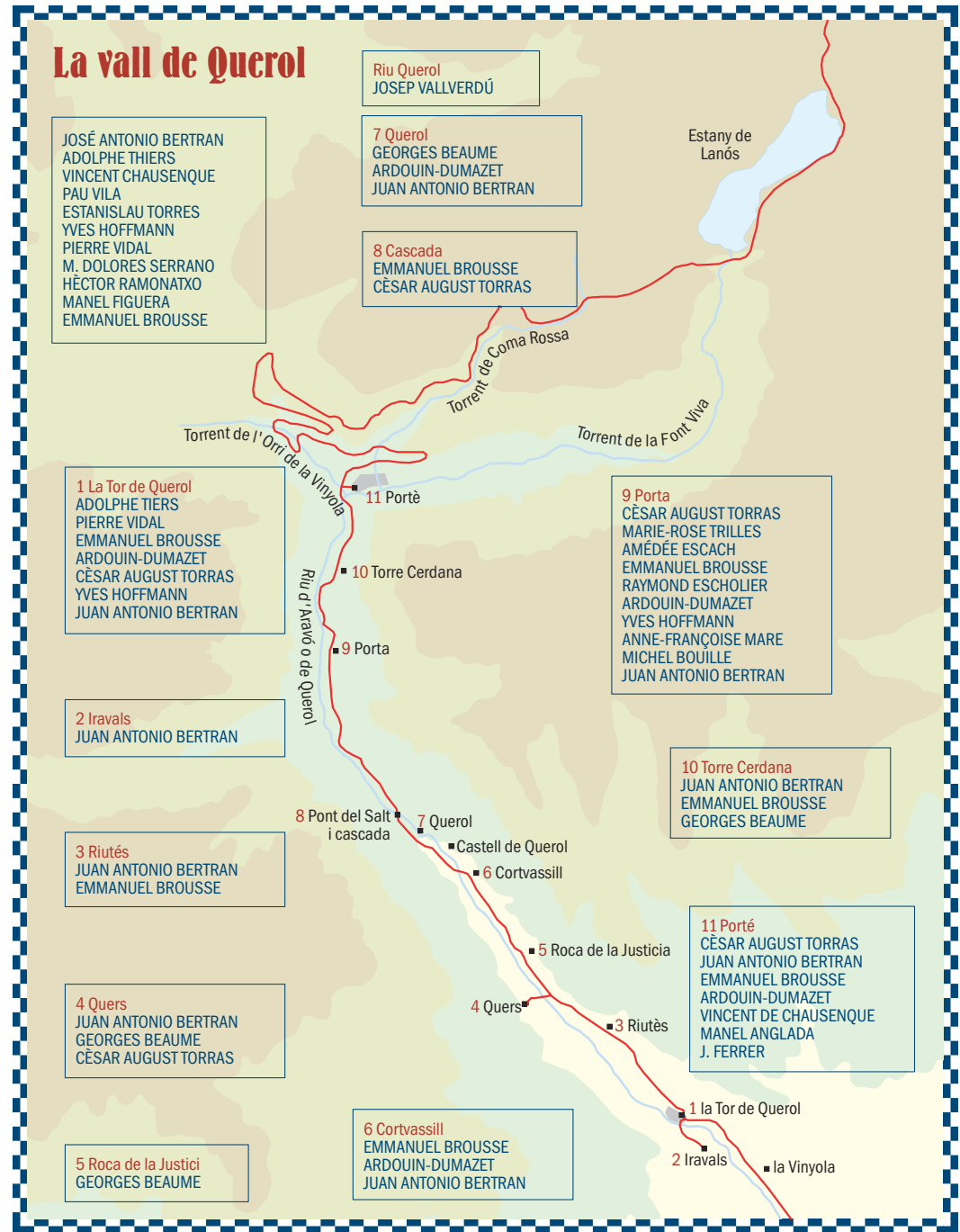

La vall de Querol

tota manera, tant els pobles de les capçaleres de les valls (molts dels quals van perdre la població) com els de les parts altes de tota la Cerdanya, solen ser més severs que els de la plana.” En la vall, d’origen glaciari, Yves Hoffmann a *Roussillon aux cent visages* observa que “la route et le torrent de l’Aravo, l’une suivant l’autre, tournent et retournent au gré des gigantesques talus que forment la montagne, ses roches éboulées et ses terres pou-

rrissantes. L'oeil s'y dépayse et se heurte partout à l'obsédante présence de la pierre... Chacun des versants n'est plus qu'un cyclopéen entassement de rochers balafrés, coupé de vertigineuses cheminées, à travers quoi s'écroulent des torrents de pierrailles décomposées. La montagne s'attriste sans fard, sans la gaieté des bois, sans l'illumination des vergers, paysage monochrome où le ciel lui-même paraît plus chargé de nuées et le soleil plus pâle de se perdre dans les profondeurs de ce couloir livré aux lois sauvages du torrent." Per la seva part, Pierre Vidal en la seva *Guide historique et pittoresque...* percep que a la dreita del riu Querol, enfront a la Tor de Querol, la formació del terreny és "un entassement immense de sables et de cailloux roulés qui sont des débris de formations antérieures. Ces prodigieux déblais datent sans doute des âges miocènes."

I és en aquesta vall on M. Dolores Serrano, en *Crónicas de las fronteras*, sembla haver patit perquè, "como les decía, desde la Paz de los Pirineos en el valle del Querol sólo se tiembla de frío. Pero agárrense, señores, que ahí va en serio. El frío del Querol no es un frío monótono; es un frío lleno de argucias, imaginativo, pluriforme; frío húmedo, frío seco, frío ventoso; frío blanco, frío gris, frío dorado; frío-estocada, frío ciempiés, frío-berbiquí. Frío de nieve, frío de bruma, frío claro. Frío jayán, frío sinuoso, frío dialéctico. De todos, el dialéctico es el peor." "En hiver —explica Hèctor Ramonatxo en *Un cerdan témoin de l'histoire. François Garreta*— pendant les longues soirées et après leurs randonnées dans la campagne toute couverte de neige, c'étaient les veillées au grand feu de bois. Un quinquet à huile éclairait, faiblement, ce décor familial." Tot i aquest fred, des d'antic ha estat una vall habitada com ens ho posa de manifest Manel Figuera en la seva novel·la *Els fills de la terra* quan ens comenta: "Enveig,

La vall de Querol

La vallée de Carol, elle, est plus large et en même temps plus majestueuse —comparant-la amb la de Vallsabollera—. Elle est en certains points, vers Porta et Porté, par exemple, un peu étranglée, mais cela ne dure pas et, en tout cas, la distance entre les deux flancs de montagne qui la bordent est plus considérable que dans les vallées précitées. Tout le long sont construits des villages, des hameaux: Enveitg, Iravals, Latour-de-Carol, Riutès, Quès, Courbassil, Carol, Porta, Porté.

D'abord riante et gaie d'Enveitg à Riutès, elle devient sauvage et triste à mesure que l'on s'élève vers le col de Puigmorens, sa limite septentrionale et vers le lac de Lanous, sa limite orientale. Vue de Puigcerda, la vallée de Carol ressemble à une brèche énorme, à un vaste entonnoir dont le fond, à l'aspect sombre, noir même, donne le frisson.

De hautes montagnes s'élèvent à droite et à gauche, semblant courir parallèlement du sud-ouest au nord-est. Ces montagnes sont tantôt dénudées, avec, sur leurs flancs, d'effroyables éboulis, des avalanches de pierres pétrifiées dans leur course, prêtes à rouler, à s'élancer sous la moindre poussée, menaçant d'écraser le voyageur téméraire qui passe, pygmée sans défense, sous ces colosses de granit: tantôt les forêts de pins s'élancent des bords de l'Aravo jusqu'aux cimes inaccessibles, couvrant la carcasse du monstre d'un mouvant tapis d'un vert noirâtre.

Entre ces deux murailles dont les cimes, —fièrement élancées vers le ciel et perdues parfois dans les nuages— sont capricieusement dentelées, la rivière de Carol, l'Aravo, roule son perpétuel tumulte de cailloux. La route suit tantôt sa rive gauche, tantôt sa rive droite, selon la disposition du terrain. Sur les bords du cours d'eau, de vertes prairies dont les troupeaux de vaches ou de juments tondent l'herbe avec délices.

D'Enveitg jusqu'à Quès le canal international de Puigcerda dérivé de l'Aravo. Vient ajouter son doux murmure à celui, plus tapageur, de la rivière. L'assiette de la vallée, émaillée de fleurs aux ravissantes couleurs, est riante, pittoresque, et contraste avec le cadre qui est sévère et sauvage.

La flore de la vallée de Carol est aussi riche que celle des autres vallées de la Cerdagne, et l'herboriste pourra faire, là encore, des moissons abondantes.

EMMANUEL BROUSSE

La Cerdagne française

la Tor, Riutés, Iravals, Quers, Cortvassil, Querol... La vall, de tan pèrfida fama, estava relativament habitada i no romania pas adormida. A causa de la fredor, de xemeneies eixia fumera, en llises teulades de llosa, una

munió de les quals, descansant sobre espesses parets de granit, esguardava alguna esglesiola romànica.”

En iniciar, pas a pas i riu amunt, la visita literària a aquesta vall, hom se situa, d'immediat, en el poble de la Tor de Querol, on Adolphe Tiers va trobar “quelques habitations couvertes de neige, groupées confusément, et offrant un aspect de saleté qui me frappa encore, après ce que je venais de voir en ce genre.” En qualsevol cas, però, Pierre Vidal assegura que “nous sommes encore ici dans un des plus beaux sites qui se puissent voir. Le village, que précède sa belle mairie avec maison d'école, indique une population aisée. Les prairies poussent jusque sous les fenêtres des maisons, et les champs qui bordent la route sont semés de pommes de terre.” Allí, Emmanuel Brousse en *La Cerdagne française*, hi observa, només arribar-hi, a la dreta, “la maison de repos pour le personnel de la Compagnie du Midi.” A l'esquerra hi veu “une magnifique villa, le Pré Catalan, au style alpestre”, observant que “les premières maisons que l'on rencontre... ont un aspect rus-

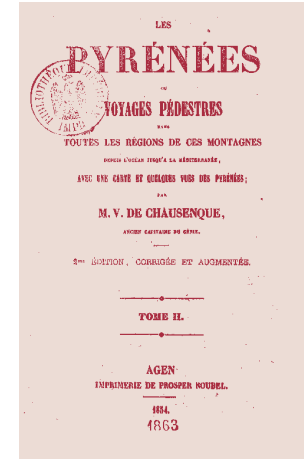

tique; elles sont en bois et bâties sur le roc. Les autres, par contre, sont plus élégantes, car Latour-de-Carol est le village le plus riche, le plus propre, le mieux entretenu de la Cerdagne... La plupart des maisons sont précédées de cours bien nettoyées. Les rues sont bien pavées.” També, destaca que el granit “est recherché pour les bordures, les socles, les seuils de porte, les balcons”, mentre que a Ardouin-Dumazet, la població se li presenta com un “fort coquet, semblable à une petite ville avec ses maisons bien blanchies, ses lampes électriques, quelques demeures bourgeoises et de beaux jardins dans lesquels pommiers et poiriers sont cultivés avec soin.”

En la *Cerdanya*, Cèsar August Torras s’adona que “és una població de molt bell aspecte, neta y endreçada y —seguint Brousse— la més rica de la Cerdanya francesa. Els seus carrers són ben empedrats i un bell benestar respira arreu... Hi ha bons edificis, cases blanques y netes y xalets ab bells jardins. És un bell punt d’estiueg, tant per sos bonics envoltants, per son clima fresc y agradós...

y són en gran nombre les fonts que’s troben en sos carrers.” No obstant això, Yves Hoffmann matisa que “promue aux destinées de gare internationale, l’agglomération primitive avec ses maisons paysannes aux vieux balcons de bois aux cours sales et caquetantes, a connu le rapide développement d’un nœud ferroviaire important. Hôtels et villas se sont édifiés autour de la vaste gare où l’archaïque petit train de Cerdagne fait place au seigneur de plus haute importance qu’est le transpyrénéen.” Molt més actual, Juan Antonio Bertran el descriu com “un poble molt complet, amb el seu riu, la seva carretera, la seva estació de ferrocarril. És ric, és net, té arbres i places i un aire molt provençal. La seva base és cerdana i rústica, però habilitada a la francesa.”

Dins del mateix terme municipal hom localitza Iravals, a l’altre costat del riu Querol, poble que per a Juan Antonio Bertran està “ben situat, amb una

▲ Querol i les runes del castell

► Un carrer de Porta

esplèndida vista sobre la vall de la Cerdanya [i que] és, avui, un lloc tranquil amb una moderna urbanització que contrasta amb l'antiga torre, sòlidament restaurada, i l'encantadora església de Sant Frutuós", la qual ha estat força lloada, tant per ella mateixa com pel seu interessantíssim patrimoni mobiliari.

Remuntant el riu, es fa cap a Riutés, caseriu que segons Juan Antonio Bertran "consta d'una sèrie de cases, una de les quals conserva restes d'una garita voladissa", encara que per a Emmanuel Brousse "n'ofereixen res de remarkable." Ací, prop seu, ens apunta Bertran, "es troba la presa que forneix el canal de Puigcerdà." Un xic més amunt, a la dreta del riu, a Quers, Bertran hi veu "una sèrie de bones construccions de pedra, de les quals sobresurt un enorme mas que degué ser un dels més importants de la Cerdanya la passada centúria; a la inscripció de la llinda sembla llegir-s'hi:

«Riu, 1868»." El mas pertanyia, segons ens diu Georges Beaume en *Des Vosges aux Pyrénées*, a "un riche Barcelonais, M. Ribes, dont le fils fut une des victimes de l'attentat anarchiste du Liceo de Barcelone." Continua explicant-nos: "nous montons plus rude. Le paysage a cessé de sourire, d'étaler ses prés et ses vergers. La vallée affecte un visage de révolte; notre voiture passe avec peine. Les eaux de la rivière du Carol tombent avec fracas, ainsi que sont tombées, il y a des siècles, à droite de la route, les roches dont les fragments vêtissent les flancs de la montagne. L'une de ces roches, grande et plate, porte le nom de la *Justici*: là, au moyen âge, on pendait les criminels." I, en aquest indret, Cèsar August Torras conta que "a l'esquerra, a la part oposada del riu brolla en un prat la font sulfurosa de Qués, utilitzada per la gent del país."

Continuant vall amunt, Emmanuel Brousse comenta que "une église entourée de quelques maisons adossées à la montagne, se voit à l'est de la route. C'est le hameau de Courbassil (Cortvassil), annexe de Porta. Rien d'extraordinaire a voir." Tan-

mateix, Bertran reconeix que “és harmoniós i el joc dels seus llosats elegant i bell.” Té, continua dient, “una sèrie de camins asfaltats, sinuosos i serpentejants que condueixen a l’església, totalment encimbellada a excepció de l’absis”, mentre que Ardouin-Dumazet veu que “quelques maisons se groupent au pied d’une église dont la classique façade triangulaire renferme trois cloches.”

“Subitement, —comenta Georges Beaume— s’ouvre un décor d’opéra. Sur une vaste terrasse, apparaissent deux tours carrées, noires, criblées de cicatrices, au-dessus de pauvres maisons tapies dans des rocs et des arbres.” Som a Querol, on Ardouin Dumazet es troba “un pauvre hameau abrite sous la forteresse ses toits d’ardoise très plats.” Segons Juan Antonio Bertran, apareixen aquestes dues torres medievals “sobre una immensa roca granítica.” Dues torres —continua Ber-

El riu Querol

És un riu admirable, d’aigua dura, que fins que arriba a la plana travessa codolars enormes i fa uns ràpids potents. El Segre, si hagués passat dessota mateix de Puigcerdà, hauria rebut una tal colossal empenta del Querol que no hauríem pas sabut dir quin dels dos era l’un o l’altre.

Però el Segre, des de Sallagosa, ja fa bondat, ja té una vall ampla, ja passa per la plana, i s’ha allunyat del morro de glacera on Puigcerdà senyoreja. I així rep el Querol força més al sud, en terres confoses, flonges, espesseïdes de vegetació, de Tallorta, i Escardars, i obliga el Querol a arrossegat les grosses pedres, els còdols menuts, les pissarres esmicoladisses, llogües i llogües, formant dos lloms a banda i banda del seu curs. El llom de la riba esquerra ha constituït, al llarg dels segles, una llengua prima i aguda, però, alhora, un tossalet que la separa del Segre. L’aportació de pedres ha estat tan grossa que aquell Querol bramador de les vores de l’estació de f.c. de Puigcerdà, s’ha convertit ara en un cabal amb un nivell de desgüàs molt reduït. Us podeu plantar al bell mig del curs, a l’aiguabarreig, i veureu que no duu pas més empenta que el mateix Segre. El Segre és un domador que la sap llarga.

JOSEP VALLVERDÚ
Els rius de Lleida

tran— que són les “restes del que fou la segona protecció d’aquesta vall, perfectament emplaçada en aquest lloc i on es conserva encara la vista del poble de Puigcerdà. Aquest caseriu, petit, de cases ben restaurades i amb belles llindes, fou la capital de la vall, on residia l’únic alcalde que hi havia.”

A poca distància del nucli, ens fa observar Brousse, “la route nationale traverse l’Aravo sur un magnifique pont, dit pont du Salt, à cause d’une

▲ Porta

◀ La Tor de Querol

▲ El refugi del coll de Pimorent a final del segle XIX [d'A. Martín]

cascade.” “Bella cascada —comenta Cèsar August Torras— “que forma el riu, alçant joganer boirim al llensar-se al fons de la pregona gorja.” Ací, continua dient-nos, “se pert ja de vista Puigcerdà y la plana de Cerdanya. L’engorjat és molt estret i tortuós. Les parets de la penya formen un veritable trauc, apropades les unes a les altres, ab el riu y la carretera que tot just s’obre pas al fons.”

Poc més amunt, la “vall s’aixampla un xic formant un petit planell... on s’hi troba el poblet de Porta arrecherat al peu de Coma Cervera”, explica Torras tot dient que l’“aspecte de la població [és] bastant pobre”. I afegeix, —d’acord amb Marie-Rose Trilles i Amédée Escach a *Carcamet*— que “les cases negregen” al costat “de la rivière aux méandres qui se suivent indéfiniment.” Per altra banda, Brousse diu que té “l’aspecte triste... il n’a rien de fringant ni de gai. Le paysage a

une teinte monotone... Quelques maisons sont bâties le long de la route; les autres, comme un troupeau fidèle, sont serrés contre l’église... Les rues... sont étroites et tortueuses. Les maisons sont, en général, spacieuses et propres.” Ardouin-Dumazet es troba amb “un amphithéâtre de toits d’ardoise rougie par une sorte de mousse lépreuse... Le village, plus misérable encore que Porté, plus sale aussi, est très enfermé.” Mentre, Yves Hoffmann afegeix que “les simples maisons de Porta, bâties en un point de la vallée où les champs sont plus riches que les prés, ne démentiront pas cette mélancolique vision”, potser perquè segons Anne-Françoise Mare i Michel Bouille el poble “présente us aspect sévère”, segons ens diuen a *La Cerdagne*. No obstant, Raymond Escholier, a *Mes Pyrénées*, observa que “les cultures deviennent plus humaines.” En tot cas, la visió potser més estiuenca de Juan Antonio Bertran li fa dir que Porta, “situat en un pla que comença a elevar-se sobre un turó, que a l’estiu es torna de diversos verds i a la tardor s’omple de colors... és un poble típicament cerdà. El més característic són els seus llosats: les seves formes, els colors daurats dels seus líquens... S’hi troba el safareig públic i prop una

font de pedra amb data de 1862. Té també dues fonts d'aigua ferruginosa, que brollen a 11° C....”

Riu amunt, “a pocs quilòmetres de Porta —diu Bertran— tanca la vall un potent tossal de pedra fosca amb ruïnes d’una fortificació: la Torre Cerdana, perfectament enclavada en aquest punt, defenia l’entrada a la Cerdanya... Era una fortalesa inexpugnable, alta, forta i construïda amb gruixuts i sòlids murs”, dels quals Brousse diu que estan “ébréchés... aux quatre points cardinaux, enfermaient une surface considérable. La tour qui, d’en bas, semble circulaire, devait être polygonale.” En ella, Georges Beaume veu que “la ruine tapissée de mousse, enguirlandée de plantes vertes, fleuri des baies rouges des sureaux, nous regarde par ses noires meurtrières.”

Més amunt, “junt a la unió de les riberes de Fontviva, de Cortal de Rossa y de la Vinyola, que al ajuntar-se formen el riu Carol” se situa per a Cèsar August Torras el poble de Porté, el qual, diu, “està situat damunt la vall de Fontviva procedent del estany de Lanós y brancal més important de la coma superior del Carol y al repeu de una montanya de tons rogencs.” Aquest poble, comenta Juan Antonio Bertran, “no sembla tenir gran interès, però posseeix els major atractius d’un poble d’alçada: un bosc preciós davant.” El nucli té, per a Emmanuel Brousse, uns carrers (rues) “étroites et tortueuses au possible, les maisons noires donnent au village un aspect de tristesse... L’église est perdue au milieu de ce labyrinthe de maisons... Comme le village, l’église a l’air morne, pauvre, misérable même.” De semblant parer és Ardouin-Dumazet a *Voyage en France* quan comenta que el poble és “un navrant séjour, fait d’une rue principale, étroite, sinueuse et sale où s’ouvrent des ruelles plus étroites et plus sales encore. Les maisons sont basses,

▲ La capçalera de la vall de Campcardós

comme écrasées.” I és que, com diu Vincent de Chauzenque, “ce village a depuis subi une destruction presque totale par le chute d’une masse de rochers et de bois qui me semblait alors une barrière protectrice.” En tot cas, precisament, era en aquest poble on passava l’hivern en Gafa de Manel Anglada, segons ens conta en *Històries i relats pirinencs*. “Un vilatge... de clima gairebé siberià, sempre inòspit, que rep i encaixa els torbs del Pimorens i les ventades fuetejadores de la Vall de la Font Viva.” No obstant això, molt més cap aquí en el temps, J. Ferrer, a la *Cerdagne-Capcir*, apunta que “ce village si pittoresque et si caractéristique, est en pleine expansion et pas seulement à cause des sports d’hiver; car s’il est déjà une station hivernale réputée, il est aussi une station estivale et climatique. Sa situation au carrefour de vallées de haute montagne fait de lui un centre touristique exceptionnel.” 🐾

Baixa Cerdanya: la Solana

PER SITUAR-NOS, Pau Vila a *La Cerdanya* comenta que “l’orientació, vagament d’E. a O., de l’eix de la conca cerdana, és causa d’una divisió climàtica tan netament caracteritzada, que la gent en distingeix prou bé les dues parts: l’una, de cara al sol quasi tot el dia, és la dita «Solana», i l’altra, la part obaga de curt assolellament, és la Baga.”

Al peu de Puigcerdà, a l’altre costat del pont sobre el riu Querol, Juan Antonio Bertran es troba amb el nucli de Sant Martí d’Aravó, del qual, a *La Cerdanya de sempre*, ens explica que “és un conjunt d’edificacions, a dreta i esquerra del que fou calçada romana, la via cèrta, i a ambdós costats del pont, els fonaments del qual també són romans.” Cèsar August Torras, en la seva *Cerdanya*, explica que Saneja —carretera amunt— es troba enmig de “frescals i verds envoltants.” I “au pied du versant des montagnes de la vallée de Carol et à 600 mètres environ de la frontière internationale. Le site est agréable avec de vives fontaines et la belle rivière de Carol qui y répand la fraîcheur et entretient la verdure”, en diu Albert Salsas a *La Cerdanya*. Mentre, Juan Antonio Bertran ens comenta que el nucli està “molt ben traçat amb carrers ben anomenats; carrer de l’església, carrer del Mig, carrer de Ponent, ... té bells portals, restes d’una garita voladissa que revela la seva antiguitat, balcons plens de flors i un preciós abeurador.”

Continuant carretera es fa cap a Guils de Cerdanya, on Pau Vila observa que les “cases muntanyenques que formen el poble s’agrupen en carrers irregulars, en una lleu depressió formada pel contacte dels restos morrènics de la Vall de Querol i els estreps silúrics recolzats al massís de Coma Armada”, convertint el nucli en “una excel·lent mirada de la Cerdanya”, segons ens indica Josep Vallverdú a *Els rius de Lleida*. En aquest poble, comenta Juan Antonio Bertran, val la pena contemplar “la seva església, potser la més bella de

El pont de Sant Martí

la Cerdanya,... dedicada a Sant Esteve.” Per la seva part, Josep Vallverdú, canviant d’indret, ens conta que “el pont damunt del riu de Guils es troba al nord del poble, un pont sense arc, amb forat de secció quadrada i tres o més cascades pels voltants.” I és ací, a Guils, on, d’excursió, Josep M. Guilera, a *Excursions pels Pirineus*, ens explica que “de bones a primeres, els camins, que a Guils fan de carretera, estaven coberts d’una capa uniforme i compacta d’un gel allisat, i on a penes emergien unes puntes de rocs invisibles... No ens podíem evadir dels llisquents canals en pendent que circulaven entre altes i invisibles parets de tanca.” Malgrat aquest inconvenient del fred hivernal, un anònim, a *Un poblet quiet en moviment*, recordava que el poble se li “va presentar tranquil i bonic, amb cases antigues ben conservades i gallines i tirons com únics habitants del carrer. Es respirava la calma del passat, però s’hi veien els serveis

imprescindibles del present.” “I el vent del Cadí / batega eixa terra / catalans de naixença / de Saneja i Guils”, en diu Josep Comas a *Poeta Autodidacta d'Hostaleria*, mentre que Rosa Casas en *Quatre poetes de Cerdanya* explica, cofoia, en el dia del bateig de les noves campanes del poble: “a una li posarem / la Maria Antonieta, /

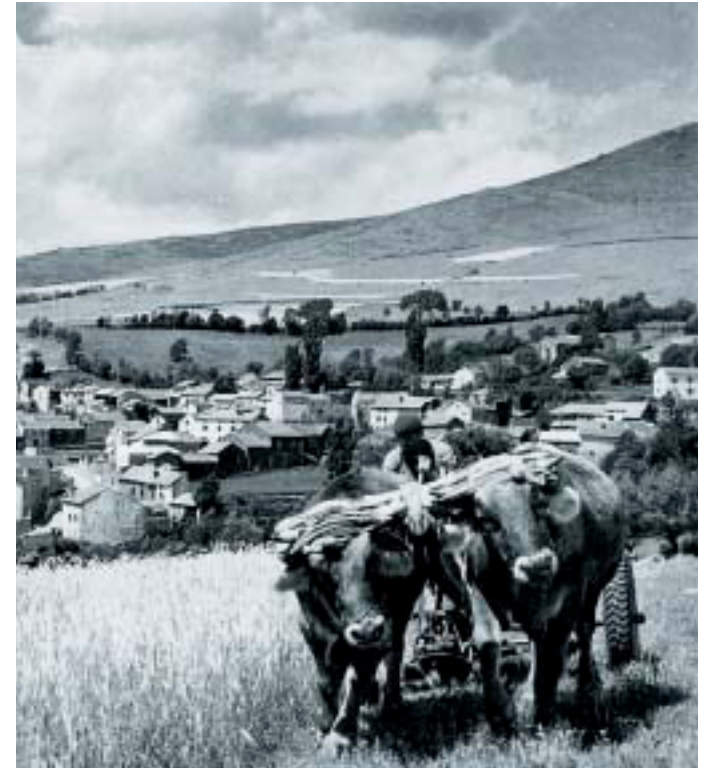
i l'apadrina l'Antònia, / del poble la més velleta. / L'altra campana es dirà / Maria de la Cerdanya; / la sentirem repicar / des del cim d'eixa muntanya.”

Retornant cap a la plana es fa cap a Bolvir. Pep Collelldemont, a *La Cerdanya*, observa que “tot i ser un poble petit té dues esglésies”, una d'elles, la parroquial

Aplec de Quadres

Al arribarhi, quin cop de vista tan encisador y sorprenent presentava l'aplech! Quin conjunt tan pintoresch y hermosament suggestiu! Per un costat dues orquestes, enfilades en sos corresponents catafalchs, feyen sentir alternativament sos acorts alegres y ubriagadors, al ensemps que centenars de parelles juvenívoles de violada y llampanta vestimenta giravoltaven vertiginosament per demunt de la verdosa catifa del prat; per l'altre, numerosos grupos capritxosament escampats pel molsut englevat, reyen y bromejaven movent gran gatzara, mentres despatxaven les abundants y saboroses viandes que constituíen llur brenar; y per tots indrets, fruytayres ab ses portadores curulles de préssecs, rahims y figues, peres, tomátechs y esbergínies, pregonant les excelencies de llur mercadería a grans crits y ab gestos afectats. Gent que ven menjar, constituïts per un sol día en hostalers, ab ses taules plenes de plats y cassoles que fumegen; basters ab ses parades de basts y selles, corretjám pera bous y guarniments pera cavallerías; cotxers y tartaners ab sos corresponents vehículs, fent petar el fuhet pera que tothom s'adongui de sa arribada al aplech; carrabiners, civils, capellans... tots en una caòtica y abigarrada però hermosa confusió. Y tots cridant, gesticulant, fent mil esforços pera exteriorisar y donar a comprendre l'alegría qu'embarga llurs cors y que obsessiona llurs cervells.

ISIDRE SOLER
Esboços

► Guils de Cerdanya
cap a 1960

—de Santa Cecília— de gran interès romànic. Del poble, Pau Vila ens explica que “s’esgraona ... en el vesant que mor a banda i banda del Torrent Forcat” i que “una sèquia que passa per d’amunt del poble el rodeja de clapes de verdor, que contrasten amb la grisor esquistosa de les terres.” Juan Antonio Bertran el veu “dividit pel torrent dels Agustins, en dos nuclis en declivi, ben diferenciats, presidits, l’un per l’església parroquial i l’altre per l’altiva torre”, anomenada Torre de Bolvir i, de reculats temps. Un declivi que permet a Alfred Pérez matisar, en la seva obra *Bolvir*, que el poble “instal·lat sobre els sòls prims i pobres del coster solell, presideix i aprofita les bones terres fèrtils de la plana.” Agrupació aquesta, a més, d’on s’extreia molta llosa.

Tot just abans d’arribar a Bolvir, per una carretera distinta a la del golf, podem fer cap al santuari de la Nostra Senyora del Remei, indret de gran devoció que fou construït per l’arquitecte Calixte Freixa a final del segle XIX. Quan estava en una fase de construcció força avançada, Albert Salsas ens apuntava que “pourra être considéré comme le plus somptueux de tous les ermitages de la contrée. La coupole polygonale, couverte en ardoises, constitue le centre du monument complété par une vaste abside en hémicycle, un petit transept et un large porche avec tribune.” Al seu costat, hi ha la Torre del Remei, de primeries del segle XX. En diu Carme Casas a *La Torre del Remei*: “respon a determinades construccions que a França es coneixen amb el nom de

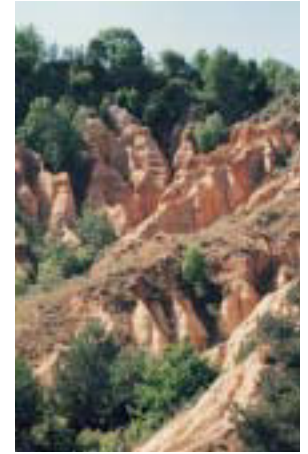
château, encara que no ho sigui pròpiament. Quan hi som davant, més aviat ens evoca un palauet que no pas una torreta. Els entesos qualifiquen el seu estil de neoclàssic, més que de modernista.” En qualsevol cas, són més precisos Miquel Espinet i Toni Ubach a *Hotel Torre del Remei. Bolvir de Cerdanya*. D’un llarg article podem extreure, entre moltes d’altres coses, que “el casallot aixecat al mig d’un parc de sequoies i avets significa l’esforç dels antics propietaris per aconseguir un aire de regust entre eclèctic i senyorial, molt de moda aquells primers anys del nostre segle. Es tracta d’una construcció aïllada, sense unitat, aparentment, amb el conjunt del parc, com un element destacable, altiu, guardià d’una actitud i d’un èxit social i econòmic.”

Les Guilleteres

Tal com ens apunta Albert Salsas a *La Cerdagne*, All és “intéressant pour les géologues, à cause de son éventail d’argilolithe rutilante, où ont été trouvés de nombreux et remarquables fossiles végétaux.” Per la seva part, Cèsar August Torras, a la seva *Cerdanya*, descriu l’indret tot dient que “son de notar com a bell exemple geològic unes montanyetes esquerdades que presenten en llurs closes fisures, boniques coloracions, roges, blanques, blaves, grogues y grisenques.”

En plena plana, prop de la desembocadura del riu Querol al Segre, es pot fer una bonica i planera passejada “fruit-se —explica Cèsar August Torras— de bellíssims punts de vista sobre la corrent del riu, la bella arbreda, les tonalitats dels prats y’ls encisers horitzons. Atravessat el riu (Querol) s’ovira ben prompte la iglesia de Tallorta, mig amagada dins d’una renglera de cases de camp.” Cases “entre les quals destaca la gran casa Surroca, rosada, amb un gran pati i restes de garietes voladisses que revelen la seva antiguitat i noblesa”, ens manifesta Juan Antonio Bertran. A més, afegeix que “és un poblet petit, molt cerdà, sense intromissions d’arquitectures exteriors, i té un sabor molt popular juntament amb una sòbria elegància.”

Ben a prop de Bolvir hom es troba amb el poble de Saga. Juan Antonio Bertran el situa “en un petit pujol, dominant una extensa i rica planúria. Consta d’uns pocs masos, de gran fast i bones eres, que envolten protegint, excepte per la seva part sud, la petita església de Santa Eugènia” de tal manera que, “tot i estant a la vora de la carretera pot passar gairebé inadvertit, [però] s’hi conjuga la qualitat i la discreció, el bell i el senzill.” El

▲ Les Guilleteres

◀ Bolvir

▼ El santuari del Remei

El pla de Malamort i el golf

En el Pla de Malamort hi ha un camp de golf i una extensa urbanització. Manuel Maristany, en la seva obra *Ha nevado en La Molina*, afirma que “la terraza del Golf de la Cerdaña es el centro geográfico de este valle privilegiado. El mismo edificio del Club es un trasunto bastante fiel de la casa cerdañesa tradicional: muros de piedra oscura, tejado de pizarra y ventanas de buena madera, un conjunto severo pero acogedor al mismo tiempo, sin fantasías gratuitas de mal gusto.” Ací, Pep Collelldemont, a *La Cerdanya*, ens suggereix “donar-hi una volta per contemplar la gran varietat de xalets que s’han construït... El camp de golf ha estat un atractiu per a gent benestant de la capital catalana i també d’altres llocs més llunyans, molts d’ells ben coneguts.” Maristany, des de la terrassa esmentada, ens continua comentant que “cualquier día y hora es bueno sentarse... Pero si mucho me apuran, aconsejaría hacerlo una tarde de primavera, cuando la nieve todavía brilla en las cimas de la cordillera. El aire es fino y se puede paladear como un caramelo.”

nucli pertany a Ger, cap del terme. Cèsar August Torras, a la *Cerdanya*, el troba “en un costat de la plana al peu d’un tossal, molt ben arracerat y assoleiat al hivern, estant encarat a mig-jorn”, la qual cosa reafirma Albert Salsas en dir que és un dels “mieux abrités de la Solana espagnole; aussi, l’hiver y est beaucoup plus doux que dans la reste de la contrée cerdane.” Joan Oliva a *Tot la Cerdanya* ens descobreix que “és una població actualitzada, amb mostres inequívokes de la seva història, però amb indubtables pinzellades renovadores que han permès la conservació de la majoria de les seves edificacions amb notable dignitat.” Conta el mateix autor que la porta de “l’església de Santa Colo-

ma és un dels millors i més bells exemples de ferro forjat de tota la Cerdanya, malgrat que el seu entorn de pedra moderna sembli entestat a desmerèixer-la.” Prop seu, ens enfilarem vers la muntanya, a través de la Valltova. A *Catalunya. Visió 3*, Josep Vallverdú i Ton Sirera ens diuen que és una vall “de les més atractives i conegudes... El paisatge és abruptament enfilat, però no rocós ni boscos. Una successió de lloms pelats i arrodonits amb alguna clapa de bosc mediterrani us va acompanyant, graverosa i adusta.” Aviat, hom hi trobarà, —diu Cèsar August Torras a la *Cerdanya*— el “mesquinet poblet de Gréixer”, on Anne-Françoise Mare i Michel Bouille en *La Cerdagne* coneixen sis famílies que “sont un modèle de courage et de foi. Elles mènent, à elles seules, de grandes exploitations qui comptent cent vaches et une belle récolte de blé.”

Amunt, vers la muntanya, “al llarg d’una carretera giragonsadora” segons Josep Vallverdú i Ton Sirera, es fa cap a Meranges. És un poble —ens continuen dient— “de pedra i fang, amb passeres cobertes, galeries de fusta i un perpetu aire d’humitat. A l’entrada de la població us saluda aquest hostel, cafè i botiga de queviures. Asseguts al pedrís, sorprenem aquests jovencells tan ben proveïts de motxilles: fan un alto abans de prosseguir ruta vers Malniu.” Ací, a l’hostal, ens trobem amb un paleta que “per un cop, volgué fugir de l’edificació muntanyenca, fosca i fustosa, i tirà de codines, en una tercerilla modernista i semiburgesa en el llindar de finestres i en l’ull de bou cec del bell mig de la façana. L’escrostonat de l’esquerra de la porta traïx, però, l’estructura de la casa antiga, amb la pissarra i el morter endurits per les glaçades, testimoni d’una tècnica secular d’edificació.” “Aquest llogarret —cases rústegues amb una punta de gràcia joiosa—, ens explica Joaquin Santasusagna a *Les serres encantades*,

és un dels més enlairats de la comarca. Sota ell, s'esmuny sense molta fressa el riu Duran, que se'n va a engrossir el Segre en les seves primeries. Les casones que componen el poblet miren la Valltova, però semblen atentes a unes veus de més amunt. Per aquest motiu estan embolcallades per la gràcia senzilla de la terra cerdana i pel misteri silenciós de les altituds." Unes cases que a ulls de Manel Anglada a *Històries i relats pirinencs* són d'un "aspecte inhòspit, fosques... malcarades." Cases típiques, que per a Salvador Galceran i Josep Solé, a *Història de la vall de Meranges*, tenien "una ampla era —tancada amb gran portalada que donava al carrer- i que alhora servia d'entrada a la casa, de corral per a l'aviram, de lloc de batre els cereals, per entrar a les corts o estables dels bestiar..., fins i tot per femer; algunes gàbies de conills, una font amb la corresponent pica per l'abeurada del bestiar, els llenyers, etc., circuit tot per una paret baixa que donava al

Meranges

Hem apuntat... que les cases de Meranges s'edificaren a partir de la Plaça de l'Església, en direcció a llevant i a migdia. Doncs bé, per tal de comprendre l'evolució del nucli de població actual de Meranges, ens cal situar a l'esmentada Plaça de l'Església o Plaça Major i, tirant cap a llevant i cap a migdia —direccions generals del creixement de quasi tots els pobles— trobem que en surten tres carrers que, baldament un xic irregulars, representen els tres carrers típics medievals de tots els pobles de Catalunya: El carrer de Dalt, el carrer del Mig i el carrer de Baix. En el nostre cas, el carrer de Dalt seria el que ara se'n diu carrer del Mont; el del Mig, ara carrer de Sant Sadumí i el carrer de Baix comprèn l'actual carrer del Molí o d'en Rusca i la seva prolongació cap al carrer Central. Després, entremig d'aquests tres eixos vials i entrecruant-los, hi ha el carrer de Ponent, el de la Coma, el del Retorn i el de Morer. —A part hi ha el Raval i l'agregat de Girul amb els seus respectius carrers o carrerons, que tenen tot l'aspecte de barris o d'agregats al nucli principal i, que en conjunt, forment la Vall de Meranges, o com en diuen també, la Batllia de Sant Sadumí. En principi, doncs, a la Plaça Major o de l'Església —que, sens subte, és la part més antiga i més típica de Meranges, amb les espitlleres de les parets que l'envolten enfront de l'església— hi ha la bonica i medieval raconada de Cal Monjo, amb el seu porxo característic; raconada que ha estat sempre l'objecte preferit de fotògrafs i de pintors.

SALVADOR GALCERAN I JOSEP SAGARRA
Història de la vall de Meranges

carrer o a l'hort casolà. Endemés... la gran sala ensotxada de posts... damunt de la cort de les vaques, el baf de les quals traspuaava per alguns forats del sostre..."

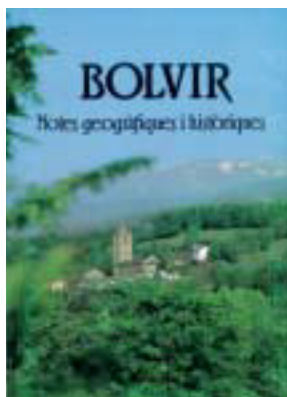
Els "carrers trencats i costeruts formen un agrupament encarat al SO", descriu Pau Vila, i "la població —segons Joan Oliva a *Tot la Cerdanya*— gaudeix de la

Saneja

merescuda fama deguda al manteniment dels costums ramaders, i compta amb un bon nombre de vaques de llet disposades a col·laborar amb l'abans esmentada fama." Vaques que "les pujàvem a Campllong... I després passaven a les Comes, i més endavant a Tartarés, prop de la barraca del vaquer, sota mateix del refugi", expliquen Marc Pons i Manel Figuera a *Eines i feines*. Aquelles vaques havien de ferrar-se. Per això M. A. ens ofereix a *Treball, ferro i foc* una imatge de l'Esteve Viñas, el ferrer del poble, quan treballava a la ferreria de Cal Ferrer: es veia com "del fornall s'anava abrondant i espurnes juganeres saltaven en totes direccions estimulades per l'aire d'una vetusta manxa que encaixava a la perfecció amb l'entorn ple d'eines, i caixes, i peces i calaixets, tot emmascarat pel fum i la pols." No obstant, malgrat el seu aspecte pagesívol, "aquest pintoresc poblet de l'alta muntanya —és, per a Maruja Arnau a *Els pobles gironins*— idoni per a reposar i per

emprendre excursions magnífiques". Potser per això ens continua comentant que "l'afluència de forasters que volen gaudir d'aquest lloc tan ben dotat per la natura és contínua." I això, malgrat la Merangina, un senyal de mal temps que ens explica en Marc de Josep Barahona a *Rusca. L'ós de Meranges*: "tota la gent gran de la Vall, quan es lleven al matí, una de les primeres coses que fan és guaitar al cim de la Carabassa, i diuen que si surt un núvol blanc dues o tres vegades i desapareix, vol dir que hi haurà pluja segura a la tarda. Aquest núvol, per tota la Cerdanya, se l'anomena la Merangina, perquè surt sobre el bosc de Meranges."

Recuperant la plana cerdana, Albert Salsas ens comenta que es pren la carretera que "traverse d'abord un vaste plateau aride et ses ombrages, descend dans un frais vallon pour remonter sur un autre plateau arrosé, couvert de grandes prairies avec des arbres qui font une jolie ceinture aux maisons d'All, groupées en dessous de leur antique église romane", en la qual Juan Antonio Bertran, a *La Cerdanya de sempre*, descobreix, entre d'altres coses, "un preciós portal de pedra de color daurat. De tècnica senzilla, hi té una columna a cada muntant amb capitells ben treballats i conservats, dels quals un, molt bo, representa un personatge llegint un llibre entre dos lleons." Per la seva part, en Narcís Salvador ens descriu l'àgora del poble en el seu poema *La Plaça d'All* tot esmentant "a Cal Colom, Cal Jaume i la font viva, / l'Ajuntament, els bancs i l'enreixat / encerclen aquest lloc tan ple de vida, / on per consol de l'ànima ferida / niuen les aus de la felicitat."

Dins del mateix terme municipal hi ha Olopte. Diu Cèsar August Torras que aquest poble està "situat pintorescament en la vora esquerra de la Valltoba, esglaonant-se les cases en la pendent de la vall." Per a Juan Antonio Bertran, el poble, "una mica amagat a la vall i a dos

quilòmetres de la carretera general, és un lloc privat, tranquil, gairebé secret.” A més, ens comenta que “a la punta oest de la mitja lluna hi ha l’església de Sant Pere. Aprofitant les roques d’un petit promontori, té una orientació gairebé de sud a nord. El seu absis, que destaca de la resta de les construccions, sembla una enorme proa desafiant el paisatge”, el qual és, a *La Cerdagne* d’Anne-Françoise Mare i Michel Bouille, “magnifique.” Pep Colleldemont ens explica que “és un poblet que atreu l’atenció dels forasters, segons es desprèn de la restauració de les cases antigues i de la construcció de cases noves. És d’aquells pobles on es veu clar que, ben aviat, si no passa ja ara, hi predominarà el turisme.”

I enfilant el camí cap el tercer nucli del terme, Isòvol, farem cap, poc abans, al santuari de la Mare de Déu de Quadres on era tradició fer “dos grossos aplecs, l’un el dia onze de Juny y l’altre l vuit de Setembre”, ens conta Cèsar August Torras. Restaurat recentment, en comentava Albert Salsas: “l’ensemble de l’ermitage est clôturé d’un mur, et l’on pénètre dans cette enceinte par un grand portail (avui localitzat a Ventajola) construit en marbre gris, dont l’arcade à plein cintre est formée de grands claveaux; celui du milieu, ou clef, est surmonté d’une vieille croix en fer forgé. Les deux jambages de la porte sont décorés de naïves sculptures en bas-relief...”

I, “al peu de son propi tossal, a l’entrada del estret que porta son mateix nom” Cèsar August Torras troba Isòvol, que destaca perquè “són molt notables les pedres de marbre sobre tot les de color roig griot. Estan compostes per argiles devonianes y s’hi han recollit bells exemplars de fòssils vegetals.” Pep Colleldemont afegeix que “el poble és petit i el més curiós, potser, és el campanar... format per tres troncs units per una placa de ferro, que donen la sensació més d’ovni que de cloquer.” I és en aquest indret on Juan Antonio Bertran ens diu

que, “baixant el Segre, es troba el pont del Diable”, al secà, record també de la seva llegenda «del cant del gall», on la noia Pona, “viva, llesta i escotorida com ni un pinsà” —escriu Jordi Pere Cerdà a *Contalles de Cerdanya*— va saber enganyar el dimoni. I ens continua dient que “d’això ve que a Isòbol falta una pedra al capil de l’església, que hi ha un pont sense riu i un riu sense cap pont, i tots, sense faltar-n’hi un, senten un xic el socorrum.” Aquí, en el pont, —seguint Bertran— “es tanca el transcurs del riu en una gorja, l’estret d’Isòvol, que divideix la gran Cerdanya de la petita, també anomenada Batllia.” És el tossal d’Isòvol, per un costat, qui estreny el riu. Un tossal que, a ulls dels autors de *Parcs Naturals, Paisatges i Rutes*, “és una mostra de com de pobre pot arribar a resultar el paisatge cerdà. A la calcària no s’aguanta res... Ara, entre aquestes calcàries creix una altra collita, la de les segones residències, per això el tossal és protegit per l’administració.”

L’Aplec de Quadres

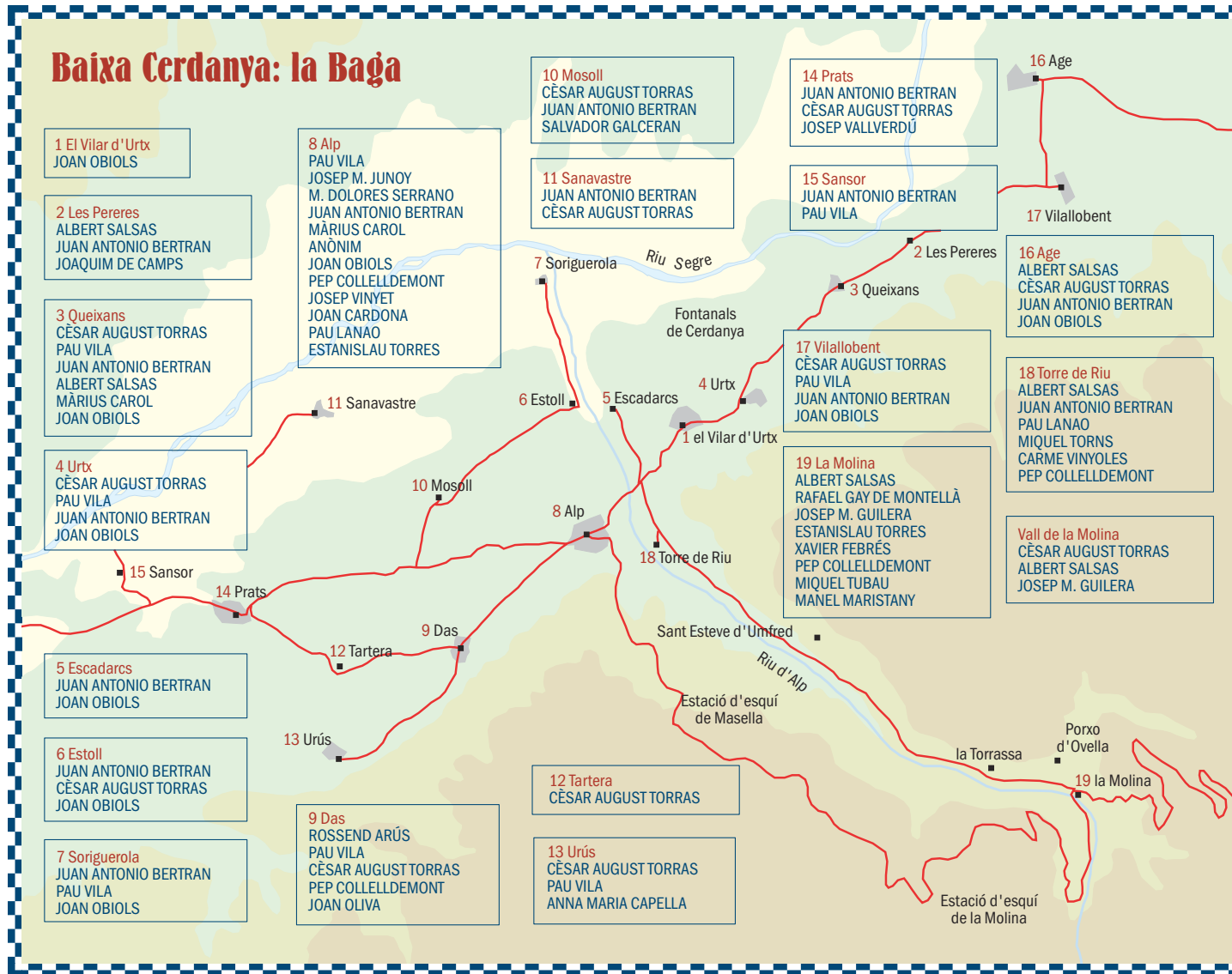
Baixa Cerdanya: la Baga

ENCETEM EL CAPÍTOL A L'ESQUERRA del riu Segre, en el que s'anomena la Baga per allò que no rep tantes hores d'insolació. Concretament, per la Baixa Cerdanya, per nuclis del terme municipal de Puigcerdà. Age, “modeste localité”, en diu Albert Salsas a *La Cerdagne*, però no deixa de dir que “le site est assez pittoresque”, i que “le touriste a une belle vue sur Puigcerdà.” I, doncs, com bé diu Cèsar August Torras a *Cerdanya*, “està situat dalt d'una petita eminència” tot “produint bonic aspecte'l conjunt de les cases esgraonades en el faldar, de colorit rogenc fosc, cobertes ab teulats de pissarra.” Aquí, Juan Antonio Bertran a *La Cerdanya de sempre*, ens fa observar que “conserva la seva torre, testimoni d'un passat medieval.” A més, afegeix que “té unes bones cases i masos al nucli del poble i, a una certa distància.” I prop d'aquest nucli s'albira el de Vilallobent, “situat —com ens indica Cèsar August Torras— al extrem de la plana y al peu de la muntanya”. “No té cap caràcter” en conta Pau Vila a *La Cerdanya*, i “els seus edificis —explica Juan Antonio Bertran— es concentren a la part nord de l'església i s'estenen en tota la llargada d'un estret carrer cap a la muntanya”. Adverteix que “a l'entrada del poble un cartell diu: «Del levant fins a ponent no hi ha com Vilallobent», dita que també ens apunta Joan Obiols a *Fulls de pergami*, tot donant-nos notícia d'una altra que diu “*A Vilallobent, mala terra i bona gent*” perquè —continua dient— “fa honor a la veritat. La terra és secana i poc agraïda, i la gent és amable i acollidora.” Del terme de Puigcerdà passem al de Fontanals de Cerdanya, terme així anomenat “per acord dels dos municipis fusionats —Urtx i Queixans—, en contradicció amb la toponímia tradicional del país”, tal com ens comenta Màrius Carol a *La Cerdanya*. En tot cas, Joan Obiols a *Nits de taverna* diu que li van explicar que es tractava “d'un nom nou que entre tots van treure d'unes fonts.”

Age

Albert Salsas esmenta que “on rencontre le petit hameau ou caserio de Las Pereras ou Pareras, dépendent de la commune de Caixans et composé de deux sections ou écarts: la Parera de Dalt et la Parera de Baix”, mentre que Juan Antonio Bertran puntualitza que les terres de les Pereres “són les millors del terme, per la qual cosa els masos són de gran importància i reputació destacant-hi el Mas Montserrat i, a curta distància del poble, el preciós Mas Montagut.” Aquest, —segons Joaquim de Camps a *Les cases pairals catalanes*— “es tracta d'un gran casal amb les dependències esparses característiques d'una explotació ramadera, especialment de bestiar boví, que en règim d'estabula-

Un carrer d'Age
[de Daniel Morral]

ció necessita amples quadres i vastes pellisses on emmagatzemar l'herba que a l'hivern ha servit de nodriment als animals a soplug de la intempèrie.”

Prop seu, Queixans es troba, segons Cèsar August Torras, en una “bella situació, enlairada suaument sobre

la plana. Frueix d'un bell esguard.” Allí, hi descobreix “algunes cases-torres de molt bon aspecte.” Pau Vila hi observa que les cases es disposen “ben agrupades al voltant de l'església romànica, damunt un rest de la terrassa fluvial superior. A uns 300 m. té el barri «El Torrent»,

La gran nevada

La Gran Nevada no es una simple precipitación accidental, sino el fruto de un temporal de nieve de una semana de duración como mínimo. Tras seis o siete días de mal tiempo, amanece una mañana radiante, como si la naturaleza, agotada, tuviera que tomarse un respiro. La Molina emerge transfigurada después de la tempestad y ofrece a la mirada del sol el panorama rutilante de sus masas redondeadas por la nieve que ha borrado las aristas peladas por las ventiscas y las placas de hielo de los torrentes. Ni una sola nube empaña la pureza del cielo. Ni un soplo de viento turba la quietud de la atmósfera. Ni un sonido. Nada. Sólo silencio, un silencio de catedral, roto ocasionalmente por el susurro de seda de un pequeño alud que se desprende de una ladera remota y se extiende como un abanico de plata. Es una mini-avalancha que no merece ser tomada en serio. La naturaleza contiene el aliento, admirada de su propia obra, como esos padres feos que tienen hijos guapos. Cielo y nieve parecen fundidos en una silenciosa sinfonía llena de ocultas armonías. Aún es temprano, todavía se prolonga el silencio. Sobre los tejados de los chalets, la nieve forma espesas capas de nata. El aire reposa en una calma cristalina. De la chimenea del Hotel Sitjar se eleva una fina voluta de humo. Restos de nubes flotan sobre los flancos de la collada de Tosas y el *Sombrero de Napoleón*. Al mediodía habrán desaparecido, fundidos por el sol. Del fondo del valle sube el agudo pitido del tren, pequeño gusano ronroneante que se arrastra sobre las líneas precisas de los raíles. Entre los pinos aparece la cabeza verdosa de La locomotora. El convoy se articula en la curva, pierde velocidad y entra en agujas soltando nubes de vapor por las tuberías de la calefacción. El sol centellea en las palas de Costa Rasa. De los aleros de los chalets penden carámbanos agudos como pirulíes.

MANUEL MARISTANY

Ha nevado en La Molina

amb uns sis edificis disseminats en la fondalada que baixa de La Pleta.” El poble “mig amagat a la muntanya té un sabor molt cerdà”, en diu Juan Antonio Bertran. Ell mateix descriu el nucli principal: “davant de l’església, i a la seva part sud, s’estén una bona plaça de la qual surten petits carrers, serpentejants, on donen casals de labor importants amb bones portalades, i més allunyades hi ha antigues i senyorívoles cases d’estiuejants”. Albert Salsas hi descobreix “une *villa* entourée de jolis jardins.” El poble, segons Màrius Carol, “ha regis-

trat un increment notable d’estiuejants des de finals dels setanta.” I, com descriu Joan Obiols a *Nits de taverna*, “a la plaça dels dos sants (Sant Cosme i Sant Damià) li marquen la traça la rectoria; cal Mas; l’església parroquial d’origen romànic, del segle XII, per bé que modificada posteriorment; la font nova... i dedicada també als patrons del poble, damunt de la qual els oms projecten l’ombra dels seus esquelets.”

Cèsar August Torras ens explica que Urtx se situa “en l’extrem de la plana sota la serra y en lloc un xic enlairat li dona un bon cop de vista.” De fet, Pau Vila, més explícit, comenta que l’agrupament està emplaçat a l’extrem superior de la segona terrassa fluvial de la Baga oriental i a redós del serrat de les Planes, format per pissarres de silúric amb restos terciaris” i on “una torrentera seca parteix el poble.” Juan Antonio Bertran

La torre de Riu

Al costat d'Alp, hi ha la vall de la Molina. Albert Salsas, a *La Cerdagne*, en diu que l'“entrée est gardée par une vaste ferme isolée construite un peu en contrebas de la route, au milieu des prairies, et connue sous le nom de la Torre de Riu”, “que fou, al seu origen, —segons Juan Antonio Bertran— baluard de defensa, més tard casa pairal i posteriorment fou transformada en un *chateau* a l'estil francès del segle XIX.” Per això Pau Lanao, Miquel Torns i Carme Vinyoles, a *Cròniques de castells i casals*, ens comenten que “les teulades còniques de la torre de Riu són la culminació d'un somni del segle passat —referint-se al XIX—, d'una dèria que Nicolau Olzina va voler materialitzar.” Afegeixen que hom “el veurà com un d'aquells castells de fades que portem gravats en el subconscient.” Amb tot, Pep Collelldemont ens comenta que “és un edifici neomedieval, que té annexionada una capella dedicada a la Divina Pastora, en la qual es venera la Mare de Déu d'Ovella, procedent de l'antiga parròquia d'Ovella.” A més, ens explica que “el nou edifici va ser bastit damunt la vella torre de Riu, sense tocar gairebé res de l'antiga construcció.”

en diu: “de la plaça que hi ha davant l'església, en surt un sol carrer, que fa pujada, que va deixant pas, només a la seva part esquerra, a uns petits carrerons que desemboquen en un de paral·lel; a través d'una sèrie de cases rústiques i passant a la vora d'una font, una mica enfonsada, a la seva dreta, arriba a unes bones construccions d'apartaments suficientment separats del poble per tal de no treure-li el seu encant rural.” I afegeix que a “a Urtx destaca a primer terme la seva curiosa església dedicada a Sant Martí. Recobrint una bonica portalada romànica, adornada amb boles, petites cares, una estrella i un cap de toro, hi ha una construc-

ció en la qual s'entremescla el rajol i la pedra, rematada per un ull de bou i un campanar quadrat de quatre ulls amb una gran campana, que li dona un aire modernista. És quelcom original. Un preciós llosat, de grans lloses de pissarra, uneixen aquesta testera amb el bonic absis.” I en aquest poble, Joan Obiols a *Nits de taverna* comenta a través d'en Martí que “hi ha el carrer de l'A-margura... Jo sempre he sentit explicar que el nom li ve donat perquè per temps hi havia hagut una pesta i aquell carrer l'havien tancat perquè no en poguéu sortir ningú i escampés l'epidèmia pertot arreu.”

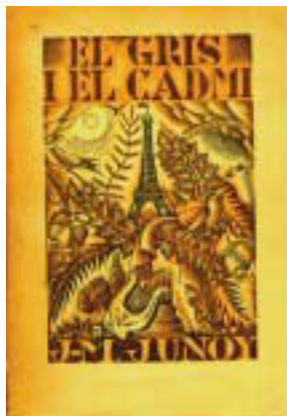
Joan Obiols a *Nits de taverna* ens explica que l'Arnau “va saber que el Vilar era un poble que el temps havia mudat. Feia uns anys, era un nucli petit, de cases discretes i antigues, que a poc a poc van veure com creixien unes cases noves que anaven emblanquant el damunt d'una aprenent de muntanyola, i es feien visibles des de diferents punts de la Cerdanya.”

Juan Antonio Bertran remarca que “Escadarcs i Estoll —cap a la plana— són dos bons caserius situats

▲ La torre de Riu

▼ Urtx

L'Alpí

I Pep Collelldemont ens adverteix que “qui s’acosti a la casa de la vila d’Alp pot ser que se sorprengui en veure una testa rígida de cérvol, com si es tractés d’un trofeu de caça. No és així. Aquest cérvol es deia Alpí i té una llarga història.” I és que, com conta Josep Vinyet a *l’Alpí, germà cérvol*, l’animal, “romancejant per Alp, [...] hi passà les diades més crues de l’hivern, recorrent els ravals del poble, familiaritzant-se amb l’ambient civilitzat que havia escollit. Tan aviat era a l’estació del ferrocarril a acomiadar els viatgers, com a la Ciutadella festejant amb les ancianes que hi feien tertúlia sargint mitges...” També el recorda Joan Cardona a *Alp i el cérvol Alpí* quan “es presentava al Casino, el lloc preferit, quedant-se mirant com jugaven a cartes; compartia pel carrer les carícies dels veïns visitant els assidus afavoridors del subministre diari de quelcom de menjar”, com ara ens conta Estanislau Torres a *El Pirineu* quan comenta, en trobar-se amb dos cérvols: “no sabíem ni si era l’Alpí. Tampoc ens va envestir traïdorament com ens havien dit que feia. És més: mentre el meu cunyat preparava la màquina fotogràfica, jo vaig despenjar-me la motxila i, per entretenir-lo i per tal que s’acostés, vaig treure un crostó de pa. I ell sí, s’acostà. L’altre cérvol, en canvi, més recelós, es mantenia allunyat.”

L'Alpí, ►
al casino d'Alp

a la dreta i esquerra de la riera d’Alp. Escadarc amb el seu poltre, la seva font i el seu bonic pou, té unes bones construccions, de les quals en destaca la preciosa casa Balart. Estoll, una mica més avall, té el que degué ser un molt bon casal... Unes poques construccions més, rústiques unes, i altres reformades, formen el conjunt del poble, al costat de l’església de Santa Eulàlia, que té un sòlid campanar de capitell i una sèrie d’afegits laterals, que donen un bonic moviment als seus lloçats.” “Campaneret quadrat rematat per aguda punta a quatre vessants coberta de brillants lloses de llicorella”, puntualitza Cèsar August Torras. Mentre, Joan Obiols a *Nits de taverna*, explica que “Estoll no ha passat de ser un poblet d’una desena escassa de cases, aposentades còmodament a la plana cerdana, que viuen dòcilment entre dues grans torres: la Torre d’Estoll, a una banda, i la torre de Santa Eulàlia, a l’altra.”

“Prop de la desembocadura del riu d’Alp al Segre, enmig de camps plans com el palmell de la mà, la fertilitat i riquesa dels quals acusen els bons masos del poble, Soriguerola té, a més, una petita església amb espadanya descentrada...” descriu Juan Antonio Bertran, mentre que Pau Vila esmenta que el conjunt es troba “sobre un llom dels vessants, gemats de prats i arbredes, que van directament al Segre.” Ací, la conversa dels personatges de Joan Obiols a *Nits de taverna* ens permet conèixer quelcom del poble en dir un d’aquells: “Sí, cal Xacó, cal Meia, cal Casablanca... Per cert, la Casablanca deu ser una de les finques més ben marcades de tota la Cerdanya. A cada angle dels seus camps hi ha unes fites de granit amb les inicials H. C.”

Retornant a peu de muntanya, Pau Vila comenta que Alp presenta un “agrupament fluix, a la Baga, al peu de la Tosa o Muntanya d’Alp i en el capçal d’una extensa terrassa. Domina la sortida de la Vall de la

Molina, per la qual corre el riu d'Alp" mentre que Josep M. Junoy a *El gris i el cadmí*, més concret, ens diu que "és un poblet, com tots els de la Cerdanya, de cases ocre bru i gris molsa, rústegues, amb uns finestrans molt menuts i amb uns portals molt baixos, ensostrades de lloses blavisses, inclinades en forta pendent." En canvi, M. Dolores Serrano a *Crónicas de las fronteras*, des de damunt el poble el veu "extendido a nuestros pies con sus tejados grises y rojos brillando de luz. La silueta de su campanario, las callejuelas enmarañadas del barrio antiguo en contraste con los organizados barrios de nuevo cuño. Junto a las casas, menudos huertos cercan el brillo de las flo-

La Vall de la Molina

Un paratge tan ple de gràcies per la triple conjunció de la muntanya, de l'aigua i de la vegetació té, a més, unes mides justes i proporcionades a la mesura de l'home. Resulta prou oberta per no sentir-se empresonat. Té l'amplada justa perquè l'esguard rellisqui per les carenes que la ceneixen. És prou enlairada perquè darrera les collades apuntin altres muntanyes més llunyanes i perquè el vianant la pugui recórrer, passejar-hi, pujar i baixar i fins ascendir als cims en poques hores i sense marxar extenuants. Tot esdevé escaient i apte a l'abast i comprensió humanes.

La tofa arbòria, en certs indrets de Segremorta i de Saltegat, adquireix la plasticitat, l'ordenació, la gran alta qualitat que l'aparella amb una altra eminència silvana, aquesta olotina...

Dins aquest clos, hi són escampades per la benevolència divina una nodrida varietat silvestre que va des dels freixes, cirerers, bedolls, moixerers i avellaners fins als pins i avets de la banda alta; i dels matolls, boixerics, ginebrers, gavarreres, grèvols i gavets als bàlecs. I tota llei de flors i plantes dins la gran varietat de la flora pirinenca, que ací es confon amb l'alpina. Semblant riquesa vegetal repartida al caprici i prodigalitat de la Naturalesa fa alternar denses bosquíries amb clarianes dins l'arbreda, amb prades, comellars i deveses reblertes d'herbes i de flors de moltes menes. Tot plegat emmarcat per nobles carenes i muntanyes d'ample horitzó i coronat per un celatge dins el qual l'espai és infinit per a l'embadaliment al pas i als jocs dels núvols.

JOSEP M. GUILERA
El Pirineu a trossos

res y el despliegue ordenado de los perales. Luego prados verdeantes y trigales, casi blancos a fuerza del sol, sucediéndose sin empujones —ahora tú, ahora yo— hasta llegar a la línea oscura de choperas que delatan el paso del río.”

De l'indret, Juan Antonio Bertran ens conta que "el poble va ascendint cap al sud des d'una zona moderna, plena de botigues, blocs d'apartaments i grans construccions, que presideix el seu bon ajuntament, i a través d'unes petites places, una graciosa font amb capella a Sant Isidre a can Balart, un gran safareig i dos bons abeuradors, fins a la part més rústica que confina amb unes fileres d'arbres de fulla

Cases d'escadars

Potser era la casa més bona en patrimoni, cal Balart. Tu, Pep, deus saber prou quina és?.. És aquella casa gran, esquitxada de finestres petites, algunes amb reixes, que dona a la carretera general. També té la seva història, cal Balart. Tot comença amb el casament d'un cabaler d'Alp amb la pubilla de cal Sastre d'Escadars. Aquell cabaler era traginer de vins, entre altres productes, i, amb el temps, el nom de la casa va canviar de Sastre a Vinater. Com que el negoci li anava rodó —la seva ruta principal era la de Puigcerdà a Ripoll i va arribar a tenir quaranta-vuit matxos—, si va voler continuar l'ofici va haver de fer una casa nova amb les quadres i els magatzems més grans. I, és clar, com que ell es deia Francesc Balart, doncs a la casa nova li van començar a dir cal Balart, i fins avui. I cal Vinater, la van arrendar a una altra gent que van continuar el negoci del vi, però ja no feien de traginers... Cases rai! Cal ferrer era una de les ferreries més bones i velles de la Cerdanya. Quin ferrer, el Joan! Cada any, passaven per les seves mans tres mil ferradures. I tant! Ferrer de màquines i d'eines de la terra. S'havien de saber adobar com les adobava ell... Pics, punxons, escarpres, eines de tall... Què t'has cregut, el Ferrer d'Escadars!... A la ferreria s'hi havia arreglat més d'un tracte. Si no hi havia acord entre el comprador i el venedor, ell migpartia el que demanava l'un i el que en donava l'altre i feia arribar el tracte a bon port... I cal Cornet, no sabeu de què li ve el nom? Diu que per temps tenien en aquella casa l'església de Sant Jaume i d'aquí li ve el nom. Amb la protecció del sant tenien el cor net. Aaah, no la sabíeu aquesta, eh?

JOAN OBIOLS

Nits de taverna

batents de fusta) i els carrers s'agrupen al voltant de l'església parroquial”, des de la porta de la qual Josep M. Junoy contempla “amb una insistent encuriosida melangia... el vell cementiri abandonat, enreïçat d'escardots i de malves.”

Ens enfilem vall amunt. De la vall de la Molina, Cèsar August Torras apunta que “els paisatges van fent-se aspres y encongits; ab tot el curs del riu és sempre falaguer y vorejat de verdor. En amunt a l'esquerra hi corre la ferrada via y més amunt encara la nova carretera.” En qualsevol cas, en arribar a la Molina, Albert Salsas ens comenta que “le site est charmant de fraîcheur et de verdure: c'est une ample conque formée par la rencontre de trois larges vallons et couverte de vastes pelouses où paissent de nombreux troupeaux de vaches et de juments.” I, aquí, Cèsar August Torras en fa adonar que “altes montanyes emboscades s'alçen per tots indrets... Ab tot la esplèndida boscuria ha anat mimbant aquest darrers anys desapareixen bella espessedat de sapats pins y abets.” No

Josep M. Junoy

caduca que acaben entremesclant-se amb un preciós bosc de pins.” Carrers i plaça que tenen, per a M. Dolores Serrano i a la llum “lechosa, matizada, diáfana”, “un aire estático, añorante.” Màrius Carol, per la seva part, observa que “és un poble que ha tingut un creixement residencial, on abunden xalets de gust desigual”, cosa que es matisa en *El llibre turístic d'Alp, Molina, Masella*, quan diu que “la vila d'Alp, tot i que ha crescut molt gràcies al turisme, ha sabut mantenir l'encant dels pobles construïts sota els paràmetres de l'arquitectura pirinenca. Les cases (amb els seus sostres pissarrosos i les seves finestres finestres amb

obstant això, Miquel Tubau a *Estampas de mi tierra* cop-sava que “los valles de La Molina son luz y color, con risas de juventud que forman un conjunto armónico con la sencilla alegría que campa por las pistas”. I des de dalt veia que “allá abajo, en lo más profundo, se dibujaba el vasto y estético hotel..., ahora semienvuelto por la densa y negra humareda de sus propias chimeneas, jugando un gran contraste con la blancura de la nieve que, como manto de armiño, lo cubría todo.”

A la Molina, a les darreries del segle XIX, Albert Salsas es troba amb “une grande mansion isolée (venta), à trois étages, bien et solidement construite, d’un aspect assez élégant, rappelant le genre des villas barcelonaises”, on va observar que “une lourde chaîne de fer, tendue en travers de la route, arrête le voyageur et lui rappelle que l’on perçoit ici un *portazgo*, droit de passage ou péage”, potser el primer de l’època moderna a la Cerdanya i el darrer fins l’obertura dels túnels del Cadí i Puimorens. A poc a poc, anà creixent a redós de l’esquí i així, l’“antesala de la vall de la Cerdanya” —segons Rafael Gay de Montellà a *El llibre de la Cerdanya*, tot referint-se a la seva important transformació— la Molina esportiva era “un veritable prodigi de constància i de tenacitat d’una colla d’homes.” A títol d’exemple de com va anar aquesta descoberta, Josep M. Guilera a *Carnet d’un esquiador* ens comenta que, havent-se perdut pel bosc, arribaren a dalt la carena que limita el pla de Font Canaleta. D’ell, explica que “ara tan popular, el desconeixiem tots nosaltres i hi anàrem a parar per pura casualitat, però així que veiérem aquelles extensions suaus, sense arbres i plenes de neu, deixàrem que els esquís anessin avall per allí on volguessin, admirats de fer la nostra entrada en tal paradís.” Més endavant en el temps, Estanislau Torres, a *El Pirineu*, comenta que “ara, llevat d’una carretera d’accés decent, té de tot. Telesquís, telecabines, hotels, xalets,

▲ La Molina

Alp, el casino i la plaça

El casino d’Alp és un cafè íntim que forma part de la mateixa essència del poble. Amb el seu taulell llarg i les seves taules esmolades per les mans i pels anys de servei, acull els cafeters, una espècie d’homes que, lamentablement, està en perill d’extinció. La presència del televisor i de les màquines escurabutxaques no li priven, durant moltes hores del dia, de ser un lloc on una conversa continua sent una conversa.

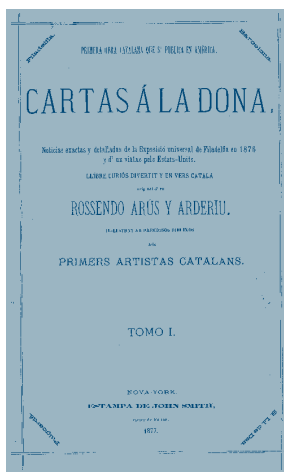
La placeta del casino era abans la placeta de les cabres —va continuar el Pere—. antigament, el cabrer del poble tocava el corn cap allà a les vuit del matí. La gent engegava les seves cabres i totes soles feien cap a la plaça. El cabrer se les enduia a pasturar fins que a la tarda es colgava el sol. Llavors, era l’hora de tancar i el pastor i el bestiar arribaven a la plaça, des d’on cada cabra se’n tornava tota sola al seu corral.

JOAN OBIOLS
Nits de taverna

▲ Das

apartaments... Per al meu gust és, fins i tot, una mica massa ciutat.” Parer, en el fons, semblant al de Xavier Febrés exposat a *Catalunya frontera i porta de Catalunya* quan esmenta que “van anar apareixent les torres particulars. Van multiplicar-se des del fons de la vall fins als rasos de Font Canaleta, en una bigarrada successió d’estils alpins diferents que ja no havia de tenir aturador...” Aglomeració que per a Miquel Tubau es convertia en “un espectáculo maravilloso frente al sorprendente hormiguero humano que allí se mueve, bajo el aspecto multicolor de sus vestiduras. Y el paisaje es inmenso, delicioso para contemplarlo con la emoción del sentimental o con la sensibilidad inspirativa del poeta.” En tot cas, Manuel Maristany No obstant això, Pep Collelldemont a *La Cerdanya* observa que el millor esport que s’hi pot fer és anar a caminar perquè “els indrets són meravellosos,

L’Ajuntament i escoles de Das

La casa de l’Ajuntament y Escoles municipals és un bell edifici modern, d’últims del segle passat, donatiu de D. Rosend Arús a són poble natiu. És verament sumptuós. En l’hermós pòrtic avençat dels cossos laterals y en el centre de la fatxada destaca en un elegant fris sostingut per esbeltes columnes granítiques la inscripció Casa del Comú en grosses lletres daurades. En cada un dels costats del peristil s’hi destaquen llegendes gravades sobre llaudes de marbre gris que’s refereixen a la donació y construcció del edifici. Se destaca en lloc prominent un elegant campanaret de rogenç colorit. La reixa de ferro que envolta les edificacions està artísticament forjada. Les escoles estan instalades en pabellons especials a banda y banda del cos central de la casa comunal.

CÈSAR AUGUST TORRAS
Cerdanya

els esquiroles es passegen amb tota tranquil·litat, les vaques i els cavalls es posen al mig del camí sense fer cas dels que passen pel seu costat, els ocells fan concerts inacabables.” I ens adverteix: “no és poesia, tot això, no; és pura realitat.”

De volta a la plana després d’aquesta petita incursió, i arribats en aquest punt, hem de donar la paraula a Pau Pi i Pla per escoltar, de mans de Rosend Arús en el seu llibre *Cartas a la dona*, “primera obra catalana que’s publica en Amèrica” segons resa a la portada, la presentació que fa del seu poble en una missiva tramesa al consistori de Filadèlfia: “Senyors del ajuntament: / un alcalde es qui’ls escriu, / per darse tono no ho diu, / sino per fe’ls ho present. —Das s’anomena l’meu poble / és en un recó d’Espanya; un poblet de Cerdanya, / petit sí, pero molt noble. —Tots los pobles catalans / tenen

noblesa á desdir; ¡ves quanta n'han de tenir / ls'que com Das som cerdans!"

El nucli de l'alcalde cerdà orgullós de ser-ho és un aplegament, segons Pau Vila, que s'emplaça "en les ondulacions dels vessants de la Muntanya d'Alp, on comença la terrassa" i la localització de "la quaternària Font Gran, possible motiu de la fixació humana, abasteix el poble." Aquest es troba —per a Cèsar August Torras— "al peu del riu Valira, sota un estrep de serra després del cim de la Tossa de Das. És població de tirat frescal y rioler com les de major part de la Cerdanya." El poble, per a Pep Collelldemont, ben entès el sentit, "no té casa de la vila, ni ajuntament, sinó casa del comú, com els andorrans. De ben segur que el nom li devia posar el senyor Rossend Arús... i que va pagar l'edifici municipal, que també servia per a escoles públiques."

Les cases grans d'Age

Al cap d'una estona, el Manuel passejava per Age, provant d'identificar les "casas grandes". La casa acabada en —ensa del *diario* havia de ser el mas Florença, un masada gran i antiga, amb pallers i vaqueries espaioses, i una era extraordinària. Situada fora del nucli, entre Age i Puigcerdà, és una de les cases de pagès més importants de la rodalia. La casa Asensio de l'Eugenio era cal Sensi, un antic convent, potser del segle XVIII. Les dues cases que començaven per ema podien ser cal Marull i cal Montserrat, dues cases fortes d'Age. La casa que no recordava l'Eugenio en el seu diari era cal Pol, on ara hi ha una botiga —*vinos casa Pol, licores, comestibles, epicerie*—. Aquí, al convent, a la vora de cal Pol, s'hi van instal·lar les monges que havien fugit de França per la guerra. Ensenyaven francès i les filles de les famílies benestants de Puigcerdà hi venien a estudiar. Quan, l'any vint, França els va obrir de nou les portes, van abandonar Age i van tornar a l'estat veí. *Casa Alzina* i *casa Americano* no podien ser unes altres que ca l'Alsina i ca l'Americà. La primera era una casa antiga i forta, amb bona terra i bons propietaris; la segona, havia estat creada per un tarragoní de Sarral que havia fet les amèriques. Després, l'Eugenio canvià can Carló per *casa Carlo*. Finalment, va passar pel davant de la *torre*, la Vila Rosa, a l'entrada del poble, construïda l'any 1921.

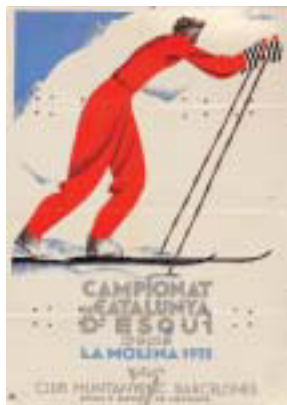
JOAN OBIOLS
Fulls de pergami

Joan Oliva, a *Tot la Cerdanya*, afirma que "la població se'ns apareix enderiada en una lluita d'hegemonies. D'una banda, la que és liderada per les belles pedres i edificacions de les cases properes a l'església de Sant Llorenç...; i de l'altra banda, les noves edificacions. Tot plegat forma un confrontament d'estils propiciat per l'arribada al poble de la petita burgesia catalana."

Des de Das, de camí cap al seu nucli agregat de Mosoll, Cèsar August Torras descobreix "una font d'aigua ferruginosa magnesiada". Per a ell, el nucli és un "llogaret de mitja dotzena de cases" que es troben, junt amb l'església romànica, "entre verds prats y arbreda, en bell pla abundós d'aigua." A la seva església, explica Juan Antonio Bertran, "hi han aparegut una sèrie fosses circulars en forma de gerres, d'1,80 m de profunditat, atapeïdes de terra que, segons alguns arqueòlegs, eren sepultu-

Pau Pi i Pla

res, i segons d'altres, sitges anteriors a la construcció de l'església". Salvador Galceran, a *Noticias históricas sobre el pueblo de Mosoll y su Iglesia* ens dóna compte que a la rectoria "hay una Cripta subterránea, denominada «La Tuta»... Se trata de una especie de galería de mina, que doblándose en ángulos rectos, tiene abiertas en sus paredes, hornacinas o nichos de varias formas."

I Juan Antonio Bertran descriu que "al mig del pla, orientat al sud-oest, amb una preciosa perspectiva sobre la tossa d'Alp, el Moixeró i tota la serra del Cadí, i descendint en suau pendent al torrent del Valira que limita molt de prop, Sanavastre està format per una sèrie de bones construccions, presidides, al seu centre, per l'església de Sant Iscle i Santa Victòria." En ell, continua dient, "hi ha un graciós poltre de fusta... Apartat de les grans comunicacions, és un poble senzill, perfectament

ubicat i un dels més alegres de la vall." Allí, explica Cèsar August Torras, "s'esploten mines de lignit."

Encara dins el mateix terme, hom es troba amb Tartera, que compta, —diu el mateix Torras— amb "un interessant temple romànic del segle XI, d'una nau principal ab volta de canó... L'obra és feta ab pedres grolleres sens polir ni treballar..."

Canviant de terme municipal farem cap a Urús, Grus, "com l'anomenen per corrupció de llenguatge'ls habitants del país", aclareix Cèsar August Torras. Segons ell, "està situat en un ample ras sota'l massís del Padró dels Quatre Batlles, fins a qual cim arriba son terme. Es terra de bones pastures, y per tant de cria de bestiar." Pau Vila, ens comenta que s'ubica sobre els restos "de la terrassa terciària, soldada als vessants del massís: el veïnat i el carrer de la Plaça, en un pla lleugerament ondulat, cobert de terres grasses." Per la seva part, Anna Maria Capella en la seva obra *Bastanist* especifi-

zant-lo, Bertran comenta que “més que plaça, hi ha un ampli recinte amb uns bons masos que s’estenen per uns graciosos carrerons, on es descobreixen algunes cases ben habilitades com a segon habitatge, i al fons, una petita creu de ferro que es destaca sobre el preciós paisatge de la solana.” En canvi, del Barri observa que “hi ha també bones cases, alguna ruïna i algun bloc d’apartaments que contrasta amb l’harmonia del poble.” I, és ací, prop del nucli, on Josep Vallverdú hi veu un “hotel, aplanat i en harmonia amb el paisatge i l’arquitectura muntanyenca, un poc alpina.”

En companyonia municipal amb Prats hi ha Sansor, que als ulls de Juan Antonio Bertran té “uns pocs casals d’aspecte rústic, alguns ben restaurats, i té al seu centre un safareig i un abeurador on van a beure uns preciosos cavalls d’un mas veí.” El nucli, seguint Pau Vila, es troba “en mig de la verdor de la terrassa inferior; a l’entrada de l’estret d’Isòbol.”

ca que en el terme “hi ha dos despoblats: Vilagrau o el Puig d’Urús i les Ferreres. Ambdós són a terres bastant feréstegues i poc escaients per al conreu, tot i que les feixes per aprofitar els bocins de terra més inversemblants hi són presents com a testimoni de l’esforç dels pagesos d’aquesta contrada per a la supervivència.”

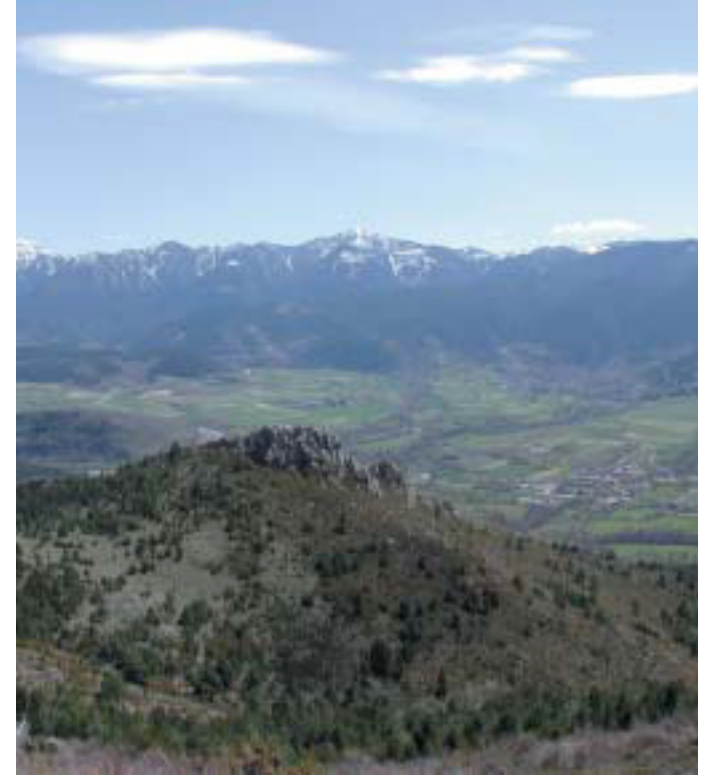
Deixant la província de Girona i entrant a la lleidatana, es va cap a Prats. Explica Juan Antonio Bertran que aquest nucli “forma dos conglomerats de cases, un a dalt, sobre un tossal rocós, anomenat el Cap de la Vila, i un a baix més gran i més modern anomenat el Barri.” Cèsar August Torras exposa que el nucli “té un bonic aspecte d’antigor y ses velles y rònegues cases estan situades en un planell, al peu d’una petita eminència en la qual hi havia existit un castell del que no’n queden vestigis.” Del Cap de la Vila, interiorit-

La Batllia: Bellver i la Solana

“L'ESPÀI COMPRÈS ENTRE l'estret d'Isòvol, a l'est, i el lloc dit de Sant Martí dels Castells, a l'oest, es coneix amb el nom de Batllia, Batllia de Bellver o Petita Cerdanya. La seva fesomia és una mica diferent de la gran plana integrada per la Baixa Cerdanya i per una part de l'Alta Cerdanya.” Amb aquesta descripció, Sebastià Bosom i Oriol Mercadal, a *La Cerdanya*, ens introdueixen en aquests paratges.

La Batllia, una gran majoria pertanyent al terme municipal de Bellver de Cerdanya, té com a cap aquesta població, la qual era “una pequeña población situada a la falda de una colina, por detrás de la cual se ven elevarse, como las gradas de un colosal anfiteatro de granito, las empinadas y nebulosas crestas de los Pirineos.” És la vista que en donà Gustavo Adolfo Bécquer a *Rimas y leyendas*. En tot cas és més descriptiva la visió d'Albert Salsas a *La Cerdagne espagnole* quan diu: “perché sur une éminence calcaire dominant la rive gauche du Segre, Bellver communique par un pont de bois assez élevé avec les montagnes de la rive droite. ...le rocabrup est couronné de vieilles murailles d'un aspect pittoresque et flanquées de quelques tours rondes ou carrées, dont l'une, bien conservée, se dresse fièrement au-dessus des maisons qui l'entourent.” Entoronada, fa, segons Joan Bellmunt, Joan Pous i Salvador Vigo a *La Cerdanya. Batllia i Baridà*, “que quan arribem ens trobem amb una agradable visió, ja que mentre la població es veu encimbellada, el Segre sembla besar-li els peus sense fer remor, com si no volgués despertar les seves guerreres aigües la dolcesa i el somni d'aquesta bella població.” Per això Salvador Capdevila a *Terres cerdanes* escriu: “Pels dos costats del cingle que Natura / posà per sostenir Bellver en l'altura / un ample camí hi passa, / que sota d'ell trobant-se amb un s'enllaça, / a on se'ls engoleix de ferro un pont / que el riu Segre atravesava.”

Si bé per a Josep Vallverdú a *L'Alt Urgell, Andorra, la Catalunya francesa, la Cerdanya* “els horts pataters, a primer terme, ens parlen de la fragmentació de la propietat pels volts de les poblacions”, el nucli és —per a Pau Vila a *La Cerdanya*—, de “forma apinyada amb estrets carrers costeruts que puguen vers la plaça i l'església... el carrer Major és una vertadera ronda que dibuixa l'antic amullament.” D'ací que, a *Terres cerdanes*, Salvador Capdevila escriu: “Per fer-la més forçada i més ferrenya / d'un cingle feréstec revesteix son cos / i amb son capell de rocs, vestint de penya / apar que sigui un monstre esgarriós.” Per això, potser “diria un viatger novell que passa per la carretera de la Seu a Puigcerdà —ens diu Joan Obiols a *El desert verd*— que Bellver, enfilat en una talaia

al costat del Segre, al mig de la Batllia i estirat cap a llevant, és altiu, bufat, arrogant, envernissat amb una capa de supèrbia. Però la imatge és enganyosa, injusta. Bellver és, per al viatger que deixa el tram de l'eix pirinenc i entra als seus carrers, un poble independent, imaginatiu i capaç, mantenidor d'un esperit rural, malgrat la dependència del turisme i el pes dels números: el 51 % dels habitatges són de segona residència.”

I és en aquells carrers “rònecs y empinats” on Cèsar August Torras, a *Cerdanya*, troba “velles y típiques cases, cobertes unes ab teula y altres ab llicorella.” És una visió una mica diferent de la de Salvador Capdevila, que en fa aquests versos: “I que és bonic el veure llurs llosades, / escalonant-se, amb son color mig blau; / apar que en marbre ses parts formades / la vila sigui un majestuós palau.” Tanmateix, Pau Vila a *La Cerdanya* ja ens havia fet observar que “hom ha de fer les cobertes de teula, perquè les lloeres són lluny.” En tot cas, aquestes cases i aquests “carrers assolejats i solitaris era el meu univers”, ens conta Joan Muntaner en la *Història d'una carbassa*. Era on, “després d'un xàfec d'estiu, volíem canalitzar l'aigua que se n'anava carrer avall. Només ens feia apartar el pas d'un cotxe que, prudentment, no volia pas destruir els nostres embassaments.”

“Dalt de la vila, —diu Enric Cuyàs a *L'Abella d'Or. Pirineu*—, es troba l'original i típica plaça major, rodejada de porxos amb arc d'ogiva.” Allí, al capdamunt del poble, M. Dolores Serrano a *Cròniques de las fronteras* veu que “los balconcejos renegridos se ponen cómodos para ver pasar la calle solitaria; se siluetean en las esquinas los altos paredones de las casas y los arcos de la plaza mayor recobran ahora, a esta media luz serena, su prestancia funcional apoyados en los gruesos pilares labrados. La torre de la iglesia desgrana, al lado mismo de la plaza, hasta seis campanadas.” Força anys abans, Martí Genís,

a *La reineta del Cadí*, tot explicant la Gala de Bellver o la seva festa major, observa que “hi poden haver ben poques coses més agradables a la vista, que eixa antiga plaça d'armes de l'inepugnable castell, traïdorament venut i destruït en temps de les nostres revoltes de Narros i Cadells, quan les pagesetes cerdanes, vestides de vint-i-un punts, l'omplen i s'hi belluguen com una mata de flors atapaïdes, rumbejades pel vent.”

La plaça és l'element més lloat de Bellver, fins al punt que, a *Bells Indrets Catalans*, Josep Rius no pot estalviar-se de dir: “he tornat com imantat, a la bonica,

Pels carrers de Prullans

Havent dinat, passejo pel poble, net, atractiu, ben conservat. Descobreixo les seves cases, les places i els carrers. El carrer del Puig. El carrer del Riu. La placeta del Riu, on raja la font fresca. El carrer Major, amb la botiga de queviures, l'estanc i la carnisseria, la fonda Martí, la corresponsalia de banca i Correus. Al mig del carrer hi ha tres nens i una nena que salten a corda, una imatge que d'aquí a poc temps serà insòlita, perquè en els pobles petits ja no hi haurà nens i, en els grans, els amos dels carrers ja són els cotxes. El carrer de la Plaça. El carrer del Solà. La plaça de la Cerdanya, inaugurada el 2 de setembre de l'any 1984 amb motiu de la celebració a Prullans de la Diada de la Cerdanya, i on avui ja hi ha instal·lat l'envelat impermeable per dissabte i diumenge que ve. El carrer de l'Església, amb la parroquial de Sant Esteve dels segles XII-XIII que conserva un notable campanar de torre quadrada i un absis semicircular bellíssim. Al costat de la porta hi ha una placa que fa esment de la presència del nom de Prullans en l'Acta de Consagració de la Catedral d'Urgell del segle IX, la primera carta geogràfica del Pirineu. (...) La placeta del Colomer, amb la font Sobirana, filla de la font que trobem pel camí que porta el mateix nom. Ara, dos homes l'escombren, la deixen neta, mudada per al dia de la festa. El carrer del Raval. I cap al peu del poble, la plaça Major, on diumenge al migdia hi haurà una ballada de sardanes amb l'orquestra Maravella. El carrer de la Fonteta. El carrer de la Rectoria. El carrer del Rodeig... Me'n torno cap al centre social, al carrer del Puig, a l'entrada del poble, i encara hi trobo el camí de Talltendre, el camí de Camp Negre i el carrer de la Font de Sant Isidre.

Ha estat un passeig llarg, amè, captivador, suggeridor de mil imatges que bé haurien pogut ser reals, imatges d'un temps i d'un passat que, en part, només en una petita part, conserva clares la memòria popular. Però, hi ha unes altres imatges, aquestes fantàstiques, de les cases, caserius i llogarrets (Satanut, Orèn, Anes, el Tarter, Ambret, la Serra, la Bastida, Sant Quintí, el Molí de la Clota, Narvils...) que s'escampen pel terme de Prullans i pels termes veïns.

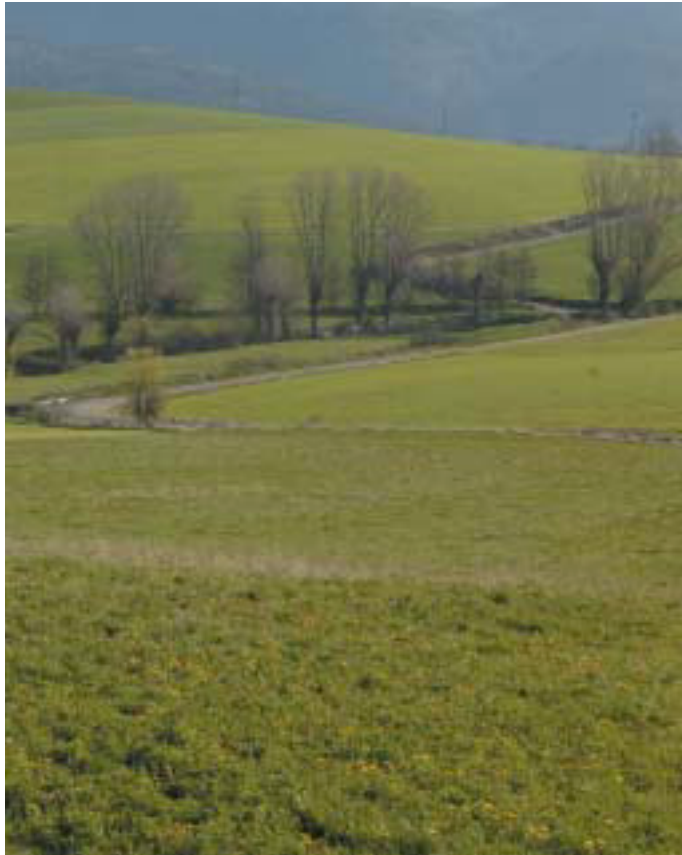
JOAN OBIOLS

Marrades

a la venerable plaça Major, la plaça porticada de Bellver, la plaça estratègica que compta amb 21 arcs romànics, la majoria construïts amb noble pedra picada. Aquests arcs sostenen els dos pisos del damunt, i ofereixen un espai obert al públic (...) en tot l'entorn. A la dreta, venint de l'església, obre els seus arcs l'edifici consistorial. En un altre dels fogars veïns llegim en una vella biga de fusta,

i en xifres romanes, la data de 1768. Ja són anys. En la plaça, ubicada en el terraplè format per l'alt turó de roca que dona verticalment sobre la vall del Segre i d'una manera més suau al migdia per on s'allargassa, s'eixampla, millor dit, la vila de Bellver, hom hi respira una dolça pau..." Aquest sector, "la ville neuve, —per a Albert Salsas— celle des temps modernes, étage en pente douce, sur le vessant opposé, ses pittoresques maisons aux façades peintes, avec leurs toits couverts de tuiles rouges. De nombreux balcons de bois saillants, des grilles anciennes et des ornements en fer forgé donnent à ces maisons une couleur locale bien accentuée."

En aquest nucli, els autors són coincidents en parlar també de l'església parroquial de Santa Maria i Sant Jaume. Així, per a Albert Salsas, era “une vaste nef rectangulaire non voûtée” on —segons una nota seva— “une transformation s’est opérée en 1897; on a construit des voûtes en briques et à plein cintre. Tout le cachet de l’ancienne église a disparu!”

D’aquest Bellver, si bé modernitzat, Joan Pous, a *Viatge a la renaixença de Gustavo Adolfo Bécquer*, ens diu que “conserva els mateixos elements que va viure Bécquer. (...) Els llocs on transcorre l’acció conserven el mateix encant suggestivament romàntic, la plaça Major

Naps de Tallendre

Juan Antonio Bertran, a *La Cerdanya de sempre*, ens comenta que “Tallendre té fama pels seus magnífics naps amb els quals assorteix de llavor tota la Cerdanya, però cada vegada són menys els camps que es cultiven d’aquesta planta crucífera... El poble està gairebé deshabitat i els qui queden diuen que aquests (referrint-se als naps) donen massa feina perquè la terra és molt dura i seca.” Naps de renom per allò que amb l’ànec o els peus de porc fan uns dels plats cerdans típics, “però cada vegada són menys els camps de naps que ara no són més que bancals abandonats.” Aquí, Joan Obiols a *El desert verd* diu, després d’alguns altres “que”, “que la terra calcària —el calcinal, en diuen ells— tingui or en forma de manganès, capaç de fer bufar els naps —els que acompanyen aquest tiró a la cassola— més bons del planeta (els de la terra pissarrosa són més fins —diuen—, però no tan gustosos; comparats, són com el pollastre de granja i el de casa)..., no ha aturat la caiguda d’aquest poble —una casa oberta i alguna més de mig tancada—, encallat enmig del temps, sense carretera asfaltada, ni aigua corrent a les cases, ni llum als carrers...”

L'església de Santa Maria i Sant Jaume

...atorgades les dues claus del campanar, he visitat primer l'església, i com que el dia és esplèndid, la llum diürna il·lumina a bastament l'espaiós temple. Tres arcades, dues d'estil romànic, amplíssimes, en la part central de la cleda, sostenen airoosament l'alta i forta construcció; un altre arc d'estil gòtic dóna suport a l'espai que ocupa l'altar, un altar sobri i alterós com a mi m'agrada veure.

Sobre el Cor, un altre arc romànic més petit sosté el sostre damunt d'aquest i de l'entrada no gens esqui-fida. Els laterals de l'església, més espaiosos els de la dreta, igualment tenen el suport de tres arcs per banda, més estrets. Hi ha llocs en els quals la pedra, neta i polida, presenta orgullosament la gentil i robusta cara. Uns 47 bancs de fusta nova, envernissada, esperen els devots de la vila de Bellver. Després d'obrir la porta que comunica amb el campanar, pujo per les escales de pedra, fermes, que resisteixen el pas dels segles, i més amunt del cor n'he pujat unes altres, estretes i de fusta, no massa noves, per les quals he ascendit amb precaució i amb força dificultat. El rellotge del campanar de Bellver és visible des dels quatre punts cardinals, cosa que no havíem comprovat en cap altre campanar de poble. La vista, per les quatre obertures, és magnífica. També és ben fort el vent que hi fa. Hi ha dues campanes: la més petita dóna els quarts, i la grossa, les hores. Remarco que per l'embalum i e1 pes de la *Jacoba-Josepha*, les dues ànimes de ferro que la subjecten a la gruixuda paret de la torre no es veuen pas massa gruixudes ni resistents. Sortosament les campanes ja no es voltegen sinó que són repicades per un mecanisme elèctric. Porta la data del 1900, i entre altres noms la de dona Teresa Campa, segurament l'apadrinadora.

JOSEP RIUS MORGADES
Bells Indrets Catalans

porticada, la torre de la presó, el vell hostel de cal Pantanó, l'amagada i llòbrega «Posada de Pedro Sicart», a l'estret carrer de l'Amargura." I diu Pous que és en aquest hostel on Bécquer "degué escoltar moltes rondalles, entre elles la de l'impíu senyor de Gréixer i la de la Creu Roja... de les boques dels vells bellverencs."

Bellver, abans més pagesívol que no pas avui dia, era viscut, en aquest sentit, per M. Dolores Serrano quan "de las cuadras se escapa un rumor sordo de mugidos y el olor templado y acre de la paja y el estiércol. Luego, repican sobre el empedrado los cascos de un caballo y

los zuecos de un campesino... Chirrían las puertas, y vecinas madrugadoras barren los portales con la energía de las primeras horas. Con un cubo van regando la calle a manotazos y el agua forma pequeños lagos que se escurren hacia el centro de la calzada." En tot cas, en *El fet del dia d'ahir i d'avui*, Joan Alavedra s'interna en la casa de Can Rei i ens la descriu així: "Entrem a l'era de casa seva, que és com la de Can Peritxa o la de Can Soler, de Bellver; com la de Can Ticoi, de Vilella, i com totes les d'aquestes grans cases de la Cerdanya. Un clos molt espaiós, empedrat de lloses enormes, de pedra grisa, enquadrat d'estables, de corrals i de corts, on hi ha les vaques, les eugues, els porcs, el ramat d'ovelles, les gallines, els conills... Al damunt, les altres porxades amb els badius per a la palla, l'alfals i la userda. I, darrera l'ampla balconada de la galeria, el menjador i les

cambres. Tot massís, ample, i cobert per unes grans teulades inclinades, de pissarra negra.”

I, al costat de la vila, hi ha el puig de Monterrós que, avui dia, custodia uns quants cérvols i que per a Josep Rius a *Bells Indrets Catalans* era “el bosc de pins que festeja la vila, que la guarda de ben a prop, i li regala les millors i més sanitoses alenades. No és pas gens fàcil el seu accés des del nucli urbà. En veritat el seu desnivell quasi vertical és produït per la mateixa terra; fins les pedres són lluny del bellíssim puig, rublert de pinassa i algun tros de rama seca. La pineda alta, dreturera, enfilada airosament vers l’espai, cobreix totalment la petita muntanya, i les soques dels pins són l’únic suport en el cas d’una possible relliscada en el fort desnivell. Les rames dels pins més alts, formen com una piràmide de fosca verdor, que retalla el blau del cel.”

La plaça de Bellver de Cerdanya

Les velles cases baixes i ennegrides, sostingudes per galeries d’arcs, de data i arquitectura variada, formen un quadro perfecte, normés obert per deixar veure l’alta torre que s’aixeca imponent sobre la plaça i l’església, com sobre del cingle i de la vall. I aquell quadro de cases, que, xiques com són no clouen a la vista les serralades veïnes, com si les hagués dibuixades un capriciós artista, ofereixen tanta varietat de formes com si cada segle n’hi hagués deixat una per penyora. Fosques terrasses on s’obira l’herba que s’asseca o la llenya estellada; porxos guarnits de penjois de blat de moro; terrats esquerdats del fret i del sol amb velles eines arreconades a la paret i guarnits amb llargues baranes de fusta; un pa de paret que respira només per una finestra àrab, sostingut per dos rabassuts pilans de pedra, curts i amples, que juguen amb l’arcada dels costats; allà una obertura d’arc gòtic; més enllà la caseta moderna amb balcó de ferro; i sota de totes el corredor xato i fosc de les voltes, on resten encara aferrades a les parets i pedrissos de mig portal, armaris i aparadors de fusta de quan a la plaça hi havia el mercat i les botigues que en els últims temps se n’han baixat a la vila baixa, baratant per més espai i més llum l’ombra d’aquelles ruïnes...”

MARTÍ GENÍS AGUILAR
La Reïneteta del Cadí

Ordèn i Tallfendre

Sortint de Bellver, prenent la pista que mena a aquests pobles, els trobarem —com esmenta Joan Oliva a *Tot la Cerdanya*—, com “un clar exemple de l’oblit en què es tenen bona part dels nuclis rurals situats en llocs de difícil accés, però d’innegable bellesa. A mesura que ens anem enfilant per l’esquerpada senda, aniran emergint massissos muntanyosos que dibuixen una de les panoràmiques més obertes i admirables de la vall...”

Ordèn, per José a Antonio Bertran a *La Cerdanya de sempre*, “es troba mig amagat, darrera el tossal Ras... perfectament protegit del nord, està mirant a migdia a cavall d’una cruïlla formada per un camí i dos barrancs, en el centre de la qual està l’església de Santa Maria. Aquesta és senzilla, de pedra no treballada, té una portalada boni-

Talltendre

ca a migdia, un petit ull de bou monolític i una espadanya amb una campana.” A més, hi observa que “hi ha diverses cases habilitades recentment però molt ben restaurades, que no treuen el sabor rústic del conjunt. El color terrós-vermellós juntament amb els líquens verd clar unifiquen les cases, els bancals i la muntanya.” En tot cas però, explica Joan Obiols a *El desert verd*, que “la veu popular que el que ara és un poble era en els seus orígens un conjunt de barracotes i habitatges humils, habitats per uns homes i unes dones amants de *garullós* i saraus.”

Albert Salsas a *La Cerdagne espagnole* ens explica que “au sommet d’une haute «sierra» comprenant deux sections distinctes” trobem Talltendre de Baix i Talltendre de Dalt. Juan Antonio Bertran, prop de l’església, troba “una curiosa pedra de sacrificis pagana, que ha donat origen a moltes conjectures i teories.” Mentre, un dels personatges de Manel Figuera a *La treva*

Bellver de Cerdanya

L’oreneta blanca i negra
cus l’estiu sobre teulats
que llisquen a dors de Segre
com frecs de peixos alats.

Lleu, el campanar cimeja
el penyal, i del niell
l’església bella salmeja
d’or empolsa com joell.

Corre encara la muralla
a mig pendent del turó,
espantall de la baralla
al reialme d’Aragó.

Com cèrcols d’ulls a l’espia
pugen cases en graons,
i del baix, al cim l’espiga
es dibuixa com un con.

Bell’veure, talaia antiga
de la vall Segre i d’Urgell,
dic i castellet que abriga
barres d’or i de vermell,
dels reis d’Aragó que alçaren
set segles fa miradors
d’on els avis vigilaren;
del país defenedors.

EMILI FOXONET
Itinerari espiritual

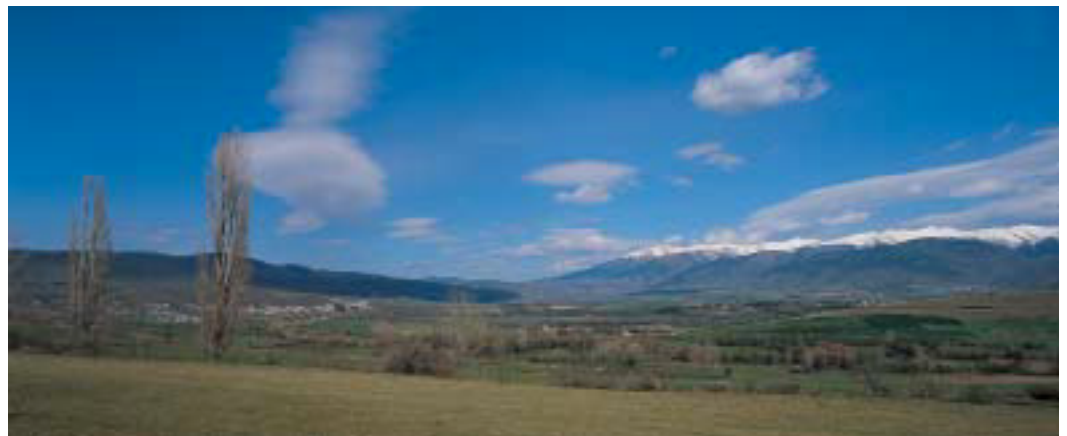
de Talltendre observa una característica molt curiosa: “el canvi de coloració de la roca. En efecte, Talltendre en avall era grisa o de tonalitats rogenques, com al peu de la mateixa solana, mentre que d’allí en amunt, cap a la Carbassa, esdevenia negrosa o rogenca i esmicoladissa, sovint en forma de lloses. Aquesta particularitat definia les parets de les cases i els murs de la població, els quals adquirien colors contrastats.”

Per la seva part, Joan Bellmunt, Joan Pous i Salvador Vigo a *La Cerdanya: Batllia i Baridà* ens comenten que “algún entès va definir el terme de Talltendre amb caràcter d’esquena d’ase, entre les valls de la Llosa i de la Tova, i que configura la part més gran del terme, amb la qual cosa s’explica la manca de conreus i bestiar que des de sempre ha sofert aquest racó de la terra cerdana...”

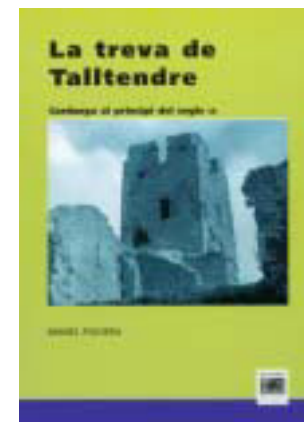
Prullans

Pau Vila a *La Cerdanya* ens explica que, on s’assenta aquest nucli, “el terreny és aixaragallat per les aigües, que s’uneixen en dues torrenteres, les quals travessen l’agrupament, format d’unes 80 cases. Aquesta accidentació és dissimulada sota la verdor d’arbredes i prats entre les que s’intercalen els camps de blat i de farratge. L’esponerosa vegetació, filla dels regatges d’una sèquia que ve del Vilar de la Llosa, contrasta amb els erms rocosos que l’enclouen.”

Prullans és, per Anne-Françoise Mare i Michel Bouille a *La Cerdagne*, “un gros bourg accueillant avec des maisons solides, en pierre dorée, couvertes de tuiles rouges. Le village semble assez aisé: il n’y a pas de ruines. Le site est admirable.” I, certament, el lloc, solell i d’agradable vista, invita Joan Oliva a *Tot la Cerdanya*, on “la ben conservada plaça de la població ens serveix de talaia privilegiada de tota la vall i la ribera

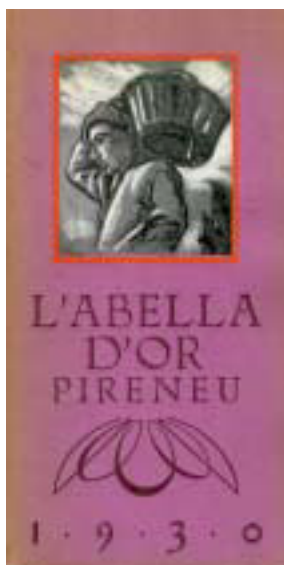

◀ Prullans

▲ Prullans
 ▼ El Cadí
 des de Prullans

com volent justificar els sobrenom de «Mirador de la Cerdanya» amb què és conegut aquest lloc.” D’aquí, que a *Terres cerdanes*, Salvador Capdevila conti que “Me’n vaig a dalt d’on vegi a pler la plana. / Sí bé amb l’estol de cases m’enamores, / el teu rellotge repicant les hores / em fa adonar de sobte, / que allà un turó m’espera prop d’Olopte.”

Per a Albert Salsas, a *La Cerdagne espagnole*, “une grande partie de cette localité est encore entourée d’un mur élevé, solidement construit et qui est l’ancien rempart de Prullans, jadis fortifié (XIVe siècle)”, moment aquest en què la parròquia, continua dient Salsas, “devient un fief des chevaliers de Cadell qui s’intitulaient barons de Prullans.” Per aquest motiu, Joan Obiols a *Marrades*, tot passejant pel nucli, es troba amb “El carrer de la Torre, amb l’antiga casa senyorial dels barons de Prullans, coneguda també per la torre del Baró. (...). És una gran casa, amb les parets interiors de pedra i on hi

admiro l’habitació que fou del marquès, amb la seva taula escriptori; la sala gran amb els festejadors, dos banquets de pedra al costat de la finestra, on les parelles d’abans hi deixaven reposar l’amor; l’antic forn de pa...” Mentre, Josep Rius a *Bells Indrets Catalans*, complementa la descripció tot fent esment del “parquet de fusta forta i envernissada així com el sostre amb l’artístic i bell artesonat de fusta el qual acaba de donar-li un aspecte senyorial d’autèntic palau residencial.”

Ardòvol

I, “quittant Prullans, —ens comenta Albert Salsas— ...le touriste descend dans une vallée pittoresque où il rencontre Ardevol, hameau ou «aldea» perché à 1.340 m d’altitude, comptant neuf maisons avec 30 habitants.” No obstant això, molt més cap aquí en el temps, Joan Obiols a *Marrades* ens conta que “hi ha tres cases:

cal Giraut, cal Guillamet i cal Manyac. Tres cases de pagesos i ramaders.” Per això, només en arribar al poble, diu que “les eugues s’escampen al meu davant, altives, elegants, gairebé perfectes... És una estampa admirable.” En tot cas, però, “és un dels pocs nuclis urbans que no pot pas presumir de protecció cristiana” —comenta Joan Oliva a *Tot la Cerdanya*. I continua explicant-nos: “Encara que antigament, en el segle XI, hi havia un bonic temple sota l’advocació de Sant Climent, aquest sant, no sé per quin motiu, no comptava amb el beneplàcit total de la població, que va decidir acollir-se a la protecció de la Mare de Déu del Roser, últim nom amb que fou coneguda l’antiga església, avui totalment desapareguda.”

Cortàs i Éller

Segons Pau Vila, a *La Cerdanya*, trobarem Cortàs “a mig aire d’un turó dominant des de la dreta el fons de Valltova, les seves 8 cases s’esgraonen en ordre fluix per aprofitar l’assolellement a la capçalera dels camps i prats.” En qualsevol cas, per a Joan Bellmunt, Joan Pous i Salvador Vigo, “guarda la bellesa d’un petit poblet, el qual, allí arracerat a la falda de la muntanya, serva encara avui la bellesa del seu entorn amb tota la puresa...” No obstant això, Joan Obiols a *El desert verd* sembla discrepar-ne quan diu que “l’aspecte físic de Cortàs —bonic, però macat— no es correspon amb el seu paradís visual, i més que un poble triat pels déus, és un poble oblidat, que els déus i els homes no han sabut o pogut mimar...”

Canviant d’indret, a *Tot la Cerdanya*, Joan Oliva ens comenta que “Éller està situat en una petita plana propera a la serra de l’Esquella. És un conglomerat de cases antigues i modernes que semblen

▲ Éller

competir per l’assoliment d’una ansiada supremacia. Resulta reconfortant comprovar l’esforç d’alguns petits nuclis muntanyencs per a conservar la tradicional arquitectura... Éller n’és un bon exemple i l’enrevessat carrer per on pugem a la vella església de Santa Eulàlia ens permet admirar els antics i típics casalots, enfront d’altres de construcció recent però d’estil idèntic.” En tot cas, per a Cèsar August Torras a la *Cerdanya*, “el terror és migrat y té pocs conreus. Son recurs principal és la cria de bestiar. Les muntanyes es presenten ertes y cantelludes”, tot i que —reconeix— “la iglesia parroquial de Santa Eulàlia és romànica y digna d’esment.” Als ulls de Joan Obiols a *El desert verd*, més actual, “és un poble de més de trenta cases, que durant els darrers quinze o vint anys ha perdut, com tants altres dels seus companys de viatge, gairebé la condició de poble. Dues cases de pagès, cal Robert i cal Treset...” 🐾

La Batllia: la Plana i la Baga

“GEOGRÁFICA E HISTÓRICAMENTE, —ens situa Cayetano Enríquez a *Por el Pirineo catalán*— la Batllia o Pequeña Cerdaña es una amplia llanura que se extiende por ambas márgenes del Segre entre el estrecho de Isóvol, al E. y el de Sant Martí dels Castells, al W.” Per copsar una primera impressió del conjunt paisatgístic, i des de dalt de Bellver tot fent companyia a Gustavo Adolfo Bécquer en *Rimas y leyendas*, hom veu “los blancos caseríos que la rodean, salpicados aquí y allá sobre una ondulante sabana de verdura, parecen a lo lejos un bando de palomas que han abatido su vuelo para apagar su sed en las aguas de la ribera.” Anem a veure qui són i el que ens diuen d'aquests coloms.

Santa Eugènia de Nerellà és el poble del campanar inclinat, altrament anomenat la “torre de Pisa cerdana.” Avui dia, després d’una llarga cura, ja sanejat i segur, no adreçat però, Salvador Capdevila a *Terres cerdanes* en diu: “I reb l’escalf de cap a cap de dia / del raig febeu qui el fa color somorts / i als braços flonjos de Morfeu somia / gitat entorn del campanar que és tort.” Ací, Joan Obiols a *El desert verd* s’adona que “Santa Eugènia —dotze cases i la meitat en vida— forma una *societat* inseparable amb Nas i Olià... Els tres pobles comparteixen aquesta església de Santa Eugènia, la santa de la qual era eficaç contra els dimonis i els mals esperits del passat, però no contra els actuals...”

L’indret, explica Albert Salsas a *La Cerdagne espagnole*, posseïa “des mines ouvertes en vue de l’exploitation des lignites... Les empreintes végétales abondent dans les argiles... parfois admirablement conservées, et on permis de reconstituer la flore fossile de Cerdagne.. On trouvè aussi restes fossiles d’un sanglier de grande taille...”

El mateix autor ens porta a un camí que “traverse encore de nombreux coteaux ou plateaux: voici d’abord Olià, petit village de vingt maisons (34 habitants), sans

église, et qui relève de la paroisse de Santa Eugenia.” És un pintoresc lloc que Salvador Capdevila troba “Davall les costes del Bac agegantades / lluen rialleres llurs cases blanquejades / com músic de marbre, les cases d’Olià. / Dalt d’un serrat en grup viuen felices, / i una més avall, entre bardisses / d’un torrent, els fa de guardià.”

En aquest indret, Joan Bellmunt, Joan Pous i Salvador Vigo, a *Fets, costums i llegendes. La Cerdanya. Batllia i Baridà*, s’adonen que “les flors esclaten generoses de colors i de fragància per tot l’entorn de la població, però d’una manera especial en el trencant del

camí que ens mena al llogarret”, on, segons Joan Obiols a *El desert verd*, “hi ha tres portes obertes i algunes altres, d’obertes i tancades. Fa uns anys, els sis pagesos del poble omplien el terme amb les vaques i els ramats d’ovelles. D’aquells pagesos només n’ha quedat un per testimoni..., i el bosc, els porcs fers i la malesa ocupen ara les terres.”

Després, “Des d’on el roc de Xo com monstre s’alça / fins al tossal (sobre Olià) La Creu / hi ha un pla de camps i una vessant de prades / on entre ambdós, tot místic, Nas s’ajeu”, ens explica Salvador Cap-

devila, mentre que per a Juan Antonio Bertran a *La Cerdanya de sempre*, el petit colom becqueria “...té unes bones terres roges regades per una sèquia que ve del Ridolaina (...) és un poble silenciós i tranquil” on “les cases del llogarret estan pintorescament situades dalt d’un serrat, en renglera. Sota d’elles, s’apregona un torrent, que és un tou de vegetació i un ombriu i recer perdut per la gent i per les assolellades”, tal com ens manifesta Joaquim Santasusagna a *Les serres encantades*. I aquí va anar Joan Obiols, tal com ens conta a *El desert verd*, “amb la intenció de saber què va passar amb

Sant Martí dels Castells

En aquest indret, dues llegendes ens surten al pas. L'una, sobre la guerra de la Independència, ens conta —seguint el mateix autor— que, “en reconeixement a la gran i exemplar defensa que havien fet els de l'interior, van decidir retre'ls honors en la seva rendició, i per aquest motiu van formar a banda i banda de la porta per on havien de sortir els defensors. La seva sorpresa va ser gran quan només van veure sortir i passar, pel mig de les tropes que retien honor, un home sol, i a més coix... els altres havien mort tots. Només el coix havia pogut sobreviure i ell sol havia defensat la fortalesa les darreres hores. Des d'aquell moment va quedar-li el nom de castell del Coix.” Per això, Salvador Capdevila escriu: “Aquell exèrcit que en triomf corria / l'Europa ambicionant l'Univers, / en el castell de roques, aquell dia / hi deixaren, vergonyosos, sos llores.”

Gustavo Adolfo Bécquer ens conta una altra llegenda, la de la Creu del Diable (*Rimas y leyendas*). La ubica en aquest indret, on veié “una pelada roca, a cuyos pies tuercen éstas su curso (les aigües del riu), y sobre cuya cima se notan aun remotos vestigios de construcción...” Vestigis de la casa del senyor del Segre, senyor del castell i les terres, malvat cavaller perquè “no sé si, por ventura o desgracia, quiso la suerte que este señor, a quien por su crueldad detestaban sus vasallos, y por sus malas cualidades ni el rey admitía a su corte, ni sus vecinos en el hogar, se aburriese de vivir solo con su mal humor y sus ballesteros en lo alto de la roca en que sus antepasados colgaron su nido de piedra.”

Endimoniat, de la seva armadura en feren una creu que la llegenda conta que es troba “a la derecha del tortuoso sendero que conduce a este punto (Sant Martí dels Castells), remontando la corriente del río y siguiendo sus curvas y frondosas márgenes (...). El asta y los brazos son de hierro; la redonda base en que se apoya, de mármol, y la escalinata que a ella conduce, de oscuros y mal unidos fragmentos de sillería.” Una creu que un nadiu li explicava: “Pues se engaña usted de medio a medio; porque esa cruz, salvo lo que tiene de Dios, está maldita...; esa cruz pertenece a un espíritu maligno, y por eso la llaman La Cruz del Diablo.”

la capella de Sant Nazari, una de les esglésies inacabades del Pirineu” però, —diu— “me'n vaig haver de tornar, sense trencar la closca de l'ou.”

Sense deixar el veïnatge, anem cap a Pi i Cortariu. El primer, prop de Bellver, per a Pau Vila a *La Cerdanya* tenia els “barris d'El Padró i El Raval...” Salvador Capdevila el troba, discret, ... “jaient entre

arbreda que un riu assaona, / privant-li una costa de bon matí el sol; / a Pi, la muntanya de prop brises dóna. / La vall amorosa li fa de breçol. / El riu, que en ses vores un temps es va seure, / regant-li la prada el vesteix de verdor / i ensems que l'abeura, / murmura, murmura una eterna cançó.” Les cases, per a Joaquim Santasusagna, “sota el sol, lluen agrupades a l'entrada de la reclosa valleta que davalla del coll de Tancalaporta. Llurs teulades vermellegen i tota la vista del llogarret, de sobre el torrent estant, dóna una sensació de polidesa i adhuc d'importància.” Per la seva part, Joan Obiols a *El desert verd* comenta que “el nom de poble més curt i clar de la Cerdanya... és aquest. Però la mida del nom no es correspon ni amb el nucli més petit, ni amb el més decadent, ni el més oblidat. Pi, un poble de la baga amb més de quinze cases obreres d'una quarantena que en guarda el registre oral, és, per mèrits propis, el poble pagès de la Cerdanya... Pi és un poble corpulent, cepat, fort. Les cases, les quadres

i les eres li dibuixen les faccions grans i amples, i fins un viatger desorientat s'adonaria de seguida que la terra i les bèsties són la seva raó de ser.”

I, deixant aquest poble, el més gran del terme de Bellver després d'aquest segon, tot just... “Damunt de Pi, al bell mig d'una colina / que gegantina s'alça a ran del riu, / dessota el puig altiu de la Calsina / hi ha dues cases soles: Corteriu.” I si així ens el situa Salvador Capdevila, no gaire lluny, a 1.275 metres d'altitud ens parla d'un petit nucli, altre temps poble pagès, avui de segona residència. Ens diu que... “allà al cap d'una carena / hi ha Santa Magdalena / de tristesa fent pregon. / Té de cases un aplec / entre feréstega campanya / i els plans guaita de Cerdanya, / de ses costes frec a frec.” Emili Foxonet, a *Itinerari espiritual*, hi veu que “Cada onada de runa amb sa paret alterna, / sa disfressa mostra un rostre damnat, / el finestram, com ulls, hi mira al·lucinat / l'espai, i dins el dol el caseriu s'inter-na.” No obstant això, Joan Obiols a *El desert verd* observa que “a l'entrada del poble, aquest cartell anuncia una urbanització. Els carrers ja són fets, les cases s'han restaurat amb gust i les de nova creació creixen sense espatllar-hi res. Vet aquí, doncs, la segona vida de Santa Magdalena. Les cases tradicionals han acabat el seu regnat. Les noves n'han encetat un altre. El poble ha canviat de dinastia.”

Dessota seu, Salvador Capdevila veu Vilella, un colom juganer que... “Amagant-se entre clotades / i als ombrius dels arbres seus, / si carenes té per banda / també es volten de conreus.”

I, “on s'eixampla la vall de l'Inglà, ja al pla de Talló, hi ha una sèrie de masos aïllats i una bonica i graciosa església.... Cal Paulet, cal Miserpi, el Molí, cal Pons... separats per fèrtils camps i units per uns estrets i ombrejats camins de terra, formen Coborriu de Bell-

Vilella

Més amunt de Bellver, a la dreta de Talló, s'entreveuen quatre cases en una clotada. Les veus? Són les cases de Vilella, dues de les quals són vives matí, tarda i nit. Diries que aquelles cases juguen a fet i amagar, però és només una intenció, perquè de lluny, les delaten els bonys dels caps i dels clatells. Els veus? ... Són cases agrupades, grans, cerdanes, de pedra i de teula roja. A la nit, ningú no diria que hi són. Els carrers són foscos, sense llum... Tenen, això sí, per si els convé sortir o les ha de trobar algú, una carretera asfaltada i un telèfon públic... Però si no els cal marxar o no els reclama ningú, els de Vilella escolten, entre la fosca, un silenci tan profund que tot just senten sermonar el Riell —el torrent— o senten el clapit d'algun gos desvagat. Quan clareja, el bram de les vaques i el rum-rum d'algun tractor s'afegeixen al silenci. A estones, seguint el rastre del porc fer o el peonar de les guatles, clamen les descàrregues de foc. I a dies, a hores de missa o d'enterrament, canta o somica la veu metàl·lica i aguda de les campanes de Talló.

JOAN OBIOLS
El desert verd

Per la Baga de la Bafllia

Més terrenys de sembrada, que les màquines han netejat —a la Cerdanya gairebé ja no es manegen falç ni dalla—, donen pas a un lloc que és un miracle de verdor. Els arbres i l'herbei ho constitueixen tot. El sinople es matisa i l'estampa és de gran to. No sembla que se sigui en terra habitada, sinó que, amb un cop d'encís, hom ha estat transportat a un indret màgic. El verd té esclat o empal·lideix, el sol li presta transparències esgrogueïdes o l'ombra l'enfosqueix, però ell ho és tot. La terra és encatifada de sedositats altes, flonges, espesses, entre les quals les flors encenen llurs colors. Els verns, els pollancre i els àlbers limiten els tapits i els camins, i llur tonalitat, més obscura que la de l'herbei, fa brillar el peluix joiosament. ¿D'on és anticipació aquest paratge fascinant? Els passos porten a Bor i, potser perquè els ulls són encara enlluernats de miracle, les cases que componen el llogarret no saben ésser atractives.

Les terres de sembra —despullades— acaben de desfer l'encís, però l'enartament ha de renovar-se. Vora Pedra la beutat feta terra ha de tornar a entretenir els passos. Les catifes sedoses s'estenen novament i els arbres els presten ombra i realç. Un torrentó, amb poc bruit d'aigua, transcorre entre la delícia dels prats i un pontarró d'escenografia deixa travessar l'humil corrent. Quan alguna vaca, amb el posat calm, transita per aquest lloc vetust, hom espera que sorgirà la parella de pastors per a començar l'idil·li. Els personatges no apareixen, però l'escenari s'imposa per si sol. Sobre els prats i l'arbrat s'eleva les cases de pedra, amb l'església esventrada, al capdamunt. ¿Per què fou destruït aquest bell edifici, que tenia una antiquíssima ascendència?

Cal pujar, encara, i Riu es mostra sobre una vall reclosa. Les seves cases són esbarriades sobre un fons negre de vegetació. El paisatge, però, sembla haver aturat una mica el somriure per adoptar un cert aire de seriositat.

JOAQUIM SANTASUSAGNA
Les serres encantades

ver”, segons Juan Antonio Bertran. Una bella esglesio-la, malmesa altre temps, era cantada per Emili Foxonet a *Itinerari espiritual*: “És cada pedra una ferida, / cada forat un niu d'ocell, / tot la nit l'òliba hi crida / hi empremta el temps el seu segell.” I Joaquim de Camps, a *Les cases pairals catalanes*, veu, a través de cal Pons, que “Caborriu està voltat de prats luxuriants afitats per fileres de saules i tanques d'estaques per a guardar-hi els caps que pasturen dintre el clos. Ací i allà, arbres

fruiters, sobretot pereres, productores d'aquelles peres prestigiades alhora pel sabor i pel perfum.” I, d'aquests indrets, Rafel Gay de Montellà a *La Cerdanya* ens conta que... “la Roser seguia les entremaliadures de la colla de vailets i mosses que capitanejava el Bielet de «Micerpí», i amb ells pujava per les torrenteres de Gavarret i de Bor a cercar móres granades... la llaminadura dels gerds. Pujaven al bosc de l'Ingle a cercar rovellons... ous de reig, orellanes i corretjoles.”

Mediatitzat per l'antiga canònica, la segona església més gran de la Cerdanya —bell edifici romànic— i per la Mare de Déu del seu nom, el petit Talló s'ajeu, per a Salvador Capdevila, en... “Un ample pla riquíssim / de camps i verda prada / com un florit verger / li'n dóna el fruit dolcíssim / amant com una fada / que dóna el primer bes.” Les campanes de Talló sempre han tingut fama, i per això, Isidre Soler, a *Vora's Estanys*, en diu: “Les campanes de Talló / no són pas com altres clotxes / les campanes de Talló / tenen tot un altre sò.” L'església, per a Joan Obiols a *El desert verd*, “té un aire monumental. Sorprenen les dimensions de Santa Maria, una joia romànica coneguda com la catedral de la Cerdanya, que va ser declarada bé d'interès cultural l'any 1993.”

Més enllà, segons les paraules de Salvador Capdevila, amb un punt de vergonya o amb modèstia s'amarga Riu de Santa Maria: “Entre arbredes ajocades / com ocells a dintre el niu / hi ha unes cases agrupades / de conreus i prats voltades / vora voreta d'un riu.” Un riu del qual Emili Foxonet, a *Somnieigs poètics*, diu: “Del riu, rient i clar, l'aigua de primavera / Amb xerroteig d'ocell murmura, i s'allibera / Teixint un cant rodó rodolant sobre el roc / on espurna l'escuma en diamants de foc.” Joan Obiols a *El desert verd* observa que “el riu de Santa Maria viu, segurament per la timidesa que li provoquen els seus il·lustres veïns, en una modesta clotada, regada pel riu del seu nom. La seva situació, com si no hagués cabut al país i hagués ocupat la terra d'altri, li ha fet perdre consciència de poble...”

Mentre... “En el petit Beders, Plutó em sembla trobar-hi, / puix de son bell aspecte aquest mostrar-se sol. / En ses fecundes terres llaurades, al passar-hi, / s'hi veu la mà mestressa d'artista camperol.” Si això ens explica Salvador Capdevila, Joan Bellmunt, Joan Pous i Salva-

La font de Talló

De Talló, en Juan Antonio Bertran a *La Cerdanya de sempre* ens comenta que “la seva plaça o lloc de reunió és petita, triangular i ombrejada i, a una certa distància cap a l'oest es troba la font de Talló, moderna, amb una capelleta a la Verge, assenyalada per dos preciosos pollancres.” A la font s'hi celebra un tradicional aplec de Dilluns de Pasqua Florida on Salvador Capdevila veu que “Les músiques sonen. / Parella n'avença; / la dansa comença / dels típics “ballets” / voltant ella el rotllo / amb passes de nina / i el jove camina / dant tombs i saltets”, tot acabant amb una corranda de les parelles dansaires fins a Bellver, camp a través. Verge de la font cantada, íntimament: “Fes / que humil el meu cant / a la vora teva compost / bressolat per ta melòdica / font / guardi / una resta de brasa / del foc meu”, li demana Emili Foxonet a *Renaixement català. Somnieigs poètics*. I ell mateix no pot escapolir-se de fer un cant a la font: “Font humil de Talló, cant de la capelleta / On seguda la Verge hi prega son Infant. / Els teus brolls de cristall com cabell s'hi desfan; / Tres bancs sota alguns polls adomen ta placeta.”

▲ La font de Talló

La vida camperola a les masies

Malniu era una casa pairal arraconada als contraforts del Pendís, emblanquinada moltes vegades, i amb angles d'escairats de pedra que reflectien la claror verda de les pomposes nogueres, de brancatges ufanosos estesos damunt dels amples llosats de la masia. Malniu era el centre vital de l'estol de masades que formaven el patrimoni de Can Ponsà. D'elles la més propera era la de "Micerpi", posada entre camps de blats suaument recolzats als darrers contraforts de la torrentera de Garravet. Terres de secà que donaven sègol a carretades. No gaire lluny, entre prades luxuriantes i trumferars ufanosos, la de "Can Manjolet", ambicionada per tots els masovers. Més enllà, camí de Cerdanya, la "Torre de Cadell", amb casa vella de llindars de pedra i restes de matacans i espitlleres d'arcabussos que havien presenciat les històriques trifulgues hagudes contra els partidaris dels senyors de Nyer. Dalt de la muntanya, entre els recolzes dels vessants de les Asqueres i del bosc d'Orriets, l'heretat de l'"Ingle", feréstega i amagada, sota de glevats vellutats i d'avetars negrosos. I encara quedaven més allunyades les masies de "Santa Magdalena", de "Pi" i de "Prullans", enmig de terres fresques regades pel Segre i amagades sota salzeredes i alzinars amb brancades de color d'or dels vells altars.

RAFAEL GAY DE MONTELLÀ
La Cerdanya

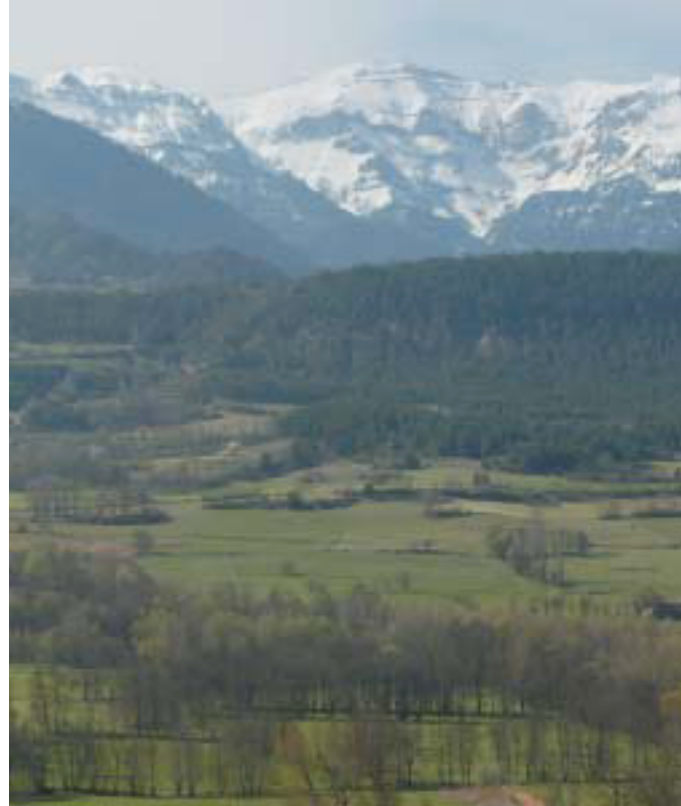
dor manifesten per la seva banda que "potser el que ha donat més nom i més coneixença al petit llogarret és la Torre de Cadell, la qual seria el lloc originari del llinatge dels Cadell, que tan coneguts foren per les seves accions de bandositat." Seguint el mateix autor, podem saber que era molt usual anar a la font de Torrelles. En canvi, "a la font de les Síndries no s'hi podia dur a beure les vaques, perquè es botien." En qualsevol cas, Joan Obiols en el seu *Desert verd* ens descriu l'actual poble tot dient-nos que, "en realitat, Beders és un poble de quatre o cinc cases, acompanyades d'una desena d'habitatges de segona residència. Vet aquí, el tou del poble."

"Una de les més belles valls, —per a Enric Cuyàs a *L'Abella d'Or. Pirineu*— és la que acull el poble de Bor... enmig de verds i exuberants prats." En aquest nucli, Juan Antonio Bertran es troba amb "una àmplia plaça a la part alta, on se celebren les alegres festes locals, i de la qual surten tres carrers; el que l'uneix amb Bellver, als costats del qual es mostren bons masos a través de grans portals; el que dirigeix a l'església romànica de Sant Marcel... Aquest segon camí es divideix... per unir distints petits caserius i masos amagats en una bella fondalada, envoltada de turons. El tercer camí l'uneix a Pedra." I si esteu ací, Joan Obiols a *Desert verd* ens conta que "al barri del Serrat neix el camí que va a la Fou de Bor, un paratge misteriós i fantàstic que els borencs han santificat. I és que, des de temps llunyans fins als nostres dies, la Fou ha estat el rovell de l'ou de les històries i de la història de Bor." La localitzarem, d'acord amb Josep Closas a la *Cova de la Fou de Bor*, "en un terreny pedregós, acinglerat i d'aspecte ferèstec, amb escassa vegetació, el paisatge del qual, gràcies a les aigües de la Fou, contracta amb l'aspecte gemat de la clotada de Bor."

Estareu però, segons Josep Rius a *Bells indrets de Catalunya*, enfront a “un doll d'aigua cristal·lina que emergeix pacíficament de la terra, en un forat...” Un forat que per a Emili Foxonet a *Renaixement català. Somnieigs poètics* neix “Al flanc de la penya alta i muda / La boca s'obre al rocam, / La «tota freda» negra i muda / Cova que s'interna perduda / Dins les entranyes del foscam.” Una font que fa expressar a Isidre Soler a *Cançó d'un poeta vianant* que “En ta clara corrent que remoreja / al eixir del rocam, com crit de vida, / ma faç, serenament veig reflectida, / dessota un cel blau, ben net d'enveja.” Una obertura de la terra per on Salvador Capdevila veu que “D'entre ella neix el riu que la llur prada / rega, atansant-se al proper Badés; / el riu que canta la cançó rimada / que entre les coves de la Fou ha après.” I ací, com diu la llegenda de Joan Amades *Folklore de Catalunya...*, si us apareixen les encantades oferint-vos dos esclops, trieu-ne el de mel ple d'or i rebutgeu el d'or ple de mel.

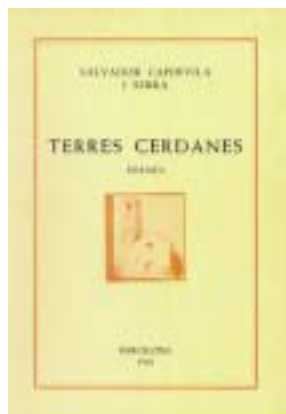
Seguint pel reguitzell dels poblets de la Batllia, cal fer cap a Pedra, allà..., “a les ombres de l'arbreda / que un torrent dóna ufanor”, com afirma Salvador Capdevila. Allí, seguint Albert Salsas a *La Cerdagne espagnole*, trobarem l'església romànica, “la plus pittoresque de toute la Cerdagne, qui occupe l'étroite plateforme d'un piton calcaire, absolument isolé, et dont l'unique végétation est constitué par des buis.” En aquest indret, Joan Obiols a *El desert verd* ens comenta, d'acord amb un dels seus personatges, “que l'aigua de la font de Pedra és la més bona de la Cerdanya. Freda com el gel, la font de Pedra té un tarannà pacífic i mai ha traït ningú, per més que el bevedor l'hagi engolit suat, cansat, refredat o malalt. És una font solidària que venç, si el qui en beu és constant, el dolor dels ossos i de les articulacions.”

I, a la falda de la serra de Moixeró, a la dreta del torrent de les planes, apareix Riu de Cerdanya, ano-

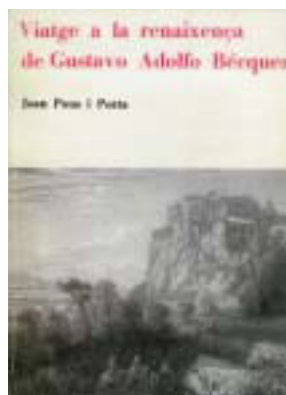

La torre Cadell ▼

Pedra ▶

La Bafllia

Enmig de la plana de la batllia, bastant més reduïda que l'altra de la vegueria, Bellver protegia bona quantitat de poblets lliures —com els del Baridà— de la reculleta de Puigcerdà. Entre aquests hi havia Baltarga, reial, amb pintures romàniques —segons m'informaren— molt antigues i valuoses; Beders i Bor, dels Cadell, prop d'una cova —es creia molt profunda— d'on eixia força aigua en temps de pluja; Cortàs i Éller, reials, a la solana i aquest darrer en plena Valltova, més proper a Meranges; Ordèn i Talltendre, també reials, on es conreaven naps —comentaven— saborosos i força exquisits; Nas i Olià, reials, minúsculs i tocant als boscos de la baga; Pedra, reial, al costat de Bor i amb una activa esglesiola enlairada; Coborriu de Bellver i Riu de Santa Maria, reials i a un quart de llegua de la vila; Riu de Pendís, del monestir de Sant Miquel de Cuixà, en una valleta més allunyada sota Moixeró, i Santa Eugènia de Nerellà, reial, prop de Nas i d'Olià, amb campanar romànic llombard lleugerament inclinat —ço que em recordà la torre de Pisa. Els llogarets més importants, emperò, eren Pi —on alguns pagesos conreaven vi—, que depenia directament del bisbat d'Urgell, i Talló, amb un formós temple...

MANEL FIGUERA
Els fills de la terra

menat, en d'altres temps, Riu de Pedra o Riu de Pendís. Aquí, Joan Obiols en *El desert verd* ens explica que el poble “té un espai interior ample i còmode, magnífic, que el fa més obert, i des del qual surten tots els camins del poble.” Ací ens podem refrescar a la bella font de cinc brocs a la qual Emili Foxonet dedicà aquests versos: “D'on vénis aigua tan clara, i tan fina, i tan fresca? / Quin camí sota terra i quin rost has seguit? / Els teus plors són records del tenebrós neguit,

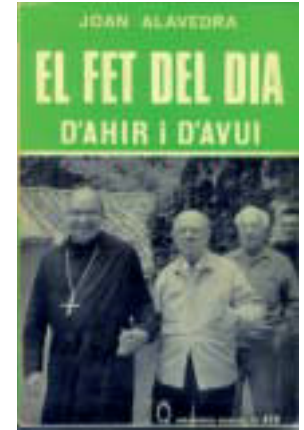
/ ton riure és per Cerdanya immensa i rossa fresca.” Ací és on el Bord de Cabestany d'Antoni Fortuny a *Escrits pirinencs* feia “un salpàs, de mas en mas, aquella capvuitada de Pasqua. Cantaven cançons a sant Joan, mentre l'hereu portava el caient del compàs i trucava a terra amb una barra guarnida de verd...”

I si volem anar al refugi del serrat de les Esposes, hem de saber que Joan Bellmunt, Joan Pous i Salvador Vigo ens conten una la llegenda que explica aquest

poble tenia el dret de pasturatge. Aquelles terres són ara propietats privades dels veïns...”

Cap a ponent, la Batllia es clou amb Sant Martí dels Castells. Situat a 1.000 m, —diuen Sebastià Bosom i Oriol Mercadal a *La Cerdanya*— “a la plana, s’aixeca encimbellat en un penyal a l’entrada de l’engorjat que separa la Batllia del Baridà. En un altre temps fou un minúscul municipi, amb alcaldia pròpia, i la seva església romànica, parròquia. (...) era un enclavament gironí en terra lleidatana” i “...tenia —comenten Joan Bellmunt, Joan Pous i Salvador Vigo— la particularitat de ser el municipi més petit d’Europa, ja que la seva constitució era formada per l’església, el castell i una casa”, “l’amo de la qual, —diu Ramon Blasi a *Entre el Carlit i el Puigmal*—, n’ostentava el càrrec d’alcalde, de jutge i de tots els altres haguts i per haver.” 🐾

◀ La font dels cinc brots, de Riu de Cerdanya

▼ Baltarga

nom perquè “durant la invasió forastera, per tal de que les esposes de la població no caiguessin en mans dels invasors... van fer-les anar a refugiar-se totes en lloc segur de la serra.”

Fent via, Joan Bellmunt, Joan Pous i Salvador Vigo es troben que “quan hem arribat a Baltarga ens hem passejat pels seus carrers silenciosos. En passar pel poble un gos ens ha bordat com si volgués avisar de l’arribada d’un estrany al lloc, però a pesar d’aquest avís ningú ha mostrat el mínim interès....” La fesomia del nucli es caracteritza pel color de les pedres i per això Salvador Capdevila no pot estar-se de dir-nos: “També de roges torres embolcalla / son rústec cos, guaitant fecondes camps / als braços té les cases de Baltarga, / al peu d’un vell i rònc campanar.” I és en aquest indret on Joan Obiols a *El desert verd* ens explica que “les partides del Pardal, de les Planes i dels Horts de la Franja de Baltarga eren, antigament, terres comunals, on el

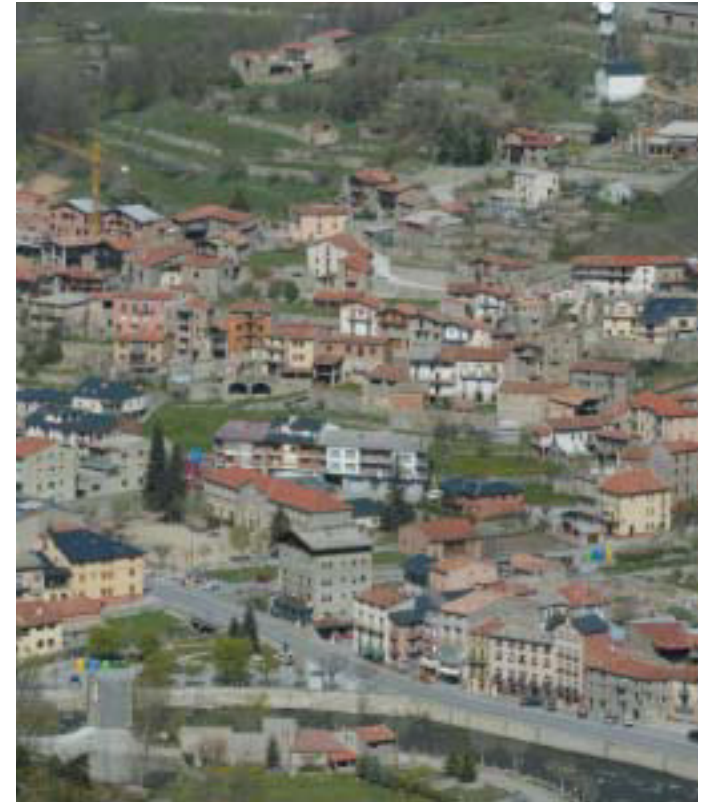

El Baridà

SEGONS SEBASTIÀ BOSOM i Oriol Mercadal a *La Cerdanya*, “aquesta subcomarca actua de lligam entre la plana cerdana, pròpiament dita, i les terres que, des de la Seu d’Urgell, s’estenen vers el curs mitjà del Segre. (...) L’espai actual sembla que es correspon, molt fidedignament, amb l’ocupat «pagus Baritanensis»... d’on prové el seu nom actual.” El paisatge, un punt canviant respecte a la resta de la contrada, no és menys interessant. Val la pena endinsar-s’hi.

Baixant de la petita Cerdanya, tot just després de Sant Martí dels Castells, ens trobem amb Martinet, del qual Miquel Junyent a *Martinet de Cerdanya* ens diu: “tens l’encís de típic i bonic pessebre / el Segre, amb aigües pures de lliri t’embelleix, / el Cadí en blanca túnica et mira, / i Sanillés et farà créixer, car Martinet tot s’ho mereix”, mentre que per a Josep Vigo a *Martinet* és l’“estel brillant de Cerdanya / que atreus amb els teus encants, / als amants de la muntanya / de l’aire pur de tot l’any.” M. Dolores Serrano a *Crónicas de las fronteras* comenta que “de la fragua de Martinet, que dio nombre al pueblo, queda sólo el recuerdo de donde estaba: junto al río. (...) y los «traginers» que iban hacia la Seo preferían descansar en el hostel nacido junto a la fragua, mientras el herrero les aseguraba a las mulas los clavos del calzado.”

I si així va néixer aquest nucli, l’autora ens explica que anà creixent “a carón de la trajinería, los artesanos abrieron sus puertas... El pequeño núcleo se ensanchaba como mancha de aceite. Con la llegada de las diligencias, Martinet dio otro estirón. Al repicar del albardero, al clavetear del herrero, al trenzar del espartero se unieron los chirridos de las sierras, el ajeteo de las tabernas, el ir y venir, saludar y gruñir de los mesoneros, el regateo “gasiu” de los viajeros, los cantos felizmente soeces de los cocheros, el silbido del látigo y la

Martinet

última recomendación. Luego se construyó la carretera, Martinet acabó de echar los dientes y se encontró junto al río de la Llosa. Al otro lado estaba ya el Tossalet.” El Tossalet, la part més antiga del poble, és, per a Juan Antonio Bertran a *La Cerdanya de sempre*, on “el poble continua pujant en una ascensió bastant pronunciada i en aquesta zona apareix un Martinet rústic, les cases i els balcons del qual estan plens d’encant rural”, nucli que als ulls d’en Joanot, en *La reineta del Cadí* de Martí Genís, era “de pobres cases, de pintoresca vista, arreerat al costat del riu, al peu de les darreres muntanyes pairals....” En qualsevol cas, Josep Vallverdú a

Els rius de Lleida ens fa observar que “la gran visió de Martinet i el Segre, d'aigües fosques, l'obtindreu si pugeu a Montellà de Cadí... El verd de les vernedes, el vermell de les teulades... els colors diversos dels xalets nous, tot forma, amb el marró verdós de les aigües del riu, una bella simfonia potser massa bella i tot.” Ell mateix continua dient-nos que el nucli, “aquella pinya de cases darrera un raval allargassat arran del riu, esdevé, en certa forma, inoblidable. Martinet té uns carrers deliciosos part dedins, amb porxos, hostalets i cases arranades per al turisme”, i “on els cotxes s'aturen per comprar una coca que ja és famosa”, ens explica Albert Salvadó a *El relat de Gunter Psarris*. A més, hom ha de tenir present, tal com ell ens adverteix, “la presència del semàfor, aquell guàrdia metàl·lic que atura tots els vehicles, sense cap excepció.”

I si pel cas, tot passejant pels carrers de Martinet un dia de Tots Sants, hom veu peces de roba girada penjada al revés, no us n'estranyeu, és que han recuperat una tradició, perquè en fer-ho restaran “segurs durant tot l'any, tant de bruixes com d'aquells difunts que no estiguessin en la pau eterna”, aclareixen Joan Bellmunt, Joan Pous i Salvador Vigo a *Fets, costums i llegendes. La Cerdanya*. Així mateix, s'ha d'estar al cas amb els anomenats *martinets* els quals, ens explica Josep M. Fericgla a *El bolet i la gènesi de les cultures*, “eren venuts pels herbaires de Martinet... als mercats dels pobles veïns —i no tan veïns—, d'on sorgí l'apel·latiu de *martinets* per a anomenar els petits i inefables éssers que venien aquests homes, els quals, si un home era capaç d'amagar-los, el feien ric en poc temps.”

Tot just abans de les darreres edificacions martinencques, un trencall, a mà esquerra, que passa per damunt el riu ens mena a Montellà, antic cap del municipi, des d'on “podrem divisar tota la serra del

Bastanist

La devoció mariana d'aquests paratges baridans, i força cerdans, es posa de manifest al santuari de Bastanist, on es comenta, segons Pep Coll a *Viatge al Pirineu fantàstic*, que “la imatge (de la Mare de Déu) fou trobada sota un boix i el jovent li tira branquetes per trobar parella.” Recórrer aquesta vall és, per a Cèsar August Torras a *Cerdanya*, “una de les més belles excursions que poden fer-se a la Cerdanya. Esplendideses de la naturalesa. Vall encisera. Espectacles grandiosos dels cims ferrenys i acanalats de la serra del Cadí. Santuari solitari en amagada y riolera vall envoltada de timberes”, la qual, per a Josep Vallverdú a *Els rius de Lleida*, “us permet visions d'autèntic confortament, entre esglaiadores i penetrants, poètiques i ensucrades”. I afegeix, a peu de foto, que Bastanist està “voltat d'una luxuriant vegetació, en les clarianes de la qual sègol i blat fan un mestall modern.”

“Com que la vall mira al nord... —ens diu Anna Maria Capella a *Bastanist: una porta a la Cerdanya mil·lenaria*— no hi toca gaire el sol. És al bac. Però quan l'astre rei és dalt el cel i escampa els seus rajos ben verticals, tot s'il·lumina i esdevé d'aquell verd gemmat que ens recorda a les maragdes; aleshores adquireix tota la seva grandiositat...”. “En el confín del valle se alza el santuario / vetusto, primitivo, blanqueado con cal; / como vieja arca santa flotando en un estuario, / que guarda avariciosa una joya ancestral”: es com veu Isidre Soler aquest indret a *Las fresas de mi jardín*.

► L'església de Montellà

Cadí i unes magnífiques vistes dels pics i muntanyes properes, des d'Andorra fins a la Molina i Fontromeu”, segons ens explica Joan Oliva a *Tot Cerdanya*. Per això, en Jaume Vilanó a la *Glosa a la Vila de Montellà* ens comenta que “a un extrem de la Cerdanya / enlairada ets com un niu, / al teu entorn tot somriu, / fins fas claror a la muntanya.” Avui dia nucli ben canviat, era per a Cèsar August Torras a *Cerdanya* “més interessant per son pintoresc aspecte, vista a certa distància, que recorreguda d'aprop y vista en detall.” En tot cas el nucli era, a *Bells indrets catalans* i als ulls Josep Rius, “un exemple del viure feixugós dels nostres avantpassats.” A ell, observant el poble des de la muntanya, des de l'altre costat de Segre, se li presenta “una estampa més gruixuda” —que no pas des de Marti-

net—, “amb més cases i la torre de l'església es veu sencera. Un xic més enrera el gran casalot i torre que presideixen el vell caseriu.” No obstant, també ens apunta modernitats, perquè “noves cases reviscolen les meves esperances que aquest ensigrenyat Montellà reviurà.” En tot cas, Joan Obiols a *El desert verd* també s'adona que el nucli “s'aparta, cansat i envellit, de les mirades dels viatgers que corren pel fons de la vall.”

A la plaça, una gran bassa, abastada per un important doll de la font del Llac, dona refugi a truites. Per això, a *La Cerdanya*, en Màrius Carol es pregunta “si les truites dels estanys tenen una vida més llarga i reposada que les seves germanes que es mouen plàcidament per les aigües en llibertat. Això ve a tomb perquè a la plaça on s'aixeca l'airós campanar de Sant

Serni hi ha una bonica bassa, amb aigua abundant, que acull una família de truites d'una mida respectable: «algú les hauria de posar a règim».

Enfilant-nos per la vall de Bastanist, i “en un entorn on el verd ha pres protagonisme i l'esforç de l'home ha marcat la quadrícula en uns prats de pastura, s'aixeca silenciosos i tímid el poblet de Víllec”, segons Joan Bellmunt, Joan Pous i Salvador Vigo a *La Cerdanya. Batllia. Baridà*. En canvi, Cèsar August Torras, a la *Cerdanya*, el veu com un “petit poblet arracerat sota les penyes dels Castellots de son mateix nom, al peu de l'aigua del joguinós y saltador torrent de Calambre... Bella recolzada y bell conjunt de les cases del petit poble, de les que s'en destaca la petita iglesia romànica”, en la qual Josep Vallverdú a *Els rius de Llei-*

Aristot

Aristot és un magnífic exemple de poble alturonat. Dret al cap del turó, coronant una immensa piràmide de roca, és una fortalesa que hom pot descobrir i admirar passant per la carretera de la Seu a Puigcerdà, al damunt del Pont de Bar.

Des de la plaça d'Aristot, l'espectacle és suprem. Els boscos omplen els ulls i els esperits. Als torrents creixen els verns i els clops, senyors ells a la vora de l'aigua; les alzines neixen aquí i allà, sense mirar tan prim; en canvi, els roures no volen gaire alçada, i el pi roig —el pi negre és al Cadí— vol bona terra i anar tip. A l'altra banda de vall, els prats verds de Toloriu viuen amb la pell tova quan veuen que els roures i els pins s'han fet amos i senyors dels seus companys, els prats abandonats. Al davant de la plaça, la serra del Cadí dorm majestuosa i blanca, imponent, migpartida allà per la ratlla de la canal Baridana, i aquí pel campanar de Sant Andreu —construït, segons la memòria popular, amb les pedres de les antigues muralles del castell i fa pocs anys, després que un llamp el fes malbé— que agafa punxegut i sòlid el camí del cel. A baix, el Pont d'Andatx (d'Ardraix)... Cap a Cerdanya s'albira la presència arrogant de la Tossa d'Alp; i cap a l'Urgellet, el Forat de la Seu i Vilanova de Banat. I a sota mateix, el Pont de Bar vell, martiritzat per la riuada de l'any 1982.

JOAN OBIOLS
Nits de taverna

da veu unes “ruïnes, dures, compactes, vermelloses, d'un romànic pobre, vertical, gairebé galaic.” Més amunt, hi ha Estana. Per a Juan Antonio Bertran a *La Cerdanya de sempre*, “té bons camps, bons boscos i bones pastures i les seves construccions i l'interior de les seves cases són d'una autenticitat rural no desfigurada...”. “La situació d'Estana, —per a Cèsar August Torras—, és molt pintoresca, encimbellat el poble en la serra dominant un extens panorama... y un cop de vista dels més esplèndids de la Serra de Cadí...”, mentre que els autors de *Parcs Naturals, Paisatges i Rutes* ens comenten que “arribats a Estana, la sensació d'entrebançar-se amb el Cadí és més forta. Cap decorat no podria ser millor.” Per això, Joan Obiols a *El desert verd* ens explica que “a Estana la presència del Cadí és aclaparadora,

◀ Montellà

▼ La Verge de Bastanist

Martinet, el Segre i les fruites

En aquest tram, el riu Segre, una mica més estrangulat, com ha demostrat algun trist aiguat, té fama de riu truitar i, per això Josep Vallverdú a *Els Rius de Lleida* deia que “sempre hi ha pescadors al pont, a la barana de pedra”, Màrius Carol a *La Cerdanya* també ens diu que l’indret “proporciona al visitant l’al·licient afegit de poder pescar una bona peça, naturalment en època permesa.” Per a qui no vulgui fruites, ens proposa un “passeig pel pont i l’arbreda propera, i la contemplació tranquil·la de l’inexorable pas de les aigües proporciona una entranyable panoràmica difícil d’igualar, especialment en dies d’estiu quan, al capvespre, les terrasses properes l’inviten a recuperar-se dels rigors del sol.”

Querforadat ►

obsessiva. Viure allà és estar pendent constantment dels canvis d’humor d’aquest gegantot de pedra.” Ell mateix ens comenta que “des de la pista que puja de Martinet, a Béixec li puc comptar les nafres que, després, de prop, seran ferides obertes, ferides de moribund. A temporades el poble és tancat. (...) les cases de pedra, la soledat de les portes, el silenci intuït, els silencis...”, mentre que Salvador Redó diu que “la primera vegada que vaig veure Béixec, el meu acompanyant va exclamar: «encantador!, sembla un diorama de l’associació de pessebristes!»”

Saltant per la muntanya podem atansar-nos a Querforadat o roca foradada on, segons Francesc Gurri a *Històries de camí*, diu que va “enfilarse a la gran roca o Quer on existí en temps reculats el castell i, si hom creia les històries, el forat, comunicant amb el riu, permetia a la seva guarnició d’esquivar la vigilància dels moros assetjadors.” Doncs bé, el nucli el trobem “al repeu del tossal del Quer... y al dessota d’un espadat penyal gairebé tallat a dret fil. Les cases —ens continua explicant Cèsar August Torras—, s’esgraonen y tres o quatre d’elles molt petites arriben sota mateix del cim del penyal”, on Salvador Redó observa que, “aprofitant un replà del tossal, hi ha un conjunt de tres cases gairebé penjades sobre el buit, fetes meitat sobre roca, meitat sobre arcs de pedra En tot cas, Joan Obiols a *Nits de taverna* conta que “el Querforadat és un dels pobles del Baridà més bells i coneguts, però és també un dels que ha patit més l’esgarrany de l’emigració d’aquell pegat del Pirineu. (...) Però ningú no preveia, ni els més pessimistes, la buidor d’avui. Malgrat tot, el Quer no és un poble abandonat. Ni s’hi veu. Potser perquè, abans, les cases que amenaçaven ruïna, les enderrocaven i en lloc seu deixaven créixer els horts. Ara és un poble de dues cases i d’una bona colla de segona residència.” I ací,

Francesc Gurri a *Pobles de Catalunya* observa que el nucli té també “una esglésiola presidint el caseriu amb un punxegut campanar cobert amb lloseta de pissarra en contrast amb les teulades de les cases que, llevat d’alguna ximpleria, són de teula.”

Per la seva part, Toloriu, més enllà de la llegenda de la princesa asteca, urbanísticament, estava, a la *Cerdanya* de Cèsar August Torras, “capgrupat junt a l’església que’s destaca en lloc prominent, al cap d’un planell conreuat y al caire de vessants abruptes. Mirat des de baix del riu sembla penjat com un niu de voltors, observat des de’l cim té un tirat agradivol. Els carrers són estrets y en el centre tenen una petita placeta.” Modernament, Salvador Redó veu que “conserva restes del seu antic castell. El que queda d’una torre circular és la part més definida. La resta es va aprofitar per fer de paret de cases, ara la majoria ensorrades.” Amb tot, continua explicant, “conviuen les cases velles, a punt de caure, amb edificacions renovades i algunes fetes noves del tot.” Allí, a l’església, Juan Antonio Bertran, per allò de la llegenda, ens diu que “sorpren un curiós marbre que diu en francès: «A la memòria de S.A.I. La princesa Xipaguazin Moctezuma, esposa del noble Joan de Grau, baró de Toloriu, morta l’any 1537».”

Més avall, és a Bar on el mateix Salvador Redó es troba amb “un poble penjat de carrers drets, pavimentats amb còdols que els anys han esmolat”, i és “un poble silenciós, com la resta de pobles de la ruta. Només el brunzit de les mosques desvetllades per les primeres calors i els ocells trenquen aquest silenci.” Ací, Cèsar August Torras copsava que “el camí atravessa per l’asprós esgraonat del poble. Les cases s’alcen en un bell desordre les unes damunt les altres oferint a cada pas bells efectes pictòrics. La iglesia s’aixeca al capdemunt del poble al igual que les esmicolades ruines del antic

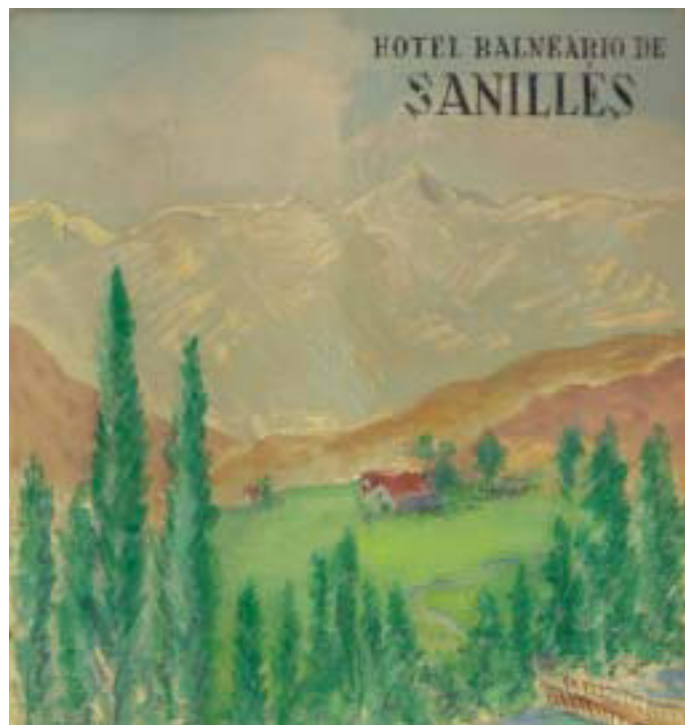
castell.” Antic castell com el d’Aristot, a l’altre costat del riu Segre, on un nucli, com un pessebre clàssic, es presenta —per al mateix autor— en una situació “molt pintoresca, estant plaçat damunt d’un cono piramidal, molt punxagut. Se presenta espadat y domina sa part superior el campanar de la iglesia. Les cases de fosc colorit s’agrupen dalt del turó.” Potser per això, pel pendent, li explicaven a en Roger de Joan Obiols a *Nits de taverna* que les gallines de l’indret portaven calces: “si no portessin calces, tots els ous que pondrien s’arrullarien costes avall i els de Pont de Bar anirien tips amb els ous de les gallines d’Aristot.” I dins d’aquesta mateixa obra, l’Andreu promet ensenyar-li les fonts de l’indret: “N’hi ha una a la vora de la carretera que en diuen la font dels Canons; n’hi ha una altra que és la font de Margosa... Mira... la font de la Molsa.”

▲ Aristot

Vima i la princesa asteca

En aquests indrets, no podem oblidar-nos de la casa o mas Vima (o Bima), que, per a Fernando Ledesma a la *Guia de la Cerdanya*, “a l’antigor era molt més important que ara i s’hi aplegaven moltes famílies, al proper poble del Quer Foradat gairebé no hi havia ningú. Va esdevenir, però, que la gent de Vima va emigrar al Quer, prosperant aquest poble mentre Vima s’esllanguia. Això va ser fins que sols hi va restar una família.” La casa, a ulls de Salvador Redó, “conserva l’aire d’antiga mansió pirinenca.” I fou ací, segons la llegenda, on anà a viure, en un primer moment, la princesa asteca Maria Xipaguacin, muller de Joan Grau, baró de Toloriu. Delicada, va morir, i fou enterrada amb un tresor a Toloriu. Tomba i tresor cercats i recercats en moltes ocasions. Hi ha qui afirma, però, com ara Josep M. Armengou a la *Guía de la Catalunya misteriosa, mágica y paranormal*, que “quienes lo descubrieron silenciaron exprofesamente el lugar exacto del hallazgo.” Llegendada rebutada per Rosalia Pantebre a *Vima i el Querforadat* perquè “fou difosa —al segle XX— amb tal premeditació que s’enganyà a les ments més cànides, i s’arrelà tranquil·lament perquè ben pocs intentaren escodrinyar-se els detalls.”

A Pont de Bar, Juan Antonio Bertran es troba que “el poble, de cases senzilles i ben col·locades, sembla recuperat de les seves calamitats —referint-se als aigüats de 1982— i continua, com sempre, mostrant-se molt d’aquest Segre que, tot i essent el causant de tanta desgràcia, és el gran creador de vida.” Destruït per l’aiguat, l’administració féu un poble nou el qual, per a Joan Obiols a *Nits de taverna*, “és més solà, és clar, però és un poble gris, amb molt ciment i espais amples i despullats.” Dins d’aquest terme municipal, Joan Obiols veu que Castellnou de Carcolze “és —ho sembla encara avui— un castell. Les cases —les velles i les restaurades— s’abracen al damunt d’una roca, i fins fa pocs anys, els seus badius esperaven cada migdia el pas del sol. Allà —als badius— els de Castellnou estenien la roba, guardaven la llenya, feien eixugar la collita o buscaven l’escalfor del astre rei. D’això, fa ben pocs anys....”

Fent un tomb en el paisatge, podem prendre la sinuosa i estreta carretera que ens mena cap a Lles. Abans però, al pas, cal endinsar-nos a Senillers. Josep Vallverdú en *Els rius de Lleida* ens anota que “Senillers és una arbreda immensa, amb un balneari de perfil antic i reposat al mig. Quan entreu en aquells jardins, sentiu la pressió del repòs, i calleu. Fins i tot els rossinyols que refilen a les bardisses semblen fer-ho en falset o un xic allunyats.” Altre temps era un important balneari que per a Albert Salsas en *La Cerdagne espagnole* es troba “bien situé au milieu de la verdure, au débouché même de la vallée d’Aransá, est une construction moderne très prope, comprenant hôtel, café, jardin avec un petit parc” i que, segons Cèsar August Torras “compta amb cinc manantials, un d’ells de distinta mineralització que’ls altres.” I fou aquí on “alguns historiadors i crítics volen que Don Joan Maragall

imaginés la seva poesia *La vaca cega...*”, tal com ens conta Josep Vallverdú a *Els rius de Lleida*.

Més amunt, tot cercant més alçària, hi ha Travesseres, que agradà a Joan Bellmunt, Joan Pous i Salvador Vigo, a *La Cerdanya. Batllia i Baridà*. Van “veure el petit llogarret i els camps que l’envoltaven, amb una bella catifa de flors esclatants que omplien d’encís i bellesa, i presidint-ho tot, mirant-s’ho des de la llunyania, l’altiva i majestuosa testa del Cadí.” Més amunt encara, a la recerca del cap del municipi ens trobarem amb Lles. A *La Cerdanya*, Pau Vila ens deia que el conformen “unes 30 cases que s’apleguen en un replà ben conreat de l’estrep granític que, arrencant de la Tossa Plana de Lles, termenal fronterís amb Andorra, fineix a l’engorjat del Forat de la Seu, posat en relleu per les canals de la Llosa i d’Aransa.” “El caserío se agrupa humilde y anárquico, cruzado por calles solitarias y ceñido por una calzada más amplia que resigue, más o menos, el antiguo paso de ronda. Porque Lles ha tenido un pasado guerrero”, ens explica M. Dolores Serrano a *Crónicas de las fronteras*. Juan Antonio Bertran observa: “les sòbries cases de granit, alguna amb garites, contrasten amb les alegres balconades plenes de flors i formen una perfecta unió.” Atesa la seva situació enlairada, frueix, d’acord amb Cèsar August Torres, d’un “extens y alegre domini de vista”, mentre que, alhora, ens invita anar per damunt de la vall de la Llosa a veure “un seguit d’hermosos boscos que se succeeixen constantment. Els trajectes del camí son preciosos, (...) atravesant-se a la volta, belles clapades de verds pasturatges.” En tot cas, Joan Obiols a *Eshorancs*, conta que “antigament el poble de Lles era a la part alta de la muntanya, en un indret conegut per la Tossa del Sirvent. La vida hi era dura i inhòspita i sovint s’hi vivien moments dramàtics i difícils. Un hivern,

▲ Travesseres

començà a nevar copiosament, i els bous, enfredolicats i mig atordits, decidiren fugir d’aquell infern de fred i de vent. Als bous els acompanyà la gent, que van baixar fins a Cassadanill, on crearen el nou poble.”

Un cop en aquests paratges hom no pot deixar d’endinsar-se per aquestes muntanyes o a l’estany de la Pera que, segons Cèsar August Torres, està “situat en un bell recés envoltat de bosc. Les aigües son clares, permetent en molts llocs ovirar son fons pedregós. Ses voreres son molloses y gairebé en son centre hi té una gran roca que li dóna nom de *pera pedra*.” Pere Ribas, a l’obra *Des dels estanys de la Pera*, ens diu que es pot “copsar un Refugi alegre i bulliciós a l’estiu, quan el temps és esplèndid i se senten les rialles i els cants de la joventut que trisca pels voltants, i la xerrameca de la gent no tan jove que frueixen del paisatge, embriacs de

Martinet

Coneixia de passada Martinet, la petita capital del Baridà, el topònim del qual treu l'arrel del martinet d'una farga que hi havia a la vora del Segre. El pas fugaç per la carretera —a la qual el poble està unit maternalment— m'havia produït la impressió que és un poble amb dues vides: la de la carretera i la dels carrers enfilats al Tossalet. L'origen de Martinet és relativament recent. Durant el segle XVI, les cases van començar a créixer al Tossalet, el nucli més antic del poble, i, al costar del camí ral, s'hi devia bastir algun hostal humil, de poca volada, un punt de parada de traginers i de viatgers. Mancat de terra i d'espai, Martinet no ha estat mai —si el comparem amb els pobles veïns— ni pagès ni ramader. El comerç familiar, la petita activitat industrial i el turisme han estat la seva font de vida. El comerç continua el pas segur, sobretot el comerç artesà: l'embotit i el pa i la pastisseria; l'activitat industrial. En canvi, ja han passat pàgina i han desaparegut les petites fàbriques i els tallers de llana, de gasoses i sifons, de persulfat potàssic o de construcció de carros. Ara, bufa el turisme, l'exponent més important del qual són els hostals —Boix i Cadí— i les tres fondes de les tres tes: Martinet, Pluvinet i Miravet.

JOAN OBIOLS
El desert verd

sol i d'aire fresc i pur. L'ha vist també, l'observador i amic, callat i pacient quan a l'hivern la neu cuita d'ofegar-lo, tapant-li portes i finestres." Estany de la Pera que, en *Itinerari espiritual*, Emili Foxonet veu "dins un circ rocallós de cristalls llargs i fins, / s'encasta el llac, jagut com una fada morta", mentre que per a Isidre Soler a *Cançó del poeta vianant* és l'"Estany dels meus ensomnis, d'esguard encisador: / ets un dels ulls més bells del Pirineu altiu; / ta sorprenent forma y original color / te fa dels sers malèfichs el predilecte niu." I si hom decideix anar cap a la Tossa Plana de Lles, Raymond Ratio - Louis Audoubert en *50 passejades i excursions per la Cerdanya i el Capcir* ens conten que anirem "caminant de replà en replà i de clariana en clariana, entre nerets i pins negres centenaris, de gran bellesa. Per damunt dels arbres us sorprendrà la qualitat dels paisatges que us envolten. (...) Quedareu astorats dels xiulets estridents de les marmotes."

Si, per contra, el que volem fer és prendre el camí vell que va a Músser, ha de saber-se que passarem pel pont del dimoni, on es diu —afirmen Joan Bellmunt, Joan Pous i Salvador Vigo— que "als vespres es passeja per aquell pont, que ell mateix va construir, l'infernal Llucifer, això sí, en forma de bola de foc." I, de fet, Pep Coll, a *Viatge al Pirineu fantàstic*, comenta que "l'indret és realment fosc i ombrívol", i afegeix: "imaginem que de nit devia fer feredat de passar-hi per aquesta gola de llop."

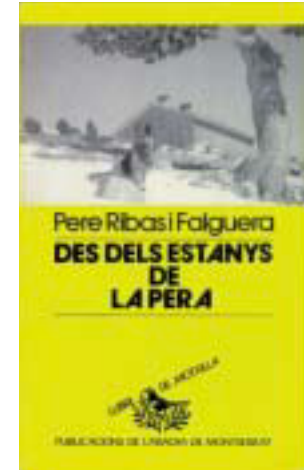
Músser, per a Juan Antonio Bertran, se situa "al capdamunt d'un tossal i, protegit pel nord i pels costats, s'obre a migdia i té davant seu un bonic panorama. (...) El poble, construït sobre roques granítiques, està ple de racons i recolzades d'enorme plasticitat rural, amb les seves balconades, portals, petits ponts i amb molts grups de flors que donen alegria a tot el

preciós conjunt.” I Joan Obiols a *Esborancs* esmenta que “conta la veu popular que els actuals castellots de Músser són les restes de l’antic castell que fou edificat per ordre del sobirà musulmà Mussà II. Es diu que a l’empara de les seves parets i del seu poder va néixer el primitiu nucli de Músser.” Joan Bellmunt, Joan Pous i Salvador Vigo, en entrar a la població se sorprenden, “ja que un nombrós ramat de cabres passava pels carrers... M’he assabentat que aquest és un dels pocs llocs en què es fan exquisits formatges de cabra, i encara de manera ben artesanal, amb tot el seu tipisme.”

El poble veí, Arànsér, per als nadius Aransa, així com Mussa per als altres, està “situat en el cim d’un tossal dominant dues valls, la del riu Aransa ... y la de Coma de Claró.” D’ací surt una carretera que, entre

magnífic bosc de pi negre, ens portarà als estanys de la Pera. Un bosc que per al mateix Cèsar August Torras “se presenta amb tota sa grandiositat y magnificiència. La soletat és atterradora y l’calladament s’imposa. (...) Per tot arreu aon se gira la mirada’ls pins tapen l’horitzó y la fressa que mou’l riu rondinador y sovint atribulat, augmenta’l terror y la feresa. (...) No hi ha més pas en la immensitat de la boscuria que’l caminot que l’aigua ha anat escorçant y’l temps arruinant.” El nucli, segons la tradició i seguint el que diuen Joan Obiols a *Esborancs*, “s’anava consumint a causa d’una espantosa i mortífera pesta que assolava el poble... però els Tor de Músser decidiren desafiar el perill i socórrer els desvalguts amb aigua i aliments. Cal Tor de Músser participà des d’aleshores, i fins avui, en l’explotació de la muntanya d’Arànsér...” 🐾

◀ Músser

▼ Víllec

Bibliografia

- AA DD, *El llibre turístic d'Alp, Molina, Masella*, Patronat Municipal de Turisme d'Alp-Molina-Masella, 1990.
- ALAVEDRA, Joan, *El fet del dia d'ahir i d'avui*, Ed. Selecta, Barcelona, 1970.
- ALBANELL, Josep, *Els ulls de la nit*, Ed. La Magrana, Barcelona, 1989.
- A. M., "Trellall, ferro i foc" dins programa *Meranges 2001*, Puigcerdà, 2001.
- AMADES GELAT, Joan, *Folklore de Catalunya*, Ed. Selecta, Barcelona, 1980.
- AMER, J. B., "Llívia. Isla española en tierra francesa" dins Revista *Historia y Vida*, Any VII, 68, 1973.
- ANGLADA FERRAN, Manuel, *Vint-i-cinc anys a Llívia*. Ed. Andorra, Andorra la Vella, 1986.
- ANGLADA FERRAN, Manel, *Històries i relats pirinencs*, Ed. Andorra, Andorra la Vella, 1989.
- ANÒNIM, "Goigs que se cantan en lo monestir de pares servitas a nostra Senyora de Belloch" dins AA. DD., *Sanctuaire de Notre-Dame de Belloch*, Amis du Sanctuaire de Belloch, Prades, s. d.
- ANÒNIM, *Libro de honor de la Heroica é Invicta Puigcerdá*, Impremta Joan Diumenge, Puigcerdà, 1876.
- ANÒNIM, "Del ambiente callejero" dins revista *Sembrador*, 14, Puigcerdà, 1936.
- ANÒNIM, *Le petit train jaune*, Ed. Dino, Perpinyà, 1984.
- ANÒNIM, "Un poble quiet en moviment", dins programa *VI Trobada d'Acordionistes a la Cerdanya*, Guils de Cerdanya, 1992.
- ANÒNIM, *Sanctuaire de Notre-Dame de Belloch*, Amis du Sanctuaire de Belloch, Prades, s. d.
- ARDOUIN-DUMAZET, *Voyage en France. 39e série. Pyrénées, partie orientale*, París-Nancy, 1904.
- ARIMANY, Miquel, *Paisatges de Catalunya*, Ed. Miquel Arimany, Barcelona, 1978.
- ARMENGOU MARSANS, Josep M., *Guía de la Catalunya misteriosa, mágica y paranormal*, Ed. Obelisco, Barcelona, 1990.
- ARNAU GUEROLA, Maruja, *Els pobles gironins. El Ripollès, La Cerdanya*. Diputació de Girona, Girona, 1988.
- ARÚS ARDERIU, Rossend, *Cartas á la dona*, Nova York, 1877.
- BALAGUER, Víctor, *Tragèdies*, Barcelona, 1876.
- BALAGUER, Víctor, "Fiestas de Puigcerdá", dins el setmanari *La Voz del Pirineo*, any XII, 34, Puigcerdà, 24 d'agost 1890.
- BARAHONA CANELA, Josep, *Rusca. L'ós de Meranges*. 3 vol. La Mañana, Lleida, 1997.
- BARO, Jean, *La nuit et la poésie en Cerdagne*, Perpinyà, 1980.
- BEAUME, Georges, *Des Vosges aux Pyrénées*, París, 1912.
- BELLMUNT FIGUERAS, Joan; POUS PORTA, Joan; VIGO PUBILL, Salvador, *La Cerdanya. Batllia i Baridà*, Pagès Editors, Lleida, 1992.
- BELLMUNT, Domènec de, *Mont-Louis, Font-Romeu, Bourg-Madame*, s. d.
- BELLOC, Hilarie, *The Pyrénées* Londres, 1909.
- BENTHAM, George, *Catalogue des plantes indigènes des Pyrénées et du Bas Languedoc*, París, 1826.
- BERNIS CARNÉ, Albert, *Setè Quadern d'Informació Municipal de Llívia*, Ajuntament de Llívia, 1986.
- BERTRAN I DE CARALT, Juan Antonio, *La Cerdanya de sempre*, Ed. Juventud, Barcelona, 1992.
- BERTRAND, Louis, *Jean Perbal*, Arthème Fayard & Cie Éditeurs, París, 1924.
- BERTRAND, Louis, *Font-Romeu*, Ed. Flammarion, 1931.
- BESSIÈRE, Gérard, *Capellá des cimes*, Amis de Crespiat, Luzech, 1990.
- BLANCHON, Jean-Louis, *Osseja, mon village en Cerdagne*. Mairie d'Osseja, Osseja, 2.000.
- BLANCHON, Jean-Louis, *Vie de l'ancienne vallée d'Osséja*, Toulouse, 1973.
- BLASI RABASSA, Pere, *Les terres catalanes*, Ed. Aymà, Barcelona, 1954-1957.
- BLASI RABASSA, Ramon, *Meitat de França*, Llívia, 1970.
- BLASI RABASSA, Ramon, *Entre el Carlit i el Puigmal*, Llívia, 1971.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, *Records d'un excursionista*, Biblioteca Selecta, Barcelona, 1983.
- BOSOM ISERN, Sebastià, *Puigcerdà*, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 1993.
- BOSOM Sebastià; MERCADAL Oriol, *La Cerdanya*, Biblioteca Comarcal de Catalunya, 7, Regió 7, Manresa, 1994.
- BOSOM ISERN, Sebastià; SOLÉ IRLA, Martí, *Carrers i places de Puigcerdà. Una passejada per la seva història*, Ajuntament de Puigcerdà i Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà, Puigcerdà, 1998.

- BOSOM ISERN, Sebastià, *Cerdanya a finals de segle (1976-1999)*, Impremta Cadí, Puigcerdà, 2000.
- BOTEY, Josep, *Bells indrets de Catalunya*, Ed. Catalana, Barcelona, 1923.
- BOUILLE, Michel; BROUSSE, Jean-François, *Chemins du Roussillon*. Sous l'Olivier, Ille-sur-Tet, 1969.
- BRAGULAT SIRVENT, Jaume, *Vint-i-cinc anys de vida puigcerdanesa. 1901-1925*, Barcelona, 1969.
- BROUSSE, Emmanuel, *Excursions dans les hautes vallées de la Tet, de l'Aude et du Segre (Haut-Confient, Capcir, Cerdagne)*, Perpinyà, 1897.
- BROUSSE, Emmanuel, "L'enclave espagnol de Llívia", dins *Annuaire du Club Alpin Français*, París, 1898.
- BROUSSE, Emmanuel, *La Cerdagne française*, Perpinyà, 1927.
- BUXÓ, Joan Baptista; MONTELLÀ, Pau de, "A Fadrineta" dins el setmanari *La Voz del Pirineo*, Any XIII, 24, Impremta de Pau Mas, Puigcerdà, 1891.
- CAMPS ARBOIX, Joaquim de, i CATALÀ ROCA, Francesc, *Les cases pairals catalanes*. Ed. Destino, Barcelona, 1965.
- CAÑAMAQUE JIMENEZ, F., *El héroe de Puigcerdá*, Barcelona, s. d.
- CAPDEVILA SERRA, Salvador, *Terres cerdanes*, Barcelona, 1982.
- CAPELLA CROS, Anna Maria, *Bastanist, una porta a la Cerdanya mil·lenària*, Lleó, 1995.
- CARDONA VALLS, Joan "Alp i el cérvol Alpí", dins programa *Alp, Festa Major 1989*, Ripoll, 1989.
- CAROL PAÑELLA, Màrius, *La Cerdanya*, Generalitat de Catalunya - Departament de Governació, Barcelona, 1992.
- CARRERA, *Voyage pittoresque de la France*, 1787.
- CARRERAS PÉRA, Joan, *Els municipis de la Cerdanya*, Impremta Aubert, Olot, 1994.
- CASAS COLL, Rosa, *Tardors de la Cerdanya*, Ripoll, 1994.
- CASAS, Carme, *La Torre del Remei*, Ed. 62, Barcelona, 1994.
- CASAS, Joaquim, *Notícies de Catalunya (Carnet de viatge)*, Ed. Selecta, Barcelona, 1974.
- CASTELLA ROGER, Josep-Maria, *Font-romeu. Poema*, Toulouse, 1926.
- CASTELLS, Kim, *Llums i visions de la Cerdanya*, Ed. Juventud, Barcelona, 1997.
- CERVERA, Manel; CLOTET, Narcís; FONS, Pere; GRIFELL, Quirze i REDÓ, Salvador, *Parcs naturals, Paisatges i Rutes*, Biblioteca Comarcal de Catalunya. Ed. Intercomarcals, Manresa, 1994.
- CHAUSENQUE, Vincent, *Les Pyrénées ou voyages pédestres dans toutes les régions de ces montagnes depuis l'Océan jusqu'à la Méditerranée*, Agen, 1854.
- CLOSAS MIRALLES, Josep, *La cova de la Fou de Bor*, Barcelona, 1934.
- COLL, Pep, *Viatge al Pirineu fantàstic*, Ed. Columna, Barcelona, 1996.
- COLLELLDEMONT, Pep, *La Cerdanya*, El Punt, 13, Ed. Periòdiques de les Comarques gironines, Girona, 1992.
- COMAS TRAVÉ, Josep, *Poeta Autodidacta d'Hostaleria. Poesia Catalana*, Barcelona, 2001.
- COMPANYO, *Histoire naturelle du département des Pyrénées-Orientales*, 1861.
- CORTADE, E., "Le mas Girvés, de Llo et son retable" dins la revista *Font de Segre*, 2, Perpinyà, 1976.
- COTXET, Bonaventura, *Notícia històrica de la imatge de Nostra Senyora d'Err*, Perpinyà, 1855.
- CUTCHET MOREU, Salvador, *Llívia, enclau espanyol a França*, Barcelona, 1978.
- CUYÀS, Enric, "La Batllia" dins *L'abella d'or. Pirineu*, Ed. Altés, Barcelona, 1930.
- DOMENJÓ COLL, Isidre, *Ball de nit*, Trames Editorial, Seu d'Urgell, 1990.
- ENRÍQUEZ DE SALAMANCA, Cayetano, *Por el Pirineo catalán (Cerdaña, Alto Berguedá y Ripollés)*, Madrid, 1977.
- ESCHOLIER, Raymond, *Mes Pyrénées. De la Gavarnie a la Méditerranée*, B. Arthaud, Grenoble, 1933.
- ESPINET, Miquel; UBACH, Toni, "La Torre del Remei" dins *Hotel Torre del Remei. Bolvir de Cerdanya*, Dragados y Construcciones, S. A., 1991.
- FEBRÉS MISERACHS, *El Pirineu frontera i porta de Catalunya*, Ed. 62, Barcelona, 1984.
- FERICGLA, Josep M., *El bolet i la gènesi de les cultures*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000.
- FERRER, J., *Cerdagne-Capcir*, Perpinyà, 1976.
- FERRER, J., *Font-Romeu et Cerdagne*, Perpinyà, 1948.
- FIGUERA ABADAL, Manel, "Sonet al castell de Llívia", dins *Novè Quadern d'Informació Municipal. Llívia*, Ajuntament de Llívia, 1989.
- FIGUERA, Manel; CARRERA, Imma; CROS, Imma, i CASAS, Rosa, *Quatre poetes de Cerdanya*, Cerdanya, 1993.
- FIGUERA, Manel, *Els fills de la terra. Cerdanya a finals del segle XVI*, Garsineu Edicions, Tremp, 1995.
- FORTUNY FELIU, Antoni, "El bord de Cabestany", dins *Escrips pirinencs*, S. C. Edicions, Solsona, 2001.
- FOXONET, Emili, *Renaixement Català. Somnieigs poètics*, GREC, Perpinyà, 1964.
- FOXONET, Emili, *Itinerari espiritual*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1968.
- FRAGA IRIBARNE, Manuel, *Memoria breve de una vida pública*, Ed. Planeta, Barcelona, 1980.
- GALCERAN VIGUÉ, Salvador, "Noticias históricas sobre el pueblo de Mosoll y su Iglesia" dins el butlletí *AFÁN*, 6, Sindicat Comarcal de Indústria y Comercio de Cerdania, Ripoll, 1960.
- GALCERAN VIGUÉ, Salvador; SOLÉ SAGARRA, Josep, *Història de la Vall de Meranges*, Ajuntament de Meranges, Ripoll, 1985.
- GAY DE MONTELLÀ, Rafael, *La Cerdanya a començaments de segle*, Ed. Ceretania, Puigcerdà, 1931.
- GAY DE MONTELLÀ, Rafael, *Llibre de la Cerdanya*, Ed. Selecta, Barcelona, 1951.

- GAY DE MONTELLÀ, Rafael, *La Cerdanya*, Ed. Selecta, Barcelona, 1964.
- GENÍS AGUILAR, Martí, *La Reineta del Cadí*, Ed. Políglota, Barcelona, 1930.
- GUILERA ALBIÑANA, Josep M., *Carnet d'un esquiador (1915-1930)*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1931.
- GUILERA ALBIÑANA, Josep M., *El Pirineu a trossos*, Ed. Aymà, Barcelona, 1958.
- GUILERA ALBIÑANA, Josep M., *Excursions pels Pirineus*, Ed. Aymà, Barcelona, 1959.
- GUIMERA, Àngel, "A Puigcerdá" dins *Libro de honor de la Heroica é Invicta Puigcerdá*, Impremta Joan Diumenge, Puigcerdá, 1876.
- GURRI, Francesc, *Històries de camí*, Llibre de motxilla, 18, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1981.
- GURRI, Francesc, *Pobles de Catalunya*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992.
- HENRY, J., *Le guide en Roussillon ou itinéraire du voyageur dans le Département des Pyrénées-Orientales*, Perpinyà, 1842.
- HOFFMANN, Yves, *Roussillon aux cent visages*, Office Départemental de Tourisme, Imprimerie du Midi, Perpinyà, 1961.
- HUGO, Víctor, *Les orientales*, París, 1829.
- HUGO, Víctor, *Les Rayons et les Ombres*, París, 1841.
- JALABERT, F., *Géographie du Département des Pyrénées-Orientales*, 1819.
- CERDÀ, Jordi Pere, *La guatlla i la garba*, Col. Tramuntana, Perpinyà, 1951.
- CERDÀ, Jordi Pere, *Contalles de Cerdanya*, Col. Sant Joan i Barres, Perpinyà, 1977.
- CERDÀ, Jordi Pere, *Poesia completa*, Ed. Columna, Barcelona, 1988.
- JUNOY, Josep M., *El gris i el cadmi*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1926.
- JUNYENT GISBERT, Miquel, "Martinet" dins *Martinet de Cerdanya. Festa Major 1989*. Programa de festes. Martinet de Cerdanya, 1989.
- LAIGNEL-LAVASTINE, *Voyage de 1903 aux stations du sud-est de la France*. Voyages d'études médicales, eaux minérales, stations maritimes, climatiques et sanatoriums de France. París, 1904
- LAMI, Marcel, *Vers les Cimes*, París, s. d. (v. 1895).
- LANAO, Pau; TORNS, Miquel; VINYOLES, Carme, *Cròniques de castells i casals. Garrotxa, Ripollès, Cerdanya*, Caixa de Girona i El Punt, 1993.
- LANGLET, Léon, *L'église ésothérique de Planès*, Impremta du Midi, Perpinyà, 1966.
- MARAGALL, Joan, "Visions & cants", dins *Poesia*, Ed. de la Magrana, Barcelona, 1998.
- MARE, Anne-Françoise; BOUILLE, Michel, *La Cerdagne*, Ed. du Cadran, França, s. d.
- MARISTANY, Manuel, *Ha nevado en La Molina*, Ed. Juventud, Barcelona, 1991.
- MARTZLUFF, Miquel, *Les hommes du granite dans les Pyrénées Nord-catalanes (Conflent-Cerdanya-Andorra)*, Revista Terra Nostra, 63, Prades, 1988.
- MAS, Jordi, *Camí ramader*, Ed. Barcino, Barcelona, 1982.
- MASIP, Magdalena, *Des de Cerdanya*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdá, 1985.
- MATIA RIBOT, Leonart; VIÑALS GISBERT, Enric, "Les fonts d'aigües medicinals de Llivia", dins *Terçer Quadern d'Informació Municipal. Llivia*, Ajuntament de Llivia, 1982.
- MAYER, Marc, "Llivia i la llegenda d'Hèrcules" dins *Sisè Quadern d'Informació Municipal*, Ajuntament de Llivia, 1985.
- MONSÓ, Antoni, "L'Estany de Puigcerdá" dins col·lecció de sardanes *Cerdanya*, Casa Beethoven, Barcelona, s. d.
- MONTELLÀ, Pau de; BUXÓ, Joan Baptista, "A Fadrineta" dins el setmanari *La Voz del Pirineo*, Any XIII, 24, Impremta de Pau Mas, Puigcerdá, 1891.
- MOYA, Evilasio, *Andaraje*, La Cerdanya, 1985.
- MOYA, Evilasio, *Canto al desde*, La Cerdanya, 1987.
- MOYA, Evilasio, *Vehemencias y tropeles*, Ed. Escorialenses, Edes, 1997.
- MYHILL, Henry, *Nord of the Pyrenees*, Faber and Faber, London, 1973.
- NAUDO, Paul, *Notre-Dame des Graces, Villeneuve-des-Escalades. Notre-Dame de Belloch, Dorres*, 1960.
- OBIOLS, Joan, *Esvorancs. Fets i llegendes de la muntanya*, Llibres de Farcell / 3, Trames Editorial, Seu d'Urgell, 1992.
- OBIOLS, Joan, *Marrades*, Garsineu Edicions, Tremp, 1995.
- OBIOLS, Joan, *Nits de taverna. Escenes de la muntanya. El Pirineu i la poesia de la història*, Garsineu Edicions, Tremp, 1995.
- OBIOLS, Joan, *Fulls de pergami. Passatges de la muntanya. El Pirineu i la poesia de la història*. Garsineu Edicions, Tremp, 1997.
- OBIOLS, Joan, *Desert verd. Imatges de muntanya*, Garsineu Edicions, Tremp, 2000.
- OLIVA, Joan, *Tot la Cerdanya, Catalunya amunt i avall*, Lleida, 1995.
- OLLER, Narcís, *Pilar Prim*, Il·lustració Catalana, Barcelona, 1906.
- OLLER, Narcís, "Nevant" dins *Obres completes*, vol. II, Ed. Selecta, Barcelona, 1985.
- PAGÈS, François, "Coucher de soleil en Cerdagne" dins *Jeux Floraux du Genêt d'Or. 1957*, Ed. Tramontane, Perpinyà, 1957.
- PANTEBRE TRASFÍ, Rosalia, *Vima i el Querforadat*, Solsona Comunicacions, Solsona, 2001.
- PASCUA, P., "Ro. Ganadería de D. Higinio de Rivera" dins el setmanari *La Voz del Pirineo*, any XIII, 22, Impremta de Pau Mas, Puigcerdá, 1891.
- PEREZ BASTARDAS, Alfred, *Bolvir. Notes geogràfiques i històriques*, Ed. Mediterrània, Barcelona, 1986.
- PERUGA, Joan, *Últim estiu a Ordino*, Ed. Columna, Barcelona, 1998.

- PLA, Josep, *Guia de Catalunya*, Ed. Destino, Barcelona, 1971.
- PLA, Josep, "Catalunya", dins *Tres guies*, OC 30, Ed. Destino, Barcelona, 1976.
- PLA, Josep, *Imatge de Catalunya*, Ed. Destino, Barcelona, 1978.
- PONS, Josep Sebastià, *Llibre de les set sivelles. Proses de Rosselló*, Ed. Selecta, Barcelona, 1956.
- PONS, Josep Sebastià, *Prosa completa*, 1, Ed. Columna, Barcelona, 1991.
- PONS, Marc; FIGUERA, Manel, *Eines i feines, vivències a Cerdanya a principis de segle*, Institut d'Estudis Cerdans, Puigcerdà, 1999.
- PORTA ROSÉS, Ventura, *Dies clars vora l'estany*, Ed. Millà, Barcelona, 1980.
- RAMONATXO, Hèctor, *Un cerdan témoin de l'histoire. François Garreta*, Luzech, 1978.
- RATIO, Raymond; AUDOUBERT, Louis, *50 passejades i excursions per la Cerdanya i el Capcir*, Ed. Pòrtic, Sabadell, 1998.
- RIBAS FALGUERA, Pere, *Des dels estanys de la Pera*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1990.
- RIUS MORGADES, Josep, *Bells indrets catalans*, El Vendrell, 1983.
- ROUS, Émile, *Histoire de Notre-Dame de Font-Romeu*, Lille, 1890.
- RUIZ DEL CASTILLO Y DE NAVASCUÉS, Ricardo, *Llivia (Enclave español en Francia)*, Servicio Geográfico del Ejército, Madrid, 1976.
- RUSIÑOL, Santiago, "La Fiesta del Lago de Puigcerdà", dins *La Vanguardia*, 20 d'agost de 1890.
- RUSIÑOL, Santiago, "Un genio ignorado", dins el setmanari *La Voz del Pirineo*, 38, Puigcerdà, 1891.
- RUSSELL, Henry, *Souvenirs d'un montagnard*, Pau, 1878.
- SALLARÉS, Joan, "Pirene lluny dels homes" dins AA. DD., *Jochs Florals de la Cerdanya en l'any 1883*.
- SALSAS, Albert, *La Cerdagne espagnole*, Perpinyà, 1899.
- SALVADÓ, Albert, *El relat de Gunter Psarris*, Ed. 62, Barcelona, 2001.
- SALVADOR, Narcís, "La plaça d'All", dins *Isòvol. Festes del municipi*, 2001.
- SANDY, Isabelle, *Llivia ou les cœurs tragiques*, Troyes, 1933.
- SANTAMARIA, Joan, *Visions de Catalunya. Catalunya Vella. La Muntanya*, Barcelona, 1928.
- SANTASUSAGNA, Joaquim, *Les serres encantades. Impressions pirinenques*, Ed. Selecta, Barcelona, 1956.
- SEMPRONIANA, *La nena carrerina. Memòries d'una pubilla cerdana*, Garsineu Edicions, Tremp, 1997.
- SERRANO, M. Dolores, *Crónicas de las fronteras*, Ed. Planeta, Barcelona, 1980.
- SOLÀ, Xavier, *Auca de Puigcerdà*, Tip. Montserrat, Figueres, s. d.
- SOLÉ IRLA, Martí, "El meu carrer", dins *Almanac català del Rosselló 1993*, número especial 22, Sant Joan i Barres, Perpinyà, 1992.
- SOLER ESCOFET, Isidre, *Vora's Estanys*, Barcelona, 1904.
- SOLER ESCOFET, Isidre, *Esboços*, Barcelona, 1906.
- SOLER ESCOFET, Isidre, *Cançó del poeta vianant. Poesies*, Barcelona, 1925.
- SOLER ESCOFET, Isidre, *Las Fresas de mi jardín*, Impremta Tobella, Barcelona, 1944.
- SORRE, Max, *Les Pyrénées*, París, 1933. Edició en castellà: *Los Pirineos*, Ed. Juventud, Barcelona, 1949.
- SPONT, Henry, *Font-Romeu*, s. d.
- TAYLOR, Alexandre, *Les Pyrénées*, Londres, 1856.
- THIERS, Adolphe, *Les Pyrénées et le midi de la France, pendant les mois de novembre et décembre 1822*, París, 1823.
- TORRAS, Cèsar August, *Cerdanya*, Barcelona, 1924.
- TORRES, Estanislau i CATALÀ ROCA, Francesc, *El Pirineu*, Ed. Destino, Barcelona, 1971.
- TRILLES, Marie-Rose; ESCACH, Amédée, *Carcanet*, I.M.P Productions, Saint-Estève, 1986.
- TUSET, Jaume; VILASECA, Miquel, "Inventari del Patrimoni Arqueològic de Llivia (II)" dins *10 Quadern d'Informació Municipal. Llivia*, Ajuntament de Llivia, 1991.
- VALLBONA, Rafael, *La comuna de Puigcerdà*, Ed. Columna, Barcelona, 2001.
- VALLVERDÚ, Josep, *Catalunya visió 3. L'Alt Urgell, Andorra, la Catalunya francesa, la Cerdanya*, Ed. Tàber, Barcelona, 1968.
- VALLVERDÚ, Josep, *Els rius de Lleida*, Ed. Destino, Barcelona, 1976.
- VAN HASSEL, Valentin, *Zigzags dans le Sud-Est de la France. Voyage d'études médicales*, Dour, 1904.
- VERDAGUER, Jacint, *Canigó*, Ed. Selecta, Barcelona, 1973.
- VERDAGUER, Jacint, *Obres completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1974.
- VERDAGUER, Pere (a cura de), *Lectures escollides rosselloneses.*, Ed. Barcino, Barcelona, 1966.
- VIDAL, Pierre, *Guide historique et pittoresque dans le Département des Pyrénées-Orientales*, Perpinyà, 1879.
- VIDAL Pierre, *Souvenirs d'un touriste. Excursions et ascensions dans les montagnes du massif de Carlit*, Perpinyà, 1887.
- VIGO MESTRES, Josep, "Martinet", dins *Martinet*, Programa de Festa Major, 1992.
- VILA DINARÉS, Pau, *La Cerdanya*, Ed. Barcino, Barcelona, 1926.
- VILANÓ, Jaume, "Glosa a la Vila de Montellà", dins *Festa Major. Programa d'actes*, Montellà de Cadí, 1992.
- VINYET ESTEBANELL, Josep, "La Vella de l'Estany. Leyenda y fantasía", dins *Puigcerdà 1960*, Seix Barral, Barcelona, 1960.
- VINYET ESTEBANELL, Josep "Alpí, germà cérvol", dins *El llibre turístic d'Alp, Molina, Masella*, Patronat Municipal de Turisme d'Alp-Molina-Masella, 1990.
- XANDRI PICH, José, *La Cerdaña (Estudio geográfico-histórico-lingüístico)*, Madrid, 1917.

Margarida Casacuberta

La Garroíxa

LA NOSTRA VIDA TRANSCORRE ENTRE EL RACÓ DEL FOC I l'espectacle de la finestra oberta sobre el paisatge. Darrera els vidres entelats es veu la vall, d'una humitat vaga. Sobre els vessants de les muntanyes passen, lentament, els borralls de boira fina i blavenca. Sota la finestra es veu un hort petit, amb aquell punt de petulància que l'ordre dóna als horts. Es veuen unes cols rodones i grasses, el bròquil amb els blancs del Tiépolo, l'herba dibuixada de les pastanagues, les fulles esgrogueïdes de les últimes mongetes. El plovisqueig posa gotes brillants sobre aquests dolços vegetals aliments. Més enllà de la paret baixa de l'hort hi ha un prat minúscul, amb unes vaques i un vedell. Les vaques mengen amb una plàcida grandiositat; el vedell salta i juga sobre l'herba humida i tendra. Més enllà, de la xemeneia d'una masia que té sobre el balcó de fusta de porxo de sota teulada un enfilall de blat de moro, surt un fil de fum somnolent que es desfà en l'aire espès. Per la carretera molla passa una carreta de bous. La remor sorda del riu, llunyà i present, saltant per sobre les pedres, posa sobre l'atonia del paisatge un punt de misteri. A la vora del foc hi ha un gat de color de taronja, amb uns ulls clars, de vidre, i uns fils de color de safrà en el cristal·lí. Sembla un gat d'artifici.

JOSEP PLA
Olot

La Garrotxa

JOSEP BERGA I BOIX, EN UNA DE LES SEVES narracions curtes, “Un retrato esborrat”, fa dir a un personatge, pintor, de clares reminiscències autobiogràfiques: “Sóc català de la Garrotxa, lloc d’aquí a l’altre costat; país accidentat, pintoresc, ple de cingles i barrancs, cascates monumentals com la d’Anníbal, fonts abundants, muntanyes feréstegues, trencades per grans terratrèmols, baumes plenes de lladres, camins empestats de *malfaitors*, terra sagnanta per la guerra civil. Tots van a trompades, tothom se mata, no s’hi pot viure!...” Josep Pla inicia un llibre sobre la comarca, *Mieres i la Garrotxa*, ponderant-ne, per damunt de tot, la qualitat d’amagatall. Ja se sap: les afirmacions, sobretot si vénen de la ploma de Pla, com més taxatives, més difícils de rebatre. “La Garrotxa —escriu en parlar de la vall de Sant Aniol de Finestres i de la frondositat dels boscos de fagedes, aulines i roures que forma— no és ni més ni menys que això: un enorme amagatall.”

Garrotxa diuen que vol dir “terra de mala petja”, en el doble sentit de l’expressió. Josep M. Espinàs, per exemple, comença la seva crònica de viatge a la Garrotxa retraient la definició que el diccionari fa de “garrotxa” com a “terreny aspre, trencat, escabrós, de mala petja”, posant l’accent en el sentit figurat del terme i obviant la literalitat de “garrotxa”, és a dir, el nom que reben les petites feixes en què es divideix una terra molt escarpada per tal de conrear-la; tan petites que només hi pot accedir l’home: ni animals, ni, òbviament, màquines. Paisatge notablement humanitzat, per tant, el de la Garrotxa. En la lluita sempiterna entre cultura i natura, Joan Teixidor és fermament partidari de posar l’accent sobre el primer dels termes o, en qualsevol cas, i seguint la tradició cultural olotina/garrotxina des de final del segle XIX, en la dialèctica que estableixen tots dos termes. El mateix havia fet Marian Vayreda, i Josep Berga

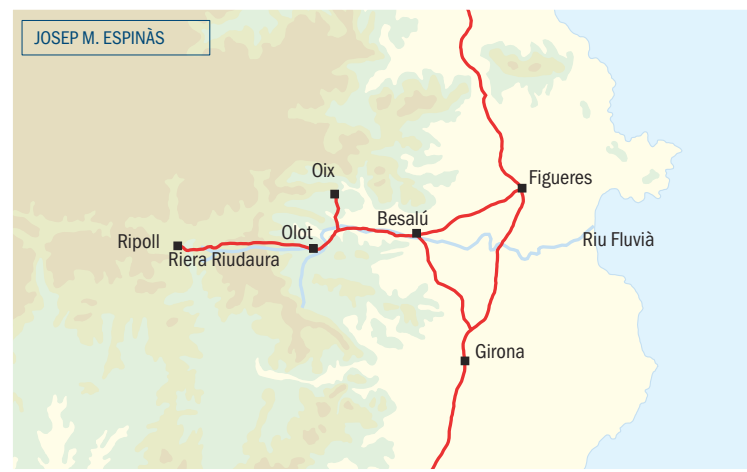

Camp de roselles
amb el Puigsacalm al fons

i Boix, i Josep M. de Garganta, i Francesc Vayreda, i Francesc Fontfreda, i Josep M. Capdevila, i tants i tants altres escriptors i artistes que contesten d’una manera o altra la tradició literària a la qual s’inscriuen.

Josep M. Espinàs, fent gala d’una ironia fàcil i d’una mirada, en general, poc penetrant, diu: “No en farem gaires de versos jocfloralistes amb aquestes rimes.” Es refereix, és clar, a les rimes que tenen alguna cosa a veure amb l’escabrositat geogràfica de la contrada. De versos

Els límits

Impressió

La Garrotxa, la comarca olotina, és un paisatge impressionista *avant la lettre*.

CARLES SOLDEVILA
Bellesa de Catalunya

floralescos se'n van fer i, com veurem, molts, però no pas sobre aquestes "rimes", sinó precisament sobre unes "rimes" deliberadament inventades que haurien d'acabar exercint un influx directe sobre una realitat potser no prou tranquil·litzadora. Massa muntanyes, diu Pla que hi ha a Catalunya, i sobretot en aquesta part de Cata-

lunya, en aquest petit món que és la Garrotxa. "En el nostre país hi ha moltes muntanyes. De vegades fa l'efecte que n'hi ha més que un foc no en cremaria i que amb menys hauriem passat. Això fa que el nombre de vistes panoràmiques sigui molt corrent." I com que tot és un problema de perspectives i Pla reconeix que "a mi

▲ El Gomarell,
a la Vall de Sant Aniol

► El camí de la Font Moixina,
als afores d'Olot

Els límits de la Garrotxa

Si haguéssim de fer cas a la poeta romàntica Maria Josepa Massanés, la Garrotxa no existiria, perquè quedaria perfectament integrada en un espai que és més fruit de l'ideal i del desig que no pas de la realitat que Massanés anomena l'Empordà: "Ai, terra de l'Empordà, / Que n'ets de rica i hermosa! / D'Hostalrich a Requesens / I d'Olot al Port de Roses / Són els cims de tes muntanyes / De volcans dormits les gorgues / Que en ses entranyes oculten / Sense fi minerals conques; / En les platges i badies / De tes pintoresques costes / Les arenes crien perles / Abres de coral les roques / I tos boscos de sureres / Amb ses escorçades soques / Semblen gegants que per festa / S'han posat les calces roges." A banda els límits territorials acceptats oficialment, doncs, hi ha múltiples, diverses i no sempre ortodoxes visions dels límits de la Garrotxa.

m'agraden les vistes panoràmiques, però com tots els espectacles il·limitats i romàntics em produeixen una buidor a l'estómac excessiva", fa una opció clara per "les coses acostades, concretes, i els detalls." Cal tenir molt present la importància que atorga Pla al límit, doncs. Un límit que implica capacitat d'exercir una voluntat i de triar, cosa que vol dir domini de la mirada humana sobre la natura. I això és justament el paisatge. Cultura més que no pas simple natura. Per això Pla, amb la ironia fina i invisible que caracteritza el seu bisturí, explica per què "en les altures més reputades hi sol haver un santuari —o una ermita", i per què, després de la destrucció que en van provocar les "convulsions" del segle XX, la restauració d'ermites i santuaris comprenia necessàriament un restaurant i habitacions "prou apreciàbles". És una manera de posar els límits. I, sobretot,

una manera de dir-ho. Davant de la buidor d'estómac i l'aclapament que produeix la contemplació de vistes panoràmiques, afraus immenses, cingles inhumans, etc., el millor que es pot fer, segons un Pla que ja té "una certa edat", és el que ja se sol fer: "la gent compensa la buidor... entaulant-se. S'hi giren d'esquena, fan l'aperitiu —un dia és un dia— i s'entaulen. La vasta i il·limitada extensió no aclapara tant." Perquè són de Pla també aquestes altres paraules, referides a les muntanyes i a la manera com les muntanyes poden determinar un determinat "caràcter col·lectiu".

La dosi d'ironia no és, en aquest cas, tan acusada com en el fragment anterior, però en essència el contingut de la reflexió és el mateix. Pla es passeja amb cotxe per la Vall de Bianya i va en direcció a Sant Pau de Segúries: "Aquesta carretera és poc coneguda, escassament transi-

tada, però té moments d'una bellesa incomparable. A mesura que hom va passant-la, es van descobrint, amb la dilatació dels horitzons, cada vegada més muntanyes. Quantes muntanyes no hi ha en aquest país! La seva abundància de vegades m'obsessiona i em sembla que n'hi ha massa. En aquest punt la naturalesa no ens ha pas excessivament afavorit. Les nostres valls són estretes, les nostres planes, escasses. La carretera deixa veure, mentre va pujant, en les afraus, els barrancs i les anfractuositats, en les cassoles que l'orografia fa, petites masies obscures, pobres, d'un aspecte secret i covard, aclaparades per una limitació d'horitzons irreparable. Potser algunes característiques del nostre temperament, algunes constants de la nostra psicologia, podrien explicar-se per aquesta profusió muntanyosa que caracteritza el país i que ha constituït el paisatge de l'ascendència de tantes i tantes perso-

Una fageda interior

Res a penes s'obirava. Una dèbil claror verdosa, que traspuava per l'atapeïda volta, deixava entreveure un enteixinat de branques que, com frisoses, confluïen, sumant-se a uns troncs geperuts i bistorts, clapats de blanc i negre, quins a son torn se desfeien, arran de terra, en manats d'arrels que, com serpents enfurismades, s'escapaven rebolcant-se per la gleva nua, fosca i suosa quina a indrets brillava amb fosforescències de cementiri. La doble solemnitat de la nit i del desert regnava per arreu: sols s'oïen lo cruixit d'alguna branca que queia podrida i aquells incomprendibles gemecs i remors que de nit omplen de basarda les obagues.

(...) I el bosc començà a giravoltar entorn de mon cap entenebrat: los arbres, amb contorsions d'epilèptic, semblaven fer manifestacions tumultuoses, impulsant-me a l'una, com si cridessin ¡avant sempre! I anar avant era córrer com un orat bosc a través, sempre amunt, amb la llança enristrada i estiragassant a la pobra bèstia que, dins de l'ombra, me seguia les petges amb moviments de monstre marí, sempre amb aquella lluïssor estranya als ulls.

Però el bosc semblava córrer més que jo cap avall: los arbres i les roques passaven refregant-me i donant-me a voltes fortes patacades que em feien trontollar; la bosquina, tot fuetejant-me, se m'arrapava a la roba com grapes de condemnats. Passaven les torrenteres, després les clapisses, i amb aquestes, les rases i falguerars, tot a remolins i enmig d'una braó de crits i udols com de feres, de ràfagues de torb i de batements de polsos com mantellades de calderer. Després semblava aclarir-se l'espai i veia brillar lo cel com una aurèola de glòria darrere una silueta fosca que dibuixava la massa d'un palau colossal, de quins replans, pòrtics i obertures, ne brollava a dolls una llum com de festa.

MARIAN VAYREDA

Records de la darrera carlinada

▲ Marian Vayreda

◀ La Canova de la Vall del Bac

Boires

La Garrotxa és terra de boires. Tots els escriptors que han passat per la Garrotxa, com tots els pintors que hi han pintat, s'han trobat amb el repte de conjuminar la duresa d'un paisatge agrest amb la flonjor d'un ambient evanescent. Heus aquí, doncs, un mosaic de fragments de paisatge tocats per una boira que mai no és densa, que posa i treu els vels a les muntanyes, als cingles, a les gorgues, als rius, als boscos, sensualment, vaporosament, subtilment.

El Tamboriner del Fluvià parla d'"Un pessebret cantau ple de verdura / i rodejat d'elevadíssims monts, / quan hom lo veu en tota sa hermosura / per estar net de boires l'horizon"; "la meva terra", escriu Joan Mercader, són "cabdells de boira a l'alfa del matí" i en el Puigsacalm que esbossa, "les boires passen lliscant / pel peu de la serralada / i són els vents de ponent / qui t'encaputxen de plata". Marian Vayreda fa portar "caputxa" al Bestracà: "—Va de sèrio. Bé ho deus llucar si el Bestracà porta caputxa, si el Bassegoda fuma amb pipa, si les fondalades de Brull sospiren... Tots els guardians fan lo mateix. Què va que avui has vist una filagarsa de boira part damunt del Cellar. / —Avui i altres matinades també..." Jaume Massó i Torrents fa presenciar una sortida de sol a dos dels seus personatges des del Puigsacalm: "Eren ben prop de les cinc quan va començar a llustrear per la banda de marina. Aviat els prims tels de boira varen ser esquinçats i esvaïts: un raig de claror entelada va arribar fins als peus d'en Roc i de l'Andreuuet, omplint d'esperança les valls i les muntanyes."

Josep Pla sembla un ferm partidari de la boira com a element que matisa els colors, que converteix el paisatge de la Garrotxa en una pintura impressionista: "Es veu la vall, d'una humitat vaga. Sobre els vessants de les muntanyes passen, lentament, els borralls de boira fina i blavenca." És la tardor. La boira es confon amb el fum de les masies: "Més enllà, de la xemeneia d'una masia que té sobre el balcó de fusta de porxo de sota teulada un enfilall de blat de moro, surt un fil de fum somnolent que es desfà en l'aire espès." Lentitud, pensantor, quietud, silenci, difuminació dels contorns de les coses: "La campana deixa caure un àngelus opac que s'esfilagarsa en l'aire dens amb una voluptuosa malenconia. El passar d'uns esclòps, lents... Els focus d'un cotxe sobre la carretera molla i brillant... La pau de la vall sota la pluja sembla abrigar-nos amb una manta impalpable i suau. És una pau que sembla venir de terra." El vel de boira no descoloreix, tanmateix, el paisatge: "És el moment dels colors incendiats, daurats, calents —rovell, oli, vinagre, sal i pebre— i del paisatge tocat per la teranyina subtil i blavissa de la boira. La síntesi és el rovell prodigiós dels bolets."

La boira matisa postes de sol —"Enllà una serralada ponentina / auriola de llum son cap ardit. / Després devé més densa la boirina / per cobrir la nuesa de la nit"— i esdevé, segons els versos de Pere Benavent, una túnica casta per a les "serres fines i morades / les mares quotidianes de la llum. / De tants infantaments són esblaimades, / però la boira casta les difum". No són les muntanyes, al lluny, sinó la ciutat d'Olot, el que queda velat per la boira en el poema de Rosa Sacrest. Són les vuit del matí, el dia tot just neix i la llum és esmorteïda. La melangia que fa néixer la boira es dissipa, tanmateix, amb facilitat: "Un raig de sol aquella boira afina. / Diu un pagès: El sol ja sortirà! / si s'aprima del cel la teranyina / Tindrem bon temps, oïdà! / tindrem bon temps. Un raig de sol espia / i a poc a poc la boira s'ha esquinçat / i surt esplendorós l'astre del dia / il·luminant del mas el gran teulat." És Mercè Devesa qui, davant d'un lloc tan humit, tan boirós, tan verd, tan gris, tan metal·litzat, com és Olot, parla de la bellesa infreqüent d'un paisatge que "sembla més propi de l'Europa Central i és d'una bellesa infreqüent". Un paisatge idoni per a portar, com diu ella mateixa, "una vida més aviat aïllada: només llegir i gaudir de la Natura."

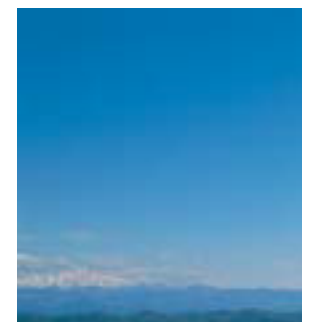
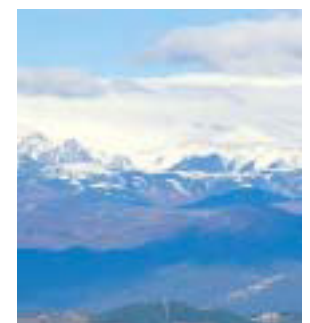
Cels

I encara més que la boira, la joia de la corona del paisatge de la Garrotxa són els cels. Ennuvolats, és clar. Josep Pla, que es vantava de conèixer prou bé aquest paisatge, deia que la llum treia el màxim rendiment quan el cel era cobert de núvols. I, encara més, quan el paisatge es podia contemplar sota un bon paraigua o una bona gavardina. Joan Mercarder no ho desmenteix pas: “Matí de pluja. El sol dissenya flames darrere els núvols”, escriu. Alexandre Cuéllar està perfectament d’acord amb les observacions de Pla. Només que ell s’esplaija més en l’explicació que considera oportuna oferir. D’entrada, escriu, “el paisatge d’Olot no és mai el mateix. No té mai el mateix regust, ni la mateixa patina, ni la mateixa cara. De paisatges d’Olot n’hi ha tants com hores té el dia. La raó d’aquesta varietat són “els núvols que l’emmarquen”. Un cel net, amb pocs núvols, el considera poc historiat, de poca qualitat..”

Els núvols, més fins i tot que la boira, són premonitoris d’alguna malvestat de la natura, d’alguna desgràcia. Josep Berga i Boada, gran paisatgista, dibuixa aquest sobtat canvi de temps a partir de fal·làcies patètiques que no assenyalen res de bo: “Lo cel abans tan blau, tan rialler, avui s’és tornat cendrós, de tinta bruta... i fred... Sembla que plori les malifestes que el canigonenc ha fet a la Naturalesa... i plora... plora... xopant la terra que abatuda s’enfanga... s’embrut en son ensopiment... dorm un son de borratxo, com cansada de tantes festes, disbauxes i gales de l’estiu...” El seu pare, Josep Berga i Boix, n’era un especialista, de celatges. Miquel Utrillo coneixia ben poca cosa de la pintura olotina, abans del viatge a Olot, però coneixia els cels de Berga i Boix: “. —I els cels? En Berga, que recollidament pinta l’amor que sent per la seva terra, no admira menys els cels que l’emboquen de vels tendrament colorats quan el temps és rúfol o que l’emmarquen d’un blau puríssim tan bon punt arriba la primera alenada de bon temps. Entre els dos extrems, neda rodonament inflada la nuvolada blanca de l’estiu o la grisenca de la tardor i la primavera.” De blau puríssim és la pinzellada neta que es fa lloc entre els núvols després de la tempesta a *Allegro*, de Ramon Grabolosa i Puigredon: “S’espassa. / Es veu un bocí de blau. / Un raig de sol s’abeura en una bassa. / Boira morta s’ajaja en els fondals.”

Joan Teixidor s’atreveix a dibuixar aquest blau puríssim en un poema dedicat, no podia ser d’altra manera, a un *Matí de desembre*, fred, net, tallant: “La joia dels terrats, / i la roba blanca / i el matí de desembre”. Marià Manent fa una subtil pinzellada de núvols garrotxins en una de les crides del seu dietari, publicat amb el títol d’*El vel de Maia*. Marià Manent la va escriure el 28 de gener de 1937, en plena guerra civil: “Estic refredat, afònic, i no em moc de casa. Al Pirineu ha nevat molt. A mitja tarda el Canigó, d’un blanc daurat, apareixia a ple sol entre dues masses fosques: les muntanyes morades d’Olot, a sota, i al damunt un llarg núvol de plom, que tallava els cims nevats amb una ratlla horitzontal precisa.” I de la línia recta a l’arabesc, dels colors freds als vermells de la tardor incipient: “Plou quasi sempre per Sant Lluç, o el vent / vessa dels arbres i empolega els ulls / deixant l’aire lluent, veles enlaire. / Els núvols de ponent dibuixen dracs / damunt un cel rogenic de fantasia.”

Poca cosa té a veure amb aquests dracs rojos i esfilagarsats el cel de què parla Jordi Pujiula: pla, com una llosa, “es repenja, dens i rabejat, a l’enclotada. Acostumats a un cel a peu pla, feixuc i enterbolit pels verds veïns, la gent, ací, és poc lliurada a misticismes i deliris. Hom diria que és terra de pocs sants, d’espiritualitat a l’abast de qualsevol, dubtosa i interessada, a la mesura d’uns homes massa atrafegats amb les litúrgies terrenals i els ritus quotidians”; un cel que no aclapara per la pluja —un altre tòpic— sinó pel vent: “Dels elements, ens trasbalsa només la barra de ponent, tèrbola amenaça que el Puigsacalm ferma amb prou feines, i que sovint ens intimida, xafogosa, en despenyar-se per la vall, vessant-se per la ciutat amb un vent de poca força, però embafador dels sentits fins a les arrels del caràcter. El ponent, a Olot, neguiteja les consciències i promou les mandres, excita amb fal·làcia els beis i les passions més inútils de l’esperit, capfica i emmigranya.”

▲ M. Concepció Carreras

Paisatge bell

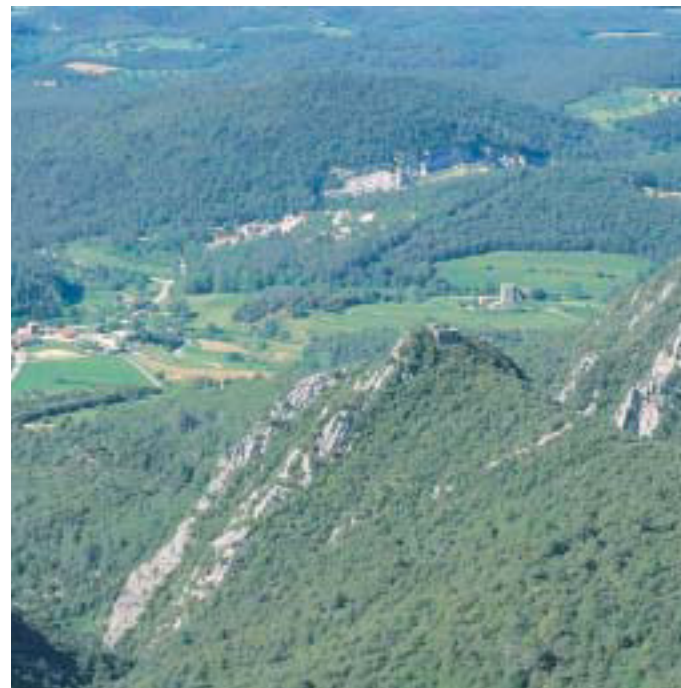
Què és el millor que tens tu,
Paisatge bell? És el nu
De ta beutat gelabrida
Quan frèvoles neus passant
De randes i flocs et fan
Blanca caputxa florida?

O quan davall dels atzurs
Els guipurs
Dels fajolars t'abellenen
I els ben olents escampalls
Dels gerds lliris de les valls
T'encensen i resplendeixen?

O serà quan de ros blat
Espigat
El bell pla d'Olot emmarques,
I el sol, amb got arborós,
Li fa un brindis generós
Buidant-li l'or de ses arques?

O l'autumne manyagoi
Quan cofoi
Aplega les grans ramades
I és el llavi del pastor
Clivellat i floridor
De cançons i de besades?

M. CONCEPCIÓ CARRERAS
Del nostre paisatge

nes del nostre nucli social: la insolidaritat fins a la covardia, l'individualisme servint la més abjecta propensió colonial, el pes enorme que tenen en la nostra vida la taujaneria, l'equívoc i l'obscuritat. Fins l'aspecte exterior que tenen aquestes muntanyes —sempre fresques, riques de vegetació, ubèrrimes d'arbrat en el vessant que dona al nord, ermes i ressecades, pelades i àrides en el vessant meridional— sembla una imatge d'una manera de ser col·lectiva que té brots permanents de sentimentalisme exagerat fins a la pornografia i de generositat portada sovint fins al suïcidi, i que per altra part l'enveja, l'obsessió de la petitesa, la vanitat de la pròpia nimietat, escanya, esterilitza, mata. El català, mentre no es demostrï el contrari, és un muntanyenc exacerbant que treballa a la plana amb idees de muntanya.”

Si del que es tracta és de convertir el català en un ciutadà —cosa que, em sembla, esdevé el cavall de bata-

▼ Talaixà

lla de la història de Catalunya i d'Europa en general durant els segles XIX i XX—, cal convertir la muntanya en un jardí, en paisatge. Molt noucentista, tot plegat. Es tracta de portar la ciutat a muntanya i, amb la ciutat, que vol dir la idea de ciutat, el límit, la distància, la mesura. Aquesta és la via que segueixen els individus que decideixen canviar les armes pels pinzells i les plomes a partir dels anys setanta del segle XIX. Si la Garrotxa, com diu Berga i Boix davant d'un episodi pintat de la darrera guerra carlina, és un país on no es pot viure, l'única sortida possible és l'educació, és la cultura, és la modernització, és el progrés, és la ciutat. En el sentit clàssic de la paraula, és clar, i comptant amb la bona disposició moral i la civilitat congènita dels garrotxins. Com fa dir Berga al protagonista de *L'Estudiant de la Garrotxa*, “Los muntanyesos tenen la pell més forta, allà es respira l'aire pur, embaumat per mil plantes aromàtiques. Quan vaig a mon terror, al arribar a Besalú, ja sento l'olor de la Garrotxa; allà es balla el contrapàs llarg i toquen la cornamusa, que sembla música d'almogàvers; las noies repunten uns ballets que tota la sal hi vessa, porten tals mocadors que enlluernen.”

Josep M. Capdevila, quan parla del jove paisatgista Francesc Vayreda, situa l'inici de la seva maduresa artística “quan, davant d'una cosa que li plaïa de reproduir en una tela o un dibuix, ja la mà l'obeïa. Aleshores també les seves teles s'omplien d'harmonia: la seva pintura esdevé més amable i més fàcil de comprendre. Tal vegada aquelles harmonies el sobtaven, li venien, les trobava tot pintant l'obra; així i tot, quan hi són, és que es duen a la memòria, és que vénen de lluny. No és tot u, em deia un dia En Vayreda, aquells pintors que es posen a pintar un paisatge que el veuen per primer cop, potser amb entusiasme de turista, o bé aquells que han nascut al país i sempre hi viuen.” Perquè el paisatge és cultura, és tradi-

Un paisatge dolç com l'albercoc

No oblidarem aquella pedra amiga
noble seient posat vora el camí,
ni el bosc esvelt, ni la ufanosa artiga,
ni aquell pi.

Recordarem el prat, la fondalada,
aquell pollanc que té el cim ardit,
els ginebrons, la lluna enriolada,
l'arç florit.

Direm l'adéu a tota cosa viva
d'aquest paisatge dolç com l'albercoc
i sentirem la melangia aspriva
—devots fidels— d'haver-lo amat tan poc.

JOSEP MUNTEIS

A la vora del camí

Paisatge ▼

[de Josep Berga i Boix]

Poseu música, Pare A. Soler!

...
 Digues-me a cau d'orella, terra,
 Per què esquinçaves rius i ribes.
 Al fondal de greda, parets encar
 Tremolen a l'hora foscant.
 Poseu música, Pare A. Soler!

GABRIEL PLANELLA
Història d'un paisatge

ció i implica experiència —pròpia i d'altri— de la realitat. És el mateix que explica Joan Teixidor de Rafael Llimona, en l'article necrològic que li dedica, en el qual s'explica també ell mateix: "A més, hi ha el paisatge. El paisatge és quelcom viscut amorosament, que gairebé s'acaricia, que es contempla amb ulls entreoberts perquè sigui més lenta l'arribada a la consciència de l'última aresta de llum i de color. Exigeix un temps dilatat, temps de caminar i temps de pensar. Quan Rafael Llimona avançava amb el lleu balanceig del seu pas per aquells camins dels voltants d'Olot, intuïem que es produïa en ell com un miracle d'absorció que a nosaltres no ens era donat. El secret residia en els molts anys de lliurar-se a la mateixa terra adoptiva, de la qual arribà a conèixer els racons més amagats millor que ningú. Il·lustrar amb noms aquelles caminades cada estiu d'una vida és resseguir al llarg d'una saborosa toponímia el ritme exacte d'un cor: Verntallat, Santa Magdalena, Falgars, el Corb, Pla Traver, Puigsacalm, Batet, Sant Aniol de Finestres, Font Pobra, la Fageda d'En Jordà, la Mare de Déu del Mont... Confesso que la meua vinculació a aquests noms va fer més entranyables les meves relacions amb

Josep Berga i Boix
 pintant a Sant Cristòfol les Fonts

Rafael Llimona. El ritme del seu cor és també el meu. Es tractava de la “nostra” terra vista al mateix temps, de l’establiment d’un nexa profund entre els seus dies i els meus.” No cal dir que aquesta comunió amb el paisatge, entre tots dos artistes, poeta i pintor, és també una comunió religiosa. Dificilment podem separar ètica i estètica, i menys quan es tracta de buscar l’harmonia còsmica, el ritme i la bellesa de la creació davant els cingles, posem per cas, de Sant Aniol de Finestres. El paisatge de Rafael Llimona, doncs, “és un paisatge més aviat tancat, íntim, ric en petits detalls, que s’enquadra fàcilment amb arbredes i breus turons. Té alguna cosa d’interior, de casa ben parada per mans feineres. Sempre, en un revolt del camí, ens sorprèn amb un racó insospitat, on el verd es fa tapís, la boira cortinatge, les branques cornucòpies. És també un paisatge que ha estat treballat segles i segles, i això es descobreix en una ineludible humanització que arriba fins a l’indret més feréstec. Mai no ens aclapara amb amplàries solemnes; ens acompanya amb una ègloga perenne, a estones gairebé massa perfumada. Té el risc de la carícia excessiva, però també la prudència de la seva mesura tan humana, dels seus límits tan concrets. Podem instal·lar-nos còmodament en aquest paisatge i gairebé oblidar-lo, de tan fàcil, de tan bell com és.

Teixidor parla del límit, de la distància, del detall. Són tres termes que trobàvem fa un moment també en un text de Josep Pla. No ens enganyéssim, però. Hi ha una distància abismal entre tots dos autors, que, en realitat, només deuen compartir la consciència que la persona difícilment pot suportar la idea d’immensitat que ofereixen els paisatges oberts sense una barana que el mantingui clavat a terra malgrat el vertigen de l’abisme. La ironia de Pla és la defensa que té l’home que se sap sol, o, com a mínim, acompanyat d’altres homes sols, vulguin o no vulguin admetre-ho; Teixidor —i encara

Interior

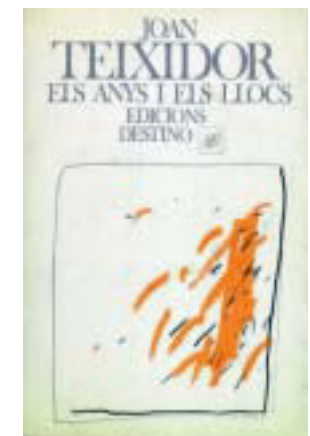
La primera impressió és que estic tancat. És com si de cop m’hagués enfonsat en un pou de vegetació on tot conspira per allunyar-me del món. No hi ha cel que s’obri en una àmplia perspectiva; l’horitzó es reclou, oprimint per successius plans de muntanyes que a penes ens poden donar una sensació de distància. Hi ha, a més, els arbres, alzines, roures, faigs que toco de seguida si allargo la mà. Sempre un primer terme i el paisatge que s’esmuny en el petit escenari emmarcat per les branques i les fulles. S’ha de mirar amb molta pausa i no com si engolíssim esbojarradament una visió dilata i instantània, sinó com si ho féssim a glopets per no perdre cap detall, aquest petit detall que en aquest cas és decisiu. Assaborir la delicada minúcia que és la natura i que es va succeint lentament i amb filigranes de punta. Mai no abastar massa espai en una sola mirada. Anem recollint i emmagatzemant successives visions en el nostre interior a compàs del temps, perquè aquí, al capdavant, sempre ens falta temps i sempre ens sobra espai.

Torno a trobar aquí, en aquest bosc, sota d’aquests núvols, prop de la font, la meva tendresa antiga. En el paisatge retrobo tot allò emmusteït i remot que encara dormita en el meu cor. Em torna a ésser companyia, encara que no sigui ni oblit ni repòs. La seva veu planyent se’m fa més resistible perquè estic disposat a pagar el meu tribut. Miro una vegada més, en el capvespre, les copes dels arbres en el cel vermell i sacsejat. M’assec en un banc del jardí que em pot fer pensar en un amor perdut. M’arriba als peus la força de la terra. És com si tot jo arrelés. He begut un vas d’aigua fresca; a cada glop se m’ha aclarit una mica l’ànima. Més enllà de la transparència incerta del cristall veig una casa, una dona, uns fills.

JOAN TEIXIDOR
Els anys i els llocs

El Pla d’Olot,
amb el Puigsacalm al fons

Sant Aniol d'Aguja ▶

Paisatge de cambra

Aquest paisatge bé mereix el nom d'il·lustre, no sols perquè tanta gent s'hi ha fixat lligant-lo a l'hora de la seva creació artística, sinó també perquè en ell l'empremta humana, a través dels segles, li ha donat un acabat perfecte. Camps, masies i camins són ordenats allí per un art quasi de jardineria que no he vist, fora d'algun indret de França o Itàlia, tan ben posats els arbres vora els camins o en els fons dels prats. Les blaves perspectives que emmarquen la fronda dolcíssima provoquen un sentiment d'intimitat. Hi ha sempre alguna cosa de cambra o, si voleu, de decorat molt just i harmoniós en un paisatge on els enquadraments són fàcils. Jo ara veig en la meva retina innumbrables paisatges-quadres que podrien ésser signats pel vell Vayreda, però també per molts altres pintors que han existit o existiran, perquè és forçós que els humans s'aturin en aquesta meravella per a nodrir el seu somni.

JOAN TEIXIDOR

Pròleg al Llibre d'Olot de Joaquim Danés

més, Llimona— compten, en canvi, amb la fe: “Moltes de les seves idees, àdhuc l'actitud estètica i la seva obra de pintor, es relacionen estretament amb una fe meravellosa en l'obra de la Creació. Es comprèn, per tant, que la seva pintura tendeixi a un somnieig que idealitza formes, llums i colors. L'embadalit detallisme, que sovint ens faria pensar en un Bonnard més jove, és transformat per una trèmula cal·ligrafia que dona un to més alt a la realitat, com per fer-nos comprendre que les coses tenen, a més del seu ésser estricte, un pur valor de tendència.” Per això, Llimona “es rebel·lava contra els expressionistes que deformen la naturalesa, contra tot realisme excessiu o caricaturesc, veient-hi l'impacte d'una força diabòlica”:

“aquelles formes artístiques s'oposaven a la seva agraïda acceptació del món; hi veia un crit de protesta que li semblava una blasfèmia. El mateix pot dir-se de la negació excessiva de la realitat, que per a ell tenia el sentit d'un orgull absurd i injustificable. Quan parlava d'algunes tendències artístiques actuals els seus arguments es tenyien sempre d'un marcat matis d'ordre moral.”

D'aquí el tancament en banda —esdevingut ja tradicional— d'alguns sectors de la cultura olotina davant determinants llenguatges artístics i literaris que es basen en la deformació, en la distorsió o en l'accentuació de trets específics de la realitat. També hi ha, això no obstant, en la història de la cultura a Olot, representants de

l'actitud diametralment oposada. El paisatge és, no cal dir-ho, el cavall de batalla per excel·lència d'aquests enfrontaments. De 1926 és, per exemple, un article publicat a la *Revista Olotina* per "Spleen" i titulat "Un tòpic". L'autor del text es refereix al "tòpic de la bellesa del nostre paisatge", que —escriu— "potser d'entre tots els tòpics en voga el que més ens enerva i més endins ens fereix": "Vet-ací una cançó enfadada que ningú sap qui començà, que tothom ha taral·lejat poc o molt i que té el do d'enganxar-se a la sang i al paladar dels joves escriptors olotins aigualint-els-hi les energies que podrien esmerçar en altres coses més profitoses que aquestes ensucrades descripcions de la nostra paradisiaca contrada." L'article, agosarat, convençut, programàtic, no té frases supèrflues. Tot s'aprofita: "Tothom es veu amb cor de fer una descripció més o menys lírica sobre la verdor de les prades, la frescor de les fonts, les diverses matisacions que prenen els boscos i els camps a determinades hores i de dir que ahir nevava i el de més enllà plovia, i que ara surten els cargols. No, no està gens bé aquesta pedanteria ridícula d'alguns escriptors olotins incensant el paisatge, d'una manera que sembla que no n'hi hagi d'altre en tot el món. És enervant, fa pena, reganya misèria intel·lectual, dóna a entendre que no se sap dir ni se sap fer res més. / Si fóssim autoritats, en l'ordre que volem dir, amb dret a cadira i ceptre, ordenariem als escriptors olotins abstinència perpètua d'aquests enterniments de cara al paisatge. No és així, però, podem aixecar en canvi una bandera poc llampant però molt noble, que és la bandera de totes aquelles coses que puguin parlar més a favor del nostre esperit. / Deixem doncs aquestes prosetes pseudoliteràries, lletania absurda de bel·leses que cau damunt del malaurat que agafa un periòdic olotí, i provem més de parlar dels homes i de coses raonables. / No us heu adonat que aquest tòpic de la bellesa dels

Paisatge amb
el Pirineu nevad
[de Josep Berga i Boix]

nostres afores, així com aquell del classicisme de la terra empordanesa, que d'un quant temps ençà ens omplen les butxaques, són coses embafadores?"

Aquest text, que és sospitosament semblant a l'article de "Polifil" publicat a *Vida Olotina* deu anys abans, demostra l'existència constant de veus dissidents en el panorama cultural olotí, la qual cosa enriqueix sens dubte el panorama. Es tracta, en general, de veus atentes al que ve de fora i que no s'estaran d'escoltar el toc d'alerta que, just el 1919, els adreça Eugeni d'Ors des de les pàgines de *La Veu de Catalunya*. Ors, que en aquests moments manté encara el càrrec de Director d'Instrucció Pública de la Mancomunitat de Catalunya, que no fa ni un any que va inaugurar a Olot la Biblioteca pública i que hi va sojornar durant un temps significatiu, adverteix els olotins i tothom a qui pugui interessar del perill que suposa que sis estudiants de l'Escola de Belles Arts d'Olot, d'entre dotze i quinze anys, facin una exposició a les galeries Dalmau de Barcelona. D'entrada, Ors titula aquesta glosa *Perill*, i escriu: "L'expo-

Santa Bàrbara
de Pruneres

sició dels deixebles de l'Iu Pascual, a les Galeries Dalmau, meravella molt, espanta una mica. Mitja dotzena de paisatgistes, només que a Olot! Mitja dotzena de paisatgistes de dotze a quinze anys!... Això faria, amb un càlcul modest, per dintre de deu anys, un centenar de mestres del paisatge a Catalunya... Ara, és d'esperar que dins de deu anys puguin la civilitat catalana i la munificència de Cata-

lunya suportar l'existència de cent mestres del paisatge? / Cal aprofitar aquestes disposicions de la raça, que es posen de relleu tot seguit que una bona pedagogia les afavoreix —o, si voleu, bon punt que una pedagogia detestable no les ofega. Cal aprofitar-les, en obres congruents amb aquesta superioritat activa del gust i de l'esguard. Però, no hi ha més aprofitament que la pintura que damunt el

cavallet hom fa i que més tard compra el burgès, si compra? Aquests deixebles, precocíssims, del mestre admirable, no podrien donar-se, en lloc de la tasca viciosa i demà socialment i nacionalment insuportable de fer paisatges excel·lents, a les no menys dignes, no menys estètiques, però més enllaçables amb la vida normal i amb la socialització de les coses, de fer excel·lents alfombres, excel·lents enquadernacions o excel·lents soperes? / Un paisatgista ha d'ésser sempre una excepció. Un metafísic ha d'ésser sempre una excepció. Mes convé treballar perquè els enquadernadors siguin cada dia més artistes, i els mestres més filòsofs.” Que és la manera orsiana d’advertir sobre la importància de la mesura, del límit, també pel que fa a les qüestions artístiques.

La veu d’Ors connecta en aquest sentit amb les veus dels joves olotins que advoquen per les propietats salutíferes d’una bona autocrítica. Per això, potser, en el discurs presidencial dels Jocs Florals de 1917, Ors, abans de col·locar al públic del certamen un discurs sobre els soldats mutilats de la guerra europea, lloa, d’Olot, no tant el tòpic del paisatge rialler com la dualitat i, per tant, la complexitat del paisatge i de la realitat. Diu: “Si jo hagués enguany, amics meus, mestrejat lliurement mes vacances, hauria vingut a passar-les a Olot, per esponjar-me en l’esponjament que Olot fa a l’estiu: per fruit-hi amb imparcialitat el plor de les fontanes i el riure de les arbredes i l’impuls complex que portava ahir els uns a fer religió a cops de trabuc i porta avui els altres a fer eleccions amb màximes de Joubert—, i el doble secret que torna tal artista, tot sucós de tendresa, i tal altre, tan auster en la rigor constructiva; per tastar-hi el viure bíblic dels pagesos alhora que les gràcies epicurianes del viure de la colònia.”

Aquestes veus dels joves d’abans de la guerra civil troben ressò en les dels joves i no tan joves que, durant els anys seixantes i setantes, renegaven de paisatgisme i

L’Esquadró de la Sang a Sant Feliu de Pallerols

Després d’aquesta, entrava una altra parella de semblant faisó, i una altra, i moltes més, que semblaven congriar-se en la foscor de carrer avall, amb formes indecises que anaven prenent cos, acabant per detallar-se, més o menys deplorablement, al fer-se visibles en la zona lluminosa. Boines vermelles, blaves i de color d’ala de mosca, bruses i garibaldines de diferents colors i formes, pantalons de soldat de cavall, amb baixos de cuir ressec i fangós, o de vellut, amb polaines d’infanteria, de cuir, de tela o de... pell viva; capots de militar plens de sets, o de pagès, amb cucurutxos de congregant; de tot se veia, cobrint cossos anèmics i encorbats, embenats, qui del cap, qui del braç, qui de la cama; joves convalescents uns, vells xacrosos i escarransits per los anys o pel poagre, altres, desfilant tots, graves i silenciosos, empunyant amb mans no gaire fermes armes de tota mena, des de la llança del manaies fins al trabuc pedrer dels temps d’en Bacaina. A l’il·luminar-se successivament, semblaven reanimar-se, com sortint d’un sopor, i dirigien envers los curiosos de la taverna, mirades malaltisses i apagades o d’indefinible maliciosa expressió.

MARIAN VAYREDA

Records de la darrera carlinada

▲ Paisatge
[de Miquel Plana]

◀ Batet de la Serra

Paisatge ▶
[d'Isabel Barral]

intentaven trencar amb una tradició que consideraven anquilosada i, sobretot, tenyida d'uns valors —ordre, harmonia, cofoisme— que van tenir una especial productivitat durant la immediata postguerra i que calia imperiosament combatre. Ni que fos simbòlicament. El tòpic del paisatge olotí i garrotxí va ser, en aquells moments, esmicolat, essencialitzat, conceptualitzat, esquematitzat, distorsionat, intel·lectualitzat, ironitzat, urbanitzat, erotitzat o, simplement, silenciats per poetes com Joan Serra i Capallera, Adelaida Plana, Jordi Pujiula, Alfred Sargatal, Xavier Rusalleda. Només aquesta ruptura necessària ha permès una certa reconciliació posterior entre artistes —en sentit ampli— i paisatge. A part de les peces conceptuals d'Isabel Banal, autèntics poemes objecte del més pur estil brossià, o dels “poemes fotogràfics” de Marcel Dalmau, Ricard Creus pot parlar del paisatge de la Garrotxa “com d'una dona, primer te n'enamores i, en viure-la, et va sadollant cos i ment, i després els paisatges floreixen, fruiten i es guarneixen de records”, Gabriel Planella emprèn una autobiografia poètica vertebrada a l'entorn del paisatge viscut durant la infantesa i la joventut, i

Montserrat Roig s'atreveix a començar un dels seus contes amb un concloent i ben rodoredià “—Odio aquest paisatge. / S'estirà damunt la tofa de fulles seques i mirà cap al cel, però no trobà el cel, sinó menudes clapes de llum clara per on s'esquitllaven, escadussers, els raigs del sol. /—Odio aquest paisatge —repetí—. Odio tots els paisatges. Són plens de literatura.”

Pere Calders ho sap, de la mateixa manera que sap que la literatura particularment idealista i creadora de tòpics pot fer molt mal al paisatge real. Si el paisatge literari i, per tant, mental, propicia la invasió ben poc subtil del territori que li serveix de model per part de personatges com els que protagonitzen el conte *Un estrany al jardí*, més val desactivar el tòpic. Perquè aquella “Suïssa catalana”, aquella “ciutat dels Pirineus”, aquell paradís natural que evoca finalment el nom de la Garrotxa ha caigut en picat del nimbe de l'ideal a la realitat dels paradisos inventats: “Tot just a punt d'haver recorregut la meitat del camí de la vida, em vaig comprar un terreny i una casa de pagès abandonada, a la Garrotxa. Estava segur que allò era l'ideal per a una vellesa reposada, un retir adequadíssim per quan m'arribés l'hora d'anar tantant els ànecs”, diu intencionadament el protagonista del conte, que parla —ai las!— en passat. Perquè l'expectativa de la tranquil·litat i del repòs, la possibilitat de respirar “a fons amb garanties” que empeny tants bons ciutadans a inhalar hores i hores l'aire condicionat d'un vehicle embussat a l'autopista, queda frustrada per la síndrome de la segona residència —“Aprofitava qualsevol lleure per anar a la Garrotxa a treballar el doble o el triple, i sempre feia curt”— i reblada per l'imprevist, pel fantàstic que irromp en la més grisa quotidianitat i domesticitat en forma de “mòmia egípcia” enterrada en ple bressol de la catalanitat. El caos és momentani i afecta només el narrador de la història. La seva dona, personatge fona-

mentalment pràctic, restableix l'ordre sepultant cristianament les despulles mil·lennàries i convertint el cobejat sarcòfag en un test original i decoratiu. En aquest context, on queda la lluita sempiterna entre l'individu i la natura, entre la raó i l'instint, entre el real i l'irreal, entre l'ideal i la realitat, entre cultura i natura? On va a parar l'esgarripança que provoquen les grans preguntes? On, el paisatge, un cop desactivada la literatura?

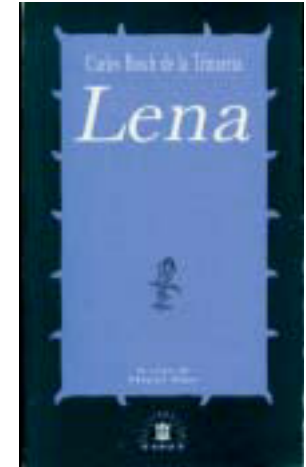
El paisatge de la Carlinada

Com és que no s'ha escrit la gran novel·la sobre la carlinada? Per què des dels *Records de la darrera carlinada*, de Marian Vayreda —una novel·la d'iniciació situada en el marc històric de la tercera guerra carlista—, només Carles Bosch de la Trinxeria i Josep Navarro Santaaulàlia han considerat aquest conflicte històric i, per tant, humà, digne de convertir-se en literatura? Perquè *La punyalada*, del mateix Vayreda, no és la novel·la de la carlinada, sinó de la liquidació d'un món, els últims espeternecs de les formes de vida de les societats d'antic règim, que la modernitat ha convertit en caduques i obsoletes, igualment com els valors que romànticament preserven els seus protagonistes. En aquest sentit, tant els ideals periclitats del jove Vayreda, que converteix l'experiència del fracàs en el bateig de foc de la vida adulta, com la valentia i, en darrer terme, l'honor de l'Ibo, el trabucaire de *La punyalada*, o el valor i la dignitat de Lluís, el combatent carlí de *Lena*, queden dipositats en les afraus de les muntanyes de la Garrotxa. I la vida continua, impassible.

Com una liquidació d'aquest món cal entendre també la novel·la de Navarro Santaaulàlia, *Terra negra*. Novel·la crepuscular, utilitza els indrets de la Garrotxa —sobretot d'allò que s'anomena l'Alta Garrotxa— més

tipificats com a escenari de l'última carlinada. Estrafent noms propis i de lloc —Quor, Cinglenegre, El Coix, per Olot, Castellfollit de la Roca i, potser, Savalls—, Navarro fa passejar els personatges de *Terra negra*, a peu o a cavall indistintament, per cims i cingleres, per corriols i espadats, boscos i masos, pedregars i rieres. Deutora, en molts aspectes, de *Lena* —entre d'altres, el nom de la protagonista femenina—, s'interessa molt més que no pas Bosch de la Trinxeria, pel món dels combatents carlistes, els quals dibuixa accentuant-ne els trets pintorescos i, sobretot, picarescos.

Poca cosa té a veure *Terra negra*, amb uns *Records de la darrera carlinada* dels quals també beu i als quals, sens dubte, homenatja amb la incorporació d'episodis que són picades d'ullet als lectors de Vayreda. És el cas de les saturnals orgiàstiques que, segons es diu, els liberals celebren impunement a l'església de Sant Esteve, o del fracàs del canó —que Vayreda bateja amb el nom de la Xocolatera— de fabricació casolana, que posen en funcionament els carlins en un dels seus atacs a Olot. 🐼

La vall d'Olot
[de Josep Berga i Boix]

El Fluvià

DES QUE, A PARTIR DE 1851, Pau Estorch i Siqués es va apuntar a la moda dels pseudònims poètics amb nom de riu, iniciada el 1841 pel “Gaiter del Llobregat”, el Fluvià ha estat una constant ineludible de la literatura escrita a Olot o que té Olot i la seva comarca com a escenari. El “Tamboriner del Fluvià”, amb els seus reconeguts “repics”, va posar els fonaments d’una imatge de la ciutat i del seu entorn natural que, tanmateix, ja havia insinuat Francisco de Zamora, viatger i escriptor, en trepitjar per primera vegada el territori de la Garrotxa. Terra de volcans apagats i d’aigua abundosa que, amb el concurs del temps, ha humanitzat un paisatge agrest i feréstec, Olot esdevé una metàfora del paradís retrobat. Un paradís que, aïllat de la resta del món per la seva peculiar orografia i “reclinat” al “saludable abric de monts potents”, és un reducte d’equilibri i harmonia; un paradís on tot canta, perquè el mal —el pecat, la diferència, l’estrany— hi queda naturalment transformat. Un paradís d’aigua que corre, font de vida i de riquesa material i moral, perquè l’aigua modela el terreny de la mateixa manera que determina el caràcter dels que hi viuen: “Cantau tants recs que fent grates joguines, / i herbes llepant i saules en lo pla, / o bé d’argent escales peregrines, / busquen, apar, son centro lo Fluvià. / I al bon pagès, mirall d’agricultura, / Que es féu expert a còpia de treballs; / Sa caritat, sa indòmita bravura, / Sa sobrietat, sos costums i sos balls”.

En els “repics” del Tamboriner s’endevina, però, un temor, una recança. Cantar l’harmonia ideal del paradís olotí equival a conjurar una realitat tangible, que alguns anomenen progrés i que d’altres perceben amb el terror de l’experiència revolucionària. Les aigües “claras y apacibles”, segons Pau Piferrer, que, en el poema de Pau Estorch, imprimeixen el caràcter del paisatge i del pagès olotins, són les mateixes aigües que fan moure les

El Fluvià, al seu pas per Can Baril

turbines de la incipient indústria que va ocupant les ribes del Fluvià i que transforma inexorablement l’arcàdia que el poeta intenta de fixar a través de les paraules. L’oda a Olot amb què el Tamboriner comença a repicar no és res més, doncs, que l’elegia d’una societat tradicional que es troba en ple procés de modernització i que es veu obligada a defensar i, en darrer terme, a adaptar a una modernitat “ben entesa” els pilars mestres que fins aleshores l’havien sustentada.

Aquesta defensa, realitzada en un primer moment amb el concurs de les armes, va recórrer al poder tau-

► Porcs a les vores del riu

▼ La resclosa de Can Baril

matúrgic de la literatura quan, a l'entorn de 1875, la tercera guerra carlista arriba a un carreró sense sortida. L'estratègia que havia de mantenir dempeus els principals valors de la societat tradicional passaria més, a partir d'aquests moments, per les paraules i per les imatges, que no pas per l'acció directa. Per això, calia reconstruir, reforçant-los, els vells pilars amb els materials que aportaven els nous temps. L'adveniment de la societat industrial era ja un fet, contra el qual era inútil i il·lús rebel·lar-se, i més si la riquesa i la prosperitat de la comarca en depenien. Solució: promoure l'activitat industrial tot fent, però, simultàniament, l'elegia d'un paradís perdut que, a Olot, semblava perdurar en alguns aspectes, relacionats sempre amb els valors ancestrals que mantenien intacta l'essència del paisatge i del tarannà dels olotins. Literatura i pintura adquirien, per tant, una responsabilitat social de primera magnitud. Literatura i pintura eren les encarregades de conjurar el poder malèfic de la societat moderna posant el seu poder taumatúrgic al servei de la tradició, la fe i l'ordre. I una de les imatges més uti-

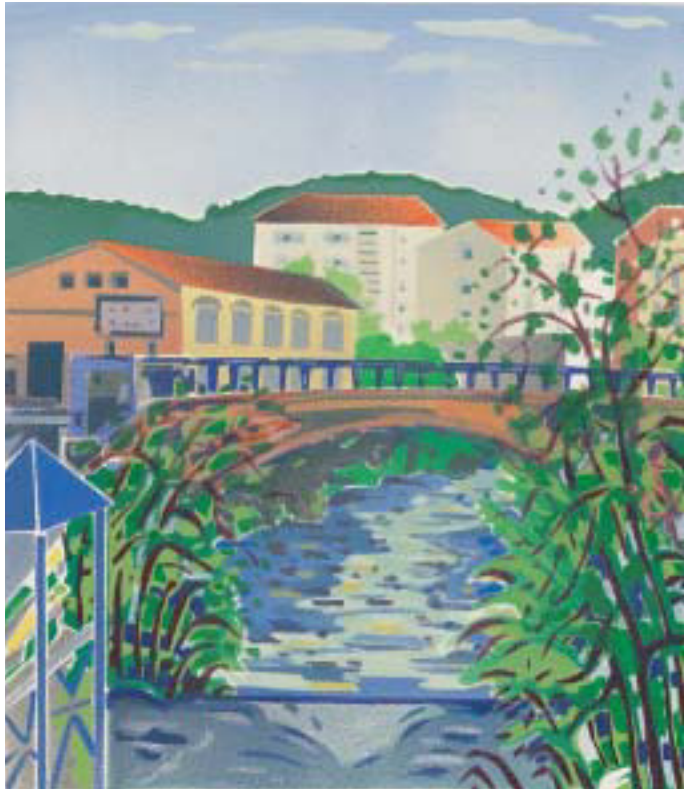

litzades tant per pintors com per escriptors va ser la del riu, continuant la línia encetada pel Tamboriner.

El Fluvià, amb els seus afluents, amb les fonts que hi van a parar, amb els seus aiguamoixos, és un dels elements que indefectiblement apareixen en les obres literàries i pictòriques dels components de l'Escola d'Olot, Josep Berga i els germans Marian i Joaquim Vayreda, i dels seus nombrosíssims epígons. En general, és un riu net, plàcid, d'aigües transparents, intrèpid en baixar “des del salt de Sallent” tot “mossegant rocs amb dents d'escuma blanca”, escriu Joan Mercader, l'ànima de la frescor i de la verdor del paisatge olotí que evocarà Alexandre Cuéllar, l'any 1979, en parlar de les ribes d'un riu “que ens duu les escorrialles de les neus del Pirineu...” quan al Pirineu hi neva de part de bo i també quan la pluja ens visita sovint fins a arribar a motivar l'adagi “Quan no plou a Olot no plou enlloc”; un riu que, o bé serveix com a escenari de les activitats humanes més nobles —el treball del camp, el rés, l'amor honest—, o bé transcorre plàcidament cap a la seva desembocadura a “les tristes platges de l'Empordà”, com va escriure Piferrer un segle abans que Josep M. Espinàs descrivís

el Fluvià com “un riu lent, però no pas per mandra, sinó per bondat. Quan passa per la Garrotxa va a poc a poc perquè els pintors tinguin temps de recollir el moviment de l'aigua, i quan travessa l'Empordà ho fa perquè les terres puguin amarar-se fonament. També accepta l'aprofitament industrial, però sempre que sigui discret i no molesti els pintors ni els pagesos.” Tot i les “considerables referències històriques, principalment romàniques: Sant Martí de Fluvià, Palera, Besalú...” que acompanyen el curs del riu fins a la seva desembocadura al bell mig de l'emplaçament de l'Empúries grega, cosa que el converteix, segons Espinàs, en “el nostre riu més il·lustre, perquè grecs i romans el van triar com a via de penetració i civilització del país”, el Fluvià és presen-

Un riu ciutadà

Tot és per igual bonic i recomanable. Del Molí del Collell, en un extrem termenal del riu, fins a l'altre cap, on el Fluvià ens deixa: els Tussols i Sant Roc, la Gorga dels Dimonis, els prats de les Móres, el Pont de l'Eruga, fins al pas del riu per l'Olot vell, amb el Pont de Santa Magdalena i amb rescloses d'aigua empresonada, i el cingle de Capsarroca i carrer de Sant Miquel; i els Pont de Sant Cosme, i fins al Noc d'en Cols i les primeres fàbriques de Begudà i la Canya, tot és un seguit de miracles de la confluència del blanc de l'escuma, el roig del terror, el gris dels basalts, el blau del cel i el verd de les muntanyes, alternant, fàcilment, amb l'obra enginyosa de la mà de l'home. Hi alterna igualment la poesia pròpia dels ponts i les passarel·les, i la prodigalitat de les fonts i deus d'aigua, al recompte de les quals hem de renunciar; farem constar només, això sí, la relativa abundor d'algunes fonts eixides a tocar el riu.

JOAQUIM DANÉS I TORRES

Olot

tat també com un riu jove i ple de força. El seu cabal és l'energia que assegura la prosperitat de les moltes fàbriques de teixits, de pells i de paper que es van anar instal·lant a les seves vores, energia que té una correspondència directa amb la dels treballadors olotins, forts, nobles, treballadors i respectuosos com el paisatge que els ha vistos néixer. Per això Marian Vayreda apel·la a aquests atributs dels olotins quan intenta promoure cap a l'exterior, a començament de l'última dècada del XIX, la imatge de la ciutat a través de l'*Àlbum Literari i Artístic de l'Olotí*, una carta de presentació immillorable per als industrials barcelonins susceptibles d'interessar-se per un indret com Olot a l'hora de buscar un bon emplaçament per a les seves empreses. Tan bona com l'Oda *A Olot*, de Josep Franquesa i Gomis, que va guanyar la Flor Natural del Certamen Literari d'Olot l'any 1892 i que diu:

“I al rabejar-se en l'aigua, potser en l'abim nascuda / de foc i de neus filla en un monstruós festí, / se sent

Pont de Santa Magdalena

◀ [de Miquel Plana]

Olot
[de J. Altimira]

Les vores del riu

Són, segons Joan M. Guasch, “l’encant” i “l’esgarrifança de les terres d’Olot”. Vestides, més que cap altre lloc, amb tots els colors del verd, les vores del Fluvià conviden el caminant a aturar-se i a seure una estona a la vora del riu, “mirant-lo passar cap avall”. Marià Manent s’hi atura, malgrat el fred: “A primera hora de la tarda he passejat i m’he assegut vora el riu, en el sol tebi. La neu es fon i sembla més pura. Les soques dels plàtans tenen franges mullades, d’un verd lluent d’aquarel·la. Passen pel pont carretes amb llenya, tirades per bous amb ritme arcaic, majestuós.” No cal, escriu Joaquim Danés, allunyar-se gaire de la ciutat per a “percebre un inefable repertori d’emocions inimaginables: l’aigua mateixa s’hi escola amb iriscions i reflexos, portant cantarelles derivades dels cims i eixides de l’ànima dels elements, arrossegant frescors i flaires bosquetanes, emmarcant un poema natural d’ombres i de quietuds, només alterades pel so geòrgic d’una esquella i una pastura, o tal volta el refilet llunyà i melodiós d’una tenora entre un grup de gent que deu estar de festa; i no us serà pas possible deixar de sentir, al fons del cor, la grata emoció d’una lírica encomanadissa i confortable.” A Alexandre Cuéllar, caminant empedreit, només li cal acostar-se a “l’antic molí del Collell” per veure com l’aigua del Fluvià llisca reposadament cap als Tussols i es prepara, en arribar a la gorga d’en Basil, per a prendre l’embranzida que li farà moure el molí de Sant Roc. Jaume Massó i Torrents, per la seva banda, escull les vores del riu a l’alçada de Sant Roc —només aigua, vegetació i silenci— per situar el desenllaç de la novel·la *Desil·lusió*. Joan Maragall, que havia estiuejat uns quants anys a Olot, troba especialment delitós aquest paratge. Assegut prop de la font, no es cansa de contemplar l’aigua que baixa indolent mentre sorprèn, malgrat el soroll que fa, la conversa d’una peculiar “dona d’aigua” carregada de roba, de criatures i de nostàlgia dels temps de les il·lusions, quan les vores del riu atreien aquells joves artistes, enfebrats d’ideal i portadors de callades i fugisseres esperances, que unes simples màquines de fotografiar havien aconseguit de foragitar.

El poeta Maragall, per a anar a passejar, deuria anar vestit de blanc, cofat amb barret de palla, com els estiuejants que Alexandre Cuéllar continua evocant quan s’endinsa en aquella “mena de túnel fet de fulles i branques que ombregen totalment” el passeig, “tot un tirat recte amb un rengle de plàtans a cada costat” que corre paral·lel al passeig de la Puda, “un camí d’un lirisme manifest” on no fóra inversemblant situar el “las” i “silent” home *d’Hora baixa*, de Josep Munteis, que pesca amb les mans mentre “el dia es fon lentament / pel cim del vern i de l’alba / i l’aigua pren un to malva / i el marge s’obre plaent”, ni l’“amor volander” que, en “la vorera de la blava gorga que reflectava l’excelsa verdor de les margeneres i l’atrevida alçada de les albes”, fa vibrar a l’uníson, durant uns brevíssims instants, un jove pintor i la bella donzella blanca, fugissera com un somni plaent o com un ideal, com una bella imatge que el pintor procura, malgrat tot, “fermar en sa ment”. O com un amor frustrat, del qual queda només “una papallona empresonada” dins el “magí” del poeta adolescent d’Alfred Sargatal, que intenta descarregar-se del pes que l’oprimeix mentre contempla “com les aigües, a un mateix / acord, suau i lent, / s’arrossequen avall com un llimac a l’estiu, / després de la pluja”. Tot plegat, records.

revifar l’ànima per proeses nascuda / i altiu com les muntanyes redreça’s l’olotí. /

Per això contempla impàvid la cinglerada ardida /
Que amenaçant s’aixeca damunt sa hermosa vall, / I
són com tres estrelles los guies de sa vida, / La dolça
Fe, la Pàtria i el sacrosant treball.”

Per això, també, l’Exposició Olotina de 1900, plantejada sobre idèntics pressupòsits, es va celebrar en un lloc tan representatiu com les vores del Fluvià, cosa que no s’està de destacar Miquel Utrillo, visitant d’ excepció de la mostra: “L’Exposició està instal·lada a peu pla, vora del Fluvià que corre al costat, cansat de fer feina i

fent forces per a fer anar més fàbriques, i està tot arreglat en una sola nau amb tabics disposats com bastidors, de modo que al mig queda una llarga sala lliure, limitada per columnes; aquestes estan decorades amb capitells egipcis simplificats i coronades amb profusió de llumets elèctrics disposats en flors a mena de *lotus*.”

I, malgrat tot, quan Josep Berga i Boix decideix començar la seva novel·la *Clareta* amb una descripció del paisatge fluvial industrialitzat no es pot estar de mostrar, en relació amb la dicotomia progrés/tradició, el rebuig declarat dels temps moderns. D'entrada, els arbres semblen conviure harmoniosament amb les xemeneies de les fàbriques: “Al foraster que visita aquell poble fabril, en lo moment d'arribar pel camí d'Olot a les envistes del molí de Rossinyol, li sembla que veu un món nou. Contempla un verdader pessebre; una bellugadissa de cases i xemeneies de les fàbriques vistes quasi a vol d'ocell. Omplentant les raconades del Fluvià, entremig de cascates naturals, salts d'aigua trencats artificialment que ragen de tots costats; un moviment vertiginós, un tric-trac que no para nit ni dia, l'activitat de l'home posada a prova al costat de les energies brutals de la naturalesa; l'aigua que mai acaba de donar força, i la intel·ligència humana que no para en aprofitar-la per la lluita colossal per la vida.”

Però, en realitat, l'aigua s'enterboleix i el paisatge esdevé hostil, abrupte, fantasmagòric: “La nota general del color del sòl de Sant Joan és blavisca, mig negra, les cingleres del Fluvià són formades de prismes basàltics de formes estranyes; lo mateix llit del riu, ample, fondo, feréstec, l'accidentació i forma especial del terreno, li dóna el caràcter de riu fantàstic; les gorgues verdoses, los ponts i palanques, sense comptar la ufanía de la vegetació que s'arrela en les cingleres, los caminots i racons, escales i reblincoies sobtades, los accessoris innumerables

▲ El pont de Santa Magdalena
[de Josep Berga i Boix]

i variats que no es comprenen a primera vista, fan d'aquell tros de món un fragment característic.”

El riu, d'aquesta manera, incorpora una nova significació. Com a la vida, el mal també hi té el seu lloc. En el cas de l'incipit de *Clareta*, el mal és fàcilment concretatable. Es tracta, com esmenta el narrador de la novel·la, del “progrés modern”. Però no sempre és tan simple. El mal que habita en el terreny de la inconsciència i pertany a l'espai del misteri, és inefable i accessible només a través de la intuïció i de la suggestió. L'única possibilitat de representar-lo, doncs, és a través del símbol, i al símbol recorre Berga i Boix en les seves narracions fantàstiques, llegendàries, procedents de la tradició popular i molt apreciades pel gust finisecular. El riu, que com a representació de l'ideal apareixia cristal·lí, fresc i rabent, ara ralenteix el seu curs, s'estanca i s'enterboleix, emmarcat indefectiblement per la nit o per la tempesta. La vegetació que l'acompanya esdevé feréstega i el seu

El pont de les Mores
▼ [de Miquel Plana]

Un riu creador de paisatge

Segons las explicacions que m'ha donat mon amic Berga, fill del país, al mirar lo mapa se veu la ribera de St. Privat juntant-se amb la riera de St. Esteve de Bas; en dit punt que dista 4 quilòmetres d'Olot, lo riu comença a dir-se Fluvià, prenent lo nom d'una masia anomenada can Fluvià que allí prop se troba, y es propietat de la família Fluvià d'Olot, família noble i antiga.

Seguint lo riu més avall d'Olot, se li junta primer la riera de Ridaura; un quilòmetre més avall la riera de Bianya, composta de vàries rieres. A Castellfollit s'hi junta la riera d'Oix, alimentada per varis torrents que davallen de la vall del Bac. La ribera de Llierca s'hi junta més amunt d'Argelaguer, alimentada per los torrents que baixen de Rocabruna, Beget, Talaixà, St. Aniol. Entre Besalú y Argelaguer s'hi junta lo Borró, riera que ve de Tortellà. A Besalú mateix s'hi junta una riera que ve de la part de Beuda y del massiu de Bassegoda. Mes avall de Besalú, prop lo pont romà enderrocat de Crespià, s'hi junta lo riu Cer, qual nom pren á la junció de dues riberes, una anomenada ribera del Torn, y l'altra de Sant Miquel de Campmajor, anomenada Briolf. Lo riu Cer és casi tan caudalós com lo Fluvià per l'extensió de gorges i cingleres que recorre.

CARLES BOSCH DE LA TRINXERIA
Una excursió a Olot

llit és tortuós i enroquissat. És la morada d'èssers infernals —diables, bruixes, goges— i l'indret preferit per les aparicions de les ànimes en pena. Els mortals que hi tenen accés, o bé no en tornen, devorats pel mal en les seves diferents formes, o bé, si se'n surten per la força de la fe, ho fan carregats de saviesa i obligats a importants renúncies. Que és el que li ocorre a la protagonista de *La gorga dels dimonis*, una de les poques llegendes, segons Berga i Boix, situades en el terme d'Olot i que explica un dels noms més suggestius que rep el riu en el seu pas per la ciutat. L'acció se situa en un dia xafo-gós del mes d'agost, d'aquells que prometen tempesta i que deixen “la imaginació ensopida”. Al capvespre, una noia acudeix a la cita habitual amb el seu pretendent “vers l'antiga carretera de Sant Roc, més enllà de

Morató” i se'l troba acompanyat d'altres joves “de fesomies dubtoses, que embolicats amb mantes de torero procuraven tapar-se la cara, tot fent gestos i senyes tan escandaloses que la pobra donzella restà espordida.” Passem-li a l'“Avi Berga” la identificació dels dimonis amb els toreros. El cas és que el segrest imminent de la noia pel seu pretès “aimador” és evitat in extremis per la invocació miraculosa de la Verge dels Desemparats. Si el primer prec fa que retrunyi la terra i que la cavalcadura del dimoni corri esperitada cap a “la palanca de l'Eruga”, el segon provoca “un tro formidable i un llamp del cel creuant l'espai tirà per terra cavall i cavaller desapareguent per l'avenc del famós xuclador que en aquell indret del Fluvià es troba.” La història acaba amb la salvació de la noia imprudent i amb la conjura definitiva de les forces del mal amb la benedicció de les aigües de la gorga i la construcció —no podia ser d'altra manera— d'una ermita:

“Impossible fou durant llarga temporada parar enginyes de pesca en dit indret, perquè els que ho intentaven veien passar pel fondo abim ombres

estranyes, oïen miols de gats, xiscles, alarits salvatges, fressa de cavalls rossegant algun objecte. La consternació pública fou tal que els frares d'Olot en professó anaren a beneir les aigües. Ara en lo mateix lloc on la noia implorà per primera volta l'ajuda del cel, s'hi troba la vistosa capelleta costejada per D. Josep Gelabert i alguns altres devots i dedicada a la Verge dels Desemparats.”

És evident que la protagonista de *La gorga dels dimonis* surt carregada de saviesa de la traumàtica experiència, la mateixa saviesa que Marian Vayreda

Un riu clàssic

Brollant ses aigües d'una oculta deu
I unint-se amb reguerols, fonts i rieres,
S'estenen en cascades juganeres
I formen gorgues dels sallents al peu.

I escumejant entre els penyals del freu
I regant valls i comes rioleres,
Ha vist pobles juntar-se en ses riberes
Solcant la terra i adorant la Creu.

Humil quan neix del cor de les boscúries,
A l'Empordà s'ufanà en les planúries
I en riu acaba el rierol mesquí;

I dels segles que ha vist contant la història,
Als pobles que ceneix, els diu la glòria
De Roma Augusta que el va fer llatí.

JOSEP M. GARGANTA
Olotines

Les vores
del Fluvià

atorga al narrador protagonista de *La punyalada*, Albert Bardals, que només veurà la llum després de la seva baixada als inferns pel camí tortuós de l'escepticisme i de la punyalada beneïda que esvairà per sempre el tel que li impedia creure. Aquest camí, que ressegueix els racons més ocults i més obscurs de la psicologia del personatge, és representat a través del recorregut iniciàtic d'Albert Bardals a través d'una natura feréstega i agressiva, devastada pel foc i arrossegada per una aigua tan arremolinada, esquerpa i tèrbola com el seu interior.

Representació de la vida, de la força i del progrés ben entès i, alhora, símbol del mal, del misteri i de la mort, el riu esdevé una metàfora complexa de l'existència humana que, gairebé sempre, queda supeditada a un ordre diví que acaba neutralitzant el mal. Aquesta idea d'ordre com a síntesi de contraris és la

Joan Teixidor
[de Jordi Curós]

Un riu interior

La petita ciutat encara m'acompanya
i el riu que la travessa em farà de camí;
ara que ja arribo a l'última frontera
i només em tocava viure en el record.
Hi haurà plany i joia en la meva complanta
i una llum de tardor en les hores d'estiu;
el blau és net i pur i el verd una catifa
i la nit que m'abriga és un seguit d'estrelles.

Anem pel món perduts tot al llarg d'aquest joc,
imaginant paisatges i un lloc per somniar,
el reialme perdut de la nostra infantesa
i una tarda oblidada fan amarg el somriure.
L'horitzó ja no hi és, va fugint i s'escapa.
Cansat i decebut arribaré a l'origen,
com Ulisses pel pèlag i el fill pròdig pels camps.
Ve l'hora del retorn, veig la casa dels avis.

JOAN TEIXIDOR
Fluvià

que perdura en la imatge literària del paisatge d'Olot, sempre amb el riu com a eix vertebrador. Des de la “nostra petita Atenes muntanyenca” lloada per Narcís Oller en el discurs presidencial del Certamen Literari d'Olot de 1909, on va evocar “tota l'encisera visió de vostres camps de fajol, aquí i allà estesos com reials erminis entre la gemada verdor de l'ampla plana; de vostres fagedes ombrívoles; de vostres tossals frondosos; de vostres poètiques fonts, torrenteres i clotades,

de vostres cingles cantelluts, de vostres penyalars més feréstecs, de vostres costums camperoles i de vostres pagesets i pagesetes d'ull blavenc i pell de préssec”, fins als dos alexandrins amb què Eugeni d'Ors, flamant Director d'Instrucció Pública de la Mancomunitat de Catalunya, va començar el discurs presidencial del Certamen Literari d'Olot, el 1917: “L'apetitós Olot, que s'esponja a l'estiu, / en les fontanes plora i en les arbredes riu...”.

La imatge restava fixada. Poca cosa van aconseguir els intents, per part de la intel·lectualitat olotina dels anys vint i trenta, de desmuntar el tòpic del paisatge olotí i incitar els joves escriptors a fer abstinència de paisatge i parlar “dels homes i de coses raonables”, com demanaven els redactors de la *Revista d'Olot*. Joan i Josep M. de Garganta, Joaquim Danés i Josep M. Capdevila es mantingueren, tanmateix, fidels a aquest mot d'ordre. Els antics components de L'Aglenya de la Garrotxa, un grup de joves poetes que es reunia en un indret bucòlic, al costat de la font Pedrera, enmig de lànguids desmais, per tal de llegir-se mútuament els seus versos i els dels seus poetes preferits, van utilitzar el paisatge com a via d'accés al record, com a excusa per a l'exploració interior. El riu, sense perdre cap dels matisos que li havia atorgat la tradició, es relaciona cada vegada més íntimament amb el jo, amb els seus misteris, amb les seves pors, els seus desitjos, els seus records, i el seu devenir. Josep M. Capdevila, a *Amics i terra amiga*, crea un marc simbòlic altament suggeridor a partir de la confluència del jo, del riu i de la nit: “Així que arribeu a vila, les cases i carrers us semblen alegres com un refugi. Però si a la nit hi ha lluna i aneu a vora del riu, cap al Pont de Ferro, aquelles muntanyes ja les tornareu a veure mig esvanides a la llum de la lluna”. I Josep M. de Garganta retorna al paradís perdut de la

infantesa a partir de l'evocació de les *Hores de col·legi* i la comparació de les hores diürnes amb un rierol:

“El jorn és bell aquí, mogut i plàcid, / com un rierol d'aigua cristal·lina. / Joc, estudi i passeigs el temps enjoiem / I en fan com una festa quotidiana.”

O, estrafent irònicament les típiques odes a Olot, compara la ciutat amb una vella —“la ceneix el Fluvià”— “Que escolta la cantarella / Que fan les fonts en rajar.”

És Joan Teixidor el poeta que, de forma més obsessiva, converteix el Fluvià en pretext, motiu i tema de les seves obres. Escenari del desig, que es desperta amb força, el riu s'endeuina a *Projecte per al dia de festa* i apareix explícitament a *Maig*. Més endavant, el Fluvià es convertirà en testimoni callat de l'experiència del dolor de la pèrdua i de la resignació del poeta a *El Príncep*, dedicat al seu fill mort, i esdevindrà metàfora d'una vida que arriba a la seva fi a *Fluvià*, tal com expressa *Testament*:

“Escriuré versos blancs / on totes les paraules quedin suspeses en l'aire, / on res no digui res / fora la pau

dels camps, l'oblit / on ja no sóc i em perpetuo. / Quan volia ésser-ho tot, / Ara ja només visc / D'aquest ocell que em mira i que no veig, / D'aquest crepuscle lent, / D'aquesta mort que m'espera. / Penseu en mi com si fos una ombra, / Allò que va quedar escrit sobre l'aigua. / Però sempre us he estimat / I això només em salva.”

El paisatge i el riu són, per a Teixidor, tal com ell mateix va escriure en el pròleg al *Llibre d'Olot*, de Joaquim Danés, l'equivalent a la cambra closa, l'espai de la creació artística. Torna a ser l'ordre, extern i intern, el que atorga al paisatge olotí un “sentiment d'intimitat”, “alguna cosa de cambra o, si voleu, de decorat molt just i harmoniós”, i, sobretot, la perfecció capaç de reproduir-se infinitament i perdurar, per tant, més enllà de la contingència temporal: “Jo ara veig en la meua retina innumbrables paisatges-quadres que podrien ésser signats pel vell Vayreda, però també per molts altres pintors que han existit o existiran, perquè és forçós que els humans s'aturin en aquesta meravella per nodrir el seu somni.”

El Fluvià
al seu pas
per Besalú

L'aiguat de 1940

Les cantades de cançons, a Olot i rodalies, no es poden acabar sense haver entonat —abans enmig d'una atmosfera de fum de celtres i efluvis de vi dolç i de ratafia— la cançó de l'aiguat de 1940. “El Fluvià es passejava / pels carrers de la ciutat”, diu la cançó. Semblaria que el de l'any quaranta ha estat l'únic aiguat provocat per les aigües desfermades d'aquest riu tan treballador, confortable i melós que és el riu Fluvià. Evidentment no és així: l'any 1907, el 1919, el 1932, el 1963 i el 1977 han estat, a part del 1940, anys de pluges fortes i sortides de mare dels rius i rierols de la comarca de la Garrotxa. Que no hagin obtingut el mateix ressò que aquest em sembla prou significatiu: amb la cançó, trista, arrossegada, desolada, no només es plora, segurament, la traïció que hom considera que ha perpetrat el riu en aquells que l'estimen i que, de fet, l'han mitificat, sinó la guerra i, sobretot, el seu desenllaç. La tardor de 1940, després d'haver vist com eren esporgats els llibres de la Biblioteca Popular i la seva mateixa bibliotecària, en un país devastat, gris, espantat, reprimat, el Fluvià sembla voler posar el seu granet de sorra a tanta destrucció i surt de mare amb una “força / que arrossega implacable cossos i arbres / com un cavall de brides desfermades”. Escriu Joan Mercader: “He viscut la follia de les aigües / Quan perden el caliu del llit que les escalfa.”

La pregunta que formula el poeta al riu — “Oh Fluvià de tantes albes roses, / Quina és la fellonia que t'obliga / A ser botxí d'uns fills que tant t'estimen?” — i que posa punt i final al poema, parla de “fellonia”, per la qual homes i terres queden escanyats per l'aigua. Fellonia? Quina fellonia? Òbviament no hi ha resposta explícita en el poema de Mercader, que forma part d'un compendi sobre la història de l'Olot dels anys quaranta i cinquanta. El riu, creador del paisatge de la comarca i del tarannà de la gent que hi viu, esdevé també el correlat objectiu de la tragèdia històrica del 1939. No parla, en canvi, de fellonia, però sí dels set pecats capitals, Josep O. Prat Moliner. A l'article *Nuestro río*, de 1949, escriu: “A él, como sucede con los seres más queridos y allegados, debemos nuestras mayores venturas y nuestras más enconadas heridas. Es el artífice de muchas de las galanuras con que se adornan nuestros alrededores. (...) Y un día, su ira, su gula, su lujuria —yo diría los siete pecados capitales de un río conjurados— derribaron, en un raptó, buena parte de cuanto a lo largo de centurias se había pacientemente levantado. Saltaron a pedazos los graciosos puentes; troncos de ensoñadoras arboledas pasaron a reforzar el puño del río, como arietes ciegos y despiadados.”

Però tranquils, que no ha passat res. Només ha estat un avís: “No obstante, pasado el aquelarre, el río supo, en parte, pagar sus culpas. Con redoblado cariño y espíritu de colaboración ha estado junto a la mano del hombre, reparadora de tanta depredación. / Hoy, casi todo está olvidado y curado. Incluso, el río vuelve a mirar con ojos limpios y confiados, como si —hablando en vernáculo— *mai no hagués tren-cat cap plat ni cap olla*.”

El Fluvià representa un paper de primer ordre en la construcció d'aquest símbol. D'entrada, obviant deliberadament les destrosses produïdes per l'aiguat de 1940, quan, tal com recorda la cançó, “el Fluvià es passejava pels carrers de la ciutat”, és un riu capaç de crear riquesa i paisatge: “Olot es troba en la intersecció de diverses valls al fons de les quals anguileja el riu Fluvià. Aquest riu modest, tan treballador, com tots els rius catalans, és el més bell del Principat. És un riu que sembla tenir l'admirable missió de crear paisatges.”

Segons Pla, el Fluvià va presidir la transició d'una societat agrícola a una societat industrial, una transformació difícil i lenta, però factible i modèlica que s'ha valgut de la capacitat d'esforç, l'enteresa de caràcter, el respecte a la tradició i el conservadorisme d'arrels gairebé tel·lúriques que converteixen els olotins en símbol de la prosperitat futura del país. Perquè conservar, mantenir i recordar són, diu Pla, les claus de l'ordre, juntament amb una altra consigna primordial: conèixer.

I conèixer, que vol dir estimar, incita a defensar, preservar i respectar. Pla projecta sobre els olotins la capacitat de conèixer la realitat a partir de l'aprehensió de les petites coses, dels detalls, del paisatge més pro-

L'aiguat de 1919

per i quotidià: “L’important és el localisme, el comarcalisme. Conèixer el propi país. No crec que un artista pugui conèixer res més. Un enorme artista —*rara avis*— es pot allargar. Els artistes, menys.” El Fluvià, el riu creador, incita a conèixer i estimar aquestes petites coses que són la sal i la vida de la literatura: “Les giragonses del Fluvià fan com una música adormida entre una gotellada menuda i un cel blau i blanc. Pels voltants d’Olot —vistos des de qualsevol finestra— tot és petit, variat, amb racons d’una voluptuositat vegetal lenta i íntima, amb corbes d’una morositat que es queden com flotants en la nostra dispersió mental.”

És, per això mateix, un riu humanitzat, civilitzat, fins europeu. Viure a les seves vores garanteix, segons Pla, integritat i equilibri. Pintar-lo, escriure’l, com han fet tants pintors i escriptors, olotins i no olotins, és el més clar indicatiu de l’esperança futura. Tot un auguri: “La placidesa, la dolçor, la suavitat del Fluvià, de

Escenari d’idil·lis

El sol difícilment penetrava per les clarianes que deixava l’atopeïda vegetació. De vegades, gairebé no es veia l’altra vora del riu. En Pauet caminava pausadament, aturant-se tot sovint, apartant les plantes que li mig barraven el viarany poc afressat, i trepitjava la terra humitosa i negra, que pareixia que es queixés criquant sota les seves passes. El Fluvià s’escolava rondinós. Guaitant enlaire, era un encreuament de branques amb una gran riquesa de tons a les fulles, bona part d’elles daurades pel sol a contraclaror. Feia bo, enmig d’aquell devessall de verdor, escoltar el repiuleig dels aucells que no parava; una cadència en cridava una altra, i les aus se responien pels arbres en cantora xerradissa. La temperatura era dolça: mentre a fora el sol picava, allí sota un aïret tebi i agradós somovia les fulles i feia dansar les tiges més primes i més lleugeres, rublertes de diminutes flors. Tot convidava a somniar, a deixar anar a tot vol la fantasia.(...)

Va guaitar la resclosa, que pareixia un llac festonat per un paisatge paradisiac, recordant penosament aquell pas de tragèdia que havia volgut representar davant de la Maria, de voler-s’hi tirar; aquell pas que havia excitat l’escarni d’una dona que ell havia fet tornar cruel. Va passar el pont mirant el riu com s’escolava, engruixit amb la presa que li torna el molí; el riu que fugia de pressa avall com tota la poesia que havia alimentat la seva primera juvenesa. I va endinsar-se en el camí quasi cobert per on havia vist desaparèixer per sempre més la Maria; on poques hores abans se li havia presentat impensadament, enrondata d’un marc de natura en festa, com si fos l’aparició miraculosa d’una verge que el cridés per a confiar-li secrets i per a dur-li el perdó i l’esperança. Contemplava les taques daurades que el sol feia en el camí, foradant el gruix de la brancada per a augmentar-ne la florida; cercava les petjades d’aquella dona que un temps tant l’havia estimat, i una tristesa pregona l’oprimia i li humitejava els ulls. En tant les floretes boscanes de colors vius, mostraven a centes llurs carones satisfetes, que semblaven espiar-lo rioleres, i li arribava la fressa inacabable de la resclosa de Sant Roc, a la qual s’acostava.

JAUME MASSÓ I TORRENTS

Desil·lusió

seguida que ha caigut a la vall i a la cassola d’Olot, és indescriptible. És un riu que va tirant mansament, favorable als interessos dels homes i de les dones, a l’agricultura i a la ramaderia. (...) El paisatge d’Olot, negre de terra, verd de sobre, amb una botànica alta i esplendent, requereix, per a pintar-lo, una naturalesa ja molt acostada a la mentalitat centreeuropea.” 🐾

Teulais, anenes, campanars, xemeneies

DELS TRES VOLCANS A L'ENTORN dels quals s'estén Olot, el Montsacopa, amb l'ermita de Sant Francesc al capdamunt, és el que defineix la silueta més estereotipada de la ciutat “dels volcans adormits”, per dir-ho amb un eslògan publicitari ja caducat. La “muntanyola semiesfèrica, quasi urbana”, una força de la natura segellada per la síntesi de contraris que representa la creu, tal com explica el poeta Josep Congost, que hi viu davant per davant, i l'amabilitat d'un cràter convertit en conreu, és el principal testimoni de la vida dels olotins, passats, presents i futurs.

El volcà contempla impassible —hi ha qui diria protector— “l'ampla estesa de les teulades” de cases que “s'armunteguen fent ramat / a l'entorn de l'església”, i la ciutat que “viva i febrova”, treballa i creix “verd enllà fins als conreus” que s'estenen com un mosaic de grocs, verds, blancs i vermells, com escriu Joan Mercader. Segons Rafael Torrent, el Montsacopa veu les altes xemeneies de

▲ El nucli antic d'Olot

◀ Sant Esteve i Sant Francesc [de Miquel Plana]

les fàbriques costat per costat de campanars esvelts, veu els flotons de verd que s'arremolinen al voltant del riu, ocult i sinuós, veu Montolivet, l'altre pit de la dama de la Garrotxa, de “dolç pendís”, com remarca Rafael Benet, i coronat —escriu Joaquim Domènech— “per repetidor d'ones hertzianes dirigides a neurones degenerades”; veu els altres volcans domesticats per una ciutat “assossegada” que, segons Anicet Villar de Serchs, “se us ofereix com una falda maternal d'amor i repòs”; veu els xiprers i els nínxols del cementiri situat a la seva falda, que domina impertèrrit la petita i sòlida plaça de braus, a la qual se sap —ho ha escrit Josep M. Espinàs— que el Montsacopa regala belles estampes de l'ermita de Sant Francesc “repintada pel sol de tarda”. Acull els devots i les devotes que puguen fins a l'ermita, seguint el Via Crucis,

el matí del Divendres Sant —encara fred, com recorda Josep Ramoneda—, les aventures de les criatures que es paren —Josep Congost ho sap per experiència pròpia— d’anar a estudi, i respecta la intimitat de les parelles.

I sent la remor dels cotxes, el so de les campanes, els udols tristos dels gossos a la nit, els crits ofegats que puguen dels patis de les escoles i el silenci de la boira que li va cobrint i descobrint el mar de muntanyes que agombola, com a una illa, les valls d’Olot.

Sant Esteve

La pell de la ciutat, una delícia bibliogràfica sortida del taller de Miquel Plana l’any 1976, és una indiscutible i peculiar oda a Olot confeccionada a partir d’imatges i

paraules que procuren mostrar la complexitat de la realitat de la ciutat. Joan Capdevila, un dels autors del llibre, en ressegueix la història des dels inicis. I als inicis hi havia la creença, la superstició, el temor. L’evolució de la ciutat és l’evolució d’aquesta creença, i la creença es materialitza en el temple: Sant Esteve, temple de tots els temples. Escriu Capdevila: “El primer temple

▲ El Montsacopa

► Sant Esteve

A Sant Francesc, amb neu

7 gener. Sóc a Olot. Al matí he passejat llargament en la neu. He pres el camí de Sant Francesc, muntanyola que fou un volcà: al cim, vora el cràter, hi ha una ermita. He passat davant del cementiri i he mirat pel finestronet de la porta. L'avinguda central és cenyida d'arbustos ben retallats, d'una verdor fosca: a la part alta blanqueja la neu. Els xiprers duïen enflocaments generosos. Els desmais inclinaven una blancor trencadissa.

Ara sí que la ciutat sembla nòrdica. No hi ha gaire gruix de neu, i són bells els dibuixos de les teulades. Al fons les muntanyes, alguna amb múltiples feixes, que subratlla la neu. He vist un paller darrera una masia, tot florit de blancor, com amb flors arraïmades. Entre la neu, la palla era ben bé d'or, i semblava tèbia; mai com avui la palla m'havia semblat un or indubitable. He arribat al cim, trepitjant la flonjor freda. Damunt Olot flota una boira lletosa i les valls de l'altre vessant són magnífiques. A mig aire de les muntanyes, esfumant els nòrdics agrupaments de faigs, flota també una llenca de boira, però més tènue i blava. S'ha asserenat.

MARIÀ MANENT
A flor d'oblit

estava sobre el turó petit i la boca del volcà era el sobreixidor assequible del Monsacopa i la Garrinada. Quatre columnes basàltiques indicaren el lloc per on en altres temps havia sortit el foc i ara només els fums./ Abans del temple, el turó ja era el lloc dels sacrificis rituals, era el forat per on es despenyaven els enemics, les donzelles o bé els senglars, tot segons la importància de la pregària o del pregador./ El nom del déu d'aquell temple no és conegut, però era un déu fèrtil que podia arribar a ser destructor per la lava i la cendra.

Quan s'ajuntaven amb l'aigua es produïen les grans fumaroles i la terra donava esplets./ El temple actual està sobre el mateix turó petit (...) / Entre els dos temples hi ha hagut, sobre el turó, molts déus diferents, de molts pobles. Tots ells varen passar i viure a l'olla petita, l'olleta, i tots eren olotins.”

L'església de Sant Esteve, que Josep Romeu considera “el monument neoclàssic més espaiós de la ciutat”, constitueix una constant en la literatura que s'escriu des d'Olot o que té com a escenografia la ciutat d'Olot durant els segles XIX i XX. No parlaré de la literatura jocfloralesca, costumista o de circumstàncies, tan prolífica com plena de campanars, creus, teulades i festes religioses que congreguen la població i, com ocorre a *La diada del Ram* de Lluís Torras Nató, despleguen al peu de l'església “la vermellor de les barre-

tines, que com una munió de paramans puja de color en aquell camp de gent, i els cent i cent rams de romaní i llor que suren per cim de la gernació, és un quadro sublim i tendre”: no acabaríem mai. Sí que m’interessa, tanmateix, deixar constància d’alguns dels moments en què l’interior de Sant Esteve es converteix en escenari d’episodis històrics o pseudohistòrics representatius. És el cas, per exemple, de la profanació que, en plena carlinada, fan del temple les tropes liberals. En parla Marian Vayreda als *Records de la darrera carlinada*, i Josep Navarro Santaaulàlia a *Terra negra*, com hem vist abans, gairebé les dues úniques mostres de la literatura que han generat les guerres carlistes. Escriu Vayreda: “La iglésia de Sant Esteve d’Olot, convertida en altra Bastilla, es vegé plena d’infeliços que eren tancats darrera les reixes dels altars, com feres dins de gàbies, pel delictes de tenir parenta a la muntanya, o pel de no voler o no poguer pagar los impostos i derrames que, sense més llei que l’albir i a pretext de la salut pública, s’imposaven. L’espaiosa nau del temple, en lloc de les salmòdies i dels càntics de la litúrgia cristiana, ressonava amb les notes de l’Himne

▲ El Firal

▼ Montolivet
[de Miquel Plana]

de Riego i del cancan, executades a l’orgue per mans acanallades i barroeres; l’emblema de la Trinitat, que hi ha dalt de l’altar major, servia per als exercicis de tiro al blanc, en les beneiteres s’hi abeuraven els cavalls i en l’Altar Major hi cadellava la gossa del comandant.”

Escriu Navarro Santaaulàlia: “A mitjan febrer, arribà als boscos la nova que el rei havia abdicat i que les Corts havien proclamat la República. Un traginer que venia de Quor els informà que els milicians havien celebrat la proclamació amb una bacanal a l’església, acompanyats d’un estol de meuques que, als acords de l’orgue havien ballat danses obscenes al presbiteri, remenant les anques i ensenyant bac i solell sense cap vergonya, mentre ells, amb calzes i hostieres a les mans, s’embriagaven de vi de missa i ballaven com posseïts pel diable. De matinada havien recorregut els carrers cridant i disparant a l’aire.”

Sàfira

Firal

Passegen entre càlids fadrins de faç d’argila
La fadrineta massa tendra,
Amb els arreus que l’estament estila,
Com la pollina que és menada a vendre.

GUERAU DE LIOST [JAUME BOFILL I MATES]
Sàtires

▲ Crist amb la creu
[de El Greco]

► El Firal d'Olot,
amb Sant Esteve al fons
[de Miquel Plana]

▼ Joaquim Danés i Torras

Aquest tema, esdevingut recurrent, hauria pogut convertir-se en *leitmotiv* de la literatura de guerra si la guerra civil vista des d'Olot s'hagués materialitzat literàriament. Suposo que no deixa de ser significatiu que no ho hagi fet, que la memòria de la guerra i de la revolució, fins ara mateix, l'hàgim de buscar en els papers privats, sobretot dietaris, i en gèneres autobiogràfics, fonamentalment memòries. Entre els primers, no puc deixar de destacar el de Joaquim Danés i Torras. Consagrat, els primers dies de la guerra, a evitar la destrucció del patrimoni cultural de la ciutat de caire religiós, escriu un dietari on, per altra banda, pro-

Els dies de cada dia

Els teulats

Humits de la rosada,
Tenen, quan el sol hi toca,
Qualitats d'escata.

El fum d'una xemeneia
Empudega l'aire.

Els carrers,
Fins fa un moment remorosos,
Ara han quedat solitaris.

Passa un lleter,
El repartidor de la fleca
I, arrupida, una velleta
Que va a missa amb devoció
Per demanar a Nostre Senyor
Que el govern li augmenti la pensió.

RICARD JORDÀ I GÜELL
Si no us agrada...

cura deixar constància escrita de la complexitat d'uns fets més que no pas de la gesta personal. Escriu el 25 de juliol de 1936 sobre la crema de Sant Esteve: "Dintre l'església tot és fumeia, i hi fa una calor asfixiant. S'ha enviat avís a En Jaume Cases, el qual sabia on era guardat el quadre de El Greco; ha vingut i amb dos més s'han encarregat de recollir-lo, baixant-lo al camió per portar-lo al Museu. Els demés, hem recorregut l'Església; tots els altars són cremats, exceptuant els de

més a prop de l'entrada principal; l'altar del Roser està salvat; no però que no perilli, perquè després hem sabut que aquells comunistes forasters volien tornar per assegurar-se la partida.”

Sants i garibaldines

Quan Francisco de Zamora va visitar Olot, a final del segle XVIII, amb l'objectiu de confeccionar un informe sobre la població i la comarca per al nou govern liberal, va dibuixar la imatge d'una ciutat gran, industrial, tanmateix neta i curiosament pròspera. “Parece increíble” —va escriure— “que crezca, ni aún se mantenga, un pueblo tan numeroso, cerrado entre monta-

Vilafreda és Olot

A voltas l'anomenava vila foradada, perquè deia: “Allà tot són forats, xucladors i bufadors, l'aigua s'hi empassa com en un garbell”, a voltas n e deia vilafresca o Vilafreda, perquè “tot ho tenen fred, l'aigua, les cases, los carrers, fins los caràcters són freds” (...). Això no vol significar que Vilafreda, encara que, atestada de forats i baumes, amb moltes cases sense fonament i el confort necessari, no sia la capital més fresca i regalada de la montanya, la vila més alegre i divertida de Catalunya; la més artística de las que poblen las comarcas de Girona, la que fa suar la terra, la pedra i el ferro amb sa activitat portentosa, la que envia els fills a todas las parts del món a fer fortuna; la de raça enèrgica, vigorosa, digna de millor protecció per part dels governs detestables, al aque creix entre els cràters i precipicis feréstecs, i en fi, la que desafia els rigors de les turmentes pirenaïques.

JOSEP BERGA I BOIX
Clareta

▲ Olot des del Montsacopa

ñas, sin caminos, y en una tierra que no da los primeros frutos necesarios para la vida.” Especialitzada en la fabricació de llana i de cotó i en la confecció de mitges i gorres —boines i, segurament, barretines—, Olot començava a omplir les vores del Fluvià amb nombroses filatures i blanqueries. Zamora no veia enlloc els “muchos pastos” de què parlaven “los escritores que hablan de Olot” i no cal dir que no feia ni una sola referència a la indústria dels sants que, a partir de final del segle XIX, es va convertir, no sé si en la principal font d'ingressos de l'economia olotina, però sí en un dels elements més rellevants i més productius del mite d'Olot i de l'olotisme, tal com ho demostra que el pretès japonès que el protagonista del conte *Invasión sutil*, de Pere Calders, obsedit per la imminent invasió oriental, sigui, ai las!, venedor de “sants d'Olot”.

▼ Josep Berga i Boix

▲ Can Masllorens

▶ Montolivet
[de Miquel Plana]

Les garibaldines de l'Esteve Dorca

Jo vui cantar les teues llampants garibaldines,
oh Esteve Dorca! Ensem tenen un verd potent,
un blau marcial, un roig homicida i furiat
(no aquell roig candorós de vostres barretines).

Són per anar cofoi, se fiquen bé, són maques;
en elles s'hi barallen clarors de mil istius.
Oh sumptuoses! Duen brodat i voravius;
tenen dos rengles de botons, tenen butxaques.

Enlluemen, i deixen el cap esvalotat,
com un diumenge, com un dia de mercat,
com una orquesta amb molt metall i molt encesa.

Són tes garibaldines record del paradís.
Si féu una obra d'art Adam, la féu aixís;
més viva de color que la naturalesa!

JOSEP CARNER

Primer llibre de sonets

Entre el viatge de Zamora i el lloc comú de la catalanitat més ben entesa emprat per Pere Calders, la indústria del sants adquirirà, gràcies, entre altres coses, al poder de la literatura, a més d'una certa vitalitat econòmica, una capacitat simbòlica inqüestionable. La creació de l'Art Cristià per part dels germans Joaquim i Marian Vayreda l'última dècada del segle XIX, formava part d'una estratègia molt ben ordida que tenia com a objectiu vendre Olot a l'exterior a través de la

imatge de l'Arcàdia, del "paradís que enveja la rica Barcelona", com diuen els versos de l'*Oda a Olot*, de Josep Saderra, un paradís d'"altives xemeneies i airosos campanars / de fe i treball emblemes, virtuts en tu arrelades, / que junts del cel te signen la volta i lluminars", un paradís que agermana l'art i la religió en la incipient indústria de la imatgeria religiosa enaltida per Josep Saderra en el poema titulat *L'Art Cristià*, que va ser premiat en el Certamen Literari d'Olot el 1890.

El patriarcalisme i el pairalisme són a la base del funcionament d'unes indústries que es proposen establir unes relacions laborals no conflictives entre els treballadors, "gent honrada, franca, noble, de cor sa", com diu Francesc Ubach i Vinyeta a *Lo diumenge de ram*, més enllà fins i tot dels tallers de sants. Per això Josep Carner dedica un sonet *A les garibaldines prodigiosament multicolors que expèn mon amic Esteve Dorca d'O-*

lot: “Són tes garibaldines record del paradís. / Si féu una obra d’art Adam, la féu aixís; / més viva de color que la naturalesa!” I més viva —tant de color com d’ús— que les barretines, “d’un roig candorós”, que abans devia expendre la mateixa fàbrica d’Esteve Dorca i a les quals, com a tantes altres, Jacint Verdaguer cantava les absoltes, tot just l’any 1880, a *La barretina*, l’elegíaca *Cançó de l’últim barretinaire de França, dedicada al pintor olotí D. Joaquim Vayreda*, i publicada, significativament, al volum *Pàtria*. El poeta posa en boca del barretinaire, que ha après, com no podia ser d’altra manera, el seu ofici a Olot, un plany per un món que es perd irremissiblement amb els canvis que imposa la modernitat: “Catalunya, pàtria dolça, / com se perden tes costums! / lo de casa se t’empolsa

/ i amb lo d’altres te presums: / tes cançons les oblidares, / tos castells los aterrares, / en les flors de l’hort dels pares / ja no troba el fill perfums.”

Però més que els costums, o al mateix ritme que els costums, el que irremissiblement es perd és la capacitat competitiva de la indústria olotina. El pare de Lena, protagonista de *Terra Negra*, una de les últimes novel·les que recrea el tema de les guerres carlines, és un fabricant de garibaldines d’Olot que s’ha de refiar de les comandes que li fa l’exèrcit liberal i que es declara en bacarrota quan aquest li retira els encàrrecs. L’única solució que li queda al senyor Grau, l’empresari, si no vol caure en la ruïna més estrepitosa, i d’acord amb la mirada irònic-crepuscular que determina el to de la novel·la, és vendre als carlins els uniformes confeccionats expressament per als liberals i confiar que les boines vermelles —segurament fabricades també a Olot—, que són el principal distintiu dels carlins, evitin qualsevol error fatal. 🐼

▲ Teulats d’Olot,
[de Miquel Plana]

◀ L’Art Cristià

Olot és com una vella

Olot, vall fresca i gemada
de policromat vestit;
cada any apareix ornada
d’albors de fajol florit.
La volten prats delitosos,
l’ombregen arbres frondosos,
la ceneix el Fluvià...
Olot és com una vella
que escolta la cantarella
que fan les fonts en rajar.

JOSEP M. DE GARGANTA
Olotines

La ciutat d'Olot

ÉS AMB L'EXPECTATIVA CREADA d'un paisatge sublim que la gent s'acosta a Olot. Deliberadament, no cal dir-ho. Perquè arribar a Olot, que es troba —per dir-ho com Espinàs— en una “olla”, o —com Josep Romeu— en “una plana reclosa per tots cantons”, és realment difícil i poques vegades s'hi va a parar per casualitat. Per això, és gairebé inevitable percebre una certa recança, generalitzada, en l'ànim del nouvingut que s'endinsa encuriós pels carrers de la ciutat després d'un viatge indiscutiblement llarg i pesat.

No és, tanmateix, aquest el cas de Matthew Tree, un anglès que viatja i escriu amb el pretext de comprovar que Catalunya existeix. Tot i que arriba a Olot per la carretera de Ripoll, amb la Teisa —el cotxe de línia que des de 1920 detenta pràcticament en solitari el privilegi de connectar la ciutat dels volcans adormits amb la resta del món i que permet contemplar el paisatge des d'una perspectiva més elevada que qualsevol altre cotxe—, no es fixa en absolut en el paisatge, que liquida amb una mínima referència a la “successió de petites muntanyes verdes” que passen “una rere l'altra, com un assortiment immens de tetes gallegues” entelades per la boira, perquè la carretera, “plena de revolts”, li fa venir ganes de vomitar.

Marejat com una sopa, doncs, s'endinsa per “uns carrers austers de color marró” amb la intenció de trobar una pensió que li permeti refer-se del camí. És l'any 2000 i la pensió on s'hostatja és “situada davant per davant de l'antiga Plaça Major”, al bell mig de la ciutat, cosa que li permetrà —passavolant d'una sola nit— fer-se, d'Olot, la idea que és “una altra d'aquestes petites viles tranquil·les i peculiars, farcides d'edificis de totes les èpoques sense que hi hagi res excessivament preciós en el sentit *quemacu* de la paraula, sense que hi hagi aquest ambient maquillat que es

Olot i el Montolivet

troba a segons quins pobles del sud d'Anglaterra, posem per cas, uns pobles restaurats específicament per a dentistes i corredors de borsa.” Olot —diagnòstica Tree— és, “per contra, una vila pràctica, d'aspecte un pèl dur, usat”, amb poca gent al carrer, amb una plaça —el Parc Vell— que l'anglès veu com “una relíquia del segle XIX, gris i senyorial” on pot llegir el diari i decidir seguir en direcció al riu i, d'allí, a la

El Firal a vista d'embuf

Són les onze del matí d'un vuit de setembre, festa de la Mare de Déu del Tura. M'he assegut a prendre un cafè al capdavant del Firal. És l'indret adequat per a entrar ràpidament en contacte amb la vida d'Olot —per a sentir-ne la pressió gairebé física. Assegut en una taula del cafè, cara amunt, el passeig sembla que us rodoli cap a la falda; és una perspectiva que a la llarga fatiga una mica, perquè les cases, els arbres i les persones no paren d'omplir-vos els ulls. Em trobo al punt més baix de l'embuf, que avui —festa— raja més que mai.

JOSEP M. ESPINÀS

Carrers foscos, records grisos

dels llargs passeigs humits”, i que la compara amb “una illa deserta en un mar encalmat, / on roman solitari el poeta exiliat”; un poema que parla de l'enyorança i del tedi que s'ensenyoreixen d'Olot després del brogit estiuenc: “reneixen la grisor i la monotonia, / les converses beòcies i el viure primitiu... / La vila pirenenca mor en finir l'estiu.” Des de la seva talaia amb vistes al

Parc Vell, Josep M. de Garganta contempla amb ironia les formes que pren la “crítica malsana” que s'ensenyoreix dels llocs petits i “que dona grat esplai a la gent vilatana”, que assaboreix l’“encís dels estrets horitzons, / on se coneix tothom” i “l'un de l'altre murmura” en tertúlies, passeigs o vetllades.

Perquè l'altra cara de l'Olot —“aigua de fulles que tremola”— que canta alegrement Espinàs és la banal, mesquina, gomosa, beguina i hipòcrita Beòcia que ja havia ridiculitzat, molt abans, el Tamboriner del Fluvià, Josep Berga i Boix, després, i de la qual, el 1976, Domènec Moli es proposa encara reproduir-ne l'ofec a partir de la imatge segurament més decadentista posada en circulació per la literatura olotina: “Tal vegada per culpa de les baranes del parc, vaig començar a sentir-me engabiats, com els avets, les magnolieres o els feixos de l'estany sec.” No és gens estrany: el Parc Vell, amb la seva “piscina rústega, amb el seu brollador, i el jardí davallava entorn amb un arabesc de vials i vialets

▲ El Firal d'Olot, a començament del segle XX

▼ El Firal, un dilluns al matí

que dibuixaven espais d'herbei cenyits de boixos i ombrejats d'avets i de magnòlies" —com el descriu aquesta vegada Josep M. Capdevila— és “un lloc deliciós per a ombrejar-s’hi a l’estiu” i que, a la tardor i a l’hivern, cobert d’un tou de fulles que han deixat els arbres despulats, esdevé la perfecta imatge del tedi i de la grisor. Sobretot si aquestes tardors i aquests hiverns són les tardors i els hiverns dels anys cinquanta, quan el poeta —novament Joan Mercader— “sota els porxos, / exiliat de mi mateix, / hoste del temps i de la pluja, / sense esperar ningú, baixant tot sol les escales del somni” contempla la gent que surt del cinema Ideal “satisfeta d’haver passat molt bé / la tarda del diumenge. Un film d’amor / amb besos prohibits per la censura. / I a fora plou.”

El tancament i la hipocresia de les societats muntanyenques, aplicats a Olot, Josep Pla els veu com un tòpic perfectament superat: “Olot fué presentado por los psicólogos recreativos como una población beata y

muy levítica, un poco mortecina, con las características de una población montañesa, reservada y un poco aburrida. Pero desde entonces han sucedido muchas cosas: Olot es un núcleo industrial en constante auge. Su pobreza de hace sesenta años se ha trocado en un núcleo de riqueza. El olotino, es un tipo muy dual, ha perdido mucho sus características antiguas. Es un tipo que se ha descristalizado visiblemente: en muchos casos, es un irónico que guarda las formas. La fuente actual más curiosa de Olot es una fuente de ironía bondadosa, de humorismo de aspecto ligeramente filisteo, un principio de hedonismo. De Olot ha de salir, según mis cálculos, nuestro Julien Sorel.” Un indret amb la vitalitat del Firal ho demostra. Escriu Josep Pla: “Hi ha una cosa a la població que és bonica i airejada, que té un cert caràcter: és el Firal, l’avinguda vorejada de cafès i botigues, que els viatjants de comerç adoren, i en la qual els pagesos es troben desplaçats.” Relativament, podríem dir, si tenim en compte el brogit del dilluns, “dia de mercat”

▲ La Plaça dels Gegants

◀ El mercat a la Plaça dels Gegants

▼ El gegants d'Olot [de Miquel Plana]

que els pagesos i marxants aprofiten per protagonitzar “una pel·lícula d’imatges vives, / mentre el firal vesteix amb mil colors / l’efímera llampada d’unes hores.” Però el que no es pot contradir és que el Firal, com escriu també Mercader, és “la columna vertebral de la ciutat, el cordó umbilical que alimenta els records, inventa el temps i uneix el passat amb un present que ens obre els braços”; és “l’àgora de fires i mercats, ballades de sardanes, trobades i festeigs” i, per tant, la millor escaparata de la societat olotina, que s’hi passeja, amunt i avall, els

Toros a Olot

Mentres la tropa artística de tots colors y rassas, y moltíssima gent que no volgué veure la corrida d’aquella tarda, passava las horas en l’Exposició saborejantne las bellas, y dedicantse a la contemplació de l’art, s’ohí una gatzara estruendosa, y s’ompliren los balcones de la sala, com si succehís al carrer quelcom extraordinari. Efectivament, eixía la turba multa de la plassa de toros, y D. Cecilio de los Infantes Nieto, carregat de flochs regalats pels toreros, baixava en carretel·la descoberta, vella, bruta y destartada, al costat d’en Frascuelo, rodejat de xusma, entremitj d’una currúa de maynada, aclamat per la massa popular, com l’héroie més notable de la festa, puig a n’ell li havían regalat quatre flochs dels que prengueren als toros y al arcalde no més que un. Saul nillia et David decem millia. Y mentres l’onada, apretada y confosa, impedia la circulació de la voiture espellifada; mentres el públich borratxo, assedegat de sanch, esgargamellat de cridar, fart d’ayguardent, brut d’alioli, en mànegas de camisa, anava per arrencar los cavalls del vehícol y portar en triomf, a pes de brassos, fins al Cassino al personatge llegendari, un crit selvatge, estrident, horripilant, eixit d’un carnicer de Castellfullit, un visca atronador a D. Cecilio ressoná pels espays, siguent contestat per la turba, amb eco prolongat, sinistre, com un tro llarch, esquerdat, que termina en burinó y’s pert darrera las montanyas.

El *espectáculo nacional* ab sos antecedents y conseqüencias, era la diversió més arrelada a Vilafreda, y propagada per en Cecilio de los Infantes, la burguesia del poble la considerava l sine quan non de las festas cívicas, una de las més morals y dignes de l’home cult, per més que una gran part de la població no participava d’aquest criteri.

JOSEP BERGA I BOIX
Clareta

dies de “xarol de cordons fins; / mocadors emmidonats, vermuts i lents diumenges” fent-se confidències, ventilant xafarderies i mirant amb una altivesa encuriosida les “cledes” de joves que, tal com recorda Gabriel Planella, formulen les grans preguntes de l’existència asseguts en una taula del Novedades —ara substituït per la llibreria Drac—, de Can Xena o de l’Sport.

Mercader endevina, entre les “quatre fileres d’arbres arrencats” —“arbres benestants”, segons Osvald Cardona— del Firal dels anys cinquanta “sempre viu i preponderant; engarlandat a les Festes, entapissat de fulles seques a la tardor, i trist i abandonat en les nits d’hivern, amb la lluna glacial suspesa sobre el campanar de Sant Esteve”, una ombra de l’adolescent que “hi veia desfilar totes les llums, les ombres i els neguits d’aquells anys de neguits i incerteses” i que “amb passa interminable vam fer i desfer camins de somnis quan, adolescents perduts, anàvem amunt i avall cercant aquells primers misteris

La plaça de braus d’Olot

de l'amor". Una imatge prou diferent del record que en serva el passavolant Josep Pla, que parla del Firal com d'una "avinguda que condueix al que els olotins anomenen el Torí, que és una petita plaça de toros sense tipisme específic, una mica agra", que a l'escriptor només interessa com a escenari de la Fira de Sant Lluç, que és la cosa olotina que més fascina Pla.

L'escriptor fa un cas relatiu del fet que Olot posseeixi, situada al Puig del Roser, la segona plaça de braus més antiga d'Espanya i que encara hi hagi, perfectament viva, una afició als braus que s'ho passa bé amb la mena de cercavila que fan els toreros fins a "la plaça, ficats en una camioneta que avança poc a poc, perquè va

precedida de la banda de música, que toca el clàssic pas-doble, i encara, al davant, un genet que fa caminar airo-sament el seu cavall", que Espinàs contempla còmodament assegut en un cafè al capdavant del Firal abans de comprovar personalment l'ambient que es respira a la plaça. Pla s'emociona, en canvi, amb la munió de pagesos i marxants que concorre a la Fira de Sant Lluç, i, sobretot, amb la "*concentració de ácido úrico magnífica*" que s'ensenyoreix de la ciutat: "El olor de la pana de los payeses me dió la impresión de respirar el trasfondo eterno del país. Del fondo de todas las tiendas emanaba un olor especial, concentrado, un poco húmedo, como un olor de familia. No vi más que dos viejas barretinas; las últimas probablemente. El olor de las blusas de los mercaderes, de un verde obscuro y su forma de camisón para andar por las ferias dió el consiguiente aire sacer-

▲ Les voltes de la Plaça Clarà, amb l'Hotel del Parc

◀ El brollador del Parc Vell [de Miquel Plana]

Les festes del Tura

Josep M. Espinàs és a Olot, convidat per la gent del Mas Ventós, un vuit de setembre de ja fa uns quants anys. És el dia de la Mare de Déu, el moment fort de la Festa Major d'Olot. Còmodament instal·lat en un cafè del capdavall del Firal, que podria ser perfectament l'antic Novedades, contempla la gentada que s'escola, de vint-i-un botons, cap a la Plaça Major —aleshores del *Generalísimo* i que tothom anomenava Plaça dels Gegants— per veure ballar, a les dotze en punt, els gegants, els cavallets i els “cabeçuts”. Mentrestant, al Firal, reguen.

L'estupor del convidat és comprensible. És probable que alguns dels seus acompanyants s'hagi vist obligat a explicar-li que, al Firal, després de la canícula de l'estiu que tot just acaba, la pols que s'ensenyoreix del terra fa molt difícil les ballades. Ja ho diu la cançó —la més innocent de les moltes versions que en corren— que els olotins han adaptat al nan-nari nan-nari que fa ballar els gegants de Miquel Blay i de Celestí Devesa: “Per les festes del Tura / cada any pluja segura; / per les festes d'Olot, / cada any plou molt o poc. / Si no plou poc o molt, / no podem ballar gaire; / si no plou poc o molt, / no podem ballar de pols.”

Sobretot sardanes, no cal dir-ho. Les sardanes, gairebé mítiques, que han cridat des de sempre l'atenció dels barcelonins. De Jaume Massó i Torrents, per exemple, que fa arribar el protagonista de la novel·la *Desil·lusió* a Olot “la vetlla de la festa major”. Katy, la seva dona, anglesa, veu una ciutat plena de gallarda, de fanalets i de gent que balla sardanes a la Plaça Major, que és on s'atura el carruatge; o de Pere Benavent, que escriu, al poema *Olot*, que hi “veureu els camps tots coberts de sardanes / Ben onejants”.

O Josep M. Capdevila, o el mateix Espinàs. O Joan Maragall, que va escriure a Olot, l'estiu de 1905, aquell famós article sobre *La sardana y el género chico* en què es feia creus que, a la ciutat de la sardana —¿Qué tiene esta danza, esta música para todo pecho catalán, que así lo inmuta?—, escriu el poeta estiuellant arran d'una audició a la font de Sant Roc—, la gent aprofités la festa major per anar al Teatre Principal —el mateix teatre on, potser el mateix dia, s'havien celebrat els Jocs Florals— a veure “género chico”: “También hacía mucho tiempo que no lo había visto, y también una oleada de sangre me ha subido al rostro, pero era de vergüenza. En este dulce país tan verde y suavemente amontañado, ese tristísimo género chico, hijo de aridez y funesto ensimismamiento, es una horrible profanación.”

Al cap de més de cinquanta anys, acomplertes totes les profanacions possibles, quan Ricard Jordà pot parlar amb naturalitat de la combinació “sardanes i Coca-cola”, les sardanes evoquen, a través del “solo de tenora” que fa tornar la pell de gallina, un món que en aquells moments Espinàs, com tants d'altres, encara no considerava irremissiblement perdut.

Els Gegants, nans i cavallets

[de J. M. Mir Mas de Xexàs]

dotal a los cambalaches y las transacciones que se hicieron. La concentración de animales fué imponente.”

És en aquests moments excepcionals, de fires i festes, que els establiments restauradors fan, a Olot, el seu agost. Pla es presenta com un incondicional de la Fonda de l'Estrella: “Quina casa admirable! Per un duro diari ens donaven un menjar pantagruèlic. No es concebia en aquella fonda un esmorzar merament líquid. El dia s'iniciava menjant les costelles més fines que mai hagi menjat a la vida. Una escarola tendra i fresca acompanyava la carn exquisida. El dinar es componia de cinc plats, si l'un acurat, l'altre encara més. Les mongetes, fregides amb llonzes de porc, eren una delícia; les carns d'olla contenien moltes realitats concretes. El sopar era proporcionat al to general del dia.” Segurament més refinat, tal com tocava a una ciutat que començava a veure's les orelles com a centre d'estiuatge, és l'Hotel del Parc, ponderat per Carles Bosch de la Trinxeria arran d'una excursió a Olot que li permet de convertir-se en testimoni de la moder-

nització d'una ciutat que deixa enrere els oratoris amb llàntia encesa que encara es poden veure en els carrers del nucli antic, i que s'estén adelerada cap a les vores del riu: "Ara la civilització y lo progrés han entrat dins la vila montanyesa per la nova carretera. Ja desprecia sas vellures costums; ja no vol carrers estrets, mal empedrats; ja no vol cases de la vellura adornadas de balcons típics de barana de ferro... sos brassos s'estenen vers la llum, lo progrés, la civilització; ja té un parch, alamedas, edificis moderns, cafés montats ab confort. La posada, la humil posada de traginers, de porró, all y oli, carn d'olla ab pilota, desapareix, reemplassada per l'hotel y restaurant del Parch. La vila moderna s'estén vers la planura del Fluviá, ab sas fábricas, *chalets*, hortas, jardins rublerts de flors.

Placeta de Campdenmas

Avui t'he vist tan trista i desolada
 Com una runa al pati del meu cor.
 Es pot llescar la llum que ara penetra
 Mansa, filtrada per un fum cendrós.
 Aquí visqué una noia d'ulls maragdes,
 Ulls tacats de verd fulla i cabells bruns,
 Amb un brancam de sines temptadores.
 Embenat d'ulls la veia en somnis blaus
 De desig —oh pecat mortal—, impuls
 Que desfermava el sexe adolescent.
 Avui, la plaça és un quadrat obscur:
 Sis cotxes aparcats en bateria
 I les deixalles mortes d'un record.

JOAN MERCADER

La pluja sobre els volcans

La Placeta
de Campdenmas

Sembla que pressent l'arribada del carril vers aquell punt, y lo vol rebre com se mereix. Mes per a nosaltres, amants de lo passat, amichs de la vellura, Olot será sempre la vila de la antigor, dels avis de costums senzillas y cristianas, de fesomia de la Edat Mitjana, francament catalana montanyesa, malgrat lo carril y la llum eléctrica." Josep Pla trobarà que l'"eixamplament de la ciutat és una mica altisonant i pompós; té una certa tendència a assemblar-se al mediocre Passeig de la Bonanova", la qual cosa explica, potser, que s'hi instal·li automàticament gent que manté una relació estreta i directa amb Barcelona. Gent que en són i que escullen Olot per jubilar-s'hi, com és el cas dels sogres de Joan Maragall, que viuen en una casa al número cinc del Passeig de Barcelona, o de Celestí Devesa, creador del cap de la gegantessa i professor de l'Escola de Dibuix d'Olot, i família. Mercè Devesa, la seva filla, poetessa i narradora, recorda la casa de la seva infantesa —posteriorment va anar a estudiar a Barcelona i s'hi va quedar— amb un jardí "ple de maduixes i

El ball pla

El Firal fa també d'escenari del Ball Pla. A diferència de Maragall, Espinàs no veu cap contradicció entre les sardanes i el que representa “el moment més delicat i més solemne, el que en podríem dir el *clou*” de la Festa Major d'Olot. La processó cívica de parelles enfaristolades pels carrers de la ciutat que la gent espera asseguda a les portes de cases i botigues. En uns moments de polèmica encesa, en què algú va gosar remarcar que el poble, davant d'una tal “manifestació de luxe”, “cova l'odi en la mirada i serra les dents...”, el caminant s'estima més veure el Ball Pla com la mostra més representativa de l'ordre i el concert que regnen en una ciutat que “mira, i opina, i critica i aplaudeix mentalment –cordialment– i, sobretot, respecta el Ball Pla, perquè el considera seu encara que no hi vagi.” Seu? Ho dubto: amb la mort del Generalísimo que usurpava el nom a la Plaça dels Gegants, el Ball Pla va ser una de les coses que primer es va esvanir en l'horitzó democràtic. Poc abans, la gent d'Olot havia mirat, opinat, criticat i aplaudit mentalment aquells nois i aquelles noies, joves, que, des de les cantonades, des de les voreres, des de les escales de Sant Esteve, des dels balcons del Carrer Major o des dels balcons de la Plaça –tots abarroats–, afegien ous i tomates als paperets, als “mil gallarets de coloraines” de Joan Mercader que intentaven, cada vegada amb menys èxit, tancar el temps en una urna feta de “sol de setembre, música i rialles”.

► Sant Pere Màrtir,
les Cases Barates
i Montolivet al fons
[de Miquel Plana]

d'arbres fruiters i de flors de tota mena, era la meua joguina. Tenia una tortuga, dos gats, i dos gossos perdiguers més intel·ligents que certes persones, que s'emportava el meu pare quan anava a caçar: la millor escopeta de la província de Girona, segons Lluís Llimona, que passava els estius a la torre veïna. Nosaltres portàvem una vida una mica apartada de la gent d'Olot. Anàvem molt sovint d'excursió, i aleshores el meu pare em deia: “Veus, aquest paisatge té molta més qualitat que el d'ahir. Fixa't'hi bé”. I m'explicava per què. Ell distingia a més les plantes, els arbres, els insectes: ho coneixia tot.”

Llegir i gaudir de la natura, les principals ocupacions de Mercè Devesa durant la seva infantesa i adolescència olotina, es corresponen amb les possibilitats que oferia als usuaris, en aquells moments, la nova biblioteca d'Olot. Inaugurada per Eugeni d'Ors i dirigi-

da per la bibliotecària Dolors Hostalrich, va ser concebuda com un temple de cultura enmig d'una natura domesticada, harmoniosa i plaent, d'una ciutat jardí construïda d'acord amb els pressupòsits noucentistes revisats des de l'experiència de la primera guerra mundial. De la mateixa manera, doncs, que Eugeni d'Ors va parlar, arran de la inauguració de la biblioteca, de la cruïlla de camins davant la qual es trobava una ciutat com Olot, que podia optar per ser una ciutat caracteritzada pel “benestar”, el monumentalisme i els jardins com Girona “la morta”, o una ciutat “gairebé lletja” però viva com Figueres, on és possible trobar-hi “aquella manera de dignitat íntima només trobada on vibra l'esperit de la ciutadania” que només es pot guanyar dia a dia i amb esforç i, per tant, amb dolor. Esforç, dolor, però, sobretot, dignitat que caracteritzen la tasca de la

dona nova, encarnada en la figura de la treballadora d'una fàbrica de municions o en la figura de la bibliotecària, que corresponen a “una etapa distinta, en què la dona ja comença a fer-se orgull de la seva força, sobretot de la seva força moral i intel·lectual.” Seguint fil per randa les observacions del mestre Ors, doncs, Dolors Hostalrich presenta la biblioteca com el temple on es guarden les cançons, “que ni les bales ni els sabres poden destruir”, un “templet a la manera de Mantegna” que la bibliotecària converteix en una al·legoria d'Olot, la ciutat de la bellesa, de la tradició i de la ciutadania. La biblioteca representa l’“esperit d'universalitat” que ha de donar entrada a una era nova i que no es pot aconseguir sense el concurs del progrés. És per això que l'avenç i la “ciutadania” que representa la nova biblioteca no es poden concebre sense el projecte del ferrocarril per afavorir la necessària “comunicació més directa amb el Centre” i la creació de l'Escola de Bells Oficis, “un producte propi” que ha de fer d'Olot una “ciutat inconfundible”, perquè, diu Ors, “a les col·lectivitats, com als individus, allò que els dona algun valor universal és que hagin donat al món un producte propi.”

L'enderrocament, durant la dècada del seixanta, del templet de la Biblioteca va coincidir, significativament, amb l'anul·lació de la línia del tren que unia Olot amb Girona i Sant Feliu de Guíxols. Encara que Josep Ramoneda en parli com “d'un trenet que “amb prou feines tenia força per tirar algú a terra”, el fet que a l'actualitat la via sigui un passeig per a cicloturistes vol dir molt a propòsit d'on van anar a parar l'ideal de ciutadania i d'universalisme que encara recorda, avui dia, el que resta de la primigènia i ambiciosa idea de l'Eixample Malagrida: un traçat urbanístic i uns noms més o menys peculiars de carrers, d'avingudes, de places, de ponts... Poca cosa més. 🐼

Festes, gent i llum

Els homes de brusa fins a genoll, bastó amb nus a la punta, i cartera farcida, han estat els amos en les fondes, cafès i casotes. Algun, potser, haurà perdut els diners que duia per a les compres, sobre la taula verda o a mans d'una mossa espavilada.

Com s'animen els carrers i firals ara que el matí va creixent com un bolet lluminós de blava ombrel·la! Les botigues vessen de coses; i la fina tramuntana sacseja les robes d'hivern penjades, com espantaocells flamants, en els balcons de les tendes.

Pel Firal, sota els plàtans corpulents, de fulla ja un poc caragroga, no es pot donar un pas. Venedors ambulants i arrencaqueixals pregonen amb clamor la qualitat o la baratura de llurs mercaderies, Els xinesos ofereixen uns collarets de perles, que semblen bones, banyades en la finura del matí. (...)

És de nit i s'han encès els mil llums de la fira —bombetes blaves, bombetes roges, bombetes daurades. Arar, el Firal és envaït per la gent que passeja, tal volta es retrata en la coberta d'un cuirassat o volant en un avió, compra una grillèria i es fa anar bé en barques de ferro o en els cavallins de fusta.

Es despleguen, desvergonyits, els espantavelles; i les bufetes, en desinflar-se, deixen anar un gemec perllongat i enutjós. En la façana del teatre, un gros cartell amb una noia ben poc vestida fa l'ullet als mercaders, enrogits per la digestió d'una berenada grassa.

Mentrestant, els camins xuclen la gentada que ells mateixos, al matí, havien vessat.

JOSEP O. PRAT MOLINER
Històries de bèsties bones

▼ Plànol de
l'Eixample Malagrida

Olot è natural

NO SÉ SI EL DARRER ESLÒGAN sobre Olot que va posar en circulació el segle XX manté encara una certa vigència. La veritat és que la dificultat d'adequar-lo a la pronúncia dels olotins el va convertir, tot just estrenat, en un senyal de distinció insuperable entre els de casa i els de fora més que no pas en la denominació d'origen dels productes d'una ciutat que, procurant no perdre el tren d'una postmodernitat que té en el parc temàtic la seva màxima representació, vol vendre's com una síntesi de paisatge i de cultura. El pregó de festes que inaugurava l'eslògan al mateix temps que iniciava la tradició del “volcanet” de caramels que aquell any —tot sigui dit— no va arribar a explotar, el va mostrar decisivament ineficaç pronunciat per un barceloní de moda que aplicava un malsonant i estandarditzat “è” *natural* a tots els tòpics de l'olotinisme. Tan o més oportunista que l'invent d'una festa de Carnestoltes situada, per motius merament turístics, a mitja Quaresma, l'*Olot è natural* renuncia, com a mínim en el terreny de la publicitat, a l'element cultura, que no només forma part indestriable de la imatge de l'Olot moderna, sinó que, sense aquest element, Olot, tal com ara la coneixem, no existiria. Perquè la famosa natura que acompanya qualsevol referència a Olot és una construcció purament cultural.

Marian Vayreda, que va dipositar als *Records de la darrera carlinada* la seva joventut i la seva confiança en les armes com a solució dels conflictes polítics, escriu a l'*Album Literari i Artístich de L'Olotí* que “una de les virtuts més essencials del regionalisme és lo fer reviure en cada vila, en cada encontrada i en cada regió, sa fesomia, incitant-les a fer gala i ostentació de sa vida íntima i de sa manera de ser i de sentir. Imbuïts d'aquestes idees, los que a Olot hem pretengut portar nostre granet de sorra a la restauració del temple de la pàtria catalana, hem procurat i procurem abans que tot l'exaltació del nostre

casal, desitjant fixar sa actual fesomia i volent que visqui de sa pròpia vida.” No cal dir que aquesta fesomia, ben lluny de correspondre a la realitat del moment, era fruit del desig, de la imatge ideal que havien d'ajudar a construir l'art i la literatura per tal que la realitat tingués un model on emmirallar-se. Sotmesa a un dràstic procés simbòlic, la realitat és representada per la Natura, i d'aquesta Natura, òbviament dual, se'n potencien l'harmonia, l'equilibri, l'ordre, la delimitació. És a dir, la Natura esdevé paisatge i el paisatge és fruit de la raó i de l'arbitri de l'individu: és artifici, és cultura.

Per això, Olot i la seva rodalia s'han presentat, des de final del segle XIX i fins als nostres dies, com “la ciutat dels Pirineus”, “la petita Suïssa catalana”, de

mossèn Gelabert, la “flor muntanyenca del poble català”, que diu Josep Franquet i Serra a *Lo Montsacopa*, “la Perla de Muntanya”, com escriu Ramon Masifern, o, com diu Narcís Oller, “la petita Atenes muntanyenca”. Olot, segons el poeta i polític Jaume Bofill i Mates, “és una bella capital, amb una hegemonia ben definida, amb un aire personalíssim, amb una integritat corprenedora”, en la qual “dóna bo trobar-s’hi” perquè “té una mica de tot: tradició, riquesa, art, indústria, arquitectura, parcs i jardins, i places i museus i mercats i fires i unes aigües i uns paisatges únics”; una ciutat que, “atrevida”, s’asseu —escriu Jacint Verdaguer— “entre les boques de volcans apagats i a les plantes de sa patrona, la Verge del Tura”; un “deliciós pavelló de verdors i fontanes” que a Dolors Hostalrich, la flamant nova bibliotecària d’Olot convidada a presidir el Certamen Literari d’Olot el 1918, “recorden les gloriètes policromades que el pintor Mantegna gustava de posar voltant el soli on asseia les seves imatges de la Mare de Déu”. Joan Mercader, anys més tard, compara Olot

amb un “Temple de la Natura” edificat sobre un subtil “equilibri de volcans morts i aigües vives”, i Lluís Busquets i Grabulosa amb “un pany de basalt llumejant” que identifica orgullosament amb el propi jo.

I això no és tot, perquè hi ha visitant que, després de passar uns dies a Olot, reconeix haver-se sorprès “per sa cultura”, com li ocorre al poeta mallorquí Miquel Costa i Llobera, i, un xic abans, a Miquel Utrillo, visitant de l’Exposició Olotina de l’any 1900, que acaba parlant d’Olot com un “Oasi del Nord”. O que, més involucrat que el simple visitant, com és el cas d’Eugeni d’Ors, no es pot estar d’interpel·lar la ciutat perquè, en comptes de

Muses i finestres

Tenia jo al col·legi una petita cambra
—no cambra, diguem Cel·la, que és nom més saborós—;
si no la perfumaven olors de mirra i ambre,
dels fajolars bevia l'aroma sanitós.

N'havia tingut d'altres. Besava la primera
En apuntar l'aurora, la llum del sol ixent;
I aquella on descendiren les Muses, la darrera
Tenia la finestra a l'ala de ponent.

Enfront s'hi estenia la verda serralada,
Que per un freu mostrava cimals nevats al fons;
I a la tardor les rauxes de la tramontanada
Les fulles mortes duien davant dels finestrons.

JOSEP M. DE GARGANTA
La cambra del col·legi

Les finestres de la cultura

Escriu Josep Pla que una de les experiències més fascinants, a Olot, és “sortir en una finestra qualsevol i contemplar l'aparició del paisatge circumdant”. L'espectador, embadalit, hi pot veure “els prats sempre verds, els arbres (en aquest moment) tocats de sal i de vinagre tardorals, amb un fons ferruginós i rovellat extremament agradable; i els pujols negroides i brillants, d'un perfil saltironejant i enjogassat.”

Josep M. Garganta evoca, dels temps de col·legi, la finestra de la cambra “on descendiren les Muses”. Va ser la cambra que “tenia la finestra a l'ala de ponent”, la que va acollir els seus “sognis d'infant i de poeta” i la que va

l'anquilosada “*Muy Leal*”, esdevingui una “*Muy desleal, muy ingobernable y muy insufrible ciudad*”, sense cap tara de “submissió provincialiana” i amb un “esperit de ciutadania” ben “viu”, que és el que, al cap d'anys de guerra i de llarga i sinistra postguerra, segurament pot explicar que encara s'hi respiri “pertot arreu aquest aire senyor i ordenat que sembla après del paisatge”.

Aprentatge

Ciutat tan ferma i semblés de terrissa
 En aquesta hora que ets de l'aprenent.
 La teva llunyania s'aclarissa
 Vibrant de xerradissa i trencadissa
 I enriolada amb un revol del vent.

Et veig, ciutat, joguina benestruga.
 Ai, si et trenquessis!—, diu la veu poruga.
 I l'aprenent, jugant, ni l'ha sentit.
 De l'home fet s'entendrà l'escorça;
 L'apreñtatge no es perdria mai,
 Si una hora al dia no ens podia tòrcer
 La gosadia que l'infant esforça:
 Deixar la feina amb ample riure gai.

JOSEP M. LÓPEZ-PICÓ
Vida Olotina

assistir a l'eclosió del sentiment poètic davant la contemplació de l'espectacle de la natura tardoral a la llum de la caiguda de la tarda, sublimant, a través de la paraula escrita, les pors, l'angoixa i l'enyorança que l'infant de Sant Feliu de Pallerols projectava, en les hores obscures, sobre les “ombres sinistres” d'un Parc Vell que el poeta no va poder sinó recrear, anys més tard, com explica el seu amic Josep M. Capdevila, en la llengua per excel·lència del simbolisme: “Comme un jour, seule à seul, loin du parc monotone, / Près des halliers jauniss nous irons diviser, / Et les feuilles dorées, ces larmes de l'automne, / Viendront nous caresser.”

No eren jardins solitaris, arcades silencioses, brolladors eixuts, verds ombrívols, sinó imatges dantesques

▲ La Biblioteca d'Olot, inaugurada el 1918

d'un infern de terra cremada, el que veia Josep Congost quan, de petit, restava “reclòs dins la meua cambra de convalescent” i solia distreure's “contemplant a través de la finestra —la carona aixafada contra els vidres— el puig volcànic que, gairebé a l'abast de la mà, mostrava un enorme esvoranc de terra ennegrida, recremada...”. Coronat per l'ermita de Sant Francesc, el volcà que tenia just davant la finestra li recordava la precarietat de l'equilibri entre les forces del bé i del mal tant com la fugacitat de la vida humana.

A Joan Teixidor li agraden també les finestres, perquè li permeten contemplar la vida i perquè converteixen la natura en paisatge i el paisatge en obra d'art. Per això, prefereix, per damunt de totes les finestres, les dels museus:

Paisatge olotí ▶
[de Miquel Plana]

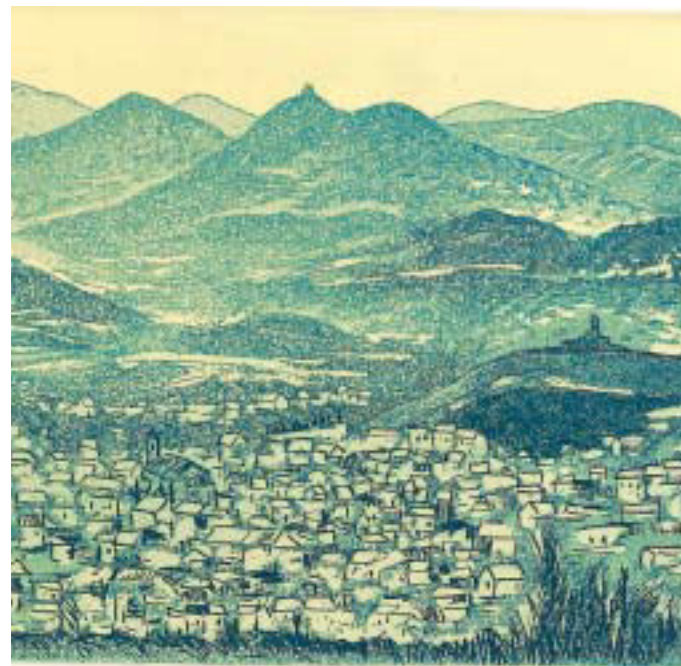
La petita Atenes muntanyenca

Olot, la nostra petita Atenes muntanyenca, deu inagotable d'artistes, de savis i d'industrials de tota mena...

Tota l'encisera visió de vostres camps de fajol, aquí i allà estesos com reials erminis entre la gemada verdor de l'ampla plana; de vostres fagedes ombrívoles; de vostres tossals frondosos; de vostres poètiques fonts, torrenteres i clotades, de vostres cingles cantelluts o de vostres penyalars més feréstecs, de vostres costums camperoles i de vostres pagesets i pagesetes d'ull blavenc i pell de préssec, havien ja embadalit mos ulls en aquelles teles d'inesborrable recordança, despertant-me ànsies vehements que sols avui puc satisfer, gràcies a la bondat vostra.

NARCÍS OLLER

Discurs del certamen Literari-Artístic d'Olot 1909

“A vegades donen a un jardí o a una plaça. També poden permetre de contemplar un seguit de teulats i altres edificis de la ciutat que els acull. Les finestres són un descans quan ja en tens prou de tanta pintura. I també són pintura; allò que podria ser una pintura. M'he passat hores i hores mirant a fora i he comprès sovint que la pintura que veia no era res més que un complement de tota aquella vida que s'esmunyia en el carrer o en el parc.” I per damunt de tots els museus, l'antic Museu de Pintura Moderna d'Olot, situat al bell mig del Parc Nou i que Teixidor enyora: “Hi havia als afores d'Olot, a la torre Castany, un petit museu que també tenia moltes finestres. Els Vayreda eren una bona companyia. Però el paisatge que veia a fora, al jardí que envolta la finca, encara era més pintat i estructurat que el paisatge que veia en el petit museu.”

És el paisatge que el poeta estima, el paisatge que vetlla la vida i la mort de la gent d'Olot, i que converteix

el cementiri de la ciutat —com escriu Joan Mercader— en “ciutat dels morts sota un cel blau de vida”, amb “finestrals ben oberts a l'infinit / d'un horitzó tancat, sense fugida / on el temps ja ha perdut tot el sentit”.

Però no totes les finestres olotines ho són en sentit literal, i no pas totes resten obertes al paisatge. Miquel Utrillo, en el ja tantes vegades esmentat viatge que va fer a Olot l'any 1900, amb motiu de l'Exposició Olotina, va escriure uns mots molt significatius en aquest sentit. Després d'admirar el paisatge de la Garrotxa, després de lloar la pintura dels components de l'Escola d'Olot, naturalment molt ben representada a l'Exposició, es dedica a descriure una finestra especial, oberta a un paisatge que és alhora real i simbòlic: “Hi ha també una cosa exposada, que no per no figurar en el catàleg deixa de ser important, i és el gran terrat de l'edifici que serveix d'espaiós cafè soplujat per una senzilla vela que en

tapa un tros. Per l'espai obert se veu enllà d'enllà, lluny fins a perdre's la vista, un hermós quadro d'aquells que són més bonics per a ser vistos que per a ser pintats. Detrás de les últimes cases de la vila, les planes verdes i matisades de tots els tons possibles, fins a lligar-se amb les primeres costes de les muntanyes, aixafades per la feixuga massa excessivament historiada del Puigsacalm. Si en temps clar i serè és hermós el que es veu, potser encara ho és més quan el cel està amagat per la nuvolada i esblaimen els detalls de tot el paisatge els filets invisibles de la pluja. Aleshores, Olot és potser l'Olot frescal i seriós que porta a la meridionalitat excessiva que pugui tenir la nostra terra el confort benèfic d'una mena d'Oasi del Nord." Aquest "Oasi del Nord", posat en boca d'un dels modernistes més conspicus, no es pot obviar de cap manera. Hi conflueixen la qualitat d'illa que té la Garrotxa per a qualsevol viatger que hi arriba, el paisatge típicament prepirinenc i, sobretot, una mena de "septentrionalisme" cultural —recordem-ho: "la llum ens ve del Nord"— que posaria Olot a la punta de llança

Dolça vila natal

Oh clapes de fajol blanc,
Ermini que el sol trasmuda!
Oh prades! Sota el pollanc
Els clergues feien beguda.

Per cada secreta font
Cruïlles i marrioles.
A l'altra banda de pont
No hi van les fadrines soles.

Un xic al marge del pla
Rumbeja cases la vila.
Al mig sosté el campanar,
Costum que pertot s'estila.

Festeja l'aigua del riu
I tot festejant s'atura.
I l'albereda somriu
D'encantament i paüra.

Oh dolça vila natal
Que vas a missa i a dansa,
Si cap més record no em val
Que em valgui ta recordança.

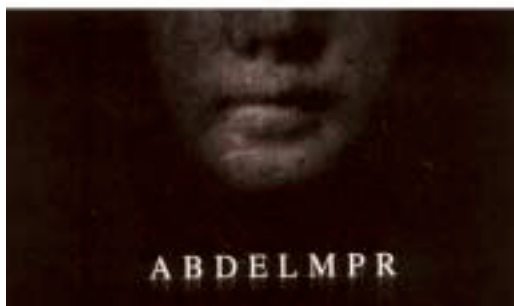
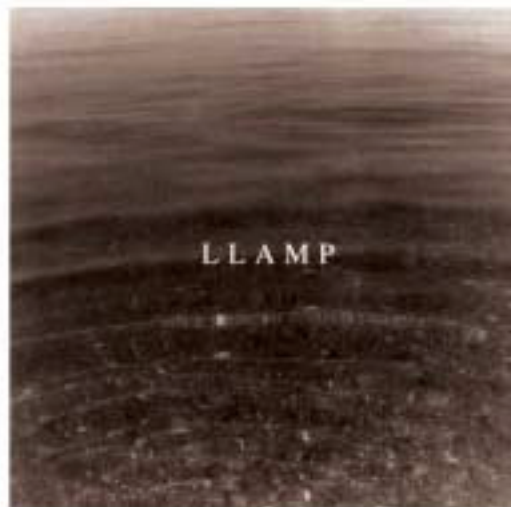
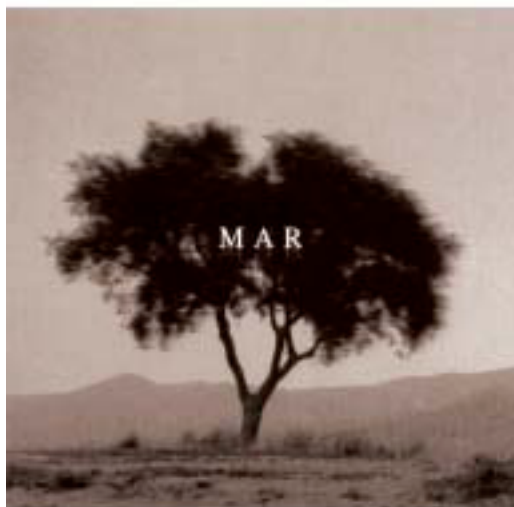
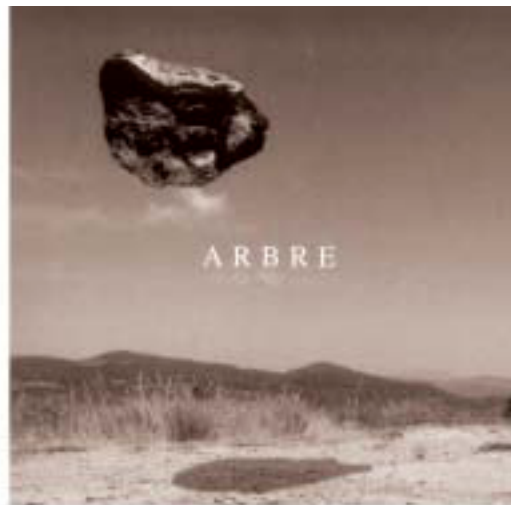
GUERAU DE LIOST [JAUME BOFILL I MATES]
Breu florilegi de versos noucentistes

de la Catalunya moderna si Olot, a través dels seus més significats representants culturals, no s'hagués declarat "antimodernista", en el sentit ideològic del terme. Perquè, quan els joves intel·lectuals compromesos amb un catalanisme tradicionalista, catòlic i possibilista que maldaran per portar les aigües de la modernitat al seu

▲ Jaume Bofill i Mates

◀ La Torre Castanys,
al Parc Nou d'Olot

Noves finestres

En una tarda de pluja, Marcel em convida a escriure sobre fotografies de paisatges reflectits. La seva veu m'arriba per telèfon mentre miro per la finestra i els meus ulls continuen trobant-se amb la bastida que m'ha robat la llum durant els últims cinc mesos. A la televisió, uns futbolistes corren damunt la gespa d'un estadi francès. Ara, quan escric, tinc al costat un quadern que, obert en una de les seves primeres pàgines, mostra un paisatge percebut dins d'un cotxe amb el vidre entelat per la pluja. Percepció fugissera, instant de contemplació guanyat al moviment, que accentua la fantasmagoria del paisatge i el predisposa a nocturnitats tan inquietants com la dels fotogrames de Murnau on s'escampa l'alè del vampir. Paisatge mediatitzat pel vidre d'un cotxe, observació influïda per l'imaginari cinematogràfic. Em revé la impressió que deu fer molt que no podem veure el món amb ulls nets, sense interferències vidrioses i sense el pes de tantes imatges, quan passo la pàgina i m'atrauen les parets despullades d'un pis. La seva austeritat em crea el miratge que apunta la possibilitat de netejar la mirada per després veure el món com si fos per primera vegada. Aviat em reclama una finestra oberta que reflecteix un tros de paisatge. Què pot revelar-se d'un paisatge després d'haver-se perdut l'experiència de passejar al costat dels arbres amb el perill que aquests no et deixin veure el bosc, però disfrutant d'una percepció immediata que no és la de la vista paisatgística que pot contemplar-se des d'aquella finestra. Ens abocarem, però, a la finestra? No sé si una resposta —negativa— es troba en la pàgina següent, en l'arbre reflectit en l'aparell de televisió que brilla en una sala. Com veure el món, si ens hem oblidat d'ell per contemplar passivament la seva reproducció? O, més que de reproducció, hem de parlar de simulacre?

IMMA MERINO
Paisatge

◀ Paisatges [de Marcel Dalmau]

molí s'aixopluguin sota el terme Noucentisme, Olot continuarà essent un Oasi. No tant l'"Oasi del Nord", com l'oasi de la Cultura, de la Civilitat, de la Ciutat.

No és estrany, doncs, que en ple mandat polític de la Lliga Regionalista, un cop instaurada la Mancomunitat de Catalunya, a Olot s'obrí una de les primeres finestres a la cultura pública. Es tractava de la Biblioteca Pública d'Olot, edificada en un indret d'allò més significatiu: al bell mig de l'Eixample Malagrida, de la "ciutat jardí" que el famós *americano* Manuel Malagrida, el factòtum dels Cigarrillos París, va fer urbanitzar a banda i banda del riu Fluvià. Si el culte per l'artifici enfront de la Natura —perfectament representat pel traçat urbanístic de la zona, en què el pont de Colon uneix la plaça d'Amèrica, que irradia carrers amb noms de països llatinoamericans, amb la plaça d'Espanya, que fa el mateix amb les "regions" espanyoles, i pel caprici de portar al pla un nombre respectable de faigs de la Fageda d'En Jordà que permetés als olotins gaudir dels colors de la fageda en un passeig perpendicular al riu— és coherent amb l'edificació, al bell mig del Pla de Llacs d'una Biblioteca que més que una Biblioteca semblava un Temple clàssic, amb marbre, frontó i columnes. El marc natural de la Biblioteca Pública d'Olot, es corresponia perfectament amb un edifici concebut com un temple de cultura, de línies arquitectòniques clàssiques, del més pur estil noucentista, i que la intel·lectualitat olotina presentava, amb una metàfora feliç, com "una finestra oberta al món, que facilitarà l'esvaïment dels aires viciats i enrarits que ens emmetzinen i deixarà el pas obert a l'oratge fresc que oxigenarà els nostres esperits i a la clara llum que, posant-se damunt les velles coses locals, ens en mostrarà lo bell i lo lleig i ens en facilitarà la sàvia i prudent restauració". La finestra que havia de convertir la ciutat d'Olot en la Ciutat, ras i curt.

Terra de pas

Tothom sap que els motius pels quals Joaquim Folch i Torres, responsable de la Comissaria General de Museus de la Generalitat de Catalunya, va organitzar el trasllat d'una part important del patrimoni cultural català tenen molt a veure amb la idea que un país que no tingui cura de la preservació del seu patrimoni cultural ni tan sols no mereix la consideració de país. Santiago Rusiñol la va esgrimir, durant la guerra de Cuba, contra el patriotisme espanyolista, que ni tan sols es plantejava la possibilitat de reservar una part ínfima del bronze que s'utilitzava per a la fabricació de municions i material de guerra per a la realització d'un monument dedicat a l'Art, amb majúscules, que els modernistes simbolitzaven amb la figura de El Greco; "Vinguen Museus, vinguen Biblioteques" és el que reclamava Ors per a la construcció de la Catalunya Ideal, la Catalunya Ciutat, aquella utopia a la qual la societat catalana comença a acostar-se durant els anys de la República, que continua absolutament present durant una guerra que fa de la cultura un instrument bàsic de propaganda i que desapareix forçadament durant la dictadura del general Franco. No és estrany, doncs, que prop d'un milió d'obres d'art fossin traslladades, els primers mesos de la guerra, a un lloc més segur que no pas Barcelona, un lloc situat estratègicament prop de la frontera amb França, un lloc que, d'altra banda, a partir de la segona meitat del segle XIX i sobretot durant el tombant de segle, havia anat obrint finestres a la cultura i que, per aquest mateix motiu, sabia preservar aquell patrimoni de qualsevol mal.

Ho havia demostrat amb escreix, després de la revolució que va seguir al cop d'estat dels militars, la mobilització ciutadana per tal d'evitar la destrucció

▲ Brollador del Parc Vell
[de Miquel Plana]

▼ De L'auca d'Olot
[de Quim Domene]

Les finestres de Domene

És en aquests moments que arriba en Kim Domene sortint entre la pluja de finals de juliol i ens asseiem a la taula mullada i comencem a parlar d'aquestes coses. I és en aquells moments grisos, quan els roures de la Moixina s'espolsen les fulles, en què coincidim en tres o quatre coses elementals. Ens descobrim veïns del mateix paratge, el seu de naixement i el meu d'adopció. No cal ni parlar per intuir l'empremta comuna dels antics combatents de batalles incertes. Porta catàlegs sota el braç però queden oblidats entre la conversa humida de l'estiu. Potser venia a parlar de pintura però ha estat millor veure el pintor i resseguir el fil argumental de la seva mirada, aquella que ha mirat allò que miro, que ha vist el pas del temps sobre el paisatge i n'ha extret tota la gamma dels torrats a la tardor o dels verds a la primavera, talment com ho devia fer Wittgenstein quan se sorprenia de les moltes paraules que els esquimals feien servir per definir el color blanc en aquell seu món que nosaltres veiem monocrom i que ells veuen de colors. (...)

El paisatge que ell busca no és el de l'equilibri natural de les coses que es veuen, sinó aquest altre equilibri intern de les coses que no es veuen però que ens fan sentir a gust amb allò que tenim i amb allò que ens manca. Potser l'art no era l'art èpic que vaig arrossegar en forma de llibre a la joventut. Però potser tampoc l'art no és un producte de laboratori inflat pels brokers de les parets il·lustres. Potser al final del laberint que ens ha dut als primers cabells blancs i a les primeres insòlites ganes de callar hem descobert que l'art és una manifestació lírica, diàfana com la llum de les finestres interiors, aquestes finestres a les quals Domene s'aboca per veure's passar a ell i a mi i la nostra mateixa manera de mirar.

JOAN BARRIL

Una mateixa manera de mirar

indiscriminada de l'art religiós que Joaquim Danés i Torras, metge, autor dels *Pretèrits olotins* i autor, després de la guerra, de la monumental *Història d'Olot*, explica en el seu *Diari de la guerra*. Parla de la destrucció de les esglésies de Sant Esteve i del Tura:

“6-9 de setembre de 1936

Enguany no hi ha Festa Major d'Olot. A Sant Esteve s'han destruït i picolat tots els altars i els mobles, llevat d'uns pocs que algú o altre ha aprofitat. Al Museu, hi hem traslladat, a peces numerades, els altars barrocs

del Roser i de Sant Josep, i alguns altres objectes. A fora, a la façana, ahir varen començar a treure els Sant Esteve, la Santa Sabina, el Sant Valentí, de pedra, obra de l'operari olotí Bertran, cap a l'any 1800.”

“13-16 d'octubre de 1936

(...) Aquest dies han vingut els dels Museus de Barcelona: volen portar ací, a guardar, els millors objectes dels seus Museus, per preservar-los de qualsevol bombardeig de Barcelona. Se'ls deixa el local de l'església parroquial de Sant Esteve, que, entre els 26, 27 i 28, gairebé està net del tot, i a punt de rebre les primeres trameses.”

La memòria del viatge de Barcelona a Olot del prop d'un milió de peces procedents dels museus de Barcelona s'ha conservat més a través del reportatge fotogràfic que no pas a través de les paraules. Tanmateix, i amb motiu d'una fotografia, Perejaume incorpora aquest singular episodi de la història de les relacions entre Olot i Barcelona en un text híbrid, a mig camí entre l'assaig i la poesia, titulat *L'oli d'Olot* i que és una reflexió sobre les relacions entre art i realitat, entre art i vida, prenent com a punt de referència la idea de paisatge. Perejaume conclou que aquestes relacions són fonamentalment “confuses” i que precisament la confusió és allò que Olot té de “més pur i agrest”. Perejaume va quedar impactat per aquest exemple, que prové d'una fotografia: “Ens costaria de trobar una imatge més precisa on confondre què és el ferm i què l'embolcall, una acció d'uns pigments més mal falcats que aquesta que, per acabar, us proposo. Es tracta d'una fotografia on hi ha representats quatre camions entrant al pla d'Olot per una carretera deserta, uns quilòmetres abans de la ciutat. La fotografia és de l'any 1936 i fou presa per Joan Vidal i Ventosa durant el trasllat a Olot de les obres cabdals dels museus de Barcelona per tal de protegir-les dels estralls de la guerra. (...)

Sabem, per d'altres fotografies del mateix reportatge, que en aquest viatge concret els camions traslladen les col·leccions de pintura romànica, les figuracions celestes i corbades dels absis pirinencs. No trobaríem enlloc traça de senderol que dugués, tant de sobte, d'Olot a Taüll aquests quatre camions entrant les altíssimes figures en aquell paisatge olotí que s'exposa a ple sol amb els verds emmandrits, els molladius i les moltes.

Més encara, un altre dia, aquests mateixos camions havien dut o havien de dur també a Olot els quadres dels paisatgistes catalans, entre ells, els d'en Joaquim Vayreda, d'en Marian Vayreda, de l'Iu Pascual i de l'Enric Galwey, com si es tractessin, també aquests quadres, d'uns frescos llevats a l'aire lliure, sinó que aquests havien estat extrets d'aquells mateixos rodals on ara — amb la intenció de protegir-los — eren restituïts.

A baix de tot de la fotografia Olot signa aquests fets, sense més aclariments, amb dues “os” olloses: la del Montsacopa i la del Crosat. En darrer terme, com si el cel s'esbandís en la blavor més transparent que hàgiu mai contemplat, el cim Pintrat es reflecteix, amb una alta, romànica i romàntica sorpresa, a l'estany d'Oo... Al riu Fluvià, prop d'Olot, les aigües giren i rellueixen, amb tot d'“os” menudes, per gorgues i gorguelles.”

Amb els camions plens de les obres més representatives de l'art català, van arribar també a Olot els funcionaris encarregats de garantir-ne la integritat física. Els funcionaris i, moltes vegades, les seves famílies, que confiaven de trobar a Olot més facilitats que no pas a Barcelona per menjar i, en definitiva, sobreviure durant la guerra. Pere Bohigas i Tarragó va ser un d'aquests funcionaris. El seu fill, Oriol Bohigas, aleshores un nen d'onze anys, es va convertir en un testimoni d'excepció d'aquest viatge i del transcurs de la guerra a Olot. El primer lliurament de les seves memòries, *Combat d'incerteses*, inclou unes pàgines precioses que reproduïxen aquella paradoxa terrible, fatal, sobre la qual Gabriel Ferrater va construir el seu esplèndid *In memoriam*: el paradís perdut de la infantesa incorpora en un entramat inexpugnable l'experiència de la guerra. Escriu Bohigas: “Barcelona, divendres, 26-VI-87:

La marxa cap a Olot la tardor del 36 fou ràpida, sense gaires preparatius, conseqüència de la decisió de desmuntar el Museu d'Art de Catalunya i emmagatzemar-lo a l'església de Sant Esteve d'Olot, per salvar-lo dels bombardeigs de Barcelona. No vaig tenir ni ocasió d'acomiar-me dels companys de l'Institut-Escola (...).

Olot, dissabte, 27-VI-87:

L'estada a Olot fou agradable i, per a mi, formativa en molts aspectes. Agradable perquè ens evità molts desastres de la guerra. No hi hagué ni un bombardeig i

◀ La Guerra Civil a Olot
[de Quim Domene]

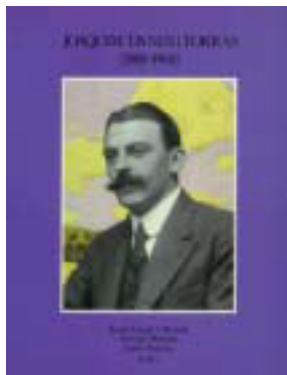
▲ Interior de Sant Esteve preparat per acollir les obres dels Museus d'Art de Barcelona

el front de guerra només s'hi va detenir uns pocs minuts, després de la caiguda de Barcelona, en plena desfeta de l'exèrcit republicà. El nivell d'alimentació fou superior al que hom podia aconseguir a Barcelona: la proximitat del camp i dels pagesos permetia trobar sempre l'últim reducte d'un dipòsit de mongetes, d'uns sacs de farro, d'uns quants quilos de patates i, fins i tot, d'alguna porcellera que guardava encara un parell de garrins sacrificables. I fou formativa perquè em donà l'oportunitat de viure durant dos anys i mig amb un magnífic grup d'amics dels meus pares, ficat, sense escapatòria, dins de llur tarannà cultural i social. Em sembla que d'aquella estada olotina provenen molts dels meus tics i de les obsessions que sento ben arrelades: el gust per la tertúlia com un exercici per passar de l'anècdota a la categoria; l'admiració pels que saben recolzar-se en l'eminència d'una especialitat pròpia; la prioritat dels judicis generals sobre una narració lineal; el plaer de la *boutade*, sobretot si només és intel·ligible a la segona derivada;

l'elegant confusió entre ètica i estètica; l'escepticisme com a disfressa d'un autèntic apassionament bel·ligerant i la tolerància com a cuirassa per poder seguir afirmant amb violència els propis convenciments.”

El camí de la diàspora

Des de la seva peculiar talaia olotina, el nen Bohigas va poder contemplar un altre important viatge, protagonitzat ja no pels objectes d'art que, ben aviat, van ser novament traslladats per apropar-los més a la frontera i alguns, enviar-los directament a França, on van ser exposats en el Pavelló de la República a París, l'any 1937. Aquest mateix camí, al final de la guerra, el van fer milers de persones, camí de l'exili. Olot es va tornar a convertir en una de les estacions d'un calvari que tot just començava. Oriol Bohigas recorda el fred i la fam dels últims dies de la guerra, i l'olor especial de la processó espellifada que deixava al seu darrera una estela d'objectes personals que esdevenien tràgicament obsolets a mesura que s'avançava en el viatge sense retorn cap a frontera. Escriu Bohigas, a Barcelona, dilluns, 20-VII-87 sobre els darrers dies de la guerra viscuts a Olot: “Això del menjar va anar empitjorant lentament. Al principi, només calia agafar les bicicletes, passejar-se per unes quantes masies i tornar amb un parell de quilos de patates, amb embotits recents i amb unes quantes dotzenes d'ous. Més tard, ja calia anar-hi amb alguna compensació en espècies: tabac, virtualles capricioses i, potser, begudes més o menys temptadores per llur grau d'alcohol o per llur aparença exòtica. En el carrer de Sant Esteve hi havia una carnisseria que subministrava tot el que calia a les famílies que li semblaven que no eren “roges”. (...) En aquestes circumstàncies, l'arribada de les tropes franquistes fou, de veritat, un allibe-

rament. Recordo molt bé l'espectacle presidit per dos elements insòlits: els moros i els *chuscos*. Les primeres tropes eren totes marroquines i els moros es feren pràcticament els amos de la ciutat, amb la deguda cridòria, la pudor i la disbauxa. (...)

L'última setmana passà per Olot una gran quantitat de fugitius cap a la frontera: carros plens de mobles miserables, soldats espellifats sense armes ni sabates, gent estranya que ens era difícil de classificar socialment perquè arribaven ja massa destrossats per la desfeta. Dormien pels carrers, enmig del fred de l'hivern olotí. A casa obrírem la porta del carrer i cada nit omplien l'escala, que quedava empastifada amb aquella pudor especial dels desnonats i de la pobrissalla. Nens que ploraven. Homes que s'escapolien. Gossos i gats, a vegades, encara fidels a l'aventura de llurs amos. Aparells i mobles inexplicables que s'arrossegaven no sé si per nostàlgia o com a possible suport econòmic. Deixalles que anaven quedant abandonades al llarg dels carrers, de la carretera i dels camps erms i abandonats.”

Olot va acollir, durant unes hores, el govern català en franca i, malgrat tot, per a molts difícilment assumible retirada. Un dels parlamentaris, Antoni Rovira i Virgili, explica el desconcert i la confusió que va acompanyar el viatge cap a l'exili. Novament Olot apareix com una parada obligatòria, il·lusament esperançadora, d'aquest viatge.

“Em recordo que fa uns setze anys —el 1923—, en ocasió d'uns actes de propaganda política, vaig fer el viatge de Girona a Olot en automòbil, una tarda d'estiu, i que el paisatge magnífic em va impressionar intensament. Ara és de nit —negra nit— i no veig, a través dels vidres del cotxe, altra cosa sinó ombres i lleus resplendors. Els mossos, immòbils i silenciosos, donen una sensació de tranquil·la seguretat. (...)

Lectures a Olot en temps de guerra

Em sembla que no he llegit mai tant i tan intesament com l'època d'Olot. L'ambient s'hi prestava, però també corresponia a una edat en què la lectura —sense televisions, esport ni altres amenitats modernes— era la primera finestra oberta a tot el món, als coneixements i a les passions. (...)

Els llibres provenien dels fragments de la biblioteca dels meus pares que ens havíem emportat, dels que traginaven amunt i avall en els viatges mensuals a Barcelona, i sobretot, de la Biblioteca Popular, que funcionava admirablement en un petit edifici noucentista enmig de la Urbanització Malagrida. Més que la precisió dels títols m'ha quedat gravada la imatge de dues col·leccions de les quals arrencaven gairebé totes les lectures d'una manera aleatòria o per simpatia de títols i autors. Una col·lecció era la “Biblioteca Literària” de l'Editorial Catalana i l'altra era la “Biblioteca Univers” de la Llibreria Catalònia, aquesta última dirigida per en Carles Soldevila. Els llibres de la primera tenien unes cobertes lleugerament encartonades, amb un escut de Catalunya ornamentat amb una garlanda d'aquell estil entre muniquès i vienès que encara respirava alguns aires modernistes. Els de la segona eren més petits, amb cobertes grogues molt fines, amb una tipografia moderna de ratlles i pals secs, però amb la reproducció d'un petit gravat al boix —segurament de l'Enric C. Ricart— que representava una noia semblant llavors al camp, de caire plenament noucentista. Entre les dues composicions gràfiques, hom podria sintetitzar les tendències artístiques d'aquella Catalunya d'abans de la guerra. I, naturalment, també les tendències literàries.

ORIOL BOHIGAS
Combat d'incerteses

Mentre ens acostem a Olot em complac a fer-me la il·lusió que hi passarem una bona temporada. Explico a la meva família que si aquella ciutat de muntanya no és gaire bonica, el seu camp, a la primavera, és meravellós. Qui no coneix els paisatges dels pintors olotins? Aquest optimisme meu és una mica forçat. No convenço els meus familiars, ni em convenço a mi mateix. Però trobo un conhort momentani a imaginar-me que Olot esdevé la capital d'una Catalunya mutilada i heroica que, sota aquells Pirineus on va néixer, continua resistint”. 🐾

Els afores d'Olot

COM DIU JORDI PUJIULA EN PARLAR dels “Paratges de la Font Moixina” com a comentari de les fotografies que en serveixen la imatge durant un segle, “és la visita obligada per a tothom qui passa per Olot.” Són —continua Pujiula— “una de les raconades més sensibles dels voltants de la ciutat, arranjats a final de segle passat per solemnitzar l’esperit del paisatge olotí. La Font Moixina i els seus sis raigs constants i frescos, els recs, els prats i les arbredes que l’envolten, sobre pedres volcàniques i camins ben delimitats, l’antiga font de Santa Anna, avui cegada, i els aiguamolls que voregen la capella de la Salut, bastida el 1884, les innombrables fonts veïnes: Pessebre, Pedrera, Xatona, Bufaganya, Can Pau, Coromina, Cabraró, Capellans..., les cases de pagès a l’indret on hi hagué el Prat de les Indianes, que donaren fama a la ciutat en el passat, el pont de Rabell, el Pla de Llacs...”.

Per arribar-hi, des del centre d’Olot, es pot passar per una ruta que mena, primer, a la cruïlla que en podríem dir “dels Vayreda”, amb la casa pairal, on vivia Joaquim Vayreda, i l’Art Cristià, la casa i taller del seu germà Marià. Josep M. Espinàs, que no sé si va fer cap a la Moixina en la seva passejada pels voltants d’Olot aquelles festes del Tura que l’escriptor va seguir de prop, per arribar a Can Vayreda encara va haver de travessar hortes, tot i que remarcava que “la casa queda ja encerclada per l’urbanisme, i assetjada, suposo, pel preu del pam quadrat. Me la miro una estona —una mica solitària, una mica a la defensiva, tan gran com és— i pensant el que deu costar conservar-la em dic que el negociet d’aquí al costat, el de clavar claus, segur que és molt més net.”

Espinàs es refereix a la fira que hi havia instal·lada, amb motiu de la Festa Major, prop de la casa pairal dels Vayreda, el mas Vila, que la ciutat ha acabat engo-

Camp de roselles

lint i convertint en una “illa”, com diu Carles Batlle, “insòlita i anacrònica que resisteix al mig de l’ambient hostil del centre de la ciutat” amb camp de blat de moro inclòs. En remarca el soroll que li arriba després d’escapar-se, ofegat, d’una representació del Guinyol Didó, que fa parlar els titelles en un castellà recargolat que probablement els nens d’Olot no entenen. No sé si, necessitat d’aire fresc, és aquest el moment que el visitant decideix acostar-se a la Font. En qualsevol cas,

considera la Moixina com la font de totes les fonts: “Jo hi he passat a la tarda, entre els arbres magnífics, una mica emportat per la música del Parador, per un piano que tocava una peça de Falla. M’he mullat les mans amb l’aigua fresca, el cor amb una humida i vaga enyorança. A un home silenciós i tímid que se m’ha atansat pel camí, li he comprat un parell d’esclops minúsculs, pintats de blau i de vermell. Aleshores m’he adonat que estava pensant en la meva infantesa, i he entès per què aquest delicat paisatge d’Olot és sentimentalment una mica de tothom. Sota aquesta fageda, tots hi trobem una ombra oblidada, i en aquesta aigua s’emmiralla la nostra nostàlgia més pura.” No és l’únic. Sebastià Sans i Bori, sitgetà que es va instal·lar per motius de feina a Olot a final del segle XIX, conegut de Santiago Rusiñol i de Miquel Utrillo, i poeta de tradició vallfogonesca, li va dedicar aquests versos, jocosos i admi-

ratius ahora: “Puig de París dir-se es pot / que si per sort peregrina / tinguéis una Font Moixina / seria un petit Olot”, i Nolasac Rebull en remarca la bellesa tant pels “arbres, tants i tant alts i mesclant en vast espai llur ombra, com per l’abundor d’aigua”.

Tornant a la ruta d’abans, el caminant travessa l’Eixample Malagrída, arriba fins a la Plaça Estrella — la Plaça d’Espanya tan minúscula que descriu Matthew Tree— i continua recte fins al Pont de Colon. Són, com recorda Agustí Puigcerver —pseudònim del

◀ Camp de fajol

Difa popular

“És tan cert
com el fajol a Olot”

P. Nolasca del Molar— uns passeigs “ben aombrats per tells, castanyers bords i plàtans”. Just en aquest punt, el caminant deixa a la dreta el camí de Sant Roc, i a l’esquerra, el Prat de la Mandra i el Prat de les Mòres, que “Xarau” —pseudònim amb què Santiago Rusiñol publica a *L’Esquella de la Torratxa*— evoca amb nostàlgia, l’any 1912, per la frondositat dels plàtans que hi viuen, els quals, a diferència dels plàtans urbans, creixen sense necessitat de l’esporgada anual i sense el trauma de passar, a més de la caiguda de la fulla, el que el glosador anomena “la caiguda de la branca”. Però no hi ha res que el temps no uniformi, perquè l’any 1949, Osvald Cardona dedica una sèrie d’epigrames als plàtans d’Olot i, curiosament, el IV, dirigit a un plàtan esporgat, hi fa plena referència: “Rebrotes rediviu un cop tallat / i ja no ets arbre, sinó munt de fulles, / car neixes con un fènix eixalat / que fa remoure ses vivents despulles.”

La pollancreda de Pla de Llacs, a tocar de la Plaça Amèrica, acompanya el passejant fins al Parc Nou. El pollancre, tal com el dibuixa Mercè Devesa, és un arbre còmode, plàcid, fet a mesura humana: “Es cada fulla verda i transparent / dels pollancre gentils, una bandera / que tremola i suspira al frec del vent / tantost l’ha desplegat la primavera.” Alexandre Cuéllar recorda que el Pla de Llacs era una zona d’aiguamolls que Manuel Malagrida “va comprar i urbanitzar a l’estil d’una ciutat-jardí i, ara com ara, fa força goig. Hi abunden els xalets discrets, les torres dels fabricants i els jardins més vistosos i polits de la ciutat. El riu, abans del pont de les Mòres, fa un meandre suau que proporciona una gran pau al prat de la Mandra”, un prat ombrívol que, escriu Cuéllar, “a l’estiu, és capaç d’encomanar al més pintat una mandra tan dolça que, si cau en la temptació d’ajau-re-s’hi, ja ha rebut. Aquella mandra melosa, dòcil i benigna, no el deixarà pas aixecar-se fàcilment d’aquell

Fajol

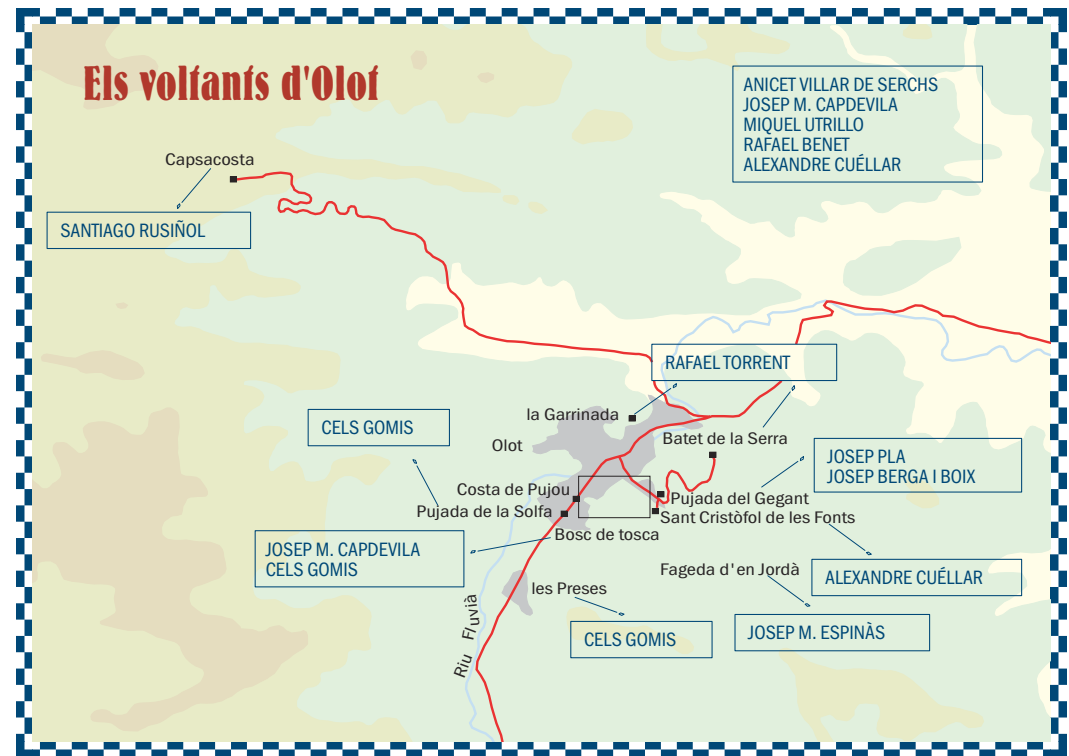
El fajol ha florit, randa divina
Teixida amb fils d'una alba resplendent;
—sedosa mantellina—
que es posa la tardor, místicament.

El fajol ha florit, cada flor xica,
És una ondeta sobre el verd coixí.
¡Quants dies de treball per fê una mica
d'aquest teixit tan fi!...

MERCÈ DEVESA
Muntanyenques

tu d'herba.” Un tou d'herba entapissa també els dos prats del Parc Nou que, un cop dins, el visitant ha de deixar per força a la seva esquerra, amb la font, els bancs de fusta a tot volt, les taules i bancs de pedra que conviden a berenar prop de la font, el pont romàntic que encercla una illeta luxuriosa de vegetació, la pèrgola amagada.

La porteta practicada en un mur de pedra projecta el visitant cap a la llum dels camps de blat de moro que permeten allargar la mirada per una vall d'horts, de masos, de cases, de camps i de prats, fins a les muntanyes. Escriu Rafael Torrent sobre els “suggestivos panoramas” que el caminant pot veure des d'aquest punt: “Al sur, la Costa de Pujol y el cerrillo de Serrat, verde cono recortado graciosamente sobre el telón de fondo de la Sierra del Corb. A poniente, las lejanas cresterías de Ayats, Puigsacalm y Santa Magdalena, presiden majestuosamente nuestro valle. A levante, mucho más cerca, la mirada se extasia ante la montaña de Batet, que describe una curva de ondulación suave y alargada, cubiertas sus cumbres de

arboleda; en su regazo, brillan las manchas soleadas de alegres caseríos y las mazorcas doradas. Por entre los collados de Montsacopa y La Garrinada, asoma, en el fondo del horizonte, la Cordillera Pirenaica, que luce el verano vestido azul turquesa.” I al bell mig, la Vall d'Olot.

Concepció Carreras la veu com un “aiguabarreig de roses i de blats” (*La Primavera*), de camps de fajol “senyorejant al sol / del pla d'Olot on pulcrament t'esberles! / Pomposos camps de porcellana en flor / lluint esclats de perles / dintre la falda humil de la tardor!” (“El Fajol”) i de fenc, “la flor terral / que tot el pla il·lumina, // i en cada flor jo hi veig un pageset / que airós i presumit llueix capdret / l'encesa barretina.” (*El Fenc*). Guillem A. Tell i Lafont en mostra el cantó més melangiós, més decadentista, més crepuscular, tot con-

◀ ▼ Camp de fajol
(de Joaquim Vayreda)

Harmonies en verd

“Per qualsevol banda que aneu a Olot portareu la verdor a les nines quan hi arribareu. Castanyers o roures, faigs, alzines o pins, sempre els arbres hauran fet de sentinelles tot al llarg del vostre camí: arbres gerds i ufanosos que posen llurs peus sobre una blana catifa d’herba o entre els flonjos coixins de les mates espesses. Tot és verdor que neix de la terra i puja enlaire: una verdor encomanadissa que sembla que ens fregui la pell com aquell vent salabrós de mar que diríeu que us fa permeables i s’endinsa al vostre cos; una verdor tendra, sucosa, com una posta que arrodoneix i matisa totes les asprors de la terra.” Amb aquesta entrada, Anicet Villar de Serchs presenta als escolars catalans, l’any 1934, els voltants d’Olot. Autor d’un llibre de geografia titulat *Terra i ànima. Lectures sobre coses de Catalunya*, destinat a les escoles de la Generalitat, escriu una simfonia de verds més que no pas el que fóra d’esperar, tenint en compte les exigències del gènere “manual escolar”. Però és que es fa inevitable, parlant d’Olot, recórrer al tòpic, i el tòpic té a veure amb el paisatge, i, concretament, amb el paisatge pintat.

De fet, Josep M. Capdevila, a *Amics i terra amiga*, publicat el 1932, comenta aquest fet abans d’iniciar una sèrie de comentaris exquisits sobre diferents pintures de Joaquim Vayreda. Els aplega, significativament, sota l’epígraf *Pels afores olotins* i escriu el que segueix: “Olot té anomenada d’ésser un país molt bell. En això els pintors hi poden haver fet una mica. Però per poc que feu memòria —els que hi heveu estat, els que hi heveu viscut— ja veieu de seguida que s’ho mereix. I tothom ho diu. I fins per aquells que no serien prou sensibles a les belleses del país, Olot té la frescor de l’aigua de les fonts. I ja és alguna cosa. Mes per a mi ni és el país de les fonts ni de les arbredes. És el país d’En Vayreda.”

L’altre pintor-escriptor, Santiago Rusiñol, descrivia així el paisatge de la Garrotxa: “Allà al lluny, mirant un fondo limitat per altes serres com rompiments de teatres, la gran planura d’Olot, nova per a mi, se’m va aparèixer com si l’hagués coneguda. Allí, al peu del fons de tot, roques negres aixoplugant cases rossenques, arrecerades sota dels arbres; més a prop, camps vermellorsos, resseguits, plec per plec, per les ratlles de l’arada; taques verdoses de roures, salzeredes acotxant els rierals, turons volcànics, i per tot, pels fondos, pels torrents, per les bagues i pels lloms, la flor blanca del fajol, oberta, tendra i flexible, aplanant-se sota el vent, gronxant-se, tremolant com vies de nervis i omplint tota la plana d’una nevada. Tot ho recordava ja: eren els núvols, les boires, les terres dels quadros que havia vist a Can Parés, i no sé per què tota aquella ampla hermosura va semblar-me que era cosa d’En Vayreda, que allò era seu.”

I Rafael Benet, aquestes: “El paisatge d’Olot és com un jardí amb una gran serenitat de línies, amb una gran humanitat de color. El color és dintre una monocromia d’un serè i dolç gris-blau, i els verds de les herbetes es veuen a través d’aquest gris tot reflectint-lo i es tornen delicats i cordials.”

I Alexandre Cuéllar, aquestes: “Els verds d’Olot són un tema per comentar que no s’acaba mai.”

La Pinya [de Josep Berga i Boix]

vertint el poema *Camps de Fajol* en una simfonia de blancs que mostra la bellesa i la poesia de la mort; Mercè Bayona, ben al contrari, en parla en un sentit decorativista i vitalista en un dels poemes de la sèrie *De la Masia* titulat *La collita de la fruita*, i Lluís Torras Nató escull la imatge del fajol com a títol d’un recull de proses i poemes de tema olotí, *Garbelles de Fajol*. Miquel Utrillo parla de “la nevada del fajol” i Mercè Devesa li dedica un poema que és com un brodat.

En la tradició literària olotina, la flor del fajol i la poesia van estretament lligades. Són nombrosos els poemes guardonats al Certamen Literari d’Olot que hi fan referència i, l’any 1908, el primer grup important d’escriptors olotins —Joaquim Danés, Josep M. de Garganta, Carles Badia i Malagrida, Josep M. Capdevila— després dels components de l’Escola d’Olot va convertir la flor de fajol en símbol de les seves reunions poètiques, celebrades a la Font Pedrera, una de les fonts del paratge de la Moixina, seguint el model de les trobades de l’Esbart de Vic i dels Felibres de Provença. Per als joves de L’Aglenya de la Garrotxa, que així s’a-

La terra es posa blanca

(...)

Somiem en amagades i incògnites tristures,
Per entre els camps blanquíssims de l'amorós fajol.
L'hivern, que ja s'acosta, gemega en les planures.
La terra es posa blanca, quan té de portar dol.

GUILLEM A. TELL I LAFONT
Camps de Fajol

nomenaven, el contacte amb la natura, amb el paisatge, era condició indispensable per a la poesia, i la seva percepció de la vegetació de la Moixina no devia desdir gaire del to de la prosa de Rafael Torrent, quan afirma que, per a conèixer els paratges de la Moixina, cal un contacte “personal e íntim”: “Andar quedamente por sus veredas y herbazales, sobre el musgo jugoso y quebradizo, contemplando los robles centenarios de estructura gótica, los elegantes abedules, los tilos de hojas acorazonadas... Sentarse en un grácil montículo, y sumergirse en la somnolencia del ambiente... Ver como los rayos solares se desdoblán, a través de la fronda, en múltiples irisaciones, reverberan en las mansas arroyuelas y trazan inimitables contraluces... Descansar los ojos y el alma en la delicia del paisaje del agua y en la tenue luminosidad del rosado crepúsculo, que se deshace lentamente en el ocaso...” Potser té raó. Però aquesta mirada, essencialment lírica, només pot provenir dels ulls d'algú que sigui aliè a aquest paisatge o, pel cap baix, que no s'hi trobi del tot immers, que se'l pugui mirar d'enfora, des de la capacitat de sorprendre's, de contemplar la realitat amb uns

▲ Camp de fajol
[de Joaquim Vayreda]

ulls nous. Segurament, no pas amb els ulls de la “page-sa” que, just l'endemà a la tarda del “dia que Armstrong va posar els peus a la Lluna en representació de la humanitat”, Josep Ramoneda va trobar tot passejant pel camí de la Moixina amb una amiga. La dona els va donar conversa: “Vostès que tenen estudis” —diu que va dir la dona—, “també s'ho creuen això? Que no ho saben, que és una comèdia que han fet als Estats Units?” Comèdia, poesia, paisatge: tot és u per a aquesta dona que forma part del mateix paisatge i que sent una “desconfiança eterna”, pròpia “de la gent que n'ha vist passar de tots colors”, davant tot allò que sembla trencar “l'ordre natural de les coses, el qual, malgrat tot, tenen, a la seva manera, ben apamat.”

El Triai

Hi ha una fotografia, de 1910, que el converteix en escenari de les maniobres de la tropa de la caserna del Carme; una altra, de 1955, amb el camp nevat, les muntanyes al fons, un campament militar i, al mig, la creu. Una creu que homenatja els morts de 1936 i que

▼ Camp de blat de moro
en els paratges de la Moixina

▲ El Triai amb la tropa de la caserna del Carme

▼ El Triai nevat

substitueix l'estela funerària que recordava que, durant la guerra del francès, el Triai es va convertir en un gran cementiri. Paradoxalment, aquest paratge és net, obert, clar, d'una gran bellesa que Alexandre Cuéllar pondera situat en el Pont de les Mòres: "Un dels paisatges més bells d'Olot és el que es veu passant pel camí que, sortint del pont de les Mòres, ens mena al Triai. La ciutat d'Olot queda al fons, amb el campanar de Sant Esteve per escut, com si es volgués escapar de les nostres mirades. A l'horitzó, quan sou sota Ventós, s'aixeca el massís de Santa Magdalena. Tot una colla de camps molt ben girbats, gairebé m'atreveria a dir maquillats amb les potingues més naturals del món, s'estenen fins a tocar la típica muntanya. / Del Triai estant, el Pirineu —difuminat a vegades per la boirina esfilagarsada i a vegades per l'excés de llum que li cau a sobre— ens saluda amb la galanteria d'un cavaller medieval. Més enllà del Triai, el protagonisme paisatgístic es decanta de bell nou cap al tou d'arbres de la

Moixina. / Dalt del Triai, l'església de Sant Cristòfor les Fonts pren el sol, fent-nos l'ofrena d'una de les vistes més típiques d'Olot."

Josep Berga i Boix la descriu a la narració *La festa del Triai*, un text construït sobre la hipòtesi que el nom de Triai prové de la tradició, tan olotina, de celebrar-hi un aplec a la primavera, per Pasqua de Resurrecció, on s'arreglaven bona part dels casaments. Desconec què hi ha de veritat en aquesta peculiar etimologia, sustentada sobre el verb triar, però és inqüestionable el valor de la descripció de paisatge amb què el pintor i narrador olotí encapçala la narració: "Tot lo panorama que es descobreix des del Triai oferia una varietat de planes i muntanyes, clapades de tots los tons imaginables. Al Nord, l'horitzó fantàstic de la cordillera Pirenaica, des de Núria al Puig de Bassegoda, d'un morat transparent, enèrgic, que es va fonent, fonent amb les congestes de neu, que hivern i estiu ostenten los espadats racons de Canigó i Puigmal. Segueixen avançant cap a

primer terme les cordilleres de Talaixà, de Beget, de Pera, Capsacosta i Serra de la Cau, cobertes d'alzinars, amb esllavissades argiloses, que introdueixen en l'espectacle una variant simpàtica, no menys vigorosa que el morat, contrastada pel groc clar i verd decidit dels sembrats de la serra de Colljubí i Ventolà, atestada de feixes de diferents barreges." La paleta del pintor acoloreix la ploma de l'escriptor en aquesta pintura de paisatge: "L'astre del dia combina milions de tintes admirables en aquells boscos, camps i prats de totes formes, que comencen a brotar, tots frescos com la rosada, uns d'un blanc groguisc, altres d'un verd tendre, aquí d'or glaçat, allà de color de perla, sembla que el groc de Nàpols i el bleu lumière s'hi vessen a carretades i van allunyant-se progressivament cap a l'horitzó, perdent-se entre els vapors de la tarda, en masses i taques que es confonen i harmonitzen dintre el quadro colossal, entre les calitges dels darrers termes..." Paisatge que, per regla general, en literatura, serveix com a escenari

Poetes a la Font Pedrera

Joaquim Danés i Torras va deixar inèdit el manuscrit en què havia immortalitzat l'existència d'un grup de joves que, a l'Olot de començament del segle XX, volia seguir el model de les esbartades literàries que ja el mític grup de Vic celebrava a la Font del Desmai. Carles Badia i Malagrida, Josep M. Capdevila, Josep M. Garganta i el mateix Danés, aplegats sota el nom d'"Aglenya de la Garrotxa", es van reunir per primera vegada a la Font Pedrera el 17 d'agost de 1908:

"A les quatre de la tarda, en Capdevila i jo anàrem a can Garganta, on, a més d'aquest, hi trobàrem ja en Badia; així reunits, a un quart de cinc sortírem, i pel Passeig de Barcelona, amb els paraigües fent de bastó i conversant alegrement, ens dirigírem cap a la Font Pedrera. El dia era núvol, com si ens anés en contra. Però, amb tot, el sol va visitar-nos pel camí més d'una volta. Quan, deixant la carretera, trencàrem pel camí que va a la font, tots vàrem trencar un xic de fajol florit, que ja blanquejava, afegint que en avant seria el nostre símbol, adjunt amb l'arpa dels trobadors i, en senyal de germanor, fins tots vàrem canviar-nos mútuament el brot de fajol. En ser davant de la font, vàrem fer memòria de l'Esbart de Vic i de mossèn Cinto, tot contemplant dos simbòlics desmais en quin parterre també les ressombres jugaven amb el sol que només ens venia a veure a estones. I instintivament també, tots vàrem trencar-ne un xic, de desmai, perquè fes costat al blanc fajol. I cap a seure. Primerament, vàrem batejar-la, la nova societat; i com a tots ens va plaure molt, vàrem posar-li el nom que va proposar en Garganta i que és el d'Aglenya de la Garrotxa. No podia pas ser més encertat. Nosaltres no som segadors, som espigolaires, i d'un i un altre i altres humils fruits, en fem la modesta aglenya, que porta més blat al graner i que pot ser germen de molts camps de blat groc i ufanós."

▲ Els poetes de l'Aglenya de la Garrotxa

◀ La creu del Triai

► La capella de la Salut, a la Moixina

Sempre és estiu

Que bé s'hi rabeja el sol Damunt d'un camp de fajol!...	Pausadament, De dalt dels arbres.
Amb quin gust i quin delit, S'hi rebat quan és florit!...	I fugí de l'oreneta el darrer vol Cap a la terra del sol,
Que esperances i il·lusions, Que besades i cançons,	Cap allà on sempre és istiu, On l'amor floreix etern,
S'esllangueixen damunt seu, Com si fos un prat de neu!...	On el cel vibrant somriu, Perquè sempre és istiu,
Quan ell floreix esplendent, Emmudeixen les cigales	Perquè mai és hivern.
I les fulles van caient,	

JOAN M. GUASCH
Joventut

a un quadro de costums amb firaires, músics, sardanes, i molt jovent disposat a trobar parella. Aquest és el tema de la narració de Cels Gomis, titulada *El Triai*.

A través d'un personatge que és viatjant de comerç i que sent curiositat per saber què cosa provoca tant enrenou entre les noies de les Preses, on hi ha la pensió que l'hostatja, Cels Gomis condueix el lector fins a la Pujada de la Solfa. Allí, explica el viatjant, "vaig deixar la carretera, trencant a mà dreta, prenent un caminet que es fica pel Bosc de Tosca" i s'hi interna "entremig d'aquelles tanques fetes de tosca i pedra ferrenca." És un indret laberíntic: "Quan un om va sol per aquells laberints de camins que atravessen en totes direccions el Bosc de Tosca, vorejats per altes i gruixudes parets de pedra seca, negra com el carbó, per damunt de les que s'alcen pertot arreu turonets de roques aspres i d'un color entre negre i rogenç que tenen tot l'aspecte del cagaferro; quan un veu entremig de tots aquells turons petites fondalades en les que les aigües no tenen

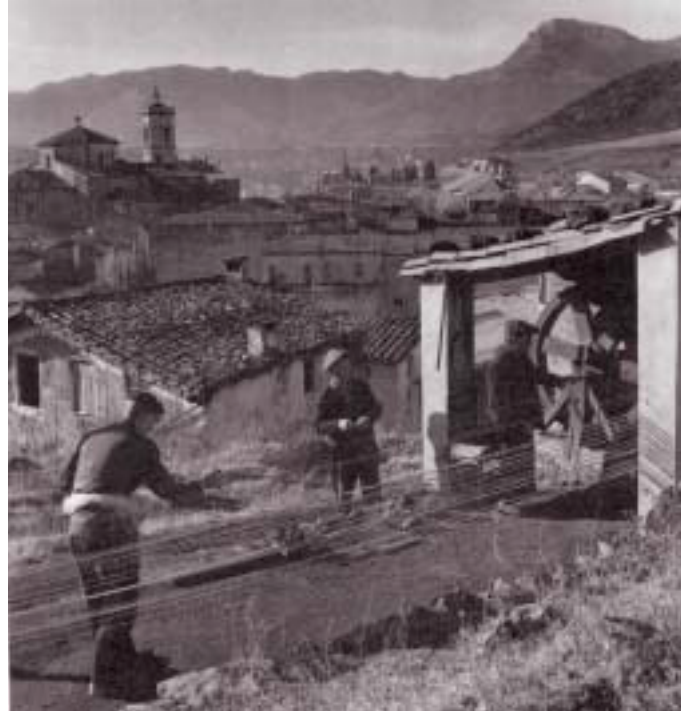
altra sortida que la que els proporciona la gran porositat de terreny i fa amb el trepig aquell soroll particular del qui camina damunt de carbó o vidre esmicolat, no pot menys d'experimentar un efecte tot estrany."

El camp acull "una dotzena de carros de vela", que, "desenganxades les mules, servien de botigues, on s'hi venia vi, aiguardent, pa, llonganisses d'Olot i els famosos *Sant Rocs*, llonganisses curtes i botarudes que tenen costum de menjar els que van a beure aigua a la font d'aquell sant. / En algunes tauletes hi havia licors, anissos, rosquilles i els tan celebrats *brunyols*, dels que se'n feia un gran consum." Finalment, "dalt d'un marge, sentats en bancs fets amb taulons sostinguts per pedres, hi avia els músics, que en aquell moment tocaven una sardana."

Però no ens equivoquéssim. El més important de la diada eren les noies i, com diu el narrador, "allò era un veritable firal de noies": "N'hi havia de rosses i de morenes, d'altres i de primes, senyores i menestres,

treballadores de fàbrica i pageses, totes animades per la dansa, alegres, cofoies totes, responent amb rialletes a les paraules dels uns, fent broma amb els altres, i tot això seguint fent saltironets i sense perdre el compàs. / I, acabada la sardana, corrien totes ells, les unes a reunir-se amb llurs famílies, les altres amb llurs amigues i companyes, algunes amb el llur promès, esperant que en toquessin una altra, frisoses a fer anar les cames. “ A part del casori, però, un bon catalanista com Cels Gomis, un progressista que publica a *L'Avenc*, no podia acabar l'article sense un al·legat a favor de la sardana, el ball més “elàstic i més igualitari”. Explica el viatjant: “Un pagès té el dret d'agafar la mà d'una senyoreta, i rotllo que comença amb sis o vuit persones, acaba per tenir-ne més de cent: joves, vells, criatures, omes i dones, tot-om s'hi barreja.” La conclusió és òbvia, venint com ve d'un simple espectador: “Lo més difícil en aquell Triai és el triar. Tant són els cossos airosos i ben formats, i tantes les cares boniques que s'hi veuen!”

Aquesta dificultat depèn, és clar, de la manera com es prengui el sentit de la tria. Per a Cels Gomis, la tria esdevenia impossible; per al poeta jocfloralesc Manel Ribot, la sensatesa és un valor important i, és clar, guanya la partida en aquest poema titulat *El Roser del Triai*. D'entrada, és un poema de renovellament: “Se fa aquest Roser / en diada de prova, / quan lllu l'ametller / ramells de flor nova. / Quan amb cant festiu / pel bon temps atreta / cercant un bell niu / torna l'oreneta.” Rosons, la protagonista, ja és —diu— “prou espigada” i li ha arribat l'hora de buscar marit. És tot perfectament respectable, fins i tot miraculós: “No et dongues esglai / ni hi poses obstacles; / el Roser del Triai / cada any fa miracles.” Tot és bonic, tot és alegre, tot és plaent en la superfície del cementiri de la guerra del francès. Toquen sardanes i “tot

◀ Sant Esteve des de la placeta de les Cordes, a les escales de Sant Francesc

canta, tot riu, / tot va de bell aire; qui roser te'n diu / en sent bé la flaire. / Si alegres van ells, / van elles ufanes, / fent amples anells / d'airoses sardanes.” Quan tot s'acaba, i “se'n va la claror, / la vetlla s'apropa, / i perd sa blavor / el vell Montsacopa”, la Rosons ja té promès. El miracle és fet. I és la mare qui exclama en un diàleg trenat amb sa filla: “—Serà'l meu marit,” —diu Rosons— “així m'ho assegura. / —Mos clams heu sentit, oh Verge del Tura! / —No hauria dit mai / la sort que he fet ara. / —Al Roser del Triai / conegui a ton pare!”

El temps passa, la vida continua, hi ha coses, tradicions, costums que es perden, però el Triai, o el seu record, o el seu nom, perdura més enllà de la contingència, de les modes. Com a mínim fins la guerra. Després, ni el nom no ha tingut prou força per evocar, més enllà de la mort i de la guerra, la festa de l'aparellament. 🐾

▼ Capella de la Salut, a la Moixina [de Miquel Plana]

Les fonts d'Olot

QUE JOSEP M. DE GARGANTA, en la seva “Balada a Olot”, compari la ciutat amb una vella “que escolta la cantarella / que fan les fonts al rajar”, em sembla un indicatiu prou clar de la importància que tenen les fonts en la configuració de la imatge del paisatge olotí. Garganta és, sens dubte, un bon poeta, i, com a tal, aconsegueix de jugar amb el tòpic sense quedar-s’hi atrapat. Olot és una vella amb totes les virtuts i tots els defectes de la vellesa. No fa un cant embadalit i cofoi al paisatge olotí. Ben al contrari: conscient de la importància que la imatge d’Olot, sobretot dels afores, ha anat adquirint en la construcció de la Catalunya noucentista, i conscient també de les esquerdes que presenta aquesta construcció, parla del so de l’aigua que raja no pas com una música celestial —com fan tants i tants altres poetes— sinó com d’una cantarella, és a dir, una modulació especial, peculiar, del soroll de l’aigua, semblant, d’altra banda, a la modulació també peculiar que fan els olotins en parlar.

Aquesta punta d’ironia serveix a Garganta per desactivar el tòpic de la bellesa del paisatge olotí, un tòpic que procedeix d’una construcció literària en absolut innocent, com es podria pensar, perquè és completament amarada d’ideologia, i que va tenir una especial predicació després de la guerra civil, malgrat que, des del final del segle XIX, havia estat potenciada pels sectors més tradicionalistes d’Olot. Perquè de fonts i de fontetes, difícilment en parlen els components de l’Escola d’Olot, els Vayreda i Berga, i, en canvi, sí aquells poetes i poetastres que fan dels certàmens jocfloralescos com els d’Olot el camp de batalla on exercir de croats de la causa. Després de la guerra és un xic diferent, és clar. Però no pas gaire. De fet, la literatura que es començarà a publicar en català a partir dels darrers anys quaranta és una literatura desrealitzada i circumstancial, com a molt costumista. A Olot,

La Font de les Tries

que a final d’aquesta dècada van reinstaurar els Jocs Florals, va ser aquesta mena de literatura la que, evidentment, va tenir una certa continuïtat: literatura de certamen, tòpica, allunyada de la realitat, separada per un abisme —de vegades fins i tot lingüístic— del públic a què anava adreçada.

L’any 1953, Concepció Carreras els va dedicar tot un llibre, a les fonts d’Olot. En un dels primers poemes, *Encís*, una veu en primera persona es pregunta “D’on pot pervenir l’encís / aurífic, perenne, esquís / paisatge bell.” El paisatge contesta: “Gosaria / dir que

l'encís em pervé / de les fonts d'aquest terror / rega-
lants de poesia!" A redós d'aquestes fonts —escriu—,
"s'aprima tot consireig / i s'obliden els agravis. / Per-
què al raig del seu argent / s'ouen en vibreig latent / les
cançons dels nostres avis." Unes cançons que són vida
i són miraculoses perquè són memòria, són tradició,
són història, i són capaces de perdurar més enllà de la

vida de les mateixes fonts, efímera, com tot: "Oh fonts
d'un bell riure clar / moridores de cantar / amb acords
de satalia, / baldament el vostre cant / se'ns esmunyís
palpitant / terra endins, perduraria, / car hauríem el
ressò / dins la flauta del pastor / i en el dring de cada
esquilla / i en l'ala d'oreig fi / i dins l'alba de setí / i en
el bec de cada ocella."

La pau de la Font de Sant Roc

Baja un pajarillo a beber en la fuente y se vuelve a su árbol. Y otra vez quedo solo con la fuente. Pensad qué sensación de soledad es ésta que nota la presencia y la ausencia de tan ligera compañía. Se levanta un poco de viento que mueve los árboles con un suave rumor, y dura poco. Callan otra vez el viento y los árboles. Viene una mujer cargada con un haz de leña; descansa un momento, bebe y pasa. Y ya no siento el curso del tiempo...

Hay un impulso natural que, independiente de todo otro motivo, nos da la medida justa del tiempo que Dios quiere que estemos en un lugar. Cuando en la agitación social no nos poseemos bien, este impulso pasa muchas veces inadvertido o es dominado por fuerzas extrañas; y algún mal, que atribuimos después erradamente a la casualidad o a otras causas inocentes, nos viene de no haberlo obedecido. Pero aquí mi espíritu está libre y siente la comunicación con las fuerzas esenciales; y así obedezco al impulso de partida.

Era el camino sombreado que me atraía a su hora y a la mía para revelármese. A la ida pasé por él y no lo vi; mas, a la vuelta, en el momento mismo de enfilarlo, se me ha puesto delante toda su secreta hermosura. Es un camino de enamorados, porque es umbrío al mediodía, y largo, y recto; desde un extremo se ve brillar la tierra asoleada en el otro; convida a andarlo despacio con la dulce seguridad en la vista de que es muy largo y de que no hay nadie en él. En su largo curso, andando lentamente, caben muchos juramentos de amor entre los dilatados silencios en compañía, más llenos aún de amor que los mismos juramentos; y cuando se llega al fin, el amor está, no saciado, pero mucho mejor que saciado: contento y esperando más todavía.

JOAN MARAGALL

La paz de los campos

► La font de Sant Roc

Concepció Carreras dedica un poema a cada font: a la font de la Gruta, que brinda “llet d’argent”, “lluenta i trement / com un peix”; a la font Moixina, “gentil pubilla d’aquest nostre pla”, de fama reconeguda “enllà / de cimes i muntanyes” perquè “per ta beutat, natura t’ha bastit / un bell palau, guarnit / de branques enramades, / per on la llum, translúcida, suau, / hi penja a garlandades / del cel blau” i perquè “és lilial i pura / l’aigua que et regantella pit avall / i

que viument fulgura / com cristall”; a la font de la Deu, “font enclosa / sota la boixeda ombrosa”; a la font del Ferro, mig estroçada; a la font de les Tries, “ombrosa i regalada! / La dels xarbotells més clars. / Tens cinc dolls i una cascada / refulgent, / d’argent / i glaç”; a la font de la Salut, “flor d’argent”; a Font Faja, “rural fadrina”, d’“aigua grisa-ambrina”, que, “dins l’espessoralla / d’hirsuta fageda”, emmiralla la lluna; a la font de Sant Roc, font “engrescadora”, que,

“en temps estival, malda / per aplegar jovent” en el “gai rodatge” de la sardana i que la poeta compara amb “una mare / que escampa la letícia / de la maternitat / quan amb cançons alades / del pit turgent aboques / les aigües regalades / que assobten les mil boques / del cor de la ciutat”; a la font del Noc, que llista “clara” i “neta”, “engrescadora”, “entre les clivelles / d’un penyal” sotjada pel riu, que li “segueix la passa / (i et bescantaria) / que és de gelosia / que es retorç el riu.”; a la font de la Puda, una “fonteta” “tan senzilla, tan menuda”, “d’alè mal olent”, però “qui com tu, sempre afectiva / s’entrega caritativa / convidant al dolor cru? / Si amb dits d’argent amanyagues / velles xacres, vives llagues, / qui val més, elles o tu?”; a la font del Nou Parc, de cinc brocs, que “a l’estiu, de bon matí, / el silenci hi senyoreja”; a la font de les Feixes, “inconstant”, “trapassera”, “llunàtica o romançera”; i a la font de Canet, “font menuda” i “escaiguda com una viola”.

Més tard, és Joan Mercader qui dedica un poema a les *Fons d’Olot*. L’aigua, a Olot, és l’element immutable que aconseguix de deturar el temps, encerclar-lo enmig del llaç que formen les fonts de Sant Roc, els “sis brocs inescotables” de la Moixina, la “cascada i cristall que reverbera” de les Tries, la “fresca llum” de la Deu, la Gruta, el Tussols que “silent, convida a beure”, la Salut, “doll de breus miratges, el Parc Nou, la Font Pudosa, i la Xatona, Rabeig, dels Capellans, / de cal Soc, Rebaixinc i de can Maia. “Les fonts ragen amb so de cançó antiga”, diu el poema, i el temps “s’adorm dolçament. L’aigua es desmaia.”

Josep M. Junoy, avantguardista de jove i esdevingut posteriorment poeta catòlic, tenia certa relació amb els sectors que a Olot publicaven la revista *Pyrene* des de 1948, i va dedicar uns quants articles a les fonts oloti-

nes, que van aparèixer a *El Correo Catalán*. A partir de la poesia de Josep Munteis, poeta olotí autor de *La quietud del pendís*, Junoy sintetitza les seves impressions del paisatge olotí en un significatiu “oir agua, ver agua y beber agua” i en una imatge: “El verde y azul entrelazados de unas arboledas, de unos manantiales”. Junoy, com tants altres poetes, es fixa sobretot en la font de Sant Roc, “de árboles verdes, de tierras violeta” i en la Moixina, tot i que esmenta, per referències literàries les Tries, la Deu, les Feixes, la Font de la Gruta, la font de la Salut i la mateixa Moixina, que, a més de veure-la *in situ*, recorda des de la distància gràcies a la literatura. Ni que sigui “gracias a una emotiva poesía de Maria Castanyer, galardonada en los últimos Juegos Florales de Olot, que al referirse a los seis brotes de este manantial los compara a “sis riales d’aigua cor endins.” / ¿Seis risas o seis sollozos? / Nada más

▲ La Font del Conill
[de Miquel Plana]

▼ La Font Pudosa,
al Passeig de Sant Roc

Modernistes a la Font de Sant Roc

La font de Sant Roc va inspirar a Santiago Rusiñol unes quantes teles just a l'inici de la seva carrera com a pintor. L'hereu dels Rusiñol, de Manlleu, es començava a plantejar seriosament la seva dedicació a la pintura i una crisi decisiva, personal i professional, l'havia portat —no sé si amb el famós carro— a Olot. *La font de Sant Roc* és una pintura de tons ocres, terres, grisos. Representa un camí ombrejat, amb unes quantes fulles seques que fan competència en daurats a les clapes de sol que aconseguen arribar fins al terra escolant-se entre les branques encara poblades dels plàtans. A mig terme, una figura femenina, vestida de negre, passa pel costat de la font amb un paper a la mà. Una carta? Un llibre? La font, ni la veu. Però els ulls de l'espectador no es detenen sobre la dona misteriosa. L'ombra del passeig contrasta amb la llum de l'últim terme del quadre: unes escales plenes de sol, al final de les quals no se sap què hi ha, criden poderosament l'atenció de qui mira, que comparteix amb l'artista, per mor de la pintura, el xoc emotiu, inefable, que aquell va sentir en contemplar el paisatge.

Fer visible l'invisible —que va dir aquell—: heus aquí el repte de l'art contemporani. I l'invisible és l'estat de l'ànima de l'artista, que sent, davant d'aquest paisatge, la força de la malenconia i la crida de la bellesa, a la qual Rusiñol no es pot humanament sostreure; però és també la vaga i tanmateix poderosa sensació que, en el reconeixement d'aquesta malenconia i d'aquesta bellesa, hi intervenen, en una mena de borratxera de temps, les experiències, les emocions i les sensacions de totes les persones que en el present, el passat i el futur han quedat, queden i quedaran colpits davant d'aquest paisatge. Com ho va fer Joaquim Vayreda, a qui Santiago Rusiñol reconeix com a causa primera del seu viatge a Olot i de la imponent sensació d'integrar-se en un ritme universal, sense temps, sense nom.

Miquel Utrillo, amic sitgetà de Rusiñol i peça clau del moviment modernista, fa de la seva crònica sobre el viatge a Olot en companyia d'Enric Morera, l'any 1900, la sanció del que segurament li havia explicat el seu amic i que ell s'havia resistit a acceptar sense una comprovació empírica. Situat, doncs, en una actitud deliberadament escèptica, Utrillo reconeix i explica amb ironia com s'ha de rendir a l'evidència de sentir-se, davant d'un paisatge com el que emmarca la font de Sant Roc, part d'una sensibilitat, d'un paisatge i d'una cultura ancestrals, sintetitzats, d'altra banda, en la melangiosa tonada d'una sardana.

parecido, indistintamente, al reír y al llorar, que el fluir del agua de una fuente...”.

I és que Sant Roc, la Moixina i les Tries, a les quals va dedicar un poema Manel Ribot, i que Rafael Torrent, també des de *Pyrene*, bateja com a “Trío de fuentes cantarinas”, són, amb diferència, les més literàries. Per Sant Roc sembla que hi ha passat tothom. Joaquim Danés, de fet, considera que és una visita obligada per a qualsevol persona que vulgui conèixer Olot i els seus voltants. I el mateix es podria dir de la Moixina. Urbanitzada a final del segle XIX tenint en

compte el pes de la colònia d'estiuejants, sembla un paisatge creat a imatge i semblança de la pintura de l'Escola d'Olot i no pas a l'inrevés. No és estrany, en aquest sentit, que el 1945, l'estat franquista declarés la Font Moixina *paraje artístico nacional*, cosa que no va passar en cap altra de les fonts. Model de desrealització i d'idealització de la realitat, reflex de l'harmonia còsmica i portadora del valor de la immutabilitat, la poesia i la pintura que genera la Font Moixina i el seu entorn són, literalment, encisadores. Escriu Rafael Torrent: "No hay pluma de escritor ni estro de poeta ni pincel de pintor que puedan expresar todo el hechizo de los bellísimos parajes de La Moixina. A lo sumo, ofrecen pálidas imágenes de sus perspectivas, frustrados escorzos de sus volúmenes, pues es imposible captar, en el papel o en la tela, la gama infinita de matices de su fronda, de sus colinas, de sus prados, de sus arroyuelos, de sus celajes..."

Al costat d'això, les Tries, situada en el punt on el Fluvià s'acomia de la ciutat, és una font pragmàtica. Creadora de paisatge, sí, però sobretot salutífera. Josep Pla en considera les arbredes "d'un verd tan tendre, d'una ombra tan fina", que intensificaven —explica— la pal·lidesa de Joan Maragall, el qual, quan estiuejava a Olot amb la família, se solia trobar amb l'escultor Joan Llimona a la font de les Tries. Llimona, escriu Pla, "tot i ésser tan ciutadà com Joan, tenia un aspecte més colrat, un color més d'aire lliure. Vestien com els estiuejants de l'època: el barret de palla, el coll, la corbata, el vestit d'alpaca i les espadenyes de canya de drap. Enraonaven llargament. A la font, prenien un granet d'anís i un vas d'aigua fresca." Després del 1939, no ha tingut ni de bon tros el mateix predicament de la Moixina, que hi ha qui la considera la font de totes les fonts. 🐾

Oda a les fonts d'Olot

Toqui'm tot lo que li sembli,
I ho sofriré poc o molt;
Però Olot! ...la meva pàtria!
Cuidado el que em toqui Olot!
És la terra de les aigües
De les Tries i Sant Roc
Que, si en fresc lo porró hi posa,
Li refrescaran lo porró,
I, si per remei les tria,
Tenen, a més del sabor,
Sulfat de calç, carbonato,

Magnèsia, ferro, porció
De sosa, cloruro, silici
I elements que juntats tots,
Produeixen la riquesa
D'aigües que admira tothom.
Olot per faixes i mantes,
Per barretines Olot,
I Olot, que pertot és terra,
És la millor pel fajol.

FREDERIC SOLER, PITARRA
L'Apotecari d'Olot

Font de Sant Roc
[de Santiago Rusiñol]

D'Olot al Collell

SORTINT D'OLOT PER LA CARRETERA de Santa Pau, de seguida es deixa a mà dreta el Triai i s'arriba a Sant Cristòfol les Fonts —lloc de bruixes, com recorda Josep Berga i Boix a la rondalla *La majordona de les Fonts*— per la suggeridora Pujada del Gegant. Molt a prop hi ha el Mas Ventós, la casa de les arcades propietat de la família del poeta Joan Teixidor, una construcció esplèndida oberta cap al pla d'Olot on va fer recés i un dinar de festa major un Josep M. Espinàs que evoca, fascinat, “l'espaiosa i llarga galeria”: “Arcs enllà, el llac vegetal d'Olot s'aquieta pacíficament sota el sol, i quan alçava el porró els ulls trobaven el perfil del Puigsacalm. / I després de la pastisseria, la pipa i la conversa, i aquella mica de mandra que permet de contemplar sàviament el paisatge...”.

Sàviament, en efecte. Així ho va fer Teixidor, que, de tant mirar-lo, havia aconseguit fondre-s'hi i pensar-se ell mateix, en la seva relació amb els altres i amb el món, prenent el paisatge com a correlat objectiu del propi jo. El poema *La casa* recrea el gran tema de la literatura en general: el pas del temps i la manera com el temps modela les persones. El pretext: la casa pairal, immutable, allisonadora: “Vaig aprendre amb els anys la lliçó de la casa, / la gran sala tan buida i el jardí ple de nens. / Quan el sol s'ha aixecat l'aigua lluu al Sallent / I a la nit Puigsacalm és una ombra massissa.” Dipositària de la memòria, del record, d'ideals i desigs perduts, “d'un passat que naixia i un present que se'ns mor / Un passat que naixia i un present que se'ns mor. / Un viure com ahir com avui com demà / on tot es confonia amb el pes de la història.”, la casa esdevé testimoni d'una vellesa assumida, en pau, sense por, alegre. El temps s'escola inexorablement, però el poeta va fent camí acompanyat de les “arcades” de la casa, que “caminen com la roda del temps”, i “mirant aquell plà-

La Fageda d'en Jordà

tan de sempre”, amb el qual es confon: M'he recolzat al tronc de l'arbre de les boles / i em puja cap amunt la saba premiosa”.

Un xic més amunt, es deixa a l'esquerra el camí que porta a la serra de Batet —“un paratge que encara ningú no ha descobert ben bé del tot”, com escriu Alexandre Cuéllar, amb “camins envoltats de boscos d'alzines, camps ondulats, planells amarats de sol”— a la falda de la qual hi ha Font Faja, cantada per la poeta M. Concepció Carreras, i a la dreta, la Fageda d'en

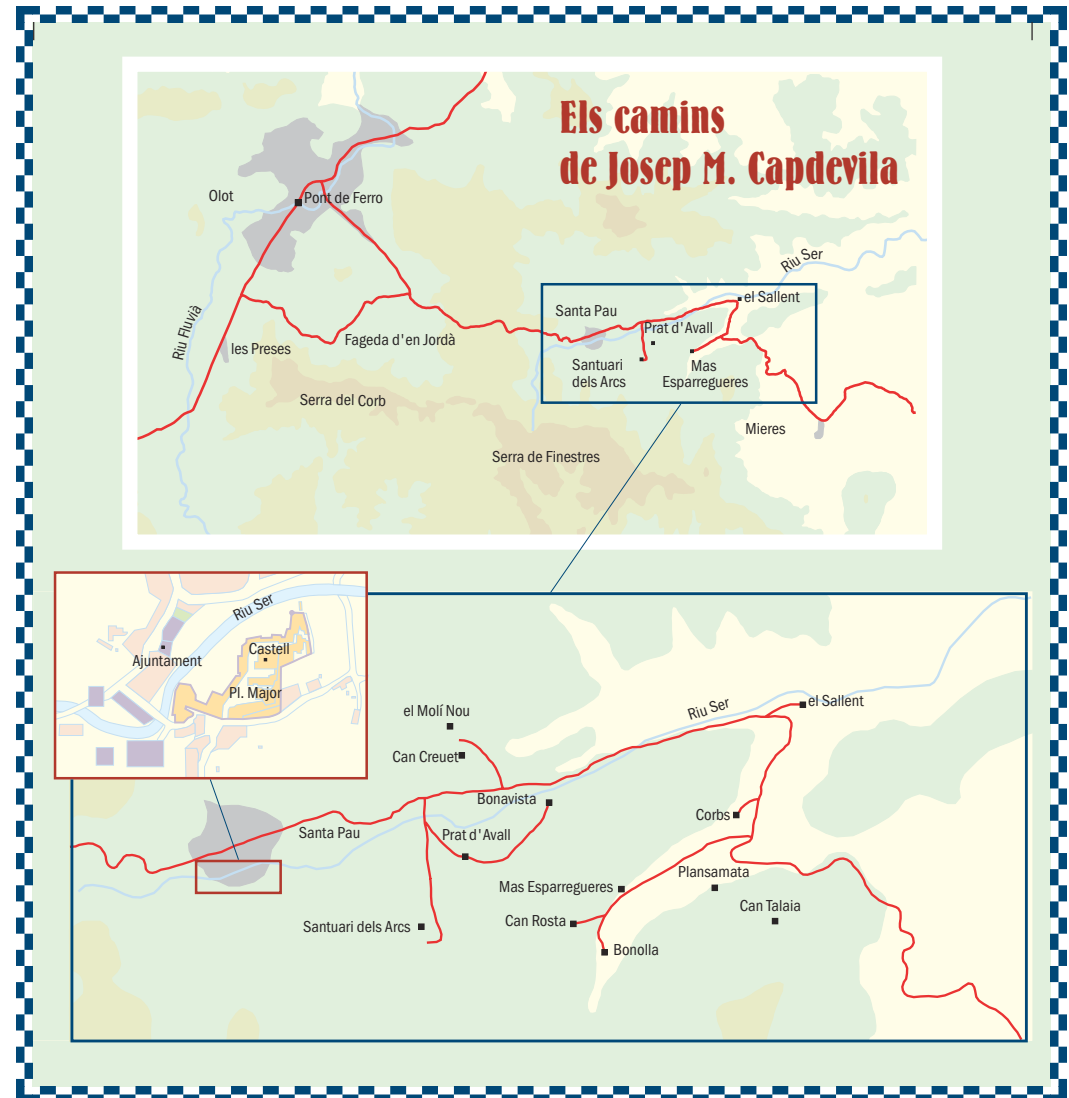
Tardoral

Pugna de glavis apar la fageda
Tota d'aram. Una boira de seda
La visió de l'exèrcit ens veda.

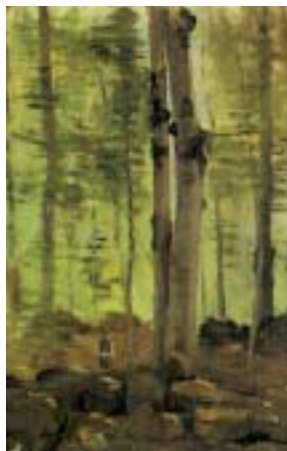
GUERAU DE LIOST
[JAUME BOFILL I MATES]

Jordà, cantada per tothom. El Croschat i Santa Margarida, els volcans que queden a banda i banda de la carretera, han estat segurament més explotats, turísticament i comercialment, que no pas recreats literàriament. Ara recordo una novel·la juvenil, *El misteri del Croschat*, de Carme Arrufat, una crònica de Javier Cercas publicada al diari *El País* escrita arran d'una excursió a Olot del Javier Cercas autor dels *Relatos Reales* i narrador-protagonista de *Soldados de Salamina*, i les referències velades que Josep Navarro Santaulàlia fa al volcà de Santa Margarida a la seva novel·la, de tema carlista, *Terra Negra*. És a la capella que ocupa el centre del cràter que els dos joves protagonistes de *Terra Negra* es fan el primer i més abrandat petó, tant com la naturalesa desfermada en forma de tempesta que els ha fet aixoplugar a l'ermita. Poca cosa més.

En canvi, la relació de Josep M. Capdevila amb Santa Pau —la seva família era propietària del Mas Esparregueres— converteix el triangle Santa Pau, Mieres, Sallent en un punt de referència cultural important durant el primer terç el segle XX, i la seva relació amb Olot, decisiva. Capdevila va tenir un paper important en l'evolució de la cultura de la ciutat durant els anys vint i trenta, i les anades i vingudes entre Santa Pau i Olot, freqüents i fructíferes, si hem de fer cas de la seva

percepció del paisatge que ell veia, des de la tartana, camí d'Olot: “Les muntanyes d'Olot, cap a les Preses i fins a Finestres, els matins soleiosos d'estiu, semblen un vel blavís, una boirina. Els arbres més pàl·lids -àlbers i saules- són ombrívols i somniosos sobre aquell fons suauíssim. /Però venint de Santa Pau, al caient del dia,

Fageda
[de Joaquim Vayreda]

Escriptors de la Fageda

Montserrat Roig,
Gabriel Planella,
Josep M. Espinàs,
Adelaida Plana,
Dolors Ayats,
Josep Congost,
Joaquim Danés,
M. dels Àngels Vayreda,
Joan Teixidor,
Joan Mercader,
Marian Vayreda,
Josep M. Capdevila,
Antònia Abante i Vilalta,
Montserrat Balaguer,
Concepció Batallé,

El Mas Ventós

Vaig aprendre amb els anys la lliçó de la casa,
La gran sala tan buida i el jardí ple de nens.
Quan el sol s'ha aixecat l'aigua lluu al Sallent
I a la nit Puigsacalm és una ombra massissa.

.....

Un passat que naixia i un present que se'ns mor.
Un viure com ahir com avui com demà
On tot es confonia amb el pes de la història.
Pregàries presidien la mort del cavaller,
A dalt de la torratxa les òlibes xisclaven.

M'envellia mirant aquell plàtan de sempre.
Ja eren grans els infants i el pas se m'alentia.
Una mica cansat torno a mirar les coses,
Els gravats italians i els goigs de les ermites.
Veig l'aram a la cuina i les rajoles blaves
I a la paret em mira la faç que jo estimava.

.....

Una llum esvaïda va filtrant el meu somni.
M'he recolzat al tronc de l'arbre de les boles
I em puja cap amunt la saba premiosa;
Els cossos ja naveguen al llarg de la piscina,
La llum es va penjant al cim de la magnòlia,
L'alzina va creixent i els xiprers s'enfosqueixen,
Els cireres esclaten i les pruneres riuen,
Al pou hi ha una gran pau i al cor una alegria.

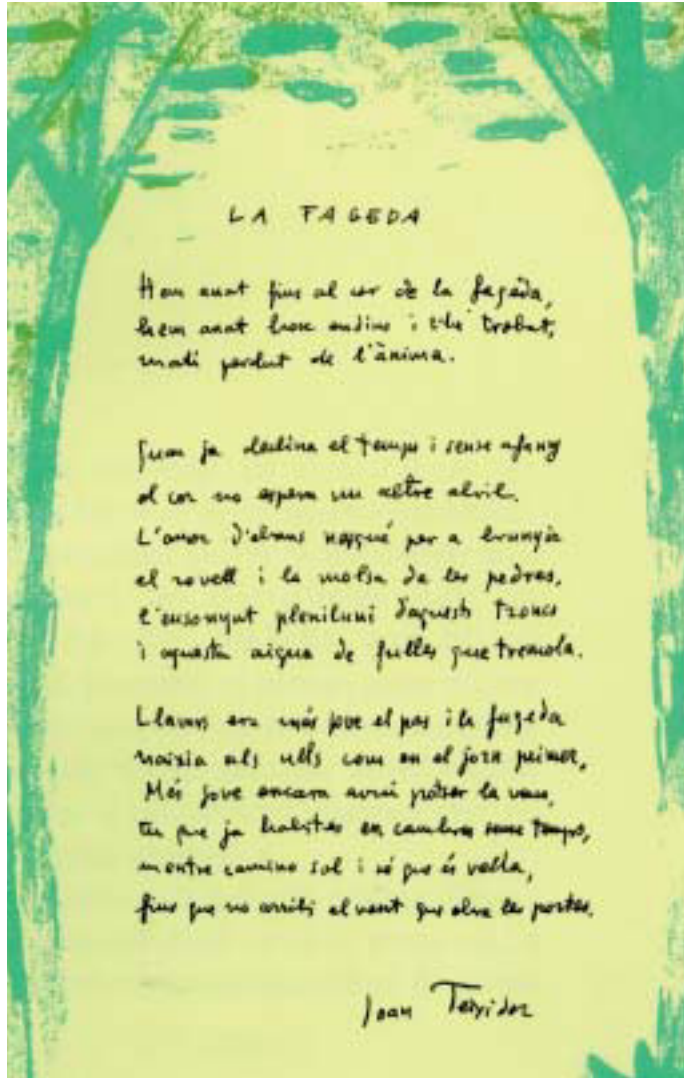
JOAN TEIXIDOR

El Perer del Corb

Arran de la Fageda d'en Jordà, sota la serralada del Corb, el novel·lista i poeta Ricard Creus i la seva dona, la pintora Esther Boix, viuen en una casa coneguda com el Perer. Allà hi té datats molts llibres l'escriptor, i moltes de les seves descripcions porten el ressò dels paisatges de l'entorn. Com ell mateix explica, "fins i tot, a *Posicions*, el protagonista, tot anant a una masia que jo sé d'una altra terra, atura el cotxe per sentir el silenci d'una fageda, el silenci màgic que jo conec de la Fageda d'en Jordà, a dos minuts de casa meua: és un petit homenatge que faig a aquest bosc mític i estimat (...) Aquest és el preu que es paga en enamorar-se d'una terra. Com d'una dona, primer te n'enamores i, en viure-la, et va sadollant cos i ment, i després els paisatges floreixen, fruiten i es guarneixen de records."

aquelles muntanyes del Corb perden aquell encís, i es mostren dures, i s'estenen avall amb un gran oneig de cingles. És l'hora d'aquells versos d'En Maragall a les muntanyes olotines: "Molts cops me us en veniu cap a damunt / que sembleu una mar esvalotada." / Així que arribeu a vila, les cases i carrers us semblen alegres com un refugi. Però si a la nit hi ha lluna i aneu a vora del riu, cap al Pont de Ferro, aquelles muntanyes ja les tornareu a veure mig esvanides a la claror de la lluna."

Al Mas Esparregueres es va instal·lar Eugeni d'Ors l'estiu de 1919 i hi va escriure la sèrie de gloses que es coneixen amb el nom d'*Històries de les Esparregueres* i que van crear un desconcert notable en els lectors habituals de *La Veu de Catalunya*, per no dir entre els intel·lectuals i els polítics de la Lliga Regionalista.

Artur Bladé i Desumvila va intentar, l'any 1962, arran de l'edició en castellà de les *Històries de les Esparregueres*, a la revista *Pont Blau*, treure l'entrellat d'uns textos tan "rars", dels quals no coneixia ni tan sols la procedència geogràfica. Josep M. Capdevila, en un dels capítols del llibre que va dedicar a *Eugeni d'Ors. Etapa barcelonina*, li aclareix el dubte. Es titula *Un testimoni*.

La Pujada del Gegant

Temps era temps el dels gegants horripilants que sembraven el pànic des de dintre les sinistres coves, que els servien d'habitat. Monstres arribats pel mar escapats, sens dubte, de les últimes mitologies paganes, extingiren la seva raça devorant carn cristiana, instal·lats en les voreres del mar, especialment en terres brumoses, on el seu caminar era seguit d'un núvol de gemecs i horripilants crits.

Sembla que un d'aquests éssers esgarrifosos s'apostà en una cova volcànica que devia tenir la seva concavitat adossada en la muntanya de Batet i encarada cap a la Fageda. El que sí és cert és que les seves víctimes eren gent que pujaven, en l'hora fosca, per l'avui carretera de Santa Pau i més concretament en el tros anomenat la Pujada del Gegant. Diuen que agafat amb un braç entorn de la muntanya i el cos fora de la balma, solament apoiat dintre la cova amb els peus, amb l'altra mà arplegava els passants que tot seguit introduïa a la seva guarida matant-los i devorant-los de cru en cru. Quan la fam l'apretava fins i tot s'atrevia a recórrer la comarca i omplir el sarró d'hommes que trobava distrets en els camps, camins i horts.

JOSEP BERGA I BOIX
La Pujada del Gegant

I.- *El misteri del Mas Esparregueres* i hi fa una descripció acuradíssima de la casa: "Esparregueres és una masia veïna del Sallent de Mieres, i allunyada només per un planiol i una collada de la vila de Santa Pau. Comprada pel meu pare a primeries de segle, la casa, amb els seus corrals, coberts i pallissa, era aleshores ruïnosa. Calgué reparar-hi molt i, a vegades, bastir-hi (...). La tartana, sortint d'Olot, ens duïa fins a Santa Pau, i aleshores seguïem a peu i, deixant a mà dreta el santua-

Roser Bayona,
M. Dolors Boada i Espon,
Pere Carpena i Folch,
Montse Carrera i Vila,
Roser Carreras i Borràs,
Carme Catà,
Josep Colet i Giralt,
Núria Coll i Castellón,
Carles Duarte i Montserrat,
Rosa M. Fluvià i Aiguabella,
Antoni Garrido i Barastegui,
Teresa Grau,
Andreu Lluç i Sogas,
Concha Malagrida i Pons,
Mercè Mallarach i Berga,
Joan Mercader i Sunyer,
Anna Montanyà,
Alexandra Morera i Fargas,
Jordi Moret i Marguí,
Jordina Nadal,
Montserrat Noguera,
Antoni Prat i Gelabert,
M. Carme Ramilo,
Teresa Rierola i Comajoan,
M. Teresa Roura,
M. del Carme Rovira,
Tània Rovira,
Rosa Trian,
Rosa Yeste i Llandrich.

**Escriptors
de la Fageda**

Les aigües de la Fageda

El Comte Arnau, el de *Seqüències* (1911), se li va tornar a aparèixer l'estiu de 1908. Era la tercera vegada que la seva veu interior, en forma de personatge llegendari —nietzscheà primer, penedit després, ara savi—, se li posava al davant com un mirall. No pas el de Narcís, de superfície brunyida, sinó un de més tèrbol, més obscur, potser “verd i profund”, que li feia tancar els ulls i mirar cap endins de l'ànima. Verd i profund com la Fageda que Joan Maragall va visitar per primera vegada aquell mateix estiu acompanyat, sembla, de l'escultor Celestí Devesa, el qual va explicar a la seva filla, anys després, que el poeta va escriure allí mateix el poema que havia de convertir un indret més aviat temut, per feréstec i laberíntic, en un tòpic paisatgístic.

La Fageda d'En Jordà parla d'un paisatge, és cert, però és un paisatge interior més que no pas exterior al poeta. Indestriable del Comte Arnau que de tant en tant li roba la tranquil·litat, “el verd de la Fageda d'En Jordà”, “un verd com d'aigua endins, profund i clar”, fa sentir el poeta dins una mena de claustre matern, fet de silenci, de quietud, de pau, de solitud. El temps queda suspès —al caminant “li agafa un dolç oblit de tot lo món”— com les branques que prenen suaument el poeta i el tanquen una “presó” que l'aïlla del món i el posen cara a cara amb ell mateix, la pròpia, única i usada “companyia”. És el final del viatge, també, del Comte Arnau, que trobarà la redempció en una cançó i en la veu innocent que la canta. Sense recança, sense rancúnia, ja sense por.

Ningú més no ha pogut parlar de la Fageda d'En Jordà sense tenir presents els versos de Maragall. Josep M. Capdevila els glossa en comentar una pintura de Joaquim Vayreda de títol idèntic que reproduïx els verds de la Fageda a l'estiu: “Aneu a l'estiu a la Fageda d'En Jordà” —escriu Capdevila—. “El sòl forma montículs de pedres grises. Les fulles dels grans faigs són d'un verd tendre, clar, transparent. A través de les fulles, la llum es fa verdosa. Els arbres, espesseïts, formen amb llurs soques una columnata grisa; gireu l'esguard en l'aire i no més veieu un teixit de fulletes il·luminades. I a dalt i a baix, un silenci! L'aire sempre hi és immòbil.”

La dolça presó de Joan Maragall es converteix, en el món poètic de Joan Teixidor, en un “gran silenci” que, davant els embats de la realitat, “aconhorta” el poeta, que troba en el paisatge allò que d'immutable té l'existència; més endavant, les circumstàncies de la vida, el dolor de la pèrdua i l'angoixa converteixen aquell clos sagrat, fet de pau i de consol, en un indret prohibit per a aquell que se sent morir, lligat a l'angoixa “com la llavor que no pot madurar”: “No tornaré a la fosca fageda, / em feia mal el silvestre palau, / s'han fet sagrats el trepig i la greda, / el sol escàs i la molsa i la pau.”

Només el pas del temps i l'arribada al darrer tram del camí de la vida, que el poeta identifica amb el moment en què el seu riu, el Fluvià, es prepara per a integrar-se en un mar que, per la seva banda, Josep Congost veu com l'al·legoria de la infinita misericòrdia de Déu, li permeten de recuperar la Fageda i, amb ella, l'ànima del poeta: “Hem anat fins al cor de la Fageda, / hem anat bosc endins i t'he trobat, / matí perdut de l'ànima.”

ri dels Arcs i a mà esquerra el Pratedavall, que pertanyia a Marian Vayreda, l'autor de *La darrera carlinada* i de la novel·la del temps dels bandolers, *La punyalada*, pujàvem un collet i de seguida, en tombar, ja érem a can Rosta i vàiem, més avallat, Esparregueres.”

En aquestes gloses —en total vint-i-dues— Eugeni d'Ors liquidava, si no m'erro, el somni noucentista immediatament abans de la seva dimissió com a director d'Instrucció Pública de la Mancomunitat de Catalunya. Reclòs entre muntanyes, solitari, es va dedicar a desmuntar, morosament, irònicament i càusticament,

la imatge arcàdica i bucòlica de la pagesia catalana que havia posat en circulació ell mateix en nom del Noucentisme: “He retrobat la solitud alpina, la solitud esquel·lejanta —sonen les esquesques de les vaques fins a mig dia, i així que la tarda cau— sonen les esquesques com un carrilló interminable, dalt de les Esparregueres de la Santa Pau d'Olot.”

Estrafent —potser parodiant— la literatura de la tan blasmada Víctor Català, Ors explica històries de personatges innocents en el pitjor sentit de la paraula, homes i dones que viuen a mercè de la Natura, que

La fageda d'En Jordà

Saps on és la fageda d'En Jordà?
 Si vas pels volts d'Olot, amunt del pla
 Trobaràs un indret verd i profund,
 Com mai cap més n'hagis trobat al món:
 Un verd com d'aigua endins, profund i clar;
 El verd de la fageda d'En Jordà.
 El caminant, quan entra en aquest lloc
 comença a caminar-hi a poc a poc;
 Compta els seus passos en la gran quietud:
 S'atura, i no sent res, i està perdut.
 Li agafa un dolç oblit de tot lo món
 En el silenci d'aquell lloc profund,
 I no pensa en sortir, o hi pensa en va:
 És pres de la fageda d'En Jordà,
 Presoner del silenci i la verdor.
 Oh companyia! Oh deslliurant presó!

JOAN MARAGALL
Seqüències

són, ells mateixos, Natura. Com el “vell del Molí”, un dels protagonistes de l'onzena història, titulada *Ciències & Arts*, que “abans era espiritista, i quan anava a Olot l'adormien, i li feien dir les coses amagades, tot dormint. Així li van fer dir (perquè el portaven enganyat) que a casa seva, sota l'obra de safareig, hi havia una gran quantitat en unces d'or. Ell deia això, i ben adormit que semblava... Però després, en arribar a casa seva, veureu que l'infeliç, sense dir res a ningú, comença a tirar a terra el safareig. I la paret i tot, va tirar a terra. I res, amb un pam de nas.”

Problemes d'educació, d'incultura, que es fan extensibles a tot el país, és el que denuncia, al cap d'una colla d'anys, i des del mateix Mas Esparregueres, un Josep M. Capdevila fermament compromès amb l'aventura d'Unió Democràtica de Catalunya i del diari *El Matí*. A les *Lletres del Sallent*, datades l'agost de 1930, Capdevila critica la separació entre església i estat d'acord amb la ideologia demòcrata cristiana que defensa i en relació amb un lloc molt concret i que Capdevila coneix molt bé: “Ara m'he internat fins al Sallent, poblet d'unes dotze cases a peu de carretera, a

▲ Llibre de bibliòfil
 [de Teresa Ferrés]

◀ La Fageda
 d'en Jordà a l'estiu

▼ Monòlit dedicat
 a Joan Maragall

Com el Vesubi

Un olotí s'ha de veure per força sorprès de la semblança d'aquelles terres amb la nostra. Una volta fora de poblat i tan bon punt s'entra en el terror volcànic, cap esforç d'imaginació costa figurar-se que s'està pujant la muntanya de Batet, per exemple, excepte que aquí no hi ha una carretera tan platxerosa. Les mateixes parets de pedres negres, deslligades i cobertes de molsa verda o líquen cendrós, la mateixa terra morena i grassa, les mateixes venes gredoses en els desmunts i fins la mateixa profusió de masies escampades aquí i allà. Potser la vegetació és més opulenta en nostra muntanya, ni s'hi veuen allí nostres abundants conreus de cereals. En canvi, allí abunda moltíssim més la vinya emparrada, com la del Badatosca, d'on s'estreu el *lacryma Christi* de fama universal. La vegetació espontània que voreja els camins és ben bé germana de la nostra.

Per fi, la carretera entra de ple en el camp de desolació que envolta el con i sembla que un vel de tristesa cobreix l'esperit. Ja els coneixem, els olotins, els camps de runes volcàniques, els llits de basalt i les negres grederes, mes aquí l'acció dels segles ha esmelat les arestes, els líquens i molses han encafitat les tosques, els detritus acumulats als fons de les esquerdes s'han convertit en terra fertilitzada i en el menys privilegiat terror s'hi veu créixer per entre els crenys, ufanosa, la gòdula i el barballó. Allí, la immensa massa d'escòries vomitades pel volcà se presenta amb tota l'aspresa del cagaferro eixit de la farga, se percebeixen les gropades de matèria pastosa que es precipitaven rostos avall formant casquetes i rebeigs i que al refredar-se s'ha escribillat i engrunat de pertot arreu, sens que l'acció atmosfèrica hagi tingut temps d'endolcir sa superfície esponjada i grafallosa.

MARIAN VAYREDA
Sang Nova

mig camí de Santa Pau a Mieres. / No he de fer-vos en elogis. Només us diré que així com els adagis són poc amables per Santa Pau (ni us els goso escriure, i fins em semblen excessius) són, en canvi, benivolents per aqueix poblet del qual vénen a dir: "El Sallent, Mala terra i bona gent." / Així ho ha jutjat amb llarga i calmosa experiència un veïnat de pobles i viles: Olot, el Torn, Mieres, Sant Miquel de Campmajor, fins a Banyoles. / No cal dir-vos que el Sallent, abans, era carlí. Dic el Sallent i vull dir les masies del veïnatge, on

El Croscat

Santa Margarida

llavors vivien els propietaris: Can Badia, Esparregueres, la Torroella, Can Batlle, cada una d'elles més important que tot el poble, si descomptem la importància espiritual de l'Església i de la Rectoria."

Temerós del que pugui comportar la laïcització de la societat catalana a l'avantsala de la República, la situació del Sallent de Mieres porta Capdevila a parlar de la necessitat de mantenir i potenciar els valors del catolicisme com a valors de cultura. Escriu Capdevila: "La lluita, ben neta, és aquesta: el país que no

sigui catòlic i llatí pel pensament que impregna tota la vida, des del moviment més intern de l'ànima fins a les maneres més externes de la convivència i de la cortesia, és un país que ha de caure en la barbàrie. O l'ordre llatí s'imposarà, o ha de venir el desordre, perquè d'ordre i de raó només n'hi ha d'una mena. O Roma o l'anarquia. / I, si som pràctics, aquest convenciment l'aplicarem on puguem, on primer s'escaigui, i no cal dir que és una glòria de treballar a mantenir-lo en la pagesia catalana, en aquests camps on l'herència romana històricament florí, i la tradició catalana no en desdigué jamai; i dins la pagesia no voldríem pas negligir aquesta vall del Sallent amb les seves masies escampades on és collida l'oliva, on canten les cigales i brunzen les abelles. Què voleu més? Aquestes valls, a més, una mica inclinades a l'Empordà, reben la marinada de Roses.”

Obertura, renovació, mediterranisme ben entès. Per això els santuaris han segellat, l'un darrere l'altre, els cims de totes les muntanyes per tal de neutralitzar-ne les forces tel·lúriques. Un d'aquests santuaris és el dedicat a Santa Maria del Collell. Santuari i monestir representen, des de temps remots, la unió d'educació i religiositat, de cultura i catolicisme, en un escenari tan agrest com la talla de la Verge que els romeus de pobles i ciutats hi veneren. Com escriu Camil Geis, en un poema dedicat *A la Mare de Déu del Collell*: “Al coll d'unes muntanyes, / us alça el nostre poble / una muntanya d'art: / un art ben de la terra, / ben nu d'estrangeria, / que bona falla ens fa! / Hem fet el cos de pedra, / De pedra de la terra, / Que viu i té sentits.” L'art ordena la realitat i la talla de la Verge, extreta del material d'una muntanya que és “pedreny i fust i argila”, dóna forma a la Natura i en controla el poder depredador, destructor. La llegenda, evocada pel mateix

Santa Pau

Mieres

Les muntanyes del Corb

Internat

El llarg accent esdrúixol de les is
 Del tren passant un túnel fosc i llarg
 No sé per què ha rimat amb el record
 De qualsevol capvespre del Collell
 Quan tots teníem cor de solitari.
 La fembra bella absent als catorze anys
 I les sotanes brutes odiables
 I odiades per tots els meus companys
 Se'm tornen papallones dissecades
 Dintre el calaix dels jocs de la memòria:
 M'imaginava rei o príncep heroic
 D'aquells castells de l'Amadís viscuts

A la literatura medieval
 Mentre els companys jugaven amb el foc
 D'aquell pecat del vici solitari.
 I jo et puc dir que el somni del de Gaula
 I les mamelles plenes de llet blanca
 De la sirena d'Oscar Wilde que un dia
 De sol va treure un pescador del mar
 Són l'únic patrimoni d'aquell temps
 Quan els meus dits encara no podien
 Parlar del teu cos bru i la teva pell.

JOSEP M. NADAL
Exercicis de retòrica

Camil Geis en la *Pregària a Santa Maria del Collell*, explica que va ser a un caçador —Miquel Noguer, del Torn—, perdut i espantat al bell mig del bosc, a qui es va aparèixer la Verge.

Una cacera ben diferent, que s'acaba tanmateix amb un altre miracle, el de la pietat, és la que protagonitzen el falangista Rafael Sánchez Mazas i l'anònim soldat republicà que li perdona la vida després de trobar-lo, amagat entre matolls, enmig del bosc que envolta el santuari del Collell, després d'escapar-se d'un escamot d'afusellament. Javier Cercas, que va convertir aquesta anècdota en pretext per a una de les seves cròniques periodístiques —després *Relatos reales*— i en motor de *Soldados de Salamina*, va recrear en termes cinegètics aquell episodi a les primeres pàgines de la novel·la, la segona part de la qual transcorre gairebé íntegrament en els paisatges de la Garrotxa que llinda amb les terres del Pla de l'Estany, el paisatge de Salamina, fet de núvols densos, pluja persistent, fang i branques de pi. Aquest és l'únic testimoni d'un moment èpic: “El soldado le está mirando; Sánchez Mazas también, pero sus ojos deteriorados no entienden lo que ven: bajo el pelo empapado y la ancha frente y las cejas pobladas de gotas la mirada del soldado no expresa compasión ni odio, ni siquiera desdén, sino una especie de secreta o insondable alegría, algo que linda con la crueldad y se resiste a la razón pero tampoco es instinto, algo que vive en ella con la misma ciega obstinación con que la sangre persiste en sus conductos y la tierra en su órbita inamovible y todos los seres en su terca condición de seres, algo que elude a las palabras como el agua del arroyo elude a la piedra, porque las palabras sólo están hechas para decirse a sí mismas, para decir lo decible, es decir todo excepto lo que nos gobierna o

El Collell

hace vivir o concierne o somos o es este soldado anónimo y derrotado que ahora mira a ese hombre cuyo cuerpo casi se confunde con la tierra y el agua marrón de la hoya, y que grita con fuerza al aire sin dejar de mirarlo: / —¡Aquí no hay nadie!” / Luego da media vuelta y se va.”

Mirada sàvia, la d'aquest soldat, més apropada a la raó que no pas a l'instint, reflex d'una decisió personal, deliberada i volguda; la mirada amb què tants homes i tantes dones, soldats anònims, ciutadans i ciutadanes amb noms i cognoms van haver de deixar enrere, com el milicià que sabia l'absurd que hi ha dintre l'expressió “perdonar la vida algú”, el paisatge que, segons el poeta Teixidor, els pertanyia i els explicava com a persones. 🐾

Internats al Collell

Mossèn Camil Geis escriu una part important dels seus versos des del santuari de Santa Maria del Collell. És prou arrelada i coneguda la tradició poètica catalana que sorgeix dels seminaris durant el segle XIX i part del XX. Era habitual, per raons sociològiques, que l'accés a la cultura i a la literatura d'una part important dels joves catalans es fes per aquesta via. La institució de l'hereu, un dels pilars de la societat catalana tradicional, i la situació en què quedava el segon fill mascle de les famílies garantia la continuïtat de la figura del seminarista i, de rebot, contribuïa a configurar un dels temes més recurrents de la literatura catalana de l'època: les contradiccions internes d'uns homes joves que viuen la seva entrada en el món adult com un dràstic procés de repressió dels instints des de tots els punts de vista. No és estrany, doncs, que una de les vàlvules de descompressió d'aquests individus sigui la literatura, la poesia sobretot. Per això Camil Geis descriu el paisatge que l'envolta com “un verd obscur, immòbil, com estàtic...”

L'obscuritat i la immobilitat del paisatge i, sobretot, d'allò que representa, un tipus de vida supeditat als dissenys d'una societat que talla les ales de l'individu, és el que el protagonista de la novel·la cabdal de Josep Pous i Pagès, *La vida i la mort d'en Jordi Fraginalls*, l'empenyen a realitzar un dels primers actes de rebel·lia de la seva trajectòria personal. Publicada el 1912 i considerada l'última novel·la del Modernisme, *La vida i la mort d'en Jordi Fraginalls* converteix en didactisme el contingut simbòlic de la narrativa modernista. El viatge iniciàtic del protagonista, en aquest cas, revela més que no pas un procés d'autoconeixement, la possibilitat i la necessitat que l'individu actuï d'acord amb la seva pròpia voluntat, sense trair-se ell mateix. La decisió del Jordi Fraginalls jove de desobeir el seu pare i trencar la continuïtat d'una tradició aparentment inamovible abandonant els estudis de capellà als quals estava destinat, constitueix una de les primeres mostres del caràcter fort i rebel del representant per excel·lència del “superhome” nietzscheà a la literatura catalana. La decisió, impulsada per la força de l'amor, es produeix després d'un dolorós debat intern entre la vida i la mort, la vitalitat i la malenconia, la claror i l'obscuritat, l'acció i la immobilitat, per emprar els mots que apareixen en el vers de Geis. Així, la vida de reclusió significa la mort en vida: “El seminari fou per a en Jordi presó dolorosa. Acostumat a la vida lliure de la casa pairal, entremig de camps i de boscos, aquella forçada reclusió en les tristes parets del Collell, sotmès a la dura disciplina d'una regla conventual, que feia pecat de qualsevol expansió massa bulliciosa, glaça la seva ànima”.

La revolta representa el segon naixement de la persona, aquell que depèn d'una decisió personal, que no prové de la inconsciència sinó que és conscient i voluntari, un acte de creació l'assumpció del qual té un punt important d'heroisme ja que la conseqüència immediata d'una tal decisió és el rebuig de la societat i la consciència de la solitud que acompanya l'individu en el seu viatge.

La Vall d'en Bas i la Plana d'Hostoles

ELS PARATGES DE SANT ROC són coneguts, literàriament parlant, no només pel riu, per la font, pel passeig i per les sardanes; ho són també perquè, en una de les terrasses superiors de la font, es va construir l'estació del carrilet. Diu la cançó, i deu ser veritat, que el carrilet, que feia el trajecte d'Olot a Girona en més de dues hores —Josep Pla, de Girona a Olot n'hi està “sis o set”—, “marxa quan vol i arriba quan pot”. Tanmateix, la decisió d'anul·lar aquest trajecte —com tantes decisions polítiques que es van prendre durant la dècada dels seixanta del segle XX— va eliminar, d'entrada, un dels mitjans de comunicació públics que s'han demostrat més útils i eficaços a l'hora de potenciar econòmicament una comarca de tan difícil accés com és la Garrotxa. En un primer moment, hauria estat la indústria qui se n'hauria beneficiat; des de fa uns quants anys, enmig del procés de conversió d'una part important de Catalunya en un parc temàtic, la ruta del carrilet, amb el paisatge que travessa, s'hauria convertit segurament en una atracció turística important, com ho demostra, de fet, el projecte de transformar les antigues vies en un carril per a bicicletes.

▲ Sant Esteve d'en Bas

▼ Boratosca

Però és que, a més, una estació de tren és, per definició, un indret interessant des del punt de vista de la gent, de l'activitat, del moviment; un lloc que atreu des de sempre els escriptors perquè és el punt d'encontres i de desencontres per excel·lència, un lloc especialment dotat per a situar-hi una intriga, el lloc més idoni per a deixar anar el sentiment, un lloc de trànsit, on tot és possible. Val a dir, això no obstant, que el tren d'Olot va atreure més escriptors en persona —va ser durant uns anys la manera amb què hom arribava a Olot amb més dignitat— que no pas figuradament. És per aquest motiu que la prou considerable quantitat de referències literàries que va generar, durant la seva curta vida, el tren d'Olot, cal cercar-les molt més en memòries, assaigs, dietaris i cròniques de viatge que no pas en els gèneres convencionalment considerats com de ficció.

A l'estació de Sant Roc, el poeta Josep Millàs-Raurell, hi situa el sentit i afectuós comiat dels olotins que l'acaben de premiar en el Certamen Literari de la ciutat. El poema es titula *Comiat* i en remarca les estretes de mans de “les mans més amigues” i “els blancs / lleugers mocadors” que aquestes mateixes mans estenen per acomiadar el poeta que el tren s'en-dú mentre “allà en les fagedes / m'acomien, brandant / brancams, les arbredes.” Josep Congost acomiada, a través d'un article, els “reclutes” de la lleva de 1964: “La petita ciutat quedarà perduda en la llunyania, i també les muntanyes que l'envolten, els arbres innúmers, el paisatge, tota l'adorable geografia natal. I encara, esperant darrere els vidres d'un balcó, aquella noia dels ulls dolços... / Serà una matinada freda d'un dia qualsevol. En el moment d'arrancar el tren, tot de mocadors voleiaran en l'aire, donant comiat a Déu sap quantes coses” i encaixant “cadascú, aïllat al seu banc, ullcluc”, “la punyida de l'enyor”. Josep M. Capdevila fa referència a l'estació en recordar les estades del poeta Maragall a la font de Sant Roc i comentar, tanmateix amb una gran contenció emotiva, la inevitable transformació del paisatge: “Ara, on rentaven les dones, que

De Les Planes a Olot

De Girona a Les Planes ja m'anava agradant el paisatge, mes pensava jo que era prou llàstima que aquell terreny fos tan bonic per acabar amb el ditxós pessebre d'Olot. De Les Planes a Olot, la indignació de veure'm en un carruatge sense poder córrer me posava unes ulleres de mal humor que tot m'ho feien veure enterbolit, lleig i vulgar. Arribats al cim de la interminable pujada, ja no vaig poder enganyar-me més, de primer me vaig confessar a mi i després als altres que el paisatge que s'ovirava era gros, hermós, nou i admirable; vaig fer durar un xic el meu propi engany, assegurant-me que mai me vindrien ganes de pintar *allò*, que només era bonic per a ser vist, com els llacs i congestes de Suïssa i les cascades del Pirineu.— Mes bon tros més avall, eixí del fons del fons de tot, a la dreta, el cim trencat del Puig de Bassegoda i en Morera em va dir amb la veu més suau que gasta quan parla de coses que li agraden: “Veus aquella muntanya alta que va pujant? És el Puig de Bassegoda; allí vaig sentir el *Plany* per primera vegada.”

Sentir això i acabar la meua hostilitat amb aquell gran paisatge, tot va ser u. De l'afectada indiferència vaig passar a la més neguitosa contemplació, com aquell que mai més ha de tornar a veure una cosa que el sedueix. Encara vaig poder mirar ja de lluny l'espada i alta plana de Collsacabra, la historiada muntanya del Puigsacalm, les blaves arestes del llunyà Puigmal i el gran Canigó amagant-se del nostre sol massa exagerat, detras de molts vels de calitja. —Tot d'un dret arribàrem sota els frondosos arbres del tros de carretera que toca a Olot i al veure tantes cares amigues encara que desconegudes ja em varen venir ganes de ser olotí.

MIQUEL UTRILLO
Olot

era com un bassal, hi ha un bon safareig. El tren travessa, amunt sobre la font, un segon pis de jardins. Però el canvi no és gaire. Encara renten aquelles dones, en l'estiu, a migdia; encara els infants, amb aquella acompanyant de cabells blancs, baixen de la font al pas de l'aigua, i elles conversen com aleshores que En Maragall hi era.” I Joan Mercader, més tard, li dedica una oda i un poema de comiat, *Adéu al carrilet*. L'oda parla d'“una estació petita, / austera, sense presses ni esvalots / on el fred a l'hivern s'hi arrecerava”, i d'“un tren amable, lleu, com de joguina” que “feia els adéus més dolços perquè mai / no eren per sempre”, uns versos que es tanquen amb la recança del poeta que veu tota la seva joventut en els vagons d'un tren que també només conserva en el record: “Estimava aquell tren, l'estació, / el grinyol de les rodes, l'esbufec / de l'arrancada, el fumerol i aquell / xiulet talment el crit d'una au salvatge. / Tothom al tren, companys, amics, no hi ha / adéus. Surto d'Olot a poc a poc... /

A Olot amb fren, per Amer

Vaig prendre, doncs, el tren a Girona —un tren desmanegat, buit i irrisori— i per una quantitat ridícula de diners (les tarifes ferroviàries no s'han apujat amb el mateix ritme que el pa, l'oli o el vestir, i és per això que les companyies —o sia l'Estat— tenen tant de dèficit) vaig viatjar un nombre vergonyós d'hores, encara que molt lentament. De tota manera, no vaig perdre en cap moment l'esperança d'arribar a Olot, perquè quan es viatja en aquests trens la primera cosa que s'ha de tenir és fe —practicar, sobretot, la fe del carboner. No és pas difícil, perquè en el nostre país l'última cosa que es perd és l'esperança. Per fortuna, la temperatura fou ideal; vaig arribar a Olot després de sis o set hores de viatge, en un estat de conservació perfecte i després d'haver fet, en el vagó, unes amistats tan sòlides amb els altres viatgers que estic segur que duraran tota la vida. No crec que es pugui demanar més.

JOSEP PLA

I tornaré amb el cor balancejat / i un tros del meu paisatge a la butxaca.” Un paisatge, “ran del túnel de Sant Roc”, fet de “camps blancs al matí quan la rosada / espurnejava com miralls” i d'arbres que, a la tarda, “es gronxaven amb l'oreig / i absorbien el fum esbojarrat / que s'esbullava entre les branques altes.”

Marià Manent va descriure la sortida d'Olot amb el carrilet en el seu dietari, publicat amb el títol *A flor d'oblit*. L'anotació és d'un 8 de gener. Havia nevat: “El trenet passa entre roques volcàniques, emblanquinades de neu. Després, en l'alliberament de la ruta, apareixen les aspres muntanyes al lluny, i els camps vermells o verds, amb grans florides blanques; hi ha una parella de bous i unes rengleres de munts de fems i de fang, nevades només d'una banda. Heus ací les Preses, poblet polí crom, davant d'uns boscos obscurs. És llargarut i de cases irregulars, amb arcades rodones, galeries breus, teulades de color de volcà i d'òxid, arrengrades en una estranya harmonia. Finestres amb marc blau fosc,

parets ocre, grises, de color de terra, grogues, de color de rovell i de ferro. I els pallers al davant, solemnes, i, encara una línia de roba estesa, cada peça d'un to diferent. En conjunt, però, no és una policromia alegre: l'harmonia fosqueja, tret dels indrets on la neu encara no és fosa.” Manent es refereix, quan escriu que el tren passa entre roques volcàniques, al Bosc de Tosca —del qual mossèn Josep Gelabert diu que la “vista de conjunt no pot ser més ingrata”—, i a unes “aspres muntanyes”, ben segur la serralada del Corb, una “cordillera singular y exuberante que cierra perspectivas”, com n'ha dit algun autor, i que Ricard Creus utilitza com a fal·làcia patètica del dolorosíssim record d'un jove mort en accident de moto. No parla, en canvi, del Mallol, el promontori que era una illa quan aquesta zona estava ocupada per l'aigua, com recorda el narrador de “La relliscada”, de Jaume Massó i Torrents, i que Pep Vila destaca en el seu dietari perquè, escriu, “antigament aquesta devia ser una terra de vinyes perquè Mallol ve de la

◀ El Carrilet d'Olot, a l'estació de Sant Roc

Josep M. de Garganta visí pel seu fill

Explica el seu fill, Miquel de Garganta, que, “olotí adoptiu, per residència i estima, el poeta continuà rememorant sempre amb amor els anys de la infantesa passats a Sant Feliu, els familiars, els amics, els jocs, les converses i el paisatge”, com ho demostren els versos d’ *Hora de col·legi*, escrits des de la pell i la mirada del nen que s’enyora:

I

Que fred és tot! L’ambient, les parets nues,
l’aire humit penetrant per les esclotxes,
i el llumet tremolós que dins la cambra
amb sos raigs esmortits, inquiet, dibuixa
imatges fugitives i borroses.

II

I encar l’enyorament. És l’hora seva.
Tornen tots els records de la família,
Els pares, els germans; els jocs placèvol,
Els esports de l’estiu, les fonts, les prades;

L’afalac de les cares conegudes
Dels amics de la casa; les converses
Vora del foc, en l’ampla llar dels avis,
Quan el vent tardoral el bosc despulla;
I dins l’antiga casa, on les memòries
Del temps passat reviu i aletegen,
La vella i copiosa llibreria,
Que obrí a mon esperit un món d’ensomni.

JOSEP M. DE GARGANTA
Hores de col·legi

veu llatina *malleolus*, diminutiu de *malleus*, que significa “martell”. Fa referència al sement de vinya destinat a ser plantat, tallat en forma de T o de martell.” Va ser a l’estació de les Preses, segons explica el seu biògraf Enric Jardí, on va baixar Eugeni d’Ors, juntament amb les bibliotecàries Carme Muntaner i Dolors Hostalrich, per tal d’instal·lar-se al Mas Esparregueres pocs dies abans d’inaugurar, a Olot, la segona de les biblioteques de la Mancomunitat.

Si anava en direcció cap a Girona, el tren, a partir d’aquest punt concret, començava a esbufegar: “I, quan, bufant, pujava al coll d’en Bas, / un torterol de fum tenyia el blau / puríssim de la tarda.” Joan Mercader, l’autor

El Mallol

d’aquests versos, empra la prosa per seguir el recorregut del tren que, després del túnel del coll d’en Bas “dava-llava, relaxat, fins al baixador de Sant Miquel de Pineda”. A l’estació de Sant Feliu baixaven les pageses de Sant Iscle de Colltort que tornaven de mercat a Olot i a les quals esperava un bon trajecte a peu, que, malgrat tot, s’havia escurçat considerablement en comparació amb el primer quart del segle, quan, tal com explica Miquel de Garganta, el tren de Girona arribava només fins a Sant Feliu i les pageses havien d’anar caminant fins a Olot passant per la Cort i Fontpobra. La dificultat d’arribar a Sant Feliu des de Girona, és Joan Vinyas i Comas qui la destaca a les seves *Memòries d’un gironí* esgarrifat amb el record de “la caravana dels carros d’Olot, gairebé tots de tres animals per amunt, que arribaven de vegades fins a sis, amb els seus conductors que tiraven més al tipus muntanyenc de traginer que al carreter de ciutat, tan semblant al manobre” que, a partir d’Anglès, no trobava “sinó camí de ferradura, i enca-

El Far

ra, quan acabada la carrera vaig començar jo de freqüentar aquelles comarques, havia hagut de fer a peu i amb tota mena de cavalcadures el trajecte fins a Sant Feliu de Pallerols, poble llavors desconegut de la major part dels gironins malgrat la petita distància de 36 quilòmetres, avui el passeig d'auto d'una tarda, que ens separava.” Sant Feliu va ser durant molt temps un lloc d'estiueig de gironins, que devien aprofitar l'estada per pujar al Santuari de la Salut, de la mateixa manera que ho feien també els viatgers olotins. Explica Joan Mercader que els viatgers que anaven “d'excursió al santuari de la Salut” feien un recorregut tan plaent com la imatge del santuari que s'entrellucava des del tren, que quedava, recorda Josep M. de Garganta, envoltat de “camps gemats”, de “gessami”, d’“humils violes”, de “romani”, de la flaire dels “farigolars florits” i de “l'aromàtic poliol”.

Aquest tram del carrilet deu ser, ben segur, el que Josep Pla contempla des de l'hostal de Sant Esteve

d'en Bas, tot dinant de cara a Olot. “El país m'agrada”, escriu: “És una vall estreta davant de les muntanyes de Collsacabra i de la Salut. Hi ha el riu (el Fluvià), un camp de blat de moro, la carretera i un ferrocarril com una juguina, petit i rabiós.” Pla divaga per la Garrotxa un dia de pluja, a la tardor: “Les coses semblen tenir un cansament i un abandó interns. Els vessants de les muntanyes presenten una resplendor de caliu moribund. Els arbres —castanyers, alzines, roures, faigs— porten encara les fulles mortes. Ja per pocs dies... El primer bufarut, una gelada, i el món vegetal es convertirà en una cal·ligrafia de branques seques. És el moment dels colors incendiats, daurats, calents —rovell, oli, vinagre, sal i pebre— i del paisatge tocat per la teranyina subtil i blavissa de la boira. La síntesi és el rovell prodigiós dels bolets.”

A les Planes d'Hostoles, el poble amb el qual el tren s'acomia de la Garrotxa i entra la Selva, baixaven del tren “els qui volien emprendre la fatigosa ascensió al Far”.

▲ Panoràmica
des del Far

▼ Camil Geis
[d'Emili Hierro]

▲ Sant Feliu
de Pallerols

▼ Sant Feliu,
des de la Salut

El Santuari de la Salut

L'aplec de la Salut, amb els excel·lents músics de Sant Feliu de Pallerols, reuneix una gran gentada. Pel trencant costerut de la carretera, els camions, plens de viatgers improvisats, pugen fins al gran replà del Santuari. Però la major part, encara, hi arriben a peu: des d'Amer, des de Sant Feliu i de tots els pobles de la vall i del pla, d'Olot mateix, del Collsacabra, de Vic i de Girona. Els Pirineus resplendeixen a tocar amb un daurat de tardor. L'effgie del Canigó al centre, la línia fumosa del mar, la terrissa rosada de les ciutats, atreuen, si el dia és clar, l'admiració sempre ingènua, però constant, que desvetllen les llunyanies.

JOAN TRIADÚ
El Collsacabra

Àpats a la Salut

Les sofertes taules del porxo que mira la vall, gastades de tants milers d'àpats de ciri de prometença, aguanten colzes de marits que s'entornen el dilluns a contracor, labors de paciència d'esposes a l'aguait de qui arriba, sospirs de dues esvaïdes germanes, que proven l'harmònim de la capella en instants furtius, xicres de xocolata matinal i anònima per als grans, tupins de vitamines dolces per als petits, motxilles d'excursionistes de ratafia i senyera, el gaiato del solter empedreït que coneix les dreteres i que s'enfada amb els qui el segueixen si s'adonen que els fa fer marrada. Tothom, a entrada de fosc, canta els goigs a la Verge i havent sopat juguen a endevinalles.

MIQUEL LLOR
L'heretge al santuari

Camil Geis evoca una d'aquestes ascensions, iniciada a la banda de la Cellerà, un mes de maig. Des del cim, la vista és d'una bellesa esfereïdora: “Cingles avall, unes subtilíssimes teranyines de calitja brodades d'aranyes lluminoses provinents de les lluminàries dels pobles de la plana que a pleret van encenent-se. / I arreu, arreu, una forta sentor de flors silvestres.” A Lluís Armengol i Prat, segurament un altre d'aquells esforçats excursionistes, l'ascensió i el cim són el pretext d'aquestes impressions, publicades a la revista *Pyrene*: “El camino hacia el Santuario sube marcando piruetas de sorpresa mientras parpadean las luces del alba. Una niebla amarillenta y tenaz nos entrega a esa rara sensibilidad del misterio cuando atravesamos la fronda auscultable en balbucientes gemidos. Ráfagas inciertas van hinchando las nubes que pasan lentas, sucesivas, mojando las caras y borrando las líneas recortadas de las cosas. (...) Ya se perfila, vigorosa, la silueta del Far, cual

nave de nácar sobre oleaje de flácidas nieblas; aquel salto al abismo que desde el Santuario se ofrece, nos graba mentalmente el fondo de un enorme mar, sobre el que flotarán, posibles, agudos peñascos y, encima, esta mansión diminuta, como nacida ahora de un celoso secreto. / Allá en el hoyuelo inmenso, sobre la tierra esterada de verde, se levanta un mundo de fantasía aguerrida. Contemplado en detalle, todo gira lejano como un sueño germinado en pleno esplendor de la vida; es un océano de dudas y del que no llega ni el canto del ave ni el rugido del bosque.” El Far és, doncs, una talaia perfecta per contemplar la Garrotxa: “Sus ventananes son ojos que miran al Pirineo”, fins a l'Empordà i, per l'altra banda, fins a Girona, els boscos de la Selva, el Vallès i la vall de Vic, a més dels “macizos encrespados de Cabrera, Falgars y estas cimas de Puigsacalm velando, orgullosas, los ricos vergeles de nuestra comarca.” 🐾

▲ Les Planes d'Hostoles

▼ El pla d'Ayats

Entre la Garrotxa i Osona

HI HA QUI DIU que sortint d'Olot “pel que en dèiem la pujada de la Solfa, que l'expansió de la ciutat ha fet menys pendent, s'arriba al paradís.” Segons Josep Ramoneda, l'autor d'aquesta frase feliç, “la Vall d'en Bas és un d'aquells singulars llocs de la terra que tenen les mides justes. El Puigsacalm, massís per donar-hi grandesa, però no prou gran com per començar un altre món; la plana, on fer créixer el blat de moro i les pastures, que no és incompatible amb la bellesa, prou ampla per il·luminar la perspectiva, prou discreta perquè els salts d'aigua i les serralades l'emmarquin i permetin als nostres ulls abastar-la en la seva totalitat. El problema dels pintors d'Olot, els de les vaques i els camps d'usurda, és que el paisatge és molt més bonic que les seves teles. Qui no ha estat a Olot, no ha estat enlloc, diuen.”

Aquest paradís, amb el Puigsacalm al fons i Santa Magdalena en un primer terme, deu ser segurament una de les vistes més reproduïdes pels epígons actuals de l'Escola d'Olot, procurant de captar-ne els canvis que imposen les estacions de l'any sense anar, tanmateix, més enllà. Adequada a la intemporalitat que sembla que busca el comprador que col·locarà una tela d'aquestes al menjador de casa seva, la imatge del Puigsacalm o de Santa Magdalena acostumarà a aparèixer sense traces de la vida urbana que ha arribat a les muntanyes. Pals de telèfons o d'electricitat, carreteres, cotxes i tants altres senyals de la vida moderna són sistemàticament eliminats d'unes pintures que solen presentar un primer terme de blat i roses, un torterol de fum d'alguna masia inexistent al fons i, si molt convé, el típic paller que en aquests moments ja ha deixat de ser paller i ha conservat només el típic als paisatges pintats. Quina tranquil·litat, quina pau, quin ordre, quina harmonia, es respira en aquesta tela, exclamen admirats, els parents i amics del propietari de la pintura, que ja han oblidat —el temps i els canvis de la socie-

El Puigsacalm

tat hi obliguen— que la muntanya tradicionalment ha estat símbol del misteri de la vida, representació dels abismes reals o figurats davant dels quals es troben les persones, un colós que l'home va començar a conquerir a cavall dels segles XVIII i XIX i que el segle XX va acabar d'assimilar a la mirada humana.

Amb la literatura ha passat, si fa no fa, el mateix, però hi ha una diferència important en relació amb la pintu-

ra: malgrat els intents d'idealització de què ha estat igualment objecte el paisatge en literatura, hi ha una tradició ancestral i popular que ha utilitzat sistemàticament el paisatge i, sobretot, les muntanyes per tal de representar i, si molt convé, conjurar les parts més recòndites, més ocultes i més misterioses, de l'existència de les persones. Camil Geis, per exemple, sacerdot i poeta que tendeix a crear una natura ordenada i controlada que embolcalla i

consola un individu que de cap manera està sol en el món, no pot evitar, ni que sigui per l'exemplaritat de què intenta dotar els seus textos, mostrar la basarda que sent l'individu, sol, davant la immensitat del paisatge. A *Magnetòfon avant la lettre en un vell Nadal*, Geis explica un episodi autobiogràfic que ell, un "infant ciutadà, familiaritzat amb places i carrers", va viure quan, a deu anys, el van dur a "passar festes" a muntanya, a casa d'un

Puigsacalm immortal

Cinquanta anys que sóc al món!
Bé he prou vist sengles vegades
Puigsacalm tot blanc de neu
i blanques ses verdes calmes.
Cinquanta anys i ja so vell!
Puigsacalm cada any infanta.

Infanta rodes de torb
que es condormen en la plana
ratxades primaverals
que deixonden a les plantes.
Cinquanta anys i ja so vell!
Puigsacalm cada any infanta!

Immenses tofes de neu
que fosa a la vall davalla
en regalims d'argent viu
que al la gentiment s'aplatgen.
Cinquanta anys i ja so vell!
Puigsacalm cada any infanta!

Fontanes, tolls i aigumolls
i llacunes d'aigua mansa
entre prats de lliris en flor
i mates de tendra balca.
Cinquanta anys i ja so vell!
Puigsacalm cada any infanta!

MARIAN VAYREDA

El Puigsacalm, des del Mas Ventós

oncle, “en una rectoria rural del Vescomtat de Bas. Era una superba casassa, antic monestir”, situada en un poblet on no hi havia cap carrer, perquè estava format de masies disperses: “La parròquia on jo anava a passar festes tenia l’esglesiola arraulida sota els cingles gegantins del Puigsacalm. Quin nom més dringadís el seu: Puigpardines.” Geis explica que el motiu de la invitació era ben interessant: per tal de preparar les festes de Nadal, la seva missió consistia a anar unes quantes tardes fins a les Preses —a mitja hora de Puigpardines— a fer del que ara es coneix com a magnetòfon, és a dir, aprendre “de viva veu, unes nades que m’ensenyaria una monja d’un col·legi de Carmelites” i ensenyar-les als nois i noies de la parròquia. Fins aquí tot molt bonic, però: “El darrer dia d’aquestes anades i vingudes, la lliçó es va anar allargant. La nit em va trobar pel camí del retorn. Quina basarda! Feia un fred despietat. (...)A la riera, que havia de travessar per unes passeres, l’aigua bellugadissa reflectia trossos de lluna, com si fossin les escates d’un enorme peix. / D’una banda, em sentia contemplatiu d’aquest nocturn meravellament; però, d’altra banda, em sentia fugitiu de la basarda, car a tot arreu veia fantasmes: de lluny, els arbres que vorejaven els camins (les branques dels quals eren mogudes, de tant en quant, pel ventijol) em feien l’efecte d’uns gegants que m’esperessin amenaçadors; tenia por d’uns llops imaginaris que m’havien de sortir de trasantó; el jaupar dels gossos, el belar de les ovelles, el mugir dels bous de les masies augmentaven la basarda; àdhuc el meu trepig damunt la trencadissa de vidrets de glaç em feia imaginar que algú em seguia...”

Tot i el final feliç que, no cal dir-ho, posa terme a aquesta història, la muntanya no deixa de ser un paisatge que fa conèixer a les persones, siguin infants o adults, una de les sensacions més inconfusibles i, alhora, més inefables i irracionals: la “basarda”. La mateixa

basarda que, segurament, explica la presència de santuaris i, per tant, creus a totes les muntanyes, com a forma de conjurar la por a l'inconegut, a allò que hom acostuma a identificar amb el mal.

És el sentit de la Creu de la Serra de Cabrera, per exemple, a la qual Ramon Cinca Pairó dedica un poema que la presenta com a “domini”, com a “Missatge Etern que esguarda mil turons”, com a garantia de “la pau exuberant” d’uns pendents plens “d’inquieta primavera”. El mateix Camil Geis, d’altra banda, és autor d’uns *Goigs a llaor de la Mare de Déu de les Olletes*, com una força positiva que conjura, des de “sota el Puigsacalm”, les forces del mal que campen soltes per la muntanya feréstega. Com escriu Carles Bosch de la Trinxeria al seu amic Berga i Boix, “en mitj del cingle hi ha una capella: la *Mare de Déu de les Olletes*.” La pujada dels romeus per l’espadat —“ A la Paret del Bisbe, verd de Boix, alzines / i fullaraca”, escriu Gabriel Planella— vol dir esforç i sacrifici: “Hem pujat, amb alegria, / rutes aspres i molt dretes”, o “Brincarem amb coratge / d’espirituals atletes.” Però s’ho val. La imatge de la Mare de Déu de les Olletes, una Mare de Déu trobada, va aparèixer “entre cingles, bell paratge, / sobre Sant Privat de Bas” i se li va dedicar un santuari en 1895. La funció de Santa Maria de les Olletes és clara: com a “enllaç” entre la terra i el “Cel”, ha d’emparar i guiar les persones “quan tempestes i malures, / ça i enllà sembren l’esglai, / en les hores més obscures, / un Estel brilla en l’espai.”

L’esglai, la basarda de què parlen aquests textos, d’allò més tòpics, no cal dir-ho, de Camil Geis constitueixen tanmateix el tema de les moltes llegendes i històries que ha inspirat la muntanya catalana, i, més concretament, aquests topants al voltant del Puigsacalm i de Santa Magdalena. Jaume Massó i Torrents, per exemple, fa acabar una història d’amors pagesívols amb el desfer-

El Collsacabra

Des del fons de la Plana de Vic o de la vall d’Hostoles, la roca es dreça pels torrents cap als rasos habitants, i entra fins a les cuines fumades de les cases. La roca és com la carn d’aquest país. Els arbres, els homes i el bestiar s’hi arrapen amb tenacitat i confiança. La capa de terra és prima, sedenta. La vianda hi creix amb esforç, de vegades sense aigua o, a l’inrevés, negada pels grans ruixats del canvi de temps. Però sempre sobresurt la roca, de color de núvol gris, i gastada per l’erosió.

JOAN TRIADÚ
El Collsacabra

Santa Magdalena

...

Santa Magdalena, essa fembril sobre port
 Gitada: vuit-cents metres. A Gènova, dominava
 El Mont Fascio i restava lluny de llançar-se.
 Solei i pluges d'argent llisquen per l'espadat.
 A la Paret del Bisbe, verd de Boix, alzines
 I fullaraca. A l'altura, velocitat.
 Sóc un submarinista que als cims em vull arbrar.

GABRIEL PLANELLA

Història d'un paisatge

► Santa Magdalena

▼ Jaume Massó i Torrents
 [de Ramon Casas]

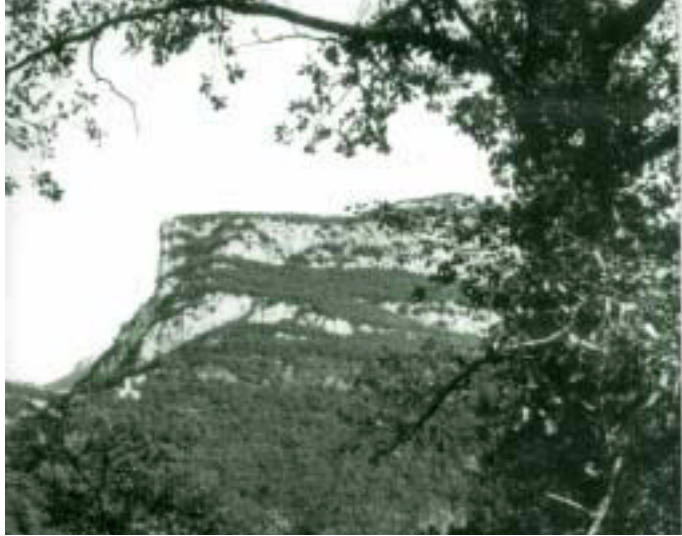
mament de la bèstia, de l'instint, que el mascle porta dins, encara que hi sigui amagat, però també amb la salvació moral i física de la víctima, Madalena, que, abocada també literalment i figuradament alhora a l'abisme, aconsegueix salvar-se de forma miraculosa. L'agressió de l'amant es produeix just al caire d'un cingle, d'un precipici. És al bell mig de la natura feréstega i salvatge, que l'instint apareix amb una força que la raó és incapaç d'aturar: "En Roc se la mirava de fit a fit, tenint-li agafades les mans, bullint de desig i de felicitat. Al cap de poca estona va esclatar un petó com una brasa de foc sobre els llavis de la noia, i l'anava a abraçar amb posat de fera. La Madalena, sobtada, espordida, s'esmunyia entre les seves mans, escorrent-se d'enmig dels arbres. Fugint es va trobar un peu en fals, li va relliscar l'altre, i es va veure enmig de la penya davallant pel seu propi pes. L'abisme l'atreia, perdia la testa; però s'arrapava fortament amb el peu: l'espardenya la salvava de lliscar més de pressa. El pendent era molt fort; les faldilles se li aixecaven un xic: els múscles de la cama feien un esforç suprem. Després,

trobant la roca gairebé vertical, va caure de l'alçària d'uns vint pams, restant sobre un corriol tallat a la penya bon tros avall, erta, estabornida, desgraciades les mans, amb un trenc al cap, del qual rajava a dolls la sang."

Malgrat l'espectacularitat de la caiguda, la noia no mor, però val a dir que l'agressor no fa tampoc res per ajudar-la. És, per tant, a la Mare de Déu de les Olletes a qui Madalena, "tot coixejant", sa mare i algunes dones de Sant Privat, varen remerciar, pujant en romeria fins a les Olletes per tal d'oferir "una presentalla a la Mare de Déu".

No tan bona fortuna té la protagonista de la narració de Josep Berga i Boada, *La nit dels Reis*, que el lector coneix des del primer moment, gràcies a una veu narrativa que informa sobre l'estat mental de la protagonista: "Li deien la boja i no feia temps que n'era. D'ençà de la maleïda guerra que li prengueren al Sidro!... / Mai més va baixar al poble! Cada nit sortia de la barracota a on tenia el jaç d'herba i, serres amunt, corria com una espectral fins que assolía el Puigsacalm".

El desenllaç de la narració és situat en el moment en què Mianja, la protagonista, confirma el seu presentiment sobre la mort de Sidro a la guerra: “I camps a través, seguia costa amunt cap a Cubells, el puig més alt. La perseguiren, la cridaren, res hi valgué; sempre amunt, esgarrapant-se el pit, los ulls sortint-li de les òrbites, lo cabell desfet, mig arremangada, sagnant-li les cames, tirava amunt allà on no trobés ningú que li parlés d’agulles.” No li cal ni fer el pas que la projectarà a l’abisme: “La correguda empresa l’esbojarrà més, se li cegaren los ulls i ensopegant caigué de cap sobre un tronc de boix esqueixat que se li enfonsà al parietal deixant-la morta a l’acte.” El detall escabrós del final rebla, per si de cas, la idea de la solitud de l’individu en el món i de la gratuïtat de tot plegat: “La ferida degué ser tan cruenta que la trobaren, la pobra boja, retorcida com una serp. Lo cap clavat a terra sobre una bassa de sang fumejant i lo cos blincat en espiral, amb una cama ben enlairada, tota ella feta una llaga pel fregadís de les verdisses.”

Cingles

És impossible descriure los cingles sense veure-los, puig no es poden comparar amb altres que jo en sàpiga. N’hi ha un a la part de Migdia, de Santa Magdalena, que aproximadament té un quilòmetro de llargària, no ben vertical, però poc se’n falta.

Enmig del cingle hi ha una capella: la *Mare de Déu de les Olletes*. Tot això mereix una excursió formal, un poc pesada, però admirable(...).

Lo Salt de Sallent y cingles del Grau y Santa Magdalena, son unes de las meravelles de nostres muntanyes catalanes. Faré tot lo possible, amic Berga, d’anar l’any vinent amb vostè a visitar eix país escabrós, que conté tant de belles horreurs.

CARLES BOSCH DE LA TRINXERIA
Tardanies

I res més. L’esglai que provoca aquest, inconscientment, aquest “no-res” que pesa com una espasa de Dàmocles sobre l’existència de les persones, torna a aparèixer en una altra narració de Berga i Boada. Titulada, ben significativament, *Naturalesa*, aborda el tema de la lluita de l’individu contra la Natura, així, amb majúscula, a través de la història d’un llenyater, pobre i cansat, que es perd a la muntanya a finals de la tardor —“Lo fajol és segat. Aquella blancor que s’estenia per la vall olotina convertint-la en delitós paradís rublert de lliris, poc a poc s’ha tornat gris... de color de mort... pobre... sens olor”— i hi acaba morint de fred, de gana, de misèria. La Natura contribueix directament, metòdicament, implacablement a la destrucció de l’home: “Lo dia és rúfol... Lo fred talla... Lo sol és post de la tarda abans... i plou un ruixat moix que no fa fressa però que estova els camins amb un fang relliscós...” i, malgrat tot, l’home continua el seu camí amb un feix a l’esquena; de mica en mica, “lo cel s’enfosqueix... L’aire és més fred... No es veu ni una casa, ni un ser vivent... La boira va baixant del Puigsacalm,

◀ Talaixà

Una dolça vaguetat

La tarda va caient, lo cel és núvol i de color plomós, la boira atapeïda s'escampa per tots indrets de l'afrau muntanyenca i va baixant, baixant pausadament del cim de l'altiu puig de Cubell i va estenen-se serralada avall de la Bicoca, embolcallant-lo tot. Tan sols de tant en tant s'entreveu, pel mig de l'espessa boira, alguna silueta borrosa i altres de molt velades, quasi invisibles, de faigs gegantins o d'algun trosset de fageda de per allà baix a la falda de les feréstegues i belles serralades de Platraver.

La tarda és trista, molt trista i calmosa, la llum fosca, los tons del segon terme esblaimats i de color grisenc; no se sent un cant ni un baix refilet de cap ocell; si algun en creua per l'espai, xiscla i s'allunya. No sembla una tarda de principis d'agost sinó del trist mes de novembre! Los últims puig de Sacalm i de Miraies estan coronats per les immenses boirades que puguen de Santa Magdalena empeses per la fresca marinada i, fent i desfent-se, van pujant fins a la Costa Llisa, on unes s'encelen i altres s'esparramen i, arrossegant-se mandrosament, van passant, passant, fent-se fonedisses pel mig dels faigs de verd negrenc, de forma d'aves, difumint lo conjunt, esborrant les crestes i línies retallades, idealitzant aquells feréstecs avencs amb belleses inimaginables i omplint-ho tot de dolça vaguetat i misteri.

CELESTÍ DEVESA

L'Andreu de Platraver

Josep Berga i Boada
amb la seva dona a Pla Traver

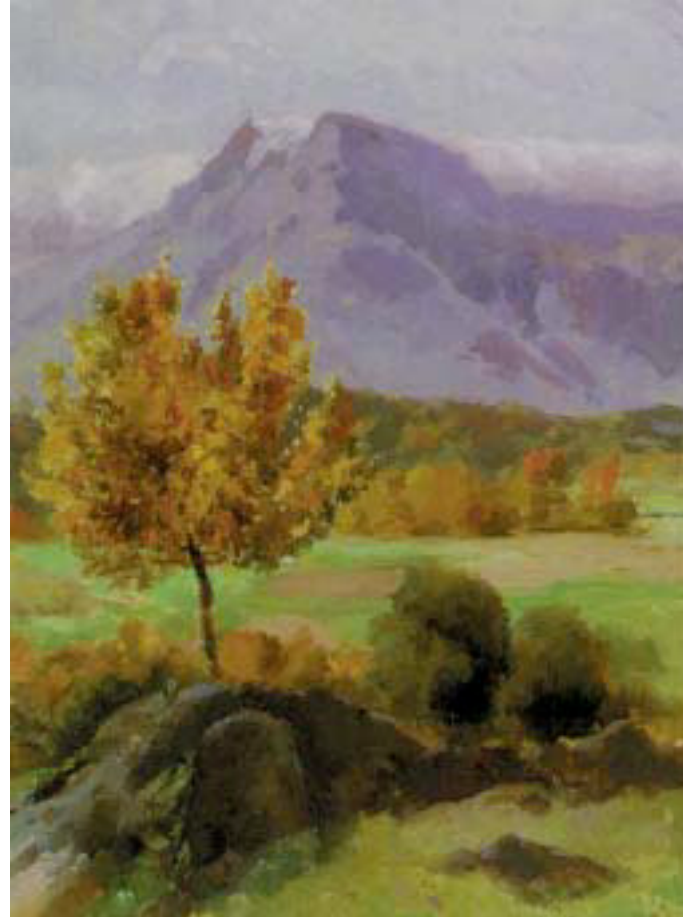
mandrosa i espessa tapant-ho tot... i baixa... baixa humida i silenciosa cobrint la vall del misteri i ofegant los sospirs que de la terra ixen... Tot és quiet, mut... tapat per la boira... i plou un xic més fort...”, i l'home veu a l'horitzó els llums de “la vila” que sempre són lluny, i continua la seva agonia fins que “ja és ben fosc... La boira ha baixat arrapant-se a la terra... i l'aire s'ha fet més molest... com grans de gebre!... i plou fort... un bon ruixat que la fressa que fa és lo que destorba aquella solemne quietud... i sembla lo remoreig d'un cant molt confós que entoni l'absolta al pobre llenyater que, boca terrosa, nedant en sang i aigua bruta, reposa per sempre més... allà... al mig del fang...”.

La boira és també testimoni impassible del dolor dels personatges que s'aboquen als abismes interiors.

Com la veu masculina que monologa, malencònica, a *Dalt de les serres* i es lamenta de la solitud de la terra alta, de la tristesa enmig de la boira, del fred al cor que li produeixen uns amors no correspostos. Berga i Boada utilitza el paisatge com a correlat objectiu dels estats de l'ànima del protagonista de la narració, però també, simultàniament, com a símbol d'una realitat que, sota la forma d'una Natura hostil, és implacable amb els individus, als quals fa notar la seva essencial petitesa. Aquesta Natura, que Berga i Boada representa una i altra vegada a través del paisatge que envolta el Puigsacalm, arriba a un punt àlgid d'espectacularitat a *Pla-Traver*. Les forces desfermades de la Natura es manifesten en forma de tempesta. En aquest cas, la veu narrativa, que es correspon amb la mirada de l'autor, descriu la majestuositat d'un espectacle que hauria pogut incloure perfectament el seu propi anorreament com a individu. Sorprès portant a terme la seva professió de pintor, el narrador descriu des de Pla Traver la congriació de la tempesta d'estiu, protagonitzada per la xafogor del vent de ponent —“asfixiant”, amb un alè que “era verament alè d'un forn que crema carregat de faja”— i l'esclat terrible, apocalíptic, de la força destructora: “A quarts de set s'han sentit trons llunyans darrere la collada de Mirelles i Cubells. No ha trigat a veure's una nuvolada que semblava pesanta i que sortia enllà del Coll de la Trampa, força amenaçadora; i els trons, encara que molt fondos, s'atrapaven l'un amb l'altre fent un retronny de caldera bullint quan vol dominar-se-la. / No ha tardat en ésser a prop a nuvolada, veient-se darrere d'ella un tall d'aigua que no feia goig perquè avançava amb un udol somort com de forta pedregada; remor barrejada amb los trons que retronnyien secs, després de l'esclat dels llamps que tot ho envermellien zigzejjant a creu i a recreu. / La negror

anava estenent-se com si entréssim a la nit i ja queien algunes gotes, grosses com planxes de plom, que feien xap! al topar amb les pedres, igual que si fossin tirades per mans de bruixots; i per les prades i camps tot eren corregudes i crits d'amos i mossos i xiscles de les noies clamant al bestiar escampat arreu; les herbes altes i florides s'agemolien empeses pel vendaval —anunci de la tempestat que s'apropava— convertint amb sa furiosa empenta les prades en bassals d'ones verdes i revoltes surant-hi les flors marejades que com perles colorades sortissin del fons d'un mar irat. / (...) Al cap de poc, s'ha aclarit per la collada de Cubells; la tempesta ha baixat bramulanta cap a la plana; i l'hem vista fent de les seves, esqueixant —los llamps— la nuvolada, semblanta a una inimaginable massa de basalt que pesés sobre la terra baixa, i que feia la il·lusió d'estar cremant com immensa fornai i que a l'empenta del foc ardent s'esquerdava la colossal allau pesanta en centes obertures enlluernadores, i retronjint amb espetecs d'explosió com si s'arborés el món. / No hem trigat molt a veure Olot. Després, bon tros de Sant Julià, i quan la gropada ha sigut Empordà avall, aquí ens assoleiàvem, i tots hem tornat cada u a la llur tasca.” Ha retornat la calma, però com tothom sap, és només momentània, fugissera, inabastable, sempre abocada a l'abisme: “És negra nit: en l'horitzó hi parpellegen los llamps com ulls de bruixots; llamps zigzejants, enlluernadors, deixen veure enllà d'allà, estanyols que ha deixat l'aigua i pedra i brillen com ullassos de gatàs, vermells i verdosos enmig la gran fosca de l'abim, de lo que no es veu, però que s'endevina al claror de les llanternades dels llampecs, anunciadors de calor per demà.”

No deixa de sorprendre el contrast de la descripció d'aquesta tempesta contemplada des de Pla Traver per Josep Berga i Boada, i la serenitat amb què determinats

◀ Puigsacalm
[de Josep Berga i Boix]

personatges accepten, perquè ho entenen o perquè senzillament s'hi resignen, les regles del joc que determinen la vida humana. És el cas de *L'Andreu de Platraver*, un pastor que, tot just en 1898, prefigura el pastor de *Solitud*, de Víctor Català. Com la veu que monologa a *Dalt de les serres*, aquest pastor contempla la terra baixa perquè allí hi viu la dona que estima i que li demana un canvi de vida per a acceptar de ser la seva muller. No és la malenconia, tanmateix, la que determinarà el pensament del pastor durant els mesos en què, instal·lat a l'alta muntanya amb el ramat, es planteja el que ha de fer. Un cop decidit a

▲ Puigsacalm
[de Josep Berga i Boix]

▶ El Puigsacalm

emprendre el que ell considera el camí de la felicitat, l'adversitat li capgira novament la vida: la dona mor de sobrepert i es queda amb un fill, la qual cosa no li impedeix de tornar a la seva feina de pastor i a les muntanyes que estima. Mai no es torna a mirar cap altra dona, explica. La seva vida petita, embolcallada pel silenci sonor de la Naturalesa que l'envolta, és, com la de Cosme de *Solitud*, un camí de coneixement i de saviesa, com ho demostra l'altra decisió que l'Andreu de Platraver pren per assegurar-se una mica de felicitat: invertir els pocs estalvis que guardava per a la vellesa en la "quinta", que en deien, del seu fill, al qual la sort havia destinat a Cuba en plena guerra colonial. Encara que el narrador d'aquesta història l'embolcalli de melangia, de la tristesa d'un capvespre de finals d'estiu, quan els "pastors són a la jaça amb les ovelles", la fosca "ho ha embolcallat tot, arreu tot resta ennegrit, per tots indrets regna el més incompreensible misteri, la majestuosa soletat, l'imponent silenci de la nit, la calma i el sant repòs", el que fa més avinent aquesta

Font Tornadissa

M'arribo a la casa que m'espera fa segles
Puigsacalm és a prop i el Sallent a tocar.
La fageda s'enfila a l'estimball de pedra
i l'aigua va cantant a la font amagada.

La prada s'allisava talment una catifa.
He pensat, tot tan verd, que estic a Anglaterra.
El ramat s'ha perdut al fil de la carena.
Aniré enyorant-me fins a Font Tornadissa.

JOAN TEIXIDOR

narració, en absolut cofoia ni beatífica, és la possibilitat d'assolir la saviesa pel camí de l'experiència, sempre dolorós, però amb algunes pinzellades de color que només els veritables savis poden destriar.

És també des de les acaballes de la seva vida que Joan Teixidor planteja una visió molt semblant de l'existència; el pretext és, novament, Platraver i l'itinerari que cal fer per arribar, des d'Olot, al Cavaller de Vidrà, un dels punts de referència de les diferents carlinades. Escriu Teixidor: "S'han de pujar les escales de Sallent, transitar per la pau dels prats gairebé anglesos de Platraver, travessar tot el massís de Santa Magdalena. Puigsacalm queda sempre a l'esquerra. I quan comencem a baixar trobem l'aigua metàl·lica de Font Tornadissa i després camins en ziga-zaga i boscos acollidors ens portaran al fondal de Vidrà i a la gran casa del Cavaller." La mirada de Teixidor és una mirada cap al passat, cap al paradís perdut de la "infantesa recobrada". Anava a dir que és una mirada idealitzadora.

No pas ben bé: és mitificadora. A *Pla Traver*, un dels poemes de *El Príncep*, és aquesta sensació de pau la que es converteix en el tema del poema. Recordem-ne només dos versos —“La prada s’allisava talment una catifa. / He pensat, tot tan verd, que estic a Anglaterra.”— i pensem en el que escriu Teixidor posteriorment sobre el pas del temps i el pes dels records, sobre la pau de l'ànima i la contemplació del paisatge: “Quantes vegades hem fet aquest camí? En relació amb alguns dels seus trossos no podria dir-ho. Tot és familiar i íntim, llum d'estiu i d'infantesa recobrada cada vegada que toponímia i paisatges baten en la memòria. I fe i compromís. Puigsacalm, per exemple, amb la seva línia heràldica prodigiosament dibuixada sobre el cristall del crepuscle, ja he dit alguna altra vegada que em semblava com una d'aquestes rúbriques notariales que segellen els pactes.”

El Puigsacalm és, per a Teixidor, el símbol d'allò etern i immutable: “...la meua manera d'anar pel món i de veure les coses no és precisament la d'un cronista fidel d'actualitats. He preferit deixar les coses com foren quan les contemplava per primera vegada precisament perquè no crec massa en l'actualitat. Com foren és com són encara en el meu cor. Tot gira i tomba amb la història, però hi ha la mateixa llum daurada perfilant els xiprers de Toscana, la mateixa pau en el clot boscos i a la cala, el mateix perfil a la carena del Puigsacalm, que ara veig quan escric aquestes ratlles. Potser és d'aquestes petites coses que volia donar constància.” Potser. Com fa Joan Mercader en el poema *Puigsacalm*. “Sentinella d'ulls antics”, la muntanya representa “un passat que és viu encara” i que recula fins a temps immemorials, a l'inici de tot plegat: “L'espadat guarda secrets / de nimfes enamorades. / L'olor d'eternitat / se m'apropa i m'aclapara.” Com potser també pretenia fer Marian Vayreda

Sant Privat

quan, a cinquanta anys —i ara sabem que a punt de morir—, va escriure aquesta *Cançó del vell*, un dels únics poemes que se li coneixen i que construeix a partir de la contraposició reiterada dels temps que corresponen a la vida del jo, efímera, i a la vida de la muntanya, eterna, cíclica: “Cinquanta anys i ja so vell! / Puigsacalm cada any infanta.” A diferència de Teixidor, que resol el tema del jo efímer amb la identificació d'aquest jo amb la muntanya, com a representant dels cicles de la Natura, de l'ordre i de l'harmonia còsmics infosos per la divinitat, Marian Vayreda escriu, si no un plany, uns versos que destil·len recança davant la presència de la mort i, fins a un cert punt, rebel·lia. Malgrat que fóra molt més coherent amb el que s'ha dit sempre sobre Marian Vayreda parlar de la *Cançó del vell* com d'una projecció del jo de l'individu sobre la immensitat de la Natura per tal de restablir l'ordre del cosmos, no és difícil percebre una sorpresa amarga en la constatació en aquest reiteradíssim “Cinquanta anys i ja sóc vell!”. 🐞

Els camins que menen a l'Alta Garroixa

LA VILA DE TORTELLÀ, mig amagada rere el nom de Pedrals, posa l'escenari a *Lena*, de Carles Bosch de la Trinxeria, i probablement també un dels escenaris de *Sang Nova*, de Marian Vayreda, la Vall de Pedrals. Totes dues poblacions tenen un campanar romànic, unes característiques geogràfiques i geològiques semblants i estan situades a la falda del Bassegoda. El Pedrals de Bosch de la Trinxeria es caracteritza per una indústria peculiar, la indústria del boix. El clima de Pedrals és d'allò més rigorós. Els hiverns són una gelera: “Tarda freda d’hivern, un sol pàl·lid, sens escalf, amagat a voltes per castells grassos de cirrus, allà a ponent estén una clapa de llum sobre un tros de plaça, tallant, de sobtat clar i ombra la fatxada de la iglesieta, avivant de tons rosats de vell or son antic cloquer romànic” o “l’hivernàs, amb sos tramuntanals, neus i glaçades havia fet sa aparició. Eren al desembre. Los cingles i serralades que dominen la petita vall de Pedrals, amb sos barrancs esqueixats i fondes bagarrades de fajoses, eren coberts d’espessa capa de neu”; els estius, eixuts —“Tortellà, terra de secà”, fa la dita—: “Eren en ple istiu, de mati-

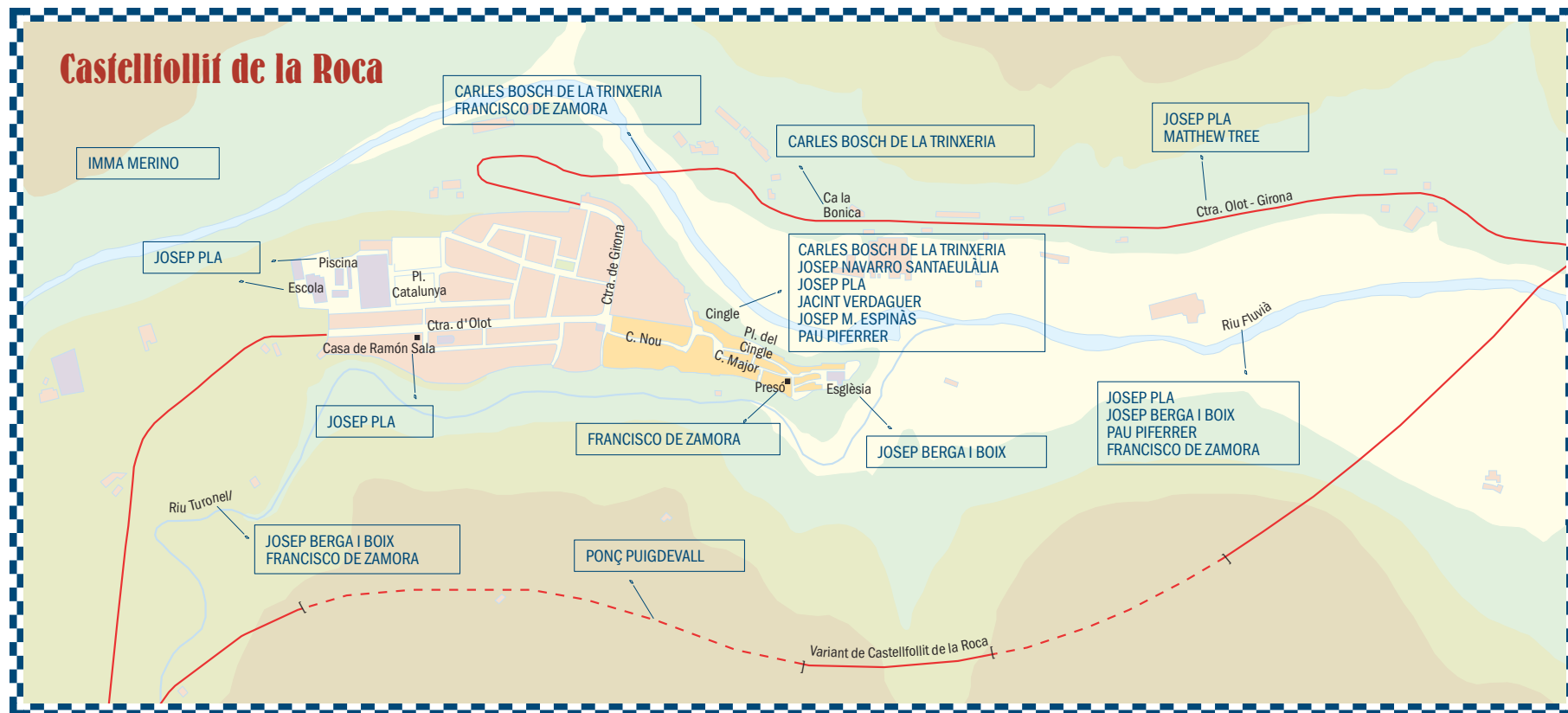

Tortellà

El nucli de Tortellà

nades i nits fresques, de dies llargs i calorosos on los raigs del sol, reflexats pels cingles calcinants, llançaven sobre Pedrals i ses garrigues assedegades d'eixut, alenades de foc. Al pic del dia, los carrers eren deserts; lo sol hi queia de plom; no s'hi veia trastejar ni una ànima; sols algunes gallines cloquejant, seguides de llurs pollets, que esgarrapaven i esparpillaven amb ses potes los fems des racons i bolls de les eres.” Els personatges de *Lena*, sobretot Francesc Solà —l'avar pare de la protagonista— van de Tortellà a Bassegoda pel “camí de ferradura que va al poble de Sales, on atravessa la riera Borró quals fons naixen al massís de Bassegoda i al coll de Montejà, desemboca al Fluvià a Besalú; passà prop del poblet de

Beuda, pujà al vilatge de Lliurona, baixà a la collada de Montejà, rodejà el pic de Bassegoda per la part del migdia i prompte se li presentà el casal Sors a mitja horeta del poble.” Són camins tortuosos, que es compliquen amb el mal temps i, sobretot, amb la boira persistent: “En Solà pujà a cavall, i prompte ell i en Pinós desaparegueren darrera el serrat dels Monalls. S'alçà del Fluvià una boira que aviat los embolcallà. Com lo camí era dolent i la baixada prou rosta, en Solà baixà del cavall, caminaren tot el temps humitejats pel ruixim de la broma.” De fet, el final de la novel·la, la mort de l'avar just abans de casar-se amb una joveneta de Castellfollit, és precipitat per aquesta circumstància: “Matinada freda

Basalt, ponts i carreteres

Passat Sant Jaume es deixa lo calcàreo per entrar en lo basalt; se coneix que ens aproximem al terreno volcànic. De sobte es presenten al davant nostre les espadades muralles basàltiques de Castellfollit, que sembla trenquen la vall i el curs del Fluvià que corre encaixonat a llurs peus. Aquí, los enginyers que han construït la carretera, al topa-se davant d'eixa muralla basàltica, hauran hagut de rumiar molt pera obrir pas a la carretera; mes no han trobat cap solució satisfactòria, ja que la fan pujar al poble, ziczajant en rost rapidíssim la mola espadada, fins á dalt. Ja m'estranyava que l'hermosa carretera de Girona i Figueres a Olot, amb sos ponts fets a tot gasto, amb ses estacions de peons caminers, no presentés un entrebanc com la de Figueres a la Bisbal. Sembla que l'alè de nostres enginyers decau al topa-se amb los rius com lo Ter i el Fluvià, ont los ponts son de primera necessitat. Pot ser no tenen ells la culpa; nostres governs són tan pobres, tan faltats de quartos, que per força han de dir: "Prou n'hi ha, ja he fet un gran sacrifici construint eixes dues carreteres; lo pont del Fluvià al peu de Castellfollit lo faça qui vulga... s'han acabat los quartos..." Doncs no hi ha pont, i en temps d'aigües ja no es passa. Si bé hi ha construït al llit del riu una calçada de lloses cimentadas que en fortes avingudes per a res serveix. Oh! los rius de l'Empordà i d'Espanya atravesats per carreteres de primer ordre, si no fos los ponts construïts pels romans i àrabs no n'hi hauria cap...!

CARLES BOSCH DE LA TRINXERIA
Tardanies

El cingle de
Castellfollit

de tardor; boira espessa i humida que embolcallava tot lo riberal del Fluvià i la vall de Pedrals. Seguiren la dreuera d'anar a Argelaguer." És la descripció de l'ambient que acompanya el vell Solà a signar els capítols del seu matrimoni amb l'hostalera de Ca la Bonica, de Castellfollit; un ambient humit, glaçat que, acompanyat del disgust que li ocasiona desprendre's d'una part de les monedes d'or que guarda i compta amb luxúria, li provoca una mort ràpida i posa punt i final a una novel·la que ha perdut, ja fa estona, la carta de navegar.

D'Argelaguer a Banyoles, que és on els personatges signen els capítols matrimonials, s'hi va amb el cotxe d'Olot a Girona, el cotxe de línia que, al cap dels anys, encara continua fent el mateix trajecte. Quan Lena, en canvi, és convidada a noces a Montagut, hi va amb matxo. I a Montagut pertany, de fet, la descripció de paisatge més pessebrística d'aquesta novel·la: "Que viva i animada aquella corrua de coloraines! Pagesos de barretina vermella, noies de mocadors de seda violats, davallant vora dels marges del Llerca, enmig de prades i pollancredes! Nota vivíssima, assoleiada, *plein air*, que fa ressortir més encara lo verd tendre de l'herbam i matolls, i contrasta amb la nota grisenca del penyam calcàreo."

Castellfollit de la Roca

Castellfollit de la Roca, a *Lena*, interessa al narrador només perquè és l'indret on situa Ca la Bonica. Potser perquè apareix ja molt al final d'una obra no prou ben lligada, les descripcions de paisatge que proliferaven en pàgines anteriors es troben a faltar en aquests moments, sobretot tenint en compte l'espectacularitat del mur basàltic sobre el qual s'aixeca el poble. Un mur que, d'altra banda, va tenir un paper de gran magnitud

durant la tercera carlinada. Bosch de la Trinxeria hi fa una mínima referència a *Lena*, però és Josep Navarro Santaaulàlia qui treu punta a l'episodi a *Terra negra*, en recrear la cruenta batalla del Cinglenegre, que és el nom en clau de Castellfollit a la novel·la, de la mateixa manera que Olot és, en aquesta novel·la, Quor. Josep Pla també en parla, de la relació de Castellfollit amb la guerra carlista, però sobretot en descriu l'espectacularitat del cingle. Escriu Pla, en un text dels anys cinquanta d'allò més intencionat: "Castellfollit de la Roca continua, com sempre, assentat sobre el seu mur basàltic, el Fluvià als seus peus, i el gran paisatge que aquest riu fa a ponent, tan ple d'elegància. El poble està, aproximadament, com a l'època de la darrera guerra carlina, però la guerra darreríssima ha fet forat. El gran pont que la població tenia sobre el riu (carretera de Figueres a Olot) és trencat, de manera que per arribar-hi s'ha de baixar al llit del riu i passar amb l'ai al cor fent salts sobre les estakes del pas improvisat fa set anys (1946)." De "Besalú, Argelaguer i Castellfollit" havia escrit: "Poblacions de caràcter, emmirallades de qualsevol manera sobre la mare brutalment ratllada del riu que no es cansa." En les seves paraules hi ha admiració, no pas cofoisme de cap mena: "Castellfollit de la Roca és posat sobre un cingle —no tireu gens d'aigua al vi d'aquesta paraula— amb aquell aire de poca solta estratègica i de construcció meritòria que excitava tant la imaginació dels nostres besavis. Com les muntanyes de Montserrat, Castellfollit és un poble per posar sobre una calaixera o per a servir de premi en alguns Jocs Florals d'aquells que deixen en el cor dels assistents un record inesborrable. La impressió externa que causa el poble —dic externa— és d'inconfortabilitat." Inconfortabilitat de la qual Pla s'oblida quan, al final de la seva vida, sovinte-

La variant de Castellfollit de la Roca

Les granges, els polígons i les infraestructures col·lectives han colonitzat les planes, el sòl agrícola ha esdevingut sòl ofert a la indústria, les zones residencials ocupen sense vergonya els espais verges i fèrtils de la mateixa manera que els xalets luxosos i els edificis mastodòntics van pressionar urbanísticament la costa, i les cases de pagès són segones residències on el conreu del camp és una activitat oblidada —o un mínim entreteniment per tranquil·litzar l'ànim dels estuejants estressats pel ritme de les grans capitals. Es té la certesa que el territori de la Garrotxa no és cap excepció a la llei general, i que també està permès fer a tothom el que vol, com si l'esperit racional no existís i l'únic que pogués obtenir la victòria fossin els interessos econòmics dels propietaris i dels ajuntaments. És el que em deia una amiga en un bar de la plaça de Castellfollit de la Roca, Can Manel, quan la conversa va canviar de perspectiva i, en lloc de centrar-se en el perill, la fressa i el caos circulatori que provoquen els cotxes que enfilen la carretera tradicional que condueix a Olot, va derivar cap a l'impacte ambiental i paisatgístic que ocasiona la variant que es construeix per descongestionar el trànsit a l'interior del poble. Calia una solució, certament, però els esvorancs en els ventres de la terra recorden que la temptació del bé pot originar la memòria del mal.

PONÇ PUIGDEVALL

La Catalunya bruta

Castellfollit
de la Roca

▲ Castellfollit
[de Miquel Plana]

▼ Castellfollit
[de Langlois]

Muralles de basalt

I mentre els capellans (...) resaven, ambdós baixàvem a la feixa enrotllada d'arbres fruiters, cuidada pels reverents amb singular predilecció, i després de passejar-nos, ensenyar-me lo més notable i donar-me explicacions sobre les diverses fruites, nos assentàvem a la paret de la vora del cingle, fonamentada sobre l'immens precipici basàltic i des d'allí jo li ponderava la feréstega escabrositat d'aquell terreno, la fondària esgarrifosa d'aquell abisme, les runes d'un castell que s'ovirava, com gegant amagat dins la boscúria, l'accidentació pintoresca del Turonell, que a nostres peus serpentejava, alegre i joguiner, salvant marges, transformat en cascates, vorejant toques, deixant illots plens de sorra, fent tal fressa, que a voltes transportada pel vent molestava, a voltes pel vent contrari s'allunyava en ondulacions graduals fins a perdre's, i freqüentment, per un canvi d'aire repentí, feia la remor d'una ruixada travessant un camp de blat de moro.

JOSEP BERGA I BOIX
L'estudiant de la Garrotxa

Des de Castellfollit

A voltas eixíam a fumar un cigarro sota'ls altívols y ombrosos roures que voltan la capella, contemplant lo panorama majestuós que a sol ponent se destacava. La plana d'Olot accidentada, coberta de flor de fajol, de blancúria simpàtica, nota tendra, immensa, interrompuda aquí y allà per veynats, pagesias, carreters; pe'l Fluvià voltat de pollancre serpentejant per la comarca volcanisada, conjunt armoniós, admirable, hont regna la vida y l'activitat humana, hont la suor dels pagesos fa produhir la tosca de la encontrada, conreuant-la, transformant-la en jardí productiu, un dels més famosos de Catalunya. A voltas guaytavan vers la cordillera pirenyca la cova del Bisbe, las alturas de Talaixà, lo puig de las Bruxas, los canals de Sant Aniol d'Ujas, cingleras esferehidoras, hont las áligas fan sos nius. ¡Ah! cap aquell costat, a hora i mitja de distància, dintre la fondalada, a la vora del Fluvià, al peu mateix del Turonell, se trobaria la neboda de mossèn Anton, collint flors, pensant en mi, recordant les escenes del cameril, de la galeria.

JOSEP BERGA I BOIX
L'estudiant de la Garrotxa

ja les seves estades a Castellfollit. A *Notes del capvesprol* escriu, després de repassar amb una tòpica satisfacció els avenços que s'han produït al poble en forma d'automòbils, piscina, escola i etcètera: “A pesar, però, de l'enorme quantitat d'inutilitats i de ximpleries que comporta la vida d'avui, a Castellfollit s'hi està molt bé. A pesar de trobar-se afectat directament per les gropades del Canigó —que és la clau de la nostra climatologia—, aquests dies ha fet molta calor i, si la llum del sol no ha estat tan desagradable com la de l'Empordà, poc se n'hi ha faltat. Ara, el senyor Sala té una casa —de la qual jo sóc l'únic estadant la major part del dia— fresquíssima.”

Castellfollit constitueix l'escenari, que jo sàpiga, d'una única novel·la, *L'estudiant de La Garrotxa*, de Josep Berga i Boix, que relata les peripècies i les contradiccions d'un seminarista que sens dubte ha errat la direcció cap on ha orientat la seva vocació, que és artística. “Vaig debutar — explica un narrador que parla en primera persona i que té importants reminiscències de l'autor— en un poble pintoresc de la Garrotxa, qual iglésia situada a l'extrem d'enlairada cinglera de noranta metres d'alçària, té per fonaments apilonada multitud de prismes basàltics de colossal figura, banyats d'un costat pel Fluvià, que baixa en tal indret quasi sempre turbulent i esvalotat, d'altre pel Turo-nell, més modest, però fressós i repatani, ajuntant-se ambdós i confonent-se al peu del cingle per a córrer cap a mar amb més rumbo i fatxenda”; i incita Jacint Verdaguer a descriure Castellfollit com “poble que se n'és pujat, com una cabra, al cim d'una roca”. En general, però, Castellfollit és un poble, literàriament, de pas. Josep M. Espinàs parla del cingle de basalt. El basalt, escriu, “nascut dels volcans és un element bàsic del subsòl de la Garrotxa, i fins i tot una característica del paisatge, perquè sovint aquest basalt s'ha convertit en paret visible, alçada; el cas més espectacular és l'espadat de Castellfollit de la Roca.” Matthew Tree, per la seva banda, hi passa tornant d'Olot per anar a Besalú: “Avui i ara, l'any dos mil, acabo de passar per Sant Joan les Fonts i Castellfollit de la Roca (l'alcalde del qual va enfollir, precisament: fa uns anys va córrer camps a través en un intent de fugir del propi poble que el contemplava des de dalt sense immutar-se alhora que uns helicòpters travessaven el cel cercant-lo, caient a terra, explotant) i Sant Jaume de Llierca (un poble de cases de color sèpia, com fotos envellides) i Argelaguer...” En sentit contrari, en canvi, hi havia passat Pau Pí Ferrer un segle i mig abans: “Tomando otra vez la vía desde Besalú en dirección a Olot, después de los curiosos despeñaderos

Sant Joan
les Fonts

Sant Joan des de La Canya

Lo poble de Sant Joan les Fonts, presenta la forma d'una serp immensa, que es desenrotlla en curves i raconades, vorejant lo Fluvià en l'espai de cinc quilòmetres. A cada colzada encisa un efecte nou, un cop de vista admirable, un panorama que no pot encloure la mirada. Xemeneies com fantasmes a l'horitzó, llençant bocades de fum als espais, fressa eixordadora de la maquinaria, remor de las cascades, centenars d'obriers de totes les edats que transiten; bruses i barretines, carros i tartanes plenes de burgesos, enginyers y maquinistes, (...) Avui, amb lo progrés modern, i amb lo gust detestable dels fabricants, la immensa serp s'ha convertit en una sèrie inacabable de cataus per habitar-hi persones.

JOSEP BERGA I BOIX
Clareta

Sant Salvador de Bianya

I tot d'una, s'alça una ràfega de goig, s'esquincen els vels i les boires, brolla màgicament al fons el gran retaule d'or massís de la muntanya, un ocell blau fa un crit d'alerta, romp a tocar l'orgue, els cors s'abranden d'alegria, els pics i cimadals s'encenen amb tot de lluminàries, dels sots i dels fondals puja un solemne brandar de campanes, la terra i el cel es revesteixen de porpra i allà, pel fil de la carena de Bassegoda, surt el sol voltat de majestat, com una hòstia incandescent.

El darrer adéu que em fa la muntanya no pot ésser més magnífic i cordial. Baixo del roquís, crido el gos, recullo el meu bagatge i sense dir res als carboners, que encara dormen, començo a davallar aquest caminolel xamós i entremaliat que em menarà en poca estona a Sant Salvador de Bianya. La ruta és dolça, d'una dolçor que m'amara les entranyes. La terra té una verdor líquida i transparent com un regalim de pruna madura. (...) Jo no he vist al món una meravella de terra tan perfecta, una beutat tan sadolla de repòs, un dibuix tan clar i tan simple, un pa de verds tan purs i diversos, i un riure tan celest com el que fa aquesta ratxosa granada de camps i sembradius, de pollancredes i coromines, de reguerons i camins que s'esbadien enllà d'enllà de la ratlla grisa del Fluvià. Això és definitiu, tant o més que el Partenon, la Venus de Milo o les Noces de Rafael. Ja no admet cap més retoc ni pinzellada. Hi ha terres que tenen la bellesa a la superfície, a la pela, com si fos un tel empegadís. Aquesta, no. Tota ella és una pasta de massapà, un rovell ensucrat, un miracle de cosa que t'entra per la vista i se't fon dolçament a la mateixa boca del cor.

JOAN SANTAMARIA
Visions de Catalunya

► Sant Salvador de Bianya

de basalto de Castellfollit, encuéntrase a mano derecha en la hondonada del Fluvià, cubierta de verdor y susurrante de abundosas fuentes, la parroquia de San Juan les Fonts, templo románico de bellas proporciones, de tres naves separadas por pilares con columnas empotradas y otros tantos ábsides, que se acusan en el exterior, en cuyos muros hay esculpidas a trechos, simbólicas figuras en los almohadillados de las piedras, algunos de los cuales se ven aún sin devastar.” Malgrat la referència als “curiosos despeñaderos”, queda clar que Piferrer s'interessa més per Sant Joan que per Castellfollit, la qual cosa és comprensible, tenint en compte que el que busca Piferrer en el seu viatge/inventari són monuments construïts per l'home, no pas per la naturalesa. En qualsevol cas, Sant Joan les Fonts —que Josep Pla enllesteix amb un únic qualificatiu: “de tanta força industrial”— és el poble on viu la protagonista de la narració —no arriba a ser una novel·la— de Josep Berga i Boix, *Clareta*.

Carles Bosch de la Trinxeria, que fa consideracions prou importants sobre el tema de les carreteres a la Garrotxa, a final de segle XIX, i justament en relació amb el problema que planteja als enginyers espanyols un escull com “les espadades muralles basàltiques de Castellfollit”, en una de les seves nombroses excursions a la Garrotxa, visita també la Vall del Bac, on recull dues cançons populars — *L'eugassera* i *La nina del jardí* — amb “flaire de terror, un sabor català que encanta.” Escriu Bosch, a propòsit de la importància d'exhumar aquestes cançons: “És en la comarca d'Olot, de Camprodon, en los vilatges i masies de l'Alt Empordà, en lo Vallespir, que l'excursionista trobarà encara les velles cançons populars que es van perdent. Farà bé de recollir-les; puig que les cançons defineixen les costums i caràcter de nostres avis, i són l'expressió de tot un poble que repetia ses tonades tristes o alegres. Ara, en moltes cançons del anti-

gor cantades en nostres muntanyes per vellets i fadrinalla, ja s'hi barregen mots castellans que sens dubte provenen de les guerres, de la parla estrangera de la soldadesca. I hi deixem penetrar los cants flamencs i peteneres cantades pels cegos, adéu cançons catalanes...! / No es pot ponderar la influència dels cegos sobre nostres pobles; també hi hem d'afegir los marxants d'auques, cançons i rodolins que paren llurs papers virolats, subjectats amb tires de cordill, a la paret de la cantonada. Lo que canten i que venen és quasi tot en castellà, i és llàstima... com si no n'hi hagués prou del butlletí i de les lliçons castellanes dels mestres d'escola..."

La Vall de Bianya

Anant cap a Olot des de Castellfollit i havent passat Sant Joan les Fonts, s'arriba al poblat de la Canya, d'on arrenca la carretera que s'endinsa a la Vall de Bianya. Segons Pla, que hi arriba amb automòbil des d'aques-

ta banda, "la Vall de Bianya té una gran bellesa, i, sense que els meus coneixements dels voltants d'Olot i d'Olot mateix traspassin la mera superficialitat, em sembla que aquesta és una de les valls olotines més inoblidables. La combinació del prat amb els arbres de fulla perenne —amb alzines i roures— forma conjunts i formes més substanciosos, diríem, que els conjunts de prat i arbres de fibra menys densa. En aquests conjunts darrers, la llum, l'aire i l'atmosfera són potser més rics d'escorrialles, matisos i aquositats; a la vall de Bianya, en canvi, la llum és neta, límpida, l'aire cristal·lí, d'una duresa de diamant, i tot sembla més sòlidament dibuixat." El record de la pintura de Joaquim Vayreda és, aquí, inevitable. El silenci de la Vall, "la seva dolça soledat", admirables: "A mesura que l'automòbil va serpentejant per la carretera de la vall i que hom va submergint-se en el silenci, en la seva dolça soledat, fins que sembla que s'ha d'anar a topar amb el poblet de Sant Salvador de Bianya, van augmentant les ganes

- ◀ Sant Joan les Fonts
- ▼ La Vall de Bianya

Santa Margarida
de Bianya

de demanar al xofer que es pari, de saltar a terra, d'asseure's sota una alzina, a l'herba, d'encendre un cigaret i escoltar una estona les esquelles llunyanes de les vaques." Pla considera les masies que espurnegen la vall "admirablement arrelades sobre la terra, d'unes proporcions tan perfectes que semblen irradiar una llum assossegada i càlida."

No és l'únic escriptor, Pla, que distingeix la qualitat de les masies de la Vall de Bianya. Francisco de Zamora ja destacava la casa "del rico Farró de Viaña, labrador de crédito en esta tierra. Y, en efecto, la casa es muy grande, denotando el todo la opulencia de su amo. Sólo a los que lo ven parece creíble que un hombre tan rico pueda vivir contento en esta soledad." El poeta Pere Benavent escriu també sobre el Mas Socarrats, amb

motiu d'una estada que hi fa: "Un conjunt de circumstàncies coincidents m'ha portat, suara, a sojornar en el mas dels Socarrats, un de tants, si voleu, dels nobles casals de la nostra pagesia, que s'arrecera al peu de les muntanyoles que ceneixen per la banda de migdia aquesta dolça vall de Bianya i em semblaria mancar a un deure si no deia ara el que aquest sojorn m'ha mostrat i suggerit." Entre d'altres coses, destaca l'església de Sant Andreu: "A vint passes de la casa hi ha la graciosa esglésiola de Sant Andreu, antiga parròquia que els Socarrats fundaren, avui sufragània de la de Sant Joan les Fonts, amb el seu porxo al davant i el cementiri annex, on amb les cendres d'aquesta forta pagesia de la Vall de Bianya, reposen les d'aquests Socarrats gairebé mil·lenaris que, si saberen lluitar valerosament contra el rei de Castella, també saberen fundar munífics benifets a Sant Feliu i a la seu de Girona. Ara encara cada festa un vicari de Sant Joan les Fonts hi diu missa matinera, que aplega els Miquels i les Margarides, els Ramons i les Elvires de la Canova, del Perer, de cal Rotllat o de cal Sai. La missa és dita amb la porta esbatanada i així és sonora de la font que gorgola ran del porxo i de les esquelles del bestiar que pastura pels prats de maragda. Si l'altar major fou barroerament substituït anys enrera, les parets i les lloses de l'esglésiola són les mateixes que veieren la grandesa i la bonhomia dels Socarrats." I es veu en la necessitat, ell, poeta, de justificar l'interès d'aquesta mena de literatura, que potser "algú troba banal", "ara sobretot que ens vanem de passar tan ràpids per les carreteres asfaltades, que si no fos per la pessigolla fugissera d'una mica de pintoresc ens passaria per alt la mateixa existència d'aquestes masies, com ara ens hi passa llur profunda significació dintre la història nacional."

Jaume Massó i Torrents esbossa també la Vall de Bianya en un dels seus *Croquis pirinencs*. Hi arriba per

Sant Grau

Al llarg de l'horitzó apareixien tota una munió de muntanyes apiloades en variat desgavell, unes al cim d'altres, cobertes les unes de grans boscos de pins i aulines, altres, sense cap arbre, plenes de romanins i llentiscles; se'n veien de pelades a on només hi havia que rocatà pedregall i escarpades cingleres, que apareixien feréstegues, sublimes; i totes juntes semblaven branques d'un arbre gegant estassat a terra; en ses vessants s'hi dibuixaven fondalades i torrenteres i en ses ramificacions i promontoris apareixien rasos, collets i serres enlairades, i pel mig de les muntanyes se veien petits poblets, els uns blancs com flor d'arç, altres rogencs com els terrosos d'un terrafort. Sadernes en un clot, com una ovella esgarriada; Talaixà en una cinglera, al recés d'uns petits llisos i enmig de llistó, com el conill en el jaç.

LLUÍS TORRAS NATÓ
Garbells de fajol

Sant Salvador
de Bianya

casualitat, fent el viatge d'Olot a Camprodon amb tartana: “No havien sonat les tres hores del matí que ja esperàvem sota el gran porxo de l'hostal de can Resplandis.” El descobriment de la Vall el fa, per tant, de fosc: “Com que no hi havia massa fato per carregar, aviat vàrem ésser al carrer. No vàrem trigar gaire a trobar-nos fora d'Olot i caminant enmig de la quietud més santa, fora algun brunyit d'insecte entre la mullena de les fulles, i el xiulet sec de qualche gripau que semblava dur el compàs d'un gran concert les notes del qual no ens arribaven. / La munió immensa i vibrant d'estels ens acompanyaven amb llurs mirades encoratjadores d'amic. Entre les ombres de la terra se'ns confonia la forma de les mates, dels arbres i de les muntanyes enmig de les quals marxàvem enclotats. La volta del cel estelada, de

llums que no il·luminen, se'ns presentava amb una gran claredat, i es destacaven en els nostres ulls com a figures conegudes les cabrelles i els dos carros. Una estrelleta que lluïa damunt el cim de Sant Miquel ens assenyalava que eren quatre hores, si fa no fa, quan embestíem la Vall de Bianya.” El croquis, doncs, és una sortida de sol a la Vall de Bianya: “Llustrejava. Una aurèola de color de rosa retallava la silueta de les muntanyes per les quals els raigs de sol vindrien a abocar-se, però els estels encara lluien. Sense donar-nos-en compte, es va anar aclarint el cel, fins que en emprendre la pujada del Capsacosta ja era ple dia. Després d'haver caminat tanta estona endinsats a la vall, quedàvem embadalits mirant les fondalades que s'estenien als nostres peus. La costa és dreta, llarga i empedrada. El matxo la pujava amb pena i pausa.” 🐾

L'Alta Garrotxa

EL BASSEGODA ÉS UN “PUIG ATREVIT”, aïllat, “rodejat de cingleres”, escriu Carles Bosch de la Trinxeria després d’una excursió a Olot. L’escriptor el veu, llunyà, des del volcà Montsacopa, una talaia perfecta per contemplar les muntanyes que envolten el Pla d’Olot i que constitueixen el paisatge de la Garrotxa. Un paisatge que, malgrat el tòpic, té ben poca cosa de pessebre. Miquel Utrillo, amb motiu d’una altra excursió, ho reconeix amb una punta d’ironia: “Desanimat per aquesta idea de país únicament bonic per a fer-hi fontades o estiuajar-hi sense fer res, vaig acompanyar a en Morera més per amistat que per ganes de veure aquella terra i es pot dir que vaig baixar de la tartana sense parar de fer el botet, com aquell que s’adona massa tard que s’ha deixat ensarronar. De Girona a Les Planes ja m’anava agradant el paisatge, mes pensava jo que era prou llàstima que aquell terreny fos tan bonic per acabar amb el ditxós pessebre d’Olot. De Les Planes a Olot, la indignació de veure’m en un carruatge sense poder córrer me posava unes ulleres de mal humor que tot m’ho feien veure enterbolit, lleig i vulgar.” Al cim d’aquesta pujada, el que veu Utrillo no és cap pessebre, sinó un paisatge “gros, hermós, nou i admirable” i, per acabar de reblar el clau, “bon tros més avall, eixí del fons del fons de tot, a la dreta, el cim trencat del Puig de Bassegoda i en Morera em va dir amb la veu més suau que gasta quan parla de coses que li agraden: “Veus aquella muntanya alta que va pujant? És el Puig de Bassegoda; allí vaig sentir el *Plany* per primera vegada.” Sentir això i acabar la meua hostilitat amb aquell gran paisatge, tot va ser u. De l’afectada indiferència vaig passar a la més neguitosa contemplació, com aquell que mai més ha de tornar a veure una cosa que el sedueix.”

Carles Bosch de la Trinxeria converteix el Puig de Bassegoda en un element important de *Lena*, ja que esdevé el teló de fons dels amors i desamors d’Andreu,

Bassegoda

el pretendent rebutjat per la protagonista. Andreu és fill i hereu del Mas Sors, de Bassegoda, un casal típic d’“eixa comarca muntanyosa de la conca superior de Fluvià, trancada de cingleres”. Són casals “immensos”, “construïts amb tota solidesa enmig de deserts, de grans boscúries de pins, habitats per famílies antigues que viuen de la vida de pagès i conserven les velles costums patriarcals de la pagesia catalana.” Les famílies que encara no els han “abandonats als masovers”, és clar, perquè aquest és un dels mals endèmics de la muntanya catalana, segons Bosch de la Trinxeria, i també segons Marian Vayreda, el qual, a *Sang nova*, la seva novel·la de tesi, arremet contra la desertització de la muntanya en uns termes que no difereixen gaire dels

que podem llegir a *Lena*, una altra novel·la de tesi: “Llurs amos s’han donat de menos de viure en la morada de llurs passats; han seguit lo progrés anant a viure a ciutat, menyspreuant llurs interessos i acabant amb llur ruïna.”

No podíem passar per alt aquesta consideració, d’allò més crítica amb la modernització de la societat catalana del XIX, i que, tanmateix, és indestruïble de l’indret on es troben aquestes grans cases de pagès, “a la falda de sol ixent i ponent de la cordillera calcinal que arrenca del puig de Bassegoda fins al puig de la Mare de Déu del Mont; sa altitud és d’uns 1250 metres, és una de les branques del massís calcari que naix al pic de Costabona, baixa frontera enllà, forma el gran massís del circo de Talaixà, de Bassegoda, se prolonga vers la Mare de Déu del Mont i segueix cap a Santa Magdalena, la Mare de Déu de la Salut i ve a morir a Pont de Molins.” Andreu, doncs, converteix el cim de Bassegoda en el lloc on refugiar-se quan, vergonyós i apocat, no gosa visitar la seva promesa: “Sortia de bon matí del casal amb l’intent d’anar a Pedrals,

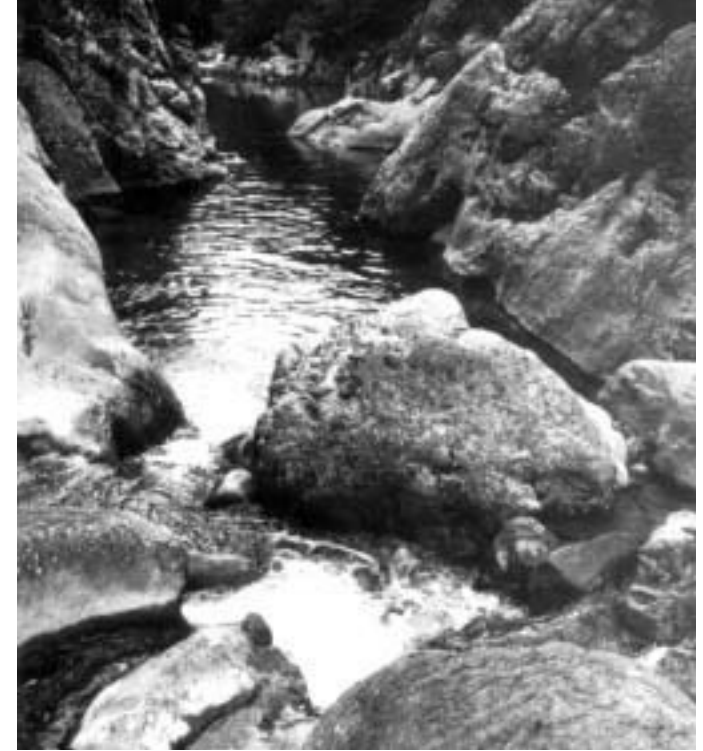

i en lloc d’anar-hi, lo voltava per les altures, recorria com un alarb los cims dels cingles de Bassegoda, Sant Aniol i Talaixà, trepant com un isard aquella mala terra, aïslant-se dins les soledats feréstegues, sense perdre de vista el vilatge on vivien ses amors. Se’n tornava a casa a entrada de fosc, malhumorat, enrabiad contra ell mateix, maleint sa covardia”; més endavant, un

◀ Paisatge de la carlinada, amb Castellfollit al fons [de Josep Berga i Boix]

Gabriel Ferrater, lector de “La punyalada”

No sé si Gabriel Ferrater va trepitjar mai la Garrotxa. Em sembla que no. Tanmateix la coneixia —si no fem cas a les observacions de Josep Pla— a través de la literatura. Més concretament, de *La punyalada*, de Vayreda. La novel·la no li va agradar gens, tal com podem deduir fàcilment dels comentaris que n'escriu en la *Carta a un neòfit castellà, sobre literatura catalana, seguida de cinc anotacions de dietari, sobre Oller i Vayreda*. Escriu: “En los últimos años, Cruset se ha dedicado a hinchar la importancia de Vayreda, sobre cuya novela principal, *La punyalada* (sólo tiene otra, *Sang nua*), verás ahí una nota. Vayreda es otro ruralista, y francamente malo, aunque tiene lo que podríamos llamar una vitalidad animal superior a la de Oller. Sus recuerdos de la guerra carlista están escritos en una lengua de perro pero se leen bien, cosa que no ocurre con sus novelas. Para ahorrarte la consulta del Espasa, añado que Mariano Vayreda es el hermano menor de Joaquín, el inventor de la pintura olotina, y que él fue también pintor y que a menudo ponía las figuritas en los paisajes de su hermano.” Passem-li a Ferrater el lapsus que té en el títol de la primera —o segona, segons com es llegeixin aquests *Records de la darrera carlinada*, tan ràpidament ventilats— novel·la de Vayreda, *Sang nova*. El poeta afegeix a la carta unes anotacions de dietari datades el 20 de novembre de 1957. Escriu: “*La punyalada* és una de les moltes fantasies sexuals, de tonalitat sàdica, que deriven de *Clarissa Harlowe*: les novel·les que fixen l'interès del lector damunt la incertitud si una noia —car convé que sigui una noia i no una dona adulta— serà per fi violada. Seguint el curs del gènere, trobem *La punyalada* a mig camí entre *I promessi sposi* i *No orchids for Miss Blandish*: més prop de la primera d'aquestes novel·les pel seu ambient i més prop de la segona per la seva truculència desfermada. La noia de Vayreda és raptada per una de les bandes que, després de la primera guerra carlina, havien seguit sostenint el bandolerisme sense pretextos polítics. L'interessant de la novel·la és en el fet que Vayreda havia format part de les bandes carlines de la segona guerra, segons ell mateix conta en els *Records de la darrera carlinada* (1898), i que *La punyalada* revela la seva consciència, desordenada en la formulació però neta en l'arrencada, de la incongruència que hi ha a defensar la religió i l'ordre pels mitjans del bandolerisme. La figura central de la novel·la de Vayreda és el promès de la noia raptada, i l'acció és la llarga i dura persecució dels bandolers, que finalment són exterminats. Entregat a la persecució amb una feroç unicitat de propòsit, el protagonista es va descomponent moralment i assimilant als seus adversaris, fins que, recobrada la seva promesa que no ha estat violada pels bandolers, és ell qui prova de violar-la. El tema és molt prometedor, però els recursos artístics de Vayreda són ben insuficients per a donar-li riquesa de sentit. El seu judici moral sobre els personatges s'expressa en reflexions poc profundes i no gens absorbides per l'acció novel·lesca, i aquesta, en lloc de formar un sistema de símbols, és només una desfilada de reportatges de violències i tortures.”

▲ Engorjats del Gomarell, entre el Salt de la Núvia i els contraforts del Martinyà

cop superada la primera prova, en l'espai on retrobar-se ell mateix, l'ànima plena per primera vegada d'un amor pur: “Feia hermosa matinada; la broma s’havia dissipat i els matolls i floretes eren totes ploroses de l'aigüera. Va pujar al puig de Bassegoda, contemplant, embadalit, l'imponent panorama que es descobre de dalt del puig: a llevant, la plana de l'Empordà banyada per la mar blava del golf de Roses; a migdia, les onades de calitja blavenca, amoratada, d'on sobresurt l'alterós Montseny; a ponent, Collsacabra, la Magdalena, els alts Pirineus blancs de neu, Puigmal, Carançà, Gra de Fajol, la Fossa del Gegant; i a tramuntana, l'altívol Canigó i demés serralades del Ros-

Pròleg

Dalt del Puig de Bassegoda, com posat exprés per a confort de l'excursionista afadigat, hi ha un canapè de blaníssima herba i sòlid respatlle de pedra, on algun temps jo m'hi asseia sovint, contemplant sempre amb el mateix interès el grandios panorama que s'estenia a mos peus. A sol ixent, les terres baixes de l'Empordà s'obiraven boiroses per damunt les serralades de la Mare de Déu del Mont, emboscades fins a sota les calisses de sa carena nua.

MARIAN VAYREDA
La punyalada

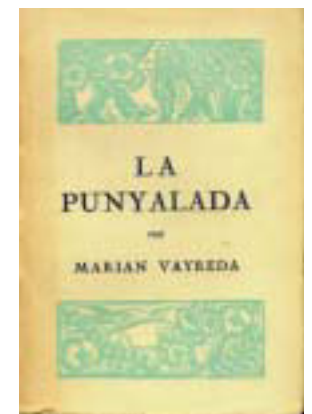

▲ Bassegoda

selló. A sos peus, vers ponent, les negres obagues de faixoses que enfosqueixen les fondalades esberlades del gran còrcol de cingleres de Talaixà i Sant Aniol. I ajocades, casi al peu dels cingles, veia, abrigat d'ombra i de sol, Pedrals, on era estesa una boira blavenca del fum de les xemeneies." És a Pedrals, Tortellà, on viu la dona que estima i amb la qual s'ha promès. Hi ha, però, alguna cosa de molt recòndita que li diu que no és correspost. Per això, sublima el seu amor contemplant el poble i la casa de Lena. Quan té la plena certesa que Lena no l'estima, és al cim de Bassegoda on es refugia, "com una ànima en pena": "Recorria les soletats de Bassegoda i de Talaixà, pujava dalt dels cingles més esgarrifosos, despreciant lo vèrtic, lo perill d'estimbar-se. Què li importava la vida ja que sa estimada no el volia! Pujava al cim del puig de Bassegoda per veure Pedrals, lo niu de sos amors. Des d'aquell cim hauria volgut tenir ales per llançar-se en l'espai i volar arran del teulat de la casa de sa aimada, posar-se com un aucellet darrera els vidres de la finestra de sa

cambra." Quan, després de passar l'estiu fent vida de pastor, en ple contacte amb la natura, li pervé la resignació pròpia dels temperaments assenyats i capaços d'assolir la saviesa necessària per anar pel món, torna al cim de la muntanya i veu Pedrals i, de rebot, el seu amor, entelats, difuminats, per la melangia: "Mes la vista del vilatge no era la de la primavera; no tenia els tons encesos de clar que l'ombra dels cingles feia ressortir més encara, negat que era per calitja blavenca i rosada; la tardor hi havia imprès son aspecte de tristesa i melangia; l'atmosfera era més saturada de vapors; les boires començaven a pujar de les fondalades i arrossegar-se per la vall; les fajoses, les pinedes havien perdut aquell verd clar de la primavera; lo cel son blau d'azur. Aquella aspra naturalesa era ja coberta del melangios vel de la tardor." L'entotsolament del personatge determina la seva mirada sobre el paisatge.

Res més allunyat del petit Pedrals, humil, esvait entre els cingles i espadats, que atreu la mirada d'Andreu Sors, que el "luxuriós espectacle" que, segons

Malgrat Josep Pla

Pla, viatger empedreït, considera que “els paisatges s’han de trepitjar, s’han de veure i s’han de documentar.” Partint d’aquesta sòlida base, l’escriptor rebutja rotundament la inclusió d’allò que coneixem amb el nom d’Alta Garrotxa a la comarca de La Garrotxa. És la seva manera de començar les pàgines dedicades a *Mieres i La Garrotxa* que inclou en el volum titulat *Un petit món del Pirineu*. La Garrotxa “d’aquest llibre” —que no d’aquest atlas—, tal com especifica Pla és aquesta:

“Com que sembla establert que les comarques han de tenir dintre la infinita varietat de la natura unes certes unitat i semblança dels elements que la constitueixen, em considero incapaç, objectivament parlant, d’establir aquesta unitat entre el que determinades persones anomenen l’Alta i la Baixa Garrotxa. Aquests dos espais estan separats pel curs del Fluvià i tenen per capital Olot. Aquests dos espais formen un conjunt administratiu que, com tots aquests conjunts, funciona per inèrcia: més o menys.

El que en els llibres que escriuen els passavolants —generalment per obtenir algun premi— anomenen l’Alta Garrotxa és l’espai comprès entre el curs del Fluvià d’Olot a Besalú i el Pirineu. És un espai de muntanyes alteroses, espectaculars, dramàtiques, el que els turistes anomenen *muntanyes de cine*. Serralades imponents, engorjats de gran força geològica, raconades d’una tendresa bucòlica —si fa bon temps— prodigiosament viva. Aquest espai ha donat origen a un llibre meravellós: *La punyalada*, de l’escriptor Vayreda. Ara bé: jo no he cregut mai que aquest accidentat rodal hagi format part de la Garrotxa. Tot fa pensar, documentadament, que formà la part meridional del Vallespir, comarca que a conseqüència del Tractat dels Pirineus està travessada, de llevant a ponent, per la ratlla de la frontera amb França —o sigui per una ratlla purament administrativa però real—, que no és cap destorb perquè la gent d’una banda i l’altra de la ratlla es trobin en un lloc o altre des de temps immemorial i es coneixin i parlin i mengin i ballin com si fossin de la mateixa família. Els tecnòcrates —que sempre són racionalistes— m’asseguren que tot això va molt de baixa i que les fronteres són les fronteres. Molt bé. Ara: si de tota manera es tracta d’arreglar, poc o molt, les coses d’aquest continent i acabar amb les guerres i els destorbs de la infatuació militar i nacionalista, valdria més que les coses es produïssin com Déu mana i la humanitat de la gent exigeix.”

escriu Marian Vayreda, l’excursionista pot contemplar des de dalt del Puig de Bassegoda i que constitueix *l’incipit* famós de la seva novel·la per antonomàsia, *La Punyalada*: “Dalt del Puig de Bassegoda, com posat exprés

Marian Vayreda [de Ramon Casas]

per a confort de l’excursionista afadigat, hi ha un canapè de blaníssima herba i sòlid respatllet de pedra, on algun temps jo m’hi asseia sovint, contemplant sempre amb el mateix interès el grandios panorama que s’estenia a mos peus. A sol ixent, les terres baixes de l’Empordà s’obiraven boiroses per damunt les serralades de la Mare de Déu del Mont, emboscades fins a sota les calisses de sa carena nua; més enllà, el pic de Tossa, i més ençà encara, Lliurona rònega i perduda entre els alzinars, el rierol del Borró tallat a pic, la serra de Banyadors i les negres pineses de Polí; cap a la dreta, els formidables reductes del Freu, els crenys i gorges de Sadernes, on s’hi veu encara l’encinglada cova des de la qual diu que un temps el Bisbe pasturava el seu ramat i beneïa, per damunt de l’avenc, a les verges del Senyor arraulides en son convent de Coll Roig, entre esquifits conreus i minúsculs vergers enrondats de murtres i llentiscle. Més a ponent, Talaixà, a cavall de cingleres espantoses, el grandios absis de Sant Aniol i les feréstegues raconades del Brull. Mirant cap a Segarra, veia Ribelles damunt les imponents canals d’Uja, Bestracà sobre els enderrocs d’Escalaes; i cap al nord, Costabona i el majestuós Canigó tot cobert de neu. Çà i enllà, contemplava aixecaments espantosos de massius granítics que, desnivellats de base, s’havien obert formant dantesques esquerdes, muradals immensos, ensulsiades colossals que deixaren al viu roques nues i pelades com insepults cranis de titans; i per entremig de tal desllorigament, hi veia verdejar, en ufanós embull, des del roure aparatós i la rogenca alzina dels soleis, fins al frescal faig de les obagues i l’airós pi de les altures, que formant onades de vegetació, omplien les fondalades, remuntaven vessants i carenes, i escalaven fins els espaldats, per mica que en sos relleixos i revirons pogués arrapar-s’hi la jonça o clavar-hi l’urpa el rebec alzinall, enc que fos llançant ses branques a l’abim.”

El paisatge de La punyalada

Una de les escenes més esfereïdores de *La punyalada*, de Marian Vayreda, és la confessió de l'Avi, un dels trabucaires més sanguinaris de la colla de l'Ibo, malferit i penjat sobre l'abisme. Renegant com un possés, escampant als quatre vents els episodis més esgarrifosos de la seva vida de delinqüent perquè el senti el rector de Talaixà, suspès amb cordes sobre l'avenc, i acompanyat dels esperpèntics picaments de mans d'uns testimonis que no volen cometre el sacrilegi de violar el secret de confessió, el bandoler només pensa a salvar la seva "animeta" abans de ser engolit per una natura assedegada de sang, que espera pacientment una altra presa: "I a baix, al fons d'aquells crenys que s'obrien igual que mandíbules de dragó, la braó cadenciosa de les cascates, marcant com un moviment de deglució del monstre famolenc de carn humana... i nosaltres n'hi donàvem tanta com podíem, però ja podíem donar-n'hi força, que no diria pas mai prou."

Som gairebé al final de la novel·la. Després de la llarga i implacable persecució dels trabucaires per part del sometent i dels mossos d'Esquadra que l'autor organitza en forma de trepidant cacera, gossos i caçadors han vist com finalment la presa queia a la trampa. És la guerra. Perseguidors i perseguits es guien per la flaire i pel gust de la sang, per l'instint, per la bèstia que porten dintre. Albert Bardals, el narrador de la història, el "Picoli" que es converteix en gos de presa i que no esdevé persona fins que no tasta el fibló del punyalet benèict de Coralí, ha passejat una "animeta" que, malgrat les aparences, no és pas tan diferent de la de l'Avi.

De Sant Aniol d'Aguja al molí de Balasc, del Santuari del Coral a Bassegoda, de l'Alzinar Vell al camí de la Muga, mentre la vida transcorre amb una certa

normalitat, Coralí l'accepta com a pretendent i està disposat a emprendre una vida ben encarrilada, Albert actua per inèrcia, sense voluntat, incapaç de prendre decisions d'acord amb una visió moral de l'existència.

La Cova del Bisbe

Personatge fonamentalment amoral, doncs, per manca d'una educació sòlida i per falles essencials de caràcter, Albert Bardals va pel món com una ànima en pena, sempre en un segon terme, actuant sempre com a espectador de la realitat, com a *voyeur*. La seva relació amb Coralí és una relació tensa, marcada per la presència constant de l'Ibo, per la gelosia i per la manca de confiança en ell mateix. En aquests moments, la seva percepció de la natura és trista, fosca, pessimista. El contrast entre l'esplendor d'un dia de primavera i la tristesa amb què l'entelen els ulls del narrador és, sens dubte, efectiu per al començament d'una novel·la que es construeix sobre el xoc fatal, tràgic, entre la realitat i la percepció que té el narrador d'aquesta realitat: "Mai com aquell any m'havia semblat trista la diada de l'aplec dels francesos a Sant Aniol. I això que la matinada es presentava hermosa com cap altra: el blau del cel s'estenia com un vel puríssim per damunt de les cingleres, i el sol, amb sos raigs daurats, acabalava els tons briosos d'una vegetació frondosa, frescament regalada per les pluges primaverals, que havien abundantament abeurat fins les arrels més fondes dels arbres centenaris." És evident que hi ha motius per a aquesta tristesa: la comarca es troba "flagel·lada llavors per un recrudiment del bandolerisme, més campant que mai pel desamparo en què ens trobàvem per part de l'Autoritat, que altres maldecaps tenia a ciutat que ocupar-se de mantenir l'ordre a la muntanya. Lo cert és que aquell aire de tristor i aclaparament se reflexava en tothom, posat més de relleu pel contrast dels esplendors d'aquell dia de primavera." Però no ens enganyéssim. El mal d'Albert Bardals és endèmic, és un mal de l'ànima, l'exploració del qual —i, sobretot, l'exploració de les seves conseqüències— Vayreda convertirà en el tema de *La punyalada*.

Les històries de l'Alta Garrotxa

S'ha dit que un dels objectius de Marian Vayreda a l'hora d'emprendre la creació de *La punyalada* era desmitificar la imatge romàntica del bandoler. Amb la història d'Albert Bardals, relatada amb veu pròpia i presentada com un manuscrit deixat com a herència a l'editor del text, Vayreda es proposa mostrar la distància que hi ha entre la imatge que hom s'ha fet d'un determinat personatge i el rerefons de l'actuació de la persona que aquest porta incorporada. Així, l'heroi Bardals, que segons vox populi "havia patit molt, i que totes les seves xacres provenien de ferides i galipàndries atrapades a darrera dels trabucaires, als que, junt amb altres joves del seu temps, havia feta molta guerra. Fins se deia si era ell qui havia donat mort al terrible Esparver, el darrer d'aquells bandolers d'anomenada que havien fet tremolar la terra", es presenta ell mateix com un perfecte antiheroi, desvetllant el misteri que embolcalla la seva persona.

La història d'Albert Bardals és, doncs, segons l'editor del text, una de les moltes "històries immortals" que ha generat l'Alta Garrotxa. Històries immortals és el terme que utilitza Josep Ramoneda per a parlar d'aquells "relats de fets pretesament reals que tothom ha sentit explicar però que mai ningú no ha pogut testificar que haguessin passat." Són històries amb un valor gairebé mític, fundacional, una forma de racionalitzar, a través de la llengua, de l'estructura narrativa, una realitat que es presenta fonamentalment caòtica i que la natura desfermada representa simbòlicament. El mateix Ramoneda diu que "les històries immortals no tenen perquè acabar bé ni malament."

En efecte: n'hi ha que acaben bé o malament segons els personatges que les protagonitzen i la capacitat que tenen d'aprofitar o no l'imprevist. D'una

història tan “immortal” com la troballa, per atzar, d’una quantitat estimable de diners arrenca, per exemple, la història de Lena, de Carles Bosch de la Trinxeria, una versió de *L’Avar*, de Molière, situada a les afraus pirinenques.

Però n’hi ha moltes que acaben malament. Com la que relata la *Cançó dels tres contrabanders*, un poema de Marian Vayreda. O com la llegenda del Salt de la Núvia, una de les més colpidores de les que s’expliquen per l’Alta Garrotxa i que Ramon Ferrusola no es va estar de publicar a la revista *Sanch Nova*, l’any 1900, després d’anar-hi personalment, com a bon excursionista que era. Va passar per Sadernes, va considerar “per mil·lèsima volta l’antiquíssim pont de Llerca, de trenta pams d’alçada”, i al cap de mitja hora escassa, el Castell s’Espasa, “situat al mig del caire d’espada serra, a quals peus s’agermana el riu Llerca i la riera de Sant Aniol d’Uixa”. Després, els cingles, entre els quals destaca el Salt de la Núvia, un “esglaiador estimball sobre el que passa el camí que va de Talaixà a Ribelles” i enmig del qual s’hi veuen la Cova del Bisbe, la dels Ermitons i la dels Encantats.

Recollir històries pirinenques es converteix en una de les funcions més habituals de l’excursionisme durant el tombant de segle. Croquis pirinencs, de Jaume Massó i Torrents, recull cançons i llegendes populars, descripcions de paisatge, de tipus característics de la muntanya catalana, cròniques d’excursions o de campanyes de recollida de material folklòric. Entre aquestes darreres, destaca *Interior*, un veritable quadre de costums muntanyenques, amb masia aïllada, gran família que resa el rosari unida davant la llar de foc, que explica contalles abans d’anar a dormir, que no coneix tonades de zarzuela o género chico, i que ofereix hospitalitat als viatgers desprevinguts als quals sorprèn la nit.

D’aquesta mena d’històries, Joan Basté en va publicar un recull titulat *Contes de la Garrotxa. Les monedes del follet*, protagonitzada pel mític personatge dels contes a la vora del foc, tracta de la rivalitat entre dos pagesos de la Vall de Bianya; “El cavall de cartó”, situat entre Beget, Oix i Olot, relata el viatge sense

El follet foll
[de Miquel Plana]

tornada d'un pare que perd la vida pel cavall de cartó que el seu fill havia demanat per Reis: "Quan en Ramon, tornant d'Oix amb les sàrries curulles i el cavall protegit, arribà al coll de Pera, començà a veure que arribar a casa li resultaria ben costós. Atià l'animal, rebent el vent de cara, un vent furiós que semblava venir de França empès per udols i xiscles rabiüts; encara pogué albirar el coll de Bucs enmig d'una claror quasi fantasmal, d'un país de sudari. Sabia que Beget era a la vista, que el matxo no es podia perdre, i abandonà el camí més llarg per fer dreuera, per agafar aquella baixada que, quasi en línia recta, el duia de nou al Bolacell per Can Salomó."

Si no són els elements, són les persones les que esclafen els més febles, sobretot les dones. És el que passa a *Les bruixes de Pruneres*, la història d'un dominic inquisidor que utilitza la bruixeria com a pretext per a reiterats abusos sexuals, i a *Com un pom de flors*, història tràgica d'un incest perpetrat en un "casinyot mig amagat dalt de Comanegra, per la banda que ja mira a França" i l'assassinat de qui gosa penetrar en un món clos, aïllat: "Era terra de mala petja, clivellada, turmentada, rebregada, espremuda, malmesa per tempestes, per llamps, per allaus d'aigua o de neu, per terratrèmols o convulsions. Semblava el començament del món i el començament de totes les coses. Terra de guerrers i monjos, de pastors i llenyataires. Terra primitiva, forta, indomable. I, no obstant, quanta bellesa!"

Quanta bellesa i quant d'horror estotgen les cingleres de l'Alta Garrotxa: "Tots s'abraonaren a la feina, amb pics, pales i aixades. La Isabel ho contemplava, testa com un arbre mort que ja no té ni fulles per somoure. Fins que va aparèixer el cadàver, encara no del tot corromput. La faixa musca que havia rodejat els malucs, o potser les polaines de color de terra, servien

per pensar que el mort era en Miquel de la Coma. Però el contrabandista no es donà per satisfet i seguí furgant per aquella terra de pestilència. Quan va trobar el que cercava, la Isabel va fer el gran xiscle. Era un bocí de repugnància, tot allò que podia quedar del cadàver d'una criatura acabada de néixer. / A mitja tarda havien aparegut dues criatures més. I això fou tot."

A part de recollir-les, aquestes històries, aquestes llegendes, aquestes supersticions de l'Alta Garrotxa, hi ha també qui intenta treure'n l'entrellat científic —si pot ser— d'algunes. És el cas de Josep Berga i Boix i d'un grup d'expedicionaris que es proposen anar "a veure les cèlebres mines de Rocabruna, de les que se'n contaven tantes coses estranyes" i a "furgar per dintre la muntanya de Coll d'Ares, travessar d'Espanya a França sense fronteres, trobar la famosa gorga, el pont, guardat per un gegantàs feréstec, que tantes voltes havia ovirat el poble, quan provava de ficar-se mina endins, les escalinates, les famoses balmes, i al moment de trobar-se en cert indret, quan l'ombra gegantina apareixia, caure en basca o arrencar-se a fugir fins los que tenien fama de més valents." Mentre els companys s'endinsen a la mina, Berga, esporuguit, se'n torna a fora i aquí comença el prodigi: una tempesta de muntanya que el pintor té el privilegi de contemplar situat per damunt dels núvols que descarreguen: "Tota la conca de Rocabruna, Beget, Talaixà, Oix i altres pobles de la dreta i l'esquerra, semblava una mar en revolució, d'on eixien en creu i recreu a dotzenes de focs, com coets, llampecs, els uns morint en l'aire, els altres en baix, i eixint per altre cantó, los pics de Bestracà, de Talaixà, de la Mare de Déu del Mont i molts altres, semblaven illes verdaderes, però la mar era blanca, lluminosa, esvalotada, semblava en moltes parts una sèrie de llençols colossals travessats per les fletxes de foc

dels llampecs, que no cessaven, i com remoguda i impel·lida pels trons que retronyien en tota l'encontrada. Però lo més admirable era que aquella mar s'anava canviant de lloc a cada moment, una illa que es veia, al cap d'un minut restava tapada, n'eixia una de nova, dues, tres de renglera, i als pocs instants tornaven desaparèixer, l'espectacle caminava de pressa i de segur que en menys d'una hora va arribar al Mediterrani.”

A la tornada dels expedicionaris, de gegant, ni parlar-ne, un fustot molt ben col·locat per fer la por a la gent de la contrada; “d'estany, cap, sols viots d'aigua fresca i regalada; de pont, ni per medicina, pujades i baixades, corriols a mils, forats tapats, fang i aigua, escombraries, res d'importància.”

La conclusió és evidentment anticientifista: “Ho veieu?”, vaig dir-los-hi, “vosaltres no heu sentit res, no heu vist res, heu perdut l'estona creient les comares de la rodalia; jo he contemplat l'espectacle més admirable que es pot veure en aquests Pirineus”.

De l'expedició en van resultar dues coses: una de bona, aquesta descripció magnífica de la tempesta; i una altra de no tan bona: per culpa de l'expedició, conclou Berga, “no crec tampoc que les actuals velles de Rocabruna i del Coral s'ocupin del gegant i de l'estany misteriós, perquè amb les narracions dels expedicionistes se desfèu la llegenda, i és llàstima, perquè les rondalles formen part interessantíssima de l'art del poble.” 🐾

La Garrotxa d'Empordà

El pont de Besalú

ÉS MOLT PROBABLE QUE BESALÚ sigui la vila que, amb diferència, més lletra impresa ha generat durant els segles XIX i XX. Es tracta, tanmateix, d'una literatura erudita, de caràcter històric i arqueològic, que s'ha imposat clarament a la ficció. La important sèrie de volums que Xavier Montsalvatge i Fosas va dedicar al comtat de Besalú, llibres com *Besalú, terra aspra i bella*, de Ramon Grabolosa i Puigredon, a mig camí entre l'assaig i la crònica, amarats de lirisme, ho demostren.

Besalú ha estat recreada literàriament sobretot pels viatgers i els excursionistes, siguin quins siguin el caràcter i els objectius de les respectives expedicions. Situada a la frontera entre la Garrotxa i l'Empordà, en una cruïlla de camins, és una ciutat de pas que, això no obstant, aconsegueix aturar qualsevol caminant.

Francisco de Zamora, per exemple, hi arriba el 22 de gener de 1790, just al començament d'una nova etapa del seu viatge per terres catalanes: L'Empordà. El primer que en destaca, de la població, és el pont, "magnífico". Escriu: "Bajamos a ver el puente pasando por el

portal de la Fuerza, a cuya mano derecha se ven grandes piedras en la muralla, cuya consunción indica antigüedad remota. / Bajamos a ver el puente, que es magnífico y bien conservado, aunque tiene cerrados dos ojos no sé si por casualidad o estudiadamente. Con ellos tiene 9, con buenas torres para defenderlo, una de las cuales se ha recompuesto." Després del pont, la col·legiata de Santa Maria, la muralla derruïda, en part, pel riu, i la plaça "bastante graciosa, con buenos soportales". Al costat de l'església "están las ruinas de la fortaleza que había en lo más empinado del montecito, a cuya falda está el pueblo rodeado del Fluvià y otro riachuelo. Ahora no hay más que la torre que tiene el reloj."

El viatge continua en direcció a Tortellà i el viatger es fixa en la vall que forma en aquest punt, "un valle (...) que es bastante gracioso, aunque estrecho, y cuyas laderas se componen de muchas piedras en las que hay olivas", i en l'ermita de Sant Ferriol, que queda a mà esquerra del camí. A mà dreta, després d'anotar una pinzellada de Pirineus nevats i de sensació d'aire fred

que ve del nord, Francisco de Zamora posa els ulls sobre la Mare de Déu del Mont, “situada en una elevadíssima muntanya que le proporciona una hermosíssima vista del Ampurdà y Rosellón; pero está llena de rajaduras de los rayos que caen continuamente.” El paisatge, majestuós i imponent, agrest i escarpat, presenta, segons Zamora, importants problemes de seguretat: “Los lugares y sierras de estos contornos están llenos de lugarcitos en los cuales se hace mucho contrabando por las sendas extraviadas que hay en ellos” i que es converteixen, en aquests moments —recordem-ho: gener de

1790, en plena Revolució francesa— en zona d’intercanvi de notícies, en zona de pas d’exiliats i de refugiats, i en zona de rebomboris, possibles o reals.

Carles Bosch de la Trinxeria, que més endavant incorporarà una mínima referència a Besalú en la seva novel·la *Lena* —és el lloc on els protagonistes compren els mobles per al casament mai no celebrat de la noia—, hi arriba per primera vegada arran d’una excursió a Olot. L’interès que demostra, d’entrada, l’autor rossellonès és purament científic: “Feia temps que me ballava pel cap l’anar a visitar la comarca d’Olot que sols

▲ Besalú
[de Jordi Curós]

► El carrer
del comte Tallaferró

Besalú

Els jueus s'establiren a la vora del riu.
El castell dels comtes s'encimbellava més amunt
I Tallaferró s'ha perdut a la muntanya.
Tot això el Pare Nolasc del Molar m'ho explicava.

A Milany i Llaers aprenguérem les lletres.
Quina tarda de blat a l'era assolellada!
Quan venia la nit les galeries feien
Un gran escenari d'estrelles i galàxies.

El romànic construïa aquelles primaveres
I jugàvem a fet al claustre de Ripoll.
Fatigats ens assèiem davant la portalada
"la Bíblia al cor de Catalunya impresa".

Encara no he perdut aquell impuls primer.
Em retrobo seguint els viaranyts de sempre
On s'aboquen els anys i els somnis impossibles.
Vaig resseguint l'escorça dels arbres que no cauen.
Si passo comptes penso que no he viscut en va.

Alguna cosa queda per als altres que vindran.
Tot és com aquest cel que encara m'acompanya
I els morts allargassaven les hores que em restaven.

JOAN TEIXIDOR
Traç

coneixia a vol d'aucell, de las altures de part de la cordillera fronterissa, de las serres de Capsacosta, carenes de Talaixà i Bassegoda. La cordillera que al Sud separa la conca del Fluvià amb la del Ter, m'era poc coneguda. Aquelles muntanyes que rodegen la comarca d'Olot, tan espadades, amb sos cràters apagats, me cridaven

molt l'atenció. És un país que encara que hage sigut estudiat i descrit per geòlegs eminents, ofereix pera los excursionistes molt que veure i espigolar. No tenim en nostra terra catalana cap comarca que continga tants tresors geològics i flora tan rica. Aconsello a mos consocis que van estiuejar en aquelles verdes i regalades valls, recorrin lo país i nos fassen conèixer tot lo que té de bo i remarcable." Vol estudiar els diferents afluents del Fluvià, dels quals es fa ressò en el seu llibre *Records d'un excursionista*, i, sobretot el "canal d'escolament" del riu entre Olot i Besalú, però l'encurioseix d'allò més la nova carretera "de segon ordre, oberta de pocs anys ençà, de Figueres a Besalú, en quin punt se junta amb la carretera de Girona a Olot", carretera que li serveix per fer el trajecte Figueres Besalú amb tartana i per escriure'n, és clar, la crònica pertinent: "La tartana o bé

ordinari que de Figueras va a Olot, surt de la posada de ca la Teta a la una en punt de la tarda. A las dotze i tres quarts ja estava jo sentat al seti de davant per veure'l país; los tres cavalls ja collats. Mentre los viatgers anaven arribant, se carregava el fato, sac, baguls, sarrions, darrera i davant del vehícul, una muntanya de bagatge, sis samals de peix dejús. La tartana aquella es enorme, és la verdadera galera del sigle passat, lo violí dels correus de quan no hi havia carreteres transitables, una arca de Noè. (...) La carretera de Figueras á Besalú es prou coneguda per estalviar-me de fer-ne la descripció; és moderna, construïda a tot gasto, profusió de ponts sobre els corregots més insignificants; de distància en distància cases pels peons que cuiden la carretera, fetes com estacions de ferro-carril. Anem voltant la Mare de Déu del Mont en ses dues terceres parts. / Inútil dir

Pedres del paradís

No tinc cap dubte que l'haver passat tota la meva infantesa vivint entre nobles pedres evocadores d'un vell passat gloriós, influí considerablement el meu esperit. I quan Montsalvatge començà a escriure la seva història de Besalú i enviava els primers volums al meu pare, jo els llegia ferverosament com si llegís la història de la meva família i sentia l'orgull del Besalú medieval, dels seus comtes i de l'abat Oliba. (...) Tinc molt vius els meus records de la meva infantesa a Besalú, tan vius que podrien omplir alguns capítols.

FRANCESC CAMBÓ
Memòries

- ▲ Sous
- ◀ El barri jueu de Besalú
- ▼ El Sant Sepulcre de Palera

L'esperit del romànic

El que hi ha a Besalú, en la totalitat de la població, és un esperit difús, l'esperit del romànic, en el sentit més general del mot. Besalú s'aprecia divagant pels carrers de la població, badant per la plaça Major, emporxada, amb un rejoc de formes vivísim, passant pel carrer del Portalet, mirant les cases de pedres del carrer Major, acostant-se a l'hospital, al convent de monges, passant pels porxos del carrer de Tallafarro, donant una ullada al barri jueu, mirant passar l'aigua del riu des de l'ampit d'una paret... És el que flota sobre totes aquestes pedres, el que viu entre aquests topants, el que fa de Besalú una cosa única en el país. Tot hi és vell, arrelat, provat per un mil·lenni d'història i de vida. Jo m'hi he trobat en capvespres d'hivern, plujosos i freds, i m'ha semblat viure immers en el silenci dels segles obscurs, despoblats i solitaris. No és pas el silenci dels pobles rurals, les nits de repòs d'aquests pobles després del treball del dia. Besalú no és pas un poble rural; és un poble històric, d'una historicitat continuada i precisa que encara avui, malgrat el pansiment de la fatiga, palpita. És un poble que porta la marca de la història a les pedres —unes pedres que, encara que els homes no vulguin, irradien un esperit. Besalú és un factor important de la suma del país.

JOSEP PLA
Besalú arcaic

Beuda

que tot lo terreno que recorrem és argilenc, terra roja on s'hi veuen uns camps de forment que enamoren. Prompte la vinya desapareix; se veuen sols algunes tires de ceps entre esplets, y, al arribar á las altures de Viladaneras, carena de divisió de las aigües de l'Alga i del Fluvià, ja no se'n veu més rastre. Lo país no cultivat és prou àrid i escorrancat: matolls d'alzinalls, pins, roures, garrollam— Lo nom de Garrotxa que porta'l país és ben adequat per lo aspre, trencat y escabrós.”

Les mirades dels viatgers que passen per Besalú s'acaben posant totes sobre el cim de la Mare de Déu del Mont, que presideix, imponent, l'entrada a la Garrotxa per la banda empordanesa i anuncia el canvi de paisatge que és a punt de produir-se. L'arribada de la tartana on viatja Bosch de la Trinxeria a la ciutat dels comtes, tal com la descriu l'autor de *Tardanies*, és prou significativa: “A las quatre arribem a Besalú, al peu de la Mare de Déu del Mont, qual cim espatat se presenta més arrodonit y de més fàcil accés. S'hi veu bé lo caseriu del santuari on Mossèn Verdaguer passà llarga temporada escrivint son immortal poema *Canigó*. D'aquell santuari es gosa d'un panorama admirable, ja que després del Puig de Bassegoda és lo més enlairat i cap altre puig lo domina. És lo Montserrat de l'Empordà.”

Hi ha alguna cosa a l'ambient, alguna cosa en la llum, que marca una barrera —física o psicològica, tant se val— infranquejable entre totes dues comarques; hi ha, aclaparadora, la sensació que, a partir d'aquest moment, l'ascensió per la conca del Fluvià es converteix en una mena d'enclaustrament. I, és clar, tot i que em sembla endevinar, en un altre viatger, la intenció de suggerir la sensació d'obertura —perquè la descripció va en sentit contrari— que es té quan s'arriba, venint d'Olot, a Besalú, només Pla sap suggerir aquesta sensació irracional, atàvica, mitjançant les paraules. Matthew Tree, que

és l'altre viatger, confessa la seva debilitat per Besalú —“un dels llocs que personalment més m'agrada de tot Catalunya”— i situa la vila en el punt just en què el paisatge s'expandeix i la mirada pot córrer per primera vegada sense noses cap a l'horitzó. El paisatge —escriu Tree— s'aplana de manera que s'assembla a Holanda, però amb menys gent...”. Pla, en canvi, després d'una referència gairebé obligada, per tradició, a “les monstrositats pètries” de la Mare de Déu del Mont, descriu les “gràcies” de l'Empordà amb la intenció de provocar un contrast d'aiguafort amb les “gràcies” més recollides, més intestines, menys espaioses, de la Garrotxa: “Quan la carretera de Besalú enfila francament la conca del Fluvià la gràcia es fa menys comprensible, es torna rústica, especialitzada. L'Empordà, fins vist de lluny, és la gràcia per definició. La Garrotxa és d'una gràcia romànica i bàrbara. La carretera mor al costat dels camps guanyats al riu. Colors de pagès: raveblè, carbassa, rosats malaltissos, més fins que els assolellats. De vegades els camps s'estrenyen i el riu s'escampa entre les muntanyes. Carros amb tres animals pesants i lents. Castells de la carlinada. el petri cementiri mineral dels Pirineus com a panorama. Gent d'una altra classe. Tavernes criminals i arrossinades. Pagesassos, traginers, contrabandistes i la Coralí —maduixa de bosc— de *La punyalada*. I tot plegat dominat per l'angoixa que fa el riu condemnat a regar una roca impossible i imbatible. El Fluvià, aquí dalt, en efecte, porta pintat a la cara el seu fracàs implacable. Li convindria molt de prendre el retir en unes terres més amables.” Encara que es perdria el privilegi d'emmirallar el pont —“un pont molt camallarg”, escriu Pla— sobre el qual “apareix el poble, posat damunt d'un pujol, entre el Fluvià d'un cantó i un seu afluent —el Capellades. Que fa l'esvoranc a llevant i converteix el pujol en un lloc que degué ser estratègic.”

La pau dels boscos

Palera, Beuda, el Torn, la Miana, el Sallent de Mieres, Maià de Montcal, comparteixen, a part de la geografia, literàriament parlant, la pau, el silenci i, com diria Pla, els capellans. La “immensa” pau dels boscos a què al·ludeix Pla en parlar de Palera, un lloc “reclut i marginal” que ha vist com canviava el so habitual del paisatge, dels cops de destrall al no res, és una pau molt semblant a la que Camil Geis descriu en un text sobre el Torn: la pau de les masies quan els habitants en són fora, la pau del camí que porta a la Miana i que només transita el Rector i els matxos dels carboners (quan encara hi havia carboners) i els carrabiners que segueixen algun rastre, la pau que respiren “les vint cases del poblat. Les vint xemeneres que, com vint padrines, teixeixen uns nuvolets de cànem blanc... Un bladar esponerós, davant mateix del balcó de la teva casa rectoral... Aquell cementiri sense xiprers, que és el cementiri que m'ha punyit més endins de l'animeta distreta... Un pobre fent la dormida decantat en el pedrís de la Santa Creu des d'on beneeixes tu els blats de l'anyada... Un bocí de rieral, amb rocs com uns cranis pelats... Unes feixes de terres negres, amb uns cirerers ben blancs...” Masos dispersos de Maià, grans i riques cases pairals com el Noguer de Segueró —ja se sap: “Si voleu saber qui són / els més rics d'aquesta terra, / són el Vilar de Sant Boi, / el Noguer de Segueró / i l'Espona de Saderra”— envoltades de masies esparses, arraïmades a l'entorn d'algun campanar romànic, han vist com s'anaven apagant les converses entre els seus respectius campanars i el de l'església de la Mare de Déu del Mont, que els presideix tots: el del monestir de Sous, el del monestir de Besalú, el de Sant Domingo de Palera i el de Santa Magdalena, des del cim de la muntanya de Maià. És una pau i un silenci que, malgrat totes les idealitzacions possibles, n'anuncien una immediata i irrevocable desertització.

El Noguer de Segueró

Maià de Montcal

La raó de tenir una casa prop de Banyoles em va decantar, junt amb un fet divers, per comprar una casa de jornalers a Maià de Montcal. Un oncle, manescal a Besalú, va ser qui ens ajudà.

Des d'aleshores, ca l'Aiats de Maià ha estat territorialment el punt estable de la meua vida. Hi estic censat, hi tinc els llibres de capçalera i la música que més m'estimo. Hi he escrit molts articles i alguns llibres. He tingut el goig de posar el nom del poble a sota els pròlegs. M'hi sento lligat, en primer lloc, perquè hi he fet amics. En Ramon Vinyes de can Patllari, o en Tries de Beuda, o els de cal Flequer són de casa. Hi vaig conèixer un home exemplar com mossèn Josep Sarola i ara faig petar la xerrada amb mossèn Joan Carreras i Péra. (...) Dues filles meves hi han estat batejades. Ja és el meu paisatge personal.

Paisatge personal i físic. Maià és una barreja entre la Garrotxa i l'Empordà. Un gran excursionista fa anys va dir una cosa que és absolutament certa. La plana que centra el poble és una "plana riallera" com la de l'Empordà. En canvi, els voltants són unes muntanyes i uns boscos absolutament garrotxins. Aquesta doble condició m'agrada molt. Mai no me'n vaig a dormir sense donar una volta a peu pla. I de bon matí faig el mateix. Maià pertany a la Garrotxa segons la divisió territorial de 1936. D'acord amb aquesta divisió és com surt als mapes. Però aquest caràcter doble de Maià no passà desapercebut als homes de la Generalitat republicana i al cap de pocs mesos ens traslladaren a l'Empordà. D'això, només se n'han assabentat els qui, com el meu germà, els agrada de llegir la lletra petita.

ERNEST LLUCH

Des de ca l'Aiats de Maià

Pla considera Besalú "un poble històric", més que no pas rural, embolcallat d'una pàtina que no destenyeix el pas del temps, ans al contrari. Com diu César August Torras, Besalú "és, tal volta, la població de Catalunya més significada pel seu caràcter artístic-arqueològic". Anicet Villar de Serchs rebla aquesta opinió en parlar de l'assimilació de què són objecte els edificis construïts modernament: "Efectivament, tota ella sembla escampar flaires d'antigor. Traieu-li les cases de vora la carretera i trobareu que els seus carrers estrets i tortuosos, la seva plaça porxada, els finestrals romànics d'algunes cases, les esglésies, el barri jueu, tot us dóna la impressió d'una romannalla medieval. Fins un tros de passeig de pèssim gust, que un ajuntament modern va voler construir, ha estat assimilat per aqueix record transformat en una mena d'ens vivent que espiritualitza totes les coses d'aquesta vida. El veureu que jau amb un repòs de cosa erta, tot gris, envellit, com si s'hagués encomanat la pàtina dels segles que l'envolta." Pedres nobles i solemnes és el que veu Josep M. Espinàs en una vila "que fou capital de comtat", que "era antigament la població més important de la comarca" i que, "avui dia" comparteix amb el Fluvià "alguna cosa més que una proximitat física: el riu du poca empenta. El riu és més aviat magre, i per molta neu que es fongui i molta pluja que caigui, l'aigua tria altres camins; també la vitalitat comarcal ha triat altres punts per a manifestar-se, com a Olot, que comparat amb Besalú és un "poble nou". Però és clar que no tot és qüestió de volum, sinó també d'estil i de gràcia, i des d'aquest punt de vista el riu i la vila tornen a agermanar-se: el Fluvià dibuixa unes valls boniques i fresques; i Besalú alça unes pedres nobles i solemnes."

Els fantasmes de Petronelles i Tallaferros viuen en aquestes pedres i en la poesia. Jacint Verdaguer va immortalitzar el comte Tallaferro en escriure *Canigó*,

El Santuari del Mont

Roca Pastora

retirat a la Mare de Déu del Mont, amb Besalú als seus peus: “Al peu del Mont —escriu—, mostra encara algun dels marlets de sa corona Besalú, la pàtria del comte Tallaferró, tan gran com oblidat de la musa catalana.”. Sobre el pecat del comte, Verdaguer edifica poèticament la Catalunya cristiana. Gentil, el seu nebot, encisat per les fades, goges i bruixes que viuen a les muntanyes i hi exerceixen el seu poder infernal, s’ha deixat portar pels encants de Flordeneu i ha deixat el Canigó a mercè de les forces del mal, que inclouen també el domini alarb o musulmà sobre la Catalunya Vella. Portat per la rauxa, Tallaferró estimba Gentil quan el troba embriagat per les sol·licituds de les fades i totalment aliè a la cruenta batalla que, per culpa de la seva irresponsabilitat, els musulmans acaben de guanyar. Penedit, dedicarà la resta de la seva existència a purgar aquest pecat i, aconsellat per Oliba, el seu germà, construirà sobre la tomba

El terratrèmol de Roca Pastora

Una nit fosca de l’any 1828, los habitants de l’Empordà i de sa Garrotxa, i los de la Vall del Fluvià fins a Olot, se desvetllaren sobtadament a un terratrèmol mai sentit en aqueixes terres des de que són apagats los volcans olotins, que venim d’anomenar.

La remor fou sobtada, seca i atterradora, com la d’un llamp que aterràs una ciutat veïna, fent rodolar les cases, muralles i castells a bocins. Tota la gent de les comarques es desvetllà esglaiada, a excepció dels infants, que, com tenen l’ànima més a prop del cel, se deixen commoure menys pels cataclismes de la terra. “Què és això, valga’ns Déu?”, digueren, obrint finestres i portals, a sos veïns, que feien lo mateix. Los masovers de Castellà de Beuda, casa que ja no existeix, arrancaren a fugir en robes blanques, creient que la casa se’ls n’anava a terra, o que el món se n’entrava.

Què havia sigut? Ningú sapigué respondre a aqueixa pregunta, que feia tothom, senyant-se i pronunciat lo sant nom de Déu, fins que a la llum del dia vegeren la gran esllavissada que, des del cingle de Roca Pastora, baixava fins al fons del còrrec pregon que porta a Beuda les aigües dels voltants de Sous, cobrint tres quarts d’hora de vessant.

Un tros de cinglera, cansat d’estar dret al caire de la muntanya, fent sentinella segles i segles se deixà caure rost avall, i, com un frontis que es deslligàs d’una basílica, com una ala que el temps arrancàs d’una antiga i enlairada fortalesa, se llançà per l’aiguavés, aixafant les oliveres, los roures i les rouredes, fins los mateixos penyals que ensopegà, si no volaren llestos, davant lo terbolí de rocs, al precipici.

L’esglaiadora esllavissada ho arrasà tot: los recs, los xaragalls i còrrecs pregons; escorxant los marges, arrombollà la terra muntanya avall, convertint los prats en un areny, i les feixes en un pedregam; omplí d’enormes i mal tallats daus los pocs camins que trobà, obligant al viatger, o als devots que puguen al santuari, a fer una llarga giragonsa.

Lo vessant, un dia cobert d’herba i emboscat, quedà, des d’aquell dia, sense verdor, cobert, com un fossar, de blanquinosos ossos de la muntanya; la cinglera, que era recta com una paret, quedà esqueixalada, i la immensa osca de son buit no s’arrasarà fins que es deprenguen altres cantells de serra, algun dels quals potser no trigarà gaire, atès les grans esquerdes que s’hi veuen.

Tot això no fou més que una nota de preludi de l’horrible terratrèmol que l’endemà mateix havia de sembrar l’espant i la mort entre els habitants de Múrcia i d’Oriola, segons m’ho explicà lo savi i venerable eclesiàstic d. Felicià, del Noguer de Segueró.

JACINT VERDAGUER
Excursions i viatges

La Garrotxa d'Empordà a vol d'ocell

Una de les descripcions més suggeridores i més plàstiques de la Mare de Déu del Mont és deguda a la ploma de Jacint Verdaguer, que hi va sojornar l'estiu de 1883, durant com a mínim cinc setmanes. “La serra del Mont —escriu— és comparable, per sa estranya figura, a un enorme i bonyegut camell que baixa del Pirineu en direcció del golf de Roses, vora avall del Fluvià. Amb lo cim del gep, sosté lo santuari, i, al cim del cap, lo castell de Falgars.” Amb un extrem d'allò més espadat i rocós, “a dreta, l'aiguavés és més suau, i la boscúria el vesteix de cap a cap, exceptuant algun clap de conreu, des de Sant Martí fins a la reclosa i bellíssima vall d'Espinau. A esquerra, la muntanya està molt accidentada: hi ha planells, còrrecs i fondalades; boscos de roures i alzines, i, sobretot, cingleres que semblen fetes expressament per niar-hi los roquerols, los voltors i les àligues. Al cim d'un serradet del repeu del Mont se veuen les ruïnes del castell de Beuda, dominant lo poble d'aquest nom. Part damunt, seguint lo mateix còrrec, a mà esquerra, se troben les d'una masia, aterrada fa trenta anys, de la qual no en resta més que un gentil llorer, com per fer enveja a les del castell, descarnades i nues. Més amunt se troben pilots de pedres i senyals de paret, deixalles, sens dubte, d'un poble que, amb lo nom de Casal, vivia a l'ombra del monestir de Sous”, el monjo, segons el Verdaguer que en aquells moments convertia els Pirineus catalans en les paraules immarcessibles del *Canigó*. Sous, escriu, doncs, Verdaguer, “està situat entre el castell de Beuda i el santuari del Mont, al fons d'un bonic redós de la serra, en forma de petxina, mirant a sos peus, des de son balcó de cingles, les viles de Besalú, Banyoles i tota la Garrotxa de l'Empordà. Si ens fem càrrec del temps en què probablement fou fundat, nos semblarà un monjo que, baixant de Sant Aniol d'Aguja, de muntanya en muntanya, s'aboca vora la balseira per veure sortir los darrers moros de l'Empordà, escalfat per la noble idea de colonisar aqueixa hermosa i deserta plana, i de moralisar sos habitants, mig salvatges.”

Des de la seva talaia privilegiada —“Oh dolça soledat!” són els mots amb què acomiada una carta a Jaume Collell—, domina “tot l'Empordà, Banyoles, Girona i Olot i la meitat de Catalunya”: “L'espectacle que es descobreix, tant des del terrat de la casa com des del Padró, que està al cap de la serra, darrera el santuari, és meravellós. Des d'ací es veu tota la serrallada del Pirineu, des de Puigmal fins a la mar, renglera d'enormes muntanyes, que, des d'ací, semblen dominades per l'ample i alterós *Canigó*.” Per això es lamenta, també per carta, a Claudi López que aquest no conegui el santuari: “No sé al món un mirador més bonic: sols trenquen sa dolça soledat los aucells amb sos càntics, los pagesos i devots amb ses oracions, lo vent amb sos remors i de tant en tant algun llamp que parteix aqueixes roques sense fer mal a ningú.” L'espectacle és apocalíptic; el repte de Verdaguer, convertir-lo en paraules.

El monestir de Sant Llorenç de Sous

de Gentil la gran obra de recristianització de Catalunya. Els guerrers cristians vencen l'enemic i corrués interminables de frares arriben als racons més ocults del Pirineu i en foragiten les fades mitjançant la presència miraculosa de la creu, neutralitzadora de les forces desfermades de la naturalesa. Són els mongos i guerrers que viuen en els versos d'un Dídac Faig, els passos dels quals resonen encara en el paradís perdut de Francesc Ventura i Siqués, o en els records d'infant del Joan Teixidor que identifica Besalú amb infantesa.

Per a Joan Teixidor, Besalú i el comte Tallaferro, les pedres, el riu i les gestes històriques, constitueixen allò que de més perdurable hi ha en l'ésser humà: la memòria. Teixidor, al meandre final de la seva vida —que ell

compara amb el curs del riu Fluvià, el seu riu—, sap que el pas del temps és inexorable però no pas estèril, que “la pell usada” porta marques indelebles que ni la mort no aconseguirà esborrar, perquè la conclusió de tot plegat és que el poeta no ha viscut “en va” i que “alguna cosa queda per als altres que vindran”: el Besalú de la infantesa, de les lliçons d’història, de l’“impuls

primer” queden gravats a “l’escorça dels arbres que no cauen”, i en el cel “que encara m’acompanya”, i en els morts presents, passats i futurs, i en les paraules on el poeta diposita el seu paradís d’infant, un paradís perdut i, tanmateix, recuperat quan el mirall de l’aigua mansa de l’últim tram li porta reflexos del “riu sense fronteres” que era, per a ell, infant, el somni. ➤

La vall d’Olot, nevada

Bibliografia

- AA.DD., *Neus i fajols d'Olot, a Catalunya*. Revista mensual, Barcelona, novembre-desembre 1904
- AA. DD., *Models en vers i en prosa del nostre Renaixement per a ús de les escoles de Catalunya, Mallorca, València i Rosselló*, Ed. Dalmau Carles, Pla, S. A., Girona, 1932.
- AA. DD., *A Olot (Recull de poesies dedicades a la ciutat)*, Impremta Aubert, Olot, 1955.
- AA. DD., *Poemes Ara*, Barcelona, 1971
- AA. DD., *Olot, au de tardor*, Miquel Plana Editor, Olot, 1975.
- AA. DD., *El burí i la ploma*, Miquel Plana Editor, Olot, 1978-1980.
- AA. DD., *En defensa de la lletra (Vint-i-sis textos de vint-i-sis escriptors)*, Miquel Plana Editor, Olot, 1988-1990.
- AA. DD., *Pecats humits*, Editora de Batet, Olot, 1990.
- AA. DD., *XXVI Recital de Nadal dels Amics de les Lletres Garrotxines*, Amics de les Lletres Garrotxines, Olot, 2001.
- AA. DD., *Els poetes saluden la primavera*, Amics de les Lletres Garrotxines, Olot, 2002.
- AGUSTÍ I TRILLA, Candi, *"En Grido"*, Impremta Aubert, Olot, 1956.
- AGUSTÍ I TRILLA, Candi, *Records de la Casa Gran*, Impremta Aubert, Olot, 1957.
- AGUSTÍ TRILLA, Candi, *En Passavent (Quadre de costums del país)*, Impremta Aubert, Olot, 1960.
- AGUSTÍ, Maria, "Olot i el seu paisatge", dins CALLÍS, Pep; PUJIULA, Jordi; COSTA, Joan; TEIXIDOR, Melcior, *Olot: Imatges per a la memòria: Per fonts i paratges*, Fundació Pere Simon, Olot, 1993.
- ALBAIGES I OLIVART, J. M., *La Salut i el Far*, Graf. Astoria, Barcelona, 1979.
- Àlbum Literari i Artístich de L'Olotí*, Olot, 1894.
- ALZINA, Susanna; BALÉS, Fidel; ESTEBAN, Ramon; PAGÈS, M. Àngels; SOLER, Tura, *Estampes del segrest d'Olot*, El Punt, Girona, 1995.
- ARABIA I SOLANAS, Ramon, "De Ripoll a Girona", *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana*, II, 1882.
- ARMENGOL PRAT, Lluís, "El Far, escenografia de leyenda", *Pyrene*, 1949.
- ARRAU I BARBA, Josep, "Viatge per la Muntanya l'estiu del 1852", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, XLVI, 1936.
- AULÈSTIA I PIJOAN, Antoni, "Excursió a Puig-Sacau", *Memòries de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques*, VIII, 1888.
- BALMES, Jaume, *De Cataluña*, Biblioteca Balmes, Barcelona, 1925.
- BARRIL, Joan, "Una mateixa manera de mirar", dins DOMENE, Kim, *Pintures 1988-1991*, Impremta Aubert, Olot, 1991.
- BARS I CASAMITJANA, Manuel, *El meravellós viatge de Gra de Fajol*, Impremta Aubert, Olot, 1990.
- BASTÉ, Joan, *La pell del pit*, Impremta Aubert, Olot, 1983.
- BASTÉ, Joan, *El gran amuntegament*, Olot, 1987.
- BASTÉ, Joan, *Contes de la Garrotxa*, Ed. El Bassegoda, Olot, 1995.
- BAYONA, Mercè, "De la Masia. La collita de la fruita", dins ALBERT, Esteve; MATHEU, Rosa; SALTOR, Octavi; SALA-CORNADÓ, Antoni, i TORRAS, M. A., *Les cinc branques. Poesia femenina catalana*, Barcelona, 1975.
- BENAVENT, Pere, *Flors d'ametller*, Gràfics Verdaguer, Barcelona, 1918.
- BENAVENT, Pere, *Homes, homenets i homenassos*, Gràfica Minerva, Barcelona, 1935.
- BENET, Rafael, *Joaquim Vayreda*, Publicacions de la Junta Municipal d'Exposicions d'Art, Barcelona, 1922.
- BERGA I BOADA, Josep, "Coses del món", *L'Atlàntida*, 17, 15-I-1897.
- BERGA I BOADA, Josep, *De la cartera*, dins *Lectura Popular*, vol. IX, Estampa La Renaixensa, Barcelona, s. d., Impremta Aubert, Olot, 1948.
- BERGA I BOIX, Josep, *L'Estudiant de la Garrotxa*, La Il·lustració Catalana, Barcelona, 1895.
- BERGA I BOIX, Josep, *Ja hi soch! Monòlech en prosa*, Biblioteca de la Talia Catalana, Barcelona 1899.
- BERGA I BOIX, Josep, *Mar de brutícia-Un retrato esborrat*, Tipografia Catalana, Barcelona, 1906.
- BERGA I BOIX, Josep i BUSQUETS I PUNSET, Anton, *Aplec. Models en vers i en prosa del nostre Renaixement per a ús de les escoles de Catalunya, Mallorca, València i Rosselló*, Ed. Dalmau Carles, Pla, s.a., Girona, 1932.
- BERGA I BOIX, Josep, *Clareta*, Estampa de Vda. De N. Planadevall, Olot, 1917.
- BERGA I BOIX, Josep, *Sis llegendes olotines*, Olot, 1975.
- BERGA I BOIX, Josep, i FERRÉS, Teresa, *La pujada del gegant*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1983.
- BERGA I BOIX, Josep, *Escrits inèdits i dispersos*, Editora de Batet, Olot, 1987.
- BERGA I BOIX, Josep, *Escrits diversos*, Editora de Batet, Olot, 1987.
- BERGA I BOIX, Josep, *Llegendes de la comarca d'Olot*, Llibres de Batet, Olot, 1994.

- BERGA I BOIX, Josep, "Narracions", *Lectura Popular*, vol. VII, Ed. Estampa La Renaixensa, Barcelona, s. d.
- BERGA I BOIX, Josep, *Lo casal del roure*, manuscrit.
- BLASCO I BUDÍ, Andreu, *Sadoc*, Impremta Aubert, Olot, 1974.
- BOFILL I MATES, Jaume, Vegeu GUERAU DE LIOST
- BOFILL I MATES, Jaume, Vegeu GUERAU DE LIOST
- BOHIGAS, Oriol, *Combat d'incerteses. Dietari de records*, Ed. 62, Barcelona, 1989.
- BOLÒS I BOSCH, Ramon M. de, *Recull de poesies (en castellà i català)*, Llibreria Casulleras, Barcelona, 1934.
- BOLÒS I SADERRA, Ramon, *Itinerari o guia de la vila de Olot y sa comarca*, Impremta y Librería de Joan Bonet, Olot, 1895.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, *Records d'un excursionista*, Barcelona, 1887.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, *Tardanías*, Impremta La Renaixensa, Barcelona, 1892.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, *Lena*, Tipografia La Renaixensa, Barcelona, 1894.
- BOSQUET, Jaume, *Diàlegs*, Ed. Moll, Mallorca, 1999.
- BOTET I SISÓ, Joaquim, "Província de Girona", dins CARRERAS I CANDI, Francesc, *Geografia General de Catalunya*, Establiment Ed. d'Albert Martín, Barcelona, s. d.
- BUSQUETS I GRABULOSA, Lluís, *Víctor o un problema i un amor*, Impremta Aubert, Olot, 1965.
- BUSQUETS I GRABULOSA, Lluís, *El cavallet*, Impremta Aubert, Olot, 1968.
- BUSQUETS I GRABULOSA, Lluís, *Passarelles*, Miquel Plana Editor, Olot, 1980.
- BUSQUETS I GRABULOSA, Lluís, *El follet foll*, Miquel Plana Editor, Olot, 1982.
- BUSQUETS I GRABULOSA, Lluís, *(QU)Eixalades*, Ed. del Mall, Barcelona, 1982.
- BUSQUETS I GRABULOSA, Lluís, *Retaule de la Garrotxa*, 1985.
- CABANA, Òscar, i FUMANAL, Miquel Àngel, *Olòtia. Vuit segles de poesia a la Garrotxa*, Fundació Pere Simon, Olot, 2000.
- CALDERS, Pere, *Invasió subtil i altres contes*, Ed. 62, Barcelona, 1982.
- CALDERS, Pere, *Un estrany al jardí i altres contes*, Ed. de la Magrana, Barcelona, 1995.
- CAMBÓ, Francesc, *Mèmòries*, Ed. Alpha, Barcelona, 1981.
- CANAL, Jordi; MAYANS, Antoni; PUJULÀ, Jordi, eds., *Joaquim Danés i Torras (1888-1960)*, Editora de Batet, Olot, 1989.
- CAPDEVILA, Josep M., "Lletres del Sallent" i "Venint de Santa Pau (Dos versos d'en Maragall)", *Amics i terra amiga*, Ed. Barcino, Barcelona, 1932.
- CAPDEVILA, Josep M., "Semblança de l'autor" (1938), dins GARGANTA, Josep M. de, *Poesies*, Ed. Barcino, Barcelona, 1968.
- CAPDEVILA, Josep M., *Del retorn a casa*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1971.
- CAPDEVILA, Joan, *Mites del Montsacopa*, Olot, 1976.
- CAPDEVILA, Joan, *Mussols (Recull d'històries irrealis i exemplars)*, Olot, 1976.
- CAPDEVILA, Josep M., *Divertiments en mi menor*, Impremta Alzamora, Olot, 1988.
- CARDONA, Osvald, "Els plàtans d'Olot (Epigrames)", a *Pyrene*, Olot, 1949.
- CARNER, Josep, "Himne d'un devot Romiatge que's dirigirà al Santuari de la Verge de la Salut, exint de Sant Feliu de Pallerols el 13 de setembre", *Montserrat. Butlletí de la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat*, 45, setembre 1904.
- CARNER, Josep, *Primer llibre de sonets*, Barcelona, 1907.
- CARRERAS, M. Concepció, *Elvira (Poemes)*, Olot, 1950.
- CARRERAS, M. Concepció, *De l'amor i de la desamor*, Olot, 1954.
- CARRERAS, M. Concepció, *Jardí poètic*, Laboratoris Sobrino, Olot, 1975.
- CARRERAS, M. Concepció; DEVESA, Maria Mercè; SACREST, Rosa, *Tres poetesses olotines*, Miquel Plana Editor, Olot, 1993.
- CARRERAS, M. Concepció, *Enfilant cançons*, Associació de Dones Alba, Olot, 1993.
- CARRERAS, M. Concepció, *Tribut al paisatge i Fonts d'Olot*, Impremta Aubert, Olot, 1953.
- CASELLAS I FEIXES, Joan, *Antologia*, Ajuntament d'Olot, Olot, 1987.
- CASELLAS, Joan, i SERRA, Joan, *Muntatge poètic*, Olot, 1978.
- CASELLAS, Joan, *Pedruscall*, Olot, 1978.
- CASELLAS, Joan, *Papers inèdits (1976-1978)*, Olot, 1978.
- CASTELLET I PONT, Josep M., "Olot" a *La Dona Catalana*, núm. 147, 27 juliol 1928.
- CASULÀ, Joan, *L'auca d'Olot*, Miquel Plana Editor, Olot, 1979.
- CERCAS, Javier, "El secreto esencial", *Relatos Reales*, El Acantilado, Barcelona, 2000.
- CERCAS, Javier, *Soldados de Salamina*, Tusquets Editores, Barcelona, 2001.
- CINCA PAIRÓ, Ramon, "Des de la Serra de Cabrera", *Pyrene*, 2, maig 1949.
- CINCA PAIRÓ, Ramon, "Quina aigua més trista", *Pyrene*, 8, novembre 1949.
- CINCA PAIRÓ, Ramon, "Sant Miquel del Corb", *Pyrene*, 19, octubre 1950.
- CONGOST, Josep, *La facècia*, Impremta Aubert, Olot, 1961.
- CONGOST, Josep, "Del meu Montsacopa (invenció d'un paisatge)", *La pell de la ciutat (evocacions olotines)*, Gràfiques Olot, Olot, 1976.
- CONGOST, Josep, *Ocells de pau*, Miquel Plana Editor, Olot, 1977.
- CONGOST, Josep, *Poema de la Mare de Déu del Tura*, Miquel Plana Editor, Olot, 1979.
- CONGOST, Josep, *Herbari inversemblant*, Miquel Plana Editor, Olot, 1980.
- CONGOST, Josep, (trad.), *Poemes d'Edgar Allan Poe*, Miquel Plana Editor, Olot, 1982-1986.
- CONGOST, Josep, *Ombres xineses en flor*, Miquel Plana Editor, Olot, 1994.
- CONGOST, Josep, *Estampes arbòries*, Miquel Plana Editor, Olot, 1997.

- CONSTANS, Lluís G., *Rondalles*, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, Banyoles, 1981.
- CUÉLLAR, Alexandre, *Una història inexplicable*, Impremta Aubert, Olot, 1960.
- CUÉLLAR, Alexandre, *Viatge pels pobles de La Garrotxa*, Ed. del Bassegoda, Olot, 1987.
- CUÉLLAR, Alexandre, *Olot en el record*, Olot, 1988.
- CUÉLLAR, Alexandre, *El Ball Pla d'Olot*, Ed. Llibres de Batet, Olot, 1996.
- CUÉLLAR, Alexandre, *Paisatges viscuts. Un cop d'ull al Museu Comarcal de La Garrotxa*, Fundació Pere Simon / Museu Comarcal de La Garrotxa, Olot, 1999.
- CUÉLLAR, Alexandre, *Altres temps, altres hores*, Ed. Llibres dels Quatre Cantons, Girona, 2001.
- DANÉS I LLONGARRIU, Joaquim, *Els nostres morts i els nostres cementiris*, Impremta Aubert, Olot, 1963.
- DANÉS I LLONGARRIU, Joaquim, *Els pastorets d'Olot*, Miquel Plana Editor, Olot, 1980.
- DANÉS I TORRAS, Josep, "Notes referents a les masies de les valls de Bianya, Castellar de la Muntanya i Valldebach", *Estudis Universitaris Catalans*, V, 1911.
- DANÉS I TORRAS, Josep, "L'església de Sant Joan les Fonts", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, XXV, 1915.
- DANÉS I TORRAS, Joaquim, *Pretèrits olotins*, Olot, 1937.
- DANÉS I TORRAS, Joaquim, *Llibre d'Olot*, Ed. Selecta, Barcelona, 1960.
- DANÉS I VERNEDAS, Joan, "De Sant Joan de les Abadeses a Besalú per la Garrotxa", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, XXIII, 1913.
- DEU, Joan, *Els pastorets d'Olot*
- DEVESA, Celestí, "Amorettes y anyorances d'estiu", *L'Atlàntida*, 16, 1-I-1897.
- DEVESA, Celestí, "Ivern", *L'Atlàntida*, 22, 1-IV-1897.
- DEVESA, Celestí, "L'Andreu de Platraver", *La Renaixensa*, vol. XXVIII, 1898.
- DOMÈNECH, Joaquim, "Montolivet o la Muntanya del Sacrifici", *La pell de la ciutat (evocacions olotines)*, Gràfiques Olot, Olot, 1976.
- DOU, Josep M., *Olot en el transcurs del temps*, 5 àlbums, Olot, 1984-1987.
- ESPINÀS, Josep M., "Ciutats de Catalunya", dins *Obra Completa*, vol. VIII, *Escrits sobre Catalunya*, 2, Ed. La Campana, Barcelona, 1994.
- ESPINÀS, Josep M., "La Garrotxa", dins *Obra Completa*, vol. VIII, Ed. La Campana, Barcelona, 1994.
- FAIG, Dídac, *L'arbre i el vent*, I.G. Santa Eulàlia, Barcelona, 1983.
- FERRUSSOLA, Ramon, "Lo Salt de la Núvia (Llegenda Pirenaica)", *Sanch Nova*, 23-24, 1900.
- FRANQUET I SERRA, Josep, "Lo Montsacopa", *Certamen Literari d'Olot*, Olot, 1892.
- FRANQUET I SERRA, Josep, "Ridaura", *L'Atlàntida*, 4, 1-VII-1896.
- GARGANTA, Josep M. de, *Arquimesa*, Impremta Bonet, Olot, 1910.
- GARGANTA, Josep M. de, *Evocacions*, Impremta Bonet, Olot, 1912.
- GARGANTA, Josep M. de, *Hores de col·legi*, Impremta Bonet, Olot, 1922.
- GARGANTA, Miquel de, "La Comarca d'Olot", dins *Àlbum Meravella*, V, Barcelona, 1933.
- GARGANTA, Miquel de, *Imatges d'Olot i comarca*, Papers de l'Arxiu Casulà, Olot, 1984.
- GARGANTA, Josep M. de, *Evocacions i altres poesies*, Impremta Aubert, Olot, 1950.
- GARGANTA, Josep M. de, *Poesies*, Ed. Barcino, Barcelona, 1968.
- GASSIOT I MAGRET, Josep, "Marian Vayreda", *Catalunya*, 3, 15-II-1903.
- GEIS, Camil, *De primavera a reravera*, Impremta de Joan Sallent, Girona-Sabadell, 1925-1975.
- GEIS, Camil, *De tot vent*, Il·lustració Catalana, Barcelona, 1926.
- GEIS, Camil, *Pas i repàs*, Biblioteca Quadern, Sabadell, 1981.
- GELABERT, Joseph, *Guia Il·lustrada d'Olot y ses valls (La petita Suïssa catalana)*, Octavi Viader Impressor, Barcelona, 1908.
- GELABERT, Joseph, *El Vora-Tosca*, Impremta Aubert, Olot, 1949.
- GIRONA I CASAGRAN, J., *L'Alta Garrotxa*, Ed. Selecta, Barcelona, 1969.
- GOMIS, Cels, "L'espiritada d'Hostoles", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. VII, 1879.
- GOMIS, Cels, "El Triai (Festa popular olotina)", *L'Avenç*, 1893.
- GOMIS, Cels, "De Sant Feliu de Pallerols a Olot, passant per la dreuera", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, VII, Barcelona, 1897.
- GOMIS, Cels, "Un dijous gras a Sant Esteve de Bas", *Catalunya*, febrer 1904.
- GUERAU DE LIOST (Jaume Bofill i Mates), "Discurs del President del Jurat del XXIV Certamen Literari d'Olot 1913", Olot, 1914.
- GUERAU DE LIOST (Jaume Bofill i Mates), *Breu florilegi de versos noucentistes*, Ajuntament d'Olot, Olot, 1981.
- GRABOLOSE, Ramon, "Poesia olotense contemporània: Ramon Grabolosa Puigredon", *Pyrene*, 4, juliol 1949.
- GRABOLOSE, Ramon, *Històries de vila vella*, Ed. Miquel Arimany, Barcelona, 1959.
- GRABOLOSE, Ramon, *Olot, els homes i la ciutat*, Ed. Selecta, Barcelona, 1969.
- GRABOLOSE, Ramon, *Santa Pau i la seva baronia*, Ed. Montblanc, Granollers, 1971.
- GRABOLOSE, Ramon, *Carlins i liberals. La darrera guerra carlina a Catalunya*, Barcelona, 1971.
- GRABOLOSE, Ramon, Besalú, *un país aspre i antic*, Ed. Montblanc, Granollers, 1973.
- GRABOLOSE, Ramon, *Olot, en les arts i en les lletres*, Ed. Diosa, Barcelona, 1974.
- GRABOLOSE, Ramon, *Les valls d'Olot*, Ed. Montblanc, Granollers, 1975.
- GRATACÓS I FÀBREGA, Joan, *Engrunes de vida*, Alzamora Artgràfica, Olot, 1969.
- GRIERA, Rafael, *Olot*, Impremta Aubert, Olot, 1988.
- GUASCH de SOLER, Carme, *Jacinto*, Impremta Aubert, Olot, 1963.

- GUASCH, Joan M., *Joventut. Poesies den Joan M. Guasch. Il·lustrades per J. Berga i Boada i C. Devesa*, Llibreria d'A. Verdager, Barcelona, 1900.
- GUASCH, Joan M., *Pirinenques*, Ed. De Tots Colors, Barcelona, 1910.
- GUASCH, Joan M., "Vores de riu", pòrtic a *Bells indrets de la comarca olotina*, L'Estampa, Barcelona, 1926.
- HERNÁNDEZ, Gaspar, *Mandra*, Dèria Editors, Barcelona, 2002.
- HOSTALRICH, Dolors, "Discurs presidencial dels Jocs Florals d'Olot de l'any 1919", *La Veu de Catalunya*, 28-IX-1919; *Vida Olotina*, CXLVI, 15-X-1918.
- JORDÀ, Ricard *Poemes en negre i quatre mites*, Olot, 1967.
- JORDÀ, Ricard, *Si no us agrada...*, Impremta Aubert, Olot, 1974
- JORDÀ, Ricard, *La cendra dels records*, Olot, 1979.
- JORDÀ, Ricard, *Impromptus*, Olot, 1980.
- JORDÀ, Ricard, *Poemes de vacances*, Olot, 1982.
- JUANOLA I BENET, Miquel, *Boll i garbissos (narracions)*, Impremta Aubert, Olot, 1953.
- JUANOLA I BENET, Miquel, *La comarca d'Olot no és la Garrotxa*, Impremta Aubert, Olot, 1955.
- JUNOY, Josep M., "A una fuente sin nombre", "Verde y azul entrelazados", "Los ríos y su latido", "Todavía a propósito de las fuentes olotenses", *El Correo Catalán*, dins *Pyrene*, 1950.
- LERA de ISLA, Àngel, *La tierra pegada a los zapatos*, Impremta Aubert, Olot, 1969.
- LLONGARRIU, Ramon, *La meva Garrotxa, un antic i oblidat país*, Ed. Llibres de Batet, Olot, 1990.
- MALAGRIDA, Conxa, *La mòrfa*, Impremta Aubert, Olot, 1971.
- MALLARACH de BATALLÉ, Mercè, *Pensaments*, Impremta Aubert, Olot, 1966.
- MALLARACH, Josep M., "La cua del drac", *Gra de Fajol*, 1980.
- MALLARACH, Josep M., *Olot, terra de volcans*, Miquel Plana Editor, Olot, 1983.
- MANENT, Marià, *El vel de Maia*, Ed. Destino, Barcelona, 1975.
- MARAGALL, Joan, *Obres Completes*, 2 vols., Ed. Selecta, Barcelona.
- MASIFERN, Ramon, "L'espigolera", *L'Atlàntida*, 13, 15-XI-1896.
- MASIFERN, Ramon, "A la meva enamorada", Flor natural del VIII Certamen Literari d'Olot 1897, *L'Olotí*, 18-IX-1897.
- MASPONS I ANGLASELL, Francesc, "De Camprodon a Olot", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, XXVII, Barcelona, 1917.
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume, *Croquis pirinencs*, Tipografia L'Avenç, Barcelona, 1903.
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume, *Desil·lusió*, 2 vols., Tipografia L'Avenç, Barcelona, 1904.
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume, "El correu de Camprodon", *Croquis pirinencs*, Ed. Catalana, Barcelona, 1921.
- MAYANS, Antoni, "Una edició olotina d'En defensa pròpia", de Jacint Verdager", *El Cartipàs del Plafó*, 1, Olot, maig 2002.
- MERCADER, Joan, *La pluja sobre els volcans. Olot, estampes d'una dècada, 1940-1950*, Impremta Aubert / Fundació Pere Simon, Olot, 2000.
- MERINO, Imma, "Paisatge", dins DALMAU, Marcel, *Fotografies*, Museu Comarcal de la Garrotxa / Arxiu Històric Comarcal d'Olot, Olot, 1998.
- MILLÀS-RAURELL, Josep, "Ònixs", *Vida Olotina*, 152, 1-III-1919.
- MOLERO, Eugeni, *L'altre estatge*, Impremta Aubert, Olot, 1968.
- MOLI I SERRA, Domènec, *He visto tres zorras azules*, Impremta Aubert, Olot, 1967.
- MOLI, Domènec, *Trilogia de la vida*, Olot, 1975.
- MOLI, Domènec, "El Parc", *La pell de la ciutat (evocacions olotines)*, Gràfiques Olot, Olot, 1976.
- MOLI, Domènec, *La blava festa major d'Olot*, Miquel Plana Editor, Olot, 1976.
- MOLI, Domènec, *Miratge verdal*, Miquel Plana Editor, Olot, 1977.
- MOLI, Domènec, *Paisatges i cuines*, Olot, 1981.
- MOLI, Domènec, *Olot íntim*, Miquel Plana Editor, Olot, 1984.
- MOLI, Domènec, *El treball i els dies*, Fundació Pere Simon, Olot, 1995.
- MONTANYÀ I GRATACÓS, Rosa, *Elisa*, Impremta Aubert, Olot, 1961.
- MONTSALVATGE I IGLÉSIAS, Xavier, *L'anell triangular de la deessa*, Impremta Aubert, Olot, 1954.
- MUNTEIS, Josep, *A la vora del camí*, Impremta de Pere Aubert, Olot, 1923.
- MUNTEIS, Josep, *La quietud del pendís*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1926.
- NADAL, Josep M., *Exercicis de retòrica (crònica personal de la meva història recent)*, 1968-1970.
- NAVARRO SANTAULÀLIA, Josep, *Terra Negra*, Ed. La Magrana, Barcelona, 1996.
- NOGUERA, Antoni, *La comarca d'Olot*, 2 vols., Ed. Barcino, Barcelona, 1969.
- ORÓ I PLA, Pere, *Assaigs poètics*, Impremta Aubert, Olot, 1953.
- ORS, Eugeni d', "Oració dels soldats mutilats. Discurs presidencial dels Jocs Florals d'Olot 1917", Olot, 1917.
- ORS, Eugeni d' (Xènius), "Glosari: Perill", *La Veu de Catalunya*, 31-XII-1919.
- ORS, Eugeni d' (Xènius), "Glosari.- Històries de les Espargueres", *La Veu de Catalunya*, agost-setembre 1919.
- P. XAVIER D'OLOI, *Cims patriarcal*s, Impremta Aubert, Olot, 1953.
- PALUZIE I CANTALozELLA, Esteve, *Olot, su comarca, sus extinguidos volcanes...*, (1860), Impremta Aubert, Olot, 1954.
- PASCUET, Rafael (ed.), *Entrelluchs. Una aproximació empordanesa a Ernest Lluch*, Brau Edicions, Figueres, 2001.
- PEREJAUME, *El paisatge és rodó*, Eumo Ed. / H. Associació per a les Arts Contemporànies, Vic, 1997.
- PIFERRER, Pablo - PI MARGALL, Francisco, *Cataluña*, 2 vols., Establecimiento Tipográfico-Ed. de Daniel Cortezo y C^a, Barcelona, 1884.

- PLA I CARGOL Ramon, *Tradiciones, santuarios y tipismo de las comarcas gerundenses*, Girona, 1971.
- PLA I CORAL, Ramon, *Memòries de guerra i exili i altres escrits*, Ajuntament d'Olot, Olot, 1982.
- PLA, Josep, "Calendario sin fechas: Olot-San Lluç", *Destino*, 640, 12-XI-1949.
- PLA, Josep, *Un senyor de Barcelona*, Ed. Selecta, Barcelona, 1951.
- PLA, Josep, *Viatge a la Catalunya vella*, OC 9, Ed. Destino, Barcelona, 1968.
- PLA, Josep, *Tres senyors*, OC 19, Ed. Destino, Barcelona 1971.
- PLA, Josep, *Tres Guies*, OC 30, Ed. Destino, Barcelona, 1976.
- PLA, Josep, *Notes del capvesprol*, OC 35, Ed. Destino, Barcelona, 1979.
- PLANA, Adelaida, *Recull pòstum de poesia i prosa*, Ajuntament d'Olot, 1995.
- PLANA, Miquel, *Poemes blancs i negres*, Premi Joan Casulà, Olot, 1968.
- PLANELLA, Gabriel, *Història d'un paisatge*, Ed. Columna, Barcelona, 1985.
- PLANELLA, Gabriel, *Roda*, Ed. Columna, Barcelona, 1992.
- PLANELLA, Gabriel, *Hemisferis*, Ed. La Magrana, Barcelona, 1995.
- PLANELLA, Gabriel, *N.Y. Obert tota la nit*, Ed. La Magrana, Barcelona, 1997.
- PLANELLA, Gabriel, *Trànsit poètic... poemes al metro*, Institut de Cultura, Barcelona, 1997.
- PORTA I ROSÉS, Ventura, *Un diumenge d'estiu*, Impremta Aubert, Olot, 1972.
- POUS I PAGÈS, Josep, *La vida i la mort d'en Jordi Fragnals*, Societat Catalana d'Edicions, Barcelona, 1912.
- PRAT MOLINER, Josep O., *Històries de bèsties bones*, Impremta Aubert, Olot, s. d.
- PRAT MOLINER, Josep O., "Jardines urbanos", *Pyrene*, 3, juny 1949.
- PRAT MOLINER, Josep O., "Nuestro río", *Pyrene*, 4, juliol 1949.
- PUIG I BOSCH, Josep, *Del camp i de la terra (bucòliques)*, Impremta Aubert, Olot, 1952.
- PUIGCERVER, Agustí (P. Nolasc del MOLAR), *El procés d'un bruixot*, Impremta Aubert, Olot, 1979.
- PUIGCERVER, Agustí (P. Nolasc del MOLAR), *Hores olotines*, Impremta Aubert, Olot, 1953.
- PUIGCERVER, Agustí (P. Nolasc del MOLAR), *Evocació sentimental*, Impremta Aubert, Olot, 1961.
- PUIGCERVER, Agustí (P. Nolasc del MOLAR), *Manat de brins*, Impremta Aubert, Olot, 1962.
- PUIGCERVER, Agustí (P. Nolasc del MOLAR), *Noves hores olotines*, Impremta Aubert, Olot, 1966.
- PUIGDEVALL, Narcís, *Els trabucaires (1840-1846)*, Diputació de Girona, Girona, 1992.
- PUIGDEVALL, Narcís, i MELCIÓ, Josep M., *Vells camins i antics hostals de la Garrotxa*, Ed. Llibres de Batet, Olot, 2001.
- PUIGDEVALL, Ponç, "La variant de Castellfollit de la Roca: La memòria del mal", dins *La Catalunya bruta*, dossier del *Quadern d'El País*, 14-II-2002.
- PUIGMAL, Esteve, *L'Alta Garrotxa, aplecs, músics i una esperança*, Impremta Aubert, Olot, 1977.
- PUJIULA, Jordi, *Paraules personals (1964-1969)*, Impremta de Montserrat, Barcelona, 1970.
- PUJIULA, Jordi, "Notícia d'Olot. La gent i altres fenòmens atmosfèrics", *La pell de la ciutat (evocacions olotines)*, Gràfiques Olot, Olot, 1976.
- PUJIULA, Jordi, *La pols de la por*, Miquel Plana Editor, Olot, 1978.
- PUJIULA, Jordi, *Bruixes, dimonis i follets de la Garrotxa*, Papers de l'Arxiu Casulà, Olot, 1983.
- RAMONEDA, Josep, "Memòria impressionista de la Garrotxa", *Descobrir Catalunya*, 4, Grup 62, Barcelona, setembre-octubre 1997.
- REBULL, Nolasc, "La Moixina", *La pell de la ciutat (evocacions olotines)*, Gràfiques Olot, Olot, 1976.
- REIXACH, Josep, i ALGUERÓ, Tavi, *La Cabreta i els follets cornamusaires*, Ajuntament d'Olot i El Til·ler, Olot, 2000.
- REIXACH, Josep, i ALGUERÓ, Tavi, *El tastet del Drac*, Ajuntament d'Olot i Ona Ràdio Olot, Olot, 2002.
- RIBOT, Manel, *Poesies*, dins *Lectura Popular*, XI, La Renaixença, Barcelona, s. d.
- ROIG, Montserrat, *El cant de la joventut*, Ed. 62, Barcelona, 1991.
- ROMEU I FIGUERAS, Josep, "El follet en les terres olotines", *Juegos Florales de Olot*, Impremta Aubert, Olot, 1952.
- ROMEU I FIGUERAS, Josep, *La comarca d'Olot vista pels escriptors catalans*, Ed. Barcino, Barcelona, 1958.
- ROMEU I FIGUERAS, Josep, "La llegenda del lluert de Coll de Canes", *Annals*, 1982-1983, Olot, 1984.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni, *Els darrers dies de la Catalunya republicana. Memòries sobre l'èxode català*, Curial Ed. Catalanes, Barcelona, 1976.
- RUSIÑOL, Santiago (Xarau), "Glosari" (1912), dins GRIERA, Rafael, *Olot*, Impremta Aubert, Olot, 1988.
- RUSIÑOL, Santiago, *Anant pel món*, Tipografia de L'Avenç, Barcelona, 1896.
- SACREST, Rosa, "Poemes", *Pyrene*, 19, octubre 1950.
- SACREST, Rosa, *Recull (Poesies)*, Impremta Aubert, Olot, 1953.
- SACREST, Rosa, *Íntimes*, Impremta Aubert, Olot, 1960.
- SACREST, Rosa, "La boira", dins ALBERT, Esteve; MATHEU, Rosa; SALTOR, Octavi; SALA-CORNADÓ, Antoni, i TORRAS, M. A., *Les cinc branques. Poesia femenina catalana*, Barcelona, 1975.
- SADERRA, Josep, "Olot", *L'Avens*, I, 9, 25 de desembre 1890.
- SADERRA, Josep, *Casolanes*, Impremta de Ramon Bonet, Olot, 1918.
- SADERRA, Josep, *El prat de les Indianes*, Impremta Aubert, Olot, 1949.
- SADERRA, Josep, *Olot y el seu esplèndid paisatge*, àlbum I, Olot, s. d.
- SADERRA, Josep, *Olotines*, *Lectura Popular*, XIV, Barcelona, s. d.

- SALA I CANADELL, Ramon, "L'endimoniat del mas Camporiol", *Annals 1977*, Patronat d'Estudis Històrics, Olot, 1977.
- SALA I GIRALT, Carme, *L'ambient d'una cançó (Adéu vila d'Olot!)*, Impremta Aubert, Olot, 1969.
- SALES, Joan, *Rondalles gironines i valencianes*, Ed. Ariel, Barcelona, 1951.
- SANTAMARIA, Joan, *Visions de Catalunya (Catalunya Vella. - La muntanya)*, Ed. Joan Sallent, Barcelona, 1928.
- SARGATAL, Alfred, *Retalls del diari d'un adolescent (poemes)*, Impremta de Pere Alzamora, Olot, 1966.
- SENTÍS, Carles, *Manca de vocabulari (Pregó de les Festes del Tura 1967)*, Impremta Aubert, Olot, 1970.
- SERAFÍ PITARRA (Frederic Soler), *L'apotecari d'Olot*, Impremta de Salvador Bonavia, Barcelona, 1909.
- SERRA I CAPALLERA, Joan, "Tot esperant Godot a la Cooperació, 1996", *Factoria de les Arts. Catàleg*, Ajuntament d'Olot, Olot, 1996.
- SERRA I CAPALLERA, Joan, *Ull de cristall / Cor de Pedra*, Les Roques Encantades, Associació per a les Arts Contemporànies, Art i natura al Collsacabra, 1998-1999.
- SERRAHIMA, Maurici, *Dotze mestres*, Ed. Selecta, Barcelona, 1972.
- SOLDEVILA, Carles, *Bellesa de Catalunya*, Ed. Aedos, Barcelona, 1956.
- SOLER I COLOMER, Josep, *Poesies*, Impremta Aubert, Olot, 1952.
- SOLER, Frederic, Vegeu SERAFÍ PITARRA
- SOLER, Tura - GARCIA-ARBÓS, Salvador, *Del volcà a la taula. Els fesols de Santa Pau*, El Mèdol, Tarragona, 2001.
- TEIXIDOR I ELIES, Pere, *El sacrifici*, Impremta Aubert, Olot, 1966.
- TEIXIDOR, Joan, *Poemes*, Publicacions de La Revista, Barcelona, 1932.
- TEIXIDOR, Joan, *Joc partit*, Ed. Leda, Barcelona, 1935.
- TEIXIDOR, Joan, *L'aventura fràgil*, Ed. de la Residència d'Estudiants, Barcelona, 1937.
- TEIXIDOR, Joan, "El paisaje y su intérprete", *¡¡Arriba España!!!*, 221, 29-V-1943.
- TEIXIDOR, Joan, *Camí dels dies*, Ed. Àncora, Barcelona, 1948.
- TEIXIDOR, Joan, *Per aquest misteri*, Llibres de l'Óssa Menor, Barcelona, 1962.
- TEIXIDOR, Joan, *Quan tot es trenca*, Barcelona, 1969.
- TEIXIDOR, Joan, *Una veu et crida*, Ed. 62, Barcelona, 1969.
- TEIXIDOR, Joan, *Un cel blavíssim*, Miquel Plana Editor, Olot, 1978.
- TEIXIDOR, Joan, *Tot apuntat, 1965-1975*, Ed. Destino, Barcelona, 1981.
- TEIXIDOR, Joan, *Els anys i els llocs*, Ed. Destino, Barcelona, 1985.
- TEIXIDOR, Joan, *Apunts encara, 1983-1985*, Ed. Destino, Barcelona, 1986.
- TEIXIDOR, Joan, *El Príncep*, Ed. Columna, Barcelona, 1988.
- TEIXIDOR, Joan, *Miscel·lània poètica*, Ajuntament, Olot, 1988.
- TEIXIDOR, Joan, *Fluvià*, Ed. Columna, Barcelona, 1989.
- TEIXIDOR, Joan, *Més apunts, 1986-1989*, Ed. Destino, Barcelona, 1990.
- TELL I LAFONT, Guille A., *Poesies*, Impremta Altés, Barcelona, 1971.
- TORRAS NATÓ, Lluís, *Garbellas de Fajol*, Impremta de Pere Alzamora, Olot, 1904.
- TORRAS, Cèsar-August, *Comarca d'Olot: Valls superiors del Fluvià*, Tipografia L'Avenç, Barcelona, 1910.
- TORRENT, Rafael, "Desde Montsacopa: Nuestros valles en el umbral del invierno", *Pyrene*, 1949.
- TORRENT, Rafael, "Trío de fuentes cantarinas", *Pyrene*, 1949.
- TREE, Matthew, *CAT. Un anglès viatja per Catalunya per veure si existeix*, Ed. Columna, Barcelona, 2001.
- TRIADÚ, Joan, *El Collsacabra*, Ed. Proa, Barcelona, 1994.
- UTRILLO, Miquel, "Olot", *Sanch Nova*, 13-15, 1900.
- VAYREDA, Joaquim, *Tres generacions*, Fundació Pere Simon, Olot, 1993.
- VAYREDA, Josep M. de, *Poesies*, Impremta Aubert, Olot, 1964.
- VAYREDA, Marian, *Records de la darrera carlinada*, Impremta de N. Planadevall, Olot, 1898.
- VAYREDA, Marian, *Sanch Nova*, Impremta de N. Planadevall, Olot, 1900.
- VAYREDA, Marian, *La punyalada*, La Il·lustració Catalana, Barcelona, 1904.
- VAYREDA, Marian, *El fadristern*, Impremta Aubert, Olot, 1947.
- VAYREDA, Marian, *El bes de la mort i El xai perdut*, Impremta Aubert, Olot, 1951.
- VAYREDA, Marian, *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1984.
- VENTURA I SIQUÉS, Francesc, *L'aprenent d'home*, Impremta Aubert, Olot, 1985.
- VERDAGUER, Jacint, *Canigó*, Barcelona, 1886.
- VERDAGUER, Jacint, *Obres Completes*, IV, Joseph Agustí, Barcelona, 1906.
- VERDAGUER, Jacint, *Epistolari, vol. IV: 1883-1885*, Ed. Barcino, Barcelona, 1974.
- VERDAGUER, Jacint, *Excursions i viatges*, Ed. Barcino, Barcelona, 1991.
- Viatge a Olot. La salvaguarda del patrimoni artístic durant la guerra civil*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1994.
- VIDAL, Lluís M., "Excursió al castell de Requesens, Agullana, Besalú, Olot y Collsacabra", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Barcelona, agost 1889.
- VILLAR de SERCH, Anicet, *Terra i ànima. Lectures sobre coses de Catalunya*, Miquel A Salvatella, Barcelona, 1934.
- VINYAS I COMAS, Joan, *Memòries d'un gironí*, Impremta Masó, Girona, 1932.
- VINYETA, Ramon, *Puigsacalm*, Barcelona, 1951.
- XUCLÀ, Jordi, *Una conversa amb Joan Basté: "El meu món i jo"*, Ed. El Bassegoda, Olot, 1995.
- ZAMORA, Francisco de, *Diario de los viajes hechos en Cataluña [1791]*, Ed. Curial, Barcelona, 1973.

Narcís-Jordi Aragó i Mariàngela Vilallonga

El Gironès

EL PLA DE GIRONA ÉS UN PLA MODEST, AMABLE, FIDEL A LA petja i a l'esguard. No us produeix el respecte ni l'encís formidable de la planície empordanesa, on el sol descendeix i es colga ran dels conreus, darrera l'horitzontalitat emplomallada dels blatdemoros, com si l'engolís un pou. No té laberints de recs, ni misteris lacustres, ni traïdories ni llegendes d'aiguamoll.

Allà on fiteu els ulls poden arribar-hi les vostres cames. No perdeu l'esma, no us lassa, abans d'hora, la sensació d'infinit... Mai no deixeu d'oblidar els seus contorns naturals: la dent feresta de Rocacorba, la punxa de Sant Grau, l'onatge encrespat de les serralades de ponent, la modesta carena de Sant Marçal, els alzinars i rouredes del Perelló i Palau Sacosta. [...]

Aqueix Pla de Girona té quelcom que no encerto a definir. Hi trobeu una mena de dolcesa com la que us aconhorta després d'una confessió o d'una pregària. Qui sap si l'encerclament d'ermitatges us amara de confiança i d'exorcisme. [...]

Si desitgeu trobar resignació en les dissorts, coratge en els petits combats quotidians i auxili —tal vegada il·lusori, però tanmateix consolador— en les tribulacions, aneu al Pla amb l'ànima neta, humils com a bons romeus.

Aneu-hi un capvespre. [...] i no us podreu sostreure a la convicció estrafolària que aquella terra amiga pregarà per vosaltres mentre es condormeix sota els primers estels.

PRUDENCI BERTRANA
Foranies gironines

El Gironès

“EL GIRONÈS NO EXISTEIX”, deia rodonament Josep Pla. “El Gironès el va inventar el senyor Santaló; és un producte de laboratori, i les comarques no es fan darre- ra la taula d’un despatx.” La veritat és que quan, l’any 1923, el pedagog i polític de Vilaür va escriure el seu llibre *El Gironès. Per a l’estudi de Catalunya*, comptava amb una base física i real i amb descripcions del Gironès que ja venien de segles passats. Però també és cert que, en la divisió territorial de 1936, es va donar estat oficial a la comarca pel pes i l’atracció de la capitalitat de Girona.

El Gironès va néixer, doncs, com a rodalia de Girona i, com deia el mateix Pla, és formada “per les terres que voregen els rius que s’uneixen al peu d’allò que foren les seves antigues muralles: les terres de la vall del Ter fins al Pasteral, les de l’Onyar, amb les terres que afronten amb la Selva; les del torrent de Galligants, que per la vall de Sant Daniel ve de les Gavarres”.

Després de fer aquesta descripció, més geogràfica que literària, Pla no es pot estar de dir: “L’escriptor que ha descrit aquest país amb una precisió més sòbria i exemplar és Prudenci Bertrana”. Bertrana, en efecte, dedica moltes pàgines a evocar el Gironès més proper a la ciutat de Girona, el paisatge modest i funcional on “arreu apunten campanars de llogarrets i vilatges, embrunits amb la pàtina de les pluges cançoneres i per la molsa dels anys”, i on es troben escampades les masies: “Moltes tenen prestigi de castell; són protegides per torres i barbicanes. Sura en l’ambient l’ancestral noblesa d’aquella ruralia. Les grans portes adovellades i els finestrals en ogiva, esbatanats, us atrauen hospitalàriament.” També ha descrit molt bé “la pla-

◀ Prudenci Bertrana
[de Jaume Passarell]

núria del Gironès, ubèrrima i variada”, Rafael Gay de Montellà, a la novel·la *Girona, 1900*: “Produïa blat i alfals, moresc i xeixa, trèvols i cànems, fruites i verdures a desdir. La planúria era feta de cromàtics de sembrats i vinyes que atreïen estols immensos d’estornells que ningú sabia d’on venien, ni on s’arreceraven en pondre’s el sol”. Des del pati de l’internat, l’estudiant Josep Pla seguia amb ulls atents les metamorfosis d’aquest paisatge: “l’aparició de les puntes de diamant sota els borbolls de boira; el verd glauc del blat menut tremoladís de vent sota el sol tebi i encisat; la gran calma, dins de l’aire de cristall, de les hores de llum rutilant, l’ombra fugissera d’un núvol sobre un guaret roig, sobre la groga exaltació d’uns camps de naps i raves; el colltorçament de la llum de la tarda sobre la blancor d’una masia; l’esmoreïment lent de les coses en l’aire vitri i moradenc; l’aparició del baf de la boira i la dispersió de tot en el crepuscle somort i opac...”. Aquest pla, format per terres no sempre homogènies, s’estén com una gran tela sostinguda per les agulles de tres

L’antic camí ral a través del pla de Salt

El pont gironès

La ciutat de Girona té quatre rius i molts ponts. Un dels rius la travessa i els altres tres la flanquegen. Un d'ells és el Ter, on els altres —l'Onyar, el Güell i el Galligants—, l'un per l'altre, van a parar.

El Gironès és ell mateix un pont, el passatge entre la costa empordanesa i la mitja muntanya de la Garrotxa, des de la solitud de la Selva al poblament empordanès: Girona, el Gironès, botó de la roda, nua i agermana les altres tres comarques. Per anar de l'una a l'altra cal lògicament travessar algun dels rius de Girona, passar pel pont gironès. Aquest espai és com un pacte —tots els ponts són una mena de pacte de les riberes— entre veïns, cadascun dels quals ha portat quelcom del seu aire a la comarca pactada.

Així la corpulència de la Garrotxa es continua, però endolcida —tot i que s'haurà abraonat al Rocacorba— Serra de Finestres avall i es queda en turons allargassats abans d'arribar a la ciutat per la vall de Llémèna; la quietud de les Guillerries on el Ter s'encaixa, va poblant-se i desfent-se a mesura que el riu surt dels engorjats i el paisatge s'obre a Bonmatí, Bescanó, Montfullà; la depressió selvatana es continua —carril i carretera de França— per l'eix gironès, fins empalmar-se, Fluvià enllà, amb la plana empordanesa; les Gavarres —altura màxima Els Àngels, dins de la comarca— se situen com un pa de muntanya que neutralitza l'espai entre Gironès i Baix Empordà; la flaire blau-aspra del garbí marítim gairebé el toca cap a la banda de la costa, Llagostera enllà... Cada terra circumdant amolla una mica i el Gironès queda fet i pactat...

JOSEP VICENTE
Catalunya Visió 5

muntanyes, col·locades en els seus límits: Rocacorba, el Puig de Cadiretes i els Àngels. Des de la plaça d'aquest Santuari, Dolors Garcia Cornellà veu el Gironès “com unes tovalles delicadament brodades”. Discreta com és, la comarca no va més enllà d'aquests tres miradors, des dels quals contempla les comarques veïnes. En té prou amb mirar-les; no és prepotent ni les vol abassegar; es conforma amb allò que té i en treu partit, sense demanar més. Com diu Josep Vicente*, “limitat i convencional, el Gironès no arriba enlloc definitiu; s'atura quan arriba als extrems. Pont”. En efecte, Vicente sosté que el Gironès és un pont, un element

d'enllaç entre terres i gents. Xavier Montsalvatge havia dit, molts anys abans, que Girona “és el pont que uneix la Garrotxa amb les planes de l'Empordà i de la Selva; fusió harmònica de la muntanya ombriu amb la claror oriental de la Mediterrània”.

El Gironès és un pont i és un camí. La comarca s'estén a banda i banda d'una ruta vital: el corredor obligat de l'Àfrica cap a Europa. Com va dir Jaume Vicens Vives, “Girona és la unió geogràfica entre l'Àfrica i l'Europa occidental”. Dins de la Marca que és Catalunya, lloc de pas, el Gironès és el passadís col·locat en el punt clau. Pel camí del Gironès hi ha transitat tothom, sovint sense aturar-se, deixant a banda i banda un rastre de sang o de glòria, de destrucció o de civilització.

La comarca és travessada per la Via Augusta dels romans, que Carles Rahola imaginava “ressonant del pes dels legionaris amb les àguiles triomfants”. Miquel dels Sants Oliver, en un discurs ditiràmbic, veia com “les galopants quadrigues de la victòria, ferrades d'or, hi fressaven, perdent-se en la llunyania, els camins lluminosos de la immortalitat”. Però aquesta ruta, tan

► Un carro a l'Onyar de Girona, l'any 1900

sovint emboirada per la pols dels exèrcits, és també un camí de pau, eix essencial per als intercanvis comercials i per al cultiu de les relacions humanes: la via “llarga, polsosa, blanca, sola”, entre camps de rostoll i amb acàcies a cada banda, que Ferran Agulló va dibuixar en el poema *La carretera*. En el relat *El primer llustre d'amor*, Joaquim Ruyra immortalitza el pas dels carros per aquesta carretera reial de començament del segle XX: “Semblaven edificis amb rodes, i es diria que eren més apropiats a l'estabilitat que al moviment. Eren relativament silenciosos i marxaven amb una gravetat de congregants en processó de setmana santa... Duïen sis, set i fins vuit bèsties de rècula i, vistos en conjunt, rècula i carro, feien l'efecte de monstruosos caragols...” Tomàs Carreras i Artau recorda, a les seves memòries, el pas de tota mena de carruatges: les centrals, els cotxes amb baca, les tartanes i les gales, “d'una llargària inversemblant, en les quals hi eren encabides, a vegades, fins a una vintena de persones”. Amb el temps, com afirma Camil Geis, aquest tipus de mitjans de transport “anaren a parar a les golfes de la

Un paisatge amable

Prudenci Bertrana va estrenar el qualificatiu *amable* per explicar el paisatge i l'atmosfera del Gironès. Les seves *Foranies gironines* comencen així: “El Pla de Girona és un pla modest, *amable*, fidel a la petja i a l'esguard.”

El qualificatiu de Bertrana ha fet fortuna. Josep Pla, des de la barana del pati dels Maristes, contempla el pla que arriba fins a l'horitzó, veu que les terres del Gironès són “d'un terròs més aspre” que les de la Selva, i afegeix: “Aquest paisatge *amable* i ordenat té per fons un gran cercle de muntanyes.”

Des de dalt de l'escalinata de la Catedral, el protagonista d'*El carrer de la Llebre*, de Miquel Pairoli, contempla “a la llunyania, el país, el generós paisatge, els camps on la sement només s'atreveix a treure un ull viu, una fulla tremolosa d'un verd profund; més enllà, les velles, humanes, estimades muntanyes de color turquesa, Rocacorba com un geni tutelar i *amable*...” Antoni Puigverd, en el poema *Footing*, travessa camps i olora blats calents i diu: “Fora ciutat, el paisatge és humil; / també és *amable*; hi ha pins i oliveres, / terres polsoses, vinyes, magraners, / rieres seques que arriben dels boscos...”

història com unes vulgars i inútils andròmines”. Els carros van ser substituïts pels camions i les diligències pels autocars. Camions amb tota mena de mercaderies i autocars amb gent de tot el món. Les carreteres van començar a engolir els automòbils, evocats en un sonet de Josep Tharrats: “S'embala el Fiat per la ruta oberta / als horitzons que l'ull de l'alba encén. / La soledat del cel lluita amb el vent / i Taure, en el Zodíac, es desperta. / Els arbres, sentinelles d'orient, / al soroll del motor donen alerta, / car, a dos-cents per hora, es desconcerta / l'equilibri del nostre pensament”.

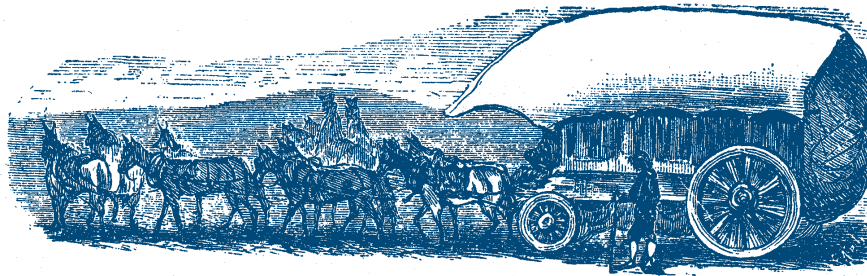
◀ Un cotxe al carrer Major de Salt, l'any 1927

Un món complet i equilibrat

Els castells i les cases dels senyors feudals s'han convertit en masoveries, i l'esplendor del passat és només l'escenari que dóna una inesperada dignitat a la feina de cada dia. Doncs bé: aquesta confluència silenciosa del passat i del present —aquest treball que es recolza en la història— és possiblement una de les característiques essencials del Gironès. Del camí estant hom pot contemplar, al fons, arran de terra, més enllà de les espesses rengleres dels plàtans de la Devesa, les siluetes inconfusibles dels campanars de Girona. La ciutat no es veu, com si estigués submergida en el tou del verd: en realitat està enfonsada en un clot humit i dens, on l'atmosfera és carregada de boires i de fums. Allà, en aquell clot, hi tenen la seu indústria i comerç, banca i mercat, despatxos i oficines. El Gironès és fruit d'aquest centre dinàmic que el fa viure i que justifica la seva existència. Però el Gironès, si només fos això, no seria un món complet i equilibrat; no podria ser mai el microcosmos que configura una comarca si no oferís també, a quatre passes de distància del centre urbà, l'horitzó dels espais oberts i clars on viuen sota el sol els boscos i les arbredes, els camps de conreu i els ramats de bestiar. Tot, com a la ciutat, arrecerat al riu i acompanyat de les pedres històriques.

NARCÍS JORDI-ARAGÓ
Papers de butxaca

▲ El pas del tren per Girona, ahir

Quan Ruyra evoca els carros dels transportistes, ja els descriu “en lluita amb les locomotores dels primers camins de ferro”. Els ferrocarrils, acabats de néixer, circulen per una via paral·lela a l'etern camí que travessa el Gironès, enmig d'una insòlita expectació i d'uns ingenus somnis de progrés. Isidre Raventós i Amiguet és premiat en el Certamen gironí de 1874 per l'oda *La locomotora*, segons la qual el tren està destinat a unir els pobles i a extingir els odis de les pàtries: “A tu vindran atònites / les races separades / per una sort tirànica, / les terres allunyades / contemplaran i, unísson, / amb amor es daran l'òscul de pau.” Aquest disseny, que exalça fins a extrems hiperbòlics la vocació de pont del Gironès, és el mateix que inspira un poema escrit per Enric Claudi Girbal, l'any 1886, amb motiu de la inauguració del ferrocarril de Barcelona a Girona: “Gojós avui eix poble a un altre poble intrèpid / s'uneix amb ferrats llaços en ales del vapor (...) / Deixeu, doncs, que entre els hurras! entussiasmats s'uneixin / i tendres abraça-

des es puguin repartir. / Què més hermós pot veure's
que d'una gran família / els numerosos membres
mirar-se reunits!”

Des de la seva casa, propera a la muralla, els protagonistes de *Girona, 1900*, de Gay de Montellà, veien com “l'express creuava la plana del Gironès, voltada, en la llunyania, de serres emporprades pels últims reflexos de l'ocàs”. Des dels cims de les Pedreres, Cèsar i Margarida, herois d'algunes pàgines d'*El llibre de l'August d'Alzina*, de Carles Rahola, veien de tant en tant com “un tren xiulava agitant triomfalment la crinera blanca, i creuava la plana amb beata lentitud”. Encara avui, de nit, Jordi Vilamitjana s'alça del llit per contemplar el pas del tren: “Ressegueixo amb la mirada els combois foscos que duen, amunt i avall, (...) mercaderies invisibles. El tren, al seu pas, és un tro harmònic, la música que s'escriu per als insomnes”. Encara avui, en

▼ El pas del tren per Girona, avui

Andersen i Uranis

L'evolució del transport, amb la decadència dels carruatges i l'enlluernament pel ferrocarril, troba la millor il·lustració en l'experiència viscuda a Girona per Hans Christian Andersen. Quan l'escriptor danès va entrar a Catalunya, l'any 1862, a l'inici del viatge que donaria lloc al llibre *Spanien*, va travessar l'Empordà en “una sobrecarregada diligència” i va ser a Girona on va canviar de mitjà de transport: “Arribàrem a l'estació del ferrocarril i vam sortir del carruatge tancat i polsós. De nou tornaria a començar l'encant dels nostres dies: de nou a volar amb el ferrocarril! Cal dir que fou un encant per a moltes senyores grans; la de la diligència, de dalt estant, va senyar-se abans de posar el peu sobre el marxapeu i, ja dalt del tren, tornà a senyar-se abans d'asseure's en aquell demoníac carruatge sense cavalls. Amb quina comoditat hom seia en el tren, comparat amb la diligència! Els seients eren tan blans! Hom podia estirar les cames i hi havia espai per a respirar. El ferrocarril encara era una novetat en aquests indrets i per això es veia una gran colla de gent a l'hora de sortir el tren.”

Mig segle més tard, el 1937, el poeta Kostas Uranis va viure amb gran contrarietat l'experiència adversa, reflectida a les pàgines del seu llibre *Hispania*: una avaria de la línia fèrria el va obligar a baixar del tren a “la petita ciutat de Girona”, on els viatgers van ser encabits en cotxes al servei dels hotels de la ciutat, “carrosses de forma estranya, llargarudes i cobertes amb una mena de lona rodona trenada, exactament iguals a aquelles que porten en els seus periples els gitanos i les companyies de pallassos”.

el poema *Girona*, Narcís Comadira sent com “gemega l'últim tren que no es para / que ve de la frontera va cap a la frontera”. Encara avui, com en el vers de Susanna Rafart, Girona és “una ciutat amb trens (...) encegant la quietud dels teulats”.

Des de l'encimbellat col·legi dels Maristes, l'adolescent Josep Pla es llevava cada matí a dos quarts de set i veia passar al lluny “l'express de França / ple de llums / amb el voluminós fum blanc / que exhalava la locomotora”. Mentre tremolava de fred per l'aigua gelada de les ablucions, Pla imaginava “que la caldera de la locomotora / era la suprema bellesa”. De gran, Pla pujaria molt sovint a aquell tren, i en deixaria constància en les seves proses, com ho farien Víctor

El camp de combat de la història

Hi ha terres emperesides i com a verges de tot contacte amb el pas-sat, que transcorregué per elles indiferent i estèril. Jamai la marave-lla va florir en tals sojorns ni les galopants quadrigues de la victòria, ferrades d'or, hi fressaren, perdent-se en la llunyania, els camins lluminosos de la immortalitat. Vegetaren, no visqueren; i per això el pensador, l'arqueòleg, l'artista, se n'allunyen o hi passen distrets i sense emoció, deixant-les oblidades en els llims del prosaisme. Però hi ha altres terres d'elecció i prodigi que, des de les primeres edats del món, vénen marcades amb la dolorosa tant com augusta pre-ferència de lo trascendental. En elles s'hi han acomplert les grans coses i s'hi han debatut els grans principis de la civilització. Situades en la confluència natural de races i territoris, allà on regolfen durant milers i milers d'anys totes les corrents de l'existència, han vist arri-bar una darrera l'altra les emigracions, han sofert la topada dels pobles rivals i s'han convertit en teatre de les lluites decisives. Són el verdader camp de combat de la història: allà s'ha resolt el plet de les

dominacions, s'han guanyat o perdut les hegemònies, han començat o acabat les èpoques divisòries i han sorgit les fites terminals dels imperis. Refugi dels pobles vençuts cada volta que reculen davant l'onada de les invasions, en el caire de sos penyals s'esmola l'espasa de les reconquestes. De ses valls abscondes, que's cobreixen d'abadies i burgades, sorgeix l'aua de les noves llengües i de les noves nacionalitats. I per a que tot els sigui grandesa i abnegació, esforç i sacrifici, quan ve l'hora esplèndida de les collites se'n regalen i en gaudeixen altres encontrades més joves i de lluny terme, no quedant-li a la terra creatiu altra cosa que l'extenuació dels grans deslliuraments i les glorioses mutilacions i ferides de la maternitat.

¿Qui no reconeix en tot això la imatge i els destins mateixos d'aquesta *Catalunya vella*, per la vostra ciutat simbolitzada i presidida?

MIQUEL DELS SANTS OLIVER
Jocs Florals de Girona 1913

▼ Vilablareix,
amb Girona al fons
[de Ramon Prior]

Català o Prudenci Bertrana. Caterina Albert, a la novel·la *Un film*, col·loca un personatge en un departament de primera: “El Senyoret, no saciat ni avorrit encara per l’abús de viatjar, deixava enganxar amb curiositat la mirada vagarívola en els menuts accidents del paisatge, que anaven desfilant amb volubilitat caleidoscòpica; ara un turó coronat per una masia, ara una alzina de soca retorçada, ara un camp sienós on el parell pintava amb l’arada una ampla franja musca, ara un ramat que s’esgranava pel rocatall d’un pendís, ara tres vailets en renglera que feien, amb posat desvergonyat, pam-i-pipa al tren...” Bertrana, que va contemplar molts paisatges del tren estant, va comentar

l'ambient del seu interior en un sarcàstic impromptu:
Viatgeu en tercera.

Els poetes d'avui encara viatgen en tren. En els versos de *Finestra de tren*, Antoni Puigverd travessa el Gironès, de retorn a Girona “i, a poc a poc, s’ha fet de nit. Només / uns grocs vacil·len de lluny quan passem, / perforant la carn negra de la fosca, / prop d’algun poble taciturn”. Gabriel Planella també viatja en tren, entre Caldes i Girona, i anota en el seu dietari: “Des del tren, fullejo el paisatge: els verds escapçats pels grocs passen tendres i ràpids, brillants i un punt humits, com acabats d’esmaltar. Al cel no hi ha ni un núvol: la tramuntana ha fet dissabte.”

Narcís Comadira viatja *En tren, un migdia d’octubre*, i en la prosa *En tren* contempla, a ple dia, el paisatge familiar del Gironès: “Paisatge humà, treballat, ordenat per segles d’habitudo i sacrifici. Paisatge que ens fa sentir segurs perquè les coses hi tenen noms coneguts, de sempre, la vida hi és regulada per una tradició ancestral, la llengua mateixa hi roman immòbil en els topònims antics, configurats fa segles. La terra hi està en pau amb ella mateixa...”

Del tren estant, hem tornat a l’essència del Gironès: una terra ordenada arran d’un camí que ve de lluny i va lluny; un pont que uneix terres i gents, civilitzacions i cultures. Una comarca que ho veu passar tot, de grat o per força, amb convicció o amb displicència, però sense deixar-se arrossegar mai pel corrent del temps i de la història.

Quan Bertrana veia passar el tren amb sorolls i esbufecs i un rastre de fumera, diu que pensava en els viatgers “amb un poc d’irònica llàstima” i se sentia plenament feliç en la seva immobilitat impertorbable, “respirant l’hàbit de la terra”. I, en adoptar aquesta actitud, esdevenia sens dubte l’encarnació vivent de l’esperit del Gironès. 🐾

El vent del Gironès

El Gironès té el seu vent propi: el vent de la fam. “Així denominen, al Gironès, un vent càlid que mustiga les plantes”, diu Camil Geis com a justificació del seu poema *El vent-de-la-fam que passa*: “Aquesta vetlla roent / té un so aspre de balada. / La lluna, color d’aram, / i de sang, les nuvolades. / Com un respirar de forn, / diríeu que el vent escalda: / el vent-de-la-fam, talment / el vent-de-la-fam que passa”. Els efectes de la ventada inclement són descrits pel poeta amb imatges expressives: “El camp és tot capolat / com després d’una batalla. (...) El blatdemorar, retut / i amb les fulles calcinades, / fa un so metàl·lic, talment / de desferres o d’espases. / Els cans fan uns lladrucs llargs / quan sangloten les campanes / un Àngelus estrefet / pel vent-de-la-fam que passa.”

▼ Paisatge
[de Prudenci Bertrana]

Girona

EN UN MOMENT FELIÇ del seu llarg camí iniciàtic, *Gombó i míster Belvedere*, protagonistes de la novel·la d'aquest títol de Joan Agut, són empesos pel vent i, enfilant-se pels aires, volen solemnement sobre Girona. I diuen que, “des d'aquella alçada, la ciutat semblava un poblet de pessebre, estàtic i irreal”.

La irrealitat de Girona no desapareix quan es contempla de terra estant. Miquel Juanola, en la seva *Visió de Girona*, l'endevina de lluny i li sembla que la ciutat, allargassada, “com braços de geganta que cerquen l'abraçada / els dos cloquers aixeca, fendint la boira lleu”.

Però, fins i tot en acostar-s'hi, persisteix la capacitat de sorpresa. Així, Margarita Colom sospita que Girona podria ser “una ciutat submergida, / emergida de les aigües”, i la veu, ben de la vora, “vestida de boira i somnis, / llindant la irrealitat”.

Des del cel, des de terra, des de l'aigua, Girona manté viu el seu misteri. I és que, com diu Josep Vicente, “una ciutat és un fet infinit, inacabable”. I afegeix, a l'article *Les ciutats i els llibres*: “Per la virtut insubstitüïble de la literatura, el contacte amb una ciutat pot ser un esdeveniment entre màgic i il·lustrat, propiciador d'íntimes experiències (...) Pot ser que el Paradís, que va ser un jardí o parc, sigui en realitat una ciutat: una ciutat on cadascú reconeixeria, ben ordenats i en eternal harmonia, coses i aspectes de les diverses ciutats conegudes i estimades, potser llegides. Per exemple, en un cas concret, hi conviurien Lisboa, Perugia, Venècia, Trieste, Lucca, Barcelona i també Girona.”

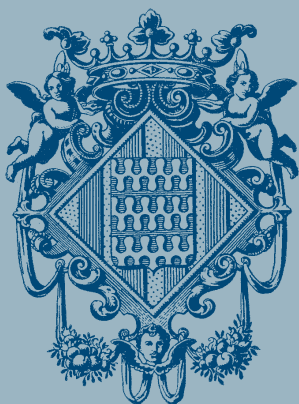
Aquest “també Girona” de Vicente és simptomàtic de la doble fascinació que ofereix “la ciutat coneguda” i “la ciutat llegida”. Perquè sovint la Girona real confon les seves fronteres amb les de la Girona literària, la que la pròpia ciutat ha inspirat i ha fet créixer en les paraules dels escriptors: els memorialistes que l'han

Girona des de la muralla

descriu, els assagistes que l'han interpretat, els novel·listes que l'han poblat de gent i els poetes que l'han impregnat de sentiments i de somnis.

L'any 1917, Xavier Montsalvatge i Joaquim Pla escriuen, a *Terra de gestes i de beutat*: “Poques, ben poques ciutats han merescut dels escriptors i poetes una tan profunda atenció com Girona. I és que la nostra ciutat és, com poques, propícia a la meditació i a la inspiració”. L'any 1935, en carta a Josep Tharrats, Víctor Català diu que “només en les velles orgues daurades en la penombra mil·lenària es troben certa mena d'harmonies, inicialment madures i gràvides de perfec-

cions sentimentals i estilístiques, i Girona és una d'aquestes orgues meravelloses". L'any 1933, en un article als *Quaderns de la Revista*, Josep Tharrats parla de Girona com una font d'inspiració "en què tota visió de bellesa esdevé límpida a l'esguard, les idees es cristal·litzen i prenen forma en els grans silencis". L'any 1935, en el *Discurs* de president dels Jocs Florals, Prudenci Bertrana confessa el paper fonamental que Girona ha jugat en la seva vocació d'escriptor: "Les millors pàgines de la meua obra literària, la majoria dels meus herois i dels meus escenaris, han sortit d'aquesta formidable mina de somnis, d'esgarrifances, de

La pujada del rei Martí

majestat i de puresa." Vint-i-vuit anys abans, dia per dia i en el mateix lloc, un altre president dels Jocs Florals, Joaquim Ruyra, havia evocat igualment la seducció d'uns indrets urbans que omplen els sentits dels escriptors i "s'emporten la imaginació cap al somni".

Amb el temps, els escenaris es modifiquen, el llenguatge evoluciona i la sensibilitat reacciona a nous incentius, però la seducció de la ciutat perdura. L'any 1987, Miquel Pairoli escriu a *El Punt* sobre Girona com a indret propici al desvetllament de passions literàries, on tot convida "a agafar el llapis i posar per

Oda a Girona

[...]

L'ànima posa en cada pedra nova,
Vella Ciutat de les antigues gestes;
Res no és efímer quan la flama viva
Tot ho fecunda.

Tradició, no interrompuda, en marxa:
Pedres amb pedres, cors amb cors teixint-se;
Segles amb segles, temps amb temps fonent-se.
Tot una Flama!

Vingui una veu a desvetllar les pedres
Dels murs antics, si cauen o no cauen:
Sigui ressò d'antics clarins que foren
Vibrants un dia.

Sigui el potent despertador que animi
El cor humit de cada pedra tosca
I que desfogui cada flauta muda
D'orgues immensos.

I si per cas ma veu és insegura
I no té força per alçar les pedres,
Que el vent inflami ses guspises minses
I les exalti.

[...]

CAMIL GEIS

De primavera a reravera

*Eternat Rahola: He rebut
la seva lletra tant adalerada.
Comprenc aquesta atracció
que la ciutat obra en els espe-
rits asseगतs d'acció ideal
com es el de voste.*

*Sempre i la vora del
cor el té - sia allí heu sia -
sua amida
J. Maragall
Barcelona 28 Maig 1907*

▲ Manuscrit de Joan Maragall:
carta a Carles Rahola

▼ Sarcòfag de Sant Feliu

escrit aquelles cogitacions". El mateix any i en el mateix lloc, Narcís Comadira repassa la seva producció lírica dels últims quinze anys amb trenta "poemes que parlen de o situats a Girona", i M. Mercè Roca afirma que "encara que marxés, la ciutat seguiria sortint com ara" en allò que escriu. I el 1977, a *La fràgil xifra de pedra*, Biel Mesquida descobreix "una de les claus més pregones i fosques de la Girona que ador: la seva capacitat humana i urbana per ser escenari d'un novel·lesc dins la vida quotidiana de capital històrica i civilitzada d'aquesta contrada catalana ben europea".

Entre l'oda i el pamflet

Girona, que ha generat tanta literatura, ha inspirat relativament poques odes. En els Certàmens de l'Associació Literària del segle XIX n'hi trobem algunes de característiques. L'any 1895, la titulada *Fe geronina. Oda*, de Francesc Ubach i Vinyeta, encara deutora de l'inevitable tema bèl·lic: "Tingués, la Fama, per lloar tes gestes / tantes trompetes com tos murs ferides..." L'any 1901, l'*Oda a Girona*, d'Antoni Viver, recau en l'argument obligat: "Jo vull cantar, Girona, la jornada / en què el teu nom va prendre la volada / fins a assolir l'hermosa / regió de l'immortal". L'any 1910, Pere Roca i Martí obté un premi en els Jocs Florals de Buenos Aires amb una *Oda a Girona* que canta la seva bellesa física: "Mirant-te majestuosa a prop de la ribera / t'enjoies i empolaines per sobre de l'Onyar..." L'any 1918, l'*Oda a Girona* de Lluís G. Pla veu la ciutat encara submergida en el somni de les velles glòries: "Ets dormenta i feixuga de la immortalitat / i pesa en tes parpelles polsina de miracle. / Brolla del teu si càndid la joia del passat / en deu inesgotable." Però l'any 1919, el *Romanç de la ciutat*

de Girona, de Narcís Masó, fa vots pel seu desvetllament: “No t’arrauleixis, Girona; / no et posessis a dormir, / que a l’horitzó ja hi apunta / la claror d’un nou matí.” L’any 1951, l’*Oda a Girona* de Camil Geis aposta per aquesta ciutat desperta i encarada al futur: “Dreça’t, Girona, per vinents conteses, / no fos el cas que en l’immortal ensomni / el sorprenguéssis la gloriosa Pasqua / morta per sempre!”*

Però deu anys abans que Geis publicués la seva oda, el 1941, en plena postguerra, Miquel de Palol n’havia escrit una altra que no seria coneguda fins l’any 1977. El poema es titula, efectivament, *Oda a Girona*,

Pamflet a la vella ciutat

[...]
 Ciutat adusta, sense clarianes,
 Massa d’ahir i massa poc d’avui,
 Arquimesa pansida,
 Gris de caserna i negre de sotanes...
 Qui em blasmarà, Girona, si no et vull?

Si encara et vanes de l’ensopiment,
 Gloriosa ciutat escarransida,
 I amb un heroic accent
 Parles de mort a qui en tu cerca vida
 I joia i llum i fressejar de vent;
 Plena de nyonya de la Independència
 I en res independent,

Farcida d’una hipòcrita prudència!
 Si fins et cal la son de la tardor
 Per estrafer la gràcia i el trasbals
 De la festa major;
 Si no tens baume pels sentits malalts,
 Si en tu, debades, he despès la forta
 Frisança i febre de la joventut,
 I als meus desitjos has barrat la porta
 Parlant-me d’heroïsmes i de virtut;
 Com vols, Girona, que no et senti morta
 Dins d’aquest aire d’antigor que put?

JOAN MÍNQUEZ
Moments

però es tracta d’un plany i d’un memorial de greuges a través dels quals l’escriptor abatut i isolat enllaça la situació de la ciutat amb l’estat del seu esperit: “Núvia dels meus vint anys, quin malfat passa / en els teus murs, que l’herba s’hi marceix / i cova un malestar en cada passa / que l’odi sotja i la traïció engoleix?”

En una situació personal quasi idèntica, Laureà Dalmau escriu el 1958 una oda *A Girona*, en paral·lel a la del seu amic Palol, que no serà publicada fins l’any 1996: “Pobra Girona, la ciutat soferta! / Quants anys perduts endins d’aquell turment! / Tants anys perduts, i en la ferida oberta / encara avui no hi trobes guariment”.

El 1924, molt abans que Palol i que Dalmau, un Joan Mínguez desenganyat de Girona havia vessat la seva indignació en una anti-oda: el *Pamflet a la vella*

◀ Nit de lluna a Girona
 [de Prudenci Bertrana]

Nascuts a Girona

A Girona hi ha nascut molts escriptors, però alguns d'ells fins i tot han volgut deixar constància escrita del lloc precís on van néixer:

Joaquim Ruyra, l'any 1858: "Aquí (al carrer de Sota Muralla), jo, fill d'una família de la costa selvata i amb pairal blanenc, vaig obrir els ulls a les meravelles de la llum."

Tomàs Carreras i Artau, l'any 1879: "Vaig néixer en una casa del carrer de la Força, situada davant de l'Institut."

Miquel de Palol, l'any 1885: "En un segon pis del carrer de la Cort-Reial, just a la cantonada de les Voltes d'en Rosés; un pis humit, sense sol, espaiós i de parets molt altes."

Aurora Bertrana, l'any 1892: "Vaig néixer al barri del Mercadal de Girona (al carrer de les Hortes), en una de les cases veïnes a l'església parroquial, on vaig ser batejada. Feia exactament nou mesos que els meus pares s'hi havien instal·lat, en plena lluna de mel."

Camil Geis, l'any 1902: "Gironí d'extramurs, les primeres parets que vaig veure, en venir al món, foren les de la casa número 87 de Pont Major, barriada de la ciutat tres voltes immortal."

Manuel Bonmatí, l'any 1903: "L'any 1903, quan Espanya acaba de perdre Cuba i Filipines; quan el país sencer i Catalunya en particular es troben immersos en una onada de pessimisme que ningú no s'atreveix a superar, el març d'aquest mateix any, al segon pis d'una casa situada prop de l'Onyar, jo vaig venir al món."

Miquel Melendres, l'any 1905: "Ciutat del meu bressol! La vaig veure per primera vegada un 11 de desembre. El cel li havia posat una capa de neu. Darrere els vidres d'aquell pis del carrer de Ciutadans, només vaig veure un xic la façana de la casa del davant." "Una ratlla de neu a la barana / del balcó, en obrir els ulls, romput el si / matern, solcava el cel d'aquell matí. / Tot era fi d'una justesa sana. / Tot era net al meu primer coixí."

Agustina Rexach, l'any 1910: "Vaig néixer al carrer de Sant Francesc, que nosaltres en dèiem Sant Francisco, i que anys més tard fou anomenat de Pau Casals, i actualment de Santa Clara."

Narcís-Jordi Aragó, l'any 1932: "Vaig néixer a la casa número 8 del carrer dels Ciutadans, un carrer amb l'infern a un cap i el cel a l'altre: comença amb el rostre del dimoni esculpit en una cantonada i acaba amb una làpida que promet 250 dies d'indulgències per cada parenostre que es resi a una imatge de sant Antoni."

Narcís Comadira, l'any 1942: "El carrer Nou és el meu carrer. Hi he nascut, just darrere els vidres del primer balcó del principal del dotze."

Joaquim Nadal, l'any 1948: "Vaig néixer (a la plaça de Santa Llúcia) en l'habitació d'una casa amb finesstrals oberts al paisatge urbà i monumental més espectacular, potent i serè alhora, que pugui recordar."

▲ D'esquerra a dreta, Xavier Montsalvatge, Carles Rahola, Eduard Prats, Prudenci Bertrana, Tomàs Sobrequès i Pere Ciurana

ciutat, subtitulada sarcàsticament *El meu Elogi de Girona*: "Ja ets lluny, ciutat heroica i espectral, / pastosa melangia de Girona, / llit de traspàs amb runes per capçal / i xiprers per espona..."*

Entre l'amor i l'odi

És evident que Girona ha estat capaç de convertir en matèria poètica tant els grans amors com els grans despits. En aquest contrast entre l'oda i el pamflet es dibuixa un tret bàsic de la literatura gironina: la contradicció que impregna moltes pàgines en les quals, com diu Narcís Comadira, "l'amor i l'odi hi apareixen a vegades trenats". D'una banda hi ha els poemes farcits d'elogis, a vegades tòpics, com les de *Girona*, de Lluís G Pla, o les *Evocacions de Girona*, de Carles Fages de Climent, a vegades sincers, com els de *Tots els ocre*, de Núria Espinellà: "Et contemplo amb els ulls que vas obrir / a la bellesa rara dels teus dies, / un matí de febrer, ciutat

El nom de Girona

La ciutat de Girona no apareix pràcticament mai a la literatura oculta sota topònims inventats o paral·lels. La major part dels escriptors s'hi ha referit sempre amb el seu nom autèntic. En alguns casos, Girona ha estat simplement la ciutat sense nom; no ha estat anomenada expressament, però tothom l'ha sobreentesa. Així ocorre a *Josafat i Jo!*, de Prudenci Bertrana, a *El llibre de l'August d'Alzina*, de Carles Rahola, a *Ciutat creada*, de Pere Bech, a *Ciutat petita i delicada*, de Jaume Ministral, a *La ciutat*, d'Assumpció Cantalozella o a *La Gàbia d'Or*, d'Antoni Puigverd. Només Salvador Ferrer, a la novel·la *L'arc de Sant Martí*, va inventar una ciutat nova, Riurona, que es podria confondre amb Girona si no fos que la capital també surt a l'obra, de tant en tant, amb el seu nom veritable. Es tracta d'una ciutat imaginària, però quasi bessona, l'existència de la qual és justificada així per l'autor: "Per a tot allò que pugui fer mal a la meua ciutat, faré servir el nom de Riurona, i totes les coses bones que s'hi puguin trobar seran de Girona." Frederic Pujulà, en canvi, va optar per començar a Girona el seu relat *Homes artificials*, però amb una negació inicial en clau irònica i suficientment entenedora: "Vaig anar a establir el meu laboratori en una heroica vila catalana, trista, bruta i clerical, el nom de la qual no us interessa, si bé m'interessa a mi per fer constar que no era pas Girona, car així m'ho féu dir un periodista barroer, i tal informació podria haver arribat a les vostres orelles."

madura". De l'altra banda hi ha els poemes durs o desencisats, com el titulat *G.*, d'Antoni Puigverd: "Ciutat estranya, boca negra, òxid! / (...) Ciutat, t'hauria infós, si hagués pogut, / una ànima corrupta (odiava / l'eternitat de l'ànima de pedra)..." O el titulat *Metròpolis*, de Pep Vila: "Pavelló venerat, vella despulla / ets tu, ciutat, deessa apaivagada / per mai no haver-te tret la

túnica submissa / de papers rebregats que s'han marcit..." O el sonet *El teu nom, entre somnis*, d'Albert Rosich: "I mira que et puc fer retrets quan pinto / la teva imatge, pedra preciosa, / perquè el desdeny tampoc no m'abandona: / m'has volgut sempre infant, potser gelosa, / i ara he crescut. Diré el teu nom, Girona. / (Somric amb tu escrivint això i llegint-ho)." O la prosa *Majúscules*, de Josep Pujol i Coll: "La teva atmosfera m'ha corcat fins al moll dels ossos, i t'he de donar les gràcies per fer-ho tan dolçament. (...) Gràcies, taüt amable, per haver ornat el meu pas amb crisantems efímers per trepitjar... (...) No deixaré pas de lloar-te i d'envejar-te mai, ni des de sota terra, perquè m'has vençut, vella jueva (...) i, tot vencent-me, ciutat astruga, has permès d'empegueir-me amb la teva victòria."

Aquests textos expressen sentiments contraposats com els que, segons explica a *Girona i jo*, va experimentar Miquel de Palol mentre feia el servei militar a Barcelona. Entre l'enlluernament de la gran ciutat i l'enyorament de la seva ciutat petita, Palol va optar per tornar sobtadament a Girona: "Val a dir que vaig sentir una lleu punxada de tristesa i un descoratjament insospitat en pensar que aquella quietud podia ofegarme. Però vaig comprendre de seguida que tot el passat no havia estat més que un somni, i que el meu món era aquí." Carmen Alcalde va tenir una reacció semblant, després d'un llarg distanciament, quan va fer el *Pregó de Fires de 1990*: "Moltes vegades, els que estem lluny de Girona, sentim una morbosa necessitat de parlar-ne amb indiferència, de dir que és una petita ciutat provincialiana, de tractar-la amb una certa lleugeresa. Però això no és més que una manera d'estimar-la, una forma mal dissimulada d'expressar allò que no és més que nostàlgia. Perquè, en el fons, he de reconèixer que Girona és la meua vertadera pàtria."

Aquests sentiments viscuts es traslladen sovint, d'una manera literal, als personatges de ficció que senten indistintament la doble sensació d'odi i d'amor entrecruats al fons de l'ànima. En Quimet, d'*All i salobre*, de Josep M. de Sagarra, deixa enrera un dia la “imatge medieval de Girona, vestida de boires de purgatori”, que ha estat durant molt temps la seva presó, però “l'últim adéu emfàtic que li llança la ciutat li dona un malestar sota les aixelles, un neguit de picor i de mossegada”. L'Innocenci, d'*El vagabund*, de Prudenci Bertrana, aconsegueix “deslliurar-se de l'ombra malèfica d'aquell grandios amàs de parets, saturades de llegenda i misticisme”, però, “per un rar fenomen, a mesura que sentia el tòxic de llur pàtina enervar-li l'ànima, més llur bellesa i respectabilitat se li feien entenedores i més les estimava”. En Nonat, d'*Un film*, de Víctor Català, que havia fugit de “la Girona que l'ofegava”, torna al cap d'uns anys a la ciutat “encallada en el temps” i, “per damunt d'antigues rancúnies, de previsions, de males recordances, sentí que acabava d'esclatar en son si, mateix que una altra flor de meravella, un amor filial a sa vella i reposada ciutat”.

La ciutat morta i viva

Paral·lelament a la dualitat amor-odi, trobem a Girona una altra dualitat literària: la de la ciutat morta que és alhora una ciutat viva. La Girona morta s'inclou en un dels grans mites de la literatura europea en el traspàs del segle XIX al XX. Un mite que en aquest cas té el seu precedent en el romanticisme —només cal llegir les evocacions gironines de Pau Piferrer i de José Zorri-

◀ Prudenci Bertrana, Josep Pla
i Miquel de Palol [d'Enric Marquès]

Evocació mortuòria

Girona, la vella ciutat, guaita encara insistentment les dolors passades, amb les seves nines fixes. Sos cloquers taciturns, ses esglésies ombrívoles, sos carrers solitaris, ses tombes eternes, ses hores immòbils, sos llunys de muntanyes fredes, tot ens rememora llegendes de crims i heroïsmes, de malvestats i endurances, de fereses i abnegacions. Ens revé eternament la consideració de l'eternitat i de la mort. Tot bruit irreligiós s'esvaeix al nostre voltant, tota distracció dels sentits agonieja... I adrecem la mirada cap endins! I entre una foscor que ens esborrona, hi veiem tremolar, profunda, minúscula, la nostra animeta.

La vida més bella de naturalesa que hi ha en tu, oh Girona, és el vent, és el fred, la mortalla daurada de les fulles, la majestat suprema de les postes dolorides! Tu ofereixes a les magnes desesperances de la naturalesa tes funerals pujades, on l'herba ix entre els còdols; i tos antics murs, negres d'humitat; i el ressò de tes buïdors i el plany de tes recances elegíaques. [...]

Vella ciutat ducal, tu em dones l'esgarrifança del sepulcre. Jo m'agenollo en els racons de les teves esglésies centenàries, jo prego damunt les lloses santificades i m'uneixo amb tots els que han existit i han pregat, perquè com ells oferesc la prosternació i l'oració; i els imploro recordant la proximitat glacial de la meva fi.

JOSEP CARNER
Coses gironines

lla— i que es desplega en el decadentisme, el simbolisme i, en general, en tot el modernisme per allargar-se fins els nostres dies. Gabrielle d'Annunzio, que l'any 1848 publica *La città morta*, exerceix una forta influència sobre escriptors gironins com Palol i Tharrats, i catalans com Eugeni d'Ors, autor del *Discurs presiden-*

cial dels Jocs Florals de 1911, en què compara Girona amb Venècia, amb un ressò de *Il fuoco* de D'Annunzio i de les *Esquises venecianes* d'Henri de Régnier que és denunciat per Tharrats com un plagi.

Però molt abans, l'any 1892, ja havia aparegut la novel·la de Georges Rodenbach *Bruges-la-Morte*, i els escriptors catalans del moment, encapçalats per Josep Carner, havien trobat la seva millor versió autòctona en la Girona dels rius i dels convents, dels carrers estrets i de les persones encongides. Només cal recordar algunes de les *Coses gironines* de Carner, signades amb el pseudònim d'Oleguer Recó,* o els seus poemes premiats als Jocs Florals gironins de 1905, *El fred negre*, i 1906, *Gerundiana*: “Girona grisa i fosca, solemne i afinada, / conec el teu misteri i el teu immens dolor.” O el *Visionari* i el segon dels poemes titulats *Girona*, de Miquel de Palol. O *Els carrers vells de Girona* o *Girona en la nit*, d'Alexandre Plana, o el *Girona a la tardor*, de Josep M. de Puig Surós. O el ja esmentat *Pamflet* d'en Joan Mínguez, o els versos de Ferran Agulló, titulats directament *La ciutat morta*: “Vella ciutat voltada de muralles / en runes i enderrocs, on creix l'ortiga; / embossada amb les boires hivernenques, / trista i callada amb tes desertes places...” Si de la poesia passem a la prosa, trobarem les *Imatges de Girona*, del mateix Plana, *El llibre de l'August d'Alzina*, de Carles Rahola, o les descripcions d'*Un film*, de Víctor Català, d'*Helena d'Arbós*, de Ruyra, de *Josafat*, de Bertrana o d'*Els vells carrers del Mercadal*, d'Antoni Viver. Aquest escenari tètric es completa amb l'actitud de la gent, “arraulida” en *El fred negre* de Carner i “conformada, inamovible, impertèrrita” en *El vagabund*, de Bertrana.

El mite de la Girona morta s'allarga en el temps i es revifa durant la llarga postguerra. D'una banda, en els poemes dels vençuts, com els esmentats Palol i Dalmau, i de l'altra en els versos dels vencedors. En el diari *Los*

Tot crema per dins

Aquestes pedres de Girona, tan nobles: la Seu, dreta com un xiprer i platejada com una olivera; les portalades de les esglésies velles; els porxos aixafats i els patis senyorials, tenen una ànima ardent. Sembla que les pedres han esdevingut grises, de la flama roent que les consumeix. Són grises, amb aquella lividesa dels Sants i dels il·luminats. [...]

Cerquem l'ànima que fa bategar les pedres de Girona! Deu ésser una ànima immortal i apassionada. No us enganyi la grisor de les velles esglésies ni la lividesa de les torres enrunades. Tot crema per dins. I damunt aquesta gran flama amagada de Girona, l'àngel escapçat del cim de la Catedral sembla una antorxa atiada pel vent.

TOMÀS GARCÉS

Paisatges i lectures

▼ Manuscrit de Josep Carner: presentació d'“Auques i ventalls”

± aquesta ciutat la voltaria d'unes arbrades altes i castissimes, i d'unes valls amagades de prosperitat, i d'unes hortes de fulles obscures i sensuals i de unes vores de riu que murmuressin amb la fressança de les fulles i les aigües la cançó de l'amor i la immortalitat, i d'unes portes on la llum sangonosa es deixats amb suprema recança, envermellint de purpures divines les cares de les parelles contempladores. I si hauria de posar un nom a aquesta ciutat li cercaria un nom que rimés amb Barcelona i que fos més curt: un nom així com Girona.

▲ Joaquim Ruyra
[d'Enric Marquès]

▲ La fi del món a Girona
[de Carles Fontserè]

La fi del món a Girona

El *Beatus* de la Seu gironina glossa les visions de l'Apocalipsi, el llibre bíblic sobre el final del temps. Nou segles després, Josep M. Gironella situa a Girona l'acció de la novel·la *El Apocalipsi*.

Joaquim Ruyra va ser el primer d'imaginar, en el conte *La fi del món a Girona*, com seria l'últim dia de la ciutat: la multitud espaordida es refugia a l'escalinata de la catedral, mentre al seu voltant, assetjades per l'aigua, cauen les cases i les muralles i "tot s'esgavella amb sorda remor".

En el relat *Susqueda*, de Miquel Fañanès, que es clou amb una citació explícita del conte de Ruyra, Girona és engolida per una gran onada que arriba a la ciutat com a conseqüència del trencament de la presa. També a la paràbola *El retorn a la Lluna*, de Lluís Bosch Martí, la ciutat és submergida a les aigües desbordades dels rius, i "només els que entren a la catedral se salven de l'onada gegantina", perquè el temple s'alça de terra i es posa a volar per l'espai infinit del cosmos.

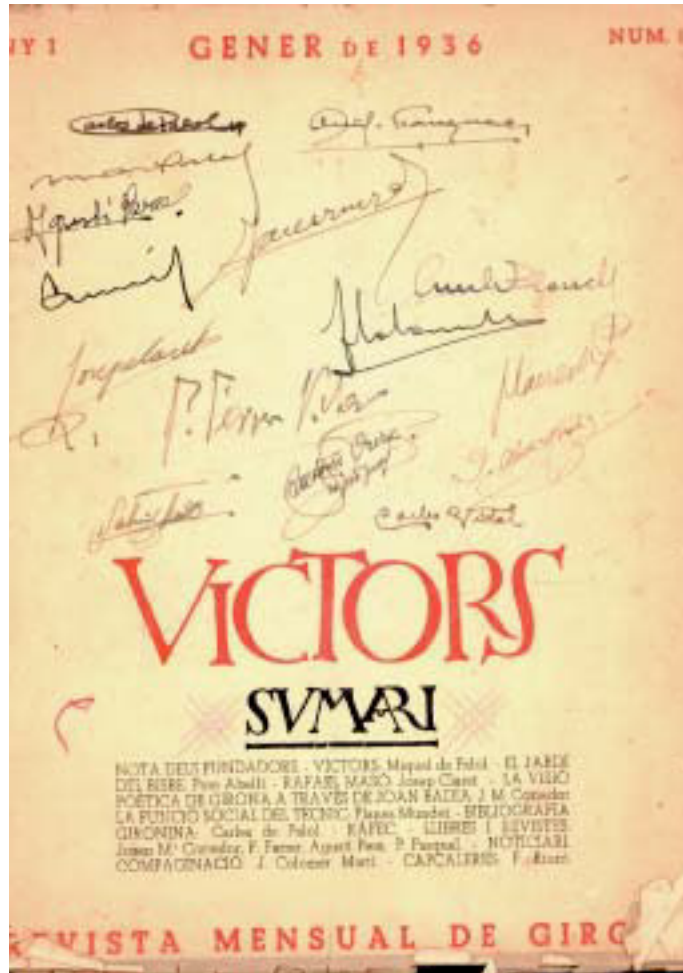
A la novel·la *Per a qui es baten els ous*, de Xavier Coromina, Girona sucumbeix a una terrible plaga de cucs mutants. A la novel·la *Fred negre*, de Martí Masferrer, la ciutat s'enfonsa a causa de l'explosió, en ple viaducte elevat, d'un tren que transporta residus radioactius. En el relat irònic *Ecsgirona i jo*, de Josep M. Fonalleras, explota una central nuclear instal·lada arran de l'Onyar i els supervivents, que malviuen a les clavegueres, surten de tant en tant per veure la catedral, "un enorme edifici que domina tot el desert".

Sitios, l'any 1946, apareix *Gerona lírica*, de Rafael Manzano: "Oh ciudad, en tus pórticos siento / como la muerte me señala / con su dedo sin siglos. / (...) Bajo el silencio de tus calles cruzan / sombras fugaces de fantasmas; / en las veletas de las torres chillan / brujas encadenadas." I l'any següent, en el mateix diari, Valeriano Simón

publica el poema *Gerona al trasluz*: "Vaivén de luz y sombras, todo el paisaje muere. / La gris arquitectura de la ciudad declina / y canta en mis oídos su lento miserere / con un compás inmóvil que flota en la neblina..." El mite, incombustible, retorna els anys 50 amb *Ciutat creada*, de Pere Bech, *Girona, arca de somnis*, de Tomàs Roig i Llop, i *Cançons del color del temps*, de Maria Castanyer, i reapareix més tard amb *Girona*, de Salvador Espriu, *Molt posterior a Carlemany*, de Joan Perucho, *La Catedral*, de Narcís Comadira i, l'any 1947, amb *Girona*, de Xulio Ricardo Trigo: "Hi ha cases a ciutat / que s'han fet velles. / Hi ha molts carrers / que a penes tenen llum..."

Però tota aquesta realitat, o aquesta llegenda, o aquest mite fet de la barreja de les dues coses, conviu amb un altre descobriment: el d'una Girona que viu sota una aparença fantasmal. Ja diu Tomàs Carreras i Artau, a *La meua Girona*, que "les ciutats impròpiament anomenades mortes" són, per a ell, "les més vives". La vitalitat secreta de la ciutat s'insinua subtilment en les flors d'*Els carrers vells de Girona*, de Plana,

o en l'infant d'*Aquell carrer estret* de Rafael Masó, però es concreta en textos com *Girona* d'Eugeni d'Ors:* l'escenari és el de sempre, fantasmagòric, però amaga en el seu si persones que, com el mateix Masó al·ludit expressament, tenen l'ànima “nova i palpitant i sucosa i plena de futur”. El text de Xènius es clou amb aquesta metàfora: “Ets, Ciutat, una seca nou, de closca pètria i arrugada, però blanca al dins, tendra, lletosa, dolcíssima.” I Rafael Masó, en el text paral·lel *Vianant*

Bruges i Girona

En la creació del mite de la Girona morta, la influència de Georges Rodenbach sobre els escriptors catalans i gironins no es limita pas a la novel·la *Bruges-la-Morte*. També la producció poètica de l'autor belga pesa fortament sobre els poetes d'aquí i dóna peu a calcs temàtics i estilístics constants.

Ruyra dedica un sonet “a la pluja en un carrer antic”. Rodenbach escriu: “Cau la pluja en el dol dels carrerons deserts / com les llàgrimes mudes de les coses perdudes”.

Sagarra contempla en plenes Fires “l'aigua trista de la pluja de Tots Sants”. Rodenbach diu: “Hi ha un fum blanc i adormit que fa que tot respiri / la tristesa de sempre de Tots Sants”. Sagarra insisteix: “Sota dels ponts camina l'aigua trista”. I Rodenbach: “Els petons dels adéus dels silenciosos rius / se'n van molt lluny, molt lluny, per sota els arcs dels ponts”. En alguns casos, el paral·lelisme és total. Vegem, per exemple, aquests versos de Badia: “Ara a l'hivern i a les nits / Girona és com una vella / que amb un tremolor de dits / passa un rosari d'estrelles”. I aquests de Rodenbach: “Allà a la mitjanit, la monja, amb els ulls fits, / passa els grans del rosari daurat del firmament”.

Però les equivalències encara van més enllà. La ciutat morta de Mínguez i de Palol té un precedent exacte, quasi literal, en els versos del belga: “La ciutat ja s'ha mort irreparablement; / s'ha mort de lenta anèmia i de secret turment”. La “Girona grisa i negra” de Carner, la “silueta negra i grisa” de Palol, el “gris de caserna i negre de sotanes” de Mínguez, semblen calcats d'un poema del simbolista: “Aquest gris melancònic és fet de negre i blanc; / negre de les sotanes i blanc dels vels de monja”.

Si les dues ciutats s'assemblen, també coincideixen els sentiments dels seus habitants. Masó contempla en els crepuscles tardorals els “besllums dolorosíssims de la mort”; Carner voldria “anar morint amb una son d'infant”; Palol sent al capvespre “la secreta esperança de morir”. I Rodenbach desitja “viure com en exili, sens veure mai ningú / enmig de l'abandó de la ciutat que es mor”.

que passes..., diu que “Girona, de faç eixarreïda i fosca, és com una d'aqueixes fruites ossoses que a l'esguard són dures, mes que al paladar són fresques i sucroses après s'ha penetrat amb agudíssima dent en la mateixa carn de ses entranyes”. També Joan Badia, a *La campana d'en Jordiet*, contempla Girona “tan quieta de fora, tan plena d'inquietuds per dintre” i veu “passar, enmig de la grisor, un aire de gestació profunda”. Tomàs Garcés, a *Paisatges i lectures*, troba que la ciutat és com un

Eugeni d'Ors
[autocaricatura]

Ordenada pel Dant

Girona, Girona immortal! Ara és nit i les teves runes fan por. Hi ha, darrera la catedral, un sabbat de bruixots, tornats arquitecturals estructures. Hi ha un abim negre al peu de la nua aresta d'un altíssim mur. Les estrelles agudes viuen molt amunt, i les òlibes, molt baixes. [...]

Però, heus aquí l'aua. Canten els galls i la Devesa es torna, a prop del riu, suau i paradisiàca, així el bosc on Beatriu aparia.

Sí, Girona. Tu sembles ordenada per una febre del Dant. Les muralles, l'infern. Les esglésies, el Purgatori. Les arbredes, l'Empiri. [...]

Girona, tu ets com un vell militar invàlid i socarrimat pel foc de les tremendes batalles, i a qui puja, de tant en tant, a flor d'hirsut mostatxo, una clara bondat de nin.

Ets, Ciutat, una seca nou, de closca pètria i arrugada, però blanca al dins, tendra, lletosa, dolcíssima.

EUGENI D'ORS
Girona

gran caliu on “tot crema per dins”, i convida a cercar “l'ànima que fa bategar la pedra de Girona”^{*}; reprèn així la metàfora de Víctor Català, segons la qual *Girona antiga* “és un passat present, un quelcom mort que viu, / sarcòfag cisellat que a dins sent batre un cor”.

Aquesta Girona que reviu és la que somnia Rahola a *El llibre de l'August d'Alzina*: “Com més estimo el passat, més enyoro el futur.” El mateix Carner, que l'any 1906 cantava la Girona difunta de les hores immòbils i de les tombes eternes, descriu la ciutat virolada i bellugadissa, “plena de caràcter i voltada de gràcies” per a la presentació del volum *Auques i ventalls*. I Gabriel Alomar, en el pròleg a l'obra de Rahola, afir-

ma rodonament que “hi ha una altra Girona” i conclou: “No és la força d'immortalitat allò que fa grans els pobles, sinó més aviat la potència de renovació per la qual les ciutats es fecunden a si mateixes i s'improvisen joves sobre les ruïnes de llur pròpia vellesa.”

Viatgers i visitants

Moltes persones han visitat Girona i han deixat escrita la seva impressió en un llibre o en una crònica: mercaders i cronistes de guerra, viatgers il·lustrats i poetes romàntics, narradors minuciosos i esperits aventurers, exiliats i vencedors, polítics, funcionaris, periodistes... Amb els seus textos es podria confeccionar una guia alternativa dels escenaris i dels itineraris urbans.

La uruguaiana Cristina Peri Rossi va dir, a propòsit de Girona: “Em sembla que moltes vegades els estrangers escriuen sobre una ciutat millor que els seus habitants, perquè ho miren tot amb ulls nous, com de nen, i hi descobreixen més coses que els mateixos ciutadans.”

Són moltíssims els estrangers que al llarg del segle XIX deixen constància escrita de la seva fugaç vivència gironina. L'any 1803, Lady Elizabeth Holland escriu a *The Spanish Journal* que “Girona estava molt ben situada” però que “les carreteres eren ennegrides pels capellans”. L'any 1804, Pierre Louis Auguste de Crusy, marquès de Marcillac, passa per Girona i en dona compte a les pàgines de *Nouveau voyage en Espagne*. L'any 1805, l'escriptor suís Charles Didier no pot entrar a Girona a causa d'una epidèmia de còlera, però veu “de lluny les torres i les campanes que s'alcen i es dibuixen en negre sobre el fons grisós del crepuscle”. L'any 1845, l'anglès Richard Ford visita Girona, “ciutat clau de Catalunya”, i la troba destrossada pels setges i desmantellada per l'evacuació dels francesos. L'any

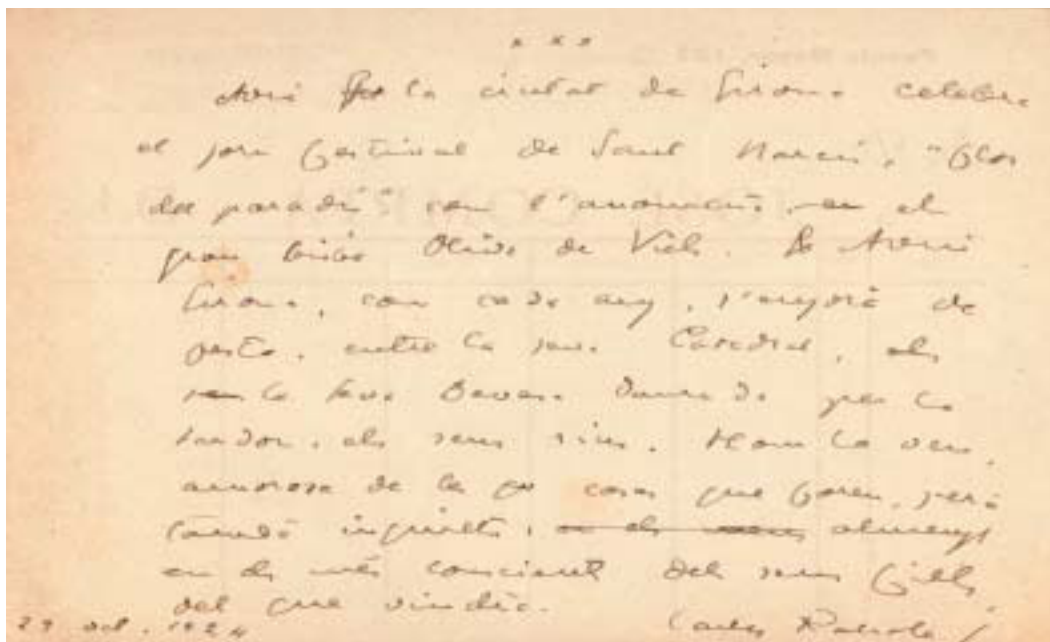
1858, el francès Justin Cénac-Moncaut descriu una Girona entre pintoresca i grotesca. L'any 1862, el dibuixant Gustave Doré i l'escriptor Charles Davillier constaten, a *Viatge per Espanya*, que Girona ha sofert “molts i acarnissats setges”. L'any 1862, el danès Hans Christian Andersen canvia la diligència pel tren a l'estació de Girona i explica l'episodi a les pàgines del llibre *I Spanien*. L'any 1865, l'arqueòleg britànic George Edmund Street afirma que “poques poblacions espanyoles resulten més interessants que Girona”. L'any 1868, l'arquitecte austríac Schulz-Ferencz parla encoimiàsticament dels monuments gironins i destaca el “singular agermanament entre la ciutat i el paisatge”, mentre que l'antropòleg francès Elie Reclus troba que “Girona és una de les poblacions més endarrerides de Catalunya” i que “les muralles que l'envolten limiten el seu horitzó intel·lectual”. El mateix any, el seu compatriota Maximilian Sorre anota que a la part baixa de la ciutat “les altes xemeneies de les fàbriques palesen l'esforç industrial de la Catalunya moderna”. L'any 1871, Blanc Saint Hillaire elogia Girona a *L'Espanya monumental i pintoresca*. L'any 1878, A. Gouverneur afirma, a *Un mes a Espanya*, que Girona és “una plaça forta que els espanyols consideren com la clau de Catalunya”. L'any 1889, Jules Tellier escriu, a *Relíquies*, que la façana de l'Onyar és plena de “cases tendres, de colors d'opereta”, i que la ciutat “s'assembla a un poema d'Hugo posat en música per Offenbach”. I el 1893, l'uruguaià Juan Zorrilla de San Martín, a *Resonancias del camino*, diu que ha vist, en travessar Girona, “vestigios de algunos baluartes que parecen pedazos dispersos de la mohosa armadura de un gigante que allí cayó sobre su escudo”.

Els estrangers que visiten Girona durant el segle XX són encapçalats per Mela Muttermilch, la pintora polonesa que escriurà a *Souvenirs*: “Hi vaig fer els meus

▲ Paviment de la plaça de Sant Feliu

primers bons paisatges (...) Del mercat de Girona en guardo un record ple de llum i de color”. El 1925, el dibuixant i escriptor nord-americà George Wharton Edwards parla en el llibre *Spain* dels estrets carrers de Girona amb ressonàncies medievals. L'any 1931, el poeta grec Kostas Uranis, a *Hispania*, descriu Girona com una ciutat “vulgar i bruta”, plena de “cases antigues, altes, amb miradors àrabs”. El 1933, al peruà Federico Mould Távora, les cases gironines li van semblar “viejecitas encapotadas”, però va deixar escrit a *Viajar...* que la ciutat era “apacible, provinciana, sonriente”. El 1937, en plena guerra civil, el belga Denis Marion contempla a la catedral de Girona, ara sense culte, una mostra d'art religiós i ho explica a *Tres dies a Madrid*. L'any 1953, l'historiador Charles Emmanuel Dufourc, en el sonet *Gérone*, diu que a la ciutat “el

▲ Manuscrit inèdit de Carles Rahola

▼ Carles Rahola [d'Enric Marquès]

passat hi respira, imprecís però tenaç”. El 1954, l’escriptora britànica Mary Hillgarth constata que “a diferència de moltes ciutats europees, Girona ha mantingut el seu caràcter i dignitat; es conserva orgullosa, reservada, medieval”. L’any següent, la també britànica Patrice Chaplin diu, a *Albany Park*, que “les pedres de Girona tenen un magnetisme que fa que la gent torni a la ciutat”, i que “el passat hi roman, sòlid, mai vençut per la ruïna”. L’any 1965, l’alemany Anton Dieterich afirma, a *Spain. The North*, que Girona dóna més del que promet i que, “si vista en començar el viatge per Espanya fa l’efecte d’un aperitiu, vista al final és com un postre deliciós”. El 1970, el també alemany Richard Kaufmann escriu el llibre *Wo man die Sardana tanzt* i assegura que Girona és “la cambra del tresor del Nord d’Espanya” que “conté quelcom que ja difícilment es troba a Europa”. I així arribem als nostres dies, amb les visites o estades de tants altres escriptors forasters, de

Roberto Bolaño a Matthew Tree, de Lucia Graves a George Steiner i Peter Handke, degudament esmentats en pàgines successives.

Entre els escriptors espanyols que visiten Girona durant el segle XIX, destaquen Benito Pérez Galdós i José Zorrilla. Galdós passa per la ciutat l’any 1867 o el 1868: “Estuve en Gerona, que la recorri toda, sin pensar que había de escribir el Episodio Nacional. Sin embargo, tenía no sé qué aquella ciudad para mí... En su recinto sentí algo que me hacía husmearlo todo y fijarme en todo lo que veía, más que en otras poblaciones que había visitado.” Zorrilla visita Girona l’any 1881 i en dóna testimoni en un article a *Los Lunes de El Imparcial*: “¡Qué manantial tan rico de históricas, religiosas y fantásticas leyendas encierran (...) aquellas escalinatas tortuosas que llevan allí nombre de calles, aquellas angulosas y estrechas encrucijadas (...), aquellas murallas acribilladas, y puedo decir caladas, festonadas por las bombas y balas francesas!”

Durant el segle XX, conviuen entre els visitants espanyols dues visions oposades de Girona: l’encomiàstica i la crítica. L’any 1956, a *Nuevo descubrimiento del Mediterráneo*, César González Ruano escriu: “Me entretuve dando vueltas por la ciudad, una de las más bellas de España (...) Gerona es una inesperada maravilla.” L’any 1959, Lope Mateo escriu *Gerona en su alta piedra*: “Gerona es de esas ciudades que no se encuentran al paso; hay que buscarlas. Pero una vez al alcance de la vista, se nos mete en el corazón.” El mateix any, Federico García Sanchiz visita Girona i hi pateix un infart. Recuperat i encara convalescent, escriu *Al despertar*, un article sobre la ciutat: “Decían los griegos que en seguida llevamos las manos adonde sentimos dolor y la palabra a lo que nos enamora. (...) Nada como ir y venir por la Rambla, tan densa de civi-

lización, o sentarse bajo los árboles de la Dehesa, en sus dorados que nos envolvían.”

En l'extrem oposat d'aquests elogis, hi ha el testimoniatge dels qui es troben a Girona per força, com ara els funcionaris que, segons diu Miquel de Palol a *Girona i jo*, “venien amargats, agressius contra la terra que els acollia, estranys als nostres costums...” L'exemple més clar és el de Carlos Pinilla Touriño, advocat de l'Estat l'any 1934; a les memòries *Como el vuelo de un pájaro* descriu els aspectes més sòrdids de Girona i diu que s'hi va sentir sempre “en un país extraño y hostil”. Però hi ha també funcionaris comprensius i integrats, com el poeta murcià Julián Andúgar, oficial

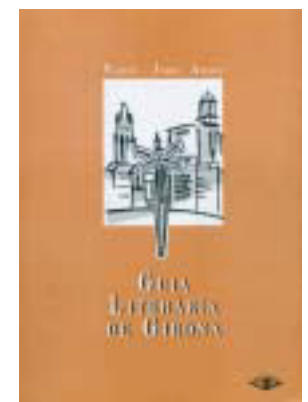

del Jutjat en els anys de la postguerra. Aquest home represaliat connecta amb els assetjats de la història gironina i, en el poema *Sitiado aún*, enllaça el sofriment col·lectiu del passat amb la submissió del present: “Gerona, cuando pienso (...) / que aquí, en esta escalera, / junto al petril del río, / en cada puente, / cualquier antepasado / del que ahora pasa y mira (...) / de hambre viva moría / abrazado a su piedra y rebeldía (...) / Sillar que palpo y beso, / piedra rodada, oscura, / hombres que me tropiezo, / ¿es justo que seáis cárcel, destierro, / tristes y sometidas criaturas?”

Entre els visitants ocasionals de Girona hi ha els que la creuen camí de l'exili, els primers dies de 1939, a les acaballes de la Guerra Civil. Parlen amb detall de la seva estada fugaç Xavier Benguerel a les *Memòries*, Antoni Rovira i Virgili a *Els darrers dies de la Catalunya republicana* i Álvaro de Orriols a *Las hogueras del Pertús*. Benguerel transforma la realitat en novel·la a les pàgines d'*Els vençuts*. També Josep M. Gironella evoca l'exili dels vençuts a *Un milió de morts*: “Per circumstàncies geogràfiques, Girona esdevingué un punt clau, estratègic, per als milers de persones que fugien a França (...) Quatre-cents mil... Impossibile de calcular. Els setanta quilòmetres que separaven Girona de la frontera eren un plor horitzontal.”

◀ Els llapis, escultura de Francesc Torres Monsó

Les muralles

de Girona

LA SILUETA CLÀSSICA DE GIRONA es defineix pel perfil retallat de les muralles, com en el poema *Els artistes*, de Xavier Carbó: “Els artistes tenen un mirar profund (...) / i saben que és bruna, guaitada de lluny, / Girona, l’heroica, d’esportellats murs.” També Miquel Crusafont, en una *Estampa de Girona en tríptic*, contempla “les muralles eixorques, plenes de la sòbria majestat de les coses immortals”. L’escultor Manolo Hugué, de visita a Girona, les saluda en francès: “Salut, oh vieilles tours, que le siècle a outragées! / Mon coeur, que comme vous aucun malheur n’alarme, / autour de vos silences voudrait se reposer / et près de ces remparts où l’on brisa tant d’armes, / attendre qu’on me nomme dans l’immortalité.” Mig segle més tard, l’hispanista francès Charles Emmanuel Dufourc, en el sonet *Gérone*, veu el passat i el present de la ciutat encarnat a les muralles: “Le passé s’y respire, imprécis mais tenace; / il regne sur la ville, il est partout épars: / sur la sainte acropole, il jaunît les remparts / et sur ses raidillons plante une herbe vivace.”

En el punt més alt del turó i de la muralla, els romans van construir una torre dominadora del conjunt, coneguda més tard com la Gironella. Jaume Marquès la saluda en un sonet i n’explica tota la història: “Ets obra de romans, que et feren una anella / que enllacessis els murs d’un fort no mai retut / (...) fins que cert jorn fatídic, al teu pes sucumbires / deixant els gironins de paor consternats. / Mes ben tost van refer-te i de nou resistires / fortíssims enemics en setges i combats / fins que el gavatx, irat, traient foc i guspïres, / va esmicolar-te a trossos, desfets o decantats.”

En el poema *Los castells i el campanar*, Francesc Ubach i Vinyeta va voler que la torre desfeta plorés pel seu estat d’abandó: “L’hereva del meu nom que, agom-bolada / pel calor maternal cresqué i florí, / ara ja gran

▲ Les restes de la torre Gironella

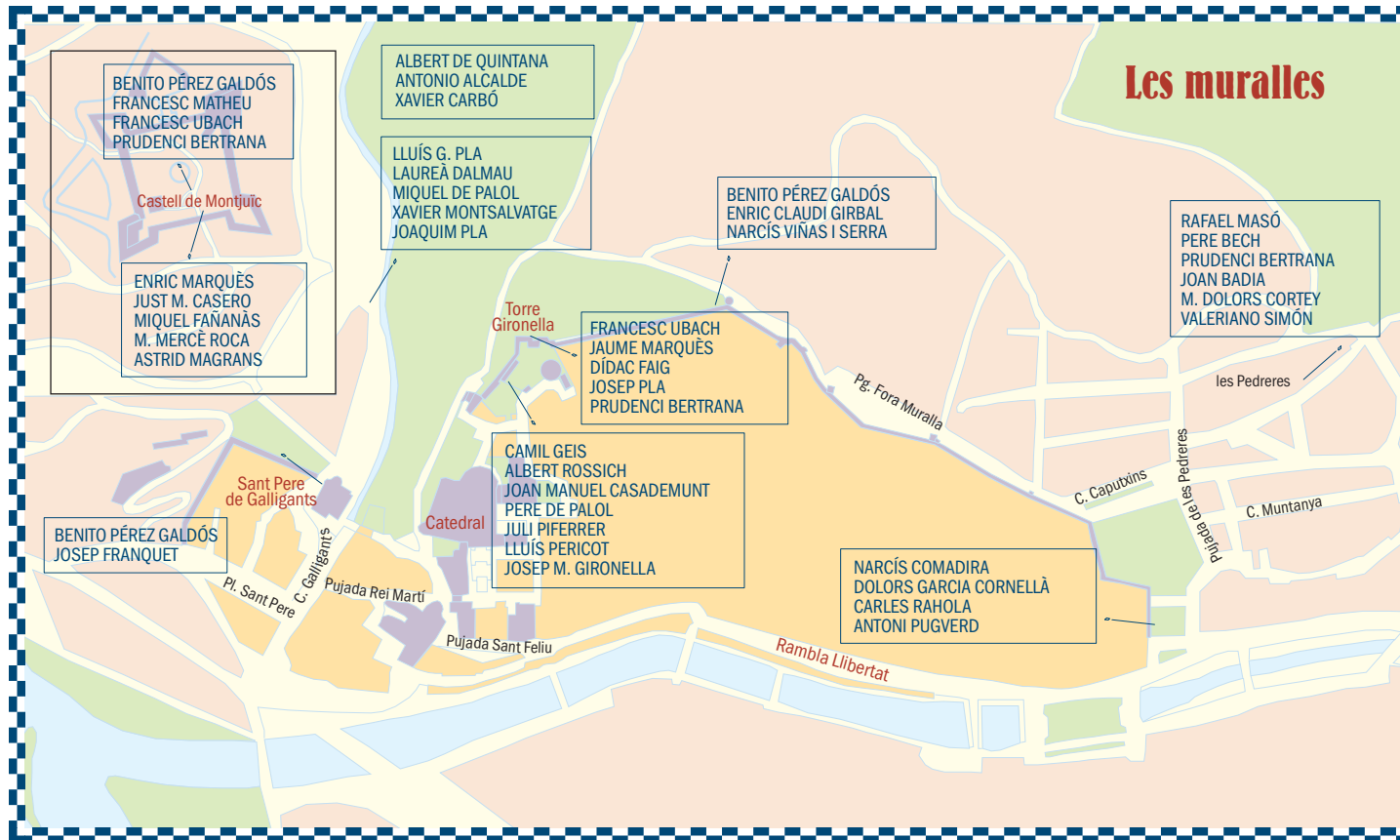
◀ Els setges de Girona [d’Esteve Polls]

i rica s’ha oblidada / d’on treia lo llevat de son destí.” Molts anys més tard, a *L’alba i el mur*, Dídac Faig torna a fer sentir el lament de la torre: “Esgalabrada de flanc, / de tot temps m’alço en ferides; / les que un vent ha mig guarides / l’altre vent les fa esvoranc.”

Josep Pla, en els anys de col·legial evocats a *Girona*, veia la torre Gironella “coberta d’heures, dreçant, esgalabrada i exsangüe, la seva romàntica silueta”. El sol ponent li feia reviure els episodis de la història: “Sobre l’encès crepuscle tardoral, l’agonia de la muralla sembla, encara, animar-se.”

També veia animar-se la muralla *El vagabund*, de Prudenci Bertrana, quan passava arran dels crostons de pedra encastellats després de la voladura dels francesos: “Innocenci creia veure, en la cresteria de les runes, la multitud arborada de venjança, llurs gestos violents, desesperats, llurs cares concrets per la follia, negres

del fum de la pólvora i esgarrinxades per la metralla...”

Prop d'aquí, en efecte, es va viure el Gran Dia de Girona, el 19 de setembre de 1809, amb *L'assalt de Santa Llúcia* —títol d'un poema de Josep Franquet i Serra— i la desfeta francesa al baluard dels Alemanys. Amb aquests fets, escenificats després en el quart acte del drama del mateix títol, Benito Pérez Galdós va escriure les pàgines culminants de l'episodi *Gerona*:* “Los soldados enemigos morían como moscas al pie de la brecha. Si a tiros no lográbamos contenerlos, los acuchillábamos sin compasión; y como esto no bastara, aún teníamos a mano las mismas piedras de la

muralla para arrojarlas sobre sus cabezas. (...) No nos veíamos unos a otros, porque el polvo y el humo formaban densa atmósfera en toda la ciudad y alrededores, y el ruido que producían las doscientas piezas de los franceses vomitando fuego por diversos puntos, a ningún ruido de máquinas de la tierra ni de tempestades del cielo era comparable. La muralla estaba llena de muertos que pisábamos inhumanamente al ir de un lado para otro, y entre ellos algunas mujeres heroicas espiraban confundidas con los soldados y patriotas.”

Enric Claudi Girbal s'havia avançat uns anys a l'estampa de Galdós amb un sonet de ressonàncies èpi-

Els setges napoleònics

Els setges napoleònics de 1808 i 1809 han generat muntanyes de literatura, però, com diu Josep Pla, “aquests esdeveniments històrics han estat potser una mica massa tocats per la literatura oficial; la desgràcia de la història és que tot s’hi torna cromo, a la llarga”. La peça bàsica és, sens dubte, el volum *Gerona dels Episodios Nacionales* de Benito Pérez Galdós, que l’autor va convertir més tard en el drama en quatre actes del mateix títol, estrenat dinou anys després, amb canvis notables en la psicologia d’alguns personatges. Els fets van inspirar molts altres textos dramàtics, com *El más arrogante esfuerzo de la milicia española*, de D.A.F. y D., de 1816; *El sitio de Gerona*, de José O. Molgosa, de 1879; *El sitio de la inmortal Gerona o la independencia de Cataluña*, de Jaime Piquel Riera, de 1879; *Ramira o el sitio de Gerona*, de Miguel Nieto de Montaos, de 1880, *El somatent de Girona*, de Ferran Agulló, de 1895, *L’estudiant de Girona*, de Llucietà Canyà, de 1936, i *El cincel de la gloria (La senda del deber)*, de Valeriano Simón, de 1951.

Prudenci Bertrana, després de publicar l’any 1909 tres quaderns titulats *Sitio de Gerona 1809*, escrits des d’una òptica molt convencional, va haver de suspendre l’edició de la sèrie per manca de lectors i es va decidir a desmuntar el mite, de bracet amb Diego

Ruiz, amb l’assaig *La locura de Álvarez de Castro*, que el va enemistar definitivament amb la societat benestant de Girona.

Els setges van inspirar innumerable odes i poemes èpics sobre els defensors de la ciutat, entre els quals destaca el d’Àngel Guimerà titulat *Álvarez de Castro*, de 1871, i els de Frederic Soler, Pitarra, *Lo tretzè i Lo darrer gironí*, de 1875. Dels versos ditiràmics de final del segle XIX i primeries del XX es va passar al to més mesurat dels de 1959, escrits amb motiu del 150è aniversari per Maria Castanyer i Salvador Sunyer, tots dos titulats *Immortal*. En un dels relats de *Soldats de la vida*, Narcís-Jordi Aragó va evocar l’any 1983 la figura oblidada de Julián de Bolívar, el general que va signar la capitulació de Girona. D’altra banda, el record dels setges amb prou feines si perdura en la literatura actual. En *Els xiprers creuen en Déu*, de Josep M. Gironella, de 1953, un trepig de soldats per l’empedrat dels carrers en els primers dies de la Guerra Civil és associat per un personatge “al trepig de la tropa que va lluitar contra Napoleó”. L’any 1990, encara, M. Dolors Cortey publica una obra de narrativa juvenil amb dotze relats aplegats sota el títol *Els setges de Girona*. L’any 1998, Maria Mercè Roca recupera el tema: a propòsit de la recerca històrica que du a terme un personatge de *L’àngel del vespre*, hi fa reviure diversos moments dels fets bèl·lics de 1809.

El setge de Girona de 1809
[de Ramon Martí Alsina]

ques titulat *1809 (19 de setembre)*: “Trona el canó, roncant amb la metralla, / de sang bullenta sadollant la terra, / ja a la bretxa, ja al cim de la muralla, / i al fi, per tot, el geni de la guerra, / les despulles mostrant de la batalla, / al cor de l’imperial glaça i aterra.” En aquests traços es resumeixen l’esperit i l’estil d’una època massa propera als fets, que ell interpretava de forma idealista a base de sobrevalorar les victòries parcials i dissimular la capitulació final, fins a proclamar, com Francesc Ubach i Vinyeta en el poema *A la immortal Girona*, “que aquí el vencedor és el vençut”. En aquesta direcció van les innumerable composicions poètiques de finals del segle XIX, com *El 19 de septiembre de*

▲ Muralles de Girona
[de Modest Urgell]

▼ Miquel de Palol
[de Joan B. Coromina]

“El àguila avanzó tempestuosa / (...) clavando en las ruinas los pendones / y dominando la Ciudad famosa. / Mas al pisar allí se hundió en un lago / de escombros y de muertos y cenizas...”

Del clima generat per aquests versos neix el quadre de Modest Urgell *Murallas de Gerona*: s’hi veu a primer terme una àguila que fuig dels murs destruïts de la ciutat. L’any 1911, al seu torn, Xavier Carbó deu pensar en aquest quadre quan escriu *L’àliga imperial*, ja subtitulat directament *Epigrama per a Napoleó*: “Vingué batent ses ales, d’enllà de les nevades / muntanyes pirinenques; clavà sinistrament / per l’ample de la terra jaienta, ses mirades: / Girona, al lluny, alçava sos murs immortalment.”

Les gèstics i la beufat

L’estil s’ha anat afinant, però l’esperit encara és el mateix. En canvi Lluís G. Pla, en el sonet *La ciutat murallada*, ja fa una lectura molt diferent del quadre

Girona

Ciutat: adarga de granet i llum;
Heura de soledat, vas de perfum;
Com ets perfecta als meus sentits, tan pura!
Tu, la dels claustres i els jardins ombrius;

La dels palaus d’oblit i de clausura;
Tota endormida vora el temple altiu
—joia d’orfebre, que la llum fulgura
i copia en or el tremolor del riu—.

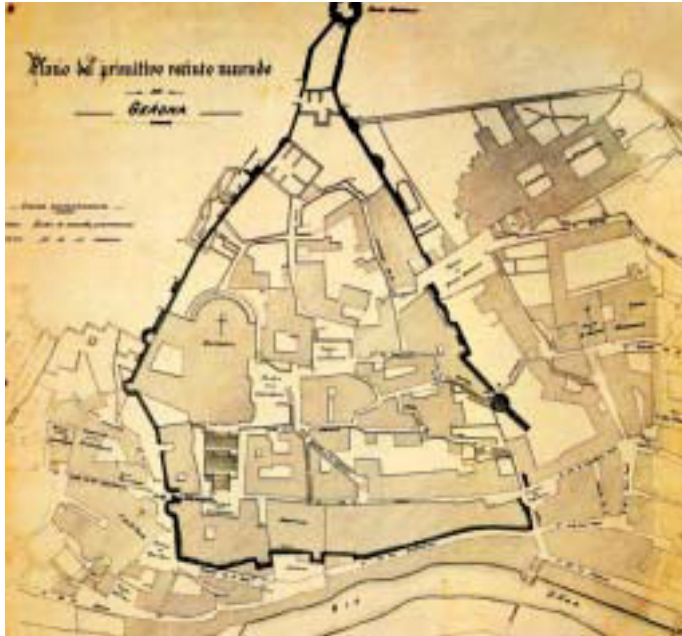
Passà la Glòria: mes avui no inclina
Ja els vells llorers dels teus jardins, en l’hora
De la tarda serena i capvespral;

Que és l’or del sol, que el teu redós patina;
Que és un frec d’ales en ta pau sonora;
Que és la Bellesa, que et fa ser immortal!

MIQUEL DE PALOL
Poemes de tarda

d’Urgell i es fixa, no en l’àguila que fuig, sinó en el llo-
rer que creix arran dels murs: “Dormida en son de segles
reposa la ciutat, / a l’ombra del llorer fragant de les bata-
lles. / Avui encara és lassa d’heroïsmes. Fermat / al cos,
ostenta el cingol daurat de les muralles. / La bèl·lica pui-
xança resta a les acaballes / i una glòria més alta s’abai-
xa a la ciutat: / la que vesteix de moltes i oblit a les
muralles / i afina el sentit dúctil de la immortalitat.”

És el mateix que diu Laureà Dalmau, en el sonet
Girona, quan parla dels vells murs “on tota l’antigor s’ha

fet bellesa / i s'ha fet or la molsa dels carreus". Aquests dos sonets són tan significatius d'un canvi d'òptica com el que, també amb el títol de *Girona*, escriu Miquel de Palol en aquesta mateixa època.* "Passà la glòria; més avui no inclina / ja els vells llorers", diu Palol. "Jo canto aquesta glòria nova de la ciutat / que dura més que l'or", diu Pla. I Palol clou el sonet amb la frase definitiva: "És la Bellesa, que et fa ser immortal."

Xavier Montsalvatge i Joaquim Pla subratllen aquesta dualitat en el títol del seu llibre *Terra de gestes i de beutat*, i saluden la torre i la muralla alliberades de l'antiga violència i envoltades de signes de pau: "En les fosanes hi creix esponerós el blat que ens nodreix; en els trencs de les bombardes els pardals hi porten els herbeis secs per covar-hi amorosament les niuades; (...) en les guàrdies i cambres esquarterades els infants hi porten l'alegria virolada dels jorns de festa i els ramats decoren els pendissos herbats d'una quietud

◀ L'antic recinte emmurallat

◀ El mirador de la muralla

idíl·lica." Prosa paral·lela a les estrofes líriques de *Portal de Sant Cristòfol*, de Camil Geis: "Records d'heroiques gestes, / uns murs esgavellats; / avui lloc de conquestes / de cors enamorats. / L'esquella d'unes cabres / desfà amb els seus repics / un lleu ressò de sabres / i de canons antics." La nova situació és ratificada per Albert Rossich en la terceta final del sonet adreçat al *Passeig Arqueològic*: "Quan ve la nit i tu abaixes la vista / recordes el passat, grans horitzons, / i et veus als peus petons, no pas canons."

Les muralles que tancaven la ciutat i la defensaven s'han convertit així en un passeig. En un poema titulat *A Girona*, el prehistoriador Lluís Pericot confessa que, per fugir del brogit de la ciutat, puja sovint fins a aquell indret "on cada pedra parla de la Història llunyana / que les gestes heroiques han immortalitzat, / i així copso una estona de breu felicitat / que em fa oblidar el desfici d'una existència vana". Josep M. Gironella, a

El castell de Montjuïc,
ahir i avui

Els xiprers creuen en Déu, diu que l'Ignasi Alvear hi anava a festejar i "li semblava que el seu amor hi prenia solemnitat, que en realitat no era un amor recent; a vegades arribava a sentir-se un personatge històric."

Montjuïc

Avui l'antic camí de ronda de la muralla és definitivament un mirador elevat. Des d'allà es pot veure la muntanya de Montjuïc; al cim de la carena, s'hi retallen les

Montjuïc

El veterà Montjuïc, més que cap altre dels enderrocs, esdevé imponent. Per les troneres i per les crestes dels murs, les estepes, argelagots, romaguerons i llistonades es remouen vagarosament. Us els imagineu cossos convulsionats per l'agonia o siluetes d'herois arrossegant-se entre la fragor de la lluita per sorprendre l'enemic. Pels fossars i contrafossars hi ha udoladisses i sorolls de batalla; coronen les espitlleres en l'altura; rebufen les poternes esventrades; l'aresta obliqua dels baluards vibra amb aspra xiuladissa, con en mig d'un tràngol, la corda tibant d'un estai...

I pels recons de pedruscalla, les bardisses quietes, de cop i volta fan una estretitud com si a dintre pernegés algú, i l'hàbit basardós de les cambres subterrànies porta un xiuxiueig de veus morents i una incerta ressonància de sospirs.

Baldament fòssiu mesells d'ànima pressentíreu el passat: la fam, la follia, la batussa, el carnatge; l'horror de les nits hecatòmiques; la sang escorrent-se, els ferits gemegant, els morts podrint-se, els vius carriquejant de dents.

PRUDENCI BERTRANA
Foranies gironines

restes del castell bastit per defensar la ciutat i reiteradament ocupat pels invasors. Pérez Galdós, a l'episodi *Gerona*, diu que quan els francesos van entrar al recinte només hi van trobar "un montón de muertos".

En els anys propers als setges, el castell va ser objecte d'elogis com el de Francesc Matheu en el poema *Montjuïc*: "Mireu-lo! Ardit atleta, sa roja cabellera / de murallons corona sa testa de gegant". El mite, però, es va desfer aviat, i Ubach i Vinyeta va fer que la fortalesa lamentés el seu abandó per part de la

ciutat: “En va des d’eixa altura fan memòria / que si Ella és immortal, m’ho deu a mi. / i m’endinso en la tomba de la història / sense pena ni greu d’un gironí!” Així el troba d’abandonat i perdut *El vagabund*, de Bertrana: “El silenci que hi regna no és pas el pur silenci de les solituds muntanyenques. Aquest té una palpitació sinistra. (...) Els ulls s’embafen de la monotonia de tanta pedra dreta malferida, caiguda i a mig caure. Hi sentiu una mena de gebror i d’asfíxia com la que us han fet entendre que sentiríeu en la deserta superfície de la lluna.”

Aquest paratge, descrit també per Bertrana a *Foranies gironines*,* va ser envaït a partir de 1950 per milers de persones que, acabades d’arribar a Girona, van bastir a dins i al voltant del castell centenars de barraques suburbials. Enric Marquès, a *L’art, la ciutat i el món*, diu que “travessar la fortalesa, foradada i precàriament habitada per les successives tandes d’immigrants, era com un cop de puny a l’estómac. No sabies on posar-te; t’averkonyia de trobar-te fent el paper de *voyeur* de tanta misèria dignament suportada.”

Després les barraques es van enderrocar i la muntanya es va poblar dels xalets d’una zona residencial. “Vam pujar fins a casa meva, a Montjuïc”, diu la protagonista de *Breu*, d’Astrid Magrans. També hi viu el protagonista de *L’àngel del vespre*, de M. Mercè Roca, i des de l’eixida de casa seva “inspira profundament, s’omple els pulmons de l’olor d’herba acabada de tallar (...) i ho mira tot amb inquietud. (...) A sota seu hi té la Devesa, els arbres que amaguen l’Onyar i el pla de Girona ben estirat i net.” Just M. Casero, segons explica a *Quiosc*, també contempla el panorama des d’allà dalt, una nit, i Girona li sembla “bella i desitjable com la poma del Paradís: una ciutat abans del pecat original. I és que els arbres, els llums, les

▲ Cases de Montjuïc
[d’Enric Marquès]

muralles, els teulats... la pela de Girona, amagava els cucs i les macadures del saborós fruit, sens dubte ja mossegat per la serp.”

Des d’aquí dalt, a la novel·la *Susqueda*, de Miquel Fañanàs, l’alcalde de Girona, contempla, desolat, la ciutat sepultada per les aigües desfermades del Ter. “Amb els ulls plorosos, el batlle Eduard Darder restava dret vora la muralla del castell, contemplant amb ira i desesperança la seva ciutat destruïda. En poques hores, la maleïda presa havia escombrat vides, destins i il·lusions. La Girona eterna, l’heroica i històrica Girona, acabava de sucumbir pels embats d’un progrés mal calculat.”

▲ Les Pedreres,
l'any 1920

Les Pedreres

Des del cim de la muralla es pot veure, a l'est, el turó de les Pedreres, ple de vestigis del temps en què els seus tallers estaven en actiu, com en el retrat d'època de Pere Bech a *Ciutat creada*: “Oberta al sol que neix, la pedrera mostra la nyama dura, sucosa de llum. Colors d'entranya. Ocre estriats per llargues venes de pedra es desfan en irisacions barroques. Sobre la grava gris del sòl s'estiren unes ombres febles que projecten els homes, els blocs i les acàcies. Com el despertar d'un gran rellotge s'enlaira el repicar de les massetes. La muntanya glateix com un ventre feliç». Rafael Masó, en canvi, en un poema sense títol, contempla i lamenta l'abandó de l'ofici: “Oh solitari puig, amb tes pedreres buides / com pits caiguts de revellida dona! (...) / Oh solitari puig, amb arbres morts i mates / d'on surten buscant sol les sargantanes!”

Bertrana explica, a *Foranies gironines*, la felicitat que sentia quan s'escapava a les Pedreres com a alternativa a les aules escolars: “Les Pedreres ofrenen raco-

nets misericordiosos i casolans, llocs de mandra, on el sol torra generosament els cossos entumits pel fred penombrós de la ciutat.” Entre aquests llocs destaca el passeig de la Ferradura, al·ludit pel mateix Bertrana: “La petja seriosa dels canonges, xantres i alta clerecia, dels advocats, curials, vídues i concos, coneix afressaments suaus, pulcres i a cobert de tramuntanades.” També hi anaven a fer el volt els soldats, segons M. Dolors Cortey a *En gris i rosa*, i els seminaristes, segons Josep Valls a *Estimats germans*. Rafael Masó, a *Lloança d'un passeig*, diu que el camí de la Ferradura és “pla per alegria de les cames; curt, en la tarda d'hivern, per a repòs de l'esperit; corbat, en la varietat de la ratlla, per a satisfacció de la vista”.

Joan Badia, en canvi, hi porta a festejar els protagonistes del conte *L'amor de la fugacitat*, però diu que el seu amor no pot reeixir perquè passen per un paratge inhòspit “on tot hi és encongit: flora d'escardots i fauna de cent-peus sota les pedres”. Molts anys més tard, a *La voz en desvelo*, Valeriano Simón dirà que la Ferradura és un “paseo de sutiles ocios” i el compararà amb un hemicicle per poder “admirar el torneo de las nubes en lucha con la ermita de Sant Grau y el quebrado perfil de Rocacorba”.

La muralla esdevé finalment, a l'oest, un mirador incomparable sobre Girona i sobre el Pla. “Passejar sobre la muralla és passar sobre un límit”, diu Narcís Comadira. S'hi pot passar sense pressa, com les dues amigues de la novel·la *Canya plàstica*, de Dolors Garcia Cornellà, i descobrir un panorama inesgotable de la infinita realitat ciutadana, amb els seus signes rutilants i els seus punts obscurs. Carles Rahola, a *El llibre de l'August d'Alzina*, hi va veure “torres gòtiques, cloquers d'esglésies modernes sense estil, edificis conventuals d'una arquitectura horrible, casernes emmurallades...”

Narcís Comadira, a *Girona, matèria i memòria*, hi descobreix l'hospital, el manicomi, el geriàtric, l'hospici, les germanetes dels pobres, “els punts cardinals de la cara trista de la nostra condició humana”. Antoni Puigverd, en el poema *Caramel de maduixa*, veu com la llum del capvespre dissimula les ferides de la ciutat, les mossegades a la poma del Paradís que Just M. Casero endevinava des del mirador paral·lel de Montjuïc: “Avui ha fet calor, però ara es fon, / dolcíssima, darrera les muntanyes / mudes. Observo la ciutat: descansa / mentre la foscor avança a poc a poc. / (...) Aquí la vida és tranquil·la i les pedres / somien el tros gràcil de l'horror. / De la muralla estant, m'acosto als llavis / d'aquest vespre: procura, em dic, no veure / el rosa dilatat amb què es maquilla.” 🐾

Les Creus

A quatre passos de la Torre Gironella comença el sinuós camí de les Creus, flanquejat per catorze capelletes emblanquinades amb les estacions del Via Crucis.

Ja l'any 1885, en el text *Al passar les Creus*, del recull *De casa*, Josep Morató i Grau va evocar la màgia d'aquest indret on “tot respira grandesa i poesia; tot convida l'ànima a volar vers les regions desconegudes”. Xavier Montsalvatge, a *El paisatge de Girona*, anota que “les capelletes franciscanes del calvari blanquegen pàl·lidament en l'obscur dels marges”. Miquel de Palol, a *Girona i jo*, descriu el paisatge d'aquest camí del Calvari “ombriu i misteriós, emboirat d'una religiositat estranya”, i hi recorda les corrues de velles passant el Via Crucis i les processons dels pagesos de Sant Daniel que hi anaven a pregar en demanda de pluja. Joaquim Ruyra, en el relat *Però plovia*, descriu el pas d'una d'aquestes processons votives: “Quan els davanters arribaven a la primera capella, encara quedava una munió de page-

sos a dintre la ciutat, que anaven sortint agombolats pel portal de les muralles.” Prudenci Bertrana va dur a passejar per aquest camí Innocenci Aspriu, protagonista d'*El vagabund*: “En passar a frec d'aquestes capelles i en esguardar la ingènua pintura de les rajoles, Innocenci sentia una estranya consolació.” M. Dolors Cortey va portar fins aquí Carles i Helena, protagonistes de la novel·la *En gris i rosa*. Josep M. Gironella emmenà els protagonistes d'*Els xiprers creuen en Déu* per aquest “camí costerut i pedregós”, i els va fer recórrer les catorze estacions darrere d'un sacerdot que dirigia la cerimònia: “A la dotzena estació Crist moria, i s'hauria dit que la veu del capellà obria també en canal el paisatge, esberlava les roques.” El Crist mort presidia l'ermita que coronava el turó; Aspriu contemplava les seves carns lívides, fruit d'una agonia llarga i terriblement penosa, com si hagués gustat en la seva darrera hora, “ultra el fel i el vinagre dels jueus, el desgany d'haver predicat endebades la pau i l'amor entre els homes”.

▼ La capella de les Creus

Els temples de Girona

La catedral

LA CATEDRAL DE GIRONA s'alça en el punt més alt de la ciutat; la seva silueta sura sempre per damunt de la línia de l'horitzó urbà. Lluís G. Pla, en el sonet *La seu de Girona*, diu que té "l'aire i l'esveltesa del pastor d'un ramat". Miquel de Palol, en el sonet *Catedral*, diu que "sembla com un monjo sobre l'horitzó / aixecant al sol l'hòstia desflorada / del seu rosetó mentre, agenollada, / la ciutat esguarda la consagració". Salvador Sunyer, en el *Romanç de Fires*, la veu com una mare: "Mare Catedral vigila / l'espletar de la fillada." Agustí Cabruja, a *Evocació*, la veu "com una reina", amb un imperi que "viu de genolls als seus peus, fidel i respectuós al seu poder immutable". Jeroni Zanné, en el sonet *La Seu**, la compara amb un lleó. Joan Agut, a *Gombó i míster Belvedere*, diu que "sembla un castell greu i circumspecte que protegeix la ciutat". Fèlix Graells, en el sonet *La catedral de Girona*, la identifica amb la torxa d'un far. Octavi Saltor, a *La gravetat i el somriure*, la contempla "alçada com un tabernacle en el cor de la ciutat". Margarita Colom, a *Girona, la ciutat submergida*, la veu navegar com una nau eterna, "solcant les màgiques aigües / de l'oceà de l'espai". Dídac Faig, en el sonet *La Catedral*, va més enllà i la imagina "arreglerant la pedra en el seu eix / com un alè que fos de Déu mateix".

Rafael Ballester diu que la façana barroca de la Seu "és una cosa petita entre dues enormitats: el gòtic i l'escalinata", i que "això, des del punt de vista turístic, és suficient perquè algú passi l'Atlàntic en avió per veure-ho". Margarita Colom expressa en un díptic de sonets el seu desig d'*Escalar la façana de la Catedral*: "Escalar la façana, els capitells, / ascendir per la pedra desgastada / i deixar que reposi la mirada / pels frontons, les cornises, els caires..."

▲ La catedral de Girona

◀ La Catedral [d'Enric Marquès]

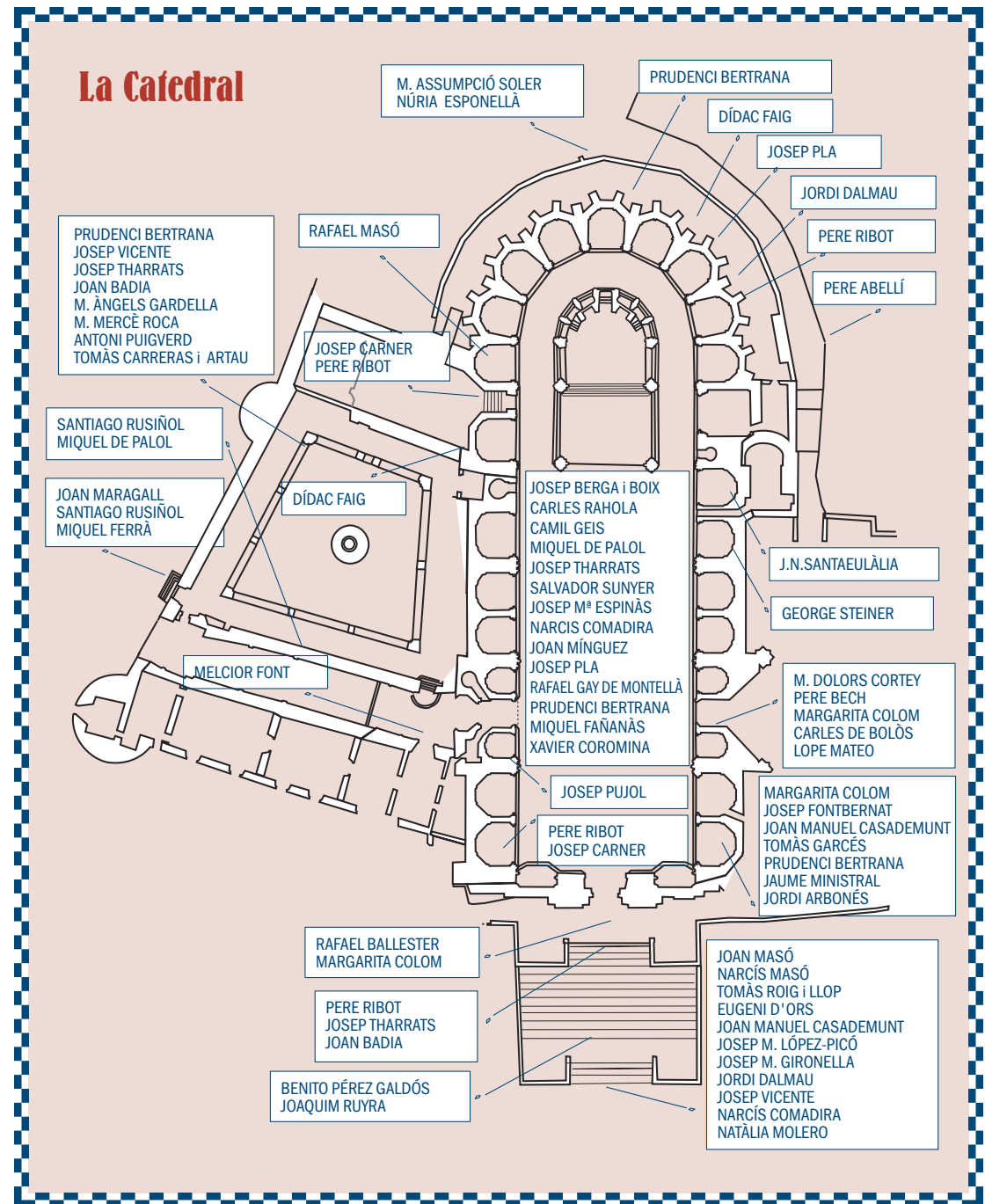
Més amunt de la façana s'eleva el campanar, "esvelt com un avet, solemne com un cedre", segons Pere Ribot a *La Seu adorant*, "géiser de pétrea lividez", segons Valeriano Simón a *La voz en desvelo*. Rafael Manzano, en els versos dedicats a *Gerona*, imagina la ciutat com un guerrer que té "si Catedral por yelmo, de espada un campanario". Quan Joaquim Ruyra, en el *Discurs dels Jocs Florals*, contempla els "panys de mur tombats" de la torre Gironella, veu aparèixer al fons el campanar de la Seu "com broll del pensament ordenador de Déu enmig del caos".

*"Catedral de Girona, d'una força eterna" (Llibres d'Enric Marquès).

Després d'escalar la façana, Margarita Colom veu "a dalt del campanar, ert i ben sol, / un àngel que batega dins de l'aire". Segons Josep Fontbernat, és un àngel que "ha caigut del cel"; segons Joan Manuel Casademunt, és com "el fidel guaita que vetlla la ciutat"; segons Tomàs Garcés, "sembla una torxa atida pel vent". Apareix a *Josafat*, de Prudenci Bertrana, com "un àngel de bronze simbolitzant la fe, amb les ales mig esteses i la vestidura voleiant". Protagonitza un capítol sencer de *Ciutat petita i delicada*, de Jaume Mintrial, com "una imatge de ferro que des de segles guaita els terrats, els carrers, els ponts i els quatre rius". Protagonitza igualment el relat *Mutació*, de Jordi Arbonès: "L'àngel de la punxa del campanar ha començat a vacil·lar; sense una espurna de vent, vibrava i tremolava com un foll que ressuscités..."

Al peu de la façana s'hi desplega l'escalinata de noranta graons; com diu Jordi Dalmau, és una façana "noranta vegades subratllada". Per a Josep Vicente, a *Catalunya Visió*, suposa "el cop de pedra visual més potent que hom pot ensopegar en una amplíssima rodalia, ben bé fins a Roma". Per a Narcís Comadira, a *Girona, matèria i memòria*, es tracta d'una escala devoradora, una "presència implacable de pedra que ofega i que incita a pujar amunt per trobar aire". Però, per a Joaquim Ruyra, aquest desig d'enfilar-s'hi suposa un esforç desmesurat, tal com ho fa dir a l'heroi de *La fi del món a Girona*: "Jo no he vist enlloc del món cap escalinata tan colossal. Sembla una obra feta per a éssers més forts que els humans. L'esperit s'afadiga només que de concebre l'intent de pujar-la." Pere Ribot, a *La Seu adorant*, compara la graonada amb la bíblica escala del profeta: "Tu, escala de la Seu, de terra vers l'altura /

El tapís de la Creació

t'enfiles com un cedre. Potser et bastí un ciclop. / Domines la ciutat i tota arquitectura, / escala de Jacob." Molts anys abans, Joan Manuel Casademunt, en el poema *La Seu de Girona*, diu que és "la que separa la glòria de l'abim: / el dubte deixa enrera; la fe l'espera al cim". Joan Badia, en el sonet *La Catedral*, * va dibuixar l'escalinata infinita "com el desig turgent d'arribà al cel", i Josep M. López-Picó, en el sonet *Girona*, va arrodonir la mateixa idea: "Si al teu desig has graonat escales / que el somni elevin al replà del cel, / les pedres, treballades a cop d'ales, / fixen l'ardent combat del teu anhel." A la *Carta a mi madre muerta*, Josep M. Gironella parla de "las escalinatas de la Catedral, esa plataforma única en el mundo que para los creyentes trepa hasta las estrellas".

El Tapís de la Creació

Els literats s'han aturat sovint davant del Tapís de la Creació, brodat del segle XI, únic al món, que es conserva a la catedral de Girona.

Susanna Rafart li dedica un poema i n'esbossa una descripció: "Rius afermats en verdes moltes gregues, / vents bufadors de la sensualitat..." En un sonet, Josep Tharrats interroga el Tapís: "Quin ignorat artífex brodador / t'afaiçonà, deixant l'ànima absorta?"

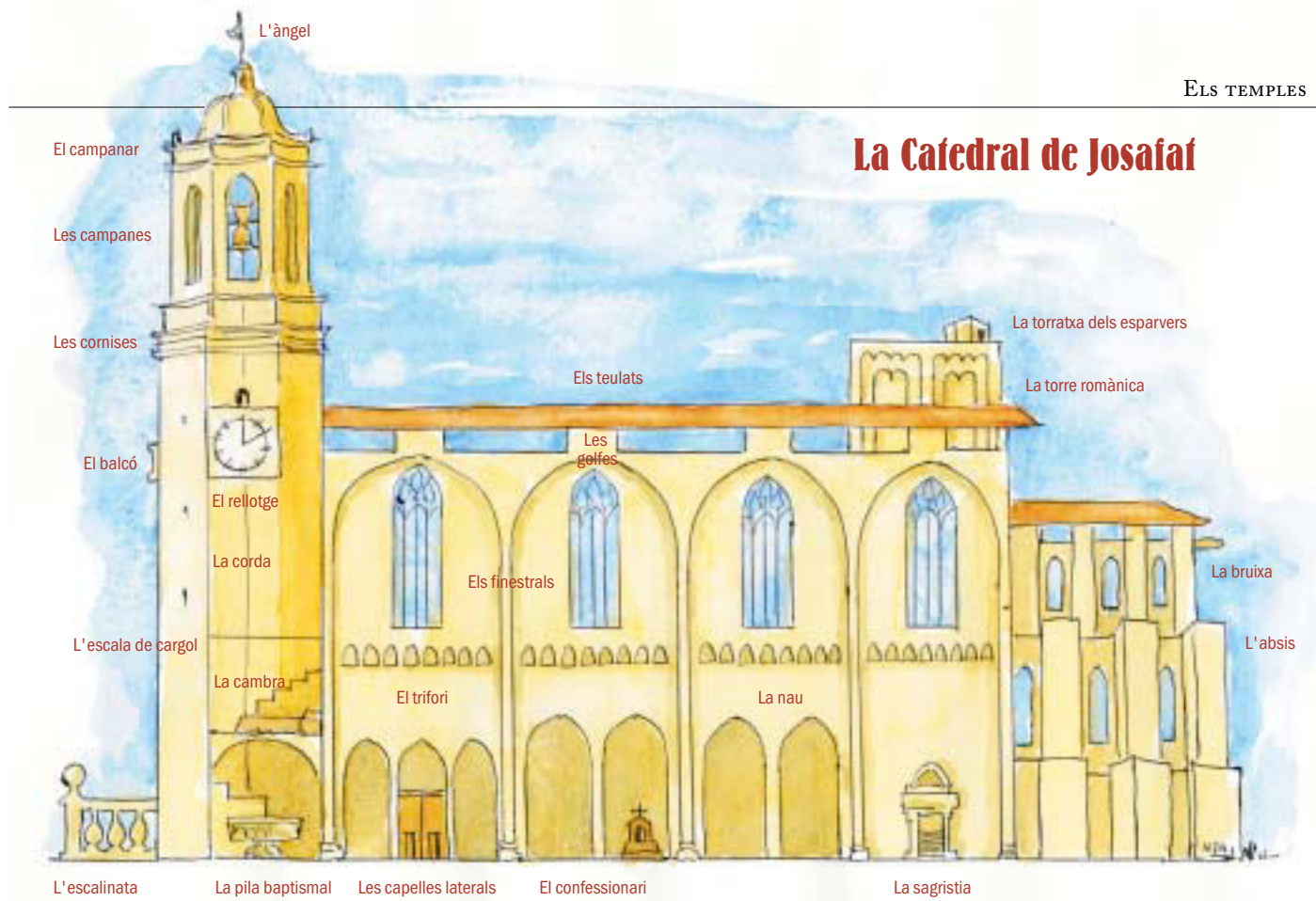
Dídac Faig, en un altre sonet, també pregunta: "Digue'm els dits i la fe que els tensava, / digue'm els dits i la mà que abastava / de tan endins de la vida, l'alè." Rafael Ballester contesta: "És bizantí, és persa, és com si Heracli hagués convertit al cristianisme la Pèrsia sassànida."

Narcís Comadira diu que és "el manuscrit rosegat que guarda el secret de Girona"; Arcadi Espada el veu com "un joc de l'oca còsmic i definitiu"; Pere Ribot en descobreix la transcendència: "Sento el respir de Déu, copso la seva imatge / davant l'esplendidesa d'aquest tapís de lli..."

Per a Miquel Berga, "potser tota la Catedral és només un enorme embolcall de pedra massissa que els homes han creat per poder-hi guardar el document més fràgil, el més intangible": aquest tapís que conté la memòria del temps.

Dídac Faig dedica al Tapís set sonets del llibre *No tot encar ho és tot*. Cristina Peri Rossi l'utilitza com a fil conductor de la novel·la *La nave de los locos* i organitza el relat d'acord amb la seva estructura. El protagonista de l'obra, Equis, el contempla com una realitat i com una metàfora, se sorprèn de veure'l tan ordenat enfront del caos del món modern i exclama: "En el tapiz se podría vivir, si se tuviera la suficiente perseverancia. (...) En telas así sería posible vivir toda la vida."

La Catedral de Josafat

Prudenci Bertrana
[autoretrat]

Josafat ahir i avui

Si Prudenci Bertrana fos el Víctor Hugo de Girona, *Nôtre Dame de Paris* seria *Josafat*. A més del campaner i la prostituta, personatges quasi únics de la novel·la, la catedral omnipresent és, a més d'un grandios decorat, un tercer protagonista que intervé constantment en la narració i la condiona fins a desencadenar la tragèdia final. A l'última pàgina de l'obra, Bertrana repassa en una abraçada descriptiva tots els elements que configuren la Seu, quan la melodia del flabiol del campaner enfollit "saltironeja per les cornises, ressegueix les motlures, jogueja pels capitells i s'entortolliga en els pilars, giravolta per l'absis, s'abat fins el sòl i munta fins a les claus de les arxivoltes".

Josafat va tenir una acollida difícil per part de la societat de començament de segle, però, amb el temps, el seu valor no ha fet més que créixer i l'obra ha reflorit en moltes altres creacions literàries. Aurora Bertrana va explicar, a les *Memòries*, les vicissituds que

van envoltar l'aparició de la novel·la del seu pare. Antoni Varés la va convertir en el guió d'una pel·lícula del mateix títol que es va frustrar a causa de la seva mort. Josep M. Benet i Jornet n'ha fet una versió lliure en el drama *Dins la catedral*. Un personatge crític de *Fruir, fruitar*, de Josep Planes Mundet, parla àcidament del contingut del llibre. Miquel Pairoli porta el protagonista d'*El carrer de la Llebre* fins al lloc on Bertrana "bastiria el seu somni decadentista de sexe i sacrilegi". I a la novel·la *Màrmara*, de Maria de la Pau Janer, un giro-ní enyorat de la seva germana, que se n'ha anat a viure a Mallorca, li envia un exemplar de *Josafat* "perquè t'entri el cuquet i tornis aviat". La primera ficció esdevé així objecte de noves ficcions i es manté viva com una font d'inspiració perdurable. En el sonet *La volta*, de Salvador Sunyer, "trifori endalt, un somiqueig de palma / es confon amb rialles d'algun foll: / l'ombra de Josafat, a frec, empalma / amb l'ombra d'un canonge que té un goll."

▲ L'escalinata de la Seu, a la portada del setmanari "Presència"

La Seu

La santa Seu brilleja com un sol
amb sa mística rosa esbadellada;
vers ella gira els ulls cercant condol
la gran Girona, de lluitar cansada.

La torre campanera aixeca el vol
com si assolir volgués la nuvolada;
reposa al claustre el senyorial estol;
vetllen apòstols la divina estada.

A l'entonar les cloques cants de festa,
volten la Seu d'un aire de tempesta
i respon un silenci que fa por;

els casals que l'enrotllen, muts i altívols,
llurs fronts xacrosos van baixant ombrívols,
com cérvols astorats per un lleó.

JERONI ZANNÉ
Garba

La Catedral

Tota infinita, es fa l'escalinata
com el desig turgent d'arribâ al cel;
tota humana, però, ça i llà hi esclata
qualque replà, com un repòs esvelt.

Quasi s'hi veu un davallà en cascata,
l'aigua de gràcia que es desfà en un vel
en la ciutat que para la safata
del seu enyor tot místic i fidel.

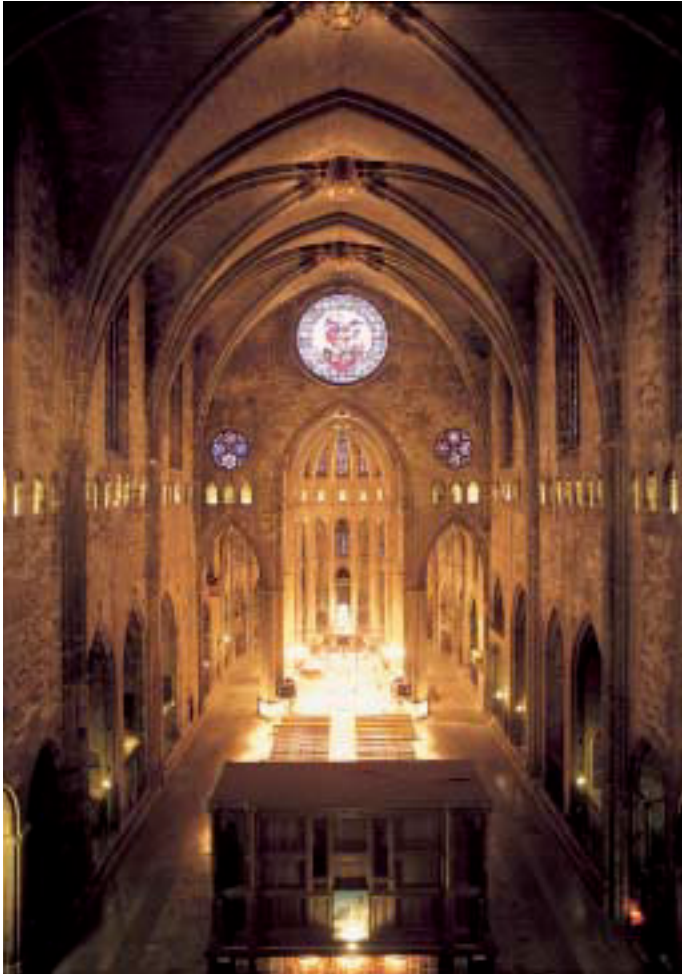
Ja som a dins la catedral serena
i entre sepulcres no hi ha mort ni pena
i hom sent a dintre un relluir d'encants.

Si serà el cel o no serà, diria...
Prô dintre el claustre el columnar seguia,
talment així una processó de sants.

JOAN BADIA
Poemes de Girona

Pérez Galdós va fer de l'escalinata l'escenari del tercer acte del drama *Gerona*: "Plaza y gradería de la Catedral, que termina en lo más alto con la fachada." Allà es produeix l'enfrontament entre el metge Pere Nomdedéu i el general Álvarez de Castro. A l'episodi novel·lesc *Gerona*, del mateix Galdós, el governador també apareix "en lo alto de la gradería" per organitzar els socors als ferits escampats per l'escala. És una escala per als grans esdeveniments: Josep Tha-

rrats a *Laus Catalonia*, i Narcís Masó a *Romanç de la ciutat de Girona*, hi evocuen la baixada de la processó de Corpus, mentre que Tomàs Roig i Llop hi descriu la pujada de la processó del Divendres Sant. Però és també el teló de fons ideal per als somnis. Natàlia Molero, en el conte *El llarg*, hi veu pujar "dues fileres llarguíssimes de dones" vestides de negre i amb el rostre ocult sota grans mantellines. Roig i Llop, a *Dels dies sants*, sent que la multitud de penitents hi

entona el Credo “com si tots els monjos de la terra el cantessin una mica abans del Judici Final”. Ruyra, a *La fi del món a Girona*, escolta com els fidels hi canten el Te Deum, mentre baixa sota tàlem l’últim combregar de la ciutat. I Eugeni d’Ors confessa, a *Mis ciudades*: “Por esta escalera de la Catedral bajan a mí, cada vez que visito Gerona, las que podría, con palabras de Quevedo, llamar las frías, desangradas sombras muertas.”

Una visió de Girona

E veig pujant amunt d’uns carrerons obscurs y frescals, d’un gran reculliment. Y després trobame al davant d’un portal esculpturat a roig y remenjat pels segles... Y com haver d’ajupir el cap per travessallo, y llavors adre-

çarsem al damunt la volta altíssima de la catedral. No crec que mai hagi vist una volta tan alta : com si després d’ella ja no pogués venir sinó la del cel.

Veig desseguida el vuid clar d’un claustre confós, y la sortida a un recó encantat entre contraforts y ruïnes, tot vestit de verdor ; y desd’ allí una vista al lluny, d’enderrocs de muralla y el sol batent en terres nues ; a nostres peus un daltabaix de torrenteres seques ; y nosaltres encantats en aquell redòs tan fresc y silenciós... Sols un moment la sonoritat d’unes campanes en la alçaria invisible dels grans murs ombrius...

Després no sé com és que ‘m veig sortir per una portalada molt gran... y ‘m sobta un rodament de cap d’escales desgraonantse als meus peus avall en un vuid sense fi, com un mal somni...

JOAN MARAGALL.

◀ Text de Joan Maragall publicat a “Lletres”, amb correccions fetes posteriorment per Carles Rahola

◀ La nau de la Catedral

Però cal entrar a la Catedral, seguint el consell de Santiago Rusiñol a *Girona de pedra*: “Entra al temple, i veuràs que en la nau n’hi ha tanta, de pedra, i és tan alta, que no sembla un arc, sembla un buit; i que la clavor és tan severa, que la sola visió del qui entra fa baixar la veu per respecte.” És el mateix sentiment que experimenta Josep Pla: “El primer contacte amb la Catedral produeix en la gent més frívola una necessitat d’abaixar la veu, per no dir una necessitat de callar.”

▲ El voltor
de la Seu

► La rosassa

Bertrana, a *El vagabund*, té una sensació molt semblant: “L’amplària colossal, agosarada, de la nau única (...) i la majestat del conjunt, ahora que meravellen el visitant, li produeixen la rara impressió de tornar-se una volva”. Quan hi entra Joan Maragall, el sobta l’alçada extrema de la nau: “No crec que hagi vist mai una volta tan alta: com si després d’ella ja no pogués venir sinó la del cel”, escriu a *Una visió de Girona**. Però la nau no és pas la més alta, sinó la més ampla, tal com subratlla Pla: “és la més vasta que el gòtic ha creat a Europa, un prodigi d’atreviment arquitectònic, un fenomen d’una audàcia sensacional.”

La Catedral pesa molt, físicament; Pla ho recorda a *Girona*: “La primera impressió que va produir-se fou de domini, de força, d’imperi franc i deliberat”. Als seminaristes de *Dies verges*, de Joan Mínguez, “la potència de la seva mola (...) els deixa aclaparats”. A en Nonat, d’*Un film*, de Víctor Català, el temple li encomana una basarda que el mou “a cercar amb rapidesa la sortida”. A la Roser, de *Girona, 1900*, de Rafael Gay de Montellà, “la nau immensa, submergida en la foscor, li fa l’efecte d’una caverna misteriosa”. Per al protagonista d’*Els xiprers creuen en Déu*, de Gironella, la Catedral és “una granítica caixa de sorpreses”. En el poema dedicat a la Seu, Comadira diu: “La Catedral et pren i un malefici / es posa imperceptible en els teus ossos”. El protagonista de *La gàbia d’or*, d’Antoni Puigverd, recorda “la por que passava aquí, de petit, quan (...) havia de travessar tot sol aquesta enorme penombra”. Josep M. Espinàs, a *Ciutats de Catalunya*, resumeix aquests estats d’ànim amb una frase: “La Catedral de Girona deixa entendre que l’estat natural de l’home és la por.”

Salvador Sunyer, en canvi, nega expressament la por, en el sonet *La volta*: “Et fa tremolar el fred d’aquesta balma, / immensa nau dins un silenci xoll. / No

és por, sinó una estranya i tensa calma / que es fica a l’os i et fa ajupir el genoll.” L’interior de la Seu pot oferir la pau, sobretot si s’hi pot escoltar el so de l’orgue, com en dos sonets de Tharrats: “Dins la Seu has plasmat mon somni d’or / i has dut la pau a l’ànima inquieta, / catedralici Bach, veu de profeta...”

La nau pot ser, sobretot, un recinte sagrat: Miquel de Palol ho reconeix en el sonet *Catedral*: “Ella encara mostra la mateixa unció / de la fe d’abans amb què fou creada.” La fe que invoca Ribot en el poema *La nau*: “Del ventre de la volta fecund engendres fills / a la fe, llar de Déu...” Per a Roig i Llop, a *Enyorament de Girona*, aquesta volta, “talment sostinguda només pel respir de Déu”, és una “trionfal arquitectura feta oració de l’home”. Per a Sunyer, en el sonet *La volta*, la solitud infinita de la nau pot obrir pas a la més alta

experiència: “T’escoltes tu mateix i el cor et fa / com d’eco, de record i de llanterna. / Ara estic sol davant el més enllà. / Deurà ser això, potser, la vida eterna?”

La pau i la serenitat de la Seu es filtren per la llum dels finestrals, com en el haikú *Catedral*, de J. N. Santaeulàlia: “Llum, i més llum; / incendi de vitralls, / foguera d’ombres.” A *Girona, matèria i memòria*, Comadira contempla, enmig de la foscor, “unes gradacions de llum irisada i raigs decidits que vénen dels vitralls de finestres i rosasses”. Tharrats copsa aquesta llum en el moment de màxima claror: “Glatia com un cor, la Catedral, / ferida per les flames del migdia. / Damunt un horitzó de profecia, / s’arborava, de sobte, el finestral.” Lluís G. Pla, en canvi, a *Dins la Seu de Girona*, copsa el misteri de l’hora del captard: “Plàcida cau la llum pels amples finestrals / on bat la roja flama del sol que ja declina.” Per a Margarita Colom, a *A Girona, voldria...*, l’ideal seria poder veure els finestrals a l’hora de l’alba: “Voldria passar una nit a dintre la Catedral / i, a través dels seus vitralls, esperar la llum del dia.” Dídac Faig sembla haver-ho aconseguit, en un sonet de la sèrie *I el cel per diadema*: “Cel de vitralls, amb l’ull de la rosassa, / món de colors d’algun matí que neix; / sento dins meu el sol que encara creix...”

La rosassa destaca entre tots els finestrals. En el poema d’aquest títol de Pere Ribot, “com una rosa eterna, a sol ponent, / la rosassa corona el sentiment”. És el rosetó de la façana on, segons Gay de Montellà a *Girona, 1900*, “el mestre Borrassà havia pintat amb unció angèlica, entre roses i asfòdels, la imatge de Santa Maria”. Tharrats, en el sonet *Seu de Girona*, veu encendre’s la imatge amb la llum del sol ponent: “Ara la Verge, coronada d’or / s’immola en la foguera del vitratge / i, entre les flames del diví celatge, / tot el temple batega al seu transport.”

Les marededéus

Prop de la catedral hi ha imatges de la Verge que han merescut el favor i el fervor de molts poetes. La Mare de Déu de Gràcia i de Bell-ull, al claustre de la Seu, ha rebut l’homenatge líric de Josep Carner, Lluís G. Pla, Camil Geis i Pere Ribot. Josep Berga li dona un breu protagonisme a la novel·la *L’estudiant de la Garrotxa* i M. Mercè Roca la fa parlar en un llarg monòleg en el llibre *Capitells*. La Mare de Déu de la Pera ha inspirat versos a Josep Tharrats, Rafael Masó, Camil Geis, Pere Ribot, Josep Tarrés i Margarita Colom. La Mare de Déu de la Bona Mort, al portal de Sobreportes, va ser invocada per Josep Carner com a darrer refugi dels condemnats a l’última pena que sortien per aquell arc cap al lloc de l’execució: “Sota el fred, la nit, la por que amenacen, / se’n van els homes a l’eterna sort. / Esteu en finestra i els guaiteu com passen, / oh Mare de Déu de la Bona Mort!”

▲ La Verge de la Pera

La Roser de *Girona, 1900* veia com “el temple s’a-brandava amb les resplendors del sol”. *El vagabund*, de Bertrana, veia com “la llum dels vitratges policromats relliscava per les parets (...) seguint la lenta declinació del sol”. Josep Pla, després de fer una visita als finestrals de la Sainte-Chapelle, confessa en el llibre *Sobre París i França*: “De la meva adolescència, passada al col·legi de Girona, el record més inoblidable que en conservo, la cosa més meravellosa que he vist, són els vitralls de la Catedral d’aquesta ciutat. Quan penso en aquells anys i recordo els colors dels vidres de Girona, tinc la sensació d’haver vist una llum de paradís.”

Dins la nau de la Catedral hi cap tot i hi pot passar tot. *L’estudiant de la Garrotxa*, de Josep Berga i Boix, s’hi perd hores i hores entre la reflexió i el somni malaltís. Carles Rahola, a *La catedral de Girona*, juraria

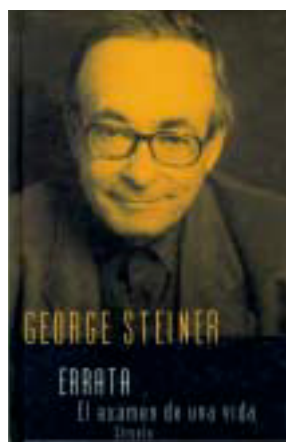
► El sepulcre de la comtessa Ermessenda

“haver vist passar, recelós, el disforme Quasimodo, amb l’angèlica càrrega de l’Esmeralda, desmaiada sobre ses espatlles”. El campaner *Josafat* persegueix la Fineta pel trifori a la novel·la de Bertrana i s’agenolla als peus del confessor en el drama *Dins la catedral*, de Josep M. Benet i Jornet. La Roser, de *Girona, 1900*, de Gay de Montellà, hi entra cada matí per oir la missa primera. Els vencedors de la Guerra Civil hi canten el Te Deum a *Un milió de morts*, de Gironella. En el relat *Assassinat a la missa del Gall*, de Miquel Fañanàs, es comet un crim sota la volta del temple; a la novel·la *Per a qui es baten els ous*, de Xavier Coromina, centenars de persones hi són devorades per una plaga de cucs mutants.

La Catedral és infinita, inescotable. En el *Poema de la Seu*, Camil Geis la contempla durant un dia sencer: al matí, al migdia i al vespre. Pere Ribot dedica tot un llibre, *La Seu adorant*, a glossar líricament el seu conjunt i els seus detalls. Jordi Dalmau, en el llibre *La catedral resseguida*, revela tots els secrets del recinte i confegeix un *Diari íntim de la Catedral*. En el seu interior s’han extasiat els visitants de totes les èpoques i

procedències. Rahola recorda que Emilia Pardo Bazán “estigué unes hores a Girona i va posar-se a resar, una tarda, en l’ombrívola solitud de la catedral”. L’any 1925, Federico García Lorca escriu, des de Cadaqués, una postal a Manuel de Falla: “He pasado una magnífica Semana Santa, con oficios en la catedral de Girona y ruído de olas latinas.” Els anys noranta, George Steiner hi entra un dia i descobreix l’estàtua jacent de la comtessa Ermessenda, de Guillem de Morell, “una de les cimeres absolutes de l’art gòtic o, simplement, de tot l’art”. En el llibre de memòries *Errata*, descriu així la impressió que l’ha colpit: “Tallat en alabastre, el rostre de la comtessa és el rostre de la son, el de la grata solemnitat del repòs sota les parpelles closes, entremig de la boca que encara sembla alenar i que insinua un esbós de somriure. Però somriure potser no és la paraula correcta. És de l’interior de la pedra tallada d’on sorgeix un secret de llum.” Josep Carner, a *Evo-cació mortuòria*, s’atura davant el sepulcre del nét d’Ermessenda, Ramon Berenguer. La tomba i l’escultura del falcó llegendari inspiren el poema *Cap d’Estopa*, de Pere Ribot, i el *Romanç del voltor de la Seu*, de Melcior Font. Rafael Masó, en una de les seves *Cartes*, confessa sentir devoció per la tomba dels Quatre Sants Màrtirs; Carner, en el tríptic *Gerundiana*, dedica un sonet al sepulcre del bisbe Bernat de Pau; Josep Pujol i Coll, en el relat *Mirall i ombres*, fabula entorn del mausoleu del bisbe Berenguer d’Anglesola; Ribot trepitja, en el sòl de l’ampla nau, *La fossa dels prelats*. Tharrats, en el sonet *Custòdia gòtica*, es pregunta per l’autor de l’ostensori de la Seu: “Quin artífex bastí ta arquitectura, / flor de goticitat, sacre tresor?” Antonio Porpetta, en el poema *Eude pictrix*, evoca l’autora del còdex del Beatus, “lejanísima virgen, alborada / en un oscuro tiempo / de rezo y vasallaje”...

Arran de la Seu gòtica es troben els vestigis de la Catedral romànica. La torre de Carlemany parla a *L'alba i el mur*, amb la veu de Dídac Faig: “Ben endintre del meu clos / hi ha l'alè de benaurança / dels meus morts...” Els morts es fan presents a les tombes del claustre quan la protagonista del *Concert per a una pantomima*, de M. Àngels Gardella, s’hi passeja cercant-hi la quietud: “aquests morts llunyans que havien rigut i parlat, que creien que casar-se o no era importantíssim, o tenir mal de queixal, o que vingués la guerra (...) Els dos cedres del pati ressusciten aquests morts sota els meus peus.” *El vagabund* de Bertrana també sentia “la pau i quietud d’eternitat que traspuaven pels junts dels sarcòfags amb cendres de beats”.

En el claustre, segons Josep Vicente a *Catalunya Visió*, hi existeix “una perfecció de la quietud, un rodar lentíssim de les hores del dia que primer solegen i després buiden de llum cada angle, cada arcada, com si el temps dins d’aquest espai fos una sinya”. Tharrats té aquesta sensació, en el poema *Claustre de la Seu*: “Ets dins el món, i el món de tu és tan lluny, / que el seu brogit la teva pau no altera.” Les columnes, en el sonet *La Catedral*, de Joan Badia, són talment “una processó de sants” I els capitells, amb els seus relleus de pedra, són, en *El Claustre*, de Pere Ribot, “com un llibre resplendent i pregon”. Amb el seu llenguatge ingenu i ric, segons Miquel Ferrà, parlen “de la fe del nostre poble en la seva bàrbara infantesa”. *Capitells* és el títol d’un llibre de M. Mercè Roca dedicat a glossar un dia sencer de la vida del claustre. Al protagonista de *La gàbia d’or*, d’Antoni Puigverd, també li agradaria “estar sol, aquí, per mirar, un per un, els capitells”. Forasters i gironins de tots els temps han trobat en el claustre el lloc ideal de repòs. Tal com ho explica Miquel de Palol a *Girona i jo*, Rusiñol hi anava sovint a pintar i hi feia tertúlia amb els canonges; a *Girona de pedra* va escriure que

▲ El claustre de la Seu

el claustre “és tan aclofat, tan íntim, tan enfonsat al cor de la casa, que les columnes, a parelles, arriben a semblar que caminen”. Tomàs Carreras i Artau, a *La meua Girona*, confessa que anava sovint al claustre perquè allà “l’ànima, reposada, se sent mestressa d’ella mateixa”.

La porta lateral de la Seu és coneguda com la porta dels apòstols. Sota les fornícules buides dels sants desapareguts hi ha un banc de pedra en el qual Pere Bech, a *Ciutat creada*, troba “captaires d’esguard remot, d’ombra gastada; els dits trèmuls amanyaguen l’esmolada duresa dels seients (...) El repòs de la pedra no és tan punyent com el gest inacabat de les espatlles que cerquen un lloc entre les motlures de la porta”. La Roser de *Girona, 1900*, de Gay de Montellà, troba, de bon matí, aquests captaires: “vells atuïts, dones rondinaires, misèries humanes que arrosegaven els peus i disputaven pels racons dels bancs”. Carles de Bolòs, a *Àngulo de la Ciudad*, troba que aquests captaires “parecen canónigos sentados en un coro

► L'absis
de la Catedral

▼ La torre
de Carlemany

singular”. Margarita Colom, autora del sonet *A la plaça dels Apòstols*, cerca la pau en “aquell banc on s’asseu sovint el sol / (...) on apòstols absents fan companyia...” Pere Ribot, a *La Seu adorant*, també hi troba a faltar “l’ombra, el caliu, la flama / dels dotze apòstols”, però se sent compensat per la serenitat “de tot el que m’envolta: l’aire pur del saltiri, / les lloses blaves, pàl·lides, de l’antic cementiri, / el coll de la cisterna, la plaça, el doll de pau / i un silenci pregon i l’ombra del palau...” Per aquesta plaça tranquil·la passen Carles i Helena, a la novel·la *En gris i rosa*, de M. Dolors Cortey. Lope Mateo, a *Gerona en su alta piedra*, evoca “la augusta serenidad de ese pozo en medio de la plazoleta enlosada, entre cuyas piedras crece el verde césped, como en una soñada decoración”.

Molt a prop de la porta dels apòstols, un arc dona accés a un carrer estret “on hi ha un jardí encongit / enfilat dalt d’una tanca, / se li veu el cap florit / i el rínxol d’alguna branca”. És *El Jardí del Bisbe* del poema de Pere Abellí, darrere l’antic palau episcopal i davant per davant de l’absis de la Seu. Ribot veu aquest absis com un “poema d’història fet de divines mans: / gàrgoles, finestres, els arcs botants...” Dídac Faig, a *No tot encar ho és tot*, s’hi adreça en un sonet: “Del joc de contraforts ets viva tesi / de l’única lliçó de catequesi. / (...) Feix nerviüt de pedra en revolada / vers un cel nou, desafiant l’alçada.” Josep Pla, a *Girona*, diu que aquest absis és “una obra d’anatomia constructiva impressionant, un lúcid sistema de forces (...) En aquesta enfèbrada geometria de pedra, les gàrgoles hi posen la nota monstruosa i grotesca.” D’entre les gàrgoles n’hi ha una, “més ombrívola que les altres”, segons Carles Rahola. Coneguda com la bruixa, té la seva llegenda i es fa present a la *Balada de la bruixa de la Catedral*, de Núria Esponellà, i en el conte *Gràcies, Cristina*, de M. Assumpció Soler: “Desafia el pas del temps mentre els vents i l’aigua la roseguen sense com-

passió. Se la veu cada cop més envellida i més cansada en el seu son de pedra (...) Abocada a l’abisme, la bruixa gàrgola vomita aigua i més aigua en els dies de pluja.” És justament aquí, sota aquesta gàrgola i en una nit de pluja, que el *Josafat* de Bertrana culmina el seu crim i deixa anar en el buit el cos inert de la Fineta: “Les robes de la bagassa voleiaven com ocells de nit, bategant contra els carreus, i el cos fou engolit pel magne espai (...) Deforme, contorsionat, infecte restà el cadàver de la Fineta. I l’aigua que gitava la gàrgola, quimèrica, caigué com un baptisme purificador sobre sa nuesa.”

Sant Feliu

En els versos de *Girona a la tardor*, de Josep M. de Sagarra, l'àngel del campanar de la seu “guaita la caputxa pia / de Sant Feliu, una miqueta enllà”. L'església de Sant Feliu, en efecte, és quasi contigua a la Catedral, però “una miqueta enllà”, perquè entre un temple i l'altre hi ha el llenç de la muralla, amb el portal de Sobreportes. Dídac Faig, a *L'alba i el mur*, fa parlar així aquesta *Porta de les Gàl·lies*: “Cara a nord amb cansament / sóc, de porta, Sobreportes, / (...) De la Roma més ardent / m'he bastit murs de comportes.” A uns personatges de *Girona, 1900*, de Rafael Gay de Montellà, la portalada els fa pensar en els murs de Jerusalem: “El mateix esvoranc de l'arc massís, la mateixa robustesa dels carreus i dels murs, la mateixa decoració de gust bíblic i judaic...” En canvi, per al protagonista d'*El vagabund*, de Prudenci Bertrana, aquest és un dels indrets més inhòspits de Girona: “L'església de Sant Lluç, l'absis de la col·legiata de Sant Feliu i les dues massisses torres que flanquegen l'esvelt portal de Sobreportes —límit de la primitiva Girona— formen quatre cantons d'aspecte bròfec, com de ciutadella o de presidi medieval. El vent s'hi acanala, hi bufa, hi xiula i s'hi enfredoreix i el sol a penes hi llisca, i vent i sol semblen conjurar-se amb els murs per fer d'aquest lloc el més desagradable i esquiu de la ciutat.” Josep Pla, a *Girona*, en fa una descripció més objectiva: “Les torres del portal treuen el ventre fora la porta, baixada avall, i això fa que siguin molt acostades, i semblin engranades amb les corbes de l'absis de Sant Feliu. (...) Si hom lliga la perspectiva d'aquestes formes amb la torre que fa l'angle alterós del claustres de la Catedral, la il·lusió de trobar-se entre unes debanadores de pedra que giren, verticals, és completa.”

En el temple de Sant Feliu s'agermanen dos estils successius, tal com ho fa palès el sonet de Josep Tharrats: “Del romànic al gòtic, quin encís! / Transició perfecta en harmonia / amb els carreus i els arcs on l'art floria / per la virtut d'un eternal somrís.” Un sonet paral·lel de Dídac Faig expressa, amb altres mots, la mateixa idea: “Vell transir del camí obscur, / ara esclat d'absidio-la / com arc iris que s'envola / bleixant la fe d'un futur.”

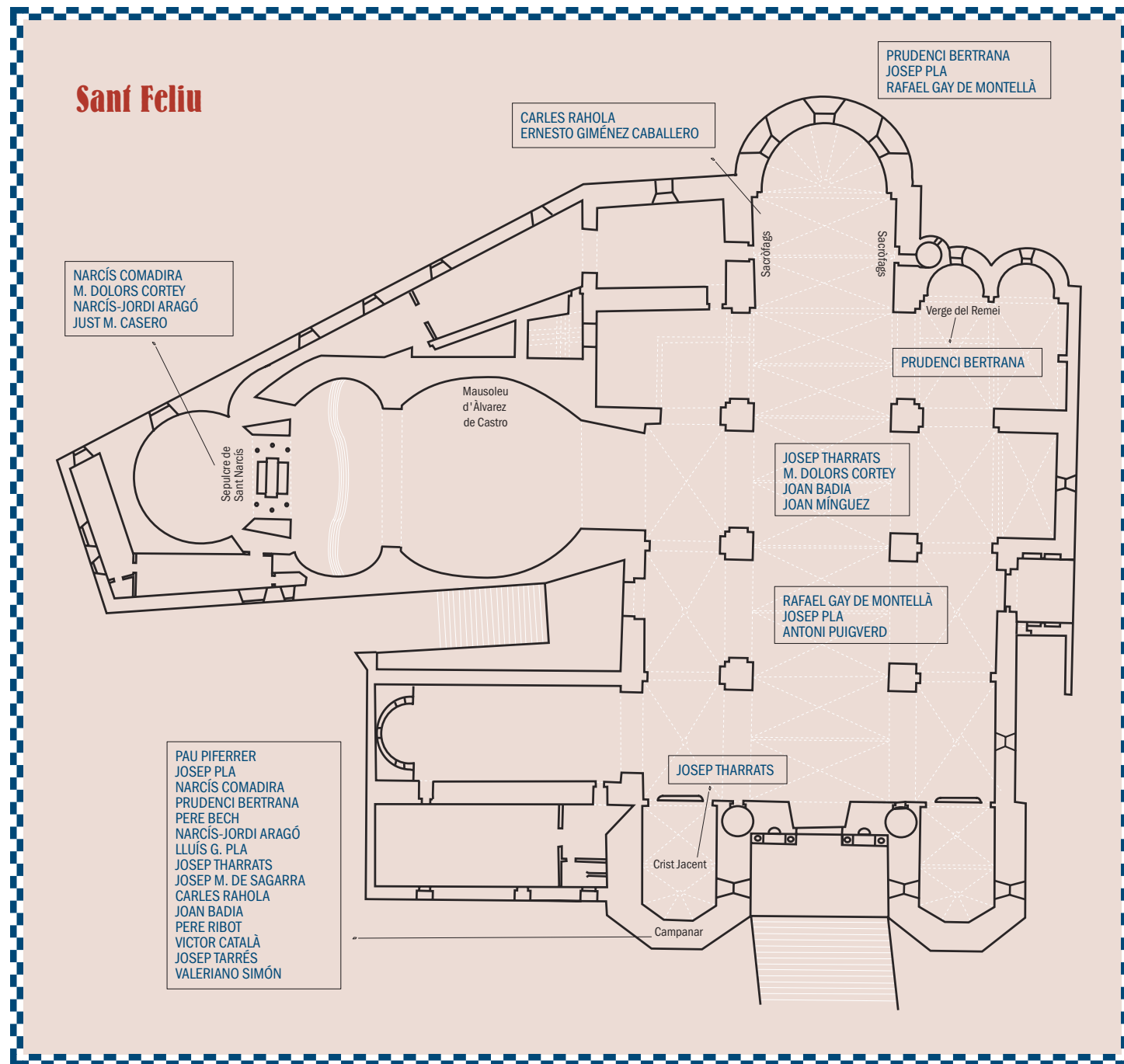

▲ El campanar de Sant Feliu
[de Wilhelm Maier-Solg]

◀ L'església
de Sant Feliu

▲ El campanar de Sant Feliu [de Santiago Rusiñol]

El campanar de Sant Feliu

El campanar de Sant Feliu és un element ineludible de la silueta de Girona. Com deia Pau Piferrer, “no hay calle desde donde no se distinga su cúspide”. Narcís Comadira també afirma que el campanar “és el primer puntal de la memòria urbana”. Josep Pla sentia per ell una veritable obsessió: “La seva agulla es porta impresa al cor, la seva forma aguda es conserva en la memòria amb una vivacitat que res no pot esborrar.” Bertrana s’admirava de “la prodigiosa embranzida que l’ha enlairat”, de “la seva ufana majestàtica” i del seu “agudíssim anhel d’abastar sol i aire, serenor i puresa a les aures”. És el mateix que confessa Pere Bech: que el campanar “sembla alçar-nos dempeus sobre la vida vers la quietud més alta”. Piferrer diu que el campanar vetlla per la ciutat com un rei. A Narcís-Jordi Aragó li sembla més aviat un bisbe. Lluís G. Pla el compara amb un avi i amb un sentinella. Li han estat dedicades moltes estrofes de versos curts, com si volguessin adaptar la forma física del poema a la seva alada esveltesa. Amb els epítets que ha merescut, se’n pot fer un enfilall com una lletania: “Brau marlet” (Josep Tharrats); “Pura nuesa” (Pere Bech) “Agulla esvelta” (Miquel Berga); “Caputxa pia” (Josep M. de Sagarra); “Diamant de cent caires” (Joan Badia); “Immens anhel d’infinit” (Carles Rahola); “Joià de pedra feta carn” (Pere Ribot); “Crit de misericòrdia petrificat” (Prudenci Bertrana); “Xiprer d’ombra morada” (Lluís G. Pla); “Ditada d’ombra condensada” (Víctor Català); “Colomar de les glaçades, custòdia de les teulades” (Josep Tarrés); “Bandera erguida, dardo de estrelles, palma de las aves” (Valeriano Simón).

Al presbiteri de Sant Feliu s’hi troben encastats els sarcòfags romans en els quals, segons Carles Rahola, van reposar successivament “cavallers i dames romans i cristians: els que sacrificaren als déus i els que adoren el Crist”. El més florit de tots escenifica el rapte de

▲ El sarcòfag del rapte de Prosèrpina

Prosèrpina per Plutó, llegenda grega traslladada al món romà per Ovidi. Ernesto Giménez Caballero va dir que aquesta dama passada de mà en mà “parece como si fuese el emblema de Gerona”, dominada successivament per grecs, romans, gots, àrabs i francs.

A Sant Feliu es venera la imatge popular de la Verge del Remei, que fins a la Guerra Civil es trobava a Sant Pere de Galligants. *El vagabund*, de Bertrana, la visitava de petit, acompanyat de la mare: “Els estels del seu nimbe brillaven esterrejats, mateix que els d’una nit serena. Als seus peus, la cera seguia cremant abundosa, inestroncable com les malures, com el desig humà de trobar una diligent i tendra advocada dels nostres neguits.”

A Sant Feliu es pot veure també *El Crist Jacent* d’Aloi de Montbrai, invocat en el sonet d’aquest títol de Josep Tharrats: “Envolt en un silenci d’alabastre, / (...) aquell que et veu oblidat tot malastre / i somnia en la pau d’un món millor.” Aquesta idea del temple de Sant Feliu com a reducte de pau i de consol és una constant de la literatura que el recinte ha generat. Donya Eulàlia, un dels personatges de la novel·la *En gris i rosa*, de M. Dolors Cortey, hi anava a missa cada

▼ Girona
[de Narcís Comadira]

▲ Sant Narcís
[d'Enric Marquès]

► La nau
de Sant Feliu

▼ Interior de Sant Feliu
[de Josep Berga i Boix]

diumenge i trobava que “la imatge del patró de Girona semblava donar-li el bon dia amb el gest amistós dels seus braços oberts”.

Joan Badia, a *Santes esglésies de Girona antiga*, diu que “a Sant Feliu hi deixarem la pena / i aquell rosec que fa el pecat / i que ens vincla l'esquena / i ens fa el pas esglaiat”. Miquel Comabella, protagonista de *Dies verges*, de Joan Mínguez, anava cada dissabte amb els seminaristes del seu curs a sadollar-se de penitència. Hi entrava “capcot, el posat submís, balb per la humilitat i la melangia”, però, “en tornar al col·legi es gronxava en una

pau suavíssima que el reconciliava amb si mateix”. El jutge Creus, protagonista de *Girona 1900*, de Gay de Montellà, sortia del Jutjat pel portal de Sobreportes i es refugiava a Sant Feliu “per trobar un sedant als seus nervis tensos”. Josep Pla, segons diu a *Girona*, quan entrava al temple hi trobava sempre “un racó cordial (...), una receptivitat consoladora de les minúscules tragèdies quotidianes”. Al cap de tants anys, hi entra el protagonista de *La gàbia d'or*, d'Antoni Puigverd, i l'impressiona “el silenci resclosit d'aquesta església que durant segles ha contingut tanta gent i que ara deu ser sempre buida”. S'asseu una estona en un banc, “en la penombra, sense pensar en res, relaxat, potser una mica inquiet, d'una inquietud amable, pessigollejant, però sense cap pes, sol en la penombra gòtica, completament sol”. Abans de sortir del temple, el personatge de Puigverd dona una ullada als sepulcres romans “amb torsos d'herois, lleons i cavalls”, i admira “els marbres polsosos d'una capella neoclàssica”. És la capella de Sant Narcís, que, segons Narcís Comadira, “després de la nau de la Catedral, és l'espai arquitectònic més bell de Girona; (...) un espai generat per corbes que t'envolta com una torre de cúmuls”. Allà es venera el sepulcre del patró de la ciutat. Milers de gironins, un dia a l'any, com en el poema *Martiri de Sant Narcís*, del mateix Comadira, “van cap a Sant Feliu, pujada amunt, / feixucs dels anys passats i el treball dòcil”, per assistir a la missa en honor del sant, evocada per M. Dolors Cortey a *En gris i rosa*, per Narcís-Jordi Aragó a *Girona ara i sempre* i per Just M. Casero a *Quiosc*. En aquest recinte neoclàssic es troba també la tomba del general Álvarez de Castro. El trasllat de les seves despulles a aquest mausoleu, l'any 1880, va desfermar un reguitzell de versos patriòtics signats per Narcís Viñas, Joan B. Ferrer, Salvador Genís, Francesc Bartrina i Francesc Ubach, publicats a la *Revista de Gerona*.

Sant Pere de Galligants

El vagabund, de Bertrana, s'arriba tot passejant fins a la mil·lenària església de Sant Pere, “tota madura i daurada del sol”. A *Terra de gestes i de beutat*, Xavier Montsalvatge i Joaquim Pla veuen el temple com “un pa d'or que hagués rossolat dels esllavissaments ensagnantats del Montjuic costerut per fonamentar-se en el córrec del Galligants”. A *Santes esglésies de Girona antiga*, Joan Badia parla d’“aquella església de Sant Pere / que té a la terra tant d'arrel”. L'antic monestir sembla encarnar, en efecte, la psicologia camperola de l'indret. Tal com diu Josep Pla a *Girona*, “l'aire taujà, humil, delicat, desproveït de petulància, de la vella forma romànica produeix una fascinació molt particular: la fascinació del recolliment i de la intimitat”. Dídac Faig, a *L'alba i el mur*, dóna veu al monestir perquè parli dels galls de la contrada amb el ressò llunyà del gall bíblic de sant Pere: “Amb el primer cant del gall, / jo encetava les matines, / mur i estel, salms de boirines, / cor a cor, veus de cristall.” Pla descriu minuciosament l'església de tres naus, però de sobte s'atura en sec i s'abandona a la confessió sentimental: “Ah, quin record m'ha deixat Sant Pere de Galligants! El meu amor creixent al romànic, (...) que m'ha portat a valorar les coses petites, humils, aparentment insignificants, de la vida i a comprendre la posició de l'home sobre la terra, noble perquè és tan feble i esquifida, és a Sant Pere de Galligants on el vaig sentir per primera vegada.”

A l'església de Sant Pere, avui destinada a Museu Arqueològic, se celebrava, fins l'any 1936, la festa religiosa, literària i patriòtica de Sant Jordi, evocada per Bartomeu Barceló al seu *Tríptic de Girona*: “A Sant Pere de Galligants / queia un polsim de pluja fina... / Que bé hi lligaves, Santa Espina / lliga que lliga cors i mans!”

▲ L'església de Sant Pere de Galligants

Per una porta del temple s'accedeix al claustre, escenari del segon acte del drama *Gerona*, de Benito Pérez Galdós: “Claustre de San Pedro de Gerona, de estilo románico. En primer término, una espaciosa crujía, limitada al fondo por columnas bizantinas pareadas (...) Vense en perspectiva dos lados del claustro con algunas de sus columnas rotas, pero sólidamente apuntaladas.” El claustre, segons *El Vagabund* de Bertrana, és “d'una elegància sorprenent i d'una obagor deliciosa”. Blai Bonet, a *Els ulls*, troba que és “un claustre com a individual, potenciat per un llorer i endolcit per dues mates de gardènies”. Per a Valeriano Simón, a *Tríptico gerundense*, és un “teorema de solidez que espera / su coloquio de sombra vespertina”. Josep Tharrats el veu embolcallat per la claror del capvespre, “dementre el jorn en el xiprer declina / com si una urna de pau buidés, encara, / tot el misteri de la tarda clara / damunt l'incendi de la llum divina”. Segons conta Miquel de Palol a *Girona i jo*,

▼ Sant Pere de Galligants [d'Enric Marquès]

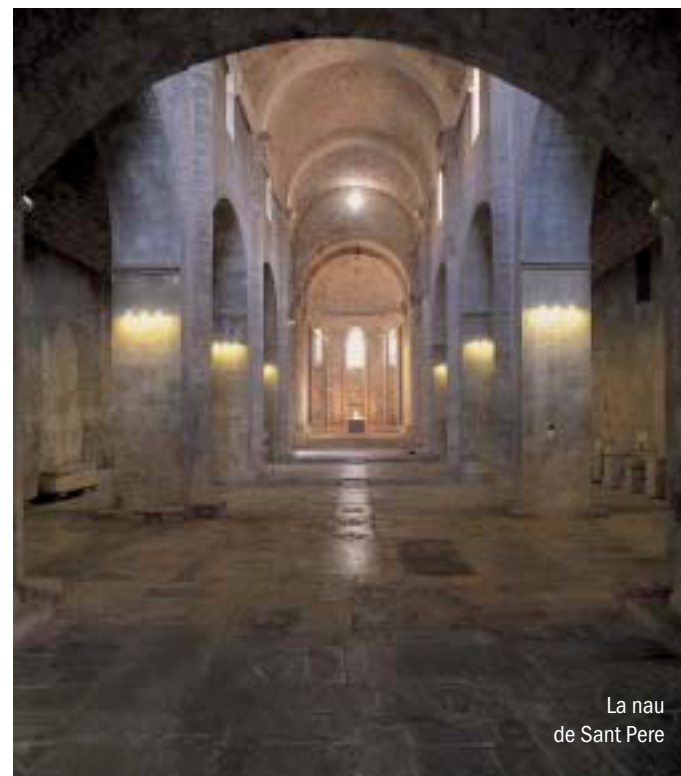

El claustre
de Sant Pere
de Galligants▼ La capella
de Sant Nicolau, ahir i avui

Santiago Rusiñol passava llargues hores de contemplació en aquest claustre “reduït, ombradís, amb una sola tonalitat de verd en els boixos, en la font, en les arcades... Prenia apunts en el seu quadern, els esqueixava, s’asseia a fumar una pipa mirant l’indret que seria millor per a pintar. Rarament el trobava. (...) Però ell hi tornava un dia i un altre dia, influït per una atracció inevitable”. Potser sentia la màgica influència que havia colpit Tharrats: “Oh encís dels arcs romànics! ¿Qui diria / que en la vostra penombra, tota amor, / viu una secular filosofia / incorruptible com el sicomor?”

A tocar el temple de Sant Pere hi ha la capella de Sant Nicolau. Segons Pla, “és una de les peces del nostre romànic més delicades i fines”, però, en els seus anys d’estudiant evocats a *Girona*, “a la capella hi havia instal·lada una serra mecànica que tenia una trepidació i feia un soroll inquietants.” En aquest edifici, segons testimonia el mateix Pla a *Santiago Rusiñol i el seu temps*, el pintor i escriptor estava disposat a instal·lar-

hi el museu del Cau Ferrat, i el volia deixar amb les mateixes condicions en què ho féu després a Sitges: la corporació municipal només havia de pagar l’embalatge dels objectes i el seu trasllat. Però “l’ajuntament no s’entusiasmà pas i el desig quedà en un punt mort”. Ara la capella de Sant Nicolau és envoltada de xiprers, com si els regidors municipals haguessin escoltat el prec de Carles Fages de Climent en el sonet *Xipressos*, que es pot llegir sencer en una estela de ceràmica erigida no gaire lluny, prop de la confluència del Galligants amb l’Onyar: “Edils, planteu xiprers, cenyiu la ciutat vella / d’encaputxats manaiés amb vestes vegetals, / pinacles catorzens d’un verd obscur d’alfals / al caire bru de l’absis, la torre o la capella.”

La nau
de Sant Pere

Els tres campanars

El conjunt format per Sant Nicolau i Sant Pere, amb Sant Feliu i la Catedral al fons, és l'escenari més espectacular de la Girona monumental i una veritable síntesi de la ciutat. Joaquim Nadal, que ha nascut i viu arran de Sant Nicolau, afirma, a *Girona, ciutat viva i de colors*: “Des de molt petit, i sempre, m’ha seguit per tot arreu aquesta visió esglaonada de la fortalesa medieval; (...) els cilindres de les torres, la suavitat de les formes, la presència creixent de les hores i la verticalitat diversa dels campanars.” Els temples cabdals de Girona es poden contemplar des d’aquí o, un xic més amunt, des del camí que porta a l’antic poble de Sant Daniel. Així ho fan quatre personatges de *Girona 1900*, de Gay de Montellà: “La famosa Seu de pedra s’aixecava desafadora, encimbellada damunt l’espaldana del torrent de Galligants. (...) La muralla escrostonada arrencava de l’atrevida torre de Carlemany, seguia ardidada la crinera del reducte aportalat de Sant Cristòfol i, entre fonolls i domassos d’hores, anava a morir al peu de la famosa Torre Gironella.” Si hom gira el cap, en un tombant del camí, pot veure exactament la imatge dels tres campanars que Rusiñol va pintar més d’un cop, tal com expliquen Bertrana a *El Rusiñol que jo he tractat*, i Palol a *Girona i jo*. Un d’aquests quadres va ser glossat per Rahola a *El llibre de l’August d’Alzina*: “A un costat es veu la gropa monstruosa de la Catedral, amb els seus absis i els seus murs fins a les estribacions de Gironella als quals s’arrapen les hores gegantines d’una verdor perenne; a l’altre costat, darrera unes tàpies, el bell campanar de Sant Pere de Galligants, meravella de l’art romànic, amb un tros de muralla; enllà, esveltíssima com un xiprer, la torre gòtica de Sant Feliu. (...) És l’ànima i el símbol de la Girona que fou, aquest quadre

▲ Els tres campanars

banyat de la poesia de les coses que se’n van en silenci. (...) En aquesta decoració, sobre les històriques runes, la naturalesa hi posa el seu eternal mantell de vida i de poesia.” Retallats, com diu Rahola, sobre “un cel avellutat de tarda, indecís com un ensomni, (...) aquest mateix cel que demà vessarà, pròdig, la seva llum sobre les ciutats futures”, els tres campanars ineludibles de Girona van inspirar a Josep Tharrats els dos quartets del sonet *La porpra*: “Aquests tres campanars, a l’hora estàtica, / —Sant Pere, Sant Feliu i el de la Seu— / drecen llur silueta majestàtica / enmig les flames del gran foc febeu. / Sembla el cel de Girona una dalmàtica / que ha tramès Roma en l’or d’un jubileu, / i un contrallum de lluïssor hieràtica / cisella a cada pedra un camafeu.” Joan Masó diu, a *Records de Girona*, que aquests tres campanars juguen una partida d’escacs sobre el tauler de les muralles: “les cases, els peons; el campanar vuitavat de Sant Pere, la torre; l’esvelt cloquer gòtic de Sant Feliu, la dama, i el xapat i encimbellat de la Seu, el rei.” 🐣

▼ Estela amb un sonet de Carles Fages de Climent

El barri vell

de Girona

TRANSITAR PEL BARRI VELL DE GIRONA és anar sempre més amunt, com els entenebrats de *La fi del món a Girona* de Joaquim Ruyra: “Anàvem pujant cap a la ciutat alta, feixuga de pedra, feixuga de graons, amunt, amunt, per escales interminables, per tortuosos carrers, entre cases velles, algunes ja xarugues, ventrudes, desplomades; ara per dessota d’arcs travessers, que negregen dins l’aire-cel; ara per la gola d’un gruixudíssim mur esportellat, que dóna entrada a un carrerany d’estretors fatídiques i giragonses contorbadores. (...) I ara pujades rostes, i ara ramblies aspres, pavimentades amb codolells del Ter... (...) I graonades i més graonades.”

En el poema *Girona*, de Salvador Espriu,* pugen a poc a poc “peus feixucs de canonges”. En el sonet *Girona antiga*, de Víctor Català, “pels alts carrers estrets davalla la claror / com un ruixat de cendra òrfena de caliu, / i pel dur sòl de còdols o lloses en decliu / tot frec de peus retruny amb so profanador”. En el poema *La ciutat morta*, de Ferran Agulló, “la calçobre glaçada se clivella / en les cases ventrudes, i regala / com sauló esmicolat; el pas ressona / com en la nau d’un temple”. *Els carrers vells de Girona*, d’Alexandre Plana, “s’enfilen en la pujada / amb graons de pedra grisa / i serven en cada arcada, / lluny la boira fonedissa, / l’esperit de la ciutat / esgrogueïda i eterna”.

Així s’arriba al cor de la Girona vella cantada en el *Discurs dels Jocs Florals* de Ruyra: “la de les grandioses escalinates, la dels temples colossals i severs, la de la pedra grisa, la dels carrerons torts, costeruts i esgraonats, la dels claustres ombrívols i les torres esquarterades”. La Girona vella vista amb ulls joves en el poema *Revers*, de Lluís Freixas: “Ciutat rampant, inescrutable sempre / com la pedra: carrers de pedra, escales, / fornícules, arcades, plecs, arestes, / són un nínxol obscè

▲ El barri vell de Girona

◀ Teulats [d’Enric Marquès]

obert a les mirades, / gestes de sang i murs i olors de segles / perduts...” És la Girona de pedra, i de pedra vertical. Patrícia Chaplin, a *Albany Park*, diu que avançar pels carrers del nucli històric “era una cosa així com caminar enmig d’un bosc”. El pintor *Jusep Torres Campalans* imaginat per Max Aub omple les teles de carrers estrets i costeruts, i “la obsesión de verticalidad patente en su obra se decanta, sin duda, de la repetida visión de las tristes y solitarias calles de Gerona”.

Aquesta ciutat vertical va anar creixent de baix a dalt, en un encastellament gegantí, esglaonada sobre la pedra del turó, però Santiago Rusiñol la veia com si fos construïda de dalt a baix; com una enorme escultura cisellada pel temps: “Sembla que tota una pedrera s’ha anat desmuntant i deixant masses i que el temps i el sol n’han fet grans palaus! Sembla que han sortit de terra, i el gotellam de la pluja hi ha anat dibuixant cresteries,

▲ Salvador Espriu
[de Josep M. Subirachs]

► Els Banys Àrabs

Girona

A poc a poc van pujant peus feixucs de canonge
Aquest silenci dur de les escales de la nit,
I sentim com l'anguniós respir ens atansa
A tot l'immòbil temps de la ciutat.
Però la boca del mort ja és tancada al viàtic,
Però els ulls del mort no reben més el somni
Dels vells arbres serens, dels campanars, dels rius.
Ales membranoses esgarrifen i volen
I fan el llarg esglai de l'última foscor.

SALVADOR ESPRIU
Presència, 1965

consciència del passat, que vaig sentir per primera vegada la fascinació dels segles pretèrits”. I això perquè, com diu Rafael Gay de Montellà, aquesta Girona ungida de temps i d'eternitat té “dues coses ben seves: la fesomia de pedra i l'ànima que parla a través de les pedres”. També als ulls de la protagonista de *La casa de la memoria* de Lucia Graves “los edificios parecían haber adquirido alma propia”. Tomàs Garcés, a *Paisatges i lectures* va intuir com ningú el misteriós secret de la ciutat vella: “Aquestes pedres de Girona, tan nobles, (...) tenen una ànima ardent.”

Enmig de tantes pedres, s'hi poden veure a mitges, amagats per reixes i portes, els jardins privats que floreixen a l'interior dels casals, com el que va inspirar el poema *Jardins oblidats*, de Miquel de Palol: “Hi ha un vell jardí vora la Seu, / fet de misteri i poesia, / sense un ocell, sense una veu, / que ha captivat l'ànima mia.” Són els jardins amb prou feines intuïts en un poema d'Ale-

xandre Plana: “Els graons pugen, segueixen / les parets. En un revolt, / al cim d'un mur hi floreixen / flors blaves i un clap de sol.” Són, en la descripció de Carles Vivó, “jardins insospitats on creixen altíssimes palmeres al costat de cedres i avets immensos, grans magnòlies i recargolades figueres, lluminoses glicines i acolorits baladres”. Narcís Comadira conserva, entre els records de joventut, el d'aquests “jardins closos de la Girona vella, ombrívols, desconeguts, amb la magnòlia i la camèlia, amb altes tanques desbordants de glicines, l'olor de les quals s'alçava i es parava a les cantonades dels carrerons ombrius per sorprendre't, per dir-te que la vida existia, per torbar els nostres cors adolescents amb un alè immortal i únic: l'alè de la vida”.

Les glicines al·ludides per Comadira són les del jardí de la Pabordia, al peu de les escales de la Pera. Les mateixes “glicines d'un perfum ensucrat” que ja hi va veure Josep Pla a *Girona* i que reapareixen a la

novel·la. *En gris i rosa* de M. Dolors Cortey. Blai Bonet, en el dietari *Els ulls*, fa de la Pabordia l'escenari d'una rocambolesca aventura eròtica: "Al casal s'hi entrava per una portalada ampla i alta, com de catedral, i per una clastra enllosada, on hi havia una meravellera ombrívola que s'enfilava per la paret de cap a les finestres." També s'enfila, per aquesta paret, l'heura que M. Rosa Font veu envermellar, en el poema *Travessa la finestra*: "una *hedera* vermella, viva encara / a la tardor que comença a marcir / el temps bolcat per vents indefectibles." És l'heura que reapareix i es torna símbol en el sonet *L'escala de la Pera*, de Salvador Sunyer: "No tingueu pressa. Ací no us fa cap falta / d'encaçar tot el que heu deixat enrera. / L'heura terca del temps se'ns apodera / i se'ns enfila per la ment malalta."

Entre els recintes de la Girona vella destaquen els Banys Àrabs, casa de banys públics típics de l'Edat Mitjana, copiada de models musulmans. Agustina Rexach, a *Itinerari personal*, imagina les seves sales plenes de belles odalisques ballant la dansa dels vel·ls. Dídac Faig, a *L'alba i el mur*, veu vagarejar-hi l'ombra d'Abd al Malik. Jordi Dalmau contempla com "un sol casolà és convidat a entrar per dalt i descendeix al temple amb una irrepertible llum d'aquari". A la novel·la *La casa de la memòria*, de Lucia Graves, que transcorre durant el segle XIV, la protagonista viu en aquests banys una profunda experiència mística: "Observé el haz de luz que caía desde la delicada cúpula blanca y quedaba apresada entre las columnas; noté cómo iba cambiando de intensidad con el paso de las nubes que la brisa empujaba a través de los cielos. Y fue entonces cuando comencé a comprender (...) que existe una escalera invisible por la que se une nuestro mundo físico a las altas esferas del Ser Divino." A la novel·la

La Pia Almoina,
ara i abans

Remeis i traïcions, de Caroline Roe, que també transcorre en el segle XIV, l'aigua del temple dels Banys Àrabs perd la transparència i es torna sobtadament negra: "Mig surant i mig tocant el fons, hi havia una monja benedictina estesa panxa avall. Les vestidures de la monja flotaven al seu voltant com un núvol de tempesta."

A la plaça de la Catedral s'alça l'edifici gòtic de la Pia Almoina. Davant la seva façana, Rafael Ballester se sent com si fos a Itàlia: "Només li manquen unes paraules de Benvenuto Cellini o de Miquel Àngel, comentant alguna malifeta feudal que els hagués fet pujar la sang al cap quan esgrimien el cisell com si fos una daga." Durant molts anys, aquesta casa va ser con-

Un laberí

A dalt de tot del carrer dels Alemanys, el protagonista d'*El vagabund*, de Prudenci Bertrana, constata que tota la Girona adjacent a la muralla és “un imposant *laberint* de pedra morta per sempre”. Josep Pla, en el llibre *Girona*, diu que ell també, reclòs a l'internat contigu a la Catedral, se sentia com pres en un laberint: “En aquells anys de col·legi hi havia dies que la projecció envaïdora de pedra sobre el meu esperit era tan abassegadora, que em sentia com tancat dins d'un *laberint* de pedra. Sentia l'opressió d'una geometria, certament arbitrària i capriciosa, però d'una força tremenda. (...) Dins d'aquell *laberint*, el meu esperit hi projectava la més gran part de la Girona monumental. (...) Després, en el curs de la vida, no he pas estat gaire donat a somniar, però sempre que la vida inconscient ha aparegut en la meva memòria m'he sentit tancat dins un *laberint* de pedra.”

Aquesta opressió laberíntica és una constant de la literatura gironina. Els protagonistes de *Camí de llum*, de Miquel de Palol, passen de pressa sota les voltes de la Rambla, “un *laberint* fosc i pesant, d'arcs baixos i deformes”. A *Girona. Matèria i memòria*, Narcís Comadira insisteix: “La Girona vella, la nuclear, és un *laberint* de pedra al marge dret de l'Onyar. Un *laberint* escalonat, presidit i esclafat per la mola inmensa de la Catedral. Un *laberint* sense sortida, perquè et segueix vagis on vagis. Per a bé o per a mal. I aquest *laberint* és obsessiu, com tots els *laberints*, i és ple de misteris.” En el sonet *Gerona Inmortal*, Valeriano Simón també veu la ciutat “petrificada bajo campanarios, / *laberinto* que irisa los deseos / en un vaivén de surcos solitarios”. En el poema G., Antoni Puigverd fa extensiva la sensació a la ciutat sencera: “Exòtica com ets, podries fer / de *laberint*: un joc entretingut / per a turistes delicats de l'ànima.” I el poeta i arquitecte Quim Español, en una conferència, llegeix fins i tot la ciutat nova i difusa com *Un llibre de laberints*, víctima d'“una planificació inculta i rudimentària”. Juli Manegat, a l'article *Girona aimada*, parla així de la ciutat: “Es su mano la que toma la mía y me acompaña, me indica y guía en el *laberinto* del que, por fortuna, sé que ya no podré salir nunca. Quizás los mejores *laberintos* sean aquellos en los que, una vez se ha penetrado en ellos, no es posible encontrar jamás la salida.”

vent i col·legi de les monges escolàpies. Joan Badia li va dedicar un dels seus *Poemes de Girona*: “Jo sé un convent d'amples teulades / amb regalims de pluja i sol, / finestres grans esbatanades / on passa el vent com un udol, / nues parets, amplex goteres / color mig blau, mig de rovell, / i esgarrifances falagueres / quan hom traspasa el seu cancell.” Aquestes esgarrifances són les

que sentia l'enamorat protagonista del conte *L'amor de la fugacitat*, del mateix Badia: “Vora la Catedral hi ha un convent d'una arquitectura dolçament robusta i austerament proporcionada, arraulit femeninament sota el campanar dominador i altívol. És en aquest convent on descabdella la seva gràcia, ràpida en el caminar i lenta en la mirada, Teresa, la col·legiala.” Carmen Alcalde va ser, més tard, una d'aquestes col·legiales i va passar en el recinte del convent els traumes d'adolescent que reviu patèticament a *Cartas a Lilith*. També hi va estudiar, més tard, Joaquim Nadal, tal com ho recorda a *Girona, ciutat viva i de colors*: “Hi vaig anar fins als vuit anys. Una colla d'una trentena escassa de marrecs compartíem, en una escola de noies i només noies, una petita aula a l'entrada, al costat del pati; un pati ombrívol i misteriós, d'heures i brolladors amb peixos.” El mateix pati del poema de Badia: “Té, part de dins, un pati ombriu, / amb rajols clars, pedres corcades / i un xic de sol quan ve l'estiu.”

Un xic més amunt de la Pia Almoina s'aixeca l'antic Palau Episcopal. Aquí és Josep Pla el qui sent la mateixa sensació que allà sentia Rafael Ballester: “L'edifici (...) té per a mi una suggestió tan gran, m'excita la imaginació d'una manera tan directa, que en mirarlo em sento transportat a Itàlia. (...) El mur, alterós, fi, sensible, esmolat, demana servir de marc a un bronze de Donatello.” Joan Perucho parla del primitiu palau episcopal de Girona a *Les aventures del cavaller Kosmas*: el cavaller és amic de Joan de Bícjar, nomenat bisbe de Girona l'any 591, i accepta de bon grat la invitació de visitar-lo “després d'haver emprès un fatigós camí”. A les seves novel·les, Caroline Roe instal·la en aquest palau Berenguer de Cruïlles, bisbe de Girona l'any 1348, “un home humil i culte, capaç d'admetre que altra gent pot conèixer la voluntat de Déu millor que

El Palau Episcopal

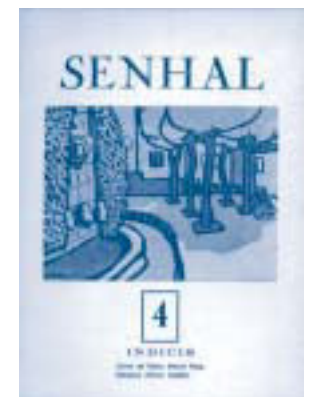
no pas ell”. A *Remeis i traïcions*, el bisbe rep la visita del rei Pere el Cerimoniós; a *Remei per a un xarlatà*, el metge Isaac el Cec acudeix al palau per curar la gota del prelat. En el llibre *Girona*, Josep Pla, després de descriure minuciosament l’edifici, diu que “els anys han passat sobre aquestes pedres, però el gust divers —corromput o afinat— dels purpurats que les han habitades no ha pogut, en cap cas, destruir la qualitat de la casa”. Així, en el text *La Girona del meu temps i la d’avui*, Pla diu que “a l’època del bisbe Cartanyà, el palau gironí era fred com un morro de gos, decorat d’una manera horripilant, amb uns quadres que feien venir pell de gallina”, mentre que “el bisbe que el succeí, el doctor Jubany, posà una mica d’ordre al palau episcopal, l’escalfà una mica, hi projectà un punt d’eficàcia, de sociabilitat i de decència”. Pla, però, va tenir un gran disgust quan el bisbe següent, Jaume Cam-

prodon, va renunciar a viure al palau i va llogar un pis a la ciutat nova. Va dir que el fet li semblava “una insensatesa total” perquè “els bisbes han de viure a la casa que els segles els han destinat”, i va concloure: “El senyor bisbe de Girona ha de viure i morir en el barri eclesiàstic d’aquesta ciutat, perquè n’és la primera personalitat i la humana essència.”

Ara el palau episcopal s’ha convertit en un museu. Les peces que s’hi guarden, “com les tecles d’un piano que fan vibrar les cordes de la memòria”, inspiren un haikú a Francesc Prat: “Aquest palau / parla amb colors i pedres. / Fa viure els morts.”

El Palau Episcopal dóna a la plaça dels Lledoners: “una plaça humida, ombrívola, tranquil·la, però no gens trista”, segons la descripció de Miquel Pairoli a *El carrer de la Llebre*: “El lloc, a la primavera, és una delícia. La remor de l’aigua que s’escola de la fontanella es confon amb el cant del rossinyol. A la plaça dels Lledoners, el mes de maig, un rossinyol canta tota la nit. A l’hivern, en canvi, és una plaça recollida, callada, clerical. Tot temps les campanes de la Catedral donen la pauta de les hores, assenyalen el devenir i la fugacitat, fan present el trànsit del moment.”

La plaça es fa present en els versos de *Dansa i absència*, de Carles Vicens: “La plaça, els arbres: / fràgils fils d’agulla / que enfila l’esperança.” I en el poema *Olor d’alfàbrega*, d’Isabel Oliva: “Placeta de Lledoners —silenci— / clapes d’ombra i regalim d’aigua.” És el regalim de la font que presideix el recinte, tal com la veu Pere Bech a *Ciutat creada*: “Per una boca antiga sentim el goteig de l’aigua. (...) Els arbres amagrits, pura cal·ligrafia de sarment, abracen la quietud. I la font (...) sempre és ací, sota els arbres. A l’estiu. A la tardor. Sota l’ocre decadent de la fulla. Colgada de glaç, de verd, de fulles seques...”

El Palau Episcopal
[de Narcís Comadira]

▲ Caterina Albert,
"Víctor Català"
[autoretrat]

► Manuscrit
de Víctor Català

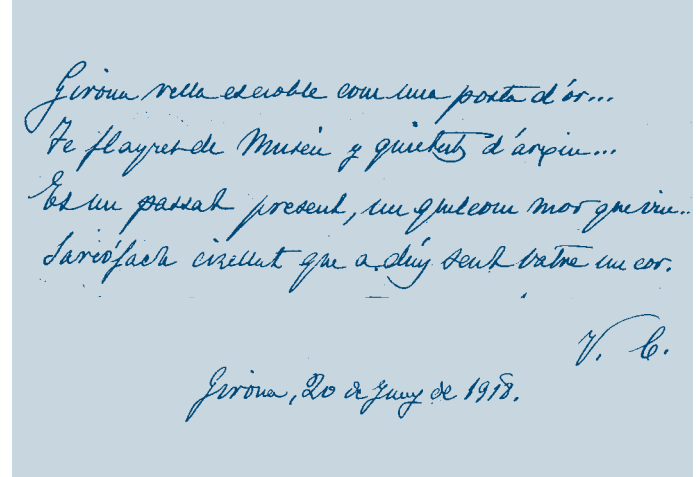
Girona de nit

La ciutat, de primer encara animada i remorosa, s'anà aquietant ràpidament, fins a semblar, en son conjunt, amortallada. Sols en qualche indret cèntric, una clapa de claror artificial, el pas retrunyidor d'un cotxe d'estació, l'entra-i-surt de la gent a la porta d'un cafè, li donaven esmes de vida.

Pels carrers estrets, de cases altes i brunes, semblava no circular l'aire; s'hi sentien sospeses entre terra i cel, capes de fredors encantades, de caverna; i les pedres invisibles de les parets i els còdols o les llambordes del sòl, tenien humitats espesses, apalagoses, com suors d'agonia comatosa. De tant en tant, rompent la ubagor monòtona del camper, un revolt de via esparpellava al lluny un gran ull de safir guspirejant; un tros de firmament sense lluna, però entatxonat d'estrelles tremoloses... o bé, alterada la verticalitat com per virtut d'un ignot cataclisme, semblaven desplomar-se les parets de banda i banda, ajuntar-se al damunt del noctàmbul i empresonar-lo en una foradada llarga i baixa, en la qual l'alè s'engongia i els passos ressonaven amb perfíidies de denúncia... Eren els porxos d'una plaça, aguantant amb les seves arcades, resistents com espatlles d'Atlant, la pesantor farcida dels edificis... (...) I després, emergint de la massa estesa, la silueta, gràcil i ferma alhora, del campanar de sant Feliu, posava una ditada d'ombra condensada sobre l'ombra translúcida del cel...

VÍCTOR CATALÀ
Un film

A la plaça transcorre sencera l'acció del relat *Indicis*, de M. Mercè Roca: "Des d'allà, dreta, es gira i se sorprèn de tenir la Catedral tan a la vora. La contempla només un moment i la troba excessiva, al costat de la plaça, que té les mides justes que ella necessita." És

exactament la mateixa sensació que experimenta Païrolí: que en aquest espai petit "tot s'equilibra, tot es fa a la mesura humana, a la mesura del gust, de la nostra discreta espiritualitat i de la vida pràctica."

De la plaça dels Lledoners se surt al carrer de Bellmirall. En la novel·la *Dies verges*, de Joan Mínguez, "carrer de Bellmirall amunt, el col·legials volten el palau bisbal i surten al camp per la porta de les muralles". Maria de la Pau Janer dona un altre nom al carrer i hi fa viure la protagonista de la novel·la *Màrmara*: "Na Clàudia vivia en un àtic al carrer Rubí, un passadís fosc entre dues places a la part antiga de Ciutat". En aquest "pis vell, de sòtil alt i parets esgrogueïdes", se celebra la festa de comiat, quan Clàudia se'n va definitivament de Girona. Al carrer de Bellmirall va néixer, viure i morir el poeta Carles Vicens, i hi va escriure els textos recollits en el volum pòstum *Dansa i absència*: "Dansa i absència tornen de nit / a casa. Reclòs, em captiva aquesta pau."

El carrer de Bellmirall fa cantonada amb el dels Alemanys. Hi veiem arribar la noia del poema *Olor d'alfabrega*, d'Isabel Oliva, sorpresa fa un moment a la

plaça dels Lledoners: “Ara, en la placidesa del carrer dels Alemanys, / a l’angle més dolç sota la muralla, / tornaran els records —inamovibles— / i buscarà un cor perdut entre les pedres i l’aire.” També hi va l’heroïna del *Concert per a una pantomima*, de M. Àngels Gardella: “Passejar. Els metges m’aconsellen passejar. He repassat dues vegades la pujada dels Alemanys. M’angoixa el carrer quan s’enclou entre murs i em giro i veig murs i miro al davant i només murs. En canvi no puc deixar de passar-hi. El silenci s’apodera de cada una d’aquestes pedres, rosaris verticals i horitzontals encadenats per sempre.” És el mateix silenci que trobava *El vagabund*, de Bertrana, quan “pujava pel carrer dels Alemanys, carrer estret i silenciós, de cases grans i d’aspecte senyorívol”. Pla, a *Girona*, també diu que “hi flota un silenci prodigiós, una solitud encantada, i les pedres hi tenen un color torrat —sienes i or— en la calma de cristall de l’aire ombrejat.” És aquí on es pot respirar, com en el *Romanç del barri vell* d’Imma d’Espona, el “misteriós encís / d’uns racons perduts / envoltats d’història / i de solitud”. És aquí on Josep M. Espinàs experimenta la sensació peculiar que descriu a *Ciutats de Catalunya*: “A la Girona vella hi ha un aire encalmat i pur que posa la pell de gallina. Sempre podeu enfilar-vos una mica més, tombar una altra cantonada, restar absolutament sols, cara a cara amb allò que més us impressioni: la ciutat, la història, la sensació que sou un punt en la línia del temps. (...) La persecució del clos fortificat és una mica difícil, però potser per això té una gràcia més verge. Arriba un moment que és la pura aventura, i que us trobeu dalt d’un turó i l’aire comença a dur una flaire de camp.”

En una casa del carrer Alemanys, el filòsof Ferran Lobo hi tenia un pis que va ser seu de moltes tertúlies d’intel·lectuals. Un dels participants, Agustín García

Finestres, portes i picadors

A l’obra teatral *Roser florit*, l’acció de la qual transcorre a Girona, un personatge de Josep M. de Sagarra s’exclama: “Aquí sempre som hivern, / sempre finestres tancades!” Les portes i les finestres tancades són una veritable obsessió de la literatura gironina. *La ciutat morta*, de Ferran Agulló, és una Girona “amb cases / tancades sempre.” En el llibre *Girona*, Josep Pla veu al carrer de l’Escola Pia “unes portes que pensa que no s’han d’obrir mai”. A la casa descrita a *Helena d’Arbós*, novel·la inacabada de Ruyra, no hi havia mai “ningú que sortís a guaitar a la finestra,” i tenia “les portes sempre tancades i barrades”. Les cases grans que contempla *El vagabund*, de Bertrana, tenen “portes amples, rovellades, mai obertes”. Quan Alexandre Plana, a *Imatges de Girona*, mira les cases del riu, constata que “a les finestres tancades s’hi ha adormit la claror de la lluna” i que en un balcó, “dels anys que fa que els batents no s’han obert a l’aire, s’hi ha mort a dins el silenci”. En el poema *Girona a l’hivern*, de Camil Geis, “es reinflen els portals tancats”. I en la prosa *Finestra gòtica*, Pere Bech diu que “els seus ulls són cecs i donen una ombra clara”. L’any 1983, quan escriu el reportatge *Girona*, Arcadi Espada constata la pervivència del fenomen: “En el laberint del Call jueu, les úniques persones que trobo tanquen portes, ajusten finestres”.

Bertrana sosté que, a les portes cegues i sordes de Girona, “si hi piquéssiu, rebotint amb força el picador d’anella, sols us contestaria la ressonància interior”. Plana es decideix a provar-ho: “No em puc estar de moure els baldons de les portes, vora els panys menjats de rovell.” En la glosa *Girona*, d’Eugeni d’Ors, “en el silenci de la vetlla alta, un pica-portes truca tot sol a la casa d’una velleta retorta”. Tomàs Carreras i Artau, a *La meva Girona*, explica que aquesta imatge és inspirada en l’entremaliadura que ell i els seus amics practicaven, de petits, estirant des de dalt amb un cordill el picador de la casa on vivia una dona que sortia un i altre cop, sempre endebades, a la finestra. Ell mateix, segons diu, va explicar més tard la facècia a Xènius; per això el text al·ludeix enigmàticament a “uns infants ocults a qui, àdhuc en les malifetes, el numen de la Ciutat inspira”.

Calvo, en un poema del llibre *Del tren*, recorda “Girona en su altura, / la torre del lobo amigo”.

A tocar el carrer dels Alemanys hi havia la *Porta Rufina*, una de les entrades a la ciutat romana. En el poema d’aquest títol, Dídac Faig dona veu al portal inexistent: “Sobre peus de mur carrat / ha tramuntat la boirina / de tants segles, que l’espina / de cada un se m’ha clavat.” Encastada al mur de base romana, s’alça

▲ La caserna del convent de Sant Domènec

▼ La inscripció de la porta de Les Àligues

la façana de l'edifici de Les Àligues. Joaquim Ruyra va veure “el frontis de l'antiga Universitat esfondrada, convertida en un pati amb herbatges que verdegem pels finestrals”. Ara aquell immoble, restaurat, és la seu de la Universitat actual. I, sobre la gran portalada, una inscripció llatina recorda que en aquell lloc, l'any 1561, “els Jurats gironins van fundar tantes aules sagrades com els fou possible d'alçar”.

Al fons de la gran plaça s'estén l'escalinata que condueix al temple i a l'antic convent de Sant Domènec. Aquí hi visquè Nicolau Eimerich, nascut a Girona el 1320, autor del *Directorium Inquisitorum*, “un volum favorit” entre els llibres predilectes de Roderik, protagonista de *La caiguda de la casa Usher*, d'Edgar

La corrua de La Sopa

A la plaça dels Lledoners hi ha la seu de la institució benèfica coneguda popularment com La Sopa, per l'àpat que des de temps immemorial s'hi ofereix als necessitats. Josep Pla, tot just aprenent d'escriptor, va publicar a la revista *Cenacle* un text titulat *La corrua que va a la Sopa*: “Ixen tots dels antres tenebrosos dels suburbis més baixos (...) i, amb l'ansat o l'olleta, o el pot, s'enfilen carrer amunt, arrossegant-se, l'un darrera l'altre, com una processó repugnant.” Molts anys després, a *Girona, un llibre de records*, va recuperar aquell escrit rudimentari i li va donar la forma literària definitiva: “Sortia dels antres més tenebrosos de la ciutat baixa (...) un fum de pobres i de desgraciats disposats a pujar, portant un ansat, un tupí o un plat d'alumini, bonyegut, de soldat, fins a l'establiment. Eren uns pobres impressionants, la flor de la pobresa més definitiva i irreparable. (...) Tossien, s'aturaven, emetien interjeccions esqueixades, feien unes contorsions com si s'espolsessin la depriment inclemència humana...”

Allan Poe. Valerio Evangelisti, a la novel·la *Las cadenas de Eimerich*, recorda l'estada de l'inquisidor general de Catalunya i Aragó “en los corredores silenciosos de la abadía de Gerona”. En un dels relats de *Soldats de la vida*, Narcís-Jordi Aragó evoca els debats sostinguts en aquest convent, l'any 1302, entre el metge Arnau de Vilanova i el dominic Bernat de Puigcercós, sobre la vinguda de l'Anticrist i la fi del món. Cent anys després, en aquest mateix escenari, l'anunci de la fi del món va reviure quan hi va predicar sant Vicenç Ferrer, el 1409, sobre la proximitat del judici suprem. El fet és evocat en una làpida del claustre i en el poema *Lo confessor de Girona*, de Josep Blanch i Romaní: “A dins la nau hi ha una gran gentada. / Tothom vol oir la parau-

la santa / de Vicenç Ferrer, l'orador de fama". A dins del mateix temple, per fi, l'any 1958, un altre orador, Guillem Díaz-Plaja, va tornar a imaginar la fi de Girona. En el discurs commemoratiu del 150è aniversari dels setges napoleònics digué: "Un día Gerona, extenuada, se desmoronará sobre el río, se vendrán abajo las torres y las murallas y la ciudad será definitivamente la sombra del sueño que ya es ahora..."

Durant molts anys, aquest convent desamortitzat va ser un feu militar. A la sala de banderes de la caserna de Sant Domènec va tenir lloc, un matí fred i brúfol, el consell de guerra contra Innocenci Aspriu. Així es pot llegir a les pàgines d'*El vagabund*, de Prudenci Bertrana, justament perquè l'autor havia estat sotmès, aquí, a un consell de guerra real. Aquí el jutge Creus, protagonista de *Girona, 1900*, de Rafael Gay de Montellà, veia torbat el silenci de casa seva "pels tocs llargs de les dianes i de les retretes del quarter instal·lat dins el vell cenobi". En aquesta caserna, tal com ho recorda vivament a *El quadern gris*, Josep Pla va fer els seus vint dies de servei militar, "una cosa curta, inacabable i lleugerament desgavellada". L'església era dividida en dues per un sostre. A baix hi havia els animals, i el pis servia de dormitori als soldats: "Passàvem les hores mortes ajaguts al catre, fumant o xerrant en veu baixa. O llegint novel·les de 5 a 10 cèntims, que era l'única literatura que no es veia amb mals ulls. Hi havia moltes xinxes, que vivien en règim de gran llibertat."

Ara el conjunt monumental pertany a la Universitat de Girona. Com a emblema de la seva rehabilitació, la cova que en aquest indret va servir de refugi a sant Dalmau Moner, professor de lògica que va renunciar al seu càrrec, ha estat evocada en un gran mural pintat per Narcís Comadira, ornat amb un vers de *La Divina Comèdia* de Dante Alighieri, "Poi s'ascose nel

▲ Mural de la Facultat de Lletres, de Narcís Comadira

foco che li affina", al·lusion a la pregària i a l'ascesi practicades pel sant en aquell obscur reducte. En aquesta facultat de lletres exerceix ara com a professor Javier Cercas, i encara que l'acció de la seva novel·la *El ventre de la ballena* transcorre a Barcelona, diuen que aquesta "historia inventada pero verdadera, crónica de verdades falsas y mentiras reales", està inspirada en persones de l'entorn universitari de l'autor. També és professor de la facultat el poeta Salvador Oliva, autor de la novel·la en vers *Fugitius*, igualment inspirada en persones reals del seu àmbit docent. La vida dels alumnes pot inspirar contes com *Universitat*, de Xavier Cortadellas: "Aquest matí, l'estudiant que estudia a la universitat ha arribat a classe sense apunts, bolígraf ni llibres. (...) Ahir era dijous. L'estudiant que ara té una mica de nyonya i una mica de son es passa els dits pels ulls i es frega amunt i avall de les temples. Té maldecap. No hi ha res a fer: va anar al llit a les cinc. Mira a la finestra i veu Girona ajaçada..."

▼ La Facultat de Lletres [de Narcís Comadira]

▲ Les escales de Sant Martí [d'Enric Marquès]

► El Palau del Vescomtat [de Pere Bech]

Hi ha un altre camí per arribar a la part alta de la ciutat: la pujada de Sant Domènec i el carrer de l'Escola Pia. La pujada comença a la plaça de l'Oli i deixa a mà dreta l'escalinata de l'església de Sant Martí, antic Seminari. Els estudiants de capellà enfilaven aquesta escala, en començar el curs, i Didac Faig ho recorda en el poema *Camí esbatanat*: “Encara sent la mà l'escalf que l'acompanya / esglaonada amunt, portal de Sant Martí, / negres d'il·lusió, sotanes d'un sol lli, / maletes i farcells amb frescor de muntanya.” El protagonista de *Dies verges*, de Joan Mínguez, baixa aquestes escales “de dues en dues, esbojarradament”, fugint del Seminari que l'ofega. També les baixa el protagonista d'*Estimats germans*, de Josep Valls, i sent que “les velles pedres del Palau dels Agullana somriuen benèvolament, amb íntima tristor”. El casal és evocat en la prosa *Palau del Vescomtat*, de Pere Bech.* Les escales són cada any l'escenari de la *Nit de Poetes*, esdeveniment ciutadà que congrega una gran multitud. Oriol Ponsatí, en el poema irònic *Presentació*, contempla els gironins “asseguts en aquesta escala per on fa / ben pocs anys davallaven joves ensotanats / i on avui el fum de la marihuana / atrau, embreixada, la guàrdia urbana”.

Josep Pla, quan estudiava als Maristes, pujava per aquestes escales fins arribar a l'internat: “La pujada és una escala de graons molt baixos empedrats de palets de riera que fa giragonses estranyes. Quan arribàvem al peu del primer graó ens giràvem una darrera vegada, vèiem els carros i la gent que passava per la plaça de l'Oli i ens semblava que tot tenia el color xiroi i alegre de la llibertat. Enfilat el carreró ens donava el sentiment que ens tanquen en un altre món (...) Pujàvem aclaparats.” És la mateixa sensació que tenien els seminaristes de *Dies verges*, de Mínguez, el dia que tornaven a la ciutat des del poble per començar el curs: “Només d'arribar a Girona, aclofada sota els vells murs, tothom s'ha sentit carregat d'espatlles.”

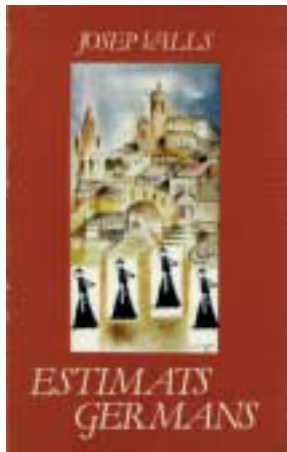
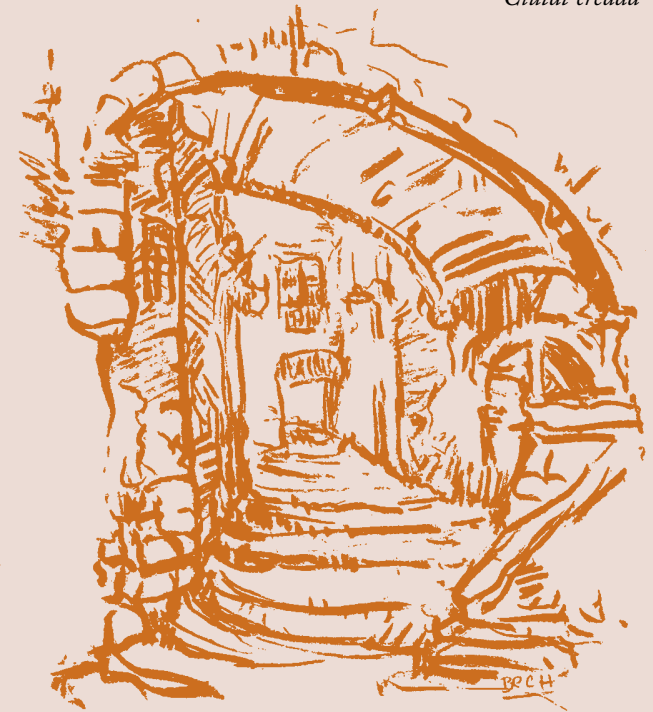
Palau del Vescomtat

El temps va deturar-se. I com un gravador, bracejant dintre l'aire, va esculpir arc en el color de la pedra. Segellà el record d'un escut de bellesa i després reposà.

Dorm ací, en la penombra, com un déu migranyós. L'armadura oxidada s'ha tornat una pell de silenci, emmotllant-se a la forma. I, potser ara, somniant la nostra vida li ve una gran quietud...

Rítmica pedra. L'aire es contrau dintre d'ell girant vers l'ombra. És més que un arc. És un cel pròxim, la nit creada, el llegat d'unes hores antigues. Sota d'ell sentim la sang deixada. La que germina sempre... Que mai no s'enterra... La confusa història que no sabem ben bé; però que és ben nostra.

PERE BECH
Ciutat creada

El carrer de l'Escola Pia en l'actualitat [a l'esquerra] i en un oli de Prudenci Bertrana

Camí dels Maristes, Pla continuava pujant pel carrer immediat: “El carrer de l'Escola Pia és impressionant. Deu tenir set pams d'ample i s'esmuny entre parets nues i altes i cases llòbregues d'aspecte misteriós i torturat. (...) Entre les cornises es veu una cinta de cel que per contrast amb l'opressió de les pedres sembla tenir una llum voluptuosa i carnal.” És potser al carreró que va inspirar a Alexandre Plana una de les seves *Imatges de Girona*: “El carreró fa tortera i s'enfila en una graonada fosca... De tan velles que són, les cases es decanten una mica. (...) Si la ciutat es morís, el carreró recolliria la tendresa ensopida del seu esperit.” Al començament del carrer, hi ha la casa on Martirià Brunsó, ocult sota el pseudònim de Mirián del Lago, va fer viure els protagonistes de l'estranya rèpli-

L'estreïtor dels carrers

Per explicar l'estreïtor insòlita dels carrers del barri vell, els escriptors recorren reiteradament a la imatge de les cases que, de tan acostades, semblen tocar-se per dalt. Josep Pla, a *Girona*, constata aquesta impressió prop dels absis de Sant Feliu: “Des d'algun punt del carrer, agafant les corbes de biaix, es veuen les concavitats com si es toquessin.”

Durant el passeig nocturn del protagonista d'*Un film*, de Víctor Català,* “les parets semblaven desplomar-se de banda i banda, ajuntant-lo per damunt i empresonant-lo”.

A les *Imatges de Girona*, Alexandre Plana mira “les dues rengleres de cases com s'atansen, volent ofegar la llenca de cel que les destria”.

En el poema *Girona*, de Miquel de Palol, “es besen les teulades d'ombra a ombra / de l'estret carreró, neguitejades / per el volar d'una òliba”. I Rafael Masó diu que vol cantar l'angoixa d’“aquell carrer estret que a penes s'endevina / i és tan estret i just que el passa una teranyina”.

En el poema en prosa *Carrer*, de Pere Bech, “com una entranya, el carrer s'estreny; les finestres es miren en un ull dintre l'altre”. En la prosa poètica *Soledad del domingo*, de Valeriano Simon, les cases de la Força “convergen hacia lo alto y prenden, en su límite, a la primera estrella”. L'any 1955, quan Francesc Salvà Miquel escriu els reportatges titulats *Gerona en carne viva*, veu “unas casas de piedra que se inclinan sobre las de enfrente formando un túnel alto y angosto”. L'any 1991, Patrice Chaplin, a *Albany Park*, descobreix que els edificis “es decanten plegats a banda i banda de la llenca de carrer i deixen entrar només una resplendor de cel brillant”. I l'any 1999, Lucia Graves, a *La casa de la memoria*, diu que “los tejados opuestos de los edificios altos y oscuros parecían tocarse, de tan juntos que estaban”. En el poema *Metrópolis*, de Pep Vila, retornen “els carrers caducs de mànegues estretes, / que confonen les boques de tan junts.”

ca a *Els xiprers creuen en Déu*, de Josep M. Gironella, titulada *Los cipreses que maldijo el diablo*. Més amunt, a mà dreta, hi ha el convent de monges esclaves, descobert amb sorpresa per Espinàs a *Geografia de Catalunya*: “M'arriben (...) unes veus fines, insistents, femenines. Unes veus de monja. M'hi vaig aproximant, m'aturava davant d'una porta. Em decideixo a entrar. Canten molt a prop meu; però, enlluernat, la fosca no em deixa veure res. Quan comença a dibuixar-se el perfil

▲ Sobreportes
[d'Enric Marquès]

▶ La pujada
del rei Martí

d'uns vels em poso a córrer i surto al carrer. He comès alguna falta? Plou una mica més sobre aquest món que em sembla intocable.”

Arribat al col·legi dels Maristes, avui enderrocat, Josep Pla —ara recordat en una placa— podia sortir al pati i contemplar sense pressa un panorama únic: “A sota del pati, en contrabaix, hi havia l’hort d’en Miralles i després s’estenia tota la ciutat de Girona (...) Els teulats de Girona tenen una riquesa de colors única.

Sobre un to general d’ocre esvaït, d’albercocs madurs, de grisos platejats, de menudes moltes i vegetacions criptogàmiques roges, verdoses, daurades, s’hi encavalca la fantasia humana dels terrats oberts o arquejats, la gràcia estrambòtica, grotesca, de les xemeneies, els campanars de les esglésies i dels convents, el blanc de bugada de la roba posada a assecar, els petits tous d’arbres dels jardins reclosos, les acusades, sinuoses incisions de carrers i places... (...) Mirant els teulats amb atenció, era rar no descobrir-hi, en un o altre, algun home o alguna dona que hi feinejava o hi badava. (...) Semblaven petites taques negres que es bellugaven, com insectes de paret a punt de volar.”

El barri xino

Són moltes les referències literàries al barri *xino* de Girona. Prudenci Bertrana va ambientar-hi l’acció del drama *Neu de tot l’any*: “Carrer de mala mort, poc urbanitzat. A un costat, frontis d’una casa suspecta. Un fanal públic de llum feble, al davant. La casa té la porta oberta. Pel balcó del cim, barrat i amb cortinetes als vidres, traspua la claredat interior i sorolls orgiàstics, cants, rialles, crits, puntejar de guitarres i drings de copes, percutides per culleretes de cafè. No es veu una ànima.” Els ocupants d’aquestes cases només es podien veure des d’un mirador elevat, com les golfes de la propera catedral. Des d’allà, el *Josafat* de Bertrana s’entretenia a sotjar-los: “En ocasions, dins el marc d’una estreta finestra, darrera unes cortines virolades, albira-va uns braços nus, una cabellera deixada anar o un confús remolí de roba blanca que l’incitava i l’omplia de curiositat voluptuosa.”

Josep Pla explica a *El quadern gris* les escapades que feia al barri en els seus anys d’internat als Maris-

tes, i a *Santiago Rusiñol i el seu temps* conta la reacció del pintor quan va ser enxampat per un individu d'aspecte respectable en el moment de sortir d'una taverna equívoca: “Cregui, don Santiago, que veure'l a vostè i aquests amics amb dones de tres pessetes... —Fins aquí hem arribat! —digué Rusiñol aturant-lo en sec— La meva era de quatre!”

Per a Eugeni d'Ors, a *Mis ciudades*, el barri és “un abismo, donde tinieblas de judería o de lupanar tientan a la alucinación de los pálidos seminaristas”. A *Dies verges*, de Joan Mínguez, el seminarista Miquel Comabella viu en aquest indret una experiència traumàtica. També el seminarista Quimet, d'*All i salobre*, de Josep M. de Sagarra, és endut per un amic a un bordell “a la part baixa de la ciutat, en una travessia del

carrer del Llop”, amb una arquitectura que “dóna la sensació d’un pa de pedra tova on s’haguessin ficat els cucs i ells mateixos haguessin anat fent, deixant buits, galeries i espais sense cap mena de lògica”. Allà “es respiren totes les pudors i totes les olors, la mica dels cucs i la mica de les roses, la tristesa i la violència dels cosos, la superstició, la mala llet, la mandra i la ferocitat sexual.” Montesinos, un personatge de *Girona 1900*, de Rafael Gay de Montellà, s’enamora de la Dominique, una francesa caiguda “de les altures de Montmartre de París”, quan la coneix “en un cafè de cambres del barri de Sant Pere, freqüentat per una clientela de tarterers de Sarrià de Ter i de conductors de diligències de Banyoles i de la Bisbal”. El protagonista d'*Els xiprers creuen en Déu*, de Josep M. Gironella, visita alguns bars del carrer de la Barca, però refusa la invitació d’un amic que el convida a pujar al pis de dalt d’una taverna: “L’Ignasi va veure l’escala, tan fosca i

◀ El portal de Sobreportes

▲ El convent de les Caputxines

sòrdida, amb una bombeta que li va recordar les del Seminari, i, sense saber per què, va recular i va sortir fora. Aquella escala se li ficà ànima endins...”

Gabriel Alomar, visitant ocasional de la ciutat, conserva viu el record dels “carrerons torts, de rònegues parets, ressonants pel riure enrogallat de les bordelleres”. També, en el relat *Esbarzer*, Josep Roig i Raventós evoca el “carrer estret, propici a la fosca, la humitat i el vici” on vivien “les meretrius, presoneres de llurs vides incertes”. Carlos Barral, veí accidental de Girona, diu a *Años de penitencia* que “los prostíbulos estaban sabiamente agrupados en el corazón del casco medieval, entre las casonas de los canónigos”. Joaquim Nadal, a *Girona, ciutat viva i de colors*, considera una “experiència impagable” el fet d’haver nascut i viscut molt a prop d’aquest barri, “dominat més pels ambients sòrdids de *Josafat* que per les inèrcies

burgeses de l’Eixample”, i afirma: “Mai no em van sobtar del tot les prostitutes al carrer anant a fer la compra o els darrers clients del barri embriacs pel carrer del Llop fent tentines.” En el *Pregó de Fires* de 1992, Jordi Soler va recordar que “temps era temps hi havia, al barri vell de Girona, una reputada casa de barrets anomenada El Racó, perquè la porta d’accés era ran d’una cantonada”. Carles Fages de Climent s’hi referia en un dels seus *Epigrames*: “Cal nedar i guardar la roba / si a El Racó hi ha palla nova.” I, en el *Pregó de Fires* de l’any següent, Albert Boadella va anar més lluny i va dir: “M’agradaria de morir a Girona, tal com va fer el meu besavi, quan va morir als vuitanta-dos anys, al peu del canó, en una casa de senyorettes del barri de Sant Feliu.”

Les Caputxines

Durant el primer quart del segle XX, molts literats noctàmbuls van viure hores inoblidables en els carretons del barri vell de Girona i les van reflectir en la seva obra. En una carta de 1933, Bertrana recordava a Rahola “aquells temps venturosos que vagàvem junts pels carrers de la vella Girona bescant il·lusions i llegint-nos constantment els nostre assaigs literaris a la llum d’un fanal.”

Josep Pla és autor de diverses evocacions antològiques de les nits gironines: la d’*El quadern gris*, la d’*El cercle de Berlín*, la del *Retrat de Passport* dedicat a Rahola, la dels versos prosaics dedicats a *El carrer de la Força*.* En la narració inacabada *Un viatge ple de notícies* i en el llibre *Girona* s’afegeix a l’obsessió d’alguns lletraferits de l’època pel convent de les Caputxines: “De la baixada del Rei Don Martí el que m’impressionava més era el convent de monges de clausura. (...)”

Res, potser, en la vida, no m'ha causat una impressió física més gran d'ofegament i d'opressió que aquest convent." Innocenci, *El vagabund* de Prudenci Bertrana, també trobava molt difícil "sostreure's a l'aguda curiositat que desvetllava aquest convent hermètic", però sobretot l'interessava "l'emocionant proximitat del convent de les Caputxines amb la casa de plaer de més renom i crèdit entre els compradors de lascívia a preu mòdic."

L'agut contrast entre el cant llunyà de les monges i el remoreig eròtic que s'endevinava darrere les finestres del prostíbul va provocar en els escriptors noctàmbuls una excitació que potser venia de Benito Pérez Galdós. A l'episodi *Gerona*, en efecte, "Badoret se metió en las Capuchinas porque estaba la puerta abierta" i va trobar-hi una única monja que no havia pogut abandonar el convent a causa d'una malaltia. També als noctàmbuls, segons s'explica a *El vagabund*, "de l'indret del convent els havia arribat la tos esgarrifosa d'una monja. (...) Era una tos d'aqueixes que buiden el pit, que tenen ja ressonàncies lùgubres de caixa de mort." Innocenci i els seus amics imaginaven que la monja, agonitzant dins la seva cel·la, sentia les rialles orgiàstiques de la casa veïna: "Qui sap si pensava amb un xic d'enveja —suggerida pel dimoni— en la frescor de la carn nua i turgent de les pecadores i en la joia i en la vida que Déu respectava allí, a pocs metres del seu esquelet crepitant de febre i de la seva gorja ranerosa." Xavier Montsalvatge, conegut per aquesta mateixa impressió, va escriure la prosa *Miniatures*. I Josep M. de Sagarra, a *All i salobre*, inspirant-se en aquest contrast, va anar més enllà i va parlar d'una antiga abadessa "que va morir completament verge però cremada tota ella per una incurable luxúria cerebral".

◀ El col·legi dels Maristes abans de ser enderrocat

Els estudiants

"Fins al lliandar de la joventut vaig anar al col·legi de la Immaculada, dels Germans Maristes, el vell casal del carrer de la Claveria", diu Tomàs Roig i Llop a *Girona, arca de somnis*. A les memòries concreta que hi va estudiar fins al quart curs de Batxillerat. Allà hi estudià també Josep Pla, tres cursos més avançat i com a alumne intern. La seva estada li va inspirar pàgines memorables del llibre *Girona*, així com els versos prosaics d'*El tren exprés*.

Pla explica que "els germans Maristes tenien a Girona un internat que permetia als seus alumnes seguir oficialment els cursos de l'Institut". Per això descriu també amb detall l'Institut General i Tècnic de la seva època, "instal·lat en un antic convent enorme, complicat, indescriptible", segons els qualificatius emprats a *Notes del capvesprol*. En els versos de *Lliçó de filosofia*, recrea en clau irònica la seva vivència de batxiller a l'Institut.

També van ser alumnes dels dos centres Tomàs Carreras i Artau, segons ho explica minuciosament a *La meva Girona*, i Pompeu Pascual, els records del qual es recullen en el llibre *El professor Cazurro i l'Institut de Girona del seu temps*. Uns records no menys intensos són els de Miquel de Palol a *Girona i*

jo, on s'explica la rivalitat entre els alumnes de l'Institut i els dels Maristes, considerats com "de casa bona". Altres escriptors han recordat els seus anys d'Institut: Guillem Díaz-Plaja, a la revista *Victors*; Vicenç Coma i Soley, a *Records d'estudiant*; Joan Teixidor, a *Apunts encara*.

L'Enric, protagonista del conte *L'amor de la fugacitat*, de Joan Badia, és un estudiant de l'Institut que s'enamora durant el quart curs de batxillerat i es desencissa en el cinquè, com a fruit, en bona part, del contingut dels estudis d'un any i l'altre. L'Ignasi Alvear, protagonista d'*Els xiprers creuen en Déu*, de Josep M. Gironella, estudia a l'Institut com a alumne lliure i hi viu una experiència decisiva: es jura a si mateix que aprovarà pel setembre unes assignatures suspeses i es proposa estendre a tots els problemes de la vida "l'actitud definida adoptada davant de les pàgines en blanc". La història literària de l'Institut es clou amb la novel·la *El secret de l'arxiu*, de Josep M. Llenàs. Sota aquest pseudònim, Josep M. Fonalleras i Miquel Fañanàs conten la peripècia d'un alumne de l'Institut nou que descobreix determinats papers a l'Arxiu de la Ciutat, instal·lat allà on hi havia hagut l'Institut vell.

Hi hagué una època en què els alumnes del Seminari també simultanejaven els estudis amb els de l'Institut.

▲ Josep Pla [el primer per l'esquerra, assegut], estudiant als Maristes. Darrere seu, Pompeu Pascual

▼ L'estudiant Josep Pla [de Carme Solé Vendrell]

Ho explica Joan Vinyas i Comas a *Memòries d'un gironí*. Joaquim Ruyra fou un d'aquests alumnes, i el protagonista de *La fi del món a Girona*, alter ego de l'autor, no és un seminarista, sinó un estudiant de llatí al Seminari.

L'estudiant de la Garrotxa, de Josep Berga i Boix, va a classe al Seminari de Girona, i hi estudiaven interns, amb experiències contradictòries, els protagonistes de *Dies verges*, de Joan Mínguez, d'*All i salobre*, de Josep M. De Sagarra, d'*Els xiprers creuen en Déu*, de Josep M. Gironella, d'*Estimats germans*, de Josep Valls, i de *Dies irae*, de Miquel Fañanàs. Els relats de Berga, Mínguez, Gironella i Valls són en bona part autobiogràfics, com ho és del tot el llibre *Faixa vermella*, de Robert Roqué.

El pas dels seus autors pel Seminari és evocat de manera ben diversa en els poemes *Camí esbatanat*, de David Faig, i *Paràbola*, de Manuel Castaño. 🐾

L'església de Sant Martí i el Seminari

El Call

de Girona

EN EL CONTE *L'amor de la fugacitat*, de Joan Badia, les col·legiales de les Escolàpies, en sortir del convent, “per força havien de passar davant l’Institut, per un carrer tan estret, que dues persones posant-s’hi tocant d’esquena una a cada paret de carrer podien, estirant els braços, donar-se les mans. I els estudiants, per cada noia que passava, així ho feien. I les noies no tenien més remei que passar sota aquells arcs espontanis. De vegades els encreuaments de braços s’allargaven tant, que allò semblava una cosa fonda, com un carreró de piràmide”.

La Força

Aquest carrer en pujada, de cases altes i immenses, és el carrer de la Força, antic *cardo* de la ciutat romana i eix de la ciutat comtal. Josep Pla el va veure com “la mòmia d’una època passada” i com “un somni medieval cristal·litzat en pedra”, però en uns versos molt posteriors el va convertir en el símbol curvilini de la vida i en va descriure un a un els estadants i els vianants: rectors, canonges, magistrats, procuradors, advocats, notaris, escriptors, catedràtics, prostitutes i beates.*

En aquest carrer estret i obscur va néixer el pintor i escriptor Joaquim Vayreda, i hi va instal·lar el taller el també escriptor i pintor Modest Urgell: “Habitàvem un quart pis del carrer de la Força de Girona, sense altra companyia que un quinqué de petroli que sempre ens feia mala cara. Vivíem de bacallà amb patates, de bacallà amb panses, de bacallà amb bacallà i de bacallà amb il·lusions (...) Però érem feliços.” En aquest taller hi escriví un còdex hològraf il·lustrat: *Memòries d’un Katúful o Auguris d’una gitana*.

També va néixer i viure en aquest carrer el poeta Josep Tarrés, autoevocat en un poema com un nen arraulit darrere el balcó, “sempre esperant un sol / que

El carrer
de la Força

El carrer de la Força

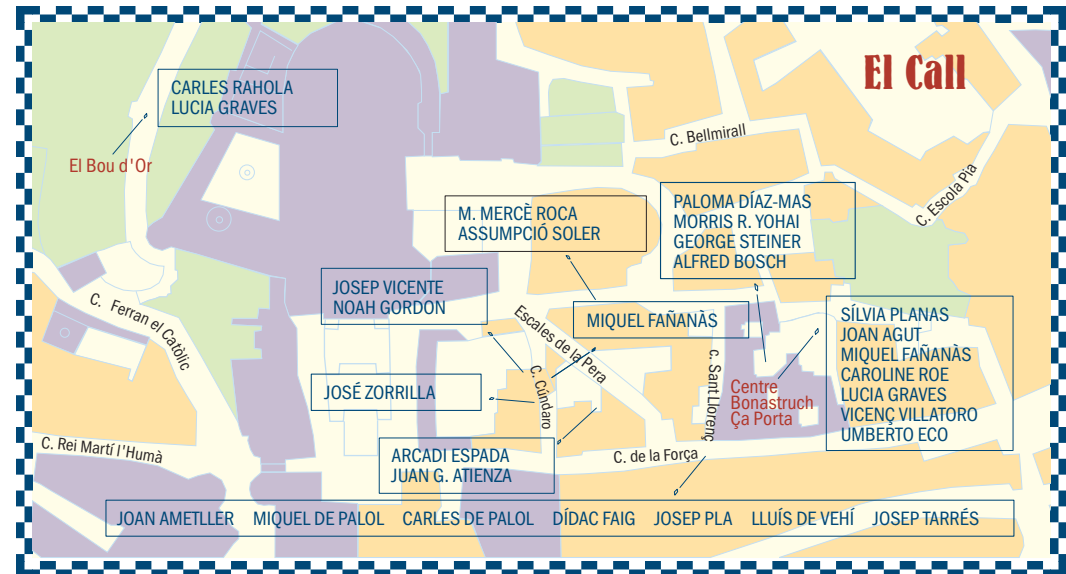
Quan jo estudiava,
 El carrer de la Força
 Era tan estret
 Que quan s'hi veien passar tres o quatre persones
 Semblava ben ple.
 (...)
 El carrer de la Força
 És curvilini
 D'un corbat de bona llei,
 Més aviat lleuger,
 No pas dibuixat expressament
 Sinó fet pel gust, el temps i l'interès:

L'interès del Dret Romà, s'entén.
 No són pas corbes per amagar-s'hi:
 Són simplement les corbes de la vida.
 En la vida no hi ha res dreturer, purità i mecànic.
 La vida és curvilínia.
 Ara tothom vol línies rectes.
 La imaginació ha estat sempre excepcional.
 Les coses reals i pesants són corbades.
 La llum pesa, les coses fictícies i buides són rectes.
 La realitat i la pesantor de la Força
 Duren a través dels segles.

JOSEP PLA

Els versos escandalosament prosaics i lliures de Girona

no arribava”. Va ser justament Tarrés qui va iniciar a Girona la recuperació del Call jueu, segons explica ell mateix a Pere Bonnín en el llibre *Sangre judía* i ho testimonia Patrice Chaplin en el volum autobiogràfic *Another City*.

El barri jueu

La fama de la Força prové sobretot del fet d’haver estat el carrer vertebrador del Call jueu, on la comunitat hebrea de Girona visqué al llarg de sis-cents anys. És per això que Josep Pla diu que “la realitat i la pesantor de la Força / duren a través dels segles”.* Quan José Zorrilla evoca des de Madrid la seva estada a Girona, recorda “aquellas escalinatas tortuosas que llevan allí nombre de calles; aquellas angulosas y estrechas encrucijadas, por las cuales me parecía imposible no topar de manos a boca con los judíos que en sus casas vivieron”. També els intuïa, sobre el terreny, Carles Rahola: “En els vells carrers encimbellats que formaven el call medieval, jo he vist passar llurs ombres lamentables; m’ha semblat sentir llurs planys, mentre la tramuntana udolava per aquells indrets silenciosos i portava al lluny el so de les campanes.” També Josep Pla imaginava com eren els pobladors del call: “els israelites amb el rínxol sobre l’orella, el nas

▲ Bonastruc de Porta
[de Josep Obiols]

► El pati
dels Rabins

El crít de Tolrana

Als jardins de la Francesa, davant de l'absis de la Catedral, una escultura de Pia Crozet evoca el crít de Tolrana. Aquesta dona jueva, reclosa a la torre Gironella amb molts altres fugitius del Call amb motiu de l'avalot de 1391, va ser requerida pel marit, jueu convers, perquè acceptés de viure amb ell segons el que disposava l'església per als matrimonis entre cristians i infidels. Ella s'hi va negar, per fidelitat a les seves conviccions religioses, segons consta en un document notarial. La llegenda, però, hi afegeix que Tolrana, abans que fer-se cristiana, va preferir llançar-se al buit des del punt més alt de la torre Gironella. L'episodi va inspirar al poeta Josep Tarrés una peça dramàtica, representada ocasionalment en el suposat escenari dels fets.

moll, la roba negra irisada de greix, estintolats a l'ombra de les parets, xiuxiuejant sota els portals; els petits oficis reclosos en la tenebra dels racons; les dones grasses de mirada groga i esllanguida; les flors trèmules i picants de quinze anys; els joves distrets i badocs somniant el paradís; darrera les obertures, el dissabte, el canelobre de set brocs i sobre la taula el tall de pa..." També George Steiner, en una nit plujosa, mentre sonaven les campanes de la Seu, va entreveure l'espectre d'Isaac el Cec: "Contemplant el tram desgastat d'escales que conduïen a un lloc més recòndit, vaig veure les faccions d'un home molt ancià, amb la barba enforquillada i motejada de llum, que em mirava amb els seus ulls morts. (...) Després, l'ombra es va diluir en ombres més denses..." La visió li va fer experimentar "una momentània condensació i concentració del temps".* També Lucia Graves, quan va descobrir el Call, va sentir "una mena d'èxtasi mental" que la feia més receptiva "a la realitat d'una vida que havia tingut lloc cinc, sis o set segles abans; com si els carrers i les cases fossin plens dels fantasmes dels jueus catalans que, en altre temps, hi havien viscut". Seixanta anys abans, quan ningú no recordava els jueus gironins, Carles de Palol en va fer memòria a la revista *Víctors*: "En l'actualitat, el Call és un record patent d'èpoques llunyanes, una revelació del que foren aquelles vides. En la pàtina de les pedres humitejades d'aquest carrer remissent hi traspuen d'antany clams i crits ofegats..."

L'aspecte extern del Call ha canviat molt per la successiva superposició de les arquitectures, de manera que, com diu Josep Vicente, "el tot indivisible ve a ser com un vell paper en què mans diverses hi haguessin escrit coses diferents, totes útils, cada una amb la seva tinta i la seva cal·ligrafia". Amb tot, encara produeix una forta impressió pujar pels carrers esglaonats, tal com ho fa Arcadi Espada: "Sant Llorenç i el carreró de Cúndaro són, par-

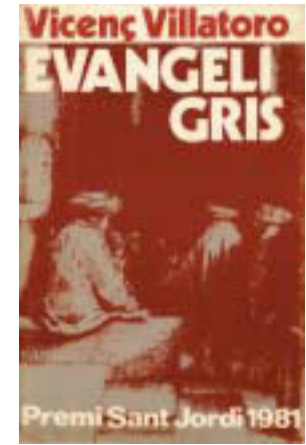
ticularment, esquerdes habitades dels murs. Són l'extrem, el paroxisme d'un conjunt on l'estretor és inevitablement una metàfora plural. Caminem capcots: totes les façanes no són més que un perllongament, poc foradat, del paviment esquerp." La impressió d'aclapament s'accentua si es pensa, com Juan G. Atienza, que en aquest reducte urbà es va desplegar "quizás una de las aventuras existenciales más sobrecogedoras entre todas las que el pueblo judío pudo vivir en la Península Ibérica". I es pot sentir un autèntic calfred, si es fa una passejada nocturna com la dels personatges del relat *A les fosques*, de M. Mercè Roca: "Els passos ressonaven com si el terra fos de metall, com si el so rebotés de paret a paret i omplís tota la pedra. Parlàvem poc; teníem a dintre una mena de neguit, una por petita, una mica d'inseguretat que es convertia en riures nerviosos i poc espontanis. No sé qui ha dit: 'En una nit així, com la d'avui, tan dolça, sense llum, no gaire lluny d'aquí, mataven els jueus'".

El call i els seus habitants han generat molta literatura, en una barreja subtil de realitat i ficció. A final del segle XIX, Josep Ametller va escriure *Lo jueu de Girona*, drama històric en tres actes i en vers, inèdit, l'acció del qual transcorre durant el segle XIV, el mateix en què està ambientat un altre drama en tres actes, també inèdit, de Miquel de Palol, titulat *Jueus*, on la història individual d'un rabí i de la seva filla vol ser el símbol del destí universal de tota una raça.

En el camp de la novel·la, Vicenç Villatoro refà, a *Evangeli gris*,* la història del físic Maymó Cresques, que mor el dia de sant Llorenç de 1391 "a l'assalt que els pagesos i el poble menut de les rodalies van fer al call de Girona".

La canadencina Caroline Roe —pseudònim de Medora Sale— combina el thriller i el gènere negre amb la novel·la històrica en una sèrie de relats ambien-

tats a Girona i al call i protagonitzats per un metge anomenat Isaac el Cel: *An antidote for avarice* i *Solace for a sinner*, editats a Nova York, i *Remeis i traïcions* i *Remei per a un xarlatà*, traduïts a Barcelona. La britànica Lucia Graves, a *La casa de la memoria*, ha explicat la història d'Alba, una jove jueva de Girona que, en el moment de l'expulsió, emprèn la fugida després de memoritzar tot el llibre de la Càbala, que ha de garantir el futur espiritual de la raça: "Estábamos dejando la ciudad de los ríos, la ciudad de la luz y de la Càbala. Cada paso nos iba alejando del call, pero yo todavía sentía la protección de aquellos muros oscuros, de la hiedra que se agarraba a

La sortida del Call

El marbre d'un cel gris transparentava la primera llum del sol la matinada que deixà el call de Girona Maymó Cresques, físic, fill de Selomó Cresques, físic i filòsof, conseller major de l'aljama; nét de Samuel Cresques, i descendent per línia indirecta de Mossè ben Nahman, de beneïda memòria. La ciutat era ja desperta, bullia d'activitat, i amb els carrers plens d'homes i dones que entraven i sortien de les cases, que passaven atrafegadament per davant dels portals. Maymó Cresques va creuar la porta de casa seva sense girar la cara, mig amagada, vers les persones que miraven la seva partença des de l'altra banda del llindar. (...)

Al seu darrera, sota la pluja, restava tot un temps de pors i de fams, però també ple de les arrels d'infantesa, de les fites de la descoberta personal del món. Restava el record dels germans que havien mort a l'adolescència o tot just nens i les seves pròpies malalties, que li havien donat el temps necessari per llegir els llibres de la llei i les paraules dels filòsofs i els savis i per aprendre del pare la ciència de guarir malalts. Eren temps difícils; tothom ho deia. (...) Entre els més vells era encara viu el record d'uns temps antics millors, diferents. Els temps dels seus avis o dels seus besavis, que assolien ara la magnitud del mite. Sí. Hi havia hagut temps millors. També per al call, quan semblava que Sepharad podia ser, entre els països de la Golah, el paradís cercat. I la ciutat feia revifar la llum de l'antiga saviesa i era coneguda i envejada per totes les comunitats del món.

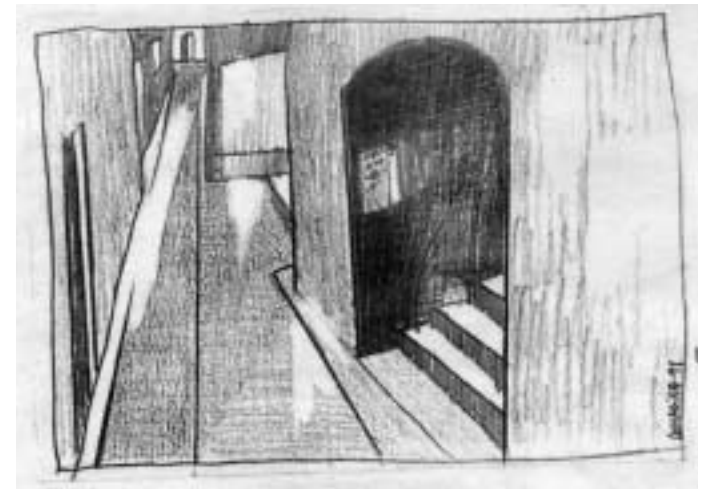
VICENÇ VILLATORO
Evangeli gris

Un espectre

Me había escapado de una fiesta. Me perdí entre las callejuelas y los ocultos patios interiores del barrio judío medieval, desconcertante pero lógicamente próximo al recinto de la catedral (los eclesiásticos medievales ofrecían a “sus” judíos una protección basada en la extorsión). La sombra densa y la lluvia teñían la arquería y los adoquines. Un cartel indicaba que el angosto pasaje llevaba el nombre del famoso cabalista Isaac el Ciego. En algún lugar, no lejos de allí, el profeta invidente había practicado sus misterios ocultos. Un puñado de discípulos —a los cabalistas no les está permitido instruir a más de dos o tres adeptos— había llegado hasta aquel silencioso laberinto de callejas. Debieron de oír, como oí yo en ese momento, las campanas de la Seu anunciando las vísperas mientras practicaban sus artes arcanas.

Contemplando el desgastado tramo de escaleras que conducía hasta un lugar más recóndito, vi las facciones de un hombre muy anciano, con la barba ahorquillada y moteada de luz, que me miraba con sus ojos muertos. La fantasía y el lugar se aliaron para crear un espectro, para dar forma a una condensación y concentración de tiempo momentáneas. Luego la sombra se diluyó en sombras más densas y la penumbra se llevó consigo el punto o la luz. Es, así lo creo, esta pincelada “informadora” de la mano del tiempo, de las presiones inconscientemente sentidas de la historia, a menudo trágica, sobre el entorno físico, sobre el perfil de los tejados e incluso del paisaje, en instantes enigmáticos, sobre los ríos y sobre los vientos, la que uno siente en Europa con mayor intensidad que en ninguna otra parte.

GEORGE STEINER
Errata

El carrer de Cúndaro
[de Mela Mutermilch ▶
i Narcís Comadira] ▶

ellos como se agarraba mi corazón a los recuerdos de una vida que estábamos concluyendo.”

Silvia Planas, a *Filles de Sara*, ha refet, a partir de documents dels arxius, la figura de set dones jueves i ha rescatat de l'oblit el seu paper durant l'Edat Mitjana gironina: “Totes pertanyien a una societat diferent i diferenciada, i tenien una manera concreta de viure i d'entendre la vida, i una manera, també, de patir-la, per la seva condició de jueves. Totes elles van compartir l'espai de la Girona medieval, un espai que va anar transformant-se al mateix ritme que es desgranava la seva existència”. Paloma Díaz-Mas, a *La tierra fértil*, recrea la figura de Vidal Girondí, metge jueu que surt

de Girona per servir un cavaller cristià, i que al cap d'uns anys demana llicència per tornar a casa i morir en pau al costat dels seus fills. El protagonista de *L'Atles furtiu*, d'Alfred Bosch, passa per Girona i contempla el Call estret i encogit: “No troba estrany que en aquell garbuix de vies (...) hi hagués nascut l'escola de Càbala més destacada del regne. El tancament i el misteri del barri feien pensar en la vida com una combinatòria de secrets, comprensible només a un grapat d'elegits.” Umberto Eco, a la novel·la *El pèndol de Foucault*, evoca els hebreus cabalistes, estableix un enigmàtic paral·lelisme entre l'antic poble exiliat i el proletariat del Manifest comunista i diu: “Marx era jueu, potser era inicialment el portaveu dels rabins de Girona.”

El nord-americà Noah Gordon confessa que la seva novel·la *El últim judío*, tot i que transcorre a Toledo, va ser inspirada i documentada al call de Girona. Gordon va visitar les cases Laporta i Colls Labayen.

M. Assumpció Soler ha recreat la història de Bonas-truc ça Porta i d'altres pobladors del Call en diversos relats: *El Narcís de Saron*, *l'últim convers*, *El nard de Nahmànides* i *Després de la disputa*. Miquel Fañanàs, en el conte *Encara en el record*, fa venir un professor israelià fins a aquest lloc per conèixer les seves arrels; a la novel·la *A tant la peça*, descriu la mort de l'ambaixador d'Israel al bell mig del Pati dels Rabins, assassinat per un palestí des d'un dels terrats propers, i a *L'enigma de la Torà* munta entorn del Call actual una història de crims que tenen el seu secret en els retalls d'un poema hebreu del segle XIV. A *Gombó i míster Belvedere*, de Joan Agut, dos personatges arriben a la Girona d'avui i s'endinsen pel barri jueu, on troben alhora persones actuals i figures llegendàries com la d'Isaac el Cec.

També els poetes han visitat l'indret. Dídac Faig s'adreça al barri en el sonet *Call jueu*: “Arrelat al solc i al

El Bou d'Or

A la falda de Montjuïc —mont dels jueus—, hi havia el cementiri dels hebreus gironins, en un lloc anomenat el Bou d'Or i enriquit per la fantasia popular amb llegendes entorn d'un fabulós tresor amagat sota terra, amb cofres de monedes i joies i un bou d'or massís que llançava poderosos bramuls si algú gosava acostar-s'hi per desenterrar-lo.

Carles Rahola diu que passejava sovint per aquell paratge solitari per honorar la memòria dels “homes il·lustres que poblaren l'aljama gironina”. Lucia Graves hi ha situat escenes culminants de la novel·la *La casa de la memoria*: la primera experiència amorosa dels protagonistes —“su piel rozó mi piel enamorada y nos conocimos, nos reconocimos”—, i el darrer comiat dels fugitius a causa de l'edicte d'expulsió: “El rabino Leví detuvo la marcha fuera de los muros de Gerona, en el camino que circundaba Montjuïc, para rezar y cantar bajo nuestro cementerio y decir adiós por última vez a nuestros antepasados.”

greny, / ets rebrot de la promesa.” Josep Tarrés, en el poema *Carrer de la Força*, recorda els hebreus que van ser-hi assassinats: “Corren regalims de sang / sota el llinard de les portes / i plors d'infants i un gran crit / pugen del fons de les coves.” Lluís de Vehí, en el poema *Girona*, diu que si algú “s'atansa pels carrers que van endins / fins al racó amagat de la part vella, / entendrà com un pietós rabí salmeja / invocant Yahveh.” I el novayorquè Morrie R. Yohai és autor dels poemes *Girona* i *Girona-The return*, en els quals parla del call on, atrapats, “els misteris del món / han sigut guardats / a les parets de pedra” i on, després de la partença de Ramban, s'espera que floreixin els secrets i que les pedres deixin escapar “la meravella que tenen empresonada”. 🐾

Les tombes jueves

Els rius de Girona

DURANT MOLTS ANYS, els cursos d'aigua que conflueixen a Girona van ser associats per la fantasia popular amb els vairs heràldics que creuen l'escut de la ciutat. Era l'època en què els quatre rius gironins es trobaven en un mateix punt, pràcticament al peu dels grans monuments, unió que Joaquim Camps i Arboix, hiperbòlicament, considerava “un gran espectacle fluvial, una veritable Mesopotàmia”. Ara, desviats o reduïts de cabal, els quatre rius continuen essent els mateixos: Ter, Onyar, Güell i Galligants.

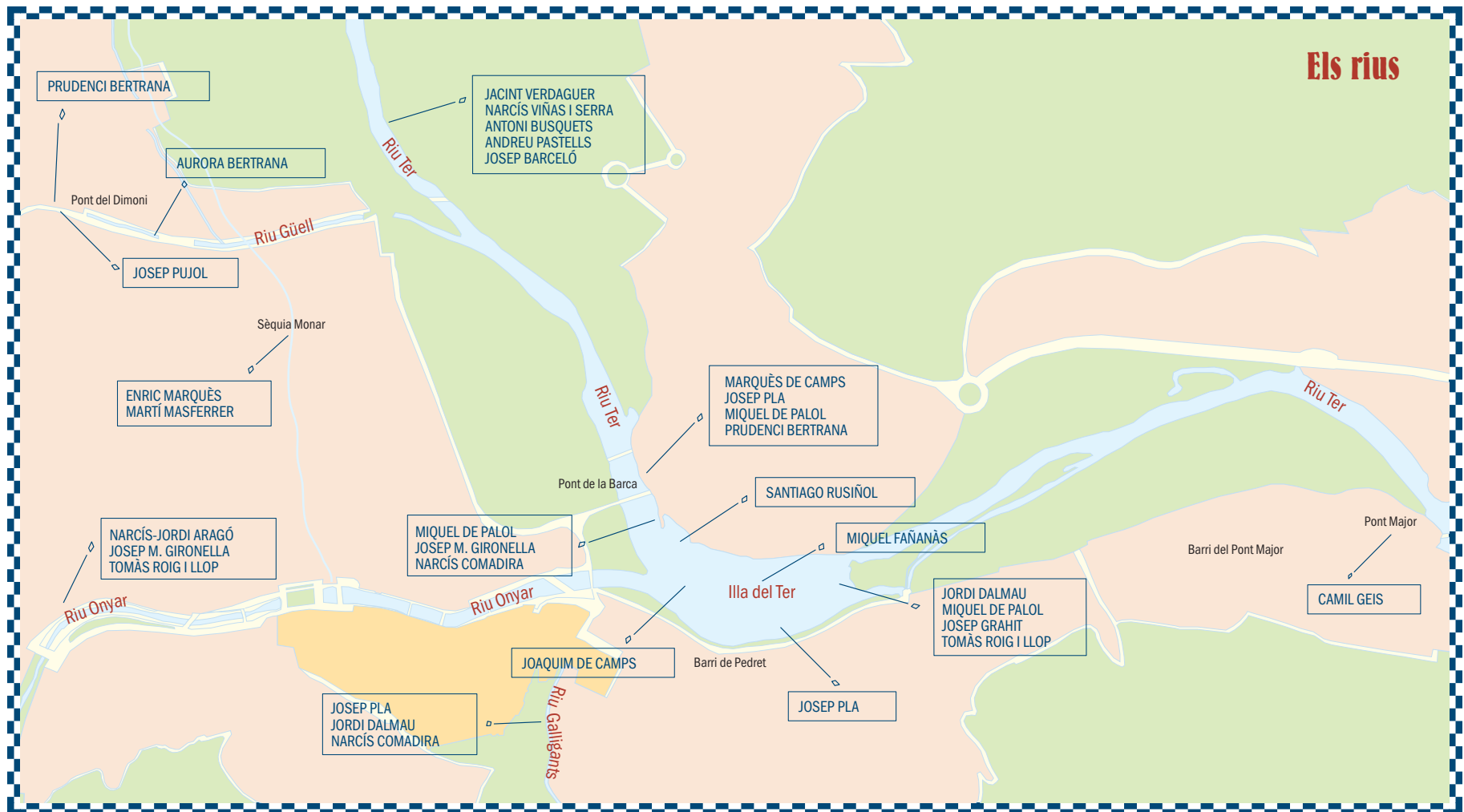
El Ter

Des del cim de *L'ermita del Mont*, Jacint Verdaguer veu “la immortal Girona que, recolzada a la serra dels Àngels, sembla repassar el compte de ses glòries, tot emmirallant-se en el Ter, que corre a ses plantes.” El Ter ve del Pirineu i arriba carregat de literatura. A

vegades idíl·lica, com en el poema de Narcís Viñas i Serra: “Entre verdes y fértiles praderas, / de arboledas pobladas por doquier, / en su lecho de arenas, caudalosa, / deslízase espumosa / la corriente fugaz del manso Ter.” A vegades romàntica, com en els versos d'Antoni Busquets i Punset: “Replega en sa embranzida la font i el torrentar; / remorejant desgrana records d'altres centúries; / de fades i pastors escolta les cantúries / que glossa a l'hora baixa fent via cap al mar.” A vegades realista, com en els rodolins d'Andreu Pastells i Taberner, conegut amb el pseudònim de Lo Fluvioler del Ter: “Canals, fàbriques, molins, / martinets, fargues i banys, / viviers, hortes, horts i camps / i l'arbrat viuen per tu.” És la mateixa cançó que, amb més èmfasi, entona Josep Barceló i Matas: “Els rodets i les rodes són eines ja passades / i el carcabà i tremuges que usava en els molins. / Són ara les turbines les que manté enfeïnades / quan hi salten ses aigües en ràpid remo-

El riu Ter a Girona

lí.” La mateixa cançó que ressona en els versos de Joaquim Carreras en el poema *Al Ter*: “Arreu on la feina el crida / s’hi precipita al moment / com corser que entén la brida; / venta a la roda embranzida / i al teler don moviment / i als braços de ferro, vida.” També el poeta murcià Julián Andúgar, a *Perdido reino*, recorda des de Girona “cuando el Ter era un río feudal y cortesano / y todos sus afluentes tallaban la madera”.

I és que el Ter és un riu que fa feina. Ho assegura Santiago Rusiñol: “El Ter és un riu ben català. No és un riu gandul, és un riu que treballa, que es guanya el pa. Arriba tan cansat del treball, aquest Ter, que les seves aigües olioses no tenen esma de reflexar les muralles negres i corcades de la ciutat gloriosa. És un riu que plega de la tasca, i la setmana ha estat treballosa. Entrant per aquí i eixint per allà, quan arriba el dis-

El Ter a Pedret

sabte a Girona, suat pel treball, oliós i ple de borra i de greix de màquina, es comprèn que no tingui esma i que ni els brodats campanars ni les muralles ferides facin tremolar les seves aigües.” Josep Pla dedica al Ter un elogi semblant: “El Ter és un gran treballador, un riu modèlic que els pares podrien presentar a les seves criatures perquè en prenguessin exemple. Si al món existís l’agraïment, ja faria anys que el Ter hauria estat condecorat amb una medalla al treball, a la paciència i a la constància.”

El Ter arriba a Girona flanquejat per la massa arbòria de la Devesa. Les seves ribes van ser durant molts anys escenari de berenades, de reunions fami-

El primer gran xoc de la vida

Pedret és un carrer de cases afilerades davant de la carretera. De l’altra banda hi ha el Ter, ample, endegat en un presa, d’un tèrbol blanc.

Fou en aquest estret i miserable suburbi, esmaltat de llaunes de petroli i ratllat de filferros, que vaig sentir el primer gran xoc de la meua vida. Anàvem passant el carrer de Pedret quan de sobte Girona se’ns presentà, sobre l’arc de la tartana, amb tota la seva impressionant monumentalitat. Fou com una fuetada i em semblà que àdhuc l’euga alçà una mica les orelles davant de les ratlles verticals. Jo vaig quedar immòbil com una perdiu parada per un gos. Vaig quedar com clavet.

Davant teníem, com si ens vingués a sobre, molt pròxima, amb una força implacable, la nau imponent de la Catedral. Més a la dreta es veia, finíssima i altiva, l’agulla de Sant Feliu. Més a la dreta encara, les grans masses vegetals de la Devesa tenien, tocades del vinagre tardoral, una elegància fabulosa que la bromositat de l’atmosfera matisava de blau. A l’esquerra de la catedral la terra s’alça i a sobre corren les muralles i els baluards coberts d’heures. Més enllà, la muntanya de Montjuïc, paisatge militar intens i dramàtic, sec i àrid, era una irisació de minerals clapejada de mates d’estepa —petites flors violàcies—, d’ortigues i argelagues. A primer terme, sobre unes cases rònegues, emergia, torrat, humil i mil·lenari, el campanar de Sant Pere de Galligants.

JOSEP PLA

Girona. Un llibre de records

liars i de trobades de joves banyistes. Miquel de Palol, a *Girona i jo*, diu que hi anava sovint a passejar i que “seguiu Ter amunt, zigzaguejant entre el sorral i l’aigua prima i el quasi infranquejable tapís de falgueres ver-

des sota la protecció dels àlbers blancs de les vores, esvelts i uniformes”. La família Alvear, protagonista de la trilogia novel·lística de Josep M. Gironella, s’hi reunia sovint: “sopaven tots plegats a la vora del riu, asseguts a terra, i contemplaven els verds dels arbres i de l’herba, l’aigua que baixava tamultuosa, els colors indescriptibles del cel per la banda de Rocacorba.” També per a Narcís Comadira, de nen, el Ter que s’endormisca entre la Devesa i Fontajau va ser camp d’aventures i d’aprenentatge: “Allà vaig saber que al cor de la pedra més dura s’hi pot amagar un cristall d’olivina, verd com una espurna d’esperança. També hi vaig descobrir que —pel reflex pietós de la posta— la pell del riu, llimós i brut, cap al tard es tornava rosa i blavosa i taronja i or; una confiança final per tota vida, sempre més o menys tèrbola.”

Paisatge fluvial

Tarda d’agost vora el riu.
L’aigua té colors metàl·lics:
Sol i vent, com un caliu:
Sort d’un vell pollanc i uns sàlics.
(...)

Tu t’ajaus, mig adormit
—per coixí un manat de molsa—;
el sol ara s’ha afeblit
i l’oreig fa l’hora dolça.

I les hores van volant...
Amagats en la verdesca,
El grill descargola el cant
I la granota s’engresca.

Dalt la creta d’un pollanc,
Un estel es desponcella:
L’aigua pren color de sang
I la nit es descabdella.

CAMIL GEIS

De primavera a tardor

En trobar-se davant de Montjuïc, el Ter es veu obligat a girar i a resseguir la muntanya. En aquell punt les terres d’al·luvió han creat l’illa del Ter, reserva natural de la ciutat, refugi privilegiat de la flora i de la fauna. Miquel Fañanàs col·loca arran de l’illa el cos d’un mort que flota i que és trobat pel nou comissari de policia acabat d’arribar a Girona; així comença, misteriosament, la novel·la *L’enigma de la Torà*.

▲ Camil Geis

◀ El barri de Pedret
[de Prudenci Bertrana]

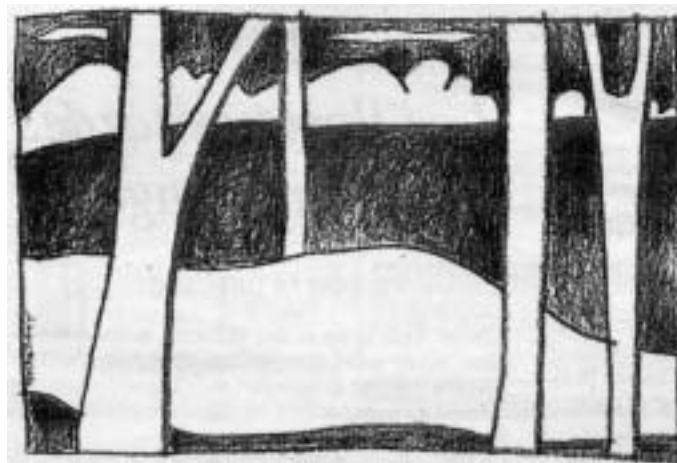

▲ Just M. Casero
i el monòlit a la seva memòria ▼

La Barca

Durant molts anys, el Ter va tenir el seu punt dolç a Fontajau, en el lloc conegut com La Barca. No hi havia cap pont, i la barca era l'únic mitjà per travessar-lo, tal com ho fa el protagonista del conte *Rom*, del Marquès de Camps: “Vaig travessar el Ter pel pas de Sant Ponç amb la barca d'en Salvatella.” També ho recorden els versos de Joaquim Carreras dedicats *Al Ter*: “I quan a la plana arriba / i en eixamplar el brau pit / troba la barca captiva, (...) / d'un cop de muscle, enardit, / la trasvassa a l'altra riba.” A l'altra riba hi havia un establiment on, segons Josep Pla, “es podia menjar una bona matelota d'anguiles locals, la granota i la carpa.” Miquel de Palol, de petit, feia aquest viatge pel Ter un dia a la setmana: “Passada la Devesa, vora Ter, esperàvem a la palanca la barca que travessava el riu, i que portava d'una banda a l'altra homes i bestiar. Jo m'inclinava a la borda per tocar amb els dits l'aigua del riu, mentre l'avi donava conversa al barquer que, estintolat en el gran pal que li feia de timó i de punt de resistència, anava empenyent amb la força dels peus la barca. Just en ser a l'altra riba ja tot havia canviat; quedaven enrera les cases de la ciutat, per entrar a espais de camp sense límits...” Prudenci Bertrana, en una narració titulada *Retorn*, reviu exactament l'experiència contrària: “El dia fou plaent: un bell dia de camp. Passàvem el Ter sobre l'antiga barca la qual, lligada pel llevant, lliscava suau per l'aigua verdosa i quieta. Suràvem dins una quietud excelsa; jo sentia només el fregadís de les mans endurides del barquer que estirava el llevant mandrosament. A cada estrebada se'ns esvaïa quelcom que ens era necessari i ens feia dioxosos. De sobte, un sotrac fosc i somort féu tintinejar les belles figuretes, i la barca s'aturà en sec. Havíem passat; érem a l'altra ribera. Damunt nostre tornà a planar aquella melangia de l'irreparable, aquell lleu pressentiment fatídic, aquella cosa subtil que fa estremir com una amenaça de l'ignot, com un avís misteriós del destí implacable.”

El Ter [de Narcís Comadira]

Davant per davant de l'illa, a la riba dreta del riu, s'arreceren a la falda de Montjuïc les cases en filera del barri de Pedret, famoses en altres temps per les seves fonts d'aigua picant, que brollaven de les margues nummulítiques de la muntanya. Mossèn Pacareu, a la novel·la *Dies verges*, de Joan Mínguez, s'exclama davant d'aquestes cases: “—Aquest Pedret, que me'n guarda de records! Tantes berenades que hi duc fetes!”. Com recorda Jordi Dalmau, “l'aigua picant era un element de la personalitat del barri; les merengues i el got de refresc eren el premi de la caminada dels gironins”. Aquí venien, en efecte, als capvespres d'estiu, tal com ho expliquen Josep Grahit i Grau en un capítol de *Gerundianes* i Miquel de Palol a *Girona i jo*: “Quan les nits començaven a ser una mica tèbies, s'inaugurava la temporada. Les parelles de promesos, amb la inevitable companyia de la mare d'ella, els matrimonis burgesos amb fills per casar, algun viatjant de comerç que havia acabat la seva tasca... s'hi donaven cita com en una reunió de compliment.” Aquí, segons el mateix Palol, Santiago Rusiñol s'hi trobava bé: “ell sol ame-

nitzava aquella reduïda clientela com si es tractés d'una vetllada familiar en un salonet isabelí". L'estada s'acabava amb una passejada en barca pel riu. Grahit anota que barquejaven sobretot els promesos "en nits blanques de lluna, càlides nits de claríssima celístia". La mateixa celístia que recorda Tomàs Roig i Llop, a *Girona, arca de somnis*: "El Ter, en aquell indret, s'arrupia amb calma felina. La celístia, picant-lo de gotims de llum, li donava una tal resplendor de mirall, que s'hi podia veure, capgirada, l'esvelta caputxa de pedra de Sant Feliu. A l'altra riba es movien lleument les gegantines siluetes de la Devesa."

El camí de Pedret, paral·lel al Ter, arriba fins al barri del Pont Major. L'escriptor i polític Just M.

Casero, que hi va viure, hi té dedicat un monòlit de pedra. Al Pont Major hi van néixer, gairebé davant per davant l'un de l'altre, el versificador popular Andreu Pastells i el poeta Camil Geis. El primer va saludar així el seu barri: "Pont Major, riu Ter, salut, / que los dos fóren ma vida!" El segon el va descriure en el poema *Paisatge fluvial*.^{*} Geis feia cada dia aquest camí a peu dues vegades, per anar i venir del Seminari, i, amb onze anys seguits d'experiència, afirma: "Si no l'heu fet mai, us heu perdut la millor visió del món." És justament la visió que va tenir Josep Pla, a l'edat de deu anys, quan va entrar per primera vegada a Girona, en tartana, per aquest indret: "Aquí hi vaig sentir el primer gran xoc de la meva vida."^{*}

▲ Pedret en un dia de neu

◀ El Ter a la Barca

El Güell

Un dels afluents del Ter és el Güell, que neix als turons de Montfullà i discorre per les planes de Salt i Santa Eugènia. El riu té els seus propis afluents, el Masroc i la Masana. Innocenci, el protagonista d'*El vagabund*, de Bertrana, “seguia el corriol que voreja el Güell; els alocs li obstruïen els passos amb l’espessor de llurs tiges i el perfumaven amb l’embriagadora flaire de llurs flors morades”. Després “seguia el Masroc, torrentera profunda que solca el pla, fistonada d’alzinots, arços, oms, saules i ginjlers”. Aquestes passejades són el transsumpte de les que, segons explica a *Foranies gironines*,* el mateix Bertrana hi havia fet en moments d’inquietud i de neguit: “Una gran pau, una conformitat prodigiosa amb el present i amb l’esdevenidor saturava el meu cor, i un goig que flairava a violes i un delit de viure aureolaven el meu entorn.”

La seva filla Aurora, a les *Memòries*, també conserva una visió idíl·lica del riu, de quan era petita i el veia passar des de la casa de la Rodona: “Travessava camps de sembradura, tan aviat bancals d’userda o de blat de moro, com parcel·les incultes cobertes d’herba salvatge amb escampadissa de floretes de totes formes i colors. Després venia un tros plantat de patates, de cols, d’escarxofes o de mongeteres...”

Aquí, a la Rodona, el Güell es creuava pel pont del Dimoni, únic pont medieval de Girona, ara desmuntat i emmagatzemat. Josep Pujol té escrita la crònica de la seva vida i l’oració fúnebre per la seva mort: “El pont va resistir l’embat del temps i dels aiguats. Pedaçat, sargit, recalçat, repavimentat, el pont del Dimoni continuava dret i tossut. Fins que, el 1967, li va arribar la jubilació forçosa. Li van dir que els seus serveis, tot i fets amb la més bona intenció del món, quedaven ja desfassats i anacrònics, i que la vida moderna no estava feta per a ell. El seu subs-

► El pont del Dimoni

▼ Aurora Bertrana, nena
[de Prudenci Bertrana]

Güell amunt

Més grandet, jo seguia Güell amunt cogitant els meus desficiis de pubertat i les meves angoixes d’estudiant sense vocació. Enraonava sol. Eren confidències fetes al pla, a l’espai i la llum, expansions a l’amistat de les herbes, matolls i insectes, consultes íntimes sobre tristeses imprecises i subtils idealismes. En trobar el Masroc m’hi entaforava. El Masroc és una branca del Güell, un córrer pregon que atravesca el pla, sempre sec, llevat de quan les grans plogudes tempiren la terra. Giragonsa suaument reclòs entre altes margenades verticals cobertes de malesa, a trossos protegides per una renglera d’oms, pollancre i servers.

Jo no sé quin consol, quina mena de bàlsam espiritual hi trobava a caminar per aquell llit de sorra i rierencs, amagat i solitari. Tenia aquell paratge la plàcida dolcesa d’un claustre, i era per a mi com un llarguíssim corredor conventual, i el seguia amb recolliment i contrició. De tant en tant els meus ulls s’alegraven amb la troballa d’unes mates de boix i galzerans. I jo no puc descriure l’especial entndriment que em corferia davant d’aquella verdor amable i d’aquell espurneig de les boletes roges, en mig de la tràgica desfeta de l’herbei mort i l’hòrrida amenaça dels arços punxeguts. Allò cantava tonades nadalenques i retreia llunyanes visions de pessebre.

PRUDENCI BERTRANA
Foranies gironines

titut seria una funcional i competent passera, que permetria el pas veloç dels vehicles, tal com pertocava a una ciutat al dia. Diuen que s'ho va prendre bé, amb força resignació." També els plàtans que resseguien el riu van ser talats per les exigències circulatòries. Francesca Laguarda va escriure en honor seu el poema *Crespons de dol per l'ombra*: "Furgueu arrels madures / vora aquell riu de sempre / on invocàrem viure / amb els déus més antics."

El Galligants

El Galligants baixa dels contraforts de les Gavarres, travessa la vall de Sant Daniel, passa arran del monestir i vessa discretament prop del punt de confluència de l'Onyar amb el Ter. El seu curs alt és ombriu i misteriós, fins al punt de fer dir a Josep Pla que, "Galligants amunt, el riu sembla venir d'un altre món". Jordi Dalmau també diu que "és un riu sense partida de naixement", perquè de fet no neix, sinó que es forma gràcies a l'aportació de rieres i rierols. Pedro de Lorenzo, a *Viaje a los ríos de España*, parla d'ell com de "Galligants el breve, el río terrible de las inundaciones de Girona". Té, en efecte, una llarga biografia de malvestats. En el *Romanç de la ciutat de Girona*, Narcís Masó parla del Ter, l'Onyar i el Güell, i afegeix: "Encara un me'n descuidava:/ el torrent del Galligants, / sinó que, pel mal que feia, / no ens plau com els seus germans; / que inundava les esglésies / i se n'emportava els sants." Avui el Galligants és un torrent que es pot passar a peu eixut en dies de secada. Just M. Casero, a *Quiosc*, s'hi acosta una mitjanit, quan les batallades de la Catedral desperten les granotes: "Les sento, de cop, raucar en l'anonimat de la riera, polifòniques, com cigales fluvials, com galliner esvalotat. I quan acaba el bronze,

▲ El Galligants, al peu del monestir

encara perllonguen el concert, i hi ha un moment de confusió magnífic, a partir del qual podrien ser les pedres romàniques, o els rierencs dels passeigs, o les finestres closes, les que deixen anar l'escandalós croacrocac. Callen, s'adormen, i el silenci esdevé un fil trancadís." Aquest és l'aire misteriós i bucòlic d'un riu que fa més d'un segle va merèixer d'Andreu Pastells l'epítet de "fiero" i que ara no pot ser més inofensiu: Narcís Comadira el veu com "un riu de pessebre en una vall de pessebre". És un pessebre, com diu Jordi Dalmau, poblat de monuments altius, carregats d'anys i de llegenda: Montjuïc, la torre Gironella, el portal de Sant Cristòfol, les torres Cornèlia i Júlia, el monestir de Sant Pere: "Tots els sentinelles vençuts pel temps han donat al Galligants el segell de la història que es realitza pedra a pedra, però també amb el transcórrer tranquil o sobtat, com el Galligants que mai no es repeteix, que mai no porta la mateixa aigua, i a vegades ni en porta. Com la vida mateixa."

▼ El Galligants, a Sant Daniel

▲ Tomàs Garcés

▶ La sèquia Monar

Els rius. L'enyorança

Una nit de novembre, damunt l'Onyar negre i silenciós, sentíem per primera vegada la carícia mullada i melangiosa de la boira de Girona. Tota la ciutat s'ajupia sota el mantell tardoral; la boira feia més obscura la nit i estrenyia la llum dels fanals que esdevenien aureolats de tenebra. L'Onyar passava, lent, sota els ponts. La boira de Girona és l'àlè dels seus rius, és un crit apagat d'enyorança. El riu és etern, però mor a cada instant. Un filòsof grec va deduir, de la diversitat escoladissa del riu, tot un sistema cosmològic. Les ciutats travessades per un riu, meditatives, en dedueixen una inguarible enyorança.

Les ribes de l'Onyar i del Ter són verdes, endolcides per les arbredes que les acompanyen. Un passeig vora el riu, a Girona, és delitós. De bon matí s'hi esborra una boireta rossa, i a les tardes us amanyaguen, a prop, els cants dels ocells. Però tot el sol de la migdiada i el crit del cucut, en fer-se fosc, no us treuran l'enyorança que us ha agafat el cor. La boira que duu l'Onyar us ha mullat, cam endins, l'ànima.

Les ciutats i les viles de vora mar no tenen temps d'enyorar-se. Quan un home de vora mar ha esguardat massa l'horitzó, ormeja una nau. En canvi, les ciutats festejades pels rius duen clavada al pit una melangia eterna. El riu que passa no és el mateix d'ara fa una estona. El jonc i les flors que hi hem llançat iran qui sap a on. Si les pedres de la Seu no ens diguessin llur fe, creuríem "que tot passa sense deixar senyals".

TOMÀS GARCÉS
Paisatges i lectures

La sèquia Monar

A més dels quatre rius tradicionals, Girona té un altre curs d'aigua artificial, preparat per la mà de l'home: la sèquia Monar, que, segons la dita popular, "beu al Ter i pixa a l'Onyar". Aurora Bertrana, segons conta a les *Memòries*, s'acostava de nit a la finestra de la casa de la

Rodona, des de la qual "s'albirava l'aigua brunyida del rec". Aquella visió estimulava els seus sentiments: "Jo també volia viure en el paisatge nocturn, en la claror pàl·lida de la lluna, en la cinta lluminosa del rec que caminava nit i dia. Jo no sabia d'on venia ni on anava aquella aigua i hauria volgut ser rec i no parar mai, i ser claror de lluna i il·luminar pàl·lidament el món."

La sèquia regava les hortes i feia moure els antics molins. La protagonista de *La casa de la memoria*, de Lucia Graves, sent al llarg dels seu curs "el crujir de los molinos harineros y los golpes de mazo de los batanes en los molinos textiles". Després va moure les turbines de les modernes fàbriques i avançava, encaixonada, pel mig del nucli urbà. Calia travessar-la per anar al lloc d'arribada i sortida dels autobusos de les diverses línies que transportaven viatgers entre les comarques i la capital: "l'estació-garatge, mig subterrània, del carrer de la Sèquia", que descriu Enric Marquès: "Els autobusos semblaven mastodonts de planxa en aquell passatge perillós, esquitit i desnivellat." El protagonista de la novel·la *Fred negre*, de Martí Masferrer, recorda l'estació

de quan era petit i anava a Girona a veure el metge: “L’òmnibus s’agafava en un garatge humit i fosc al costat d’una fàbrica. Com una serp d’aigua, apareixia la cabalosa sèquia al bell mig de la ciutat. Era verdosa, profunda, perillosa, inacabable en el seu corrent agitat. Jo jugava a tirar els papers dels caramels en una banda del pont que la cobria i feia d’entrada al garatge, per arrencar a córrer, ansiós i il·lusionat, a l’altre costat, a veure passar els meus senyals de celofana daurada. L’aigua era més ràpida que les meves cames. Aigua avall se’ls enduia sempre, sense que jo pogués endevinar per quin costat del corrent sortirien.” Narcís-Jordi Aragó feia una operació semblant, però un xic més utòpica: jugava a regates amb barquetes de paper, a la cantonada del carrer de la Sèquia amb la Gran Via: “Però totes, de la primera a l’última, eren engolides en arribar al carrer de la Indústria, quan el corrent semblava submergir-se en les entranyes del barri i es perdia de vista definitivament. Havia d’anar fins al pont de Pedra per veure-la sortir escumejant per un trau de les cases i vessar-se com una transfusió contínua sobre el curs malaltís de l’Onyar. Abocat a la barana, esperava que un dia, miraculosament, la darrera barqueta de paper emergís il·lesa de les tenebres subterrànies i continués solcant el riu, amb el triangle blanc de la seva cresta com una vela inflada pels meus somnis.”

La sèquia desemboca, en efecte, a l’Onyar, tal com la veien sortir també, a l’esquerra del pont de Pedra, els protagonistes d’*Ha esclatat la pau*, de Josep M. Girone-lla: “un potent raig d’aigua bruta, els residus de la fàbrica”. La confluència de la sèquia amb l’Onyar, amb “l’investida de l’aigua tèrbola i tumultuosa sobre el mansíssim corrent del riu”, va inspirar a Tomàs Roig i Llop la narració *El coneixement de la vida*.

Ara la sèquia ha estat condemnada a viure sota terra, i sobre el seu llit s’han bastit edificis i carrers. 🌊

La veu dels rius

Maria Castanyer, en el poema *Diàlegs*, dóna veu a l’Onyar i el fa parlar amb la ciutat: “Jo sóc el farbalà de la teva ombra. / I dintre l’angle verd del meu misteri / emmirallo la forma de les coses / que tu no pots guardar sota les pedres.”

Dos historiadors de dues èpoques diferents s’han endinsat pels camins de la literatura per fer parlar els rius gironins. En un article a *La Publicitat*, l’any 1927, Carles Rahola dóna la paraula al vell Undàrius: “Jo he compartit les joies i les sofrències de la ciutat... Quants de records històrics podria contar-vos!”. Tres quarts de segle més tard, el 2001, en un article al *Diari de Girona*, Enric Mirambell imagina un diàleg entre el Ter i l’Onyar a través del qual els dos rius s’expliquen mútuament vida i miracles i discuteixen entre ells “sobre quin dels dos té un més estret lligam amb Girona i els gironins”. Després d’una llarga discussió, “quan l’Onyar desapareix en integrar-se al Ter, el diàleg s’ha de donar per acabat”.

▼ El pont de Pedra sobre l’Onyar

L'Onyar

Girona

EL RIU LITERARI DE GIRONA és l'Onyar. Quan Josep Carner, en el pròleg d'*Auques i ventalls*, descriu Girona com una ciutat ideal, no deixa d'esmentar, com un dels seus trets definitoris, “un riu equívoc escarrasant-se a entelar les horabaixes”. El riu, òbviament, és l'Onyar. Carles Fages de Climent, a *La ciutat fluvial*, diu que l'Onyar és “la clenxa de Girona”, que divideix la ciutat en dues parts. Aquesta idea de línia divisòria es repeteix una i altra vegada. A *Els xiprers creuen en Déu*, Josep M. Gironella diu que “el riu partia la ciutat en dues”. A la *Guia de Catalunya*, Josep Pla té escrit que “aquest riu separa la Girona monumental de la Girona moderna”. Josep Planes Mundet, a *Fruir, fruitar*, qualifica l'Onyar de “frontera aquàtica” entre la ciutat vella i la nova. Ramon Barce, a *La ciudad inmóvil*, diu que “el río pasa entre las dos ciudades, lento y oscuro, como un testigo eterno”. Enric Marquès, a *L'art, la ciutat i el món*, diu que l'Onyar és “el corrent jugular de la ciutat”. Per a Margarida Colom, a *Girona, ciutat submergida*, “el riu és una ferida / que sagna de la ciutat”. En canvi, a M. Àngels Vayreda, en el *Sonet a Girona*, li sembla que, a la ciutat, “el riu la cenneix per la cintura”. I per a Federico Mould Távara, a *Viajar*, “se diría que el río abraza a la ciudad”. L'Onyar, doncs, no es limita a dividir la ciutat, sinó que la fa seva i s'hi endinsa fins a impregnar-la, tal com diu Josep Vicente a *Catalunya visió*: “Girona, tan pètria, té una ànima fluvial.”

Els ponts són els grans miradors de la ciutat fluvial. Charles Emmanuel Dufourc ho diu en el sonet *Géronne*: “Vert, le ruban des eaux dormentes de l'Onyar / glise au pied des maisons qui se voilent de mousses; / de la berge et du haut des passerelles rousses, / l'oeil scrute vainement leur mystère blafard.” Santiago Rusiñol, a *Girona de pedra*, convida a mirar la ciutat des del pont de Pedra: “Així que siguis al pont, baixa del cotxe

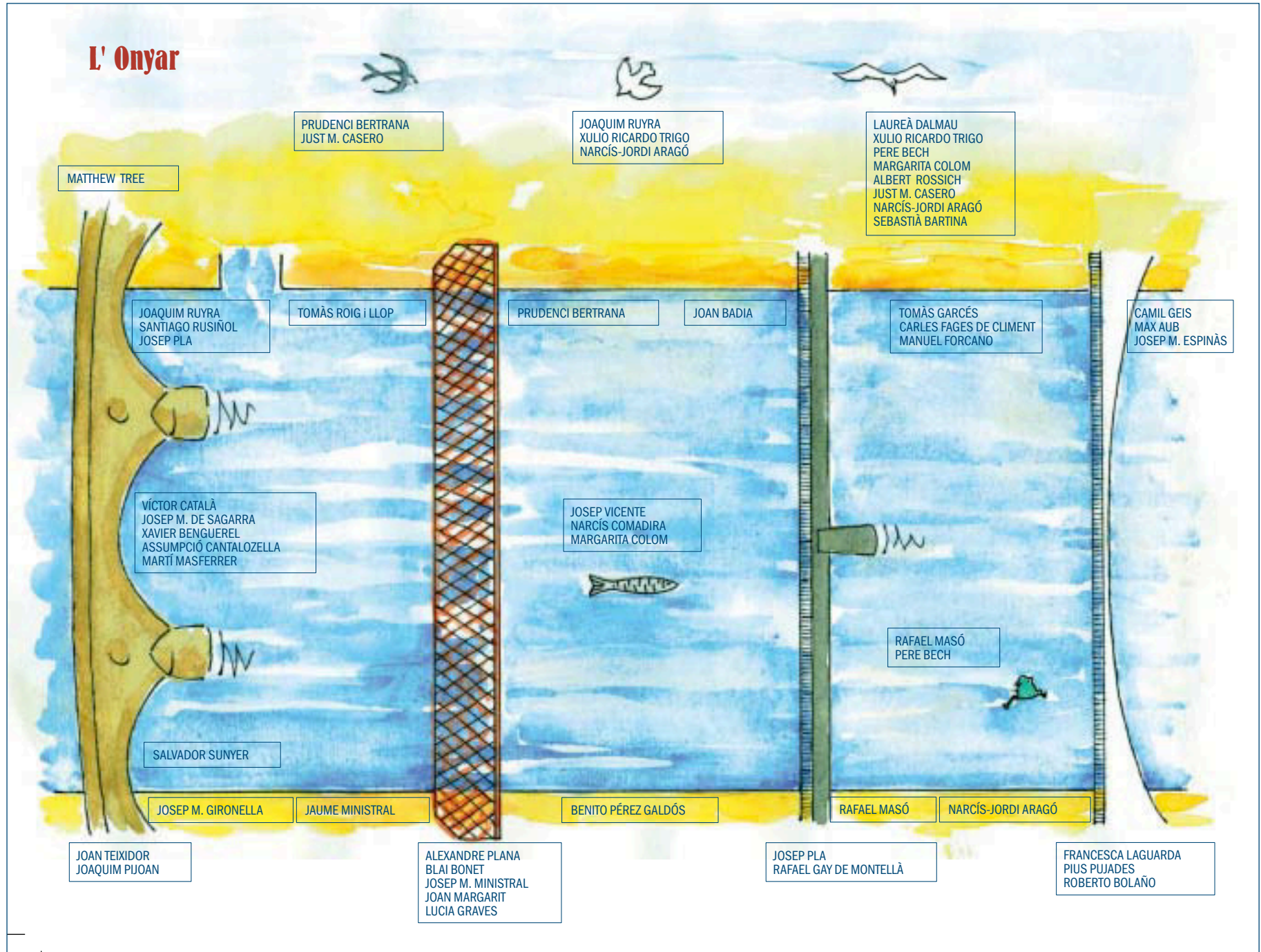

Les cases
de l'Onyar

i mira arreu, que et semblarà que alcen la cortina.” El protagonista de *La fi del món a Girona*, de Ruyra, en comptes d'anar a estudi, s'atura emperesit “enmig del pont de Pedra, sobre l'Onyar”. El de la novel·la *All i salobre*, de Sagarra, contempla el riu “amb l'esquena enganxada al pont de Pedra”. I també s'hi recolzen els forasters que arriben a la *Ciutat petita i delicada*, de Jaume Minstral, i l'heroi d'*Un film*, de Víctor Català. En el relat *Fred negre*, de Martí Masferrer, la professora Ferrara contempla la catàstrofe nuclear de Girona des de “dalt d'un pont de pedra que creuava el riu”. Xavier Benguerel, a les *Memòries*, recorda que, de camí cap a l'exili, va “travessar el pont” i que “les cases arrenclerades al fil de les dues ribes de l'Onyar tremolaven vagament il·luminades dins l'aigua verdosa”. El viatger Matthew Tree, a la crònica *Cat*, surt de l'hotel del carrer Nou, de bon matí, “a la llum clara i angular de

L' Onyar

▲ El llit de l'Onyar, sense la plaça de Catalunya

▼ Teulats de l'Onyar [de Mercè Huerta]

Girona” i sap que, només de “travessar el pont vell”, sentirà que la felicitat li puja al cap “com si fos la primera cervesa del dia, fresca i inevitable”. La protagonista de *Sauló*, d'Assumpció Cantalozella, comprèn el paper quasi simbòlic del pont quan la seva amiga li diu “És el pont de Pedra, veus, la ciutat és això”, mentre li mostra “el riu i els llumets dintre i els campanars al fons”. Salvador Sunyer defineix i invoca aquesta gran passera en el sonet *Pont de Pedra*: “En l'alta ciutat meva de vidre i gelosies / sobre els espais, voldria un pont com ara tu; / un pont de corbes grises que destriés els dies...” I no es pot estar de subratllar, també, la seva condició de frontera “de la ciutat de vidre a la ciutat d'aram”. *El Pont de Pedra* va ser el títol d'una revista de 1935; el pòrtic del primer número feia que el pont mateix parlés de la seva funció i dels esdeveniments que s'havien escolat sobre la seva eskena: “Jo he

suportat les arribades apoteòsiques dels bisbes. Els comiats cordials als governadors. Les arribades de ministres. El pas de comitives reials. Les parades militars. El sol fantàstic de l'estiu. La lluna més romàntica de l'Univers. Jo represento un tros d'història inefable de Girona i vaig pel camí de perdurar tant com la ciutat mateixa.”

Una nit d'agost de 1919, tal com ho explica a *El quadern gris*, Josep Pla s'atura al bell mig del pont de Pedra: “Arribat en aquest pont, encenc un cigarret i tinc la sensació d'agafar un aire de badoc definitiu. Sempre em passa el mateix. M'envaeix una onada de records, d'imatges de confuses reminiscències, i quedo amb l'esperit aturat i dubitatiu. No sé per on començar...” Fa més d'un any que intenta “posar sobre el paper alguna cosa intel·ligible” sobre els seus records. Quan ho faci, a *Girona*, no descriurà la ciutat des del pont de Pedra, sinó des del de Sant Agustí; és des d'allà que havia pogut “contemplar a pleret les cases de Girona penjades a banda i banda de l'Onyar”.

També es recolzava a la seva barana un dels personatges de *Girona, 1900*, de Rafael Gay de Montellà, i se sorprenia de veure el riu “tan ample, tan majestuós i tan tèrbol”. Blai Bonet, en el dietari *El ulls*, contempla l'Onyar “recolzat sobre el pont de Pedra, en els ferros del pont de ferro”.

Aquest pont és, sens dubte, el de les Peixateries. Josep M. Ministral, a *El pont vermell*, diu que “té una miranda sobre els campanars que cap més pont pot igualar”. Alexandre Plana, a *Imatges de Girona*, sosté que “el pont de ferro contrau els seus muscles en sentir a la vora la remor sostinguda de l'aigua”. En el poema *Llum de Girona*, de Joan Margarit, “enmirallats en el setí del riu, / pel pont de Ferro tornen els amants.”

Més amunt hi ha el pont d'en Gómez, o de la Princesa, que Roberto Bolaño anomena “el puente de los labios”. “Gràcil com una fulla de palmera, segur com la mà d'un pare”, segons la definició de Pius Puja-des, el pont inspira a Francesca Laguarda el poema *Ciutat*: “Som la memòria d'un pont / i d'unes hores lentes i nocturnes / del campanar madur. / Som la pell humida del riu / que flueix deixant rastres definits / al nostre temps eteri.”

Són molts els ponts que travessen l'Onyar. Josep M. de Sagarra, a *Girona a la tardor*, veu que, a la tarda de Tots Sants, “sota dels ponts camina l'aigua trista”. Pere Bech els descriu a *Ciutat creada*: “D'una riba a l'altra

Bruges, Venècia, Florència

Girona ha estat comparada pels escriptors amb moltes i molt diverses ciutats —de Jerusalem a Toledo, passant per Pamplona, Coïmbra, Perusa, Pisa o Siena—, però les semblances literàries que han tingut més fortuna són les vinculades a la seva imatge fluvial.

En començar el segle XX, Girona va ser tinguda com la millor traducció autòctona de Bruges. L'any 1906, Josep Carner la va comparar amb la ciutat morta de la novel·la de Georges Rodenbach, i Xavier Montsalvatge i Joaquim Pla van insistir-hi, el 1917, a *Terra de gestes i de beutat*. L'any 1937, Tomàs Carreras i Artau va recuperar la semblança quan va escriure *La meva Girona*.

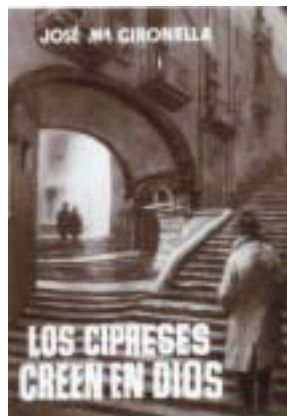
Pau Piferrer, l'any 1839, va comparar Girona amb Venècia. Ho tornarien a fer Eugeni d'Ors, en el discurs dels Jocs Florals de 1911, Montsalvatge i Pla, a *Terra de gestes i de beutat*, Víctor Català a *Un film*, l'any 1919, Joan Mínguez a *Dies verges*, l'any 1929, i Just M. Casero a *Quiosc*, l'any 1981.

L'any 1983, arran de la rehabilitació de les cases de l'Onyar, es va posar en circulació l'eslògan de Girona com la Florència de Catalunya. Però la comparació, que ha durat fins avui, ve de molt lluny. L'any 1937, en el text *Albi*, Tomàs Garcés va dir que les cases sobre el Tarn li feien pensar “en Girona i en Florència alhora”. L'any 1933, Federico Mould Távora, a *Viajar*, havia escrit que “como Florencia y el Arno, Gerona ama a su río”. L'any 1917, a *Terra de gestes i beutat*, Montsalvatge i Pla també havien comparat Girona amb Florència, “meravellada dins l'espill de l'Arno”. I el 1909, en el poema *Visionari*, Miquel de Palol ha havia al·ludit reiteradament a “la silueta florentina” de Girona.

creuen els ponts. El gest àgil, repetit i complex, desmaia, en allunyar-se, en el baf de claredat que fumegen les vores del riu.” Xulio Ricardo Trigo escriu el poema *Ponts*, des dels quals veu com “el dia es perllonga / en les pedres humides / i esclata sorprenent al riu”. Margarita Colom sent una estranya vibració quan passa aquesta frontera urbana: “El riu em navega l'ànima / quan cavalco en els ponts / i em corre per dins les venes / galopant tot el meu cos.” Josep Vicente, a *Catalunya visió*, diu que “la ratlla líquida del riu que diversos ponts travessen sar-geix, grosso modo, els dos temps que té la ciutat; (...) dos temps de lentituds diferents que se sincronitzen i suturen en la pausa inconsútil del riu.”

◀ Ariadna Gil al pont de les Peixateries en una imatge de “Soldados de Salamina”

Un altre observatori privilegiat de l'Onyar són les mateixes cases que hi donen. Ruyra les descriu a *La fi del món a Girona**; Pla, a *Girona, un llibre de records*; Rusiñol, a *Girona de pedra*; Bertrana, a *Tieta Claudina*; Víctor Català, a *Un film*; Sagarra, a *All i salobre*. Joan Badia, en el conte *La campana d'en Jordiet*, col·loca el protagonista a la galeria d'una casa de l'Onyar: “Des de la finestra estant veu tota la Girona vella escalonada; (...) les cases apilonades, amb les finestres closes, i el riu que s'hi escorre a sota reflectint-les en ballarugues...” Benito Pérez Galdós, a l'episodi *Gerona*, fa saltar en Badoret de casa en casa perquè “los irregulares aleros, balconajes, miradores y cuerpos salientes de aquella orilla del río permitían este viaje sin gran peligro”.

Gironella situa la família Alvear, d'*Els xiprers creuen en Déu*, en una de les cases més antigues de la riba dreta del riu: “Els balcons de la façana donaven a la Rambla; (...) la galeria i una finestra s'abocaven damunt l'Onyar. La casa, doncs, comunicava entre elles dues vides.” És l'atmosfera que es respira a les cases del riu. Minstral, que hi havia nascut i viscut, explica, a *Ciutat petita i delicada*, la psicologia peculiar dels seus habitants, separats dels de l'altra banda per “la distància daurada (...) que no autoritza la pregunta ni la conversa”. És el clima singular que es reflecteix en el poema de Rafael Masó *Nit d'estiu des de la galeria*. Des del mateix indret, a *La casa de la memòria*, Narcís-Jordi Aragó contempla “un a un els interiors de les llars; els ignots estadants es retallen en el rectangle de les finestres i entre les baranes dels balcons. Llurs paraules i crits s'intueixen en les actituds i en els gestos, però es perden en el buit i s'esvaeixen en l'espai.”

Després de la seva rehabilitació, com diu Joan Teixidor a *Apunts encara*, les cases sobre el riu han canviat de fesomia i ja “no tenen aquella pell decrepita que els

El pont d'en Gómez [de Wilhelm Maier-Solg]

donava caràcter anys enrera i que permetia tantes estrofes llangoroses.” Però el seu nou aspecte ja ha començat a ser font d'inspiració literària, com en el conte *Ella*, de Joaquim Pijoan.

L'escena petrificada de les cases sobre el riu té el contrapunt mòbil de la fauna que l'habita. A baix, les granotes i les carpes; a dalt, les orenetes, els coloms i les gavines. “Rondinen les granotes / rosaris en gavatx”, en el poema de Rafael Masó. Pere Bech també recorda el temps en què “topar-nos amb la nit era topar-nos amb el cant de les granotes (...) Escoltàvem. La nit era en el cant. En ell hi havia el somni.” En el silenci, flueixen les carpes grises, que Josep Vicente intueix com “peixos fantasmals que deuen ser fets dins l'aigua opaca”. Les “carpes malaltisses” que

s'esmunyen en el poema *Girona* de Narcís Comadira. Les carpes que són, per a Margarita Colom, “habitants silenciosos / d'una ciutat fluvial, / cossos d'aigua, transparents, / cabrioles de cristall” i que, de nit, “sota l'aigua il·luminada, / es tornen peixos d'argent / d'una ciutat ignorada”. Les carpes, perseguides pels veïns de les cases, com el Maties Alvear de la novel·la de Giromella, o com el botiguer de la de Ministral, que “difícilment es pot sostreure a la temptació de convertir-se en pescador de canya”.

Prudenci Bertrana fa que Innocenci, protagonista d'*El vagabund*, esdevingui escriptor després d'haver-se extasiat tot un vespre amb l'espectacle de les orenetes que “arran mateix del seu cap, en el ràfec de la teulada, s'afanyaven a reconstruir llurs nius”. Al cap de molts anys, Just M. Casero, a *Quiosc*, contempla altra vegada les orenetes “en una esplèndida demostració de cercles, picats, capgirells, girs, espirals amb variants de vol horitzontal, planejament sense motor, desconcertants acceleracions i sobtats *dribblings* sobre l'estàtica ciutat”.

A *La fi del món a Girona*, Ruyra veu alçar-se “esplèndids vols de coloms que es destaquen sobre el cel blau com garlandes de flors blanques”. A *Lectures d'un segle*, Xulio Ricardo Trigo mostra una Girona “presonera de l'aigua i dels coloms”. A *La casa de la memòria*, Narcís-Jordi Aragó observa com “els coloms, indecisos, passen vacil·lants per les cornises dels terrats”. També anota que “les altives gavines, uniformades de gala, munten la guàrdia d'honor a les puntes de les xemeneies”. En el poema *Forta sobre les aigües*, de Sebastià Bartina, “plana una blanca gavina perduda / dessota els ponts”. “Amb un relleix de salabror marines, / damunt l'Onyar voleien les gavines”, diu Laureà Dalmau en el sonet *Girona*. Pere Bech, a *Ciutat creada*, les veu com “dalles de blancor segant la maduresa de l'aire”. Xulio Ricardo Trigo, a *Far*

Les cases del riu

“Des d'allí un hom veu les cases de Girona estendre's a banda i banda de riu, tot malgirbades, desiguals i tosques, formant un conjunt virolat com una munió de captaires vestits amb robes apedaçades amb tota mena de parracs. Cap arquitecte ha ideat una sola de llurs línies: han crescut sense art ni regla, seguint les sinuositats del riu i adoptant amb franquesa, a la vista de tothom, l'actitud més convenient per a llençar a l'aigua llurs immundícies. La policia urbana tindrà molt a tocar-hi; però el pintor i el poeta, que saben prescindir de certes misèries, s'hi encanten. Hi ha riquesa de color, hi ha exuberància de vida, hi ha quelcom de l'instint diví, que ha presidit la formació del niu de les orenetes. I amb tot el seu aspecte de captaires i miserables, aquelles cases tenen una ànima jovençana i alegre, que reïx de llurs finestres i balcons al primer raig de sol. La llum hi troba milers de vidres, on enmirallar les seves onades d'or; el vent hi troba cortines de totes formes per a jugar a banderetes.

“Allí, en aquelles balconeres rústegues, reflen joiosament els canaris al primer llustre de l'aurora; allí, damunt d'aquells terrats i teulades sobrecapçats de gabiasses desiguals, s'alcen esplèndids vols de coloms, que es destaquen sobre el cel blau com garlandes de flors blanques, coronant la majestat de sol ixent. I en entrar més i més el dia, les finestres se van obrir i els balcons se van poblant. Aquí una veïna estén al sol la roba multicolor de la seva bugada: ací una altra, desitjosa de treballar a l'aire lliure, va a estintolar a la barana d'un terradet el seu tauló de planxar; allí una velleta surt tot fent mitja, amb una llarga agulla sobre l'orella... (...).

L'Onyar reflecteix aqueixos moviments i coloraines, multiplicant-los i prismatitzant-los dins sa vibradora correntia, entre grans taques de blau de cel i lluentors de soleiada; i, per damunt del barri carnes-tolenc la Girona solemniàl ostenta sense desentonament les seves dues notes més artístiques i severes. Sí, per damunt d'aquella cimbellada grotesca de balcons, galeries, relleixos, teulades, torratxes i gabiam, la grandiosa catedral se mostra de cos sencer amb la seva silueta de tarasca decapitada i, una mica més lluny, el campanar de Sant Feliu s'aixeca com un xiprer gegantí, tot místic, tot somniador, parlant de la inspiració melangiosa dels segles passats.”

JOAQUIM RUYRA

La fi del món a Girona

de llum grisa, sent com “la nit avança / i les gavines celen / sota dels ponts”. Margarita Colom, a *Girona, ciutat submergida*, les veu passejar sota el cel com “les ànimes vingudes / d'un cementiri de mar”. Albert Rossich, en el

sonet *Del pont estant*, s'adreça irònicament a “una au de ploma albina” per subratllar la brutícia del riu. Just M. Casero, a *Quiosc*, admira el seu “vol serè, indescriptiblement bell, silenciosament gràcil”, i voldria enlairar-se com elles: “Volar, el vell somni. (...) Deixar la gravetat i les arrels, i planejar sobre els espais oberts, els horitzons verds, els arbres brotats.”

El mirall

“Jo estimo, sobretot, la visió bruna / de la meua ciutat, al clar de lluna, / quan (...) riu tan tristament, i s'emmiralla...” Ho diu Miquel de Palol en el poema *Visionari*, i és veritat; en el seu últim tram, l'Onyar esdevé realment el mirall de Girona. “Girona, tota estesa, enfredorida, / s'emmiralla en el riu indiferent”, diu M. Àngels Vayreda en el *Sonet a Girona*. “En el corrent d'aigua tèrbola es mira / la filera de cases dormides en la nit”, diu Alexandre Plana a *Girona en la nit*. “Girona, cap al tard, en el vent glaçat de desembre, es mira en el riu verd, ocre i color de llimona”, diu Marià Manent a *El vel de Maia*. Lope Mateo, en el *Soneto a Gerona*, parla a la ciutat de l'Onyar, “por donde espejas tu gentil figura, / tu lento sonreír, tu clara frente”. Guillem Díaz-Plaja, a *Gerona*, recorda el dia en què “la ciudad entera se miraba en el gran espejo turbio del agua cenagosa”. A la novel·la inacabada de Palol, “les cases, vora del riu, s'emmirallen en les aigües primes com damunt un marbre negre”. Al *Quiosc* de Just M. Casero, “gent del revés traspassa el mirall per un pont estret girat de panxa enlaire”. A *Consideración de Cataluña*, Julián Marías evoca “el río familiar de Gerona, en que los vecinos, además de verse directamente, parecen mirarse al espejo”. En el poema *A Gerona*, Rafael Manzano es fixa en “ese tiesto de flores, entre ropas tendidas, / que refleja el Onyar mientras va

L'Onyar, mirall de la ciutat

JOSEP CARNER
JOSEP PLANAS MUNDET
FEDERICO MOULD TÁVARA

ENRIC MARQUÈS
RAMÓN BARCE

MIQUEL DE PALOL
M. ÀNGELS VAYREDA

ALEXANDRE PLANA
MARIÀ MANENT

LOPE MATEO
GUILLEM DÍAZ-PLAJA

JUST M. CASERO
RAFAEL MANZANO

JULIÁN MARÍAS
PIUS PUJADES

de camino”. Gràcies al mirall del riu, tal com diu Pius Pujades a *Cinc apunts cal·ligràfics ...*, Girona sempre es veu “dues vegades: en la realitat del cel i en la realitat de l'aigua; amb una cara plantada a tots els vents i l'altra banyant-se per sempre en el darrer curs de l'Onyar”.

Els estats d'ànim

Del personatge novel·lesc *Jusep Torres Campalans*, deia Max Aub que “no el Sena, sino el Ter y el Onyar eran las corrientes que llevaba en su sentir”. L'Onyar ha demostrat una capacitat enorme per desvetllar sentiments i per

promoure i alimentar estats d'ànim. El protagonista de *La fi del món...* de Ruyra recorda que l'espectacle de les cases del riu “degotava una mel guaridora dintre del seu cor”. Quan *El vagabund* de Bertrana obria la finestra que donava a l'Onyar, “l'esperit, poc a poc, esdevenia aquietat i el pensament (...) deixava en pau l'etern i turmentós furgar en l'ahir i el demà”. Quan en *Quimet d'All i salobre*, de Sagarra, contempla el riu, “els ulls se li van refredant i el pols se li calma de mica en mica”. En canvi, al *Jordiet de La campana...* de Badia, la visió del riu el neguiteja “i involuntàriament li vénen dues llàgrimes als ulls”. Tomàs Roig i Llop, en contrastar el doll tumultuós

▲ Santiago Rusiñol pintant les cases de l'Onyar

◀ Cases de l'Onyar [de Prudenci Bertrana]

◀ Cases de l'Onyar [de Santiago Rusiñol]

▲ L'Onyar
[d'Enric Marquès]

► L'Onyar a Girona
[de Mela Mutermilch]

de la sèquia amb “el lent lliscar de les aigües de l'Onyar, assenyades, fidels”, aprèn una lliçó bàsica per a *El coneixement de la vida*. A l'Ignasi, d'*Els xiprers...* de Gironella, en un moment d'eufòria, “l'Onyar, en baixar enorme a causa de les pluges, li semblava que era la imatge del seu cor”. L'Alba de *La casa de la memòria*, de Lucia Graves, aturada al pont amb el seu enamorat, “veia fluir les aigües del Onyar y parecía que se llevaba todo nuestro amor en ellas para echarlo al mar”. Margarita Colom, a *Girona, ciutat submergida*, voldria volar “lleu i quasi indefinida / pels camins del cel enllà / descobrint sobre l'Onyar / els espais de l'altra vida”.

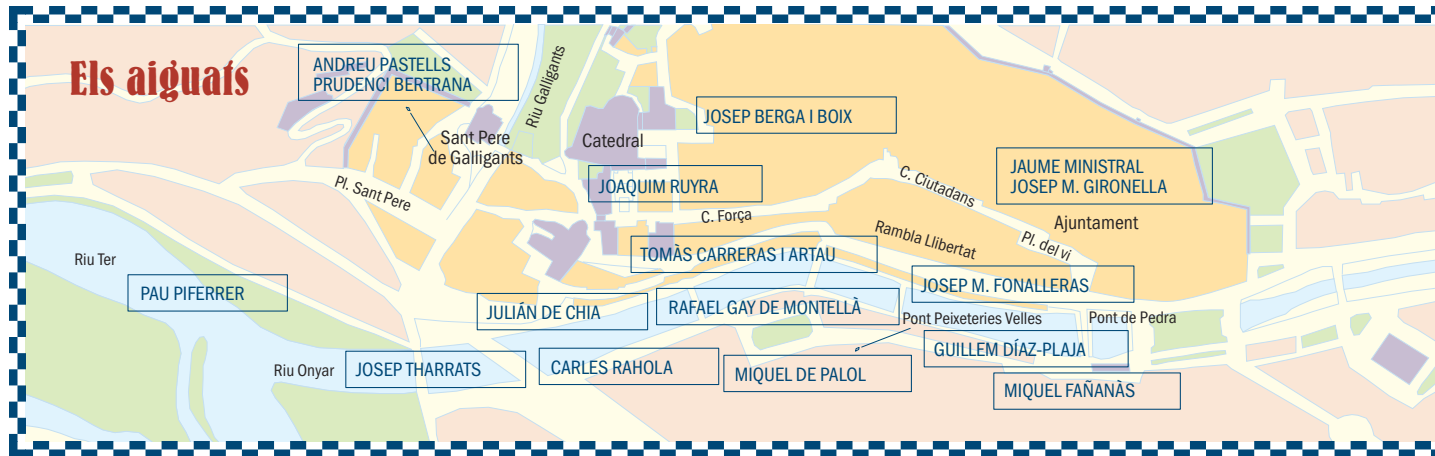
La malenconia s'encomana sovint al contemplador: Josep M. Espinàs, a *Ciutats de Catalunya*, diu que “l'Onyar és un riu dubtós, de mirada enterbolida, un riu que sembla arrossegar una estranya malaltia”.

Per a Tomàs Garcés, a *Paisatges i lectures*, “les ciutats travessades per un riu, meditatives, (...) duen clavada al pit una melangia eterna”, perquè en el seu fluir s'expressa com enlloc la fugacitat de la vida i del temps. És la mateixa idea que Camil Geis fa palesa en la seva *Oda a Girona*: “Mira les aigües que als teus peus s'escolen; / corrent avall s'escolen també els segles.” És el mateix pensament de l'*Elegia de les amades mortes*, de Carles Fages de Climent: “I el temps fuig com l'Onyar sota els ponts de Girona.” És la mateixa fórmula que es repeteix, molts anys després, en el poema *Girona*, de Manuel Forcano: “Com el riu que s'allunya de la llum dels ponts, / tot se'ns va fent a poc a poc ahir.” És el misteri de l'aigua que s'esmuny i s'enduu, amb una força incontenible, el passat, el present i el futur de la ciutat.

Els aiguats

L'Onyar canvia de rostre a l'hora dels aiguats. Com diu Assumpció Cantalozella, “esdevé de cop un monstre turbulent d'onades tèrboles; encabritat, salta rebel per les baranes, s'enfila als ponts i entra a les cases i s'escampa pels carrers; s'apodera, agosarat, de la ciutat”.

El terrible aiguat de 1843 va inspirar a Andreu Pastells, *Lo Fluvioler del Ter*, uns versos a través dels quals la ciutat explica la seva tragèdia: “¡Ay, sí! Un año hace del tremendo día / en rayos, truenos, tempestad desecho, / que un diluvio el Señor sobre mí envía / que de mis muros rompe largo trecho; / entra el agua, y la gente que allí había / en vano se subiera al alto techo, / que destructora el agua en su corriente / llevarse las casas y la gente.” La invocació que encapçalava el poema va ser pintada en una paret del temple de Sant Pere: “Por los que el Galligants fiero / sumergiera en

▼ Jaume Minstral

Un cavall d'aigua

S'obrien les afraus del cel i els oceans s'aplomaven sobre els terrats de la Ciutat perduda mentre els trons petaven amb gran retronys de vidres.

El riu bullia. Les cases s'esberlaven fuetejades pels llamps i els carrers s'anaven convertint en un munt de runes.

Seguia plovent fins a la matinada, hora en què es presentava el gran cataclisme. Ningú no havia sopat i la mare, en posar-se al llit, deia:

– Pel que pugui ser, no em trauré les mitges.

A la matinada, els vigilants tocaven els xiulets i se sentia passar pel carrer gent atrafegada entre crits esgarrifosos:

– L'aigua surt per les clavegueres... ja arriba als Quatre Cantons... és la riuada!

Tothom, en sentir aquesta paraula, saltava del llit, es vestia i es tornaven a encendre candeles i per les cases s'anava i venia cridant per tal que els nens no es moguessin del llit.

– No passa res... dormiu... Verge del Remei, assistiu-nos...

Aleshores les dones començaven una sèrie d'activitats escalonades i atabaladores. Primer de tot s'encenia foc i es posava l'olla grossa a escalfar. No vaig entendre mai per què, si ningú no anava de part. Després es preparava til·la i marialluïsa. Els crits del carrer esdevenien més i més horrorosos.

– El Ter emboteix l'Onyar... l'Onyar no deixa passar el Güell... el Galligants ha entrat a Pedret... l'aigua arriba al genoll a l'Argenteria... al carrer del Llop s'ha ofegat una dona... de Llagostera telefonen que ve un cavall d'aigua...

Si alguna cosa terrible, horrorosa, ha hagut de suportar l'habitant de la Ciutat Petita i Delicada és l'amenaça apocalíptica d'un cavall d'aigua. Mar tumultuós que arrossega pobles i muntanyes, rebenta parets i marges, retorça les vies del tren, esmicola masos i collites: un cavall d'aigua a les quatre de la matinada.

JAUME MINSTRAL
Ciutat petita i delicada

▲ La plaça de la Independència, inundada

su furor, / misericordia, Señor”. Bertrana, a *El vagabund*, diu que la inscripció assenyalava “l’altura inversemblant de les aigües” i atribueix el text de la imploració a “l’ampul·lositat d’un retòric castellà”.

La inundació no menys greu de 1861 va inspirar a l’historiador Julián de Chía una descripció que, sense proposar-s’ho, podria passar per una crònica literària: “Agua por arriba, agua por abajo, agua por dentro y por fuera de las casas; el agua, en fin, por todas partes, y es tanta y tanta la que cae, que llega a no dejar espacio al aire para la respiración.” Poc temps després, Pau Piferrer descriuria el fenomen amb el llenguatge de l’època: “Cuando copiosas lluvias acrecientan la corriente del Ter, rompe éste las márgenes y se derrama por la campiña que ofrece entonces el aspecto de un lago. Rojas y enfurecidas sus olas niegan el paso al humilde

Onyar, que se estanca en su reducido cauce hasta que, llegando a la altura de las puertas de los muros, entra furioso en la ciudad baja.”

L’estudiant de la Garrotxa, de Josep Berga i Boix, és despertat abans d’hora per un formidable devessall d’aigua, “com si s’haguessin obert les rescloses del cel”. L’estudiant de *La fi del món...*, de Ruyra, somnia que els carrers cauen a rastelleres i que tota la ciutat esdevé “un estimball d’enderrocs, per entre els quals cascadejaven, afollades, les aigües del Ter i de l’Onyar”. En un poema de joventut, titulat *Colometa*, el mateix Ruyra evoca les inundacions de la seva adolescència: “Aiguat ha vingut, / Girona es negava... / Que trista la nit / quan ve la riuada! / Solemnes clamors / les campanes llancen, / gemecs de gegant / que escampen l’alarma.”

A Tomàs Carreras i Artau, el seu pare li explicava els aiguats que havia viscut a les Ballesteries i com “els bombers posaven els ponts de fusta, per tal que la gent s’escapés vers les cases de l’altra banda”. Guillem Díaz-Plaja va explicar en l’article *Gerona* els seus records personals: “Voces de alarma empezaban a sonar, al abrirse la madrugada: —L’aigaaaat...! La inundación comenzaba. Primero las alcantarillas dejaban oír un gluglú extraño; luego comenzaban a vomitar aguas turbias, espumarajos, fango diluído (...) Y el agua empezaba a subir, a subir, a llenarlo todo (...) La ciudad entera (...) era como la estampa de un viejo héroe, enhiesto y agónico a la vez, volcado sobre un espejo turbio y melancólico.”

A *Girona, 1900*, de Rafael Gay de Montellà, “la ciutat baixa surava per damunt de les aigües desbordades pels carrers”. A *Ha esclatat la pau*, Josep M. Giromella reviu la inundació de 1940: “Hi hagué un moment, quan l’aigua ja feia hores que queia, en què el

Girona, ciutat de l'Onyar

Aquell carrer que hi passa un riu pel mig
 És la cosa més bella de Girona;
 Oh, qui pogués anar-hi, l'endemig,
 Cavall d'un barquixol, damunt de l'ona!
 La barca passaria sens trepig
 Sota del cel —sota d'un cel de lona—;
 No més d'endevinar-ho i de desig
 En tot balcó hi hauria alguna dona.
 I el nostre anhel, fent un estuf com mai!
 Com una aigua que passa per l'espai,
 Que ja una gorga de claror l'espera.
 I, tot passant, reposarem el rem,
 Reposarem el rem, o l'alçarem
 Fent d'ell i de l'anhel una bandera.
 [...]

JOAN BADIA
Poemes de Girona

cel tenia color de fang. Ploraven les façanes, els arbres, els rètols de les botigues.” Miquel Fañanàs, a *Susqueda*, situa a l'any 1982 la inundació provocada pel trencament de la presa, amb “una gran onada de quinze metres d'alçada que arrossegava arbres, cases, animals i cossos humans”. Jaume Ministral, a *Ciutat petita i delicada*,* ha escrit pàgines entre realistes i grotesques sobre la reacció ciutadana davant dels aiguats. Josep M. Fonalleras, des de la tribuna de casa seva, anota en el dietari *Un sofà a la riba* els senyals premonitoris en el curs del riu: “el color marronós, els tanyis i branquillons dispersos, i un cel grisós, l'escenografia coneguda i temuda”. Miquel de Palol fa passar l'aiguat pel poema

Girona; “S'ha inflat el riu, amagant-se i fugint / sota els ponts vells i finestres mig closes, / ubriagat i rogenic i desfet, com un exèrcit en desordre.”

Carles Rahola, davant de la inundació, pregunta: “Germana aigua: què t'han fet els homes? Quin és el motiu de la teva venjança?”. Josep Tharrats, en el sonet *L'Onyar*, s'adreça directament al riu: “Quina ira precipita ton corrent / que sembla que en les ones et rabe-gis / i dins el clos de la ciutat silent / degeneren en roncs els teus arpegis?”

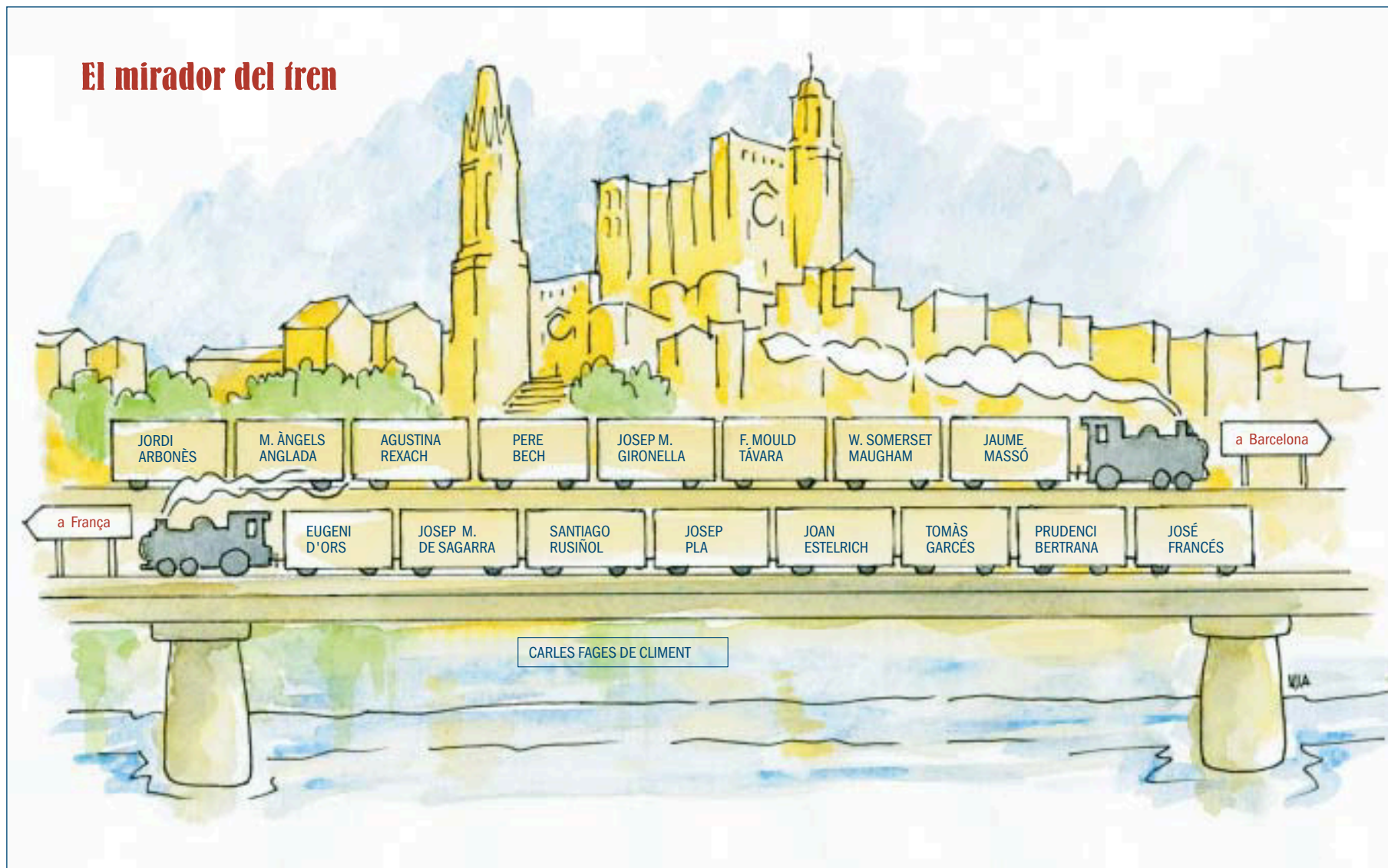
El mirador del fren

“Fimbra el pont sota òmnibus i expressos”, diu Carles Fages de Climent en el sonet *Xipressos*. Els trens que travessen l'Onyar pel pont són, sens dubte, el millor mirador de la ciutat, per l'elevació, per la mobilitat i per l'extrema fugacitat de la visió. Molts escriptors han explicat la sensació experimentada des de la finestra del tren, i les ganes que han tingut de baixar-ne per conèixer la ciutat entrevista. L'any 1909, Eugeni d'Ors escriu a Carles Rahola des de Ginebra: “Si anés a Barcelona, no deixaria d'aturar-me a Girona, temptació sempre per a mi, vista de la finestrella estant del tren.” L'any 1912, de viatge cap a Roma, segons conta a les *Memòries*, el tren que porta Josep M. de Sagarra a la frontera li proporciona sorpreses, “espurnes o flamara-des en el meu estat d'il·lusió latent; com, per exemple, la visió de Girona des del tren, amb la Seu i l'Onyar i el campanar de Sant Feliu, que era la primera vegada que se'm plantaven als ulls”. Aquell mateix any, Santiago Rusiñol viu una experiència idèntica i la trasllada a *Girona de pedra*: “Tu, viatger, anant o venint de França, al passar pel pont de ferro (...) no hauràs pogut estar-te de treure el cap per la portelleta i (...)

El pont del tren
 [d'Emili Vilà]

El mirador del fren

segur que hauràs pensat: Si això dels trens no corrissin tant i no portessin tanta pressa, m'aturaria unes quantes hores per veure què guarden darrera aquestes parets tan fornides.” L'any 1919, tal com ho anota a *El quadern gris*, Josep Pla contempla com “a través dels ferros

del pont apareixen les llums dels pisos de l'Onyar. Quants records! Però el tren passa i tot fuig enrera, en la vaguetat inextricable del passat”. L'any 1921, Joan Estelrich confessa a Rahola: “No conec Girona. Cada vegada que hi passo, anant a França o tornant-ne, me

la miro des del tren amb la recança de no poder-me aturar.” L’any 1926, Tomàs Garcés escriu, a *Paisatges i lectures*: “Haviem llambregat, des del tren, Girona, dreta vora el riu. L’home que guaita, de la finestrella estant, les viles i els paisatges, s’enduu un triple record de Girona: el repòs enyorat del riu, la flama freda de les pedres, la senyoria de la Devesa. Tot, mesclat, us estremeix i us fa un ressò etern.” L’any 1933, Federico Mould Távara explica a *Viajar*: “Sólo nos habíamos asomado a Gerona, al paso raudo del expreso que une Barcelona con París. (...) Pero fue suficiente esta ligerísima impresión para que, viajeros apurados, nos consoláramos diciendo: He ahí una ciudad que nos gustaría conocer.” L’any 1950, José Francés glossa l’impacte de la ciutat que rep, en la direcció contrària, “el viajero que por la línea férrea de Granollers se adentra des de Barcelona a Portbou”. L’any 2000, a *La ciudad deseada*, Jordi Arbonès diu que “el viajero que llega a Girona en el ferrocarril del norte, antes de atisbar la estación, siente que penetra en el corazón de una ciudad prodigiosa” i que després “recordará con una extraña melancolía las tres primeras imágenes que le ofreció Girona: la catedral, el río y la Dehesa”.

Alguns escriptors no s’han pogut estar de traslladar la seva impressió personal a l’obra literària. El primer potser va ser Jaume Massó i Torrents, a la novel·la *Desil·lusió*, l’any 1904: els protagonistes venien de l’Empordà “i ja veien la Devesa frondosa, i a l’altra banda ja se’ls despleaven les muralles i Sant Pere de Galligants, (...) després, seguint la volta de la via, la Catedral se presentava de front (...) i se destacava seriós el negrenc campanar de Sant Feliu; a l’últim s’estenien les cases a banda i banda del riu”. El segon devia ser William Somerset Maugham, l’any 1915, a la novel·la *De la servitud humana*: “Clutton havia desapa-

regut. (...) N’estava fins al capdamunt de París i se n’havia anat a viure a Girona, una petita ciutat situada al nord de la Península, que l’havia atret quan la besllumà des del tren camí de Barcelona. Ara vivia allà, tot sol.” L’any 1929, Josep M. de Sagarra porta fins a l’indret el Quimet d’*All i salobre*: “Amb el nas encastat al vidre del vagó, es mira el campanar de Sant Pere de Galligants, que tremola de fred, i s’esborra dels seus ulls aquesta imatge medieval de Girona, vestida de boires de purgatori.” Prudenci Bertrana, l’any 1933, hi fa anar *El vagabund*: “Passaven el pont de ferro de l’Onyar, des d’on la perspectiva de Girona esdevé impressionant. L’Aspriu netejà un tros del vidre de la finestrella i atalaià al defora.” Josep M. Gironella, l’any 1946, fa passar pel pont el protagonista de la novel·la *Un hombre*: “El tren los llevó rumbo a Figueras. (...) Al pasar por Gerona, los dos mayestáticos campanarios de la Catedral y San Félix saludaron a Miguel.” L’any 1951, Pere Bech descriu el seu viatge, a *Ciutat creada*: “El tren et duia per una immensa teranyina. S’oí el soroll metàl·lic d’un pont i va creuar suspès sobre una aigua perduda. Del fum del riu eixia una ciutat (...); una ciutat sense arrels que es brodava en la boira.” L’any 1997, Agustina Rexach passa el pont amb la protagonista de la novel·la autobiogràfica *El viatge*: “Des del tren, en veure la Catedral, Sant Feliu i la Devesa, amb els seus arbres de tronc gruixut i esveltes branques, em vaig sentir feliç. (...) Ja era a Girona.” També sembla autobiogràfic el conte *Catalunya Express: Piero*, de M. Àngels Anglada, de 1999, en què la protagonista conversa amb una passatgera del trajecte Figueres-Barcelona, “mentre el tren deixava enre-re Girona, i els alts campanars de la Catedral i de Sant Feliu —sempre se m’hi en van els ulls— i les cases aco-lorides sobre l’Onyar.” 🐞

William
Somerset
Maugham

La riba dreta

Girona

EN L'ESTRETA FRANJA DE TERRENY que s'estén entre la muntanya i l'Onyar es concentra la Girona tradicional que té per eix principal la Rambla de la Llibertat, paral·lela al riu, definida per Narcís Comadira com “la sala d'estar de Girona”. Per a la protagonista de *La ciutat*, d'Assumpció Cantalozella, la Rambla és el nus urbà entre dos mons diferents, com una mena de síntesi i d'enllaç que permet viure “en un espai físic reduït i en un mateix instant les pedres de mil·lenis i les joves riuades humanes”. La imatge del corrent fluvial es repeteix en el primer vers del poema *Dissabte*, de Lluís Freixas: “Migdia amb sol: la Rambla és com un riu.” Un riu de gent que Just M. Casero, a *Quiosc*, contempla en la seva incessant fluència: “M'assec a la Rambla a veure passar la vida.”

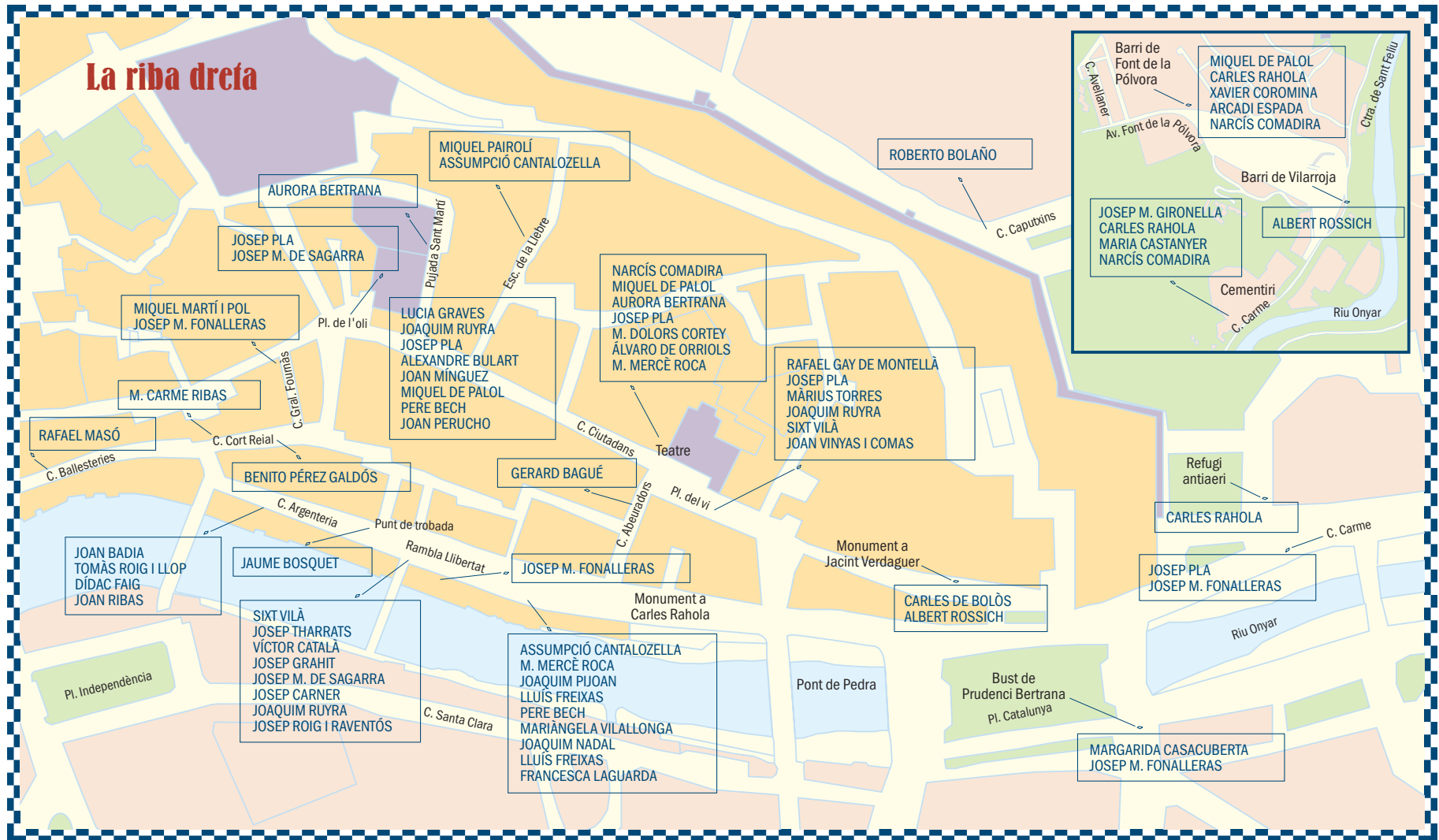
Els passejants de la Rambla compleixen un ritm que descriu, a *Ciutat creada*, la prosa lírica de Pere Bech: “Caminem sota els til·lers. Caminem dins l'eufòria més íntima de la ciutat. La pedra s'aclareix il·luminada per un foc intern; les cases prenen gestos humans de passió retinguda i un mític fervor que les fa més altes, més heroiques.” El ritual de la passejada té un doble escenari: a cel obert, a l'ombra dels til·lers que, com diu Mariàngela Vilallonga a *Els arbres*, “observen impàvids el ramblejar amunt i avall”, o sota la protecció de les voltes que, segons Víctor Català a *Un film*, “aguanten amb les seves arcades, resistents com espatlles d'Atlant, la pesantor farcida dels edificis”. Unes voltes que, segons Josep Grahit a *Gerundianes*, tenen “la saviesa i l'experiència d'una vella cent voltes sexagenària”.

Per això són, potser, especialment propícies als jocs de l'amor. Josep M. de Sagarra, a *All i salobre*, hi veu passar els gironins amunt i avall: “Als migdies i en fer-se fosc, els cossos són gairebé una cosa fluida, una pasta de tots colors que es fon i es barreja.” Josep Car-

La Rambla de la Llibertat

ner, a *Coses gironines*, hi veu deambular “totes les noies boniques de Girona i totes les noies boniques forasteres”: les noies que Josep Tharrats evoca en els primers versos d'un sonet: “Les voltes de Girona, quietes, reposades, / tenen una hora rienta de llum i de remors; / dins sa monotonia hi passen les amades / d'ulls clars, d'ulls bruns, d'ulls tràgics que fan esclaus els cors.” Carner es va entretenir a descriure les gràcies d'aquest

anar i venir: “Vora les donzelles s’hi posen llurs amics; elles, però, canvien tanmateix amb els passants de l’altra banda mirades, compliments, fineses reduïdes, amorettes lacòniques i malícies esquemàtiques. (...) Sempre exquisides, volubles i inquietadores, passant pel mateix ordre, tornant a cada punt, fent-vos rodar el cap.” Al cap de noranta anys, Joaquim Nadal, a *Giro-*

na, ciutat viva i de colors, reviu el mateix joc, practicat durant l’adolescència: “Enyoro encara i recordo amb gust i amb recança les llargues passejades per la rambla, caminant mandrosament, passant deixat anar, amunt i avall una vegada i altra. No passava res; una mirada de reüll, un cop de cap, hola i adéu, i xerrar de tot, sense parar, fins tard.”

L'antic mercat
de la Rambla

Aquest joc és antic, com el poema de Sixt Vilà: “Cada pas sembla una dansa / dins l’espatlla de gegant. / Com un aire de gaubança / s’encomana al caminant. / Si l’amor amb seny avança / dins la volta es torna infant.” Però el joc encara és viu, com en el poema de Francesca Laguarda: “Marxaves sota els til·lers / només tu a la Rambla. / (...) Vaig esperar que el teu cos / tracés encara un altre adéu / amb la mirada, però l’últim fanal / del pont va engolir-te l’alçària.” O en els versos que Núria Esponellà dedica al capitell de pedra amb la cara d’un vampir, *El vampir de la Rambla*: “De les parelles faig de mitjancer / els vespres foscos, quan la boira eixampla / espesses ombres pels arcs de la Rambla / i vénen a soplui del meu recer.”

A la Rambla de Girona va néixer Joaquim Botet i Sisó, periodista, polític i poeta ocasional. Josep Pla, en els anys d’adolescent evocats a *Girona*, el veia a la finestra que donava a la plaça de les Olles: “Era un senyor vell que sempre llegia darrere els vidres amb una gorra de seda negra al cap.” A la Rambla, hi va néixer i hi va viure Jaume Ministrar Masià, i allà va fer discórrer bona part de l’acció de la novel·la *Ciutat petita i delicada*. A la Rambla hi va viure Josep M. Fonalleras, i es recorda a si mateix, a *Sense pressa*, com “l’adolescent que, amagat rere els finestrons del balcó, espiava les nenes que estudiaven a les Carmelites i en prenía nota”.

A la Rambla s’hi va celebrar durant molts anys el mercat. La Cinta, protagonista de *La nevada*, de Josep Roig i Raventós, s’arreglerava entre les venedores per oferir-hi formatges d’ovella. A la Rambla va instal·lar Josep M. Gironella la família Alvear, protagonista de la trilogia sobre la Guerra Civil. A la Rambla transcorre l’acció del conte *Ella*, de Joaquim Pijoan, i la dels relats *Rambla* i *Decandiment*, de M. Mercè Roca. I a la seva novel·la *L’àngel del vespre*, Sergi i Sara s’han citat sota les voltes, al migdia, però ell hi va molt abans de l’hora “per veure-la arribar de lluny, emmarcada pels arcs (...) Fan la Rambla sencera dues vegades i després, cansats, s’asseuen en un banc.” És, encara, l’etern ritual. Però les voltes de la Rambla tenen moltes altres utilitats. Són el millor aixopluc per a les taules dels cafès i, com recorda Carles Rahola, “sota aquests porxos (...) hom feia les eleccions, i els adversaris polítics pactaven, transgien o es declaraven la guerra a ultrança fins que havia passat el període electoral”. Sota aquestes arcades, Joaquim Ruyra va fer passar la processó d’entenebrats de *La fi del món a Girona*: “Després de passat el pont de pedra, ens ficàvem a sota les voltes dels Esparters i enllà, enllà, sempre sota voltes

(...) No s'acabaven mai." En els versos de Carles Fages de Climent, les voltes són un símbol de l'hospitalitat gironina; la ciutat, "sota el redós mig feiner, mig de festa / d'amples porxades, acull a tothom."

Al capdamunt de la Rambla hi ha el monument erigit a la memòria de Carles Rahola, afusellat pel franquisme l'any 1939, amb el text de la seva frase tràgicament premonitòria: "Que no torni a aixecar-se el patíbul en el clos august de la noble i estimada Girona ni en qualsevol altre indret del món." Josep Tharrats, en un sonet, parla de la supervivència de l'escriptor màrtir: "I ara Girona es fon en l'enyorança / de la teva presència, on descansa / la flama que arborà ta joventut, / mentre en la pedra i en el riu perdura / l'or de la teva glòria, tan pura / que cap humana força no ha abatut."

Al capdavant de la Rambla hi ha una placa sobre les lloses del paviment que assenyala el Punt de Trobada, sota del qual hi ha soterrat un pergami amb uns versos de Jaume Bosquet: "Enterrat / just al lloc / on el joc / del rambleig / esdevé / prim carrer / platejat, / tinc per

Els porxos de Girona

Fou en aquesta plaça que sentírem per primera vegada en la nostra vida la sensació que produeixen les coses de gran caràcter. Cronològicament, fou a la plaça del Vi que sentírem el primer desig d'articular alguna cosa inconcreta i vaga. La plaça del Vi és una plaça rectangular, de proporcions divines, amb porxos a dreta i esquerra i el carrer de Ciutadans al fons. Davant d'aquests porxos compenguérem que ens trobàvem cara a cara de l'obra magna dels nostres avantpassats, que la nostra tradició arrencava de les corbes d'aquells carreus, que Girona era la capital de la nostra humanitat i de la nostra naturalitat màximes. En veure'ls quedàrem absorts i d'una manera instintiva anàrem a tocar les pedres de les voltes i posàrem l'esquena sobre les pesants columnes, lleugerament corbades, que les aguanten. No cal dir que la forma de l'esquena coincidí amb la curvatura de la columna i aquesta relació exacta ens féu sentir que més tard, a l'hora de la mort, el nostre cos s'ajustaria a aquesta terra clement i hospitalària. Els porxos són la construcció grassa, visceral, variada, abundant i pintoresca de Girona, el que posa sobre el plec noble i petri de la ciutat la gràcia de la misèria humana. Aquests arcs tan pesants, tan poc esvelts, amb una curvatura tan xafada, han fet suposar que donen un aire despectivament troglodític a Girona. Creiem el contrari: creiem que són el més civil, el més humanament permanent, el més fi de la ciutat, el que s'acosta més a la sensibilitat moderna més seriosa i més treballada. La persona que té alguna cosa a fer en aquest món i pensa en els porxos de Girona no caurà mai en la cursileria, de l'ordre que sigui. En aquest sentit són un antídoto que no falla mai.

JOSEP PLA

Girona. Un llibre de records

creu / (que no veig) / el teu peu / si ets vingut, / ben trobat / o perdut." El "prim carrer platejat" del poema és el de l'Argenteria, on va néixer i viure el poeta Joan Badia. Allà s'hi penja la llegendària figura del Tarlà, que ha inspirat un ballet amb llibret de Tomàs Roig i Llop, una paràbola escènica de Joan Ribas, uns versos de Joaquim Riera i Bertran, una prosa de Joaquim Pla Dalmau i un poema de Dídac Faig.

A mà dreta de la confluència entre la Rambla i l'Argenteria, s'hi troba el conjunt de carrers típics dels antics gremis, que Miquel de Palol va convertir en escenari d'una novel·la policíaca en part inèdita: "Un teixit de

▲ Les Voltes de la Rambla

▼ Joan Badia [de Joan Carrera]

► Les Voltes
d'en Rosés
[de Lola Anglada]

▼ Les Ferreries Velles
[de Pere Bech]

carrerons i placetes que sovint, com un laberint de pedra, conduïen al mateix lloc, però que cada un tenia una vida pròpia, com un destí a complir o un passat a recordar (...) Ferreries velles, carrer del Raïm, Mercaders, plaça de les Olles... Una munió d'establiments, dispartadaments barrejats, omplien aquells barris, nuclis de la ciutat." Josep Pla anota que "aquests carrers no són mai drets, fan petites entrades i sortides, corbes llargues i insinuants com un braç." Pere Bech, en el text *Ferreries velles*, veu les "cases robustes, deformades com torsos de treball; tenen ventres inflats pesant sobre les lloses". Jordi

Un escenari de cinema

La plaça de les Castanyes i el seu entorn —les Voltes d'en Rosés, els carrers de Mercaders i de Minali— mantenen un estret lligam amb el món del cinema. Un migdia de diumenge de 1950, Jaume Pol Girbal va veure Ava Gardner amb "un vestit de gasa, vaporós com el vent, un vestit de coloraines, molt escotat", aturada "davant l'aparador d'una farmàcia —més ben dit, de l'única farmàcia que encara es troba a la plaça de les Castanyes". Màrius Cabré, que l'acompanyava i que coneixia el periodista, li va presentar l'actriu, perquè "la plaça, que és petita com un cop de puny, no oferia escapatòria".

L'any 1955, en aquest mateix indret, disfressat de ciutat centreeuropea, Rafael Gil va rodar-hi moltes escenes del film *El canto del gallo*, basat en la novel·la homònima de José Antonio Giménez-Arnau, interpretat per Francisco Rabal —el pare Muller— i Jacqueline Pierreux. I el 1987, l'escriptor i director Jaime de Armiñán va situar en el mateix lloc una part de l'acció del film *Mi general*. Héctor Alterio era el militar que flirtejava amb Mónica Randall, titular de la mateixa farmàcia davant la qual Ava Gardner s'havia aturat, un diumenge al migdia, trenta-set anys abans.

Dalmau es fixa en el carrer de Minali: "carrer mig cobert, arc, recés, mitja claror; heus aquí l'herència intocada d'un passat comprimit entre muralles."

Al carrer d'Abeuradors, on hi hagué durant molts anys la tertúlia literària de la Cova de can Vinyas, recordada per Joan Vinyas i Comas a les *Memòries d'un gironí*, hi comença l'acció de la novel·la *La deriva dels grumolls*, de Gerard Bagué. D'allà surt el carrer de Mercaders, que va fins a la plaça de les Castanyes, i després a la plaça dels Raïms, "un cul-de-sac de cinc metres quadrats", segons la descripció de Josep Pla, i a

les Voltes d'en Rosés, on va néixer el poeta i novel·lista Miquel de Palol i on Joan Perucho va veure passar vells fantasmes en el poema *Molt posterior a Carlemany*: “La pluja cau rera les voltes / d'aquesta plaça solitària. / És de nit. Sota els fanals / passen ombres de Déu, / cavallers, ja difunts, amb el copalta.” Les voltes desemboquen a la Cort-Reial i al carrer del general Fournàs. Allà hi ha el restaurant Cipresaia, escenari d'un sopar íntim en el conte *Quan ens disfressàvem*, de Josep M. Fonalleras. En el llibre d'honor de l'establiment, Miquel Martí i Pol va deixar-hi escrit, a raig, el seu desig: “I tornaré a Girona / quan bufi tramuntana / per perdre'm en silenci / pels vells carrers que enyoro. / (...) Serà un dia de somni / quan tornaré a Girona.”

La Cort-Reial és el carrer on s'hostatjava Andrés Marijuán, protagonista de l'episodi *Gerona*, de Benito Pérez Galdós. Durant molts anys hi va obrir les portes la granja Mora, establiment definit per Josep M. Fonalleras com la catedral de la Girona botiguera, amb “claustres de xuixos, capelles de pa de pessic i absis de crespells de bacallà”. La seva propietària, M. Carme Ribas Mora, és autora del llibre *La Girona que jo estimo*.

A les Ballesteries va néixer l'arquitecte i poeta Rafael Masó, i va cantar en el poema *El meu carrer* la pervivència de la seva tradició artesanal i botiguera, amb el record “d'aquell menjar de les llimes, / d'aquell grinyol dels xerracs / (...) i d'aquell fuster que embau-ma / d'aroma de pi els voltants / i del ferrer que porpreja / les cases del seu davant”.

Entre la Cort-Reial, on va néixer l'escultor Fidel Aguilar, i la plaça de l'Oli, on va néixer el músic i actor Xavier Cugat, hi havia una casa de dispeses on va viure Josep Pla mentre feia el servei militar; potser la mateixa casa on Josep M. de Sagarra va instal·lar en Quimet, protagonista de la novel·la *All i salobre*, en “un trosset de

▲ Els Quatre Cantons
[Cort-Reial-Ballesteries-
Argenteria-Correu Vell]

món arrugat, com una poma seca i negrenca; pedra constipada, reumàtica, carregada de decepcions i d'artrisme”. Josep Pla també va viure a pensió al carrer de la Llebre, en “una habitació petita, fosca, plena de retrats i de foteses de família que feien mitja por”. Potser era la mateixa pensió que, molts anys més tard, Miquel Pairoli va recrear per instal·lar-hi el protagonista del relat *El carrer de la Llebre*. Potser era el mateix pis que va inventar Assumpció Cantalozella per a una aventura amorosa de la protagonista de la novel·la *Escubidú*. Paral·lela al carrer de la Llebre s'enfila la pujada de Sant Martí, on Prudenci Bertrana va viure amb la seva família. Aurora Bertrana recorda, a les *Memòries*, que era “un carrer estret i gris, d'horitzons migrats i claror escassa”. Els protagonistes de *Girona, 1900*, de Rafael Gay de Montellà, hi pujaven “a la claror feble dels llums de les cantonades on es dibuixaven, en els murs escardillats de l'antic convent que feia de Govern civil, les seves ombres

Rafel Masó
[de Prudenci Bertrana]

La casa Masó

Al número 29 del carrer de les Ballesteries va néixer l'arquitecte i poeta Rafael Masó, així com els seus germans Joan, impressor i escriptor, i Narcís, pedagog i poeta. Als baixos de la casa hi havia la impremta Masó, on s'editava el *Diari de Girona* i on va néixer la revista *Vida*. A *Girona i jo*, Miquel de Palol recorda que el seu avi hi trobà feina "per anar a fer rodar la màquina d'imprimir", i que ell, "de bella nit, quan encara no clarejava", anava buscar-lo si encara no havia enllestit la feina: "M'asseia on podia, entre la munió de taules, paper i màquines de la sala, mig condormit, mig intoxicat per la fortor de tinta de la impremta, veient com l'avi, doblegat vora la màquina, feia rodar aquella mola de ferro tan complicada."

Rafael Masó va descriure molts moments de la seva vida en aquella casa en els poemes *De la llar*, *El plaent dematí a la meva cambra* i *Nit d'estiu des de la galeria*, i en el relat *Aquests dies d'hivern en què a totes hores plou*: dies en què "se sap més que es tenen pares, se sap més que es tenen germans, se sap més que el menjador escalfa". La feina de restaurar l'immoble familiar li va inspirar les *Èglogues del novell arquitecte*: "Veniu, amic, que és un goig endinsar-se en ses entranyes / daurades per una pols que amb el sol es mou graciosa / i alegres per les frescors dels xarbots de les galledes / i pels resos dels garbells i pels cants de les paletes."

Marià Manent va visitar la casa, l'any 1921, i ho anotà en el seu dietari *A flor d'oblit*: "La llar d'en Masó, obra seva, és una mica germànica, però amb troballes decoratives d'una gran originalitat. I, Déu meu, aquella reixa amb glicines que s'enfilen galeria amunt! M'hi he atansat, gairebé trèmul (...) Ha estat com si la Primavera passés vora meu i em deixondís amb un batec de la seva vesta."

Abans de Manent, però, havien passat per can Masó tots els poetes barcelonins que acudien a Girona per recollir els premis dels Jocs Florals de Tots Sants. Allà celebraven els èxits amb un dinar de festa Josep Carner, Guerau de Liost, Josep M. López-Picó... Aquest darrer en va donar testimoni en un *Sonetí d'enyorosa evocació* i en la prosa *A contractar del seny*, publicada en un Quadern de *La Revista*: "El pare i la mare venerables presidien la taula i ordenaven totes les coses; la germana gran llescava el pa i el repartia (...), les germanes petites feien alegres comentaris de joia, i els germans, els cosins i els amics glossaven de banda a banda la serenor d'aquell gran dinar saborosíssim. Després, quedaven sols els germans amb nosaltres i Rafael Masó, que és un exquisit poeta, llegia els seus versos, aquells versos admirables en els quals tota la vida familiar és enaltida amb la màgia d'una rica inspiració filla d'amor, (...) mentre el sol meravellós s'encantava. Hores placèvoles desfullades a Girona en uns dies clars de novembre." Tota la història sentimental de can Masó és recollida en el relat *La casa de la memòria*, de Narcís-Jordi Aragó, actual ocupant de l'edifici, on han viscut també altres escriptors. Com resa una inscripció al quart pis de la casa, el periodista Carles de Bolós "vegé passar el riu des d'aquest alt silenci, mentre la ciutat creixia en el seu cor". També hi visqué, segons una inscripció paralel·la, el polític i escriptor Just M. Casero: "Constructor apassionat del futur, vegé reflectida en el riu la ciutat del seu somni".

A *La ciutat submergida*, Margarita Colom al·ludeix a aquesta casa en el sonet sense títol que comença "Sé d'un indret a Girona que és un castell i un palau", i evoca "l'hora en calma, dins de l'aire que sobre la ciutat sura / i penetra poc a poc la tranquil·la arquitectura / dels màgics vitralls que enjoiem el palau que s'ha fet llar."

estrafetes, irreals, inversemblants". El mateix convent del Carme era també la seu de la Diputació, on l'any 1939 va ser detingut el funcionari Carles Rahola, per ser sotmès al Consell de Guerra sumaríssim que el duria a

la mort. Una placa recorda el seu "exemple de dignitat, fidelitat i dedicació al servei públic i al país".

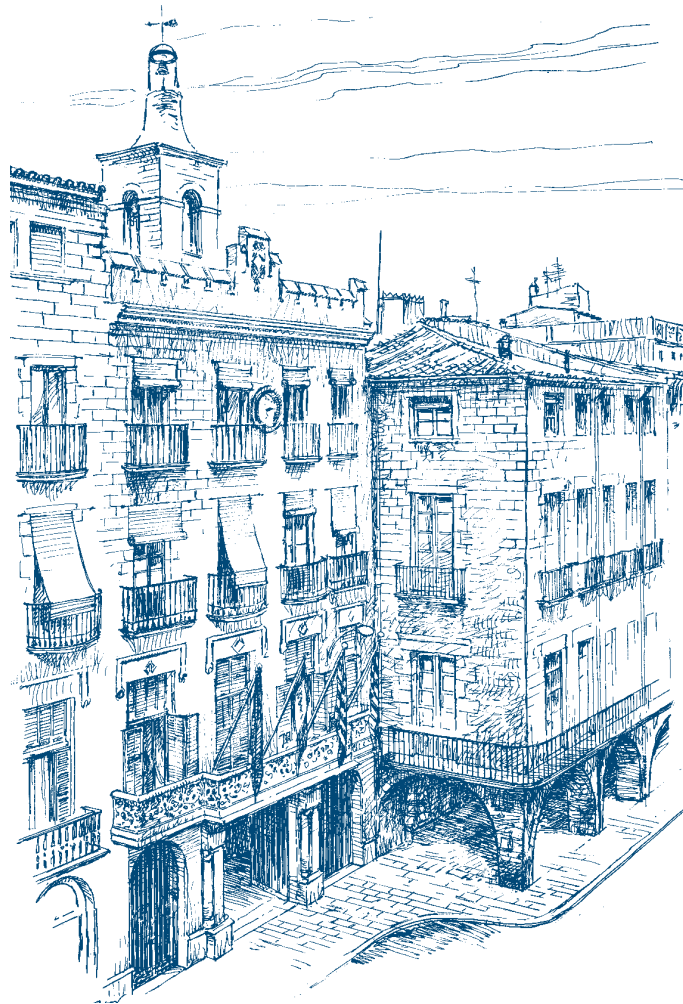
La xarxa dels carrerons gremials es teixeix entorn del carrer de Ciutadans. Allà va néixer el poeta Miquel

Melendres, i va perpetuar la data en un sonet. A la novel·la *La casa de la memoria*, Lucia Graves situa els Muntaner, hisendats medievals, en una des les cases del carrer. Josep Pla va descriure amb detall aquestes cases nobles, habitatge de les famílies patrícies. En el llibre *De les meves tresqueres*, Alexandre Bulart diu que “les entrades austeres de les cases senyoriales semblen enyorar la dama que passava majestuosa, enorgullida d’haver emmaridat amb noble baró d’arnats pergamins, posseïdor d’aquell escut que surmonta la clau de l’arc de l’esvelta porta”. A *Dies verges*, de Joan Mínguez, mentre els seminaristes enriolats omplen el carrer camí de les vacances, “a cada casalt, a l’escalf del brasero, hi ha un senyoràs asmàtic que s’ho mira darrera les flors del cortinatge, i li ve la recança dels anys perduts en la misogínia i en el negoci d’hipoteques”.

En una d’aquestes cases aristocràtiques, Joaquim Ruyra, tal com ho explica en el discurs *Dues èpoques*, va sentir recitar poesies a Anicet de Pagès i va descobrir, de sobte, les possibilitats del català com a llengua literària. Entre els hostes il·lustres del carrer destaquen Manolo Hugué, que va sojornar a la casa Puig, i Santiago Rusiñol, que s’instal·lava a l’Hotel Italians, el mateix establiment que Josep Pla visitava en companyia de l’àvia Marieta. En aquest hotel, Rafael Puget hi feia les estades que el mateix Pla rememora en el llibre *Un senyor de Barcelona*.

El carrer de Ciutadans desemboca a la plaça del Vi, on Josep Pla va descobrir el misteri de les voltes: “Fou en aquesta plaça que sentírem per primera vegada en la nostra vida la sensació que produeixen les coses de gran caràcter.”* Sobre les voltes s’aixeca la casa Carles, recordada a *Girona, 1900*, de Rafael Gay de Montellà, com el primer dels casals de la ciutat. A una d’aquestes cases, alçades sobre les voltes, volia anar el poeta llei-

datà Màrius Torres amb la seva estimada gironina, tal com li deia en la *Cançó a Mahalta*: “Anem a una ciutat pintada en gris i rosa / poblada de rostres amics, / on un somni vençut, però immortal, reposa / sota nobles porxos antics.” Sobre l’arc d’un dels porxos, un relleu de pedra mostra els caps dels quatre sants copatrons de Girona, Germà, Paulí, Just i Sici, evocats per Sixt Vilà en el poema *Les voltes de la plaça del Vi*: “Quatre màrtirs de fosc rostre / ens recorden son turment.”

◀ La plaça del Vi
[de Ramon Prior]

▲ Font de Jacint Verdaguer

▲ Bust de Prudenci Bertrana

La plaça del Vi és presidida per l'edifici de l'Ajuntament, coronat per l'esfera de les hores que Sixt Vilà incorpora al seu poema: "El rellotge prou vigila / nostre ritme atrafegat." Un corredor porta des del pati de la casa de la Ciutat fins al Teatre Municipal, descrit per Narcís Comadira a *Girona, matèria i memòria*. Miquel de Palol reviu, a *Girona i jo*, la gran festa dels Jocs Florals que s'hi celebrava cada any. Aurora Bertrana, molt jove, va actuar en aquest teatre com a violoncelista i ho recorda a les *Memòries*. Josep Pla, ja gran, va assistir-hi a una funció de gala i en va escriure la crònica a *De l'Empordanet a Andorra*. Álvaro de Orriols va passar-hi una nit en blanc, assegut en una butaca, en el camí de l'exili al final de la Guerra Civil, i ho va explicar a *Las hogueras del Pertús*. M. Dolors Cortey hi va descriure amb tot detall una funció de sarsuela a la novel·la *En gris i rosa*. M. Mercè Roca va imaginar-hi el debat del protagonista amb tots els altres candidats a l'alcaldia, a les eleccions municipals que emmarquen l'acció de la novel·la *L'àngel del vespre*.

En una de les cases de la plaça del Vi, que fa cantonada amb el carrer Nou del Teatre, va néixer el periodista i poeta Ferran Agulló, que donaria al litoral gironí el nom de Costa Brava, i hi va viure els anys d'adolescència Joaquim Ruyra, nascut una mica més amunt, al carrer de Sant Josep. Abocat al balcó que dona a la plaça, l'escriptor va tenir l'experiència vital que s'havia de convertir en el relat *El primer llustre d'amor*.*

Molt a prop de la plaça del Vi s'obren dues places contigües: el contrast entre l'una i l'altra va inspirar a Albert Rossich el sonet *Plaça del Peix versus plaça de Catalunya*. A la del Peix o del Vern hi ha una font amb un relleu del rostre de Jacint Verdaguer; segons Carles de Bolós, "una efigie de mano anónima en la cual lo único que se parece a mossèn Verdaguer es el manteo".

Des del balcó

Des del balcó de la meua cambra, obert sobre la plaça del Vi, s'ataiava un bon tros del carrer de Ciutadans, tota la plaça, la pujada del Pont de Pedra, el pont mateix i, enllà del riu, una bella part del barri del Mercadal. Les senyores solien dir que era un carruatge. I certament un carruatge de rua no frueix d'un espectacle més canviant de coses i persones. Des d'allí es veia, ja que no la part més bulllosa de Girona, la més interessant i variada, aquella on s'exhibien totes les característiques de la ciutat, per raó de caure aquell punt en carretera reial i ésser veïnatge dels mercats i centre de barris aristocràtics. El blau del cel era moll, tendre, intensíssim... El sol, ja força baix, cairejava de grogues lluentors les cases del Mercadal. Les teulades resplendien com a vidrim. Vagarosos reflexos irisats aclarien çà i lla les ombres amb llur delicadíssima lluminària. El carrer de Ciutadans començava a fosquejar; però a la plaça del Vi l'aire era tan diafànic, tan impregnat de claror, que la vista no perdia cap detall... ni una volva, ni una esquerdada, ni un gra de sorra.

JOAQUIM RUYRA

El primer llustre d'amor

A la plaça de Catalunya es pot veure el monument a Prudenci Bertrana, amb el bust en bronze de Ricard Guinó que la seva filla Aurora havia ofert a la Biblioteca Pública de la ciutat i que no va ser acceptat, tal com ella mateixa ho va denunciar a *Presència*: "La seva Girona l'ha rebutjat un cop més. Enemics subterranis viuen encara en la subterraneïtat d'una rancúnia implacable." Malgrat haver-se erigit més tard el monument, Margarida Casacuberta va fer notar, a *Els noms de Rusiñol*, que un baladre frondíssim crescut al seu costat havia esborrat qualsevol rastre del bust, com un nou episodi "d'aquesta fatalitat que persegueix l'ar-

Rahola, el jardí i el refugi

El Jardí de la Infància, que té en el seu subsòl un refugi antiaeri, és ara dedicat a la memòria de Carles Rahola. L'escriptor va publicar, al diari *L'Autonomista*, el 8 de febrer de 1938, un article titulat *Refugis i Jardins*, mentre el jardí era foradat per construir-hi apressadament el refugi: "El jardinet ha desaparegut i hom veu grans munts de terra tot a l'entorn (...) Qui hauria pogut preveure, un any i mig enrere, que el que fou construït per esplai dels infants seria destinat a inajornables necessitats de guerra?"

Per aquest article i dos més, Rahola va ser condemnat a mort i executat pels franquistes. Ara el Jardí és recuperat i, arran de la porta que mena al refugi, una placa reproduïx aquest fragment de l'article: "S'acabarà un dia, tard o aviat, la guerra interminable. Tornaran a jugar llavors els petits al sol, sobre la sorra neta, enmig de flors i arbusts. Regnarà a la nostra terra pau, justícia, llibertat i treball."

tista que va construir literàriament la seva imatge com un calvari". El baladre va ser oportunament escapat. Josep M. Fonalleras, en el relat satíric *Per què els poetes, en temps de penúria?*, conta la història d'un jove escriptor, biògraf del poeta Narcís Desencís, que es veu forçat a matar-lo com a única manera de poder publicar el seu llibre, i tria aquest lloc per consumir el crim: "Just quan passava pel costat del monument d'en Prudenci Bertrana (que, prèviament, havia manipulat amb destresa, és clar), vaig empenyar-lo amb totes les meves forces. En Bertrana va caure com un plom damunt la testa florejada d'en Desencís."

A tocar la plaça de Catalunya hi ha el Jardí de la Infància, d'on surt la pujada de les Pedreres, que condueix al carrer dels Caputxins. En aquell lloc encimbellat va viure el novel·lista xilè Roberto Bolaño; a

Encuentro con Enriquez Libn parla "de mi casa en el campo, en uno de los cerros de Gerona, delante de mi casa la ciudad medieval, detrás el campo o el vacío". A *Prosa del otoño en Gerona*, l'autor, des de casa seva, "contempla las luces de la ciudad y por encima de éstas una franja de humo gris sobre la noche azul metálico, y al fondo las siluetas de las montañas".

Al Jardí de la Infància comença el carrer del Carme, amb el teló de fons, arran d'Onyar, dels aprenents de gratacel del Pla Perpinyà. El protagonista de *Quan ens disfressàvem*, de Josep M. Fonalleras, acompanya una noia després d'haver vist la mítica pel·lícula de Woody Allen i es troba "passejant al costat del riu, a l'alçada del carrer del Carme, com si allò fos Manhattan de veritat". En el relat *Retaule de la inflació*, Josep Pla sopa al carrer del Carme amb un baríton del camp de Tarragona i surt amb ell "a donar un tomb Onyar amunt". Caminen durant un quart d'hora d'una nit de tardor una mica humida, suau".

El carrer del Carme porta directament al cementiri. Just a la porta del recinte, comença Narcís Comadira el llibre *Girona. Matèria i memòria*: "La finca, amb una tanca de Rafael Masó, tot i que inacabada absolutament esplèndida, s'arrecera en un turó ple de pins i garrigues. Encarada a ponent, les tardes hi tenen una placidesa assolellada, una certa sequedat reconfortant en el que són els dominis de la putrefacció." Ignasi Alvear, protagonista d'*Els xiprers creuen en Déu*, de Josep M. Gironella, descobreix el cementiri "al faldar de Montilivi, en un recolze de la carretera que venia de la costa". A Cèsar, el seu germà seminarista, el cementiri "li agradava perquè en aquella muntanya hi havia les pedreres que havien fornit la pedra per bastir la Catedral, els ponts i tots els monuments de la ciutat". A la novel·la Cèsar és afusellat pels mili-

Carles Rahola
[de Prudenci Bertrana]

Monument
a Carles Rahola

Camí del cementiri

En el seu viatge en camió cap al cementiri de Girona per ser afusellat, Cèsar Alvear, el seminarista d'*Els xiprers creuen en Déu*, de Josep M. Gironella, “hauria volgut demanar al conductor que passés per la Rambla per saludar per darrera vegada el balcó de casa seva”. És el privilegi que s'autoatorga Quim Español en el poema *Rolls Royce*, adaptació gironina del famós text homònim de Giorgio Bassani. El poeta, ja difunt, veu des del Rolls de la funerària els escenaris de la seva infantesa: els porxos de la Rambla, el pont de Pedra, la plaça del Marquès de Camps: “I just allà, era jo —no devia tenir ni deu anys— / que sortia en aquell precís instant, els llibres sota el braç, / del portal número 19. / Hagués volgut cridar pari! / a l'impassible xofer i baixar, / però el Rolls, / amb suau embranzida per l'avinguda de Jaume Primer, / enfilava ja el carrer del Carme...”

En el poema *No un Rolls*, Jaume Bosquet fa un viatge semblant, però no difunt ni condemnat a mort, sinó jove i ben viu, amb la Gimson conduïda pel seu pare. Surten del carrer de l'Albereda i, quan són a la Rambla, “sóc jo, just un vailet de sis / anys, qui surt de la boca de les Pescateries...” Carrer Nou i carrer de Santa Eugènia amunt, la moto que esbufega mena el poeta, no pas al cementiri, sinó “al Veïnat de Salt, el lloc on m'engendraren”. Però observa, impassible, “que al Veïnat no hi ha cases, tampoc persones, / només llum i nosaltres...”

En el poema *Seat*, Antoni Puigverd reprèn el fil de Bassani per reviuire el pas d'un seu amic difunt quan volava en automòbil per l'estreta carretera de la vida, sobre un mapa ple de revolts i obstacles, “on els dies, plegant-se com onades, / han buscat, amb un Seat qualsevol, / un immens cementiri de ferralla”.

cians en aquest cementiri, el 1936, els primers dies de la Guerra Civil. En el mateix lloc, el 15 de març de 1939, va ser afusellat pels franquistes l'escriptor Carles Rahola, després de deixar escrit en papers clandestins un testament patètic: “He dedicat el millor de la meua ànima a Girona; he cantat les seves glòries, he treballat constantment per la seva cultura i el seu avenç en tots els ordres. I és ella la que em sacrifica o permet, almenys, el meu sacrifici?”. Maria Castanyer, a *Vocació de viure*, evoca el moment en què es va estendre per la ciutat la notícia de l'execució: “Aquesta matinada han afusellat Carles Rahola. Estem anorreats. Res ni ningú no l'ha pogut salvar, com a tants, com els amics que els rojos van sacrificar. Ens han tocat per un cantó i per l'altre. Ha estat una guerra absurda. Quina guerra no ho és?”.

El barris perifèrics

Darrere el cementiri, encastellats a la falda de la muntanya, s'amunteguen els barris perifèrics: el de Vilarroja, contemplat a distància per Albert Rossich en el sonet *Sortida de primavera*, i el de la Font de la Pólvoira, on Xavier Coromina va ambientar un episodi de la novel·la *Per a qui es baten els ous*. Carles Rahola encara hi va veure la font “d'aigües bicarbonatades, càlciques, ferruginoses”, i Miquel de Palol, a *Girona i jo*, diu que “brollava ran de terra en petits bassals, en un ample prat assolellat, voltat fins a l'infinit dels boscos de pins que verdejaven des del fons de la clotada fins al cim de la serra”. Ara, segons la crònica d'Arcadi Espada, aquell paratge idíl·lic és “un erm oblidat al final d'una llarga avinguda polsosa i desolada on s'eleven edificis vestits (...) d'interminables files de robes virolades”. Són, segons Narcís Comadira, els “nuclis d'habitatges

Afusellaments a Girona
[de Joan Orihuel]

◀ L'antiga font de la Pólvora

sorgits del barraquisme; barris allunyats, segregats, rebutjats, on el gironí de tota la vida no acostuma a posar mai els peus”. Ell sí que els hi va posar un dia, per escriure la darrera pàgina de *Girona, matèria i memòria*, i s’hi va sentir com en un altre món: “Que lluny sóc de la ciutat, de tota la seva història i de les meves obsessions. En aquest barri estrany, desert i reverberant de calma. Passat, present i futur inexistents. En un oblit total”.

Les botigues

El protagonista de *Delictes d’amor*, de M. Mercè Roca, és un sabater que ha obert tres establiments i que diàriament fa “la ronda a les botigues —Santa Clara, carrer Nou i Ultònia-, com cada matí des de fa anys”. Quan li atorguen un premi europeu, va a rebre’l a Brussel·les i, en el discurs de gràcies, diu: “Faig extensiu aquest honor a la meva ciutat, que ha sabut valorar aquesta tensió sagrada entre creació i comerç...” El guardó suposa el reconeixement internacional de la tradició botiguera de Girona.

En el poema *Primer amor*, Joan Margarit fa aflorar els records i es retroba “en la Girona trista dels set anys / on els aparadors de la postguerra / tenien un color gris de penúria”.

Les botigues són un element bàsic de la imatge de Girona, tal com diu, a *Les Voltes*, Carles Fages de Climent: “Clastra pagana de voltes antigues, / els teus altars són modestes botigues.” En la prosa titulada *L’adroguer*, Pere Bech evoca el botiguer “immòbil sobre el seient, mirant la porta per on entra la llum dels dies iguals; per a ell no existeixen ni camins, ni ciutat, ni tan sols el carrer; sols hi ha un rectangle ple d’ampolles i garrafes (...) La tenda és ell. I fins la pols que s’amaga

◀ Una botiga de la Rambla

▲ Dos cafès a la Rambla

en les esclertes, és ja la seva: el seu tribut de pols que va pagant en vida”. *L’August d’Alzina*, de Carles Raho-la, observa un establiment com aquest i diu: “Aquestes botigues, ara fa tres-cents anys, devien ser iguals que ara.” Miquel de Palol, a *Girona i jo*, recorda la seva àvia Jerònima, que tenia oberta a la Rambla “una botiga de faixes i barretines, fosca i profunda, enllumenada amb quatre becs de gas i voltada d’uns prestatges hermètics”. A la narració *Matí d’hivern a Girona*, de Prudenci Bertrana, “a sota les voltes els clàssics botiguers treuen les capsas dels velluts, les mantes incommensurables de mostrejats, llampants i llargs serrells que pengen al sòtil a tall de gonfanons”. Per això Josep Carner, en el pròleg d’*Auques i ventalls*, va dir que la ciutat tenia “unes voltes endomassades amb mantes peludes i flassades inversemblants”.

A Girona, segons diu Josep Pla, “el comerç es produeix en espais irrisòriament limitats”, i les botigues estan posades una al costat de l’altra, “una darrera l’altra com si anessin a la processó”. Santiago Rusiñol les

va retratar així: “Aquestes botigues són tan típiques, que semblen més per a fer coudinar, o per entretenir-s’hi els que hi venen, que no pas per a fer-hi negoci. Veuràs adroguers amb unes drogues sortint d’unes capsas tan velles, que més aviat que cosa d’espècies sembla que et venen relíquies, o polsina de ciutat; unes tendes de robes tan estretes que el gènere no pot ser gaire ample i el tenen de vendre a talles; bacallaners, els bacallans dels quals tenen d’estar de perfil, i argenters que amb quatre arracades ja han omplert l’aparador (...) i altres tan plenes de capsetes que, quan els vas a comprar, el dependent es torna boig cercant en aquest laberint.” Rusiñol no podia imaginar que l’última imatge d’aquest retrat tindria una traducció literal, molts anys després, en una merceria del capdavall de la Rambla, evocada per Jaume Ministral a *Ciutat petita i delicada*: “Per un testament mal lligat, certa botiga es va veure en l’obligació de no poder treure’n res. Entrar, tot el que volguessin. Treure, ni un botó, excepte el que comprava el client. Al principi, les capsas buides (...) s’anaven apilotant en un racó de la peça. Aviat arribaren al sostre. I a mesura que les capsas velles empenyien les parets, la clientela augmentava. Els compradors trepitjaven capsas, respiraven capsas, nedaven en un mar de capsas (...) I la gent demanava per favor que apartessin alguna capsas perquè volien entrar.”

Ara les botigues microscòpiques alternen amb les grans superfícies, i la literatura comença a arribar als hipermercats. L’acció de la novel·la *Fred negre*, de Martí Masferrer, comença quan una família, a la sortida de Girona, aparca el cotxe en el soterrani d’uns “grans magatzems que feia poc que s’havien inaugurat”, en el mateix moment en què “se sent el formigó clivellar com el vidre” i tot l’immens edifici es desplo-ma i es converteix en “tones de runa i enderrocs”.

▲ El cafè Vila

Els cafès

El vagabund, de Prudenci Bertrana, “albirava, a la vorera del cafè d’en Vila, assegut en una cadira de ferro, (...) el trapella més famós que honorava la ciutat”. En el llibre *Girona*, Josep Pla diu que “el cafè Vila o cafè militar és vuitcentista i magnífic”. Joan Vinyas i Comas, a *Memòries d’un gironí*, destaca la tertúlia que s’hi feia cada dia amb “una bona colla de

companys, la major part afeccionats al periodisme”, en els últims anys del segle XIX. A començament del segle XX, un grup d’escriptors i artistes es trobaven també en una tertúlia al cafè Vila que, segons Miquel de Palol a *Girona i jo*, “constituïa el cenacle, l’àgora, com si diguéssim, de cada dia” i especialment de cada nit, ja que la reunió s’allargava fins a la matinada. Palol hi recorda la presència de Montsalvatge, Bertrana i Rahola.

► El cafè Vila
[de Jaume Pons Martí]

El cafè Vila era a la plaça del Vi, al costat de l'Ajuntament. A la Rambla hi havia molts cafès, la majoria sota les voltes, que eren, segons Miquel de Palol, “el refugi i la tribuna” dels lletraferits. En ells, segons *Girona, 1900*, de Rafael Gay de Montellà, s'hi reunien també els oficials de l'element militar “entorn de les taules de marbre, entre sorolls d'esperons i de sabres”. Entre tots els establiments destacava el cafè Norat; Vinyas i Comas parla de l'època de màxima esplendor de l'establiment, quan era “una mena de casino de la burgesia democràtica, amb un cert matís polític liberal”. Santiago Rusiñol hi presidia sovint, amb aire patriarcal, les tertúlies dels vespres, i hi llegia fragments de les obres que escrivia durant les seves estades a Girona. Segons el testimoni de Bertrana, “allà on era ell es pot dir que no hi havia ningú més; acaparava l'atenció de tothom, tant per l'irresistible atractiu de la seva persona com per l'encís de la seva conversa”. Josep Pla trobava que el local, “amb una decoració menys vulgar, semblaria un cafè de la plaça de Sant Marc, a Venècia”. Segons diu a *Retrats de passaport*, s'hi va trobar un

dia amb Carles Rahola. I un altre, segons *El quadern gris*, amb Alexandre Plana, del qual va rebre allà mateix algunes lliçons decisives sobre el seu futur d'escriptor. Allà, segons el mateix dietari, va anar a raure una nit d'estiu i hi va fer una llarga estada, descrita minuciosament.

A *Dies verges*, de Joan Mínguez, s'apleguen al cafè Norat “els botiguers apolítics, els agents de negocis i els estudiants de la Normal”. A *Els xiprers creuen en Déu*, el cafè Norat és transformat en el cafè Neutral, “on totes les novetats de la ciutat i del país hi quedaven registrades”. Després de la Guerra Civil, a *Ha esclatat la pau*, l'establiment és rebatejat com a cafè Nacional. Jaume Ministral, a *Ciutat petita i delicada*, l'anomena cafè Rourat. Ara, amb el nom canviat i la fesomia perduda, l'antic local, refet a base de molt de vidre, és saludat en un poema de Margarita Colom com “aparador de la Rambla, / aquàrium dels gironins”.

Els forasters passavolants s'enduen dels cafès de la Rambla impressions contradictòries. Així, mentre Carlos Barral, a *Años de penitencia*, recorda haver-hi vist només “oficiales de los dos regimientos o de Capitanía” i “un canónigo tomando cerveza”, Julián Marías, a *Consideración de Cataluña*, els veu com el lloc “donde las muchachas de Bachillerato van a descansar y charlar a la caída de la tarde”.

Un altre cafè ineludible de Girona és L'Arc, a la plaça de la Catedral. Pere Gimferrer anota en el seu *Dietari* el matí d'hivern i de claror nòrdica en què hi va entrar per primer cop: “A dins del bar s'hi sentia, en algun disc, una música neguitosa i planyívola de violins zíngars. A l'altra banda dels vidres entelats pel fred, naixia l'escalinata”. A L'Arc s'hi van celebrar durant molts anys tota mena de trobades d'escriptors i d'artistes. A la novel·la *Escubidú*, d'Assumpció Cantalozella, la protagonista hi escolta el recital d'un jove poeta, seguit d'“uns quants cuba-libres i

la xerrada de dissabte al vespre”. Josep Valls, en un dels relats de *Broubufat*, diu que Patrice Chaplin passava llargues hores a L’Arc, “on el seu propietari, conegut a tot Girona i més enllà com en Lluís de L’Arc, li posava discos de Brassens”. Miquel Berga també evoca, a *Girones*, la presència severa de Lluís Bonaventura, “aquell que afirma que té l’únic bar del món amb una catedral al pati”. Narcís Comadira diu que el bar té “quelcom d’incitant i misteriós a la vegada”, i recorda la impressió que li va causar un mural pintat a la paret per Enric Marquès, amb una vista de la ciutat vella: “Vaig entrar a L’Arc (...) Va ser sobre la paret que hi ha al fons a mà esquerra, i no sobre res més, on va calmar-se aquell vespre la meva necessitat de veritat i consistència.” M. Mercè Roca, que hi va passar una nit *A les fosques*, recorda les taules blanques de la plaça, amb “unes espelmes que tremolaven, com en un ritus antic i estrany”.

Un altre cafè carregat de literatura és el Savoy, al carrer Nou. Rafael Manzano explica que, durant la Guerra Civil, hi passaven els “pilotos de las alas republicanas”, amb base als aeròdroms de Celrà o de Banyoles, entre els quals hi podia haver hagut André Malraux. Manzano, que va ser director del diari *Los Sitios*, amb la redacció situada davant per davant, diu que “muchos editoriales nacieron mientras observaba a la ciudad por la ventana del café”, i recorda que hi va escriure també molts dels poemes reunits en un llibre ara intrombable titulat *Gerona lírica*. També Mario Cabré va escriure en aquelles taules alguns dels versos del *Dietario poético a Ava Gardner*, mentre durava el rodatge de *Pandora*. Narcís Comadira, que vivia al davant del cafè, recorda el torero i l’artista junts “en una taula del fons, centre de les mirades de tothom”.

L’últim cafè literari de Girona és Le Bistrot, al peu de les escales de l’església de Sant Martí. A *Soldados de*

Salamina, de Javier Cercas, el protagonista homònim s’hi troba amb Miquel Aguirre, per a l’entrevista que desencadena tota la trama de la novel·la. Cercas descriu Le Bistrot com un bar “de aspecto vagamente modernista, con sus mesas de mármol y hierro forjado, sus ventiladores de aspas, sus grandes espejos y sus balcones saturados de flores y abiertos a la escalinata”. Allà mateix s’hi han rodat escenes de la pel·lícula homònima dirigida per David Trueba. 🍷

◀ Escritors gironins a L’Arc [de Del Pozo]

◀ Rodatge de “Soldados de Salamina” a Le Bistrot

la riba esquerra

Girona

UN JOAQUIM RUYRA COMPLAENT, en ple discurs de Jocs Florals, va fer l'elogi de la riba esquerra de l'Onyar: “Saludo la Girona nova, que romp les muralles i s'estén ardidament per la plana, desafiant les ires dels rius, tan valenta i porfídiosa en les lluites del progrés com ho fou la seva mare en les de la santa tradició.”

Era el moment enlluernador de l'Eixample, descrit en una novel·la inacabada i sense títol de Miquel de Palol: “Un cop passats el pont o les palanques de l'Onyar, aprofitant el desgavell que havia enrunit allà per l'any trenta-cinc aquell bé de Déu de monestirs i convents —Santa Clara, Sant Agustí, Sant Francesc—, contagiada per l'onada de progrés que anava inflant Barcelona —i com si volgués desfer-se de la coïssor de plaça militar que l'estrenyia amb els seus fortins i redutes— començava a envair les feixes dels hortolans per cobrir algun carrer més ben ratllat amb algun establiment de més volada. (...) Era un desdoblament, però, estranyament disconforme i sense gamma de continuïtat, com si una part s'ignorés amb l'altra; l'una, aferrissada a subsistir; l'altra, a no voler imitar ni recordar.”

Santiago Rusiñol, a *Girona de pedra*,* va criticar durament aquesta manera de créixer de la ciutat nova: “Del tren al primer pont trobaràs que ja han fet estragos aquests retocadors de bellesa. Veuràs que ja han fet el seu ensanche, amb carrers lineals, com un Paranà o un Guantàmo; que les cases, amb simetria d'arquitecte de fielat, no tenen pols que no sia prou nova ni polsina prou respectable, i que neixen velles i no són mai noves.” Josep Pla, al seu llibre *Girona*, també va dictar sentència sobre l'Eixample: “El creixement de Girona ha estat marcat per una nota d'infelicitat, per una impressionant falta de gràcia. És un cafarnaüm arquitectònic, d'un desordre delirant. Tot sembla estar en una neguitosa i anàrquica formació; no hi ha res

La Girona nova

acabat, res que reposi la mirada.” Amb el temps, Narcís Comadira, a *Girona, matèria i memòria*, no ha fet més que confirmar aquest judici: “Al caos urbanístic de planificació s'hi ha sumat el desori arquitectònic: pisos afegits, alçades amb diferents regulacions, mediocritat en els projectes, nul·la visió de conjunt. Així s'ha fet Girona. I els resultats són a la vista. La Girona moderna és el paradís de l'ocasió perduda.”

L'eix de l'Eixample és el carrer Nou, pomposament batejat amb el nom de Progrés. Com una espasa sobre un mapa estratègic, assenjala la direcció de la nova expansió ciutadana. “Pels deliris de conquesta, / carrer Nou ens obre el pas”, canta Camil Geis en l'*Epigrama de Girona a través*. A l'esquerra del carrer Nou s'alcen els gratacels del frustrat Pla Perpinyà, blasmat per Josep Planes Mundet en una pàgina de la novel·la *Fruir, fruitar*. Als seus peus, en una plaça dedicada a

► Tartanes
al pont de Pedra

La frontera

El riu Onyar ha estat sempre la frontera, sovint difícil de flanquejar, entre les dues parts de la que Lluís Freixas anomena *La ciutat dividida*.*

Conta Prudenci Bertrana que, en acabar les passejades nocturnes que compartia amb altres lletraferits a la Girona vella, havia de travessar el riu per anar a casa seva. Santiago Rusiñol l'acompanyava fins al pont de Pedra, però "per res del món hauria fet un pas més endavant; el barri on jo vivia li era odiós. L'anomenava Tucuman, perquè no tenia cap caràcter i era el més nou i industrialitzat de Girona. M'acomiadava amb una abraçada patètica, com si en realitat jo anés a passar el mar, tot exclamant, amb una veu faceciosament compungida: —Us planyo. Adéu-siau. Tinc el pressentiment de no tornar-vos a veure. "Al cap de quasi un segle, la frontera fluvial entre les dues ciutats no s'ha pas esvaït del tot. Ho constaten els dos últims versos del poema *Girona*, de Xulio Ricardo Trigo: "Ningú no creua el pont / si ja han tocat les deu.

amb molta façana decorativa —apilonaments de vivendes i estretors de carrers—, boutiques i botiguetes a tot drap —bon gust/bons preus—, snack-bars flamants a dojo: cultura castissa /centralista/burocràtica de l'alcoholisme i l'esquena dreta, bancs monumentals a dotzenes, magatzems majoristes i centres burocràtics de serveis oficials i privats."

Un personatge de *Canya plàstica*, de Dolors Garcia Cornellà, es troba incòmode en aquesta part de la ciutat: "Girona ha crescut molt en poc temps, no és el que era, la gent va més de pressa, hi ha massa cotxes, massa soroll, el ritme de la ciutat m'atabala cada vegada més i m'hi sento estrany." En canvi, Lluís Freixas,

en el poema *Revers*, es posa de part d'aquesta riba esquerra del riu, "la germana / més baixa i grassa, jove i estrident", i s'identifica amb la seva vitalitat enfront de la lenta quietud de la riba dreta: "No tinc el pas feixuc dels vells canonges, / ciutat: tu tens el temps; jo tinc la pressa." Molts protagonistes de narracions actuals, com *Per a qui es baten els ous*, de Xavier Coro-

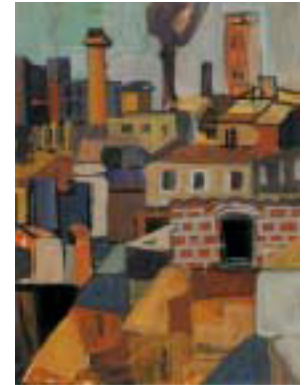

Lletres, escultura
de Francesc
Torres Monsó

mina, *Flema*, de Jordi Arbonès, *Ben estret*, de M. Mercè Roca, o *Breu*, d'Astrid Magrans, es mouen apressats per aquesta zona, a peu o en cotxe, i pugen al carrer de la Rutlla en direcció als turons de Palau Sacosta, abans poblats de boscos frondosos i creuats pels "camins callats i breus" glossats en un poema de Lluís G. Pla i pels quals s'enfilava el magistrat Víctor de Saintgermain, a la novel·la *Girona, 1900*, de Rafael Gay de Montellà, "per recollir plantes boscanes per al seu àlbum d'herboritzador". Ara, l'indret ha estat sotmès a la implacable massificació urbanitzadora. A Montilivi, el tossal solitari que acollia les confidències d'Ignasi Alvear a *Els xiprers creuen en Déu*, de Girone-lla, s'hi han edificat blanques facultats universitàries, així com el rogenic Institut de FP que apareix a la novel·la *Canya plàstica*, de Dolors Garcia Cornellà: "Em va agradar de seguida que hi vaig posar els peus, sentiment aquest que no comparteix la majoria dels alumnes perquè diuen que està massa lluny de Giro-

na, del centre. I és cert però potser per això em va agradar. No hi ha gaires sorolls i tens arbres i marges i camps a quatre passes..." Un xic més avall, arran de l'Onyar, la zona de la Creueta, que Ignasi Alvear veia com una vall "petita, verda i quadriculada", és ara en bona part un suburbi dels àrabs. El protagonista de *La gàbia d'or*, d'Antoni Puigverd, s'hi arriba tot perseguint les empremtes d'un crim: "Un vent càlid fa volar bosses de plàstic i, de tant en tant, escampa fuetades de pols. (...) Aquest camp sembla obert, però de fet és un racó: un sac foradat a l'esquena de les urbanitzacions de luxe que hi ha a l'altra banda."

A la banda dreta del carrer Nou hi ha el barri del Mercadal, estès sobre les antigues hortes dels afores de Girona. Allà els gironins van derrotar l'exèrcit francès, comandat pel mariscal Bellefonds, durant el setge de 1684. La victòria va ser celebrada dos-cents anys més tard amb

▲ El Mercadal
[d'Enric Marquès]

▼ L'antic campanar
del Mercadal
i la torre de Les Aigües

La fàbrica Grober

“Caminàvem els vint passos de tristesa que la façana marxista de la fàbrica Grober posa al carrer Nou”, recorda Josep Pla en el seu llibre *Girona*. Va ser, durant molts anys, la principal indústria de la ciutat i ocupava un espai considerable del barri del Mercadal. El protagonista de *La gàbia d'or*, d'Antoni Puigverd, la recorda també com “una enorme fàbrica antiga que enfosquia aquesta part de la ciutat amb unes parets inacabables.” Narcís-Jordi Aragó, en canvi, a *Girona ara i sempre*, veu l'interior de la indústria des del balcó d'una casa del carrer Nou: “Un pati immens com una plaça de poble, fumet i brut com una estació de tren, presidit per una altíssima xemeneia i travessat contínuament per homes que complien amunt i avall el feixuc ritual d'una feina inacabable (...), mentre les dones, darrera els vidres dels grans finestrals, romanien absortes davant d'unes màquines que pujaven i baixaven amb un soroll remot, un cric-crac incessant i compassat que semblava la respiració de la fàbrica i del barri.” Agustina Rexach, quan era petita, veia aquelles dones des del balcó de casa seva, que donava al pati, tal com ho explica a *Itinerari personal*: “Restàvem embadalides veient com bobinaven les troques de seda, de cotó o de fil, amb totes les gammes de colors: blaus, grocs, vermells, morats, verds, roses...; semblava talment que volien fer la competència a l'arc de Sant Martí.”

La fàbrica Grober és el tema gairebé únic de *Mis memòries (Gerona 1889-1933)*, de Joan Moriscot. A *Els xiprers creuen en Déu*, de Josep M. Gironella, la Grober és “la fàbrica Soler, la més important de la ciutat — botons, cintes, articles de merceria—”. A *Ciutat petita i delicada*, Jaume Ministral recrea una visió esperpèntica de la indústria: “La Fàbrica, una enorme baluerna desgavellada, negra i tenebrosa on es fabricaven coses diverses i variades”.

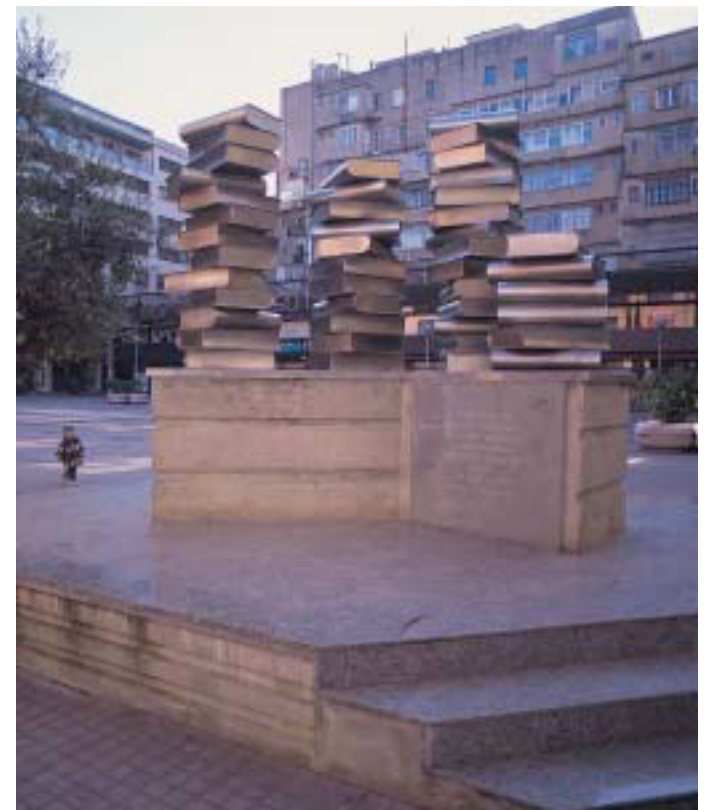
La fàbrica Grober

un recull de poesies èpiques publicades a la *Revista de Girona*, com la de Joan B. Ferrer *La derrota d'en Bellefonds*: “Ja s'enfilen per les hortes, / ja arriben al Mercadal. / Defensant a Santa Clara, / en Calders, com dalla caps!”

“Debió vivir por el Mercadal”, escriu Max Aub quan s'inventa el seu personatge *Jusep Torres Campalans*. “Veremos si mañana puedes salir a dar un paseo por el Mercadal”, diu el doctor Nomdedéu a la seva filla malalta, a la *Gerona* de Benito Pérez Galdós. El Mercadal era un barri humil, de carrers tortuosos, presidits pel temple de Santa Susanna. En la prosa d'Antoni Viver

Els vells carrers del Mercadal, “a l'entorn de l'església emmorenida, les cases s'hi arrauleixen amb ses humils teulades revellides; hi dormen un somni quiet i eternal”. Després vingué l'embranchida industrial i es van instal·lar al Mercadal algunes de les grans fàbriques gironines. Desaparegudes aquestes, els solars que ocupaven han estat, successivament, com diu Lluís Muntada, un espai “de brutalisme arquitectònic, d'estil tardofeixista, d'ordres neoclàssics, de civil populós, de catedral del diner, de places dures”. Ara les places són dues i contigües: la de la Constitució, que, segons Jordi

▼ El monument a Josep Pla

Arbonès, “s’alça per sobre el nivell de l’asfalt com un submarí imponent, emergeix amb múltiples periscopis i s’acosta a unes drassanes vertiginoses de ciment armat”, i la de Josep Pla, amb un monument a l’escriptor format per un munt de blocs metàl·lics que evocuen els volums de la seva *Obra Completa*. Jordi Arbonès diu que l’olivera i els xiprers que el flanquegen “pateixen perquè mai no sabran què vol dir ser vinclat per la tramuntana”.

Joan Badia, a *Santes esglésies de Girona antiga*, diu que la del Mercadal, amb el seu “nom de multitud que frissa”, és el temple ideal per celebrar-hi un bateig. Però a la novel·la *Los hombres lloran solos*, de Josep M. Giro-nella, s’hi celebren els funerals per Carmen Elgazu, la matriarca dels Alvear, i a *Delictes d’amor*, de M. Mercè Roca, els de la mare del sabater Narcís Besora. Les pintures de l’absis, obra de Guillem Soler, van merèixer el blasme epigramàtic de Carles Fages de Climent: “Han deixat pintar a en Solé / l’església del Mercadal./ Podria resultar bé, / però, ai, resulta mal.”

Davant de la façana de l’església, “tan lletja que l’han dissimulada rere un grup de palmeres molt altes”, se celebra, a *La gàbia d’or*, d’Antoni Puigverd, una festa intercultural que s’acaba sobtadament amb l’incendi d’una palmera. Al costat de les palmeres hi ha una columna blanca que sosté la lletra A. Es tracta del poema corpori *A de Cinema*, de Joan Brossa. Una altra A, més gran, corona la façana contigua de l’edifici municipal de les Aigües, ara seu del Museu del Cinema. Prop d’allà hi ha la central elèctrica municipal, convertida en una central nuclear en el conte *Ecsgirona i jo*, de Josep M. Fonalleras. A la central elèctrica de la plaça del Molí hi treballava Miquel de Palol. A *Girona i jo* descriu minuciosament les primitives instal·lacions, “amb un ordre científic que avui ens esgarri-faria”, i els finestrals que donaven a la plaça, “un bell mirador per distreure el matí sense fer res”. D’allà sortien els diversos carrers unificats ara sota el nom de Santa Clara, on van néixer el prehistoriador Lluís Pericot, l’historiador Santiago Sobrequés, el periodista Manuel Bonmatí i la poetessa Agustina Rexach, autora d’uns versos sobre “el carrer on jugava amb les amigues / que de grans trobaria de bell nou, / rosses i cimbrejants com les espigues / que no poden saber quin

▲ La torre de les Aigües
[de Narcís Comadira]

◀ El poema corpori
“A de Cinema”,
de Joan Brossa

El monument als defensors

El monument als defensors de Giorna, erigit al bell mig de la plaça de la Independència, és recordat per Roberto Bolaño a *Prosa del otoño en Gerona*: “El soldado raso con la pistola levantada, se diría a punto de disparar al aire, es joven; su rostro está conformado para expresar cansancio.” En la narració inacabada *Un viatge ple de notícies*, Josep Pla passeja per la plaça amb un noruec i aquest, davant del grup escultòric, pregunta: “-I això, ¿és alguna guerra, algun senyor que s’ha fet ric?” Pla li respon: “És l’inevitable general de les poblacions un xic grans. Però, cregui, no paga la pena de ser heroi, perquè quedi justificada una estàtua lamentable.” Tomàs Roig i Llop, que va passar la infantesa jugant en aquesta plaça, recorda, a *L’albada dels sentits*, que el joc preferit dels nois era penjar les cordes de juli de les noies “als braços del general Álvarez de Castro”. Ell i els seus companys no sabien que, com diu Jordi Vilamitjana, “el general no és Álvarez de Castro, sinó Palafox; ben mirat, els soldats, més que barretinats, semblen baturros”. Quan es va inaugurar el monument, l’any 1894, no es va dir que en realitat l’escultura representava els defensors de Saragossa, i que havia estat adquirida de segona mà després de ser rebutjada per la capital aragonesa. Per celebrar la inauguració, la *Revista de Gerona* va editar un número especial, farcit de poesies ditiràmiques en català, castellà i llatí. Lluís Freixas veu el monument amb uns altres ulls en el poema *Plaça amb estàtues*: “S’han aturat les hores al centre de la plaça / des d’on mireu la franja invisible del temps / que us separa dels dies de sang i morts i guerra, / encara amb les ferides obertes a la carn / i les armes a punt contra ningú, inútils.”

▲ La plaça de la Independència

i de paella acabada de guarnir”. Roberto Bolaño, a *Prosa del otoño en Gerona*, es veu a si mateix “caminando por la plaza de los cines en dirección al correo” arran de “las terrazas abiertas para recibir el máximo de sol posible”. Matthew Tree, en el seu periple per Catalunya *Cat*, s’atura en una d’aquestes terrasses “amb butaques de vímet i cambres eficaços” i pren una cervesa “mentre el sol cau, benèvol, damunt el quiosc i el monument” als defensors de Girona en els setges napoleònics. Lluís Freixas, en canvi, en el poema *Plaça amb estàtues*, evoca la imatge nocturna del recinte: “És un diumenge humit, molt més a vora el riu, / i les parelles surten del cine com de cera, / amb el color de nit i llum, contradictori, / de l’última pel·lícula. Se’n van cap algun bar / per defugir l’angúnia del dilluns que s’acosta.” M. Mercè Roca instal·la en un pis d’aquesta plaça la protagonista de la novel·la *Cames de seda*. Assumpció Cantalozella, a la novel·la *Escubidú*, concentra a la plaça una manifestació antifrancista, reprimida per una contundent càrrega policial.

Tant si es va cap a l’esquerra com cap a la dreta, sempre es pot tornar a l’eix fonamental del carrer Nou. *Carrer Nou* és el títol d’un relat de M. Mercè Roca que

▼ El monument als defensors [d’Enric Marquès]

vent les mou”. En el relat *La cadena*, de Sílvia Manzana, el protagonista persegueix a tot el llarg del carrer l’inassabile autobús del transport municipal.

El carrer de Santa Clara mena de dret a la plaça de la Independència, tota voltada de porxos i atapeïda de restaurants. La protagonista de la narració *Breu*, d’Astrid Magrans, dubta de quin és el seu veritable nom: “Plaça de Sant Agustí, plaça dels cines, plaça de la Independència... Mai no em recordo de mirar quin és el nom correcte.”

Just M. Casero, a *Quiosc*, diu que, si Girona fos Venècia, “la plaça seria com una petita San Marco, sense orquestrina, però amb un reconfortant perfum de marisc

retrata la vivacitat d'aquesta via a través de la recepció sonora d'un venedor de cupons de cecs. Al carrer Nou va néixer i va viure Narcís Comadira, i el recorda de casa estant en el poema *Interior amb àvia llegint*: “Cau la tarda / darrere els vidres polsosos del balcó. / Al carrer Nou cada dia hi ha més fressa.”

Santa Eugènia de Ter

Al capdamunt del carrer s'obre la plaça triangular del marquès de Camps, afavorida amb prou feines amb l'homenatge poètic de tres sonets de Lluís Pòrtulas. Allà comença al carrer de Santa Eugènia, on va néixer l'historiador Jaume Vicens Vives, amb l'eixample rectangular conegut com la Rodona, on Prudenci Bertrana va viure amb tota la família. La seva filla Aurora ho recorda a les *Memòries*: “Del balcó de darrera, a casa nostra, a la Rodona de Santa Eugènia, hom veia, en primer terme, l'estesa de verdor del jardí dels avis, tota clapejada de peònies, hortènsies, dàlies o roses. (...) El món, allí, era ample i lluminós.” Ben a prop d'allà es

El setge del mal gust

Sí, viatger, Girona és de pedra: de pedra santa i de pedra sagrada. I avui que tot va tan de pressa, que ja no es fan les cases per als fills, ni per al pròxim, ni per a ningú, sinó per aquell tant per cent que no admet pedres, sinó argamassa; avui, que d'un temple gòtic els rics en farien finques i els pobres en farien grava: avui, que se'n diu progrés de fer eixamples a una ciutat, i d'escampar cases lletges amb les desferres de les velles; que qualsevol mestre d'obres té dret a aterrar monuments, per bestiesa natural i tonteria del que paga; que l'art s'ha tornar democràtic, perquè així el bon burgès hi pugui clavar les ungues i les majories les mans brutes... Avui que tot va de pressa, vésh-hi aviat, oh viatger, que si Girona es tornés rica i, a més de rica, volgués... “progressar”..., amb tres o quatre anys d'adelanto ja no hi trobaries Girona. Hi trobaries una ciutat per prendre banys, per tenir-hi torre, per anar en automòbil... enlloc, i perquè de les muralles n'haguessin fet torratxetes amb vidres vermells... per no veure res: Girona ha resistit molts setges, però el del mal gust és terrible; perquè abans sitiaven amb bales i avui sitien amb diners, i el diner manejat pels tontos, fa més estralls que les bales.

SANTIAGO RUSIÑOL
Girona de pedra

trobava el grup de set cases on va néixer el pintor i escriptor Enric Marquès: unes cases “en renglera paral·lela al riu, totes iguals, planta baixa, vulgars, insignificants, proletàries”, tal com les descriu ell mateix a *L'art, la ciutat i el món*.

A mà esquerra del carrer de Santa Eugènia s'estén el barri de Sant Narcís, d'habitatges de protecció oficial durant el primer franquisme. M. Mercè Roca hi va emplaçar el nucli de l'acció de *Secrets de família*, guió

▲ Santiago Rusiñol
[autocaricatura]

◀ El barri de
Sant Narcís

La ciutat dividida

Les pedres, sí, però també la dona grassa
 Que riu i parla sola i mou les mans,
 Els grisos rònecs d'una tarda lassa,
 Sorolls veïns que es mofen dels envans.
 La nit de noies blanques que s'esquerden
 Per dins, el groc culpable dels llençols,
 Una xeringa a terra, els verds que es perden,
 Els fems dels estornells, els seus estols.
 Exèrcits que travessen la Gran Via,
 Feiners, plens de febrer o de dilluns,
 Els pànics circulars de cada dia,
 Els semàfors, les misses de difunts:
 Obrir els secrets que la ciutat abriga,
 Enamorada, còmplice, enemiga.

LLUÍS FREIXAS

La confederació de les ànimes

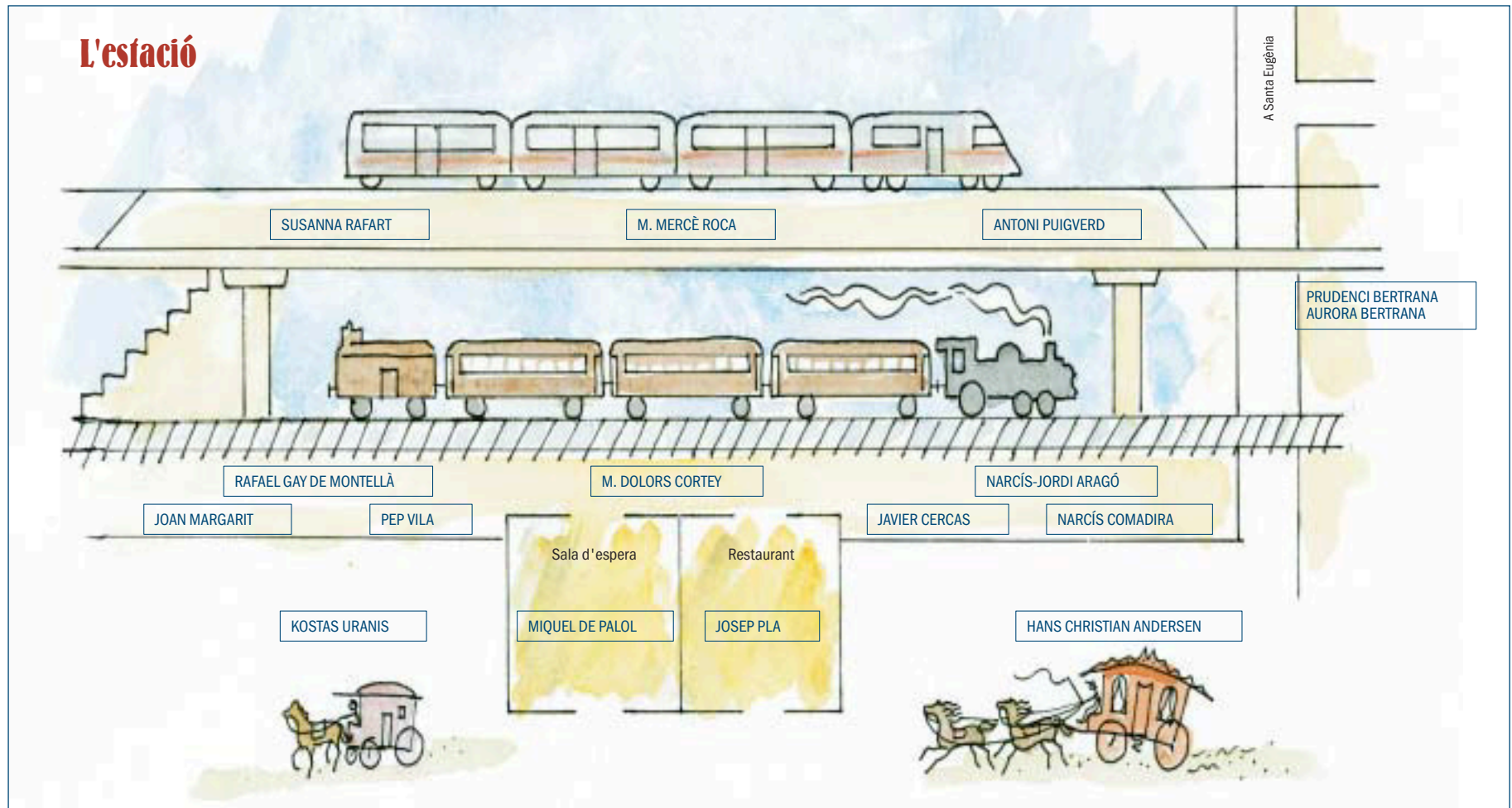
televisiu posteriorment publicat com a novel·la. També hi transcorre l'acció de la novel·la de Natàlia Molero *Aquí hi ha el meu pintallavis*: “Quan sortíem d'escola feia un sol deliciós; les teulades vermelles de les cases del meu barri i els castanyers d'índies del meu carrer em semblaven la cosa més bonica del món.”

Al fons de tot, l'antic poble de Santa Eugènia de Ter era envoltat del paisatge que Prudenci Bertrana descriu a la novel·la *Jol*: “Tota l'amplitud dels camps es feia vistent. Era una quadrícula de gaies coloracions (...) on dominava la nota intensa dels sembrats esponerosos d'una verdor fina i tornassolada. Aquí i allà es destriaven les masies voltades de figueres i d'algun xiprer (...) També es veien agrupaments de verns, sau-

les i pollancre, perfils negrosos de marges assenyalant les vorades dels recs i dels camins, i la recta processó de plàtans espaiant-se al llarg de les rutes.”

De tot això només en resta el record. Entre la literatura i la denúncia, Enric Marquès retrata la situació actual de la vasta ciutat que s'allargassa indefinidament a la riba esquerra de l'Onyar: “Cauen com jocs de cartes les construccions de poca altura —i de molts anys— per donar pas a estandarditzats blocs de pisos, construïts a altura legal màxima. Els especuladors immobiliaris deuen tenir dibuixat un mapa estratègic per resseguir implacablement els possibles solars malaguanyats. (...) L'ofensiva depredadora és de talla, definitiva.” Antoni Puigverd, en el poema *Aspirina*, veu des d'un pis elevat el panorama de la ciutat que creix sense confins, cosida de grues i farcida de “blocs moderns, estrets de pit”.*

Però la ciutat, en el seu límit extrem, sembla perdre la febre de l'activitat frenètica per recuperar un nou clima de barri i, com en el poema de Puigverd, “dorm / un somni de postal tranquil·la”. El novel·lista Javier Cercas, que va viure els anys d'infantesa al carrer Montseny de Santa Eugènia, hi va tornar un dia, de gran, i ho va explicar així: “El meu primer carrer de Girona... Feia molts anys que no hi anava. El vaig trobar ple de marroquins i de gambians, com fa trenta-quatre anys ho estava d'extremenys i d'andalusos, i en pocs metres vaig veure tres esglésies diferents de tres confessions diferents. Llavors vaig pensar que Girona és un món en miniatura (o que el món no és sinó una Girona més gran), i vaig pensar també que aquell carrer era el símbol d'una ciutat lliure i una ciutat forta, perquè les ciutats només es fan fortes i lliures si, en comptes de tancar-se en si mateixes, s'obren generosament al món.”

L'estació

A Josep Pla la vella estació del tren li semblava “esbalandrada i absolutament moscovita”. Només un dia va sentir l'atractiu de l'indret. Tal com ho explica a *El quadern gris*, després de passar una nit en blanc, volia marxar amb l'expres de les sis del matí. Al restaurant de l'estació li van fer una truita “d'una grogor magnífica: semblava un canari”. Després, ja amb l'estómac

tranquil, va sortir a l'andana: “S'anava fent clar. Els ferroviaris apagaven el fanal. La gent començava d'entrar i sortir: el moviment del dia s'iniciava.” En una impressió paral·lela, Miquel de Palol descriu, a *Girona i jo*, la sala d'espera: “La sala de l'estació era buida i fosca; semblava immensa, desmantellada, freda. (...) De tant en tant es veia passar rera els vidres de la porta forana el mosso d'estació, amb la banderola plegada sota un braç i brandant un fanaló encès en l'altre.”

▲ L'estació vella

Prudenci Bertrana, que vivia a la Rodona, va descriure l'andana en el conte *La Margarideta*: “L'estació, els magatzems de càrrega, el dipòsit de màquines, les piles de carbó i la caseta de la bomba s'enfosquien al pas de les nuvolades (...) Després, de sobte, dalt del cel s'obria una clariana i tot s'amarava d'una llum tètrica, d'una brillantor oliosa, fosforescent...” Al final de l'andana, en direcció a França, hi havia el pas a nivell de Santa Eugènia, que feia les delícies d'Aurora Bertrana: “El monstre ferroviari accelerava el seu panteix, les rodes començaven a moure's, el fum de la xemeneia s'enlairava tenyit de vermell. Passava pel meu davant, frec a frec de la barrera que me'n separava. Un moment, tot el meu horitzó restava cobert per aquella gran massa negra voltada de núvols de vapor. Una mena d'infern semblava habitar-la: flames, guspises, llampecs i esbufecs de caldera, grinyols de rodes... El

Aspirina

Aquest matí, com tants altres matins,
 La grip del sol i un cel empiocat
 Deixen cansadament sobre el meu barri
 El vel caritatiu que difumina
 Arbres amb fulles constipades, grues
 I grues (tòtems que també es rovellèn)
 Cases i blocs anèmics dels seixanta,
 Cases i blocs moderns, estrets de pit,
 El verd asmat del bosc que dimiteix,
 Les cintes setinades de l'asfalt
 I el fal·lus imponent d'aquella fàbrica
 Que expulsa un semen gras i cotonós.
 Sota aquest blanc amable, d'aspirina,
 Perd febre, la ciutat, i se m'adorm:
 Les grues sembla que no es queixin. Dorm:
 El trànsit sembla que no tussi. Dorm
 Un somni de postal tranquil·la. Dorm
 I el groc dels arbres es va fent més plàcid.

ANTONI PUIGVERD
Hivernacle

rostre emmascarat del maquinista i el del fogainer es cobrien de reflexos infernals.”

De l'estació sortien els trens cap a Barcelona. En un poema de *Les ciutats*, Narcís Comadira recorda quan, de petit, anava amb el seu avi botiguer a comprar roba a Barcelona. “A trens de matinada, enfredorits, / pujàvem apressats quan els carrers / eren foscos i humits...” A aquells mateixos trens pujava Narcís-Jordi Aragó quan anava a estudiar a Barcelona, segons

explica a *Girona ara i sempre*: “L'estació era lluny, i sempre tenia por que el tren hi arribés abans que jo; sabia que ell s'havia deixondit a mitjanit i que avançava inexorablement des de Portbou (...) Quan arribava, a tres quarts de sis, jo pujava a un vagó gairebé inaccessible, d'alts esglaons i portes que no s'obrien, i m'arraulia en un departament buit i brut, sense treure'm l'abric, amb els peus recolzats en el tub de metall que, a l'alçada de l'Empalme, començaria a acusar el pas de l'aigua tèbia d'una calefacció primitiva.”

A l'estació arribaven els combois, com en el poema *Trens*, de Pep Vila: “Avancen lents, desvagats i somnàmbuls / fins a l'estació, desori últim / on algú que pateix per una fruita / jove o madura, n'espera un mossec.” Hi arribaven Carles i la seva mare a la novel·la *En gris i rosa*, de M. Dolors Cortey. Hi arribaven, quan començava a fosquejar, els protagonistes de *Girona, 1900*, de Rafael Gay de Montellà: “Entre batzegades de les agulles, soroll de ferregams i grinyolar de frens, el tren penetrà sota la coberta de l'estació, pobrament il·luminada per un renglera de fanals de petroli”. Hi arribava cada setmana el pare de Joan Margarit, recordat pel seu fill en el poema *Estació de França*: “Jo tenia tres anys quan vas tornar / del penal de Santoña. / Anaves a Girona a treballar / en aquells trens tan bruts de la postguerra.” També era molt petit Javier Cercas quan va arribar a l'estació de Girona, tal com ho explica en el relat *Los inocentes* i en el pregó *Girona i la llibertat*: “Va haver-hi un viatge llarguíssim i al final una estació negra i aldeana, envoltada d'edificis de llàstima, maltractats per la pluja sense compassió de desembre. Era la ciutat més trista del món.”

L'estació nova, amb el tren elevat, apareix a la novel·la *L'àngel del vespre*, de M. Mercè Roca. La protagonista hi arriba mitja hora abans de la sortida del tren,

▲ La Girona estesa pel pla

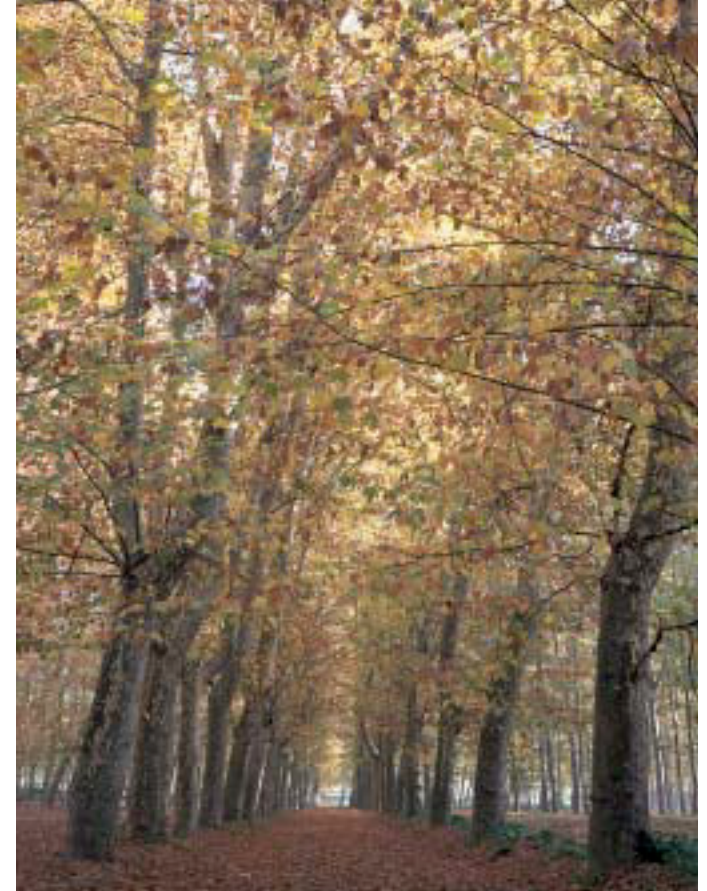
per por de no trobar aparcament: “Pren un te insípid a taulell del bar i després s’asseu en un banc a tocar les escales que pugen a les andanes. Hi ha molta gent. Els qui arriben desapareixen de l’escena sense entretenir-se gens, i els qui marxen pugen les escales de pressa per no perdre el tren.” L’andana del tren elevat és justament l’escenari del poema *Estació*, d’Antoni Puigverd, on es produeix un comiat i es viu el contrast entre l’aventura del que se’n va i la rutina del que es queda: “Mentre t’escolto veig uns llums anèmics / i sento el pes de la ciutat on visc. (...) Puges, el tren arrenca amb parsimònia / i se’l menja la boca de la nit.” El poeta que es queda sent els mateixos desitjos que Susanna Rafart expressa a *Olis sobre paper*: “Anaven a Girona els trens ulcerant l’aire / (...) i el sotabosc cremat de la meua esperança / anhela-va noves vies cap a noves terres.” 🐾

La Devesa i S^t. Daniel

Girona

QUAN EUGENI D'ORS VA DEFINIR Girona com una ciutat “ordenada per una febre del Dant”, va situar l'infern a les muralles, el purgatori als temples i el cel a la Devesa. Tomàs Garcés també va dir que “les branques de la Devesa són més altes que enlloc; volen abastar el cel”. Xavier Montsalvatge i Joaquim Pla, al seu torn, van comparar el parc amb el Paradís Terrenal, estès com ell entre dos rius.

Però la Devesa és un parc urbà i la proximitat de la ciutat monumental és justament la causa de la seva suggestió. Joan M. Feixas ho va descobrir en un sonet: “I sobre la gran ombra dels arbres, solitària, / s'aixeca, mig runosa, Girona mil·lenària.” Molts anys després, quan ja no es pot parlar d'una Girona “mig runosa”, M. Rosa Font retroba la sorpresa d'aquesta proximitat: “El campanar de la Catedral (...) sedueix les capçades dels arbres, els troncs poderosos, les arrels insinuants (...) L'enigma alat del campanar de la Catedral es bressa en el silenci espès i payout de la Devesa i la lluminositat creixent s'extasia amb el misteri de l'instant.” El protagonista de *La gàbia d'or*,

▲ La Devesa a la tardor

◀ La Devesa a començament del segle XX

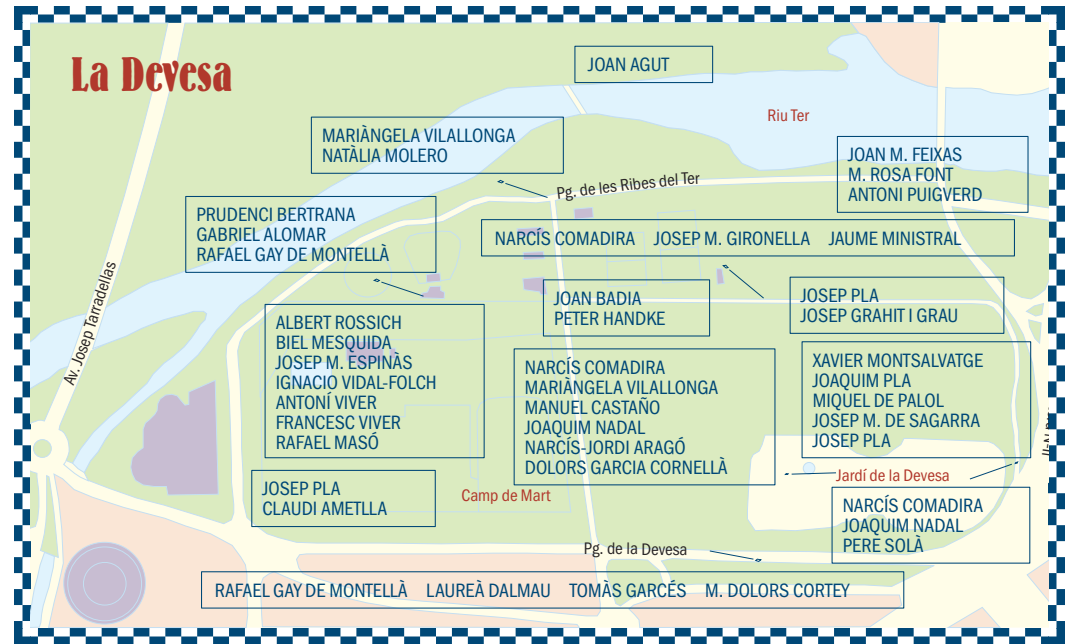
d'Antoni Puigverd, experimenta una sensació semblant en el decurs d'una multitudinària festa nocturna arran del parc: “Al fons, marcant l'espai, la panoràmica, poderosament il·luminada, de la Catedral i d'una església gòtica. Com en un xoc de trens d'alt simbolisme: la massa de pedra contra la massa humana. (...) Em commou i em sorprèn la vistosa presència dels edificis religiosos, enormes i solitaris, en aquesta festa massificada i pagana.”

Les quatre estacions

A cada estació de l'any, la Devesa és diferent. Així ho va deixar escrit Carles Rahola a *La ciutat de Girona*: “Bella és la Devesa de Girona en la primavera triomfant; a l'estiu, en què les grans voltes de fullatge ens resguarden dels potents raigs del sol; en l'agonia daurada de la tardor, amb les fulles d'aram que encatifen el sòl; bella, sempre bella, àdhuc en la mateixa desolació hivernal...” En un text paral·lel, a *Girona, 1900*, Rafael Gay de Montellà parla del platanar “bell a l'estiu quan s'enjoia amb la verdor dels jardins (...), més bell encara a la tardor, decorat pel fullam marcit que tremoleja, i bell també a l'hivern, envaït per la màgica expressivitat de les boires”. En el *Romanç de la ciutat de Girona*, Narcís Masó també fa l'elogi de la Devesa “que és tan rica de color, / tota verda en primavera, / tota d'or a la tardor. / tota fresca i regalada / quan ve el temps de la calor.”

“Els arbres de la Devesa / quan ve el maig ja s'han vestit. / (...) El desmai les aigües besa. / La primavera és aquí”. Això diu el poema d'Agustina Rexach. La primavera del parc és com un ritual litúrgic en els versos de Salvador Sunyer: “La Devesa estrena una escolania de fulla / impúber, sol tendre i ocellam... / Els plàtans fan l'anar i venir de cerimònia: / tot és a punt pel gran pontifical / de primavera!”

Tomàs Garcés, a *Paisatges i lectures*, parla de “la Devesa, ombrejada i opulenta a l'estiu”. Joan Masó, a *Records de Girona*, diu que els que visiten el parc “amb els ulls gairebé clucs de tant de sol de juliol es troben com envoltats d'un ruixim de llum verda que sempre baixa i sempre es renova”. Alexandre Bulart diu que a l'hora “d'un capvespre estiuenc, en què l'oratjol i la fressa de les fulles temperen la rigorosa expressió estival, hom s'hi sent tan bé de cos i d'ànima que és tot un altre”.

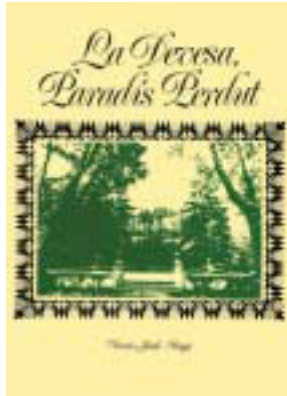

A l'hivern, com en el poema *Crepuscle*, de Joan M. Feixas, “el cel esdevé fosc... a poc a poc, l'arbreda / amb lleu remor s'esfuma, esmortuïda i freda”. Segons Joan Barceló, a *La roda del temps*, a l'hivern la Devesa té “una fredor lineal, despullada i líquida”. Pere Bech, a *Ciutat creada*, penetra en els secrets de l'estació: “L'hivern esdevé nostre. El cel és rígid entre branques seques. (...) El passeig s'estén com l'esquelet d'una nau cremada. (...) El gris encega com una malura de la llum i, en la confusa unitat de tot, es va perdent la forma de la vida.”

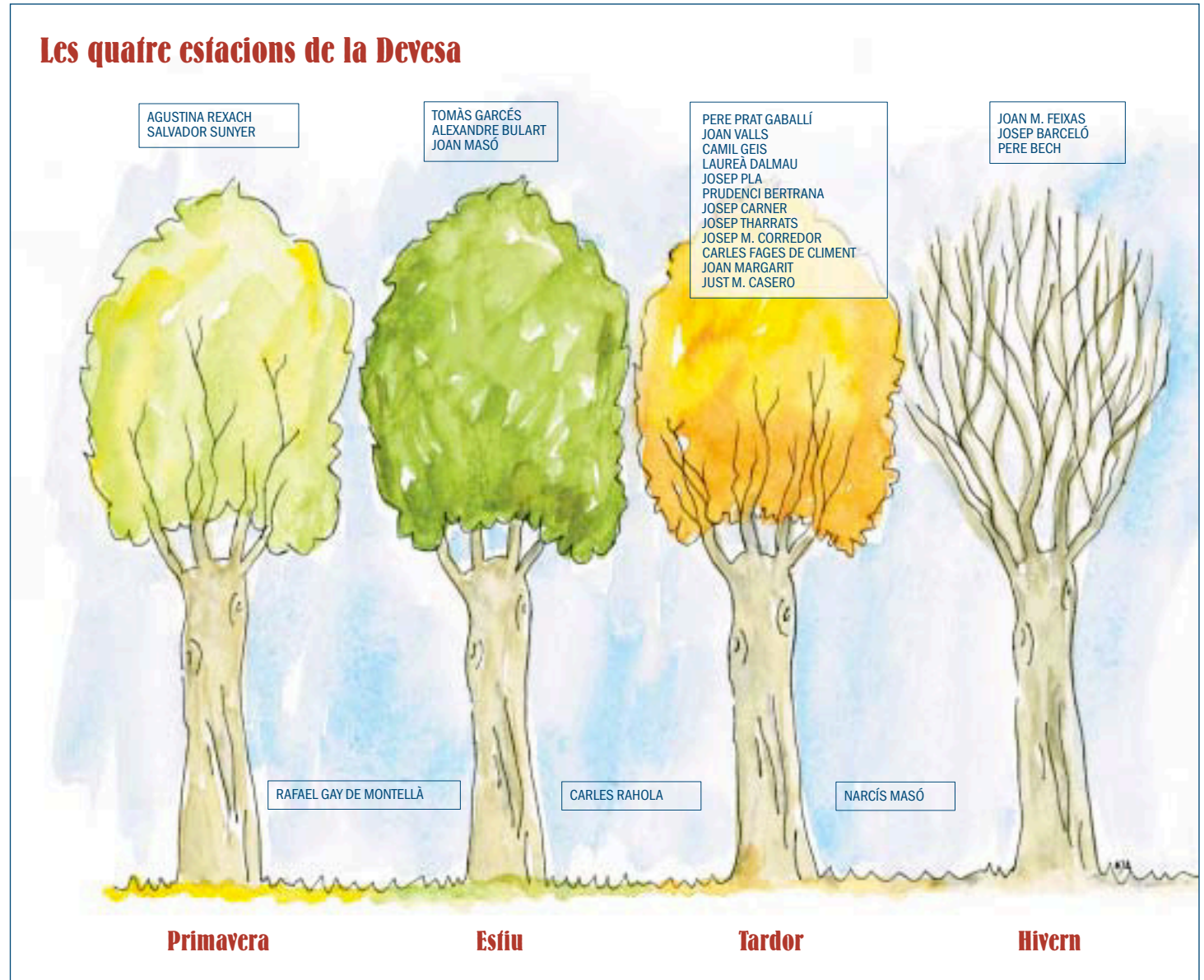
Però la gran estació de la Devesa és la tardor, el moment triomfal del seu màxim esclat, quan “cauen les fulles dels arbres, i el vent / les recargola en sa fresca alenada / i, dins el marc de l'autume naixent, / prenen el to d'una posta daurada”. Així ho diu Camil Geis en el *Sonet elegíac a la Devesa*, com ho havia dit molt abans Joan Valls en el poema *La Devesa*: “El vent

▼ La ciutat monumental des de la Devesa

Les quatre estacions de la Devesa

remou les cúpules i entona càntics bells / mentre les branques branden i les fulles tremolen / esperant, amoroses, el retorn del ocells.” Laureà Dalmau va escriure extensament sobre *La Devesa a la tardor*, quan

els plàtans tenen “un caient de melanconia, amb els seus ors vells i els seus verds-blancs”. Josep M. Corredor va dedicar un article a glossar *L’emoció tardoral de la Devesa*. També Pere Prat i Gaballí havia escrit, a

La Devesa a la tardor

Davall tes prepotentes, immenses ufanors,
Devesa, ja finaren les estivals rialles;
Tu reses al novembre pels hèroes defensors
I llur visió et penetra de feredat, i calles.

Veus una llum fatídica d'horror i d'acaballes,
Ressonen funeraris els esqueixats tambors;
Els hèroes sorgeixen a dalt de les muralles;
Desfets, morents, aixequen les últimes clamors.

D'eix immortal desastre tu en sents tota la glòria.
Et vé una esgarrifança més gran que de victòria.
En l'aire gris, les velles campanes fan un plor.

I és ton orgull immòbil, sota les ratxes fredes,
I destacant-se a exèrcits tes colossals arbredes
Majestuoses, s'inflen en nuvolades d'or.

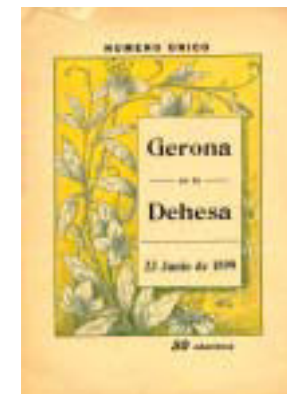
JOSEP CARNER

Jocs Florals de Girona 1906

Simfonia d'un bon dia de novembre: “Quina força més estranya / la tardor que ens acompanya ! / Ara veig / el Passeig / tot cobert de fulles rosses...” Josep Pla recorda, a *Girona*, que “el gran temps dels jardins era la tardor, quan tot novembrejava. Llavors la terra de les avingudes era un fresseig de fulles mortes, i els arbres (...) eren com una immensa brasa freda, tocada d'una resplendor de vinagre, flotant en un tel de boirina mandrosa de color d'absenta pàl·lida.” Al pic de la tardor, *El vagabund*, de Prudenci Bertrana, també anava a la Devesa: “La fronda era una incomparable apoteo-

si d'or i porpra. Els altíssims plàtans del gran passeig formaven una interminable volta, on la llum del sol feia transparentar, amb un guspireig de vitratges, tota una gamma de colors ardents.”

Josep Carner glossa l'estació en el sonet *La Devesa a la tardor*^{*}, i Josep Tharrats lliga la fi de les fulles amb l'agonia del dia en el sonet *La Devesa*: “Les albes i els capvespres autuminals / t'han ungit amb la sang que el sol immola; / tot el cel, damunt teu, es tornassola / i mor amb defallences triomfals.” Carles Fages de Climent, en el poema *Recordant Teresa*, també porta gravada al cor l'estampa tardoral del parc: “Lluny fos, arreu del món damunt l'estesa / dels camins: quan l'autumne arrenca el plor / veuré els arbres silencis de la Devesa / vessant, solemnials, llàgrimes d'or.” Joan Margarit, en els versos

El jardí

Al bell mig del parc de la Devesa s'obre el recinte del jardí. Mariàngela Vilallonga, a *Els arbres*, hi sent “el cant dels ocells, o el soroll d'aigua d'algun dels brolladors, o les tisores de podar i l'escombra de bruc lenta i rasposa d'algun dels jardiners, o les rialles ingènues i alegres d'un nen”. Un nen com Narcís Comadira, per al qual la Devesa va ser “cambra de jocs primera”, “túnel i passadís dels primers passos”. Un nen com Joaquim Nadal, al qual els pares, segons conta a *Girona com a exemple*, el duien els diumenges a fer una “ràpida visita als peixos del brollador dels jardins”. Un nen com Narcís-Jordi Aragó, que guarda entre els primers records, a *La Devesa, paradís perdut*, “la lluïssor vermella dels peixos i l'esclat dels nenúfars a l'aigua del brollador; les barques de paper que llisquen pel rierol del jardí; el boix retallat a tisora arran dels bancs de pedra; el bronze d'una dona amb els pits nus sota un desmai”. La dona de bronze és una figura evocada en el poema *Fidel Aguilar*, de Comadira: “Morí als vint-i-dos anys. Amics li feren / un monument petit a la Devesa.” Manuel Castaño descriu els racons del jardí tot fent memòria de com era *La Devesa d'abans*: “Recordo una gran font d'aigua estancada, / brolladors mai a punt i molt de líquen, / fulles caigudes, tota la tardor / ornant la pedra antiga, dolça al tacte; la pila d'un baptisme que podíem / acceptar, definit al nostre gust.” Entorn d'aquest jardí, Dolors Garcia i Cornellà, autora de *La llegenda del follet de la Devesa*, ha escrit un conte pedagògic, *El vigilant dels cinc sentits*, que permet explicar als nens d'avui, directament sobre el terreny, els eters secrets de la Devesa.

▲ La Devesa
[d'Enric Marquès]

► La Devesa
a l'hivern

El bosc de plàtans

Si la Catalane s'aproximava aleshores de mi, jo la veuria immediatament tota sencera. D'un sol élan, jo li tendria la mà, i bé que ella hagués sempre tingut una aversió per aquest gest, sobretot entre un home i una dona, ella n'hagués trobat res a redir. Jo tindrí a mà per ella les cerregues, aleshores que ella les buscava sempre interminablement al fons del seu gran sac de tela. I, dret, jo començaria aleshores a parlar-li de la selva de platanes a la seva ciutat d'origen, Girona, de aquell dia d'hivern on, en y anant, li hagués passat pel cap, que jo tancava els ulls, després —“Ara mira!”— un brillament que omplia el meu camp de visió m'hagués cegat, el gris dels troncs de platanes l'un contra l'altre, gairebé sense interval·les ni aire, i dels fullatges també grisos barrejats al damunt l'un dins l'altre. Mai encara jo n'hagués vist cap altra selva. Com que al voltant meu hi havia només aquest murmurament d'un gris d'ossos, això era com si la selva de platanes hagués engolit l'espai sencer.

Això era com quan, en dormir, sense adonar-se'n, jo havia estat transportat d'una cambra a una altra —un record en múltiples exemplars que jo tinc de la meua infància, sobretot de la període on la família estava en exili— i que jo em desperto en un lloc desconegut, davant, per exemple, una superfície d'un gris fosc, on jo no entenc res fins aleshores, retrospectivament, el cel de l'alba al damunt de l'una de les fronteres a passar mentre que el gris mòbil al baix és un càrrec de gravilla a l'atràs del camió que serveix a la nostra fuga.

“Quel vertige j'ai eu cette fois-là dans ta forêt!” diria jo a la Catalane a la mateixa nit dels contes.

PETER HANDKE

Mon année dans la baie de personne

de *Llum de Girona*, també expressa el mateix record i el mateix enyor: “Llum de Girona, joia del passat: / en tardes vermelloses de Devesa, / fulles seques, parpelles que s'han clos / i rellisquen damunt del llenç de l'aigua.” Tanmateix, quatre mesos abans de deixar inesperadament aquest món, Just M. Casero va contemplar com “la mort groga” arribava, lentament, als arbres de la Devesa, i va escriure al seu *Quiosc*: “No sé si és crueltat fruitar amb la mort dels platanos gegants. Però de cop, aquell cementiri de malalts se'm torna tot ell una passió de vida, i sento estranyament que, com més ells s'esgoten, més creix en mi el desig de no morir.”

Els visitants del parc

La Devesa és un escenari múltiple, inesgotable. Josep Pla recorda com li plaïa, ajagut a l'herba, “veure fer l'exercici als soldats i desfilars la tropa”. Claudi Ametlla, governador civil de Girona durant la segona República, reviu a les seves *Memòries polítiques* aquesta mateixa destinació del parc: “Van ressonar uns clarins i unes veus militars donant ordres. El camp de Mart, tocant a la Devesa, s'omplí de color i d'animació. Soldats, canons, camions, genets, anaven desfilant pel meu davant.”

El mateix Josep Pla, a *Girona*, i Josep Grahit i Grau, a *Gerundianes*, descriuen les lentes partides dels jugadors de botxes, vell esport dels diumenges gironins. Però l'esport dominical per excel·lència era el de la passejada, recordada per Tomàs Garcés: “Per les amples avingudes, sota la tarda pàl·lida del diumenge, les noies passegen i riuen amb llurs vestits virolats, presoners de les seves mateixes rialles.” Les noies i també els nois, i els matrimonis, com els Parellada d'*En gris i rosa*, la novel·la de M. Dolors Cortey, i les famílies senceres, com ho recorden Joaquim Nadal a *Girona com a exemple* i Narcís Comadira a *La Devesa perduda**.

La Devesa tenia també, i encara té, altres visitants fidels. És, com va dir Laureà Dalmau, “el consol dels avis tremolosos i l'alegria inconscient dels infants”, i deixa caure “una dolcesa patriarcal, de bonhomia, sobre la gent que va a acollir-s'hi per oblidar-hi els tràfecs inherents a tot cor humà”. El jutge Creus, de *Girona, 1900*, de Rafael Gay de Montellà, anava a orejar-se a la Devesa perquè el parc “li obria solcs de desigs, de somnis, de records de coses amables, esperances i cants de vida eterna”. *El vagabund* Innocenci Aspriu (Prudenci Bertrana) hi anava “amb els capellans (Francesc i Antoní Viver) i el subtil i afectuós

arquitecte (Rafael Masó) a fer literatura, a llegir-se mútuament poesies i proses”. El protagonista d'una novel·la inacabada de Miquel de Palol “amb la companyia d'un llibre es perdia per la flongesa de la Devesa, a cercar el repòs i la beatitud que es troba quan s'entra a la nau d'un temple”. En el sonet *El teu nom, entre somnis*, Albert Rossich diu a la Devesa: “Amb rostre adust, altiva m'asserenes / quan estic sol o quan em sé covard.”

Josep Pla també parla de les seves passejades solitàries, sense més ni més, destinades a sentir “que en el món hi pot haver coses distintes de la moneda engrunada que forma la nostra vida general”. Igualment Biel Mesquida, a *La fràgil xifra de pedra*, revela “l'educació de la mirada i del sentit” que van ser, per a ell, les “passejades per la gegantina mesquita gratacesca dels plàtans de la Devesa”. Mariàngela Vilallonga, a *Els arbres*, veu passar pel parc “aquells que de bon

▼ La Devesa des de Montjuïc

▲ Els plàtans de la plaça de les Botxes

matí, abans de començar la jornada de treball, feixuga i rutinària, van a córrer uns quilòmetres per emprendre amb més empenta la feina”. És l’hora en què se sent *El silenci dels plàtans*, per dir-ho amb el títol del llibre de relats que Natàlia Molero va datar a la Devesa. És l’hora en què, com diu Valeriano Simón a *La Dehesa*, “el silenci se apresura / desde las oscuras sendas / y en la altura / cruza un temblor de leyendas”. El punt d’extrem d’aquestes passejades solitàries és el viscut per

Gombó i míster Belvedere a la novel·la de Joan Agut. Quan van visitar-lo, “el parc estava en silenci; de tant en tant, el vent removia l’alt brancatge dels plàtans i una remor, com la de les ones del mar, omplia de Devesa”. De sobte, els dos personatges van posar a gronxar-se, impàvids, entre les altes branques: “S’havien agafat de la mà i, empesos pel vent, planaven damunt el mar de fulles; com dos ocells mandrosos, volaven lentament sobre la Devesa.”

La seducció eròtica

Rafael Gay de Montellà, a *Girona, 1900*, diu que la Devesa és un “parc mozartia propici als idil·lis de la gent jove”. Gabriel Alomar va copsar el seu poder de seducció eròtica: “La Devesa és una delícia de parc que sembla esperar, sota la branca dels oms, el pas de les parelles (...) Hi ha com besos divagant en l’aire i preparats a encomanar-se a les boques, tot passant (...) Hi ha delícies que us desmaiïen a un revolt de camí, com a espasmes d’amor...” Prudenci Bertrana, a *Tieta Claudina*, descriu perfectament el pas decisiu de les parelles des de la zona pública del passeig a la més privada: “Quan la gent va aclarir-se i els jardinetes propers esdevingueren un poc misteriosos, (...) Júlia oprimí el braç de Víctor i l’encaminà dolçament vers la fronda.” És en aquesta fronda, evocada per Narcís Comadira a *Girona, matèria i memòria*, “on, en racons de penombra, els llavis dels nois i de les noies es fregaven desesperadament, on les mirades fracassaven sempre que volien dir tot el que sentia la carn”. Josep M. Gironella, a *Ha esclatat la pau*, fa que els protagonistes hi visquin aquesta experiència: “L’Ignasi va agafar entre les mans la barbata de la Marta i li féu, primer, una besada llarga i suau; després una besada eter-

na. Tremolaven l'un i l'altre mentre se sentien baixar, enllà, les aigües del Ter." L'escena de la novel·la esdevé real i autèntica en la confessió de Jaume Ministral: "Plovia i a la Devesa de Girona els arbres estaven xops. La seva galta era tan prop de la meua que sense inclinar-me li vaig fer un petó. Aleshores els arbres s'esqueixaren, la terra s'enfonsà i les trompetes celestials anunciaren la fi de l'aiguat..." Joan Badia va vessar tota l'emoció d'aquests instants en el poema *Marianna passa la Devesa*: "Mira que al teu voltant —tot té un perfum de sostres, / que és pàl·lid el moment, —que és pàl·lid el teu rostre. / Veus que, de mica en mica, —el pas se't torna lent? / que tot sembla una cambra? —que és un repòs el vent? / que és un blanc de llençol —la lluna entre les rames? / que ara et vacil·la el pas —d'un segament de cames? / (...) Per esbandí el fantasma —dels arbres i els amprius, / ai, Marianna bella, —sort del bateig dels rius."

Tants anys després i vingut de tan lluny, Peter Handke també sent la màgia de la Devesa quan hi passeja amb una amiga gironina, segons explica a la novel·la *El meu any a la badia de ningú**. I és que al parc, com en el relat inacabat de Miquel de Palol, sempre hi ha una parella que "retalla la seva silueta en la cortina verda de la llunyania". Aquesta parella és eterna: Josep M. Espinàs la va veure fa temps, quan escrivia *Ciutats de Catalunya*: "Els passeigs de la Devesa tenen les aèries dimensions del somni (...) Descobrireu, segurament, de lluny, una parella en un banc. Aleshores tota la Devesa sembla ordenada de cara a aquest petit banc i aquestes figures, i tanta generositat us detura la sang al cor." Quaranta anys més tard, Ignacio Vidal-Folch visita el parc, rellegeix el text d'Espinàs i escriu a *El País*: "A la misma pareja u otra muy parecida vi allí el pasado martes, en el mismo banco."

Puntals de la memòria

¿Com podria desfer-me dels teus arbres,
Devesa parc, Devesa nit, Devesa
Crit i cançó, olors i sentiments,
Devesa odi,
I records i propòsits i venjances?

Camp d'aire lliure d'arbres impertèrrits,
Guardes segurs de passes presoneres!

Per nosaltres, nascuts els anys quaranta,
Cambra de jocs primera, primer tacte
De terra i vegetals, d'aigua i de peixos
(carpes vermelles entre els blancs nenúfars
i aigua lliscant entre molsa i rocall:
vell sortidor, vell mirall de tants núvols).
(...)

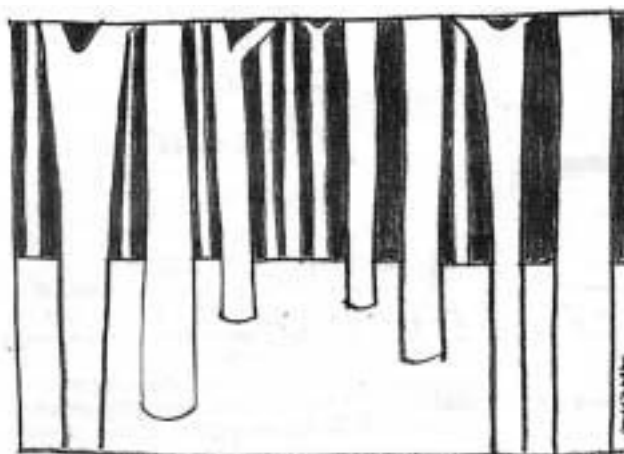
Amics adolescents de tantes hores clares,
Foren nostres els somnis de les nits i els estius.
Sota el dossier dels arbres i els ocells que xisclaven
Teixíem els projectes ferotges de futur.

(...)

Ara aquí sota els arbres, que, més vells que nosaltres,
es lamenten i cruixen de branques i tempestes,
retorbant el jardí de les hores perdudes,
de les pors i dels somnis i el delit,
dels primers desenganys i dels besos més tímids,
dels narcisos sedosos i els antics teoremes,
compremem que ha passat, fugaç, la joventut.

Quan l'alta volta que ens cobria els somnis
sigui un teixit d'esquelets transparents
i aquell cel prim dels hiverns glaci l'aigua
i ja no hi hagi cap coixí de fulles
ni fumerols ni records ni perfums,
¿com ho farem per retrobar la vida
sense aquests troncs, puntals de la memòria,
crits del passat?

NARCÍS COMADIRA
La Devesa perduda

► La vall
de Sant Daniel

La paradoxa ciutadana

Xavier Montsalvatge i Joaquim Pla van dir que la Devesa és “la paradoxa de la ciutat”. Perquè Girona ha viscut sempre d’esquenes a la Devesa. Ho explica Miquel de Palol a *Girona i jo* i ho repeteix a la seva novel·la sense títol: “Els jardins, els passeigs, són d’una pura soledat. La gent defuig sovint la seva acollidora beutat perquè és d’una gràcia massa delicada, perquè exigeix quietud en les veus, harmonia en els passos, serenor en els esperits...” Amb més acritud, Josep M. de Sagarra constata el mateix fenomen a la novel·la *All i salobre*: “Girona viu d’espalltes a la Devesa. No hi vol saber res amb aquells plàtans bellíssims, discordats, allargassats, que sospiren cel amunt amb un desig de respirar l’aire una miqueta més pur. La Devesa representa un escepticisme prudent, una tendra comprensió de les misèries humanes i un refugi ple de bon sentit, davant la ronya medieval i apassionada de les pedres. Però la ciutat no hi vol saber res.” És el mateix contrast que fa palès, aquesta vegada en clau lírica, en els quatre versos finals del poema *Girona a la tardor*: “Sota les voltes, la ciutat encesa / és estrident

► La vall
de Sant Daniel,
l’any 1960

de riures i fanals, / i, cenyida de fosca, la Devesa / dreça milers de branques immortals.”

Josep Pla, tot passejant amb un amic, va descobrir una nit aquesta Girona abandonada i feréstega, i ho va anotar a *El quadern gris*: “Ens asseguérem en un banc del passeig. El silenci era dens, semblava sòlid. No es movia ni una fulla, no hi havia cap soroll. Tot semblava incitar a parlar baix. La Devesa semblava una selva autèntica i real.” Al parc igualment solitari d’avui, Pere Solà hi troba només “l’enfadosa cançó de les llagostes, / el mecànic fresseig dels automòbils, / la sorra i les magnòlies, greus emporis / de la Devesa eterna, vasta, sola.”

La vall de Sant Daniel

Els escriptors que visiten Girona s’enduen la sorpresa de la vall de Sant Daniel. Joan Maragall s’hi aboca un dia i resta “encisat en aquell redós tan fresc i silenciós”. Tres altres escriptors catalans, no gironins, coincideixen a parlar d’ella com d’un racó únic al món. Santiago

Rusiñol, a *Girona de pedra*, assegura que la vall li produeix “la impressió més aspra, més bella, més forta” de tots els llocs que ha conegut. Josep M. de Sagarra, a *All i salobre**, no és menys contundent en l’elogi: “El qui sàpiga mirar les pedres de Girona amb els ulls del cor des de la vall de Sant Daniel, veurà una de les coses més intenses i fines que hi ha a la terra.” Xavier Montsalvatge, per fi, diu que “la malencònica dolcesa del repòs de les coses se sent aquí com enlloc més del món”.

Quan Gabriel Alomar visita Girona veu també, “a l’altra banda de la població, una vall verda, humida, clara”, on “els camins serpegen entre faldes de corbes dolces”. Quan ho fa Octavi Saltor, subratlla a *Visions de Girona* el contrast entre la rigidesa solemne de la pedra i “la gràcia temorega, novícia, de les flors i de les herbes”. Enmig de la vall es troba el poble, descrit per Prudenci Bertrana, a *Foranies gironines*, com un conjunt de cases disperses: “Devers la cloterada, sota uns vells pollancre venerables, hi trobeu un petit edifici de rajols i una esplanada annexa. Aquí teniu la casa consistorial, l’escola i la plaça. L’ègloga subsisteix a desgrat del caràcter cívic del paratge.”

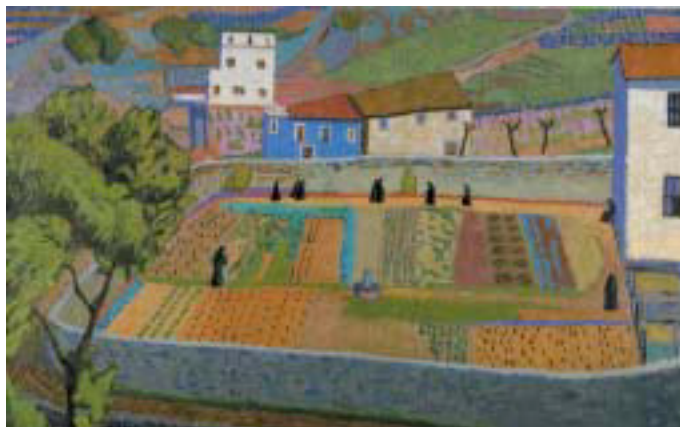
El monestir

Les cases del poble s’apleguen al voltant del convent, habitat per monges benedictines de clausura i tan integrat al paisatge com el va veure Joan Badia a *El pecat de la novícia*: “Vall i monestir són tan plens l’un

▼ El monestir de Sant Daniel

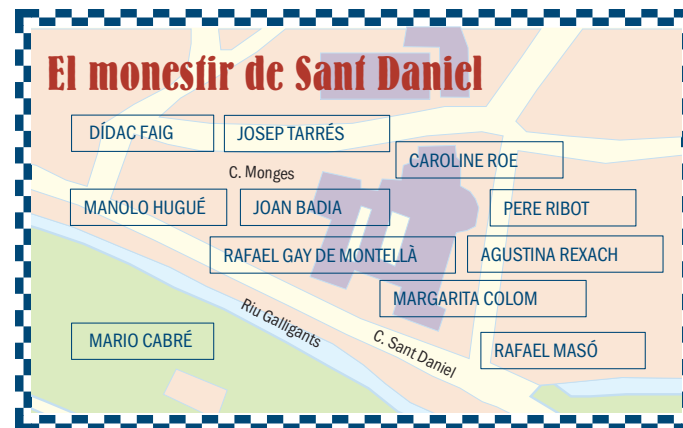

► El pati de les monges
[d'Isidre Vicens]

de l'altre, que fins es deixen el nom. La paganitat que volta el convent és una mica despenjada; hi ha les arbredes fosques del riu quasi cobert de molsa i d'algues; hi ha el vellut d'uns xiprers; hi ha la sang presa de la terra roja; hi ha també una font. Al mig de tot això hi ha el convent.”

En el recinte del monestir transcorre l'acció del conte de Badia, del penúltim capítol de *Girona, 1900*, de Rafael Gay de Montellà, del poema *El Corpus de les monges de Sant Daniel*, de Josep Tarrés, i d'uns quants episodis de *Remeis i traïcions*, de Caroline Roe. Dídac Faig, a *L'alba i el mur*, dedica un sonet al convent, i Margarita Colom, a *Girona, ciutat submergida*, es fixa en el seu claustre, “recinte silent, llacuna / que recull l'aigua del cel”. Manolo Hugué veu el convent des de fora i sent el pes feixuc de la seva clausura: “Au flanc de la montagne, couleur de cendre et sang, / repose une bâtisse aux fenêtres aveugles; / aucun bruit, aucune lueur, c'est le couvent, / jaloux de ses mystères, comme le sont les siècles.” Fins i tot Mario Cabré, en el *Dietario poético a Ava Gardner*, sap que “el Valle de San Daniel / guarda un salmo de doncellas”.

És pels voltants del convent on es pot copsar tot l'encís de la vall; així ho fa Pere Ribot a *La Seu adorant*: “Canten les benedictines / cor obert i sense vel / i recull el càntic verge / la vall de Sant Daniel.” Són uns versos semblants als d'Agustina Rexach, a *El joc de la melodia*: “La vall de Sant Daniel sempre ens somriu / en dies clars i dins les tardes quietes / amb el gran monestir, que vetlla el temps, / on les monges, a cor, canten i resen.”

Els visitants de la vall

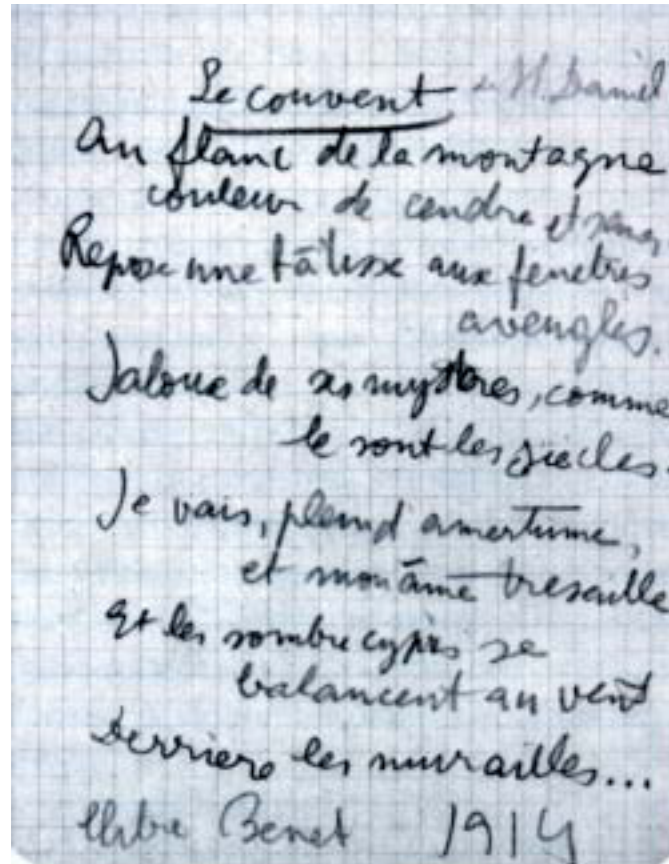
Joaquim Ruyra no s'estava de dir que “la vall verda i melangiosa de Sant Daniel” havia estat “el lloc del meu esbarjo en els anys més frescos de la vida”. Cadascú anava a Sant Daniel per motius diferents, i tots acabaven fent-ne l'elogi. Tomàs Garcés hi va anar “de bon matí, amb un jonc vincladís a la mà i el cor lleuger”, i va escriure el poema *Irem a collir violetes*: “Deixem les pedres del vell temple / i el riu que resa, fugitiu. / El meu amor al temps escapa, / canta en veu baixa com el riu.” Hi va tornar de nit, i va escriure el poema *Nocturn*: “El silenci s'adorm a la vall / on la

El mirador de la vall

“Portal de Sant Cristòfol / -Sant Daniel al fons—, / l'estudiant gallòfol / hi penja les lliçons.” Camil Geis parla així d'aquest indret; Ramon Prior, a *Girona endins*, diu que “els nois que feien campana del Vell Institut o dels Maristes muntaven la seva guerra particular en aquest lloc, qui sap si en memòria de l'escomesa de l'invasor del segle passat”. El camí entre el portal i la torre Gironella és un mirador privilegiat sobre la vall. El ressegueixen, en les seves passejades, els seminaristes de *Dies verges*, de Joan Mínguez: “Surten al camp per la porta de les muralles. Violes pels marges i, als comellars, una sospita de ginesta. Aquests extramurs són una síntesi de la ciutat: la severitat dels merlets (...) queda atenuada per la dolçor de la vall. (...)”

És una vall tan amable que d'antuvi sembla que hi sou nat i us porta a la memòria les sensacions més remotes...” Per un camí paral·lel passen, al cap de molts anys, els seminaristes d'*Estimats germans*, de Josep Valls. Des d'allà albiren “una vall frondosa, ubèrrima, grassa de llavors i de vegetació; vall petita, esclatxa o xaragall de pessebre...” Miquel de Palol, a *Girona i jo*, recorda aquest indret com un dels predilectes de les seves caminades: “Només traspasar el portal de Sant Cristòfol, rera els contraforts de l'absis de la catedral, els ulls i els pulmons s'obrien de bat a bat; hom se sentia sobrevolar damunt aquella vall immensa...” Josep Pla, a *Girona*, descriu amb paraules semblants el mateix panorama i una idèntica sensació: “En traspasar el portal de Sant Cristòfol, una alenada de vent fort i pur ens tocava la cara. Una glòpada de terra i d'herbes fortes —argelaga, farigola, romaní— ens desplaçava, de la pituitària, l'oloreta humida del resclosit ciutadà. La visió d'un horitzó ample ens inflava el pit (...) Es veia el tou verd d'uns carolins, uns prats ondulats, un convent blanc... Era la vall de Sant Daniel, que s'iniciava.”

dolça viola / i el trèbol de bon averany / fan claps entre la molsa. (...) Silenci de la nit, sota els estels. / El vent s'endu l'ombra.” Agustí Cabruja, a *Raïm*, diu que hi anava havent dinat, quan “en aquests corriols / de la tarda, / sempre tan perfumats / i tan sols, / el pas

hi romanceja / amb un aire / enyoradís i dolç”. Tomàs Roig i Llop, a *Girona, arca de somnis*, diu que hi anava “al caient del dia, quan la tarda queia com una au xopa de llum”, i gaudia d’un “paratge on tot és clar, transparent, gràcil i feliç amb la divina joia d’una ària de Mozart”. Josep Tharrats també hi anava els capvespres d’estiu: “El juny feia més límpid l’airecel. / Tot trescant els ramats per la carena / s’encantava la tarda, tota plena / de la bucòlica dolçor d’un bel. / La ciutat jeia al fons, noble i llunyana. / Dins la maragda errant del rierol / agonitzava l’últim raig de sol / mentre es desentranyava una fontana.” Narcís Comadira hi

◀ Manuscrit
de Manolo Hugué

La misèria i la grandesa

La vall de Sant Daniel té la verdor més profunda, molt més romàntica, que la Devesa; aquí les moltes i les hores, tota una botànica arrapadissa i sense caritat, un verd de casulla i de licor de menta, unten els marges i les runes i fan més teatrals i més carregats d'efecte el campanar de la Seu i el campanar mutilat de Sant Feliu i aquell campanaret de Sant Pere de Galligants.

Per comprendre la misèria i la grandesa d'aquest país, s'han de mirar les pedres de Girona amb els ulls del cor, des de la vall de Sant Daniel, i el qui ho sapiga mirar així veurà una de les coses més intenses i més fines que hi ha a la terra.

JOSEP M. DE SAGARRA
All i salobre

▼ Girona
[de Santiago Rusiñol]

anava igualment cap al tard: “Ja de retorn la fosca ens saludava / amb un càlid alè; tendres presagis / ens corrien pel cos. Com una flor / sentíem, cada vespre, que s’obria. / Llavors dèiem un vers entre silencis. / Sant Daniel, el Galligants, Sant Pere, / vells camins de la vall, el cementiri, / fumerols de les cases al capvespre...” El poeta enyora la vall en aquests versos de *Juny* i en els de *Ferran Lobo. P. Restante. Johannesburg*: “Ferran, quan tu tornaràs / ric de silenci i d’escumes, / i un diumenge qualsevol, passejant (...) / es farà fosc, / tornarà gent del bosc / amb xuclamel a les mans, la tarda / que haurà estat calorosa, s’anirà distensant / i correrà per la vall una brisa / d’herbes, de rostoll, / de terra que respira...”

Pere Bech s’acostava a Sant Daniel en moments de desolació, i hi sentia l’emoció que es trasllueix a *Ciutat creada*: “Sense saber per què, sense pensar-ho, un instint ens porta cap a aquesta vall. Com si entréssim a la nostra ànima, totes les coses ens esdevenen germanes.” Santiago Rusiñol hi anava a pintar i a escriure. Miquel de Palol diu, a *Girona i jo*, que “el seu refugi era a Can Fontan, un hostel al peu del camí. Isolat entre els anants i venints de l’establiment, amb la pipa mig apagada, al caire de la taula de marbre, anava omplint quartilles amb la seva lletra menuda i atapeïda, sense a penes afegits ni esmenes”. Prudenci Bertrana hi anava a berenar amb els amics. A *Foranies gironines* explica amb detall les visites a diverses masies, però afegeix que “la vall de Sant Daniel no sols ofrena violetes als romàntics, bolets i espàrrecs als positivistes, solituds als misantrops, recers als empio-cats; també dóna seny i poesia a l’amor. (...) No existeix un sol cor de gironí madur que no servi, de l’afrau de Sant Daniel, la puríssima remembrança d’un instant inefable”. És el cas de Rafael Masó, que hi anava

a festejar mig d'amagat, tal com s'endevina en el poema *Hora baixa*: “Jo sé d'un temps en què els meus ulls amaven / unes parets morenes d'un convent (...) / Oh temps amat! La grisa llum postrera / entre la fina fulla d'olivera / deia tristeses als meus ulls lassats. / Mes de sobte tu eixies aureolada / i era la vall desperta i enriolada / de la llum dels teus ulls enamorats.”

La mà de Sant Daniel

En aquella vall hi havia uns oms tot graciosos, altíssims, que tremolaven per no res, i acàcies, i sobretot, moltes prades verdes i molts lladrucs de gossos, a la vora o lluny. L'orografia abrupta no començava sinó seguint cap al nord, tornant-se a enfilar muntanya amunt. La vall era com un repòs que es donava a la terra. Si la terra hagués tingut una mà, aquella vall de Sant Daniel n'hauria estat el palmell obert. Amb la línia de la vida solcant-lo —el Galligants—, amb la línia del cor —les prades fèrtils i sucoses—, amb el mont de Venus —un tossal propici al somni dels enamorats, a l'amor—. La vall tenia quelcom d'amagat i remot. Amb una font a la seva desembocadura que contenia ferro miraculós. Al palmell d'aquella mà els enamorats somiaven els viatges que farien, n'estudiaven les inclinacions, cap a l'art o cap a les matemàtiques, llançaven profecies sobre el triomf —combinació Sol-Júpiter— o la derrota de les seves vides. De malalties... la mà n'assenyalava poques. Qui sap si gràcies a l'aigua ferruginosa.

JOSEP M. GIRONELLA
Els xiprers creuen en Déu

És el cas de Joan Badia, que va escriure *l'Auca de l'amor d'un instant dintre Sant Daniel*: “A la font, que fa recés, / llençaria el primer bes. / El gripau flautejaria / com aquell que ens descobria. / Al davant d'aquell convent, / ja em vindrà el penediment.” És el cas dels protagonistes de *En gris i rosa*, de M. Dolors Cortey, o d'*Els xiprers creuen en Déu*, de Josep M. Gironella*, o de dos personatges de *La ciutat*, d'Assumpció Cantalozella, que culminen la seva relació física en un racó d'aquest paratge: “No semblava certa aquesta vall enganxada darrera mateix de l'aglomeració de vida ciutadana. De cop, fora del món, dels empedrats i dels ciments, (...) ens vam perdre dins els camins i ens

◀ Sant Daniel
[de Prudenci Bertrana
i d'Enric Marquès]

► La variant de la N-II per Sant Daniel

revolcàrem endins dels nostres cossos damunt la terra nova.” Potser Xulio Ricardo Trigo reviu una experiència semblant en el poema *Vall de Sant Daniel*: “Hi ha els cossos que udolen / i la fressa dels arbres; / tots dos són crits anònims / que irrompen com agulles / en el silenci utòpic de la vall.” Després d’una relació sexual amb un company “possessiu i paternalista”, la protagonista de *Breu*, d’Astrid Magrans, confessa que d’aquell contacte no n’ha tret cap mena de goig, “però els prats de Sant Daniel sempre són un consol”.

Dídac Faig anava a Sant Daniel amb els seminaristes, i ho confessa en el poema *L’arbre confident*: “I torna aquella tarda, sol ben alt, / omplint la vall de jocs i bona jeia. / D’aquell tabac furtiu, doll amical, / Font dels Lleons, el teu secret somreia.” Josep Pla s’acostava a la vall amb els companys dels Maristes, i ho explica, picant l’ullet, a *Dijous a la tarda*: “Trojàvem les nenes de ca la Rosa / i d’altres bordells / que també anaven a passeig / amb els amiguets. / Ens miràvem aquelles parelles estranyes / amb els ulls oberts. / Eren uns ulls de set. / Elles, les pepes, pintades i exhaustes, / portaven, al llavi, un brot de farigola.” A *Girona, un llibre de records*, Pla refà aquelles passejades d’adolescent amb tota la intensitat del record: “Quan hi arribàvem sentíem una alenada d’arrels i de teixits vegetals, de terra molla i llaurada, suspesa en un silenci estàtic i afinat. (...) Seguïem corriols herbosos i profunds, ombrejats, marges estufats per la ufanor botànica...”

La variant de la N-II

Tomàs Roig i Llop, Josep M. Corredor i Xavier Montsalvatge coincideixen a veure quelcom de misteriós en la gènesi d’aquesta vall. El primer diu que és un “bocí del Paradís que Déu es reservà per quan el vulgui tor-

nar a engrandir". El segon parla d'"un alè diví que, abans d'ofèrir-se a la vida, hagués hagut de sofrir una gestació llarga, llarguíssima, dins les entranyes de la terra". El tercer sosté que, en temps pretèrits, els arbres de la vall i els monuments de la ciutat "foren alenats pel mateix esperit creador".

Aquest misteri pregon de Sant Daniel sempre havia estat respectat i protegit. Carles de Bolòs, l'any 1943, encara va poder escriure que, mentre la ciutat nova, en expandir-se, envaïa els dominis d'altres passeigs forans, "el valle de San Daniel permanece immune y continua (...) libre de toda profanación". Cinquanta anys més tard, l'agressió arribaria en forma de variant de la carretera N-II, traçada sobre la vall malgrat l'oposició ciutadana. Antoni Puigverd n'escriuria la crònica en el poema *La terra salvada*: "Ara, a Girona, fan la variant / de l'ena dos per pal·liar l'excés / de trànsit sobre la ciutat (el trànsit!, / monstre modern, com l'hidra de set caps: / si en talles un, te'n creixen dos alhora). / El poder, doncs, ingenu com l'heroi, / cavalcant màquines enormes, lluita / contra aquest mal amb mals contra natura: / perfora l'himen d'una vall bucòlica, / afaita el pubis dels boscos, sepulta / sota asfalt nou les terres de ribera. / Alguns s'hi ha enfrontat, inútilment..." Consumats els fets, van merèixer aquest judici de Dolors Garcia Cornellà: "Hauran de passar molts anys abans la vall no torni a ser glossada de la manera com ho han fet tants i tants bons poetes, tants i tants autors sensibles, tants enamorats anònims..." Ara potser només resta l'esperança d'invocar, com un conjur, els versos finals del *Nocturn* de Tomàs Garcés: "Ai, passa, nit, cap a ponent, / que vingui l'alba per la clina. / (...) Tota la vall reverdirà. I quan / la campana daurada canti el dia, / la violeta i el clavell / li respondran entre la molsa humida." 🌧

La flora de la vall

Un om, un xiprer, una magnòlia i un cedre posats en renglera prop del monestir són com el pòrtic i la mostra anticipada de la vegetació de Sant Daniel. Però cada escriptor troba a la vall els arbres i les plantes que vol. Mínguez hi albira "una sospita de ginesta". Sagarra hi palpa "les molses i les heures". Pla hi veu carolins i arbres blancs i sent l'alenada de les "herbes fortes: argelaga, farigola, romani". Bertrana hi compta "verns, pollanques, alzines i roures" i també "romagueres i arns, llentiscles i castanyers", al costat de "pinars i avellanedes". Badia hi planta un ametller florit, envoltat de xiprers i d'arbrades fosques. Montsalvatge hi troba "oliveres que broden garlandes d'argent". Gironella hi contempla acàcies i "uns oms graciosos, altíssims, que tremolen per no res". Joan Masó hi descobreix "orquídiades flairoses" i fa rams de "xuclamels escabellats". Garcés hi va "a collir violetes", amb "el trèvol de bon averany i el clavell de pastor". Comadira també compleix el ritu de les violes quaresmals, mentre fa l'inventari de "plàtans, i verns, arços i ranuncles, esbarzers i esparregueres" i hi endevina galzerans vermells i "una petita tremolor / de bedoll, / la dolça olor / del fonoll, / la resseca arquitectura / d'una capça de rosella..." Tot plegat, "entre la vaga blancor d'un ametller carregat de vida futura i el groc radiant de les mimoses que puntuen la vall amb la glòria dels seus incendis temporals".

R.I.P.

La Vall de Sant Daniel, que morí
en atemptat el dia 17-3-87.
Es prega una oració pel seu
descans etern.

Fins a Flaçà

TRIAREM UN DIA CLAR I SERÈ, de primavera o de tardor, si pot ser. Després d'uns dies de pluja, per trobar les fulles lluent i l'aigua riallera. O després d'una tramuntanada que hagi esvaït els núvols i les boirades. Sortirem a peu i caminarem per la falda de la primera Gavarra, la que protegeix Girona de les envestides dels vents del nord. Pujarem repetjons i baixarem fondalades. Perquè des de Girona i per la Vall de Sant Daniel volem fer via primer cap al mal anomenat castell de Sant Miquel, que en realitat era una ermita derruïda durant els setges de Girona, i cap a Campdorà després. Ens hi deixarem portar de la mà d'Enric Marquès, que es veia més amb cor de pujar a Sant Miquel que no pas als Àngels: "Molt més curt era el trajecte per pujar fins al castell de Sant Miquel. D'altitud més modesta, la seva aïllada situació, al nord-oest del massís, el converteixen en un magnífic balcó, amb molta vista. La distància: només calen tres quarts d'hora des del convent de Sant Daniel. L'estiu hom hi anava, com aquell qui diu, a passar-hi la tarda, amb un llibre sota el braç... Els diumenges al matí, estiu i hivern, els habituals ens coneixíem tots. Era una passejada, tot man-

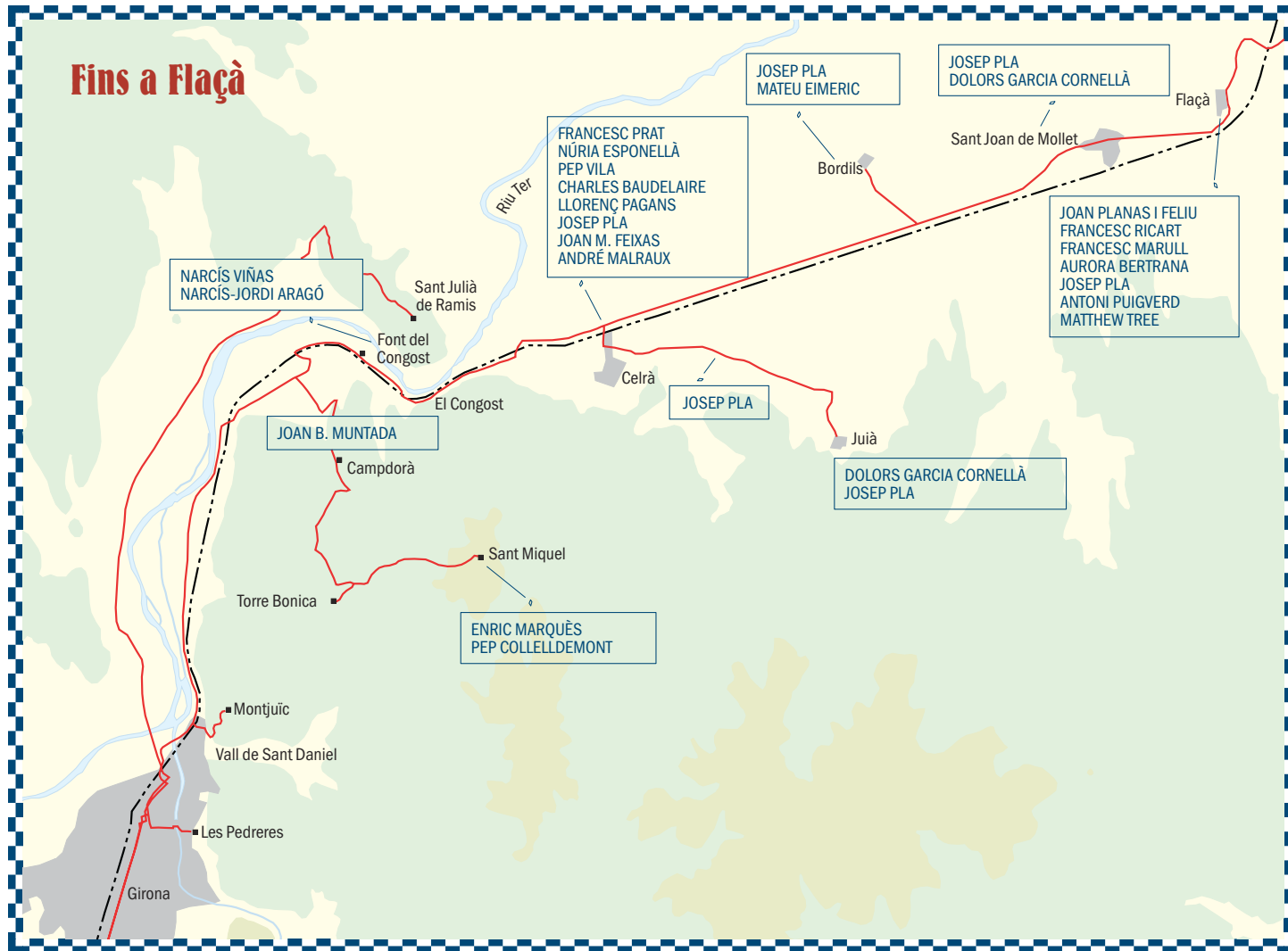

▲ Bordils

◀ Campdorà [d'Enric Marquès]

◀ Charles Baudelaire

tenint animades converses, una bona manera de fer camí, sense sufocar-se, d'intercanviar opinions, en una època en què les opinions es manifestaven menys —els mitjans de comunicació eren pocs i estaven ofegats—, però potser d'opinió la gent en tenia més que avui dia. També anaves coneixent un paisatge i les petges de la cultura pagesa, vigent encara, si bé ja esmorteïda, per raons fonamentalment econòmiques. Arribant al castell, hom podia respirar bé i deixar navegar la imaginació. La proporció a l'esforç era amplament recompensada. Saltant marges es baixava pel costat de

Campdorà, fins a la cresta de Montjuïc.” Marquès parlava de la Girona dels anys cinquanta i ho recordava en un article de la *Revista de Girona* de 1987. També Pep Collelldemont, a *De la Bisbal a Girona*, recorda aquest camí: “els seminaristes pujàvem i baixàvem de Sant Miquel com aquell qui va a fer un tomb per la Rambla. I des de Girona, és clar, no des de Campdorà.”

Però nosaltres sí que baixarem ara cap a Campdorà. Al seu castell va ser escrit el llibre de poemes *Eucaristia*, publicat a Girona l'any 1952 i obra de l'advocat Joan Baptista Muntada i Macau, que havia adquirit el castell l'any quaranta. Muntada, poeta premiat als Jocs Florals, era amic de Carles Fages de Climent i de Salvador Dalí. Agafarem ara la carretera que va fins a la Torre Bonica i

Evocació

A Celrà

Eren els anys seixanta, un banc de fusta
recolzat a la porta; cavalcàvem
les rònegues parets i els munts de sorra
que envoltaven el pati de l'escola.

Ens assèiem impúdics vora el pou
a recer de mirades i de fresses,
enfondats als xiprers ja centenaris
ens instruïem precoçment de sexe.

[...]

El poble era una vall de presseguers
gratada per roderes de tractors;
colles de dones joves en corrua
amb el cistell al braç, nuat el mocador,
creuaven la polsosa carretera.
El vent d'olor de pa grimpava les pujades
fins a recer dels horts;
hi havia raïm verd que espiocàvem

els llaminers de torn. Agosarats,
els nens feien blincar les fulles de morera,
preparaven bombardes de lledons.
I els joves, àvids d'arrambades,
perseguïen alguna adolescent.

[...]

Eren els anys seixanta; pels carrers
plens de rocs i de pols fèiem batalles,
bescanviàvem cromos i segells
i escapçàvem canyissos; vora el Ter
haviem construït una cabanya.

Vingué de nou el maig encisellat
per espines de rosa i d'argelaga;
de la revolta de París, al poble,
ningú no se'n parlava; i nosaltres, feliços,
teníem feina a descobrir empedrats
i fonts picants i congostos frondosos.

NÚRIA ESPONELLÀ
Un vent, una mar

cap a Celrà. I és que, com diu Josep Pla a *El meu país*: “seguint sempre la vall del Ter, arribarem a Celrà, poble antic però sense rastres d'antiguitat”, que té “una església insignificant”. I la xemeneia modernista de la fàbrica Pagans, podríem afegir.

El poeta Francesc Prat va escriure el recull *Larari a “Celrà i Barcelona, 1982-1986”*, segons que consta al final dels textos, un dels quals porta el títol *Als boscos de Celrà, vuit mesos després de l'incendi*. S'hi evoca simbòlicament el paisatge que envolta Celrà: “Un jardí pagès —

més gros, més bell que els que va fer aixecar Lluís XIV a Versalles o els de Felip V a la Granja— devien ésser aquests vessants plens de feixes que ara veiem sota els boscos cremats. Per a construir uns bons bancals on arrelar oliveres i ceps, hores i hores de llum hi varen treballar aquells que descansen. Ara, el sol és ple del perfum de la ruda i sento les converses dels pagesos del segle XVIII i veig només aquell paisatge. / Feixes nostàlgiques, / olor de ruda i tarda: / Tot som espectres.”

També és una *Evocació** nostàlgica del paradís perdut de la infantesa el poema que Núria Esponellà, filla de Celrà, dedica al seu poble en el recull *Un vent, una mar*, on són presents les sessions de cinema —“els diumenges d'hivern a l'Ateneu”—, els paisatges infantils curulls de jocs: “els sembrats eren càlides piscines / on rebolcàvem peus, braços i espatlles”, la casa familiar, l'escola, els boscos, els camps: “hi havia una pallerera rera l'hort / amb un pal d'ametller que coronava / les restes de les garbes i els brots secs”, les fonts, el Ter.

Pep Vila, en una de les notes d'*El jardí de les paraules*, recorda que va néixer a Celrà “damunt la taula de la cuina de Can Medinyà, que servia d'improvisat quiròfan perquè el part venia difícil”, i evoca també amb nostàlgia el paisatge familiar de la seva infantesa: “ara em veig d'espectador, el noi imberbe que era, al pati de Can Medinyà. Recordo la cisterna coronada de flors, el caqui decantat pels anys, unes músiques deixatades de festa major que m'arribaven des de la plaça, la palmera paradisiaca que es desborda per la balconada. Tot m'era pàtria. Per uns moments m'he sentit lliscar pel pendís de la felicitat.” Un altre balcó i una altra música, en el mateix Celrà, són objecte poètic de Francesc Prat a *El soldat rosa*: “Sóc a Celrà. Al vespre, escolto música amb el balcó obert: / la marinada, / que ve del polioli, / perfuma Mozart.”

El mateix Francesc Prat, al text *Espai*, evoca imatges de quan era un nen “i amb el Ter viatja ample cap a la platja de Pals; dins seu els sàlics, els sanguinyols i pollancre; té les balmes de cada riba plenes d’ànguiles.” Deixa passar el temps i se situa en el vespre nostàlgic: “cap a les nou, els raucs de les granotes eren blancs, vehements com objectes sagrats a l’entorn de les bombetes mal penjades que il·luminaven, amb prou feines, el carrer de casa, el Pou Vilà ple d’herbes.”

Als afores de Celrà hi ha la font del Congost, lloc sovintejat pels gironins d’anys enrera per anar-hi a berenar. L’origen de la font és explicat per una llegenda que Narcís Viñas recupera a *La cueva de las hadas*, un conte que publicà l’any 1880 i que acaba amb la descripció de la transformació en arbre del protagonista masculí, l’Albert: “sintió que su cuerpo, creciendo repentinamente y esparramándose por el aire, era convertido, por una fuerza oculta y misteriosa, en tronco y ramas de una frondosa encina, que se tragó y sepultó en su leñoso seno su viviente corazón y su cabeza.” Viñas també descriu la transformació de Sara “que convertida desde aquel desgraciado y triste suceso en fuente, en el mismo lugar de su suplicio, aún hoy día llora su desdicha, manando aguas amargas, cuyo extraño sabor hace que el vulgo las confunda con las conocidas en aquella localidad por su cualidad picante, carbono-ferruginosas.” Just un segle després, Narcís-Jordi Aragó, a *Girona ara i sempre*, recrea la metamorfosi: “Arran del polsós camí de carros trobàvem per fi la font i l’arbre, i jo revivia amb la imaginació la llegenda dels enamorats del Congost: el noi, disposat a abandonar la noia, era castigat i es convertia en arbre; la noia s’abraçava al tronc i plorava tant i tant que es transformava en font. Ara l’arbre era una alzina centenària i l’aigua brollava d’una paret de rajola, el peu d’una pedra que semblava una

La font de Les Escales

Celrà és poble de fonts. Una de les més estimades i freqüentades és la font de Les Escales, que ha estat sovint matèria literària. Francesc Prat la veu així a *El soldat rosa*: “No com un objecte estètic, sinó estimant-lo, participant de la seva vida, miro, admiro aquest paratge de la font de les Escales, prop de la masia que fou el castell de Celrà. No sé dir ben bé perquè s’assembla a la música de Schubert: el cant de l’aigua, els pollancre, la riera humida i fonda vorejada d’esbarzers i falgueres, les cites dels amants.” I així la recorda Núria Esponellà a *Un vent, una mar*: “Els dissabtes anàvem a la font / de Les Escales, allí on començava / el bosc, embardissat, espès i obscur / de les alzines blaves, a frec de ginebró. / Regalimats de sol pels camps madurs / tornàvem enfilant difícils marges, / tallant el vent del món —com deia l’avi / parlant del mal xaloc- i fèiem via / per corriols d’agram i farigola.”

La font de les Escales

▲ El tren petit
a Bordils

làpida de cementiri: Agua-carbónica-ferruginosa-Ayuntamiento-de-Celrà-año-1861.”

Tot i que havia nascut a Cervià de Ter i vivia a París, el tenor i compositor Llorenç Pagans tornava cada any a Girona pel mes de setembre i residia a Celrà, on vivia la seva família. Amic de Baudelaire i retratat per Degas, Pagans va ser admirat també per Carles Rahola i Josep Pla. Mentre va ser vicari de Celrà, Joan M. Feixas i Torró va escriure i publicar un poema *Als Sants Màrtirs de Celrà* i una monografia dedicada a Sant Sixt i Sant Hou. Els màrtirs de Celrà són protagonistes també d'una prosa d'*El soldat rosa*, de Francesc Prat: “Els màrtirs de Celrà, uns nens del segle tercer, grocs i vermells, obren les cortines del cel, sobre les muntanyes del Congost, per besar-nos el front.”

Passat Celrà, i abans d'arribar a Bordils, ens desviarem a Juià, el poble del campanar inacabat, que Dolors Garcia Cornellà descriu així: “l'indret és acollidor tot i estar emmarcat dins d'una certa brusquedat de paisatge que trenca la planera harmonia dels pobles que jeuen vora la vora del Ter.” Josep Pla, que veu Juià

“Baudelaire i Pagans”

Aquest és el títol que Pla va dedicar al compositor Pagans. Explica que va trobar l'article *Du vin et du hachisch* de Baudelaire “per una vertadera casualitat —perquè em vaig emportar amb mi per aquest viatge a la Garrotxa el volum de les obres completes (La Pléiade) del gran poeta.” Més endavant continua: “a mi em sembla segur que tot el que sabé Baudelaire de Pagans, li ho contà el seu gran amic el pintor Manet.

Cada vegada estic més convençut que la clau de la vida de París, de Pagans, fou el pintor Manet.” I afegeix més endavant: “el paper de Baudelaire sobre el vi i la droga és de 1851. [...] En aquest paper, el poeta dedicà dues pàgines i mitja al guitarrista. Li ofereix elogis entusiastes. Això ocupa les pàgines 410, 411 i una part de la 412 de l'obra completa de la Pléiade. Així trobem el guitarrista de Celrà anant pel món, fent una vida de rodamón i de bohemí amb Paganini [...] Baudelaire dóna a entendre notòriament que Pagans tocava millor la guitarra que Paganini el violí.”

Més endavant Pla tradueix alguns dels mots que li dedicà Baudelaire: “Era un home que feia cantar en la nostra ànima els aires més bells, els més secrets, els més desconeguts, els més misteriosos.” El text de Pla és de 1971 i acaba així: “La meua única intenció en parlar de Baudelaire i de Pagans ha estat convidar a la família a creure que la clau de Pagans està en el pintor Manet.” El cert és que el text de Baudelaire no esmenta ni en una sola ocasió el nom del compositor. S'hi refereix sempre com “l'Espagnol”, així: “Mon Espagnol avait un talent tel, qu'il pouvait dire comme Orphée: 'Je suis le maître de la nature.' Partout où il passait, raclant ses cordes, et les faisant harmonieusement bondir sous le pouce, il était sûr d'être suivi par une foule. Avec un pareil secret on ne meurt jamais de faim. On le suivait comme Jésus-Christ.”

▼ Llorenç Pagans,
a l'esquerra
[d'Edgar Degas]

des del tren a *El meu país*, el descriu d'aquesta altra manera: “Juià és un llogarret —Bordils i Juià, diu el rètol de l'estació— que constitueix el Bordils de secà i es projecta sobre Madremanya i el vessant empordanès del santuari dels Àngels. És un bon país, amb la influència antiquíssima del bisbat.”

Tornarem enrera fins al pla, per agafar novament la carretera de Celrà a Flaça, aturant-nos abans a Bordils. Són els pobles de la vall del Ter, la que Pla, a *Notes del capvesprol*, elogia així: “La vall de Celrà, Bordils, Sant Joan de Mollet i Flaça, posada sobre el marge dret del Ter mirant a ponent, tan ben cultivada, amb els bordilencs de l'espai, és d'una placidesa incomparable.” La visió de Pla d'aquesta vall es produeix sovint des del tren. Pla anava molt amb tren. I a Pla al tren li podia passar de tot i, estació a estació, anava desenvolupant la història que ens volia explicar. És a *Escrips empordanesos* que recorda Fages de Climent, a qui va conèixer personalment, i de qui ja havia llegit la *Balada del sabater d'Ordis*, quan se'l va trobar, precisament, al tren. Pla li va comentar que l'obra era molt autobiogràfica, Fages li ho va negar i es va enfadar. Això passava a l'estació de Sils, però “a Celrà, s'havia ja considerablement estovat. Anava cedint. A Bordils, em digué que, en efecte, en ‘El Sabater d'Ordis’ hi havia una gran quantitat d'idees i de coses seves, escrites d'una altra manera, i em demanà que sobretot no ho digués.” A Flaça, Pla va baixar del tren. També pujava i baixava del tren a l'estació de Flaça Antoni Puigverd que al poema *Estació* recorda “el local de la Renfe no s'assembla / al de Flaça dels nostres primers trens.”

Li agradaven tant a Pla aquests pobles i aquesta vall, que a *El meu país* arriba a fer-se'ls seus: “Jo crec que Celrà, Bordils i Flaça són poblacions de l'Empordanet”. Són moltes les vegades que Pla elogia aquest pla de Bordils. Al *Viatge a la Catalunya vella*, per exemple, llegim: “el pla

El pla de Bordils

El pla de Bordils, que va de Flaça i Sant Jordi, per Bordils i Celrà, al congost de Girona, és una de les meravelles del Ter. És un gran paisatge, ric, admirablement cultivat, ordenat, que té un arbre reditici, anomenat el bordilenc. Quan un espai posseeix un arbre que porta el seu mateix nom, alguna cosa hi deu haver. Malgrat l'enorme quantitat de vegades que l'he travessat —amb tartana, amb el tren, amb l'automòbil—, sempre m'ha fascinat i m'ha rejuvenit. No té res de sorprenent, ni tan sols un pont per a passar el riu. No hi ha més que la vida humana i la vida agrària. Jo ja en tinc prou. No vull res més.

JOSEP PLA,
Caps-i-puntes

Bordilencs

▲ André Malraux

► El passeig Eimeric de Bordils

Malraux a Celrà

L'escriptor francès André Malraux va ser, a més, pilot de guerra com el seu compatriota Antoine de Saint-Exupéry. Va venir de París al començament de la guerra civil espanyola per donar suport a la causa republicana. La seva missió va consistir a portar avions a França. Així és que va formar una esquadrilla i va aprendre a pilotar. Sembla que en algun moment va tenir la seva base a l'aeroport de Celrà, en els terrenys on ara hi ha tantes indústries, i que s'hostatjava a l'Hotel Peninsular de Girona. Va ser ferit en combat i va escriure una novel·la, *L'espoir*, que més tard va convertir en una pel·lícula insòlita i única perquè la va rodar ell mateix com a director a Barcelona en plena guerra civil amb l'ajut del govern republicà. El film reflecteix la seva experiència més recent: tracta d'aviadors i avions. Tot i fet amb una gran precarietat de mitjans, la seva veracitat i les circumstàncies que envoltaven el rodatge el fan ser un document impressionant.

de Bordils és una pura delícia terrenal, amb tot l'adorable candor d'un espai cultivat admirablement. A Bordils es fa el bordilenc, que és un dels arbres blancs més bells de la terra." I a *El meu país* el qualifica de "vall lluminosa i clara, però de dimensions més reduïdes que la que fa el Ter en el seu últim curs". Encara en un altre passatge diu del pla de Bordils que "és un pla molt ric". I més endavant retorna als elogis: "Bordils, a més d'ésser el país del pintor Josep Maria Prim, ha donat nom al 'bordilenc', o sia l'arbre blanc que produeix en el país, al costat dels corrents d'aigua, les arbredes més fines i agradables." Les arbredes de pollancre que voregen el Ter són un dels paisatges més bells que podem admirar. Deu ser per la bonesa de l'aire i de l'aigua del Ter que en aquest pla de Bordils tot és exuberant: els horts, les arbredes, els prats.

Li agradava molt menys a Pla l'església de Bordils: "gòtica, de pedra picada, una mica massa alterosa, pel meu gust, tenint en compte, sobretot, el pla que l'envolta, que té la particularitat de presentar una galeria exterior sobre el frontis, termenada amb dues garites sortints, còniques, que de tanta gràcia que volen fer no en fan cap. El campanar forma una altra torre vuitavada, amb els finestrals corresponents i vuit gàrgoles. És un temple curiós i extravagant." Fa efecte l'església de Bordils amb les gàrgoles del campanar, les dues garites que emmarquen la façana i la seva mola pètria.

A Bordils va néixer el 1715 Mateu Eimeric, professor de filosofia, teòleg, jesuïta, autor d'obres llatines com *De vita et morte linguae latinae*, i d'una *Historia geogràfica y natural de Catalunya*. I per la Festa Major de l'any 1920 es van celebrar uns Jocs florals humorístics organitzats per la coral "El pensil" a la casa pairal del senyor Salvador Tallada. Així és que una imponent església del segle XVI, un bell arbre autòcton i un filòsof il·lustrat del segle XVIII serien els elements més destacats d'un poble llarg, travessat per una carretera, la via del ferrocarril i el Ter.

També sobta l'església neoclàssica de Sant Joan de Mollet, que sobresurt de la resta d'edificacions d'un poble que Pla descriu així a *El meu país*: “encastellat sobre un petit pujol, amb una església insignificant, del segle passat.” Dolors Garcia Cornellà es fixa en les similituds de tots aquests pobles del pla de Bordils, quan diu: “mira Flaça, mira Sant Joan de Mollet, Bordils i Celrà. Mira com es donen les mans entre conreus i indústria, amb un ull fitant el futur i l'altre que no s'aparta del tot d'un passat històric que no volen oblidar.”

I ens dirigim, ara sí, cap a Flaça. Hauríem d'arribar-hi amb el tren, com va fer Pla tantes vegades. Per exemple aquella arribada que descriu a *En mar*, en què venia de Grècia i havia agafat el tren a França: “un tren desgavellat i trontollejant em deixa a l'estació de Flaça, a quarts de nou de la nit. Baixat del tren, sento que el país fa olor de primavera”. També Matthew Tree hi passa amb el tren: “travesso Celrà, Bordils, Sant Joan de Mollet, les urbanitzacions de Flaça, fetes per un arquitecte cec”.

Si vinguéssim de Llofriu podríem arribar a Flaça revivint aquell altre viatge de Pla de *Primera volada*, quan es dirigeix a Girona per anar a estudiar a l'Institut: “Passarem Flaça, població freda i desgavellada, i ja a la plana del Ter travessarem Bordils i Celrà. Arribarem al Congost. El Ter portava una riuada de color de fang. A la carretera, que passava entre boscos d'alzines i castanyers, hi feia una humitat espessa i glacial. El meu pare digué: —Ací s'acaba l'Empordà.” També fa olor de primavera avui el poble dels dos trens, perquè, com diu Pla a *El meu país*, “en la història de l'Empordanet, Flaça representa el fet fabulós de baixar d'un tren de via estreta per pujar en un tren de via ampla”. Aquest fet ha marcat profundament el poble de Flaça.

I la gent de l'Empordanet, com el jove Josep Pla, que a *Humor, candor...* recorda “la primera vegada que a Flaça vaig veure el tren gros, amb aquella maquinària de l'express, vaig quedar veient visions. Aquesta admiració durà tota la meva joventut.” I a *Notes del capvesprol*, després de parlar llargament del tren petit, diu que “era un tren que ha deixat en totes les persones del meu temps una viva olor de socarrim, curiosíssima.” L'estació de Flaça és un dels elements constants en la narrativa planiana*.

L'admiració de Josep Pla pel tren és molt semblant a la que havia experimentat un segle abans Hans Christian Andersen, tal com l'expressa en el capítol primer del seu llibre de viatge *I Spanien (A Espanya)*: “Quan van inaugurar-se els ferrocarrils d'Europa, es va sentir el crit que ara s'havia acabat la vella tradició de viatjar, que havia desaparegut la poe-

Un carrer del Bordils d'abans

L'estació de Flaçà

En el transcurs de la meua vida, l'estació del tren gros de Flaçà ha quedat gravada en la meua memòria amb molts de detalls; sobretot la sala d'espera i venda de bitllets i l'andana de l'estació. Aquesta andana ha estat posada de cara a nord i a l'hivern és molt freda —exactament glacial. La gran corba en descens que des del pont sobre el Ter fan les vies de l'estació fins a emprendre la recta de Bordils i Celrà sembla augmentar aquell punt de cosa inhòspita que presenta aquest paisatge ferroviari. La sala d'espera tampoc no és res de l'altre món, des del punt de vista de la comoditat. Els mesos d'hivern, tot el cobert era gebrat. A l'estiu hi feia una xafogor insuportable. Aquesta mena d'establiments tenen a tot arreu un punt de benignitat. La de Flaçà era —i potser encara és— horripilant. Ara: els usuaris del tren petit, que anava primer de Palamós a Flaçà i després fou perllongat fins a Girona i, més tard, fins a Banyoles, no teníem més remei que utilitzar-lo. Ho férem centenars i centenars de vegades, perquè era l'únic camí que teníem per arribar a Girona, a Barcelona o a França. Hi hem suat moltes estones i tremolat com una fulla d'arbre. A l'hivern, davant les tramuntanades sòlides de Flaçà, quan arribava el nostre tren sortíem de la sala d'espera com gossos fuetejats, enfilàvem a cops de colze i de maletes el pujantó del vagó i arribàvem al compartiment del tren, que, si no era escalfat, almenys era tebi.

JOSEP PLA

Notes del capvesprol

L'estació de Flaça

sia dels viatges, i que se n'havia perdut l'encant. Quina bestiesa! En aquest moment va començar l'encant: ara volem a les ales del vapor i davant nostre i al voltant nostre se'ns presenten imatge darrera imatge, sempre canviant; és com si algú ens llancés un ram, ara un bosc sencer, ara una ciutat, muntanyes i valls. Podem baixar del tren per reposar una estona, mirar tota aqueixa bellesa; podem passar volant les coses sense interès, per arribar al terme, amb el vol de l'ocell. És o no és obra d'encant?" Andersen no va poder veure mai l'estació de Flaçà, perquè al seu temps a França el tren només arribava fins a Perpinyà i no hi tornava a haver via de ferrocarril fins a Girona, així és que va haver de fer el viatge de Perpinyà a Girona en una diligència.

Quan finalment es va estrenar el ferrocarril, venien a agafar el tren gros a l'estació de Flaçà molts passatgers, amb cotxe de línia. Com aquell que apareix al capítol VI de *Vent de grop* d'Aurora Bertrana. L'autora gironina converteix el protagonista de la novel·la, en Rafel, en xofer d'un auto "que feia la línia de La Cala a Girona i viceversa. En el viatge de tornada solia recollir alguns turistes estrangers a Flassà". Amb una d'aquestes turistes, Rebeca, en Rafel va mantenir una relació que va acabar amb l'estiu i les vacances. "Quan vingué el mes de setembre, en Rafel l'embarcà en l'auto de línia que ell menava: 'La Cala-Girona passant per Flassà'. A Flassà la féu baixar i l'acompanyà a l'estació del tren. En Rafel no tenia l'obligació d'esperar-lo, al contrari del que passava quan tornava de Girona i havia d'esperar obligatòriament els viatgers que venien de la frontera. Demanà al cap d'estació quan trigaria a arribar l'expres de França." En Rafel no va esperar l'expres. Havia "de seguir l'horari de la línia" de l'autobús.

L'arribada o la sortida del tren suposava tot un trasbals, especialment en determinades èpoques, en què els cotxes particulars escassejaven i l'única manera de viatjar era amb el transport públic. Com quan es va inaugurar la línia de Girona a Palamós, fa més de cent anys. Va ser aleshores que el poeta bisbalenc Francesc Marull va escriure sobre el tren petit. Amb un d'aquests poemes, *L'ordinari*, va guanyar el III Certamen Literari de la Bisbal. En el poema reflecteix el tragí que es vivia a l'estació de Flaça, insòlit i desconegut fins aquells moments: "A Flassà, quant hi arribavam / 'ans que lo carril hi fos, / s'omplia de carruatges / la plassa de l'estació. / Venia lo tren: brunzia / del guarda-agullas lo corn; / la màquina's deturava / fent sotraqueja'ls vagons, / y al obrirse la portella / del reixat, ¡ma, quin soroll! / ¡Quin sarau! Prest agolpant-nos, / traginers y matalots, / los passatgers se trobavan / voltats per tots los cantons."

A Flaça va néixer el capellà i poeta Francesc Ricart. I un altre capellà i també poeta Joan Planas i Feliu va escriure un llarg poema amb el títol *La molinera de Flassà*, que forma part de *Semprevives*, recull dels seus poemes, publicat pòstumament. El poema està ambientat al molí de la Bolla de Flaça, "situat en un paratge ombrívol rodejat d'arbres a tocar la riera de la Pera", segons explica Maruja Arnau. Planas comença el poema així: "Y qui se l'endurà / Tant encisera / La molinera? / Y qui se l'endurà / La molinera de Flassà?" Té tres pretendents la bella molinera, que li ofereixen tot el que tenen. L'un li diu: "Lo Ter rega mas feixas / Y fèrtil fa mon sòl, / De tot seràs mestressa / Si ab mi casarte vols." L'altre era "Lo més rich de Flassà. / Té casas a Figueras / Y camps a Rupjà, / Masos a Torroella / Y vinyas a Foxà." La molinera, però, no acaba de reeixir en la seva tria i roman sola. 🐞

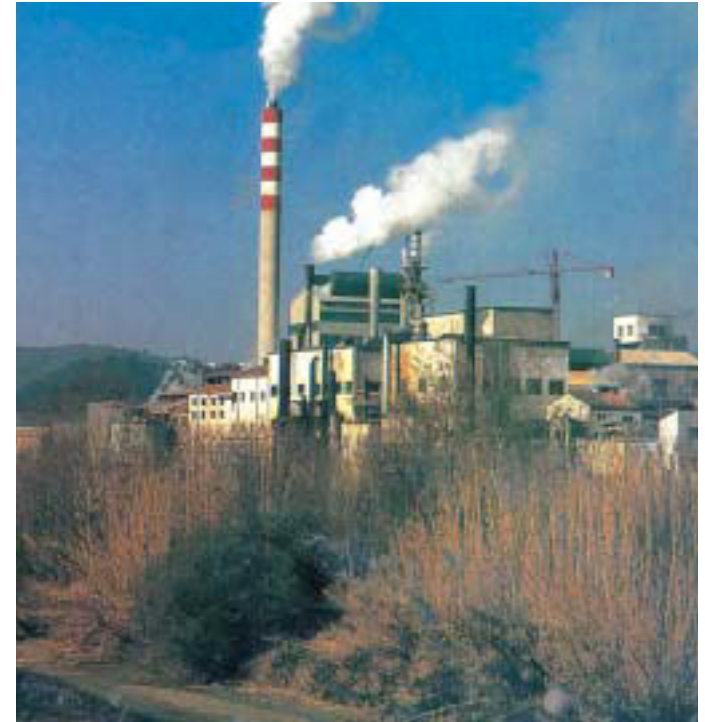
◀ ▲ El molí de la Bolla

Pel Congost

SORTIM DE GIRONA PEL CONGOST. Primer, però, hem de travessar Sarrià de Ter, aquell poble que ha crescut a la riba esquerra del Ter i sobre una vil·la romana. Josep Vicente, a *Catalunya visió 5*, destaca una de les característiques del Sarrià dels darrers anys: la “quantitat enorme de fum que surt de les incansables xemeneies de la fàbrica de paper —molt important, la fumera en dóna fe— que hi ha a Sarrià de Ter.” Després de glossar les virtuts del paper, Vicente afegeix: “Però tenim la impressió que produir aquests fums nit i dia en el nostre temps perfecte i tecnològic, és, a més d’embrutar l’atmosfera amb massa energia, calumniar innecessàriament el paper i molestar d’una manera molt viva els veïns de Sarrià.” Sortosament els veïns de Sarrià ja no han de suportar més la immensa i agressiva fumera que procedia de les xemeneies de la papera, però encara pateixen l’autovia que va partir pel mig el poble a finals dels 50 i primers dels 60.

El camí de Sarrià és el camí de França, el camí dels vençuts, dels vençuts del setge de 1809 i dels vençuts de la desfeta de 1939. Andrés Marijuán, el soldat protagonista de *Gerona* de Benito Pérez Galdós, va camí de França amb els vençuts, alguns ferits, d’altres malalts, tots desesperançats, i explica: “la procesión no podía ser más lúgubre, y el coche del gobernador rodaba despaciosamente. No se oía más que lengua francesa, que hablaban en voz alta y alegre nuestros carceleros. Los españoles íbamos mudos y tristes. Hicimos alto en Sarrià, donde se nos agregaron los frailes que habían salido antes que nosotros con el mismo destino, y con Sus Paternidades a la cabeza, nada faltó para que la comitiva pareciese un jubileo.”

Semblantment de silenciosos i desesperançats anaven per la mateixa carretera Carles Riba i la seva esposa, Clementina Arderiu, amb Antonio Machado. Ho expli-

▲ Sarrià de Ter

◀ Antonio Machado [de Picasso]

ca el mateix Riba en una carta al seu amic Santiago Pey, escrita a L'Isle-Adam l'any 1940: “En vam sortir [de Girona] a darrera hora, quan la ciutat era negra, glaçada per la imminència de la seva ocupació... Dues ambulàncies militars ens duïen, un grup d'escriptors i d'universitaris catalans: el més il·lustre, Antonio Machado.”

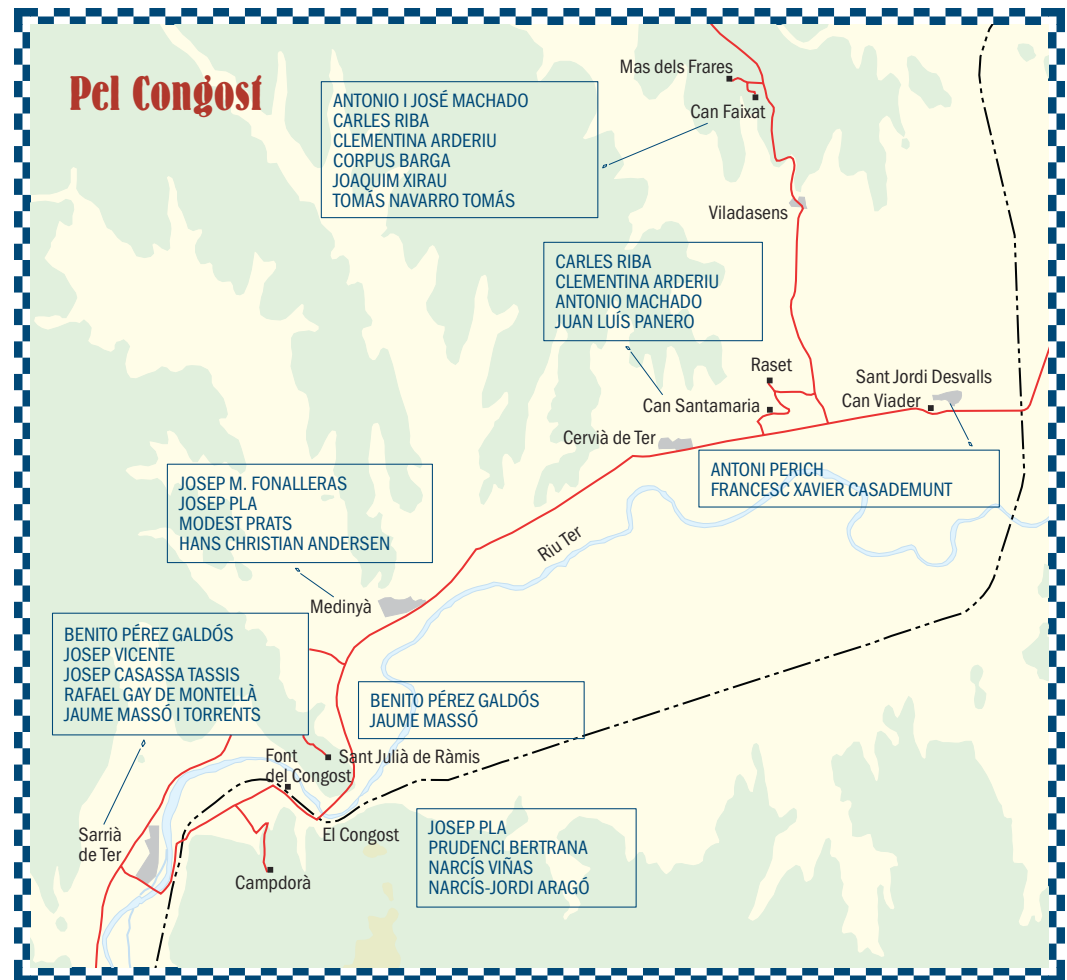
El capellà Josep Casassa i Tassis va néixer a Sarrià de Ter l'any 1903, fill de pares pagesos procedents de Campdorà. Potser el poema “Romanç de la Pineda” dins de *El deber* és la descripció d'alguns afores de Sarrià: “Per a pujar dalt la pineda / no he demanat mai cap camí; / el cor em diu que el que a ella porta / és vorejat de romaní. / Quan sóc a dalt de l'aspra costa /

i el blau del cel no té confi, / cerco un bon jaç teixit de molsa / en la frescal ombra d'un pi, / per a mirar la plana estesa / i els pitxers verds de romaní / que entre ses fulles i ses branques / passa la cinta del camí." També els protagonistes de *Girona, 1900* de R. Gay de Montellà, "pujaven als altiplans de Sarrià de Ter a cercar varietats de numúllits, enterrats per les aigües que en els temps antediluvians havien cobert la planúria."

Sortim de Sarrià pels revolts de Costa Roja. Andrés Marijuán a la *Gerona* de Benito Pérez Galdós diu al Dr. Pau Nomdedéu: "Los cerdos están ya sobre Gerona, y esta mañana los hemos visto en los altos de Costa Roja". Víctor Balaguer va descriure *La llegenda de la Costa-Roja*. I continuem endavant perquè volem arribar al Congost. En Pauet, el protagonista de la novel·la *Desil·lusió*, de Jaume Massó Torrents, tornava de París amb la Kate i es dirigia cap a Girona. Massó descriu el recorregut del tren que, com el riu i el temps, no s'atura: "el temps passava i el temps corria, per més que ell volgués deturar les hores; ja atravessaven el congost de Costa Roja i, deixant l'Empordà enrera, entraven al Gironès, vorejant el riu, qui s'afanyava a fugir; i venia més tard Sarrià i la Barriada de Pedret fregant el carril."

El paisatge és el que va descriure Prudenci Bertrana a *Foranies gironines*: "Més al nord, suaument, les comes dels oliverars i garrigars s'agemoleixen sota el cel. Formen un collet, el portaló del Congost, i per allà us arriba la llum i el respir tramuntanal de l'Empordà. Endevineu la davallada del Ter entre les fites adustes de Montaspre i Sant Miquel." I és el mateix paisatge que veu Josep Pla al seu *Viatge a la Catalunya Vella*, quan tot parlant del Ter i del seu pas per Girona el descriu amb tanta agudesa i precisió: "després el riu abandona les terres gironines i pel congost que anomenem de Girona passa per la porta principal de l'Empordà. Aquesta

porta forma un espectacle meravellós. El congost de Sant Julià de Ramis i de Campdorà —es veu el vell campanar d'aquest poblet per un interstici de la carretera— separa les Gavarres del Terraprim d'Empordà i uneix dos mons diferents: el del tremolar de la marina i el de l'interior, gòtic i tendre, de sonsònia clerical, travessat i ombradís. En el primer hi ha tanta història concentrada que, per evitar la fatiga, la gent no en fa ni cabal. En el segon n'hi ha menys, però la conserven

La llegenda de la font del Congost

Anar a berenar al Congost em semblava una excursió molt llarga: no hi arribàvem mai més a aquell indret amagat, enclotat entre les vies paral·leles del riu, el tren i la carretera. A mà dreta deixàvem Campdorà, que es retallava al cim de la carena, i ens acostàvem cap a la paret vertical de la muntanya sobre la qual penjava, inversemblant, el castell de Sant Julià de Ramis. Arran del polsós camí de carros trobàvem per fi la font i l'arbre, i jo revivia amb la imaginació la llegenda dels enamorats del Congost: el noi, disposat a abandonar la noia, era castigat i es convertia en arbre; la noia s'abraçava al tronc i plorava tant i tant que es transformava en font. Ara l'arbre era una alzina centenària i l'aigua brollava d'una paret de rajola, el peu d'una pedra que semblava una làpida de cementiri: Agua-carbónica-ferruginosa-Ayuntamiento-de-Celrà-año-1861. A l'altra banda del camí, la gran porta d'una tanca, flanquejada per dues columnes, donava a l'immens vestíbul de plàtans sàviament podats per crear un sostre natural. Els arbres, amb els troncs abraçats per una eura espessa i negra, menaven directament fins a la gran avinguda paral·lela al Ter, encatifada de falgueres eternament verdes, per damunt de les quals quatre fileres d'esveltíssims pollancre, d'escorça tendra i de fulles inermes, filtraven la llum i la convertien en una cortina de boira. L'aigua, que es podia tocar amb la mà, discorria mansament, entre aquell jardí encalmat i la nuesa abrupta de les roques de l'espadat de Sant Julià. El riu era lluent i dolç i passava poc a poc, tot reflectint l'argentada ufanor dels pollancre i el perfil esquerp de la paret rogenca. Em semblava com si estigués cansat, i no em costava gaire d'entendre que la fatiga li pervenia de l'esforç de segles per obrir un trau tan gros a la duríssima pell d'aquella enorme muntanya.

NARCÍS-JORDI ARAGÓ
Girona ara i sempre

El Congost

el Congost, formado por altas laderas de montañas que dejan estrecho cauce al río Ter, cuya abundosa corriente serpentea por el duro lecho de rocas que allí encuentra, chocando con las peñas y convirtiendo en espumas el ciego y poderoso empuje de sus mugidoras aguas. A mano izquierda del río y sobre una empinada cima, se divisa el campanario y caserío del pueblo de San Julian de Ramis, destacándose de noche sobre el horizonte como una aparición fantástica que las brumas del río envuelven con su manto; y, a la luz de la luna, aparece como un palacio encantado que flota sobre nubes, cuyos caprichosos contornos semejan como legiones de monstruosas y diabólicas figuras que, en pausado remolino, cambian de forma, posición y actitudes, a merced del callado viento que revuelve y agita sus densas y vaporosas masas, constituyéndose en oculto y mágico autor de tan misteriosos y disolventes cuadros.”

envasada a les vitrines dels museus i l'administren amb una parsimònia més aviat discreta.” Però més enllà del Congost les terres encara són del Gironès.

L'any 1880 Narcís Viñas Serra publicava a la *Revista de Gerona* la seva versió de la llegenda de l'Albert, el noi que es converteix en arbre, i Sara, la noia que es converteix en font, la font del Congost, que, segons Maruja Arnau, pertany al municipi de Celrà. Viñas, a *La cueva de las hadas*, descriu també el pas del Congost: “A dos leguas, aproximadamente, de la ciudad de Gerona y en dirección al Norte, encuéntrase el paso conocido por

També Narcís-Jordi Aragó, a *Girona ara i sempre*,* descriu la llegenda de la font i el Congost, un lloc que li semblava “amagat, enclotat entre les vies paral·leles del riu, el tren i la carretera. A mà dreta deixàvem Campdorà, que es retallava al cim de la carena, i ens acostàvem cap a la paret vertical de la muntanya sobre la qual penjava, inversemblant, el castell de Sant Julià de Ramis.”

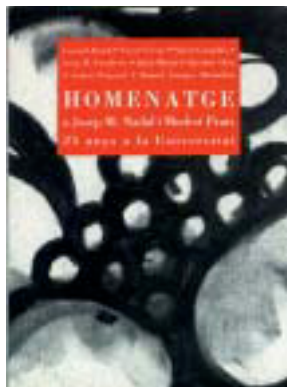
Tant si seguim el curs del Ter com la carretera, l'autopista o la via del tren, arribarem a Medinyà. Podem passar de llarg, perquè tradicionalment el poble de Medinyà ha estat terra de pas. Així el va veure l'escriptor Hans Christian Andersen en el seu viatge a Espanya l'any 1862, i així ho va deixar escrit en el seu dietari en el text corresponent al 6 de setembre, quan el va travessar amb una diligència que havia agafat a Perpinyà i l'havia de portar fins a Girona per tornar a pujar al ferrocarril. Andersen descriu aquest camí i detalla especialment el pas del Fluvià a Bàscara, sense pont i pel mig del riu, per afegir tot seguit: “Haviem deixat el poblet que es diu Medinyà a la tarda i, en apropar-nos a Girona, la circulació per la carretera s'anava animant més i més. Hom podia creure que hi havia una gran festa o fira; vàiem vestits pintorescos, gent molt bonica; dones eixerides que reien, xerraven; els homes muntats en mules portaven manta i fumaven cigarrets de paper, d'aquells que tot-hom ha de cargolar.”

Però avui ens hi volem aturar, a Medinyà. I volem pujar fins al castell que corona el poble i visitar l'església, i a la rectoria seure amb Modest Prats, que ja ens espera, i conversar amb ell, voltats de llibres, tants, que van fer exclamar a Josep Pla: “Carai, carai! Quina biblioteca més important! Té molts de llibres, vostè aquí. A les rectories no n'hi ha gaires, de llibres. Abans

▲ Medinyà, avui i ahir ◀

sí que encara n'hi havia algun.” Era el 31 de març de 1980 i ho explica Josep Valls a *Pla de conversa*. I és que, durant els darrers anys de la seva vida, Josep Pla va compartir taula i conversa amb Modest Prats unes quantes vegades. A *Darrers escrits*, Pla inclou un paper que titula *Joan Coromines al Mas Pla.- 2 de febrer de 1980 dia de la Candelera*, on explica: “Tinc una relació molt interessant amb el senyor rector de Medinyà, amb mossèn Prats, també filòleg, professor a Girona i a Barcelona, que és un gran admirador del senyor Coromines. Teníem intenció, tots dos, d’anar-lo a veure a Pineda, que és on ara resideix. No poguérem lligar caps i no hi anàrem. Vaig dir al reverend que vinguéss a tres quarts de quatre i així succeí. Era la primera vegada que se saludaven particularment. Un grup important de professors de català escampats pel món tingueren una reunió i Coromines la clogué parlant de la paraula ‘pair’. Conferència extraordinària. Mossèn Prats quedà fascinat i en parlàvem molt sovint.”

► La rectoria de Medinyà

Un cop a la rectoria de Medinyà, ressegurem el passatge que descriu Josep Maria Fonalleras a *L’urna, grega potser*. Fonalleras fa protagonistes del seu relat Josep Maria Nadal i Modest Prats, del qual descriu la casa de Medinyà i el seu entorn: “Van dormir a casa del sacerdot, una rectoria que era part d’un antic castell, il·luminat de nit. La mare del sacerdot (natural de la Cerdanya) els va preparar unes pomes de relleño. Van passejar pels voltants del castell (una hereva dels antics marquesos hi tenia gossos i cavalls) i el sacerdot va ensenyar al catedràtic la façana barroca de l’església (un barroc popular) acabada de restaurar. Les cendres, les van escampar al peu d’un acant, vora la tanca dels cavalls.”

Va ser a la rectoria de Medinyà, parròquia d’on era rector, on Modest Prats va escriure entre el 25 de maig i el 27 de juliol de 1984 un article setmanal al *Punt Diari*, en forma de carta, en una col·laboració que va durar deu setmanes. Totes les cartes són datades a Medinyà. En la *Carta en l’aniversari de Carles Riba*, dirigida a Narcís Comadira, acaba amb aquesta referència carneriana i al seu entorn més immediat: “si no veniu aviat, no quedaran albercocs *al vell albercoquer*”. Encara avui senyoreja l’entrada de la rectoria de Medinyà el vell albercoquer, al costat d’un vell arbre de l’amor i davant per davant d’un enorme nesprer. Des d’aquesta rectoria, penjada dessota la mola del castell, mirador privilegiat a quatre vents, Prats descrivia les sensacions de diferents moments i temps: “reposo en la contemplació de les ‘coses benignes’; defujo aquells paisatges que no tenen una mida humana i no caben, per tant, sencers dintre la nina; els vents de ponent em fan venir migranya, i, en canvi, em deixen l’ànim en el punt just les llevantades grasses que fan cantar la pluja sobre les fulles tendres dels

arbres o sobre les teules que ressonen amb tons greus d'orgue ben afinat. Només tolero bé la rauxa monstruosa d'un tramuntanal que es rebolca inaferrable en uns atacs de bogeria còsmica, però retalla les carenes amb la precisió clàssica d'un cisell, i dóna al cel la tibantor serena d'un blau intens i net.”

Sota un cel net de tramuntana retornem al camí que mena cap a França, però no anirem tan lluny. Volem aturar-nos a prop de Cervià de Ter i recordar una estada i uns hostes tristos. A finals del mes de

gener de 1939 dins d'una ambulància de guerra fugien cap a l'exili per la carretera de Barcelona vers la frontera francesa el poeta Carles Riba i la seva esposa Clementina Arderiu. Quan van ser al trencant de Cervià, el vehicle es va aturar per recollir dos viatgers més, un altre poeta, Antonio Machado, i la seva mare, que també fugien cap a França. Els destins de dos grans artífexs de la paraula es van creuar durant un trajecte no volgut i ben malaurat. Des del dia 23 fins al 26 de gener, Machado i la seva mare s'havien hostatjat a can Santamaria, a Raset, prop de Cervià de Ter. L'escriptor Corpus Barga descriu l'estada de Machado al mas: “Don Antonio pasaba las horas al pie de la ventana contemplando el campo de Cataluña. Deseaba vivamente verlo para contarlo. No le había sido posible visitarlo antes por la carencia de vehículos. Esa contemplación del campo era su mayor placer, lo miraba, lo acariciaba con la mirada.”

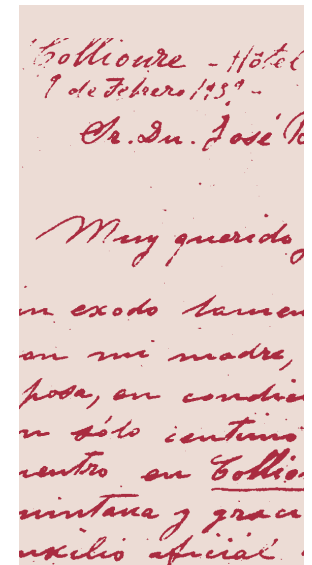
Machado moriria i seria enterrat a Cotlliure el 22 de febrer de 1939. Riba seguiria el seu exili fins al retorn a Catalunya l'any 1943.

El pas fugaç de Machado per Cervià és rememorat per Juan Luís Panero, el poeta d'Astorga que fa anys que

◀ El Mas Santamaria de Raset

◀ Placa al Mas Santamaria

▼ Últim manuscrit d'Antonio Machado: carta a José Bergamín

▲ Antonio Machado
[de Pujol Carandell]

▼ ▶ ▲ El Ter

Cervià de Ter

(Relectura de Antonio Machado)

Aquí fue o pudo ser, es igual,
en este caserón que aún se levanta,
absurdo y gris como un abrigo viejo.
Cerca, en el río, húmedos chopos, arcos de álamos,
—Soria tan cerca y lejos—. Un hombre silencioso
hace escueto balance de su vida.
Después lo esperan apretujadas carreteras,
montón de gentes, sudor de miedo y muchedumbre,
cansados huesos, cenizas casi transparentes
y el vagón de la muerte y el hotel final.
Más tarde, banderas de derrota, hueca palabrería,
torpes discursos, aburridas canciones,
todo lo que él odió, el falso decorado,
la retórica inútil, colorines de sueños.
Junto a este río que, contaminado, sigue pasando
hacia la mar, hacia la nada,
le despido y le nombro, recordando,
repitiendo, unas pocas palabras verdaderas.

JUAN LUÍS PANERO
Poesía Completa

Sant Jordi Desvalls,
◀ avui i ▼ ahir

Xavier
Casademunt

viu a Torroella de Montgrí, en el poema *Cervià de Ter* (*Relectura de Antonio Machado*)*. El mas Santamaria, aquell “caserón que aún se levanta, / absurdo y gris como un abrigo viejo”, és molt proper al Ter, i Panero l’associa inevitablement amb el Duero: “Cerca, en el río, húmedos chopos, arcos de álamos, / —Soria tan cerca y lejos—.” El Ter i el Duero agermanats en aquest poema, com els pollancre i “els chopos” de les voreres d’un i altre riu. I can Santamaria, ja fet literatura per la breu i trista estada de Machado i pels mots de Panero que ho recorden.

El compositor Llorenç Pagans, protagonista d’unes pàgines en prosa de Charles Baudelaire va néixer a Cervià de Ter l’any 1833. De gran, però, quan tornava de París, residia a Celrà, on va anar a viure la seva família.

Més enllà de Cervià i ja als límits més meridionals del Gironès, trobem Sant Jordi Desvalls, que

► El Mas Faixat
de Viladasens

Dos masos per a un exili

No només a Can Santamaria i al Mas Faixat, sinó a tot Cervià de Ter i a Viladasens recorden i volen recordar el pas d'escriptors i intel·lectuals que fugien de l'opressió cap a un país lliure el mes de gener de 1939. La memòria col·lectiva d'aquests llocs ha preservat el relat verídic d'uns fets que s'ha anat transmetent oralment d'una generació a una altra. I al seu costat la memòria escrita ha deixat constància també del darrer viatge d'Antonio Machado i la seva mare. L'any 1972 es publicava a *Destino* el text guanyador del "VII Premio de Reportajes de Manuel Brunet". El seu autor, Francisco Jerez Gallego, descriu així Can Santamaria a *Invierno 1939: el último viaje de Antonio Machado*: "La masía es grande y señorial. En la parte de atrás hay un pequeño patio caldeado por el débil sol invernal de este 27 de enero. Allí los encontramos. Machado, bastón entre los dedos, traza jeroglíficos de melancolía en el pavimento. Junto a él, nerviosos e inquietos, los doctores Trías, el escritor Corpus Barga, Navarro Tomás, director de la Biblioteca Nacional; el profesor Juan Roura, José y Joaquín Xirau, éste último catedrático de Filosofía en la Universidad de Barcelona; Enrique Rioja, el neurólogo José Sacristán, el geólogo Royo Gómez, Ricardo Vinós, el médico José Puche, ex rector de la Universidad de Valencia; José Pous y Pagès y el poeta Carlos Riba." I Corpus Barga a *Los pasos contados* descriu d'aquesta manera l'estada a Mas Faixat: "Fuimos de noche al punto de reunión, una hermosa, y debía de haber sido abundante, masía catalana. Allí había un buen golpe de profesores y estaba Antonio Machado con su madre, su hermano José, el pintor, y la mujer de éste. Estaba sentado, bebiendo una taza de leche condensada que no acababa de diluirse en el agua por más que él la removía con la cucharilla antes de cada sorbo. [...] Machado tenía su inseparable bastón entre las piernas. Nos pusimos a hablar tranquilamente, como en un café madrileño de su época."

► El Mas Santamaria
de Raset

“per la seva situació, és bàsicament un poble empor-danès”, com afirmen Sílvia Planas i Narcís Puigdevall. Sant Jordi és un poble petit, però va tenir un gran mestre, Francesc Xavier Casademunt, que va deixar un magnífic record al poble. A la revista de Sant Jordi, *Paraules al vent*, en un número extraordinari es van publicar els escrits del mestre. I és que a Sant Jordi les *Paraules al vent* són les que recullen i fixen la memòria històrica del poble, com la *Narració de los sis anys y quatre mesos que los francesos han estat en Catalunya, contant de los primers de febrer de 1808, fins als primers de juny de 1814*, original de mossèn Antoni Perich i Viader, fill de can Viader de Sant Jordi, avui can Barceló.

Si el riu Ter posa la frontera a Sant Jordi Desvalls pel sud, una carretera el comunica amb el darrer poble al nord del Gironès, Viladasens. Allà, al Mas Faixat, a les afores de la població, es va tornar a aturar la caravana d'intel·lectuals que fugien a l'exili aquell dolorós gener de 1939. La nit que van passar a Viladasens va ser la darrera que els germans Machado i la seva mare, Riba i la seva esposa, Corpus Barga, Joaquim Xirau, Tomás Navarro Tomás i d'altres passaren en territori espanyol. José Machado, a *Últimas soledades del poeta Antonio Machado*, explica l'estada al mas: “El poeta, en esta noche de horrible pesadilla, parecía una verdadera alma en pena entre aquella desasosegada multitud. [...] Entumecido y agobiado, guardaba el más profundo silencio, viéndose rodeado de todas estas gentes que [...] recogían sus pobres bagajes de maletas, sacos y bultos de las más extrañas formas, para seguir el triste camino del destierro.” El mas pertany a una família de metges de Barcelona i va ser gràcies a Josep Puche, també metge i exrector de la Universitat de València, que tots ells van poder refugiar-se allà. 🐾

◀ El Mas Faixat

◀ Placa al Mas Faixat

A redós dels Àngels

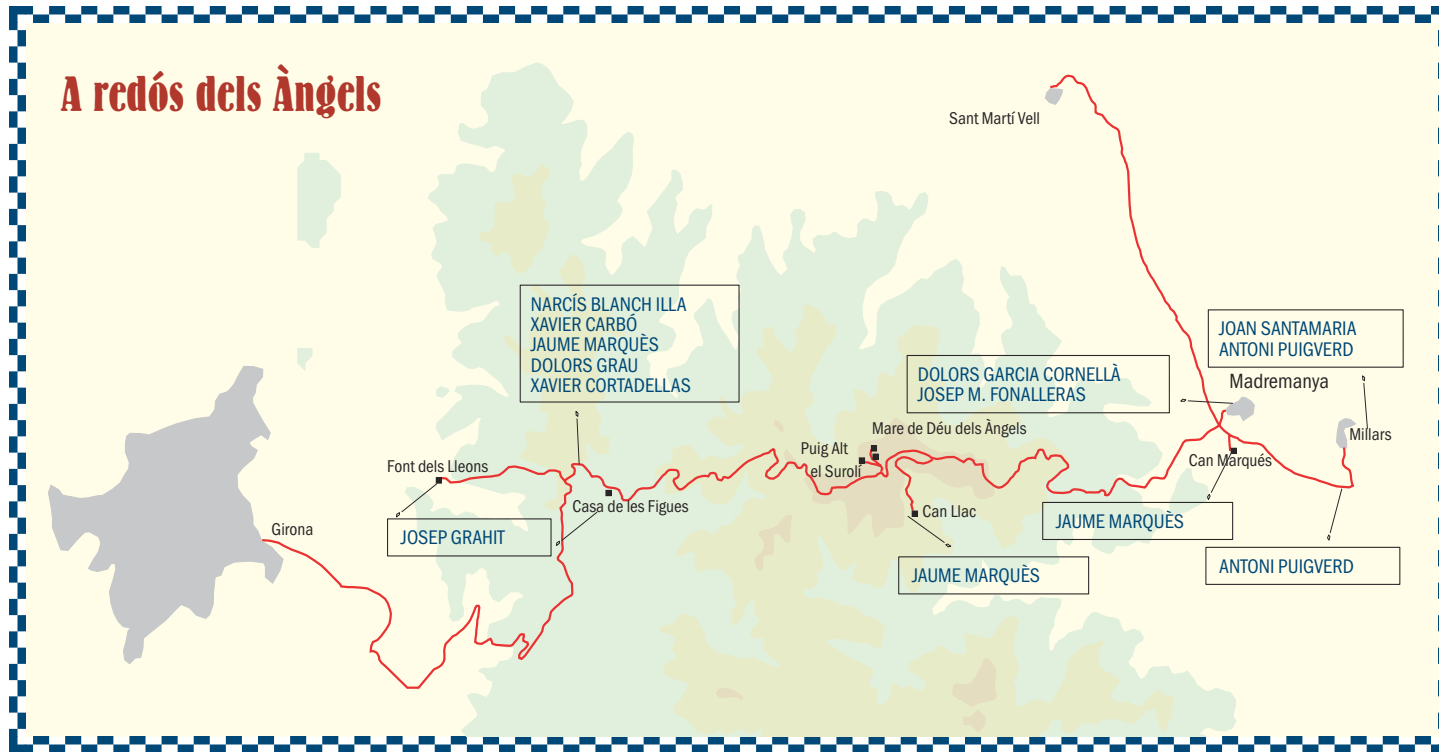
L'AMENITAT PAISATGÍSTICA I ARQUITECTÒNICA del vessant nord de les Gavarres ha atret l'atenció de gents vingudes d'arreu. Potser perquè Sant Martí Vell es troba en la que Pla anomena, a *Tres guies*, “la porta de Girona”, una de les entrades naturals de l'Empordà: “el curs del Ter, a la seva part central, que penetra a la comarca per la porta monumental del Congost, entre Sant Julià de Ramis i Sant Martí Vell”, ha estat el lloc escollit com a segona residència sobretot per dissenyadors i arquitectes, quasi a cada casa un. Sant Martí Vell es recalca d'esquena a les Gavarres, enmig d'un entorn dolç i amable. Per a Antoni Puigverd, Sant Martí Vell té “un gòtic modest i rural que sorprèn amb detalls d'estil francès, parisenc”. Quan el mateix Pla a *Primera volada* es dirigeix cap a Girona ens descriu: “entràrem a la petita vall de Sant Julià de Ramis, veiérem Sant Martí Vell, que treu el seu campanar sobre una frau”. El Santuari dels Àngels es troba dins del seu terme municipal.

Els Àngels és la muntanya més alta que els gironins de la ciutat tenen més a prop. Forma part de la serralada de les Gavarres que tanca i protegeix Girona per l'est, així que és un dels llocs ideals que els ciutadans de Girona han triat per caminar, gaudir de la natura i veure el mar quan s'arriba al cim. Ja ho deia Enric Marquès, parlant de la Girona dels anys cinquanta: “anar a peu als Àngels era un ritus domèstic de molts gironins. Se'n coneixien les drecceres i la toponímia.” Ho és encara i ho era ja abans que ho deixés escrit Marquès. Aurora Bertrana, a les seves *Memòries fins el 1935**, recorda una sortida amb el seu pare a caçar ocells i com van pujar per aquell camí “rost i ple de giragonses” per arribar al santuari, perquè “des d'allí hom veu el mar” i Aurora el volia veure per primera vegada. L'any 1910, Josep Grahit, al capítol “Nostra Senyora dels Àngels” de *Gerundianes*, ja explica que els gironins al estiu “inicien les ascensions

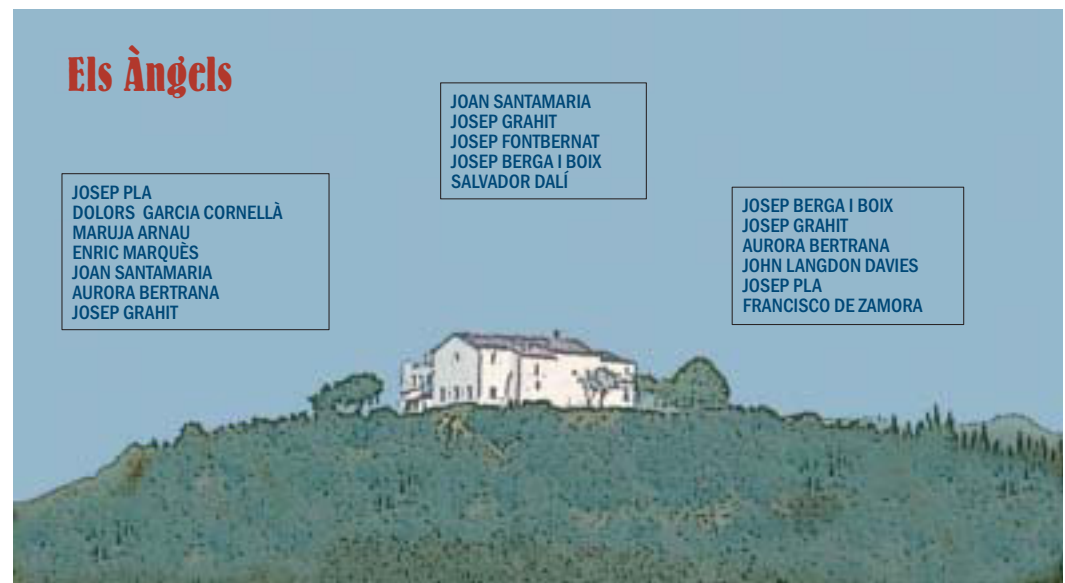

La muntanya dels Àngels

quasi continues en aital mès vers el panoràmic cim” i encara que la pujada és forta “el camí’s fa soportable per les continues impressions de la natura, les agradoses flaires bosquetanes, les variades i esplèndides vistes panoràmiques, la sed apagada a la font dels Lleons, el breu descans a la casa de les ‘figues’ i l’amorosa i difícil tasca dels romeus joves quan oviren l’arbre centenari que segons la

dita vulgar, promet als que aconsegueixen fer quedar una pedra dalt la grossa i corcada soca, la sort de poder enllassar-se matrimonialment al cap de l'any." L'arbre al qual es refereix Grahit és el que el cassanenc Xavier Carbó fa protagonista d'una de les llegendes que va recollir l'any 1910, *La tradició del suro-lí, una bella història d'amor**, on diu que és "una alzina, vella, de soca esberlada pe'ls anys, al damunt de la qual s'extenen gruixudes branques, moltes d'elles foradades també, i que formen la copa de l'alzina, carregades de rocs dels que hi ha per'lla a la vora". Carbó diu que es troba "al peu del camí, a distància d'un quart" de l'ermita, i que en passar al seu costat "li tiren rocs al cim, principalment els joves, perquè diuen que, si n'hi fan quedar tres, al cap de l'any se casen". Xavier Cortadellas a les seves *Llegendes de les*

▲ Els Àngels
i Girona

► El suro
de les pedres

▼ El suro-lí
[de Joaquim Pla Dalmau]

El suro de les pedres

Al endemà va tornar-hi al *Suro-lí*, però aquella vegada ja no hi anava meditabonda i trista com al anar a casa seua; aquella nit passada va tenir un somni que la va aconçolar: se li va aparèixer en somnis la Verge dels Àngels que li va dir:

— Mira, ves a l'alzina de les violes i agafant rocs els tires enlaire mirant de fer-los quedar a dalt; si'l primer roc s'hi queda, al cap de l'any l'Eugeni vindrà, o sinó trigarà tants anys a venir com pedres tiris a l'alzina i que no s'hi quedin. L'Agnès bon punt se despertà va recordar aquest somni i aixecant-se va córrer a l'alzina i agafant una pedra de per'llà terra, encomanant la sort a la verge, la va tirar enlaire. La pedra va fugir de ses mans, va atravessar les rames, i va quedar-se encallada entre branques i fullàm; l'Agnès contenta a més no poguer, va agenollar-se donant mercès a la Verge per el conçol que li havia donada.

XAVIER CARBÓ

La tradició del suro-lí, una bella història d'amor

Gavarres i Dolors Grau a *Imatges i testimonis* han recreat novament la llegenda del surolí, també conegut amb el nom del “suro de les pedres”. Mossèn Jaume Marquès ja l'explicava al seu llibre *El Santuari dels Àngels* i l'havia extret de *Romeria a los Àngeles*, de l'historiador gironí Narcís Blanch Illa, de mitjan segle XIX. Sembla que la llegenda procedeix del segle XVII i està ambientada durant la guerra dels Segadors.

El santuari es veu de lluny. Grahit ho expressa així: “la nivia ermita de Nostra Senyora dels Angels, brilla en el cim de l'altiva montanya, com una estrella fixa.” Aurora Bertrana també explica com pel camí el seu pare li va ensenyar que “aquell clap blanc al bell cim de la muntanya —me n'assenyalava una amb la mà— és l'ermita de la Mare de Déu dels Àngels.”

La vista des dels Àngels

— Guaita l'ombra dels núvols. Corre damunt el pla com una esperitada. Ara els camps s'il·luminen, ara s'enfosqueixen. L'ombra s'enfila a la carena. Oh, guaita, guaita! Els cims són encara assolellats, els contraforts, dins l'ombra, i ara, sota la claror altre cop. Mare de Déu, quin meravellós espectacle!

El pare s'eixugava el rostre amb el mocador de butxaca mentre continuàvem a caminar rostos amunt.

— Pare, tinc set.

— A dalt beurem. L'ermità té gasoses per vendre.

Un cop al bell cim de la muntanya, el pare em va dir que havia d'esperar una estona abans de beure. Jo només pensava en el mar. Ell ja no recordava la meva dèria ni que gràcies a aquesta dèria havia tingut forces per a pujar a la muntanya.

— On és el mar, pare?

Ell semblava sorprès.

— Ah, el mar? Ja te l'ensenyaré. Vine.

De moment, hom atalaiava una gran extensió de cel. També vàiem moltes muntanyes. El pare les anomenava: el Far, Rocacorba, la Mare de Déu del Mont, el Montseny, mig encalitzat, i la gran carena del Pirineu amb el Canigó darrera. Al capdavant de tot, si abaixava l'esguard devers la direcció que el pare m'assenyalava, entre la terra i l'horitzó, s'hi dibuixava una taca blavissa.

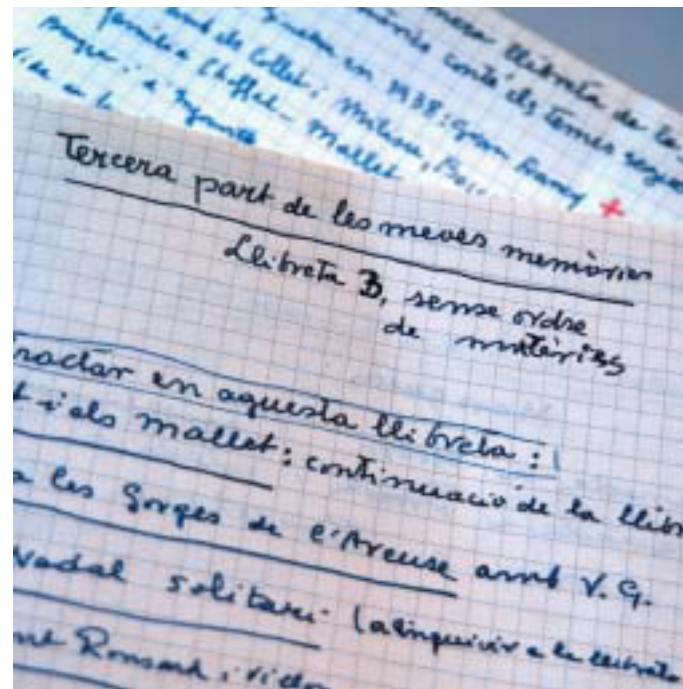
— Allò és el mar, sargantaneta.

Quina desil·lusió! El mar, que la Carolina m'havia descrit amb minuciosa exaltació, no s'assemblava de res a aquella llenca blavosa, immòbil, silenciosa, miretejant entre pujols, al lluny.

AURORA BERTRANA
Memòries fins el 1935

▲ El Santuari dels Àngels

◀ Manuscrit d'Aurora Bertrana

► La carena
dels Àngels

Joan Santamaria al capítol “Els Àngels” de les *Visions de Catalunya (Catalunya Vella-El Pla i la Costa)*, quan recorre la zona devastada per l’incendi de 1929 asenyala també: “de totes maneres no em puc perdre. Al cim d’aquell greny assolellat que surt al lluny en mig de les onades d’aquesta terra arrassada, blanqueja alegrement com un faró encès la polida silueta de l’hermitatge dels Àngels. Provo d’orientar-me, i cerco i atenyo el fil de la suau carenada que hi puja.” Dolors Grau a *Imatges i testimonis* evoca el “petit santuari de parets blanques, encimbellat en el verd tan fosc de les Gavarres i emmarcat per un cel digne de la cohort angèlica que hi habita.” I és que enmig del que Narcís-Jordi Aragó anomena “el llom pelut de les Gavarres” i Dolors Garcia Cornellà “el verd fosc compacte que s’escampa des dels Àngels cap a Llevant” emergeix la blancor de l’ermita, “talment un far que il·lumina les comarques de l’Empordà i el Gironès” per a Maruja Arnau i també per a Josep Pla a *El coral i els coralers*, que veu “el contrafort blavís de la Gavarra, de formes reposades i arcaïques, amb el punt blanc de l’ermita dels Àngels a la carena” o “el pic blanc, sobre el bosc obscur, de la Mare de Déu dels Àngels”.

I des del santuari es veu molt lluny. Ja l’any 1790 l’incansable viatger Francisco de Zamora es va entusiasmar amb la panoràmica des de les Gavarres: “La ermita está situada en lo más eminente de una punta de dicha cordillera, y por lo mismo su mucha elevación le proporciona una vista de las mejores que yo he visto, pues se descubre todo el Ampurdá con una claridad como si se tocase, desde la cordillera que divide la Selva de la marina hasta el Pirineo y la montaña. Ciertamente causaba admiración descubrir de una mirada el golfo de Rosas, la costa de mar de aquella parte, el desagüe de los ríos que van a aquella marina, la multitud de pueblos de que está sembrado el Ampurdá, y las lagunas de Bañolas y Ullastret, a la cual va a dar el río Daró, que nace en esta misma montaña. Se ven igualmente el curso del río Ter y los que vienen a dar a él con tal perfección como proporciona la cercanía de los objetos y la elevación de esta montaña.” També recorda aquesta vista Berga i Boix a *L’estudiant de la Garrotxa*: “el santuari dels Àngels és prou conegut a la província de Girona; punt tal vegada únic que, situat a tres o quatre hores del mar, domina fins a les muntanyes de La Garrotxa”. Josep Grahit la descriu així: “s’extasia el visitant desde’l mirador de la part d’orient, en la contemplació, al lluny, de l’immensa blavor del Mediterrà besant als poblets blanquíssims que jauen vora d’ell, bressats pel dols murmul de les ones. Per la plana empordanesa s’ovira travessar el tren per sobre’l tapís dels camps que apar una joguina.” Quan Prudenci Bertrana i la seva filla van ser a dalt del puig, Aurora va tornar a preguntar pel mar, el seu pare li va fer mirar al seu entorn, i ella recorda: “Al capdavant de tot, si abaixava l’esguard devers la direcció que el pare m’assenyallava, entre la terra i l’horitzó, s’hi dibuixava una taca blavissa.” Berga i Boix, a *L’estudiant de la Garrotxa*, des

dels Àngels contempla la plana, ell que ve de la Garrotxa i l'enyora tant: “—Sempre guaites vers la muntanya —em deia un col·lega—; sembla que t'enyores; contempla l'Empordà, que és més bonic i més clàssic. —Val més un recó de La Garrotxa, que deu Empordans. No em vinguis amb planúries que fadiguen la imaginació sols de pensar-hi. —Val més un Empordà que deu muntanyes. Mira els pobles de la gran plana, que ostenten llurs riqueses en els camps famosos que un dia foren mar, i la mà de l'home ha transformat en jardins que produeixen els millors fruits de la terra.” També Josep Pla a *Notes del capvesprol* recomanava: “si pretenen veure l'Empordà des de ponent, pugui al santuari dels Àngels, que és a la part gironina de les Gavarres: panorama magnífic que el gran escriptor Joaquim Ruyra conegué molt bé.” Nogensmenys l'escriptor britànic John Langdon-Davies es deixà seduir per la mateixa panoràmica i recomanà als viatgers de “pujar cap a l'ermita dels Àngels i contemplar els pobles i llogarrets de la plana que s'estén als seus peus”. Però, des del mirador dels Àngels, Langdon-Davies veu “un llibre d'història fascinant” més enllà de la simple contemplació, perquè “de fet, no solament gaudim d'una vista preciosa, sinó que contemplem una microcosmografia, un epítom de la història europea.”

Si Joan Santamaria parla del “dolç aixopluc de l'ermitatge dels Àngels”, Josep Grahit i Grau troba que “els vents allí dalt hi són fàcils i sempre murmuren els tètrics xiprers de vora l'ermita”. Josep Fontbernat hi recorda uns altres arbres: “fins a l'ermita dels Àngels tens un bosquet de mandariners, amb unes mandarines que, si bé no maduren gaire de la pell que queda sempre verda, de dintre són dolces com l'arrop”. Al seu torn Berga i Boix recorda que “després de dinar passàvem

La vida em retorna en aquest paratge

Com aquell que surt d'una malaltia penosa i a poc a poc va refent-se: el cap se li aclareix, percep la sang afluint al cor i respirar li és un plaer intens i lluminós, així la vida em revé en aquest paratge després d'una estada llarga entre les fresses, els horitzons retallats i l'aire embrutit de Barcelona.

Aquí, els morts han combat i bastit les pedres segons les seves maneres de sentir i entendre, segons els seus gustos: romànic a la plaça de Monells i a una església de Corçà; gòtic a Sant Martí vell; renaixement, a la manera de Grècia i Roma, a Millàs. Tots aquests pobles tenen el color dels llaurats perquè les pedres de les cases són tretes dels camps. Les teulades, cendres d'arrels i cadàvers, són poc inclinades, harmòniques amb la cresta de les Gavarres.

Els fonolls i els alocs, les userdes i els suros, el Sol, són l'entorn de la vida lligada als morts, als vius, a les estacions, a les pluges, als tractors i a les arades.

Per tot arreu,
la llum és una dea.
Sents el sagrat?

FRANCESC PRAT
El soldat rosa

llargues estones contemplant el museu de l'església, consistent en centenars d'exvots de totes classes i formes, atapeint les parets de totes les capelles, forma d'art especial, innocent, mig salvatge, que reflecteix les creences i religiositat del poble.” El protagonista de *L'estudiant de la Garrotxa* havia pujat als Àngels perquè el rector del santuari li havia proposat “un plan grandios per a decorar el camaril de la Verge i pintar en la gran paret de l'altar major un altar figurat, de tant relleu aparent, que semblés construït.” Després de dur a terme l'obra amb tres col·legues “fou tal l'entusiasme del rector dels Àngels, que el darrer dia cantàrem els goigs en el camaril de la Verge, donant-li les gràcies per no haver pres mal.” Si sortim a la plaça, feta de “rajoles blanques i vermelles, barana de ferro, silenci i perfum de tardor”, tal com la descriu Dolors Garcia Cornella, veurem el

monòlit en commemoració del centcinquantè aniversari de la Renaixença Catalana. El santuari de la Mare de Déu dels Àngels és també un lloc de casaments de gent dels dos vessants de les Gavarres. Salvador Dalí s'hi va casar amb Gala l'agost de 1958. En el seu diari personal, després de deixar constància del fet, hi va escriure: “ahora somos seres arcangélicos”. Potser, mentre es casaven, per sentir-se més al cel, van fer-se acompanyar per la melodia d'alguna de les dues misses que va escriure el compositor Llorenç Pagans expressament per honorar la Verge angèlica.

Tot baixant dels Àngels pel cantó de tramuntana podríem deixar-nos portar pel *Seat* d'Antoni Puigverd, “per una estreta i dolça carretera / que passa per Millars i Madremanya” i ens podríem aturar a Madremanya, el poble de la Magna Mater llatina, on Josep Maria Fonalleras data les dues darreres cartes del conte *La faç del paradís* i parla dels “esbarzers dels voltants” i

► Millars

▼ Madrenya

escolta la “pluja caient sobre camps de vellut”, podríem passejar per “Sant Martí Vell i Madremanya, carregats d'història, amb nuclis petits, amb carrers impensables si haguessin de ser traçats ara, estrets i foscos”, en paraules de Dolors Garcia Cornellà. Ens podríem perdre per aquests carrerons laberíntics, sentir les veus de la seva història, deixar-nos impressionar com Puigverd per “la massa pètria de Madremanya, coronada per un campanar estret de pit” i acabar creient cegament en l'amistat de les pedres. Finalment, temps després, com Antoni Puigverd, tornariem a triar “d'entre els records possibles, aquell dia / d'hivern, amb el teu *Seat* resseguint / la dolça carretera de Millars / i Madremanya”. Perquè a Puigverd el racó que més li plau és aquest lloc de pas, “la carretera que va de Bordils a Monells, passant per Sant Martí Vell i Madremanya. Travessa, com una serp menor, els contraforts septentrionals de les Gavarres, que són d'un verd massa trist, i ajuda a

obrir sembrats: xocolata negra a la tardor, xocolata en pols a l'hivern, colors juvenils de primavera, or des de juny fins a setembre”.

I hauríem de fer un volt pel deliciós Millars i potser experimentariem també el que descriu Joan Santamaria a *Visions de Catalunya (Catalunya Vella-El Pla i la Costa)*: “Entre Corsà i Madremanya, mirant cap a ponent, hi ha el poblet de Millàs, bonicoi, apinyat i esblanqueït com un pomell de nades, en el qual, sempre que hi he entrat, m’ha esdevingut quelcom d’insòlit, per no dir extraordinari. Una de les narracions, potser la de substància més fantàstica, amb les que vaig encetar la meua vida literària, és tretja d’ell, precisament; d’un fet real i veritable que tingué per escenari aquest rodolet de cases d’un groc de sabó i fresques de rou que ara tinc davant dels ulls.” Les edificacions de Millars també són evocades per Antoni Puigverd —“un campanar feliç i tres cases sobre una vall en forma de plat fondo”— i poden suggerir tota mena de situacions imaginades. Però en el nostre passeig pel nucli de Millars avui ja no trobaríem el que explica Joan Santamaria: “i quan he filat carrer enllà i he passat pel davant de la rectoria, el senyor rector, qui amb el breviari a les mans, aleshores estava resant amunt i avall de l’eixida arrecerada, m’ha deixat marxar com si no passés ningú, indiferent, sense dignar-se sotjar-me un sol cop per sobre els vidres de les ulleres amb aquella mena de mirada llefaruda que jo esperava d’ell i que tan de bé m’hauria fet.” Amb tot, “la vida em revé en aquest paratge”, com expressava Francesc Prat a *El soldat rosa**.

Mossèn Jaume Marquès i Casanovas, historiador i també poeta, va néixer a Can Llac dels Àngels i va passar bona part de la seva infantesa a Can Marquès de Madremanya. Canonge de la Seu gironina, sempre va tenir en un racó del seu cor els Àngels i Madremanya. 🐞

Commemoració de la Renaixença

L’any 1833 Bonaventura Carles Aribau publicava el poema *La pàtria* en la revista literària barcelonina *El Vapor*. Rebatejada posteriorment com *Oda a la pàtria*, inicià i serví d’emblema de la Renaixença. Cent anys després, l’any 1933, tot just promulgat l’Estatut de Núria, l’excursionisme català va promoure la celebració del centenari d’un moviment que recuperava la consciència nacional catalana: s’havien d’encendre dues-centes fogueres commemoratives a les principals muntanyes catalanes. El 8 d’abril trenta gironins van pujar als Àngels amb Estanislau Aragó, president del GEiEG, i Àngel Portell al capdavant. A les dotze en punt van encendre la foguera i tot seguit Portell va llegir la *Crida del foc* i l’*Oda a la pàtria*. El 17 d’abril de 1983 un altre grup de gironins es va reunir novament als Àngels per commemorar el cent-cinquantè aniversari de la Renaixença. El mantenedor va ser el fill d’Estanislau Aragó, que va llegir aquella *Crida del foc*. El mateix Àngel Portell va tornar a recitar l’*Oda a la pàtria*. S’hi va llegir també un poema de Marià Aguiló i dos de Mercè Rodoreda, que pocs dies abans havia mort a Girona. Finalment s’inaugurà el monòlit que commemora els 150 anys de la Renaixença als Països Catalans.

◀ Monòlit dels 150 anys de la Renaixença

La Vall de Llémèna

LA VALL DE LLÉMENA té el cor migpartit, perquè, com assenyala Miquel Torns a *El Llémèna*, “just al límit municipal de Sant Aniol s’acaba la Garrotxa i comença el Gironès, una divisió comarcal que resulta gairebé còmica al bell mig d’una unitat geogràfica tan evident.” Però així és. El Llémèna, aquell “riuuet de mala mort” de Josep Pla, que havia començat el seu curs a la Garrotxa, “naufragava en el Ter”, al pla de Salt i per tant en plena comarca del Gironès. Torns descriu la desembocadura del Llémèna al Ter com “un lloc discret en el qual els dos rius es donen la mà com si es coneguessin de tota la vida.”

El Gironès atrapa la Vall de Llémèna a Sant Martí, on segons Torns “s’eixampla lleugerament fins al pla de Sant Joan.” Si resseguim el curs del riu veurem amb Torns que “a la dreta els cingles de la Barroca li posen un límit ben definit. Sant Roc, la proa d’aquests espadats, presideix de fa estona els esforços del caminant. Arribant a l’ermita de Sant Joan se’l mira cara a cara i li entren ganas d’enfilar-se al que sens dubte és el mirador privilegiat d’aquest tram mitjà del riu.”

La carretera que, sortint de Girona, recorre la vall de Llémèna és tota una troballa. Ho és ara i ho era ja fa anys. I ho és en totes les estacions de l’any. A Josep Pla li agradava d’anar a caminar per la carretera de Sant Gregori, quan vivia, de jove, a Girona i estudiava a l’Institut. Ho explica a *Girona, un llibre de records*: “la carretera de Sant Gregori, a l’hivern, a les hores de sol, té una claredat dolça i suau. Travessa un paisatge tancat a migdia pels arbres del Ter, d’una finor gairebé tímida, trèmula, manyaga, amb una atmosfera adés pura com el cristall, adés tocada d’una vaporositat rosada.” Josep Vicente a *Catalunya visió* creu que “per aquests poblets de la vall de Llémèna que fan corrua cap a Girona —Sant Esteve de Llémèna, Sant Martí,

El Llémèna

Llorà, Canet d’Adri, Sant Gregori—, hi passa una carretera molt convidadora. De tant en tant l’usa algun vehicle, turismes ciutadans, un carro o un tractor, el camió de la fàbrica de pinsos, l’autobús que avui no acaba de venir, i després la carretera es queda altre cop sola, solejada, sorprenentment tranquil·la i tranquil·litzadora entre l’amable massa de verdor que s’enfila enllà cingles amunt.” Eren els anys seixanta. Enric Marquès parla també de la carretera que recorre sinuosa la vall de

▲ L'església vella de Sant Gregori

Llèmena en un article de 1985 en el qual recorda l'estada del pintor Fernando Zóbel a Girona l'any 1953, i de com el va acompanyar "cap a l'aeshores quasi desconeguda i medieval vall de Llèmena: Llorà, Sant Martí i Sant Esteve de Llèmena. Carreteres no tocades

des de la república, com deien els pagesos. Paisatge intacte, no esverat ni deformat per cap urbanització; una cosa idíl·lica. (...) La intemporalitat d'aquella època i d'aquell paisatge se'ns manifestà d'una manera paradisiaca, romànica i màgica. La primavera despuntava, i

▲ La Devesa del Llémèna

► El veïnat de l'església vella

Fills il·lustres d'Adri

Una dona, Agnès d'Adri, i una nissaga, els Heras d'Adri, han ennoblit el poble d'Adri des de fa segles. Ramon Muntaner a la seva *Crònica* és qui ens parla de madona Agnès d'Adri, dida que fou de l'infant Jaume, fill de Ferran de Mallorca i nét de Jaume I, que havia perdut la seva mare als pocs dies de néixer, i que regnaria amb el nom de Jaume III de Mallorca. A Muntaner li semblava "que ella devia saber molt d'infants, pus tants n'havia haüts e per la sua bonea e com era de bon paratge e honrat". De la nissaga Heras d'Adri, senyors de la que mossèn Marquès anomenava "la casa més distingida del poble" d'Adri, és Narcís Heras de Puig un dels personatges més destacats. Advocat i polític, fou president de la Diputació de Girona entre 1876 i 1878 i promogué la creació de la *Revista de Gerona* i el "Certamen Literario". Enric Heras, jesuïta missioner a l'Índia i historiador, és un altre fill dels Heras d'Adri que ha portat el nom molt més enllà de les fronteres. Membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, la seva obra més important és *Studies in Proto-Indo-Mediterranean Culture*.

vam haver d'aturar el cotxe, més d'una vegada, perquè els cucuts es plantaven al davant nostre, al mig de la carretera, innocents i exhibicionistes."

Som als anys vuitanta, i Josep M. Corredor, a *Tres paisatges gironins*, parla elogiosament del camí de Sant Gregori i diu: "és un paisatge plàcid, suau, com extret d'una de les *Geòrgiques* de Virgili, el d'aquesta planúria que s'estén, interminable, a un i altre costat de la carretera. A la llunyania, s'albiren alguns masos, típicament suggeridors, com si a dintre tota la família estigués aplegada vora la llar, escoltant devotament les rondalles que l'àvia va desgranant." I, fa ben pocs anys, encara per a Dolors Garcia Cornellà resseguir la carre-

tera que passa pels pobles de Sant Gregori, Canet d'Adri i Sant Martí de Llémèna "és com passejar per un jardí". La troba "personal i gairebé privada més enllà del trencall de Canet, esquerpa, solitària i, en conseqüència, extravagant." Semblantment s'havia expressat Enric Marquès: "la plana de Sant Gregori, Sant Medir, Taialà, la riera d'en Xunglà eren sortides de poc esforç i molt agràides. Enfilars la Vall del Llémèna era quelcom més agosarat. Amb un atractiu més fort, quasi misteriós, propi de la distància, de l'aïllament i de la considerable proporció que la geologia i els encants naturals li havien tradicionalment preservat."

Aquesta bellesa de la vegetació de la vall és copsada també per Gay de Montellà a *Girona, 1900*: “era com si l’avençament de la primavera portés noves pinzellades ocroses als pendents de Sant Gregori, esclats d’or brillantat a les velles rouredes dels fondals de Palau-sacosta.” I és interioritzada per Josep M. Corredor a *Tres paisatges gironins*: “la vida es despertarà novament entre els ametllers verdosos i els prats d’herba gemada. El sol il·luminarà poc a poquet aquests caminets tortuosos, sembrats d’herbes humitejades per la rosada i que els devots matiners trepitjaran en anar a la missa primera de l’ermita.” Són sensacions paral·leles a les de Julio Manegat a *Viure les arrels*, quan explica la seva opció de passar llargues temporades a Sant Gregori: “Teníem fam d’aquests grans pollancre —quasi els únics arbres que hi havia, allà al costat del Llémena de poques aigües i alguns ensurts— de parets gruixudes i un bon foc a la xemeneia.”

Sant Gregori és, sens dubte, el municipi més important de la vall. Narcís-Jordi Aragó, en un dels seus *Papers de butxaca*, reconeix que “Sant Gregori és un veritable poble-símbol de la personalitat del Gironès, i que, enganxat com està a la ciutat, encarna amb plenitud l’altra vessant de les dues que configuren el teulat de la comarca.” El reconeixement del poble i la seva incidència en la configuració de la comarca fa afirmar a Aragó: “quan sento dir que el Gironès no existeix, penso en aquest Sant Gregori que fa possible la comarca”. En aquesta mateixa línia s’expressa Miquel Torns quan diu de Sant Gregori que és “el nucli més dinàmic de la vall, la màquina de tren que estira els altres cap a la capital”.

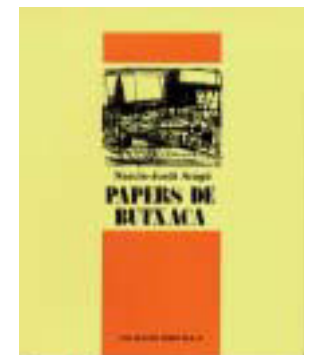
Els encants paisatgístics i arquitectònics de la zona apareixen ben inventariats a *Papers de butxaca* de Narcís-Jordi Aragó: “el nucli urbà de Sant Gregori s’estén

▲ La Casa Forta dels Margarit

en un pla lluminós, limitat pel Ter o creuat pel Llémena i per la carretera. Al cim de la muntanya de Sant Grau hi ha els vestigis del castell de Tudela, que va donar nom al poble durant la guerra civil. A baix, entre la riera i el camí, les cases porten noms significatius com *La Torre*, *Les Torres*, *El Castell*, casa forta dels Margarit, *La Casassa*, antic palau de Gastó de Montcada. Hi trobem també el castell de Cartellà, esmentat sovint a les cròniques medievals, i el casal de *La Joheria*, residència d’estiu dels antics bisbes de Girona. Edificis de grans proporcions, amb patis senyorials, torres d’homenatge, murs coronats de merlets, capitells romànics a les galeries i escuts episcopals a les llindes.”

Precisament la “casa forta dels Margarit” va ser el lloc de naixença del cardenal Joan Margarit i Pau, un dels grans humanistes catalans del segle XV, autor d’una història de les Espanyes, que va tenir gran ascendència

► El castell de Cartellà ▼

El castell de Cartellà

La casa era un bloc de pedra ennegrida pels anys i per la pols de les mateixes terres volcàniques de l'encontrada. Un pont d'una sola arcada sobre el Gàrrab donava entrada a la masia, a mà dreta i adossat quasi a la barana del pont hi havia una petita capella, sempre tancada i que ja servia només que de magatzem de fòtils inútils o d'eines de treball; a mà esquerra un tancat de pedra com una resta de muralla voltava l'entrada de la casa.

El pont, a peu pla del camí, era bastit sobre dos pregonos tallants de pedra tosca atapeïts de rigortes i figueres bordes, que a penes si deixaven veure al fons de tot un reguerol brillant i fugisser que s'hi escorria. Sovint sota l'arcada passava alguna merla, xisclant, o un estornell que anava a abeurar-s'hi. Jo m'abocava a la barana, per veure l'aigua com corria i m'hi sentia com encantat.

Enfront del pati, un pilar damunt el qual hi havia l'emblema dels antics senyors del castell migpartia les estances; a un costat, una ampla escalinata que anava a la petita eixida que donava a les cambres; a l'altre, una mitja arcada que feia d'entrada al celler i als estables. A la paret de la vora dels estables hi havia una grossa gerra de terra i els abeuradors dels animals; a l'altre costat, i al peu mateix de l'escala, la porta del menjador i cuina, que era on feia tota la vida la gent de la casa.

MIQUEL DE PALOL
Girona i jo

Vista des de Rocacorba

Des del cim del Rocacorba mossèn Marquès “experimenta la petitesa pròpia i la grandària del món amb els encants de la Natura-lesa”. I no és gens estrany, perquè des de la cresta d’aquella roca cantelluda es pot fer una lliçó de geografia, es veuen totes les terres de les comarques gironines i més enllà dels seus límits. Ens les enumera mossèn Marquès: “El paisatge que cau sota la vista del romeu o de l’excursionista, abasta tot l’entorn fins a la llunyania les comarques i rodalies següents: a primer terme les valls del Reverdit, del terri i fins del Ter; més enllà les Gavarres, i darrera d’elles el Baix Empordà fins al Far de sant Sebastià i les Illes Medes; més al nord veurà la planura de Banyoles amb el seu llac, l’Alt Empordà fins a Roses i el cap de Creus amb la muntanya del Paní i del castell de sant Salvador; l’enllaç d’aquestes amb el Pirineu per Recasens, el Pertús, els cims de Maçanet de Cabrenys, el Mont i Bassegoda i la collada de Tossas, amb el Canigó i el Puigmal com a respallers al fons; més a prop hom hi veu les serres de Finestres, el Far, la Salut, Cabrera, Collsacabra, els cingles d’Aiats, Puig Sacalm, santa Magdalena i el Montseny, les ondulacions de la Selva i el Montnegre al fons, amb tota la varietat dels paisatges inclosos en les sobredites serralades.”

sobre la historiografia posterior, i d’altres obres no menys importants. La vinculació de Margarit amb les terres gironines va ser estreta durant tota la seva vida, tot i els continuats viatges i estades del cardenal a Roma. El fet de ser cardenal i bisbe de Girona i haver nascut a Sant Gregori el vinculà ja per sempre al Gironès. A la casa pairal de Sant Gregori encara es pot veure l’escut dels Margarit pintat en els enteixinats del sostre, però els escuts de pedra picada amb el blasó del cardenal són a l’església del veïnat vell de Sant Gregori.

▲ L’ermita de Rocacorba

No sabem si algunes de les planes llatines de Joan Margarit van ser escrites a Sant Gregori. Voldria pensar que sí. Qui ho reconeix plenament és Julio Manegat a *Viure les arrels*: “A Sant Gregori he escrit ja moltes planes i, si Déu vol, continuaré escrivint-ne des d’on ho faig ara mateix, rodejat de llibres, de quadres, de records, de tantes lectures ja... El fred —plou sovint al camp, ara a l’exterior—, les flames al meu davant, el silenci, acompanyat dels entranyables sons familiars, els llibres més estimats a l’abast de la mà, formen un tot en aquest amor que fonamenten la vida i la mort.”

Agafar la carretera de Sant Gregori és endinsar-se a la vall de Llémena, arribar a Sant Martí de Llémena, desviar-se a Canet d’Adri i passejar per tots els seus llogarrets: Canet, Adri, Biert, Montbó, Montcal, pujar a Rocacorba, o a Sant Medir a veure les monges de Cadins i dinar a Cartellà.

Rocacorba

L'ermita era situada en l'últim esperó d'una serra cantelluda, sobre una roca enorme i solitària. Del costat de migjorn la penya es decantava a l'abisme, dominant un pendent escarpat per on rodolaven els roquissos que les pluges i les glaçades desprenien. Les parets de la casa s'aixecaven al caire mateix del penya-segat, produint una certa inquietud, com si l'ermita entera estigués destinada a estimbar-se al fons de la vall, a sobre un molí blanc i rioler, rodejat d'hortets verdejants i de feixes de conreu.

Per altres indrets les roques formaven una graonada colossal, solcada per corriols retorts en hèlix que muntaven fins en una petita plataforma. Allí començava una escala de contrapetja suau amb baranes de pedra picada, i, sobre d'ella, la porta d'un pati gran s'obria ampla i generosa.

A dintre l'església nova, la casa de l'ermità, l'antiga capella que servia de cort i un espaiós estatge per als romeus, formaven en conjunt el santuari.

A l'entorn d'ell, res, genives de roques cobertes d'heures, el cingle espantable, l'aire enrarit per l'altura, creuat sempre per esparvers que planaven majestuosos.

I no era pas del tot feréstec l'aspecte d'aquella muntanya; llevat del pendís vertigi-

nós de penya xorca, per entre les masses ciclòpies de granit rovellat, les alzines i els suros hi creixien i, a l'obac de l'istme que l'ajuntava a la gran serra, uns quants castanys centenaris produïen a l'estiu una ombra atapeïda i delitosa on els dies d'aplec solia albergar-se gran gentada.

Mirada d'un xic lluny, aquella punxeguda excrescència de la serra feia la impressió d'un tros de pessebre. Una escarpadura de suro pelagrí amb els junts dissimulats amb molsa, i, a dalt, una esglesieta blanca encerclada de muralles brunes, ajuntada a un campanaret piramidal, també blanc, talment de cartolina.

Sols en el pati, dins les altes i fermes muralles, el cor s'hi encongia. S'endevinava que allò havia estat, en altre temps, un petit castell de batalla, una torre d'alarbs, un lloc d'espionatge o malvestats, un niu de rapinyes. Tenia encara les seves barbicanes i les seves espitlleres, i, en els murs gruixuts i patinats per l'antigor, s'hi veïen aparedades caps de bigues revingudes on devien encastar-se ginyes de guerra.

PRUDENCI BERTRANA
Nàufrags

L'espadat
de Rocacorba

Si ens desviem cap a Canet d'Adri gaudirem d'un paisatge amable. Camps i boscos espessos denoten la riquesa d'aigües de la zona. Ens arribarem fins a la Torre de Canet, un edifici encastellat dels més notables de l'entorn. Des d'allà i per un fort pendís baixarem a la riera de Canet i ens aturarem a la Font de la Torre. Les gorgues que l'aigua ha excavat en la roca basàltica ens sorprendran. I potser hi trobarem alguna goja, o alguna dona d'aigua treurà el cap de l'aigua verdosa. I potser hi tornarem sovint per veure-hi les fades. Com hi torna la narradora-protagonista de *Breu*, novel·la curta d'Astrid Magrans. Es diu Maura i és una adolescent que viu a Girona i que al llarg de la narració es desplaça fins a les gorgues de Canet d'Adri en una mena de viatge iniciàtic: "Aquest matí he estat

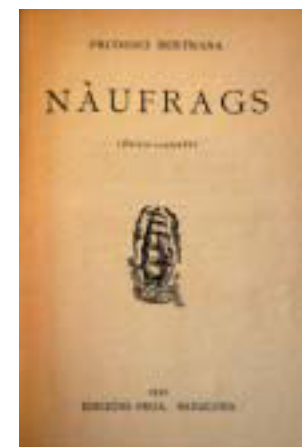
a Canet d'Adri. He baixat a les gorgues. Solitàries: he escoltat la fressa de la solitud que corria entre el boscatge. M'he despullat. L'aigua era verda. Sempre el mateix verd, però sempre una altra aigua... com els teus ulls ara tancats per sempre. I jo, bruna. He esbarriat les aigües amb tot el cos. Glaçada! Després m'he ajaçat damunt la roca nua i femenina, d'origen volcànic." Maura té una amiga, Uth, amb qui manté una intensa relació afectiva que perdura fins després de la seva mort precisament a les gorgues: "he vist l'Uth a Canet d'Adri aquesta nit. Sortia de la gorga que reflectia el cel sense lluna. Era un feix de llum intensa. Havia perdut el cordó de plata que l'esclavitzava al cos. Era morta. Era feliç. Era Viva. No han trobat el seu cadàver. Ni el trobaran. Diuen que potser es va estimbar anant d'excursió per les seves muntanyes estimades. Jo sé què va passar. No es va perdre. Es va trobar. M'ha fet saber que continuaria essent el meu mestre. Cada nit ens trobarem ran de l'aigua."

Des de Canet d'Adri i si tenim gana, podem anar fins a Cartellà i dinar com Josep Maria Fonalleras, que al conte *Quan ens disfressàvem* recorda "els sopars que fèiem a Cartellà quan encara es podia menjar a la cuina (conill a la rabiosa mentre miràvem el resum dels gols del diumenge, amb una noia que tenia el cabell curt)". Després de dinar podem visitar alguns dels masos que donen caràcter al poble i són protagonistes d'un passatge de *Girona i jo*, de Miquel de Palol: el castell i el mas Gironès. El castell de Cartellà és una fortalesa medieval voltada d'un fossat natural amb aigua provinent de les rieres Gàrrep i de Pedrola que hi conflueixen i que són travesades per dos ponts que donen accés al recinte. Té una torre de l'homenatge. Miquel de Palol recorda que els millors dies dels estius els passava amb l'avi, en les visites setmanals a les germanes grans casades amb gent "del

castell de Cartellà i del mas Gironès, dues de les cases més típiques i antigues d'aquella ampla i ubèrrima plana del Gironès." Palol explica que, quan sortia de Girona amb el seu avi, travessant el Ter amb la barca, "just en ésser a l'altra riba ja tot havia canviat: quedaven enrera les cases de la ciutat i els arbres immensos dels seus passeigs, per entrar a espais de camps sense límits, amb un cel de cap a cap blau i lluminós, i amb un aire fi com una carícia i amb una aroma de flors i d'herba i d'aigua que et feia obrir tots els sentits." Recorda també que per camins i per drecceres "tan aviat érem al cim d'un marge sec i eixarreit

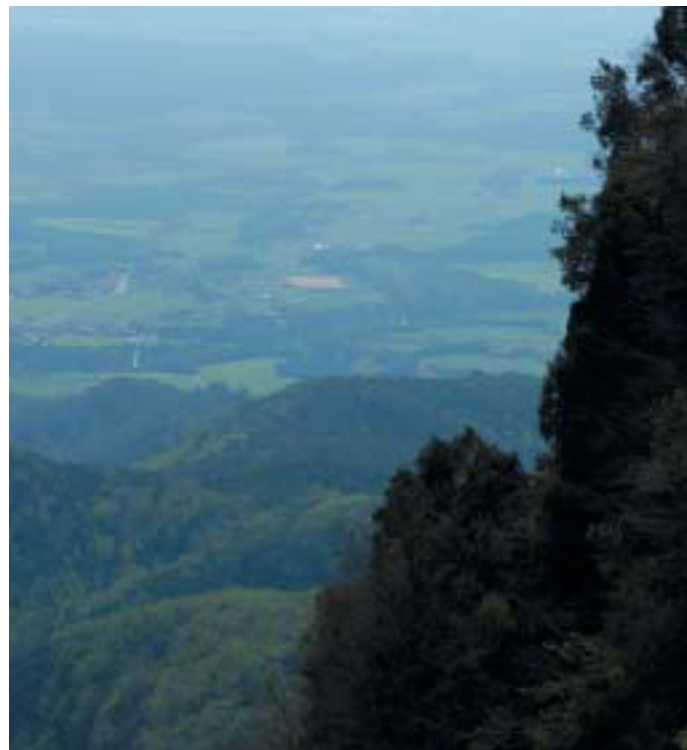
◀ Canet d'Adri
des de Rocacorba

▲ El campanar de l'ermita de Rocacorba

▼ Santa Maria de Cadins

com davallàvem per un prat ombrejat de pollancre i entapissat d'una herba verda i brillant flairant de poliol i menta. Així era aquella terra." Finalment arribaven al castell de Cartellà, ja convertit en masoveria en aquells anys. Al nen Palol li costava d'imaginar que "d'aquell pati enllosat amb còdols del Ter, on picotejaven les gallines o s'abeuraven els garrins, podien haver sortit cavallers armats amb llances i espases, o que per les finestres estretes i enreixades de la casa s'hi haguessin abocat damisel·les com les de les llegendes de fades." La descripció que fa del castell és fidel i detallada.*

Si no estem massa cansats encara podem visitar Sant Medir, que Pla, a *Un petit món del Pirineu*, descriu així: "els benedictins, lligats amb les autoritats religioses i cíviques de l'antiga Gàl·lia, hi crearen una

església i una cel·la, tot dedicat als sants Emeteri i Genís. Sant Medir és avui una parròquia del municipi de Sant Gregori —a 14 quilòmetres de Girona. L'establiment fou creat abans del 828 i el lloc d'emplaçament és una meravella —una meravella de paisatge, s'entén." Des de 1980, però, a Sant Medir s'instal·là el monestir femení de Santa Maria de Cadins, de monges cistercenques, que disfruten d'aquesta meravella de paisatge.

Ingredient fonamental perquè el paisatge sigui una meravella és el cim de Rocacorba, que pertany al terme de Canet d'Adri. El Rocacorba és un dels tres turons que delimiten el Gironès, i es veu de lluny, com els Àngels. Sobre aquell "pendís vertiginós de penya xorca", tal com el descriu Prudenci Bertrana a *Nàufrags*,* o sobre "els espadats de Rocacorba" de Josep Pla a *Un petit món del Pirineu*, s'aixeca una ermita "situada en l'últim esperó d'una serra cantelluda", com digué Bertrana, que es distingeix perfectament des del pla de Salt o des de Girona. El saltenc Pau Masó i Fàbrega a *L'amiga bruna* veu l'ermita des de casa seva i parla de "la simulada popa de la nau ancorada a Rocacorba", que és tal com la recordava des de Mèxic un altre saltenc, Agustí Cabruja, a *Rocacorva*: "des del pla veig la teva ermita / humil i austera; / que en forma de petita nau, / viu allà al bell cim de la muntanya, / alta i senyera, / a un tret del Canigó, / sobre Sant Grau... / [...] Com si un dia la mar immensa / i tumultuosa / del gran Diluvi —oh, somni d'au!— / ens l'hagués deixat, reverent / i pietosa; com a símbol etern / de fe i de pau." En realitat, però, i tal com explica mossèn Jaume Marquès a *Canet d'Adri*, "el nom del poble i del santuari deriva de la forma corbada de la roca on està edificat. La roca, erosionada per la part de sota, forma un avenc que s'endinsa en la terra i ocasiona el que diu el nom: una roca corba."

Des de Girona, l'estudiant Josep Pla també es fixava en la transformació cromàtica que l'espadat experimentava segons les hores del dia o l'estació de l'any, amb bon temps o dins d'una tempesta. Així, a *Girona, un llibre de records*, explica com més enllà dels teulats de Girona hi havia un gran cercle de muntanyes i “sobre Rocacorba hi havia, de vegades, una llum d'un violaci dramàtic i escanyat.” Francesc Prat, a *Espai*, un text evocador dels anys de la infantesa —“guaita'l aquell infant encantat, assegut al pedrís, prop del portal de l'hort”— té fixat en el record el canvi de colors vesper-tí, que l'afectava a ell mateix i també al paisatge que li ofería l'horitzó: “ara que escric això, m'enyoro del plaer de sentir-me blau-marí a les set de la tarda, travessat per orenetes i rantells. El pas de nen-tarda a nen-vespre era més agradable que una visita de l'àngel de la guarda: anava perdent llum, però guanyava colors sobre Rocacorba i al cel era vermell, lila, groc, verd-gris.”

Possiblement, però, són les tempestes les que poden alterar més notablement el paisatge de fons, l'horitzó. Narcís-Jordi Aragó a *Girona, ara i sempre* parla del dietari del seu oncle Joan, on havia descrit “una turbonada de primavera” des de la seva galeria sobre l'Onyar i veia com “Rocacorba desapareix darrera d'una negror llisa i atapeïda; l'atmosfera es fa pesada i no es mou.” En la *Tempestat* que el Marquès de Camps descriu en una de les *Sonatines* hi trobem una imatge semblant, aquest cop vista des del Mas Ribot de Salt: “per damunt de Sant Grau y de Rocacorba'l cel era ben fosch”, fins que arriba un moment que com que “la foscor anava també augmentant; Sant Grau y Rocacorba no's veyen gens ni gota. Un sudari plomís, cendrós ho envoltava tot.”

Hi ha qui, com Agustí Cabruja a *Rocacorba*, veu l'ermita “voltada tota ella de cel / i de llum pura”. En

Rocacorba

canvi al Prudenci Bertrana de *Nàufrags* la visió de l'ermita no sempre li resulta lluminosa. A voltes és obscura, com l'ànima mateixa del protagonista: “les parets de la casa s'aixecaven al caire mateix del penya-segat, produint una certa inquietud, com si l'ermita entera estigués destinada a estimbar-se al fons de la vall, a sobre un molí blanc i rioler, rodejat d'hortets verdejants i de feixes de conreu.” Cabruja la veu voltada “d'un pessebre verd i blau / de poblets i camins que guaiten, / a l'altura, / l'arraulida esglesieta / d'ànima rural”, i aquesta visió pessebrística també és recollida per Bertrana en un altre moment: “mirada d'un xic lluny, aquella punxeguda excrescència de la serra feia la impressió d'un tros de pessebre. Una escarpadura de suro pelagrí amb els junts dissimulats amb molsa, i, a dalt, una esglesieta blanca encerclada de muralles brunes, ajuntada a un campanaret piramidal, també blanc, talment de cartolina.” 🐞

Salt

VILA, VEÏNAT O CIUTAT, Salt s'enclava enmig d'una plana fèrtil, d'aigua abundosa, tallada pel riu Ter i una autopista, i tancada per la ciutat de Girona. En essència, però, encara ara podria ser vàlida la descripció que Prudenci Bertrana va fer d'aquesta plana de Salt a *Jo! Memòries d'un metge filòsof** l'any 1925. I serveix també avui l'enumeració dels voltants de Salt que feia Pau Masó i Fàbrega a *L'amiga bruna*: “no enyoraràs els lluminosos horitzons de casa nostra, la simulada popa de la nau ancorada a Rocacorba, la graciosament punxeguda Sant Guerau, [...] les seculars i daurades pedres de la Seu gironina vetllant la immortal ciutat, l'agulla esvelta de Sant Feliu, el núvol verd fosc del brancam de la Devesa, tot plegat desdibuixat en la llunyania, en flonjos parraquets de boirina?” Són els mateixos horitzons que Carles de Camps, marquès de Camps i senyor del Mas Ribot, descriu en una d'aquelles *Sonatines* que va dedicar a la seva filla Pilarín, i que “anava escrivint cada jorn, quan del ou del recort ne sortia'l pollet, més ò menys gràcil, més ò menys ayrós”, a l'anomenada *Tempestat*: “Cap a quarts de quatre y estant el cel serè, ab poch núvols, blanchs, grassos, com paques de cotó desfetes, començà a tronar fondo, molt fondo, allà lluny, cap a Clot de Ter. // Per damunt de Sant Grau y de Rocacorba'l cel era ben fosc. // Cap a Sant Julià y darrera dels Angels hi devia bufar un alè de tramuntana: un cel serè s'hi obirava. // Els trons s'anaven apropant, se sentien més clars, y la foscor de l'altra vora del riu s'anava marcant més y més. // cap a les cinch, semblava que la tronada anava a passar el riu. La calma era absoluta, ni una fulla dels arbres se movia. El sol era ardent, covat; pesava com llosa de plom, fent una buvor, calda, aclaparant. // Tres quarts de sis acabaven de tocar en el rellotge del campanar del poble, y núvols esfilagarsats, lleugers, avançaven ràpits y com desflocats pel costat del

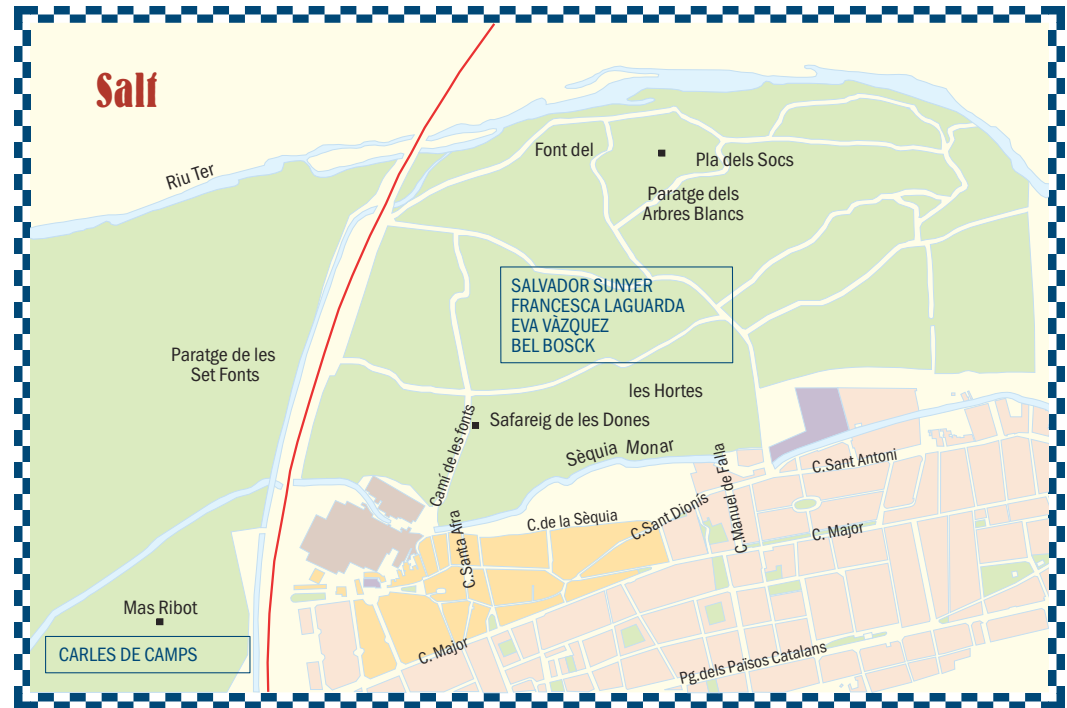
Vista aèria de Salt

riu, cap a marina. // La foscor anava també augmentant; Sant Grau y Rocacorba no's veyen gens ni gota. Un sudari plomís, cendros ho envoltava tot. Algun llampech horisontal començà a veures.” També “el cel era de plom” i se li “estavellava dins el cap mentre caminava, adolorida, carrer Santa Anna avall, cap a les Deveses”, a la protagonista de *L'encàrrec*, de Bel Bosck, en sortir de cal Roscurt, la casa dels seus avis al Barri Vell.

En la sonatina del *24 de setembre de 1921* recorda “avuy fa anys que vaig ésser ferit ací, al meu poble, a Salt. Certa gent volgueren venjar en mi una campanya

que havia fet al Congrés contra'l joch". Al Mas Ribot, quan el marquès de Camps era petit, hi anava a dir missa mossèn Crehuet, organista de la Catedral de Girona i "després de la xocolata, agafava a tots els petits que trobava al pas" i els feia cantar. Als contes *Del meu çarró*, el marquès de Camps reflecteix una de les seves grans aficions: la cacera. A *Sant Grau* explica la batuda d'uns senglars que feien destrosses "en els conreus de la part més baixa de la montanya de Sant Grau, en els horts del pla y en els de l'altra vora del riu Ter, gayrebé aixut durant l'estiu de 1909". Al final del dia i per comptar les peces "se reuniten prop del riu Ter, a la vora d'una petita platja y sota un pilot de berns joves."

També els protagonistes de la narració de Miquel Berga *Txèkhov al Patronat*, Anton, el pastisser-director del grup de teatre del Patronat de Salt, amb la seva primera actriu i directora de la guarderia d'una fàbrica saltenca, la senyoreta Olga, passegen per la vora del Ter: "Què li sembla si demà quan tanqui la guarderia anem a trepitjar les primeres fulles seques de les deveses? Amb la llum tardoral del capvespre el Ter petit em sembla més aviat un petit paradís, les seves platges de sorra fresca i esponjosa el paradís de la meva joventut irrecuperable quan hi brincava amb tots els impulsos juvenils. [...]" Amb aquest conte Berga ret homenatge a Pau Masó i

Fàbrega, de manera que Olga i Anton no només són una reencarnació literària de l'escriptor rus Anton Txèkhov i de la seva esposa Olga Knipper, sinó també de l'amiga bruna, protagonista d'un dels articles de Pau Masó, aquella de qui es preguntava si, allunyada del "poble petit i pla", no n'enyoraria "els lluminosos horitzons".

▼ Salt

▼ Les Deveses de Salt

El pla de Salt

Per un indret s'albirava al lluny un encadenament sumptuós de muntanyes; per l'altre, una amable ondulació de rouredes i alzinars puntillats de casetes i poblets dominant quintanes i pradells. Tota l'amplitud dels camps es feia vistent. Era una quadrícula de gaies coloracions —moltes d'elles inexplicables per a mi— on dominava la nota intensa dels sembrats esponerosos d'una verdor fina i tornassolada.

Aquí i allà es destriaven les masies voltades de figueres i algun xiprer. La majoria tenien aparences de castell medieval; altres, amb llur teulada nova i parets blanques, semblaven de juguina. També es veien agrupaments de verns, saules i pollancre, perfils negrosos de marges assenyalant les vorades dels recs i dels camins, i la recta processó de plàtans espaiant-se al llarg de les rutes.

Passant del costat de sol ixent, us sobtava la visió de la ciutat, a una distància de tres quilòmetres, dominada per la Catedral. Les cases s'apilaven compactes a la falda d'un serrat erm i rocós amb nafres d'esqueis i venes de garrigals. Després davallaven per la plana desordenadament, com esllavissant-se entre la confluència de les carreteres i rius ombrejats de frondes.

Francesca Laguarda, al poema *Ahir, mare*, torna a recórrer els camins enyorats del passat a la riba del Ter: “Ahir, poc després del migdia / vam anar al Pla dels Socs, / feia un sol tímid de gener / però convidava a viure. / No havíem tornat al Ter / d'ençà de joves / quan les dones hi anàveu a rentar / amb el carretó ple de roba.” Aquest indret té un paper destacat en la memòria col·lectiva dels saltencs, —com Eva Vázquez, que el reivindica— i és visitat sovint per exercitar el record, com és el cas de la protagonista de *L'encàrrec* de Bel Bosck: “m'abraço desesperada contra les ortigues que vesteixen de picor la

Es destacava del conjunt, atrevidament, amb pretensió d'igualar en altura el superb frontispici de la seu, un vetust campanar gòtic, d'esveltíssima silueta.

Després, més ençà, a l'esquerra, un veïnat dels suburbis; més ençà, encara, un poblet i fàbriques, i ja, arribant a un tirat de bala del Manicomi, una aglomeració de barriada de la vila de S., com si diguéssim el vestíbul d'una conca de riu sembrada de vilatges i colònies industrials, famosa en la comarca.

I tot això, banyat de la llum del sol i sota aquell celatge blau de primavera, vulgues no vulgues repicava a glòria dintre del meu cor.

També l'horta no deixava d'encisar-me. Un alè de marinada s'escorria tímidament pels rengles de fruiters, al llarg dels caminals simètrics, encreuats i nets. Els fullatges tremolencs feien tremolenques les ombres. No hi mancaven flors en les petites vorades d'aquells camins. Çà i lla se n'encenia alguna, ferida per la llum, i s'apagava tot seguit eclipsada, produint-se, arreu, un guspireig de bengales, sense estridència, dolcíssim, tament pampallugues d'insomni.”

PRUDENCI BERTRANA

Jo! Memòries d'un metge filòsof

paret del Safareig de les Dones”. Francesca Laguarda s'atura en el record i descriu així mateix les vores del Ter de la seva infantesa al poema *Ahir, mare*: “Vam recordar el paratge d'arbres blancs / i també el de les set fonts / i d'on hi feieu corredisses / per atrapar la pedra més bonica. / El riu anava baix i t'evocava, mare, / aquells diumenges il·lícits de pesca / amb 'sargentos que cumpliendo deberes' / trencaven d'un cop sec la canya a l'avi. / I t'evocava el vol més baix i curt / d'un aeroplà amb els colors francesos / estavellant-se en el talús del temps / i t'evocava falgueres i serps / i berenars a l'ombra d'uns

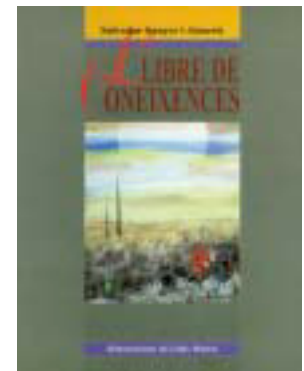
estius / amb gust 'orange' a l'horta de ca l'Úrsula. / Tornàrem resseguides / de pedres i llots insalvables / i de morts que ens pessiguen / el record pantanós / —com ens pessiguen aquests joncs ressecs—.” Salvador Sunyer, com Laguarda, també utilitza el riu Ter al seu pas per Salt com a metàfora del lliscar de la vida, com a recurs per evocar el temps que s'ha escolat irreversiblement. El poema es titula ja significativament *L'hora dels adéus*.*

Només amb Salvador Sunyer, poeta, cronista oficial i a més alcalde de Salt des de 1983 a 1987, podríem fer un recorregut literari per tot Salt a través del seu *Llibre de coneixences*. Així és que sortim de Girona per la carretera de Santa Eugènia cap a Salt. Ens hem de trobar amb Sunyer al Setè Cel. Hi podríem arribar amb Jaume Bosquet i Paredes i la Gimson del seu pare com a *No un Roll*: “I més enllà, l'esguard / del Veïnat de Salt, el terròs a on vaig néixer. / Ja hem passat el rètol, el pare para prest / la moto que esbufega. Observem, impassibles, / que al Veïnat no hi ha cases, tampoc persones, / només llum i nosaltres. Ara sí que el meu pare / se'm gira i em mira mentre riu i em pica l'ullet.” Però preferim arribar-hi en autobús, com el professor Nòrina, protagonista del conte de Jordi Soler *El viatge de l'analista*, a qui va sobtar “distingir les siluetes dels gratacels que s'aixecaven, altius, desafiant la història, rural, obscura i reposada, d'aquell poble”. Enmig dels edificis, veurem ja de lluny el campanar de l'església de Sant Cugat, al qual Sunyer pregunta: “Sageta al sol, missatger, / portes clàmide o cogulla? / Ets la punta d'un xiprer / o la punta d'una agulla?” Xiprer o agulla, és el mateix campanar d'anys abans, el que apareix a *Del meu çarró* de Carles de Camps: “les quatre de la tarda acabaven de sonar en el campanar de Salt, quan ab el Nin sortíem, el dia vintihú d'agost de 1902, pel pla en cerca d'algunes guatlles”. Però, abans de sortir als afores amb el marquès de

Camps, recollirem Sunyer al carrer Major i d'allà ens acompanyarà cap a la Plaça de Catalunya, a la qual es “menja la modernor”, i tot admirant el “frontispici il·lustre de can Pous” agafarem el “casolà” carrer del doctor Castany “mig passeig, mig carretera / [...] planta baixa, lleu vorera”, fins arribar al “Sanatori. / Castanyers, tells, terreroles, / soledat i gori-gori”, ens hi aturarem al davant per admirar “un gran arc de rajols sostingut per dues pilastres rematades per testos, entre els quals giren els dos batents d'una porta de ferro amb barrots de llança,” com descrivia Prudenci Bertrana a *Jo! Memòries d'un metge filòsof* l'entrada al manicomi. Amb Sunyer tornarem enrera i ens arribarem fins al carrer dedicat a Agustí Cabruja que, al poema *Carrer de casa*, el saltenc evocà des del seu exili mexicà amb nostàlgia: “Carrer de casa: / el meu bressol, / l'adolescència... / Avui, tu, / record; jo la / melangia. / —Quatre balcones / de banda a banda / i un corriol / de pas...— / Sí. Estret i breu / com una palla, / part integrant / d'un paller; / sa i vell com la / rondalla”. I continuarem amb Sunyer pel carrer de la Sèquia, que “puja recte, s'hi repensa, / fa un revolt i es difumina / entre el silenci dels horts / i l'olor de la gli-

◀ L'església de Sant Cugat
[de Jaume Roca Delpech]

El manicomi de Salt

El manicomi dit Mas Prunell està enclavat al mig de la plana de X. Mas Prunell era, primitivament, una gran casa de pagès. Encara avui no ha perdut la seva fesomia rural. Subsisteix l'ampla i espaiosa entrada, la gran cuina amb la seva llar de campana, l'escala rústega que mena a les cambres altes (la disposició de la qual s'ha fet més còmoda, eixamplant-la i rebaixant els esglaons) i el que no subsisteix s'endevina per la seva distribució característica, exclusiva de les masies catalanes.

A l'entorn d'aquell edifici principal, en créixer la població d'orats, s'hi han anat construint altres cosos a manera de casernes i pavellons, sense norma ni concert, atenent només a les necessitats peremptòries. Així la cuina quan fou insuficient la del Mas Prunell, es construí de bell nou, isolada i desavinent, i, els dies de pluja, la minestra dels boigs, en passar pels espais descoberts, s'enaiguleix amb els regalims dels núvols.

En conjunt resulta un campament provisional rodejat d'un fossar sec, en escaire i d'una alta estacada amb xarxa metàl·lica.

Dintre d'aquest clos quadrangular, grandiosíssim, hi ha molta terra de conreu, on es cullen verdures, llegums i fruites de tota mena. [...]

Un gran arc de rajols sostingut per dues pilastres rematades per testos, entre els quals giren els dos batents d'una porta de ferro amb barrots de llança, dóna accés al tancat del manicomi.

Arran mateix d'aquest barri hi ha la casa del director: una mena de 'torreta' de burgès, a quatre vents, amb un jardinet al darrera, separat de l'hort per una paredota amb esquena d'ase, no gaire alta.

Enfront, a l'altra banda del camí que travessa els conreus —un camí engravat amb pretensions de carretera per on poder circular els carruatges— s'aixeca, humil, la barraca del porter.

PRUDENCI BERTRANA

Jo! Memòries d'un metge filòsof

► El psiquiàtric de Salt, ahir i avui

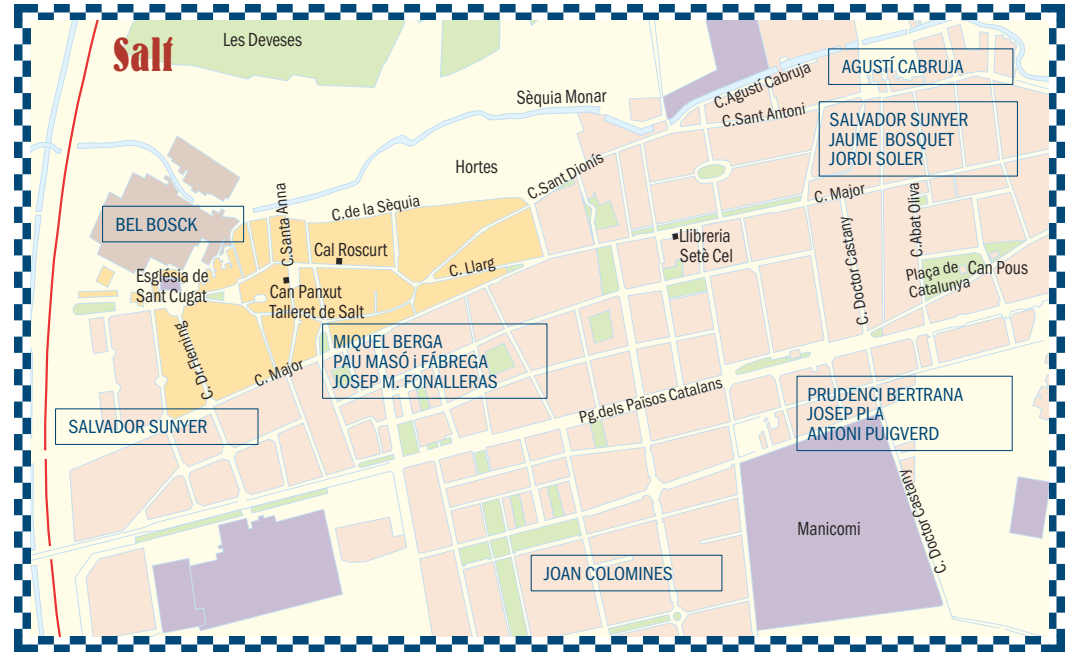
cina”, on va néixer Sunyer, “en una casa perduda”. I per “un misteri inexplicable” entrarem pel “carrer que no es passa” enmig de canyers i de lilàs i saludarem els *salten-sis illustris* de l'altre cantó del mirall, amics de Sunyer, tots units a Can Panxut per assajar una peça de Txèkhov o el *Wojzeck*, i en acabar, tot i que “és un misteri saber com se'n surt” deixarem el “carrer que no es passa” i ens arribarem tots junts fins a la font del Paradís,

“herba fresca i aigua clara, / quina sort si m'hi adormís”, el *locus amoenus* de l'excalde: “si algun cop, girat de cara, / Salt se'm feia perdedís... / Feu-me, amics, sempre confrare / de la Font del Paradís!”

Ja som als afores i ens deixarem acompanyar ara pel Carles de Camps de l'any 1902 i el seu gos: “el Nin recorria ardorós els moreschs, les milleres escasses y que la sequera havia migrat completament, ab major

rapidesa'ls rostolls, y ab molta calma'ls troços hont mongeteres y carbaceres cobrien la terra d'un vert foscamment blavench, quasi tètrich." Passejarem per aquella mateixa "dilatada plana saltenca esmaltada de verds i ocre dels conreus" que Pau Masó i Fàbrega evocava a *L'amiga bruna*. O per aquell "hort de cal Peroler" de *L'encàrrec* de Bel Bosk: "a l'ombra dels plàtans majestuosos s'estenien, ingràvids, els horts plantats de mon-

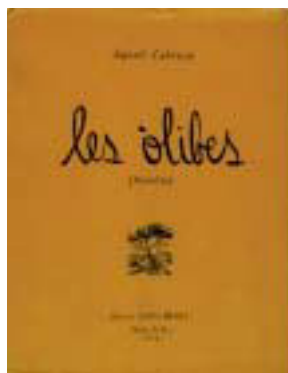
geteres i tomateres que, aèries i sinuoses, feien equilibris al voltant de les canyes." Salvador Sunyer ens acompanyarà encara fins al Pla dels Socs en una *Tardora!*: "Aquell silenci tallant / dels horts a punt de dormida! / Soledat itinerant / del Pla dels Socs sense vida!" Haurem gaudit del paisatge de les hortes i els camps d'un Salt que vol recuperar a poc a poc la seva antiga fesomia perquè els darrers anys havia crescut

▲ "Saltensis illustris"
[de Lluís Mateu]

➤ Can Panxut

◀ Les hortes
de Salt

➤ El Mas Ribot,
casal del Marquès de Camps

“L’hora dels adéus”

El Ter s’adorm. Esfilagarsa escòria
des que nasqué al tàlem de les neus!
Aigües avall, l’home d’aquesta història
reposa i xiula: És l’hora dels adéus.
És l’hora del balanç, enfiladissa,
al proper reblincó del corriol;
de resseguir tranquils el fumerol
i el pes del temps, a prop d’una bardissa.
És l’hora de passar i deixar que passin
mirant els núvols com desfan castells.
És hora de deixar que els altres facin
per dedicar-nos a escoltar els ocells.

SALVADOR SUNYER
Llibre de coneixences

massa i això li havia fet perdre part de la seva identitat. Així ho veia l’any 1982 Narcís-Jordi Aragó a *Girona, ara i sempre*: “Salt ha perdut els arbres, el Pla i altres realitats més importants”. En troba les causes en el fet que “es troba en un terreny obert, ben comunicat i pròxim a la ciutat, i això li permet de créixer d’una manera ràpida, sens dubte massa ràpida.”

Antoni Puigverd a *L’enigma de Salt* intenta esbrinar quin és el tret més definitori de Salt, quina és la característica que el diferencia de Girona: “Salt no és un simple territori d’alluvió sinó un pla obert, una gran pista de ball on dansen alhora quasi tots els aires folklòrics d’Ibèria i on unes multituds d’origen probablement trist s’afegiren amb un candor inefable (que és una de les úniques manifestacions de la felicitat) a la vida de cada dia. [...] Perquè la grandesa de Salt no prové, com a d’altres bandes, de les pedres o dels valors monumentals sinó, justa-

ment, de la magnífica humanitat que la desolació de l’espai urbà estotja.” Puigverd, en una pirueta literària, fa de Diego Ruiz, el personatge real protagonista de *Jo! Memòries d’un metge filòsof* de Bertrana, paradigma del Salt que vol dibuixar: “Ruiz, director del manicomi, va ser una personalitat típica d’aquells anys de modernisme: il·luminat, genial i vulgar alhora, impulsor d’artificis de tota mena, retòric, fabulador, sil·logista. Aquest personatge estrafolari embadocant una futura glòria gironina és la postal més diàfana del que han estat les relacions entre Salt i Girona. Girona ha posseït les pedres, la pompa, l’art, però Salt ha tingut l’exclusiva de l’artifici: el sil·logisme dels encantadors. L’enigma ocult.” El psiquiàtric de Salt s’havia fundat l’any 1886. També Josep Pla a *Homenots* havia destacat el caràcter singular de Diego Ruiz: “que els pobres dementes de Salt hagin tingut com a director aquest impressionant, aventurer i maliciós estrabul·lat és una de les coses més grosses que han passat en aquest segle en aquest país —i algunes han estat fenomenals.” I el mateix Pla, a *Prosperitat i rauxa de Catalunya*, torna sobre el personatge: “en un moment determinat, Ruiz, havent ja sembrat amb la seva presència la confusió en molts esperits, passà la frontera i se n’anà a viure a Itàlia. Bertrana degué pensar molt, amb el pas dels anys, en aquell sinistre personatge que tant l’havia fascinat. I així, ja molt més tard, escriví un llibre titulat ‘Jo’, que és un retrat admirable de l’exdirector del manicomi de Salt, de la seva falta de sentit del ridícul, del seu egocentrisme diabòlic, de la seva pedanteria inacabable. És un retrat molt ben girat que probablement no ha estat tan llegit com mereixeria un treball semblant.”

Hi ha qui ha anat a Salt a Festa Major, com en el poema d’Agustí Cabruja a *Les òlibes*: “Els parents de fora, / hi van fent cap; / tritlleig i tartanes, / i l’envelat. / A migdia, a taula, / hi serem tots [...] / Després mig-

▲ El Ter
al Pla dels Socs

diada, / i un glop d'anís; / i cap a la plaça / alt i feliç. /
 Veurem les sardanes, / cop d'ull al ball". D'altres, en canvi, hi han anat forçats per motius ben diferents, com Joan Colomines a *Crònica bis*: "Ens van empresonar i a Salt férem estada. / En Ferrer i Gironès per nosaltres maldava. / Un cop fórem multats retornàrem a casa". En el conte de Berga *Txèkxov al Patronat*, la protagonista té aquest primer contacte amb la vila: "L'Olga Soldevila va arribar a Salt per encarregar-se de la direcció d'una llar d'infants el 12 de setembre de 1959. Va arribar-hi en un taxi de Barcelona i s'instal·là a la caseta que la fàbrica posava a disposició de la responsable de la llar d'infants." Una situació semblant a la viscuda pel Diego Ruiz de *Jo! Memòries d'un metge filòsof*, de Bertrana, quan hi arribà per fer-se càrrec de la direcció del Sanatori. No és estrany que Bertrana el fes protagonista de la seva novel·la. Josep Pla explica a *La Girona del meu temps i la d'avui* que el grup d'intel·lectuals gironins (entre els quals hi havia Bertrana) "entrà en una espècie de commoció amb l'arribada a Girona de Diego Ruiz, metge que acabava de ser nomenat director del manicomi de Salt i tenia unes ínfulas d'escriptor, exactament d'escriptor filosòfic,

Enterrament i resurrecció de Salt

Anys seixanta. Eufòries expansionistes presideixen els consistoris de les ciutats catalanes. S'ha de créixer. Com sigui, però s'ha de ser la ciutat més gran, la de més habitants. Girona vol engolir els pobles veïns perquè "desea convertirse en urbe" i per aconseguir-ho "necesita unirse en apretado haz con las poblaciones que la rodean". Narcís-Jordi Aragó recorda que "l'enterrament de Salt va celebrar-se el dia 30 de desembre de 1974, a dos quarts de vuit del vespre. Ja feia dies que un bon grup de saltencs, abillats amb corbates negres i braçals de dol, havien recorregut els carrers de la vila. [...] L'alcalde de Salt lliurà al de Girona les claus de la ciutat. [...] El silenci es tallava, a la petita sala de sessions, quan el secretari de l'Ajuntament de Girona va llegir l'acta de la darrera sessió de l'Ajuntament de Salt. [...] Salt havia perdut la batalla, però no pas la guerra." L'any 1980 s'inicia una intensa "Campanya de la Independència de Salt" i l'any 1983 es produeix la segregació del municipi de Salt del de Girona. Salvador Sunyer és elegit alcalde. Un alcalde poeta que somià un poble "on tothom pogués escriure / i llegir amb serenitat."

terribles." Hi ha qui ha anat i va a Salt a teatre, perquè tant s'hi pot veure la Colometa de Mercè Rodoreda parlant en francès, com el Hamlet de Shakespeare declamant en el rus de Pasternak, i és que fer teatre i veure teatre ha estat per als saltencs un dels seus senyals d'identitat, des de fa anys. No va sorgir del no-res el Talleret de Salt. 🐾

▼ Salt

Turons i plana

SOM MOLT A LA VORA DE GIRONA. Ens trobem enmig dels turonets boscosos que emmarquen el pla de Girona. Som al silenciós Estanyol. Josep Fontbernat vol creure que “es diu Estanyol, perquè en temps llunyans hi havia hagut estanys”. Deixem que sigui Miquel Martí i Pol qui ens presenti aquest fill il·lustre d’Estanyol, Josep Fontbernat: “Era un home baixet, que caminava / amb passes curtes, però molt de pressa, / i jo el recordo sempre amb vestits foscos. / Treballava aleshores a Andorràdio. / Feia un programa en català”, i és que “era un exiliat perpetu, el mestre: / havia estat a Prats de Molló amb l’Avi / i era profundament antifranquista.” També Maria dels Àngels Vayreda tingué paraules amables per a Fontbernat: “era un home de pedra picada, d’aquella pedra color de mel que tenen les portes gòtiques d’algunes cases pairals”. Va ser en una d’aquestes cases que un primer de maig va néixer Fontbernat. La recordava el 14 d’agost de 1964 en el seu *Glossari andorrà*: “la casa d’Estanyol on vaig néixer era una masia perduda enmig de bosquíries espesses i un bon xic impenetrables, i la festa major era per Sant Andreu”. És justament en la glossa* dedicada a la diada d’aquest sant, el 1970, que Fontbernat descriu el seu poble: “és un conjunt de cases de pagès escampades que, si bé no té ajuntament, té campanar per a soplujar aquest sant Andreu. [...] Les cases hi són fetes de pedra tosca. Quan pujàvem al terrat de casa, es veia, si feia clar, l’àngel de la catedral de Girona i la neu del Canigó.” A Besanó, que sí que té ajuntament, perquè és on pertany l’Estanyol de Fontbernat, la biblioteca porta el nom d’aquell home que va dirigir corals i va fer sentir la seva veu en català des d’Andorra, que hauria pogut ser president de la Generalitat de Catalunya, que estava enamorat de les hortènsies —que eren “la flor preferida de la mare”— i que pensava que el seu pare “a la seva manera, era un poeta”.

▲ Aiguaviva
◀ Josep Fontbernat [de Robert]
▼ Can Fontbernat

A Bescanó també hi ha moltes cases de pagès escampades i moltes cases senyorials que antigament solien ser residències d'estiu de famílies benestants gironines. La residència d'estiu de la família Sambola era a Bescanó, a la finca que actualment és l'Ajuntament de la vila. L'any 1911 Narcís Sambola i Burgués va demanar un estudiant del Seminari de Girona perquè fes de preceptor del seu fill. Van triar el cassanenc Xavier Carbó, que a partir d'aquell moment va poder gaudir de la magnífica biblioteca que la família posseïa a la casa del carrer de la Força de Girona, i a més es va poder introduir en els cercles culturals i literaris de la ciutat. Passaven l'estiu a la finca de Bescanó. Des d'allà, el 12 de setembre de 1913, Carbó escriví al poeta Carles Riba: "Estiuejo a Bescanó, ¡¡Palazzo!! ¡¡Sambola!! O mellor, Casa Sambola, aont estic empleiat. Res. Una prebenda! Que m'ha saltat de sobte, com la llebra al caçador. Essent aixís, folga dir-vos que he canviat el domicili. Pe'ls Jocs Florals, que ja haurem retornat a Girona, a la Força 13, puc oferir-vos una casa senyorial de blasonades portes aont us hi garanteixo una franca acollida, i aont us obsequiaré en tot lo que a mes mans

estigui, ja que —com haureu endevinat— soc subordinat a altri. Disposeu incondicionalment del qui s'honora de la vostra amistat. Tothom sap ont és perquè és la casa més gran del poble, voltada de jardins i de passeigs de remoroses acàcies.”

De cases senyorials voltades de jardins a Bescanó n'hi ha més. Una d'aquestes és la que apareix a *Girona i jo*, de Miquel de Palol. El protagonista de l'obra en determinades ocasions ha d'acompanyar una “vella senyora” de forta personalitat a veure els masovers i les terres de la seva propietat: “A les propietats de Bescanó, a la del Molí, hi tenien ells un pavelló, molt

◀ Can Sambola

▼ Carles Riba

▲ La capella de la Concepció

▼ La casa dels comtes de Berenguer

d'estil francès; una placeta circumdada de vells magnoliers, ombrejant tostemps un brollador central mig abandonat, donava entrada a un jardí, més abandonat encara, en el qual els boixos que abans retallaven un laberint historiat, i molt d'època, havien pres aleshores tanta ufana i tanta salvatgia que el laberint l'havien criat ells més enlaire; rera el pavelló s'adossava una capella ja més serena d'arquitectura, en la qual es guardaven els sepulcres dels avantpassats dins una soledat i una buidor propícies. En l'edifici, els mobles, privats de sol i d'aire, que rarament entraven a dintre, eren vells i odorants de floridura; a la llotja porticada, els masovers hi tenien a assecar les panotxes de blat de moro. Les aigües del rec passaven, quietes, al llarg de la casa i del jardí. / La senyora comtessa donava audiència i consells als seus masovers, asseguda en un dels pedrissos del jardí, en el lloc més assolellat; abans, però, havia entrat a la casa, per estintolar-se en un finestral que s'obria al fons del

Bescanó

¡Bescanó! Poble dorment,
hi ha una pau en tos teulats:
sobre d'ells s'hi ajau morent
el fum dels camps formigats.

Tos carrers flaira, indolent,
el gos d'ulls humitejats;
tes campanes fan un lent
plorà i riure pels albat.

¡Bescanó! Pláume passant
deturarme en tes tristors,
car, sortint de tu, se'm fan

mes rojes i mes enceses
les tomates dels teus horts
i les carns de tes pageses.

RAFAEL MASÓ
Sonet

menjador, que donava damunt la capella, a resar un parenostre pels seus morts. Entretant, la serventa s'endinsava per entremig dels boixos del jardí a collir un cistellet de maduixes o d'espàrrecs, o alguna rosa escadussera si n'era el temps, o si no un brot de menta o marialluïsa. / De tant en tant, feia una petita caminada, travessant el pont del Molí, fins a les arbredes de l'altre costat de rec, tot indicant al moliner els pollancre que calia tallar i vendre, i que el pagès, resignat i sense contradir, anava marcant amb una pinzellada de calç.”

També el marquès de Camps, en una de les proses de *Del meu çarró*, descriu un dels masos del poble: “A la Torre Nova de Bescanó, tot just clarejà'l dia, s'hi acoblaren els fadrins del vehinat, de cân Turell, de cân Pals, del Màs Salleres y del Màs Carbonell, pera fer una cacera ab el Fèlix, l'hereu y únich fill de la Torre [...] // La Torre Nova es un gran casal, nou, bastit sobre l'antich Màs. Sembla una construcció de Granja Suiça, ab grans teulades molt inclinades. De lo vell sols se'n conserva una torre molt alta y coberta d'un gran teulat de teules vidriades que llua al sol, ab el seu parallamps y una campana y rellotge nous. // Tota ella es de pedra picada, ab parets rústiques mitj trevallades, ab grans finestres dividides per esbeltes columnes, y archs ojivals d'hermosos y variats trevalls qu'enllacen el tipu suiç ab el gòtich català. // Una escala de pedra, ab barana molt trevallada, puja desde'l gran cancell fins al pis, les habitacions del qual són amples, grandioses, perfectament encalades y ab voltes. Per escala interior, situada en una torre refeta de poch, se puja a les golfes.”

▲ Bescanó

◀ La Torre Nova

És aquell mateix “¡Bescanó! Poble dorment” d'un sonet* de Rafael Masó, el Bescanó de començament de segle que gaudeix de la pau quieta d'un poble petit i rural, només destorbada en poques ocasions, com quan “tes campanes fan un lent / plorà i riure pels albatz.” És el mateix ambient idíl·lic i ja quasi desaparegut que descriu Gay de Montellà a *Girona, 1900*, un lloc amb tots els elements adequats perquè resulti agradable: “A l'estiu, a l'hora de l'ardència del sol, bandades de guatlles i tórtoras, de plomatge pintat, s'amagaven pels blats, i vora dels rius, becades de pota planera, ànecs i becassines salvatges, parrupejaven pels remansaments de la Celleria i de Bescanó”. I més endavant enumera uns quants poblets dels voltants de Girona, “Palau-sacosta, Salt, Bescanó, Sant Gregori, Sant Daniel, Sarrià de Ter”, avui amb un nombre d'habitants molt més elevat, però que en aquells moments “eren llogarrets amb parròquia, restes d'algun enderroc romànic, i pareu de comptar.”

▲ Estanyol

Festa Major d'Estanyol

Sant Andreu em porta records de la infantesa. En un poble petit, amagat dintre de les bosquíries, s'hi celebra avui la festa major. És un conjunt de cases de pagès escampades, que si bé no té ajuntament, té campanar per a soplujar aquest sant Andreu. Es diu Estanyol, perquè en temps llunyans hi havia hagut estanys. [...] El meu Estanyol és un país volcànic, en les bosquíries que hi ha entre la plana del Gironès i el mar de la Costa Brava. Les cases hi són fetes de pedra tosca. Quan pujàvem al terrat de casa, es veia, si feia clar, l'àngel de la catedral de Girona i la neu del Canigó. A la nit s'hi veia una mena de claror, com si hi hagués volgut sortir una aurora boreal o una alba que s'hagués equivocat d'hora. El dia de la festa major, les ballades es feien en un bosc d'alzines sureres, per tal que els de Salitja, de Sant Dalmai, de Bescanó, de Vilobí, de Vilanna, de Brunyola, fins els de Santa Coloma de Farners, hi poguessin anar sense que haguessin de fer massa camí.

JOSEP FONTBERNAT
Glossari andorrà

Anem voltant per aquest anell que hem posat a Girona de la part de ponent i arribarem a Aiguaviva. Tenia raó Dolors Garcia Cornellà quan va escriure: “t'agradarà passar per Aiguaviva, ja ho veuràs, aquell tros de carretera sempre m'ha fet pensar en turons escocesos, molt de verd i teulades fosques, marges esponerosos i racons humits i foscos.” Terreny fèrtil el d'Aiguaviva. Ho sap molt bé Josep M. Nadal, catedràtic i rector de la Universitat de Girona, però també poeta, que hi viu des de fa anys i hi cultiva un hort que fa les delícies d'una bona taula, que es va convertir en un dels motius literaris del conte de Josep M. Fonalleras *L'urna, grega potser*, protagonitzat per l'esmentat

▼ Aiguaviva ▶

catedràtic i rector i el seu amic, sacerdot i una altra mena de rector, Modest Prats: “el catedràtic tenia una casa a pagès, amb un hort que era la nineta dels seus ulls”. I un bon rebost, és clar, per poder conservar els excedents de la collita. El conte acaba precisament en aquest rebost i d'aquesta manera: “A l'urna que volia ser grega (ara un test) la dona del catedràtic hi havia plantat alfàbrega. Les cendres encara són al rebost (ara en un pot de vidre) enmig de conserves, d'*antipasti* i de salsa de color verd feta amb fulles d'aquella alfàbrega. Les he vist. També hi he vist pots de confitura d'albergínia i de codony.”

D'Aiguaviva a Fornells dit de la Selva, tot i que és del Gironès. Ens el descriu Josep Fontbernat a *La mare de Déu del Carme i la Barcelona romàntica*: “Fornells és un poble petit que hi ha prop de Girona i al bell mig de la plana del Gironès. El meu padrí era de Fornells. Es deia Franquesa, i el nom li esqueia bé. Era un negociant de bestiar, però s’havia especialitzat en la cria de mules. Ho feia com un artista. N’hi havia a les seves quadres de tots els colors i de totes les mides. No cal dir que eren molt tossudes; però, quan volien també molt manyagues.” Aquest padrí de Fontbernat subministrava les mules al bisbe de Girona.

També era de Fornells un drapaire de Palafrugell, en Salat, que apareix a les *Notes disperses* de Josep Pla i que “era fill de Fornells de la Selva i de vegades parlava, entendrit, del campanaret d’aquesta població, que es veu passant amb el tren gros.” I és que molt sovint les vistes des de les finestretes del tren són les que fixen la imatge fotogràfica de molts pobles als quals no s’entra mai, però que romanen en el record gràcies al viatge en tren.

Va ser precisament aquell mateix campanaret el que va fer adonar al protagonista de la novel·la *Dies verges*, de Joan Mínguez, que es trobava a Fornells, després de passar carrers i el tràfec de la ciutat i haver arribat als afores de Girona, escapant d’ell mateix: “al tombant del camí, uns magraners coneguts li dugueren un nom als llavis: Fornells. Arrencà a córrer fins que reconegué la rústica esglésiola, els pallers encimbellats d’olles, el bequejar de l’aviram per la plaça. Quan sentí el trontoll del tren, es precipità a una finestrella, i butxaquejà unes monedes. Li quedà el temps just per a situar-se a l’estrep d’un vagó.” Probablement també li va romandre a la retina durant molt de temps la imatge d’aquell campanaret que veia des de la finestreta del

tren que l’allunyava d’un present que volia oblidar. Botet i Sisó va descriure l’església parroquial dedicada a Sant Cugat, de la segona meitat del segle XVI.

Josep Collelldemont, a *El Pla de Girona*, destaca que a la paret del cementiri de Fornells hi ha escrita la frase “Sia’m la mort una major neixença”, i afegeix: “és com un anunci. No pots passar-hi sense llegir-lo.” La frase, és clar, és de Joan Maragall, del *Cant espiritual*.

A la revista local *Forn d’anells* escrivia el Dr. Sambola, fornellenc d’adopció, sobre les masies del terme. Una d’elles, el Mas Pou, havia estat propietat de l’historiador fornellenc Celestí Pujol i Camps. Actualment en aquesta masia es pot trobar un monument de ceràmica de dos metres d’alçada, dedicat a un gos que es deia Tet, amb aquest text: “Aquí yace un perro, / lector, y no te asombres / de que le honremos / con memorias tales, / que hay perros / que parecen hombres / así como hay hombres / que parecen animales.” A Fornells hi ha un antic castell que ara no és més que una masia abandonada. 🐾

▲ Fornells de la Selva

▼ El cementiri de Fornells

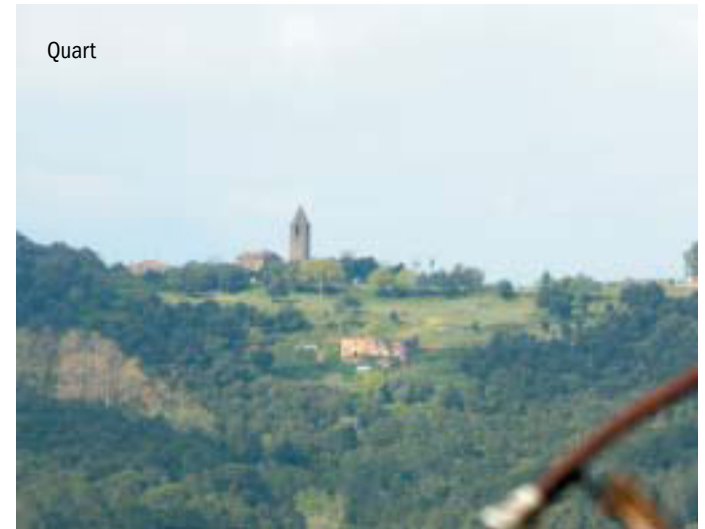

Quart

EL NUCLI ANTIC DE LLAMBILLES es troba dins de les Gavarres, però el poble ha crescut al voltant de la carretera de Sant Feliu a Girona. Quan s'hi arriba en direcció a Girona es veu que el poble es va estrenyent entre les Gavarres que el tanquen per un cantó i el riu Onyar que el clivella per l'altre. Si agafem el trencant de la dreta cap al nucli antic serpejarem amb la carretera enmig de camps de conreu, per un camí discret i poruc que s'amaga darrera els marjals. És com si tingués por de deixar-se veure. S'empetiteix quan arriba a les primeres cases, perquè algunes són tan senyorívols que l'espanten encara més. Es deixa portar fins a l'església parroquial amb el seu campanar octogonal i escapçat, ferreny, que contrasta amb el perfil arrodonit, airívol, de la façana. És una església nova, i l'antiga es troba tan endins de les Gavarres que s'anomena Sant Cristòfol del Bosc. Tornem a la carretera que va a Girona. Les cases de Llambilles quasi es toquen amb les de Quart. Un revolt i un repetjó separen els dos pobles.

El curs de l'Onyar també ha empès el poble de Quart cap a les Gavarres, aquelles muntanyes que Pompeu Pascual i Carbó en els seus *Escrits* qualifica de “manyagues i velles. Muntanyes pastades pels vents i les pluges, pels freds i les gelades. Muntanyes esberdel·lades per l'obra pacient de la flora que les adorna o bé païdes per les colònies minúscules de bolets, molses i líquens que encatifen la seva costa rocosa. Muntanyes dolces, suaus i belles, animades per la serenor d'un son sense neguit.”

Al terme municipal de Quart hi ha sis veïnats: Quart, Palol d'Onyar, la Creueta, el Castellar, Sant Mateu de Montnegre i Montnegre, i una escampadissa de masos i de cases aïllades. N'hi ha a la vall, vora l'Onyar, i Gavarres amunt. Gay de Montellà descriu un d'aquests masos del pla a *Girona, 1900*: “El Mas de

Quart

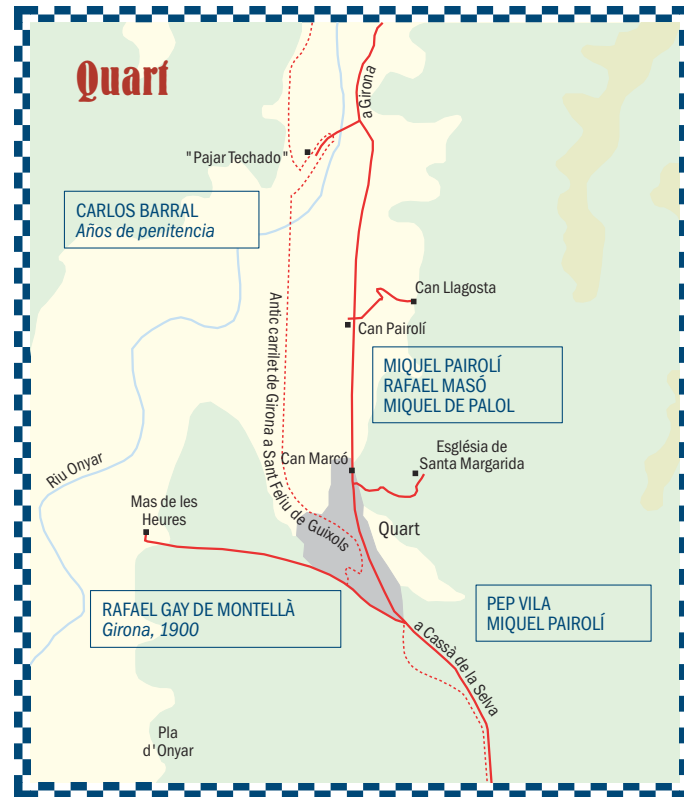
Les Gavarres

les Heures, bastit al cim d'un turonet voltat de roures que descendien en pendent suau cap a les salzeredes de l'Onyar, era, de tots els de la vall de Quart, el més esponerós de fruiterars i de verdures. La taca vermellosa dels cirerers de la primavera rimava bé amb les pinzellades grogues dels codonyers de la tardor. Els uns i els altres alegraven la vista i deixaven pels voltants perfums de fruita fresca i vellutada. Dels murs

escrostonats del mas, que conservava la porta rodona de pedra amb la data del 1657, al bell mig de l'era polsosa, i de les feixes plantades amb abundància de cols, enciams i col-i-flors, perfumada de xuclamel i de vidielles, n'havia sortit un pom de flors: la Natalieta, la filla dels masovers, que temps a venir arribaria a ésser la mestressa i la senyora i a ostentar el pompós títol de baronessa de Pomplana.”

D'altra banda, l'escriptor Joaquim Ruyra era propietari de dos masos en plenes Gavarres de Quart, can Sàbat i can Casagran, “a part de dos masos debolits, les ruïnes d'un dels quals s'anomenen encara el Mas Cremat”, situats, segons Josep Pla, prop de l'ermita de Santa Maria de Montnegre. Ruyra hi passava temporades i els descriu així a la seva obra *Entre flames*: “la casa principal dels meus masos és a mig aire del turó de Montnegre, sota un espès alzinar, que el corona, i al damunt una graonada de feixes de conreu que davallen fins a una profunda boscúria.” Josep Pla, a l'*Homenot* que li dedicà, destaca l'estat d'ànim de Ruyra en les seves estades a Montnegre: “Estava content. Semblava un home lliure. Divagava per les suredes. Pujava al coll de Portell, per on passa el vell camí que posava algun dia en comunicació la Selva i l'Empordà Petit. No es cansava de mirar el paisatge des d'un lloc del coll que ell anomena el balcó de l'Empordà. Panorama esplèndid, magnífic. A l'hora baixa s'asseia a l'era de la casa i ensenyava a cantar cançons de l'antigor a les criatures dels masovers. No cantava pas gaire bé, però sabia la lletra. Les esquives criatures del mas acabaven mirant-se'l amb entindiment.”

Una gran part d'aquestes muntanyes va ser devastada durant dos dies de l'estiu de l'any 1928 per un incendi que, literàriament parlant, esdevé un dels episodis més rellevants que té com a protagonista el poble

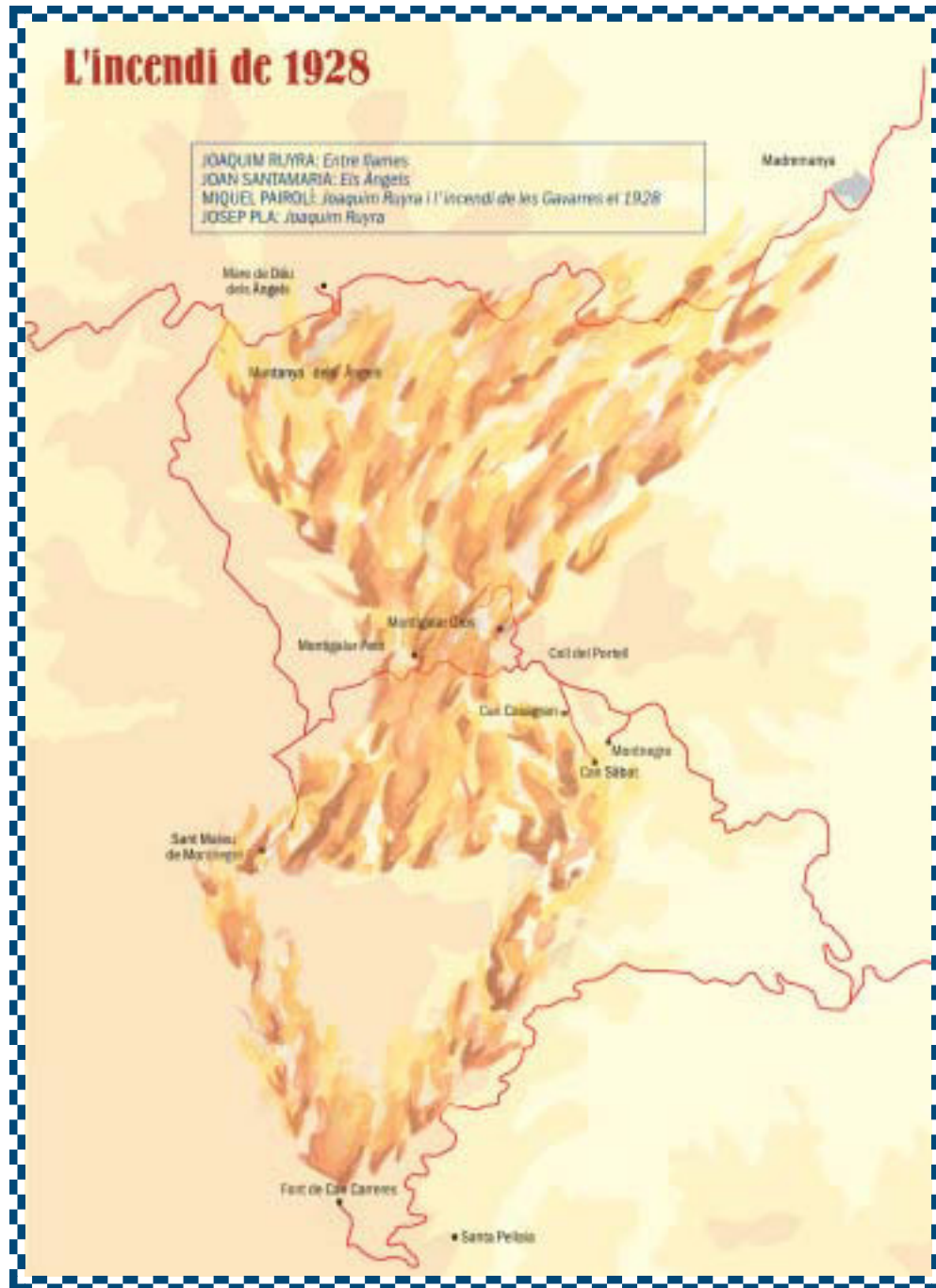

de Quart. Els tres primers capítols d'*Entre flames* —“El foc de Montnegre de la Selva”, “La Selva morta” i “Germanor catalana”— són la crònica de l'incendi de les Gavarres tal com el va viure Ruyra, que va visitar les seves propietats “el dia 20 d'agost, vuit dies després del sinistre.” L'incendi va començar el diumenge 12 d'agost de 1928 i, segons el mateix Ruyra, havia tingut el seu origen “a la font de Can Carreres, de Santa Pellaia, i tot seguit va formar dos grans rius de flames, un que es dirigí al llarg de la serra cap a Sant Mateu i un altre que saltà, en cascada, muntanyes avall cap a Montnegre, eixamplant-se per aquella vall boscosa i convertint-la en un infern. I l'un i l'altre riu de flames, ja fets una mar, escalaren la muntanya de Montigalà, i, eixint

▼ Joaquim Ruyra

Els efectes de l'incendi

Dalt d'un terric, en una mena de calma desembarassada que domina els primers repetjions del Montnegre, m'aturo commogut. Fins ací ha arribat el flagell de la immensa foguerada que ha devorat i consumit tots els boscos i masies de les Gavarres i del Montnegre, compresos entre Santa Pelaia, allà al cor de la Selva, i les primeres mon-joies del terme de Madremanya, que són aquí a tocar. Encara aquests arbres que voregen la sarda, serven una mica de pelussera de fulles, unes fulles pardes i sucarrades de l'ardència del rescald del foc; i els troncs en aparença són vius i sencers; però com més m'enlairo més paorós i desolador és l'espectacle que ofereixen aquestes pobres muntanyes, damunt les quals sembla que hi flota una tèrbola boirada de fum d'estampa. La terra és negra i clivellada de dolor, els arbres que no s'han tornat cendra els veurieu que s'aguanten caragolats de tortura com les ròsses d'uns gegants clavats en creu carbonitzats i amb les entranyes obertes i buides; les branques, els llucs, els sarments i les arrels de la brolla calcinada m'entrebanquen el pas, se m'arrapen a les cames, se m'enganxen a la roba amb uns gemecs tan tristos que em deixen l'ànima arrupida i temorega, i les meves sordes petjades aixequen del sòl ressec i ardent una polsina d'estalzi i de carbonisa impalpable que em va seguint com una ombra malèfica. Aquesta bella esgambada de valls i xòrrecs i turons i freus i sotallades, que pocs dies abans eren un doll perenne de ricor, un món joiós de verdor i de salut i un magnífic esclat de vida, ara és una cosa morta i lúgubre, descarnada, silenciosa i terrorífica. Ni un ocell enlloc; ni el vol lluminós d'una papallona; ni una mota de verd, ni un filet cantador d'aigua corredera. El cel és fosc i enterenyinat com una glaça de dol, els gepes de la serra, pelats i sutjosos, semblen les parets d'una fossa esventrada i trefullada; el panorama és trist, brut i esquelètic, com si acabés de ser rosegat per les dents esmolades i goludes d'un monstre apocalíptic.

Absort com vaig, i amb el cor pengim-penjam, no m'adono que estona ha que he perdut el camí; més ben dit, que el còrrec que seguia ha romàs colgat sota la capa de cendres, de farda i de toses sulsides que encatifen aquestes muntanyes cremades.

JOAN SANTAMARIA
Els Àngels

dels límits de la Selva, envaïren les boscúries de l'Empordà cap a Madremanya i la gran serralada de la Mare de Déu dels Àngels.” Pel camí de pujada als masos, Ruyra s’anava imaginant l’abast de l’incendi que li arribava ja en la vellesa, després d’haver patit ensurts diversos. La visió de la realitat li va resultar, però, “més depriment i aclaparadora” i li féu encongir l’ànima en veure la selva “vàcua i silenciosa. Cap remor de fullareda, cap espinguet d’ocell, cap moviment. Els arbres, negres, ensutjats, sense rama, sense balum, clars, desnarits, s’aixecaven com espectres sobre una terra llisa i cendrosa, en la qual la solellada es fonia en una ombrosa tristor. Els predis veïns, ja no separats per les múltiples ondulacions de la fronda, semblaven a tocar. Es diria que àdhuc l’extensió territorial havia minvat. No hi havia ja enlloc cap fumera. Tot era apagat, apagat de foc i apagat també d’alegria i de vida.”

Miquel Pairoli explica detalladament tot aquest episodi i el protagonisme de l’escriptor a *Joaquim Ruyra i l’incendi de les Gavarres el 1928*, on recorda que l’incendi “va restar en la memòria dels qui el van viure com un fet terrible i paorós”. És així com l’escriptor Joan Santamaria rememora el seu pas per la zona

devastada per l’incendi l’any 1929 al capítol “Els Àngels” de la seva obra *Visions de Catalunya (Catalunya Vella-El Pla i la Costa)*: “m’aturo commogut. Fins ací ha arribat el flagell de la immensa foguerada que ha devorat i consumit tots els boscos i masies de les Gavarres i del Montnegre, compresos entre Santa Pelaia, allà al cor de la Selva, i les primeres mon-joies del terme de Madremanya, que són aquí a tocar.”*

Del foc a l’aigua. L’escriptor barceloní Carlos Barral va fer el servei militar a la ciutat de Girona, tal com explica en el primer volum de les seves memòries *Años de penitencia*.* Des de les casernes, sovint sortia a cavall pels afores de la ciutat, i precisament “Cuart, que estava entonces relativamente lejos del casco urbano, separado de la ciudad por un ondulante despoblado vestido de pinarcillos y areneras, era meta frecuente de nuestras cabalgatas en grupo o de nuestros paseos solitarios.” En una d’aquestes sortides en solitari es va veure atrapat per una gran tempesta que el va obligar a refugiar-se “en un pajar techado de las afueras de Cuart” d’una de les masies del terme. El lloc i les circumstàncies el van marcar profundament fins al punt que li fan escriure: “me parece que ese momento es la

◀ Quart

▶ Placa a Santa Maria de Montnegre

▼ Santa Maria de Montnegre

Un viatge iniciàtic a Quart

Recuerdo [...] una larga tarde de meditación, excitada por una espectacular cortina de lluvia, en un pajar techado de las afueras de Quart. Quart, que estaba entonces relativamente lejos del casco urbano, separado de la ciudad por un ondulante despoblado vestido de pinarcillos y areneras, era meta frecuente de nuestras cabalgatas en grupo o de nuestros paseos solitarios. En el pueblo había una acogedora taberna y, además, una escuela rural de corte y confección, cuyas alumnas, mocitas oliendo a estiércol y a virtud, celebraban con estimulante alborozo el ruido de cascos de nuestras caballerías. Aunque nuestra relación con ellas, lamentablemente, nunca pasara de la gesticulación ante las rejas. Aquel día había ido yo solo y no pude llegar hasta las casas del pueblo. Una borrasca violentísima y súbita me detuvo en el pajar, a uno de cuyos postes amarré el empapado caballo y en cuya prensada paja me acomodé, más bien atemorizado (me he sentido siempre inseguro ante las ferias eléctricas de la naturaleza). Las intermitentes flaquezas del aguacero dejaban entrever, hacia el sur, un país que parecía infinito. Siluetas molares, oscuras dentaduras, incrustadas por órdenes, en líneas establecidas por la distancia —que no era más que la correspondencia material de la curiosidad del asustado observador— en una atmósfera insólitamente corporal, en una como erizada ola de plomo invertida, con el lomo contra la tierra. El cielo era como un inmenso animal marino derrumbado, violentamente desplomado, sobre la superficie ridículamente organizada, mediocrementemente esculpida de la tierra. Esperaba angustiado los claros de la lluvia para mirar, con la vana esperanza de ver, y, de escampado a escampado, la patética figuración se consolidaba. Los objetos próximos se hacían cada vez más agresivos y hasta feroces: la tapia de ladrillo sin enlucir, como un tabique de enterramiento reciente [...] No olvidaré nunca mis reflexiones a lo largo de aquel lento paseo, lento y helado, con la ropa mojada pegada al cuerpo, porque me parece que ese momento es la puerta que da acceso a una etapa distinta no diría que de mi vida, sino de mi conciencia de vivir.

CARLOS BARRAL

Años de penitencia (Memorias I)

un tret distintiu que relliga passat, present i futur en la identitat del municipi, el tret cultural més clar de què disposem”. De la terra de Quart n’han sortit “els atuells casolans de cuina, entre els que sobresortien els càntirs i els cossis, de terra quasi metàl·lica que, degut al secret de composició i de cuita, prenen un brunyit negre i inimitable” en paraules de Miquel de Palol a *Girona i jo*, però també n’han sortit ceràmiques de Rafael Masó i estatuetes de Fidel Aguilar.

I de la terra a la pedra. Una màxima ciceroniana ha romàs cisellada en la llinda de la porta de la rectoria de Quart, al costat de l’església parroquial de Santa Margarida. Pairoli creu que degué ser mossèn Josep Ros, un rector del segle XVIII amb una bona cultura, el promotor de la iniciativa de fer gravar aquesta inscripció llatina: QVOD VTILE ID E[ST] SIT HONESTVM,

► L’església de Quart

puerta que da acceso a una etapa distinta no diría que de mi vida, sino de mi conciencia de vivir.”

I de l’aigua a la terra. Si el nom de Quart és conegut arreu, és degut, sense cap mena de dubtes, a la qualitat i a la tradició de la seva terrissa. Diu Miquel Pairoli a *Quart. Natura, Història i artesanía*: “la terrissa és

La terra negra de Quart

Va ser Miquel de Palol a *Girona i jo* qui va fixar literàriament la història de la col·laboració entre els arquitectes Gustau Violet i Rafael Masó amb can Marcó de Quart. Palol recorda l'ambient creatiu dels seus anys de joventut i com van acompanyar l'escultor perpinyanès Violet a Quart, “un poblet a prop”, perquè volia “veure el forn del mestre obrer, el senyor Marcó. Volia intentar reproduir, en lloc del guix de consuetud, les tres o quatre estatuetes que portava amb aquella terra negra que elaborava el mestre terrissaire.” L'entesa entre el mestre Marcó i Violet va ser tan estreta que “així es feu notable, a Quart, una ceràmica que s'ha buscat arreu com un art gironí de la millor categoria. [...] Val a dir, però, que qui tal vegada hi contribuï d'una forma definitiva va ésser l'arquitecte-poeta Rafael Masó, en introduir-hi, per a les gerres ornamentals, els seus projectes originals i graciosos, les seves seleccions de l'art litúrgic o, senzillament, les reproduccions de les petites escultures que, sota la seva guia, executava aquell jovencell extraordinari, torner humil i meravellós artista, que es deia –i es diu encara, malgrat la seva mort prematura- Fidel Aguilar.” Les ceràmiques de Rafael Masó i les escultures de Fidel Aguilar han estat amb el pas del temps motiu de descripcions literàries.

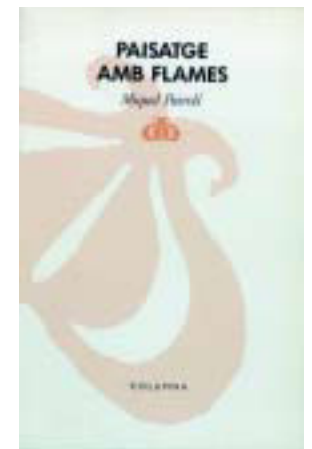
que reclama que “allò que és útil, sigui honest”. Al bell mig del text un escut amb un griu presideix l'entrada. La inscripció és prou adequada com a símbol per a un edifici concebut per a ser útil, funció que ha acomplert històricament i encara avui: rectoria i seu del Grup Recreatiu i Cultural de Quart.

Miquel Pairoli viu i escriu en plena natura, en una casa enmig de la plana de Quart que és evocada en el seu *Paisatge amb flames*: “des d'aquesta habitació on escric contemplo cada dia aquestes roses del roser que

▲ La fàbrica Marcó de Quart

s'enfila per la paret de porxo.” A Can Llagosta de Palol d'Onyar escriu també Pep Vila, que des del seu estudi sent com “el so d'aquelles campanes de Quart dona forma al silenci”, com recorda a *El jardí de les paraules*. Són les campanes d'una de les dues esglésies mencionades per Miquel Pairoli a *De la Creueta a Quart*: “A llevant hi ha les Gavarres, amb les fites de dos humils campanars, el de Sant Sadurn de Palol d'Onyar i el de Santa Margarida de Quart, que s'eleva entre la verdor obscura de les alzines del massís”. El text de Pairoli forma part de la descripció de l'ara anomenat carril bici que discorre per l'antiga via del carrilet: “el camí travessa el paisatge de la vall de Quart, que és mig rural mig urbà però sobretot realista.” I és que Pairoli gaudeix sovint de les passejades a peu no només pel carril bici, sinó també “Gavarres enllà. L'esforç de pujar i baixar turons, de resseguir senderols per la intricada carena”, tal com explica al seu *Paisatge amb flames*. 🌿

Cassà de la Selva

LA SERRA DE LES GAVARRES, poblada d'alzines sureres, ha condicionat la vida de Cassà de la Selva, fins al punt que el poble i el suro han esdevingut inseparables. Traversar Cassà és experimentar aquella sensació que Lluís Freixas ha deixat plasmada en el seu poema *Sublimació de l'hedonista*: “l'olor del suro enfarfega l'aire”. És l'olor del suro acabat de bullir i fumejant que encara es pot veure en grans carretades empeses per treballadors que travessen d'una banda a l'altra de la carretera, del bullidor a la fàbrica. Ja ho deia Josep Pla a *Tres guies*: “les poblacions sureres del país, Caçà de la Selva —la més gran de la rodalia—, Llagostera (pertanyents ambdues a la comarca del Gironès), tingueren, i sospito que continuen tenint, un altre caràcter. Caçà de la Selva és una població important. Lloc d'accés a les Gavarres, situada al peu mateix de la muntanya, però amb una gran influència sobre el país, té una indústria pròspera que els últims anys s'ha projectat principalment sobre el mercat nacional. En aquest aspecte, Llagostera té un caràcter més crepuscular. Però totes dues poblacions tenen molta simpatia, són molt obertes, tolerants i d'una agradable hospitalitat. Són, d'altra banda, les més ben urbanitzades i ben tingudes dels encontorns i saben treure profit del fenomen turístic”.

El creixement de la indústria surotapera va afavorir la construcció de noves edificacions al tombant dels segles XIX i XX que han esdevingut elements característics del paisatge urbà cassanenc i que han estat motiu de descripcions com aquesta de Pompeu Pascual i Carbó al seu recull *Escrits**, on evoca amb detall el Cassà de la seva infantesa: “A Cassà, apart de les cases que tenien establiment, hi havia dues menes d'altres habitatges: les cases amb cancell i les cases esbatanades. Les primeres venien rodejades d'un ambient de misteri i de solemnitat. Aquestes cases, sols eren accessibles per la gent estranya, el dia que els nois i noies feien la prime-

▲ Cassà de la Selva

◀ Xavier Carbó [d'Enric Marquès]

ra comunió. Aquell dia, els catecúmens que amb motiu d'aquella diada repartien cigars a tothom, podien entrar fins al jardí romàntic de la casa Trinxeria, que vista de fora semblava el Castell dels Tres Dragons; admirar els paons reials de la casa Bota; descobrir per entre el fullam les tortugues de casa Vilahur; enyorar els altres temps davant les restes de l'hivernacle de la casa Barril o fer el badoc davant les bordades dels peixos de colors del safareig de can Palau.” Els mateixos peixos feien les delícies de Maria Castanyer, perquè l'autora de *Vocació de viure*,

de petita, va viure uns quants anys a Can Palau, tal com recorda als primers capítols de la seva autobiografia: “Vàrem arribar una tarda groga de sol a Can Palau. La casa era immensa, una mica atrotinada, però fascinant per a uns peüets que no coneixien altra pols que la de la ciutat. Encantadora per a uns ulls que es meravellaven a cada cosa nova. La fascinació de Cassà de la Selva! L'embriu de Can Palau!”

Una altra d'aquestes cases, can Trinxeria, va ser on es van allotjar els aviadors republicans a Cassà l'any 1939, tal com recorda Juan Lario Sánchez a les seves memòries, *Habla un aviador de la República*, “una esplèndida casa, situada en un lugar privilegiado de la plaza”, en el capítol que dedica a la seva estada a “un pintoresco pueblecito llamado Cassà de la Selva, enclavado al pie de la sierra de las Gabarras” que “aparentaba poseer una prosperidad destacada reflejada en sus lindezas pueblerinas”, una altra de les quals era el casino on van celebrar “un caluroso acto de confraternización y despedida en honor de la mencionada agrupación de internacionales.”

També Lluís Freixas, al poema *Crònica de la prehistòria*, escriu sobre les cases del Cassà on va néixer l'any 1964: “Aleshores aquí / era el nord-est peninsular, / segons la informació meteorològica, / i sempre era tardor o maig mes de Maria, / i queia una aigua espessa de capgrossos / i el poble era un malalt que supurava grues / i carrers nous i cases adossades. / Les cases, les cases velles, tenien / sempre eixides folrades de verdet, / i els armaris, olor de càmfora, / una olor espessa de secret / que matava també les arnes.” El Cassà de més anys enrera encara és recordat per mossèn Xavier Carbó. En el seu poema *Un esmolet* del recull *Migjorn*, llegim una imatge semblant a la de Freixas: “Aquest home és ombriu i és solitari, / i el seu mirar omplert de melangia / porta a la ment d'antics

carrers memòria; / d'estrets carrers a on les pedres suen / i les parets verdegem de simolsa.” El carrer on va néixer Carbó porta ara el nom del poeta. Va morir “a la casa humil dels seus pares” al carrer del Progrés, tal com recorda Modest Sabaté: “una tarda groguenca de novembre, quan ja els boscos de la Selva fuetejats per la tramuntana s'agrisen i la fullaraca dels suros i roures fa coixí sota la mata del bruc i la gatosa, el poeta que les ha cantades deixa la seva arpa terrenal i atura la seva obra” Era l'any 1918 i Cassà encara era de la Selva. El va ajudar a ben morir mossèn Joaquim Bosch, el rector del poble, evocat per Maria Castanyer perquè, de tant en tant, anava a dir missa a l'oratori de Can Palau, on “a les parets i al sostre hi ha uns frescos pintats de vols d'àngels rossos i blaus i, malgrat algun escrostonat, fa una bona patxoca.” Potser eren obra d'en Benet pintor.

▲ Pompeu Pascual

▶ Can Trinxeria

Cassà i les Gavarres

On són les Gavarres? I el vell de can Mascordet dirigí el seu esguard com qui mira cap a mar i ens assenyalà dient: Cap allà. I ho feia en direcció als Metjes i Romanyà. Com que el gel s'havia trencat el bon home se sentí esbarjós. Ens identificà la cloterada de la font del Ganso, i la que formen les dues rieres quan s'ajunten prop del Molí d'en Vila-llonga i que més tard es buiden a la riera de Verneda prop del Molí de la Capsana. I, ens mostrà el Puig Galdric (o Aldric) i el Puig Gros d'en Mascort on des del cim s'albira Sant Feliu. Ens parlà de la Creu de les Monges i de la costa llisa que per la seva vertent de llevant porta les seves aigües cap al riu Daró. Callà per uns instants mentre mirava cap a ponent i extenent l'índex de la seva mà dreta ens digué: Allí hi ha el Puig dels Cristians i la serra llarga d'en Frigola que és un muntanyot estirat que té una cara que mira cap a migdia i que en diuen el solei de cal Bord i més a ponent el Puig Ventalló. Després amb una majestat que m'impressionà obrí els seus braços i em digué: Suara de totes aquestes muntanyes en diem les Gavarres... Per primera vegada a la meva vida, ja complerta la quarentena sentia parlar un llenguatge completament nou per a mi. Era la veu d'un home que mai s'havia mogut d'aquells indrets. La tarda era plàcida i el sol de posta en reflexar-se en aquells vessants coberts de pins i suros i d'un espès sotabosc ho feia amb unes tonalitats verdejants que en el declinar del dia canviaven paulatinament per unes altres de tons blavosos i anyils.

POMPEU PASCUAL CARBÓ
Escrits

Pompeu Pascual, amb qui Josep Pla, en el seu *Viatge a la Catalunya vella*, diu que “aniria a la fi del món, perquè és un suscitant de records d'una gran vivacitat”, destaca una altra de les característiques del Cassà de la seva infantesa: “Cassà era un poble líric. Tothom cantava. Tothom assajava. Ho feien la cinquantena de músics de les quatre cobles i de l'orquestrina que hi

havia al poble. Cantaven els cantaires de l'Orfeó Catalunya i de la Tenora.” Precisament Xavier Carbó va dedicar uns *Sonets a l'Orfeó Catalunya*, agrupació fundada per mossèn Gabriel Garcia i Anglada que es va constituir com a societat l'any 1901 i que desaparegué l'any 1921. Carbó la descriu així: “Himnes ardents travessen les fondàries / de claretats eternes, visionàries...

/ Les veus tenors són fortes i argentines; / les dels petits s'alçaven desiara / com picarols sonant i com petxines; / les baixes, són la veu de l'Etern Pare.”

L'any que naixia l'Orfeó moria Josep Vilaret i Vila. Nascut a Calonge, va ser el primer director del Col·legi Politècnic Cassanenc, escola privada creada per algunes famílies liberals, burgeses i benestants. A Cassà va escriure *Máximas y consejos en verso para la buena educa-*

El jardí de Can Palau

Veig un jardí grandíós amb arbres altíssims. Un passeig que comença a la carretera i dóna la volta fins arribar a la casa. Després he sabut que aquells arbres eren plàtans, com els de la Devesa de Girona, potser per això m'hi familiaritzo ràpidament. A la part esquerra hi ha una tanca de verdor que separa casa nostra de la casa dels masovers. M'hi fico per entre els arbusts i el panorama és ben diferent. Unes corts amb ferum de vaques, un femer ple de mosques i més enllà uns camps de blat tan grans que la meua mirada no en veu el fi.

Al jardí hi ha pins, avets, quatre magnoliers que ens donaren unes flors blanquíssimes com de cera, til·lers a dojo, i al mig hi ha una gran palmera voltada d'un parterre.

També hi ha una tanca d'arbustos que ho rodeja tot i no tanca res, ja que ens hi podem escapolar per anar a qualsevol part de la casa. Per un d'aquells forats em fico, o ens fem, perquè la Tamara em segueix per tot arreu, i ens trobem davant d'una gran bassa on hi ha molts peixos de colors i un tou de nenúfars. A un costat, un molí de vent que ens puja l'aigua d'un pou prou perillós. Tot això està voltat d'una catifa d'herba verda i olorosa on els vespres ens reunim per resar-hi el rosari acompanyats pel reucar de les granotes de la bassa.

MARIA CASTANYER
Vocació de viure

ció de la niñez. Durant els anys vint i trenta Cassà es podia permetre de tenir uns quants col·legis privats, a més de les escoles públiques, un Ateneu i altres associacions musicals i recreatives, a més de bones fondes. Explica Josep Pla a l'*Homenot* que va dedicar a Joaquim Ruyra que quan l'escriptor s'aturava a Cassà, “camí dels seus masos de la Gavarra, no anava pas a menjar a la fonda del poble, sinó a l'hostal de la carretera, un hostal

◀ Casa natal de Xavier Carbó

*La filla del Mollurki
 mullum (Veg. XIII -
 Petíteta l'han frosado
 la filla del Mollurki,
 de tant petíteto hi' ero
 no's sab krlá ni vesti;
 el seu morit l'ha doixado
 por ke no'l on sab sorvi.
 Ell so'n ha onat o lo guero
 trigo set anys o vanti;
 i ol hap d'ohella voteno
 ol seu morit va vanti;
 venta tres truke o lo porto:
 - Eskribans, baixo o xbrí.
 - Kym baixorá l' Eskribans
 si no m'és per tot por 'hi?
 - Ki se l'on hourá ompustado,
 ol rei mou Xolondri.*

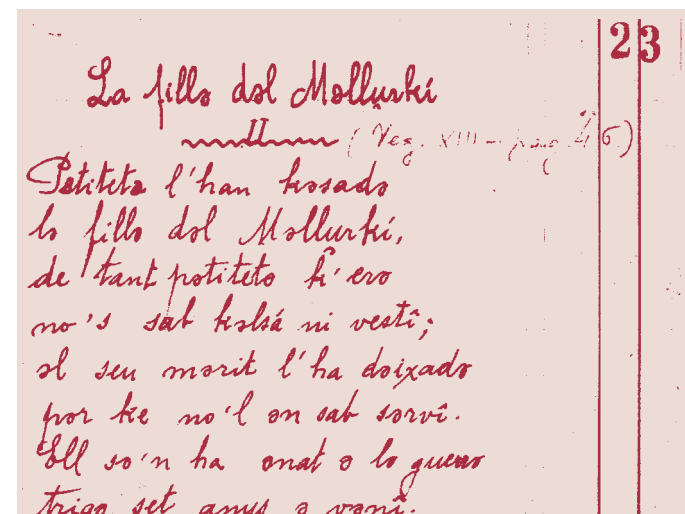
Talia cassanenca

Ja al segle XV apareix documentada l'afecció dels cassanencs a l'art del teatre: un grup de Cassà va ser llogat l'any 1461 per actuar a les festes del Corpus de Girona. I encara avui perdura el gust per l'art de la musa Talia. I és que es deia "Talia catalana" l'agrupació teatral fundada a Cassà a començaments del segle XX que encara actuava als anys trenta. Als teatres de Cassà es representaven amb el mateix èxit obres d'autors consagrats de l'escena catalana com *El mestre nou* de Pous i Pagès, *La mare de Santiago* Rusiñol o *Terra baixa* d'Àngel Guimerà i obres d'autors cassanencs com *Hora nova, hora vella*, *El mareig de l'estiu* o *Mariagna* de Manuel Tolosà.

► La casa familiar
de Xavier Carbó

►► Manuscrit
de Xavier Carbó

En Benet pintor

Es deia Benet Casabó i havia nascut a Caldes de Malavella l'any 1881 però va passar la major part de la seva vida a Cassà de la Selva on va morir l'any 1953 després de deixar parets i sostres d'alguns dels més grans casals de la vila plens de paisatges, ocells i flors que sortien dels seus pinzells, o de reproduccions de quadres de Boucher o Alma Tadema. A tot s'atrevia i de tot en sortia airós. Diuen que fou deixeble de Prudenci Bertrana. Josep Bosch en féu aquest retrat l'any 1979: "Un barret vell encastat gairebé sobre el clatell, amb uns cabells blanc grisos esvalotats sortint per dessota. Una caliquenya apagada i cent voltes encesa o un mínim de cigarreta fet amb els dits, a uns llavis tapats per un bigotàs groc de nicotina. Uns ulls mig closos, com de mirar lluny." Fou un personatge popular, gourmet, un punt bohemi, que es movia a rampellades, com recordava Manuel Tolosà l'any 1967: "En Benet tant podia decantar per anar a pintar al segon pis de l'edifici del carrer Soleiador com a passeig tot arribant-se fins a cal Bord, on solia coure's al caliu o a la paella aquells cargols tan ben condimentats i llaminers, d'una filigrana tan exquisida que per si sols li haurien donat fama si ja no l'hagués tinguda pels xecs-xecs de tripes de bacallà amb granotes."

▲ Cassà de la Selva des de Llagostera

de pagesos i de gent del país on, malgrat l'exigüitat de la cuina (només feien arròs i estofat), es trobava bé. S'hi trobava bé perquè a l'hostal es menjava millor que a la fonda insubstantial i pretensiosa." Quan donava per acabada la seva estada a Montnegre, Ruyra "retornava a Caçà per tal d'anar a Riudellots a agafar el tren. A Caçà, anava a la barberia: afaitar i tallar cabells. Es feia indefectiblement fer una fricció de quina que, tenint en compte l'estat d'abandó i de deixadesa que presentava, resultava detonant, irrisòria, gairebé grotesca. En el moment de pagar, deia al barber: —Ja és hora que algú es *cuidi* de la meva persona. Us estic molt agraït."

Novament és Lluís Freixas al poema *Crònica de la prehistòria* qui explica: "A casa no hi havia cap dels llibres / de Ginsberg ni de Kerouac / (sembla que es duien molt, pel que llegeixo), / només quatre almanacs / i una revista / que es deia *Llum i Guia*". I és que la publicació

◀ Benet Casabó, "en Benet pintor"

▲ L'església de Cassà

Llum i Guia, que Joan Codolà encara manté ben viva, ha representat per a Cassà un gran mitjà cohesionador. Hi escriviren homes com Narcís Puigdevall, que Josep Pla a *Caps-i-puntes* anomena “erudit considerable, (...) essent com és un excursionista, lent i calmat”, o Manuel Tolosà, que Narcís-Jordi Aragó a *Papers de butxaca* defineix així: “mestre d’infants, director d’escola, escriptor, professor de català en les èpoques difícils, apassionat pel passat i pel present de la vila, impulsor de múltiples iniciatives cíviqües i culturals”, o Modest Sabaté, que va escriure novel·les com *Un club per a senyores soles*, obres de teatre i contes infantils. La seva germana gran, M. Dolors Sabaté Puig (de Delmas), nascuda a Cassà el 1904 i traspasada a Barcelona el 1982, va escriure poesia al llarg de tota la vida. A la seva mort la filla l’aplegà en el volum *Poesies*. En alguns dels poemes recorda els paisatges de Cassà com “aquell sol de la meva infantesa

Segon retrat. Iconogràfic

Pels volts de l’any setanta,
els carrers de Cassà eren de terra
i les voreres, gastadíssimes,
de llosa. Dúiem davantal de ratlles
i fèiem files quasi militars
per entrar a classe.
Ja fa molt temps i poc alhora:
hauríem de tenir sempre present
quan dèiem: “A maria!”
a la porta de les botigues
i les fleques, i quan tocàvem
timbres, o el silenci de glaç
dels terrors infantils, l’olor
dels vestidors i els quadres de les verges.
Seria un bàlsam
per si es fa dur de transitar
els camins de la melangia.

LLUÍS FREIXAS

L’epifania de les cisternes

(...) quan anava a la vinya / de la mà del meu pare / i saltava i brincava”.

Lluís Freixas a *Segon retrat. Iconogràfic** també recorda els anys passats: “Pels volts de l’any setanta, / els carrers de Cassà / eren de terra / i les voreres, gastadíssimes, / de llosa.” En aquells anys naixia el més jove dels poetes cassanencs esmentats aquí, Joan Josep Camacho Grau, que en el seu poemari *Vindrà la llum*, escrit a “Kaçà de la Selva, estiu i 2000” acaba amb una prosa, *Automàtic flaix lumínic*, on diu: “Quan s’espantava el televisor dèiem: *Això és d’Ells*. Ara quan la llum

marxa diem: *Això és d'Ella*. Potser Déu és negra, prò amb la FECSA ho tens magre. Apaguem els peus de llum per poder-nos llegir les mans i desxifrar-nos el futur, en va. Un enfosquiment val més que mil fanals encesos. Una xarxa de realitat cancerígena m'escapça els afores amb elèctrics xocs fatídics.” Camacho reflecteix l'estat d'ànim del poble en aquest començament de mil·lenni. I és que Cassà pateix per les Gavarres, que formen part important de la seva vida. Ho deia Josep Pla a *Viatge a la Catalunya vella*: “el doctor Pascual ha nascut a la part de ponent de la Gavarra, a Caçà de la Selva. Jo a la part de llevant. La Gavarra conté una mata de suro importantíssima, afavorida per una geologia de gres i de sauló —granit descompost— on l'arbre viu bé. Aquestes muntanyes de perfil arcaic, de línies elefantíques, estan tan unides a la nostra

vida, a la dels nostres avantpassats, a les nostres reminiscències antiquíssimes, que les portem dibuixades en el nostre cor i en el nostre esperit. Ens incitaren a tenir una casa, una pàtria, i donaren un sentit a la nostra vida.” I ho havia escrit Modest Sabaté l'any 1933 en aquell *Àlbum meravella*, quan elaborà el seu text sobre la comarca de la Selva, de la qual Cassà de la Selva era una de “les dues principals viles de la comarca”, i que acabava així: “però si a part de tot això aneu algun dia a les Gabarres i us enfileu, tot seguint els corriols, muntanyes amunt per admirar la boscúria que a tots costats se us farà immensa, i a dalt ja, esteneu la vista pel costat de ponent i us adoneu d'aquella plana on encara els boscos hi armonitzen el color del blat i el blau sempre intens del cel serè, exclamareu, i haureu fet la delimitació justa: que és bella la Selva.” 🐞

Llagostera

EL DARRER POBLE DEL GIRONÈS, fent via cap a mar, és Llagostera. “Damunt d’un puig”, diu Rafael Mas, “s’alça airosa la vila de Llagostera”. Sigui quin sigui el camí que seguim per arribar-hi, la imatge que en conserva la retina del visitant és aquesta i la que va fixar Josep M. Coris: “sobre un penyal situada / que et toquen els quatre vents, / molt de lluny ets contemplada”. Efectivament, el perfil triangular de Llagostera s’albira ja des del mateix Cassà de la Selva, des de Panedes, des de la carretera de Tossa o de Vidreres, des del camí de Sant Llorenç o des de la carretera de Caldes de Malavella i li confereix un aspecte singular. Mariàngela Vilallonga parla de les quatre vistes* que ofereix el poble des dels camins que s’hi acosten: el veu voltat quasi sempre de muntanyes blaves. Quan s’hi arriba des de Santa Cristina d’Aro el poble “ofereix una imatge fal·laç”, perquè “fa creure que reposa als peus del Montseny”; si es ve de la carretera de Tossa “es recolza d’esquena en la cinta fosca de les Gavarres”; en canvi, venint de Cassà “el massís litoral de l’Ardenya l’emmarca al fons, allargassat, resseguint el contorn del poble d’un blau-gris fosc”.

Per a Josep Pla “la vila s’encastella cònicament a l’entorn del campanar de l’església; és voltada, a peu pla, de carretera i té un aspecte benestant i feliç.” En acostar-se, el viatger veu, tal com escriu Mas a *Coses de Llagostera*,* com “es destaquen del cel les torres rogenques de l’antic Castell que s’agermanen amb els campanars i façana de l’església parroquial, la qual té a la falda, com mare amorosa, tot un estol de blanques cases que li donen un aspecte simpàtic i pintoresc”. Aquesta és la visió que ha quedat gravada als ulls del viatger Matthew Tree quan passa per Llagostera i veu “una barreja fifty-fifty d’antic poble pintoresc i cases funcionals anònimes”.

▲ L’església de Llagostera

◀ Enric Marquès [autoretrat]

De fet Llagostera mai no ha estat un poble turístic, visitat pel seu pintoresquisme. A mig camí entre Girona i la Costa Brava, Llagostera és un poble discret. No té ni grans monuments ni grans meravelles naturals que l’hagin fet perdurar literàriament. Això no obstant, Llagostera ha captivat el cor dels que l’han coneguda: per a Rafael Mas és “l’encisera” i també “la vileta estimada on rauen els més grans amors de la meva vida”. També per a Josep M. Coris és “la flor encisera”. Per a Bartomeu Barceló és una “vila d’encantaments”. I aquells que se

n'han hagut d'allunyar experimenten un fort enyor que es tradueix en poemes i cartes publicats en els programes de la Festa Major o en els mitjans de difusió que tradicionalment ha tingut el poble. Així Josep Calvet, des de Xile, enfila una "garba de records" que li fan sentir "des de lluny tanta anyorança", en evocar "un conjunt de sons i flaires que fan pensar justament amb aquella tranquil·litat, aquella pau i encís que no he gaudit enlloc del món". I Emili Magrià des de Nova York recorda la "bella vila encantada, / paradís d'eterna joventut, / a tu, que ets tan ben plantada / gràcies mil, per haver-hi nascut". Foranis com l'escriptor californià Eugene Evans parlen de "la apacible calma, encanto y belleza" de Llagostera, poble al qual, després d'haver corregut molt de món, "es uno de los pocos sitios al que me gustaria regresar de nuevo".

Un cop a dins del poble, el caminant no es pot perdre: tots els camins porten al punt més enlairat perquè "al cim del puig, encimbellat sobre la roca viva, sobresurt la massa enorme de l'església parroquial, feixuga i pesant", com recorda Mas. Així és que, situats entre l'església, l'ajuntament i la torre medieval, en aquell "mirador natural des d'on s'albiren planes i muntanyes, boscos i valls, amb un horitzó tan dilatat com les blavors del mar", com deia Rafael Mas, podrem contemplar totes aquelles muntanyes blaves que de lluny decoren el poble, perquè des del seu privilegiat mirador: "allà lluny del lluny, embolcallat amb les boirines que pugen del nord, surt el Canigó, en la blanca cadena pirinenca. Més cap al Gironès, Roca-Corba i la serra de les Guillerries; a ponent, el Montseny tot sol, com un tità gegantí que ha fet rotlle; a garbí, el puig de la Ruiria amb les seves muntanyes escalonades fins a Solius; i pel cantó de llevant Romanyà i puig Galdric units a la serralada de les Gavarres", com detalla Rafael Mas.

Vista des de tramuntana

Si la mireu pel cantó de tramuntana, ja és una altra cosa. És la creu d'una medalla rovellada pels anys, que ens parla de coses reculades. És fosca, és freda i és unguada tota ella amb la patina de les coses antigues, que unifica les tonalitats. Mirada a certa distància, té encara l'aspecte d'un feude medieval aferrat al penyal de la costa com una au de presa. Al cim del puig, encimbellat sobre la roca viva, sobressurt la massa enorme de l'església parroquial, feixuga i pesant, voltada de massissos contraforts que s'enlairen per tal d'aguantar l'empenta de l'arcada gòtica. Té una façana llisa i severa que es remata amb la torre del campanar, alt i cairut, com un sentinella de pedra. Prop seu, hi ha un barri silenciós de cases aclofades que s'apuntalen per no caure.

Campanes que retronen, parets alteroses recremades pel sol, espitlleres plenes de nius, llenques de mur, torres destroçades pels segles, records de lluita, trossos de llegenda on l'ànima batega amb fervorosa emoció.

Això és la vila de Llagostera, l'encisera, la del cel blau, la que té sonoritats de tenora, la més bonica de totes les viles perquè és la nostra.

RAFAEL MAS I RIPOLL
Coses de Llagostera

▼ La casa de l'Enric Marquès al carrer Santa Anna

► Vista des de tramuntana

Si baixem per les escales a tocar de la muralla entrarem rera-mur, barri que, com descriu Rafael Mas, “s’internava sobtadament en un fons de cases revellides i aclofades que formen els seus alts carrers”. Allà vivia el protagonista de la narració de Josep Calvet *L'últim dels Ramalleres*, “prop de l'antic castell, en una casassa ferma, però mig ensorrada”. L'indret conserva el trepig dels avantpassats de Pompeu Pascual, el qual, en el penúltim poema de *Consol de tardor*, ens demana que “preservem el passat, / la terra, / de Llagostera / que farà la mateixa olor / avui i demà / i quan s'acabi demà.” Pompeu Pascual escriu a la falda de l'església, prop de l'antic casino de Can Caldes, al carrer de Santa Anna, on va viure, pintar i escriure, des de 1968 i durant 25 anys, Enric Marquès. En el pregó de la Festa Major del poble de 1994, tres mesos abans de morir, Marquès

evocava una altra Festa Major, de quan tenia vint anys i “llavors, la llum d’aquí, els sembrats que comencen a groguitar, ja em robaren el cor i els colors”. La casa de l’Enric Marquès, que Comadira va descriure com “un casolot antic i atrotinat, amb terracotes a la façana i tot ell recobert d’aquest líquen groc tan peculiar que al país es fa damunt les pedres i les teulades”, va acollir tertúlies amb escriptors i pintors, periodistes i lletraferits, erudits locals i foranis, joves i vells, però sobretot amb gent que tenia coses a dir i que mantenia un compromís cívic paral·lel al de l’Enric. Lluís Bassets, un dels assidus a les tertúlies d’aquells anys, en qui l’Enric “va deixar una petja duradora i profunda”, segons les seves pròpies paraules, fa poc reclamava: “Enric Marquès, pintor, hauria de dir la placa que recordés la seva vida a Llagostera”, perquè Marquès “va saber trenar la seva nova ciutadania llagosterenca amb el present i el passat del poble, fins a convertir-se ell mateix en peça impres-

Vista des de llevant

A tots aquells que arriben a Llagostera des de Santa Cristina d’Aro, el poble els ofereix una imatge fal·laç: els fa creure que reposa als peus del Montseny. Superat el *trompe l’oeil*, el viatger comença a distingir les primeres cases del poble, un ramat de xais que s’estén i s’enfila pel turonet del cantó dret amb les masies enmig dels camps travessats per les Banyaloques. Al fons Cassà, coronat de fums, i a l’horitzó les ondulacions blanques dels Pirineus. Quan arribes al final de la baixada, s’ha esborrat ja la muntanya d’ametista i el campanar dibuixa el seu perfil en la volta del cel, emparat per l’absis i els seus contraforts robusts. A l’esquerra del camí, abans d’enfilar cap al poble, el puig petit s’eleva cobert d’una mantellina gebrada: el bosquet del cim, els esglaonats fèrtils, els fruiters comencen a ser acaronats per un sol esvanit de matí d’hivern, que encara no gosa brillar del tot; els camps lleugerament inclinats s’escolen pel pendís suau del putxet fins a una minúscula vall closa amb rierol i masia de teules velles i xemeneia fumejant. L’atmosfera bromosa destil·la vapor d’aigua. Aviat desapareixerà la blancor, però ara encara l’estampa és de pessebre.

MARIÀNGELA VILALLONGA

Quatre vistes, quatre estacions

► Llagostera
[d’Enric Marquès]

◄ Vista des
de llevant

▲ Rafael Mas

▼ Llagostera
[de Josep Calvet]

El desguàs dels llacs

Era un dia de festa de l'any 1600. [...] El Comte Huc de Montcada [...] s'aixecà i parlà: [...] “Aquest nom denigrant de Lacust-àrea (àrea dels llacs) que fins ara ostenta el nostre poble, constitueix per a tots un estigma que cal esborrar; hem de treure de les nostres terres aquesta aigua enllotada que ens assetja i amb honor podem anomenar-lo Lacust-era (era llac). Això, doncs, és el que us vinc a proposar: fer desaparèixer els llacs del pla, obrint un vall, cercant el desnivell de l'aigua perquè s'escorri. Com és natural haurem de dirigir el corrent cap al cantó de Girona, puix al costat de la marina altes muntanyes ens barren el pas. Aplanarem, doncs, el Puig de Ponent.” [...]

Al cap de pocs dies un formigueig humà feia desaparèixer el Puig de Ponent. L'esforç fou gran i la voluntat heroica. Però abans d'arribar al nivell de l'aigua es prengueren moltes precaucions per a evitar desgràcies.

El dia dels desguàs havia arribat. Pels camins emboscats de la Baronia de Caldes, alguns prohoms, acompanyats de ballesters, feien via cap al Castell, pujant per la costa; i, entrant per l'estret portal de Can Caciques, eren conduïts a les sales del palau feudal.

D'altres que venien del Castell de Cassà, feudalía del Comte Gascó de Montcada, passaven l'estany amb una barca i s'internaven pel mateix camí. Tot era moviment i entusiasme. Els capataços

donaven ordres que eren executades tot seguit. Sobre el mur de contenció que formava el puig aplanat, alguns veïns, amb teies fumejants, esperaven el senyal per a calar foc a la metxa que havia de fer esclatar la barrinada de sacs de pólvora i donar pas al desbordament de la gran quantitat d'aigua estancada. [...]

Per fi arribà l'hora. El so estrident de la campana de l'antiga església donà el senyal i tot seguit un tro paorós retrunyí per l'espai i féu tremolar la terra; i un núvol de fum embolcallà la plana. Tot quedà fosc, de moment. Però un cop esvaïda la negra fumera, hom veié com glops enormes d'aigua s'empenyien per a passar l'obstacle i minaven el mur que els barrava el pas. [...]

El gran llac de Bruguera baixà en massa i marxà cabalós per la terra baixa de la Selva. El moment fou imponent. Tot el poble, apinyat, a la gran muralla del Castell, assistí a l'espectacle. També el llac de Maiena es començà a escórrer i poc a poc es veieren sortir del seu fons petits illots de color verdós i negre, com carcasses de balena.

Ganix era un formigueig de ramades de cabres i bous que, emmenades per llurs pastors, es refugiaven pels alts en evitació del perill. Solament restaven isolades, destacant-se de la llum del cel, com un advertiment, les tres forques del Puig.

RAFAEL MAS I RIPOLL
Coses de Llagostera

cindible”. Un altre dels contertulians de Marquès era Esteve Fa, un home que va contribuir a recuperar pas a pas la memòria històrica del poble, tal com li ha estat reconegut pòstumament amb la creació de la *Beca Esteve Fa Tolsanes* per part de l'Ajuntament. Joan Ventura, a *Reflexions d'en Ventura*, precedent de *Des de ca l'àvia Lola*, ressaltava de Fa que “coneixia el territori i la natura a la perfecció”.

Els carrers de Llagostera es van fent més amples a mesura que ens endinsem en l'eixample. Ens aturem a la metamòrfica plaça que al final dels anys quaranta era per a Rafael Mas “plaça Romeu, ampla i quadrada, voltada d'acàcies; aspecte de passeig ciutadà”, i als anys vuitanta, dita ja Plaça Catalunya, era vista així per Mariàngela Vilallonga: “les moreres envolten i delimiten educadament i civilitzada la plaça principal”. Fins

arribar a la plaça dels noranta, que Enric Marquès descriu així: “la plaça de Llagostera és com la desgraciada plaça de la Constitució de Girona. D’on surt aquesta grandiloqüència? És necessària?” Centre neuràlgic de la població, la plaça d’avui és rectangular i a un cantó té dues fileres de magnòlies. Si els arbres han canviat amb el pas dels anys, el casino, un altre dels edificis que donen personalitat al poble, continua presidint la plaça i, com diu Pompeu Pascual al poema *El Casino*, “aplega sempre tothom, / en les tardes grises i humides, / en vesprades fosques i fredes, / i en els migdies alegres de la florida, / des de fa un segle. Tothom. / Totes les famílies / alguna vegada s’hi han assegut. / Seure-hi: festa.” I efectivament el record de la Festa Major i les sardanes a la plaça apareix també a Mas i a Vilallonga.

Possiblement perquè Llagostera conserva “alguns dels ritmes plàcids i antics”, Ponç Puigdevall ha triat el poble per escriure i viure. Se’l pot veure passejar amb el seu gos Book pel camí que va fins al bosc de la Torre, el mateix que resseguia Mariàngela Vilallonga a *L’al-*

zina: “després del caminet, el bosc. El trobava d’un aire misteriós, tan frondós i espès, especialment quan hi entràvem per la banda de baix, on era més bac i ombrívol. Esperava sempre que d’algun dels seus racons, o de sota d’algun ciureny, o de darrera d’algun bruc aparegués un nanet, o un follet, i em donava la impressió que les fades havien anat estenent un vel transparent,

Molí Can Moner (Roldana) (Dibuix E. Marquès)

Els resistents llagosterencs

La *pócima de Postigo*, així titulava Antoni Puigverd un dels articles que va dedicar a la línia de les Gavarres. La *metàfora de Llagostera* el titulava al seu torn Pilar Rahola. “En Llagostera acaso podría simbolizarse [la protesta] con un casco alado como el de Astérix, que resiste valientemente al invasor. Están locos estos romanos”: era com acabava la seva crònica Agustí Fancelli. “Como la última viñeta que culmina el triunfo de Astérix ante la locura de los romanos, el pueblo de Llagostera celebraba su festín”, deia també Ponç Puigdevall a la crònica del darrer dia de setembre del 2001. Les torres de la línia d’alta tensió de les Gavarres, erigides desafiadament al pla de Panedes, van ajuntar el poble enfront del poder. Com mai, Llagostera va ser portada de diaris, revistes i telenotícies, protagonista per uns dies de plomes il·lustres i objectiu de totes les càmeres. “Els veïns de Llagostera no se’n sabien avenir d’aquella passivitat tan contrària als seus ideals; i, amb un exaltament que ningú no s’explica, acordaren en comú de fer front al cabdill”: era l’any 1874, el cabdill era el general Savalls i ho explica Rafael Mas, que no comprenia “com els nostres avis, coneixent qui era en Savalls, es disposessin a atacar-lo tot fent-se forts en una vila gairebé indefensa per a rebre l’investida de les aguerrides tropes carlines”.

▲ Molí de Can Moner [d’Enric Marquès]

► La línia, al pla de Panedes

humit i flonjo pels corriols estrets i laberíntics per on anàvem transitant, i on pressentia la subtil presència dels éssers imaginaris.” L’atractiu d’un altre bosc semblant dels rodals de Llagostera, avui desaparegut, anomenat *la roureda*, feia exclamar a Rafael Mas: “Roureda, Roureda bella: tu ets el lloc predilecte de la gent qui somnia, dels artistes i dels enamorats, de tots aquells qui cerquen el seu goig amb la il·lusió del pensament que els aparta de la ruta feixuga de la realitat.” Protegit pels mateixos boscos, també Joaquim Marco escriu sovint des de Llagostera les seves cròniques periodístiques.

La llegenda vol creure que, segles enrere, la plana que envolta Llagostera havia estat coberta d’aigua tal com apareix al poema de Bartomeu Barceló que enllaça la llegenda amb l’etimologia popular del nom

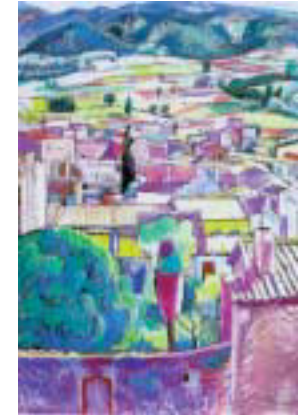
del poble, Lacustaria o àrea de llacs: “Tots et diuen Llagostera / fada un temps d’un llac al sí, / la Ben Plantada ets per mi / i en dir-t’ho me’n ve cantera. / Ben Plantada! Ben Plantada!, / fou el sospir del meu cor / en descobrir-te dins l’or / encès de la capvesprada.” Les dones d’aigua també apareixen en el llegendari del poble: *El gorg de les goges* té com a protagonistes “unes dones mig peixos que dansen dins de l’aigua”, com recorda Josep Calvet a *Llagostera en la intimitat*, que situa “entre la propietat de la Font de Panedes anomenada *del salt del llop* i la del Sr. Cama de Romanyà, a la fondalada del torrent, poc després de Rocallisa, (...) aquest pou-gorg misteriós i llegendari; al bell mig d’un lloc solitari i feréstec.”

A Llagostera va néixer l’any 1909 August Vidal, traductor al castellà de les obres cabdals de la literatura russa, des de Txèkhov a Tolstoi, i especialment Dostoievski, del qual escriví una aproximació biogràfica. Exiliat a Rússia després de la guerra, Vidal va ser professor de Literatura de la Universitat de Moscou i sempre va enyorar Llagostera. D’ell recordava Enric Marquès l’any 1994: “entenc com mai que es fes enviar ginesta florida de Llagostera quan era tan lluny de casa”.

L’any 1911, l’autor teatral Francesc Lorenzo i Gàcia naixia a Llagostera, on va viure durant uns set anys i d’on conserva imatges clares de la infantesa, que apareixen fugisserament a alguna de les seves més de trenta obres publicades i estrenades, com *Quan els records parlen*. Als anys seixanta la periodista barcelonina Ana Nadal de Sanjuan feia estades estiuenques a la població, i als anys setanta s’hi podia veure Mercè Rodoreda, que hi baixava des de Romanyà de la Selva, poblet que va triar per viure i muntanya màgica de la rodalia. 🌊

El Ridaura

Tot i que el Ridaura no és pas només el riu de Llagostera, ha acompanyat els llagosterencs una generació rere l’altra: n’han fet una pel·lícula, han donat el seu nom a una sardana i a una havanera, n’han parlat en articles i poemes als programes de les festes majors, l’han dibuixat, l’han pintat i l’han fet protagonista de relats, com el de Rafael Mas *La pesquera dels tapers*: “travessant suredes i boscos de pins arribarem al Ridaura [...] cercarem per la vorera un gorg profund on l’aigua fos abundosa”, o el de Josep Calvet *Un dia de pesca a Ridaura*: “vàrem sortir avall cap a la Fullaca, després amunt cap a can Funallerons i tot seguit a les envistes de can Nadal i finalment pel corriol de la dreuera de can Guardiola sortírem a la mateixa resclosa”. Esteve Fa, en una recopilació dels molins llagosterencs del Ridaura, n’enumera set que Enric Marquès va dibuixar. El Ridaura és un riu senzill, de mides reduïdes i tan esquifit que l’any 1932 mossèn Josep Gelabert va escriure que el nom del riu derivava etimològicament del seu poc cabal d’aigua i era sinònim de “riu sec”.

▲ Llagostera
[d’Enric Marquès]

▲ Llagostera,
des del campanar

Bibliografia

- ABELLÍ I MORATÓ, Pere, "El jardí del bisbe", a *Víctors*, 1, Girona, gener 1936.
- AGULLÓ, Ferran, "La carretera", dins *Llibre de versos*, Francesc Puig-Llibreter, Barcelona, 1905.
- AGULLÓ, Ferran, *El somatent de Girona (Quadre dramàtic en un acte i en prosa)*, Bartomeu Baxarias, editor, Barcelona, 1911.
- AGULLÓ, Ferran, "La ciutat morta", dins *Antologia catalana*, de Carles Rahola, Ed. Dalmau Carles Pla, S. A., Girona, 1933.
- AGUT, Joan, *Gombó i míster Belvedere*, Ed. Proa / Columna, Barcelona, 2001.
- ALBERT, Caterina, Vegeu VÍCTOR CATALÀ
- ALCALDE VALLADARES, Antonio, "Mariano Álvarez de Castro", dins *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona 1875*, Impremta Pacia Torres, Girona 1876.
- ALCALDE, Carmen, *Cartas a Lilith*, Ed. Bruguera, Barcelona, 1979.
- ALCALDE, Carmen, "Pregó de les Fires de Sant Narcís de 1990", dins *Programa Oficial de Fires de Girona*, Ajuntament de Girona, 1991.
- ALOMAR, Gabriel, Pròleg a RAHOLA, Carles, *El llibre de l'August d'Alzina*, Antoni López editor, Barcelona, 1910.
- ALOMAR, Gabriel, "Una visita a Girona, la immortal", dins MONTSALVATGE, Xavier i PLA, Joaquim, *Terra de gestes i beutat, Girona*, Ed. Dalmau Carles Pla, Girona, 1917.
- AMETLLA, Claudi, *Memòries polítiques 1918-1936*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1963-1985.
- ANDERSEN, Hans Christian, *I Spanien (A Espanya)*, Copenhaguen 1944, dins Kirsten Schottländer, *Andersen i Catalunya (Extracte del llibre del viatge "A Espanya" 1863)*, dins *Miscel·lània Aramon i Serra III*, Curial Ed. Catalanes, Barcelona 1983.
- ANDÚGAR, Julián, *Antología poética*, Editora Regional de Murcia, 1981.
- ANGLADA, M. Àngels, "Catalunya Express; Piero", dins *Nit de 1911*, Ed. Empúries, Barcelona 1999.
- ANÒNIM, "Ulls del pont (Pòrtic)", a *El pont de Pedra*, Girona, 7 octubre 1935.
- ARAGÓ, Narcís-Jordi, *La Devesa, paradís perdut*, Ed. Gothia, Girona, 1980.
- ARAGÓ, Narcís-Jordi, *Girona ara i sempre (una crònica)*, Diputació de Girona, 1982.
- ARAGÓ, Narcís-Jordi, *Soldats de la vida*, Ed. Miquel Plana, Olot, 1982.
- ARAGÓ, Narcís-Jordi, *Papers de butxaca*, Diputació de Girona - Punt Diari / Presència, Girona 1986.
- ARAGÓ, Narcís-Jordi, "Vida i mort del carrer dels Ciutadans", a *Cambrà*, de la Cambra de la Propietat Urbana, 3, Girona, juny de 1990.
- ARAGÓ, Narcís-Jordi, *La casa de la memòria*, Senhal, 19, Girona, 1994.
- ARBONÉS, Jordi (Nif), "Mutació" i "Flema", dins *Miratges (Cròniques de l'altra Girona)*, Ed. Boratuna, Girona, 1983.
- ARBONÉS, Jordi (Nif), "Noves places, nous deserts", a *Panorama Costa Brava-Catalunya*, 5 maig 1991.
- ARBONÉS, Jordi, "La ciudad deseada", a *Paisajes desde el tren*, 121, Madrid, novembre 2000.
- ARNAU, Maruja, *Els pobles gironins, IV La comarca del Gironès (I)*, Impremta Aubert, Olot, 1993.
- ATIENZA, Juan G., *Caminos de Sefarad (Guía judía de España)*, Eds. Robinbook, S. L., Barcelona, 1994.
- AUB, Max, *Jusep Torres Campalans*, Ed. Tezontle, México, 1958.
- BADIA, Joan, "Elogi del campanar de Sant Feliu", dins *Jocs Florals de Girona 1918*, Edició del Consistori, Girona, 1919.
- BADIA, Joan, *El pecat de la novícia i altres contes*, Ed. Políglota, Barcelona, 1924.
- BADIA, Joan, *Poemes de Girona*, Publicacions de la Revista, Barcelona, 1932.
- BAGUÉ, Gerard, *La deriva dels grumolls*, Ed. Llibres del Segle, Gaüses, 1997.
- BALLESTER, Rafael, "Visió aèria de Girona i les seves comarques", dins *Dolça Catalunya*, 32, Ed. Mateu, Eusa, Barcelona, 1968.
- BARCE, Ramon, "La ciudad inmóvil", a *Índice de artes y letras*, Madrid, setembre 1956.
- BARCELÓ I COLL, Joan, "La roda del temps", a *L'escalenc*, 255, l'Escalà, agost, 2001.
- BARCELÓ I MATAS, Josep, "El Ter", dins *Poemes de l'Empordà*, Barcelona, 1956.
- BARCELÓ, Bartomeu, "Llagostera" i "Tríptic de Girona", dins *Obra poètica*, Joan Roig editor, Mallorca, 1974.
- BARRAL, Carlos, *Años de penitencia (Memorias I)*, Alianza Editorial, Madrid 1975.
- BARTINA, Sebastià, "Forta sobre les aigües", a *Revista de Girona*, 56, 3er. trimestre 1971.

- BASSETS, Lluís, *Enric Marquès, el pintor, Crònica 18*, Arxiu Municipal de Llagostera, 1999.
- BAUDELAIRE, Charles, "Du vin et du hachish", dins *Paradis artificiels a Oeuvres Complètes*, Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, París, 1975.
- BECH, Pere, *Ciutat creada*, Ed. Dalmau Carles Pla, Girona, 1951.
- BENET I JORNET, Josep M., *Dins la catedral*, Ed. 62, Barcelona, 1985.
- BENGUEREL, Xavier, *Memòries 1905-1940*, Ed. Alfaguara, Barcelona, 1971.
- BENGUEREL, Xavier, *Els vençuts*, Ed. 62, Barcelona, 1984.
- BERGA I BOIX, Josep, *L'estudiant de la Garrotxa*, Les ales esteses, Barcelona, s. d.
- BERGA, Miquel, *John Langdon-Davies (1897-1971) Una biografia anglo-catalana*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1991.
- BERGA, Miquel, *Girona*, Ajuntament de Girona, 1997.
- BERGA, Miquel, "Girones", a *Descobrir*, 14, Barcelona, octubre 1998.
- BERGA, Miquel, "Txèkhov al Patronat", dins *Salt a quatre mans*, Ajuntament de Salt, Girona, 2000.
- BERTRANA, Aurora, *Vent de grup*, Ed. Alfaguara, Madrid-Barcelona, 1967.
- BERTRANA, Aurora, "Prudenci Bertrana, dues vegades foragitat de Girona", a *Presència*, 312, Girona, 3 juliol 1971.
- BERTRANA, Aurora, *Memòries fins el 1935*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1973.
- BERTRANA, Prudenci, "Carta a Carles Rahola, Barcelona, 2 novembre 1933", dins ARAGÓ, Narcís-Jordi i CLARA, Josep, *Els epistolaris de Carles Rahola*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1998.
- BERTRANA, Prudenci, "Retorn", a *Studi*, Girona, 4 d'octubre 1908.
- BERTRANA, Prudenci, *Sitio de Gerona 1809*, Girona, 1909.
- BERTRANA, Prudenci (Arnau de Bellpuig), "Matí d'hivern a Girona", dins *La Crònica*, Suplement literari, Palafrugell, gener-febrer-març 1910.
- BERTRANA, Prudenci, i RUIZ, Diego, *La locura de Álvarez de Castro*, Dalmau Carles & Com., Girona, 1910.
- BERTRANA, Prudenci, S. *Rusiñol*, Publicacions de la Institució del Teatre, Barcelona, gener 1937.
- BERTRANA, Prudenci, "El Rusiñol que jo he tractat", dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1963.
- BERTRANA, Prudenci, "Foranies gironines", a *El meu amic Pellini i altres contes*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1963.
- BERTRANA, Prudenci, El *vagabund*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1963.
- BERTRANA, Prudenci, *Impromptus*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1963.
- BERTRANA, Prudenci, *Jo! Memòries d'un metge filòsof*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1963.
- BERTRANA, Prudenci, *Josafat*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1963.
- BERTRANA, Prudenci, *La Margarideta*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1963.
- BERTRANA, Prudenci, *Nàufrags* dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1963.
- BERTRANA, Prudenci, *Neu de tot l'any (Drama en tres actes)*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1963.
- BERTRANA, Prudenci, *Proses bàrbares*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1963.
- BERTRANA, Prudenci, *Tieta Claudina*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1963.
- BERTRANA, Prudenci, "Discurs presidencial" dels Jocs Florals de Girona de 1935 a *Presència*, 121, Girona, 28 octubre 1967.
- BLANCH I ROMANÍ, Josep, "Lo confessor de Girona", dins *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona 1894*, Impremta Pacià Torres, Girona, 1895.
- BOADELLA, Albert, "Pregó de Fires 1993", dins *Programa de Fires de Sant Narcís*, Ajuntament de Girona, 1994.
- BOLAÑO, Roberto, "Prosas del otoño en Gerona", dins *Tres*, El Acanalado, Barcelona, 2000.
- BOLAÑO, Roberto, "Encuentro con Enrique Linh", dins *Putas asesinas*, Ed. Anagrama, Barcelona 2001.
- BOLÒS, Carles de (Gerion), "El drama de Mn. Cinto", dins "Àngulo de la ciudad", a *Los Sitios*, Girona, 2 juny 1954.
- BOLÒS, Carles de (Gerión), *Àngulo de la Ciudad*, Ed. Dalmau Carles Pla, Girona, 1959.
- BONET, Blai, *Els ulls (Diari primer)*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1973.
- BONMATÍ, Manuel, "La Girona de fa temps", dins *Visions de Girona*, Rotary Club, Girona, 1997.
- BONNÍN, Pere, *Sangre judía*, Flor del Viento Ediciones, Barcelona, 1998.
- BOSCH MARTÍ, Lluís, "El retorn a la lluna", citat per ARAGÓ, Narcís-Jordi, a "Els fantasmes literaris de Girona", a *Revista de Girona*, 163, març-abril 1994.
- BOSCH, Alfred, *L'Atlas furtiu*, Ed. Proa, S. A., Barcelona, 1998.
- BOSCK, Bel, "L'encàrrec", dins *Salt a quatre mans*, Ajuntament de Salt, Girona 2000.
- BOSQUET, Jaume, "No un Rolls", dins *Com un saxo sedós*, a *Senhal 21*, Girona, primavera de 1995.
- BOSQUET, Jaume, "Punt de trobada", dins ARAGÓ, Narcís-Jordi, *Guia literària de Girona*, Ed. El Mèdol, Tarragona, 1995.
- BRUNSÓ, Martíà (Mirián del Lago), *Los cipreses que maldijo el diablo*, Ed. del autor, Talleres Gráficos Vicente Ferrer, Barcelona, 1968.
- BULART, Alexandre, "La Devesa", a *Suplemento Literario de El Autonomista*, Girona, octubre de 1928.
- BULART, Alexandre, *De les meves tresqueres*, Tip. Empòrium, Barcelona, 1928.
- BUSQUETS I PUNSET, Antoni, "El pas del Ter", dins *Jocs Florals de Girona 1902*, Edició del Consistori, Girona, 1903.
- CABRÉ, Mario, *Dietario poético a Ava Gardner*, Ed. Cobalto, Barcelona, 1950.
- CABRUJA, Agustí, *Terra nostra (Imatges i anècdotes)*, Ed. GarVi, Mèxic, 1946.

- CABRUJA, Agustí, "Carrer de casa" "Rocacorva", "La vall de Sant Daniel", dins *Raïms*, Ed. Vértice, Mèxic 1951.
- CABRUJA, Agustí, *Les òlibes*, Ed. Costa Brava, Mèxic, 1954.
- CALVET I AMAT, Josep, *Evocació*, a Fiesta Mayor de Llagostera, 1960.
- CALVET I AMAT, Josep, *Llagostera en la intimitat (Llegendes, cròniques i vivències)*, Butlletí de Llagostera-Ajuntament, Llagostera, 1984.
- CALVET I AMAT, Josep, "La pesquera dels tapers", dins *El mestre de Fenals i altres contes*, Pròleg de Mariàngela Vilallonga, Llagostera, 1990.
- CAMACHO GRAU, Joan Josep, *Perversus esparsus*, Emboscall editorial, Vic, 2000.
- CAMACHO GRAU, Joan Josep, "Automàtic flaix lumínic", dins *Vindrà la llum*, Ed. Viena, Barcelona, 2001.
- CAMPS I ARBOIX, Joaquim de, *El Ter*, Ed. Destino, Barcelona, 1976.
- CAMPS, Marquès de, *Del meu sarró*, Contes, Biblioteca Joventut, Barcelona, 1912.
- CAMPS, Marquès de, *Sonatines*, Il·lustració Catalana, Barcelona, s/d.
- CANAL, José de la, *España Sagrada*, Vol. XLV, Madrid, 1832.
- CANTALOZELLA, Assumpció, *Escubidú*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1982.
- CANTALOZELLA, Assumpció, *Sauló*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1984.
- CANTALOZELLA, Assumpció, *La ciutat*, Ed. Columna, Barcelona, 1990.
- CANTALOZELLA, Assumpció, "Onyar", dins "Girona de la A a la Z", a *Revista de Girona*, 172, setembre-octubre 1995.
- CANYÀ, Lluciet, *L'estudiant de Girona (Tres actes escrits en vers)*, El Nostre Teatre, 55, Barcelona, 1 juny 1936.
- CARBÓ, Xavier, "L'àliga imperial (Epigrama per a Napoleó)", dins *Jocs Florals de Girona, 1911*, Edició del Consistori, Dalmau Carles i Cia., Girona, 1912.
- CARBÓ, Xavier, "Els artistes", "Sonets a l'Orfeo Catalunya", dins *Migjorn*, Impremta Matas, Cassà de la Selva, 1971.
- CARBÓ, Xavier, "La tradició del suro-lí, una bella història d'amor", a *Llumiguia* 500, 1993.
- CARNER, Josep (Oleguer Recó), "Coses gironines, Evocació mortuòria", a *La Veu de Catalunya*, Barcelona, 17 novembre 1906.
- CARNER, Josep, "A la Mare de Déu de la Bona Mort", "El fred negre de Girona", dins *Jocs Florals de Girona 1905*, Edició del Consistori, Ed. Dalmau Carles i Cia., Girona, 1906.
- CARNER, Josep, "Gerundiana", dins *Jocs Florals de Girona 1906*, Edició del Consistori, Dalmau Carles i Cia., Girona, 1907.
- CARNER, Josep, "A la Mare de Déu de Gràcia i de Bell-ull", a *Presència*, Girona, 13 de juny de 1970.
- CARNER, Josep, "Pròleg" a *Auques i ventalls*, Ed. 62, Barcelona, 1977.
- CARRERAS I ARTAU, Tomàs, *La meva Girona*, Institut d'Estudis Gironins, Girona, 2001.
- CARRERAS, Joaquim, "Al Ter", dins *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona 1890*, Impremta Pacià Torres, Girona, 1891.
- CASACUBERTA, Margarida, *Els noms de Rusiñol*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1999.
- CASADEMONT I COMAS, Emili, *L'home d'Els Cent Homes*, Ajuntaments de Bescanó i Anglès, Barcelona, 1996.
- CASADEMUNT, Joan Manuel, "En los murs de Girona", dins *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona 1888*, Impremta Pacià Torres, Girona 1888.
- CASADEMUNT, Joan Manuel, "A la Seu de Girona", dins *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona 1896*, Impremta Pacià Torres, Girona, 1897.
- CASASSA I TASSIS, Josep, "Romanç de la Pineda", dins CERVERA I BERTA, Josep M., *El calze i la lira*, Seminari diocesà de Girona, 1987.
- CASERO, Just M., *Quiosc*, Ed. CCG, Girona, 2001.
- CASTANYER, Maria, *Cançons del color del temps*, Ed. Dalmau Carles Pla, S. A., Girona, 1949.
- CASTANYER, Maria, "Diàlegs", dins *Auca Comercial*, Girona, 1959.
- CASTANYER, Maria, "Immortal", dins *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, Vol. XIII, Girona, 1959.
- CASTANYER, Maria, *Vocació de viure*, Ind. Gràfiques Montserrat, Blanes, 1993.
- CASTAÑO, Manuel, "La Devesa d'abans", "Paràbola", dins *Temps de penúria*, Ed. Empúries, Barcelona, 1987.
- CERCAS, Javier, *El vientre de la ballena*, Tusquets editores, Barcelona, 1997.
- CERCAS, Javier, "Los inocentes", dins *Relatos reales*, Ed. El Acanilado, Barcelona, 2000.
- CERCAS, Javier, "Girona i la llibertat (Pregó de les Fires del 2000)", dins *Programa de Fires*, Ajuntament de Girona, 2001.
- CERCAS, Javier, *Soldados de Salamina*, Tusquets editores, Barcelona, 2001.
- CERVERA I BERTA, Josep M., *El calze i la lira*, Seminari diocesà de Girona, 1987.
- CHAPLIN, Patrice, *Another City*, Sceptre edition, London, 1989.
- CHAPLIN, Patrice, *D'Albany Park a Girona*, Ed. El Pont de Pedra, Girona, 1991.
- CHIA, Julián de, *Inundaciones de Gerona*, Impremta Pacià Torres, Girona, 1861.
- COLLELDEMONT, Josep, *Guies 11, De la Bisbal a Girona*, El Punt, Girona, 1991.
- COLLELDEMONT, Josep, *Guies 2, El Pla de Girona*, El Punt, Girona, 1991.
- COLOM, Margarida, *Girona, la ciutat submergida*, Ed. Llibres del Segle, Gaüses, 1995.
- COLOM, Margarita, "A la plaça dels apòstols", "Escalar la façana de la Catedral", "I a l'estiu aquella Verge...", dins *Girona... es deia Girona*, Ed. Llibres del segle, Gaüses, 1998.
- COLOMINES, Joan, "Crònica bis", dins *Autoretrat*, Ed. Proa, Barcelona, 1986.
- COMA I SOLEY, Vicenç, "Records d'estudiant", a *Los Sitios*, Extraordinari de Fires, octubre 1978.
- COMADIRA, Narcís, "Ferran Lobo, P. Restante, Johannesburg", dins *Papers privats*, Ed. Eler, Barcelona, 1969.

- COMADIRA, Narcís, "La ciutat repoblada", dins *Enric Marquès*, catàleg d'una exposició, Casa de Cultura, Girona, 1970.
- COMADIRA, Narcís, "Notes per una oda sentimental a Barcelona", "Fidel Aguilar" dins *Les ciutats*, Ed. Vosgos, Barcelona, 1976.
- COMADIRA, Narcís, "Interior amb àvia llegint", dins *Àlbum de família*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1980.
- COMADIRA, Narcís, "La Catedral", "La Devesa perduda", "Juny", dins *La llibertat i el terror*, Ed. 62, Barcelona, 1981.
- COMADIRA, Narcís, "En tren, un migdia d'octubre", "Martiri de Sant Narcís" dins *Enigma*, Ed. Península / Ed. 62, Barcelona, 1986.
- COMADIRA, Narcís, "El poeta i la ciutat", a *El Punt*, Suplement de Fires, Girona, 23 octubre 1987.
- COMADIRA, Narcís, *Girona, Matèria i memòria*, Ajuntament de Girona i Ed. Empúries, Barcelona, 1989.
- COMADIRA, Narcís, "Girona", dins *En quarantena*, Ed. Empúries, Barcelona, 1990.
- COMADIRA, Narcís, "El Ter", a *Quaderns d'El País*, Barcelona, 18 setembre 1997.
- COMADIRA, Narcís, "En tren", a *Quaderns d'El País*, Barcelona, 4 juny 1998.
- CORIS, Josep M., *Llagostera*, Creu Roja-Ajuntament, Llagostera, 16 de juny 2001.
- COROMINA, Xavier, *Per a qui es baten els ous*, Ed. del Pèl, Salt, 1984.
- CORREDOR, Josep M., "Tres paisatges gironins", a *L'Autonomista, Suplement Literari*, Girona, 1929.
- CORREDOR, Josep M., "L'emoció tardoral de la Devesa", a *Suplemento Literario de El Autonomista*, Girona, octubre de 1930.
- CORTADELLAS, Xavier, "Universitat", dins "Girona de la A a la Z", a *Revista de Girona*, 172, setembre-octubre 1995.
- CORTEY, M. Dolors, *Els setges de Girona (Aventures i desventures)*, Ed. Barcanova, Barcelona, 1990.
- CORTEY, M. Dolors, *En gris i rosa*, Club Editor, Barcelona, 1972.
- CRUSAFONT, Miquel, "Estampa de Girona en tríptic", a *Meridià*, 15, Barcelona, 22 abril 1938.
- CRUZ BAHAMONDE, Nicolás de la, *Viaje de España, Francia e Italia*, vol. I, Madrid, 1806.
- D.A.F. y D., *El más arrogante esfuerzo de la milicia española (Comedia en cinco actos y en verso)*, Juan Ignacio Jordi, Barcelona, 1816.
- DALÍ, Salvador, *Diario de un genio*, Ed. Tusquets, Barcelona, 1996.
- DALMAU, Jordi, *La Catedral resseguida*, Ajuntament de Girona, 1985.
- DALMAU, Jordi, *Girona vista per Ernest Dalmau*, Ed. Dalmau Carles Pla, Girona 1987.
- DALMAU, Jordi, "El Galligants", a *Revista de Girona*, 157, març-abril 1993.
- DALMAU, Laureà, "La Devesa a la tardor", dins MONT-SALVATGE, Xavier i PLA, Joaquim, *Terra de gestes i de beutat, Girona*, Ed. Dalmau Carles Pla, Girona, 1917.
- DALMAU, Laureà, "Girona", dins ARAGÓ, Narcís-Jordi, *La Girona dels poetes*, Ajuntament de Girona, 1988.
- DALMAU, Laureà, "A Girona", dins *Nit de poetes (Homenatge a Laureà Dalmau)*, Associació Cort Reial, Girona, 1996.
- DÍAZ-MAS, Paloma, *La tierra fértil*, Ed. Anagrama, Barcelona, 1999.
- DÍAZ-PLAJA, Guillem, "Girona a distància", a *Víctors*, 2, Girona, febrer 1936.
- DÍAZ-PLAJA, Guillermo, "Gerona", a *La Vanguardia*, Barcelona, 16 novembre 1951.
- DÍAZ-PLAJA, Guillermo, "Discurs commemoratiu del 150 aniversari dels Setges", a *Los Sitios*, Girona, 24 juny 1958.
- DIDIER, Charles, *Un année en Espagne, vol. I*, Librairie de Dumont, París, 1837.
- DIETERICH, Anton, *Spain, Vol. I, The North*, de Hans Reich, Librería Técnica Extranjera, Barcelona, 1965.
- DIVERSOS AUTORS, "Al invicto Alvarez de Castro", a *Revista de Gerona*, any V, 5, maig 1880.
- DIVERSOS AUTORS, "En la inauguración del monumento erigido a los defensores de Gerona", a *Revista de Gerona*, any XIX, 10, octubre 1894.
- DIVERSOS AUTORS, "En la solemnidad del Segundo Centenario del Sitio de 1684", a *Revista de Gerona*, any IX, 3, març 1884.
- DIVERSOS AUTORS, *Xavier Carbó i Maymí 22-IX-1893*, a *Llu-miguia* 500, dossier central, Cassà de la Selva, 1993.
- DORÉ, Gustave - DAVILLIER, Charles, *Viaje por España, I*, Ed. Grech, Madrid, 1988.
- DUFOURC, Charles Emmanuel, "Gérone", dins *Estampes et mirages*, Barcelona, 1953.
- ECO, Umberto, *El pèndol de Foucault*, Ed. Destino, Barcelona, 1989.
- EDWARDS, George Wharton, *Spain*, The Penn Publishing, Filadelfia, 1926.
- ESPADA, Arcadi, "Girona", a *El Món*, Barcelona, 24 juny 1983.
- ESPAÑOL, Joaquim, "La Ciutat com a llibre de laberints", a *CEM*, Ajuntament de Girona, 9, Girona, 1997.
- ESPAÑOL, Quim, *Rolls Royce*, dins *Nit de poetes*, Associació Coordinadora, Girona, 1996.
- ESPINÀS, Josep M., *Ciutats de Catalunya*, Ed. Selecta, Barcelona, 1958.
- ESPINÀS, Josep M., *Geografia de Catalunya IV*, Ed. Aedos, Barcelona, 1982.
- ESPONA, Imma d', "Romanç del barri vell", dins *Singulars d'un plural*, Casa de Cultura, Girona, 1996.
- ESPONELLÀ, Núria, "Evocació" dins *Un vent, una mar*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona 1994.
- ESPONELLÀ, Núria, "Balada de la bruixa de la Catedral", "El vampir de la Rambla", dins *Llegendari gironí*, a *Revista de Girona*, 172, setembre-octubre 1995.
- ESPONELLÀ, Núria, "Tots els ocres (A Girona)", dins *Nit de poetes*, Associació Cort Reial, Girona, 1997.
- ESPRIU, Salvador, "Sota la pluja", dins *Les hores*, Barcelona, 1952.
- ESPRIU, Salvador, "Girona", a *Presència*, 1, Girona, 10 abril 1965.
- ESTELRICH, Joan, "Carta a Carles Rahola, Palma de Mallorca, 22 març 1921", ARAGÓ, Narcís-Jordi i CLARA, Josep, dins *Els epistolaris de Carles Rahola*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1998.

- EVANGELISTI, Valerio, *Las cadenas de Eymerich*, Ed. Grijalbo-Círculo de Lectores, Barcelona, 2000.
- EVANS, Eugene, "Adiós a Llagostera", a *Boletín de la Agrupación Filatélica y Numismática Llagosterense*, 15, 1 gener de 1965.
- FAGES DE CLIMENT, Carles, "Recordant Teresa", dins *Jocs Florals de Girona 1923*, Edició del Consistori, Girona, 1924.
- FAGES DE CLIMENT, Carles, "Evocacions de Girona", dins *Tamarius i roses*, Ed. de la Revista de Poesia, Barcelona, 1925.
- FAGES DE CLIMENT, Carles, "Elegia de les amades mortes", dins *Programa de Fires*, Publicidad Norte, Girona, 1950.
- FAGES DE CLIMENT, Carles, "La ciudad fluvial", a *Los Sitios*, extraordinari de Fires, Girona, octubre 1959.
- FAGES DE CLIMENT, Carles, "Xipressos", Citat per ARAGÓ, Narcís-Jordi, "Papers de butxaca" a *Revista de Girona*, 122, maig-juny 1987.
- FAGES DE CLIMENT, Carles, *Epigrames*, Brau Edicions, Figueres, 2002.
- FAIG, Dídac, "Camí esbatanat", dins *Topants d'enyor*, Ed. Claret, Barcelona, 1985.
- FAIG, Dídac, *L'alba i el mur*, Palahí, Arts Gràfiques, Girona, 1991.
- FAIG, Dídac, *No tot encar ho és tot*, Ed. de l'autor, Girona, 1997.
- FAÑANÀS, Miquel, *A tant la peça*, Àrea contemporània, Barcelona, 1982.
- FAÑANÀS, Miquel, *Susqueda i altres narracions*, Ed. del Pèl, Salt, 1983.
- FAÑANÀS, Miquel, *Assassinat a la Missa del Gall*, Ed. Edicomsa, Girona, 1986.
- FAÑANÀS, Miquel, *Dies irae*, Ed. el Pont de Pedra, Girona, 1986.
- FAÑANÀS, Miquel, "Encara en el record", a *Diari de Girona - Diumenge*, Girona, 20 setembre 1992.
- FAÑANÀS, Miquel, *L'enigma de la Torà*, Edicions Columna, 1995.
- FEIXAS, Joan M., "Captard a la Devesa de Girona", dins *Glossari de Fires*, de Ramon Riera i Monegal, Girona, 1964.
- FERENCZ, Schulcz, *Gerona*, Leipzig, 1868.
- FERRÀ, Miquel, *Rafael Masó i Valentí*, Biblioteca Popular per a la Dona, Girona, 1936.
- FERRER, Salvador, *L'arc de Sant Martí*, Ed. Dalmau Carles Pla, S. A., Girona, 1984.
- FONALLERAS, Josep M., "La faç del paradís" dins *El rei del mambo*, Ed. del Pèl, Salt, 1985.
- FONALLERAS, Josep M., "Per què els poetes, en temps de penúria?", a *Revista de Girona*, 115, març-abril 1986.
- FONALLERAS, Josep M., "Ecsgirona i jo", a *El Punt*, Girona, 26 octubre 1986.
- FONALLERAS, Josep M., *Un sofà a la riba*, Ed. Edicomsa, Girona, 1987.
- FONALLERAS, Josep M., "Sense pressa", a *Descobrir*, 14, Barcelona, octubre 1998.
- FONT, M. Rosa, "Devesa", dins "Girona de la A a la Z", a *Revista de Girona*, 172, setembre-octubre 1995.
- FONALLERAS, Josep M., "L'urna, grega potser", dins *Homenatge a Josep M Nadal i Modest Prats*, Ed. Empúries, Barcelona, 1996.
- FONALLERAS, Josep M., "Quan ens disfressàvem", dins *Salt a quatre mans*, Ajuntament de Salt, Girona, 2000.
- FONT, M. Rosa, "Travesso la finestra...", dins *Quadern d'E-rinna de Telos*, Edicions Columna, Barcelona, 1989.
- FONT, Melcior, "Romanç del voltor de la Seu", dins *Jocs Florals de Girona de 1921*, Edició del Consistori, Dalmau Carles i Cia., Girona, 1922.
- FONTBERNAT, Josep, "Les Fires de Girona" i "La mare de Déu del Carme i la Barcelona romàntica", dins *Glossari andorrà*, a CASADEMONT I COMAS, Emili, *L'home d'El Cent Homes*, Ajuntaments de Bescanó i Anglès, Barcelona 1996.
- FORCANO, Manuel, "Girona", dins *Com un persa*, Tàndem Edicions, València, 2001.
- FORD, Richard, *Manual de viajeros por Cataluña y lectores en casa*, Ed. Turner, Madrid, 1983.
- FRANCÉS, José, "Evocación gerundense", a *El Alcázar*, Madrid, 1950.
- FRANQUET I SERRA, Josep, "L'assalt de Santa Llúcia", dins *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona 1894*, Impremta Pacià Torres, Girona, 1895.
- FREIXAS, Lluís, "Segon retrat, Iconogràfic", "Sublimació de l'hedonista", "Dissabte", "Plaça amb estàtues" dins *L'epifania de les cisternes*, Ed. Columna, Barcelona 1997.
- FREIXAS, Lluís, "La ciutat dividida", "Revers", "Crònica de la Prehistòria", dins *La confederació de les ànimes*, Ed. Lumen, Barcelona, 2000.
- GARCÉS, Tomàs, "Girona", dins *Paisatges i lectures*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1926.
- GARCÉS, Tomàs, "Irem a collir violetes" i "Nocturn", dins *Poesia completa*, Ed. Columna, Barcelona, 1986.
- GARCÍA CALVO, Agustín, *Del tren (83 notas o canciones)*, Ed. Lucina, Madrid, 1981.
- GARCIA CORNELLÀ, Dolors, *Canya plàstica*, Ed. Cruïlla, Barcelona, 1987.
- GARCIA CORNELLÀ, Dolors, "El Gironès: l'abast d'un compromís", a *Revista de Girona* 138, gener-febrer 1990.
- GARCIA CORNELLÀ, Dolors, "Variant", dins "Girona de l'A a la Z", a *Revista de Girona*, 172, setembre-octubre 1995.
- GARCIA CORNELLÀ, Dolors, *El vigilant dels cinc sentits*, Ajuntament de Girona, 1995.
- GARCIA CORNELLÀ, Dolors, "La llegenda del follet i la Devesa", dins *Programa de Fires*, Ajuntament de Girona, 1996.
- GARCÍA LORCA, Federico, "Postal a Manuel de Falla, 1925", citada per ARAGÓ, Narcís-Jordi, a "La Galeria d'El Punt", Girona, 11 gener 1887.
- GARCÍA SANCHIZ, Federico, "Al despertar", a *La Vanguardia Española*, Barcelona, 1960.
- GARDELLA, M. Àngels, "Concert per a una pantomima", dins *Mixtura*, Ed. Kapel, Barcelona, 1984.

- GAY de MONTELLÀ, R., *Girona, 1900. Una ciutat emmurallada i romàntica*, Ed. Selecta, Barcelona 1966.
- GEIS, Camil, "El vent-de-la-fam que passa", "Elogi de la Mare de Déu de Bell-ull i de la Mare de Déu de la Pera", "Epigrama de Girona a través", "Girona a l'hivern", "Oda a Girona", "Paisatge fluvial", "Poema de la Seu", "Portal de Sant Cristòfol", "Sonet elegíac a la Devesa", dins *De primavera a reravera*, Impremta Joan Sallent, Sabadell, 1976.
- GEIS, Camil, *Pas i repàs*, Biblioteca Quadern, Sabadell, 1981.
- GEIS, Camil, *Els qui he trobat pel camí*, Ed. AUSA, Sabadell, 1986.
- GIMÉNEZ CABALLERO, Ernesto, "Gerona o la Independencia Nacional", a *El Pirineo*, Girona, 31 gener 1942.
- GIMFERRER, *Dietari 1979-1980*, Ed. 62, Barcelona, 1961.
- GIRBAL, Enric Claudi, "En la inauguració del ferrocarril de Barcelona a esta ciutat", Girona, 1886.
- GIRBAL, Enric Claudi (Lo trobador de l'Onyar), "1809 (19 de setembre)", a *Revista de Gerona*, any XIX, 10, octubre 1894.
- GIRONELLA, Josep M., *Els xiprers creuen en Déu*, Lib. Ed. Argos, Barcelona, 1967.
- GIRONELLA, Josep M., *Un milió de morts*, Lib. Ed. Argos, Barcelona, 1967.
- GIRONELLA, Josep M., *Ha esclatat la pau*, Lib. Ed. Argos, Barcelona, 1968.
- GIRONELLA, José M., *Los hombres lloran solos*, Ed. Planeta, Barcelona, 1986.
- GIRONELLA, Josep M., *Carta a mi madre muerta*, Ed. Planeta, Barcelona, 1992.
- GIRONELLA, José M., *El Apocalipsis*, Ed. Planeta, Barcelona, 2002.
- GONZÁLEZ RUANO, César, *Nuevo descubrimiento del Mediterráneo*, Ed. Afrodisio Aguado, Madrid, 1960.
- GORDON, Noah, *El último judío*, Ediciones B, S. A., Barcelona, 1999.
- GOUVERNEUR, A., *Un mois en Espagne*, Mars-Avril 1878. Imprimerie Daypeley-Gouverneur, Nogent-le-Rotrou, 1887.
- GRAELLS, Fèlix, "La Catedral de Girona", dins *Hores de lleure*, Cassà de la Selva, 1979.
- GRAHIT I GRAU, Josep, *Gerundianes*, Impremta Franquet, Girona, 1910.
- GRAU, Dolors, *Imatges i testimonis*, Ajuntament de Sant Martí Vell, 1997.
- GRAVES, Lucia, *La casa de la memoria*, Ed. Seix Barral, Barcelona, 1999.
- GRAVES, Lucia, *Una dona desconeguda*, Ed. Proa, Barcelona, 2000.
- GUIMERÀ, Àngel, "Álvarez de Castro", dins *L'Abella d'Or a Girona*, Ed. Altés, Barcelona, 1926.
- HANDKE, Peter, *Mon année dans la baie de personne*, Ed. Gallimard, París, 1999.
- HILLGARTH, Mery, "La Girona de 1954 vista per una anglesa", a *Revista de Girona*, 182, maig-juny 1997.
- HOLLAND, Lady Elizabeth, *The Spanish Journal*, Longmans, Green and Co., London, 1910.
- HUGUÉ, Manolo, dins PLA, Josep, *Vida de Manolo*, Ed. Destino, Barcelona, 1988.
- JANER, M. de la Pau, *Màrmara*, Ed. 62, Barcelona, 1994.
- JUANOLA, Miquel, "Visió de Girona", dins ARAGÓ, Narcís-Jordi, *La Girona dels poetes*, Ajuntament de Girona, 1988.
- KAUFMANN, Richard, *Donde se baila la sardana*, Círculo de Lectores, Barcelona, 1970.
- LAGUARDA, Francesca, "Ahir, mare", dins *La Farga*, Salt, 1994.
- LAGUARDA, Francesca, *Un àlbum d'aigua*, Ajuntament, Salt, 1994.
- LAGUARDA, Francesca, "Crespons de dols per l'ombra", a *El Pont del Dimoni*, Revista de la Festa Major de Santa Eugènia, Girona, 1998.
- LAGUARDA, Francesca, "Ciutat", dins *Instants*, catàleg de Manel Palahí, Casa de Cultura Les Bernardes, Salt, novembre 1999.
- LANGDON DAVIES, John, vegeu BERGA, Miquel
- LARIO SÁNCHEZ, Juan, *Habla un aviador de la República*, G. del Toro, Madrid, 1973.
- LLENÀS, Josep M., (Josep M. Fonalleras i Miquel Fañanàs), *El secret de l'arxiu*, Ed. Empúries, Barcelona, 1990.
- LÓPEZ-PICÓ, Josep M., "A contraclaror del seny", dins *Quaderns de La Revista*, Barcelona, 1936.
- LÓPEZ-PICÓ, Josep M., "Girona", dins *Brises barcelonines*, Josep Janés editor, Barcelona, 1950.
- LÓPEZ-PICÓ, Josep M., "Soneti d'enyorosa evocació", dins *Programa de Fires*, Publicitat Garbí, Girona 1956.
- LORENZO, Pedro de, *Viaje a los ríos de España*, Ed. Plaza y Janés, Barcelona, 1981.
- MAGRANS, Astrid, *Breu*, Ed. Empúries, Barcelona, 1991.
- MAGRIÀ, Emili, "Les gràcies de Llagostera", a *Fiesta Mayor de Llagostera*, 1963.
- MANEGAT, Julio, "Girona aimada", a *Diari de Girona*, 4 juliol 1987.
- MANEGAT, Julio, "Viure les arrels" a *Revista de Girona*, 126, gener-febrer 1988.
- MANENT, Marià, *A flor d'oblit*, Ed. 62, Barcelona, 1968.
- MANENT, Marià, *El vel de Maia*, Ed. Destino, Barcelona, 1985.
- MANZANO, Rafael, "Gerona de noche", a *Los Sitios, Suplemento de Ferias de San Narciso*, Girona, 1944.
- MANZANO, Rafael, "Gerona lírica", a *Los Sitios*, Girona, 13 gener 1946.
- MANZANO, Rafael, "A Gerona", a *Los Sitios, Suplemento extraordinario de las Ferias de San Narciso*, Girona, octubre 1948.
- MANZANO, Rafael, "Memoria melancólica de un café de Gerona" a *Hoja del Lunes*, Barcelona, 24 març 1975.
- MANZANA, Silvia, "La cadena", dins *Quatre llunes i un instant*, Ed. Columna, Barcelona, 1994.
- MARAGALL, Joan, "Una visió de Girona", dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1981.
- MARCILLAC, Marquis de, *Nouveau Voyage en Espagne*, Chez le Normand, París, 1805.

- MARGARIT, Joan, "Estació de França", "Llum de Girona", "Primer amor", dins *Poesia amorosa completa*, Ed. Proa, Barcelona 2001.
- MARÍAS, Julián, *Consideración de Cataluña*, Aymà editor, Barcelona, 1966.
- MARION, Denis, "Tres días en Madrid", dins *II Congreso Internacional de Escritores Antifascistas (1973)*, Ed. Laia, Barcelona, 1979.
- MARQUÈS I CASANOVAS, Jaume, *El Santuari dels Àngels*, Bisbat de Girona, 1979.
- MARQUÈS I CASANOVAS, Jaume, *Canet d'Adri*, Ajuntament de Canet d'Adri, 1988.
- MARQUÈS, Enric, "El pregó de la Festa Major", a *Revista de Girona*, 169, març-abril 1995.
- MARQUÈS, Enric, "Un big-bang artístic" i "Anar al castell de Sant Miquel", dins *L'art, la ciutat i el món*, Introducció i selecció a cura de Narcís-Jordi Aragó i Josep Clara, Diputació de Girona 1996.
- MARQUÈS, Jaume, "Torre Gironella", dins *Girona vella*, Ajuntament de Girona, 1979.
- MARQUÈS, Jaume, *Indrets de Girona*, Ajuntament de Girona, 1981.
- MARTÍ I POL, Miquel, "Tornaré a Girona", dins ARAGÓ, Narcís-Jordi, *Guia literària de Girona*, Ed. El Mèdol, Tarragona, 1995.
- MAS I RIPOLL, Rafael, "L'encís de la vila de Llagostera", "El barri de Rera-Mur", "La roureda" i "La pesquera dels tapers", dins *Coses de Llagostera, 1948*, Ajuntament, Llagostera, 1990.
- MASFERRER, Martí, *Fred negre*, Ed. Empúries, Barcelona, 1991.
- MASÓ I FÀBREGA, Pau, *L'amiga bruna*, Festa Major, Salt, 1953.
- MASÓ, Joan, "Records de Girona", a *Presència*, Girona, novembre 1978.
- MASÓ, Narcís, "Romanç de la ciutat de Girona", dins *Cançons juvenques*, Impremta Masó, Girona, 1919.
- MASÓ, Rafael, "Vianant que passes...", dins MONTSALVATGE, Xavier i PLA, Joaquim, *Terra de gestes i de beutat, Girona*, Ed. Dalmau Carles Pla, Girona, 1917.
- MASÓ, Rafael, "Aquests dies d'hivern en què a totes hores plou", "Lloança en un passeig", dins FERRÀ, Miquel, *Rafael Masó i Valentí*, Biblioteca Popular per a la dona, Girona, 1936.
- MASÓ, Rafael, "De la llar", "El plaent dematí a la meva cambra", "Èglogues del novell arquitecte", "A la Mare de Déu de la Pera", "Nit d'estiu des de la galeria", "El meu carrer", "Aquell carrer estret", "Hora baixa", "Sonet", dins OLLER, Dolors, *La poesia de Rafael Masó*, Col·legi Universitari de Girona, 1980.
- MASÓ, Rafael, "Carta a Esperança Bru", dins *Masó explica Masó*, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, Demarcació de Girona, 2001.
- MASSÓ TORRENTS, Jaume, *Desil·lusió*, Segona part, Barcelona, Tipografia L'Avenç, Barcelona, 1904.
- MATEO, Lope, "Gerona en su alta piedra", a *La Vanguardia Española*, Barcelona, 12 setembre 1959.
- MATEO, Lope, "Soneto a Gerona", a *Gerona Informació*, Girona, maig 1964.
- MATHEU, Francesc, "Montjuïc", dins *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona 1872*, Impremta Pacià Torres, Girona, 1873.
- MAUGHAM, William Somerset, *De la servitud humana*, Ed. Proa, Barcelona 1985.
- MELENDRES, Miquel, "Girona, cuna y recuerdo", a *Los Sitios, Suplemento extraordinario de Férias*, Girona, octubre 1964.
- MESQUIDA, Biel, "La fràgil xifra de pedra", dins *Al detall*, Universitat de Girona, 1997.
- MÍNGUEZ, Joan, "Pamflet a la vella ciutat (El meu elogi de Girona)", dins *Moments*, Barcelona, 1924.
- MÍNGUEZ, Joan, *Dies verges*, Llibreria Catalònia, Barcelona 1929.
- MINISTRAL, Jaume, *Ciutat petita i delicada*, Ed. Nova Terra, Barcelona, 1975.
- MINISTRAL, Jaume, "El petó", a *El Correo catalán*, Barcelona, 6 octubre 1979.
- MINISTRAL, Josep M., "El pont vermell", a *Diari de Girona*, 7 novembre 1971.
- MIRAMBELL, Enric, "Diàleg entre el Ter i l'Onyar", a *Diari de Girona*, 9 setembre 2001.
- MOLERO, Natàlia, "El llarg", dins *El silenci dels plàtans*, Ajuntament de Xàtiva, 1993.
- MOLERO, Natàlia, *Aquí hi ha el meu pintallavis*, Ed. El Mèdol, Tarragona, 1997.
- MOLGOSA, José O., *El sitio de Gerona (Drama en tres actos y un prólogo)*, Librería de Eudaldo Puig, Barcelona, 1879.
- MONTSALVATGE, Xavier, "Miniatures", a *Juventut*, Vol. VII, Barcelona, 1906.
- MONTSALVATGE, Xavier, i PLA, Joaquim, *Terra de gestes i de beutat, Girona*, Ed. Dalmau Carles Pla, Girona, 1917.
- MONTSALVATGE, Xavier, "El paisatge de Girona", dins *L'Abella d'Or a Girona*, Ed. Altés, Barcelona, 1931.
- MORATÓ I GRAU, Josep, *De casa (Escenes gironines)*, Impremta Pacià Torres, Girona, 1895.
- MORISCOT, Joan, *Mis memorias (Gerona 1889-1933)*, Ed. de l'autor, Girona, 1933.
- MOULD TÁVARA, Federico, *Viajar...* Librería Española, Barcelona, 1933.
- MUNTADA I MACAU, Joan Baptista, *Eucaristia*, Girona, 1952.
- MUNTADA, Lluís, "Mercadal", dins "Girona de la A a la Z", a *Revista de Girona*, 172, setembre-octubre 1995.
- MUNTANER, Ramon, *Crònica*, Ed. 62, Barcelona, 1979.
- MUTERMILCH, Mela, *Souvenirs*, Col·lecció Boleslau Nawrocki, Transcrit a *Mela Muter (Girona 1914) I*, Ajuntament de Girona, 1994.
- NADAL, Joaquim, *Girona com a exemple*, Ed. El Pont de Pedra, Girona, 1988.
- NADAL, Joaquim, *Girona, ciutat viva i de colors*, Ed. Columna, Barcelona, 1999.
- NIETO DE MONTAOS, Miguel, Ramira o el sitio de Gerona (Drama histórico en cuatro actos), Impremta Manuel Llach, Girona, 1880.
- OLIVA, Isabel, "Olor d'alfàbrega", a *Butlletí dels Amics de la Unesco*, 12, Girona, octubre 1999.

- OLIVA, Salvador, *Fugitius*, Ed. dels Quaderns Crema, Barcelona, 1994.
- OLIVER, Miquel dels Sants, "Discurs presidencial" dins *Jocs Florals de Girona*, 1913. Edició del Consistori, Ed. Dalmau Carles i Cia., Girona, 1914.
- ORRIOLS, Álvaro de, *Las hogueras del Pertús* (Diario de la evacuación de Cataluña), Les éditions La Bruyère, París, 1955.
- ORS, Eugeni d', *Discurs presidencial*, Edició Jocs Florals de Girona, 1911.
- ORS, Eugeni d', "Girona", dins MONTSALVATGE, Xavier, i PLA, Joaquim, *Terra de gestes i de beutat*, Girona, Ed. Dalmau Carles Pla, Girona, 1917.
- ORS, Eugeni d', *Mis ciudades*, Ed. Libertarias / Prodhufi, S. A., Madrid, 1989.
- ORS, Eugeni d', "Carta a Carles Rahola, Ginebra, 8 agost 1909", dins ARAGÓ, Narcís-Jordi, i CLARA, Josep, *Els epistolaris de Carles Rahola*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1998.
- PAIROLÍ, Miquel, *El carrer de la Llebre*, dins *Mixtura*, Ed. Kapel, S. A., Barcelona, 1984.
- PAIROLÍ, Miquel, "Goigs i conflictes d'una seducció", a *El Punt*, Girona, 19 abril 1987.
- PAIROLÍ, Miquel, *Paisatge amb flames*, Ed. Columna, Barcelona, 1990.
- PAIROLÍ, Miquel, "Joaquim Ruyra i l'incendi de les Gavarres el 1928", dins *Quart, Natura, Història i Artesania*, Ajuntament, Quart, 1998.
- PAIROLÍ, Miquel, "De la Creueta a Quart", a *Revista de Girona*, 205, març-abril 2001.
- PALOL, Carles de, "Victors", a *Victors*, 3, Girona, març 1936.
- PALOL, Miquel de, "Fragment d'una novel·la inèdita", a *Presència*, Girona, 25 juny 1969.
- PALOL, Miquel de, *Girona i jo*, Ed. Pòrtic, Barcelona 1972.
- PALOL, Miquel de, *Camí de llum*, Ed. 62, Barcelona, 1976.
- PALOL, Miquel de, "Girona (sonet)", "Girona", "Catedral", "Oda a Girona", "Jardins oblidats", "Visionari", dins *Obra poètica*, Ed. Columna, Barcelona, 1985.
- PALOL, Miquel de, "Primer capítol d'una novel·la inacabada", a *Revista de Girona*, 112, 3er trimestre 1985.
- PALOL, Pere, "A les muralles de Girona", dins *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona*, 1889, Impremta Pacià Torres, Girona, 1890.
- PANERO, Juan Luís, "Cervià de Ter (Relectura de Antonio Machado)", dins *Poesía Completa (1968-1996)*, Tusquets editores, Barcelona 1997.
- PASCUAL I CARBÓ, Pompeu, *Escrits*, Copidisseny, San Feliu de Guíxols, 1980.
- PASCUAL I CORIS, Pompeu, "El pare" i "El metge rural", dins *Recorda el que no vols recordar*, Impremta Rodas, Llagostera, 1996.
- PASCUAL I CORIS, Pompeu, "El casino", "La terra del meu poble" i altres, dins *Consol de tardor*, Impremta Montjoi, Barcelona, 1998.
- PASCUAL, Pompeu, *El professor Manuel Cazorro i l'Institut de Girona del seu temps*, Associació Arqueològica i CUG, Girona, 1976.
- PASTELLS I TABERNER, Andreu, En el fúnebre y primer aniversario [...] del 19 de setiembre de 1843, Girona, 1844.
- PASTELLS I TABERNER, Andreu, "Al Ter", dins *Lo Fluvioler del Ter, 2n Refilet*, Impremta de Pere Corominas, Girona, 1868.
- PÉREZ GALDÓS, Benito, *Gerona*, Vda. e Hijos de Tello, Madrid 1902.
- PÉREZ GALDÓS, Benito, *Gerona* (Pieza dramática en cuatro actos), a *El Cuento Semanal*, 70-71, Madrid, 1908.
- PÉREZ GALDÓS, Benito, citat per RIBAS, José M., a "El episodio nacional Gerona visto por un gerundense", a *Anales Galdosianos*, Madrid, 1974.
- PERI ROSSI, Cristina, *La nave de los locos*, Ed. Seix Barral, Barcelona, 1984.
- PERI ROSSI, Cristina, "La paraula del subconscient (Entrevista de Mercè Planella)", a *El Punt*, Girona, 18 setembre 1988.
- PERICOT, Lluís, "A Girona", dins ARAGÓ, Narcís-Jordi, *La Girona dels poetes*, Ajuntament de Girona, 1988.
- PERUCHO, Joan, "Les aventures del cavaller Kosmas", dins *Amb la tècnica de Lovecraft i altres contes*, Ed. 62, Barcelona, 1990.
- PERUCHO, Joan, "Molt posterior a Carlemany", dins *Obra poètica completa*, Ed. Burguera, Barcelona, 1994.
- PERUCHO, Joan, "La Terra Alta com un jardí botànic", dins *Els jardins botànics*, Ed. Proa, Barcelona, 1996.
- PIFERRER, Juli, "Girona", a *Revista de Gerona*, any XIX, 10, octubre 1894.
- PIFERRER, Pablo, *Cataluña*, Ed. de Daniel Cortezo y Cía., Barcelona, 1884.
- PIJOAN, Joaquim, "Ella", a *Revista de Girona*, 116, maig-juny 1986.
- PINILLA TOURIÑO, Carlos, *Como el vuelo de un pájaro*, Madrid.
- PIQUEL y RIERA, Jaime, El sitio de la inmortal Gerona o la independencia de Cataluña (Drama en seis actos), Ed. Sucesores de N. Ramírez y Cía., Barcelona, 1879.
- PLA I DALMAU, Joaquim, "La festa de l'Argenteria" dins *Estampes de Girona*, Ed. Dalmau Carles Pla, Girona, 1949.
- PLA, Josep, *El coral i els coralers*, dins *Aigua de mar*, OC 2, Ed. Destino, Barcelona, 1966.
- PLA, Josep, *Girona, un llibre de records*, dins *Primera volada*, OC 3, Ed. Destino, Barcelona, 1966.
- PLA, Josep, *Sobre París i França*, OC 4, Ed. Destino, Barcelona, 1967.
- PLA, Josep, "Retaule de la inflació", a *El cercle de Berlín*, dins *La vida amarga*, OC 6, Ed. Destino, Barcelona, 1967.
- PLA, Josep, "Altres vells petits pobles", dins *El meu país*, OC 7, Ed. Destino, Barcelona, 1968.
- PLA, Josep, "De l'Empordanet a Perpinyà" i "De l'Empordanet a Andorra", dins *Viatge a la Catalunya vella*, OC 9, Ed. Destino, Barcelona, 1968.
- PLA, Josep, "Joaquim Ruyra", dins *Homenots. Primera sèrie*, OC 11, Ed. Destino, Barcelona, 1969.
- PLA, Josep, *Notes disperses*, OC 12, Ed. Destino, Barcelona, 1969.

- PLA, Josep, "Santiago Rusiñol i el seu temps", dins *Tres artistes. Manolo, Rusiñol, Mir*, OC 14, Ed. Destino, Barcelona, 1970.
- PLA, Josep, "Carles Rahola, erudit i escriptor" dins *Retrats de passaport*, OC 17, Ed. Destino, Barcelona, 1970.
- PLA, Josep, "La corrua que va a la sopa", a *Cenacle*, Revista Cultural, 16, Barcelona, març 1971.
- PLA, Josep, "Mitja tarda amb Josep Pla", per Grup, a *Horizontes*, 1.374, Banyoles, 14 agost, 1971.
- PLA, Josep, "Cabotatge mediterrani" dins *En mar*, OC 18, Ed. Destino, Barcelona, 1971.
- PLA, Josep, "Un senyor de Barcelona", dins *Tres senyors*, OC 19, Ed. Destino, Barcelona, 1971.
- PLA, Josep, "L'automòbil" dins *Humor, candor*, OC 24, Ed. Destino, Barcelona, 1973.
- PLA, Josep, "Mieres i la Garrotxa" i "De Palafrugell a Andorra", dins *Un petit món del Pirineu*, OC 27, Ed. Destino, Barcelona, 1974.
- PLA, Josep, "El poeta Joan Salvat-Papasseit", dins *Home-nots. Quarta Sèrie*, OC 29, Ed. Destino, Barcelona, 1975.
- PLA, Josep, "Catalunya", dins *Tres guies*, OC 30, Ed. Destino, Barcelona, 1976.
- PLA, Josep, "Els versos escandalosament prosaics i lliures de Girona", dins *Articles amb cua*, OC 31, Ed. Destino, Barcelona 1976.
- PLA, Josep, "La Girona del meu temps i la d'avui", dins *Prosperitat i rauxa de Catalunya*, OC 32, Ed. Destino, Barcelona, 1977.
- PLA, Josep, "Baudelaire i Pagans" dins *El passat imperfecte*, OC 33, Ed. Destino, Barcelona, 1977.
- PLA, Josep, *Notes del capvesprol*, OC 35, Ed. Destino, Barcelona, 1979.
- PLA, Josep, "Carles Fages de Climent. L'epigramista, el poeta, l'home. Una vaga aproximació", dins *Escrits empordanesos*, OC 38, Ed. Destino, Barcelona, 1980.
- PLA, Josep, "Un viatge ple de notícies" i "L'Alta Garrotxa i el Vallespi" dins *Caps-i-puntes*, OC 43, Ed. Destino, Barcelona, 1983.
- PLA, Josep, "L'escultor Claret" i "Joan Coromines al Mas Pla, - 2 de febrer de 1980 dia de la Candelera" dins *Darrers escrits*, OC 44, Ed. Destino, Barcelona, 1984.
- PLA, Lluís G., "Dins la Seu, a l'hora religiosa del captard", dins *Athenea*, Ed. Dalmau Carles i Cia., Girona, 1912.
- PLA, Lluís G., "Girona" a *La Revista*, 27, Barcelona, 15 novembre 1916.
- PLA, Lluís G., "La ciutat murallada", "La Seu de Girona", "Oda a Girona", "Palau Sacosta", dins *Lectura Popular*, 252, Estampa La Renaixença, Barcelona, 1918.
- PLANA, Alexandre, "Els carrers vells de Girona", dins *La Revista*, 30. Barcelona, gener 1917.
- PLANA, Alexandre, "Imatges de Girona", dins *El mirall imaginari*, Ed. Selecta, Barcelona, 1925.
- PLANA, Alexandre, "Girona en la nit", dins *L'Abella d'Or a Girona*, Ed. Altés, Barcelona, 1926.
- PLANAS I FELIU, Joan, "La molinera de Flassà", dins *Semprevives*, La Veu de l'Empordà, Figueres, 1910
- PLANAS, Sílvia, *Filles de Sara*, CCG, Girona, 2001.
- PLANELLA, Gabriel, *Cua d'hivern i coll de primavera*, a *Senhal*, 10, Girona, 1992.
- PLANES MUNDET, Josep, *Fruir, fruitar*, S. A., G.A., Girona, 1977.
- POE, Edgar Allan, "La caiguda de la casa Usher", dins *El gat negre i altres relats*, Barcanova, Barcelona, 2001.
- POL GIRBAL, Jaume, *El món de la Costa Brava*, Ind. Gràfiques Duran, Sant Hilari Sacalm, 1986.
- PONSATÍ, Oriol, "Presentació", dins *Nit de poetes*, Associació Coordinadora, Girona, 2001.
- PORPETTA, Antonio, "Eude pictrix", dins *Meditación de los asombros*, València, 1984.
- PÒRTULAS, Lluís, "Tríptic a la plaça del Marquès de Camps", a *Programa de Fires*, Publicitat Garbí, Girona, 1958.
- PRAT GABALLÍ, Pere, "Simfonia d'un bon dia de novembre", a *Lletres*, 9, Girona, desembre, 1907.
- PRAT, Francesc, "Espai" i "Als boscos de Celrà, vuit mesos després de l'incendi", dins *Larari*, Ed. Península-Ed. 62, Barcelona, 1986.
- PRATS, Modest, "Carta en l'aniversari de Carles Riba", a *Punt Diari*, Girona, 13 de juliol de 1984.
- PRIOR, Ramon, *Girona endins*, Ed. Cigsa, Girona, 1986.
- PUIG SURÓS, Josep M., De, "Girona a la tardor", dins *El Autonomista, Suplemento Literario*, Girona, octubre 1927.
- PUIGDEVALL, Ponç, "Aquest lloc no existeix", a *Revista de Girona*, 206, maig-juny 2001.
- PUIGVERD, Antoni, "L'enigma de Salt", dins *Ombres i dies*, Diputació / Punt Diari, Girona 1988.
- PUIGVERD, Antoni, "Estació", dins *Vista cansada*, Ed. Columna, Barcelona, 1990.
- PUIGVERD, Antoni, "G,", dins *Vista cansada*, Ed. Columna, Barcelona, 1990.
- PUIGVERD, Antoni, "Caramel de maduixa", dins *La migranya del faune*, Ed. 62, Barcelona, 1995.
- PUIGVERD, Antoni, "La terra salvada", "Footing", "Fines-tre de tren", dins *Curset de natació*, Ed. Proa, Barcelona 1996.
- PUIGVERD, Antoni, "Aspirina", "Seat", dins *Hivernacle*, Ed. La Magrana, Barcelona 1997.
- PUIGVERD, Antoni, "De Sant Martí a Monells", a *Revista de Girona*, 201, juliol-agost 2000.
- PUIGVERD, Antoni, *La gàbia d'or*, Ed. Empúries, Barcelona, 2000.
- PUJADES, Pius, *Cinc apunts cal·ligràfics d'una Girona compartida*, Ed. Dalmau Carles Pla, Girona, 1978.
- PUJOL I COLL, Josep, "Al Dimoni li van prendre el pont", a *El Punt*, Girona, 5 de setembre de 1976.
- PUJOL I COLL, Josep, "Majúscules", dins *Cal·ligrafia*, Ed. El Pont de Pedra, Girona, 1986.
- PUJOL I COLL, Josep, "Miralls i ombres", dins *Tapís*, Ajuntament de Banyoles, 1990.
- PUJULÀ, Frederic, *Homes artificials*, Biblioteca Joventut, Barcelona, 1912.
- QUINTANA, Albert de, "Les àligues de l'any vuit (Una llàgrima a Girona)", dins *Lectura Popular*, 155, Estampa La Renaixença, Barcelona, 1917.
- RAFART, Susanna, *Olis sobre paper*, Ed. Poesia 3 i 4, València, 1996.

- RAFART, Susanna, "El tapís de la Creació", dins *Nit de poetes*, Associació Coordinadora, Girona, 2000.
- RAHOLA, Carles, *El llibre de l'August d'Alzina*, Antoni López, editor, Barcelona, 1910.
- RAHOLA, Carles, "Els hebreus gironins", dins *Lectura Popular*, 199, Estampa La Renaixença, Barcelona, 1917.
- RAHOLA, Carles, "La Catedral de Girona", dins MONTSALVATGE, Xavier, i Pla, Joaquim, *Terra de gestes i de beutat*, Girona, Ed. Dalmau Carles Pla, Girona, 1917.
- RAHOLA, Carles, *Girona*, Tallers Gràfics d'El Autonomista, Girona 1925.
- RAHOLA, Carles, "La cançó del riu Undàrius", a *La Publicitat*, Barcelona, agost 1927.
- RAHOLA, Carles, *La ciutat de Girona*, Ed. Barcino, Barcelona, 1929.
- RAHOLA, Carles, *La pena de mort a Girona*, Impremta de la Casa d'Assistència i Ensenyament, Girona, 1934.
- RAHOLA, Carles, "Interpretacions literàries de Girona", a *L'Autonomista*, Girona, 16 de gener de 1936.
- RAHOLA, Carles, "Refugis i jardins", a *L'Autonomista*, Girona, 8 febrer 1938.
- RAHOLA, Carles, *Papers de presó*, Ajuntament de Girona, 1989.
- RAVENTÓS I AMIGUET, Isidre, "La locomotora", dins *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona 1874*, Impremta de Manuel Llach, Girona, 1875.
- RECLUS, Elie, "Impresiones de un viaje por España", dins *La Revista Blanca*, 212, Madrid, 1932.
- REXACH, Agustina, "La vall de Sant Daniel", "La Devesa", dins *El joc de la melodia*, Ed. Edimurtra, Girona, 1987.
- REXACH, Agustina, *Itinerari personal* (De Girona a la Garrotxa), Ed. Edimurtra, Girona, 1989.
- REXACH, Agustina, *El viatge*, Impremta Aubert, Olot, 1997.
- RIBAS I MORA, M. Carme, *La Girona que jo estimo*, Ed. Dalmau Carles Pla, Girona, 1990.
- RIBOT, Pere, *La Seu adorant*, Ed. Roger de Belfort, Santes Creus, 1983.
- RIERA I BERTRAN, Joaquim, "La festa del carrer", dins *L'Abella d'Or de Girona*, Ed. Altés, Barcelona, 1926.
- ROCA I MARTÍ, Pere, "Oda a Girona", Jocs Florals del Casal Català de Buenos Aires, 1910. Reproduïda a *L'Abella d'Or a Girona*, Ed. Altés, Barcelona, 1928.
- ROCA, M. Mercè, *Indicis*, a *Senhal*, 4, Girona, 1985.
- ROCA M. Mercè, "Decandiment", dins *Ben estret*, Ed. El Llamp, Barcelona, 1986.
- ROCA, M. Mercè, "Carrer Nou", dins *Sort que hi ha l'horitzó*, Ed. Selecta-Catalònia, Barcelona, 1986.
- ROCA, M. Mercè, "El verí de Girona", a *El Punt*, Suplement de Fires, Girona, 23 d'octubre 1987.
- ROCA, M. Mercè, *Cames de seda*, Ed. Proa-Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1993.
- ROCA, M. Mercè, *Secrets de família*, Barcelona, 1995.
- ROCA, M. Mercè, "Rambla", dins "Girona de la A a la Z", a *Revista de Girona*, 172, setembre-octubre 1995.
- ROCA, M. Mercè, *L'àngel del vespre*, Edicions Columna, Barcelona, 1998.
- ROCA, M. Mercè, *Capitells*, Ed. El Pont de Pedra, Girona, 1988.
- ROCA, M. Mercè, *Delictes d'amor*, Ed. Planeta, Barcelona, 2000.
- ROE, Caroline, *Remeis i traïcions*, Ed. 62, Barcelona, 1999.
- ROE, Caroline, *An antidote for avarice i Solace for a sinner*, Berkley Prime Crime, New York, 2000.
- ROE, Caroline, *Remei per a un xarlatà*, Ed. 62, Barcelona, 2000.
- ROIG I LLOP, Tomàs, *Girona, arca de somnis*, Publicacions de la Revista, Barcelona, 1956.
- ROIG I LLOP, Tomàs, "Enyorament de Girona", dins *La represàlia*, Tallers Gràfics A. Estrada, Barcelona, 1967.
- ROIG I LLOP, Tomàs, *Del meu viatge per la vida*, (*Memòries 1902 / 1931*), Ed. Pòrtic, Barcelona, 1975.
- ROIG I RAVENTÓS, Josep, "La nevada", a *La Revista*, Barcelona, juliol-desembre, 1927.
- ROIG I RAVENTÓS, Josep, *Esbarzer*, citat per ARAGÓ, Narcís-Jordi, "... i el barri més oblidat", a *Revista de Girona*, 185, novembre-desembre 1997.
- ROQUÉ, Ramon, *Faixa vermella*, Ed. Gisc, Girona, 2001.
- ROSSICH, Albert, "Set sonets a Girona", a *Presència*, 541, Girona, 29 octubre 1980.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni, Els darrers dies de la Catalunya republicana (*Memòries sobre l'exili català*), Ed. Proa, Barcelona, 1999.
- RUSIÑOL, Santiago, "Girona de pedra", dins *Almanac de l'Esquella de la Torratxa*, Barcelona, 1912.
- RUSIÑOL, Santiago, *Roser florit*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1973.
- RUYRA, Joaquim, "Dues èpoques", Discurs presidencial dels Jocs Florals de Barcelona, dins *Obres completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1981.
- RUYRA, Joaquim, "El foc de Montnegre de la Selva" i altres, a *Entre flames*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1981.
- RUYRA, Joaquim, "Estètica de les imatges abstractes, Discurs presidencial dels Jocs Florals de Girona, 1907", dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1981.
- RUYRA, Joaquim, *El primer llustre d'amor*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1981.
- RUYRA, Joaquim, *Helena d'Arbós*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1981.
- RUYRA, Joaquim, *La fi del Món a Girona*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1981.
- RUYRA, Joaquim, "Colometa", "Però plovia", dins JULIÀ, M. Lluïsa, *Ruyra inèdit*, Ajuntament de Girona, 1991.
- SABATÉ DE DELMAS, M. Dolors, *Poesies*, Ed. Claret, Barcelona, 1983.
- SABATÉ Modest, *Un club per a senyores soles*, 1962.
- SABATÉ Modest, sobre Xavier Carbó a *La Veu de Catalunya*, novembre de 1933, reproduït a *Llumiguia* 500, 1993.
- SAGARRA, Josep M. de, "Girona a la tardor", dins *Cançons de totes les hores*, Barcelona, 1925.

- SAGARRA, Josep M. de, *All i salobre*, Ed. Proa, Barcelona, 1929.
- SAGARRA, Josep M. de, *Memòries, I*, Ed. 62, Barcelona 1981.
- SAINT HILLAIRE, Blanc, *L'Espagne monumentale et pittoresque*, Victor Retaux et fils, Libraires-Editeurs, París, 1894.
- SALTOR, Octavi, "La gravetat i el somriure (Visions de Girona)", a *El Dia, Diari de Terrassa*, 10 agost 1927.
- SALVÀ MIQUEL, Francisco, "Gerona en carne viva", a *Ate-neo*, 83, Madrid, 15 maig 1965.
- SANTAEULÀLIA, J. N., "Catedral", dins *La llum dins l'aigua*, Edicions Columna, Barcelona, 1996.
- SANTALÓ, Miquel, *El Gironès, Per l'estudi de Catalunya*, Impremta Tallers de l'Autonomista, Girona, 1923.
- SANTAMARIA, Joan, "Els Àngels", dins *Visions de Catalunya (Catalunya Vella-El Pla i la Costa)*, Barcelona 1929, s/ed.
- SERAFÍ PITARRA (Frederic Soler), "Lo tretzè", dins *Poesies catalanes*, Barcelona, 1875.
- SERAFÍ PITARRA (Frederic Soler), "Lo darrer gironí", dins *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona 1875*. Impremta Pacià Torres, Girona, 1876.
- SIMON, Valeriano, "Los campanarios", dins *Los Sitios, Suplemento de Fiestas y Fiestas de San Narciso*, Girona, octubre 1940.
- SIMON, Valeriano, "Gerona inmortal", a *Los Sitios*, Extraordinari de Fires, Girona, 29 octubre 1943.
- SIMON, Valeriano, "Gerona al trasluz", a *Los Sitios, Suplemento de Fiestas y Fiestas de San Narciso*, Girona, octubre 1947.
- SIMON, Valeriano, "Tríptico gerundense", dins *Programa de las Fiestas de San Narciso*, Publicidad Norte, Girona, 1949.
- SIMON, Valeriano, "La Dehesa", a *Los Sitios*, Girona, 30 octubre 1949.
- SIMON, Valeriano, "El paisaje y la piedra", dins "La voz en desvelo", a *Los Sitios*, Girona, 11 març 1951.
- SIMON, Valeriano, "La Catedral", dins "La voz en desvelo", a *Los Sitios*, Girona, 25 març 1951.
- SIMON, Valeriano, "Soledad del domingo", dins "La voz en desvelo", a *Los Sitios*, Girona, 11 febrer 1951.
- SIMON, Valeriano, El cincel de la gloria (La senda del deber) (Poema dramático en tres actos y seis cuadros), Edició privada, Girona, 1951.
- SOLÀ, Pere, "Devesa de Girona", a *L'Autonomista, suplement literari*, Girona, octubre 1990.
- SOLER, Frederic, Vegeu SERAFÍ PITARRA
- SOLER, Jordi, "Pregó de Fires 1992", dins *Programa de Fires de Sant Narcís*, Ajuntament de Girona, 1993.
- SOLER, Jordi, "El viatge de l'analista", dins *Salt a quatre mans*, Ajuntament de Salt, Girona 2000.
- SOLER, M. Assumpció, "El Narcís de Saron", a *Presència*, Girona, 9 d'octubre de 1983.
- SOLER, M. Assumpció, "L'últim convers", a *Presència*, Girona, 14 octubre 1984.
- SOLER, M. Assumpció, "El nard de Nahmànides", a *Presència*, Girona, 20 d'abril de 1985.
- SOLER, M. Assumpció, "Després de la disputa", a *Presència*, Girona, 27 abril 1986.
- SOLER, M. Assumpció, "Gràcies, Cristina", a *Presència*, Girona, 9 desembre 1994.
- SORRE, Maximilien, *Les Pyrenées Méditerranéennes*, París, 1913.
- STEINER, George, *Errata (El examen de una vida)* Ed. Siruela, Madrid, 1997.
- STREET, George Edmund, *Gerona en la arquitectura gòtica de España*, Madrid, 1926.
- SUNYER, Salvador, "El pont de Pedra", a *Vida catòlica*, 166. Girona, octubre de 1953.
- SUNYER, Salvador, "Romanç de Fires", dins *Fiestas y Fiestas de San Narciso*, Publicidad Rabell, Girona, 1953.
- SUNYER, Salvador, "Primavera", dins *Programa de Fires*, Publicidad Garbí, Girona 1957.
- SUNYER, Salvador, "Immortal (Apunts per a una petita simfonia heroica)", dins *Programa de las Fiestas de San Narciso*, Publicidad Garbí, Girona, 1959.
- SUNYER, Salvador, *Llibre de coneixences*, Ajuntament, Salt 1995.
- SUNYER, Salvador, "La volta", "L'Escala de la Pera", dins *Singulars d'un plural*, Casa de Cultura, Girona, 1997.
- TARRÉS, Josep, "El carrer de la Força", "Via làctia al carrer de la Força", "El Corpus de les monges de Sant Daniel", "La Verge de la Font de la Pera", dins *El llibre del Corpus*, Diputació de Girona, 1990.
- TEIXIDOR, Joan, *Apunts encara*, Ed. Destino, Barcelona, 1986.
- TELLIER, Jules, *Reliques*, Emile Paul Frères, París, 1890.
- THARRATS, Josep, "La vida cultural gironina en el primer terç del nostre segle", dins *Quaderns de La Revista*, Barcelona, 1933.
- THARRATS, Josep, "Claustre de Sant Pere de Galligants", dins *Programa de Fiestas de San Narciso*, Publicidad Norte, Girona, 1945.
- THARRATS, Josep, "La Devesa", dins *Programa de Fires*, Publicidad Norte, Girona, 1949.
- THARRATS, Josep, "Custòdia gòtica", dins *Eucaristia*, Ed. de l'autor, Barcelona, 1952.
- THARRATS, Josep, "Oïnt un coral de Bach", dins *Programa de Fires de Sant Narcís*, Publicidad Norte, Girona, 1953.
- THARRATS, Josep, "Subtilitat de Girona", dins *Programa de Fires*, Publicidad Garbí, Girona, 1956.
- THARRATS, Josep, "Sonet" sense títol, a *Los Sitios / Diari de Girona*, 3 juliol 1984.
- THARRATS, Josep, "L'Onyar", "La porpra", "Bach a la Seu de Girona", "Claustre de la Seu", "Corpus a Girona", "A la Seu de Girona", "Mare de Déu de la Pera", "Tapís de la Creació", "L'excol·legiata de Sant Feliu" i "Crist jacent", dins *Laus Catalònia*, Parsifal Edicions, Barcelona, 1989.
- THARRATS, Josep, "Carles Rahola", dins *Perfils i semblances*, Ajuntament de Girona, 1990.
- THARRATS, Josep, "Seu de Girona", citat a ARAGÓ, Narcís-Jordi, *Guia Literària de Girona*, Ed. El Mèdol, Girona, 1995.
- TORNS, Miquel, *El Llémema*, a *Revista de Girona*, 147, juliol-agost 1991.

- TORRES, Màrius, "Cançó a Mahalta", dins *Poesies i altres escrits*, Ed. 62, Barcelona, 1993.
- TREE, Matthew, *CAT, Un anglès viatja per Catalunya per veure si existeix*, Ed. Columna, Barcelona, 2000.
- TRIGO, Xulio Ricardo, "Ciutat", dins *Lectures d'un segle*, Ed. Columna, Barcelona, 1993.
- TRIGO, Xulio Ricardo, "Girona", "Ponts", "Vall de Sant Daniel", dins *Far de llum grisa*, Ed. 62, Barcelona, 1997.
- UBACH I VINYETA, Francesc, "A la immortal Gerona", a *Revista de Gerona*, any V, 5, maig 1880.
- UBACH I VINYETA, Francisco, "Fe geronina, Oda", dins *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona, 1985*, Impremta Pacià Torres, Girona, 1896.
- UBACH I VINYETA, Francesc, "Los castells i el campanar", dins *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona 1899*. Impremta Pacià Torres, Girona, 1900.
- URANIS, Kostas, *Hispania* (1931), citat per AYENSA, Eusebi, a "Un record de Girona a l'obra de Kostas Uranis", a *Revista de Girona*, 187, març-abril 1998.
- URGELL, Modest, "Memòries d'un katúful o auguris d'una gitana", Reproduït en facsímil a *Cointra Press*, Alcalà d'Henares, 1977, i a *Revista de Girona*, 133, març-abril 1989.
- VALLS I TARRIDA, Joan, "La Devesa de Girona", dins *Programa de Ferias y Fiestas de San Narciso*, Girona, 1928.
- VALLS, Josep, *Estimats germans*, Ed. del Pèl, Salt, 1985.
- VALLS, Josep, *Broubufat*, L'Eix editorial, Girona, 1996.
- VALLS, Josep, *Pla de conversa, Allò que Josep Pla no va escriure*, Ed. Brau, Figueres 1997.
- VAYREDA, M. Àngels, *Encara no sé com sóc*, Club Editor, Barcelona, 1970.
- VAYREDA, M. Àngels, "Sonet a Girona", dins CASADEMONT, Emili, *L'home dels cent homes*, Ajuntaments de Bescanó i Anglès, Barcelona, 1996.
- VEHÍ, Lluís de, "Girona", dins *Gent i ànima de l'Empordà*, Palahí Arts Gràfiques, Girona, 1992.
- VENTURA, Joan, "L'hora dels homenatges arriba tard", a *El Butlletí de Llagostera*, 6, 1997.
- VERDAGUER, Jacint, "L'ermita del Mont", dins *Excursions i viatges, Obra Completa*, Vol. VII, Il·lustració Catalana, s/d,
- VICENS VIVES, Jaume, "Gerona en la historia", Conferència ressenyada a *Los Sitios*, Girona, 1 novembre 1957.
- VICENS, Carles, *Dansa i absència*, Ed. Columna / El Pont de Pedra, Barcelona, 1993.
- VICENTE, Josep, *Catalunya Visió / 5*, Ed. Tàber, Barcelona, 1968.
- VICENTE, Josep, "El jardí", a *Àncora*, Sant Feliu de Guíxols, 3 de desembre 1992.
- VICENTE, Josep, "Les ciutats i els llibres", a *El Punt*, Girona, 8 de juliol, 1993.
- VICTOR CATALÀ (Caterina Albert), "Girona antiga", a *El Autonomista, Suplemento literario*, Girona, octubre 1931.
- VICTOR CATALÀ (Caterina Albert), "Quatre notificacions", dins *Negre + groc*, Revista d'art i poesia, 12, Barcelona, primavera, 1986.
- VICTOR CATALÀ (Caterina Albert), *Un film*, dins *Obres Completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1972.
- VIDAL FOLCH, Ignacio, "El escenario de toda una vida", a *El País*, edició de Catalunya, Barcelona, 28 agost 2001.
- VILA, Pep, "Trens", dins *Uns llavis gramàtics*, Ed. 62, Barcelona, 1978.
- VILA, Pep, "Metròpolis", dins *Reduccions*, a *Revista de Poesia*, 13, Barcelona, març 1981.
- VILA, Pep, *El jardí de les paraules*, CCG Edicions, Girona, 2001.
- VILÀ, Sixt, "Les voltes de la plaça del Vi", dins *L'Abella d'Or a Girona*, Ed. Altés, Barcelona, 1930.
- VILÀ, Sixt, "Les voltes de la Rambla", dins *L'Abella d'Or a Girona*, Ed. Altés, Barcelona, 1931.
- VILALLONGA, Mariàngela, "La figuera", "L'alzina", "La morera" i "El castanyer", dins *Els arbres*, Diputació de Girona -Punt Diari / Presència, Girona, 1986.
- VILALLONGA, Mariàngela, "Quatre vistes, quatre estacions", a *Programa Festa Major 1992*, Ajuntament, Llagostera, 1992.
- VILALLONGA, Mariàngela, "El Ridaura" a *Revista de Girona*, 161, novembre-desembre 1993.
- VILAMITJANA, Jordi, "La ciutat que vull és petita i tendra", dins *Visions de Girona*, Rotary Club, Girona, 1997.
- VILAMITJANA, Jordi, "12 d'octubre", a *Diari de Girona*, 12 octubre 2001.
- VILLATORO, Vicenç, *Evangeli gris*, Ed. Proa, Barcelona, 1982.
- VINYAS I COMAS, Joan, *Memòries d'un gironí*, Masó, Impremta Girona 1932.
- VIÑAS I SERRA, Narcís, "Al riu Ter", a *Revista de Gerona*, any IV, 1, gener 1879.
- VIÑAS SERRA, Narcís, "La cueva de las hadas", a *Revista de Gerona*, any V, 3, març 1880.
- VIÑAS y SERRA, Narcís, "El 19 de septiembre de 1809", dins *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona 1885*, Impremta Pacià Torres, Girona, 1886.
- VIVER, Antoni, "Oda a Girona", dins *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona, 1901*, Impremta Pacià Torres, Girona, 1905.
- VIVER, Antoni, "Els vells carrers del Mercadal", dins *Jocs Florals de Girona de 1906*. Edició del Consistori, Ed. Dalmau Carles i Cia., Girona, 1907.
- VIVÓ, Carles, "Jardins oberts, jardins tancats", dins *Programa de Fires*, Ajuntament de Girona, 1982.
- YOHAI, Morrie R., "Girona" i "Girona-The return", dins *Legacy*, Grupo Ed. Siete, S. A., México, 1997.
- ZAMORA, Francisco de, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Ed. Curial, Barcelona, 1973.
- ZANNÉ, Jeroni, "La Seu", dins *Garba, antologia de les lletres catalanes*, Ed. Dalmau Carles Pla, S. A., Girona 1921.
- ZORRILLA DE SAN MARTÍN, Juan, *Resonancias del camino*, Imprimerie Nouvelle, París, 1896.
- ZORRILLA, José, "Última hoja traspapelada de los Recuerdos del tiempo viejo", a *Los Lunes de El Imparcial*, Madrid, 24 gener 1881.

An aerial photograph showing a large, vibrant blue lake in the foreground, surrounded by a dense urban area with numerous buildings. The landscape beyond the town is a mix of green fields and forested areas, with rolling hills and mountains visible in the far distance under a clear sky.

Xavier Xargay

El Pla de l'Estany

A L'OEST, LA VISTA QUEDA TALLADA PER LA MUNTANYA DE ROCACORBA, AMB LA SEVA FORMA CARACTERÍSTICA, veritablement única, decisivament personal. Des de Banyoles, Rocacorba sembla una enclusa gegantesca, fantasmagòrica, on els dies de tempesta el mall de Déu arrenca guspises apocalíptiques, espetecs colossals, retronys immensos i esfereïdors. [...] Quan la gent veu que el cel s'enfosqueix pel cantó de Rocacorba diu mig remugant:

— Hum!

I en aquest “hum” van incloses una quantitat tan impressionant de prediccions meteorològiques adverses, d'estats d'ànim de tipus depressiu que, en cas de saber-ho, un quedaria esverat.

A més de la seva relació més o menys justificada amb la meteorologia, Rocacorba i les seves veïnes (encara més apropades a Banyoles) serra de Sant Patllari i muntanya de Pujarnol, formen una barrera geperuda i verda que talla la vista a una distància molt curta de la ciutat i que, per tant, dóna una impressió de limitació, de setge, de cosa reduïda i casolana. [...] Jo crec que els banyolins que tenen la seva finestra orientada a l'oest i que cada matí, en obrir els porticons per veure quin dia fa, tenen davant d'ells la visió de la paret muntanyosa, són els que passen a nodrir les files més conservadores i repatànies de la ciutat.

En canvi, els que de bon matí allarguen la vista cap al sud i l'esplaien endins del gran espai lliure que s'obre davant d'ells, només limitat a la llunyania per les elevacions ja una mica borroses dels Àngels i Montnegre, deuen donar al contingent més gran de liberals, reformistes i eixebrats.

A l'est correspon la zona més imprecisa, més agrisada de paisatge i mentalitat. Puigs, petites elevacions de terreny, pendents suaus... Tot contribueix a donar la impressió de cosa indecisa, oscil·lant. No hi ha dubte que d'aquest cantó vénen les mitges tintes, els bala de vidre i aquells que la gent de per ací, amb el seu vocabulari sec i contundent, anomena cagadubtes.

El nord és tota una altra cosa. El paisatge té una bellesa, una solemnitat esplèndides. Les muntanyes de la Mare de Déu del Mont, Coma Negra, Bassegoda i, al fons, com un gegant fabulós, com un mite, la gran mola del Canigó, donen vol i camí a la vista i nova perspectiva d'immenses possibilitats. Els qui tenen la fortuna de veure només en despertar tota aquesta ampla i magnífica barrera pirinenca [...] són els qui han d'aportar l'esperit obert, l'uropeisme, els aires nous i refrescants del continent.

JAUME FARRIOL
Banyoles vora el llac

El Pla de l'Estany

LA BIBLIOTECA —O L'UNIVERS—, Borges se l'imagina format per galeries hexagonals. A Banyoles hi ha dues biblioteques públiques, i cap d'elles no té la planta hexagonal, perquè, a Banyoles i la seva comarca, res no és infinit, sinó humament mesurable.

La Biblioteca de Banyoles és a la Plaça de Catalunya, a la zona de la Vil·la Olímpica, l'eixample banyolí nascut a l'empara dels Jocs Olímpics i sota els dissenys del disseny i la fireta. El barri postmodern. La Plaça de Catalunya és una paròdia de la Plaça Major, amb els seus bancs de fusta, els seus plàtans i el terra polsós. La Plaça està feta amb tiralínies. Als costats nord i sud, s'acaren dos edificis d'obra vista. Els edificis s'alcen sobre unes columnes octogonals, rotundes, d'aire albigès, que formen unes porxadades esveltes, a sobre de les quals s'aixequen tres pisos amb grans finestrals. A l'edifici de la cara sud hi ha la Biblioteca, que, com el barri, és de disseny. Lluminosa, poques taules i força prestatgeries amb els llibres tocant a mà, convidant a la lectura. Hi predominen els colors pastel i diferents tons de gris. Hi ha un racó per als infants. Un altre per a la lectura reposada de diaris i revistes. Hi ha ordinadors connectats a Internet. Hi ha una secció de llibres locals, que estan exclosos del préstec. Mirant pels finestrals de la Biblioteca es pot contemplar bé la plaça i l'edifici del davant, que sembla més xato, menys esvelt. Aquí hi trobarem els primers llibres que ens acompanyaran en el nostre viatge.

Podem trobar els mateixos llibres a la Biblioteca del Centre d'Estudis Comarcal, a la Placeta de la Font, al barri vell. És una placeta de butxaca, dominada per l'edifici de la Pia Almoina, dels segles XIV-XV. És un edifici que sembla sorgir de la mateixa terra i alçar-se, feixuc cap amunt, amb una pesadesa que li fa criar panxa a les parets exteriors. La porta d'entrada és rònega, vella. Però l'interior és d'una esveltesa efusiva i

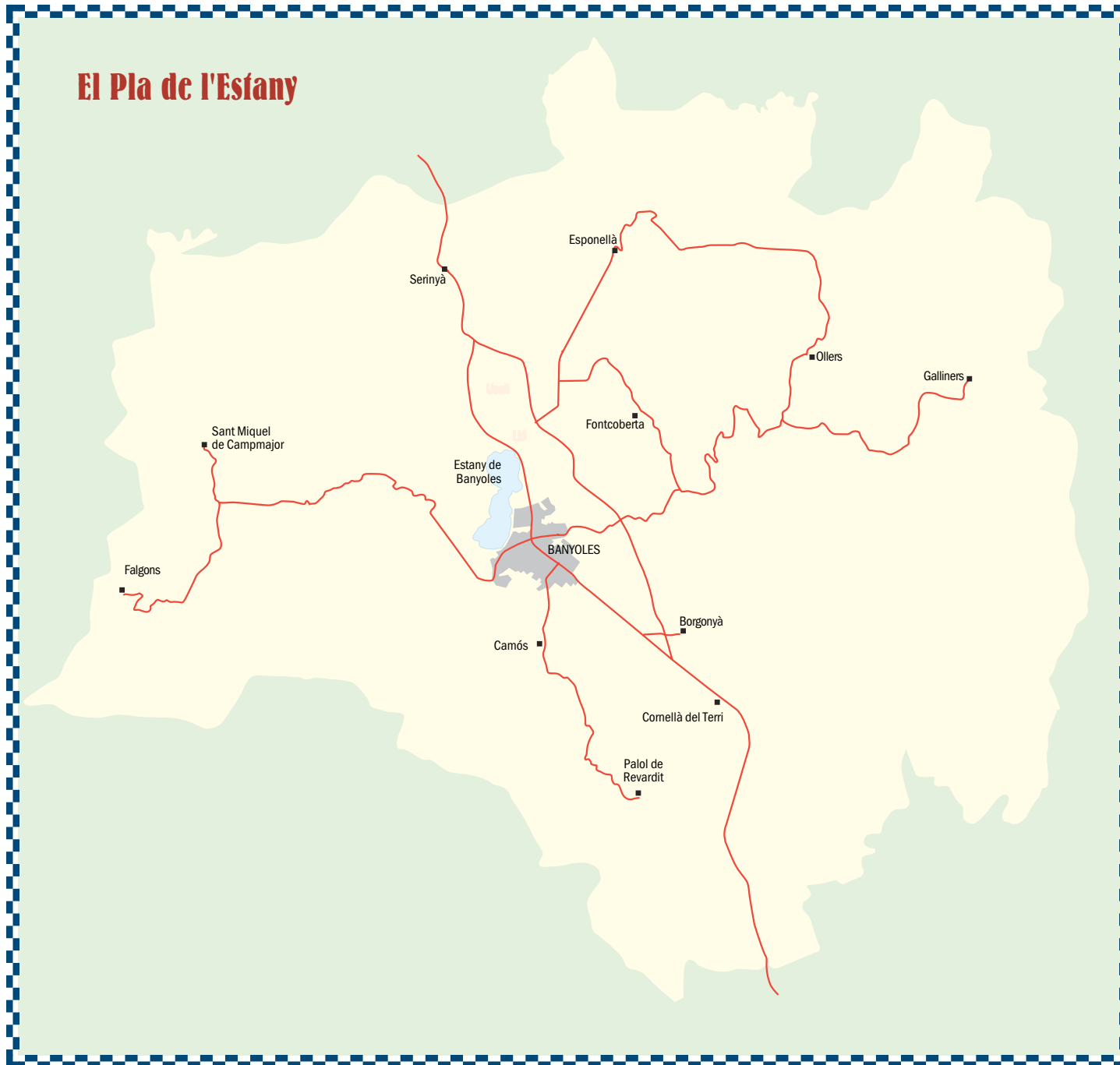

▲ La Biblioteca Pública de Banyoles

◀ La Pia Almoina

autèntica, l'esveltesa pròpia del gòtic, que comunica gràcilment la terra amb el cel. En el pati, lluminós, hi ha un pou, i un terra de travertí pigallat de verdet. Una escala sense barana duu al primer pis, amb arcs apuntats sobre columnes lobulades i capitells i un patètic i horripilant afegitó de fusta: una sala de l'Arxiu i uns lavabos. A mà dreta queda la Biblioteca del Centre, la sala Coromines, una sala noble, desgastada i fosquejant. Una sola taula amb quatre poltrones difícils de moure; els llibres estan tancats en clau en uns armaris de portes vidrades i fusta pintada d'un marró neolític. Dos arcs impressionants divideixen la sala. En un d'ells, es veuen unes pintures murals. Aquí, els llibres, els has de demanar —quan està obert, i no sempre n'està—; no els tens tocant a mà ni conviden a la lec-

▲ Tomàs Garcés
[de Joan Carrera]

► Mapa de la comarca
fet per les tropes
napoleòniques

Un viatge

Viatge a Banyoles —tren, autobús, autobús, tren— per passar-hi unes hores amb Josep M. Capdevila. (...) He donat un volt pels porxos de la plaça, i he fet, en cotxe, el circuit de l'estany. (“No diguis mai ‘el llac’ —m’ha corregit Capdevila—. Verdaguier escrivia sempre ‘l'estany’, com diu la gent del país. ‘Llac’ és una ambició provincialiana, com ‘ciutat’ per ‘vila’.) Feia un dia preciós. De Porqueres estant, l'aigua, el cel, els prats i les arbredes jugaven blaus i verds. Aquesta primavera amb les pluges abundoses de les seves primeres setmanes, engreixa els camps i fa undejar la muntanya com mai. Les fondalades pròsperes que s'obren a banda i banda de la carretera de Girona, amb els fruiters de flor rosada que adesiara hi esclaten, semblen talment jardins.

TOMÀS GARCÉS
Dietari tardà

tura, però fan olor a vell, a la humitat que esgrogueeix les pàgines i els dona una patina de saviesa, a vegades infundada, a vegades d'una simplicitat aclaparadora.

Tant en una biblioteca com a l'altra hi trobem exemplars del volum editat el desembre de 1998 sota la direcció de Joan Vilardell i Baqué; és el recull, amb comentaris afegits per diversos especialistes, dels mapes de la comarca fets el 1964 pel cartògraf Antoni Bescós i Ramon. El treball cartogràfic és rigorós i molt complet, i serveix per mostrar, segons Vilardell, “que a Banyoles la reivindicació comarcal ha estat sempre activa”. Aquesta llarga reivindicació pot fer pensar que la comarca és, a més de recent —aprovada el 16 de març de 1988—, una comarca llibresca.

Llibresca perquè, ja abans de ser com és ara, va donar un devesall impressionant de literatura reivindi-

cativa, especialment del gènere epistolar, subgènere “cartes al director”. Josep Pla hi va dir la seva, burlant-se'n: “El banyolí aspira a tenir una comarca pròpia i ser capital del rodal, exactament. A mi, personalment, m'és igual; però ¿voleu dir que, de comarques, ja no en tenim prou i que serem una riota llarga i visible? I quin nom li posaran a la comarca? El Banyolí? Jo li posaria el Banyolí-li-li, i l'efecte seria indefectible. Quan una cosa no té tradició val més endegar-ho d'una manera divertida.” Jaume Farriol va escriure, atorgada ja la comarca amb els límits que avui li coneixem: “el Pla de l'Estany és una figura literària, una denominació d'origen i no gaire res més”. En un altre text, Farriol és més precís: “En realitat és una comarca feta a cops de llapis i transaccions tècniques, polítiques i institucionals i, a última hora, sobre la realitat d'un àmbit comarcal una mica més gran —esbossat per la pròpia geografia i ratificat a bastament per l'home”.

El seu mateix nom ha estat motiu de controvèrsies. S'han proposat els següents: el Pla de Banyoles, Comarca de l'Estany, el Banyolí, el Banyolès, la Banyolia, la Baixa-Garrotxa, Garrotxa d'Empordà, Garrotxes d'Empordà, Empordà de l'Oest, Terraprim d'Empordà, Alçaprim d'Empordà, el Pla de l'Estany... (Diguem-ho entre parèntesi —i que no consti en acta—: en la sessió de l'Ajuntament en què es va debatre el nom de la comarca, un regidor va proposar el clerical, carlinesc i campanut nom de Garrotxa Martiriana.) Si és cert que el nom fa la cosa, trobar un nom a un ens tan esmunyedit és fa difícil. Pla ho tenia clar: “Banyoles és la porta d'accés més fàcil de llevant a la Garrotxa, però no té res a veure amb aquesta comarca. És una població empordanesa.” Sobre el nom de la comarca, se n'han fet poemes d'un gran predicament entre els lletraferits locals.

Carles Fages de Climent remarca també aquest fet característic de la comarca: “(L'auri forc d'allò o el bitxo casolà / dialoga al badiu amb la panotxa: / d'enyoraments de verds de l'Empordà, / pressentiments de grocs de la Garrotxa.)”; o bé, en el mateix poema *Festeig vora el llac de Banyoles*: “—Cala marina enfuita

Els lletraferits locals

Tot i que l'acte creatiu en literatura sol ser un fet eminentment solitari, a les cròniques locals banyolines ens trobem uns quants fets que han motivat l'elaboració de poemes o proses, de diverses qualitats. El fet que més es repeteix és l'elaboració d'una revista local. Des d'*El Banyolense* fins a la *Revista de Banyoles*, abunden les publicacions que, sobretot, informen, però, també, ofereixen les seves pàgines per tal que es desfoguin els lletraferits locals. El món del teatre, l'interès pel teatre d'aficionats també ha motivat que autors com Joaquim Hostench (la sarsuela *El sant de l'amo*), Frederic Corominas (*Ecce-Homo. L'Hora de Crist*), Jaume Farriol (*Rapsòdia en blau*), Miquel Blanch (*La Felicitat, agència matrimonial*), Joan Solana (*Retaule del dia vuitè*) o Jesús Bramon hagin aconseguit dur a escena obres seves, generalment al teatre del Cercle dels Catòlics i, d'un temps ençà, al Teatre Municipal. D'entre els grups d'aficionats locals, cal destacar els muntatges que el grup de Teatre i Art, vinculat al Cercle de Catòlics, va fer entre 1957 i 1961, i el grup més avantgardista de finals dels seixanta, el T.E.I. Uns quants anys més tard, grups com Teatre d'Art o Els Babaus en varen agafar el relleu. El món de la poesia va tenir el seu moment culminant, almenys pel que fa a la seva vessant més social, en els Jocs Florals organitzats a Banyoles el 1948.

terra endins, / racó de Costa Brava que es desterra, / mar naufragada entre fonolls i pins / llac de Banyoles amb perfils de gerra!” Més clar i concís, ho explica J. N. Santaaulàlia: “aquest tros de terra mestissa, mig Empordà, mig Garrotxa”. I encara, Josep M. Capdevila: de retorn a casa, l'atzar el dugué a Banyoles, “cancell de l'Empordà; sense la fúria de les tramuntanades, i amb l'estany blavis, que encara li dóna més dolcesa”.

Però tornem a situar-nos a les biblioteques de Banyoles. Després d'haver consultat l'hemeroteca, podem agafar un grapat de llibres i enfonsar-nos en una poltrona de la Pia Almoina o asseure'ns a les taules de disseny de la Biblioteca Pública per endinsar-nos en els mons literaris que s'han creat a partir de la comarca.

Ja des d'un inici, la comarca, més que lloc d'inspiració sedentari, sembla, molt sovint, lloc de pas. Hi ha il·lustres

◀ La Fonda Flora, a la Plaça dels Turers

▼ Carles Fages de Climent, a l'esquerra, a l'església de Porqueres

Carreteres

Al Pont de Girona agafem la carretera de Banyoles, que una vegada sortits del creixement de Girona travessa un paisatge que té un punt d'idíl·lic. Però és un idíl·lic que dura poc, perquè de seguida us envaeix el conjunt industrial de Banyoles, que es produeix cap al sud. Seria potser més agradable que l'idíl·lic durés més, però no hi ha més remei. Banyoles creix com un carbasser i la seva expansió és considerable. Per fortuna, però, el centre de Banyoles s'ha mantingut relativament estable i la plaça porticada és una meravella. (...) Ara, Banyoles (...) ha estat sempre, per mi, una ciutat de pas, i aquesta ha estat la meua vida. Ha estat un passar, i un passar indefectible i continuat.

A Banyoles la carretera es bifurca. Seguint el ribatge de llevant del llac es pot anar a Olot per Serinyà, Argelaguer, Sant Jaume de Llierca i Castellfollit de la Roca. Aquest camí és prodigiós en tot el seu recorregut. (...) Aquesta carretera és una síntesi, en certa manera visual, de la història d'aquest país.

Però després hi ha l'altre punt de la bifurcació: el que, seguint el ribatge de ponent del llac de Banyoles, entra a la Garrotxa pel Salt del Matxo, travessa la vall de Sant Miquel de Campmajor, després la vall de Mieres i, per l'extraordinari vilatge de Santa Pau, arriba a Olot vorejant la Fageda d'En Jordà, descrita pel poeta. Si el primer tram de la bifurcació és ple de vida, de cotxes i camions i moviment, aquest segon, posat sota l'altura de Finestres, que és impressionant, és més calmat i tranquil.

JOSEP PLA

Un petit món del Pirineu

excepcions, és clar: Joan Perucho, que fou jutge a Banyoles durant un any, o Narcís Oller i Dolors Moncerdà de Macià, que hi estiuejaren. El novel·lista ho recorda a l'article *L'Urgell*, inclòs a *Prosa vària*: “un estiu, ell (Modest Urgell) i jo ens trobàrem casualment a Banyoles, a la mateixa dispesa on anava jo a parar. Hi estiguérem quinze dies junts.” La poetessa va escriure el poemeta *A Banyoles*: “Quinze jorns fa, hermosa vila, / que dins ton si m'abrigallas, / y quinze jorns que'm pregunto / al contemplar tas montanyas, / tas salzeredas ombriuas, / tas hortas ben cultivadas, / tos boscos d'oliverars, / tas catifas d'esmeragda / hont sajulida y ridolta / ab campanetas s'enllasan; / ton llach d'ayguas cristallinas, / espill de brunyida plata, / d'hont neixen mormoladors, / cinc riuets que t'afalagan; (...) / En breu p'el bull de la ciutat, / deixaré ton bell hostatge: / lo teu cel tan rialler; / tas fontetas sempre claras; / ton oreig encisador; / tas hermitas veneradas...”

De totes maneres, la imatge més habitual és la d'un lloc de pas. Així, els trovadors no varen usar aquest espai idíl·lic per ambientar-hi cap pastorella; varen passar de llarg, de Besalú cap a Girona, és a dir, de Raimon Vidal a Cerverí; a mig camí un estany i un monestir benedictí, però cap poema.

Al capítol 269 de la *Crònica* de Ramon Muntaner, l'autor ha de dur l'infant Ferran de Messina a Perpinyà; l'acompanya n'Agnès d'Adri, que era vídua “e havia haüts vint-e-dos infants, e era molt devota e bona”. De tornada, per passar el Nadal a València, fa marrada pel camí per deixar n'Agnès “en son alberg, prop de Banyoles”. (Per cert, Muntaner diu que aquesta “dona de paratge, molt bona dona, era d'Empordà”.)

I en bona part de les pàgines dels grans autors que vénen després, la comarca de Banyoles sol ser lloc de pas, cap a la Garrotxa o l'Empordà, cap a França o cap a Girona. Potser la mostra més fefaent d'aquesta sensa-

► Mapa d'Antoni Bescós

ció ens la donaria un dels escriptors que ha filat més prim a l'hora de descriure i analitzar la realitat banyolina: Josep Pla, que sempre passa per Banyoles per anar cap a... (Garrotxa, Cerdanya, Andorra). Com a molt, la comarca, l'hotel Flora de Banyoles i l'estany semblen com petites aturades per descansar i fer amb més comoditat la resta del viatge. Mai no semblen el final d'etapa, com li esdevé al Mariner de Santa Pau, segons conta Verdager: “enfilant-se a poc a poc per la Garrotxa amunt [i] arribant a Banyoles s'adonà que la gent no era la mateixa de son país: ja no marinejava, sinó que terrejava, i fins i tot li venien ganes de quedar-s'hi, quan de trasantó, per entremig d'uns roures, vegé lluentejar l'estany. Creient tot plegat que era una gaia de mar que el perseguia en sa fugida, li tirà un raig de malediccions i arrencà a córrer per lo camí morraller de Besalú.”

Hi passaren viatgers com Zamora, L. García del Real o eclesiàstics com el pare Flórez. Aquesta literatura de passada té un exemple diàfan en un article de Manuel Brunet: “Volvamos al tema de mi meditación en ese viaje de Figueras a Gerona durante el cual pasamos por Bañolas con el único objeto de fumar un cigarrillo a la sombra de los sauces, cerca de Porqueras.” També Tomàs Garcés * ens en dóna la mateixa impressió. En les novel·les que ens parlen de carlins i liberals, ambientades a la Garrotxa (Vayreda, Bosch de la Trinxeria, J. N. Santaaulàlia), la carretera de Banyoles és per allà on solen arribar els enemics i és allà on cal fer les emboscades —sobretot a Castellfollit de la Roca—. Fins i tot, segons ha llegit el cronista Anton M. Rigau, un personatge d'una novel·la rosa de don Rafael Pérez y Pérez, *El secretario o Inmaculada*, agafa per anar cap a França un tren exprés “en la estación de Bañolas”. L'autor transforma una estació de tren petit que no va gaire lluny en una estació amb trens internacionals.

◀ ▲ L'estació del tren a Banyoles

▲ L'Hotel Mundial

Fou també lloc de pas cap a l'exili, com mostra Javier Cercas, a *Soldados de Salamina*: “Fue hasta el extremo del prado y desde allí, emboscado sin necesidad, contempló a lo lejos el desfile de una larga columna de camiones y soldados republicanos que invadían la carretera de Banyoles. (...) Pasaban las horas de luz en el bosque, no lejos de Cornellà de Terri ni de la carretera de Banyoles, siempre atentos a los movimientos de tropas que se producían en ella.” Rodolfo Llopis i Francisco Largo Caballero, en les seves respectives memòries, recorden el seu pas per Banyoles, on, “con gran sorpresa de todos nosotros, encontramos un Hotel donde pudimos acostarnos y dormir”. Hi varen estar quatre dies en una casa requisada al carrer Sant Antoni. Llopis recorda que el flux d'exiliats anava creixent: “Como puede suponerse, a Bañolas no fuimos nosotros solos. Continuamente llegaban refugiados, camiones cargados de maquinaria, personal de

El Mirador del Centre

Ençà, el verd abrigall d'uns rierols,
 boscatges inconcrets, Morgat, Porqueres...,
 lluny, la cruïlla i el turó d'Orriols,
 el Montgrí, les Gavarres, les Alberes,
 Verge del Mont, guixera de Maià,
 coll de Banyuls, Begur i el mar de Roses
 a l'abast hom diria de la mà...
 Noms entranyables, tants noms, tantes coses,
 que els cinc sentits i el cor i el pensament
 —remor dins del silenci del paratge—
 esdevenen panteix i encantament
 d'un llac molt blau del blau que té el celatge.
 I malgrat les ventades de tardor,
 que endureixen la teva fesomia,
 com lliga l'esperit l'alt Mirador,
 guarda i ull de l'estricta Banyolia,
 de l'Empordà, Garrotxa i Gironès;
 tres comarques, tres noms, collar de gala
 —quina núvia tindrà més ric adreç?—
 de mont i riu i gorg i mar i cala. (...)

FREDERIC COROMINAS
El Mirador del Centre

aviación... Iban a transformar Bañolas en un Centro militar de importancia. En cuanto lo supiese el enemigo —y no tardaría en saberlo— nos enviaría sus aparatos. ¡En buen sitio nos habíamos metido! [...] Mientras deliberábamos nosotros, la aviación facciosa nos hizo una visita. ¡Y qué visita! Bañolas se acordará toda la vida”. Largo Caballero ho ratifica: “Bañolas

estaba amenazado con bombardeos porque había allí un pequeño destacamento y un campo de aviación, y en efecto, hubo de evacuar rápidamente, porque empezaron a llover bombas”. També hi ha constància que hi passaren el periodista Joan Alavedra, els escriptors Domènec Guansé, Mercè Rodoreda, Sebastià Gasch, Pompeu Fabra, i testimonis presencials asseguruen que el president i escriptor Manuel Azaña i la seva escorta s’allotjaren un dia al carrer de Girona.

Fins i tot banyolins profunds com Anton M. Rigau i Jaume Farriol mig accepten aquest aire de ciutat de pas. El primer imagina que Eugeni d’Ors es va aturar a la Puda en el seu viatge cap a Olot; i el segon reconeix que la carretera de Girona a Besalú “en algun moment, fa l’efecte que, a Banyoles, només s’hi és de pas. És una impressió passatgera, però molt desagradable.” Farriol ha parlat sovint de la carretera de Girona; en el *Cartipàs de Festa Major de 1978* hi llegim: “La carretera. Una llarga pinzellada grisa. La finestra al món. La incabable llançadora de teler, que teixeix, en vaivé, les vides dels que, quan vénen o van, pensen que un dia o altre han de tornar. Drets o ajaguts. Perquè allà on s’han teixit els somnis, serà millor teixir-hi la mortalla.”

El geòleg i historiador banyolí Erundino Sanz defineix la comarca i la ciutat de Banyoles per la seva capacitat de ser i de ser-hi, és a dir, d’autoafirmar-se en els seus trets diferencials, però també de comprometre’s amb les realitats de la història catalana. Això explicaria aquest aire de ser lloc de passada, clivellat per múltiples carreteres, camins i senderols; carreteres com les que descriu Solana, en imaginar un viatge del mestre Sanz amb un alumne: “Enfilaran una carretera cap al nord. Els Pirineus es mostraran amb la seva imatge més esplèndida. Gegants pacífics, blancs, amb la corona rosada de la llum del sol que va i rebota i es fon amb l’aire. (...) La carre-

tera serà una línia ondulada o zigzaguejant, però plana, per les planes de l’Empordà. No serà la incògnita després de l’enèsim revolt de la carretera vella d’Olot, per Sant Miquel de Campmajor.” 🐾

Panoràmiques

SEMBLA QUE ELS BRASILERS es burlen dels argentins perquè les catarates d'Iguaçú són en territori argentí, però la millor perspectiva per veure-les l'ofereixen els hotels del territori brasiler. Igualment la millor visió de la comarca del Pla de l'Estany s'obté des de la muntanya del Mont, a l'Empordà.

La comarca

Per anar al santuari de la Mare de Déu del Mont es pot agafar la carretera que comunica Besalú amb Figueres o, sortint de la C-150, de Banyoles a Olot, la carretera GIP-5121. Com diu Farriol, “és la carretera més solemne i trascendental (...) una via aparentment poc important, però interessantíssima, solemne i, en el seu primer tros, concorreguda quasi tant com la de Girona, que ja és dir.” És la carretera del cementiri. I del mirador, que ofereix la millor vista de l'estany. A la recta de Malianta, un barri de Fontcoberta, hi ha l'Edén, on es fan, entre altres alegries, comiats de solter. Davant per davant, a l'altre costat de carretera, hi ha dos bars més casolans, amb barra, cadires metàl·liques a l'exterior, tendals, màquines escurabutxaques i telèfon públic. Més enllà s'estén un veïnat de cases amb planta i pis i petit jardí o, en el seu cas, un hortet. En aquest veïnat, a l'est de l'Edén, hi viu el poeta i traductor Salvador Oliva. Aquí, la carretera és recta com un fus, ve d'un parell de revolts i acaba amb una corba pronunciada, a l'ombra d'un alzinar, abans d'enfilar la recta immensa del Pla de Martís. Fa la sensació d'aquelles carreteres llargues i solitàries que surten a les pel·lícules nord-americanes, carreteres que vénen d'un horitzó llunyà i van cap a a un gran horitzó, carreteres que no conviden a quedar-se, sinó a passar, com la vida mateixa. Manuel Brunet ho veu així: “Esta meseta del Pla de Martís, por

▲ L'Estanyol del Vilar i l'Estany

◀ El Mirador [de Joan de Palau]

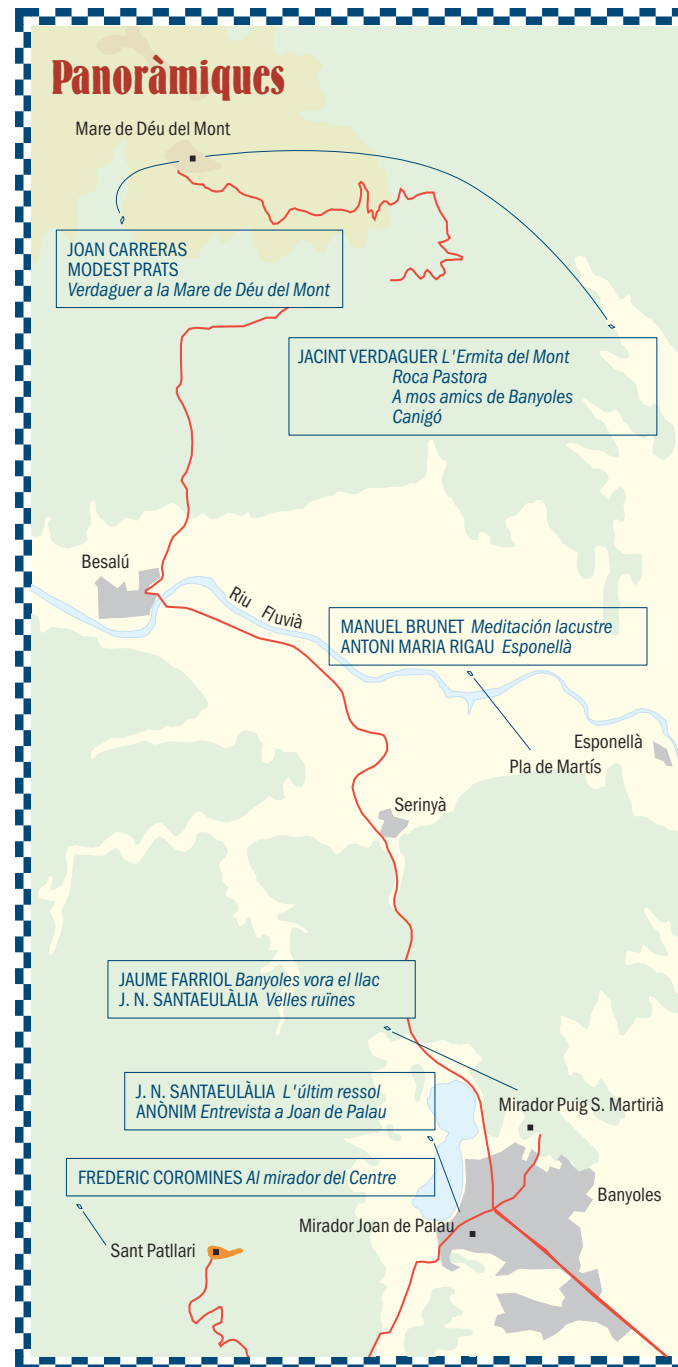
▼ El Pla de Martís

su marco de montañas, su altura y su exaltación lumínica, es un parque natural de primer orden. Tan poderosa es la belleza de este Pla de Martís que al llegar allí en automóvil con un amigo, en un tarde gloriosa del pasado mes de setiembre, mi compañero de viaje rompió el silencio diciendo: ‘¡Es triste tener que dejar un día un mundo como éste!’”. Rigau, seguint la marxa dels 40 quilòmetres, descriu aquest paisatge així: “Serà fosc encara. Això us privarà de contemplar el ‘Pla’ espaiós, fèrtil i quasi verge de construccions; les serralades pirinenques, segurament blanques de neu, amb la generositat d’una farinosa nevada de pessebre. Grisenca, la muntanya de la Mare de Déu del Mont, de remembrança verdagueriana. I a la seva falda, al seu redós, pobles i masies, no pas totes elles deshabitades”.

Una vegada deixat enrera el pont d’Esponellà, aquesta carretera ofereix la imatge més empordanesa de la comarca. Quan la carretera desemboca en la que comunica Besalú —La Garrotxa— amb Figueres —Alt Empordà—, trobem també el trencant que ens du cap al Mont, on Jacint Verdaguer va escriure bona part del Canigó i els poemes dedicats a Banyoles.

La comarca des del Mont

Del Mont estant

Des d'ací es veu tota la serralada del Pirineu, des del Puigmal fins a la mar, renglera d'enormes muntanyes que des d'ací semblen dominades per l'ample i alterós Canigó. [...]

La serra de Santa Cecília, allargant-se cap a llevant, va a trobar la de Finestres, que, trencada i oberta, és ben mereixedora del nom que el poble li ha donat. Aqueixa muntanya és una branca de Rocacorba, que, encara més alta, sembla una alzina superba que escampa a l'entorn les amples arrels del Puigmal, Camós i Puigsurroca. [...]

¡Quantes dotzenes de pobles i viles es veuen des d'aqueix incomparable mirador: des de Figueres, la reina del pla, fins a la immortal Girona, que, recolzada a la serra dels Àngels, semblar repassar el compte de ses glòries, tot emmirallant-se en el Ter, que corre a ses plantes! Més ençà es veu Banyoles, amb el seu hermós estany, flor d'aqueix paisatge, que el perfuma amb la dolça flaire de la seva fe i amb l'aroma de les seves primitives tradicions. A l'altra banda de la plana, travessant la cinta del Fluvià, que la divideix, s'obria un altre estany, i és el de Castelló, on se sent el misteriós bruel del parell de bous que s'enfonsen amb son amo, en càstig de la seva avarícia. Part d'allà, un xic a ponent, s'obria amb prou feines Empúries, que en un costat del golf sembla mirar amb enveja la seva germana Roses renéixer de ses runes a l'altre costat.

Més ençà d'aqueixa bella escampadissa de pobles, més ençà de l'Empordà i de sa Garrotxa, al peu del Mont, mostra encara algun dels merlets de la seva corona, Besalú.

JACINT VERDAGUER

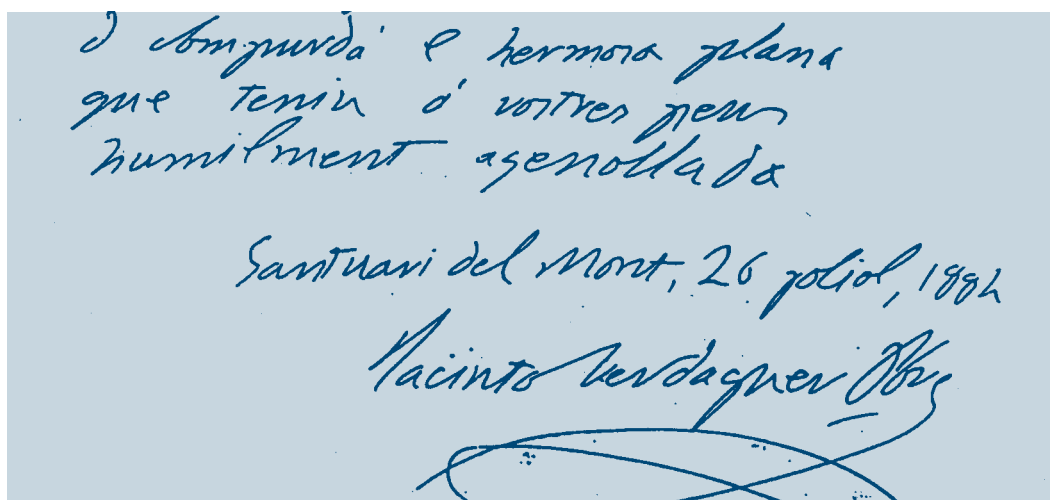
L'Ermida del Mont

Els de l'Empordà Petit, segons Josep Pla, siguin allà on siguin busquen el Montgrí per situar-se. El Mont —i Rocacorba— té una funció semblant per als del Pla de l'Estany: és un far, el punt de referència, nord enllà, fent de falca al Canigó simbòlic. La gent de Banyoles se l'ha sentit sempre seu; el Centre Excursionista de Banyoles hi organitzava excursions per dur-hi la campana, imatges votives o ajudar a la reconstrucció del santuari; per això quan es va crear la comarca i el Santuari va quedar-ne fora, a més d'un semblava que li havien arrencat tots els queixals.

Des del Mont, la visió del Pla de l'Estany és perfecta: l'estany, el melic; a l'esquerra el to siena, marro-nós, mineral, de les terres emparentades amb l'Empordà; a la dreta, el paisatge abrupte, verd i vegetal, fill natural de la Garrotxa; cap al sud la plana amorfa que arriba fins a Girona. Diu Rafael Argullol: "Como gran depositaria de los mitos la literatura ha reflejado siempre el simbolismo de las geografías. Tras cada paisaje

▸ Manuscrit de Jacint Verdaguier

▾ L'Estany des del Mirador del Puig de St. Martíà

aparece otro paisaje cuya topografía pertenece a los recuerdos, a las sensaciones, a las intuiciones. Ningún lugar es sólo epidermis y todos los lugares se enraízan en múltiples direcciones. Debajo de la piel de un país o un territorio la literatura hurga en la carne, en la sangre, en los nervios y en los músculos, en la identidad secreta de cada rincón de la memoria. Para la imaginación literaria, cualquier geografía se convierte en geografía simbólica.” Una idea semblant exposa Joan Teixidor en un article dedicat a Joan Llimona, a qui defineix com el pintor de l'estany: “Aquest estany hi ha dies d'estiu que és exaltat i lluminós, feliç i clar. Però més sovint s'avé amb llums malencòniques, amb grisos penserosos, amb el plat callat, immòbil, del cel i de l'aigua (...) Els paisatges també arriben a ésser símbols.”

La mateixa concepció en devia tenir mossèn Cinto Verdaguer quan, a final del segle XIX, descrivia el paisatge que contemplava des del Mont.* L'estany seria una mica com el melic d'aquest paisatge, fet que justificaria l'autocomplaença amb què es miren els banyolins. Mossèn Cinto l'ha definit com la flor, la cosa bella. Massa bella, massa ben retalladeta, ben feteta, com una “aquarel·la d'un Patinir”, que diu Pla. Des d'un punt de vista geològic i hidrogràfic, es fa evident la dualitat de la comarca, el seu aire fronterer —sense la mítica de la frontera, és clar. Els mapes d'Antoni Bescós no fan més que reforçar aquesta impressió. El pintor Joan de Palau, en una entrevista a la *Revista de Banyoles*, defineix la comarca des de la seva perspectiva de pintor, basant-se en les diferents tonalitats cromàtiques. La cita és llarga i, excepcionalment en aquest atlas, la copiarem sencera. Diu: “Es tracta d'una comarca petita, formada per l'estany i les seves rodalies relativament pròximes, tan equilibrades de paisatge, amb els seus característics tons que li donen una atmosfera amb el predomini dels grisos:

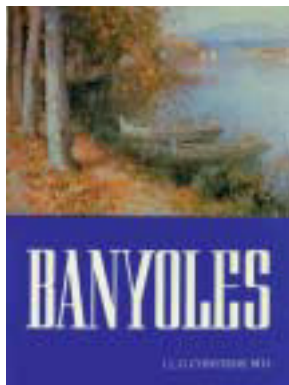

gris cendrós, verd grisós i un blau cobalt grisós que aco-loreixen l'espai fins a la Mare de Déu del Mont. A Centenys ja es produeix un canvi de color més lluminós, propi de l'Alt Empordà, amb tons càlids. Característiques que segueixen dominant cap a la banda veïna de Figueroles i Fontcoberta. Els tons netament càlids d'influència alt-empordanesa continuen impregnant les terres vermelles de Crespià, Esponellà, Espinavessa, Orfes, Galliners, Vilamarí, Vilert, Vilavenut, St. Esteve de Guialbes,... fins arribar a Medinyà que, al meu parer, es podria considerar una fita. En contrast amb aquesta tendència cap a la lluminositat empordanesa, trobem més a prop paratges com el de les Tunes, amb verds freds metàl·lics, d'oliva, mentre a la banda de Porqueres les terres són d'un gris cendrós, que segueix vers la vessant de Pujarnol i Miànigues. Un entremig d'aquests dos pols extrems, format pels tints càlids i els freds, el tenim en el sector intermedi de Camós, Palol de Revardit i Cornellà, fins arribar a St. Andreu de Terri. Una altra fita seria

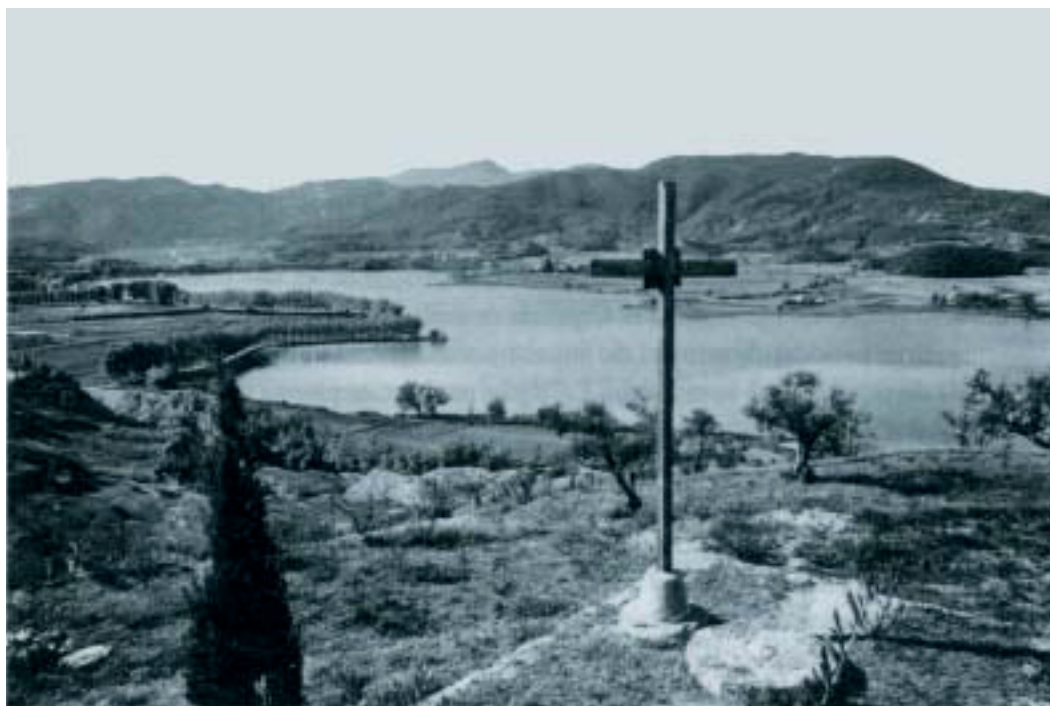
▲ Panoràmica des del Mont

▼ Antoni M. Rigau al Mirador al Mirador [de Joan de Palau]

▼ El Convent vell i l'Estany des del Puig de Sant Martíà

Besalú. Després de Besalú començaria la Garrotxa. Però hem de tenir present que Besalú té una gran personalitat. És com un Toledo en petit. La Garrotxa té unes característiques molt diferenciades de les nostres. Cap a Olot el paisatge es va tornant tou, amb variacions de verds molls. A ponent la comarca se'n acaba a Sant Miquel de Campmajor. És discutible i dubtós que arribi a Mieres. Jo veig que a Centenys, com remarcava, és on es produeix un color més lluminós, que anuncia la claror mediterrània que reverbera de la gran badia de Roses i d'Empúries, de l'Alt Empordà, caracteritzat per la seva impressionant llum alta, zenital, alegre, oberta. En canvi la llum del Baix Empordà és difusa, sense gaire clarobscur. A l'estany la llum és tendra, com un vidre una mica entelat, sobretot a la tardor i a l'hivern. Llavors l'estany s'amara d'un punt de misteri que invita a l'intimisme.”

Paisatge sensual

El llac dormia. Les altes muntanyes que de nord a ponent l'empressonaven, ferides de rellisquentes pel sol de primavera, es reflectien amb llurs tons de verd envellut en el fons tranquil de l'aigua somorta. Aquesta s'escorria pels reguerons, fecundant arbredes frondoses que ombrejaven els prats coberts d'herba fresca i flors boscanes. Enllà, vers sol ixent, els camps de blat s'estenien fins a l'horitzó formant una immensa plana onejant i majestuosa.

De tant en tant una ratxa amorosida i tebiona passava lentament. Clapes d'ombra blavosa i arrissada lliscaven emperesides sobre l'extensa planúria de cristall; s'estremien les fulles platejades dels pollancre de les vores, i al lluny, entre els camps de blat, les espigues es balancejaven amb aspre fregadís, com ales d'insecte.

Un cel esplendent, lumínic, on s'iniciaven les primeres pal·lideses de la tarda, cobria el paisatge, que vibrava voluptuós i vital.

Regnava un gran silenci: un d'aqueixos silencis respectuosos, com els que solemnitzen els defalliments de l'amor. Tot reposava embolcallat d'una polsina rosa.

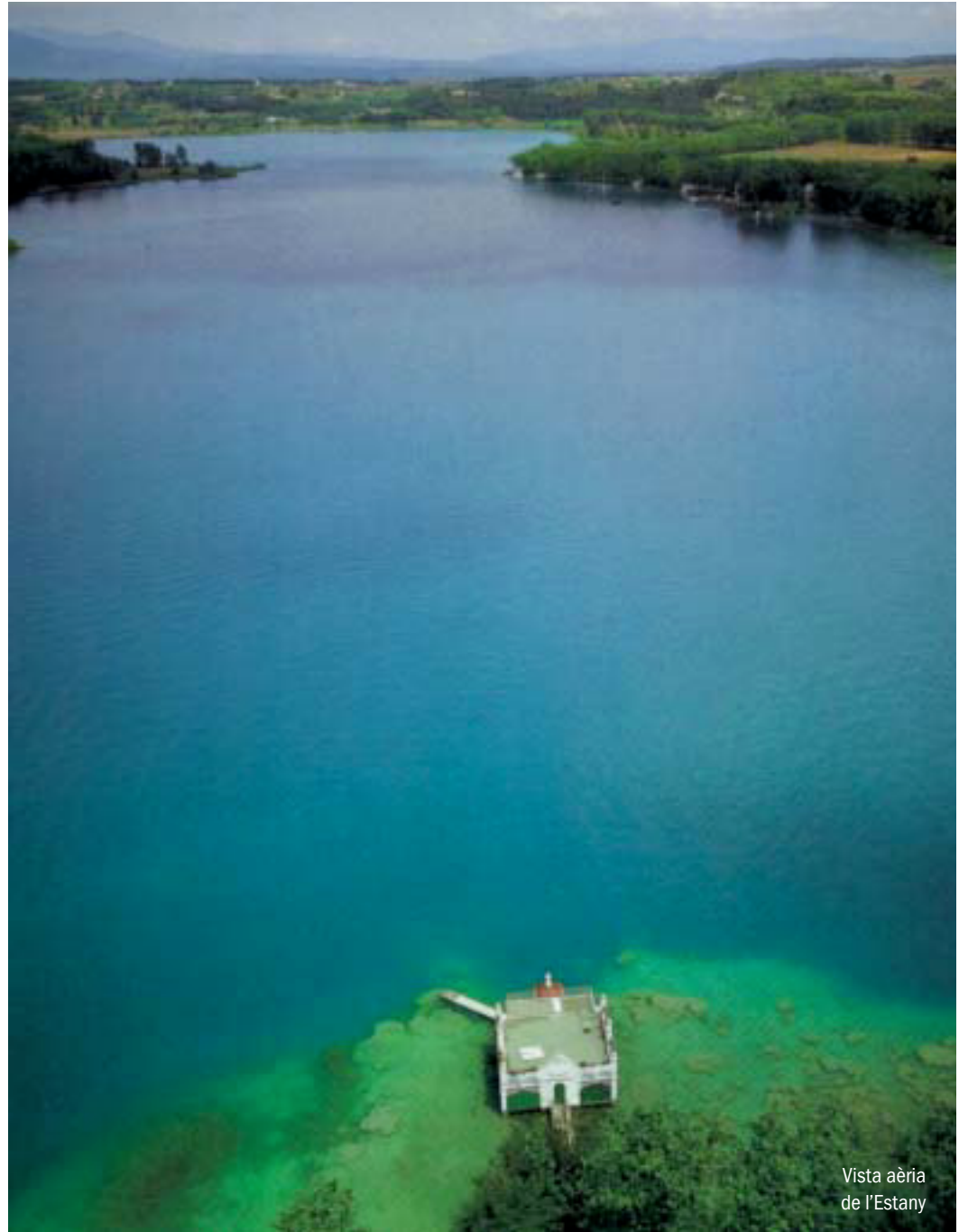
PRUDENCI BERTRANA
Naufrags

L'estany i la ciutat

Una de les raons per les quals l'estany agrada a Josep Pla és perquè l'estany és pot mesurar en un cop d'ull, és abastable a la percepció humana. “A mi la naturalesa em fa feredat. A mi m'agrada de viure en ambients molt limitats, correctes i estabilitzats.” Aquestes característiques pot trobar-les no tan sols a la Plaça Major, sinó també a l'estany. Per la mateixa raó, trobem que molts textos veuen l'estany com un tot complet: aigües, pesqueres i muntanyes; l'estany és una fotogra-

fia panoràmica, amb diferents tonalitats, però amb uns ingredients sempre idèntics i, amb excepcions que ja veurem, sempre interpretats en la mateixa direcció, que s'acosta perillosament a l'"estovament evanescent i teatral falsificat" que hi veu també Pla. Fins i tot a una publicació tan poc sospitosa de caure en les vel·leïtats poètiques com és el *Boletín Oficial del Estado*, quan el juliol de 1951 declara l'estany "Paraje Pintoresco Nacional" se li acut de dir: "Sus aguas adquieren coloraciones opuestas, desde el tranquilo y sereno azul a la turbulencia de grises alborotados, pasando a remansados oros otoñales." Si l'estany pot aconseguir que el *B.O.E.* publiqui un text amb sinestèsies i metàfores, que no podrà fer en els poetes? Doncs, majoritàriament, i amb honroses excepcions, el mateix: provocar sinestèsies i metàfores que, eventualment i qui sap si per atzar, esdevindran poesia. Però no parlàvem d'això.

Dèiem que, molt sovint, l'estany rep una visió de conjunt. Així, quan Francesc Xavier Butinyà i Hospital, en el pròleg a *La venjança del martre** explica per què ha "pres per argument de [sos] esbarjos la vida de Sant Martíria", la resposta es fa evident: "No és difícil endevinar-ho: sóc fill de Banyoles, i està tot dit." I recorda la imatge panoràmica de Banyoles. El mateix fan periodistes i escriptors que s'hi estan o que hi passen cap a d'altre llocs. Sempre es veu l'estany en conjunt i, al costat, el poblet. El pintor Joan Llimona a la revista *Empori* (1908) en fa una descripció apassionada, jugant amb els tòpics i amb els colors, i acaba: "L'estany de Banyoles canta moltes cançons; aneu-hi a veure'l, molt serà que l'una o l'altra no us toqui el cor." El periodista Joan Alavedra també la recorda de quan, de jove, hi estiuejava. Jordi Elias, periodista que escriu a *Serra d'Or* i a *Cavall Fort*, insisteix en la visió planiana: "Què ho fa que un llac sempre es fa mirar? Un

Vista aèria
de l'Estany

▲ Francesc Xavier Butinyà

► L'Estany
des del Mirador

Record d'un paisatge

Quan ab la imaginació contemplava lo pintoresc estany de ma vila, ara solcat per ramats d'ànecs, suara enterbolit pels saltirons i engallades d'un vol de polles aquàtiques; quan me figurava veure pintades en ses platejades aigües jatsia les verdes muntanyes de Rocacorba i de Sant Patllari, ja les blavenques cimes de la Mare de Déu del Mont, jatsia les blanquinoses crestes del Canigó, no podia menys d'admirar la grandesa i bondat infinita del Criador, que tan bellíssima morada fabricà per pobres desterrats.

FRANCESC XAVIER BUTINYÀ
La venjança del martre

llac es fa mirar més que la mar. Serà per la seva raresa? No: és per una avidesa de superfícies planes, de línies contínues i simples. (...) L'esperit prefereix la limitació, el to menor i no les monstruositats. El llac, per tant; petit i blau, tornassolat, també com a descans dels verds de la vegetació i sempre aportador, com un ull estàtic i sense parpella, de llum refulgent." Jaume Farriol, abans de centrar-se en els detalls, ens en dóna una visió de conjunt a *Banyoles vora el llac* i en un text del Cartipàs de 1978: "El meu estany és un estany voltat en bicicleta. És una immensa planura ben retallada en un gran vuit i resseguida per una carretera en calma [...] I una església al fons, Porqueres, que és com un gest de la història, petrificat. I és un vailet assegut, a la vora de l'aigua, amb un llibre obert, sense llegir. Perquè el cap és a cavall de tants somnis... Al meu estany no hi floten barques: hi neden pensaments." També ho fa J. N. Santaaulàlia en l'article *Natura morta*: "Són gavians. Volen d'un costat a l'altre, a la deriva, sense moure les ales, blancs que enlluernen. Sota seu, l'aigua de l'estany, xarbotada, té un color entre blau marí i ver-

dós [...] Tot es trasbalsa i s'inquieta en aquesta mena de martiri còsmic. Tot, llevat del cel, implacable en la seva blavor resplendent, immaculada i cruel. I les muntanyes, nítides i acostades, vellutades de bosc, blanques de roca: el Mont geperut, el Bassegoda encinglat. I al fons de tot, el gran Canigó, d'un color canyella."

La novel·la *Nàufrags**, de Prudenci Bertrana, està ambientada, sense que el nom hi aparegui, a Banyoles. Descriu a consciència la flora que envolta l'estany i neix als camps. No pot evitar les visions diguem-ne panoràmiques: "Una boirina atapeïda lliscava sobre l'estany i els rossinyols extremaren l'ardor de llurs passades. El cel s'esgrogueïa i núvols violats s'esfilagarsaven al mig del cadmi esplendorós." Actitud semblant trobem en el narrador d'*El cercle de foc*, de Ramon Planas: "L'encís de l'aigua la domina: arriben, gairebé al seus peus, unes petites ones manses, que fan un suau parrupeig. Al lluny, Porqueres, els arbres de la riba oposada, el blau de les muntanyes que clouen el paisatge. Una barca que es gronxa. Res més. L'aigua, el cel i ella."

▲ El Cine Petit, al Passeig de la Indústria

▼ L'Estany a començament del segle XX

Òbviament, en les dues novel·les que transcorren a Banyoles, els carrers i places hi són esmentats, sense massa precisió; tampoc cal. Bertrana és qui en treu més profit: “Les muntanyes, les hortes, el llac i les cases blanques ara el cridaven amb altres encisos, com si un bany d’or les fes més resplendents, més ideals.”; “Fosquejava: la vila, esvaïda dintre d’un mar de grisor, era sols una taca informe, una boirina lletosa, indecisa, agonitzant; envaïa el cel una nuvolada prima, morandena, bruta, càlida, sinistra... i part d’allà del Canigó llampegava.” 🐼

El mirall del cinema

Jaume Boix recorda “la quantitat de coses en què vam participar a Banyoles els joves de la meva generació els anys 60 i 70: boy scouts, pastorets, pessebres vivents, passions, setmanes de joventut, nits d’art, cineclub, teatre independent, recitals, el Tint...” Comadira també recorda irònicament l’èxit d’aquelles sessions de cineclub, a *Cançó provinciana*: “a Girona hi ha burgesos, que és una gent molt com cal: / a cine-club a Banyoles, a combregar al Mercadal.” Acte cultural que també s’esmenta a *Girona, grisa i negra*: “durant deu anys els aficionats de Banyoles, allà amb la bona col·laboració d’un empresari local, organitzen sessions comercials d’un no-nat però anomenat “cine-club” que permeten acontentar la fam congènita dels cinèfils gironins. Els “dimecres de Banyoles” projecten les 200 pel·lícules més importants de la dècada i des de Girona s’hi va en autèntica processó”.

Certament, durant anys, el cine a Banyoles era un element destacable, tan destacable que va permetre a Joan Olivas -un dels promotors del cinema-club, juntament amb Blanch, Bramon i Freixa- fer-lo servir com a fil conductor del seu pregó de Festa Major.

Però això és el passat. El present és l’absència de cinemes, que es va iniciar amb la desaparició, a final dels anys cinquanta del 1900, del cinema Petit, rememorat per Xavier Xargay en un text que acompanyava a una fotografia del cinema: “Sr. Orson: ens han tancat el cine petit [...] Us escric, més que res, perquè tinc molt present el balbuceig impotent dels llavis del vostre ciutadà Kane, just abans que es trenqui la bola amb el paisatge nevad, i la cara de ratolí ferit i acorralat que té Harry Lime en el clavegueram de Viena, i la mà morta del vostre policia corrupte Quinlan a tocar de les escombraries d’un riu putrefacte. Us escric, doncs, perquè l’ànima, a vós, també se us ha esquerdat!

“El cine petit tancat és la nostra esquerd, això i l’evidència que només quedaran els cines enormes, monstruosos [...] amb vós, sempre ens quedarà el Prater vienès, i sense vós només tindriem el rellotge de cucut que compartiria les hores i hores del gris i mesquí i sanguinolent realisme que ens envolta. Vós ens heu donat la realitat dels miralls; i ara, amb el tancament del cine petit, se’ns acaba de trencar un petit mirall.”

L'Estany llegendari

LA LITERATURA I EL VIATGE han anat sovint agafats de la mà; viatges literaris arreu del món, viatges de descobriment, de retrobament, d'aprenentatge; viatges a espais físics ben definits i viatges a espais que tenen la seva existència només a les pàgines d'uns llibres. Si al lector li sembla bé, nosaltres començarem amb una ruta pels espais imaginaris de la comarca. No hi trobarem, és clar, cap illa del tresor ni d'Avalon ni cap ínsula Baratària ni molt menys cap Macondo, sinó que visitarem uns racons on l'imaginari popular ha situat algunes llegendes.

J. N. Santaaulàlia, en un article publicat a la *Revista de Banyoles* l'octubre de 1984, ens recordava que no existeix cap poema inspirat en l'estany anterior a 1884. El primer és, doncs, *A mos amics de Banyoles*, de mossèn Cinto Verdager, datat l'agost de 1884. És un poema escrit des del Mont. La part central del poema parla de les llegendes que trobem a l'estany: les goges, el drac i Sant Mer. És a dir, l'estany com a paisatge literari neix lligat tant al mite i la llegenda com a la lírica, el gènere que donarà més fruits durant tot el segle XX.

Aquest inici mític no és gens sorprenent, perquè en la cultura popular els estanys solen tenir un halo de misteri, relacionat amb sers fabulosos, o solen ser vistos com portes al món del més enllà. La mateixa aparició de l'estany en el poema de Verdager té un aire romàntic, misteriós: “Lo puig del Mont està voltat per boires / com de tristes idees la meva ànima; / umplen les valls, s'enfilen a les serres / i els alts turons ab la coromina arrasen. / Lo del Mont, emboscac i jovenívol, / sembla un gallard minyó dins sa mortalla. / De sobte a un buf del vent s'esqueixa i obre / com finestra del sol la nuvolada / i s'obira allà baix Banyoles bella / ab l'estany a sos peus que l'emmiralla.” És talment una aparició, brillant i arrodonida, entre la boira.

▲ Can Morgat

◀ Morgat i els bous [de Mercè Carrera]

La llegenda d'en Morgat

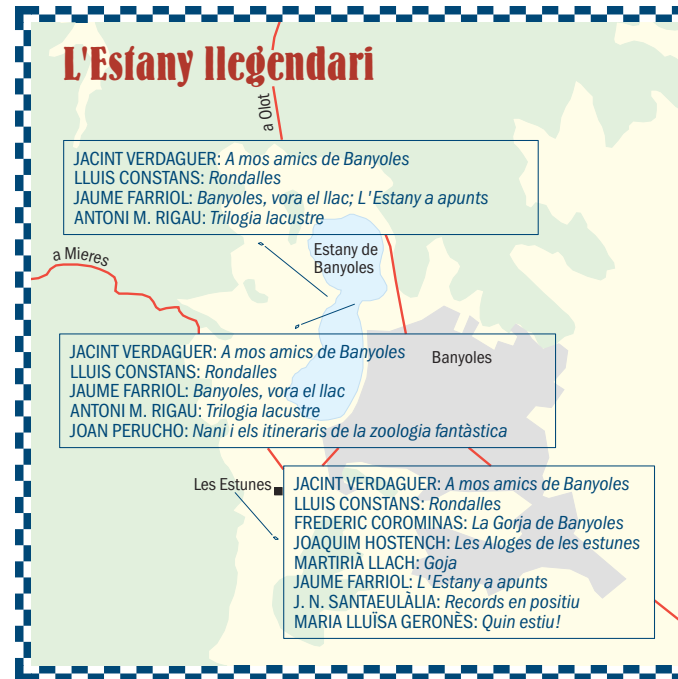
El mateix origen càrstic de l'estany sembla que vulgui propiciar aquest estol de llegendes: des de la llegenda fundacional d'en Morgat a la formació sobtada —la nit del 12 de novembre de 1978— de l'estany Nou o de can Silet, des de les històries més modernes dels “xucladors” i l'estany de la Cendra fins als brolladors empíricament demostrables i explicables de l'estany d'Espolla, on es troben uns animalons invertebrats, veritables fòssils vivents, els triops o “tortuguetes”. Deixem la paraula al biòleg Miquel Coma: “El procés de formació dels estanyols comença quan les aigües que circulen per l'aquífer de calcàries es posen en contacte amb les capes superiors de guixos, sobre les quals exerceixen una pressió hidrostàtica elevada; aquesta situació condueix a una ràpida dissolució de guixos, de manera que es produeixen grans cavitats o coves d'aigua a poca profunditat. Quan les condicions meteorològiques fan que l'aquífer desminueixi el seu volum d'aigua, aquestes grans bosses queden buides. Per

efectes gravitacionals, el terreny es col·lapsa i tenen lloc els enfonsaments del sòl.” És a dir, que a causa de les aigües que vénen de la Garrotxa, els terrenys es transformen en un immens gruyère que, de sobte, s'enfonsa; i en neixen l'estany i els estanyols, o, per dir-ho amb paraules de Farriol: “L'estany, però, és la punta d'un iceberg d'aigües ocultes, l'altra cara d'un univers de corrents subterranis, capes freàtiques, subsòls esquarterats, rius invisibles, recs, rieres, estanys intermitents”...

Però, clar, expliqueu això a l'imaginari popular, que s'acosta més a la visió lírica que en dona Margarita Colom: “Jo voldria saber del misteri / de les deus i les aigües del llac / i cercar les clarors i la màgia / dels colors”! El poble té clar que tot es redueix a la història d'en Morgat, explicada o esmentada per gairebé tots els erudits i poetes locals, començant per mossèn Lluís Constans, i seguint per Anton M. Rigau o Jaume Farriol. Can Morgat, amb el seu corresponent bosc, es troba al municipi de Porqueres, a ponent de l'estany. Diu Jaume Farriol: “A mà dreta, molt pronunciat s'aixeca el pendent del turó allargat de can Morgat. Més arbres, herbes, bosc. Si es volen esgotar totes les possibilitats, cal pujar pel pendís quasi de quatre grapes. Des de dalt, la massa líquida sembla estar literalment als nostres peus. [...] Davant de la masia de can Morgat, edificació gran i antiga, encara que restaurada de fa pocs anys, hom pot fer una pausa. [...] A mà dreta, un prat d'herba fina i brillant. Davant, una llarga tirada sense ombra, d'una horitzontalitat que no es trenca fins a arribar a la corba on comença la pujada de Porqueres.” Can Morgat, actualment, és un edifici sense cap especial interès arquitectònic.

Abans de l'aparició de l'estany, “l'or de les espigues hi relluïa als raigs del sol i els fruiters odorants orlaven aquell pla rialler com esclat de primavera. Cantava l'ocellada, i els camperols tot conreant les terres, l'oratjoll

besava dolçament les meses... Que bell era aquell pla!”. Així s'ho imagina mossèn Constans a *Rondalles*. “Aquell matí, l'amo del mas va aparellar l'arada amb la rella nova. Va junyir el 'Moreu' i el 'Mesell' —la seva millor parella—. Volia llaurar fondo”, ens explica Anton M. Rigau. El bon pagès va sentir “una veu clara i vibrant que deia: Morgat, Morgat, / agafa la llaura / i vés sota teulat.”

◀ Sant Mer i el drac
[de Mercè Carrera]

▲ Nocturn
a la Draga

Motius llegendaris
al retaule
[de Joan de Palau]

L'admonició es va repetir: “Morgat, Morgat, / agafa els bous / i vés-te'n a casa.” I encara, com exigeixen les normes del folklore, hi hagué un tercer i últim avís: “Morgat, Morgat, / vés-te'n a casa / o seràs negat!”. Les veus divines s'han transcrit amb lleugeres diferències, sense variar-ne, però, el contingut. És clar que en Morgat va cuitar cap a casa. “I heus aquí que ben punt entraren a la pineda del mas, ¡valga'ns Déu!, tot aquell pla s'enfonsava com per art d'encantament. En Morgat, groc d'espant, veia pujar del fons d'aquell immens abisme unes onades gegantines que, cargolant-se feréstegament, engolien amb traüt espantós els conreus i les arbredes.

“Les aigües desfermades s'estengueren des de Lió a les Tunes i des de Porqueres a Banyoles. Després es

calmaren deixant format un gran bassal: l'Estany.” O, com diu Rigau, “va perdre moltes vessanes ... i va estrenar l'Estany.” O encara, si ho preferiu, aquesta gregueria de Farriol publicada en el Cartipàs de Festa Major de 1976: “En Morgat, tot fugint, va perdre les wambes.” Deixem aquesta llegenda, recordant una altra gregueria de Farriol que, subtilment, remarca el to poètic i fictici —fals— de la llegenda: “Cada vespre, darrera de can Morgat, el sol sembla que es mori. L'endemà descobrim que ha estat pura comèdia.”

La llegenda del drac

El lector, còmodament instal·lat al seient de la Biblioteca Pública o a la poltrona del Centre d'Estudis, torna a agafar el llibre de Joan Gratacós, *Antologia de l'estany*, i es capbussa en la lectura del poema de Verdaguer, més interessat per les llegendes més èpiques, o atàviques, com la de les goges i la del Drac. El lector se sent atret per la segona: “¿Parlarien del drac que aqueixa vila / de nins i de donzelles despoblava? / Si un cavaller venia a fer-li guerra, / se l'engolia amb son corser i espasa; / mes Sant Emer l'escometé ab l'estola, / i el féu caure a sos peus d'una mirada.” Aquesta mateixa llegenda, més deixatada i arrodonida, apareix a *Canigó**

A la darreria del segle VIII, segons Constans, una “bèstia fantàstica, descomunal” tenia el seu cau en “una pregona caverna oberta arran de terra entre l'estany i el poble de Banyoles”, al lloc que es coneixia com a Clot del Drac i que avui dia es troba dins del Parc de la Draga. La Draga són les terres delimitades entre l'estany, a la zona del Cap de Bou, i la carretera C-150, a l'alçada de Bora Calenta. Eren terres tradicionalment dedicades al conreu, fins que, amb els Jocs Olímpics de 1992, es varen transformar en un parc

Los monjos de Banyoles

Quan Carlemany en deslliurà a Girona,
 es veieren exèrcits per los aires
 uns amb altres lluitar, com llenyataires
 amb llurs destrals dintre l'afrau pregona;
 plovia sang per dar-li nou baptisme;
 llampeguejà i en hòrrida tempesta
 senyà una creu de foc sa ebúrnia testa.
 Els moros la revenja encomanaren
 a un drac del negre abisme
 que devorava nines i infants
 i arreu, els cavallers que amb ell luitaren
 amb sos cavalls, ses armes i penons.
 Era feréstec, monstruós, deforme;
 amb son verí l'Estany enterbolia,
 i de sa cua amb el remàs enorme
 a la vila ses ones rebatia.
 El monjo Sant Emeri,
 dels orfenets i vídues a les veus,
 deixà son asceteri
 i el monstre esgarriós caigué als seus peus.

JACINT VERDAGUER
Canigó

públic. Com que els camps es trobaven per sota del nivell de l'estany, funcionaven com a sobreixidor i, doncs, s'inundaven sovint. El lector de la Biblioteca Pública mira per la finestra, per si veu el Parc; però no, i s'ha d'accontentar amb aquestes paraules de Jaume Farriol a *Banyoles, vora el llac*: “som a la part més estreta del llac. És el coll del número vuit, aquest número vuit que tantes vegades s'ha utilitzat per tal d'explicar

la forma aproximada de l'estany de Banyoles [...] Girant-nos d'esquena, entre el llac i la carretera d'Olot, s'estén una plana que ha estat protagonista d'una altra llegenda banyolina: la Draga.”

Aquest mateix autor resumeix la història del drac en una nota: “Sant Mer va matar el Drac a cops d'estola. Trobo que no està bé.” La llegenda, és clar, és més complexa, tot i que n'és menys que la història. La llegenda ens remet a d'altres de semblants a l'Europa Occidental, sobretot la de Sant Jordi i la provençal de Santa Marta, dominadora de la tarasca. El monstre tenia aterrida la gent del rodal. “I la vila s'anava buidant i era de témer que dintre de poc seria un fet el seu total despoblament, fins a convertir-se en un desert. I, com qui s'espera es desespera, els dissortats banyolins acordaren donar l'últim pas dolorós doblegant-se a les exigències del monstre, que, per aquietar-lo i perquè no devastés aquell país, calia accontentar amb un llamí, i aquest llamí, oh horror!, era un infant.” Ni els cavallers de l'exèrcit de Carlemany ni el mateix emperador varen poder vèncer-lo. Calgué confiar “en un anacoreta o monjo que es deia Mer. Tenia fama de sant [...] i de taumaturg que el feia doblement venerable. Es deia que en una ocasió proveí miraculosament les tropes cristianes i ressuscità els soldats que havien mort de fam, i que si Carcassona, tant temps assetjada, va lliurar-se en mans del cabdill de la Creu havia estat per les oracions d'aquell religiós.” Els banyolins hi confiaren plenament i, en paraules de Rigau, “implorant el Senyor va acostar-se al 'Clot de la Draga', que és allà on tenia el cau l'animalàs. [...] Doncs, sense altra arma que l'estola, el sant frare va fer front a la bèstia malastruga. I allà on no havien pogut dards ni llances, va triomfar la humil presència del servent de Déu. [...] Mansoi com un anyell, el Drac va seguir el bon fill de

▲ Lluís Constans

▼ Lluís Constans
 [de Joan de Palau]

▲ El Parc de la Draga des de l'Estany

▼ Pesquera i Estany [d'Emila Xargay]

Sant Benet” fins a la Plaça Major, on el va lliurar a la justícia del braç civil: “La campana tocant a some-
tent... Pagesos, “propis del monestir”, monjos, llecs, artesans, tothom devia acudir... Llances, forques, espases, coltells, relles, aigua bullenta, tot serviria per lliurar-se, per sempre, del “Drac de l'Estany”...”

Aquesta és la llegenda; les interpretacions són diverses. Hi ha qui opina que el drac simbolitza la vida llicenciosa dels banyolins d'aleshores, o bé que podria ser un sarraí que oprimia la gent del rodal, i Sant Mer un frare allistat a l'exèrcit de Carlemany que fou recompensat per l'emperador amb la fundació del monestir, que rebé grans rendes i privilegis. Diuen els Goigs del Monestir de Sant Esteve: “Anant ab l'emperador / a Banyoles vós restàreu / allí un monestir fundàreu”. Segons diu l'historiador Alsius a la *Gazeta Banyolina*, “la presència del drac a la comarca és la representació del pecat, de la corrupció de costums, de

Sant Mer i el Drac

Els dracs són populars a Catalunya, car hi havia el de Sant Jordi, que resta amagat a Montblanc amb una donzella captiva, el de Sant Llorenç del Munt, mort per Guifré el Pilós i que hom veu reproduït a la porta de Sant Iu de la catedral de Barcelona en un relleu del segle XII, el de Castellar del Vallès i el de Banyoles. En un llibre d'Esteve Busquets i Molas titulat *Els animals segons el poble*, es diu que a l'estany de Banyoles n'hi hagué un de tan enorme que, per abeurar-s'hi, es plantava pota aquí pota allà, de banda a banda de l'estany, i així podia arribar millor amb les seva bocassa a les aigües. Quan Carlemany conquerí Girona anà amb els seus guerrers a Banyoles per tal de matar-lo, però fracassà. Aleshores, un religiós que figurava en el seguici demanà permís per intentar dominar-lo i després d'una llarga preparació amb dejunis i oracions l'amansí i el dugué lligat pel coll, com si fos un anyell, als soldats de Carlemany perquè el tanquessin sense cap mena de perill. El religiós era Sant Emeri, dit també Mer, venerat a Banyoles i que alguns relacionen amb la població d'Amer.

JOAN PERUCHO

Nani i els itineraris de la zoologia fantàstica

la depravació social d'una comarca, estat d'opressió moral difícil d'ésser combatut amb la força de les armes, l'enginy i el braó, i fàcil per a l'anacoreta a força de penitència, austeritat i oració, font de les virtuts i forces sobrenaturals que adornen el missioner apostòlic, emprenedor de la tasca d'evangelitzar un país on dominen el vici i la corrupció de costums.”

Considerant que l'abat fundador del Monestir de Sant Esteve va ser Bonitus i que el segon abat —i tal vegada cofundador del Monestir— es deia Mercoral i

ha estat identificat com a Sant Mer, i considerant el paratge lacustre des d'una perspectiva biològica, científica, les darreres opinions consideren que el drac era, en realitat, les aigües putrefactes dels aiguamolls de l'entorn de l'estany i que la tasca dels monjos del monestir fou obrir el recs que varen assecar els terrenys i donaren a l'aire banyolí una salubritat que fins al moment no tenia. Per tant, més que la lluita contra el paganisme o el pecat, el mite del drac simbolitzaria el progrés que varen aportar els monjos del monestir.

A Banyoles, un dels carrers que comuniquen la ciutat amb l'estany, antic carrer de "corrupció de costums", és dedicat a Sant Mer, qui té també un altar

Realitat i ficció

Ni Banyoles ni la comarca han estat teló de fons de gaires obres literàries. Bertrana la fa protagonista de la seva novel·la *Nàufrags*, tot i que en cap moment hi apareix el nom de la ciutat. És també la ciutat on transcorre *El cercle de foc*, de Ramon Planas. J. N. Santaeulàlia, en un dels seus primers relats, *Gori*, crea un personatge que és professor a l'institut de Vilauba, nom fictici darrera el qual s'amaga la ciutat de Banyoles. Vilauba és una vila romana que es troba a Miànigues, a la dreta de carretera anant a Pujamol i Rocacorba. És l'únic moment en què Banyoles rep un nom fictici; sí hi ha, en canvi, exemples diversos de personatges ficticis, com la família Çafont o Safont, un descendent de la qual, Tomàs, és el protagonista de *Llibre de cavalleries*, de Joan Perucho. Uns altres personatges de ficció, creats per Salvador Oliva, són la família Pubill. Clara, una neboda que estudia a Barcelona i acaba regentant la farmàcia de l'oncle al carrer Gran de Banyoles (nom popular que rep el carrer mossèn Cinto Verdaguer), és una de les protagonistes de la novel·la *Fugitiu*. La tia de la Clara té una botiga, també al carrer Gran, coneguda amb el nom de Casa Guiu, dedicada a la venda de "fòtils d'un món inexistent". Aquesta mateixa botiga apareix descrita amb molt més detall i un to força més irònic al poema *Botiga*, de *Retalls de sastre*. La botiga en qüestió, no els propietaris, està inspirada en una que havia existit anys enrera al carrer de la Porta dels Turers cantonada carrer Abeurador; avui dia hi ha un altra botiga que no té res a veure amb la casa Guiu.

dedicat a l'església del Monestir. La llegenda explica que el sant, feta la feina, es va retirar a un desert entre Santa Llogaia del Terri i Sant Esteve de Guialbes. Es varen trobar les seves despulles el 1627, mercès a una pluja d'estels que va indicar-ne el lloc. Les seves relíquies foren traslladades a l'església parroquial de Sant Esteve de Guialbes. 🐉

➤ L'església de Sant Mer
[de Ramon Prior]

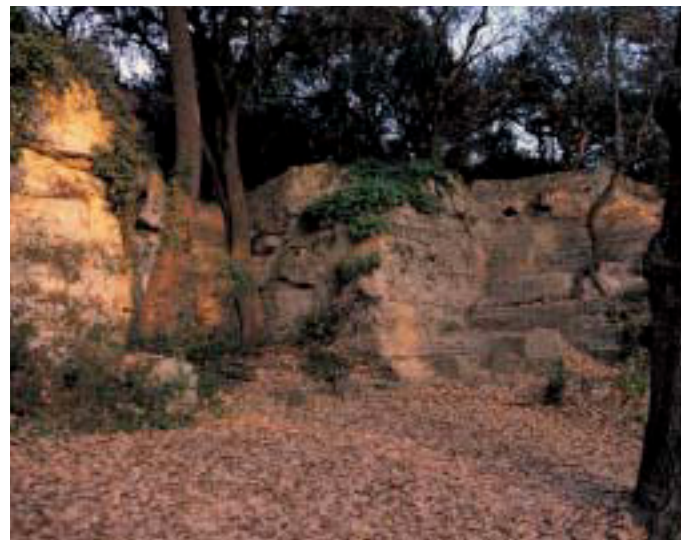
◀ Les pesqueres
de la Draga

L'Estany verdaguerià

Les goges a les Estunes

El lector sap que en el món grecollatí hi ha constància d'uns sers femenins extraordinaris: les nimfes. Eren considerades filles de Zeus i rebien diferents noms, segons el lloc on vivien: nàiades, als rius; agrònomes, als camps; orèades, a les montanyes; nereides, al mar; etc... El lector culte trobarà molts poemes que en parlen de manera favorable i sensual. Però com que el nostre lector vol una nimfa d'estar més per casa, s'accontentarà amb les goges o aloges, que tenen, com les clàssiques, un lloc específic per viure-hi: les Estunes o Tunes.

Les Estunes és un paratge d'un "magnetisme misteriós", que es troba al municipi de Porqueres, a mà esquerra de la carretera de Banyoles a Olot per Santa Pau. Josep M. Espinàs, a *Ciutats de Catalunya*, el situa així: "A mig quilòmetre [de la Font Pudosa] hi ha el

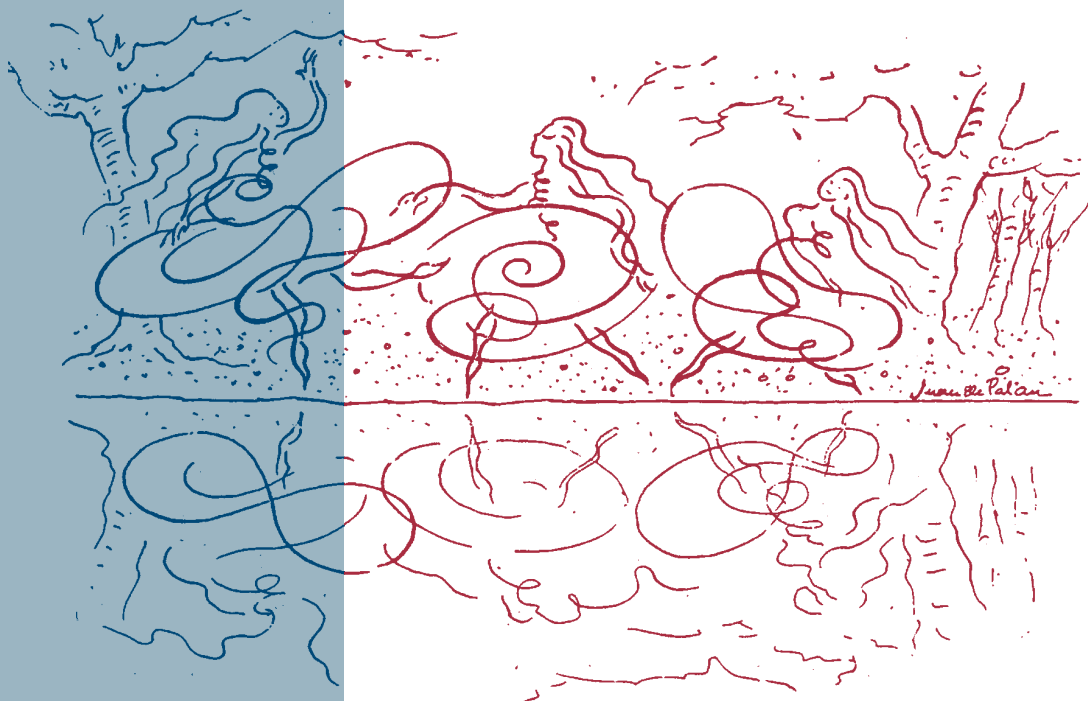
▲ Les Estunes

▲ Les goges [de Joan de Palau]

paratge de les Tunes, on la roca i el bosc es combinen amb una estranya força."

Mossèn Lluís Constans va descriure'l a les seves *Rondalles*: "Al peu de la serra de Sant Patllari tocant al mas Corralot, s'aixeca una formació geològica de calça sedimentària, pertanyent a la primera època de la formació de l'Estany de Banyoles i coneguda amb el nom de Balmes de les Tunes. Aquesta massa, aixecada unes dotzenes de metres del seu nivell primitiu, és clivellada en direcció vertical. Les imponents esquerdes, que segueixen totes les direccions, a voltes s'estrenyen fins a fer-se intransitables i altres tenen un metre i mig o dos d'amplada i una llargària que, a voltes, depassa els trenta.

"Les gruixudes arrels de roures i alzines, que ombregen aquell indret, al ficar-se com llarguissims tascons pels beis de les roques, semblen monstruoses serps sortint dels caus i cargolant-se fantàsticament per les parets d'aquelles galeries subterrànies."

L'Arnau Pla i Soldevila, narrador i un dels protagonistes de la novel·la juvenil *Quin estiu!*, de Maria Lluïsa Geronès, també sent la necessitat de descriure aquest espai on s'inicien les seves aventures estiuenques: “Les Estunes són un grup de roques calcàries, anomenades travertins, que pertanyen al temps en què l'estany es formà. Però si només fossin un munt de roques potser no impressionarien tant. El paratge de les Estunes és, per damunt de tot, un lloc màgic, misteriós. El bosquet on es troben constitueix una roureda magnífica. Els arbres han agafat formes misterioses: uns s'alcen drets cap a la llum, d'altres es recargolen sobre ells mateixos, alguns dibuixen un gran semicercle i, a més a més, creixen a tot arreu, al mig de les grans cavitats o entre la pedra mateixa. Tot el bosquet està ple de roques amb molsa, heures, esbarzers, alguna figuera borda... Quan camines, però, no s'hi val a badar, perquè sota els peus, el terra seccionat et pot jugar una mala passada; les roques partides formen uns canals de fondàries desiguals: en unes hi cap el peu, en d'altres t'hi pots posar tu a dintre, i en d'altres t'hi pots arribar a fer mal de tan profundes. A causa dels moviments sísmics, les roques es van aixecar de terra uns deu metres, es van partir i es van transformar en coves. Dintre de les coves hi ha fosc, insectes a dojo, alguna arrel d'un arbre que surt i una sensació de frescor que a l'estiu és ben agradable.” O, si ho preferiu, diguem-ho amb una metàfora de Jaume Farriol: “Les Tunes tenen la pedra herniada.” En definitiva, un lloc ideal per filmar-hi pel·lícules com *La diosa de la Selva* o perquè hi passin aventures com les d'aquell estiu de l'Arnau i en Bernat.

El lloc té tota la força atàvica del paisatge garrotxí; l'imaginari popular hi ha afegit la resta, com recorda Rigau: “Es té per cert que les balnes de les Tunes no

Les Goges
[de Joan de Palau]

La goja escèptica
[de Joan de Palau]

són més que portes i passadissos, que porten als palaus subterranis d'uns sers encisadors, d'una bellesa inimaginable." Aquestes fades, invisibles de dia, esperaven que el gall assenyalés la mitjanit i "sortien pels beis de les roques i anaven a emmirallar-se, al claror de lluna, en les aigües de l'estany, que en aquells temps tan reculats s'estenien fins quasi a besar les Tunes", assenyala Constans. Els seus palaus estaven plens d'or i plata, de perles i diamants; les goges filaven una tela finíssima, una xarxa que, com una teranyina, interceptava el pas dels curiosos, i "si algun agosarat arribava fins allí, immediatament desapareixia tot el camí i l'intrús restava desorientat."

El desembre de 1996, el Consell Comarcal va editar *Records en positiu*, un llibre de fotografies comentades. Hi llegim el següent comentari de Josep Navarro Santaaulàlia: "Instantània de l'últim gojat o encantat de qui es té notícia, Eudald Parés i Homs, tal com fou

Les Estunes

La goja de Banyoles

Tota la nit he filat
vora l'estany de Banyoles,
al cantar del rossinyol,
al refilar de les goges.
Mon fil era d'or,
d'argent la filosa,
els boscos veïns
m'han pres per l'aurora. [...]
Com lo fil era daurat,
les madeixes eren rosses,
hermosos cabells del sol
encastats de boira en boira.
De les Estunes al fons
et teixien quatre aloges,
llur teler és de cristall,
d'evori la llançadora.
Veu's aquí el vel que han teixit
tot exprés per una boda.

JACINT VERDAGUER
Canigó

trobat davant l'entrada de les Estunes, assegut amb el barret a la mà, immòbil com una estàtua, les mans desmaiades i la vista perduda. Era una tarda d'abril de 1933. Després de ser traslladat a Banyoles, restà encara quatre dies sense parlar ni moure's. En tornar, les seves primeres paraules foren: 'Deixeu-m'hi tornar!'. No va dir res més sobre l'experiència de les goges, però bé que en una butxaca de l'americana li van trobar un grapat d'or en pols i un mocadoret transparent, molt fi, que semblava fet amb ales de libèl·lula."

La goja paròdica

Goja que per les Estunes
apareixes cada nit
i a mi en deixes fet engrunes
quan et miro enllepolit.
Cap als desmais t'encamines
amb la filosa i el fus;
si et segueixo, m'incrimines
i em tractes com un intrús.
Per tu he fet la travessia,
per tu em rebolco en el fang,
per tu faig la ximperia
de passar les nits en blanc.
Però tu, goja perversa,
em rebutges cada nit;
no em vols donar ni conversa,
ni un consol per l'esperit.

MARTIRIÀ LLACH I ESTANYOL
Cartipàs de Festa Major, 1984

La llegenda afirma que si algun agosarat o despistat o ambiciós de riqueses alienes passava de nit per la zona, les goges l'encantaven i el personatge esdevenia un “encantat” o “gojat”. Una llegenda semblant es localitza a Vilavenut, en una gorga de la riera de Farga, amb la diferència que, en comptes de quedar encantat, el personatge que trobi les dones d'aigua de Vilavenut i pugui aconseguir un dels seus draps blanquíssims (també les goges “estenien al defora una roba blanquíssima com la neu del Canigó”), “mai més no serà pobre”.

En aquesta llegenda s'ajunten, doncs, sensualitat, misteri i possibilitat de riqueses inversemblants. Justa-

ment ens recorda l'Arnau Pla: “No t'ha explicat el teu pare que, de petits, quan volien fer una cosa prohibida, anaven a les Estunes?”. Per força havia de captivar la ment del poble i de les persones il·lustrades que varen conèixer-la. Entre aquestes persones il·lustrades destaca mossèn Cinto Verdaguer. Un dels fragments ben coneguts —sobretot a Banyoles i rodals— és aquell

▲ Quin estiu!
[de Sesé]

◀ Les goges del Canigó
[de Llaveries]

▼ La goja cronista
[de Joan de Palau]

▲ Jacint Verdaguer

▶ Placa de la Placeta de la Font

▼ La Font del Salt Dalmau

que comença amb els versos “Tota la nit he filat / vora l'estany de Banyoles”*, que va inaugurar, també, com a tema literari el de les goges. Aquests versos els podem trobar inscrits en la font de la Filosa, a la riba de ponent de l'Estany, en un indret que es coneix amb el nom dels Desmais. La singularitat d'aquest paisatge el converteix en lloc ideal per fer fotografies romàntiques i kitsch de noces. Un anònim comentarista d'una foto va dir-ne: “la visió d'aquest conjunt de soques sucumbint sota la verda pluja del brancatge desmaià té un impressionant aire wagnerià”. Però, a més, esdevé l'espai actual idoni per situar-hi les goges. El poema *A mos amics de Banyoles* fa referència a la llegenda de la següent manera: “¿Parlarien potser de les Estunes, / on tenen llur palau les encantades, / d'ombrívols i fresques galeries / que donen a l'estany i a la muntanya, / al pastor fent-li veure llums hermoses, / fent sentir al barquer música rara?”

Rufa verdagueriana

Verdaguer havia anat d'excursió amb els seus amics i en les tertúlies es degué parlar d'aquestes llegendes i tradicions.

Verdaguer va arribar a Banyoles el 18 de juliol de 1884. Seguint la recomanació del conductor del cotxe que l'havia dut des de Girona, s'hostatjà a l'Hostal de Cal Forro, la sabateria, propietat del sr. Lluís Freixa, situada a l'actual Placeta de la Font, cantonada del carrer Escrivanies. En l'edifici, hi ha una placa que recorda l'estada de Verdaguer a Banyoles. A l'esquerra d'aquest edifici hi queda la Pia Almoina, que, com ja hem comentat, és la seu del Centre d'Estudis Comarcals, on es conserva l'autògraf del poema *A mos amics de Banyoles*. L'endemà de la seva arribada, el llibreter gironí Josep Franquet li presentava l'erudit local Pere Alsius, del qual Verdaguer possiblement havia llegit un estudi sobre la imatge de la Mare de Déu del Mont, publicat a la *Revista de Girona* el 1879. La tarda del diumenge 20 de juliol varen organitzar una vetllada literària al Salt d'en Vila, a Pujarnol, municipi de Porqueres. Hi assistiren, a més de Verdaguer, el llibreter

El cementiri vell de Miànigues

Extenuat de pedalar, m'aturo vora el vell cementiri. Del petit clos s'eleven quatre xiprers com quatre veles punxegudes, negres. Fa un matí assolellat. Al lluny es veuen jardins i cases dels afores, camps, una mica d'estany lluent de sol i, al fons, el Canigó, mig desnevat. La respiració de la ciutat és, des d'aquí, un ronc afònic que matisa el silenci.

Bleixant, m'acosto a la porta de reixes rovellades. El cementiri sembla abandonat: herba i molsa per terra, nínxols amb làpides velles, retrats esgrogueïts, pitxers amb quatre flors de plàstic...

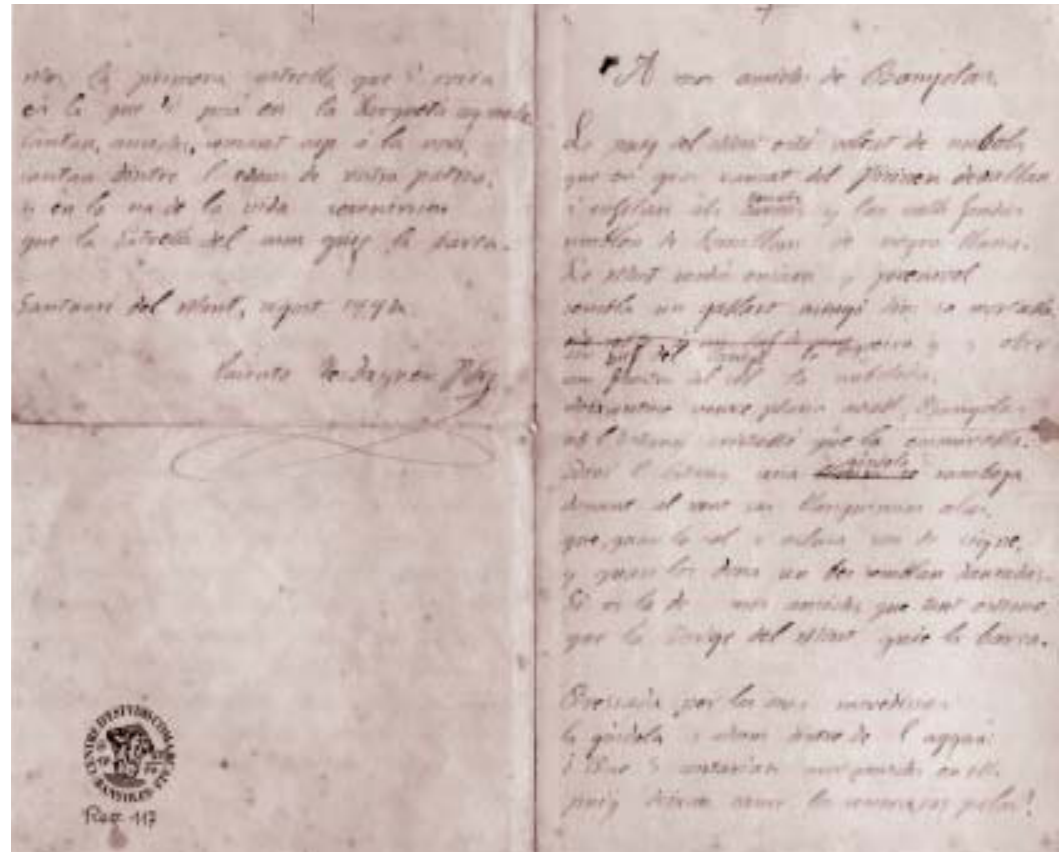
Sento, com no l'havia sentit mai, la força de la sang que irriga els meus teixits. ¿No és més desconcertant la vida que la mort?

Sobre el santcrist
d'un nínxol, s'assolella
la sargantana!

J. N. SANTAULÀLIA
La llum dins l'aigua

Franquet, Alsius, M. Simó, Sellarès, Joan Bremon, Paulí Figueres, els germans Perpinyà (Antoni és l'autor del llibre de viatges *El Camagüey*) i el poeta i pescador Joaquim Hostench. Segons conta Franquet, Verdaguer els llegí fragments de l'encara inacabat *Canigó*.

Si agafem la carretera "estreta, accidentada de traçat i de curs tancat entre muntanyes i boscos espessos", la de Santa Pau, poc després de la Font Pudosa, trobem el trencant per anar a Pujarnol. És la carretera que porta fins al pla de Sant Maurici i Rocacorba. És una carretera que té a mà esquerra un concís polígon industrial i, més enllà, l'església i el cementiri de Mià-

nigues, que va inspirar un haikú a J. N. Santaaulàlia*. A la dreta de la carretera, trobem les restes romanes de Vilauba. La carretera cueja dòcil i manyaga; puja sense estridències fins arribar a Rocacorba. La Font del Salt d'en Vila es troba a la dreta. Cal baixar unes escales per trobar un lloc fresc, ombrejat per un immens roure; més avall hi ha una gorga contundent com un cercle màgic. També hi ha un monòlit que sembla voler ser un monument dedicat a la vetllada verdagueriana.

En aquesta estada a Banyoles, Verdaguer va conèixer-ne les llegendes que posteriorment incorporà a *Canigó*. Després d'uns dies d'estada a Banyoles, el

▲ Manuscrit de
Jacint Verdaguer

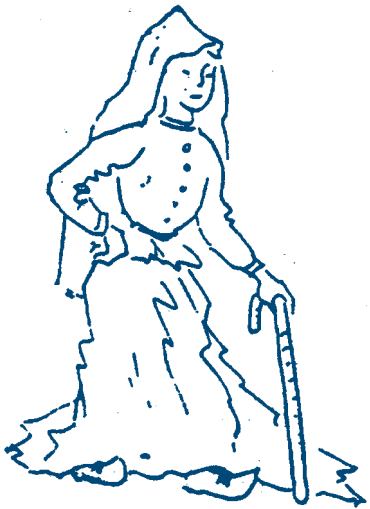

▲ Jonctendre
[de Joan de Palau]

► Monument
al Salt d'en Vila

▼ La goja Finamalla
[de Joan de Palau]

La goja de Banyoles

Quina febre de treball
goges blanques, goges brunes,
mentre gnoms —or i cristall—
cisellaven el fermall
al fons de les Estunes! [...]
Cullen els fils d'un a un,
barrejats amb cants d'alosa
que s'enfilen cel amunt,
i posen a cada punt
una pedra preciosa
resplendent com raig de sol,
i un trosset de primavera
amb remors de rierol,
cantades de rossinyol
i una flor de ginestera.
En una nit han teixit
vora el llac i a dins les balmes,
que tremien de neguit,
un mantell no aconseguit
ni pagat amb cent reialmes.

FREDERIC COROMINAS
La goja de Banyoles

poeta decideix anar al Santuari de la Mare de Déu del Mont, on trobarà una tranquil·litat i solitud que el conviden a passar-hi la resta de l'estiu. Hi va arribar el divendres 25 de juliol, havent fet el camí pel cantó de Besalú, Lligordà, Beuda i Sous, segons documenten Joan Carreras i Modest Prats al seu llibre *Verdaguer a la Mare de Déu del Mont*.

Des de l'aportació de Verdaguer, diversos han estat els autors, banyolins principalment, que han vist en les goges un motiu d'inspiració poètica. El primer va ser el poeta amic de Verdaguer, Joaquim Hostench, el qual, al *Calendari-guia de Banyoles i sa comarca* de 1890, va recrear l'alè poètic, la llegenda de les aloges: "Van deixant son palau les encantades, / de marbres i alabastres ric tresor, / i alegres, entonant tendres cantúries, / de goig esbategant-en lo seu cor, / surten fora festives, com aucelles / que salten i refilen sens parar, / hermoses i gentils com flors boscanes / que el bes de la rosada fa badar. / I, folles entre xiscles i rialles, / ses formes gronxen en fantàstic ball, / i agiten ab ses mans, saltant, contentes, / les glas-

Els amics de Verdaguer

Com a arreu de Catalunya, la Renaixença va ser un motor indiscutible en el món literari banyolí. La visita de Verdaguer no va fer més que homogeneïtzar un grup d'intel·lectuals banyolins que ja havien fet —o farien aviat— les seves aportacions en el món literari. Entre aquests amics, el més destacat no és un literat, sinó un erudit, Pere Alsius, descobridor de la mandíbula i autor d'un *Ensaig històric*, encara avui punt de referència en l'àmbit local. En aquell grup d'amics de Verdaguer, també destaquen Joaquim Hostench i Antoni Perpinyà. L'exemple més clar de les inquietuds culturals d'aquest grup és la publicació el 1890 a l'editorial barcelonina La Renaxensa del llibre *Calendari-guia de Banyolas y sa comarca*, que conté textos literaris i estudis històrics.

ses que els serveixen d'embolcall. / Los fan de llànties mils i mils d'estrelles / que com perles tapissen lo cel blau, / i el ventijol que va esbullant ses trenes / los hi presta sa música suau. / De catifa els hi dóna la roureda / escampant cada jorn lo seu fullam / d'adornos exquisits i cortinatges / les heures que s'enfilen pel rocam. / Ai del mortal que atret per la gatzara / intenta aquell retiro profanar! / Res no veu, sols sent colps i bufetades / que l'obliguen ben prompte a recular.”

Sovinteja molt més aquella actitud d'un lirisme d'arrel romàntica que concep la poesia com un ens inabastable i el sentiment com un fet inexplicable; així, la vaguetat, la inconcreció, barrejades amb alts ideals i propòsit de sinceritat sense fissures formen un grup de versos, com aquests, clarament inspirats en Verdaguer, que pertanyen a un poema guardonat en els Jocs Florals de Banyoles el

1948: “Oh, si tingués el fus d'or / i d'argent pur la filosa! / Filària dia i nit / —tota la vida devota!— / la seda i la il·lusió / d'una Poesia forta, / navegant per l'Ideal / en vaixell guarnit de roses...” També podríem recordar l'actitud satírica, magníficament lligada amb la tradició cultural, com la que ens mostra un poema de Martirià Llach i Estanyol, probablement un pseudònim darrera del qual, pel que es pot llegir, s'amaga un excel·lent poeta. I per acabar, el lector es pot trobar amb un dels poetes banyolins que amb més encert ha continuat la línia verdagueriana, Frederic Corominas, amb el poema titulat *La goja de Banyoles**, que s'inicia amb els famosos versos de Verdaguer i que va guanyar, precisament, el Certamen Verdaguerià de Calella de 1945.

És clar que, després de llegir Corominas, comencem a sortir del àmbit mític per entrar en el món llicadís i estèticament perillós de la lírica. 🐾

▲ La goja matrona

▼ Ruïnes de Vilauba

L'Estany líric

SI EL VIATGE A L'ESPAI IMAGINARI és habitual en literatura, molt més productiu és el viatge al món interior de l'escriptor; és un viatge de quietud, de reflexió, propi de l'exercici líric. És la ruta que ara us proposem; una ruta que es pot fer de la biblioteca estant.

Podríem definir l'actitud de molts poetes davant de l'estany amb quatre cites. Primer, la ironia de Jaume Farriol a *Banyoles vora el llac*: “Des del punt de vista literari, efectivament, el llac proporciona abundantíssim material poètic. La poesia li va com anell al dit. Sobretot la mena de poesia diguem-ne ‘clàssica’, la poesia que guanya premis als jocs florals. La pura veritat és que moltes generacions de jovenets locals i forans amb aspiracions literàries hem escrit el nostre verset, que, enmig d’una sèrie d’entonacions més o menys justificades, acaba al·ludint, inevitablement, a un seguit de tòpics lacustres,

▲ Nocturn a l'Estany

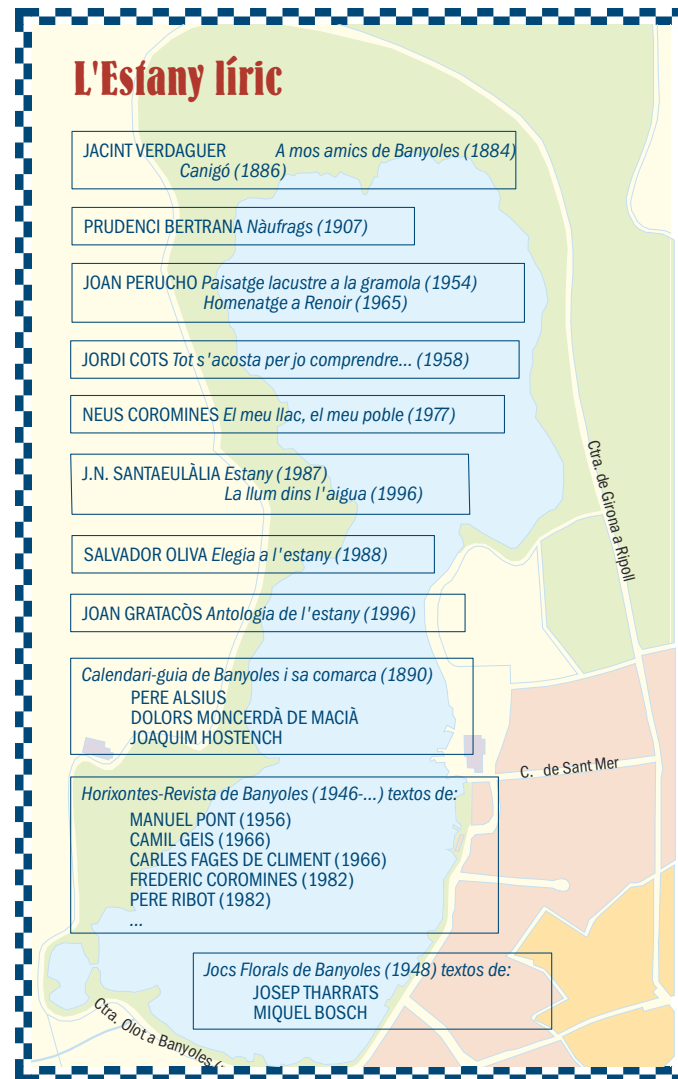
◀ L'Estany [de Ramon Prior]

específics del llac de Banyoles. Així, es parla de muntanyes emmirallant-se a l'aigua, de fades que llisquen sobre l'estany, de joncs que s'inclinen, de desmais que ploren, d'infinits siderals, d'horitzons pirinencs, etc., etc.”

Després, la sornegueria de Josep Pla, al seu *Viatge a la Catalunya vella*: “El llac de Banyoles és una pura monada, una aparició [...] d'una tal transfiguració emocionada de colors, que pintar-lo ha d'ésser perillós. És un llac pintable? Probablement, només pot ser pintat per les nines de les Reverendes Mares Carmelites i encara per les de pinzell més llepat i lleuger.” Més subtil és Joan Perucho: “Tot plegat feia la impressió d'un d'aquests quadres ‘primera medalla de l'exposició de Viena’, que reproduïa la revista *The Studio*. Es podia veure, no cal dir-ho, a través d'una raqueta de tennis, i amb el rostre d'una noia en flor a frec de malla, puix era un paisatge especialment propici als fugissers jocs del cor i a les cançons lèngüides.”

I com a conclusió, teòrica i contundent, tenim les paraules Salvador Oliva: “N’hi ha molts [de banyolins] que estan convençuts que la bellesa inusitada de l’estany ja és una garantia perquè als pintors els surti una obra mestra, i als poetes un poema genial. L’única cosa que aquests demanen a les representacions de l’estany és que els recordi les pessigolles a l’ànima que unes determinades combinacions d’aigua i llum els van provocar un dia (o potser dos). Però, és clar, si el poeta o pintor no té talent, el quadre o la poesia pot arribar a provocar un mareig enorme. [...] Amb tot això vull dir que l’estany de Banyoles és el paradigma de la fal·làcia romàntica. La tendència general d’acostar-se a l’art només quan aquest representa objectes o paisatges amb els quals tenim un lligam sentimental.”

A l’inici del seu primer llibre, Farriol parla de la relació entre Banyoles i l’estany, i arriba a la següent conclusió: “L’estany és alguna cosa més que una massa d’aigua més o menys blava, més o menys bonica i atractiva. L’estany és una consciència, una presència constant. Ultrapassant els límits del paisatge ha amarat l’ànima del poble amb una il·lusió definitiva, total.” Una idea semblant havia exposat Oscar Wilde: “El paisatge és un estat d’ànim”. Wilde sabia que un estat d’ànim, però, no és suficient per crear art. Cal que el paisatge i l’estat d’ànim estiguin formalment treballats i superin la simple superfície llisa de la realitat, per anar a cercar el que Juan Ramón Jiménez anomenava “la realidad última de las cosas”. Joan Perucho ha explicat aquesta doble possibilitat d’èxit o fracàs, perfectament i subtil, en el relat *Anna Febrer o un vague murmuri damunt l’aigua allà on comença o s’acaba la poesia*. Perucho situa l’escena al balneari de la Puda, on s’espera la visita del poeta Joan Maragall per celebrar una Festa de la Poesia; Maragall fa el discurs pertinent,

“va esmentar el paisatge de les altes muntanyes tan estimades i les seves visions del mar; l’espectacle fascinant de la Natura i, amb cortès deferència, la joia, eternament renovellada, de les aigües del llac, allà on comença o s’acaba la poesia.” Efectivament, entre la munió de versos sobre l’estany, en trobem un bon grapat on la poesia “s’acaba”, naufraga miserablement, i en

Frederic
Corominas

Barquejant

[...] Jo en eix mateix llaüt, eixes històries
sentí dels llavis que les conten ara,
vogant, prou me'n recordo, de l'arbreda
de Campmajor cap a Lió i la Draga.
L'hora era la mateixa, mes lo dia
era veí de primavera encara,
i el firmament, avui plorós i tèrbol,
ni un fil de teranyina l'entelava.
L'estany estava llis, sens una arruga,
com un front de quinze anys; la marinada
nos duia olors de romaní i d'espígol,
suaus cançons i música llunyana. (...)

JACINT VERDAGUER

A mos amics de Banyoles

trobem d'altres que, com un albatros —o, per ser més adequat, un gavià—, la poesia alça el vol, “comença”.

Que ens consti, Maragall no va escriure ni va dir mai res sobre Banyoles, excepció feta d'un article sobre nyeros i cadells, on esmenta, de passada, que els protectors de Joan Sala Serrallonga, “fueron el señor de Nyer y el abad de Banyolas”. Qui sí en va escriure va ser l'altre gran poeta, Verdaguer, que va fer la primera definició metafòrica de l'estany: “l'estany de Banyoles com un llarg i mal arrodonit escut d'argent que aquets colossos ajaçats, Rocacorba i Coll de Finestres, haguessin deixat a terra, a entrada de fosc, per dormir una estona.” Verdaguer fou també el primer d'iniciar una sèrie d'imatges, com diu Farriol, tòpiques, en concret dues: l'estany com un mirall i la relació visual entre l'estany i les muntanyes pirinenques —el Mont i el Canigó. A més de les llegendes, ja

El pollanc i l'estany

Vora l'estany estartarit de fred,
hi ha un arbre que es despulla:
és un pollanc embrancalat i dret
que es va desabillant de fulla en fulla.
Va desfullant-se, i tot el seu afany
sembla que sigui descobrir la nua,
casta fredor de l'aigua de l'estany,
per quan arribi la hivernada crua.
De tant folre de fulles, ja no es veu
ni una clapa de l'aigua enfredorida,
i l'arbre sec i despulat, al peu,
sembla que resti sense alè de vida.
Oh, l'arbre sec, suara tan frondós:
amb quina dolça pietat humana,
per a cobrir aquesta aigua, generós,
et desprenies de la teva ufana!
Mires l'estany, però no com abans,
que hi contemplaves ta superba imatge,
desabillat i engelebrit romans
vora aquest llac vestit del teu fullatge. [...]

CAMIL GEIS

Antologia de l'estany

comentades, Verdaguer ens parla de l'estany amb un motiu que, posteriorment, s'ha utilitzat poquíssim en la poesia —recordem, només, un poema de Marià Prat i Hostench a la memòria dels naufragats de 1913— i, en canvi, és usual en la narrativa: el barquejar: “Dins l'estany una gòndola es rumbeja / donant al vent ses blanquinoses ales, / que, quan lo sol s'acluca són de cigne, / i quan los dóna un bes semblen daurades. [...] / Bressada per les

Elegia a l'estany

[...] Així puc fer present, sense destorbs interns,
aquella moderació de l'aigua
que arriba, inconeguda, per corrents subterranis
oberts a la increïble persistència
del temps i la foscor, buscant saltants ocults
i confegint enigmàtics passatges
que mai ningú no ha vist. De vegades se'm mostra
abnegada i oberta, i finalment
submisa a tots els jocs de la revolta
discreta de la llum, amb transparències
noves a cada tomb de les estacions:
s'alia amb elements astrals, s'acull
als trajectes del sol i a l'ombra dels joncars;
es lliura plàcid i també cruel
esclat primaveral, com una jove amant.
S'altera quan s'hi llancen, a l'estiu,
cossos adolescents, portats a obrir el desig
més endins dels miratges vulnerats
dels seus propis reflexos, i van seguint, seguint
les transformacions de la tardor,
els cromatismes vegetals del seu imperi,
i es prepara a adoptar la rectitud
del gel i de la neu, quan l'hivern se'ns acosta
amb el pes de la neu i l'esperança. [...]

SALVADOR OLIVA
Retalls de sastre

ones movedisses, / la gòndola s'adorm dintre de l'aigua.”
En aquest poema *A mos amics de Banyoles*, Verdaguer
també marca el camí en dos aspectes més: la descripció
lítica de l'estany i la relació entre l'estany i el sentiment

Estany

Aigua que dorms, tranquil·la, en una embosta
de serres onejants i vellutades,
envermellida amb la sang de la posta,
negra de nits i lívida d'albades.
De tantes velles llums emmirallades,
busca l'or adormit qui se t'acosta
voltat d'interrogants sense resposta;
de tantes llunes, tantes nuvolades
i tanta ombra fugaç fosa dins teu
com les paraules dins l'oblit de Déu,
eternitat en forma de petjada.
—I amb la profunditat d'una mirada,
atraus, inexplicable com la vida,
el pas sense retorn del suïcida.

J. N. SANTAELÀLIA
Una ombra a l'herba

religiós. El primer camí ha estat fressat per multitud de
caminants; el segon, en canvi, ha donat poqueta cosa,
algun vers de Mn. Manel Pont i aquest poema de Pere
Ribot: “Estany, suor de les muntanyes, / que sobreix de les
entranyes / de la terra com un gran ull pregon, / que mira
el cel, besllum d'un altre món, / hi copso el gran sentit,
malgrat la vida breu, / el doll que em ve de la bondat de
Déu. / El foc, el vent i l'aigua de l'Esperit / il·luminen les
ombres de la nit. / L'estany és ample i fet a mida / del cor,
que vol saó i aigua de vida: / el misteri de l'aigua i de l'a-
bisme: / la gràcia i la força del baptisme.”

Pel que fa a la descripció lírica de l'estany, el lector
podrà comprovar, fullejant revistes locals, cartipassos i
l'*Antologia de l'estany*, que el que més abunda són aquelles

Personatges reals

Salvador Oliva, que obtingué els Jocs Florals amb *Elegia de l'estany*, assagista i traductor de Shakespeare, esdevé personatge de ficció en diversos textos. El Salvador Oliva més proper a la realitat és el dels poemes de Comadira *Dificultats d'ofici*, on veiem un jove poeta, l'Oliva, que es delita llegint Carner: “Al porxo està assegut en Salvador i es mira / com cau i cau la pluja per damunt dels sembrats, / i va llegint poemes del gran Carner, ritmats. / Després d'un vers gentil, s'atura, i —ai!— sospira: / —Qui pogués confegir, des d'aquesta cadira, / uns versos com els vostres, tan ben acompassats”. I “ajut d'en Foix ell implorava, parc” passar de la primera quarteta del sonet: “Ai com só fadigat de ser poeta! / —digué l'Oliva amb un sospir amarg—, / que mai no puc passar d'una quarteta.”. Comadira també parla d'un banyolí assidu de la tanga en el poema satíric *De Divina Proportione*. Però allà on millor es veu el pas de persona real a personatge de ficció és a la novel·la en vers *Fugitius*. El narrador és de Banyoles, estudia a Barcelona i es diu Salvador: “jo hi vull intervenir / perquè m'hi sento més aff”. I, com a narrador, és, ell també, un personatge de ficció: “Cadascún d'ells [dels personatges] té vida pròpia / i no són pas cap fotocòpia / d'algú que visqui al món real.” Ja abans a “Meniscectomia”, havia jugat a barrejar ficció i realitat, tot narrant, també en vers, un trencament de menisc i posterior intervenció quirúrgica; l'accident “va passar en un museu, / traslladant seients, a peu, / al primer pis (per uns actes / del PSUC, per ser més exactes)”.

descripcions etèries, d'una inconcreció entelada per la sublimitat d'allò que és inexpressable, d'una vaguetat misteriosa, d'arrel simbolista, però brancatge típic, tòpic i repetitiu. Hi ha descripcions que, sense deixar els tòpics, es fonamenten en un joc formal de reminiscències noucentistes; els poemes funcionen perfectament. En tenim tres exemples; *L'hora s'afina*, de Frederic Corominas: “Ai, el llac i la riba torturada / per l'agulla hieràtica del jonc! / Quin tremolor de bes i de mirada / si el cor reposa i ens desperta un gong / d'estels —alhora campaneta d'aire, / pròdiga orfebre de l'amor captiu—, / i amb un dring d'inaudible veu cantaire, / esborra la inconsútil cicatriu / —un dia blava, verda en les tormentes, / dolça a vegades o aspra com l'agràs— / de totes les ferides incruentes / que traçaven el rem i el cop

Les barques a l'Estany

de braç (...)”. El segon és un poema de Josep Tharrats que va obtenir un premi als Jocs Florals de Banyoles de 1948: “Entre els dos infinits, el gran estany, / és la imatge del cel i de la terra. / Dins son abisme l'ànima hi soterria / la verinosa flor del desencany. / El sol ve a confiar-li son afany / i la lluna hi cull perles amb sa gerra. / En son mirall s'hi ha embadalit la serra / àvida de l'ablució del bany. / Amb el bes dels desmais l'aigua palpita / i, en un bell somni de claror infinita, / l'immens safir té esclats de diamant. / La lira del Zodíac hi descansa, / mentre un vol d'àngels en la nit hi dansa, / i els estels, un a un, van naufragant.”. El tercer, de J. N. Santaaulàlia, es titula *Capvespre*: “En un racó del cel / —discreta i oportuna— / s'encén, fanal itinerant, la lluna / i parpelleja el primer estel. / Una profunda somnolència / sembla abatere els desmais remorejants. / S'ennegreixen les serres dels voltants. / L'aigua pren una estranya fluorescència. / I es fa un silenci que amplifica totes / les fresses de la nit que neix: / el rauc-rauc pertinaç de les granotes / o el clapoteig d'un peix.”

Precisament és J. N. Santaaulàlia qui ofereix unes descripcions de l'estany que, sense prescindir dels tòpics

de què hem parlat, els dona nova alenada. La raó d'aquest aire de novetat ve donat per les formes triades: el haikú i la tanka. El 1996 va guanyar els Jocs Florals de Barcelona amb el recull titulat *La llum dins l'aigua*. Hi fa la definició següent: “L'extrema simplicitat del haikú és la seva màxima virtut. Només hi ha espai per a la pura captació de l'instant, la nua sensació, el detall ínfim i revelador. En un clos tan petit, a més, tampoc no es pot dir res d'una manera gaire explícita. La concisió porta el haikú a l'expressió al·lusiva, simbòlica i suggestiva. I així s'acosta més i més a l'ideal suprem de l'art: reduir l'univers a una paraula, una línia, un so.” Veiem només tres exemples de la seva proposta: “Passejo vora l'estany, tot jo ple de fred i de llum. // Sota el cel blau / enllà de l'aigua llisa / i el verd dels boscos, / com un núvol caigut, / tot blanc, el Canigó”. El segon es titula *Mirall*: “Tota la tarda, / el cel, sobre l'estany, / s'emprova núvols”. I el tercer, *Nocturn vora l'estany*: “Salta una carpa. / I el cercle de la lluna / tremola a l'aigua.”

L'estany, a poetes com Manuel Pont, M. Bosch i Jover, Neus Coromines, els ha servit de pretext líric per objectivar sentiments, generalment, melancònics, d'arrel i expressió romàntica. En d'altres casos, com en del poema de Joan Perucho, *Paisatge lacustre a la gramola*, el llac exerceix de magdalena proustiana i obre als ulls del poeta la memòria passada: “Flota una vaga, tendra melangia / que, com el crit, es perd en els boirosos / desmais d'aquesta tarda. / L'aigua és llisa i lluent, i aquí, entre l'herba, / juguen, alegres, els infants. / Sentim el xiscle viu de les falzies. / Ara és morat el llac. I violeta / la dama que passeja pensativa. / Un aire lleu i tebi ens acompanya / mentre vespreja lentament. / Dolços ulls, dolces cares giravolten / en el record del llac.” Menys subtil, però més clarament memorialístic, és el poema de Frederic Corominas *Albada vora el llac*.

L'última lectura interessant que s'ha fet de l'estany és aquella que el fa servir de pretext a reflexions molt més profundes, arrelades en la tradició occidental; és a dir, quan l'estany serveix per exposar una certa experiència moral, sigui més teòrica, com en els poemes de Camil Geis *El pollanc i l'estany*,* o de J. N. Santaaulàlia, *Estany*,* al volum *Una ombra a l'herba*; sigui més vital, biogràfica, com en un poema de Jordi Cots i Moner recollit al seu llibre *D'allà on ve la veu*, o el text de Salvador Oliva *Elegia de l'estany*,* inclòs a *Retalls de sastre*. El text de Geis és un reflexió sobre l'amistat i el pas del temps; el de Santaaulàlia ens parla de la presència de la mort, la vida, l'eternitat; el de Jordi Cots té un caire religiós; i el de Salvador Oliva, ens parla del “desig i les coses desitjades”, la mort, la vida...

Li proposo al lector que, mentre espera donar la volta a l'estany amb llibres, llegeixi el fragment inicial del poema de Jordi Cots: “Tot s'acosta per jo comprendre els seus somnis / —cap on van els abismes? / i vull que em toqui la fe. / Com a l'estany cap al tard, / les meves aigües comencen a córrer / per anar a conèixer, / i els turons que les volten esperen.” 🐸

Una volta a l'Estany

UN ALTRE TIPUS DE VIATGE habitual a la literatura és el viatge circular, en el qual el personatge retorna al lloc de partença més savi que quan havia marxat; el nostre viatge circular és força més humil: és una volta a l'estany.

Partirem de la Biblioteca Pública de la Vila Olímpica. Anirem cap a l'estany, per un carrer que ens conduirà al Club de Natació. Farem camí acompanyats de *Banyoles vora el llac*, on Jaume Farriol va proposar una volta a l'estany, la descripció de la qual, quaranta anys més tard, resulta vàlida literàriament però poc útil com a guia turística perquè l'espai ha canviat de manera irremediable. Som, doncs, davant del Club de Natació. "L'edifici és modern. Línies rectes, torreta alta, prima, que contrasta amb la mola rectangular, estirada, de les edificacions. Damunt d'un pany volant, una terrassa amb gent asseguda davant de tota mena de begudes. La platja és més gran. La resta, les palanques, la gent, els vestits de bany, les dones grasses, és molt semblant a tot allò dels altres banys. Potser aquí tot té un aire més luxós, més cosmopolita. Noies amb expressions mínimes de banyadors i amb turbants i casquets prenen el sol o van camí de la platja. La música també és de jazz, i els parasols tenen el mateix aspecte que a tot arreu." Avui l'edifici és més modern; no existeix la torreta, les "expressions mínimes de banyadors" són més mínimes i la música ja no és de jazz, sinó de ràdio, sigui tertúlia, sigui la de moda. L'aire cosmopolita també s'ha difuminat de manera considerable i irreparable.

Darrerament sembla que el Club Natació es relacioni amb fets luctuosos. Així, J. N. Santaaulàlia, a *Ulls d'aigua*, diu que a l'Yvars, ofegat, "el van deixar al Club Natació, sobre l'herba, cobert amb un llençol, a l'espera que el jutge arribés de Girona." Sense que el nom de Banyoles

Església de Porqueres [de Ramon Prior]

aparegui enlloc, a *La gàbia d'or*, d'Antoni Puigverd, Salvi, el protagonista, el seu amic Àngel i el fill d'aquest, Carlets, passegen en barca per l'estany. La deficiència del fill fa que aquest es mogui "amb moviments de cetaci" i la barca acabi volcant. Els ajuden i arriben nedant a la riba. "Mentre ens assequem, al club de natació, davant d'una estufa, observo la musculatura de l'Àngel. [...] [En Carlets] torna a tenir els ulls inexpressius i la boca semioberta. Amb els ulls amorrats al vidre, mira el llac, potser atret pels cignes i els ànecs que neden prop del marge. El silenci em pesa i faig un comentari convencional sobre la bellesa del paisatge. A l'esquena del llac, s'alcen unes muntanyes blaves i al fons de tot, la gran muralla blanca." A la novel·la, Àngel és un personatge cremat, gastat; enfonsar-se a l'estany és una metàfora del que ha estat la seva vida: al mig del naufragi general de les grans idees d'esquerra, l'Àngel ha sabut nedar i aguantar; però al final és, també, com deia Dagoll-Dagom, "restes del naufragi, material de desguàs": "Director del Museu de les Belles Arts. Tot el seu histo-

rial de màrtir de la causa, tot el seu orgull de solitari comprat amb les lleties d'aquest càrrec menor." I mentre l'Àngel parla, "el sol es pon molt de pressa i converteix l'aigua en un llençol lila. Estem sols, al nostre racó, i no ens han encès els llums. [...] No hi ha ningú al menjador. Molt més enllà, prop de la barra, una colla de vells segueixen un partit de futbol. [...] És ben fosc. Els llums d'una urbanització tremolen discretament sobre l'aigua, com un joier escampat sobre la seda negra. Darrere nostre celebren un gol."

Relacionat amb el tema del naufragi espiritual, podríem recordar que el 26 de maig de 1913 deu persones s'ofegaren després de bolcar la barca en què passejaven; eren els convidats d'un capellà missacantant. L'esdeveniment va frapar força la població i va inspirar el poema *In memoriam*, de Marià Prat i Hostench: "Les fades s'encaminen a les balmes / on tenen llurs reialmes / quan veuen la canora fer-se llac... / la proa s'alça... i popa no es gronxola... / l'estany mostra sa gola / més ample que la gola del vell drac. / Prou criden ells, prou xisclen, prou gemeguen, / esgarrifats, prou pregunten, / trobant-se com d'un cingle al més alt cim, / lo jovenívol cor dels uns s'esglaià, / un altre es desmaia / quan veuen que a sos peus s'obre l'abim [...]" El 8 d'octubre de 1998 hi hagué un altre tràgic naufragi, al qual va dedicar Josep M. Fonalleras un llarg article-reportatge a *El Periòdic*.

Recuperem el trajecte que proposa Jaume Farriol: "Vorejant l'edifici, la carretera torna a ser igual com abans. L'ombra dels plàtans és deliciosa." Són, possiblement, els mateixos arbres que apareixen a *Nocturn*, de Salvador Oliva: "Ni una mica de vent fa que aquests arbres / ens mostrin els relleus de la seva noblesa; / semblen espectres pàl·lids els camins / que s'hi fressa la lluna [...]" I encara no endevines / a quina aigua vol-

drien aturar-se els meus ulls." Aquests plàtans formaven un conjunt paisatgístic amb els de la carretera, "la monstruosa tala" dels quals va motivar un article de Narcís-Jordi Aragó, que acaba amb les següents afirmacions: "ara la ruta és flanquejada per una llarga tanca metàl·lica, més implacable i potser més mortífera que els arbres sacrificats. A més els tècnics han resolt d'una manera expeditiva [...] 'la interpretació visual del paisatge'.

La Draga

Aquesta part, doncs, és quasi deserta. És el racó dels solitaris. És on, amb més probabilitats, un pot venir a restar una estona sol, allunyat relativament de les coses humanes. Venir a llegir, pensar o enfilair somnis més o menys insensats sota un dels escassos arbres que creixen a prop de l'aigua és un plaer refinat, una forma d'assaborir el temps i la bellesa que es pot recomanar als bons amics. Aquí, s'hi poden passar hores meravelloses, d'una improductivitat absoluta des del punt de vista manual, professional o humà. Fins i tot, són moments improductius des del punt de vista intel·lectual, perquè les idees que se solen elaborar en aquests moments de benestar i d'allunyament acostumen a ésser totalment inaprofitables. És més, solen ésser catastròfiques. Malgrat tot, no els canviaria per res. El llac, esplèndid sota la llum del dia, el coixí d'herba fresca i humida, el pensament desenfrenat i peresós, tot és una cosa digna d'ésser paladejada lentament, amb un refinament de sibarita.

JAUME FARRIOL
Banyoles vora el llac

La doble línia grisa de la tanca ha estat col·locada a la altura justa per impedir que el viatger, assegut al vehicle, vegi la ratlla blava o platejada del llac”.

Aquesta zona està particularment atapeïda de pesqueres. “La pesquera és una edificació molt típica de l'estany, i agafa la forma d'una casa edificada sobre l'aigua, semblant a un palafit comunicat amb terra per una passera d'obra.”

Ja hem comentat que l'estany com a tema literari no neix fins a final del segle XIX; de la mateixa manera, l'estany no serà vist com un espai d'oci —passeig, pesca, bany, anar en barca...— fins ben entrat el segle XIX. Durant molt de temps l'estany havia estat temut, quasi

rebutjat, tot i ser font de riquesa; és un fet que Banyoles va créixer d'esquenes a l'estany i s'hi va anar acostant de mica en mica. Les pesqueres serien la mostra més fefaent d'aquest procés d'apropament del banyolí cap a l'estany, de la concepció de l'estany com un espai de lleure. Llegim a *Nàufrags*, de Prudenci Bertrana: “L'aigua de l'estany, irisada i brillant, no reflectia ja les enasprades serres de l'entorn. En la caseta d'una pesquera, un home aparellava una barca i més ençà, en una bassa, un altre pescador immòbil i pacient, amb la llarga canya a les mans, semblava una humorística escultureta.”

Abans de l'existència de les pesqueres hi havia uns pontons i rampes que s'usaven per pescar o per facilitar el rescat de naufrags. Totes les pesqueres es troben construïdes a llevant i al sud, on la llosa de travertí permet construir-hi uns fonaments ben sòlids. Consten sol·licituds per construir pesqueres des del primer terç del segle XIX, tot i que les primeres no s'instal·laren fins uns cinquana anys més tard. El 1928 s'edificà l'última i el 1931 l'Ajuntament en prohibia definitivament la construcció.

Tornant del tros [de Joan Llimona]

La finalitat més evident era facilitar la pesca, d'aquí la seva simplicitat arquitectònica. Podríem destacar-ne “La Carpa d’Or”, “la pesquera situada estratègicament en el punt precís i preciós del començament de Cap de Bou, en el revolt de la Draga. La que s’endinsa, ni poc ni massa, aigua enllà com si cerqués l’altra vora, en el vuit quasi perfecte amb què la Natura ha cal·ligrafiat l’Estany”, com la defineix Rigau en el seu article *Història d’una pesquera i d’un cònsol rus*. Ens hi explica la història de “La Carpa d’Or”, la seva construcció per part d’un paleta que havia treballat en un projecte banyolí de Puig i Cadafalch; els seus propietaris, des del consolat del Japó passant per una cooperativa de joves paletes creada el 1917 fins a un joier barceloní i una família d’empresaris banyolins. Entre el desembre de 1936 i el maig de 1937, hi venia a pescar el cònsol rus a Barcelona, Vladímir Antonov Ovseenko, l’home que, durant la Revolució Soviètica de 1917, “comanant la Guàrdia Roja, havia

Un quadre de Llimona

Joan Llimona va guanyar, el 1896, la primera medalla concedida per l’Ajuntament de Barcelona a l’Exposició General de Belles Arts pel seu quadre *Tornant del tros*. El paisatge de fons que hi retrata ha estat considerat, generalment, de “l’Arcàdia olotina”. Segons expliquen Rigau i Gimferrer en el seu substanciós *El pintor Pigem i la seva època a la comarca de Banyoles (1862-1946)*, en realitat el quadre està ambientat a l’estany de Banyoles i aporten un article a la *Gasetta de les Arts* (1926) de Joaquim Folch i Torres, el crític que millor coneixia l’obra de Llimona: “La dolcesa de l’hora vespral, ningú l’ha dita encara com ell en aquesta obra. Aquell desmai dels verds al primer terme, amb l’esborrellament de cap al tard; l’estany proper, lluent de les darreres clarianes de la tarda, el cel amb aquella mena de blavor divina del crepuscle, no ha tingut ací una expressió més justa ni més intensa. [...] Senzill, el tema en Joan Llimona devia sorprendre l’esborralleig suau d’aquestes imatges, un crepuscle d’estiu vora l’estany de Banyoles, i el sentiment que li desvetlla l’escena i les figures, l’hora i la llum, el paisatge tranquil i suauíssim, ens el va abocar tot en aquest quadre...” Llimona va pintar en d’altres ocasions, a més d’aquesta, l’estany.

Tota aquesta explicació no vindria a to si no fos perquè el quadre de Llimona va inspirar el poema de Guerau de Liost *Trinitat pagesa*, inclòs en llibre *Selvatana amor*. Guerau de Liost, com alguns articulistes del moment, interpreten l’aigua del fons com un riu -possiblement el Fluvià, decorat d’altres quadres del mateix Llimona-. Diu el poema: “L’hereu, la nora i l’avi, un cap al tard d’estiu, / e la llaurada tornen. (La posta encén el riu / i ja la lluna blanca besa la pollancreda.) / La tebior els envolta d’una veïna cleda. / Al mig de la parella, marxant a poc a poc, / l’avi es repenja als braços de la fillada. El toc / d’oració davalla de la invisible altura. / La trinitat pagesa al mig del pla s’atura. / S’atura i resa. L’avi diu l’Àngelus. I, quan / devotament inclina la testa blanca arran / dels colzes joves, sobre la pietat paterna / s’esguarden els esposos que un sol voler governa. / Tot just un fi somriure consent el llavi roig / d’aquella jove gràvida, qui encara fa més goig / que abans, dessota el ritme de son vestit de sarja / que la polsina mulla del reguerol d’un marge.”

pres per assalt el Palau d’Hivern, residència del govern liberal-socialista de Kerenski”. Apareix a la pel·lícula *El cuirassat Potemkin* interpretant-se a si mateix.

A la novel·la *El cercle de foc*, de Ramon Planas, la família protagonista —banyolins profunds, empresaris tèxtils, amb casa a la Plaça Major— són propietaris d’una pesquera, “la caseta que ell, anys enrera, havia fet construir, il·lusionat, per a l’esplai de la puresa jovenívola dels

► L'església
de Porqueres

seus fills”. La pesquera és, doncs, “el recinte sagrat” de la família. Quan un dels fills hi porta la seva amistançada — utilitat gens menyspreable en la història no confessada de les pesqueres—, podem llegir: “S’han estimat al llit de la pesquera, i això té tant de valor com si Florentina [l’amiga i amada] estigués instal·lada en una cambra d’aquella casa severa de la Plaça.” Una altra cita també és prou eloqüent: “En entrar a la pesquera, Florentina s’adonà que trepitjava terreny sagrat dels Carreres”. La novel·la també ens fa una descripció de l’interior de la pesquera.

Des d’aquesta zona —com des de qualsevol altre de la part est i sud— es veu perfectament el cinnyell de muntanyes que tantes vegades apareix als versos i proses que parlen de l’estany. Com ja va reconèixer Farriol, “són un teló de fons gratuït i providencial que la natura ha regalat al nostre estany. I són un dels factors que es poden considerar definitius a l’hora de justificar la seva bellesa.” Aquestes muntanyes, a més d’un factor essencial a la bellesa de l’estany, serveixen a J. N. Santaaulàlia, al relat *Gori*, publicat a *Objectes perduts*

L'església de Porqueres

De lluny, em fixo en els xiprers del petit cementiri, més alts que el campanar de l'esglésiola que és al costat.

Es projecten, ben drets, una mica espellingats, negrosos, dins la claror de cendra de la tarda.

Penso en la terra que els alimenta, ben adobada.

Xiprers amunt,
la pols s’enfila, lenta,
cap a la llum.

J. N. SANTAULÀLIA
La llum dins l'aigua

▼ Vladimir
Antonof Ouseenko

com a espai mític, primigeni, d’encontre real entre l’home i la natura: “me n’anava a passejar amb en Brom vora l’estany, i sempre acabava encantant-me amb les muntanyes de la llunyaia, com si, malgrat la distància, esperés descobrir-hi algun indici de l’home que no ho volia ser...”

Si ens girem d’esquenes a l’estany, a l’altre costat de la carretera a Olot, hi ha el Puig de Sant Martíà i el mirador. Pel que fa al mirador, “és una cosa més aviat modesta [...] Allò que hi posa tot el suc, com diríem vulgarment, és l’estany”. El mateix Farriol que acaba d’explicar-nos el mirador resumeix la història del Puig de Sant Martíà, on hi havia un convent —el convent vell— enderrocat per ordre d’un general espanyol temeros que les tropes napoleòniques el fessin servir de fortalesa. Diu Farriol: “Temps, pluja i vent han anivellat diferències, han polit caires, han deixat un rastre d’història. Això no obstant, junt amb l’encís de les coses pretèrites, el Puig té una altra qualitat. D’aquí estant es frueix del millor panorama de la comarca. La vista és sensacio-

nal. [...] Des d'aquí, el llenguatge de la terra i el llenguatge del cel dialoguen amb una pausada bonhomia.”

Aquesta vista sensacional ha inspirat la següent tanka a J. N. Santaaulàlia: “Del convent que dóna nom al puig només en queda un munt de pedres voltat d'oliveres. L'estany, des d'aquí dalt, sembla una gran petjada blava. // Velles ruïnes / i velles oliveres / sobre el vell puig. / Jo hi passo com un núvol: / només una ombra a l'herba.”

Després arribem al cap de Bou, “la part on el llac s'eixampla quasi bruscament i l'aigua s'acosta a la carretera d'Olot. És una mena de golf, que si es compara amb la superfície total del llac podem considerar enorme. Som a la part nord, a la segona rodona del cèlebre número vuit”. D'aquí a Porqueres, tret del bosc de can Morgat i de can Sisó, que sembla inspirar *Les Heures*, la casa de l'Yvars a Banyoles, l'erm literari és evident.

“L'església de Santa Maria de Porqueres (segle XII) és l'aportació humana que enriqueix més el paisatge lacustre”, diu Farriol. Com ja ens ha passat en d'altres espais, la seva bellesa ha donat molt pocs textos de qualitat; el més representatiu —i quasi, quasi únic— és un haikú de J. N. Santaaulàlia*. L'església és, sobretot, tema dels llibres d'art romànic. Així Bosch de la Trinxeria ho liquida dient: “L'antiga i noble església de Porqueres, de la qual res no diré per ser molt coneguda i descrita pels nostres excursionistes i arqueòlegs”. En parla el periodista Jordi Elias en una sèrie d'articles sobre Banyoles: “el portal de l'església de Porqueres [...] és tan simple, amb el múltiple arc cúbic i sense cap dibuix, que fins pot parlar-se de pobresa. No hi fa res. L'elegància hi és definitiva; la bellesa, concloent.” Modest Prats, l'any 1962, comentant les *Nits d'Art*, diu: “A la llum del focus del cotxe, la pedra del temple tenia uns tons dolços de molsa seca i daurada. Les veus dels cantaires adquirien modalitats

transparents i fresques, però plenes d'un misteri gairebé palpable. El xiprer tenia un color verd gras, quasi negre.” Farriol ens la descriu: “quan tot el llac reverbera al sol, i l'aire de fora és una cosa calenta i feixuga,” aleshores “Santa Maria de Porqueres, ombrívola, amb una frescor contrastant, és un racó protector i amable.” Per a Matthew Tree no deixa de ser un “museu de la superstició”. Més precís va ser Josep Vicente: “L'església de Santa Maria de Porqueres, a tocar de l'estany, és sempre molt visitada per gent que solen arribar-hi en automòbils [...] Ens la mirem de prop i ve't aquí que la pedra és com viva, se sensibilitza de tanta sensibilitat com hi fou posada i ha guardat. És el travertí, el fang fòssil manyac a l'escarpra que permeté de fer aquestes refoses dolces i innocents que recorden les pastes del dia de Rams.”

▼ Porqueres, abans

► Casa Nostra

▼ Pescadors a l'estanyol del Vilar

Passat el turó de Porqueres, trobem l'espai més emblemàtic: l'estanyol del Vilar i la zona dels Desmais. Emblemàtic perquè s'hi troba la més espectacular concentració de tòpics lacustres: pescadors —les pesqueres són més endavant—, fonts, recs, ponts de fusta, arbres, herba, aigua i sardanes, a més, és clar, dels “típics menjaires de pa amb truita”. La novel·la *Nàufrags*, de Prudenci Bertrana, comença amb una berenada als Desmais i una descripció del paisatge que des d'allà es veu: “A la vora de l'aigua, sobre d'un troncs de saule caigut i ple de molsa, sota el dosser de branques, dues noies berenaven tranquil·lament, i als peus, mig ajagut a l'herba, les mirava, amb expressió inefable, un sacerdot.” Aquest aire de “pau, virtut i alegria” no és, de totes maneres, el més habitual en les berenades, perquè, com recorda Farriol, aquest és el tros més concorregut “pels profanadors del paisatge: els pescadors i els típics menjaires de pa amb truita. Els pescadors són els més inofensius, i fins i tot llur immobilitat els converteix en un element més del paisatge. Els menjaires de pa amb truita ja porten més desordre. I és que les berenades col·lectives i familiars a la vora del llac requereixen un renou inevitable.”

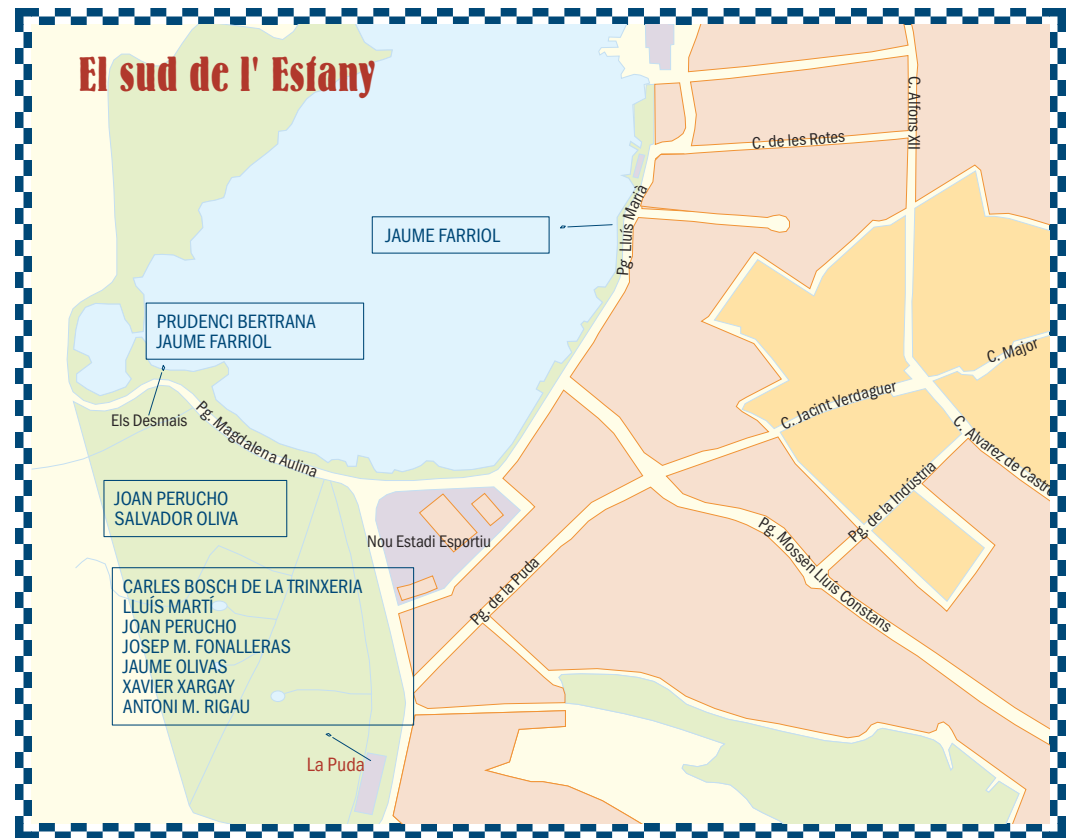
Farriol descriu: “Els desmais són una cosa magnífica. Les seves fulles llarguíssimes que cauen fins a besar l'aigua, les branques torçades, els troncs inclinats d'una forma increïble... Els desmais constitueixen un altre paratge idíl·lic. Tenen una mena d'encant ostentós, fàcilment captable per tota mena de sensibilitat. I, com totes les coses massa definides, aquesta forma de bellesa rica i treballada voreja els límits de l'enfarfec.” Aquesta valoració final queda molt més explícita i irònica en una gregueria del mateix Farriol: “La bellesa de l'estany provoca desmais”.

En el paratge hi queden tres fonts: la del Vilar, la de Ferro i la de la Filosa. Abans existia també la font

de la Carpa, que rebia aquest nom per l'escultura d'una carpa, que va inspirar un poema de Frederic Corominas, que es troba a *Antologia de l'estany*. Als darrers anys s'hi celebra l'aplec sardanístic, vist irònicament per Martirià Llach i Estanyol.

A l'altre costat de la carretera s'estén la propietat de "Casa Nostra", on es troba l'escola de la congregació Magdalena Aulina. Rosaura, personatge del *Llibre de cavalleries*, de Joan Perucho, "de joveneta havia sentit vocació religiosa, i als divuit anys ingressà en una "Obra de senyorettes per a l'educació cristiana del pobre", fortament arrelada a la comarca. Va aconseguir un lloc molt destacat prop de la directora, que tenia èxtasis, reputació de santa i greus conflictes amb la jerarquia eclesiàstica." És probable que aquesta escola inspirés el text de Salvador Oliva *Insistència dels morts*: "Va ser una tarda grisa de novembre. / El fred de la tardor s'insinuava / per places i carrers. Tot el poble tenia / un aspecte irreal; sembla com si anessin / caient amb cada fulla esqueixos morts / d'allò que havia estat, dies abans, / vida en el cos. Eren les sis en punt. / Es van obrir les portes del col·legi".

El camí que volta l'estany, des d'aquí fins a la Draga, està ombrejat per uns plàtans que "drecen els seus immensos canelobres daurats", que diu J. N. Santaaulàlia, a qui li inspiren una tanka que comença: "Les contorsions de les fulles ocres contrasten amb la blanca immobilitat de la gavina, que s'enlaira amb les ales esteses, com xuclada pel cel." Uns plàtans "altíssims" donen al Passeig Dalmau, que neix just al costat de l'actual camp de futbol, "un caire de passeig noucentista, ampli, tranquil i esventat". Farriol continua dient: "El passeig Dalmau dona a vegades la impressió d'una cosa gran i desvalguda, com si hagués crescut massa enlaire i li faltessin altres coses en el pla horitzontal, com si no fos

▼ La Font de la Filosa

ben bé a la mida del nostre temps i del nostre espai, estret i superpoblat. Al passeig Dalmau, hom hi troba a faltar un ambient de polissons, jaqués o canotiers, un ambient a base de bigotassos i ombrel·les." També en parla J. N. Santaaulàlia en dos poemes que mostren un motiu que li és molt grat: les fulles caigudes: "Grans plàtans del passeig: he vist canviar el vostre color dia a dia, expressió cromàtica de l'enyor. // Abans de caure, / les fulles tenen ja / color de terra."; "Camino pel llarg passeig solitari. // Els núvols són tan baixos que s'embullen amb el brancatge dels arbres, dins una llum entre grisa i ferruginosa. // El meu trepig sobre les fulles mortes es confon amb el murmur de l'aigua. // Pluges d'octubre.

- ▲ El Passeig Dalmau
- ▼ La Puda
- ▼ La Font
- ▶ El Balneari

El Balneari Fin-de-siècle

Després del gran partit de criquet van anar tots a berenar sota els til·lers del parc. El balneari quedava a mà dreta, mig amagat entre les tanques, altes i silvestres, molt a la vora del llac. Cap al tard, s'havia endolcit una mica l'aire, i era una delícia sentir-lo joguinejar a la nuca i als cabells, mentre cantava allà dalt, a les bullicioses copes. El cert era que restaven, suats i sense alè, encongits en actituds forçadament còmiques, esperant que les cambres estenguessin les estovalles. La malesa encerclava el pedestal del petit faune de marbre que, pocs anys enrera, un banyista rejuenit, en honor de les aigües quasi miraculoses, havia regalat a la Direcció. A tocar hi havia els bancs de granit amb respall de ferro, i també hi havia els xicots donant una imaginària serenata i lluint els seus immaculats pantalons blancs. Sara, Josefina i Laura es tapaven la boca i provaven debades d'aguantar-se el riure, mentre Anna Febrer havia pujat a la glorieta per contemplar el llac.

JOAN PERUCHO
Històries apòcrifes

/ Sobre el paraigües negre, / els plàtans del passeig / degoten òxids." El mateix autor, al seu relat *Gori*, fa que el senyor Bellpuig sigui professor de francès de l'institut que es troba a l'esquerra del passeig.

Davant del balneari de la Puda, hi ha un carrer que porta a la urbanització del Puig de la Font Pudosa, on J. N. Santaetulàlia ha trobat inspiració per alguns dels poemes de *La llum dins l'aigua*, com la següent tanka: "Passejo sobre el puig, mentre la tarda agonitza plàcidament. // L'últim ressol / d'un capvespre de març / pinta, tot d'una / d'un mateix rosa pàl·lid / el Canigó i la lluna!"

El balneari de La Puda, o de la Font Pudosa, ha rebut l'atenció de Lluís Martí, autor de *La Puda i el seu balneari*, que ens n'explica la història, ens mostra imatges precioses i ens recorda l'existència d'uns goigs que canten les meravelles de les seves aigües: “Prop de Banyoles hi ha / un siti molt deliciós, / ahont entre arbres i flors, / la aigua clara's veu rajar; / és impossible contar / los prodigis de tal mina; / acudiu allí, malalts, / a provar tal medicina...” També la tastà Bosch de la Trinxeria: “passàrem al peu de l'establiment termal, on una jovenet a eixerida ens oferí rosquilles i aiguardent anissat.”

L'Ajuntament hi va construir una primera font el 1829, i les primers casetes de banys són de 1845. Les aigües comencen a ser famoses. El llicenciat en farmàcia Josep Montada i Bordas, publica el 1854 el *Vergel del Bañista, o sea, memoria acerca del agua y baños mine-ro-medicinales de Banyoles*. El 1862 es construeix un balneari, amb 22 sales de bany, “amb les corresponents piles o banyeres fetes de marbre blanc, i d'una sola peça; el marbre va ser portat expressament d'Itàlia”. L'Ajuntament era propietari de la plaça, on es va construir la columna cilíndrica que encara aguanta; el gerro que la culminava és de 1902. El 1921 es construeix un nou balneari, que va tancar definitivament el 1960 i que ara es troba en un miserable procés d'enrunament. En aquest sentit va resultar gairebé profètic Bosch de la Trinxeria: “Si Banyoles, amb el seu bonic pla i estany, les seves aigües sulfuroses abundants, fos a França o Alemanya, ja n'haurien fet una estació de banys de primer ordre amb hotels, xalets, *kursaal*, passeigs, parcs, barques i vaporets de recreu, etc. Però som a Espanya, en aquest pobre país desgraciat per la guerra civil, discòrdies, desgavells, i més que tot, la ignorància que ens endarrerix d'un segle, en comparació de les nacions europees.”

Joan Perucho, a *Anna Febrer o un vague murmurí damunt l'aigua, allà on comença o s'acaba la poesia*, ambienta la narració al balneari de la Puda, a finals del segle XIX o inicis del XX. S'està preparant una Festa de la Poesia i hi és convidat Joan Maragall. El text li serveix a Perucho no tan sols per recrear aquell ambient, sinó per reflexionar sobre la poesia, sobre el seu origen i sobre “aquella brillant societat que estimava els poetes el país i a la qual els

Homenatge a Renoir

Hi anàvem en bicicleta per la vora del llac, seguint la carretera que va a Porqueres. Algunes vegades veníem de la Puda i, travessant l'estampa romàntica del passeig Dalmau, deixàvem enrera les hortes de "Casa Nostra" i l'estanyol de la Cendra, pedalejàvem amb parsimònia, sense presses, parlant de l'última noia que venia d'estiuieg o del que se'ns acudia. Trobàvem parelles que festejaven assegudes als bancs i senyors amb capells de lona que pescaven.

Tot tenia un aspecte aturat i distant. Queia la tarda, i el sol daurava les branques dels desmais i tocava amb llum moribunda els paratges de Guèmol. Llavors deixàvem les bicicletes sobre l'herba i bevíem cervesa de botella en un pendent suau, des d'on podíem veure les aigües immòbils i encantades. Alguna barca solitària engegava el motor a l'altra banda del llac i, a mesura que s'aproximava, ens arribava la remor perduda de les veus.

Començava a fer-se fosc, i en alguna pesquera encenien els llums. L'aigua del llac expirava amb un sospir rítmic, feble i misteriós. Ens abaixàvem les mànigues dels nostres jerseis de llana. De tant en tant, en la llunyania, sorgien els fars d'un cotxe, que avançaven un moment i després desapareixien.

De tornada, saludàvem don Narcís, que venia de passeig. A la pesquera d'en Ciscu, ja havien posat "Desire", i l'accent seductorament britànic d'Anne Shelton ens enamorava.

JOAN PERUCHO

Roses, diables i somriures

poetes del país donaven quelcom que es rebia amb agraïment." La conclusió, melancònica, de Perucho és: "No en queda gairebé res, del seu temps i el balneari està fet una ruïna. [...] Cada vegada existeixen menys coses i caminem amb fermesa cap al no-res. És trist." Abans d'arribar a aquesta conclusió, Perucho descriu la vida que regnava al balneari d'aigües sulfuroses, de les quals "començava ja la decadència". Són quarts de set de la tarda. Anna i les seves amigues han estat trenant garlandes de flors de paper tota la setmana: "Flors i més flors per a la façana del balneari i per a l'espai reservat a la Comissió i a les autoritats." La gent que hi va són tots de bona família; com recorda, orgullós, Rigau, hi havia personalitats "de l'art, la

► Antoni M. Rigau
a l'Estany

política, la banca o l'intel·lecte (la nostra "colònia" era escollida)". "El balneari vivia una mica pendent de les modes i formes de vida i de relació dels grans establiments termals ultramuntans. S'esmentava constantment, per exemple, Aix-les-Termes, i les senyores que el sabien parlar feien una estona de tertúlia en francès." L'acte té prou solidesa com perquè arribin "cotxes procedents de Besalú, Olot i Figueres". Arriba el poeta enmig de frenètics aplaudiments i va parlar "de la poesia i dels seus versos [...] també de l'home i de la bondat del cor, i una mica de la mort". El silenci era "expectant" i, acabat el parlament, "va brillar en el cel puríssim la primera estrella". El misteri ofega el pit d'Anna i li humiteja els ulls. La malenconia instaura el seu regnat.

Un ambient de festa descriu, també, Josep M. Fonalleras a *La millor guerra del món*: "Era a l'estiu i, a fora, a la terrassa, de nit hi plantaven fanalets japonesos i hi feien concursos de ball amb les millors orquestres del país. Al migdia, els clients prenién el sol asseguts en cadires de platja. Eren de fusta i es podien estirar, per fer-hi la migdiada. També feien regates al llac. A la tarda, anàvem a prendre banys a la piscina. Un dia van arribar dos homes amb un projector i amb uns quants rotllos de

pel·lícules. Van penjar un llençol blanc a la façana que donava al llac. Els espectadors ens vam asseure a l'embarcador i alguns s'ho van mirar des de les barques.”

Molt anterior a l'època que descriu Perucho, hi esdevingué un fet notori en els annals locals, que Josep Pla explica així: “En un moment determinat, el vell Pere Alsius, que més tard fou el gran historiador de Banyoles, autor del cèlebre *Ensaig històric* [...], decidí casar-se. Es casà a l'església, com és natural, i després, amb tota la concurrència, anaren a la Font Pudosa — sobre l'estany— a celebra-ho. Aparegué, mentrestant, Ramon Felip, amb una junta de facinerosos que, considerant, probablement, que la festeta era desproporcionada, descarregaren les armes sobre els presents. En mataren set. Per una boda ja està bé!” Encara està millor per un bateig, que era, en realitat, l'esdeveniment que se celebrava, com recorda Rigau.

El mateix Rigau, més costumista, va escriure l'article *D'Ors a La Puda*. Basant-se en les pàgines que “transpuen enamorament per la vida balnearia” i en l'obra *Històries de les Esparregueres*, on parla de Mieres, el Cellent, Santa Pau..., Rigau s'imagina que d'Ors arriba als Turers on demana al tartaner que emprengui la ruta de Santa Pau, amb la qual cosa “la tartana del Glosador passava, sense excusa, per davant de La Fontpudosa”. “No sabrem mai si E. d'O. arribà a tastar l'aigua, ni tan solament si encetà una cansalada, però resulta evident que, en conjunt i de bell antuvi, l'ambient no el devia pas engrescar.” Rigau descriu l'ambient del balneari, i li oposa la sensibilitat més “tediosa” de Xènius; així la conversa no “lassa”, sinó que “distreu, instrueix i informa”. Els senyors parlen “de política, de guerres, de filies i fòbies, de negocis i cotitzacions. Riuen, bromegen, fumen, roseguen carquinyolis, beuen un altre glop, eructen (dissimuladament i amb perdó)”. Les dames parlen

▲ Sardana a l'Estany

frívolament d'altres dames absents, de guisats i remeis. La mainada “juga, corre, empaita papallones i llagostes per l'arbreda” i els més petits visiten sovint les mamàs que “administren, a dosi discreta, els anissos del ritual”. Xènius no hi trobarà “el silenci, el tacte ‘del cambrer estirat’ que, quan s'escau, li apropa o retira el vas a la tauleta”, sinó el moviment de noies servidores i de ban-yolins que arriben amb el càntir casolà i comencen el ritual de la recollida d'aigua, que exigia, entre d'altres coses, “una fulla tendra, i no massa ampla, de plàtan ficada en el galet”. “Cistelles de vímet escollits, curulles de carquinyolis, cansalades i paperines d'anissos circulaven per la placeta, d'un banc a l'altre, portades al braç per jovenetes amb davantals immaculats.” Ni això ni les “vulgars cadires de balca ben trenada i fustam tornejat” enlloc de la *chaise longue* seria de l'agrat del filòsof, que acaba marxant cap a Santa Pau, agombolat per la conversa del tartaner.

Cara i creu de la sardana

“L’aplec de la sardana que se celebra anualment té aquí un marc molt adequat a la dinàmica de la dansa”, explica Farriol. Certament, la sardana i Banyoles solen anar agafades de la maneta. La Festa Major és sovint anomenada la “Festa Major de la Sardana”: “Les sardanes a la plaça són un element característic de la nostra Festa de Sant Martíà”, afirma Rafel Angelats. Les sardanes a la Plaça inspiren, sovint, textos d’un perfilat esperit catalanista i un regust de la tradició transcendent. Així Joan Alavedra, en el pregó de les festes de 1978 va recordar un text seu de 1965 sobre la sardana de Catalunya que deia: “I és en aquesta plaça porxada, i en aquest dia de Sant Martíà, que veig aquella rotllana que cada any fan els vells. Aquella sardana del passat, que ballen, sols, els de més de 70 anys, pulcra i plàcida. La sardana de la tradició, d’una generació que s’apaga. I és aquí, també, que veig al costat, viril i afirmativa, enèrgica, ambiciosa, perfecta, la que ballen els joves (...) aquella sardana m’apareix com la que en aquest moment està ballant Catalunya. M’adono plàsticament del nostre sentit de continuïtat i, pres per l’emoció, quan la cobla fa el seu crit triomfal jo també m’exulto, perquè dintre meu s’ha refermat l’esperança.” El pregoner de les festes de 1975, Don Ramon Pita da Veiga, defineix la plaça com “el trono de esta danza reina”, i un desconegut A. J. afirma que la plaça “és un lloc d’unes proporcions tan ajustades i d’una sonoritat tan particular, que semblarà fet expressament perquè en aquest meravellós estoig les sardanes hi llueixin”. “Les sardanes continuen ballant-se, una gernació de peus aixeca un lleu polsim que es barreja amb l’olor de boix dels cadafals, una olor neta, fina i polida, que ens recorda la nostra vinculació a la terra”, escriu M. Lluïsa Geronès.

Les dues novel·les que, almenys fins ara, estan ambientades a Banyoles, *Nàufrags*, de Prudenci Bertrana, i *El cercle de foc*, de Ramon Planas, —no coneixem la novel·la inèdita de Joaquim Vayreda que té per protagonistes una família banyolina— també relacionen la Plaça amb les sardanes. Així Bertrana recorda: “Dijous i diumenges a la tarda es ballaven sardanes a la plaça en obsequi als forasters, que atrets per la frescor i bellesa del llac poètic venien a estiuejar.”

La dignitat amb què es parla sovint de les sardanes no impedeix que trobem algun text irònic, com el de Martíà Llach i Estañol: “No hi ha al món cosa més sana / com observar una sardana / reflectida dins el llac: / hom hi pot veure el dansaire / invertit, de peus enlaire, / fent d’esquer per pescar un drac. / I si es mou la superfície / de l’aigua, quina delícia / la sardana fent zig-zag.” També Salvador Oliva hi va fer la seva aportació satírica amb *La garsa i el pinsà*: “Un vell pinsà i una garsa, / als desmais, vora l’estany, / parlaven, sense arborar-se, / de la festa d’aquest any. // “¿No creus”, va dir ell, fervent, / que toquen masses sardanes?”; i, sobretot, a *Desfasament*: “Un dia un predicador / va fer a la plaça un sermó; / tot el poble l’escoltava, / mentre ell així s’exclamava: / “Ai, pubilles catalanes, / que aneu a ballar sardanes / amb jerseis multicolors / i sense sostenidors! / Quan saltironeu cofoies, / tant si sou dones com noies, / tots els davants desfermats / us van descompassats / i el “tots som pops” esdevé / un ritme foll de vaivé / (millor dit: de puja-i-baixa / des de la gola a la faixa), / i és com veure en escamesa / l’art i la naturalesa”.

Costumista i narratiu és el conte de Joan Olivas *La Mariona de la Colònia*, que transcorre a la Puda el 1890. Olivas és també l’autor d’una obra teatral, *Com s’enreda la troca*, ambientada al balneari. El balneari també ha servit d’inspiració última —volgudament difuminada— d’un balneari que es descriu a *La millor guerra del món*, de Josep M. Fonalleras, que mostra un passat feliç i un present incert: “El balneari queia a trossos. Vam haver d’entrar-hi per la porta de la cuina, que estava oberta, perquè la porta principal era d’a-

quelles giratòries i no hi va haver manera de fer-la girar.[...] Vam pujar a les escales del primer pis (de fusta, gastades, amb taulons trencats)”. Aquest mateix motiu —del pas del temps— motiva el comentari que va fer Xavier Xargay a una fotografia de Josep M. Mateu, publicat al *Cartipàs* de 1994: “És cruel la tardor per als balnearis.

“La font somiqueja, tediosa. Les fulles rovellades encatifen el passeig. [...] L’olor característica de la font s’enrinxa com una heura als resquicis de les parets, als

ampits de les finestres, als cancells de les portes, com si l'edifici es mantingués dret gràcies, només, a l'olor. El sol emmagreix en el seu inútil esforç d'escalfar els maons aspres i vermellors amb què han tapiat els finestrals del balneari. [...]

“És cruel la tardor per als balnearis.

“I quan es baixa l'escala del temps, i quan el passadís es mostra d'un blanc més inapetent i desafecte que el blanc ressec dels patissos, i quan les línies es mantenen impassibles com l'olor, i quan les rajoles i les taques de les banyeres superen en matisos i formes el rovell de les fulles, [...] tan sols queda recordar que els bons temps han passat i acceptar que per al balneari aquesta última tardor serà la més cruel de totes.”

“Davant de l'estany”, es troba “una caseta, força vella”, ara pintada d'un rosa contundent, l'única de planta baixa de tota la zona, que sembla haver inspirat J. N. Santaaulàlia per descriure la casa que lloga la Laia, a la recerca de l'Yvars: “Laia inspeccionava el menjador, preguntant-se si seria un bon lloc per instal·lar l'estudi. La taula era grossa, i hi havia un llarg bufet on podia col·locar els llibres. A més, un sofà i una butaca. Era una estança lluminosa, i amb vista al llac.”

Segons Ruiz Zafón, als anys quaranta o cinquanta hi havia “en un asilo frente al lago de Bañolas” el sogre d’“un empresario de nuevo cuño llamado Pedro Sanmartí”, el qual “espera recibir por correo su certificado de defunción”. Aquesta residència mai no ha existit.

Abans d'arribar al punt de partença, trobarem els Banys Vells, ara moderns, remodelats, temps enrera “parets emblanquinades, casetes de bany petites, antiquadres, para-sols, passeres de fusta endinsades a l'aigua, i al seu damunt, una pila considerable de carn humana”. Davant per davant hi havia hagut una de les tradicionals rentadores: “Unes dones, a l'altre costat de la carretera, al costat del rec, renten la roba. Les picadores peten damunt la roba blanca. Les veus femenines, les rialles, arriben confoses enmig de la música de jazz. Cada vegada que passa algú, les bugaderes aixequen el cap i se'l miren. És inconcebible, però no es piquen els dits.”

◀ La Carpa, escultura de Martirià Masdevall

▼ Rentadores a l'Estany

El barri vell de Banyoles

ARA PROPOSEM AL LECTOR un altre tipus de viatge, un viatge més o menys laberíntic pels carrers i places de Banyoles. Sortirem, ja que hi hem estat llegint fins ara, de la Biblioteca del Centre d'Estudis Comarcal i ens dirigirem al Monestir de Sant Esteve, nucli fundador de la ciutat. És a dir, és el barri vell, la Banyoles antiga, on “les cases són velles, sense excloure algunes construccions noves o restaurades, els carrers són estrets i a cada cantonada, sense rumiar gaire, un hi endevina el passat, la crònica dels primers temps heroics de la nostra ciutat”. La Biblioteca, ja ho hem dit, es troba a la Pia Almoïna o Casa de la Vila, antic Ajuntament, “l'edifici laic que té més interès de tota la ciutat”, afirma Farriol. “Una pura meravella medieval”, sentència Pla. Per això, la plaça de la Font s'havia anomenat, també, plaça de la Vila. A la cantonada del carrer Escrivanies, hi ha una carnisseria al mateix edifici on, antigament, hi havia hagut la fonda cal Forro, on s'hostatjà Mossèn Cinto quan visità Banyoles. Una placa a la paret ens ho recorda.

El carrer Escrivanies és, segons Farriol, “un carreró estret, amb una inconfusible traça medieval, on la llum entra d'esquitllada i les cases d'aspecte antic es miren l'una a l'altra amb un desinterès evident, produït, sens dubte, pel llarg veïnatge forçós que han suportat al llarg dels segles”. No cal dir que aquest era el carrer dels notaris i escrivans. A l'actual casa Lavall (abans casa dels Bach), que queda a mà dreta, hi residí el general carlí Savalls, que va inspirar el protagonista de la novel·la del banyolí J. N. Santaaulàlia, *Terra negra*. A mà esquerra, al número 19, hi ha una placa que indica que allí va néixer el pintor Manel Pigem el 1862, amic que fou, entre d'altres, de Santiago Rusiñol. El carrer Escrivanies acaba a la placeta del Teatre, anomenada així per l'antic teatre enderrocat el 1934. Aquesta plaça inspira un dels moments més nostàlgics i tendres de

▲ La Pia Almoïna

◀ La Muralla [de Joan de Palau]

*Banyoles vora el llac**. I d'aquí arribem, a través del carrer del Puig o del carrer de l'Era de l'Abat, al Monestir de Sant Esteve. Jordi Elias definia aquest barri amb les següents paraules: “Pels carrers que porten al Monestir es troben edificacions d'interès: majestuosos, de pedra, d'èpoques reculades. L'aire, per aquests carrers, és agradableíssim. És com si el temps no hagués passat, com si el ritme vital encara es mantingués lent, assossegat”.

“Testimoni d'altres temps més brillants per a ell, sentinella del passat, el Monestir de Sant Esteve s'alça sever i magnífic en un racó de la ciutat, august i relativament solitari. Des de les seves parets els carrers es projecten en direcció del llac i de Girona. Darrere seu, però, l'expansió ha quedat tallada de tal forma que les cases semblen sortir dels seus costats impel·lides o per una expansió vital o per una fugida sense aturador. Si podíem saber quin era el sentiment que va crear aquestes cases, hauríem [pogut] [...] saber exactament si el

▲ El general Savalls

▼ L'abat Bernat de Vallespirans

Monestir ha estat font o xuclador.” Aquesta és la conclusió final de Jaume Farriol, després d’haver-nos descrit la història de l’edifici i les seves característiques.

Més romàntica resulta la descripció que en fa Pere Alsius al seu *Ensaig històric*: “Un molt grandios edifici, qual acarreat mur exterior té'l gruix d’una espessa muralla, guardat en sos extrems per no menys robustes torres, i circuit lo tot per un ample i profundo vall (...) demostren que alló no era simplement casa d’oració i retiro, sinó també palau senyorial, un castell rodejat amb tota mena de prevencions militars per fer respec-

tar, si ho requerien les circumstàncies, la força, la immunitat i els privilegis que a son baró revestien...” El doctor, poeta i regidor Candi Corominas en l’elegia que va escriure per la mort de l’historiador banyolí va fer que el Monestir plorés per Alsius*.

Cap dels dos escriptors no parla —tampoc no és el seu objectiu— del que podia haver estat, des d’una perspectiva estrictament literària, la història i els personatges del Monestir. És un bon material per a una novel·la històrica; només una dada que han recordat diversos historiadors locals als seus escrits, entre els

► El Monestir
de Sant Esteve

Parla el Monestir

A punta d'alba, un jorn de festa
mon pas al temple vaig dirigir,
trobant ploroses les pedres totes
del murs i volta del Monestir.
També les lloses de les fossanes
que guarden cossos de varons sants
i les imatges de l'antic Claustre,
els ulls tenien llagimejants.
Fins les campanes amb tristes notes
greu dol mostraven dalt del cloquer
i tendre alosa del Cementiri
deia amb trista veu sobre un xiprer;
ploren les coses de mon hostatge,
fins les imatges mostrant neguit
perquè'l gran home d'aquesta terra
que més va aimar-les ha mort anit.
¡Plora, Banyoles, que se t'aferra
amb mà nervuda la mala sort!
Ara ja't manca qui't donà Història,
¡Plora, Banyoles, l'Alsus és mort!

CANDI COROMINAS

A la bona memòria de D. Pere Alsus,

quals destaca un article de Joan Vilardell: un dels abats va ser assassinat amb un barril de dinamita col·locat a sota el llit de la seva cambra. Contundents, els monjos, a l'hora de solventar els problemes.

De la mateixa manera que no hi ha novel·les històriques que hagin aprofitat aquesta deu de narracions d'ambició, misticisme i truculència, tampoc no podem dir que hi hagi gaires pàgines que en parlin. Prudenci

Bertrana, a *Nàufrags*, el veu seguint la línia del seu magnífic *Josafat*: “El vell campanar del Monestir era bru i sinistre. Les cases semblaven agemolir-se sota la feixuga impressió d’una amenaça.” Més intimista i menys taxatiu resulta Eusebi Isern Dalmau al pròleg de l’edició de 1980 (la primera és de 1921) de *Solada de contes*: “Les campanes de l’antic monestir tocaven lentament, sonorament, i llurs sons eren clars i freds

com la lluna mateixa. [...] L'església era fosca. La il·luminava, només, la llum fumosa de les llànties. En entrar, un baf humit i voluptuós feia estremir les carns i, a les palpentes, com cecs, anaven asseient-se a les llargues rengleres de bancs. En el silenci es sentia xiuxiuejar una vella i els estossecs d'un home corpulent. Passava una estona, l'altar s'il·luminava. Un clergue pujava a la trona i la funció començava..." Aquesta descripció ens remet a l'argument que mossèn Agustí —capellà a la Vall Fosca, de la novel·la *El segle de la llum*, de Pep Coll— exposa per negar el permís d'instalar llum elèctrica a l'església: "la llum elèctrica foragitava el misteri de l'església, dificultava així el recolliment i la meditació; les imatges, els ornaments, les cerimònies litúrgiques, tot el ritual catòlic s'havia creat tenint en compte la penombra del temple, la foscor tot just trencada per les espelmes." Així, fins i tot en les descripcions més optimistes del Monestir, com unes *Gregueries banyolines* d'una desconeguda M., s'insisteix en la penombra: "L'aire dels dies de festa es torna boira de llum en la plaça del Monestir. I es queda penjada en les fulletes dels arbres. I aquesta boira és com una aurèola de fum d'encens que dona un aire simpàtic a la plaça. Fins els gegants quan fan la vetlla a la porta de l'església, el dia solemne de Sant Martirià, tenen la imatge arrencada d'un altar gegant."

El Monestir ha estat tema habitual dels llibres d'història i tema recurrent en l'obra de Josep Pla quan parla de la Garrotxa i de Banyoles. Segons Pla els monjos benedictins del Monestir de Banyoles —i els d'Amer i Besalú— van realitzar una tasca colonitzadora bàsica per entendre la formació cultural de la Garrotxa. Josep Pla també considera que per entendre la idiosincràsia banyolina cal recórrer a la influència benedictina: "Banyoles ha estat sempre una contradicció social i

política. Sobre el fons religiós de la població hi ha l'arrel del vell monestir feudal, retrògrad i autoritari, i la tradició de la parròquia, molt més popular. Aquest contrast desembocà, el segle passat, en el liberalisme inflammat de determinades figures..." És allò que, en la historiografia local, es coneix amb els noms de "cairuts" i "rodons", és a dir, seguidors de la parròquia o del monestir.

Al Monestir hi ha l'arqueta de Sant Martirià, de plata treballada en forma de temple gòtic. És del segle XV i va ser espoliada pel conegut Eric el Belga, lladre que ha inspirat a Manuel Vicent, a *La novia de Matisse*, el perso-

▲ La Plaça de la Font

◀ Processó pels carrers de Banyoles

► L'arqueta
de Sant Martíà

Placeta del Teatre

Aquesta zona de la plaça Antiga i els cinc carrers que en surten en totes direccions —Puig, de Baix, Portal del Forn, de l'Església i Escrivanies— és un altre dels nuclis ciutadans que té personalitat. Amb totes les reserves i amb el convenciment d'ésser una mica exagerat, diria que ací es pot evocar més fàcilment una Banyoles noucentista, tímida i tranquil·la, que vivia del camp, de l'artesania i de la petita indústria, que seguia extasiada la litúrgia rutilant del Monestir i que admirava les passejades dels senyors forasters que venien a prendre les aigües a la Font Pudosa. [...]

Les portes obertes deixen veure l'entrada d'alguna casa modesta o de la que se'n diu "gent arreglada". La bicicleta estintolada a la paret, un parell de sacs que acaben de portar del camp, les cadires de balca, el cove amb roba que la mestressa s'emportarà ara, quan anirà a rentar al rec, la porta de l'escala mig oberta, els pelats de la paret, tot s'ofereix a la vista amb una espècie d'innocent exhibicionisme. [...]

Ara les campanes de Santa Maria toquen a rosari. I sembla que toquin aquí mateix, a frec dels balcons i finestres, arran de gorres i tannares, a quatre passes de tallers i cuines atrafegades. Un estol d'orenetes ha passat grinyolant i el seu crit fa viva la impressió de capvespre d'estiu, d'hora tardana. [...]

Les cases de la plaça Antiga han viscut un altre dia de llur ja llarga i accidentada història. Velles, mudes, miren com sempre la facècia humana que cada dia desfila davant d'elles, amb un gest impàvid. I, quan totes les coses humanes dormen i el carrer és quelcom de quiet i estirat, sembla que la nit acabi dient que tenien raó, que són cases entenimentades.

JAUME FARRIOL
Banyoles vora el llac

natge de Henry el Holandés, a qui li encanta robar en esglésies, que guarda en un lloc secret “auténticos tesoros de tallas románicas, retablos, predelas, tablas góticas, cálices, candelabros y copones”, que pacta amb la policia o els jutges “un año de indulto permutándolo por un cuadro robado”, i que “en la celda pintaba láminas de paisajes con riachuelos y ovejitas y puestas de sol”. També hi ha un claustre barroc i una biblioteca-arxiu que mostra fequentment que sempre són millors els temps passats i que els actuals només porten deixadesa, ruïnes i humitat que podreix el llegat escrit de la història.

Al costat del Monestir hi ha la Casa-Missió. L'esmentem aquí perquè va motivar una de les característiques sortides de to planianes: “Quan era petit tots els capellans que passaven per Palafrugell deien que eren

de cap a Banyoles... Hi havia la Casa-Missió, que no solament mantenia vives les vocacions de la comarca, sinó que creava predicadors grandiloqüents disposats a transmetre tota mena d'imatges poètiques i apològètiques en un radi de setanta o vuitanta quilòmetres. Generalment eren predicadors de tercera que feien perfectament el fet. En realitat, el gran mèrit de la casa era donar màxima resistència als predicadors per anar amb tartana. No els venia mai d'un parell d'hores i acceptaven sermons pels llogarrets més reculats. Eren admirables, infatigables, insolubles a la tartana, aquells bons predicadors!" Devien ser aquells capellans que també recorda Isern Dalmau: "I passaven clergues joves, fent voleiar el manteu amplament..."

Darrera el Monestir, Banyoles ha anat creixent: noves zones habitades i un polígon industrial que acaba a la Farga, per enllaçar amb el de Mata. Aquest polígon és on es troba el desenllaç del misteri que presideix les pàgines de la novel·la *Quin estiu!* de M. Lluïsa Geronès: "Pels carrers estrets del barri vell no els podíem perdre de vista. De cop i volta, després d'haver fet un recorregut que ens va desconcertar una mica, els vam veure que es dirigien cap a darrere el monestir i s'endinsaven en un carrer ple de magatzems. Després van anar darrera de la Farga, la vella farga d'aram de Banyoles i van aturar el cotxe davant d'un local." Unes pàgines més endavant, el narrador torna a descriure el barri: "Vam travessar el barri del Monestir i vam enfilat el camí que duu a la Farga. Als voltants de la Farga la foscor era absoluta; només es veia la resplendor dels llums que il·luminaven els quatre carrers mal urbanitzats d'aquella mica de barri industrial." Ara ja estan més ben il·luminats, més ben urbanitzats i ja és un gran barri industrial.

Del Monestir, pel carrer Nou arribarem a l'església de Santa Maria dels Turers. "Les cases del carrer Nou

[...] tenen un aspecte digne, reflex de la categoria del carrer en altre temps, quan era el nucli ciutadà on vivien les famílies més nobles de la vila medieval. Són cases panxudes, aclaparades sota el pes dels anys." Aquesta és la visió que en té Farriol.

Farriol és gairebé l'únic escriptor que ha dedicat esforços a parlar, amb intencions literàries, d'aquest temple definit en una guia turística local com "d'una harmonia tangible [...] un dels primers exemples del Principat de la peculiar interpretació catalana de l'arquitectura gòtica". Farriol n'ha parlat a *Banyoles vora el llac* i a l'article *Banyoles, com un retaule*, el Cartipàs de

▲ Interior de Santa Maria dels Turers

◀ Façana de Santa Maria dels Turers

Botigues i botiguetes

A Banyoles “tenen un sentit crematístic extremament positiu, un sentit acusat de l'aventura del diner”, sentència Josep Pla. Una de les manifestacions més clares d'aquesta esperit crematístic es troba en les moltes botigues i botiguetes que s'hi troben i amb l'eventual ànima de senyor-esteva que s'hi pot trobar i que ha descrit diverses vegades Salvador Oliva amb la família Pubill i la seva representant, Clara: “Avui us contaré la història / de la Clara Pubill, / la que va néixer als anys quaranta / al carrer del Conill.” A la família Pubill, Salvador Oliva li va dedicar el poema *Botiga*: “Al cantó més obac de la placeta / hi ha una botiga amb un rètol que diu: / “Novedades (Antigua Casa Guiu)”, / pintat —fa cinquanta anys— de violeta. / L'aparador té els vidres pigallats / i una fusta amb aspecte de verola / on ja fa temps que els corcs fan xerinxola / i es passegen els tèrmits ben peixats.” El poema descriu amb tot detall els articles en venda, la majoria descatalogats de les necessitats dels clients; a *Fugitiu* hi insisteix, amb més brevetat: “on ven escaupins, / peücs de pelfa i maneguins, / clips i fermalls de cabellera, / boles de càmfora, crespó, / dessuadors, sabó d'olor, / torçals, botons, dril i havanera, / fòtils d'un món inexistent / que ja no tenen ni un client.” La botiga —que no els personatges— en què s'inspiren aquests textos es trobava a la Porta dels Turers, cantonada Abeurador.

També Josep Navarro va dedicar, amb bonhomiosa i carneriana ironia, a les botigues banyolines en diades nadalenes, un dels seus primers poemes publicats, i no recollit en cap llibre, *Pessebre vivent*: “Hi ha gent sota les voltes, gent travessant la plaça. / Comença a vesprejar. (Senyor, fa un fred que glaça!) / Els plàtans, sense fulles ni ocells, encarcerats, / són tristos canelobres gegants i abonyegats. / Vessen velles nades (quin gust de melangia!) / dos amplificadors de la relloteria. / I arreu van encenent-se, ara que el dia és fos, / finestres i fanals, estels i aparadors. / Hi ha tot de gent que puja i tot de gent que baixa. / Botigues, magatzems, farcits de gom a gom, / abans no siguin buits tindran plena la caixa / dels magnífics paperots que fan feliç tothom (...).” Anys més tard, trobem aquest haikú que pot estar inspirat per algun carrer del barri vell banyolí, o també per qualsevol carrer comercial de qualsevol poble català: “A punta de fosc, camino per un carrer radiant de lluminària nadalena. Fa molt fred. M'aturó davant uns magatzems de moda. // De dins l'aparador / em miren, sense enveja, / tres maniquins.”

Festa Major de 1978. En ambdós casos, les idees exposades són les mateixes. Al seu primer llibre diu: “Santa Maria, parròquia de Banyoles, nucli que centralitza la vida religiosa de la ciutat, té un lloc molt important al cor de tots els banyolins, àdhuc d'aquells que miren les

Una botiga de la Plaça Major

coses relacionades amb els capellans d'una manera més aviat emmurriada. I és natural. La majoria hi hem estat batejats, confirmats, hi hem passat per primera volta per la porta estreta del confessional, hi hem sentit el lluminós atabalament de la comunió i del casament i tenim l'esperança de passar-hi l'atabalament definitiu quan ens diguin la darrera missa, de cos present.”

Si agafem el carrer de Santa Maria ens portarà fins al de Mercadal. A mà esquerra hi ha una botiga que va motivar aquesta nota a propòsit dels sons graduals inicials de Salvador Oliva al seu assaig *Mètrica catalana*: “En un poble de la província de Girona, hi ha un establiment el propietari del qual es diu J. Yani. La gent del poble, quan s'hi refereix, diu ‘a ca l'Yani’, pronunciant el nom amb 3 síl·labes i, tal com mostra la grafia, incorporant l'article determinat a la síl·laba inicial del cognom...” A mà dreta, hi queda la plaça dels Estudis, renovada als anys 60 “a base de retallar, a base de pic, destrall i garrotada seca. El resultat ha estat considerable, ha tingut el signe dels nostres temps: la utilitat. La plaça ha perdut personalitat, recolliment i ombra, però ha guan-

yat en funcionalisme, en facilitat de pas, en aparcaments, en lluminositat. En realitat quasi no sembla una plaça; sembla un refugi de vianants”, diu Farriol. En aquesta plaça hi ha el Museu d’Història Natural Francesc Darder, que es va fer famós a causa de la polèmica del negre dissecat, que va motivar pàgines i més pàgines als diaris, revistes, faxos i apunts de notícies de ràdio i televisió. I també, d’un conte d’Albert Villaró, o del poema paròdic que li dedicà, en el seu pregó de Festa Major, el periodista Jaume Boix i Angelats: “I en nom propi voldria demanar-los, al tancar aquest pregó, un record emocionat per un fill adoptiu i naturalitzat d’aquesta vila que després d’una vida —i sobretot d’una mort— ben atzarosa i de tants anys passats a peu dret, descansarà per fi a la seva terra d’origen, pam més pam menys. És la primera festa major en 80 anys que es perdrà, però estem segurs que el nostre gloriós patró li farà arribar, encara que sigui per e-mail, l’abraçada més cordial i aquests ver-

sos tan sentits de “Sos amichs de Banyoles”: “Tota la nit desfilat / lluny de l’estany de Banyoles / sens cantar lo rossinyol / ni refilar de les goges. // No ens queda de tu ni un tros / com si fos la santa espina; / ens deixes un buit molt gros, / no només a la vitrina. // Adéu, amic estimat, / orgull de la darderiana; / ja no ets l’home dissecat: / ara ets terra de Botsuana.”

Segons ha declarat Joan Perucho en diverses entrevistes i parlaments públics, s’inspirà en aquest museu per escriure l’inici de *Les històries naturals*: “Hi havia les vitrines dites ‘macabres’ amb restes humanes reduïdíssimes, caps, orelles, llavis estranyament dissociats de l’estructura de la faç, vagarosos records de protuberàncies fàl·liques, tot amb una repulsiva qualitat d’organisme vivent. Provenia de les selves americanes. L’ull, però, exasperava la seva violència davant de les flàccides ‘tènies intestinalis’, que, submergides en un líquid grogós i indefinible, dintre de pots de cristall, es movien amb pausa i cadència a la més petita trepidació.” 🐡

- ▲ El boiximà del Museu
- ◀ Elements exposats al Museu Darder
- ▼ L’entrada al Museu

Banyoles per dins

DELS CARRERS QUE SURTEN de la plaça dels Estudis, ens n'interessen sobretot dos: Sant Martirià i de la Canal. (Obviem els romanços que, el 1922, es publicaren per convidar a la festa dels carrers del Valls i Sant Antoni). El carrer de Sant Martirià ha estat motiu de textos deguts a Pere Verdaguer*, que hi va viure abans de l'exili de 1939, i de Jaume Farriol, que hi va néixer. Jaume Farriol, a l'article *El meu carrer*, recrea el carrer “llarg i estret” de Sant Martirià amb un to nostàlgic: “abans la gent del meu carrer no hi passava: hi vivia. Anava i venia, certament, però sobretot s'hi estava”. Evoca un carrer més llarg, i més ample, amb les portes que servien per obrir-se enfora i no per tancar-se endins, un carrer que era “una tallada de sol, un passadís de vent, una glopada de dia o de nit”. “I és que el carrer era, també, territori. I centre informatiu. I abocador de paraules. (...) I als vespres d'estiu el carrer es convertia en sala d'estar, en reducte fortificat i d'estricta vigilància. I és que els habitants de les cases —propietaris del “seu” carrer— sortien i acampaven. Era una estesa de cadires, gandules, tamborets...” Sortien a prendre la fresca; però eren un temps en què “viure no sols era passar. Quan fins i tot passar era viure”.

A poc de començar el carrer de la Canal, a mà dreta, hi havia hagut, fins no fa gaire, l'entrada a l'Acadèmia Abat Bonito, que tenia algunes aules a sobre el Museu Darder. L'enderroc d'aquest col·legi va motivar una tanka de J. N. Santaaulàlia: “Entro, poc abans que l'enderroquin, al vell col·legi on vaig estudiar de petit. // Torno amb ulls tristos / i amb més anys a la pell. / Que petits semblen, / sota els meus peus enormes, / els graons de l'escala!” Més endavant trobem la fonda Comas, “que ocupaba parte de una decrepita y hermosa casa de campo con un gran patio con columnas y vastos salones sombríos”, regentada, a la novel·la

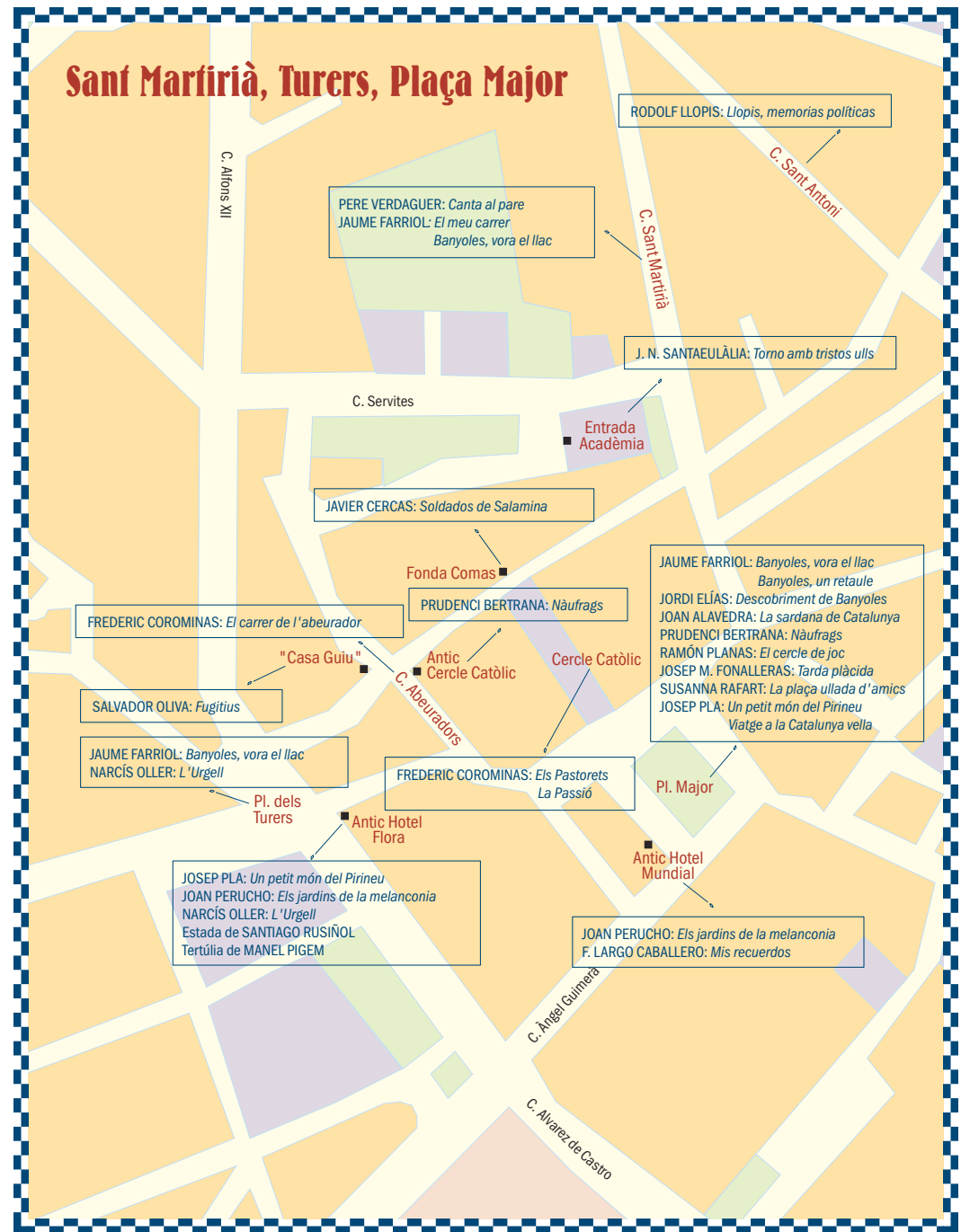

El carrer de la Canal, on hi havia hagut l'entrada a l'Acadèmia

Soldados de Salamina, per un dels amics del bosc de Sánchez Mazas, Daniel Angelats. Gairebé al final, a mà esquerra, hi queda un carreró petit, el carrer de l'Abbeador, que va inspirar un poema a Frederic Corominas, d'arrel, sobretot en la seva segona part, clarament carneriana; el poema comença així: “Primer seria

el nom. Més tard les cases / i les pedres farien el carrer, / tot ple de cops de tralla i dring d'espases, / algun coent reneç de traginer, / el primer capgirell d'una pilota, / potser el trepig d'algun senyor feudal / i els dies de gran festa, / la devota lletania del claustre monacal.”

La plaça dels Turers és “l'arribada”, que diu Farriol. Efectivament tots els personatges —Verdaguer, Oller, Dolors Moncerdà, Bertrana, d'Ors, Pla— que han estat a Banyoles han passat pels Turers i hi han canviat de carruatge, bé per anar cap a Olot, bé per anar a prendre les aigües de la Puda. “La plaça dels Turers té una forma una mica inconcreta, una mica imprecisa. Jo diria que té forma fugitiva. Com si volgués marxar, com si volgués seguir els camins que la travessen o que hi neixen. Com si en comptes de ser punt de concentració, centre de recepció de corrents vitals (...), fos origen, nucli centrífug, font de vida que s'escampa a través de la ciutat.” Així la veu Farriol, i la veu en una època que desconeixia el trànsit abassegador d'avui, el cel miserablement enxarxat pel cablejat elèctric i telefònic, en una època que ja havia perdut l'encant de part de les voltes, de les tertúlies als cafès. Avui dia, la plaça dels Turers només té encant si apliquem el consell de Farriol de “mirar des de darrera els vidres” o d'entendre-la com un espai definidor del poble: un espai que es defineix pel fet de passar-hi o, quan convidava a una estada, era una estada breu a l'hotel Flora on s'hostatjaren Pla i Rusiñol, el qual manava al mosso que anés a buscar el pintor Pigem per poder fer tertúlia a altes hores de la nit, on, segons Ramon Planas, “abans de sopar, la gent jove acudeix als cafès (...) a prendre l'aperitiu”, el mateix aperitiu que prenia Joan Perucho mentre passava tertúlia amb els seus amics de Banyoles, on Pla hi recuperava una

▲ El carrer de l'Abeurador

▶ Àpat popular

Carta al pare

Anàvem a sortir a la Font de les Ànimes, i ja érem al carrer de Sant Martíria. Aleshores tothom callava i els cors anaven un poc més de pressa. Entre can Pau i can Cullera era el nucli dur de la vostra joventut feliç. Feliç amb la pesseta difícil de guanyar? Feliç amb l'angúnia de la guerra? Sí, feliç perquè eren els bons anys de la bona joventut, quan s'és dos per desafiar, si convé, el món sencer. Feliç perquè bé cal trobar, en una vida, una època que es pugui qualificar així.

Parava el cotxe a la placeta, encara que fos mal aparcat, perquè a la mare li costava de caminar. (...) Bo i passant, jo us veia, tan aviat tu com la mare, mirant d'esquitllentes la casa on ens havíem estat, amb la porta de fusta sempre tancada i sorruda, i la finestra enreixada del que havia estat la cambra de la fillada. Aleshores m'hagués agradat de ser totpoderós per obrir-vos de bat a bat allò que havia estat el vostre niu. Però, ja se sap, les cases, per fer la seva feina de cases, han de saber oblidar, perquè el món va donant voltes i oblidant els estadants. (...)

Li fa il·lusió de seure en un lloc de la gran taulada que va de la Plaça dels Estudis fins al capdamunt del carrer. És com el teatre, que després de la representació surten tots els actors a saludar, i els que mostrava que eren enemics es posen uns al costat dels altres com a bon germans. És una manera d'alçar-se, un cop l'any, per damunt de les dificultats i dels malentesos, i convèncer-se que, al capdavant, tots som iguals i solidaris. És una taulada humil, amb mongetes i botifarra, però capaç de vencer l'adversitat i, encara més, el temps.

PERE VERDAGUER

Barri de Sant Martíria, 1988

mena de *locus amoenus*: “A l'hora de sopar, arribaria a la Fonda de la Flora, que potser s'ha modernitzat massa, i em servien una *soupe à l'oignon* i un *boeuf à*

la mode —i una ampolla de Borgonya— prèviament encarregats. Em trauria cinquanta anys de sobre. Quan un és vell, l'obligació és treure's anys de sobre —encara que només sigui un instant. Després, al llit, llegiria un llibre enormement tediós i quan el rellotge toqués les quatre de la matinada faria un clucull i potser somnaria alguna odalisca com les que el poeta Baudelaire atribueix als somnis dels notaris del seu temps, tan respectables.”

Un altre espai de tertúlia, de veure passar la vida davant dels vidres, era el cafè de can Xampinya, que posteriorment va ser sala de ball, discoteca i cinema, el cinema on se celebraven les famoses sessions de cinema-club allà als seixanta i setanta del 1900. Avui aquest edifici acaba de ser derruït, com les voltes, com l'ambient del Flora, com la tertúlia a l'hora de l'aperitiu o prenent la fresca d'una nit estiuenca.

La plaça dels Turers és, sobretot, com diu Jordi Elías, “punt de confluència”. Hi arriba la carretera de Girona, “dreta com un fus”, que ha inspirat textos remarcables a Jaume Farriol.

I anem de plaça a plaça. O millor, a la Plaça, que és, en paraules de Farriol, “un mar de vida al cor de la ciutat. Una mar petita si voleu, però oberta, vibrant, amb sostre de cel i llum de sol i estrelles, com totes les mars del món. (...) és una cosa nostra, quasi viva, quasi anímica, estilitzada al rebost del nostre esperit”. Com veiem, Farriol la descriu des dels ulls d’un banyolí profund. Pla, en canvi, poc propens a la lloança localista, és un admirador confès i convençut de la Plaça. Un grapat de cites ho confirmen: “sempre tinc l’enyorança de no haver-hi viscut, amb la positiva millora per al meu esperit afectat per un desordre ancestral”; “prodigi de bellesa i benestar”; “trobar a Banyoles una plaça quadrada, porticada i conservada, fa un efecte extraordinari”; “el millor, al meu entendre, que té Banyoles és la seva plaça porticada, d’unes proporcions perfectes, deliciós anacronisme de poble de mercat”. Podria ser que l’interès de Pla es degui al fet que, com confirma Farriol, “el retaule de la vida banyolina té a la Plaça la màxima vivesa de colors”.

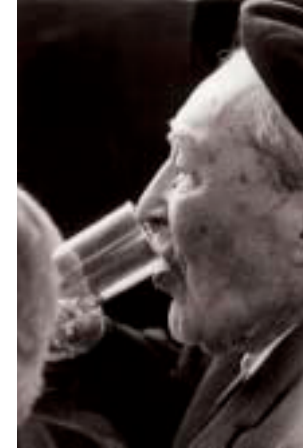
La Plaça

La plaça porticada de Banyoles —que en definitiva s’ha mantingut intacta— és una meravella. Jo n’estic enamorat. Em sembla que és una de les poques coses acabades, urbanísticament parlant, d’aquest bisbat. En aquests rodals, de paisatge tan prodigiós, tot és inacabat, anàrquic, angoixosament frustrat, d’un desordre extern corresponent a la mentalitat humana. A Banyoles us trobeu amb aquesta plaça. Si jo pogués, hi viuria —i exactament hi passaria una gran part del dia i de la nit en aquesta plaça. Em faria el mateix efecte que si visqués a Itàlia —quan estaria cansat de la fonda o dels cafès, passejaria per sota els arcs. Veure el món exterior a través d’aquests arcs és més normatiu que el desori de la Universitat. Demanaria a l’autoritat municipal de torn que posés al mig de la plaça un raig d’aigua que ens recordés el color de les fulles d’aulina i de roure alternat amb el color dels faigs que es veuen al cor de la Garrotxa. Voltats de bancs i caixes d’estalvis i de botigues, aquests colors sonarien a Banyoles una compensació que explicaria el seu esperit d’una manera prou aproximada.

JOSEP PLA

Un petit món del Pirineu

Josep Maria Fonalleras ha intuït els colors locals al mig d’un mar de sensibilitat creat per la lectura d’uns poemes de Gil de Biedma, i els reflecteix a la *Tarda plàcida*: “El cel està ennuvolat i sembla que vol ploure. L’ambient, si més no, és més agradable que altres dies. S’asseu al teu costat una senyora que porta bosses. Fuma i demana una orxata. Els senyors que discutien ja no hi són. Arriba una altra senyora i es queixa de la feina. La senyora de l’orxata també diu la seva. Et fa l’efecte que viuen molt bé i que es lamenten sense motiu.” Potser

▲ Josep Pla

◀ La Plaça Major

La festa major

“Em van portar amb cotxe a Banyoles, / abans de la Festa Major: / tothom penjava banderoles / als carrers plens d'agitació. / Prop dels Desmais, tots els firaires / ja estaven instal·lats. Pels aires / encomanats del dolç color / de mel i gerd de la tardor, / els balisters feien proeses, / i jo, retut de cansament, / els envejava quan, al vent, / planaven quiets, ales esteses, / mentre a l'estany, plata i banús, / feien el vespre més difús.” Així es veu la festa a *Fugitius*. Quan Banyoles “s'encen de festa gran”, s'entaulen arreu “l'alegria, l'atabalament”, que han començat el diumenge abans de la festa, amb el pregó i el repartiment del Cartipàs de Festa Major, publicació clau per veure les evolucions dels lletraferits comarcans. Al Cartipàs, s'hi publiquen treballs històrics, treballs històricocostumistes, contes costumistes, contes, poemes d'adolescents, poemes, poemes, poemes...; i fotografies arnades. Qualsevol tema que pugui inspirar la Festa Major i qualsevol tema que pugui inspirar Banyoles és gairebé segur que ha trobat la seva representació literària en algun Cartipàs. Els gegants i els capgrossos tenen poemes dedicats per Frederic Corominas, que també recorda el so de les campanes: “La campana major -i també la xica- / pica i repica amb aires de sarau [...] / Per fi, vibrant, esclata una tempesta / de trompeteigs i alegres picarols, / com si la nostra festa fos la festa / de tots els verderols i rossinyols...” Són les mateixes campanes que desfermen l'alegria i, segons Fariol, “una borraixera de sang. De sang de pollastre, s'entén. Les dones, armades de ganivets, tisores i totes les eines de tall imaginables, s'encaminen al galliner per consumir el gallicidi.” Tan impressionant devia ser aquesta matança que, força anys abans, Joaquim Hostench va donar la paraula a l'ànec: “Per tot sento el mateix clam / —Ai que la festa s'acosta! / ¿Per quin fi els homes, mal llamp!, / s'han de divertir a costa / del

respectable aviram? [...] Què els hi he fet un servidor? / Sóc un ànec bon minyó / incapaç d'un paper baix / I, me n'haig d'anar al calaix / perquè és la festa major?”

La Festa Major és a l'octubre, quan “el temps sol ésser atemperat, lleugerament fresc. El paisatge té una gamma de colors de tonalitat apagada, amb ocres i blaus agrisats. Els verds que encara queden solen ésser groguencs i l'aire té una qualitat lleugera i transparent. Aquest conjunt de circumstàncies ambientals donen una sensació de suavitat, de placidesa”. Aquesta visió de Fariol ens remet a la de M. Lluïsa Geronès: “Sant Martí evoca en mi l'olor d'aire fi de les nostres tardors prodigioses. El paisatge apareix immers en una esfera, a voltes nítida, a voltes boirosa, però plena sempre de ressons càlids. És l'olor que emana de les fulles que han caigut a terra”.

La festa dura tres dies i, per resumir, podríem recordar la valoració que fa Fariol del segon dia de festa: “És tan igual que el primer dia, que no es poden distingir. Sardanes al matí, sardanes a la tarda, concerts, àpats, passejades per la fira, teatre, cinema, ball.” “Sant Martí és gent al carrer, moviment, menjars, fires, música, soroll... vida! Qui no recorda l'olor de xurros, de l'oli cremat, de les patates, de les castanyes...? O l'olor que fan les atraccions? És la vida instal·lada al carrer.”

El carrer és espai per als infants, que senten despertar, gràcies a la fira, “sentiments d'admiració, de delectança, de sorpresa”. Així els descriu Neus Coromines: “Els cavallets trotaven / sota el fluorescent / un ritme matemàtic. / Belluguejaven bruixes / en un trenple d'infants / i el cotó-flaix vermell / pintava un mar de pètals / en la veu dels amants.”

aquell “neguit sense resposta” que sent el lector de Gil de Biedma el devia sentir en alguna ocasió, a la terrassa de l'Hotel Mundial, el senyor Perucho, mentre esperava que arribessin els seus amics contertulians. També l'oficinista d'“Olímpic” va a la plaça a prendre “un cafè molt aigualit” i aprofita per comentar “algun afer de política o d'esports amb tres o quatre rendistes que li donaven conversa amb un aire de superioritat ben poc dissimulat”.

A l'Hotel Mundial —actualment números 24-25— s'instal·là el comandant de la plaça. Francisco Largo Caballero recorda la tensió i discussions que hi va mantenir per poder obtenir els salconduits: “Al sortir de Bañolas —De Francisco, Hernández Zancajo y yo— un grupo de milicianos nos pidió la documentación y presentamos los carnets de diputados —pues los tres lo éramos— a lo que dijeron que no servían porque no

había diputados y que debíamos presentar la autorización especial del comandante de la Plaza. Nos llevaron al hotel donde estaba instalado dicho comandante, el Comisario de Guerra y otros individuos, todos de aviación. Quedaron en el auto los dos amigos diputados que me acompañaban, y yo subí para que nos dieran el salvoconducto. Me encontré en un Centro de comunistas, desde el Comandante al último soldado. Se negaban a darnos las autorizaciones de salida, alegando que ya no había diputados, que todos éramos iguales, etc. Tuve con ellos una verdadera disputa muy violenta y desagradable.”

Juntament amb l'estany, la Plaça és el motiu que ha donat més proses i versos. La Plaça ha estat, de sempre, “punt de concentració” en la vida política, social, cultural i comercial de la ciutat. Allà el doctor Rovira, nascut a Sant Miquel de Campmajor, va aixecar 600 banyolins per crear el batalló Empordà que va conquerir el castell de Sant Ferran als francesos; allà van rebre els nens exiliats durant la guerra civil; allà es va concentrar la manifestació a favor de l'Estatut, i s'hi han celebrat mítings i homenatges. Allà passa la processó

dels Dolors i la del Nen Jesús, s'hi organitzen balls i s'hi fa cinema. Allà hi ha el nucli del barri vell, paradís del botiguer. I allà, per sobre de tot, s'hi ballen sardanes. La majoria d'aquests aspectes han tingut la seva expressió, més o menys afortunada, en la literatura, sobretot la ballada de sardanes. Així es comprova a les novel·les de Bertrana i de Planas, els personatges principals de les quals tenen casa, també, a la Plaça. “Car aquells arbres de la Plaça tranquil·la representaven la constància, la regularitat en la vida d'Antoni Carreres”, diu Planas; mentre que Bertrana recorda com “a la plaça de la vila hi havia un germà seu, un adroguer acreditat. Era amo de la casa on tenien la botiga...” Les cases “severes” de la Plaça són, en els pocs textos en què apareixen, símbol de dignitat social. En una d'aquestes cases, la que fa cantonada amb el carrer Mercadal, va

▲ Les voltes
de la Plaça Major

◀ L'Hotel
Mundial

Les voltes i els arbres

El primer impacte són les voltes. Les voltes, les arcades, són la Plaça. Ho són quasi tot. Unes altes, les altres no tant; unes polides i arreglades, les altres aspres i amb arrugues. N'hi ha que puguen amb corbes amples, regulars; altres que comencen rectes i es corben de sobte, com si els hagués vingut un rampell sobtat i dolorós. La gràcia de les voltes és precisament aquesta irregularitat, aquesta multiplicitat. És com si haguessin nascut pel seu compte, com si una poderosa vida mineral hagués criat els pilars i els arcs. Com si la pluja i el vent els haguessin alimentats.

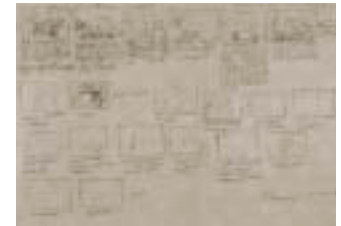
Els arbres ja són una altra cosa. El que més crida l'atenció d'ells és precisament la seva línia recta, la seva simètrica regularitat. Els arbres són l'element més viu de la Plaça, exceptuant els serenos, que encara ho són més. Els arbres tenen ànima; una ànima llarga i bonyeguda que s'escampa formant branques i fulles invisibles, que s'estira i es posa de puntetes buscant el camí del cel.

JAUME FARRIOL
Banyoles vora el llac

néixer Francesc Xavier Butinyà; una placa a la volta ens ho recorda.

A part de la lectura subjectiva que pugui haver-hi al darrera, en aquesta imatge de "dignitat" hi tenen molt a veure les voltes, que tant han extasiat a tots els visitants pel seu aire maternal: "Una tarda de gener, una tarda qualsevol (...) És una tarda de vent fred, que tot s'ho emporta, que escombra la gent dels carrers. A la Plaça no es veu ni una ànima: si, de tant en tant, passa algú, ho fa de pressa i buscant el recer de les voltes", llegim a *El cercle de foc*.

A la Plaça també hi havia, fins que s'esfondrà, el Cercle de Catòlics, amb el seu bar i el seu teatre, on

Decorats per a la Passió [de Joan de Palau]

es representaren els Pastorets i la Passió. La Passió de Banyoles és recent, de 1962, obra de Frederic Corominas, i duu per títol *Ecce-Homo. L'hora de Crist*. Fa anys que no es representa, tot el contrari que *Els Pastorets*, procedents d'Olot, amb el pompós títol *El nacimiento del Salvador o la redención del esclavo*, en la

Sardanes a Plaça

“A la Plaça fan ballades;
mare!, deixeu-m’hi anar...”

En el migdia de la Festa, els components de cinc cobles ocupen el seu lloc als entarimats. Una darrera l'altra, sense interval, cada coble executa una sardana. La Plaça bull de gent. Tot Banyoles hi és, i la gent de la contrada, i els qui vénen amb les cobles. Menestrals mudats, nois i noies lleugers de cames, pagesos amb barretina, dones del poble, vells i joves. Tothom s'uneix en la gran abraçada de la dansa. El sol tardorenc es filtra a través dels plàntans, i clapeja les rotllanes dels balladors (...) Tota la vila, talment serp encantada, acudeix on sona la tenora.

RAMON PLANAS
El cercle de foc

representació dels quals deu haver passat si no tot Banyoles, sí la meitat dels banyolins amb denominació d'origen. Segons Jaume Boix, “la gràcia de la nostra sarsuela pastoril està en els versos acartonats [...],

en un castellà arnat passat pel túrmix de la cantarella olotina-banyolina: els glopejàvem com si féssim gargar.” A final de la dècada dels vuitanta del 1900 es varen traduir al català en versió de Joan Solana, Josep Navarro i Xavier Xargay; encara es representen al Teatre Municipal. El Cercle de Catòlics va ser, durant molts anys, al carrer de l'Abeurador, on, com recorda Bertrana, “passaven tardes senceres amb el cap entre les mans, rumiant jugades, movent peces amb una parsimònia fetitxista, sentint com en el celobert cantaven els canaris del conserge i l'aigua del brollador degotava sobre les fulles virolades de les begònies. [...] El saló desmantellat amb el seu pilar de ferro al mig; les seves escasses taules de marbre llustrós i la seva grossa estampa al cromó de la Verge de Murillo a la paret, tenia l'estrany privilegi d'assenyalar el clergue.”

▲ Sardanes a Plaça

◀ Escena de la Passió

▼ Els Pastorets [de Joan de Palau]

El lector, assegut a la poltrona del Centre d'Estudis o al sofà de disseny de la Biblioteca, trobarà motius de reflexió en aquestes paraules de Salvador Oliva, dites en el pregó de la Festa Major de 1991: “Una ciutat és com una persona viva: el seu aspecte exterior no és sinó reflex de la seva vida interior. Quan dic ‘aspecte exterior’ no vull dir solament els carrers, les places i els edificis, sinó també totes les manifestacions externes de la vida col·lectiva. Una ciutat urbanísticament caòtica, una ciutat sense vida cultural sòlida, no pot ser sinó el reflex del caos intern i la pobresa cultural de la majoria de les vides individuals.”

Fins aquest moment, el lector d'aquest atlas haurà pogut seguir un itinerari ben definit. És fruit d'una vida cultural sòlida? Més aviat és fruit d'un procés històric sòlid: Banyoles ha estat vila abacial, i el desig d'alliberar-se dels privilegis de l'abat la va dur a créixer de manera racional fins arribar a la Plaça dels Turers que, com ja hem vist, és un centre d'expansió, d'extensió no sempre abastable. És ara una ciutat urbanísticament caòtica? No ben bé; a primer cop d'ull es veu perfectament l'ús de la racionalització en el trajecte dels carrers, però també, gratant-hi una mica, ens adonem que sovint els traçats dels carrers —o la manca de carrers o els carrers inacabats— són fruit més d'interessos personals que d'interessos col·lectius.

El lector d'aquest atlas s'adonarà que a partir d'aquí no hi haurà un itinerari físic ben definit, sinó que avançarà a saltets, amb un cert ordre i desconcert. És fruit això de la pobresa cultural de la majoria de les vides individuals? No ho creiem pas. Més aviat és fruit, una altra vegada, del procés històric que ha fet de Banyoles una ciutat abacial interessant que s'ha anat acostant amb ànim crematístic a l'estany o amb esperit mercantil al llarg dels recs. I sabem per experiència que ni una cosa ni

Un hort de Banyoles

l'altra són bones, en principi, per a l'afavoriment de la creació literària. Hi ha, a més, un altre fet que no es pot obviar: aquesta Banyoles, que Farriol anomena “la part alta” (que “té com a punt central la plaça dels Turers, d'on, en forma radial, surten els carrers Mossèn Cinto Verdaguer, Rotes, Álvarez de Castro, Alfons XII, que formen el canemàs damunt el qual s'entrecreuen els

▲ Banyoles a principi del segle XX

literari; n'havia donat més quan eren camps, els camps que descrivia Bertrana a *Nàufrags*: “Els arbres enjoiats de fullam, els marges verds espurnejants de floretes, les bardisses cobertes de móres i flairoses de xuclamels, els camps abrandats de roselles i potitzats de cap-blaus, els coneixia de cada estiu; mes la boirina de l'hivernada per on es filtra un sol pà·lid i tebi com la mà d'un donzella enamorada que acarona amb lentitud de convalescent; les vessants humides on es deixaten els tons carminosos de les rouredes mortes; la plana d'incertes llunyanies amb els seus refilets de calàndries, amb la seva calma de gestació, amb les seves clapas d'esperces verdejants com colossals maragdes, amb els seus rostolls enteranyinats i les seves terres llaurades, roges, calentes i fumoses com membres escorxats i palpitants...”

D'aquests camps en queden alguns horts, precisament en aquesta zona de la Banyoles alta que hem comentat. Una d'aquestes casetes amb hort, sembla que

La carretera

La tarda queia xafogosa i emboirada. La plana s'esfumava enllà d'enllà amb les seves rangleres de gravellons, els seus pollancre solitaris i les seves masies blanques. Les muntanyes perdien matisos i es convertien en una massa d'un blau apagat i brut, i entre muntanya i pla onejava un terror xorc i eixarreït, d'aspecte aclaparador, on groguejaven les floretes de perpetuïnes i brunzien les llagostes i els borinots.

La carretera, que en eixir de la vila, desapareixia sota un cordó de plàtans frondosos, anguillejava, després, blanca i nua, i es perdia en revolt darrera el pendís de la muntanya que com un esperó de navili tallava l'espai.

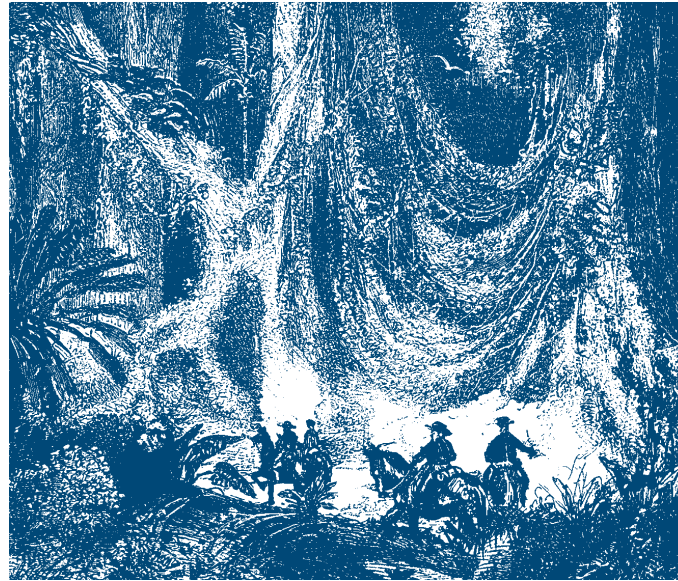
PRUDENCI BERTRANA
Nàufrags

al carrer de la Divina Pastora, però podria ser en qualsevol altre carrer, és la que té l'àvia Joana, a *Quin estiu!* de M. Lluïsa Geronès: “Totes les cases del carrer de l'àvia Joana tenien uns darreres molt llargs. Abans, sempre ens ho explicava, tots hi tenien el seu hortet. Amb el temps, alguns horts van passar a ser jardins, d'altres garatges, d'altres magatzems, d'altres van tenir menys sort amb els amos i estaven abandonats. Els veïns de l'àvia formaven un grup molt unit; tots havien anat mantenint el seu hortet i encara ara, mentre durava el bon temps, cada vespre jugaven una partida de cartes al costat de les tomateres o sota algun cirerer. Gairebé cada hortet tenia una estança al final; allà hi guardaven les aixades, els tràmeccs...” Uns horts semblants als que devia veure mossèn Joaquim a *Nàufrags*: “la llum agònica del sol daurava melangiosament els horts de la vila tancats per l'horitzó proper; olivars i masies, que es retallaven sobre una boira gris violeta, igual, pesant, monò-

tona, sense fondària, creuada seguidament per grans volades de pardals que passaven bronzents i xerraires.”

Algunes d'aquestes cases tenen entrada pel carrer de Mossèn Cinto Verdaguer, conegut popularment amb el nom de carrer Gran, on Salvador Oliva situa, a *Fugitius*, la farmàcia de l'oncle Artur, que acabarà regentant Clara Pubill, i la botiga i casa on està “ben instal·lada” la tia Clara. Clara i el narrador es veuen, a vegades, a prendre el te “a la plaça del Carme”, una plaça informe entre la plaça de les Rodes i l'estany —molt a prop d'on vivia el pintor Joan de Palau—, i que devia ser el camí que seguia Clara per anar a l'estany a llegir “aquella carta decisòria / que li borrava tot l'esglai”. En canvi Teresa, una de les protagonistes d'*El cercle de foc*, de Ramon Planas, que viu a la Plaça Major, per anar a l'estany “segueix per sota les voltes de la Plaça i, pel carrer Guimerà i el Passeig, va a parar a Guèmol. Allà s'atura un moment a contemplar l'esglesiola, i segueix camí. Lentament arriba a l'avinguda que mena a l'estany. De lluny n'albira l'aigua, lleument tenyida pel sol temorenc.” El carrer Guimerà va rebre tal nom el 1907, amb la presència de l'autor, que va ser-hi homenatjat. El Passeig fa referència al de la Indústria. A l'inici del Passeig hi ha la plaça del Doctor Rovira, un capellà que fou, durant la guerra del Francès, un intel·ligent i efectiu guerriller. Un romanç sobre la reconquesta del castell de Figueres el recorda: “la gran plaça de Figueres, / Espanya la va guanyar. / Un sacerdot de gran fama / fou qui manà l'acció, / que es diu doctor Rovira, / lleial i valent senyor.” El poeta local Joaquim Hostench també li dedicà un altisonant poema.

El Passeig de la Indústria, avui dia, acaba davant de la clínica Salus Infirmorum, descrita per Pla, i que fou, a principi dels anys 70 del 1900, un lloc on passaren diversos intel·lectuals catalans ja que hi residia Josep Maria Capdevila. Allí s'hi va trobar, casualment i des-

prés de molts anys sense veure's, amb Carles Soldevila, a qui acabaven d'ingressar. Era en una habitació de la primera planta, la de més cap al Sud. A la clínica no en queda cap record.

Pocs records queden també de la família Perpinyà, a no ser la plaça que en duu el nom, i que no es refereix a la població nord-catalana. La plaça va ser construïda en terrenys de la família Perpinyà. El matrimoni Llorenç Perpinyà-Victòria Pibernat va tenir tretze fills documentats, dels quals dos, Pau i Antoni, consten com uns dels amics banyolins de Mossèn Cinto. Antoni Perpinyà i Pibernat, escolapi, va viatjar a final del segle XIX a Cuba; d'aquest viatge en va sortir un llibre titulat *El Camagüey. Viajes pintorescos por el interior de Cuba y por sus costas con descripciones del país*. La plaça Perpinyà té l'encant que pot tenir un aparcament cèntric per a pocs cotxes, amb uns blocs de pisos, el garatge tancat dels autobusos de la Teisa i una sortida relativament perillosa al carrer Álvarez de Castro.

▲ Josep M. Capdevila

◀ “El Camagüey”

▼ Joaquim Hostench

Afortunadament, a la part sud, es conserva un edifici interessant de 1929, que dona nom a un bar que ha organitzat un premi de novel·la breu, guanyat, en les dues primeres convocatòries, per Miquel Aguirre i Josep Pastells. Com recorda en el poema *Passant per una plaça, a un vell amic**, del llibre *Una ombra a l'herba*, J. N. Santaaulàlia hi va viure de petit. És en aquesta plaça on aparca “el bus olímpic” que tant va impressionar el “fofo, baix i calb” oficinista immobiliari de l'article *Olimpic*, personatge que dina i sopa a can Banal, perquè “s'hi trobava bé” i “agraïa l'amabilitat dels amos i albirava un cert ambient familiar que, per a ell, era totalment desconegut fora dels àpats”.

Un altre dels amics, en aquest cas gironí, que va acompanyar Mossèn Cinto a la seva estada a la comarca, va ser Josep Franquet, autor d'un poema dedicat a

▼ La Llotja del Tint

Passant per una plaça, a un vell amic

Si tanco els ulls, puc veure encara
el cedre poderós, altíssim,
que ens vigilava des d'un vell jardí
que ja no hi és —igual que l'hort
des d'on un caquiler desafiava
els vents de la tardor, sense cap fulla,
però tot ple de càquils...

És estrany

que avui se m'apareguin, com fantasmes
vagant entre edificis que fa temps
van usurpar el seu lloc.

Les cases on vam néixer encara hi són.

Me les miro, i entre elles i els meus ulls
de seguida es restaura una vella coneixença.

El meu balcó, el terrat, l'escala
que vam pujar i baixar tantes vegades!

I tres portes més avall, a l'altra riba
d'un fris d'onades verdes, la finestra
de baix de casa teva, l'ampit amb deu rajoles
on sèiem tan sovint,

els peus penjant a un pam o dos de terra,
les cames primes i els genolls pelats.

J. N. SANTAULÀLIA
Una ombra a l'herba

la Font del Salt Dalmau, que ell anomena Sant Dalmau, i que es troba anant cap a Mata.

Un altre espai que hauria donat un cert joc literari, causat, en part, pel possiblement millor article d'An-

ton Maria Rigau i Rigau, *Les flaires del rec del Tint*, a *Gent i fets*, seria el “barri de Sant Pere, tal com era i vivia llavors”, que formaria part, estrictament parlant, de la Banyoles antiga. El periple que ens proposa Rigau és una mena de viatge proustià excessivament arrelat en el localisme i el tipisme. Comença amb la farmàcia Alsius, a l’inici del carrer de Girona, d’on és natural Pere Alsius i Torrent, estudiós de la història banyolina, descobridor de la mandíbula i ànima de la Renaixença a la comarca: el “bautisme intens de l’aiguanaf de can Fina. Tenia la sanitosa virtut de bandejar totes i cada una de les altres olors del barri. Amb la parsimònia ritual d’un antic monjo, quasi amb el misteri d’un alquimista medieval, el Sr. Pepet Alsius manipulava el vetust alambic”. Rigau visita la Llotja del Tint, edifici gòtic que va acollir algunes de les mostres d’art conceptual més interessants de la península per allà la dècada dels setanta del segle passat. Reviu la fetor de ruscla, pell i alum de les tines dels blanquers de la plaça Sant Pere, l’olor de xocolata d’un petit obrador a tocar del carrer Major, la del pa calent i el polsim de farinades del molí de la Victòria, i la de “la

◀ Narcís d’Ametller

▶ Una antiga botiga banyolina

fàbrica de fideus dels Hostenchs”, un dels conspicus representants de la qual fou el poeta Joaquim Hostench, també amic de Verdaguer i que va aplegar un conjunt de versos amb el títol d’*Esbarjos*, a més d’escriure la sarsuela *El sant de l’amo*. El rec del Tint —com tots els recs— discorria al descobert i a les seves vores es construïen rentadores on les mestresses de casa s’aplegaven a rentar roba, xerrar, xarfardejar i, pot-

La font de Sant Dalmau

Al bell redós d'una frescal clotada,
 d'hont solament s'ovira'l blau del cel,
 raja á doll la fonteta regalada
 pe'l ginester y'ls boixos rodejada,
 fentli l'aura d'ombrívol cobrecel.
 Aquell lloch es un niu de poèsia,
 es un oasis que donar pler al cor;
 quan crema'l sol los blats allá al mitjdia,
 cap més paratje al món desitjaría
 per passarhi las horas d'axardor.
 ¡Quin ben estar s'hi sent! L'espai omplena
 la flayre de frigola a mitj florí;
 respira bé'l pulmó, lliure de pena;
 calman lo cor plahers de tota mena,
 secretas emocions d'un goig diví.
 La cueta saltant pels brins de mata,
 picoteja becada pe'ls fillets;
 baixa'l riu impetuós formant cascata,
 desfentse l'aygua en regalimns de plata
 y en polsina lleugera á tots indrets.

JOSEP FRANQUET I SERRA
Banyoles, 18 de maig de 1890

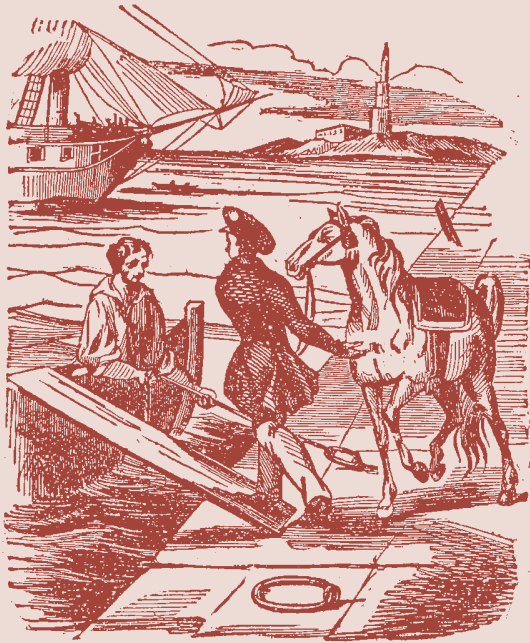
ser, cantar cançons que s'han oblidat. D'aquest espai digne d'un món literari no ens n'ha arribat ni la més lleu espurna.

Una mica més a l'est d'aquest barri, entre els carrers Constància —nom que defineix la insistència dels elements republicans de la vila—, Ametller i Abat Bonitus, es troba la casa pairal dels d'Ametller, família poderosa a la Banyoles dels segles XVIII i XIX, i que

dóna personatges com Josep Toribi d'Ametller o Narcís d'Ametller, que fou tinent general, defensor del castell de Figueres i autor de la novel·la *El monjo gris* i del llibret de l'òpera *El guerrillero*.

El lector, assegut a la poltrona o al sofà de disseny, buscarà més llibres i s'adonarà que hi ha textos d'un interès molt localista, potser històric o, almenys, costumista, però que aporten ben poca cosa a la literatura, ja no la catalana, sinó, fins i tot, cas que existeixi, a la banyolina: textos sobre barris com el Mas Palau i Canaletes, sobre algun carrer o alguna fonteta, sobre algun sant o alguna imatge religiosa, etc. Potser revisarà tot el que ha llegit i visitarà els espais que s'han comentat i comprendrà que tot allò que ha llegit no existeix ja, perquè són textos que parlen d'uns espais que s'han transformat de manera radical (Bertrana, Farriol) o són textos lírics, que remetent a un passat

Port de Ardenya

AHONT SE EMBARCA PARTINOBLÉS

personal de l'autor o a un món interior inassolible, tan inassolible com el somni que va tenir P. Rodríguez Caixàs, publicat a *El Bañolense* (29-VIII-1886) i recollit a *Escenes costumistes*: “Les cases tenien un color blanc puríssim, los carrers eren nets, sense pols ni fang [...] S’havien fet diferents passeigs i algunes bones plantades d’arbres permetien sortir de la vila en fresca sombra en les hores més fortes del sol. Les vores de l’estany eren un verdader jardí: un passeig ample, un moll perfecte [...] L’establiment [de la Font Pudosa] era nou, grandios, elegant, voltat de jardins i arbredes.

Llibrefers i impressors

Un viatge literari ha de tenir, forçosament, un paratge amè, un lloc on reposar i recuperar forces. A Banyoles, aquest recer ha estat, durant anys, la llibreria d’en Miquel Blanch, al carrer Alfons XII. Miquel Blanch era el llibreter apassionat, amant de la tertúlia i del consell, dat i rebut; era una persona culta, una de les vigues mestres del famós cineclub dels anys setanta i autor d’unes memòries, encara inèdites, que prometen ser sucoses. Jubilat, es va dedicar a escriure contes i obres teatrals, algunes de les quals es varen estrenar, i a recollir dades per a la història local, com ara uns textos i fotografies sobre els recs de Banyoles o un conjunt de fitxes que ell titulà *Escriptors, traductors i il·lustradors banyolins del segle XX*. Són 80 fitxes d’autors o llibres col·lectius, que recullen tota mena de temes: veterinària, agricultura, poesia, narrativa, història, teatre, pedagogia, viticultura, medicina...

Miquel Blanch, a més de llibreter, va ser impressor. La impremta, des del Quixot, sabem que és un oasi on els viatgers culturals trobem font per apaivagar la set. A Banyoles, a més dels tradicionals Mateu (Francesc Mateu i Vilardell va instal·lar la primera impremta al carrer Major el 1892) i Palmada, Antoni M. Rigau va recuperar la memòria d’un *Partinobles*, editat per un tal Jacint Sabater, romancista. També Narcís Teixidor, sastre i confiter, va fer imprimir, juntament amb un industrial paperer, una *Historia de la vida, hechos y astucias del rústico Bertoldo...* En el mateix article, Rigau encara recorda una truculent auca, editada a Logronyo, que explica com “En el pueblo de Bañolas, / provincia de Cataluña, / ha ido la Virgen del Carmen / a socorrer una niña, / cuando su pérvida madre / toma un cuchillo en la mano / y los brazos va a cortarle...” La raó de tal brutalitat és que la mare “toma relaciones con un hombre de la villa” i, com que la nena li fa nosa, “en secreto se conserva / querer tirarla a un estanque”.

En un quiosco molt bonic s’apostava una bona orquesta [...] En la població hi havia gas, aigua abundant i bona. [...] Ja teníem lo camí de ferro tan desitjat. [...] S’havien posat a Banyoles noves fàbriques i el tràfec era cada dia major, i fins teníem un tramvia, dos monuments començats i alguns ‘Recipientes urinarios’ per estrenar [...] Un cop de trompeta d’en Nan va despertar-me sobresaltat. Era una crida de manament [...] La contribució!”

Doncs, això: la Banyoles literària és un somni.

Irreal 🐟.

Els altres pobles de la comarca

EL PLA DE L'ESTANY té un nucli aglutinador, Banyoles, que manté un equilibri tan precari entre Girona, Olot i Figueres, que es troba amenaçada d'esdevenir una ciutat dormitori, sobretot des d'una perspectiva cultural i política. Ha estat —i continua essent— una comarca eminentment agrícola, una comarca per ser recorreguda en carro, com ens proposava Jaume Farriol en l'article *Evolucions tipogràfiques a l'entorn del tema Verges 50 de Lluís Llach*: “Els carros trontollaven pels camins i escrivien, / amb rodes breus, / el perfil d'una comarca: / de Crespià a Palol, de Mieres a Parets / —costers de Pujarnol i planes de Santa Llogaia—” No és difícil arribar a la conclusió, doncs, que si Banyoles aporta relativament poca cosa a la literatura, menys aportaran la resta de pobles de la comarca. No hi ha hagut poemes èpics o romanços que expliquin les gestes de tantes cases fortificades i castells com s'hi troben —sí hi ha llegendes populars—, no hi ha hagut novel·listes rurals que hagin buscat la quintaessència de la catalanitat simbòlica, no hi ha hagut lírics jocfloralescos que n'hagin cantat les virtuts dels paisatges i de les relíquies. Hi ha, en canvi, una marxa de 40 quilòmetres que ha estat especialment famosa i va servir d'inspiració per a un conte de Frederic Corominas; i escadussers i atractius esments detectables amb una bona dosi de paciència del lector.

▲ Ollers

▼ La Marxa dels 40 km

El municipi més extens i més empordanès de la comarca, Vilademuls, es troba a llevant. “La carretera llisca per un paisatge suau, format per petites valls, on discorren rieres mandroses i on els costers estan entapissats per un mosaic de camps i boscos: és el paisatge característic del sector de llevant del Pla de l'Estany [...] Aquí s'assenta Ollers”, així ho veu Rafel Ponsatí, que ha seguit les passes de Baldiri Reixac des de la Vall d'Aro fins a Ollers, on “tres edificacions formen el nucli de la parròquia: l'església, que queda empetitida

al costat de l'esvelt campanar; la rectoria, bonic edifici de grans proporcions, i Can Pardala, casa de pagès". J. N. Santaaulàlia el defineix com "un poblet de postal: tres teulades i un campanar, tot molt polit". En fou rector, de 1730 a 1781, mossèn Baldiri Reixac, autor

del reconegut *Instruccions per l'Ensenyança de minyons*. Adossada a la rectoria hi ha una casa construïda per ser escola. Una làpida recorda la seva tasca: "En aquesta casa, durant mitja centúria en el segle XVIII, Mossèn Baldiri Reixac, mestre de minyons, fou llum, exemple

Placa a Ollers

Galliners

i guia. Honor de la Pàtria.” Rafel Ponsatí fa un seguiment, preciosista i minuciós, pels espais on va viure el pedagog. Pertany també al municipi el poble d’Orfes; la carretera que ens hi porta la descriu Rigau: “El bosc arriba fins a la cuneta. Romanins, llentiscles, aritjols, roldó o roldor [...] Fonoll, farigola, espígol (barbaió, en diem a la comarca). Un brot a la boca ajuda a fer camí, diuen. Aquestes i d’altres plantes voregen la ruta, a l’abast de la mà. Arbres ben alts i gruixuts —pins sobretot— amb heures arrapades fins als cimals; algun roure força vell, un faig escadusser, un salze esgarriat que fa jugar les fulles blanquinoses contrastant amb el gris-verd de l’alzinar [...] A l’esquerra, el brancatge destaca sobre el cel empordanès, tan sovint ben blau, esbargit per la tramuntana.” Carles Fages de Climent esmenta Vilademuls —la baronia, o districte— a la seva *Balada del Sabater d’Ordis*: “Tot just som nats, solem tenir una estrella / que ens predestina amb espontani impuls. / I el seu districte fou Vilademuls, /

Esponellà

allargassat estoig de meravella.” Galliners apareix esmentat (“Alegra’t lloch de Gallinés”) en una *Comèdia famosa dels esposos Sant Julià i Santa Basilissa i de sos companys martiris*, datada el gener de 1752. El poble, segons Rigau, té “carrers estrets, amb baf de quadra, lògicament. Cantines estibades ens diuen que és un poble lleter; amb bon nombre de vaques selectes [...] Les cases solen ser de pedra tallada en carreus, de tipus sorrenc, treta de pedreres del mateix districte [...] Tot baixant, a l’esquerra, trobem l’església, encimbellada a mitja costa. [...] Actualment és una esvelta construcció del segle XVIII. La façana barroca no va ser acabada. El campanar és elegant, dintre la seva simplicitat.” Segons explica Anton M. Rigau, Antonio Machado i la seva mare, camí de l’exili, pernoctaren una o dues nits al mas Faixat, al terme de Vilafreser.

El poble d’Esponellà és vist per Rigau de la següent manera: “Pocs i curts són els carrers del poble. Però combinen la gràcia rural —alguns d’ells— amb

Serinyà

Sant Miquel de Campmajor

Can Porcioles de Crespià

un llis paviment urbà i, es pot dir que tots, amb el bon gust de les mestresses enamorades de les plantes i les flors. Hi ha racons que són veritables jardins.” Pel que fa al municipi, trobem una referència repetida en dos autors, Josep Pla i Joan Perucho. Ambdós, reconeguts gourmets, esmenten, lloant-lo, el restaurant de can Roca. Pla en lloa les truites de carbassó, mentre que a *Llibre de cavalleries* llegim: “Monsieur Serra dinà a cal Roca, a Esponellà, que era un establiment famós pels seus civets de llebre”. També en parla Mossèn Cinto al seu article *Roca pastora*: “Les aigües estancades de la font intermitent d’Esponellà semblen des d’ací la fulla d’una espasa que relleix a la claror de la lluna entre l’estany de Banyoles i el Fluvià.” És possible que es refereixi a l’estany intermitent d’Espolla i no d’Esponellà, descrit per Rigau com “el Clot d’Espolla”, estany intermitent que, quan revé, forma un rec cabdalós que s’estimba escumejant pel feréstec avenc de la Cascada de Martís, després de passar per sota un pont i prop

d’una creu molt antics”. Pertany al municipi d’Esponellà el poble de Centenys, on té residència el periodista i escriptor Xavier Moret.

Menys dades trobem a Crespià, d’on és originària la família de Porcioles, famosa per l’alcalde de Barcelona. Un avantpassat seu era un conspicu poeta de la renaixença local. Podríem esmentar un fragment dels goigs a Sant Grau, que en remarquen el seu caràcter de final de comarca: “De Baget, Begudà i Pera / en rebeu culte formal / prò el veïnat d’Entreperes / és el més solem-nial. / Crespià ben animat / avui entra en vostre nau...”

El municipi de Serinyà és conegut per les seves coves prehistòriques, a les quals el banyolí Frederic Corominas dedicà un poema. El periodista P. Rodríguez Caixàs li dedicà una de les seves *Escenes costumistes*: “I amunt, amunt fent via ja divisàrem les cases del poble i son campanar, que, com moltes coses del món, és apedaçat i ple de costures. Sa base bizantina porta un barret dels temps dels francesos.” De Serinyà era en

La vall de Sant Miquel

Així s'entra a la de Sant Miquel de Campmajor pel coll del Salt del Matxo (...) És una vall de masies escampades. No es pot dir que hi hagi una aglomeració municipal. El centre és l'església, naturalment romànica, al voltant de la qual hi ha dues o tres cases. Tots els altres habitatges són escampats. De seguida que el terreny és una mica pla, és admirablement cultivat: blat, civada, ordi, alfals, melca, mill, blat de moro, una o altra forma de remolatxa. Els terrenys són de secà, però comparats amb els de secà de l'Empordà, que a l'estiu queden arrasats, l'alfals i el blat de moro d'ací és més dens i més atapeït. Us vénen ganes d'acariciar aquestes herbes tan familiars. De vegades em miro aquests camps, sempre petits i amargenats. Les extensions llargues i amples no existeixen. Tot és limitat i enraonat. (...) Tota la part baixa i plana de l'espai és cultivada —i admirablement cultivada. No és pas una vall recta ni regular. És plena de giragonses, de sinuositats, d'entrades i sortides. Té una gran mobilitat. De vegades, un pujol es posa al mig de la vall com si volgués desorientar.

JOSEP PLA

Un petit món del Pirineu

Martirià Cervera i Porredón, nascut el 1885, caçador furtiu, oblidat si no fos perquè el Nobel més carpetovetònic de tots els carpetovetònics, Camilo José Cela, li dedicà l'article *El cazador de codornices*, recollit en el llibre *Café de artistas y otros cuentos*. A Serinyà tenen uns goigs a Sant Sebastià, que recorden la presència d'aquest sant a la comarca: "Fontcoberta, Usall, Porqueres, / també'l lloc d'Esponellà, / Centenys, Fares, Serinyà, / canten vostres meravelles..."

A prop de Serinyà, però al municipi de Porqueres, viu Carles Fontserè, memorialista, cartellista, pintor, a

Sant Miquel de Campmajor [de Ramon Prior]

qui, com recorda Marià Manent, varen visitar ell, el seu fill Albert i Josep Pla, que va lloar "el dinar, la casa i l'estudi d'en Fontserè". A tocar del seu habitatge es troba la urbanització de Caselles d'Avall, en una de les cases de la qual hi ha una piscina que inspirà un haikú a J. N. Santaaulàlia, publicat a *La llum dins l'aigua*. Al municipi de Porqueres pertany, també, Miànigues; ja n'hem parlat en un altre lloc d'aquest atlas. Aquí hi voldríem afegir, només, uns records de Joan Alavedra: "anàrem a la festa de Miànigues. Encantaven coques, aquells pans de pagès, rodons i plans de pasta tan gustosa. [...] I en l'era petita, rodona, de grans lloses gastades, hi ballaven sardanes. Quin ambient! El paller, les cases velles, les gallines."

El municipi de Sant Miquel de Campmajor, el més garrotxí de tots els de la comarca, és el que fins fa relativament poc tenia més pàgines dedicades. I no pensem en poemets com el de Josefina Vallhonrat i Costa dedicat al castell de Falgons, sinó en les pàgines que hi

Palol de Revardit

Cornellà de Terri

dedicà Josep Pla, sobretot en el seu *Mieres i la Garrotxa*, dins del volum 27 de les Obres Completes, *Un petit món del Pirineu*.^{*} Com sempre, Pla fa referències a la climatologia: “S’entra en una altra comarca, més aviat més silenciosa, més abrupta i probablement de més caràcter. En la canícula, Banyoles és un forn: a la vall, la temperatura és més suportable i l’aire és menys pesat. A l’hivern (...) a la vall de Sant Miquel ja no senten la tramuntana.” Pla parla de la història, del clima, de la vegetació, d’alguns personatges famosos, com el doctor Rovira, que ja hem esmentat quan ens trobàvem a la plaça que duu el seu nom a Banyoles. Pla també hi tracta el Collell i el Torn que, en l’actual divisió de comarques, pertanyen a la Garrotxa i no al Pla de l’Estany. Per Sant Miquel de Campmajor passà durant la guerra Llíster, segons llegim a *Soldados de Salamina*. En el municipi de Sant Miquel de Campmajor es troba el Bosc d’en Xicu, un bosc on l’artista Xicu Cabanes ha instal·lat tota una sèrie de potents

escultures i en el restaurant del qual es convoquen de manera periòdica tertúlies literàries i artístiques; també pels rodals té un bosc artístic en Barraca, pintor banyolí.

De Camós, només podem recordar que és on va néixer Maurici Duran, pagès i home de ràdio, a més de polític en temps franquistes, i autor de diversos llibres que parlen del món de la pagesia i recullen algunes de les seves intervencions radiofòniques. També podríem esmentar que la riera Matamós neix al municipi de Camós i segueix per Cornellà del Terri; a la riera li dedicà un poemeta el versificador i pescador banyolí Joaquim Hostench, publicat al seu únic llibre *Esbarjos*.

No seria estrany que Hostench hagués visitat alguna vegada el pintor Joan Llimona o alguns dels seus familiars al mas que havia comprat i restaurat a principi del segle XX a Fontcoberta, ca’n Oriol. Durant els anys 20 hi van fer estada pintors, crítics i escriptors. Dins l’àmbit comarcal, seria bo recordar el premi literari per

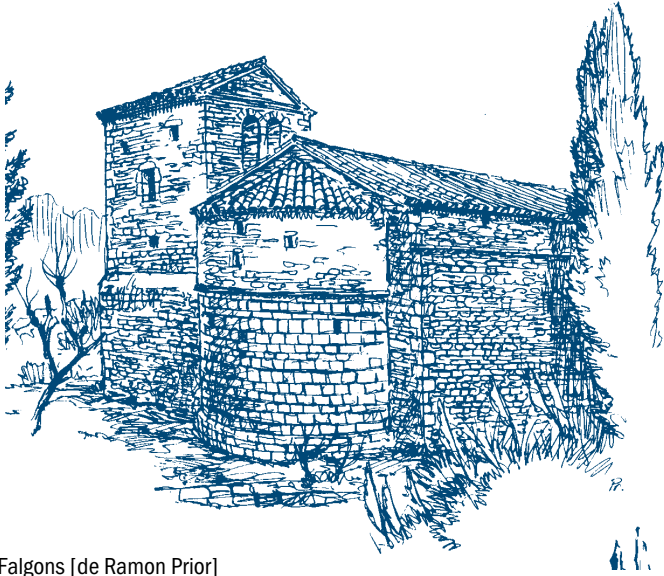
▲ Ca l'Oriol
de Fontcoberta

► Ca l'Oriol
[de Ramon Prior]

als escolars que rep el nom de “L'alzina reclamadora”. J. N. Santaaulàlia, excepcional observador i descriptor del paisatge, diu de la carretera que va de Fontcoberta a Vilavenut: “una graciosa ondulació de la terra; l'harmònica alternança de boscos i conreus; les feixes que s'esglaonen en un vessant; un mas a redós d'un alzinar; un parell de núvols immòbils i blanquíssims; una olivereda abandonada; un camp acabat de llaurar, amb els terrosos encara humits i llents, molt llent —com si el tractor hagués desenterrat la llum de la tardor.” Aquesta imatge final la tornem a trobar en un haikú: “Conduixo amb parsimònia per carreteres estretes i desertes, atent al paisatge tardoral: ondulacions suaus, boscos i conreus, feixes esglaonades, un mas a redós d'un alzinar, el petit poblet —només dues teulades i un campanar. // M'aturo vora un camp. Tot l'or de la tarda sembla acumular-se, rutilant, en la terra capgirada i humida. // En la llaurada, / el tractor desenterra / la llum d'octubre.”

De Borgonyà, només trobem una descripció de la central que va fer-ne a la *Revista de Girona* Xavier Xargay: “Encara ara, malgrat les aigües contaminades, la fetor colpidora i els nius de rates, té un encant especial: és un lloc recollit, perfectament abastable amb un cop d'ull i amb un girar lent, contingut del cap. L'aire és fresc, humitós. Els pollancre, arrengrerats, mantenen un aire de certa supèrbia efeminada, gens feréstega, que contrasta amb el brancatge xato i gruixut de les acàcies i els plàtans. El riu està enfaixat per les bardisses. L'aigua avança a un ritme regular, estrenyent-se; de cop l'aigua s'esvalota i cau formant tres cascades breus, coquetes, blanques entre els roquissars de pedra fosca i l'herbatge que neix d'un llarg abandó. Esquitxen, en el seu salt, una rentadora de pedra polida, de cantells esberlats, que té la brillantor de les coses velles i entranyables, sensació que es confirma en veure, darrera seu, una font petitona.”

Falgons [de Ramon Prior]

Un altre municipi que ha donat un cert joc literari, format, sobretot, per esments breus, és Palol de Revardit. Joan Perucho a *Llibre de cavalleries* en parla; les referències que en dona poden confondre's, tot i que sembla que el que busca Perucho és realitzar un *sfumato* que reafirmi el joc espai-temporal en què es desenvolupa la història. Així, del protagonista, Tomàs Çafont —o Safont— ens diu que “tenia un gran casa pairal a Banyoles, a Catalunya, amb mitja dotzena de gossos de raça.” Unes pàgines més endavant afirma que “Tomàs hagué d'aturar-se un parell d'hores a Banyoles, a la masia de Palol de Revardit, on donà les instruccions necessàries”. Més tard, mentre Tomàs es troba a la galera cap a Messina, “més enllà de la distància i del temps, apareixia, llavors, la corba suau d'un pujol amb la tofa de l'arbre preferit, i la blanca tanca de l'estable sota les fulles de les moreres i els pebrers.” A continuació descriu el casalot, que és a Palol de Revardit, des d'on no es pot veure l'estany, tal com s'hi afir-

El Mas de la Casa Nova

Cruzaron un campo abierto y sin cultivar y se detuvieron a la orilla del bosque, justo donde el camino se adelgazaba en un angosto sendero; el hombre le dijo entonces que al final de ese sendero se hallaba el Mas de la Casa Nova. (...) Sánchez Mazas se internó por un bosque de hayas, encina y robles altísimos que apenas dejaban penetrar el sol y se hacía más espeso e intrincado a medida que el sendero bajaba por la ladera de la colina, (...) desembocó en un claro en el que se erguía el Mas de la Casa Nova. Era una masía de dos plantas, de piedra, con un pozo artesiano y un gran portón de madera; una vez se hubo cerciorado de que llevaba mucho tiempo deshabitada, Sánchez Mazas pensó en forzar la entrada e instalarse en ella, pero tras un momento de reflexión optó por seguir las instrucciones del padre de María Ferré y buscar el prado que éste le había aconsejado. Lo encontró muy cerca, nada más cruzar el lecho profundo, pedregoso y sin agua de un arroyo bordeado de álamos, y se tumbó allí, entre la alta hierba, bajo el cielo despejado y ejemplarmente azul y el sol deslumbrante que entibiaba el aire frío e inmóvil de la mañana, y aunque tenía todos los huesos molidos y una fatiga sin fin le cerraba los párpados, por vez primera en mucho tiempo se sintió seguro y casi feliz, reconciliado con la realidad (...)

JAVIER CERCAS

Soldados de Salamina

ma: “Hi havia tres graons davant la porta d'entrada i, en el vestíbul, la fornícula amb la imatge barroca de la Mare de Déu del Mont. El servei dormia encara, així com els sis gossos de Tomàs. (...) També s'entreveia el llac i el corral de can Morgat, el qui foragità els bous i l'arada abans de la miraculosa inundació. Tot esdevenia ingràvid, sense pes, amb una rara punta de malen-

Gení coneguda

Javier Cercas, amb *Soldados de Salamina* i amb el seu concepte de novel·la, ha fet possible que un grup de persones de la comarca, perfectament reals, hagin esdevingut, per obra i gràcia del “relato real”, personatges ficticis. Hi reviu els “amigos del bosque”, que varen ajudar Sánchez Mazas a les acaballes de la guerra civil: Pere i Joaquim Figueras Bahí, Daniel Angelats Dilmé i Maria Ferré. De Pere Figueras, en coneixem l'expedient: “era natural de Sant Andreu del Terri, un municipio asimilado con el tiempo a Cornellà de Terri. Que era agricultor y soltero. Que contaba veinticinco años.” Més endavant Cercas trobarà l'altre Figueras i Maria Ferré: “Figueras era alto y fornido, de aire casi juvenil —camisa a cuadros, gorra de marinero, tejanos desgastados—, un hombre viajado y provisto de una desaforada vitalidad y una conversación erupcionada de gestos, exclamaciones y risotadas; María Ferré, que, según me dijo más tarde Jaime Angelats, había tenido la coquetería de ir al peluquero antes de recibirme en su casa de Cornellà de Terri —una casa que había sido en tiempos el bar y la tienda de ultramarinos del pueblo, y que aún conservaba a la entrada, casi como reliquias, un mostrador de mármol y

una romana—, era mínima y dulce, digresiva, de ojos alternativamente maliciosos y humedecidos por su incapacidad para sortear las trampas que en el curso del relato le tendía la nostalgia.” Angelats és qui dóna al narrador el títol del llibre: “era un hombre moroso y disminuido, cuyos gestos, de una solemnidad casi abacial, contrastaban con la inocencia pueril de muchas de sus observaciones y con la despaciosa humildad de su talante de pequeño empresario catalán.”

També hi apareixen els informadors, el fill d'en Pere, en Jaume Figueras: “un hombre macizo y cargado de hombros, de unos cincuenta y pico años, de pelo ensortijado, de ojos profundos y azules, de modesta sonrisa rural.” I en Miquel Aguirre: “un individuo bajo, cuadrado y moreno, con gafas, con una carpeta roja bajo el brazo; una barba de tres días y una perilla de malvado parecían comerle la cara. [...] un individuo jovenísimo y de aire resacoso (o quizás excéntrico), coneixedor de la guerra civil a la comarca, secretari de l'ajuntament de Banyoles per amistat amb l'alcalde, “un amigote”, anticlerical, independentista i gran menjador de tendències pantagruèliques.

▼ Rodatge de
“Soldados de Salamina”
a Banyoles

conia...” Tomàs pot, perfectament, barrejar dues imatges allunyades en l'espai en un sol pla. A Palol de Revardit, a prop del cementiri, s'ha preservat un pou de glaç “trobat a peu de carretera” que ha inspirat a Susanna Rafart el poema inicial i el títol del llibre *Pou de glaç*, a més d'un “locus amoenus” a la *Revista de Girona*. Anys abans, la Banyeta havia inspirat un poema a José Corredor-Matheos que començava: “Un camino asfaltado. / Baches. Manchas de aceite. / Bordes carcomidos. / Olor de estiércol.”

L'historiador Jaume Portella, en el seu llibre sobre Cornellà de Terri, publicat als *Quaderns de la Revista de Girona*, recupera els versos satírics i descriptius d'en Joan Matamala, en Pedrera de Mata, i els goigs de Sant Roc. En la monumental *Quinze generacions d'una família catalana*, de Martí de Riquer, surt de fons un

noble de Pujals dels Cavallers que s'afanya a resoldre plets a Barcelona.

Palol de Revardit i Cornellà de Terri són l'escenari on transcorre part de l'odissea de Sánchez Mazas, escapat d'un afusellament massiu al santuari del Collell a les acaballes de la guerra, odissea narrada per Javier Cercas a la novel·la *Soldados de Salamina*.* “Can Borrell era una masía situada en el término municipal de Palol de Revardit; Can Pigem estaba en Cornellà de Terri; el mas de la Casa Nova estaba entre los dos pueblos y en medio del bosque. Can Borrell estaba deshabitada, pero no en ruinas, igual que Can Pigem; el Mas de la Casa Nova estaba deshabitado y en ruinas. Sesenta años atrás habrían sido sin duda tres casas muy distintas, pero el tiempo las había igualado, y su aire común de desamparo, de esqueletos de piedra entre cuyos costillares des-

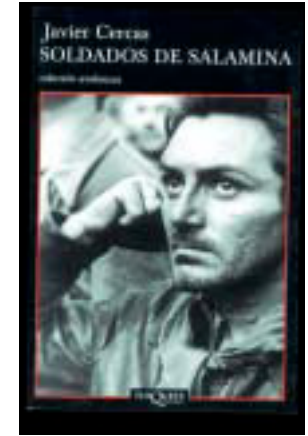

El Mas de la Casa Nova

carnados gime el viento en las tardes de otoño, no contenía una sola sugestión de que alguien, alguna vez, hubiera vivido en ellas.” La història i la guerra van fer que els fets passessin a la comarca; però en realitat el tema transcendeix l'àmbit local, la novel·la alça el vol per parlar-nos d'uns temes que afecten tothom, fins i tot aquells francesos que desfilen per una plaça de Dijon i que no saben que deuen les seves vides a un pobre vell, granític, desfet, arraconat en un asil. Un dels temes del llibre —potser el més important— és que hi haurà sempre “ese pelotón de soldados que a última hora siempre ha salvado la civilización”, escamot format per pitonises primàries com la Conchi, la nòvia del narrador, o com Miralles, el vertader heroi, o com “los amigos del bosque” —germans Figueras, l'Angelats, la Maria Ferré—. El llibre és també la història d'en Cercas, un periodista frustrat i perdedor, que aconsegueix surar en aquest món oblidatís gràcies a la presència i empenta de la vulgar Conchi. És la història de Miralles, un torner de Terras-

sa, que fa totes les guerres que es poden fer per aixecar una bandera que no representa cap país, sinó la llibertat de tots. És la història de “los amigos del bosque”, uns nois que volen deixar enrera una guerra provocada, entre d'altres, per un personatge a qui acabaran salvant la vida. I, per últim, és la història de Sánchez Mazas, un dels primers falangistes, responsable directe de la guerra civil, una de les poques persones que “mereció que le fusilaran”, personatge que motiva el “relato real” i que ocupa bona part de les seves pàgines, tot i ser un dels pocs personatges que no formen part de l'escamot dels soldats de Salamina, personatge que, sentint-se mitjanament segur al Mas de la Casa Nova, recita “unos versos que ni siquiera recordaba haber leído”, uns versos que molts poetes locals i mals poetes foranis s'han cregut i han considerat suficient motiu per fer poesia, sense adonar-se que la literatura va més enllà de l'elemental sentiment que desperta l'estany i els seus entorns, uns versos anglesos que diuen “Do not move / Let the wind speak / That is paradise.”

El lector de la Biblioteca pública de Banyoles tancarà el llibre d'en Javier Cercas. El lector revisarà tot el que ha llegit i comprendrà que Banyoles —com la vida— és una comarca de pas, humanament mesurable, una comarca on la història i l'art eren vius i ara es troben en un precari equilibri de supervivència entre d'altres comarques més puixants, una comarca poc literària. Una comarca que, com diu J. N. Santaaulàlia, “no ha estat devastada per l'home, encara”; tot i que el lector ja sap que la majoria d'elements que varen ser motius literaris han desaparegut o han canviat de manera radical. I després d'aquestes reflexions, potser el lector recordarà un vers de Ponç Pons que complementa els versos anglesos i relativitza la opinió que molts comarcans tenen del seu terror: “Ja l'últim paradís és la lectura”. 🐼

Bibliografia

- AGUIRRE, Miquel; RUSTULLET, Miquel (eds.), *Records en positiu. Memòria fotogràfica del Pla de l'Estany*, Consell Comarcal del Pla de l'Estany, Banyoles, 1996.
- ALAVEDRA, Joan, "Resum del pregó de Festa Major de 1964", a *Horizontes*, 249-250, Banyoles, octubre de 1965.
- ALSIUS I TORRENT, Pere, *Ensaig històric de la vila de Banyoles*, Estampa de F. Mateu, Banyoles, 1895.
- ANGELATS, Rafael, "Olor de Sardanes, olor de festa casolana", a *Cartipàs de la Festa Major*, 1997, Ajuntament de Banyoles, 1997.
- ANÒNIM, "A la Font del Vilar", a *Cartipàs de la Festa Major*, 1956, Ajuntament de Banyoles, 1956.
- ANÒNIM, "Comentaris a fotografies", a *Cartipàs de Festa Major*, 1970, Ajuntament de Banyoles, 1970.
- ARAGÓ, Narcís-Jordi; CASERO, Just Manuel; GUILLAMET, Jaume; PUJADES, Pere, *Girona grisa i negra*, Ed. 62, Barcelona, 1972.
- ARAGÓ, Narcís-Jordi, "L'Estany, entre Verdaguer i Obres Públiques", dins *Papers de butxaca*, Col·lecció Josep Pla, 3; Diputació de Girona - Punt Diari, Girona, 1986.
- ARGULLOL, Rafael, "Esperando a los bárbaros", a *El País*, 15 d'octubre de 2000.
- BERTRANA, Prudenci, *Nàufrags*, Ed. 62, Barcelona, 1986.
- BOIX I ANGELATS, Jaume, "Pregó de la Festa Major, 2000"; a *Cartipàs de la Festa Major*, 2001, Ajuntament de Banyoles, octubre de 2001.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, "Una excursió forçosa", a *Records d'un excursionista*, Impremta "La Renaixansa", Barcelona, 1887.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, *Lena*, Aj. de Banyoles, Banyoles, 1991.
- BOSCH I JOVÉ, Miquel, "Poemet cordial", dins *Jocs Florals de Banyoles de 1948*, Banyoles 1949.
- BRUNET, Manuel, "Meditación lacustre", a *Horizontes*, 10, Banyoles, octubre de 1946.
- BUTINYÀ Y HOSPITAL, Francesc Xavier, "Pròleg" a *La venjança del martre*, Barcelona, 1871.
- BUTINYÀ, Júlia, *Estudio histórico-literario de F. X. Butinyà y Hospital*, Universitat de Barcelona, 1978.
- CARRERAS, Joan; PRATS, Modest, *Verdaguer a la Mare de Déu del Mont*, Ed. del Pèl, Girona, 1984.
- CELA, Camilo José, "El cazador de codornices", dins *café de Artistas y otros cuentos*, Biblioteca TVE-Salvat, 6, Barcelona, 1970.
- CERCAS, Javier, *Soldados de Salamina*, Tusquets Editores, Barcelona 2001.
- COLOM, Margarita, "El misteri del llac", dins *Girona ciutat submergida*, Ed. Llibres del segle, 1995.
- COMA, Miquel; GRATACÓS, Joan, *L'Estany de Banyoles*, Diputació de Girona, Girona, 1991.
- COMADIRA, Narcís, "Cançó provinciana", dins *Papers privats*, Ed. Eler, Barcelona, 1969.
- COMADIRA, Narcís, "Dificultats d'ofici", dins *Amic de plor... a La llibertat i el terror*, Ed. 62, Barcelona, 1981.
- COMADIRA, Narcís, "De Divina proportione", dins *Lírica lleugera*, Ed. 62-Empúries, Barcelona, 2000.
- COMADIRA, Narcís, "Només de nom", dins *Lírica lleugera*, Ed. 62-Empúries, Barcelona, 2000.
- CONSTANS I SERRATS, Lluís, *Rondalles*, Monografies del Centre d'Estudis Comarcals, Banyoles, 1981.
- COROMINAS, Frederic, "El carrer de l'Abeurador", a *Cartipàs de Festa Major*, 1968, Ajuntament de Banyoles, 1968.
- COROMINAS, Frederic, "Dos poemes als capgrossos. L'Ardit Cavaller i en Verruga", a *Horizontes*, 418-419, Banyoles, octubre, 1973.
- COROMINAS, Frederic, "El primer poblat (A les coves de Serinyà)", a *Cartipàs de Festa Major*, 1973, Ajuntament de Banyoles, 1973.
- COROMINAS, Frederic, "El Mirador del Centre", a *Horizontes*, 466, Banyoles, novembre de 1975.
- COROMINAS, Frederic, "L'hora", dins *La davallada i altres narracions*, Ed. de l'autor, Banyoles, 1980.
- COROMINAS, Frederic, "Albada vora el llac", a *Revista de Banyoles*, 616-617, octubre de 1982.

- COROMINAS, Frederic, "L'hora s'afina", dins GRATACÓS, Joan, *Antologia de l'estany*, Ajuntament de Banyoles, 1989.
- COROMINAS, Frederic, "La carpa", dins GRATACÓS, Joan, *Antologia de l'estany*, Ajuntament de Banyoles, 1989.
- COROMINAS, Neus, *El meu llac, el meu poble*, dins *L'àlber i els camins*, Ed. de l'autora, Ripoll, 1977.
- COROMINAS, Neus, "Era la festa plena...", dins *Paradís d'artifici*, Ed. de l'autora, Ripoll, 1985.
- COROMINAS, Neus, *Viure presències*, Ed. Maideu, Ripoll, 1988.
- COROMINES, Candi, "A la bona memòria de D. Pere Alsius", a *La Gazeta Banyolina*, 28 de novembre de 1915.
- COTS I MONER, Jordi, "Tot s'acosta per jo comprendre...", dins *D'allà on ve la veu*, Ed. Proa, Barcelona, 1958.
- ELÍAS, Jordi, a *Horizontes*, 242, Banyoles, juny de 1965.
- ELÍAS, Jordi, "El llac de Banyoles", a *Horizontes*, 249-250, Banyoles, octubre de 1965.
- ELÍAS, Jordi, "Descobriments de Banyoles", a *Horizontes*, 257, Banyoles, gener de 1966.
- ESPINÀS, Josep M., "L'Estany i l'art", dins *Ciutats de Catalunya*, Vol. II. Ed. Selecta, Barcelona, 1958.
- FAGES DE CLIMENT, Carles, *Balada del Sabater d'Ordis*, Ed. Pèrgamo, Olot, 1970.
- FAGES DE CLIMENT, Carles, "Festeig vora el llac de Banyoles", dins GRATACÓS, Joan, *Antologia de l'estany*, Ajuntament de Banyoles, 1989.
- FARRIOL, Jaume, *Banyoles vora el llac*, Ed. Selecta, Barcelona, 1966.
- FARRIOL, Jaume, "Nocturn il·luminat", a *Horizontes*, 336, Banyoles, octubre de 1969.
- FARRIOL, Jaume, "L'estany a apunts", dins *Cartipàs de Festa Major*, 1976, Ajuntament de Banyoles, 1976.
- FARRIOL, Jaume, "Banyoles, com un retaule", a *Cartipàs de Festa Major*, 1978, Ajuntament de Banyoles, 1978.
- FARRIOL, Jaume, "Evolucions tipogràfiques a l'entorn del tema VERGES 50, de Lluís Llach", a *Revista de Banyoles*, 598-599, octubre de 1981.
- FARRIOL, Jaume, "El meu carrer", dins *Batenvic (Banyoles-Vall del Tenes i viceversa)*, Ajuntament de Banyoles, Banyoles, 1990.
- FARRIOL, Jaume, *El Punt Diari*, abril de 1993.
- FARRIOL, Jaume, "Pròleg" a FÀBREGA, Jaume, *El Pla de l'Estany*, Ed. Disseny Cultural, Barcelona, 1993.
- FOLCH I TORRAS, Joaquim, *Gaset de les arts*, 45; Barcelona, 1926.
- FONALLERAS, Josep M., "Olímpic", a *Un sofà a la riba*, Ed. Periòdiques de les Comarques Gironines, S. A., Girona, 1987.
- FONALLERAS, Josep M., "Tarda plàcida", a *Un sofà a la riba*, Ed. Periòdiques de les Comarques Gironines, S. A., Girona, 1987.
- FONALLERAS, Josep M., *La millor guerra del món*, Ed. 62, Barcelona, 1998.
- FRANQUET I SERRA, Joseph, "La font de Sant Dalmau", dins *Calendari-guia de Banyoles y sa comarca*, Ed. La Renaxensa, Barcelona, 1890.
- GARCÉS, Tomàs, *Dietari tardà*, citat a *Horizontes*, 442-443, Banyoles, octubre 1974.
- GEIS, Camil, "El pollanc i l'estany", dins GRATACÓS, Joan, *Antologia de l'estany*, Ajuntament de Banyoles, 1989.
- GERONÈS, Maria Lluïsa, *Quin estiu!*, Ed. Cruïlla, Barcelona, 1994.
- GERONÈS, Maria Lluïsa, "Olors de festa", a *Cartipàs de Festa Major*, 1997, Ajuntament de Banyoles, 1997.
- GRATACÓS, Joan (ed.), *Antologia de l'estany*, Ajuntament de Banyoles, Banyoles, 1989.
- GUERAU DE LIOST, (Jaume Bofill i Mates), "Trinitat page-sa", dins *Antologia*, Ed. Proa, Barcelona, 1980.
- HOSTENCH, Joaquim, "Les Aloges de les Estunes", dins *Calendari-guia de Banyolas y sa comarca*, Ed. La Renaxensa, Barcelona, 1890.
- HOSTENCH, Joaquim, "Al Matamós", dins *Esbarjos*, Banyoles, 1933.
- HOSTENCH, Joaquim, "Els d'en Rovira", dins *Esbarjos*, Banyoles, 1933.
- HOSTENCH, Joaquim, "Planys d'un ànec", a *Horizontes*, 271, Banyoles, octubre, 1966.
- ISERN DALMAU, Eusebi, *Solada de contes*, Ed. de l'autor, Barcelona, 1980.
- Jocs Florals de Banyoles de 1948*, Banyoles, 1949.
- LARGO CABALLERO, Francisco, *Mis recuerdos*, Ediciones Unidas, S. A. Mèxic, 1976.
- LLACH I ESTANYOL, Martirià, "Poemes", a *Cartipàs de Festa Major*, 1984, Ajuntament de Banyoles, 1984.
- LLOPIS, Rodolfo, "Llopis, memorias polítiques", a *Historia* 16, 1, maig 1976.
- M., "Gregueries banyolines", a *Horizontes*, 123, Banyoles, agost de 1956.
- MANENT, Marià, *Dietari dispers (1918-1984)*, Ed. 62, Barcelona, 1995.
- MARAGALL, Joan, "Nyerros i cadells", a *Obres completes*, vol. 2, Ed. Selecta, Barcelona, 1981.
- MARTÍ I SALÓ, Lluís, *La Puda i el seu balneari*, Ed. de l'autor, Banyoles, 2001.
- MONCERDÀ DE MACIÀ, Dolores, "A Banyoles", dins *Calendari-guia de Banyolas y sa comarca*, Ed. La Renaxensa, Barcelona, 1890.

- MONCERDÀ DE MACIÀ, Dolors, "Aplech a les Estunes", dins *Calendari-guia de Banyoles y sa comarca*, Ed. La Renaxensa, Barcelona, 1890
- MUNTANER, Ramon, *Crònica*, Ed. 62, Barcelona, 1979.
- NAVARRO, Josep, "Comentari a 'A mos amics de Banyoles', de Mossèn Cinto", a *Revista de Banyoles*, 648-649, octubre de 1984.
- NAVARRO, Josep, "Pessebre vivent", a *Revista de Banyoles*, 651, desembre de 1984.
- OLIVA, Salvador, *Mètrica catalana*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1980.
- OLIVA, Salvador, "Balada de la Clara Pubill", dins *El somriure del tigre*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1986.
- OLIVA, Salvador, "Botiga", dins *Retalls de sastre*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1988.
- OLIVA, Salvador, "Desfasament", dins *Retalls de sastre*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1988.
- OLIVA, Salvador, "Elegia a l'estany", dins *Retalls de sastre*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1988.
- OLIVA, Salvador, "Insistència del morts", dins *Retalls de sastre*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1988.
- OLIVA, Salvador, "Menissectomia", dins *Retalls de sastre*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1988.
- OLIVA, Salvador, "Nocturn", dins *Retalls de sastre*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1988.
- OLIVA, Salvador, "L'Estany com a objectiu de l'art", dins COMA-GRATACÓS, *L'estany de Banyoles*, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 1991.
- OLIVA, Salvador, "Pregó de Festa Major 1990", a *Cartipàs de Festa Major, 1991*, Ajuntament de Banyoles, 1991.
- OLIVA, Salvador, *Fugitiu*, Ed. Quaderns Crema, 37, Barcelona, 1994.
- OLIVAS I COLL, Joan, "La Mariona de la Colònia", a *Horizontes*, 464-465, Banyoles, octubre de 1975.
- OLIVAS I COLL, Joan, "Pregó de la Festa Major, 1993", a *Cartipàs de la Festa Major, 1994*, Ajuntament de Banyoles, 1994.
- OLLER, Narcís, "L'Urgell", dins *Prosa vària*, a *Obres completes, II*, Ed. Selecta, Barcelona, 1985.
- PALAU, Joan de, "Entrevista", a *Revista de Banyoles*, 610, maig de 1982.
- PERUCHO, Joan, "Homenatge a Renoir", dins *Roses, diables i somriures*, Ed. Destino, Barcelona, 1965.
- PERUCHO, Joan, "Anna Febrer o un vague murmurí damunt l'aigua allà on comença o s'acaba la poesia", dins *Històries apòcrifes*, Ed. 62, Barcelona, 1974.
- PERUCHO, Joan, *Les històries naturals*, Ed. 62, Barcelona, 1983.
- PERUCHO, Joan, *Llibre de Cavalleries*, Ed. 62, Barcelona, 1985.
- PERUCHO, Joan, *Els jardins de la malenconia*, Ed. 62, Barcelona, 1992.
- PERUCHO, Joan, "Paisatge lacustre a la gramola", dins *Obres completes, Poesia, Vol. 8*, Ed. 62, Barcelona, 1996.
- PERUCHO, Joan, *Nani i els itineraris de la zoologia fantàstica*, Ed. Cruïlla, Barcelona, 2000.
- PITA DA VEIGA, Ramon, "Pregó de Festa Major de 1975", a *Cartipàs de Festa Major, 1976*, Ajuntament de Banyoles, 1976.
- PLA, Josep, *Viatge a la Catalunya vella, OC 9*, Ed. Destino, Barcelona, 1968.
- PLA, Josep, *Un petit món del Pirineu, OC 27*, Ed. Destino, Barcelona, 1974.
- PLANAS, Ramon, *El cercle de foc*, Ed. Selecta, Barcelona, 1952.
- PONS, Ponç, "De nit, a Bath", dins *On s'acaba el sender*, Ed. 62, Barcelona, 1995.
- PONSATÍ, Rafel, *Seguint les passes de Baldiri Reixac, Itinerari pels indrets on va viure*, Ed. Lleure / Fundació Jaume I, Girona, 2000.
- PONT, Manuel, "Tríptic de l'estany", a *Horizontes*, 121, Banyoles, juny de 1956.
- PONT, Manuel, "A l'estany pels seus cignes", a *Horizontes*, 123, Banyoles, agost de 1956.
- PONT, Manuel, "Digue la barca...", a *Horizontes*, 150, Banyoles, novembre de 1959.
- PORTELLA I COMAS, Jaume, *Cornellà de Terri*, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 1985.
- PRAT I HOSTENCH, Marià, "In Memòriam, (Als naufrags de l'estany, en llur aniversari)", a GRATACÓS, J., *Antologia de l'estany*, Ajuntament de Banyoles, 1989.
- PRATS, Modest, "La il·lusionada aventura", a *Horizontes*, 187, Banyoles, juliol-agost de 1962.
- RAFART, Susanna, "La plaça ullada d'arcs...", dins *Reflexió de la llum*, Ed. Columna, Barcelona, 1999.
- RAFART, Susanna, "Pous de glaç a Palol de Revardit", a *Revista de Girona*, 214, setembre-octubre 2002.
- RAFART, Susanna, *Pou de glaç*, Ed. Proa, Barcelona, 2002.
- RIBOT, Pere, "L'Estany de Banyoles", a *Revista de Banyoles*, 616-617, octubre de 1982.
- RIGAU I RIGAU Antoni M.; GIMFERRER, Jordi, *El pintor Pigem i la seva època a la comarca de Banyoles (1862-1946)*, Carles Vallès Ed., Figueres, 1987.
- RIGAU I RIGAU, Antoni M., "D'Ors a la Puda", dins *Gent i fets*, Ajuntament de Banyoles, Banyoles, 1988.

- RIGAU I RIGAU, Antoni M., "Història d'una pesquera i un cònsol rus", dins *Gent i fets*, Ajuntament de Banyoles, Banyoles, 1988.
- RIGAU I RIGAU, Antoni M., "Les flaires del rec del Tint", dins *Gent i fets*, Ajuntament de Banyoles, Banyoles, 1988.
- RIGAU I RIGAU, Antoni M., "Trilogia lacustre", dins GRACACÓS, Joan, *Antologia de l'estany*, Ajuntament de Banyoles, 1989.
- RIGAU I RIGAU, Antoni M., *El teixit de la memòria*, A cura de Jordi Gallofré, Banyoles, 2001.
- RIGAU I RIGAU, Antoni M., "El cavaller Partinoples i dues històries més", a *El teixit de la memòria*, A cura de Jordi Gallofré, Banyoles, 2001.
- RIGAU I RIGAU, Antoni M., "El Lenin espanyol a Banyoles", a *El teixit de la memòria*, A cura de Jordi Gallofré, Banyoles, 2001.
- RIGAU I RIGAU, Antoni M., "Esponellà", a *El teixit de la memòria*, A cura de Jordi Gallofré, Banyoles, 2001.
- RIGAU I RIGAU, Antoni M., "Galliners", a *El teixit de la memòria*, A cura de Jordi Gallofré, Banyoles, 2001.
- RIGAU I RIGAU, Antoni M., "Orfes", a *El teixit de la memòria*, A cura de Jordi Gallofré, Banyoles, 2001.
- RIQUER, Martí de, *Quinze generacions d'una família catalana*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona.
- RODRÍGUEZ CAIXÀS, P., "A Serinyà", dins *Escenes costumistes*, Ajuntament de Banyoles, Banyoles, 1988.
- RODRÍGUEZ CAIXÀS, P., "Somni", dins *Escenes costumistes*, Ajuntament de Banyoles, Banyoles, 1988.
- RUIZ ZAFÓN, Carlos, *La Sombra del Viento*, Ed. Planeta, Barcelona, 2001.
- RUSIÑOL, Santiago, *El pintor de miracles*, a *El titella pròdig i altres obres*, Ed. Lumen, Barcelona, 1982.
- SANTAEULÀLIA, J. N., "Capvespre", dins *Memòria de la carn*, Ed. Columna, Barcelona, 1987.
- SANTAEULÀLIA, J. N., "Estany", dins *Memòria de la carn*, Ed. Columna, Barcelona, 1987.
- SANTAEULÀLIA, J. N., "Natura morta", dins GRACACÓS, J., *Antologia de l'estany*, Ajuntament de Banyoles, 1989.
- SANTAEULÀLIA, J. N., "Gori", dins *Objectes perduts*, Ed. de La Magrana, Barcelona, 1990.
- SANTAEULÀLIA, J. N., "Un volt pel Terraprim", a *El Punt*, 6 d'octubre de 1995.
- SANTAEULÀLIA, J. N., *La llum dins l'aigua*, Ed. Columna, Barcelona, 1996.
- SANTAEULÀLIA, J. N., *Terra negra*, Ed. de la Magrana, Barcelona, 1996.
- SANTAEULÀLIA, J. N., "Camino pel llarg passeig solitari", dins *Una ombra a l'herba*, Ed. Moll, Mallorca, 1998.
- SANTAEULÀLIA, J. N., "Estany", dins *Una ombra a l'herba*, Ed. Moll, Mallorca, 1998.
- SANTAEULÀLIA, J. N., "Passant per una plaça, a un vell amic", dins *Una ombra a l'herba*, Ed. Moll, Mallorca, 1998.
- SANTAEULÀLIA, J. N., *Vora l'aigua*, Ed. Columna, Barcelona, 2002.
- SOLANA, Joan, *El negre de Banyoles. La història d'una polèmica internacional*, Ed. Planeta; Barcelona, 2001.
- SOLANA, Joan, *Erundino Sanz Sánchez. Aproximació biogràfica*, Ed. Associació de Mestres Rosa Sensat, Barcelona, 2002.
- TEIXIDOR, Joan, dins RIGAU-GIMFERRER, *El pintor Pigem i la seva època a la comarca de Banyoles (1862-1946)*, Carles Vallès Ed., Figueres, 1987.
- THARRATS, J., "'L'étang reflète, profond miroir...' Verlaine", dins *Jocs Florals de Banyoles de 1948*, Banyoles, 1949.
- TREE, Matthew, *CAT. Un anglès viatja per Catalunya per veure si existeix*, Ed. Columna, Barcelona, 2000.
- VALLHONRAT I COSTA, Josefina, "Falgons" dins *Somnis i vivències*, Ed. de l'autora, Banyoles, 1983.
- VERDAGUER, Jacint, *Canigó*, Ed. Selecta, Biblioteca Selecta, 2, Barcelona, 1980.
- VERDAGUER, Jacint, "L'Empordà", dins Carreras-Prats, *Verdaguer a la Mare de Déu del Mont*, Ed. del Pèl, Girona, 1984.
- VERDAGUER, Jacint, "L'Ermita del Mont", dins Carreras-Prats, *Verdaguer a la Mare de Déu del Mont*, Ed. del Pèl, Girona, 1984.
- VERDAGUER, Jacint, "Roca Pastora", dins Carreras-Prats, *Verdaguer a la Mare de Déu del Mont*, Ed. del Pèl, Girona, 1984.
- VERDAGUER, Jacint, "Lo Mariner de Sant Pau", a *Rondalles*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1986.
- VERDAGUER, Pere, "Carta al pare", a *Barri Sant Martíà*, 1988.
- VERDAGUER, Pere, *Pàgines d'un exili ordinari*, Rúbrica Editorial, El Prat de Llobregat, 2002.
- VICENT, Manuel, *La novia de Matisse*, Ed. Alfaguara, Madrid, 2000.
- VICENTE, Josep, *Catalunya Visió*, 5, Ed. Tàber, Barcelona, 1968.
- VILLARÓ, Albert, *La selva moral*, Ed. La Magrana, Barcelona, 1993.
- XARGAY, Xavier, *Banyoles. Guia turística*, Ajuntament de Banyoles, 1990.
- XARGAY, Xavier, "El riu Terri", a *Revista de Girona*, 146, maig-juny 1991.
- XARGAY, Xavier, *Textos a fotografies de J. M. Mateu*, dins *Cartipàs de Festa Major*, 1993, Ajuntament de Banyoles, 1993.

Jordi Mascarella

El Ripollès

GAIREBÉ RESULTA UN TÒPIC AFIRMAR QUE LES TERRES RIPOLLESES constitueixen l'arrel de Catalunya. Un tòpic que té la seva part de veritat, però que acaba degenerant en caricatura quan se'l consagra com a veritat única i absoluta. Quins motius poden portar, a la pràctica, a considerar aquesta comarca com un dels "fonaments estructuradors del país"? Diversos: el paper històric que les seves terres van jugar dins l'organització comtal —antecessora de la Catalunya unificada políticament—; el sentit que hi va tenir el repoblament, sobretot a partir dels centres monàstics —Ripoll i Sant Joan de les Abadesses—; la configuració, a partir de la tasca repobladora, d'un tipus de paisatge —centrat per la masia—; en definitiva, la presència, arreu de la comarca, de l'empremta artística del romànic. La conjunció de tots aquests elements, i encara d'altres, en l'àmbit ripollès, amb una extensió i amb una intensitat inusuals, permeten entendre que, de la Renaixença ençà, aquestes terres hagin estat interpretades com l'arrel de Catalunya.

Aquesta interpretació, a criteri nostre, exigeix solament un matís: més que l'arrel, el Ripollès hauria de ser considerat com una de les arrels sobre les quals creix i es desenvolupa l'arbre del país [...].

Hi ha un fet, en aquest punt, que afecta la nostra comarca i que convé tenir present de cara a completar la seva imatge. Al·ludim, concretament, a la industrialització, fenomen que, a partir de la segona meitat del segle XIX, va transformar profundament l'estructura social i econòmica del país, i en particular d'alguns territoris molt concrets. El Ripollès va ser un d'aquests casos.

JOAN TORT
Territori unitari

El Ripollès

FERRAN SOLDEVILA, en resseguir les petges de Flaubert per la geografia francesa, va apuntar l'any 1929: “cal ésser molt lligat, per l'obra i la vida, a una ciutat, perquè el record d'un home hi resti fonamentalment vinculat i aconseguixi flotar-hi: cal ésser gairebé un Dickens. En canvi, en els petits vilatges, a les cases isolades, als camps i a les muntanyes, n'hi ha prou, a vegades, que un gran home hi hagi passat un cop perquè el seu record hi resti inseparablement”. En les pàgines que segueixen segurament trobareu motius per a subscriure aquesta observació a propòsit de la comarca del Ripollès.

Exceptuant les viles de Ripoll, Campdevàrol, Ribes, Sant Joan de les Abadesses i Camprodon, la comarca és constituïda majoritàriament de petits llogarrets i veïnats: “a la part mediterrànea, envers Pyreneos, se anomena partida de Ripoll, y com és terra molt montuosa no abraça moltes vilas y llocs”, comenta el geògraf Pere Gil a l'inici del segle XVII, centúries abans de la industrialització i de la divisió comarcal. Poc poblament i dispers que es podia permetre la vinculació mitjançant la història, la tradició o la llegenda amb personatges, presències fantasmals i *genii locorum*, que —si hi pareu atenció— encara malden per comunicar-se amb el visitant receptiu.

Maragall, home de sensibilitat afuada, havia percebut aquestes forces intangibles en diverses ocasions i reconeixia que n'havia quedat com presoner. És el cas del Palau de l'Abadia, a Sant Joan de les Abadesses, on situa el seu inoblidable *Cercant el comte Arnau*; o, encara amb més intensitat, la seva única ascensió a Núria, que va motivar-li, entre d'altres, la redacció dels famossims *Goigs* a la verge pirinenca.

És cert que la memòria dels llocs petits, de les comunitats tancades i estables, intensifica el record d'a-

Campelles, a la Vall de Ribes

quells que hi han passat. Com? Potser un cop abandonada la presència física, cal erigir un recordatori simbòlic i monumental, com els que trobarem disseminats per fonts, pujols, carenes, làpides, creus i epitafis al llarg del nostre recorregut. Potser es manté en la narració, transmesa en reduïts cercles al llarg d'algunes generacions, de l'esdeveniment que suposa la visita, empeltat al més sovint de reconeixement, hospitalitat i recança.

Però més freqüentment, aquesta memòria sol prendre cos des de l'exterior. Acostuma a expressar-se en l'obra del gran home (o gran dona) que hi ha passat. A la figura de Flaubert, al Ripollès podria contraposar-s'hi la

de Verdaguer. Amb el pas del temps s'ha esborrat la constància física de les seves estades a la muntanya. Han desaparegut igualment les anècdotes i els punts referencials que devien existir de les seves excursions juvenils,

Diàleg d'Arnau i Adelaisa

La vall era tendra, orejada.

Damunt la carena

reposa la tarda de plata.

– Adelaisa,

tremolen els joncs vora l'aigua.

L'herba prenia un ritme de pluja.

El cel era un mur de tenebres divines.

Jo fui claustre pedrenc aquella hora

i queien campanes i músiques tristes.

– Arnau, al portal et flamegen les brides.

– Arnau, al portal es barren els aires!

– Tinc l'ànima dolça, les flaires
que hi coven estoven les penes.

– Arnau, flamegen carenes
sobre la vall joanenca!

– AMOR

tot just s'abranden les cendres.

SEGIMON SERRALLONGA
Visió

► La suposada estàtua del comte Arnau, a Sant Joan de les Abadesses

així com les traces d'accions més solemnes: sabem que el bisbe Morgades va coronar-lo Poeta de Catalunya en el marc de la restauració de l'església del monestir ripollès per uns documents externs i no pas per la recordança local del fet. La magnitud i la vàlua de la seva obra han provocat que la comarca hagi reconsiderat el deute de gratitud que li ha de tenir per haver elevat el seu territori i la seva història al més alt nivell poètic.

Mirem d'aprofundir en això darrer. És possible que un sol home, encara que sigui un escriptor de talent, essencialitzi la realitat que té al davant? És possible que la capturi radicalment amb el sol conjur de la paraula nua? Aquestes preguntes troben eco en d'altres de més tècniques, si voleu: com es reflecteix el paisatge en l'obra? S'hi presenta com un mer escenari, una simple ubicació, un teló de fons que conjura l'horror del buit? Participa en l'acció, a manera de fal·làcia patètica o d'agent argumental? És el responsable de desencadenar el *pathos* del creador o de determinar el psicologisme de les criatures?

Haurem de convenir, abans de continuar, que el paisatge copsat per la literatura és, per definició, un lloc construït: no es tracta d'un servil retratar una realitat externa i preexistent, sinó de recrear-la o crear-la, conformar-la, interioritzar-la per retornar-la en forma de text. L'obra, doncs, si s'inspira en un lloc, el fossilitza de manera molt diferent a la fotografia. De fet, el duplica: d'una banda queda el lloc real, amb les seves mesures, contingències, transformacions, inevitables canvis... i de l'altra, la creació del tòpic, immutable i vàlid en la seva abstracció, versemblant i actiu en la seva lectura.

Quan parlem del Ripollès es fa difícil de destriar a quina de les dues realitats fem referència. Ens fixem en les altes muntanyes, les ombroses valls o els pelats roquissars i no podem prescindir del pòsit que ens han deixat les lectures de Bosch de la Trinxeria, de Massó i Torrents, de Rusiñol i de tants altres de la tradició literària excursionista, que han ornat de tal manera el relleu amb el poder de les seves narracions que ens en mediatitzen la percepció. El mateix passa amb els rius,

El comte Arnau, recordat des de Cuba

Rebenta la tramuntana, i els pagesos diuen que és el comte l'Arnau que passa.

Comte l'Arnau
valga'ns Déu, val.

Amb udols de fera dels cimals s'esmuny, s'estinella per les cingleres i s'esbauda per la plana.

En sa sardana histèrica bota, bronz, eixorda; esmicola sembrats, arrenca arbres; estimba, arrasa, alçaprema. A son fueiteig els golfos grinyolen, els portals gemeguen, els gossos lladren, i tremolen tinells, cingles i gorges.

La tramuntana brama.

Vertiginosa camina, roda; xiula i més enllà xiscla; gira i tot ho destria; eixona, despulla, trombolla, esglaia, mata, trinxa, i a son concert de notes tètriques sembla que l'infern es desborda, i diuen els pagesos que és el comte l'Arnau que bufa i passa.

Comte l'Arnau
valga'ns Déu, val.

GENERAL GINESTÀ I PUNSET
Tramuntana

les fonts, els monestirs o les petites esglesioles, els ponts romànics, els camins tortuosos i encinglerats, les terribles tempestes, les gents i les seves històries... Tots aquells elements, en definitiva, que han esdevingut poèticament "pintorescos". I ho han esdevingut per la repetició tant de lectures com de visites.

Llavors, quan el tòpic s'ha consolidat, la relació del visitant o del nadiu amb l'entorn canvia: no percep allò que té al davant, sinó que busca allò que sap que hi ha d'haver. Allò que els altres —més sagaços i més mati-

ners— ja hi han trobat, i que generosament ens han comunicat que hi havia. En la relació amb les excel·lències del paisatge ens passa com allò que Monsieur de la Rochefoucault explicava d'algunes persones: que no s'haurien enamorat si no haguessin sentit parlar mai de l'amor.

Contràriament, avui l'esforç del literat per fixar el lloc, l'acció, els personatges, els sentiments o emocions, intenta defugir l'excessiu encadenament a la realitat. Com ens suggeria Joaquim Vinyes en l'article *un grafit ripollès*, que dona títol al seu recull, el destí del motiu pretextual és arribar a desaparèixer: la paret que sustenta l'anònim grafit pot ser aterrada, però el missatge que ha generat roman. Ja advertien els clàssics que els versos eren més duradors que el bronze!

En conclusió, ens tornem a trobar amb l'aparent paradoxa d'Aquil·les i la tortuga. El text, per més que el fem córrer, no assolirà mai de capturar íntegrament la realitat. Sempre hi ha distància entre l'una i l'altre.

▲ El Comte Arnau
[de Joan d'Ivori]

▼ El Castell
de Mataplana

Sonet per al comte Arnau

—Comte Arnau, qui t'ha dat aquestes cames
que mai no es cansarien de rodar?
Comte Arnau, qui t'ha dat aquestes flames
que immortalitzen el teu front profà?

Comte Arnau, qui t'ha dat aquesta cara
d'aspror de terra i faccions d'enuig?
Comte Arnau, qui t'ha dat aquesta clara
aparença de vent que xiula i fuig?

—Cent mil homes que em canten i m'admiren
i m'envegen cavall i cavalcar;
cent mil dones que em canten i sospiren

i pensen si em podrien aturar;
cent mil infants que a contemplar-me es giren:
no em comprenen i canten per cantar.

MIQUEL ARIMANY

Sonet per al comte Arnau

I, per tant, no podem exigir trobar en la realitat aquelles imatges que els textos ens han preservat. És clar que això no suposa cap decepció per al viatger més ben predisposat: aquell que uneix sàviament la contemplació del paisatge amb la lectura ben digerida.

Del Ripollès al món

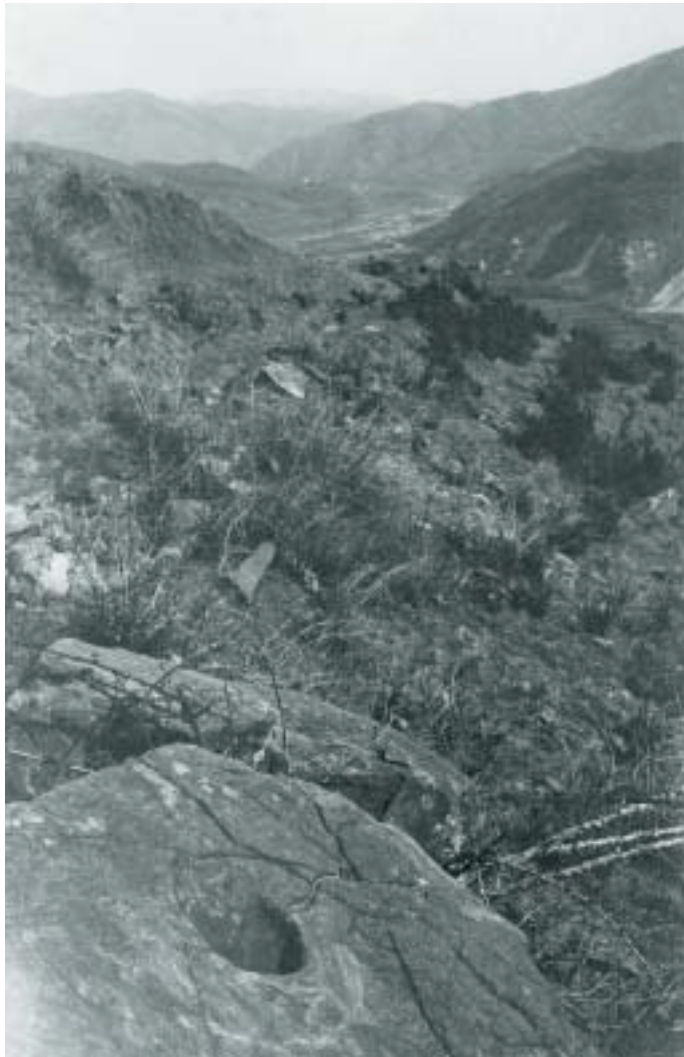
Molts han estat els autors que, vinguts d'arreu, s'han esforçat per copsar les essències d'aquest territori i de les seves gents. La recopilació *El Món al Ripollès*, a

càrrec de Miquel Sitjar i Jordi Mascarella, dona voluminós testimoni d'aquests intents. Però la perspectiva literària seria encara més incompleta si prescindíssim dels elements que, originats a la comarca, han transcendit el seu àmbit. Joan Triadú, crític literari i pedagog, nascut a Ribes de Freser, ho ha apuntat amb una simplicitat magistral. El Ripollès ha estat la terra agomboladora d'almenys tres mites notables: el comte Guifre o Guifré, en el terreny polític i patriòtic; el comte Arnau, en la cançonística i el llegendari; Manelic, en la dramaturgia.

Guifre, identificat com a "Pelós", se l'ha considerat el fundador de la nació catalana. Comte de Cerdanya, Urgell, Barcelona, Girona, Besalú i Osona, va tenir la sepultura al seu monestir de Ripoll, pràctica que varen seguir alguns dels seus descendents. D'aquí probablement que alguns escriptors hagin volgut veure Ripoll més com un panteó de Catalunya que no pas com el bressol. L'episodi de l'escut amb les quatre barres forma part del patrimoni col·lectiu actual, i no podem detenir-nos a comentar-ne la fortuna literària. Coll i Alentorn va resseguir-ne les peripècies a *Guifré el Pelós, entre la historiografia i la llegenda*. Per als nostres objectius, val la pena assenyalar, però, que un mite fundacional alternatiu, progressivament bandejat de l'imaginari català, també tenia l'escenari primordial a la comarca ripollesa: l'entrada d'Otger Cataló i la reunió dels nou barons de la fama, centrada i recordada a Montgrony (que, per aquest motiu, va rebre un altre sobrenom grandiloqüent: Covadonga Catalana).

El cas del Comte Arnau és més complex. La seva arrel és ben popular: una tonada baladística del segle XVI que va harmonitzar màgicament amb la geografia. L'heroi va abandonar la cançó i va començar a omplir les llegendes locals, i en va suscitar de noves.

Del Romanticisme ençà, ha estat motiu d'inspiració per a generacions de literats: Balaguer, Verdaguer, Frederic Soler, Anicet de Pagès, Maragall, Carner, Sagarra... Dos assajos de mitjan segle XX van intentar posar ordre en les interpretacions a l'ús: el clàssic de Josep Romeu i Figueras, *El mito de "El Comte Arnau"*, i el primer capítol del *Llibre del sentit*, de Josep Ferrater

Bibliografia literària

Sigui d'una manera explícita o dissimulada, escriure de i sobre l'escriptura dels altres és una de les activitats literàries més conegudes i practicades. En el cas del Ripollès disposem d'alguns reculls generals que són referència obligada per a qualsevol lector interessat en el conjunt de la comarca.

El més clàssic i degà és *El petit país del Ripollès*, del poeta Joaquim Boixés i Sabatés (1969). Es tracta d'un text bastit sobre un esquelet que suggereix el desenvolupament d'una composició musical. Constitueix un recorregut líric pel que fa al paisatge, amb matisos èpics quan aborda la història i les descripcions socials d'aquest territori. Al llarg del discurs, l'autor hi presenta passatges emmanllevats dels seus poetes i narradors preferits, sempre relacionats amb el tema del llibre.

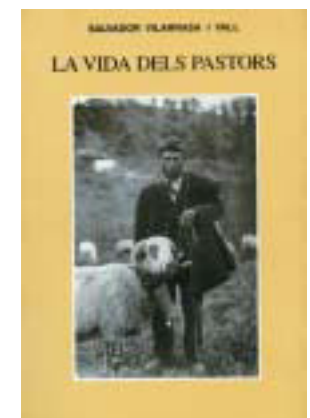
L'Agrupació Catalana Col·lecció de Promoció Excursionista, i més en concret el seu membre Ricard Serra, ha dedicat en diverses ocasions atenció al corpus literari del Ripollès, tant en la seva *Distribució comarcal dels poetes de Catalunya* com en els seus estudis comarcals.

Finalment, cal fer esment que les noves tecnologies també vehiculen a hores d'ara informació literària sobre el Ripollès. És el cas de *Un viatge literari per les comarques de Catalunya*, elaborat per Elena Vicioso el 1997, que s'adreça principalment a estudiants de secundària i batxillerat i que inclou una antologia de textos sobre la comarca.

Mora. Però la singladura del personatge no va acabar amb aquests intents de racionalització: ha estat model de posteriors pulsions individuals (Bartra, Brossa), pretext per a aventures juvenils (Palomeras, Terradas), motiu de sèrie televisiva (Barceló) o de divulgació pedagògica (Soldevila, Jané). D'entre els del segle XX, n'hem triat alguns dels menys coneguts per il·lustrar el capítol, en una tendència que serà general al llarg d'aquest bloc ripollès: reivindicar, preferentment, obres poc difoses, quan el mèrit ho permeti.*

Manelic, pel seu costat, culmina i exhaurix el mite de la muntanya pura i alliberadora. Però deixem-ho per a més endavant, perquè tindrem ocasió de tractar-lo en detall quan ens acostem en aquelles altituds que li fan de fons. 🐾

◀ Empremta, avui desapareguda, del cavall d'Arnau, sobre la riera del Marès

La vila de Ripoll

UN DELS SIGNES QUE CARACTERITZEN la vila de Ripoll és el seu patró. Si hem de fer cas de la llegenda de mossèn Cinto Verdaguer *Les relíquies de sant Eudald*, sembla que aquestes despulles haurien estat robades a Ax, i conduïdes precipitadament a la vila, sempre envoltades d'esdeveniments meravellosos. Tant si es tracta d'una adquisició irregular com de l'expressa voluntat del sant, la qüestió és que la devoció dels ripollesos per Eudald ha pres amb molta força des de l'edat mitjana. I en correspondència per l'auxili que ha prestat en temps d'eixut (o en les altres circumstàncies en què és invocat: parts difícils, mals de cap i de queixals, etc.), nois i —menys sovint— noies de Ripoll i comarca n'han adoptat el nom al llarg de generacions. Si ensopegueu arreu de Catalunya algun Eudald o Eudalda, reduïts respectivament a Let o Dalda, és molt probable que es tracti d'algun rebroll oriünd d'aquestes valls.

El fervor popular es va expressar també en la producció literària, en recordança de la vida i miracles del sant. Des dels inevitables *Goigs* (dels quals conservem redaccions que es remunten al segle XV), passant pels exemples d'oratória sagrada (Pau Parassols i Jaume Collell van ser responsables dels sermons de la festa a la segona meitat de segle XIX), fins als edificants espectacles teatrals. Un exemple d'aquests darrers és la *Consueta* de 1549, copiada a la veïna vila de Sant Joan de les Abadesses. Es tracta d'una obra escènica incompleta, de 856 versos, sobre la vida del sant, publicada per Nolasc del Molar, i reeditada i estudiada per Josep Romeu i Figueras, que n'ha ajustat la valoració com a peça de teatre de tradició medieval. El mateix tema ha estat tractat en èpoques més recents per Joaquim Albanell en la seva *Glòria de Sant Eudald*, representada al teatre de l'Acadèmia Catòlica l'onze de maig de

Ripoll amb el fons de Sant Amand

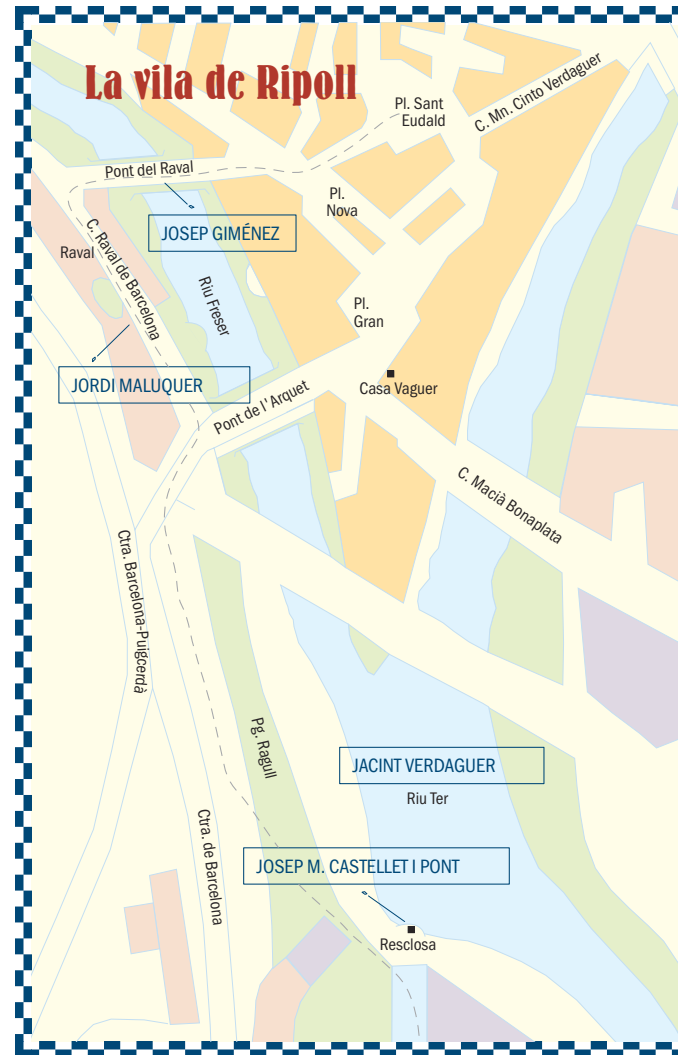
1891, diada del sant i festa major; la tragèdia sacra *Sant Eudald, Màrtir*, de General Ginestà i Punset (1903), o la de mossèn Bernat Fargas, l'any següent.

Al marge, però, de l'interès per la narració històrica i hagiogràfica, la figura ha estat també motiu d'actualitzacions. Marian Font i Aliguer emprà l'episodi llegendari d'un atemptat al bust del sant per plantejar l'espínos tema del penediment i la reconciliació en la postguerra en *El sacrilegi d'un ripollès*, obra en un acte datada el juny

de 1939, premiada el 1946 i estampada el 1948 (que, considerant les prohibicions que en el moment regien contra l'ús literari del català, gosàriem dir que es tracta d'un nou miracle). De manera semblant, vint anys més tard, amb *Sant Eudald i el clavetaire*, Joaquim Boixés i Sabatés va fer una relectura del mateix episodi.

Amb tot, la força moral i simbòlica, els reconeixements públic i civil del sant, s'han anat esmorteint. Podem dir, com una paradoxa, que la seva major presència al Ripoll d'avui és un buit: el buit de la cèntrica plaça que porta el seu nom. Fins al 1936 aquest espai l'omplia l'església que li era dedicada. Els signes

- ▲ Sant Eudald
- ◀ La processó de Sant Eudald al carrer de Sant Pere, a començament del segle XX.

del temps ja assenyalaven la tempesta: en la processó del sant el maig d'aquell any es van produir uns aldarulls, copsats en una subtil poesia de Raimunda Jofré de Casals: "quina mà us detura el pas, Sant Eudald, bon patró nostre?"; i, més recentment, en un anecdotari local de Xavier Anton se'ns recorda que només la tossuderia —i la força— d'un personatge motejat

El pont del Raval

Sols té una arcada
i a la contrada
tots l'anomenen
Pont del Raval.
Gegant de pedra
—valenta raça—
que un riu traspasa
només d'un salt.[...]

Si l'il·lumina
la llum divina
d'un sol aurífic,
d'un cel en pau...
rere l'arcada
—que és vermelloso—
l'aigua abundosa
sembla un ull blau.

Mes si hom l'esguarda
quan cau la tarda,
que és quan es mostra
més vermellós...
amb l'ampla boca
li apar que crida:
«—Sóc l'homicida
d'ull sangonós!»

Que algunes voltes
sent les absoltes
que l'aigua resa
d'un seny revés;
que ell sap la lluita
i esgarripança
d'aquell que es llença...
per sempre més!

JOSEP GIMÉNEZ
El pont del Raval

“Guillafolla” va aconseguir fer acabar el recorregut pels carrers. Però allò només havia estat un preludi. L'agost s'iniciaven les obres d'enderrocament que, com dirien els tècnics d'avui, van esponjar l'urbanisme del centre de la vila. L'urna d'argent historiada, als costats de la qual s'hi expressen cisellades escenes de la vida d'Eudald, va ser una de les poques peces que es van poder salvar i es conserva a l'església de Santa Maria.

Del centre a la perifèria, seguint el Freser

Comencem, doncs, si us sembla, per aquesta plaça de Sant Eudald. Quan hi havia l'església, de planta arrodonida i campanaret punxegut, hi havia també uns porxos tot al volt, que protegien vianants i firaires dels rigors meteorològics. Als pobles de muntanya les grans places descobertes eren un luxe molt escàs.

Pel costat de la font, s'obre un carreró que dona accés en una altra plaça, també modificada pel pas dels anys: la plaça Nova, punt neuràlgic quan la vila era emmurallada i comptava amb ben pocs accessos. Costa de pensar que en aquest espai s'hi celebraven els més lluïts actes públics i les recepcions oficials de la vila. Algunes cases principals, avui només insinuades per una llinda obrada o per una finestra amb ornamentacions, hi abocaven les façanes. Entre aquestes, a l'extrem nord-oest, la casa Taurinyà. Va ser bastida a finals del segle XVII per un descendent del doctor Josep Taurinyà, autor d'una curiosa relació sobre les malvestats dels francesos quan van ocupar la vila l'any 1653. L'obreta, d'escàs mèrit literari però de clara intenció propagandística francòfoba, la conservem per una traducció al castellà impresa a Sevilla aquell mateix any.

El Freser al seu pas per Ripoll

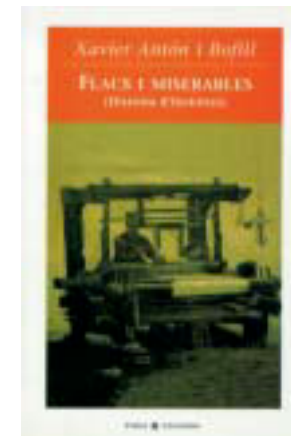
El carreró que s'enfila pel costat de la casa ens porta a un lloc emblemàtic de Ripoll: el pont del Raval. Es tracta d'un nou pont del Raval, perquè els aiguats o les calamitats de les guerres s'han encarregat de fer-lo caure en diverses ocasions. Els fonaments de pedra encara se sostenen en basaments medievals i, segons com baixa el Freser ("quin doll,/ Freser,/ quin broll / fresser!" fa rimar i jugar Alfred Badia), permet de veure part d'un arc com adormit en el llit del riu. De la construcció actual es conta l'anècdota que no hi va voler passar ningú fins que el mestre de cases que l'havia bastit va gosar travessar-lo amb un carro ple de palla.

Però no tothom defugia la considerable alçada del pont. Ben a l'inrevés, alguns hi han trobat el mitjà de les seves maquinacions suïcides. Així ho insinua el poema que li va dedicar Josep Giménez, bon coneixedor de l'indret.*

A l'altre cap del pont trobem l'antic raval de can Victó, amb alguna llinda inscrita que recorda els vells ferrers que hi havien obrat. Cap al sud, seguint l'aigua del Freser, voregem la Font del Raval, envoltada d'altres cases que s'enfilen per la falda de la muntanya. En aquests habitatges, bastits arran de la industrialització,

i en aquesta font saborosa se situa l'escenari del conte *Musc*, de Jordi Maluquer (1962). S'hi recrea, sota el fingit nom de la Font del Cau, una investigació arran de la desaparició misteriosa de la Roseta, una jove veïna del barri, treballadora del tèxtil que menava una aparent doble vida: "un cas sòrdid, remot, fosc, basat més en una venjança que en cap afany de diners ocorregut en un poble aparentment hermètic".

En arribar al passeig Ragull, passada la via del ferrocarril, podem disposar d'un bonic mirador sobre l'aiguabarreig del Freser i del Ter, element que ha esdevingut característic per obra de la literatura. Des del popular "Adéu, vila de Ripoll / entremig de dues aigües! / La meitat són traginers, / l'altra meitat, clavetaires" fins a la contalla que recull General Ginestà o als famosos versos de Verdaguer que canten el final de la cursa entre els dos corrents, amb la victòria del Ter sobre el Freser, ja que aquest darrer havia proposat "qui a Ripoll arribi abans / pendrà a l'altre lo nom i la

◀ Comboi inaugural del Transpirinenc, a punt d'entrar al túnel del Passeig Ragull l'any 1919.

▼ Ripoll a començament del segle XX.

La resclosa simbòlica

Per deturar de l'aigua l'embranchida
de part a part del riu hi ha una resclosa.
Si de nova va ser esblanqueïda,
ja el bes de l'aigua l'ha tornat verdosa.[...]

La tempesta ha enrunat a la resclosa,
i l'aigua va passant sens deturar-se.
Va esfumant-se després l'alba plujosa,
fent pas al sol que vol emmirallar-se.

I esclata el sol; i els enderrocs oviren
de la resclosa molts obrers que ploren,
i condolguets i tristament sospiren,
puix els obrers, quan no hi ha feina, es moren!

Al temple del treball ja no hi ressonen
dels embarrats aquells xisclets de vida:
s'han apagat com els sospirs que es fonen
als llavis d'un infant quan Déu el crida. [...]

Mes la fam no vindrà: ja altra vegada
va aixecant-se en el riu una resclosa.
Si aquella sigué forta i de durada,
aquesta serà forta i més hermosa.

Canal enllà va l'aigua rondinaire,
i a l'entorn dels bagants l'herba és humida,
i els vells pollancre festejats per l'aire
sembla que diguin: «—Ha tornat la vida!»

Avant, obrers! Els embarrats ja volten
i xisclen les politges que us esperen;
les corretges greixoses giravolten
per mai parar-se allà on parades eren.[...]

De part a part de riu, d'aquest riu ample,
d'aquest riu que es diu Pàtria beneïda,
d'aquest riu que, estimant-lo, més s'eixampla,
també hi ha una resclosa revellida.

Obrers de Catalunya, enderroqueu-la!
Que l'ensorri de cop una riuada!
I després novament edifiqueu-la
més alta, molt més gran, més reforçada.

Llenceu-la riu avall, i feu-la nova.
Si els corcs d'altres terrers l'han envellida,
d'amor a nostra Pàtria donant prova
feu-la de nou, i feu-la més fornida.[...]

Enrera els redemptors de fora casa
que maten les costums de vostre poble;
si ells defensen sa causa a cops d'espasa,
vosaltres treballant, que fa més noble.

Obrers de Catalunya, pit i fora!
Feu la resclosa que la Pàtria espera;
i que ella sigui sempre i a tota hora
un símbol de treball i una frontera.

JOSEP MARIA CASTELLET I PONT
La resclosa nova

La resclosa del Pla de la Magdalena

riquesa”. La força d'aquests rius ha estat l'autèntic motor de la industrialització de la comarca. D'aquí que hagin estat instrument simbòlic per als tímids i poc reeixits assajos de poesia adreçada al proletariat, com en el cas de la *Resclosa nova*, premi del Centre Obrer als Jocs Florals de Ripoll el 1903.*

Si, des d'aquest mateix punt, eleveu la vista a les muntanyes, crida l'atenció especialment, pels tons grisos i blavosos i la seva pètria aparença, el cim de Sant Amand o Amanç. En la distància apareix individualitzat, diferent de les altres muntanyes; i aquesta distinció s'adiu a la seva fortuna literària: escenari —o tan sols nom— aprofitat per la literatura i la llegenda. Allí caldria situar el monestir de monges relacionat amb el comte Arnau “El convent de Sant Amanç, / dotze monges, tretze infants”, segons la fórmula reduïda d'un apartat popular. El mateix topònim s'ha considerat inspirador del títol a l'obra de Guimerà *Les monges de Sant Ayman* (1895), “drama romàntico” com el defineix l'autor en una carta a María Guerrero o “drama fantàstic”, com el qualifica el testimoni de Francesc Rierola.

El 1954, amb motiu de l'any marià, el cim de Sant Amand va ser coronat amb una creu, “parallamps protector del Ripollès” l'anomena mossèn Joan Colom, que en va ser el principal impulsor. Quan la canta, la seva serenor sembla haver exorcitat l'antiga sobreabundància imaginativa:

“Beneeix-nos els masos i vilatges,
els turons i la vall, l'aspre camí,
els conreus i les prades i els boscatges,
les aigües dels dos rius i els ermitatges,
les rodes incessants i el monestir.”

Al capdavant del passeig una petita font monumentalitza la memòria d'un insigne patrici: “Ripoll à Ginestà”. És llàstima que la làpida en pedra sorrenca sigui cada cop menys llegidora; i és encara més llastimós que s'oblidessin d'indicar a quin Ginestà corresponia l'honor de la inscripció. A efectes literaris tant se val: un, en General, l'escriptor i tenaç periodista emigrat a Cuba, ha augmentat el corpus d'escrits ripollesos; un altre, l'Antoni, alcalde vigent a finals de segle XIX, ha procurat un motiu llampant, entre folklòric i artístic, no menys celebrat. Ho conta en les seves *Recordances* Josep

El Ter, Ripoll avall,
des de Castelladral

Impremtes i fipus rars

Deixant de banda el cas d'Eudald Pradell, que al segle XVIII va canviar literalment les armes per les lletres en abandonar la fabricació de pedrenyals i passar a ocupar-se del disseny i gravat de tipus d'impremta, l'interès dels ripollesos pels avantatges de l'invent de Gutenberg ha estat més aviat escàs.

Que sapiguem, la vila de Ripoll no va tenir la sort de comptar amb impremtes fins a final del segle XIX, quan es van instal·lar les de Balaguer i Martí, de vida més aviat efímera. Poc més endavant trobem ja, vinguda d'Olot, una branca dels impressors Bonet, que ha perdurat fins avui. A les primeres dècades del segle XX se'ls van afegir la Santa Maria (que va sobreviure fins als anys setanta) i la Tipografia Ripollesa d'en Daniel Maideu, per citar les de més continuïtat.

Seria molt difícil avaluar l'obra individual i conjunta d'aquests establiments. Han estat durant molts anys el mitjà de difusió de la literatura d'associacions, entitats i particulars de tota la comarca, i fins d'alguna contrada veïna. I algunes de les seves sofertes aportacions han estat i són reconegudes pel seu mèrit intrínsec i pel seu valor perdurable. És el cas de la revista cultural *Scriptorium*, sostinguda treballament per l'editor Daniel Maideu Auguet.

John Langdon-Davies, en la seva primera estada a la vila comtal, va decidir publicar un llibre a la Tipografia Ripollesa, l'any 1922. Quina no va ser la sorpresa de l'impressor en adonar-se que el caixetí de “w” no contenia prou tipus per compondre en anglès! Per una tirada nominal de 53 exemplars se'n van haver d'adquirir de nous, que, en no ser gens gastats, donen una aparença estranya al text de *Man on Mountain*, amb tot de “w” de mides considerablement engrandides.

Sayós: Un tipus anomenat “Torroio” va ser detingut com a presumpte autor d'un atemptat contra la màxima autoritat municipal. La prova que l'inculpava era la gorra, que se li havia extraviat dins la taverna. Després de dos anys al penal de Figueres, quan va tornar “el primer que va fer va ser posar-se barretina vermella, faixa vermella i mitjons vermells, perquè va dir: «—La gorra va ser la meua perdició, i així no em podran confondre mai més». I d'aquesta manera ha passat a la posteritat, retratat en un oli del Museu de Ripoll amb una barretina vermella, anacrònica i desorientadora per a qui no coneix la història. 🐼

▼ En “Tonoio”
o “Tenoio”

El Ripoll del progrés

El pla de la Magdalena pot servir-nos per il·lustrar els canvis que ha sofert Ripoll en els darrers dos-cents anys. Essent com era el límit del terme de la vila, al peu del camí ral que conduïa a Barcelona, l'autoritat de l'abat hi havia tingut plantades les forques per a la pública administració de justícia. Durant la tercera guerra carlista hi van acampar les tropes del pretendent, equipades amb la *xacolatera*, una peça d'artilleria casolana, graciós episodi referit per Marià Vayreda en un dels seus pintorescos *Records de la darrera carlinada*, hàbilment fagotitzat anys després per Josep Pla en la biografia de Rafael Puget, *Un senyor de Barcelona*.*

Finalment, va acabar ocupant aquest espai riberenc una florent indústria tèxtil, encara avui coneguda popularment per “el Pla”, transformada per obra de la literatura en la fàbrica de Can Trias, centre neuràlgic dels conflictes que afecten diversos personatges en les 24 hores que ocupa l'acció d'unes 230 pàgines. Ens referim a *L'automòbil negre*, de Daniel Palomeras, novel·la coral d'intriga ambientada en el Ripoll fabril de començaments de segle XX.

Travessem el Ter pel pont peatonal conegut popularment per “d'en Calatrava”, des d'on tenim una bona perspectiva sobre la capçalera de la serra de Montgrony, que s'alça al nord; el turó de Sant Roc, més proper i en la mateixa direcció, ens priva la vista del vell Puigmal; el Catllar i el Calvari (oest), Sant Bartomeu (nord-est) i Sant Antoni (sud-est). Des d'aquí és fàcil abstrure una imatge de les viles ripolleses, travessades pels rius, circumdades per muntanyes alteroses. I aquí és també un lloc idoni per recordar la delicada descripció d'un capvespre ripollès, quan Joaquim Boixés i Sabatés espargeix amb ressons populars el neguit del pas del temps per aquest escenari que s'imposa immutable.*

El carrer del Progrés, amb el monestir al fons

A la riba oposada, hi trobem un altre símbol de la modernitat, l'estació de ferrocarril. De fet, les dues estacions de ferrocarril: la vella, construïda arran de l'explotació minera d'Ogassa, encara en actiu; i la nova, dins el projecte del Transpirenaic. Aquesta darrera, bastida a tall d'edifici neoromànic, ha prestat la seva mola enorme i fantasmal com a escenari per a algunes produccions cinematogràfiques. Totes dues han contribuït a esborrar la primitiva fesomia del pla de Ginebret, el més extens i fèrtil del Ripoll de finals de segle XIX: “Mireu-lo ab sos rics sembrats: / tot ell vessa de vianda! / De can Guirra a la Miranda / ple de gra per tots costats; / sos camps de blat, ribetats / ab tant vermell gallaret / que allò sembla un jardinet / que a Ripoll Déu regalà; / per això no trobo un pla / com lo pla de Ginebret” escrivia des de Sant Gervasi Joan Deop i Masdeu, versaire i ripollès ocasional, amb data de 28 de maig de 1880, com qui diu la vigília de l'arribada del camí de ferro.

La inauguració de la línia Granollers-Toralles en el tram Ripoll-Sant Joan de les Abadesses va ser tot un esdeveniment, amb la presència de Víctor Balaguer entre les autoritats. Una cosa semblant es va repetir amb l'entrada en servei del primer tram de la línia Ripoll-Ax, el 1919, que trobem ressenyada amb prou fidelitat no exempta de fina ironia per la ploma de Rafael Gay de Montellà.*

Per contra, els ripollesos s'ho varen prendre tan seriosament, això del Progrés, que amb aquest nom batejaren el carrer rectilini que uneix la vila amb l'estació, i que vertebrava l'eixample en aquest barri. L'esmentat Joan Deop i Masdeu va fer observar, potser tocat d'una premonició poètica digna dels vaticinis antics, que "eix Temple que el món admira, / que els sigles van regalar-nos, / i sa torre,

com per guiar-nos, / cap al Cel son dit estira, / és lo primer que s'ovira / quan lo tren, ab fort xiulet, / en eix pla emboca de dret / per poder un xic reposar". Heus ací una bella profecia d'allò que amb el temps s'ha anomenat preocupació pel turisme cultural!

▼ Visita escolar
al monestir.
A la dreta,
Joan Deop i Masdeu

Artilleria lleugera

La qüestió es presentava molt senzilla als ulls de molta gent: per via d'ensaig, arrasar amb la *xacolatera* a Ripoll, seguidament a Olot, després a Figueres, i endavant sempre. [...]

Per fi quedà carregat lo canó i encarat al fort de Sant Eudald, prenent la punteria el propi coronel, que no volgué cedir a ningú aquest honor. Enmig de la general expectació anava a ressonar la canonada, que venia a marcar una nova etapa de la guerra civil; o sia, aquella en què les forces de don Carlos deixaven la defensiva per pendre resoltament l'ofensiva. Això estava en la consciència de tots nosaltres, i és per això que ens sentíem tots amb lo cor oprimí, i al ressonar la braó de l'espetec, un crit de «Visca el Rei!» atronà ensemes l'espai. Mes, oh desil·lusió! D'entremig de la fumerola en vegérem sortir a tomballons la flamant peça, que anà rodant marges avall. De moment, tots creguérem que s'havia rebotat, lo que produí un general sentiment de vergonya i desconsol. Mes prompte es vegé que eren sols les rodes que s'havien esmicolat, tal vegada per estar mal calculat lo moviment de retrocés de la peça, i renasqué l'esperança del remei. Allavors s'entaularen animats i saborosos comentaris sobre els efectes de la canonada. Damunt la coberta de teula d'escata del campanar de Sant Eudald s'hi veia un forat, en lo que ningú havia reparat abans, i fou opinió unànim de que era la senyal de la bala, desfent-se tothom en elogis i visques al canó i als hàbils artillers que el manejaven. És a dir, tothom no; perquè jo, que tenia la vista fina com un esparver, observava, molt a pesar meu, que aquell forat era quadrat i net de caires, no podent-me explicar que pogués ésser produït a viva força. Mirant amb uns gemelos, se comprovà que no era sinó una finestreta que donava accés al teulat. Però, quin interès hi havia d'haver en desil·lusionar a la multitud?.

MARIAN VAYREDA
La xacolatera

Retorn al centre de la vila, travessant el Ter

Prenguem per guia la torre del monestir, doncs, però només per tornar al centre i passem el pont d'Olot, sobre el Ter. Un altre pont, val a dir-ho, fet i refet en diverses ocasions. Si us plau detenir-vos per captar l'essència del nucli antic (considerablement reconstruït al llarg del segle XIX, arran de les carlinades) no seguïu el carrer de les Vinyes ni el del bisbe Morgades, que us conduïrien massa de dret. Entreteniu-vos passant pel carrer de la Font i desembocant a la plaça de

Llopions, que Josep Giménez va retratar de manera animada en una de les seves *Estampes Ripolleses*, amb la planta triangular definida “sense regle ni compàs” per unes cases de pisos d'alçada notable que accentua la seva estretor. El terreny escassejava dins el perímetre emmurallat de la vila i, amb l'increment de població, era per tant inevitable la projecció vertical, amb cases que s'elevaven fàcilment fins als cinc pisos, rematats encara per les arcades de les golfes.

La plaça de Llopions connecta amb la dedicada a Anselm Clavé, l'obra del qual també fou coneguda en aquestes valls. Entre d'altres establiments que s'hi situen, és de remarcar la impremta Maideu, que ha dut a terme un considerable nombre de publicacions ripolleses el segle XX.*

Immediata en aquesta, hi ha una altra placeta, la d'en Dama, que enllaça amb el carrer de Sant Pere, eix principal de la vila antiga. Aquesta placeta i aquest cap de carrer, tan ripollesos, tan locals, han estat testimoni del naixement i de les peripècies de dos notables hel·lenistes catalans: Josep Alsina i Clota i Alexis

► Les obres de l'estació del ferrocarril

Eudald Solà. El primer era fill del propietari d'un hotel al capdamunt del carrer, i encara que el seu objecte d'estudi fos ben allunyat en el temps i en l'espai, no va descuidar mai els interessos ripollesos. En fan testimoni el seu retorn periòdic al pis familiar, durant les vacances acadèmiques, i, especialment, el seu llibret *Gent del meu poble*, recull de 29 retrats de vilatans força heterogenis, ordenats alfabèticament i enllaçats per la pregona humanitat, ubiqua i intemporal, que hi copsa l'autor.

Eudald Solà i Farrés, apassionat traductor de Kavafis i Kazantzakis, va ser deixeble d'Alsina, encara que va seguir un camí complementari: el de l'estudi i la comprensió de la cultura bizantina i neogrega. Viatger

Entrada de fosc a Ripoll

Cel rogent de capaltard,
que daures la volta blava:
del Catllar fins a Sant Roc
tot el cel sembla una brasa!
Cel rogent de capaltard:
perles, safirs i maragdes.

La nit va baixant dels cims
puntejant una sardana
i s'escorre pels carrers
enrotllant cases i places.
La nit va baixant dels cims
com una nina encisada.

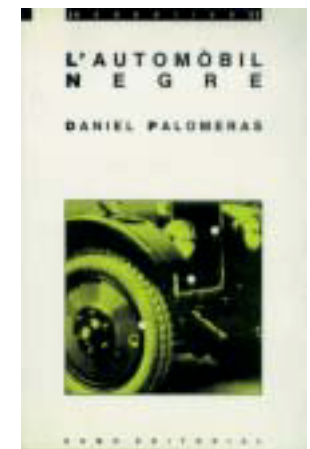
Sobre Sant Antoni treu
la lluna la cara pàl·lida;
queda penjada del cel
com nota d'un pentagrama.
Sobre Sant Antoni treu
la cara, la lluna blanca.

Què més voldria ara jo
que el rellotge de la tarda
em parés aquest moment
d'auguris i sentors màgiques?
Què més voldria ara jo,
caient tan dolça la tarda!

JOAQUIM BOIXÉS
Capaltard

infadigable, tenia, tal com el descriu el seu antic mestre, tres amors: "Catalunya, Grècia, Itàlia...". Segons confessava en una entrevista amb en Xevi Planas per a la *Revista de Girona* "una molt bona amiga diu que aquestes ciutats [Roma, Atenes, París, Palerm, Venècia, Tessalònica] són per a mi el carrer de Sant Pere". Tot i amb això, en el pròleg d'una obra que la mort va impedir de presentar al doctor Alsina, Solà reprenia, en paral·lel a aquell, la síntesi del propi passat, fortament localitzat, filtrada per un itinerari vital cosmopolita que desemboca també en la mateixa recerca de la natura humana: "M'atreien més, sí, molt més les converses dels grans. Aquell cercle de gent asseguda a la plaça d'en Dama, davant la botiga de l'àvia, presidit

◀ Façanes
de la Plaça
de Llopions

La inauguració del ferrocarril Ripoll-Ribes

Tota l'esplanada de Ripoll fins al peu de la vila tenia el seu balast a punt de posar-hi travesses i de col·locar-hi rails. Però la cosa no es bellugava ni poc ni molt. De tant en tant un terraplè s'esllavissava, un mur s'esquerdava i una trinxera s'omplia de pedregam que rodolava dels vessants de les muntanyes properes. Si s'aconseguia inaugurar el primer tros, de Ripoll a Ribes de Freser, els rails també donarien major vida a la vila ribatana i afavoririen aquell carrilet d'alta muntanya que arribaria a Núria i que s'havien empescat en Rogent Pedrosa, en Damià Mateu i en Féneç, els quals hi havien aportat, respectivament, la seva tenacitat i la seva persistència, el ferro per als ponts i per a les vies, i l'experiència per a construir carrils d'alt pendent. [...]

Allò era una profunda revolució per al Ripollès, la vella contrada que havia vist el poder dels comtes d'Ausona, dels barons de Mataplana i dels senyors de Milany, que havia estat feu dels poderosos abats de Ripoll i de Sant Joan, i que després pertanyé a la Vegueria de Camprodon i, més tard, al Corregiment de Vic; aquella contrada que estigué defensada pels castells de Vallfogona, de Sant Quirze i de Besora, ara es convertia en cap d'una línia fèrria internacional, vèrtex de l'embranchement de dues sortides cap a França. Quan el comboi desfilava per davant de Ripoll, els que hi anaven pogueren veure, per damunt del caseriu endomassat, la mola augusta del monestir amb la torre romànica coronant la tomba de Berenguer IV, profanada pels invasors francesos l'any 1794. La mòmia del gran Rei, fundador de la Confederació Catalanoaragonesa, devia perdonar l'execrable incendi.

Aquella inauguració fou, en realitat, la primera entrega d'un fulletó que duia al peu un "se continuarà", car restava encara molt a fer; sobretot l'electrificació fins a l'estació francesa de la Tor de Querol.

RAFAEL GAY DE MONTELLÀ
Llibre de la Cerdanya

per la patriarcal figura de l'avi i amb la presència quotidiana de tota una sèrie de personatges inefables [...] En aquestes llargues vetllades estivals —i dic vetllades perquè per a mi constituïen un espectacle de debò actiu— vaig aprendre tantes i tantes coses jocosos o greus, a vegades indiscretes i amb un punt de malícia, però per damunt de tot humanes, senzillament plenes d'una gran humanitat”.

Plaça de l'Ajuntament. L'estàtua del 27 de maig

Si acabem de remuntar el carrer Sant Pere, desemboquem en l'esplanada de les grans places de Ripoll: la de l'Ajuntament —popularment, “Corral”—, que avui es perllonga, salvat un desnivell, en la del monestir —antic cementiri de la parròquia.

Davant de l'edifici consistorial, hi trobem una estàtua commemorativa de l'episodi més èpic del Ripoll modern: l'assalt i presa de la vila per part dels carlins el 27 de maig de 1839. La relació d'aquest capítol de la història ripollesa va ser àmpliament comentat i glossat en la literatura de l'època, i això va contribuir a difondre'n una imatge especialment cruenta, des de la descripció dels *Recuerdos* de Piferrer, passant pels gravats de les pàgines del *Panorama Español* editat a Madrid el 1843, fins a la *Historia* de l'intendent carlí Díaz de Labandero. En resum, les tropes del comte d'Espanya van fer tal entrada a la vila després de cinc dies de setge que va merèixer la comparació amb les no

menys desgraciades i literaturitzades Troia o Numància. “—Incendieu —lo comte els crida—, / incendieu, valents minyons! / No romanguí d’eixa vila / vil teulada ni racó; / campin los rius en mig d’ella, / trenqueu-ne els atrevits ponts, / sia endavant llac mefític; / que, espantat, lo viador / eviti aquest lloc feréstec / i exclami «Aquí fonc Ripoll». Amb aquests mots recreava Josep Maria Pellicer l’inici de la ruïna de la població en un poema titulat *La crema de Ripoll*.

La fidelitat dels vilatans ripollesos a l’ordre establert, al liberalisme i el seu ímprobe amor a la llibertat i al progrés van ser exalçats per l’ambient romàntic... Narcís Heras de Puig, en la seva *Excursión* de l’any 1846 ens descriu una recuperació no pas mancada d’optimisme: “La villa de Ripoll, célebre en otro tiempo por la fabricación de armas de fuego, y recientemente por la completa destrucción de que fue víctima durante la guerra civil, renace hoy día poco a poco de sus cenizas, y sus casas se están reedificando al estilo moderno; de suerte que cuando su reconstrucción se haya completado, será Ripoll la villa más hermosa de la provincia de Gerona”. La memòria de la desgràcia va substantciar-se en el monument de ferro colat erigit el 1897 i del qual formava part l’estàtua “de la Llibertat”.

“Lo que un segle bastí, l’altre ho aterra”, diu el poeta. El monument aixecat en memòria d’una guerra, el va aterrar —més pròpiament, el va llençar al riu Ter— el resultat d’una altra, amb la fina puntualitat de 100 anys rodons. El febrer de 1939, les tropes de l’ocupació i uns ciutadans addictes van entendre que simbolitzava alguna matrona republicana a qui convenia remullar.

Aquesta, com algunes altres anècdotes de la darra guerra civil també han temptat els escriptors, potser esperançats pel to faceciós dels textos, potser progressi-

Sant Pere, un fogar literari

L’església de Sant Pere ha estat el marc de notables esdeveniments literaris. Diversos escriptors han nodrit la seva comunitat: als segles XVI i XVII varen ser-ne domers Andreu Puig i Antoni Rotllan, autors de sengles acurades poesies sobre temàtica nurienca. Contemporanis seus són el sagristà Josep Font, que va fer imprimir l’al·legació *Catalana justicia contra las castellanas armas* (1641), o Antoni Eudald Llaguna, que a Sant Pere devia conrear les primeres lletres tan bellament divulgades en el seu tractat de cal·ligrafia —el primer conegut en català— intítulat *Descans* (1640). Coneixedor de l’ambient capellanesc també devia ser l’Arcàngel Puig, que va imprimir a Barcelona els *Lloables costums, vida, i pràctiques que tenen les majordones dels capellans* (1639).

Al segle XVIII Francesc Pradell i Eudald Duran varen ser-ne alguns dels organistes i mestres de capella. Del primer conservem impresos dos plecs de *Villancicos* (1705 i 1706), escrits en un castellà abarrocadíssim, que sens dubte van causar l’admiració del públic assistent a la funció de les Quaranta Hores.

Al segle XX, ja amb l’edifici desafectat, s’hi van celebrar els actes de cloenda de les Festes Populars de Cultura Pompeu Fabra (1969), amb la participació de Pere Quart, Miquel Martí i Pol, Josep Vallverdú... que culminaven un cicle de recuperació lingüística i literària iniciat l’any 1963 amb l’empenta conjunta de l’ARIC i el Club Excursionista Pirenaic, i que havia dut a Ripoll, entre d’altres, Josep Pla i J. V. Foix.

vament engrescats per l’allunyament experiencial de la tragèdia. De tota manera, és curiós de constatar que a Ripoll dues de les obres més centrades en aquest període, encara no hagin vist la llum pública: *A cada casa n’hi ha un*, de Josep Mora i Campanins i *La guerra i la bona gent del poble*, de Xavier Anton i Bofill; i una tercera, de to molt personal, hagi tingut una difusió limitada: *Recordances 1860-1942*, de Montserrat Vilarrasa.

I bé: retornem a l’estàtua. Rescatada del riu, darrement ha estat convertida en el subjecte de les *Memòries d’una estàtua tafanera*, del citat Xavier Anton, un distret *Bildungsroman* en què “Berti” traça amb l’ajut d’una imaginària “Justi” la descoberta dels seus cent seixanta anys de vida en una societat canviant que ha prosperat no pas sense trencacolls. 🐾

El monestir

EL MONESTIR DE RIPOLL ÉS, bàsicament, un producte de la literatura. La inicial sorpresa que pot causar aquesta afirmació s'atenua si ens detenim a considerarla. Els sentits de la vista i del tacte potser podrien fer-nos creure el contrari: veiem, sentim i palpem uns espais, uns llocs, unes construccions... Però pocs edificis com Santa Maria poden associar-se des de gairebé el seu origen —almenys l'origen d'allò que reconeixem com a tal— amb un coreferent literari. A principis del segle XI, l'any 1032, es va consagrar la nova església monacal sota l'impuls d'Oliba, abat de Cuixà i de Ripoll i bisbe de Vic. A ell s'adjudica un poema laudatori en hexàmetres lleonins en què bisbe, arquitecte i poeta queden més o menys identificats:

Praesul Oliva sacram · struxit hic funditus aulam
 Hanc quoque perpulchris · ornavit maxime donis.
 Semper ad alta tulit · quam gaudens ipse dicavit. [...]
 Est hic et Arnulphus · harum qui prima domorum
 Mœnia construxit · primus fundamina iecit,
 Sedis et egregiæ · præsul rectorque Gerundæ.
 Quintus in hac aula · Guidisclus præfuit abba.
 Claret post sextus · Sen dictus nomine fredus.
 Septimus ipse sequor · qui nunc sum carminis auctor.

La inspirada arquitectura de la portada que hom li ha atribuït (i que avui sabem que ell no va tenir) són obra de la literatura posterior que, en època moderna, sobretot a partir del cant XI del *Canigó* verdaguerià, han recreat i difós a bastament tal imatge d'aquell antic bisbe de Vic, convertint-lo en digne antecessor del que dirigiria la restauració a finals del segle XIX, Josep Morgades i Gili.

Les sepultures comtals de les cases de Cerdanya i Besalú també estaven acompanyades de les corresponents mostres epigràfiques, i els *Planctus* i les *encícliques mortuòries* de nobles i abats, sortits de Ripoll van recór-

Vista nocturna del monestir

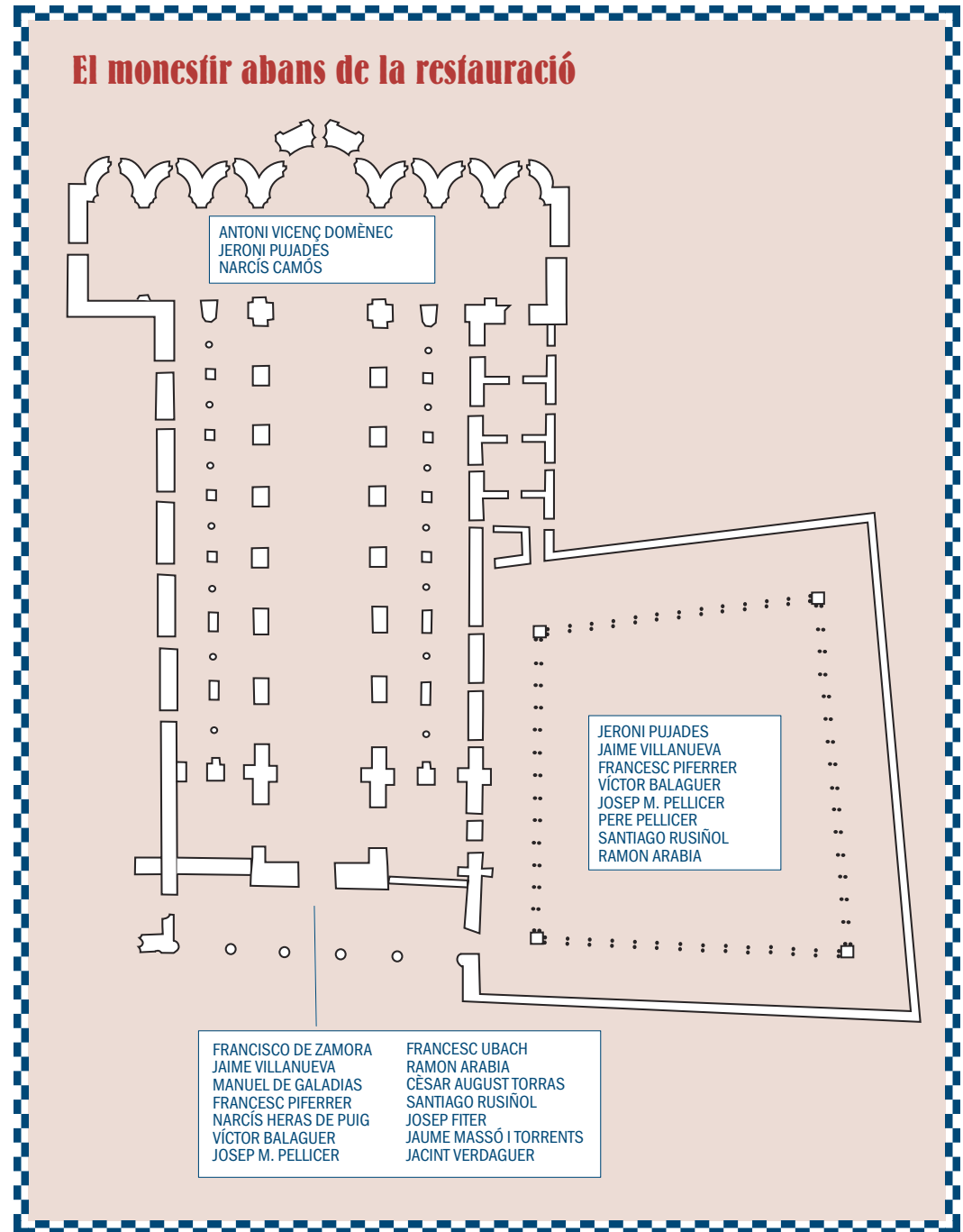
rer amplament la geografia europea; si us ve de gust, vegeu-ne un exemple en la grandiloqüent *complanta necrològica* de Ramon Berenguer que va editar Llorenç Riber. Com ja va assenyalar mossèn Camil Geis, doncs, Ripoll és alhora *Bressol de Catalunya, tomba dels seus fundadors*. D'aquí que el conreu de la història fos també un exercici avançat en el monestir pirinenc, des de l'anònim *Brevis Historia* on es van recollir les dades principals de la pròpia casa, passant pels *cronicons*, fins als *Gesta Comitum*, on es glossen els fets de la casa comtal catala-

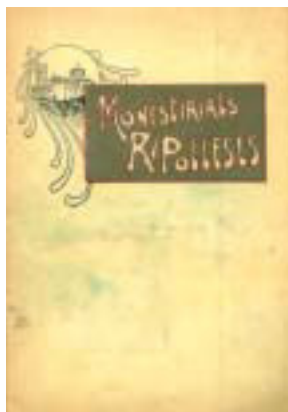

Músics en la portalada del monestir [de Santiago Rusiñol]

na, potser no sempre a gust dels lectors: ja al segle XIV, el rei Pere III va trametre un exemplar de la seva *crònica* amb l'ordre explícita que els de Ripoll la prosseguissin pel mateix estil. Però l'activitat històrica va tenir continuïtat més aviat en l'autobiografia (per exemple, l'abat Descatllar) i en obres d'interès juridicoadministratiu, com els abaciologis del segle XVIII.

Al costat de la producció de textos històrics més o menys empeltats de llegenda, la biblioteca de Ripoll ens han transmès obres intencionadament poètiques i literà-

L'assalt del monestir

La xurma esperitada pel claustre se n'ha entrat;
 ja cauen les columnes com pins destralejats;
 ja van cap a l'església, ja en passen lo llindar,
 les armes amatentes, los ulls fora del cap,
 la flastomia als llavis, lo cor sedent de sang.
 Les dones los atien ab xiscles infernals,
 les trenes esbullades, la roba arrossegant.
 De mares com aquelles, quins fills, doncs, n'eixiran?

L'església està deserta com cambra sepulcral.
 Dessota de les voltes los crits van ressonant;
 a cada pas que donen, un crit més fort que mai.
 Les dones estan folles; los homes, ubriacs.
 Ja apilen les feixines, lo foc ja està calat;
 les serps de flamarades s'enfilen a cent pams.
 Lo rotllo de bagasses entorn giravoltant
 bé sembla esbart de bruixes en nit de temporal. [...]

BONAVENTURA BASSEGODA I AMIGÓ
Lo Miquelet de Ripoll

► El monestir,
 vist des del sud-est

▼ Josep Maria Pellicer

ries de notable vàlua. Començant pel curiós *Carmen campidoctoris*, poesia en estrofes sàfiques de discutida filiació, que s'ocupa, per primera vegada, de la figura del Cid Campeador; o l'encara més misteriosa presència dels *Carmina Rivipullensia* en un còdex escolar miscel·lani, entre els quals trobem unes mostres de poesia eròtica úniques al costat de peces reportades també pels *Carmina Burana*; o el *Cançoneret de Ripoll*, preceptiva poètica singular il·lustrada amb textos catalans del segle XIV. Aquestes obres no semblen inspirades a Ripoll mateix, però una gernació d'erudits com Rudolf Beer, Josep Pijoan, Lluís Nicolau d'Olwer... ens els han anat assimilant fins a fer-nos-els sentir com a propis. El monestir de Ripoll, i més concretament el seu fabulós *scriptorium*, ha esdevingut punt de referència com a fogar de cultura medieval, i es tradueix tant en la producció literària per als més joves (*Els tres pergamins de Ripoll*, d'Oriol Vergés), com en les obres narratives i de divulgació a propòsit de personatges que suposadament el van visitar (*Cercamón*, de Lluís Racionero, premi Prudenci Bertrana 1981, o *L'home de l'any mil*, de Daniel Palomeras).

Que sapiguem, els benedictins ripollesos no es van fer cèlebres per la producció literària pròpiament dita, malgrat haver comptat per exemple amb Guillem de Colldecanes, que a la segona meitat del segle XIV va mostrar un interès molt primerenc per l'ambient petrarquista a Avinyó mateix. Manel de Vega, monjo i cabiscol de la casa al tombant del segle XVII al XVIII, deixa testimoni ripollès només en el pseudònim "Rector de Pitalluga" amb què va intervenir en l'edició de les poesies del Rector de Vallfogona, a càrrec de l'Acadèmia Desconfiada: "Pitalluga" era el topònim d'una propietat situada fora muralles, al nord-est dels edificis monestirials; encara dóna nom a unes feixes situades sota l'actual pujada del cementiri.

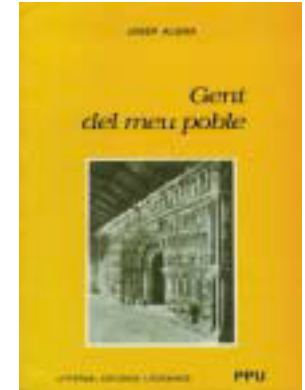

El monestir en la literatura

Pel contrari, quan el monestir ja no existeix com a tal; quan ja s'ha produït la desbandada dels darrers monjos; quan s'estan enderrocant els edificis dels cenobites... llavors, a l'empara de l'estètica romàntica, el monestir de Ripoll serà elevat a la categoria de ruïna venerable i, progressivament, a símbol de la restauració i de la renaixença espiritual i política de Catalunya. S'ha dit que la literatura en va ser l'instrument principal, d'aquesta restauració; en qualsevol cas, en va ser la caixa de ressonància que va convertir l'empresa en emblema nacional.

El dramàtic episodi del saqueig de 1835 va ser recreat una vegada i una altra, envoltat gradualment de motius més fantasiosos, truculents i llegendaris, com en el passatge que presentem de Bonaventura Bassagoda*. L'avaluació del desastre no abandona un efecte violent: *“si nos estremecemos de terror ante las ruinas de la villa, ¿cómo podremos dejar de estremecernos de cólera ante los restos del monasterio, sobretudo si por ellos llega a recomponerlo la fantasía, y a penetrar la razón el sentido profundo que en él encerraron los sentimientos religiosos?”* s'exclama Piferrer arran de la seva visita, després de la desfeta de 1839. Aquest *“recomponerlo la fantasía”* amb el pas del temps deixarà lloc a la idea de la necessitat de recomposició física. La naturalesa que pugna per invadir la ruïna i la incúria dels homes, poc respectuosos amb els valors del seu passat, són criticades per igual en les composicions que es donen a la impremta.

Emergeixen, a poc a poc, els objectes més apreciats: les tombes, la portada, el campanar, el claustre, la nova imatge de la Verge —regal de Lleó XIII—... Un procés

◀ Interior de l'església de Santa Maria

▼ Lectura de les obres premiades en les Festes Constantinianes, celebrades al claustre del Monestir, l'any 1913.

Les «restauracions» literàries del monestir de Ripoll

Des de l'abandonament i ruïna del monestir fins a la restauració eclesiàstica varen abundar els al·legats en favor del monument, ja es tractés de recordances elegíacques, consideracions morals o projectes de futur. Presentem aquí un llistat d'autors que ens dóna fe del pes que ide-

ològicament i mediàticament va tenir la literatura en el llarg procés que culminaria amb la restauració. Les referències corresponen a textos publicats en llocs ben diferents i d'extensió i vàlua molt diverses; amb tot, són indicatives de la importància que van abastar els projectes.

Any	Autoria.	Tipus de text. Altres dates	Any	Autoria	Tipus de text. Altres dates
????	Josep Puiggarí	(gc)	1880	P[are] [Eduard] Llanas	(ae)
????	Emilio Castelar	(ge)	1882	Macari Planella i Roure	(ac)
????	Damas Calvet	(gc)	1883	Pere Pellicer i Pagès	(ac)
1836	Pròsper de Bofarull	(ee)	1883	Joaquim Botet i Sisó	(ac)
c1843	Pau Piferrer	(ee) [publicat p. 1853]	1883	Jaume Massó i Torrents	(ic), 1893 (ac)
1846	Narcís Heras de Puig	(ie)	1884	Antoni Aulèstia i Pijoan	(ee)
1846	Manuel Galadies i de Mas	(ee), 1852 (ae), 1863 (d?)	1886	Josep Morgades i Gili	(ac), 1893 (dc)
1849	Richard Ford	(aan)	1886	Joaquim Cabot i Rovira	(pc)
1851	Víctor Balaguer	(ne=1853)	1886	Terenci Thos i Codina	(pc)
1853	Josep Giró i Torà	(ce)	1886	Lleó XIII	(pll)
1853	Marian Aguiló i Fuster	(pc), 1894 (pc)	1887	Mercè Font i Codina	(pc)
1861	Joan Mañé i Flaquer	(ae), 1887 (ae)	1888	P[are] Calonge	(pc)
1861	Joan Ponci Deop i Masdeu	(pc), 1886 (pc)	1888	Jaume Collell	(ac), 1893 (pc), 1893 (dc)
1863	Francesc d'Assís Aguilar	(d)	1888	Manuel Ribot i Serra	(pc), 1889 (pc)
1864	Eudald Ragner i Batlle	(ae)	1888	Joaquim Riera i Bertran	(pc), 1895 (pc)
1865	Josep Maria Pellicer i Pagès	(pc), 1872 (ie), 1875 (ee), 1878 (ee), 1880 (ae), 1893 (dc)	1888	Narcís Verdaguer i Callís	(ac)
1872	Francesc Ubach i Vinyeta	(pc=1895), 1879 (pc), 1886 (pc)	1888	Bonaventura Bassegoda i Amigó	(pc=1893),(ac), 1892 (pc)
1875	Jacint Verdaguer	(pc=1879=1888), 1885 (pc), 1895 (pc).	1889	Josep Masferrer i Arquimbau	(ac)
1877	Francesc Miquel i Badia	(a), 1893 (a)	1890	Josep M. Baranera i Pasqués	(pc)
1877	Ramon Arabia Solanas	(ac), 1882 (ac)	1890	Joan Segura i Valls	(a), 1892 (a)
1877	Cèsar August Torras	(ac)	1891	Manuel Giralt i Vila	(a)
1880	Santiago Rusiñol	(d), 1881 (ic), 1889 (ie).	1891	Consol Valls i Riera	(pc=1895)
1880	Josep Fiter i Inglés	(ac)	1891	Eudald Ferret i Fossas	(a), 1895 (pc)
			1892	Tomàs Ragner i Fossas	(ac)
			1893	Lluís B. Nadal i Canudas	(pc), 1895 (pc)
			1893	Maria de Bell-lloc	(ac)
			1893	Josep Coroleu	(ac)

1893	Sebastià Farnés	(ac)	1895	Josep Barbany	(pc)
1893	Francesc Matheu	(pc. =1895)	1895	Victòria Peña d'Amer	(pc)
1893	Josep Franquesa i Gomis	(ac), (pc)	1895	Agustí Valls i Vicens	(pc)
1893	Àngel Guimerà	(dc), 1893?(pc)	1895	Miquel V. Amer	(pc)
1893	Charle Boy	(po)	1895	Nemesi Fons i Llubia	(pc)
1893	Joan Fastenrath	(pa)	1895	Josep Parer	(pc)
1893	Josep Torras i Bages	(ac)	1895	Enriqueta Paler i Trullol	(pc)
1894	Andreu de Ferran i de Dumont	(a)	1895	Trinitat Aldric i de Pagès	(pc), (pe)
1894	Ramon Casadevall i Masramon	(pc)	1895	Josep Castells i Andreu	(pc)
1895	Ma. Paz de Borbón	(pe)	1895	Agustí Puyol i Safont	(pc)
1895	P. de Angelis	(pg)	1895	Antònia Gili i Güell	(pc)
1895	David Farabulini	(pll)	1895	Josep Condó	(pc)
1895	Henricus Lasmbiasi	(pll)	1895	Jaume Valls i Pomés	(pc)
1895	Tomàs Vinyas	(pll)	1895	Francisco Blanco García	(pe)
1895	Josep Castells i Arbós	(pll), (pi)	1895	Virtudes Mas Yebra	(pe)
1895	Josep Casas i Reig	(pll)	1895	Antonio Medina	(pe)
1895	Joaquim Rubió i Ors	(pc)	1895	Lucio A. Lapalma	(pe)
1895	Josep Serra i Campdelacreu	(pc)	1895	Bonifacio Echegaray	(pb)
1895	Martí Genís i Aguilar	(pc)	1895	Julio de Castillo	(pp)
1895	Josep Cortils i Vieta	(pc)	1895	João de Deus do Nascimento Ramos	(pp)
1895	Eduard Vidal i Valenciano	(pc)	1895	Baron de Tourtoulon	(po)
1895	Joan Manuel Casademunt	(pc)	1895	Víctor Lieutaud	(po)
1895	Francesc Bracons	(pc)	1895	Frederic Donnadieu	(po)
1895	Artur Masriera i Colomer	(pc)	1895	Louis de Sarran d'Allard	(po)
1895	Claudi Planas i Font	(pc)	1895	Achille Maffre de Baugé	(pf)
1895	Vicenç Bosc	(pc)	1895	Luigi Tripepi	(pi)
1895	Josep Taltabuit	(pc)	1895	Mons. Bartolini	(pi)
1895	Josep Mas i Casanovas	(pc)	1895	David Farabulini	(pi)
1895	Bernat Fargas i Adam	(pc)	1895	Maria Licer	(pi)
1895	Domingo Torrent i Garriga	(pc), 18?? (nc)	1895	Sigismund Bouka	(pt)

Sigles de gènere: e= obra d'erudició; a=article periodístic; i=assaig o informe; c=carta o epístola; n=narració; p=poesia; d=discurs o prèdica; g=grafit.

Sigles de llengua: a=alemany; an=anglès; b=basc; c=català; e=espanyol; f=francès; g=grec; i=italià; ll=llatí; o=occità; p=portuguès; t=txec

L'obra artística de la portada

Atura el pas, tu que d'aquesta porta
l'espai indiferent a salvar avances;
fes-te endarrere, descobreix-te, mira:
del *Fiat* fins a tu la raça humana
te surt a rebre, fent retrets que et diuen
qui ets, d'on véns i quina fi se't guarda.
Des dels coros angèlics que ab sos himnes
dels elets del Senyor la glòria canten,
fins aon lo fre de l'eternal condemna
del rebel esperit encén la ràbia,
la bondat summa per la mà del geni
premis i càstigs volgué un jorn mostrar-se,
perquè al passar d'aquest portal la llinda
pogué arribar l'home al peu de l'ara,
portant al llavi les divines notes
d'aquest càntic de pedra sublimada. [...]

Ah, no! No és solament aquesta mola
una fulla per l'art arreatada
a l'arbre de la glòria: és l'harmonia
d'un càntic celestial que despertava
un dia al geni, que volgué en la pedra
deixar-ne l'eco a les vinentes races.
No és solament de la futura impremta
lo llibre primitiu, on consignava
lo poble antic ses tradicions volgudes,
sa fe sencera i patriarcals usances;
sinó l'arc triomfal que al cristianisme
volgué eregir la catalana pàtria,
per perpetuar sa redempció gloriosa
ab rius de sang en cent combats guanyada,
quan dava Sants al Cel, furs a les viles,
reis als pobles veïns, i a Roma papes. [...]

FRANCISCO UBACH I VINYETA
La portada de Ripoll

► La portalada
del monestir

de rescat i d'interpretació cada vegada més afinat, que incorpora un ventall de motius literaris que esdevindran autèntics tòpics avui encara vigents: “Covadonga Catalana”, “Bressol de Catalunya”, “Escorial català”, “Casa pairal dels catalans”... Josep Maria Pellicer el 1875 havia vist un “arc de triomf del cristianisme” en la portada, semblança de regust poètic per figurar en un informe arqueològic. El 1876, Ubach i Vinyeta incorpora la felicitat troballa en un poema floral, junt amb d'altres metàfores no menys enginyoses*; Jaume Massó i Torrents l'aprofita breument el 1883 i, uns tres anys més tard, Verdaguer

consolida i capitalitza aquest imaginari en el *Canigó*. La “Llegenda pyrenaica del temps de la Reconquesta” arribava ben oportuna davant els esdeveniments coetanis, perquè amb la presidència del bisbe de Vic —i l'auxili de Collell i Verdaguer en l'àmbit literari— es porta a terme la culminació d'una obra on es donen la mà la reconquesta i la restauració no només arqueològica, artística, històrica o patriòtica, sinó essencialment religiosa i espiritual. I la literatura hi va ser convenientment representada amb l'aplec de la *Corona poètica*, publicat el 1895, i encapçalat pels versicles que dedicà a l'empresa el papa

Lleó XIII: “Habebitis in monumentum templum hoc Sanctae Mariae de Ripoll dicatum et in eo celebrabitis dies solemnes cultu sempiterno”, en una clara referència a l'exalçament pasqual de l'Èxode, 14,12.

La restauració també aixecà algunes —poques— veus disconformes. Des de les files modernistes Santiago Rusiñol enyorava l'encant del monument ruïnós, i Jaume Massó i Torrents protestava contra l'excessiva clericalització de l'acte. Per raons personals i estètiques ben diferents ni Jacint Verdaguer, ni Jaume Collell ni Josep Maria Pelleric no varen assistir a la festa de la nova consagració el 1893. I la idea de constituir a Ripoll un nou panteó català va abandonar-se després de l'enterrament de Morgades, deixant-ne fora, malgrat la seva voluntat i les comissions que es formaren a l'efecte, la figura del patriarca de la renaixença literària catalana, Marian Aguiló i Fuster.

El resultat, malgrat aquests punts foscos, ha fet fortuna. S'ha convertit en lloc de visita, gairebé de “peregrinació” no només religiosa o artística, com ens mostren els textos de Jaume Barrera i Jeanne-Yves Blanch, sinó iniciàtica als orígens mitològics de la nació catalana. De la multitud de records i vivències que ha origi-

La visita al monestir, la construcció del record

Però aquell matí d'hivern, llunyaníssim, al fons del glaç del record adolescent, jo tenia potser quinze anys. Ara ho recordo com quan, en despertar-nos, recordem un somni, amb precisió i al mateix temps sabent que ja no hi podem tornar, que només existeix com a record.

Un record exacte i diàfan del fred d'aquell matí, en una excursió escolar, quan arribàvem: el fred, com agulles petites fiblonejant les puntes dels dits, el palmell de la mà, esmolant la nuesa antiga del paisatge, davant la portalada romànica de Ripoll. Tot un món, un univers mínim i alhora grandios de pedra remota, però sense aquella mena de grandària excessiva, sense aquell esclat del gòtic. No: a Ripoll, tot és més íntim, més quiet i reclus, com el murmuri d'uns mots llegits, en veu molt baixa, en un breuari antic —dauradíssim de lletres miniades— mentre la verdor humida i fosquejant de l'herba sembla que ens prometi la pau d'un son quan la nostra mort —la nostra?— serà ja només un record que no fa mal.

I, mira: ara m'enfilo, ens enfilem, per unes escales que semblen molt altes, altíssimes —i com poden ser tan altes, en una església de mida tan humana?—, unes escales rústiques que, com que han passat vint anys, recordo fent giragonses. El record és també una espiral, té la forma d'una escala de cargol; hi pugem, pateixants, ansiosos, giravoltant entorn de l'eix secret i invisible de pedra d'aquesta escala fosca que, de tant en tant —només se sent, ràpida i lleu com un murmuri, la fressa dels nostres passos—, rep un cop de tralla de llum del sol d'hivern i de blavor del cel. I potser només m'ho sembla, però tinc, no sé per què, la visió d'un últim tram d'escala que era de fusta. I, quan arribàvem al cim d'aquells graons de fusta, ja érem a tocar de la campana, i hi havia una obertura petita a dalt de tot. I aleshores ens incorporàvem una mica més, potser ens posàvem de puntetes, i trèiem el cap per l'obertura. I no diré que ens rodava el cap; però, de cop i volta, tot era com una pintura d'algun mestre holandès, o potser més aviat com el fons d'alguns frescs de Giotto: vist des de molt amunt, el camp semblava una idea d'ordre fet paisatge. Tot hi era al seu lloc: les terres de conreu, les prades, l'arbrat, els masos, i —molt amunt— aquella torre de pedra i aquella campana i aquell noi que era jo i que ho mirava tot.

PERE GIMFERRER
Dietari

nat aquest escenari, hem seleccionat per la seva frescor el de Pere Gimferrer, on es recupera la vital experiència d'un jove escolar davant el monument i, en un arriscadíssim moviment cinematogràfic de grua, a la manera de Truffaut, ens la integra en el record.* 🐾

◀ El claustre del monestir

La parròquia de Ripoll

AVUI A PENES HI PERCEBREU DIFERÈNCIA. Però des de l'època medieval fins al 1970 Ripoll estava envoltada, com encerclada per un anell: el municipi de la Parròquia, anomenat així per dependre eclesiàsticament de Sant Pere i Sant Eudald. Aquesta administració comprenia bàsicament la població rural i les masies en el radi d'un parell hores de la vila. Ben poca era doncs la distància física entre aquestes dues maneres tan allunyades d'entendre el món i l'existència, aquests dos sistemes culturals tan contraposats, el més feble dels quals s'ha vist progressivament anihilat.

Es pot dir que el conflicte del camp amb la ciutat apareix a Ripoll sense imposar canvis sobtats de paisatge. La vila se sentia favorable al progrés, subjecta al maquinisme i a la vida agitada; mentre que, a tocar, el món de pagès maldava per mantenir els seus valors vitals, aferrats a una tradició ben poc amiga dels moviments i sotracs que han procurat els temps moderns.

És clar que la confrontació no es va manifestar fins en èpoques recents. El propi centre urbà, a principis del segle XIX no era tan atapeït com ara. Manuel

▲ L'antiga pagesia, assetjada pel progrés

◀ Desboscant al collet del Vent

Galadies i Mas ens ho recorda l'any 1833: “todo su recinto está muy aprovechado, y contiene muchos grupos de casas, antiguas y aisladas, que distribuyen bien las calles, con fácil comunicación.” Una mostra d'aquesta mena de cases, gairebé masies incrustades en el teixit vilatà, és Can Vaquer, caracteritzada per una generosa galeria que s'aboca sobre el Ter, des d'on “es domina un bell i excepcional espectacle fluvial”, segons Joaquim de Camps, i més o menys literaturitzada per Daniel Palomeras*. Haver sobreviscut poc alterada per les transformacions li ha valgut el mèrit afegit de convertir-se en escenari predilecte d'un *revival* folklòric, el

Casament a pagès, on representa a les mil meravelles el paper de casa de la núvia.

Però com hem dit, les autèntiques cases de pagès, siguin pairals o masoveries, es trobaven al defora del clos urbà. Segurament aquesta proximitat i alhora aquest contrast és el que ha permès una aproximació literària en la línia bucòlica i elegíaca, com en Raimunda Jofré de Casals, a les primeres dècades del segle XX . O el que justifica les líriques “escapades” —i no pas ruptures— de poetes civils, com en el cas de Joaquim Boixés.*

Els Folkloristes

Precisament la consciència de crisi d'aquest món pagès, bandejat per les onades de la industrialització i les seves seqüeles, va motivar l'esforçat treball d'un equip de folkloristes en la primera meitat del segle XX.

Es tractava d'arreglar els testimonis de la vida al camp, amb una intenció alhora documental i programàtica. Els resultats no van ser minsos. En el terreny de la cultura material van cristal·litzar en el Museu Folkloric per obra de Tomàs Raguer, Rossend Serra i Pagès, Antoni Griera o Agustí Casanova, col·lecció a què han dedicat elogiosíssimes pàgines petits i grans memorialistes, des de Josep Pla fins a Josep Maria Espinàs.

◀ Esmolant la dalla al pla de Ginebret

► Filadora a l'entrada de la Serra del Boix, a final del segle XIX

Algunes de les descripcions i modelitzacions d'aquell món que van dur a terme els col·laboradors del projecte tenen, a part de les intrínseques virtuts etnogràfiques i lingüístiques, un positiu relleu literari. En trobem exemples en la revista *Scriptorium*, que va ser el portaveu del grup, i en les monografies de Salvador Vilarrasa, *La vida dels pastors* (1935) i *La vida a pagès* (1964), apareguts prèviament seriats.

Una casa pairal dins la vila

El casal de can Saladeures, impassible a aquests fets, igual com ho havia estat durant segles a la gestació dels imperis, de les nacions i a llur decadència, podria haver parlat (per la boca desmesurada de les seves voltes de ponent) d'abats, de nobles i de servents, de riquesa i de ruïna, de déus venjatiu i de déus que ja no inspiraven temença, de persones i de neguits. El vell casal, indiferent al sol i a la tempesta, al dia i a la nit, havia esdevingut un símbol de pervivència, i els seus senyors un bastió perdurable. Les propietats eren immutables, les persones succeïbles i els seus béns i costums heretables. Can Saladeures era l'escull inamovible enmig del tràngol de la història.

DANIEL PALOMERAS
L'automòbil negre

A pesar de tot, és en el recull que van emprendre del *Cançoner del Ripollès* on es manifesta d'una manera més pura l'esforç literari de creadors i recreadors anònims que formulen en les seves cançons el correlat espiritual del seu univers material. Es tracta d'una literatura i un cant funcionals, que transparenten la fermesa i alhora les tensions del sistema de creences que els sustenten, tant si es tracta d'acompanyar els actes de treball com de la simple diversió. Hi desfilen els grans temes literaris de la tradició occidental (l'amor, la mort, el joc...) empeltats sovint en el dramatisme de l'enfrontament; aquesta dialèctica arriba al sùmmum incomportable, nefand, amb l'atemptat contra la pròpia casa (la bandolera raptada per *en Pau Gibert*). El lector actual pot sentir-se incomodat per la dosi de violència que s'hi manifesta: pallisses, raptos, segrestos, desafiaments, duels, enverinaments, venjances, execu-

cions... Textos que avui no dubtariem a qualificar de políticament incorrectes. A tall d'exemple sentim una perla de diàleg conjugal:

—Qui et pogués tenir, muller,
dintre una sala quadrada,
voltada de capellans,
la creu al cap de l'escala.
—Qui et pogués tenir, marit,
dintre d'un paller de palla,
amb foc als quatre cantons
i un bon vent de tramuntana.”

Som ben lluny, pel que sembla, de l'harmonia i la pau bucòliques que els autors urbans ens fan aparèixer quan tracten de la casa rural.

L'exhauriment d'un món

Les dures condicions de vida i de competitivitat per la supervivència es fan ben paleses sobretot a propòsit de les estratègies de casament (és a dir, de l'acte més transcendent de cara a mantenir la “casa”). D'una banda, la

Una passejada pels encontorns revivificants

El cel té un blau puríssim. Les riberes
ja comencen amb goig a verdejar.
Al voltant de la font, les flors primeres
he collit. I tinc ganes de cantar.

Avui les orenetes cridaneres
fan el niu als forats del campanar
i em parlen d'il·lusions primiceres
que avui al cor em tornen a brotar.

He seguit el camí de l'alegria
on joiós i amant el cor em guia
amb flors de farigola i romaní.

I a la font d'Engordans he anat a seure
per inclinar-me al doll i poder beure
un glop de l'aigua que reneix en mi.

JOAQUIM BOIXÉS
Primavera.

desqualificació de les possibles candidates urbanes i proletàries, a les quals a pagès no es dubta de metaforitzar en “xinxes”. Els matrimonis híbrids susciten recels també per la banda de la vila, com assenyala Daniel Palomeras en l'esmentada novel·la *L'automòbil negra*: “La Mercè, la dependenta de la pastisseria del senyor Faig, es casaria l'endemà amb un xicot de pagès. Algunes amigues l'envejaven, d'altres la planyien. [...] Les amigues que la

◀ Llaurant al vessant nord de Sant Bartomeu

La riquesa de fonts vora Ripoll

La de l'Antiga, la del Ros,
la del Sant —que és tan saborosa—
la del Coc, la del Pintors,
d'Engordans i Marinyosa,
la dels Monjos, del Guitart,
de can Guetes —que alça gana—,
i mereix elogi a part
la preciosa d'en Jordana,
de la Teula, d'en Pigrau,
Cor de Jesús, tan bufona!,
del Sofre, que tant atrau,

la d'en Jeroni i Garona,
Colomerot, Sadurní,
can Quinze, sant Bartomeu,
Esqueroses —que es pot dir
n'és més freda que la neu—,
de Llagonet, del Raval,
Serrallonga, Estamariu,
Font Viva, la principal,
visitada hivern i estiu.

JOAN DEOP I MASDEU

La crida de Sant Eudald

► Una pàgina de "Poesies",
de Raimunda Jofré,
il·lustrada per J. Ribot

planyien pensaven que en Serafi, el promès caravermell de la Mercè, era un xicot una mica barroer, que feia pudor de vaques i que la faria treballar molt”.

El resultat era una mena d'endogàmia de grup, en la qual, a pagès, la referència a les cases suplia amb escreix qualsevol delimitació administrativa i territorial. Ens ho resumeix amb mirada sociològica Josep Pernau en *De Campdevàrol a Laos*: “Les famílies de propietaris de la comarca del Ripollès constituïen una veritable casta social: com que els casoris es feien sempre entre nois i noies de cases pairals (la meva generació ha estat la primera a sortir-se del “ram”), resultava que tots els propietaris de la comarca érem parents [...] El nombre de cases pairals que entren en la xarxa del parentiu, segons les meves estimacions, és menys de cinquanta. Per consegüent, el parentiu es renovava sovint”.

L'enfrontament de tal sistema de vida amb el món “modern” i del progrés es resol en una mena de desorientació que es reflecteix bé en la literatura de finals

de segle XIX. Aquest especial desconcert potser justifica la curiosa aparició de personatges ripollesos erràtics, desubicats. Un bon exemple podria ser en Lluís Oliveras, protagonista de *La Papallona* de Narcís Oller (1882), novel·la amb tints realistes en què el títol fa justícia a la solidesa de la personalitat de l'estudiant de dret transplantat a la gran ciutat.

L'exemple complementari, del grup dels menys privilegiats, el forniria "el Chiquet", personatge que aplega Baroja a *El capitán Malasombra*: de primer voluntari en les files reialistes i després passat a la milícia nacional, àgil, llest i atrevit que "lo único que no pudo aprender jamás, por más esfuerzos que hizo, fue hablar bien el castellano"; "el Chiquet", en fi, que havia estat treballador d'una fàbrica tèxtil en el Ripoll de la primera industrialització.

L'agonia del món pagès a l'antiga Parròquia de Ripoll (i, per extensió, a gran part de la comarca) arriba fins als nostres dies. Havent superat les contingències bèl·liques del segle XIX —que es perllonguen en molts casos fins al XX—, les maltempsades, la mecanització difícil, etc. acaba desapareixent arran de les necessitats creades pels interessos de la gent de vila o de ciutat. Els masos, els prats, els fèrtils plans... han hagut d'abandonar el conreu o reconvertir-se en meres residències.

En voleu una prova més concreta, d'aquesta decadència? Les fonts eren temps enrere condició necessària per a la subsistència, motiu de gaudi i distracció, a més de preuat objecte d'atenció salutífera (recordeu per què eren a Ripoll els aiguaders de l'*Hostal de la Glòria*, de Josep Maria de Sagarra). Les fonts eren famoses i concorregudes. Les fonts, en conseqüència, han captivat multitud de versaires. A finals de segle XIX, Josep Deop, comptant les de Parròquia i Ripoll, encara en recollia una divertida nòmina de vint-i-sis*; Montserrat Martínez, per exemple, l'any 1999 només n'hi ha sabut enfilat set... És clar que sempre ens podrem preguntar si som davant de l'eixut progressiu de les fonts de pagès o consolar-nos pensant que només és el de la font de Castàlia. Matisant el que escrivia Josep Maria Espinàs, la inscripció virgiliàna del rellotge de sol de Sant Pere, "volat irreparabile tempus", sí que ha tingut un sentit pregon en la vida de la Parròquia. 🐞

Estiuejants, aiguaders i literats

Ripoll i els seus voltants, a final del segle XIX i inici del XX, exercien un poderós atractiu entre els estiuejants. Hi acudien nombrosos escriptors no només per motius de salut o interessos artístics, sinó també per relacions i lligams familiars. Rossend Serra i Pagès hi acudia amb regularitat, cosa que li permetia de mantenir el contacte amb el seu parent Tomàs Ragner; Anton Busquest i Punset, el verdaguerià cantant del Montseny, visitava també sovint la vila natal de la seva mare, on havia col·laborat en diverses publicacions.

Altres famílies havien abandonat la vila dels dos rius, però es guardava connexió amb alguns dels seus membres: és el cas de la família de Dou, a la qual pertanyia des del conegut jurista Ramon Llàtzer, catedràtic a Cervera que tenim documentat com a president de certàmens literaris escolars a Ripoll, fins a Ramon d'Alòs-Moner, l'estudiós noucentista dels bestiaris medievals; o Eudald Puig i Soldevila, promotor a la Plaça Nova de Barcelona d'una llibreria i editorial importantíssima per a la Renaixença, el fill del qual, Francesc Puig i Alfonso, va ser alcalde de Barcelona i nomenat Fill Il·lustre de la vila comtal.

L'empenta cultural que això va significar no passava desapercebuda, i va deixar rastre en diverses empreses del moment: les publicacions periòdiques de l'època, com *El Ripollès*, *el Puigmal*, *El Catllar*, *El Pirineu Català* o *Scriptòrium*, la vida associativa (el Casino, l'Acadèmia Catòlica) o els projectes del Museu Folkloric o de la biblioteca pública.

De Vallfogona a Vidrà

“UNA DE LES VALLS MÉS FINES de Catalunya es troba al Ripollès: és la de Vallfogona, per la qual passa la deliciosa, inoblidable carretera que de Ripoll, pel Coll de Canes, condueix a Olot. Aquesta vall, d’una placidesa idíl·lica, és pràcticament intacta, no ofereix a la vista cap monstruositat, i la successió de paisatges que presenta és delicada, exquisida.”

Amb termes tan ben assaonats descriu Josep Pla a la seva *Guia de Catalunya* la carretera que, fent giragonses, ressegeix l’antiga Vallis Fœcunda; i hi insisteix en el mateix to en el seu viatge cap a *Les Valls d’Andorra*. Delicada premonició, que anticipa de vint anys el premi paisatgístic Conde de Guadalhorce que va concedir-hi el Ministeri d’Obres Públiques corresponent (1988).

En efecte, la carretera a Olot permet contemplar —a qui no tingui el tràfec de conduir per una ruta zig-zaguejant però gairebé tan tranquil·la com la que va veure Pla els anys de 1960— una vall fèrtil, pulcrament i vàriament arborada, amb una bella panoràmica de la serra de Milany. El relleu, més aviat arrodonit, tot just insinua l’alçada que es va guanyant, sense manifestar-la mai amb estridències ni vertigens. Només quan passeu

▲ Vallfogona des de la carretera del Coll de Canes

◀ La Vall de Besora des de la carretera de Vidrà

el coll i us descobriu als peus el pla olotí i les muntanyes que s’allargassen cap a la costa, a llevant, us adoneu de l’altitud a què heu arribat. Des del Puigsestela o, una mica més cap al sud, des del Puig de l’Ofrena o del de Llandrics, aquest darrer ja dins Osona però també termenejant amb la Garrotxa, podríeu subscriure els deliciosos versos de Josep Rierola a *l’Albada*: “L’esquena del Puigsacalm / s’estira damunt la boira... / Enllà, la plana d’Olot / encalijada es deixonda [...] El mar encara és molt lluny, / adormit al golf de Roses”.

Si ens tornem a girar cap al Ripollès —i més enllà, cap al Berguedà, perquè en dies prou clars es distingeix la silueta inconfusible, magnètica del Pedraforca—, veiem un paisatge profundament marcat per l’empremta de l’home. De fet, és una de les zones més intensament descrites per la documentació medieval conservada, que vincula amb arrels pregonas i detallades el conreu i l’habitació d’aquesta vall amb la història del monestir de Sant Joan de les Abadesses.

Tanta placidesa i seguretat podrien fer-nos passar per alt que, en aquest mateix coll, la literatura hi havia vist un monstre, un drac, associat de sempre als passos perillosos. Tampoc no es podria sospitar que aquest racó plaent hagués estat l'escenari d'un dels episodis més sagnants de l'última guerra carlista, el 1874. La Sala corona el bonic centre històric de Vallfogona, pintat en colors tan diferents per Mercè Sala i Ramon Arabia*. El castell, ara de línies inofensives, va ser presó de soldats i comandaments de la tropa capturats pels carlins a la columna d'en Nouvilas, a Castellfollit. Una part (74 individus) van ser conduïts després a Llaés, extremunciats i executats sumariíssimament, en un episodi bessó del que va ocórrer amb la resta prop de Sant Joan de les Abadesses.

Aquesta cruenta acció, de la qual recull testimoni oral Joan Santamaria a *Visions de Catalunya*, va atreure la literatura fulletonesca de finals de segle XIX. Un passatge de la novel·la de Joan Botella i Carbonell, *El Drama de San Juan de las Abadesas*, que conté l'única frase en català de tot el llibre, ens en pot servir de mostra: "Concluido el sacrificio, se encontraron los carlistas con que había oposición a que se enterrara tan gran número de cadáveres [79, segons l'autor] en el reducido cementerio de Llayers, pues sus miasmas podían perjudicar a los moradores de la casa rectoral. Uno de los cabecillas se desentendió del asunto, limitándose a comunicar a Savalls el cumplimiento de su mandato, y el otro zanjó el asunto pidiendo al cura que le indicara un punto donde abrir una gran zanja para enterrarlos. Sus palabras fueron estas: «—Digui'm un cantó de terra ben magra, que els carrabiners ja l'engreixaran.»"

Avui un monument de marbre rememora les 73 víctimes en una fondalada sota la cara nord del castell de Llaés. ¿Potser arran d'això es diu que Benito Pérez

Galdós va hostatjar-se a la veïna casa de la Vila per escriure-hi algun dels seus *Episodios Nacionales*? No en tenim constància certa. D'aquesta important masia també s'explica el cas d'un naixement amb mal donat, del qual va ser fruit un nen meitat home, meitat serpent. Al seu aspecte físic, que els de la casa ocultaven zelosament en una cambra tancada, cal afegir la raresa no menys notable que es planyia en vers: "—Pare, no em mateu, / que de la Vila / en sóc l'hereu!". Com podeu suposar, d'això darrer no n'hi ha tampoc ni certificació ni document.

Rossend Serra
al peu de la llosa
d'en Plafalgàs

La Pubilla de ca l'Artiguer

Una cançó vull cantar,
no hi ha molt que s'ha dictada,
d'una minyona que hi ha,
a Vallfogona s'ha criada.

*Dolç amor,
quanta pena m'ets causada
dintre el cor;
dolç amor,
dintre el cor i les entranyes,
dolç amor.*

Filla de ca l'Artiguer,
de bon pare i bona mare,

se n'ha deixada robar
p' un fadrí mestre de cases.

És en Tubert de Bolós,
bé té prou anomenada.
Al punt de la mitja nit
per la finestra baixava.

En Tubert sempre li diu:
«—No vinguis desmantelada»;
«—Jo de plata bé en tinc prou,
però a l'or no hi som arribada.» [...]

CANÇÓ POPULAR

transcrita per Francesc Monsalvatje i Fossas

Vallfogona

El castell de Milany

Tornem a reconciliar-nos amb vida i la bonhomia d'aquestes terres i de la gent que hi viu. La petita capella de la Mare de Déu de la Cau, dins el terme de Llaés, és advocada de les noies casadores: “Mare de Déu de la Cau, / doneu-me un marit, si us plau!” ens diu una jaculatòria popular que ens porta a la memòria aquells versos anàlegs de Verdaguer a propòsit de Palau d'Osona. Però, com per garantir-hi més fermança, a la Cau poden afegir-n'hi unes altres: “Fadrina que va a la Cau / torna amb promès; / i, als dos anys, / ja hi puguen tres”, evident demostració de l'eficàcia de la Verge assentada a ponent de la serra de Milany. És clar que a les noies de Vallfogona no els ha calgut sempre recórrer a la Cau, sobretot si estan ben dotades, com demostra la cançó de la pubilla de ca l'Artiguer.*

Presidint la serralada que porta el seu nom, hi ha les ruïnes del castell de Milany. Les tempestes i l'abandonament l'han malmès fins a deixar poc rastre d'aquella fortalesa que s'havia considerat inexpugnable. “A diferència d'anys enrera, hom pot assolir amb una certa facilitat aquest niu d'àligues. El panorama que s'hi domina és, senzillament, engrescador”, comenten els autors que se n'ocupen a *Els castells catalans*. Bona vista, tranquil·litat i solitud en les altures, conclou el sonet que li va dedicar Mercè Sala: “ara el silenci que t'envolta / sols el conhorta un vol d'ocell...” Solitud i silenci d'unes restes glorificades per l'olor de tell, com volia Miquel Tubau, fotògraf desdoblant en poeta en el seu *Castell de Milany*.

Prop del castell, la fama d'una capella dedicada a Sant Pere. La llegenda ens parla aquí de Plafalgàs, pagès de força gegantina, que va baixar una gran campana de Milany fins a Sant Julià de Vallfogona. En ser

El castell
de Llaers

a mig camí, uns pagesos que batien es varen admirar de la seva força, i ell els respongué que podria baixar la campana fins i tot plena de blat. La n'ompliren amb set quarteres i arribà tan fresc a destí. Montsalvatje ens informa que aquesta campana la varen fondre i en van buidar les quatre que hi havia a l'església parroquial. Segurament en recompensa se li atribuïa una tomba a l'entrada, on figurava una campana en relleu, i de la qual corria la dita següent: “Si a Sant Julià vas, / no hi entraràs / ni n'eixiràs / sens que trepitges / a Plafalgàs.”

Vallfogona de fosc, notes d'una excursió

És ja de nit quan hi entrem (7 hores 15 minuts). L'aspecte no pot ser més roí i miserable: no es veu un sol llum ni es sent la més petita remor; i si no fos per una pubilla de Ripoll que ens diu que ve a ballades, perquè és festa major —ningú ho diria—, no és pas segur que trobéssim l'hostal o “Posada de san Antonio”, com pomposament s'anomena. Passem uns carrers bruts, foscos com gola de llop, costeruts i amb cada palet com roda de carro. Atravessem uns porxos i quasi al davant topem amb l'hostal, d'aspecte poc *engageant*, com diu mon company. Mes, què hi farem? no n'hi ha d'altre i és bo acostumar-se a tot. Donem gràcies a la minyona, que no vol admetre altra demostració. Ella puja lleugera carrer amunt, tota carregada amb un farcellàs, on deu portar els drapets bons per empolainar-se. Nosaltres amb un «—Déu hi sia!» entrem a l'hostal. La mestressa queda tota parada al veure senyors. Li recomanem sobretot que no vulgui lluir-se amb el sopar, perquè portem molta gana i no volem quedar-nos sense menjar, com de segur nos hi quedaríem si la féssim sortir de polleguera. També li encarreguem provisions per a l'endemà, és a dir: ous durs, pollastre rostit, llangonissa, pa, vi i aiguardent.

Després de sopar, que si bé es fa esperar un bon xic en canvi és molt passador, pugem al castell, quines fumades runes s'alcen lúgubremment en la part més alta del turó.[...] Quan nosaltres hi pujàrem feia una nit magnífica. La blanquinosa llum de la lluna s'escampava misteriosa per l'espai; enviaven les fondalades dolç i humit oreig, i tot callava. De sobte, trencà el silenci l'estrident crit d'una gralla i l'alegre repiquet d'un tamborino, i al bell mig del poble que als nostres peus apilonat s'estenia brillà una rogenca resplendor que féu ressortir amb enèrgic contrast els caires de les teulades. Després arribà fins allà dalt, on nosaltres, muts, escoltàvem, contraposant en nostres cors els horrors de la guerra i les dolçures de la pau, un ressò llunyà de gatzara, un trepig cadenciós. Arrencant-nos de nostres tristes reflexions, baixàrem de la fatídica miranda a veure què era, i com els carrers fan tanta pendent quan entrem en el de l'hostal es presentà als nostres ulls un bonic quadre de costums populars: en el centre de la plaça una rodona grossa de dones soles ballava sardanes; a part, vaillets els hi feien llum amb atxes de vent; a la part de fora, la cobla —tres músics— sona que sonaràs; i tot al volt, enrotllant-los, els minyons del poble desfent-se a riallades. La lluna tot just esgaiava un cantó de la plaça i en els altres tres, embolcallats en la foscor, les ombres de les balladores al passar per davant de les atxes es projectaven llargues i fantàstiques, pintant en les parets una altra sardana de figures agegantades i informes. Durà la dansa fins a les deu; la cobla desaparegué per un dels tortuosos carrers i nosaltres ens retiràrem al nostre allotjament.

RAMON ARABIA I SOLANAS
Excursió de Ripoll a Girona

▼ La porta de la sala del castell de Vallfogona

Esbós de Vallfogona

Vall-fecunda que dónes bon delit,
ubèrrima en verdor, fonts i pastura:
la teva visió sempre perdura,
el teu aire esbandeix tristor i neguit,

del Ripollès recer gerd i polit.
Si al teu castell la pedra és negra i dura
tens placidesa de donzella pura,
que ets fada i ets pastora amb flors al pit.

“Carrer Cobert”, “Portal” i també “Plaça”;
és el dolç nom del “Pòpul” que amb tu enllaça
l'àmbit medieval quasi perdut.

Bella com ets en tu molts *Nans* nasqueren;
i un *Gegant* i un *Lluert* també hi hagueren,
que el seu record el vent no se l'ha endut.

MERCÈ SALA
Vallfogona

Precisament en aquesta església hi va ser batejat Josep Baborés i Homs el 1758, que seria mossèn i guerriller. Va ser autor, entre d'altres, d'un catecisme en vers imprès a Girona el 1819, on llegim a la portada “Esta carta, feta en vers, / que tindràs ab pocs diners, / de doctrina christiana / feta en llengua catalana / [...] tal qual és ve de persona / natural de Vallfogona.” Baborés, rector de Gualba, es val aquí d'una al·lusió ambigua a un altre rector d'una altra Vallfogona, Francesc Vicent Garcia, amb la intenció d'incrementar la popularitat de l'obra. Avui dia, amb l'afegitó administratiu “de Ripollès”, no hauria tingut tal oportunitat.

La festa de la Cau, a mitjan segle XX

Vidrà

Al sud de les serres de Milany i de Santa Magdalena s'obre el no menys encisador i fèrtil terme de Vidrà. “La parròquia de Vidrà, vista des de qualsevol de les muntanyes que l'envolten (Milany, Siuret, Curull, Bellmunt, per no esmentar-ne d'altres), s'assembla a un bonic pessebre casolà. Un pessebre amb molta verdor, molta molsa. El seu paisatge és accidentat, però els graus i les cingleres ni li trenquen l'harmonia”, comenta Antoni Pladevall, i Joaquim de Camps hi rebla: “Les valls de Vidrà, del Ges, de Siuret, de Curull i de la Salqueda encara conserven masies habitades; en quintans i coromines, en feixes escalonades, hi brosten esplets de tota mena, encara que l'herba i el bosc siguin els elements de la riquesa del país. Fagedes magnífiques en les bagues i rouredes en la conca alta del Ges; pins un xic pertot i pollancredes en els terrenys fondals. Si l'arbre arrela allí en bon terror l'abundància d'aigua el fa pujar de pressa i dret com un ciri.” El

El cavaller de Vidrà

poema de Josep Rierola concreta l'atenció precisament sobre la secada, un fenomen que no és desconegut i que distorsiona la gerdor d'aquest paisatge, accentuat, si cal, per la postguerra.*

D'entre les masies de Vidrà sobresurt per la seva línia arquitectònica i per la seva història l'anomenada "El Cavaller". Vora el camí que mena de Santa Maria de Besora —sota el castell que dona nom a la contrada— a Vidrà Joan Santamaria hi trobava "cases quadrades, fermes, massisses i arrogants, totes de pedra picada i escalabornada fins al ràfec i espitllerades als quatre vents com una fortalesa feudal": els Ferrers, el Prat, el Xicoi, Clarella... Aquesta darrera sovint li és comparada. Potser tenen un aire que les fa familiars; però com a totes les famílies, la fortuna i la història han estat desiguals. El Cavaller va arribar al segle XIX essent "una de les més grans de la muntanya, amb la particularitat de ser tota ella construïda en un sol temps i baix un sol plano, a diferència de la major part de les grans masies, que

El Lluerí de Sant Eudald

És costum associar els dracs amb la cultura popular. Per contra, al Ripollès en tenim un que figura més aviat dins la tradició literària i erudita. Ja al segle XVIII el polifacètic Barelles menciona un "drac jove" que va ser capturat en l'era d'una casa de pagès no gaire lluny de Ripoll. Més endavant, en retrobem traces —tot i que no estem segurs que es tracti del mateix exemplar— al Coll de Canes, amb una molesta activitat sobre els transeünts, com apareix descrit en diversos articles del *Diccionario geográfico y estadístico* de Madoz. Pocs anys després, mossèn Pau Parassols, arran d'una lectura equivocada, inventa o troba en el cavaller Dolcet de Sant Joan de les Abadesses la mà executora d'aquesta perjudicial "Tarasca", "Llargandaix" o "Lluert". A partir d'aquí la fabulosa bèstia dispara les especulacions sobre el seu origen, la seva natura i el seu nom.

Amb un criteri més realista, l'arxiver mossèn Josep Masdeu hi veia un pseudònim o malnom d'un fugitiu de la justícia al segle XVI, i l'atribueix al protagonista del seu *El Castellà de Milany*.

Més ençà encara, l'investigador Josep Romeu i Figueras hi interpreta una projecció de la devoció per Sant Eudald.

La vitalitat popular de la història, però, és molt migrada. Malgrat el que en diu Joan Amades, amb prou feines en consta transmissió oral. Però no es pot negar un motiu o pretext a la tradició escrita que devia ser prou divulgat anys enrera: la carcassa de cocodril o de caiman dissecat que Francisco de Zamora va veure a l'església del patró ripollès el 1787, i del qual quedava encara memòria a mitjan segle XIX i XX, segons testimonien Manuel Galadies i Tomàs Raguer.

són juxtaposicions d'edificis o cossos erigits en diverses èpoques i acusant gustos diferents". La descripció de Marià Vayreda, que avui dia només podem corroborar en part, prossegueix orientant la casa en la causa política d'aquest racó de muntanya, "primer baluard de totes les sublevacions carlistes": "Ella ho ha sigut tot: quartel, fortalesa, ministeri d'hisenda, hospital i fins acadèmia militar." Aquí es fabricà la *xacolatera* que tronà contra Ripoll, i s'expliquen mil històries i aventures de capitosts carlins assetjats al casal i fets escàpols a la llum de la lluna. Unes narracions que rescabalen mínimament del desgast que van patir masos i propietaris. 🐉

L'entrada a la sagrera de Sant Julià

Sant Joan de les Abadesses

SANT JOAN DE LES ABADESSES I OGASSA són dos municipis veïns i prou diferents que han quedat molt sovint units per la literatura. De res no hi valen els límits administratius: el Taga s'associa a Sant Joan en el textos dels poetes amb la mateixa naturalitat que els caçadors transgredeixen els dos termes. L'apassionant percaça d'imatges o el deler de la bella figura no s'emmotllen als límits convencionals. Vegeu sinó el sonet de Joan Baptista Bertran, que no és l'únic ni de bon tros a annexionar-se líricament els encontorns quan es refereix a la seva vila.*

El monestir

El monestir de Sant Joan constitueix l'origen i el seny ordenador de la població. Ha tingut una trajectòria complexa que només es deixa mig endevinar en allò que se n'ha salvat i els segles han seleccionat: de la planta eclesial pròpia del romànic francès del segle XII accedim als afegits gòtics o barrocs, en un tot organitzat per la restauració de principis de segle XX sense atemptar al bon gust ni a la individualitat dels estils.

La sàvia actuació de les antigues abadesses, perspicaces administradores de la casa i del seu territori entre els segles IX i X, ha estat també motiu recurrent en les recordances històriques i literàries de la població, fins al punt que el seu denominador s'ha associat al del municipi (tret del període revolucionari de 1936 a 1939, que va canviar al no menys poètic de Puig Alt de Ter).

En tot cas, aquesta poderosa presència femenina, indissociable de la forta reculada cronològica a què ens obliga, constitueixen l'amalgama bàsica d'un mite fundacional. Els versos de Marià Manent ho recorden amb elegància i concisió*.

Sant Amand i el Taga, vistos des de Santigosa

Joana Ripollès-Ponsi i Maria Pau Trayner en *Emma de Barcelona* presenten una fabulació més extensa d'aquests ancestres, focalitzada en la primera abadessa, filla de Guifre el Pelós. Es tracta d'una "narració històrica versemblant", com la qualifica Eulàlia Duran, on a cavall de la història, la literatura i la reparació de gènere, el personatge Emma, ja en la vellesa, se'ns apropa pedagògicament i maternal en primera persona i ens parla d'ella mateixa i del seu cenobi: "És cert que els meus pares van fundar el monestir per a mi, però sóc jo qui l'ha criat i nodrit, qui l'ha fet gran i poderós. És la meva obra i l'estimo."

La regressió als orígens resulta atractiva, i ha portat diversos autors a invocar-hi figures mítiques hete-

rogènies, com suggereix un creatiu text de Joan Peruchó a propòsit de les empremtes literàries deixades en aquest monestir al llarg del mil·lenni: “A través de la porta oberta han passat les ombres del cavaller Kosmas, bizantí de naixença, i del Jueu Errant, tant com la del Comte Arnau i l’abadessa Ingilberga, embolcallades amb el lúgubre vent del Mal Caçador. El comte Arnau galopa a cavall, roig de foc, per Sant Amanç i el Taga, i anava i venia de les salines del Jofré al pla de Coll-lloa. Tant com la cançó del comte Arnau, s’alça

la de Jacint Verdager: “La nit era negra, negra; / més negra era son cavall, / son cavall que era el diable, / Déu nos lo tinga allunyat!”.

Perquè en aquest escenari s’ha corporificat el més famós episodi del comte Arnau: la seducció d’una Abadessa, Adalaisa, segons la tradició literària que va encetar Víctor Balaguer. El filó literari d’aquesta tempestuosa relació d’Arnau amb Adalaisa ha produït obres ben interessants, com en el cas del figuerenc Anicet de Pagès i de Puig, amb la visió romàntica i goticitzant de

▲ El monestir de Sant Joan durant unes obres de restauració

l'*Ànima en pena*, premiada als Jocs Florals de 1877, que prefigura la que n'elaborarà Maragall.

Però deixem els fantasmes i cenyim-nos a la positivitat. En els rics arxius de la casa (primer monestir, i més tard canònica augustiniana) s'hi van conservar també alguns testimonis literaris. És el cas d'un breu *cançoner* de quatre peces, incomplet, on alternen versos amorosos i burlescos, que va ser copiat en un full de manual referent al terme de Campelles. Els textos que hi figuren, a l'estil dels trobadors o més aviat dels joglars, bastant artificiosos, i la música corresponent, amb una grafia que es pot datar de finals del segle XIII, han estat editats en diverses ocasions d'ençà el 1935, quan els va donar a conèixer Higiní Anglès.

Al Beat Miró se li va dedicar una obra hagiogràfica que consta que s'exhibia almenys des del segle XIV —i contemporània, doncs, del fèretre que avui veiem

Sant Joan de les Abadesses

Et fundaren Guifré i una infantina,
del gran comte la filla més menuda.
La densa fosca per la llum vençuda
va tornar-se claror benedictina.

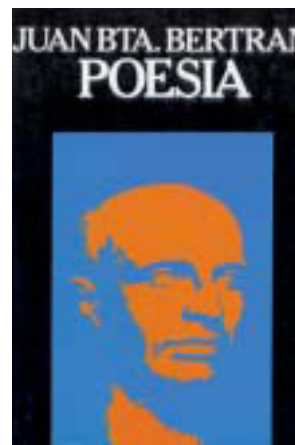
I veu coral que ja al matí s'afina
i en romànica joia Déu saluda.
D'abadesses o monjos, veu aguda
o robusta, amb la vall al cel camina.

Eucarístic prodigi. Tres Creus, Taga
amb llur verdor o blancor fan una baga
entorn del niu del poble. Ginesteres

vetllen el Ter, pollancre i falgueres,
fabril i clar, d'idíl·liques voreres.
Que el seu càntic al poble mai no apaga.

JOAN BAPTISTA BERTRAN

Més enllà dels ulls

reconstruït—. D'aquí va passar als historiadors Caresmar, López i Domènech; i a la segona meitat de segle XIX va ser ampliada per Parassols i versionada per Llorenç Riber.

D'altres motius de l'antic monestir han captat també l'atenció dels poetes, com la finor i puresa de la talla gòtica de Santa Maria la Blanca. Però la seva "major glòria", per expressar-ho en paraules de Pau Parassols, és el "Santíssim Misteri". Desapareguts els altars gòtics i el cambril, les figures del davallament,

d'una elegant sobrietat, s'exhibeixen avui nues a l'absis major. El nom que rep el conjunt sembla pres de l'exclamació popular que es va elevar el juliol de 1426, en redescobrir-se en el cap del Crist unes porcions incorruptes d'hòstia consagrada que hi havien estat col·locades el 1251. Josep Maria López-Picó ho va interpretar poèticament en un epigrama: “Front i sagrari, seny, viril i rosa, / has convidat l'Amor i al teu convit / celístia i desig al rou reposa / el Sagrament que mou el món i posa / Jesús en tu per ser, com tu, petit.” La convulsió de 1936, però, no va respectar la relíquia, i se'n plany Joan Baptista Bertran en *Als peus del Crist del Santíssim Misteri*: “buida, per malvestat i dol, la testa / del miracle de Déu, humils, s'inclinen / genolls i llavis als teus peus immòbils.” De tota manera, la contemplació del conjunt segueix essent imposant, en paraules de Joan Teixidor: “El Santíssim Misteri, que presideix la gran nau, és realment un misteri i no ens

Sant Joan des del record

Estic ben content d'haver fet d'escolà, i escolà de poble. Des d'aquella sotaneta vermella o negra i d'aquell roquet blanc —no sempre, perquè no ens hi miràvem gaire, a jugar amb roquet i tot, quan ens en venien ganes— he pogut viure i eixamplar la coneixença de força coses des de petit. I escolà de poble, subratllo. Un poble tenia, i té encara, malgrat la frenesia moderna, una existència més humana. Palpa més el batec natural de les coses. A Sant Joan oi més, per la seva posició geogràfica, una natura de muntanya, excepcional, penetra en el poble mateix. El veïnatge amb França, trenta-tres quilòmetres per carretera fins a Coll d'Ares, li obre l'horitzó sense treure-li l'aire local. La història li ofereix unes perspectives sobre segles enrrera que, ultra aureolar-la d'un encant somniós, li enfonsen les arrels en la noblesa del temps i li han deixat pedres remarcables de monuments. Petit com és el poble, gràcies a Déu, uns cinc mil habitants, frueix d'una riquesa monumental no gens desdenyable: part de muralles amb torres medievals; el pont romanicogòtic, suara restaurat; el palau, gòtic també, de començ del XV, de l'abat Arnau de Vilalba, que ens servia d'escola, com ja he dit; l'església de Sant Pol —del que en romanen encara, tres absis, campanar, façada amb portada, bonica per les columnes, arcs i timpà—; la Plaça Major, i força cases del XVII i del XVIII amb llindes de pedra gracioses. I, per damunt de tot, el monestir —església i claustre—, romànic autèntic i original el primer, i gòtic airós el segon, de la primera meitat del XVI. [...]

JOAN BAPTISTA BERTRAN
Del meu poble, encara

podem sostreure a la seva màgia expressiva i a la seva força increpant. [...] El rostre del Crist encara no està mort, i en el front, com una joia, fulgura el petit recinte on es guardava la Santa Forma.”

▲ El Crist del Santíssim Misteri, abans de la guerra

◀ Sant Joan de les Abadesses a principi del segle XX.

La flora de Sant Joan

Joan Baptista Bertran va dedicar una atenció primorosa a les plantes i als arbres de la seva vila natal. D'infant havia participat en la primera festa de l'arbre que va organitzar-se a Sant Joan, vila pionera de la iniciativa, plantant un dels castanyers d'índies al Passeig. Aquesta vinculació personal rebla en la seva experiència estètica i literària un valor afegit a la sensibilitat per la vívida bellesa natural. Vegem-ne un exemple provinent de *Del meu poble encara*:

“Els botons, dels quals ignoro el nom en Botànica, feien un bell ornament al camí de la Puda i a tants d'altres camins i marges, en petits batallons compactes com si mostressin amb orgull al sol de l'estiu del Pirineu l'escut d'or lluminós que tots plegats aconseguien de fer. Quan jo estudiava, més endavant, lletres llatines, no vaig poder evitar –tan intenses romanen les impressions d'infant– que llegint, en la sòbria i superba prosa de Sal·lusti, els passatges en què parla de com es defensaven els soldats en la guerra de Iugurta, «*testudine facta*», és a dir, «fent un escut com una cuirassa de tortuga», em vingués la reminiscència de les mates dels botons d'or, compactes.”

La Vila Vella

Més enllà dels peus de l'església subsisteix un edifici gòtic construït per Arnau de Vilalba, l'abat coetani de la troballa del Santíssim Misteri. En les seves parets, aprofitades successivament com a palau abacial, escola, caserna, presó, ajuntament i oficina de turisme, sura la presència de Segimon Blanc i Cibac, conegut també per l'alias *Simó de l'abadia*, versificador popular faceciós reviscut per la ploma de Josep Picola i Soler. En el petit claustre, avui restaurat, on “així que un hi entra [...] sembla que s'enfonsi segles endarrera.”, se situa el diàleg entre Maragall i l'Agustí *Cercant el comte Arnau*, article publicat l'octubre de 1898.

Els mites fundacionals

Vull pensar en aquells homes que conreaven terres
quan Emma governava el monestir
i en els que alçaven una pedra viva
damunt una altra pedra o obrien un camí.

Carretes oloroses venien dels fondals.
El sol daurava el claustre i la masia.
Pel cel del Pirineu els núvols eren alts
i entre l'argila fosca la rella resplendia.

MARIÀ MANENT
Les arrels

L'activitat maragalliana a Sant Joan es documenta des de 1884 fins al 1911 i es pot resseguir com un itinerari: palau de l'abadia, carrer Major, font del Covillar... que es corresponen als textos *Cercant el comte Arnau* (1898), *Goigs a la Verge de Núria* (1894) o *La vaca cega* (1893)... Aquest darrer, a pesar del testimoni en contra de Josep Pijoan, que en situa la composició a Senillers (Cerdanya) el 1892, reconeixent que la poca determinació del paisatge fa que “tingui una universalitat d'alta muntanya, que interessa a tot el món.”

Entre els edificis que obren les seves porxades a la plaça Major destaca la casa Blanxart, domicili i establiment d'aquella família. Narcís Heras de Puig, que s'hi va hostatjar esplèndidament el 1846, fa un retrat de don Manuel, considerant-lo un fenomen del Principat: “es al mismo tiempo droguero, cerero, confitero, tendero de paños, lanas, sedas, lencería y algodón, quinquillero, espededor de vino, de hierro, de artículos de esparto, revendedor de granos, hortelano, sogue-

ro, ordinario de Vich y de Olot, librero, boticario, labrador, etc. etc.”

Un nebot de don Manuel, en Josep Blanxart i Camps, trasterrat al Berguedà i a Osona, va sentir afició a les belles lletres, i va relacionar-se amb diversos autors de la primera Renaixença que envoltaven la comarca, com el vigatà Josep Giró i Torà (corresponsal de Manuel Milà i Fontanals en temes de literatura popular) o els germans olotins Estorch i Siqués. De les seves estades estiuenques a Sant Joan fa més un programa tradicionalista de les distraccions disponibles que no pas una descripció fidedigna en uns versos publicats el 1853 i dedicats al “Tamboriner del Fluvià”, en un castellà impermeable als esforços prerenaixentistes dels seus amics: “Cerca unos cañaverales / donde el manso Ter murmura, / hay un pueblo en la llanura / de costumbres patriarcales. / [...] Y tiene sus caballeros / que, volviendo de la caza, / al son bailan en la plaza / de clarines vocingleros / no esos bailes voluptuosos / que la culta sociedad / debiera a la mocedad / prohibir como dañosos / [...] sino el contrapás decente, / baile antiguo que sin lujo / por pasatiempo introdujo / otro siglo más prudente.”

De tota manera, la preocupació per la sobrietat i la circumspecció en la dansa, que es remunten a uns dau-

El ball de Pabordes

Potser l'encís de la dansa feudal
d'aquesta vila que té baronia
va néixer als porxos del vostre casal
en aquells temps de reial senyoria;

en aquell temps que la vida glatia
sota la llàntia que enyora el missal,
i dins del cor una rosa floria
si feia lluna a la nit de Nadal.

Damunt les prades de fenc olorós
senyorejava l'amor venturós,
en aquells temps que la seda es brodava;

al peu mateix del portal del carrer,
mentre l'amor hi passava lleuger,
i amb el llenguatge dels ulls es parlava.

ENRIC GALL
Ball de pabordes

rats i nebulosos temps aristocràtics, la retrobem cent anys més tard en el sonet d'Enric Gall, poeta terrasenc conegut especialment per la seva obra pietosa, en què es percep una perspectiva similar, suscitada per la gravetat del ball dels pabordes.*

Pujant pel carrer Major, a mà esquerra s'obre un bonic arc d'entrada al número 11, casa on havia estiuejat Joan Maragall, com assenyala oportunament un cartell. Si seguim amunt, arribem el Passeig i abandonem l'antic perímetre emmurallat pel portal major. 🐾

▲ El ball de les Caputxes o dels Pabordes

◀ La Plaça Major, amb la casa Blanxart

Sant Joan i Ogassa

SANT JOAN HA ESTAT EL NUCLI RIPOLLÈS més sensible al fet literari. L'afirmació no és exagerada ni injusta. L'avalua, per exemple, la iniciativa de penjar al carrer de l'Alcalde Pere Rovira uns cartells senzills però acurats amb passatges i versos de sengles obres de Teresa Bosch i de Josep Picola —cantor inspirat de les abadesses, dels pastors i de les bruixes de Malatosca.

És de justícia recordar que aquesta nòmina visible d'autors locals en deixa alguns al tinter, com Joan Baptista Bertran, Ramon Cotrina o Mossèn Josep Esteve, per citar només els més recents. Els dos darrers, membres de l'anomenat "Grup de Vic", són més coneguts per les seves vessants d'articulistes o de conreadors de l'assaig breu que per la seva obra poètica, poc divulgada.

El primer, en canvi, de qui ja hem parlat en diverses ocasions, va prodigar la seva obra en un fructífer periple europeu i centreamericà. Jesuïta, company del pare Miquel Batllori, va ser professor de literatura a Itàlia i ha estat guia i amic de multitud de poetes en castellà, italià i català. En l'edat ja madura retorna a la pàtria ("agridulce el volver", ho qualifica), en un retrobament que per a ell suposa també una regressió a la infantesa i, progressivament, a la llengua materna. En són mostra el poemari *Hay un valle en mi infancia* (1969), les delicades proses *Del meu poble, encara* (1982) i alguns poemes de *Més enllà dels ulls* (1984), amarats tots d'una pregonia sensibilitat i resolts amb una tècnica molt notable. El seu lirisme eleva l'experiència detallista a quelcom transcendental, sense esquivar les paradoxes i les contradiccions de l'home modern, però orientat per la certesa de la fe cristiana. La neu, la primavera, els arbres, el Pont Vell*, el passeig*, la vista del Molí Petit, el monestir, l'escola, els records familiars... en fi, aquell poble "pequeño, que me cabe en la mano; / grande que no me cabe en el

L'església de Sant Joan i Pol i la polèmica escultura de la font

alma" se'ns fa present amarat d'una nostàlgia, sublimada entre energia vital i discret recer personalíssim.

Darrere Sant Pol, antiga església parroquial reduïda avui als vestigis romànics de la porta i dels absis de la capçalera, hi ha una estàtua negra, fosca, misteriosa, que s'erigeix sobre una font de quatre brocs. Aquesta figura un cavaller de gest decidit muntant un fogós corser que s'arbora entre uns núvols que des de la nostra posició no distingim si es tracta de flames, de foc o de cúmulus. El monument va ser objecte d'una agra polèmica en la societat santjoanina de principis de segle XX. L'ambigüitat va permetre dues interpretacions fins fa ben poc irreconciliables: els que hi volien veure algun venerable membre de la casa comtal barcelonesa; i els que hi palpaven la representació d'un altre comte no tan noble i menys venerable, el terrífic Arnau.

No cal insistir que a un poble de costums tan patriarcals i matriarcals, tan ordenat, els fes poc goig

commemorar un personatge que els més respectuosos consideraven infamant. Segons es conta, el mateix bisbe de Vic es negava a beneir la urbanització si hi figurava el malèfic estuprador. Paradoxals efectes perversos del poder de la literatura, en una època d'analfabetisme generalitzat! En tot cas, i mercès a la balsamificació turística, avui Arnau no només sembla exorcitat, sinó que reapareix en carn i ossos cada estiu per obra de Maragall o de Sagarra i gràcia del Teatre del Centre Catòlic i de l'Associació Catòlica de Pares de Família.

Vila i Ribera. El món fabril

A Sant Joan de les Abadesses, que els seus literats pinten graciosament com una unitat, caldria distingir-hi històricament Vila i Ribera, de manera semblant al que hem vist a Ripoll i Parròquia. Amb el temps i l'aparició de noves realitats d'habitatge, com les colònies, es van introduir gradacions que han atenuat l'antiga dicotomia.

Situada a la conca del Ter, la vila i els seus encontorns també van sotraguejar-se amb la implantació de

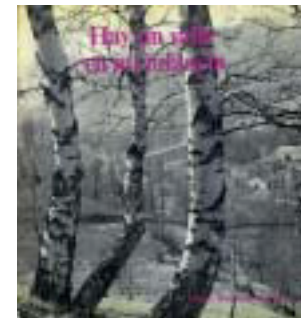

◀ La sortida de Sant Joan cap al Covilar a principi del segle XX

la indústria a la vora fluvial. No ens referim a la farga de *la cançó de mestre Jan*, inventada per Francesc Pelagi Briz (i que resulta efectiva només tenint en compte la presència d'un monestir femení, que dóna base al desenvolupament dramàtic de la trama en la segona part del poema), sinó al tèxtil, amb la instal·lació de fàbriques i colònies que varen canviar la fesomia de la població.

Un testimoni tardà de l'oposició ruralia-metròpoli amb el pas intermedi de la colònia i la vila és la recreació de Teresa Bosch i Roura en *Mariona*, narració en què desfila un costumari de pagès situat als anys de 1940. Es tracta dels monòlegs seriatos d'una nena

El Passeig

El lloc, cal dir-ho, és oportú, és estratègic. Uneix les dues parts del poble, l'antiga, amb la Plaça Major i el conjunt dels carrers medievals, i la nova, la que s'estén cap a les escoles, la Plaça Clavé i tota l'edificació de cases de les planes de la carretera de Camprodon. És fàcil, per tant, d'un cantó i de l'altre, anar a raure al Passeig. Sobretot quan, al bon temps, sentim ja de lluny les notes de les sardanes que d'allí surten, com una invitació de festa. Que bonic el Passeig bategant amb el ritme i la música, amb l'airós moviment de la nostra dansa catalana! A les hores de sol dels matins de primavera, o cap al tard de l'estiu. Al Passeig, la sardana llueix més, té tot el seu esplendor. Les taules i cadires del Cafè del Centre, del bar de can Faluga, farcides de gent, donen joia d'animació i de públic als peus que sardanegen.

Als vespres d'estiu, la fresca sota el brancatge dels castanyers ablaneix el cansament de la calor i assuaveix el pensament i l'esperit, duent-los-hi una pau de natura i de nit.

JOAN BAPTISTA BERTRAN
Del meu poble, encara

► Monòlit amb el text de "La vaca cega", a la font del Covilar

malaltissa —Mariona, la protagonista— que s'adrecen a una nena de ciutat, Rosina, filla del director d'una fàbrica i ocasional estadant a la colònia. Malgrat que la trama de vegades es complica per la dificultat tècnica inherent al punt de vista, i malgrat la dissimulació en l'onomàstica, es deixen entreveure un cúmul d'experiències reals pouades en aquell petit món de la pagesia "menor", ja en vies d'extinció, on campava la pobresa endèmica, l'absència de salubritat i ensenyament i, en general, la difícil supervivència quotidiana. En aquest ambient es presenten sense gaire ornat les reaccions dels personatges: la fugida en esperit (alcoholisme) o física (laboral, depenent de la indústria o del servei en cases més afortunades)... i, en fi, la mort, que només podia salvar-se com assenyala l'*epíleg* de Ton Martí, amb l'"esperança que es fonamenta en la solidesa d'una fe, d'un convenciment i d'un lliurament total a les mans de Déu".

I, si parlem de morts, arribem-nos al cementiri. Cal visitar-lo. No pas perquè sigui excepcional (els dels altres pobles també són endreçats, sense arribar a convertir-se en els jardins d'altres latituds), sinó per les referències literàries que s'hi concentren. "Recordo la verdor negrenca dels xiprers com monòlits vegetals rimant amb la blavor grisosa del monòlit de pedra que s'alça en mig del monument funerari", escriu Joan B. Bertran. Es refereix al recordatori d'uns altres 118 militars afusellats pels carlins i abandonats a prop de la població, companys d'infortuni d'aquells que havien estat tancats a Vallfogona i executats a Llaés, com hem vist en un capítol anterior. José de Capdevila, redactor de "*El Independiente*" va publicar un elogi fúnebre amb motiu de la inauguració de mausoleu "en la nueva necrópolis de San Juan de las Abadesas en 29 de diciembre de 1890", que per l'estil i l'aparat conjuntural avui dia fa de mal llegir.

En aquest nou cementiri van anar a raure també els ossos de Raimon Casellas, una altra mort d'un passatger nimbada de literatura. L'escriptor, que havia estat capdavanter del modernisme i prestigiós crític d'art, darrerament a *"La Veu de Catalunya"*, va abandonar Barcelona i va posar fi entre el 2 i el 3 de novembre de 1910 a una crisi que s'havia manifestat arran d'uns esdeveniments de la Setmana Tràgica. Va triar la via del ferrocarril, no gaire lluny de Sant Joan. Josep Pla fa que el personatge Puget d'*Un senyor de Barcelona* ens descriu un apunt de l'enterrament que va fer-ne Ramon Casas, amic de la víctima, que més tard va passar a la tela: "En el dibuix es veuen unes files de nínxols superposats. A l'esquerra, hi floten uns arbres esfumats en una atmosfera grassa. El cementiri és ple d'herba. El dibuix està impregnat d'un aire dens, humit, tardoral." Joaquim Folch i Torres, redactor en cap de *"La Veu"*, també dona notícia de l'ambient de la inhumació: "al voltant d'aquella escena ombiua, sota la grisor pesanta d'un cel de novembre, hi havia tota l'ampla i sublim indiferència de la Natura; ab la festa d'or dels arbres de tardor, ab la crespia grandesa blava de les muntanyes coronades de flocs de boira." Jordi Castellanos interpreta l'acte carregat de simbolisme: "Un cementiri rural i una naturalesa indiferent guardaven les seves despulles, com si ell i la seva obra no haguessin estat altra cosa que exponents d'una civilització anterior a la urbana."

Més enllà, carretera de Camprodon amunt, trobem El Covilar. Prop de la casa, en un paratge deliciós amb amples panoràmiques de la Serra de Sant Amant, el Taga i Serra Cavallera, un monòlit plantat el 1960 ens repeteix en pedra *La vaca cega* de Maragall. Aquest hauria estat l'escenari on la Bonica, "topant de cap en una i altra soca, / avançant d'esma pel camí de l'aigua",

Devoció infantil per sant Antoni

Ah, saps què m'agrada més de dintre la capella? Doncs el sant Antoni, tan alt, amb el Nen als braços. És tan maco, aquell Nen, que jo no em canso de mirar-lo! És ros i cabell rinxolat, amb un rínxol caigut damunt el front. És grassonet i té la cara rosadencia, i fina, fina... Jo també la hi voldria tenir, la cara fina, i els cabells rinxolats, com aquell Nen!

La meua cara no és mai fina. Aquestes crostetes de mal, que gairebé sempre hi tinc, em fan empi-par. No sé pas què ho fa. La mare diu que sóc una nyicris, que no faré mai seny, i no valdré mai ni cinc. Per això, diu, estic sempre plena de fogàs. No sé pas què vol dir. Però bé, el cas és que, a mi, m'agrada estar allà dins la capella com més temps millor; fins i tot m'alegro que plogui un xic, així puc estar-hi una estona més per repassar-ho tot de cap a cap i mirar-m'ho tot detingudament.

Hi ha molts ciris encesos al voltant de sant Antoni, i, a banda i banda de paret, penjats, hi ha pintures, mans, braços, peus i caps de cera. Diuen que és de gent que ha complert alguna promesa feta al sant per haver-los guarit.

A mi, allò que més em fa pensar són els caps. Tots aquells caps de nens bonics i llunts. Penso: "mira, si algú prometés algun d'aquests caps per mi, se'm guariria el fogàs i se'm tornaria la pell de la cara fina i bonica com la del Nen en braços del sant. I el cabells? Se'm podrien tornar rinxolats, oi?"

«—Au, anem, badoca», fa la mare. I em treu de tots aquests pensaments.

TERESA BOSCH I ROURA
Mariona

◀ Raimon Casellas
[de Ramon Casas]

Masies literàries

Els voltants de Sant Joan han estat força recorreguts literàriament. El Covilar i la seva font es vinculen indissolublement amb Joan Maragall i la poesia *La vaca cega*.

Joan Baptista Bertran visita el Covilar anys més tard i basteix una poesia que glossa la poèticitat del lloc. També ens condueix líricament a la capella de la Verge del Prat, al cingle de la Roca, a l'estació de ferrocarril o a Sant Antoni en el seu *Hay un valle en mi infancia*; la Batllia, pel contrari, ocuparà l'atenció a *Del meu poble, encara*.

La Serra del Cadell, per la seva banda, suggerirà un episodi recreat per mossèn Masdeu en la seva obra dramàtica *El castellà de Milany*, estrenada el 1919: una història de traïcions, venjances, malentesos i enamoraments en el context de la lluita entre nyerros i cadells. El Centre Catòlic n'ha fet reposicions el 1942, 1949 i 1974, amb alguna lleu modificació del text original.

Espellonant balt de moro a la Roca,
a principi del segle XX

mutilada accidentalment per en Janot de can Pau Llebre, va inspirar el poema a don Joan. Devem la profusió de detalls a la diligència dels santjoanins, delerosos de documentar exhaustivament l'episodi empesos per l'amor a l'art i al seu país. Per molts anys!

Ogassa

Si avui en el Taga, referència literària obligada en parlar d'aquestes terres, hi convergeixen els termes d'Ogassa, Pardines i Ribes, el canonge Collell hi va situar el confí d'Ausetans i Ceretans. Parlem de la seva novel·la d'ambientació històrica *El reyet del Taga*, publicada pòstumament. Nuri, fill del rei Urgalp i de Broyda, és capturat en la conquesta romana, i li canvien el nom a Claudi —perquè coixeja—. El venen al servei de Licini, que arribarà a governador de la Tàrraco imperial, el qual el fa llibert. La trama es complica amb diversos viatges i trifulques amoroses de Nuri-Claudi amb una jueva i després amb Júlia, la filla del procònsol.

“Vindrà el bon temps: el torb furient / no esquinçarà els avets del Taga” feia la *cançó del bon temps* de Nuri-Claudi que incorpora l'obra anterior. Han vingut altres temps, no del tot d'acord amb aquesta profecia: de les quatre parròquies que van compondre el terme en època tardomedieval només queden en actiu, esmorteïdes, les d'Ogassa i Surroca. Surroca “de baix” és una població nascuda al peu d'unes explotacions mineres, acanalada entre muntanyes. El seu origen és laboriós i colonial, com també ho ha estat el seu desenvolupament. Un esforç orientat no pas tant al conreu, a l'agredolç tracte amb la superfície de la terra, com a l'excavació, la irrupció en les foscos per sostreure'n el mineral. El 1858 Josep Blanxart i Camps ho idealitzava: “montones grandes de carbón de piedra / de riquísimas minas / en carril

Matinada al Taga

Així com anem pujant, les muntanyes sembla com que s'aplanin a nostres peus, presentant-se'ns com un plànol en relleu. Unes línies argentades formant ondes són els rius; unes taques fosques marquen on són els boscos, i una tinta gris, esboirada al lluny, assenyala les planures.

Per fi se'ns presenta el pic del Taga a uns 500 metres de distància i aleshores no caminem, volem per arribar-hi.[...]

L'orient va prenent una tinta rogenca i daurada; les lleugeres boires que s'arrosseguen per les planes es coloren dels tons més vius i prompte una corona de llum, una cascata d'or i pedres precioses que sembla que neix dintre el mar envia un raig de foc als pics més alts del Pirineu. Insensiblement totes les muntanyes s'engalanen primer en rosa, en carmí després, i per fi en lila; la claror va creixent, i des de les més enlairades carenes fins a les més fosques vernedes del fons de Pardines, tot el paisatge es trasmuda; el que abans erenombres i misteris ara són valls encisadores, tots els torrents es purpuren i violen, tots els pics es coral·litzan, tot l'horitzó es canvia.

SANTIAGO RUSIÑOL

Impressions d'una excursió al Taga

extraído... / Y al pie en la prominencia / de agradables colinas, / casitas de apariencia / vistosísima, en donde los mineros / dan solaz del trabajo a las fatigas, / y en cuyo grato hogar lindas amigas / en los toscos pucheros / sazonan buenas viandas, / que salen a comer bajo doseles de pámpano, sirviendo de manteles / del verde musgo las alfombras blandas...”

Santiago Rusiñol, més atent a la realitat, l'any 1880 es permetia de veure en les altes xemeneies fumejants “obeliscos aixecats a honor de la indústria.” Les expan-

▲ Les instal·lacions mineres de Surroca

sions literàries hi devien ser més aviat escasses. El quartet “arribeu per fi a Surroca / que, com porta d'escenari, / us dóna pas a l'entrar-hi / entremig de roca i roca” ens suggereix d'una manera versemblant la duresa inicial de l'ambient, i no pas perquè fos obra del pare del director de les mines Víctor Rich.

Però ni en els llocs més agrests pot estroncar-se la vena poètica. Andreu Coll i Cruells, de Centelles, va preferir anar a treballar a les mines abans que anar al servei militar. Hi va arribar el desembre de 1946 “amb un llibre d'Espronceda sota el braç” i en els moments de lleure va emprendre-hi els seus primers “atreuiments”. *La Font Gran* i *Pessebre vivent a Ogassa* són dues de les seves poesies vinculades en aquesta terra, que se li va anar amorosint amb el pas del temps i que es va anar silenciant amb la crisi de les mines.

Més modernament Maria Rosa Sunyer ha expressat la necessitat de mantenir la puresa d'aquest territori amb la metàfora d'un nou comte: *El comte d'Ogassa*. 🐾

▼ L'entrada de Surroca

Camprodon

AL CAPDAMUNT DE LA VALL DE RIPOLL es troba Sant Pau de Segúries. Tornem a parlar de termes i de fites, però si escau a un *Atles* determinar correctament els espais geogràfics i humans que abasta, oimés queda justificat en aquest territori. Especialment per les reivindicacions —no només literàries, és clar— en favor de la “comarcalitat” de les Valls de Camprodon com a alternativa al Ripollès. Més enllà d’un regust històric, que apel·la a la pretèrita i no preterida Vegueria de Camprodon, avui les vindicacions es fonamenten en bases modernes. En podeu trobar una mostra en les comunicacions obertes mitjançant el túnel de Collabós, que marca un límit perceptible sota la denominació viària. De la rotonda en amunt, tant si venim de Girona com de Sant Joan, entrem en un altre espai, reblat pel nom simbòlic de la carretera i un quilòmetre zero que ens fa somriure pensant en els d’altres latituds.

De fet, anys enrere, aquesta percepció devia ser més difícil, i els límits encara menys visibles, tot i que no passava per alt als escriptors emparentats amb la pagesia local. Ramon Pujolar Huguet, per exemple, quan ens parla del mas Mariner en les seves *Anécdotas que parecen cuentos* i hi atribueix diverses facècies a propòsit d’un personatge ben conegut per la literatura faulística, l’astuta guilla, sempre es preocupa de situarlo correctament dins Freixenet (avui Camprodon).

En canvi el conte més divulgat i conegut que es refereix en aquest mas i que es motiva tant en la singularitat del seu nom tant com en una pedra esculpida a l’arc d’entrada i en la situació esplèndida de la finca, gairebé presidencial, sobre Sant Pau de Segúries, atribueix erròniament el Mariner al terme d’aquest darrer poble. Girada a la Vall del Bac i a la via que pel Capsacosta s’obre a Bianya, a la Garrotxa i, doncs, a la mar invisible de més enllà, el ressò de l’admonició que l’es-

Sant Pau de Segúries amb el Mariner al fons

perit de Tirèsies fa a Ulisses en la *nekuia* del cant XI de l’*Odissea* va servir a Verdaguer per recrear l’origen de la casa: “aleshores agafa el rem amanós i camina / fins que arribis als pobles que no coneixen el mar, / [...] Doncs el dia que es creui amb tu un vianant que et pregunti / on vas amb la ventadora damunt de l’esplèndida espatlla, / planta aleshores el rem amanós a terra”. Anècdota ben ordida per la prosa de Verdaguer, gran mestre en l’art de la narració, que sap integrar-hi amb naturalitat el pòsit de les seves lectures amb l’experiència viscuda i l’arrelament geogràfic. En aquest cas, desdoblant-se de folklorista, fa que el discurs perdi el regust hel·lènic original i s’imbueixi de moralitat cristiana, ens sigui reportat oralment per un

vellet del poble de Sant Pau “gollut, que tenia una memòria tan llarga com sa barretina vermella que li penjava esquena avall” i s’adapti a un protagonista fugitiu de la maresma de l’Empordà.

D’aquí dalt estant, en efecte, es fa difícil pensar en el mediterrani; no és pas tan llunyà, però la distància psicològica que marcava l’itinerari de Capsacosta suposava una mena de barrera difícil d’obviar, una “costa dreta, llarga i empedrada. El matxo la pujava amb pena i pausa”, així ens la descriu Jaume Massó i Torrents tot ascendint d’Olot amb el *Correu de Camprodon*; fins i tot quan s’hi pot accedir amb vehicles motoritzats, com en el cas d’en Josep Pla, desperta uns pensaments proporcionats a la tortuositat del camí i a la immensitat del paisatge*.

Seguint Ter amunt per la carretera que el passa i repassa per sengles ponts, un sota la Ral i l’altre més enllà de la colònia Estebanell, a les Rocasses, ens aproximem a Camprodon. Ara som encara més lluny de la

plana, com recordava el conte *La potada del mal esperit*, de l’olotí Josep Berga i Boix, que ens il·lustra que ni el mateix diable pot salvar aquestes distàncies sense dificultat: per construir un pont vora Girona, les centúries infernals aportaven materials diversos, entre els quals “de la muntanya de Cavallera, [...] en treien llambordes tan llises que ni s’havien de picar, i que servien per a la barana.” Quan només els en faltava una, el dimoni operari cau al riu i, ni prenent embranzida d’un cop

Meditacions en la pujada de Capsacostia

A Sant Salvador de Bianya la carretera comença a pujar fent grans llaços. Poca estona després de deixar aquest poble, la carretera esdevé una carretera de muntanya. El camí us porta a Sant Pau de Segúries, sobre el Ter. Així doncs, salteu a l'altre trencant de les aigües, al vessant que porta a Camprodon, per dir-ho d'una manera curta i ràpida. Aquesta carretera és poc coneguda, escassament transitada, però té moments d'una bellesa incomparable. A mesura que hom va passant-la, es van descobrint, amb la dilatació dels horitzons, cada vegada més muntanyes. Quantes muntanyes no hi ha, en aquest país! La seva abundància de vegades m'obsessiona i em sembla que n'hi ha massa. En aquest punt, la naturalesa no ens ha pas excessivament afavorit. Les nostres valls són estretes, les nostres planes escasses. La carretera deixa veure, mentre va pujant, en les afraus, els barrancs i les anfractuositats, en les cassoles que l'orografia fa, petites masies obscures, pobres, d'un aspecte secret i covard, aclaparades per una limitació d'horitzons irreparable. Potser algunes característiques del nostre temperament, algunes constants de la nostra psicologia, podrien explicar-se per aquesta profusió muntanyosa que caracteritza el país i que ha constituït el paisatge de l'ascendència de tantes i tantes persones del nostre nucli social: la insolidaritat fins a la covardia, l'individualisme servint la més abjecta propensió colonial, el pes enorme que té en la nostra vida la taujaneria, l'equívoc i l'obscuritat. Fins l'aspecte exterior que prenen aquestes muntanyes -sempre fresques, riques de vegetació, ubèrrimes d'arbrat en el vessant que dóna al nord; ermes i ressecades, pelades i àrides en el vessant meridional- sembla una imatge d'una manera d'ésser col·lectiva que té brots permanents de sentimentalisme exagerat fins a la pornografia i de generositat portada sovint fins al suïcidi, i que per altra part l'enveja, l'obsessió de la petitesa, la vanitat de la pròpia nimietat, escanya, esterilitza, mata. El català, mentre no es demostrï el contrari, és un muntanyenc exacerbant que treballa a la plana amb idees de muntanya.

JOSEP PLA

De l'Empordanet a Andorra

de pota que va deixar senyal a Capsacosta, no va arribar a temps a Girona. La societat minera i siderúrgica *El Veterano*, tenint-hi les seves instal·lacions, també trobava aquest paratge molt allunyat; d'aquí va partir la visió del primer ferrocarril que havia de transcórrer pel Ripollès i que també va arribar amb un cert retard (de 1844 data el primer projecte; va arribar a Sant Joan de les Abadesses el 1880).

Camprodon

“La flor de la muntanya”, com la qualificava Joan M. Guasch, es troba un xic més amunt, en la confluència del Ter i del Ritort. Per copsar l'ampli abast de l'elogi sembla oportú recollir una observació de Joan Santamaria (que ell formula en apropar-se a Vidrà, però que fa al cas a propòsit de Camprodon): “La muntanya, pròpiament dita no és, com molts creuen, la llarga carena pirinenca, ans bé la regió inferior i subsegüents a ella que corre des de les engires de Berga, fins a llemar l'Empordà, i que amanta, de nord a sud, des de les altes valls del Llobregat, del Bastard, del Freser, del Ter, de l'Onyar i del Fluvià fins a les planes de Bages, de Vic, del Vallès i de la Selva.”

► Antiga vista de Camprodon i del Puig de les relíquies

Verdaguer també s'havia servit d'una imatge floral en els versos de *Canigó* que constitueixen una descripció sintètica i conegudíssima de la vila: “per què t'amagues, Camprodon fresquívol, / violeta del prat en ta ribera?”, que avui podem trobar a la Mare de la Font, en una inscripció que han restaurat els veïns sensibles al fet poètic. I el tòpic vegetal el podríem remuntar fins a Marià Aguiló, que data a Camprodon el seu romanç *Les flors de muntanya* el 1868.

Muntanya, frescor, abundor d'aigües, dolça fragància i sentors delicades de l'aire camprodoní... Ingredients més que suficients per convertir la vila i els seus voltants en centre d'atenció per a l'estiueig. Primer, el dels ramats de la terra baixa. Després els dels “senyors” de Barcelona, propietaris i elits burgeses. Finalment, el turisme de masses. Tots fugint del sufocament, tots buscant un recer tranquil i balsàmic.

La transformació “miraculosa” es va operar al llarg del segle XIX. Narcís Heras de Puig en la seva *Escursión* de 1846 retratava la vila amb aquestes pinzellades: “Figúrese el lector unas doscientas casas, la mayor parte viejas, ahumadas y de mal aspecto, que forman una larga y tortuosa calle a orillas del Ter y del Ritort, con una gran plaza en medio; y todo esto en un estrecho valle encajonado entre montes cubiertos de yerba y alguno que otro arbusto en su parte superior y de patatas en su base, y tendrá una idea aproximada de Camprodón.” Una idea i una imatge que tindran ben poc a veure amb la percepció de finals de segle que, amb precisió entomològica, recull Miquel Cuní Martorell el 1886 (i que compara amb una estada prèvia, el 1872): “Lo tracte de la gent s'ha polit molt, i encara que els camprodonencs han sigut sempre amables i servicials amb los forasters, ara ho són amb més finura, havent perdut aquell deix en lo parlar que els era

El Camprodon novel·lesc

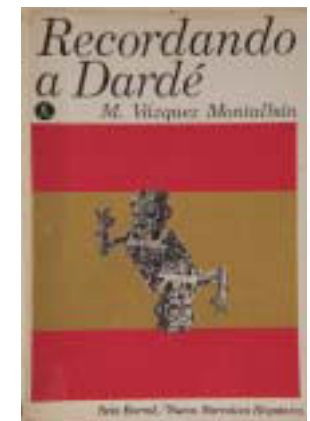
Pocs llocs en el nostre itinerari poden atribuir-se el mèrit d'haver estat el motiu de dues novel·les. Aquesta especificitat favorable la trobem en els volts de Camprodon: la localització aïllada, propera a uns escenaris imponents; el petit univers dels habitants i la complexitat de les seves relacions; la presència d'elements foranis que trenquen les estructures seculars, des de les aportacions del progrés i del consumisme fins a les colònies d'estiuejants —que no sempre s'identifiquen com a “vecinos de Camprodon”, com ho va fer Joan Manuel Serrat—... tot això ha facilitat que dos narradors, amb uns vint-i-cinc anys de distància, l'hagin triat com a terreny d'acció per a les respectives novel·les primeres.

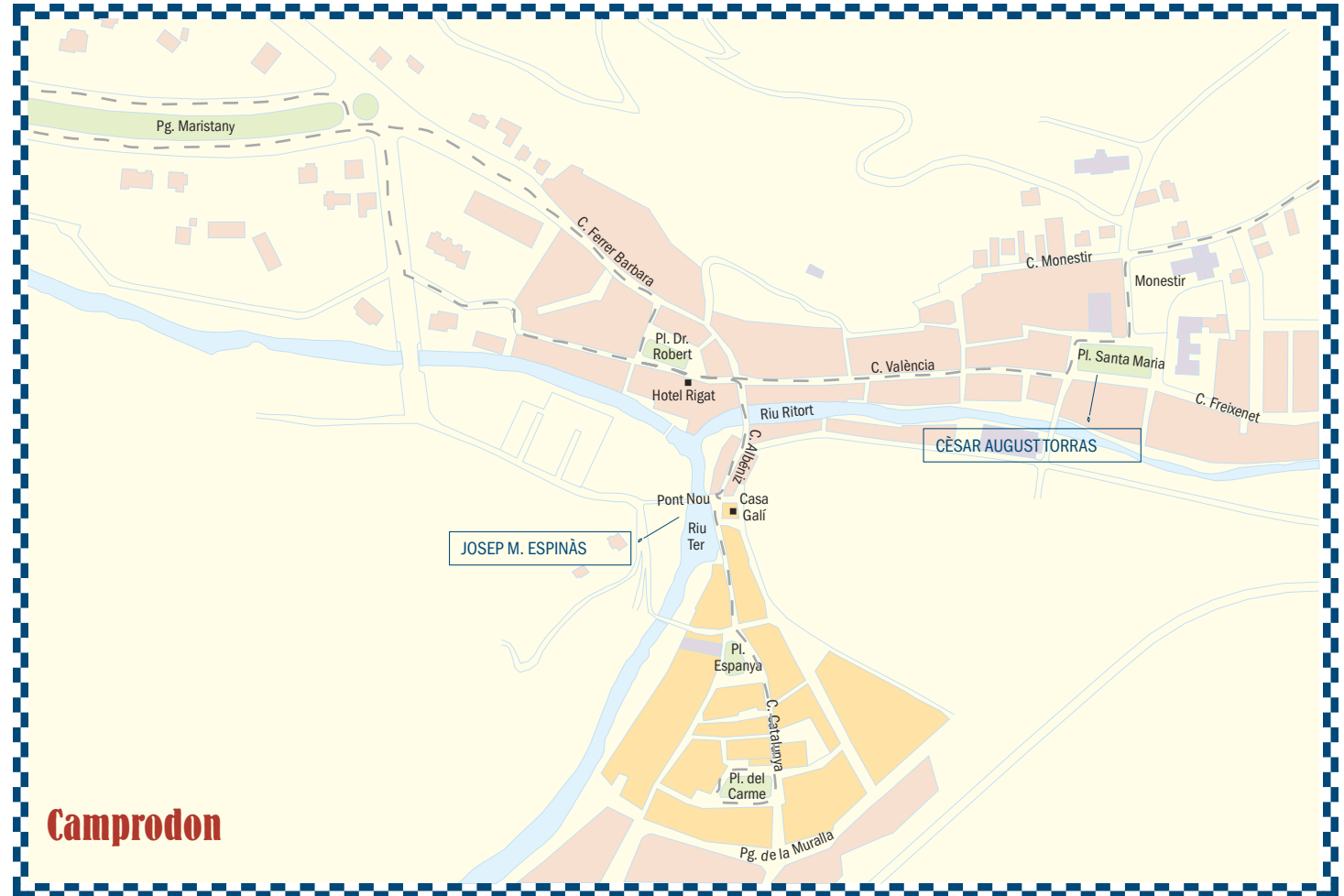
Manuel Vázquez Montalbán situa prop de Camprodon —més aviat hauríem de parlar de Sant Pau de Segúries— *Recordando a Dardé* (1969), una novel·la curta amb tempteigs experimentals que pretén segons l'autor-narrador “testificar en la crónica sentimental de una época y un suceso que tuvo enorme transcendencia en la historia de estos lugares. El mío es un realismo comarcal.” Hi desfila el mosaic de les típiques forces vives, emigrants i estiuejants que reaccionen davant la novetat aportada pel físic Dardé. Joaquim Marco ha ponderat el to costumista que domina part de la narració amb els referents cinematogràfics (*Bienvenido Mister Marshall*) i les tècniques innovadores que hi apareixen (el collage).

Lluís Maria Todó situa a Camprodon *Els plaers ficticis*, un *Bildungsroman* que, tot i no desatendre la realitat circumdant, focalitza la introspecció psicològica dels personatges; especialment d'en Frederic, el protagonista adolescent d'una experiència iniciàtica en temporada d'estiueig.

◀ El monument a Cèsar August Torres

peculiar; lo que ens va entristir fou lo veure menos barretines i caputxes.” Se’ns prepara, com qui diu, la descripció de Josep Pla*.

Després dels pastors, doncs, varen acudir en aquestes valls caçadors, excursionistes, científics i erudits. De vegades, com a campament base per abastar cims alterosos; de vegades, com a objectiu últim de la sortida. Cèsar August Torras té un encisador escrit sobre la festa i la fontada a Can Moi de 1877*, data reculada

tant personalment (tenia 25 anys) com de l’associacionisme excursionista (la primera societat fundada ho va ser l’any anterior). Els ja citats Jaume Massó i Torrents o Miquel Cuní, entre molts d’altres, també van fer cap a Camprodon, emprenent una complicada ascensió de la ciutat a la muntanya, com recorda aquest darrer: “Suats i ventant-nos com si fóssim senyoretetes, sortírem de Barcelona en un calorós dia del mes d’agost de l’any 1886, anant amb ferrocarril fins a Sant Joan de

Postal de Camprodon

Camprodon és una petita població plena d'encant situada en el fons d'un ecreuament de valls. Té una vella tradició turística. És neta i polida, i els seus carrers, torçats i vius, animats per un petit comerç actiu, són molt agradables. Flota damunt la població, en el seu aire prim i fi, una remor d'aigües. No sembla pas sentir-s'hi, com a tantes altres poblacions de muntanya, ni la deixadesa resignada de la llunyania i la insolidaritat ni l'hermetisme sorneguer del que queda fora de camí. És població amable i acollidora. L'arquitectura creada en el poble pel turisme antic és capriciosa i absurda -una cosa suïssa empitjorada pel supermodernisme-. El nou eixample està molt bé, té una unitat i una discreció apreciables. Aquest eixample està posat sobre una vall verda i tendra, una vall que sembla flotar en una atmosfera de pipermint lleugerament aigualit. A l'hivern, amb la neu, el pipermint deu semblar glaçat. Hom sent que a Camprodon hi ha des de fa molts anys algunes coses resoltes. Noto que a les excel·lents botigues de la població tenen esment de la qualitat amb una correcció positiva. Això és tan rar que cal subratllar-ho.

JOSEP PLA

De l'Empordanet a Andorra

les Abadesses, on férem nit, i l'endemà de bon matí, amb tartana, continuarem lo viatge per un mal camí que se'n diu carretera, i gràcies a l'ajuda de Déu poguérem arribar sans i salvos a Camprodon envers les 8 hores. I per cert que feia fred; teníem piulots als dits i no ens hauria pas vingut mal lo tapaboques”.

El turisme dels “senyors” va desembarcar a Camprodon a partir de 1877 i s'hi van anar acomodant de la mà del Doctor Robert. Era la “Suïssa dels barcelonins”, en paraules de Bosch de la Trinxeria. El rastre més notable d'aquesta mena de colonització és l'eix del pas-

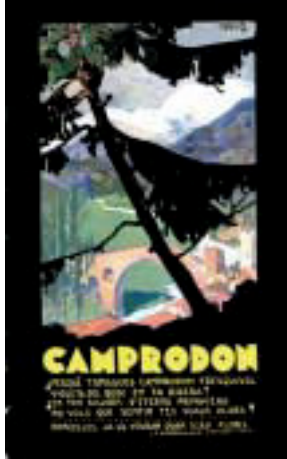

▲ El Pont Vell de Camprodon, a començament del segle XX

seig de Maristany, per bé que des del punt de vista quantitatiu hagi estat una empremta francament minoritària. Successives crisis econòmiques unides als canvis de la política i de les modes van arribar a fer conèixer un cert abandonament en aquest paratge selecte, que avui dia torna a ser freqüentat com a lloc emblemàtic. La novel·la *Els plaers ficticis*, de Lluís Maria Todó, amb un punt de fina ironia reflecteix algunes crisis dels propietaris i la subsegüent crisi del lloc.

El pintoresquisme de Camprodon va constituir un referent artístic i literari, i va confeccionar alguns dels tòpics que es mantenen arrelats. Els cursos d'aigua i les fonts, a l'entorn dels quals la vida dels camprodonins s'ha desenvolupat amb saviesa, conformen avui gran part d'aquesta localització literària: “El Ter de Setcases i de Camprodon té la gràcia d'una joguina natural. Poseu-hi un pont damunt l'esquena de l'aigua i «construireu» un

► La font dedicada a Joan M. Guasch

Una fontada a can Moi

A la tarda, per a la gent bulliciosa i animada, l'anada a can Moi; per als vells i gent reposada, el rosari amb música.

Per tots els camins i caminets que condueixen a la font de can Moi és una professó feta, la gent que hi transita aquella tarda. I si quadre bonic i esplendent eren les ballades del matí en la plaça, quadre de gran efecte per al pinzell d'un bon artista o per a la ploma d'un bon escriptor és l'anada a can Moi. En una extensa i delitosa arbreda a les voreres del Riutort està situada la font. Prop d'ella i en un ombrívol prat d'atapeïda catifa de flors i de verdor, està col·locada la cobla i reunida la immensa gernació, i als animats i característics sons dels típics instruments del país ballen i brinquen uns, i mengen i beuen els altres sentats a terra, formant amples rodones amb el berenar i el porró al mig. I totes les petites eminències d'aquell envoltant, formades pels accidents del terreny, estan plenes de gentada. I hi ha gent en la font, en el prat i en la verneda. I és un seguit anar i venir per tots aquells camins, la majoria a peu; alguns muntats en matxos o bé en rucs, altres en carros. I de lluny presenten un animat aspecte, un brillant cop de vista, amb la bellugadissa general els virolats trajos de les dones, i les flamants i enceses barretines.

CÈSAR AUGUST TORRES

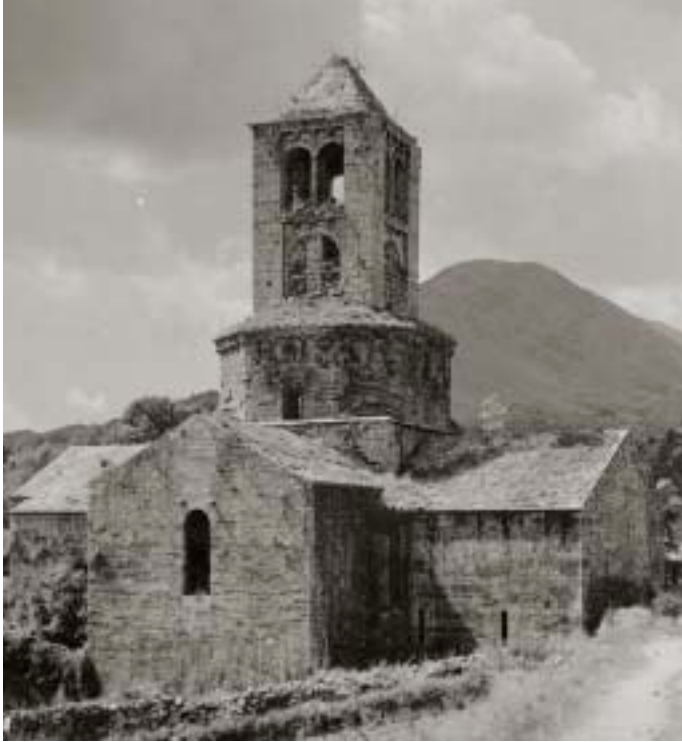
Memòries de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques

riu. Traieu-li el pont, a Camprodon, i el Ter perdrà una bona part del seu interès. La joguina s'haurà espatllat", escrivia Josep Maria Espinàs. Les fonts, per la seva banda, són gairebé tan abundoses d'aigües fresques com d'atribucions poètiques: a la Mare de la Font trobareu epigrafiats els versos de Verdaguer; a la Font Nova hi ha dedicat versos Valentí Planeses "i allà una font somriu /

vessant a doll tresor, / com llàgrima vivent, / sense dolor"; a la Font de Sant Patllari, miracle de l'arribada del patró, s'hi llegeixen uns versos de Maragall, datats a Camprodon el 1901, que s'adjudiquen en aquest lloc: "A l'hora que el sol se pon, / bevent al raig de la font, / he assaborit els secrets / de la terra misteriosa"; i una altra atribució a la Font del Vern, que el maragallià Joan Maria Guasch va publicar el 1910 amb el sol títol de *Font*: "Racó tranquil, racó guarnit de molsa, / racó dels arbres vells, mig desmaiats; / la font que hi neix té una naixença dolça, / no té el dolor dels naixements forçats."

Aquesta literatura idíl·lica, acceptem-ho, contrasta amb la realitat. Els rius tenen mals jocs, com poden recordar els camprodonins també amb làpides al carrer de València. El tipisme es dilueix en contacte amb la

“civilització”, i han desaparegut definitivament no només l’ús tradicional de la barretina, sinó comerciants com en Patllari Porrà, amo d’una botiga en aquest mateix cèntric carrer, a qui la musa popular motejava “En Porrà / a tot-hom convida / i al final ho fa pagar”, rescatat ell i les seves facècies per en Manuel Pujol i Bertran.

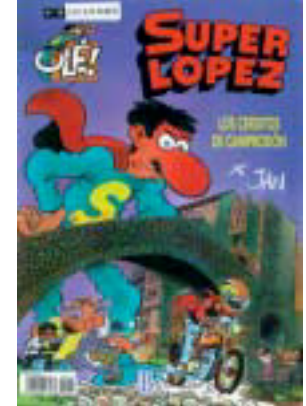
Però els mateixos fills de Camprodon no han estat insensibles a la construcció literària de la seva realitat. És el cas, per exemple, d’alguna poesia d’Alexandre Galí, més conegut per la seva obra pedagògica i per la relació familiar amb Pompeu Fabra (qui, tot s’ha de dir, va adonar-se de la importància d’escriure en català en haver d’adreçar una carta als seus nebots a Camprodon).*

El costumisme natural ha deixat lloc a d’altres de planificats, com la processó recuperada l’any 1986, que

Posta de sol

La posta m’ha atrapat
al cor de la muntanya;
carenes sols entorn,
carenes solitàries.
Un gran silenci trist
amb ombres davallava,
el cel era de sang,
les valls eren morades.
Oh, quin immens esglai
la fosca me donava!
He alçat els ulls, porucs,
al cim de les muntanyes.
Oh, quina excelsa pau,
la silenciosa onada!

ALEXANDRE GALÍ

◀ El monestir de Sant Pere

ens descriu el poeta també fill de Camprodon Oriol Molas i Grau: “Enmig del silenci se senten, pausats, els primers compassos del *rèquiem*, la nostra missa per a difunts. A poc a poc, entre la foscor, apareixen lluents les robes i les armes dels incrèduls. Més enllà, la cera regalima calenta i degoteja sobre l’empedrat del carrer. Passen, a cops de ritme, les escenes: silencioses entre els tambors, balancejant les vestes morades, roges, negres. Balancejant-se.”

I la memòria col·lectiva es nodreix de la monumentalització dels escriptors: Cèsar Agust Torras és present prop de la Font del Boix, en un magnífic mirador sobre la vila i la vall; i Joan Maria Guasch se’ns recorda a peu de carretera de Llanars, com si enfilés cap a la Roca i les muntanyes que tant va recórrer i admirar. 🐾

Rocabruna i Beget

TANT SI FEU EL CAMÍ DE LA TERRA BAIXA cap a muntanya com si baixeu cap a la Garrotxa us colpirà la mateixa impressió de canvi abrupte de paisatge, del relleu fins a la flora. Si baixeu, l'espectacle és imponent; l'estreta carretera que se us emmena cap a Beget, plena de revolts, oberta el 1964, és objecte d'atenció pel visitant: "Beget és una joia, un poble que s'ha agrupat en la part més fonda de les muntanyes que no han parat de baixar i baixar, i s'acontenta en jugar a fet amb el seu riu, amb l'aigua cristal·lina del petit corrent que s'escola entre roques pissarroses; entre les quals, i a llambregades, reflecteix amb amor, claredat i fidelitat d'objectiu fotogràfic, la bellesa i la majestat d'aquest racó de món, que conserva el seu tipisme i tots els seus altres atractius, precisament per la seva difícil accessibilitat". Així ho veia Josep Rius l'any 1982.

Aquesta davallada vertiginosa (d'una cota d'uns 1100 metres a uns 540) pot traduir-se en una lectura —i una escriptura— al·legòrica, transcendent. Amb aquesta imatge comença el seu poema dedicat a Beget el gironí Narcís Comadira, que acaba capgirant l'anècdota inicial i fent-nos partícips de l'abandonament d'un Beget primordial.*

Aparentment, sigui un "racó de món" o un paradís perdut, el temps no sembla haver-hi passat; però potser només és una impressió enganyosa que ens ofereixen carrers, pontets, cases i església, pulcrament ordenats. Aquest és avui un territori amb poca habitació, i manté alguna cosa de feréstec, com qui diu a la defensiva no se sap si d'una naturalesa hostil o d'unes companyies indesitjables. Un passat de carlins i de bandolers, de llegendes de tota mena suren en aquest aire. Històries de passos, de muntanyes, de boscos, de miratges... travessats per unes gents adustes, sofertes, poc avesades a falagueries i convencions exteriors. La

L'església i el nucli de Beget

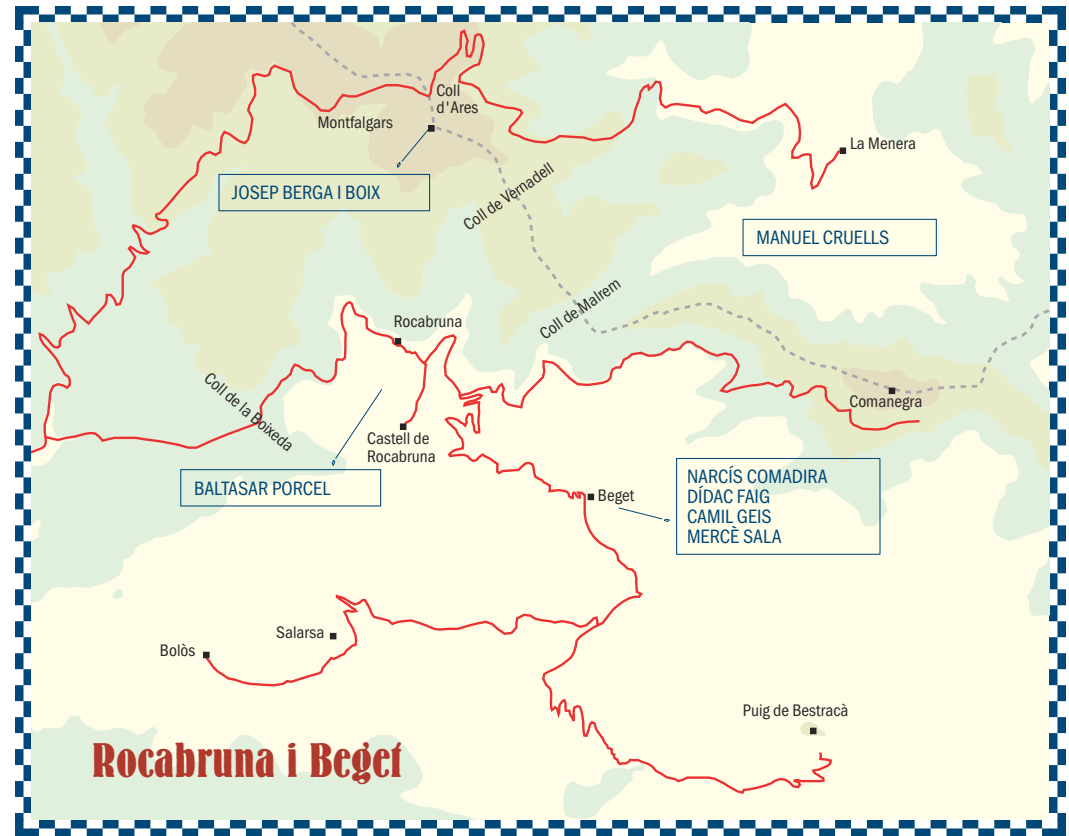
línia de la frontera, que ressegueix els cims que voregen el terme de tramuntana a llevant, ha estat present en l'ànim dels begetins durant generacions; no pas per idealismes polítics, sinó per raons de subsistència.

A més de carbonar les "olines" o alzines que envolten el territori o de menar "les mínimes feixes" que escalen amb esforç els pendents, una de les activitats habituals dels antics veïns de Beget era la de traginers i contrabandistes. Ens ho recorda una història elaborada per Josep Berga i Boix sobre una base popular, amb el títol *Els dos geperuts*. El primer, fill de can Batista, "es guanyava la vida

anant a França a comprar mocadors de pita, i els venia un xic més cars a Catalunya”; el segon, “un noirot de cal Grill, que traficava un comerç de porqueries: comprava estampes i llibres indecents a França i els venia als pobles de la rodalia.” Com deueu suposar d’una ploma moral, les bruixes del coll de Malrem —propparentes de les del clàssic Canigó— no van tractar amb la mateixa magnanimitat l’un i l’altre. El fadrister de can Batista “jove de cor sensible”, afavorit d’una aparença estètica acordada amb *l’Art Nouveau* (“testa modernista, l’aire i l’expressió de vostra fesomia, el cabell llarg, el color groc... tot indica que el vostre esperit és d’aquest segle”), queda alliberat de la gepa en recompensa d’haver sabut completar una cançó. El de cal Grill, pel contrari, en intentar el mateix, va esgarriar la composició i va ser castigat: “el bufetejaren, el tiraren per terra, l’arrossegaren i trepitjaren, i algunes el volien penjar d’un arbre”; al final, li apliquen el gep del de Can Batista i “quedà geperut de davant i de darrera.”

En efecte, les enveges, les delacions i les males passades, que podem copsar entre línies en el rerafons de la narració, devien ser “marcades” com a pràctiques vitandes, inhàbils i contraproductius per a tota la comunitat.

En tot cas, faig notar que aquesta peripècia, recollida d’informants orals de Beget mateix, introdueix algunes variants significatives, com és voler que el desafortunat segon geperut sigui forà, “de Llanars”, diuen.

Les diferents activitats preindustrials permetien la convivència i fins i tot, perdoneu la paraula, la “sinèrgia” del cant i del treball. Beget ha estat considerat, des dels temps dels primers folkloristes, una mina d’informacions valuoses; la darrera expressió de les quals, en forma de llibre i de CD, ha estat el recull de Jaume Arnella, amb arranjaments musicals de Rafel Sala. El repertori que hi trobareu és l’adequat en aquell estil de vida, entre el qual, inevitablement, la *Cançó dels traginers*.

◀ A la dreta,
l’elevació del castell
de Rocabruna

Beget

Un terbolí cap al No Res s'endú
la closa vall. Cases, pastors,
vicis antics: una vida
que s'esllavissa per la muntanya
fins a aquest Home de carn negra i eixuta
que espera impàvid,
com un tronc més fet carbó,
colgat pel fum dels segles,
mentre la pluja va podrint escorces
de solitud vora aquest munt de pedres
ordenades, perfectes. I una porta xerrica
i la flama a la llàntia oscil·la
perquè algú ha respirat movent el pes de l'aire.

Boires baixes es deixen pels arbres
flocs de neguit que embolcallen els somnis.

(Des del fons ressonaven humanes veus,
els sorolls quotidians, bels i mugits, lladrucs, renills,

la baralla del mall a l'enclusa,
i el so opac del batall sobre els bronzes ungits,
fent sagrades les hores, regulant
el treball i el descans de tossudes arades
a les mínimes feixes i dels picots constants
que donen a la pedra forma i raó,
anunciant els dies de fener i els de festa
quan potser un tamborí convidava a una dansa
i un senyor impenitent, en alguna pallissa,
enterrava l'instint al cos d'una donzella.

Havia de ser així. L'ocell de presa s'alça
als primers raigs de sol...)

Sortits d'aquestes valls, nosaltres
hem conquerit la Terra.
Allà dalt, ara tot és silenci.

NARCÍS COMADIRA
Terra natal

Un parell de matxos de tragí

En Pere Sala, més conegut per “Peret Blanc” és un dels bagetins que ha traspasat la fama local. Fill d'Agustí Sala, el “Blanc de Beget”, va ser violinista com ell; violinista sense haver passat pel conservatori, s'entén, i que junt amb el seu pare “varen sembrar de música durant molts anys les muntanyes ripolleses i les garrotxes: Bassegoda, Talaixà, Sant Aniol, la Vall del Bac, Oix, Monars, Rocabruna, la Vall de Bianya, Molló, Espinavell...”, com recorda Francesc Móra i Presas. Doncs bé, aquest músic que tant acompanyava sardanes curtes com massurques, valsets o pericons, recull l'autor esmentat, també “cada dia, al trencar l'alba [...] mena quatre matxos enters camí de Camprodon: el Tordillo, el Moro, el Xato i el Brillant, que caminen decidits amb vint-i-vuit picarols cadascun [...] Cada dia, a la nit, entre grèvols i alzineres, el Peret Blanc, el violinista traginer i els seus quatre matxos enters [...] tornen cansats a Beget, sota les estrelles.”

D'aquestes dues activitats no sabríem dir quina va entrar en crisi abans. Com un altre Xitu Bot, el teixidor cornamusaire d'Espinavell, en Peret Blanc va sentir-se progressivament desplaçat per la invasió de les “cobles del pla amb llurs instruments de coure barrejats amb tenores que tocaven per les festes majors”, com havia descrit Carles Bosch de la Trinxeria el 1887. I només la tenacitat d'altres músics i dels investigadors folklòrics va aconseguir animar el darrer violinista popular d'aquestes muntanyes perquè recuperés l'instrument i deixés testimoni del seu art.

També amb enyorança dels temps passats, amb un bon coneixement del territori, de l'especial situació i dels tipus humans que hi han concorregut, Esteve Puigmal, nascut a Beget (1923), ha construït la novel·la d'ambientació històrica *El salt de la núvia*. Es

tracta d'una narració bastida sobre l'explicació d'un topònim proper; però l'autor aprofita per donar-hi notícia dels principals esdeveniments entre finals del segle XVIII i inicis del XIX que van afectar aquest país, les seves gents i la seva manera de viure-hi.

Una ullada al moment en què aborda la professió de captaire ens pot il·lustrar sobre el perímetre d'acció vital dels begetins abans de la construcció de la carretera, i que ens confirma el que hem vist d'en Peret

El tràfic de riqueses ocultes

Pels volts de Rocabruna i Beget queda constància de coves i d'antigues explotacions mineres. L'atracció per allò que és recòndit i el misteri que envolta els forats i avencs han procurat algunes narracions locals a propòsit d'aquest món subterrani.

Per exemple, hom atribueix a les Ferreres, sobre Rocabruna, un llunyà origen romà que tindria com a objectiu uns suposats meners d'argent; sobre la Guardiola queden encara traces d'indústries extractives, i riu avall, en direcció a Oix, trobem una antiga farga que sembla que va funcionar, més o menys d'estranguis, fins a final del segle XIX.

Però amb els temps moderns i les noves tecnologies, Beget s'ha vist poblat per aventurers que no necessiten endinsar-se en les fondàries de les muntanyes. Ens referim a professionals relacionats amb negocis borsaris, que compaginen segons Lluís Calvo "viure d'acord amb un plantejament tecnològic i mediambiental." És clar que no tot és tan senzill, per a aquests pioners: "em demanaven 20 milions [de pessetes] per un potenciador que permetés instal·lar una línia RDSI. I quan vaig sol·licitar una segona línia (des del meu telèfon de Beget) em van dir que això no era possible perquè aquí, oficialment, no hi ha connexió telefònica." Els llegendaris evolucionen amb els temps!

Blanc: "La Rosina havia d'anar a captar cada hivern.[...] De bon primer pujaven cap a Monars, cap a Ribelles i, davallant tot seguit cap a Talaixà i Ormoier, s'esgarriaven aleshores cap a Oix, cap a Castellfolit, i fins i tot s'arribaven a Olot. [...] Reculaven llavors cap a Bianya, feien la Vall de Bac, passaven cap a Pera i, per Salarsa, saltaven cap a Rocabruna. S'enfilaven aleshores cap a Molló, Espinavell i, tot seguit, mas per mas, reculaven cap a Camprodon per enfilear

◀ L'antic campanar de Beget

► El campanar
i el penya-segat
de Beget

més tard cap a Llanars i Vilallonga, fins arribar a Setcases; Altre cop a Camprodon, per Tegurà, Abella i la Roca, i ara per Sant Pau cap a Bianya altra vegada i cap a Olot, on s'aplegaven tots els captaires de la comarca, des de Setcases a Maià de Montcal i des de les Planes a Riudaura, i encara Vallfogona, Ripoll i Sant Joan.[...] Si els de Beget van cap a Molló, Espinavell i Setcases, els de Molló, Espinavell i Setcases van cap a Beget... Tot era un anar amunt i avall, ça i lla de les nostres contrades”.

L'afrau i el campanar

L'entranya de l'afrau, a mall desclosa,
sagnava espurnejant el dur carreu;
espurna que fornía al mateix peu
la corpulència del cloquer airosa:

«—Filla del temps, amb mà misteriosa,
del llim i el pas dels segles sóc el preu.
Tu, de la fe signe perenne i veu,
t'enfiles dret segons humana cosa.

No em reca el cor d'acer, ara caverna,
pel teu vestit llaurat d'humanitat,
ni pel teu cos armat de veritat

com arbre ben segur de vida eterna.
Matins i vespres en serem un cant:
tu amb veu de foc, i jo amb eco gegant.»

DÍDAC FAIG
L'arbre i el vent

L'església i el Crist en majestaf

Sens dubte, el motiu de Beget que ha estat més reconegut i més recorregut literàriament és l'església de Sant Cristòfol i la talla romànica del Crist.

En efecte, si ens situem a l'exterior, el joc de les llambordes de l'església, amb els seus carreus ben obrats i cubicats, contrasta amb les llenques de pedra que, a feixes verticals, sobresurten en cingles de les masses boscoses que envolten el poble, especialment

El Sant Crist de Beget

[...] Si t'abriga el silenci, copso la teva veu.
 Quina flaire que dónes de bosc del Pirineu
 en el cor de la talla perfecta que perdura
 enllà del temps i esprems la llum de l'Esclusura,
 talla del nou Adam d'on penges Tu, vivent,
 com el raïm de la sarment!
 Sento córrer per tot el teu cos la remor
 de les aigües dels cims i amb alè de dolor
 dels teus ronyons que pregunen al Pare i en secret,
 amb baf de terra humida, de mel boscana i llet
 dins el temple romànic, amb la pedra
 eterna com el cel i dura com la fe
 i amb un crit d'esperança molt més alt que no el cedre
 com riu que surt de mare i de lluna que fa el ple.[...]

PERE RIBOT
Llevat d'amor

en el seu vessant nord. El diàleg visual d'aquest quadre precedeix el monòleg acústic de la campana davant el seu tornaveu, com esbossa el sonet de Dídac Faig.*

La talla de la Divina Majestat “és una de les més espectaculars conseqüències dels temps purs i durs”, sentència Baltasar Porcel. Els seus orígens es perden en la foscor del llegendari; però les llegendes antigues s'acumulen a les més modernes. Durant la Revolució de 1936 l'escultura i l'església es van veure amenaçades. Els bagetins van ocultar la imatge, van segellar l'entrada del temple, i van simular un saqueig cremant mobles de poc valor. Els del comitè revolucionari vinguts de fora (sembla que de Sant Joan les Fonts) no van poder actuar davant la contundència dels habitants de Beget. Fins aquí tothom sembla estar

d'acord. Però on no hi ha ja tanta unanimitat és en l'ocasió en què es va asserrar el braç del Crist: per emparedar-lo (versió que recull Baltasar Porcel) o per encaixar-lo (recollida per Joan Domènech)? En qualsevol cas, la peça artística es va salvar, sembla que passant per Suïssa, i segueix essent motiu de devoció popular i d'inspiració de poetes, com en la menció a penes insinuada de Narcís Comadira o la més directa de mossèn Pere Ribot.*

Rocabruna

L'agrupació de cases que migparteix la carretera abans d'emprendre la baixada des de Camprodon és Rocabruna (o, popularment, Rocapruna). Al seu davant, en un promontori, hi ha les restes de l'antic castell. Segons la perspectiva pot oferir un aspecte terrífic o més aviat inofensiu. El que no hi falta és la inevitable llegenda que acostuma a acompanyar les ruïnes, consagrada pels romàntics i que ens torna a presentar Baltasar Porcel, amb una certa tendenciositat que no escaparà a la lectora o al lector: “Rocabruna arrossega la llegenda dels amors prohibits del fill o una filla del seu orgullós senyor amb la filla o el fill del senyor de la Roca, a Vilallonga de Ter. Els amants frustrats s'estimben pels cingles. Seria bonic que la noia encara vagaregés pels indrets solitaris les nits de lluna, blanca ella, l'esguard esglaiat.”

Dues altres sortides de muntanya ens poden fer sortir d'aquest precipici encantador: a l'est el coll de Vernadell condueix, passada la ratlla de França, al santuari de la Mare de Déu del Coral, i a la Menera (camí seguit en exilis i fugides forçoses del país); a l'oest, quan s'ha creuat el coll de la Boixeda entrem ja dins l'aiguavessant del Ritortell i el paisatge ens retorna la fesomia familiar de la Vall de Camprodon. 🌿

▲ Beget

Un país de frontera: Molló

L'entrada al Ripollès pel pas de Coll d'Ares

UN DELS MOTIUS DEL TERME DE MOLLÓ que més ha ressaltat literàriament ha estat el seu pas fronterer. “Al capdamunt del coll [d’Ares], quan veus ambdós vessants nostres, o sigui el nostre i el francès, el cor se t’encongeix.” Són paraules emotives d’Avel·lí Artís Gener, quan feia el trajecte invers al de la retirada republicana per recordar la derrota individual i col·lectiva *Al cap de vint-i-sis anys*.

Tots els conflictes moderns han portat individus i fins gèneracions en aquest municipi, camí d’una frontera que se suposa salvadora. Molts l’han traspassat pel pas oficial, més o menys institucionalitzat d’ençà els acords de Baiona, el 1866; d’altres, també nombrosos, per camins i passos alternatius, il·legals i d’incògnit. De tots ells només alguns ens n’han deixat constància escrita, amb intencions diverses. Per emmarcar-los, vegem les descripcions de les dues vies més freqüentades d’aquestes muntanyes a finals de segle passat, degudes a la

ploma del rossellonès Carles Bosch de la Trinxeria. Del coll Pregon, que menava des de Camprodon, Molló i Espinavell a la Presta i al conegut establiment termal dels Banys, en deia: “camí dolentíssim com tots els de del·là de la frontera: som a Espanya, i no hi ha res a dir.” El retrat que feia del que portava al coll d’Ares el 1887 no era gaire més falaguer: “De Camprodon al coll es segueix un mal camí de ferradura, de vegades impracticable per les esllavissades de l’hivern, que ningú no adoba. L’excursionista no té necessitat de demanar si ha entrat a França; bé prou ho coneix pel bon camí de ferradura que se li presenta al trepitjar la frontera.”

Aquests mals camins han estat testimoni d’anades i vingudes apressades i embogides, des de les corredisses arran de la Revolució Francesa a finals del segle XVIII, amb el pas de clergat i reialistes cap al sud; o, al llarg del XIX, dels carlins que es refugiaven a França després de les campanyes fracassades al sud dels Piri-

neus. En Marià Vayreda ens en fa un report pessimista, tant per raons polítiques com per raons familiars, en el seu *Episodi dolorós*.*

Durant la dictadura de Primo de Rivera a Prats de Molló es va concentrar una columna miliciana per travessar el coll, invadir Catalunya (una segona ho havia de fer per l'Alt Empordà) i proclamar la República Catalana. El *Complot* va ser avortat i el judici, celebrat a París, va fer vessar tinta i va engruixir la literatura periodística i política.

Arran de la revolució de 1936, religiosos, capellans i gent compromesa amb els sectors conservadors van haver de passar la ratlla cap al nord per salvar-se d'un brot violent i amenaçador. En acabar la guerra civil, l'hivern de 1939, va ser un dels passos de les tropes

republicanes i els seus acompanyants, empesos per la certesa d'una altra violència. Joan de Milany a *Un aviador de la República*, ens informa de com es procedia a l'evacuació: "el dia cinc de febrer, tot el personal hospitalitzat a Vilallonga, junt amb els sanitaris, fou traslladat en camions i ambulàncies fins al mateix coll d'Ares, indret on finia la carretera de Molló, convertida allí en estreta pista de muntanya. Com que venien altres vehicles darrera i calia deixar lloc, a mesura que

La frontera com a refugi

Obtinguda llicència, ens dirigirem, mon germà i jo, a Camprodon, i, en arribar-hi, una persona estimadíssima estava de cos present en una cambra d'una casa on provisionalment vivia hostatjada la família. [...]

Però encara no havíem tingut prou temps per a fer-nos càrrec de la immensitat de la desgràcia, quan entrà el Comandant d'armes de la vila, invitant-nos a fugir perquè tenien a sobre una columna.[...]

Sortírem de la vila a l'escampada les poques i disperses forces que allí es trobaven, quan la columna ja entrava per l'indret oposat. Nosaltres, pel nostre compte, fugírem per la part de Molló, portant sempre a remolc l'infortunat vidu [...]

Les cornetes de l'enemic espignetaven pels carrers de la vila, i s'oïen algunes escopetades que engegaven les avançades als rerassagats que, per diferents punts, creuant camps i prades, saltant marges i recs, fugien pertot arreu. Entre ells hi havia algunes dones, amb les faldes trossades, carregades de paquets i fardells, o portant criatures al coll, o donant-los la mà. Eren la impedimenta de les forces actives, persones més o menys compromeses o emparentades amb aquelles, que s'havien arrezerat a la vila, enganyades per una apariència de relativa seguretat.

Formant corrua, plorant i sanglotant uns, esverats i preocupats altres, anàvem nosaltres fent penosament via costa amunt. De vegades el nostre cunyat es tirava per terra, negant-se a seguir, i llavors calia que, amb precís i renys i agafant-lo per les aixelles, l'obliguéssim a caminar. Alguns fugitius que ens passaven pel costat contemplaven un moment, admirats, la nostra dolorosa processó. En llurs cares es veia dibuixar-se la llàstima i el condol, mes seguien llur ruta, avançant-nos, sens dir paraula.

Així arribàrem a Molló i entràrem en una masia, propietat d'un dels presents. Allí podíem descansar amb relativa seguretat, almenys per alguns moments.

Pelat com és el país igual que el pla de la mà, bastava posar un guaita per a poder ser avisats, almenys amb mitja hora de temps, de l'aproximació de qualsevol força, que si era enemiga no podia venir sinó de baix, ja que a dalt teníem la frontera francesa.

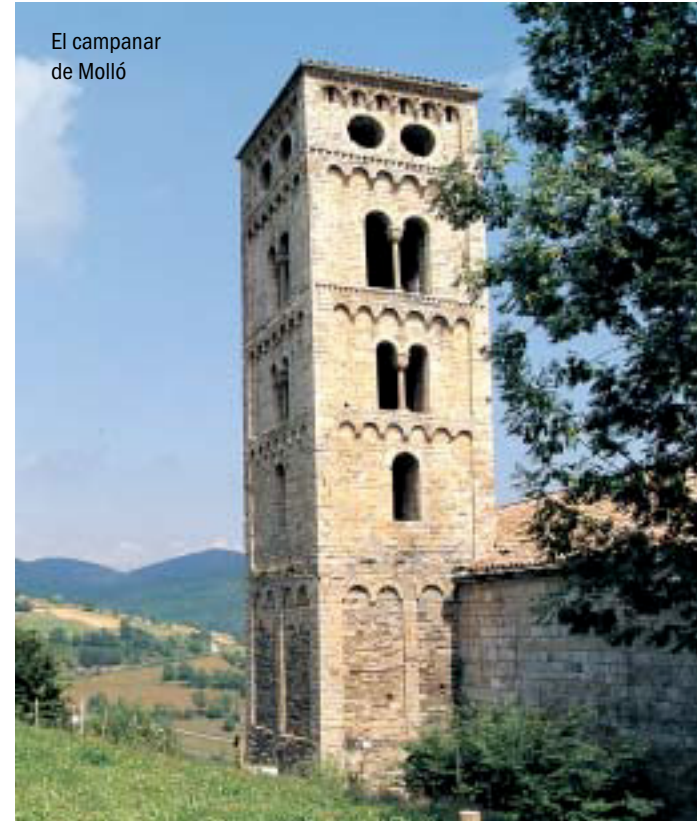
Arraulits entorn de la llar, on cremaven miserables argelagues, únic combustible que dóna aquell país, sense que cap de nosaltres tingués pla ni idea del que ens calia fer.[...]

Estàvem a quatre passos de la frontera, i el més prudent era passar-la. Mes si quèiem en mans de la gendarmeria francesa, que la vigilava, no ens afusellaria pas, però ens internarien a Chateau-Roux o a la frontera de Bèlgica, la qual cosa no deixava de ser ben desesperant en les circumstàncies especials en què ens trobàvem.

MARIAN VAYREDA

Records de la darrera carlinada

El campanar de Molló

anaven quedant buits els cotxes, els xofers els estimaven en un barranc immediat.” Un altre testimoni i actor en aquest conflicte, Artur Bladé i Desumvila, descriu la darrera pujada, “gran, en efecte, per a gent cansada” en *L'exiliada: Dietari de l'exili*, tres dies després: “[Dia 8 de febrer] Només vam descansar uns minuts a Molló, un poblet de quinze o vint cases negres, pràcticament abandonades, amb gent sinistra que passava d'una a l'altra, amb els propòsits que són d'imaginar. Vam rependre el camí; anàvem al pas lent del seguici que continuava, i, de tant en tant, giràvem la vista per veure la llarga corrua que serpentejava en els revolts, i per una mena de comiat instintiu a la nos-

Coll d'Ares romà

Si el nom “Molló” sembla que vol indicar-nos una fita o un senyal en l'itinerari —i així es desprèn de la documentació llatina medieval—, el Coll d'Ares té al darrera una literatura molt menys rústega. Perquè el propi Juli Cèsar hauria col·locat estratègicament les ares que donen nom al coll que separa el Ripollès del Vallespir per commemorar els seus trofeus bèl·lics sobre Gneu Pompeu. Amb aquest ritual Cèsar imitava el gest del pare de Gneu, Pompeu el Gran, que havia deixat uns altres altars al Portús quan retornava victoriós a Roma després de recobrar Hispania per al domini romà.

Molts anys més tard, la metròpoli tornava a ser present en el pensament dels indígenes. En la seva *Historia de Camprodón*, els autors comentaven a propòsit de la capella dedicada a la Verge de les Neus d'Espinavell: “En Roma, en la bendita tierra del Padre Santo, se necesitó un milagro para que la Virgen llevase ese título, que es tan bello signo de su virginal pureza; pero que aquí se llame tal, a 1.450 metros sobre el nivel del mar, al pie de un río y con sol escaso, es lo más obvio y natural del mundo.”

tra terra.” Joan Alavedra, traductor de *Res de nou a l'Oest*, d'Eric Maria Remarque (1930), que va tornar a publicar amb el títol premonitori *Una generació destruïda per la guerra* (1935), també va emprendre per aquí el seu camí cap a França.

Al cap de ben poc, havent esclatat la segona Guerra Mundial, aquesta porta va servir en un primer moment als membres de la resistència, tant com, cap al final, a les tropes de l'ocupació alemanya que s'hi feien escàpols. La gent gran del país encara pot contar-vos facècies i aventures relacionades amb tots aquests entra-i-surts que van sacsejar el segle XX, especialment abans de l'arranjament de la carretera i l'obertura del pas duaner l'any 1963.

El passatge en temps de pau

Però no tot han estat trifulques bèl·liques, en aquests passos de muntanya. Mossèn Jacint Verdaguer segurament devia passar pel coll d'Ares —o, potser, pel coll Pregon— quan va acompanyar en Claudi López als Banys de la Presta, l'any 1879. El viatge és famós perquè constitueix el germen del bell poema *Canigó*. Aquell any i el següent va recollir informacions que li varen ser precioses per aconseguir el grau de detall que traspuja en el seu recull èpic; d'altres van merèixer ser objecte de poetitzacions individuals. Per exemple *La barretina*, obra que li va valer el Mestrat-

▲ Fondalada prop de la frontera, escenari de l'exili de 1939

Bruixes al coll d'Ares

La nostra història comença un dia en què aquest darrer [el fill gran d'un barretinaire d'Olot] anà a Prats de Molló, com feia cada quinze dies, a vendre barretines. Aquell dia féu un bon mercat, ja que eren vigílies de festa major i vingueren menestrals i hereus de tota la contrada a proveir-se de barretina nova. I tot venent i parlant amb la gent amb la que tenia gran amistat se li féu tard, tan tard que en arribar a Coll d'Ares l'agafà la foscó de la nit i no es veié amb cor de continuar. Era una nit sense lluna, i amb penes i treballs pogué arribar, a les palpentes, fins en un indret al final de Pla Jugador, a prop de l'anomenada Roca del Gall, on hi sabia una barraca de pastor i on decidí passar-hi la nit. Amb tal pensada estengué la manta a terra de la cabanya, resà una part del rosari, que sempre duia amb ell, i s'adormí com un soc.

Serien més o menys les dotze de la nit quan una fressa estranya el despertà. Mig adormit, per una esclatxa de la barraca, veié a la llum de la lluna, que feia poc havia eixit, com uns aguilots negres, enormes i de becs amb forma de ganxo es paraven damunt la Roca del Gall, fent xisclets esgarrifosos.

El noi no donava crèdit als seus ulls i la seva sorpresa anava a més en veure arribar de totes direccions ocellassos fantàstics de tots colors que, una vegada arribats sobre una roca, pujaven i baixaven, es rebolcaven cridant i xisclant, i finalment anaven prenent formes humanes.

El noi endevinà de sobte que seria testimoni d'un sàbat de bruixes.

El xivarri es féu espantós. De prompte de dintre de la terra sortí un nano amb barret de torero que prengué un broc en forma de batuta, i sota la seva direcció sonà una música estranya en la que no s'endevinava cap instrument conegut. I totes les bruixes es posaren

a ballar un apocalíptic can-can amb tals contorsions i salts que el burinó feia trontollar la barraca, amb gran espant del bordegàs, que ni tan sols respirava.

Quan s'aturà el ball, cessant el terratrèmol, de les esquerdes de la roca eixiren flames, i enmig d'elles un negre gegantàs de rostre patibulari qui, amb gest de persona acostumada a manar, es mirà una per una totes les bruixes; i llavors s'assegué al bell cim de la roca, fent-li rotllana totes aquelles criatures extraordinàries. Llavors començà el balanç de les malifetes d'aquella patuleia. [...]

El rosari d'embruixaments i cabronades s'anava desgranant a l'abast de les orelles del cada cop més esverat amic nostre, que posà molta atenció al que explicà un d'aquells éssers abominables:

«—Jo he donat polvos d'aquells a la pubilla de ca n'Oliva de Perpinyà. No curarà mai més si no beu aigua bullida amb pela del freixe que es troba vora la font del mas Compte.»

Una vegada la darrera de les bruixes explicà la seva feina, el negre retornà a l'abim entre un gran estrèpit, tornant a comparèixer el nano del barret de torero, ara amb un pot de potingues. Després prengué una escombria i, embadurant-la amb aquell màstic pudent, untà les ales de les bruixes que retornaven a la seva forma d'au, emprenent llavors el vol cap al pic de les Bruixes, sobre Talaixà, on anaren a celebrar una xefla.

El barretinaire d'Olot ja no tornà a clucar l'ull en tota la nit. Aprofitant les primeres clarors del dia, emprengué camí a Camprodon, on esmorzà tot repetint-se les paraules que sobre la pubilla de ca n'Oliva havia sentit.

JOSEP BERGA I BOIX

Llegendes de la comarca d'Olot

ge en Gai Saber (1880), pren com a pretext un empleat dels banys, fill de Prats de Molló, que havia hagut de canviar d'ofici per la decadència en l'ús d'aquesta peça al Rosselló (i que Verdaguer tradueix com a símptoma i extensió de la crisi de consciència de catalanitat a la zona). Va dedicar-la a Joaquim Vayreda, notable pintor olotí i seguidor de la causa carlista.

Un altre conegut pintor de la mateixa escola, en Josep Berga i Boix, el popular Avi Berga, és l'autor de *Lo barretinaire*, un conte que ens il·lustra com aquest era també el camí tradicional del comerç. Part de l'anècdota, el nucli de la qual se situa a la regió oriental de Molló, prop del límit amb Beget, sembla relacionada amb el text de Verdaguer. Perquè bé hem de suposar que aquest segon barretinaire, fill d'Olot, mercadejava a Prats de

Molló per haver “plegat lo ram” el productor local.* El motiu del sàbat buixesc, d'altra banda, també el recull Xavier Fàbregas a *Les arrels llegendàries de Catalunya*.

Un tercer camí que transcorre pel terme de Molló és el que seguien els ramats d'ovelles per estivar en el terme de Mantet, pel coll del Pal. Ramon Pujolar Huguet, estant de meritori en una farmàcia de Camprodon, recull l'aventura de l'hereu de can Marçal. A primers d'un setembre de cap a finals de segle XIX, en tornar per Calm Agre de veure el bestiar, va girar-se-li una tempesta de neu acompanyada del torb; va haver de descavalcar i, aferrant-se a la cua de l'euga, deixar-se conduir per l'animal; aquest, d'esma, el va portar fins a casa, on va arribar congelat. Van aconseguir retornar-lo, però no es va poder evitar que els dits de les mans li quedessin deformats per la manera com els havia tingut agarrats a la cua.

Els nuclis habitats

Tots aquests camins es troben afitats en els seus trams més còmodes per nuclis de població. La fita per antonomàsia és, sens dubte, Molló, el més destacat. Estiregassat sobre una dolça carena, és un lloc tranquil i agradable, amb tot de cases arreglerades en el portal d'alguna de les quals desitjaríem veure asseguda la *Fadrina* de què parlava Josep Sebastià Pons. Aquest autor, en *De la felicitat*, ens en fa una panoràmica des de la muntanya: “I què diré de l'aparició del poblet de Molló, quan ens abocàrem a la collada del mateix nom? Vist des d'aquella altura, agrupat al fons de la coma, el poblet semblava el més daurat del món amb aquells diferents rectangles de terramoll o de terrafort que el voltaven.” Jaume Gabarró al·ludeix al caràcter hospitalari d'aquest poblet, amb una església i, encara més concretament, un campanar, que ha captivat la

A Molló

Frescor de verds sota un cel enllorat
i en el temple la pedra feta pau.
Ens esguarda el passat per cada trau
dels ulls del campanar, fidelitat.

La frontera pel Coll ha separat
la terra i els germans d'un país blau
que serva el seu parlar per no ser esclau,
penyora sense engany de llibertat.

Temperant el fred viu i la calor,
del rector i l'escolà seguint la petja
i assortit d'excel·lent pasta de fetge,

sobretot que pel bon acolliment
dispensat a tothom en tot moment
sigui fita aquest poble de Molló.

JAUME GABARRÓ
A Molló

▲ Una casa de Molló

◀ Els ulls de bou del campanar de Molló

Molló

Pedres ben nues
fent renglera
prop d'un rajolí que vessa.

Un bé de déu
d'escales
i dos ulls de bou
d'església.

ORIOI MOLAS I GRAU
Molló

▲ Antiga vista d'Espinavell, amb el Costabona al fons

mirada i la ploma de diversos escriptors.* Joan Baptista Bertran fa de contrapès a la balança monumental amb la subtil recreació dels detalls humaníssims que hi recollia d'infant, en la festa de santa Cecília, tal com es pot llegir en *Del meu poble encara*.

Els altres nuclis habitats, tots per sobre dels 1200 metres d'altitud, són molt més modestos. Fabert i Espinavell són els més remarcables. Aquest darrer ha aconseguit darrerament una certa notorietat per la tria de mulats que s'hi celebra cada final de temporada. Però l'agrestesa i l'aïllament del lloc van fer que, ja en el segle XIX, el citat Carles Bosch de la Trinxeria hi dediqués unes pàgines costumistes ben entretingudes. Són a propòsit de dos personatges (desconeixem si es tracta de casos amb fonament real) que Bosch empadrona a Espinavell.

El primer és un tal Francesc, àlies Xito Bot, a qui qualifica com *Lo derrer cornamusayre* o sonador de sac de gemecs de les valls de la muntanya. Afectat per la crisi de la competència de les noves cobles, aquest músic que era teixidor d'ofici i veí de la rectoria, va decidir un reciclatge impossible: canviar el bot per un instrument "acoblable", el trombó de vares. L'aprenentatge va causar commoció entre els veïns, "fets al tric-trac del teler": "Mossèn Bernat, lo senyor rector, torbat en ses meditacions piadoses, envià sa majordona a can Xito per saber lo que era. Lo trobà bufant dins una gran tarota de coure, fent trontollar la casa; los gossos del carrer barrejaven sos udols amb los de l'instrument. Fou tant l'alborot del poble que el pobre Xito tot avergonyit determinà, per no incomodar, continuar sos estudis de trombon en lloc apartat i distant de la població. Se n'anà en un frondós barranc, prop del mas de la Boixeda." Però el canvi d'escenari no ajudava a millorar els resultats: "sols treia de son instrument una nota forta, esquerdada, regollosa, com lo bramar d'un vedell [...] segut sobre un roc, les galtes inflades, afluintant i estirant son llarg instrument, fent retronnyir les cingleres de sos brams desaforats" i només aconseguia "eixeliar la vacada" de la Boixeda. A la fi, decandit i enyorat, mor en el seu llit havent ordenat les darreres voluntats i abraçant la cornamusa "amb lo canoneta a la boca i los dits convulsius, crespats, sobre els traus de les tarotes."

El segon és la Margarida del mas Roure, protagonista d'*Un enterro*, que enceta el conte tot just difunta, als voltants de Nadal: "Tan ferrenya com era! Tan bé que portava sos setanta anys! [...] Pobra Margarida! sa mort ha sigut sobtada, no ha gens malaltejat", ens adverteix una veu narrativa anònima i indefinible. La nit anterior, després de prendre unes sopes, havia retirat abans del que era costum, perquè tenia fred "i enlloc trobava per

escalfar-se, ni en la suau temperatura de la cort dels bous.” Feia dies que nevava, però havia cessat aquell vespre i bufava tramuntana “escombrant la neu dels rasos, enlairant la polseguera del torb que es ficava per les cletxes dels batents del finestró i goteres del teulat, de manera que dins la cambra i a sobre el llit ont dormien l’àvia i sa néta, hi havia, a la matinada, quatre travessos de dit de neu.” La Tinó, la néta, descobreix la mort de l’àvia per la fredor glacial; i comença el problema de com aconseguir donar-li sepultura. El mas és a una hora d’Espinavell, i els camins són poc practicables. Decideixen tenir-la ajaguda sobre el llit, amb la porta i el finestró oberts perquè el fred la conservés, “embolicada dins un llençol; era tota enrampada, tiessa; semblava una mòmia gelada.” Al cap de cinc dies determinen baixar-la a la parròquia, de nit, per evitar enfondir-se en la neu. Arriben que es fa de dia, i deixen l’àvia sobre el pedrís de davant la porta de la rectoria. Mossèn Benet es fa càrrec de la situació: “Ai, pobra gent! que en seu de plànyer! Entreu lo cos a l’entrada; pugeu a la cuina; farem foc i vos escalfareu; tu, Andreu, vés avisar el fuster que li faça tot seguit l’ataüt; mentrestant menjareu un bocí i l’escolà irà a tocar a morts” i organitza la missa *corpore insepulto*, els funerals i l’enterrament. Quan arriba el fuster carregat amb el taüt “troba l’àvia del mas Roure, desembolicada de son llençol, sentada sobre el pedrís de l’entrada, plena de vida, tota reviscolada, diguent al fuster que avisés sa nora, que tenia gana, i que li fes una sopa bullida per a rescalfar-se.” Entre l’estupor general, el mossèn aclareix el que havia succeït; es tractava d’un “estat catalèptic comatós, degut al fred de 20 graus sota zero. La calor de la rectoria la reanimà.” I així, tots contents, celebren una missa d’acció de gràcies i retornen al mas, on l’àvia “se menjà tres plats d’escudella de tanta gana que tenia.”

▲ Una carretera prop de Molló

Cal advertir el lector que en aquesta trama, equivalent casolà de les d’un Edgar Allan Poe, s’hi superposa tot un seguit d’observacions veristes que no podem reproduir, però que configuren gairebé l’autèntica substància de la narració: el perquè dels degoters i de les esclatxes de les tampes de la finestra; la naturalesa de la “calefacció central” de la cort dels bous; el perquè de la ineficàcia del típic foc a terra o llar de foc; el vestuari... hi són minuciosament descrits i justificats, completant un quadre informatiu molt eloqüent d’aquell sistema de vida... i de mort.

Dos exemples, en fi, d’una mirada literària més nostàlgica que realista sobre un món que desapareixia irremeiablement. 🐾

Vall del Ter

ACOMPANYANT EL TER AMUNT, resseguim els diferents estatges que configuren els atractius de la literatura excursionista. Encara que no es tracti d'una provatura esportista ni pròpiament alpina, nosaltres com a lectors amb poc esforç podem percebre les bel·leses i les novetats que ens proporciona el recorregut. Aquest és l'itinerari que ens suggerien Joan Maragall a *Per les altures* o Joan Baptista Bertran des *Del meu poble encara**, i que Gay de Montellà feia ascendir als caçadors protagonistes de *Record pel xalet-refugi d'Ull de Ter*. Mirarem de seguir-lo pausadament.

A l'entrada mateix fins on avui arriba el Camprodon urbà trobem la fita del poble veí, Llanars. El Ter transcorre, doncs, només unes desenes de metres amb títol camprodoní abans de trobar-se amb el Ritort, passar junts per sota del Pont Nou i encarar la baixada. Més amunt el Ter és de Llanars (si és que els rius han de deixar apoderar-se per les ribes que els contenen). I quan toquem al peu de la Roca de Pelancà, on “el caseriu s'escalona en un característic penyal —la Roca— que presideix l'aiguabarreig de la riera

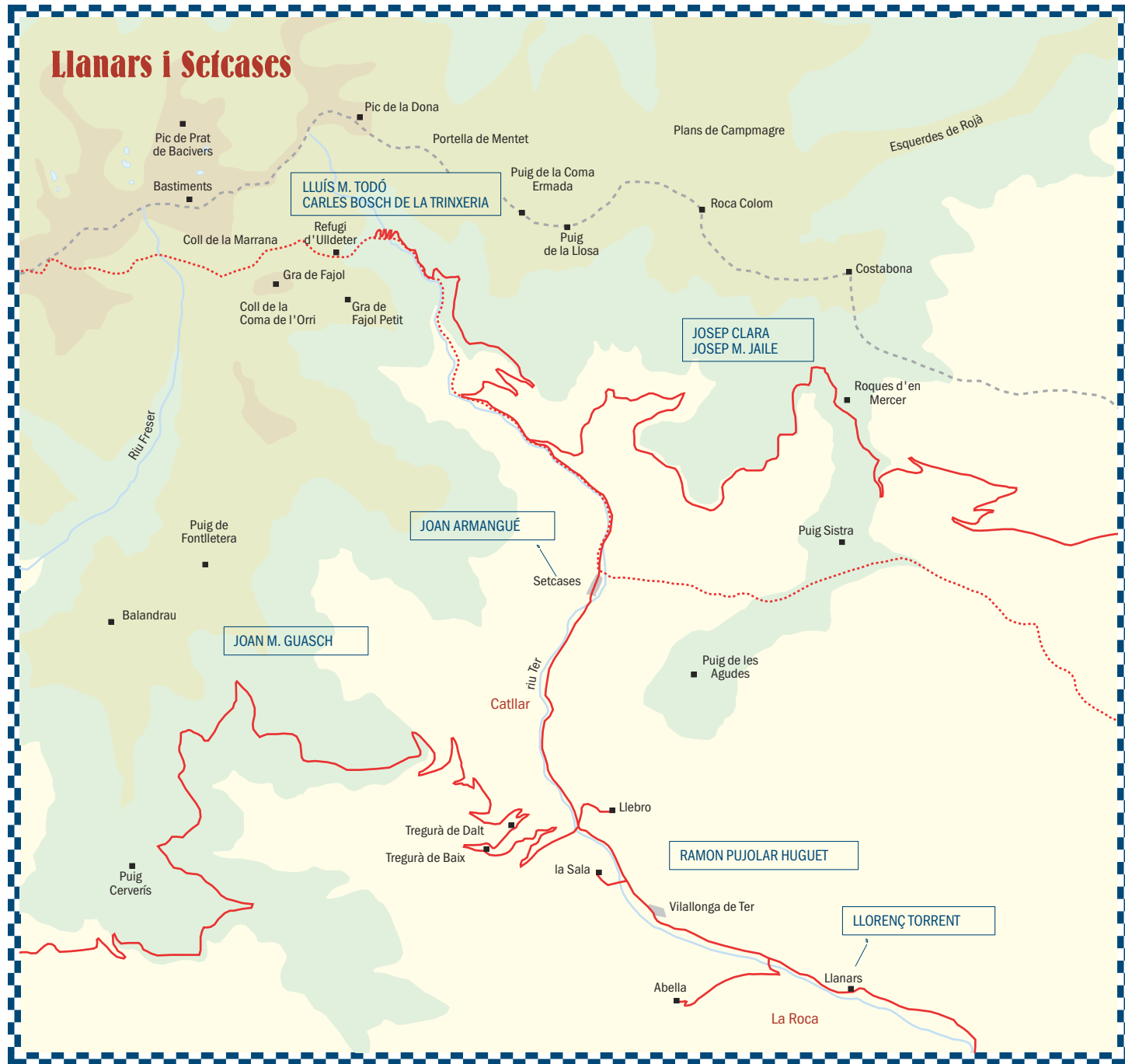
d'Abella amb el riu Ter”, tal com descriuen els autors d'*Els castells catalans* aquesta romanalla entremesclada de fortalesa i pagesia, entrarem al pla de Vilallonga, cada vegada amb una perspectiva més afinada de les immenses moles que ens envolten.

Per la part muntanyosa que s'aixeca al nord de Llanars seguim estant en territori fronterer. Un episodi que ens fa avinent el caràcter limítrof del país, ens el narra amb el seu estil característic Llorenç Torrent a *Jutge per tres dies*, dins el recull *Tast de frontera*. Acabat de casar, el narrador i protagonista —és a dir, el mateix Torrent— havia anat a viure a Llanars amb la seva esposa. En plena guerra mundial, pel juliol de 1944, un avió bombarder nord-americà va anar a estavellar-se muntanya

El Gra de Fajol des de sobre la riera de Carboners

amunt, prop de Feitús. Era ja de nit i “se sentia el soroll de les explosions del material bèl·lic que no es pogué llançar, i les bengales d'il·luminació i de senyals de des-tresa s'enlairaven donant la sensació d'uns focs d'artifici, fent per una part un espectacle visual vistós; però el raonament dictava a la majoria dels encuriosits que la invasió aliada amb els maquis capdavaners començava. Això ho va creure també el cap de la caserna de la Guàrdia Civil. Primer va obligar a tothom que anés a casa seva amb l'ordre que no en sortissin. Féu evacuar totes les famílies dels guardes, que s'allotjaren en diferents llars, on eren acollits. La caserna buida, les finestres quedaven protegides per matalassos, i una parella de guàrdies es parapetaren a la riba dreta del Ter en pers-

Camí del Balandrau

Clarejava... A banda i banda del camí s'estenien els camps de blat, alts i espigats, un xic verds encara, i de tant en tant floria un cant de guatlla pausat i serè, i s'eixamplava plana enllà, desensonyant els fajols, joves, esplèndids, espurnejants de blanc... I seguíem amunt... Llanars dormia i La Roca, tota voltada de boira de riu, semblava un vaixell perdut, mig capbussat... I vam passar Vilallonga, tots rodejats d'aiguamolls i prats d'herba florida, i un vol d'oques blanques ens va eixordar, ales esteses, balandrejant fins aclofar-se al riu...

Després Tragurà va quedar assolellat. Aquell poblet de crocant, penjat en un replec de muntanya com un niu d'àguila, ens atreia fortament. Vàrem pujar-hi. De cada finestra en penjava un desmai de flors: clavells, violes-roges, menta... tot escabellat per l'aire de la neu que baixava a grans ratxades, sorollant unes quantes pomeres enfruitades de poc...

I tombàrem la mirada cap a la banda del mar... La vall de Camprodon, com una visió suïssa, reposava tranquil·la, coronada d'un fum blau, com d'incenser, que mig entelava la faixa del riu...

I amunt! Cap a Fontlletera, travessant rasos d'herba, frescos i embellugats, tots xopats d'aigua...

I un so dolcíssim d'esquella vibrà misteriós, i una euga roja, tot aixecant el cap, ens barrà el camí de la jaça per on lliurement vivia l'eugassada, amb un aire salvatge, bevent aigua de neu i pasturant tous de flors...

Al ser al coll dels Tres Pics vam quedar ullpresos. La immensa força de les valls de Fresers i Coma de Vaca s'eixamplava sembrada de congestes, però tota plena de boira. La Fossa del Gegant dormia a l'entreforc. Feia un aire gelat, i traspasant una grossa congesta seguíem pujant, clapisses amunt, amunt, fins al pic de Balandrau... I... res. Tot era boira, un mar de boira espès que cobria l'immens panorama. Vam esperar llarga estona; la boira s'aclaria; de sobte, al front del Puigmal s'hi bada un ull de sol i s'eixampla, s'eixampla... Tindrem bella mirada, veurem tot el món, reposarem la vista sobre el mar!... La boira es torna més espessa i el sol s'esblaima.[...]

Vam trobar un pastor que guardava un escamot de cabres i li preguntàrem pels del Bac, i ens digué que ja es sentien les esquelles. Escoltàrem i cap al fons de les prades s'oïa l'apagada remor dels esqueflots. La vam esperar al ras...

I la primera ombra de pastor va créixer dret a nosaltres, després una altra i una altra, i una onada de bens voltada de gossos aparegué netament al davant nostre, esflorant l'herba amb el cap baix, com empaitant la boira...

La ramada passà. Pastors i rabadans l'atiaren prats a través cridant als gossos, que lladraven com uns esperitats tot acoblant les ovelles... La ramada passà i nosaltres ens delíem per seguir-la.

JOAN M. GUASCH
Per les muntanyes

pectiva de facilitar la retirada, si es donava el cas.” Amb l'arribada del dia i d'un pastor que havia estat testimoni de l'accident es va comprovar que la sospitada i potser sospirada invasió no tindria lloc. Els cadàvers dels dos tripulants de l'aparell van ser dipositats al cementiri de Llanars, d'on van ser exhumats per repatriar-los el 1946.

Una segona fabulació que ens transmet les amenaces, les temences i l'excés de zel d'alguns guardes fronterers, aquesta vegada enterament ficcional (però no per això menys versemblant), és deguda a Josep Clara i Resplandis, altrament historiador i bon coneixedor dels esdeveniments verídics contemporanis. La narració *Vermell de capvespre*, tenyida d'ironia crítica, se situa més amunt, en el terme de Setcases, a la font de Fra Joan, sota el Costabona i en el camí del coll del Pal.

Pel contrari, Jaume Massó i Torrents, en els seus *Croquis Pirinencs* fa aparèixer dos personatges d'aquests verals que es dedicaven al comerç transfronterer, especialment cap a Mantet, al marge de la duana i de les guardes corresponents: *La Guilla*, malnom que dóna títol a un dels contes, i En Cames, també un sobrenom, protagonista d'*Un contrabandista*.

De Llanars a Setcases

Seguiu pel mig d'aquella ampla petxina vegetal esberlada que és la fina gerdor de la vall de Llanars, on us saludarà una esglésiola, miniatura monumental romànica, exquisida. [...] El mateix camí us farà passar per les envistes de la Roca, llogarret pintoresc capaç de tornar boigs molts pinzells paisatgístics; i, entre pollancrecs arrencats a l'esquerra i tendres vessants a la dreta, pugeu encara cap a Vilallonga de Ter, fins a Setcases. Pertot arreu l'aigua, en forma de correntia fluvial, de doll de font, de vena remorosa que davalla pels marges, de devessall que esquitxa com una rosada fresca, us farà harmoniosa companyia com una inesgotable, envoltant i riquíssima polifonia líquida.

JOAN BAPTISTA BERTRAN
Del meu poble, encara

La vall humanitzada

Però tornem a baixar, de moment, a la vora del riu. Vilallonga és “ficat entremig de prades / i rodejat d'aiguamolls, / estoig de les oques blanques”, com el descrivia Joan Maria Guasch, aprofitant per als versos unes observacions que ja havia recollit en prosa. *(2) Joan Basté, per la seva banda, n'ha dit que “potser sí que hi ha asprors [...] però la mà de l'home ha sabut assuaujar el paisatge i ara hi veiem pradells i conreus, boscos domesticats i camins fiables.”

En aquest paisatge antropitzat, a la falda del turó de Vallvigil, sobresurt Ca n'Huguet, una casa pairal remarcable, presidint un lloc que “exhala aigua per fontanes i torrentades, les quals rendeixen llurs cabals, quan en porten, al Ter, que al fons de la vall davalla

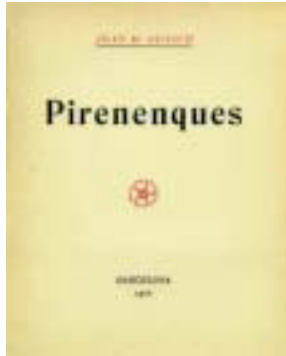
▲ La Roca

rondinant entre els palets. El poblament arbori és tan variat com abundant: verns, freixes, oms, roures i pollancrecs ombregen un sotabosc espès: falgueres, boixedes, ginesteres... Tot plegat una alenada frescal que fa oblidar la xafogor”, segons paraules de Joaquim de Camps i d'Arboix. Com en tants d'altres punts de referència, aquesta casa ha estat la inspiradora de la musa popular en contalles i fins en versificacions.

Entre les primeres destaca l'anècdota d'un gos, animal company i amic fidel de les persones humanes per antonomàsia. Tal com ho recull Ramon Pujolar Huguet, un fill de la casa es va emportar un gos a Llinars del Vallès, en una altra propietat familiar. Quan va ser l'hora de tornar-ne, va deixar-hi l'animal perquè hi fes companyia al seu pare; i l'home va pujar al tren en direcció Granollers; de Granollers va arribar fins a

▼ Joan Maria Guasch

▲ Pastor abillat amb la capa

► El Ter al pas de la Sala.
Al fons, Tregurà

Esforç cap a Ulldeter

Cada pas que donaven els feia pujar mig metre, de vegades més i tot. Havien de clavar el peu a terra i donar-se impuls, o quan el desnivell era massa fort, agafar-se en algun arbre o repenjar-se en el genoll per agafar empenta. En Frederic tenia la boca seca, i els pulmons li coïen com si els tingués plens de lleixiu. Però encara que li bategaven els polsos i els ulls li feien pampallugues, podia entreveure l'estranya bellesa d'aquell lloc.

El riuet baixava de manera irregular, alternant els bassiols més o menys grossos però sempre transparents, voltats de vegetació carnosa, amb corrents més ràpids, i salts entre les roques; llavors, a la superfície de l'aigua es dibuixaven unes línies paral·leles o obliqües que tenien l'estranya virtut d'excitar de forma cruel la seva set encara nocturna. Els arbres eren d'espècies que ell desconeixia, no gaire alts, amb el tronc retorçat i vermellós, i la copa, formada d'agulles negres, era arrodonida i múltiple. Més endins, sobre el terra cobert d'una herba espessa de color més clar que la dels prats de Camprodon, es veien aquí i allà mates de boix i de ginebrer. I tot plegat, els arbres baixets de copa rodona i negra, i tronc sinuós, les pedres blanques, l'herba verd clar, i el rierol de petits accidents, tot plegat li semblava contenir una estranya evocació d'estampa japonesa. [...]

De sobte van deixar aquell pendent cruel i estret, i van sortir a una carena. L'Eugeni es va aturar. Tenia les galtes molt vermelles i la boca oberta. Amb les mans a la cintura, somreia i aspirava amb avidesa l'aire matinal. L'Helena, pel seu color de pell, no se la veia tan sufocada, però també panteixava, i en el precís moment en què l'Eugeni es va aturar, ella es va deixar caure asseguda a terra. En Frederic es va inclinar endavant, i es va agafar els genolls amb les mans, marejat com una sopa.

LLUÍS M. TODÓ
Els plaers ficticis

Sant Joan de les Abadesses amb l'altra línia de ferrocarril; de Sant Joan a Camprodon hi va anar amb tartana; finalment, de Camprodon a ca n'Huguet, muntat a cavall... Quan va arribar a casa, el gos, que s'havia escapat de Llinars en veure marxar l'amo, ja feia tres hores que l'estava esperant.

Els corrandistes, suposem que especialment els pidolaires, també van fer objecte del seu art aquesta casa, amb uns versos que deien: "A ca n'Huguet de Vallvigil / donen faves els divendres, / de farina quatre plats / i de pa una galant llesca."

Passat el poble, a les envistes de la Sala, a l'altra riba, aixecant la vista veiem Tregurà. Seguim més amunt contra corrent i, encinglada, podem distingir en una

Alta vall del Ter

A partir d'una determinada altitud els darrers indicis de cultura els proporcionen els pastors i els seus ramats. L'alegria i la civilitat que presidia les colles pastorals al segle XVI, tal com ens les descriuen Francesc Comte o Pere Gil, s'han ben fos. Darrerament, la transhumància ha canviat el seu aspecte tradicional. Fins i tot els camins ramaders que menen a la terra baixa es veuen afectats pel progressiu abandonament del trànsit del bestiar, i se n'esborren els límits i el traçat.

Jaume Massó i Torrents, en pujar d'Olot amb *El correu de Camprodon*, ens és testimoni de l'esdeveniment: "De tant en tant topàvem amb nombrosos ramats d'ovelles, toses de fresc, que aixecaven núvols de pols i baf de llana, amb llurs pastors i rabadans, que, proveïts de capots i samarres, els duïen a passar els mesos de calor en els pasturatges més alts". Ramats que seguirien els camins per sota la torre Cavallera, o més amunt cap a Llanars, la Roca de Pelancà, Abella o Setcases...

▲ Joan Maragall, excursionista a Camprodon

◀ Setcases

roca la capella del Catllar, al lloc on segurament devia haver-hi hagut el castell que va donar nom a la serra i al cognom senyoria que ha deixat rastre en la història (de vegades aglutinat Descatllar). I arribem a Setcases, havent deixat Llebro en el trajecte... Maragall a *Per les altures*, sens dubte endut per la pressa "de l'home de ciutat que puja a muntanya per vint-i-quatre hores", es precipita en la seva observació sobre aquests "poblets que un no s'afigura que puguin tenir nom, perquè els troba tots iguals." Ni tots són iguals ni els seus noms són tema senzill, perquè darrere de la toponímia suggerent i fosca s'hi perden igualment investigadors i poetes.

Precisament de Setcases, un nom que s'endeuina fàcil, s'atribueix l'origen a set fills d'un pastor cec que

El llop i els pastors

El majoral sospirava per la mort tràgica de la millor euga de l'eugassada...

—Com va ser? —li preguntàrem.

No me'n parlin! Fou per culpa nostra; l'altra nit, vers les tres del matí, ens despertà la cridadissa dels cans; el bestiar s'arremolinava dintre la jaça: sentia la ferum del llop que rodava per allí a prop. Sortírem, i amb els nostres crits fugí, seguit pels cans, i, tot esporuguit, s'enginglà en els cingles de Gra de Fajol. Els cans lladraven al peu del cingle. El llop havia seguit un estret relleu i, arribat al cap, no podia anar més enllà. Un dels pastors, amb el seu bastó ferrat, pujà per un canal del cingle i seguí el mateix relleu que havia seguit el llop. Aquests relleus dels cingles són impracticables; únicament els isards els recorren amb facilitat, puix és son país, i cap bèstia no els disputa l'herba que hi troben. El nostre pastor, calçat d'esclops, trobà al principi bon accés; però el relleu s'anava fent estret; s'arrapava amb el llistó de la penya i causava esglai veure'l a aquella altura de cent metres, al mig del cingle, quasi tallat a pic. En arribar, amb grans treballs, a prop del llop, agafat d'una mà amb el llistó i amb l'altra amenaçant el llop amb els seus crits i el bastó: «Oh, Oh! Traïdor! Mala bèstia! Oh, Oh! Uix!...», el qual, amb el pèl ericat, el reganyava amb uns roncs espantosos. Llavors veiérem el gran perill que corria, puix acorralat el llop i volent passar, havia d'anar el pastor daltabaix, tant el pas era estret. A l'últim, el llop, espantat pels nostres crits i per la cridadissa dels cans, féu un esforç per passar, donant una gran sacsejada al pastor, el qual tingué la sort d'apartar-lo amb el bastó, i caigué el llop daltabaix, al peu del cingle. Tornà el pastor a seguir el relleu; arribà a nosaltres encara pàl·lid i tremolant. L'esglai es tornà alegria al veure estirat aquell lloparro, un masclet dels grossos. El volguérem portar a Setcases per escorxar-lo i captar-lo pels pobles; veiérem una euga per allí prop que pasturava i, sense cap reflexió, el carregàrem a sobre. L'euga, al sentir-se el llop a sobre i la seva ferum, s'espantà, se'ns escapà i es tirà al mig de la clapissa, on es va col·lreucar.

CARLES BOSCH DE LA TRINXERIA
Records d'un excursionista

fugien d'una nevada i que no van parar fins que van arribar on el pare els havia recomanat: així que trobessin un saüc florit. Avui la urbanització ha fet multiplicar el nombre de cases en aquest encantador lloc. Però el paisatge encara pot convidar-nos a la contemplació i al somni.

De fet, hi ha gent que queden prendats del record d'aquests paratges, com Josep Maria Jaile, en fer memò-

Pastor i ramat a Tregurà, l'any 1918

ria del seu campament de la Cabana de Carboners. En una sortida del campament, explica, “vàrem tenir problemes al Circ de Concròs, on la boira ens va cobrir i en vàrem perdre perillosament. Una vegada al refugi [d'Ull de Ter], paint la sopa i escalfats pel foc de la llar (a pesar de ser el mes de juliol feia un fred intens), un company de la patrulla em va ensenyar la farmaciola del refugi: hi havia un sac de morts que em va impactar seriosament. Aquell sac de morts evidenciava la severitat de la muntanya que, de tant en tant, s'emportava alguna persona cap a la tomba.” L'aventura de descoberta juvenil, que gaudeix del risc tant com de la sopa que, confirma, “recordaré tots els dies de la meua vida.”

I n'hi ha que queden atrapats per la força magnètica d'unes experiències que el lector no discerneix si viscudes o somiades. És el cas del conte *Després de Fontana*, de Joan Armangué, una narració molt madura per a un públic infantil, en què Jaume Garriga, el protagonista urbanita i grisós de la història, arrabassat per la setcasina Alida, depassa la rutinària parada de metro per fer-nos present un Setcases ideal i irreal.

El risc i el somni, l'aventura guiada per un ideal... ha estat el motor tradicional de la literatura excursionista. La complaença en el desafiament per un acte en aparença gratuït o eixorc com fer un cim, ha atret a multitud de trespadors aficionats i anava dir professionals; però també a personatges de paper. És el cas, per exemple, de l'esforç poc heroic dels joves d'*Els plaers ficticis*, de Lluís M. Todó, en un encertat contrapunt temàtic al procés de descobertes i provocacions sobre les quals es basteix la novel·la.*

El circ de Morenç

L'itinerari que seguïem ens ha portat més enllà de les instal·lacions de Vallter 2000, darrer reducte de la "civilització" en aquestes contrades. (Sembla oportú de fer constar que la màgica xifra que fa companyia comercial amb el neotopònim no té la simbologia del 1984 orwellià ni del 2001 d'A. J. Clarke... és, simplement, la cota d'altitud arrodonida de l'estació, establerta en la jaça de Morenç).

Records dels Pirineus

Lo gran cícrol que forma la vall de Morenç, en sa part superior que ne diuen Ull de Ter, és de lo més grandios dels nostres Pirineus. Quines soledats! quin silenci!... No es veu cap aucell, no se sent cap soroll; sols la fressa del Ter que baixa impetuós per aquells rostos, estrellant-se pel rocam.

I les tempestes en lo cícrol d'Ull de Ter!... Espanten! Cal trobar-s'hi per a formar-se una idea d'aquells trons que fan tremolar tota la cordillera. La lluita de les bromes que s'engolfen dins lo cícrol, impel·lides per vents contraris que baixen de les collades, s'apiloten, se topen, s'arrosseguen, s'enlairen, aturmentades per l'huracà enmig de l'estruenda tronada... Quin espectacle més horrorós i grandios!

I les nits en aquells cims!... Sortia de la barraca, embolicat amb ma coberta de llana, me n'anava al cim de la carena del Puig de Bacivers [per Bastiments], segut sobre una penya... Quin cel més pur! que estrellat! sembla una polseguera de diamants i robins d'on sobresurten los brillants que formen les constel·lacions: lo Carro, Orion, la Polar, les Plèiades, etc. Quina riquesa!... Darrera del pic de Costabona surt l'estrella de l'alba: sembla un far elèctric que il·lumina aquelles serralades.

CARLES BOSCH DE LA TRINXERIA
Plana i Montanya

Més amunt d'aquí no hi ha habitatges. Algun refugi, podem trobar en aquestes serralades, o alguna cabana de pastors, cada vegada més escasses. Josep Vigo i Bonada ha intentat traduir en paraules el que desperenten aquesta mena de paisatges deshabitats: "El seguit de valls i carenes desèrtiques on la natura se'ns mostra lliure i amb tota la seva primitiva bellesa; els pics solitaris, dels quals estant s'endevina a penes l'empremta humana sobre les grans extensions de terres que senyoregen, imposen al nostre esperit una sensació d'eufòric alliberament —i ensems d'un cert desempar— que només pot entendre qui l'ha sentit alguna vegada. Aquests motius, no són prou per a justificar l'encís de l'alta muntanya?" La solitud, la petitesa i la fragilitat de l'ésser humà es fan palesos tothora, com ens il·lustra Bosch de la Trinxeria*; especialment, en

◀ El nucli de Setcases

▲ Antiga vista de Setcases

▼ Pic de la Vaca

l'estupefacció davant la tempesta: “La tempesta s'estén eixordadora / per sobre els plans salvatges / i a la vall de Morenç la pedregada esflora / la tranquil·la visió dels pasturatges”, com versifica Joan Maria Guasch.

A mida que hem anat pujant i que el paisatge es va fent inhabitable, per un conegut fenomen d'inversió proporcional les paraules sembla que van adquirint més valor. Desempallegats del soroll comunicatiu que caracteritza la nostra cultura, abandonada terres avall la inflació verbal, i situats davant el silenci majestuós de les muntanyes, la paraula recupera no ben bé aquell “sentit més pur dels mots de la tribu” que volia Mallarmé, sinó una mena de transparència completa, prístina, elemental: “Tota verdor hi va morint: un coneix que entra en el regne absolut de l'aigua i la roca viva. Entre els murs immensos d'ella, els homes es tornen petits, petits” apuntava de Morenç Maragall el 1896; i

sospito que no gaire lluny d'aquí es devia produir aquell esdeveniment —o aquella revelació— que li serviria d'exemple en el discurs de 1903 conegut com l'*Elogi de la paraula*: quan, havent-se perdut “per les altes soledats” del Pirineu, sent tot d'una l'esquellaig d'una eugassada i pot aconseguir-hi el pastor, “demanàrem camí, i l'home, que era com de pedra, girà els ulls en el seu rostre extàtic, alçà lentament el braç signant una vaga dreuera i mogué els llavis. En l'atrnadora maror del vent que engolia tota veu, sobreven sols dues paraules que el pastor repetia tossudament: «—Aquella canal...» i signava enllà vagament cap amunt de les muntanyes. «—Aquella canal...»: que eren belles les dues paraules entre el vent gravement dites! Que plenes de sentit, de poesia!”

Però no sempre l'experiència s'encela tan transcendent. Carles Bosch de la Trinxeria ens demostra que,

quan no bufa el vent —o quan “bufen” d’algun altre instrument— els pastors són donats a la xerrameca com la resta dels mortals. I si no, llegiu la relació que fa un majoral de la mort d’una euga, en una mostra del que podríem creure un gènere literari peculiar: el conte de la vora del foc per als senyors de ciutat que pugen a caçar.*

Discussions d’altura

Però fins aquí dalt, que semblaria un paradís si no fos per l’aridesa i la manca de vegetació; on la comunicació humana no cau en buidors ni redundàncies amanerades, sinó que sembla emanar del seu referent... fins aquí s’estenen les trifulques humanes. Les restes cada dia menys visibles de l’antic xalet-refugi d’Ull de Ter, el primer d’aquest gènere al sud dels Pirineus, podria ser-vos-en testimoni.

El Centre Excursionista de Catalunya va emprendre’n l’edificació amb entusiasme l’any 1907, amb la col·laboració i concurs d’altres institucions i entitats. L’ajuntament de Setcases va fer cessió dels terrenys que havia designat per més idonis mossèn Norbert Font i Sagué.

La qüestió va saltar quan aquelles immensitats mudes de muntanya, aquelles solituds salvatges,

aquells roquissars i curtes pastures van resultar ser mil·limètricament acotades pel dret i el fisc. El lloc que s’havia triat era objecte de litigi des de l’època de la desamortització, quan els de Setcases van pretendre fer valer els seus drets a partir de *La pell*, en un episodi literaturitzat pel qui va ser advocat del comú, Rafael Gay de Montellà, a *La concòrdia de la muntanya de Sant Miquel*, dins *Els Pirineus màgics*. L’Estat pretenia també la muntanya de Sant Miquel. I els de Setcases, qui sap si de bona fe o amb murrieria, van fer pagar la patenta als del Centre Excursionista. El mateix any 1907, però, l’Estat també va avenir-se a cedir el terreny per a la construcció del xalet-refugi i l’obra va poder prosseguir amb seguretat i ferma fins a la inauguració, el 1909.

Allà on l’excursionista, amb la mirada innocent, percep només un paisatge idíl·lic o grandios hi batega latent una vida insospitada. 🐾

▲ L’antic xalet-refugi d’Ulldeter

◀ Escritors interessats pel Ripollès al Cafè Colón a Barcelona

Núria, un nom i una literatura

QUÈ HAN TINGUT EN COMÚ Arnold Shoenberg, el pare del dodecafonisme, i el president de Burkina Fasso? Prescindint d'altres comparacions que no vénen al cas, les respectives filles duen per nom el de la Verge d'aquesta vall pirinenca. El nom de Núria és conegut molt enllà del terme de Queralt. Com a patronímic femení és força més divulgat que no pas el masculí, Nuri, que coincideix amb la forma en què pronunciava el topònim la gent de la contrada, a la manera del parlar septentrional.

En aquest ressò ha contribuït, sens dubte, la ingent bibliografia nurienca. Seria difícilíssim escatir la quantitat de literatura que ha provocat i inspirat aquesta reduïda vall entre les muntanyes. Descomptant els *goigs*, coneixem dos reculls que, sense ànim d'exhaustivitat, han seleccionat obres que la prenen per temàtica: el *Llibre de la Mare de Déu de Núria* (1950), a cura de Tomàs Garcés, que conté proses i una “corona poètica” a la Verge, i les narracions *Núria abans del cremallera* (2001), a cura de Miquel Sitjar i Serra i de Jordi Mascarella.

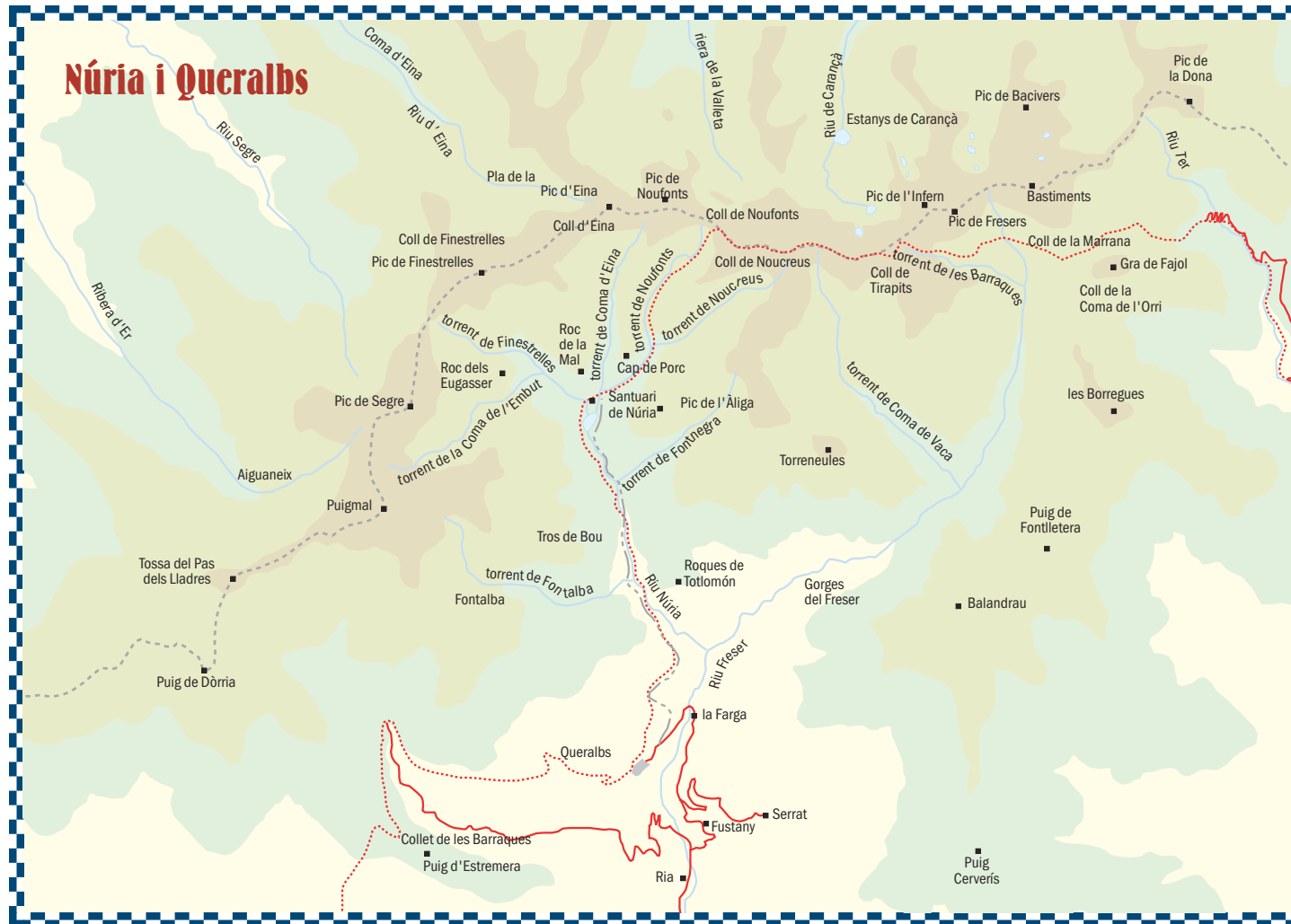
Aquesta allau literària té el seu desencadenant en el llibre de Francesc Marés o Marès *Història i miracles de la Sagrada Imatge de Nostra Senyora de Núria*, un autèntic *best-seller* publicat per primera vegada el 1666. Les descripcions anteriors que ens n'han quedat, degudes a la devoció mariana, eren només pinzellades parcials (per exemple, les de Narcís Camós al seu *Jardín de María*, de 1657); o bé es tractava d'una literatura limitada a l'ús diguem-ne “intern” de la casa, com un trasllat de 1507 que cita Camós, el “quadern molt antic de pergami, escrit de lletra de mà en llengua llimosina” que serveix de font a la *Història i miracles* o els inventaris de miracles, donacions i presentalles. Marés, per contra, fa una obra conseqüent amb el seu programa, d'una evident intencionalitat propagandística que capten fins i tot els textos preliminars.*

El santuari de Núria

Amb un criteri volgudament clarificador, divideix el seu llibre en tres grans apartats: primer, una història de l'edificació de la capella i del trobament de la imatge; el segon, un repertori de miracles antics i moderns, variadíssims de tema i de protagonistes, un autèntic retaule de la societat dels segles XVI i XVII, ampliat al segle XVIII per la mà d'Anton del Duque i Vergés; el tercer i final, una edició dels documents autoritzats més importants per al Santuari i d'algunes oracions útils per als fidels.

Tot això escrit en un magnífic català (les traduccions vindrien més tard) “a petició d'algunes persones, i també perquè aquest santuari ordinàriament és freqüentat de la gent de les muntanyes de Catalunya, que mai són eixits d'entre aquelles muntanyes i no entenen la llengua castellana, o no tindrien tant gust en llegir-la com tindran en la pròpia de sa pàtria.” I afegeix una observació de retòrica, obligada: “Uso en tot lo llibre molta llanesa en lo estil i en lo llenguatge, sens compostura ni afectació de paraules, perquè la matèria demana aqueixa senzillesa; i per a moure lo cor a la devoció de Maria Santíssima, de major eficàcia és la gràcia interior de l'Esperit Sant que lo adorno exterior de paraules.”

▲ La creu i la campana, a l'antiga capella de Núria

En resum, un llibre devocional per l'exemple, informatiu i distret, agradable de lectura, amb observacions agudes i detallades, que comprèn i interpreta el cúmul de virtuts i prodigis que s'hi poden anar a demanar. Com havia enumerat Camós: "Estos y otros sin número son los portentos y maravillas que obra el Cielo por esta santa Imagen con sus devotos: consolándoles en muchos desconsuelos de enfermedades,

como en dolor de cabeza, calenturas y otras. En librarles de prisiones y falsos testimonios. En conservar los frutos, guardando la cosecha de piedra y otros daños. En librar de peligro el ganado. En llevar a puerto seguro a los que van navegando si padecen tormenta por el camino. En guardar de peligros en muchas caídas, no solamente a hombres sino también a animales. En alcanzar fruto de bendición a los casados, y dando feliz

▲ La Vall de Núria

La literatura al servei del Santuari

Nord de Catalunya, Núria ditxosa,
que en ton desert, retiro i asperesa
de la major Senyora la grandesa
goces en una lmatge prodigiosa,

per qui la Majestat més poderosa
meravelles obra, amb tan gran franquesa
que en implorats socorros la prestesa
demostra que és de sos devots zelosa:

la crescuda devoció t'assegura,
de qui devotament molt freqüentada
seràs, lo docte autor d'aquesta *Història*;

Mar-és que en sos raudals és tot dolçura
a qui no falta sal, sens ser salada.
Dóna-li les gràcies, i a Déu la glòria.

ANTONI ROTLLAN

Preliminar a la Història de Núria

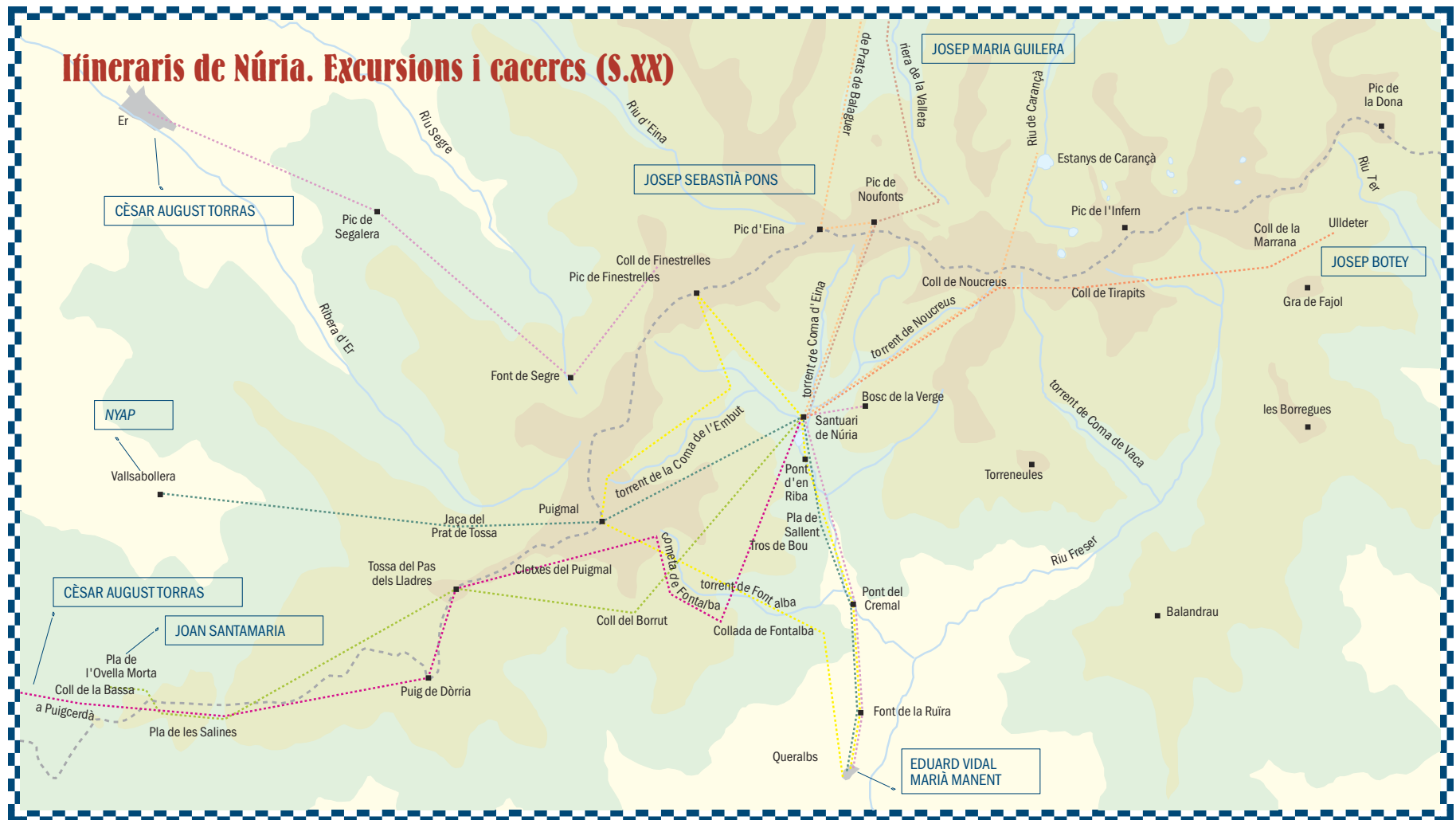
parto a las mujeres preñadas: para lo cual es muy abogada y obra mucho.”

L'empenta d'aquests discursos ha impulsat doncs tant les visites com la literatura posterior. Ha motivat una percepció de Núria que retrobem, periòdicament, en les publicacions que s'hi han dedicat, i han desenvolupat una col·lecció de tòpics que s'hi han anat repetint.

Les estacions de Núria

Camós aventurava que fins el nom provenia del rigor climàtic: “intitúlase esta imagen con renombre de Nuria por estar su capilla edificada en dichos montes, que por estar cubiertos de nieve mucha parte del año se llaman de Nuria.” Marés insistia en el tema, parlant de la inhabilitat del lloc per causa del fred hivernal.

I, en efecte, el calendari d'obertura i de visita del santuari era absolutament reglat: s'obria pels volts de Sant Joan i es tancava després de Sant Miquel de setembre, per por de les tempestes.

Què passava la resta de l'any? Fred i neu, neu i fred... que deixaven lliure la imaginació i feien veure escenes de somni a escriptors i poetes de lluny estant, com *L'hivern a Núria*, de Guillem A. Tell*; o la *Llegenda del san-*

tuari de Núria aplegada per Carles Bosch de la Trinxeria, que tracta de l'ermità que hi va morir en voler quedar-se a fer companyia a la Verge l'any 1075. En resum, la imatge quedava “voltada de soledats” com cantava Maragall en els seus famosíssims *Goigs*.

És clar que coneixem alguna excepció: en un episodi que s'atribuïa a una nova intervenció miraculosa de la Verge, un hivern del segle XVII hi va sobreviure un

▲ Josep Lleonat

El capellà custodi, vist després d'una nit d'insomni

Mitja llegua més avall vam trobar sa senyoria en persona amb la major part del seu seguici, compost de vuit o deu homes, tres joves i boniques serventes i de set a vuit mules carregades de diferents provisions, atuells i parament de casa. El capellà, muntat també sobre un mul, no responia en absolut a la idea que podríem fer-nos d'un senyor tan ben servit. Brut com l'últim dels seus mossos; la seva vella sotana, d'una roba basta, havia sigut negra; el solideu cobert d'una capa de greix; la barba de vuit dies; tot ell tacat de dalt a baix de fang i de tabac, etc... el feien encara més desagradable. Quant a l'esperit, com la majoria dels capellans d'aquest país, la seva ignorància, irreligiositat i costums depravats només es dissimulaven feblement per algunes pràctiques supersticioses.

Al vespre, quan vam tornar a Núria després d'haver estès les nostres plantes [perquè s'assequessin], en adonar-nos que les nostres provisions s'exhaurien vam demanar al capellà si ens podria donar sopar; i, sabedor que al Rosselló els capellans tenen costum d'obsequiar amb un àpat als viatgers allà on no hi ha alberg, amb un cert temor d'ofendre'l vaig afegir que pagaríem allò que prenguéssim; ens va tranquil·litzar tot seguit: «—Com hi ha Déu» va cridar en català, «i tant que pagareu»; i ens en vam ben convèncer l'endemà matí, quan ens va presentar el compte: una lliura i mitja de pa (negre), una pesseta; mitja lliura de rostes, una pesseta; sopes per a tres (només el líquid, sense el pa), una pesseta; tres botelles de *rancio*, una pesseta cadascuna; total, sis pessetes.

GEORGE BENTHAM

*Notice pour un voyage botanique
fait dans les Pyrénées*

► El camí vell de Núria, en arribar a la creu d'en Riba

tal Gadius, de Serrat, fugitiu de la justícia, a penes sense mitjans; sembla que no tanta fortuna va tenir el coronel Javier Mina, que seria famós anys més tard per la seva campanya com a general a Mèxic: durant la guerra de la Independència s'hi havia refugiat per fugir dels francesos, i va haver de cremar tot allò que era combustible del santuari i marxar-ne a la desbandada per fam.

Al llarg dels tres mesos que el santuari de la Verge s'obria oficialment, era bastant concorregut, segons pregona aquell “a Vós vénen les ciutats” de Maragall. El calendari nurienc s'encetava per Sant Pere (29 de juny) i es tancava poc després de Sant Miquel (29 de setembre). Arribar-hi abans d'aquella data suposava arriscar-se a passar la nit al ras, com recorda el botànic anglès George Bentham, que va recórrer la vall de Núria fent herboritzacions l'any 1825. El 25 de juny, després d'una nit incòmoda, van trobar el capellà custodi, que no queda gaire ben parat en la descripció que li va dedicar.*

Aquest lapse estiuenç era aprofitat des de temps immemorials pels ramats i pastors de terres més baixes, als quals es van sumar els devots i peregrins i,

finalment, els excursionistes. Diferents celebracions atapeïen el calendari: la festa de Sant Pere, amb el repartiment de les tradicionals farinetes; l'aplec de Sant Jaume, el 25 de juliol; la diada de la marededéu d'agost (dia 15); la festa de Sant Gil, patró dels pastors (1 de setembre); la diada de les marededéus trobades (8 de setembre). L'estiu s'hi passava distret i frescal, com ens testimonia Narcís Oller.* Núria, com ja havia dit Francesc Marés “és regalat i delectable en lo estiu per la molta frescor de les muntanyes. [...] No es coneix allí estiu, sinó una contínua primavera.” Així doncs, descomptades la del cremallera i les del monumental Via-crucis, ambdues obres relativament modernes, sembla provat que Núria havia tingut sempre només dues estacions.

Almenys va ser així fins que trobem el repte esportiu de la primera excursió hivernal a Núria, a finals de segle XIX, i el primer any en què el Santuari no va tancar a l'hivern, el 1916. A partir de llavors, la natura rude i agresta de Núria va ser progressivament domesticada pels visitants; i l'experiència de la nevada, sempre polisèmica per als poetes, podia ser compartida sense tantes temences.*

El focus de devoció

La tradició vol que Sant Gil, procedent d'Atenes, vingués a poblar aquest desert extrem i rigorós. Josep Petit en *El miracle de Sant Gil* recrea la seva arribada: “formosa aquesta vall. El mot em falta / precís per enaldir-la com voldria. / Talment sembla que Déu passés la seva galta / quan va crear aquest lloc, en el quart dia. [...] Els verds són tan espessos i tan vius / que els prats semblen de pell; l'herba és tan fina / que l'aire entretenint-s'hi la pentina / mentre mulla la pinta en

El Santuari de Núria

Encara que la denominació comercial “Vall de Núria” sigui avui la més difosa, amb connotacions de tren cremallera i referències esportives i hoteleres, el primer focus de projecció literària va ser el santuari. A l'entorn de la capella aniran apareixent un seguit d'equipaments per acomodar-hi els visitants, les cavalcades, el servei de la casa... En la dècada de 1920-1930 s'hi va produir un canvi de fesomia general que obre les portes a la imatge que avui compartim del conjunt nurienc: es projecta una ampliació i millora dels edificis, i acaba aterrant-se l'antiga capella que envoltava de foscors la imatge de la Verge (1925) i els edificis que feien nosa a la nova perspectiva que imposava l'arribada amb ferrocarril, inaugurat el 1931. El segon santuari de Catalunya —després del de Montserrat— es tornava més accessible sense necessitat d'obrir-hi una carretera. Entre tant rebombori afanyem-nos a apuntar, però, que els capellans custodis han continuat portant un registre dels miracles obrats per la Verge.

▲ El majoral de Núria per la festa de Sant Gil, l'any 1908

▼ Romeus a Núria a principi del segle XX

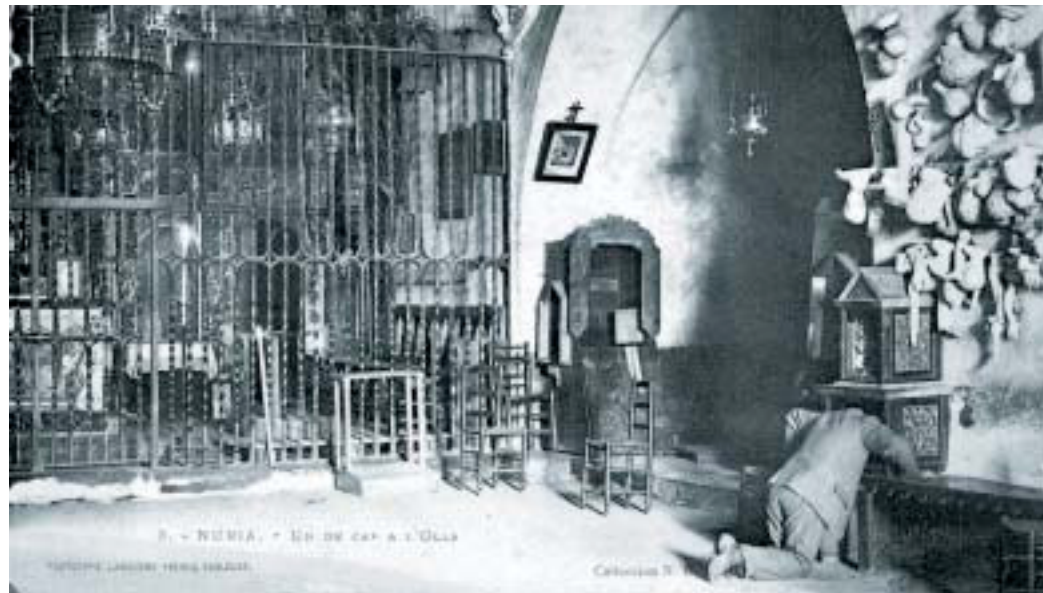

Neva

Neva lentament
dins l'horitzó clos, ferrenya muralla
que ja no tingués món de l'altra banda.
Neva sens vent
en grans flocs lleugers de neu aplomada,
foscos contra el llom cru de la muntanya.
Obstinadament
el cel afegeix una neu a l'altra.
S'alcen quatre tristos pins del Pirineu,
negres sobre l'erm de la gran nevada:
així el pensament
dreçant-se en el buit desolat d'una ànima.
Neva lentament, i el silenci acampa.[...]

JOSEP LLEONART
Les Poesies de Núria

els tres rius.” En marxar-ne, va deixar-hi amagada en una cova la imatge de la Verge i els símbols que li han fet companyia: la campana, la creu i l'olla.

Segles més tard arriba a Núria un altre eremita oriental, Amadeu, mogut per una revelació i procedent segons uns de Damasc, segons altres de Dalmàcia; hi construeix la primera capella com se li havia manifestat, tal com ens ho transmet Marés: “en la part de Ponent, en los confins de França [...] hi ha un lloc que s’anomena los ports de Núria [...] veuràs una plana no molt gran a la qual circueixen dues riberes eixides de les mateixes muntanyes. En lo mig de dita plana veuràs una pedra blanca: aniràs allí i en nom de la Verge Maria, mare de Déu i senyora nostra, començaràs a cavar en dit lloc per a fer-li una capella.”

Més endavant, recuperada la imatge per la intervenció d'un brau (episodi ben conegut en les històries de marededéus trobades), la capella que li feia de tabernacle es va haver d'ampliar i es van haver de construir noves instal·lacions. La devoció creixia, i s'hi ajuntaven noves edificacions i nous prodigis: una casulla apareguda misteriosament, una làmpada que no cessava de cremar, el calze i la patena... alguns dels quals avui són oblidats.

Camós parlava dels pobles que hi acudien anualment en processó: Fustanyà, Ribes, Pardines, Campelles, Planoles, Dòrria, Navà i Setcases. Però caldria sumar-hi els cerdans i rossellonesos, que acostumaven a pujar-hi per Sant Pere, i totes les altres poblacions que no hi acudien periòdicament sinó només en ocasions especials, generalment en rogatives per impetracions particulars. Tots els que hi arribaven pels passos de muntanya saludaven el Santuari i la Verge així que divisaven els edificis des dels colls. Ens testimonien el costum Bosch de la Trin-

▲ La creu, l'olla i la campana a l'església nova

◀ Interior de l'església vella

xeria, Emmanuel Brousse, Josep Sebastià Pons i Josep Maria Guilera; aquest darrer, amb el seu *Núria* és especialment emotiu en tractar els romeus de Fontpedrosa i Prats Balaguer al coll de les Noufonts, el 1919, tot just acabada la Primera Guerra Mundial: “A la fi els capdavanters assoleixen el coll. Un pic més tard arriba tothom. Són homes vells, són dones, són noies. [...] Així que tots són a la petita creu de ferro que hi ha al coll, s’aturen plegats. [...] Les dones s’agenollen de cara a Núria, alguns homes també, d’altres estan drets, però es lleven la barretina o el casquet. I una veu venerable comença de cantar la *Salve Regina*. Les dones canten de seguit, els homes fineixen per cantar i resar. Les paraules llatines són dites amb el deix inesborrable dels catalans francesos.”

Les funcions litúrgiques dins el Santuari, marcades per una rusticitat general, transportaven els assistents a una comunió d’aspecte primitiu. Josep Sebastià Pons ens ho explica en el *Llibre de les set sivelles*: “A Núria, on tot és misteri i recomençament, no costa gaire d’imaginar que els antics pastors i les pastores difuntes tornen cada vespre per passar el rosari”; i en un altre lloc (*La boira de Núria*) rebla l’atenció dels orants en uns versos on ressonen rimes que també va copsar Maragall “emmirallant l’or de l’altar / brillen els ulls en la foscúria.”

Però amb l’arribada dels temps moderns, la industrialització, el criticisme, el positivisme i els altres ismes, aquestes tradicions varen passar a ser objecte de curiositat més que no pas de devoció. És més: en alguns casos constitueixen un motiu de crítica oberta per part dels visitants avançats.

El 1875 Francesc Ubach i Vinyeta va presentar al Certamen de l’Asociación Literaria de Girona *L’anada a Núria*, una composició amb pinzellades iròniques i regust popular en què una parella de casats de l’Empordà pretenen demanar descendència. “De matí, ben

▲ Projecte de la nova església

▲ Excursionistes a Núria, l’any 1902

▲ L’antic pati de santuari

▶ Els goigs de Joan Maragall

▲ La processó de Sant Gil, l'any 1908

▼ Francesc Ubach i Vinyeta

fosc encara / al temple tornen a anar”; després d’algun dubte, la Ignès fica el cap dins l’olla, però sent la presència d’algú altre “i volguent, precipitada, / lo que ha fet dissimular, / per culpa del monyo l’olla / no acerta a desembrassar./ Pobra Ignès! i quina angúnia! / quina suor, Déu me val! / potser mai més de la vida / passarà apuro tan gran!” Al final del poema, contemplant la fillada, conclouen marit i muller, conciliatòriament: “«—La Mare de Déu de Núria / grans miracles sempre fa»./ «—Fins de dobles,» responia / lo marit, «mes Déu li pag»” El 1877 Ramon Arabia feia broma sobre la impropietat del llenguatge que es trobava en la capella: “hi ha allí una munió d’*ex-votos*, en los quals amb molta fe es diuen uns disbarats esgarriados, fins... que s’han alcanat miracles per *intersecció* de la Verge. Déu nos lliure de semblants interseccions!” El 1881, en una nota anònima intitulada *Núria*, un redactor de l’*Avens* feia una crítica més dura: la campana “la posarem

Fugida a Núria

Què hi vol dir, que siguem en ple estiu? Aquí a Núria, en aquest altíssim amfiteatre d’a on encara s’enlairen prodigiosament fins a les puríssimes blavors del cel los cims amoratats de les estrebacions més veïnes del Puigmal, el sol no hi pica. Prova d’això que, estant-me a les dotze del migdia ajaçat a l’ocrosa molsa d’un assolellat pendís coronat de bosc per fruir sibiríticament de l’imponent panorama de les grans soledats que des d’allí es gaudeix, quasibé tremolava i tot. És que l’airet viu que es despenja d’aquells cims, després d’haver-se refregat per les congestes que esclaten de blancor damunt del morat i blau de les altures, atenua les calories de sos raigs.

I això que m’hi só estat de temps, de panxa al sol i a cap descobert! «Què hi vol dir el sol?» pensava jo. «Aquí sols és claror i alegria que s’escampa per aquests deserts de pòfir, avui despullats de neu, moixaina clement i passatgera per a l’herba que, per voler de Déu hi neix.»

I tot ensopint-me en la contemplació d’aquella quietud i d’aquella soledat immenses, m’enorgullia interiorment d’haver abandonat el raquitisme de les terres baixes per gaudir d’aquella gran sublimitat.

NARCÍS OLLER
De Núria

al costat de tantes altres ridiculeses a què porta el fanatisme”; quant a l’olla, “si és qüestió de ficar-hi el cap per un moment, la col·loquem a la categoria de la campana. Però al resar tres parts de rosari en aquella posició, se fa molt palpable que obra en sentit contraproductent.”

El mateix podem dir de les instal·lacions. Tant Bosch de la Trinxeria com Emmanuel Brousse, en els seus relats, posen de manifest allò que, des de França, es considerava criticable en el santuari nurienc, especialment la brutícia i les incomoditats del servei.

▲ Interior de la capella actual

▼ El llac i la creu d'en Riba

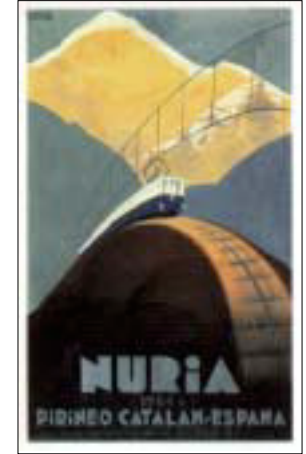
Aquest darrer, dins *La Cerdagne Française*, apunta: “si les puces impedeixen sovint als viatgers de dormir, els hostes de l'ermita són igual d'incòmodes. Hom no pot imaginar l'escàndol que fan, tota la nit, els peregrins espanyols que vénen i que se'n van. Aquesta gent no sap ni parlar ni caminar suaument.”

La Núria contemporània

La inauguració del cremallera va suposar una fita en la reconversió simbòlica de Núria. Les incomoditats del viatge, justificades pel vessant devocional que les motivava, van desaparèixer per obra i gràcia de l'enginyeria en el vessant de Queralbs, malgrat els recels i fins la franca animadversió que va aixecar entre alguns veïns. Un tal Nyap, pseudònim que correspon al campdevanolenç Àngel Font, escrivia a dolgut l'agost de 1930: “Aquella sobtada i encisadora aparició de la Vall de Núria, de quan s'hi entrava per la Creu d'en Riba, se n'ha anat cremallera avall.”

El 1931 es converteix en un símbol polític, quan va ser el lloc de treball de la comissió encarregada de la redacció del projecte d'Estatut, que Josep Maria de Sagarra va parodiar en uns versos que esmenaven els de Maragall: “Verge de la Vall de Núria, / voltada de diputats...”. Causes polítiques també han provocat les dues darreres “desaparicions” de la Verge, amb els conseqüents “retorns”.

I d'una manera especial i imparabile, es reconverteix en els aspectes esportiu, excursionista i turístic, que han aportat sens dubte molta riquesa i quantitat de visitants, però que han contribuït d'una manera bastant minsa a augmentar els cabals literaris d'aquest lloc preciós, a penes “amb l'esguard d'argent que traça / la sageta de l'esquí”, que escrivia Miquel Dolç. 🐾

▼ La primera missa a la capella actual

Les muntanyes de Queralbs

PER POC QUE FUGIM de la reduïda vall nurienca, aquella que Joaquim Santasusagna veia que era “polida, graciosa, somrient, i pertot hi ha mesura, correcció i claredat”, i que Josep Maria de Sagarra, en la seva *Oració a la Verge de Núria*, comparava a una cassola, tot a l’entorn trobem com una segona gran “olla” d’altes muntanyes (i empro aquí una metàfora excursionista ben coneguda). “*Nurius est portus seu mons, quo celsa Pyrene / aera transgrediens, ad caeli tollitur astra*”, hiperbolitzaven els hexàmetres de la *Brevis Enarratio* del segle XVII.

Aquestes impressionants muntanyes han constituït punts de referència i d’identificació simbòlica en nombroses obres literàries. Especialment, és clar, en el gènere que podríem denominar “literatura de viatges”, i que en aquest territori s’enceta amb el recull de miracles que inclou en el seu llibre Francesc Marés, continua amb les indicacions d’Anton del Duque Vergés i es completa amb les relacions publicades als segles XIX i XX en els butlletins de les entitats excursionistes. A tall orientatiu, sense pretensió d’exhaustivitat, adjuntem dos mapes que, per facilitar-ne la lectura, hem distingit entre els dos darrers segles; s’hi poden resseguir a grans trets alguns dels itineraris esportius que van arribar a la impremta.

Les muntanyes silencioses

Segurament el Puigmal és, de totes les muntanyes veïnes, la més tractada. L’antiga Tosa, com l’anomena Marés, el qual autor afegeix que “Puigmal” vindria a ser un malnom per la seva aridesa, ha estat comparada a un gegant, a un tità, a una fortalesa... en un reguitzell de personificacions, invocacions, apòstrofes i prosopopeies molt manejades pels autors romàntics, que l’erigiran en contrincant del Montseny.

Queralbs

El 1854 el mallorquí Marian Aguiló hi recordava la seva estimada, amb l’expressió d’una mena de duel entre dues forces complementàries: l’amor per la muntanya (personificada com “la rival”) i per l’enamorada absent (que podríem fer extensiva al record de la llar). Som ben lluny, doncs, de la identificació personal, familiar i política amb què Aribau havia abordat la muntanya de les ametistes; d’altra banda, el lector hi detectarà com el Puigmal no es limita a ser un mer escenari de l’enyorança d’Aguiló.*

En la dècada de 1870 són diversos els excursionistes i les expedicions que arriben al cim; però potser el text més conegut és el que va incorporar a *Canigó* mossèn Cinto Verdaguier, que tradueix la seva pròpia experiència arran de l’ascensió que hi va fer l’estiu de 1880:

De puig en puig pel coll de Finestrelles
s’enfilen de Puigmal a l’alta cima;
tota la terra que el meu cor estima

des d'ací es veu en serres onejar:
 Olot i Vic, Empúries i Girona,
 i allà, en lo cor de l'espanyola Marca,
 lo Montserrat, de quatre pals, com barca
 que d'Orient la perla ens ve a portar.
 Aquesta sublimitat d'una perspectiva que es vol
 equidistant va ser recollida també per la redacció d'una
 revista que va prendre'n el títol, *El Puigmal: setmanari*
portaveu del Centre Autonomista Ripollès. El novembre

de 1907, en justificar la seva empresa: “aixís com des
 del cim del Puigmal, l'home contemplant la grandio-
 sitat de la natura, el panorama esplendent que es des-
 cobreix, se troba petit i aixeca son pensament a l'autor
 de tanta bellesa, aixís també nosaltres ens ocuparem de
 tot lo que puga afectar a la vida local, tan i tan mare-
 jada per odís i rancúnies que avui no tenen raó d'esser,
 amb l'alta aquella, procurant en tots els nostres actes
 practicar la verdadera Solidaritat.”

► El cementiri i l'església de Queralbs en les primeres dècades del segle XX

L'estimada, recordada des del Puigmal

Só al curull d'estes montanyes que entrenyorava de temps;
 los teus "rivals" m'abelleixen, com dius tu dels Pireneus.
 M'embruixen, nina, aquests cingles; mes no et cal tenir-ne zels,
 que en tu pens mirant la terra, i mirant el cel molt més. [...]
 Duc sis hores de pujada, los barrancs amb suor reg,
 caminant a la ventura sense guia ni sender.
 Fent-me la costa més aspra, fins mon bordó de romeu
 venjant-se en mi d'eixes timbes m'ha bofegat lo palmell.
 Panteixant só a les altures clapades de glaç etern:
 tinc Puigmal per espatllera i en ses congestes m'ajec.
 Sa dolenta nomenada massa es veu que la mereix,
 est munt de pedra ferrenca capolada pels llampecs.
 Quin esglai, nina, si em vesses! Mes aquí l'herba no hi neix
 i no hi ha perill que hi arriben lo singlar ni l'ós, ni l'erc.
 Al parlar-te d'eixes feres no és per dar-me urcs de valent:
 les perdius blanques m'assusten si em sobta un vol a prop meu.
 Més que el glaç gela el silenci, trencat sols pel meu panteix;
 i dejús, pel doll que engega l'ui fontal del riu Freser.
 Dessús mi volen tres àligues badant ses urpes i becs;
 estona ha que m'afituren sense fer cap aleteig.
 Si pogués volar com elles volaria al costat teu;
 la Bellesa és més volguda si el Sublim torna ferest.
 No trobant cap recordança que dur-te d'est puig esquerp,
 on el liri blau no brua ni hi guaita cap flor de neu,
 en los fulls de ma cartera t'hi fas part de lo que veig,
 descansant, abans que oviri del cim l'horitzont immens.

MARIAN AGUILÓ I FUSTER
Records de joventesa

En fi: els pics de Finestrelles, Eina, Noufonts, Noucreus (una quantitat que ha anat augmentant, perquè Bosch de la Trinxeria parlava només de set), Fossa del Gegant, Torreneules... constitueixen les vores escarpades de la gran "olla" a què ens referíem suara. J.V. Foix fa unes belles i suggerents pinzellades del conjunt en una poesia fruit de la seva visita el 1932, inèdita fins a 1950 i finalment incorporada a *On he deixat les claus* (1953).*

Les aigües

El segon gran element distingit pels literats en aquestes altures ha estat l'aigua. Les set valls que conformen Núria corresponen a altres tants rierols. I la imaginació poètica hi ha volgut veure, almenys des del segle XVI o XVII una mena de competició entre els que tenen la sort de córrer als peus de l'ermita i els que s'han de consolar ajuntant els seus dolls als més afortunats. El primer autor que tracta aquesta contesa, obrint una via que s'ha demostrat molt fèrtil, és Andreu Puig, un sacerdot ripollès que va viure entre 1559 i 1633. El seu sonet, inclòs en la *Història i Miracles de la Verge de Núria* de Francesc Marés, és una bonica peça manierista de concepció i arquitectura molt travades.* Verdagner, aprofitant la idea, va confegir una poesia molt més lleugera i dinàmica, que du per títol el nom del rierol, incorporada en el seu volum *Pàtria* (1888).

Totes les altres fonts i cursos tenen les seves curiositats, i poetes que les han cantades. Per exemple de la

Haviem plantat banderoles fosques dalt els cims i encès feieres al campanar. Passaven els llops, però jo no movia les mans de l'aigua

Es desfullen les cares
vidres enllà dels colls;
a les cel·les alades
han vençut els herois.
Al ras, entre tarteres,
fumejen els cavalls;
la passa es fa més curta
i el cor i els ulls són balbs.
En el clot dels silencis
braceja l'eguasser,
fa un crit per espantar-nos
i és una pedra més.
S'ajoquen les campanes:
hissem negrors als cims!

Seré còdol i boira,
la por dels pelegrins.
Els llops són a la coma:
passarem pels estanys
amb guants de neu, sense armes,
a l'encesa dels faigs.
Ja branquegen les aigües
i grana el glaç premut;
el vent duu cants de sílex:
—On és el mar? I tu?—
Al cel cremen les xifres:
Nou Creus, nou dards, Nou Fonts;
vinc per camins de feltre
bru i desolat com Vós.

J.V. Foix

On he deixat les claus

font Negra, enfrontada a la font Blanca, és tradició que no se'n poden treure sis pedretes seguides, de tan freda que brolla l'aigua (i ho recorda, entre d'altres, Francesch Ubach i Vinyeta en *L'anada a Núria*)... De manera que els itineraris entre aquests penyals queden assenyalats per llegendes i contalles que expliquen el paisatge, el fan més comprensible i distreuen de la duresa del recorregut.

Però, sens dubte, de totes les aigües d'aquestes muntanyes, les que més resultat literari han donat són les dels estanys de més enllà del Noucreus, que obren

◀ El Puigmal des de Noucreus, a principi del segle XX

▲ Una representació de Terra Baixa a l'aire lliure, l'any 1915

◀ Enric Borràs, caracteritzat de Manelic

▼ Escenografia per a Terra Baixa [de Salvador Alarma]

Manelic i Guimerà

Queralbs i Ribes de Freser es disputen la gènesi d'una de les figures literàries més importants i universals de la literatura catalana del segle XX: el Manelic de la *Terra Baixa*.

Encara avui dia trobareu a Queralbs qui us vulgui comentar que Guimerà s'havia inspirat en un esdeveniment local, amb noms, localitzacions precises i ingredients dramàtics: la història de l'amor d'en Jaume Constans i la Margarida, les dificultats que van imposar els tutors, l'escapada a França i el retorn a la Casa Nova de Fustanyà...

Ribes, en canvi, va anar més enllà en el terreny simbòlic i commemoratiu, en dedicar al nom del dramaturg el Passeig vora el Freser, en un acte celebrat l'agost de 1920, i va facilitar les representacions de l'obra a l'aire lliure, als prats de Capdevila.

Guimerà ja havia estat al Ripollès: el 1893, en una assemblea catalanista amb motiu de la restauració de Ripoll. *Les monges de Sant Aimaç* (1895) sembla que s'inspira remotament en la tradició local amb què hauria entrat en contacte en aquella ocasió.

Manelic, encarnació de la innocència i de les virtuts de la "terra alta", pot vincular-se amb l'escenari nurienc, però no pas en una relació de dependència estricta: el nom del personatge femení infantil, l'escenificació en un molí, unes al·lusions a Núria i als gorgs de Carançà (acte I, escena 6a) que es confonen amb altra toponímia inidentificable (Riublanc, Riutort...) no són definitives.

I, sobretot, la trama no s'assembla gaire amb el pretès model real. Sigui com sigui, a la Vall de Ribes l'obra va ser i és especialment estimada, i els ribatans s'han sentit especialment orgullosos en saltar a la fama i projecció internacionals per via de les representacions, traduccions i fins versions cinematogràfiques de què ha estat objecte el text de Guimerà.

el vessant cap a Toès. Als estanys de Carançà, a les tradicionals llegendes de les bruixes que s'hi congrien (elaborades a la segona meitat del segle XIX per Antoni Jofre i Josep Bonafont), cal sumar-hi els contes que es refereixen a activitats en aparença més pragmàtiques: la pesca de les saboroses truites.

Carles Bosch de la Trinxeria és el primer de fer-nos-en una relació extensa, en *La pesca de la truita en nostres Pirineus catalans*. L'agost de l'any 1883 va decidir anar-hi amb la canya, perquè considerava "poc digna del ver *sportman*" qualsevol altra tècnica pesquera. L'hi va acompanyar Joan Borrat, de Prats de Molló, gran caçador d'isards que ja li havia fet de guia en d'altres excursions, i que ara va advertir-li que "mai cap pescador de canya ha pujat per aquests cims; ja pot estar segur que vostè és el primer." Mentre en Borrat mirava d'empendre algun isard, Bosch va remuntar el torrent fins a l'estany gran, conegut pel nom de "gorg de les truites". En retrobar-se

Els cursos d'aigua, missatgers de devoció

Cremen-se en ira i zelos, d'agraviades,
Fontalba i Freser, fonts cristallines,
per veure's cerca i ser tan veïnes
de Núria, i de tal vista ser privades;

per ditxoses tenint i fortunades
Finestrelles, Noufonts, i per divines:
veuen que reguen del Cel tals clavellines,
no cabent-los tal sort, com desditxades.

Mes, juntant-se en lo riu amb les ditxoses
los donen parabién per tal riquesa,
dissimulant la llur melancolia;

van juntes fins a mar, tractant grans coses
de les mercès fa Déu en l'asperesa
als devots que visiten a Maria.

ANDREU PUIG
Història de Núria

◀ Fontalba

▼ Pastors i ramada
a les pastures de Núria

A un cavallet

El cel és fet de setalies blaves,
travessen l'aire campanetes d'or.
Les lletanies planen
damunt dels prats com fumerol dormit.

El món naixia amb tu, plançó de Núria,
solemne i alhora tendre,
en el centre mateix d'aquest espai
i hi ha un moment de dolç atur unànime,
com quan l'heroi inerme s'insinua,
l'heroi tan desitjat.

Alça't, cavall, aspres galops t'esperen,
no hi ha crinera sense vent.
Que l'or de la carlina
no et sia bona paga mai
i el gorg esborradís no t'assaciï,
fidel per sempre al cel de ta naixença.

TOMÀS GARCÉS
El Caçador

▼ Noucreus a principi
del segle XX

i constatar el fracàs, el guia insinua “vostè creu que el que veu són truites? Ca, han de ser! Són les bruixes dels gorgs que n’han pres la forma, les mateixes que ballen la farandola a l’entorn, enmig de trons i llamps!” Poc convençut i cremat, Bosch de la Trinxeria es decideix per una acció contundent: “al moment que les truites pujaven a flor d’aigua saltant, els vaig tirar una perdigonada; quatre quedaren panxa enlaire; però tampoc no les vaig poder haver, puix s’anaven enfonsant i desapareixien dins la fondària blavenca del gorg.” De la jornada de pesca només en va quedar el record i una teoria: les truites d’aquelles altituds desconeixien els esquers habituals.

Un cas ben diferent és el que explica Ramon Pujolar Huguet, entre les seves *Anécdotas*, de Sebastià Vila, del mas Vilar d’Oix, que hi va pujar amb una companyia de deu o dotze homes, entre familiars i amics. Van posar a la pràctica la pesca amb xarxa, que van estrendre a la part propera al desguàs del llac. Hi van agafar tantes truites, moltes de dos i tres quilos, que “parecia la pesca milagrosa”. En van menjar per esmorzar, per dinar i van omplir-ne les samals del matxo que portaven cap a Setcases. Només cal afegir una observació tècnica, perquè algú havia de parar la xarxa en aquella

Queralbs

Davall de la grisor de la muntanya,
altra grisor més viva i rutilant:
Queralbs, poble alterós... el cor s'afanya
en copsar tot l'esclat de ton encant.

Davall encar: una verdor fulgura
en les prades humides, luxuriant;
a llurs peus el Freser frisós murmura
les joïoses estrofes del seu cant.

Queralbs amic, que escoltes les petjades
del pelegrí de Núria adelerat,
oh tu, a qui besen torves nuvolades
i vibres quan retruny la tempestat:

escolta avui la veu que, a la clarícia
de ta visió, t'endrega un cant novell;
poblet joliu, per mon record carícia,
plaer pel cor i per als ulls joiell.

ENRIC BOSCH I MONTALAT
Queralbs

aigua “tan sólo a cuatro grados sobre cero”: “a tal efecto, un criado, sometido previamente a unas fricciones de ron, atravesó a nado una parte del lago, llevando consigo un cabo de la red.” Decididament, es tractava d'una altra mena d'emoció per l'esport!

El Freser neix ben a prop del Ter, a les faldes del pic de Bastiments. Els separa només la Feixa llarga i el coll de la Marrana. Aquesta proximitat inicial que no es recupera fins a Ripoll va ser aprofitada per Verdguer en la seva coneguda poesia sobre la juguesca entre els dos rius, paral·lela a la del Garona i la Noguera.

◀ Campament d'excursió sota el Puigmal, l'any 1908

Queralbs i la seva literatura

Freser avall passem als peus de Queralbs, com recorda la poesia d'Enric Bosch, que ens fa una bella descripció del poblet.* Segurament el que ha cridat més l'atenció és la fesomia pètria del lloc, com ens comunica amb plasticitat acústica la poesia *Queralbs* de Joan Vinyolí, escrita després d'una estada a casa d'uns seus amics, segons que informa David Cirici: “Tota la nit, al llosat, / la pluja bat. [...] Quan al matí les llandes / ferrisses de les rodes sotraguegin / per l'empedrat, començarà de nou / l'interminable, penetrant suplici / de perforar les negres galeries / del meu carbó, sense que mai no hi trobi / cap diamant.”

D'entre tanta pedra sobresurt l'església amb el seu nàrtex, recordat per mossèn Pere Ribot en el seu *Porxo de Queralbs*, que conté un vers molt “Oh columnes de marbre i capitells de carn”, en una clara al·lusió a la humanitat amb què s'escalfen aquestes pedres. Humanitat que, de Queralbs estant, ha proporcionat des d'autors erudits com el que va ser canonge de Barcelona Joan Garcia, autor d'una *Historia de San Oleguer, arçobispo de Tarragona*, fins a personatges com Manelic, quintaessència de la simplicitat rural. 🐾

Ribes: de les aigües a l'aigua

A RIBES, COM TAMBÉ HEM VIST en d'altres pobles del Ripollès, la frescor que sembla que emani de les seves aigües ha constituït un poderós centre d'atenció literària. Verdaguer insinua aquest galanteig entre el riu i la vila en referir-se a aquesta darrera com la “pastora del Pirene / que en lo Freser véns a mirar ta cara.” El pas del Freser i la confluència amb el Rigart i el Segadell ha fornit un dels tòpics més habituals en la literatura ribatana; fins i tot els erudits hi han vist un reflex del nom del poble.

Les fonts, menys monumentalitzades que les de Camprodon però igualment nombroses i variades, han estat tema per a diversos autors que han competit per introduir-hi subtils distincions i matisos. La revista *Petrària*, per exemple, on col·laboraven tant autors locals com forans (Romà Comamala hi va publicar les seves primeres candoroses poesies amb només 9 anys d'edat!), va començar amb una secció fixa intitolada *Les fonts de Ribes*, i més tard va incorporar poesies soltes que abordaven el mateix objecte. Les octaves epigramàtiques de Josep Bellostas pertanyen a la sèrie, i fan de bon confrontar amb la composició de Teresina Porta, apareguda en la secció de *Col·laboració femenina*, per copsar dues mirades contemporànies i alhora ben distants sobre el mateix motiu: la font de Capdevila.*(1)

Però en cap altre lloc de la comarca l'aigua no ha arribat a ser explotada amb tanta fama, almenys comercialment, com en la capital de la Vall Fosca. Parlar de riquesa hídrica no és fer una concessió a la figura literària. Des del segle XVIII hi ha constància de l'aprofitament de les virtuts de les surgències properes, especialment en la moda balneària de finals de segle XIX i inicis del XX: la Corba, Perramon, els Banys, l'establiment de Montagut o el d'en Gusi en donaven testimoni (encara que, pròpiament, molts d'aquests no

Ribes de Freser

pertanyien a Ribes, sinó als termes veïns de Campelles i Bruguera). Fins i tot va arribar a haver-hi un baixador en la línia de ferrocarril per procurar un còmode accés a la clientela barcelonina.

Al marge de la correspondència de Josep Giró o de Verdaguer, des d'un punt de vista literari el major rendiment d'aquests balnearis el va acabar Narcís Oller en la seva novel·la *Pilar Prim* (1906). Oller feia anys que estiujava a la veïna Cerdanya i coneixia aquests

paratges; fins i tot és possible que hagués assajat l'excursió que fa fer al seu personatge, en Marcial Deberga, per accedir a Puigcerdà no pas per la carretera, sinó passant per Ribes, Núria, el Puigmal i Er fins a la capital cerdana. A més, com ha descobert Miquel Sitjar, afers d'índole professional també vinculaven l'escriptor i advocat amb elements de Ribes, com el que va menar amb el manlleuc Domingo Torrent i Garriga, notari i aficionat a la literatura.

A Montagut, el més modern i luxós dels establiments de la zona, edificació soberga, amb trets que ens poden recordar fàcilment les imatges de Visconti o Mikhalkov, és on fa acudir en Deberga, perquè “dins d'aquella vall estreta i plujosa [...] van trobar un dia *alivi* els meus mals”; fins podríem dir que aquest lloc no és només l'escenari, sinó el motor de les relacions entre els personatges en el plantejament de la novel·la: és tot fent el trajecte fins aquí que en Deberga comença

a tractar la vídua Prim i la seva filla Elvira, primer al tren, després, des de Ripoll, compartint el landó particular que les puja a Puigcerdà i finalment complimentant-les en el dinar; és també a l'hotel Montagut on, la temporada anterior, avorrit i sense voler participar en les excursions que s'organitzaven a la tarda per distreure els aiguaders, havia tingut la “llastimosa caiguda” amb la vídua Roig, que el personatge lamenta i que el narrador administra cautelosament al llarg de les 100 pàgines inicials d'una novel·la complexa que ordeix arguments psicològics amb socials.

Anys més tard Gay de Montellà ens mig sorprèn en *la visió del Comte Arnau* (dins *Els Pirineus màgics*) amb la relació d'una altra vídua, la senyora Arcàngel, i un misteriós oficial alemany aficionat al folklore just a les portes de la guerra del 14.

◀ Aiguabarreig del Freser i el Rigart

▲ Narcís Oller [de Thomas Pijoliu]

► El balneari de Montagut, a principi del segle XX

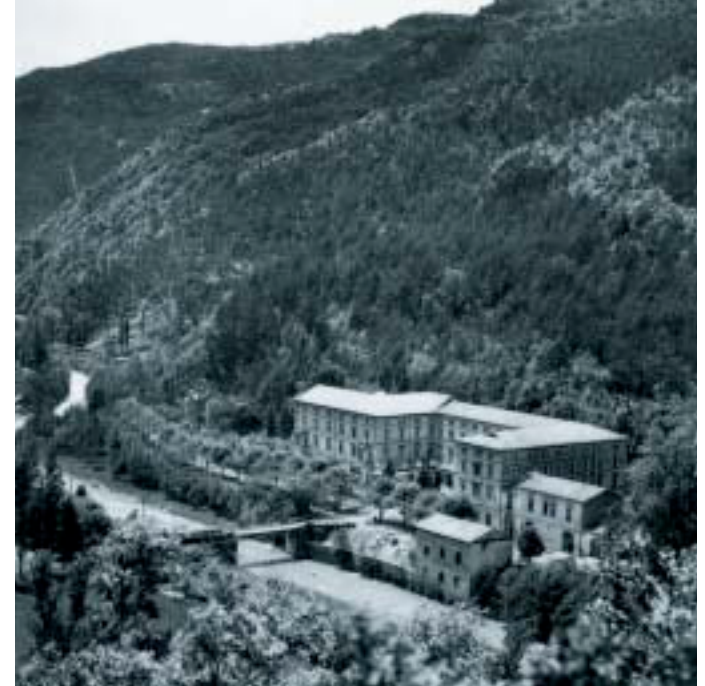
La font de Capdevila en dues versions

Font camperola, mig amagada
per les florestes, arbres i prats;
l'august silenci que l'embolcalla
sembla forçar-nos a meditar.
I, en tant l'esquil-la branda llunyana
de la fontana cançó al compàs,
l'esperit nostre, joiós, s'enlaira
fins a sumir-se en la immensitat.

J[OSEP] B[ELLOSTAS]
Petrària

Quan heu pujada,
la font pot dir:
«—Si sóc costosa,
sóc també hermosa;
ve-t'ho aquí.
Tinc les muntanyes
ben a prop meu,
i unes masies
blanques com neu.
El vent em gronxa
el ric bressol,
i jo m'adormo
de cara al sol.»

TERESINA PORTA
Petrària

Ja amb el seu ensopiment, ja amb els cops amagats que hi descobrim, l'establiment Montagut va conèixer una forta davallada a partir de la Primera Guerra Mundial; i la situació es va agreujar quan la carretera que hi facilitava l'accés es va convertir, amb el pas del temps i de la popularitat dels automòbils, en una incòmoda barrera entre les dues parts de la finca. Durant la darrera guerra civil va ser habilitat com a hospital militar i, després, l'activitat hotelera es va mantenir tèbiament fins a la clausura.

Avui dia, *Aigua de Ribes* ens denota la coneguda marca d'un producte "mineral i natural" que comercialitza aquesta riquesa i que ha desplaçat amb escreix les encantades, goges i aloges que tenien el seu habitatge en aquests verals.

I ja que sembla que abandonem les aigües, que seguiran impetuosament riu avall, pot ser oportú d'es-

Els estiuejants, uns típus exquisits

Vaig conèixer a Ribes un senyor que, sense exagerar, pot dir-se que era la quintaessència de l'educació. Per donar una idea de l'excés on aquesta arribava, aquí van dues frases d'ell.

Es parlava de tocar la guitarra, i el bon senyor digué amb molt comediment:

«—Per tocar bé la guitarra, *mal m'està el dir-ho*, un senyor que viu al segon pis de casa.»

I aquesta altra que em sembla encara superior:

«—Faria el favor de dir-me quina hora és, *i dispensi l'expressió?*»

APEL-LES MESTRES
Vist i Sentit

mentar dos altres motius que han esdevingut populars: en Met de Ribes, que “anava fent” mentre se l'enduia el corrent, i les famosíssimes truites que ja Richard Ford, cap al 1830-1833, tant apreciava i que recomanava de començar a pescar a Ribes i seguir fins a Camprodon (encara que de tots és coneguda la preferència per les truites de les tres *fr*:-: fresques, fregides i del Freser).

La Vila

En *Dolços somnis* l'esperit del poeta Francesc Bonada “veu que dels pobles de la Vall tota / cada diumenge, de tots indrets, / la gent contenta va cap a Ribes / com a la lloca van los pollets.” Més enllà d'una imatge joc-floralesca, Ribes certament ha estat el nucli urbà principal de la contrada. Santiago Rusiñol, en la seva

▲ L'Hotel de la Corba

excursió al Taga, després de descriure els carrers empedrats i relliscosos, les cases “gairebé totes de tàpia amb escrostonats formant grans masses d'un color groguenc” i les ruïnes del castell que interpel·len la imaginació, davant les quals “la fantasia es crea mil històries”, ens fa la descripció de les activitats comercials que s'hi centralitzen, entre les quals alguna de sorprenent: “Aquí vénen les mares a mostrar llurs filles enjoiades amb grosses arracades que els pengen fins a la tornejada espatlla, mocador de seda i davantal blau, de formes delicades com los avets que cimregen a la vora del Freser i pàl·lides com les flors descolorides i oloroses que neixen per la primavera a la punta del Puigmal.”

No és d'estranyar, doncs, que amb tals prenes fins el comte Arnau oblidés altres objectius, com expressa

La inauguració del carril a Ribes

És difícil de saber qui fou el que concebé, a Ribes, la festa que en digueren *del darrer cargol*. És ben cert que no es tractava de cap animalet d'aquells que es crien pels horts i que les noies surten a encistellar a les nits, a la llum d'un gresolet. El darrer cargol era el darrer cargol de ferro per a collar el darrer rail que arribava a la vila de Ribes. El batlle declarà la diada com a jornada festiva i així els vaillets deixaren d'anar a estudi, les màquines de filar de Can Recolons i de Can Costa vagaren tot el dia, i els corrons de les fàbriques de paper dels Saus deixaren en pau les paques de papers i draps vells que engolien diàriament amb una fressa que feia competència al soroll del Freser. La comitiva oficial, amb els enginyers i els ajudants i els sobrestants i presidida pel batlle, anava precedida pels xicots més valents que duien al coll les darreres travesses. D'altres portaven els tirafons i les plaques d'unió, i els nois dels estudis els darrers cargols de ferro que havien d'aferra a la fusta els últims rails terminals d'aquell tros de línia.

Hi hagué de tot. Músiques, bombardes i coets i discursos dels enginyers i del batlle, que s'ennuegà a la meitat del parlament i cedí l'honor de parlar al primer regidor, que desgranà un rosari de regraciaments per a tothom, per als enginyers i per a tots aquells que havien contribuït al miracle. Llavors els obrers col·locaren les travesses, les foradaren amb les barrines i collaren els dos darrers rails per on havia de passar la màquina potent que feia estona esbufegava, i que era l'admiració dels camperols de Campelles, de Pardines i de Bruguera i de la mainada baixada d'aquells serrats per veure aquell estri que treia fum negre per la xemeneia i raigs de fum bullent per dessota les rodes. Quan fou ben reblat el darrer cargol, l'enginyer manà avençar la locomotora, que ho féu amb un xiulet esparverador que retrunyí fins al peu de la Fossa del Gegant. La gentada la veia avençar, solemne, embanderada, i quasi no creia que hagués pogut passar sense estropici per davant de Campdevàdol, de les fàbriques de l'Herand, per les coves del Pont de la Cabreta i per les torrenteres d'Angelats; per tot aquell camí que els vells havien fet tants anys a cavall dels rucs, i més tard amb el sotragueig de les tartanes.

RAFAEL GAY DE MONTELLÀ
Llibre de la Cerdanya

► El carrer de Sant Quintí, a principi del segle XX

en la poesia *Records llegendaris*, de Ramon Fontanillas Junyent: “No temeu per vostra filla / ni temeu per la muller, / puix que me’n vaig cap a Ribes, / on de més belles en sé!”

Víctor Rosselló, que havia estat a Ribes “a buscar un remedio radical, o siquier a un paliativo, a los padecimientos físicos y morales que han acibarado nuestra

existencia hasta el momento en que trazamos estas líneas” tria aquest escenari per a la protagonista de la seva novel·la *La huérfana de Ribes* (també va escriure *El expósito del Ródano*, no sabem si amb igual èxit). Miquel Sitjar l’ha qualificat d’un “Romanticisme lacrimogen”, però que reflecteix els valors de constància, amor i pietat dels ribatans.

Els paratges inaccessibles

Una mica més amunt de les riberes immediates del fons de la vall, seguint alguna de les carreteres que s'enfilen zigzaguejant pels pendents, arribem a poblets que poden ser destí de la nostra excursió i final de la via enquitrana-da. Semblen l'últim racó de món, encofurnats sota els plecs de muntanyes immenses, a penes superats per boscos que no triguen a perdre's una mica més amunt... Però són llocs plens d'una vida peculiar, amb una hospitalitat pròpia de gent de muntanya que destrueix el tòpic del proverbial tancament de la gent del país.

Bosch de la Trinxeria, en *La cobla dels Jaumets*, ens ho confirma a propòsit de com s'allotjaven els components d'aquell grup musical itinerant a mitjan segle XIX: “Los Jaumets no van a l'hostal; no n'hi ha, en los pobles de muntanya, i encara que n'hi hagués de cap manera ho permetrien. Lo flobiol posa a cal batlle; la cornamusa a cal secretari; la caramella a cal jutge de pau, la gralla a can majoral. Se fan un plaer de tenir-los, d'obsequiar-los; los hi donen la millor cambra, i a taula seuen a la plaça d'honor, entre l'amo i la mestressa.”

Els escriptors i erudits de la generació romàntica van buscar llocs semblants, en la solitud d'aquestes muntanyes que dominen el paisatge i on és possible d'anar “a sotjar la llegenda viva, a cercar inspiració en els estanys poblats de fades, i en els boscos d'encantats brancatges, i en els cims nusos i virginals, de front massa alt perquè la vida vegetal hi arribi. I, de tot això, com el miner arrenca el ferro que va a fondre's a la farga, intenteu nosaltres arrencar-ne l'ànima per fondre-la al caliu de la nostra imaginació”, segons explica Jaume Massó i Torrents a *La nit al ras*, dins *Croquis Pirinencs*.

Anys abans, Marian Aguiló i Fuster descabdellava pensaments més melangiosos prop de Bruguera.*

Sant Antoni

La capella i ermita dedicada a sant Antoni de Pàdua, al cim de la muntanya rogenca que tanca Ribes per ponent, ha procurat diverses anècdotes aprofitades pels literats. D'entrada, el relat de la seva edificació, recollit pel notari Domingo Torrent i Garriga en la *Història de l'ermita de Sant Antoni de Ribes*. Es tracta d'una actuació immobiliària provocada per un bé moble: els de Ribes havien adquirit un quadre del Sant i no sabien què fer-ne. Enderiat amb aquest problema, mossèn Jaume Bonada, rector de Dòrria, va fer la prometença de bastir-li una capella si curava Teresa de Solanell, membre d'una notable família ribatana. El resultat va ser que el 1665 es donava per construïda la capella amb l'impuls del mossèn i l'ajut de la víctima restablerta.

Un segon episodi entronca amb les tradicions de desaparicions i retorns d'imatges sagrades, també ben conegut en aquestes valls. Francesc Barceló i Puig, àlies Xic de la Font, va protagonitzar el salvament de la talla del sant aprofitant un dia de boira de finals de juliol de 1936. Ell mateix en va escriure la relació, en què s'exposen les dificultats que va haver de salvar en un estil que resulta familiar als lectors d'obres devocionals: “S'havia de vèncer la foscor, mal camí, matorrals, rocatam, i despistosa i llarga distància, i, cosa singular —per no dir miraculosa—, dec dir que a pesar de ser de talla la imatge de Sant Antoni i més gran que de tamany natural, son pes feixuc i la meva avançada edat, vaig trobar-me a casa sens el més petit cansanci, com si hagués transportat qualsevol feix lleuger.” N'havia hagut de separar el nen Jesús; ho va amagar tot plegat a la seva casa “tapades amb palla” des de l'agost del 1936 fins al març de 1939. I els ribatans van recuperar-les amb “sorpresa, franca alegria i satisfacció.”

Estiuejants a Ribes, els anys vint

▲ El castell de Ribes

► El Puigmal des de Colldejou

La temptació eremítica a Bruguera

Bo i retut ans del migdia me n'hi entrat a dins d'un bosc,
 ajaçant-me a baix d'un roure, freturós d'alè i repòs.
 Del panteix de la pujada mester és refer-me un poc:
 lo camí és de mala petja i m'ajup lo feix que port.
 Adosserat pel brancatge que em guarda del pic del sol
 sens empatxar-me la vista, que bé es descansa en est lloc!
 Avinent, entre blancs còdols i alt herbei, corre una font
 que convida amb suau fressa la desansiada son.
 Mes tot esplaiant la vista l'esperit roman absort,
 veent la Bellesa abraçada al Sublim amb mitja por.
 Ací, catifes de molsa brodades totes de flors,
 on les merles desafien a cantar als rossinyols.
 Allà dalt, les cinglteres crestejant sos penyals roigs,
 on los isards no s'hi arrisquen esporuguits pels voltors.
 D'abadia torrejada s'alcen aquí els enderrocs,
 enfront del castell que mostra fesos murs i trencats ponts.
 Les cel·les dels ermitatges ha esbucat est segle foll,
 forçant a viure entre els hòmens a l'home que naix amb cor.
 Deixau-me, bon Déu, romandre en aquest afrau reclòs,
 per gosar de tan bella obra, poblant-la amb antics records.
 Assaciau-me amb sa bellesa, de què encara no en tinc prou;
 vull gosar d'aquest pler, l'únic que més creix quan més ne gos.
 Per una pobra cabana amagada entre aquests rocs
 deixaria els grans vilatges i els palaus de més confort.

MARIAN AGUILÓ I FUSTER
Llibre de la mort

Hi va acudir a la recerca de cançons tradicionals, ja fos per testimonis solitaris i professionals com aquella Pepa “filla de can Peirot de Serrat, que va per les cases cantant *divinos* i cançons; és un xic sorda”, ja per col·lectius: “En Bruguera el alcalde y varios de la población, todos de edad, me cantaron en coro una infinidad de canciones antiguas sumamente notables. [...] En las canciones que hay *retorn*, que son las más, buscan las tres voces mejores para cantar el romance: bajo, tenor i tiple, y luego las voces medianas [...] El efecto que produce es sumamente agradable y solem-

ne. Los que cantan se dan notable importancia, y mientras dura el romance hay un silencio religioso. A la mañana siguiente toda la población, diseminada com está, supo que la noche antes se había cantado, y todos envidiaban el haberlo oído, los que no asistieron. Me rogaban en masa que me quedase otra noche para cantar otras.” És veritat que Marian Aguiló acostumava a pagar els seus informants, i mossèn Puntí omet els detalls en aquest passatge; però que avui no pagaríem per poder reviuire escenes semblants?

La cacera és una altra crida apassionant que se sent de la muntanya. Alfons d'Oliveda en el seu recull *Cinegeteries* ens parla d'una “esfereïdora tempestat que sobtadament descarregà caçant en els cims del Bac de Pardines, en el mes d'agost de 1883 [...] i que posà ma vida en perill de mort, ja que em caigué un llamp a dotze passos comptats, fent-me caure a terra, deixant-me espardit durant molt rato i sofrint per espai de tres anys, sempre que el temps volia canviar, forts dolors neuràlgics facials.” Això passava just l'any abans de casar-se. Per aquest motiu, en Guillem A. Tell i Lafont, amic de la família, li dedicà un poema signat a Camprodon el setembre de 1887, en què parla dels intents de tranquil·litzar la seva promesa: “jo no sé, car amic, lo que li deia: / que els llamps respecten los aimants; que iries / no tan lluny altres dies; / mentres relliscar veia / de sos ulls una perla nacarada / per la posta de sol il·luminada.”

És clar que Pardines i els seus voltants ens poden atreure per altres raons: els motius artístics o espirituals que descobreix Dídac Faig en la capella de Santa Magdalena*; la peculiar arquitectura i “urbanisme” del poblat i l'església; o el record d'haver estat el darrer lloc del Ripollès —i un dels darrers de Catalunya— on es va representar el Ball d'en Serrallonga, ja entrats els anys vint.

Santa Magdalena de Pardines

Et consagrà el perdó i la pau del cim
i el dring del rierol fill de congesta;
la vall t'escull, capella, com la testa
barbada de prat verd en regalim.

Quin bé de Déu respira tot el llim
ran del teu mur i el meu, silent de festa!
Que tendre el groc novell de la ginesta
a frec del teu altar moll de raïm,

que sagna, a sol ixent, a dalt del Taga
i daura els teus cabells, fins que els apaga
el gran crit de la terra, a sol ponent!

Regó de cor, Maria de Magdala,
llangor de l'hort abans que el goig de l'ala,
del teu nostre pecat la Penitent.

DÍDAC FAIG
L'arbre i el vent

◀ El ball d'en Serrallonga a Pardines, l'any 1929

▲ Ribes, als peus de la roca de la Creu

▶ Roques Blanques

Descans a Ribes de Freser

Fugint de la xafogor atüidora, la contaminació de l'aire, els sorolls i les ferums de la gran urbs, vam pujar a Ribes de Freser el 15 d'agost. Vam encertar-la. La Festa Major iniciada el dissabte 14 amb aplecs sardanístics, certàmens tradicionals, competicions esportives, ballaruga a l'envelat, teatre a l'aire lliure, focs d'artifici i jocs per a infants amb participació copiosa i saragatera, no van interferir en el repòs buscat. Ribes fou construïda com si haguessin previst inconvenients del progrés com el turisme massiu o la proliferació de l'automòbil i altres artefactes invasors de l'espai urbà. Ribes ha evitat la promiscuïtat i s'hi pot reposar en un marc natural insuperable, aire i aigua tonificants, camins per passejar a tota edat, indrets on aïllar-se amb un llibre sense fugir del món. La calma, fresca, l'harmonia de rambles arbrades com el [passeig] Guimerà, el cant del riu a frec de finestres, jardins i balconades florides, la gent afable però no servil, les esplèndides instal·lacions esportives, la noblesa de vells edificis entorn a la reconstruïda església romànica de Santa Maria, el clima assossegador, l'eficaç servei de neteja municipal... tot això i més ha estat una descoberta als meus setanta anys repicats.

TERESA PÀMIES

Descans a Ribes de Freser

L'objectiu turístic

Artur Bofill i Poch ho explicava en síntesi arran d'una excursió el 1884: "la bellesa del país, la facilitat en anar-hi, les comoditats que poden trobar-s'hi, ses famoses aigües medicinals, lo sa dels aliments, la puresa de l'aire i l'agradable temperatura a l'estiu atrauen allí gran número de persones, de manera que

la vall és una de les més concorregudes de la vessant pirenaica catalana." Una nodrida colònia d'estiuejants ocupava cíclicament la vila i part de la Vall; d'entre els quals Apel·les Mestres va recollir també alguna anècdota divertida.*

El cicle de l'estiu es va complementar amb la difusió dels primers esports hivernals. Les primeres pràctiques d'esquí i luges van tenir lloc en prats propers a Ribes. Tomàs Ragner ens descriu els primers esquiadors que va veure, l'any 1909, procedents de Ribes: "Portaven els quatre excursionistes tots els seus esquís, o sia unes fustes estretes lleugerament encorbades en un extrem, que cordades als peus serveixen per córrer sobre la neu; una mena de cercol entrellaçat de cordes, que la gent en deia un *sedàs* i ells l'anomenaven, ens sembla, *broqueta* [per *raqueta*], per substituir a l'esquí quan la neu és tova; uns grampons o sola amb grosses

puntes de ferro per caminar sobre el glaç i un pic per trencar-lo si convé; además l'indispensable *alpenstock* o bastó llarg de punta ferrada que porta en aquest cas una petita rodella a l'extrem per evitar que s'enfonsi. A l'esquena, una motxilla amb les provisions, càmera fotogràfica, etc. etc.”

Aquestes ocupacions pacífiques combinades amb les grans transformacions econòmiques van arribar a fer perillar la identitat ribatana. Ens ho testimonia

▲ Àngel Guimerà,
a Ribes de Freser
l'any 1920

Nicolau Coma i Llitjós, rellotger i fotògraf, que denunciava aïrat el febrer de 1910 que la fàbrica de can Recolons obligava a treballar per Sant Valentí: “no és lo mateix treure una lletra d'un nom perquè no sona gaire bé [es refereix a una “l” que s’hauria esllavissat del cognom de l’amo], com el nom d’un poble.” Per contra no sembla tan difícil haver aturat per la festa “del darrer cargol” que ens descriu Gay de Montellà, en honor d’un nou mite del maquinisme i dels temps moderns: el ferrocarril.*

En general, però, la vila s’ha mantingut com un oasi de tranquil·litat, com recorda Teresa Pàmies, assídua visitant de l’hotel Prats*. Un oasi buscat potser per massa gent!. 🐞

◀ Construcció
del ferrocarril
al pas de les Coves

Toses i les altures foraviades

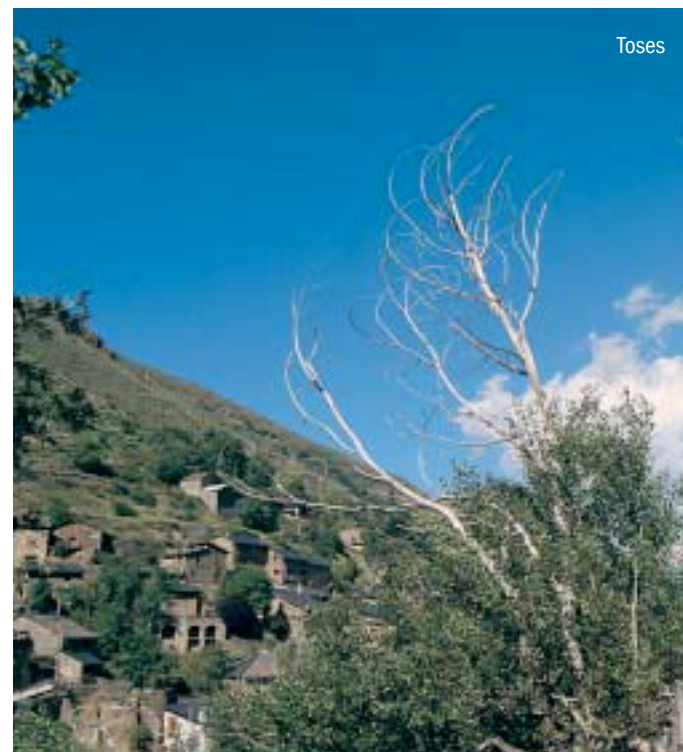
DÒRRIA (fins al segle XX pronunciat Dorri per la gent del país) és un dels assentaments tradicionals més elevats de Catalunya, amb 1560 metres d'altitud. Com en tants d'altres llogarrets del Ripollès, la carretera transitable s'acaba en el nucli de població; en aquest cas al peu d'una font i d'un cóm que serveix de rentant o a l'inrevés. Progressivament despoblat i reconvertit en refugi de gent de les ciutats que destigen la quietud pirinenca, avui dia hi queda només una casa de pagès en actiu.

El amants del paisatge hi poden descobrir un mirador extraordinari. S'hi pot contemplar una esplèndida panoràmica sobre la carretera ondulant que, força més avall, fa cap a Ribes; a migdia, més enllà de la vall que obre el Rigard, veiem la cara obaga de la serra de Montgrony, amb el cim del Pla de Pujalts; a llevant, al lluny, el Taga i Serra Cavallera; més a prop, sota el puig de Dòrria, el faldar del Pas dels Lladres, que remunta fins al coll del Pas; al nord, sota Gorra blanc, fins i tot ben entrat l'estiu és fàcil d'atrapar-hi una congesta que ressaltava del verd vellutat i pàl·lid del seu voltant.

Una descripció ben diferent d'aquest mateix indret, la podeu llegir a *Visions de Catalunya*, on Joan Santamaria recrea una nit tempestuosa que culmina amb un quadre escabrós, digne del millor "naturalisme rural".*

Dalt als cims, perdedors i amenaçants per les maltempsades —sobretot a l'hivern, amb els ports nevats—, havia estat terreny adobat pels contrabandistes. Una vida dura i rude, trescant per l'aridesa d'aquestes muntanyes, amb l'inevitable punt de seducció que impliquen els extrems, com la del Caminal, que l'escriptor i advocat Gay de Montellà retrata en una de les seves proses de temàtica ripollesa.*

El croquis *En Valentí*, que havia compost prèviament Jaume Massó i Torrents, també pren per protagonista un home del contraban. Al llarg d'una narració

fascinadora on els artificis literaris no distreuen gens de la versemblança del discurs, desfilen uns personatges i unes accions més agrestes que el paisatge que les emmarca: el paqueter Miqueló es casa amb la Maria i duen una vida plàcida a Fornells. Ell passava a proveir-se a França, a Vallsabollera, i després se n'anava a vendre a Berga. Al cap de sis anys, després d'una visita a Núria, neix en Valentí, "mes, a la pobra Maria, en venir-li el consol del fill, li va fugir la pau de casa." El marit "se li havia tornat rondinós", i la dona havia de quedar-se sola amb l'infant mentre a fora "se sentien els insidiosos xiulets del vent, que entrant per la collada de Toses, semblava escombrar tota la vall del Rigart." Sis anys més tard, en Miqueló ha derivat cap a un estat digne de llàstima: alcohòlic, irascible i malhumorat,

acaba barallant-se fins i tot amb aquella “bandarra de Castellar de Nuc” amb qui s’havia amistançat, i tindrà el temps just per mig rehabilitar-se davant del lector. En finir un tal Jaume, “un contrabandista [de bestiar] mort tísic al ple de la vida, corglaçat pels fatics de l’ofici a l’hivern”, la Maria només es demana “de quina en morirà, el meu Miqueló?” La resposta a la premonició no triga. Una nit de nevada, el petit Valentí decideix escapar-se a buscar el seu pare; en retornar a casa des de Castellar, en Miqueló troba casualment el menut, exhaust i gairebé glaçat. El recull d’enmig de la con-

gesta i, amb penes i treballs (que s’augmenten amb successius glops d’aiguardent), aconsegueix arribar a passar el Rigart; però entropassa i es trenca el cap amb les pedres del camí a les envistes del poble. L’endemà al matí, els veïns poden salvar en Valentí i, davant la indiferència d’un dia que comença amb velat optimisme, al costat del cadàver “va passar la Maria com alocada; i, espiada pels ulls de tothom, va recollir estretament en els braços el seu Valentí, i se’l va endur d’una revolada a casa seva per retornar-lo al caliu de sa llar, preparant-se a cuidar-lo moltes setmanes.”

Una veïlla de morts a Dòrria

Anit passada, tornant de Núria, la pluja va atrapar-me a mitja ruta, i la fosca i la boira cuidaren de fer-me perdre. L'atzar, després de maldar de serra en serra i de timba en timba, em va menar fins a Dòrria, on demaní sopluig a l'única casa que tenia claror de nit al ventalló de la finestra. Mai que ho hagués fet! Encara duc als ulls el terror que hi vaig trobar. A les meves tustes, la porta fou oberta per una dona vella i desgrenyada com una bruixa. A rampeu de la llinda i a la dreta de l'entrada, rònega i lluenta de fum i d'estalzí, una colla de gent sopava a l'entorn d'una taula il·luminada per una llum somorta i oscil·lant d'un gresol d'oli. Quan jo haguí dit qui era i què volia, un home esbarrat i verd com un espectre aixecà lentament els ulls del plat, els fità com dues pues en mi, i amb la mà em féu senya que passés avant.

—Escaliveu el foc, mare... —afegí després, amb una veu broixa com un soroll de xerrac:— i que s'escalfi aquest hoste.

La bruixa dugué a la bella estona una faldada d'herba i buïnes seques i uns espartenyots esparra-cats. I ho tirà de batzac a la llar, la flama de la qual s'avivà espantada i il·luminà tràgicament els àmbits freds de l'estança. Jo petava de dents. Anava xop fins als ossos, de vent, de nevisca i de tenebres. M'acosto a l'escó, em trec la motxilla, i ja em descordava les sabates ferrades, per tal de descalçar-me i amorosir-me els peus tots erts, quan de cop vaig restar paralytitzat... Al fons de la negror de la cavorca, rere uns xeringalls de sac que feien de cortina, a la claror vermella d'un llum de ganxo penjat al capçal d'una jassa, els meus ulls descobreixen la faç descomposta i el bust horriblement inflat d'una dona morta. Aleshores la bruixa estava ajupida davant la llar, prop de mi, bufant sinistrament el pobre escalivot de la fogaina. I les nostres mirades es toparen up a up.

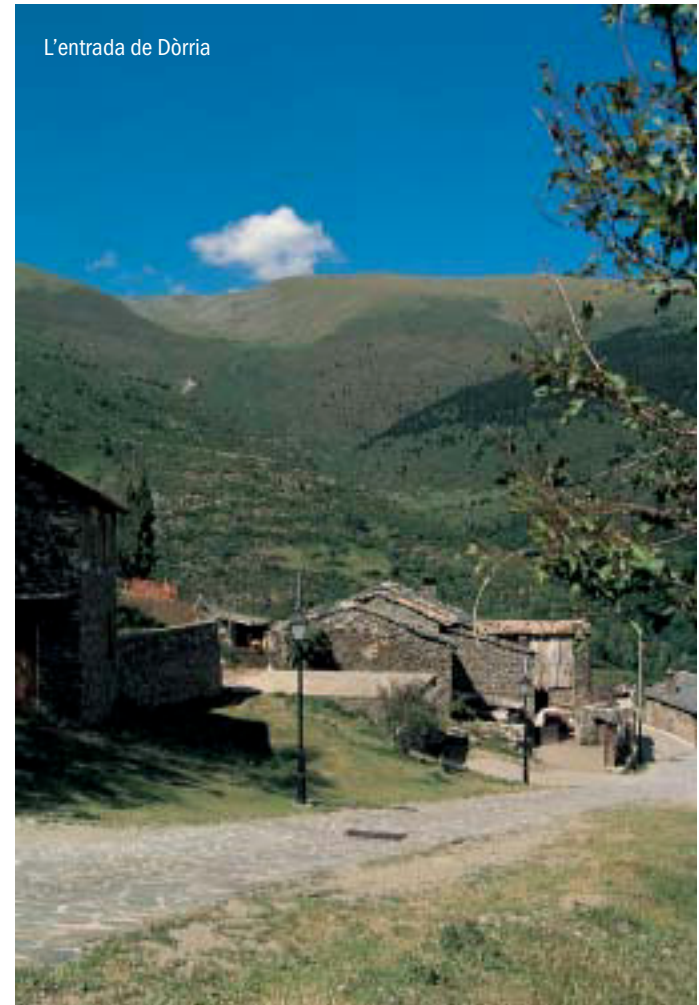
—Mala companyia tindreu aquesta nit, mestre —murmurà ella, fent anar les barres seques i punxegudes.— Ja ho veieu.

—Un difunt...

—Dos: la jove i el nadó. Quan el sol ha tombat, han fet el badall.

I quin badall, Déu de Déu! Un badall de gos gitat al canyet, sense cap conhort, sense cap mística albirança de les passeres que ens treuen a l'infinit. Instintivament vaig girar el cap vers la porta del carrer. Del carrer, tanmateix? Tant se val. D'aquella porta, doncs, que donava a la nit immensa i tenebrosa, de cara als cims immòbils i agressius, dret als fondals plens de silenci, de traüts de vent i d'udols d'aigua enrabiada. Com poder fugir d'aquell antre? I, si hi romania, com poder foraviar l'esguard d'aquella visió espaventable?

JOAN SANTAMARIA
Visions de Catalunya

L'entrada de Dòrria

La baronia i els seus camins

Les aurenetes (1903), un drama en tres actes “mascle” i moralitzant, de General Ginestà, insisteix en l'aspror de la vida en aquests llocs. Hi ressalta, amb un tractament potser massa maniqueïsta, les tensions acumulades entre veïns de Fornells per una altra raó: la necessitat de diners, que empeny els joves a emigrar tempo-

ralment. La carretera i el transport serveixen ara només per a la fugida —en alguns casos, sense retorn.

La proximitat de la frontera, que careneja els cims des de Núria fins al coll de la Creu de Meians, a l'est de la collada de Toses, es fa present en l'abundosa literatura que tracta d'aquest darrer punt: la collada assenyala el trànsit de la Baronia a la Cerdanya, vista per Narcís Oller com més "alpina."

És en aquest punt on John Langdon-Davies va trobar milicians durant la revolució de 1936, a *Behind the Spanish Barricades*: "ens cridaren de la pineda estant

Contraban d'altura

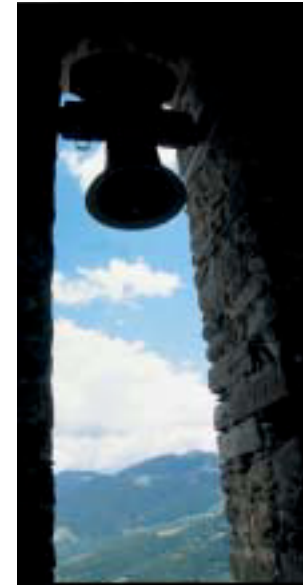
De la Vall de Ribes, el Quico de la Gleva havia pujat desafiant les borraïnades que baixaven de Barricó, i, vorejant els rasos de la Berruga, havia arribat a les rases del bosc de Nevà, per ajuntar-se a trenc d'alba amb el *paquet* del Caminal, que pujava pel costat de Castellar. A punta de dia ja era amb els setze caps mulars i els burricaires més amunt de la Llobateria, esperant l'arribada del Caminal, que, amb el seu bestiar, devia remuntar els cims de Pujalts, si no es presentava una altra forta rufagada.

Però el Caminal, sempre cronomètric, no es féu esperar. Va arribar amb els seus homes i les mules trepitjant la neu del Pla de Baguet, espitregat i xiulant un aire de cabaret. El seguien mitja dotzena d'homes i vint mules que, amb les setze del Quico, formaven un bon paquet de contraban.

El Caminal era el "virtuós" de la muntanya, l'artista incomparable del passafrau, que donava el quiebru —com deia amb termes taurò-fils— i amb la major elegància, a les parelles del resguard de carrabiners que el volien caçar. Aquella era la tercera expedició que passava d'ençà que havia començat la guerra. Perquè el sabien de bo, arruixat i valent, anaven darrera d'ell com boges les pubilles de Castellar, de la Pobla i de Guardiola. Per anar pel món en tenia prou amb el piolet, les sabates ferrades i la seva "Colt" de dotze trets, que dissimulava sota la faixa vermella. Però no ho deia tot. Es deia que a Madrid li guardaven les espatlles peixos grossos de la política, que li confiaven la mercaderia del contraban que li enviaven des de les planúries de la Manxa.[...]

Ja el podien esperar pla bé que baixés per les fondalades de Font Canaleta! Mentre els carrabiners, capolats de fred, devien fer tabola amb les criades de la Molina i es crusprien el pernil amb trumfes, ells travessarien els rasos de Salines dret cap al Pas dels Lladres per arribar a mitja tarda a la frontera.

RAFAEL GAY DE MONTELLÀ
Els Pirineus Màgics

▲ Des del campanar de Dòrria

◀ L'antiga carretera de Barcelona a Puigcerdà

Breu detenció a la Collada, en la postguerra

Después de pasar por Tosas nos tomamos un corto descanso, bajo un sol que lo abrasa todo implacablemente. El motor gorgotea en son de queja, el agua del refrigerador no se da punto de reposo. Finalmente llegamos a la collada de Tosas. La frontera francesa, que traza aquí una sinuosidad en forma de saco, roza casi el paso, pero la carretera propiamente dicha se halla aún en territorio español. Aunque los gobiernos francés y español no abrigan intención de entablar una guerra por el Puigmal, los soldados fronterizos españoles se muestran de una sorprendente belicosidad. Nos sentamos en el punto más elevado del paso y comenzamos a trazar esbozos del paisaje. Cinco minutos más tarde me dice un teniente que siente grandes deseos de detenerme: «—¿Qué es usted?», me pregunta. «—Pinto», contesto, faltando un tanto a la verdad. «—A ver, deme.» Inspecciona el malhadado bloc comprado en Olot, contempla cruceros, el retrato de José Carbonell con su pierna rota, un laborioso intento de reproducir con precisión varias líneas de erosión del monte pirenaico. «—¿Qué es esto?», pregunta. «—Un monte», contesto. «—¿Tiene usted licencia para dibujar montes?» «—No he oído decir nunca que se necesite una licencia para eso, señor teniente», contesto. «—Piense un momento en todos los pintores, desde Zurbarán a Dalí. ¿Cree usted que tenían licencia?» «—Decídanse y sigan adelante», dice con osquedad.

Nos decidimos y seguimos adelante.

RICHARD KAUFMANN

Donde se baila la sardana

La ceretana

els guàrdies de frontera; eren quatre jovenets més contents que un gínjol de poder anar armats i tenir una responsabilitat. N'hi havia dos de la CNT, un de la UGT i un altre de l'Esquerra Republicana. Ens van ensenyar on hi havia una font d'aigua boníssima i ens van passar les bótes de vi, bo i parlant-nos d'Anglaterra i de la maledicció del feixisme.”

Aquesta és la carretera tan a prop de la frontera per on, a inicis de febrer de 1939, abans de la retirada republicana, Artur Bladé i Jaume Pi-Sunyer, mentre conduïen procedents de l'hospital d'Alp cap al d'Aiguës de Ribes “sense fer cas del fred, vam entreobrir diverses vegades la portella de l'ambulància per si calia saltar abans de l'estimbada”, ens explica el primer.

És aquest el punt fronterer i estratègic, en fi, que proporciona una curiosa aventura a Richard Kaufmann, en un ambient de postguerra escalfat.*

El camí ral de Cerdanya va ser una via molt coneguda i concorreguda des de l'edat mitjana. Passava més aviat per cotes baixes de la vall; la carretera de Barcelona a Puigcerdà, que sembla que va entrar en funcionament completament l'any 1898, s'havia anat dissenyant mig segle abans, i variava una mica del camí consuetudinari. Narcís Oller ens en fa una descripció molt ajustada a *Pilar Prim*, quan la protagonista amb la seva família enfilen amb el landó la collada per un recorregut semblant a l'actual. Després de comparar les masses muntanyoses a “colossals paquiderms petrificats”, el narrador descriu les sensacions de l'itinerari: “posats al caire d'aquell cingle esgarrifós, mirant avall, no descobrien, els viatgers, sinó tres o quatre ziga-zagues de cinta blanca cenyint obliquament el daurat vessant de l'esquerra, que fent avançar un de sos estreps o bastions, escondia la resta de sa major llargada”; de sobte, en distingir dos altres cotxes en la llunyania que els

Planoles

Si fossis llir
resplendiries dins el calze,
inadvertit
com ara entre muntanyes.

T'han fet pessebre, ruta i tren,
al bressol del pendís. Sol·lícits,
pausadament, estiu i hivern
s'esmunyen juganers, pacífics.

Colrada en vents i neus i sol,
coma Ermada t'escuda.
Vius de silenci. Al redol
concerta l'esperit la pau perduda.

Als peus Rigart, en escambell;
dreçat –ermini o past–, el Taga:
la teva vida complaent
els dos debanen.

ENRIC BALAGUER I MESTRES
Del meu país

serveixen de punt de referència, la vídua Prim i la seva filla “van sentir pueril orgull de trobar-se tan amunt.” Elvira, la filla, resumeix les sensacions de l'itinerari a partir de Ribes en una carta escrita des de Puigcerdà: “lo restant del viatge ens va resultar llarg, molt llarg: a estones ensopidor, altres vegades imponent, altres pesadíssim, segons les terres que travessàvem.”

▲ Planoles
sota el Puigmal

Molts automobilistes podrien subscriure aquestes darreres paraules. Malgrat que les condicions físiques dels vehicles i del viatge són ben diferents de les que descriu Gay de Montellà en l'evocador capítol *El viatge en diligència*, dins el *Llibre de la Cerdanya*, quan ens parla de la Ceretana o línia regular que feia el trajecte de Ripoll a Puigcerdà i viceversa: “un vehicle de fusta i pintat de groc, muntat sobre quatre rodes i gronxador com una góndola veneciana, dins el qual s'encabien tots els que poguessin cabre-hi.” En aquesta conjuntura, i sota les capes de pols que s'arreplegaven en l'itinerari, “l'ascensió de la collada es feia eterna.” Per això “hi havia viatger que feia la migdiada dintre del cotxe. Amb polseguera i tot.” Emportat per l'elegia, l'autor manifesta que els viatgers tenien lleu-

▲ Jaio
de la vall de Ribes
[de Santiago Rusiñol]

► Barraca de pastors
al Pla d'Anyella

Toses: Etnografia i literatura

Moltes són les presències que han quedat com encantades en aquests paratges. Les més conegudes deuen ser les dels pastors que hi menaven els ramats a passar-hi l'estiu. El Pla d'Anyella ha esdevingut, gràcies als folkloristes de Ripoll, un d'aquests llocs que ens és familiar sense haver-lo visitat. El juliol de 1923 una expedició formada per en Tomàs Ragner, el dibuixant Josep Ribot i en Salvador Vilarrasa va venir a compartir dues jornades amb els pastors Pere Casals, de Molinou de Campdevànol, Lluís Camprubí, de les Planes de Matamala, Jaume Fornell, de les Planes de Sant Jaume de Frontanyà, Joan Puig, de Merlès, i en Joan Canal, del Coll de Sant Esteve de Vallespirans. La relació que en va fer Salvador Vilarrasa per a la revista *Scriptòrium* ha quedat com un punt de referència que ens torna la frescor d'aquelles diades. I les plaques fotogràfiques i els dibuixos d'en Josep Ribot en van capturar unes imatges que, amb l'ajuda de l'escenògraf Salvador Alarma, van guanyar relleu en un dels diorames més famosos que es van muntar en el Museu de Ripoll.

re per sentir que “la muntanya era tota olorosa de bàlecs asprosos i punxeguts, de flor més groga que la de les ginesteres de les terres baixes” —que avui es tradueixen tot just per una grogor fugissera des de la finestreta— i afegeix: “amb diligència, la gent arribava a saber la geografia del país, i sentia les emocions veritables dels viatges”, per concloure sentenciós: “el progrés ens ha dut una solemne ignorància.”

El recorregut fins a la collada permetia i permet gaudir de l'espectacle de la baronia (anomenada així per haver estat territoris sota jurisdicció del baró de Mataplana). Roques Blanques, sota Ventolà, és fàcilment identificable per allò que designa el nom; Planolles, que ha perdut el seu atavisme sense deixar de ser un lloc de refugi, ben retratat per la poesia d'Enric Balaguer i Mestres* (i afegim: el primer poble català al sud de la frontera, que ens consti, on un particular va aixecar un monument a Pompeu Fabra); Planès, un “miserable lloc”, segons Narcís Oller, “d'on sortí un eixam de pobres a enrondar el comboi, pidolant amb una cantarella mandrosa i ritmada”, que segueix tenint

una fesomia peculiar, no pas miserable; Nevà, únic poble que rau a l'altre costat de la vall, a propòsit del qual un viatger i espia castellà, l'il·lustrat Francisco de Zamora, que va passar per aquí el 1787, no va acabar de captar la plagasitat de "veure Nevà en serè." En el que sembla una de les poques relliscades en les seves sagaces observacions, es va limitar a apuntar en el diari: "En el pueblo de Planolas dicen que todos los días se ve nevar, y así sobre esto hay un adagio."

En fi, la collada, havent passat per sobre d'Espinoso, Fornells i Toses. D'aquí, a l'automobilista actual, li és possible triar si baixa cap a la Cerdanya pel solell o per la baga de la Molina; o bé saltar cap a Castellar de N'Hug, vorejant el Pla d'Anyella i a les envistes del Tossal de Rus i el Puigllançada, que es drecen ja dins el Berguedà. En aquest darrer, mitjançant la lectura, podem retrobar perennement la imatge d'aquella jove i anònima amiga de Joan Arús, a qui va dedicar el *Record de Puigllançada*, que tanca amb el quartet: "mes, dins ma recordança, / jo et veuré sempre igual: / camí de Puigllançada, / sola amunt, fins a dalt."

Moltes són les presències que han quedat com encantades en aquests paratges. Les més conegudes deuen ser les dels pastors que hi menaven els ramats a passar-hi l'estiu. El Pla d'Anyella ha esdevingut, gràcies als folkloristes de Ripoll, un d'aquests llocs que ens és familiar sense haver-lo visitat. El juliol de 1923 una expedició formada per en Tomàs Raguier, el dibuixant Josep Ribot i en Salvador Vilarrasa van venir a compartir dues jornades amb els pastors Pere Casals, de Molinou de Campdevàdol, Lluís Camprubí, de les Planes de Matamala, Jaume Fornell, de les Planes de Sant Jaume de Frontanyà, Joan Puig, de Merlès, i en Joan Canal, del Coll de Sant Esteve de Vallespirans. La relació que en va fer Salvador Vilarrasa per a la revista *Scriptòrium* ha quedat com un punt de referència que ens torna la frescor d'aquelles diades. I les plaques fotogràfiques i els dibuixos d'en Josep Ribot en van capturar unes imatges que, amb l'ajuda de l'escenògraf Salvador Alarma, van guanyar relleu en un dels diorames més famosos que es van muntar en el Museu de Ripoll.

▲ Vella filadora de la Vall de Ribes [de Santiago Rusiñol]

◀ La vall de Toses

▼ Dòrria

Les vies subterrànies

Unes altres presències han quedat associades per sempre en aquest territori. Ens referim a les víctimes de l'empresa titànica de fer passar el ferrocarril per aquestes contrades, en la construcció de la línia transfronterera Ripoll-Aix. Les accions humanes més erosives havien estat fins a la data les exploracions mineres que havien foradat la vall en cerca de minerals; especialment el ferro de Ventolà, en els meners de prop de Can Paloca. Gay de Montellà allarga les expectatives d'aquesta producció fins al segle XX, en la irònica història de l'italià Gilardi que s'esforçava inútilment per aconseguir un tracte amb en Tremolet de Ribes (*Un "reveillon" a muntanya en temps de guerra*, dins *Els Pirineus màgics*).

A diferència d'aquests antics jaciments, els túnels de les companyies de ferrocarril eren autèntiques obres d'enginyeria.

El poble de Toses va quedar enclavat just entre les dues manifestacions majors del gènere: el túnel que porta

el seu nom, amb una entrada monumental, situat amunt, en direcció a Puigcerdà; i el túnel del cargol, via avall, en direcció a Barcelona. La complexitat de les dues obres, juntament amb l'accidentalitat de la seva construcció van estimular fecundament la imaginació popular. El primer, amb uns quatre quilòmetres de llargada, va ser especialment complicat pel material a travessar i per l'aigua que s'hi filtrava; el segon, amb un traçat en espiral de 360° que permet salvar el fort desnivell entre Fornells i Toses, pren el nom d'aquesta peculiar característica geomètrica.

Gay de Montellà va literaturitzar en *La clotada de Sant Cristòfol i Foradant el Pirineu: uns francesos a la Vall de Toses* l'establiment de la companyia i el procés de construcció, que van canviar la fesomia d'aquests racons pirinencs. Arribaren treballadors forans, nous costums, noves instal·lacions i un munt d'incidents de tota mena que s'hi van esdevenir. Encara avui es recorda com el més destacable el suïcidi de l'enginyer Hilario Jesús Retuerta Toledano, que hi morí electrocutat "por corriente de alto voltaje" junt amb el jove metge de la companyia, Miquel

► Carenes
des de Dòrria

Castells i Ferrer. La veu popular no ha deixat de fabular sobre les causes d'aquest accident, que apuntarien a la desesperació pel fet que en algun dels dos túnels (no hi ha acord unànime en quin) les foradades, que s'havien començat per sengles extrems, no arribaven a trobar-se.

Al costat d'aquests, però, només en el registre de Toses, en els papers consta una vintena de morts de treballadors per causa directa de la construcció, entre 1913 i 1921. Als quals caldria sumar els morts per ferida de bala o ganivetada i les baixes per causa contagiosa i epidèmica (la famosa grip de 1918, per exemple). Un cost humà que caldria tenir present quan parlem d'aquesta línia. Gay de Montellà en el conte *Un esfondrament a la foradada* crea un episodi fictici.* Però els referents van ser molt reals, com el que va tenir lloc el 17 d'abril de 1914, dins d'aquella muntanya que es resistia ferotgement a deixar-se travessar i que demostrava així amb les vides dels homes també la seva duresa interior. 🐾

- ▶ Entrada monumental del túnel de Toses
- ▼ Túnels del ferrocarril en la línia Ripoll-Ribes

Accident en la foradada del túnel de Toses

Va costar hores l'escombrament per arribar al lloc de l'esfondrada. Després foren cercades les víctimes que havien caigut colgades sota el fustam estenallat, cobert de pedres i de fangs on es trobà el cos d'en Creus amb el crani fracturat i sangonós. Al seu costat, el del Pilatus, amb una pedra pesant damunt de la post del pit, i cinc altres obrers ofegats per l'allau de fangs despresos de la volta. Era la venjança del cor de la muntanya.

La mare de l'enginyer mort arribà al xalet deshumanitzada. Amb Madame Rouvier i en Rubirosa vetllaren el cadàver del fill. L'endemà, la mare —repenjada del braç de Madame Rouvier—, el marit d'aquesta, en Rubirosa i les esquadres de treballadors, pujaren pel corriol costerut de Sant Cristòfol darrera dels sis taüts, que foren deixats a la porta de la parròquia mentre els rectors de Sant Cristòfol, de Nevà i de Fornells cantaven l'ofici de difunts. A l'hora de l'oferta del pa i de les candeles, desfilaven pel costat del túmul els camperols de Sant Cristòfol vestits de dol, amb gec de vellut, i les dones amb caputxa, tots assecallats i esquelètics. Darrera seguïen els treballadors de les obres, gent de terres baixes, d'Almeria i d'Andalusia, exemplars ressuscitats dels temps prehistòrics. Uns i altres fets de fang i de pols, destinats a podrir-se per a ésser llavor de nova vida.

La comitiva sortí de la petita esglesieta, i per l'esbaldrec del fossar entraren els sis taüts. Es resà el darrer respons, i els fossers afetgegaren la terra humida encara de neu damunt dels baguls, i plantaren damunt de la terra remoguda sis creus de fusta blanca.

RAFAEL GAY DE MONTELLÀ
Els Pirineus Màgics

L'aspra terra de la Reconquesta

CAMPelles és un terme que abasta uns contrastos notables: des dels cims de la Covil o la Verruga, a uns 2000 i 1780 metres d'altitud fins a besar el Freser, uns mil metres més avall. Tot i amb això, un vers d'Alfred Badia sembla haver trobat la fórmula ideal per referir-s'hi amb el sonet que culmina amb el vers "oh poble d'horitzons esbatanats!"* estampat en unes rajoles ceràmiques a la font, i del qual han sortit aproximacions, traduccions i reflexos, com el de Mario Angel Marrodán.* El caràcter muntanyenc de la zona queda gairebé eclipsat per la calmant percepció del poblet. Joan Basté hi veia, de lluny, "un estol de cases que s'han ajegut en un suau declivi per prendre el sol tardoral." I vist de prop, com el coneix David Jou, la tranquil·litat cospada a la plaça de l'església es torna gaudi intemporal.*

Aquestes quietud i placidesa gairebé aconseguïen fer-nos oblidar que la planícia on s'estén el poble es precipita en ràpids vessants cap al Freser. O que, poc més avall del Baell, comença un territori amb potents llenques de pedra que s'encastellen en parets verticals afilerades des de la serra de Montgrony fins aconseguir el riu, i passar-lo a l'altre costat, en l'antic terme de Bruguera. És el famós estret de les Coves. Un paisatge feréstec i suggeridor, poblat per les goges o encantades que va evocar poèticament Verdaguer a frec de Freser, i per altres personatges empeltats d'història i llegenda, acinglats en passatges inaccessibles.*

L'estret de les Coves en el camí ral de Cerdanya, avui eixamplat pel pas de la carretera i del ferrocarril, era un pas realment angost. Notícies del segle XVII i XVIII ens asseguren que no hi podien passar alhora dues bèsties en sentit oposat. Durant l'epidèmia de 1651, que tant va castigar la Catalunya central, n'hi va haver prou de tancar la porta de ferro i posar-hi guardes per impedir l'entrada de la pesta a la Vall de Ribes.

Campelles

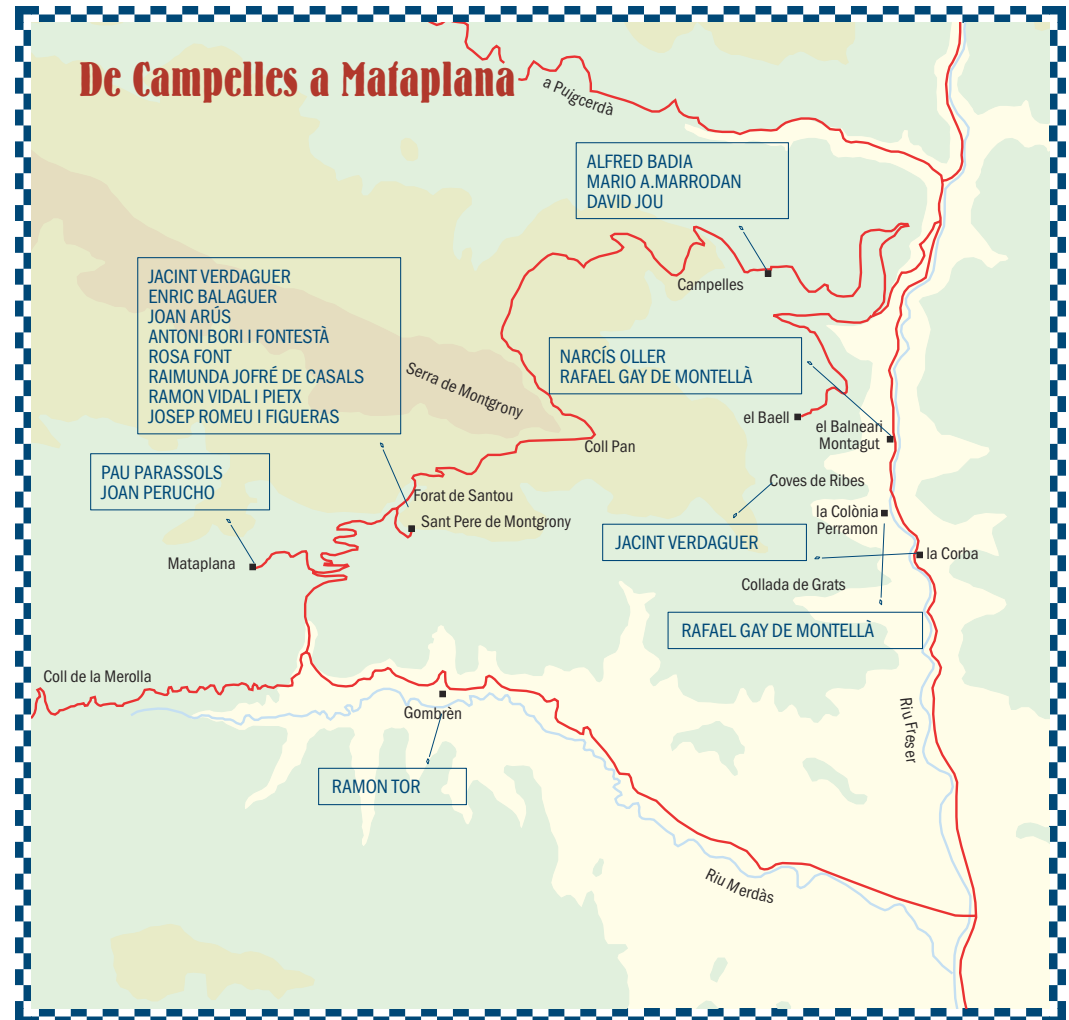
Jeroni Pujades, tot anomenant-les erradívolaent "coves de Ripoll", les considerava un baluard inexpugnable, un nucli originari de la resistència contra els àrabs. És en aquesta zona, en la serra de Montgrony que s'hi comunica per fabulosos passos subterranis, on els Nou Barons de la Fama, acabdillats per Otger Cataló, haurien iniciat la reconquesta, segons la ploma de l'historiari Pere Tomic. Més endavant, historiadors

romàntics com Pau Parassols o Josep Maria Pellicer consagraran aquestes penyes com la “Covadonga Catalana.” En una carta de Verdaguer a Jaume Collell, datable a la segona quinzena d’octubre de 1881, li anuncia que pujaria de l’hotel de la Corba a Montgrony pel dret, (és a dir, per Barricó i la collada de Grats), i li ho qualifica per animar-lo a pujar-hi: “és lo rovell de l’ou de Catalunya, i t’hi entusiasmaràs.”

A poc a poc, l’imaginari es va omplint fantasiosament amb d’altres episodis memorables: es va fer endarrerir la capacitat de resistència que transmet el lloc fins a les tribus preromanes, i es va establir un cens de pobles i cabdills d’allò més variat; s’encetava, en fi, una nova lluita per fer compatibles gots, bagaudes, romans i visigots amb les encantades de les coves. En aquesta tradició, entre d’altres, cal situar també el veí Amand, que dona nom a l’altra muntanya, més enllà del Freser, i *El reyet del Taga* de Jaume Collell, que ja hem vist en parlar de Sant Joan de les Abadesses.

El cercle mític es va tancar vinculant aquest territori amb la prehistòria del monestir de Ripoll; per-

què, segons contenen aquests mateixos escriptors, el primer abat, Daguí, amb la seva comunitat serien oriünds de Monegals. La “Covadonga” s’enllaça, doncs, amb el “Bressol” gràcies a aquest planell amb ressonàncies monacals, sobre el qual hi havia una sentència que és comuna a altres llocs arruïnats o deserts de les muntanyes: “Monegals era ciutat / quan Barcelona era un prat.”

▲ La creu de Campelles

Campelles

Si, ulls clucs, em menava cap pigall
prades amunt, pel viarany ardent,
coneixeria el bosc per l'espargall
de veus insomnes que hi modula el vent.

Si em llevava la bena, furient,
i m'abocava a frec de l'estimball,
coneixeria el riu, comes avall,
per la boira que hi dansa lentament.

Si se m'enduia cap bruixot, en vol
rabent de falciot o d'esperver
pels balços dels espais enlluernats,

també el coneixeria pel pujol
i l'argila adormida del cloquer,
oh poble d'horitzons esbatanats!

ALFRED BADIA
Adés era l'alba

Però no tot era fer reviure un passat poètic de difícil verificació. Ben al contrari, una croada recent donava ales a la continuïtat del discurs: la guerra de la Independència havia portat en aquests cims un episodi heroic digne de tota lloança. Es tracta de la victòria del coronel Manuel Llauder, que va ser creat Marquès de la Vall de Ribes en recompensa de l'acció. Era el 7 de maig de 1813, i les tropes de Marchal, uns 1500 homes, havien entrat a Ribes i s'adreçaven cap a Ripoll. Després dels primers combats

Reflejo de Campelles

En un alarde bello y atractivo
de montes que se aduermen por la altura,
Campelles aparece en la espesura
modelando su rústico motivo.

Flora y fauna a nivel contemplativo.
Tierra escarpada, impresionante y dura,
arcaica y rural, campestre y pura
al paso del viajero sensitivo.

Montaña exuberante transitada
por los amenos bosques y los prados
del Cubil, la Berruga i Coma Ermada.

Pendiente de sus cimas en recreo,
oh pueblo de horizontes derramados
del tallo secular del Pirineo.

MARIO ANGEL MARRODÁN
Ronda poética por la comarca del Ripollès

al pont de la Corba i a la collada de Grats i Coronas, els francesos han de fugir, mentre "Llauder y los suyos, atravesando el campo regado de sangre y sembrado de cadáveres enemigos, llega en su persecución hasta el pueblo de Dorria (distante unas seis horas), a la entrada del cual coje los últimos prisioneros con solo 30 hombres que, después del cansancio y las fatigas de jornada tan penosa, habían podido seguirle", segons la marcial relació que va publicar José Bellalta Collet.

La mitologia popular

En aquest paisatge tan afavorit per la Història i per les històries hi va venir a confluïr una altra riquesa, la de les narracions populars. Els escriptors romàntics també es van afanyar a recuperar aquest tresor, i a integrar-lo en les seves composicions. La serra de Montgrony, que acabem de veure pel seu vessant oriental, potser resulta encara més afavorida en la seva cara sud, sobre la qual s'obre el santuari i la vall del Merdàs.

La població disseminada que constituïa la majoria del terme de Gombren, amb cases i barris prou importants com el raval dels Cortals, les Muntades, Maians o l'antiga masia de Solallong, havia desenvolupat curioses explicacions que interpretaven i donaven sentit a un relleu accidentat, ple de balmes, penyals, surgències d'aigua capricioses i gorgs envoltats de misteri. La riquesa de la cultura tradicional era tan considerable que fins ben entrat el segle XX aquest territori ha estat objecte de treballs de camp de folkloristes i filòlegs, des de Rossend Serra i Pagès fins a Josep Romeu i Figueras —en algun moment desdoblant també de poeta, com ho fa amb *La fada del Prestill*, en què recrea en pulcres quintets la tradició de l'encantada de la font d'aquest nom.*

Com va fer notar aquest darrer estudiós en *El Mito de "El Comte Arnau"*, moltes d'aquestes explicacions es van contaminar amb el protagonista, sortit d'una cançó d'apareguts. Fins i tot alguns episodis relacionats amb l'església de Sant Pere, les escales que hi menen o la capella on es troba la Verge hi fan referència, de tal manera que alguns informants dubtaven si se'ls demanava de jutjar el personatge: havia fet malvestats, enganyifes, estupes, blasfèmies... però també algunes coses bones.

▲ Desemboscant a la riera del Garfull

Montgrony des del roc del Colom ▼

▲ Montgrony

▶ El Santuari

La goja de Ribes

Jo tinc una galeria
 que va per dintre dels monts
 des de la cova de Ribes
 fins al forat de Santou.
 Per un cap veig Coma Ermada
 i els espadats de Montgrony;
 per altre, el riu que anguleja
 des de Queralbs a Ripoll.
 Mon palau és dins un cingle
 que el Freser parteix en dos;
 a cada banda del cingle
 tinc finestres i balcons,
 amb heureres per cortina,
 lligaboscós per festó.
 De riba a riba abraçant-se
 vells roures me fan de pont.
 Los que passant-hi m'hi veuen
 mes prenen per un colom.
 Filla d'Amand, rei bagauda,
 encantada allí visc jo,
 al valent que em desencante
 promettent-li grans tresors:
 donar-li vida més dolça
 i fer-lo franc de la mort.

JACINT VERDAGUER
Canigó

El Santuari marià

La marededéu de Montgrony és l'altre gran motiu literari que concentra aquest paisatge. Comparteix amb la de Núria la circumstància de ser trobada, però sense el

rerefons històric del santuari del bisbat d'Urgell. La de Montgrony va ser trobada i no se'n coneixen els detalls anteriors. A partir d'aquí, esdevé la tradicional protectora de les mares que volen alletar els seus infants, i se li dedica una capella que “está como apegada a dichas peñas, que de la parte del Evangelio le sirven de pared, y en mucho de techo, saliendo de la parte de arriba (donde suben muchísimo) más que la otra pared exterior de ella”, segons ho pintava Narcís Camós al *Jardín de María*.

El mateix publicista marià, que hi va estar dues vegades, l'any 1650 i el 1652 “no obstante que muy raras veces mes sucedió en todo el discurso del camino pasar en dos ocasiones a una misma capilla”, ens parla de la font on van trobar la imatge i una campana, lloc que va ser arranjat el 1627 i s'hi va aplicar una escultura i una inscripció en què es narra l'esdeveniment. I afegeix un exemple que no em puc estar de transcriure: “cerca de los años de 1614, cuando un hombre llamado Planes, de la vila de Ripoll, advirtiendó que las mujeres tenían leche por medio del agua de esta fuente, se lavó con ella sus

pechos [...] Cosa rara, que en haberlo hecho se fue a Ripoll, y estando por el camino se halló los pechos llenos de leche como si fuera una mujer que cría. Arripintiose mucho, y quedó tan avergonzado de la acción hecha y del desdén cometido como se debe imaginar; por lo cual prometió alguna dádiva a la Virgen, y juntamente que la iría a visitar a pie descalzo. Y con esto se halló libre de aquello que le tenía perturbado.” El cas va merèixer una certa atenció literària, per bé que tan efimera que ja ningú no ho recorda: “Extendiose tanto dicho portento que por allí es cantado hasta de los muchachos.”

De mica en mica, per haver obrat miracles i fusio-nant-se amb la força tel·lúrica del lloc i amb el llast històric que se li suposa, s’anirà teixint al seu entorn una “corona poètica”, com la qualificava Esteve Busquets i Molas en el seu *Santuari de Nostra Senyora de Montgrony*. Per prova, els versos d’Antoni Bori i Fontestà, autor d’un interessant treball presentat als Jocs Florals de Barcelona l’any 1905: “del cim d’aquesta serra, / d’aquests turons gegants, / abriga nostra terra, / empara els catalans.”

Plaça de l’església

Dos avets i dos til·lers: recolliment de la placeta,
ombrívola i herbosa, més alta que els carrers;
com pòrtic de l’església, aquest lloc alhora és
gentada i quietud, remor i pau secreta.

Com un cor s’omple i es buida, i com un cor ens inquieta
—bategant motor de vida, i consolador recés—;
la façana de l’església sòbriament invita a accés
a paraules de sentit en el triomf i la desfeta.

Oh placeta de l’església, gairebé intemporal!
Mil set-cents noranta-nou: sols en la data del portal
i en el toc de les campanes, esquerdat i puntual,
irromp el temps en aquest lloc sense neguits ni meravelles.

A dalt de l’ampla escala i de la rampa del casal,
sota els avets, sota els til·lers, placeta exigua i vegetal,
amb tants records de tanta gent, des del bateig al funeral,
en tu hi ha l’ànima i l’arrel de la memòria de Campelles.

DAVID JOU

La Plaça de l’església de Campelles

Aquesta simbiosi religiosa i patriòtica és també fàcilment detectable en els *goigs* de la Verge, estampats a la impremta Anglada de Vic el 1884, i que fàcilment podrien posar-se en relació amb l’ideari de restauració de l’església i de Catalunya que es proposava la mitra osonenca de l’època. La semblança amb els *goigs* verdaguerians de Santa Maria de Ripoll és notable.

◀ L’absis
de Sant Pere
de Montgrony

▲ Des de
Sant Pere
de Montgrony

El castell de Mataplana i altres escenes corçeses

A l'imposant paisatge natural i a les curioses edificacions del santuari, cal afegir-hi els castells, ingredients essencials en les fabulacions romàntiques. Els que poblen aquest verals no són pas grans fortaleses o construccions aptes per a la guerra, sinó casals fortificats que permetien, entre d'altres coses, el conreu de la literatura.

El de Mataplana té una història singular. Desaparegut ja al segle XVII, ha "ressorgit" a finals del XX per

La fada del Presfill

Esperava els estels cada nit
com l'amada l'amat cada aurora.
Els cercava amb l'esguard i amb delit,
sense veu, com aquell qui s'arbora
i no gosa i l'espanta el seu crit.

Fou un vespre la fosca tan blava,
tan llunyans i tan alts els estels
i, quieta, la nit li portava
tant perfum de lilà i xuclamels,
que llanguí, amorosa i esclava.

Vessa un plor tot secret a l'estiu
i transita a flor d'aigua, cansada.
A l'hivern vetlla a voltes i diu
en les ombres nocturnes: «—Gelada
l'aigua, bruixes, heu fet del meu niu.»

JOSEP ROMEU
Elegia del Mite

obra i gràcia del seu propietari, enderiat a recuperar-lo i a fer-lo accessible a visites no tan esotèriques com la que ens fabula Joan Perucho en *Les històries naturals*.*

Les primeres notícies literàries són de Ramon Vidal de Besalú, al segle XIII. En *Abrils issia* ens parla de com hi arriba i la recepció que li dediquen Hug de Mataplana i les dames que l'acompanyen, cosa que desencadena el record i una *laudatio temporis acti*: "aquells bons temps que ara són dolents, perquè són vils i de poca cortesia." En *So fo e'l temps c'om era gais*

ens en fa una descripció més detallada, en el marc d'un judici d'amor: "I el senyor n'Hug de Mataplana s'estava plàcidament a casa seva. Molts rics barons hi trobaríeu, que estaven menjant alegrement, entre jocs i rialles. Per la sala, ça i lla, perquè fos més elegant, hi havia jocs de taula i escacs en catifes o matalassos, verds i vermells, blaus i morats, i el solaç molt cortès i plaent."

Amb aquests mots és gairebé obligat fer volar la imaginació. Daniel Palomeras hi ha reconstruït *El temps feliç*, una novel·la que ha merescut el premi Gran

De visita al castell de Mataplana

A Migdia sortiren de Castellar de N'Hug, en petita caravana, Cabrera, el canonge Matons, Montpalau, Novau i Amadeu. Es dirigien al castell de Mataplana per uns agrestos camins de cabres. El paisatge era imponent, d'una desolada salvatgeria, amb la flora pròpia de l'alta muntanya. Montpalau herboritzà discretament i collí un exemplar raríssim, a penes conegut, de la *Matricaria Chamomilla*.

El camí s'enfilava a altituds considerables per a davallar, més tard, a obagues valls d'avets. Trobaren petites cascades d'aigua gelada i gorgs pregonament misteriosos. Malgrat ésser a l'estiu, feia bastant de fred i se'ls posaren vermelles les puntes de les orelles. Caminaven seguint el corriol, i algunes vegades veien ramats d'ovelles que pasturaven aquella herba pobra i grisa. Damunt de llurs caps, volaven lentament sis o set corbs sinistres.

Arribaren a Maians, masia isolada en el pla anomenat de la Pera o de l'Espluga, car amb tots dos noms és conegut. A partir d'aquest pla encimbellat començava una impressionant davallada, a través de l'ombrívola Baga Llisa, enorme i atapeït bosc d'avets que desembocava en una majestuosa fondalada, al final de la qual, dalt d'una coma esquerpa, hi havia el cèlebre castell de Mataplana, a poca distància del tenebrós gorg dels Banyuts.[...]

A llur davant aparegué, sinistre, el bastiment enrunat del castell de Mataplana i la silueta de la capella de Sant Joan de Mata. Caigué un llampec seguit d'un tro.

JOAN PERUCHO

Les històries naturals

Angular 1996. Per mostra, el començament del capítol setè: "Més amunt dels gorgs, enfront de cingles, envoltat d'una boscúria fosca, el castell de Mataplana s'alçava com un cos femení noble i nu, només defensat per l'alçària i el laberint de valls que hi accedien."

Aquest espectacle ubèrrim contrasta amb testimonis dels volts de Gombren més recents. Al segle XVIII, l'intendent de marina no hi va trobar ni un sol arbre "útil para el real servicio". I el següent, el príncep Fèlix Lichnowsky, combatent voluntari en les files carlistes, descri-

► El porxo
d'entrada
a Sant Pere

▼ Ramon Tor

El Séc

Gombrèn, avui no sembles tu. El goig
t'amoroseix el rostre i la paraula.
Ets com l'hereu eixut, lluent i roig,
que s'hagués abaltit al sobretaula.

Avui no fas aquell posat esquiú.
Tens un somris de mel a flor de llavi,
que cap mala intenció no contradiu.
La mirada innocent, sense l'agravi

de la gasiveria sorneguera
que va arrugar-te el cor en un instant:
aquella paraulada, la fal·lera
d'enriquir-te de pressa, traficant.

Avui s'ho val! Però l'or de la Gala
serà més ric que el cant d'una cigala.

RAMON TOR
Pastoral

via els voltants amb no gaires falagueries, recordant la desfeta de Maroto de l'any 1836: “el miserable aspecte [de Gombrèn] harmonitza bé amb els tristos i àrids voltants. Aquest lloc em recorda els Pinars de Castella la Vella, però allà encara es pot veure alguns arbres esquistats, mentre que aquí l'ull no troba res més que sorra i pedres.”

Entre tanta aridesa, però, no es priva de fer coneixença amb tres dones, les úniques habitants de la masia de Puigbò, per causa de la guerra. Especialment de la més jove, que “va tenir la bondat de conduir-me a les runes d'un castell moresc, i d'explicar-me la llegenda que s'hi relaciona; malauradament ja no me'n recordo.” El cas és especialment malaurat per a nosaltres que, com a lectors, hi hem perdut una llegenda i no ens queda sinó un pàl·lid consol de la causa que va produir tal distracció al noble polonès: “si les comparacions mitològiques estiguessin encara permeses en els nostres dies, amb molt de gust compararia la gran amb una de les tres Parques, i la jove (la meva encantadora guia de les runes moresques), amb una de les tres Gràcies.”

Posats a fer volar la imaginació, podem afegir que d'altres viatgers erudits també semblen haver sucumbit, molts anys després de la ruïna del castell de Mataplana, als encisos de les dones d'aquestes terres (posem el cas, misteriós, de Joan Coromines, en l'article “Mataplana”)... i és que el poder femení, en aquestes muntanyes, és grandios.

Gombrèn: poble d'aspecte medieval...

La descripció que el príncep Lichnowski, suara esmentat, fa del nucli de Gombrèn és d'una eixutesa extrema: “Aquest poble, bastit sobre un terreny arenós de color vermell-coure està envoltat de penyes nues. No hi ha un sol camp cultivat, ni un sol arbre prop d'aquelles miserables

cabanes construïdes amb pedra i terra argilosa, i cobertes per pissarres.” Cinquanta anys més tard, els expedicionaris de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques Cèsar August Torras, Carles Garcia Vilamala i Artur Osona, l'abril de 1882 en van tenir una altra percepció: “passaren a visitar lo senyor rector D. Joan Ricart, digne delegat de nostra associació; recorregueren lo poble fent-se la il·lusió que es trobaven en plena edat mitjana, puix totes les cases són molt antigues, altes, amb grans barbacanes, porxadades i balconcs amb baranes de fusta amples de cap a cap de frontis; los carrers, estrets i empedrats amb palets” i varen trobar el poble envoltat de verdor per les feixes abundantament plantades de... tabac!.

En aquest poble, migpartit per la carretera que porta al coll de Merolla, hi han dedicat versos Joaquim Boixés, que havia treballat en la fàbrica tèxtil, el fotògraf campdevanolenc Miquel Tubau i també Ramon Tor, com ens recorda la *Notícia de Gombren* publicada per l'Ajuntament el 1992, en commemorar la carta de franquesa de la població.

Ramon Tor va prendre'l per motiu de les seves obres darreres. Amb peu d'impremta de 1939 va publicar *Pastoral*, un compendi que li és dedicat, en el qual ressegueix finament el paisatge gombrenès de la mà de la dansa, amb un interessant pròleg d'Aureli Capmany sobre les Gales (del Roser de Gombren i Campdevànol). Pel maig de 1949 encara va estar-se a cal Sidro, i el producte darrer va ser *Cant a Gombren*, d'aquell mateix any. Va morir l'any següent. Agustí Escasans en va dir: “Després de llegir la *Pastoral* de Ramon Tor, ens sembla haver contemplat un ample paisatge pirinenc, el de Gombren, daurat i esbatanat, des del cim d'una muntanya, paisatge que ens encomana la plenitud de les grans escenes a l'aire lliure i la clàssica gravetat de les nostres figures pageses.” 🐾

Els fexíos de la dansa

Molts estudiosos han insistit en la semblança de l'origen i d'algunes figures de les danses de Campdevànol i Gombren. El que resulta curiós, però, és que a la melodia s'han sobreposat lletres diferents. Vegem tres versions recollides a començament del segle XX, que coincideixen a situar el tema des de l'enamorament a les amonestacions:

A Palmerola
n'han tret una moda,
els de Sant Jaume
la volen seguir:
quan el rector
ja les ha publicades,
trenquen el tracte
i se'n volen desdir.

A Gironella,
una vila tan bella,
n'hi ha una donzella
que a mi em fa penar;
si els seus ho volen
i se n'aconsolen,
desitjaria
poguer-m'hi casar.

A casa en Quintana
sovint jo hi anava
sols per a veure
aquell ric mirall.
Ai!, preg a Déu
jo mai l'hagués vista!
No em daria pena
ni tant de treball!

La dansa
de Gombren,
l'any 1935

Altra vegada els rius

PARLAR D'UNA BONICA POBLACIÓ estratègicament situada sobre la confluència de dos rius no suposarà cap novetat per al lector que hagi seguit el present itinerari pel Ripollès. Campdevàrol, a pesar de la suggerència terral del nom, comparteix obertament aquesta característica que hem trobat en d'altres viles.

El Merdàs hi flueix per ponent, un xic allunyat del centre, proper al barri que rep la denominació d'una antiga creu de terme, protagonista d'una paradoxa: la creu s'ha traslladat i el riu hi roman, en un aparent capgirament de la naturalesa de les coses. Aquest riu procedeix de Gombrèn, i sembla articular el sentit de la corranda popular “A la Pobla fan bugada, / a Gombrèn la van rentant, / a Campdevàrol l'estenen / i a Ripoll la van plegant.”

Però sens dubte el corrent que dona caràcter a la vila és el Freser. Una sardana que du per títol *Camp-*

devàrol insisteix en la vinculació entre el poble i el riu fins a extrems que no serien compartits pels veïns: “La verda vall del Freser / té la porta a Campdevàrol”. Certament, la presència del riu ha estat vital, com escrivia Àngel Font i Dagas l'any 1928: “amb son impuls, arrenca crits d'angoixa / la màquina que rutlla, que fresseja. / Brunz el teler i el martinet repica... / Tu, Freser, del treball fas la musica”.

Malgrat la diferència d'atributs, és el mateix que Josep Serrador i Boixader, en *El riu Freser*, seguint les traces de mossèn Cinto, descrivia: “Mes el destí d'un riu és fer sa via... / Ell prou de bona gana es quedaria / a dir-li son voler / a tota la verdor que l'embolcalla; / però, implacable, el destí li diu: —Davalla, / que allà t'espera el Ter.” Altres detalls verdaguerians podeu copsar també en la poesia del mateix autor dedicada al *Pont de la Cabreta*,* cone-

El raval
de la carretera
de Barcelona

gut altrament per *Pont de la Corba*, riu amunt i límit septentrional de Campdevànol amb la Vall de Ribes. En aquest precís lloc, tan a la vora de l'aigua, s'atribueix la composició de la *Segona part dels lloables costums de las majordones dels Capellans*, obra d'un apòcrif Rector Aragonès, impresa l'any 1641 en l'estampa de Sebastià de Cormellas, en què no destaquen les majordones precisament per aiguaderes.

En resum, el riu, juganer i refrescant, feia les delícies dels viatgers quan pujaven de Ripoll pel camí

carreter, però alhora donava vida i força a les indústries que havien nascut al seu redós. Com sintetitza Narcís Oller en el primer capítol de *Pilar Prim*: “Ara el brogidós corrent del Freser semblava revifar més i més encara l'aire. [...] El riu fressejava al costat, encabritant-se pels còdols de son llit, remorejaven amb soroll pregon els argentats salts de Campdevànol i de les fàbriques superiors i frisejaven, al buf del vent, el blat de moro de les feixes i l'ufanós boscatge dels vesants encinglats.”

El pont
de la Corba

La bellesa del pont de la Corba

Arc triomfal del riu Freser
que quan passa l'acaronà,
li ha fet l'heura una corona
llevant-li l'aire sever.
Aquell saltant cridaner,
formosíssima cascada
de randes d'argent i plata
que no es compren amb diner;

aquella roca minada
que avui traspassa el carril,
i que fou un temps l'asil
d'alguna bonica fada...
quan ho copsa la mirada
el cor exclama, feliç:
"Bellesa del Paradís
que Déu ens ha regalada!"

JOSEP SERRADOR BOIXADER
El pont de la Cabreta

Un poble industrial

Les primeres fàbriques, les més tradicionals, varen ser les fargues, sobre les quals va informar un anònim viatger a Rowland Thirlmere el març de 1902, mentre intentaven avançar per "una carretera horriblement fangosa": "D'aquestes fargues [de Campdevàrol], al principi, en van sortir barres de ferro tou, picades a cop de mall. El treball d'aquest ferro és una indústria local, i els catalans la varen introduir a França, juntament amb el carbó vegetal." Víctor Sunyol, passant-hi també per anar al Puigmal el 1880, ens en fa una pinzellada similar: "Adéu, Campdevàrol, poble de ferrers! Quant sento no atravessar-te en dia de feina, corrent i tot lo risc de que cuidessis eixordar-me amb lo soroll de tos malls i tes encluses! Veure los pobles en son treball és com m'agrada, no pas endiumenjats i vagadívols, puix llavors sols puc deduir que són catalans per l'encesa barretina que corona l'honorat front de sos habitants."

Les indústries derivades van arribar a ser també famoses i objecte de la literatura. Els clavetaires, amb un sistema antic que havia admirat un altre viatger anglès, Richard Ford, es retroben a Campdevàrol d'una manera molt significativa: el darrer taller de Miquel Graugés, àlies Quel Roig, és el que s'exhibia fins fa poc al museu de Ripoll. La crisi d'aquest ofici a final del segle XIX va ser molt ben copsada per Martí Genís i Aguilar en la figura del curandero de Campdevàrol.*

Però deixem de moment el riu i els antics oficis siderúrgics, els ressons dels quals podríem retrobar corrent avall fins a la farga de Babié, i endinsem-nos més en el poble. "Joliu. Confiat. Solell i treballador és Campdevàrol", el definia Joan Carreras i Sala, poeta i narrador, tot just començar el seu *Xafarderies de l'Ajuntament*. I tot seguit ens enumera el gènere: filats,

teixits, forges, papers, ciments, guixos i carburs, que han permès als seus habitants de viure independents de la indústria turística que s'ha intentat en d'altres llocs de la comarca.

Malgrat tot, alguns dels rams que veia Carreras han hagut de plegar, i la crisi s'ha fet sentir. Però no s'han arribat a complir les prediccions d'un gènere que no hem pogut abordar en cap altre lloc: la ciència ficció. En efecte, Ramon Casanova i Danés (1892-1968) —nét d'un altre Ramon Casanova i Danés, que havia estat alcalde de Campdevànol al darrer quart del segle XIX— era, com el qualificava Octavi Saltor, un “home avançat.” A diferència de la seva germana Concepció, llicenciada en Lletres, professora i autora d'un aplec de poemes publicat pels Amics del Llibre el 1928, va arribar a la literatura endut pel seu caràcter obert i programàtic. Va ser alhora director de la fàbrica de la Hispano-Suiza, inventor de motors de reacció, impulsor dels nous esports de tennis, boxa i esquí, i seguidor del catalanisme noucentista; va aplegar amics com Ventura Gassol, Marià Manent, Tomàs Garcés o John Langdon-Davies... tant a Barcelona com a Campdevànol i Ripoll.

Un exemple curiós és l'article o conte breu *Un document molt estrany*, que va publicar-se en un extraordinari de *El Martinet* dedicat a les festes del Roser de 1930 i que va resultar l'últim de la revista. Valent-se d'una carta datada en el llavors futur, setembre de 1995, feia saber com s'hauria transformat Campdevànol i el món en aquesta data: hi hauria un aeròdrom “de cara al vell Puigmal”; una “Central de Presència i Paraula radiades” semblant a les nostres videoconferències; un aparell anomenat “Psicògraf” que permetria de transcriure el pensament; una jornada laboral de sis hores; una reforma agrària aconseguida; la possibilitat d'escapar-se amb avió al Nepal un cap de set-

La dansa

El contrallum rabiós ombrreja
el racó guarnit del cadafal.
Màgica fulgència reverdeja
la llunyana senyoria del feudal.
Bonica la plaça. Aures fresques
amb garlandes de verd i de paper;
ambient festiu i bullit de gresques
en la tarda joiosa del Roser.
L'encís esclatant de flor poncella
encerca calmes al desig novell.
L'aire gronxadís de la donzella
desperta el cor dormit d'aquell més vell.
El so encantat de la tenora,
florit devessall de melodies,
és com gemec gojós que implora

tendreses d'amor i d'alegries. [...] Desfent amb harmonia la filera
en remolí final del contrapàs,
t'enfila amunt, riallera,
l'empenta viril de fornit braç.
Veient-te així enlairada,
sens tremolor de veu que plora,
com brunzit de vents ets llibertada
d'un mal passat que no s'enyora.
I amb musica de tenora i flabiol
el perfum del nard i de la rosa,
ja sempre, com sospir, sota del sol,
en serà pureza amorosa.

MIQUEL TUBAU
Camins

◀ Final
de la dansa de
Campdevànol
[d'Opisso]

De clavetaire a curandero

L'Àngel *negre*, el curandero de Campdevàrol, que sabia de curar males volences i era tan entès en les malures de les bèsties, encara tenia la seva antiga botiga de clavetaire en el barri de baix, arran del Freser. Encara hi havia senyals de recs que per temps hi portaven l'aigua del riu quan feia de l'ofici i la gent no el treia tant de tino per demanar-li els serveis del do que Déu li havia donat d'endevinar totes les coses, senyar tota mena de mals, treure les males mirades i curar un poder de malalties amb les oracions de sant Pau i sant Antoni.

Amb això, la pols s'havia ensenyorit de les velles ferramentes; l'apedaçada manxa havia perdut el vent; la fornals anys ha que no espeternegava, i l'enclusa amagava a un racó el seu bec lluent, enyorada del seu amic el martell que per allà terra anava, ple de rovell i desmanegat. I l'antic ferrer, l'Àngel *negre*, se solia estar al darrere d'aqueixa botiga, en una sala empostissada, de parets fumades i el sostre negre, amb una taula i un banc de fusta tan o més vells que el seu amo. Pel banc i per la taula i per les mans del seu amo rodava un llibre, de fulls espessos, tots untats i cargolats, il·lustrat de figures estrambòtiques que, segons deien la gent, d'allà en treia els meravellosos secrets.

L'Àngel *negre* —que, si de *negre* ho era bona cosa, quant a d'àngel no es podia pas maliciar que en tingués cap llepada—, ja és saber que no duia mai el davantal de couro; anava amb el gec posat i duia al cap un bolet negre que qui sap els anys que li feia la vida, i que no li amagava pas la forra de cabells blancs i negres, esbullat adorn del gran caparràs que tenia. A sota d'unes muntanyoses celles s'hi abrigaven, com dues puntes de ganivet, dos ulls vius com la tinya, que potser perquè no se li enlloessin, quan escoltava a la gent els aclucava, donant vida llavors a la seva estrafalària fesomia, fent moure totes les peces de la cara, amb visatges i ganyotes i eixamplaments de la boca que cuidava semblar ell l'esperitat. [...]

MARTÍ GENÍS I AGUILAR
L'Espalmada

▼ El darrer taller de clavetaire de Campdevàrol

► Diorama dels clavetaires al Museu Folkloric de Ripoll

mana; o la hipòtesi de viatjar en el temps o almenys visualitzar-lo, a partir de la superació de la teoria d'Einstein, que li permet el contrast entre els dos Campdevànols: el 1995 només cinc-cents habitants i cinquanta criatures escolaritzades, “si bé amb una dotzena de professors i amb un edifici que val més que una fàbrica d'aleshores [els anys 30]”. En fi, una llista de prediccions i d'utopies dignes d'un gènere visionari però no pas escapista.

La vida rural

La industrialització podria fer-nos oblidar el caràcter agrari primordial que havia ocupat els voltants. El conte anterior criticava el fenomen: “sembla que en aquella època n'hi havia moltes, de fàbriques, a Campdevàrol. Era un poble generós que es carregava els mals del temps.” Les antigues cases pairals varen perdre pes definitivament, es van debilitar i, moltes, abandonar. Un testimoni d'excep-

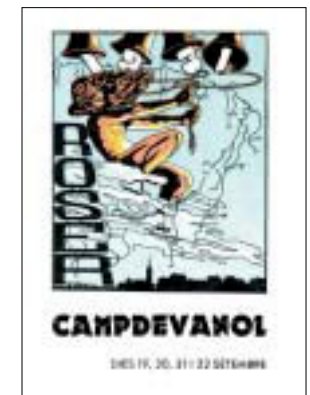

ció i alhora una anàlisi carregada de lucidesa és l'obra de Josep Pernau *De Campdevànol a Laos*. En la seva primera part l'autor ens fa veure els claroscurs de les masies, les famílies i els individus que les constituïen a cavall del segle XX: la davallada imparable d'un sistema de vida que desapareixia amb la seva visió del món, els seus valors i la seva literatura, del cançoner a la rondallística.

Avui dia el topònim o antropònim Pernau (lloc i cognom s'havien fos en la casa) designa més aviat una

colònia industrial al peu de la carretera de Ribes. A principis de segle encara conservava vigència la pertinença a un estat de coses pristi: "És més vell que els prats de Pernau", feia la dita popular.

El mateix esllanguiment podríem trobar en d'altres racons d'aquesta muntanya, on les incomoditats i l'aïllament han provocat l'abandonament progressiu de masies i fins de barris sencers. Els encontorns de Campdevànol es poblen només dels colors que capta delicadament

Combat al cementiri de Campdevàno

En aquestes operacions estàvem a Campdevàno, quan en Martínez Campos, que havia arribat a Ripoll traient foc pels queixals, se'ns tirà a sobre, si bé no amb tanta promptitud que no hi hagués temps de prendre posicions i organitzar alguna resistència. La companyia en què vaig quedar provisionalment agregat fou situada en el cementiri del poble, que domina el pont del Ter [*sic!*, per Freser]. Era una bona posició. Una muralla d'uns quatre pams d'alt ens permetia de fer foc arrecerats.

Ignoro si tots els que per primera volta es troben en consemblant cas experimenten iguals sensacions, però m'afiguro que aquestes poden variar en la forma segons els distints temperaments; però en el fons conceptuo que tothom deu anar a parar a igual ordre de reflexions. [...] Per què —semblava preguntar-me a mi mateix— si a mi el cap em bull, si el cor se'm desboca com un cavall sense brida, si ja sofreixo totes les angoixes de l'agonia i pressento totes les amargures del trànsit mortal i tot el trastorn de la naturalesa quan passa del ser al no ser (i aquí confonia la naturalesa universal amb la individual), per què aquesta naturalesa no s'associa amb mi en aquesta crisi que es prepara? [...]

Així entre ànsies, suors i esgarrifances, mirava acostar-se l'enemic en direcció al pont que estàvem encarregats de defensar. Com les municions no abundaven gaire, se'ns donà ordre d'estalviar-les, prohibint-nos rompre el foc fins a senyal. L'enemic, que anava més ratxós, no gastava tants compliments i ens foguejava de valent, essent sols contestat per altres guerrilles, a dreta i esquerra nostra.

Rompérem per fi, atraient sobre nosaltres el principal foc de l'enemic. Les bales rebotien per les parets del cementiri, esquitxant-nos de calçobres, i, dels xiprers i desmais, se'n despenia, caient-nos per damunt, una pluja desfeta de fullam i branquillons. [...]

En aquells moments recorria la fila el nostre capità, dient:

—Apa, minyons, que ara els emprendrem a la baioneta!

—Vós anireu al davant —digueren alguns, familiarment.

—Ja sabeu que allà a on va la companyia jo vaig sempre al davant —contestà ell amb el mateix to.

I, en efecte, sortírem en mitja formació per la porta del cementiri i arrencàrem rostos avall a la desfílada, sense ordre ni concert, cridant com esperitats, mentre que les cometes eixordaven amb el toc de *paso ataque* i un escamot de cavalleria donava una falconada per la carretera, rodant alguns cavalls per la pols. [...]

Un detall: les eugues de què he fet menció abans, a desgrat d'ocupar el centre del camp de batalla, ni es mogueren ni pararen un moment de pasturar. Únicament se'n fugiren quan un cavall, que havia caigut travessat de part a part, s'alçà de nou i, com si res tingués, anà galopant a buscar-los les pessigolles.

MARIAN VAYREDA

Records de la darrera carlinada

La Farga de Bebié

Dolors Fàbregas en algun full del seu dietari: “Finalment s’han pintat els roures amb tonalitats groguenques. Són els més tardans; alguns no s’acaben de despullar mai, canviant la muda per primavera. [...] Ara ja només queden els verds opacs dels pins, els verds torrats dels boixos i els verds madurs d’alguna heura embolcallant algun tronc.”

La gala

Tant si parlem de la indústria o del món agrari, la festa ocupa un lloc central en la vida campdevanolenca. Oblidat l’origen social i simbòlic de la dansa, han abundat les interpretacions i la varietat de textos que se li han atribuït. En les originals pabordesses del Roser s’hi han arribat a veure víctimes dels mals usos feudals! Però el sentit de la festa és viu i compartit. I ha estat objecte de quantiosa producció literària. L’escriptor i fotògraf Miquel Tubau és un dels que no ha pogut evitar la temptació de traduir-la a versos*; Joaquim Boixés, en la guia *El petit país del Ripollès*, destaca la importància que músics com Millet o folkloristes com Serra i Pagès havien dedicat a la dansa de

Carretera de les Llosses

Campdevàdol; aquest darrer n'havia escrit: “Campdevàdol volia seguir a Ripoll, que ha deixat estar per pagesos el ballet, el contrapàs i els demés balls típics de l'encontrada... Per sort els campdevanolins ja comencen a adonar-se que la Dansa és el principal atractiu [de la Gala], tan justament celebrada per propis i estranys.”

Una darrera vall: les Llosses

Tanquem el periple literari pel Ripollès per unes altres valls que complementen les de l'inici, Vidrà i Vallfogona, ara a ponent de l'eix que marca el riu Ter. Es tracta de la vall de les Llosses, recuperada gràcies a una carretera que es va obrir amb un cert retard però que va arribar a salvar la despoblació de la zona.

Si seguim la riera de les Llosses, trobem a poca distància la Franquesa, escenari d'una novel·la per entregues —amb pinzellades de “culebrón”— que ha aparegut a la revista local *Suca-Mulla*: les peripècies familiars d'uns masovers procedents de Llaés que es traslladen en aquesta casa, escrita per Laura Sala i Camprubí.

Retrat naturalista prop de Vallespirans

Part damunt de la serralada, que vestia amb ses ombres aquella petita vall, s'hi veia una casa tota sola, d'un sol cos, sense lliça, sense cabanya, sense hort, sense bassa i sense terra de sembradura que semblés poder-li fer la vida. La casa devia ser molt vella, perquè les inclemències del temps la tenien esdernegada; mes ningú hi feia mai un adob per medicina, i l'aigua i la neu del cel queia per les seves cambres, com si teulades no hi hagués. Les parets guardaven, amb prou feines, unes quantes llepades vermelles de la pintura que per temps les devia adornar, acabant així de donar-li un aspecte tan estrany que la gent d'aquella terra, si hi havien de passar a prop, feien lo senyal de la creu, i procuraven que no se'ls fes vespre en aquell indret. Pròpiament jo no sé pas que ningú hi hagués vist cap cosa de l'altre món; mes la dita de totes les padrines, i d'altres que no ho eren, en feia una espècie de castell encantat, d'on n'eixien tots els follets i tots els mals esperits de la comarca. Ja és saber que dins de tan miserable palau no hi podia viure sinó algun rei molt pobre. A l'hora que ens té d'ocupar a nosaltres, pot dir-se que el que l'habita és una reina tota sola: ço és, una dona viuda que té un noi, qual noi no hi és mai, puix tot l'estiu l'empleien a Ribes, en una casa d'aigües, per fer feines grosses, com li cau en el seu ingeni una mica rom i a la seva persona dues miques grandassassa. La seva mare guarda el castell, o no el guarda, que per un seguit se la campa pels veïns pobles i masies, llogant-se a jornals i no deixant la filosa i la cistella, que són les eines d'anar a cercar almoïna. [...]

Doncs en Jep, o sia el Pallart, havia passat els seus primers anys seguint a la seva mare per aquells racons de muntanya, passant periòdicament a totes les pagesies, mig demanant caritat, mig venent quatre camàndules de roba que li fiaven els botiguers de Ripoll, el rebuig dels prestatges: quatre mocadors de mocar, quatre escrupolons d'indiana, trossos de bri, algun peüc i alguna troca d'estam. La gent la coneixien, els feia llàstima, i mai fos sinó un plat de blatdemoro per a ella i per al noi, de més a més dels quartets de la mercaderia, quasibé sempre l'esmorzar i el dinar li avançaven. I la Reina encara tenia un altre enginy.

Era tota remeiera per malicots de dits, agraviaments de nirvis i espatllats de la neurella. I duia al fondo de la seva cistella les seves arrels, i les seves herbetes, i les seves ampolles d'olis compostos, que no faltava qui els havia vist fer miracles. Com de metges i barbers en aquelles terres no en solien córrer gaires, les herbes de la Reina tenien bona xica de requesta, i ben segur que hauria guanyat molts quartos, si per allà n'hagués corregut algun. El cas era que els seus clients i clientes, gràcies que li donessin quatre trumfes o quatre grapats de blat moresc, que tot li feia prou servei per anar tirant la barca.

MARTÍ GENÍS I AGUILAR
L'Espalmada

Cançó de Març

per Joan Janer

fés brotar els pins
i encen més el dia.
Deixa a cada cor
el desig de viure;
apaga el dolor;
esclata el somriure.
Tu que has arribat
amb crits i rialles
quan t'allunyi el fat,
no sembris ploralles.
Sies precursor
de festeigs i noces,
mes que encens el cor
de totes les coses!..

La festa de la Riba

Alcem tots junts un crit i un cant:
el dia és clar, la llum és viva.
I a dalt dels cims és festa gran,
és sant Esteve de la Riba.

De lluny ja es veu l'antic casal;
els pins desperta la campana,
saltironeja el riberal
i el cel punteja una sardana.

Fa de tenora el rossinyol
que diu del gran Pinós la gesta;
l'aire dels cims és flabiol
i tamborí de la gran festa.

El gran Pinós, cent voltes triomfant,
era fet presoner a la moreria.
Demana el sarraí rescat molt gran,
que gran és l'almirall que més valia.

Mes sant Esteve vetlla poderós
pel seu devot que amb precés al cel s'aferra
i torna en un miracle el gran Pinós
a gaudir el dolç encís d'aquesta terra.

Ressona de la festa el crit senyer,
les campanes tritlegen amb veu viva
proclamant el favor del miracler
que és Sant Esteve de la Riba!

JOAQUIM BOIXÉS I SABATÉS
Del meu Ripoll

▲ Colla de gotxaires de les Llosses, l'any 1922

Els lectors del Ripollès

Si hi ha una imatge especular necessària per a l'escriptor és la del lector. Les dificultats que aquest darrer ha tingut al Ripollès també han quedat reflectides en algunes línies que alguns narradors han situat en aquest lloc.

Joan Carreras i Sala, a *Campdevàno! contes i assaigs*, ens retrata les dificultats èpiques i econòmiques d'en Salvador Palau i Vilalta, home de molts oficis que, entre d'altres, s'ocupava oficialment de la distribució d'impresos, com "En Patufet", "El Virolet" o la "Biblioteca Gentil", abans que s'establís la llibreria barberia d'en Bartomeu Planas.

En Sebastià Sanz, escriptor i periodista que havia passat la seva infantesa i joventut a la Farga de Bebié, recorda també la seva experiència inicial com a lector. Llegia de nit, preferentment novel·les de detectius. I com que la seva cambra estava situada prop del gasòmetre de la fàbrica, quan el treballador de torn l'havia de carregar o netejar "em produïa uns ensurts indescriptibles. Sobretot quan el capítol de la novel·la es referia a silencis sepulcrales o solituds misterioses."

La Peña del Roquer

Anant pel camí vell o per la carretera, en el tram de Ripoll a les Llosses, apareix de sobte l'encrespada Peña del Roquer, d'un aspecte gairebé feréstec! Des de tan bell mirador, pel cantó nord, es veu la muntanya del Catllar de Ripoll, malgrat que la distància, des d'aquella altura, sembla que sigui a un cop de pedra. Més enllà, Sant Antoni. Voltada d'obagues com la del Roquer, la Font, la Franquesa, les Arenyes i d'altres i, mirant als seus peus, es veu la bonica Vall de les Llosses. [...]

La meva mare m'explicava que el seu pare, des de dalt de la Peña, feia un gran xiulet perquè el sentís el rector de Sant Esteve [de Vallespirans]; aviat el veien a dalt d'un serrat contestant de la mateixa manera. Després l'avi Quim li deia, posant-se les mans a prop de la boca per a fer sentir millor la seva veu: «—Baixeu, que hi ha notícies!» o «—Ha vingut el meu germà sacerdot!» o bé «—Us esperem a dinar!». El dit rector devia ser jove, perquè deia que no es feia esperar i amb quatre gambades ja el tenien allà. I d'aquesta manera es comunicaven, podien parlar de coses que els interessaven i això els era un petit esplai.

MONTSERRAT VILARRASA I ROQUER
Recordances 1860-1942

El vessant nord de la vall s'arrecera al solell de Vallespirans, escenari principal que va triar Martí Genís i Aguilar per al seu conte *L'espalmada* (1893), amb notables caràcters naturalistes.*

Poc més enllà passem pel Roquer, a l'altre marge de la riera. Montserrat Vilarrasa i Roquer, filla d'uns coneguts propietaris d'aquestes terres, ens parla sovint en les seves *Recordances* de les dificultats i les tensions que va implicar el progrés. D'ella hem triat un passatge referit a la curiosa penya que s'aixeca sobre el mas Roquer, un d'aquests llocs pintorescos i que han fet volar la imaginació a poetes i aficionats a la història.*

En arribar a Les Selles acudeixen a la nostra memòria imatges de la vida pastoral, ja sigui captades per la retina com una tosa a l'era, immortalitzada fotogràficament a principis de segle o les narracions de la transhumància estival cap al Pla d'Anyella.

En la plana immediata s'hi assenta l'església de Santa Maria. Aquí, el segon diumenge de maig, el senyor rector publicava els pabordes i els obrers que havien de servir la parròquia. L'elecció s'esqueia entre les cases fortes de l'encontrada: Capdevila, Forn, Farrés, Mas, Campsò, Roquer, Font, Pujol, Dacs, Carbonell i les Selles. D'entre els primers, els dos del Roser, acompanyats dels dos "petits" eren els gotxaires d'aquesta parròquia, que els anys 20 recorrien una quarantena llarga de cases per fer els acaptes.

Passant per Llimós, Palmerola, i deixant més enllà Viladonja i la Riba, recordem una altra carretera, promesa per la Generalitat Republicana, que havia d'unir Estiula i la vall del Merdàs amb la de les Llosses, vinculant un territori entapissat de ressonàncies antigues: Gausacs, l'Auró, Puig-rodon... No es va arribar a construir, i l'absència de les modernes artèries de comunicació ha deixat aquests llocs com surant en una mena de reserva espacial i temporal, bressolant-se en el silenci, com diluint-s'hi... 🐾

◀ Pastures prop de la Peña del Roquer

Bibliografia

- AGUILÓ, Marià; vegeu també PUNTÍ I COLLELL, Jaume.
- AGUILÓ, Marian, *Llibre de la mort*, Àlvar Verdaguer, Barcelona, 1898.
- AGUILÓ, Marian, *Records de juvenesa*, Àlvar Verdaguer, Barcelona, 1900.
- AGUILÓ, Marian, *Las flors de Montanya: lletra en romans dictada en la vila de Camprodon [...] 1868 y tramesa a mon amich benvolgut en Josep Coll i Vehí*, s. i., s. l, s. d.
- ALBANELL, Joaquim, *Glòria de Sant Eudald*, Ripoll, 1891.
- ALSINA I CALVÉS, Josep, *Gent del meu poble*, Promociones y Publicaciones Universitarias, Barcelona, 1991.
- ÁLVAREZ CALVO, Joaquín, *Homenaje a Pradell (1721-1788), notable grabador y fundidor de caracteres de imprenta del siglo XVIII*, autor-editor, Barcelona, 1942.
- AMADES, Joan, *El Pirineu: tradicions i llegendes*, Ed. Garsineu, Tremp, 1997.
- ANGLADA, Albert, "Retalls d'història pel centenari de la Farga de Bebié", programa de la Festa Major 1995.
- ANGLÈS, Higiní, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, Institut d'Estudis Catalans - Biblioteca de Catalunya, 1935.
- ANGLESOLA, Guillem d' [pseudònim]; vegeu GINESTÀ I PUNSET, General.
- ANTON I BOFILL, Xavier, *Ripoll, riu entre rius. (Anecdolari ripollès)*, autor-editor, Ripoll, 1993.
- ANTON I BOFILL, Xavier, *La guerra i la bona gent del poble* [dactilografiat]. Ripoll, c. 1995.
- ANTON I BOFILL, Xavier, *Memòries d'una estàtua tafanera*, autor-editor, Ripoll, 2000.
- ARABIA I SOLANAS, Ramon, "De Ripoll a Girona", *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalanes*, 2, Barcelona, 1882.
- ARABIA I SOLANAS, Ramon, "Memòria llogada en la Associació Catalana d'Excursions Científicas", *La Renaixensa*, vol. 7, tom 2, Barcelona, 1877.
- ARIC; vegeu DALMAU, Agustí, i FAIBELLA, Xavier.
- ARIMANY, Miquel, *Sonet per al comte Arnau*, dins *Poemes de l'últim calaix, Poesia 1938-1983*, Ed. Arimany, Barcelona, 1985.
- ARMANGUÉ, Joan, *Després de Fontana* dins *Diari dels núvols de Febrer*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994.
- ARNELLA, Jaume, *Les cançons de Beget*, Ed. La Maneta, Barcelona, 2001.
- ARTÍS GENER, Avel·lí, *Al cap de vint-i-sis anys*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1972.
- ARÚS [I COLOMER], Joan, *Les deus unides*. (1963) Recollit a *Obra poètica*, vol. 2 (1937-1982), Arxiu d'Història de Castellar, Castellar del Vallès, 1991.
- BABORÉS I HOMS, Josep; vegeu MADUELL, Àlvar.
- BADIA, Alfred, *Adés era l'alba*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1990.
- BADIA, Lola, *Poesia catalana del segle XIV: edició i estudi del Cançonet de Ripoll*. Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1983.
- BARCELÓ I FORTUNY, Francesc, *Arnau, els dies secrets*, Ed. Proa, Barcelona, 1999.
- BARELLAS, Esteve, *Semanario Curioso, Histórico, Erudito, Comercial, Público y Económico*, 12, Barcelona, 1780.
- BAROJA, Pío, *El Capitán Malasombra*, dins *La novela corta*, 103, desembre 1917.
- BARRERA, Jaume, *Monestirials ripolleses*, Llorenç Bonet, Ripoll, 1909.
- BARTRA, Agustí, *Rapsòdia d'Arnau*, dins *Soleia: les tres rapsòdies*. Ed. Laia, Barcelona, 1977.
- BASSEGODA I AMIGÓ, Bonaventura, *Lo Miquelet de Ripoll*, dins *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona 1888*, Girona, 1889.
- BASTÉ, Joan, *Textos a Paisatges dels municipis del Ripollès*, de Josep Oliveras, Galeria Segle XXI, Girona, 1991.
- BEER, Rudolf, *Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll*, 2 vols., Sitzungsberichte der Kaiserische Akademie der Wissenschaften in Wien, vol. 155 i vol. 158, Viena, 1906 i 1908.
- BELLALTA COLLET, José D., *Apuntes biográficos sobre el Marqués del Valle de Ribas: notas sobre la personalidad del insigne campeny*, Arturo Suárez, Barcelona, 1906.

- BENTHAM, George, *Notice sur un voyage botanique fait dans les Pyrénées pendant l'été de 1825*, dins *Catalogue des plantes indigènes des Pyrénées et du Bas Languedoc*, Madame Huzard, Paris, 1826.
- BERGA I BOIX, Josep, *Llegendes de la comarca d'Olot*, Aubert Impressor, Olot, 1977.
- BERGA, Miquel, *John Langdon-Davies (1897-1971): una biografia anglo-catalana*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1991.
- BERGA, Miquel; vegeu també LANGDON-DAVIES, John.
- BERTRAN DURAN, Joan Baptista, *Hay un valle en mi infancia*, Ajuntament, Sant Joan de les Abadesses, 1969.
- BERTRAN DURAN, Joan Baptista, *Del meu poble, encara*, Ed. Laia, Barcelona, 1982.
- BERTRAN DURAN, Joan Baptista, *Més enllà dels ulls*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1984.
- BERTRAN DURAN, Joan Baptista, *Poesia*, Ed. 29, Barcelona, 1989.
- BESALÚ, Ramon Vidal de; vegeu VIDAL DE BESALÚ, Ramon.
- BIRBA, Llorenç, *La Vall de Camprodon*, Ed. Selecta, Barcelona, 1962.
- BIRBA, Llorenç; PASQUAL, Julià; ROCA, Pere, "El Catllar, la Roca de Pelencà i la Sala", dins *Els castells catalans*.
- BLADÉ I DESUMVILA, Artur, *L'exiliada: Dietari de l'exili*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1976.
- BLANCH, Jeanne-Yves, *Un soir à l'église de Ripoll*, a *Scriptorium*, 115, Ripoll, juliol 1932.
- BLANXART I CAMPS, Josep, *Poesias*, Lluçia Anglada, Vic, 1853.
- BLANXART I CAMPS, Josep, *La Paz de San Juan de las Abadesas*, Lluçia Anglada, Vic, 1858.
- BOFILL I POCH, Artur, "Moluscos del Valle de Ribas (Cataluña): Contribución al estudio de la fauna malacológica pirenaica", Publicacions de la "Crónica Científica", Barcelona, 1884.
- BOIXÉS I SABATÉS, Joaquim, *El petit país del Ripollès*, Ed. Maideu, Ripoll, 1964.
- BOIXÉS I SABATÉS, Joaquim, *Sant Eudald i el clavetaire*, [dactilografiat], Ripoll, 1968.
- BOIXÉS I SABATÉS, Joaquim, *La destrucció de Ripoll al 1839: el Ripollès en la primera guerra carlina*, Ed. Maideu, Ripoll, 1995.
- BOIXÉS I SABATÉS, Joaquim, *Del meu Ripoll: recull de poemes dispersos*, Ed. Maideu, Ripoll, 1996.
- BONADA, Francesc, *Dolços somnis*, publicat dins Miquel Sitjar, *Ribes de Freser*, Diputació de Girona, 1994.
- BONADA, Lluís, "El caliu sota les cendres", a *El Temps*, 917, València, 8-14 gener 2002.
- BONAFONT, Josep, vegeu JOFRE, Antoni.
- BOND, Gerald, "The last unpublished troubadour songs", a *Speculum: a journal of medieval studies*, 60/4, 1985.
- BONET I LLACH, Ramon, *Vida i culte de Sant Eudald: La història, la tradició, la llegenda*, autor-editor, Ripoll, 1949.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, *Records d'un excursionista*. Barcelona, 1887.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, *La copla dels Jaumets*, dins *Plana y montanya*, La Renaixensa, Barcelona, 1888.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, *Lo derrer cornamusaire*, dins *Plana y montanya*, La Renaixensa, Barcelona, 1888.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, *Una llegenda del Santuari de Núria*, dins *Plana y Montanya*, La Renaixensa, Barcelona, 1888.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, *Recorts Pyrenaichs: un enterro*, dins *De ma cullita*, La Renaixensa, Barcelona, 1890.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, *Una diada al Santuari de Núria*, dins *Tardania*, La Renaixensa, Barcelona, 1892.
- BOSCH I MONTALAT, Enric, *Queralps*, dins *Petrària*, 8, Ribes de Freser, 12 d'octubre 1930.
- BOSCH I ROURA, Teresa, *Mariona*, Ed. Claret, Barcelona, 1993.
- BOTELLA CARBONELL, Juan, *El Drama de San Juan de las Abadesas: (fusilamiento de los prisioneros de Olot)*, Juan Oliveres, Barcelona, 1877.
- BRAGANZA DE BORBÓN, Maria de las Nieves de, *Mis memorias: sobre nuestras campañas en Cataluña en 1872 y 1873 y en el centro en 1874*, Ed. Espasa-Calpe, Madrid, 1934.
- Brevis enarratio historiae Virginis Mariae de Nuria, heroico carmine illustrata*; vegeu MARÉS, Francesc.
- BRIZ I FERNÁNDEZ, Francesc Pelagi, *La cançó de mestre Jan*, edició dins *Antologia de poetes catalans: un mil·lenni de literatura*. Vol. 2, *Del segle XVI a Verdguer*, a cura de Giuseppe Grilli. Galàxia Gutenberg - Cercle de Lectors, Barcelona, 1997.
- BROUSSE, Emmanuel (fils) *Pyrénées inconnues: la Cerdagne française*. Impremta de l'Indépendant, Perpinyà, 1896.
- BUSQUETS I MOLAS, Esteve, *Santuari de N[os]tra S[enyo]ra de Montgrony*. 2a edició, ampliada, Ed. Maideu, Ripoll, 1984.
- CALVO, Lluís, "Lluny de tot i al dia", dins *Ripollès: la terra del Comte Arnau*. Dossier a *Descobrir Catalunya*, 39, Grup 62, Barcelona gener 2001.
- CAMÓS, Narcís, *Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña...* Jayme Plantada, Barcelona, 1657.

- Camprodon: informació gratuïta als viatgers i turistes*, Fill de J. Thomas, Barcelona, 1931.
- CAMPS I D'ARBOIX, Joaquim de, *Les cases pairals catalanes*, Ed. Destino, Barcelona, 1965.
- CAMPS, Josep; SOLDEVILA, Llorenç, *El comte Arnau (i el comte Mal): tres rutes literàries*, L'Aixernador, Argenton, 1992.
- Cançoners del Ripollès*, Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, Ripoll, 1998.
- CAPDEVILA, José de, *Opúsculo en honor de los 118 gefes, oficiales y soldados procedentes de la columna Novvilas fusilados en 17 de julio de 1874*, Ramon Bonet, Ripoll, 1891.
- CAPMANY, Aureli, *Comentari a les Gales pirinenques*, dins *Pastoral*, de Ramon Tor.
- CARDONA, Osvald, "Ramon Casanova i Danés, un home avançat", dins *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès 1985-1986*, Ripoll, 1987.
- Carmina Rivipullensia*, editats i traduïts a l'espanyol per José-Luis Moralejo, *Cancionero de Ripoll (Anónimo)*, Ed. Bosch, 1986; i al català per Ramon Sargatal, *El cançoners eròtic de Ripoll*, Consell Comarcal del Ripollès, Ripoll, 1995.
- CARRERAS I SALA, Joan, *Campdevàdol: contes i assaigs*, autor-editor, Campdevàdol, 1976.
- CARRERAS I SALA, Joan, *Xafarderies de l'Ajuntament*, autor-editor, Campdevàdol, 1981.
- CASACUBERTA, Josep M.; TORRENTS, Joan, *Epistolari de Jacint Verdaguer*, Ed. Barcino, Barcelona, 1967.
- CASSANY [I CELS], Enric, *Eudalds*, Programa de la Festa Major, Ripoll, 1983.
- Castell de Milany i casal –o castell– de Vallfogona*. Vegeu PLADEVALL, Antoni, i CATALÀ, Pere.
- CASTELLANOS I VILA, Jordi, *Raimon Casellas i el modernisme*. 2 vols., Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992.
- CASTELLET I PONT, Josep Maria, *La resclosa nova*, premi "Centre Obrer" al Certamen Literari de Ripoll organitzat per la Lliga Regionalista (1903), *Catalunya Artística*, 9, 8 setembre 1904.
- CATALÀ, Pere; vegeu PLADEVALL, Antoni.
- CIRICI, David, *Queralbs a la literatura*, dins *Queralbs*, Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, 1985.
- CLARA I RESPLANDIS, Josep, *Vermell de capvespre*, *El Punt*, 14 de juny de 1987.
- CLARA I RESPLANDIS, Josep, *Els Pirineus*, Diputació de Girona, 1990.
- COLL [I MARTÍ], Pep, *Per les valls on es pon el sol*, Ed. 62, Barcelona, 2002.
- COLL I ALENTORN, Miquel, *Guifré el Pelós, en la historiografia i en la llegenda*, IEC, Barcelona, 1990.
- COLL I CRUELLES, Andreu, *La font gran i Pessebre vivent a Ogassa*, dins *Tal com raja: somnis, poesia*, autor-editor, Centelles, 1995.
- COLLELL, Jaume, *El Reyet del Taga*, Gazeta de Vich, Vic, 1938.
- COLLELLDEMONT, Pep, *El Bressol de Catalunya (el Ripollès)*, *El Punt*, Girona, 1991.
- COLOM I GRAU, Joan, *Sant Amand: Poemes*. R. Tasis, Barcelona, 1963.
- COMA [I LLITJÓS], Nicolau, "Sarcastich" i "Ironia, somni, o Ribes sense ribetans", dins *El Puigmal* 121 i 123 (19 de febrer i 5 de març de 1910).
- COMTE, Francesc, *Il·lustracions dels comtats de Roselló, Cerdanya i Conflent*. Edició parcial dins *El món al Ripollès*.
- Consueta de Sant Eudald*, Impremta Aubert, Olot, 1954.
- Corona Poética a Nostra Senyora Santa Maria de Ripoll*, Ramon Anglada, Vic, 1895.
- CUADRADO I COMAMALA, Josep Maria, "Recordant el poeta Josep Giménez i Estebanell", Ripoll, 46è Aplec de la Sardana, 1999.
- CUNÍ MARTORELL, Miquel, *Vuyt dias en Camprodon: Excursió entomològica y botánica*, Successors de N. Ramírez, Barcelona, 1889.
- DACHS, J. M., *Campdevàdol (sardana)*, Festa Major, Ajuntament de Campdevàdol, 1985.
- DALMAU, Agustí i FAIBELLA, Xavier, *Història de l'Agrupació Ripollesa d'Iniciatives Culturals (ARIC)*, Ajuntament de Ripoll, Ripoll, 1995.
- DEOP I MASDEU, Joan, *La Crida de Sant Eudal*, s. l., 1881.
- DEOP I MASDEU, Joan, *Lo Pla de Ginebret*, dins el suplement literari de *El Taga*, Ripoll, 27-03 i 17-04 de 1887.
- DÍAZ DE LABANDERO, Gaspar, *Historia de la guerra civil en Cataluña en la última época*, Madrid, 1847.
- DOLÇ, Miquel, *A la Verge de Núria*, dins *Llibre de la Mare de Déu de Núria*.
- DOMÈNEC, Antoni Vicenç, *Historia General de los santos varones ilustres en santidad del Principado de Cataluña*, Gaspar Garric, Girona, 1630.
- DOMÈNECH I MONER, Joan, *Beget i la seva rodalia*, s. e., Barcelona, 1987.
- Els castells catalans*. Volum 5, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1976.
- ESCLASANS, Agustí, *La Pastoral de Ramon Tor: (A manera d'epíleg)*, dins *Pastoral*, de Ramon Tor.
- ESCOBAR CHICO, Àngel i MONTANER FRUTOS, Alberto, *Carmen Campidoctoris*, Sociedad Estatal Nuevo Milenio, Madrid, 2001.

- ESCRIBANO, Isabel, "John Langdon-Davies al Ripollès: l'home a la muntanya", a *Taleia*, 9, Ripoll, hivern 1987.
- ESPINÀS, Josep Maria, "Ripollès", en *Escrips sobre Catalunya*, Ed. La Campana, Barcelona, 1993.
- ESPINÀS, Josep Maria, "Ripoll", en *Escrips sobre Catalunya*, 2. Ed. La Campana, Barcelona, 1994.
- F[ONT] I D[AGAS], À[ngel], *A Campdevàrol*. Dins *El Martinet*, 8, Campdevàrol, 21 de juliol 1928.
- FÀBREGAS, Dolors, *Els meus colors*, Emboscall Editorial, Vic, 2002.
- FÀBREGAS, Xavier, *Les arrels llegendàries de Catalunya*, Ed. La Magrana, Barcelona, 1987.
- FAIG, Didac, *L'arbre i el vent*, autor-editor, Bigues, 1983.
- FARGAS, Bernat, *Sant Eudald, màrtir*, Ripoll, 1904.
- FERRATER MORA, Joan, *El Comte Arnau: sentit d'una llegenda*, dins *El llibre del sentit*, El pi de les tres branques, Santiago, 1948.
- FERRER I GODOY, Joan, *El Centre Catòlic de Sant Joan de les Abadesses: 1899-1999 Primer centenari*, Junta del monestir, Sant Joan de les Abadesses, 1999.
- FIGUERAS I CAPDEVILA, Narcís, "El Carmen Campidoctoris: estat de la qüestió a la vista de la bibliografia recent" a *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès 1987-1988*, Ripoll, 1988.
- Filla de ca l'Artiguer*, la [poesia anònima]; vegeu-ne l'edició en MONTSALVATJE, *Vallfogona*.
- FLÓREZ DE SETIÉN, Enrique [ed.], *Vita B[eati] Mironis, canonici regularis S[ancti] Augustini, in Conventu S[ancti] Joannis Rivipullensis*, dins *España Sagrada*, 28, apèndix 24, Antonio de Sancha, Madrid, 1774.
- FOIX [I MAS], Josep Vicenç, "Haviem plantat banderoles fosques dalt els cims i encès teieres al campanar. Passaven els llops, però jo no movia les mans de l'aigua", dins *Llibre de la Mare de Déu de Núria*, reproduïda, amb canvis, a *On he deixat les claus*, L'amic de les arts, Barcelona, 1953.
- FOLCH I TORRES, Joaquim, "L'enterro den Casellas", *Pàgina Artística de la Veu de Catalunya*, 47, 10 novembre 1910.
- FONT I ALIGUER, Marià, *El sacrilegi d'un ripollès*, Ripoll, 1946.
- FONT I ALIGUER, Marian, *Amb la creu del rosari: quadret en un acte i en prosa*, Tipografia Ripollesa de Daniel Maideu i Auguet, 1948.
- FORD, Richard, *Hand-book for Travellers in Spain and Readers at home...* S. I., John Murray, 1845.
- FORD, Richard, *Gatherings from Spain*. S. I., Murray, 1846.
- GALADIES I DE MAS, Manuel, "Ripoll", en *Diccionario Geográfico Universal*, vol. VIII. Barcelona, 1833.
- GALADIES I DE MAS, Manuel, *Recuerdo histórico de la carretera de Barcelona a Vich o Nuevo almacén de frutos literarios*, Barcelona, 1846.
- GALÍ, Francesc d'Assís, vegeu MORER, Josep.
- GALL, Enric, *El ball dels pabordes*, editat dins Joan Baptista Bertran, *El meu poble, encara*.
- GARCÉS, Tomàs [ed.], *Llibre de la mare de Déu de Núria*, Ed. Selecta, Barcelona, 1950.
- GAY DE MONTELLÀ, Rafael, *Llibre de la Cerdanya*, Ed. Selecta, Barcelona, 1951.
- GAY DE MONTELLÀ, Rafael, *Els Pirineus màgics*, Ed. Selecta, Barcelona, 1960.
- GEIS, Camil, *De primavera a reravera*, edició d'homenatge, Sabadell, 1976.
- Gesta Comitum Barchinonensium et Regum Aragonensium*, Fundació Concepció Rabell i Cibils, Barcelona, 1925.
- GIL, Pere, *Libre primer de la Història Cathalana, en lo qual se tracta de història o descripció natural, ço és de coses naturals de Cathalunya*. ms., 1600, dins IGLÉSIES, Josep, a *Pere Gil (S.I.) i la seva Geografia de Catalunya*. Vol. I, Quaderns de Geografia, Barcelona, 1949.
- GIMÉNEZ ESTEBANELL, Josep, *El Pont del Raval*, a *Scriptorium* 87-88, Ripoll, març-abril 1930.
- GIMÉNEZ ESTEBANELL, Josep, *Estampes i Rondalles Ripolleses*, autor-editor, Vilafranca del Penedès, 1947.
- GIMFERRER, Pere, *Dietari 1979-1980*, Ed. 62, Barcelona, 1981.
- GINESTÀ I PUNSET, General, "Tradicions de las comarcas Ripollesa y Vall de Ribas", a *Catalunya Artística*, any II, 67 i ss., Barcelona, 1901.
- GINESTÀ I PUNSET, General, *Sant Eudald, màrtir*, Ripoll, 1903.
- GINESTÀ I PUNSET, General, *Les Aurenetes: drama en tres actes i en prosa*, Biblioteca L'Escon, Barcelona, 1909.
- GINESTÀ I PUNSET, General, *Segells: col·lecció de petits articles*. La Moderna Poesia, Santiago de Cuba, 1916.
- GIRÓ I TORÀ, Josep, Cartes publicades dins *Epistolari de Manuel Milà i Fontanals*, vol. I, IEC, Barcelona, 1922.
- GUASCH, Joan Maria, "Per les muntanyes: De Camprodon al pic de Balandrau." *La Il·lustració Catalana*, 13, Barcelona, 30 d'agost de 1903.
- GUASCH, Joan Maria, *Pirenenques*, Bartomeu Baixarias, Barcelona, 1910.

- GUDIOL I CUNILL, Josep, "El Santíssim Misteri de Sant Joan de les Abadesses - Notícia històrica". Comunicació al Congrés Eucarístic de Madrid, 1911.
- GUILERA, Josep Maria, *Núria*, dins *Excursions pels Pirineus i els Alps*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1927.
- GUIMERÀ, Àngel, *Carta a María Guerrero amb data 2 de febrer de 1895*, dins GUASTAVINO, Guillermo, "Doce cartas de Guimerà", a *Revista de Literatura*, 71-72, juliol-desembre 1969.
- GUIMERÀ, Àngel, *Terra Baixa*, dins *Obra Completa*, vol. 1, Ed. Selecta, Barcelona, 1975.
- HERAS DE PUIG, Narciso, *Excursión a la Montaña de la Provincia de Gerona, verificada en el mes de julio de 1846*, Joaquim Grases, Girona, 1847.
- HOMER, *Odissea*, XI, Ed. Alfa, Barcelona, 1953.
- JAILE, Josep Maria, *Històries d'un minyó escolta*, Ed. Sant Julià, s. l., 1998.
- JANER, Maria de la Pau, *El mite del comte Arnau: una aproximació didàctica*, Ed. Moll, Mallorca, 1995.
- JOFRÉ DE CASALS, Raimunda, *Poesies*, edició d'home-natge, Ripoll, 1952.
- JOFRE, Antoni, *Les bruixes de Carançà*, Perpinyà, 1882.
- JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, IEC, Barcelona, 1992.
- LANGDON-DAVIES, John, *Man on Mountain*, Autor-editor, Ripoll, 1922.
- LANGDON-DAVIES, John, *La setmana tràgica de 1937: els fets de maig*, Ed. 62, Barcelona, 1987.
- LICHNOWSKY, Príncep Fèlix, *Souvenirs de la guerre civile en Espagne (1837 à 1839)*.
- LLAGOSTERA I FERNÁNDEZ, Antoni, "Scriptorium (1926-1936). Assaig d'història de la premsa", dins *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, I, 1981-1982, Ripoll, 1982.
- LLAGOSTERA I FERNÁNDEZ, Antoni, "Daniel Maideu, editor", dins *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès 1988-1989*, Ripoll, 1989.
- LLEONART, Josep, *Les poesies de Núria*, dins *Jornades Líriques*, Ed. 62, Barcelona, 1981.
- MADOZ, Pascual, *Diccionario geográfico-estadístico de España y sus posesiones de ultramar*, Establecimiento literario-tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti, Madrid, 1845-1850.
- MADUPELL, Àlvar, *El Catecisme en vers (1819)*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1976.
- MALUQUER I BONET, Jordi, *Musc*, dins *Pol-len*, Ed. Selecta, Barcelona, 1963.
- MANENT, Marià, *Les arrels*. Dins *Sant Joan de les Abadesses: Festa Major 1987, any de l'onzè centenari del monestir*. Ajuntament de Sant Joan de les Abadesses, 1987.
- MARAGALL I GORINA, Joan, *Goigs a la Verge de Núria*. 1894.
- MARAGALL I GORINA, Joan, "Cercant el comte Arnau", dins *Obra Completa*, Ed. Selecta, Barcelona, 1970.
- MARAGALL I GORINA, Joan, "Per les altures". 1896. Dins *Obra Completa*, Ed. Selecta, Barcelona, 1970.
- MARCO, Joaquim, *Recordando a Dardé*, dins el pròleg a l'edició de VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel, *Tres novelas ejemplares*.
- MARÉS [o MARÈS], Francesc, *Historia y miracles de la Sagrada Imatge de Nostra Senyora de Núria*. Antoni Lacavalleria, Barcelona, 1700.
- MARÉS [o MARÈS], Francesc, *Brevis enarratio historiae Virginis Mariae de Nuria, heroico carmine illustrata*, *Butlletí del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 7, 1985.
- MARRODÁN, Mario Àngel, *Reflejo de Campelles*, dins *Ronda poética por la comarca del Ripollès*. Autor-editor, 1996.
- MARTÍNEZ COTS, Montserrat, *Poemes*, autor-editor, Ripoll, 1998.
- MARTÍNEZ COTS, Montserrat, *Poemes*, autor-editor, Ripoll, 1999.
- MASCARELLA I ROVIRA, Jordi; SITJAR I SERRA, Miquel [editors], *El món al Ripollès: visions i experiències de viatgers al llarg del temps*, Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, Ripoll, 1997.
- MASCARELLA I ROVIRA, Jordi; SITJAR I SERRA, Miquel [editors], *Núria abans del cremallera: vivències de viatgers*. Farell, Sant Vicenç de Castellet, 2001.
- MASDEU, Josep, *El castellà de Milany*, dactilografiat. [Còpia pòstuma].
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume, *Catalunya per sos rius: Lo Freser*, L. Obradors, Barcelona, 1883.
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume, *El correu de Camprodon*, dins *Croquis Pirinencs*, Ed. Catalana, Barcelona, 1921.
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume, *En Valentí*, dins *Croquis Pirinencs*, Ed. Catalana, Barcelona, 1921.
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume, *La guilla*, dins *Croquis Pirinencs*, Ed. Catalana, Barcelona, 1921.
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume, *Un contrabandista*, dins *Croquis Pirinencs*, Ed. Catalana, Barcelona, 1921.
- MEDINA, Jaume; vegeu dins RICO, Francisco.
- MESTRES, Apel·les, *Vist i sentit*, Ed. Millà, Barcelona, 1987.

- MILANY, Joan de, *Un aviador de la República*. Nova Terra, Barcelona, 1970.
- MIQUEL I FAGEDA, Marcel, "La cançó de *Les monges de Sant Amanç*: una versió inèdita", a *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès 1999-2000*, Ripoll, 2001.
- MONTSALVATJE I FOSSAS, Francisco, *Vallfogona*, Dalmau Carles Pla i Companyia, Girona, 1916.
- MORA I CAMPANINS, Josep, *A cada casa n'hi ha un*. [dactilografiat], Olot.
- MORER, Josep i GALÍ, Francesc d'Assís, *Historia de Campardon*, Pedro Casanovas, Barcelona, 1879.
- MUNDÓ I MARCET, Manuel; vegeu dins JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard; i dins RICO, Francisco.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís, "L'escola poètica del Ripoll en els segles X a XIII", dins *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, V, 1915-1920, Barcelona, 1923.
- Notícia de Gombrèn*, coordinada per Conxita Cortina i Cortacans, dins *Gombrèn: Commemoració de la Carta de Poblament i Estatuts de Llibertat*. Ajuntament de Gombrèn, 1992.
- "Núria", *L'Avens*, 3, Barcelona, 20 d'agost 1881.
- OLIBA, abat; vegeu dins JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard; i dins RICO, Francisco.
- OLIVEDA, Alfons d', *Cinegeteries: recorts de montanya*, Llibreria Enciclopèdica, Barcelona, 1916.
- OLLER, Narcís, *De Núria*, dins *Il·lustració Catalana*, 12, Barcelona, 23 d'agost 1903.
- OLLER, Narcís, *Pilar Prim*. Barcelona, 1906.
- P[LADEVALL], A[ntoni]; C[ATALÀ], P[ere], *Castell de Milany i Casal -o castell- de Vallfogona*, en *Els Castells Catalans*, vol. 5, Rafael Dalmau, Barcelona, 1976.
- PAGÈS I DE PUIG, Anicet de, *L'ànima en pena*. Poesia presentada als Jocs Florals de 1977. Edició dins *Poesies*, Il·lustració Catalana, Barcelona, 1906.
- PALOMERAS I CASADEJÚS, Daniel, *El secret del Comte*, Ed. La Galera, Barcelona, 1989.
- PALOMERAS I CASADEJÚS, Daniel, *L'automòbil negre*, Eumo Editorial, Vic, 1990.
- PALOMERAS I CASADEJÚS, Daniel, *El temps feliç*, Ed. Cruïlla, Barcelona, 1997.
- PALOMERAS I CASADEJÚS, Daniel, *L'home de l'any mil*, Ed. Maideu, Ripoll, 2000.
- Panoràmica*, La Farga de Bebié, Programa de la Fiesta Mayor de 1954.
- PÀMIES, Teresa, "Descansar a Ribes de Freser", *Avui*, Barcelona 31 d'agost 1993.
- Panorama español: crónica contemporánea*, Imprenta del Panorama Español, Madrid, 1842-1845.
- PARASSOLS I PI, Pau, *San Juan de las Abadesas y su mayor gloria, el Santísimo Misterio*. Vic, 1894.
- PELLICER I PAGÈS, Josep Maria, *Breve reseña del resultado de la visita al real monasterio de Santa María de Ripoll*. Comisión de monumentos históricos y artísticos de la provincia de Gerona, Girona, 1875.
- PELLICER I PAGÈS, Josep Maria, *La crema de Ripoll*. Pacia Torres, Girona, 1896.
- PERNAU, Josep, *De Campdevàrol a Laos: memòries d'un català funcionari internacional*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1994.
- PERUCHO, Joan, *Les històries naturals*, Ed. Destino, Barcelona, 1960.
- PERUCHO, Joan, *El mil·lenari*, dins *Sant Joan de les Abadeses: Festa Major 1987, any de l'onzè centenari del monestir*, Ajuntament de Sant Joan de les Abadeses, 1987.
- PETIT I COLOMINAS, Josep, *El miracle de Sant Gil*, autor-editor, Barcelona, 1963.
- PICOLA I SOLER, Josep, *Sant Joan de les Abadeses, una vila del Ripollès. (Notes d'història i de llegenda)*, Promociones y Publicaciones Universitarias i Ajuntament de Sant Joan de les Abadeses, Barcelona, 1993.
- PIFERRER, Pau; PI I MARGALL, Francesc, *Recuerdos y bellezas de España: obra destinada para dar a conocer sus monumentos, antigüedades, paisajes, etc.: Cataluña*. Barcelona, c. 1853.
- PIJOAN, Josep, *El meu don Joan Maragall*. Edició dins *Obra catalana*, Ed. Selecta, Barcelona, 1963.
- PLA, Josep, "Un senyor de Barcelona", dins *Tres senyors*, OC 19, Ed. Selecta, Barcelona, 1971.
- PLA, Josep, "Les valls d'Andorra", dins *Un petit món del Pirineu*, OC 27, Ed. Destino, Barcelona, 1974.
- PLA, Josep, "Catalunya", dins *Tres guies*, OC 30, Ed. Destino, Barcelona, 1976.
- PLADEVALL, Antoni, *Mil anys de la parròquia de Sant Hilari de Vidrà*, Parròquia de Vidrà, 1960.
- PLANAS, Xevi, "Eudald Solà, el neohel·lenista de Ripoll", a *Revista de Girona*, 170, maig-juny 1995.
- PONS, Josep Sebastià, *La boira de Núria*, dins *Roses i xiprers*, J. Comet, Perpinyà, 1911.
- PONS, Josep Sebastià, *La fadrina de Molló*, dins *Conversa*, Institut d'Estudis Occitans, Tolosa, 1950.
- PONS, Josep Sebastià, *Llibre de les set sivelles*, Ed. Selecta, Barcelona, 1956.
- PORCEL, Baltasar, *Camprodon: una vall del Pirineu*, s. e., Camprodon, 1993.
- PUIG I ALFONSO, Francesc, *La llibreria Puig de la Plaça Nova: breu narració dels seus setanta-set anys d'existència 1861-1938*, A. Núñez, Barcelona, 1938.

- PUIG, Arcàngel, *Lloables costums, vida i pràctiques que tenen les majordones de capellans, compostes per Arcàngel Puig, natural de la vila de Ripoll*, Llorenç Déu, Barcelona, 1639.
- PUIGMAL, Esteve, *El salt de la Núvia*, Ed. Juan Granica, Barcelona, 1988.
- PUJADES, Jeroni, *Crónica universal del Principado de Cataluña*, José Torner, Barcelona, 1829.
- PUJOLI BERTRAN, Manel, *Gent del meu país*. Vol. 1, autor-editor, Camprodon, 1998.
- PUJOLAR HUGUET, Ramon, *Anécdotas que parecen cuentos*, autor-editor, Olot, 1952.
- PUNTÍ I COLLELL, Joan, *Ideari cançonístic Aguiló*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1993.
- RACIONERO I GRAU, Lluís, *Cercamón*, Ed. 62, Barcelona, 1982.
- RAGUER I FOSSAS, Tomàs, "Sports de montanya", dins *El Puigmal* 676, Ripoll, 6 de febrer 1909.
- RIBER, Llorenç, "El B[eat] Mir de Tagamanent", *Els sants de Catalunya: Cicle Comtal, VI*, Ed. Catalana, Barcelona, 1922.
- RIBER, Llorenç, "La Complanta necrològica de Ramon Berenguer dit «el sant»", *Els sants de Catalunya: Cicle Comtal, VI*, Ed. Catalana, Barcelona, 1922.
- RIBOT, Pere, *Llevat d'amor*, Ed. Vosgos, Barcelona, 1975
- RIBOT, Pere, *Porxo de Queralbs*, dins *Queralbs*, Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, 1985.
- RICO, Francisco, *Signos e indicios en la portada de Ripoll*, Fundació Juan March, Barcelona, 1976.
- RIEROLA I ALIBÉS, Josep, *Paisatges*, Ed. Sala, Vic, 1948.
- RIEROLA I MASFERRER, Francesc, *Dietari*, Gazeta Montanyesa, Vic, 1908.
- RIPOLLÈS-PONSI I ORTIZ, Joana i TRAYNER I VILANOVA, Maria Pau, *Emma de Barcelona, una dona a l'inici de la història de Catalunya: segle IX-X*, Ed. Mediterrània, Barcelona, 2000.
- RIQUER, Isabel de, *Les cançons de Sant Joan de les Abadesses (Barcelona, Biblioteca de Catalunya, manuscrit 3871): edició filològica i musical*.
- RIUS I MORGADES, Josep, *L'Alt Ripollès*, dins *Bells indrets de Catalunya*, autor-editor, El Vendrell, 1983.
- ROMEU I FIGUERAS, Josep, *El mito del "Comte Arnau" en la canción popular, la tradición legendaria y la literatura*, CSIC, Instituto "Balmes" de Sociología, Archivo de Etnografía y Folklore de Cataluña, Barcelona, 1948.
- ROMEU I FIGUERAS, Josep, *La fada del Prestill*, dins *Obra poètica: Elegia del mite*, Ed. Selecta, Barcelona, 1951.
- ROSSELLÓ, Víctor, *La huérfana de Ribas*, Imprenta de Manuel Miró y D. Marsà, Barcelona, 1871.
- RUSIÑOL, Santiago, "Impressions d'una excursió al Taga, Sant Joan de les Abadesses i Ripoll", 1880, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 453, agost 1931.
- SAGARRA, Josep Maria de, *L'hostal de la Glòria*, Ed. Millà, Barcelona, 1932.
- SAGARRA, Josep Maria de, *Oració a la Verge de la Vall de Núria*, dins GARCÉS, Tomas, *Llibre de la Mare de Déu de Núria*, Ed. Selecta, Barcelona, 1950.
- SAGARRA, Josep Maria de, *Poemes satírics*, Ed. La Campana, Barcelona, 1989.
- SALA I VIDAL, Mercè, *Cloquers i merlets*, autor-editor, Mataró, 1985
- SANTAMARIA, Joan, *Visions de Catalunya: (Catalunya vella - La muntanya)*, Joan Sallent, Barcelona, 1928.
- SANTASUSAGNA, Joaquim, *Les serres encantades: Impressions pirinenques*, Ed. Selecta, Barcelona, 1956.
- SANZ, Sebastià, vegeu ANGLADA, Albert.
- SAYÓS GRAELLS, Josep, *Recordances*, autor-editor, Ripoll, 1987.
- Scriptorium. Revista mensual ripollesa*. 129 números (gener 1923 - desembre 1932; agost 1935 - maig 1936), Tipografia Ripollesa de Daniel Maideu i Auguet, Ripoll.
- Segona part dels lloables costums de las majordones de capellans. Feta per un rector aragonès, prop lo pont de la Corba*, Sebastià Cormellas Barcelona, 1641.
- SERRA FEU, Ricard, i SERRANO TORRES, Josep [coord.] *Distribució comarcal dels poetes de Catalunya*, vol. 2, Agrupació Catalana Coldejou de Promoció Excursionista, Mollerussa, 1981.
- SERRA FEU, Ricard, *Ripollès: Delimitació geogràfica, llegendes, relats excursionistes*, Agrupació Catalana Coldejou de Promoció Excursionista, Mollerussa, 2000.
- SERRA I PAGÈS, Rossend, "La Dansa de Campdevàrol", dins *La Veu Comarcal*, Ripoll, 19 de setembre de 1914.
- SERRADOR I BOIXADER, Josep, *El Pont de la Cabreta*, Campdevàrol, juny de 1945.
- SERRALLONGA, Segimon, *Visió*, dins *Raixà*, 1, Mallorca, gener 1953.
- SERRAT, Joan Manuel, *A quien corresponda*, dins *En tránsito* (disc LP), Ariola, Barcelona, 1981.
- SIRERA I TURÓ, Rodolf, *Arnau: aportació teatral a un mite clàssic*, Institut del Teatre-Ed. el Mall Barcelona, 1984.
- SITJAR I SERRA, Miquel, "Una carta inèdita de Narcís Oller", dins *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès 1985-1986*, Ripoll, 1987.

- SITJAR I SERRA, Miquel, "Ribes en la literatura", dins *Ribes de Freser*, Diputació de Girona, 1994.
- SOLÀ, Eudald Alexis, *Pròleg a Ripoll, riu entre rius* d'ANTÓN I BOFILL, Xavier, Ripoll, 1993.
- SOLDEVILA, Ferran, *El record de Flaubert*, dins *Per terres de França (1926-1929)*, a *Allarg de la meua vida*, Ed. 62, Barcelona, 1970.
- SUNYER I CREIXANS, Maria Rosa, *Poemes*, autor-editor, Sant Joan de les Abadesses, 1984.
- TAURINYÀ, Josep, *Còpia de carta escrita per el Doctor Joseph Tauringà, á un canónigo de la Iglesia Cathedral de la Ciudad de Barcelona, en que le refiere las atrocidades y sacrilegios que han cometido los franceses en Ripoll, villa poco distante del Puerto de Rosas, en el Principado de Catalunya*, Juan Gómez de Blas, Sevilla, 1653.
- TEIXIDOR, Joan, *Realitat i mite*. Dins *Sant Joan de les Abadesses: Festa Major 1987, any de l'onzè centenari del monestir*, Ajuntament de Sant Joan de les Abadesses, 1987.
- TELL I LAFONT, Guillem A., *Idili historich*, dins d'OLIVEDA, Alfons, *Cinegeteries*, Barcelona, 1916.
- TELL I LAFONT, Guillem A., *L'hivern a Núria: Poesia premiada ab l'englantina d'Or en els Jochs Florals de Barcelona de 1899*, L'Aveng, Barcelona, s. d.
- THIRLMERE, Rowland, *Letters from Catalònia and other parts of Spain.*, Hutchinson & Co., Londres, 1905.
- TOR, Ramon, *Pastoral: Gales a muntanya*, autor-editor, Barcelona, 1939.
- TOR, Ramon, *Cant a Gombrèn: 90 dies al Pirineu*, autor-editor, Barcelona, 1949.
- TORRAS, Cèsar-August, "Excursió a Vich, Ripoll, Sant Joan de les Abadesses y Camprodon". *Memòries de l'Associació Catalanista d'Excursions Científicas*, I (1876-1877).
- TORRAS, Cèsar-August, "Excursió particular á Ripoll, Montgrony, Fonts del Llobregat, Bagà y Berga los días 7 a 10 de Abril de 1882", dins *L'excursionista: Bolletí mensual de la Associació Catalanista d'Excursions Científicas*, 42, Barcelona, 30 d'abril 1882.
- TORRENT I GARRIGA, Domingo, *Història de la Hermita de Sant Antoni de Ribas*, autor-editor, Barcelona, 1919.
- TORRENT I VERBON, Llorenç, *Tast de frontera*, Grup Cultural i Esportiu Passabigues, Santa Pau, 1997.
- TREE, Matthew, *CAT: un anglès viatja per Catalunya per veure si existeix*, Ed. Columna, Barcelona, 2000.
- TRIADÚ, Joan, "La literatura catalana i el Ripollès: de Jacint Verdager a Alfred Badia", a *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès 1999-2000*, Ripoll, 2001.
- TRIADÚ, Joan, *Dies de memòria, 1930-1940: diari d'un mestre adolescent*, Ed. Proa, Barcelona, 2001.
- TUBAU, Miquel, *Pinzellades a l'atzar: poesia*, autor-editor, Ripoll, 1974.
- UBACH I VINYETA, Francisco, *L'anada a Núria*, dins *Asociación Literaria de Gerona. Certámen de 1875*, Vicente Dorca, Girona, 1876.
- UBACH I VINYETA, Francisco, *La portada de Ripoll*, dins *Asociación Literaria de Gerona. Certámen de 1879*, Vicente Dorca, Girona, 1880.
- VAYREDA, Marià, *Records de la darrera carlinada*. Olot, 1898.
- VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel, *Recordando a Dardé y otros relatos*, Ed. Seix Barral, Barcelona, 1969.
- VÉLEZ, Pilar, *Eudald Pradell i la tipografia espanyola del segle XVIII*, Gremi d'Indústries Gràfiques de Barcelona, Barcelona, 1989.
- VERDAGUER, Jacint, *Canigó: Llegenda pirenyca del temps de la Reconquesta*, Llibreria catolica, Barcelona, 1886.
- VERDAGUER, Jacint, *Fontalba*, dins *Pàtria*. Barcelona, 1888.
- VERDAGUER, Jacint, *Lo Ter i lo Freser*, dins *Pàtria*. Barcelona, 1888.
- VERDAGUER, Jacint, *Les relíquies de Sant Eudald*, dins *Rondalles*, Ed. Barcino, Barcelona, 1992.
- VERDAGUER, Jacint, *Lo Mariner de Sant Pau*, dins *Rondalles*, Ed. Barcino, Barcelona, 1992.
- VERGÉS, Oriol, *Els tres pergamins de Ripoll*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1983.
- VIDAL DE BESALÚ, Ramon, *Obra poètica*, Ed. Curial, Barcelona, 1989-1991.
- VIGO I BONADA, Josep, *L'alta muntanya catalana. Flora i vegetació*, Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, 1976.
- VILA I MEDINYÀ, Josep Maria, "Uns goigs medievals i setcentistes sobre sant Eudald, patró de la Vila de Ripoll", dins *Annals Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, 1994-1995*, Ripoll, 1996.
- VILARRASA I ROQUER, Montserrat, *Recordances 1860-1942*, autor-editor, Barcelona, 1993.
- VILARRASA I VALL, Salvador, *La vida dels pastors*, autor-editor, Ripoll, 1935.
- VILARRASA I VALL, Salvador, *La vida a pagès*, Impremta Maideu, Ripoll, 1965.
- VINDEL, Francisco, *Carlos III y Paradell: el arte tipográfico español en la segunda mitad del siglo XVIII*. Madrid, 1941.
- VINYES I SAUS, Joaquim, "Un grafít ripollès", Consell Comarcal del Ripollès, Ripoll, 2000.
- ZAMORA, Francisco de, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Ed. Curial, Barcelona, 1973.

An aerial photograph of a vast, dense forest covering a hillside. The trees are a mix of dark and light green, creating a textured canopy. In the background, a range of blue mountains stretches across the horizon under a sky with scattered white clouds. A small valley with some buildings is visible between the forest and the mountains.

Narcís Figueras

La Selva

«LA PELL DE LA SELVA ÉS VEGETAL, ESPESSAMENT foliada, densament verda... (...) Pujar en alguns dels castells de la comarca –Montsoriu, Farners, Argimon– és estendre l'esguard per una ondulació continuada que el tou vegetal amoro-seix. I encara després, en el passadís paral·lel al mar que és la depressió selvatana –camps de Sils, Riudarenes, Maçanet, Hostalric, Breda–, els conreus anuals s'alternen amb les quadrícules dels pollancre i els plàtans...»

JOSEP VICENTE
Catalunya-Visió / 5

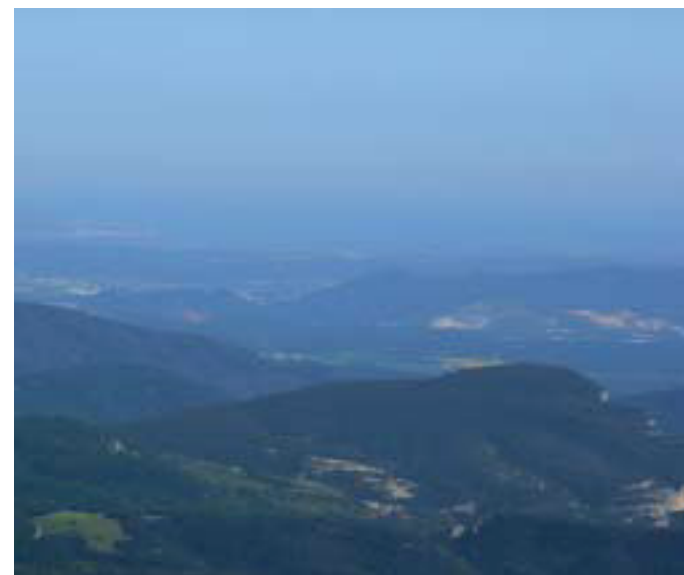
«NO ÉS ESTRANY QUE EL PAS PER LA SELVA HAGI temptat tants de poetes i d'escriptors que han volgut 'experimental' aquest tros de terra llargament beneïda amb tota mena de bel·leses: escriptors i poetes han volgut fer la prova directa, han volgut 'reaccionar' de cara a cara amb les realitats opulentes d'aquesta regió benaurada. I és que els espectacles naturals tenen ací una qualitat diríem específica, com en altres indrets no les trobareu. Ací les remors bosquetanes són simfonies, els cants dels ocells són melodies fetes, les remors de les aigües són com acompanyaments d'orgue profund.»

LLUÍS BERTRAN I PUJAN
La Veu de Catalunya

La Selva

LA COMARCA DE LA SELVA CONFIGURA —i ha estat així al llarg de la història— tota la part sud de les terres gironines, i termeneja amb Osona, el Vallès i el Maresme per mitjà d'un seguit d'espais d'intersecció (Montseny, Guillerries, vall del Tordera) que, lluny de tancar-la, l'obren a l'enllaç (comunitat d'interessos, vivències humanes o de relació amb el medi, experiències històriques) amb les terres veïnes. La Selva no queda definitivament tancada per cap banda, malgrat el que pugui semblar a un observador que des del pla es miri les elevacions circumdants. No és cap frontera.

Les relacions humanes, l'explotació del bosc o del mar, les rutes dels traginers o del ferrocarril, etc., configuren un àmbit de comunicació i de vida que al llarg de la història no permet parlar de tancament o d'una delimitació concloent. Sí que és cert, però, que una perspectiva exclusivament territorial —no humana— presa des de les muntanyes o des dels turons més bai-

La Selva des del Far

xos, que permeten les vies de comunicació, ofereix una imatge de plana voltada de serres més o menys elevades. Josep Pla, venint de Barcelona per la carretera general, des dels turons de Maçanet (a l'hostal de Cal Coix), veia "l'evasió" de les terres selvatanes "en la perspectiva del Pirineu rutilant" i podia afirmar: "La Selva és una depressió geogràfica en forma de quadrilàter tancat per tres costats. A Migdia la tanquen les muntanyes de Tossa, o sigui el massís del litoral que va des de Blanes a la Vall d'Aro; les Gavarres a llevant; a ponent, el massís del Montseny i les Guillerries. És una comarca, doncs, gairebé tota rodejada de muntanyes..."

L'antic "ardiaconat de la Selva", un dels tres en què es dividia el bisbat de Girona, i que s'estenia des de Girona fins a Arenys de Mar, fou l'element que contribuí, de bona hora, a atorgar identitat humana a aquest territori (i en queden restes en la toponímia i en les relacions personals). El mateix Josep Pla afirma contundent:

“La meva idea és que el bisbat de Girona tingué raó...: l’Empordà, la Selva i la Garrotxa. Aquestes són les tres grans comarques d’aquest país. No n’hi ha més.” Amb tot, això no significa pas que la Selva, considerada de qualsevol punt de vista que es faci, sigui un espai integrat per un sola unitat de relleu o geomorfològica, ni de bon tros, sinó per diverses i ben diferents unitats.

Igualment aquesta comarca natural o històrica fou la part sud de l’antic comtat i en la seva major part l’a-façona la presència del vescomtat de Girona o de Cabrera, que tingué en el castell de Montsoriu el seu punt defensiu culminant i en Hostalric la seva capital administrativa. Formà part, amb els límits extensos que hem assenyalat, de la vegueria medieval i del corregiment

▲ Proposta de comarca de Modest Sabaté

modern que, a mitjan XIX i després de diverses reformes, esdevingueren la *província* amb capital a Girona. La ciutat sempre ha exercit respecte a la Selva una atracció molt intensa.

En configurar-se definitivament la província a base dels partits judicials, se n'escapà, com és ben sabut, tot l'Alt Maresme, espai encara avui gironí eclesiàsticament fins a Arenys, i amb poblacions molt vinculades a la Selva (Tordera, Malgrat...), però ja la província de Barcelona i a la zona telefònica del prefix 93. En canvi, quedaren agregats a la demarcació gironina Viladrau i Espinelves (del bisbat de Vic, com Osor, Sant Hilari o Susqueda). En fi, factors diversos i complexos —l'atracció de Mataró i la reacció d'Arenys o Calella, la puixança demogràfica de Blanes i de la costa en general, la capita-

La plana de la Selva: diversitat atractívola

“La plana de la Selva es caracteritza per no tenir grans extensions llises de terreny. És un conjunt de reduïdes superfícies llises, accidentades per desnivells suaus, que no arriben a formar turó. Ni a Camplong, ni a Fornells, ni del costat de Riudarenes a Aiguaviva, la plana no és una continuïtat rasant. Aquesta condició li dóna un aspecte de diversitat atractívola i una característica que la diferencia dels terrenys de les Guilleries, on els desnivells, abundosos, són en forma precipitada. (...) Vista des de qualsevol de les prominències gabarrenques la plana de la Selva fa l'efecte d'un jardí immens, on s'hagin reservat grans places que són els camps de conreu...”

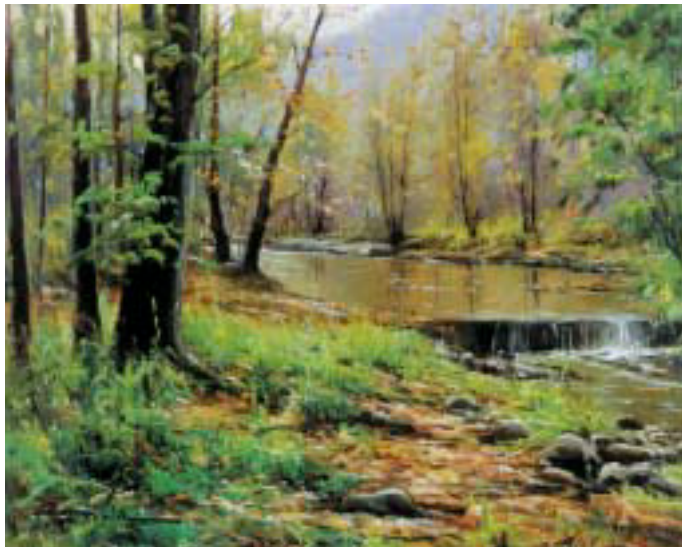
MODEST SABATÉ
La Selva

litat antiga i curial d'Hostalric i la moderna i judicial de Santa Coloma, la tirada a Girona de la vall del Ter que durant anys no tingué bona comunicació amb Sta. Coloma, la identitat i relacions cap enfora de la Selva estricta de les poblacions muntanyenques de les Guilleries i el Montseny, etc.— han configurat un panorama d'identitat difusa i interessos locals forts, de permanent ambivalència i difícil solució administrativa.

Una ràpida visió històrica fa adonar de seguida que, si d'una banda, la Selva ha estat sempre una comarca clara i existent en la mentalitat de la gent —Pau Vila ja va concloure ben aviat que calia “reconèixer l'existència d'aquelles comarques el nom de les quals és més viu, més popular, més estès: Empordà, Selva, Vallès, Plana de Vic...” —, ja no va ser tan fàcil de fer-ne la deli-

mitació. El mateix Pau Vila el 1931 considerava que calia sumar a la Selva “el Gironès i la rodalia de Banyoles per la manera com estan lligades comercialment a Girona. Aquesta ciutat constitueix de fet la capital natural de la immensa majoria de les poblacions compreses entre els vessants llevants del Montseny i els ponentins de les Gavarres.” Amb tot, Vila n’escapçava inicialment tota la costa que unia al Maresme perquè, segons ell, Blanes, Lloret i Tossa “tenen llurs relacions encaminades cap a Barcelona, a causa de la captació del moviment pel ferrocarril del Litoral.”

Modest Sabaté, de Cassà de la Selva, enfrontat al fet d’haver d’escriure uns paràgrafs per a l’*Àlbum Meravella*, l’any 1934, reconeixia que, “sense deixar de cercar l’objectivitat neta”, estudiaria la comarca de la Selva “a través de les nostres amors per ella i de l’entusiasme que les seves belleses ens comunica (sic)”. La “veritable comarca de la Selva”, segons Sabaté, és el que podem contemplar des de les Gavarres, la plana que s’obre als seus peus: si un hom s’hi enfila “per

La Selva és un pla ondulat

“[A la Selva] es produeix un paisatge d’una immensa qualitat, d’una elegància sorprenent... És un paisatge clar sense ser brillant, dolç sense ser apagat, inefable sense ser deliçescient. És un paisatge per a veure-hi tranquil·lament, per a estar-hi. (...) Des del punt de vista del paisatge, aquesta és una de les terres més fines de Catalunya. Ben mirat, la Selva és un pla ondulat, amb ondulacions tan suaus que no arriben a formar pujols. No té, per tant, grans extensions de terreny planes, sinó petites superfícies llises accidentades per desnivells suaus, amb moviments de fugida de gràcia prodigiosa. No podem parlar d’una plana, d’una rasant. Això fa que tingui una diversitat de planimetria i de perspectives constant, un interès, dins el to menor (el to d’estar-s’hi, el to de la vida), inesgotable. / Aquesta ondulació de terres queda folgadamente empresonada per fons muntanyosos... (...) si des d’una de les muntanyes que la cenyeixen es contempla la plana ondulant, sembla un immens jardí de terres de conreu clapejades per la presència de petits boscos que apareixen com si fossin taques capritxoses de color fosc, escampades entre les terres clares. Aquesta és una de les grans característiques de la comarca: la presència del bosc entre els camps petits... Això fa que el paisatge es presenti sempre ple, moblat...”

JOSEP PLA
Guia de Catalunya

admirar la boscúria que a tots costat se us farà immensa” i, ja a dalt, estenent la vista a ponent, “us adoneu d’aquella plana on encara els boscos hi armonitzen (sic) el color del blat i el blau sempre intens del cel serè, exclamareu...: què és bella la Selva!”*

La divisió comarcal definitiva de 1936 —reinstaurada automàticament en 1986—, davant la necessitat d’homogeneïtzar les comarques i atribuir les capitalitats que urgien o que no es podien menystenir, i després dels estudis sobre mercats i les consultes als ajuntaments, sentencià, al capdavant —pel que fa a l’administració i serveis de la Generalitat, val la pena de recordar-ho—, a favor de l’actual comarca estricta (o estreta) de la Selva amb capital a Santa Coloma de Farners, basada en el partit judicial, i va crear *ex novo*

► L'estany
de Sils

en aquest àmbit la comarca del Gironès, amb capital a Girona i amb l'àrea de Banyoles (avui exclosa) i amb Cassà i Llagostera.

Amb tot, l'actual comarca de la Selva continua essent d'una gran diversitat de territoris i de paisatges (“té el privilegi de la varietat”, diu Jaume Reixach, “el privilegi de poder acontentar tots els gustos”), i també d'una pluralitat de coloracions i cromatismes. “Verd

gros de l'alta vegetació —diu Josep Vicente—, verd líquid del arbres plantats i dels conreus de les terres més baixes, verd-gris, sec, del boscatge costaner... Un país és moltes coses simultàniament.”

La Selva per ella mateixa o en el seu conjunt no ha estat objecte de tractament literari, almenys no pas fins a èpoques ben recents (els textos de Josep Pla que citem en diversos moments en són un exemple). Sí que ho han estat els espais físics i simbòlics que hi estan integrats totalment o parcialment, i que ofereixen elements d'atracció o de contemplació.

A ponent el Montseny i les Guillerries conformen un paisatge i una vida de muntanya que ja de bona hora despertà l'interès del nostres excursionistes (Artur Osona i Ramon Arabia, per exemple) i dels primers escriptors de la Renaixença, que redescobrien el propi país i l'idealitzaven, i després els Modernistes i els Noucentistes... El primer turisme barceloní anà al Montseny i el prestigi de la muntanya només va fer que créixer. Des de les alçades de l'altiplà de Collsacabra, a l'altra banda del Ter, o des de la mateixa Plana de Vic, Busquets i Punset o el mateix Verdaguer han mirat les Guillerries, i des de les Guillerries i de les seves estribacions més baixes hom ha mirat la plana de la Selva. Des de la serra de Clarà, entre Massanes i l'Esparrà, Bertrana mirà també la plana boirosa de la Selva en direcció a Girona i a les Gavarres. L'aigua medicinal féu de les Guillerries, en especial de Sant Hilari Sacalm —com ja d'antic féu la termal de Caldes de Malavella o de Santa Coloma de Farners— un refugi de repòs i també de creació, un espai de ficció. Pere Calders ambientà un conte a Sant Hilari, per exemple.

L'evasió —com en diu Josep Pla— de terres fèrtils del pla de la Selva, ja vers el pla i la ciutat de Girona, té en les elevacions romes i boscoses de les Gavarres el

seu teló de fons. Les poblacions selvatanes de Vidreres, Riudellots o Caldes de Malavella i les seves àmplies zones de conreu i de cases de pagès, ben planes o en lleugera ondulació (i avui, amb unes quantes urbanitzacions de segona residència), estan unides sense solució de continuïtat a les de Cassà i Llagostera que ja toquen ben bé els peus de les Gavarres i que són incloses a la comarca del Gironès. Des de les Gavarres s'ha contemplat també la massa boscosa i el pla en direcció a Montseny (Joan Santamaria), des dels terrats de Girona s'ha resseguit el contorn de les nostres muntanyes i del pla de la Selva (Josep Pla, Eusebi Isern, Dídac Faig).

Des de l'alt cingle del Far, sobre Sant Martí Sacalm (Susqueda), ja a la partió entre Osona i la Garrotxa pel Collsacabra, la Selva s'allarga a través de la plana que hem definit fins a l'Ardenya i les muntanyes de Tossa; d'allà estant es descabdella tota la línia de costa que des de primers de segle XX anomenem "brava". Josep Vicente ho ha descrit així: ...“la Selva està dispersada en franges... [E]s desprèn del color de la Garrotxa per l'ample *hinterland* feréstec de les Guillerries...; el país s'avança en direcció a mar, s'abaixa a la depressió per tornar a elevar-se cap al litoral i hi dibuixa la preciosista cal·ligrafia del tros de costa famós que hi ha entre una mica al sud de la Vall d'Aro i l'embocadura de la Tordera.” Des dels espadats entre Sant Feliu de Guíxols i Tossa, doncs, una costa inicialment abrupta —amb delicioses cales de les quals ens parlen amb uncíó Pla o Gaziel— no deixa d'amorosir-se progressivament, amb la vila de Lloret al bell mig i, ja a Blanes, en acollir el mar l'aigua del Tordera, les platges es fan més amples i més obertes en totes les poblacions de la marina. Tossa disposa d'una nòmina fèrtil de textos literaris que la prenen com a escenari i

▲ El cingle del Far

excusa, i Lloret i Blanes tenen sobretot en Joaquim Ruyra el seu autor per excel·lència, enmig de molts altres, cosa que revela que, des d'antic i fins avui mateix, han disposat d'un ambient propici a la premsa i a l'activitat cultural i escriptòria.

El relleus muntanyosos, circumscrits o tangents a la Selva, així com l'extensió plana del seu interior o la costa més abrupta o més serena que dèiem, han estat objecte d'atenció literària per part de nombrosos escriptors d'aquí i de fora d'aquí. Un massís de nom solemne i prestigiós com el Montseny, un món antic i aspre com el de les Guillerries, tal o tal altra població interior o costanera, tal ermita o santuari, el mar i les cales... tots aquests espais han estat font d'inspiració o escenari de ficció o d'elaboració, han acollit els creadors mentre vivien o en guarden ara les despulles o el record. Guerau de Liost i Marià Manent van fer del

La Selva! Som una mica exagerats...

“Els catalans som una mica exagerats. La Selva! ¿Per què la Selva? Tot allò que comporta la significació d'aquesta paraula —el còsmic, l'inextricable, el misteriós, el paorós—, ¿es troba per ventura en la cassola que el país fa entre la Guilleria, la Gavarra i les muntanyes de Tossa? No vull pas dir que aquest país antigament no contingués més arbres. La cassola és certament voltada d'arbres —d'alzines sureres— i no es podria pas negar que, en aquests boscos, hi flota una certa llunyania i fins i tot una acusada solitud. També es podria acceptar que hi ha algun porc senglar i fins i tot algun gat mesquer. Cercant molt i amb penes i treballs, hi trobaríem potser encara algun carlinès de la gran època i potser algun vell federal retirat. El que constitueix, però, la cassola de la Selva no té absolutament res de selvàtic. És una plana normalíssima, d'una finor exquisida, sobre la qual es veu de vegades algun bosquet elegant i clar. La Selva està encerclada de bosc, però la suau cassola que forma dibuixa un paisatge idíl·lic, tendre, d'una deliciosa suavitat.”

JOSEP PLA

Viatge a la Catalunya Vella

Vols dir que n'hi ha per tant?

“El nom d'aquesta comarca... permet tota mena de consideracions, segons l'humor personal i les circumstàncies. Quan un veu la Selva per primera vegada, és natural que pensi: “Home, vols dir que n'hi ha per tant?” D'una selva en tenim una imatge força diferent, força més “selvatge”, una imatge construïda a base de làmines antigues, pel·lícules de Tarzán, documentals cinematogràfics o visions reals del Brasil o del nord de l'Índia. En una selva ens hi podem perdre i trobar-hi bèsties selvatges. Pensar que pels voltants de Santa Coloma ens pot sortir al pas un tigre és una pura il·lusió. Els camins d'aquesta comarca són trescadíssims, i les viles i pobles ja no poden ser més familiars, més de casa. A la Selva hi ha boscos, però selves... / Així doncs, el nom de la Selva és una aberració? No diria tant. Qui sap si en d'altres èpoques aquestes disperses taques de bosc formaven una unitat prou vasta i compacta per justificar la paraula. D'altra banda, la paraula és bonica, i quan una cosa és bella mai no pot ser totalment errònia. Diguem que no passa de ser una exageració, i ja se sap que en tota exageració hi ha una base de veritat...”

JOSEP M. ESPINÀS

Les comarques de Catalunya

Montseny el seu refugi. Mn. Pere Ribot s'hi afegí més tard i en copsà tots els racons.

La conca fluvial del Tordera, al Sud —espai de contacte esdevingut frontera per obra dels polítics i cartògrafs de la *província*—, la del Ter al Nord —àmbit de relació i d'intercanvi negat (en tots els sentits el mot) parcialment pels embassaments— i la de l'Onyar, més modesta, al bell mig, amb els seus afluents i rieres majors i menors, tan nombrosos, han afaïçonat la vida humana i també tingut el seu reflex en la literatura, així com els estanys (l'Estany de Sils) i els moderns pantans (Susqueda i Pasteral) i els antics indrets ara submergits (Querós, Susqueda).

I també l'ha tingut el tren, aquell esvoranc que els anys 60 del segle XIX s'abaté sobre el territori i que, plenament incorporat al paisatge, ens ha ofert pàgines inoblidables que devem sobretot a Josep Pla, però també a d'altres, sobre les imatges lacustres i esborradisses i els pollancre negats, arrengrerats i giradissos al pas sotraguejant del carril, sobre la llum dels poblets, sobre el pensament que vola des del tren...

Algunes de les rutes literàries que es poden dibuixar sobre aquest territori ja han estat proposades amb anterioritat, i les recollim. Es refereixen a grans personatges de la nostra literatura com ara Verdaguer —per dir un nom assenyalat— que s'hi passejà, caminà a diverses repeses pel Montseny i les Guilleries i deixà escrites algunes narracions i llegendes, diversos poemes... Però també ens referim a Marià Manent, o Jaume Bofill i Mates, a Joaquim Ruyra, o a Prudenci Bertrana.

Igualment alguns dels espais concrets —no la comarca tota ella— han generat literatura en proporcions tan considerables que només podrem acollir aquí una mostra del que s'ha dit del Montseny o de les Guilleries, del nos-

tre mar a Blanes o a Lloret, o de la vila de Tossa, primera estació turística del país en ordre cronològic.

Un seguit de visions literàries de conjunt poden ser un bon inici d'itinerari. La literatura sobre el país, el "païsisme", s'inicia amb els viatgers del segle XVIII que sempre el solquen per la ruta més còmoda, el camí-ral de França a Barcelona, hereu de la via romana. En ponderen —com era habitual llavors— la qualitat més o menys bona dels conreus i de les condicions d'aprofitament del bosc, la bondat el menjar i la netedat o brutícia dels hostals i la malaptesa o aptitud de les diligències i dels camins.

Ja al segle XIX els romàntics, primer en llengua castellana i després en català, fan les seves rutes pel país i la seves descobertes de paisatge i de monumentalitat, de primitivisme rural i de llegendari popular: Piferrer o Pi i Margall seran els antecedents de Josep Pla a traçar rutes pel país, i a aquest succeeixen, imiten, reaccionen, entre d'altres, Agustí Calvet, Josep Vicente, Josep M. Espinàs...

Un dels temes recurrents dels escriptors "païssistes" és, com ja hem vist, el de la verdor forestal (que al·ludeix al nom de la comarca), sovint matisada per les clapes de conreus, segons des d'on es prengui la visió que després es literaturitza.

Joan Santamaria (1927-28), submergit en la massa boscosa de les Gavarres, que no sols l'envolta en primer terme del seu camí, sinó que se li ofereix a l'horitzó per totes bandes, la descriu així: "Això és la Selva, la Selva amb majúscula, la contrada selvàtica per antonomàsia... Així com els alemanys tenen llur Selva Negra feta de cedres i avets i poblada de llegendes i de misteri, nosaltres tenim aquesta Selva Verda, que és un gran pa acopat, feroç i inextricable de sureres i coscolls i gatoses i bardisses, i garlandes de xuclamel i arrapalls de lligabosc, amb una caseta a cada quintana, i una ermita blanca a cada cim, i un torrent ombriu i molsut a cada plegó de muntanya..."

Aquesta imatge d'una Selva "feroç i inextricable", un bosc profund, presa a les Gavarres per un lleidatà que hi camina, produeix algunes reaccions. Josep Pla al *Viatge a Catalunya* (1934)* exclama: "Que som exagerats, els catalans! La Selva ! ¿Per què La Selva? Tot allò que comporta la significació d'aquesta paraula —el còsmic, l'enorme, l'inexplicable, el misteriós, el paorós—, es troba per ventura entre Cassà i Tossa i entre Vidreres i Caldes? Déu meu, Senyor!..." L'em-

◀ La Vila Vella
de Tossa

▲ Reconstrucció ideal del Palau dels Cabrera, a Blanes

▼ Ricard M. Aragó

pordanès sempre havia relacionat la Selva amb el pla, visió que depèn clarament de la del seu amic cassanenc Modest Sabaté. Si, d'una banda, inclou, sense cap dubte, Cassà i Llagostera, de l'altra deixa de banda les Guilleries i el Montseny, que no va tractar en els seus primers llibres i en els darrers va fer-ho com a unitats diferenciades.

Ferran de Witur (Ricard M. Aragó) tampoc no compartí la visió d'una "Selva ferotge" en el seu inèdit *Brunyola*, escrit a 17 anys [1900] "sobre la platja de Blanes i en el bosc de Brunyola" (on passava temporades als masos de la família) i refet el 1961. D'allà estant, la visió és una altra: "El castell i totes les seves terres, estaven emplaçades en la Selva, i no precisament aquella Selva ferotge, que ens descriu en Joan

Santamaria, sinó en un vessant més dolç que, arrançant des de Santa Coloma de Farnés, s'esten en onades mances i frondoses, fins a la plana de Vilobí i enllà d'enllà cap a Llagostera i Cassà de la Selva..."

Josep Vicente, passats els anys, manté la descripció tradicional vinculada a la frondositat forestal del país, que dibuixa poèticament: "La pell de la Selva és vegetal, espessament foliada, densament verda. El gran, contemplatiu i serè poble vegetal cobreix les més extenses àrees de la comarca, en solitari, abraçant a vegades masies allunyades, d'altres en companyia de les viles i els sus conreus que s'encaixen, pulcres, en la massa de verdor."

Josep Pla recull, sí, la idea de la riquesa forestal que donà nom a la comarca, concentrada en les muntanyes, i pondera també la presència del suro, l'element que lliga la Selva al seu país. Les diverses muntanyes de la Selva —escriu a la *Guia de Catalunya* (1971)— "es troben cobertes de suros, podem dir que la Selva, en les seves tres quartes parts es troba voltada de suredes.

Paisatge objectivament idíl·lic

"Després de Girona he passat per Fornells de la Selva i Aiguaviva i Riudellots abans d'agafar l'Eix Transversal que m'ha portat a través del paisatge objectivament idíl·lic de la Selva (masies netes i polides —de tan restaurades— envoltades de boscos). A partir de Sant Miquel de Cladells el terreny s'ha tornat muntanyós potser a causa del Montseny i les famoses Guilleries indicades amb un rètol i que no he visitat mai (de fet, no sé ben bé què són)..."

MATTHEW TREE

CAT. Un anglès viatja per Catalunya per veure si existeix

Aquests boscos... no tenen la importància que tingueren un dia, però encara són notables.” El 1934, en la primera versió del *Viatge a Catalunya*, ja confessava haver travessat la Selva “moltes vegades i en totes direccions”. En l’edició fins ara definitiva de 1968 (*Obra completa*, v. 9) hi afegeix la referència al metge Pompeu Pascual com a *cicerone* d’aquests “paisatges inoblidables” de la Selva i descriu en termes arboris els horitzons comarcals: “a llevant i a migdia la taca dels boscos de suro; a ponent, els castanyers de les Guilleries.” El protagonista del paisatge, el suro, tot i la precarietat, disculpable, contribueix a la finor del paisatge: “L’arbre dominant a la comarca és l’alzina surera.... Té un color d’ala de mosca sofert i monòton, no té esplendor vegetal, és sord i pobret. L’operació a què hom sotmet la fibra de l’arbre —la pela del suro— té una violència terrible i les suredes queden com si les haguessin ferit... De vegades, les suredes s’obren i deixen veure un camp,

No me les imagino pas així, les selves.

“Bagastrà està situat al mig de camps i turonets no gaire alts. Una mica més lluny hi ha les muntanyes del Montseny que, a l’hivern, de tant en tant, veiem nevades. El nostre poble forma part de la comarca de la Selva. Fins fa ben poc no sabia per què li havien posat aquest nom. No me les imagino pas així, les selves. Una selva com cal hauria de tenir molts i molts d’arbres, i rius amplíssims farcits de cocodrils i caimans que la travessessin tota. Entre els arbres hi haurien de viure micos, goril·les i tot d’ocells diversos. A terra, entremig de les falgueres i les plantes carnívores, s’hi passejarien tigres, lleons i cérvols. De tot això, pels entorns de Bagastrà, no hi ha res. Em vaig arribar a pensar que ens prenien el pèl quan ens deien que vivíem a la selva. Què més voldríem nosaltres! Però ja ho vaig esbrinar, això del nom, i més endavant també ho entendreu vosaltres. Continuant amb el poble, us diré que l’escola és ben bé al mig, a la vora de la plaça i del castell...”

DOLORS GARCIA CORNELLÀ
El drac de Bagastrà

un goret, un pla de conreus. Aquestes aparicions tenen una dolcesa fina i a la Selva són singulars fins a un grau indicible. (...)”

Josep M. Espinàs, en preguntar-se pel nom de la comarca, abunda en la mateixa idea i s’esplaiava en el símil humà en parlar del suro: “...la base, en la meua opinió, és el bosc d’alzines sureres. Un bosc d’alzina surera no és un bosc ‘agermanable’ al bosc de pins... L’alzina surera té un caràcter tan independent, una presència tan esquerpa, que d’aquesta manca d’amabilitat n’ha sortit, potser, el nom de “la selva”... Un suro és una cosa... viva i apassionant... (...) té un cos treballadíssim, d’una qualitat tàctil i visual molt rica... És rugós, cantellut i sovint dispara les branques en un gest ridícul... L’aprofitament del suro obliga a aquests arbres tan soferts a fer un ‘striptease’ lamentable. Quan perden l’escorça perden la força... El suro viu en una ganyota perpètua...” 🐉

Les Guilleries

COMENCEM EL RECORREGUT LITERARI pel territori que acabem de dibuixar al cingle del Far. Terme de Susqueda i, doncs, demarcació gironina de la Selva, manté l'adscripció al bisbat de Vic. Connecta amb l'altiplà del Collsacabra, i des d'allà les Guilleries, a l'altra banda del Ter, i el pla de la Selva i de Girona poden contemplar-se en una vista esplèndida. D'altra banda, la cinglera, caient a pic sobre el pla més dolç de Sant Martí Sacalm (on avui s'ha traslladat el municipi de Susqueda negat pel pantà el 1963), es convertí de bona hora en un element amplament reiterat en la literatura descriptiva el país.

Verdaguer, des de la Mare de Déu del Mont estant, repassa les muntanyes que pot contemplar. La serra de Santa Magdalena s'uneix a la de Santa Cecília “per formar totes dues plegades —afirma— lo promontori del Far, que sembla *una nau de llarga proa* que surt d'entre les serres, sobre l'estranya mar de verdor de les Guilleries”. Això els anys 80 del XIX, però més endavant en els articles *En defensa pròpia*, referint-se a Collsacabra i les Guilleries (vistes des de la Gleva on havia viscut i el volien encara recloure) els qualifica de “...una serra més humil [que no el Montseny i el Pirineu que té a cada banda]”, que fa “de muralla de verdor a la plana”. Les Guilleries són sempre el contrapunt de la plana en Verdaguer.

La imatge del Far com la proa d'un vaixell ha fet, dèiem, ampla fortuna. Busquets i Punset una nit de Sant Joan veié des del Far com, en una mena de mar, “incontables flames *suraven* del fons de les valls, de les serres escalonades, dels horitzons llunyans...!” Reproduïa així la visió del seu amic i mestre Verdaguer que en les provatures i poesies de joventut al·ludí als focs de Sant Joan que veia “en lo més fons del clot, / pels vessants de les serres” (*La nit de Sant Joan*). Verdaguer

Sant Martí Sacalm des del Far

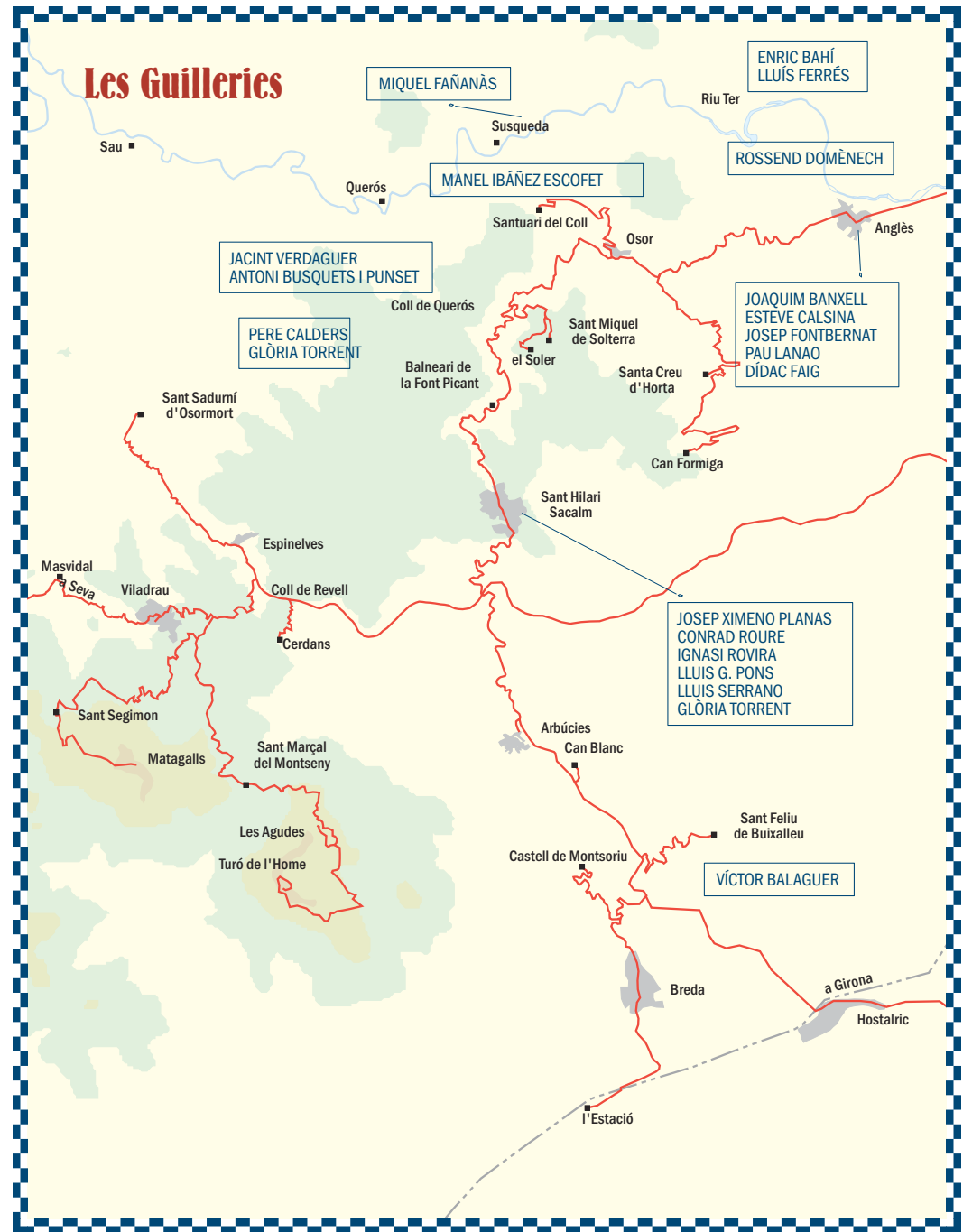
féu diverses sortides per les Guilleries i Collsacabra, de ben jove, i algunes acompanyat de Busquets mateix; en el pròleg d'un llibre que finalment no s'edità confessa: “La cinglera del Far me cridava...”

Per descriure el que Josep Pla anomena també “el gran cingle vertical de la Guilleria”, Joan Santamaria, pioner a viatjar i escriure sobre el país, el bateja “timba pelada i vermella que sembla la proa d'aquest vaixell fantàstic de Collsacabra.” Un seguit d'autors reproduïren aquesta imatge de vaixell.

Pel que fa a la visió que es té des del Far, Joan Santamaria ens parla de “cada una de les albirances el vas-tíssim i bigarrat panorama” i desgrana, en les proximitats, Rupit, Pruït, Querós, Susqueda,... el “serpentí que fa el Ter en travessar les Guilleries, la blanca bromera de la presa del Pasteral.” Busquets i Punset s’escampa més: “les Guilleries, la Vall d’Hostoles, la Selva, la Plana de Vic, l’Empordà, els Pirineus... totes les comarques estimades...”. Juli Serra, el militar que recorregué la zona amb finalitats cartogràfiques, havia deixat escrit el 1891: des del Far “*puede tenderse la mirada alrededor sin más límites que las brumas que en el confín del horizonte se amontonan.*”

Per a Josep Pla, el panorama del Montseny i la “vasta i solitària” Guilleria, vist des de Rupit, al cor del Collsacabra, apareix “llunyà, vague i musical”. Pla l’ha contemplat en diverses ocasions, aquell panorama, i ens proposa una època de l’any: “últims de primavera, primers d’estiu”. En aquestes dates “les formes paquidèrmiques i endolcides de la Guilleria” ens ofereixen “llargues extensions de ginesta florida d’una grogor viva, d’un daurat fresc, net i rentat. És un país que sembla despoblat. No hi és perceptible cap forma d’activitat humana... El país és d’una gran rusticitat”.

El cingle del Far i les Guilleries, vistos de lluny, produeixen una altra impressió. Per a un dels heterònims de Pla, Albert Ferrer, en els textos dedicats als records de la Girona d’estudiant, “la cresta esforçada de la Guilleria que es trencava davant el Far... tenia un to més blau i misteriós.” Contrastava amb les altres muntanyes de la Selva, de Girona estant, “tan allunyades que semblaven baixes” tot formant “un suau arabesc insinuant”, “una resplendor rosa i verd-clar, pueril”. Per a Eusebi Isern en cada posta tardoral gironina “hi havia un rastre de sang esquinçadís, part d’allà de

El Far, proa de vaixell

“...lo promontori del Far, que sembla *una nau de llarga proa* que surt d’entre les serres, sobre l’estranya mar de verdor de les Guilleries.”

JACINT VERDAGUER
Excursions i viatges

“incontables flames *suraven* del fons de les valls, de les serres escalonades, dels horitzons llunyans, fins de la blavor del mar... de tot arreu!”

ANTON BUSQUETS I PUNSET
D’aquella nit

“Abans de deixar el Far, aboquem-nos a la timba pelada i vermella que sembla *la proa d’aquest vaixell* fantàstic de Collsacabra.”

JOAN SANTAMARIA
Visions de Catalunya

“El Far és encara més impressionant per l’altura i el tall del cingle... de tots els trencs que presenta l’estructura del Collsacabra, cap no és com aquest, *penyal o proa* de la Mare de Déu damunt la prolongació extrema de les Guilleries que conflueixen amb la vall d’Hostoles. Penjada damunt l’abisme l’ermita blanca...”

JOAN TRIADÚ
El Collsacabra

“...jeure als prats de tot arreu; entreveure el Pedraforca a contrallum; admirar *la proa del Far* projectant-se als fondals de les Guilleries...”

MIQUEL LLOR
L’heretge al santuari

“El cingle del Far té l’aire, i sobretot a sol ponent, *d’una proa llançada a gran velocitat*. Sembla que, passant, hauria de remoure al volt una bullida de comes i pujols, i arriba a sorprendre que, a baix, en les petites valls, les ombres no canviïn com canvia l’escuma.”

MAURICI SERRAHIMA
(escrit especialment per al llibre de Triadú)

“A Collsacabra, *proa de vaixell* avançada sobre el cor del país i amb la popa clavada en el Pirineu, li tocà de fer un gran paper en les nostres guerres civils carlistes, sobretot en la segona...”

JOSEP PLA
Guia de Catalunya

El Far [de Joan Barbarà]

les Guilleries, que contemplava recolzat en l’ampit de la finestra de la meva cambra a la barriada de Pedret.” Per al Pla estudiant, la visió del Far, “aquest cingle fred i metàl·lic, tallat en angle recte, d’una precisa perfecció lineal, era com una imatge de força i superioritat.”*

Del Far, on moltes excursions s’adrecen, el caminant pot baixar vers Sant Martí Sacalm per corriols que baixen pel mateix cingle. “A la fageda immensa que s’estén per l’obaga del Ter al Far, la roca suporta els camins i traça les escales sonores que petgen els animals de bast...”, diu Joan Triadú. En efecte, l’excursionista que davallava del Far vers Sant Martí i vers Amer ho feia un temps per agafar després el tren que el duria a Girona (“a les vores del riu Brugent... el carrilet cueja pel colors dels camps i a l’ombra de les teulades roses”). Aquest camí de cap de dia ens el descriu Josep Planas Mundet (l’excursió és de 1927): “A la tornada, la quietud dels camps, les serralades llunyanes voltades per una franja de blau indecís amb borrallons a ponent conviden al conversar íntim. Saturats en l’hora calma, la caminada esdevé un passeig entre camps de conreu, arbredes breus i masies colrades...”

Tornarem a les Guilleries més profundes, endinsades i altes, però ho farem per l’engorjat del Ter (pels pantans, hem de dir avui) i per Osor fins a Sant Hilari. Ara, “per dins d’aquests boscos frondosos de castanys, enfilem —amb Joan Santamaria— el senderó que ens menarà a la vila d’Amer.” En el “clot o la cassola” d’Amer, “en la intersecció” —diu Pla— de la Garrotxa, el Collsacabra, les Guilleries “i la bellíssima comarca de la Selva”, la superfície arbrada canvia en vist la Garrotxa i la Selva: es troben castanys (“l’arbre de la Guilleria”), no encara els suros de més avall.

Amer és, en essència, la seva plaça porticada i el monestir. La plaça, que suscità a Josep Pla una valora-

ció negativa per comparació amb la de Banyoles, és “gran, quadrada, amb tot de porxades que la volten on es fan mercats, fires...”. A Amer se situa, en temps de la guerra remença, que tingué en la vila un espai de conflicte i de resolució, un dels episodis de *Quim/Quima*, la novel·la de Maria Aurèlia Capmany (1971) en què un personatge, alternativament home o dona, va passant per diverses etapes històriques i experimenta sensacions i vivències diverses en funció de la seva condició i els costums del temps.

Amer té avui en Mn. Enric Bahí, el seu rector, una veu poètica que ha dedicat a la festa i al sentit del Nadal una colla de versos no pas desproveïts de gràcia ni oblidosos del seu paisatge immediat: “La molsa ja verdeja per l’obaga / i el gebre sembla perles al pradell, / i el buf impenitent de la rufaga / esdevé singlarada i desgavell. / Guarnit de vermellor, el grèvol propaga / l’esclat misteriós d’un cant novell...” Igualment Lluís Ferrés ha escrit diversos fragments de prosa per acompanyar el treball pictòric de Fidel Bofill o de Tomàs Vilà sobre Amer i sobre diversos racons de les Guilleries: “On arribarà la passió de les hores multiformes abraonades sobre les tronques dels arbres seculars? El seu protagonisme quedarà esvaït en la verdor més global el paisatge.” Davant el poble, a l’altra banda, “en roca viva / de Santa Brígida l’ermita munta al cel”, com deixà escrit un romeu al programa de la festa, “y a su lado el abismo al que parecen atraer aquellos peñascos agudos y salientes que avanzan sus cuerpos como para precipitarse en la hondonada”, en mots de Juli Serra.

D’Amer baixem al Pasteral, l’antiga estació del carril (avui escola d’art) i la presa. Algunes excursions acabaven al Pasteral per poder agafar també el tren, com la que féu els anys 50 Manuel Ibáñez Escofet des de Viladrau al santuari del Coll.

▲ El tren d'Olot
[de Tomàs Vilà]

Abans de les preses en aquest indret s’emprenia el camí cap a Vic seguint el Ter; el riu passa “engorjat i sinuós —diu Pla— per la incisió que separa Collsacabra i les Guilleries”; i continua: “no es projecta mai en aquests topants en una llarga perspectiva. Anguileja, s’encorba, de vegades majestuosament, el ribatge fa entrants i sortints...” Es tracta d’un territori molt desconegut durant un temps, i ara negat per l’aigua, però de cap manera deshabitada. La carretera que hi transitava ho feia per diversos ponts que permetien guanyar l’altra riba del riu. Avui els pantans són l’única forma de creuar-lo

▲ Anton Busquets i Punset
[de Pablo Picasso]

► La plaça d'Amer

▼ Sta. Brígida
[de J. Diéguez]

si no aneu en un llanxa neumàtica. Els pobles de Susqueda, Querós i Sau i els grans masos tenien aleshores la seva vida pròpia, petrificada per sempre en les narracions de Busquets i Punset, que de vegades inventa noms i dissimula llocs: en la novel·la *Calvari*, de 1917, situa l'acció a *Vallserena*, “un llogaret de cases escampades que té la Parròquia y Casa Rectoral en la vall del Ter, poques hores ans d'arribar a l'esgorjada del Pasteral.”*

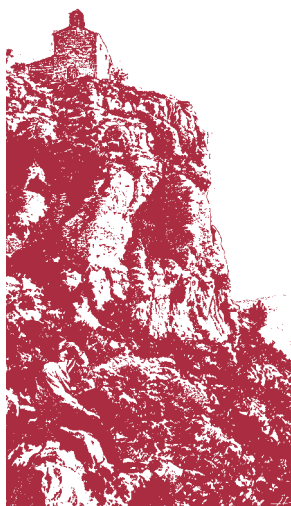
El pantà no sols enfonsà el poble de Susqueda, sinó també Querós i el seu pont romànic. Antic terme de Vilanova de Sau, passà ja a la fi del segle XIX a Sant Hilari Sacalm, i avui ha desaparegut del tot. La seva església, arran d'aigua, inaccessible des del cantó sud del Ter, és una ruïna absoluta. Querós és conegut per Joan Sala *Serrallonga*, que hi visqué en casar-se amb la pubilla d'aquest mas, i pel turó del Mal Sopar, d'on segons la llegenda hagué de fugir a

L'Aplec de Vallclara

“Des de l'ombriu d'un castanyer revellit, que rumbejava vestimenta verda, el Mestre nou contemplava'l quadro sempre igual, però sempre hermós, de la pagesívola festa: el serpejar dels romeus pels corriols que de cent indrets menen al Santuari; les colles espargides preparant-se'l lloch y les vitualles; els trajos virolats y l'ayre pintoresch de les dònes; el florir de converses que li arribaven de tots els reconos ab parla castissa y encara no malejada; el festeig senzill, l'idili clàssich, teixit per la florida d'un any d'espera en la més suprema inquietut que apaybaria la promesa formal a l'hora de les balles, a la tarda; l'orgull de tantes matrones veient papellonejar tants cors entorn les flors de la llur maternitat, y, per sobre de tot, aquell esclat de vida, vey a sentia'l Mestre nou quelcom més que li posava el cor en festa: vey a la naturalesa en exuberant esclat, y sentia'l perfum de la tradició traduït pels repichs incessants de les campanes, per les cantúries els sacerdots de les vehines parròquies i per l'estridència d'una orquestra rural que li armonisava un bell cantar en les pregoneses de son ànima aquietada pel sublim conjunt. Com un imàn poderós, la Verge anava atrayent tota la gentada a les seves plantes... La vall restà deserta.”

ANTON BUSQUETS I PUNSET
Primer amor

mig sopar dels seus perseguidors. Verdaguer hi anà el 1868 per recollir la llegenda i veure la casa del bandoler, “un casinyot dels més ròncecs de la Guilleria —explica per carta a Aguiló—, una hora poc més o menys del poble de Querós”. S'arribà a la casa i també a Osor, on recollí la història d'en Coma d'Osor “que va matar el rector”. Aplega records d'aquest país, “terra de llops i bandolers”, que li semblen “de mala mena”. “Tot ho trobí aspre... —afirma— lo

caràcter de la gent, los camins on un no pot casi posar lo peu pla, les muntanyes que amaguen sos pelats caps entre els bromes i sos peus en abismoses sotaldes, lo murmuri dels rierals...”

El 1982 la novel·la *Susqueda* de Miquel Fañanàs va aconseguir de plasmar amb èxit la inquietud per una suposada ruptura de la presa i el neguit d'autoritats i ciutadans de Girona un cop el fet ja s'ha produït. A l'inici de la narració descriu la immensitat d'aigua del pantà: “...s'atansa a la barana que condueix al passadís de coronació de la presa. Des d'aquell lloc, l'espectacle que tenia davant els ulls era realment fantàstic i impressionant... només en comptades ocasions l'havia vist tan curull d'aigua... La pluja constant de les dues darreres setmanes havia fet que el nivell de l'aigua arribés a 351 metres i aconseguís la cota màxima... En aquells moments hi havia allà baix no menys de doscents trenta-tres milions de litres cúbics d'aigua.”

Sobre Osor trobem el santuari de la Mare de Déu del Coll. Manuel Ibáñez Escofet hi passà amb un company els anys 50. Es proposaren d'anar “des de la Noguera, prop de Viladrau, a la presa del Pasteral, al Ter”. La situació era una altra: “Els pantans de Sau i de Susqueda encara no existien. (...) la vida a l'aire lliure, l'aire fi, la frescor de l'aigua als peus, els paisatges bellíssims d'aquelles contrades i l'alegria d'haver sobreviscut al malson de la guerra ens feia oblidar-ho tot.” Després d'un tros de camí “ens separàrem de la Riera Major, abans d'arribar al Ter, per enfilarnos a Vallclara i anar a sopar i dormir al Santuari del Coll, que tenia hostel. Tant Vallclara com el Coll ens feren una pregona impressió per la seva solitud i la seva encastellada presència. (...)” *

Ja a la vall oberta del Ter, a la població de la Cellerà, hi exercí un mestre empordanès lletraferit, Emili

Al santuari del Coll (anys 50)

“(...) Aquella era la terra de Joan de Serrallonga, un dels bandolers literaris més coneguts de Catalunya. I una mica de pinta de bandolers devíem de fer el meu company i jo, bruts, peluts i espellifats, amb un llarg bastó, una mena de bàcul fet amb una branca, que el pintoresquisme de Mata va exigir. L'aspecte devia fer una certa feresa, perquè quan arribàrem al Santuari del Coll, davant la vall de Susqueda i els cingles del Far al fons, la gent va parar d'enraonar. La tarda queia i hi havia la mica de llum necessària per explicar històries de por i d'apareguts. Enmig del silenci, a Mata —sempre el pintoresquisme— no se li va ocórrer altra cosa que cridar pegant cop a terra amb el gaiato, i en castellà: *¡Ah, de la casa! ¿Es aquí donde se da albergue y posada al cansado y hambriento peregrino?* La por es podia tallar. Quan els estadants del Coll, que prenien la fresca, es van refer de l'ensurt i veieren que érem gent de pau, una mica beneïts... ens advertiren el motiu del seu espant, explicant que aquell era temps i podia ser escenari dels maquis. La por se'ns va encomanar i ens adonàrem de la nostra inconsciència. Ens digueren també que a partir de Susqueda era necessari el salconduit de fronteres —que no teníem— i que la Guàrdia Civil era molt exigent. El meu amic es va ensorrar. Sempre havia tingut una por irracional a la Guàrdia Civil, por que a partir d'aquell moment esdevingué diarreica. Com que al santuari hi havia hostel, sopàrem frugalment i dormírem en llit. La clientela eren, segurament, antics malalts del pit i gent que necessitava el silenci i el repòs de les Guilleries.

MANUEL IBÁÑEZ ESCOFET

La memòria és un gran cementiri

Serrat Banquells. Busquets i Punset en recollí en el seu *Aplech. Models en vers i en prosa del nostre Renaixement* (1906, amb il·lustracions de Bertrana, entre d'altres) una breu composició, *La mort d'un rossinyol*. Els anys 50 el Dr. Codina Vinyes, pioner de la micologia catalana, va escriure *Bolets bons i bolets que maten*, un conjunt de rodolins per conèixer els bolets i les seves propietats que té la seva utilitat.

L'impacte que produí el món rural de la Cellerà en els primers anys de vida de Rossend Domènech han deixat un solc profund: “...anant pel món, qui m'ha conegut ha descobert de seguida que jo era fill d'algun lloc molt concret, d'un indret amb molta personalitat... Per a mi la Cellerà és la rel, el contacte

amb la terra... condició indispensable per a viure amb equilibri". Al poble s'aprenen els noms de les coses, els arbres, de les plantes, dels bolets (a la Cellera en especial, gràcies a l'obra del Dr. Codina Vinyes), les roques i les pedres. Amb tot, les transformacions de les formes de vida han afectat també aquest rodal: "Ara cal pujar més amunt de la muntanya per a trobar farigola, el tomanyí és més escarransit, les puputs més escasses..."

El nucli antic d'Anglès ha estimulat la producció d'escriptors i poetes locals, que canten les festes anyals. Joaquim Bauxell ha cantat el "Carrer d'Avall, carreró / barri gòtic el meu poble, / de caràcter vetust i noble / i humil com una oració...". Per a Esteve Calsina, "Bé n'ets de cantellut i trenca-soles / carrer del Raval! Ta fesomia / és aspre i rude...". Josep Fontbernat que, nat en un mas d'Estanyol, passà l'adolescència a Anglès, a la casa Verdaguer, ("aquella que va el carrer Major al carrer d'Avall, amb la famosa arcada que aguanten les columnes de marbre, relíquies el barri gòtic d'Anglès"), descriu la vila com "un poble de la Vall dels Àngels, prop el Ter". I també recorda el cim i l'ermita de Santa Bàrbara ("que la gent del país en diem 'Santa Barba'"): "És d'allà estant que la mainada de tots aquells pobles... hem vist el mar per primer cop: (...) —Veus aquella ratlla, allà lluny...? —Allò és el mar! (...) I ens explicaven que més lluny hi havia Mallorca, que a voltes es veia la seva ombra emmirallada al damunt de la blavor..."

Fontbernat parlà d'Anglès en el seu exili andorrà, després de la guerra civil, però els allunyaments i els retorns són constants i molt diversos. El periodista Pau Lanao ha recordat "el batec ancestral del poble, l'alè profund que treballa sota les pedres d'indrets vells, cansats i savis com la vila d'Anglès", un paisatge i unes

imatges que, malgrat la llunyania, "cosides a la fibra més íntima, et marquen el futur". No falta, en el seu esguard nostàlgic, el tren. Ara, però, "l'estació enrundada" és el "testimoni tràgic d'un temps en què el tren d'Olot marcava les hores de la comarca."

Amb aquell tren va poder arribar a Anglès i a la Cellera el 1902 Rowland Thirlmere. El viatger ponde-

► El carrer d'Avall, d'Anglès

▼ El carrer d'Avall [de J. Diéguez]

ra la bellesa del paisatge, des de la finestra del tren que puja de Bescanó per Bonmatí i cap a Anglès pel pla de Trullàs, a les envistes de Sant Julià de Llor, i amunt: “el càlid fulgor de la florida primavera”, “flames de préssec, ametlles, albercocs... els turons coberts d’alzines, roures sempre verds, brucs blancs i arbres de flocs de neu”, “la flor de les pruneres brillava amb una blancor enlluernadora contra un fons de llunyans turons blaus”; i sobretot el contrast entre “el groc dels camps” i “els caps escarlata els camperols”. Thirlmere, després de valorar l’interès econòmic de la vida agrícola, exclama en relació amb el paisatge: “Hi havia dotzenes de quadres pertot. A Anglès, per exemple, un artista podia romandre-hi una setmana i no acabar les seves encantadores vistes.”

Aquests paisatges i la trama urbana del casc antic d’Anglès han estat potser elements inspiradors per a l’anglesenc Toni Vinyes-Miralpeix, dissenyador i autor de *Les coves del bandoler* per a Cavall Fort, que ha escrit

novel·les com ara *L’estigma dels Montoreig*, en què la mansió modernista amb una avinguda d’arbres que duu a la casa recorda poderosament Can Cendra d’Anglès, o *El poder del robí negre*, en què la professora Brogent amaga el seu laboratori en un mas de les Guilleries.

Des de la ciutat de Girona, referent inequívoc d’aquestes terres més baixes de la Guilleria i de la vall de Ter (seu episcopal, centre educatiu i administratiu, internat i seminari...) Dídac Faig recorda el Clot d’Osor: “riera amunt, llueix / l’aigua a bell doll ja neta de l’estrall” i “els viaranyes del pare amb feix feixuc”; i se sent portador “de la frescor de l’arbre que davant seu s’enfila / en camps i arbredes tendres...”. Narcís Ramió i Diumenge ha pouat en la tradició oral i llegendària d’Osor en els seus *Contes de l’oncle* (1982), i Mn. Ramon Cabanes ha dedicat versos a aquesta “vila petita i bonica” (*Així és la vida*, 1986).

◀ La Celleria de Ter

◀ Santa Bàrbara des del pla de Trullàs

► L'hotel Martín
o balneari
de la Font Picant
a Sant Hilari Sacalm

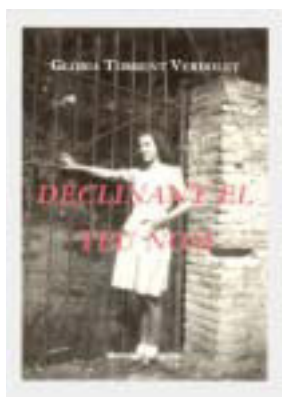
Verdaguer i les Guillerries

- 1865** Anada a Querós per recollir la cançó d'en Serrallonga. Recull també la contalla sobre en Coma d'Osor. Carta a Marian Aguiló. També va a Cabrera i a Sant Segimon.
- 1864-65** Romanç sobre Roca Guinarda (inèdit).
- 1868** Prosa "La Guilleria" o "Les Guillerries" (*Records de minyonia*): visita el Gorg dels Llitons i Collsameda, des d'on veu una panoràmica de les Guillerries.
- 1878** De Tavèrnoles als engorjats del Ter, a Savassona i a Casserres.
- 1880** Primer propòsit de fer un llibre de poesies sobre els santuaris de Collsacabra i les Guillerries. El reprèn el 1901, però no arriba a terme. Escriví una "Clau d'aquest llibre"; potser *Ayres del Montseny* (1901) i *Flors de Maria* (1902) el substituïren.
- 1897** "En Rovira de Sau", rondalla en homenatge a Aguiló.
- 1899** Excursió al Matagalls (3 de setembre) amb la redacció de *La Creu del Montseny*. Hi van per Viladrau i Sant Segimon. El dia abans es troba amb el bisbe Morgades a Sant Hilari i s'hi reconcilia.
- 1900** Excursió a Collsacabra (trobada amb Busquets a la Salut)
- 1901** Excursió a les Guillerries (agost) amb la revista *Juventut* (Busquets). Va amb tren a Sant Celoni (des de Girona, venia dels Jocs Florals de la Bisbal) i es troba amb els de Barcelona. Travessa les Guillerries de sud a nord: de St. Celoni a Sau.
- 1901** Publica *Ayres del Montseny*
- 1905** Pòstumament apareixen a *Rondalles* les contalles sobre el Sobirà de Santa Creu ("Consell mal aprofitat") i en Bosc d'Osor ("Lo Renoc").

Per la carretera d'Osor arribem a Sant Hilari passant per la Font Picant i el seu "establiment", el que tingué més anomenada de la vila dita "de les Cent Fonts". Víctor Balaguer hi anà i deixà escrit el 1893 que es tractava de "manantiales y fuente prodigiosa" que Francesc Permanyer havia cantat el 1861 com a "font de salut i de vida". En els entorns lloà la casa Soler de Mansolí i el passeig dels Enamorats. La Font Picant i altres fonts no deixaran de tenir visitants i al·lusions literàries.

Sant Hilari, considerada la capital de les Guillerries, ha tingut, doncs, vida literària a causa de la seva condició d'estació de "anar a prendre les aigües" ja des del segle XVIII i durant el XIX i primera meitat del XX. Josep Ximeno Planas, hilarienc i director a Barcelona de *Lo Teatro Regional*, fou un dels promotors de publicacions d'estiu. A Sant Hilari aparegueren *Lliroia* o *L'Estiuada*, que són una font de múltiples produccions literàries encara no estudiades amb detall.

Verdaguer ja havia copsat aquesta riquesa rondal·lística i, com hem vist, en recollí més d'un exemple essent jove. Més tard, fou dut a la Font Picant en el viatge de 1899, després d'haver visitat a la Torre de Villavecchia el bisbe Morgades. En el camí d'anada, segons un testimoni presencial, exclamà: “Quin paradís per cantar-hi un rossinyol!”. Els seus versos acompanyen també el raig d'aigua de la Font Vella: “Tenia set d'aigua pura / lo meu cor enfebrosit / y enyorava la dolçura / de la deu de l'Infinit. / Com el raig d'eixa Font Vella / aboqueu vostra canella / en mor cor que s'esbadella / i em veureu, Jesús, guarit.”

El món de l'estiueig el plasmà també el teatre de costums, com ara *L'ocasió fa el lladre*, de Conrad Roure (1895). I més endavant Pere Calders, que havia passat estius a la vila, va dibuixar amb precisió l'ambient dels fabricants del tèxtil estiuejant a Sant Hilari en el magnífic esborrany de fulletó *Al bat de l'estiu* (Tot s'aprofita, 1984), en què narra les peripècies, estrafetes, d'un jove que arriba a Sant Hilari —des de Barcelona amb tren fins a Breda i després amb autocar— a la recerca del seu oncle, instal·lat a l'hotel de la Font Picant, on descobreix el seu amor irresistible i on li encolomen un assassinat. Recentment Glòria Torrent ens ha ofert un retaule de la vida local de Sant Hilari abans, durant i després de la guerra civil, que no oblida pas —com fer-ho?— els estiuejants, concretament els de l'hotel Martín (Font Picant).

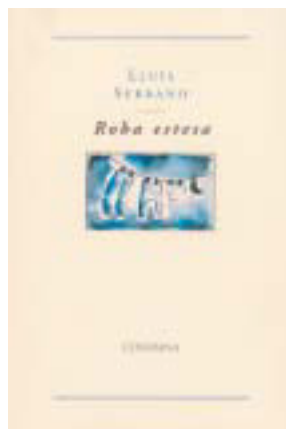
Sant Hilari tanca el cercle de les Guilleries tal com les hem plantejat aquí. L'altre extrem del terme ensopega de bon hora amb el d'Arbúcies, a la parròquia de Joanet. Tant és així que, a tocar del poble, la Roca d'en Pla (on es construí l'ermita del Nen Jesús de Praga) ja és de Joanet (i, doncs, d'Arbúcies, encara que parroquialment no ho sigui). En un calc verdaguerià molt

◀ La torre de Sant Miquel o de Villavecchia, a Sant Hilari Sacalm

▼ Una de les fonts de l'entorn de la Font Picant, a la riera d'Osor

Sant Miquel de Solterra

Muntanya regalada de ma pàtria volguda,
 altiu gegant que guarda los pobles de l'entorn,
 a ta cimalla pujo sense cap més ajuda
 que l'ànsia que m'inspira veure apuntar lo jorn.

Des d'eixa serra altiva veig de la Guilleria
 los pobles que s'estenen d'Amer fins al Montseny,
 lo Ter que rondineja tot fent sa llarga via
 amb salts i giragonses com home sense seny.

De ma vila estimada lo campanar oviro,
 les fonts i les vernedes, obagues i tossals,
 amb eixa alegre vista m'encanto i fins deliro
 pensant en la infantesa, lo temps que no té igual.

Veig una ermita vella d'Osor en la collada,
 que fa d'alberg santíssim a la Mare de Déu,
 Regina sobirana d'aquesta vall aimada,
 en quin raconet guardo encara el bressol meu.

Ne contemplo Espinelves, Cerdans, Lloret Selvatge,
 de Sau la vila nova, d'Anglès los turons bells,
 al dret de Sant Hilari del Pedró l'ermitatge,
 Castanyet, la Cellera, Sant Andreu de Bancells.

Mentres amb eixa vista m'esbarjo en tal muntanya,
 l'astre del dia em deixa solet i en la foscor;
 llavors guio mos passos envers ma humil cabanya,
 on passo la nit tota amb la tristesa al cor.

ANTON BUSQUETS I PUNSET

Lliroya

evident, Mn. Lluís Pons adverteix, referint-se a ermita i roca: “Ton front abaixa, coronat d'estrelles, / Montseny formós i altiu, / que un altre astre més alt i brillant que elles / tramunta eix cim ombriu...”. La devoció a la imatge del Nen Jesús de Praga, impulsada pel capellà hilarienc Joan Montalt, ha generat també tones de versos religiosos i una publicació, *Jesús de Praga i Sant Hilari*.

Aquí la ruta pot continuar cap a on es vulgui, com si fóssim al bell mig el país que volem veure. “Ton panorama esplèndid és una prada immensa. / Jo del botó el contemplo, del mar al Pirineu: / des de Jesús de Praga la vila als peus avença / per tots costats al ritme del bosc que creà Déu...”, escriu Mn. Lluís Pons. I segueix: “Entre l'altiu Solterra i el cim de la Gavarra, / el Far veig a l'esquerra i Bassegoda al fons, / Veig Puig-sacalm dessota del Pirineu que barra, / nevat, de Catalunya ses planes i turons. / A sol ixent fulgura sos raigs la llum del dia / que el mar Mediterrani suporta enge-losit / de veure com s'ufana a son bes la Guilleria...”.

El poeta Lluís Serrano (*Breviari*, 1999) ha parlat així de la situació i els valors del poble: “Un poble petit/ envoltat de muntanyes/ i en el cor tantes aigües/ com un mar infinit.” Per a moltes generacions del segle XX, però, ja no foren les fonts ni les ermites el centre d'atracció o pelegrinatge; en el famós 68 i els anys que el seguiren, la vida dels joves es desplegava entre els locals del poble, que proliferen, i les anades a Lloret o a Platja d'Aro. “D'aquesta època —ens diu Marta Clos en l'efimera revista local *Temps* (1983-84)— en són fills l'*hostal del fum*, la *discoteca Villaret*, l'*Espelma* i algun altre pis particular improvisadament convertit en ateneu. *L'hostal del fum*... va aparèixer... inspirat en altres d'Anglès i Girona... acollí a personatges, aleshores desconeguts, com el poeta Narcís Comadira i el

pintor Josep Tarrés.” A les parets del local, que va tenir un vida breu, podien llegir-s’hi “poesies d’en Lluís Serrano i Quico Danés...” Després es crea la discoteca, el bar nocturn *L’Espelma...*; per als joves “...el vespre/ té nom d’Espelma/ i amb ella arriben la nit,/ la música, els amics...”, en mots del mateix Serrano (*Roba estesa*, 1995), per a qui “... fuig el temps/ i el demà esdevé sorpresa.”

Si de Sant Hilari prenem la direcció cap a Arbúcies, a la dreta de l’actual carretera i dins la parròquia de Joanet (avui, però no antigament, que fou sempre de Sant Hilari), Víctor Balaguer trobà el 1893 una “gran caserí, renovada en mucha parte... Todo el mundo en el país sabe que aquella fue *la casa del general Moragas*, héroe famoso de las libertades catalanas”, a la memòria del qual el liberal Balaguer està disposat a “rendir palmas” i “erigir bronces”. La fi humiliant del personatge inspirà a Guimerà el poema sobre *Lo cap d’En Josep Moragues*, i avui un monument el recorda en una gran plaça a Sant Hilari.

Podem fer també cap a Espinelves i Viladrau per Coll de Ravell o cap a Vic pel Collsplanes. Aquests dos camins es bifurquen al Pla de les Arenes, on altres camins de terra ens duen cap a Querós, Bancells o Castanyadell, en les Guilleries menys transitades avui i de més esplendidesa forestal. Les que Verdaguer i Pla veien des del Collsacabra, a l’altra banda del Ter, on hem començat el nostre itinerari. Escoltem encara Anton Busquets i Punset, diríem el *registrador literari* per excel·lència d’aquesta propietat física i natural: “La reblincola de Coll Ses Planes m’engolí. Un gall cantava pels indrets del Molí Roquer. Sortia’l sol! L’horitzó es broda tot d’una llum novella. Els fondals de Tortadés somreyen esparpellats. L’afrau se’m mostrava ab una nuesa insospitada. La perxada era ben aixollada.

Els castanyers tornaven a brotar poruchs. La fajeda, més núa encara, y l’horitzó s’anava enrohentint. El cloquerets signaven el toch d’alba: Castanyadell, Sant Andreu de Bancells, Espineuves, Vilanova de Sau, Sau, Osormort... Y... avall! Fondalada endins me sobtaven totes les vibracions emocionadores...”

Pel cantó de la carretera que des de Sant Hilari duu al famós mas (i hostel) del Sobirà, de Santa Creu d’Horta, i que ens duria després vers Castanyet i cap al pla de la Selva, o bé de nou a Osor, trobem els corriols que pugem, des de la font dels Abeuradors i enmig de perxades, a la muntanya més alta de les Guilleries, Sant Miquel de Solterra o de les Formigues. De nou Busquets i Punset la convertí en símbol i la cantà en les seves primeres composicions. Per la seva alçada suprema i visible servia d’orientació als mariners de Blanes que hi enfilaven els seus caladors. La vall de Vallors es decanta ja cap a Santa Coloma, que té el seu terme (havent annexat Cladells i Castanyet) cosit a les Guilleries. 🌿

▲ La Font Vella, ahir

▼ La Font Vella, avui, i els versos de Verdaguer

Santa Coloma de Farners

SANTA COLOMA, CIUTAT JUDICIAL, cap de partit d'ençà que aquests existeixen, tenia i té l'enllaç ferroviari a l'estació de Sils, en el punt més baix del pla. Durant anys aquesta estació va tenir penjat el rètol "Sils-S. Coloma de Farnés" indicant el servei que l'equipament havia de fer. La realitat és que de servei en féu sempre molt més: diligències i cotxes de línia duien a Maçanet, Vidreres i Lloret, a més de Santa Coloma. Avui —bé que els usuaris s'hi desplacen amb vehicle propi per pujar al valuós Catalunya Express— el rodal arriba fins a Anglès i comprèn totes les poblacions esmentades, a més de tots els altres pobles més petits inclosos en aquesta línia de carretera que va de l'interior comarcal a la costa.

Han estat, doncs, molts els autors —i personatges de ficció— que han deixat constància del seu pas per l'estació de Sils tenint com a destinació la ciutat de Santa Coloma. Val la pena resseguir amb algun d'aquests el trajecte, perquè ha estat compartit per molts altres. El 1891, el militar Juli Serra i els membres de la seva expedició cartogràfica a les Guilleries puguen al tren a Barcelona i deixen que, embolcallant-los en "sus negras, densísimas columnas de humo", la màquina els dugui, estació rera estació, fins a la de destinació: Sils. "Detuvo el tren su marcha —ens diu—, descendimos con premura, y no sin trabajo conseguimos apoderarnos de una de las diligencias que hacen el trayecto desde aquel punto hasta Santa Coloma de Farnés; nueve kilómetros por una carretera perfectamente conservada."

La carretera enfila el turó de Mallorquines, baixa després a Riudarenes i s'adreça en llargues rectes fins a Santa Coloma. La diligència corre per deixar enrera les altres i evitar la pols davant seu; un cop relaxat el pas, els viatgers, relativament instal·lats en aquell "incómodo armatoste de maderas y de ruedas en que se magu-

El passeig de Sant Salvador

llaban nuestros huesos", poden contemplar "los contornos de un paisaje animado y pintoresco que a nuestros ojos se confundían hasta entonces" i "admirar las hermosas perspectivas que nuestra vista descubría".

En la ruta vers Santa Coloma, de seguida que us heu enlairat una mica i l'horitzó a primer terme és més

llis (camps de conreu, avui viviers, i masos escampats), passat Riudarenes, la punxeguda elevació d'Argimon us sorprèn a l'esquerra. A la dreta durant estona hi teniu encara el bosc i la carena baixa de Serra Magra (terme de Vallcanera, és a dir, de Sils), pràcticament fins arribar a Sant Marçal, a les envistes de Santa Coloma. En girar la vista enrera, “la carretera serpenteaba por el llano, y ancha y bordeada de masías y de huertas avanzaba hacia Sils...” La ruta que va de Santa Coloma a Sils, en sentit contrari al que fem ara, es pot fer també per la “carretera vella”, sense asfaltar, que arrenca de la dita “carretera dels banys” (el balneari Termes Orion) per Can Xifra, actual escola forestal. Joan Pons i Massabeu, en la seva excursió de 1893, hi passà “per mitj de prats riolers, espesses fondalades i claps i més claps de suros en ermoses perspectives”, es decantà per assolir la torre de l'Esparra i baixà després cap a Riudarenes: “De totes les rodalies recorregudes..., cap com aquella més assaonada, més frescal, més ufanosa i de més fèrtil vegetació.”

Si tornem a la carretera asfaltada en direcció a Santa Coloma, la penúltima recta tomba poc més enllà de Can Paperer i ja veieu, enclotada, aclofada sota els darrers contraforts de les Guilleries, la ciutat. “Sinuosa cadena de montañas cerraba a nuestro frente el horizonte —explica Juli Serra—. La recortada línea de sus crestas separaba del claro azul del firmamento los tonos vigorosos de la serie de cerros y de picos que de izquierda a derecha se prolongaba y se recogía en hemiciclo. Cual si en el centro de éste se hallara aparecía la villa recostada muellemente en sus laderas, mirándose en la riera cristalina...”. L'escriptora colomenca Assumpció Cantalozella, que ha fet la crònica de la ciutat i del seu paisatge i les seves transformacions, descriu “la silueta rodona de les muntanyes en

◀ L'estació de Sils

► Sta. Coloma
[de Lluís Roura]

▼ El campanar
[de J. Buyreu]

cercle. *Selva* —Sta. Coloma en la ficció— dins d'aquell clot de pujols.”

Un autor anònim descriu el 1927 l'arribada a Sils la darrera de setembre per anar a la festa major de Santa Coloma. L'andana és plena de paquets i farcells. “Igual que si ens empaitessin —diu— tots correm per ésser a temps a encabir-nos a l'auto. Encar no obren el reixat de sortida [de l'estació] ja sentim aquell *coro* desafinat, amb la cançó de cada dia, però avui *corregido y aumentado*... —Va a Santa Coloma, el senyor? —Aquí, jove, aquí... — Puji, dona! Puji!... I amb un *sant-i-amen* s'han omplert els òmnibus... tots van plens...” Un cop

encabits, com han pogut, dins el cotxe, tothom resta en silenci mirant absorbt el pas dels arbres i el paisatge muntanyós per la finestra, i esperant arribar finalment a lloc. Marià Manent, que hi havia anat el 1922, en deixà constància al seu dietari: “Santa Coloma és una vila atractiva. A banda i banda de carretera hi ha uns rengles d'arbres espessos, i més enllà les muntanyes, plenes de roques, d'alzines baixes i d'abrulls.”

El 1947 Santiago Llensa de Gelcen, propietari rural d'aquesta zona resident a Barcelona, recull en una curiosa publicació privada una excursió a Farners i Argimon, que comença a l'estació de Sils i reproduïx “la incomoditat de la premsada humana a la qual estiguérem sotmesos durant prop de mitja hora”, però que queda compensada “pels variats accidents el paisatge que alegraren els nostres ulls i *alentaren* els nostres cors.” De vegades el recorregut, però, pot tenir un altre caire. La mirada prové del paisatge interior. “Assegut al cotxe de línia —Martí, de *La pluja d'estels* (2001), d'Assumpció Cantalozella—, s'anava acostant a Selva i veia els estels brillants com a única llum del món. Un cop a Selva, les petites clarors de la ciutat li serraren l'estómac i els primers carrers li van semblar el fons de totes les coses, apagats i buits.”

Aquest recorregut —amb tren i amb cotxe de línia— degueren fer-lo sovint Salvador Espriu o Joan Vinyoli, primer el tren, després el cotxe de línia. “En la vida —diu Vinyoli—, tostemp / he vist moltes muntanyes /...com si anés en un vagó de tren/ mirant per la finestra”. Vinyoli és el poeta més rellevant que ha pouat en el paisatge de Santa Coloma i —reivindicat d'un temps ençà per la ciutat que ha posat el seu nom a la Biblioteca local— va esdevenint més conegut i reconegut, al costat o per damunt d'Espriu, amb qui Santa Coloma manté una relació ambivalent.

Si tornem al recorregut descriptiu, lleugerament amenitzat per l'anècdota novel·lada, de Juli Serra, el més destacable és el fragment on pinta amb colors vius l'aplec de Farners, on coneixen la Pepeta i la Tuies —un nom que retrobem en les novel·les d'Assumpció Cantalozella i que havia estat molt comú a la població.*

No hi ha dubte que Farners —castell i ermita— és un dels espais emblemàtics de la ciutat i ha donat lloc a tractaments diversos. Al castell de Farners hom ha dedicat pàgines i versos més aviat aparatosos i romàntics. María Mendoza de Vives, en un fulletó publicat el 1862 (*Hijo por Hijo. Narración de un suceso*), afirma: “Corona la cúspide de la sierra cortada per multitud de torrenteras y cañadas un desmoronado castillejo que recuerda la época del feudalismo” —sempre el pretès record de l'edat mitjana envaint la mirada de la gent del XIX sobre els parets ruïnoses— “y al pie de sus muros en un replano del monte, el santuario de Nuestra Señora de Farnés”.

Les alzines balladores

“— Bajarán a la tarde a las *alzinas* [*les alzines balladores*]— preguntó la Tuyas con acento suave.
 — Qué hay que ver allí? —respondió Santurce.
 — Pues... la fiesta de la tarde... y si bajan nos divertiremos mucho... —dijo Pepeta con tono decidido.
 — ¿Y en qué consiste la fiesta?...
 — ... Pues habrá fiesta y alegría y música y sardanas.
 — Siendo así prometo mi presencia...
 (...) Como las cuatro serían cuando pasamos del cerro a la floresta. Todo aquí era animación, ruido y movimiento. En la margen de la riera que bañaba a la villa, espesos bosquecillos, campos exuberantes de verdura, amenos prados, luz, colores y alegría. Y por doquier, el rebullir de las gozosas gentes, la algazara de animada fiesta, francas risotadas, bromas continuas, incesante griterío, el vocear de vendedores, el llegar de ligerísimas tartanas sonando campanillas y resonando cascabeles, grupos tumbados sobre la alfombra de yerbas y de musgos, chiquillos brincando y correteando, doncellas cogidas del brazo dando paseos repetidos, y sobre todo y dominando todos los ruidos hasta apagarlos, la orquesta encaramada en un terraplén improvisado, sentados los músicos en sillas o en el suelo o en un madero a guisa de banco colocado, y dispuestos a lanzar al aire los acordes precursores de una danza regional y primitiva...”

JULIO SERRA
Las Guillerías

El gironí Josep Dalmau Carles escriví el llarg poema *El castell de Farnés* per als Jocs Florals de Girona (1894), en què l'anomena “vell gegant qu'esguarda, al cim d'alt promontori / nissagues anyorades que, al lluny, fugen del món...” i el situa “damunt lo cingle altívol que guayta tot Vellors”. Apareix aquí la vall o el sot de Vallors, seguint el curs de la riera del mateix nom, rellevant per a la ciutat, però no únicament esmenta aquest indret; el poema desgrana una a una totes les ermites, serres, viles i pobles que es contemplarien des del castell (Sant Pere Cercada, Santa Vitòria de Sauleda, Cladells, Vallors, Argimon, l'Esparra, Riudarenes, Sils...).

Francesc de Borja Lladó, participant assidu als certàmens literaris locals i premiat el 1949, s'adreça així

◀ El castell i l'ermita de Farners

▼ Josep Dalmau Carles [de Joan Carrera]

El castell

Castell, altiu castell, cima argentada,
que besa el vent talment com d'amagat,
reposa en tu la història empolegada
com en arxiu que el temps ha respectat!

Cada pedra és un cor! Sentiu? Batega
tot el neguit d'amor i de combat...

La Ciutat, d'un tros lluny, com arreplega
les engrunes de glòria que han restat!

Espectre de la nit, suau penombra
que vetlla constantment l'antic record,
a voltes, l'esguard veu com passa l'ombra

allargassada i prima de la Mort
que sotja ençà i enllà, com en pesombre
l'escolament del temps ple de dissort.

FRANCESC DE BORJA LLADÓ
La Selva

als murs i torres encara visibles: “Castell, altiu castell, cima argentada, / que besa el vent com d'amagat...”, en un sonet mesurat i pulcre que, escrit en la foscor de la postguerra, un hom estaria temptat de fer-li dir moltes coses més que no diu entre les seves línies.*

A l'ermita dedicà en plena guerra civil un breu poema el lloretenc d'ascendència colomenca Antoni M. Aragó, dins una col·lecció inèdita de poemes a moltes marededús catalanes: “La vostra ermita, Verge de Farners, / niu de silencis i recolliment, / alegre es veia enmig dels castanyers / com una nota portada pel vent...” Ara el “vent de la revolta” ha ennegrit el temple i n'ha fet fora l'estadanta: “...vós no hi sou. / S'al-

cen els murs sense significat...”. El poeta cristià, però, expressa la seva fe: “del nostre cor no es mou / la imatge que han foragitat.” Uns anys després, en la postguerra, quan la imatge retornà al seu lloc pel camí de sempre, Francesc de Borja Lladó deia: “D'un tros lluny, l'olor d'ermita / t'obre el cor i l'esperit: / el camí més exquisit / una Verge té per fita!”

En la visió de l'entorn destaca un element singular, que ja ha esmentat Manent: el rocar. “La vegetación —diu María Mendoza de Vives— que en algunos sitios de la montaña se compone de pinos, alcornoques y avellanos nacidos sin orden ni concierto, desaparece en otros llenos de *ásperas rocas* entre las que sólo nace ruin maleza y algún pequeño y miserable arbusto.” Pels volts de 1900 Mn. Josep Puig Barnils, pioner en l'atracció de forasters a la ciutat (fulletons, postals i versos macarrònics per fer anar la gent a Farners) informa que “pel camí gegantes roques / es veuen sobreposades / formant artístics turons / les unes sobre les altres”. La consideració del rocar ha canviat. Ara ja és un element atractiu.

Més enllà de Farners la carretera ens duu a l'antiga canònica augustiniana i després parròquia rural de Sant Pere Cercada. El poble es troba “enasprat com un niu, reduït com un cop de puny, extès sobre la rasa d'una coma, semblant una senzilla combinació pessebresca”, en mots de Joan Pons i Massabeu, que hi anà el 1893 amb altres companys i en féu una narració, *Camps a través*, publicada a la revista *L'Avenç*. Hi arriben des de l'altra banda (vénen de Sant Feliu de Buixalleu) i continuen cap a Santa Coloma per Can Torrents, Can Planiol i el Pla de les Basses. La primera visió que tenen és el castell de Farners “[p]enjat demunt feresteg penyal, de quadrada planta, emmurallat solidament, am profusió de marlets i sageteres... Cadavre empedreït d'algun colòs, d'algun atlant, retut en lluita... venada mòmia portant en les inscripcions dels seus plegs tota la vida de sa turbulenta època...: a despit del temps, malgrat ta decrepitud, et i tot, encare inspire basarda!”. Després d'enfilar-s'hi i reposar una estona, “[d]eixant el castell de Farnés, ens dirigirem al santuari del mateix nom, que'es troba al peu d'un turó, en escaienta perspectiva”. Baixen per can Oliveres, les “alzines balladores”, la riera

dels Frares i arriben a la vila, “cap de partit..., que té agregats a son municipi els de Castanyet i Sant Pere Cercada, compta amb Comandància Militar i Administració de Correus per la via de Sils, amb quina carretera, que puja fins a la Granota, es comunica am la general de França.”

Un jove advocat colomenc, Joan Mon Pascual —company d'estudis de Josep M. de Sagarra, que l'esmenta a les seves memòries—, publicava el 1912 al periòdic d'estiu *L'Estiuada*, de Sant Hilari, la seva visió de l'excursió a Farners i hi esmenta “les penyes negres”. El més destacable, però, com en altres ocasions, és la visió des de les altures de “la plana rossa y les vinyes verdeses y les vesants d'eixes montanyes de les Guilleries...” *

L'agost i el setembre de 1906 el futur capellà Ricard M. Aragó havia publicat ja, al diari *La Selva*, dues evocacions literàries de la ciutat, títol acabat de

◀ El Rocar

▼ Sant Pere Cercada
[d'Eudald Canivell]

▲ El balneari
Termas Orion

concedir aquell any pel rei Alfons XIII. Tots dos articles són escrits pensant en la festa major de la ciutat, a la fi de setembre, i amb el desig del diari, editat a Blanes, d'ampliar-hi la seva presència en subscriptors i compradors. Aragó, que estudiava llavors a la Universitat Pontifícia de Tarragona, devia trobar-se durant els mesos d'estiu a la ciutat. En la primera de les visions literàries contempla la ciutat "allà baix, humil, grisenc, magestuosa y solemni, ajeguda suaument sots les montanyes negrosenques de San Salvador y Santa Bàrbara", i recorda la primera visió que en tingué, de petit: "ho recordo com si fos are, cases, parets, finestres y teulades, plasses y carrers, para-llamps y campanars, negreigs y blancor, tot era junt, afegit y confós; tot era gran y esplèndit: era la població més grandiosa y colossal que oviraven mos ulls, verges encare d'impresions d'altres pobles... Y *allò* era Santa Coloma, el meu poble

de quan era nin!" En el segon article es reforça la il·lusió lírica (la ciutat és una donzella adormida al peu de les muntanyes), però també la tensió entre la realitat i la pretensió d'esdevenir una autèntica ciutat: "Are, no fa gaire, veus aquí qu'uns senyors de fora l'han vestida de senyora; li han tret la caputxa de montanya y volen arrancar-li la seva mantellina blanca com la neu!... Pobre donzella dormenta! No ho sabs, no, que vagis disfressada! Oh! vosaltres que l'heu feta ciutat, arrenqueu-li aquest vestit que li va ample!... Oh, donzella dormenta de ma vila! No despertis, no; si no has de despertar ben gran. Ai! si are't deixondisses, moriries de pena y d'anyoransa!"

El llenguatge de les pedres

"Pujant, pujant arran les penyes negroses, anàvem veyent els recons frondosos de la serralada y al allunyar-se l'oritzó aparexían davant nostres ulls embadalits la plana rossa y les vinyes verdoses y les vesants d'eixes montanyes de les Guilleries, que guarden en el seu dors fecont els tresors admirables de la riquesa y l'hermosor." (...) "Les parets granítiques [del castell] aixecades sobre les penyes romanían altívoles desafiant els anys y les tempestes... ¡Que n'és de sublim el mut llenguatge de les pedres... tan sols comprès pels enamorats de les grandeses de nostre història!" "[Farners] domina tota la plana de la Selva, des de les astribacions de les Guilleries fins al mar; construit al cim d'un cim rocós difícil d'assolir, té a sos peus la ciutat de Santa Coloma, blanca y acostada a la montanya com si reposés son cap al cim dels camps frondosos y banyant els seus peus en les aigües cristallines de l'ombrívol rieral."

JOAN MON PASCUAL
Excursió a Farners

Aragó —persona inquieta i activa, gelós de la seva ciutat, a la qual volgué afavorir sempre— no trigaria a iniciar la seva activitat com a propagandista catòlic en un aspecte molt concret. La seva iniciativa va trobar un punt d'arrencada a Santa Coloma mateix. Prop de la riera de Santa Coloma, al peu de la serra del Rocar, les fonts, l'explotació de les propietats de les aigües i el propi establiment termal tenen arrels antigues, però reprenen amb una certa força a primeries del segle XX. Sagarra defineix Termes Orion com un exemple d'arquitectura eclesiàstica i s'estén en consideracions divertides sobre la figura del capellà de balneari. És aquí, al balneari, on el 1908 Mn. Ricard M. Aragó deia sovint missa —de fet, esperava la seva primera destinació parroquial, que fou Salitja—, i aquí trobà a darreries del mes de maig l'esposa de Joan Maragall, Clara Noble, i el pare d'aquesta. A partir d'aquí s'inicia una relació que farà que Maragall escrigui l'article en suport de l'obra iniciada pel capellà colomenc: la Lliga del Bon Mot. La dèria de Mn. Aragó fou de crear institucions destinades a l'estudi i la divulgació de la paraula escrita i dita. Encara els anys 50, després de diversos fracassos, volia crear a Santa Coloma el que ell en deia un "Arxiu de la Paraula".

Pel que fa al balneari, l'hilarienc Anton Busquets i Punset, que féu estudis de joenet a Santa Coloma, dedicà diverses composicions a l'establiment, en una de les quals el descriu com a "palau de fades, / deu de salut per vides llatzerades / i bell reposador de cors cansats". Santa Coloma "al peu del rieral, / boca-sortint de l'aspre Guilleria", era revestida —en la seva visió— de "tot l'encant d'un jorn primaveral" i acollia un establiment molt més petit que el que ell trobava en aquella època: Era pla més humil el Balneari: / pro pels que'l mal els duia a sojornar-hi / hi havia repòs i bon confort; / din-

tre marmòries piques l'aigua queia, / i en broll potent an els malalts refeia / i en treia molts de l'urpa de la mort." En un altre poema evoca fantasiosament l'estada en aquell indret dels bandolers catalans Serrallonga i d'altres, i hi situa, més fantasiosament encara, unes termes romanes, i tot això en estrofes sàfiques!*

Les fonts dels volts del balneari (la del Rossinyol, la de Santa Llúcia) o la de Sant Salvador, que dona nom al magnífic parc de la ciutat, també han estat objecte de poemes diversos, obra de Mn. Narcís Jofré, Mn. Vicenç Vila Tibau, Mn. Josep Rodó... Tot i aquesta profusió de poesia sacerdotal, menor, Lluís Comes Xandri, promotor de premsa local i director de *Llevor* (anys 20), advertia que "les fonts de ta encontrada rimen d'amor la vida / i es veuen assatjades per cants de joventut; / galants i donzelletes, com màgica florida, / copcen l'encís de l'hora en desig de plenitud." Comes Xandri podria haver escrit l'himne de Santa Coloma, si ara s'estilessin encara els himnes: "Ciutat de llum i amor, ciutat de galania, / de la daurada selva

◀ Una de les fonts de l'entorn de Sant Salvador

regina triomfant / i excelsa i riallera com la cançó vibrant.” La Font Picant, a l’altre extrem de l’actual Parc de Sant Salvador, apareix indirectament en els dietaris de Marià Manent quan, en l’esmentada visita de 1922, de caire més aviat polític, diu: “Hem dinat a Cal Bou. Hem begut aigua ‘picanta’. Un farmacèutic local, conegut d’en Ventosa, ha repetit totes les facècies habituals sobte el tema...” Manent, decididament aristocratitzant, conclou: “Hi ha tres coses al món que inciten l’home corrent, *the plain man*, fatalment, a la facècia. Són: els nuvis, les aigües minerals i la poesia.”

▲ Al·legoria
[de Ramon Surinyach]

► La font
de Sant Salvador

Si tornem al paisatge del terme de Santa Coloma, Busquets i Punset dedicà també un poema als seus trajectes entre la ciutat i la seva vila natal, Sant Hilari: “Santa Coloma, niu! / Per mi bé ho és estada. / Petit, petit, petit / l’etzar me’n feya gala, / y’l meu esguart d’infant / el devassall copçava / de les visions sublims / que ses afraus amaguen. / Baixava de Sacalm / per ruta espedregada...”. La seva ruta té com a elements del paisatge Sant Miquel de Cladells i la vall de Vallors, uns espais que avui només podeu copsar en tota la seva realitat si, oblidant momentàniament l’Eix transversal, preneu la carretera vella de Sant Hilari. Busquets hi passava “seguint els traginers / a clot de mitja carga” i un dels llocs que el van sorprendre fou “del Bagís / aquella gran casassa, / de bosch y de conreu / sobrebament cercada”.

En efecte, al molí del Bagís situà una de les seves narracions més reexides, *La por del Bagís*, apareguda primer a *Juventut* (núm. 120, 29 de maig de 1902) i recollida després en el seu *Del Montseny. Impressions i estudis*, que aplegà per indicació de Joaquim Casas Carbó i que aquest publicà el 1903 a la Biblioteca Popular de L’Avenç. L’any següent Casas Carbó fou vocal del Jocs Florals de Santa Coloma, presidits per Genís i Aguilar, en què Busquets actuà de secretari. Aquell “jurat catalanista” premià el text del blanenc Josep Alemany i Borràs (l’elogi de les valorades “teules” de la pastisseria local) en detriment de la que elogiava la també coneguda “pomada d’en Panxo”, i va generar una sorollosa polèmica que ha estat rescatada per Miquel Borrell.

En la narració de Busquets que dèiem, després d’una festa de Carnestoltes, el protagonista, “alter ego” del propi Busquets, s’enfila cap a Sant Hilari. El camí es pot resseguir perfectament: la riera dels Frares, el

molí d'en Casellas, “les alzines balladores (“aquell clap de gegantins arbres que s’entrellacen els uns als altres”), “la cascata d’en Massaneda, amunt, amunt cap al tossal de la serrada de Castanyet per a fer la davallada de les Fosses, aquell clos tenebrós...” Pel camí troba un traginer que fa la mateixa via, tot cantant (aprofita per consignar la cançó, en la seva dèria per recollir el patrimoni tradicional d’aquestes terres). Tots dos en fer-se fosc s’acullen al molí del Bagís, no sense haver-ho discutit a bans: “Al Bagís voleu anar? No diuen que s’hi sent por?”. La descripció d’aquella nit passada vora el foc i de les fresses, els trasbalsos i les pors que hi passen és esplèndida, fins que no aconseguen saber que el fantasma demana que li diguin cent misses!

A banda dels entorns naturals, també mereix un esment un determinat paisatge humà i ciutadà que ha estat, d'altra banda, la base de la capitalitat implícita de Santa Coloma en el seu rodal: el mercat. Prudenci Bertrana pintà amb vivesa el mercat de Santa Coloma en dues narracions de *Els herois: En Quimet i La masovera se'n va al mercat*. En aquesta darrera, la Francisca, després del trajecte a peu des de l'Esparra, arriba a la ciutat: “Les parets blanques... i els teulats de majòlica lluen a través de les clarines del rieral frondós. Traspua la joia viva i fressosa del mercat en la reverberació de la llum i la polsina el camí ral...” La seva destinació és alguna casa concreta on vendre els ous i l'aviram que duu i el mercat per fer-hi les quatre compres imprescindibles i tornar. “A la plaça, gairebé no hi restaven pagesos. Molta palla per terra i els bancs en desordre. Una vella escardalenc romanica amb una oca a la falda, un hortolà es recolzava en una rima de planter de cols tardanes; una matrona grassa, enorme, peixava uns aneguets amb fulles d'enciam; i sota una vela, escampats reu, uns quants revenedors de fruita i d'esquiva-

De Sacalm a Farnés

Al peu ciclòpic de la gran cinglera
ont cantusseja càlida fontana,
rastre s’hi veu de muradals que foren
Romanes Termes. (...)

Aqueixes Termes, pel boscam ocultes,
tot d’una sopta el camperol; i a l’hora,
com si laçades de vagà’s troessin,
fan el miracle.

Quan Catalunya llatzerada’s trova
per l’abrivada de legions estranyes,
el pros Moragas, Serrallonga’l destre
i’ls que acabdíllan,
en Bach de Roda, Cellabona i altres
cerquen en l’aigua de Farnés la cura
de sos malgams, i d’un a un pregònan
qu’és font de vida. (...)

ANTON BUSQUETS PUNSET
Rutes

▼ El mercat
de Santa Coloma

▲ El campanar de Santa Coloma

► Camí de Castanyet
[de Josep Gaspar i Romero]

mosques de paper esperaven els que no venien”. En Quimet, el *corbo*, el geperut de l’altre text, es muda per anar al mercat del dilluns i dina a l’hostal.*

L’església de Santa Coloma és el tema d’un sonet de Francesc de Borja Lladó premiat en un dels concursos del “Círcol Cultural Columbense” i publicat en la revista *La Selva*, butlletí dels actes del Mil·lenari de Santa Coloma (1950): “Aixoplugen tes voltes mil anyades!... / Velles pedres ungides i amarages / d’estigmes de grandesa i de temps vell! / ... Cada carreu dels teus té les petjades / que ens mostren de mil anys l’etern segell.” És en aquest recinte que la ciutat ha viscut la seva fe, “enlairament constant que els anys han vist / des de la nau austera i policroma / que altres mil anys de glòria ja ha previst.”

A “aquesta ciutat fonda i mil·lenària” que “té llum d’albes enceses a la pell del rocar / i cos esponerós de plàtans i vernedes...” ha dedicat recentment (2000) Núria Esponellà la seva cantata *Camins, un cant a l’esperança*, en què ressegueix no sols les belleses del paisatge sinó també els indrets i els personatges rellevants per a la ciutat. “Les fonts reguen les arbredes, / les hortes i els conreus i tot el fruïterar: / avellaners, perers, pomeres, pins i vinyes. / Resseguint la riera desplegues tots els verds...”

El rodal de la ciutat ha estat també objecte de tractament literari. Lluís G. Pla Cargol fou vicari i beneficiat a Santa Coloma de 1926 a 1928. A més d’una estilitzada i noucentista *Novena al benaurat Salvador d’Horta*, en què inclogué uns goigs nous del sant, obra seva (“O rica flor pobletana / aromer d’humilitat; / acreixeu la pietat / de la terra selvatana”), també publicà aquests anys el recull de proses *De tot vent*. En aquest aplec trobem un breu text, dedicat a Martí Sureda, que anomena “rúbrica lírica”, i descriu

el paisatge de Castanyet, vall i parròquia avui al terme de Santa Coloma. Hi evoca “els boscos d’acàcies florides” d’aquest “llogaret de les baixes Guilleries”. “Ací hi ha música y concert de incontables rossinyols —afirma— y una pluja de desmayades flors blanques, qu’enamora. Juraríeu que s’apleguen ací totes les papallones blanques que Nostre Senyor ha regalat al món!... Sembla de més a més que us en entrèu en un indret d’Orient de tant de perfum que us surt a rebre pel camí!... Quina cosa més singularment bonica y

Castanyet

“Vaig proposar-li de pujar al Sobirà [la Vallors a en Pere Estany]. Enfilàrem la muntanya. Feia goig de veure. Les plantacions de pins ben aconduïdes. Les pollancredes vora la riera, les acàcies i els verns, i més amunt, ja prop de Castanyet, la gran estesa de perxades amb la fulla tendra del castanyer. I al vessant de solell l'inevitable bosc d'alzines sureres amb l'escorxa coronada. (...) — Mira el contrast de verds d'obaga, verds nous, amb els de solell, verds de tota la vida. M'agrada... Després vàrem deixar endarrerar el campanar perdut i les masies de la vall. I vàrem arraconar el cotxe a un redós del camí i vàrem introduir-nos dins el túnel de castanyers, sota el bosc de frescor de frescor estiuenca de clapades [sic] de llum verdosa, de terra negra i tova. Les columnes dels arbres s'enfilaven cap al sostre de fulles tendres i tot tenia un silenci de vida.”

ASUMPCIÓ CANTALozELLA
Sauló

engrescadora és l'humil poquesa de Castanyet, pel mes de Maig!”

Castanyet —en els mots de l'historiador barceloní Jesús Mestre, que descobrí l'indret i s'hi quedà— és una “frondosa vall que s'estén des de Santa Coloma fins al collet de l'Espinau, ja al terme d'Osor.” Mestre descobreix també la naturalesa “humana” d'aquest entorn físic que podríem imaginar ingènuament un espai intacte: “A primer cop d'ull, és un bosc d'aparença virginal, però tan sols és un miratge. Quan es coneix millor, es cospa la saviesa de l'home que, al llarg de moltes generacions, ha ordenat l'espai natural per treure'n profit...” Així el castanyer, el pi, el vern, el pollancre, el plàtan... cadascun té el seu lloc i la seva missió en l'economia forestal com-

plementària de l'agrícola. “A la tardor —diu— el bosc de Castanyet esdevé un espectacle: una coreografia de colors omple tots els racons...: verds, marrons, vermells, ataronjats, grocs.” Assumpció Cantalozella coneix perfectament aquest entorn i hi situa sovint escenes de les seves novel·les: “Els castanyers de colors d'or a la tardor —escriu a *Escubidú*— i les alzines sempre verdes. L'olor de fred a l'hivern i les alzines sempre verdes, llavors quan el cel sempre és brillant. I la primavera amb branques de color de rosa, de color de llet i l'olor del fenc acabat de tallar.” També a *Sauló*, la riera i les acàcies de Castanyet, els verns i els pollancre, les perxades... sovint emmarquen l'acció.*

Joan Vinyoli estiuèjà a Santa Coloma cada estiu durant tota la temporada entre el 1922 i el 1931, i fins al 1935 els caps de setmana d'estiu per reunir-se amb la seva mare i la seva germana. La guerra estroncà aquelles estades, però el paisatge quedà imprès per sempre en la seva retina i en el seu pensament. Les seves primeres experiències poètiques s'hi emmirallen i s'hi expliquen, i no deixà de tenir aquest referent del món natural d'aleshores ençà. Vinyoli “és de per vida de la Selva, el país on hi ha les més belles arbredes del món” —sentencià Joan Teixidor. Ferran Gironès ha rastrejat aquesta presència constant del paisatge de Santa Coloma en Vinyoli, que el recorregué d'adolescent i de jove: “la vida secreta del bosc i els gorgs, l'esplendor del pla i de la muntanya, és a dir, tot el que de la natura entra pels cinc sentits...” Igualment els oficis: llenyataires i carboners, pastors... Vinyoli ho declara obertament: “Sento encara xisclar el vent / de la tardor fent moure les arbredes de la infància.” “—I la natura em crida— / Els viaranys perduts com el respir / dels animals entre les mates / I en la flonjor vasta i cansada de les clotades, els camins...”. El temps perdut és

▲ Joan Vinyoli

El campanar

Sovint, sovint, com per la dreta escala
d'un campanar, fosca i en runes,
pujo cercant la inaccessible llum;
ple de fatiga dono voltes,
palpant els murs en la tenebra espessa,
graó rera graó.

Però de temps en temps,
sento la veu de les campanes,
clara i alegre, ressonar,
tocant a festa allà a l'altura,
i veig per la finestra en el silenci
de l'alba els camps estesos, esperant.

Aurores de la infància, com us trobo
llavors, ah, com encara dintre meu,
una llavor de joia perdurable
pugna per fer-se planta exuberant!
Com crides, infantesa, en les profundes
capes del cor, com, de genolls, et trobo,
Déu meu, llavors, tornat pura lloança!

JOAN VINYOLI

Les hores retrobades

reclamat amb insistència pel poeta que no pot deixar de ser-ho: “Torna'm, ah torna'm als anys / de la noie-sa, / amb els amics / a la riera, amb els passeigs...” El poeta evoca el “sol daurat d'uns altres dies” que tan sovint ha vist “desfer-te al cim de les muntanyes, / quan, de retorn, girava els ulls!”, o bé quan “camino vers la fosca / per l'aspre roquetar, perduda tota senda, claror de serra als ulls”. Totes les sensacions interiors

troben en les mil cares de la natura i del paisatge el seu referent, la seva imatge explicativa, el vehicle per fer-les compartir amb més intensitat.

Vinyoli concorregué al IV Certamen Literari local de 1948 amb uns poemes, que hi foren premiats i que després reelaborà i inclogué a *Les hores retrobades* (1951). Duien el lema *De vida i somni*, títol del seu llibre de 1948, i són també un clam contra el pas del temps: “Com passen com fugen els dies/ i ja no tornen mai més!/... Bellesa del món posseïda,/ segura, feliç veritat,/ perduda tot just assolida...” El 1930 havia publicat també al programa de la festa un text primerenc, *De la nostra ciutat*, en què descriu el pas del sereno pels carrers de la ciutat. Un altre dels poemes que passà a *Les hores retrobades* pren per escenari l'escala d'un campanar —potser el de la ciutat— “fosca i en runes”, per la qual puja “cercant la inaccessible llum “ i sent les campanes i veu “per la finestra en el silenci/ de l'alba els camps estesos, esperant”.*

La ruta vinyoliana, física i virtual, que impulsa Pep Solà —amb la col·laboració de l'editor de les obres completes de Vinyoli, el professor de la Universitat de Lleida Xavier Macià—, així com les diverses activitats que se li han dedicat i se li dediquen encara —la biblioteca portarà el seu nom, per exemple— representen un feliç i definitiu retrobament de la ciutat i l'entorn amb el *seu* poeta.

Un episodi que val la pena de remarcar en la vida literària de Santa Coloma és la relació d'aquesta amb Salvador Espriu, l'altre poeta rellevant vinculat a la ciutat. Espriu hi va néixer, és cert. “Hi vaig néixer perquè el meu pare n'era notari, però no tinc absolutament cap vinculació ni cap parentiu amb Santa Coloma”, responia a Josep M. Espinàs en una entrevista per a TV3. El cas de Salvador Espriu posa de manifest la condició de

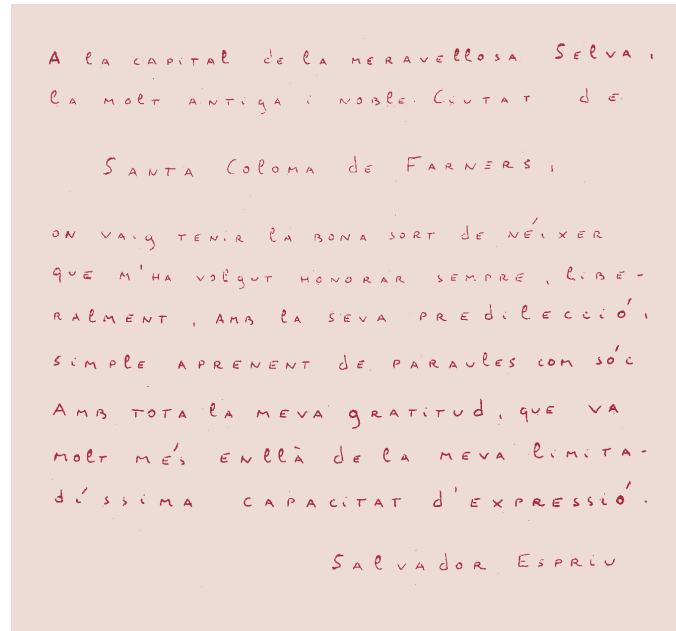
Santa Coloma com a cap de partit judicial i destinació més o menys abel·lidora o forçada per algunes professions. Amb tot, la família Espriu tenia vinculacions antigues amb la zona —si no n'havia sortit— atès que el segle XVI el mas Espriu, després propietat del Bertrana, a l'Esparra, pertanyia a una branca dels Espriu, ja resident a Arenys, com ha demostrat Josep Formiga.

El 1981 l'Ajuntament de Santa Coloma de Farners va designar Espriu “fill predilecte” i va fer editar la *Petita antologia poètica*, realitzada pel mateix poeta (l'original a mà es conserva a l'Arxiu Històric Comarcal). Espriu va voler escriure uns proses comentant fotografies que havia rebut en obsequi de la població. Es tracta d'uns comentaris “molt modestos —diu en les *Paraules proemials*— però sotmesos a un molt rigorós ordre verbal”, amb unes notes lingüístiques al final molt similars a les que apareixen a *Les roques i el mar, el blau*, en què es baralla amb el diccionari i els correctors. Carles Miralles ha posat de relleu la revisió estricta que Espriu feia de tota la seva obra en aquells anys i “l'obsessió amb què s'exigia... una extremada correcció”.

El llibre el publicà Llibres del Mall el 1983 amb el suport de l'Ajuntament colomenc. Espriu va compen-

El parc de Sant Salvador

sar així la població que volia homenatjar-lo. Llavors es creà el Premi Salvador Espriu a partir de 1986, que deixà d'atorgar-se a mitjan dels anys 90.

Respecte a aquestes proses descriptives d'*Aproximació a Santa Coloma de Farners i a algun dels seus entorns* sempre quedarà el dubte que no s'hi hagi esmunyit una bona dosi de la fina ironia de què Espriu féu sempre gala. En relació, volem dir, amb la insistència a homenatjar-lo de totes passades, quan ell sempre va afirmar que havia tingut poca relació amb Santa Coloma, d'on va marxar als quatre anys. Modest Prats ja advertia el 1985 de la seva “ironia extremament aguda que travessa... les fronteres del sarcasme. Hi ha qui pensa que tota la seva obra ha de ser llegida sempre des d'aquesta perspectiva”. Tant a l'autoantologia com aquí, es refereix sempre a “la nostra ciutat” i a “la capital de la meravellosa Selva, molt antiga i molt noble ciutat... on vaig tenir la bona sort de néixer...”.

◀ Manuscrit de Salvador Espriu per a l'autoantologia

▼ Inscripció a la casa on nasqué el poeta

Sense apartar-se gens de la pura descripció de les fotografies (“espero que les regles del joc resultaran prou evidents als desvetllats lectors”), reconeix amb tota la franquesa el seu desconeixement de la ciutat i els entorns més enllà de la imatge que pot contemplar. “M’assabento que aquest carrer, recte i tranquil, és el de Sant Sebastià”, diu per exemple; en demanar comprensió al lector si prescindeix d’algun detall, conclou: “ara sí que el buf se m’ha acabat”; o bé en veure en una foto uns seients, exclama: “en ells podran reposar del meu pesadíssim exercici descriptiu... els més fatigats i avorrits dels meus problemàtics llegidors. Tanmateix no es queixin gaire de la meva prolixitat, que podria ser, si m’ho proposava, de debò aclaparadora... Pleguin, si de cas, i llestos.” En algun cas escadusser s’esplaia lluny de la imatge, en consideracions que no tenen res a veure-hi, o fa servir un recurs retòric per ser més breu. Davant una imatge tardoral magnífica del Parc de Sant Salvador diu: “Si els arbres es contenen ara, els uns als altres, els secrets de les seves misterioses i meravelloses vides, val més que nosaltres callem.” Fa pensar inevitablement en els seus xops xerraires de *Petites proses blanques*.

Assumpció Cantalozella, com ja hem dit, ha convertit obertament en escenari literari els aspectes més diversos del paisatge i de la realitat física i psicològica de Santa Coloma. Bé que el món de *Selva* respon a la tensió constant entre l’actitud de persones amb idees pròpies i una tradicional i de vegades opressiva manera de viure i de pensar, Selva com a indret se situa al bell mig dels altres topants que circumden Santa Coloma i que no són “disfressats” (Castanyet, Vallors, Sant Salvador, Sant Hilari, les Fosses, el Corb...).

La vila que el 1906 esdevé ciutat ha sofert moltes transformacions al llarg dels anys. Assumpció Cantalo-

zella (*Sauló*) n’ha aixecat acta en el món fictici de *Selva*. La Vallors i en Pere Estany passegen per Sant Salvador i acaben parlant del poble “—Ha canviat molt tot això, Pere. Tot aquell caciquisme, te’n recordes? Ara als cacics de sempre els ha sortit un fort contrincant, una nova gent. Una gent que transforma els antics conreus en cases i les cases en diners. Vine... T’ensenyaré un lloc que no coneixes.” Aleshores, pel pont de la Font Picant, arriben a la carretera de Sant Hilari, la travessen i arriben a un nou veïnat, a la zona de Can Malladó: “En Pere es va quedar amb la boca oberta. —Aquestes cases... Si això tot eren camps, vinyes, si no recordo malament. Si hi veníem a espigolar raïm, el mes de setembre, després de les sardanes... En Pere no se’n sabia avenir.” La Vallors li explica com la gent de pagès s’ha anat instal·lant a vila “I, on treballa aquesta gent vinguda de pagès? A les fàbriques. Ara hi ha més fàbriques, les de confecció... Oh, ha canviat Selva, Pere. El sol de la tarda s’anava fonent darrera el Corb.”

Si a *Escubidú* “la sorra rosada de Selva... de grans grossos”, “de color de flor de pomera”, que “diries que és pedra trinxada” anuncià el “sauló”, a *Sauló* és l’“antic caciquisme de la ciutat”, “mal endèmic a Selva”, el que

prefigura el projecte, de més abast, de la recent novel·la *La pluja d'estels*, en què el conflicte dels darrers anys 20 entre el sindicat de rodors de les Guilleries i els propietaris rurals és el rerafons de les omnipresents relacions humanes. “Molts homes de Selva treballaven de bosquerols als boscos dels Bellver —novament l’ús de l’onomàstica local—, i el pare, a manera de capatàs, els dirigia ell mateix.” En la “tranquil·la vida del Querós”, a Selva, “a recer dels trens i els camins rals”, el conflicte, els anònims, les amenaces, la feina d’anar a bosc que a en Salvi de la Bajol li agrada de seguida i la vaga frustrada dels treballadors de la fusta que, malgrat les paraules d’en Perellarg, es deixen convèncer pel discurs de l’amo, el senyor Tomeu del Querós.

Realment, la vida als pobles de la Selva interior ha degut tenir durant anys, i en alguns casos manté, moments ben opressius davant situacions impossibles de comprendre per la mentalitat tradicional instal·lada. La novel·lista ho capta i explica gràficament: hi ha hagut molts joves que, en tornar-hi des de l’anonimat i la llibertat urbans, com en Martí, per “la vall primer de tot oberta que anava cloent-se lleument a mesura que t’hi endinsaves” —metàfora d’una progressiva sensació d’ofec— han tingut la impressió d’“entrar a un passat que ja no li [els] interessava”. La poetessa i artista Glòria Morera —nascuda a Terrassa però establerta a Santa Coloma, d’on provenia la família de la seva mare—, en les seves diverses aportacions poètiques, sempre vinculades a obra artística (*Atibes, Airola i Racel*), ha posat sovint de relleu, al costat del seu gust pel mite clàssic, les seves sensacions davant el fet que una societat no aculli la diferència, no sigui capaç de “posar-se en la pell” d’una experiència traumàtica o no entengui de bon primer el compromís amb l’activitat artística.

◀ El castell de Brunyola

Acabarem el recorregut pel terme de Santa Coloma —i abans d’avançar pel pla i arribar fins a mar— en un terme veí que hi ha estat molt vinculat històricament per la proximitat i per les feines forestals: el de Brunyola i Sant Martí Sapresa. Sortim de Santa Coloma per la carretera que ens duria a Anglès i arribem a Can Segarra. Som al peu del puig de Santa Bàrbara, i a les seves estribacions trobaríem masos antics i grans com els Allorons o Muixac (avui convertit en casa de colònies); una carretera menor, a la dreta, ens acosta a Brunyola i al seu castell, avui restaurat amb encert, un bon punt de visió: “Quin mirador més imponent! —ens deixà escrit Ricard M. Aragó, sota el pseudònim de Ferran de Witur— Tota la Selva davant vostre. Des de les muntanyes de Cap de Creus enllà d’enllà de l’Ampurdà [sic], fins a les Gavarres, separades per la vall de S’Agaró o de Vall d’Aro de les altres muntanyes que emmarquen Sant Feliu de Gíxols [sic], Tossa, Lloret de Mar i Blanes, amb la ratlla del riu Tordera fins al mar. Tota la Selva, blana i dolça, als vostres peus! Apar una magnífica immensa alfombra florida arreu de masies, poblets i vilas [sic], presidit i vigilat tot, de dies, a la llum del sol, i de nits amb la llàntia de la lluna, pel milenari [sic] castell de Brunyola.” 🐾

▼ Brunyola

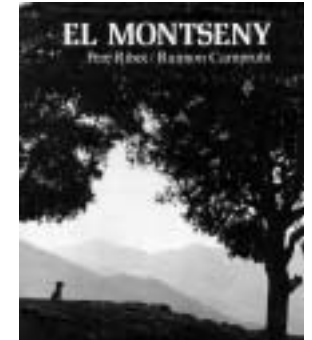
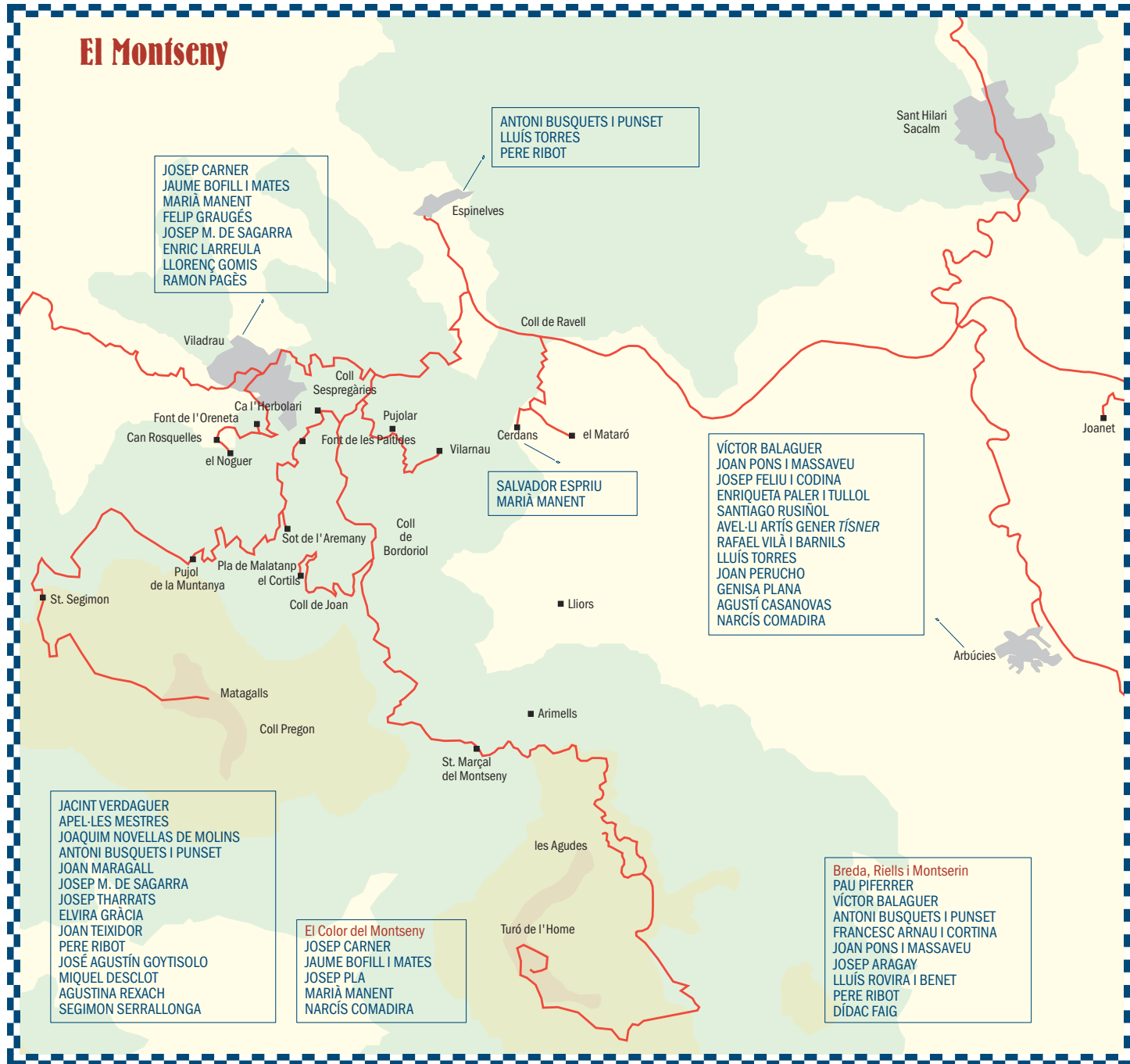
El Montseny

EL MONTSENY ÉS LA MUNTANYA important més propera a la gran conurbació de Barcelona. La presència de la literatura en aquest espai territorial i simbòlic és tan intensa i permanent que no sembla possible referir-nos-hi amb un mínim de completesa. Ho han resseguit amb precisió Mn. Pere Ribot o Carles Albesa en els seus ja clàssics i ben documentats llibres descriptius i encomiàstics sobre la muntanya, i en part també José Agustín Goytisolo en el seu “passeig” personal pel Parc Natural del Montseny que edità la Diputació de Barcelona el 1991 o Miquel Descot en un text que acompanyà unes imatges insuperables de Joaquim Castells, també publicat el 1994 per l'ens provincial. Des de Girona Agustina Rexach —a qui Pere Ribot havia prologat un llibre anterior— dedicà un volum, bellament il·lustrat per Lluís Roura, als *Paisatges i llegendes del Montseny* (1992). La Institució de les Lletres Catalanes organitzà el 1999 l'itinerari Marià Manent, a cura de Sam Abrams, mentre que el Museu La Gubella d'Arbúcies ofereix permanentment la ruta “El Montseny dels poetes”, amb una selecció de textos de Daniel Martí, que ha dedicat esforços i textos a la recuperació de la memòria d'escriptors i obres referits a Arbúcies i al Montseny (també s'ofereixen itineraris literaris a escolars i adults des del CEA Santa Marta de Viladrau dins el programa *Osona Natura i Cultura* del Consell Comarcal). El treball pedagògic de Llorenç Soldevila i un equip d'estudiants de batxillerat —després continuat en solitari amb altres rutes verdaguerianes, també pel Montseny— es concretà el 1990 en el volum recopilatori *El Montseny i les Guillerries. Paisatge, mite i literatura*, ple de referències i informacions útils. Tot plegat ens fa adonar de la riquesa literària de l'indret i de la consciència moderna de les possibilitats d'explotació del turisme cultural que es va desvetllant i en la qual tenen un paper incipient els escriptors i els seus llocs de memòria.

El Montseny

A banda de molts autors antics, trobem magnífiques referències al Montseny en l'obra del baró de Maldà i en els viatgers forasters del segle XVIII que ens en parlen com d'un espai utilitari d'on prové la fusta per escalfar o el gel per refrescar, on es va a guanyar salut... El primer excursionisme i el primer turisme hi anaren a raure, naturalment. El barceloní Artur Osona, el 1879, va publicar la primera guia excursionista catalana, 40 pàgines en octau titulades *Excursió a la muntanya del Montseny per un propietari de la vila de Breda*, que, segons Josep Iglesias, “assenyala la descoberta del Montseny

▲ Cartell
[de Josep Morell]

L'arpa

“Jo mentres l’ona cèlica bevia,
primerenca regor de la meva ànima,
a través de les cordes, fonts perennes
per on lo paradís se m’hi vessava,
a aquell bocí de món que coneixia,
a la terra i al cel doní una ullada...”

(...)

Vegí el Montseny engarlandant de boscos,
vegí el Puigmal de cabellera blanca
damunt la serra de Pirene altívol
com un gegant al cim d’una muralla...

(...)

I vegí vostres peus i vostres cingles
i vostres fonts ¡oh serres de ma pàtria!

(...)

i entre el floreig d’estrelles que naixien
del vespre hermós entre les fosques ales,
com aurora divina que em somreia
vegí en lo cel la Musa Catalana.”

JACINT VERDAGUER
Pàtria

per part dels excursionistes”. Des d’aleshores no ha deixat d’ésser visitat i transitat. L’obra d’Osona fou repetidament reeditada i s’hi afegí l’excursió a les Guillerries, l’altre espai emblemàtic d’aquesta part del país.

La presència del Montseny en la literatura és, com dèiem, anterior, i confirma el seu paper de muntanya simbòlica per al catalanisme. Aribau l’inclou en l’oda *La Pàtria* (“Adéu tu, bell Montseny...”) com un més dels elements de nostàlgia de la terra. Pau Piferrer i Pi

i Margall també s’hi refereixen: “Dulce, muy dulce es contemplar desde una eminencia... como Monseny asoma su triple cresta ceñida de nubes al antepecho que otras alturas inmediatas e inferiores le forman”.

Verdaguer l’anomena “lo cedre de les muntanyes de Catalunya” en mirar-se’l des del Mont el 1884 (*Excursions i viatges*) i a la muntanya, als seus paisatges naturals —i al seus paisatges interiors en visitar-la— dedicà *Aires del Montseny*, després d’haver-hi anat amb la redacció de la revista *Juventut*. També el veié des del mar i en deixà constància en els seus *Records de la Costa d’Àfrica*: “Montseny se deixa veure cada punt més i més coronat, com lo vell patriarca, de sa cabellera d’argent, que baixa espatlles avall; i son company Montserrat...” (ho ha dit el poeta Segimon Serrallonga, recentment desaparegut: Montseny és “la ‘muntanya-senyal’ que orienta de lluny el rumb dels qui naveguen per la plana marina de camins invisibles”). En *A Barcelona*, Verdaguer designa les dues muntanyes simbòliques “... de tos reductes troneres avançades / los pits de Catalunya, Montseny i Montserrat.”*

El 1893 Víctor Balaguer publica a Madrid *Al pie de la encina. Historias, tradiciones y recuerdos* en títol de portada, i titulat a l’interior *Los valles del Montseny*, en què descriu una visita seva a la zona i en difon les meravelles. Arriba a Hostalric amb tren des de Barcelona i s’enfila a Arbúcies i Sant Hilari. Es refereix al Montseny com “todo un poema de románticas leyendas, y una maravilla, una verdadera maravilla de bellezas. Quien guste de oír contar aquéllas y admirar éstas, debe hacer un viaje al Montseny siguiendo el itinerario trazado por los excursionistas catalanes...”

El mateix any 1893 Joan Pons i Massabeu publica, a *L’Avenç*, *Camps a través*, la relació d’una excursió al Montseny i a la Selva junt amb l’historiador Antoni

Aulèstia i altres companys. La revista publicà el seu text acompanyat d'uns gravats d'Eudald Canivell, fets sobre fotografies obtingudes pels excursionistes. Hi tornarem més endavant perquè el seu trajecte ens porta de Breda a Santa Coloma de Farners travessant la riera d'Arbúcies i passant per Sant Feliu de Buixalleu i Sant Pere Cercada: és un recorregut, doncs, que atalaia de lluny el Montseny però no s'hi endinsa.

Però tornem a la contemplació del Montseny. Un dels aspectes que crida l'atenció de la visió del Montseny és de l'atribució d'un color, de lluny estant, a la seva massa muntanyosa. Sempre un mateix to blavós, moradenc, estantís. Com totes les muntanyes vistes de lluny. Però el tòpic s'aferma aquí i es desenvolupa.

Pau Piferrer, font d'inspiració permanent i segura per als primers escriptors catalanistes, a *Recuerdos y bellezas de España* s'havia enfilat simbòlicament a les torres de la catedral de Barcelona per tal de poder copsar un ample panorama visual i d'allà estant saluda "la

cresta del viejo Monseny que nos envia soplos empapados en la fría humedad de sus hielos..."; i arriba a veure —diu— els pobles de la plana del Vallès, "ceñida por todas partes por la cadena de montañas que confusamente percíbense, azuladas en el lejano horizonte."

El Montseny és per excel·lència la muntanya de Jaume Bofill i Mates, que la designà "muntanya d'ametistes". Josep Carner, en justificar el nom amb què va batejar el primer llibre de Guerau de Liost (nom "gòtic i catalanesc" també fornit pel "príncep del poetas"), al·ludeix a "l'explotació pels romans de les ametistes de la teva Muntanya" (ho recull l'obra històrica del jesuïta Marcillo i ho explica el color violat de l'ametista); per si no fos veritat la llegenda d'aquesta explotació, afirma, però: "així i tot ens salva el fet que el Montseny realment és musc". *La muntanya d'ametistes* aparegué el 1908.

Anys a venir, Josep Pla, en els seus primers escrits del final dels anys 10 del 1900 (avui a *Caps-i-puntes*), va literaturitzar el viatge en tren de Barcelona a Girona. En *Un viatge ple de notícies* escriu, comentant la visió del panorama des de dalt del tren: "Corriem per aquest diantre de plana del Vallès... Vaig abocar-me a la finestreta. Hi havia un crepuscle de blaus innocents, esmeragda i taronja. Les muntanyes [el Montseny i els repeus més baixos], entre un vapor violaci i regalims morats. Tot suavíssim, ple de dolçor..."

Narcís Comadira fa el mateix trajecte en tren (1998) i veu també "les carenes de muntanyes que, blavisses, ens limiten la mirada. Serralades conegudes, a vegades visitades, els cims de les quals reconeixem i podem anomenar lentament, paladejant els noms sucosos."

Per a Marià Manent, endinsat al Montseny, a Viladrau, i coneixedor dels seus topants orogràfics i catifes vegetals, la muntanya té tons diversos. També hi apareix el to estantís de la visió llunyana o capvespral ("Al caient

◀ L'ermitatge de Sant Marçal

▼ Jaume Bofill i Ferro, Marià Manent i Jaume Bofill i Mates

Verdaguer i el Montseny

- 1883** Des del mar “Montseny se deixa veure cada punt més i més coronat, com lo vell patriarca, de sa cabellera d’argent, que baixa espatlles avall...” (“Records de la Costa d’Àfrica”, *Excursions i viatges*, 1887)
- 1884** En mirar el panorama de muntanyes des del santuari de la Mare de Déu del Mont: “Damunt de totes..., se veu, allà d’allà torregar lo Montseny, com si diguéssim, lo cedre de les muntanyes de Catalunya” (“L’ermita del Mont”, *Excursions i viatges*, 1887)
- 1888** En el poema *A Barcelona* designa les dues muntanyes simbòliques del país: “...de tos reductes troneres avançades / los pits de Catalunya, Montseny i Montserrat.” (*Pàtria*)
- 1894** Escriu el poema *La Creu de Catalunya* amb motiu de la col·locació d’una nova creu d’avet al Matagalls pel bisbe Morgades; la publica el 5 de gener de 1895 a *La Veu del Montserrat*.
- 1899** Puja al Matagalls el 3 de setembre de 1899 amb la redacció de *La Creu del Montseny*. Es troben tota la colla a Viladrau on dinen i havent dinat enfilen el camí vers Sant Segimon per arribar-hi abans de fosc. Havent sopat llegí als companys *Dalt de l’ermita*, escrita al Mont el 1884 i publicada a les pàgines de *La Veu de Catalunya* (18 de gener de 1890); la inclogué el 1901 a *Aires del Montseny*. L’endemà dalt el Matagalls llegí *Des del Montseny*, i cantaren diversos cants. Baixaren a Viladrau i després de dinar-hi se n’anà a Vic i l’endemà a Barcelona.
- 1901** Excursió al Montseny i a les Guilleries (17-20 d’agost), des de Sant Celoni amb la revista *Juventut* (organitzada per Busquets i Punset, entre d’altres): Santa Fe (primer dia), Sant Marçal, Coll Pregon, Matagalls, Sant Miquel dels Barretons, Sant Segimon, l’Erola i Viladrau (segon dia), Espinelles, el pla de la Creu, Sant Andreu de Bancells, pont de Malafogassa i Vilanova de Sau. A Viladrau Mn. Cinto i els seus acompanyants varen participar en “la tertúlia de la colònia estiuenca”. Article *Abraçant la Creu del Montseny*, a *Juventut* (escrit el 18 d’agost, publicat el 12 de setembre), on, després de lloar la creu en qualsevol indret, l’exalta com a “signe de possessió”, “presència de Déu” i “acte de fe, d’esperança i de caritat de nostra pàtria”, plantada dalt del cim del Montseny, “que és lo pit de nostra estimada terra”. (Original de l’article: Pere Ribot, *El Montseny*)
Publica *Aires del Montseny* (1901; havia anat apareixent en fulletó a *Juventut* des del gener). En el pròleg i els apèndixs d’aquest recull hi ha repetides referències a la seva relació amb la muntanya i els seu sentit simbòlic vinculat a la creu. La muntanya és el calvari de Catalunya, “l’quin Calvari més hermós! Puiglagulla, l’Arola i Sant Miquel dels Barretons són les guies del seu camí: l’altívol Montsoriu n’és només que un guarda-rodes; lo Pla de la Calma per un costat i els graons de sa grandiosa escalinata; la Riera Major que atravesa la Guilleria duent lo tribut de ses aigües al Ter, i el riu Tordera que desemboca en la mar, són dues fonts de la mateixa muntanya.”

de la tarda... [u]ns núvols blancs, ràpids, freguen tot just el cim de la gran muntanya metàl·lica, de color d’acer”. Sense deixar les tonalitats pastoses o mats, de vegades, però, els colors es diversifiquen: “El Montseny té una llum sense contrastos: muntanya d’un verd rossenc, amb la massa moradencia dels boscos sense fulles i ratlles fines de neu als cims” (*El vel de Maia*).

En plena guerra civil, Manent viu desterrat i protegit al Montseny, on s’ocupa dels arxius que hi desplaça el govern i des d’on sent els bombardejos sobre Barcelona. Hi ha moments per a la lectura i per a les caminades, i els colors novament s’imposen als ulls del qui hi és sensible. Un dia (el 27 de gener de 1938) s’arriba a la Sala, “la casa que fou de Joan de Serrallonga, arrecerada sota els cingles emboscats, d’un color blau de ferro.”

El fet que el món del Montseny hagi temptat els escriptors, hagi impressionat unes retines sensibles i activat unes plomes predisposades escampa per al lector modern interessat en el paisatge i la literatura, fins per al simple turista, una glopada de valor afegit estètic, un teló com d’escenari poètic, damunt aquestes terres, aquestes cases, aquests arbres... Molts noms, val a dir-ho, topònims i noms de casa, han quedat per sempre incorporats a allò que, partint del més proper, esdevé més universal. Sant Segimon, el Matagalls, el Pujolar, Vilarmau, Rosquelles, Cerdans, la Sala, Espinzella... no acabariem mai la nòmina d’indrets visitables, llegibles amb el text a la mà, però també amb l’esforç de “posar-se en la pell” del qui escriu. Sense Verdaguer, Manent, Liost, Ribot... i tants d’altres, aquests noms serien com molts altres noms del país: simples mots que viuen mentre són útils per designar i moren amb naturalitat quan deixen de ser-ne. Aquí no. Aquí han adquirit el perfum literari i ressonen més enllà com a fites d’un paisatge simbòlic.

“I és tan rica la seva toponímia! —deia Guerau de Llost a Tomàs Garcés el 1927— No hi ha un planell, una collada, un sot, una masia, una carena, un camí, una pedra, una rossola, una dreuera, que no tingui un ingenu qualificatiu escaient.”

Són molt nombroses les referències literàries, antigues i modernes, a un Montseny indeterminat, designat pel seu nom o pel dels pics més alts (Matagalls, Turó de l'Home, les Agudes) on hom ha pujat per indagar en el propi interior alhora que fa un exercici de contemplació de l'espai natural o de la visió panoràmica de l'horitzó. Verdagner és el paradigma

d'aquesta aproximació com a espai propici a la meditació: quan hi pujà, els versos que hi llegí, els que passaren als seus llibres, ressonen més de vida interior que no del paisatge. Per a una perspectiva cristiana és comprensible: la Creu plantada al cim del Matagalls pel pare Claret i la que hi substituï el bisbe Morgades el 1894, de visita pastoral a Viladrau, donen a aquell pic un gruix espiritual de molt de relleu.

Pere Ribot ha volgut veure entre dues de les poesies llegides per Verdagner al Montseny (en la pujada de 1899 junt amb els redactors de *La Creu del Montseny*) una dicotomia clara. Primer hi llegí *Dalt de l'ermita*,

▲ Joan Maragall
[de Joan Gomis]

Del Montseny

Aquell encantament de cap al tard
 (allà en els plans més alts,
 al peu dels cims augustes
 del color esmortuït de l'hora baixa)
 me reprèn i em redona
 la tristesa feconda.
 Ai! Altes soledats, que en sou de dolces
 amb els herbatges verds
 on canta l'esquellot de la ramada,
 i el bosc silenciós
 i la masia lassa!...
 Després ja hi anirem a la masia;
 Mes, ara els cims davant descolorint-se,
 i al costat l'amic febrós
 que en la gran quietud de l'hora baixa
 me parla amb la veu velada
 per una febre divina.
 Passa un àliga al cel
 que sembla que amb son vol l'espai eixampla,
 i tot resta més buit i més quiet
 quan s'ha perdut enllà. La fosca avança (...)

JOAN MARAGALL

Enllà

que Ribot considera “d’un to elegíac..., a remolc d’una sofrència explotada, com un desencís d’una glòria universal i que s’ha tornat indiferència” (“Deixau-me arraconar en aquesta illa, / no vull saber què hi passa baix al món. / En aquest port ma nau ja no perilla, / deixau-me-la arrelar en lo pregon...”); *Des del Montseny*, que llegí l’endemà, conté un altre alè, “quin canvi sobtat

d’impressions oposades amb el de la nit passada!”, diu Ribot, i opina que la contemplació del panorama ha refet el cor adolorit de Verdguer: “Des del bell cim de la més alta serra / avui vos he cridat, oh Jesucrist: / jo us voldria oferir tota la terra, / amb quant sobre ella els ulls del sol han vist.”

Apel·les Mestres o Novellas de Molins, entre d’altres, deixaren impressions més o menys tòpiques, més o menys originals sobre els paisatges montsenyencs. Busquets i Punset, a qui ja ens hem referit —“el monopolitzador del gènere”, segons Bofill i Mates—, dedicà un llibre de poemes, *Flors del Montseny* —títol verdaguerià que potser privà Verdguer d’usar-lo— a la muntanya: “Un matí de maig / lo Montseny pujava / ¡quin ayre més pur / batia ma cara! / De flors un esbart / badavan llurs càlzers, / son fullam vinclat / per frescal rosada...”

El 1902-1903 les estades de Joan Maragall al Montseny (més concretament a la masia la Figuera, al Pla de la Calma, convidat per l’amic i deixeble Josep Pijoan), li causaren una fonda impressió. “[E]ncara estic enlluernat —diu el poeta en carta a Pijoan— de la llum del Montseny y no se me’n precisen prou les altes visions, prò, com que ja’m són a dins, imborrables, sempre tindrè temps de mostrar-ne el tresor.” I ho va fer: el maig de 1903 envia a Pijoan una prosa (“Aquell encantament del cap al tard allà en els plans més alts...”) que després convertirà en versos i que apareixerà a *Enllà*. Josep Pijoan recorda que aquells versos —primer prosa i després vers, un procés de refacció digne d’estudi— “van ésser escrits tornant a ciutat, recordant-se d’una tarda que vam passar a l’era d’un casinyot espatllat, mirant el sot de Sant Marçal i les serres del Turó de l’Home i les Agudes.” *

De la relació amb el Montseny en neix en l’obra de Maragall també *El mal caçador*, que el 1896 li va obte-

nir la Viola als Jocs Florals i que va incloure a *Visions i cants*. Es tracta d'un tema de l'imaginari germànic, passat per la llegenda artúrica i que entre nosaltres de vegades ha estat confós amb el comte Arnau (el càstig de cavalcar eternament). Alguna versió anterior situava l'acció al Montseny. Josep M. de Sagarra dedicà també un dels seus primers llibres a aquest tema (com també ho féu al comte Arnau), des del seu recer estival a Sant Pere de Vilamajor que allargà fins al novembre (quan el paisatge de la muntanya és “una cosa divina”), obsessionat per acabar el poema; va voler “treure partit dels escenaris del Montseny, que coneixia força, recreant... una figura de la poesia popular”, i en les seves *Memòries* afirma “Jo crec que el meu *Mal Caçador* és el poema del Montseny”

Bofill i Mates publicà el 1908 *La Muntanya d'Amatistes*, com hem dit —i després d'altres llibres, com *Selvatana amor* o *Ofrena rural*— en què sempre el Montseny és el teló de fons. El 1905 ja coneixia, pel fet d'haver-hi passat estius, la tradició de les pedres precioses del Montseny: ho esmenta en el discurs dels Jocs Florals de Viladrau d'aquell any. Ens depassa del tot reco-

Deixo la muntanya

Deixo la muntanya,
torno a la ciutat.
Una pols estranya
de camí engravat

m'envolta. És la prosa
que ja ha començat.
¿Qui sap on reposa
mon esperit cansat?

Quan la polseguera
s'aclareix lleument
guaito fixament
cap al meu darrera.

Guaito àvidament...
i veig les muntanyes
qui em miren, estranyes
a mon sofriment.

Tinc l'ànima als ulls...
Me'ls sento remulls...
Hi passo la mà...

Al tornar a mirar,
s'ha fos l'horitzó...
mes l'èxtasi... no!

JAUME BOFILL I MATES [GUERAU DE LIOST]

Obra poètica completa

llir els textos poètics de Bofill inspirats pel Montseny (en parlar de Viladrau ens referirem a alguns indrets concrets): seria reproduir íntegrament una gran part de la seva obra. Sí que val la pena, però, d'escoltar les seves mateixes paraules, clares i definitives, i també aclaridores i senzilles, dictades en una entrevista de Tomàs Garcés. Es refereix al Montseny com “la meva pàtria poètica”, i al·ludeix a les circumstàncies que generen els poemes, l'adéu de l'estiuejant: “Molts versos meus són dictats per la melangia anual de deixar-lo [el Montseny], en venir la tardor...” *

Idealitzà, “sacralitzà” el Montseny, segons Albert Manent, com Ruskin ho féu amb la Natura. El convertí en la seva “muntanya sagrada” i llegendària. Manent ressegueix el rastre d'aquesta operació: «hi

▲ Jaume Bofill i Mates
[de Joan Carrera]

◀ La font
de l'Oreneta

▼ La font de l'Oreneta
[de Josep Obiols]

▲ Jaume Bofill i Mates,
"Guerau de Liost"

► Manuscrit
de Jaume Bofill i Mates

Avets i faigs

Gòtics semblant el faig, l'ayet,
Puja, segur, l'ayet ombriu,
Rígid de fulles, d'aire fred,
Car és d'un gòtic primitiu.

Amb son fullatge trèmul, net,
ben altrament, el faig somriu,
més joguinós que massa dret,
car és d'un gòtic renadiu.

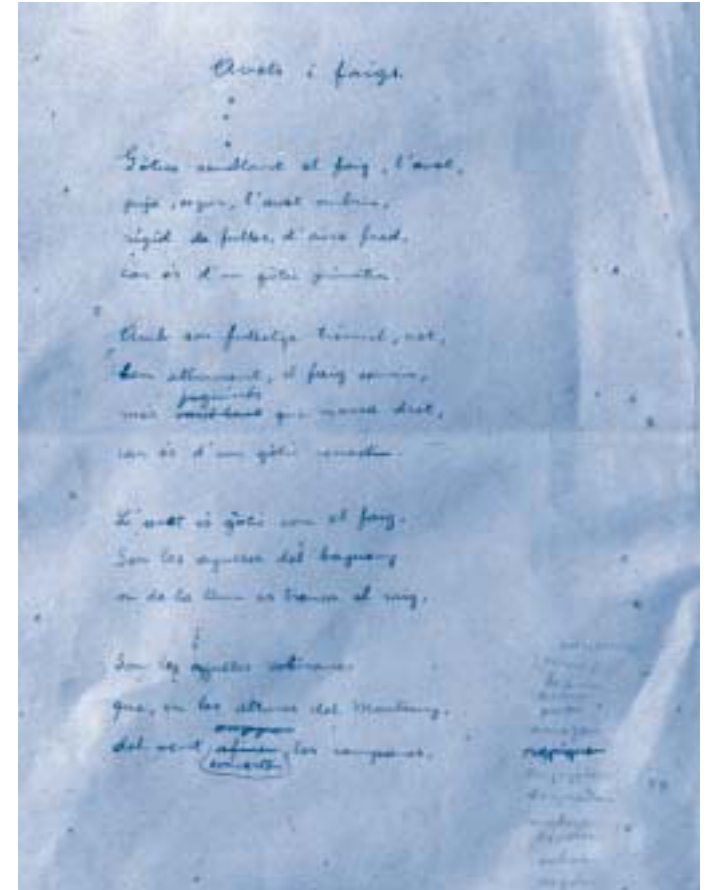
L'ayet és gòtic com el faig.
Són les agulles del bagueny
on de la llum es trenca el raig.

Són les agulles sobiranes
que, en les altures del Montseny,
del vent concentren les campanes.

JAUME BOFILL I MATES [GUERAU DE LIOST]
La Muntanya d'ametistes

trobem "l'escolania dels tòtils", la "posta litúrgica", l'"atri de grèvol", el "sol, agònic ensenser barroc", la "fràgil basílica diürna", "les alzines que cremen en el fumós altar."» La muntanya esdevé "a estones un retaule on conviuen homes, bèsties i éssers fantàsics. Hi trobem el pastor i la masovera, al costat de les paitides, les goges i les fades, i també el gat mesquer, l'oriol i el senglar felló..."

El 1910 l'arquitecte i poeta gironí Rafael Masó escrivia una *Fantasia de capvespre sobre el Montseny i Jaume Bofill i Matas*, en què descriu una posta de sol,

"un morir de dia", moment en què "dessota una oliveira, / Jaume comença, il·luminat de gràcia, / el cant a la Montanya d'Amatistes". Un altre gironí, Josep Tharrats, el 1938 tornava sobre la qualitat noble del Montseny: "sembla una gemma colossal / al somni del crepuscle". La muntanya esdevé "imatge de la fortitud / i espill de la nostra terra." En un altre sonet, publicat el 1989 encara que escrit d'abans, evoca, amb un llenguatge triat i tot ell creació, "el perlejar lucífer dels estels / i els incendis solars de les arbredes"; per a ell, el Montseny "sensacions d'eternitat ens dona / i abri-

va l'urc de l'ètnica avior". Elvira Gràcia en aquests darrers anys ha volgut transfigurar la seva veu en la d'unes volves de "cendra del Montseny", la cendra d'un cos que fou: "L'ànima em camina / cavalcant el vent / com una boirina / sota el cel lluent."

Joan Teixidor inclogué a *L'aventura fràgil* la seva *Cançó del Montseny*, potser resultat de les visites a la muntanya, junt amb Vinyoli i d'altres, per visitar Manent, que hi era instal·lat durant la guerra. Els dietaris de Marià Manent en són testimonis, com veurem més endavant. "Camins i als marges ginesta, / esteses de faigs i sol. / Les serres enllà s'arbořen / i tu t'apropes."

Pere Ribot ha evocat també el Montseny en totes les seves formes i sentits, en les diverses aportacions poètiques, més íntimes o més circumstancials, més espirituals o més populars. Ribot, home de vora mar que es traslladà després de la guerra civil a Riells del Montseny, trobà en l'espai muntanyenc "el meu terreny / i la meva llibertat: / la muntanya, l'aigua, el prat, / l'aire, l'aire del Montseny... Tot és pur, dolç i ferreny / i fort com l'eternitat: / silenci, pau i combat, / l'aire, l'aire del Montseny" (1968). El 1973 felicitava el Nadal amb una evocació feliç de diversos indrets de la muntanya: "Sant Marçal vetlla el Montseny / amb romànica casulla. / Per bàcul, branca d'avet / i ombra de faig per cogulla. (...) Matagalls és altar i creu, / per cirials, les Agudes, / per retaule d'or, el cel / immortal de Catalunya". Sovint el paisatge físic, el "paisatge dels sentits", és també en ell un espai de recerca, de davallament al "paisatge interior".*

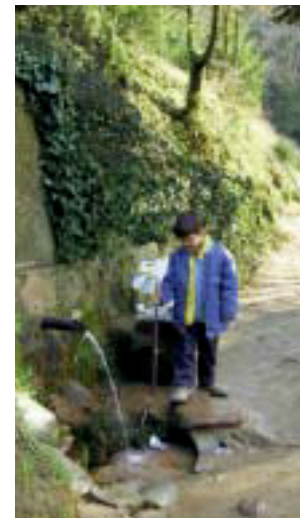
Però acostem-nos-hi poble a poble, com hem fet en altres apartats d'aquest recorregut literari. Si reprenem l'itinerari deixat (en el capítol dedicat a les Guillerics) a Sant Hilari Sacalm o al Pla de les Arenes i baixem cap a Coll de Ravell amb la intenció d'arribar-

Entre llops: les Guillerics, el Montseny i el camí de Vic

Antoni Busquets i Punset (1876-1934) escriví la seva narració *Entre llops* (que ambienta en aquest territori emboscat i muntanyós entre les Guillerics, el Montseny i el camí de Vic) i l'envià a Joan Maragall i aquest li respongué el 16 d'octubre de 1901: "Entre llops' m'ha plavut moltíssim. Trobo qu'aquest gènere és el veritable foc de la seva personalitat literària. Fassi un bon aplech de coses axís vistas o sentidas." La narració aparegué en el recull *Del Montseny* (Bibl. Popular de L'Avenc, 1903) i més endavant la tornà a publicar a *Del meu viure rural* (1929). Perdre's en una nevada d'hivern a les envistes del Pla de la Calma i haver de passar la nit al ras en aquell indret són els elements centrals de la narració: "La vista esplendent que al davant meu se presentava me féu aturar de nou en mig d'aquell colossal paisatge, i els ulls meus descobriren tota la terra dels meus somnis; totes les Guillerics salvatges, am sos pobles mustics i solius; tota la plana de Vich, am sa bellesa encisadora, i tot el Montseny nevat; els cims de l'Home i les Agudes tocant la blavor del firmament i am sos abets i faigs despullats e verdor; com esburrifades cabelleres de jaios d'eterna vellúria que veuen impassibles passar per damunt seu les tempestes esgarrifoses i les bonances de gaia dolcesa. Quin encant més corprenedor en aquells moments nocturns de la crua hivernada!"

nos a Espinelves i Viladrau, ho fem per una carretera asfaltada, la d'avui, que davalla vers el coll arrapada a la serra a la nostra dreta i obrint-se al desmunt a la nostra esquerra. Davant nostre mateix podem contemplar vistes esplèndides sobre el Turó de l'Home i les Agudes de Montseny, una contemplació que a segons quines hores, amb ple d'esquinçalls de núvols embolcallant una enorme muntanya blavosa, ens fa sentir petits, insignificants. Aquest trajecte devia fer-se antigament per altres tresqueres de les quals ha quedat el testimoni de Verdaguer i de Busquets i Punset. Mn. Cinto, en l'apèndix a *Aires del Montseny*, en parlar de la presència de les creus en el territori, des de les més prominents plantades als cims fins a les més modestes dels marges i vores de camí, diu: "Hi ha camins en què

▼ La font de les Paitides

► Ca l'Herbolari

no s'hi perden de vista [les creus] com d'Espinelves a Sant Hilari, veritables *Via Crucis* que alguna viuda o algun nét deuen passar tot plorant.” Poc temps després Busquets acompanya l'editor Casas Carbó i una colla d'amics per aquella “terra dels meus somnis” i els mostra “tota la seguida de meravelles que anaven passant per davant nostre, afegint-hi algun record personal, sobretot des del tros de camí que comença l'encontre de les creus de fusta...”

Per la carretera que duu a Viladrau aviat arribem al trencant d'Espinelves. Al peu de la via que després continua cap a Sant Sadurní d'Osormort i cap a Vic, trobem la petita població, avui anomenada per una concorreguda fira de l'avet. “Espineubes —en mots que l'hilarienc Busquets i Punset dedica al seu amic Jaume Pallarols des de la revista *Baix Montseny*, de Sant Celoni— és un poblet arrapat a un estrep de la soperba serralada montsenyenca. És deliciós ab tot y sa mateixa solitud y rural indolència. Pobres cases, negroses y aclofades pel pes dels anys, formen grupo a l'entorn de l'airós campanar que corona una hermosa esglesiola, remarcable fàbrica d'estil romànic, ab sa senzilla, però elegant, portada de primorosos capitells...” Busquets sap veure-hi “la poesia dels paratges quietes, que atrau als cors aimants de la veritable bellesa, la que's desprèn de les joyes qu'ens llegà l'antigor, y que pochs pobles, per desgràcia, saben guardar.”

Des d'Espinelves l'arbucienc Lluís Torres escriu uns versos a la Font del Teix, “aquest racó ombriu, / templet de boix i d'heura”, un espai que ofereix “un pedrís per seure” i “un doll clar i geliu” i on el poeta pot “en moments de lleure / llegir-hi Foix i Espriu”. També a Espinelves, com a tants altres indrets de la contrada, dedicà versos Mn. Pere Ribot, versos que avui la pedra fa presents a l'entorn enjardinat del tem-

ple parroquial: “Espinelves, contrafort / de la muntanya i corona / de la vall, Déu et dó sort, / punta d'amor de l'Osona...”.

Certament, tant Espinelves com Viladrau, pertanyents al bisbat de Vic com Sant Hilari, Osor, Susqueda i Cerdans, són osonenques, però van quedar incorporades al partit judicial de Santa Coloma i a la província de Girona en la divisió definitiva, tot i que tenien amb Santa Coloma una pèssima comunicació. El diari *El Distrito Farnense*, que es publicava a Lloret, feia el 1893 una apel·lació a favor de “las obras que está pidiendo el distrito”, i descrivia amb força exactitud la situació quan admetia que “podría suceder muy bien que pueblos como... Viladrau y Espinelves, cansados y aburridos de verse constantemente postergados, pidieran la agregación a Vich, de cuya ciudad les separa mucha menos distancia y a cuyos mercados concurren como a su centro natural.” Lògicament foren adscrites a la comarca d'Osona en la divisió comarcal dels anys trenta, bé que continuen avui a la demarcació provincial gironina.

La casa del poeta

Més que el castell de Liost, il·lusori,
que té de l'heura el suau fregadís,
i una caputxa de molsa al cimbori
i sap la fi d'un idil·li feliç;

més que el casal d'Arimells, venatori
pel cavaller que en rondava el pendís,
em plau un mas fet de rústec ivori,
tot vorejat d'un paisatge d'encís.

Aquí el poeta Guerau recollia
el to gemat que el Montseny li oferia
de cap a cap dels oberts horitzons,

i, enamorat de paitides i fades,
escorcollava llegendes colgades
en les fontanes i els boscos pregons.

FELIP GRAUGÉS
Obra poètica completa

Viladrau és un espai literari en el seu conjunt. La permanent activitat dels Amics del Montseny representa cada any un creixement de textos que sovint tenen el Montseny com a referent i excusa. Viladrau, però, té en Jaume Bofill i Mates, *Guerau de Liost*, el seu nom més ressonant. El poeta anava al Montseny des de petit i no va deixar d'anar-hi els estius per refer-se de les peripècies de la política, a la qual "l'imperatiu ètic", diu Albert Manent, l'empenyia. Josep M. de Sagarra deia en un article a *Mirador* el 1933 (amb la seva habitual ironia, tot i ser l'any de la mort del poeta)

que el Bofill polític "havia hipotecat la seva salut i la tranquil·litat dels seus nervis..." i que "sentia enyorança del Bofill poeta que ell mateix havia batejat amb el nom medieval de Guerau de Liost"; per això a l'estiu "s'escapava a Viladrau, anava mastegant brots de fari-gola, bevia aigua fresca de la font de l'Aramany [sic], anava a caçar amb els vicaris, descobria entre els vermells d'uns galzerans granats la galta vermella d'una paitida, i tornaven els versos que, cada vegada amb més exigència, feia passar per l'alambí, i cada vegada sortien més serens, més d'aquella olor que se sent al camp quan acaben de cremar herba tendra. Així vingueren al món *Selvatana amor* i *Ofrena rural*, i últimament, com si escurés totes les possibilitats interiors d'humor, d'anàlisi i de sinceritat, aquest llibre preciós, desolat i incisiu de les *Sàtires*."

Bofill convertí els entorns de Viladrau i de Cerdans (Arimells, el sot de l'Arenany, la Font de l'Oreneta o de les Paitides...) en matèria literària. La Font de l'Oreneta, on Bofill "voldria ser enterrat" (per això, segons Ribot, el Montseny l'enyora encara), gaudeix d'un díptic de Josep Carner esculpit en un relleu de Joan Rebull inaugurat el maig de 1936: "Filla del cel, jo só la Font de l'Oreneta. / Em descobrí l'ocell i em coronà un poeta." Guerau escriví també a honor de la Font de les Paitides: "Entre les feixes esgraonades, / cad'una d'elles com un retall, / brollen tes aigües mai estriades / com ansa llisa de pur cristall...". El text és esculpit també vora la font mateixa. A la Font de Sant Marçal dedicà els memorables versos: "Déu te guard, vianant! Que t'imposi el Monseny / una mica d'amor i una mica de seny...". El pla de Malataup "joguina triangular / que miralleges a les altures!", el pla de Gorn que "darrera d'un turó, / ...descansa, immens, emmurallat", el sot de Ricrós, l'Erola, Sant Segimon,

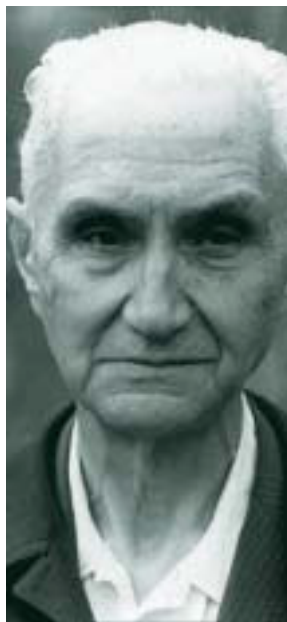
▲ Pere Ribot

Tardor a Viladrau

Com grans monedes d'or, d'un or prim i lleuger,
cauen les fulles dels til·lers, gronxades,
en el sol de novembre. El jardí té
un fregadís d'abril, de sedes oblidades.
Avui no duus oreig, tardor suau, no esbulles
les agulles dels cedres vora la pluja d'or.
Tenen com un pau joiosa aquestes fulles
morint-se, i mig sospiren: "Res no mor."
Fins al peu dels grans cedres es daura l'ombradiu
d'aquest jardí tancat, reiclòs com una illa.
Cada fulla, en silenci, caient tranquil·la, diu:
"La vida passa, es fon, i torna, i brilla."

MARIÀ MANENT
L'aroma d'arç

▼ Marià Manent

Coll Pregon, Rocs Cremats, els Vernets... són alguns dels indrets propers a Viladrau que Bofill deixà incrustats a la seva obra amb un segell permanent.

A la casa on va viure, Rosquelles, "avui (1937) esdevinguda —en mots de Marià Manent— una casa històrica, un indret de pelegrinatge literari com les cases de Keats o de Goethe", ja no hi ressona arreu "l'empremta de la personalitat poderosa de Jaume Bofill i Mates"; malauradament, la manca de conservació amenaça aquest element que hauria de ser part integrant, si existia, del "museu nacional" de la literatura catalana. Segons Manent, en aquells anys "la decoració de la casa, els mobles, els petits detalls" reflectien encara "la curiosa mescla d'aquell noble esperit, fet alhora d'austeritat i refinament, de franciscanisme i sibaritisme.... l'alegre galeria on treballava,

amb els llibres..." Els impulsors de "El Montseny dels poetes" recomanen de fer una lectura davant d'una altra casa, Ca l'Herbolari, un dia propietat de la família. Bofill escriví un poema, *Visita a ca l'Herbolari* (1903), que dedicà "A mon cosí E. B. i B.", estadant d'aquell casal: "Te un 'no sé què' de poesia, / un agredolç original / que no es pot dir de pagesia, / ni de castell senyorial. / Potser l'aroma d'elegància / de vostres arbres forasters / s'ha barrejat amb la fragància / dels manats d'herbes remeiers..."

El 1938 el poeta-ferrer de Santa Maria de l'Estany Felip Graugés visità Viladrau i tingué "llarga conversa" amb Marià Manent, que la registra al dietari. La visita degué llevar el fruit que trobem ara en el volum de la seva poesia completa, en visitar els indrets de Guearau de Liost, els diversos poemes que li dedicà (com també en dedicà a Sant Segimon i altres indrets de la muntanya de Montseny). Bofill ja havia dedicat un poema el 1923 a Graugés, "[t]raçut ferrer de la paraula viva...". Després aquest va escriure un seguit de poemes a la casa del poeta, al camí de Rosquelles...

Molts dels espais de Viladrau i el seu terme i entorns són també l'escenari dels dietaris de Marià Manent, escrits a diverses repeses els anys trenta i editats en diverses fases els anys 70 i 80. Manent coneixia Bofill i Mates des de 1920, a través de la coneixença amb Bofill i Ferro, i el tenia pel seu "model d'intel·lectual i polític cristià i catalanista" —diu Sam Abrams en l'edició completa dels dietaris (2000)—, coincidiren a Viladrau la segona meitat dels anys vint, però no en temps de guerra, perquè el 1933 Bofill traspassà, com hem deixat dit. Manent es refugià a ca l'Herbolari, dels Bofill i Ferro, l'agost de 1936. Són constants les anades al Pujolar, a Vilarmau, al Noguer (on hi havia també arxius portats per la Generalitat per salvar-los

sota la supervisió de Duran i Sampere i Martínez Ferrando, per als quals Manent treballà). I les anades a pobles del voltant: Espinelves, Sant Hilari... Les evocacions del paisatge les diverses estacions i mesos de l'any, intercalats amb les lectures i les notícies de la guerra, confereixen un to molt singular als dietaris. Durant aquest temps també escriví o esbossà poesia que publicà més endavant: *Tardor a Viladrau* i *A la meua filla Maria quan tenia un any en temps de guerra* són fills d'aquella experiència.*

Un estiuejant permanent a la vila des de temps enrera, Llorenç Gomis, director de *El Ciervo* i poeta en castellà i català, ha deixat al·lusions a l'entorn en els seus textos. En el seu *Sons i sonets* (1984), amb un pròleg de Manent, es refereix entre altres coses al record de Guerau de Liost i a la boira dita popularment “la processó d'Arbúcies” (de la qual parla també Verdaguer en *Aires del Montseny*) que puja vers Sant Segimon i cobreix el Veïnat de França: “la boira cova el camps... / Lloc de soledat / la boira del silenci / arriba al Veïnat / baixant de Can Gaudenci... / La boira de nit prepara / la glòria del matí.” Enric Larreula, que passà temporades a Viladrau els anys 70 aixeca acta —en el seu *Darrera nostre un riu de flors trencades* (1994)— de les cases abandonades que hom troba per aquesta muntanya i que retenen un bona dosi d'història que quedarà oblidada per sempre: “...els meus ulls s'arrapen amb mandra a cada cosa...”, “...només fa deu anys, totes aquestes cases desafiaven altives el pas dels segles. I ara, com si un terratrèmol les hagués sotraguejades, s'esberlen, s'ensorren, s'enrunen, tacades pel sol, per l'aire, la pluja i els insectes. Allò que era pedra ara és sorra. Allò que era fusta ara és pols...” D'altra banda, a Viladrau mateix, des de la vila i sense moure's'n, Ramon Pagès, vinculat al grup *Quincarell poètic*,

◀ Espinelves
[de Lluís Roura]

de Centelles (Osona), ha evocat tots els racons de Viladrau, els carrers i veïnats, el Montseny i les fonts, les festes, les persones vivents i traspassades... en el seus llibres *Les carenes dels meus versos* (1996) i *Un poc de molt i un poc de res* (1998). “Quan l'amor m'absorbeix / aimo profundament / el cor de Viladrau / i a voltes m'extasia / aquella pau vivaç / que brolla del Montseny, / d'aquell Montseny sublim / que es fon a dintre meu... / Jo estimo un tros de llar”, ens diu en el primer recull; i en l'altre, evocant la situació privilegiada de la vila: “El meu Montseny esclata al meu davant / si la finestra s'obre amb la dolcesa / d'aquell moment...”; la muntanya “és la veu precisa que respon”, “adolla cants sensibles a la font” i “el pensament cobreix de fràgil

► Can Blanc
d'Arbúcies

seny / la humil claror de nimfa enamorada... / Al meu davant esclata el meu Montseny”

De Viladrau a Arbúcies podem arribar-nos a Cerdans, la parròquia rural vinculada a Espinelves i al bisbat de Vic, encara que integrada al terme municipal d'Arbúcies. Espriu, de jove dut d'Arenys a Viladrau per refer-se de la malaltia que patia, va poder convertir en literatura una seva excursió a Cerdans (*Aspectes*). Enfilem la ruta de la caminada. Novament evoquem amb ell la llegenda de Serrallonga, el Pujolar, Vimeteres, Vilarmau i finalment Cerdans “en el centre d'una vall voltada de muntanyes. És una esglesiola vetusta, d'un romànic primitiu...” Espriu —l'*alter ego* d'Espriu— i el seu company troben el rector al solell que els dona conversa. Es fa tard i han de tornar en la fosca a la vila: “Ja tardejava, i el sol deia l'últim adéu als cims de la muntanya i s'enfonsava a l'horitzó, entre lleganys... Aquella serenor s'apoderava dels nostres esperits... A poc a poc vàrem callar i adoràvem, enmig del silenci, l'harmonia de l'univers i la infinita creació de Déu... Avançàvem

▼ El molí
de les Pipes,
d'Arbúcies

mirant les estrelles i perdíem perillosament la sensació de realitat, sota el domini d'un somnieig quasi místic...” Marià Manent anà també a Cerdans i als seus masos (el Serrat, el Mataró...), anys després, 1937-38, i en deixà constància al seu dietari: “La casa de Cerdans té un color d'òxid de ferro, amb les finestres emmarcades de granit gris, i la teulada també acolorida amb el rovell...”, “...l'ermita grisa, arraulida com un ocell feréstec.” Hi anà amb Joan Vinyoli i altres companys.

Arribem a Arbúcies per la carretera de Viladrau i passem pel Grau Sa Sala, lloc d'una victòria catalana en la Guerra de Successió (“Gent d'Arbúcies, gent d'astúcies, mata-valons”) i pel Molí de les Pipes. Joan Perucho, acompanyat per Julià i Joaquim Guillamon, vinculats a Arbúcies, ha deixat testimoni de la seva visita a *Els jardins de la malenconia* (1992). Després de passejar pels boscos del Montseny, “densos, foscos, gairebé impenetrables”, la colla visita Viladrau (“la perla d'aquestes bosquíries”), Arbúcies (on s'aturen al Marcús, “antiga propietat d'arrels romanes”), Breda (per visitar-hi el Museu Aragay), Hostalric...

Arbúcies ha tingut de sempre estadants d'estiu. Víctor Balaguer s'estigué a Can Blanc i al “manso

Dolores” dels marquesos d’Alella en el seu viatge de 1893. Fins i tot els propietaris de Can Blanc posaren el nom de Balaguer a un indret de la seva finca, indicat per ell, que feren netejar i arranjar per a passejar-hi els convidats. Les referències a Arbúcies i al rieral són d’elogi: “el valle de Arbucias en toda su esplendidez, con su gala de riquezas... A la derecha la villa de Arbucias, con sus casas en declive, como deseosas de lanzarse al valle con el río. A la izquierda el cono de Montsoliu...” L’espectacle que veu des de la finestra és el del Montseny “que impera sobre todo y se impone a todo, siempre grandioso y solemne.”

El 1898 Josep Feliu i Codina ambientà a “un poble del Montseny”, previsiblement Arbúcies, la seva obra *Lo nuvi. Drama en tres actes y en vers*, que fou estrenat per Enric Borràs. Per aquells anys Enriqueta Paler Trullol escriu a *La Renaixensa* un poema de circumstàncies *A la incomprable Abúcies*, el poema d’una estiuejadora: “Dels rierals a la vora / sota’ls pollancre gegants / ¡qué bé que s’hi està a tot hora! / y’l remor ¡com enamora! / de tantas fonts i vessants...” Santiago Rusiñol és un altre dels personatges que tingueren Arbúcies com a destinació la temporada d’estiu. Rusiñol participava en una tertúlia amb estiuejants i locals (entre aquells Artur Vinardell i entre aquests el també pintor i practicant d’altres oficis Pepet Pol) i s’inspirà en els voltants de la vila, en els jardins de Can Badés sobretot, o la Font de Can Cassó. El 1931 anà a Arbúcies el maig i anuncià que se n’anava a Aranjuez i que tornaria pel setembre; ja no hi va ser a temps, no va poder pintar el paisatge de la vila amb la llum tardoral. Deixà únicament un text al programa de festa major de 1927 o 28, recuperat per M. Àngels Bartés: “el frondós paisatge d’Arbúcies, l’ombra de les grans muntanyes d’Arbúcies; aquesta comunió frondosa que té

▲ Santiago Rusiñol
[de Joan Carrera]

◀ Santiago Rusiñol
pintant als jardins
Badés d’Arbúcies

aquella vall meravellosa, aquest fondal de Catalunya que sembla un gran llit de nereides qu’és un tresor per somniar-hi”. Dels jardins de Can Badés va dir que eren no sols els “més bells de Catalunya, sinó també de tota Espanya”. Els seus quadres, però, segons semblà als arbuciençs, mai no indicaren aquesta procedència, sinó que s’atribuïen sempre a Aranjuez: la indignació local estava servida i sembla que l’embolic no s’ha pas desfet del tot.

Avel·lí Artís Balaguer i la seva família també passaren els estius a Arbúcies els anys 20. El fill Avel·lí Artís Gener, *Tísner*, n’ha deixat constància a les seves memòries. El 1925 Artís i Balaguer estrenà la seva obra de més

▲ L'església
d'Arbúcies
i l'arbre
de la plaça

L'arbre nostre

Germà del campanar, compta les hores,
amic de l'alba i dels capvespres d'or,
i fa més de cent anys que pesca aurores
en el difícil mar del nostre cor.

Coneix el nostre tarannà i, alerta,
endevina les coses d'un tros lluny
car sap que en el secret d'una mà oberta
s'hi amaga sovint un cop de puny.

Va donar-nos ahir la benvinguda
i ens donarà demà l'últim adéu;
és com un sentinella que ens ajuda
quan ballem la sardana al voltant seu.

I ara, que escolta com ens ve d'Europa
un himne de promeses exultant,
que entrelluca un prodigi que galopa
com el pas d'un Sant Jordi triomfant,

s'enjoia de pardals i d'orenetes
ran el núvol verdós del vent inflat,
i, aixecant-se, magnífic, de puntetes,
torna a ser l'Arbre de la Llibertat.

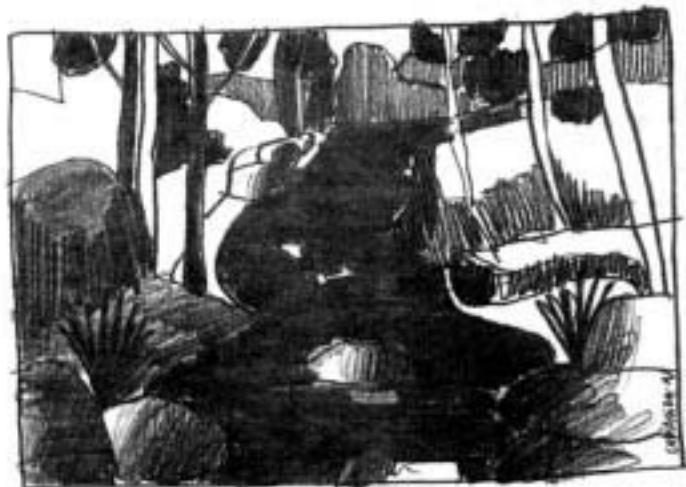
RAFAEL VILÀ BARNILS
Terregada d'alzina

èxit, *Seny i amor, amo i senyor*, una comèdia en tres actes que situa “en una vila del Baix Montseny, en un istiu [sic] dels nostres dies”: hi apareix retratada amb vivacitat la competència entre les dues companyies d'autocar per

anar de l'estació d'Hostalric a Sant Hilari Sacalm. *Týs-ner*, a les memòries (*Viure i Veure*) descriu el poble (Magne, el Sorral, el Pont vermell...) i les peripècies que hi vivien; en un altre episodi conta com en plena guerra l'ajut del mecànic Maxenchs, que el coneixia de petit, fou decisiu per arribar a Viladrau i a Sant Marçal a veure la seva germana Glòria, la darrera vegada que la veuria. La trobada resultà, diguem-ne emotiva, dient poc.

Dos poetes locals de la mateixa generació han deixat un conjunt de versos referits a indrets de la vila, entre d'altres inspiracions. Són Rafael Vilà Barnils, a qui està dedicada la biblioteca local, i Lluís Torres. Els seus llibres van aparèixer els anys 80, quan ja era possible de fer-los sortir a la llum després de temps d'incomprensió i prohibicions. Al primer devem la descripció de l'arbre de la plaça, plantat durant la revolució de 1868, i també poemes de presó (1941) i un de 1972 que tenen una força extraordinària: el retret d'un empresonat que no comprèn com els seus carcellers poden dir-se cristians, un Jesús que en l'Aplec de la Capella davalla de la falda de Maria per escoltar tristament com algú ha estat ferit en el seu nom.*

Lluís Torres escriví els anys 20 i 30 sobretot, i els anys 70 repregué l'activitat. “A can Blanc són les boniques, / a can Pujatò no tant; / la Riteta de Can Quadres / és la flor del rieral...”, escrivia el 1930; i l'any 32 pintava la vila amb “els carrers oberts i assolellats / i les cases clares i polides, / al passar davant seu sou perfumats / del maig constant que esclata a les eixides. / (...) És la vila tot llum, tot alegria, / la vila de les hortes i els jardins...” La guerra traspalsà tot allò i produí situacions doloroses i inexplicables en molts casos, com algunes que, junt amb altres records i fragments de vida arbucienca, ha deixat sortosament registrats en lletra impresa Genisa Plana Pujol en *El Pont Vermell*.

La vall de la riera d'Arbúcies, més encaixonada primer, s'obre poc a poc vers la plana. Agustí Casanovas ha dedicat mots de memòria i d'elogi a la riera d'Arbúcies, als ponts que la travessen... "Riera d'aigües netes, lluent...", un corrent que neix al Montseny i travessa la població ("el riu... en fa dos trossos bells", diu Lluís Torres); per tres ponts s'uneixen els veïnats d'una banda i de l'altra, tres i el Pont Vermell ("pel qual no poden transitar els cotxes i és per on la gent del Sorral visita la de Magnès i viceversa..."). Per a Narcís Comadira "és la natura de la riera, la seva vegetació imponent, la seva remor constant que selvatitza Arbúcies i no pas la vila la que urbanitza la riera."

Anant avall seguint la riera d'Arbúcies en direcció a Hostalric la carretera és de vegades a un costat de la riera, de vegades a l'altre; trobarem trencalls a esquerra i a dreta: el primer ens durà al poble de Sant Feliu de Buixalleu, l'altre a la vila de Breda i a Riells.

A Breda trobem el monestir de Sant Salvador amb un claustre a penes conservat en una petita part ("L'ànima cau als peus al soptar el vergonyós descuid en qu'és troben tant precioses despulles", diu Pons Mas-

sabeu el 1893) i un campanar romànic molt destacable, el més destacable del patrimoni comarcal. Pere Ribot l'ha descrit així: "Oh gegant de pedra, / dolç, no mai ferreny, / guaita del Montseny / i més alt que el cedre. / Vetlla el cim, la plana, / la pau i el combat / amb so de campana / de l'eternitat." Dídac Faig dedicà a Pere Ribot un sonet sobre el monestir: "I brolla d'un sol doll el campanar, / i ornat de les centúries s'enfila, / carreu sobre carreu, alça la mà / amb dits de salm i plany tot

Campanar de Breda

Campanar quadrat,
campanes sonores,
si rius o si plores,
quina magestat!

Si toques a festa,
si toques a albat,
el so es manifesta
magnífic, alat.
(...)

La teva paraula
és l'orgull del vent,
ni conte ni falla,
el teu so no ment.

JOSEP ARAGAY

Campanar romànic

► La riera d'Arbúcies
[de Narcís Comadira]

◄ El campanar
del monestir
de Breda

► Sant Martí
de Riells

d'una argila. / El claustre mutilat el sent plorar / l'enyor del rossinyol dins de la vila..."

Josep Aragay, pintor i ceramista que visqué molt de temps a la població, on hi ha avui, degudament instal·lat, el seu museu, també era poeta. A més del seu llibre publicat, *Itàlia*, resultat del viatge que hi féu, deixà un conjunt de poesies inèdites, conservades al museu de Breda, que cura amb interès i amor Marcel·lí Trunas. Tenen un caràcter planer, irònic sovint, vinculades a festes locals en alguns casos, a persones concretes, a efemèrides... Del campanar diu: "Campanar quadrat, / campanes sonores, / si rius o si plores, / quina magestat!..."*

Un personatge singular vinculat a Breda i a la zona és Mn. Lluís Rovira Benet, autor d'uns versos dedicats a Breda i a Montsoriu (escrit, com en molts altres autors, Mont-soliu) que féu editar a Barcelona el 1914. "Encara aquell campanar, / quadrat, altiu, al cel alça / sa front sublime; y sa veu / lo sagrat bronze la escampa..."

Breda ha tingut fins fa ben poc un capellà poeta, Mn. Joan Garnatxe, traspasat recentment, i que ha dedicat poemes a la festa de Nadal —com Mn. Enric Bahí, des d'Amer, amb qui ha compartit les pàgines d'un llibre conjunt de poemes. L'evocació del paisatge hi és present: "Enmig d'avellaners, / de saücs i esbarzers, / fan joc pel quiet afrau / pinsans, pardals i merles..."; així com la referència al Montseny i a la creu tan sovint cantada per Verdaguer: "Des del cim del Matalgalls / il·luminen pics i valls / el pessebre i la Creu Santa. / Són símbols de vida, dolor, / d'esperança i de frisor. / Cants de nadala i complanta. / Sols si s'enterra o es planta / torna el gra a fer-se llavor."

Fou als Jocs Florals celebrats Breda el 1921 que Mn. Joan M. Feixas, vicari de Caldes de Malavella —que moriria a Sant Feliu tres anys després, quan en tenia tot just 32—, presentà la seva "Ègloga selvatana" que hi fou

premiada. El Montseny i la Selva hi mantenen un diàleg bucòlic en autèntics dístics elegíacs catalans: "—Prou que ho sé, bella Selva. El meu cor ja et sabia / temorosa dels gaudis en flor més ardits i més gràcils.../ —O Montseny, ara et veig lluminós en ta parla, / i és l'amor incipient que ara es gonfla en les gorges florides..."

El municipi de Riells i Viabrea té dos nuclis diferenciats. Riells és a la serra i Viabrea al pla, arran de la via fèrria. Mn. Pere Ribot, que visqué i és enterrat a Riells del Montseny, representa el cantor més persistent de la muntanya i sens dubte el personatge més rellevant de Riells i Viabrea, que el considera fill predilecte i adoptiu. Un poema gravat sobre pedra —i no és pas l'únic al poble—

a l'entrada de l'església de Sant Martí de Riells el recorda amb els seus propis mots: "Entre terra i cel / he enfondit la rel / en l'eternitat / i prenc humitat, / sense abís ni mur, / a la vida breu. / Sóc arbre de Déu / i silenci pur".

Els versos de Mn. Pere abasten molts indrets de la població i del seu terme. A la font del Grèvol adreça aquests: "Pel portell del Bisbe saltes. / Guanyes l'Escala, si plou, / i refàs, fresca de galtes, / les entranyes del Morou. / T'arrapes per la Grapissa, / presa del bruc i el fullam; / i, desfent-te de bardissa, / com saltes l'esquei del Llamp!..." Aquests paratges, a la falda del turó de Morou, són indrets literaris en la ploma de Mn. Ribot, que a Riells del Montseny acollí tot d'activitat de resistència cultural durant el franquisme. Ell l'anomenà (i nomenà) "abadia" Sant Martí de Riells i amb el propòsit d'edificar-la organitzà actes literaris en aquell redós. Riba, Soldevilla, Fuster... són alguns dels noms que hi passaren.

Mn. Pere acollia ja de bon grat la nova feligresia "camí de la parròquia": "Oh fills que el Pare em dóna! No / plori d'enyor la vostra entranya. / Amb llet del Crist us ve el pastor. / L'aire de Déu que m'acompanya, / porta la pluja i la saó. / Ramat pacífic de muntanya, / jo et peixeré de l'abundor / de la Paraula que no enganya...". El llorer que hi havia plantat vora l'església és saludat pel sacerdot-poeta que hi arriba per quedar-s'hi: "Déu te guard, verdor que canta / amb les campanes al vol / de l'humil esglésiola / d'aquest dolcíssim racó.../ Llorer fresc, ànima forta / de la meva joventut!" S'hi estigué fins a la seva mort el 25 d'agost de 1997. Jaume Reixach, també escriptor i capellà, n'ha pres el relleu.

Punt culminant del terme, com dèiem, el Morou és muntanya representativa per a Riells, i sobre el turó i el seu nom Lluís Rovira Benet escriví una fantàstica —en tot el sentit del terme— epopeia etimològica: *Morou. Llegendà aràbiga montsenyena del temps mitj-eval*, en

què muntanya i presència mora volen lligar-se forçadament (i no parlem de Viabrea, "via hebrea"!). Pere Ribot, mentre canta himnes a Prudenci una nit a Riells, copsa unes impressions més "reals" que esdevenen matèria poètica i elogi de la terra que l'acull: "Els blats que onegen amb la userda / i l'aire que davalla del Morou, / vessen de flaire verda / els narius de la vaca i el bou. / Terra que brolles llet i mel, / pinya verda, i reina gomosa, i cirera, / mig aire del cel, sense vel, / roja i nua de massa tardor, / gerda i grassa de la Primavera."

Entre Arbúcies, Breda i Sant Feliu de Buixalleu trobeu el castell de Montsoriu. Sovint anomenat per la gent del país "castell de Breda", és a la partió exacta dels termes de Sant Feliu i d'Arbúcies, i des de les institucions culturals i entitats de la zona s'ha donat un fort impuls a la seva protecció i estudi. Avui un patronat representatiu vetlla per la seva conservació. És, certament, un element singular del paisatge, espai històric i literari que ha tingut tractaments múltiples, des que Pau Piferrer escriví i

▲ Riells
[d'Antoni Gelabert]

◀ Les romanalles
del claustre
del monestir
de Breda

El castell de Montsoriu

Com és que s'aguanta allà solitari,
com és que es demostra així tan esquiu
a dalt d'eixa coma de mal arribar-hi
i enmig d'una selva senyor o captiu?

Si els roures l'esqueixen de tant arrelar-hi
I li obren esquerdes dins seu fins al viu,
els núvols amaguen son magne calvari
i els vents se n'emporten bocins fins al riu.

Marlets i finestres, llitera i armari
que feren un dia l'interior joliu,
catifes i sedes que feren d'estar-hi
hostal confortable en l'hivern ombriu,
són lluny, sense voltes, inhospitalari
és llar sense flama i sense caliu.

El llamp es vanava ahir d'arribar-hi,
el tro removia son cos, Montsoliu,
i esgranava amb ràbia el pobre rosari
dels rocs que bastiren el seu senyoriu.

A baix la riera l'esguarda, corsari,
i la torrentera el mira pensiu
com una quimera: espanta pensar-hi,
tan lluny de la molsa del seu regadiu.

Sorrut, dalt la coma, eixut, solitari,
esfinx orgullosa, orgull de sectari,
escolta la terra de baix com li diu:
Què et val la mar veure si no pots anar-hi?
Què et val ser a la cima i allà dominar-hi
i ser l'amenaça de tot Sant Feliu?

La torre esquerdada té un aire precari,
la volta s'enguerxa, un tros en desdiu
i l'àliga cerca un lloc per deixar-hi
la brossa que porta per fer-hi el seu niu.
Orgull de l'altura, orgull de corsari,
de vents i tempestes senyor, Montsoliu;
jo penso venir-hi, jo penso tornar-hi:
voldria guarir-lo de ser solitari.
Veient la mort seva jo aprenc com es viu.

JOSEP ARAGAY
El castell

publicà (el 1837 a *El Vapor*, i el 1888 la *Revista de Girona* la reproduí) la narració ambientada al castell a partir dels records de la seva estada a Breda com a soldat. Piferer va fer entrar les pedres i les runes del castell en la categoria romàntica de "castillo gótico" amb totes les de la llei: "Ocupa la cima un vasto castillo gótico del cual subsisten aun algunos lienzos de muro... al paso que una

completa desolación confunde en las habitaciones interiores columnas derribadas, corredores en pie y arcos góticos que se dibujan en la atmósfera al resplandor de la luna, como el puente aéreo de misteriosas apariciones...." Tot està a punt per a la invenció d'uns tètrics personatges, suposats estadants del castell: un crit allargat en la nit, un resplendor en les runes del castell, "...el último señor de Montsoliu saqueó el vecino monasterio de monjes de S. Benito [Breda]". Hi ha unes penes a purgar, doncs... La resta es pot quasi imaginar.

Víctor Balaguer (1893) pujant d'Hostalric per la carretera d'Arbúcies diu del castell que el tens a la vista tothora "en toda su belleza sobre la cumbre cónica del monte, aislado y soledoso, con su agria y pina pendiente, enlazado solamente por el llamado *Coll de Castellar* a las demás estribaciones del Montseny." Per Sant Joan, novament la llegenda de "la *dama roja del castillo*" i les seves llumenetes intermitents.

Antoni Busquets i Punset inclogué el castell de Montsoriu en el seu tercer llibre de poemes, *Ventijols de*

Guilleria. Per al poeta catalanista les pedres ja tenen un sentit patriòtic: “Quin plé he retrovat solet dalt d’esta cima / voltat de pedregam, prehuada runa / que cada nit va platejant la lluna / fent-te tornar palau d’encantament...” A banda de la visió de l’excursionista solitari hi donà també el to de cant èpic, en què se’ns adreça el propi castell (“Lo cant del castell”): “Una niçaga forta, que’l temps logrà aclofar-ne, / al cim d’esta cinglera m’aixecà... / Ma història, quina història! Llegiu-la, excursionistes / en pergamins que guarda el bon pagès...”

Francesc Arnau i Cortina, d’Hostalric, també catalanista, el descriu —manllevant mots d’Aribau— com a “guaita-vigilant de l’alt Montseny”, i per a ell no sols les “ruïnes magestuoses” ens parlen d’un “passat ple de grandeses” o de “diades esplendoroses”, sinó que evocuen “antics temps d’esclavatge”. Es concentra en la vista des del castell: entre els arbres gegantins que “penetren en les cambres enrunades” pot contemplar (com fa també des del castell d’Hostalric) darrera seu el Montseny (“llurs vessants atresoren hermosura”), la “plana riallera” de la Tordera que “anguilejant, llisca afanyosa”, i fins el castell de Sant Joan de Blanes.

Josep Aragay, des de Breda, cantà també el castell (“Com és que s’aguanta allà solitari...”) en un poema llarg que té imatges ben belles: la riera que espera la caiguda de les pedres, el llamp que engruna les parets, la imaginació d’un interior decorat que sorprèn en vist la ruïna que Aragay podia veure al seu temps, i un final reivindicatiu (en tràmit de fer-se realitat, avui) i moralitzant: “...de vents i tempestes senyor, Montsoliu; / jo penso venir-hi, jo penso tornar-hi: / voldria guarir-lo de ser solitari. / Veient la mort seva jo apreng com es viu.”*

Si de Montsoriu reculem a Coll de n’Orri, tornem a la carretera d’Arbúcies a Hostalric i ens enfilem a Sant Feliu de Buixalleu, Joan Pons Massabeu ens aju-

▲ Les vacances
[de Josep Aragay]

darà a cloure amb la seva excursió col·lectiva a la zona, que hem anunciat en començar el nostre recorregut. La ruta comença a l’estació d’Hostalric i no clourà fins a la de Sils, després d’haver visitat Sant Pere Cercada i Santa Coloma de Farners. De moment, però, pugem a Sant Feliu. El castell el tindrem davant nostre “enasprat en son single com un niu d’aguiles, ròneg, esquarterat i sens marlets ja, com gegantina desdentegada barra...”. Baixem primer a la vall, al rieral “amb el remoreig de l’aigua que s’escola [de la riera d’Arbúcies]; dalt de la riba, els àlbers, verns i polls, rublint els rostos amb la verdor de llurs fulles; feixes amunt roures i suros, alts i tupits, arrapant-se fins a la creua del cingle”. A l’altra banda camps de blat, però la colla sempre amunt fins a trobar el poble de Sant Feliu “poblat assegut al llom d’una coma”, tenia el 1893, segons l’autor, “unes 700 ànimes, formant municipi amb Grions i Gaserans”, que nosaltres hem deixat en el nostre itinerari al capítol del pla de la Selva, arran de camí de ferro. 🐾

El pla de la Selva

LA PART MÉS AVIAT PLANA de la Selva ha estat objecte de lloança literària per la finor del paisatge i per la presència de les arbredes de pollancre que, vistes des del camí-ral o des del tren, produeixen una impressió que ha estat recollida per diversos autors.

Aquesta visió és ja antiga. Els escriptors de viatges pel país com ara Pi i Margall o Piferrer ja parlaren de les “vastas llanuras pobladas de ricas alamedas” o de les “frescas arboledas del Tordera”. Es tracta d’un espai d’enllaç entre la Selva, el Vallès i l’Alt Maresme, que inclou l’estany de Sils i les rieres circumdants, en què les pollancredes han tingut de fa temps una presència i una utilitat com a element d’explotació forestal alternativa als prats tradicionals.

A la fi d’octubre, ens diu Carles Bosch de la Trinxeria (amb coneixença a Pineda de Mar i usuari del carril), aquest paisatge d’arbredes pren “aquell color esmortuït de groch pàlit, sobresortint tons rosats y vermellechs d’algun cirer y pàmpols enfilats per las pollancredes. Las fullas s’anàvan desprenent de una a una, voleyant tremoloses, encatifant las closas y voredadas dels rius. Las que quèyan sobre la via éran escombradas per l’uracà impetuós del tren...”. A l’estació de l’*Empalme* retroba un amic i se saluden. De cop “se sentí dos xiulets estridents repercutits per aquellas cloteradas; los dos trens se posaren en marxa, llensant glopadas de vapor, a través l’arbreda atapahida dels marges del Tordera, fugint un vers el litoral, l’altre vers l’interior.”

Bosch ens ha definit clarament la funció de l’anomenat *Empalme*: enllaç dels trens de marina amb els de la línia de l’interior, una estació situada en despoilat al terme de Massanes i prop de la parròquia de Martorell de la Selva (municipi de Maçanet de la Selva). Aquesta estació fou creada cap al 1860 quan

arribà a aquestes terres el ferrocarril (“*ese verdugo el tiempo* —com l’anomena l’arenycenc Josep Banchs—, *ese devorador de las distancias, ese emblema del siglo XIX que cuando anda parece un águila de hierro perseguida por las horas*”), i des d’aleshores ha estat testimoni de milers de transbordaments i de salutacions, d’esperes llargues i de trens que se’ns han escapat o enllaços que hem perdut.

Santiago Rusiñol hi situà el part d’en Josepet de Sant Celoni, el protagonista de la “novel·la satírica” que el 1917 dedicà imaginàriament (amb sonets liminars i tot, com a les obres del segle XVI) a l’abat de Sant Salvador de Breda. “El pas d’enviar-me en aquest món va ser curt, concís i callat... en la cantina, avesats a vendre truites que salten de la paella al tren com peixos de terra voladors, no se sabien avenir que sols en un obrir i tancar d’ulls es pogués despatxar la feina...”

Els arbres es posen a rodar

“A l’hivern, la tarda començava d’obscurir-se. Quan l’arbreda era al costat de la via i el tren la vorejava ràpid, fent un soroll de cataclisme, fent el saltet habitual entre rail i rail, les perspectives d’arbres giraven sobre elles mateixes, com si es tractés d’uns cavallets. Semblava que el tren s’aturava i els arbres es posaven a rodar sobre un eix invisible, i aquest moviment funcionava tan bé que semblava d’un mecanisme perfecte. (...) A l’hivern, ja fosc, hi havia de vegades, en les arbredes, la lluna plena, a terra els basals de les últimes pluges eren tan envaïdors que donaven al país un aspecte lacustre. Sobre les aigües melangioses i lívides, tocades per la lluna, els arbres descarnats, lineals, es mantenien en un ordre perfecte. Era un paisatge irreal, que semblava somiat, lleugerament sinistre, però d’una tendresa estranya —probablement la tendresa tan fina del paisatge de la comarca de la Selva.”

JOSEP PLA
El quadern gris

Rusiñol aprofita per satiritzar també els escriptors de viatges, de monuments i fets heroics: “...sé que vàrem passar per Hostalric, amb el seu castell gloriós, que mai més no l’he vist, gràcies a Déu; sé que vàrem aturar-nos a Breda, lloc de tantes gestes que jo ignoro; sé que vàreig conèixer de nom tant la Gualba com la Batllòria i sé que vàrem baixar a Sant Celoni, pàtria del pare, màtria de la mare i poble meu”, perquè “...lo de jo haver vingut al món a l’*Empalme* no havia sigut nàixer, havia sigut un exabrupte, una acaolorament, un assaig...”

Les truites de l’*Empalme* van fer fortuna; són recordades anys després per Josep Pla: “En la llarga monotonia el viatge (pel país de les arbredes, entre Sant Celoni i Riudellots, segons l’autor)... les truites tan fabulosament grogues —truites que semblaven d’ous de canari— que es venien dins d’un llonguet a l’estació de l’*Empalme* eren... autèntiques sorpreses.”

Avui s’ha perdut, però, el rastre de les truites al bar “fosc i fred” de l’estació. Manuel Cuyàs el desembre de 2001 recordava a les pàgines el diari *El Punt* una “breu trobada a l’*Empalme*”: “En realitat —hi deia—, aquesta estació només deu servir per això, per fer els transbordaments d’un tren a l’altre, per *empalmar*... Des de l’estació no es veu cap nucli de cases habitat per persones humanes. És una estació i prou, neta i pelada, envoltada de vegetació i magatzems vells...” De fet, hi ha un veïnat que va tenir una vida a redós de l’estació. Avui, certament, ha decaïgut.

De vegades el paisatge natural des del tren contrasta amb la impressió humana i psicològica. La protagonista de *Foc i estopa* (del blanenc Vicenç Coma Soley), a qui “els paisatges mai li havien dit res”, s’adonà que, “passat l’*Empalme* en aquell matí esplèndid, opulent de llum... les muntanyes tenien un encís

estrany que no sabia destriar...” La moralitat que acostuma a gastar l'autor no es fa esperar: “En veure un grup de pageses que amb un cistell damunt el cap caminaven per la carretera que vorejava la via del carril, sentí una pregona enveja. Eren dones honrades.” El viatge amb destinació a Lausana des de Barcelona tenia una raó ben concreta, però inconfessable. La història acabarà amb un avortament i la mort de la protagonista.

Josep Pla havia fet el viatge entre Girona (o Flaçà) i Barcelona infinitat de vegades, i va poder aprofitar aquesta impressió primordial de les arbredes —com la de les Guilleries en Verdaguer— com a element detonador de la seva inspiració literària. Ell mateix reconeix que degué escriure algun paper sobre el tema en la seva joventut i, de fet, l'hi retrobem en la vasta i redundat obra completa. “La comarca de la Selva —afirma— en acostar-se al fil, ondulat, dels contraforts del Montseny i de les Guilleries, fa arbredes... El curs del Tordera i l'estany de Sils.. són els elements actius dels pollancre”

En la narració primerenca *Un viatge ple de notícies* ja apareix la imatge nocturna dels pollancre a la llum de la lluna que es projecta sobre l'aigua de l'estany de Sils i altres zones inundables de l'entorn: “Feia negra nit, ja. Tot passant, es veien camps inundats i els tira-buixons de la lluna a l'aigua. Vagament crismats, els arbres blancs de les obagues, al sotragueig del vagó ballaven quelcom ingenu i fantàstic... *Aquelles pollancredes tan simètriques, ratllades per recs que s'entrecreuen que, en passar a velocitat, semblen rodar a l'entorn d'elles mateixes.* De vegades, ratllaven la finestreta guspides de la màquina, com una processó. Com febles puntes de caliu, les llumetes dels pobles, en els seus salts i passesres sobtades, semblava que venien junyides per fils

invisibles al tren i que les arrossegàvem per margenedes, recs i turons.” Més endavant en *El quadern gris* la imatge es repeteix.*

Si Pi i Margall havia al·ludit al “vago sonido del viento que murmulla[ba] entre las hojas de los álamos”, Pla sent el “*repiqueteig* del pollancre... joganer i gràcil” que “fa pensar en la música de Mozart, tan lliure i líquida” i que contrasta amb el so dels pins, que “fan una música d'orgue, de rèquiem.”

L'espectacle dels pollancre en els camps inundats no ha deixat de ser productiva. Rafael Gay de Montellà en *Girona 1900* descriu —el seu deute amb Pla és visible— com el tren “corria pels terraplens, feia retronir els entramats dels ponts de ferro i s'aturava complaent a les petites estacions solitàries, voltades de camps inundats on es veien afilerats els troncs esquelètics de les pollancredes...” Narcís Comadira escriu el 4

▼ L'estany de Sils
i les arbredes

El paisatge des del tren

“Ara el tren deixa enrera una estació petita, callada i quieta i unida a un altre ritme. Passar de llarg pot ser una sensació doble: felicitat de prescindir de coses secundàries, però recança de pensar que potser són les primordials. Després vénen *amples arbredes remoroses, de pollancre drets en exacta formació militar*; tous de falgueres que conviden a migdiades tèrboles; la cinta de plata d’una carretera llunyana; masos dispersos amb fumerols evanescents; marges embardissats d’esbarzerars i esparregueres. Una ruïna d’un castell dalt d’un turó [Montsoriu]. I ara ve un riu. El paisatge canvia. Verns i canyars i una filera de salzes cepats i rabassuts. Passem un pont i el tren sembla que dubta, disminueix la marxa, tot trontolla; però tornem a la normalitat. Pujols i clapes de bosquets, camins sinuosos, una moto perduda, com un insecte tremoladís. Paisatge humà, treballat, ordenat per segles d’habituds i sacrifici. Paisatge que ens fa sentir segurs, perquè les coses hi tenen noms coneguts, de sempre, la vida hi és regulada per una tradició ancestral, la llengua mateixa hi roman immòbil en els topònims antics, configurats fa segles. La terra hi està en pau amb ella mateixa...”

NARCÍS COMADIRA
En tren

de juny de 1998: “Després vénen *amples arbredes remoroses, de pollancre drets en exacta formació militar*.”* M. Àngels Anglada, en el darrer llibre, que aparegué pòstum, al·ludeix als “prats mig plens d’aigua de les vores de Sils”.

En aquest trajecte, en què veiem el Montseny, el turó de Morou i el castell de Montsoriu a l’esquerra (venint de Barcelona), a la nostra dreta es drecen la vila i el castell d’Hostalric, on el 1865 s’estrena entre la

colònia barcelonina que fugia del còlera el que havia de ser el primer drama de Pitarra, *La pubilla d’Hostalric* (rebatejada a Barcelona, on s’estrenà amb un gran èxit l’any següent, com *Les joies de la Roser*), sobre fets de la segona guerra carlina.

El 1893 Víctor Balaguer en el seu recorregut, ja esmentat, pel Montseny i les Guillerries, *Al pie de la encina*, arriba a Hostalric: “...al bajar del tren, a muy corta distancia de la estación, tropieza ya la mirada con las ennegrecidas murallas de la villa...”. Malgrat la visió dels “recios y robustos torreones de clásica y atildada forma”, constata com es troben “aquellas gloriosas y monumentales murallas acribilladas de agujeros, algunos gallardamente blanqueados, que vienen a profanar la solemnidad del monumento y a destruir la grandeza del recuerdo.”

Després de dir-nos que “a poca distancia de la villa (que defineix com un “agrupamiento de pardas casas junto al campanario”) se alza el castillo de Hostalrich...”, ens comunica —i ens instrueix sobre el nostre segle XIX— que en el baluard del castell “ondea al viento nuestra gloriosa bandera bicolor.” I descriu la vista des del castell.*

L'altre gran element que defineix l'entorn d'Hostalric és el pas del Tordera als peus de vila i castell. Francesc Arnau i Cortina, després alcalde de Malgrat i diputat al Parlament els anys trenta, va pintar l'escena el 1914 en la imprescindible poesia juvenil d'un catalanista: "Assegut en un frescal paratge de vora'l riu / contemplo la verdor que's mostra bellament encantadora. / Per son ample llit serpentejant joguina i remorosa / l'aigua, tot fent sa via, cap a la mar es va escorrent inquieta. / Reverdint a son pas la terra riallera, n'està joiosa / com tendra mare que amorosament a son fillet alleta...". No oblida, però, que "el castell negreja dibuixant-se vivament sa silueta. / Arrapant-se a son cos s'allargassa la romànica vila / magistralment cantada per la ploma d'or d'un genial poeta." Hom es pregunta quin.

Els masos, els plans i les serres de les parròquies de Gaserans i Grions (que pertanyen al municipi de Sant Feliu de Buixalleu) s'estenen als peus del castell d'Hostalric si mirem en direcció a Montsoriu i el Montseny. Més a la dreta, els turons de Massanes i de Maçanet i, sota mateix, el petit terme d'Hostalric, immediat a la vila. La vida pagesa s'imposa a l'observador, novament

des del tren en un dia assolellat d'hivern. Eusebi Isern es desperta "vora el túnel d'Hostalric".

Si seguim contemplant les elevacions modestes de la nostra dreta en direcció a Girona, el triangle que formarien les estacions de l'*Empalme*, la de Sils i el puig del Far són el món de joventut de Prudenci Bertrana. En aquest rodal que centren les parròquies de Massanes i de l'Esparra, avui terme de Riudarenes —on trobem el mas Espriu dels Bertrana— les altes prominències de les Guilleries i el Montseny es van fent més suaus. Són les serres menors de la Pedrosa, de Clopers, de Riuclar o de Clarà —poc anomenades, si no és pas que un incendi, com a mitjan anys 90, les assola—; el puig del Far (586 m), entre Argimon i Sant Pere Cercada, és la seva elevació més pronunciada que, tenint a l'esquena el Montseny, s'emmiralla, en l'horitzó de l'altra banda del pla, amb les Gavarres i les muntanyes de Tossa. Des d'a-

▲ Víctor Balaguer

◀ La vila d'Hostalric des del castell

Des del castell d'Hostalric

"Sobre el azul el cielo, limitando el horizonte, ricas en colores y en siluetas, las sierras, las colinas, las montañas: a lo lejos, tras las colinas, Gerona, el Ampurdán y Rosas, y más allá el Pirineo: en el vasto circuito que abraza el trayecto de la fortaleza, el Montseny que se yergue como para dominarlo todo; el Montsoliu que avanza como heraldo de los montes agrupados a su espalda, los cerros, cada uno con su eremitorio, su capilla o su santuario: abajo, en el fondo, los valles con sus colores, los ríos serpenteando por entre *alamedas*, las carreteras y la vía férrea extendiendo sus cintas, los pueblos y caseríos esparcidos por el llano o por la falda de los montes..."

VÍCTOR BALAGUER
Al pie de la encina

► L'ermita d'Argimon

Des de la serra de can Mallorca del Bosc

“El Merla estones ha que s'enfilava per la muntanya amb un got d'aiguardent a la tripa i amb la punta de la cigarreta encastada al llavi. Arribaven a les serres de can Mallorca, lloc predilecte, a punta de sol. Un encaç imprevisit els havia entretinguts pel camí. D'aquestes altures estant s'albirava tota la comarca de la Selva: una immensitat de conreus, rierals, boscos, masies i pobles submergits en boirines tènues i aperlades. Vers ponent la testa del vellarcàs Montseny sorgia puixant, tota rosada per la llum solar, enmig de l'onatge formidable de les suredes massisses. Una quietud i un silenci gairebé paorosos envoltaven el jove, deixat de *parada* en un lloc estratègic. Sols de tant en tant una ombra vertiginosa i un espectec d'ales li feien saltar els nervis...”

PRUDENCI BERTRANA
L'hereu

questes serres, en arribar-hi a punta de dia per a la caceira, el sol que neix a llevant és “un disc roent... allà d'allà en els confins de la Selva, per damunt d'un llac opalí de boires que cobrien la plana, i d'on només sobreeixien com illots blaus els pics més alts de les Gavarres...” Davant nostre, el terme de l'Esparra, avui en gran part deshabitat o habitat en segona residència. Les cases i molins, els boscos i torrents (Vilarràs, Ricastell...), el territori real del Bertrana jove i el referent de la major part dels seus territoris literaris.

És d'aquesta terra que parlava el març de 1917, adreçant-se a la Joventut Nacionalista Republicana, quan reconeixia amb amargor que a Barcelona es trobava “lluny de la meva veritable *terra santa*”, i ell mateix rectificava: “Lluny no, és a tocar, però hi ha el per a mi inassequible bitllet ferroviari...” L'obligació de les col·laboracions periodístiques (una tirania) i l'amor propi de fill pròdig li impedièren d'anar-hi, “equivalen a cent llegües de mal camí”, tot i que allà, “passat el Montseny vers la Selva, jo em retrobo a mi mateix. Ningú podrà saber mai l'agraïment que servo a tota aquella rusticitat.”

És en aquest indret de la Selva que situa la immensa majoria de seves narracions. Aquí en Busqueta hi fa de les seves, aquí adquireix les seves primeres experiències com a caçador que traslladarà després al paper i, mig experiència personal, mig llibresca o recollida de tradició oral, plasma la sensació llòbrega de les ombres forestals o de l'espai humit i fangós de l'Estany de Sils. Aquí situa anys després la troballa imaginària de l'original de *Jo! Memòries d'un metge filòsof* (a peu de via, entre Sils i l'*Empalme*).

La carretera d'Hostalric a Mallorquines voreja el límit entre aquestes serres menors i el pla on domina l'Estany de Sils i els estanyols adjacents, alguns de ja

colgats per la runa, mentre al centre de l'Estany és en tràmit d'execució un Pla de Restauració. Cal pensar que en una època més reculada aquesta part del país havia de produir una impressió força feréstega i temible. Així ho reflectia Pi i Margall en els seus itineraris en parlar de “los tétricos y espantosos encinares de las Mallorquinas”. Bertrana s'hi refereix així: “Ningú no el sap, ningú no pot imaginar-se'l, el respecte que causen aqueixes extenses suredes inhabidades, monòtones, sense ocells, sense aigües, sense remors. / Ofeguen tot pensament lleuger. En veure per un costat l'inacabable vaivé de clotarals i serres i per l'altre la immensitat de la plana perduda en les boirades de l'horitzó, inevitablement la idea de la rodonesa de la terra i de la seva pesantor aclaparant venia a inquietar-me... (...) Del clotaral muntava la flaire dels barders humits i, de tant en tant, la flestomia d'un merlot desconfiat.”

Bertrana, diu Josep Iglesias, “procedia de la pintura i els pintors del seu temps copiaven del natural... Bertrana porta aquesta mateixa preocupació a la literatura.” Amb tot, Iglésies, que el compara amb un altre caçador, Carles Bosch de la Trinxeria, retreu a aquest que acostumi a restar en el text informatiu, mentre que Bertrana adquireix grapa i volada.

Si la vida a l'Esparra té en Bertrana el seu intèrpret, també el té el seu despoblament. Josep Miquel i Macaya, que hi visqué els anys 60, féu la crònica en revistes diverses del tancament de cases i de la marxa de moltes famílies a residir a les poblacions dels voltants (Riudarenes, Sta. Coloma, Sils o Vidreres). I també recollí el record de la presència de Bertrana en aquells indrets.

L'element emblemàtic del petit nucli de l'Esparra, a la seva plaça, és el lledoner plantat el 1876. Bertrana — “ànima contemplativa”, segons Ramon Solsona, “que

El mas Espriu vist per Aurora Bertrana

Aurora Bertrana ha deixat escrit en les seves *Memòries fins al 1935* com era la casa dels Bertrana, el mas Espriu (originàriament lligat a la família dels Espriu, d'Arenys, i després esdevingut element literari de la trilogia *Entre la terra i els núvols*, de Bertrana). “Durant l'estiu, els Bertrana, pare, mare i tres fillets, anàvem al mas Espriu, de l'Esparra, on solíem passar dos o tres mesos amb el bavi. La casa, que compartíem amb els masovers, era gran, molt antiga i ben situada. Davant la façana hi havia una placeta ombrejada i perfumada per dues velles i esponeroses acàcies. Des d'allí hom veia una ampla vall que davallava entre pujols i serradells devers la plana boscosa de Sils i de Maçanet. A l'estiu —mai no hi havia anat a l'hivern— el paisatge es componia d'una gran varietat de verds sota un horitzó espaiós amarat de llum.” El tren ritmava la vida del mas: “passava per Sils i, encara que molt llunyà i somort, el xiulet... pujava per la vall fins al mas Espriu. El pare solia dir: ‘Ja passa el tren de les nou’. ‘Ja passa el tren de les tres’.” Durant la Setmana Tràgica el xiulet “havia callat de sobte”. “No passen trens’, comentava preocupat el pare”.

AURORA BERTRANA
Memòries fins al 1935

◀ Ca l'Espriu,
de l'Esparra

► Montcorb

s'extasia a les suredes de la Selva" i que a *L'hereu* troba el seu paradís en una figuera— recollí també el caràcter i la missió del lledoner de l'Esparra, per a ell *Sant Martí de les Serres*, a la narració "Missa major en el poble", de *Proses bàrbares*: "Ça com lla, a l'ombra el lledoner de la plaça, hi fa de bon estar i per a plànyer-se de la secada tan bo és aquell lloc com qualsevol altra. El lledoner és el ver arbre comunal. L'alcalde hi planta els edictes del govern, que només llegeix el moliner, l'únic que sap de lletra...". Així esdevingué també, com diu Solsona, "arbre de tinta". Miquel i Macaya, el 1976, en volgué celebrar el centenari amb un article en què evoca altres arbres simbòlics: el Pi de Formentor, de Costa i Llobera; un roure del filòsof Jacques Chevalier, que ell havia conegut; i el lledoner de l'ermita de Sant Llorenç de Valls, d'on ell era originari. Recordo el bullir de gent un jorn de festa, al voltant de l'arbre, i com aquest sembla percebre, anys després, la solitud en què resta: "Té, el meu racó, un arbre... I centenari... És secular... L'estimo: ja em colpí de bell antuvi. Recordo el primer dia, una tarda: A plaça hi havia sardanes; era

la festa major: la cobla tocava d'esquena a Can Pujató; el Roig de Caldes, admirat en la ballada; fins a la bassa de Masferrer, tot de cotxes que acudien dels environs: de Riudarenes, de Santa Coloma de Farners, de Sils, de Maçanet de la Selva, de Vidreres, de Sant Dalmai, de Brunyola... Mitja Selva hi pujava. Avui, tot mort, no hi queda bo i ningú... El lledoner sembla que se n'adoni, de la malvestat..."

L'abandonament de la zona, malgrat les segones residències, és un fet. Des de Riudarenes es té cura de l'Esparra i del santuari d'Argimon, on se celebren el Roser o l'aplec anualment. Per això, les dites *cobles noves a la Mare de Déu d'Argimon* han pogut dir: "Mare de Déu soferta, / molt soferta! / La contrada és més deser-

El record de Bertrana a l'Esparra

Josep Miquel i Macaya, filòsof i teòleg, resident a l'Esparra els anys 60 i 70, recollí el testimoni dels esparrencs sobre la figura humana de Bertrana, que traslladà a un article periodístic el 1971, *Prudenci Bertrana a l'Esparra*:

"Els vells de Mas Cuní, com els d'altres pagesies, començaren de parlar-me'n. Em plaïa que de tant en tant la conversa girés entorn del novel·lista. No de l'obra; això era cosa meva, car els fills de l'Esparra la desconeixien, i l'ofici, a pagès, com en tants, no fa permisible dedicar-se a lectures. El senyor Bertrana! em deien. El recordaven molt; el tenien present en l'aire de caçador... i propietari rural. Era tot un nom. El veien pujar a peu, des de Sils, per les terres de cacera. Al lluny, terra negra. Alguna estona no anava sol; l'acompanyava en Busqueta, de Riudarenes, el mateix que l'escriptor, en un dels primers llibres gironins —prologat per Maragall—, assenyalarà talment un record inesborrable."

ta, / però l'ermita resta oberta, / pelegrí! / La prometença acomplerta, / hi sents l'ànima reblerta / del Diví.”

Baixant de Riudarenes cap a Sils, a mà dreta, sobresurt el campanar de l'església i, encara més elevat, el cementiri, davant uns camps encara conreats que havien ocupat banda i banda de la carretera, que passava entremig de dos desmunts, ara ja no. “Aquesta terra salvatge i lliure / —idealitza la silencia Rosa Adroguer evocant un passat agrícola perdut—, aquests camps verds i bonics / que els meus pares van treballar / amb gran esforç dia a dia...” El creixement urbanístic de Sils ha cobert d'asfalt i habitatges tot el cantó esquerra fins a una nova escola i zona esportiva; junt amb els camps, l'anomenat “bosc d'en Riera”, lloc de les petites sortides i berenades escolars dels anys 60 i 70, pràcticament ha desaparegut. Narcís Figueras evocà el 1988 l'indret “on altre temps havia / flairat el bosc per ensumar l'estiu” i, estudiant sorprès en el retorn de ciutat el cap de setmana, es plany de canvis en el paisatge que no s'acaben de pair: “Quin altre estiu han esplanat al bosc / que ja no hi volen els tudons, la garsa, / i en lloc del freixe han

El mercat de Maçanet

“Massanet tenia posat de festa major. Els carrers plens de gent endiumenjada; l'estanc i casa del barber sempre plens d'homes; els hostals atrafegats servint taulades de firaires a totes hores... Al carrer de l'església hi havia una rastellera de parades de robes multicolors. Per les parets hi havia penjats cobrellits, faixes blaves i vermelles, mocadors pel cap violats, camises ben planxades de mostres vives de color... Carrer enllà començaven les parades de bestiar. Fermades a una reixa amb una beta lligada al coll tres oques aturades alçaven el bec de tant en tant i el movien com si masteguessin l'aire amb fruïció. Altres romanien lligades amb un cordill per les potes. D'aviram no n'hi havia; tothom esperava el mercat d'Hostalric.

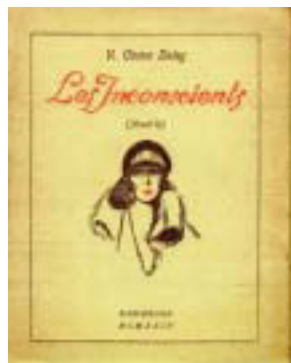
Damunt d'un camp blader segat, es fa la fira. El rostoll és aixafat per la gentada. Al bell mig del camp hi ha una enramada de vern, que aixopluga una taula, on hi ha dos càntirs d'aigua, una ampolla treballada pel vi rogenic i una altra d'aiguarent; sis paquetilles de cigarretes sense encetar i un vas ple de caliquenyos i quatre ampolles de gaseosa.... Al voltant de l'enramada, on hi ha uns taulons, que fan de banc, s'estan asseguts els venedors que van garlant calmosament, mentre sotgen els animals, que tenen pel ronsal, esperant un comprador que els convingui. Hi ha la noia de can Lloret amb el fill al pit. El vell de can Mirot, que fa trenta anys que va a la fira. L'hereu de can Seva, que és la primera volta que hi va sol...

JOSEP ROIG I RAVENTÓS
Animes atuïdes

fet obrir un quiosc! / Quina altre bosc ens han estès! / Esparsa, la teranyina del corrent ve a alçar-se / on sols veié brancatge un jove lloc.”

Mn. Bartomeu Barceló, mallorquí resident a Catalunya, on morí el 1973, passant amb el tren per Sils, veié el cementiri —des del cantó exactament oposat al que diem— i li dedicà el poema *El cementiri joiós*: “...oh xiroi Cementiri! / Blanqueja, al-leluieja, en turó verd-daurat. / L'he vist al pas del tren i dels ulls m'han volat / refils d'alada llum, aloses de saltiri. / Oh columbari! Els morts hi deuen prendre el sol / sovint, com a l'hivern els avis, en silenci: / Tebiors té de niu i candors de bressol...” És el mateix cementiri on Espriu hauria

volgut ser enterrat, com declarà a *Presència* el 1968: “A Sils. Hi ha un cementiri molt bonic, fora poble.”

L’Estany de Sils, al qual ja ens hem referit i que un temps calgué travessar amb barca, uneix i separa alhora Sils i Maçanet. Pagesos de tots dos pobles han estat tradicionalment els propietaris dels terrenys en què, des del segle passat, es convertí definitivament l’antic estany, sotmès a una costosa operació de dessecació, que no era pas la primera de la història, ni de lluny. La narració anònima setcentista del cas d’en Pere Porter —que davallà als inferns des d’aquest indret— hi és localitzada; tingué nombroses edicions encara al segle XIX i primeries del XX, i alimentà les inquietuds higienistes que maldaven per eixugar totalment la zona a través de recs i sèquies que conformen encara avui el paisatge de la zona, junt amb les pollancredes.

Maçanet de la Selva ha estat i continua essent una població de gran rem agrícola i de terme extens i basculant vers Tordera i la Marina. A Tordera, al Mas Miralbell, amb la filla del qual es casà, passà temporades Josep Roig i Raventós, metge i escriptor sitgetà, vinculat al moviment literari de Blanes i al cercle de *Recull*. Roig escriví un seguit de narracions els anys 20 i 30, en una de les quals pinta amb vivesa el mercat de Maçanet i el camp de la fira. És una autèntica troballa.*

Una altre blanenc, Vicenç Coma Soley, situa una les seves novel·letes moralitzants (*Les inconscients*) en una propietat rural a Valldemaria. Tot i que inventa un castell, el casal dels vescomtes d’Albió, el nom és d’un antic monestir de monges benetes (avui reduït a casa de pagès o menys que això). Recull un episodi conegut, els dels assalts a l’indret dit “el Suro de la Palla” (encara que parla del Sot de Terra Negra), on “els veïns de Tordera i els pagesos de la rodalia quan anaven a mercat a Santa Coloma s’havien de reunir en colles...”

perquè eren atracats. “El lloc era verdaderament feréstec, cap casa s’albirava en la rodalia i els brucs i arbustos de fantàstica alçada amagaven als malvats quan sotjaven a les seves víctimes.” Fins quan ja els assalts foren aturats, “el tètric record de tants crims surava en l’ambient de tal faisó que el carreter en passar per aquell sot fuetjava el cavall i si era creient murmurava un Pare Nostre...”

El paisatge dels volts de Maçanet (Dona Morta, el turó d’En Figueres o el d’en Pere Mundo, el d’en Roure o el de Sant Jordi, la Font del Llop, la Torderola...) i de l’Estany de Sils té avui un espai de contemplació fotogràfica i literària, basat en l’interès botànic, en la pàgina web del maçanetenc, mestre a Blanes durant anys, Narcís Munsó (<http://www.narcismunso.com/>), que inclou el seu “Diari d’un amic de la natura”, ple d’anècdotes i de records populars, i els seus versos satírics o e circumstàncies, sentimentals, paisatgístics o botànics.

El camí ral avança —ja que ens hem col·locat venint de Tordera— vers l’Hostal de Cal Coix i, passat el sot de la Torderola, veiem davant nostre un pla fèrtil. A l’esquerra, al fons, Maçanet; a la dreta, Vidreres. El pla de

Vidreres va captivar Josep Pla des de les seves primeres visites. Vidreres enllaça amb Llagostera i amb la zona surera empordanesa. A més, el trajecte en autocar vers Barcelona hi feia parada. Pla va descriure aquell “petit pla exquisit” a la primavera quan, “amb el blat menut, l’ordi tendre, el nap groguenc i el rosat raveblè, té un punt d’èxtasi pueril, de transfiguració.” Aquí, “la llum hi agafa una tendresa reposada; a les tardes la claror es torna quietud; la llum del diumenge és un desmai voleiadís; és aquella llum que posa un tel de melangia sobre la joventut que divaga pels marges.”

El paisatge del terme de Vidreres, junt amb els de Maçanet i Sils, la imatge d’un pla agrícola esmaltat de bosquets i pinedes, pot passar pel paisatge emblemàtic del pla de la Selva. El 1934 la silenca Teresa Vinyals, mestra a Vidreres com el seu espòs Joan Rigau, va escriure la lletra que el marit musicà per a l’*Himne dels petits escolars de Vidreres*, esdevingut referent simbòlic de la vida democràtica, només recuperat durant la transició: “Vidreres, vila estimada, / bressol d’homes de braó, / on el treball s’acompanya / amb esplais i germanor... / Tens voltants que t’enjoiellen / on l’ànima hi troba esplai, / pinedes sanes i belles / que enforteixen i et fan gran.” Els voltants també els ha cantats la vidrenca Dolors Selis (1967) que en el poema “Voldria...” expressa un desig adolescent de “percebre olor d’herba seca, / de farigola i de ginesta, / i veure com les roses / ens omplen els camps de festa”, enmig d’altres desigs de plenitud, de justícia universal i d’experiència amorosa, de solitud i de reflexió a l’ombra de les pedres de Sant Maurici, l’ermita entre Vidreres i Caldes “entre arbres, silenci i natura”.

Anys enllà, l’empordanès Pla retornà al pla de Vidreres sortint d’una guerra i en el bàndol vencedor. A les pàgines de *La Vanguardia* escrivia el 10 de febrer

de 1939: “Pasamos las colinas dulces de la margen izquierda del Tordera y entramos en La Selva, Vidreras. Hay un campamento de Legionarios en las afueras del pueblo. El paisaje es de una calma y de una suavidad indescriptibles. Es imposible imaginar aquí, sobre esta tierra antigua, la ferocidad del comunismo ni los dolores desgarrados de la guerra. Sin embargo, las apariencias engañan. Todo esto lo ha vivido este país verde manzana salpicado del verde oscuro de los pinares y de los alcornoques de hoja perenne. Pensando en esta tierra tan amada y tan conocida de la persona que escribe estas líneas, construimos en otros tiempos apologías entusiastas.” El contrast dels seus mots amb la tradició laica i republicana de Vidreres —que Pla devia tenir ben present— és com un cop de puny. Hauríem volgut tancar capítol amb l’*Oda a Vidreres*, de Mn. Antoni Doltra, fill de la vila i rector de Pineda de Mar, assassinat el 1936, però no ens ha estat possible localitzar-la. 🐾

▲ En Pere Porter i el dimoni
[de Montserrat Casanova]

Vall de Ter i Onyar

DEL TURÓ DE MALLORQUINES (terme de Riudarenes i de Sils) l'antic camí ral vers Girona passava per l'antic hostal de la Belladona (a Vallcanera) i d'allà es dirigia cap a Franciac. Ara la carretera s'enfila fins la cruïlla de l'Hostal del Rolls i el Touring on enllaça amb la N-II vers els Tapiots (encreuament de Caldes) i Franciac.

Abans heu deixat a la vostra esquerra el trencall que us duria a Vallcanera, antic poble agregat a Sils, avui poblat per dues grans urbanitzacions i centrat per l'església de Santa Eulàlia. Un rector poeta, l'hilarienc Mn. Lluís Pons, hi residí els anys 50 i hi escriví una poesia rudimentària i els goigs de la santa. Un xic enllà en direcció a Santa Coloma, però dins el terme de Vallcanera, el casal de Busquets, avui en runes, va tenir un dia una magnificència urbana enmig d'un entorn rural i forestal, i fou premiat per la Mancomunitat. Josep Pujol en fa la seva "casa encantada". Val pena no passar de llarg del "gran casal neogòtic buit" ni dels "boscós ombrívols a l'entorn" que han passat al periodisme literari. "Hi arribàvem —ens diu Pujol— amb bicicleta des de Vilobí, demanàvem permís als masovers que vivien al costat de la casassa i ens introduïem al regne de les ombres. El que més ens impactava era la gran sala central, presidida per una gran xemeneia on uns atlants de pedra artificial rebien la llum acolorida pels vitralls de les finestres ogivals. Endevinàvem ombres movent-se, sentíem veus i prometíem tornar-hi per gravar-hi psicofonies que ens permetessin atrapar les veus dels fantasmes que hi deambuessin." Ara tot és presa dels grups d'adolescents que acceleren la destrucció i l'escriptor, en un àgil bot que li fa superar la nostàlgia i alegrar-se d'uns arrasadors "tan joves, vigorosos i eficients", conclou: "Ja no em cal tornar a Busquets."

Avancem un xic més. En un punt a prop de Franciac, si venies de Girona, es bifurcaven els camins, el

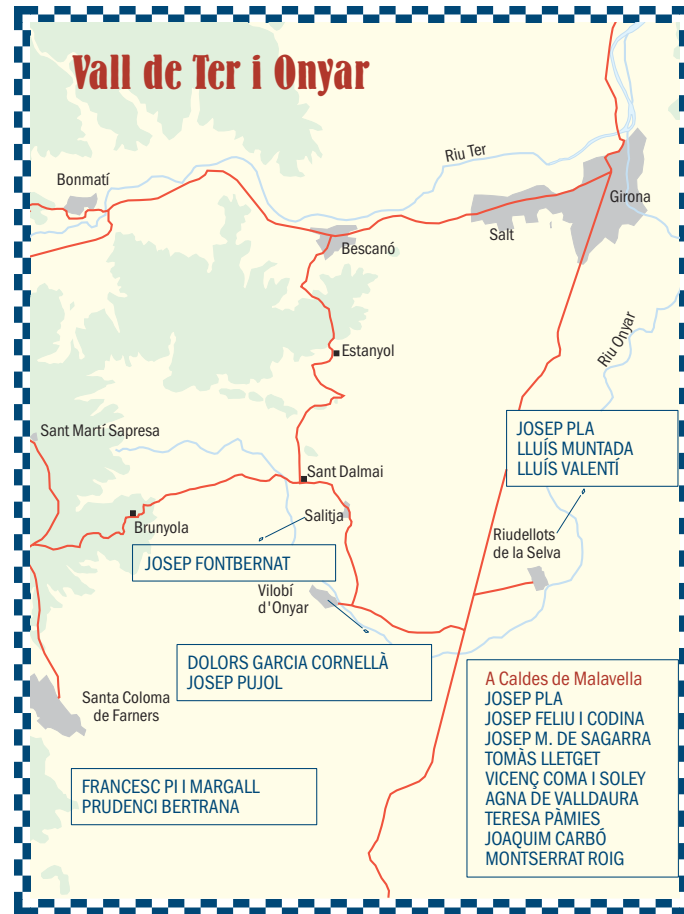
El passeig de l'estació de Caldes

que anava vers l'interior (més o menys el que hem seguit nosaltres des d'Hostalric per Massanes i Mallorquines) i el de la costa (el que més aviat segueix l'actual N-II) que passava per l'Hostal o hostals de la Granota. En aquest interval de territori es concentrà en el seu temps un altre dels espais temibles per als viatgers del país. Si abans hem parlat de l'espai desert,

espès de boscúria i perillós del Suro de la Palla, entre Tordera i Maçanet, ara hem de fer-ho de l'indret dit *la Creu de la Mà*. Són les restes del país que justificava el nom que avui conserva: la Selva.

Els viatgers ho han indicat des de sempre. Ho emmarquem amb dues veus, una de més antiga i una de més propera als temps que ens ocupen, i per tots dos caps del trajecte. El segle XVI Thomas Platter, de Basilea, en el seu viatge a Catalunya, ja descriu l'indret a partir de l'hostal de la Tiona, “un hostalatge isolat” (ara novament en servei): els calia “travessar la forest més perillosa de tot el país”. D'allà es feia un trajecte fins a l'Hostal de l'Arrupit (“ben pagat i mal servit”), tot i que ja hi havia altres hostals (Belladona, Mallorquines). Naturalment la comitiva pateix un intent d'assalt. Arthur Young, l'any 1787, venint de Calella i Malgrat diu: “Passem la Granota. La solitud domina encara sobre milles i milles de terreny lleugerament ondulat, amb bona terra... Magnífics roures, en filera doble; també àlbers... Bosc espès.” Wilhelm von Humboldt en el retorn del seu viatge a la península (1799-1800) parla així de la Granota: “és la fonda del mig de les tres que hi ha, l'una darrera l'altra, enmig d'un bosc... No és miserable sinó que en vist les catalanes és mitjanament bona i en vist les espanyoles és extraordinària” (!).

Francesc Pi i Margall en el seu recorregut per Catalunya des de Girona deixa la carretera “moderna” —l'actual traçat de l'N-II— “y seguí la *antigua* abierta entre *profundos bosques*. Al entrar en ella se apoderó de mí una melancolía indefinible. En una piedra en bruto sobre la cual había una *pequeña cruz de hierro* [la Creu de la Mà] lei recuerdos terribles para todo viajero: ...el viajero... caminaba muchas veces á una muerte pronta e irresistible..., se entregaba la víctima al mismo

verdugo que debía acompañarle al lugar del sacrificio. Esta trama era horrible.”

Prudenci Bertrana va reprendre aquesta història, present en la tradició oral de la zona, a *Proses bàrbares*, la que porta per títol *La ruta abandonada*. “L'indret de la meua predilecció és l'indret de la Selva. Allí el caduc camí ral pren un aspecte de feresta monotonia realment imposant.” Descriu el “camí encaixonat entre espesses suredes... Hi ha llocs on els suros vorers inclinats com fantasmes vers l'espai lliure formen una volta angoixosa d'una foscor intensa.” Hi parla de la creu

La Creu de la Mà

“Passat l’hostal de la Paquenyà, prop de la nova ruta, el costat de Vilobí, al mig de les suredes i les brugueres, trobaràs un planell de gresa espiàis i lliis, on l’afressat miraculós de què et parlava abans perdura més que en cap altre indret. Allí es pot dir que hi ha el cor de la Selva, allí comença l’afrau deserta, aquella successió de boscúries entre les quals sols de tard en tard sentiu algun lladruc de gos, l’esquella d’un ramat i l’espigueta d’una pastora enfurismada, i albireu tristament llunyans els pallers d’una masia o una teulada vella rossejant al mig de la verdor bronzejada dels suros gegantins. Allí en l’antigor el camí esdevenia perillós al vianant, des d’aquell lloc en moltes llegendes més enllà era infestat de colles de lladregots i trabucaires ardits i cruels que segrestaven, robaven i maltractaven qui els venia de grat... I, certament, la Creu de la Mà no tenia pas un aspecte gaire tranquil·litzador... Per quin dels dos camins calia decidir-se...? (...) Hauria estat igual, per això. Fos la que fos, de les dues rutes, l’escollida pel viatger irresolut... l’esperava la mateixa aridesa, el mateix desconhort, la mateixa successió de boscúries i llocs imposants, l’aspecte dels quals solament res de bo no prometia... no hi havia més remei que lliurar-se al destí en cos i ànima.... Ningú no podrà treure’m del cap que ha influït en la Història.”

PRUDENCI BERTRANA

Proses bàrbares

misteriosa, plantada “per indicar la unió de les dues rutes, la que es dirigia a la marina i la que travessava la muntanya, era a la vegada com una fita tràgica, passada la qual els qui entraven a Espanya sentien flotar una aire d’amença en cada recolze de desmunt i en cada clotada...”. Hi havia a la creu una ema (“una M escamarlada”) que volia dir “mar”, però que Bertrana interpreta com a “mort” o “martiri”.*

Caldes de Malavella, a la dreta d’aquest indret en direcció a Girona, apareix enfonsada en el pla que mira vers Llagostera i Cassà. Per això Josep Pla que considera la Selva en la dimensió històrica i el seu deixant toponímic en l’actualitat pot situar-la “al centre d’aquest país”. I afegeix: “té la consideració d’esser la població que produeix les aigües minerals de més ano-

menada i de més vasta acceptació... Establiment termal antiquíssim, amb vestigis romans abundants, les seves deus... són especialment indicades per a les malalties de l’aparell digestiu i del fetge i per a l’artrisme. En el rodal hi ha diversos balnearis...”

Certament, els establiments termals han estat diversos; avui n’hi ha dos. I han estat freqüentats amb profusió i a totes les èpoques. L’il·lustrat Pablo de Olavide, per exemple, passà uns dies a Caldes en el seu viatge vers l’exili francès. El cèlebre autor dramàtic Josep Feliu i Codina o el poeta floralisc Francesc Ubach i Vinyeta hi anaven sovint i la premsa comarcal se’n feia ressò. Mn. Antoni M. Alcover hem vist que també hi anà. Són molts els escriptors que hi han passat i que hi han escrit, com a la major part de les poblacions termals del país.

Els primers excursionistes també inclogueren Caldes en els seus itineraris: les restes romanes obligaven a fer-ho. Tomàs Lletget fou l’encarregat de fer el 1881

la crònica de la visita a l'*Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana*. “¡Puig de les ànimes! ¡Caldas de Malavella! Veus aquí dos noms —ens diu— que de fixo no s’atrahuen las simpatias dels supersticiosos, ni poden escoltar tranquils los poruchs.” N’hi ha que, en sentir aquests noms, fan volar la imaginació i “poden càurer en las més fantàstiques extravagàncias y figurar-se que s’degui aquest nom a haver aparegut entorn del Puig bruixas, ànimes, follets o fantasmas...”. El nom es deu, segons Lletget, al fet que “anys enrera lo Puig era propietat del Rector qui feya pagar un tant a tots los que volían anar-hi a buscar pedra, qual tant aplicava a la caixa de las ànimes. ¡Voleu res més prosaich!”

Respecte a “Malavella”, admet que l’etimologia és més complexa i que la llegenda que s’explica al poble ha substituït la història raonada: “...en un castellet, que hi havia per aquells encontorns y el qual s’en conserven las runas, hi habitava certa vella, tant poderosa com inhumana, qu’exigia dels vehins del poble que li entreguessin cada dia una criatura. Si el poble no tenia allavoras més habitants que avui, prompte lo hauria despoblat lo tribut imposat per aquella mala bruixa, a no ser que’ls vehins, convertint-se en facinerosos, haguessin acudit a posar-hi remey robant criatures en las localitats dels encontorns. ¡Deixeu sense fre la imaginació y poch a poch vos portarà al deliri!”

La llegenda ja havia estat recollida per Agna de Valldaura (nom de batalla de la barcelonina Joaquina Santamaria) dins un recull de tradicions amb què guanyà un premi de la Joventut Catòlica de Sabadell el 1877. En la narració *Caldes de Malavella (Avuy, Vichy Català)*, a més de contar la història de la malvada dama del castell i del seu servent “Maurici” (les ruïnes del castell són el puig de Sant Maurici; l’autora relaciona aquest personatge amb el sant a qui es dedicà la cape-

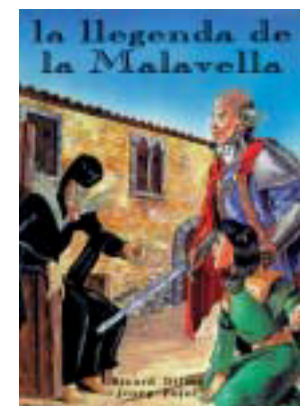

▲ El balneari Prats

lla!), descriu el poble —fins fa poc “un poblet de mala mort... ab un puig hont el cim era foradat com una olla de terra hont se veyia bullir l’aygua termal— com a “poble modern ab bon y confortable establiment hont forces malalts guarexen. Avuy és una joia de nostra estimada Catalunya.” De fet, és cert que, si bé el Vichy Catalán no s’obrí fins al 1898 pel Dr. Modest Furest, els balnearis Prats i Soler ja eren en funcionament el 1865.

Josep M. de Sagarra descriví amb precisió en un article a *Mirador* el fenomen que es produí al país la segona meitat del segle XIX quan “la gent va descobrir la virtut curativa de les aigües del país i es començà la construcció de balnearis”. Dins el conjunt de balnearis predomina —segons ell i amb la ironia incisiva que li és pròpia— l’arquitectura oriental o eclesiàstica.

El blanenc Vicenç Coma Soley datà la seva novel·la *La noia lliure* al balneari Vichy Català de Caldes la diada de Sant Pere i Sant Pau de 1925. El 1919 havia escrit *Tres setmanes de balneari*, una deli-

Els balnearis segons Josep M. de Sagarra

“Gairebé tots els balnearis, que acostumen a ser d’una mateixa època, o tenen forma de convent de monges caputxines o tenen forma de cromó de xocolata representant una escena de *Les mil i una nits*. La forma oriental obeeix al fet que aleshores a Catalunya no es banyava ningú, i el capitalisme d’aquella època tenia una idea peculiar... es creia que els banys eren un invent... introduït en el nostre país pels moros. El tipus més clàssic de balneari oriental és el Vichy Català de Caldes de Malavella; el tipus eclesiàstic es pot apreciar per exemple a les Termes Orion...” Després de descriure el tedi del menjar i de la vida al balneari en el seu conjunt (capellà amb gos, “reaccionarisme de full parroquial”...) engalta: “Tots hem tingut una tia vella, generalment vídua, que havia seguit els balnearis del país i que, de tant immmergir-se dintre les banyeres impracticables, i de tant maquillar-se la mucosa de l’estómac de calç, sofre, bicarbonat i altres tòxics, va acabar tornant-se idiota i no va ésser bona per deixar-nos ni una misèria en el testament.” La sensació d’entrar en el túnel del segle XIX i quedar-hi embalsamat es fa cada cop més acusada: “quan jo em deixo caure en un balneari del país, em fa l’efecte que em fico entre dos fulls d’aquelles edicions monumentals relligades d’or i pasta, que feia la casa Montaner i Simon, i que entre els dos fulls em quedo premsat, ofegant-me lentament, sentint la pressió del llibre i la pressió de l’Exposició Universal, de mossèn Colléll, de la Reina Maria Cristina i d’en Rius i Taulet.”

El balneari
Vichy Catalán

ciosa sàtira sobre l’autoengany que porta la gent als balnearis, l’avorriment que hi passen i les relacions que s’hi fan. Defineix un balneari (el seu és el “Balneari de X”) com una “casa de dispeses, bastant arregladeta, enmig del Sahara.” De nou l’avorriment és, segons Coma, el signe distintiu de la vida en aquests establiments. Josep M. Fonalleras l’ha descrit així: “A mitja tarda, avorrit, ja sé què em tocarà fer el vespre: soparé una amanida i uns espàrrecs. Aquesta seguretat en el futur deu reconfortar extraordinàriament els clients habituals.”

No hi ha dubte, però, que la presència de la colònia d’estiuejants, com passà en altres indrets, generà una certa vida social i cultural. “Hom sol fer coincidir l’anada [a l’establiment termal que sigui] amb la presència d’uns quants amics aptes per a jugar al pòquer o al *tresillo* o d’una altra senyora més o menys divertida...”, escriu Josep Pla. La creació el *Casino Caldense*, el 1927, a Caldes, està vinculada als estiuejants, però també la dotació d’una primera biblioteca i la publicació de la revista *Thermas* (1929). A Sant Hilari les vetllades al *Tivoli* eren habituals, i ja hem esmentat també les publicacions periòdiques que hi aparegueren. Igualment, la colònia de forasters obliga a organitzar urbanísticament el poble: les rambles, el passeigs arbrats...

El voltants de Caldes mantenen la bellesa dels conreus i la ondulació que tant sovint es posa de relleu en relació amb el pla de la Selva. A primeries de segle s’hi passejava a peu l’estiuejant sota una ombrel·la, anys després el visitant de la Costa Brava hi passava dalt de l’autocar o del taxi que el recollia a l’estació. El falangista César González-Ruano deixa escrit al seu dietari de 1951: “En Caldas cogemos un taxi que, por un camino horrible de suelo y bellissimo de paisaje, nos ha de llevar, cruzando Llagostera, Santa Cristina...”

Ja més recentment Montserrat Roig anà a Caldes per escriure-hi *L'hora violeta*, que aparegué el 1980, i després hi tornà la tardor de 1990 —quan la malaltia ja no tenia retorn— per tancar-se i redactar, a partir de les notes que havia acumulat, el llibre que després, per suggeriment de Josep M. Castellet, es titulà *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*. “Al balneari —diu Maria Gorgues— troba unes condicions que no tenen res a veure amb el descans (tot i que ja està malalta) o amb la mandra. En la tranquil·litat de Caldes espera trobar un clima, una soledat productiva...” L'acollia el saló lila de Balneari Prats.

No han deixat de retrobar-se a Caldes els estius altres escriptors com ara Teresa Pàmies, habitual durant anys, o bé Joaquim Carbó Masllorens, l'escriptor nascut a la vila el 1932 i resident a Barcelona, on ha ambientat la major part de la seva producció. Tot i que no se'l pot encasellar en la literatura per a infants i joves, ha esdevingut amb aquesta mena de títols (“La casa sota la sorra”, per exemple) un dels més venuts del país. Josep Palau i Fabre ha recordat a la *Revista de Girona* les seves estades infantils al Balneari Prats, la seva afecció al billar i les “situacions molt atrevides” que es donaren en un ball de disfresses al Vichy.

Després d'aturar-se a l'estació de Caldes, on els viatgers solien prendre autocars vers la Vall d'Aro per arribar a l'enyorada platja, el ferrocarril arriba a Riudellots de la Selva, on Josep Pla situa el punt final del *país de les arbredes* que contempla des del tren. És a Riudellots que dedicà un dels seus articles primerencs, després reaprofitat. L'abril de 1917 publicava a la revista *Ofrena* un text sota el títol *Riudellots de la Selva*. Propi dels inicis literaris de Pla, forma part del que Lluís Bonada qualifica de “composicions literàries en prosa, més exactament de prosa poètica —descripcions líriques.”

Montserrat Roig al saló lila

Maria Gorgues va escriure per a la revista *Descobrir* un article, documentat i vivaç, en què dibuixava la vida balneària d'Eugeni d'Ors i Montserrat Roig. A més d'informar-nos que Montserrat Roig ocupà “sempre una d'aquestes peces de l'ala antiga” on escriu “vora la finestra de porticons venecians blancs que dóna sobre les moreres del jardí”, ens serveix la descripció del saló lila que va ser també, sovint, l'espai creatiu de l'escriptora: “L'antiga màquina d'escriure de la primera època ha estat substituïda per l'ordinador i encara és més fàcil moure's pel balneari. És fora de temporada. Montserrat Roig ocupa el saló lila, una peça de la planta baixa amb tres bandes de finestrals, miralls ovalats i una sanefa estucada al sostre. L'escriptora s'hi instal·la fins a l'hora de dinar o fins que la son la fa fora. La Montserrat veu el jardí i el carrer del poble, i el saló lila es converteix en un altre univers tancat, en una nova geografia literària. D'aquest fragment de balneari en fa un món interior, a la manera de *Le coté jardin* de Michel Leiris que té fixat a les seves notes. El miracle del modernisme que, reconeix, va viure amb indiferència a l'Eixample on va néixer, li retorna ara en les corbes dels miralls i en el dibuix de les baranes de l'escala que porta al saló lila...”

El saló del balneari Prats

En la segona versió, en canvi, ens assabentem de l'anècdota que generà el text: “No us ha passat mai, anant amb el tren, de baixar a qualsevol poble desconegut, en el qual res no teniu a fer... pel simple gust de passar unes hores d'allunyament i d'oblit?” I reelabora, ja amb l'estil més definit que el caracteritzarà sempre, la descripció cromàtica i olfactiva d'una d'aquelles seves “menudes aventures que sempre són profitoses —diu—, però no sempre divertides.”*

La via
del tren
a Caldes

El cinema de can Floris

“Més tard fou el cinema de can Floris que cada diumenge oferia sessions dobles, tot exhibint pel·lícules velles; melodrames i acció eren temes obligats. Anar al cinema suposava anar a passar la tarda, a trobar-te amb els amics, a aplaudir aquell heroi que venia a ‘salvar-nos’ en el moment més arriscat, a deixar anar una forta riallada en els ‘gags’ còmics, a fer la cervesa a can Floris durant la mitja part, tot comentant amb els companys aquells moments tan perillosos, còmics o emocionants... Era totalment imprescindible comprar els cinc cèntims de cacauets a aquell singular personatge riudellotenc, en Siset Jordi —quins cacauets aquells! Conreats en una parcel·la prop del Cric i torrats del dia en un dels forns de pa de Riudellots. Caramels, regalèssia, “sideral”, cacaus... eren ingredients ineludibles per disfrutar de la pel·lícula. Sovint s’encenien els llums, en trencar-se la cinta...”

LLUÍS VALENTÍ

Cinema a Riudellots

Davant mateix de Riudellots i d’esquena a l’estació del ferrocarril, per sobre de l’ondulació de la carretera que duia a Salitja, Sant Dalmai, Estanyol i Anglès (i que ara estronquen les pistes de l’aeroport dit de Girona, en el terme parroquial de Salitja, i ara municipal de Vilobí d’Onyar), Pla veu les muntanyes llunyanes de les Guilleries i el Montseny, passat el camí ral: “el blau fosc de les muntanyes, esdevé després violaci i les coses perden el contorn a poc a poc...” Aquesta visió la tingué molt a prop d’aquí el jove Bertrana anant damunt la tartana del seu pare de Girona vers Riudarenes pel camí ral: “Al lluny del lluny, desigualment onejant, s’estenia una franja d’un blau somort. Què era aquella franja?... Mentre tot rodava uniformement a l’entorn

Castell de la Selva - Vilobí

“Al matí, quan hem arribat, hi havia una mica de boirina, com un tel prim que surés per sobre els camps. A contrallum, les arbredes eren una taca fosca enmig [de] la claredat del matí. Però quan hi passàvem pel costat els troncs i les branques despullades dels arbres arrengrerats agafaven tons més grocs, entre el groc i el gris. De tant en tant, ben amunt, es veia un niu de banquetes petites, nius com els que dibuixa la mare en les seves il·lustracions de contes. Les pomeres i els perers, també grisos, s’estenien en camps allargassats, enfilats en els filferros que fa[n] que les branques es toquin d’un arbre a l’altre, com si es donessin les mans. El cementiri petit tenia les portes obertes i a mig matí hem sentit les campanes de l’església tocant a difunts i al cap d’una estona una corrua de cotxes enfilava, poc a poc, el camí dels xiprers...”

DOLORS GARCIA CORNELLÀ
Canya plàstica

del carruatge... allò restava invariable, llunyà, misteriós... com un sòcol interminable... en la volta del món... Les muntanyes! Oh, quina revelació!...”

Anys després, el 1973, Pla va escriure una carta a Joaquim Valentí, de Riudellots, datada el 29 d’agost, que la revista local *El Cric* va reproduir i transcriure el juliol de 1997, en la qual l’empordanès recordava haver anat a Riudellots un any per la festa major (29 de setembre) en què plovia i la gent “mullats com ànecs... s’havien de refugiar en els establiments de consumació”. Tot i que hi afegeix un comentari final sobre el creixement i les fàbriques de la població, de fet, reflecteix planerament la mateixa visió que en tenia l’any 17: el poble és poca cosa, “ara els voltants del poble són

bonics.” I en sabem la raó: “perquè la comarca de la Selva té un paisatge meravellós, que jo he tractat de descriure —amb poc èxit— en els meus llibres.”

El riudellotenc Lluís Valentí, des de la seva permanent aposta pel cinema, escriu a la mateixa revista el 1982 una nostàlgica successió d’escenes del cinema local a partir de la primera irrupció a càrrec “d’un gavatx que projectava pel carrer. Un, dos o tres cops l’any anunciava la seva empresa ‘L’embut de la botifarra’, amb el cartell d’alguna pel·lícula colossalista. L’entrada s’abonava en diners o espècies...” I recorda el cinema de can Floris, les emocions, els cacauets que s’hi menjaven, els talls de cinta...*

Lluís Muntada, també de Riudellots, guanyà el 1988 el Premi Just Casero amb *Espirals*. El llibre, editat l’any següent, inclou altres narracions com ara *Albada*, que conta les desventures d’un escolà enamorat que no deixa de tremolar de mal d’amor mentre s’espera al carrer que passi la Roser (“Des de can Floris m’agradaria veure’m”), mentre llegeix o mentre reparteix la comunió (“La patena sembla la bàscula esbojarrada de Can Nadal quan pesa farina: d’un cantó a l’altra, amunt i avall...”). El mateix Muntada féu el pregó de la festa de 1992 on sentència: “Riudellots té l’encant dels poblets que veuen passar el tren, però també el desesper d’aquells que només el veuen passar perquè ja no s’hi atura.” Muntada ens ajuda a acomiadar-nos de Riudellots i del tren i, remuntant l’Onyar, tot i que “d’aigua al nostre Onyar, / pràcticament no n’hi ha”, encaminar-nos cap al terme veí de Vilobí.

Vilobí inclou en el seu terme els pobles de Salitja i Sant Dalmai. L’Onyar hi transita, baixant del naixement de les seves aigües a les serres Santa Bàrbara i de Puig Gros, de Brunyola i d’Estanyol. Dolores Garcia Cornellà el remunta des de Girona: “De la Creueta a

Fornells, de Fornells a Riudellots, de Riudellots a Vilobí, el riu passava, no fa gaire, mandrejant entre les arbredes de ribera, aprofitat... Les seves voreres eren ombrejades per plàtans i verns, alts i ufanosos, pels marges s'hi engegaven les oques i els xais que pasturaven l'herba tendra, i els veïns del municipi hi rentaven la roba, pescaven, nedaven i, fins i tot, en bevien l'aigua." De la vinculació íntima de Vilobí amb l'Onyar en dona compte el parlar: "A Vilobí l'Onyar, encara avui, és simplement Onyar, sense article, com si es tractés d'un altre poble o d'un barri... 'Anem a Onyar' o 'La mainada és a Onyar a jugar'...". Amb tot, la relació ha sofert alteracions: "Els marges arbrats, propensos a pastures, berenades i banys, van deixar lloc —ens diu Josep Pujol— a un enorme roquissar que es va cobrir aviat de bardisses, escombraries i fangs. Des de llavors que va començar el divorci del poble amb el riu, i a hores d'ara encara no s'enraonen."

Garcia Cornellà cerca una llegenda que no troba: "Si l'Onyar tingués una llegenda... amb dones d'aigua o bruixes dels gorgs... Però ni les persones més grans i arrelades a la contrada no saben res del tema..." No hi fa res, Dolors Garcia no es pot aturar davant aquesta mancança: en pot crear una ella, de llegenda. I així ho va fer amb *El drac de Bagastrà*. El nom, d'una gran sonoritat, correspon al d'un mas i d'una riera que neix en els confins de Vilobí i Sta. Coloma i aboca a l'Onyar, i té una venerable antiguitat (el nom és documentat el segle X en l'acta de consagració de Vallcanera, parròquia del terme de Sils amb què afronta la de Vilobí). "Visc en un poble petit que té un nom ben estrofolari, Bagastrà. Es diu així perquè hi ha un riu petit que passa a la vora i també porta aquest nom" —ens diu el protagonista. "Hi ha unes quantes cases velles, antigues, apilonades al voltant de l'església i el

Bagastrà-Vilobí i la Selva

"Bagastrà està situat al mig de camps i turonets no gaire alts. Una mica més lluny hi ha les muntanyes del Montseny que, a l'hivern, de tant en tant, veiem nevades. El nostre poble forma part de la comarca de la Selva. Fins fa ben poc no sabia per què li havien posat aquest nom. No me les imagino pas així, les selves. Una selva com cal hauria de tenir molts i molts d'arbres, i rius amplíssims farcits de cocodrils i caimans que la travessessin tota. Entre els arbres hi haurien de viure micos, goril·les i tot d'ocells diversos. A terra, entremig de les falgueres i les plantes carnívores, s'hi passejarien tigres, lleons i cérvols. De tot això, pels entorns de Bagastrà, no hi ha res. Em vaig arribar a pensar que ens prenien el pèl quan ens deien que vivíem a la selva. Què més voldríem nosaltres! Però ja ho vaig esbrinar, això del nom, i més endavant també un entendreu vosaltres. Continuant amb el poble, us diré que l'escola és ben bé al mig, a la vora de la plaça i del castell..."

DOLORS GARCIA CORNELLÀ
El drac de Bagastrà

▼ El campanar i el castell de Vilobí

► L'Onyar,
riu amunt

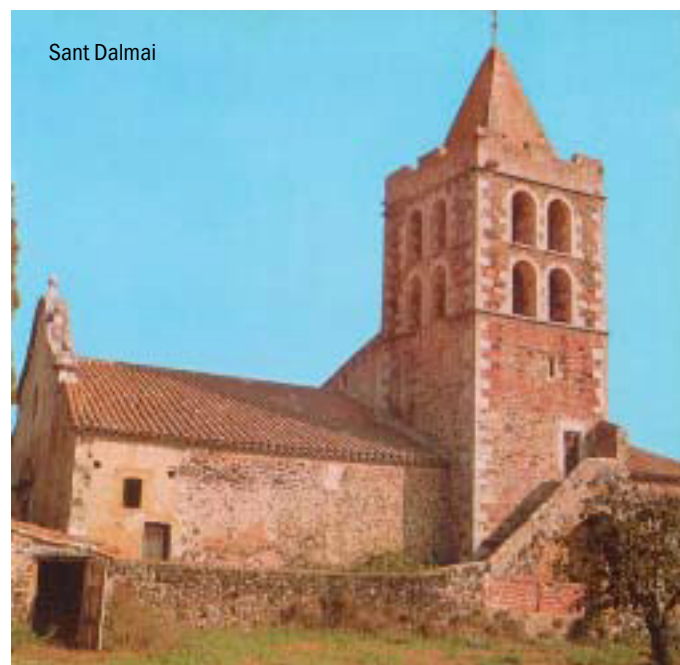
castell. Sí, a Bagastrà, hi tenim un castell que diuen que és molt vell però que encara s'aguanta. Després una mica més lluny hi ha el meu veïnat..."*

No és l'única narració que Dolors Garcia ha ambientat a Vilobí. *Canya Plàstica* ho era a "Castell de la Selva". Mentre la protagonista s'hi acosta amb cotxe des de Girona, "al fons es veia el Montseny nevad i les Guillerries també blanquinoses. A banda i banda de la carretera, avellaners i pins, i també algun bosquet d'alzines. De tant en tant, masies escampades envoltades de conreus." I arriba al poble: "el vaig trobar petit, apilonat entorn de l'església i d'un castell amb dues torres quadrades..." Com Bagastrà, perquè Bagastrà i Castell tenen el mateix referent en la realitat. La gasolinera a l'entrada del poble, el pare de la Lídia que treballa a l'aeroport, el camp de pomeres...*

Les teules amb senyals pintats, presents en una casa de Salitja, han passat també a la literatura infantil (*El boscos blaus*) de la mà de Dolors Garcia. Els protagonistes, en Gal i en Joan Antoni, van a casa de l'àvia d'aquest, que tenia fama de bruixa: "...les teules màgiques i el roure, vols més proves? És una casa de bruixes, que t'ho dic jo, nano... (...) I em va ensenyar les teules de sota el ràfec, que conservaven vestigis d'unes estranyes pintures." Són les

teules de Can Baldiri de Salitja, per exemple, o de Can Daltavuit de Sant Dalmai, que documenta Dora Santamaria com a residus de supersticions del Barroc.

A Salitja i a Sant Dalmai anava Josep Fontbernat a festa major en tartana des d'Estanyol a primeries del segle XX —explicà als oients de Ràdio Andorra el 1964— "i us asseguro que a les carreteres d'aquell temps... hi havia una polseguera que, quan arribàvem a lloc, semblava que vinguéssim del Sahara." Arribava al capvespre a casa dels parents i a la nit solia haver-hi, per aquells volts de la Mare de Déu d'Agost, algun xàfec d'estiu. L'endemà vaques, xais i gossos cuitaven a despertar-los a tots, el gall era el solista i "els cors anaven a càrrec de l'ocellada, els coloms i les tórtres que festejaven, les merles i els merlots que se'n burlaven, després d'haver passat un bon xic de temps espigolant les figues madures i també alguna cirera que encara lluia al seu penjoll."

Josep Pujol ha escrit dos llibres de narracions en què el paisatge dels volts de Vilobí, el seu poble, hi apareix clarament reflectit: *Tres tríptics* (1991) i *Fruita del temps* (1994). L'Àngela, el bosc de can Feixes on morí la tia Engràcia, en Pau que voldria ser guardabosc com en Jaume de la Granyana —però ho diu als seus pares no pas per això, sinó per una altra cosa—, la Teresa que balla sardanes sota els lledoners de la plaça observada per Ismael, de nou al poble, i que, ja a casa, es menja un préssec de setembre (“un tros d’estiu presoner entre les dents”)... desfilen en aquests textos un seguit de personatges i d’ambients en el teló de fons que és el del poble i els seus entorns.

El terme de Vilobí és travessat per l'Eix transversal, des d'on Matthew Tree pot contemplar “el paisatge objectivament idíl·lic de la Selva (masies netes i polides —de tan restaurades— envoltades de boscos)”. En els articles que Josep Pujol publica a *El Punt* o *La Vanguardia*, l'Eix apareix més aviat com l'intrús que ha estat (“Tot sigui per l'equilibri territorial...”) per a les generacions que l'hem vist construir i posar en servei: com la via que ha aixafat “la prunera i la figuera de can

Turbany” i “va donar una mort contundent” a la fruita que llevaven, com l'entrebanc que se suma a la fressa dels avions o “al rum-rum de l'autopista” i “obliga a passar un pont que ens deixa Santa Margarida una mica més lluny”, per anar-hi a complir amb la consuetud el dia de l'aplec a l'ermita. En fi, l'Eix és un tou d'asfalt que ha enterrat “l'illa del tresor” de la infantesa.

Abans de l'Eix i abans de la proliferació del cotxe particular per a tot ús, del cotxe personal, podríem dir, el tren monopolitzava els nostres desplaçaments d'estudiants i de treballadors incipients sotmesos a mobilitat. A la darrera pàgina de *Tres tríptics* afloren, novament des del tren, en un viatge compartit per tants altres selvatans, les imatges de les arbredes amb què vam començar el viatge pel pla de la Selva, “els meus primers paisatges, aquells que em van estrenar del fitxer de la consciència.” * 🐞

◀ Vilobí, nevat

El viatge i el paisatge recuperat

“De tant dur-la sempre a la mateixa mà, la maleta m'ha deixat un séc vermell i profund... Sempre tinc tendència a emportar-me pesos innecessaris. El tren s'ha posat en marxa, primer a poc a poc, després amb sotracs més i més accelerats, en un ritme ternari i monòton. L'estació recula per la finestra, i el món es fa molt més gran. Aviat retrobo els meus primers paisatges, aquells que em van estrenar el fitxer de la consciència, els camps planers i marrons i humits, gavines esgratinyant els sembrats, pujols amb poques pretensions, i les muntanyes negades de calitja, aquells horitzons ribetejats d'arbredes. Em retornen totes les línies modestes i cansades que em van alimentar durant la infantesa. De lluny estant, com coixins, el horts d'arbres blancs en renglera, a Vilobí, a Sils, a Hostalric, ençà i enllà d'aquesta meva Selva, com coixins. Cada arbre té, aquest matí, una llepada prima de sol al tronc. I les ombres són llargues, i els ocres exagerats, i els grocs atrapats al capdamunt de les branques, tan coneguts de tardor en tardor, a hores d'ara encara em sorprenen.”

JOSEP PUJOL
Tres tríptics

La costa selvatana

LA SELVA TÉ, COM ÉS PROU SABUT, un vessant marítim. Tot un costat del quadrilàter irregular de la comarca el descriu de sud a nord la línia de costa, una magnífica balconada abocada al mar. Les tres poblacions costaneres són, és clar, les populoses i enèrgiques, vitals i turístiques Blanes, Lloret i Tossa, ahir pobles de pescadors, mariners, terrassans i alguns *indianos*, que rebien admirats els primers visitants. Es tracta d'una costa i d'unes platges, d'unes poblacions i uns paisatges, generosament rics —ho podem ben dir així— en estímuls i visions que han llevat fruits literaris abundants. Tossa de bona hora acollí estiuejants i visitants, si no la primera població del país a fer-ho, una de les primeres sense cap mena de dubte, però Blanes i Lloret no quedaven pas endarrera. I alguns dels membres de la colònia estiuenca, tant com estudiants locals i vicaris destinats, es van escaure a ser persones, com veurem, tocades per la vena literària. Joaquim Ruyra hi ocupa el lloc preeminent.

Les tres viles de la costa es comunicaven, i es comunicuen, amb els pobles i viles de l'interior comarcal per tres rutes que parteixen del pla de la Selva i que es fan progressivament més tortuoses i revesses, encara que avui en bones condicions: l'una, el camí ral que des de Maçanet s'encamina a Tordera i a la marina i que al trencall —odiós per les cues— de can Bartolí us permet de girar i arribar a Blanes; la segona, la que des de Vidreres us duu a Lloret, abans tramuntant la serra litoral per la dita Creu de Lloret i avui pel túnel obert sota el turó de Montoriol; la darrera, la que des de Vidreres (i passant per terme de Caldes de Malavella al Molí d'en Poch i a Santa Ceclina) va a trobar a Llagostera la “carretera de Tossa”, famosa pels seus revolts i avui rectificada, que a partir de la cruïlla de prop de Can Companyó (recentment remodelada) us

duu a la població, travessant un paisatge bellíssim, el de les muntanyes de Tossa, a Terra Negra, abans de davallar cap a la vila. Si us atureu i gireu l'esguard enrera en algun dels primers revolts de la carretera, us petrifica literalment una visió: la Selva sencera, una autèntica selva encara avui, vista des d'allà, esmaltada de pobles i viles, amb el teló de fons de les Gavarres, les Guillerries i el Montseny, és al vostres peus. Resta una altra ruta, més revessa encara, que de Llagostera porta a Sant Grau i enllaça amb la que va de Sant Feliu a Tossa a l'alçada de cala Salions.

Totes tres poblacions de litoral estan enfilades per la carretera que es construí a mitjan segle XIX com a “carretera de Tossa a Hostalric”, després continuada per la d’Hostalric a Arbúcies. N’impulsà la construcció, de totes dues, el diputat a Corts pel districte Francesc Camprodon, l’autor de *Marina*. Ho recorda amb unció Víctor Balaguer en *Al pie de la encina*, i això explica perquè molts pobles selvatans tenen un carrer “Camprodon”, no dedicat a la vila pirinenca, sinó a l’escriptor, nat a Vic i doblat de polític, que vetllà “los intereses materiales y morales”, com deien llavors, de la Selva, la seva circumscripció electoral. Unes carreteres lligades a un escriptor, d’entrada.

Ni tan sols considerada estrictament —vull dir sense les poblacions de la dita Marina de la Selva o Alt Maresme, tradicionalment vinculades a les terres i al bisbat de Girona i avui en gran part dins el rodal d’una real i atraient capitalitat blanenca— la costa selvatana no es pot pas considerar una única costa o, si voleu, una sola manera de ser “costa”, sinó una variació ordenada i creixent d’estils de costa. S’Abanell, la platja del sud de Blanes, que el Tordera tanca entrant, al capdavant del seu curs, a mar, és ampla i oberta com les seves germanes de les poblacions de marina que la segueixen i continuen, Tordera enllà, les de Malgrat, Santa Susanna, Pineda... Si la roca de Sa Palomera, segons la dita,

La Costa Brava

“Tot és quiet vora mar: el tombar de les ones a penes fa fressa; no hi ha fulles que sorollin, ni vianants que conversin, ni quitxalla que cridi... El sol, tebi i enfortidor, ho omple tot amb ses ones de llum. Només, de tant en tant, ressonen sobre la terra endurida del passeig de vora mar els esclots del pescador que va o ve de la barcada, o enllà d'enllà, mar endintre, el rítmic trop... trop... dels remes pesants de les barques que vénen vogant cap a terra.

Vos enfileu pels turons propers i veieu neu al Montseny, una tossa blanca més lluny: al Puigmal o el Canigó; veieu les muntanyes enèrgicament retallades sobre el cel blau: el Pic de Farnés [Farners], Sant Grau, la Mare-de-Déu del Mont, el Puig de Bassegoda, el Montnegre, les Guilleries... Allà al lluny, cap a ponent d'hivern, una ombra que surt de la gran golfada del Besòs... és Montjuich de Barcelona; més lluny, cap a migdia, com un nuvot gris sobre l'aigua: es Puig Major de Mallorca. I, girant-vos cap a llevant, els bastions negrosos, sinistres, de llegenda dantesca, dels Cars [Cards], i el Cap de Tossa, vos tanquen la immensitat del mar, com si no volguessin que us embadalís el Golf que part d'allà s'eixampla besant la França i la Itàlia. A vostres peus, les arbredes i els regadius de la Tordera; més enllà la negror de les suredes; més amunt la verdor dels castanyers; i arreu els pins, verds tot l'any, i les vinyes seques i les hortes recloses en tanques de bardisses... tot el bé de Déu d'aquesta Selva tan bella i tan atraient i tan feina-dora... Lluny, per l'horitzó de mar, clar de boires i nuvolades, passa la nau de foc; lluny, cap a terra, passa xiulant, fent fressejar els ponts de ferro, el tren que deixa blanca fumera; i puja fins al cim del turó el cantar del llaurador que agullona els bous calmosos...”

FERRAN AGULLÓ
Marines

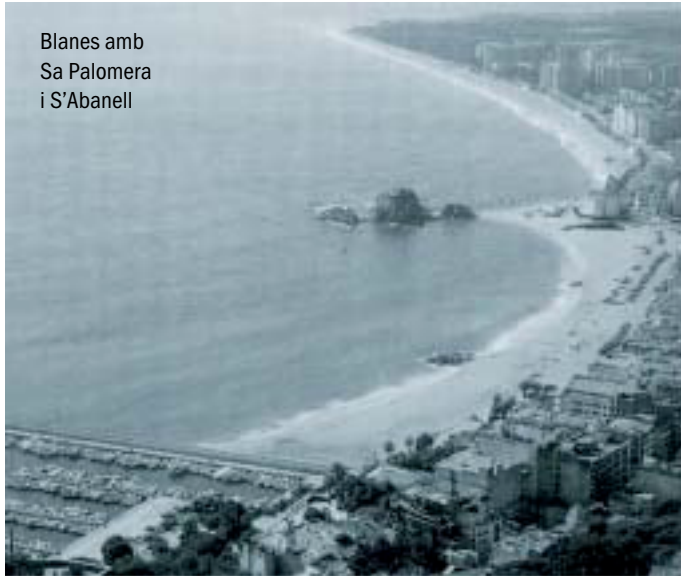
inauguraria la imprescriptible i mundialitzada Costa Brava (l'etiqueta turística que al·ludeix a rudesia i solitud, però també, avui, a guanys, a edificis apilonats i a desordre ecològic), també s'ha de dir que es dona un creixent suau i ininterromput de bravesa i encinglerament, de vegetació i roquisser, des del puig del convent a Santa Anna en direcció cap a Lloret —una altra platja ampla que abans ha tingut per companyes Santa Cristina i sa Boadella, més petites— i cap a les cales de llevant de Lloret, ja més escarpades, i les de llevant de

Tossa vers Sant Feliu, on només podíeu arribar alguna hora si ho fèieu per mar, com ens descriuran els nostres escriptors, o per una ruta encara avui exultant de paisatge i marejadora de giragonses infinites.

La costa i les seves tres poblacions, grans, d'identitat irreductible cadascuna i de vida literària fèrtil també totes tres, no sols permeten sinó que han de ser tractades de conjunt (com el Montseny o les Guilleries) perquè són molts els autors que, partint d'una d'elles, radicats allà o visitant-ne una qualsevol de les tres, es refereixen a les altres i a tot el tram de litoral. Comencem la ruta literària, doncs, per les visions més conjuntes i des del mar. Després vindran les rutes per terra i els espais singulars de cada vila que han passat al paper imprès.

La costa selvatana ha estat resseguida per mar per molts i diversos escriptors, persones que n'han deixat un rastre, un deixant —mai més ben dit— en l'escriptura, al llarg dels segles XIX i XX. “[E]ncara que sembli mentida —ha escrit Narcís-Jordi Aragó—, tot aquest litoral no tenia nom”; s'anomenava la costa de Llevant (de Llevant de Barcelona, és clar), es parlava de les poblacions llevantines, etc., i aquest nom passà a capçaleres de diari (*La Costa de Llevant*), vagues denominacions comarcals i títols de sardanes.

El 1882 el blanenc Josep Cortils i Vieta, un dels fundadors de *La Costa de Llevant*, publicava a l'Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana un text titulat *Festa popular a la platja de Santa Cristina*, llegida, segons que es diu, en la vetllada literària del 30 d'abril de 1880, i que conté un davantal i un romanç titulat *Amorra, amorra!*, al qual tornarem. Després de lloar la costa catalana en conjunt (“encisadora com n'hi ha pocas”), descriu la costa, “llarga cinta de plata” de Barcelona a “las escabrosas rocas de la antiquíssima Blan-

Blanes amb
Sa Palomera
i S'Abanell

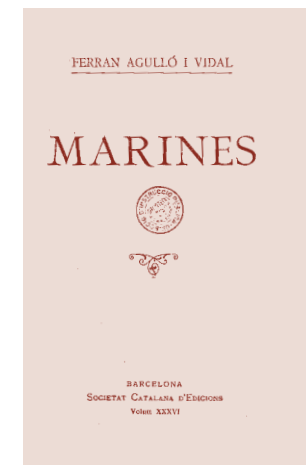
da”, només interrompudes per “las costas de Sant Pol”. Per terra “nombroses viles, pàtria d’experts mariners y opulents armadors... se preséntan sucessivament a la vista del qui, en lo ferro-carril que llepant, com qui diu, las saladas onas...” Cortils aporta la notícia que “[d]e Blanes enllà... la costa, que’l poble gràficament anomena *lo roquer*, presenta diferenta perspectiva...” Blanes, doncs, queda inclòs en el primer tram; a partir de Blanes començen els canvis de paisatge: “[r]ocas de formas raras, terrenos elevats y pedregosos, en los quals creix l’americana etzevara y la odorífera genestera, lo aromàtich tomanyí y la rehinosa estepa; despenyaderos ahont solament se arríscan las cabras y per los quals rodòlan las pedras precipitant-se al mar qu’eternament los furga, y de distància en distància, com a oasis entre aquell laberinto e rocas peladas y d’esca-brosos penyals, platjas precioses, donant recreo a la vista, varietat al paissatge, refugi als pescadors y llochs d’esbarjo als habitants dels encontorns.” Una primera

descripció, depassada avui per la vegetació i les edificacions ran de costa, però a la qual pot escaure l’apel·latiu de *Costa Brava*.

Aquest nom, com és sabut, sorgirà el 1908 de la ploma de Ferran Agulló, en un article a *La Veu de Catalunya* (12 de setembre) en què aplicava aquí la denominació de la costa brava de Mallorca, després de les visites que hi féu amb els seus companys de files Cambó, Duran i Ventosa, els germans Rahola, etc. Des del puig del Convent de Blanes, “espatat feréstec que baixa al mar en terratrèmol de roques, per atzavares verdes i fonolls d’or”, que contemplà aquest paisatge i imaginà aquesta denominació que el lloretenc Esteve Fàbregas rastrejà en el parlar comú de navegants i pescadors i n’establí clarament “el ‘bateig’ i el Jordà”. Agulló, des del cim on “les ruïnes d’un antic convent li donen un to llegendari”, albira “a llevant una esplèndida decoració de caps i de roques, puntes i freus, fins a les fantàstiques muntanyes de Tossa”, mentre que “a garbí la plàcida corba de les platges de Blanes i s’Abanell reposen la mirada i l’enteniment eixebrats per l’espectacle de la costa brava”. Bé que amb minúscula acabava de néixer la “costa brava”, “una terra antiga —diu Fàbregas—, d’una rara pluralitat en el paisatge, en la història i en l’esperit”. Blanes i s’Abanell, doncs, queden excloses de la bravesa, com és lògic només de veure-les, bé que no de l’etiqueta turística (a la qual Agulló dedicà esforços pràctics, no únicament literaris) que abraçà ja des de bon primer els 158 km de la costa provincial gironina. En el tram que va de Sant Feliu a Blanes dominen, segons Fàbregas, “la mesura i la frescor”. El seu cantor primerenc, a més de baptista, és sens dubte Ferran Agulló, que en la major part de textos es concentra en la costa de la Selva.*

▲ Ferran Agulló
[de Joan Carrera]

▲ Joaquim Ruyra
[de Jaume Pahissa]

La Costa Serena

“Les orenetes i les falzies envaeixen el nostre cel, cridant “visca”, visca!”. El rovell de les nostres més humils teulades es converteix en una crosta d’or, que les fa tan esplendoroses com aquelles amb què la llegenda corona la meravella dels seus palaus encantats. Els penyals esclaten en una brillant florida de gínesta, que els dóna l’aspecte d’altars en lluminària. I, a la manera de sacerdots, d’aquells altars, els arbrets d’atzavara s’aixequen ací i allà, al cim de les cingleres, amb una actitud gallardíssima d’entusiastes oferents, presentant amb múltiples braços a la benedicció el cel les tofes de llurs flors flamejants. Voleu més esclat de llum? No, els jardins artificials de la Costa d’Atzur de França no són tan harmoniosos com els que creixen venturerament a la nostra Costa Serena... A la nostra costa... tot és natural. Els penyals subsisteixen i el sol hi canta de pròpia veu amb les notes més adequades a la seva glòria... Què té d’estrany, doncs, que les nostres campanes tritllugin, que les músiques recorrin els nostres carrers i i que les nostres viles es moguin amb aires de dansa i amb fervors de poesia? (...)”

JOAQUIM RUYRA
La costa serena

La denominació de la costa gironina no fou, però —no ho podia ser— unànime de bon principi, i Joaquim Ruyra proposà el 1914 en un discurs als Jocs Florals de Lloret la de *Costa Serena*. “El nom de costa brava —argumentava amb insistència pacient— sol suggerir la imatge d’unes ribes poc hospitalàries, abruptes, cavernoses, sinistres, despullades de verdor, amigues de multiplicar tots els sons paorosos de la naturalesa i més ben avingudes amb la tempesta que amb la serenitat... Cap idea més oposada a la veritat, si es referís a la nostra costa brava!” Encara domina la minúscula.

El mar, les cales, les platges...

“[A]quest mar [el Mediterrani], el més poètic dels mars, és l’amable company de la nostra Costa Serena; i enlloc troba més gais reflexos amb què engalanar-se, cales més delicioses on adormir-se ni platges més velles on estendre les seves manyagueries. Oh les nostres platges! Amagades entre penyals, tenen un encant inexplicable. Són unes blanícies que se’ns brinden enmig de cert secret. Riuen entre les roques, i llur color s’assembla de tal manera al de les carns rosades d’una fresca donzella, que si les nimfes de la faula fossin una realitat i s’hi ajaguessin després del bany, fàcilment passarien desapercubudes, per tal com la llur nuesa es confondria amb el to de les castes arenes... ¿hi ha res al món més plàcid i més digne de cantar-se que la nostra Costa?”

JOAQUIM RUYRA
La costa serena

Per a Ruyra enlloc no hi ha una mar “més plàcida i atractívola, una atmosfera més serena i una naturalesa que expressi amb més claredat l’alegria i la dolçor. Sobretot a l’estiu, no és possible aquí la tristesa...” La seva pintura, el paisatge, de les viles i de les sensacions, representa una magnífica carta de presentació per a la seva *Costa Serena*.*

La insistència de Ruyra en la serenitat no deu ser estranya a la relació que el seu amic Joan Alcover establí entre la seva obra i la dels poetes mallorquins i que, com diu M. Lluïsa Julià, es basa en la coincidència en la “serenitat mediterrània”.

El 1929 el mateix Ruyra s’embarcà a Barcelona per anar a passar el dia a S’Agaró en els anomenats *Viatges blaus*, i ens ha deixat la seva concepció de la costa de llavant en el seu conjunt. A través d’un mar “planíssim,

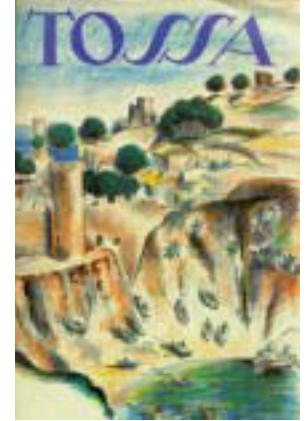
amb llustres d'oli i transparències d'atzur aeri" el vaixell enfila la costa cap a llevant: "Barcelona es perdia cap a ponent, amb les seves serres i turons, i altres muntanyes apareixien..." Les viles de marina "fins als confins septentrionals del terme de Malgrat" (ara Blanes n'és exclosa), conformen la *costa grassa*. Ruyra, amb relacions a Malgrat i casa a Arenys, tenia una coneixença directa de l'agricultura i la fabricació d'aquesta zona de marina. És

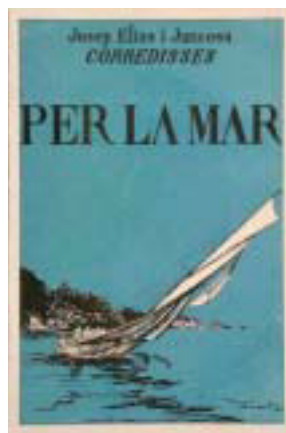

una costa —ens diu— “sense penyateres, *grassa* en fertilitat com a terra de tres esplets anyals, i *grassa* també en indústria i en rialles... (...) Passava panoràmicament, rossejant i verdejant sobre la blavor mediterrània”. No senten, diu, de mar estant, la flaire de les maduixes o les taronges, però sí que veuen els envelats de festa, les barraques de banys i els esbarts de banyistes.

El vaixell s'allunya aleshores un xic més de la línia de costa en previsió d'haver de remuntar el cap de Tossa i “heu-nos aquí al davant del tros de costa de les meves amors especials, el qual jo designo amb el nom de *Costa serena* (una majúscula i i una minúscula). Ruyra admet: “És un ribatge que per la magnitud i esquerpor dels seus penyalars, mereixeria certament ésser qualificat de brau, si no ho desmentissin la calma que sol regnar-hi, les flaires de ginesta i de pi que l'embaumen i la pau deliciosa de les seves amagades platgetes.” El nom de Costa brava el reserva per a la “feréstega, sublim, despullada i perillosa que va des del terme de Cadaqués fins al de França...” De s'Agaró a Cadaqués en diu *Costa dolça* i de Blanes fins a Sant Feliu resta, per exclusió, dins la *Costa serena*.

Ruyra reivindica —i ho va fer sempre— el nom de *serena* per a aquesta costa seva que, “essent notable per la seva lluminositat i la constant serenitat dels seus aires, té de la bravesa l'aspecte pintoresc, però no la malícia”. Sembla reclamar el reconeixement “des de dins” de la bellesa natural i humana d'aquest territori, enfront de visions (i baptistes) que la miren des de mar estant i copsen únicament la roca pelada. També cal advertir que l'explotació agrícola d'aquells anys —n'han quedat testimonis gràfics— havia arranat la vegetació de molts indrets i poblat de vinyes certes zones. Avui, hi ha molta més vegetació boscosa (on les edificacions no l'han envaït) que no aleshores.

Cada vila té el seu lloc i el seu qualificatiu: “Blanes s’hi arredossa a l’extrem meridional. La senyorívola Lloret i la vetusta Tossa hi apareixen al bell mig, arrenclerades dins obertures del seu penyaler a faisó de torres guerreres que guarden els indrets esportellats d’una formidable muralla.” Lloret ja havia tingut l’etapa esplèndida de l’estiu dels anys 20 en què Carner hi passà els estius de 1919 i 1920 i en què, als jocs florals de 1920, presidits per Ruyra, Marià Manent guanyà la Flor Natural.

Marià Manent recull als seus dietaris l’excursió a Tossa que ell havia preparat i executat el 1919 amb un grup de barcelonins (antics alumnes del col·legi el carrer de Cameros). Arriben a Blanes amb tren el dia 18 de maig, de bon matí: “de l’estació al poble hem seguit el camí que travessa els camps de blat —on les roselles s’arboren— i les clares vinyes. Pels marges

► El mar de Tossa des de la Vila Vella

l’herba brillava amb la rosada perlejant. Un perfum de cosa nova, de blat fresc, de terra humida i matinal ens omplia el sentit com una onada tònica.”

Després d’oir missa a la capella del Sagrament, lloquen dues barques i es fan a la mar. “L’aigua, durant una bella estona, és verda, intensament verda i diàfana: es veu clarament el fons... De sobte, ens adonem que la mar s’ha tornat blava. Molt blava. Un vent fresquet ens perfuma amb aroma neta i salabrosa...” Les barques s’allunyen de Blanes i Manent escriu: “Anem vorejant els començaments de la *Costa Brava* (dues majúscules, i Blanes en queda fora). L’ermita de Santa Cristina sobresurt enmig del verd costaner.

Continua el viatge per mar: “La punta de Tossa s’entreveu, lluny, entre boires. Un ventet favorable ens empeny i la barca dansa més que al principi... Damunt la muntanyola hom ja veu el far de Tossa... Més avall una torre antiga i bocins de la “Vila vella”. Guanyem la punta, orsem, passada la muntanyola, i som davant la platja polida, en l’ample amfiteatre...” Després de passar el matí a Tossa i visitar els carrers i llocs d’interès, “a les quatre ens embarquem. El vent ens és contrari i ens cal anar mar endins. Hi ha tràngol...” Després d’una estona de balandreig “*Es vent canvia...*”, diu un dels mariners, i Manent deixa constància del parlar salat.

Josep Elies Juncosa, articulista d’esports durant 34 anys a *La Veu de Catalunya*, va publicar el 1933 *Per la mar. Dietari d’un navegant estiuec*, en què recollia les impressions d’un viatge per aquesta costa el juliol de 1928. Elies anava a Blanes a l’estiu i la seva embarcació “Corredisses” quedà immortalitzada en els dibuixos de Junceda, un altre estiuejant a Blanes que omplí les pàgines de moltes publicacions (especialment el *Patufet*) d’imatges blanenques. El fill de Josep Elies, Jordi Elies, en deixà constància en el seu *Viatge per la costa*

catalana, recull d'articles de tema mariner publicats a diverses revistes locals de la costa.

Josep Elies tenia la seva pròpia visió de la costa: “dividim la costa de llevant en tres trossos perfectament separats per la Naturalesa: una platja oberta i llisa sense gairebé ni un grop fins a Blanes; la Costa Daurada fins a Empúries, i la vertadera Costa Brava, formada per la península més sobresortint de la nostra Catalunya cap a llevant, i que comença a la vila de Roses i és on van els amants de les grosses emocions.” Parla un navegant.

“Així que heveu passat la platja de Sabanell, i la badia de Blanes” —ens diu Elies— “comença l'espectacle més formidable que hàgiu pogut somniar”, i descabdella una descripció admirativa, ja més pròxima a nosaltres (presència de xalets, per exemple), d'aquest tall de costa* que visita “com sempre... amb el ‘Corredisses’, un tipus de *yatch* econòmic de sis metres tot just d'eslora (els dits *cat-boat*), adornat de fresc amb un motoret i amb una formidable tripulació...”, ell i els seus fills, Jordi i Raimon.

És un dissabte el mes de juliol. Han sortit de Barcelona, i arribar a Blanes comporta haver de “cremar betzina” per manca de vent, mentre que de vegades “la ballen” per culpa del vent d'enfora. El castell de Sant Joan és a tocar, però el mar “sembla que vol pujar a coberta”. Es fa fosc i cal fer alguna cosa: “a tot gas enfitem la punta del Tordera, que amb prou feines hi veiem l'arbram. Passat el Cap, canvia la decoració: el vent ha amainat, i no essent tan de proa, ens permet navegar més a plaer, la qual cosa augmenta per la visió dels llums de la vila darrera la Palomera.” L'endemà fan el camí de llevant amb “ventolineta d'enfora, la qual ens permet de comptar les roques que hi havia fins a Tossa i d'encantar-nos una estona davant les muralles i torres de ‘sa

Vila veyà’, les quals bé valen un viatge per a qui no les conegui.” I segueixen vers Sant Feliu: “l’escullera... ja no és tan atractiva, i la passarem més de pressa...”.

Joan Perucho ha inclòs en les seves memòries *Els jardins de la melancolia* “un viatge de dos dies que vaig fer per mar amb la companyia de dos companys meus d’universitat”. Era el 1947. Havent dinat surten de Barcelona amb un balandre. “Feia una mar blana i tranquil·la”; malgrat això, “com que l’Albert es marejava, decidírem fer nit a Blanes, on amarràrem. S’encenien els llums de la vila i anàrem a sopar en un petit bar...” Dormen a bord i l’endemà salpen vers Lloret, on

Les cales de Tossa, refugi en un món destruït

“Amb precaució, per no encallar, van atansar-se a cinquanta metres d’una cala petita com un cop de puny, van ancorar i, amb la barca, prosseguiren fins a la platja, molt abans d’arribar a la qual l’Alba ja va llançar-se a l’aigua càlida i es confià a les onades que l’arrossegaven a la badia.

Com enlluernats per la bellesa de l’indret, van rebolcar-se com dos cadells per la sorra que cremava, van tornar a l’aigua i s’adollaren de sol i d’escuma fins al vespre, quan van decidir quedar-s’hi a dormir.

I aquella nit entre dues mantes que havien anat a cercar al remolcador i que van estendre a l’indret més reculat de la caleta, contra les roques, en Dídac va atansar la boca a l’orella de la noia i mormolà: “Alba, no et sembla que ja sóc un home?”... “Sí, Dídac”. Va abraçar-lo... li va engrapar una mà i la hi premé fort mentre els ulls se li enlloraven. I llavors s’alçà cap a ell perquè la penetrés. En acabar van haver de córrer, perseguits per la marea que ja els mullava els peus.

I l’endemà, la mar era més blava i el cel més resplendent... Eren massa feliços... i es trobaven... contínuament l’un als braços de l’altre, enardint-se amb paraules que ningú no els havia ensenyat i que a la nit, o de dia i tot, en platges anònimes i abandonades, els duïen a estimar-se entre la soledat de la mar i la soledat de la terra.”

MANUEL DE PEDROLO

Mecanoscrit del segon origen

compreu provisions, i a migdia arriben a Tossa on els esperen uns amics. “Visitarem cales i caletes desertes en aquest periple nostre... Aleshores la costa era verge de construccions d’estiu. Les cales estaven buides i es podia fondejar a qualsevol lloc i sense cap molèstia...” L’estiu sí que era antic a Tossa i la costa selvatana en general, però certament no havia perjudicat l’espectacle del paisatge costaner. Fins als anys 70 no ho farà d’una forma irreversible.

El 1973 apareix el *Mecanoscrit del segon origen*, de Manuel de Pedrolo, on l’Alba i en Dídac, els nois que han quedat sols després de l’hecatombe destructiva, naveguen per la costa des de Barcelona i arriben a Tossa: “I, cap a l’altura de Tossa, no van saber resistir

l’atracció d’una costa turmentada pel rocam en la qual s’arranglaven tots de racons tancats a l’interior, abocats únicament a la mar que no gosava endinsar-s’hi i llepava els baixos amb les seves llengües blaves.” Dins d’una cala solitària de llevant de Tossa viuen la seva primera experiència amorosa.*

Aquestes cales entre Sant Feliu i Tossa han tingut i tenen una atractiu especial. Arribats al capdamunt de la costa selvatana, en aquest indret agrest i alt de cingles podem desfer el camí en la companyia de Joan Maragall, Agustí Calvet *Gaziel* i Josep Pla. El primer descobrí Tossa en una excursió per terra i n’escriví un text entusiasta. Els altres dos enyoren diades de joventesa passades al mar i en aquestes cales amb colles d’amics.

Maragall visità aquesta costa alta des de Sant Feliu i en féu elogis a la premsa. El 2 d’abril de 1905 publicava a la *Il·lustració Catalana* un article sobre la seva excursió a Tossa: “recordo un bon camí pel bosc; però em sembla que no durà gaire, sinó que ben aviat se’ns presentà una costa de lo més terrible que jo hagi vist mai, amb unes penyes i unes giragonses que tothom (coneixent-me de flac subjecte) m’aconsellà que pugés al matxo; i com de fet, des d’aquell punt i hora, sols tinc record d’una llarga beatitud entre boscos...” I evoca Sant Grau (“aparició clara, neta; l’ermita blanca) i el mar, “una amplada de mar que espantava des d’una gran altura”.

Gaziel deixà escrit (treballat, diu ell, durant tota la vida) el llibre *Sant Feliu de la Costa Brava*, on apareixen les anades juvenils a les cales d’entre Sant Feliu i Tossa i els aplecs de les ermites de la zona, Sant Grau en primer terme. De les cales ens diu: “Les cales i platges potser més estimades... eren les poques que hi ha a garbí, entre Sant Feliu i Tossa. Segurament eren les preferides, a més de ser tan belles, perquè en tota la Costa Brava no n’hi havia de més amagades i desertes.

▼ Manuel de Pedrolo

El llarg penya-segat estès damunt la mar, entre una vila i l'altra, en forma de mitja lluna, era —i encara és— pràcticament inabordable, fora dels pocs indrets on l'aigua penetra una mica terra endins. El seu aspecte, tot i que la serralada no és gaire alta, sembla més aviat ferest...” Aquest tram de costa és, segons Gaziel, el que féu que Ferran Agulló la bategés tot ella amb el nom de *brava* —“essent així que més aviat és dolça, alegre i blana”, diu avenint-se amb Ruyra.

També hi té un lloc la carretera que recorre el litoral per terra: “I abans que s’hi obrís en aquest tram la carretera de Sant Feliu a Tossa (una *corniche* que els francesos n’haurien fet l’autostrada més bella del nostre litoral), el penya-segat era un tou de selva marítima on només es podia penetrar per corriols de bosc, entre esbarzers i brossa, saltant barrancs i endinsant-se en fosques afraus

Tempesta a Sant Grau

Sant Grau ab sas alzinas té un mirador de roca
d’hont guayta nit y dia la vila, ‘l pla, la mar;
quan la tempesta esclata, quan el mestral hi toca
las crins se’ls hi estarrúfan com poltre que’s desboca
y alzina contra alzina coménsan a topar.

Els pins soberchs s’hi aixécan, semblant gegants que udòlan
ab sas fornidas testas amenassant el cel;
bramúlan y ‘s revinclan, s’ajeuan y ‘s condòlan;
qu’enmitj la mar revolta las pobras barcas vòlan
y encar de la tallada al bosch queda l’arrel.

(...)

Sant Grau, des de ta cima, vull veure la gropada
sas alas tormentosas batent per terra y mar,
dels elements vull veure la fúria desfermada,
cantar ab l’aspre alzina un himne a la ventada
y a frech a frech dels núvols, joiós vull tremolar.

Oh, sí! ja ve! La serra de *sombras* ha vestida,
ab passas de set lleguas camina que fa pó,
la espessa polsaguera la llum ha enterbolida,
sorolla sas entranyas la terra estemordida
y al mitj de negres núvols ja llampa en l’horitzó.

(...)

Entre’ls esculls y rocas de dintre la badia,
allà hont en nits serenas l’onatge va a morir,
hi dànsan las espurnas ab infernal follia,
llensant-se a las esquerdas hont la gavina hi nia
desfent-se en gotelladas que’l vent va a recollir.

FERRAN AGULLÓ
La gropada

Les cales, continents inexplorats

“Si es gira mal temps... no queda altre remei que arribar a Tossa (...) Els únics refugis possibles, anant-hi des de Sant Feliu per mar, no comencen fins més enllà de la gran esllavissada de Salions, ja més a prop de Tossa...: Giverola, Pola i Cala Bona (...) Es trobaven —com els masos i els ermitatges— a les entranyes de la serralada, però arran de mar, sense carretera ni a penes camí fressat per anar-hi de terra estant... Els pocs que ens hi arribàvem fruïem d’una sensació no semblant a cap altra: era com si anéssim a paratges innominats on s’acaba el món; és a dir, exactament iguals als altres on el món degué començar algun dia. L’arribada a les cales per mar, remant o a la vela, era talment com si estrenéssiu un racó de naturalesa, encara no vist ni tocat per ningú. Els grans descobridors de continents inexplorats no veieren ni sentiren pas res de millor ni de més nou i fresc que nosaltres, quan doblàvem la punta de Giverola i albiràvem a dins la platja groga, humida i deserta, com la carn d’una petxina badada al sol en el silenci absolut i la pau meravellosa de l’alba. Les hores que jo he passat en aquells llocs que ja no són ni mai més seran el que eren, no les canviaria per res del món... la fruïció, no volenterosa, que brolla directament del fet senzill i enorme de viure, i de sentir-se a fons la delícia, té una diafanitat i una pureza sense parió...”

AGUSTÍ CALVET, “GAZIEL”
Sant Feliu de la Costa Brava

que semblava com si no tinguessin sortida.” La zona era poc poblada, únicament uns pocs masos i alguna ermita, i per mar també era de mal arrecerar-se.*

Ferran Agulló, sempre amatent a la projecció del nostre territori, ja havia descrit anys abans (1917) la carretera que també Gaziel trobava a faltar, no la que hi hagué finalment, impossible i revessa, i que Pla veié construir: “la carretera que falta, obrint-se entre espesses suredes centenàries, saltant en arcs de roca en roca i en ponts sobre les cales, vora mar, a frec d’aigua, sentint el ruixim de les ones i flairant el maresc de les sapes i niells, mentre cap a terra, la vista, astorada, s’enfilaria pels penyasegats i esqueis espaventables guarnits de pins torçuts, de ginesteres i murtres i atzavares.”

► Josep de Togoses
i Esteve Fàbregas
a la platja de Lloret

Per a Gaziel, que hi degué participar moltes vegades, l’aplec de Sant Grau era “una apoteosi del bon temps i l’estiuada” i tenia “dimensions comarcals”. S’hi anava des de Tossa i des de Llagostera i de més enllà, per l’atracció que significaven els bolets (“Eren a milers els reigs que es menjaven al voltant de l’ermita”. Com Maragall, recorda clarament l’ermita, la “major de la serralada... pel lloc amagat i feréstec... davant una immensa vista de mar” (“ara ja està espatllada —diu—, vull dir que ja s’hi pot arribar en auto...”, i més que s’ha espatllat després), “i fins que éreu a davant mateix i se us apareixia, de sobte, el seu baluard eternament tancat, no la veïeu ni endevinàveu per res: de tan espessa com era la boscúria.”

La devoció comarcal àmplia que congregava la gent a l’ermita havia tingut un reforç, l’aigua de la font de Sant Grau, sembla que ja oblidada pels nostres escriptors. La premsa comarcal (*El Distrito Farnense*, 22 octubre 1893) ens informa que “dura todavía la devoción de nuestros antepasados” que “acudían ansiosos a este agradable sitio para beber agua de la fuente de San Grau...”, de la qual diu que “se la consideró hasta principios del presente siglo [el XIX] como el Lourdes cata-

lán... por los muchísimos milagros que de tiempo immemorial obraba.” La música sona força, i el fet ajuda a explicar l’arrelament d’una aplec d’ermita com aquest, potser obra d’un ermità espavilat: si arrelà un “Vichy catalán”, també podia haver-hi un “ Lourdes catalán”!

A Sant Grau i al seu paisatge terrestre i marí dedicà el “pare” de la Costa Brava, Ferran Agulló, uns versos de joventut, *La gropada* (1905), plens d’energia romàntica davant el temporal vist des de l’alçada: “Sant Grau ab sas alzinas té un mirador de roca / d’hont guayta nit y dia la vila, ‘l pla, la mar...” *

Pla parla amb la mateixa unció d’aquest territori en el seu *Viatge a Catalunya*, tan reeditat, revisat (1934, 1946, 1956) i finalment incorporat a l’obra completa en el volum 9 (*Viatge a la Catalunya Vella*). Ens informa que ha vist construir la carretera de Sant Feliu a Tossa del seu vivent i que “per terra, el viatge és una mica pesat” (no és estrany, si tenim present que “té tantes corbes —365— com dies hi ha a l’any”). D’adolescents hi anaven per mar (“coneixíem la Costa de Garbí pam a pam. De Calella hi anàvem de qualsevol manera, amb un bot de vint pams, un tros de drap per vela, un fogó, una flassada...”). Després de Sant Feliu “el coster s’eleva i fins a Tossa té un aspecte molt brau. En aquella època era encara tot ple de suros i de pins...” Evoca la tala d’arbres de l’any 14 (“un país devastat”) i com les noves tongades d’arbres no poden arribar a ser com les d’abans. Igualment evoca els arrossos menjats a les cales de Tossa: “Ajaguts sota un pi, sentíem el ventet de mar que ens passava per darrera l’orella, per la galta, que ens pujava calces amunt com una pessigolla vaga. Passava una vela, ara un pas, ara un altre; el sol tenia damunt la mar una reverberació enlluernadora...”

Aquestes cales altes i endinsades, tranquil·les, Giberola, Pola, Cala Bona, etc., han fet impacte en la

◀ Sant Joan de Blanes

retina dels escriptors que hi han passat, però sobretot en aquells que, fills de la rodalia, com Gaziel o Pla, n’han pogut tastar una vida verge i solitària, com una descoberta. Per a Pla, sempre atent a la cobertura vegetal que distingeix colors i paisatges, com hem vist a les Guillerries, “aquesta és l’única costa del nostre país poblada d’alzines sureres, les muntanyes de Tossa formen una gran mata de suro com a botànica gairebé exclusiva.” El seu viatge d’anys després, també per mar, amb l’amic d’estudis Albert Oliveres, el viatge que, real o no, cristal·litzà literàriament en *Navegació d’estiu*, es fa tenint davant per davant les “suredes de les barranques gairebé verticals del coster”.

El nostre recorregut trobarà altres espais singulars en descabdellar novament la costa selvatana fins a tornar a s’Abanell. Aquesta platja ha tingut també el seu tractament literari, i sobretot l’han tingut el Convent de Blanes, Santa Cristina, la Vila Vella de Tossa... Apropem-nos-hi ara, pas a pas, poble a poble, com hem fet en altres espais, un cop visitats ja, des de mar, els diversos trams de litoral de més projecció en la nostra literatura. 🌊

Tossa

TOSSA HA ACOLLIT VISITANTS i turistes des de temps reculats. Per dir-ho amb els mots de Josep Pla, “ha estat la primera població de la costa a rebre un contingent de turistes estrangers literalment de masses”. Amb tot, aquesta anada a Tossa ha passat per etapes diverses, etapes que han fet parlar Narcís-Jordi Aragó, en el seu pregó de 1998, dels “vuit naixements del turisme a Tossa”, des de l’antiguitat fins als temps més recents. En aquest descobriment de la vila per part dels forasters, els escriptors un cop més hi tenen molt a dir.

Cal que tornem, per començar, a la figura de Joan Maragall, potser el testimoni més reculat de l’encantament que la vila aïllada i closa de Tossa provocava en els visitants, sensació reforçada en el seu cas per l’arribada de la seva excursió a cavall d’un *matxo* des de Sant Feliu (1905) per una ruta revessa i uns cingles impressionants per al visitant urbà que era. El seu record primer és per al mar: “Després em recorda el mar, que em semblà més bell que de costum, més clar i més pur al peu de les altes penyes fosques gegantíment tallades, totes treballades de baumes i coves...”

Més endavant el poeta excursionista repara “avençant sobre el mar... sa vila *veia*, com somni d’antigor entre muralles, merlets i torres en runes, i pels grans esvorancs es veu el mar tremolant a baix, amorós, en la platja fina. Això era cap al tard que ho vèiem, i jo sentia una mena d’esvaïment delitós, com si visqués fora del temps en un món de visió. Aquells carretons tan foscos entre muralles, i de tant en tant, l’aparició clara del mar allà baix...” La descripció de Maragall, sent com és un article de premsa, té però un sobrepuig literari perquè és feta com si el record li pervingués visualment, com si una pel·lícula dels fets tornés a passar-li davant els ulls i renovés les emocions que cada nova descoberta li generava. “Després hi

Tossa des de Salions i Giverola

baixàrem a la dolça platja —continua— i sentírem aquell harmoniós parlar dels pescadors que per tot hi fan servir la *s* com ressò de l’etern fresseig de vents i ones que envolta la vida llur...” Si la visió del paisatge és idíl·lica, el contacte amb la gent significa una novetat absoluta que es tradueix en admiració: de la creença prèvia en “un món tot rònc, on la gent miraven els forasters amb mal ull”, Maragall passa a sentir la pro-

ximitat i l'hospitalitat de la gent de Tossa, “un poble quiet, sí, dolçament quiet i retirat dintre una capsa de muntanyes, a la fresca vora del mar, però també molt endreçat... I la gent, Déu meu! D'un bon tracte, d'un compliment... que surt del cor: se us emporten a casa... i no us n'adoneu que ja us han guanyat el cor...”

A la seva sortida de Tossa, després de la realització del seu “gran desig d'anar a la vila amagada seguint la costa olorosa”, Maragall s'endú “la flaire de la ginesta llançada com encens sobre el mar blau...”. El “paradís blau” que anys enllà esdevindrà eslògan i lema de la vila, sembla prefigurar-se en els mots de Maragall, amb el contrapunt del groc intens de la ginesta. “Si fos la Costa Brava una sardana” —va deixar escrit el poeta Manuel Vilà i Dalmau (1927)— Tossa “semblaria el contrapunt”.* Manlleuenc arrelat a Tossa a primeries

del segle xx, Manuel Vilà és potser un dels poetes més populars de la vila, sobretot per les seves lletres “Tossa, flor del mar” (per a una sardana de Vicenç Bou) i “La cançó dels pelegrins”, que encara es canten. Per això té el seu lloc —i reprendrem de nou els seus mots— en el nostre recorregut. Perquè la seva obra té en gran part Tossa com a referent, tot i que des del anys 20 i 30 en què veié la llum en els Jocs Florals i alguna publicació pròpia no tornà a ésser editada fins al 1979. Avui la Biblioteca pública duu el seu nom.

Un aspecte el paisatge físic que ha saltat a les visions literàries són les coves i balmes (o baumes) del litoral, i en especial del tossenc. Josep Roig i Raventós, el sitgetà tan vinculat a la costa i a Blanes en particular (les seves obres, segons Benet Ribas, “respiren blanenquisme”), va escriure el 1920 un bell text titulat *L'encís del mar*, que

▲ Manuel Vilà i Dalmau

Manuel Vilà i Dalmau

Nat a Manlleu el 1887, féu estudis mercantils a Vic i contagiad de l'ambient literari de la ciutat —tingué com a mentor el canonge Collell i conegué Lluís B. Nadal i Martí Genís i Aguilar—, començà a publicar a la *Gazeta vigatana*, fundà entitats, féu lectures poètiques i guanyà premis. En acabar els estudis, entrà a la Banca Fills de Magí Valls, a Barcelona, i el 1908 vingué a Tossa a portar la comptabilitat d'una fàbrica de taps. En morir-hi prematurament la seva esposa i fer crisi la indústria tapera, tornà a Barcelona on féu amistat amb escriptors com Narcís Oller, Francesc Matheu, Joan M. Guasch, Ferran Agulló, Lluís Via... Va concórrer als Jocs Florals i en fou mantenidor; el 1926 dedicà el seu “discurs de gràcies” a “evocar aquell meu bocí de Costa Brava”, “...rítmada a les puntes y en els cims per la ginesta y'ls baladres y'l galerà, y'ls pins que s'arrapen als veys de roca, penjats al espadat...”, i la vila de Tossa “menuda y clara, que té sobre les teulades una molsa d'or... y té les exides y les finestres florides...; y té les muralles migevals fortes y esbeltes...”

El seu versos, sovint inspirats en la costa i en Tossa, foren publicats a *Lectura Popular* i el 1924 *La Novel·la Catalana* li edità la seva “Desencant”. La dita “Colla” del Colón —penya o tertúlia literària de la qual formava part— visità amb ell la vila Tossa el 1927 i en deixà constància en una publicació que recull composicions de tots ells. Com a membre del grup, visità també Víctor Català, Morera i Galícia, etc. i participà en les corresponents obres dedicatòries. El 1929 publicà *Quan l'amor dictava...*, edició revisada de l'obra de joventut amb pròleg d'Apel·les Mestres. El 1930 fou guardonat als Jocs Florals de Barcelona per la narració “Mossèn Missal” i el 1933 pel “Romanç de la mossa d'hostal”. El 1934 vivia a Girona, on era director del Banc Central, i mantenia una certa relació amb Manlleu, on la premsa local l'esmenta. No publicà més després de la guerra. En jubilar-se tornà a Tossa, on morí el 1954. Fills i nêtes editaren el 1979 *Compilació poètica*, il·lustrat amb imatges de la colla del Colón i les seves visites, que recull obra publicada i inèdita.

En la seva obra poètica evoca sovint els esculls i les cales (“cala deserta, callada, / dels vents redorsada / pels braços rocosos qu'han vist mil tempestes...”), les onades (“Són branques florides, / són randes polides / que del mar se'n va...”), la boira (“Sobre la mar / la boira's mou com una vela immensa...”), les *remendadores* de les xarxes, els jardins, les fonts o les joves turistes nòrdiques com l'Olga de “ulls blaus i la galta rosada”, “esguard inquiet”, “noia el Nord, forta i perfecta”. Tossa representà sempre per a Vilà, com deia ja el 1927, “una veu que crida” i el retorna a “les belleses / i els amors que hi he viscut / i les il·lusions malmeses / de la meva joventut”.

després publicà juntament amb *L'ermità Maurici*, el seu gran èxit, el 1933. En aquell text de prosa poètica, que és datat a Tossa, “[u]n pelegrí puja per una muntanya alterosa i aspra” i contempla, amb una “joia triomfal” al cor i un “encís gloriós” als ulls, “la mar, plana, ampla i serena”. Hi trobem “la placidesa del mar”, les “flaires sanitoses” i les “transparències en el sagrat silenci d'un capvespre sublim”, però de seguida, com a element que s'imposa en aquest tram de costa, les *balmes* “que s'obren

en el roqueral, com les ferides que els temperis han deixat!” * Aquelles balmes, on “nia la fosca; la frescor s'hi ajoca, hi roman la quietud”, són per a Roig com els indrets retrets on els enamorats es parlen i s'abracen, “els confessoris de les ones”. De les balmes salta a les cales (“Cala bona, cala bella, cala santa, cala somniosa, cala de les aigües mudes en la meditació”) i finalment el “càntic”, una mena de lletania dels diversos estats de la mar a hores del dia diferents.

De les cales destaca Giverola, on Josep Pla havia fet aquells “arrossos d’una importància sensacional” i on havia agafat els “sublims congrets verdosos”. Per visitar-les podem acollir la recomanació que ens fa Toni Sala des de la barra d’un bar a la Mar Menuda, amb un mirall que recull s’Illa i es Freu: les cales de llevant, vers Sant Feliu “cal visitar-les en solitari al final de la tarda, quan el sol ja no crema, i quedar-s’hi una estona llarga mirant, olorant i escoltant... llegint-les.” Llegir el paisatge. Res més de bon fer si ens hi acompanyen escriptors.

Giverola fou, per obra de la literatura, el poble imaginari d’estiueig on transcorre la novel·la del blanenc Vicenç Coma Soley *Foc i estopa* i que pot avenir-se amb Tossa o amb l’indret mateix de Giverola, convertit en població d’antiga rel. Una vila mal comunicada, amb vinyes de poc rendiment i amb dificultats fins per anar per mar a Sant Feliu o Palamós viu un “gran cataclisme”: allò mateix, “que havia constituït el dogal de Giverola, es transformà en un motiu d’abundància.” Per al contraban i l’estraperlo, “[l]a situació de la badia amagada entre espadats afrosos” i el fet que Duanes no en tingués esment, van afavorir el “negoci”; a més, “una onada

Tossa, perla i orgull

Oh Tossa, perla i orgull
de la Costa Brava!
Vas daurat sempre curull
d’aire dolç i d’ona blava!

Cases blanques, gent lleial,
terra catalana!
Que Déu et guardi de mal
I et doni salut i ufana.
Tossa!! Tossa!!

JOAN OLIVER I JOAN GUARRO BASTÉ

*Quasi un paradís. Allò que a Tossa
s’esdevingué centúria terça d. J. C.*

▲ Joan Oliver (Pere Quart)
i Joan Guarro [de Morató]

de turisme convertí aquell recés tranquil en un empori d’esbargiment que rivalitzava amb la clàssica Caldetes, la blanca Subur i amb la hidroteràpica Garriga.”

A una “banyista solitària” a Cala Pola dedicà Joan Oliver / Pere Quart, un estiuejant insigne de la vila, aquests versos: “Seguda al tenderol / —fornícula sens gala— deessa de la cala / ... / et porta l’oratjol / ... / un bes innumerable”. Oliver ho va escriure els anys 20, però els anys 50 esdevingué junt amb altres novament assidu de Tossa, on amb Joan Guarro Basté i amb música de Toldrà confegiren “abolint alguns ocis dominicals” i de cara a la colònia estiuenca, la comèdia *Quasi un paradís. Passatemps en dos actes i en vers*, una divertida visió dels romans a Tossa, que després representaren entre ells. Hi ha els Oliver, els Alavedra, els Pi i Sunyer, Josep Pedreira, Joan Guarro, el figurinista

Les balmes

“O, les balmes de la mar que s’obren al roqueral, com les ferides que els temperis han deixat! S’obren les balmes davant la mar curulles de misteris. Hi nia la fosca; la frescor s’hi ajoca; hi roman la quietud; els murmuris hi regnen plens de dolcesa i suavitat. En les balmes de la mar mon cor s’emplena d’encís i mon ànima obre sis ales en els espais on les meditacions passen com les nuvolades que segueixen el vent i les gavines que volen a l’atzar. L’aigua de la mar, al dedins de les balmes, puja i baixa tranquil·la i placèvola, llisa i plana, sense una remor, sense un xarbot, ni xaragalls, ni escuma, ni remolins furients, i emmirallant sempre la imatge de les roques, com les nines dels enamorats que no parpallegen extasiades, portant gravada, vivent i eternal, la figura del qui esguarden. Les balmes de la mar són els confessoris de les ones...”

JOSEP ROIG I RAVENTÓS
L’encís del mar

Granyer, etc. i el text acaba amb un himne a Tossa, “perla i orgull de la Costa Brava”.*

Probablement hauria estat també de la colla —però no tornà de l’exili a Mèxic fins el 1963— Pere Calders, que ben segur havia passat estius a Tossa amb anterioritat. El 1978 el seu recull *Invasió subtil* s’iniciava precisament amb el deliciós conte del mateix títol, ambientat a Tossa, a l’Hotel Punta Marina, en què un estrafolari estiuejant pren un viatjant de sants d’Olot per un espia japonès, tot i que no en fa pas la fila ni de lluny! I en el conte *Zero a Malthus* l’oncle Valentí recorda haver “salvat un anglès de morir ofegat” a la platja de Tossa.

El 1917 en un recull d’articles i narracions Ferran Agulló defineix Tossa i els seus encants: “la

meravella de la nostra Costa, la de les cales com *fiords*, la de les roques fantàstiques, que guarda dretes les muralles i les torres migevals que no han volgut, enamorades del mar, esfondrar-se encara, i en sa sina, sota un bosc d’ametllers, ruïnes colgades d’una ciutat romana...” Es refereix, és clar, a la vila romana dels Ametllers, les restes de la qual havia descobert Ignasi Melé, el 1914, no feia gaire quan ell escrivia. Manuel Vilà i Dalmau dedicà a Tossa el seu discurs de gràcies dels Jocs Florals de Barcelona de 1926 i en deia: “la vila, menuda y clara..., té deixes de viles romanes ab els mosaychs esplèndits qu’encara conserven ben entenedor el SALVE per acollir els qu’arriben, y té vestigis del daler grech en els noms qu’en-

cara duren y en les peces del seu art que van desenterrant-se.”

L'altre gran atractiu visual de Tossa és pujar a la Vila Vella. A mig aire podem veure, a sota, es Codolar, el port antic i tancat. Pere Quart evocà també en uns versos “al codolar i la sorra / deu bots, la proa endalt, fan un fris radial”. Hem d'arribar, en la nostra pujada a la Vila Vella (els seus jardins són “tradicions fetes perfum... / sorpresa i meravella”, diu Manuel Vilà), fins a les ruïnes de l'església vella, i fins al Far, al qual Vilà s'adreça com a una “verge blanca que et despulles / en l'altar de l'infinít; / flor de llum que obres les fulles / dins l'enigma de la nit...”. D'allà estant veiem el mar ample davant nostre, la platja gran i més enllà la Mar Menuda, “sa banyera de ses dones”, les roques sota nostre mateix. En aquell fragment de costa “feresta i escarpada / que avança el Cap de Tossa dintre el mar, / en un clivell de penya segada / brolla una font, sota la llum del far”; és la Font de les Cardines, cantada també per Manuel Vilà, una font que “no té un pam de terra per regar”, només “la mar i el cel i el Codolar”. Tot pujant podem aturar-nos i des del “xalet d'en Bram”, el “mirador en la roca viva”, orientat a ponent, contemplar “en primer terme —diu Josep Palau— l'alterós promontori dels Cards amb la seva ruda silueta. Més lluny, la punta de sa Boquera, coberta de pins. Al fons, la desembocadura del Tordera...”

Josep Palau, fill de Palau i Dulcet, escriptor, periodista cultural a *El Matí* o *Mirador* i després a *Destino*, fou un estiuejant fidel a Tossa i un seu divulgador a través del *Llibre de Tossa*, de la Selecta (1952) —que cal llegir, entre altres coses, per comprendre l'evolució de la colònia entre 1930 i 1950— i féu l'esforç o tingué la decisió de concretar “el secret de Tossa” en la punta de sa Boquera, exactament entre Llorell i la punta dels

▲ La punta de Sa Boquera

Cards, avui molt inaccessible, i verge encara —esperem que duri. Per a Palau, sa Boquera “[d]óna... la nota bàsica del que als meus ulls significa la Costa Brava... Jo no conec un indret més adequat per a sorprendre el joc mil·lenari del mar amb les roques, per a esguardar la blavor del mar i del cel descoberta a través de la verdor dels pins... una visió tota mesura, claredat i distinció.”* Palau hi dedicà tot un capítol del llibre, de bona prosa, que no hauria de passar desapercebuda, com tampoc la bellesa de l'indret, que recentment ha tornat a posar de relleu Dolors Folch.*

Tornem encara, però, a sa Vila Vella, “recolzada en un abrupte penyal”; per a Lluís Via (1927), no es presenta blanquinosa, com altres espais urbans en viles costaneres, sinó “nua i colrada” i emmirallant-se en l'ona suporta “un temple per corona”. Joan Alavedra designà la Vila Vella com “el pinyol de Tossa” en el seu text editat el 1954 en cinc idiomes i amb litografies de Jaume Pla. “Closa dintre la vella clofolla d'aquest panys de muralla, la part viva d'aquesta Vila Vella s'enfila... cap amunt del Cap d'Or, fins a la torre d'en Joanàs.

▼ Josep Palau

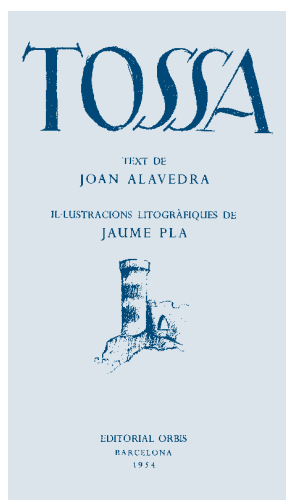

El somriure de Sa Boquera

“Damunt el cel; però a baix, als meus peus, remoreja incansable la mar, per bé que des d’ací estant el seu moviment perpetu no doni mai la impressió del neguit, sinó que més aviat apar com un moviment suau i compassat... La visió del mar ondulant, de bromera blanca que renta les roques, té la virtut de la hipnosi. La nostra mirada es clava allí i causa estranyesa que un espectacle tan simple pugui retenir-nos tant de temps d’atenció... ¿Qui serà capaç de parlar del somriure de Sa Boquera? Perquè l’espectacle que s’ofereix ací, sempre que el sol brilla en tot el seu esclat, té molta semblança amb l’encís inefable que es desprèn d’un somriure. Un somriure ens fa feliç, i ací les coses semblen somriure. I és sota la benigna influència d’aquesta cordial i efusiva expressió que la nostra ànima expulsa tot pensament sòrdid i, guanyada pels efectes d’una simpatia contagiadora, aprèn també a somriure i a confiar... De tots els indrets de Tossa, aquest és, per a mi, el més acollidor, el que millor invita a la concentració, a la meditació, al silenci fecund.”

JOSEP PALAU
Llibre de Tossa

► Tossa de Mar
[d’Otho Lloyd]

Quina delícia ficar-vos per l’ombra d’aquests carretons... en aquesta hora de silenci!” Si es té ben present el que en el passat de Tossa ha significat la Vila Vella i el que ara és i pot i ha de ser de cara a demà, adquireix encara un to d’expressió feliç i exigent la imatge de Pere Vives i Sarri “Vila Vella de Tossa, àncora i somni!”

El 1954 es podia —ja i encara— dir del carrer de la Verge dels Socors, com fa Alavedra, “Rambla i Camps Elisis de Tossa, que travessa la vila d’un cap a l’altre, paral·lel al mar. És un carrer d’una vitalitat i d’un encís extraordinaris... Encara hi ha tavernes on algú menja, quan passeu, davant d’un porronet de vi negre, una casola de cargols amb salsa o a la vinagreta. O unes arengades amb bitxo de gat, però avui és el carrer de les botigues per als estrangers.” El carrer arriba fins al Codolar i “quedeu suspesos sobre el semicercle d’un penya-segat que acaba en cascada de roques...”

També fou a mitjan anys 50 que Josep M. Espinàs escriví els seus articles a la premsa, després recollits en els volums *Ciutats de Catalunya* en què, davant el desconeixement que els catalans teníem del nostre propi país, volia deixar constància d’allò que li havia cridat l’atenció viatjant per les ciutats catalanes. La “estrident actualitat” de Tossa, diu, no podia quedar-ne fora, la sola “ciutat” selvatana que inclogué, i això vol dir alguna cosa. Presència, encara sorprenent aleshores, de matrícules estrangeres, el contrast de la gent del país, pescadors doblats de *barman*, amb els visitants que “degusten” aquell país postís de flamenc i patis andalusos... Ava Gardner, que fou a Tossa amb Mario Cabré i Sinatra, per al famós rodatge de *Pandora i l’holandès errant*, i ha esdevingut símbol de la vila, estàtua inclosa, ho deixà escrit: “Cada nit el cel s’omplia d’estrelles i els bars s’omplien de cançons flamenques i balls gitanos...” Recentment la peripècia tossenca de l’actriu ha quedat reflectida en *Pandora al paradís blau*, d’Antoni Pastor Forasté.

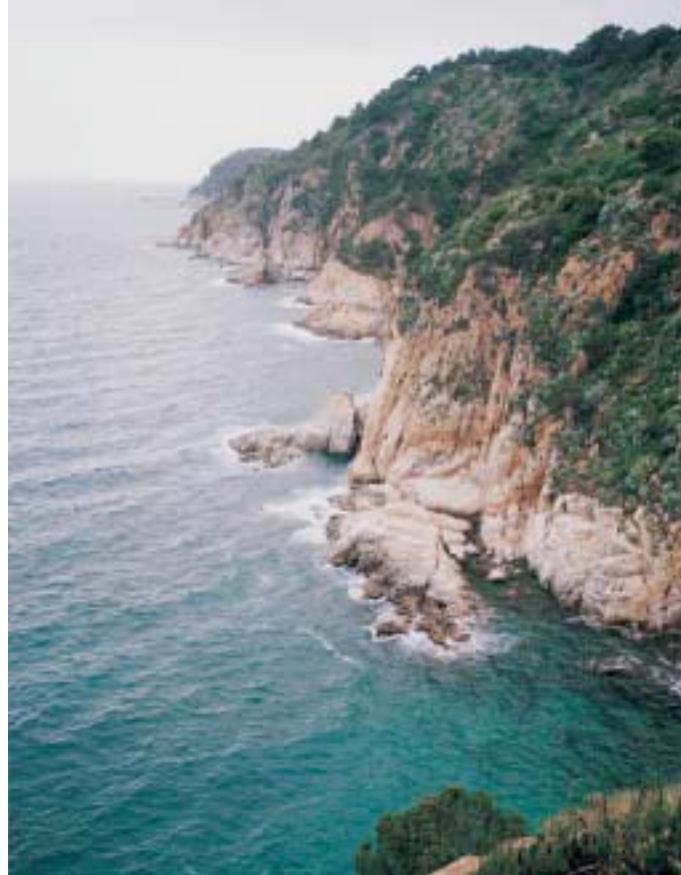

L'evolució de Tossa és evident, però certament conserva encants i valors, i sobretot la “creença”, feta de promesa i de desig —esperem que també d'exigència pràctica— que “Tossa encara és Tossa”, com recorda l'investigador tossenc Mario Zucchitello. L'actor i poeta Mario Cabré acabà desenganyat d'Ava, com és sabut, però havia recomanat a Tossa amb bon criteri: “¡Alerta! Que no se te pierda nada, / que nada se te pierda! Guarda tus torres viejas, tus montañas oscuras, tu espuma siempre nueva...”

Espinàs recomana també, és clar, pujar al Far, però té interès el consell d'un home que sap anar a peu i mirar. No és tothom que ho pot dir i ara menys que aleshores: “La perspectiva canvia cada cinc metres, i en guanyar alçada tots els elements de Tossa augmenten en gràcia. Les gavines planegen damunt la mar, i llurs ombres dibuixen amples paràboles sobre torres i muralles.”

En un fragment de poques ratlles, concís, Espinàs és capaç, després d'haver parlat de la Vila Vella i de la platja, de l'amorós paisatge dels entorns, de pintar breument la presència de jueus alemanys els anys 30, entre els quals l'escriptor Fred Uhlman; de periodistes i escriptors anglesos que feren difusió de Tossa a fora; i de pintors i artistes que en feren la coneguda “Babel de les arts” de Rafel Benet, el “Paradís blau” de Marc Chagall. Noms com André Masson i el seu amic George Bataille (que acabarà a Tossa *Le Bleu du ciel*), George Kars, Oscar Zügel, Chagall, el poeta Jules Supervielle, el català Crèixams... hi trobaren un espai de refugi creatiu i han deixat magnífiques visions de Tossa, que tingué el primer museu d'art contemporani d'Espanya.

A la platja de Tossa esperaven els amics l'arribada de la colla de Joan Perucho el 1947, com reflecteix en les seves memòries ja esmentades: “Al migdia arribarem a Tossa de Mar...” Entre la seva obra poètica, però,

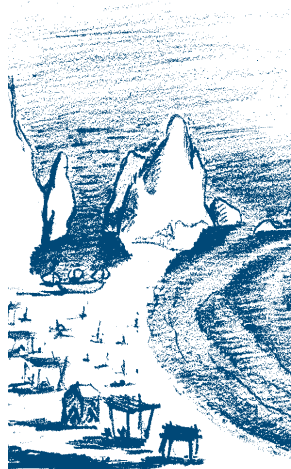

aquella platja i aquell migdia, o un altre, passat a Tossa, van quedar inscrits també: “El migdia es dilata a l'arenys / i tenen els cossos la gràcia / d'aquell mar que expira.” Cap al tard els murs de la vila vella “mediten... / l'infortuni dels temps, / mentre llangueix el dia a les balustres.” El poeta Joan Basté evoca una nit de tardor “aquella platja que és més que un dolç sorral, / que un nom, que una efímera promesa...” i exclama amb el neguit pel pas del temps: “Platja de Tossa, fores només la clara escena / d'un somni que vacil·la entre el goig i la pena / o somni tu mateixa que, fràgil, s'esvaeix? / Tu ets el paradís perdut en la distància...”

▲ Ava Gardner
i Mario Cabré

► Es Cards des
del xalet d'en Bram

▲ Tossa
[de Jaume Pla]

Acabament d'estiu a Tossa

Sobre la gespa del prat molt crescuda,
asseguts en blancs mobles de jardí,
conversem. Una brisa lleu, menuda,
mou els pollancs que guarden el camí.

Acabem de dinar. El conyac ajuda
a no mirar gaire més lluny d'aquí.
Una dea de marbre blanca i muda,
sota el desmai, té cura del destí.

El vent humit fa murmurar l'arbreda.
Sento una lenta mandra de cargol.
Ha empal·lidit el mar i l'aigua és freda.

I cap al tard, sota un cel de mig dol,
comprem tabac, s'encalla la moneda;
abillats amb jerseis, donem un volt.

NARCÍS COMADIRA
Amich de plor...

Si caminem per la platja, travessem la riera i ens encaminem a la Mar Menuda, al peu de la solemne i hieràtica Minerva que hi ha col·locada en una balconada del passeig, amb inscripció llatina i tot, podrem llegir amb Susanna Marc “de pas per Tossa” i de cara a l'espectacle de les muralles i la Vila Vella que tindrem aleshores davant per davant: “Jo sola amb tu —oh Tossa descoberta—, / estimada del sol, deessa clàssica... / ...càndidament torbada / ... / per la teva madura melangia... / M'emportaré el record de veles blanques, de blaus camins, d'esglais ardents, d'escumes...”

La nostra ruta vol arribar al seu terme. Hem de deixar Tossa i ho fem amb *Acabament d'estiu a Tossa*, de Narcís Comadira. “Una brisa lleu, menuda, / mou els pollancs que guarden el camí”; novament “una dea de marbre” que “blanca i muda, / sota el desmai, té cura del destí”. La vida ja es decanta al cap al tard i amb accents tardorals: “El vent humit fa murmurar l'arbreda. / ... / Ha empal·lidit el mar i l'aigua és freda... / ... sota un cel de mig dol”.*

Enllaçant amb el dol, no deixem la vila, però, sense recordar un altre escriptor que va tenir una vinculació amb Tossa. La tardor de la vida el dugué a Tossa, d'on procedia la seva àvia i on muntà un negoci d'antiguitats. Ens referim a novel·lista Miquel Llor. El cronista tossenc Vicenç Esteban i Darder deixà constància de la seva mort el 1966 i de la relació que va tenir amb Tossa, i amb alguns tossencs en especial; ho féu a la revista *Turissa*, que és d'on poem la informació i on els articles de Joaquim Ciuró, Vicenç Esteban i d'altres, permeten resseguir la relació de la vila amb alguns

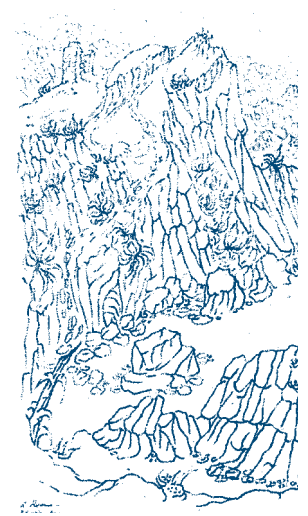

escriptors i intel·lectuals. Esteban suggereix en l'article dedicat a Llor que la peripècia personal de l'àvia de l'autor, dona de marina casada amb un fonedor de campanes de Vic, "dama de espíritu abierto, com el mar de lejanos horizontes", pogué suggerir a Llor l'argument de *Laura a la ciutat dels sants*.

Vuit anys més tard del traspàs de Miquel Llor, moria a Istanbul en un viatge, però mentre residia a Tossa, un altre tossenc d'adopció: el falangista i escriptor barceloní Fèlix Ros Cebrián (1912-1974). Autor de diverses obres de creació, professor de batxillerat i director de diversos centres, iniciador del batxillerat radiofònic i televisat, editor i divulgador cultural i home que ocupà diversos càrrecs en l'administració educativa del règim franquista, Ros Cebrián edità el 1965 una *Antologia poètica de la llengua catalana*, amb versions al castellà dels principals poetes catalans de tots els temps, una obra que té un interès dins el con-

junt de seleccions de la nostra poesia que s'han fet en traducció castellana. Un acord amb l'ajuntament d'aleshores va permetre que la seva biblioteca personal es quedés a Tossa, on es pot consultar, formada per una gran quantitat de volums de literatura en diverses llengües fruit d'intercanvis i dels nombrosos viatges que realitzà per Europa i Amèrica.

Sortim, ara sí, de Tossa en direcció a Lloret. Josep Pla ens pot fer de guia des de la finestra de l'autobús que el durà —i ens durà— a Lloret una tarda d'hivern. Després d'enraonar una estona amb una "senyoreta instruïda" decideix "contemplar una estona el paisatge", cosa que no li agraiem mai prou, altrament aquest tros del país hauria quedat fora del nostre recorregut. El vehicle ja ha sortit de la vila i s'ha enfilat, ara "passa pel trajecte alt de la carretera", que podem identificar més o menys amb l'indret de Mas Carbotí. "El paisatge fa una falda llarga i emboscada que mor davant el mar solitari..." Avui hi trobem encara un mas i un camp de blat a la dreta de la carretera —potser *l'Interior d'un camp de blat*, pintat per André Masson a Tossa el 1934 va néixer aquí—, però a l'esquerra la falda és plena de xalets, les entrades de les urbanitzacions que han poblat Llorell i Cala Llevador. "Els garrofers, de fulla densa, tocats pel sol, semblen concentrar en la seva copa una daurada, clara lluminositat."* Són els garrofers que la gelada colpí al propietari i poeta tossenc Francesc de Paula Aromir el 1956 i que aquest cantava melangiosament en el seu poema *Llorell dels meus amors*: "Oh, arbres meus... / us ha abatut i quasi us ha mort / l'alè ferent de la traïdora gelada. / Oh, bell Llorell, contrada d'ensomnis i de fades! / Dessota els teus pins voldria ser enterrat / per ser rítmica i devotament acompanyat / amb la pregària eterna del mar i ses onades!" 🌊

▲ Paisatge de Tossa de Mar [d'André Masson]

◀ Camp de blat a Mas Carbotí

Lloret

DE TOSSA A LLORET AVANCEM per la carretera que, mentre no estigué remodelada la de Llagostera, era l'accés més còmode a Tossa, fa uns anys. Hi ha revolts, encara que no tan sobtats com a la de Tossa a Sant Feliu, i alguns miradors esplèndids sobre el mar (val més mirar el mar i no algunes incomprendibles edificacions que desfiguren el paisatge terrestre en aquell tram).

Lloret ha tingut també una llarga tradició literària i de premsa, local i per a tot el districte, que sortia de la vila, on l'estiueig i el comerç marítim, així com el contacte més assidu amb Barcelona, atreïen personalitats i iniciatives. Des de Lloret mateix Esteve Fàbregas va fer, en el marc de les possibilitats que cada etapa històrica li oferia, l'esforç de recuperar el passat i projectar amb originalitat aspectes que trobava útils per al seu present. Avui, el seu llegat i el d'altres continuadors ens permeten d'esbossar el canemàs inicial d'un recorregut literari de Lloret, que amplia i completa el que volia i començà a definir ja en els llunyans anys 50 —i tot i tenir títol, “Sinfonía (o “Melodía, segons com) de Lloret”, i índex definit i anunciat, no s'arribà a publicar mai— el poeta lleonès Lope Mateo. Estiuejant a la vila, Mateo havia escrit nombrosos articles a la premsa lloant el paisatge i les condicions de Lloret, alhora que es vinculava a determinades operacions comercials, coses totes dues que el feren popular. El 1956 oferí en el marc el Club Marina, el “casinet” de Lloret (“uno de los últimos reductos del Lloret tradicional”, en mots el corresponçal del diari *Los sitios*) “una charla-recital sobre el tema *Motivos literarios de Lloret*”. Autor de poesia castellana publicada sobretot els anys 40 i ja gran en arribar a Lloret, dedicà també diversos sonets ben construïts a la població que “como una concha nacarina / abre su luz abajo, ante la arena”, o a algun dels seus racons com ara sa Caleta (“sonríe

de paz llena, / sobre el cantil donde lloró Marina”). Lloret és per a ell “monte y mar en la calma vespertina”, una oreneta travessa el cel serè de cap al tard i els pins, “canto de sombra y luz”, desprenen la seva flaire davant la lluna: Déu mateix “viene a habitar humildemente / la barca del oscuro marinero...” Anys després, Tomàs Roig i Llop, que passà temporades d'estiu a Lloret —com explica en les seves memòries *Del meu viatge per la vida* (1975)— repregué la imatge de Lloret com “una daurada petxina dels déus”.

En el nostre camí d'apropament a la vila, passem per l'accés a Canyelles. César González Ruano, que també els anys 50 fa el trajecte invers de Blanes a Tossa, podia definir Canyelles com "dos deliciosas playas casi en nostálgico abandono". Ara no és pas així, certament.

Canyelles té la seva llegenda. La inventà l'arenycenc Josep Palomer, vicari de Blanes l'any 1915 (després de passar per Riudellots de la Selva i Calella de la Costa). Situada el 1573, regnat de Felip II, avui no seria "políticament correcta": un jueu, que no ha complert l'ordre d'expulsió i viu clandestinament a Lloret, és l'autor d'un terrible crim: la desaparició de tres noies. Se'l

cerca, se'l deté i se'l jutja en una mena d'acte de fe a l'església de Lloret en presència del bisbe, jurats i homes del Consell. El jueu confessa el crim i és condemnat "a la pena de mort" i és "capbuçat... en la cala de Canyelles." Un any després, cal anar a Canyelles en processó cantant lletanies: d'ençà dels fets "els pescadors no havien vist may més ses aigües tranquiles." La cala era envaïda al capvespre per una "fosca boyrina" i "unes lamentacions" torbadores, la cala mateixa repel·lia les embarcacions que s'hi atansaven. Un *Te Deum* conjurarà els mals esperits. "Des de llavors, ni la remor de les onades, ni les boyres negres, ni cap força oculta va torbar a n'els del poble, y anà esvahint-se

El paradís de Lloret

“Lloret té serres i santuaris, i ermites i boscos i horts i vinyes i cales, i àdhuc té monuments. Velles cases exquisides, i l'església més *dernier cri* del món, i el gran mur enramat del famós *Mai tanquis*, que és el *Lyon d'Or* de Lloret; i tres coliseus; i un gran boulevard que és el carrer de Sant Pere; i un passeig de mar ple d'enamorats; i una gran plaça composta de dos bells quadrilàters (l'un ombrejat d'acàcies, i l'altre sense, per a ballar-hi el ball de les moratxes) sempre curulla de criatures; i una platja de petits òpals, dits arena, adornada pels tenderols i pavellons de l'*Acadèmia Tiburón*, el *Quintet Verdura*, la *Molèstia Social*, el *Trianon* i l'*Artilleria pesada*; i els jardins tropicals i mítics del 81 del carrer de Sant Pere, i una Venècia, reclosa, crítica, amb planos de dolces noies i enormes canyes de pescar i patis blau argent i flors vagament conventuals; i una ajuntament que s'assembla d'allò més per la seva sumptuositat i el seu aire gairebé francès amb un palau del Tsar que sortia en una làmina de l'edició castellana de Michel Strogoff que llegíem quan érem petits; i quatre casinos...”

Lloret és, per tots cantons, un bé de Déu. ¡l quines eixies tan boniques que un hom s'hi perem! Santa Cristina, Tossa —d'anomenada, com Lloret, en tot lo món—, cales com la Boadella, que sembla haver de contenir en sos caus impressionants algun oblidat tresor de pirates; Fenals, regular com una pista; Canyelles, on sembla que els pins es barallen amb les ones; Banys, Cala Moresca i altres sojorns memorables de bellesa, de magnífics pins escamarlats damunt la roca, penyes grises o oxidades, listons de vinyes, rieres d'alocs florits, grenys plens de ginersteres...”

JOSEP CARNER

Lloret, paradís gentil

poquet poch el recort de l'ànima del juheu...” En visitar el lloc, “un dels més pintorescos y poètics”, el jove i erudit vicari recorda, com una “ombra vaporosa”, la història que pretén haver trobat “recercant altres documents en un arxiu”.

La carretera circula a una certa alçada i entrarà a la població en un punt que, per la distància i per les edificacions, no tenim esment del mar. En la línia de la costa, la cala de la Tortuga o la d'en Simó ens acosten a Lloret, no sense haver doblat abans la punta dels Cabdells. La cala d'en Trons i la dels Frares, i la visió

d'una recurrent postal lloretenca, la casa anomenada “el castell d'en Plaja”, són les darreres etapes per atènyer sa Caleta, i des d'allà fins a sa Caravera, tota la llargada de la platja de Lloret, davant per davant del passeig. “El castell de Sa Caleta —ens diu Esteve Fàbregas— és una de les coses més pintades i més fotografades de Lloret... a compleix en el nostre paisatge una unció semblant a la d'aquell disc de color que s'enganxa sobre les portes de vidre perquè la gent vegi que hi ha vidre. És la piga postissa que llueix per coqueteria el bell rostre mediterrani de Lloret”.

“Els anys 1919 i 1920 Josep Carner va passar dos estius a Lloret i s'hi va lliurar en cos i ànima”, ens informa Esteve Fàbregas. El 1919 escriví, amb el pseudònim d'“Olaguer Recó” un ampli text d'onze pàgines, profusament il·lustrat, *Lloret, paradís gentil*, a la revista *D'Ací d'Allà*, on descrivia la vida a la vila marinera. Constitueix, segons Fàbregas, “el Pregó de Lloret davant la seva nova empresa: l'atracció de forasters...”, a càrrec d'un poeta que s'instal·là a la vila, un membre més de la dita “colònia” d'estiuejants, tots ells de la burgesia barcelonina i aparentment poc disposats a la poesia. Carles Sindreu ha deixat escrita una evocació literària d'aquelles estades i Marià Manent l'esmenta als seus dietaris.

En aquell text el poeta afirma: “Voltat d'un amfiteatre regular de muntanyoles —cap d'elles no amenaça tràgicament ni torreja ensuperbida com un *non plus ultra*— la vila de Lloret s'estén a ran de mar (veieu-la de la Caravera estant), com si en una llenca de terra les ones, en lloc de deixar-hi petxinetes, hi haguessin deixat cases clares, amb patiets on hi ha hortènsies o jardinetes on hi ha geranis de dues dotzenes de colors.” Es refereix als temporals amb una bella imatge (“Algunes vegades la mar ha fet... el gest maquinal de tornar-se a quedar la

vila de Lloret”) i evoca la riquesa procedent d’Amèrica i el comerç marítim. La sentència d’aquell text, ja coneguda, és: “Lloret és clàssic, com Blanes és romàntic”, i retreu el passat romà i el fet que Lloret era “en el temps antic un gran lloredar vora les ones”. El classicisme es respira també, al cap dels anys, en l’*Oda a Lloret de Mar* (publicada a *Escaïences*, 1974) que escriví Sebastià Sánchez-Juan, gran amic d’Esteve Fàbregas, i que recorda una placa als jardins d’entrada a la vila: “Fora d’humana mesura no resulta/ res que es doni a Lloret. Atzar, fatic,/ recordats piament, tenen un culte/ al fons del cor com en un vidre antic.” Alguns dels edificis que hom ha vist alçar-se a Lloret, però, desmenteixen, cal dir-ho, qualsevol pretensió de sotmetre’s a la mesura humana i de permetre de visualitzar, avui, un paisatge lloretenc que tin-

gui alguna retirada amb el que generalment evoquen els poetes i els narradors.

La descripció carneriana de la vila, si hi tornem, és espurnejant i ajustada alhora, a condició que enfoquem un Lloret tradicional i deixem de banda la seva fesomia actual: “Lloret té serres i santuaris, i ermites i boscos i horts i vinyes i cales, i àdhuc té monuments. Velles casetes exquisides, i l’església més *dernier cri* del món, i el gran mur enramat del famós *Mai tanquis*, que és el *Lyon d’Or* de Lloret; i tres coliseus; i un gran boulevard que és el carrer de Sant Pere; i un passeig de mar ple d’enamorats; i una gran plaça...” Tots els elements que configuren la topografia urbana i espiritual de Lloret tenen cabuda en un text d’exaltació entusiasta que fa goig de llegir i que tot poble estaria joiós de tenir, de la ploma del “príncep dels poetes”.*

Per a Carner Lloret és el centre d’operacions i des del seu “bé de Déu” enumera les “eixides tan boniques” que el visitant pot fer: “Santa Cristina, Tossa —d’anomenada, com Lloret, en tot lo món—, cales com la Boadella, que sembla haver de contenir en sos caus impressionants algun oblidat tresor de pirates; Fenals, regular com una pista; Canyelles, on sembla que els pins es barallen amb les ones; Banys, Cala Moresca...”

En els Jocs Florals del 22 d’agost de 1920, els segons que es feien a la vila, organitzats per Carner i presidits per Ruyra i López-Picó, guanyà la Flor Natural un jove de 22 anys, Marià Manent: “Ai, gessamins exquisits / d’aquest poble de marina!”

A banda d’aquestes expressions literàries de l’estiueig barceloní, Lloret ha estat retratat també amb molta vivesa per un lloretenc. El 1930 Felicià Serra i Mont, nat el 1900, publica *Ànimes vincladisses*, que és qualificat com “el primer llibre de Lloret” i que té “un protagonista únic... el poble de Lloret”, en mots de

▲ Josep Carner

◀ El passeig de mar de Lloret

▲ El barri de Venècia
[de Josep M. Barba]

▼ Felicià
Serra i Mont

Carner a Lloret i el refrà de Carles Sindreu

La presència de Josep Carner a Lloret és documentada els anys 1919 i 1920. El lloretenc Esteve Fàbregas en deixa constància en els seus llibres i en un conferència pronunciada el 1990 i després editada, amb altres materials, per l'Associació Popular Amics de la Cultura, encapçalada per l'actiu Germinal Ros.

Segons Fàbregas: "Si la memòria no ens enganya, el poeta s'instal·là en un antic casal al carrer de la Vila..." Ja vell, en el seu darrer retorn a Catalunya el 1970 Carner retreu —en conversa amb Marià Manent, que ho anota als dietaris— el record de "la casa que tenia dues entrades: l'una al mar, l'altra a la terra". El text que escriví per a *D'Ací d'Allà* el 1919 fou reproduït en "el primer fullet turístic de Lloret", diu Esteve Fàbregas.

Carner organitzà a Lloret una vetllada teatral. Hi prengueren part unes senyorettes de la colònia. Esteve Fàbregas, que ens informa que Carner era "altament sensible a la dona jove", recuperà un sonet carnerià dedicat a tres "senyorettes" estiuejants. L'any 1920 organitzà uns Jocs Florals, que presidiren Ruyra i López-Picó. Llaverias decorà la sala. Carner féu un discurs memorable. Hi foren premiats Manent, Riba, Clementina Arderiu, Bofill i Mates... i el lloretenc mossèn Josep Mundet. Per a Albert Manent, "[t]ot un període de la seva vida i d'una part de la vida cultural catalana (aquella que volia incorporar l'alta burgesia, frívola o assenyada a les lletres del país) es cloïa amb aquesta festa noucentista, encara."

El poeta i narrador Carles Sindreu (1900-1974) evoca aquelles estades i la coneixença personal de Carner, de lluny estant, que li deixà "una empremta tan lluminosa, que mai més no s'havia d'esborrar..." Sindreu veu Carner, i ens el retrata amb vivesa, "enfundat, com els bons estiuejants de l'època, dins un vestit complet de fil blanc —l'americana una mica baldera—, netíssim i calçant sabates de lona blanca, d'una blancor absoluta, passejant amunt i avall de l'avinguda limitada per un sorral poblat de palmeres de verdor mentolada. Recordo la seva cara rodona i de color sanítós emergint del blanc obsessionant de la seva indumentària. I un pentinat llustrós, molt negre, que ostentava al bell mig una clenxa ben partida." El poeta "[n]o anava mai sol. La seva esposa... l'acompanyava sempre, i mai no feien bracet, sinó que marxaven amb un pas elàstic agafats de la mà llargues estones, silenciosos i mirant-se als ulls..." Sindreu no gosà parlar-hi i fins al 1959, en el volum d'homenatge en què deixà constància d'aquesta coincidència a Lloret, no publicà els versos juvenils que volia mostrar-li.

Joan Domènech. La vida quotidiana de la primera meitat de segle és l'element bàsic i el punt d'interès d'aquesta novel·la que, malgrat el títol (que podria fer pensar, segons l'autor, en "una intervenció quirúrgico-literària feta amb el bisturí resseguint les pregoneses de l'ànima humana —Dostoiewsky!—"), "no persegueix altre fi que el de la bellesa en si mateixa..."

Situada a la vila i als seus barris i cales, la narració té com eix argumental una trama amorosa (d'en Cisco Gòmbit i la Roseta), traspalsada per l'aparició d'una actriu de cinema, la Lucienne. La figura, també ben

lloretenca, de l'indiano adinerat o del fill d'indianos, la representa el senyor Miquel Tarruga, propietari de finques rurals "no... a Lloret solament: en tenia a Vidreres, a Sils i a Pineda. Fill únic de casa bona, havia heretat els béns de son pare..."

La Roseta viu "a Venècia —la banda de llevant de la vila—", mentre que "ell tenia sa casa de l'altre costat de la Riera —la banda de ponent." Hi trobem es Gurugú "a mig camí de Banys... el penyal més encimat d'aquell bell indret de la costa llevantina", sa Caravera, sa Caleta, la cala d'en Serrahima "de la part amunt de

Fenals”, o els carrers de Sant Pere, les Tres Creus, les sales de ball “La Solidez”, “La Nyerra”, “Can Maitanquis”, el Casino..., les fàbriques de la carretera de Vidreres, la plaça amb sardanes de festa o Santa Cristina en dia d’aplec. El gran espectacle, però, és la filmació d’una pel·lícula en escenaris lloretencs, en una evocació, volguda o espontània, de la filmació real de la cinta de Josep de Togores i Muntades el 1915, que va significar, segons Esteve Fàbregas, el descobriment cinematogràfic de la Costa Brava.

Una visió, també suculenta de records i de notícies sobre personatges i indrets de la vila, una visió memorialística, anecdòtica i feta des de l’enyorament americà al cap dels anys, és *Relatos de mi pueblo*, del lloretenc fincat a Xile Joan B. Domènech i Artau. L’escriví el 1967 i fins al 1987 —ell havia mort el 1973— no va poder veure la llum a Lloret mateix, de la mà del Club Marina “Casinet” i a cura de Joan Domènech. Escriví també en castellà *Poemas humanos* (1937) i s’incorporà decididament a la vida social del país d’acollida. El seus *Poemes de Joventut*, editats a Xile el 1944 (amb obra de 1912), els féu arribar a Lloret, en especial a l’ajuntament, el 1955, coincidint amb el centenari de l’estrena de *Marina*, l’òpera o sarsuela de Francesc Camprodon, que se situa a les platges de Lloret, i que en aquells anys fou molt celebrat.

Els indrets de la banda de ponent del terme de Lloret han tingut una presència desbordant en la literatura, a partir de la seva rellevància en la vida local. Si sortim i agafem la carretera de Vidreres, dalt d’una elevació en el primer revolt en què la carretera s’enfila, trobem l’avui ermita de les Alegries, antiga parròquia, a la qual Antoni M. Aragó dedicà l’any 1938 uns versos, inèdits fins ara, marcats per l’experiència traumàtica de la persecució antireligiosa: “En el celatge ennu-

◀ La platja de Lloret de Mar

volat / hi ha alguna finestreta, / com en el mar, negre i esvalotat, / alguna cala quieta. / Així també, com un xic de claror / en la grisor dels dies / és un esquinç per alegrar el cor / la nostra Dona de les Alegries.”

Si tornem a la línia de la costa, per la carretera que ens ha d’acabar duent a Blanes, topem amb el populós barri de Fenals, construït sobre el que eren camps i hortes no fa gaire anys i que no deixa veure el mar que tenim davant mateix. En la ficció llegendària de Mn. Palomer, la donzella grega Karina és assassinada davant les costes de Lloret i “les aygues removien en son vayvé bellugadís” el seu cadàver. La platja de Fenals “romania solitària”, cosa que avui deu ser quasi impossible, almenys molts mesos l’any. La tragèdia de Karina era recordada, segons la llegenda, per una “creu plantada al cim d’una roca de la platja de Fenals”, “en la roca més apropada a les aygües.” Avui dia, “la Creu

▼ Joan B. Domènech i Artau

La processó per mar

“Els llaguts pintats de nou amb llurs proes i popes ornamentades tenen un posat de nau antiga. A cada una hi va un músic de l’orquestra i cada llagut és una confraria on s’han acoblat els devots d’un sant.. [Després de la Salve] altre cop torna a avançar la processó més bella, la processó per mar. Les gotes de cera que cauen a l’aigua es converteixen en petits navilis que giravolten amb els remolins que fan els remes, que es mouen compassats, majestuosos, tots alhora, com una mena d’armats de mar. No es veu la gentada encuriosida, ni els balcons i finestres amb cobrellits i flors. La natura és l’única que s’ho mira joiosa i resplendent; les roques s’entendreixen, les ones no s’alcen per por de fer trontoll, els peixos no s’allunyen adelerats com sempre, i mentre la música es perd a l’infinit i el perfum de l’encens es confon amb l’aire del mar, les oracions, en ample espai, puguen sobiranes fins al mateix cel. El vent que hi passa és feble; diria’s que arriba de puntetes. Els penons i banderes onegen, com les veles llatines enlairades al cim dels arbres enseuats... La costa és piadosa; si una pluja hi hagués, en les roques, les relíquies trobarien un sagrari amb l’encens dels fonolls marins...”

JOSEP ROIG I RAVENTÓS
L’ermità Maurici

—anacrònica i impensable en el temps en què situa els fets l’autor, i qui sap si en el nostre, novament— ha desaparegut, y la llarga successió de segles ha esmortuït la llegenda...”

Abans d’arribar a Fenals, però, la línia litoral, també practicable a peu en un agradable passeig, ens hauria dut al mirador de la Dona Marinera i a l’indret de Banys, dit Cala Banys —tot i que es troba entre roques i no hi ha pròpiament platja—, on una antiga font d’aigua bicarbonatada i càlcica havia propiciat ja d’antic les anades a passeig, on el 1907 s’inaugurà l’Escola Horaciana amb la presència de Francesc Layret —com ens recorda Esteve Fàbregas, el seu promotor— i on des de mitjans anys 80 podeu prendre una copa en un recer tranquil, arran de mar, amb música ambiental. El 1989 la promoció de l’indret com a esta-

bliment turístic, on es veu la mà e Fàbregas, no oblidava la poesia, en aquest cas obra del barceloní vinculat a Lloret i a Tossa Pere Vives i Sarri: “Per l’ala del silenci llisca el vent / i les ones manyagues / s’arriessen suaument damunt les roques... / Capvespre a Cala Banys, recer dilecte, / on les hores esguarden quietuds / i la sentor del mar arriba pura. / Jardí acurat i bell camí de ronda / vers la Dona Marinera...”

Sobre la punta de Fanals, les restes el Castell de Sant Joan, un dia solitàries ruïnes en el promontori, visibles des de Santa Cristina, i avui, un cop estudiades i excavades, reconstruïdes en un nou entorn voltat d’altres edificacions. Els joves lloretencs Josep M. i Lluís Coll i Rodés, fills d’una notable família local, estudiants a Barcelona i poetes romàntics, víctimes d’una mort prematura tots dos el 1900 i el 1909 respectivament, han deixat sengles poemes dedicats al castell. Per a Josep M. els “trossos de muralla/ qu’escampats jahuen arreu” només fan que enyorar “als que rodaren/ al fons de l’abim negrench,/ hont la mar entre les roques/ canta y bull eternament...” No sap la història del castell i la “rodona paret” que encara aguanta, però hi passa llargues estones “extasiat, mirant lo cel” per “veure’s pondre/ lo sol darrera’l Montseny”, o “sentir fresses misterioses/ que’s fonen pe’l bosch espès...”

El seu germà Lluís el veu “sobre’l cim d’aspre pujada / ab los sostres retuts per les tempestes” i després d’evocar les grandeses del seu passat (“d’armadures brugit, esclats de festa... / gòtics forats”) conclou que aquells indrets “altre remor de vida ja no senten / sinó el vent que gemega pels boscatjes.”

En la processó vers Santa Cristina, element essencial de la tradició local i de la literatura que hi és dedicada, sempre hi ha un moment culminant, abans de l’arribada a Santa Cristina; és quan les barques s’aturen al

Lluís Coll i Rodés

La processó de Santa Cristina

Davant Fanals, la processó s'atura
quan es veu el perfil d'un campanar.
De cara al santuari marià
un prec comú s'eleva vers l'Altura.

Els vogadors, sol·lícits, tenen cura
d'alçar enardits els remes, amb ferma mà.
La Salve va escampant-se mar enllà
com si emprengués una altra singladura.

L'escena del moment és ben sublim.
El sentiment pregon que tots sentim
fins a l'entranya més adusta arriba.

Pel rem gastat, allargassat i prim,
rellisca lentament un regalim
com una dolça llàgrima furtiva.

JOAN DOMÈNECH I MONER

mig del mar, en enfilem la capella de la Mare de Déu de Gràcia, a la serra dels Tres Turons, a Sant Pere del Bosc, per cantar la *Salve*. L'escena ha impressionat diversos autors, que l'han registrada en les seves obres. El vidre-renc Mn. Antoni Doltra veu com les barques “mar endins van allunyant-se / fins descobrir allà lluny, / esguardant a la muntanya, / com blanquíssim colomar / la Mare de Déu de Gràcia”. “Son moments —continua— solemniais: / els vaixells han fet parada, / els mariners alcen remes / i els clergues canten la Salve...”

Felicià Serra i Mont hi al·ludeix també, i en descriu tot el recorregut: “passen enfront del roqueram de Banyes... i sota el cingle que tantíssims segles fou la peanya del castell...; la platja de Fanals, gran i esplèndida...” I arriba el moment en què “dempeus a les barques, adreçaren la *Salve* tradicional a la Mare de Déu de Gràcia l'estatge de la qual allà lluny, damunt una coma de la muntanya ennegrida per espesses suredes i aulets, es llambregava en son contrast contra el fons, petitona per la gran distància, com el Far de la Glòria que és, blanca i amb son campanar refilet com un dit assenyalant el cel... *Salve Regina, Mater Misericordiae*... No n'era poc de corprenedora aquella pregària cantada en mig la mar i sota el cèlic tàlem...”

En la prosa de Roig i Raventós, a *L'ermità Maurici*, “de cada embarcació s'alça una boscúria de remes que resten degotant damunt les mans dels mariners, com si ploessin d'emoció... Cap mur de temple, ni cap muntanya, no fa tornaveu a la pregària! Mar, cel, terra llunya, i una salve que neix com un perfum de les onades.” Per a ell, la platja de Fanals “tan blanca i tan llisa, apar un altar de carrer, amb les tovalles ben netes i planxades...” * Per a Ferran Agulló, que també descriu aquells instants en què la immensitat de l'espai sembla interrompre el seu etern vogar, “[m]ar, costa, sol, muntan-

▲ Josep
M. Coll
i Rodés

◀ La processó
de Santa Cristina

▲ El pedró de Sant Pere del Bosc [de Josep Puig i Cadafalch]

yes, valls, arbres i flors, els ocells en l'aire, els peixos en el fons del mar, semblen suspesos d'aquella pregària..."

La imatge i el moment de la processó de Santa Cristina havia estat evocat encara per Mn. Josep Rodó Morral, de Sta. Coloma de Farners, antic capellà de Lloret, a qui retroba anys després, al final de la seva carrera, Joan Domènech, quan Rodó exerceix el seu ministeri a Malgrat de Mar, on escrivia setmanalment, entre el 1958 i 1963, un sonet al Full parroquial, a manera de "petit sermonet". Josep Rodó, poeta des de ben jove, publicà en revistes religioses i locals, col·laborà assíduament en les caramelles de Lloret i recordà sempre el seu pas per la vila. "La processó —escriví el 1927— devota, peregrina, / de sobte s'ha parat al mig el mar, / i entona el cant de la *Salve Regina* / quan, bosc amunt, punteja un campanar. / La barca que es glonxola fervorosa, / els remes regalimant drets a la mà, / la quietud solemne que s'imposa / amb l'oració que resa el capellà..." Joan Domènech —poeta també, a més d'estudiós i activista de Lloret— reprèn en un sonet equilibrat i pulcre aquesta imatge d'uns remes alçats durant l'aturada el cant de la *Salve* ("Davant Fanals, la processó s'atura / quan es veu el perfil d'un campanar..."), uns remes que, com qui diu, semblen supurar el plor generat pel grau màxim de l'emoció local lloretenca "que fins a l'entranya més adusta arriba": "Pel rem gastat, allargassat i prim, / rellisca lentament un regalim / com una dolça llàgrima furtiva." *

El campanar que es divisa des del mar, repetidament esmentat, és, com hem dit, Sant Pere del Bosc o la Mare de Déu de Gràcia, segons Esteve Fàbregas, "la finca més senyora de Lloret i de la seva rogalia". Hi esmenta presència de comunitat benedictina, després agregada a Sant Pere de Galligants de Girona. El 1898 Jacint Verdaguer ve a Lloret, on visita Sant Pere del

Bosc, que el patrici Nicolau Font i Maig, "conde de Jaruco", havia adquirit el 1860 en públic encant i on realitzà importants reformes: restaurà la capella i féu encàrrecs a Enric Monserdà, que pintà un seguit d'escenes a l'interior. Mn. Cinto, convidat per un amic lloretenc, Emili Martínez, que el volia ajudar en la situació que vivia, dedicà un poema a "la vila del lloret"

► El Castell d'en Plaja

St. Pere
del Bosc

i sembla que fou ajudat econòmicament per Font. De fet, es tracta del seu *Càntic a la Creu* que modificà en les estrofes finals; se sospita si no intervingué també en els goigs a la Mare de Déu de Gràcia.

Pocs dies després de la visita, el primer de maig de 1898 s'inauguraren, segons que narra Esteve Fàbregas, les obres de restauració, que incloïen, a més, el padró de la Mare de Déu, “a l'entrada de la finca, i l'artística creu de terme, un poc abans d'arribar a l'ermita”, enmig el bosc i al peu el camí, on solia acabar l'aplec amb unes paraules del predicador i el *Cant a la Creu*: “Creu Sagrada, / creu amada, / vine, vine a nostre cor...” El poema, musicat pel mestre Candi, el proporcionà Verdaguer, que l'havia arranjat per a l'ocasió, dedicant-lo a la creu en qüestió que hom roba “de l'ermita en lo camí” i demanant-li: “D'exa serra, mar y terra / beneeix del Principat...” Hi assistiren Jaume Collell, Puig i Cadafalch, Dolors Monserdà i diversos representants de publicacions catalanes.

Esteve Fàbregas literaturitza l'encontre a Sant Pere del Bosc, al·ludint com a base una “nodrida carpeta de records íntims” entre el poeta i el senyor Martínez, que aquest conservava. “[E]l poeta trobava, *potser* —ens

diu—, en el nostre paisatge, petit, suau, una nova frisança; i *potser*, també, un coixí bla per a reposar, baldament per poca estona, la seva testa atribolada. ‘Ah! —va exclamar—. Que m'hauria agradat d'ésser ermità d'aquest amagat paradís!’”

En la inauguració llegí també un poema Dolors Monserdà, que després publicà *La Renaixensa*, dedicat a la creu de terme que sosté un magnífic cavaller Sant Jordi, disseny de Puig i Cadafalch. Hi lloa les “montanyes flayrosas”, les “boscúries y valls, / hont entre sas flors gemadas / com estrelles del cel blau, / ermitas y santuaris / s'hi enlayran com lliris blancs...” La temàtica paisatgista i devota, i el prec que la contrada floreixi i doni fruits “de clemència, de germanó y caritat”, deixa pas, finalment, a una explícita vena catòlico-catalanista: Sant Jordi ha d'ocir “lo monstre infernal” i Catalunya “lliurada de novells drachs” retornarà “ab la fe dels avis / als goigs de sas llibertats!”.

El 1904 hi hagué una nova festa a la Mare de Déu de Gràcia; s'alçà el monument dit l'*Àngel* de Lloret, al capdamunt del turó de “ses pedres llüidores”, projectat per Monserdà, que inclou el primer homenatge públic a Verdaguer: un relleu o medalló de bronze d'Eusebi Arnau amb l'efígie de Mn. Cinto i esculpida a sota en pedra la popular quarteta: “Maria al cel guia / per camí de flors; / anem-hi, volem-hi, / cantant sos amors.”

Al bell mig de la plaça de Sant Pere, els nebots de Font i Maig feren erigir el 1911 un monument “a la memòria de llur oncle —diu Fàbregas de nou—, restaurador de l'ermitatge i patriarca de Sant Pere del Bosc”. És una figura asseguda de don Nicolau damunt d'un pedestal molt solemne. Anys després, Narcís Comadira escriuria un poema dedicat a Joan Tarrús amb el títol “Sant Pere del Bosc” en què l'indiano “Cansat, després de tants viatges, / de paisatges estranys, d'arbres

▲ L'Àngel i ▼ el medalló
amb el rostre de Verdaguer

Sant Pere del Bosc

Aquí, els arbres dels seus boscos
van acollir els seus somnis.
Volia aixoplugar-hi tots els records del món.

Cansat, després de tants viatges,
de paisatges estranys, d'arbres llustrosos,
del comerç i dels guanys, d'ocells multicolors,
de flors esquives, dormiria tranquil.
I al fons veuria el mar.

Jardins, jardins, terrasses, *terrecotte*,
pavelló de descans, el rajolí
del sortidor, llaços de vinya verge,
gelosies de fusta al temple de les hores.
(Ara alçaràs la mà i diràs: faci's un món.
I el teu món va ser fet.)

I el descans acotxa llargues hores
amb soroll de cadenes, cridòria
als port llunyans, les certituds del múscul.
Cos, cos, absent de tan fort i present
en la carn i el perfum dels fruits aspres.

Ulls en la nit. Els meus braços són rems
per dur-te a platges closes. Sorra a la pell,
amarada dels sucres més flonjos.
Torna'm, torna, dents blanques, foc i brasa
entre els sacs de cafè, l'olor de la vainilla.

(Has d'estirar les cames, ves a veure les vinques
que ja són ben florides, amb les seves estrelles
blavoses prop del mur.)

Com una sargantana, ja la pell se t'arruga
tacada i endurida sobre ossos trencadissos.
La voluntat vacil·la.

Jardins, jardins, terrasses devastades,
copes de terra cuita esquerdades, rovell,
cambres buides de somnis, finestres tapiades,
parets que s'escrostonen.

Impassible en el marbre, veus ara com s'ensorra
el teu món. Arrogant, mires l'Àngel
de la follia i et somriu. Al lluny.

NARCÍS COMADIRA
Terra natal

llustrosos,/ del comerç i dels guanys, d'ocells multicolors,/ de flors esquives, dormiria tranquil./ I al fons veuria el mar..." El diàleg entre la veu poètica i l'indiano de marbre que enyora ports llunyans de joventut enmig d'una finca un dia esplèndida i ara en declivi, quan escriu el poeta, acaba amb una referència que podria

semblar críptica i ara se'ns fa clara: "Impassible en el marbre, veus ara com s'ensorra/ el teu món. Arrogant, mires l'Àngel/ de la follia i et somriu. Al lluny." *

Baixem de la serra i tornem a la ratlla de mar. La punta d'en Sureda separa Fanals de la meravellosa platja, encara impol·luta per la invasió d'edificacions —fins

quan?—, de Cala Boadella, “partida en dos —diu Ferran Agulló— per una roca enorme.” M. Àngels Gardella ha emplaçat l’inici de la seva novel·la *El mar i el desig* (1994, premi J. Ruyra, 1993) a sa Boadella, “una platja flanquejada de penya-segats, prou ampla per no semblar reclosa i abundant de sorra daurada. Allà el mar es torna d’un verd maragda intens, transparent com el gel. Com totes les platges d’aquella zona és oberta al llevat i les onades s’hi encresten i trenquen escumoses, minerals, tot efervescència.” A dalt, “la casa de N’Eulàlia que, groga i assolellada, obria les arcades de les finestres més altes a dalt del turó que ho dominava tot...”; aquesta imaginària “torre de color de canyella enmig dels pins” que fa al protagonista una “impressió arcaica i caduca” pot evocar la casa de Santa Clotilde, on el doctor Roviralta encomanà el 1919 a Rubió i Tudurí de construir els magnífics jardins, avui visitables, “una de les joies més importants de l’arquitectura jardineria del noucentisme”, segons Pere Figareda.

En el promontori de Santa Clotilde, davant el mar i l’Illa des Bot, i sobre el que havien estat vinyes, hom pot veure-hi, distribuïts en diverses terrasses i nivells, estanys i brolladors, servits per camins i caminois, un magnífic exemple de jardins renaixentistes, esmaltats per un conjunt de sirenes de Maria Llimona. “La gran escalinata, flanquejada de superbs xiprers, encarada sobre la punta de Santa Cristina, produeix una impressió inesborrable i és un dels moments més bells de la costa (...) Santa Clotilde és la millor casa del litoral entre Barcelona i França”, sentència Josep Pla en la seva *Guia de la Costa Brava*. La casa i els jardins són qualificats per César González Ruano, en el seu *Nuevo descubrimiento del Mediterráneo* (1960) com “un sueño suntuario y neoclásico de cipreses, escalinatas y arquitectura”, que el porten a una nova evocació literà-

▲ Platja de Santa Cristina
[de Joaquim Sorolla]

ria: “hace pensar en aquella gratísima invención de la Casa del Inglés, en la novela de Baroja *El laberinto de las sirenas*”. Es tracta, en efecte, d’una jardí renaixentista fet construir per un magnat anglès a la costa italiana de Nàpols, a Rocanera, també per un arquitecte especialista, Toscanelli, en la ficció barojiana. Les vistes que es poden contemplar des dels jardins, en el nostre cas sobre la cala de Sa Boadella i, un xic més enllà, de Santa Cristina i Treumal, la punta de s’Aguia... són encara extraordinàries i retornen als ulls d’avui paisatges que ja creïem destruïts per sempre, almenys en aquesta part del litoral.

“Les onades ressonaven en els penya-segats, un respir blau marí com el respir del ventre d’un gegant adormit”, i per un camí “entre fonolls i pins” els personatges de M. Àngels Gardella arriben a Santa Cristi-

▲ Francesc
Camprodon

► Santa Cristina

na. “Era com si els camins no s’acabessin mai, ni el granit rogenic, ni la sorra d’arròs; fins que entre els ondulats turons de pins, flonjos com munts de molsa, veien la capelleta de Santa Cristina...”

El primer que cal dir de Santa Cristina, en consonància amb el seu pes en la vida de Lloret, religiosa i popular, i amb la seva projecció, és que Joaquim Ruyra la batejà com “la perla” de les ermites de la Costa Brava i Josep Pla en digué “[l]’ermita de les ermites de Catalunya”. Marià Manent, del mar estant en l’excursió a Tossa de 1919, veié “l’ermita blanca emergint de la verdor. La mar és tranquil·la i les roques, al bat del sol, fan una clara policromia”; i en el seu viatge al País Basc de 1921, davant les ones cantàbriques, “línies perfectes de mig quilòmetre de llargària”, i davant la “impressió de grandesa” de l’illa de Txatxarramendi recorda “la polidesa més preciosista de les platges de Santa Cristina de Lloret de Mar” i enyora “la majestat graciosa dels nostres pins”.

És aquest paisatge que inspirà Joaquim Sorolla per a realitzar el seu quadre *Cataluña*, avui a la *Hispanic Society* de Nova York; el pintor valencià en deia el 1915: “Santa Cristina es una maravilla. Grandes pinos sobre el monte, con escollos claros de color, sobre una mar maravillosa, de azul y verde. Algo griego y estupendo.” Per a César González Ruano Santa Cristina “insinúa al visitante lo que va a ser la alta Costa Brava. Pero insinúa nada más. Aquí todo es aún poco grandioso, aunque dulce y bello... Olorosos pinares circundan a la ermita y los pinos bajan hasta el mismo mar.”

Josep M. Coll i Rodés a primeries del segle XX la saludava “hermita blanca, / orgull de nostra vila, / joyell que un tresor servas... / hont sempre’l mar té càntichs / y’l cel sempre és serè.” Des de la seva cambra, malalt, el poeta prega pel seu restabliment i vola, “que’l cor sem-

pre ales té”, a trobar la “enjoyellada Santa... / la Santa forastera —de la italiana Bolsena— / qu’al ombra d’aquells boscos / son niu penjar volgué...” Dedicà, com a mínim, dos poemes més a Santa Cristina, ermita i santa, enmig d’una profusió de versos al mar, a les platges, a l’enyorament juvenil del poble i de casa. Més endavant, però no gaire més, Ferran Agulló incidí també en l’elogi poètic de Santa Cristina.

Josep Palomer, del qual ja hem parlat, inclogué en les seves *Llegendes i fantasies* també Santa Cristina. En la narració *La festa d’Helios y l’aplech de Santa Cristina* vol fer recular novament a temps pre-cristians els orígens de les tradicions lloretenques. Ens importa sobretot com descriu l’indret: “No lluny de la població, s’alçava a la vora del mar un montícul espadat, salpicat

de pins selvatges y ple de roques cantelludes; y al cim... un ample *dòlmen*, isolat, estava preparat per sacrificar víctimes cruentes a Helios. (...). Amb el temps el paisatge resta, però ha estat civilitzat, que per a ell vol dir cristianitzat: “Avuy no és tot igual. L’aspre montícul, resta encara ab els pins selvatges y les pedres cantelludes. La mateixa mar llepa ses vores. Però’l *dòlmen* druidich ha desaparegut, y en son lloch, s’alça blanca com una magnòlia y encisera com un bes de les aures, una capella que corona son cim...”

Joaquim Ruyra en el seu parlament als Jocs Florals de Lloret (*La costa serena*, 1914) no pot deixar de “fer menció de la de Santa Cristina, la perla de totes elles [les ermites]. El seu pendís és tan suau, les seves arenes tan fines, les flors que hi creixen tan extraordinàries, la vegetació que l’enronda tan ufanosa i el mar que la banya tan manyac, que tota ella respira una mena d’idealisme femení. Res més escaient que assignar-li per patrona una nobilíssima i santa Vergeta. Abans de descobrir la seva capella, ja sentim que la naturalesa la demana. I quan ens agenollem per collir els lliris blancs, indígenes i característics d’aquella platja, el nostre cor es complau a dedicar la genuflexió a una puresa més adorable que la material dels lliris mateixos.” Igualment el 1925 en el *romanço nou* “Les encantèries de Blanes” (expressió benèvola de la controvèrsia entre blanencs i lloretencs sobre la possessió de l’ermita), Ruyra repeteix l’al·lusió a una dimensió religiosa del paisatge: Cristina és “símbol de la puritat/ la bellesa i la bondat/ que Déu vessa a plena embosta/ en formant aquesta costa...” El 1976 Octavi Saltor dedicava un poema a Santa Cristina —recollit al programa de la festa que ens facilita Joan Domènech— en una línia molt similar que evoca “la fe dels lloretencs” i el caràcter tradicional i identitari de la

◀ El Pi Gros de Santa Cristina

festa: “Verge Cristina, amada de la mar, / que, un cop a l’any, entre frisar d’onades, / us granen amb les barques agençades / pels passats segles i els vinents, encar. / Lloret devot us té per lluminar, / dreta al pujol que acobla les mirades / per presidir del pobles les diades / més viva i més perenne que cap far.”

La processó arriba a la platja i “amb ‘sa rellíquia amorrada’ / la devota processó / cargoleja munt enlaire / vers l’ermita. A son redors / s’extén espaiosa plaça, / que cobricela un gros pi...”, diu Antoni Doltra. Roig i Raventós, que ens ha ofert el trajecte per mar des de Blanes i des de Lloret, veu “la capella... voltada de boscúria atapeïda. Mireu que gentil i blanca i enlluernadora, com una nena que fa la primera comunió acompanyada dels jais: el pi centenari, els xiprers envellits, les roques immortals!” “Sobre el verd dels pins —diu Ferran Agulló—, la cúpula blanca de l’ermita brillava al

▲ Esteve Fàbregas

L'obra d'Esteve Fàbregas

El personatge que més ha escrit sobre Lloret en el període que va dels anys 30 als anys 80 és Esteve Fàbregas Barri (1910-1999).

Pel que fa a llibres va publicar primer *Lloret de Mar*, el 1959, primer recull de notícies sobre la vila. El segon llibre fou *Dos segles de marina catalana* (1961), un aplec de “delicioses narracions” sobre l'aventura ultramarina del segle XIX. Les col·laboracions a la revista *Tramuntana* s'aplegaren, ampliades, en *Vint anys de turisme a la Costa Brava* (1970). El 1976 publicà *Alba de prima. Una manera de pensar*.

Amb la novel·la *La mort a Rieral* guanyà el Premi Narcís Oller de 1977. Després revisa i aplega narracions de joventut en tres volums: *La serp es mossega la cua* (1978) amb dibuixos de Cesc, *Boira il·luminada* (1980) i *Senyora i pastora* (1981). Es tracta de “divertir el lector —tot fent-lo pensar un xic potser— contant-li històries”.

Rieral aparenta el nom d'una població imaginària, bé que al·ludeix al veïnat del Rieral de Lloret, i els luctuosos fets que narra tenen una base real. Fàbregas n'usà d'altres com ara *Vallfadó* (Lloret), *Santagna* (Blanes), *Montllor* (Tossa)... i inventà de vegades móns de ficció no gaire reeixits. En allò que va excel·lir és en les notes breus, anècdotes i facècies de la història i el present de Lloret i de la costa: de la vida marinera, la primera industrialització i l'arribada del turisme. Aquests textos no sols no han envellit, sinó que han guanyat amb el pas del temps i, llegits avui, ens ofereixen una imatge molt viva de Lloret i de la costa d'aquells anys, a més d'un entreteniment divertit i segur.

sol com un gran escut d'un guerrer gegantí; els pins i les alzines vorejaven la sorra d'or plena d'assutzenes...”

En arribar a la platja “tot és bullici i alegria —ens conta Agulló—. Les veles, a tall de tendes, la cobreixen; hi formiguegen homes i dones i criatures; flamegen els focs per a coure la menestra; aquí atraca un llagut; allà fondeja una balandra; un bot i un altre i cent, són issats

(sic) sorra amunt... La gent corre i riu i salta, o s'enfila per la pineda que volta l'ermita o s'embadaleix sota el pi centenari de l'era que ombrejaria una sardana de cent parelles, contemplant l'espectacle encisador d'aquella costa sense parió en totes les costes de la mar...”

Felicià Serra i Mont també fa anar els seus protagonistes a Santa Cristina, com hem vist en el fragment de la processó. Ara hi troben el “*Pi Gros*, conífer centenari que majestuós en la seva vellúria venerable s'alça al final del planell...” i “[a]baix, vorejant el morro agrest, la platja riallera amb la seva sorra finíssima...”; fou Déu mateix qui la passà pel sedàs per a la santa i la duqué allà, “joiell escollit dintre l'enfilall de pedreria” de la Costa Brava. No és pas una ermita qualsevol aquella que pot exhibir, a més, uns goigs dedicats a la santa de la mà de Josep Carner que s'endugueren premi als Jocs Florals de Girona de 1921: “Espandeix la llum divina, / Oh Cristina; / apaivaga en nit funesta / agonia, dol, tempesta... En el cel, i enmig d'esteles / te'ns reveles; / i ames ja, com nou estatge, / nostra vila, nostra platja, / nostres veles...”

El pi de Santa Cristina té una especial relació amb els escriptors. Després d'haver-se reunit sota la seva ombra el Govern de Catalunya el 1934, el 24 de maig de 1935 s'hi apleguen, amb motiu del XIII Congrés Internacional celebrat a Espanya, els membres del Pen Club.

De retorn de l'aplec a Santa Cristina, ens cal encara retornar sobre la vila. Serra i Mont publicà més tardanament, el 1947, un volum de poesies, sota el títol de *Ginesta, tarongina i alga*, de cap manera comparable a la novel·la *Ànimes vincladisses* (1930) en ambició i resultats. Es tracta de poesies senzilles que volen “cantar les emocions d'infant i de jove”, i que “circumstàncies que no vénen al cas” —que tots podem intuir per les dates— havien impedit d'editar abans. Com les

anteriors dels germans Coll i Rodés i com d'altres de després, el mar, l'ona, les gavines, el vent i els vents, hi juguen un paper de matèria primera, com és natural en una població costanera.

Per acabar ens hem de referir, tancant un cercle que hem obert en començar el nostre itinerari, a l'obra literària i memorialística d'Esteve Fàbregas. Anomenat *l'Estevet*, féu tots els papers possibles a Lloret. Jove escriptor catalanista, funcionari municipal sota el règim, promotor de publicacions com *Aires lloretencs* els anys 30, militant catòlic i militant de la cultura, divulgador de les virtuts del seu poble, entusiasta del seu poble i de la dita "atracció de forasters" sense escamotejar els aspectes històrics i culturals, inventor de tradicions i d'eventuals monuments i espais vinculats a la literatura tot rescatant de l'oblit no sols la història marinera sinó la presència dels escriptors (sense això, com dèiem en començar, mal hauríem pogut emprendre el nostre recorregut), Esteve Fàbregas ha deixat una obra variada i extensa, imprescindible per entendre l'evolució el turisme a la Costa Brava i a Lloret en particular durant més de 60 anys, que va des de la sim-

▲ Interior de Santa Cristina

ple anècdota o la recuperació de notícies i personatges fins a la novel·la, passant per la reflexió moral i per una àmplia pluralitat d'interessos.

No és el paisatge natural la seva especialitat, sinó el paisatge humà: desfilen per les seves narracions personatges com en Feliu que va portar sa dona a l'illot de sa Tortuga perquè hi infantés, "es gran Reyner", que anava a l'art tot l'any, o en Pepet Joga, de Vallfadó (un imaginari Lloret), que va tenir "l'última botiga d'aquelles que tenien de tot", o els joves que es banyen de nit i nus a la platja amb les estrangeres i que, davant la guàrdia civil, afirmen fer-ho per defensar "el honor nacional" i queden lliures, o en Pelegrí, "un vallfadenenc de pura sang" la família del qual durant quatre generacions "van proclamar de Santagna (Blanes) a Montllor (Tossa) les dues viles veïnes, els trets essencials de la raça..." Aquesta aportació de Fàbregas manté encara avui la frescor i el bellugueig del peix o del marisc acabats de treure de l'aigua.

◀ Representació de "Marina" a la platja de Lloret

Santa Cristina

Entre les roques de la costa brava,
com un llir entre penyes s'esponcella,
Santa Cristina, blanca meravella,
s'alça entre pins, mirant-se en la mar blava.

L'ona se sent de son amor esclava
i els peus li besa enamorada i bella,
l'assutzena perfuma la capella,
com les sorres daurades perfumava,

bandes de roques, llum encegador;
cel blau, mar blava, i una font que plora,
un aire pur, les vinyes verdejant...

Quin goig, voltat de santes harmonies,
somnia en ventures i follies
a l'ombra fresca de ton pi gegant!

FERRAN AGULLÓ

Sobresurten dos aspectes que tenen un viu interès. D'una banda, el fet d'haver acollit (com mestre Ruyra féu, d'altra banda) el parlar salat i popular dels pescadors i, sobretot, de les dones: *La cançó del lladre*, per exemple, conté una impagable tirallonga d'insults i bescantaments entre dones que causa impacte (“Calla i passa de pressa abans no t'escupu a sa cara... Bèstia ! Bèstia salvatgina d'aquelles d'entre rius! Molt seria que miressis es codro de ca teua... no m'hi embolicus, si no vòs que t'arrencu aqueixa figa de moro des coll...”); i d'altra banda, la consignació (en el conte *La sardana*

d'en Feliu) d'un seguit de “senyes” usades pels pescadors per enfilars els caladors que conserven vestigis reculats de topònims oblidats, i que poden haver deixat d'usar-se. Fàbregas les recollí.

La invasió del turisme és el gran tema de moltes narracions i textos d'Esteve Fàbregas, tant des del punt de vista més imaginatiu com del més realista. La nit de Lloret pot haver esdevingut per a molts un paradís d'anonimat i de descordament absolut, en un terbolí de festa inabordable i relacions humanes intenses i joves —per anomenar-les d'alguna manera. Certament, l'evolució que ha fet tot plegat esparveraria el mateix Fàbregas.

Dues poetesses, vinculades a Lloret, han publicat la seva producció en els anys 80 i 90, totes dues integrades en el grup *Poesia Viva* i de vegades premiades en els seus certàmens. Es tracta, d'una banda, de *Celi-*

na, nom d'autoria de M. Isabel Coll i Domènech (nascuda a Barcelona el 1946, de pares lloretencs), autora de *Primera volada. Poesies 1975-1978* (Barcelona-Lloret, 1979) i de *Miei, prop de la mar* (Barcelona, 1983). En el primer recull inclou un poema dedicat a Lloret en què reprèn la imatge del lloret, que arrenca de Carner i que Esteve Fàbregas portà fins a la dansa i altres expressions artístiques i turístiques: “A la vora de la mar / hi ha una fulla de lloret; / ha caigut de la corona / del romà, valent guerrer.” Celina designa Lloret “Rosa blanca” i, en el segon dels poemaris, l’evoca així: “una vila, vora l’ona / al meu ànim dona empar... / Lloret de Mar m’acarona / com un jove enamorat... Rosa blanca, vora l’ona, / que amb amor m’ha perfumat.” D’altra banda, la barcelonina Pilar González-Fàbregas ha passat l’estiu a Lloret durant anys i ha arribat a tenir una relació íntima amb la vila; “la meravella i l’encís” del Passeig de Mar l’han corprès “una tarda de març”: “Tinc la mar als peus, gronxant-se / amb un lleuger remoreig. / El farcell de les angoixes / aquest cant lleu m’amorteix... Vaig trenant sola la passa / mentre cau la tarda, dolça, / a la platja de Lloret”

Recentment Josep Pastells, en la novel·la *Rere el mirall* (2001) ha ambientat a la vila una història tèrbola de relacions desorbitades, que discorre per localitzacions del Lloret més turístic d’avui. Ella i ell van “parlar a la barra del *Tito’s*, sota la foto en blanc i negre dels Beatles (...)” “Ens vam asseure a la terrassa del *Tito’s* a menjar un cucurutxo, jo de kiwi i ell de banana, mentre contemplàvem la façana de l’Ajuntament, d’un groc pàlid que contrastava amb les cadenes verdes de les pilones... després vam enfilar el carreró de Santa Eulàlia, el primer que puja des del passeig. Visc aquí a prop, em va informar (...) per fer-me entrar a *Vinos La Parra*. Era un local fosc i buit, ens vam acomodar en una taula espe-

▲ El Passeig Verdaguier i la Casa de la Vila

cialment apartada... en sortir de la bodega va insistir a mostrar-me la botiga on li havien fet un tatuatge, l’*Universal Tattoo Studio*. Era al mateix carreró, una mica més amunt.” Un element que no ha perdut la condició de punt de trobada és la Dona marinera: allà “vam trobar-nos un matí esplèndid, amb un cel net i una mica de gregal que ens feia arribar el perfum dels pins, una olor espessa i directa que sobresortia per damunt de la flaire de bronzejador dels turistes que es dirigien a Sa Caravera. I tu eres allà, repenjat a la barana que s’obre al mar (...) vam anar caminant fins al castell de Sant Joan, on vam asseure’ns en un banc de pedra força apartat...”

Sortim novament de Lloret per Fanals. Anem deixant els trencalls que ens durien per la dreta a Sant Pere del Bosc i més avall i a l’esquerra, a Santa Clotilde i a sa Boadella, i a Santa Cristina. Després de la costa d’en Gallina, entrem al terme de Blanes. 🐾

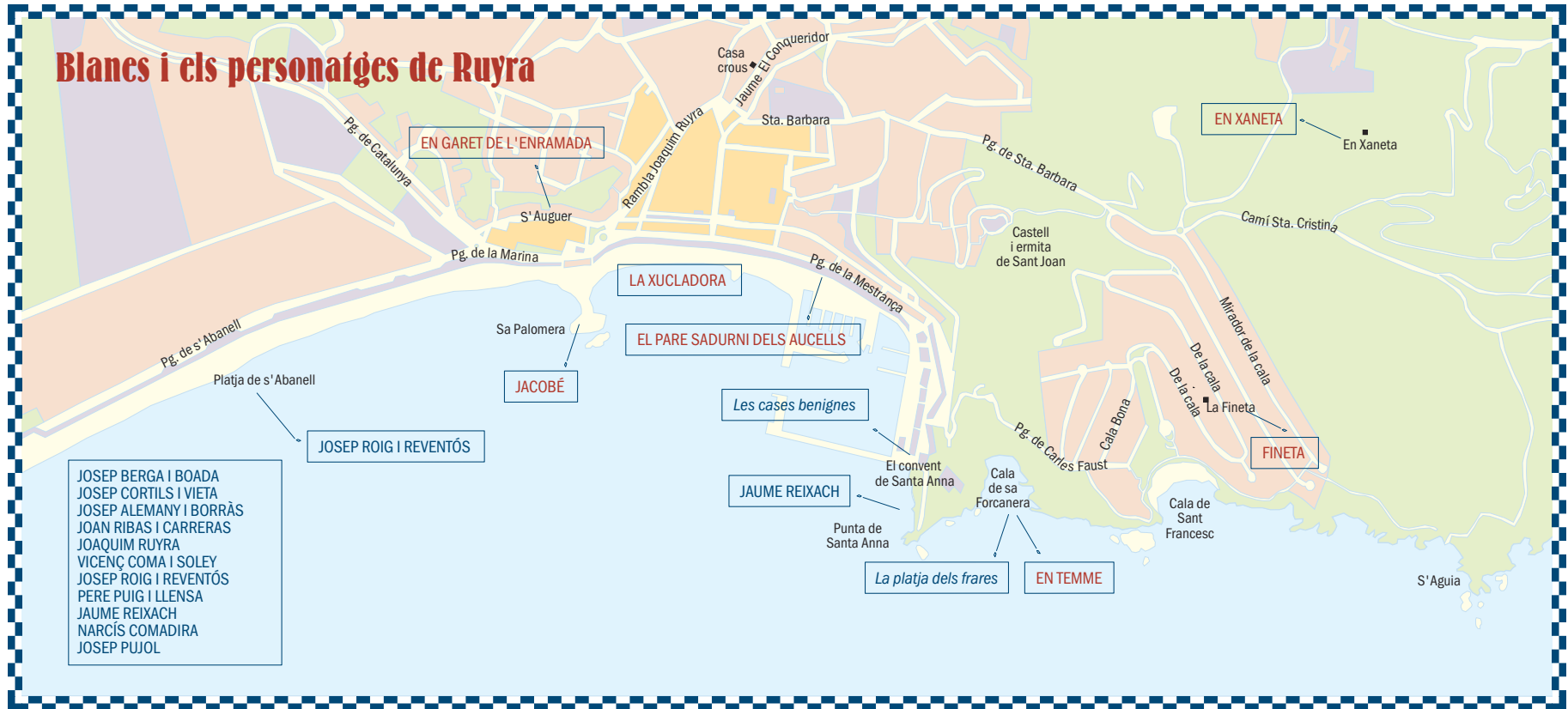
Blanes

SOM EL 28 DE SETEMBRE de 1958. És diumenge. Al passeig de Mar de Blanes una gernació espera la inauguració d'un monument, obra de Joan Rebull i l'arquitecte Folguera, a l'home que havia omplert de literatura tota la vila i els seus contorns: Joaquim Ruyra Oms. La jerarquia eclesiàstica (tres bisbes) i civil, local i del règim, presideix. Josep M. de Sagarra —estiuant a Blanes i a qui el blanenc Jaume Reixach anomenaria “el Ciclop”—, pren la paraula, la seva paraula de fluïdesa alada, intensa, brillant; ho fa, com qui diu, per “invocar” els elements: “Avui pedra i arrel, soca i escuma, / vidre del mar, pessigolleig del vent, / us voldria sentir com una suma / de silencis, com un pur pensament...” Tot ha de ser aquell dia “només record” i —en un joc de paraules que, en el millor dels casos, i suposem massa, podia fer rumiar algun jerarca present— tot ha de ser “només acte de fe en la jerarquia / d'aquell gran amic mort.” Ruyra, en els mots precisos de Sagarra, “tingué dòcil l'oïda / al més imperceptible so modest”, i d'altra banda, “del repòs d'aquí, o del gest / va construir-ne monuments de vida” i “abella dúctil, d'una flor del món / —que és aquest món d'aquí, és aquesta platja / amb cor i ventre i front / i bona ratxa i mala ratxa— / ell va saber xuclar-ne mel i sal, / i exclusiva paraula musical”. Tot plegat fa present la seva obra —no en el nostre país, en aquells anys foscos de dictadura, ni en la nostra cultura o la nostra literatura, que haurien estat la d'ells—, amb una encertada finor elusiva i al·lusiva, “en la nostra *fortunal* amb un pes immortal.”

Certament l'obra de Ruyra, tot i no ser excessivament extensa, resulta inabastable si es volgués resseguir amb precisió el paisatge marítim i terrestre del terme de Blanes. “Blanes és una vila farcida d'història i de literatura”, deia Montserrat Roig en el pregó de la primera festa major amb ajuntament democràtic.

Ruyra i Pere Puig i Llensa han fet literatura de tots les visions, de tots els paisatges, de tots els brins d'herba i de tots els espais possibles, els ara desapareguts i els que es mantenen i poden encara impressionar les nostres retines. Podem recórrer alguns espais singulars amb ells dos i les seves obres, les que han quedat per al consum més intern, tot i la bellesa que destil·len, les de

Puig i Llena (que ara podem llegir en edició conjunta, *Els tres dalls*, 2001), i les de Ruyra, de tanta projecció. Però tornem un instant a Sagarra, estiuellant.

Josep M. de Sagarra passà, com dèiem, uns estius a Blanes la dècada dels cinquanta, i Jaume Reixach n'ha deixat constància en els seus articles, aplegats en *Deures i lleures*. Anà a Blanes cinc estius seguits, segons testimoni del pintor Rafael Bataller recollit per Reixach (“Ja podeu estar contents els blanencs, que en tota la meua vida no he mai estiuellat més de tres anys a cap poble...”). S'estigué a casa de Mn. Joan Pons, al passeig de Mar, (després Hotel Sant Antoni) i els dos darrers anys a casa dels germans Alemany. I assistí a uns Jocs

Florals de Blanes “assegut a les darreres butaques del teatre Fortuny”. En aquella festa flouresca, “dolç anacronisme —diu Reixach—, però també un ‘gest’ de resistència”, Sagarra hi fou espectador, no va presidir: “Algú va badar”.

Anys enrera, Blanes, que ja disposava d'atractius, havia tingut altres estiuellants il·lustres del món de la literatura, com ara Josep Carner (que també anà a Lloret i a Sant Hilari) o Joan Maragall. Maragall hi vingué a omplir-se “plàcidament de sensacions tranquil·les: davant de ma finestra, el mar va mudant de colors amb les hores... cap al tard, me'n vaig amb les nenes a la dolça platgeta de Sant Francesc, ara tota plena d'olor de

Maragall i Blanes: Sant Francesc

“Maragall fou un estiuejant sistemàtic. L'estiueig tingué en la seva poesia una enorme importància”, diu Josep Pla. Certament, visità moltes poblacions del país (Camprodon, Olot, Sant Joan de les Abadesses, Caldetes...) i en totes volgué conèixer bé l'entorn, com un excursionista. Ho hem vist en la seva estada a Sant Feliu amb l'excursió a Tossa. Moltes estades estiuenques es reflectiren en la seva obra; segons Pla, “Maragall fou un gran paisatgista...”

De l'estada a Blanes se'n pot seguir el rastre, a més de fer-ho en l'obra poètica, en la correspondència i en la premsa. El 18 de juny de 1906 Maragall escriu al seu amic i deixeble Josep Pijoan: “Jo aquí vaig omplint-me plàcidament de sensacions tranquil·les: davant de ma finestra, el mar va mudant de colors amb les hores, mentre jo llegeixo el seu Virgili o vaig traduint, a poc a poc, Novalis. Després, cap al tard, me'n vaig amb les nenes a la *dolça platgeta de Sant Francesc*, ara tota plena d'olor de ginesta; o a l'altra banda, al bosquet de pins tan senzill i auster, a veure morir-hi el dia; i al vespre a casa, llegint i explicant a les tres grans la *crònica* d'en Muntaner, que les deixa totes meravellades.” Del paisatge contemplat a les lectures dels clàssics o a la traducció, exercici bàsic per a l'escriptor; de les lectures al paisatge caminat i viscut o a l'escena familiar de lectura del capvespre.

Al cap de poc, es recordà de Blanes des de la seva altra estada d'estiu, a alta mutanya, al poble de Caunterés [fr. Caunterets], a la Bigorra, a l'alt Pirineu francès, i envià als amics de Blanes uns versos que inserí el diari *La Selva* (25 de juliol de 1906), amb motiu de la festa major: “Del cim de les muntanyes on em trob / devalla al mar el bon desig de festa. / Tot està verd, immòbil aquí dalt / i és tota inquietud la mar brunzenta. / Així, per vostra festa, gent de mar, / vos trameto un alè de la pau meva; / poseu-lo en mitg del bull de vostre goig / y veureu com la festa atemperada / encara es torna més bella”. Maragall escriví a Blanes el 1906 o 1907 els tres magnífics poemes de *Seguit de les vistes al mar* que, en publicar-se el 1911, datà a la platja de Sant Francesc.

ginesta...” La ginesta passà a l'obra poètica en el primer dels poemes “Seguit de les vistes al mar” (“La ginesta altra vegada! / La ginesta amb tanta olor!...”); el poeta en talla un pom, que lliga amb un vímet i quan la té lligada es gira “de cara al mar”: M'he girat al mar, de cara, / que brillava com cristall...” Si Verdaguer, segons Josep Pla, donà les visions panoràmiques, Maragall “féu el paisatge autèntic i real”. En el segon poema la mar,

alegre, “brill i crit i flor d'escuma”, tenia “al lluny... un gran mantell de bruma” i “damunt les ones... les barques hi brincaven com cabretes”. En el tercer “flameja al sol ponent l'estol de veles.” *

Entre els estiuejadors pràcticament establerts a Blanes trobem el sitgetà Josep Roig i Raventós. Fill del pintor Roig i Soler, ell i el seu germà Emerencià tingueren una relació intensa amb Blanes. Josep, a més, es va casar amb una torderenca i féu estades al mas Miralbell, de Tordera. Vinculat amb el grup de *Recull*, posà casa a Blanes, “la ‘Casa de la Creu’ —ens diu Esteve Fàbregas—, interessant museu de les Arts populars i de la llar a Catalunya”. Les seves novel·les contenen magnífiques descripcions del mar i de les platges, de la pagesia i dels pescadors.

Als estiuejants foranis cal afegir els fills o sortits de la vila que hi tornen els estius. Joaquim Ruyra n'és un —que compartí estada amb Arenys, on tenia casa—, encara que Josep Pla afirma que era més aviat “un senyor de Blanes que passava els hiverns a Barcelona”. I també hi hem de comptar Vicenç Coma Soley, bla-

nenc resident a Barcelona i vinculat al món periodístic i a la Lliga, alhora que important propietari rural a Blanes. Coma ens informa, per exemple, en les seves memòries de com Sagarra va deixar d'estiuejar a Blanes: fou per “haver publicat un article a *La Vanguardia* posant-hi el seu clàssic pebre. La seva intenció no era ofendre a ningú, però sí exigir a les autoritats locals que evitessin que la brutícia de les clavegueres invadís tota la platja...”

Vistes al mar

Flameja al sol ponent l'estol de veles
 En el llunyà confí el cel i l'aigua.
 La mar, inquieta, com un pit sospira
 En la platja reclosa i solitària.
 D'on pot venir la inquietud de l'ona?
 Ni un núvol en el cel... ni un alè d'aire...
 D'on pot venir la inquietud de l'ona?
 Misteri de la mar! L'hora és ben dolça.
 Flameja, al sol ponent, l'estol de veles.

JOAN MARAGALL
Vistes al mar

A Blanes hom constata l'existència d'escriptors locals des de mitjan segle XIX; això i la presència de premsa i cercles cultivats, de tertúlies literàries i de certàmens són un testimoni de la puixança de la ciutat per l'activitat econòmica i els contactes iniciats amb el ferrocarril. Als noms que hem indicat cal afegir, és clar, diversos autors blanencs. Josep Cortils i Vieta, nat i mort el segle XIX, a qui ja ens hem referit anteriorment com a fundador de *La Costa de Llevant*, fou poeta, a més d'historiador i folklorista, i al voltant d'ell es creà, com ha indicat M. Lluïsa Julià, una tertúlia i un grup d'acció en què s'aplegaren Josep Alemany i Borràs (i els seus germans Ventura i Joan Baptista, aquest després instal·lat a l'Argentina, on produí obra poètica en espanyol) o Joan Ribas i Carreras o el mateix Ruyra, que nasqueren el darrer terç el XIX i tingueren la seva plenitud en el al XX (bé que Ribas morí jove, el 1913). Ruyra acollí a Blanes el 1903 Lluís Via, de la revista *Juventut*, i Jeroni Zanné, i els acompanya a Santa Cris-

▲ Tertúlia a casa de Ruyra, l'any 1912

tina; Zanné escriví un sonet sobre Blanes dedicat a Ruyra després d'aquella estada.*

L'aparició els anys vint de *Recull*, fundat per Salvador Cornellà i que tingué una trajectòria i projecció dilatada —que arriba fins avui dia, amb l'esforç, entre d'altres, de Benet Ribas i Joaquim Abril—, és una segona etapa, en què Ruyra, ja vell, participà també. Al grup que es reunia al voltant de Ruyra, format per Coma Soley, Junceda, Boada, els germans Roig i Raventós, etc. cal afegir, doncs, els joves de *Recull*, i l'increment de visitants i estiuejants barcelonins que visiten el mestre. Amb tots ells recorrerem els espais singulars de la vila, del seu mar i la seva terra, el Vilar, Santa Bàrbara, el castell de Sant Joan, s'Abanell, sa Forcanera, *la platja dels capellans*, el Convent...

Com no podia ser de cap altra manera, el mar té una presència abassegadora en les primeres poesies que hem rastrejat vinculades a Blanes, en l'obra de Cortils i Vieta, Ribas i Carreras o Alemany i Borràs. Els dos primers titulen capítols o parts de la seva obra poètica *Marinesques*, i els versos tenen de vegades, en tots ells, el deix de la cosa sabuda, retòrica, apresada, o el dring fresc i inexpert d'una primera provatura. La darrereria del segle XIX veié la celebració del primer certamen de la "Tertúlia catalanista" i un dels guardonats fou Josep Berga i Boada amb un treball titulat *De la costa*, on trobem un reeixida descripció d'un capvespre des del mar: "Era cap-al-tart. Lo sol ja era post. La gavina anava a joch destacant-se blanquinosa demunt la nota verda de la mar. Blanes no's veyia més que vaporosa y perduda dins la penombra del cap-vespre, la que atravessavan uns punts lluminosos que naixian en los fanals dels passeigs y, dins la mar, lo sardinaler ple, rompia las onas empès per l'aygua de marinada, gronxant-se mentres los dos amichs bogant al compàs dels remes, cantavnt [sic] tendra cançó..."

Però avancem pas a pas. La punta de llevant del terme de Blanes és s'Agüia, "la roca, en forma de mitra", segons Roig i Raventós, que "apar una estàtua posada allí per ornar la tomba d'un marí immotal". Mn. Palomer, el jove vicari, hi anava "per fruhir... belles llums de crepuscle, per rememorar escenes novelesques, per delectar-me ab visions de bellesa". Pel camí "tenia a ma dreta l'abim, y multitud de pins que s'alçaven a ses vores augmentaven la poètica tristura d'aquelles roques nues..."

Sobre mateix de s'Agüia hi trobem els jardins de Pinya de Rosa, iniciats pel Dr. Rivièrre de Caralt a partir de l'any 1945. Són molts els visitants dels jardins, entre els quals també es troben escriptors. Mercè

Rodoreda anà a Pinya de Rosa acompanyada pel blanenc Jaume Reixach, que en deixà constància el 1983 en un dels seus articles —aplegats a *Deures i lleures*— “de rigorós incògnit”. En ser-hi, “entràrem ella i jo, ningú més, a l’immens jardí... Quin nom més escaient per a un jardí com aquest, a vora mar —va dir. Jo l’escoltava amb els ulls...”

El nom —sugerit al propietari per Pere Puig i Llensa, com ens fa saber Jesús Crous— prové d’una de les obres de Ruyra, com és ben visible, i és un homenatge al mestre que, al pròleg d’aquella obra escriu: “[d]onen els mariners el nom de *pinya de rosa* a l’artística nuada que teixeixen al capdavall d’una corda amb els seus mateixos blens, fent-hi un pom boterut que la conclou”. Ruyra volgué que amb la publicació del recull el 1920 també restés “ben nuat i ben fermat dintre la seva anella” aquell conjunt de *marines i boscatges* que fins aleshores havia escrit. L’escriptor arenenc Joan Draper, amic de Bertrana i Ruyra, revelava, però, el 1958, en un dels números d’homenatge al mestre publicats per RECVELL, la notícia —dada interessant per a la petita

Blanes

An en Joaquim Ruyra

Me trobo a dalt del puig, segut devora l’era
d’una blanca masia. S’ajouquen els aucells.
Grogueja a Sant Joan l’immensa ginestera.
S’aplana la mar verda pels freus i pels niells.

Al fons, Blanes xamosa, gran toia de clavells,
de lliris i de roses, tranquil·la i riallera.
Les últimes clarors, espurnes i destells
del sol, l’antic palau saluden dels Cabrera.

Turons i més turons a l’horitzó s’extenen,
verds, bruns, negres, morats, com reposat onatge
de mar empedreïda. Al lluny, el vell Montseny

s’aixeca ple de boires, am son posat ferreny.
Marines salabrorers, que ls vents suaus retenen,
am joia se deslliuren i es perden pel boscatge.

JERONI ZANNÉ

Imatges i melodies. Poesies

història— que també hi va intervenir un altre factor: els antics editors de *Juventut*, que havien publicat *Marines i boscatges* el 1903 i el 1907, no volien cedir els drets a l’Editorial Catalana i Ruyra va haver d’acceptar-ne les condicions (canvi de títol, ampliar a dos volums i lliurarlos-en cent exemplars!). Sigui com vulgui, *Marines i boscatges* fou, el 1903, el seu primer títol, i un èxit remarcable per a l’autor. Amb els volums de *Pinya de Rosa* ampliava el recull, el revisava i el feia definitiu. Amb

▲ Josep Alemany i Borràs

◀ L’ermita de Sant Joan

Els personatges de Ruyra

El lloretenc Esteve Fàbregas proposà a les pàgines de *Recull* l'any 1989 una "ruta de Ruyra", en què disposava sobre la vila, amb els corresponents monuments a alçar, els personatges del mestre: el pare Sadurní dels ocells a la Mestrança (l'únic que ja hi era des de 1958), la Jacobé a sa Palomera, la Fine-ta al portal de casa seva, en Garet a s'Auger, "un xic fora vila" en Xaneta o en Temme a sa Forcanera... Preveia que el "somni" podia no fer-se realitat ("exigeix art i moneda"); tot i això clamà per un programa d'actuació a terminis, amb subscripció popular.

El 1984 Jaume Reixach havia imaginat ja una desfilada onírica de personatges ruyrians durant els focs que celebren i tanquen la festa major de Blanes. "Milers d'ulls fiten sa Palomera" en el moment assenyalat. "Llaguts, quillats, balandres i creuers —diu— s'il·luminen de cop, perfectament afilerats, lligats al port per la popa. I els ulls meravellats dels blanencs descobreixen, entre tanta barca anònima, la 'Santa Rita', fondejada al bell mig del port, balandreja que balandrejaràs damunt les aigües de topazi. És una visió fugaç, que dura exactament el temps de llambregar la singular tripulació d'aquella barca de mitjana: Na Marianna Saura i el seu pare, en Vadô Set-trossos, l'avi Mauva, en Pau Ternal (de la Cama d'Ase) i en Miquelet Cadernera (de Raval)."

► El castell de Sant Joan

▼ Joaquim Ruyra [de Joan G. Junceda]

encert, doncs, es commemora el 2003 el centenari de *Marines i boscatges* amb els actes de l'Any Ruyra.

Però tornem al jardí botànic. Mercè Rodoreda es passeja pel jardí, visita el mas i des del terraplè de gespa de darrera contempla el mar "com una immensa turquesa... entre el fullatge dels boscos que hi davallen i dels pins que senyoregen les roques." Baixen a la cala deserta, plena de còdols —la cala de s'Agüia, una platja de *trucs*, en el parlar local— i sense sorra, s'asseuen arran d'aigua: "les onades eren menudes i es desfeien als nostres peus en flocs d'escuma —ens explica Reixach—. L'aigua era transparent i deixava entrellucar les algues i les jodrioles. —Quina meravella! —va dir."

Una mica més cap a la vila trobem Cala Bona, que després s'anomenà, per l'ermita que hi ha damunt, Sant Francesc. Disposem d'imatges força antigues de la plat-

ja ("un dels reconcs més escayents de la venusta Blanes", diu Mn. Palomer) i s'hi veu la capella de Sant Francesc. Quan Joan Ribas escriví, però, el seu poema *L'Aplech de l'amor* es lamenta: "Ja la capella surt / de Sant Francesc. Sort ingrata / que no puga repicar / son cloquer sense campana, / y sa nau que va cayent / no puga acullí'a qui passen/ ab el desig de pregar... / Oh capelleta del Sant, / patró de l'alegre platja! / Qui et retorni l'esplendor / farà obra ben preuada..." La capella, senzilla, demana encara l'almoïna d'una atenció quan els anys 20 Roig i Raventós, en el trajecte vers Santa Cristina, veu Sant Francesc, que "amb sa capella arraulida, bruna i silenciosa sempre, té un posat de captaire que arriba al cor. Quina solitud i humilitat!" Ferran Agulló veu la "cala hel·lènica..., on les vinyes i les figueres baixen fins a trenc d'aigua". A la platja de Sant Francesc dedicà

Maragall, com ja hem dit, unes “vistes al mar”, continuació de les que escriví a Caldetes.

El blanenc Pere Puig i Llena evoca el mar que “[s]’endinsa... en la deserta cala... / i en l’ample llit d’arena pulcra, exhala / un lleu sospir en el redós quiet.” No és sol el mar a entrar-hi, “[e]l sol, que lentament pel cel camina, / tempera les fiblades d’aire fresc, / i descobreix l’ermita i il·lumina / l’altaret on reposa Sant Francesc... Reben el seu caliu els lleus pendissos / que formen Santa Bàrbara i Sant Joan, / amb tots els seus herbeis tremoladissos, / la ginestera i l’arç aspre i punxant...” A la serra, una mica més endarrera, el castell de Sant Joan de Blanes domina majestuós el paisatge; més ensota i més a prop de la vila, Santa Bàrbara. Al collet de Santa Bàrbara, avui poblat, en Xaneta i la seva colla anaven a caçar ocells amb arbres envescats, en la narració *La parada* de Ruyra. A punta de dia s’hi enfilaven i mesura que el dia avançava “[l]a calitja marina s’havia carenat d’una franja d’or, i tot el paisatge, des de llevant fins al Montseny, s’estremia sota una fluctuació de llum tenuíssima i vaporosa. La costa estava encalimada. Les serres de Tossa desapareixien embolcallades per una espessa boira que esblenava sobre el cel ses grenyes cargoladisses...”

Sa Forcanera

“La cala de Sa Forcanera... és una de les més feréstegues i ombrívols de la costa; però és també una de les més quietes, més fresques i més plàcides que poden trobar-se. Com que la ceneixen per la banda de terra uns cingles alts i espadats pels quals és perillosa la davallada, quasi no la visita mai ningú, com no sigui anant-hi en bot per la mar; així és que sol romandre solitària dies i dies, i no sembla sinó que, lliures de tot contacte pertorbador, s’afinen més i més la frescor i la dolcesa de les seves ombres i la puresa cristal·lina de les seves aigües, en el bon temps de l’estiu. En penetrar-hi, un home sent com si trenqués quelcom de virginal i fes estremir cert misteri. (...)”

L’aigua era tan clara, que, allà on era poc profunda, quasi es podia dubtar de la seva existència. Els grossos còdols que constitueixen el fons marí de la part més engolfada de la cala, s’atalaiaven tan netament com si estiguessin a l’aire lliure; i àdhuc, a l’aire lliure, no s’haurien presentat tan lluents i vivament acolorits. Una ondulació, com una flama verda i diàfana que hi passés per damunt, els comunicava de tant en tant un tremolor vagarós; i en això es coneixia que estaven submergits. N’hi havia de verdosos, de groguencs, de blavissos, de rosta... Quasi tots eren de formes arrodonides. Algunes semblaven galtuts i criaven unes cabelleres finíssimes, d’un verd tendre, quasi lluminós. Vora la roca on seia en Temme, n’esquenejava un, d’una aparença tan mòrbida i d’una color rosada tan suau, que semblava part del cos d’alguna nimfa mal amagada sota una tofa d’herbes. Enllà, destacant sobre l’obscuritat d’una xomba, se n’alçava un de blavís i crestellut que argentava com un elm. I entre els uns i els altres creixien plantes marines; i per damunt, com núvols d’insectes, hi planaven esbarts de peixets multicolors.

JOAQUIM RUYRA
Jacó

Hem escoltat Ruyra, naturalment. La llengua i l’estil de Ruyra. Pla deia que a Blanes Ruyra obsessionava, i confessava no poder escriure un ratlla sobre el mar de Blanes perquè el mestre n’havia exhaurit les possibilitats. Ens cal tornar a escoltar-lo. Joaquim Ruyra declarà a Tomàs Garcés (*Revista de Catalunya*, 1926): “Blanes és la meua història, la meua pàtria, la meua principal afecció. Hi he viscut quasi tota la vida. M’hi vaig casar, hi moriren els meus pares. És just, doncs, que els meus records siguin quasi tots blanencs...” Jaume Reixach ha deixat escrit que a Ruyra “la comarca de la Selva i la

▲ Els jardins
Mar i Murtra

Mar i murtra

Aquest jardí no és de veritat.

En sentir el mar un verd valent s'alzina,
bleixa un ombreig d'hortènsies opulentes,
la murtra humil crepita en el ressol.

Mentre els badocs es perden pels passeigs
rumbeja el llor i esclata la berbena,
l'alt cactus veu la lava d'atzavares
com, entre els pins, rossola pels penyals.

El magraner la bellaombra ullprèn,
la flor d'hibisc —pistol tot indecència—
m'ha sufocat la púdica mimosa.
Vetlla el temple, per sort, l'ordre de l'hort.

Aquest jardí no és la veritat:
la veritat sol ser massa salvatge,
el fang d'un déu, pinyol de paradisos
adés perduts, adés artificials.

Mentir a fons, aquí, reinventar
amb els dos blaus, l'alquímia de les plantes,
el somieig i un seny d'ordre teutònic
un nou país dels tarongers en flor.

JOSEP PUJOL I COLL

Locus amoenus: Mar i Murtra

nostra vila en concret l'embadalien... en va fer el seu món." Certament són molts els espais que han quedat immortalitzats en la seva paraula i que podem resseguir amb els seus llibres als dits.

La cala que trobem a continuació en la línia de mar és sa Forcanera, que, com és sabut, és l'escenari de *L'i-dil·li d'en Temme*. És "una de les més feréstegues i ombrívoles de la costa; però és també una de les més quietes, més fresques i més plàcides que poden trobar-se." En aquesta cala hi trespava en Temme convençut que "dintre les obscures xombes submarines de Forcanera havien d'amagar-s'hi grossos dèntols i congres", per això va decidir "parar-hi una canya llarga... Quina alegria causaria a 'sa santa dona' si pogués portar-li un peixàs d'un parell de carnisseres!" * Aquella era també la *platja dels frares* del convent de *Les coses benignes* de Ruyra, que podien baixar-hi sense ser vistos, com fra Sadurní de Cruïlles, el frare amic dels ocells, que hi fou vist per pare Armengol de Juneda, l'autor d'exquisidíssimes poesies llatines i el provincial que anà d'inspecció al convent i que havia exclamat, amb reaccionària premonició, en arribar-hi: "Blanes! Blanesa, mol·lície, turpitud! Colors enlluernadors que pertorben l'enteniment, tebiors que empereseixen, coses que afalaguen el sentits... Ah, pobre convent dels caputxins enmig de tal comarca!"

Sobre sa Forcanera trobem l'altre jardí botànic, de fet el més antic, el de Mar i Murtra, fundat per l'alemany Karl Faust el 1921 sobre uns terrenys que eren bàsicament vinyes. Jaume Reixach ens hi acompanya novament: "...és un paradís. No sé per quin estrany miracle, l'única perspectiva que s'ofereix als ulls [en el context d'un urbanisme en inacabable desplegament] és el mar, la costa. Mentre passejo pels camins nets i endreçats, no veig edificis. El castell de Sant Joan, el Convent, les roques, el mar, les flors... Una meravella!" Narcís Comadira al·ludeix al text de Goethe que diuen unes majòliques dins el jardí ("Saps el país dels tarongers en flor?") i revela que el poema de Goethe presidí

“l’imaginari de Karl Faust a l’hora de planejar el jardí. Escalinates que baixen fins al mar, on, des d’un temple neo-neoclàssic dedicat a Linneu, es domina la costa que comença a ser brava, bancs i pèrgoles, safareigs i mirador marquen la traça del jardí que puja i baixa...” Un “microclima blanenc de blanesa infinita” és el que ajuda a fer créixer les plantes tan esplèndidament. Josep Pujol hi ha vist com “el somieig i un seny d’ordre teutònic” ha sabut reinventar-hi un nou jardí de les Hespèrides, “un nou país dels tarongers en flor”.*

Reixach ens parlava de la visió des de *Mar i Murtra*. Veiem, en efecte, la punta de Santa Anna i el Convent a dalt. El Convent, símbol de la vila d’ençà de *Les coses benignes* a què ja hem al·ludit, fou adquirit com a bé desamortitzat pel diputat, poeta i dramaturg Francesc Camprodon, i després pertanyé a Joaquim Casas Carbó i als seus descendents. Joan Ribas i Carreras evoca les ruïnes que coronaven el puig al seu temps:

L’espectacle des de Santa Anna

“Quin espectacle el que ofereix al Cap de Santa Anna! A garbí, la platja del Sabanell, amb el Cap de la Tordera, ribetejat tot de pinedes i carolines i polls i hortes amarades d’aigua fresca i pura; més enllà els case-ris de Malgrat; lluny, el Cap de Calella. Als peus, la vila de Blanes, neta, polida, senyorívola i feinerà alhora. A ponent, ¡quin amfiteatre de serres, amb el Montseny de dos geps, i l’emboscada Montnegre, i la Serra d’Orsavinyà, i les ruïnes de Palafolls, i la cinta daurada de la Tordera, que serpeja sorralenca entre arbres i blats de moro i vinyars i taques fosques d’alzines sureres!... I a llevant l’esplèndida decoració de la Costa Brava amb sos bastidors de Calabona, de l’Agulla, que fa enyorar Santa Cristina, darrera d’ella arredossada; de Fenals, de Lloret, de Llorell, dels Cards, de Tossa, que negreja com les muntanyes de Sant Grau, que li fan de capçalera. I, entre llevant i garbí, ¡quina estesa d’aigua, quina immensitat de mar blava, plena, vessant de llum i de tonalitats meravelloses que us fan tornar boigs als pintors!...”

FERRAN AGULLÓ
A en Joan Llimona

“Quina tristesa respira / el claustre del vell convent, / si de mar enfora’s mira / a la llum del sol ponent!”

Joaquim Ruyra, un cop més, ha dibuixat amb perfecte traç la presència del puig del Convent, la península aturonada de la punta de Santa Anna: “Mar a ponent, mar a llevant, mar a migjorn, el promontori del Convent feia l’efecte d’un vaixell enorme, enclavat a terra per la popa. Quin aïllament! Quina dolça soledat! Les aigües eren tan serenes que la naturalesa del fons marí s’hi transparentava amb febles coloracions...”* Per a Ferran Agulló el cap, “aquest Cap superb, de vessants feréstegues”, no és ni massa baix ni massa alt, i “es corona de ruïnes com una llegenda i de murtres com un campió vencedor”. Roig i Raventós el contemplava “dalt d’una roca llisa, com el mur d’un castell. Les roques que adormides jauen al fons semblen cadàvers de lluitadors caiguts al fossat.” Per a Joan Domènech és “un món silent/ on cada pedra evo-

◀ Santa Maria
de Blanes

El Convent

“Mar a ponent, mar a llevant, mar a migjorn, el promontori del Convent feia l'efecte d'un vaixell enorme, enclavat a terra per la popa. Quin aïllament! Quina dolça soledat! Les aigües eren tan serenes que la naturalesa del fons marí s'hi transparentava amb febles coloracions. Aquelles ombroses clapetes moradenques, aquelles grogoris i aquelles verdositats indicaven, respectivament, escamots de roques, arenys i herbatges submarins. A poca distància de terra va passar una barca, i semblava suspesa en una cristal·lina superfície sense gruix, per la qual s'estenien, llengotejant, els seus reflectiments lumínics, mentre que la seva ombra corria lluny d'ella pel profund sòl marí, tal com, des d'una muntanya, veiem córrer per la planura la d'un núvol errant. Cap a l'horitzó la vista es perdia en fluïdeses ideals. A cerç el paisatge estava velat per un fruiterar en flor, d'on venien olors i cantúria d'ocells, sens dubte d'aquells mateixos ocells amiguets del sant frare [fra Sadurní] i coparticipants de la seva cel·la. El pare Armengol sentia una dolçor i una tendresa mai experimentades. Va alçar els ulls al Cel i, amb un impuls d'agraïment, va beneir la bondat de Déu. Després, va repensar-se amb un surt. Què! ¿No calia malfiar-se de les coses benignes?...”

JOAQUIM RUYRA

Les coses benignes

ca.../històries d'un passat.../ Penyes i mar...”, i endevina “la prosa serena de Ruyra/ brollar de les esclertes i perdre's entre els pins”. Pere Puig i Llena completa aquestes visions amb els seus versos; si la popa, segons Ruyra, és estacada a terra, la proa...: “Proa al mar, verd de pi i d'atzavara,/ el promontori massís del “Convent”/ emmirallant-se al dedins d'aigua clara,/ captivadora en frisança del vent.”*

Jaume Reixach es va servir el 1982 dels mots de Ruyra en el seu article *Des del Convent*, en què lloava el “silenci del mar” en aquest indret privilegiat, “altar sobre la roca viva”, i advocava per una vila més inclinada al franciscanisme: “somnia un Blanes impossible”. Les ruïnes del convent se li afiguraven, davant l'acclapament del turisme massificat, “les ruïnes de la Costa Brava: del que hauria pogut ser i no ha estat”.

Ferran Agulló, que des d'allà estant havia batejat la Costa Brava, segons que sembla, a primeries de segle XX va dibuixar amb generositat la vista des del puig i la seva inspiradora lluminositat: “Quin espectacle el que ofereix al Cap de Santa Agna! A garbí, la platja del Sabanell, amb el Cap de la Tordera, ribetejat tot de pinedes i carolines i polls i hortes amarades d'aigua fresca i pura. Als peus, la vila de Blanes, neta, polida, senyorívola i feïnera alhora. A ponent, ¡quin amfiteatre de serres, amb el Montseny de dos geps... I a llevant l'esplèndida decoració de la Costa Brava... I, entre llevant i garbí, ¡quina estesa d'aigua, quina immensitat de mar blava, plena, vessant de llum i de tonalitats meravelloses que us fan tornar boigs als pintors!...”*

Sota Santa Anna, entre la punta i el port, hi ha la platja que hom anomenava “la platja dels capellans”, i de la qual Jaume Reixach ha deixat constància: Ara — ens diu — no sé quin nom té. Abans, però... la platja de darrera el port era la platja els capellans.” Aquest “racó de sol i silenci”, “a redós dels vents”, era l'indret on els seminaristes solien anar-se a banyar, aquells seminaristes que en nombre de cinc foren ordenats el 1958, “un estol”... “[L]levar-se la sotana” en aquell recer, en aquella quietud, en aquell aïllament, i llançar-se a l'aigua era “allò”, el que feia especial aquell indret per a la colla. “El llevant, si bufava, gairebé no el notàvem. El Convent ens resguardava...”*

Mn. Josep Palomer, antic vicari de Blanes i amic arenenc de Ruyra, va cantar els carrers de la vila, que estimava i enyorava, i que li semblaven “còpia exacta dels de la bella Toledo!” “[M]han encisat y per axò'ls canto, y més que cantarlos, els anyoro, com s'anyoren les belles coses que han impresionat la nostra fantasia y l'han rublerta de notes de color... Déu faci que cap de les vinentes generacions els modernisi... els llevarien l'encís

y'l regust llegendari...” Palomer, que no podia ni imaginar els canvis viscuts per la ciutat i que només va poder seguir fins a la seva mort, el 1961, evoca “tant els de la part cèntrica ab ses mil variants d'arcades” com els de l'altre costat de la riera, “mústechs y plens de sinuositats”. D'entre els carrers de Blanes, però, un en destaca per sobre dels altres: el carrer Ample. Hi tenia la casa pairal Joaquim Ruyra, Can Creus; segons Pla, és “una masia incrustada en un nucli urbà”. Als baixos, la impremta *Blandònia* amb el responsable de la qual l'empordanès simula una conversa sobre el mestre, en què l'impressor evoca Coma Soley, Junceda, etc. No li és possible visitar la casa, on li diuen que no hi ha res d'important, que tot deu ser a Barcelona. Anys després, Jaume Reixach vol també portar un amic “apassionat per la literatura” a visitar la casa memorable: “L'ample portal... dóna accés a una escala obscura —*gust a Girona*, anota Pla— que puja fins a la que fou residència del mestre. El meu amic voldria pujar-hi, però jo el faig desistir...” Segon Reixach, a Blanes mai no s'ha facilitat de satisfer la “curiositat admirativa” respecte a Ruyra, cosa que avui és totalment dissonant amb les tendències habituals: caldria disposar d'un “lloc adient”, “una vitrina solemne” amb objectes

El freu

Al peu del promontori del Convent
la punta de Santa Anna es mostra altiva
i cada onada que, potent, hi arriba,
l'escup i la rebitlla contra el vent.

Però, a l'instant retorna suaument
i, repensant-se de tornar-se esquiva,
s'acarrera pel freu i es torna viva
lliscant-hi amb placidesa de serpent.

S'esdevé així quan, amb braó infernal,
hi rebot l'onejar del temporal...
Però a l'estiu és tota una altra cosa.

Si hi aneu un dia cap al tard, veureu
la llum ponent il·luminant el freu
amb una cinta de color de rosa.

PERE PUIG I LLENSA
Els tres dalls

▲ El promontori
de Santa Anna
o del convent
[de Joan G. Junceda]

del Ruyra escriptor. Sortosament 2003, Any Ruyra, constitueix l'avinentsa per actualitzar la presència ruyriana a la vila. No deixem el carrer Ample sense recordar que és en aquest carrer on l'escriptor xilè Roberto Bolaño —el de debò i el personatge de Javier Cercas a *Soldados de Salamina* (2001)—, que “vivía des de hacía mucho tiempo en Blanes, un pueblo costero entre Barcelona y Gerona”, compra “un piso modernista” amb els diners d'un recent i important premi literari.

Pere Puig i Llensa, aquest terrassà, propietari rural, poeta de la natura, segons Roig i Raventós i Marià

◀ Can Creus,
casa pairal
de Ruyra

La platja de s'Abanell

“Sabanell és la platja més valenta el món. Les platges s'obren amoroses a la mar i prenen la forma d'una mitja lluna com si obrissin els braços per estimar. Sabanell és la platja del coratge; ella surt ardida mar en fora sense roques que li facin d'escut, i porta al seu damunt una pineda confiada i olorosa, i és enjoiada per les verdors d'un llac. La mar al seu davant té les foscors de la ira i li envia les onades més fortes el seu fons i li llança les ventades més fredes del seu pit i li remou la sorra amb mà torturadora. Sabanell no reula i treu la faç mar endins. I les canyes del seu areny s'alen dretes com cabells eriçats per la paor de les lluites. Davant de Sabanell, la platja coratjosa que sempre roman deserta en les roncors del vent, les ones s'hi ajeuen fent ventalls d'escuma que puguen i baixen i es fonen tot seguit. La sorra és tota llisa de tanta solitud. Sols s'hi veuen les petjades que les gavines i els ànecs deixen en l'arena que les pluges han anat polint.”

JOSEP ROIG I RAVENTÓS
Ànimes atuïdes

Manent, ha cantat tots els racons de la vila, com també tots els topants de pagès. Podem començar per qualsevol cap: “Els arbres del passeig tenen estones —ens diu— / de contemplació davant el mar. / Van, monòtonament, comptant les ones / afilerats en rítmica escolar...” No sol els arbres guarden un ritme, sinó que ajuden l'autor i el vers: “I jo recordo haver collit la rima / sota l'ombra movable en l'aire lleu... / i haver sentit l'esgarrifança prima / d'una paraula dita vora seu.” L'olivera davant el temple parroquial, el vell llorer, la font del Cabrera o l'heura en el mur del seu palau, el carrer del Raval o el portal de la Verge Maria, entre molts altres, són elements del paisatge o espais urbans que han trobat la paraula ritmada i triada per Pere Puig.

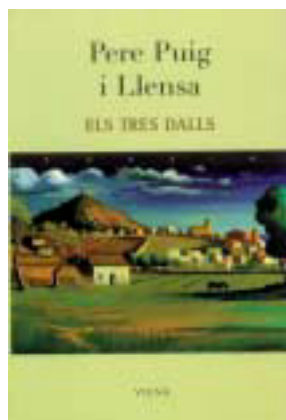
Són tants o més els indrets del terme de Blanes que Pere Puig ha volgut confiar als seus versos, i resulta impossible de triar-ne ni que siguin uns pocs. Les més de 900 pàgines de la recopilació de la seva obra poètica atresoren ara els noms de molts indrets que ja no

són com en la seva vivència foren: el bell paratge de les Planes als Tres Turons (on avellaners i ceps han deixat pas de nou al bosc i una urbanització), Vall de Burg, Vilagarter, els molins (el de Roig, el de la Roca, el d'Avall), el bosc que “ha engolit les vinyes blanques”, que abans cobrien Mas Palou, Valldolig, els pendents de Santa Bàrbara i Sant Joan, de S'Agüia i Santa Cristina, de Mas Enlaire i ca la Guidó i el Turó de Montells, i a les quals pot dedicar una elegia (“L'harmoniosa renglera de ceps / que escalonaven muntanyes i llengües / de terra fèrtil en bagues i estreps... / Vull recordar-vos i fer-vos justícia...”)

Encara Puig i Llensa dedica al mar de Blanes, que contemplem del passeig de mar estant, uns versos bells d'imatges i rics de múltiples visions: “Mar que t'he vist tan poderós i ardit / esberlant-te en l'escullera / del port, inflant-te com un pit / i espolsant-te la blanca cabellera / inundant la Palomera / de cascades de perles en la nit... / Mar adormida en la claror de lluna / amanyagant la fina arena; / mar tota xopa de la lluna plena / on el seu ròssec platejat s'engruna / en un sens fi d'escata / i ets tot un llit escumejant de plata i reps l'alba dejuna / amb una fina, dòcil serenata...”

En el passeig Narcís Comadira troba una dama “assegada al balanci” parant el sol. “La dama duu pame-la carmesí.” L'exercici, no exempt d'ironia i desmenjament carnerians, desplega aquesta *Escena d'estiu a Blanes*. Un mar “de setí” emmarca l’“oci sublim” i el “somriure fi” de la dama. La veu poètica, que frisa per acostar-s'hi, s'avindria a esdevenir tan sols “balanci o coixí o bé pamela”, “fumerol de celta curt” o “al captard, quan seguïu, mirada lassa, / el teló transversal que fa una vela, / el sucre que us poseu, lenta, al iogurt”.

Sa Palomera, esdevinguda emblema i punt de confluència durant els focs de la vila, es destaca a l'altra

banda de la badia, “[i]lla rocosa, península granítica... —en mots de Jaume Reixach— un braç permanentment ficat a l’aigua, un braç fornit, de pescador, un braç ben ossat i musculat.” La personificació d’aquesta roca estratègicament situada, i constantment visitada pels turistes, ja la inicià Puig i Llena en els seus versos. Ara, si no un pescador, un gegant, si no un braç, un cap, no pas a l’estiu turístic, ans a l’hivern casolà: “La roca ferma de la Palomera, / cap emergint d’un gegant soterrat / que alena amb una vibràtil fumera / quan a l’hivern el contorn és gebrat.” Són aquestes potser, o com aquestes —Mn. Palomer les situa més aviat cap a s’Agüia— les roques en què la pobre Jacobé, el personatge turmentat de Ruyra, va trobar el seu destí final, sense que en Minguet, a qui havia fet de mainadera, pogués fer res per aturar-la.

L’altre gran indret de trobada i de vida comunitària dels blanencs, en diverses i sempre canviants orientacions, amb un rodal estès més enllà de la vila i de les properes, és l’indret i el santuari del Vilar. Sigui un cop més Josep Cortils i Vieta, el precursor d’una florida d’escriptors blanencs, qui ens hi acompanyi, perquè el seu camí, ultra assenyalar-nos els topants d’una ruralia blanenca que avui fàcilment podríem oblidar, prefigura la prometença per excel·lència lligada al Vilar —la ruyriana de *El rem de trenta-quatre*— quan ens diu en les seves *Marinesques*: “Vaig fer una prometensa / quan lo llaüt se’ns volcà, / de anar-me’n, si no’m negava, / tot seguit cap al Vilar...” El jove enamorat, però, troba abans un plaent destorb: “Que la Verge m’ho perdoni / si a vèurer-t’ans he passat: / ella del pur amor símbol, / lo que pot l’amor ja sap.”

En l’anada al Vilar, després d’una pujada que cal vèncer i que ens ofereix —o que ens oferiria— un espectacle de camps verdejant i pàmpols engalanats —la

▲ El santuari del Vilar

vinya omnipresent al paisatge blanenc—, cal entrar en el bosc i veure-hi “coixins de molsa... les torçudes branques dels suros”. Hi trobem un seguit de masos: l’Oratori, can Oms, can Bruno.. i finalment “per entremig dels arboços / i dels brucs obrint-se pas, / endavalla per la falda / del gerd turó del Vilar”. Puig i Llena, ens hi acompanya també, anys després “[p]el camí antic, entre frescors d’oratge”, per un camí de “llarga història” on Puig sent que hi “ressona l’antic caminar” de les generacions passades i “el neguit del qui plora”, ell que ha fet la lloança de l’anar a peu (“I que no és bonic anar a peu?”), que és com s’anava als aplecs del Vilar o de Sant Pere del Bosc.*

El Vilar, com Santa Cristina o Santa Bàrbara, han estat objecte de la devoció popular, que es manté. És el nucli de tot un sector de ruralia i encara avui el punt de trobada de tota la vila. Ruyra dedicà el 1926 a la

Blanes imaginada: Santagna, la “vila-llum” i Vilaensopida

Ja hem vist en parlar de Lloret com Esteve Fàbregas anomenava *Santagna* la vila de Blanes (com deia *Vallfadó* a la de Lloret i *Montllor* a Tossa), en referència al seu element identificador: la punta de Santa Anna o puig del Convent.

Molt abans, Josep Alemany i Borràs l’havia batejada “vila llum”, una vila “com taça de plata, / que arran de les ones s’enfila als vinyars, / voltada per terra de vert d’esmeragda, / tota ella amarada de llum celestial...” En un altre dels pomes de *Grans de sorra*, de primers de segle vint, *A Blanes*, veu la vila “en somnis... tota cambiada de fora y de dins, / tos carrers runosos tornats rics jardins, / los teus bells afores fets un rich tresor”, en una evocació futurible dels jardins botànics i de les transformacions que la presència de forasters havien d’implicar.

Des dels anys vint Blanes tenia, en efecte, una nodrida colònia d’estiuejants barcelonins. Coma Soley va captar algunes de les pretensions de les senyorettes de la colònia, algunes de les quals van tenir repercussió: els nostres pobles van canviar a causa de les necessitats d’entreteniment dels estiuejants. En una de les seves peces teatrals sobre la vida i les facècies de l’estiueig, Blanes esdevé *Vilaensopida*. Sota aquest títol, l’obra apareix datada a Blanes el 28 d’agost de 1922 i hi fou representada pocs dies després, el 3 de setembre, al Teatre Fortuny. En l’acotació inicial de l’acte únic, Coma ens presenta Carlota, “niña bien’..., d’aquelles noies que atabalen”. Carlota exclama: “Sí, senyora; és un poble ensopit, un poble ostra, carregat de mosques i de pols; el sol hi bat com a la plaça de Catalunya, no pots anar enlloc, ni a seure’t a vora mar perquè hi agafes reuma... t’aixeques a les nou i després d’haver-te arreglat una miqueta ja són les deu, prens els desdejuni, llegeixes les notes de *Sociedad de La Vanguardia*, i què fas fins a l’hora del bany?”.

Mare de Déu uns deliciosos versos, no pas els més coneguts, aquells dels *Goigs* que advoquen tant per mariners com per terrassans, sinó aquests altres que expressen una mútua predilecció entre els blanencs i Maria del Vilar: “Verge santa del Vilar, / que us heu volgut fer de Blanes: / ¿com, havent-hi riques planes, / heu preferit habitar / entre comes selvatanes?” Els actuals projectes de nous traçats viaris poden posar en perill “la pau i la joia d’aquest paratge”, ara ja molt

concorregut i transitat, certament; cal esperar, amb els mots del lloretenc Joan Domènech, que l’indret continuï sent “de Blanes, símbol i dret.”

Tornem a la costa. De la Palomera enllà, la platja de s’Abanell, a la qual ja ens hem referit, marca l’inici d’una altre estil de costa, de platges més obertes, no com fins aquí amb més o menys afloraments rocallosos, “vinyes i hortes i garrofers i pinedes i platges sorrallenques”, diu Ferran Agulló en parlar de la continuació de les poblacions de la Marina o Maresme. S’Abanell és, segons Josep Roig i Raventós, “la platja més valenta del món. Les platges s’obren amoroses a la mar i prenen la forma d’una mitja lluna com si obrissin els braços per estimar. Sabanell [sic] és la platja del coratge; ella surt ardida mar enfora sense roques que li facin d’escut, i porta al seu damunt una pineda confiada i olorosa, i és enjoiada per les verdors d’un llac.” *

El paisatge ja no té tantes verdors a l’esquena, però: els progressius eixamples de Blanes en aquella banda, amb la populosa zona dels Pins, han estès un llarg passeig que recorre quasi tota la llargada de la platja fins als càmpings i l’entrada del Tordera a mar. Puig i Llença l’ha designat s’Abanell “platja elegant...”, i li anuncia que “el mar et besa amb desgavell / i amb placidesa harmoniosa”. “Arrecerada en els teus pins / tens dos amors que et fan requesta... / i tu que els sents bategar endins, / per mar i pins ets una festa.”

En el que en diríem el rerapaís, l’estació del tren (on arribaven els turistes per fer l’excursió per mar a Tossa o per arribar en tartana a Lloret), un tren que segons Agulló mai no s’hauria d’haver endinsat vers l’interior, sinó continuar pel litoral; i una indústria que ha caracteritzat Blanes durant molts anys, la SAFA. Jaume Reixach permet que ens adonem de fins a quin punt aquesta gran empresa —en termes de llocs de

treball i d'espai ocupat— ha ritmat la vida local quan en la corpenedora narració de la mort del seu pare, un comiat filial des de les pàgines públiques que encomana encara una esgarrifança, llegim: “El pare ens ha deixat aquest matí, a les vuit, quan la sirena de la SAFA havia fet sentir el seu segon toc.”

Acabem amb dues mostres de personatges de ficció llegendària procedents del món antic i medieval, encara que ordits per la mentalitat renaixentista —on història i llegenda s'entrellacen— o per la imaginació literària d'avui. L'oda *A Blanes*, de Josep Cortils i Vieta, incorpora, en la seva introducció historicista, l'inevita-

ble personatge local, Theolongo Bachio, que la “nimfa laletana” envià junt amb els seus fills “a morir o d'Aníbal lo pas a deturar”. Després la mateixa nimfa “a los fills del Lacio donà *blana* acollida...” El personatge, sembla que l'inventaren els cronistes del XVI —així ho indica Coma Soley, que al·ludeix a Florian de Ocampo— a partir d'una suposada inscripció recollida per Ciríac d'Ancona i que Roig i Gelpí testimonia (si el poguéssim creure) haver vist encara al cementiri de Blanes. Theolongo o Telongo Bacchio —que no s'ha catalanitzat mai, prova potser dels seu orígens forans— no sols tingué un llarga posteritat sinó que conserva encara carrers i places que li són dedicats, a Blanes, i a Barcelona!

En la línia del fantàstic històric, Joan Perucho fa de Blanda un dels escenaris de les aventures de Kosmas, el cavaller bizantí de la seva obra, podríem dir, d'erudició novel·lada, de mistificació sàvia: “va decidir llogar una vil·la a Blanes, que aleshores es deia Blanda. Va quedar enlluernat sobretot pel paisatge de la costa i pels fabulosos boscos de pins que arribaven fins al mar.” Per desgràcia no podem disposar, seguint la ficció peruchiana, de l’“itinerari molt prolix” que va escriure el cavaller després de recórrer la Costa Brava, molt abans de dir-se'n, és clar, i que, sent com era un “veritable inventari que va ser la primera guia del nostre país” ens hauria estat molt útil. A Blanda coneix per casualitat la dama visigoda Egèria “d'ascendència hispano-romana, famosa per la seva extraordinària bellesa”, un precedent remot de la Ben Plantada d'Eugeni d'Ors... “Això, però, és ja una altra història”. I, no havent-nos d'ennavegar ja més en apòcrifes guies d'uns no menys imaginaris països de paper i de tinta, de làser i bits, aquí acaba el nostre recorregut per la costa selvatana, i per tota la comarca de la Selva, de fet. 🐝

◀ El campanar de Sant Joan

Bibliografia

- AGULLÓ, Ferran, *Libre de versos*, F. Puig, Barcelona, 1905.
- AGULLÓ, Ferran, *Marines*, Societat Catalana d'Edicions, Barcelona, 1917.
- AGULLÓ, Ferran, *De tot temps*, Societat Catalana d'Edicions, Barcelona, 1918.
- AGULLÓ, Ferran, *Ponentines*, Llibreria S. Bonavia, Barcelona, 1925.
- ALAVEDRA, Joan, *Tossa*, Ed. Orbis, Barcelona, 1954.
- ALEMANY I BORRÀS, Josep, *Grans de sorra*, Il·lustració Catalana, Barcelona, 1926.
- Antologia de poetes catalans d'avui*, L'Avenç, Biblioteca Popular, Barcelona, 1913.
- Antologia poètica i literària per a un itinerari líric d'homenatge permanent als "Cantors de Tossa" (poetes i prosadors) annexa al pregó de Festa Major pronunciat per Esteve Fàbregas i Barri*, Tossa, 1988.
- ARAGÓ, Ricard M., "Santa Coloma", *La Selva*, 7, 19 d'agost de 1906.
- ARAGÓ, Ricard M., "La nostra vila", *La Selva*, 22, 23 de setembre de 1906.
- ARAGÓ, Antoni M., *Nocturn (Obra poètica 1934-1981)*. Traduccions de l'alemany, Ed. Columna, Barcelona, 1991.
- ARTÍS I BALAGUER, Avel·lí, *Seny i amor, amo i senyor*, Llibr. S. Bonavia (La Escena Catalana, 187), Barcelona, 1925.
- ARTÍS-GENER, Avel·lí, *Viure i veure*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1989.
- BAHÍ, Enric i GARNATXE, Joan, *Poemes*, Girona, 1999.
- BALAGUER, Víctor, *Al pie de la encina. Historias, tradiciones y recuerdos*, El Progreso Editorial, Madrid, 1893.
- BALANÀ I ABADIA, Pere, *Visió cosmopolita de Catalunya*, vol. II, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993.
- BARCELÓ, Bartomeu, *Obra poètica*, Joan Roig editor, Mallorca, 1974.
- BAUXELL, Joaquim, *Rimes de Joaquim Bauxell (Un poeta de poble)*, Anglès, 1982.
- BERGA I BOADA, Josep, "De la costa", *La Renaixensa*, Any xxvi.
- BERTRAN I PIJOAN, Lluís [Sirius], "Aspectes interessants de la Selva", *La Veu de Catalunya*, 29-viii-1927.
- BERTRANA, Aurora, *Memòries fins al 1935*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1973.
- BERTRANA, Prudenci, *Obres completes*, A. Bertrana, pròl., Ed. Selecta, Barcelona, 1965.
- BOFILL I MATES, Jaume, Vegeu GUERAU DE LIOST
- BORI I FONTESTÀ, Antoni, *Boyra y sol. Idili poemàtic*, La Catalana, Barcelona, 1900.
- BUSQUETS I PUNSET, Antoni, *Lliroya. Primeras poesías de...*, Impremta i llibreria de Ramon Bonet, Ripoll, 1895.
- BUSQUETS I PUNSET, Antoni, *Flors del Montseny*, Impremta La Saura, Alcover, 1897.
- BUSQUETS I PUNSET, Antoni, *Amor de senyor...*, novela publicada dins el fascicle 107 de *Lectura Popular*, aplegat al vol. VII, Il·lustració Catalana, Barcelona, s.d.
- BUSQUETS I PUNSET, Antoni, *Ventitjols de Guilleria. Poesías montanyencas per...*, Biblioteca regional, Barcelona, 1901.
- BUSQUETS I PUNSET, Antoni, *Del Montseny. Impressions i estudis*, Biblioteca Popular de "L'Avenç" 15, Barcelona, 1903.
- BUSQUETS I PUNSET, Antoni, *Aplech. Models en vers i en prosa del nostre Renaixement per ús de les escolars de Catalunya, Mallorca, València i Rosselló*, compilat, ordenat i anotat per Anton Busquets i Punset, Ed. Dalmau Carles, Girona, 1906.
- BUSQUETS I PUNSET, Antoni, *Dos amors. Novela per...*, 1907.
- BUSQUETS I PUNSET, Antoni, *Plantalamor*. Novel·la, Il·lustració Catalana, Barcelona, 1908.
- BUSQUETS I PUNSET, Antoni, "D'aquella nit", *L'Estiuada. Periòdic Nacionalista*, 15, 9 de juliol de 1909.
- BUSQUETS I PUNSET, Antoni, *Calvari. Novela*, Il·lustració Catalana, Barcelona, 1917.
- BUSQUETS I PUNSET, Antoni, "De Sacalm a Farnés. De la col·lecció rutes", *Lliroya. Revista estiuenca*, 12, 31 de maig de 1923.
- BUSQUETS I PUNSET, Antoni, "De Sacalm a Farnés. De la col·lecció rutes (II. Les Termes Orion)", *Lliroya. Revista estiuenca*, 15, 28 de juny de 1923.
- BUSQUETS I PUNSET, Antoni, "De Sacalm a Farnés. De la col·lecció rutes (III i últim)", *Lliroya. Revista estiuenca*, 17, 12 de juliol de 1923.
- BUSQUETS I PUNSET, Antoni, *Del meu viure rural. Naracions*, Ed. Follet, Calders-Manresa, 1929.
- CABANAS ANTICH, Ramon, "Osor, vila petita i bonica", *Així és la vida*, Osor, 1986.
- CALDERS, Pere, "Invasió subtil", *Invasió subtil i altres contes*, Barcelona, 1978.
- CALDERS, Pere, "Al bat de l'estiu (esborrany de fulletó)", *Tot s'aprofita*, Barcelona, 1984.
- CALVET, Agustí, Vegeu GAZIEL

- CAMPRODON, Francesc, *Obres catalanes*, Il·lustració Catalana, Barcelona, s. d.
- CANTALOEZELLA, Assumpció, *Escubidú*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1982.
- CANTALOEZELLA, Assumpció, *Sauló*, Ed. Pòrtic, Barcelona, 1984.
- CANTALOEZELLA, Assumpció, *La pluja d'estels*, Ed. Proa, Barcelona, 2001.
- CARNER, Josep [Olaguer Recó], "Lloret, paradís gentil", *d'ací d'allà*, 1919.
- CASANOVA I MASFERRER, Agustí, "La riera d'Arbúcies", a *Revista de Girona*, 144, gener-febrer 1991.
- CELINA, vegeu COLL I DOMÈNECH, Isabel
- COLL I DOMÈNECH, Isabel, *Primera volada. Poesies 1975-1978*, Barcelona-Lloret, 1979.
- COLL I DOMÈNECH, Isabel, *Miei, prop de la mar*, Barcelona, 1983.
- COLL I RODÉS, Josep M., *Poesies*, Barcelona, 1901.
- COLL I RODÉS, Lluís, *Poesies*, Barcelona, 1910.
- COMA I SOLEY, Vicenç, *Les noies de moda*, Barcelona, 1923.
- COMA I SOLEY, Vicenç, *Vilaensopida / Gent de Liceo*, Llibreria Verdager, Barcelona, s.d.
- COMA I SOLEY, Vicenç, *Foc i estopa*, Barcelona, 1934.
- COMA I SOLEY, Vicenç, *Blanes, Barcelona i San Remo (1906-1936)*, Barcelona, 1969.
- COMA I SOLEY, Vicenç, *Tres setmanes de balneari / Núvols que passen*, Barcelona, s.d.
- COMA I SOLEY, Vicenç, *Les inconscients*, Barcelona, s.d.
- COMADIRA, Narcís, "Acabament d'estiu a Tossa", dins *Amich de plor...*, Girona, 1970.
- COMADIRA, Narcís, "Escena d'estiu a Blanes", dins *Amich de plor...*, Girona, 1970.
- COMADIRA, Narcís, "Sant Pere del Bosc", dins *Terra natal*, Barcelona, 1978.
- COMADIRA, Narcís, "En tren", *Quadern de El País*, 4-06-1998.
- COMADIRA, Narcís, "Jardí botànic", *Quadern de El País* 13-05-1999.
- COMADIRA, Narcís, "Aragay a Breda", *Quadern de El País* 20-04-2000.
- CORTILS I VIETA, Josep, *L'Aplec del Vilar. Romanç descriptiu*, s. ll., s.d.
- DALMAU I CARLES, Josep, "Lo Castell de Farners", *Jocs Florals de Girona*, 1906.
- DESCLOT, Miquel, *El Montseny*, Ed. Lunwerg / Diputació de Barcelona, Barcelona, 1994.
- DOLTRA, Antoni, *Cançons i rimes (Poesies)*, Impremta i Llibreria de Ramon Bonet, Olot, 1923.
- DOLTRA, Antoni, *Proses humils (Assaigs literaris)*, Impremta i Llibreria de Ramon Bonet, Olot, 1926.
- DOMÈNECH I ARTAU, Joan B., *Relatos de mi pueblo*, Club Marina, Lloret de Mar, 1987.
- ELIAS I JUNCOSA, Josep, *Per la mar. Dietari d'un navegant estiuenc*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1933.
- ELIAS, Jordi, *Viatge per la costa catalana*, Barcelona, 1965.
- ESPINÀS, Josep M., *Ciutats de Catalunya*, 2 vol., Ed. Selecta, Barcelona, 1956-1958.
- ESPINÀS, Josep M., *Les comarques de Catalunya*, Ed. Blume, Barcelona, 1978.
- ESPRIU, Salvador, "Tarda a muntanya", *Aspectes*, Barcelona, 1934.
- ESPRIU, Salvador, *Petita antologia poètica*, Santa Coloma de Farners, 1981.
- ESPRIU, Salvador, *Aproximació a Santa Coloma de Farners i a algun dels seus entorns*, Llibres del Mall, Barcelona, 1983.
- FÀBREGAS I BARRI, Esteve, *Lloret de Mar*, Ed. Selecta, Barcelona, 1959.
- FÀBREGAS I BARRI, Esteve, *Alba de prima. Una manera de pensar*, Ed. Selecta, Barcelona, 1976.
- FÀBREGAS I BARRI, Esteve, *La serp es mossega la cua*, Ed. Selecta, Barcelona, 1978.
- FÀBREGAS I BARRI, Esteve, *Boira il·luminada*, Ed. Selecta, Barcelona, 1980.
- FÀBREGAS I BARRI, Esteve, *Senyora i pastora. Proses diverses*, Ed. Selecta, Barcelona, 1981.
- FAIG, Dídac, *Topants d'enyor*, Ed. Claret, Barcelona, 1985.
- FAIG, Dídac, *L'alba i el mur*, Palahí, Arts gràfiques, Girona, 1991.
- FAÑANÀS, Miquel, *Susqueda i altres narracions*, Ed. del Pèl, Salt, 1983.
- FARNÉS, Sebastià, "Excursió a las Guillerias", *La Renaixensa*, Any XVI.
- FELIU I CODINA, Josep, *Lo nuvi. Drama en tres actes y en vers*, Lo Teatro Regional, Barcelona, 1898.
- FOLCH, Dolors, "Un lloc de somni a Tossa", *Descobrir Catalunya*, 55, Grup 62, Barcelona, juny 2002.
- FONTBERNAT, Josep, *Glossari andorrà*, Andorra, 1966.
- GARDELLA, M. Àngels, *El mar i el desig*, Ed. Columna / La Galera, Barcelona, 1994.
- GARCÉS, Tomàs, *Cinc converses...*, Ed. Columna, Barcelona, 1985.
- GARCIA I CORNELLÀ, Dolors, *El drac de Bagastrà*, Ed. Cruïlla, Barcelona, 1986.
- GARCIA I CORNELLÀ, Dolors, *Canya plàstica*, Ed. Cruïlla, Barcelona 1987.
- GARCIA I CORNELLÀ, Dolors, "L'Onyar", a *Revista de Girona*, 145, març-abril 1991.
- GAY DE MONTELLÀ, Rafael, *Girona 1900. Una ciutat emmurallada i romàntica*, Ed. Selecta, Barcelona, 1966.
- GAZIEL (Agustí Calvet), *Una vila del vuitcents (St. Feliu de Guíxols)*, Ed. Selecta, Barcelona, 1953.
- GOMIS, Llorenç, *Sons i sonets*, Barcelona, 1984.
- GOMIS LLAMBIAS, Joan, *Rondalles. Aplec de contes de les comarques de Catalunya*, Girona, 1922.
- GÓNZALEZ-FÀBREGAS, Pilar, *Memòria poètica*, 1991.
- GONZÁLEZ-RUANO, César, *Diario íntimo 1951*, Ed. Noguer, Barcelona, 1952.
- GONZÁLEZ-RUANO, César, *Nuevo descubrimiento del Mediterráneo*, Ed. Afrodisio Aguado, Madrid, 1960.
- GORGUES, Maria, "Fonts de literatura. Vides balneàries d'Ors i Montserrat Roig", *Descobrir Catalunya*, 27, Grup 62, Barcelona, desembre 1999.

- GOYTISOLO, José A., *Parcs Naturals de Barcelona. Un passeig*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1991 (El Montseny).
- GRÀCIA, Elvira, *Brúixola poètica*, Ed. Poesia Viva, Barcelona, 1995.
- GRÀCIA, Elvira, *Ales de lletra*, Ed. Poesia Viva, Barcelona, 1998.
- GUERAU DE LIOST (Jaume Bofill i Mates), *Obra poètica completa. Proses literàries*, Ed. Selecta, Barcelona, 1945, 1948, 1983.
- IBÁÑEZ I ESCOFET, Manuel, "Excursió a les Guilleries", *La memòria és un gran cementiri*, Ed. 62, Barcelona, 1990.
- IGLÉSIES, Josep, "La localització geogràfica en l'obra de Prudenci Bertrana", en Aurora Bertrana, Osvald Cardona i Josep Iglésies, *En el centenari de Prudenci Bertrana. La vida, el llenguatge i l'àmbit geogràfic*, R. Dalmau, Barcelona, 1968.
- ISERN I DALMAU, Eusebi, *D'abans i d'ara. El bes a la mà*, Ed. Altés, Barcelona, 1979.
- ISERN I DALMAU, Eusebi, *Solada de contes*, E. R. Ed. catalanes, Barcelona, 1984.
- JULIÀ I CAPDEVILA, M. Lluïsa, *Joaquim Ruyra*, Ed. Parsifal, Barcelona, 1996.
- LANAO, Pau, "Anglès cosit a la fibra íntima", dins Josep Oliveras, *Pobles selvatans del Montseny a la costa. Olis*, Ed. L'Arcada, Blanes, 1991.
- LANAO, Pau, "El passadís indispensable", *Descobrir Catalunya*, 32, Grup 62, Barcelona, maig 2000.
- LARREULA, Enric, *Darrera nostre un riu de flors trenca-des*, Ed. L'Aixernador, Argentona, 1994.
- LIOST, Guerau de, vegeu BOFILL MATES, Jaume.
- LLETGET I CAYLÀ, Tomàs, "Excursió a Caldas de Malavella. 20 de febrer de 1881", *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana*, 1881, Ed. L. Tasso, Barcelona, 1882.
- LÓPEZ-PICÓ, Josep M., "Figura i paisatge del Montseny", *Brisas barcelonines. Secret del marduix i fonoll marí*, Ed. Josep Janés, Barcelona, 1950.
- MANENT, Marià, *Poesia completa (1916-1986)*, Ed. Columna, Barcelona, 1986.
- MANENT, Marià, *Dietaris*, Barcelona, Ed. 62 / Dip. de Barcelona, 2000.
- MARAGALL, Joan, "Excursió a Tossa", *Il·lustració Catalana*, 2 d'abril de 1905.
- MARAGALL, Joan, *Antologia poètica*, Ed. Selecta, Barcelona, 1979.
- MENDOZA DE VIVES, María, *Hijo por hijo (Narración de un suceso)*, Barcelona, 1862.
- MON I PASCUAL, Joan, "Excursió a Farners", *L'Estiuada. Periòdic Nacionalista*, 53 (26 de juliol de 1912).
- El Montseny i les Guilleries. Paisatge, mite i literatura*. Ed. L'Aixernador, Argentona, 1990.
- OLLER, Dolors, *La poesia de Rafael Masó*, Col·legi Universitari de Girona, 1980.
- OSONA, Artur, *Excursió a la montanya de Montseny per un propietari de la vila de Breda*, Barcelona, 1879.
- OSONA, Artur, "Itineraris d'excursions per Collsacabra i les Guilleries", *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana*, Ed. L. Tasso, Barcelona, 1883.
- PAGÈS I PLA, Ramon, *Les carenes dels meus versos. Viladrauenques i montsenyenques*, Argentona, 1996.
- PAGÈS I PLA, Ramon, *Un poc de molt i un poc de res*, Argentona, 1998.
- PALAU, Josep, *Llibre de Tossa*, Ed. Selecta, Barcelona, 1952.
- PALOMER, Josep, *Llegendes y fantasies*, Lectura Popular, 281 (vol. XVII), Il·lustració Catalana, Barcelona, s. a.
- PASTELLS, Josep, *Rere el mirall*, Ed. Proa, Barcelona, 2001.
- PASTOR FORASTER, Antoni, *Pandora al paradís blau*, Ed. L'Aixernador, Barcelona, 1996.
- PEDROLO, Manuel de, *Mecanoscrit del segon origen*, Barcelona, 1973.
- PERUCHO, Joan, *Obra poètica completa*, Ed. Bruguera, Barcelona, 1984.
- PERUCHO, Joan, "Les aventures del cavaller Kosmas", dins *Amb la tècnica de Lovercraft i altres contes*, Ed. 62, Barcelona, 1990.
- PERUCHO, Joan, *Els jardins de la melancolia. Memòries*, Ed. 62, Barcelona, 1992.
- PIFERRER, Pau, "El castillo de Monsoliu", *Revista de Girona*, any XIII, 8, agost 1888.
- PI I MARGALL, Francesc, *Diàlogos sobre la belleza*, Madrid, 1899.
- PLA, Josep, *El Quadern gris, OC 1*, Ed. Destino, Barcelona, 1966.
- PLA, Josep, *Aigua de Mar, OC 2*, Ed. Destino, Barcelona, 1966.
- PLA, Josep, *Viatge a la Catalunya vella, OC 9*, Ed. Destino, Barcelona, 1968.
- PLA, Josep, *Tres Biografies, OC 10*, Ed. Destino, Barcelona, 1968.
- PLA, Josep, *Guia de Catalunya*, Ed. Destino, Barcelona, 1971.
- PLA, Lluís G., *De tot vent. Proses dels camins de la vida*, Il·lustració Catalana, Barcelona, 1925.
- PLA, Lluís G., *Novena al benaurat Salvador d'Horta, nadiu de Santa Coloma de Farners seguida d'uns goigs novells...*, Girona, 1928.
- PLANAS I MUNDET, Josep, *Mostres d'escriptura*, Girona, 1983 (excursió a Cabrera i una altra al Far, la Salut, Amer..., 18 de setembre de 1927).
- PONS I MASSABEU, Joan, "Camps a través", *L'Avenç*, 2a època, any V, 5 (15 de març de 1893), 7 (15 d'abril de 1893).
- PONS I PUJOL, LLUÍS G., *Perfums de viola*, Santa Coloma de Farners, 1959.
- PUIG I LLENSA, Pere, *Els tres dalls*, Barcelona, Viena, 2001.
- PUJOL, Josep, *Tres tríptics*, Ed. Empúries, Barcelona, 1991.
- PUJOL, Josep, *Fruita del temps*, Ed. Empúries, Barcelona, 1994.

- PUJOL, Josep, "Política de campanar", *El Punt*, 11-1-96.
- PUJOL, Josep, "Les cases encantades", *El Punt*, 13-6-96.
- PUJOL, Josep, "Quan els sants marxin", *La Vanguardia*, 24-7-99.
- PUJOL, Josep, "L'illa del tresor", *La Vanguardia*, 13-3-99.
- PUJOL, Josep, "L'Onyar psicòpata", *La Vanguardia*, 17-6-2000.
- PUJOL, Josep, "Mar i Murtra", a *Revista de Girona*, 202, setembre-octubre 2000.
- RAMIÓ I DIUMENGE, Narcís, *Contes de l'oncle*, Barcelona, 1982.
- RECÓ, Olaguer, vegeu Carner, Josep.
- REIXACH, Jaume, *Deures i lleures (i escrits blanencs)*, Girona, Diputació de Girona / Ajuntament de Blanes, 1990.
- REIXACH, Jaume, "La Selva", pròleg a Miquel Pairolí, *La Selva*, Barcelona, 1994.
- REXACH, Agustina, *Paisatges i llegendes del Montseny*, Girona, 1992.
- RIBAS I CARRERAS, Joan, *Poesies*, Lectura Popular, 282. (vol. XVII), Il·lustració Catalana, s. A, Barcelona.
- RIBOT, Pere, *El pont de l'àguila*, Barcelona, 1951.
- RIBOT, Pere, *El Montseny*, Ed. Destino, Barcelona, 1975.
- RIBOT, Pere, *Cadolles de muntanya*, Barcelona, 1978.
- RIBOT, Pere, *Nadal al Montseny*, Cardedeu, 1985.
- ROIG I RAVENTÓS, Josep, *Argelaga florida*, Ed. Catalana, Barcelona, 1919.
- ROIG I RAVENTÓS, Josep, *Ànimes atuïdes*, Ed. Catalana, Barcelona, 1921.
- ROIG I RAVENTÓS, Josep, *l'ermità Maurici*, Llibr. Catalònia, Barcelona, 1933.
- ROURE, Conrad, *L'ocasió fa el lladre. Proverbi en un acte y en vers*, Lo Teatro Regional, Barcelona, 1895.
- ROVIRA I BENET, Lluís, *Mont-soliu y Breda*, Tip. A. Arissa, Barcelona, 1914.
- ROVIRA I BENET, Lluís, *Morou. Llegenda aràbiga montsenyenca del temps mitjeval*, Impremta Elzeviriana, Barcelona, 1915.
- RUSSINYOL, Santiago, *En Josepet de Sant Celoni*, Ed. Selecta, Barcelona, 1947.
- RUYRA, Joaquim, *Obres completes*, Ed. Selecta, Barcelona, 1982.
- SABATÉ, Modest, "Comarca de la Selva", *Àlbum Meravel·la*, Centre Excursionista Barcelonès, Barcelona, 1934.
- SAGARRA, Josep M. de, "Balnearis", *L'aperitiu*, en *Obres Completes. Prosa*, Ed. Selecta, Barcelona, 1986.
- SALA, Toni, "Tossa, paradís blau", *Descobrir Catalunya*, 46, Grup 62, Barcelona, setembre 2001.
- SANTAMARIA, Joan, *Visions de Catalunya*, Barcelona, 1927-28.
- SANTAMARIA I VENTURA, Joaquina [Agnà de Valldaura], *Caldes de Malavella*, Lectura Popular.
- SELIS, Dolors, Rosa Adroguer i Josep Marquès, *Horitzons en el temps*, Granollers, 1993.
- SERRA, Julio, *Las Guillerías*, Ed. Luis Tasso, Barcelona, 1891.
- SERRA I MONT, Felicià, *Ànimes vincladisses*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1930.
- SERRA I MONT, Felicià, *Ginesta, tarongina i alga*, Barcelona, 1947.
- SERRANO, Lluís, *Roba estesa*, Ed. Columna, Barcelona, 1995.
- SERRANO, Lluís, *Breviari*, Emboscall Editorial, Vic, 1999.
- SINDREU, Carles, "La història d'uns versos", dins *L'obra de Josep Carner. Volum d'homenatge a cura de setanta-dos autors*, Ed. Selecta (Bibl. Selecta, 263), Barcelona, 1959.
- SIRIUS, vegeu BERTRAN I PIJOAN, Lluís.
- THARRATS, Josep, *Calze de silenci*, Barcelona, 1948.
- THARRATS, Josep, *Laus Catalònia*, Ed. Parsifal, Barcelona, 1989.
- TEIXIDOR, Joan, "Cançó del Montseny", *Una veu et crida*, 1969.
- TORRENT I VERDOLET, Glòria, *Declinant el teu nom*, Emboscall Editorial, Vic, 2000.
- TORRENT I FÀBREGAS, Joan, *La Costa Brava vista pels escriptors catalans*, Ed. Barcino, Barcelona, 1958.
- TORRENT I FÀBREGAS, Joan, "Mn. Cinto a Sant Hilari Sacalm. La seva reconciliació amb el bisbe Morgades", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 1983.
- TORRENTS, Ricard, "Les Guilleries, una geografia de contrast en l'obra de Verdaguier", *Anuari Verdaguier 1992 (1993)*.
- TORRES I PLA, Lluís, *Poemes*, 1980.
- Tossa. *Al amic Manuel Vilà en recort de la visita a sa estimada vila de Tossa*, Estampa de la Renaxensa, Barcelona, 1927.
- TREE, Matthew, *CAT. Un anglès viatja per Catalunya per veure si existeix*, Ed. Columna, Barcelona, 2000.
- TRIADÚ, Joan, *El Collsacabra*, J. Barbarà, il·lustr., Barcelona, 1956; Ed. Proa, Barcelona, 1994.
- VALLBONA, Rafael, "Allà on la costa es fa Brava", *Descobrir Catalunya*, 32, Grup 62, Barcelona, maig 2000.
- VALLDAURA, Agnà de, vegeu SANTAMARIA VENTURA, Joaquina.
- VERDAGUER, Jacint, *Obres completes*, M. Manent, pròl., Ed. Selecta, Barcelona, 1974.
- VICENTE, Josep, *Catalunya Visió 5 (Garrotxa, Empordà, Gironès, Selva)*, Ed. Tàber, Barcelona, 1968.
- VILÀ BARNILS, Rafael, *Terregada d'alzina*, Arbúcies, 1983.
- VILÀ I DALMAU, Manuel, *Poesies*, Il·lustració catalana, Barcelona 1922.
- VILÀ I DALMAU, Manuel, *Quan l'amor dictava...*, Tortosa, 1929.
- VILÀ I DALMAU, Manuel, *Compilació poètica*, Tossa, 1979.
- VINYES-MIRALPEIX, Toni, *El poder del "robí negre"*, Barcelona, 1985.
- VINYES-MIRALPEIX, Toni, *L'estigma dels Montoreig*, Girona, 1986.
- VINYOLI, Joan, *Obra poètica completa*, Ed. 62 / Dip. de Barcelona, Barcelona, 2001.
- ZANNÉ, Jeroni, "Blanes", *Imatges i melodies. Poesies*, Biblioteca Popular de "L'Avenç", 54, Barcelona, 1906.

Procedència de les il·lustracions

- Són de **Jordi Gallego** les fotografies de les pàgines 22-23, 24, 28, 31, 32, 37, 40, 43, 44, 45, 48, 51, 52, 56, 61, 62, 63, 66, 68, 69, 70, 71, 74, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 86, 89, 91, 92, 94, 95, 97, 99, 103, 108, 110, 114, 118, 126, 128, 133, 136, 138, 146-147, 148, 149, 150, 154, 158, 161, 162, 166, 168, 172, 175, 176, 181, 182, 186, 188, 190, 194, 195, 198, 200, 204, 205, 206, 207, 208, 214, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 225, 227, 229, 230, 233, 234, 236, 238, 240, 243, 244, 246, 254, 404-405, 485, 805 i 819.
- De **Pere Duran** les de les pàgines 266-267, 268, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 283, 287, 289, 291, 292, 293, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 308, 310, 311, 312, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 330, 331, 332, 333, 334, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 346, 347, 350, 353, 355, 356, 358, 360, 361, 363, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 392, 393, 394, 395, 397, 398, 399, 786-787, 788, 789, 795, 796, 798, 799, 801, 802, 804, 808, 810, 814, 816, 817, 818, 823, 824, 828, 829, 830, 831, 837, 838, 840, 841, 843, 845, 846, 848, 849, 851, 854, 858, 860, 862, 864, 865, 867, 868, 871 i 1026-1027.
- De **Josep Maria Pararols** les de les pàgines 406, 410, 411, 412, 416, 422, 424, 429, 431, 434, 436, 437, 439, 441, 442, 444, 445, 446, 449, 452, 453, 457, 464, 465, 471, 474, 478, 480, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 492, 494, 495, 496, 497, 498, 500, 501, 502, 507, 508, 509, 510, 511, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 521, 528, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536
- De **Josep Segur** les de les pàgines 556-557, 558, 700, 703, 705, 706, 708, 709, 710, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 722, 723, 726, 727, 728, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 740, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 749, 750, 751, 752, 755, 756, 758, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 768, 769, 772, 773 i 1028, 1032, 1033, 1035, 1037, 1038, 1042, 1044, 1045, 1046, 1047, 1049, 1050, 1054, 1056, 1058, 1060, 1063, 1064, 1065, 1073, 1075, 1076, 1083, 1084, 1086, 1088, 1090, 1091, 1092, 1093, 1094, 1099, 1100, 1103, 1104, 1105, 1107, 1112, 1117, 1118, 1121, 1123, 1124, 1127, 1132, 1134, 1137, 1142, 1143, 1146, 1149, 1150, 1151, 1152, 1155, 1157, 1158, 1160, 1161, 1163, 1165 i 1167
- De **Jordi S. Carrera** les de les pàgines 563, 566, 568, 574, 577, 579, 580, 585, 586, 589, 590, 595, 596, 598, 599, 600, 601, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 610, 611, 613, 616, 619, 620, 621, 624, 626, 628, 632, 634, 637, 641, 642, 659, 664, 665, 667, 672, 675, 676, 677, 684, 688, 690, 692 i 698
- De **Miquel Parés** les de les pàgines 876-877, 878, 880, 881, 882, 884, 885, 886, 889, 890, 893, 896, 899, 902, 903, 904, 909, 910, 914, 915, 916, 922, 924, 928, 929, 934, 936, 937, 938, 940, 941, 942, 944, 945, 946, 948, 949, 950, 952, 953, 954, 955, 957, 969, 970, 978, 988, 990, 991, 995, 996, 997, 998, 1000, 1001, 1003, 1004, 1006, 1008, 1010, 1012, 1015, 1017
- De **Sebastià Bosom** les de les pàgines 285, 340 (Font del Sofre), 341 (pont del Carresut), 357, 373 (Font de Monterrós), 385 (Font de Talló) i 389 (Riu de Cerdanya)
- De **Pere Campmajó** les de les pàgines 278, 308 (Forn d'Odelló), 313, 316, 319 (paisatge), 328, 329, 333 (Naüja) i 348
- De **Salvador Redó** les de les pàgines 295, 306, 353 (Les Guilleteres), 361 (Torre de Riu), 387 (Torre Cadell), 393 (Verge de Bastanist) i 399 (Vil·lec)
- De **Martí Solé** les de les pàgines 297 (Coll de la Perche), 302, 312 (ex-vot), 315 i 349
- De **Francesc Co** la de la pàgina 309
- De **Sara Aliaga** la de la pàgina 339 (Fossat de Llivia)
- De **Josep Bosom** la de la pàgina 352
- De **Joan Masó** la de la pàgina 506
- De **Pep Callís** la de la pàgina 537
- De **Narcís-Jordi Aragó** les de les pàgines 639 (Riu Galligants) i 656
- De **Josep Clara Resplandis** la de la pàgina 984
- De **Salvador Oliva** la de la pàgina 1066
- De **Josep Formiga** la de la pàgina 1096
- De **Narcís Figueras** les de les pàgines 1095, 1128, 1131 i 1133
- De **Joaquim Puigvert** la de la pàgina 1111
- Són de **Manel Lladó** les fotografies de les pàgines 55, 244, 245, 1109, 1139 i 1147; de **Martí Artalejo** la de la pàgina 1109; de **Pere Pagès** la de la pàgina 103; de **Lluís Romero** les de les pàgines. 244 (Sant Sadurní de l'Heura) i 245. Totes elles són extretes de *Les Guies d'El Punt*, Edicomsa, Girona 1991-1993
- És de **Joan Lassús** la de la pàgina 99 i pertany a la carpeta *L'Escala a mitja vela*, Ajuntament de l'Escala, 1997.
- La de la pàgina 102 és extreta de la *Revista de Girona*, núm. 210, gener-febrer, 2002.
- La de la pàgina 104 és de la col·lecció particular de **Pere Ignasi Fages**.
- La de la pàgina 134 pertany a l'arxiu **Marian Roman**, del llibre *Portbou*, Viena Columna, Barcelona, 2000.
- Són de **Quim Tor** les de les pàgines 184, 224 (Ullastret), 225 (Fontanilles), 240 (Foixà) i 241, i pertanyen a l'Arxiu del Consell Comarcal del Baix Empordà
- La de la pàgina 193 és del llibre *Llafranc*, Ajuntament de Palafrugell i Diputació de Girona, 1996.
- Són de **Jordi Soler** les de les pàgines 594 i 596; la primera és extreta de la revista *Presència*, núm.103, Girona, 24 juny 1967.

- Són de Pep Iglésias les de les pàgines 645, 671 i 870, extretes de la *Revista de Girona*, núm. 213, juliol-agost, 2002.
- És d'A. Cutiller la de la pàgina 683, del llibre *La construcció de l'espai econòmic i metropolità de Girona els canvis estructurals de la ciutat des de la transició democràtica*, Ajuntament de Girona, 1999.
- És de Rafael Masó la de la pàgina 685, del catàleg *Les tres dimensions de l'arquitecte*, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, Demarcació de Girona, 2002.
- La de la pàgina 763 és de l'arxiu de la Família Viñas de Cassà de la Selva
- Les de les pàgines 793, 794 i 832 (Baleari) són de l'arxiu J.M. Mateu de Banyoles.
- Les de les pàgines 814 (Font de Sant Dalmau), 832 (Puda i Font) i 859 són de l'arxiu Lluís Martí de Banyoles
- És de Josep Maria Oliveras la de la pàgina 862, del llibre *La Festa a les terres de Girona*, Diputació de Girona i Caixa de Girona, 1991.
- Les de les pàgines 923, 926, 927, 930, 931, 933, 935, 939, 948, 958, 959, 961, 964, 965, 966, 967, 969, 972, 973, 975, 976, 979, 980, 981, 982, 983, 986, 993, 1002, 1005 i 1014, són de la col·lecció de Jordi Mascarella.
- Són de Robert Prat les de les pàgines 1053 i 1055, del llibre *Farners i el rocar*, Miquel Borrell, Santa Coloma de Farners, 2000.
- És de Carreras la de la pàgina 1081, del llibre *Monografies del Montseny 15*, Amics del Montseny, Viladrau, 2000.
- Les il·lustracions de les pàgines 24, 32, 40, 66 i 118 són del llibre *El Poema de l'Alt Empordà*, ART-3, Figueres, 1985.
- Les de les pàgines 29, 30 i 131 pertanyen a la col·lecció de postals editada per Arts Gràfiques Trayter de Figueres.
- Les de les pàgines 30, 68, 69, 70 i 104 són del *Diccionari de l'Alt Empordà*, ART-3, Figueres, 1984.
- La de la pàgina 34 és del llibre *Ramon Reig aquarel·les i olis*, Ajuntament de Figueres, 1997.
- La de la pàgina 73 és del llibre *Una teoria de l'Empordà*, Edicions Federals, Figueres, 1987.
- La de la pàgina 96 és extreta de les *Actes de les Primeres Jornades d'estudi sobre Victor Català*, Ajuntament de l'Escala i Abadia de Montserrat, 1993.
- Les de les pàgines 58, 60, 63, 107, 122, 123, 124, 126 i 140 són de la Fundació Gala-Salvador Dalí.
- La de la pàgina 98 és de la col·lecció particular de Josep Martí Roca.
- La de la pàgina 105 pertany a la Biblioteca Fages de Climent, Figueres.
- La de la pàgina 106 és de la col·lecció de Muriel Gourlez
- Les de les pàgines 125 (Manuscrit) i 140 són de la col·lecció Maria Lluïsa Fages.
- La de la pàgina 125 (dibuix) és de la Biblioteca del Palau de Peralada.
- La de la pàgina 135 és del Museu de l'Empordà, Figueres. © mE.
- La de la pàgina 192 és del llibre *Gran Hores de la Costa Brava*, Ajuntament de Palafrugell i Diputació de Girona, 1994.
- Les de les pàgines 198 i 210 són del llibre *Personatges palafrugellencs*, Gràfiques Palamòs, 1979.
- Les de les pàgines 242, 248, 251, 258, 260 i 261 són de l'obra *Els pobles del Baix Empordà*, ART-3, Figueres, 1993.
- Les de les pàgines 568 (manuscrit), 570, 575, 578, 595 (manuscrit) i 614 són de l'arxiu de la Família Rahola.
- Les de les pàgines 569, 582, 584, 635, 650 (Muter), 696 (Rusiñol), 670 (Pons Martí) i 697 (Bertrana) són de l'obra *Un Museu a contrallum*, Museu d'Art, Girona, 1993.
- Les de les pàgines 564 i 663 són del llibre *Girona endins*, Cigsa, Girona, 1986.
- La de la pàgina 574 (dibuix) és extreta de la *Revista de Girona*, núm. 136, setembre-octubre, 1989.
- Les de les pàgines 587, 675, 697, 700, 769 i 773 són del catàleg *Enric Marquès, antològica 1931-1994*, Ajuntament de Girona, 1996.
- Les de les pàgines 618 i 658 són del llibre *Ciutat creada*, Dalmau Carles, Pla, s.a., Girona, 1951.
- La de la pàgina 619 és del catàleg *Prudenci Bertrana i la seva època*, Serveis Territorials de Cultura de la Generalitat a Girona, 1999.
- La de la pàgina 625 (dibuix) és extreta de la *Revista de Girona* núm. 166, setembre-octubre 1994.
- La de la pàgina 630 és del catàleg *Mela Muter, Girona 1914*, Ajuntament de Girona, 1994.
- Les de les pàgines 630, 636, 691 i 1083 són extretes del *Quadern d'El País*, © Narcís Comadira
- La de la pàgina 649 (Rusiñol) és del catàleg *Girona i l'Onyar*, Fundació la Caixa, 1986.
- La de la pàgina 649 (Bertrana) és del catàleg *Prudenci Bertrana, la presó de l'ànima*, Diputació de Girona, 1999.
- La de la pàgina 677 és del catàleg *Narcís Comadira, 20 anys de pintura*, Ajuntament de Girona, 1987.
- La de la pàgina 741 és del llibre *Salt, documents per a la història*, Ajuntament de Salt, 1998.
- La de la pàgina 743 és del *Llibre de les coneixences*, Ajuntament de Salt, 1995.
- La de la pàgina 808 és del llibre *Itinerari Personal*, Edimurtra, Olot, 1990.
- Les de les pàgines 809, 818, 866 i 868 són del llibre *Per la Comarca del Pla de l'Estany*, Consell Comarcal del Pla de l'Estany, 1990.
- La de la pàgina 813 és del llibre *Quin estiu !*, Cruïlla, Barcelona, 1998.
- Les de les pàgines 1031 i 1041 són del llibre *Racones d'Amer*, Fundació privada Ferrés-Planella, Amer, 1991.
- Les de les pàgines 1042 i 1044 són del llibre *Les Guillerias*, 1891.
- La de la pàgina 1058 és extreta de l'opuscle *El balneari Termes Orion*, Miquel Borrell, Santa Coloma de Farners, 1999.
- Les de les pàgines 1059 i 1060 són del llibre *Visions de Santa Coloma de Farners*, Ajuntament de Santa Coloma de Farners, 2001.
- La de la pàgina 1079 és del llibre *Paisatges i llegendes del Montseny*, Edimurtra, Olot, 1992.
- La de la pàgina 1085 és del llibre *Cadolles de muntanya*, Altés, Barcelona, 1978.
- La de la pàgina 1087 és extreta de la *Revista de Catalunya*, núm. 30, Barcelona, maig 1989.
- Les de les pàgines 1096 i 1097 pertanyen al llibre *El nostre poble de pagès*, Taller d'Història de Maçanet de la Selva, 1998.
- La de la pàgina 1099 és del llibre *Rondalles d'ahir i d'avui*, Ariel, Barcelona, 1951.
- La de la pàgina 1145 és del llibre *Sorolla a Santa Cristina*, Obreria de Santa Cristina, Lloret de Mar, 1993.
- Les reproduccions de les obres de Joaquim Vayreda són del catàleg *L'Escola d'Olot*, Museu Comarcal de la Garrotxa i Fundació la Caixa, 1993.
- Les reproduccions de les obres de Josep Berga i Boix són del llibre *Josep Berga i Boix*, Llibres de Batet, Olot, 2000.
- La fotografia de la pàgina 723 és obtinguda a la Universitat de Girona. Biblioteca. Fons Bertrana.

Índex toponímic

- Abanell, s' 161, 1113, 1115, 1119, 1123, 1156, 1161, 1164, 1166
 Abella 940, 950
 Abeuradors, font dels 1049
 Adri 730, 733
 Afrodita d'Or, cap de 40, 46
 Agaró, s' 164-5, 171, 175, 1065, 1116-7
 Age 367
 Agoita, s' 174
 Agre 947
 Agudes, les 1071-2, 1075
 Agüia 1145, 1156, 1158, 1161, 1164,
 Àguila, puig de l' 76
 Agullana 71-2, 126, 128, 130
 Agustins, torrent dels 352
 Aiats, ca l' 534
 Aiats, cingles d' 733
 Aiguaxellida 199-200, 209
 Aiguablava 199, 201, 203, 209
 Aiguafreda 201
 Aiguaviva 750-1, 1030, 1037
 Aix 891, 996
 Aix-les-Thermes 315, 834
 Albanyà 122, 130
 Albera, l' 66, 141
 Alberes, les 37, 218, 241, 794
 Albons 152, 192, 231
 Alemanya 833
 Alga, l' 532
 Alger 277
 Alguer, s' 193, 195
 Allorons, mas 1065
 Almeria 997
 Alp 270, 272, 361, 362-4, 365, 367-8
 Alzina, ca l' 367
 Alzina, font de l' 244
 Alzinar Vell, l' 523
 Ambret 372
 Amer 493, 496, 841, 1040-1, 1048
 Amèrica 1133, 1137
 Americà, ca l' 367
 Ametllers, els 1128
 Andalusia 997
 Andorra 278, 287, 342, 392, 746, 793
 Anes 372
 Angelats, torrenteres d' 982
 Àngels, els 229, 242, 559-60, 632, 700, 705, 720, 722-6, 736, 738, 755, 787, 798, 1044
 Angers 327
 Anglaterra 506, 507, 992
 Anglès 494, 1044-5, 1048, 1065, 1107
 Angoustrine, l' 313
 August, l' 322
 Ànimes, puig de les 1103
 Anníbal, cascata d' 406
 Antiga, font de l' 908
 Anyella, pla d' 995, 1016
 Aranjuez 1081
 Arànsér 396-7, 399
 Aravó 315, 342, 347
 Arbúcies 1047, 1066-7, 1069, 1079-81, 1084-7, 1113
 Ardenya, l' 766, 1033
 Ardèvol 378
 Aremany, sot de l' 1077
 Arenes, pla de les 1049, 1075
 Arenyes, les 1017
 Arenys d'Empordà 89
 Arenys de Mar 1028, 1030, 1080, 1095, 1117, 1154
 Ares, coll d' 526, 919, 942-3, 945-6
 Areu, vall d' 178
 Argelaguer 24, 428, 510, 511, 513, 792
 Argentina, l' 1155
 Argimon 1027, 1051-3, 1093, 1096
 Arimells (a l'obra de Felip Graugés) 1077
 Aristot 393, 395
 Armentera, l' 85
 Armes, plaça d' 295
 Arno, l' 645
 Artiguer, ca l' 912
 Ase, roques d' 208
 Astorga 715
 Atenes 453, 456, 893, 965
 Atzur, Costa d' 1116
 Auger, s' 1158
 Auró, l' 1016
 Avinyó 225, 898
 Avinyonet de Puigventós 124, 141
 Ayats 467
 Bac 380, 428, 514, 928, 938, 939, 952
 Bach d'Agullana, can 122, 129
 Bacivers, puig de 957
 Badalona 257
 Badatosca, el 486
 Badés, can 1081
 Badia, can 486
 Baell, el 998
 Bagastrà (per Vilobí, a *El drac de Bagastrà*, de D. Cornellà) 1109-10, 1037
 Baget 865
 Baguet, pla de 991
 Baiona 942
 Bajande 322
 Balandrau, pic de 952
 Balart, cal 362-4
 Balasc, molí de 523
 Balcar, el 177
 Baldir, can 1110
 Baltarga 388-9
 Baluard, es 64
 Banal, can 858
 Bancells 1049
 Banyadors, serra de 522
 Banyaloques, les 769
 Banyera de ses dones, sa 1129
 Banyeta, la 870
 Banyoles 80, 152, 486, 510, 534, 536, 621, 671, 724, 733, 787-862, 867, 869, 871, 971, 1031-2, 1041,
 Banyuls 161, 285, 794
 Banyuts, els 1005
 Bar 395
 Barataria, ínsula (al *Quixot*) 804
 Barceló, can 719

- Barcelona 26, 28, 77, 122, 126, 137, 149, 153, 15-7, 165, 178, 182, 184, 187, 190, 204, 217, 225, 228, 233, 239, 243, 246, 252, 254, 258-60, 285, 314, 330, 440, 449, 459-63, 566, 617, 629, 655, 682, 702, 719, 808-9, 822-3, 827, 865, 870, 882, 890, 909, 925, 931-2, 992, 996, 999, 1011, 1028, 1030-1, 1035, 1046-7, 1050, 1052, 1066-7, 1069, 1070, 1091-2, 1094, 1099, 1105, 1114, 1116-7, 1119-20, 1126, 1128, 1134, 1140, 1145, 1151, 1154-5, 1163, 1069
 Baridà 389
 Enveig 315
 Barricó 991, 999
 Barril, can 758
 Barroca, cingles de la 728
 Bartolí, can 1112
 Bas, coll d'en 494
 Bàscara 89, 90, 91, 151, 713
 Basil, gorga d'en 426
 Basilea 1101
 Bassegoda 29, 66-8, 72, 141, 410, 428, 470, 492, 508-9, 517-9, 520-2, 530, 532, 733, 787, 802, 938, 1048, 1114
 Basses, pla de les 1055
 Bastanist 392-3
 Bastard, vall del 930
 Bastida, la 279, 372
 Bastiments, pic de 977
 Batet 414, 467, 480, 486
 Batista, can 936-7
 Batlle, can (Calella) 197
 Batlle, can (Olot) 486
 Beders 385-7
 Beget 428, 471, 525, 526, 936-8, 940-1, 946
 Begudà 425, 865
 Begur 36, 139, 160-1, 186, 195, 201-5, 212, 215, 226-7, 229, 794
 Béixec 394
 Belcaire d'Empordà 152, 231, 237
 Bell-lloc d'Aro, 176, 179, 181, 189, 237
 Bellmirall, carrer de 614
 Bellmunt 914
 Bellver de Cerdanya 283, 371, 373-76, 380, 382-3, 385-7
 Bellví 85
 Berga 930, 988
 Berruga, la 991, 1000
 Bertran, mas 252
 Besalú 24, 236, 413, 425, 428, 508, 511, 513, 522, 528-37, 792-3, 796.8, 800, 816, 834, 841, 882, 896
 Bescanó 560, 746-50, 1045
 Besora 894, 915
 Besòs, el 1114
 Bestracà, el 410, 522, 526
 Beuda 136, 428, 509, 533, 535-6, 816
 Bianya 408, 428, 515, 516, 517, 525, 928, 938-40
 Biert 733
 Bigorra, la 1154
 Bisbal d'Empordà, la 28, 35, 39, 151-2, 157, 175-7, 185, 187-8, 210, 216, 219, 221-2, 224, 228, 235, 237, 239, 242-3, 245-52, 254-61, 621, 709, 1046
 Bisbe, cova del 187, 512, 525
 Bisbe, paret del 501-2
 Biure 26
 Blanc, can 1080-2
 Blanca, font 973
 Blanda (per Blanes, a *Les aventures del cava-ller Kosmas*, de J. Perucho) 1167
 Blanes 161, 188, 1028, 1030-1, 1033, 1035-6, 1049, 1056, 1065, 1087, 1098, 1112, 1115, 1117-9, 1123, 1125, 1135, 1137, 1139, 1147-9, 1152, 1154, 1166-7
 Blanques, roques 994
 Blanxart, can 920
 Boadella 71-3
 Boadella, cala de sa 1114, 1136-7, 1145, 1151
 Boix, font del 935
 Boixeda, la 941, 948
 Bolacell, el 526
 Bolla, molí de la 709
 Bolquera 301-2
 Bolvir 329, 351-3
 Bona, cala 1122-3, 1158, 1161
 Bonica, ca la 510
 Bonmatí 560, 1045
 Boquera, sa 1129-30
 Bor 383, 386-7
 Bord, cal 760, 763
 Bordes, mas 285
 Bordils 151-2, 242-3, 704-7, 726
 Borgonyà 868
 Borrell, can 870
 Borró, el 428, 508, 522
 Bot, illa d'es 1145
 Botines, les 209
 Botsuana 845
 Bou, cal 1058
 Bou, cap de 827, 829
 Bourg-Madame 313, 321, 324-5, 331-2
 Bram, xalet d'en 1129
 Brangoly, el 313
 Brasil 1034
 Brastown 308
 Brava, Costa 38, 47, 52, 64-5, 160-1, 167-8, 171, 179, 184-5, 192-3, 203, 233, 664, 750, 766, 791, 1104, 114-5, 1118-21, 1123, 1125-6, 1128-9, 1139, 1146, 1148, 1161-2
 Breda 1027, 1047, 1069, 1080, 1084-7, 1090
 Briolf, el 428
 Brugarol 209
 Brugent, el 1040
 Bruges 645
 Bruguera 770, 978, 982-4, 998
 Bruixes, puig de les 512, 946
 Brull, el 522
 Bruno, can 1165
 Brunyola 750, 1036, 1065, 1096, 1108
 Brussel-les 667
 Bucs, coll de 526
 Buenos Aires 98
 Bufadors 56, 61
 Bufaganya, font 464
 Bullosa, la 279, 308
 Burg, vall de 1164
 Busqueta, can 214
 Busquets, can 1100
 Cabanassa, la 295, 297
 Cabanelles 140
 Cabdells, punta dels 1136
 Cabigó, el 733
 Cabraró, font 464
 Cabrera 497, 501, 733, 1029, 1046, 1164
 Caciques, can 770
 Cadaqués 28, 47, 52, 55-65, 70, 79-80, 112, 598, 1117
 Cadell 288, 386, 926
 Cadena, la 196
 Cadí, serra del 270, 279, 288, 340, 365, 368, 392-3, 397
 Cadins 736
 Cadiretes, puig de 559
 Calambre, torrent de 393
 Calatrava, pont d'en 890
 Càldegues 325
 Caldes de Malavella 229, 565, 763, 766, 1032-3, 1035, 1099-1100, 1102-5, 1112
 Caldes, can 768
 Caldetes 1127, 1154, 1159
 Calella 1030, 1101, 1123, 1135
 Calella de Palafrugell 52, 160, 196, 197, 209, 213, 237
 Calella, cap de 1161
 Caleta, sa 1134, 1136, 1138
 Calma, pla de la 1070, 1072
 Calonge 171-2, 174-5, 182, 188-9, 245, 761
 Calsina, puig de la 383

- Calvari, el 890
 Calvera, camí d'en 337
 Cama, can 165, 191-2
 Cama, suro d'en 181
 Camallera 85, 152
 Cambre d'Ase (Cambradasa) 298-9, 301-2, 338, 1158
 Cambres, cova de les 74
 Camós 222, 248, 798-9, 867
 Camp, el 100
 Campdevànoi 878, 982, 1007-15
 Campdorà 700-701, 710, 712-3
 Campelles 918, 966, 978, 982, 998, 1000, 1003
 Campllong 356, 1030
 Campmajor 820
 Camprodon 314, 514, 517, 878, 894, 924-5, 928-35, 939, 42, 944, 946-7, 950, 952, 954-5, 978, 981, 985, 1154
 Campsò, can 1016
 Canadell, el 197
 Canaleta, font 366, 991
 Canals, can 85
 Canapost 171, 221, 257
 Canes, coll de 910, 915
 Canet d'Adri 728, 730, 733-6
 Canet de la Tallada 235
 Canet, font de 477
 Canigó, el 36, 48, 91, 139, 147, 207, 218, 278, 411, 470, 492, 496, 512, 521-2, 535-6, 723, 736, 746, 750, 767, 787, 797-8, 802-3, 813, 816, 820, 823, 832, 937, 1114
 Canons, font dels 395
 Canova, la 516
 Cantallops 27, 66-67, 128
 Canya, la 425, 515
 Canyelles (Lloret) 1135-7
 Canyelles (Roses) 47
 Canyet, cala del 156-7
 Cap de la Vila, tossal 369
 Capdevila, can 1016
 Capdevila, font de 978
 Capellades, el 533
 Capellans, font dels 464, 477
 Capellans, platja dels 1156, 1162
 Capmany 72
 Capsacosta 471, 517, 530, 928-30
 Capsana, molí de la 760
 Capsarroca, cingle de 425
 Carabassa, la 356, 377
 Caragol, roca del 95
 Carançà 520, 974-5
 Caravera, sa 1136, 1138, 1151
 Carbonell, can (al pla d'Anyella) 1016
 Carbonell, can (Llívia) 340
 Carbonell, can (Bescanó) 749
 Carboners 956
 Carbotí, can 1133
 Carcassona 807
 Cardines, font de les 1129
 Cards, els 1114, 1129, 1161
 Carles, can 663
 Carlit 278-9, 312
 Carló, can 367
 Carol 327, 342, 349
 Carpa, font de la 830
 Carreres, font de can 753
 Cartellà 731-2, 735-6
 Casa Nova, mas de la 869-71
 Casablanca, cal 362
 Casagran, can 753
 Casal 536
 Casassa, la 731
 Casellas, molí d'en 1059
 Cassà de la Selva 758-66, 769-70, 1031-3, 1035-6, 1102
 Cassà de Pelràs 239-40
 Cassadanill 397
 Casserres 1046
 Cassó, font de can 1081
 Castanyadell 1049
 Castanyet 1048-9, 1055, 1059-60, 1064
 Castell 77, 195, 220
 Castell d'Aro 177-8
 Castell de la Selva (*Canya plàstica*, de D. Garcia Cornellà) 1108, 1110
 Castell Madelaine 192
 Castellà de Beuda 535
 Castella la Vella 1006
 Castellar de N'Hug 989, 991, 995, 1005
 Castellar del Vallès 808
 Castellfolit de la Roca 152, 421, 428, 446, 509-15, 792-3, 911, 939
 Castellnou de Carcolze 396
 Castelló d'Empúries 28, 39, 82-84, 87, 121-2, 188
 Castelló, estany de 798
 Castellots, els 393
 Castro Tolon 120
 Catifa, sa 182, 192-3
 Catllar, el 890, 955, 1017
 Cau, la 912
 Cau, font del (*Musc*, de J. Maluquer) 887
 Caudiés 294
 Cauterés 1154
 Cavallera 925, 929, 955, 988
 Cavorca, la 245
 Cazeta, font 310
 Cellent, el 835
 Cellera, la 749, 1043-4, 1048
 Celrà 151, 153, 239, 242, 260, 671, 702-5, 707, 712, 717
 Cendra, can 1045
 Cendra, estanyol de la 834
 Cent Fonts, les 1046
 Centelles 927, 1079
 Centenys 799-800, 865-6
 Cer, el 428
 Cerdans 1048, 1070, 1076-7, 1080
 Cervera 909
 Cervera, cap 44, 50
 Cervera, cap 348
 Cervià de Ter 704, 714-5, 717-8
 Chamonix 314
 Cinc Claus 85, 231
 Cinglenegre (a l'obra de J. N. Santaaulàlia) 421, 511
 Ciutadella, la 78, 362
 Cladells 1049, 1053
 Clarà, serra de 1032, 1093
 Clarella, can 915
 Climent, can 82
 Clopers, serra de 1093
 Clota, molí de la 372
 Clotes, les 95
 Coborriu 383, 387
 Coc, font del 908
 Codolar, es 1129-30
 Coïmbra 645
 Colera 30, 40, 46, 49, 135
 Coll, el 1041, 1043
 Collabós, coll de 928
 Collell, el 480, 488, 867, 870
 Collforcat 27
 Colljubí, serra de 471
 Coll-loat, pla del 917
 Collsacabra 492, 495-6, 501, 520, 733, 1032-3, 1038-9, 1041, 1046, 1049
 Collsameda 1046
 Collsesplanes 1049
 Colom, cal 356
 Colomerot, font 908
 Colon, pont de 459, 465
 Cols, noc d'en 425
 Coma Armada, massís de 350
 Coma de Claró, vall de la 399
 Coma de Vaca, vall de la 952
 Comanegra 526
 Comomer, font 310
 Companyó, can 1112
 Compostel·la 45
 Conca, sa 157, 171
 Concròs 956
 Conflent, el 294
 Congost, el 70-4, 151, 242, 707, 710-2, 720
 Convent, puig del 1115, 1156, 1160-2, 1166

- Cor de Jesús, font 908
 Coral, el 523, 527, 941
 Corb, el 414, 467, 482, 493, 1064
 Corba, la 978, 999-1000, 1010
 Corçà 239-40, 242-3, 727
 Corder, cal 236
 Cornellà de Terri 794, 799, 867, 870
 Cornet, cal 364
 Coromina, font 464
 Corralot, mas 810
 Cort, la 494
 Cortal de Rossa 349
 Cortals, els 1000
 Cortariu 382-3
 Cortàs 379, 387
 Cortvassill 344, 346
 Costa, can 982
 Costabona, el 519, 522, 952, 957
 Cotlliure 715
 Cova, caleta de sa 174
 Covadonga Catalana, la 882, 999
 Coves, estret de les 998
 Covil 998, 1000
 Covilar 920, 925-6
 Cremat, can 753
 Cremats, rocs 1078
 Crespià 428, 799, 862, 865
 Creu, pla de la 1070
 Creu, tossal de la 381
 Creueta, coll de la 271
 Creueta, la 675, 752, 1108
 Creus, can 1163
 Creus, cap de 40-1, 43, 45, 46, 47-50, 52-54, 56, 63-4, 66, 69, 77-9, 141, 147, 161, 733, 1065
 Cric, el 1107
 Crimea 308
 Crispí, mas 155, 191-2
 Cristians, puig dels 760
 Crit, el 196
 Croscat, el 461, 481
 Cruïlles 243-4, 248
 Cuba 184, 570, 857, 881, 889
 Cubells, puig de 503, 504, 505
 Cúcaro, font del 291
 Cuixà 896
 Culip, cala 41, 46
 Cullera, can 848
 Cuní, can 1096
 Curull 914
 Dacs, can 1016
 Dalmàcia 966
 Daltavuit, can 1110
 Damasc 966
 Darnius 70-3
 Daró, el 217, 222, 242-4, 724, 760
 Das 366-7
 Daurada, Costa 1119
 Davallada, la 182, 192
 Deciana 50
 Desmai, font del 471
 Desmais, els 814, 830
 Deu, font de la 476-7
 Devesa, la 587, 634-5, 655, 684-92, 738
 Diable, pont del 357
 Dijon 871
 Dimoni, pont del 638
 Dimonis, gorga dels 42 5
 Dolça, Costa 1117
 Dolores, mas 1081
 Dona Marinera, mirador de la 1140
 Dona Morta 1098
 Dorres 312, 314
 Dòria 966, 983, 988, 990, 1000
 Drac, clot del 806
 Draga, la 806-7, 820, 826-7, 831
 Duero, el 717
 Egat, 322
 Eina 316, 318, 972
 Éller 379, 387
 Empòrion 93
 Empúriabrava 80-1
 Empúries 26, 28, 77, 92-3, 425, 800, 971, 1119
 Encantats, cova dels 525
 Enginyers, carrer dels 105
 Engordans, font d' 907-8
 Enlaire, mas 1164
 Entreperees 865
 Enveig 282, 315, 343
 Er 323, 979
 Ermada, coma 100e, 1002
 Ermedàs 208-9
 Ermitons, cova dels 525
 Erola, l' 1070, 1077
 Escadars 347, 361-2, 364
 Escala, l' 86, 92, 95-9, 152, 167, 227, 230, 237, 260
 Escaldes, les 310
 Escales, font de les 703
 Esclanyà 208, 215
 Espanya 157. 833
 Esparra, l' 1032, 1051-3, 1059, 1063, 1093-6
 Esparregueres 481-6, 494
 Espinau 536, 1061
 Espinavell 938-40, 942, 945, 948
 Espinavessa 799
 Espinelves 1030, 1048-9, 1070, 1075, 1079-80, 1076
 Espinosa 995
 Espinuda, punta 199
 Espinzella 1070
 Espluga, l' 1005
 Espolla 27, 67, 237, 804, 865
 Espona de Saderra, l' 533
 Esponellà 797, 799, 864, 866
 Esposes, serrat de les 388
 Espriu, mas 1063, 1093, 1095
 Esquella, serra de l' 379
 Esqueres, vessants de les 386
 Esqueroses, font 908
 Estamariu, font 908
 Estana 393
 Estanyol 746, 750, 1044, 1107-8, 1110
 Estartit l' 75, 147, 167, 204, 221, 228, 232-5
 Estavar 322, 323
 Estiula 1016
 Estoll 361-2
 Estreta, cala 193, 209
 Estrúmbol, l' 54
 Estunes, les 35, 810-1, 813, 815
 Europa 1133
 Fabert 948
 Fabra, can 293
 Fageole, ca la 321
 Faixat, mas (Viladasens) 126
 Faixat, mas (Cervià de Ter) 718-9
 Faixat, mas (Vilafreser) 864
 Faja, font 476, 480
 Falconera, la 47
 Falgars 137-8, 414, 497, 536
 Falgons 866
 Faluga, can 924
 Falugues, les 203
 Fanals 1139-42, 1144, 1151
 Far, el 183, 495, 497, 723, 733, 1039-40, 1048, 1129, 1131
 Fares 866
 Farga, can 214
 Farga, la 813, 843
 Farners 1027, 1053-5, 1114
 Farola, sa 186
 Farrés, can 1016
 Fascio, Mont 502
 Feitús 950
 Feixes, can 1111
 Feixes, font de les 477
 Fenals 1136, 1139, 1161
 Ferrer, cal 356, 364
 Ferreres, les 939
 Ferrers, els 915
 Ferro, font de 830
 Figuera, la 1072
 Figueres 24, 28, 35, 39, 52, 56, 59, 66, 73, 77-78, 90, 96, 100-1, 103-8, 111, 113, 115-8, 122, 124, 126, 129, 141, 223, 228, 237, 257, 450, 510-1, 530-1, 709, 793, 796-8, 834, 857, 860, 862, 889, 892

- Figueres, turó d'en 1098
 Figueroles 322, 799
 Filipines 570
 Filosa, font de la 814, 830
 Fina, can 859
 Finestrelles 970, 972, 975
 Finestres 152, 481, 560, 733, 798, 820
 Fitor 187, 210, 239, 245
 Fivaller 329
 Flaçà 152-3, 172, 185, 238, 240-1, 700, 705, 707, 709, 1091
 Flequer, cal 534
 Florença, mas 367
 Florència 645
 Floris, can 1107-8
 Fluvià, can 428
 Fluvià, el 30, 67, 84-91, 137-8, 141, 151-2, 410, 422, 424-5, 427-8, 431-3, 439, 441, 459, 461, 479, 484, 495, 508-14, 517, 522, 530, 532-7, 713, 798, 827, 865, 930
 Foixà 229, 236, 239-42, 709
 Fonda, platja 201, 203
 Fonollera, la 221
 Font, can 1016
 Font Viva, vall de la 349
 Fontajau 635-6
 Fontalba 975
 Fontan, can 696
 Fontanals de Cerdanya 358
 Fontanilles 216, 219, 221, 235
 Fontclara 216, 219, 221
 Fontcoberta 796, 799, 866-8
 Fonteta 250, 257
 Fontlletera 952
 Fontpobra 414, 494
 Font-romeu 277-8, 283, 292, 302-6, 311, 314, 392, 705
 Fontviva 349
 Forat de la Seu, el 393, 397
 Forcanera, sa 1156, 1158-60
 Forcat, coll 66
 Forcat, torrent 352
 Forcats, els 196
 Formigues, illes 186, 195-6, 198
 Forn, can 1016
 Forn, punta d'es 195
 Fornells de la Selva 750, 988, 990, 995-7, 1030, 1037, 1109
 Fornells, platja de 160, 200-1, 203, 209
 Forques, puig de les 208, 260
 Forro, cal 814, 838
 Fortià 122
 Fosca, la 90, 191, 192, 193
 Fosca, vall 841, 978
 Fosses, les 1059, 1064
 Fossos, els 109
 Fou, la 386-7
 Fra Joan, font de 931, 934
 França 29, 41-2, 47, 107, 130, 161, 253, 276, 416, 459, 462, 526, 653-4, 682, 707, 710, 714, 792-3, 894, 919, 937, 941-2, 945, 966, 968, 974, 988, 1010, 1035, 1055, 1079, 1114, 1116-7, 1145
 Franciac 1100
 Franquesa, la 1015, 1017
 Frares, els 1136, 1055, 1058, 1160
 Freixenet 928
 Freser, el 887, 930, 977-8, 981, 998, 975, 1002, 1008-10, 1012, 1014,
 Fresers, vall de 952
 Freu, es 1127
 Frigola, Serra Llarga d'en 760
 Fullaca, la 773
 Funallerons, can 773
 Fustanyà 966, 974
 Gàl·lia 736
 Galdric, puig 760, 767
 Gall, roca del 946
 Galligants, el 558, 560, 606, 632, 639, 697
 Gallina, costa d'en 1151
 Galliners 799, 864
 Ganga, la 245
 Ganso, font del 760
 Garganta, can 471
 Garona, el 977
 Garona, font 908
 Gàrrep 732, 735
 Garriga 209, 1127
 Garrigoles 152
 Garriguella 100
 Garrinada, la 436, 467
 Gaserans 1087, 1093
 Gaudenci, can 1079
 Gausacs 1016
 Gaüses 237
 Gavarres 174, 187, 189, 202, 205, 207, 212, 216, 219, 222, 227, 242-5, 248, 152, 174, 187, 189, 202, 205, 207, 212, 216, 219, 222, 227, 242-5, 248, 558, 560, 639, 711, 720, 724, 726, 733, 752-4, 757-8, 760, 765-7, 772, 1028, 1031, 1033-5, 1048, 1065, 1093, 1112
 Gavarret, torrentera de 383-4, 386
 Gegant, fossa del 520, 972
 Geli, can 84-5
 Gènova 502
 Ges, el 914
 Ginarda, roca 1046
 Ginebra 61, 653
 Ginebret, pla 890
 Giraut, cal 379
 Girona 111, 126, 129, 138, 149, 151, 153-4, 167, 170, 179, 204, 214, 234, 239, 244, 247, 255-6, 369, 450-1, 463, 490, 492-4, 496-7, 510, 517, 557-8, 561-699, 708-10, 713, 720, 733, 736-752, 766, 792-6, 798, 814, 824, 838, 844, 848, 862, 882, 895, 913, 928-30, 971, 1028-30, 1032-3, 1038-40, 1043, 1045-6, 1048, 1066, 1069, 1076, 1091, 1093, 1100-1, 1107-8, 1110, 1163
 Gironella 1007
 Gironès, mas 735
 Girul 355
 Girvés, mas 322
 Giverola 1122-3, 1127
 Gleva, la 1038
 Golfet, el 196, 198
 Gombies, can 329
 Gombren 1000, 1005-8
 Gorguja 340
 Gorn, pla de 1077
 Gorrablanc 988
 Gra de Fajol 520, 956
 Graies, rec de ses 203
 Gran, mas 181
 Gran, font 367
 Granollers 655, 891, 953
 Granota, la 1055
 Grapissa, la 1085
 Grats i Corones, collada de 999-1000
 Grau sa Sala, el 1080
 Grau, cal 321
 Grècia 240, 707, 893
 Gréixer 354, 374
 Grèvol, font del 1085
 Grill, cal 937
 Grions 1087, 1093
 Gros, cap 47, 51, 186, 195
 Gros, puig 1108
 Grus 368
 Gruta, font de la 477
 Gualba 914
 Gualta 216, 219, 221, 223
 Guantànamo 672
 Guardiola 939, 991
 Guardiola, can 773
 Güell, el 560, 632, 638
 Guèmol 834, 857
 Guetes, font de can 908
 Guidó, ca la 1164
 Guillamet, cal 379
 Guillerries, les 560, 767, 1028, 1030, 1032-4, 1036-51, 1055-7, 1060, 1065, 1067, 1070, 1075, 1091-3, 1107, 1110, 1112, 1114, 1123

- Guils de Cerdanya 350
 Guinart, can 129
 Guingueta, la 292, 321, 324, 331
 Guirra, can 890
 Guitart, font del 908
 Guiu, can 809, 844
 Havana, l' 200
 Heures, mas de les 752
 Heures, les (*Ulls d'aigua*, de J. N. Santaeulà-
 lia) 829
 Holanda 533
 Home, turó de l' 1071-2, 1075
 Hostalric 38, 408, 1027, 1029-30, 1067,
 1080, 1082, 1084, 1086-7, 1090,
 1092-4, 1097, 1100, 1111, 1113,
 Hostoles, vall d' 501, 1039
 Huguet, ca n' 953, 955
 Iguaçu, cascades d' 796
 Índia, l' 1034
 Indianes, prat de les 464
 Ingla, vall de l' 383
 Iralvals 344-5
 Isòvol 357, 369-70, 380
 Istanbul 1133
 Itàlia 416, 612, 744, 833, 849, 893, 1114
 Ix 330-1
 Jafre 237
 Jardó 297, 301
 Jaume, cal 356
 Jeroni, font del 908
 Jerusalem 645
 Joanet 1047, 1049
 Jofré, salines del 917
 Joheria, la 731
 Jonquera, la 67, 72.3, 129-31
 Jordà, fageda d'en 414, 459, 483-5 792
 Jordana, font d'en 908
 Jugador, pla 946
 Juià 704-5
 Juny, mas 165, 192, 195
 Klaebisch, can 193
 Lanós, estany de 292, 349
 Laporta, can 631
 Lausana 1091
 Lavall, can 838
 Léman, llac 61
 Lió 806, 820
 Llost, castell de (a l'obra de F. Graugés)
 1077
 Lisboa 566
 L'Isle-Adam 710
 Llabià 235
 Llac, can 727
 Llac, font del 392
 Llacs, pla de 459, 464, 466
 Lladres, pas dels 988, 991
 Llaés 530, 911-2, 924, 1015
 Llafranc 169, 194, 196-8, 209, 212, 239
 Llagonet, font de 908
 Llagosta, can 757
 Llagostera 560, 758, 766-73, 1032-3,
 1036, 1099, 1102, 1104, 1112,
 1122
 Llambilles 752
 Llamp, esquei del 1085
 Llanars 935, 937, 940, 950, 952-3, 955
 Llançà 30, 40, 49-51, 54, 79
 Llandrics, puig dels 910
 Llaner, el 58-9
 Llarga, Feixa 977
 Llarga, platja 171
 Llavanera, la 328, 330
 Llebro 955
 Lledó 47, 138-40
 Llémna 560, 728-9, 731, 733
 Llers 26, 122-3, 129, 396-8
 Llevador, cala 1133
 Lli, coll del 129
 Llierca, el 428, 510, 525
 Lligordà 816
 Llimós 1016
 Llinars 953, 955
 Llisa, Baga 1005
 Llisa, Costa 504
 Llitons, gorg dels 1046
 Lliurona 66, 67, 68, 130, 509, 522
 Lívia 300, 313, 322, 325, 334-5, 337-
 41
 Llo 320, 322
 Llobateria, la 991
 Llobregat, el 66, 930
 Llofriu 98, 206, 208-9, 211, 214-5, 707
 Llop, font del 1098
 Lorà 728-9
 Lorell 1129, 1133, 1161
 Lloret 377, 390, 397, 1031, 1033, 1035,
 1048, 1050-1, 1065, 1076, 1112, 1114,
 1116, 1118-9, 1133-51, 1153, 1161,
 1166
 Llosses, les 1015-7
 Llous 324
 Logronyo 861
 Londres 64, 192
 Maçanet de la Selva 1027-8, 1088, 1093,
 1095-9, 1101, 1112
 Maçanet de Cabrenys 24, 35, 68-9, 72, 733
 Maçona, sorral de la 83
 Macondo (*Cien años de soledad*, de G. Garcia
 Márquez) 804
 Madremanya 242, 705, 726-7, 754-5
 Madrid 39, 106, 177, 217, 626, 991, 1067
 Magra, serra 1051
 Maià de Montcal 533-4, 794, 940
 Maia, font de can 477
 Maians 1000, 1005
 Maiena, llac de 770
 Maitanquis, can 1136-7, 1139
 Major, puig 1114
 Major, riera 1043, 1070
 Mal Sopar, turó del 1042
 Malafogassa, pont de 1070
 Malataup, pla de 1077
 Malatosca 922
 Malgrat de Mar 1030, 1101, 1113, 1117,
 1142, 1161
 Marianta 796
 Malladó, can 1064
 Mallol, el 493
 Mallorca 122, 161, 593, 1044, 1114-5
 Mallorca del Bosc, serra de can 908
 Mallorquines 1050, 1094-5, 1100
 Malniu 354, 386
 Malrem, coll de 937
 Mandra, prat de la 466
 Manel, can 511
 Manhattan 665
 Manjolet, can 386
 Manlleu 478, 1126
 Mansolí 1046
 Manyac, cal 379
 Maranges 270, 278
 Marçal, can 947
 Marcó, can 757
 Margarida, cala 195
 Margosa, font de 395
 Maries, font de les 319
 Marinyosa, font 908
 Marquès, can 727
 Marrana, coll de la 977
 Mart, camp de 689
 Martinch, platja d'en 203
 Martinet 390-2, 394, 398
 Martís 796-7, 865
 Martorell de la Selva 1088
 Marull, cal 367
 Masarac 27
 Mascordet, can 760
 Mascort, Puig Gros d'en 760
 Masferrer, bassa de 1096
 Masroc, el 638
 Massa d'Oros, illa de la 48
 Massana, la 27, 638
 Massaneda, cascata d'en 1059
 Massanes 1032, 1088, 1093, 1100
 Mata 843, 858, 870
 Matagalls, el 1046, 1070-1
 Matamala, planes de 994-5

- Matamort, pla de 354
 Matamós, riera 867
 Mataró 98, 1030
 Mataró, mas 1080
 Mateu de la Creu, can 244
 Matheu Riu, cal 324
 Matxo, salt del 866, 792
 Mauras, pic de 307
 Medes, illes 77, 139, 147, 186, 218-9, 226, 232, 234, 733
 Medinyà 713, 714, 799
 Medinyà, can 702
 Mediterrani, el 222
 Meia, cal 362
 Meians, coll de la Creu de 991
 Menera, la 941
 Menorca 106
 Menuda, mar 1127, 1129, 1132
 Meranges 354-6, 387
 Merdàs, el 1008, 1000, 1016
 Merlès 994-5
 Merolla, coll de 1007
 Mesopotàmia 632
 Messina 869
 Mèxic 736, 1128
 Miana, la 533
 Miànigues 799, 809, 815-6, 866
 Micerpi, mas 386
 Mieres 129-30, 481, 486, 792, 800, 835, 862
 Milany 530, 910, 912, 914
 Millars 241, 726-7
 Miquelets, font dels 77
 Miradors, els 182, 192
 Miraies, puig de 504
 Miralbell, mas 1098, 1154
 Miralles, hort d'en 620
 Miranda, la 242, 890
 Mirelles, collada de 504
 Mirot, can 1097
 Miserpi, cal 383
 Moi, can 932, 934
 Moixeró, el 368, 386, 387
 Moixina, la 196, 460, 464-5, 468-70, 476-9
 Molí, rec del 82
 Molina, la 268, 284, 360-1, 363-5, 392, 991, 995
 Molló 938-40, 942-9
 Molsa, font de la 395
 Monalls, els 509
 Monar, sèquia 640
 Monars 938-9
 Monegals 999
 Monells 240, 242-3, 726
 Monestrí, es 193
 Mongòlia 276
 Monjo, cal 355
 Monjos, font dels 137, 908
 Monsacopa 436
 Monsolí 1046
 Mont, el 66, 68, 73, 136-9, 141, 414, 519, 521-2, 526, 529, 531-3, 535-6, 723, 733, 787, 794, 796-9, 802, 804, 816, 820, 1038, 1067, 1114
 Montagut 510, 978-80
 Montagut, mas 358
 Montaspre 711
 Montblanc 808
 Montbó 733
 Montcal 733
 Montclar, el 179
 Montejà, coll de 508-9
 Montellà 391-2
 Montells, turó de 1164
 Monterrós, puig de 375
 Montfullà 560, 638
 Montgó 75, 77, 95
 Montgrí, el 147, 150, 152, 202, 218, 221-2, 229-0, 233-4, 794, 798
 Montgrins, els 242
 Montgrony, el 882, 890, 988, 998-1000, 1002
 Monti-Calvari 157
 Montigalà 753
 Montilivi 665, 675
 Montjoi 46, 75
 Montjuïc 586, 605, 631, 634-5, 639, 701, 1114
 Montllor 1148-9, 1166
 Montlluís 277, 294-8, 301-2
 Montmartre 621
 Montnegre 161, 244, 733, 752-4, 763, 787, 1114, 1161
 Montolivet 434
 Montoriol, turó de 1112
 Mont-ras 196, 208, 214
 Montsacopa, el 434, 461, 467, 473, 517
 Montseny, el 38, 161, 520, 733, 766-7, 769, 970, 1028, 1030-4, 1036-9, 1048, 1066-81, 1084, 1086-7, 1091-4, 1107, 1109-10, 1112, 1114, 1140, 1159, 1161-2
 Montserrat 222, 511, 965, 1067, 1070
 Montserrat, cal 358, 367
 Montsoliu 1081, 1087, 1093
 Montsoriu 1027, 1029, 1085-6, 1092
 Moragues, can 84-5
 Morató 428
 Morenç, vall de 957-8
 Móres, les 425, 466, 470
 Moresca, cala 1136-7
 Morou, el 1085, 1092
 Moscou 773
 Mosoll 367
 Muga, la 26, 67, 80, 83-4, 523
 Muixac, mas 1065
 Muntades, les 1000
 Múrcia 535
 Murons, els 230
 Murtra, suro de la 181
 Muscleres, les 95
 Músser 398-9
 Nadal, can (Llagostera) 773
 Nadal, can (Riudellots) 1108
 Nagasaki 293
 Nàpols 1145
 Narbona 122
 Narvils 372
 Nas 380, 381, 387
 Naüja 325
 Navà 966
 Navarra 247
 Navata 124-5
 Negra, coma 787
 Negra, font 973
 Negra, Selva 1035
 Negra, Terra 1112
 Nepal 1011
 Nerellà 380, 387
 Neulós, puig 46
 Nevà 991, 995, 997
 Noc, font del 477
 Noguer de Segueró, can 136, 533, 535
 Noguer, el 1078
 Noguera, la 977
 Norfeu, cap 41, 63
 Nou, estany 804
 Noucreus, pic de 972-3
 Noufonts, pic de 278, 972-3, 975
 Nova York 64, 103, 629, 767, 1146
 Nova, font 934
 Numància 895
 Núria 470, 878, 960-77, 979, 988, 990-1, 1002
 Núvia, salt de la 525
 Occitània 122
 Odelló 277, 303, 306, 308, 311
 Ofrena, puig de l' 910
 Ogassa 890, 916, 926
 Oix 428, 525-6, 938-9, 976
 Olià 380, 387
 Oliva, ca n' 946
 Oliveres, can 1055
 Olives, les 237
 Ollers 176, 862
 Olletes, les 502
 Olopte 356, 378

- Olot 38, 124-6, 141, 408, 410-1, 414, 416-9, 421-2, 424-7, 429-36, 438-442, 444-5, 447-454, 456-7, 459-61, 463-7, 470, 472, 474, 477-81, 484-6, 490, 492-8, 506, 510-515, 517, 522, 525, 529-31, 534-5, 792, 795-6, 800, 807, 828-9, 834, 847, 862, 892, 910, 921, 929, 939-40, 946, 955, 971, 992, 1044, 1128, 1154
- Oms, can 1165
- Oncés 325
- Onyar, l' 558, 560, 568, 570, 577, 587, 606, 632, 639-41, 645-56, 665, 672, 674, 680, 737, 752, 930, 1034, 1108-9,
- Oo, estany d' 461
- Or, cap d' 48, 1129
- Oratori, mas l' 1165
- Ordèn 372, 375, 387
- Ordis 124, 125, 141
- Oreneta, la font de l' 1077
- Orfes 799, 864
- Oriol, ca n' 867
- Oriola 535
- Orléans 327
- Ormoier 939
- Oros, cap d' 46
- Orri 318
- Orri, coll de n' 1087
- Orriets, 386
- Orriols, turó d' 794
- Orsavinyà 1161
- Osor 1030, 1040, 1042-3, 1045-6, 1048-9, 1061, 1076
- Osormort 1049
- Osseja 325, 327-9
- Ovella 361
- Oxford 180
- Padró dels Quatre Batlles, massís del 368
- País Basc, el 1146
- Pal, coll del 947, 952
- Palafolls 161, 1161
- Palafrugell 151, 153, 185, 195-202, 206-15, 224-9, 250, 256, 751, 842, 1127
- Palamós 151, 167, 171-5, 181-95, 202, 210, 214, 239, 245, 252, 709
- Palau de Cerdanya 329-30
- Palau sacosta 557, 675, 731, 749
- Palau, can 758-9, 761
- Palau-sator 147, 219-20
- Palau-savardera 47, 123
- Palera 425, 533
- Palerm 893
- Palla, suro de la 1098, 1101
- Pallera, mas de la 44
- Palmerola 1007, 1016
- Paloca, can 996
- Palol de Fluvià 88
- Palol de Revardit 799, 862, 869-70
- Palol d'Onyar 752
- Palomera, sa 1113, 1119, 1158, 1164-6
- Palou, mas 1164
- Pals 147, 202-5, 215-21, 229, 703
- Pals, can 749
- Pampalona 244, 645
- Panissars, coll de 72
- Pantanó, cal 374
- Panxut, can 742
- Paperer, can 1051
- Paradís, el 160, 161, 201
- Paradís, font del 742
- Paranà 672
- Pardal 389
- Pardala, can 863
- Pardines 926, 982, 985, 966
- Parés, can 468
- Parets 91, 862
- París 59, 64, 103, 150, 160, 192, 224, 274, 462, 704, 706, 711, 717, 893, 943
- Parlavà 236, 242
- Partenó d'Atenes, el 74, 514
- Pas, coll del 988
- Pasteral, el 558, 1034, 1039, 1041-3
- Pasteres, les 207
- Pastor, clos del 96
- Pastora, roca 535, 935
- Patllari, can 534
- Pau 47
- Pau, can (Banyoles) 848
- Pau, font de can (Olot) 464
- Paulet, cal 383
- Pedra, font de 386-7, 642, 644, 666
- Pedraforca, el 910
- Pedrals 508, 510, 519, 521
- Pedrassa, cal 291
- Pedreria, font 430, 464, 468, 471
- Pedret 634, 637, 711, 1040
- Pedrinyà 240, 241
- Pedró, el 96, 137-8, 147, 182, 187, 192, 195, 218-9, 1048
- Pedrola, riera 735
- Pedrosa, serra de la 1093
- Peguera 328
- Peirot, can 984
- Pelancà 950, 955
- Pendís, el 386
- Penedes 766, 772-3
- Pení 41, 46-7, 54, 56, 61, 147, 733
- Perpinyà 111
- Pera, la 153, 239-40, 242, 397-9, 471, 526, 709, 865, 939, 1005
- Perafita 48
- Peralada 24, 88, 120, 121
- Peratallada 147, 216, 221, 229
- Perdut, mont 42
- Pere Mundo, turó d'en 1098
- Perelló, el 557
- Perer, el 516
- Pereres, les 358
- Perica, la 192
- Peroler, cal 743
- Perpinyà 66, 246, 708, 713, 792
- Pertús, el 165, 733
- Perxa, coll de la 272, 294, 297, 300-2, 316
- Perxés, can 71, 126, 128, 129
- Pessebre, font 464
- Petit, mas 171
- Pi 382-3
- Pi, mas 386
- Picant, font 1045-7, 1058
- Pigem, can 870
- Pigrau, font d'en 908
- Pillatuga 898
- Pimorens, el 349
- Pinares 1006
- Pineda de Mar 161, 1088, 1099, 1113, 1138
- Pintors, font 908
- Pintrat, el 461
- Pinya de Rosa 1156-7
- Pinyer, puig 66
- Pipes, molí de les 1080
- Pirineu, el 66, 147, 181, 237, 411, 723, 733, 769, 795, 798, 920, 927, 957, 958, 1028, 1038, 1039, 1048, 1093, 1154
- Pisa 645
- Pla, mas 169
- Pla, roca d'en 1047
- Plaja, castell d'en 1136
- Planès 299-300, 303, 994
- Planes d'Hostoles, les 495
- Planes, cap de 198, 208
- Planes, les 360, 386, 389, 940, 1164
- Planes, roques 191
- Planiol, can 1055
- Planoles 966, 993-5
- Plans, els 207
- Platja d'Aro 171-2, 174, 177-8, 1048
- Platraver 504-6
- Pleta, la 360
- Plom, es 204
- Pobla, la 991, 1008
- Poch, molí d'en 1112
- Poitiers 327
- Pol, cal 367
- Pola, cala 1122, 1123, 1127
- Polí 522

- Poncella, punta de la 77
 Ponent, puig de 770
 Pons, cal 383
 Ponsà, can 386
 Pont de Bar 393, 395-6
 Pont de la Cabreta, coves del 982
 Pont de Molins 519
 Pont Major 244, 570, 637
 Porqueres 793-4, 799, 802, 805-6, 810, 815, 828-30, 834, 866
 Port de la Selva 28, 44, 52-6, 62, 64, 76, 161, 164
 Porta 346, 348-9
 Portbou 73, 109, 112, 120, 130-5, 153, 655, 683
 Portè 329, 349
 Portell, coll de 753
 Port-lligat 41, 49, 61-2
 Portús, el 66, 80, 129, 130, 135
 Pou, mas 751
 Pous, can 741
 Prat, el 915, 926
 Prats 299, 369
 Prats de Molló 129, 746, 943, 946, 975
 Pregon, coll 942, 945, 1070, 1078
 Premià 169
 Preses, les 481, 494
 Presó, torre de la 374
 Presta, la 942, 945
 Princesa, pont de la 645
 Prona, cala 53
 Provença, la 134, 220
 Pruit 1039
 Prullans 386, 372, 377-8
 Prunell, mas 742
 Púbol 240
 Puda, la 477, 795, 810, 819, 832-3, 834-6, 842, 861, 920
 Puigcerdà 268, 274, 280-92, 308, 310, 314, 326, 330, 332-3, 346-8, 358, 979, 993, 996
 Puiglagulla 1070
 Puigllançada, el 995
 Puigmal, el 470, 492, 520, 536, 733, 798, 890, 952, 970-2, 979, 981, 992, 1010-1, 1067, 1114
 Puigpardines 500
 Puig-rodon 1016
 Puigsacalm, el 410-1, 414, 457, 467, 480, 482, 492, 497-8, 500-2, 504, 506-7, 733, 910, 1048
 Puigstela 910
 Puigsurroca 798
 Pujalts 988, 991
 Pujarnol 787, 799, 809, 862, 815
 Pujató, can 1082, 1096
 Pujol, can 1016
 Pujol, costa de 467
 Pujolar, el 107, 1078, 1080
 Quadres, can 1082
 Quart 752-7, 756
 Queralbs 960, 969-77, 1002
 Querós 1034, 1039, 1042, 1049, 1065
 Quinze, font de can 908
 Quor (per Olot, a l'obra de J. N. Santaeulàlia) 421, 511
 Rabeig, font 477
 Rabell, pont de 464
 Rajola, barri de la 207, 209
 Ral, la 929
 Ras, tossal 375
 Rasa, Costa 360
 Raset 715, 717-8
 Ratinyola 209
 Raür, el 332
 Ravell, coll de 1049, 1075
 Rebaixinc, font 477
 Recasens 733
 Recolons, can 982, 987
 Regencós 215
 Rei, can 374
 Requesens 35, 38, 66, 67, 72, 139, 408
 Resplandis, can 517
 Reverdit, el 733
 Ribelles 522, 525, 939
 Ribes 247, 878, 882, 894, 926, 966, 974, 978-9, 991, 998, 1000-1, 1009, 1013, 1015
 Ribot, mas 737, 739
 Ricastell 1094
 Ricrós 1077
 Ridaura, el 165, 177-8, 180, 428, 773, 940
 Ridolaina, el 381
 Ridorta (a l'obra de V. Català) 230
 Riells 95, 98, 152, 1075, 1084-5
 Riera, bosc d'en 1097
 Rieral, el 1148
 Rigart, vall del 978, 988-9
 Rigat, coll del 268, 271-2, 301, 316, 320
 Rigolisa, sèquia de 291
 Ripoll 364, 530, 880, 877-8, 882, 884-10, 915, 923, 928, 940, 974, 977, 979, 993-6, 999-1000, 1002-3, 1008-11, 1014-5, 1017
 Ritort, el 930-1, 950
 Ritortell, el 941
 Riublanc (*Terra baixa*, d'À. Guimerà) 974
 Riuar, serra de 1093
 Riudarenes 1027, 1030, 1050-1, 1053, 1095-7, 1100
 Riudellots de la Selva 763, 1105-7, 1133, 1035, 1037, 1090, 1108-9
 Riuet 98
 Riumors 122, 237
 Riuràs 240-1
 Riurona (per Girona, a *L'arc de Sant Martí*, de S. Ferrer) 571
 Riutés 344, 346
 Riutort, el 934
 Riutort (*Terra baixa*, d'À. Guimerà) 934
 Robert, cal 379
 Roca, molí de la 1164
 Roca, la 935, 940-1, 950, 952-3
 Rocabrúna 428, 526-7, 936, 938-9, 941
 Rocacorba 723, 733-4, 736-8, 767, 787-8, 802, 809, 815, 820
 Rocallisa 773
 Rocamaura 246
 Rocanera 1145
 Rocar, serra del 1057
 Rocasses, les 929
 Roella, la 209
 Roig, cap 165, 171, 192, 196, 198, 208
 Roig, molí de 1164
 Roja, Costa 711
 Rom, puig 77
 Roma 45, 240, 334, 487, 606, 653, 733, 893
 Romanyà de la Selva 157, 179, 181, 220, 760, 767, 773
 Roncesvalles 68
 Roqué, can 171
 Roquer, el 1016-7, 1049
 Ros, font del 908
 Roscurt, cal 738
 Roser, puig del 447
 Roses 37-8, 47, 74-5, 77-86, 95, 122, 137-8, 161, 172-3, 182, 199, 408, 487, 520, 536, 794, 798, 800, 1093
 Rosquelles 1070, 1078
 Rosselló, el 30, 35, 150, 521
 Rossinyol, font del 1057
 Rossinyol, molí de 427
 Rossoladora, roca 138
 Rosta, can 484
 Rotllat, cal 516
 Roure, mas (*Un enterro*, de C. Bosch de la Trinxeria?) 949
 Roure, turó d'en 1098
 Rovira, can 169
 Ruira, puig de la 767
 Rupià 153, 238-9, 242, 709
 Rupit 1039
 Rus, tossal de 995
 Sabadell 189
 Sàbat, can 753
 Sadernes 522, 525
 Sadurní, font 908

- Safareig de les Dones, el 740
 Safareig, font el 96
 Saga 353
 Sahara, el 1104, 1110
 Sai, cal 516
 Sal, cap sa 202, 204
 Saladeures, can 906
 Salamina 488, 871
 Salarsa 939
 Salelles 244
 Salenys 181
 Sales 508
 Saleta, can 181
 Salines, les 68-9, 991
 Salions, cala 1122
 Salitja 750, 1057, 1107-8, 1110
 Sallagosa 316-7, 320, 322-3, 347
 Sallent de Mieres, el 424, 480-3, 485-7, 503, 506, 533
 Salleres, mas 749
 Salomó, can 526
 Salou 122
 Salqueda, vall de la 914
 Salt 638, 666, 728, 736, 738-745, 749
 Salt Dalmau, font del 858
 Saltegat 363
 Salut, font de la 477
 Samperí (a l'obra de de Narcís Oller) 285
 San Pedro de Alcántara 171
 Sanavastre 368
 Sanillés 390
 Sansor 369
 Sant Amanç 162
 Sant Amand 888-9, 917, 925
 Sant Andreu de Bancells 1048-9, 1070
 Sant Andreu de Pedrinyà 241
 Sant Andreu de Terri 799, 870
 Sant Andreu, puig de 150
 Sant Aniol d'Aguja 523-4, 536
 Sant Aniol de Finestres 406, 414-5, 428, 728
 Sant Aniol d'Ujas 512, 519, 521, 525
 Sant Antoni de Calonge 150, 171, 173, 175, 190, 193
 Sant Cebrià dels Alls 181, 245, 248
 Sant Celoni 1046, 1070, 1076, 1090
 Sant Cristòfol les Fonts 470, 480
 Sant Dalmau, la font de 860
 Sant Daniel 558-9, 606, 639, 692-700, 749
 Sant Elm 157, 159-62, 167-8
 Sant Esteve de Llémèna 728-9, 799, 809
 Sant Esteve de Guialbes 809
 Sant Esteve de Vallespirans, coll de 994-5
 Sant Esteve d'en Bas 428, 446, 462, 470, 495
 Sant Esteve, (Olot) 446, 462, 470
 Sant Feliu de Boada 147, 219, 242
 Sant Feliu de Buixalleu 1055, 1069, 1084-5, 1087, 1093
 Sant Feliu de Guíxols 47, 151-2, 154, 156-9, 161-2, 164, 166-71, 174-5, 181, 185, 187, 202, 210, 216, 219, 224, 241, 451, 760, 1033, 1065, 1112, 1154
 Sant Feliu de Pallarols 419, 455, 494-6
 Sant Francesc, cala de 1158, 1153-4
 Sant Grau 517, 557, 731, 736, 738-9
 Sant Grau d'Ardenya 157, 162, 170-1, 1112, 1114, 1120, 1122-3, 1161
 Sant Grau de Pujades (per Sant Feliu de Guíxols, a *El temps dels Milà*, d'Amanda Gross) 162, 170, 171
 Sant Gregori 728, 730-1, 733, 736
 Sant Hilari Sacalm 1030, 1032, 1040, 1042, 1045-9, 1055, 1058-9, 1064, 1067, 1075-6, 1079, 1082, 1104, 1153
 Sant Jaume de Frontanyà, planes de 994-5
 Sant Jaume de Llierca 510, 513, 792
 Sant Joan de les Abadesses 877-8, 884, 891, 894, 910-1, 915-26, 928, 930, 933, 940, 955, 999, 1154
 Sant Joan de Mollet 238, 705, 707
 Sant Joan de Palamós 202, 214
 Sant Joan les Fonts 513-6, 427, 941
 Sant Joan, pla de 728
 Sant Jordi Desvalls 152, 717, 719
 Sant Jordi, turó de 1098
 Sant Julià de Boada 220
 Sant Julià de Llor 1045
 Sant Julià de Ramis 711-3, 720, 738
 Sant Julià de Vallfogona 912-3
 Sant Llorenç de la Muga 130
 Sant Llorenç de les Arenes 241
 Sant Llorenç de Valls 1096
 Sant Llorenç del Munt 808
 Sant Martí d'Empúries, 95
 Sant Martí d'Aravó 350
 Sant Martí de Fluvià 425, 536
 Sant Martí de Llémèna 730, 733
 Sant Martí dels Castells 370, 380, 382, 389-90
 Sant Martí d'Empordà 98, 254
 Sant Martí d'Envalls 313
 Sant Martí Sacalm 1033, 1038, 1040
 Sant Martí Sapresa 1065
 Sant Martí Vell 240, 242, 720, 726
 Sant Martirià, puig de 828
 Sant Mateu de Montnegre 752-3
 Sant Maurici, pla de 815
 Sant Maurici, puig de 1103, 1099
 Sant Miquel de Campmajor 428, 486, 792, 795, 800, 851, 866-7
 Sant Miquel de Cladells 1037, 1058
 Sant Miquel de Cruïlles 243, 244
 Sant Miquel de Fluvià 88
 Sant Miquel de Pineda 494
 Sant Miquel de Solterra 1049
 Sant Onofre, pic de 47
 Sant Patllari, font de 934
 Sant Patllari, muntanya de 787, 802, 810
 Sant Pau de Segúries 408, 928, 929, 930, 931, 940
 Sant Pere Cercada 603, 605-6, 634, 655, 696, 1053, 1055, 1069, 1087, 1093, 1142
 Sant Pere de Rodes 26, 40-2, 44, 121
 Sant Pere de Vilamajor 1073
 Sant Pere del Bosc 1142-4, 1151, 1165
 Sant Pere dels Forcats 296-8
 Sant Pere Pescador 84, 86-7
 Sant Pol, platja de 165-7, 171
 Sant Privat de Bas 428, 501-2
 Sant Ramon, puig de 202, 257
 Sant Roc 196, 425-6, 428, 448, 466, 476-8, 490-1, 493, 728, 890
 Sant Romanç de les Arenes 241
 Sant Sadurní de l'Heura 244
 Sant Sadurní d'Osormort 1076
 Sant Salvador de Bianya 514-5, 930
 Sant Salvador, font de 1057
 Sant Sebastià, cap de 44, 186, 190, 195-8, 207, 212, 252, 733
 Sant, font del 908
 Santa Anna 1114, 1161-2, 1166
 Santa Anna, font de 464
 Santa Cecília, serra de 798, 1038, 1112
 Santa Coloma de Farners 750, 1030-2, 1034, 1037, 1049-65, 1069, 1076, 1087, 1095-6, 1098, 1100, 1109, 1142
 Santa Creu, vall de 46
 Santa Cristina (Lloret) 1104, 1114, 1118, 1123, 1136-7, 1139-42, 1145-8, 1150-1, 1156, 1158, 1161, 1164-5
 Santa Cristina d'Aro 167, 179-80, 201, 766, 769
 Santa Cristina, punta de (Roses) 80
 Santa Eugènia de Ter 679-80
 Santa Fe 1070
 Santa Llocaia 324, 325
 Santa Llogaia del Terri 809, 862
 Santa Llúcia de l'Arboç 245
 Santa Llúcia, font de 1057
 Santa Magdalena 383, 414, 467, 470, 498, 501-4, 519, 733, 914, 1038
 Santa Magdalena, mas 386
 Santa Magdalena, muntanya de 414, 467, 470, 498, 501-4, 519
 Santa Margarida, volcà de 481
 Santa Pau 480-1, 483-4, 486, 792, 810, 815, 835

- Santagna (per Blanes, a l'obra d'E. Fàbregas) 1148-9, 1166
- Santamaria, mas 715, 717-8
- Santou 1002
- Sants, cala 159
- Saragossa 678
- Sareja 340, 341
- Sarral 367
- Sarrià de Ter 621, 710, 711, 749
- Sastre, cal 364
- Satanut 372
- Sau 1042-3, 1046, 1048-9
- Sauleda 1053
- Saüquet, cal 321
- Saus 152
- Savassona 1046
- Segadell, el 978
- Segarra, can 1065
- Segre, el 268, 270, 273, 279, 288, 301-2, 313, 319, 322, 325, 331, 347, 353, 355, 357-8, 362, 370-2, 380, 382, 390-2, 394-6, 398
- Segremorta 363
- Selles, les 1016
- Selva de Mar 46, 52, 54-5
- Sena, el 649
- Senillers 396, 920
- Sensi, cal 367
- Senyor Cama, font del 773
- Serena, Costa 1116-7
- Serinyà 792, 865-6
- Serrahima, cala d'en 1138
- Serrallonga, font 908
- Serrat 964, 984
- Serrat, mas 1080
- Setcases 933, 940, 952-3, 955-6, 959, 966, 976
- Seu d'Urgell, la 327, 370, 390, 393
- Seva, can 1097
- Sevilla 886
- Sidillà 241
- Sidro, cal 1007
- Siena 645
- Silet, estany de can 804
- Sils 705, 1027, 1034, 1050-3, 1087-8, 1091-1100, 1109, 1111, 1138
- Simó, cala d'en 1136
- Síndries, font de les 386
- Sinera (per Arenys de Mar, a l'obra de S. Espriu) 187
- Sirena, roca 49
- Sisó, bosc de can 829
- Sitges 606
- Siuret 914
- Sobirana, font 372
- Soc, font de cal 477
- Socarrats, mas 516
- Socs, pla dels 740, 743
- Sofre, font del 341, 908
- Sol Costa del 171
- Solallong, mas 1000
- Solana, la 277
- Soleis 181
- Soler, can 1046
- Soler, can 374
- Solfa, pujada de la (a l'obra de C. Gomis) 472
- Solterra 1048
- Solius 178-9, 767
- Soria 716-7
- Soriguerola 362
- Sorrall, el 1082, 1084
- Sors, can 509, 517
- Sous 136-7, 533, 535-6, 816
- Subur 1127
- Suïssa 492
- Suls 1098
- Sureda, punta d'en 1144
- Surroca 926-7
- Surroca, can 353
- Susqueda 1030, 1033-4, 1039, 1042, 1043, 1076
- Taballera, cala 53
- Taga, el 916-18, 925-27, 981, 985, 988
- Taialà 730
- Talabra 47, 53
- Talaixà 428, 471, 512, 519, 521, 525-6, 530, 938-9, 946
- Talló 383, 385
- Tallendre 372-3, 376-7, 387
- Talltorta 347, 353
- Tamariu 92, 199-201, 203, 209
- Tancalaporta, coll de 382
- Tapiots, els 1100
- Tarascó 222
- Targasona 277, 307
- Tarlà, el 658
- Tarn, el 645
- Tarongeta, la 199, 208-9
- Tarter, el 372
- Tartera 368
- Tartera d'en Margall, font de la 310
- Taüll 461
- Taurinyà, can 886
- Tavèrnoles 1046
- Teix, font del 1076
- Teixidor, mas 250
- Ter, el 84, 147, 152, 221-2, 229, 232, 238, 241, 244, 510, 530, 558, 560, 608, 632-7, 639-0, 649, 652, 702-7, 710-13, 717, 719-20, 724, 728, 731, 733, 735-6, 738-41, 744, 798, 887, 890, 892, 895, 904, 918, 923, 929-31, 933-4, 950-9, 977, 1008, 1014, -5, 1030, 1032, 1038-46, 1048-9
- Terrades 73
- Terraforts, els 152
- Terranegra 239-40
- Terra-prims, els 152
- Terrassa 871, 1065
- Terri, vall del 733
- Tessalònica 893
- Tet, vall de la 301
- Teta, ca la 531
- Teula, font de la 908
- Ticoi, can 374
- Tint, el 859
- Tixaire, can 287
- Toès 975
- Toledo 631, 645, 800, 1162
- Toloriu 395, 396
- Tolosa de Llenguadoc 259
- Toluges 180
- Tor, cal 399
- Tor 237, 315, 342, 343, 344, 894
- Toralles 891
- Tordera 1028, 1030, 1033-4, 1065, 1070, 1087-8, 1091, 1093, 1098, 1101, 1112-4, 1119, 1129, 1154, 1161-2, 1166
- Torderola, la 1098
- Torí, el 447
- Torn, el 428, 486, 488, 533, 867
- Tornadissa, font 506
- Torre, coll de la 46, 54
- Torre, bosc de la 771
- Torre, font de la 734
- Torrelles (a l'obra de de V. Català) 230
- Torrelles, font de 386
- Torrelló 54
- Torreneules, pic de 972
- Torrent 187, 219, 239, 242
- Torrent Tudó, vall del 341
- Torrents, can 1055
- Torres, les 731
- Torroella de Montgrí 28, 39, 153, 186, 200, 210, 221-5, 227-9, 231-5, 246, 709, 715
- Torroella de Fluvià 26, 88
- Torroella, la 486
- Tortellà 428, 508, 521, 528
- Tortuga, sa 1136, 1149
- Toses 270, 360, 733, 991-2, 988-97
- Tossa de Mar 47, 60, 152, 160, 170-1, 195, 766, 1028, 1031, 1033-5, 1065, 1093, 1112-15, 1118-35, 1137, 1140, 1146, 1148-9, 1154, 1159, 1161, 1166
- Tossa d'Alp 393
- Tossalet, el 398
- Toulouse 315

- Tova, vall de la 377
 Trampa, coll de la 504
 Travesseres 397
 Tregurà 940, 952, 955
 Trencat, cap 47
 Tres Creus, les 918, 1139
 Tres Pics, coll dels 952
 Tres Turons, els 1141, 1164
 Treset, cal 379
 Treumal 165, 171, 1145
 Triai, el 469-70, 473, 480,
 Tries, font de les 476-9
 Trieste 566
 Trinxeria, can 758-9
 Troia 895
 Trons, cala d'en 1136
 Trullàs, pla de 1045
 Tueda 175
 Tuna, sa 199, 201, 204
 Tunes, les 799, 806, 810, 812
 Turbany, can 1111
 Turell, can 749
 Turers, els 809, 835, 843-4, 847-8, 854
 Turet 337
 Turonell, el 512-3
 Tussols, els 425, 426
 Tussols, font del 477
 Txatxarramendi, illa de 1146
 Ujà 522
 Ull de Ter 956-7, 959
 Ullà 151, 223, 231
 Ullastret 219-21, 724
 Ulldeter 954
 Ultramort 236-7, 240
 Ur 302
 Urtx 358, 360, 361
 Urús 368-9
 Usall 866
 Vajol, la 128
 València 232, 792
 Valira, el 367-8
 Vall d'Aro, la 152, 154, 162, 176-81, 862,
 1033, 1065, 1105
 Vall de Bianya, la 408, 515-7, 525
 Vall d'en Bas, la 498
 Vallcanera 1051, 1100, 1109
 Vallcebollera 326, 328-9, 988
 Vallclara 1042-3
 Valldavià 237
 Valldemaria 1098
 Valldolig 1164
 Vallespir, el 150, 241
 Vallespirans 1015-6
 Vallfadó (per Lloret, a l'obra d'E. Fàbregas)
 1148-9, 1166
 Vallfogona 894, 910-4, 924, 940, 1015
 Vall-llobrega 171, 189, 214
 Vallors 1049, 1053, 1058, 1061, 1064
 Valltova, la 355-6, 379, 387
 Vallvanera 178
 Vallvigil 953, 955
 Vanera, la 326-7, 329
 Vanera, 326, 327, 329
 Vaquer, can 904
 Vayreda, can 464
 Venècia 235, 566, 572, 645, 670, 678, 893
 Ventajola 357
 Ventallat 414
 Ventalló 85
 Ventalló, puig (Cassà de la Selva) 760
 Ventolà 471, 994, 996
 Ventós, mas 448, 470, 480, 482
 Verda, Selva 1035
 Verdaguer, can 1044
 Verge, cova de la 300
 Verges 151, 229-30, 235, 236
 Vern, font del 934
 Vernadell, coll de 941
 Vernets, els 1078
 Verruga, la 998
 Versalles 702
 Vesubi, el 486
 Vià 306
 Viabrea 1085
 Viader, can 719
 Vic 92, 468, 496-7, 501, 896, 921, 971,
 1003, 1030, 1032, 1039, 1041, 1049,
 1070, 1076, 1126, 1133
 Vidrà 506, 914, 915, 1015
 Vidreres 766, 1033, 1035, 1050, 1095-6,
 1098-9, 1112, 1138-9
 Viena 224, 803
 Vila, mas 396
 Vilà, el 209
 Vilà, pou 703
 Vila, salt d'en 815
 Vila, estany de la 291
 Vila, mas 464
 Vilabertran 88, 118-20
 Vilacolum 84
 Viladamat 152, 227, 237,
 Viladaneras 532
 Vilademuls 862, 864
 Viladesens 126, 152, 718, 719
 Viladonja 1016
 Viladrau 1030, 1041, 1043, 1046, 1049,
 1066, 1069-71, 1073, 1075-80, 1082
 Vilaensopida (per Blanes, a l'obra de V. Coma
 Soley) 1166
 Vilafant 124
 Vilafranca 196
 Vilafreda (a l'obra de J. Berga i Boix) 439
 Vilafreser 864
 Vilagarter 1164
 Vilagrau 369
 Vilahur, can 758
 Vilallobent 330, 358
 Vilallonga de Ter 940-1, 943, 950, 952-3
 Vilallonga, molí d'en 760
 Vilallum (per Blanes, a l'obra de J. Alemany i
 Borràs) 1166
 Vilamacolum 85
 Vilamarí 799
 Vilanna 750
 Vilanova de Banat 393
 Vilanova de les Escaldes 311
 Vilanova de Sau 1042, 1049, 1070
 Vilar de Sant Boi, el 533
 Vilar, el 361, 830, 1156, 1166
 Vilar, mas 976
 Vilarmau 1070, 1078, 1080
 Vila-roja 666
 Vila-romà 189
 Vilarràs 1094
 Vila-sacra 121-2
 Vila-seca 209, 215
 Vilartagues 167, 170
 Vilasirvent 845, 91
 Vilauba 809, 815
 Vilaür 558
 Vilavenut 799, 813, 868
 Vilella 383
 Vilert 799
 Villec 393
 Vilobí d'Onyar 750, 1037, 1100, 1107-11
 Vilopriu 152, 237
 Vilordis 141
 Vimeteres 1080
 Vinater, cal 364
 Vinyes, cova de can 660
 Vinyola, la 349
 Viva, font 908
 Vulpellac 248, 254-5, 257, 260
 Xacó, cal 362
 Xampinya, can 848
 Xatona, font 464, 477
 Xena, can 446
 Xicu, bosc d'en 867
 Xifra, can 1051
 Xile 767, 1139
 Xito, can (a l'obra de C. Bosch de la Trinxe-
 ria) 948
 Xo, roc de 381
 Xunglà, riera d'en 730

Índex onomàstic

- Abadal, Raimon d' 160, 242
 Abante i Vilalta, Antònia 482
 Abd al Malik 611
 Abd-er-Rahman 300
 Abellí, Pere 600
 Abelló, Montserrat 217
 Abrams, Sam 1078
 Abril, Joaquim 1156
 Abú-Nezàh 339
 Adelaisa 879, 917
 Adroguer, Rosa 1097
 Afrodita 41
 Agna de Valldaura (pseudòn.), *uid.* Joaquina Santamaria
 Agnès d'Adri 730, 792
 Agnès (*La tradició del suro-lí...*, de X. Carbó) 722
 Aguilar, Fidel 660, 687, 756-7
 Aguilar, Francesc d'Assís 900
 Aguiló i Fuster, Marià 187, 727, 900, 903, 931, 970, 972, 983-5, 1042, 1046
 Aguirre, José Antonio 126, 128
 Aguirre, Miquel 671, 858, 870
 Agulló, Ferran 38, 47, 159-61, 165, 167, 187, 203, 561, 573, 582, 608, 615, 664, 1115, 1121-3, 1126, 1128, 1141, 1145-8, 1150, 1158, 1161-2, 1166
 Agustí (*El segle de la llum*, de P. Coll) 841
 Agut, Joan 566, 590, 631, 690
 Alabau, Maria Mercè 237
 Alarma, Salvador 994-5
 Alavedra, Joan 374, 795, 801, 836, 866, 945, 1129-30
 Alba (*La casa de la memòria*, de L. Graves) 629, 650
 Alba (*Mecanoscrit del segon origen*, de M. de Pedrolo) 1120
 Albanell, Joaquim 884
 Albanell, Josep 292
 Albéniz, Isaac 289
 Albert i Corp, Esteve 218
 Albert i Pey, Salvador 157-8, 168, 185
 Albert, Albert 237
 Albert i Paradís, Caterina 61, 94-9, 101, 164, 172, 185, 230, 258, 260, 484, 505, 563, 566, 572-3, 576, 596, 603, 608, 614, 619, 642, 645-6, 656, 1126
 Albert, Francesc 97
 Albert, Josep 257
 Albert (*Els jardins de la melancolia*, de J. Perucho) 1119
 Albert (*La cueva de las hadas*, de N. Viñas Serra) 703, 712
 Albert, Lluís 96, 97
 Albesa, Carles 1066
 Albió, vescomtes d' 1098
 Alcalde Valladares, Antonio 583
 Alcalde, Carmen 571, 612
 Alcoberro, Agustí 218
 Alcoberro, Tomàs 218
 Alcover, Antoni Maria 1102
 Alcover, Joan 1116
 Aldrich i de Pagès, Trinitat 253, 255, 258, 901
 Alella, marquesos d' 1081
 Alemany i Borràs, Joan Baptista 1155-6
 Alemany i Borràs, Josep 1058, 1155, 1166
 Alemany i Borràs, Ventura 1155
 Alfons XIII 292, 1056
 Algarrà i Bernabeu, Rafael 234
 Alida (*Després de Fontana*, de J. Armangué) 956
 Allen, Woody 665
 Alomar, Gabriel 28, 39, 110, 576, 622, 690, 693
 Alòs-Moner, Ramon d' 909
 Alsina i Clota, Josep 892-3
 Alsius, Pepet 859
 Alsius i Torrent, Pere 137, 808, 815, 817, 835, 839-40, 859
 Alterio, Héctor 659
 Álvarez de Castro, Mariano 594, 604, 678
 Alvear, Cèsar (*Els xiprers creuen en Déu* de J. M. Gironella) 634, 646, 658, 666
 Alvear, Ignasi (*Els xiprers creuen en Déu* de J. M. Gironella) 586, 621, 624, 625, 634, 646, 650, 658, 665, 675, 690
 Alvear, Maties (*Els xiprers creuen en Déu* de J. M. Gironella) 634, 646-7, 658
 Alzina, Guida 158
 Amades, Joan 386, 915
 Amadeu (*Les històries naturals*, de J. Perucho) 966, 1005
 Amadís de Gaula 488
 Amand 999, 1002
 Amat, Rafael 111, 1066
 Amaya, Carmen 202
 Amer, J. B. 338
 Amer, Miquel Victorià 134, 901
 Ametlla, Claudi 689
 Ametller, Josep 629
 Ametller, Josep Toribi d' 860
 Ametller, Narcís d' 860
 Ametller, Ventura 217
 Amir, Xavier 213
 Andersen, Hans Christian 89, 563, 577, 707-8, 713
 Anderson, Michael 200
 Andraitx, L. d' (pseud.), *uid.* Margarida Wirsing
 Andreu (*Un enterro*, de C. Bosch de la Trinxeria?) 949
 Andreu de Platraver (personatge de J. Berga i Boada) 505-6
 Andreu, Salvador 290, 292
 Andúgar, Julián 579, 633
 Àngel (*La gàbia d'or*, d'A. Puigverd) 824-5
 Àngela, l' (*Tres tríptics*, de J. Pujol i Coll) 1111
 Angelats Dilmé, Daniel 846, 870
 Angelats, Jaume 870-1
 Angelats, Rafel 836
 Angelis, P. de 901
 Ànglada, Manel 334, 338, 339, 349, 355
 Ànglada, Maria Àngels 31, 36-8, 51, 67, 70, 81-2, 84-5, 91, 98, 108-9, 117, 119, 132, 655, 1092
 Anglès, Higini 918
 Angoulême, duquessa d' 332

- Aníbal 1167
 Anna (*Anna Febrer...*, de J. Perucho) 834
 Annunzio, Gabrielle D' 572
 Anton (*Txèkhov al Patronat*, de M. Berga) 739
 Anton i Bofill, Xavier 885, 895
 Antonov Ovseenko, Vladímir 827
 Aquitània, duc d' 339
 Arabia Solanas, Ramon 900, 911, 913, 968, 1032
 Aragay, Josep 1084, 1086-7
 Aragó, Antoni Maria 1054, 1139
 Aragó, Estanislau 727
 Aragó, Narcís-Jordi 61, 74, 149, 153, 187, 199, 206, 562, 570, 582, 603-4, 616, 641, 646-7, 662, 676, 682, 687, 703, 712, 724, 731, 737, 744-5, 764, 825, 1114, 1124
 Aragó, Ricard Maria 1036, 1055-7, 1065
 Aragonès, Josep Maria 260
 Aragonès, Rector 1009
 Arbonès, Jordi 150, 153, 197, 202, 235, 237, 213, 591, 655, 675, 677
 Arcàngel (*Els Pirineus màgics*, de R. Gay de Montellà) 979
 Arco, Manuel del 164
 Arderiu, Clementina 60, 61, 126, 710, 715, 1138
 Ardouin-Dumazet, M 273, 278, 280, 295, 298-9, 301, 317, 319-20, 323-4, 326, 333, 337, 339, 345, 347-9
 Aredano, el (pseudòn) *uid.* Antoni de Torres)
 Argullol, Rafael 798
 Arias, Jaime 164
 Aribau, Bonaventura-Carles 177, 185, 189, 727, 970, 1068, 1087
 Arimany, Miquel 287
 Arión (pseudòn.) *uid.* Frederic Tapiola
 Armangué, Joan 956
 Armengol de Juneda, (*L'idil-li d'en Temme*, de J. Ruyra) 1160, 1162
 Armengol i Prat, Lluís 497
 Armengou, Josep Maria. 396
 Armiñán, Jaime de 659
 Armstrong, Neil 469
 Arnau de Vilalba 919-20
 Arnau de Vilanova 616
 Arnau i Cortina, Francesc 1087, 1093
 Arnau, comte 484, 880-2, 888, 917, 922-3, 981, 1073
 Arnau, Eusebi 1143
 Arnau, Maruja 356, 709, 712, 724
 Arnella, Jaume 937
 Aromir, Francesc de Paula 1133
 Arpa, Josep 256
 Arrufat, Carme 481
 Artís Balaguer, Avel·lí 1081
 Artís-Gener, Avel·lí 942, 1081-2
 Artís-Gener, Glòria 1082
 Artís, Andreu Avel·lí 99, 1164
 Artur (*Fugitiu*, de S. Oliva) 857
 Arús, Joan 995
 Arús, Rossend 366-7
 Aspriu, Innocenci (*El vagabund*, de P. Bertrana) 572, 617, 623, 638, 655, 689
 Astèrix 772
 Astley, lord Philip 171
 Atienza, Juan G. 629
 Atles 17-8
 Aub, Max 121, 608, 649, 676
 Audivert, Marcel·lí 223, 233
 Audoubert, Louis 398
 Aulina, Magdalena 831
 Aulèstia i Pijoan, Antoni 900, 1069
 Aurora 98
 Àustries, els 41
 Avi Berga, l' (pseudòn.), *uid.* Josep Berga i Boix
 Aviè, Rufus Festus 150, 197
 Ayats, Dolors 482
 Azaña, Manuel 795
 Azúa, Félix de 235
 Baborés i Homs, Josep 913-4
 Bach de Roda, en (pseudòn.), *uid.* Francesc Macià i Ambert
 Bachio, Telongo 1167
 Badia i Malagrida, Carles 468, 471
 Badia, Alfred 887, 998, 1000
 Badia, Joan 151, 228, 575, 588, 592, 594, 599, 603-4, 612, 625, 646, 649, 653, 658, 677, 691, 693-4, 697
 Badoret (*Gerona*, de B. Pérez Galdós) 623
 Bagué, Gerard 659
 Bahí, Enric 1041
 Balaguer i Martí 889
 Balaguer i Mestres, Enric 993-4
 Balaguer, Montserrat 482
 Balaguer, Víctor 177, 187, 224, 251, 253, 254, 256, 286, 339, 711, 883, 891, 900, 917, 1046, 1049, 1067, 1080-1, 1086, 1092-3, 1113
 Balart, Francesc 364
 Balistegui (*Empòrion, la de les tres muralles*, de C. Fages de Climent) 94
 Ballester, Rafael 590, 592, 611, 612
 Balmanya, Antoni 253
 Balmes, Jaume 104
 Banal, Isabel 420
 Banchs, Josep 1088
 Bañeras, Santiago 183, 185, 190, 194
 Barahona, Josep 356
 Barallat, Celestí 286
 Baranera i Pasqués, Josep Maria 900
 Barbany, Josep 901
 Barba-rossa 195
 Barce, Ramon 642
 Barceló i Bou, Lluís 181, 184, 188, 189, 193, 245
 Barceló i Matas, Josep 38, 198, 202, 211, 212, 213, 218, 244, 255, 257, 258, 260-1, 632
 Barceló i Puig, Francesc 983
 Barceló, Bartomeu 36, 73, 272, 605, 766, 772, 1097
 Barceló, Joan 685
 Barceló, Josep 177
 Bardals, Albert 429
 Bardem, Juan Antonio 64
 Barelles 915
 Baró, Jean 276, 305, 309, 312, 313, 315, 336
 Baró de Toloriu (pseudòn.), *uid.* Joan de Grau
 Baroja, Pío 909, 1145
 Barraca 867
 Barral, Carlos 234, 622, 670, 755-6
 Barreda, Pere 172, 177
 Barrera, Jaume 903
 Barril, Joan 460
 Barris, Josep Maria 79
 Bartés, Maria Àngels 1081
 Bartina, Sebastià 647
 Bartolini, monsenyor 901
 Bartra, Agustí 883
 Bartrina, Francesc 604
 Bassa, Maria Gràcia 211
 Bassani, Giorgio 242, 666
 Basseda, Pere 204
 Bassegoda i Amigó, Bonaventura 898-900
 Bassegoda, Joaquim 254
 Bassegoda, Ramon E. 242, 243, 245, 253, 254, 255, 261
 Bassets, Lluís 769
 Bassols, Ramon 227
 Basté, Joan 525, 998, 1131
 Bataille, George 1131
 Batallé, Concepció 482
 Bataller, Rafael 1153
 Batlle, Carles 464
 Batllori, Miquel 922
 Baudelaire, Charles 704, 717, 848
 Baume, Georges 340
 Bauxell, Joaquim 1044
 Baviera, Ludwig de 67
 Baxter, Anne 200
 Bayona, Mercè 468
 Bayona, Roser 483
 Beatles, The 1151

- Beaume, Georges 279-80, 284, 288-90, 295-6, 298, 301, 313, 315, 326, 329, 336, 346-7, 349
- Beauvoir, Simone de 112
- Bech, Pere 574, 588, 599, 603, 613, 615, 618, 645, 647, 655-6, 659, 667, 673, 685, 696
- Bécquer, Gustavo Adolfo 370, 373-4, 380, 382
- Beer, Rudolf 898
- Bellalta Collet, José 1000
- Bellefonds, mariscal 675
- Bell-lloc, Maria de 232, 234, 900
- Bellmunt, Domènec 294, 296, 306
- Bellmunt, Joan 370, 377, 379-80, 385, 387-8, 391, 393, 397-9
- Belloc, Hillaire 276
- Bellostas, Josep 978, 980
- Bellpuig (*Gori*, de J. N. Santaaulàlia) 832
- Belvedere (*Gombó i míster Belvedere*, de J. Agut) 566, 690
- Benavent, Pere 410, 448, 516
- Benet i Jornet, Josep M. 593, 5998
- Benet, mossèn (*Un enterro*, de C. Bosch de la Trinxeria) 949
- Benet, Rafael 434, 468
- Benet, Rafel 1131
- Benguerel, Xavier 129, 579, 642
- Benjamin Walter 131-3, 135
- Bentham, George 295, 964
- Bepes (pseudò.), *uid.* Josep Martí Clarà
- Berenguer d' Anglesola 598
- Berenguer de Cruïlles 612
- Berenguer IV 894
- Berga i Boada, Josep 159, 1156
- Berga i Boix, Josep 21, 406, 411, 413, 424, 427-8, 439, 444, 446, 470, 480, 483, 501-5, 512-4, 526-7, 597, 624, 652, 724-5, 929, 936, 946
- Berga, Miquel 164, 169, 170, 592, 603, 671, 739
- Bernat (*Quin estiu!*, de M. L. Geronès) 811
- Bernat (*Lo derrer cornamusayre*, de C. Bosch de la Trinxeria) 948
- Bernis, Albert 339
- Berti (*Memòries d'una estàtua tafanera*, de X. Anton) 895
- Bertran i Pijoan, Lluís 1027
- Bertran, Antonio 302
- Bertran, Joan Baptista 916, 918-20, 922, 924, 926, 948, 950, 953
- Bertran, José Antonio 277, 304-7, 309-12, 314-7, 319-5, 327, 329, 331, 333, 342, 345-50, 352, 35-8, 360-3, 367-9, 373, 375-6, 381, 383, 385-6, 390, 393, 395-8
- Bertrana, Aurora 39, 86-8, 97-9, 107, 156, 172-3, 211, 570, 593, 638, 640, 664, 679, 682, 708, 720, 72-4, 1095
- Bertrana, Prudenci 21, 557-8, 561, 563, 565, 567, 571-3, 580, 582, 586-9, 591, 593, 596, 598-9, 600-1, 603, 605-6, 612, 615, 617, 620, 622-3, 636, 638, 646-7, 649, 652, 655, 660, 664, 668-9, 674, 679-80, 682, 687, 689-90, 693, 696, 699, 711, 724, 734, 736-8, 740-2, 744-5, 763, 800, 802-3, 809, 826, 830, 836, 840, 847, 851, 856, 860, 1032, 1034, 1043, 1059, 1093-6, 1101-2, 1107, 1157,
- Bertrand, Louis 273, 276, 278, 304
- Bescós i Ramon, Antoni 790, 799
- Besora, Narcís (*Delictes d'amor*, de M. M. Roca) 677
- Bessière, Gérard 296
- Beuame, Georges 272
- Bíclar, Joan de 612
- Bladé i Desumvila, Artur 483, 944, 992
- Blanc i Cibac, Segimon 920
- Blanch i Romaní, Josep 616
- Blanch Illa, Narcís 722
- Blanch, Adolf 223-4
- Blanch, Jeanne-Yves 903
- Blanch, Miquel 861
- Blanchon, Jean-Louis 326-8
- Blanco García, Francisco 901
- Blanxart i Camps, Josep 921, 926
- Blanxart, Manuel 920-1
- Blasco Ibáñez, Manuel 292
- Blasi, Pere 227-8, 275, 277, 279, 334, 338-40, 389
- Blay, Miquel 448
- Boada i Espan, Maria Dolors 483
- Boada 1156
- Boadella, Albert 622
- Bofarull, Antoni de 177, 223-4
- Bofill i Mates, Jaume 19, 437, 453, 457, 481, 662, 827, 1033-4, 1069-74, 1077-9, 1138
- Bofill i Poch, Artur 986
- Bofill, Fidel 1041
- Bofill, Joan 218
- Boher 302
- Bohigas i Tarragó, Pere 461
- Bohigas, Oriol 461, 462-3
- Boix i Angelats, Jaume 803, 845, 853
- Boix, Lurdes 96
- Boixés i Sabatés, Joaquim 883, 885, 890, 905, 1007, 1014, 1016
- Bolaño, Roberto 578, 645, 665, 678, 1163
- Bolíbar, Julián de 582
- Bolós, Carles de 599, 664, 699
- Bolós, Jordi de 662
- Bonada, Francesc 981
- Bonada, Lluís 1105
- Bonada, Jaume 983
- Bonafont, Josep 975
- Bonaparte-Wise, príncep 251
- Bonastruc ça Porta 631
- Bonaventura, Lluís 671
- Bond, James 202
- Bonet i Coll, Josep 244
- Bonet i Miró, Joaquim 196-7, 215, 235
- Bonet, Blai 605, 611, 644
- Bonet, Joaquim 198, 252, 255
- Bonet, Jordi 261
- Bonitus, Abat 808
- Bonmatí, Manuel 560, 570, 677
- Bonnard, Pierre 416
- Bonnín, Pere 627
- Borafull, Pròsper de 900
- Borbón, María Paz de 901
- Bordas, Eduard 166
- Borges, Jorge Luis 788
- Bori i Fontestà, Antoni 1003
- Borràs, Enric 1081
- Borrassà, el mestre (*Girona, 1900*, de R. Gay de Montellà) 597
- Borrat, Joan 975
- Borrell, Miquel 1058
- Borrell (pintor) 286
- Bosc d'Osor, en (*Rondalles*, de J. Verdaguer) 1046
- Bosc, Joan 229
- Bosc, Vicenç 901
- Bosch de la Trinxeria, Carles 27, 29-30, 66-8, 77, 96, 129-31, 210, 221, 238, 241, 301, 421, 428, 448, 501, 503, 508, 510-1, 514, 517, 525, 529, 532, 793, 829, 833, 880, 933, 939, 942, 948, 956-8, 963, 966, 968, 972, 975-6, 983, 1088, 1095
- Bosch i Gimpera, Pere 107, 126, 128, 258
- Bosch i Jover, M. 823
- Bosch i Montalat, Enric 977
- Bosch i Romaguera, Joan 255, 257
- Bosch i Roura, Teresa 922-3, 925
- Bosch i Viola 156
- Bosch, Alfred 631
- Bosch, Enric 977
- Bosch, Joaquim 759
- Bosch, Josep 763
- Bosck, Bel 738, 740, 743
- Bosom, Sebastià 282, 284, 290, 297, 299-300, 307, 309, 314, 370, 389-90

- Bosquet i Paredes, Jaume 658, 666, 741
 Bot, Xitu (*Lo derrer cornamusayre*, de C. Bosch de la Trinxeria) 938
 Botella i Carbonell, Joan 911
 Botet i Sisó, Joaquim 253, 658, 751, 900
 Botey, Josep 270, 287
 Botticelli, Sandro 74
 Bou, Sigismund 901
 Bou, Vicenç 1125
 Boucher, François 763
 Bouille, Anne-Françoise 314
 Bouille, Charles 357
 Bouille, Michel 297-8, 301-2, 308-9, 317-9, 321, 327, 329, 336, 348, 354, 377
 Bourbon, duc 332
 Boy, Charle 901
 Bracons, Francesc 901
 Bradbury, Malcolm 17
 Bragulat, Jaume 282-3, 292
 Brassens, Georges 275, 671
 Brayer, Yver 56
 Bremon, Joan 815
 Brinner, Yul 45
 Brogent (*El poder del robí negre*, de T. Vinyes-Miralpeix) 1045
 Broggi, Moisès 98
 Brom (*Objectes perduts*, de J. N. Santaaulàlia) 828
 Brooke, Rupert 228
 Brossa, Joan 105, 677, 883
 Brousse, Emmanuel 269, 271, 277, 279, 287, 295, 297-302, 305-13, 315-6, 318, 321-5, 327-8-30, 332, 334-5, 349-40, 344-6, 349, 966, 968
 Brousse, Jean-François 308-9
 Broyda (*El reyet del Taga*, de J. Collell) 926
 Bruguère de Gorgot, Andrée 93
 Brunet, Manuel 24, 28-9, 31, 79, 92, 118-9, 141, 793, 796
 Brunsó, Martírià 619
 Brusés, Daniel Maria 257
 Brusés, Pilar 257-8
 Bulart, Alexandre 663, 685
 Buñuel, Luis 45
 Burmann, Sigfrid 56
 Busqueta (personatge de P. Bertrana) 1094, 1096
 Busquets i Grabulosa, Lluís 453
 Busquets i Molas, Esteve 808, 1003
 Busquets i Punset, Antoni 632, 909, 1032, 1038-9, 1042-3, 1046, 1048-9, 1057-9, 1070, 1072, 1075-6, 1086
 Busquets, Rafael 233
 Butinyà i Hospital, Francesc Xavier 801-2, 852
 Cabanes, Ramon 1045
 Cabanyes, Xicu 867
 Cabot i Rovira, Joaquim 900
 Cabotes 222
 Cabré, Mario 659, 671, 694, 1130
 Cabrera (*Les històries naturals*, de J. Perucho) 1005
 Cabrinetty, general 288
 Cabruja, Agustí 114, 590, 695, 736-7, 741, 744
 Cadenera, Miquelet (personatge de Joaquim Ruyra) 1158
 Çafont, Tomàs (*Llibre de cavalleries*, de J. Perucho) 808-9, 869
 Calders, Pere 50-2, 420, 439-40, 1032, 1047, 1128
 Calipso 41
 Calonge, pare 900
 Calsina, Esteve 1044
 Calvet, Agustí 47, 151, 154-9, 162, 164-8, 171, 181, 1033, 1035, 1120, 1122-3
 Calvet, Damas 27, 38, 900
 Calvet, Josep 767-8, 773
 Calvo, Lluís 939
 Cama i Cirés, Joan 228-9
 Camacho Grau, Joan Josep 132, 764-5
 Cambó, Francesc 110, 160, 192, 236, 292, 531, 1115
 Cames (*Croquis Pirinencs*, de J. Massó i Torrents) 952
 Caminal (*Els Pirineus Màgics*, de R. Gay de Montellà) 988, 991
 Camós, Narcís 960-1, 966, 1002
 Camprodon, Francesc 1113, 1139, 1161
 Camprodon, Jaume 613
 Camprubí, Lluís 994-5
 Camps i Arboix, Joaquim de 228, 234, 358, 383, 632, 904, 914, 953
 Camps i d'Olzinelles, Carles de 20, 84, 636, 737-9, 741-2, 749
 Canal, Joan 994-5
 Caner, Pere 189
 Canet, Ramon 104, 107
 Canivell, Eudald 1069
 Cano, Ricardo 133
 Canta, Rafel 221
 Cantalozella, Assumpció 109, 571, 644, 650, 656, 660, 671, 678, 697, 1051, 1061, 1064
 Canyà, Llucietta 258, 260, 582
 Cañamaque, F. 290
 Capdevila, Joan 435
 Capdevila, José de 924
 Capdevila, Josep Maria 126, 406, 413, 430, 445, 448, 455, 468, 471, 481-6, 491, 790-1, 857
 Capdevila, Salvador 273, 279, 370-1, 378, 380-3, 385-6, 389
 Capella, Anna Maria 368, 392
 Capmany, Aureli 1007
 Capmany, Maria Aurèlia 1041
 Capote, Truman 193
 Carandell, Joan 153
 Carbó i Figueres, Josep 236
 Carbó Masllorens, Joaquim 1105
 Carbó, Josep Maria. 204
 Carbó, Xavier 580, 584, 721-2, 747, 759-60
 Carbonell, Josep 992
 Carbonell, Manuel 55
 Cardona, Joan 362
 Cardona, Osvald 446, 466
 Carerach, Albert 195
 Caresmar, Jaume 918
 Carlemany 41-2, 807-8
 Carles (*En gris i rosa*, de M. D. Cortey) 600
 Carlets (*La gàbia d'or*, d'A. Puigverd) 824
 Carlota (*Vilaensopida*, de V. Coma i Soley) 1166
 Carner, Josep 35, 93, 228, 253, 440, 572-3, 576-8, 642, 645, 656, 662, 668, 687, 822, 883, 1069, 1077, 1118, 1136, 1138, 1148, 1151, 1153
 Carol, Màrius 275, 358, 360, 364, 392, 394
 Carpena i Folch, Pere 483
 Carpentier, Alejo 132, 160
 Carrera i Vila, Montse 483
 Carreras i Artau, Tomàs 561, 570, 574, 599, 615, 624, 645, 652
 Carreras i Borràs, Roser 483
 Carreras i Carreras, Joaquim 632, 636
 Carreras i Padrós, Francesc 252, 255, 258
 Carreras i Padrós, Manel 211
 Carreras i Péra, Joan 136-7, 268, 534, 816
 Carreras i Sala, Joan 1010, 1017
 Carreras, Concepció 467, 474, 476
 Carreras, Maria Concepció 412, 480
 Carreres, Antoni 851
 Carreres, els (*El cercle de foc*, de R. Planas) 828
 Carroll, Madeleine 171, 191, 193, 257
 Cartanyà i Inglès, Josep 613
 Casabó i Carreras, Josep 245, 256, 258
 Casabó, Benet 759, 763
 Casacuberta, Josep Maria 158
 Casacuberta, Margarida 664
 Casademunt, Francesc Xavier 719
 Casademunt, Joan Manuel 583, 591-2, 901
 Casadevall i Masramon, Ramon 901
 Casadevall, Bonaventura 211, 256-7

- Casals, Pau 157
 Casals, Pere 994-5
 Casamiquela, Josep 211
 Casanova i Danés, Ramon (avi) 1011
 Casanova i Danés, Ramon (nét) 164, 1011
 Casanova, Agustí 905
 Casanova, Giacomo 111
 Casanova, Rafael de 97
 Casanovas, Agustí 1084
 Casas i Busquets, Josep 194
 Casas i Reig, Josep 901
 Casas, Carme 352
 Casas, Joaquim 272, 282, 1058, 1076, 1161
 Casas, Ramon 156, 925
 Casas, Rosa 272, 351
 Casasses, Enric 95
 Casellas, Raimon 925
 Casero, Just Manuel 117, 587, 589, 604, 637, 639, 645, 647-8, 656, 662, 678, 688
 Cases, Jaume 438
 Cassassa i Tassis, Josep 710
 Castanyer, Maria 39, 477, 574, 582, 641, 666, 758-9, 761
 Castaño, Manuel 624, 687
 Castelar, Emilio 900
 Castella, Josep Maria 303
 Castellanos, Jordi 925
 Castellet i Pont, Josep Maria 888
 Castellet, Josep Maria 1105
 Castelló, Enric 195
 Castells i Andreu, Trinitat 901
 Castells i Arbós, Josep 228-9, 901
 Castells i Ferrer, Miquel 997
 Castells, Joaquim 1066
 Castells, Kim 273, 277
 Castells, Pere 222, 233
 Castillo, Julio de 901
 Catà, Carme 483
 Català, Josep 563
 Català, Víctor (pseudòn.), *uid.* Caterina Albert i Paradís
- Cataló, Otger 882, 998
 Cavaller de Vidrà (personatge de J. Teixidor) 506
 Cela, Camilo José 866
 Celina (pseudòn.), *uid.* Maria Isabel Coll i Domènech
 Cellabona 1059
 Cellini, Benvenuto 611
 Cénac-Moncaut, Justin 576
 Cercas, Javier 481, 488, 617, 671, 680, 683, 794, 869-71, 1163
 Cerdà, Jordi Pere 302, 319, 321, 326, 357
 Ceres 46, 281
 Cervantes, Miguel de 182, 185
 Cervera i Porredón, Martirià 866
 Cervera, Joaquim 55
 Cerverí de Girona 972
 Cesc (pseudòn.), *uid.* Francesc Vila
 Chagall, Marc 1131
 Chanel, Coco 192
 Chaplin, Patrice 578, 608, 619, 626, 671
 Chausenque, Vincent de 238, 269, 291, 294, 299, 331, 334, 342, 349
 Chevalier, Jacques 1096
 Chía, Julián de 652
 Chiquet (*El capitán Malasombra*, de P. Baroja) 909
 Ciceró 217
 Cid Campeador, *el* 898
 Cinca Pairó, Ramon 501
 Cinta (*La nevada*, de J. Roig i Raventós) 657
 Ciríac d'Ancona 1167
 Cirici, David 977
 Ciscu (*Roses, diables i somriures*, de J. Peruchó) 834
 Ciuró, Joaquim 1132
 Clair, René 192
 Clara i Resplandis, Josep 952
 Clara, Patrícia 189
 Clarasó, Noel 164, 172, 179
 Claret, Antoni Maria 1071
- Clarke, A. J. 957
 Claudi (*El reyet del Taga*, de J. Collell) 926
 Clàudia (*Màrmara*, de M. de la P. Janer) 614
 Clavaguera, Josep 50
 Clavé, Anselm 892
 Clémenceau, Georges 292
 Climent i Casadevall, Enric de 82, 90
 Climent i Vidal, Enric de 82
 Climent, Jeroni (*Diàleg de fra Jeroni Climent*, de C. Fages de Climent) 41
 Climent V 299
 Clos, Marta 1048
 Closas, Josep 386
 Clutton (*De la servitud humana*, de W. Somerset Maugham) 655
 Codina Vinyes, Joaquim 1043-4
 Codolà, Joan 764
 Coix, el (personatge de J. N. Santaaulàlia) 421
 Colet i Giralt, Josep 483
 Coll i Alentorn, Miquel 882
 Coll i Castellón, Núria 483
 Coll i Cruells, Andreu 927
 Coll i Domènech, Maria Isabel 1151
 Coll i Rodés, Josep Maria 1140, 1146, 1149
 Coll i Rodés, Lluís 1140, 1149
 Coll i Vehí, Josep 187, 216-7
 Coll, Pep 392, 398, 841
 Colldecanes, Guillem de 898
 Collell, Jaume 136, 536, 884, 900, 903, 926, 999, 1104, 1126, 1143
 Collelldemont, Pep 237, 287-90, 302, 306, 308, 316, 322-3, 325, 327, 330, 351, 357, 361-2, 366-7, 701, 751
 Colom, Margarita 566, 590-1, 597, 600, 642, 645, 647, 650, 662, 670, 694, 805
 Colom, Joan 889
 Colomer, Ignasi 222
 Colomer, P. 151
 Colometa (*Mirall trencat*, de M. Rodoreda) 745
 Colomines, Joan 745
- Coma i Llitjós, Nicolau 987
 Coma i Soley, Vicenç 624, 1098, 1103, 1127, 1154, 1156, 1163, 1166-7,
 Coma, Miquel 804
 Coma, Vicenç 1090
 Comabella, Miquel (*Dies verges*, de J. Minguet) 621
 Comadira, Narcís 21, 45-6, 81, 132, 165, 199, 206, 563, 565, 568, 570, 574, 588-9, 591-2, 603-4, 610, 612, 617, 635, 639, 647, 656, 664-6, 671-2, 679, 682, 687, 689-91, 695, 699, 714, 769, 803, 822, 936, 938, 941, 1049, 1069, 1084, 1091-2, 1132, 1143-4, 1164
 Comamala, Romà 978
 Comas, Josep 283, 290, 351
 Comes del Brugat, Miquel 248
 Comes Xandri, Lluís 1057
 Companys, Lluís 126, 128
 Compte, Josep 151, 156
 Comte, Albert 129
 Comte, Francesc 955
 Conchi, la (*Soldados de Salamina*, de J. Cercas) 871
 Condó, Josep 901
 Congost, Josep 434-5, 455, 482, 484, 491
 Constans, Jaume 974
 Constans, Lluís 810, 812
 Constantí 41
 Coris, Josep M. 766
 Cormellas, Sebastià de 1009
 Cornabella, Miquel 604
 Cornellà, Salvador 1156
 Coroleu, Josep 900
 Coromina, Joan Baptista 206, 256-7
 Coromina, Xavier 598, 666, 675
 Corominas i Cornell, Eusebi 239
 Corominas, Candi 839-40
 Corominas, Frederic 794, 813, 817, 822-3, 831, 846, 850, 852, 862, 865
 Corominas, Neus 823, 850

- Coromines, Joan 1006
 Coromines, Pere 26-8, 31, 37, 39, 42, 50, 62, 68, 71, 74, 88, 92-3, 100, 117, 121-2
 Corpus Barga 718-9
 Corral i Coll del Ram, E. 160
 Corredor, Josep Maria 686, 698, 730-1
 Corredor-Matheos, José 870
 Cortada, Eugeni 322
 Cortadellas, Xavier 181, 205, 215, 239-40, 243-5, 261, 617, 721
 Cortey, Maria Dolors 582, 588-9, 600, 603-4, 611, 664, 683, 689, 697
 Cortils i Vieta, Josep 901, 1114, 1115, 1155-6, 1165, 1167
 Cosme (*Solitud*, de V. Català) 506
 Costa i Llobera, Miquel 453, 1096
 Costa, Lluís 204
 Costans, Lluís 805-6
 Costa-Pau, Manel 237
 Cotrina, Ramon 922
 Cots i Moner, Jordi 823
 Cotxet, Bonaventura 324
 Cotxet, Salvador 336-7
 Créixams, Pere 1131
 Cresques, Maymó 629
 Cresques, Samuel 629
 Cresques, Selomó 629
 Creuet, mossèn 739
 Creus (*Els Pirineus Màgics*, de R. Gay de Montellà) 997
 Creus, jutge (*Girona, 1900*, de R. Gay de Montellà) 617, 689
 Creus, Ricard 420, 493
 Cros, Imma 275
 Crous, Jesús 1157
 Crozet, Pia 627
 Cruïlles, Santiago de 203
 Crumols, Antoni 259
 Crusafont, Miquel 580
 Cruset 520
 Crusy, Pierre Louis Auguste de 576
 Cuéllar, Alexandre 411, 424, 426, 466, 468, 470, 480
 Cugat, Xavier 660
 Cuixà, abat de 45
 Cuixart, Modest 55
 Cullell-Ramis, Josep 159
 Cuní Martorell, Miquel 931-2
 Cunnac, dr. 327
 Custodi, Àngel 107
 Cutchet, Salvador 336-7, 340
 Cuyàs, Enric 371, 386
 Cuyàs, Manuel 1090
 Dagobert, general 295
 Daguí, abat 999
 Dalí, Anna Maria 24, 58, 62
 Dalí, Salvador 46, 55-9, 64-5, 106-7, 110, 192, 240, 258, 701, 726
 Dalmau Carles, Josep 1053
 Dalmau i Pla, Laureà 72, 569, 584, 647, 685, 689
 Dalmau, Jordi 111, 573, 591, 598, 611, 636, 639, 659
 Dalmau, Marcel 420
 Danés i Torras, Joaquim 425, 430-1, 438, 460, 468, 471, 478, 482
 Danés, Quico 1049
 Dant 617, 684
 Dardé (*Recordando a Dardé*, de M. Vázquez Montalbán) 931
 Darder, Eduard (*Susqueda*, de M. Fañanàs) 587
 Dauphin, coronel 294
 Dausà, Narcís 155
 Davillier, Charles 577
 Deberga, Marcial (*Pilar Prim*, de N. Oller) 979
 De Francisco 850
 Degas, Edgar 704
 Delcassé, Théophile 292
 De Millars 242
 Deop i Masdeu, Joan Ponci 890-1, 900, 908
 Deop, Josep 909
 Dérain, André 59
 Descatllar, l'abat 897
 Desclot, Bernat 196
 Desclot, Miquel 219, 1066
 Desencís, Narcís (*Per què els poetes, en temps de penúria?*, de J. M. Fonalleras) 665
 Desgell, frare 222
 Deulofeu, Alexandre 107, 125
 Devesa, Celestí 448-9, 484, 504
 Devesa, Mercè 449-50, 466-8
 Devesa, Rosa 410
 Díaz Costa 175
 Díaz de Labandero 894
 Díaz, Carlos 78
 Díaz-Mas, Paloma 630
 Díaz-Plaja, Guillem 617, 624, 648, 652
 Dickens, Charles 878
 Dídac (*Mecanoscrit del segon origen*, de M. de Pedrolo) 1120
 Didier, Charles 576
 Dieterich, Anton 578
 Dietrich, Marlene 192
 Dolç, Miquel 969
 Dolcet 915
 Doltra, Antoni 1099, 1141, 1147
 Domene, Kim 460
 Domènec i Artau, Joan B. 1139
 Domènec Moner, Joan 918, 941, 1138-9, 1141-2, 1147, 1161, 1166,
 Domènec, Joaquim 434
 Domènec, Rossend 1043
 Domenjó, Isidre 292
 Dominique (*Girona, 1900*, de R. Gay de Montellà) 621
 Donatello 612
 Donato, Jaume 257
 Donnadiu, Frederic 901
 Dorca, Esteve 440, 441
 Doré, Gustave 577
 Dostoievski, Fiódor M. 773, 1138
 Douglas, Kirk 45
 Draper, Joan 1157
 Duarte i Montserrat, Carles 483
 Dufourc, Charles Emmanuel 577, 580, 642
 Duque i Vergés, Anton del 960, 970
 Duran i Sampere, Agustí 1079
 Duran i Ventosa, Lluís 1115
 Duran, Eudald 895
 Duran, Eulàlia 916
 Duran, Maurici 867
 Duran, Narcís 223
 Echegaray, Bonifacio 901
 Eco, Umberto 631
 Egèria 1167
 Egoscue, Eduard 285
 Eimeric, Mateu 706
 Eimerich, Nicolau 616
 Einstein, Albert 1012
 Eldesind 43
 Elgazu, Carmen (*Los hombres lloran solos*, de J. M. Gironella) 677
 Elias Juncosa, Josep 1118-9
 Elias, Jordi 801, 829, 838, 848, 1118-9
 Elias, Ramon 1119
 Eluard, Paul 65
 Elvira (*Pilar Prim*, de N. Oller) 979
 Emeri 807-809
 Emma (*Emma de Barcelona*, de Ripollès-Ponsi i M. P. Trayner) 916, 920
 Engràcia (personatge de l'obra de J. Pujol i Coll) 1111
 Enric (*L'amor de la fugacitat*, de J. Badia) 624-5
 Enríquez, Cayetano 380
 Ensesa i Gubert, Josep 164-5
 Eric el Belga 841
 Ermengol d'Urgell 45
 Ermessenda, comtessa 598
 Escach, Amédée 304, 326, 348
 Escholier, Raymond 348
 Esclasans, Agustí 1007
 Escofet, Isidre 279
 Espada, Arcadi 592, 615, 627, 666

- Español, Quim 612, 666
- Espinàs, Josep Maria 174, 179, 406, 424-5, 434, 442, 444, 447-8, 450, 464, 480, 482, 513, 534, 596, 615, 619, 650, 691, 810, 905, 909, 934, 1034-5, 1038, 1062, 1130-1
- Espinet, Miquel 353
- Espona, Imma d' 615
- Esponellà, Núria 62, 85, 95, 353, 570, 600, 615, 657, 702-3, 1060
- Esprui, Salvador 187, 214-5, 574, 608, 610, 673, 1052, 1062-3, 1076, 1080, 1097
- Espronceda, José de 927
- Esquilache, marquès d' 292
- Esquirol, Josep 96
- Estany, Pere (*Sauló*, d'A. Cantalozella) 1061, 1064
- Etapé, Fabian 130
- Esteban i Darder, Vicenç 1132-3
- Estelrich, Joan 107, 192, 654
- Esteva, Lluís 168
- Esteve, Josep 922
- Estorch i Siqués, Pau 422, 424, 444, 921
- Estrabau i Salzet 244
- Eugeni (*Els plaers ficticis*, de L. M. Todó) 954
- Eugeni (*La tradició del suro-lí...*, de X. Carbó) 722
- Eulàlia (*El mar i el desig*, de M. À. Gardella) 1145
- Eulàlia, donya (*En gris i rosa*, de M. D. Cortey, 603)
- Evangelisti, Valerio 616
- Evans, Eugene 767
- Fa, Esteve 770
- Fabert 948
- Fabra, Issi 283
- Fabra, Pompeu 107, 122, 126, 162, 795, 935, 994
- Fàbregas Barri, Esteve 1115, 1134, 1136-40, 1142-3, 1148-1, 1154, 1158, 1166
- Fàbregas, Dolors 1014
- Fàbregas, Xavier 947
- Fabrés, Antoni 286
- Fages de Climent, Carles 20, 31-2, 34-7, 39-42, 46, 48-9, 57, 62, 66, 69-70, 74, 76, 79-80, 82-83, 88, 90, 93-4, 102-5, 114, 117, 119, 121-4, 139-41, 164, 570, 606, 622, 642, 650, 653, 658, 667, 677, 687, 701, 705, 864
- Faig, Dídac 43, 53, 536, 580, 590, 592, 597, 599, 600, 601, 605, 611, 615, 618, 624, 631, 658, 694, 698, 940-1, 985, 1033, 1045, 1084
- Faig, senyor (*L'automòbil negre*, de D. Palomeras) 907
- Falgàs, pare 138
- Falla, Manuel de 465, 598
- Fancelli, Agustí 772
- Fañanàs, Miquel 174, 587, 598, 624, 631, 635, 653, 1043
- Farabulini, David 901
- Fargas i Adam, Bernat 884, 901
- Fargnoli, Valentí 96
- Farnés, Sebastià 901
- Farriol, Jaume 790, 795, , 796, 802, 805-7, 811, 818-9, , 824-5, 826, 828-31, 836, 838, 842-3, 845-50, 852, 854, 860, 862,
- Fastenrath, Joan 252, 901
- Faust, Karl 1160-1
- Febrer, Anna (*Històries apòcrifes*, de J. Perucho) 832
- Febrés, Xavier 98, 203, 276, 282, 294-5, 297, 299, 308, 312, 314, 338, 366
- Feixas i Torró, Joan Maria 684, 685, 704
- Felip II 1135
- Felip l'Ardit 72, 120, 196
- Felip V 702
- Felip, Ramon 835
- Feliu i Codina, Josep 1081, 1102
- Feliu (personatge d'E. Fàbregas) 1149
- Ferencz, Schulcz 577
- Fericgla, Josep Maria 391
- Fernández Almagro, Melchor 59
- Fernández de Avellaneda, Alonso 121
- Ferrà, Miquel 599
- Ferran de Mallorca 730
- Ferran de Messina 792
- Ferran i de Dumont, Andreu de 901
- Ferran VII 90, 239
- Ferran, Àngel 206, 210
- Ferran, Manel 211
- Ferrara, professora (*Fred negre*, de M. Masferrer) 642
- Ferrari, Manuel 257
- Ferrater i Mora, Josep 883
- Ferrater, Gabriel 64, 217, 461, 520
- Ferré, Maria 869-71
- Ferrer i Gironès, Francesc 745
- Ferrer, Agustí 260
- Ferrer, Albert 1039
- Ferrer, Baldiri 153, 220
- Ferrer, Joan B. 604, 676
- Ferrer, Josep 212, 296, 298, 302, 306, 308, 312, 315, 330, 349
- Ferrer, Salvador 571
- Ferrer, Vicenç 616-7
- Ferrerós, Joan 35, 105
- Ferrés, Lluís 1041
- Ferret i Fossas, Eudald 900
- Ferrusola, Ramon 525
- Festus Aviè, Rufus 150
- Figuera, Manel 339, 343, 356, 376, 387
- Figueras Bahí, Joaquim 870
- Figueras Bahí, Pere 870
- Figueras, Albert 64
- Figueras, Dolors 259
- Figueras, Jaume 870-1
- Figueras, Narcís 1097
- Figueras, Pere 870-1
- Figueres, Paulí 815
- Fina, Francesc 248
- Fina, Hilarió 248
- Fina, Josep 248
- Fineta (*Josafat*, de P. Bertrana) 598, 600
- Fineta (personatge de J. Ruyra) 1158
- Fiol i Marquès, Eduard 204
- Fita, Domènec 52
- Fiter i Inglés, Josep 900
- Fittko, Lisa 132
- Flaubert, Gustave 878-9
- Florentina (*El cercle de foc*, de R. Planas) 828
- Flórez, Enrique 793
- Flotats, Josep Maria 200
- Fluvià i Aiguabella, Rosa Maria 483
- Fluvioler del Ter, lo (pseudònim.), *uid.* Andreu Pastells i Taberner
- Foguet, J 248
- Foix, Josep Vicenç 28, 34, 40, 46, 47, 54, 55, 58, 60, 79, 52, 53, 133, 164, 196, 203, 822, 895, 972-3, 1076
- Foixà, Jofre 154, 241
- Folch i Torres, Joaquim 39, 459, 827
- Folch i Torres, Ramon 925
- Folch, Dolors 1129
- Folch, Ramon 72
- Folguera, Francesc 164
- Folguera, Joaquim 99
- Folguera, Francesc 1152
- Fonalleras, Josep Maria 624, 653, 657, 660, 665, 677, 726, 735, 750, 825, 834, 836, 849, 1104
- Fons i Llubia, Nemesi 901
- Font i Aliguer, Marian 884
- Font i Codina, Mercè 900
- Font i Dagas, Àngel 1008
- Font i Maig, Nicolau 1142-3
- Font i Sagué, Norbert 959
- Font, Josep 895
- Font, Maria Rosa 86, 611, 684
- Font, Melcior 598
- Fontanillas Junyent, Ramon 982
- Fontbernat, Joan 1110
- Fontbernat, Josep 591, 725, 746, 750-1, 1044

- Fontfreda, Francesc 406
 Fontova, Lleó 181
 Fontova, Lluís 268
 Fontseré, Carles 866
 Forcano, Manuel 650
 Ford, Richard 576, 900, 981, 1010
 Formiga, Josep 1063
 Fornell, Jaume 994-5
 Fort, Lluís 99
 Fortià d'Urban, François 294
 Fortunet, Rossend 44
 Fortuny, Antoni 275, 387
 Foxonet, Emili 376, 383, 385-7, 398
 Fraga Iribarne, Manuel 336
 Francés, José 89, 655
 Francisca (*La masovera se'n va al mercat*, de P. Bertrana) 1059
 Franco, Francisco 99
 Franquesa i Gomis, Josep 425, 901
 Franquet i Serra, Josep 453, 581, 814-5, 858, 860
 Frederic (*Els plaers ficticis*, de L. M. Todó) 931, 954
 Freixa, Calixte 352
 Freixa, Lluís 814
 Freixas, Joan Maria 158-9
 Freixas, Lluís 608, 656, 674, 678, 680, 758-9, 763-4
 Frigola, Enric 257
 Frigola, Jordi 260
 Frigola, Martí Jordi 213
 Furest, Modest 1103
 Fuster, Joan 54, 150, 184, 234, 1085
 Gabarró, Jaume 947
 Gaiter del Llobregat, el (pseudòn.), *uid.* Joaquim Rubió i Ors
 Gal, en (*Els boscos blaus*, de D. Garcia) 1110
 Gala 65, 192, 240, 726
 Galadies i Mas, Manuel 900, 904, 915
 Galceran, Salvador 355, 368
 Galí, Alexandre 935
 Galí, Joaquim 252
 Gall, Enric 921
 Gallart, Alfred 210
 Gallo, Federico 164
 Galwey, Enric 461
 Ganiguer i Ros 212
 Garcés, Tomàs 28, 40, 44, 46, 52, 54, 58, 69, 101, 164, 257-8, 573, 591, 640, 645, 650, 655, 684-5, 689, 694, 699, 790, 793, 960, 976, 1011, 1071, 1073, 1159
 García Calvo, Agustín 615
 Garcia Cornellà, Dolors 560, 588, 674-5, 699, 687, 704, 707, 724-6, 730, 750, 1037, 1108-10
 García del Real, L. 793
 Garcia i Anglada, Gabriel 760
 Garcia-Junceda i Supervia, Joan 1118, 1156, 1163
 García Lorca, Federico 28, 56, 58-9, 62, 112, 598
 García Márquez, Gabriel 65
 García Sanchiz, Federico 578
 Garcia Vilamala, Carles 1007
 Garcia, Francesc Vicent 914
 Garcia, Joan 977
 Gardella, Maria Àngels 107, 1145
 Gardner, Ava 171, 659, 1130
 Garet, en (personatge de J. Ruyra) 1158
 Garganta, Joan de 430
 Garganta, Josep Maria de 406, 429-30, 441, 443-4, 454, 468, 471, 474, 494-5
 Garganta, Miquel de 494
 Garí, abat 45
 Garreta, Juli 157
 Garrido i Barastegui, Antoni 483
 Garrido Torres, Carles 94
 Garriga, Jaume (*Després de Fontana*, de J. Armangué) 956
 Gasch, Sebastià 58, 258, 795
 Gascó de Montcada, comte 770
 Gassol, Ventura 190, 192, 226, 228, 1011
 Gastibelza (*Les rayons et les ombres*, de V. Hugo) 275
 Gastó de Montcada 731
 Gay de Montellà, Rafael 293, 302, 305, 319-21, 331, 333, 337, 365, 383, 386, 558, 563, 59-9, 601, 604, 606, 610, 617, 621, 644, 652, 660, 663, 670, 675, 683, 685, 690, 694, 711, 731, 749, 752, 891, 950, 959, 979, 982, 987-8, 991, 993, 996, 997, 273, 1091
 Gaziell (pseudòn.), *uid.* Agustí Calvet
 Geis, Camil 43, 60, 164, 487-9, 497, 499, 501, 533, 561, 565, 568-70, 585, 597-8, 615, 635, 637, 650, 672, 685, 820, 823, 896
 Gelabert, Josep 429, 493, 773
 Genís i Aguilar, Martí 279, 284, 371, 375, 390, 901, 1010, 1012, 1015-6, 1058, 1126
 Genís, Salvador 251, 604
 Georgina (*Els ulls de la nit*, de J. Albanell) 292
 Gerbert 45
 Geronès, Maria Lluisa 811, 836, 843, 850, 856
 Gibert, Pau (del *Cançoner del Ripollès*) 906
 Gil de Biedma, Jaime 236-7, 849-50
 Gil, Narcís 194
 Gil, Pere 878, 955
 Gil, Rafael 659
 Gilardi 996
 Gili i Güell, Antoni 901
 Giménez, Josep 886-7, 892
 Giménez-Arnau, José Antonio 659
 Giménez-Caballero, Ernesto 603
 Gimeno, Francesc 200, 233
 Gimferrer, Pere 670, 827, 903
 Ginestà i Punset, Antoni 881, 884, 887, 889, 990
 Ginsberg, Allan 763
 Giotto 903
 Giralt i Vila, Joan 900
 Girbal i Jaume, Eduard 235
 Girbal, Enric Claudi 178, 562, 581
 Giró i Torà, Josep 900, 921, 978
 Girondí, Vidal (*La tierra fértil*, de P. Díaz-Mas) 630
 Gironella, Josep Maria 60, 70, 80, 116, 163-4, 168, 579, 582, 585, 589, 592, 596, 598, 619, 621, 624, 641, 642, 646, 650, 652, 655, 657, 666, 676-7, 690, 697, 699
 Gironès, Ferran 1061
 Goethe, Johann Wolfgang von 1078, 1160
 Gòmbit, Cisco (*Ànimes vincladisses*, de F. Serra i Mont) 1138
 Gombó (*Gombó i míster Belvedere*, de J. Agut) 566, 690
 Gombrowick, Witold 153
 Gomis, Cels 472-3
 Gomis, Joan 193
 Gomis, Llorenç 1079
 González de Soto, Julián 110
 González-Fàbregas, Pilar 1151
 González-Ruano, César 60, 80, 164, 169, 174, 190, 195, 196, 198, 199, 232, 578, 1104, 1135, 1145-6
 Gordon, Noah 631
 Gorgues, Maria 1105
 Goula, Joan 157
 Gould Lee, Allan 203
 Gouverneur, A 577
 Goytisolo, José Agustín 1066
 Grabolosa i Puigredon, Ramon 411, 528
 Gràcia i Bassa, Maria 38
 Gràcia i Tomàs, Elvira 179, 1075
 Graells, Fèlix 218, 233, 590
 Grahit i Grau, Josep 598, 635-7, 656, 689, 720-2, 724-5
 Granados, Joan 289
 Granés, Joan 210

- Granyer 1128
 Gratacós, Joan 806
 Grau, Dolors 722, 724
 Grau, Isidre 139, 141
 Grau, Joan de 395-6
 Grau, Teresa 483
 Graugés, Felip 99, 1077-8
 Graugés, Miquel 1010
 Graves, Lucia 578, 610-1, 619, 627, 629, 631, 640, 650, 663
 Greco, el 438, 459
 Griera, Antoni 905
 Gross, Amanda 162-3, 170-1
 Gual, Adrià 35
 Guansé, Domènec 795
 Guarro Basté, Joan 1127
 Guasch, Carme 33-4, 39, 102-3, 105
 Guasch, Joan Maria 426, 472, 930, 934-5, 952-3, 958, 1126
 Guerau de Liost (pseudò.), *uid.* Jaume Bofill i Mates
 Guerrero, María 888
 Guifré el Pelós 324, 808, 882, 916, 918
 Guilera, Josep M. 270, 276-7, 282, 350, 363, 365
 Guilla (*Croquis Pirinencs*, de J. Massó i Torrents) 952
 Guillamet, Joan 35, 44, 54, 68, 72, 91, 99, 118
 Guillamon, Joaquim 1080
 Guillamon, Julià 1080
 Guillem de Morell 598
 Guimerà, Àngel 229, 256, 282, 582, 762, 888, 901, 974, 1049
 Guinó, Aurora 664
 Guinó, Ricard 664
 Guitart, Rafael 248
 Gurri, Francesc 394-5
 Gurt, Albert 80
 Gurugú (*Ànimes vincladisses*, de F. Serra i Mont) 1138
 Gutenberg 889
 Hamlet (*Hamlet*, de W. Shakespeare) 745
 Handke, Peter 578, 688, 691
 Hanníbal 24
 Heart, Gerald 180
 Helena (*En gris i rosa*, de M. D. Cortey) 600
 Helena (*Els plaers ficticis*, de L. M. Todó) 954
 Henry el Holandés 842
 Henry, M. J. 297, 299-300, 303, 305, 310, 334
 Heras de Puig, Narcís 338, 730, 895, 900, 920, 931
 Heras, Enric 730
 Hernández Zancajo 850
 Hillgarth, Mary 578
 Hoffmann, Yves 275, 308, 312, 314, 316, 322, 333, 342, 345, 348
 Holland, Elizabeth 576
 Horaci 176
 Hostalrich, Dolors 450, 453, 494
 Hostench, Joaquim 815, 816-7, 850, 857, 859, 867
 Hrabal, Bohumil 64-5
 Hug de Mataplana 1004-5
 Hug de Montcada, comte 770
 Hug IV, comte 83, 122
 Hugo, Víctor 275, 281-2, 593
 Hugué, Manolo 580, 663, 694
 Humboldt, Wilhelm von 1101
 Ibáñez Escofet, Manuel 64, 72, 1041, 1043
 Iglésias, Ignasi 256, 1066, 1095
 Ingilberga, abadessa 917
 Inskape, lord 193
 Isaac el Cec (*Remeis i traïcions i Remei per a un xarlatà*, de C. Roe) 613, 627, 629-631
 Isern Dalmau, Eusebi 228, 840, 843, 1033, 1039, 1093
 Islington, lady 192
 Ismaiel (*La fruita del temps*, de J. Pujol i Coll) 1111
 Iugurta 920
 Ivars (*Ulls d'aigua*, de J. N. Santaaulàlia) 824, 829, 837
 Jacob, Max 117
 Jacobé (personatge de J. Ruyra) 1158, 1165
 Jaile, Josep Maria 956
 Jalabert, F. 299
 Janer, Joan 1016
 Janer, Maria de la Pau 593, 614
 Jardí, Enric 494
 Jaubert de Paça, Jaume 79
 Jaume de la Granyana (llibre de J. Pujol i Coll) 1111
 Jaume I 246, 730
 Jaume III de Mallorca 730
 Jaume, Quima 61
 Jaume (*En Valentí*, de J. Massó i Torrents) 989
 Jep (*L'Espalmada*, de M. Genís i Aguilar) 1015
 Jerez Gallego, Francisco 718
 Jiménez, Juan Ramón 819
 Joan Antoni (*Els boscos blaus*, de D. Garcia Cornellà) 1110
 Joan I 240-1
 Joan, Josep Maria 104
 Joana, l'àvia (*Quin estiu!*, de M. L. Geronès) 856
 Joaquim, mossèn (*Nàufrags*, de P. Bertrana) 856
 Jofré de Casals, Raimunda 885, 905
 Jofre, Antoni 975
 Jofré, Narcís 1057
 Joga, Pepet (personatge d'E. Fàbregas) 1149
 Jordà i Güell, Ricard 438, 448
 Jordiet (*La campana...*, de J. Badia) 649
 Josafat (*Josafat*, de P. Bertrana), 598, 600, 620
 Josefina (*Històries apòcrifes*, de J. Perucho) 832
 Josepet de Sant Celoni (personatge de S. Rusiñol) 1088
 Jou, David 998, 1003
 Jové, Helena 189
 Juanola, Albert 72
 Juanola, Miquel 566
 Jubany, Narcís 613
 Jueu Errant (personatge de J. Perucho) 917
 Juli Cèsar 945
 Júlia (*El reyet del Taga*, de J. Collell) 926
 Júlia (*Tieta Claudina*, de P. Bertrana) 690
 Julià, Maria Lluïsa 1116, 1155
 Julià, Narcís 222
 Junceda (pseudò.), *uid.* Joan Garcia-Junceda i Supervia
 Junoy, Emili 292
 Junoy, Josep Maria 104, 285, 292, 363-4, 477
 Junyent, Miquel 390
 Justí (*Memòries d'una estàtua tafanera*, de X. Anton) 895
 Kane (*El ciutadà Kane*, d'O. Welles) 803
 Karina (personatge de J. Palomer) 1139
 Kars, George 1131
 Kate (*Desil·lusió*, de J. Massó i Torrents) 711
 Kaufmann, Richard 578, 992
 Kavafis, Konstandinos P. 893
 Keats, John 1078
 Kerenski, Alexandr Fiodorovic 827
 Kerouac, Jack 763
 Kitaj, Ron 175
 Klingsor (*Somni de Cap de Creus*, de C. Fages de Climent) 42
 Knipper, Olga 739
 Kosmas (*Les aventures del cavaller Kosmas*, de J. Perucho) 917, 1167
 Labaila, Jacint 224, 251
 Laborde, Alexandre de 111
 Lada 156
 Laguarda, Francesca 639, 645, 657, 740-1
 Laia (*Ulls d'aigua*, de J. N. Santaaulàlia) 837
 Laín Entralgo, Pedro 219
 Lambiasi, Henricus 901
 Lami, Marcel 310

- Lampègia 339
Lanao, Pau 361, 1044
Landouzy-Lavastine 294, 310
Langdon-Davies, John 163-4, 169-70, 725, 889, 991, 1011
Langlet, Léon 300
Lapalma, Lucio A. 901
Largo Caballero, Francisco 794, 850
Lario Sánchez, Juan 759
Larios, Jordi 213
La Rochefoucauld, François de 881
La Rochelle, Drieu de 192
Laura (*Històries apòcrifes*, de J. Perucho) 832
Layret, Francesc 1140
Ledesma, Fernando 319, 396
Leguay, Marc 56
Leiris, Michel 1105
Lerroux, Alejandro 292
Leveroni, Rosa 60, 62
Leví (*La casa de la memoria*, de L. Graves) 631
Licer, Maria 901
Lichnowsky, Fèlix 1005-6
Licini (*El reyet del Taga*, de J. Collell) 926
Lídia de Cadaqués *uid.* Lídia Noguera
Lieutaud, Víctor 901
Lime, Harry (personatge d'O. Welles) 803
Linares, Joan 210-1
Linares, Marià 211
Linneu 1160
Líster, Enrique 129, 867
Llabià, Caterina de 222
Llach i Estanyol, Martíria 815, 817, 831, 836
Llach, Francesc de P. 257
Llach, Lluís 236
Lladó, Francesc de Borja 1053-4, 1060
Llaguna, Antoni Eudald 895
Llanes, Eduard 900
Llàtzer, Ramon 909
Llauder, Manuel 1000
Llavanera, Marià 140
Llaverias 161, 1138
Llenas, Albert 205
Llenas, Anna 205
Llenàs, Josep Maria (pseudò. de Josep Maria Fonalleras i Miquel Fañanàs) 624
Llensa de Gelzen, Santiago 1052
Lleó XIII 899-900, 903
Leonart, Josep 966
Lletget, Tomàs 1102-3
Llimona, Joan 479, 799, 801, 827, 867
Llimona, Lluís 450
Llimona, Maria 1145
Llimona, Rafael 414-6
Lloberas, Pere 247-8, 250, 255-6, 260
Llobet, Lluís de 97
Llopis, Rodolfo 794
Llor, Miquel 99, 496, 1040, 1132-3
Lloveras i Roig, Josep 162
Lloveras, Xavier 192, 220-1, 245, 259, 261
Lluch i Sogas, Andreu 483
Lluch, Ernest 27, 29-30, 534
Llucifer 398
Lluís XIV 294, 332, 702
Lobo, Ferran 615
López Rodríguez, Luis 101
López i Bru, Claudi 137, 536, 945
López-Picó, Josep Maria 32, 37, 94, 164, 228, 455, 592, 662, 919, 1137-8
Lorenzo i Gàcia, Francesc 773
Lorenzo, Pedro de 639
Lucienne (*Ànimes vincladisses*, de F. Serra i Mont) 1138
Luján, Néstor 111, 164, 196
Mac Donald, Kendall 203
Macau, Frederic 74
Machado, Antonio 126, 135, 710, 715-9, 864
Machado, José 179
Macià i Ambert, Francesc 38, 1059
Macià, Francesc 192
Macià, Xavier 203, 1062
Madoz, Pascual 90, 915
Maffre de Baugé, Achille 901
Magrans, Àstrid 587, 675, 678, 698, 734
Magrià, Emili 767
Maideu Auguet, Daniel 889
Mal Caçador, el 917
Malagrida i Pons, Concha 483
Malagrida, Manuel 459, 466
Maldà, el baró de (pseudò.), *uid.* Rafael Amat
Mallarach i Berga, Mercè 483
Mallarmé, Stéphane 958
Malraux, André 671, 706
Maluquer, Jordi 887
Manckiewick, Joseph L. 171, 202
Manegat, Julio 612, 731, 733
Manelic (*Terra baixa*, d'À. Guimerà) 882-3, 974, 977
Manent, Albert 1138
Manent, Marià 164, 169, 185, 217, 228, 411, 426, 436, 493, 648, 662, 866, 916, 920, 1011, 1033-4, 1052, 1054, 1058, 1069-70, 1073, 1077-80, 1118, 1136-8, 1146, 1164
Manet, Edouard 704
Manrubia, Carme 181
Mantegna, Andrea 453
Manzana, Sílvia 677
Manzano, Rafael 574, 590, 648, 671
Mañé i Flaquer, Joan 900
Maragall, Joan 19, 23-4, 26, 28, 32, 39, 92, 113, 141, 149-50, 194, 211, 252, 257, 290, 396, 426, 448-50, 476, 479, 482, 484-5, 491-2, 595-6, 644, 667, 683, 687, 692, 751, 819-20, 833, 883, 918, 920-1, 923, 925-6, 934, 950, 955, 958, 963-4, 967, 1057, 1072, 1120, 1122, 1124-5, 1154, 1159
Maragall, Joan A. 288
Maragall, Josep 287
Marc, Susanna 1132
March, Ausiàs 251
Marcillac, marquès de *uid.* Pierre Louis Auguste de Crusy
Marcillo, Manuel 1069
Marcio, Anco (pseudò.), *uid.* Josep Ferrer
Marco, Joaquim 772, 931
Mare, Anne-François 297-8, 301-2, 309, 327, 329, 336, 348, 354, 357, 377
Mare, Jean-Françoise 317-8, 321
Mare, Michel 314, 319
Marés, Francesc 960, 962, 965-6, 970, 973,
Margarida del mas Roure (*Un enterro*, de C. Bosch de la Trinxeria) 948
Margarida (personatge d'À. Guimerà) 974
Margarit i Pau, Joan 731, 733
Margarit, Joan 49, 52
Maria Cristina 1104
Maria (*Les òlibes*, d'A. Cabruja) 673
Maria (*En Valentí*, de J. Massó i Torrents) 988-9
Marías, Julián 648, 670
Marieta 663
Marijuán, Andrés (*Gerona*, de B. Pérez Galdós) 660, 710-1
Mariner de Santa Pau (personatge de J. Verdager) 793
Marion, Denis 577
Mariona (*Mariona*, de T. Bosch i Roura) 924
Maristany, Manuel 272, 288, 293, 354, 360, 366
Maroto, Rafael 1006
Marquès de Camps *uid.* Carles de Camps
Marquès de Comillas *uid.* Claudi López i Bru
Marquès i Casanovas, Jaume 580, 722, 727, 736
Marquès, Enric 21, 587, 640, 642, 671, 679, 680, 700-1, 720, 728, 730, 733, 768-71, 773
Marquès, Salomé 176, 248
Marquina, Eduardo 59, 61, 107, 161

- Marrodán, Mario Àngel 998, 1000
Marta (*Ha esclatat la pau*, de J. M. Gironella) 690
Martí (*La pluja d'estels*, d'A. Cantalozella) 1052, 1065
Martí Clarà, Josep 196, 198, 209, 213-4, 235
Martí i Pol, Miquel 165, 204, 214-6, 219, 236, 660, 746, 895,
Martí, Daniel 1066
Martí, Frederic 213
Martí, Lluís 833
Martí, Miquel 195
Martí, Ton 924
Martín, Aurora 79
Martinell, Josep 210
Martínez Barrio, Diego 128
Martínez Campos, Arsenio 1014
Martínez Ferrando, Jesús Ernest 1079
Martínez, Emili 1142-3
Martínez, Montserrat 909
Martínez, Pelai 119
Martzluff, Miquel 312
Marull, Francesc d'Assís 35, 68, 185, 187-9, 202, 215, 217, 239, 252, 709
Marx, Karl 631
Mas i Casanovas, Josep 901
Mas i Ripoll, Rafael 766-8, 770-3
Mas Yebra, Virtudes 901
Mas, Jordi 290, 308, 330, 334
Masanés, Cristina 56
Mascarella, Jordi 882, 960
Masdeu, Josep 915
Masdevall, Josep 27
Masferrer i Arquimbau, Josep 900
Masferrer, Martí 640, 642, 668
Masifern, Ramon 38, 149, 161, 189, 251-5, 258, 453
Masifern, Sabina 252
Masip, Magdalena 277, 293
Masó i Berga, Pau 739
Masó i Fàbrega, Pau 736, 738, 743
Masó, Joan 607, 662, 699, 737
Masó, Narcís 568, 594, 639, 662, 685
Masó, Rafael 164-5, 221, 575, 588, 597-8, 646, 660, 662, 665, 689, 696, 748-9, 756-7, 1074
Mason, James 64, 171
Masriera i Colomer, Artur 38, 901
Masriera, Llorenç 286
Massanes, Maria Josepa 38, 408
Massich, Mercè 188
Massó i Torrents, Jaume 101, 211, 229, 410, 426, 448, 493, 501, 516, 525, 655, 711, 880, 900, 902-3, 929, 932, 952, 955, 983, 988
Massó i Ventós, Josep 233
Masson, André 1131, 1133
Mata (*La memòria és un gran cementiri*, de M. Ibáñez Escofet) 1043
Matamala, Joan 870
Mataplana, el baró de 894, 994
Matas, Josep 245
Mateo, Lope 578, 600, 648, 1134
Mateu i Vilardell, Francesc 861
Mateu, Damià 894
Mateu, Josep Maria 836
Mateu, Miquel 121
Matheu, Francesc 272, 281, 286, 305, 586, 901, 1126
Matia, Leonart 341
Matons (*Les històries naturals*, de J. Peruchó) 1005
Maura (*Breu*, d'A. Magrans) 734-5
Maurici (*Caldes de Malavella (Avuy, Vichy Català)*, d'A. de Valldaura) 1103
Maurici, Jaume 34, 36-7, 39, 73, 100-1, 112,
Maurici, Joan 105
Mauva (personatge de J. Ruyra) 1158
Maxenchs (*Viure i veure*, d'A. Artís-Gener) 1082
Mayer, Marc 334
Mayer, Pau 251
Mdivani, Alexis 192
Mdivani, Roussy 191-2
Medina, Antonio 901
Melé, Ignasi 1128
Melendres, Miquel 570, 663
Mendoza de Vives, María 1053-4
Mercadal, Oriol 297, 299-300, 307, 309, 314, 370, 389, 390
Mercader i Sunyer, Joan 410-1, 424, 432, 434, 445-6, 449-50, 453, 456, 477, 482-3, 492, 494-5, 507
Mercè (*L'automòbil negre*, de D. Palomeras) 907-8
Mercoral 808
Mercouri, Melina 64
Merino, Imma 458
Merla (*L'hereu*, de P. Bertrana) 1094
Mesquida, Biel 568, 689
Mestre, Jesús 1061
Mestres, Apel·les 38, 107, 981, 986, 1072, 1126
Metge, Bernat 241
Mikhalkov, Sergej V. 979
Milà i Fontanals, Manuel 224, 247-8, 921
Milany, Joan de 894, 943
Millàs-Raurell, Josep 164, 491
Millet i Pagès, Lluís 1014
Mina, Javier 964
Minguet (personatge de Joaquim Ruyra) 1165
Mínguez, Joan 122, 569, 573, 575, 596, 604, 614, 618, 621, 625, 636, 645, 663, 670, 695, 699, 751
Mínguez, Núria 165
Ministral i Masià, Jaume 107, 193, 571, 591, 642, 646-7, 651, 653, 657, 668, 670, 676, 691
Ministral, Josep Maria 644
Miquel Àngel 611
Miquel i Badia, Francesc 900
Miquel i Macaya, Josep 1095-6
Miquel, Joan 210
Miqueló (*En Valentí*, de J. Massó i Torrents) 988-9
Mir, Joaquim 233
Miracle, Josep 99
Miralles (*Soldados de Salamina*, de J. Cercas) 871
Miralles, Carles 84, 165, 1063
Mirambell, Enric 641
Miravittles, Jaume 113-4
Mirian del Lago (pseudònim.), *uid.* Martirià Brunsó
Miró, bisbe i comte 918
Mistral, Frederic 224, 250-2, 254, 256
Moctezuma, Xipaguazin 395-6
Moix, Terenci 85, 171
Molar, Nolasc del 465-6, 530, 884
Molas i Grau, Oriol 935
Molas, Joaquim 175
Molero, Natàlia 594, 680, 690
Molgoza, José O. 582
Moli, Domènec 49-50, 81, 444
Molinas, Lluís 171
Molinas, Xavier 213
Molins, comtessa de 85
Mon i Pascual, Joan 1055-6
Moncerdà de Macià, Dolors 792, 847, 1143
Moner, Dalmau, 617
Moner-Raguer, família 290, 292
Monserdà, Enric 1142-3
Monsó, Antoni 293
Montada i Bordas, Josep 833
Montalt, Joan 1048
Montanyà, Anna 483
Montanyà, Lluís 58, 258
Montbrai, Aloi de 603
Montellà, Pau de 320
Montesinos (*Girona, 1900*, de R. Gay de Montellà) 621
Montoriol, Carme 107

- Montpalau (*Les històries naturals*, de J. Peruchó) 1005
- Montsalvatge i Fossas, Francesc Xavier 528, 531, 912
- Montsalvatge i Iglésias, Xavier 164, 178, 211, 560, 566, 585, 589, 605, 623, 645, 669, 684, 692-3, 698-9
- Montsoriu, senyor de 1086
- Monturiol, Narcís 101, 115
- Mora i Campanins, Josep 895
- Móra i Presas, Francesc 938
- Moragas 1059
- Morató i Grau, Josep 589
- Morató, Ernest 197
- Moreno, Manolo 111
- Morera i Fargas, Alexandra 483
- Morera i Galícia, Magí 1126
- Morera, Enric 256, 478
- Morera, Glòria 1065
- Morera, Enric 24
- Moret i Marguá, Jordi 483
- Moret, Xavier 865
- Morgades i Gili, Josep 880, 896, 900, 903, 1046-7, 1070-1
- Morgat (personatge d'en Jacint Verdaguer) 794, 804-6, 829, 869
- Moriscot, Joan 676
- Mossè ben Nahman 629
- Mould Távora, Federico 577, 642, 645, 655
- Moya, Evilasio 277, 290, 293
- Mozart, Wolfgang Amadeus 685, 702, 1091
- Muller (*El canto del gallo*, de J. A. Giménez-Armau) 659
- Mundet, Josep 1138
- Munro, Henri Hugh 213
- Munsó, Narcís 1098
- Muntada i Macau, Josep Baptista 701
- Muntada, Lluís 676, 1108
- Muntaner, Carme 494
- Muntaner, els (*La casa de la memoria*, de L. Graves) 663
- Muntaner, Joan 371
- Muntaner, Ramon 24, 120-1, 196, 199, 203, 730, 792, 1154
- Muntañola, Joaquim 172
- Munteis, Josep 413, 426, 477
- Munua, lequel 300
- Murillo, Bartolomé Esteban 290, 853
- Murnau, Friedrich Wilhelm 458
- Mussà II 399
- Muttermilch, Mela 577
- Myhill, Henry 277
- Nadal de Sanjuan, Ana 773
- Nadal i Canudas, Lluís B. 900
- Nadal i Puig, Narcís 244, 260
- Nadal, Joaquim 570, 606, 612, 622, 657, 687, 689
- Nadal, Jordina 483
- Nadal, Josep Maria 488, 714, 750
- Nadal, Lluís B. 1126
- Napoleó 103
- Narcís (*Roses, diables i somriures*, de J. Peruchó) 834
- Nascimento Ramos, João de Deus do 901
- Naudo, Paul 311
- Navarro Santaaulàlia, Josep 421, 437, 481, 511, 558, 791, 793, 802, 804, 809, 812, 815-6, 821-3, 828-9, 831-2, 837-8, 844, 846, 853, 858, 863, 866, 868, 871
- Navarro Tomás, Tomás 718-9
- Nierga, Pilar 39, 105
- Nieto de Montaos, Miguel 582
- Nieto, Cecilio de los Infantes 446
- Nif (pseudò.), *uid.* Jordi Arbonès
- Nobas, Rosendo 288
- Noble, Clara 1057
- Noguer, Lídia 56-7, 59, 71
- Noguer, Miquel 488
- Noguera, Montserrat 483
- Nomdedéu, Pau (*Gerona*, de B. Pérez Galdós) 676, 711
- Nomdedéu, Pere 594
- Nonat (*Un film*, de V. Català) 572, 596
- Nouvilas 911
- Novalis 1154
- Nòrina (*El viatge de l'analista*, de J. Soler) 741
- Novau (*Les històries naturals*, de J. Peruchó) 1005
- Nuri (*El reyet del Taga*, de J. Collell) 926
- Obiols, Joan 60, 203, 283, 358, 360-2, 367, 370, 372-3, 376, 378-82, 385-6, 389, 392-4, 396-9
- Ocampo, Florian de 1167
- Offenbach, Jacques 577
- Olavide, Pablo de 1102
- Olga, l' (personatge de l'obra poètica de M. Vilà i Dalmau) 1126
- Olga (*Txèkhov al Patronat*, de M. Berga) 739
- Oliba, abat 531, 896
- Oliva, Alexandre 319
- Oliva, Isabel 613
- Oliva, Joan 354-5, 367, 375, 377, 379, 392
- Oliva, Miquel 79
- Oliva, Salvador 63, 617, 796, 809, 818, 821-3, 825, 831, 836, 844, 854, 857
- Olivas, Joan 803, 836
- Oliveda, Alfons d' 985
- Oliver, Joan 895, 1127, 1129
- Oliver, Narcisa 200
- Oliveras i Pi, Josep 243, 256, 258
- Oliveras, Lluís (*La papallona*, de N. Oller) 908
- Oliveres, Albert 1123
- Oller i Rabassa, Joan 99
- Oller, Dolors 165
- Oller, Narcís 268, 285-6, 290, 430, 453, 456, 520, 792, 847, 908, 965, 968, 978, 991-2, 994, 1009, 1126
- Olwer, Lluís Nicolau d' 898
- Olzina, Nicolau 361
- Orfeu 41
- Orriols, Álvaro de 108, 116, 130, 579, 664
- Ors, Eugeni d' 39, 56-7, 71, 101, 193, 417, 419, 430, 450-1, 453, 459, 482-4, 494, 572, 575-6, 595, 615, 621, 645, 653, 684, 795, 835, 847, 1105, 1167
- Ortega Monasterio, Josep-Lluís 195
- Ortega y Gasset, José 59
- Ortínez, Manuel 148
- Ortiz de la Vega, Manuel (pseudò.), *uid.* Ferran Patxot
- Osona, Artur 1007, 1032, 1066-7
- Osona, comtes d' 894
- Ouiggari, Josep 900
- Ovidi 603
- Pacareu (*Dies verges*, de J. Mínguez) 636
- Padrosa, Inès 121
- Paganini, Niccolò 704
- Pagans, Llorenç 704, 717, 726
- Pagès i de Puig, Anicet de 38, 106, 663, 883, 917
- Pagès i Llusent 151
- Pagès, François 277
- Pagès, Magí 248
- Pagès, Narcís 182, 186-7
- Pagès, Narcisa 189
- Pagès, Ramon 1079
- Pagès, Vicenç 56-7, 235
- Pahissa, Jaume 35
- Pairolí, Miquel 173-4, 204, 561, 567, 593, 613, 660, 755-7
- Palafox, José Rebolledo de 678
- Palau i Dulcet, Josep 1129-30
- Palau i Fabre, Josep 50, 1105
- Palau i Vilalta, Salvador 1017
- Palau, Joan de 799, 857
- Paler i Trullol, Enriqueta 901, 1081
- Pallarols, Jaume 1076
- Pallart (*L'Espalmada*, de M. Genís i Aguilar) 1015
- Palmarola, Martí 328
- Palol, Carles de 627

- Palol, Miquel de 32, 198, 211, 228, 569-73, 575, 579, 584, 585, 589-90, 596, 599, 605,6, 610, 612, 619, 624, 629, 634, 636, 645, 648, 653, 658, 660, 662, 664, 666, 669-70, 672, 677, 681, 689, 691-2, 695, 696, 732, 735-6, 747, 756-7
- Palol, Pere de 72, 583
- Palomer, Josep 1135, 1139, 1146, 1156, 1158. 1162-3, 1165
- Palomeras, Daniel 883, 890, 898, 904, 906-7, 1005
- Palou, Hug 78
- Pams i Vallarino, Juli 292
- Pàmies, Teresa 986-7, 1105
- Pan 41, 46
- Panero, Juan Luis 62, 234, 235, 715-7
- Pankok, Otto 56
- Pantebre, Rosalia 396
- Paradís i Ramis, Josep 99
- Parals, Susanna 259
- Parassols, Pau 884, 915, 918, 999
- Pardo Bazán, Emilia 598
- Parellada (*En gris i rosa*, de M. D. Cortey) 689
- Parer, Josep 901
- Parés i Homs, Eudald 812
- Pascual i Carbó, Pompeu 624, 752, 758, 760, 765, 1037
- Pascual Coris, Pompeu 768, 771
- Pascual Söderbaum, Caterina 237
- Pascual, lu 418, 461
- Pastells i Taberner, Andreu 632, 637, 639, 650
- Pastells, Josep 858, 1151
- Pastor Forasté, Antoni 1130
- Patau, Pau (*L'atemptat del carrer Primfilat*, de J. Puig Pujades) 113
- Patinir, Joachim 799
- Patxei, Pere 201
- Patxot, Ferran 158-9
- Pau, Bernat de 598
- Pauet (*Desil·lusió*, de J. Massó Torrents) 711
- Pedreira, Josep 1127
- Pedrolo, Manuel de 1120
- Pedrosa, Rogent 894
- Pelagi Briz, Francesc 923
- Pelegrí (personatge d'E. Fàbregas) 1149
- Pella i Forgas, Josep 24, 30, 78, 151-2, 154, 187-8, 204-5, 215-6, 253
- Pellicer i Pagès, Josep Maria 895, 900, 902-3, 999
- Pellicer i Pagès, Pere 900
- Penya d'Amer, Victòria 901
- Pepeta (*Les Guillerries*, de J. Serra) 1053
- Peracaula, Francesc 252
- Pere de Portugal 246
- Pere el Catòlic 74, 122
- Pere el Cerimoniós 27, 223, 613, 897
- Pere II 44
- Pereda, José Maria 252
- Perejaume 460
- Perellarg (*La pluja d'estels*, d'A. Cantalozella) 1065
- Pérez de Trillo, Eduardo 116
- Pérez Galdós, Benito 578, 581-3, 586, 594, 605, 623, 646, 660, 710-1, 911
- Pérez y Pérez, Rafael 793
- Pérez, Alfred 352
- Peri Rossi, Cristina 576, 592
- Perich i Viader, Antoni 719
- Pericot, Ignasi 222
- Pericot, Joan 197, 230, 232
- Pericot, Lluís 204, 234, 585, 677
- Permanyer, Francesc 1046
- Permanyer, Ricard 109
- Pernau, Josep 129, 908, 1013
- Perpinyà i Pibernat, Antoni 815, 817, 857
- Perpinyà i Pibernat, Pau 857
- Perpinyà, Llorenç 857
- Perpinyà, Maria 38
- Perucho, Joan 165, 291, 574, 612, 660, 792, 808-9, 818-9, 823, 831-5, 845, 847, 850, 865, 869, 917, 1004-5, 1080, 1119, 1131, 1167,
- Peruga, Joan 285, 291
- Petit, Josep 965
- Petronella 534
- Pey, Santiago 710
- Peya, Salvador 239
- Pi i Margall, Francesc 110, 118, 1035, 1067, 1088, 1091, 1095, 1101
- Pi i Pi, Francesc 204
- Pi i Pla, Pau 366
- Pi i Sunyer, Carles 29-30, 77, 92, 110, 126, 128, 1127
- Pibernat, Francesc 260
- Pibernat, Victòria 857
- Picasso, Pablo 59, 117
- Pichot, Mercè 59
- Picola i Soler, Josep 920, 922
- Piera i Tossetti, Vicenç 198, 211
- Pierreux, Jacqueline 659
- Piferrer, Juli 572, 583, 603, 645, 652
- Piferrer, Pau 110, 118, 422, 424, 513-4, 894, 899, 900, 1035, 1067, 1069, 1085-6, 1088
- Pigem, Manel 838
- Pijiula, Jordi 411, 420, 464
- Pijoan, Joaquim 179, 646, 657
- Pijoan, Josep 898, 920, 1072, 1154
- Pilatus (*Els Pirineus Màgics*, de R. Gay de Montellà) 997
- Pinilla Touriño, Carlos 579
- Pinós (*Lena* de C. Bosch de la Trinxeria) 509, 1016
- Piquel Riera, Jaume 582
- Pi i Sunyer, Jaume 992
- Pita da Veiga, Ramon 836
- Pitarra, Serafi (pseudònim), *uid.* Frederic Soler
- Pitxot, Ramon 47
- Pla i Dalmau, Joaquim 245, 566, 585, 605, 645, 658, 684
- Pla i Soldevila, Arnau (*Quin estiu!*, de M. L. Geronès) 811, 813
- Pla Traver 414
- Pla, Jaume 1129
- Pla, Josep 19, 29-31, 37, 39, 44, 54, 56, 60, 63, 66, 74, 87, 92, 98-9, 116, 120, 122, 125, 133, 140-1, 147-53, 159-60, 164, 170, 175, 189-90, 195-219, 225, 234, 237, 240, 242, 245, 249, 255-6, 260, 268, 270, 275, 281-2, 292, 405-8, 410-11, 415, 432-3, 445-9, 454, 479, 490, 493, 495, 511, 514-6, 520-2, 532-4, 558-9, 561, 563, 580, 582, 595, 597, 600, 603, 605, 611-3, 615, 617-8, 620, 622, 625-6, 634-6, 639, 642, 644, 646, 654, 657-60, 663-5, 668-70, 672-3, 676, 678, 681, 687, 689, 692, 695, 698, 702, 704-5, 707, 711, 713, 720, 724-5, 728, 736-7, 744-5, 751, 753, 758, 760-1, 764-6, 790-3, 799-801, 818, 835, 838, 841, 844, 847, 849, 857, 865-7, 890, 895, 905, 910, 925, 929, 930, 932-3, 1028-9, 1031-6, 1038-41, 1049, 1069, 1090-1, 1098-9, 1102, 1104-6, 1108, 1120, 1122-4, 1127, 1133, 1145-6, 1154
- Pla, Lluís G. 47, 54, 71, 81, 86, 97, 115, 118, 172, 568, 570, 584, 590, 597, 603, 675, 1060
- Pla, Xavier 210
- Pladevall, Antoni 914
- Plafalgàs (personatge llegendari) 912-3
- Plana Pujol, Genisa 1084
- Plana, Adelaida 420, 482
- Plana, Alexandre 52, 197, 573, 575, 609-10, 615, 619, 644, 648, 670
- Plana, Miquel 435
- Planas i Feliu, Joan 709
- Planas i Font, Claudi 901
- Planas, Ramon 802, 809, 827, 836, 847, 851, 853, 857
- Planas, Sílvia 630, 719
- Planas, Xevi 893
- Planella i Roure, Macari 900
- Planella, Gabriel 414, 420, 446, 482, 501-2, 565

- Planes Mundet, Josep 593, 642, 672-3, 1040
- Planeses, Valentí 934
- Platter, Thomas 1101
- Playà, Josep Maria 55
- Poal i Aragall 258
- Poe, Edgar Allan 616, 949
- Pol Girbal, Jaume 160, 167, 171-2, 659
- Pol, Pepet 1081
- Pompeu, Gneu 945
- Pomplana, baronessa de 753
- Ponç, Joan 55
- Pons i Massabeu, Joan 1051, 1055, 1068, 1083, 1087
- Pons, Josep-Sebastià 55, 268, 275, 284, 947, 967
- Pons, Joan 1153
- Pons, Lluís 1048, 1100
- Pons, Marc 356
- Pons, Ponç 871
- Ponsatí, Oriol 618
- Ponsatí, Rafel 862, 864
- Pont, Manuel 110, 821, 823
- Porcel, Baltasar 941
- Porcioles, família 865
- Porpetta, Antonio 598
- Porrà, Patllari 935
- Porta, Teresina 978, 980
- Porta, Ventura 285, 290
- Portell, Àngel 727
- Portella, Jaume 870
- Porter, en Pere (personatge d'una narració anònima setcentista) 1098
- Pòrtulas, Lluís 679
- Pous i Pagès, Josep 30-1, 39, 49, 109-10, 115, 124, 126, 140, 211, 489, 718, 762
- Pous i Salvador, Joan 370, 373, 377, 379-80, 385, 387-8, 391, 393, 397-9
- Prada, Pere 37, 103
- Pradell, Eudald 889
- Pradell, Francesc 895
- Prat de la Riba, Enric 160
- Prat i Gaballí, Pere 685
- Prat i Gelabert, Antoni 483
- Prat i Hostench, Marià 820, 825
- Prat Moliner, Josep 432, 451
- Prat, Francesc 55, 214, 218, 220, 237, 239, 240, 243, 245, 260, 613, 702-4, 727, 737
- Prats, Modest 137, 713-4, 750, 816, 829, 1063
- Prim, Josep Maria 706
- Prim, Pilar (*Pilar Prim*, de N. Oller) 979
- Primo de Rivera, Miguel 292
- Prohías, Gerard 195
- Prudenci 1085
- Pubill, Clara (*Fugitius*, de S. Oliva) 809, 844, 857
- Púbol, Joaquim 222
- Puche, Josep 718-9
- Puget, Rafael 663, 890, 925
- Puig Barnils, Josep 1054
- Puig i Alfonso, Francesc 909
- Puig i Cadafalch, Josep 39, 160, 827, 1143
- Puig i Llensa, Pere 1152-3, 1157, 1159, 1163-6
- Puig i Soldevila, Eudald 909
- Puig Pujades, Josep 28, 101, 107, 113-5, 140
- Puig Surós, Josep Maria de 573
- Puig, Andreu 895, 973, 975
- Puig, Anna Maria 78
- Puig, Arcàngel 895
- Puig, Joan 994-5
- Puig, Pere 1162, 1164
- Puig, Sebastià 200
- Puig, Tomàs 27
- Puigcercós, Bernat de 616
- Puigcerver, Agustí *uid.* Nolasc del Molar
- Puigdevall, Narcís 719, 764
- Puigdevall, Ponç 150, 153, 175, 511, 771-2
- Puigmal, Esteve 939
- Puigverd, Antoni 30, 37, 81, 149, 153, 174, 195, 201, 218-9, 230, 235, 237-8, 241-3, 245, 261, 561, 571, 589, 596, 599, 604, 612, 666, 675-7, 680, 682-4, 699, 705, 720, 726-7, 744, 772, 824
- Puigverd, Joan Maria 238, 261
- Pujades, Jeroni 998
- Pujades, Pius 115, 645, 649
- Pujol i Bertran, Manuel 935
- Pujol i Camps, Celestí 751
- Pujol i Coll, Josep 174, 571, 598, 638, 1100, 1109, 1111, 1160-1
- Pujol, Enric 107
- Pujolà, Marià 101, 114
- Pujolar Huguet, Ramon 928, 947, 953, 976
- Pujulà i Vallès, Frederic 182, 184-5, 192-3, 228, 571
- Puntí, mossèn 985
- Puyol i Safont, Agustí 901
- Quart, Pere (pseudòn.), *uid.* Joan Oliver
- Quevedo 595
- Quico de la Gleva (*Els Pirineus Màgics*, de R. Gay de Montellà) 991
- Quim (*Recordances*, de M. Vilarrasa) 1017
- Quimet (*All i salobre*, de J. M. de Sagarra) 572, 621, 655, 661
- Quimet (*Els herois: en Quimet*, d'A. Cantalozella) 1060
- Quinlan (personatge d'O. Welles) 803
- Quintana i Combis, Albert de 219, 224-5, 583
- Quintana (personatge d'una cançó tradicional de Campdevàrol i Gombrèn) 1007
- Rabal, Francisco 659
- Racionero, Lluís 45, 85, 898
- Radressa, Joan 222
- Radulf d'Urgell 324
- Rafael 514
- Rafart, Susanna 563, 592, 683, 870
- Rafel (*Vent de grop*, d'A. Bertrana) 708
- Raguer i Battle, Eudald 900
- Raguer i Fossas, Tomàs 900, 905, 909, 915, 986, 994-5
- Rahola, Carles 20, 62, 68, 107, 118, 120, 161, 164, 204, 560, 563, 571, 573, 576, 588, 597-8, 600, 603, 606, 622, 626, 631, 641, 653-4, 657-8, 662, 665-6, 668-70, 685, 704, 1115
- Rahola, Frederic 74, 110, 187, 1115
- Rahola, Pilar 772
- Rahola, Sebastià 60, 1115
- Rahola, Victor 56, 61-2, 79, 1115
- Ramilo, Maria del Carme 483
- Ramió i Diumenge, Narcís 1045
- Ramon Berenguer 598, 896
- Ramonatxo, Hèctor 343
- Ramoneda, Josep 435, 451, 469, 498, 524
- Randall, Mònica 659
- Ratio, Raymond 398
- Raurich, Salvador 204
- Raventós i Amigué, Isidre 562
- Rebeca (*Vent de grop*, d'A. Bertrana) 708
- Rebull, Joan 1077, 1152
- Rebull, Nolasc *uid.* Nolasc del Molar
- Recó, Olaguer (pseudòn.), *uid.* Josep Carner
- Rector de Pillatuga (pseudòn.), *uid.* Manel de Vega
- Redó, Salvador 271, 357, 393-6
- Regàs, Rosa 215
- Régnier, Henri de 573
- Reig, Ramon 28
- Reixach, Baldiri 176-7, 862-3
- Reixach, Jaume 1032, 1085, 1152-3, 1157-63, 1165-6
- Remarque, Eric Maria 945
- Renoir, Auguste 834
- Retuerta Toledano, Hilario Jesús 996
- Rexach, Agustina 570, 611, 655, 676-7, 685, 694, 1066
- Rey, Henry-François 64

- Reyner (personatge d'E. Fàbregas) 1149
 Riba, Carles 60-1, 126, 710, 715, 718-9, 747, 1085, 1138
 Ribas i Carreras, Joan 658, 1155-6, 1158, 1161
 Ribas Mora, Maria del Carme 660
 Ribas Pallí, Alfons 156
 Ribas, Benet 1125, 1156
 Ribas, P. 212
 Ribas, Pere 397
 Ribelles 522, 525
 Riber, Llorenç 896, 918
 Ribera, Antoni 233
 Ribes, M. 346
 Ribot i Serra, Manuel 473, 478, 900
 Ribot, Josep 994-5
 Ribot Pere 178, 590-2, 596-600, 603, 821, 941, 977, 1034, 1066, 1070-2, 1075-7, 1084-5
 Ricart, Joan 1007
 Ricart, Enric C. 463
 Ricart, Francesc 709
 Rich, Víctor 927
 Ridruejo, Dionisio 199
 Riera i Bertran, Joaquim 658, 900
 Riera, Albert 90
 Rierola i Comajoan, Teresa 483
 Rierola, Francesc 888
 Rierola, Josep 910, 914
 Rigall, Pere 118
 Rigau i Rigau, Anton Maria 793, 795, 797, 805-7, 811, 827, 834-5, 859, 861, 864
 Rigau, Joan 1099
 Rigau, Pere 242
 Rioja, Enrique 718
 Ríos, Julián 175
 Ripoll, Esteve 84
 Ripollès-Ponsi, Joana 916
 Riquer, Martí de 222, 248-9, 870
 Rius i Tauler, Francesc de Paula 1104
 Rius Morgades, Josep 273, 283-4, 290-1, 371, 374-5, 378, 386, 392, 936
 Rivera, M. de 319
 Rivière de Caralt 1156
 Robert, Bartomeu 933
 Robert, marquès de 227
 Roca i Martí, Pere 568
 Roca, Jordi 236
 Roca, Maria Mercè 134, 568, 582, 587, 597, 599, 614, 629, 657, 664, 667, 671, 675, 677-9, 683
 Rocabertí, Bernat Hug de 247
 Rocamora, Manuel 99
 Rodeja, Eduard 110, 113
 Rodenbach, Georges 573, 575, 645
 Roderik (*La caiguda de la casa Usher*, d'E. A. Poe) 616
 Rodó Morral, Josep 1057, 1142
 Rodoreda, Mercè 19, 126, 179, 181, 727, 773, 795, 1157-8
 Rodríguez Caixàs, P. 861, 865
 Rodríguez, Àngel 107
 Roe, Caroline (pseudònim.), *uid.* Medora Sale
 Roger de Llúria 196
 Roger i Crosa, Martí 184, 188
 Roger i Crosa, Miquel 186, 189, 191, 193
 Roig i Gelpí (Jalpí), Joan Gaspar 1167
 Roig i Llop, Tomàs 574, 594, 596, 623, 637, 641, 649, 658, 678, 695, 698, 1134, 1156
 Roig i Raventós, Josep 162, 622, 657, 1097-8, 1125-6, 1128, 1141, 1147, 1154, 1156, 1158, 1161, 1163-4, 1166
 Roig i Soler, Joan 1154
 Roig, Montserrat 420, 482, 1105, 1152
 Roig, Sebastià 104
 Roland 24, 42
 Romà i Rossell, Francesc 27
 Romaguera, Francesc 248
 Romeu i Figueras, Josep 436, 442, 883-4, 915, 1004
 Roqué, Robert 624
 Ros Cebrián, Fèlix 1133
 Ros, Germinal 1138
 Ros, Josep 756
 Ros, Paulina dels 237
 Rosaura (*Llibre de cavalleries*, de J. Perucho) 831
 Roser (*Girona, 1900*, de R. Gay de Montellà) 596-7, 599
 Roser (*Espirals*, de L. Muntada) 1108
 Roseta (*Ànimes vincladisses*, de F. Serra i Mont) 1138
 Roseta (*Musc*, de J. Maluquer) 887
 Rosina (*Mariona*, de T. Bosch i Roura) 924
 Rosina (*El salt de la núvia*, d'E. Puigmal) 939
 Rosselló, Víctor 982
 Rossich, Albert 176, 222, 571, 585, 647, 664, 666, 673, 689
 Rotllan, Antoni 895, 961
 Roumieux, Lluís 251
 Roura, Joan 718
 Roura, Lluís 1066
 Roura, Maria Teresa 483
 Roure, Conrad 1047
 Rouvier (*Els Pirineus Màgics*, de R. Gay de Montellà) 997
 Rovira Benet, Lluís 1085
 Rovira i Virgili, Antoni 126, 128, 463, 579
 Rovira, dr. 851, 867
 Rovira, Joan 194
 Rovira, Maria del Carme 483
 Rovira, Tània 483
 Roviralta, Emili 1145
 Ruark, Robert 193
 Rubiés, Anna 69, 153
 Rubió i Lluch, Antoni 99
 Rubió i Ors, Joaquim 422, 901
 Rubió i Tudurí, Nicolau M. 1145
 Rubirosa (*Els Pirineus Màgics*, de R. Gay de Montellà) 997
 Ruiz Contreras, Luis 83, 89
 Ruiz de Larios, Joan 36
 Ruiz del Castillo, Ricardo 275
 Ruiz Zafón 837
 Ruiz, Diego 582, 744-5
 Ruiz, Joan 38
 Rusalleda, Xavier 420
 Rusell, Henry 318
 Rusiñol, Santiago 21, 155-6, 256, 274, 286, 290, 459, 465-6, 468, 478, 595, 606, 608, 633, 636, 642, 646, 653, 663, 668, 670, 672, 674, 679, 693, 696, 762, 838, 847, 880, 900, 903, 927, 981, 1088-9
 Ruskin, John 1073
 Russell, Henry 276
 Ruyra, Joaquim 47, 158, 211, 244, 561-2, 567, 570, 575, 589-91, 595, 608, 615-6, 624, 642, 646-7, 649, 652, 657, 663-4, 672, 694, 725, 753, 755, 761, 763, 1033-4, 1112, 1116-8, 1121, 1137-8, 1145-7, 1150, 1152-7, 1159-63,
 Sabat, Andreu 222
 Sabaté Puig de Delmas, Maria Dolors 764
 Sabaté, Modest 759, 764-5, 1030-1, 1036
 Sabater, Bonaventura 160, 203, 212
 Sabater, Jacint 861
 Sabater, Xiquet 160, 200, 203
 Sabina (*Les rayons et les ombres*, de V. Hugo) 275
 Sacrest, Rosa 410
 Sacristán, José 718
 Saderra, Josep 440
 Sadurní de Cruïlles (personatge de J. Ruyra) 1158, 1160, 1162
 Sáenz Guerrero, Horacio 164
 Sagarra, Josep 355
 Sagarra, Josep Maria de 28, 40, 44, 46, 52-4, 56, 58, 60, 62, 164, 197, 258, 572, 601, 603, 615, 621, 623-4, 642, 645, 649, 653, 655-6, 660, 692-3, 696, 699, 883, 909, 923, 969-70, 1055-7, 1073, 1077, 1103-4, 1152-3, 1155,
 Saint Hillaire, Blanc 577
 Saint-Exupéry, Antoine 706, 111-2,
 Saintgermain, Víctor de 675

- Sais, Marià 261
 Saki (pseudòn.), *uid.* Hector Hugh Munro
 Sala i Camprubí, Laura 1015
 Sala, Agustí 938
 Sala, Joan 41, 820, 1042-3, 1046, 1057, 1059, 1070, 1080
 Sala, Mercè 911-2, 914
 Sala, Pere 938
 Sala, Rafel 937
 Sala, Toni 175, 1127
 Saldagne, comte de (*Les rayons et les ombres*, de V. Hugo) 275
 Sale, Medora 611-2, 629, 694
 Sal-lusti 920
 Salmerón, Nicolás 292
 Salsas, Albert 281, 289, 350, 352, 357-8, 360-1, 364-5, 370, 372, 376, 378, 380, 386, 396
 Saltor, Concepció 1011
 Saltor, Octavi 157, 168-9, 184-5, 258, 590, 693, 1011, 1147
 Salvà Miquel, Francesc 619
 Salvà, Maria Antònia 93
 Salvadó, Albert 391
 Salvador, Narcís 356
 Salvatella (*Rom*, del Marquès de Camps) 636
 Salvatella, Josep Maria 31, 43, 50
 Salvi (*La gàbia d'or*, d'A. Puigverd) 824
 Salvi de la Bajol (*La pluja d'estels*, d'A. Cantalozella) 1065
 Sambola i Burgués, Narcís 747, 751
 Sánchez Gabanyac, Francesc de Paula 286
 Sánchez Mazas, Rafael 488, 846, 869-71
 Sánchez-Juan, Sebastià 1137
 Sandy, José d'Isabelle 334
 Sanmartí, Pedro 837
 Sans i Bori, Sebastià 465
 Santa Elena 41
 Santamaria, Dora 1110
 Santamaria, Joan 228, 270, 514, 724-5, 727, 754-5, 911, 915, 930, 988, 990, 1033, 1035, 1038-40
 Santamaria, Joaquina 1103
 Santasusagna, Joaquim 322-3, 354, 381-3, 970
 Santos Torroella, Rafael 46, 57, 61
 Sants Oliver, Miquel dels 560, 564
 Sanz, Erundino 795
 Sanz, Sebastià 795, 1017
 Sapena, Carles 185, 195
 Sara (*Històries apòcrifes*, de J. Perucho) 832
 Sara (*La cueva de las hadas*, de N. Viñas) 703, 712
 Sara (*L'àngel del vespre*, de M. M. Roca) 657-8
 Sargatal, Alfred 420, 426
 Sariñana, Joan Baptista 50
 Sarrà, Àurea de 89
 Sarran d'Allard, Louis de 901
 Sarriera, Miquel de 254
 Sarsanedas, Jordi 168
 Sartre, Jean-Paul 112
 Saura, Marianna (personatge de J. Ruyra) 1158
 Savalls, general 68, 130, 241, 421, 722, 838, 911
 Sayós, Josep 889
 Schierbeck, Cònsol 292
 Schubert, Franz 703
 Segú, Albert 191
 Segura i Valls, Joan 900
 Selis, Dolors 1099
 Selvà, Josep 52
 Sempronio (pseudòn.), *uid.* Andreu Avel·lí Artís
 Sempronio 99, 164
 Sentís, Carles 164, 196
 Serafí (*L'automòbil negre*, de D. Palomeras) 908
 Sergi (*L'àngel del vespre*, de M. M. Roca) 657-8
 Serra i Campdelacreu, Josep 901
 Serra i Capallera, Joan 420
 Serra i Mont, Felicià 1137, 1141, 1148
 Serra i Pagès, Rossend 905, 909, 1000, 1013
 Serra, Juli 1039, 1041, 1050-1, 1053
 Serra (*Llibre de cavalleries*, de J. Perucho) 865
 Serra, Ricard 883
 Serradell, Narcís 257
 Serrador i Boixader, Josep 1008, 1010
 Serrahima, Maurici 1040
 Serrallonga, Joan de *uid.* Joan Sala
 Serrallonga, Segimon 880, 1067
 Serrano i Delclòs, Albert 34, 42, 69, 121, 125, 215, 237
 Serrano, Lluís 1048-9
 Serrano, Maria Dolores 273, 286, 288-9, 293, 306-7, 318, 322, 331, 333, 336-7, 339, 343, 363-4, 371, 374, 390, 397
 Serrano, Sebastià 37
 Serrat Branquells, Emili 253, 1043
 Serrat, Josep Manuel 931
 Sert, Josep Maria 187, 191-2, 194-5
 Servià, Josepmiquel 63
 Sévèrac, Déodorat 285
 Shaffner, Franklin J. 171
 Shakespeare, William 822
 Sharpe, Tom 197
 Shelton, Anne 834
 Sibecas, Joan 105
 Simenon, Georges 175
 Simó de l'abadia (pseudòn.), *uid.* Segimon Blanc i Cibet
 Simó, M. 815
 Simon i Sagols, Genís 251
 Simon, Santiago 292
 Simón, Valeriano 582, 588, 590, 603, 605, 612, 619, 690
 Sinatra, Frank 1130
 Sindreu, Carles 164, 1136, 1138
 Sirena, Roca 49
 Sirera, Ton 354
 Sirius (pseudòn.), *uid.* Lluís Bertran i Pijoan
 Sitjar i Bulcegur, Joaquim 176-8, 251
 Sitjar i Serra, Miquel 960
 Sitjar, Joan 177-8, 249, 251, 253, 255,
 Sitjar, Miquel 882, 979, 982
 Sobirà de Santa Creu, el (obra de J. Verdaguer)
 Sobrequès, Santiago 677
 Sobrevilla, Carmen 55
 Solà i Farrés, Eudald 893
 Solà Perera, Daniel 233
 Solà, Francesc 508
 Solà, Josep Maria 223
 Solà, Pep 1062
 Solà, Pere 692
 Solà, Xavier 287
 Solana, Joan 795, 853
 Solanell, Teresa de 983
 Soldevila, Carles 164, 228, 407, 463, 857, 1085
 Soldevila, Ferran 259, 878
 Soldevila, Llorenç 1066
 Soldevila, Olga 745
 Solé, Josep 355
 Solé, Martí 282, 284-5
 Soler, Frederic 479, 582, 883, 1092
 Soler, Guillem 677
 Soler, Isidre 352, 385-6, 398
 Soler, Jordi 622, 741
 Soler, Maria Assumpció 600, 631
 Solferino, duc de 292
 Solsona, Ramon 1095
 Somerset Maugham, William 655
 Sopa de Cabra 150
 Sorolla, Joaquim 1146
 Sorre, Maximilien 268, 283, 577
 Sors, Andreu 522
 Spont, Henry 283, 276, 294, 336
 Steiner, George 578, 598, 627, 630

- Street, Georges Edmund 577
 Sunyer, Josep 319
 Sunyer, Maria Rosa 927
 Sunyer, Salvador 582, 590, 593, 596, 611, 644, 685, 741-5
 Sunyol, Víctor 1010
 Supervielle, Jules 1131
 Sureda, Martí 1060
 Sureda, Rafel 172
 Tadema, Alma 763
 Tallada, Salvador 706
 Tallaferró, comte 24, 530, 534-6
 Taltabuit, Josep 901
 Tamboriner del Fluvià, el (pseudònim.), *uid.* Pau Estorch i Siqués
 Tàpies, Antoni 55
 Tapiola i Gironella, Frederic 201, 213
 Tarrés, Josep 597, 603, 625-7, 631, 694, 1049
 Tarruga, Miquel (*Ànimes vincladisses*, de F. Serra i Mont) 1138
 Tarrús, Joan 1143
 Tarzán 1034
 Tassi 43
 Taurinyà, Josep 886
 Taylor, Elizabeth 171
 Teixidor, Joan 21, 95, 406, 411, 414-6, 430-1, 455-6, 480, 482, 484, 489, 506-7, 530, 536, 624, 646, 799, 919, 1075, 1061
 Tell i Lafont, Guillem A. 467, 469, 963, 985
 Tellier, Jules 577
 Temme (*Jacobé*, de J. Ruyra) 1158-60
 Teresa (*El cercle de foc*, de R. Planas) 857
 Teresa (*L'amor de la fugacitat*, de J. Badia) 612
 Teresa (personatge de J. Pujol i Coll) 1111
 Ternal, Pau (personatge de J. Ruyra) 1158
 Terrades, Abdó 27
 Tharrats, Joan-Josep 43, 59, 62, 561, 566-7, 572-3, 592, 594, 596-9, 601, 603, 605-6, 653, 656, 658, 687, 695, 822, 1074
 Thiers, Adolphe 273, 331, 342, 344
 Thirlmere, Rowland 1010, 1044-5
 Thos i Codina, Terenci 187, 900
 Thos, Silví 286
 Thyssen, Maud von 192
 Tinó (*Un enterro*, de C. Bosch de la Trinxeria) 949
 Tintorer, Emili 184
 Tirèsies (*Odissea*, d'Homer) 928
 Tísner (pseudònim.), *uid.* Avel·lí Artís-Gener
 Tixier, Henry 113
 Tocabens, Joan 66, 131
 Todd, Richard 200
 Todó, Lluís Maria 931, 933, 954, 957
 Togores i Muntades, Josep de 1139
 Tolosà, Manuel 762-4
 Tolrana 627
 Tolstoi, Lleó 773
 Tomeu del Querós (*La pluja d'estels*, d'A. Cantalozella) 1065
 Tomic, Pere 998
 Tonnellé, Alfred 130
 Tor, Miquel 1007
 Tor, Ramon 1006
 Torns, Miquel 361, 728, 731
 Torras i Bages, Josep 901
 Torras Nató, Lluís 436, 468, 516
 Torras, Cèsar August 271, 288, 290, 297-301, 304, 306-9, 311, 315-6, 319-23, 325-6, 328-9, 332-3, 345-6, 348-50, 353-4, 356-60, 362, 364, 366-8, 371, 379, 392-7, 399, 534, 900, 932, 935, 1007
 Torrent i Fàbregas, Joan 47, 158
 Torrent i Garriga, Domingo 901, 979, 983
 Torrent, Glòria 1047
 Torrent, Llorenç 950
 Torrent, Rafael 434, 467, 469, 478-9
 Torres, Antoni de 224, 251
 Torres, Cèsar August 934
 Torres Campalans, Jusep (*Jusep Torres Campalans*, de M. Aub) 608, 676
 Torres, Estanislau 174, 270, 278-9, 281, 284, 342, 362, 365
 Torres, Lluís 1076, 1082, 1084
 Torres, Màrius 663
 Torroella i Plaja, Miquel 187, 198, 210, 239
 Torroella, Bernat 155
 Torroella, Pere de 155, 222, 246, 248
 Torroella, Font 248
 Torroella, Miquel 231
 Tort, Joan 877
 Toscanelli (*El laberinto de las sirenas*, de P. Baroja) 1145
 Tourtoulon, baró de 901
 Trabal, Francesc 126
 Trayner, Maria Pau 916
 Trayter, Adela 260
 Tree, Matthew 442-3, 465, 513, 532-3, 578, 642, 678, 707, 766, 829, 1037, 1111
 Tremolet de Ribes (*Els Pirineus màgics*, de R. Gay de Montellà) 996
 Triadú, Joan 496, 501, 882, 1040
 Trian, Rosa 483
 Trias, Maria 190
 Trigall, Joan 283
 Trigo, Xulio Ricardo 574, 645, 647, 674, 698
 Trilles, Marie-Rose 304, 326, 348
 Tripepi, Luigí 901
 Trueta i Raspall, Josep 179-81
 Trullol, Sebastià 38
 Tubau, Miquel 365-6, 912, 1007, 1011, 1014
 Tubert de Bolós (personatge d'una cançó popular) 912
 Tubert, Enric 72, 126
 Tuies (*Les Guillerries*, de J. Serra) 1053
 Turpí (*Somni de cap de Creus*, de C. Fages de Climent) 42
 Turull, Pons de 41
 Tuset, Jaume 341
 Txèkhov, Anton 739, 742, 773
 Ubach i Vinyeta, Francesc 253, 440, 568, 580, 582, 586, 604, 900, 902, 967, 973, 1102
 Ubach, Toni 353
 Uhlman, Fred 1131
 Ulisses (*Odissea*, d'Homer) 43, 928
 Uranis, Kostas 563, 577
 Urgalp (*El reyet del Taga*, de J. Collell) 926
 Urgell, Modest 584, 625, 792
 Uth (*Breu*, d'A. Magrans) 735
 Utrillo, Miquel 192, 411, 426, 453, 456, 465, 468, 478, 492, 517
 Vadó Set-trossos (personatge de J. Ruyra) 1158
 Valentí i Fiol, Eduard 217
 Valentí (*En Valentí*, de J. Massó i Torrents) 988-9
 Valentí, Helena 217
 Valentí, Joaquim 1108
 Valentí, Lluís 1107
 Valentí, l'oncle (*Zero a Malthus*, de P. Calders) 1128
 Vallbona, Rafael 285
 Vallespí, Joaquim 228
 Vallhonrat i Costa, Josefina 866
 Valls i Pomés, Jaume 901
 Valls i Riera, Consol 900
 Valls i Vicens, Agustí 901
 Valls, Joan 685
 Valls, Josep 116, 588, 618, 671, 695, 713
 Valls, Magí 1126
 Vallverdú, Francesc 166
 Vallverdú, Josep 167-8, 170-1, 268, 280, 282, 286, 304, 319-20, 337, 347, 350, 354, 369-70, 390, 392, 394, 396-7, 895
 Van Hassel, Valentin 273, 284, 310
 Vancells i Marquès 187, 250-1
 Varés, Antoni 593
 Vàsquez, Francesc de P. 256
 Vayreda i Vila, Estanislau 136, 140

- Vayreda, Francesc 406, 413, 424
 Vayreda i Vila, Joaquim 416, 424, 431, 440, 461, 464, 468, 515, 517, 520, 625, 836, 946
 Vayreda i Trullol, Lluís 140
 Vayreda i Trullol, Maria Àngels 33, 37-9, 73, 102, 105, 135, 138-9-40, 482, 609, 642, 648, 746
 Vayreda i Trullol, Montserrat 31, 36-39, 43, 49, 41, 72-3, 90, 96, 105, 112, 120, 140, 223,
 Vayreda i Vila, Marian 19, 67, 406, 409-10, 419, 421, 424-5, 429, 437, 440, 452, 456, 461, 464, 482, 484, 486, 500, 507-8, 520-5, 793, 890, 892, 915, 943-4, 1014
 Vázquez Montalbán, Manuel 243, 931
 Vázquez, Eva 740
 Vega, Àngel de 134
 Vega, Lope de 250
 Vega, Manel de 898
 Vehí, Lluís de 197, 199-200, 631
 Velaz, Anna Maria 93, 111
 Velázquez, Diego de 121
 Vella de l'Estany, la (*Els ulls de la nit*. de J. Albanell) 292
 Venieris, Àngelos 104
 Ventalló, Joaquim 197
 Ventosa i Calvell, Joan 160
 Ventosa i Calvell, Lluís 203
 Ventura i Siqués, Francesc 536
 Ventura, Joan 770
 Ventura, Pep 103, 117
 Verdaguer, Jacint 19, 24, 26, 32, 35-6, 38, 43, 48, 68, 83, 117, 136-8, 150, 156, 158, 178, 181, 187-8, 202-4, 211, 216-7, 227, 235, 250, 252, 255, 278-9, 290, 339-40, 441, 453, 471, 513, 532, 534-6, 632, 664, 790, 797, 799, 804, 807, 812, 814-7, 820-1, 838, 847, 857-9, 865, 879, 883-4, 887, 900, 902-3, 912, 917, 928, 931, 934, 945-6, 970, 973, 977-8, 998-9, 1002, 1008, 1032, 1034, 1038, 1040, 1042, 1046-7, 1049, 1067, 1070-2, 1075, 1079, 1091, 1142-3
 Verdaguer i Callís, Narcís 900
 Verdaguer, Pere 846, 848
 Vergés i Barris, Joan 211
 Vergés, Fermí 210, 213
 Vergés, Joan 211
 Vergés, Oriol 898
 Verrié, Frederic-Pau 164
 Via, Lluís 1126, 1129, 1155
 Viader, Octavi 157, 162, 202, 216
 Viana, príncep de 246-7
 Vicens Vives, Jaume 60, 77, 560, 679
 Vicens, Carles 613, 614
 Vicente, Josep 149, 153, 166-7, 171, 174, 219, 560, 566, 591, 599, 627, 642, 645-6, 710, 728, 829, 1027, 1032-3, 1035, 1037
 Vicioso, Elena 883
 Víctor (*Tieta Claudina*, de P. Bertrana) 690
 Vidal de Besalú, Ramon 1004
 Vidal i Valenciano, Eduard 901
 Vidal i Ventosa, Joan 460
 Vidal, August 773
 Vidal, Nicet 250
 Vidal, Pierre 271, 278, 282-3, 294, 303, 305-6, 308, 310-1, 319, 335, 343-4
 Vidal, Raimon 792
 Vidal-Folch, Ignacio 691
 Vigo i Bonada, Josep 957
 Vigo, Emili 259
 Vigo, Salvador 370, 377, 379-80, 387-8, 391, 393, 397-9
 Vilà Barnils, Rafael 1082
 Vila i Arrufat, Francesc 172, 179, 1148
 Vilà i Dalmau, Manuel 1125-6, 1128-9
 Vila Tibau, Vicenç 1057
 Vila, Pau 128, 242, 268, 279, 282, 284, 287, 306, 308-9, 312, 314, 316, 322, 325-6, 328, 342, 350, 352, 355, 358-60, 362, 367-71, 377, 379, 382, 397, 493, 1030-1
 Vila, Pep 130, 202, 241, 243, 493, 571, 619, 683, 702, 757,
 Vilà, Sixt 657, 663, 664
 Vilà, Tomàs 1041
 Vilallonga, Mariàngela 89, 179, 181, 656, 687, 689, 766, 769-71
 Vilamitjana, Jordi 563, 678
 Vilanó, Jaume 392
 Vilardell i Baqué, Joan 840, 790
 Vilaret i Vila, Josep 761
 Vilarrasa i Roquer, Montserrat 895, 1016-7
 Vilarrasa, Salvador 906, 994-5
 Vilaseca, Miquel 341
 Villar de Serchs, Anicet 434, 468, 534
 Villaró, Albert 845
 Villatoro, Vicenç 629
 Vinardell i Roig, Artur 198, 253-4, 258, 261, 1081
 Vinós, Ricard 718
 Vinyals, Teresa 1099
 Vinyas i Comas, Joan 494, 624, 659, 669-70
 Vinyas, Tomàs 901
 Vinyes, Francesc 293
 Vinyes, Joaquim 881
 Vinyes, Marià 157
 Vinyes, Ramon 534
 Vinyes-Miralpeix, Toni 1045
 Vinyet, Josep 292, 362
 Vinyoles, Carme 361
 Vinyoli, Joan 62, 201, 203, 234, 977, 1052, 1061-2, 1075, 1080
 Viñals, Enric 341
 Viñas, el tenor 290
 Viñas i Serra, Narcís 583, 604, 632, 703, 712
 Viñas, Esteve 356
 Violant de Bar 240
 Violant de Llevià 248
 Violet, Gustau 317, 757
 Virgili 730, 1154
 Visconti, Luchino 192, 979
 Viver, Antoní 227, 568, 573, 676, 689
 Viver, Francesc 227-9, 233, 689
 Vives i Sarri, Pere 1130, 1140
 Vivó, Carles 610
 Wagner, Richard 286
 Webster, Dorothy 192
 Welles, Orson 171, 803
 Weyler, general 292
 Wharton Edwards, George 577
 Wilde, Oscar 488, 819
 Wirsing i Bordas, Margarida 155, 164, 168
 Witur, Ferran de (pseudò), *uid.* R. M. Aragó
 Woevodski, Nicholas 160, 171, 192
 Xandri, Josep M. 271, 288
 Xaneta, en (*La parada*, de J. Ruyra) 1158-9
 Xarau (pseudò.) *uid.* Santiago Rusiñol
 Xargay, Xavier 209-12, 224-5, 249, 803, 836, 853, 868
 Xènius (pseudò.), *uid.* Eugeni d'Ors
 Xic de la Font (pseudò.), *uid.* Francesc Barceló i Puig
 Ximeno Planas, Josep 1046
 Xirau, Joaquim 718-9
 Xixó, l'avi (*El llibre de la festa*, de M. Audvert i N. Duran) 223
 Yeste i Llandrich, Rosa 483
 Yohai, Morrie R. 631
 Young, Arthur 1101
 Zamora, Francisco de 422, 439-40, 516, 528-9, 724, 793, 915, 995
 Zanné, Jeroni 590, 594, 1155-7
 Zaragoza i Ferrer, Francesc 233
 Zaragoza i Pascual, Ernest 154
 Zeus 17
 Zóbel, Fernando 729
 Zorrilla de San Martín, Juan 577
 Zorrilla, José 572, 578, 626
 Zucchitello, Mario 1131
 Zügel, Oscar 1131

AQUEST LLIBRE QUE RESUMEIX TANTS I TANTS LLIBRES
IMAGINATS I ESCRITS DURANT ELS SEGLES XIX I XX
I QUE HA ESTAT SOTMÈS AL PAS I AL PES
DE LES ESTACIONS DURANT
ELS TRES
PR
M
E
R
S
A
N
Y
S
D
E
L
S
E
G
L
E
X
X
I
S'HA ACABAT D'IMPRIMIR
EL DIA 21 DE MARÇ DEL 2003 MENTRE EL FOSC HIVERN
ERA VENÇUT PER LA CLAROR D'UNA NOVA PRIMAVERA

Atles literari de les terres de Girona

ISBN 84-95187-46-9

I. Aragó, Narcís Jordi II. Vilallonga, Mariàngela, ed.

III. Girona. Província. Diputació

1. Literatura catalana - S. XIX/XX

2. Girona en la literatura

849.9.09" 18/19"

Producció i maneament editorial

UNITAT DE PUBLICACIONS DE LA DIPUTACIÓ DE GIRONA

Documentació i coordinació

JOAN VICENS TARRÉ

Índex

JOSEP DOMÈNECH PONSATÍ

Correcció

DANI VIVERN

Projecte gràfic i maqueta

PEP CABALLÉ

Maquetació

PEP CABALLÉ I ANDREU SOLÉ

Cartografia

CAROLINA MARTÍ LLAMBRICH [coord.]

MÒNICA GONZÁLEZ PLANAS, IOLANDA MOLAS ALBERTÍ,

ROSER TRIVIÑO PRIETO, MONT VENTURA PUJOLAR

Infografia

ESTEVE CARRERA, CARME COMAS, JORDI TAULATS

Fotomecànica

DAVID COLL

© de l'obra editorial

DIPUTACIÓ DE GIRONA

PUJADA DE SANT MARTÍ, 5

17004 GIRONA

A/E: publicacions@ddgi.es

© dels textos, els seus autors

© de les fotografies, els seus autors

© de les reproduccions, VEGAP, 2003

© Salvador Dalí, Fundació Gala-Salvador Dalí,

Figueres / VEGAP, Girona 2003

Primera edició: març de 2003

Impressió:

GRÀFIQUES ALZAMORA S.A., Girona

ISBN (obra completa): 84-95187-46-9

ISBN (volum I): 84-95187-44-2

Dipòsit legal: GI-45-2003

IMPRES A CATALUNYA - PRINTED IN CATALONIA

ATLES LITERARI de les terres de Girona

☞ segles XIX i XX ☞

L'Atles literari de les terres de Girona ofereix una visió inèdita de la presència del paisatge en l'escriptura i de la influència de la literatura sobre el territori, a partir dels textos d'un miler d'autors dels segles XIX i XX.

L'Atles ressegueix un a un els paisatges de les vuit comarques de la demarcació gironina de la mà dels narradors, poetes, memorialistes i assagistes que els han descrit, s'hi ha inspirat o els han convertit en escenari de les seves creacions. Cent cinquanta mapes i plànols realitzats expressament per a aquesta edició projecten sobre cada lloc els noms dels escriptors que s'hi troben vinculats per la seva vida o la seva obra. La reproducció de desenes de textos en vers i en prosa permet llegir aquestes pàgines com una antologia representativa de les millors visions literàries del país. Els volums s'il·lustren amb fotografies velles i noves dels indrets, retrats dels autors, portades dels seus llibres i mostres dels seus manuscrits.

L'Atles convida a contemplar ciutats, pobles, monuments i paratges amb els ulls dels escriptors i a enriquir-ne la visió personal amb la mirada sensible dels qui n'han copsat el sentit més profund o hi ha descobert misteris subtils, matissos recòndits i bel·leses inesperades. És així com el paisatge físic i el paisatge literari s'interfereixen i es condicionen mútuament fins a construir una nova realitat indestruïble.

Diputació de Girona